

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАУКОВІ ПРАЦІ

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 20

Кам'янець-Подільський
“Аксиома”
2009

УДК 80: 001(045)

ББК 80

НЗ4

Відповідальний редактор: Л. М. Марчук

Редакційна колегія: М. Ф. Гетьманець, доктор філологічних наук, професор; Л. О. Іванова, кандидат філологічних наук, доцент; О. В. Кеба, доктор філологічних наук, професор; М. Г. Кудрявцев, доктор філологічних наук, професор (науковий редактор); Ю. О. Маркітантов, кандидат філологічних наук, доцент; А. А. Марчишина, кандидат філологічних наук, доцент (заступник відповідального редактора); Л. М. Марчук, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор); Г. Й. Насмінчук, кандидат філологічних наук, доцент; А. С. Попович, кандидат філологічних наук, доцент (науковий редактор); П. І. Свідер, доктор філологічних наук, професор; О. С. Силаєв, доктор філологічних наук, професор; Н. М. Сологуб, доктор філологічних наук, професор; О. А. Рарицький, кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар); О. О. Тараненко, доктор філологічних наук, професор; Л. Г. Яропуд, кандидат філологічних наук, доцент.

*Друкується за ухвалою вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол №10 від 29.10.2009 р.)*

**НЗ4 Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка:
Філологічні науки. Випуск 20. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 792 с.**

УДК 80: 001(045)

ББК 80

Рік заснування – 1993. До 1999 р. – Збірник наукових праць
Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна

Президією ВАК України (Постанова №2-05/9 від 14 листопада 2001 року) збірник перереєстровано як
наукове фахове видання з філологічних наук

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ №14660-3631ПП від 01. 12.2008 р.

© Автори статей, 2009

© “Аксіома”, видання, 2009

ПОСТМОДЕРНИЗМ И НАСЛЕДИЕ ЧЕХОВА (О ПРОБЛЕМАХ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ)

Данная проблема поднималась в науке обычно как бы “вскользь”, в рамках панорамных исследований русского литературного процесса [напр., 11]. Впрочем, вопрос этот уже выделялся в качестве отдельного направления исследований в программах солидных научных конференций (Московская, 2004 года, и Ялтинская, проводившаяся здесь, в Доме-музее писателя, в 2005 году). Но однозначных решений пока нет. Более всего характерны попытки исследовать Чехова с помощью постмодернистских методик – скажем, трактовка сюжетики чеховской пьесы в категориях онтологии игры и т. п. С другой стороны, многие считают Чехова если не создателем, то предтечей постмодернизма, хотя в “Энциклопедии постмодернизма” [6] имя Чехова даже не упомянуто. Появление акунинской версии “Чайки”¹ вызвало волну lamentаций о неприкосновенности реалистического наследия, и тем самым дихотомия “реализм (Чехов) – постмодернизм (Акунин)” как бы получила закрепление – но исключительно в литературной критике. Тема интенсивно муссируется в интернете, который переполнен соображениями мыслителей разных рангов – от профессиональных литературоведов до студентов-филологов и, похоже, просто охочих людей, причем превалируют, пожалуй, голоса сторонников зачисления Чехова в постмодернисты. Особенно впечатлила меня в свое время статья “Признаки постмодернизма” [poetica.chekhoviana.ru/stat'i/molod_isled_chekhov.doc], автор которой начинает постмодернизм с Гомера и заканчивает Дэнном Брауном; Чехову между этими двумя величинами тоже находится место. Впрочем, не все юные мыслители относятся к постмодернизму (и гипотетически включаемому в него Чехову) столь либерально: характерно, например, соображение, что постмодернизм есть переходная эпоха творческого хаоса в преддверии нового порядка; в качестве примера поминаются “*пресловутые пессимизм и “мизантропия” в прозе Чехова*” [poetica.chekhoviana.ru/stat'i/molod_isled_chekhov.doc]. Доходит дело и до чисто ернических формул: “*Это же я постмодернизм придумал, – сказал Чехов, – помните в “Чайке”? – ...люди, львы, орлы и куропатки? Потом этот у меня Треплев...*” Иными словами, проблема представляется актуальной в первую очередь именно потому, что художественный мир Чехова до сих пор многие традиционно полагают как бы каноническим примером реалистического видения. Это подкрепляется тем обстоятельством, что учениками Чехова считали себя едва ли не все заметные писатели XX века “реалистического” склада, включая диаметрально противоположного Чехову Б. Шоу. Ситуация долго казалась очевидной и естественной. Однако когда обнаружилось, что Чехова считал учителем еще и такой яркий “антиреалист”, как мэтр литературы абсурда Э. Ионеско, не без основания полагавший, что именно русский классик впервые заговорил об абсурдности и непостижимости бытия, схема затрещала; рубрика “классик русского реализма” оказалась для Чехова мелковатой. Но если о “модернисте Чехове” говорить еще не решались, то о “постмодернисте Чехове” разговор, что называется, закипел.

Похоже, факты все-таки свидетельствуют не только о точках соприкосновения эстетики Чехова с эстетикой модернизма, но и с эстетикой постмодернизма. Точнее сказать – более чем о соприкосновении: похоже, что основания для такого прочтения заложены уже в самом творчестве классика.

Но если поставить этот вопрос в качестве основной проблемы, тут же возникает задача выбора методологии исследования. Естественно, что речь идет прежде всего о генетической связи, о прямом наследовании постмодернистов Чехову, и это должно бы автоматически стимулировать обращение исследователя к привычной в таких случаях сравнительно-исторической методологии. Но скольжение по поверхности сюжетных коллизий с целью обнаружения пресловутых “заимствований”, которое так утомляет в компаративистике, оказывается в данном казусе методом ненадежным и малопродуктивным, тем более, что остаются неясными характер и суть заимствования: черпают ли постмодернисты у Чехова как у “отца-основателя” или грабят сокровищницу реализма? Точно так же нельзя уйти от главных проблем, встающих перед исследователем данного вопроса, в область эстетических измерений текста. “Если понимать нарратологию как описание процесса коммуникации исключительно внутри художественного текста, то здесь по преимуществу господствуют представления, не выходящие за пределы собственно структуралистской парадигмы. Как только возникают проблемы, касающиеся взаимоотношения текста с автором и читателем, при обязательном условии интенсивно интертекстуализованного понимания природы человеческого сознания, то речь уже идет о постструктуралистской перспективе. Здесь очень важно именно последнее условие, потому что без интертекстуализации сознания можно говорить лишь о рецептивно-эстетическом подходе” [9, 31].

Выходит, здесь и в самом деле нельзя обойтись без интертекстуализации, потому что лишь установление некоего общего для Чехова и позднейших постмодернистов источника и характера его интерпретации дает сколько-нибудь надежное основание для вынесения столь ответственных решений, как “перезачисление” Чехова из классиков реализма в постмодернисты или, наоборот, радикальное пресечение таких попыток.

И прежде всего следовало бы взять в расчет такой момент, как художественное переживание истории, поскольку именно вопрос о наследовании традиции стоит в качестве, как любили говорить в прежние годы, “водораздела” между классикой и постмодернистским сознанием. Классическая же традиция, исходящая из идеи возможности прогресса и неповторимой ценности опыта прежних поколений, во многом определена библейским алгоритмом, согласно которому “дела дней” есть часть Священной истории, богоданная реальность свята – как единственный шанс человека оправдаться перед Вечностью, хотя человек свободен, и волен пренебречь этой возможностью. Иными словами, история, при всей ее брэнности и конечности, имеет смысл перед Высшим Судом, она ставит перед человеком героическую по своей сущности перспективу соучастия в деле творения и преобразования мира.

Постмодернистская же концепция действительности строится на ощущении мира как вечной игры, которая, в сущности, ничего не меняет. Здесь движение истории оказывается как бы карнавалом ряженных. Верно пишет Д. Затонский: многие примечают, что жизнь наша подошла к некоему рубежу, и социальная мысль на Западе не знает темы более модной, чем “конец истории” [7]. Имеется в виду Ф. Фукуяма, чей труд “Конец истории?” предрекал завершение эры идеологических борений и глобальное утверждение западной либеральной демократии как окончательной формы существования человечества: тут уже нет места героям и героическим действиям, зато расцветает психология обывателя, “маленького человека” [6, 195–196]².

Есть ли подобные духовные построения у Чехова? В этом отношении интересна “переломная” повесть “Огни” (1888), впервые, пожалуй, давшая повод критике говорить о чеховском “пессимизме”. Написанная в “объективной манере” (рассказчик тут и вовсе не является автором), она строится на как бы “сыром” жизненном материале, который сам по себе вроде и не требует никакого истолкования. Рассказчик-студент поздно вечером заблудился на огромной стройке железнодорожного полотна и был пригрит инженерами в одном из барачков; ночь прошла в долгих и смутных разговорах на темы прогресса и тщеты человеческих дел; наутро рассказчик пришел к выводу: ничего не разберешь на этом свете! “Ну и что? – спросит пронизательный читатель. – Стоило огород городить ради такого вот, с позволения сказать, резюме?” Со времен первой русской “чугунки”, драматически описанной Некрасовым, тема железной дороги бытовала в русской литературе как образ каторжного муравьиного труда, и, вроде, Чехов ничего к тому не прибавляет. Но дело в том, что дискурс рассказа включает несколько аллюзий на Библию. Так, у любимого Чеховым Екклезиаста есть поучение “Иди к муравью и возревнуй, увидев пути его, и будь его мудрее” (Еккл. 8:8). Вот и в чеховских “Огнях” муравьиный труд человека, весь этот созданный человеческими руками хаос взрыхленных недр, данный в обрамлении бодрых речей его творцов, вселяет в читателя не тревогу и разочарование, а оптимизм и надежду³.

Библейские ассоциации у Чехова столь же сильны, сколь и “неподражательно странны”. Так, ряды огней под темным, неприветливым небом вдруг напоминают рассказчику лагерь библейских филистимлян, и это побудило английского ученого В. Д. Мартина сделать неожиданный вывод: прошлое тут предстает источником возбуждения и силы – и тем испытывается пессимистическая философия студента [12, 596]. Иными словами, Библия все же остается глубинным интертекстом чеховского художественного мира⁴, хотя Чехов и говорил, вспоминая о своем семейном религиозном воспитании: религии у меня теперь нет. Видимо, у писателя не было религии как культа, системы ритуалов и т. п.; христианское же сознание, похоже, не умирало в нем до конца никогда.

В таком монументальном хронотопе радости “маленького человека” – социально-психологические ценности традиционного общества – окончательно превратились у Чехова в объект тягостных сомнений, иронической интерпретации и даже неприкрытой насмешки. Такова, скажем, иерархия чинов и наград старой России (“Упразднили!”) и не только России (“Лев и солнце”)⁵.

Именно у Чехова рушится окончательно инерция сакральной или полусакральной эпичности повествования, обнаруживается глобальная установка на “художественное настоящее”, а лирическое по сути своей “остановленное мгновение” делает второстепенным и даже как бы ненужным развертывание сюжетного движения. Тем не менее, героическое измерение напоминает о себе тенями былинных богатырей, которые мерещатся мальчику Егорушке из “Степи”, чье “городское” и школьническое сознание как бы взрывается исполинскими масштабами степного пейзажа. Именно у Чехова вполне обозначается принципиальное превращение романной прозы, искони основанной на авторском описании земного, очеловеченного, “аристотелевского” мира и повествовании о граждански значимых деяниях, в стилистически многослойный пастиш. Разделение эпико-прозаического текста на голос якобы всеведущего автора и вкрапленные в нужных местах в качестве иллюстрации реплики изображенных автором лиц у Чехова

преобразовалось в привольную многоголосицу персонажей, которая, по сути, вообще не является диалогом, ибо здесь каждый слушает по преимуществу самого себя. В этот людской полилог (в котором автор, кстати, помалкивает) то и дело вплетаются еще и не-человеческие голоса. Это невнятный ропот “зеленого чудовища” – леса (“В родном углу”), это немые знаки, которые являют облака, странно похожие то на рояль, то на ножницы (“Гусев”, “Записные книжки”), это рокот морского прибора, окутывающего прибрежные камни рваными клочьями белоснежной пены, что заставляет вспомнить о рождении Афродиты (“Дама с собачкой”).

Да, здесь возникает известная параллель с постмодернистской эстетикой. От Ж. Деррида, критиковавшего логоцентристскую парадигму и вообще всякий “грамматизм”, идет известный постмодернистский тезис о принципиальной поэтичности всякого мышления. В самом деле, у дикаря, который еще не знал логического мышления, в обоих полушариях мозга пылал пожар образотворчества, и обычную тучу никто не рассматривал иначе, как дракона, пожирающего солнце. Во всем этом присутствует игровое начало, которое, согласно Гейзинге и Гадамеру, есть высшее, серьезнейшее выражение человеческой сущности.

Вот и у Чехова, с юных лет пристрастившегося к театру, драматическое начало не случайно вытесняет в наррации начало эпическое, персонажам даруется небывалая “речевая инициативность” (выражение М. Бахтина), и читателю, как, впрочем, и герою, предоставляется свобода интерпретации происходящего. Тем самым происходит упразднение традиционной “учительности” литературы, утрата вкуса к риторике и проповеди, снятие автором с себя религиозных и политических “сверхзадач”: поэт в России, наконец, перестал быть большим, чем поэт. Искусство слова возвращает себе естественный игровой статус.

Тем не менее, кажется уместным привлечь в наши размышления одно положение архетипной критики, обоснованной Н. Фраем на основании теории архетипа К. Юнга. Н. Фрай предложил рассматривать совокупность художественных произведений мировой литературы по структурным принципам наррации, выделяя пять первоначальных типов: мифический, романтический, высокоимитический, низкоимитический, иронический. Они связаны в виде кольца: ирония в конце концов вновь сближается с мифом, который начинает новый виток трансформации внутри данным типов наррации [цит. по: 8, 145–146]. Чехов, по этому взгляду, может быть отнесен к писателям ироническим, но не наивным: ведь “... наивный ироник афиширует свою ироничность, рафинированный ироник оставляет читателю возможность самому внести ее в рассказ” [там же, 146]. И чеховский персонаж, как мы видели, часто стоит на грани возвращения к мифу и перерастания в ранг героического человека.

Конечно, в первую очередь и намного чаще вспоминаются те характерные особенности чеховского героя, благодаря которым писателя долго пытались интерпретировать как сатирика. Нескладность и даже подчас чудовищность, присущая манере чеховского персонажа выражаться и его поступкам, его нередкая изменчивость, физическая и духовная нечистота, не просто комичны. Но все же это – примета того хаоса, в котором рождается реальное бытие (любопытно, что практически во всех мифологиях мира творящие материю мира боги, демоны и герои обыкновенно нечисты, двуполы и наделены разными уродствами). И во всем этом присутствует некая естественная, стихийная, не-книжная поэтичность, пусть даже обстоятельства ее проявления бывают более чем трагедийны – чего стоит хотя бы рассказ “Спать хочется”. Катарсис, обязательно переживаемый подлинно проницательным читателем Чехова, и есть моральный результат этой игры. Можно также вспомнить по этому поводу, что художественное мышление переходного времени конца XIX-начала XX века, в частности – А. П. Чехова, было в свое время обозначено Н. И. Силантьевой химическим термином “седиментогез” (выпадение в осадок твердых частиц), и это дало А. Мережинской основание процитировать формулу И. Пригожина “порядок через хаос” [11, 23]. Но точно ли напоминает этот чеховский седиментогез методику создания позднейшего постмодернистского симулякра, являющегося самоцельный коллаж, смонтированный эгоцентрическим воображением из обломков живой реальности, реликтов истории и фантазийных образов?

Очевидно, прояснить все это могут лишь дальнейшие, более обстоятельные исследования.

Примечания

1. Ситуацию суммировала болгарская исследовательница М. Костова-Панайотова в статье “Чайка” Бориса Акунина как зеркало “Чайки” Чехова”: “Суть обвинений по отношению к “Чайке” Акунина можно свести к нескольким основным моментам. Во-первых, использование сокровищницы русской литературы в корыстных (коммерческих) целях. Во-вторых, паразитирование на классике, что ведет к ее обесмысливанию и формализированию: каноническое произведение лишается специфики, дробится на части, превращается в пастиш. Некоторые авторы говорят о “диссекции” (Вл. Яранцев), о “вампиризме” (Наталья Иванова), об использовании классического архива как примитивного (Марина Адамович). В-третьих, в результате получают “цирковые трюки”, массовая литература, которая может внушить каждому ученику, что и он может написать свой “Вишневый сад” с незамысловатым сюжетом по криминальной проблеме, например, “кто убил Фирса” (Е. Миненко, 2001). В-четвертых, произведения Акунина — “компиляция”, “плагиат”, это произведения, из-за которых

классики перевернулись бы в гробу. Мария Ремизова в статье об акунинской “Чайке” утверждает, что этот литературный бонвиван, кумир массовой культуры, делает чучело из писателя Чехова (М. Ремизова, 2000). В-пятых, “Чайка” Акунина не имеет ничего общего с произведением Чехова. Скорее это пьеса о Владимире Сорокине, “некоем собирательном “Владимире Сорокине” — русском постмодернизме (Басинский, 2001)”. В свою очередь, автор статьи полагает: “В сущности, произведения Акунина могут служить иллюстрацией к знаменитой постмодернистской теории Лесли Фидлера, который призывает к стиранию границ между элитарной и массовой литературой, и одновременно с этим клеймит шаблонные бульварные произведения, надеясь на то, что постмодернизм сотрет границы, и в результате этого одно и то же произведение станет интересным для всех” [10].

2. Впрочем, в своей более поздней книге “Великий разрыв” Фукуяма уже трактовал современное общество потребления как трагическое омертвление живых исканий прошлых эпох, некий “скачок в никуда”.
3. Связил же Чехов по поводу проповеди Льва Толстого, что в электричестве и паре больше любви к человеку, чем в целомудрии и воздержании от мяса.
4. Об этом мне уже приходилось развернуто писать [1 – 5].
5. Как раз на подобных моментах основывались те советские литературоведы, которые провозгласили Чехова беспощадным сатириком и чуть ли не певцом надвигающейся революции.

Список использованных источников

1. Абрамович С. Д. “Живая” и “мертвая” душа в художественном мире Чехова-повествователя (романтический тип поведения в изображении Чехова) / Семен Дмитриевич Абрамович. – К.: УМК ВО, 1991. – 88 с.
2. Абрамович С. Д. “Черный монах” А. П. Чехова: гимн или реквием? / Семен Дмитриевич Абрамович // Вопросы русской литературы. – 1990. – Вып. 2 (56). – С. 81 – 89.
3. Абрамович С. Д. Рецепция чеховского эстетического идеала в русской литературе XX века: [уч. пос.] / Семен Дмитриевич Абрамович. – Черновцы: Рута, 1999. – 74 с.
4. Абрамович С. Д. Идеал и человек у Чехова как проблема постсоветского литературоведения / Семен Дмитриевич Абрамович // Материалы Международного научного симпозиума “Динамизм социальных процессов в постсоветском обществе”: Филологические науки. – Луганск – Цюрих – Женева, 2001. – Вып. 2 (4). – С. 180 – 194.
5. Абрамович С. Д. Библия как интертекст в художественном мире Чехова / Семен Дмитриевич Абрамович // М-ли Міжнарод. наук. конф. “Мова і культура”, присв. пам’яті С. Бурого. – К.: ВД Д. Бурого, 2006. – С. 6 – 10.
6. Энциклопедія постмодернізму / [за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкуна]. – К.: Вид-во С. Павличко “Основи”, 2003. – 503 с.
7. Затонский Д. Постмодернизм: гипотезы возникновения / Дмитрий Затонский // Иностранная литература. – 1996. – № 2. – С. 273 – 283.
8. Зіневич В. В. Ідея Н. Фрая, К. Юнга та Ф. Ніцше у “Великому Гетсбі” Ф. С. Фітцджеральда / Зіневич В.В. // Пригодій С. М. та ін. Архетипна критика американської літератури: [навч. пос.]. – Сімферополь: Кримський архів, 2008. – С. 145 – 195.
9. Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / Илья Петрович Ильин. – М.: Интрада, 1998. – 230 с.
10. Костова-Панайотова М. “Чайка” Бориса Акунина как зеркало “Чайки” Чехова” // Дети Ра. – 2005. – № 9 (13) (magazines.russ.ru/.../2005/9/index-pr.html).
11. Мережинская А. Ю. Художественная парадигма переходной культурной эпохи. Русская проза 80-90-х годов XX века: [монография] / Анна Юрьевна Мережинская. – К.: ИПЦ “Киевский университет”, 2001. – 433 с.
12. Martin W. D. Historical references in Chekhov’s later stories / Martin W. D // Mod. lang. rev. – L., 1976. – Vol. 71. – № 3. – P. 595 – 606.

***Анотація.** У статті досліджується проблема наявності в художньому світі Чехова ознак постмодерністського погляду на світ і людину, що декларується деякими дослідниками. Аналіз ситуації показує, що, при всій незалежності авторської позиції, схильності до скепсису й особистому трагізму погляду на буття, Чехов залишався в полі класичної аксіології; зокрема імпліцитним інтертекстом його творчості постійно залишалася Біблія.*

***Ключові слова:** Чехов, постмодернізм, реалізм, концепція світу й людини, християнська аксіологія.*

***Summary.** In article is analyzed the problem of postmodernist rises in Chekhov’s artistic world what declared by certain scientists. The analyze of situation demonstrate that Chekhov even his author’s position was exclusively independence and skepticism was as artist in the sphere of classical axiology; especially Bible was invariably implicate intertext of his artistic world.*

***Ключові слова:** Chekhov, postmodernism, realism, conception of world and Man, Christian axiology.*

ЗАПАХОВІ АСОЦІАЦІЇ У РОМАНАХ І.РОЗДОБУДЬКО ТА Н.СНЯДАНКО

Світ художньої літератури є надзвичайно складним, суперечливим та поліфонічним. Визначальною його ознакою є образність. Образний світ художнього тексту є різноплановим, він фіксує найрізноманітніші прояви життя людини, всього того, що її оточує. Домінуючим при аналізі художнього твору є зосередження уваги, в першу чергу, на специфіці розкриття образу людини, який конкретизується залежно від рецепції, через “зорові (візуальні), слухові (аудіальні), аудіовізуальні, дотикові (тактильні), смакові, запахові” образи [4, 35].

У багатьох літературознавчих працях увага акцентується на візуальних образах (наприклад, кольористика), при дослідженні лірики та ліро-епосу П.Тичини мова йде про аудіовізуальні образи. Але досить рідко предметом дослідження у художньому тексті стають одоративні (запахові) відчуття. Як правило, ця проблема постає під час аналізу роману П.Зюскінда “Парфуми” [3, 16-25]. Суттєве пояснення такого феномену подає І.Я.Франко у статті “Із секретів поетичної творчості”: “Смак і запах, хоч безмірно важні для фізіології нашого тіла, для психології мають далеко меншу вагу. Відповідно до цього і наша мова найбагатша на означення вражень зору, менше багата, але все-таки досить багата на означення вражень смаку і запаху. Ся мова дає нам тисячі способів на означення далечини, світла в його нюансах, цілої шкали кольорів, цілої шкали тонів, шумів і шелестів, цілої безлічі тіл, але вона досить убога на означення різних смаків, а ще бідніша на означення запахів” [9, 78]. Саме відсутність лексем на означення запахових відчуттів спричинила мінімальне їх використання у художньому тексті. У подальших міркуваннях дослідник наводить ще одну закономірність щодо еволюціонування одоративних образів у художній літературі від давнини до XIX ст.: “...чим примітивніше життя чоловіка, чим примітивніша поезія, тим меншу роль грає запах, тим бідніша мова на його означення, тим менше згадують про нього поети” [9, 79]. Тож з розвитком суспільства збагачується новими одоративними враженнями людина, і це знаходить своє втілення у художніх текстах сучасної літератури, у яких особливо відчутна людська тілесність, конкретизація ж якої відбувається через запахові асоціації.

Мета дослідження передбачає з’ясування специфіки використання одоративних асоціацій у постмодерних текстах української літератури. Для аналізу обрано романи І.Роздубудько “Шості двері” та Н.Сняданко “Чебрець в молоці”.

Кожну людину протягом життя супроводжує велика кількість запахів. Адже запах виникає при дії пахучих речовин на рецептори слизової оболонки носової порожнини [2, 169]. В носову порожнину людини кожної хвилини проникають десятки подразників, з яких ми тільки деякі свідомо розрізняємо. Над проблемою запахів працювали такі вчені: В.А.Новожилів, В.Сельчонок, А.Артюмова та ін. Встановлено два механізми впливів запахів: асоціативний та рефлекторний [4, 5]. У зв’язку з тим, що більшість запахів навколишньої дійсності носить підсвідомий характер, то ми хочемо детальніше зупинитися на асоціативному механізмі їх передачі у сучасному постмодерному тексті.

Запахи, впливаючи на психіку людини, здатні викликати спогади, асоціації. Одні аромати змушують нас згадати той чи інший краєвид, бачений колись, інші – сумні або щасливі події з минулого. Запахи фіксуються в нашій пам’яті. Кожен аромат, так само, як і колір чи звук, певним чином діє на людину, починаючи з перших днів її життя. Адже “запахи – правдивий зв’язок усього сущого, це носій певної інформації. Людину може зрадити пам’ять, слухові образи, але запах здатний поновити будь-яку життєву ситуацію. Запахи можуть розказати про його власника або ж, навпаки, оповити таємністю” [3, 17]. Нас зачаровує те, що викликає приємний стан душі і занурює у бажаний настрій. Будь-яка асоціація, пов’язана із запахом, пробуджує в нашому емоційному просторі ті почуття і переживання, які колись відбувалися в нашому житті [5, 57].

Запахова асоціація – це складний процес, тому що він формується між двома змістами людської свідомості [2, 42]. Спочатку виникає запах, а потім активізується пам’ять. Ці психологічні процеси виразно прослідковуються у творах Ірен Роздубудько та Наталки Сняданко. У романах “Шості двері” та “Чебрець в молоці” головні героїні повсякчас відчувають запахи, які тісно пов’язані з їхніми минулим і теперішнім життям.

У романі “Шості двері” Анні-Марії з раннього дитинства запам’ятався “...дух ненависних макаронів, залитих підгорілим молоком (жахливий сморід, який не можу терпіти досі!)” [6, 7]. А “...запах мокрого асфальту та вогких сірників” також асоціюється в неї з дитячими роками, тому що “...так пахло сто років в тому дворі її дитинства” [6, 228]. Авторка свідомо обрала дуже складні запахи, які важко уявити. І це характеризує героїню як емоційну людину, яка сприймає запахи не стільки рецептором, а нервовою системою.

Читаючи роман Наталки Сняданко “Чебрець в молоці”, розуміємо, що слову “запах” найкраще відповідає синонім сморід. У романі в натуралістичних рисах змальовано різкі, важкі побутові запахи, які посилюють пов’язані з ними специфічні емоційні стани головних героїнь Софійки та Лілі. Це “...запах з дитячих туалетів” [8, 183], “...неприємний запах тютюну” [8, 80], “...запах нічних каналізаційних випарів” [8, 85], “...міцний дух кількаденного поту...” [8, 141]. А ще “цей запах, сформований з великої кількості складників, що змагалися між собою в інтенсивності, – запах прянощів з бочок квашеної капусти, огірків та оселедців, яблук у дерев’яних ящиках, доповнювався вологуватим смородом сирі землі, що осипалася з підгнилої моркви й присохлих буряків. Можливо, це був не найприємніший у світі запах, але він і близько не здавався таким огидним, як сморід сечі й горілки, яким був просякнута асфальт” [8, 171]. На нашу думку, тут, ніби відбувається діалог між авторкою та читачем, своєрідна ольфакторна комунікація. Завдання письменниці полягає, скоріше за все, в тому, щоб опосередковано, за допомогою засобів мови активізувати запаховий досвід людини, яка читає роман. І настільки вона вміло передала ці неприємні запахи, що, дійсно, ми ніби відчуваємо той важкий, неприємний запах.

На відміну від твору Наталки Сняданко, у романі Ірен Роздобудько аналогічні побутові запахи легші і набагато приємніші. Вони дають нам змогу оцінити психоемоційний стан та чуттєвий настрій Анни-Марії: “...пахло фарбою, клеєм, ванном” [6, 65], “...запах рибний, м’ясний, кондитерський” [6, 259], “...запах новорічної ялинки” [6, 23]. У романі “Шості двері” запах, як правило, ретроспективний, з кожною хвилиною запахів накопчується нова хвиля згадок, що посилює пов’язані з ними специфічний емоційний стан героїні. Є запахи, які неочікувано вводять людину в трансний стан. Для Анни-Марії таким запахом був “...особливий запах воску” [6, 102] та “запах петуній, який знову наповнив кімнату, і тепер здавався їй нав’язливим і якимось нудотним, солодким, задушливим. Так пахло на цвинтарі” [6, 219]. Саме ці запахи окреслюють стан смутку і самотності протагоніста. Адже саме цей аромат забрав у головної героїні дорогих їй серцю людей, які її любили, поруч з якими дівчині, а згодом жінці було тепло та затишно.

Серед різноманітних запахів міста Анна-Марія вловлює ледь відчутні тонкі аромати, які розкривають в ній прихований від інших душевний стан. Вечір для неї “...пахнув дощем і трохи кавою” [6, 103]. А “після дев’ятої вечора вулиці ще більше пахнуть кавою, до її аромату домішується запах акації, від якого голова йде обертом” [6, 121]. І ось “вона знову повними грудьми вдихає наркотичні запахи – акації, кави, розігрітого за день асфальту” [6, 122]. Це стимулюючі запахи, які дають яскраві, пряні, теплі асоціації, що збуджують нервову систему. Взагалі, кава має запах спокійної енергії. Кавовий запах зустрічаємо і в романі Наталки Сняданко: “...ранковий аромат кави з молоком” [8, 185], “...було трохи чути цигарковим димом і ще кавою та парфумами” [8, 60].

Якщо вже говорити про запахи, то не можна залишити поза увагою запахи людського тіла. Кожна людина має свої природні парфуми. Піт людини, яка поспішає на допомогу, відрізняється від поту того, хто біжить на злочин. Індивідуальний запах чоловіка і жінки залежить від багатьох причин, але в основному він пов’язаний з особливими гормонами імунної системи, біогенетичним полем та бактеріями, які живуть на нашій шкірі [1, 6]. Цей запах такий неповторний, як відбитки пальців, і в значній мірі визначає для нас привабливість чи непривабливість тієї чи іншої людини.

Коли Гренуй, головний герой роману П.Зюскінда “Парфуми”, “раптом усвідомив, що нічим не пахне, це його страшенно злякало. Він, що міг дізнатися про людину найпотаємніше за її запахом, нічого не знав про себе самого. Адже людина, яка не пахне, все одно, що не існує” [3, 16-25].

В аналізованих творах ми також зустрічаємо запахи людської плоті. У ситуації з Лілею (роман Н.Сняданко) вчителька історії “завжди пахла господарським милом та лупою” [8, 110], а вчителька музики “добре пахла якимись парфумами” [8, 134]. А Дарина, мати Лілі, відчувала “запах власного поту, який відчутнішав у вологому повітрі й зникав на палючому сонці” [8, 145]. А коли вона “...підійшла до жінки ближче, виходячи з автобуса, її обдало міцним духом кількаденного поту й застоюного грудного молока” [8, 141]. Ось, наприклад, мама Софійки, Алла, відчувала “...специфічний запах припудреного поту вивітрених парфумів під шаром пилу...” [8, 62].

У “Шостих дверях” Ірен Роздобудько майже не зустрічаються запахи, які пов’язані з людським тілом. Лише “від Ади пахне парфумами, сигаретним димом і вином...” [6, 123]. Але є помітними запахи невизначеного характеру: “Анни-Марії діставався лише запах. Дивний, ні з чим не зрівняний запах іншого світу” [6, 64], “чимось пахло” [6, 75]. Зустрічається нечітко окреслений запах – “слабкий знайомий запах вулиці” [6, 217]. Це дає змогу читачеві самостійно надумати і відтворити цей аромат.

Дитячі спогади Софійки з роману “Чебрець в молоці” асоціюються із запахами сімейного обіду, аромати якого надовго залишилися в її пам’яті. “Прокидалася під запах коньяку, шоколаду,

цитрини й торта “Наполеон” [8, 7]. “А мама з бабусяю збирали з тарілок залишки канапок зі шпротами, запах яких не вивітрювався з помешкання ще кілька днів” [8, 7].

Лікарня в Дарини, Ліліної мами, асоціюється з відштовхуючими запахами хлорки, “із сильним запахом нашатирного спирту – запах спирту долинав аж за двері” [8, 142], а також з лікарем, який говорив, “...дихаючи хмільними випарами” [8, 142].

Так, люди часто згадують запахи, аби забезпечити кращий доступ до пам’яті, тому що деякі з найбільш старих та емоційно яскравих спогадів асоціюються саме із запахами, що було і у випадку Анни-Марії. Але за цими старими запахами дівчина почала відчувати зовсім нові аромати: “Новий запах у квартирі насторожив її: пахло фарбою, клеєм, ванном” [6, 65]. “Вона заплющила очі й раптом чітко відчула новий запах, що пробивається крізь аромат кави й дурману петуній.... Це був запах мокрого асфальту й вогких сірників...” [6, 228]. Як бачимо, ці нові запахи героїня сприймала дуже насторожено, тому що вона боялася змін у своєму житті і жила лише минулим.

У творах рідко зустрічаються квіткові аромати, які діють на нервову систему заспокійливо і викликають теплі, приємні асоціації. В романі Наталки Сняданко пахне магнолією, бузком, ялівцем та чебрецем в молоці, що є символом сімейного затишку, родинного щастя. А в тексті Ірен Роздобудько “...світанок забирає із собою запах петуній. Замість нього так само пахне морем” [6, 184], яке асоціюється з волею, наповнює душу героїні теплом.

За класифікацією запахів Х.Хенгінга виділяють шість основних запахів: фруктовий, квітковий, смолистий, запах прянощів, гнилі та горіння [2, 340]. Але чуттєве сприйняття ароматів не можна вкладати в чіткі рамки цієї класифікації, що ми побачили і зрозуміли на прикладі вище розглянутих романів. Адже запахові відчуття, насправді, дуже складно передати за допомогою слів, а тим більше підпорядковувати їх якійсь класифікації.

Отже, в аналізованих романах одоративні асоціації є досить поширеними. У кожній письменниці відчутні індивідуально-авторські суб’єктивні підходи до образного втілення запахових відчуттів. Так, в І.Роздобудько домінують позитивні запахові асоціації, а у Н.Сняданко – негативні. Щодо групування запахів, то І.Роздобудько віддає перевагу запахам природного походження, а Н.Сняданко – запахам побутового характеру. Але у статті ми лише окреслили проблему, яка вимагає більш ґрунтовного дослідження у наступних літературознавчих студіях.

Список використаних джерел

1. Артемова А. Ароматы и масла исцеляющие и омолаживающие. – Спб.: Издательство “ДИЛЯ”, 2008. – 160 с.
2. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б.Мещеряков, В.Зинченко. – Спб.: Прайм-Еврознак, 2004. – 672 с.
3. Вовк Т. Хто володіє запахами, той володіє серцями людей. Літературно-естетична вітальня // Зарубіжна література. – 2007. – № 13. – С. 16-25.
4. Іванишин В.П. Тезаурус до курсу “Теорія літератури” / Василь Іванишин. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 2007. – 112 с..
5. Новожилов В.А. В мире запахов. – М.: Знание, 1988. – 48 с.
6. Роздобудько І. Шості двері: [роман] / Ірен Роздобудько. – К.: Нора-Друк, 2008. – 270 с.
7. Сельченко К.В. Скрытые признаки ароматов // Сельченко К.В. Новейшая цветопсихология. – Минск: Харвест, 2007. – С. 56-61.
8. Сняданко Н.В. Чебрець в молоці: [роман] / Н.В. Сняданко. – Харків: Фоліо, 2008. – 218 с.
9. Франко І.Я. Із секретів поетичної творчості // Франко І.Я. Збір.творів: У 50 т. – К., 1981. – Т.31. – С. 45-119.

Анотація. У статті здійснено аналіз запахових асоціацій у творчості сучасних українських письменниць. Для аналізу обрано романи І.Роздобудько “Шості двері” та Н.Сняданко “Чебрець в молоці”. Автори демонструють у творах індивідуально-авторські підходи до передачі різнопланових запахових асоціацій.

Ключові слова: образ, запах, асоціація, відчуття, індивідуально-авторський.

Summary. The analysis of the aromatic associations in the works of modern Ukrainian writers was realized in this article. We choose the novels of I.Rozdobudko “The sixth door” and N.Snyadanko “The thyme in milk” for the analysis. The writers display the individually-author’s points of view to reproduce manifold aromatic associations.

Key words: the character, the smell, the association, the feeling, individually-author’s.

ПЕРИФРАСТИЧЕСКИЕ УСТОЙЧИВЫЕ СОЧЕТАНИЯ ТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ “ЛИТЕРАТУРА” В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЕ УКРАИНЫ

Постановка проблемы. Знакомясь с той или иной газетной статьей, читатели по-разному воспринимают ее информативную сторону. Конечно, в первую очередь на наши чувства влияют сами события, изложенные на бумаге. Но один и тот же факт можно по-разному стилистически приукрасить. В этом плане обратим внимание на **перифразы**, о которых пойдет речь в нашей статье. Именно умелое использование журналистами описательных выражений играет немаловажную роль в возникновении интереса читателя к сообщаемым фактам.

Анализ исследований и публикаций, посвященных избранной проблеме. Отметим ряд статей, посвященных избранной нами теме: А.М. Григораш [1], О.И. Литвинникова [2], а также словарные материалы В.М. Мокиенко [3] и второе издание словаря перифраз русского языка А.Б. Новикова [4]. Однако работы, посвященные рассмотрению фразеологических перифраз, касающихся украинских и зарубежных писателей и литераторов, все еще немногочисленны.

Целью данной статьи является анализ оснований для возникновения перифрастических выражений, касающихся украинских и зарубежных литературных деятелей.

Материалом исследования послужила русскоязычная пресса Украины.

Перифрастические устойчивые сочетания тематической группы под условным названием “литература” достаточно обширно представлены в русскоязычных газетах Украины. Сюда относятся перифрастические выражения, характеризующие писателей, как Украины, так и всего мира. В заголовке периодического издания (“Комсомольская правда в Украине”, 20.12.08) читаем: “За два месяца у писателя Евгения Положия вышло сразу три книги”. Далее в подзаголовке следует: “В украинском доме презентовали новые романы “отечественного Бегбедера”. Вариант данной устойчивой перифразы представлен в тексте статьи этой же газеты: “Положия трудно назвать дебютантом... Однако тогда книга вышла под псевдонимом Макс Бондаренко... Литературный критик Константин Родик назвал Макса Бондаренко “украинским Бегбедером”. Сравнение может быть вполне принято к сведению – Положий, который уже 10 лет работает главным редактором сумской газеты “Панорама”, выворачивая перед читателем наизнанку свою профессию, досконально знает, о чем пишет”. В основу данного переименования легла сходная манера письма двух писателей-редакторов.

Как видим, одним из оснований образования перифраз данной группы является **аналогия с другим автором**. Наиболее часто сравниваются писатели разных стран: “Нечуя-Левчицкого называют украинским Флобером. Спектакль показывает модель взаимоотношений семьи не только в то далекое время, но и в наше” (“Газета по-киевски”, 19.09.07). Представленная цитата является примером проведения аналогии между украинским и французским писателями.

Сюда же отнесем следующий пример: “Гран-при фестиваля “Золотой медведь” ушел в страну, “дебютировавшую” на фестивале, – Перу – благодаря режиссеру Клаудии Льюсе, племяннице “латиноамериканского Хемингуэя” Марио Варгаса Льюсы” (“Газета по-киевски”, 16.02.09). Данная перифраза указывает на современного перуанского прозаика и драматурга, который сравнивается с более известным миру американским писателем XX века.

Говоря об аналогиях между авторами, которые лежат в основании перифраз тематической группы “литература”, следует проанализировать следующий пример: “В небогатой религиозной еврейской семье Переяслава, под Киевом, родился Соломон Рабинович – будущий Шолом-Алейхем, печальный юмор которого может легко переворачивать души самых прожженных циников. Писатель, драматург, просветитель. Кто-то сказал, что одним глазом он смеется, а другим плачет. Его называли еврейским Марком Твеном, а сам Твен именовал себя “американским Шолом-Алейхемом” (“Сегодня”, 01.03.07). Если в предыдущих примерах прослеживалось сравнение современного известного писателя с еще более знаменитым автором, то в данном случае проводится взаимная аналогия между двумя современниками. Шолома-Алейхема называют “еврейским Марком Твеном”, а Марк Твен называл себя “американским Шолом-Алейхемом” за сходство стилей и любовь к литературе для детей.

Часто обоснованием для образования перифразы является **отдельный жанр литературы или направление**, в котором работает писатель: “Отец” современной фантастики Герберт Уэллс попытался представить себе чудо-еду в своем романе “Пища богов” (“Комсомольская правда в Украине”, 26.09.08). Главный компонент данного переименования “отец” свидетельствует о том, что вышеуказанный писатель является родоначальником современного литературного жанра. Сюда же отнесем следующий пример: “Одно из главных событий случится 7 сентября – на

ярмарке будет представлен роман *“отца постмодернизма” Умберто Эко “Таинственное пламя царицы Лоаны”* (“Известия в Украине”, 03.09.08). Данное перифрастическое выражение указывает на основоположника нового литературного направления. Обратим внимание на то, что вышеуказанные перифразы содержат точное название жанра и направления, в котором работает литератор.

Следует также отметить, что на газетных полосах встречаются переименования, основанием для образования которых является сам **сюжет литературного произведения**: *“Во Львове поставили памятник своему земляку Леопольду фон Захер-Мазоху. Но даже если бы он родился в Африке, монумент “первооткрывателю” мазохизма в Украине нужно было бы открыть, как символ народа”* (“Комсомольская правда в Украине”, 11-17.04.08). Львовский писатель стал известен всему миру тем, что впервые в своих произведениях эротического характера описал насилие и жестокость как вид достижения морального удовлетворения.

По этому же принципу образованы перифрастические обороты, касающиеся английского писателя Джона Толкиена, который стал всемирно известным благодаря своему роману *“Властелин колец”*. В заголовке газетного материала (“Известия в Украине”, 02.09.08) читаем: *“Властелин сердец. 35 лет назад умер Джон Толкиен”*. Далее в тексте статьи следует: *“Новая реальность, которую подарил человечеству оксфордский маг, соткана из европейского фольклора и английского джентльменства. Толкиен – рыцарь XX века, окопавшийся в оксфордском колледже и завоевавший оттуда весь цивилизованный мир”*. В основу образования перифразы *“властелин сердец”* легло название вышеуказанного фантастического романа, чрезвычайно популярного в читательской среде. Основанием же для второго устойчивого сочетания – *“оксфордский маг”* – является жанр фэнтези, в котором работал писатель, а также место работы в Оксфордском университете.

Писатель, речь о котором пойдет в следующем газетном контексте, благодаря своим произведениям, стал классиком при жизни. Вследствие этого образовалась устойчивая перифраза *“последний “современный классик”*: *“Последний “современный классик” был алкоголиком, курил, злоупотреблял антидепрессантами и сетовал на слишком длинную для безответственной жизни. В одном из своих интервью знаменитый создатель “телеграфно-шизофренического стиля” Курт Воннегут сказал: “Люди слишком хороши для этого мира”* (“Сегодня”, 13.04.07). Второе переименование указывает на стиль, созданный писателем.

Основанием для возникновения газетных перифраз, относящихся к литературным деятелям, также может быть **сфера деятельности автора**. Во времена войн и революций многие писатели вели активную работу, реалистически отражая действительность в своих произведениях. В результате появились устойчивые перифразы иного типа. В заголовке газеты (“Сегодня”, 05.04.07) читаем: *“6 апреля 1812 родился папа соцреволюции”*. Рубрика газетной страницы сообщает: *“Неделя истории. Благодаря этим дням мы получили вдохновителя октябрьской революции, просветительский наркотик ЛСД, вещунов погоды и супертеатр “Современник”*. Далее следует: *“Декабристы “разбудили” Герцена, и в истории планеты такое государство, как СССР. Но сам Александр Иванович, записанный во вдохновители большевистского восстания, вовсе не пришел бы в восторг от советской власти – он-то хотел избавиться от царского “менеджмента”, а появилась жлобская диктатура пролетариата. В отчаянии авангардный мудрец переезжает в Лондон, где начинает терзать русского царя в “Колокол”*. Все три представленные перифразы являются вариантами одного и того же устойчивого сочетания и указывают на активного общественного деятеля, писателя и журналиста, стоящего у истоков социалистической революции. Что касается перифразы *“авангардный мудрец”*, то данное переименование указывает на высокие умственные способности и литературное направление, в котором работал писатель.

Следующая устойчивая перифраза восходит к статье В.И. Ленина, который считал, что в творчестве Л.Н. Толстого ярко отразились предпосылки будущей революции: *“Учредитель Наталья Лысенко приобрела 6 икон пра-пра-правнучки одного из сыновей Льва Толстого, вывезенных семьей “зеркала русской революции” во времена массовой эмиграции 1917 года”* (“Комсомольская правда в Украине”, 25.06.08).

Следующим основанием для образования перифраз на газетных страницах являются также **место жительства и образ жизни писателя**: *“Сумел войти в доверие к вешенскому отшельнику. И обнародовал некоторые сокровенные признания Шолохова, приоткрыл таинства его творчества”* (“Известия в Украине”. 16.09.08). Современный словарь русского языка предлагает следующее объяснение субстантива *“отшельник”*: *“О человеке, живущем в уединении, избегающем общества людей”* [5, 486]. Адъектив в данном случае указывает на место жительства писателя М.А. Шолохова – станицу Вешенскую. Таким образом, вышеуказанная перифраза характеризует человека, живущего в уединении в станице Вешенской.

Аналогичный пример относится к другому писателю: *“В мае 1994 года, за несколько дней до возвращения Солженицына на родину, “Известия” опубликовали интервью, которое*

“вермонтский затворник” дал американскому журналу “Форбс” (“Известия в Украине”, 06.08.08). В словаре русского языка указано: “затворник 2. Человек, ведущий уединенный образ жизни” [5, 219]. Адъектив указывает на штат Вермонт в США, где русский писатель жил длительное время в уединенной усадьбе, избегая общения с журналистами. Вследствие этого представители масс-медиа прозвали А.И. Солженицына *“вермонтским затворником”*.

Следует обратить внимание на частотность употребления журналистами в газетных текстах устойчивых перифраз, основанием для образования которых является **литературное произведение автора**: *“Великий затворник” Джером Сэлинджер подал голос. Автор “Над пропастью во ржи” решил подать в суд на Джона Дэвида Калифорнию, который написал продолжение легендарного бестселлера “60 лет спустя: пробираясь сквозь рожь”, и шведское издательство “Никотекст”, публикующее книгу” (“Комсомольская правда в Украине”, 18.06.09).* Сюда же отнесем следующий пример: *“Как оказалось, это был сам Андрей Платонов, как раз в тот момент эвакуированный в Уфу. На новом месте у него немедленно свистнули чемодан с рукописями, и автор “Котлована” бродил по городу сам не свой” (“Известия в Украине”, 02.09.08).*

Основанием для употребления устойчивого сочетания также может быть **главный герой художественного произведения**. В заголовке газетного материала (“Сегодня”, 06.05.08) читаем: *“Отец” Швейка предсказал свою жизнь в Киеве*. Далее в тексте следует: *“Знаменитый автор “Бравого солдата Швейка” Ярослав Гашек родился ровно 125 лет назад”*. Перифраза *“отец Швейка”* позволяет безошибочно узнать писателя, создавшего роман “Бравый солдат Швейк” с “одноименным” главным героем.

Что касается украинской публицистики, то тут наиболее частотной перифразой, указывающей на выдающегося украинского писателя Т.Г. Шевченка, который написал поэтический сборник “Кобзар”, является **“Великий Кобзарь”**: *“Пока шло следствие, Великий Кобзарь продолжал бывать в этом публичном доме, а заодно зачастил в театр... Никогда раньше он не писал рецензий на спектакли. А тут прорвало, и в “Нижегородских губернских ведомостях” появилась статья Шевченко “Бенефис г-жи Пиуновой” со словами: “Глядя на нее, забываешь театральные подмостки” (“Сегодня”, 10.03.07).*

Также основанием для образования той или иной перифразы является достаточно частое в современной художественной среде **несовпадение национальности и места жительства писателя**: *“Исполнилось 100 лет со дня рождения Уильяма Сарояна. Он – стопроцентный американец, он – стопроцентный армянин, завещавший похоронить часть своего сердца у подножья Арарата. Жил в Лондоне во время Второй мировой войны. Последнюю треть своей жизни провел в Париже. Настоящий гражданин мира, он удивлял своими чудачествами – огромной, не снимаемой с головы папачой, усами – как у Лотмана” (“Известия в Украине”, 04.09.08).* Данная перифраза характеризует всемирно известного литератора, автора книг и эссе, который по национальности является армянином, а по месту жительства – американцем, гражданином США

Сюда же относится следующий пример: *“Папа” нимфетки называл себя американским писателем, рожденным в России, получившим образование в Англии, где изучал французскую литературу перед тем, как на 15 лет переселиться в Германию. “Моя голова разговаривает по-английски, сердце – по-русски, ухо – по-французски” – говорил о себе Владимир Набоков. Этот гремучий “коктейль”, большую часть жизни подписывавший свои шедевры псевдонимом “В. Сирип”, родился 108 лет назад” (“Сегодня”, 19.04.07).* Близкие и крепкие связи знаменитого писателя с разными странами послужили причиной для образования перифразы **“гремучий “коктейль”**.

В тематическую группу “литература” также входит множество универсальных перифраз, которые относятся к писателям Украины и всего мира: *“Похожую революцию проделал некогда русский гений Лев Толстой, начавший в конце жизни писать простенькие произведения для крестьян, променявший свой великий дар на чечевичную похлебку общедоступности” (“Известия в Украине”, 24.07.06).* Следующая универсальная перифраза характеризует выдающуюся украинскую писательницу и поэтессу Лесю Украинку: *“1973 в Киеве был открыт памятник Лесе Украинке. Создала монумент великой женщине скульптор Галина Кальченко” (“Газета по-киевски”, 03.09.08).*

Выводы. Таким образом, устойчивые сочетания перифрастического характера, входящие в тематическую группу “литература”, постоянно функционируют на страницах русскоязычной прессы Украины. Рассмотренные нами перифразы, отличаются, с одной стороны, семантическим разнообразием, а с другой – определенной универсальностью, что позволяет одному и тому же устойчивому сочетанию функционировать в тех или иных газетных контекстах по отношению к разным писателям.

Перспективы дальнейшего развития избранной нами темы мы видим в комплексном исследовании фразеологических перифраз, функционирующих на страницах русскоязычной прессы Украины.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Григораш А.М. Фразеологические инновации общественно-политического характера в современной публицистике: переносные наименования как средство пополнения фразеологического состава языка / А.М. Григораш // Фразеологические инновации в современной публицистике Украины: Монография. – К.: Знання України, 2008. – С.144-170.
2. Литвинникова О.И. Семантическое поле “человек” во фразеологической системе русской диалектной речи / О.И. Литвинникова // Лінгвістика: Збірник наукових праць. – №2-3. – Луганськ, 2004. – С. 93-108.
3. Мокиенко В.М. Новая русская фразеология / В.М. Мокиенко. – Ополе: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2003. – 168 с.
4. Новиков А.Б. Словарь перифраз русского языка (на материале газетной публикации) / А.Б. Новиков. – М.: Рус. яз., 2004. – 352 с.
5. Современный толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб.: “Норит”, 2007. – 960 с.

Анотація. В даній статті досліджуються перифрази, що характеризують українських та зарубіжних літературних діячів. Аналізуються основи виникнення сталих перифрастичних виразів, які зустрічаються в російськомовних газетах України.

Ключові слова: перифрази, фразеологічні перифрази, тематична група.

Summary. The periphrases, which characterized Ukrainian and foreign literature persons, are researched in article. The main factors of periphrases which function in rusianlanguage newspapers of Ukraine are analyzed in this article.

Key words: perphrases, phraseological perephrases, thematic group.

УДК 808.7

Азарова Л., Лепко Г.

ОСНОВНИ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НОМІНАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ

Проблема називання в ономаціології й семасіології є об'єктом уваги багатьох лінгвістів. Про це свідчать численні наукові праці, в яких досліджено назви та причини виникнення мовних одиниць (Блінова О.І., Боброва Т.А., Габинська О. А., Земська Е.А., Капанадзе Л.А., Снітко Є.С.). Деякі автори (Азнаурова Е.С., Арутюнова Н.Д., Золотова Г.А., Колшанський Г.В., Кубрякова Е.С., Серебренніков Б.А., Тараненко А.А., Телія В.Н., Уфимцева А.А.) окреслюють важливість вивчення лінгвістичної сутності та аспектів номінації. Типологію лінгвістичних найменувань досліджували Арутюнова Н.Д., Гак В.Г., Голев Н.Д., Голомідова М.В., Мігіріна Н.І., Телія В.Н., Федорова М.В. Проблема теорії номінації аналізується у працях Уфимцевої А.А., Азнаурової Е.С., Кубрякової Е.С., Телії В.Н. Поглиблений аналіз номінативного процесу знаходимо в дослідженнях Потебні О.О., Русанівського В.М., Тараненка О.О., Жайворонка В.В., Нестеренко І.Я та ін. Однак, незважаючи на істотні здобутки, присвячені вивченню номінативних процесів у сучасній теорії номінації, на сьогодні вони залишаються ще недостатньо простудійованими; потребують глибшого вивчення питання номінації в теорії мовознавства. Це й зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є опис основних аспектів дослідження номінативних процесів у сучасній теорії номінації. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- визначити основні тлумачення номінативного процесу;
- узагальнити термінологічну двозначність у галузі номінативних процесів;
- проаналізувати основні аспекти дослідження процесів номінації.

Мова – це найдосконаліший витвір людського розуму, що виник у результаті розвитку суспільства та його мисленневих процесів. Вона є тим “містком”, який поєднує реальний світ речей із суб'єктивним людським сприйняттям цього світу. Завдяки мові відбувається “ідеалізація предметного світу, перехід від чуттєвого відображення об'єктивного світу до раціонального, від відчуття та сприйняття до уявлень та понять, відбувається формування узагальнень” [2, 74].

Основним інструментарієм між реальним світом та світом мови є номінативні процеси, тобто номінативна система, елементи якої завжди й обов'язково співвідносяться з предметами, явищами, подіями позамовної дійсності. Все, що має місце у світі, знаходить своє відображення в мові, реальне існування якої відбувається в постійному процесі вербальної комунікації між членами соціуму, соціальна природа якої виявляється у номінативному інвентарі мови. Номінативний інвентар кожної окремої мови є продуктом постійно діючих процесів номінації, в результаті яких відображені образи понять предметів пов'язуються у свідомості носіїв мови з певними послідовностями звуків чи графем [5, 7].

Теорія іменування була складовою важливою галуззю античної філософії та зумовлювала зацікавленість останньої питаннями природи мови. Це питання вирішувалося значною мірою на матеріалі аналізу виникнення імен, їх істинності або неправдивості, вмотивованості чи, навпаки, довільності зв'язку між змістом і формою слова [7, 345]. Вивчення слів як засобів мовного позначення речей, предметів матеріальної і духовної культури йде від початку ХХ століття у зв'язку з напрямком “Слова і речі” (“Wörter und Sachen”). У цьому напрямку працювали такі німецькі вчені, як Р. Мерінгер, Г. Шухардт та інші.

Значний внесок у розвиток номінативних концепцій зробили чеські лінгвісти. Саме вчені Празької лінгвістичної школи значну увагу приділяли “вивченню засобів і способів називання окремих елементів дійсності і вивченню засобів і способів поєднання цих називань у реченні в рамках тієї іменної конкретної ситуації. За основу досліджень взято комунікативні потреби мовця: від мовлення до мови, від функціональних потреб до формальних засобів, за допомогою яких вони задовольняються” [8, 228]

У сучасній літературі терміном “номінація” і його синонімом “найменування” позначають “процес творення мовних одиниць, що характеризується номінативною функцією, тобто вони слугують для називання й розчленування фрагментів дійсності та формування відповідних понять про них у формі слів, сполучень слів, фразеологізмів і речень” [10, 337].

Цим же терміном і його синонімом “назва” позначають результат процесу номінації – значущу мовну одиницю [10, 337].

В.Г. Гак [3, 237] дає номінації тотожні визначення і також вважає її як процесом, так і результатом найменування, проте наголошує на співвіднесенні мовних елементів під час процесу номінації з позамовними об'єктами, що позначаються цими мовними елементами.

О.О. Тараненко, крім уже відомих у літературі потрактувань номінації – 1) творення і надання назв (та ін. мовних позначень) пізнаним і виокремленим фрагментам дійсності, тобто встановлення відношень означального і позначуваного між певною мовною одиницею і відповідним предметом (явищем, ознакою і т. ін.); 2) результат цього процесу, тобто сама назва; ще й визначає номінацію як 3) використання вже готових найменувань у процесі мовленнєвих актів [9, 385].

Отже, на думку багатьох лінгвістів, номінація – це творення номенів, що слугують для позначення предметів позамовної дійсності. Проте не варто ототожнювати цей процес із словотворенням. За словами А.Ф. Журавльова, “процес номінації ширший за процес словотворення: результат словотворення завжди виконує номінативну функцію, а номінація не завжди здійснюється словотвірним процесом. Номінація може здійснюватися трансформацією існуючого в мові слова або запозиченням лексичної одиниці” [4, 122].

Мовну номінацію не розглядають окремо від людської пізнавальної діяльності. Суб'єктивний фактор завжди наявний у процесі надання назв і в кінцевому продукті цього процесу. Наприклад, за визначенням О.С. Кубрякової [6, 6], номінація є водночас “продуктом пізнавальної діяльності людини в певній галузі знання або суспільного досвіду й продуктом діяльності мовленнєвої, мовної”.

У процесі творення назв взаємодіють три гетерогенні за своєю природою сутності. Одна з них – те, що називається, – дійсність, яка членується на елементи, охоплюючи й непередметні сутності, що спотворюється розумом людини /сфера денотації/. Друга – гносеологічний образ того, що позначається, його поняттєве відображення, у якому свідомість здатна поєднувати те, що є у світі, і квалікативно-оцінне ставлення до того, що позначається. Співвідносячись з іменем, цей образ у процесі називання втілюється в поняттєво-мовній формі відображення дійсного /сфера сигніфікації/. Третя сутність – ім'я, назва /звукоряд чи його графічне зображення/, тобто мовний засіб вираження сигніфікативного змісту [11, 73].

Розмежування позначення (денотації) та значення (сигніфікації) слів зумовило різні підходи дослідження мовних одиниць і мови в цілому. З позиції **гносеолого-семантичного аспекту** [11, 13], номінація є “процесом перетворення фактів позамовної дійсності в надбання системи та структури мови, у мовні значення, які відображають у свідомості носіїв мови досвід їхнього суспільного життя” [11, 13]. Мовну номінацію завжди характеризують як творчий процес, бо мова не тільки відображає, а й творить. Номінація тісно пов'язує між собою мову, мислення та діяльність. Цей зв'язок виявляється у процесі семіоза, у знаковому співвідношенні найменування,

у якому поєднується зміст (понятійна форма мислення), ім'я (мовна форма) та дійсність (означувані позамовні предмети, явища, події) [11, 10 – 13].

Згідно з **семасіологічним підходом** [11, 336], у якому зміст найменування вважається засобом вичленування та найменування реалій, класу реалій, номінація розглядається як шлях від слова до змісту, тобто від слова до його значення. Схема цього підходу виглядає так: одержувач (слухач, читач або дослідник) має у своєму розпорядженні готовий писемний текст або такий текст, що звучить, тобто певним чином оформлену сукупність мовних засобів, за якими стоїть деяка інформація про “стан справ” у реальній дійсності, ідеях, почуттях, емоціях автора, і він (одержувач) повинен зрозуміти, проаналізувати, дешифрувати все, тобто мовно-розумова діяльність спрямована “від сприйняття форми повідомлення до поняття, ідей, емоцій, які стоять за ними” [1, 22].

У сучасному мовознавстві існує думка про те, що динамічному характеру мовленнєвої діяльності найбільш повно відповідає ономазіологічний підхід [1, с. 23], який розглядає змістовий бік мовної одиниці не з позиції формування їхніх внутрішньосемантичних значущостей і механізму семантичного поширення слів та словосполучень, а з позиції предметної спрямованості, тобто співвіднесеності мовної одиниці з позамовним предметним рядом, коли ця співвіднесеність виступає засобом позначення, найменування останнього [11, 19].

Згідно з **ономазіологічним підходом** до мовних явищ, коли за основне положення береться відношення “реалія (денотація) – зміст (сигніфікат)”, номінація розглядається в такому ракурсі [11, 23-26]: перед мовцем існує певна проблема у вигляді комунікативної інтенції або чіткого задуму: як правильно, образно і якими засобами висловити певну інформацію про “стан справ” у об'єктивній дійсності, системі ідей, почуттів тощо, щоб слухач або читач відповідно до можливостей зміг адекватно сприйняти сказане. Цей підхід дозволяє з позиції мовця схарактеризувати дуже важливий момент мовленнєвої діяльності людини, який пов'язаний із пошуком, відбором та утворенням засобів номінації. Дослідження цих процесів стає можливим лише за умови врахування відображення цими засобами лінгвістично релевантних сутностей предметів та їхніх зв'язків між собою в реальній дійсності, тобто ономазіологічний підхід розглядають як відображаючий. Саме цей аспект передбачає таку деталізацію позамовних чинників, яка пояснює співвідношення між предметами, сприйняттям та уявленням у почуттєвому досвіді, у практичній свідомості носіїв мови, відображення та репрезентацію абстракцій, теоретично пізнаних та узагальнених у значеннях словесних знаків.

Отже, справжнє відношення значення імені до предмета – це факт мовної номінації. Номінативний зміст слова входить до системи мовних значень і набуває статусу самостійного елемента. Унаслідок цього сама номінація має суперечливий характер: з одного боку, вона є процесом і результатом установаження зв'язку імені з позначенням якогось денотата, а з іншого боку – складовою системи мови, де номінативний зміст проявляється безпосередньо в самій системі. Тут здійснюється діалектика зв'язку елементів системи, утвореної, у свою чергу, з онтологічно самостійних за своїм значенням і формою одиниць. Різноманіття концепцій зумовлює комплексний підхід до вивчення цього явища, що дозволяє окреслити механізми розвитку номінації в українському мовленні.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Функционально-ономазиологическое изучение лексики : теоретический и практический аспекты (на материале русского глагола) : [текст лекций] / Флорий Сергеевич Бацевич . – Львов : Ред.- изд. отдел Львовского ун-та, 1993. – 171 с.
2. Боброва Т. А. О природе названия и принципах номинации / Т. А. Боброва // Русский язык в школе : научно-методический журнал. – 1974. – № 4. – С. 74 – 79
3. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций / Владимир Григорьевич Гак // Языковая номинация. Общие вопросы. – М. : Наука, 1977. – С. 230 – 293.
4. Журавлев А. Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации / Анатолий Фёдорович Журавлёв // Способы номинации в современном русском языке. – М. : Наука, 1988. – С.50 – 65.
5. Кожина М. Н. Стилистика текста в аспекте коммуникативной теории языка / М. Н. Кожина // Стилистика текста в коммуникативном аспекте : [Межвуз. сб. науч. трудов]. – Пермь, 1987. – С. 7 – 35.
6. Кубрякова Е. С. Части речи в ономазиологическом освещении: [монография] / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 115 с.
7. Ономазиология // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. : В.Н. Ярцева. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 345 –347.
8. Пражский лингвистический кружок : сборник статей / Под ред. Н. А. Кондрашова. – М. : Прогресс, 1967. – 559 с.

9. Тараненко О.О. Номінація / Олександр Олександрович Тараненко // Українська мова. Енциклопедія / Ред кол. : В.М.Русанівський, О. О.Тараненко та ін. – К. : Укр. енцикл., 2002. – С. 385 – 387.
10. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / Вероника Николаевна Телия // Языковая номинация. Виды наименований / Под ред. Б. А. Серебренникова. – М.: Наука, 1977. – С. 129 – 221.
11. Уфимцева А. А. Лингвистическая сущность и аспекты номинации / А.А. Уфимцева, Э.С Азнаурова, Е.С. Кубрякова, В.Н. Телия // Языковая номинация. (Общие вопросы) / Под. ред. А. А. Уфимцева, Э. С Азнаурова, Е. С. Кубрякова, В. Н. Телия. – М. : Наука, 1977., – С. 7 – 98.

Анотація. У статті розглянуто основні аспекти дослідження теорії номінації в сучасному мовознавстві.

Ключові слова: номінація, номінативна система мови, ономазіологія, семасіологія, гносеологія.

Summary. The article deals with basic aspects of research of theory of nomination in modern linguistics.

Key words: nomination, nomination system of language, onomasiology, semasiology, gnosiology.

УДК 81'373.611

Азарова Л., Радомська Л.

ВИВЧЕННЯ ІМЕННИКІВ–ЮКСТАПОЗИТИВ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Останнім часом засвідчено істотне зростання чисельності студій, присвячених вивченню словотворення загалом та частково тенденціям розвитку словотворення української мови зокрема. Що ж до вивчення процесів утворення складних слів, їх словотвірної структури й семантики, то сучасна українська дериватологія оперує ґрунтовними дослідженнями (праці Є. Рудницького, І. І. Ковалика, Н. С. Родзевич, В. М. Русанівського, В. О. Горпинича, М. П. Богуцької, Н. Ф. Клименко, К. Г. Городенської, О. О. Селіванової та ін.). Порівняно з композитами, проблемі утворення й функціонування іменників-юкстапозитив приділяється значно менше уваги, прослідковується деяка розбіжність у трактуванні природи цих одиниць, залишається немало необґрунтованих міркувань, що зумовлює **актуальність** нашої розвідки.

Метою статті є простежити основні словотвірні тенденції, що намітилися в українському мовознавстві стосовно вивчення іменників-юкстапозитив, окреслити перспективи подальшого їх розгляду.

Поняття “юкстапозит, складноскладене слово” сформувалися в сучасній українській лінгвістиці на базі різних уявлень і концепцій. Окремі зауваги щодо особливої природи багатьох складних слів з двох іменникових основ знаходимо ще у працях Л. А. Булаховського. Учений зазначав, що в таких словах “більш-менш чітко зберігається самостійне значення складових частин, тобто, створюючи одне поняття, ці іменники до деякої міри вносять двочленність у його значення...” [6, 422].

У подальших дослідженнях складні іменники, представлені без з'єднувального голосного за моделлю “іменник+іменник”, розглядалися найчастіше лише з погляду їх утворення, а поділ складних слів на групи та підгрупи за різними диференційними ознаками залишався поза увагою дослідників.

Н. С. Родзевич називає спосіб утворення таких слів нейтральним словоскладанням, що, на відміну від синтаксико-морфологічного, не має ніяких показників граматичного оформлення, при цьому самостійні компоненти складного слова перебувають між собою у співположенні (юкстапозиції). Дослідниця вказує на певний синтаксичний зв'язок між головним компонентом та прикладкою, що виражає переважно його якість або властивість і має у своїй основі порівняння або метафору: *сміх-дзвін, король-змій, батьківщина-мати, завод-велетень*. Слід зазначити, що крім сполучень із прикладкою, Н. С. Родзевич уже виокремлює ті, де компоненти синонімічні (*бур'ян-будяк, шлях-дорога, спогади-думи*), або протилежні чи різні за значенням (*батько-матір, купівля-продаж* та ін.) [7, 16 –18]. Уже згодом виникає твердження про сурядний та підрядний тип відношень між компонентами юкстапозитив.

М. М. Фещенко, розглядаючи словотвірну будову українських назв лікарських рослин, також наголошував на тому, що при словоскладанні виникають лексичні одиниці, до складу яких входять самостійні слова, а не морфеми (*в'яз-трава, глід-колюх, п'ядич-плаун*), і теж називав один із компонентів такого складного утворення прикладкою [10, 85 – 86].

У дослідженнях українських мовознавців пізнішого періоду зафіксовано різні терміни на позначення моделі “іменник+іменник без з'єднувального голосного”: складені слова (В. Т. Коломієць, В. О. Горпинич), складноскладені слова (Н. І. Безбородько), сполучення іменників за типом прикладок (В. М. Русанівський), юкстапозити (А. О. Білецький, Н. Ф. Клименко).

Слід виокремити й інший погляд щодо зв'язку прикладки з пояснювальним іменником: Є. В. Коротевич та ще деякі мовознавці трактують його як проміжний між сурядним і підрядним, називаючи *корелятивним*. За визначенням А. П. Загнітка, кореляція – це тип підрядного зв'язку, при якому семантичне поширення головного члена здійснюється вибірково і визначається його частиномовною належністю та інвентарем його граматичних категорій. При кореляції компоненти словосполучення співвідносяться, залежний компонент виступає семантичним конкретизатором головного [4, 13].

Варто відзначити як позитивне, що у працях В. М. Русанівського, В. О. Горпинича та інших виділено групи слів, утворених словоскладанням. Так В. М. Русанівський виділяє такі семантичні явища: 1) поєднання рівноправних, семантично не взаємопідпорядкованих іменників, що передають якийсь узагальнений символ: *правда-воля* (найвища справедливість); 2) утворення, у яких другий іменник підкреслює якусь характеристичну ознаку у змісті першого: *князь-жених, діточки-дівчата*; 3) перший іменник виступає як означення до другого: *сльози-слова, журба-мова*; 4) складні слова із семантикою особи, у яких другий іменник виділяє за якоюсь ознакою перший: *цар-пророк, кесар-бог, учитель-дяк* [8, 8].

В. О. Горпинич теж виділяє чотири групи складних слів, що утворилися словоскладанням: 1) редуплікація (*тихо-тихо, ледь-ледь*); 2) синонімічні єдності: *пане-брате, стежки-доріжки*; 3) семантичні єдності: *діди-прадіди, внуки-правнуки*; 4) прикладкові сполучення: *дівчина-смуглянка, вовк-жадняга* [2, 128].

Значний внесок у дослідження названих одиниць зроблено у працях Н. Ф. Клименко. Дослідниця визначає юкстапозицію як “складання кількох оформлених слів або форм слів, для яких характерне поєднання двох чи більше компонентів без сполучних голосних: *інженер-механік, цьогорічний*” [5, 6].

К. Г. Городенська аналізує структуру складних іменників у контексті семантичного синтаксису і робить такий висновок: “Складні іменники української мови є формально-граматичними репрезентантами різних типів семантично елементарних речень” [1, 28].

Деякі мовознавці розглядають юкстапозицію як зрощення різних компонентів, зокрема О. А. Стишов, З. С. Сікорська. Досить ґрунтовною нам видається розвідка О. А. Стишова про основні тенденції розвитку сучасного українського словотворення. Зауважимо, що серед факторів впливу на словотворення дослідник виділяє тенденцію до глобалізації. Вона засвідчена в істотному зростанні “кількості іншомовних за походженням твірних слів-основ, які позначають важливі реалії та поняття певної історичної доби. Вони “виявляють підвищений словотвірний потенціал, сприяють розширенню словотвірних парадигм і гнізд” [9, с. 137]. Найбільш типовими є: *I(i)нтернет, імідж, піар, рейдер, есемес, месидж*, ін. За їх допомогою утворилися наступні юкстапозити: *Інтернет-кафе, інтернет-магазин, інтернет-користувач, інтернет-новини, піар-кампанія, піар-менеджер, есемес-вікторина, есемес-голосування* тощо. У сучасній українській мові інтенсифікувалося творення композитів за допомогою юкстапозиції, як зазначає дослідник. “Продуктивними в цих складних словах є компоненти інтернаціонального характеру”, наприклад *медіа-дискурс, бізнес-ідея, шоу-матч, блиц-курс, фітнес-клас, імідж-експозиція, банк-кредитор, гала-концерт* та ін. [9, 139].

На нашу думку, заслуговують уваги й окремі найновіші праці в досліджуваній галузі. Так Л. Козак вивчає словотвірний аспект української електротехнічної термінології, Т. Лепеха – лексико-семантичні та словотвірно-структурні особливості судово-медичної термінології; Л. Філюк розглядає словотвірний аспект української терміносистеми інформатики. А. Ніколаєва зосереджує увагу на структурно-семантичній характеристиці термінології програмування, комп'ютерних мереж та захисту інформації. Деякі аспекти деривації (на основі термінології гірничої справи) вивчає О. Колган. Н. Попова досліджує структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської мови. Г. Віняр, розглядаючи словотвірні тенденції в сучасній українській мові, виділяє нову юкстапозитну модель з першим незмінюваним компонентом під впливом запозичень.

Слід зазначити, що більшість авторів дотримується вже усталеної термінології, а також висловлюють власні погляди та переконання стосовно словотвірних, семантичних, стилістичних

аспектів юкстапозитів різних лексико-семантичних груп. Ось одна з найпоширеніших думок: “Утворення складних слів зумовлене такими словотворчими процесами, як основоскладання, словоскладання та аббревіація. У зв’язку з цим складні слова поділяють на композити, юкстапозити та аббревіатури” [3, 16].

Так, наприклад, С. Ю. Жарко у своєму дисертаційному дослідженні розглядає словотвірні значення складних дериватів, спираючись на синтаксичні відношення, наявні між складовими компонентами цих похідних. Ми поділяємо думку дослідниці про те, що оскільки відсубстантивні іменникові композити здатні корелювати із синтаксичними конструкціями, в основі яких лежить сурядний або підрядний зв’язок, аналізовані деривати поділяються на дві групи: із синтаксично рівноправними твірними основами (словами) та такі, компоненти яких підпорядковані один одному [3, 17].

До першої групи належать композити, твірні основи яких поєднуються сполучними голосними, та юкстапозити, побудовані за моделлю сурядного словосполучення (*лісостеп, зчитування-записування*). До другої групи зараховуємо композити та юкстапозити, компоненти яких не є рівноправними, оскільки перебувають в особливих відношеннях підпорядкування один одному, а також аббревіатури (*скловаріння, газообмін, крос-засоби, оператор-вираз, міськком*).

Нам видається слушною думка про те, що здатність іменникових основ поєднуватися сурядним або підрядним синтаксичними зв’язками зумовлена їх семантикою: синтаксично рівноправними можуть бути іменники однієї тематичної групи, наприклад: *купівля-продаж* – “купівля і продаж”, *генерал-лейтенант* – “і генерал, і лейтенант”. Іменники різних тематичних груп поєднуються підрядним зв’язком, наприклад: *оригінал-макет* – “оригінальний макет”, *блок-маркер* – “блоковий маркер”, *крекінг-процес* – “крекінговий процес”, *сльози-слова* – “слова як сльози”, *країна-донор* – “країна як донор”.

Відповідно до названих груп іменники-юкстапозити поділяємо на складні утворення з *i*-подібним та *як*-подібним значенням. Перший підтип характерний багатьом юкстапозитам, компоненти яких можна об’єднати сурядним сполучником *і*, наприклад: *батько-мати* – “батько і мати”, *крісло-диван* – “і крісло, і диван”, *ввіз-вивіз* – “ввіз і вивіз”, *повторення-відтворення* – “повторення і відтворення”, *згортка-розгортка* – “згортка і розгортка” та ін.

Другий підтип репрезентований складними утвореннями, у яких складові компоненти не рівноправні синтаксично, а розгортаються в підрядні словосполучення із сполучником *як*. Мотивуючими частинами (*основами*) при цьому однаково є як інтернаціональні компоненти, так і основи власне українських слів. Проте слід одразу зазначити, що поділ юкстапозитів за відношеннями (сурядними чи підрядними) між твірними компонентами на утворення з *i*-подібним та *як*-подібним значенням є до певної міри досить умовним. Так, порівняймо значення юкстапозита *салон-вагон*, що може розглядатися наступним чином: “*і салон, і вагон*”, “*салон як вагон*”, “*вагон як салон*”.

Як-подібне значення може бути виражене перифразами “те, що подібне до чогось” або “той, хто схожий на когось”, для прикладу: *миша-ручка, комп’ютер-блокнот, меч-риба, грот-щогла, меню-каскад, картотека-каталог* тощо.

Окремо розглянемо групу юкстапозитів на зразок *альфа-тестування, блок-система, вакуум-апарат, гамма-установка, дизель-генератор, дизель-мотор, компакт-диск, штаб-лікар, чар-зілля*. У цих іменниках постпозитивний компонент, як правило, виступає опорним, а інший, в препозиції, має означальний характер. У зв’язку з цим такі іменники-юкстапозити можуть трансформуватися в атрибутивні словосполучення, напр.: *блок-система* – “блокова система”, *вакуум-апарат* – “вакуумний апарат”, *дизель-генератор* – “дизельний генератор”, *компакт-диск* – “компактний диск”, *штаб-лікар* – “штабний лікар”, *чар-зілля* – “чарівне зілля”.

Отже, здійснений аналіз засвідчує, що українське мовознавство має давні словотвірні традиції у вивченні складних слів, утворених способом словоскладання. Серед іменників-юкстапозитів виділяємо ті, яким властиве *i*-подібне та *як*-подібне значення відповідно до типів зв’язку між компонентами. Особливо пожвавився інтерес науковців до процесів словотворення в останні десятиріччя, що пов’язано зі зростанням кількості складних слів у сучасній українській літературній мові. Проте вони переважно носять фрагментарний характер, є недостатньо простудійованими. Тому надалі варто зосередити увагу на комплексному дослідженні цього лінгвістичного явища, зокрема на виявленні груп семантичних відношень між структурними компонентами іменників-юкстапозитів.

Список використаних джерел

1. Городенська К. Г. Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису // Мовознавство. – 1988. – № 3. – С. 27 – 34.
2. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : навч. посіб. / Горпинич В. О. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.

3. Жарко С. Ю. Типологія словотвірних значень відсубстантивних похідних : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01. "Українська мова" / С. Ю. Жарко. – Дніпропетровськ, 2008.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Морфологія / Загнітко А. П. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 436 с.
5. Клименко Н. Ф. Словотвірна структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Клименко Н. Ф. – К. : Наукова думка, 1984. – 251 с.
6. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 1. – 518 с.
7. Родзевич Н. С. Про будову складних слів у сучасній українській мові // Українська мова в школі. – 1952. – № 6. – С. 10 – 19.
8. Русанівський В. М. Історична лексика в поезії Т. Г. Шевченка // Мовознавство. – 1991. – № 4. – С. 3 – 10.
9. Стишов О. Сучасне українське словотворення : основні тенденції розвитку // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – 348 с. – С. 136 – 147.
10. Феценко М. М. Словотворча будова українських назв лікарських рослин // Мовознавство. – 1972. – № 6. – С. 84 – 86.

Анотація. У статті висвітлено трактування природи іменників-юкстапозитів у вітчизняному мовознавстві, досліджено основні словотвірні тенденції та окреслено подальші перспективи розгляду цих мовних одиниць.

Ключові слова: іменник-юкстапозит, словотвірні тенденції, кореляція, зрощення, сурядний і підрядний синтаксичний зв'язок, і-подібне та як-подібне значення.

Summary. The article deals with interpretation of the nature of "yukstapozit's" nouns in Ukrainian linguistics, research basic tendencies of word-formation and subsequent prospects of consideration of these linguistic units.

Key words: noun-"yukstapozit", tendencies of word-formation, correlation, accretion, coordinative and contract syntactical connections, "i"-alike and "як"-alike meanings.

УДК 811.111

Альева Гюльчохра Бабаи кызы

О ПРОБЛЕМЕ АСПЕКТУАЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ АНГЛИСТИКЕ

Исследование стилистического аспекта грамматических форм представляет собой важную область лингвистического анализа, поскольку этот аспект как никакой другой отражает реальное функционирование грамматических категорий в тексте.

Аспектуальное значение форм английского глагола вытекает из характера речевого функционирования, а также взаимодействия и взаимообусловленности различных средств языковой иерархии.

Нейтрализованные формы стилистически не маркированы, а транспонированные формы, напротив, представляют собой определенный стилистический прием грамматической метафоры и служат средством раскрытия стилистического потенциала грамматической категории времени.

Теория функционально-семантической категории аспектуальности, получившая детальное развитие в славистике, довольно интенсивно разрабатывалась и в германистике.

Аспектуальность как комплексная категория отличается сложным содержанием и многообразием средств выражения характера протекания глагольного действия.

Общеизвестно мнение ученых о существовании различных средств выражения аспектуальной семантики – лексических, морфологических, синтаксических. Но и поныне лингвисты расходятся в интерпретации их языкового статуса, роли в формировании аспектуальных значений в процессе речевого функционирования, а также характера их взаимодействия при этом.

Наибольшие разногласия существуют по поводу морфологического компонента системы аспектологических средств, а именно, по поводу категориальной принадлежности простых,

длительных, совершенных и совершенно-длительных глагольных форм в связи с их аспектуальной значимостью.

Проблема аспектуальной классификации английской глагольной лексики остается спорной до сих пор. Трудности решения проблемы аспектуальности в современной англистике обусловлены как сложностью самого языкового явления, так и нерешенностью общетеоретических проблем лингвистической семантики, морфологической категории, взаимодействия уровней языковой системы вообще и уровней лексики и грамматики, соотношения языка и речи, в частности. Каждому глаголу, как единице языка, присуща только одна потенциальная сема – предельности/непредельности.

У исследователей еще не сложилось единого мнения о характере взаимоотношений и иерархии лексических и морфологических средств выражения аспектуальности в современном английском языке. Системное исследование номенклатуры разноуровневых аспектологических средств с позиции их интеграции в межуровневое поле в англистике еще не проводилось.

Общепринято рассматривать систему языка как четкую иерархию уровней, но вопросы о количестве уровней, о межуровневых связях остаются пока спорными, что также можно отнести и к уровням лексики и грамматики. Вопрос о характере взаимодействия уровней системы языка тесно связан со сложнейшими проблемами лингвистической семантики. При решении вопроса о соотношении и роли внутриязыковых (системных) и отражательных (абсолютных) компонентов семантической структуры языковых единиц определяющая роль по праву признается за отражательными компонентами, что вытекает из целевого назначения языка. И это, прежде всего, касается лексических единиц языка, а также таких грамматических категорий, как категории вида и времени. Изучение языковых явлений в условиях их функционирования и обязательного взаимодействия стимулировало появление и распространение так называемого полевого подхода и таких понятий, как лингвистическое поле, функциональная группа, функционально-семантическая категория и т.д.

В теоретическом плане в данной статье использовался полевой подход к изучению проблемы аспектуальности с позиций теории языковой понятийной категории, что позволило установить функциональные особенности морфологических и лексических аспектуальных средств, а также их структурные характеристики и характер взаимодействия в процесс совместного функционирования. В отличие от славистики, ЯПК (языковая понятийная категория) аспектуальности в англистике еще мало исследована с точки зрения ее формального состава и иерархии ее конститuentов. Но поскольку и языку и речи объективно присущи количественные признаки, познание их создает возможность “проникнуть в тайны построения и функционирования языка, позволяя более точное, строгое и объективное описание, к которому прибегают при изучении наиболее сложных языковых явлений” [9, 4-5].

Многие вопросы, связанные с трактовкой морфологической категории, продолжают оставаться дискуссионными и дают о себе знать при интерпретации конкретных категорий в разных языках. Это относится также и к морфологической категории вида. Так, хотя теория вида в русистике имеет длительную историю, считается преждевременным говорить о том, что “какая-то теория вида более или менее приблизилась к окончательному оформлению и общему признанию” [10, 13]. Прежде всего, это касается трактовки семантики сочленов оппозиции совершенность/несовершенство (СВ/НСВ).

Еще более спорной является проблема морфологической категории вида в современном английском языке. Спорной остается сама правомерность вычленения морфологической категории вида, проблемы ее формального состава, значений и функций ее противочленов, ее взаимоотношений с морфологической категорией времени, а также с другими средствами выражения аспектуальности, например, семасиологической категорией предельности/непредельности. Думается, что в основе всех этих проблем лежат, прежде всего, трудности семантического плана. Если обратиться к логическим понятиям, которыми в первую очередь, как уже отмечалось, обусловлена лингвистическая семантика в широком плане, то вполне очевидно, что такие признаки, как длительность и течение, или порядок следования, являются свойствами времени и выражаются через категории прошлого, настоящего и будущего [7, 22 – 24].

Те же самые признаки логических моделей временных отношений взяты исследователями за основу вычленения английской видовременной системы [Баранов 1975, 12 – 26], что затрудняет разграничение лингвистических временных и видовых значений и соответственно, определение характера взаимоотношений морфологических категорий, их представляющих. Этим же объясняется и возможность рассмотрения одного и того же лингвистического значения разными исследователями – то как видового, то как временного (например, значений законченности/незаконченности, предельности/непредельности), и противоречивая трактовка семантики глагольных форм, когда одной и той же форме в качестве основного приписывается то временное,

то видовое значение, и, следовательно, по-разному решается вопрос о ее категориальной принадлежности [6, 8-9].

Эта идея лежит и в основе понятия “сопряженных морфологических категорий” В.Н. Ярцевой [11, 15-16].

Рассмотрение различных временных форм как видовых, с одной стороны, и видовых значений как временных значений особого типа, с другой стороны, создает трудности в дифференциации временных и видовых значений [4, 201-205]. Все это делает понятными сомнения в правомерности признания морфологической категории вида в современном английском языке и живучесть традиционной трактовки простых, длительных, перфектных и перфектно-длительных форм как форм времени. Причем, в семантической структуре этих временных форм имеются определенные аспектуальные компоненты, которые трактуются как некатегориальные значения, тесно связанные с категориальным значением времени, являющиеся его побочным продуктом [3, 181-183].

Проведенное В.Д. Рожковой статистическое исследование функционирования этих форм в плане их участия в формировании ДП (достигнутость предела) и НДП (недостигнутость предела) ЯПК аспектуальности позволило выявить синтагматические аспектологические закономерности, согласно которым:

1) одни из них являются аспектологически нейтральными (инфинитив, настоящий перфект, прошедшее простое), так как они одинаково часто обнаруживаются как в сфере значения ДП, так и в сфере значения НДП, а соотношение ДП/НДП в этих формах приближается к соотношению 1:1;

2) другие проявляют ярко выраженное тяготение либо к сфере значения ДП (императив, будущее простое, причастие II), либо к сфере значения НДП (настоящее и прошедшее длительное, настоящее и прошедшее перфектно-длительное, причастие I, настоящее простое), так как соотношение значения ДП/НДП в этих формах оказывается равным 2:1 (1:2) и выше;

3) третьи являются переходными от аспектуально окрашенных к аспектологически нейтральным формам (герундий, прошедший перфект), так как соотношение ДП/НДП в них не достигает соотношения 1:2 (2:1), но приближается к нему [9, 9].

Проблема аспектуальной классификации английской глагольной лексики остается спорной до сих пор. Более убедительным представляется рассмотрение категории предельности/непредельности как лексико-семасиологической категории в силу того, что:

1) аспектуальное значение является одним из компонентов лексического значения глагола как единицы языка;

2) категория предельности/непредельности является абстракцией от различных группировок глаголов по признаку способа действия, которые единодушно признаются семантическими группировками, выделяемыми лишь на основе общности значения глагольных лексем;

3) отсутствует последовательное формальное выражение категории аспектуальности.

Несмотря на определенную диффузность семантических классификаций, связанную с тем, что “значения лингвистических знаков представляют собой нечеткие множества с размытыми границами” [8, 6], разбиение глагольной лексики по аспектуальному признаку все же возможно и целесообразно. Каждому глаголу как единице языка присуща только одна потенциальная аспектуальная сема предельности (для предельных глаголов) или непредельности (для непредельных глаголов), составляющая часть основного внеконтекстного лексического значения глагола.

Проблема взаимодействия и взаимообусловленности аспектуальной семантики предельных и непредельных глаголов и изучаемых глагольных форм затрагивалась многими лингвистами, для убедительного и однозначного решения проблемы требуется более глубокий анализ.

Несмотря на то, что формы времени и вида неоднократно подвергались рассмотрению в лингвистической литературе [5], до сих пор не существует исчерпывающего исследования, посвященного рассмотрению системы времени и вида английского глагола в лингвостилистическом аспекте, основанного на оппозиционном подходе к грамматическим явлениям. Раскрытие лингвостилистического потенциала грамматических форм, описание факторов ситуативного контекста как лингвистических, так и экстралингвистических поставлено в зависимость от типа функционального замещения – нейтрализации или транспозиции. Под замещением понимается синтагматический процесс снятия смысловых дифференциальных признаков противочленов и стяжения бинарной оппозиции к одному члену, в результате чего один из противочленов выполняет функцию другого. В оппозиционном замещении выделяются два случая, которые имеют одинаковую основу, но вместе с тем, и принципиальное различие. Эти два случая представляют собой нейтрализацию и транспозицию.

Нейтрализация определяется как такой частный случай оппозиционного замещения, при котором замещающий член выполняет функции своего противочлена, теряя “на время” свои собственные.

Транспозиция представляет собой такой частный случай оппозиционной редукции, при котором замещающий член перенимает функцию своего противочлена (становясь основной), но сохраняет частично и свою собственную функцию, которая становится фоновой или переносной [5, 4].

Различие между этими двумя типами замещения позволяет установить разницу между редуцированными вариантами языковых форм в стилистическом плане. Нейтрализованные формы не обладают маркированностью, они незаметны на общем фоне функционирования языковой подсистемы. Транспонированные формы, напротив, обладают яркой стилистической окраской, в них всегда присутствуют элементы экспрессивности и эмоциональности. Это объясняется самой природой транспонированных форм, которая заключается в одновременной реализации двух групп функций. Направление редукции в обоих типах замещения может происходить как в сторону слабого (“нисходящее” замещение), так и в сторону сильного (“восходящее” замещение) члена.

Общая теория оппозиционного замещения применяется к грамматическим категориям времени и вида английского глагола. Из разнообразных концепций глагольного времени за основу принимается теория, согласно которой система времен образуется двумя рядами оппозиционных противопоставлений. Первый ряд представлен противопоставлением прошедшего времени настоящему времени. Второй ряд объединяет две реализации оппозиции по будущему: будущее-настоящее и будущее в прошедшем – прошедшее. Для терминологического различия времена первой категории называются “первичными”, времена второй – “вторичными” [5, 6].

У первичных времен наиболее известным случаем замещения является перенос формы настоящего времени в план прошедшего времени. В результате образуется значение настоящего исторического времени (претеритный презент), которое представляет собой случай восходящей транспозиции (Примеры заимствованы у Н.В. Данчесвой).

There was a garage just round the corner behind Belgrave Square where he used to go every morning to watch them messing about with cars. Crazy about the cars the kid was. Jimmy *comes in* one day with his motor bike and side car and asks for some petrol. He *comes up* and looks at it in the way he had (E. Waugham).

При обратном направлении замещения (нисходящем) форма прошедшего времени частично утрачивает свое собственное значение и приобретает дифференциальное значение своего противочлена – “включенность в момент речи”, которое становится основным (презентный претерит):

Sally: Excuse me, Mrs. Ormond, But I just wanted to tell you that we have breakfast at half-past eight, if that’s not too early (J. Priestley).

Основной стилистической функцией настоящего исторического (претеритный презент) является функция оживления повествования, поскольку настоящее историческое представляет событие прошлого перед глазами адресата ярко и наглядно. К настоящему историческому прибегают иногда для выделения кульминационных, драматических, порой юмористических моментов в художественном произведении. Претеритный презент типичен для монологической речи.

Основной стилистической функцией презентного претерита является его подчеркнутая вежливость, скромность, ненавязчивость обращения. Презентный претерит типичен для разговорной диалогической речи.

У вторичных времен возможным случаем замещения является перенос формы настоящего времени в сферу будущего (футуральный презент). В результате сема временной формы настоящего нейтрализуется, и она приобретает значение “будущность (следование за моментом речи)”:

Well, I must go below now. It is going to be rough and I am a bad sailor. We *meet* at Lady Metroland’s on the twelfth, if not, as I hope, before (E. Maugham).

Футуральный презент при нейтрализации способен не только выразить отнесенность действия к будущему, ближайшему или отдаленному, но также показать необходимость или определенность действия в силу заранее намеченного плана. Нейтрализованный футуральный презент обычно употребляется в разговорной диалогической речи.

У футурального презента помимо нейтрализации возможна и транспозиция. В этом случае собственное значение формы настоящего времени частично затемняется и сохраняется как фоновое:

I’ve been daydreaming (not for the first time) about living with G.P. He *deceives* me, he *leaves* me, he *is* brutal and cynical with me, I *am* in dispair... We are together very close in spirit. All silly magazine stuff, really, in the details (J. Fowles).

Футуральный презент при транспозиции выполняет и субъективно-оценочную (модальную) функцию, так как способен передать категоричность относительно выполнения некоторого действия в будущем:

Sally (with sudden anger): Harm or no harm, he *leaves*. Here in t’ morning. Well get on better without him. And I’m going to tell him so (J. Priestley).

Сфера применения футурального презенса при транспозиции ограничивается прямой речью как монологического (мечты о будущем, предсказание), так и диалогического характера (обмен короткими репликами).

При нисходящем направлении замещения в оппозиции вторичных времен образуется транспонированная форма, которая реализует два значения: собственное значение будущности и значение “включенность момента речи”. У презентного футурума выделяются три разновидности, каждая из которых характеризуется своим модальным значением:

When she comes to London it never occurs to her that she should stay anywhere but here-she thinks it would hurt my feelings-and *she'll pay* me visits of three or four weeks and she knits and reads (W.S. Maugham).

Первая разновидность презентного футурума (привычное действие при характеристике некоторого лица или предмета) сохраняет свою модальную сему при переводе в план прошедшего:

“It’s not like Jolyon to be late!” he said to Irene, with uncontrollable vexation. “I suppose it’ll be June keeping him” (J. Galsworthy).

I will not here narrate all I heard and saw... I *will* only say that I saw no physical cruelty (W.S. Maugham).

Вторая (значение предположительностей) и третья (снятия категоричности утверждения) разновидности презентного футурума не поддаются переводу в план прошедшего.

Рассматриваемые модальные значения принадлежат к субъективно-оценочной модальности, поскольку они выражают отношение говорящего к сообщаемому. Иногда это отношение приобретает эмоциональную окраску, что оказывает влияние с помощью грамматической формы на сообщение в целом. Первая разновидность встречается как в авторской речи, так и в речи художественных персонажей (преимущественно монолог); вторая и третья разновидности характерны для диалогической речи.

Исследование стилистического аспекта грамматических форм представляет собой важную область лингвистического анализа, поскольку этот аспект, как никакой другой, отражает реальное функционирование грамматических категорий в тексте и способствует выявлению глубинных содержательных пластов текста.

Таким образом, подытоживая вышеизложенное и опираясь на базовые положения работ Д.К. Рожковой и Н.В. Данчаевой, можно сделать следующие выводы:

1. Трудности решения проблемы аспектуальности в современной англистике обусловлены как сложностью самого языкового явления, так и нерешенностью общетеоретических проблем лингвистической семантики. Каждому глаголу как единице языка присуща только одна потенциальная аспектуальная сема – предельности/непредельности.

2. Аспектуальное значение форм английского глагола вытекает из характера речевого функционирования, а также взаимодействия и взаимообусловленности различных средств языковой иерархии.

3. Временные формы, образуемые при транспозиции в оппозициях первичных и вторичных времен, способны выполнять стилистические функции оживления повествования и создания эффекта сопереживания (настоящее историческое, футуральный презенс), субъективно-оценочную или модальную функцию (футуральный презенс, презентный футурум) и обладать дополнительными экспрессивными оттенками (презентный претерит);

4. Нейтрализованные формы стилистически не маркированы, а транспонированные формы, напротив, представляют собой определенный стилистический прием грамматической метафоры и служат средством раскрытия стилистического потенциала грамматической категории времени.

Список использованных источников

1. Балин Б.М. Немецкий аспектологический контекст в сопоставлении с английским. – Калинин, 1969.
2. Болдырева С.П. Аспектуально-релевантная валентность предельных и непредельных глаголов современного английского языка. Автореф. дисс... канд. филол. наук. – М., 1978.
3. Бондарко А.В. Категориальные и некатегориальные значения в грамматике. В кн: Принципы и методы семантических исследований. – М., 1976.
4. Ванников Ю.В. Опыт типологического анализа временных значений. В кн.: Языковые универсалии и лингвистическая типология. – М., 1969.
5. Данчеева Н.В. Грамматические формы видовременной системы английского глагола в ситуативном контексте Автореф. дисс... канд. филол. наук. – М., 1982.
6. Макаров Е.В. Функциональные особенности прошедшей перфектной формы в современном английском языке. Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Минск, 1977.
7. Павлов В.П. Логико-методологическая функция категории пространства, времени и причинности. Автореф. дисс... докт. филол. наук. – Киев, 1969.

8. Пиотровский Р.Г., Бектаев К.Б., Пиотровская А.П. Математическая лингвистика. – М., 1977.
9. Рожкова Д.К. Лингвостатистический анализ английского глагола в плане категории аспектуальности. Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Калинин, 1979.
10. Шелякин М.А. Основные проблемы современной русской аспектологии // Известия Воронежского гос. пед. института. – Воронеж, 1975.
11. Ярцева В.Н. Иерархия грамматических категорий и типологическая характеристика языка. В кн.: Типология грамматических категорий. – М., 1975.

Анотація. Стаття присвячена проблемам аспектуальності в сучасній англїстиці.

На основі польового підходу до вивчення проблеми аспектуальності з позицій теорії мовної поняттєвої категорії встановлені функціональні особливості морфологічних і лексичних аспектуальних засобів, а також їхні структурні характеристики й характер взаємодії в процесі спільного функціонування.

Ключові слова: аспектуальність, категорія часу, граматична метафора, часові форми.

Summary. The article deals with the problem of aspect in modern English philology. On the grounds of semantic fields to study problems of aspect, functional peculiarities of morphologic and lexical aspect means were defined as well as their structural characteristics and the way of their interrelation in the process of co-functioning.

Key words: aspect, category of time, grammatical metaphor, tense forms.

УДК 82-311.8

АЛЕКСЕНКО В. Ф.

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ В “СЕНТИМЕНТАЛЬНІЙ МАНДРІВЦІ” Л. СТЕРНА

Парадокс Стерна полягає, по-перше, в тому, що, хоча письменник визнається “батьком” нового літературного напрямку – сентименталізму (сам термін утворився від назви його відомого роману “Сентиментальна мандрівка”), творчість цього автора знаменує собою радше заключний, зрілий етап розвитку англійського сентименталізму. По-друге, не можна сказати, що герої (і насамперед оповідач) Стерна, зокрема – у згаданому романі, цілком “вкладаються у сентименталізм”. Навпаки, ми часто зустрічаємо в його творах відверте кепкування з ідеалів сентименталізму, що навіть дозволило свого часу Д. Затонському визначити Стерна як постмодерніста¹. Нині формується течія, яка піддає сумніву традиційну нерозривну пов’язаність письменника виключно з сентименталізмом [див.: 4, 6]: з’являються дослідження, автори яких знаходять у Стерна риси літератури рококо [2, 5, 11, 16]. Звичайно, це найперше стильова проблема, але ж рококо – це ще й світогляд, побудований на ідеї гри; характерні формули “Мистецтво жити рокайльно” (Н.Т. Пахсарьян [11]); “Мистецтво гри на годинникових стрілках за Стерном” (К. А. Карслян [7]); “Рокайльне кепкування над сентиментальним героєм в епоху Просвітництва” (П. Ю. Єрмакова [5]). Утім, не йдеться про те, аби “перемістити” Стерна від сентименталістів до письменників рококо. Як пише П. Ю. Єрмакова: “Хотілося б підкреслити, що я не вважаю “Сентиментальну мандрівку” романом рококо в чистому вигляді. Рокайльні характеристики, які ми виявили, вступають у складні взаємини зі стилістикою сентименталізму і з традицією просвітницького роману мандрівки. І всі вони разом узяті є предметом рефлексії, іронії та пародії для Лоренса Стерна, який створив навмисно ускладнену романну структуру, повну внутрішніх стильових взаємодій, одним з елементів якої є стиль рококо”; далі дослідниця відзначає, що для “Сентиментальної мандрівки” характерна гра – на всіх рівнях – “реального” та “ілюзорного”; що “гра точок зору є основною пружиною розгортання дії”, а “нарація від першої особи типова для роману рококо”; що читачі, які цього не зрозуміли (серед них, подібно, опинився навіть Т. Смолетт), винуватили Стерна в гріхах Йорика” [5, 33].

Щоб якось розібратися в цих парадоксах, звернемося до кардинального питання, яке особливо хвилювало людей XVIII століття: проблеми *природи людини*. Адже в цю пору розпочався величезний культурний зсув: на зміну традиційному церковному погляду на людину як істоту “зіпсовану” гріхом (св. Августин), яка може хіба що відновити в собі затьмарений образ Божий (і

¹ Утім, Д. Затонський дотримувався того погляду, що всяка епоха має “власний” постмодернізм [див.: 3].

то за допомогою Христа й Церкви), приходять секуляризована свідомість, яка ґрунтується на ідеї природного права людини на життя й вільні вчинки, підносить вітальну енергію та ініціативу індивідуальності, “розкріпає” мораль та загалом усі соціальні орієнтації людини. Сентименталістів насамперед цікавила якраз природа людини: вони, всупереч класицистичній програмі, яка базувалася на диктаті Розуму, висунули гасло Чутливості, “життя серця”, і саме завдяки сентименталістам європейська культура заново відкрила “внутрішню людину” – але вже не в старовинному аспекті “сповіді в гріхах”: людина Просвітництва перестала стидатися прояву почуттів, кохання, пристрастей, і цей процес емоційного “розкріпачення” продовжується по сьогодні (безпосереднім відлунням цієї програми Просвітництва є нинішня масова культура² – від порнографії до молодіжної субкультури *emo*). Але сентименталізм ще лишався у параметрах “джентльменської” поведінки, обмежуючись сферою психологічного (хоча поява сентименталістських творів була сприйнята як виклик і “безсоромність”). Його типові риси – “увага до внутрішнього світу людини, возвеличення почуттів, підкреслене емоційне начало, апологія задушевності, простоти й природності” [9, 76].

Але тут на нас чекає черговий парадокс: Стерн водночас – і людина своєї епохи, син Просвітництва, що намагається розібратися в механізмі мислення і поведінки людини, і – священник англійської церкви, яка, хоча й надихалася ідеями Реформації, усе ж таки дотримувалася догматичного погляду на людину як єдність тілесного, душевного та духовного³. Неважко зрозуміти, що з цього погляду нова, за природою своєю секуляризована культура, в першу чергу – літературна програма сентименталістів, зосереджена якраз на *душевній людині*: її цікавить найперше вже не богоосягнення (*людина духовна*); не на першому місці поки що стоїть і життя тіла⁴. Отож, перед нами оригінальний священник-письменник, в центрі уваги якого є не духовна, а душевна людина? Таких, утім, ця епоха знала: досить пригадати автора “Манон Леско” – абата Прево (що був абатом радше з життєвої необхідності, аніж з покликання). Але усе ж таки це – дуже своєрідна, нетипова ситуація, яка робить постать Стерна ще більш оригінальною й загадковою.

Допомогти глибше зрозуміти позицію автора може аналіз концепції людини в “Сентиментальній подорожі” – програмному творі Стерна і всього сентименталізму в цілому.

Між тим якраз концепція людини у цьому творі, який являє собою контамінацію опису пригод мандрівника по чужих краях (враженнями “зовні”) зі щедро насиченим психологізмом описом власних почуттів, викликаних цими враженнями, і не була предметом особливої уваги дослідників. Сьогодні Стерна вивчають з різних точок зору. Є, наприклад, розвідки про Стерна і британський асоціанізм XVIII ст., Стерна і метафори свідомості у філософській психології XVIII ст., про ігротерапію Стерна [праці А. Хитрова: 13, 14, 15], про проповіді Стерна [11], вже згадані вище дослідження проблеми “Стерн і рококо”.

Але зрозуміти до кінця усі ці речі не можна, поки не усвідомлено письменницьку концепцію людини, письменницьке розуміння природи і місця людини в ній, природи самої людини. Як священник, Стерн не міг би виходити за межі загально визнаної християнством доктрини Августина (гаряче підтриманої і в пору відмови від шанування Отців Церкви кальвінізмом – через англійських пресвітеріанців це Стернові мало бути добре відоме): людина від народження несе на собі печать первородного гріха богоборства й непокори, бунту проти Творця. В епоху Стерна з’явилися вже відверті богоборці й серед філософів, і серед літераторів – наприклад, Блейк, не кажучи вже про тотальне “обмирщення” суспільства. Нікого не дивувало, наприклад, що Прево, духовна особа, був поетом “пристрастей”. Тому цікаво, що автора ототожнювали з його дещо легковажним пастором Йориком: яка б не була між ними прірва, усе ж таки будь-який персонаж є частиною душі автора. Іншими словами, погляд Стерна на людину постає достатньо відстороненим від тієї простоти і “незіпсованості”, що їх поетизував сентименталізм.

На перший погляд, здається, концепція людини у романі Стерна цілком відповідає сентименталістським канонам. Його герой – немов еталон щедрості, взаємодопомоги та доброго ставлення до людей: “*When man is at peace with man, how much lighter than a feather is the heaviest of metals in his hand! he pulls out his purse, and holding it airily and uncompressed, looks round him, as if he sought for an object to share it with*” [р. 2; тут і далі ми посилаємося на джерело: Sterne Laurence. A sentimental journey through France and Italy. Мультимедійний проект Ильи Франка franlang.ru (117 р.)]. “*Когда человек живет со всеми в мире, насколько тогда тяжелейший из металлов легче перышка в его руке! Он достает кошелек и, держа его беспечно и небрежно,*

² Про зв’язок “проекту Просвітництва” і нинішньої масової культури див. у статті Г. Тульчинського [10].

³ Строго кажучи, ап. Павло поділяв людей на *тілесних, душевних і духовних* – за ознакою домінації того чи іншого начала (1 Кор.).

⁴ Хоча філософія сенсуалізму, розвиток природничих наук і медицини, та й характерний культ фізичної праці (його сповідували навіть аристократи), так само, як і зародження – саме в Англії – спорту в сучасному розумінні цього слова, забезпечували постійне зростання інтересу до *людини тілесної*. Але цей інтерес визначиться як домінуюча орієнтація лише в середині XIX ст., в епоху торжества атеїстично-матеріалістичних ідей. Характерно, що певною мірою наближав цю перспективу стиль рококо з його способом бачення світу [16].

озирається кругом, точно отыскивая, с кем бы им поделиться”; “... когда же довольно нескольких слов, чтобы выручить несчастного из беды, я ненавижу человека, который на них пошкупится” [544; тут і далі ми посилаємося на джерело: Стерн Лоренс “Сентиментальное путешествие по Франции и Италии”, – М.: Худож. лит., 1968. – С.543-651].

Це, найперше, – типово християнська чеснота, яку сентименталізм однозначно схвалює. Водночас Стерн будує характер головного героя ще й у відповідності до теорій Юма та Сміта, в яких основною етичною категорією є симпатія до ближнього, та з іншого боку – Йорик є не лише типовим сентименталістським героєм, але і його запереченням [6, 95].

Пристрасть до мандрівок, яка владно керує пастором Йориком, не вписується в тип християнської поведінки. Подорожувати задля розваги, колекціонування мимобіжних вражень від “чужого”, – це мало схоже, скажімо, на місіонерство. Це – дух авантюри, пригоди, розваги, який характеризує “зовнішню”, а не “внутрішню” людину. Але Йорик у романі постійно повертається до теми подорожі, мета якої втім, як поступово з’ясовується, також невіддільно пов’язана з “життям серця” героя: “*What a large volume of adventures may be grasped within this little span of life by him who interests his heart in every thing*” [р. 24]. “Какой толстый том приключений может выйти из этого ничтожного клочка жизни у того, в чьем сердце на все находится отклик” [с. 565]. Або ще більш щиро: “*It is a quiet journey of the heart in pursuit of Nature, and those affections which arise out of her, which make us love each other, – and the world, better than we do*” [р. 78]. “*Это скромное путешествие сердца в поисках Природы и тех приятных чувств, что ею порождаются и побуждают нас любить друг друга – а также мир – больше, чем мы любим теперь*” [с. 615].

Отож, мета наратора – “пошуки Природи” (яка сама собою розуміється як Правда і Любов; пор. з християнською максимією: *шукайте Царства Небесного і правди його, а все інше додасться вам*). Він чекає від реального світу начебто картини райського саду, в якому панують любов та прихильність, – це, так би мовити, мусить бути “повернений рай”. Та, на жаль, справжня природа людини далека від простодушної й щирої доброзичливості. Так, зустрівши старого французького офіцера, стернівський пастор чує від нього прекраснодушні міркування, що начебто співпадають з думками самого Йорика, – про корисність подорожування “*the advantage of travel, as it regarded the savoir vivre, was by seeing a great deal both of men and manners; it taught us mutual toleration; and mutual toleration, concluded he, making me a bow, taught us mutual love*” [р. 58], яка “*заключається в том, что оно позволяет увидеть великое множество людей и обычаев; оно учит нас взаимной терпимости; а взаимная терпимость, – заключил он с поклоном в мою сторону, – учит нас взаимной любви*”. [с. 596]. Ці слова сприяли укріпленню доброго враження від співбесідника: “*The old French officer delivered this with an air of such candour and good sense, as coincided with my first favourable impressions of his character: – I thought I loved the man; but I fear I mistook the object; – ’twas my own way of thinking – the difference was, I could not have expressed it half so well*” [р. 58]. “*Старый французский офицер произнес это с такой прямотой и так детально, что во мне сильно укрепилось первоначальное благоприятное впечатление от него – я вообразил, что люблю этого человека; но боюсь, я ошибся насчет предмета моих чувств – им был мой собственный образ мыслей, но только с тем различием, что я бы не мог и вполнину так хорошо его выразить*” [с. 596]. Отже, пастор, який мандрує не “по вертикалі” (в Небо), а “по горизонталі” земних переміщень, зовсім не є серцевідцем, як можна було б очікувати. Він, що так прагне бути чутливою людиною, часто йде на поводу у власних почуттів, а не розуму, і це призводить його до постійних помилок в оцінюванні своїх знайомих. І його почуття, коли потрібно оцінити реальні об’єкти, з якими він стикається у подорожі, виявляються для нього скоріше перешкодою, аніж допомогою.

Зазначимо, що не лише світ людей викликає у Йорика бурхливу емоційну оцінку: він готовий наділити власною емоцією любові і приязні не лише зустрічних іноземців, а й стихію вітального життя, наприклад – рослинного: “*I declare, said I, clapping my hands cheerily together, that were I in a desert, I would find out wherewith in it to call forth my affections: – if I could not do better, I would fasten them upon some sweet myrtle, or seek some melancholy cypress to connect myself to; – I would court their shade, and greet them kindly for their protection. – I would cut my name upon them, and swear they were the loveliest trees throughout the desert: if their leaves wither’d, I would teach myself to mourn; and, when they rejoiced, I would rejoice along with them*” [р. 25].

“*Ручаюсь, – сказал я, весело хлопая в ладоши, – что, окажись я в пустыне, я непременно отыскал бы там что-нибудь способное пробудить во мне приятные чувства. – Если бы не нашлось ничего лучшего, я бы сосредоточил их на душистом мирте или отыскал меланхоличный кипарис, чтобы привязаться к нему – я бы вымалывал у них тень и дружески их благодарил за кров и защиту – я бы вырезал на них мое имя и поклялся, что они прекраснейшие деревья во всей пустыне; при увядании их листьев я научился бы горевать, и при их оживлении ликовать бы вместе с ними*” [с. 565-566]. Неодноразово протягом подорожі він буде співставляти світ людей та природи і бачити тут прозорі паралелі.

Це стирання кордонів між світом природи й світом людини витікає не з християнського погляду, згідно якому природа часто бунтує проти Творця і часто є притулком демонів (натурі тут опозиційна культура, світ духу), а з “пантеїстичних” традицій руссоїзму. “Серце” для руссоїста було основоположним світоглядним принципом, і саме “через серце, почуття здійснюється внутрішній, органічний зв’язок людини з природою і, дослухаючись до їхнього голосу, людина вловлює її веління й закони” [8, с. 217]. Тут, проте, міститься одна богословська тонкість: у Старому Завіті термін *серце* уживався як еквівалент поняття *сумління*, координації власного розуміння речей людиною з Божим задумом (у Новому Завіті в цьому випадку уживається слово *совість*). У секуляризованій свідомості руссоїста *серце* означає, як бачимо, зовсім інше: “автономне” від Бога існування людської свідомості.

Культ же розуму, який ми звикли однозначно співвідносити зі спадщиною класицизму, насправді закорінений у церковній схоластиці Середньовіччя, яка, з одного боку, розвивала традиції античної софістики, а з другої – базувалася на біблійному розумінні переваги *мудрості* над *пристрастю*. Не лише Буало, а й “відставлена” ним Біблія вчила керуватися розумом, а не емоцією. Йорик неодноразово розмірковує над порівнянням розуму та почуттів – і завжди робить вибір на користь почуттів. Скажімо, світ фантазій та ілюзій дозволяє забути про власні нещастя і, співпереживаючи Енею й Дідоні, можна знайти в цьому заспокоєння: “*Surely this is not walking in a vain shadow – nor does Man disquiet Himself in vain by it:— he oftener does so in trusting the issue of his commotions to reason only. – I can safely say for myself, I was never able to conquer any one single bad sensation in my heart so decisively, as beating up as fast as I could for some kindly and gentle sensation to fight it upon its own ground*” [р. 80].

“*Поустине это не значит витать в царстве пустых теней – и не попусту доставляет себе человек это беспокойство – чаще пустыми бывают его попытки доверить успокоение своих волнений одному только разуму. – Смело могу сказать про себя: никогда я не был в состоянии так решительно подавить дурное чувство в моем сердце иначе, как призвав поскорее на помощь другое, доброе и нежное чувство, чтобы сразить врага в его же владениях*” [с. 617-618]. Він ладен гаряче звинувачувати “мудрагелів” у черствості, і апелює до самого Бога, який, мовляв, створив людину пристрасною: “*Yes, – and then – . Ye whose clay-cold heads and luke-warm hearts can argue down or mask your passions, tell me, what trespass is it that man should have them? or how his spirit stands answerable to the Father of spirits but for his conduct under them? If Nature has so wove her web of kindness, that some threads of love and desire are entangled with the piece, – must the whole web be rent in drawing them out? – Whip me such stoics, great Governor of Nature! said I to myself:— wherever thy providence shall place me for the trials of my virtue; – whatever is my danger, – whatever is my situation, – let me feel the movements which rise out of it, and which belong to me as a man, – and, if I govern them as a good one, I will trust the issues to thy justice; for thou hast made us, and not we ourselves*” [р. 87]. “*Да – и тогда – Вы, чьи мертвенно холодные головы и тепловатые сердца способны побеждать логическими доводами или маскировать ваши страсти, скажите мне, какой грех в том, что они обуревают человека? Или как дух его может отвечать перед Отцом духов только за то, что действовал под их влиянием? Если Природа так соткала свой покров благодати, что местами в нем попадают нити любви и желания, – следует ли разрывать всю ткань для того, чтобы их выдернуть? – Бичуй таких стоиков, великий Правитель природы! – сказал я про себя. – Куда бы ни закинуло меня твое провидение для испытания моей добродетели – какой бы я ни подвергся опасности – каково бы ни было мое положение – дай мне изведать во всей их полноте чувства, которые из него возникают и которые мне присущи, поскольку я человек, – если я буду владеть ими должным образом, я спокойно доверю решение твоему правосудию; ибо ты создал нас, а не сами мы себя создали*” [с. 624]. Проте, тим не менше, самому Йоріку бажання віддатися почуттям приносить часто лише шкоду. Стерн показує зворотний бік чутливості свого героя, яка часто межує з наївністю або й глупством [1, с. 325]. Цікаво, що Йорік сам часто кепкує зі своїх міркувань. Так, спочатку він нібито цілком серйозно й аргументовано доводить, що ув’язнення до Бастилії не являє собою нічого страшного навіть для невинної людини. Більше того – якщо вона невинна, то через місяць-півтора, коли вона вийде на свободу, вона буде кращою й мудрішою, ніж до свого ув’язнення. Водночас цим переконливим твердженням передує фраза – “*Is it folly, or nonchalance, or philosophy, or pertinacity – or what is it in me?*” [р. 65]. “*глупость ли то была, беспечность, философский взгляд на вещи, упрямство или что иное?*” [с. 603], – яка примушує принаймні засумніватися у поданих нижче викладках. Тим більше, що далі слідує історія про шпака у клітці, яка не залишає сумніву у помилковості міркувань щодо можливості розгляду ув’язнення як блага. Голос шпака нагадував голос дитини, що жаліється на неможливість вийти: “*I vow I never had my affections more tenderly awakened; nor do I remember an incident in my life, where the dissipated spirits, to which my reason had been a bubble, were so suddenly call’d home. Mechanical as the notes were, yet so true in tune to nature were they chanted, that in one moment they overthrew all my systematic reasonings upon the Bastile; and I heavily walked upstairs,*

unsaying every word I had said in going down them” [р. 66]. “Клянусь, никогда сочувствие не пробуждалось во мне с большей нежностью, и я не помню в моей жизни случая, когда бы рассеянные мысли, потешавшиеся над моим разумом, с такой быстротой снова собрались вместе. При всей механичности звуков песенки скворца, в мотиве ее было столько внутренней правды, что она в один миг опрокинула все мои стройные рассуждения о Бастилии, и, понуро поднимаясь по лестнице, я отрекался от каждого слова, сказанного мной, когда я по ней спускался” [с. 604].

Отож, результатом слідування по шляху пристрастей є В’язниця, цей стародавній християнський символ рабства духу, в даному випадку – символ поневолення *духовної* людини людиною *душевною*. Або, як кажуть в Україні, *дай серцю волю – заведе в неволю...*

Список використаних джерел

1. Атарова К. Н. От “Тристрама Шенди” к “Сентиментальному путешествию” / Ксения Николаевна Атарова // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – 1973. – Т. XXXII. – Вып. 4. – С.321–333.
2. Дешковец Н. В. Магистральная эволюция романов Лоренса Стерна: от барокко к рококо / Надежда Владимировна Дешковец // Барокко и классицизм в истории мировой культуры: М-лы междунаро. науч. конф. – СПб: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – Вып. 17. – С. 103–106.
3. Затонский Д. С. Постмодернизм: гипотезы возникновения / Дмитрий Сергеевич Затонский // Иностранная литература. – 1996. – № 2. – С. 3–23.
4. Елистратова А. А. Английский роман эпохи Просвещения / Елистратова А.А.. – М.: Наука, 1966. – 472 с.
5. Ермакова П. Ю. Рокайльная насмешка над сентиментальным героем в эпоху Просвещения: Формы стилового взаимодействия в романе “Сентиментальное путешествие по Франции и Италии” Лоренса Стерна / Ермакова П.Ю. // Философский век: Альманах. – СПб: Санкт-Петербургский центр истории идей, 2008. – Вып. 34. Человек в философии Просвещения. – С. 28–42.
6. История зарубежной литературы XVIII века: Уч. [для филол. спец. вузов] /З. И. Плавский, А. В. Белобратов, Е. М. Апенко и др.. – М.: Высш. шк., 1991. – 335 с.
7. Карслян К. А. “Искусство игры на часовых стрелках по Стерну” / Карен Карслян // XVIII век: искусство жить и жизнь искусства: четвертая междунаро. науч. конф.: Сб. науч. раб.– М.: Эконинформ, 2004 – С. 141–153.
8. Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили / Дмитро Сергійович Наливайко. – К.: Мистецтво, 1980. – 288 с.
9. Ніколенко О. М., Мацапура В. І. Літературні епохи, напрями, течії / Ольга Миколаївна Ніколенко, Валентина Іванівна Мацапура. – К.: Педагогічна преса, 2004. – 128 с.
10. Пахсарьян Н.Т. Искусство жить рокайльно / Наталья Тиграновна Пахсарьян // XVIII век: Искусство жить и жизнь искусства: Сб. науч. тр. М.: Экон-Информ, 2004. – С. 205–217.
11. Строганова М. В. Проповеди Лоренса Стерна / Строганова М.В. // Другой XVIII век: М-лы третьей науч. конф. по проблемам литературы и культуры (18–20 апреля 2002 г.) – М.: Экон-Информ, 2002. – С. 197–206.
12. Тульчинский Г. Л. Маркетизация гуманизма. Массовая культура как реализация проекта Просвещения: российские последствия / Григорий Львович Тульчинский // Antropolog.ru: Электронный альманах о человеке. –[Б.м.], [б.г.]. – Режим доступа: <http://www.antropolog.ru/doc/persons/tulchinskiy/toulch5>.
13. Хитров А. Лоренс Стерн и британский ассоцианизм XVIII в. / Арсений Хитров // Вопросы философии. – 2008. – № 1. – С. 132–140.
14. Хитров А. Джон Локк, Лоренс Стерн и метафоры сознания в философской психологии XVIII века / Арсений Хитров // Философия сознания: классика и современность: Вторые грязновские чтения, М.: Издатель Савин С. А., 2007. – С. 45–54.
15. Хитров А. В. Материя и смысл: игротерапия Л. Стерна / Арсений Вячеславович Хитров // Философский век: Альманах. – СПб: [Б.и.], 2008. – Вып. 34. Человек в философии Просвещения. – С. 172–187.
16. Brady P. Sweet Disorder: Atomistic Empiricism and the Rococo Mode of Vision // Studies in Eighteenth Century Culture. – 1977. – № 7. – P. 451–461.

Анотація. У статті розглянуто погляд Стерна на людину та її “чутливість”, який виражено в програмному творі європейського сентименталізму “Сентиментальна мандрівка”. Всупереч багатьом усталеним оцінкам, тут подано висновок про християнський характер концепції людини у письменника, який іронічно зображує “людину пристрастей”.

Ключові слова: концепція людини, сентименталізм, рококо, чутливість, іронія.

Summary. In the article the position of Sterne who interpretes a Man and his "sensitiveness", which is shown in programmatic book of European sentimentalism "A sentimental journey" is considered. Despite many stated estimations, the conclusion is demonstrated here about Christian character of the writer's conception of a Man who represents "the man of passions ironically".

Key words: conception of man, sentimentalism, rococo, sentimentality, irony.

УДК 811.161.2'367.332:821.161.2-3.C1/7.08

Андрухова Т.А.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В ІДІОСТИЛІ УЛАСА САМЧУКА

Поетичність окремих слів і постійних сполучень незначна порівняно з виразністю сполучення слів, тобто речень. Речення, побудовані за схемою: підмет – присудок – другорядні члени, становлять той ґрунт, на якому міцно тримаються синтаксичні надбудови. Прості речення, хоч і не вичерпують багатства всіх синтаксичних і стилістичних форм, виступають як необхідні елементи стилістичної організації мови. Вони є важливим засобом стилістичного урізноманітнення мовлення, опорою для розгортання стилістичних якостей мови [6, 4].

Твори Уласа Самчука репрезентують різноманітну семантико-синтаксичну структуру простих речень, які є функціонально важливими в тексті. На особливу увагу заслуговують функції простих речень, що аналізуються на семантико-граматичному рівні за ознаками односкладності та двоскладності, повноти та неповноти, неускладненої та ускладненої структур, що дає широкі можливості для дослідження поетичної мови письменника й обумовлює її актуальність.

Мета статті – дослідити особливості простих речень, властивих самотності стилю Уласа Самчука, проаналізувати характерні для простого речення засоби художності, які роблять мову письменника експресивною, художньо-образною.

Односкладні конструкції в синтаксичній структурі функціонально різні та виявляють неоднакову продуктивність відносно типів. На фоні навіть нешироких контекстів номінативні речення яскраво виявляють свою стилістичну якість. Вони – оригінальні як своєю формою, так і значеннєвим колоритом та яскраво виділяються серед інших одиниць. Номінативні речення в художніх творах Уласа Самчука несуть особливу увиразненість, емоційну напруженість, створюють статичні описи (потрібна міра динамічності при цьому компенсується суміжними реченнями), вносять експресивний ефект: *Зима непевна. Метелиці, відлиги* [8, с.116]; *Жита, пшениці, знов жита. Отам далі темно-зелена купа дерев. Невеликий застиглий хуторець – біла хата, сіра клуня, кудлатий, як вівця, вишняк. Лінива, поплямлена маковим цвітом, долина, таємничий, закритий величезною черешнею, ярк* [7, 537].

Міцно увійшли в мовну практику Уласа Самчука безособові речення, стилістичні якості яких надають змістові більшої наочності, свіжості, жвавості. Безособові конструкції часто виступають основним елементом вислову складних фактів мислення та почуття людини. Вони виразно забарвлюють контекст експресивним тоном, оформлюють оцінку різноманітних та яскравих явищ природи, реагування мовця на різні події [1, 28]. Безособові конструкції вдало фіксують особливо піднесені відчуття, враження, настрої та інші людські переживання і реакції на об'єктивну реальну дійсність: *І страшно іноді тут буває. Одного разу Ряба затягнула Володька геть під самий Клопінський ліс. Що він тут находився та настраждався* [7, 68]; *Володькові сумно. Ще й ще раз обдумує свою школу* [7, 165].

Стан людини, незалежні від її волі дії, почуття, бажання, прагнення, намагання, яскраві психологічні моменти – все це вдало змалював Улас Самчук безособовими конструкціями: *Ми ж прилипли до землі і лежимо. Холодно, мокро* [7, 331].

Опис явищ природи, що вражають людину, письменник майстерно передає через безособові речення. Такі конструкції виступають надзвичайно художніми і виразними: *Сильно пахло сонцем, свіжим повітрям, весною* [7, 98]; *Вечоріє. По небі летять клубаті хмарини* [7, 397].

В мовотворчості Уласа Самчука досить поширені безособові конструкції на *-но, -то, -ло*. Речення, в яких дієслівність стає домінантною, висловлюють особливої сили дійовість, енергійність і разом з тим експресивність: *У лісі децю прохолодніло. Йдеться легше. Жарти і сміх стихають, бо ще півгодинки, ще пара кілометрів, і перед очима Почаїв* [7, 317]; *Ще темнуватю. Сонце ще за обрієм, десь там за лебедським зрубом* [7, 123]; *Як неймовірно радісно. Володько забуває все те, що було недавно* [7, 316].

У художньому мовленні Уласа Самчука багато стилістично позначених неповних речень, які увиразнюють відтворення індивідуального почерку майстра художнього слова. Структурна неповнота речень стилістично вмотивована. За змістом їх можна вважати навіть повнішими від повних речень. Навмисний пропуск одного елемента в складі речення обумовлюється тим, що другий або другі елементи більше навантажуються, а вся побудова увиразнюється. В такий спосіб неповне речення концентрує увагу на семантико-стилістичному спрямуванні висловлювання чи окремих його місць: *А Марія ночей не спала – виглядала і сподівалася. Молилася і сльози сипала. Поїхав, прислав листочка – нема й нема. Де вештається? Живе? Не живе?* [8, 91]; *Парубки швидко перебігли долину, перейшли річку, перелаз і пішли під гору вузькою, з обох боків огороженою стежкою. Йшли швидко, мовчки. Вже ось садки* [7, 490].

Художньо осмислені, типові побудови з неповними реченнями функціонують у текстах з елементами діалогізації. Тут вони знаходять свій вияв. Діалогічна мова доповнюється всілякими допоміжними засобами, що стоять поза словесною формою спілкування: мімікою, жестами, дією тощо. За ними криються всілякі пропуски та недоговорення, що супроводять неповні речення. Використання таких структур майстер художнього слова Улас Самчук часто перетворює у спеціальний стилістичний прийом, за допомогою якого подається атмосфера експресивного мовлення в усіх її тонкощах. Так виникають майстерні зразки конденсованого синтаксису. На його основі й побудовані тексти психологічно напруженої мови, ліричної, експресивно згущеної, як-от:

– А брат є?

І чого він хоче? Нащо йому все знати?

– Двох маю...

– На війні?..

– Дома. Старшого певно скоро заберуть...

– *То ти щасливий. Усі дома... А я от думаю... Сиджу і думаю. От як навкруги багато люду...*

Все люди, все люди... А я... Мав і я, голубе, трьох синів. Забрали. Сеся, що в буді, невістка з дитинов. Ади, семий рік має... Старшого мого... [7, 242].

Мові художніх творів Уласа Самчука притаманне функціонування речень з однорідними членами. Вони використовуються як важливі елементи при створенні портретів, змалюванні пейзажів, дій, станів, переживань. Важливість їх полягає в тому, що, надаючи реченню стилістичної виразності, вони підкреслюють найбільш значущі ознаки змалюваного в тексті явища чи дії: *Поїли, попили, відпочили, обділили жebraцьку дітвору та калік і далі* [7, 317]; *На села натискали все нові й нові вимоги. Приходили каліки, оповідали, кляли, рвали з грудей відзнаки геройства і топтали каліченими ногами. Тихий люд щетинився, набирался люті, розправляв пазури* [8, 116].

Комплексування різних типів однорідності також має експресивну характеристику. Поєднання дієслівності, предметності, прикметниковості, різних їхніх форм у своїй сукупності становить виразну рису творчої манери Уласа Самчука. Різноманітні раптові переходи від одного виду однорідності до другого вражають читача. Наприклад: *У хаті півтемно, тепло, повно запахів печеного хліба, різних страв* [8, 82]; *Головна церква стоїть посередині монастирського подвір'я і з трьох боків оточена невеликим садом з горіхів і каштанів, огорожена дерев'яним, сторчовим, мальованим зеленою барвою, парканом ("штахетом") і обсажена рядом, у вигляді підкови, величезних, могутніх, завжди шумливих смерек* [7, 34].

Синтаксис творів Уласа Самчука позначений значною кількістю речень зі вставленими конструкціями. Вставлені слова, словосполучення, речення виражають такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які поповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлювання, вказуючи на якісь деталі чи нові факти, що не були передбачені в перший момент формування думки [9, 175]. Серед різних аспектів вивчення вставлених конструкцій привертає увагу питання стилістичних функцій, які вони виконують у художніх творах. Основна функція художнього твору – естетичний вплив на читача, активізація його думок, почуттів, співпереживань. У художньому тексті мовні засоби під впливом естетичної трансформації набувають додаткового смислового чи функціонального навантаження. Речення зі вставленими конструкціями в художніх творах письменника аргументують зміст основної частини висловлення, поєднують в одному реченні два плани розповіді, виражають емоції автора, індивідуальне сприйняття дійсності, сприяють естетичному впливові тексту на читача. Наприклад: *А сорти все які! Самі, можна сказати, найкращі: золоті, зелені та білі ренети. (Ці можуть довго лежати, гарно пахнуть і мають добрий збуток. Особливо зелені ренети). Опісля це голки, цяківки червонобокі – солодкі, тарольки (ах, як пахнуть! А долежать часом до масляної). Виноградки. (Це не яблука, а щастя. Великі – півхунта кожне)* [7, 21].

Речення зі вставленням стає багатоплановим, а отже – стилістично виразнішим. Чим повніша розчленованість висловленої думки, тим вона об'ємніша й багатша, тим повніше нею охоплюються певні реалії життя [4, 55].

Перервані та незакінчені речення як особлива одиниця емоційно-експресивного синтаксису досить широко використовується в художньому мовленні Уласа Самчука. Вони утворюють стилістичну фігуру – замовчування, що полягає в емоційній обірваності речення, графічно позначеній трьома крапками [3, 358].

В основі утворення перерваних і незакінчених речень лежить необхідність яскраво й точно передати переживання, почуття, думки, тобто вони мають власне емоційну основу. Перервані й незакінчені речення покликані для найточнішої передачі емоційного стану героя чи автора твору, допомогти співрозмовнику зрозуміти його, можливо, навчити тонко відчувати світ, спонукати до певних дій чи вчинків, створити емоційно забарвлені описи: *Я нічого злого не думаю про тебе. Повір мені. Але гроші... Гроші, Гнате, треба віддавати. Не можна так – взяти і забути. Ні, ні... Так не годиться.*

– Так не візьмеш?..

– Ні, Гнате, не можу...

– *Не можеш... Добре... Добре, Маріє... Там ми вже більше не будемо бачитися. Я піду собі, а ти підеш також... І не питаю я, куди ти підеш, і ти не питаєш, куди я піду. Підемо різними далекими шляхами і чи зійдемося ще коли?.. Хто знає... А може... А може, й ні... [8, 103].*

Перервані та незакінчені конструкції використовуються для передачі роздумів людини, думок вголос. Парцеляти і приєднувальні структури також передають роздуми, але незакінченість, обірваність думки гостріше змушує самому завершити її, упевнитись у правильності своїх міркувань: *На запічку скромно примостився Василь. Він думає: “І знов ходитиму зиму до школи без чобіт... Пасеш, пасеш ті корови, а що з того маєш?”... На згадку, що прийдеться покинути свою найкращу привабливу мрію про чоботи зі стоячими халявами – “бутилками”, настрій його глибоко і нагально падає. “Так уже ті постолі обридли”... [7, 30].*

Функціонування експресивно-багатих простих речень збагачує стилістичні можливості мовної художності Уласа Самчука, творить емоційно-напружені контексти, розкриває у синтаксисі поетичної мови особливу експресію та естетику, різні аспекти мовної творчості, передачу різноманітних поетичних смислів.

Список використаних джерел

1. Ващенко В.С. Стилістика речень в українській мові: Учбовий посібник з стилістичного синтаксису / Ващенко В.С. – Дніпропетровськ, 1968. – 158 с.
2. Гуйванюк Н. Експресивний синтаксис: досягнення і проблеми / Ніна Гуйванюк // Актуальні проблеми синтаксису: [матеріали Міжнародної наукової конференції]. – Чернівці: Рута. – 2006. – С. 267–275.
3. Корман Б.О. Лирика Некрасова. / Корман Б.О. – Іжевск: Удмуртія, 1978. – 267 с.
4. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. Семиотические исследования по теории искусства / Лотман Ю.М. – М.: Искусство, 1970 – 384 с.
5. Марич С.М. Емоційно-експресивний синтаксис української мови: Навчальний посібник. / Марич С.М. – К.: НМК ВО, 1992. – 80 с.
6. Марич С.М. Стилістичний синтаксис української мови: Навчальний посібник. / Марич С.М. – К.: ІСДО, 1993. – 73 с.
7. Самчук У.О. Волинь: Роман у трьох томах / У.О. Самчук. – Острог-Львів: Вид-во НаУОА, “Сполом”, 2005. – 632 с.
8. Самчук У.О. Марія: Хроніка одного життя / У.О. Самчук. – Львів: Вид-во “Оріяна-Нова”, 2004. – 176 с.
9. Седан Е.П. Синтаксис вводных образований в современном русском языке: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук / Е.П. Седун. – М., 1955. – 14с.

Анотація. У статті розглянуто особливості простих речень, властивих ідіостилію Уласа Самчука, з’ясовано характерні для простого речення засоби художності та проаналізовано їх функціонально-стилістичне навантаження.

Ключові слова: номінативні речення, перервані та незакінчені речення, однорідні члени речення, вставлені конструкції.

Summary. The article deals with the features of simple sentences peculiar to Ylas Samchuk’s individual style, the article also is found out the characteristic means of artistry for simple sentences, gives the analysis its functional-stylistic load.

Key words: nominative sentences, interrupted and unfinished sentences, homogeneous parts of sentence, parenthetical constructions.

УКРАЇНЬСКА ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ: НАУКОВО–ТЕОРЕТИЧНІ ТА НАВЧАЛЬНО–МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

Актуальність вивчення української правничої термінології в європейському контексті обумовлена процесами євроінтеграції, посиленням міжнародної співпраці у всіх сферах, включаючи правову, активізацією міжмовної взаємодії між країнами ЄС та України. Забезпечення ефективної комунікації в офіційно-діловій сфері між представниками різних країн неможливе без спеціальної фахово-мовної підготовки усіх суб'єктів такої взаємодії (офіційних представників, перекладачів, науковців, лексикографів, фахівців-експертів тощо).

Збагачення змісту й модернізація форм фахово-мовної підготовки осіб, задіяних у різноманітних сферах міжнародно-правової співпраці (дипломатичної, законотворчої, правозастосовної, науково-освітньої, інформаційно-правової, культурно-правової) полягає насамперед у розширенні спектру професійних і фонових знань здобутками міжнародного і європейського права, порівняльного правознавства, юридичного термінознавства, лексикографії, перекладознавства. Ті, хто залучені до забезпечення процесу адаптації права України до права ЄС, підготовки та розгляду судових справ на рівні ЄС, укладання перекладних словників правничої термінології, юридичного перекладу, відчувають гостру потребу в нових за змістом і формою складових своєї фахово-мовної підготовки.

Професіограма представника правничої професії, здатного виконувати свої професійні функції на міжнародному рівні, нині включає як обов'язкові елементи: володіння двома і більше іноземними мовами, знання специфіки різних правових систем, ознайомлення із законодавством зарубіжних країн та ЄС, навички усного і письмового перекладу, експертизи й редагування нормативних та інших видів юридичних текстів, обізнаність з національними та міжнародними термінологічними стандартами, загальними та жанрово-стильовими вимогами до правових документів, вміння самостійного розв'язання мовних проблем.

У Центрі інноваційних методик правничої освіти факультету правничих наук НаУКМА розроблено новий курс “Українська правнича термінологія в європейському контексті”, який цього року успішно апробований у Масариковому університеті у м. Брно та Карловому університеті у м. Прага (ЧР).

Мета курсу – ознайомити слухачів не лише зі специфікою, закономірностями розвитку та сучасним станом української правничої термінології в європейському контексті, але й з основами юридичного перекладу на основі найновіших досягнень правничої лінгвістики, термінознавства та перекладознавства. Інноваційність курсу полягає в тому, що він формує цілісне наукове уявлення про українську правничу термінологію не ізольовано від інших терміносистем, а в європейському контексті, з проекцією на систему понять і термінів ЄС, двомовними і багатомовними паралелями термінологічних відповідників, з диференціацією національних та інтернаціональних терміноелементів.

Науково-теоретична основа курсу являє собою синтез сучасних наукових уявлень про систему правових понять та їх термінологічних позначень, їх співвідношення, взаємодії та репрезентації на рівні моделі (тезаурус) та функції (текст), стратифікацію термінологічної лексики, диференціацію кодифікованих і некодифікованих назв (власне терміни, номенклатура, терміноіди, передтерміни, професіоналізми, жаргони), що важливо враховувати під час перекладу.

Мова права, її термінологічні ресурси, сформовані протягом багатьох століть, містять в собі величезні потенційні можливості для якнайточнішої передачі правових ідей і думок, правових приписів і конструкцій. Проте правильно застосувати мовно-термінологічний інструментарій правникам і перекладачам юридичних текстів вдається далеко не завжди. Підтвердженням цьому слугують численні хиби, помилки, приклади неточності й двозначності на рівні нормативно-правових текстів та їх перекладів. У зв'язку з цим вважаємо **головним дидактичним завданням** навчити правильно і професійно застосовувати цей складний, поліфункціональний інструмент, яким у сфері правової комунікації є мова, доречно використовувати її термінологічні і мовностилістичні ресурси з урахуванням комунікативного завдання, призначення тексту, його жанрово-стильової специфіки, цільової аудиторії. Досягти цього можна лише на основі синтезу найновіших досягнень дотичних до права сфер, передусім: юридичної лінгвістики, термінознавства, термінографії, логіки, герменевтики, стилістики, перекладознавства, юридичної техніки, документознавства. Теоретичні та прикладні розробки у цих сферах формують сучасний комплексний науковий апарат для забезпечення кодифікаційних робіт, юридичного перекладу, упорядкування і стандартизації термінів права на національному і міжнародному рівнях.

Методологічна основа курсу складається з поєднання загальнонаукових та галузевих підходів до наукового вивчення та практичного опрацювання термінологічного матеріалу, апробованих методів і прийомів роботи з термінами на генетичному, структурному, семантичному та функціональному рівнях, зокрема різних методів перекладу, які застосовуються у практичній частині курсу (транскрипція, калькування, адаптація, лексична експансія).

Джерельна база курсу також багата й різноманітна. У ній представлені вітчизняні та міжнародні нормативні матеріали, банки даних термінів та їх скорочень (Глосарій Центру європейського права та порівняльного правознавства при Міністерстві юстиції України, ABC of EU, EURODICAUTOM, Europa Glossary, EUTERPE, EVROVOC, Glossary of the European Union and European Communitie, The BBC European Union Glossary), TERMNET, Breaif Glossary of EU Abbreviations, Main Acronyms and Abbreviations та ін.), енциклопедичні та лексикографічні видання, включаючи перекладні юридичні словники (двомовні і багатомовні, з коментарями або тлумачного типу), розробки та рекомендаційні матеріали спілок професійних перекладачів; форми та зразки документів (які допоможуть адекватно передавати структурні та термінологічні особливості встановлених законодавством відповідної країни форм документів).

Структура курсу побудована на основі логічної послідовності тем у напрямку від базових загальнотеоретичних питань і важливих інформаційно-довідкових орієнтирів у сфері юридичного термінознавства, термінографії, правничого перекладу, що забезпечують необхідну джерельну й інструментальну базу для різних видів професійної роботи з термінами (тлумачення, упорядкування, систематизація, стандартизація, переклад, лексикографічний опис, дефініювання) до практичного аналізу й вирішення конкретних мовних питань.

Проблематика теоретичної частини курсу складається з ключових питань: сучасного термінознавства (природа і специфіка терміна порівняно із загальнонавчаним словом; взаємозв'язок між правовим явищем, правовим поняттям і терміном; структура термінологічних одиниць; терміносистема; термінологічні стандарти, продуктивні і непродуктивні моделі і способи термінотворення); термінографії (термін та його репрезентація у термінологічних банках даних і словниках різних типів); перекладознавства (види перекладу, методи, способи і технічні прийоми досягнення еквівалентності у юридичному перекладі).

Логіка дидактичної доцільності відбору навчального матеріалу полягає в тому, що перш ніж розглядати із слухачами проблеми оптимального добору еквівалентних термінологічних одиниць, оцінювати якість того чи іншого варіанту перекладу юридичного тексту, потрібно ознайомити аудиторію із загальними вимогами до термінів у юридичних текстах, їх генетичними, семантичними, граматичними і функціонально-стильовими характеристиками, які слід обов'язково враховувати під час розв'язання проблем, пов'язаних із вибором терміна.

У процесі ознайомлення слухачів із загальними вимогами щодо термінів, крізь призму яких слід оцінювати термінологічний матеріал в процесі його відбору й кодифікації (співвіднесеність із певним правовим поняттям, точність, наявність дефініції, системність, офіційність, конвенційність, функційна усталеність, стандартизованість, лаконічність, суворість нормативності, стилістична нейтральність, відсутність експресивності, коректність) доцільно супроводжувати кожний із названих параметрів практичними рекомендаціями щодо того, якими саме мовними засобами і прийомами їх застосування можна досягти втілення тієї чи іншої вимоги на практиці. Проілюструвати це прикладами, як зразково-нормативними, так і тими, що демонструють різні види порушень цих вимог. Слід чітко відмежовувати кодифіковану і некодифіковану термінологічну лексику у сфері права, окресливши сферу функціонування кожної з них. Для такого аналізу й оцінки використовуються поняття й категорії юридичної стилістики з її диференціацією стилів, підстилів, жанрової приналежності текстів у різних правових сферах (законодавчих, судово-процесуальних, адміністративно-канцелярських, наукових, публіцистичних).

Для розв'язання низки мовно-термінологічних проблем, таких як: оцінка терміна за тими чи іншими мовними параметрами у процесі кодифікації, пошук термінологічного еквівалента у процесі перекладу, національне чи інтернаціональне, добір словотворчих засобів для мотивованої номінації спеціального правового поняття (створення нового терміна, заповнення термінологічної лакуни в процесі перекладу) потрібен комплекс лінгвістичних знань щодо генезису, історії, шляхів і способів формування українського юридичного словника. Адже без цілісного уявлення про специфіку й динаміку процесів українського термінотворення, про особливості розвитку україномовної юридичної термінології у взаємодії з іншими європейськими мовами, ми не зможемо об'єктивно і виважено вирішувати мовно-термінологічні проблеми, давати правильні, лінгвістично обґрунтовані рекомендації щодо вживання термінів.

Усе це зобов'язує вивчати генезис та історію становлення української юридичної термінології не лише у зв'язку з історією національного права, української державності і законодавства, історією української мови і науки, а в контексті європейського історичного розвитку і взаємодії

з іншими державами, їх правовими системами, національними мовами. Простежуються основні генетичні та історичні складові термінологічної системи українського права: індоєвропейський, праслов'янський та східнослов'янський лексичні фонди, власне українська лексика, запозичення з різних (насамперед європейських) мов, що у певні історичні періоди активізувались різною мірою під впливом екстралінгвістичних та внутрішньомовних чинників), а також похідні утворення на основі питомих і запозичених, зокрема інтернаціональних, термінів і терміно-елементів.

Визначається особлива роль латинської та грецької мов у становленні терміносистем права, як української, так і інших країн європейського ареалу (зазначимо як приклад рецепцію норм римського цивільного права). Серед грецьких слів, які увійшли до наукового і зокрема юридичного лексикону: *автаркія*, *автентичний*, *автономія*, *апатриди*, *біпатриди*, *гіпотеза*, *дактилоскопія*, *іпотека*, *катастрофа*, *політика*, *поліція*, *практика*, *система*, *тезаурус*, *хартія* та ін. Звертається увага на те, що переважна більшість наукових терміноелементів грецького походження була запозичена українською мовою з давньогрецької через посередництво латини та інших західноєвропейських мов.

Серед латинських за походженням юридичних термінів, які представлені в терміносистемах багатьох європейських мов, включаючи українську: *аболіція* (від лат. *abolitio* – знищення, скасування); *аброгація* (лат. *abrogatio* – скасування); *ад'юдикація* (лат. *adjudicatio* – присудження); *адміністрація* (лат. *administratio* – керування); *апеляція* (лат. *appellatio* – звернення); *асоціація* (лат. *associatio* – сполучення); *декларація* (лат. *declaratio* – заява, вислів); *делікт* (лат. *delictum* – провина, правопорушення); *екстрадиція* (лат. *extraditio* – видача особи однією державою іншій); *інавгурація* (лат. *inauguro* – посвячую); *інкорпорація* (лат. *incorporation* – включення до складу); *інфляція* (лат. *inflatio* – розбухання); *кворум* (лат. *quorum* (*praesentia sufficit*) – чиеї (присутності достатньо); *конституція* (лат. *constitutio* – устрій, установлення); *легітимація* (лат. *legitimus* – законний, узаконений); *міліція* (лат. *militia* – військо); *облігація* (лат. *obligatio* – зобов'язання, порука); *пролонгація* (лат. *prolongo* – продовжую); *субвенція* (лат. *subvenire* – приходиться на допомогу); *цесія* (лат. *cessio* – уступка, передача); *цивільний* (лат. *civilis*) – штатський; *юриспруденція* (лат. *ius* закон, правда + *prudencia* – мистецтво, розум, премудрість); *юридичний* (лат. *juridicus* – судовий); *юрисдикція* (лат. *jus* (*juris*) – право; *dico* – проголошую); *юстиція* (лат. *justitia*, букв. справедливість) та інші. Латинізми донині функціонують як надзвичайно важливі поняття й категорії у терміносистемах сучасного права, хоча їхній денотативно-сигніфікативний зміст еволюціонував з розвитком правознавчої науки і юридичної практики, збагачуючись і набуваючи нових ознак.

Проте процес входження слова в систему іншої мови та адаптування до неї супроводжується змінами на фонетичному, граматичному, семантичному та функціонально-стилістичному рівнях. Порівняльний аналіз слів у мові-джерелі та мові-реципієнті дозволяє побачити характер таких змін (наприклад, буквено-звукового складу, наголосу, семантики, граматичних параметрів (роду, числа, відмінювання, втрата флексії тощо). Пор.: укр. *автор* (лат. *au(c)tor*), *агресія* (лат. *aggressio*), *адвокат* (лат. *advocatus*), *акт* (лат. *actus*), *акцент* (лат. *acceptus*), *віза* (лат. *visus*), *декрет* (лат. *decretum*), *делікт* (лат. *delictum*), *депозит* (лат. *depositum*), *дивіденд* (лат. *dividendum*), *легіслатура* (лат. *lex* (*legis*) “закон” і *latus* “встановлений”), *приватний* (лат. *privatus*), *статут* (лат. *statutum*), *факт* (лат. *factum*), *юридичний* (лат. *juridicus*), *юрисконсульт* (лат. *juris-consultus*).

Юридичні терміни – інтернаціоналізми були надзвичайно широко представлені вже в староукраїнських писемних пам'ятках (підтверджують це і лексикографічні джерела, результати наукових досліджень). В українській діловій писемності XV-XVII ст. (як і в білоруській, польській та ін.), інтернаціоналізація юридичної лексики має більш виразний характер, аніж у російській діловій писемності того ж часу. Незважаючи на те, що значна кількість латинізмів, зафіксованих у староукраїнських актових джерелах, пізніше вийшла з ужитку, нині терміни латинського походження в українському юридичному словнику посідають перше місце за кількісними показниками серед запозичень (за даними дослідників, це 3/4 від загальної їх кількості).

Загалом, запозичення з класичних мов (давньогрецької та латини) складають особливо цінний, усталений і століттями відшліфований міжнародний термінофонд сфери права, оскільки передають спільні (близькі) юридичні поняття, репрезентовані у багатьох мовах (у кожній мові за її законами).

Деякі латинські за походженням терміни права повертаються до активного вжитку шляхом кодифікації у новому законодавстві (наприклад, у Цивільному кодексі України: *емфітевзис* (лат. *emphyteusis* – вростання) – право користування чужою земельною ділянкою для сільсько-господарських потреб, яку можна відчужувати і передавати у спадщину; *суперфіцій* (лат. *superficies* – *super-* “перевищення” і *facies* – форма, зовнішність) – право користування чужою земельною ділянкою для забудови).

Терміни і терміоелементи, запозичені з класичних мов, виявили свою дериваційну спроможність у національних терміносистемах права. За їхньою участю і на їх основі створювалися численні похідні утворення, які збагатили юридичний і загальнонауковий лексикон європейських мов.

Вельми продуктивними в українській мові виявилися такі інтернаціональні терміоелементи (афікси) грецького й латинського походження: **а-, авт-, анти-, -арій-, -арх-, бі-, віце-, де-, дез-, екс-, -зія-, -ик-, ін-, інтер-, ім-, ко-, ком-, кон-, контр-/контра-, пре-, ре-, суб-, -цид-, -ція-, ультра-, -ум-, уні-, -ус-, юс- (юріс-).**

Знання найбільш поширених інтернаціональних термінів і терміоелементів, їхнього впливу на семантику слова в цілому допоможе студентам: 1) у правильному розумінні й тлумаченні термінів; 2) у виборі правильного написання; 3) в оволодінні значними масивами нових термінологічних одиниць із такими терміоелементами у їх структурі; 3) у конструюванні нових термінів з цими інтернаціональними компонентами; 4) у вивченні інших іноземних мов та їх терміносистем (передусім європейських).

Наприклад, знання того, який елемент значення вносить у семантику слова префікс **пре-** (від лат. *prae* – попереду) – “передування”, дозволить студентам не лише краще зрозуміти етимологічне значення і словотвірну структуру термінів із цим афіксом, але й уникнути помилок, пов’язаних із написанням термінів: **преамбула** (лат. *praeeambulus* – який передує); **превентивний** (лат. *praeventivus*) запобіжний; **превенція** (лат. *praeventio*, від *praevenire* – випереджати, попереджати); **президент** (лат. *praesidens (praesidentis)* – який сидить спереду); **президія** (від лат. *praesideo* – сиджу попереду, головую); **прецедент** (лат. *praecedens (praecedentis)* – який передує); **презупція** (лат. *praesumptio*, від *praesumo* – передбачаю, вгадую). Бачення морфемного складу і словотвірної моделі терміна допоможе студентам досить легко опанувати нові, похідні від них терміни, а в разі потреби і самостійно продукувати нові номінації. З метою формування відповідних навичок студентам пропонується завдання добору або продовження ланцюжка одноструктурних термінів та терміоелементів, наприклад: **авт- : автаркія, автентичний, автобіографія, автограф, автоінтоксикація, автократ, автократія, автономізм, автономія, автор...; -арх-: анархія, матриархат, монархія, олігархія, патриархія, патриархат...; -ик(а): герменевтика, дипломатика, криміналістика, цивілістика...; -крат-: автократія, аристократія, демократія, бюрократія, геронтократія, охлократія, партократія, плутократія, теократія...; -логія: деонтологія, кримінологія, пенологія, психологія, деліктологія...; -манія: маніяк, маніакальний, наркоманія, токсикоманія, клептоманія...; -фобія: агорафобія, гідрофобія, клаустрофобія, мізофобія, монофобія, нозофобія, оксифобія, панфобія, снідофобія, танатофобія...**

На окрему увагу заслуговує той факт, що латинська мова подарувала світовій юриспруденції такі досконалі юридичні конструкції й усталені вислови, які й донині застосовуються в багатьох галузях права (міжнародному, дипломатичному, конституційному, цивільному, кримінальному, військовому та ін.), перетворившись у багатьох випадках на основоположні правові принципи, презупції, постулати: *екс екво ет боно* (лат. *ex aequo et bono* – по справедливості і доброті) – принцип у міжнародно-правовій практиці; *пакта сунт серванда* (лат. *pacta sunt servanda* – договори повинні виконуватися; *ерга омнес* зобов’язання (лат. *erga omnes* – такий, що поширюється на всіх) – зобов’язання, які є загальними для всіх, поширюються на всіх і стосуються основних цінностей міжнародного співтовариства; *немо дебет біс пунірі про уно делікто* – ніхто не повинен двічі бути покараним за одну провину; *prior tempore – potior jure* (перший за часом – сильніший за правом), *ад хок, де-факто, де-юре, персона нон грата* та ін.

Серед інших європейських мов, які суттєво збагатили суспільно-політичний, дипломатичний та юридичний словник багатьох країн світу, передусім європейського ареалу, відзначимо французьку, німецьку, італійську та англійську. Велика кількість запозичень з цих мов набула статусу інтернаціональних. Так, в українському словнику завдяки запозиченню з французької мови або за її посередництва з’явилися і донині функціонують у різних галузях права терміни: *абонемент, абсолютизм, авуари, агреман, акредитив, акциз, анклав, арбітраж, баланс, бюлетень, вердикт, верифікація, гарантія, девальвація, девізи, демаркація, денационалізація, денонсація, дериватив, директива, диспаша, досьє, експертиза, коносамент, прем’єр, преюдиціальність, прокурор, ревальвація, солідарність, стажер, форс-мажор, франшиза, шантаж* та ін. З німецької мови або за її посередництва були запозичені терміни: *абонент, агентура, адвокатура, біржа, вексель, декорт, індосамент, маклер, рента, фрахт, шпіонаж, штаб, штамп, штраф* та ін. Італійська мова запозичила багатьом європейським мовам терміни переважно сфери фінансового та банківського права: *авізо, авіста, а-конто, банда, банк, валюта, делькредере, інкасація, каско, конто, контрабанда, маніфест, паспорт, франко* та ін. З англійської мови, яка нині у світі має панівний статус майже в усіх галузях суспільно-політичної, економічної, науково-технічної діяльності, запозичені юридичні терміни: *аторней, аудит, бартер, бізнес,*

білл, брокер, бюджет, варант, венчурні компанії, гудвіл, демередж, демпінг, детектив, дилер, дисконт, дистриб'ютор, експорт, індемнітет, каф, кіднепінг, кілер, кліринг, консалтинг, концерн, копі-райт, ленд-ліз, лізинг, лобі, ноу-хау, офшор, спікер, спонсор, стандарт, форфейтинг, франчайзинг, хуліганство, чартер, шериф та ін.

Слід залучити студентів до дискусії з проблеми активізації впливу англіцизмів на мови країн ЄС та України. Мовно-термінологічні комісії, консультативні та експертні ради багатьох європейських країн, занепокоєні нинішньою експансією англо-американізмів, шукають шляхи протидії зловживанням ними навіть на законодавчому рівні.

Питання впливу польської та російської мов на формування української терміносистеми права на тлі тих історичних реалій і подій, які посилювали або послаблювали міжмовні запозичення в різні періоди. Так, з польської мови в українську (або за посередництва польської мови) увійшли слова: *вирок, гетьман, задаток, застава, копія, кош, коштувати, оскаржити, рада, панство, подарунок, пожиток, послушенство, посполитий, свідоцтво, сейм, скарб, справа, ухвала, фундація, шкода* та ін; з російської мови запозичені *приказ, уложення, судєбник, уголовний, вищестоящий* та інші.

Значно менше зазнав український юридичний словник впливу інших мов, запозичення з яких у його складі є доволі рідкісними, наприклад: з іспанської (*ембарго, хунта*), зі шведської (*омбудсмен*), з тюркської (*артіль, пай*), з арабської (*аварія, адат, алкоголь*), африканс (*апартеїд*).

Пильної уваги та лінгвістичних коментарів потребують явища калькування, транслітерації у процесі запозичень, а також т. зв. "екзотизми". Останні вживаються лише на позначення специфічних для певних країн правових реалій, звичаїв, традицій, державного та адміністративного устрою, органів, посад, звань, законодавчих актів тощо, які в міжнародному лексиконі пов'язані лише з відповідними країнами, наприклад, назви парламенту: *альтинг* (в Ісландії), *кнесет* (в Ізраїлі), *кортес* (в Іспанії), *сейм* (у Польщі та деяких країнах Прибалтики), *стортинг* (у Норвегії), *фолькетинг* (у Данії) та ін.

Взаємодія національних та інтернаціональних елементів є надзвичайно важливою у процесі подальшого розвитку правових терміносистем, її значення посилюється в умовах глобалізації світових процесів, розширення інформаційно-правового простору, "гібридизації" правових систем, взаємопроникнення елементів різних правових сімей. Процес інтернаціоналізації сучасних правових систем яскраво виявляється на лексичному і словотвірному рівні, у динамічних змінах термінологічного складу мов, появою нових слів з міжнародними терміноелементами, які можуть виступати у пре- або постпозиції, або й утворювати шляхом комбінування препозитивних і постпозитивних терміноелементів нові терміни. Для спостережень над динамікою змін у терміносистемах пропонується зафіксувати неологізми із спільними словотвірними елементами інтернаціонального характеру, напр., *євро-*: *Європарламент, Євроуст, Європол, Євросоюз, європейське право, євровалюти, євродолари, євроінтеграція, єврокард, євроноти, єврооблігація, євроринок, євростат, євростандарт, європейська валютна система (ЄВС), європейський опціон* та ін.

Перед перекладачами юридичних текстів часто постає проблема заповнення поняттєво-термінологічних лакун у національних терміносистемах. Заповненням прогалин у термінологічному апараті вітчизняної правової науки займаються також учені-правознавці, коли номінують нове юридичне поняття або шукають національний відповідник чужомовному термінологічному позначенню. У цих випадках застосовуються продуктивні способи і моделі сучасного українського термінотворення, з якими мають бути обізнані юристи. Окрім цього, правникам корисно знати, що перше місце за продуктивністю посідає синтаксичний спосіб термінологічної номінації (терміносполуки), оскільки дозволяє шляхом комбінування наявного лексичного матеріалу створювати численні нові термінологічні одиниці. Завдяки високому класифікаційному потенціалу атрибутивних компонентів терміносполук створюється розгалужена, структурована на основі родових та інших видів парадигматичних зв'язків система правових понять і термінів.

Звертаємо увагу на те, що у сфері сучасної правової комунікації, зокрема на міжнародному рівні, простежується тенденція до інтенсивного зростання кількості абревіатур у юридичному лексиконі, обумовлена прагненням економії часу та мовних ресурсів, вимогою лаконічності термінів. На заняттях студенти опановують загальноприйняті на рівні ЄС та міжнародному рівні складноскорочені назви органів, установ, організацій, комітетів, посад, документів, порівнюють форми і способи абревіації у різних мовах (*Інтерпол, Інкотермс* тощо).

У наступній, практичній частині курсу, спрямованій на формування й закріплення перекладацьких навичок, студенти знайомляться з основними видами правничого перекладу, явищами лінгво-правової та соціально-правової асиметрії, термінологічними лакунами та способами їх заповнення, методами і робочими прийомами перекладу. При цьому особливу увагу приділено питанням: 1) максимальної точності й денотативної адекватності юридичного перекладу; 2) опрацювання тексту із культурно-специфічною термінологією права;

- 3) явищам невеликого калькування, штучного відходу від усталених зразків для більшості європейських мов, унаслідок чого створювались терміни-покручі;
- 4) прийомам оцінки зрозумілості перекладеного тексту адресатові;
- 5) явищам синонімії, варіативності, міжмовної омонімії термінів;
- 6) пошуку оптимального для кожного випадку методу (методів) перекладу;
- 7) запобігання помилкам, пов'язаним із міжмовною інтерференцією.

Наголошується, що урахування семантичних, граматичних та функціонально-стилістичних розбіжностей етимологічно споріднених термінологічних одиниць у національних мовах запобігає помилкам у доборі еквівалентних термінологічних відповідників.

Зважаючи на те, що українська правнича термінологія сьогодні розбудовується на основі поєднання досвіду національного терміноутворення з міжнародним, насамперед європейським, з урахуванням тенденцій розвитку терміносистем у країнах ЄС, міжнародних вимог і стандартів, термінологічна підготовка фахівців, задіяних у сфері права, правотворчості і юридичного перекладу має здійснюватися у європейському контексті, із застосуванням методів зіставного аналізу, побудови термінологічних паралелей, моделювання і проекції термінологічних систем на поняттєвому і мовно-термінологічному рівнях.

Таким чином, вивчення української правничої термінології в європейському контексті розширить обсяг фахових і мовних знань, необхідних сучасним представникам правничих професій, перекладачам юридичних текстів, підвищить рівень їх фахово-мовної компетентності, важливою складовою якої є вміння працювати не лише з вітчизняними, але і іншомовними (насамперед міжнародними) правовими документами, якісно перекладати їх, втілюючи основні правила і методи правничого перекладу. Підготовка висококваліфікованих правників міжнародного рівня, здатних бачити сутність правових понять і категорій в більш широкому культурно-правовому контексті, є необхідною передумовою здійснення правової реформи в Україні, адаптації правової системи, гармонізації діяльності на рівні України та ЄС.

Багатомовність і термінологічна компетентність правників є потужним засобом збагачення й поглиблення професійних знань, оскільки розширить сферу їх професійного бачення й світогляду, відкриє доступ до тієї правничої літератури, яка ніколи не перекладалась українською, а тому й залишалась невідомою нашим правникам, дозволить працювати їм на міжнародному рівні, зокрема в європейських правових інституціях, досягти більш високої ефективності на всіх ділянках міжнародно-правової співпраці (імплементация норм міжнародного права у законодавство України, розгляд справ в Європейському суді з прав людини, боротьба з корупцією, міжнародним тероризмом тощо).

***Анотація.** Підготовка висококваліфікованих правників європейського рівня, здатних бачити сутність правових понять і категорій в більш широкому культурно-правовому контексті, є необхідною передумовою здійснення правової реформи в Україні, адаптації правової системи, гармонізації діяльності на рівні України та ЄС. У зв'язку з цим автор пропонує новий спецкурс "Українська правнича термінологія в європейському контексті", розкриває його мету, зміст, структуру, науково-теоретичні та навчально-методичні аспекти вивчення.*

***Ключові слова:** євроінтеграція в освіті, термінологія права, фахова мова, методика викладання мови.*

***Summary.** Preparation of highly skilled lawyers of the European level, capable of seeing the essence of legal concepts and categories in the broader cultural and legal context, is a prerequisite for the implementation of legal reform in Ukraine, the adaptation of the legal system, the harmonization of activities at the level of Ukraine and the EU. Thereby, the author proposes a new special course "Ukrainian Legal Terminology in the European context", reveals its purpose, content, structure, research and theoretical, educational and methodological aspects of the study.*

***Keywords:** European integration in education, the technical terms of law, professional language, teaching language methods.*

СЕГМЕНТОВАНІ КОНСТРУКЦІЇ З НАЗИВНИМ УЯВЛЕННЯ У РОМАНІ Ю.АНДРУХОВИЧА “ТАЄМНИЦЯ” ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАГМАТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ

Функціонально-стилістичний підхід до вивчення мовотворчості письменників на сучасному етапі треба визнати домінуючим, але інтерпретація цього підходу ученими, безумовно, не є однозначною. Зокрема, дискусійним залишається питання щодо того, чи належить поняття “функція” мові, чи відноситься до мовлення. У тлумаченні цього поняття зустрічаємо у лінгвістиці три думки. Одні послуговуються терміном “функція” щодо мови, інші – щодо мовлення, а ще інші вважають, що це поняття певною мірою стосується і мови, і мовлення.

Аналіз науково-теоретичної літератури з досліджуваної проблеми (Г.Золотова [4], О.Сковородников [7] та ін.) засвідчує, що типологія функцій має тривалу еволюцію, однак й дотепер не маємо однозначної, загальноприйнятої класифікації. Більшість дослідників виділяють як головні комунікативну і мислеутворюючу функції. Ми підтримуємо думку про те, що на відміну від інших мовних рівнів, синтаксис художньої літератури є, насамперед, засобом реалізації комунікації і мислення, що, у свою чергу, передбачає “необхідність єдиного функціонального критерію для усіх синтаксичних засобів, одиниць, конструкцій ...” [5, 6]. Дослідники мови письменників сьогодні акцентують увагу на структурно-семантичних особливостях реалізації прагматичної функції, оскільки твори спрямовані на людину, писані для читача.

Дотримуючись у цьому концепції Г.Золотової, розмежовуємо мовні (первинні) функції речення, які тлумачаться автором як “конструктивно-синтаксичні засоби вираження реченням свого типового значення”, і мовленнєві (вторинні) функції, які зумовлюють різноманітні зміни і перетворюють синтаксичні моделі у мовленнєві [4, 331]. Серед мовленнєвих Г.Золотова виділяє: 1) композиційно-синтаксичну; 2) експресивно-оцінювальну функції, кваліфікуючи першу як обов’язкову для кожного речення, а іншу – як факультативну [4, 332]. Саме така функція спрямована у прагматику.

О.Сковородников загалом дотримується функціональної класифікації Г.Золотовою, проте вносить певні корективи. Зокрема, використовує термін “комунікативно-синтаксична функція”, але замінює термін “експресивно-оцінювальна функція” на термін “прагматична функція” [7, 14]. Причиною такої заміни стало неоднозначне тлумачення поняття експресивності загалом і експресивного синтаксису зокрема. На думку О.Сковородникова, експресивність як категорія усіх рівнів мови є “різновидом прагматичної інформації, поєднаної з поняттям інтенсивності”. А синтаксична експресивність, як часткове поняття експресивності, на думку автора, виступає функцією, здатною синтаксичною конструкцією “посилювати прагматичну інформацію, закладену у висловлюванні або у будь-якому його компоненті” [7, 14]. Ці структурно-семантичні особливості синтаксичних одиниць та їх експресивний характер реалізуються розмаїтими формами синтаксичних конструкцій у мовленнєвій палітрі художнього твору, серед яких значне місце відводиться сегментованим конструкціям (далі СК). Тому тема дослідження “Сегментовані конструкції з називним уявлення у романі Ю.Андруховича “Таємниця” як засіб реалізації прагматичної функції” є актуальною.

Предметом дослідження ми обрали СК з називним уявлення, як один із аспектів дослідження, регламентованих обсягом статті. Джерелом фактичного матеріалу є роман Ю.Андруховича “Таємниця”, у якому СК із експресивного погляду активно функціонують і є одним із засобів реалізації визначених функцій. Принагідно зауважимо, що синтаксис мовотворчості Ю.Андруховича ще не був об’єктом лінгвістичного дослідження. **Мета дослідження** передбачає виявлення в аналізованому творі СК з називним уявлення, їх карткування, опис та аналіз з урахуванням їх тлумачення та класифікації сучасною українською та зарубіжною лінгвістичною наукою та особливостями індивідуально-авторського використання у досліджуваному творі. Визначена мета передбачає розв’язання таких завдань: 1) вивчити науково-теоретичну літературу з досліджуваної проблеми; 2) шляхом суцільної вибірки закартувати фактичний матеріал – СК – із роману Ю.Андруховича “Таємниця”; 3) виявити структурно-семантичну специфіку СК з називним уявлення як експресивних синтаксичних конструкцій; 4) описати функціонально-стилістичні та індивідуально-авторські особливості функціонування СК з називним уявлення. Всього нами дібрано, закартковано та проаналізовано 62 СК.

Прагматична функція синтаксичних конструкцій, різновидом яких є СК, реалізується, насамперед, через їх експресивність, бо “експресивна функція мови – це здатність виражати

емоційний стан того, хто говорить, його суб'єктивне ставлення до предметів і явищ дійсності, які позначаються" [1, 7], тобто, бути спрямованим у прагматику.

Прагматична функція СК теми висловлювання насамперед реалізується експресивними конструкціями з називним уявленням. Функціональне призначення таких конструкцій розглядається у багатьох лінгвістичних працях різних авторів. Так, Л.Майорова пропонує розмежовувати називний теми і називний уявлення саме з функціонального погляду, акцентуючи на їхньому різному функціональному призначенні. На думку автора, називний уявлення з прагматичного погляду реалізує експресивну функцію такими семантичними різновидами: називний уявлення вводить читача до філософських роздумів героя чи автора або використовується для ситуації спогадів важливих історичних подій чи подій особистого життя; називний уявлення "підхоплює" те, про що говорилося у попередньому контексті; називний уявлення реалізує патетичний оклик; називний уявлення виконує експресивний запит. Називний теми, на думку автора, виконує функції заголовка, видільну і запити [6, 12]. Л.Майорова не визначає єдиного критерію для розмежування цих функцій. Тому деякі з них виділяються через аналіз зв'язку сегмента з базовою частиною, інші – через аналіз особливостей структури текстового фрагменту (наявність чи відсутність лівого контексту). Ми вважаємо, що функції підхоплення та зачину, виділені Л.Майоровою, реалізуються через зв'язок сегмента з лівим контекстом.

Семантико-композиційні функції СК через особливості зв'язку з лівим контекстом визначає Т.Коновалова. Різновидами функцій досліджуваних конструкцій, на її думку, є: уявлення, привертання уваги, експозиція, інтенсифікація, емоційна оцінка, власне експресивність, заголовок [4, 136].

С.Андріянова виділяє лише функції уявлення, акцентування, пояснення [2, 37], зазначаючи, що кожна з трьох функцій ускладнена наявністю текстоутворюючої функції, яка залежить від зумовленої нею змістової функції сегмента [2, 37].

Беручи до уваги усі наявні типи класифікацій функцій та їх різновидів, визначених у працях Л.Майорової, Т.Коновалової, С.Андріянової та ін., ми аналізуємо фактичний матеріал – СК з називним уявленням – як конструкцію, що виконує функції акценту уваги і виділення теми висловлювання, а, отже, як таку, яка не може функціонувати без бази. Таке розуміння СК з називним уявленням найбільше відповідає завданням нашого дослідження. Щодо лівого контексту, то його наявність, на нашу думку, не є обов'язковою, тому ми не залучаємо такий контекст до аналізу.

Семантична призначеність СК з називним уявленням реалізується через експресивну їх функцію, що виявляється в конкретних умовах контексту. Виявити експресивність дозволяє контекст. Поза контекстом визначити функціональне призначення СК називного уявлення часто є неможливим, оскільки сегмент і речення базової частини поєднані між собою змістово і структурно, без такого речення називний уявлення стає неспроможним виконувати свою функцію, а, отже, втрачає специфіку експресивної конструкції, здатної реалізовувати прагматичну функцію.

У СК з називним уявленням прагматичний аспект експресивної функції виявляється у таких змістових різновидах:

1) називний уявлення – філософські роздуми персонажа чи автора. Наприклад:

Що це було? Кохання?

У кожному разі, це було щось найпекучіше на світі [3, 110].

Як це виглядало – дружба, любов? [3, 129].

Функції конструкцій цього типу семантично ускладнюються, наповнюючись змістом психологічного контексту, а самі конструкції характеризуються особливими групами лексики – абстрактними іменниками, які за своїм лексичним значенням є об'єктом філософського роздуму;

2) називний уявлення – спогади важливих історичних подій і подій особистого життя.

Наприклад:

Це був рік...

Це був рік 1977-й, дві сімки на кінці [3, 78].

Конструкції з називним уявленням цього різновиду характеризуються наявністю лексем, що позначають певні події, закарбовані у пам'яті людини.

3) називний уявлення – засіб вираження зв'язку з базовою частиною, з попереднім контекстом, або як своєрідний експресивний зачин. Наприклад:

От і Александрплярці. Тут я переважно ходив з аеропортівського експресу [3, 428].

Конструкції такого типу вказують на зміст подальшого висловлювання, формуючи у свідомості читача певний образ;

4) називний уявлення – патетичний оклик як засіб вираження почуття радості, гордості, захоплення і т.п. Наприклад:

Які майстри художнього слова! Валерій Шевчук, приміром. Або Юрій Павлович Чемодан [3, 273].

Передова стаття! Я написав передову статтю до газети! [3, 304].

Конструкції цього типу виголошуються з окличною інтонацією;

5) називний уявлення – підхоплення думки про те, що повідомлялось у попередньому контексті, актуалізатор об'єкта, про який повідомлялось, який виступає темою наступного висловлювання. Наприклад:

І як довго все це тривало?

Десять років, уявляєш? Десять років суворого режиму [3, 57].

Називний уявлення таких конструкцій займає своєрідну інтерпозицію;

6) називний уявлення – засіб характеристики героя:

Ну так – пані Ірена, Королева ірисів. Малесенького зросту дивовижна істота – патетична, іронічна, нервова, наївна. Удень вона обов'язково мусила поспати – з хустинкою зав'язаною на голові так, щоб очам було темно [3, 39].

Ні, львів'янка. І вона увесь час танцює з іншими, але так, ніби зі мною [3, 107].

Сімнадцятилітнє дівча, її можна було й не такої ланші понавішувати [3, 377].

Таким чином, СК з називним уявленням у мовотворчості Ю. Андруховича є експресивним засобом відтворення ситуації філософського роздуму, спогадів про важливі історичні події й події особистого життя, виражає патетичний оклик, підкреслюючи почуття радості, гордості, захоплення, функціонують як експресивний зачин, поглиблюють внутрішню характеристику героя, виконують функцію підхоплення тощо. СК цього типу є засобом створення розчленованості висловлювання, лаконічності тексту. СК – один із засобів експресивної передачі інформації різного змісту. Наше дослідження не претендує на усю повноту висвітлення теми і буде розширено та поглиблено у наступних статтях.

Список використаних джерел

1. Александрова О. В. Проблемы экспрессивного синтаксиса. – М.: Высш. шк., 1984. – 210с.
2. Андриянова С.Н. Сегментированные конструкции в составе текста. – Дис. ... канд. филол. наук. – Санкт-Петербург, 1993. – 132 с.
3. Андрухович Ю.І. Таємниця. Замість роману/Художн.-оформлювач І.В.Осипов; Фото на обкладинці Сузання Шлеер. – Харків: Фоліо, 2007. – 478 с. – (література).
4. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351с.
5. Коновалова Т.Р. Сегментированные конструкции в газетно-публицистическом стиле // Вопросы стилистики: Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1972. – Вып. 4. – С. 129 – 137.
6. Майорова Л.Е. Именительный представления и именительный темы как явления экспрессивного синтаксиса: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1984. – 22с.
7. Сковородников А.П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1981. – 255с.

Анотація. У статті розглядається структурно-семантична типологія експресивних сегментованих конструкцій з називним уявленням елементу, складової функціональної стилістики. Виділяються різновиди експресивної функції сегментованих конструкцій з називним уявленням, характерних для мовотворчості Юрія Андруховича у романі “Таємниця”.

Ключові слова: структурно-семантична типологія, функціональний підхід, сегментована конструкція, називний уявлення, експресивність сегментованих конструкцій.

Summary. In the article we study a structure-semantic typology of expressive segmental constructions with nominative conceptive the element, the component of functional stylistics. The variety of an expressive function of segmental constructions with nominative conception typical for Y.Andruhovych's speech in the novel “Tajemnyts'a” (“Secret”) is distinguished.

Key words: structure-semantic typology, functional approach, segmental construction, nominative concept, expressiveness of segmental constructions.

НІМЕЦЬКИЙ ХРОНОТОПІЧНИЙ ДЕЙКТИК *draußen* У РОМАНІ Е.М. РЕМАРКА “ПОВЕРНЕННЯ” ТА ВАРІАНТИ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Академічна лінгвістика дає визначення дейксису як вказування на часову і просторову локалізацію факту, який наводиться. З цією метою використовуються, як один із засобів, займенникові прислівники [1, 128]. У цій статті ми намагаємося проаналізувати випадки вживання прислівника *draußen* у функції хронотопічного дейктика. Зазначений прислівник, крім здійснення часової та просторової локалізації, надає й певних характеристик локалізованому просторові. В такий спосіб слово *draußen* виконує в межах роману референціальну (вказівну) і номінативну функції. Головною мірою цьому сприяють мікроконтекст (ситуативні сцени з роману) і макроконтекст (загальний текст роману обсягом 190 сторінок кишенькового формату).

Draußen виявляється в романі Е.М. Ремарка “Повернення” (“Der Weg zurück”) ключовим словом, про що свідчать 38 випадків використання вказаного дейктика.¹ Семантичний обсяг цієї лексеми виявляється неоднорідним, що й зумовлює різні варіанти її перекладу українською мовою. Надалі прослідкуємо особливості перекладу *draußen* у зазначених вище випадках.

Німецький тлумачний словник Langenscheidt містить два варіанти значення *draußen*: 1) за межами приміщення, в якому хтось перебуває, тобто, “просто неба”, 2) далеко від обжитих місцевостей [2, 233]. Первинна функція досліджуваного прислівника – референціальна, тобто прислівник вказує, де розташований суб’єкт, – у закритому приміщенні чи у відкритому просторі, а також, в якому напрямі від суб’єкта перебуває об’єкт, або інший суб’єкт – в середині чи ззовні. Водночас номінативна функція прислівника знаходить свою експлікацію через мікро – і макроконтекст. З другого боку, стилістичні норми української мови вимагають від перекладача певної конкретизації зовнішнього простору, врахування особливостей національного світосприйняття.

Перейдемо до конкретних прикладів. На 31-й сторінці роману автор описує ситуацію повертання солдатів рейхсверу з війни додому. Солдати сідають у потяг, який має доставити їх із західного фронту, тобто з Франції на батьківщину в Німеччину. Останнім сідає солдат Віллі, котрий до останньої хвилини перебував поза вагоном (*draußen*), щоб довше подихати свіжим повітрям: *Der Zug hält. Albert ist durch die Gänge gerannt und reißt das Fenster vor uns herunter. Tjaden und der Hund fliegen als erste hinein, Bethke und Kosole unter Willys Nachhilfe hinterher. Die drei stürmen sofort auf die Gangtüren los, um das Abteil nach beiden Seiten zu blockieren. Die Brocken folgen mit Ludwig und Ledderhose gleichzeitig, dann Valentin, ich und Karl Bröger, und als letzter, nachdem er sich draußen noch einmal gründlich Luft gemacht hat, Willy.*

“Alles drin?” schreit Kosole vom Gang her... “Drin!” brüllt Willy (S.31).

В німецькому тексті внутрішній простір окреслено конкретними показниками (Zug, Tür(en), Abteil, Gang). Зовнішній простір позначено дейктиком *draußen*. Для української мови виявляється недостатньо однієї вказівки назовні, необхідна предметніша локалізація зовнішнього простору через такий його характеризатор, як “двовимірність”, тому в художньому перекладі на українську мову *draußen* швидше за все буде передано варіантами “на пероні”, “на платформі”.²

В іншій сцені несподівано відчиняються тамбурні двері і один із солдатів повисає у повітрі за межами вагону: *Einer hält sich an der Tür fest. Sie geht auf, und er hängt draußen frei am Fenster. Willy klettert hinterher, packt ihn am Kragen und zieht ihn herein (S.32).* У цьому випадку, на відміну від попереднього, *draußen* (зовнішній простір) виявляється наділеним таким характеризатором як “тривимірність”, відповідно в українському перекладі німецький дейктик необхідно передати варіантами “над пероном”, “над платформою”, або зовсім опустити при перекладі, зробивши вказівку на інший іменник з референційною функцією *am Fenster* (за вікном). Присутній в наступному реченні показник зовнішнього простору (*hinterher*) унеможливорює переклад *draußen* безпосередньо варіантом “ззовні”, бо виникає неприйнятний в художньому сенсі тавтологічний повтор.

Нарешті потяг рушить з чужини до батьківщини, до “свого”, рідного простору, поза вагоном пропливає вечірній пейзаж: *Draußen gleitet der Abend vorbei. Die Wälder liegen wie dunkle Kühe am Horizont, die Felder schimmern blaß im fahlen Schein, den der Zug aus den Fenstern wirft (S. 33).* При перекладі дейктика *draußen* в цій ситуації необхідно враховувати стилістичні вимоги української мови щодо розмежування зовнішнього простору від внутрішнього. Функцію такої межі виконують вікна вагону, відповідно німецький дейктик в реченні *Draußen gleitet der Abend vorbei* буде перекладено “за вікнами” (*За вікнами пропливає вечір*).

Наступний мікроконтекст ілюструє ситуацію повернення героя роману в рідну домівку. Молодий вояк перебуває у власній кімнаті, на вулиці йде дощ: *Draußen klopft der Regen an die Scheiben.*

Ich ziehe die Schultern hoch. Sonderbar, wieder in einem Zimmer zu sitzen. Sonderbar, zu Hause zu sein ... (S.41). В першому реченні дейктик **draußen** при перекладі може бути опущений: *Дощ барабанить у шибки; Дощ стукає у шибки.* На користь цього варіанту слугує той факт, що такий актант як дощ може перебувати тільки ззовні і фактор зовнішнього простору є імпліцитно присутнім в перекладі.

Схожий стан речей спостерігається в ситуації, коли демобілізовані вояки відвідують своїх побратимів у психіатричній лікарні. Внутрішній і зовнішній простори існують один від одного автономно. *Draußen liegt die Abendsonne über den Feldern. Aus dem vergitterten Fenster klingt noch immer das Singen: doch die Burgen – sind zerfallen – Wolken ziehen drüber hin...“ (S.91).* Перший репрезентовано заготованим вікном психіатричної клініки, другий – полями, над якими стоїть вечірнє сонце. Оскільки сонце, як і дощ, може перебувати тільки в зовнішньому просторі, то й показник зовнішнього простору, дейктик **draußen**, можна опустити в перекладі без шкоди для змісту речення: *Draußen liegt die Abendsonne über den Feldern. – Над полями стоїть вечірнє сонце.*

На 26-ій сторінці описується вечір танців. Внутрішнім простором виступає танцювальна зала, зовнішнім – сад навколо зали. Як вже зазначалося вище, за вимогами конкретизації зовнішнього простору в українській мові і за сприяння контексту дейктик **draußen** у наступних випадках буде перекладатися варіантом в саду: *Jupp hat sich die dickste Dame erwischt. Er tanzt mit ihr wie ein Fragezeichen. Seine große Flosse liegt breit auf der mächtigen Kruppe des Mädchens und spielt da Klavier. Sie lacht ihm mit nassem Mund ins Gesicht und er wird immer munterer. Schließlich schassiert er auf die Hoftür los und ist draußen (S.26).* – *Юпп підхопив собі найгладкішу даму. Він танцює з нею як знак запитання. Його велика лапа широко розпластана на міцному дівочому стегні, поруч грає фортепіано. Вона сміється йому в обличчя вологим ротом і він все більше жвавішає. Нарешті він вальсує до дверей і ось він вже в саду.*

Er [Ludwig] steht auf und geht weg. Ich verstehe ihn nicht mehr. Nachher finde ich ihn, wie er ganz allein draußen steht. Ich frage ihn nicht weiter. Wir gehen schweigend zurück (S.28). – *Він [Людвіг] встає і виходить. Я його вже не розумію. Потім я знаходжу його зовсім одного в саду. Далі я його не розпитую. Ми мовчки повертаємось.*

Заслуговує на окремий коментар словосполучення *draußen vor den Fenstern: An der Wand hängen ein Kreuzifix, eine ausgestopfte Schleiereule und eine Landkarte von Deutschland. Draußen vor den Fenstern ziehen immerfort eilig und niedrig die Wolken (S. 124).* Що стосується компонента **draußen**, то в українському перекладі буде правомірним опустити його зовсім, знову ж таки через те, що йдеться про атрибути виключно зовнішнього простору – хмари. Але переклад *vor den Fenstern* ґрунтується на особливостях німецького й українського світосприйняття. Український мовець висловом “за вікнами” (*hinter den Fenstern*) виокремлює себе із зовнішнього простору, “вікна” стають для нього своєрідним кордоном, що пролягає між “своїм” внутрішнім і “чужим” зовнішнім просторами. Німецький вислів *vor den Fenstern* (перед вікнами) слугує з’єднуючою ланкою між **drin** і **draußen**. Очевидно німецька свідомість не схильна розглядати *draußen* як цілковито “не свій” простір, тому мала вірогідність того, що носій німецької мови використає варіант “*hinter den Fenstern*” замість “*vor den Fenstern*”, так саме як український мовець не стане вживати варіант “перед вікнами” замість усталеного “за вікнами”. *Draußen vor den Fenstern ziehen immerfort eilig und niedrig die Wolken – За вікнами швидко і низько пливуть нескінченні хмари.*

“Свій” простір створює у людини почуття затишності і захищеності, тоді як “чужий” може іноді бути “ворожим”. У наступній сцені автор втілює “ворожість” у людську тінь, яка перетнула кордон між внутрішнім, закритим, затишним, безпечним простором і зовнішнім, необмеженим, незатишним і небезпечним з метою вчинити якусь злу дію: *So saß sie auf dem Bettrand und griff nach ihren Strümpfen und ihrer Bluse. Sonderbar und riesig griff der Schatten mit, wie ein lautloses Schicksal, das aus dem schwarzen Lauern draußen durch die Fenster hereingeschlichen war und nun grotesk, verzerrt und höhnisch kichernd alle Bewegungen mitmachte – gleich würde es seine Beute anfallen und sie hinausschleppen in das sausende Dunkel. (S.154).* – *Вона сиділа на краю ліжка і хапала свої панчохи і кофтинку. Так само хапала і дивна велетенська тінь, як мовчазна доля, що прослизнула з темної засідки ззовні крізь вікно і зараз повторювала усі порухи, вигадливо, спотворено, з глумливим хихотінням, ніби мала напасти на свою здобич і виволікти її в шумливу темряву.*

Це практично єдиний із 38 прикладів з прислівником **draußen**, де при перекладанні його українською мовою можна вжити варіант, пропонований великим німецько-українським словником – ззовні [3, 172].

У розглянутих вище прикладах (за винятком першого) простір постає як тривимірний або сферичний. В інших прикладах простір виглядає двовимірним (довжина + ширина) і це впливає на переклад **draußen**. У випадках двовимірного простору можливі варіанти перекладу “на дворі”, “на вулиці”, “на площі”, “в місті”. В наступній ситуації головний герой роману пропонує своєму бойовому побратимові переїхати із сільської місцевості в місто з метою виправити складну сімейну ситуацію: *“Fahr mit in die Stadt, Adolf, hat keinen Zweck, daß du hier hockst”, schlage ich vor. Er will nicht. Draußen schlägt der Hund an. Die Frau geht jetzt durch die Gartentür, zurück zu ihren Eltern.* Територію міста

можна розглядати стосовно села як зовнішній простір, тобто *draußen*, так само як і навпаки, залежно від того, де перебуває особа, відносно якої локалізується простір. Тому в межах цього мікроконтексту член речення *in die Stadt* є, по суті, синонімічним відносно *draußen*. Ця синонімія залишається імплікованою в мікроконтексті. Одночасно експліковано інший *draußen*, який позначає територію, двовимірний простір, найближче розташований до домівки, де живе бойовий побратим. Цей найближчий до власної домівки простір виявляється своєрідним продовженням “свого” простору, який відповідно до стилістичних норм української мови перекладається “на дворі”, “на подвір’ї”: *Draußen schlägt der Hund an – На дворі подає голос собака*. За двором “свій” простір продовжується, але він вже перестає бути власним і цей чинник впливає на переклад німецького дейктика.

На підтвердження тези про “свій” і “свій власний” простір наведемо наступну ситуацію з роману. Двоє друзів приїхали в село з метою придбати харчів. Вони підходять до однієї з сільських господ, хазяїн якої знаходиться на своєму подвір’ї: *Nächster Hof. Der Bauer steht gerade draußen. Er trägt einen langen Militärmantel, schwippt mit der Peitsche und sagt: “Wißt ihr, wie viel vor euch schon hier waren? Ein Dutzend.”* (S.95). Місцезнаходженням селянина є двір, подвір’я, себто “свій”, власний зовнішній простір, тоді як друзі перебувають на сільській вулиці, “чужому” зовнішньому просторі (“на вулиці”) і ця обставина вимагає уточнення в перекладі: *Der Bauer steht gerade draußen – Селянин стоїть саме на подвір’ї [не на вулиці !]*.

У місті зовнішній простір не має такої градації, зокрема якщо йдеться про громадські заклади або приватні помешкання. За ними відразу починається “вулиця”: *Draußen atmen wir auf* (S.44) *На вулиці ми переводимо дух*. (Солдати відчувають психологічне полегшення після відвідин свого бойового побратима – безногого інваліда). *Draußen gibt sie mir die Hand. “Weiter kannst du nicht mitgehen, ich werde hier erwartet“* (S.109). *На вулиці вона подає мені руку. “Далі можеш мене не проваджати, на мене тут чекають“* (Дівчина прощається з хлопцем за межами ресторану). *Draußen lächelt Kosole befreit wie ein Kind, denn Schröder ist jetzt gerächt* (S.61). *На вулиці Козоле з полегшенням посміхається, бо за Шрьодера він помстився* (сцена за межами пивбару після інциденту з колишнім бойовим командиром).

Якщо закритим приміщенням виступає в’язниця, тоді, згідно з вимогою конкретизації зовнішнього простору, в українській мові дейктик *draußen* перекладатиметься еквівалентом “на волі”. В наступному реченні сусідство з дейктиком дієслова *haben* у формі кон’юнктиву зумовлює переклад “визволили б”: *“Ich glaube auch, daß es nichts nützen wird, Georg,“ sage ich, “selbst wenn wir ihn draußen hätten, würde er sofort wieder zurückgehen“* (S.164). – “Я також думаю, що це нічого не допоможе, Георг”, кажу я, “навіть якщо ми його й визволили б, він все одно б повернувся”.

І ще один приклад. Автор описує ландшафт, який контрастує з гнітючою атмосферою польової лікарняної палати. Важкопоранений солдат просить залишити його поза межами лазарету, просто неба: *Von da ab sagt er nicht mehr viel. Er will auch nicht hineingetragen werden, sondern draußen bleiben – З тих пір він багато не розмовляє. Він хоче також, щоб його не занесли в лазарет, а залишили просто неба*.

На перший погляд ландшафт виглядає відкритим зовнішнім простором (*draußen*) стосовно закритого приміщення (польового лазарету). Але докладний опис деталей природи і передсмертних почуттів смертельно пораненої людини наводить на думку, що описуваний Ремарком світ стає для людини в критичній межовій ситуації своїм, рідним простором, себто *drin*, який вона змушена буде назавжди залишити, відійти в інший, незнаний світ – *draußen*. Все це міститься в наведеному нижче мікроконтексті: *Von da ab sagt er nicht mehr viel. Er will auch nicht hineingetragen werden, sondern draußen bleiben. Das Lazarett liegt an einem kleinen Hang. Die Allee, die wir gekommen sind, kann man von hier aus weithin sehen. Sie ist bunt und golden. Die Erde liegt still und weich und geborgen da, sogar Äcker sind zu sehen, kleine, braune, aufgegrabene Stücke, dicht beim Lazarett. Wenn der Wind den Blut- und Eiterbrodem wegfegt, kann man den herben Geruch der Schollen riechen. Die Ferne ist blau und alles sehr friedlich; denn der Blick von hier geht nicht zur Front. Die Front liegt rechts.*

Weßling ist still. Er betrachtet alles ganz genau. Die Augen sind aufmerksam und klar. Er ist Bauer und versteht sich mit der Landschaft noch besser und anders als wir. Er weiß, daß er jetzt weg muß. Deshalb will er nichts versäumen und wendet keinen Blick mehr ab (S. 13).

Окремого аналізу потребують численні приклади вживання прислівника *draußen* із загальним значенням “на чужині”, “за державними кордонами”. Серед згаданих вище 33 прикладів їхня кількість сягає 18. Референціальна функція, в основу котрої покладено умовне розмежування двовимірного простору (а саме державної території) на так звані “свій” і “чужий”, тісно пов’язана з характерологічною. Головною характерологічною рисою для *draußen* як зовнішнього простору, “чужини” виступає стан війни (Krieg), на відміну від стану миру (Frieden), що є головною характерологічною рисою *drin* – батьківщини, внутрішнього “свого”, рідного простору. Чужину окреслено в романі французькими топонімами Flandern, Fleury, Verdun і гідронімом Sommes. На позначення батьківщини наводяться слова Heimat і Frieden майже без

згадки будь-яких німецьких топонімів. Макроконтекст створює цілу низку синонімів до хронотопічного дейктика *draußen* в згаданих випадках: Krieg, Front, Schützengraben, Feld. Крім цього, в аналізованих прикладах імпліковано й фактор часу і саме тут правомірно вести мову про прислівник *draußen* як симбіоз простору і часу, тобто хронотоп. Цей хронотоп в межах макроконтексту втілюють, з одного боку, театр бойових дій на території Франції, з другого, період Першої світової війни, 1914–1918 роки. Отже, переклад українською мовою буде презентований варіантами “на війні”, “на фронті”, “в окопах”, “на передовій”, “в бою”.

А. Krieg – “на війні”

1. *Der Einarmige nickt. In seinem Gesicht arbeitet es. “Ich war doch auch draußen, Mensch”, stößt er hervor, “ich weiß doch auch Bescheid! Hier”- er weist erregt seinen Stumpf vor. “Zwanzigste I.D., Verdun!”*

“Waren wir auch“, sagt Willy lakonisch, “dann also – Mahlzeit ...“ (S. 39) – *Однорукий киває. На його обличчі грають емоції. “Я також був на війні, хлопче”, вичавлює він із себе, “і мені це відомо! Ось”, він схвильовано вказує на свій обрубок. “Двадцята П.Д., Верден!”*

“Бували і ми там”, відповідає лаконічно Віллі, “ну що ж, привіт...”.

2. “Willst du Romane haben?” “Nein“, sagt er und sucht sich ein paar Bücher heraus. Ich sehe auf die Titel. “So schweres Zeug, Ludwig?“ frage ich. “Was willst du denn damit?“ Er lächelt verlegen. Dann sagt er zögernd: “**Draußen** ist mir so manches durch den Kopf gegangen, Ernst; und ich konnte es nie recht zusammenkriegen“ (S. 64) – *Хочеш романів? “Ні”, каже він і вишукує собі пару книжок. Я дивлюсь на заголовки. “Такі важкі речі, Людвіг?” питаю я. “Що ж ти хочеш з ними робити”? Він ніяково посміхається. Потім нерішуче каже: “**На війні** мені іноді щось таке спадало на думку, Ернст; і я ніколи не міг цього стулити до купи”.*

3. *Ich muß einer Anzahl Leuten die Hand geben und fange an zu schwitzen. Die Menschen hier sind so ganz anders als wir draußen. (S.66) – Я змушений подавати руку цілій групі осіб. Люди тут зовсім інакші, ніж ми там на війні.*

4. *So finde ich ihn und höre ihm zu und betrachte ihn, wie er mit trüben Augen dasitzt und Worte hervorstößt und trinkt: Adolf Bethke, den umsichtigsten, besten Soldaten, den treuesten Kameraden, der vielen geholfen und so manche gerettet hat. Schutz und Trost, Mutter und Bruder oft für mich draußen, wenn die Leuchtschirme flatterten und die Nerven von Angriff und Tod zerrissen waren...Mensch, Ernst“, sagt er mit trostloser Stimme, “wären wir doch draußen geblieben – da waren wir wenigstens zusammen“ (S. 156)*

– *І ось я його знаходжу, слухаю його і розглядаю сидячого з похмурими очима, за чаркою, вичавлюючого із себе слова – Адольфа Бетке, най обачнішого, найкращого солдата, найвірнішого побратима, який багатьом допомагав, а декого і врятував, який для мене на війні був і захисником і утішником, і матір’ю і братом, коли спалахували прожектори і нерви розривалися від натиску атак і смерті...*

Ернст, хлопче, каже він розгубленим голосом, якби ми залишилися на війні, то принаймні були б усі разом.

5. “Es geht um unsern Kameraden!” rufe ich, “verurteilt ihn nicht! Er wollte auch nicht so gleichgültig gegen Leben und Tod werden, wir wollten es alle nicht, aber wir haben alle Maßstäbe draußen verloren, und niemand hat uns geholfen! Patriotismus, Pflicht, Heimat, das haben wir uns doch selbst immer wieder gesagt, um es auszuhalten und zu rechtfertigen! Aber es waren nur Begriffe, es gab zuviel Blut draußen, das schwemmte sie weg!“ (S. 180).

– *“Йдеться про нашого побратима!” кажу я, “не засуджуйте його! Він не хотів бути (стати) таким байдужим до життя і смерті, ми всі цього не хотіли, але ми розгубили всі норми і уяви на війні і ніхто нам не допоміг! Патріотизм, обов’язок, батьківщина, це ми завжди неодноразово собі повторювали, щоб вистояти і виправдати себе. Але це були лише абстракції, було занадто багато крові на війні, вона змила з собою геть усе!”*

Б. Front – “на фронті”.

1. *Jupp war vor dem Krieg Schreiber bei einem Rechtsanwalt in Köln. Obwohl er schon drei Jahre Soldat ist, hat er immer noch ein empfindliches Gemüt und legt sonderbarerweise Wert darauf, hier draußen ein gebildeter Mensch zu sein (S. 5). – Юпп був до війни писарчуком в одного адвоката в Кельні. Хоча він вже три роки як солдат, але все ще зберігає вразливий характер і чудернацьким чином надає значення тому, що він, тут на фронті, – освічена людина.*

Не може не впасти у вічі, що наведена вище ситуація – єдина, що на відміну від решти 20-ти, презентує час формою презенсу, тоді як решта сімнадцять містять претерит і перфект. *DrauЯen* поєднується з іншим дейктиком, *hier*. Останній передбачає, що людина як упорядник простору і часу (і німецький і український мовець) перебуває не тільки тут, але водночас і зараз (*jetzt*), а це може відбуватися лише в теперішньому часі, тоді як поєднання дейктиків *dort* і *drauЯen* розширює можливості вживання часових форм. Упорядник простору і часу може знаходити там і зараз (*dort und jetzt*), рівно як там і тоді (*dort und damals*), відповідно події з ним можуть відбуватися і в теперішньому, і в минулому часі.

2. *Anfangs sind wir gierig und befangen zugleich, wir trauen uns nicht recht, denn wir haben draußen verlernt, mit ihnen [Mädchen] umzugehen (S.25)*

– Спочатку ми пожадливі і скуті водночас, ми не сповна собі довіряємо, **на фронті** ми позабули як з ними [дівчатами] поводитися.

3. *In der Ecke steht das Bett, weiß bezogen, mit aufgeschlagener Decke. Ich setze mich darauf und hocke noch eine Weile nachdenklich so da. Dann werde ich müde. Mechanisch strecke ich mich aus und will die Decke über mich ziehen. Aber plötzlich setze ich mich wieder auf, denn ich habe ganz vergessen, mich ausziehen. **Draußen** schliefen wir ja immer nur in unserem Zeug. Langsam streife ich die Uniform ab und stelle die Stiefel in die Ecke (S. 50).* – У кутку стоїть ліжко, застелене білим простирадлом і ковдрою. Я сідаю на нього і сиджу певний час в роздумах. Потім стомлююся. Механічно розлягаюся і хочу вкритися ковдрою. Але раптом знову сідаю, бо я зовсім забув роздягнутися. **На фронті** ми завжди спали в своїх речах. Повільно я стягую з себе мундир і ставлю чоботи в куток.

4. *Kosole erzählt, daß er heute Nachmittag seinen Taubenschlag reparieren will. Er hat vor dem Krieg eine Zucht von Brieftauben und schwarzweißen Tümmlern gehabt. Damit will er jetzt wieder anfangen. Das hat er sich immer **draußen** gewünscht (S.63).* – Козоле розповідає, що сьогодні після обіду він хоче ремонтувати свого голубника. До війни він мав виводок поштових голубів і чорно-білих морських свинок. Цім він хоче зараз знову зайнятися. Цього він постійно бажав **на фронті**.

В. Schützengraben – “в окопах”

1. *“Ist das wahr, Georg?” frage ich, “daß du **draußen** so erstklassig in Latein geworden bist?” Er lacht und storcht mit seinen langen Beinen zum Gymnasium hinüber. “Paß auf, daß du in Betragen keine Vier kriegst”, ruft er mir nach (S. 68).* – “Це правда, Георг”, питаю я, “що ти **в окопах** став таким першокласним фахівцем з латини? Він сміється і прямує своїми довгими як у стерха ногами убік гімназії. “Дивись, щоб тобі за поведінку два не поставили”, вигукує він мені услід.

Г. “ на передовій”

1. *Bevor wir ihn [Giesecke] begrüßen können, zieht uns jemand beiseite. “Was Neues **draußen?**” fragt er. “Nein, nichts Neues”, erwidere ich. “Und die Front? Haben wir Verdun nun endlich?” Wir sehen uns an. “es ist ja längst Frieden”, sagt Albert beruhigend (S.89)* – Раніше ніж ми з ним [Гізеке] встигли привітатися, хтось відтягує нас убік. “Що нового **на передовій?**” питає він.

“Ні, нічого нового”, відповідаю я. “А фронт? Верден нарешті наш?” Ми переглядаємось. “вже давно мир”, заспокоює Альберт.

2. *Wie sich die Leute verändern können, Ernst, was? Im Schützengraben war er ein Jammerwurm, und jetzt ist er ein flotter Geschäftsmann. Was hat der Kerl **draußen** geschweinigelt! Und jetzt will er nichts mehr davon wissen (S. 100).*

– “Як же люди можуть змінюватися, Ернст, га? В окопі він був жалюгідним типом (нікчемою), а зараз – спритний ділоқ. В який похабщині цей піжон **на передовій** тільки не вправлявся! А зараз він про це нічого й знати не хоче”.

Г. im Felde – у бою

1. *Er hätte bei uns bleiben sollen. Jetzt ist er allein und unglücklich, und wir können ihm nicht helfen, so gern wir es auch täten. Ach, **im Felde [draußen]** war das einfacher – wenn man da nur lebte, war alles schon gut (S. 80).* – Він мусив би залишитись з нами. Він зараз один і нещасний і ми не можемо йому допомогти, як би не намагалися. Ех, **у бою** було простіше – аби тільки живий, та й добре.

2. *Ich fröstele und blicke auf. Was soll das nur? Weshalb kommen diese Erinnerungen jetzt so oft? Und so sonderbar, so ganz anders als draußen **im Felde?** Bin ich zuviel allein? (S.135).*

– Я стріплююся і підвожу очі. Щоб ще означало? Чому зараз так часто повертаються ці спогади? І так дивно, зовсім по іншому, ніж тоді на війні, **в бою?** Чи не дуже часто я наодинці?

На 43-ій сторінці спостерігається поєднання двох мікроконтекстів, де контекст, в якому **draußen** (в місті) із суто референціальною функцією, зіставлено з контекстом, де поєднуються преференціальна і характерологічна функції німецького дейктика (Heimat, Frieden). Ситуація свідчить про різні позиції двох осіб у світосприйнятті, тому і локалізація простору відбувається в них у кожного по своєму, в матері героя вона має, так би мовити, топографічний характер, у сина – чуттєво-географічний: “Sei vorsichtig, Ernst, daЯ dir **draußen** nichts geschieht“, ruft sie mir nach.

“Was soll mir denn geschehen, **hier in der Heimat, hier im Frieden,** Mutter?” sage ich lächelnd und blicke zu ihr hinauf (S.43). – Будь обережним, Ернст, щоб із тобою **в місті** нічого не трапилося.

Що зі мною мусить трапитися, тут **на батьківщині, в мирний час,** мамо? Кажу я з усмішкою, дивлячись на неї знизу вгору.

У деяких випадках спостерігається поєднання іменників з прислівником **draußen**, де останній виконує синтаксичну функцію означення: *Kameraden von draußen, die Jahre draußen, nach Jahren draußen, in der Flut des Entsetzens draußen, Heldentum draußen, braven Feldgrauen draußen.* Імплікований в ці словосполучення фактор часу відбивається і на українському перекладі:

1. *Er lupft seinen Tornister an und hängt die Knarre um. Wir marschieren weiter. Aber als Ludwig an ihm vorübergeht, nimmt der Unteroffizier mit der roten Armbinde plötzlich die Hand an die Mütze, und wir verstehen, was er will: Er grüßt nicht die Uniform und nicht den Krieg – er grüßt **den Kameraden von draußen** (S. 39)* – Він

підхоплює свій ранець і чіпляє на плече кулемет. Ми маршируємо далі. Але коли Людвіг проходить біля унтер-офіцера з червоною пов'язкою, той несподівано прикладає руку до козирка і ми розуміємо, чого він хоче: він вітає не уніформу, не війну. Він вітає **бойового побратима**.

2. Der Direktor gerät an sich selbst in Schwung. Er feiert jetzt nicht nur **Heldentum draußen**, sondern auch das stillere daheim. "Auch wir hier in der Heimat haben unsere volle Schuldigkeit getan, wir haben uns eingeschränkt und gehungert für unsere Soldaten, wir haben gebangt und gezittert, schwer war es, und oft mag das Durchhalten fast schwerer gewesen sein für uns als für unsere braven **Feldgrauen draußen** ..." (S. 71) – Директора понесло. Він починає вшановувати не тільки **бойових героїв**, але й тих, що скромніші тилових. "Але й ми тут, в тилу сповна виконували наш обов'язок, ми обмежували себе і голодували заради наших солдатів, непокоїлися й тремтіли, було важко, нам часто було може навіть і складніше триматися, ніж нашим славним **бойовим піхотинцям**..."

3. War meine Erinnerung denn lebendiger als die Wirklichkeit? Ist sie zur Wirklichkeit geworden, während diese sich zurückzog und zusammenschumpfte, bis nichts mehr von ihr blieb...? Haben **die Jahre draußen** die Brücke zum Früher verbrannt? (S. 86). – Чи були мої спогади живішими за дійсність? Чи може вони стали дійсністю коли ця дійсність стягувалася і зіщулювалася, допоки з неї нічого не залишилося...? Чи **воєнні роки** спалили міст у минуле?

4. Verdrossen ziehen wir weiter. Wir hatten uns den Einzug in die Heimat anders vorgestellt **nach Jahren draußen**. Wir hatten geglaubt, man würde uns erwarten; aber jetzt sehen wir, daß jeder hier schon wieder mit sich beschäftigt ist (S. 25). – Незадоволені ми йдемо далі. Ми уявляли собі повернення на батьківщину інакше **після кількох років війни**. Ми вірили, що на нас чекають; але зараз ми бачимо, що кожний тут знову зайнятий самим собою.

5. Albert und ich sitzen im Cafe Meyer am Fenster. Vor uns auf dem runden Marmortisch stehen zwei Tassen mit kalt gewordenem Kaffee. Wir sind schon drei Stunden hier, doch wir haben uns noch nicht entschließen können, die bittere Brühe zu trinken. Dabei sind wir **von draußen** allerhand gewöhnt; aber dieser hier kann nichts anderes als aufgekochte Steinkohle sein (S. 51). – Альберт і я сидимо в кафе Майєра біля вікна. Перед нами на круглому мармуровому столі стоять дві чашки з вистиглою кавою. Ми тут вже три години, але все ще не наважилися випити цієї гіркої бурди. **З воєнних часів** ми звикли до багато чого, але це просто ніщо інше, як зварене кам'яне вугілля.

6. Ist dieser leere nüchterne Platz mit der Fabrik davor tatsächlich der stille Fleck Welt, den wir Heimat nannten und der allein **in der Flut des Entsetzens draußen** Hoffnung bedeutete und Rettung vor dem Ertrinken? (S. 86). – І ця пуста незатишна площа з фабрикою на передньому плані дійсно є тим тихим клаптиком світу, який ми називали батьківщиною і лише він один означав **в потоці жахів війни** надію і спасіння від погібелі?

Окремого розгляду вимагає фінал роману, викладений автором автономним абзацом. У кінці твору знову зіставлені два простори – закритий і відкритий (drin – draußen). Відкритим простором виступає жива природа та її атрибути – рослини. Закритий простір презентують артефакти, речі, які вироблені людьми з природного матеріалу – деревини. Але на відміну від попередніх ситуацій, де демонстровано антагоністичне протиставлення двох просторів (Krieg – Frieden, Fremde – Heimat, Geborgenheit – Bedrohung) бачимо поріднення природних речей і артефактів: *Der Saft steigt in den Stämmen, mit schwachem Knall platzen die Knospen, und das dunkel ist voll vom Geräusch des Wachsens. Die Nacht ist im Zimmer und der Mond. Das Leben ist im Zimmer. In den Möbeln knackt es, der Tisch kracht und der Schrank knarrt. Man hat sie vor Jahren gefällt, und zerschnitten, gehobelt und geleimt zu Dingen des Dienens, zu Stühlen und Betten; aber in jedem Frühjahr, in den Nächten des Saftes, rumort es wieder in ihnen, sie erwachen, sie dehnen sich, sie sind nicht mehr Gerät, Stuhl und Zweck, sie haben wieder teil am Strömen und Fließen **des Lebens draußen**.* – Живильні соки течуть у стовбурах дерев, зі слабким тріском репаються бруньки і темрява заповнюється глухими звуками зростання. У кімнаті – ніч та місяць. У кімнаті – життя. Меблі хрустять, стіл тріщить, шафа рипить. Усі вони були декілька років тому зрубані, розпилені, зістругані та склеєні в корисні речі, стільці та ліжка, але кожної весни, у нічний час живильних соків їх починає збурхувати, вони прокидаються, потягуються, вони більш не матеріальні речі, не стільці, не якась потреба, вони стають причетними до устремлень і течій **природного життя**.

Родинні зв'язки зберігаються як своєрідні спогади, спомини про своє першоджерело – *Leben draußen*, – через дії, вербально репрезентовані в дієсловах на позначення звуків життя та його рухів – knacken, knarren, krachen, platzen, rumoren, sich dehnen, erwachen, treiben. В обох просторах – зовнішньому і внутрішньому – тече життя і це є загальний знаменник, під який підведені природні речі й артефакти.

Завершуючи цей лінгвістичний доробок, підіб'ємо деякі підсумки. На переклад українською мовою німецького дейктика **draußen** впливає градація простору. Одна із таких градацій зводиться до антиномії **drin – draußen**, тобто закритий, внутрішній простір протиставлено відкритому, зовнішньому просторові. За умов, якщо зовнішній простір характеризується тривимірністю (довжина – ширина – висота), або сферичністю і повідомляється про атрибути суто зовнішнього

простору, такі як сонце, місяць, зірки, вітер, дощ, сніг, блискавка та ін., які в реченні виявляються головними актантами, то в українській мові буде правомірним опустити *draußen* при перекладі. Другий чинник, релевантний для перекладача, це – аксіологічний розподіл простору, умовно на “свій” і “чужий”. Аксіологічна градація простору передбачає переважно двовимірність простору (довжина – ширина), певну територію і безпосередній фізичний, або духовний контакт з цією територією упорядника зовнішнього простору – людини. Відповідно до цих обставин далеко не завжди буває виправданим переклад *draußen* українською мовою узагальненим абстрактним варіантом зовні. Стилiстичні норми мови-реципієнта вимагають конкретизації простору, якщо головним активним актантом в реченні виступає людина. Отже, якщо людина перебуває в місті, то зовнішнім простором для неї буде сільська місцевість, рівною мірою як і для сільського мешканця простір за межами села буде простором зовні. Таким чином, варіант перекладу *draußen* лише як за містом, на дачі, який міститься у Великому німецько-українському словнику, виявляється однобічним і неповним [3, 172]. Цілковито правомірним буде додати до нього варіант за містом, на околиці. Нарешті, презентований в романі аксіологічний розподіл простору у вигляді антиномії “батьківщина – чужина” з обов’язковим урахуванням фактора часу зумовлює своєрідні варіанти перекладу, які не можуть передбачити будь-які лексикографічні джерела.

Примітки

1. Приклади наводяться за виданням Erich Maria Remarque. Der Weg zurück. – Frankfurt/M, Berlin, Wien: Ullstein Buch, 1985. – 190 S.
2. Цікаво, що запитання і відповідь з антонімічним прислівником *drin* (“*Alles drin?*“ schreit Kosole vom Gang her... “*Drin!*“ brüllt Willy) відповідно до норм української мови швидше за все буде передано в такий спосіб: “*Усі сілу?*“... “*Усі!*“

Список використаних джерел

1. Великий німецько-український словник / [укл. В. Мюллер] – К. : Видавничий дім “Чумацький шлях”, 2005. – 792 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Ярцева] – М.: “Советская энциклопедия”, 1990. – 685 с.
3. Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache / [hrsg. von D. Götz, G. Haensch, H. Wellmann; unter Leitung von G. Jehle, M. Marwitz] – Berlin & München: Langenscheidt KG, 1998.– 1248 с.

Анотація. У статті аналізуються семантичне наповнення німецького хронотопічного дейктика *draußen* і чинники, що впливають на цей процес. Аналіз проводиться на підставі мовних прикладів, які взято з роману німецького письменника Е.М. Ремарка “Повернення”. Паралельно наводяться переклади *draußen* українською мовою, які унаочнюють семантичні особливості німецького дейктика.

Ключові слова: хронотопічний дейктик, референціальна функція, номінативна функція, зовнішній простір, внутрішній простір, “свій” простір, “чужий” простір, часова локалізація, просторова локалізація.

Summary. The article analyses semantic contents of the German chronotopic deixis *draußen* and the factors influencing this process. The analysis is carried out on the lingual examples taken from the novel “Come back” by German writer E.M. Remarque. The translations of *draußen* to Ukrainian are given, which illustrate semantic peculiarities of German deixis.

Key words: hronotopic deictic, referential function, nominative function, outdoor space, inner space, “own” space, time localization, space localization.

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ БУКОВИНЦЯ–ГУЦУЛА СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Жодна людська спільнота не може існувати і розвиватися без узгодження різноманітних (часто протилежних) інтересів людей, без дотримання певних взаємних обов'язків, норм та правил поведінки, які з часом стали б звичними, загальноприйнятими, перетворювалися б на звичаї, традиції, стійкі норми моральної поведінки. Тому суспільство у процесі свого історичного розвитку виробило “особливий соціальний інструмент для регулювання і спрямування поведінки кожної людини” [5, 6], для того, щоб вона не тільки не руйнувала, а навіть зміцнювала суспільний організм. “Цим інструментом (соціальним інститутом) суспільної самоорганізації і є мораль” [5, 6].

О. Кульчицький зауважує: “Для етнопсихологічної характеристики групи часто вистачає, щоб якась настанова виявлялась в даній групі частіше чи з більшою наснагою, як в інших. Що кожна оцінка в таких обставинах мусить залишитися приблизною, виникає з самої натури психічних явищ і психології як науки про ті явища. Наприклад, ствердження, що український народ визначається контемплативними чи рефлексивними настановами, не мусить означати, що згадані настанови в нього частіші від інших настанов. Це може означати, що ці настанови виступають у нього частіше, ніж у інших народів” [2, 58]. Мораль – це особлива форма ставлення людини до дійсності, до конкретних людей, соціальних груп, до світу природи тощо. Вона регулює людську поведінку з позицій принципового протиставлення добра і зла, справедливості. Тому науковці-психологи визначають оцінювальний характер моралі як один з основних, говорячи про те, що вона насамперед має здатність і прагне оцінювати вчинки людини, дії соціальних суб'єктів, а потім вже виконує всі інші свої функції (пізнавальну, регулятивну, виховну, світоглядну, гуманізуючу тощо).

Рівень моральності особистості та етносу залежить від сукупності певних умов та чинників. Ми поділяємо думку В.О. Лозового про те, що “важливу роль у формуванні моральної культури людини й суспільства відіграє етичне просвітництво, що несе знання про моральні цінності, дає розуміння морального виміру поведінки особистості, дій соціальних об'єктів, життя суспільства” [2, 3].

У наш час будь-яку людину ми оцінюємо за її морально-етичними якостями, які характеризують особистість з погляду її здатності до спілкування з іншими людьми, співіснування з ними. Вони виступають як риси характеру і виявляються у взаємовідносинах з іншими людьми. “Морально-етичні якості (особистісні властивості), з одного боку, і моральні норми та оцінні уявлення, з іншого, реалізуються у стосунках між індивідами й виражають суспільні зв'язки між ними. У першому випадку цей зв'язок виступає у суб'єктивно-особистісній формі, а у другому – як об'єктивований, надіндивідуальний зв'язок” [5, 7]. І це дозволяє говорити про мораль як соціальні стосунки.

Якими ж були ці стосунки у гуцулів середини ХІХ століття? З'ясування цього питання має історичний та сучасний аспекти.

Досліджуючи морально-етичний аспект картини світу буковинця-гуцула у творах Юрія Федьковича, прагнемо показати внутрішній світ гуцулів, культуру їхнього мислення, досягнути їхній кругозір, описати моральні почуття гуцулів, виявити їхні моральні переконання, моральні цінності, морально-етичний потенціал, які допомагали їм в організації усіх сфер і форм духовного життя.

У моральній свідомості гуцулів, як і будь-яких інших представників української нації, існує система понять, що відображає вищий рівень моральних цінностей. Це, насамперед, поняття: добра і зла, правди і неправди, любові й ненависті, вірності й зради, щастя й нещастя, віри й зневіри, слави й неслави, пам'яті та безпам'ятства, душі й бездушності, милосердя й жорстокості, гріха й спокути, долі й недолі, чесності, щирості тощо. Ці поняття називаються вищими моральними цінностями, оскільки забезпечують моральну саморегуляцію поведінки й діяльності людини.

Безперечним є той факт, що найзагальнішими, найширшими та провідними поняттями моральної свідомості та категоріями етики, що відображають ціннісний бік моралі, є **добро** і **зло**, під якими нерідко уявляється моральне й аморальне.

За мовою творів Юрія Федьковича встановимо, що домінувало у гуцульському етнокультурному середовищі – добро чи зло?

У творах письменника поняття **добро** і **зло** ад'єктивовані, тобто вони здебільшого виступають у формі прикметників *добрий* і *злий* (звичайно у поєднанні з іменником *люди*). Порівн.: Та й

скажіть, чи нема **добрих людей** на світі? Є, але не всі [4, 55]; Тітка приймила нас так, дай боже, аби усіх **добрих людей** так приймали [4, 26].

Синонімами до словосполучення *добрі люди є добродушні люди* або *люди з доброю душею, з добрим серцем*. Напр.: Се, звичайно, так / Бо кожний **добродушний** чоловік / Усіх по собі судить [4, 201].

У листі Юрія Федьковича до А. Кобилянського читаємо: “Прощайте, коханий пане Кобилянський, що я Вам мойов бідов голов завертаю, але серцю ніби, гей, легше стає, як свої тоски з **добрів душев** поділить...” [4, 344]; “... бо ще лиш в простім стані **добре серце** найти можна, а інде? – рідко або ніколи” [4, 344].

Отже, у зазначених вище контекстах Юрія Федьковича бачимо, що гуцули – по-справжньому добрі люди, з добрим серцем і відкритою душею.

Проте поряд з добром у світі завжди крокує зло, адже “наш світ – змішання і взаємопроникнення добра і зла” [5, 42]. Часто цілком усвідомлено люди відходять від добра та інших моральних цінностей, виявляючи слабкість характеру і стаючи на шлях зла.

У творчості Юрія Федьковича ми, на жаль, бачимо і гуцулів злих, підступних, які роблять іншим кривду і лихо, навіть не задумуючись над цим. Письменник розкриває такі типи людей за допомогою лексем: *злий, злющий, лихий, недобрий, поганий, гірший, злість, кривда* тощо. Напр.: Світ сьогодні **злющий**, а люде ще **гірші** ... [4, 137]; Вороги, знаєте, та **лихі** душі, бог би їх не простив [4, 58]; Капітан такий сердитий, **недобрий** приходиться до мене [4, 85].

Інколи у своїх творах Юрій Федькович використовує зазначені вище лексеми, але характеризує при цьому насправді добрих людей. Напр.: Оманиха праведна була жена, що навіть і ворогові **кривди** не зробить, не те що мені, бідній сироті [4, 110]; Мій батько не такий **злий**, як его пишуть, і мене занадто любить, щоб моєму щастю супротивитись [4, 127]. У наведених прикладах наявні лексеми *кривда, злий, лихий*, але з часткою *не* “заперечення виконало свою стилістичну функцію лаконічно і переконливо.

Серед вищих моральних цінностей буковинців-гуцулів важливе місце посідають **правда** (а також чесність та правдивість, пов’язані з нею) та **неправда**.

Розглядаючи основні контекстуальні значення лексеми *правда*, робимо висновок про те, що правда була, як свідчить життя і творчість письменника, його життєвим кредом. Буковинців-гуцулів Юрій Федькович також показує у своїх творах правдивими людьми. Хоча відомий дослідник життя гуцулів Р. Кайндль з цього приводу був зовсім іншої думки “У своїй монографії “Гуцули” він описав гуцулів не такими. Ми ж упевнені, що Федькович як письменник ідеалізує своїх героїв, а Кайндль як науковець натуралізує їх. Письменник здебільшого використовує лексему **правда** із прикметниками *наша, народна, щира, істинна, велика, як сонце*. У його творах правду гуцули **кажуть, уповідають, співають**, за правду вони **гинуть, пропадають, топляться**. Автор часто використовує й прикметник **чесний** у своїх контекстах. Інколи замість нього вживає лексему **чистий** або словосполучення *чисте серце, чиста душа*, вкладаючи у них те ж саме значення, що й у слово **чесний**, тобто бачимо вдалі контекстуальні синоніми. Порівн.: Де люде **чисті**, як ті божі діти [3, 36]; При усьому тому мав він таке **чисте серце**, як один чистий діамант [4, 33]; ...І вимолю сили / Твоїй душі **чистій** [3, 169].

Цікаво, що у творах Юрія Федьковича є лише поодинокі приклади, в яких фігурує лексема **неправда**. Отже, робимо висновок, що, незважаючи на твердження Р. Кайндля, в основному у гуцульських відносинах панувала правдивість як ментальна риса українського народу.

До морально-етичних категорій належать також **любов** та **ненависть**. На жаль, у творах Юрія Федьковича ми рідко бачимо щасливу, взаємну любов, можливо, це пов’язано з особистими переживаннями почуття любові письменником, що, на нашу думку, все ж таки позначились на його творчості. Здебільшого для буковинців-гуцулів, як і для самого автора, любов (любб) – це “згуба”. У творах письменника морально-етичні категорії любові й ненависті, вірності й невірності (зради) перемежуються.

Автор показує, що для гуцулів найважливішим у коханні “стержнем”, на якому будується це прекрасне почуття, є вірність. Але це, на нашу думку, існує лише в уявленні письменника, у цьому він усе ж ідеалізував своїх гуцулів. За дослідженням Р. Кайндля, вірністю вони не дуже переймалися, принаймні у подружжі. Письменник у любовних стосунках ставить вірність понад усе, можливо він щиро хотів, щоб так було насправді.

Духовні цінності активізуються як показники екзистенції, сутності людського існування. О. Кульчицький з цього приводу писав: “Почуття як комплексна якість цілості у великій мірі визначає всі ділянки цілості переживання, тобто – поодинокі явища психічні, що в них даються вирізнити охопні цілості, але, з другого боку, – кожна зміна якоїсь ділянки цілості та її даностей змінює почуттєву якість” [2, 49]. Отже, ідеться про вплив почуттєвих виявів не лише на переживання, а й на сенс людської життєдіяльності. Якщо помститися за зраду, то тільки смертю – так вважали персонажі Юрія Федьковича. Зі страшною силою ненавидять гуцули зрадливих

коханих, але ще лютіше вони ненавидять своїх ворогів – німців, ляхів, єзуїтів, які посягали на їхні землі і добро. Усім своїм єством вони виборювали своє, а ворогів карали смертю. Отже, незважаючи на те, що ненависть належить до негативних моральних якостей, це почуття було дуже добре відоме буковинцям-гуцулам середини ХІХ століття, і оскільки ми не ідеалізуємо гуцулів, а прагнемо показати їх такими, якими вони були насправді у той час, то характеризуємо їх в усіх аспектах, показуємо їх такими, якими бачимо у творах письменника, – з усіма позитивними та негативними рисами.

У повсякденному житті гуцулів також постійно виникала проблема **щастя / нещастя**. Як і кожна людина, про щастя вони думали і в юні роки, й на старості літ, прагнули його і в зрілі роки, замолюючи свої гріхи перед Господом і таким чином намагаючись знайти душевний спокій та рівновагу. Так чи інакше – явно чи приховано, але досягнення душевного щастя було метою багатьох гуцульських прагнень, найважливішим мотивом їхньої діяльності. Наш фактичний матеріал свідчить, що щастя для гуцулів – це, насамперед, жити там, де ти народився, на своїй рідній землі, на своїй Батьківщині і ніколи не розлучатися з нею, жити у мирі та злагоді з рідними та оточуючими тебе людьми, приймати гостей та радіти добрим людям. І, звичайно, найбільше щастя вони вбачали у коханні.

У творах Юрія Федьковича бачимо, що гуцули також зазнавали великих нещасть, здебільшого це були закохані, які втрачали сенс життя через нерозділене кохання, та батьки, які страждали через нещасливу долю своїх дітей. Напр.: *Що ж маю робити, ясочко моя принебесная, коли я вже такий нещасливий на цьому світі!* [4, 51]; *“Синку, Іванчику мій золотий, чому ти такий нещасливий?”* [4, 136]; – *О доню, чадо моє нещасливе...* [4, 237]. Нещасливими були і юнаки-рекрути. Це спостерігаємо в окремих контекстах Юрія Федьковича, хоч лексеми *нещастя* автор уникає.

Цікавими, на нашу думку, у морально-етичному аспекті картини життя буковинців-гуцулів середини ХІХ століття є також такі категорії, як: **віра, зневіра й надія**. Юрій Федькович показує у своїх творах, що гуцули – народ православний, вони вірили в Бога та святих, і тільки на Господа покладали усю свою надію. Вони були готові всім своїм єством відстояти свою православну віру. Напр.: *Козакам знов, яко сторожі православної церкви, не хотілося давати ні свою віру, ні свою волю єзуїтам на потало...* [4, 122].

Проте для нас цікавим є контекст лексеми *віра* у значенні “віра в людей; здатність їм довіряти”. Буковинці-гуцули належать до людей з базисною довірою. Вони надзвичайно добродушні, щирі серцем та душею, з легкістю вірять кожному, думаючи, що кожний такий же, як вони, не здатний на підступність та обман. Напр.: *А гуцул, що він вірить кожному / І думає, що кожний так, як він* [3, 204]. Цю віру в людей ми бачимо тоді, коли у гуцулів все добре, коли вони живуть у повному щасті та взаєморозумінні один з одним, коли в їхніх будинках панують мир та злагода і ніхто не зазіхає на їхнє добро. Проте гуцулам був добре відомий важкий моральний стан зневіри в усьому. Зневірюються вони здебільшого через неволю. У такому стані їх пронизує почуття самотності душі, безпорадності й непотрібності. І, не знаходячи собі місця у світі (адже від самого себе не втечеш), вони були здатні покінчити життя самогубством. Напр.: *А я піду та й нап’юся / З високого мосту...* [3, 124]. Та якою б зневіреною не була людина в житті, десь глибоко в її душі все одно живе **надія**. У першу чергу гуцули мали надію на Бога: *“Здорова будь, серце, / Та у тугу не вдавайся! / Вся в бога надія!”* [3, 239].

У творчості Юрія Федьковича також активно вживаються слова **воля** та **неволя**, які допомагають створити загальні уявлення про морально-етичний світ горян. Українці – народ вільнолюбний, для якого немає нічого страшнішого, ніж неволя. Воля асоціюється з козацтвом. Також воля у поетичних творах письменника – це пташка, що всюди літає і як хоче співає. Напр.: *Ой Коби ж я крильця мала, / Як у пташки...* [3, 82]. Проте воля – це ідеал, але він – не завжди реальність. Гуцули зазнавали й неволі, яка була для них **тяжка** та **солона**. Напр.: – *А неволя ж би вас утяла та укрила солона та тяжка!* [4, 29].

Функціонально навантажені у мові письменника й поняття **слави, честі**, рідше – **неслави**. Гуцули свято вірили в те, що: *Понад славу нема добра / В широкому світі* [3, 180]. Юрій Федькович в образі своїх ліричних героїв тужить за славним минулим свого народу і закликає всіх об’єднатися та відродити батьківську славу, славу предків. Також гуцули дуже дорожили своєю честю. І якщо вони давали комусь слово честі, то обов’язково дотримували його, оскільки воно було для них святим. Напр.: *“... бо слово дав, / То моє слово честі, слово мужа”* [3, 232]. Неслава для гуцулів означала щось, що є гіршим за саму смерть, навіть гробу вони не боялися так, як **неслави**.

До змісто- та емоційнотворчих лексем морально-етичного значення належать також лексеми: *душевний і бездушний, жорстокість і милосердя, гріхопадіння і спокута*. Але про них – в іншій статті.

Отже, морально-етичний критерій оцінки життя дає можливість уявити міру людяності як окремої особистості, так і певної соціальної групи, суспільства в цілому. Рівень моральності

особистості та етносу залежить від сукупності певних морально-етичних цінностей, суспільних умов та чинників. Представлені нами слівні оцінки цих цінностей свідчать про те, що буковинці-гуцули у творах Юрія Федьковича відзначались високим морально-етичним потенціалом, цікавим внутрішнім світом, оригінальним кругозором та світосприйняттям.

З погляду змісту мовної картини світу морально-етичний аспект життя буковинців-гуцулів є надзвичайно цікавим, адже саме він якнайширше розкриває нам усю глибину їхнього індивідуального внутрішнього світу. Для філологічної науки це має велике значення, адже проведений аналіз мови одного з кращих представників української культури ХІХ століття засвідчує невичерпні ресурси мови для оцінки морально-етичних аспектів життя і співжиття людей.

Список використаних джерел

1. Кайндль Р. Ф. Гуцули : їх життя, звичаї та народні перекази. / Р. Ф. Кайндль. – Чернівці : Молодий буковинець, 2000. – 208 с.
2. Кульчицький О. Світовідчуття українця / О. Кульчицький // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 48”65.
3. Федькович Ю. Твори : у 2-х т. / Юрій Федькович. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 1. – 462 с.
4. Федькович Ю. Твори : у 2-х т. / Юрій Федькович. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 2. – 426 с.
5. Юрій М. Ф. Етика : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Юрій М. Ф. – К. : Дакор, 2006. – 320 с.

Анотація. У статті проаналізовано мовні засоби вираження морально-етичного аспекту мовної картини світу буковинця-гуцула. Матеріалом дослідження є мова творів Ю. Федьковича та етнографічна праця Р. Кайндля “Гуцули”. Виявлено, що Федькович як письменник ідеалізує своїх героїв, а Кайндль як науковець натуралізує їх. Морально-етичний аспект життя цієї етнічної групи українців розкриває індивідуальний внутрішній світ гуцулів, культуру їхнього мислення, їхні моральні цінності та переконання.

Ключові слова: гуцули, морально-етичні, духовні цінності, мовні засоби, етнопсихологія.

Summary. The article analyses the language means of expression moral-ethical aspect of the language world map of bukovynets-hutsul. The material of the research is Yurii Fedkovych text language and an ethnographic work by H. Kaindl’ “Hutsuly”. It is revealed that Fedkovych as a writer idealizes his heros, and Kaindl’ as a scientist naturalizes them. The moral-ethical aspect of life of this ethnic group of Ukrainians reveals hutsuls’ individual inner world, the culture of their thinking, their moral values and believes.

Key worlds: hutsuly, moral-ethical spirit values, language means, ethno-psychology.

УДК 811.161.2’373.611

Беркешук І.С.

ВЕРБАТИВИ, МОТИВОВАНІ НАЗВАМИ ЗНАРЯДЬ ПРАЦІ, ТА СПОСОБИ Й ЗАСОБИ ЇХ ТВОРЕННЯ

Лексика на позначення знарядь праці становить численну лексико-стемантичну групу (ЛСГ) в сучасній українській літературній мові. Група аналізованих лексем є дуже давнього походження, своїм зародженням вона сягає в глибоку давнину. Протягом багатьох століть лексика на позначення знарядь праці формувалась та збагачувалась. Висока культура обробітку ґрунту, а також важливість його в економічному житті народу відповідали й багатій лексиці, зокрема словам на позначення сільськогосподарських знарядь праці. Саме тому є численними лексеми на позначення сільськогосподарських знарядь.

Засвідчено чимало лексем, які описують рибальські, бондарські, теслярські знаряддя, адже головними заняттями наших предків були хліборобство, скотарство, ловецтво, бджолярство, рибальство.

Завдяки давності свого походження та важливості в суспільній виробничій діяльності ЛСГ “назви знарядь праці” є однією із найбільш численних в українській мові. Незважаючи на це, аналізована тематична група і далі збагачується новими лексемами, зокрема термінами та словами загальноповживаної мови.

Найменування знарядь праці кваліфікують як структури із предметно-ідентифікаційним типом семантики і зараховують до іменників із значенням артефакта (від лат. *arte factum* – штучно зроблене) [13,173], тому що вони називають конкретні предмети, створені людиною для виконання будь-яких дій. Дослідники наголошують на тому, що найменування знарядь праці мають соціальний характер, оскільки вони з'являються і функціонують тільки в соціумі [2; 3; 5; 13].

Знаряддя праці – найголовніший елемент засобів праці, який включає машини, верстати, прилади, двигуни, інструменти тощо, які людина використовує в процесі виробництва для перетворення предметів праці на засоби виробничого чи особистого споживання; це “пристосування, прилад, механізм та ін., за допомогою якого виконується певна дія; інструмент” [7,376].

До дослідження різноманітних аспектів семантики й словотвору назв знарядь праці звертались В.О.Балог [1], З.Валюх [2], О.М.Осередько [5], О.М.Пазяк [6], Н.В.Сніжко [8;9], І.П.Чепіга [12] та ін. Вивченням багатьох аспектів назв знарядь праці в російському мовознавстві займались Е.В.Карпінська [3], Є.А.Макухіна [4], І.Ташпулатова [10], Н.А.Тубол [11].

У переважній більшості вітчизняних досліджень вказується, що вивчення класу лексем на позначення знарядь праці пов'язане з особливим статусом цих слів. Певна частина з них належить до розряду галузевої лексики та набуває кваліфікації слів-термінів [3; 6; 8; 9]. Так, В.Балог [1], яка дослідила галузеву лексику з погляду її подачі у Словнику української мови, інтерпретує назви знарядь праці як функціонально особливий клас лексем. Аналіз галузевої лексики, засвідченої у СУМі, було здійснено нею за тематичним та стилістичним критеріями, на основі яких автору вдалося розмежувати всю галузеву лексику за групами та встановити співвідношення між ними. Крім того, аналіз типів тлумачень термінологічних слів та системи їх стилістичного ремаркування у Словнику дав змогу розробити певні пропозиції, урахування яких при перевиданні наявних або укладанні нових лексикографічних праць зможуть поліпшити їх якість.

Проаналізувавши стан лінгвістичного вивчення лексико-семантичних груп на позначення знарядь праці у вітчизняній лінгвістиці, зазначимо, що аналізована лексика є цікавим і різноплановим матеріалом як у діахронічному плані, так і в синхронічному.

Останнім часом актуальними є дослідження словотворчого потенціалу різних тематичних груп лексем. Основою розвідки дериваційної спроможності іменників передбачають виокремлення досліджуваних твірних із субстантивного простору, інвентаризацію їх, встановлення кількісного складу й внутрішньо групове структурування та характеристику семантико-граматичних особливостей, важливих з погляду їх впливу на словотворення.

Мета дослідження – проаналізувати структуру вербального блоку словотвірних парадигм назв знарядь праці, способи й засоби їх творення.

Відповідно до поставленої мети визначаються конкретні завдання:

- інвентаризувати твірні іменники – назви знарядь праці у сучасній українській мові;
- виявити вербативи, утворені від іменників на позначення знарядь праці, та проаналізувати їх семантико-словотвірну структуру;
- дослідити словотворчу спроможність аналізованих твірних, способи та засоби реалізації словотвірних значень зазначених десубстантивів.

Дієслова, що утворені від назв знарядь праці, характеризуються високою продуктивністю. Їм властиве загальне словотвірне значення (СЗ) “діяти за допомогою того, що названо твірним”.

Більша частина дієслів вказує на дію, яку виконують за допомогою певних знарядь праці, тобто на функцію цього знаряддя праці. Дієслів із таким СЗ є 40. Максимальна глибина семантичної позиції “діяти за допомогою того, що названо твірним” сягає 2 дериватів від 9 іменників *борона* (*боронити*, *боронувати*), *борозник* (*борознити*, *борознувати*), *бур* (*бурити*, *буравити*), *зенкер* (*зенкерувати*, *зенкувати*), *плуг* (*плужити*, *плуганити*), *сапа* (*сапати*, *сапувати*), *свердло* (*свердлити*, *свердлувати*), *фреза* (*фрезерувати*, *фрезувати*), *шабер* (*шабрити*, *шабрувати*).

Від решти іменників утворено по одному деривату – вербативу. Так, від твірних *батіг*, *бич*, *букер*, *весло*, *гембель*, *кайло*, *компостер*, *коса*, *культиватор*, *лопата*, *мантачка*, *маркер*, *мікшер*, *мотика*, *кирка*, *пилосос*, *рало*, *решето*, *трал*, *швабра*, *шліхтик* утворюються деривати: *батожити*, *бичувати*¹, *букерувати*, *веслувати*, *гемблювати* (*гембелювати*), *кайлувати*, *компостерувати*, *косити*, *культивувати*, *лопатити*, *мантачити*, *маркірувати*, *мікишувати*, *мотичити*, *окирковувати*, *пилососити*, *ралити*, *решетувати*, *тралити*, *швабрити*, *шліхтувати*.

На нашу думку, утворення чималої кількості дериватів пов'язане з тим, що у зв'язку із розвитком виробництва та збільшенням знарядь праці відповідно збільшуються твірні лексеми – назви нових знарядь, а одночасно від цих твірних продукуються вербативи. Тому кількість відсубстантивних дієслівних утворень постійно зростає і зростатиме.

Характерною особливістю утворення вербативів від іменників є те, що в чималій кількості із них формується метафоричне значення через зіставлення з певними діями чи формою предметів, які названі мотивувальним твірним [2,206-207].

Для деривата *бичувати*¹, крім основного значення, рідковживаного, властиве переносне: гостро викривати, засуджувати, картати (... *конкуренція як мотивуючий чинник створюватиме слушні можливості для далекоглядних осіб й бичуватиме нехлюїв та невігласів* (Вісник НАН України)).

Вербатив *косити* набуває такого метафоричного значення – “позбавляти життя; нищити; вбивати”: *А він [козак] каже: – Й тобі, стерво, вбить мене несила. Оддав смерті свою косу, а вона й скосила* (Л.Костенко).

У деривата *плуганити(ся)*, який вживається в діалектному мовленні, спостерігається розвиток переносно-метонімічного значення: “повільно, мляво пересуватися (йти, їхати)”, так повільно, неначе орати плугом, або йти за ним (*Від гаража, сховавшись за кузов вантажної автомашини, безсило зирив [Степан], як листоноша плуганилася через міст, повз шлагбаум на в'їзді до заводу і вже була на ганку контори, коли з села вигулькнув на мотоциклі дільничий. Хвацько розвернувшись, він зник слідом за жінкою в дверях* (В.Дрозд)).

Аналогічні семантичні процеси супроводжують деривацію десубстантивів *ключкувати* “тікаючи, навмисне кидатися в різні сторони, щоб заплутати сліди (про зайця, лисицю та ін.)”, *пиляти* “безперервно дошкуляти кому-небудь причіпками, повчаннями, дорікати чимось”, “граючи на музичному інструменті, переважно смичковому, видобувати з нього різні, негармонійні звуки”, *цвяхувати* “прикрашувати, оздоблювати бляшками” та ін. “Метафоричне словотворення дієслів від найменувань знарядь і засобів дії ґрунтується здебільшого на функціональному компоненті мотивувальної семантики” [2,207].

Малою кількістю суфіксів, які використовуються для творення похідних, репрезентований вербальний блок. Словотвір дієслів із СЗ “діяти за допомогою того, що названо твірним” представлений такими суфіксами: *ува(ти)* (*боронувати, кайлувати, культивувати, маркірувати* та ін.) – всього 22 деривати. За допомогою суфікса *-и(ти)* утворено 16 вербативів (*борознити, буравити, косити, лопатити, ралити* та ін.). За допомогою суфікса *-а(ти)* утворено дієслово *сапати*, а суфікса *-ан-(и)ти* – *плуганити*.

Таким чином, дієслова, утворені від назв знарядь праці, представлені єдиним словотвірним значенням “діяти за допомогою того, що названо твірним” та утворюються за допомогою суфіксів *-ува(ти), -и(ти), -а(ти), -ан-(и)ти*.

Список використаної літератури

1. Балог В.О. Галузева лексика в Словнику української мови в 11 томах (1970–1980 рр.) (семантичний та стилістичний аспекти): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови / Балог Валентина Олександрівна. – К., 2003. – 16с.
2. Валюх З.О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові / Зоя Валюх. – Київ – Полтава: АСМІ, 2005. – 356с.
3. Карпинская Е.В. Тенденции формирования наименований орудий производства / Е.В.Карпинская // Современные проблемы русской терминологии. – М.: Наука, 1986. – С.52-62.
4. Макухина Е.А. Словообразовательная семантика сложных существительных – “орудий действия” / Е.А.Макухина // Семасіологія і словотвір: збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1989. – С.171-175.
5. Осередько О.М. Походження і спосіб творення української сільськогосподарської лексики (назви знарядь і їх частин) / О.М.Осередько // Вісник Київського ун-ту – Серія філолог. та журналістики. – № 6. – Київ: Вид-во Київ.держ.ун-ту, 1964. – С.62-67.
6. Пазяк О.М. Названия сельскохозяйственных орудий в украинском языке: автореф. дис. ...канд. филол. наук / Пазяк Ольга Михайлівна. – К., 1969. – 19 с.
7. Словник української мови: В 11-ти тт. – К.: Наукова думка, 1970-1978.
8. Сніжко Н. Предметно-виробнича лексика в лексикографічних працях Є.Тимченка / Наталія Сніжко // Українська історична та діалектна лексика. – Львів, 1996. – Вип.3. – С.137-141.
9. Сніжко Н.В. Моделювання динаміки системно-структурних відношень українських назв знарядь праці: дис. ... канд. філол. наук / Сніжко Наталія Володимирівна. – К., 1990. – 214с. – Бібліогр.: с.192-205.
10. Ташпулатова И. Словообразовательная категория орудия действия в современном русском языке / И.Ташпулатова // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных статей. – Ташкент: Укитувчи, 1985. – С.229-233.

11. Тубол Н.А. Структурно-семантические особенности сложных наименований сельскохозяйственных орудий, машин и механизмов в современном русском языке / Н.А.Тубол // Система і структура східнослов'янських мов: збірник наукових праць. – К., 1998. – С.100-103.
12. Чепіга І.П. Будівельна лексика староукраїнської мови (загальні поняття, будівельні матеріали, первинна обробка дерева, знаряддя праці) / І.П.Чепіга // Мовознавство. – 1982. – № 2. – С.51–61.
13. Янценецкая М.Н. Семантические вопросы русского словообразования. Значение производящего слова / М.Н.Янценецкая. – Томск, 1991. – 271с.

Анотація. У статті охарактеризовано погляди науковців на досліджувану групу твірних та проаналізовано вербативи, утворені від знарядь праці, та способи і засоби їх творення.

Ключові слова: знаряддя праці, вербатив, дериват, твірна лексема, вербальний блок.

Summary. In the article the views of scientists on the researched problems are characterized and verbs, which were created from the names of instruments and methods of their creation are analyzed.

Key words: instruments, verbs, derivative, derivative lexeme, verbal block.

УДК 81 - 25

Бибик С.П.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “РОЗМОВНІСТЬ” ТА “ОПОВІДНІСТЬ” У ПРОЗОВІЙ МОВІ

Стилістичне значення “розмовність” є одним із стрижневих у літературно-мовній текстовій комунікації. Воно – маркер розмовно-побутового, повсякденного спілкування. Розмовність є синонімом доступності, простоти, емоційності словесного оформлення мови в її естетичних, публіцистично-ораторських, газетно-журнальних тощо проявах. Одиниця мови як носій розмовності несе на собі “тягар” функціонально-стильової та соціально оцінної характеристики, що по-різному модифікується у тих чи тих мовно-естетичних текстових умовах, співвідносних з часово-просторовою динамікою літературної мови.

До того ж, такі комплексні ознаки розмовності, як звукова форма, спонтанність, ситуативність, непублічність, неофіційність, діалогічність, знаходять вираження в усних формах розмовної літературної мови, у стилізованих писемних текстах.

Розмовність – історико-мовний, стилістичний та культуромовний феномен.

Основними опозиційними відношеннями, в яких виявляється зміст розмовності, є відношення *розмовне – писемне (усне – писемне), книжне – розмовне, розмовне – художнє, розмовне – публіцистичне, розмовне – професійне*. Кожного разу, коли ми визначаємо стилістичний (естетичний) феномен, виражальні явища, колорит розмовності у тому чи тому тексті (писемному чи усному), ми відзначаємо п а р а д и г м а т и ч н і з в’язк и стилістичних систем, коли одним із відправників стає розмовний стиль літературної мови, що існує як відкритий динамічний, історично змінний конструкт з певними комплексними ознаками, з певним наповненням компонентів [про історіографію дослідження української розмовної літературної мови див. 12, 279-304].

Як зазначено вище, опозиція *розмовне – художнє* передбачає певний кут зору на проблему вираження колоритів розмовного стилю в літературному прозовому тексті. Оскільки йдеться про літературну мову, то відразу постає потреба в окресленні поняття *норма* щодо художнього твору.

Питання про “норму” у прозовому тексті, як взагалі в художній мові, не розв’язується з позиції “правильно” – “неправильно”. Воно вміщується у ланцюжок співвідношень “норма літературної мови” – “норма мови художньої літератури” – “індивідуальний художній стиль”. Приймаючи те, що художній стиль перебуває так би мовити на периферії функціонально-стилістичної структури літературної мови, можна стверджувати про **широту мовної норми в художній прозі**, яка ґрунтується не на стандартах літературно-мовного вживання, а на проявах життя національної мови, на мовно-естетичних засадах образного художнього мислення. Свого часу В.В.Виноградов це визначив як “двоплановість” мови художньої літератури, що виражається в її віднесеності, з одного боку, до “загальної” мови та спрямування її, з іншого боку, до “символічної структури літературно-художнього твору в цілому” [1, 215].

Сам художній текст є однією із проміжних ланок, через яку мовна одиниця потрапляє в літературну мову, нормативно закріплюється в ній, кодифікується. З іншого боку, це тло, на якому суспільна свідомість певного історичного часу вимірює мовні елементи за шкалою “літературне” – “позалітературне”, на якому простежується загальний процес розвитку літературної мови.

У кожний соціально-історичний відрізок часу художня мова видозмінюється в естетичному (стильова орієнтація твору), аксіологічному, лексико-фразеологічному, семантико-синтаксичному планах, способах побудови авторської оповіді (співвідношення мови автора і прямої мови персонажів), отже, мовна норма в художній прозі – категорія історична. Зокрема, дослідники відзначають, що у реалістичних творах прози ХХ ст. маніфестована *розповідна норма* [9, 255].

Крім того, стильова орієнтація мови прози, формована відбором певної образної лексики і синтаксичних конструкцій, вирізняє ті чи ті тексти за ознакою стилістичної варіантності мовної норми в художній прозі (вираження певної художньо-стильової парадигми).

Відчуті індивідуальний стиль того чи того письменника можна, враховуючи пропорції вираження загальнолітературної і художньої норми в мові літературного твору, що “залежить, по-перше, від стильової орієнтації твору в цілому, а по-друге, – від співвіднесеності авторської оповіді і прямої мови персонажів, бо ці два вияви мовної структури прозового тексту становлять собою принципово різні мовні сфери” [9, 254].

Із цих двох планів, зважаючи на специфіку мови прози як естетико-стилістичного явища, на перший слід винести увагу до способу окреслення авторської позиції у певному тексті, про співвідношення мови автора та персонажа, тобто особливості вираження *оповідної норми*. Пор.: “[У художній прозі] особливу стилістичну роль відіграють не стільки словотворчі неологізми, не стільки несподіване, незвичне поєднання слів, скільки природність, реалістичність діалогів, особлива співвіднесеність мови персонажа із мовою автора” [7, 96].

За загальномовною характеристикою прозові твори поділяють на твори з нормативною (орієнтовані на нормативність, літературність мови) та характеристичною (наявність стилістично забарвлених засобів) оповідністю, а також твори, в яких сполучаються обидва типи настанов. Стилістичними центрами оповідності є *мова автора* й *мова персонажа*.

Дослідники відзначають, що “нормативність” оповідності ґрунтується не на повній відсутності в ній елементів, що не входять до складу літературної мови. Але вони застосовуються в ній, по-перше, в обмеженій кількості, а по-друге, як елементи чужого слововживання, найчастіше в жартівливо-іронічному плані. Як правило, ці елементи відображають мовні звички персонажів (цитати, непряма, невластиво-пряма мова) [пор. 13, 241 – 288].

Характеристичні засоби в тій чи тій оповіді створюють ілюзію позиції персонажа та автора. На тлі усталеної нормативності літературної мови створена можливість уповні оцінити ту складну стилістичну гру, яка розгортається в характеристичній оповіді. “Норма, не втілена безпосередньо в тексті, продовжує існувати за текстом як те необхідне тло, на якому сприймається ефект оповідності” [13, 98]. Або пор.: “Авторська оповідь, як відомо, зазнає подвійної організації. Перш за все, вона може бути побудована на основі тих засобів мови, які відбивають мовний досвід письменника. При всій усвідомленості мовного відбору цей досвід виступає як “перевірений”, “покращений” та ін., мовні бажання автора одержують у ньому найбільш яскраве втілення. Тут ми вправі вести подвійне зіставлення конкретного тексту як з оповідною, так і з кодифікованою нормою загальнолітературної мови, оскільки автор є її виразником” [9, 254].

Як відзначають численні дослідники, про характеристичний тип оповіді можна говорити впевнено вже в літературі другої половини ХІХ ст. й продовження цього процесу в 20-і роки ХХ ст., його поширення у 60-і роки.

У 40 – 50-і рр. характеристичні засоби використовувалися для створення образів-персонажів друго- та третьорядних, а от у 60-і роки характеристичність стає засобом організації великих відрізків тексту, виражає погляди центральних персонажів, характеристичні засоби з’являються в описах природи, портрету персонажа, зображенні чужої психології (пряма, невластиво-пряма мова) [13, 74], особливо цікаві з цього погляду твори на теми села і провінційного міста, де проблема використання позалітературних (розмовних) засобів з художньою метою постає гостріше, ніж у творах іншої тематики, а принципи її застосування складні і багатогранні [9, 259]. За типом оповіді в мові української прози 60 – 80-х років ХХ ст. можна відзначити взаємодію струменів розмовної та філологічної орієнтації [3, 32].

Мовна ж естетика нової літературної генерації, як зауважує Л.О.Ставицька, “будується на ствердженні безмежного права авторського самовираження, яке передбачає нехтування не тільки традиційними поняттями й естетичними нормами, а й мовними, стилістичними, жанровими законами” [10, 154].

Важливим моментом в організації взаємодії оповідності та розмовності в художній мові є варіювання *форм мови* (опису, розповіді, роздуму).

Орієнтація прозової мови на усно-розмовне джерело визначає наявність у більшості творів розповідного жанру конкретного *оповідача* [7, 97]. Відповідно стимулюється розвиток *розмовності* як стилізації усності в мові прози. Це явище реалізується “не лише цілеспрямованим добором усно-розмовної лексики та фразеології, а й відповідною синтаксичною будовою діалогічних і монологічних партій” у творі [4, 36].

Отже, окрім лексичних засобів у процесі мовно-естетичного моделювання образу персонажа задіяні механізми міжстильової взаємодії (розмовний стиль – художній стиль), зокрема чинники, що визначають виникнення у мові художньої прози “*еквівалента спонтанної усної мови або ілюзії її відбитка*” [5], оскільки йдеться про естетичне переосмислення й переоцінку особливостей спонтанної усної мови. Чинник стилізації усної мови людини в епічному творі підпорядкованій ідеї про фіктивність персонажа, про ілюзію правдивості зображуваного.

Дослідники виділяють кілька прийомів оформлення мовної поведінки персонажа: реферативний (ведення оповіді від першої особи; оповідач анонімний), репродуктивний (стилізація плану змісту, відображення звукових особливостей мови особи, стилістична побудова репродукції шляхом уніфікації мови певного персонажа в напрямку індивідуалізації, соціальної типізації); коментувальний.

“У зв’язку з актуалізацією образу автора, передачею внутрішнього ставлення персонажів до змальованих подій значної стилістичної ваги набувають в оповіданні структури прямої і невластиве прямої мови [6, 317], діалогізації авторського мовлення [4, 36].

З розвитком оповідності у ремарці пов’язані модифікації стилістичної структури діалогу, у якому певним чином співвіднесені форми усної мови та способи їх сполучення з книжно-літературним конструюванням. В.В.Одинцов виділяє два типи діалогів у прозовій мові 40 – 50-х років ХХ ст.: 1) описовий (великі репліки з описами, характеристиками, оповідями про певні події; репліки взаємодоповнюють одна одну; відповідає нормативній літературній мові, відсутні яскраві стилістичні засоби); 2) драматизований (швидка зміна коротких реплік; загальнокнижна лексика; скерованість на відтворення особливостей усної мови) [8, 105].

Відмінність художнього діалогу від природного визначається не лише характером мовних засобів (склад і особливості яких можуть бути однаковими), скільки принципами їх організації. Якщо в розмовній природній мові різні мовні засоби реалізуються спонтанно, то в художньому діалозі – вони взаємопов’язані, взаємозумовлені й підпорядковані спільній комунікативній меті всього художнього тексту.

Діалогізація, діалогічність прозового тексту стимулює наростання психологізму зображуваного, драматизації художньої оповіді, спричинює перевтілення автора в мовний образ персонажа, а отже й народження особливої риси авторської модальності оповіді [пор. 2, 240 – 246].

Отже, розв’язання питання про взаємодію лінгвостилістичних текстових категорій розмовності та оповідності передбачає врахування стилістичних та структурних особливостей художнього прозового тексту, співвідношення у ньому форм мови, типології взаємодії мови автора та мови персонажа, ступінь вираження образу автора-оповідача, а також стильова орієнтація письменника на тип розмовної мови – літературної чи не літературної, що виражене в особливостях лексики, фразеології, словотвору, синтаксису мови прози.

Розмовність у художньому тексті стає маркером міжстильової взаємодії, стилізації іншого способу комунікації, пристосування його психолінгвістичних механізмів до потреб художньо-образної конкретизації, або ж мовно-естетичної модифікації. Це спричинює вираження розмовності не лише на різних рівнях мовної системи художнього твору, а й у створенні ілюзії усномовності, діалогічності.

Разом з тим *оповідність* як категорія естетики прозової мови утримує розмовне в межах норми, тобто такого вживання уснорозмовних елементів і в такій кількості, що це формує певний тип оповіді – нормативний чи характеристичний.

У кожному разі баланс розмовності та оповідності створює особливий індивідуальний авторський стиль художньої мови.

Список використаних джерел

1. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 255 с.
2. Єрмоленко С.Я. На риси з української словесності: (стилістика та культура мови) / Єрмоленко С.Я. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
3. Єрмоленко С.Я. Стилїстика сучасної української літературної мови в контексті слов’янських стилістик / С.Я.Єрмоленко // Мовознавство. – 1998. – № 2-3. – С.25-35.
4. Їжакевич Г.П. Розвиток мовно-виражальних засобів жанру оповідання у слов’янських мовах / Їжакевич Г.П., Пилинський М.М., Єрмоленко С.Я.. – К.: Наук. думка, 1978. – 40 с.

5. Кожевникова Квета. Спонтанная устная речь в эпической прозе (на материале современной русской художественной литературы) / Квета Кожевникова. – Прага: Universita Karlova, 1971. – 169 с.
6. Кожевникова Н.А. Несобственно-прямой диалог в художественной прозе // Синтаксис и стилистика : [сб. науч. трудов]. – М.: Наука, 1976. – С. 312-321.
7. Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови / [Єрмоленко С.Я., Колесник Г.М., Ленець К.В. та ін.]; за ред. В.М.Русанівського. – К.: Наук. думка, 1977. – 237 с.
8. Одинцов В.В. Стилистическая структура диалога // Языковые процессы современной русской художественной литературы. Проза : [сб. науч. работ / отв. ред. Горшков А.И. и др.]. – М.: Наука, 1977. – С. 99-199.
9. Пустовіт Л.О. Питання мовної норми в сучасній художній прозі / Л.О.Пустовіт // Жанри і стилі в історії української літературної мови / [Німчук В.В., Русанівський В.М., Чепіга І.П. та ін.]; за ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Наук. думка, 1989. – С.253-264.
10. Ставицька Л.О. Мовна тенденції в художній прозі 90-х років / Л.О.Ставицька // Українська мова. Najnowsze dzieje języka w siowiacskich / ред. наук. С.Єрмоленко. – Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1999. – С. 153-169.
11. Ткаченко Т.В. Засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т.В.Ткаченко. – К., 2006. – 20 с.
12. Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела / [Бибик С.П., Єрмоленко С.Я., Коць Т.А. та ін.]; за ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Грамота, 2007. – 368 с.
13. Языковые процессы современной русской художественной литературы. Проза : [сб. науч. работ / отв. ред. Горшков А.И. и др.]. – М.: Наука, 1977. – 336 с.

Анотація. Стаття присвячена характеристиці напрямків взаємодії лінгвостилістичних категорій оповідності на розмовності, пов'язаних із жанрово-стильовою особливістю мови прози.
Ключові слова: мова прози, оповідність, розмовність, мовна норма.

Summary. The article is dedicated to the characteristic of trends' interaction of linguistic categories of narration on conversations, connected with stylistic peculiarities of prose language.
Key words: prose language, narration, conversation, language norm.

УДК 82–92:070 (477)

Бикова О.М.

ХУДОЖНІЙ РЕПОРТАЖ НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКИХ ДРУКОВАНИХ ВИДАНЬ

Практика української преси, в залежності від завдань, які ставить перед собою журналіст, виробила декілька різновидів репортажу, що істотно різняться між собою формою літературного викладу, методом відображення дійсності. Таким чином, широкий діапазон різновидів репортажу прийнято поділяти на рольові, подієві, спеціальні, історичні, а також репортажі-застереження, репортажі-розслідування.

Спроби розділити репортаж на певні групи за характерними ознаками здійснювали російські дослідники А.Тертичний, С.Гуревич, В.Пельт, проте ця класифікація була досить умовною – репортаж визначався за тематикою факту, якому було присвячено матеріал (отже, виділяли науковий репортаж, спортивний, соціальний і т.д.).

Українські журналістикознавці І.Прокопенко, В.Здоровега, М.Василенко, російські теоретики журналістики М.Кім, В. Ворошилов, Г.Мельник та А.Тепляшина класифікували репортажі, виходячи не лише з теоретичної спрямованості, а й за підходом до розв'язання теми, формою літературного викладу.

Актуальність дослідження обумовлюється поживавленням уваги до проблем становлення демократичних стандартів вітчизняної журналістики і до різновидів репортажу зокрема.

Класичним зразком репортажу є художній репортаж. За визначенням українського журналістикознавця І.Прокопенка: “Художній репортаж – це невеликий за своїм обсягом

літературно-художній твір, присвячений оперативному зображенню якогось нового визначного явища, важливої події дійсності. Відмінними рисами його є образність, публіцистична яскравість, літературно-художня розробка спостережень [7, 67].

Мета нашого дослідження – окреслити основні ознаки такого різновиду сучасного репортажу як художній репортаж. Предмет нашого дослідження становлять публікації, які підлягають під визначення жанру художній репортаж, що виходили друком з 2000 року на території України.

У художньому репортажі великого значення набувають літературні засоби, які допомагають яскравіше розкрити подію, явище чи зобразити людину.

Найчастіше автор вдається до використання в структурі художнього репортажу пейзажних замальовок. Ось як журналіст “України молоді” Володимир Семків зображує зимовий світанок у Карпатах: *“Надворі ще темно... Небо чисте, і видно зорі. Коли починає виднітися, бачимо, що хмари спустилися нижче полонини і сховалися в зморшки долин. Обрій набрякає рожевим кольором – деś там має сходити сонце... Таку красу не часто побачиш! Хмари блукають під нами: у ранкових кольорах вони нагадують море. Сонця не видно – воно поки ховається за Хом’яком, але ранкова зоря вже відбивається на хвилях-хмарах червоними відтінками”* [9, 9].

Художній репортаж передбачає можливість застосування в архітектоніці твору й інтер’єру. Виразними штрихами змалював автор інтер’єр колиби: у художньому репортажі “Роман зі сніговим каменем”: *“Коліба здається затишною... Попід стінами стоять дерев’яні нари. Багато іконок. На столику лежать крупи, цукор, сіль, запальничка. Біля однієї зі стін відведено місце під вогонь, зверху спеціальна конструкція для приготування бринзи* [9, 8].

Часто в художньому репортажі присутні й короткі портретні зображення людини – риси обличчя, одяг. Так, в репортажі “Поміж храмів і... крокодилів” читаємо: *“...Він (капітан корабля – О.Б.) просто вийшов до сніданку, побажав щасливої подорожі, але сам “антураж” господаря корабля подівав як анти гіпноз. У сірій туніці (галабеї) до п’ят, на голові – такого ж кольору феска-тарбуш, або просто гігантський тюрбан...* [3, 21]. Стисло репортер Ігор Петренко подає зовнішність чоловіка, з яким йому довелося зустрітися: *“Знайомлюся з міцним чолов’ягою зі сталевими зубами”* [6, 42].

Таким чином, і портрет-характеристика, і пейзаж, й інтер’єр надають репортажу більшої виразності, сприяють яскравості, картинності зображення.

Великого значення у художньому репортажі набуває і діалог, який іноді може перетворитися і на розмову кількох осіб. Досконалі діалоги – з усіма рисами розмовного стилю – допомагають читачеві наочно уявити ситуацію, про яку розповідає автор, посилюють достовірність того, що відбувається, створюють у читачів враження живої безпосередньої розмови. Також жваві, стислі діалоги надають оповіді репортера динамічності. Так, в репортажі Юлії Косинської “Смертельний номер” діалог допомагає відтворити ставлення деяких іспанців до кориди:

“На виході з арени – група протестувальників, оточена поліцією. “Досить крові!”, “Зупиніть убивство!” – закликають надписи на їхніх плакатах.

– Ви з нами чи проти нас? – запитує молода активістка, коли підходжу до гурту.

– З вами.

– Звідки ви приїхали?

– З України.

– Будь ласка, розкажіть у себе вдома, що ви побачили. Адже в Європі не знають, що тут відбувається. Туристи мають зрозуміти – в Іспанії є багато інших приємних способів провести час. Не варто заохочувати насильство!” [4, 21].

Часто в архітектоніці художнього репортажу вживаються народні прислів’я і приказки, фразеологізми, епітети, метафори, образні порівняння. Найбільш вживані у художньому репортажі описові епітети. Наприклад, автор Олена Чекан у репортажі “Курортний декаданс” за допомогою епітетів переносить нас у світ дитинства: *“Лише 20 хвилин від столиці Варшавською трасою – і ти в дитинстві. Коли дерева були великими, ставки чистими, а день безкінечним. Де все було справжнім: рясна мжичка теплого дощу, що раптом ставам зливою і тисячами бульбашок лякав жабенят. Де темний буришин вишневого клею і світлий соснової смоли були коштовнішими за всі скарби світу. Де хрущі дзигчанням крилець робили тишу абсолютною, а лозинка, з якою ти безжально здер тоненьку шкірку і залишив на ніч у мурашиній купі, обіцяла таку насолоду, що уві сні ти сміявся срібним дзвіночком”* [10, 61].

Також досить часто журналіст використовує у системі репортажу оцінні епітети, тобто такі, що виражають авторське ставлення до відображеної інформації. Так, наприклад, у репортажі Олени Чекан “Срібні виноградники” читаємо: *“Для огляду існує Ласко-2, своєрідний рімейк давньої печери, де відтворили точні копії доісторичних шедеврів. Та раз на рік фахівці інспектують свої скарби. Ми потрапили саме в такий день.*

Відчуття? Мороз по шкірі. Не тому, що в печері справді холодно. Вони мчать – оскраженілі чорні бики! Мчать уже 30 тисяч років! Ось один, захлинаючись власною гарячою (так!) кров’ю,

ще мить – і навалиться на тебе тяжкою тушею. Перспектива, текстура, віртуозне володіння кольором, артистичний лаконізм...” [11, 55].

За допомогою порівнянь у репортажі створюється емоційна конкретика представленої автором інформації, його оцінний погляд на відображений предмет. Ось як за допомогою порівняння журналістка Тетяна Оробець описує гончарську столицю – Опішне: *“Опішне зі своїми круговими дорогами за формою скидається на величезну макітру місцевого виробництва, розписану річищем Ворскли, немов фірмовою фландрівкою – смужковим орнаментом” [5, 55].*

Або у репортажі “Поміж храмів і... крокодилів” зустрічаємо таке порівняння: *“Палуба, немов пательня, до поручнів неможливо доторкнутися. “Бідолашні, – каже колега-єгиптянин про туристів, які відчайдушно засмагають у шезлонгах. – Перепечена хлібна скоринка і та виглядатиме оптимістичніше”” [3, 21].*

Для художнього репортажу характерне також наочне відображення суттєвих деталей. Ці деталі допомагають читачу подумки перенестися туди, де відбувається подія, а також за їх допомоги відображається ставлення людей до події чи явища, характеризуються життєві позиції і погляди людей. Так, наприклад, стилістика репортажу “Роман зі сніговим каменем” відзначається достатньо деталізованим емоційно насиченим описом. Читаємо: *“Ранковий підйом заплановано на сьому годину, якраз тоді починає світати. Під ранок намет вкрився ізсередини краплинами льоду. Деякі бурульки тримаються добре, а інші тануть і зимними краплями б’ються в чоло. Бррр! Краплі – це конденсат, який утворився від вологи і тепла людських тіл. В палатці зимно, але вилазити неохота. Бо там, за порогом, кусається ще більший холод” [9, 8].*

Внутрішній монолог журналіста, що також часто зустрічається в структурі художнього репортажу, допомагає читачам пережити ті відчуття, які пережив сам автор на місці події. Так, журналіст Костянтин Раковський побував у Бориславі – місті, де сконцентровані одні з найбільших і найдавніших українських нафтопромислів. Ось які думки з’явилися у автора під час візиту до міста нафтовиків: *“Розглядаючи зупинені апарати-качалки, мимоволі задумуєшся над тим, що Україна – така дивна держава, що навіть нафту в ній добувати невигідно. Нафтопереробний завод має ж бути чимось апріорно прибутковим? Ну, принаймні ми чули, що в Кувейті на нафті живуть як у Бога за пазухою. Так-от, перефразовуючи відомий вислів, робимо висновок, що “Борислав – не Ель-Кувейт”.*

Нафтопереробна промисловість тут теж є, але вона простояє. Наприклад, нафтопереробний комбінат “Галичина” мусить весь час зупинятися для накопичення нафти...

Стоїть закинута й затоплена озокеритова шахта. Свого часу озокерит використовували як ізоляційний матеріал... Озокерит може бути корисним як у промисловості, так і в медицині.

Крім того, не використовується рекреаційний потенціал регіону, унікальні мінеральні джерела. Те, о в іншому місці могло б давати прибуток, у нас якимось загадковим чином іде на збиток. Як це так – загадка для Борислава, який і радий би посміявся, та щось не дуже виходить” [8, 43].

Думки автора допомагають також відчутти переживання і емоції людей, про яких йде мова у тексті.

Ці всі характерні ознаки художнього репортажу зближують його з літературою і, як влучно зауважує теоретик журналістики В.Здоровега, “художні репортажі у літературній практиці нерідко називаються документальними повістями, документальними розповідями, художніми нарисами” [2, 175].

Та, незважаючи на специфічні ознаки, пов’язані зі своєрідністю художньої творчості, художньому репортажу притаманні і жанрові особливості звичайного репортажу. Це і динамічний ритм оповіді, і “кінематографічність” (швидка “зміна картин”), і постійна присутність образу автора.

Український журналістикознавець М.Василенко зазначає, що художнім репортажем найкраще володіють літератори, тому в країні традицію написання художніх репортажів зберігають щотижневики і журнали культурно-художнього спрямування [1, 128].

Отже, літературно-художня цінність цього різновиду репортажу визначається вмінням автора володіти словом, гармонійно поєднувати репортажний метод з численними літературними засобами і прийомами.

Список використаних джерел

1. Василенко М. К. Динаміка розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі: Монографія / М. К. Василенко. – К.: Вид-во Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2006. – 236 с.
2. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості: Підручник / В. Й. Здоровега. – Л.: ПАІС, 2004. – 268 с.
3. Косинська Ю., Крук О. Поміж храмів і... крокодилів / Ю. Косинська, О. Крук // Україна молода. – 2008. – 19 вересня. – С. 21.

4. Косинська Ю. Смертельний номер / Ю. Косинська // Україна молода. – 2009. – 9 січня. – С. 21.
5. Оробець Т. Коло гончарів / Т. Оробець // Український тиждень. – 2008. – 31 жовтня 6 листопада. – С. 52-56.
6. Петренко І. Житіє під териконами / І. Петренко // Український тиждень. – 2008. – 814 серпня. – С. 40-43.
7. Прокопенко І. В. Репортаж в газеті. / І. Прокопенко – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 1959. – 157 с.
8. Раковський К. Наш екс-Кувейт / К. Чаковський // Український тиждень. – 2009. – 89 квітня. – С. 40-43.
9. Семків В., Богаченко-Мішевський О. Роман зі сніговим каменем / В. Семків, О. Богаченко-Мішевський // Україна молода. – 2009. – 28 лютого. – С. 8-9.
10. Чекан О. Курортний декаданс / О. Чекан // Український тиждень. – 2008. – 5-11 грудня. – С. 60-64.
11. Чекан О. Срібні виноградники / О. Чекан // Український тиждень. – 2009. – 24-30 квітня. – С. 50-55.

Анотація. У статті розглядаються жанрові особливості художнього репортажу. Особлива увага приділяється літературним засобам художнього репортажу, які допомагають яскравіше розкрити подію, явище чи зобразити людину. Наголошується на літературно-художній цінності цього різновиду репортажу.

Ключові слова: художній репортаж, деталі, літературні прийоми і засоби.

Summary. The article deals with the problem of genre features of the artistic reporting. The special attention is made on the literary facilities of the artistic reporting, which help to expose an event, phenomenon or to represent a man much brighter. The accent is made on the value of this type of reporting.

Key words: artistic reporting, detail, literary methods and facilities.

УДК 811.161.1+811.161.1'373.611

БЕЛОУСОВА Т. П.

УНИВЕРБАЦИЯ КАК ЭТАП КРУГООБОРОТА ЕДИНИЦ ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Подсистемы языка, как известно, не разделены чёткими, раз и навсегда установленными границами. О “зыбкости” границы между лексикой и фразеологией свидетельствуют не только сравнительно недавнее выделение фразеологии в самостоятельную научную дисциплину и отказ от её описания в терминологии лексики и словообразования, но и другие факторы.

Как справедливо заметил О. Федосов, “пересмотр границ” – дело небезопасное не только в большой политике, но и во фразеологии, однако еще опаснее – это не увидеть того, что долго было “за бугром” [8, 144]. В нашей статье речь пойдёт о зоне переходности (синкретизма) между фразеологией и лексикой, занятой фразеологическими универбами.

Одним из свидетельств утраты, казалось бы, устойчивых и понятных различий между неоднословной фразеологической единицей (ФЕ) и словом является отфразеологическое словообразование. На это в своё время обратил внимание И. И. Срезневский: “Многие выражения, чем более и более употребляются, тем легче стягиваются в одно как будто неразделимое слово или даже и теряют свою первоначальную стройность, так что и принимать их нельзя иначе как нераздельные слова” [5, 246]. Дериваты *краснобай* (красно баять), *немогузнайка* (не могу знать), *вековечный* (веки вечные), *хлебосольный* (хлеб и соль), *подспудный* (под спудом), *ветрогонничать* (ветер гонять) и подобные учёный определял как “не самобытно сложившиеся, а происшедшие вследствие существования стройных выражений” [5, 247, 252].

Тесную связь между фразеологизмом и словом подчеркнул А. А. Потенба, назвав некоторые слова результатом “сгущения”, сокращения развёрнутых выражений. В. В. Виноградов также отметил взаимозависимость и взаимопереходность единиц фразеологической и лексической

подсистем. Он выдвинул идею постоянного движения “внутри языка от слов к идиомам и фразам, и обратно – от фраз к идиомам и словам” [2, 122] и указал на возможное семантическое равенство фразеологизма и образованного от него слова: “В самом деле словосочетание нередко сжимается в одно слово, которое и воспринимает смысловую функцию целой идиомы” [2, 122] (тем самым, на наш взгляд, были заложены теоретические основы исследования универбации фразеологизмов).

Идею лексико-фразеологического кругооборота, одним из звеньев (этапов) которого является производное от ФЕ слово, развивали Г. А. Селиванов, Н. Ф. Алефиренко, В. М. Мокиенко, Т. М. Кондратюк, В. В. Истомина, А. М. Бушуй, М. Б. Ташлыкова и другие учёные.

Так, Н. Ф. Алефиренко считал, что “производно-субстанциональное взаимодействие единиц лексического и фразеологического уровней реализуется в их семантико-словообразовательных связях. В результате такого взаимодействия устанавливается замкнутая цепь между лексической и фразеологической деривацией в направлении от фразеологической комбинаторики словесных значений и, наоборот, от фраземы к словесному знаку” [1, 101]. К “словесным знакам” он относил в том числе образованные путём лексико-фразеологической конденсации (смысловой компрессии) фразеологизма и вычленения из его состава одного компонента, наделённого фразеологическим значением: *перегибать палку* → *перегибать* [1, 102].

По мнению М. Б. Ташлыковой, деривация ФЕ может происходить двумя путями: в направлении на означаемое, то есть как именование, и в направлении на означающее – как переименование уже названного. В последнем случае “порождается слово той же лексической и категориально-грамматической семантики, что и мотивирующее раздельнооформленное образование” [6, 10]. Процесс создания семантически тождественного слова на базе одного, двух и более компонентов ФЕ мы называем *фразеологической универбацией*, а производное слово-переименование – *фразеологическим универбом*. Универб синкретичен по своей природе: он имеет форму слова и значение фразеологизма. Таким образом, в сравнении с трактовкой известных украинских фразеологов В. Д. и Д. В. Ужченко, называющих универбами результаты любого семантико-структурного “стяжения”, “переключения” устойчивого оборота на один из его компонентов или на лексему-композит¹ [7, 72-76], мы сужаем это понятие.

Интересным и показательным представляется мнение исследователей об универбах как пределе (“меже”) устойчивых раздельнооформленных лексем [7, 72]. Оно перекликается с идеей о существовании так называемых “лексических фразеологизмов”, развиваемой в русле тезаурусного подхода к фразеологии.

Так, чешский лингвист Фр. Чермак и его ученица П. Клётцера предложили включить в состав фразеологизмов аномальные по каким-то параметрам *комбинации морфем* (т. е. слова) и рассматривать их в рамках дисциплины, которая традиционно занимается аномальными *комбинациями слов*. Из Толкового словаря современного чешского языка они отобрали 1800 так называемых “однословных лексических фразем”, составляющих примерно 5% общего числа словарных статей [3, 554].

Анализируя предложенный подход, О. Федосов в статье “Передвигаются ли границы фразеологии?” заметил: “Масса известных идиом-европеизмов в венгерском или финском [языках] по форме является сложным словом-композитой... Той же особенностью может похвастаться и немецкий, а во многих случаях и английский язык” [8, 554]. Тем не менее, – справедливо указал автор, – это не повод считать сложные слова фразеологизмами (идиомами). Границы фразеологии, по его мнению, не передвигаются по направлению к слову в том смысле, что “корпус устойчивых, аномальных по своей структуре и/или значению комбинаторных единиц с функцией номинации в любом из ... языков был и остается всё той же неотъемлемой частью их лексикона, независимо от того, как воспринимают и используют эти единицы носители языка – в качестве слов, словосочетаний или пропозиций... Если же в русской фразеологической науке не имеется достаточных оснований для отнесения к фразеологизмам сложных слов типа *кровопролитие*, *вертихвостка*, *подкаблучник*, а также глаголов типа *набедокурить* и *лоботрясничать*, тем не менее изучение семантических и прагматических свойств и особенностей структурного оформления и функционирования таких однословных единиц с фразеологическим значением было бы полезно при формировании “тезаурусного” взгляда на национальную фразеологию” [8, 557-558] (выделено нами. – Б. Т.).

О синкретичном характере композитов типа *молокосос*, *живоглот*, *толстосум* писал и Ю. П. Солодуб: “По своей структуре они могут быть определены как слова, по структуре внутренней, отражающей образно-переносный характер их значений и способы их образной

¹ Как следствие, среди слов-универбов оказываются не только семантически тождественные фразеологизму (*ляпати* от *ляпати языком*, *шапкувати* от *знімати шапку*, *спантеличити* от *збити з пантелику*, *верховодити* от *водити верх*, *нашвидкуруч* от *на швидку руку* и т.д.), но и обогащённые словообразовательными значениями ‘лицо’ (*живоїд* от *живцем їсти*), ‘объект действия’ (*головоломка* от *голову ламати*), ‘признак по действию’ (*пустопорожній* от *переливати з пустоного в порожнє*) и т.д.

мотивации, они уже тяготеют к фразеологизмам” [4, 292]. Исследователь отметил присутствие наименований, составляющих “зону лексико-фразеологической переходности”, в немецком, венгерском, чешском, польском, узбекском языках [4, 290-291].

Таким образом, опровержению или “частичному переосмыслению” в указанных работах подвергся один из конститутивных признаков фразеологизма – неоднословность, а самыми близкими на шкале “лексико-фразеологической переходности” оказались фразеологизм и его универб. Именно это явление привлекло нас в качестве объекта исследования, предметом которого стали фразеологические единицы современного русского языка (в совокупности свойств, обуславливающих универбацию) и их универбы, созданные различными способами с участием одного и более компонентов ФЕ на первой ступени словообразования.

Список использованной литературы

1. Алефиренко Н. Ф. Отфраземное словообразование как лингвистическая проблема / Н. Ф. Алефиренко // Актуальные проблемы русского словообразования: Матер. VI респ. науч.-практич. конф. – Самарканд, 1991. – Ч. 2. – С. 101-102.
2. Виноградов В. В. Современный русский язык: Введение в грамматическое учение о слове. – М.: Учпедгиз, 1938. – Вып. 1. – 160 с.
3. Клётцера П. Границы фразеологии передвигаются / переносятся // Слово и словесность (Slovo a slovesnost). – 1998. – № 4. – С. 279.
4. Солодуб Ю. П. Языковые единицы со статусом лексико-фразеологической переходности // Семантика языковых единиц: Доклады VI Междунар. конф.: В 2 т. – М., 1998. – Т. 1. – С. 290-293.
5. Срезневский И. И. Замечания об образовании слов из выражений // Записки Императорской Академии Наук. – СПб, 1873. – Т. 22. – Кн. 2. – С. 243-252.
6. Ташлыкова М. Б. Фразеологизм как производящая единица: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Томск, 1987. – 195 с.
7. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Творення слів на базі фразеологізмів // Фразеологія сучасної української мови: Навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – С. 72-76.
8. Федосов О. Передвигаются ли границы фразеологии? (о т. н. “лексических фраземах” на материале русского, чешского и венгерского языков) // Новая фразеология в новой Европе: Матер. VI Междунар. науч. конф. / Под ред. М. Алексеенко, В. Мокиенко, Г. Вальтера. – Щецин-Грайфсвальд, 2002. – С. 545-559.

Анотація. У статті з позицій тезаурусного підходу до вивчення мови проаналізовано механізм універбації фразеологічних одиниць. Визначено семантичні та формальні чинники лексикалізації неоднослівних стійких ідіоматичних сполучень, місце фразеологічних універбів у номінативній системі.

Ключові слова: універбація, універб, фразеологічна одиниця.

Summary. The article deals with the mechanisms of univerbation of phraseological units from the positions of the thesaurus approach to language studing. The semantic and formal factors of the lexicalization of polycomponent idiomatic expressions and the place of phraseological univerbs in nominative system is defined.

Key words: univerbalization, phraselological unit, means of word-formation.

УДК 81.112.2'04'37:165.194

Бойко Т.В.

ВЕРБАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ ЖІНКИ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ МІННЕЗАНГУ XII - XIV СТОЛІТЬ)

Сучасна мовознавча парадигма визначається домінуванням антропоцентричності – принципу вивчення мови у взаємодії з людиною, її мисленням, свідомістю, культурою, статтю тощо. Стаття є визначальним фактором формування соціальної, культурної та когнітивної орієнтації особистості у світі. Тому особливим науковим інтересом користується сьогодні вивчення гендерно маркованих концептів та мовних засобів їх представлення [1; 2; 3; 4; 5].

Концепти ЧОЛОВІК та ЖІНКА є базовими гендерно маркованими субконцептами лінгвокультурного концепту MINNE (КОХАННЯ) у ліриці міннезангу. Усе, що відбувається у

межах жанру куртуазної лірики і що утворює семантичну структуру лінгвокультурного концепту MINNE, ніби “оживає” завдяки двом основним агенсам – дамі та лицарю. Куртуазне кохання як певна соціальна гра передбачало наявність двох учасників: з одного боку – це MINNE-партнер, чоловік, а з іншого – MINNE-партнерка, жінка.

Ці концепти не зазнали комплексного дослідження їх лексико-семантичної структури, виділеної на основі фрагментів німецьких поезій міннезангу 12 – 14 століть. Метою даної статті є дослідження концепту ЖІНКА у ліриці міннезангу та розкриття його основних ознак. Об’єктом дослідження є концепт ЖІНКА, а предметом – лексеми, що вербалізують концепт ЖІНКА у ліриці міннезангу та експлікують на мовному рівні зовнішність та характер жінки епохи Середньовіччя.

У межах даного дослідження ми розв’язуємо наступні завдання:

1) виявити номінативні іменникові одиниці на позначення жінки у ліриці міннезангу; 2) провести аналіз значень виявлених одиниць; 3) реконструювати вербально-психологічний портрет жінки епохи Середньовіччя, представленого у ліриці міннезангу.

Для встановлення та дослідження концепту ЖІНКА у ліриці міннезангу ми виявили у текстах поезій усі номінативні одиниці, що вербалізують даний концепт. Встановлені лексичні одиниці доводять, що жінку категоризовано у ліриці міннезангу за різними параметрами осмислення самого поняття жінка.

Зазначимо, що у ліриці міннезангу жінка позбавлена будь-якої індивідуальності. Найчастішим вербалізатором, що вказує на жінку, є займенник *si(e)*. Водночас концептуальний каркас утворюють ключові назви даного концепту – лексеми *wîp* (242 випадки вживання) та *frouwe* (245 випадків вживання). Інші номінатори даного концепту суттєво поступаються цим лексичним одиницям у частотності вживання. Виявлені номінатори концепту ЖІНКА утворюють наступні семантичні групи:

- соціальний статус жінки: *frouwe – Herrin, Frau; küniginne – Künigin; keyserin – Kaiserin; diern – Magd; selderin – Hūslerin;*
- соціальна роль жінки: *freundinne – Geliebte; lieb(e) – Geliebte; trût – Liebste; geselle – Freundin; buole/puole – Geliebte;*
- геронтологічна ознака: *maget – Mädchen; frowelîn – Mädchen;*
- гендерна ознака: *wîp – Frau.*

Частотність даних лексичних одиниць відображено у наступній таблиці.

Квантитативне співвідношення номінативних одиниць – вербалізаторів концепту ЖІНКА у поезиці міннезангу

№	Лексико-семантична група «особи жіночої статі»	Кількість лексичних одиниць
1.	Соціальний статус <i>frouwe – Herrin, Frau</i> <i>küniginne – Königin</i> <i>keyserin – Kaiserin</i> <i>diern – Magd</i> <i>selderin – Hūslerin</i>	245 7 1 13 1
2.	Соціальна роль <i>freundinne – Geliebte</i> <i>lieb(e) – Geliebte</i> <i>trût – Liebste</i> <i>geselle – Freundin</i> <i>buole/puole – Geliebte</i>	6 79 13 1 1
3.	Геронтологічна ознака <i>maget – Mädchen</i> <i>frowelîn – Mädchen</i>	11 11
4.	Гендерна ознака <i>wîp – Frau</i>	242

Наведені дані свідчать про те, що для суспільства (чи радше чоловіка) епохи Середньовіччя соціальний статус жінки та її природний статус просто жінки (гендерна ознака) були фактично рівноцінними за значимістю. Для деяких поетів саме лексема *wop* відображала усю повноту сутності жінки, а не лексема *frouwe*: *Wîp muoz iemer sîn der wîbe hōhste name, und tiuret baz dan frouwe, als ichz erkenne. – >Frau< wird immer die höchste Bezeichnung für das Geschlecht der Frauen sein und ehrt meiner Meinung nach mehr denn >Dame<. [WvdV, 54-55].*

Для міннезінгера Фрауенлоба соціальний статус жінки узагалі не має ніякого значення. У його поезіях лексема *frouwe* отримує досить незвичну для лірики міннезангу конотацію за суто фізіологічною ознакою:

*Maget ist ein boum: der ersten kiusche blumen von ir magetume
Swenn aber der süzen blumen lust durch menlich list gevallen ist, wip nennet man sie denne. ...
Ouch ob sie menlich recht begat und vrucht gebirt, alrest den rat, daz hoste phat errungen hat: vrouwe ist ein name, ir billich lat.*

*Maget ist ein Baum: Blüten der ersten Keuschheit aus ihrer Jungfräulichkeit
Wenn aber der Glanz der herrlichen Blüten durch männliche List abgefallen ist, dann nennt man sie wip.
Wenn sie männliches Recht befolgt und Frucht gebiert, dann erst hat sie ihre Bestimmung, das höchste Ziel errungen: vrouwe ist ein Name, der ihr zu Recht gehört. [DGM, 338-339]*

Таким чином, Фрауенлоб прославляє три фази розвитку жіночої статі, а саме “*maget = virgo* (дівчина), *wip = deflorata* (жінка), *vrouwe = parens* (мати)” [10, 196].

Жінка в поезії міннезангу була, як правило, представницею високого соціального прошарку. Проте і проста дівчина, чи навіть служниця могла збудити в чоловікові не менш пристрасні поривання. Часом це була власна дружина поета, як, наприклад, у Освальда фон Волькенштайна. На відміну від більшості міннезінгерів, котрі зобов’язали себе до дотримання таємності (*ougen minne*), Волькенштайн відкрито оприлюднює ім’я своєї коханої. Вона – це ніхто інша, як Грета, його законна дружина, і ці шлюбні стосунки автоматично знищують усю фікцію нелегальних таємних любовних відносин, які описано у традиційних світанкових піснях [7, 144].

Лірика міннезангу передбачала майже цілковите нівелювання вікової ознаки жінки. Вона, залишаючись вічно молододу та прекрасною, є певним ідеалом, що непідвладний часу. Тому у характеристиках жінки не зустрічаються епітети, що вказують на вік коханої. Єдиним геронтологічним маркером виступає лексема *maget*, що передбачає більш юний вік жінки, аніж *wip* чи *frouwe*.

Зовнішній образ жінки у ліриці міннезангу не є детально виписаним. Більшу увагу поети зосереджують на описі чеснот дами серця. Це зумовлено тим, що метою опису жінки міннезангу є не зображення краси, а збудження уявлення про красу [9, 101]. Проте ми реконструювали зовнішній портрет прекрасної дами на основі зафіксованих фрагментів лірики міннезангу, де трапляються маркери жіночої краси.

Найпростіша формула опису жіночого образу у ліриці міннезангу полягає у використанні прикметникових чи іменникових атрибутів. Проаналізований практичний матеріал дозволяє встановити наступні групи атрибутів, що застосовуються для опису зовнішньої краси жінки:

1) візуально – естетичний образ: *schoene – schön, minneclich – lieblich, liebreizend; wolgetân – schön; wunneclich – herrlich, schön; ougenweide – Augenweide; wunneberndez bilde – ein Gebilde voller Wonnen; hübsch – höfisch, schön; lôs – lind; wundervol gemacht – wundervoll erschafft; guot /baz geschaffen – gut/besser erschafft; smal – schlank;*

2) соматичні характеристики: *houbet – Haupt, Kopf; brâ – Brauen; ougen – Augen; wangen, wengel – Wangen; zene – Zähne; kele – Kehle; neckelîn – Nacken; brüstlîn – Brüste; arme – Arme; hende – Hände; bein – Bein; fuoz – Fuß; lîp – Leib, Körper; vel – Haut; munt – Mund;*

3) парасоматичні та паралінгвістичні характеристики: *stimme – Stimme; gebaerde – Benehmen, Gebärde; rede – Rede; kleid – Kleidung; lachen – Lachen;*

4) риси характеру та чесноти: *guot – gut; gemait – stolz; kiuschiu – keusch; tugentrîch – wunderbar; lobelîche – tugendrein; klâr – rein, schön; rein – ohne jeden Makel; werde – edel, würdig; lieb – lieb; daz beste – die beste; tugende – Vollkommenheit; güete – Vollkommenheit; senfte – sanft; zart – zart;*

5) соціально-етичні характеристики: *êre – Ansehen, Ehre; hêre – vornehm; saelic – gepriesen, glückverheißend; biderb – angesehen; edel – edel; ritterlich – edel; gehiure – edel; vrî – unabhängig; zuht – Höflichkeit; diu hôchgelobte – hoch gepriesen, hoch geachtet; wunnenrîche – reich an Freuden; staete – beständig; triuwe – treu; suoz – süß, liebenswert; hôhgemuot – hochgesinnt, stolz; vruot – klug, weise; wîse – weise; vernunft – Vernunft; cluoge – klug; sin – Verstand; bescheiden – klug; genaedic – gnädig.*

Стосовно першої лексико-семантичної групи, що описує візуальну вроду жінки у ліриці міннезангу, то квантитативно основними атрибутами тут були *schoene* (95 випадків вживання), *minneclich* (28) та *wolgetân* (18). До цієї групи додаються також менш частотні *wunneclich* (3), *hübsch* (2), *lôs* (1), *wundervol gemacht* (1) дâ *guot /baz geschaffen* (1).

Траплялися серед даних атрибутів і метафоричні перенесення: *ougen weide – der schönste Anblick* (2) дâ *wunneberndez bilde – ein Gebilde voller Wonnen* (1).

Намагання додати образу жінки божественного ореолу зумовило використання лексеми *schîn – Glanz* (9) для опису досконалості коханої: *himeleschen schîn; ir minneclîcher schîn; schîn der frouwen mîn; liehter schîn*.

У Гайнріха фон Морунгена знаходимо дані щодо статури його обраниці: *smal wol ze mâze – schlank, wie eine Frau sein soll* [Morungen, 20-21].

Тілесну красу більшість поетів-міннезінгерів вважали другорядною у порівнянні із внутрішньою красою жінки. Ось що говорить з цього приводу Вальтер фон дер Фогельвайде: *Schœner lîp entouc niht âne sin. – Was soll Schönheit ohne Gehalt?* [WvdV, 38-39]. І до сьогодні існує в Німеччині

відомий вираз “*Nicht die Schönheit bestimmt, wen wir lieben, sondern die Liebe bestimmt, wen wir schön finden*”.

Аналіз поезій дозволив представити наступну шкалу найбільш привабливих частин жіночого тіла з погляду чоловіка-міннезінгера епохи Середньовіччя: *munt* (42); *ougen* (27); *lîp* (19); *arme* (12); *hende* (9); *wangen* (8); *brüstlîn* (4); *kele* (4); *fuoz* (3); *houbet* (2); *bein* (1); *brâ* (1); *neckelîn* (1); *vel* (1); *zene* (1). Типовим для міннезангу є згадування відкритих частин тіла жінки *ouge*, *munt*, *wange*. У світанкових піснях, які вщерть заповнені еротичними елементами, додаються ті частини тіла, які лише вночі стають доступними для ока закоханого чоловіка: *brüstel*, *arm*, *hant*, *bein*. Ці частини тіла є синекодхичним позначенням тіла загалом, а епітети *blanc*, *wîz*, *glîz* підкреслюють його оголеність. Непоодинокое вживання демінутивних форм (*wangelîn*; *hendlin*; *füzlin*; *kelîn*; *mündelîn*; *ermlein*; *ermlin*; *brüstlîn*) підсилює інтимність процесу. *Munt* є конститутивним елементом опису жінки, проте може виступати й чуттєвим сигналом (на противагу до *ouge*) [9, 105].

Досить високий ступінь перлокутивного ефекту досягається у тих випадках, де певні соматичні елементи поєднуються зі сталими чи образними атрибутами: **wengel**: *rôt*; *lieht*; *clâr*; *rôsenvâr*; *reine rôt*, *sô reine wîz*, *hie ræseloht*, *dort liljenvar*; *wîplîch*; **houbet**: *wünnerîch*, *nie baz gezogen*; **brâ**: *brâne*; **ougen**: *lieht*; *spilnde*; *lieplich*; *süeze*; *clâr*; *zwêne sternen*; **hende**: *wol getân*; *schneeweise*; *wîze*; *wîz als der snê*; *gleiss*; **fuoz**: *wol getân*; *minneclîch*; **neckelîn**: *blanc*; **zene**: *wîze ebene*; **kele**: *wîz*; *wol getân*; *blanc*; **lîp**: *rein*; *werde*; *noch wîze danne ein snê*; *minneclîch*; *wol geslaht*; *der ganzen tugende vol*; *schoen*; *hôchgeborn*; *stolz*; *zart*; *klâr*; *zart*; *süeze*; *lôs*; *lieb*; *herzeclîch*; **munt**: *rôt*; *rôsevarwer*; *vil vrôuden rîchez*; *wol redender*; *minneclîch*; (*zucker*)*süezer*; *rôserôter*; *wolgevar*; *ausserweltes*; *schoene*; *chleinvêlitzeroter*; **arme**: *blanc*; *blôz*; *weiss/weiz/wîz*; *zart*; *lind*; **bein**: *blankiu*; **brüstlîn**: *wolgetalt*; *lieb*.

Квінтесенцією досконалості жіночого тіла є одна із пісень Тангейзера, де жінка постає у своїй чуттєвій красі: *Ich sleich ir nâch, unz ich si vant, die schoenen crêatiure: bi dem fontâne saz diu klâre, süeze von faitiure. Ir ougen lieht und wolgestalt. Ir munt ist rôt, ir kêle ist blanc, ir hâr reitval, ze mâze lanc, gevar alsam die sîden. Blanc alsam ein hermelîn wâren ir diu ermeln. Ir persône diu was smal. Wol geschaffen überal. Ein lützel grande was si dâ, smal geschaffen anderswâ. An ir ist niht vergezzen: lindiû diehel, slehtiu bein, ir fûeze wol gemezzen. Schoener forme ich nie gesach. An ir ist elliu volle. – Ich ging ihr nach, bis ich das schöne Wesen sah. An der Quelle saß die strahlende, die süße Wohlgestalt. Ihre Augen sind hell und schön geformt. Ihr Mund ist rot, ihr Hals ist weiß, ihr Haar blondgelockt, von richtiger Länge, von Aussehen wie Seide. Weiß wie Hermelin waren ihre feinen Arme. Ihre Gestalt war schlank, überall wohlgeformt. Hier war sie ein wenig üppig, anderswo wieder ganz zart gebaut. Nichts ist an ihr vergessen worden: weiche Schenkel, gerade Beine, hübsch geformte Füße. Eine schönere Figur ... habe ich nie gesehen. An ihr ist alles vollkommen. [Brackert, 216-217].*

Важливим було для жінки вміння використовувати у стосунках із чоловіком так звані парасоматичні (нетілесні) принади та паралінгвістичні засоби спілкування. Сюди належать одяг, голос, жести, поведінка, запах жінки. Не можна стверджувати, що ці ознаки були першочерговими, проте ті контексти, які ілюструють попереднє твердження, дають нам вербальний портрет зовнішньо бездоганної жінки: **АПОМАТ: Witzlaw von Rügen**: *Al ir wuortzel smaghes ger de sint an ir libe ghestrowet. – Der Wohlgeruch aller (duftenden) Wurzeln ist über sie gestreut. [DGM, 344-345]; ÎÄßÃ: Walther von der Vogelweide*: *Swâ ein edeliu schæne frouwe reine, wol gekleidet unde wol gebunden. – Wo nämlich eine Frau, damenhaft und vornehm innerlich und äußerlich, prächtig Kleidung und Kopfschmuck. [WvdV, 88-89]; ÃÏËÏÑ: Johannes Hadlaub*: *Ich hörte ir süezzen stimme, ir zarten wort. – Ich hörte ihre süße Stimme, ihre zarten Worte. [DGM, 332-333]; ПОВЕДІНКА, ЖЕСТИ, ПОГЛЯД, ПОСМІШКА: Johannes Hadlaub*: *ir wîblich zucht – ihr so frauliches Benehmen [DGM, 332-333]; Hugo von Montfort*: *ir geberd sind gut, die blik sint vin – ihr Gehabe ist vortrefflich, die Blicke sind wunderbar [DGM, 392-393]; ir zucht, ir er – ihr angemessenes Verhalten und ihre ehrenvolle Gesinnung [Tagelieder, 190-191]; ir lachen und ir schoene ansehen – ihr Lächeln, ihr freundlicher Anblick [Morungen, 50-51]; Reinmar*: *Ein wîp mit alsô reinen siten. – eine Frau mit so reinen Sitten. [Reinmar, 270-271].*

У піснях міннезангу жіноча врода була нерозривною із бездоганим моральним кодексом. Куртуазній дамі притаманна ціла низка позитивних рис характеру, поданих далі у порядку від найбільш до найменш частотних: *guot – gut* (79); *lieb – lieb*, *liebenswert* (74); *rein – ohne jeden Makel* (38); *güete – Vollkommenheit* (30); *tugende – Vollkommenheit* (22); *werde – edel*, *würdig* (19); *zart – zart* (17); *tugentrîch – wunderbar* (7); *beste – beste* (7); *senfte – sanft* (5); *klâr – rein*, *schön* (4); *gemait – stolz* (3), *stolz – stolz* (1); *kuschiu – keusch* (1), *lobelîche – tugendrein* (1).

Популярність атрибута *guot* пояснюється його значенням. Спочатку він наближується в якості станового прикметника – *guot* = хорошого походження, поважний, шляхетний – до сутності та мети міннезангу, де характерні для цього жанру прийоми типізації та узагальнення могли знайти своє зручне вираження завдяки іншим можливостям вживання цього слова. *Guot* позначає через деякий час в загальному лише щось радісне, приємне, без обмеження цього значення певним ідейним колом, як зазначалося вище, цей атрибут позбавлений будь-яких значенневих нюансів. У цьому загальному розумінні він поєднується із багатьма іншими іменниками, через які і виявляє себе забарвлення його значення [8, 2]. Про багатовекторне вживання прикметника *guot* у ліриці міннезангу свідчить його інтерпретація у словниковій статті: *gut*, *edel*, *würdig*, *ehrenhaft*, *gültig*,

freundlich, recht, richtig, glücklich, schön, stattlich, groß, kostbar, echt, fest, sicher, tüchtig, nützlich, geeignet [6, 142]. Проте стосовно характеристики жінки цей атрибут найчастіше позначав її доброту, шляхетність чи досконалість. Окрім того, дама, гідна куртуазного оспівування, повинна була бути бездоганна з самого народження і залишатися такою завжди. За законами куртуазії їй заборонено мати хоч якусь негативну рису характеру. Якщо автору-міннезінгеру бракувало слів для опису незліченних чеснот дами його серця, то він міг просто назвати її “найкращою”. Цей атрибут дозволяє інтерпретатору намалювати собі свій портрет ідеальної жінки.

Комплекс соціально-етичних характеристик передбачає надання жінці певних рис характеру, які набували особливого значення в межах жанру міннезангу. Це певний набір куртуазних чеснот, які притаманні як чоловікам, так і жінкам, та високо цінуються суспільством, оскільки ці риси характеру приборкують підсвідомі бажання людини та формують її непохитний дух. Сюди належали: *êre – Ansehen, Ehre; hêre – vornehm* (37); *saelic – gepriesen, glückverheißend* (29); *suoz – süß, liebenswert* (19); *staete – Beständigkeit* (12); *triuwe – Treue* (11); *edel – edel* (11); *biderb – angesehen* (5); *genaedic – gnädig* (3); *vruot – klug, weise* (2); *wunnenrîche – reich an Freuden* (2); *ritterlich – edel* (1); *vri – unabhängig* (1); *diu hôchgelobte – über alles gepriesene* (1); *gehiure – edel* (1); *hôhgemuot – hochgesinnt* (1); *wîse – weise* (1); *vernunft – Vernunft* (1); *cluoge – klug* (1); *sin – Verstand* (1); *bescheiden – klug* (1).

Початком усього мало бути високе походження дами, яка внаслідок цього здобувала суспільну пошану. Якщо дама у своїх любовних пориваннях (чи їх відсутності) була вірною та непохитною, керувалася розумом, то така дама дарувала чоловікові найбільшу радість, за що її прославляли та кохали.

Отже, дослідження дозволяє зробити наступні висновки: 1) жінка епохи Середньовіччя була дамою шляхетного походження; 2) її основна соціальна роль – це не материнство чи перебування у шлюбі, її призначення – бути обожнюваною та коханою; 3) куртуазна дама мала бездоганну зовнішність (особливу увагу чоловіків привертала її уста, очі та тіло); 4) прекрасна дама вміла користуватися своїм голосом, жестами, поглядом, щоб ще більше приваблювати чоловіків; 5) серед жіночих рис характеру найбільш високо цінувалися доброта, досконалість, гідність, вірність та постійність.

Перспективним буде аналіз вербально-психологічного портрету чоловіка епохи Середньовіччя на основі лірики міннезангу, а також виявлення домінант любовних міжстатевих стосунків, зображених у ліриці міннезангу. Цікавим було б порівняння виявлених домінант із сучасними уявленнями про кохання, що властиві німецькій лінгвокультурі.

Список використаних джерел

1. Бондаренко О. С. “І назвав Адам ім`я своїй жінці: Єва...”: ЧОЛОВІК і ЖІНКА у дзеркалі мовних культур / Бондаренко О. С. — Кіровоград : ТОВ “Імекс-ЛТД”, 2008. — 160 с.
2. Кисельова А. Л. . Концепт “Жіночість” у вікторіанській лінгвокультурі: дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Анна Леонідівна Кисельова. — К., 2007. — 218 с.
3. Недвига С. М. Концепт жінка у латиномовному трактаті Джованні Боккаччо “De Mulieribus Claris” (“Про славетних жінок”) / С. М. Недвига // Мовні та концептуальні картини світу. – 2009. – Вип. 26, Ч. 2. – С. 310-315 .
4. Паскова Н. А. Концепт “женщина” в текстах среднеанглийского периода: Опыт семантической реконструкции на основе произведений Дж. Чосера: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Надежда Александровна Паскова. – Иркутск, 2003. – 185 с.
5. Чететка В. И. Концепт “человек” в мифопоэтической картине мира: На материале древнегерманских героических песен, легенд, сказаний : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Валентина Ивановна Чететка. – Воронеж, 2005. – 235 с.
6. Hennig, Beate. Kleines Mittelhochdeutsches Wörterbuch / Beate Hennig. In Zusammenarbeit mit Christa Hepfer und unter red. Mitw. von Wolfgang Bachofer. 4., verbesserte Aufl. – Tübingen : Niemeyer, – 2001. – 503 S.
7. Jones George F. Ain tuncle farb – zwar kein Tagelied aber doch ein Morgenlied. Zu Oswald von Wolkenstein, Klein 33 // Zeitschrift für deutsche Philologie. – Band 90. Sonderheft. – 1972. – S. 142-153.
8. Schissel von Fleschenberg, Otmar. Das Adjektiv als Epitheton im Liebesliede des 12. Jahrhunderts / von Otmar Schissel von Fleschenberg. Leipzig : Eduard Avenarius, 1908. – 144 S. (Teutonia, Heft 11)
9. Tervooren, Helmut. Schönheitsbeschreibungen und Gattungsethik in der mhd. Lyrik // Schoeni u wort mit suezeme sange : philologische Schriften / Helmut Tervooren. Hrsg. Von Susanne Fritsch und Johannes Spicker. – Berlin : Erich Schmidt , 2000. – S. 96-113.
10. Wachinger, Burghart. Sängerkrieg: Untersuchungen z. Spruchdichtung d. 13. Jahrhunderts / von Burghart Wachinger. München : Beck, – 1973. – 349 S. (Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters; Bd. 42)

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Deutsche Gedichte des Mittelalters. Mhd./Nhd. Übers., ausw. u. erl.: Müller, Ulrich. Erl.: Müller, Ulrich; Weiss, Gerlinde. – Stuttgart : Reclam, – 1993. – 607 S. (DGM)
2. Deutscher Minnesang (1150 – 1300). Einführung sowie Auswahl und Ausgabe der mittelhochdeutschen Texte von Friedrich Neumann. Nachdichtung von Kurt Erich Meuer. – Stuttgart : Reclam, – 2002. – 174 S. (DM)
3. Heinrich von Morungen. Lieder. Mittelhochdeutsch und Neuhochdeutsch. Text, Übersetzung, Kommentar von Helmut Tervooren. – Stuttgart : Reclam, – 2003. – 248 S. (Morungen)
4. Minnesang Mittelhochdeutsche Texte mit Übertragungen und Anmerkungen. Hrsg., übersetzt und mit einem Anhang versehen von Helmut Brackert. – Frankfurt am Main : Fischer, 1999. – 352 S. (Brackert)
5. Reinmar: Lieder Nach der Weingartner Liederhandschrift (B). Mhd./Nhd. Hrsg., Übers. u. Komm.: Schweikle, Günther. – Stuttgart : Reclam, – 2002. – 408 S. (Reinmar)
6. Tagelieder des deutschen Mittelalters Mhd./Nhd. Ausw., Übers. u. Komm.: Backes, Martina. Einl.: Wolf, Alois. – Stuttgart : Reclam, – 2003. – 308 S. (Tagelieder)
7. Walther von der Vogelweide. Gedichte : mittelhochdeutscher Text und Übertragung / Walther von der Vogelweide. Ausgew., übers. u. mit e. Kommentar vers. von Peter Wapnewski. – Frankfurt am Main : Fischer, – 1990. – 303 S. (WvdV)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню лексико-семантичної структури концепту ЖІНКА на матеріалі лірики міннезангу 12-14 століть. Велику увагу приділено аналізу вербального вираження психологічного портрету жінки епохи Середньовіччя. Розглянуто квантитативне співвідношення номінативних одиниць – вербалізаторів концепту ЖІНКА у поезиці міннезангу.

Ключові слова: антропоцентризм, лірика міннезангу, концепт.

Summary. The article is devoted to the investigation of the lexico-semantic structure WOMAN's concept which is based on lyrics of minnesang of the 12-14th century. Great attention is paid to verbal expression of psychological woman portrait of medievalism. The quantitative correlation of nominal units which are verbalizing WOMAN's concept are regarded.

Key words: anthropocentrism, lyric, lyric of minnesang, concept.

УДК 811.161.2'38:37

Босак Н. Ф.

ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВНОЇ ГРИ У ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА

Сучасна постмодерністська література вміщує в собі такі риси, як багатовимірність, змішування різних літературних традицій, має культ невизначеності, хаотичності, пропусків, помилок та мовних ігор. Людина, на яку спрямовано цю літературу, є інтелектуалом, споживачем інформації, вона володіє правилами мовної гри та чудово розуміє умовність будь-яких норм. В арсеналі гри є багато засобів: гра з простором та часом, мовні ігри (на всіх мовних рівнях), ігри з текстовими структурами та філософськими ідеями. Нас перш за все цікавить саме мовна гра. Дослідження творів сучасної постмодерністської літератури вимагає глибокого аналізу з мовного боку, оскільки багато мовних елементів, що раніше викреслювалися цензурою, тепер офіційно з'являються на сторінках книжок. Автори використовують лайку, активніше утворюють неологізми, заграють з читачем словом. У такий спосіб мовна гра стає елементом стилю письменника, потім поступово стає ознакою напряму. Вона охоплює ті явища, коли мовець грає з формою мовлення, коли вільне ставлення до форми дає естетичне задоволення.

Останнім часом значно посилюється інтерес науковців до аналізованого явища. Так, мовну гру як елемент мови досліджували Т. А. Грідіна, Н. П. Колесников, Н. Ф. Непийвода, О. О. Тараненко, О. Т. Тимчук; мовну гру як елемент комунікації розглядали Е. Берн, О. А. Земська, В. Г. Костомаров, А. Е. Левицький, В. З. Санников тощо. Мовна гра з погляду комунікативної лінгвістики є досить цікавим явищем, адже на думку американського логіка Г. Грайса, успішна комунікація можлива при дотриманні 4 факторів: інформативності, істинності, релевантності та чіткості [4]. У випадку гри словами чіткість не повністю, але втрачається. З'являються кілька варіантів розуміння одного висловлювання або воно стає незрозумілим. Процес комунікації не зникає, але дещо ускладнюється. Для розуміння змісту

адресату потрібно виконати одну чи кілька логічних операцій, а потім обрати потрібний зміст та усвідомити його. Мовна гра як засіб комунікації автора з читачем ще достатньо не розкрита, і цим зумовлена *актуальність* нашого дослідження.

Мета нашої наукової розвідки полягає в аналізі явища мовної гри у творчості сучасного постмодерніста Юрія Андруховича. Із зазначеної мети випливають такі **завдання**: проаналізувати мовну гру як засіб комунікації автора з читачем; виявити елементи мовної гри з семантико-стилістичного боку у творах автора.

Гра словами ґрунтується на навмисному зіставленні мовних одиниць з подібним чи тотожним звучанням, але різним за значенням чи вживанням, належить до досить поширених семантико-стилістичних явищ мови. За особливостями семантико-структурної організації конструкцій з елементами словесної гри, насамперед каламбурного характеру, дослідники виділяють різні типи побудов. Приміром Н. П. Колесников виділяє три типи [5, 79-81], О. О. Тараненко – 7 типів [6, 39-41]. Можна помітити, що в усіх класифікаціях спільними є принаймні два типи: навмисне зіткнення омонімів або значень полісемічного слова в контексті та навмисне поєднання, суміщення двох значень в одному слові, двопланове осмислення слова.

Ю. Андрухович є чи не найяскравішим представником сучасного українського постмодерну. Його твори сповнені випадками дотепної і цікавої мовної гри. Перш за все, розглянемо її як обіграння слів з метою створення стилістичного та семантико-стилістичного ефектів комічного характеру. Це досягається автором за допомогою звукових повторів, звукової метафори, поетичної етимології, паронімічної атракції та парономазії тощо.

Яскравими випадками паронімічної атракції є такі: *“Пане Перфекцій, ми з нетерпимістю [вжито замість “нетерплячістю”], чекаєм на Вас. Як кажуть у Вашій вітчизні [вжито замість “вітчизні”], добром пожалуйте! [замість “добро пожалуйте”]”* [2, 15]. У цьому реченні наявні пароніми “нетерпимістю” – “нетерплячістю”, “вітчині” – “вітчизні”, саме вони створюють комізм мови листа, якого було надіслано пану Перфекцію. Тут відбувається навмисне перекручування українських слів, бо за сюжетом листа надіслано із Німеччини. Автор у м’якій формі глузує з неграмотності німецьких організаторів свята, на яке запрошено головного героя твору. *“Якщо Ви готові засвідчити Вашу зацікавленість у поймаєному вище семінарі, то просимо ухильно [замість “прихильно”] прийти до Венеції”* [2, 14]. Відповідно автор замінює один паронім іншим: “прихильно” – “ухильно”, це також створює комізм, бо саме за допомогою цієї заміни слів – ми помічаємо певну нещирість авторів листа. *“Вискочив перед них яко чортик знова пан секретар Даппертутто з нетлінною [вжито замість “нетліючою”] папіроскою”* [2, 41]. Цей вияв паронімічної атракції звертає увагу читача на ознаку папіроски: вона не така, що ще не стліла, а саме нетлінна – вічна, є постійною характеристикою персонажа. *“Нова тимчасова перекладачка, викладачка (ні, пане Карле, не розкладачка)”* [1, 13]. Слова *перекладачка, викладачка, розкладачка* поставлено в один ряд за подібністю звучання, здається на слух, що змінюються тільки префікси. В останньому випадку слово “розкладачка” натякає на сексуальні стосунки, тобто їх заперечує. Подібний варіант: *“Якийсь порядно підпилий вусань-архітектор (проректор – директор – еректор?)”* [1, 13]. Ще один схожий випадок обіграння: *“То якесь таке сафарі, вестерн, екшн і фікшн, словом, машина марки іномарка”* [1, 13].

У своїх творах Ю. Андрухович досить часто послуговується парономазією. Наприклад, *“Ступивши на міст Академії, Респондент вимовив загадкове словосполучення “повний пінцет” [використано замість досить розповсюдженої лайки]”* [2, 25]. У цьому випадку автор звертається до такої стилістичної гри не через цензуру, адже зміст сказаного дуже легко вгадується, ймовірно, це також варіант певного загравання та спілкування з читачем, яскравий приклад мовної гри. Спрямованість на комунікацію досить виразна: це словосполучення викликає відповідну реакцію у читача – він досить легко розуміє у підтексті лайку, не потрібно вдаватись до глибокого аналізу, що ж автор мав на увазі: “і я, і ти знаємо і використовуємо ці слова”. *“На Ка’д’оро нарешті зійшла руда засранка. Ерекції [вжито замість “реакції”], смію припускати, все ж не відбулося”* [2, 25]. Тут мовна гра є зворотною до попереднього прикладу – замість загальноновживаного літературного слова спостерігаємо медичний термін, що створює сексуальний контекст. Це також спрямовано на комунікацію – за сюжетом зустрічається чоловік із жінкою, і автор заміняє слово з метою створити певний підтекст: “ви ж розумієте, про що я”.

Крім паронімічної атракції та парономазії, Ю. Андрухович часто використовує й інші стилістичні засоби, зокрема такі, як окаціоналізми. *“До ваших послуг: плюскіт води, запах парфумів, мигдалеве печиво, каплички на палях, вірш Рільке, гостропера [вжито в значенні “загострена на кінцях”] трава у внутрішніх двориках, наперсток [у значенні “дуже мало”] смолянистої пекельної кави [у значенні “дуже чорна”], вчені ерудити і книжники, перелітні [у значенні “дуже літні”] жінки, що дивляться в очі, десять тисяч церков, палаців, винарень, музеїв, борделів, чотиреста мостів, і з кожного вам пропонується плюнути і, ясна річ, найтріумфальніше з венеційських видовищ – повсюдне тріпотіння ніколи не сохнучої білизни!”* [2, 34].

Досить цікавим є елементи мовної гри із використанням лінгвістичних термінів: “– *Не звертайте увагу*, – *холоднувато сказала їй пані Рома замість можливого в такій ситуації вибачення. – Уваги, – виправив її Пена. – Родовий відмінок – уваги. Знахідний – шию. Не звертайте шию. Гарні дівчатка, правда ж?*” [1, 112]. “*Не звертайте увагу*” було вимовлено з помилкою вживання родового та знахідного відмінків, натомість герой виправляє з навмисним створенням комічного ефекту, вживаючи лінгвістичні терміни – “*не звертайте шию*” – гра стосується привабливості дівчат. “*Ти завтра будеш конати зі своїм серцем, – попередила Рома. – Конати? – Пена закотив очі. – Конати – це недоконаний вид. Чарлі!*” [1, 127]. Тут підкреслено несумісність форми і змісту висловлюваного.

Почасти у творчості Ю. Андруховича можна зустріти мовну гру з комунікативною функцією на рівні омонімії та паронімії. “*Що спонукало Рому зв’язати своє життя (ну так, зав’язати собі життя, саме той випадок!) з цим неохайним старіючим чоловіком*” [1, 56]. Обіграються пароніми *зв’язати* (поєднати) – *зав’язати* (остаточно відмовитись від чого-небудь, жарг.). Автор вдається до розширення змісту повідомлення, дуже виразні ознаки комунікації з читачем – “*Рома вирішила поєднати своє життя із старим чоловіком, чим закрила собі багато можливостей*”. “*На якій підставі (так, звичайно – підстава, саме те слово, підстава!)?*” [1, 199]. Гра на семантичному рівні – кумедність створюється на використанні різних значень омоніма “*підстава*”. У випадку “*змушуючи всіх підлеглих (студенток-боржниць, аспіранток, асистенток і викладачок) до справжньої підлеглості*” [1, 162] бачимо обігравання змісту на семантичному рівні – “*підлеглих*” (тих, що є нижчими за соціальним статусом) та “*підлеглисть*” (явище підлягання, знаходження унизу, під чимось або кимось – натяк на сексуальні контакти). В уривку “*востаннє лясає по безформеній задниці вагонну тітку з хімічним олівцем і накладною у руці, накладну вагонну тітку*” [1, 20] знову зустрічаємо омонімічну гру слів: “*накладна*” – це “*папір із переліком певних товарів*” та омонім “*накладна*” із значенням “*та, що накладається, кладеться поверх*”, стосовно вагонної тітки це звучить як “*жінка легкої поведінки*”. Також цікавим є уривок “*тут є одна така планетниця, вона – це саме – якби телепатка, от нею й телепає*” [1, 149]. Слово “*телепає*” у цьому випадку є ніби твірним для “*телепат*” – тобто “*та, що телепає язиком*”. Автор змінює значення слова, спираючись на мовні засоби.

Отже, мовна гра – це особливий вид мовленнєво-творчої семіотичної діяльності. Під умовою мовної гри, що стосується поведінки учасників, розуміється необхідне використання у процесі мовної гри такого виду ментальної діяльності, при якому творець повідомлення апелює до знань одержувача і підштовхує його до створення певного умовиводу.

У результаті аналізу творчості Юрія Андруховича ми дійшли таких висновків. Мовна гра у романах автора створюється більшою мірою за допомогою семантико-стилістичних одиниць, дуже рідко ми спостерігаємо мовну гру на рівні словотвору, морфології, синтаксису і фразеології. Функції, які несуть на собі ці явища, загалом мають комунікативний підтекст, паралельно створюючи комічний чи пародійний ефекти. Найчастіше ми спостерігаємо такі випадки мовної гри як паронімічна атракція, паронімазія, омонімія тощо. Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі явища мовної гри в межах фразеологічних і граматичних особливостей сучасного постмодерного твору.

Список використаних джерел

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Юрій Андрухович. – К. : Критика, 2006.
2. Андрухович Ю. Перверзія / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997.
3. Андрухович Ю. Рекреації / Юрій Андрухович. – К., 1997.
4. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // НЗЛ. Вып. 16. – М., 1985. – С. 222-223.
5. Колесников Н. П. О некоторых видах каламбура // Русский язык в школе. – 1971. – № 4. – С. 79-81.
6. Тараненко О. О. Гра слів / Олександр Онисимович Тараненко // Культура слова. – 1997. – Вип. 50. – С. 37-41.

Анотація. У статті проаналізовано мовні одиниці з елементами гри слів у творчості сучасного українського постмодерніста Юрія Андруховича. Виявлено такі домінуючі елементи мовної гри із семантико-стилістичного боку: звукові повтори, паронімічна атракція, паронімазія, омонімія тощо. Проаналізовано мовну гру як засіб комунікації автора з читачем.

Ключові слова: мовна гра, семантико-стилістичні феномени, постмодернізм.

Summary. In the article the language units and play on words in Y. Andruhovuch's post-modernistic prose are considered. The attention is focused on the semantic-stylistic phenomenons.

Key words: play on words, semantic-stylistic phenomenons, post-modernistic prose.

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРІВ ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Коли йдеться про особливості художнього мовлення у творах прикарпатських чи закарпатських письменників, обов'язково одними з перших постають питання про те, чи послуговується письменник нормами літературної мови, чи спирається він на особливості місцевого діалекту, яким є співвідношення між діалектною й літературною мовою в його текстах. Закономірно постають ці питання і при вивченні ідіостилю Івана Михайловича Чендея, на що звертали увагу В. Ариповський, А. Вегеш, О. Миголинець, В. Статеева, Г. Удовиченко [1-5] та ін.

Для письменника "мовний" вибір творчості не був швидким, простим і однозначним. Це стає зрозумілим, якщо врахувати, що ще в середині XIX ст., під впливом москвофільських настроїв, "будителями" було запроваджене "язичіє", яке лише частково враховувало особливості народної мови закарпатців, зовсім мало спільного було у нього з українською літературною мовою (І. Котляревського, Т. Шевченка), натомість потужними були впливи церковнослов'янської та російської мов. Москвофільські настрої були поширеними серед закарпатської інтелігенції також у міжвоєнне двадцятиліття минулого століття. Це стосується й більшості викладачів Хустської гімназії, серед них – П. Лінтура, який був організатором, натхненником і керівником літературного гуртка, до складу якого входив гімназист Іван Чендей. Мабуть, цей факт (а також переважно російськомовна літературна лектура) став визначальним, бо перші твори письменника на початку 40-х років були написані російською мовою. Це попри те, що верховинський діалект, рідний для І. Чендея, від російської мови дуже далекий, що знайомство з українською літературою відбулося ще в Дубівській народній школі, в якій навчання велося мовою, що синтезувала місцевий діалект із літературною українською мовою (саме такими були затверджені чехословацьким освітнім міністерством підручники О. Маркуша та Ю. Ревая) [4, 241-244]. Не могли пройти непоміченими повз письменника також і події становлення та знищення Карпатської України.

Тільки з 1947 року, як відзначають біографи, І. Чендей починає писати художні твори, насамперед новели, оповідання й нариси, українською мовою. Письменник пізніше наголошував на тому, що до такого вибору він свідомо прийшов сам, після ґрунтовного знайомства з українською класикою й сучасною літературою, переконавшись, що українська мова й українська нація є найближчими до мови й етносу Закарпаття. Очевидно, що під впливом посиленої українськомовної лектури актуалізувалися й попередні чинники "українського" виховання, національного самоусвідомлення письменника у роки чехословацького й угорського панування, Карпатської України та Другої світової війни. важливим чинником стало, мабуть, стажування І. Чендея-журналіста в Харкові та журналістська діяльність протягом багатьох років у "Закарпатській правді".

Уже перша післявоєнна новела "Ружана" (1947) написана добірною українською мовою, з абсолютним домінуванням норм літературної мови. Поряд із цим можна відзначити, що в тексті новели зустрічаються характерні для малої батьківщини письменника діалектизми. Загальноприйнято вважати, що вживання діалектизмів у художньому творі повинно бути помірним, місцеві фонетичні, лексичні, морфолого-синтаксичні мовні особливості повинні відтворити екзотичність краю, місцевий колорит, реалії буття місцевого населення, особливо якщо вони не мають відповідників у літературній мові. Але дуже важливо, щоб діалектизми були зрозумілі з контексту, не породжували потребу постійно з'ясовувати значення тих чи інших форм, що би руйнувало цілісне сприйняття тексту. Порада поміркованого і доречного використання діалектизмів є дуже цінною, але завжди загальною, бо вона не визначає і не може визначити конкретних параметрів співвідношення діалектних і літературних мовних форм. Письменник у кожному конкретному випадкові повинен цю складну дилему вирішувати самостійно, і так само кожен більше чи менше підготовлений читач самостійно вирішує для себе доречність уведення автором у текст діалектизмів, їх достатність, недостатню або надмірну кількість.

Уживання діалектизмів у першій українськомовній новелі І. Чендея є дуже поміркованим, письменник переважно використовує діалектні лексеми на позначення понять і предметів, які не мають прямих відповідників у літературній мові (*колиба, токан, кісниця*, назви трав і квітів *невістульки, головань, сині свічки, дзвіночки* та ін. [6, 20-25]). Зрідка діалектизми творять місцевий колорит, дублюючи загальнолітературні лексеми (*деревище* замість *труна, стайня* замість *хлів, банківка, стівка* тощо). Для творення колориту вживаються і місцеві фразеологізми на зразок *щоб його розметало людське добро, щоб повісився на сухій вільсі* та ін. Варто зазначити, що письменник, однак, не піддається спокусі використовувати винятково діалектні лексеми, які

використовуються жителями Дубового і прилеглих верховинських сіл, знаходячи їм відповідники з літературної мови: *ратиці* замість діалектного *папірки*, *палиця* замість *бота* тощо. З усього сказаного можна зробити висновок, що абсолютна більшість тексту є зрозумілою для читача з будь-яких регіонів України, невідомі для нього діалектизми він легко може встановити з контексту, хоча “Пояснення окремих слів” [7, 512-515] теж видається конче необхідним для кожного загальноукраїнського видання творів І. Чендея.

Задекларовані у першому українськомовному творі письменника спосіб вживання діалектних форм, їх співвідношення з літературними нормами залишаються майже незмінними для всієї подальшої творчості І. Чендея, незалежно від жанру і часу написання нових текстів, і це попри те, що протягом подальшого півстоліття митець пройшов складний еволюційний шлях. Пояснити це можна тим, що незмінним залишався локус творів письменника: рідне Дубове, його трансформований інваріант – село Забереж, ширше – верховинський ареал, інколи села Свалявщини чи Мукачівщини, а головними персонажами цих творів є селяни-закарпатці з їх щоденними клопотами й незмінними екзистенційними цінностями. Виняток становить невелика група творів з життя інтелігентів-письменників, переважно сатирично-іронічних, та повість “Далеке плавання”, дія яких відбувається в обласному центрі (мається на увазі Ужгород), тому в цих творах використання діалектизмів зведено до мінімуму.

Зрозуміло, що мовні особливості ідіостилю письменника не можуть бути зведені тільки до характеристики кількісного і якісного вживання діалектизмів, адже є чимало інших засобів які творять неповторну образність справжнього майстра. Мав такі засоби у своєму письменницькому арсеналі й Іван Чендей. Насамперед це стосується уміння творити враження епічності, епічної розлогості, неспішності дії, незалежно від того, чи це коротка новела чи кількасотсторінковий роман. Епічність ця твориться насамперед за рахунок нагромадження великої кількості деталей, особливо при відтворенні трудових процесів. І. Чендей не просто повідомляє про ту чи іншу роботу персонажів, але саме відтворює трудові процеси до дрібниць. Так, на півсторінки письменник розписує те, як старий Катрич (“Син”) набирав води з джерела [6, 147]. У повісті “Терен цвіте” аж до надміру деталей описується чищення поля, косовиця, посадка і збір картоплі, перетворення джерела на криницю, робота Василя Порадюка на пилорами, будівництво млина та багато ін.

Ґрунтовністю й детальністю характеризуються також майже усі пейзажні, інтер’єрні описи, абсолютна більшість дій персонажів, навіть буденні чи святкові сніданок, обід або вечеря: “Над картоплею все ще піднімався легкий випарок, на бляшанці все ще шкварчала цибуля в олії. З невеликої дерев’яної мисчини пахло колоченою квасолею, що була приправлена сушеним і тертим між долонями городнім чабриком, – Василина зналася на всяких приправленнях, певно, як жодна з господинь великої зеленої Верховини. Внесла мерщій квашеної капусти на полив’яному тарелі. Михайло повів очима, шукаючи хліб. Зняв з полиці на кленовому листі печену ще не зчерствілу паляницю. Блиснуло вістря ножа, креслячи по дну хлібини хреста, й скиби обережно лягали на білу скатертину” (“Птахи полишають гнізда...”) [6, 343]. Далі письменник майже на півтори сторінки описує процес трапези і завершення сніданку.

З наведеної вище цитати можна перекоонатися, що письменник вдається до творення складних синтаксичних конструкції, але вони не домінують, бо поєднуються з простими реченнями, часто – односкладними чи неповними. Це, своєю чергою, сповільнює темпоритм художнього мовлення, як само собою зрозуміле, сприймається детальний виклад дій, із відтворенням побічних дій, екскурсами в минуле, різноманітними відступами тощо. Незмінною залишається високого рівня деталізація викладу. Імпресіоністичні яскраві, але поодинокі деталі-мазки майже повністю відсутні в доробку І. Чендея і є тільки поодинокими винятками з загального масиву його текстів. Непритаманним і винятковим також є переказ дій, замість їх детального відтворення, наприклад: “Парубки повертали з війни. // Парубки приглядалися до дівчат. // Парубки хотіли женитись. // Повернувся з війни Іван. // Хотів женитись Іван. // Приглядався до дівчат Іван. // У газди Маріаша на виданні була Верона. // Верона Маріашева впала Іванові до ока” (“Іванові журавлі”; знак // вказує на абзац між реченнями) [7, 501].

При відтворенні пейзажів, філософсько-узагальнюючих роздумів, спогадів персонажів, інколи – трудових процесів І. Чендей часто вдається до метафоризованого (тобто з великою кількістю тропів і стилістичних фігур) мовлення: “І що то був за горіх на садибі діда Василя! // Найперше – велет над велетами. Стовбур товстелезний від самої землі, а від стовбура уже й конари на всі чотири сторони світу. Вершинне гілля то купалося в небесній блакиті, то вітрами заколисувалося, то розчісувало хмари й кострубачило тумани, коли висли вони над горіхом в осінню затяжну сльоту... // У весняну пору, гляди, вже верби зеленіли – лист кучерявився, розпустився, до білих шовків черешні нарядилися...” (“Криниця діда Василя”) [6, 178-179] і далі ще на сторінку опис горіха в різні пори року; “Коли коноплі були білі, як лебеді, в’язав їх до купи, брав на плече і схилом ніс додому. Горстки рядком шикував попід хату, й стояли вони собі тут, як свашки начепурені, доки Василина не бралася тіпати... Під терлицею біліла купа костриці, а

на сонці прогрівалося золотисте волокно. Було воно як мавчині розпущені коси, і нові дивно приємні пахощі осені щедрої пливли по всьому осередку...” (“Птахи полишають гнізда...” [6, 346] та багато інших подібних прикладів. Письменник уводить у тканину притаманного для епосу “прозаїчного” мовлення елементи ліричного мовлення. Оповідь набуває патетичного звучання, піднесеності за рахунок цієї ліризації.

Із наведених цитат можна спостерегти ще одну синтаксичну особливість художнього мовлення Івана Чендея: у ліризованих сегментах тексту різко зростає кількість інверсій. Це і незвичне місце підмета у кінці речення, й означення після означуваних слів, і додатки чи обставини перед підметом та присудком, і відокремлення означень від означуваних слів дієприкметниковим зворотом та ін. Інверсія є притаманною насамперед для віршованого мовлення, тобто опосередковано є пов’язаною з лірикою, тобто вона посилює ліричний струмінь в окремих сегментах епічних текстів І. Чендея.

Відтворення повторюваних у часі дій (найчастіше пов’язаних із річним циклом сільсько-господарських робіт), послідовності дій у тому чи іншому трудовому процесі, деталізованої багатогранності зовнішнього світу й діяльності людини тощо породжує в художньому мовленні Івана Чендея велику кількість складних речень у формі періоду, або простих речень із нагромадженням однорідних членів речення: “Тут для порівняння стелилося перед нею широке поле на рівнині з травами і пшеницями, з духом картопляних нив і шелестінням цілого моря кукурудзи в пору досягання... П’янила родючість благодатної ріллі, й ніяк не могла стримати в собі добрі людські заздрощі до тих, хто тут народився, кому ця земля дарує благодать, хто на цій землі живе в ситому достатку” (“Казка білого інею”) [7, 304]; “Бо коли до всього я собі поміркувала, яку баламуту, яку роботу я знайшла людям, що молодиця вся в білому, в золоті так мною клопочеться, так хотіла б догодити, коли я собі подумала, що син тут пусто сидить, а моя робота дома лежить, що вже на очі не клали, все було добре...” (“Кринична вода (Сестри)” [7, с. 443] і багато ін. подібних прикладів.

Особливою розлогістю, використанням зазначених прийомів і засобів відзначаються твори І. Чендея при описах тих предметів і явищ, які можна вважати топосами, концептами для творчості письменника: хата, піч, криниця чи джерело, гора Ясенова, образи й ікони, дерева (не обов’язково дуби, але вони постійно корелюють з образом світового дерева), – які є основою життя персонажів і світогляду письменника. Звідси розлогість їх відтворення (інколи – на цілі сторінки, інколи – окремі речення, але з постійним періодичним поверненням до зображення), деталізованість до найменших дрібниць у синтезі статичної й динамічної, поетизація найпрозаїчніших речей, яка породжує особливу теплоту і ширість у ставленні до них. Це пояснюється тим, що саме ці топоси-концепти є вічними цінностями, незмінними в будь-які часи добра чи негараздів, цінностями, які допомагають знайти сенс буття в хаосі щоденної суєти.

Зазначеними у статті рисами мовно-стилістичні особливості творчого доробку Івана Чендея не вичерпуються. Однак вони є найбільш прикметними для його прози, становлять стилістичний скелет його ідіостилю, вимагають подальшого поглиблення, розширення і доповнення. При цьому необхідно пам’ятати, що стилістика письменника не є самоцінною, важливо постійно враховувати її залежність від ідейного наповнення текстів, від концепції світу й людини, які постають у творчості І. Чендея.

Список використаних джерел

1. Ариповський В. Новели Івана Чендея / В. Ариповський // Закарпатська правда. – 1956. – 2 лютого. – С. 3-4.
2. Вегеш А. Літературно-художні антропоніми у творах Івана Чендея / Анастасія Вегеш // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. – Ужгород: Видавництво УжНУ “Говерла”, 2007. – С. 204-207.
3. Миголинець О. Використання діалектної лексики у повісті Івана Чендея “Терен цвіте” / Ольга Миголинець // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. – Ужгород: Видавництво УжНУ “Говерла”, 2007. – С. 225-227.
4. Статеева В. Іван Чендей як мовна особистість: чинники становлення / Валентина Статеева // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. – Ужгород: Видавництво УжНУ “Говерла”, 2007. – С. 239-253.
5. Удовиченко Г. Деякі питання стилю письменника / Г. Удовиченко // Радянське Закарпаття: Літературний альманах. – Ужгород, 1957. – № 1. – С. 144-151.
6. Чендей І. Вибрані твори: В 2-х т. – Т. 1. Оповідання. Птахи полишають гнізда...: Роман / Іван Чендей. – К.: Дніпро, 1982. – 623 с.

7. Чендей І. Вибрані твори: В 2-х т. – Т. 2. Повісті / Іван Чендей. – К.: Дніпро, 1982. – 516 с.

Анотація. У статті розглядаються особливості поєднання норм літературної мови з діалектними формами, вживання тропів, побудови синтаксичних конструкцій, деталізованого відтворення дій та описів у епічному творчому доробку Івана Чендея.

Ключові слова: літературна мова, діалектизми, метафоризація, період, однорідні члени речення, інверсія.

Summary. *Vas'kiv M.I. The stylistic peculiarities of the artistic works by Ivan Chendey. The article deals with the peculiarities of the comparing of the main points of literary language with dialect forms, of throps using, of sintaxis constructions building, of the detale expression of actions and descriptions in the epic artistic works by Ivan Chendey.*

Key words: literary language, dialects, metaphorization, period, homogenous parts of sentence, inversion.

УДК 81'373.72

ВЕНЖИНОВИЧ Н.Ф.

ВІДОБРАЖЕННЯ ФІЗИЧНОГО ТА ЕМОЦІЙНО-ФІЗИЧНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Сучасні мовознавчі дослідження мають виражену антропоцентричну спрямованість. Науковці намагаються пояснити цілий ряд питань через призму свідомості людини, її ментальних особливостей: звичаїв, обрядів, вірувань тощо. У науковій літературі простежується презентація нових підходів до трактування, здавалося б, відомих істин. Зокрема це стосується й аналізу стійких виразів мови. Нині є багато праць, у яких учені намагаються заглибитися у джерела творення фразеологічних одиниць [1; 5-8; 10; 11; 13; 16-18; 20; 21 тощо], хоча на це була звернена увага мовознавців і дещо раніше [2; 3; 4 тощо]. Переглядаються також традиційні класифікації фразеологізмів, вони видозмінюються, або навіть замінюються новими. Захищено ряд дисертаційних досліджень, у яких по-новому розглядаються фразеологічні масиви різних мов, зокрема й української мови [9; 12; 14; 15 тощо].

У пропонованій статті ми ставимо собі за мету охарактеризувати стійкі вирази української мови, що відображають фізичний та емоційно-фізичний стан людини. Проблема видається нам актуальною, оскільки емоції супроводжують людину упродовж усього її життя та діяльності, отож відтворення їх у фразеологізмах становить неабиякий інтерес для науковців. Саме в такому аспекті зазначені мовні одиниці ще не були предметом окремого мовознавчого дослідження. Цілком погоджуємося з В.Кононенком, який стверджує, що “опрацювання народної лексики та фразеології, асоціативно-оцінних та експресивно-емотивних властивостей мови в світлі лінгвокультурології можливе лише із залученням живого мовлення, в тому числі діалектного, ненормованого, визначенням того сегмента семантики, що відтворює шар відповідних когнітивних понять і дескрипцій” [11,44]. Як зауважував І.Огієнко, “мова – не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я” [цит. за: 11, 43].

Джерельною базою нашого наукового пошуку слугував Словник фразеологізмів української мови [19, див. відповідні статті]. Услід за В.Д. і Д.В.Ужченками, під фразеологізмом розуміємо “відтворюване, цілісне за значенням, стійке за складом і структурою словосполучення” [21, 7].

Звернемо увагу, як відтворено у стійких виразах української мови різні прояви фізичного та емоційно-фізичного стану людини. Описуємо найбільш репрезентативні, на наш погляд, тематичні групи:

Тривога, страждання: *на душі у кого* – хто-небудь сповнений якимись почуттями, відчуває щось (і про добрі, і про недобрі почуття); *комусь щось дуже не подобається* – *душа сохне* у кого, від чого; *хтось тривожиться, страждає* – *не бачити світу* (одне із трьох значень); *вішати, повісити голову; п'явки (п'явка) ссуть (ссе) за серце (під серцем)* кого; *ссе (смокче)/ зассало (засмоктало) під ложечкою* у кого, *безос.; кривавиться серце (душа)* чие (чия) у кого і без додатка; *ятриться серце (душа)* у кого, чие (чия) і без додатка; *ятрити (роз'ятрювати, розтроюджувати, розворушувати* і т. ін.) *незагойну (давню) рану в серці (в душі)*, чим викликати

переживання; *щемить /защеміло серце* чие, у кого і без додатка – і тут же антонімічне – хто-небудь відчуває піднесення, має добрий настрій; *спирає /сперло дух (віддих, груди і т.ін.)* кому і без додатка, безос.; *тенькнуло/тенькає в серці (в грудях)* кому і без додатка. **Впадання у великий відчай, стан сильного душевного потрясіння:** *аж рвати (дерти, скубти і т. ін.) на собі волосся (чуба); сам як не при собі; як сам не свій; світ в очах (перед очима) тьмариться (темніє, меркне, мутиться)/ потьмарився (потемнів, померк, помутився); серце ниє (мліє, тліє і т. ін.), душа ниє (мліє, тліє і т. ін.)* чие (чия), у кого і без додатка (*серденько мліє*); *аж крається серце (душа)* чие (чия); *аж серце (душа) тремтить (трепече, трепечеться)* чие (чия); *аж холоне/захололо (захолонуло, похолонуло) серце (в серці); серце обкипає (закипає, обливається, сходить і т.ін.) / обкипіло (закипіло, облилося, зійшло і т. ін.) кров'ю* у кого, чие і без додатка; *аж холоне/захололо(захолонула, похолонула) душа* чие (чия); *досада бере (хапає) / взяла (вхопила)* кого і без додатка; *серце стигне (холоне) /прохололо (схололо)* чие, у кого і без додатка; *серце як (ледве, мало, трохи і т. ін.) не вискочить з грудей* у кого, чие і без додатка.

Хвилювання через безвихідність становища, безнадійність: *ухопитися руками за голову; валитися (летіти, падати) з рук у кого, рідко кому і без додатка; аж не тямиться від чого; сам (сама) себе не тямить (не пам'ятає); як (мов, ніби і т. ін.) громом ударило кого, безос.; як (мов, наче і т. ін.) хто кинув гарячого приску на кого; хоч під греблю; умлівати/умліти душею (серцем).*
Здивування, враження чимось: *як (мов, ніби і т. ін.) полум'ям обгорнуло/обгортає кого, безос.* Хтось дуже вражений чимсь, раптом відчув сильне збентеження, хвилювання і т. ін.; *перевертається/перевернулося в душі* у кого, кому – кого-небудь дуже вражає щось, хтось дуже хвилюється, страждає і т.ін.; *аж і очі на лоб (на лоба, рідше догори і т. ін.) лізуть/полізли* у кого, кому, чий – 1. Хтось виявляє велике здивування, дуже вражений чимсь. *Очі мало не вилізли на лоб.* 2. Хтось дуже напружується, важко працює, стомлюється. *Очі на лоба вилазять.* 3. Хтось відчуває страх, переляк, стає страшно комусь; *Аж очі рогом лізуть/полізли* перев. у кого, кому, чий; *як (мов, неначе і т. ін.) чемериці (тертого хрину і т. ін.) понюхав* – хто-небудь неприємно вражений чимсь, приголомшений, очманілий і т. ін.; *збракло повітря* кому, безос. – Комусь стало важко дихати від несподіванки, хвилювання, неприємних переживань і т. ін. *як (мов, ніби і т. ін.) неприкаяний*, перев. зі сл. *ходити, вештатись і т. ін.* – *не знаходячи собі місця, не знаючи, чим зайнятися // У стані душевного розладу; битися головою об стіни* – перебуваючи в стані розпачу, даремно докладати зусилля, щоб запобігти чомусь небажаному. *Битися головою об мур; бігати очима* – 1. Швидко переглядати, читаючи що-небудь; 2. Перебуваючи в стані збудження, поглядати на кого-, що-небудь, переводячи погляд з одного предмета на інший; *аж у землю вкпіти* – бути надзвичайно враженим, занепокоєним, схвильованим чимось несподіваним, непередбаченим; *все кипить всередині в кого* – хто-небудь надзвичайно знервований, схвильований або обурений; *як (мов, наче і т.ін.) вритий*, зі сл. *стояти, стати* і под. *Приголомшений чим-небудь; як (мов, ніби і т. ін. на гарячій вугіллі, зі сл. бути, сидіти і под. У стані дуже сильного хвилювання, збудження і т. ін.; дертися на стіну (на стіни)* – бути в стані сильного збудження, відчаю і т. ін. **Ослаблення, знесилення від важкої роботи:** *Вибиватися/ вибитися з сил (з сили)* – слабнути, знесилюватися від тривалої, надмірної, напруженої роботи, хвороби тощо. *Вибитися з мочі (з моці); як (мов, наче і т. ін.) з воску (із гіпсу) виліплений* – надзвичайно блідий (про обличчя); *впадати/впасти в непам'ять* – непритомніти; *хоч живцем гинути (помирати)* – дуже погано себе почувати або перебувати в надто складних обставинах; *голова іде (ходить)/пішла (заходила) обертом (кругом, ходором і т. ін.)* чия, у кого, кому і без додатка – 1. У кого-небудь виникає стан запаморочення (від хвороби, болю, голоду і т. ін.). 2. Хто-небудь перебуває в стані приголомшеності відчуває розгубленість (від надміру вражень, численних турбот, справ і т. ін.). 3. Хто-небудь втрачає здатність розумно, тверезо міркувати, правильно оцінювати дійсність; *на грані* чого і без додатка, перев. зі сл. *бути* – близький до крайнього ступеня вияву чого-небудь (про стан людини); *двоїться в очах* у кого і без додатка – хто-небудь сприймає навколишнє нечітко, невиразно (перев. від виснаження, хвороби і т. ін.); *ледве (ледве-ледве) дихати* – 1. Дуже хворіти, тяжко нездужати. 2. Причаївшись, не виявляти себе; *дмухни і розсиплеться (похилиться, полетить і т. ін.)* на кого і без додатка – уживається для підкреслення надмірної фізичної слабості, виснаженості кого-небудь. *Дмухнути і розсиплеться. Дмухни і полетить за вітром; ледве (насилу) душа держиться (тримається) в тілі* у кого, чия – хто-небудь дуже слабкий, кволий, ледве живий; *помутніло/мутніє в очах* у кого, кому і без додатка, безос. – хтось перебуває в стані запаморочення, близькому до непритомності, недобре комусь. *Помутніло в голові; одур бере (хапає)/взяв (ухопив)* кого, грубо – 1. Хтось не знає, не може вирішити, що йому робити, як діяти. 2. Хтось втрачає свідомість, комусь стає погано; *не при пам'яті (пам'ятку)*, зі сл. *бути, перебувати* і под. – непритомний; *і голови не підвести* – стати фізично знесиленим, нездоровим, кволим і т. ін.; *ледве голову підводити/підвести* – бути фізично знесиленим, нездоровим; *слухати джмелів (чмелів)*, зневажл. – відчувати гул, шум в голові (перев. від удару); *як (мов) п'явки за серце ссуть* кого – кому-небудь дуже погано; *туман в (на)*

очах, перев. у кого – 1.Хто-небудь погано почуває себе від втоми, хвороби, хвилювання і т. ін. 2.У кого-небудь замріяний, невиразний погляд; *як (мов, ніби і т. ін.) сови ночували в голові* у кого, чий – хто-небудь відчуває сильний головний біль від втоми, безсоння і т.ін.; *не по собі* кому і без додатка – 1.Хто-небудь погано себе почуває, нездужається, нездоровиться комусь. 2.Кому-небудь незручно, ніяково або неприємно; *аж в очах рябіє* у кого, в чіих і без додатка, безос. – 1.Хто-небудь втрачає здатність нормально бачити щось через надмірність яскравих фарб, світла, строкатість і т. ін. 2.У кого-небудь настає стан перенапруження; *хоч сокиру вішай* – немає чим дихати, дуже душно; *як (мов) п'яний* – 1.Хто-небудь перебуває у стані напівсвідомості, запаморочення. 2.Зі сл. *іти, хилитися* і т. ін. – у різні боки, сторони; *рішитися (позбутися) розуму (ума, глузду)* – втратити здатність нормально мислити, діяти і т. ін., збожеволіти.

Страх, переляк: *Волос в'яне (зав'яв)* у кого і без додатка – кому-небудь стає страшно, моторошно від чогось; *серце опинилося в п'ятах* перев. у кого – хтось дуже злякався; *труса празнувати*, жарт. – відчувати страх, лякатися, боятися; *цокотіти(цокотати, цокати) зубами* – тремтіти від холоду, страху і т. ін. *Дзвонити зубами. Лякати зубами. Сікти зубами; аж шкура (шкіра) терпне* у кого, на кому і без додатка – кого-небудь охоплює почуття великого страху; *дух у п'яти ховається (лізе, заходить і т. ін.)/сховався (заліз, зайшов і т. ін.)* у кого і без додатка – хто-небудь дуже боїться, втрачає від страху здатність реально мислити. *Увійшов аж в п'яти дух*, діал.; *душа перетліла (перемліла)* у кого і без додатка – хто-небудь настраждався, знемігся від почуття тривоги, страху, туги і т. ін.; *обдавати/обдати жаром (морозом, холодом і т. ін.)* кого – викликати у когось стан сильного хвилювання, збентеження, переляку і т. ін. *Обдавати морозом спину (все тіло)* чий (чье); *обмиватися/обмитися холодним потом* – дуже хвилюватися, переживати (від почуття страху, несподіваного переляку, у передчутті чогось невідомого, неприємного і т. ін.). *Обливатися потом. Облитий холодним потом; аж око в'яне* від чого і без додатка – стає страшно, моторошно і т. ін. від чого-небудь; *і аж в (на) душі (на серці, у грудях, у п'ятах і т. ін.) похололо (похолонуло)* у кого, кому, безос. – стало комусь страшно, моторошно від сильного хвилювання, раптового переляку тощо; *серце падає (обривається)/впало (обірвалося)* у кого, чие і без додатка – хто-небудь завмирає від раптового переляку, тривоги; *як (мов, ніби і т. ін.) комашки полізли (поповзли) по спині* у кого – хто-небудь відчув страх, сильне збентеження і т. ін. *Комашки забігали під шкірою; коти шкребуть на серці* в кого і без додатка – хто-небудь хвилюється, перебуває в стані тривоги, неспокою; не мати спокою від кого-, чого і без додатка – постійно перебувати в стані тривоги, напруження і т. ін., переживати; *душа в п'яти (п'ятки) тікає (опускається, ховається і т. ін.)/втекла (опустилася, сховалася і т. ін.)* чия, у кого і без додатка – хто-небудь раптово відчуває сильний переляк, комусь стає страшно. *Душа вже й в п'ятах (у п'ятках). Душа заглядає в п'ятки; ні живий ні мертвий* – 1.Дуже наляканий, вражений, приголомшений, спустошений. 2.Сповнений горя, засмучений. 3.Дуже ослаблений фізично; *аж жижки трясуться(трусяться, тремтять, дрижать і т. ін.)/затряслися, (затремтіли, задрижали і т. ін.)* у кого і без додатка – 1.Хто-небудь має сильне бажання до чогось. 2.У кого-небудь з'являється почуття страху перед кимсь-, чимсь; *аж за жижки сіпає* кого, у кого, безос. – хто-небудь має сильне бажання до чогось; *аж шкура труситься* у кого і без додатка- хто-небудь має сильне бажання до чогось.

Душевна спустошеність, байдужість: *спопеліти серцем* – дуже змучитися, стати душевно спустошеним, байдужим до всього через важкі страждання, випробування і т. ін. *Спопелілий серцем; порожньо в серці (на душі, в душі і т. ін.)*, перев. чиєму (чий) – відчувається байдужість до всього, байдуже комусь; *світ не милий (не любий)* кому – хто-небудь зневірився, відчув байдужість, відразу до життя. *Світ не мил. Життя не миле; з важким (нелегким) серцем* – у гнітючому стані, в тривозі, у передчутті чогось неприємного.

Поганий настрій, зневіра, хвороба, втрата надії: *як (мов, неначе і т. ін.) не при собі* – 1.У поганому настрої, у стані сильного душевного розладу. 2.Психічно хворий; *тягар ліг (упав) на серце (на груди)* кому, чие (чий) – хто-небудь зазнав душевних страждань, перебуває у стані пригнічення, тривоги, неспокою; *тяжко на душі* кому, в кого – хто-небудь дуже сумний, з гнітючим настроєм, у важкому психологічному стані; *занепадати(падати)/занепасти (упасти) духом* – зневіритися в чомусь, втрачати надію; *посипати (присипати) голову попелом*, книжн. – вдаватися в тугу, в розпач, втрачати мужність, надію, картати себе, журитися і т. ін.; *холодна жаба сидить під серцем* у кого – кого-небудь охоплює почуття чогось поганого, неприємного; *ноги не слухають (не слухаються)* кого і без додатка – хто-небудь втрачає здатність нормально рухатися або стояти через утому, виснаження, старість, переживання і т. ін.; *як (мов, немов і т. ін.) прив'язаний* – 1.Нерухомий, заціпенілий і т. ін. 2.Зі сл. *іти, бути* і т. ін. 3.До кого-, чого-небудь; *ноги (п'яти, ступні) прикипають (прирастають)/прикипіли (приросли)* перев. чий, до кого – хто-небудь не може зрушити з якогось місця, йти далі або уповільнює ходу; *як у вогні* – у нестерпних фізичних або моральних муках; *дух займається (забивається, затинається і т. ін.)* в кого, кому і без додатка – стає важко дихати від хвилювання, сильного душевного

потрясіння і т.ін. *Дух у грудях затнувся; аж у середині все обертається* у кого і без додатка – стає сумно, важко, неприємно і т. ін. комусь; *валитися (падати)/звалитися з ніг* – 1. Втрачати здатність триматися на ногах через хворобу, втому, сміх і т. ін. 2. Тільки недок. Знесилюватися, знемагати, дуже втомлюватися, виснажуватися від чого-небудь; *валитися (падати) від вітру* – бути знесиленим, дуже виснаженим, слабим. *Так від вітру і валиться. Хилитися від вітру; виходити (відходити, відбігати) ноги* – втомитися від довготривалого ходіння.

Докори сумління, сором: *пекти руку (руки)* – викликати докори сумління, почуття сорому, переживання і т. ін.; *мало крізь землю не провалився* – хтось відчув великий сором, незручність у зв'язку з чимсь. *Мало крізь землю провалитися; совість мучить* кого і без додатка – хто-небудь відчуває гризоту, сором за свою провину, несправедливість і т. ін.; *сором їсть (криє) очі* чий, кому і без додатка – хтось мучиться, страждає від докорів совісті, кому-небудь дуже соромно.

Туга, нудьга: *на місяць вити*, зневажл. – нудьгувати, тужити; *де (куди) дівати/діти (подіти) себе*, зі сл. *не знати* – як уникнути нудьги, бездіяльності, відчуття тривоги, біди і т. ін.; *де (куди) діватися/дітися (подітися)*, зі сл. *не знати* – чим зайнятися, щоб уникнути нудьги, апатії, почуття самотності і т. ін.; *сохнути з нудоти* – дуже томитися, нудьгувати; *убитий (прибитий) горем* – засмучений, пригнічений тугою, стражданням і т. ін. *Як (мов, наче, неначе і т. ін.) убитий (забитий)* – 1. зі сл. *спати*. Міцно. 2. Дуже засмучений, пригнічений чим-небудь. *Як (мов, ніби і т. ін.) скупаний у мертвій воді* – пригнічений, сумний, невеселий. *Як (мов, наче і т. ін.) до землі прибитий* – невеселий, зажурений, мовчазний, з похиленою головою тощо. *Як (мов, наче і т. ін.) поламаний* – 1. зі сл. *такий*. Болісно змучений; розбитий. 2. що. Дуже. *Як (мов, наче і т. ін.) курчат (усі шляхи) погубив* – хто-небудь розгублений, має розпачливий вигляд і т. ін. *Очі туманом заходять* перев. чий – хтось стає зажуреним, сумним. *Аж очі обараніли* чий, у кого і без додатка – хтось має вигляд утомленої, нетямущої й т. ін. людини. *Як (мов, наче і т. ін.) у воду опущений* – дуже похмурий, зажурений, сумний і т. ін. хто-небудь; приголомшений, засмучений. *Як (мов, неначе і т. ін.) кип'ячем обпарено* кого, безос. – хтось раптом став сумний, мовчазний, приголомшений і т. ін. *Як (мов, наче і т. ін.) холодною водою облитий* – розгублений, пригнічений, приголомшений і т. ін. *Мов облитий зимною водою. Ледве (насилу) ноги несуть (носять)* кого і без додатка – хто-небудь дуже втомлений, виснажений від роботи, старості, переживань і т. ін. *Як (мов, ніби і т. ін.) чорна хмара (туча)* – дуже сумний, похмурий, невеселий, невдоволений.

Душевне піднесення, добрий настрій: *в ударі*, зі сл. *бути, перебувати* і т. ін. – у стані душевного піднесення, натхнення, у піднесеному настрої; *як (мов, ніби і т. ін.) хто на сто коней висадив* кого – хто-небудь перебуває у піднесеному настрої; *не чути (не відчувати) землі під собою (під ногами)* – 1. Бути у надзвичайно піднесеному стані. 2. 3 дієсл. руху. Уживається для підкреслення швидкого, енергійного бігу або ходи, дуже, надзвичайно швидко. 3. Переживати сильний страх; *чути (відчувати) крила за плечима* – бути сповненим натхнення, душевного піднесення, сили і т. ін.; *відкривається/відкрилося друге дихання* у кого і без додатка. *Відчувається приплив нових сил; аж душа (серце) радіє (радується)* у кого і без додатка – хто-небудь дуже задоволений чимсь, відчуває радість, насолоду, втіху від чогось; *душа стала на місце* чия – хто-небудь заспокоївся, перестав тривожитися, хвилюватися; *як (мов, немов і т. ін.) удруге знову на світ народився* – хто-небудь відчуває душевний спокій чи має добре самопочуття після страждань, переживань, фізичних мук і т. ін.; *на сьомому небі*, перев. зі сл. *бути, відчувати себе* і т. ін. – дуже задоволений, радісний, безмежно щасливий, у стані небувалого піднесення; *аж наче (неначе і т. ін.) світ вгору піднявся* кому – у кого-небудь поліпшився настрій, самопочуття і т.ін.; *і аж наче світ поширшав (роз'яснився, попросторішав)* кому – хто-небудь відчув радість, легкість через приємні події, обставини і т. ін.; *заграло серце* чие, у кого – хто-небудь відчув радість, піднесення, задоволення і т. ін.; *тане серце* чие, у кого і без додатка – хто-небудь сповнюється приємними почуттями; *ростуть/виросли крила* в кого – хто-небудь перебуває у стані піднесення, відчуває прилив сили, енергії, натхнення і т. ін. *Ніби крила вирости; перехоплює/перехопило дух* кому, у кого – когось охоплює сильне почуття хвилювання, захоплення і т. ін.; *прокидається/прокинулося серце, прокинулася душа* у кого, чие, чия – хто-небудь знову відчуває інтерес до життя; *вibriкувати гопки*, прост. – дуже радіти; *опановувати/опанувати себе (рідко собою)* – долати вияв почуттів, емоційне піднесення, переживання і т. ін.; *заспокоюватися; перемагати/перемогти себе (своє серце)* – тамувати в собі які-небудь почуття, емоції і т. ін., боротися з якимсь станом; *охолодити (остудити) серце (голову, душу і т. ін.)* чим – збавити силу вияву почуттів, вгамувати запал; *прибрати себе до рук* – зусиллям волі заспокоїтися, повернутися до стану нормального сприйняття.

Проведене дослідження дало можливість доторкнутися до найтонших струн людських почуттів, спостерегти широку палітру мовних виражальних засобів, за допомогою яких люди виражають свій фізичний та емоційно-фізичний стан. Ключовим словами виступають: *голова, душа, дух, очі, серце, руки, ноги, п'ята* тощо. Найчастіше ми спостерігаємо стійкі вирази, де стрижневі слова – *душа, серце, голова*. Це й не дивно, адже всі наші почуття, переживання

проходять саме через душу, голову, серце – те найважливіше, що формує наше єство як особистість. Зафіксований фразеологічний матеріал дав змогу точніше відтворити основні ментальні риси українців – це вміння переживати, страждати і радіти, вміння переборювати страх. Яскраво відтворено у фразеологізмах сильне душевне потрясіння, здивування, враження від чогось, переляк, докори сумління, сором тощо. Упродовж віків українці витворили неповторну фразеологічну картину світу, важливим сегментом якої, без сумніву, є стійкі вирази на позначення фізичного та емоційно-фізичного стану людини. Відібраний матеріал стане поштовхом до подальших поглиблених студій над безмежною українською мовною скарбницею.

Список використаних джерел

1. Баран Я.А. Фразеологія: знакові величини. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Баран Я.А., Зимомря М.І., Білоус О.М., Зимомря І.М. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 255 с.
2. Бойко В.М. Структурно-граматична характеристика ад’єктивних фразеологічних одиниць з анімалістичним компонентом / В.М.Бойко // Мовознавство. – №3 (135). – 1989. – С.50-54.
3. Буслаев Ф.И. Русские пословицы и поговорки, собранные и объясненные / Ф.И. Буслаев. – М., 1954. – 457 с.
4. Демський М.Т. Деривація фразем на базі слів та вільних синтаксичних конструкцій / М.Т.Демський // Мовознавство. – №1(127). – 1988. – С.37-45.
5. Гамзюк М.В. Культурологічний аспект емотивності фразеологічних одиниць німецької мови / М.В.Гамзюк // Науковий вісник КНЛУ. – Вип.2. – К., 2000. – С.49-58.
6. Добролюбова Г.М. Лінгвістична та культурологічна специфіка використання “кольорових” фразеологізмів / Г.М.Добролюбова // Мова і культура (Науковий щорічний журнал) – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип.6. – Т.ІІІ. – Ч. I. – С.198-204.
7. Жайворонок Віталій. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
8. Жайворонок Віталій. Українська етнолінгвістика. Нариси / Віталій Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
9. Каракуця О.М. Фразеологізми української мови з компонентом *душа* (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.М.Каракуця. – Харків, 2002. – 19 с.
10. Кононенко Віталій. Концепти українського дискурсу. Монографія/Віталій Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 248 с.
11. Кононенко Віталій. Мова у контексті культури. Монографія / Віталій Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ, 2008. – 390 с.
12. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концепт *життя* в українській фраземіці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.10.02.01 “Українська мова” / Ж.В.Краснобаєва-Чорна. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
13. Левченко О.П. Фразеологічна репрезентація світу / О.П.Левченко // Мовні і концептуальні картини світу: збірник наукових праць. – К., 2002. – С.307-315.
14. Мельник Л.В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л.В.Мельник. – Донецьк, 2001. – 18 с.
15. Прадід Ю.Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі української і російської мов): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філол. наук: спец.10.02.01 “Українська мова”, 10.02.02 “Російська мова” / Ю.Ф.Прадід. – Дніпропетровськ, 1997. – 34 с.
16. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
17. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Підручник / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
18. Скаб Марія. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. Монографія / Марія Скаб. – Чернівці: Рута, 2008. – 560 с.
19. Словник фразеологізмів української мови [уклад. В.М. Білоноженко та ін.] – К.: Наук. думка, 2003. – 1104 с.
20. Ужченко В.Д. Нові лінгвістичні парадигми “концепт – фразеологізм – мовна картина світу” / В.Д.Ужченко // Східнослов’янські мови в їх історичному розвитку: збірник наукових праць. – Запоріжжя, 2006. – С. 146-151.
21. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови. Підручник / Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. – К.: Знання, 2007. – 494 с.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню стійких виразів української мови на позначення фізичного та емоційно-фізичного стану людини. Авторка доходить висновку про те, що зазначені фразеологічні одиниці є одним із найбільш вагомих сегментів української фразеологічної картини світу. Саме в таких мовних виразах найяскравіше відтворені важливі ментальні риси українців.

Ключові слова: фразеологізм, українська фразеологічна картина світу, ментальні риси.

Summary. The article deals with the study of Ukrainian set phrases denoting physical and emotional-physical state of man. The author concludes that borrowed phraseological units are among the most significant segments of Ukrainian World Model. It is in these language phrases that the most important mental features of Ukrainians are most vividly expressed.

Keywords: phraseologism, Ukrainian phraseological world model, mental features.

УДК 408. 57:8-1

ВИШНЕВСЬКА Г.Б.

ЕПІТЕТИ НА ОЗНАЧЕННЯ ДЕМОНОЛЕКСИКИ У “ЛІСОВІЙ ПІСНІ” ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Важливою ланкою гуманітарних наук, яка дає цінний матеріал для вивчення історії духовної культури народу, є українська демонологія. Її наукове дослідження як складової слов'янської міфології розпочалося з середини ХІХ століття. Студіювали демонологічне такі науковці: М. Костомаров, . Максимович, О. Потебня, М. Сумцов, О. Афанасьєв. О. Веселовський, І. Вагилевич, К. Шейковський, О. Кольберг, В. Шухевич, В. Гнатюк, А. Онищук, Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький та ін. Проте аналіз вони здійснювали переважно в етнографічному плані. Лінгвісти зацікавилися українською демонологічною лексикою значно пізніше. Предметом їхньої уваги стали походження, мотиви номінації, творення, функціонування демонологічних назв. Останнє особливо привертало увагу в художніх текстах.

Одним із яскравих зразків щодо насиченості демонолексикою є “Лісова пісня” Лесі Українки. Сама авторка говорила, що породила цей твір туга за рідним краєм, за казкою дитинства, що вводила колись її, маленьку дівчинку, у химерний світ української міфології з мавками, русалками, перелесниками. Драма-феєрія вражає не лише ідейно-тематичним спрямуванням, але й багатством образних засобів, ужитих в ній.

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених тропам, зокрема епітету (О. О. Потебня, О. М. Веселовський, І. Р. Гальперін, Р. П. Зорівчак, Ю. М. Скребнєв, О. М. Мороховський, В. А. Кухаренко, А. К. Мойсієнко, Н. В. Слухай, Т. П. Вільчинська та ін.), деякі проблеми ще не одержали належного висвітлення.

У межах нашого дослідження актуалізується насамперед зацікавлення епітетами, що характеризують демонічну лексику, а саме хтонічні лексеми “русалка” і “мавка”. Адекватне вираження когнітивної сутності епітетів дозволить точніше охарактеризувати не тільки їх тропеїчний статус, але також їх дискурсивну специфіку.

Епітет (грец. *epitheton* – прикладка) – один із основних тропів поетичного мовлення, призначений підкреслювати характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища і, потрапивши в нове семантичне поле, збагачувати це поле новим емоційним чи смисловим нюансом. Як епітети переважно вживаються прикметники, що переводять свої другорядні лексичні значення на основні, чим вони відрізняються від звичайних означень. Крім оригінальних епітетів, віднайдених автором, у художніх творах функціонують і постійні епітети або епітети літературного чи фольклорного походження. У ролі епітетів можуть виступати й інші частини мови, зокрема іменник, вживання якого посилює процес метафоризації епітета [2, 245]. Вчені розрізняють епітети, в яких слова вжиті в їх прямому значенні і епітети метафоричні, метонімічні, гіперболічні, іронічні (П. Волинський), синкретичні (О. Веселовський) [7, 250]. Словесний образ (епітет) можна розглядати як такий, що зрідні художньому образу в широкому розумінні, – “особливій формі естетичного освоєння світу” [3, 92]. Зважаючи на значеннево-функціональний характер епітета, О. Потебня вказував на подвійний зв'язок його з означуваною лексичною одиницею: а) коли епітет береться з нового спостереження над явищем і не має нічого спільного з етимологією означуваного слова; б) епітет узгоджується з уявленням (етимологічним значенням) означуваного. У другому випадку йдеться про постійний (народнопоетичний, традиційний) епітет

[7, 93]. Найістотнішою функцією епітета є функція вияву особистого емоційно-оцінювального ставлення до предмета, явища тощо. Епітет залишається виражальним засобом доти, доки він виконує цю основну свою функцію. Таким індивідуальним означенням завжди є лише метафоричний епітет. Особливо це стосується поетичної мови, де художньо-емоційна дія слова мусить бути сильнішою, ніж у прозі.

Дослідження епітетів неможливе без ґрунтовного лінгвістичного аналізу номенклатури самих демонів і всього того досить широкого шару лексики та фразеології, що з ними пов'язані. У загальнономовних словниках подано такі визначення запропонованих для аналізу лексем: “Русалка – за народними повір'ями – казкова водяна істота в образі гарної дівчини з довгими розпущеними косами й риб'ячим хвостом; водяна німфа” [6, 911], “Мавка – казкова лісова істота в образі гарної голої дівчини з довгим розпущеним волоссям; лісова німфа; рідко – те саме, що русалка; водяна німфа” [6, 583]. У міфопоетичних та етнографічних джерелах відповідно акцентують увагу на тому, що у народній уяві *русалка* – це дівчина, красуня, що знаджує хлопців, дівчат і залоскочує їх на смерть. За повір'ями, русалки – водяні божества. Їх уявляли молодими вродливими дівчатами, що живуть у кришталевих замках під водою. Слово *русалка* пов'язується із стародавнім святом на честь сонця – *русаліями*. За давніми уявленнями, у ці дні загублені душі померлих виходили із води, лісу і з поля, аби зустрітися з живими. “Як місяць зійде вночі, вони виходять на берег і співають чарівні пісні, а хто лиш зачує, підходить ближче. Тоді русалки залоскочуть його до смерті” [4, 25]. Русалки творять і добро, і зло. У деяких місцевостях русалок поділяли на ранніх, обідніх і вечірніх. За сучасними уявленнями, *русалка* – чарівниця, спокусниця, загадкова, зваблива жінка. У цій особі переплелися риси милої дівчини і згубниці, позитивного й негативного в жіночій натурі. Вона викликає почуття страху, перестороги і співчуття. У біблійних лексикографічних джерелах наголошується на належності русалок, мавок до потойбічного світу [5, 183]. Відповідно русалки живуть у лісах та на полях – скрізь, де колись ховали небіжчиків, які наклали на себе руки, й померли наглою смертю. Про русалок також говорять, що це маленькі діти, які померли нехрещеними й були до семи років потерчатами. Інші кажуть, що русалки – це дівчата-потопельниці, а в деяких місцевостях України ще й уточнюють: саме ті, хто втопився на Трійцю. Русалки – то грецькі німфи, нерейди, дріади і сирени, богині річок, озер [4, 80-81]. Нечуй-Левицький уточнює, що мавки “живуть в лісах і люблять співати, гойдаючись на березі” [4, 65].

Епітети як експресивний засіб відіграють дуже важливу роль у “Лісовій пісні”. Насамперед вони виконують кваліфікативну функцію і вживаються у номінаціях русалок. Леся Українка виводить образи русалки *водяної, лісової (Мавка), польової, гірської*: “Линьмо, линьмо в гори! Там мої сестриці, там *гірські* русалки, *вільні літавиці*, будуть танцювати коло по травиці наче блискавиці!” [8, 113].

Традиційне бачення красивої дівчини передане епітетом фольклорного походження “*мила*” (коханка) і контекстуально-авторським “*озерянка*” у такому вислові: “Збігав я гори, долини, яри, ізвори, – *милішої* коханки нема від *озерянки*. Зіб'ю всю вашу воду, таки знайду ту вроду” [8, 92].

Прикметною рисою художнього мислення Лесі Українки є прагнення до повноти вияву індивідуального образу. Особливо ефективним у цьому плані є повтор фольклорних епітетів “*лісова царівна*” і “*водяна царівна*”: “Ні, я хочу для тебе так завітчатися пишно, як *лісова царівна*” – на початку твору [8, 125] і наприкінці – в описі змученої і приземленої дівчини, що хоче повернути щасливе минуле: “То дай мені святкові шати, діду! Я буду знов як *лісова царівна*, і щастя упаде мені до ніг, благаючи моєї ласки” [8, 154]. Або: “Тую Русалку, що покохав я змалку, бо *водяній царівні* нема на світі рівні” [8, 92], “Стидайся, дочко! *Водяній царівні* танки водити з чужинцем?! Сором” [8, 95].

Зовнішній вигляд, вчинки, звичаї, характер, взаємини з людьми Мавки в драмі Лесі Українки в основному такі, які описані в українській етнографічній літературі. Авторка знайомить читачів з лісовою русалкою так: “З-за стовбура старої розщепленої верби, виходить Мавка, в *ясно-зеленій* одежі, з розпущеними чорними з *зеленим* полиском косами, розправляє руки і проводить долонею по очах” [8, 102]. Поетеса вживає два кольористичних епітети, що несуть відповідне конотативне навантаження. *Мавка* в інтерпретації Лесі Українки – образ наскрізь позитивний. Вона щира, людяна, віддана у коханні, духовно багата, прихильна до людей, здатна на самопожертву: “В серці знайшла я тее слово *чарівнеє*, що й озвірілих в люди повертає” [8, 160]. Епітет “*чарівнеє*” формує символічне значення іменника “слово”. Зародження любові Лукаша і Мавки, устами Лісовика передано за допомогою епітетів у наступному реченні: “Згадай, якою ти була в ту ніч, коли твоє кохання розцвілося була ти наче *лісова царівна* у *зорянім* вінку на *темних* косах, – тоді жадібно руки простягало до тебе щастя і несло дари” [8, 154]. Поетеса гармонійно поєднує постійний епітет “*темні*” (коси) з авторським “*зоряний*” (вінок).

Позитивна маркованість характеризує Русалку Польову. Це засвідчує фрагмент опису її зовнішності із використанням певних епітетів: “З жита раптом виринає Русалка Польова; *зелена* одіж на ній просвічує де-не-де крізь плащ *золотого* волосся, що вкриває всю її *невеличку* постать”

[8, 141]. Зворушливість образу, передану в “голосинні за колосками”, підсилено метафоричними епітетами: “Ой горенько! Косо моя! Косо моя *золотая*... Ой лишенько! Кресо моя! Кресо моя *молодая*” [8, 142], “Потім поникне краса моя *бідная*, ляже додолу сама” [8, 142].

А. Ткаченко стверджує, що “досить частим у художніх текстах є використання епітетів-характеристик” [7, 249], вживання котрих знаходимо і в поемі Лесі Українки: “На цілу довгу мить тобі я буду *вірна*, хвилину буду я *ласкава і покірна*, а зраду потоплю” [8, 92], “Вона *свавільна*, любить злузувати, але мені дарма” [8, 122], “Дурний Лукаш, що проміняв на тебе; бо то було таке *покірне, добре*, хоч до рани прикладай” [8, 166]; “Нехай його покине! Нехай до мене зрине! Виплинь же, *мила*” [8, 92], “Хвильку! Хвилиночку! Мить одну, *рідная!*” [8, 142].

Змальована за допомогою епітетів демоносила засвідчує виразну амбівалентність демонологічних образів. Для демонстрації хтонічних образів *русалки, мавки*, як і інших, письменниця звертається то до традиційних фольклорних епітетів, то до епітетів-характеристик, використовуючи їх для підсилення образності, для підтвердження позитивних конотацій, що збереглися під впливом язичницьких уявлень про нечисту силу, яка не лише шкодила, але й допомагала людині, то сама творить відповідні тропи, залишивши нам неперевершені індивідуально-авторські поетичні новотвори.

Список використаних джерел

1. Їм промовляти душа моя буде: “Лісова пісня” Лесі Українки та її інтерпретації / Упоряд. В. Агеєва. – К.: Факт, 2002. – 224 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром’як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
3. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша: Монографія. – К.: Сталь, 2006. – 304 с.
4. Нечуй – Левицький І. Світогляд українського народу. – К.: Обереги, 2003. – 144 с.
5. Релігієзнавчий словник / Ред. А. Колодний, Б. Лобовик. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
6. Словник української мови: В 11 т. / за ред. І. К. Білодіда і ін. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
7. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2003. – 448 с.
8. Українка Л. Вірші та поеми. – К.: Велес, 2008. – 296 с.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню епітетів на означення демонолексики у “Лісовій пісні” Лесі Українки. В ході аналізу виявлено як постійні, так і індивідуально-авторські епітетні структури, що засвідчують амбівалентність демонологічних образів.

Ключові слова: епітет, традиційний, авторський, демонологія.

Summary. The article deals with the topic problem of epithets in “The Forest Song” by Lesya Ukrainka. The work gives the analysis of the demonic group of lexics, discovered constant and individual-author’s composition, it certifies ambivalence demonic image.

Key words: epithet, traditional, author’s, demonology.

УДК 811.161.2

Вільчинська Т.П.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ САКРАЛЬНО-ХТОНІЧНОГО У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ Б.-І. АНТОНІЧА (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПТУ-ОБРАЗУ “РУСАЛКА”)

Релігійно-філософська лірика Б.-І. Антонича, будучи вершинним явищем української поезії ХХ ст., актуалізує багато дослідницьких проблем. Коли на початку 60-х років майже одночасно з дебютами поетів-шістдесятників на сторінках періодичних видань після майже тридцятирічного замовчування почали з’являтися перші публікації поезій Б.-І. Антонича, вони вразили не тільки читачів, але й критиків. Останніх тим, що до них важко було підступитися: той критичний інструментарій, який використовувався при аналізі тогочасних літературних фактів, тут не спрацював. Натомість як читачі були зачаровані яскравою образністю, незвичною поетичною мовою, цілісністю поетового світосприйняття і т. ін.

Значною мірою інтерес до поетичної спадщини Б.-І. Антонича зумовлений тлумаченням у ній такої наріжної категорії, як сакральне. Ключові образи поета, що відбивають структуру його релігійного світобачення, органічно виростають з архетипів колективної підсвідомості. Ці образи разом із тими, що виникли в поетичній уяві автора і були породжені або реально пережитим, або тим, що зв'язувало поета з культурним періодом, у межах якого він жив і творив, формують цілісний художній світ Антонича. Відповідно концептуалізовані в мові, вони репрезентують концептосферу релігійного сакрального. Специфіка означеної концептосфери полягає в тому, що в ній через відповідні сакральні концепти найбільшою мірою виявляють себе, причому в досить-таки розмежованому вигляді, як дохристиянські, так і християнські етнічні уявлення.

Занурюючись своїм корінням у міфологічний світ давнього народного світосприймання, мова зберегла для нас багато по-справжньому неперевершених зразків етносимволіки. Етносимволіка слова, тісно переплітаючись з етносимволікою позначуваної ним реалії, стає основою становлення особливих концептуальних мовних одиниць – етнокультурних концептів, або знаків етнокультури [3, 3]. Зауважимо, що у сучасній лінгвокогнітивістиці усталилися певні уявлення про концепти (О. Кубрякова, Р. Фрумкіна, Ю. Степанов, А. Вежбицька, В. Жайворонок, О. Селіванова, В. Кононенко та ін.). Останнім часом багато визначень набули конкретизації через акцентування саме етнічного компонента (С. Воркачов, Н. Слухай, Т. Булигіна, О. Шмельов, І. Голубовська й ін.). Так, наприклад, з'явилися визначення концепту як “одиниці колективного знання, яка має мовне вираження і позначена етнокультурною специфікою” [2, 70]. Тобто сформувалися уявлення про концепти як ментальні одиниці, що “відбивають етнічне світобачення, маркують етнічну мовну картину світу, є цеглинкою того “дому буття” (метафора М. Хайдеггера), який кожним етносом вибудовується в незорих просторах світу – космосу” [9, 10]. Саме такі концепти виступають маніфестантами сакральної мови, яскравим зразком якої є поетична спадщина Б.-І. Антонича.

Зважаючи на це, дослідження етнокультурних концептів, семантика яких має зазвичай глибинні етнокультурні нашарування, вважаємо актуальним. Здебільшого подібні концепти є константами національних культур, що завжди живляться з невичерпних народних джерел. Предметом аналізу в статті став один із таких концептів, константа української культури – концепт-образ “русалка”, матеріалом дослідження послужила поетична творчість Б.-І. Антонича, передусім вірш “Молитва за душі топільниць” [1, 188]. Незважаючи на те, що образ русалки поширений у усіх східних слов'ян, проте він, за словами Н. Слухай, “став насамперед етнічним символом української демонології” [9, 69]. Як виразник ідей, властивих національній самосвідомості, Б.-І. Антонич створює переконливий амбівалентний образ цього демоноперсонажа у книжці “Зелена євангелія”, суцільно підкореній ідеї пантеїстичного тлумачення природи. Саме ця книжка, за словами М. Новикової, “перетворить Антонича з поета талановитого, але цілком порівняного з іншими “співцями Карпат”, на унікального візіонера язичництва. Реставратора найглибших надр української, загальнослов'янської, ба навіть індоєвропейської міфосвідомості” [6, 302].

Репрезентований у поетичній спадщині Б.-І. Антонича концепт-образ “русалка” викликає всебічний інтерес у плані його номінування, семантики і конотацій, реалізації дистрибутивних і дериваційних потенцій лексем-вербалізаторів аналізованого концепту та ін.

Русалка належить до яскравих образів української, як і слов'янської, демонології. Загальномовна концептуалізація засвідчує полісемантичність і амбівалентність образу, об'єктивуючи певні стереотипи, що склалися у міфопоетичній картині світу українського етносу. У слов'янській міфології русалки кваліфікуються як “істоти, зазвичай зловісні, в яких перетворюються померлі дівчата, переважно утоплениці” [4, 390]. Відтак, русалок у міфопоетичній традиції зображають по-різному: і як богинь, що живуть у чудових кришталевих палацах, і як небезпечних істот, оберегом від яких були хрест і полин. “Русалки гарні, співучі й веселі, але разом з тим і небезпечні, шкодливі задля людей, як і вода, пишна своєю красою і живучою силою, часом робить людям багато шкоди” [5, 81]. До речі, за однією з етимологічних версій, слово *русалка* пов'язують із лексемою *русло* [10, 520]. У дохристиянських віруваннях русалка – “водяне божество в образі гарної дівчини з довгими розпущеними косами й риб'ячим хвостом; водяна німфа” [3, 512].

До загальномовних вербалізаторів відповідного концепту належать такі лексеми, як: *русалка, мавка, нявка, купалка, водяниця, лоскитниця, лоскотуха, жартівниця, болотниця* та ін. Одне із цитованих у статті джерел фіксує передусім найменування: *русалка, купалка, водяниця, лоскотуха* [4, 390]. Акцентуація уваги саме на такій інтерпретації цього демонологічного персонажа, яка помітно обмежує його характеристики, знаходить собі підтвердження і в Б.-І. Антонича. Основними номінантами, які значною мірою визначають специфіку концепту-образу “русалка”, є “*топільниці*”, “*танечниці підводні*”. Досить часто назви сигналізують про відповідне ставлення носіїв мови до демонологічного персонажа. Прикладами подібних номінацій

у досліджуваній авторській картині світу є: “любки”, “жертви”, “наші давні сестри”, “нещасливі душі”. Привертає увагу також табуїстично описова назва, до складу якої входить вказівний займенник, – “ті, що нас поїли дурманом любовним”. Зауважимо, що наявність численних найменувань якраз і пов’язана із табуванням імені, зумовленим страхом вимовити його, щоб не накликати демона [7, 52].

Зважаючи на обмеженість текстового матеріалу, номінації аналізованого концепту-образу виступають основними виразниками його семантики. У поетичній картині світу Антонича об’єктивуються передусім уявлення про дівчат-спокусниць (“любок”), які, ставши жертвами зраженого кохання, закінчують життя самогубством, перетворившись по смерті в “топільниць” – русалок. Виходячи з подібної авторської інтерпретації, в інтенціональному полі досліджуваного концепту-образу окреслюємо такі індивідуальні смисли, як-от: “ті, що асоціюються із спокусницями” (“ті, що нас поїли дурманом любовним”); “ті, що стали жертвами кохання” (“за наших жертв молимося”); “ті, що викликають співчуття” (“нещасливі душі”); “ті, що живуть у водоймах” (“танечниці підводні... дельфінів обіймають мертвими руками”); “ті, що, як і усе в цьому світі, перебувають у власті Бога – прадавнього Бога космології” (“О Ти, що стелиш море зорями і мохом, у небо не бери дівчат з цвітучих мушель, зішли найбільшу ласку – забуття усього, в коралі заміни топільниць білі душі!” [1, 188]) і, очевидно, “ті, що є виразниками найдавнішої демонології” (“наші давні сестри”). Щодо останнього імені, зауважимо про відому у слов’янській міфопоетичній традиції називати русалок, мавок, навок сестрами, наприклад у болгар [8, 352].

Аналіз семантики концепту-образу “русалка” підтверджує його амбівалентну природу, засвідчену відповідними конотаціями. З одного боку, експлікуються конотації підступності, спокусництва (“ті, що нас поїли дурманом любовним”), а з іншого – співчуття, співпереживання (“за наших жертв молимося, нещасливі душі!”). Причому, специфіку концептуалізованого демонологічного образу визначає перевага саме позитивних конотацій, лінгвальними виразниками яких у тексті є епітети: “нещасливі душі”, “білі душі”; метафоричні парафрази: “дівчата з цвітучих мушель”; порівняння: “любок міняли, мов квітчасті мушлі” та ін. мовностилістичні засоби. Позитивне ставлення до русалок об’єктивується також у номінаціях із займенниковим компонентом – “наші”: “наші жертви”, “наші давні сестри”.

Уявлення про русалок як демоносилу імплікується в тексті, завдяки символізації місяця: у міфології місяць – сонце для русалок, в Антонича – “шлюбний перстень” (“На дні слизький і мокрий місяць – шлюбний перстень” [1, 188]); сонця (“І сонце тут холодне, мов загаслий камінь” [1, 188]). Поет наголошує на зв’язку “топільниць” з язичницькими праджерелами: “Танечниці підводні, наші давні сестри, дельфінів обіймають мертвими руками” [1, 188]. Для русалок він просить “найбільшу ласку – забуття” у Бога космології.

Про когнітивну багатогранність концепту-образу “русалка”, реалізованого у поетичній мові, свідчать сполучувальні властивості його вербалізаторів, репрезентовані насамперед на рівні номінацій. Більшість найменувань представлені атрибутивними або двокомпонентними (“танечниці підводні”), або трикомпонентними (“наші давні сестри”) синтагмами. Деякі з атрибутивних словосполук містять вказівку на якусь характеристичну ознаку цього демоноперсонажа: “мертві руки”, “білі душі”. Привертає увагу в плані реалізації сполучувальних властивостей табуїстична індивідуально-авторська описова назва, побудована за типом складнопідрядного займенниково-означального речення: “ті, що нас поїли дурманом любовним”. Поєднання номінантів концепту із дієсловами засвідчує персоніфікованість відповідного демонологічного образу: “танечниці підводні дельфінів обіймають”. Об’єктивуються у досліджуваному тексті також порівняльні конструкції на зразок: “любок міняли, мов квітчасті мушлі”, у тому числі парафрастичного типу: “місяць – шлюбний перстень”.

Відсутність у творчості вербалізатора концепту-образу “русалка”, вираженого аналогічним іменником, не дозволяє простежити словотвірні особливості цього імені. Про виявлені назви можна стверджувати, що це зразки семантичної деривації.

Проведені спостереження дозволяють зробити висновок, що, незважаючи на порівняно низьку частотність реалізації досліджуваного концепту у поетичній творчості Антонича, він втілює яскравий, багатогранний образ народної демонології, який зазнав помітної авторської інтерпретації. Індивідуальні смисли в структурі концепту-образу “русалка” у мовно-концептуальній картині світу Б.-І. Антонича помітно корелюють із тими, що характеризують відповідне поняття як у слов’янській міфопоетичній традиції загалом, так і в українській етнокультурі зокрема. Аксиологічна амбівалентність, з одного боку, виявляється в уявленнях про русалку як підступну спокусницю, а з іншого – як “жертву”, “нашу давню сестру”, “нещасливу душу”. Загалом тлумачення образу русалки Б.-І. Антоничем засвідчує певну трансформацію міфопоетичних уявлень про цей демонологічний образ, підтверджуючи появу в українській літературі ХХ ст. поета з виразним індивідуальним обличчям, творця власного символічного міфосвіту.

Список використаних джерел

1. Антонич Б.-І. Велика гармонія (Модерністична поезія ХХст.) / упоряд., передм., прим. Д.В. Павличка. – К.: Веселка, 2003. – 350 с.
2. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – 2001. – №1. – С. 64-72.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
4. Мифы народов мира: энциклопедия: в 2 т. / гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Сов. энцикл., 1992. – Т. 2. – 719 с.
5. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. – 2-е вид. – К.: Обереги, 2003. – 144 с.
6. Новикова М. Міфи та місія. – К.: Дух і література, 2005. – 432 с.
7. Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. / Н.И. Толстой (отв. ред.). – М.: Международные отношения, 1999. – Т. 2. – 697 с.
8. Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. / Н.И. Толстой (отв. ред.). – М.: Международные отношения, 2004. – Т. 3. – 699 с.
9. Слухай Н.В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. – К.: Київський університет, 2005. – 167с.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд. – М.: Прогресс, 1987. – Т. 3. – 831с.

Анотація. Стаття присвячена аналізу концепту-образу “русалка” – однієї із сакральнотонічних етнокультурних величин у поезії Б.-І. Антонича. Виявлено основні концептуальні смисли та оцінку маркованість досліджуваної структури.

Ключові слова: концепт-образ, концептуальний смисл, сакральний, конотація, поетична мова.

Summary. The article deals with the analysis of “mermaid” concept-image as one of the sacral-demoniacal and ethno-cultural values in the poetry by B.-I. Antonych. The basic conceptual senses are found out and the valuation marking of the explored structure.

Key words: concept-image, conceptual sense, sacral, connotation, poetic language.

УДК 801:021.411

Вірченко Т.І.

МЕТОДИКИ АНАЛІЗУ КОНФЛІКТІВ У СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Сучасний розвиток науки і літературознавства в тому числі висуває перед теоретиками та істориками літератури низку завдань. Вони зумовлені двома факторами. По-перше, “у відповідь на очікуване запитання: “який метод є найкращим, який обрати?”” [7, 37], поки що відповіддю залишається запитання, хоча методологія дослідження є фундаментом наукового пошуку. По-друге, “література як інституція, як суспільна практика докорінно змінила свої функції та завдання”. Логічно, що формулювання цих завдань зводиться до “оновлення наукового інструментарію, коригування підходів та поглядів науковців на об’єкт дослідження” [10, 169]. Реалізувати ці завдання можна послуговуючись настановами Л. Білецького, які залишаються актуальними й нині. Так, спочатку слід “на перше місце висунути наукові ідеї та методологічні принципи українських учених, з’ясувати їх значення не лише в українській науці, але взагалі, й цим дати зрозуміти молодим ученим, що перш ніж наслідувати західноєвропейські ідеї, треба конче заглянути в нашу наукову скарбницю” [10, 101]. Крім цього, літературознавець окреслив два етапи наукової творчості вченого: “1) інтуїтивне відкриття нових обріїв у тій ділянці науки, в якій він працює, і 2) методологічного обґрунтування цих нових винайдень, щоб вони зі свого захованого стану <...> перейшли до конкретного життя, до об’єктивного існування, приступного для широких кіл учених і суспільства” [10, 102]. Дане наукове дослідження і є виконанням цього другого етапу. Для його повноцінної реалізації слід звернутися до “знань, нагромаджених, зокрема, історією мови, історією матеріальної культури, психологією тощо. Без таких знань

багато деталей твору можуть бути витлумачені спотворено, їх або зовсім не розуміють, або просто не завважають” [10, 176]. Подібні думки підтримують польські вчені Данита Уліцька, Едвард Касперський [7].

У сучасному літературознавстві відсутня чітко розроблена методика аналізу художнього конфлікту. У науці існує дві протилежні думки. З одного боку, “метод повинен пристосовуватися до явищ, які стають об’єктом дослідження і до мети, яку дослідження переслідує” [7, 30]. З іншого боку, “методологія не може передбачити ані всіх застосувань методу, ані всіх обставин, які її супроводжують. Тож вона не може категорично й безапеляційно ствердити, що якийсь метод є незамінний, придатний для всього й чинний на всі часи” [7, 30]. Перед тим як обрати одну з позицій, або спробувати знайти компроміс, варто звернутися до аксіоми, висловленої Г. Ключеком: “розробка методики конфлікту полягає в першу чергу у розробці основних понять, за допомогою яких його можна здійснювати” [4, 149]. Це друге завдання даної публікації.

Так, класична методика вивчення конфлікту зводиться, у кращому випадку, до визначення зав’язки, розвитку подій, кульмінації і розв’язки або до констатації протидіючих сил (Кіра Ломазова “Самостояння праведне й неправедне. Конфлікт у житті – конфлікт у літературі” – 1988).

А. Козлов, Р. Козлов [5], приділяючи значну роль конфлікту при аналізі драматургічного твору, зупиняють свою увагу на визначенні причин і суті протистояння (суперечності) між дійовими особами, типу і характеру конфлікту, процесу його розвитку та ідейно-естетичної сутності.

А. Обертинська визначає лише перші необхідні кроки при дослідженні конфлікту: “визначити основний предмет конфлікту, тобто за що йде боротьба” [11, 12] та “правильно визначити вихідну ситуацію – першооснову виникаючого конфлікту” [11, 30].

Свою методику аналізу художнього конфлікту пропонує С. Михида:

1. Визначити причини та життєвий матеріал, який зумовив появу (або необхідність) змалювання конфлікту.
2. Окреслити ознаки конфлікту.
3. Визначити проблематику художнього твору.
4. Охарактеризувати триєдину єдність: проблематика – характер – конфлікт.

Тут важливо показати як конфлікт вимагає діяти характер. Але науковець мислить об’єктивно, не забуваючи, що й “певні риси характеру впливають на розвиток конфлікту” [8, 82].

5. Визначити наскрізний та мікроконфлікти. Функціональне призначення “мікроконфлікту” полягає в тому, що він “служить не лише поліпшенню сценічних якостей твору, але й значно впливає на подієвий та внутрішньо-психологічний конфлікти”.

6. У кожному конфлікті визначити зав’язку, розвиток подій, кульмінацію, розв’язку.

7. Окреслити загальну систему конфліктів твору.

8. Охарактеризувати поетику конфліктів.

Суть методики Р. Гром’яка полягає в необхідності з’ясувати конфліктуючі сторони, витoki конфлікту (причини, умови, мотиви), його вимір (рівень свідомості, на якому відбувається конфлікт), визначити моделі з’ясування конфлікту і, відповідно, його ознаки. Завершуватися подібний аналіз повинен визначенням позиції письменника щодо конфлікту.

Н. Мірошникова зазначає, що при дослідженні конфліктів 20-х років ХХ століття популярним є соціологічний метод.

Л. Тарасюк визначає наступні етапи дослідження художніх конфліктів: визначення конфліктуючих пар; мети, обставин конфлікту; моделі розгортання конфліктів; їх функцій.

В. Головінчер характеризує спрощену методику вивчення конфлікту, яка полягає у виділенні головних і другорядних учасників конфлікту, а також констатації протиріч дійсності та зіставлень інтересів.

На основі думок психологів, філософів і соціологів можна також запропонувати методику аналізу конфлікту, яка підлягає адаптації і до аналізу “художнього конфлікту”.

– Окреслити ознаки, які дозволяють оцінити ситуацію як конфліктну (прояв у поведінці, протиріччя між учасниками ситуації, афективні прояви учасників ситуації).

– Визначити тип конфлікту: внутрішній чи зовнішній.

– Визначити вид внутрішнього (зовнішнього) конфлікту. Вчені виокремлюють шість видів внутрішнього конфлікту: мотиваційний (між “хочу” і “хочу”), моральний (між “хочу” і “треба”), рольовий (між “треба” і “треба”), адаптаційний (між “треба” і “можу”), нереалізований (між “хочу” і “можу”), неадекватний (між “можу” і “можу”).

– Охарактеризувати часово-просторові умови та інші обставини конфлікту.

– Визначити джерело, причини конфлікту, його об’єкт (матеріальна, соціальна або духовна цінність, до володіння або користування якою прагнуть опоненти) і предмет (“об’єктивно існуюча

або уявна проблема, що лежить в основі конфлікту. Це те протиріччя, через яке і заради розв'язання якого сторони вступають у протиборство" [1, 218]).

– Окреслити інтереси і позиції учасників конфлікту у зв'язку з головним суперечливим питанням.

– Визначити учасників конфлікту: основні учасники конфлікту (серед них назвати ініціатора), групу підтримки, інші учасники. Констатувати усвідомлення учасниками конфлікту ситуації як конфліктної.

– Оцінити першу реакцію персонажа на конфліктну ситуацію (кооперативна стратегія подолання конфлікту, шлях боротьби, відмова від участі в конфлікті).

– Охарактеризувати стратегії поведінки, що обирають учасники конфлікту (суперництво, співпраця, компроміс, уникання, пристосування).

– Визначити наявність третьої сторони і її роль у розвитку конфлікту (підвищує мотивацію, покращує комунікацію, регулює взаємодію тощо).

– Охарактеризувати стадії розвитку конфлікту:

1) поступове посилення конфлікту внаслідок зростання кількості учасників;

2) зростання кількості причин виникнення конфлікту;

3) посилення активності учасників конфлікту і підвищення їх вимог;

4) наростання емоційної напруженості;

5) радикальна зміна ставлення до конфліктної ситуації.

– Визначити ознаки конфлікту. Охарактеризувати гостроту (інтенсивність) конфлікту – низька (суперечка), середня, висока (фізичне знищення однієї зі сторін).

– Визначити форму завершення конфлікту: розв'язання, врегулювання, згасання, ліквідація, переростання в інший конфлікт.

– Визначити ознаки розв'язання конфлікту: деструктивний чи конструктивний.

– Окреслити результати конфлікту (здійснені дії учасників, наслідки для стосунків учасників тощо).

– Охарактеризувати наявність післяконфліктної ситуації.

– Оцінити поетику художнього конфлікту.

– Визначити функції конфлікту в художньому творі.

Подібна схема є робочою і потребує своєї апробації під час аналізу художніх творів. Помітним є те, що деякі аспекти мають ознаку одночасності, а тому їх побудова в лінійну схему потребує вдосконалення. Це стане завданням у подальших наукових пошуках.

Тут слід висловити ще одне застереження. Пряме застосування подібної схеми відповідатиме дескриптивному літературознавству. Р. Козлов у статті "Межі "механістичності" теорії літератури" висловлює занепокоєння наслідками нехтування законів логіки в теоретико-літературних питаннях. Літературознавець пропонує застосовувати "перехід від дескриптивного до власне наукового мислення", що не є "штучним перенесенням методів точних наук у літературознавчу царину" [6, 332]. Так, дослідником запропоновано об'єктно орієнтоване моделювання, яке передбачає "визначення системи ознак (характеристик) об'єктів та їхніх парадигм, і лише потім – керування об'єктами шляхом зміни параметру певної ознаки, що відповідає системному науковому мисленню" [6, 332].

З іншого боку, представлено декілька методик аналізу конфліктів, "одночасне застосування яких може бути доречним – тією, власне, мірою, якою вони допомагають зрозуміти філософсько-мистецьку своєрідність певного явища, конкретного тексту, всієї спадщини письменника, цілого літературного напрямку" [10, 94].

Список використаних джерел

1. Анцупов А., Шипилов А. Конфликтология: Учебник для вузов. 3-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 496 с.
2. Головинчер В. Драма есть действие // Література – Театр – Суспільство. – Т. 2. – Херсон, 2007. – С. 24-29.
3. Гром'як Р. Своєрідність конфлікту в художньому світі Тараса Шевченка // Наукові записки. Серія: Літературознавство. – Вип. XV. – Тернопіль, 2004. – С. 3-13.
4. Ключок Г. У світлі вічних критеріїв (Про систему критеріїв оцінки літературного твору). – К.: Дніпро, 1989. – 222 с.
5. Козлов А., Козлов Р. Азбука літературознавства: навч.-метод. посіб. – Кривий Ріг, 2001. – 200 с.
6. Козлов Р. Межі "механістичності" теорії літератури // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць. – Вип. 22. – Ч. 1. – К.: Акцент, 2005. – С. 329-333.
7. Література. Теорія. Методологія / Пер. з польської С. Яковенка; Упорядкув. і наук. ред. Д. Уліцької. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 543 с.

8. Михида С. Слідами його експериментів: Змістові домінанти та поетика конфлікту в драматургії Володимира Винниченка. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2002. – 192 с.
9. Мірошникова Н. Найуживаніші літературознавчі методи аналізу художнього твору. Стисла характеристика // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – №6. – С. 11-13.
10. Нова історія української літератури (теоретико-методологічні аспекти): Зб. – К.: Фенікс, 2005. – 260 с.
11. Обертинська А. Основи теорії драми та сценарної майстерності: навч. посібник. – К., 2002. – 132 с.
12. Тарасюк Л. Конфлікт із самістю в романі Фр. Моріака “Місця за рангом” // Вісник Львівського університету. – Серія філол., 2004. – Вип. 33. – Ч. 1. – С. 259-264.

Анотація. У статті проаналізовані існуючі методики аналізу конфліктів у сучасних гуманітарних науках. Визначаючи перспективи для подальших досліджень у цьому напрямку, запропоновано знайти компроміс у створенні єдиної методики, яка узагальнювала б досвід попередників і відповідала б вимогам об'єктивно орієнтованого моделювання.

Ключові слова: художній конфлікт, моделювання, метод дослідження.

Summary. The article reviewed existing methods of analysis of conflicts in the modern humanities. Determining the prospects for further research in this direction was suggested to find a compromise in the creation of a unified methodology, which would experience uzahalnyuvala predecessors and meet the requirements of objective-oriented modeling.

Key words: artistic conflict, modelization, method of research.

УДК 811.161.2'373'8: 821.161.2

Власюк В.В.

МОВНІ ЗАСОБИ ЗАПАХОВОЇ КАРТИНИ СУЧАСНОГО МІСТА І СЕЛА У НОВІТНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

Мова залишається всеосяжним засобом втілення надбань пізнавальної, науково-художньої діяльності людини, народу. З одного боку, письменник розбудовує національну мову, виявляє її приховані здатності, і його словник з авторськими “прирощеннями” смислу ніби протистоїть понятійному значенню багатьох загальноживаних слів і словосполучень, з другого – видобуваються ці “прирощення” з тієї мови, якою пише письменник. Свіжість, нетрафарентність використання мовних засобів у майстра слова завжди поєднується з глибиною проникнення в загальні потенції мови [5, 17]. Здається, що мова виробила надзвичайно мало засобів для віддзеркалення світу запахових відчуттів людини, проте письменники віднаходять в її глибинах необмежені можливості для змалювання вражень та уявлень, які формуються у свідомості як окремого індивіда, так і народу загалом. “Слова з семою “запах” беруть участь не лише в процесі мовного кодування ситуацій ольфакторного сприймання, але й виступають культурно значущими орієнтирами, що сприяють пізнанню навколишньої дійсності” [4, 15].

Метою статті є виявлення ольфакторних образів, що визначають специфіку сприймання сучасною людиною міста та села. Увага акцентується на мовних конструкціях з семою “запах”, які відбивають процеси урбанізації.

Запахи для людини втратили свої первинні функції – орієнтацію в просторі та продовження роду. “Люди вилучають із запаху лише невеличку частину тієї інформації, яка доступна тваринам” [1, 54], але їм притаманна асоціативність мислення, здатність поєднувати речі різного походження, уміння творити абсолютно нові образи.

Природі відомо мільйони запахів, що виділяються рослинами, тваринами, людьми, хімічними елементами тощо, але є ще більше запахів, що існують тільки у свідомості людей та акумулюють у собі складні поняття та слова-символи. Так створюється ольфакторна картина світу.

Одоративні характеристики та номінації часто приписуються таким абстрактним поняттям, як любов, ненависть, дитинство, Батьківщина. О. Левінсон виділяє так звані “великі” й “малі”

запахи. До “великих” запахів він зараховує запахи рідної домівки, малої Батьківщини та країни загалом. “Ці запахи служать в літературі (і в житті!) для того, щоб, по-перше, показати місце і час дії, а, по-друге, соціально прив’язати героя” [3, 17].

Для української культури традиційним є образ села, яке за словами В. Кононенка, заслуговує в українців високої оцінки. У Т. Шевченка, наприклад, воно милує око, притягує до себе красою хаток і вишневих садків [2, 62]. Розлогі описи села подибуємо і в інших українських класиків. Прозаїки ХХІ століття менше звертаються до тематики села, зокрема сучасного. Новітня людина майже не асоціює свого існування з краєвидами та запахами сучасного села, що є результатом процесів урбанізації. Одоративні описи стосуються подій минулих часів: “Від села цього ще пахло свіжоструганими дошками і димом, який дають ще невипалені печі, обсушуючи ще не просохлі дерев’яні стіни в хатах, а також запахи їжі, готованої переважно на подвір’ях у літніх печах. Запах свіжого хліба, коров’ячого і кінського гною, запах курей і собак” (Ю. Покальчук); “Зненацька почув голоси, хрускіт гілки під чиеюсь ногою, заговорили діти, забрянчали при колодязях відра, дівчата в довгих спідницях і квітчастих хустках клали на плечі гнуті жовті коромисла, чийсь руки різали хліб грубими пухкими скибами, пахло димом, доброю стравою, пересохлим сіном...” (Н. Бічужа).

Тут спостерігаємо нанизання запахів тваринного та рослинного походження, що є традиційним для українського етносу. Ольфакторна картина села є не лише способом повнішого змалювання мегаобразу, а й одним із засобів стилізації під народний епос. “Мовні компоненти національно-культурної орієнтації невід’ємні від контекстів, у яких відбивається світ українства; більше того, часто-густо ці елементи визначають характер словесного оточення, стають ключовим, стрижневим складовим художніх творів [2, 41].

Підтвердженням думки В. Кононенка про те, що українці позитивно ставляться до села, є той факт, що описи сільської хати з її традиційними запахами, викликають, здебільшого, позитивні емоції: “Хата розтанула, як грудка цукру в молоці. Я могла б ніколи не дізнатися, що вона – існує. Із запахом сушених фруктів, смаком кукурудзяної каші – токана, із цією бабусею – суворою та самотньою” (І. Роздобудько); “В хаті було темно, холодно і пахло м’яткою. Але Соломійці там сподобалося” (Т. Зарівна).

Природні запахи хат часто не відзначаються гедоністичним спрямуванням, але і не викликають відрази, як це можна побачити при описі міських квартир: “У комірчині, куди увійшов Андрій, пахло поточеним шашелем деревом і квашеною капустою” (М. Дзюба); “Він опинився біля дверей. Побачив те, що колись звалося клямкою ... і двері відчиняються, і ти вже в темних снігах, де пахне глиною і мишаками, а тоді ще одні двері іще одна клямка, і ти нарешті в хаті, де все, як було сто і двісті років тому” (П. Загребельний).

Повернення до свого коріння, до села, здатне зцілювати сучасну людину, навіювати приємні спогади з дитинства або ж відновлювати генетичну пам’ять: “На веранді духмяно пахли сухі трави, на розстелених старих газетах лежали горіхи, зі стіни звисали низки грибів. Я всотувала звуки й запахи, мов губка. Вони були новими, незвичайними, цілющими, як ліки” (І. Роздобудько); “Усе, про що я міг би згадати, залишилося по той бік життя і схоже на останні кадри з фільму Тарковського “Соляріс”: будинок у саду посередині стуманілого океану, батько, який підрізує гілля дерев, пес Салтан, солодкий дим над мідною мискою, у якій вариться вишневе варення...” (І. Роздобудько).

Переходом між ольфакторною картиною села та міста є опис околиць великих мегаполісів, які вже відчули на собі вплив цивілізації, проте ще зберігають природні запахи трав, дерев, тварин. Часто це поєднання є доволі гармонійним: “Вуличка вибігала з міста; пахло травами, які не розрізнити й не назвати. Вітер покірним псом лягав спочити в тих пахощах, а потім знову зривався, немов намірився когось наздогнати” (Н. Бічужа); “Галя любила Хуторівку – по асфальтових пішохідних доріжках її пагорбів, у хмарках квіткових та трав’яних пахощах крокувати було особливо легко” (Г. Вдовиченко).

Помічаємо доволі складні стосунки сучасної людини з містом. З одного боку, – це природне середовище її існування, її мала Батьківщина, а з іншого – відчувається певний дискомфорт через сусідство великої кількості людей, машин, “агресивність” чужих запахів. Міські запахи можна класифікувати так:

- рослинні запахи, аромати їжі та напоїв;
- людські запахи (піт, сеча, парфуми тощо);
- запахи міських квартир (власних та винайманих);
- запахи під’їздів, вулиць, кварталів;
- запахи громадського транспорту (метро, тролейбуси, трамваї, автобуси, потяги);
- запахи закладів громадського харчування, адміністративних установ, магазинів тощо.

В одоративній складовій урбанізованої культури виокремлюємо рослинний компонент, який виявляється рідше (у порівнянні з сільською культурою). Міста переважно асоціюються з

ароматами акацій, каштанів, лип: *“Вулиця зустріла різким запахом мокрого асфальту та мокрою молодого липового листя. Щойно пройшла злива”* (Г. Вдовиченко); *Бузкові сутінки насунулися з-за гір, сонце швидко пірнуло за горизонт і на містечко попливли потоки неймовірних пахоців, які вдень були зовсім не відчутні. Аромат нічних фіалок змішувався з іншим – соковитим запахом, який йшов від мангалів та величезних казанів з пловом”* (І. Роздобудько); *“А вони прогуляли просто так, тільки тому, що розквітли каштани, заповнивши вулицю нестерпним ароматом і весняне хмільне вино бурлило у їхніх жилах”* (Г. Вдовиченко); *“Краще б мені ніколи не бути в Парижі! Я бачу його – і не можу доторкнутися, я дихаю і захлинаюся смородом, що тхне від тих десятих в штатському, незважаючи на божевільний запах акацій, парфумів та аромату, що випливає з кондитерських (І. Роздобудько); “- Довго думаєте побути у нашому місті? – доносилося до Шукіса, коли він дивився услід Шурі, що разом з його приятелем віддалялася углиб парку, де весняним ароматом бував непроглядний бузок”* (О. Жовна).

Невід’ємним компонентом запахової картини сучасного міста у творах майже всіх сучасних письменників є аромат кави. Ще на початку ХХ століття лише декілька європейських столиць асоціювалися з цим запахом, але зараз традиція вживання цього напою настільки поширилася в сучасному суспільстві, що стала типовим явищем: *“Південне містечко зустріло ароматом кави та меду, криком чайок, різнобарв’ям та гамором ринку. Але головнішим, зрозуміло, було море!”*; *“Після дев’ятої вечора вулиці ще більше пахнуть кавою, до її аромату домішується запах акацій, від якого голова йде обертом (І. Роздобудько).*

Запахи квартири – це запах рідної домівки, за умови, що квартира є власною. Квартири, які доводиться винаймати, сприймаються часто з негативним підтекстом. У людини, яка проживає в таких квартирах, немає відчуття перебування вдома. На запаховому рівні повсякчас відчувається нашарування чужих ароматів, що людина не завжди позитивно сприймає: *“Мене нудило від неї, від високих похмурих кімнат, у яких ніколи не бувало сонця, від затхлого повітря, старого одягу, запаху цвілі, нафталіну і ще чогось такого, що буває лише в старому домі зі старою власницею”* (О. Жовна); *Перед внутрішнім зором знай прокручувало моє “кіно”. І двері вхідні, що ніяк чомусь не хотіли відчинятися. І чужий запах, який одразу ж почула в коридорі: різкі парфуми, – з викликом і загрозою”* (Л. Таран).

О. Левінсон на основі психологічного експерименту робить висновки про розмежування запахів чужого та власного дому. В інтерв’ю більшість респондентів відповіли, що знають запах власного дому, хоча відчувають його тільки після тривалої відсутності в ньому. В утворенні запаху дому беруть участь багато факторів. Це запах матеріалів (дерево), фарб (підлога, стіни), тканин (одяг, штори), різноманітні речовини, що зберігаються в квартирі, запах газу, хлору тощо. В чужому домі відчувається запах туалету, улюбленої кішки-собаки, тютюну, їжі, яку вони готують, яку їдять, зберігають та викидають. За запахом не важко визначити статус сім’ї. Інколи навіть можна безпомилково з’ясувати національність господарів. А якщо докласти зусиль, то – кількість і вік мешканців, їх смаки в їжі, звичаї щодо догляду за собою, достаток та особливості взаємин. Усе це віддзеркалюється в запахові дому [3, 11].

Аналізуючи запахи можна зрозуміти: людина відчуває себе вдома щасливою, чи ні. Навіть запах звичайної їжі викликає абсолютно протилежні емоції, які залежать від внутрішнього стану особи: *“Але ти ненавидиш своє помешкання, воно викликає в тебе дивне бажання деінде народитися вдруге, щоб ніколи не чути цього смороду порожньої равликової хати, не бачити цих рожевих стін у крапинку, не торкатися до залізних клямок і до білої ковдри...”* (Т. Малярчук); *“Допоки з кухні пахло голубцями, тушеною капустою і холодцем, вона розпустила косу і крутилася біля дзеркала, котре було прибите зависоко і змушувало ставати на дідів коротенький стільчик”* (Т. Зарівна); *“В кухні смердить печеними курячими крильцями. Я все думаю, що так, напевно, пахнуть обрізані крила ангелів”* (Т. Малярчук).

Негативну гедоністичну оцінку більшість городян дають під’їздам, у кращому разі, – вона є нейтральною, наприклад, асоціюється із запахом дерева, але не зустрічаємо прикладів, коли під’їзд сприймається як частина власного дому-фортеці: *“За нашими дверима – прольот сходової клітки, що пахне гнилою капустою, котячою сечею і старістю вбогих бабусь, котрі цілі дні проводять у черзі за молоком і мороженою рибою, а ввечері рано гасять світло і незримо дивляться в стелю, наче вже вмерли”* (Г. Пагутяк); *“Квартира трохи холодна, з виглядом на новобудови, сусіди – шизофреніки, але дурниця, вони про нас думають те саме. На коридорах тхне сечею і невмитістю, біля під’їзду дурні діти виривають з корівням посаджені нами чорнобривці”* (Т. Малярчук); *“Потім ті, хто побачив справжню Західну Європу, могли порівняти справжні західні містечка з пошарпаним підгнилим Львовом і вічним запахом дерева у львівських під’їздах і арках, які львів’яни іменують вкрай незвичним для киян словом “брама”* (С. Кононенко).

Невід’ємною частиною урбаністичної культури є кав’ярні, ресторани тощо. Через призму запахів можна передати статус закладу громадського харчування, ставлення людини до нього.

Вишукані ресторани та затишні кафе переважно асоціюються з вишуканими запахами смачної кухні, дорогих напоїв, міцної кави тощо: *“... А тут ціла вулиця, на якій ресторани щільно туляться один до одного. І тут багато різних запахів. А на запахи я реаую, як мисливський пес”* (І. Роздобудько). Але якщо людині доводиться потрапляти в середовище, нетипове для її внутрішнього світу, вона починає відчувати дискомфорт, місто “давить” на неї чужими запахами: *“Це був жах не менший від попереднього, сидіти в цій мерехтливій ямі, в цьому пересмаженому м'ясиві запахів, серед невідомих йому людей, слухати, як вони слідом за магнітофоном незграбним хором тягнуть “а я нашол другу” – і нічого не бачити* (Ю. Андрухович); *“Найближчим часом ми втечемо з цього міста... Як по правді, то і нема, що серйозно покидати, крім нудьги, насадженої відповідальності і смердючих забігайлівок, де ми неодноразово пробували сховатися”* (Т. Мальярчук); *І під час деяких рухів чи під час розмови від обох неслися ще якісь запахи, а саме те асорті ароматів, що панує у прокуреному пивному погребі...”* (О. Жовна).

Особливе місце в ольфакторній картині сучасного міста, а до того ж мегаполісу, відіграє громадський транспорт, де поєднуються сотні людських запахів, ароматів їжі, напоїв, бензину, газів тощо: *“Переповнений сподіваннями спраглий перон, що зібрався було вдихнути вологу, лише якось невпевнено, нервово зітхнув, і від цього над парким асфальтом підвівся і застиг запах розлитого пива, липкого лимонадного кіоску і брудних запиленних вагонів з туалетами, не зачиненими п'яними провідниками. Від'їжджаючи та провожаючи вдихали той запах і обличчя їхні були сонні і бридливі”* (О. Жовна); *“... Поки триває заколисуючий перестук вагонних коліс, ти ще готовий приймати правила гри і витримувати цей обмежений простір, вимушене сусідство незнайомих людей, нові запахи та інфернальне світло, але варто потягові затриматися на опівнічному полустанку, як пекельна тиша, розріджена похрюпуванням із верхньої полиці та дитячим скигленням в сусідньому купе, змусять тебе зірватися на ноги...”* (Іздрік).

Місто приховує у собі мільйони різних запахів, приємних та неприємних, інтенсивних та ледь чутних, таких, що легко розрізнити з-поміж інших та незрозумілих. Запах ліків ми асоціюємо з лікарнями, сірку пов'язуємо з промисловістю тощо. Своє одоративне обличчя мають практично всі установи, організації, заводи, фабрики, школи, дитячі садки, притулки – все те, де щодня доводиться бувати сотням людей: *“Десь у вбогому притулку з вицвілими стінами і витертим лінолеумом, у запаху цвілі доживає віку людина, відчужена від природи, яка є нашим лікарем і нашою матір'ю”* (Т. Пагутяк); *“Артур уявив собі райцентрівську лазню з облупленим кахлем.. (чого лише вартувала ця суміш запахів – дусту, господарського і дьогтевого мила) – а там і метушливу зграю роздягнутих відьом...”* (Ю. Андрухович). Різноманітні запахи панують на ринках: *“Вітер знову повернувся, мабуть, він гайнув був щойно на старий тбіліський базар, бо сплуталися, перемішалися усі запахи, зникла духмяна чистота вільних гірських трав, і ніздрі забивав спогад про зелену шкоринку не визрілого ще мандарину, про гарячу міцну каву й траву кіндзи й барбарису, а також про великі зубці квашеного часнику, й гостроту пікемалі і солодкий смак дині та винограду”* (Н. Бічужа); *“Ніс відразу ж уловлює особливий запах: так пахне в зоопарку, а ще у м'ясних рядах базару літньої днини”* (І. Роздобудько).

Отже, в мові сучасної української літератури віддзеркалена запахова картина міста та села, Запахи людей, тварин, рослин, хімічних речовин творять єдиний ольфакторний образ великого міста, де людина не завжди комфортно себе почуває. Через вплив урбаністичної культури, значно зменшилася кількість звернень сучасних письменників до толь факторної складової села.

Список використаних джерел

1. Захарьин Д. Ольфакторная коммуникация в контексте русской истории / Д.Захарьин // Культурные практики в идеологической перспективе. Россия, XVIII – начало XX века. – Вып. 3 (11). – М. : ОГИ, 1999. С. 54-70.
2. Кононенко В. Рідне слово : [підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів] / Віталій Кононенко. – К.: Богдана, 2001 – 303 с.
3. Левинсон А. Повсюду чем-то пахнет / А.Левинсон // Ароматы и запахи в культуре. – Книга 2. – М. : Новое литературное обозрение, 2003. – С. 7-40.
4. Павлова Н.С. Лексика с семей “запах” в языке, речи и тексте : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Н.С. Павлова. – Екатеринбург, 2006. – 19 с.
5. Сологуб Н.М. Мовний світ Олесея Гончара / Надія Миколаївна Сологуб. – К.: Наукова думка, 1991 – 138 с.

Анотація. Проаналізовано мовні конструкції, які використовуються для позначення таких складних абстрактних понять, як запах міста, села. Увагу акцентовано на запах рідної

домівки, що подається через призму внутрішнього світу людини. Фактичним матеріалом для аналізу слугували твори сучасної української прози.

Ключові слова: ольфакторний образ, сема “запах”, запахова картина, урбаністична культура.

Summary. Linguistic constructions which are used for denotation of such difficult abstract concepts are analysed, as a smell of city, village. Attention is accented on the smell of paternal house which is given through the prism of the internal world of man. Actual material works of modern Ukrainian prose served as for an analysis.

Keywords: smell appearance, sema “smell”, smell picture, urbanism culture.

УДК 821.161.1+821.162.1].091

Волковинська І.Т.

ПОРІВНЯЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АРХІТЕКТОНІКИ П'ЕС М. ГОГОЛЯ ТА Ю. СЛОВАЦЬКОГО

Творча спадщина М. Гоголя (1809–1852) та Ю. Словацького (1809–1849) має потенційні можливості стати привабливим об'єктом синхронного аналізу. Так само, як це сталося з вивченням постатей А. Міцкевича (1798–1855) та О. Пушкіна (1799–1837). Доцільність проведення синхронного аналізу авторських особистостей М. Гоголя та Ю. Словацького, їхніх творів посилюється типологічно схожими фактами життя та творчості цих письменників. Зрозуміло, “що на часткових збігах не годиться будувати ширші узагальнення” [3, 563], тому звернемо увагу на деякі факти зближення постатей М. Гоголя та Ю. Словацького в історично-часовому та типологічному аспектах, що й може стати відправним пунктом деталізованого синхронного аналізу.

Початок життєвого шляху М. Гоголя та Ю. Словацького пов'язаний з Україною. Обидва письменники народилися на українських теренах (один на Полтавщині, другий – на Волині). Обидва – вихідці з інтелігентних сімей, в яких панувала духовно-творча атмосфера. Обидва навчалися в престижних навчальних закладах: М. Гоголь – в Ніжинському лицей, Ю. Словацький – у гімназії та університеті в м. Вільно. Обидва розпочинали творчий шлях здобутками, які за тематикою та поетикою є пов'язаними з українською культурною традицією. Читацький успіх М. Гоголя забезпечила збірка “Вечори на хуторі біля Диканьки” (1831-1832), “перший відомий дослідникам твір, який Словацький призначив до друку, – “Українська думка”. Найбільш зріла поезія віленсько-кременецького періоду, написана в 1826 році, “Українська думка” побудована на українському матеріалі” [6, 13].

Наведені факти допомагають переконатись в тому, що “в явищах, які зіставляються, проглядається подібність засад, системність, що відбивається в ідейно-художніх *структурах*. У такому разі типологічний підхід не тільки обґрунтований, але й доконечний” [3, 563]. Умотивованість порівняльно-типологічного аналізу результатів літературно-творчої діяльності М. Гоголя та Ю. Словацького особливо посилюється в жанрологічному аспекті.

У творчій спадщині М. Гоголя та Ю. Словацького вагоме місце займають драматичні твори, оскільки обидва письменники покладали значні надії на те, що літературно-драматургічними засобами можна буде ефективніше впливати на соціум, спонукати людство до морального відродження. Асоціативно доречним в цьому випадку є слова Є. Замятіна про Ф. Сологуба: “З нього розпочинається нова глава в російській прозі” [5, 259]. Так само можемо проголосити тези: з М. Гоголя розпочинається нова глава в російській драматургії, а з Ю. Словацького розпочинається нова глава в польській драматургії.

Успішне вивчення драматургії М. Гоголя та Ю. Словацького, плідне розуміння художніх таємниць їхніх п'ес є можливими лише завдяки аналізу поетики та різноманітних проявів беззастережних взаємозв'язків між архітектонікою творів та внутрішньою організацією художньої реальності в них.

Передусім архітектонічні особливості виявляються у впорядкуванні частин твору, що позначають особливості розгортання стрижневої дії. Класицистична практика відстоювала необхідність чіткої симетрії, у відповідності до якої “два перших і два останніх акти

розташовуються навколо центрального третього” [2, 42]. Тяжіння до симетрії в розташуванні частин драми є проявом тектоніки.

З точки зору художньої довершеності та ідейної вагомості п'єси М. Гоголя “Ревізор” (1836) та Ю. Словацького “Фантазій” (1845) варто визнати центральними серед драматичних здобутків цих авторів. Порівняльно-типологічний аналіз архітектонічних особливостей названих творів дозволить з'ясувати подібності та відмінності в організації художньої реальності, в сприйнятті тих чи інших надбань драматургічного мистецтва.

“Ревізор” складається з п'яти дій, “Фантазій” – з п'яти актів. П'ятикомпонентний склад творів М. Гоголя та Ю. Словацького дозволяє забезпечити симетрію в сюжетному розвитку та напрузі, в подієво-змістовному наповненні дій та актів. Це також є свідченням тектонічної генези архітектонічних особливостей п'єс М. Гоголя та Ю. Словацького. Загальні схеми розгортання основної сюжетної дії є тектонічними за своєю природою, також типологічно наближають між собою названі п'єси.

В першій частині тектонічної драми традиційно визначалася експозиція п'єси, відбувалася попередня розстановка дійових осіб, визначалися час та топос подій. У першій дії “Ревізора” і в першому акті “Фантазія” дійсно відбувається розміщення персонажів, визначається потенційний конфлікт та його головні учасники, в загальних рисах окреслюються просторово-часові координати, в яких буде точитися дія.

В архітектоніці драми, що має тектонічну форму, друга частина містить замішання (сум'яття). У другій дії “Ревізора” яви, що змінюю одна одну, розгортаються в невеличкій готельній кімнатці, де й відбувається знайомство Городничого з Хлестаковим. Головні герої по закінченні другої дії залишаються зніжковілими: при зовнішньому позитивному вирішенні ситуації (“*Любезнейший, ты перенеси всё ко мне, к городничему, тебе всякой покажет. Прошу покорнейше!*” [4, 39]) абсолютно не з'ясованими для персонажів є мотиви вчинків, обставини того, що відбувається, також не до кінця зрозумілі обом головним героям (“*Городничий. ... Только бы мне узнать, что он такое и в какой мере нужно его опасаться*” [4, 38]).

Другий акт “Фантазія” закінчується локалізованим сюжетним фіналом: Ян повертає перстень ксьондзу Лозі, звільняючи Діану від зобов'язань до одруження, які вона взяла на себе ще у далекій Сибірі за декілька років до основних подій, що замальовуються в п'єсі. Схвалення вчинку Яна, яке вкладається у вуста ксьондза (“*Dobrze... wypełniasz obowiazek święty*” [10, 407]), виявляється риторичним і поверхневим. І вже зовсім неприродно звучать прощальні слова Яна: “*Bądź zdrow, staruszkule! – Dobrzy w Polsce ludzie!*” [10, 407]. Схожі фрази можуть бути виправдані зніжковілістю персонажа, що робить в імпульсивному пориві вчинок, повне усвідомлення наслідків якого приходить поступово, тільки тоді, коли повернути те, що відбулося, вже неможливо.

Відповідно до установ тектонічної драми її третя частина повинна репрезентувати удавану розв'язку. У “Ревізорі” ця частина максимально симетрична першій: події розгортаються в кімнаті, що є вже знайомою за першою дією. Анна Андріївна та Марія Антонівна так само чекають звісток про ревізора, їхню цікавість задовольняє Добчинський. Осип свідчить, що його господар “*Генерал, да только с другой стороны*” [4, 44]. Однак справжня личина Хлестакова не викривається. Городничий у власних міркуваннях зупиняється буквально за крок до висновку, який міг би викрити приїжджого гостя: “*Чудно всё завелось теперь на свете: хоть бы народ-то уж был видный, а то худенькой, тоненькой – как его узнаешь, кто он? Еще военный всё-таки кажет из себя, а как наденет фракшишку – ну, точно муха с подрезанными крыльями. А ведь долго крепился давеча в трактире. Заламливал такие аллегории и екивоки, что, кажись, век бы не добился толку. А вот наконец и подался. Да еще наговорил больше, чем нужно. Видно, что человек молодой*” [4, 53]. Так само й міські чиновники, що повірили в міф про петербурзьку сановну особу, не дослухаються голосу здорового глузду та відганяють від себе усілякі сумніви.

В п'єсі “Фантазій” розташування третьої частини, як і в “Ревізорі2”, є симетричним першому: “*Salon jak w akcie pierwszym*” [10, 408]. Як і перший акт “Фантазія”, третій починається з діалогу між Фантазієм і Жечніцьким. Одночасно в третьому акті міститься удавана розв'язка (незважаючи на підписання інтерцизи, перспективи майбутнього весілля Фантазія і Діани насправді стають примарними) і зроблено відчутний крок до остаточного визначення нової фази в розвитку конфлікту: “*... Mnie samą wzgarda i ohyda / Bierze, gdy widzę, że takie gadziny / Rozsądkiem przeciw egzaltacji świszczą / A jakież tu w tym domu były czyny / Ludzi, co sercem i rozumem błyszczą? / Przedać córkę... mnie, natrętną mare, / Chcieli oddalić – jak? – afrontowaną, / Tak że mi chyba wziąć habity szare / I za klasztorną trzeba było ścianą / Przeżyć ostatek... Precz, serca sprzedajne! / Za was rumienię się jak roza sromu!*” [10, 434]. Водночас слова Ідалії про далеку подорож сприймаються як відмова від її претензій на Фантазія. Протистояння персонажів переноситься з зовнішньо-подієвої сфери до внутрішньо-психологічної.

Четверта частина тектонічної драми повинна бути симетрична другій – дійові особи втягуються в ситуації, що криють нові збентеження. Саме це і відбувається в четвертій дії “Ревізора”, коли міські чиновники, які вже налякані хвастощами Хлестакова, приводяться в чергове зникання: “Артемий Филипович. *Воля ваша, Аммос Федорович, нам нужно бы кое-что предпринять.* Аммос Федорович. *А что именно?* Артемий Филипович. *Ну известно, что.* Аммос Федорович. *Подсунуть?* Артемий Филипович. *Ну да, хоть и подсунуть.* Аммос Федорович. *Опасно, чорт возьми, раскричится: государственный человек. А разве в виде приношения со стороны дворянства на какой-нибудь памятник?”* [4, 57]. Фінал четвертої дії “Ревізора” стає дзеркально-протилежним завершенню другої дії: епізод із запрошенням переселитися в будинок Городничого змінює сцена виїзду з нього Хлестакова. Суперечності, що отримували удаване вирішення, породжують нові суперечності, що, в свою чергу, спричиняє стрімке наближення до сюжетного завершення.

У четвертому акті п’єси “Фантазій” дія переноситься з маєтку Респектів у маєток Ідалії. Однак фінал цього акту певним чином перегукується з останніми сценами другого акту. Різниця лише в тому, що Ян говорить про своє рішення покинути рідний край і повернутись у вигнання до Сибіру не ксьондзу Лозі, а Майору: *„Jeżdmy, jeżdmy z tej krainy, / Która mi we snach była szczęścia rajem, / Matka! – a teraz jest... taką macochą!”* [10, 458]. Та благородні пориви Яна не знаходять адекватного втілення в сценічній дії.

П’ята частина тектонічної драми незмінно вимагала остаточної розв’язки-катастрофи. Чітко визначене М. Гоголем “ява остання” закінчується фразою нового персонажа, яка повертає нас до першої дії: “Жандарм. *Приехавший по именному повелению из Петербурга чиновник требует вас сей же час к себе. Он остановился в гостиннице*” [4, 95]. Принцип повернення реалізується у відсиланні до зав’язки комедії, а також у позначенні того самого місця, де було виявлено удаваного ревізора. Ця частина фрази виділена М. Гоголем за допомогою парцеляції, що підсилює її інтонаційну експресію.

Здавалося б, коло дії замкнулося, усі її елементи симетричні, тектонічна природа архітектоники “Ревізора” не викликає сумнівів. Однак після останніх проголошених слів та після авторської ремарки (“*Произнесенные слова поражают, как громом, всех. Звук изумления единодушно излетает из дамских уст; вся группа, вдруг переменивши положение, остается в окаменении*” [4, 95]) М. Гоголь досить ретельно виписує ще й німу сцену. Тим самим підвищується роль невисловленого, незображеного плану. Суцце стає явним у явищі, але пошуки сутності того, що відбувається, дуже примхливі, багатоступеневі, заплутані. Німу сцену можна розглядати як прояв атектонічної форми: фінал є відкритим у символіко-містичний план. У діяльні пошуки істинного втягується реципієнт.

При цьому судження В. Белінського – “У “Ревізорі” немає сцен кращих, тому що немає гірших, але усі чудові, як необхідні частини, що художньо-утворюючі собою єдине ціле, округлене внутрішнім змістом, а не зовнішньою формою, і тому представляє собою особливий і замкнутий у самому собі світ” [1, 165] – залишається вірним лише частково. Саме активність внутрішньої форми розмикає архітектонічну замкненість “Ревізора”.

Ю. Словацький сцени п’ятого акту розгортає в гранично романтизованому топосі – на цвинтарі, що містить алюзію на остаточно розв’язку. Саме це й відбувається. Але вона стає катастрофічною тільки для частини персонажів (Фантазій втрачає перспективу одруження, Майор помирає). Навпаки, Ян несподівано отримує у спадок півмільйона, необхідні для одруження, тобто для щастя Яна і Діани нібито не має зовнішніх перешкод; Респекти (гіпотетично) отримують жадані півмільйона, при цьому «зберігають обличчя». Оригінальне передсмертне благословення Майора *"Ha! ot i z Janem moim moja Dania / Na wieki!... Więcej nie mogę!... W pigułce / Tej pistoletnej sto ognistych mieczy... / Dania – Jan – Dania – poszukaj w szkatułce... / Chce się do niebios już... [Umiera]"* [10, 476-477] не може сприйматися як вичерпна відповідь на всі питання, можливим залишається потенційне продовження конфлікту. У п’єсі Ю. Словацького, так само як і в “Ревізорі”, фінал стає атектонічним елементом. Однак досягається це іншими художніми засобами та прийомами.

Фактично М. Гоголю та Ю. Словацькому вдалося дуже органічно поєднати елементи тектоніки й атектоніки з метою підвищення художньої дієвості твору. М. Гоголь виробив універсальну “сучасну форму єдності дії, чи навіть більше, ніж дії, – єдності ситуації, за якої інтереси й прагнення всіх героїв від початку до кінця визначалися однією подією...” [7, 184]. Це положення є цілком прийнятним і для п’єси Ю. Словацького.

Єдність ситуації зв’язана з трансформацією двох основних вимог тектонічної драми – єдності місця та єдності часу. М. Гоголь у “Ревізорі” злегка розширює просторові рубезжі, виводячи лише другу дію за межі кімнати в будинку Городничого і розвертаючи її в кімнаті готелю. Два основних місця дії, як числові носії атектонічності, характеризують просторові виміри й у п’єсі Ю. Словацького: *"Rzecz dzieje się około r. 1841 – w trzech pierwszych aktach w domu hr. Respektów, w obu ostatnich w majątności hr. Idalii"* [10, 356]. Зміна місця дії стає своєрідним сигналом до

пертурбації в протіканні конфлікту, перегрупуванню дійових осіб. Створюється своєрідний атектонічний другий план розуміння характерної сутності персонажів: Респекти задля грошей фактично приносять у жертву свою доньку, і раптом ми бачимо люблячу матір, що з сльозами на очах просить жениха зрозуміти почуття Діани; Фантазій наважується на поєдинок і смерть в глибокому переконанні, що тільки в такий спосіб можна стерти ганьбу Ідалії, хоча на порозі власного весілля міг би ігнорувати долю коханки; “Ідалія – екзальтована за модою, легковажна світська дама, яка грає в любов – чи під видимістю цієї суєтності криються гарячі почуття? – фінал цього не виключає; можливо, це лише хвилиний настрій, а можливо, справжня любов” [9, 267].

У “Ревізорі” (у порівнянні з “Фантазієм”) в організації художнього простору більш відчутними є тектонічні елементи. При цьому обидва автора дотримуються класицистичної вимоги єдності часу. Однак художньо потужні ремінісценції та алюзії істотно розширюють просторово-часові рамки в п’єсах М. Гоголя та Ю. Словацького, послаблюючи при цьому тектонічні обмеження.

Таким чином, сутність драматургічного новаторства М. Гоголя та Ю. Словацького полягає не в зміні істотного співвідношення між формальними елементами тектоніки / атектоніки в творах, а в зміні функціонального призначення цих елементів, що у свою чергу, пов’язано з посиленням авторського пафосу й актуалізацією внутрішньої форми твору.

Драматична творчість М. Гоголя та Ю. Словацького – синкретична у своїй основі, що підтверджується структурно-світоглядними проявами через взаємодію тектонічних і атектонічних елементів в архітектоніці їхніх творів. Саме гармонійне поєднання функціональності тектонічних і атектонічних елементів дозволили М. Гоголю та Ю. Словацькому сконцентрувати і трансформувати творчий досвід попередників і сучасників з метою створення універсальної форми для вирішення актуальних творчих задач.

М. Гоголь, відчувши безсилля ідеалу перед ворожою та нищою реальністю, функціонально трансформує тектоніку в атектоніку, прагнучи досягнення якщо й не життєво-реального, то хоча б естетичного втілення ідеалу. Ю. Словацький, з функціональної точки зору, трансформує тектонічні елементи драматичного твору в риторичні, тим чином надаючи пріоритету естетичним завданням. “Можливо, це пов’язано з тим, що російська людина модифікує архетипічну опозицію “верх-низ / *sacrum-profanum*” у горизонтальну просторову дилему “далеке-близьке” [8]. Додамо, що в структурно-світоглядній системі М. Гоголя ця опозиція переводиться в тектонічну площину гранично відстороненого, абстрагованого —” досяжне-недосяжне”.

Розгляд драматургічних творів М. Гоголя та Ю. Словацького з точки зору взаємодії в їхній архітектоніці складових елементів тектоніки та атектоніки дозволяє уточнити специфіку художнього прояву цих частин. У тектонічних формах ті явища, що кидаються в очі, свідчать про наявність чогось іншого і сповіщають про це саме цією очевидністю. Це тяжіє до алегорії і є цілком прийнятним для художнього діалогу з недосвідченим реципієнтом. В атектоніці видимість – видима, вона є ближчою до сутнісного, ніж тектонічне явище.

В атектонічних формах – явища, що приховують за видимістю справжній сенс, провокують до активних пошуків сутнісного. Первісним імпульсом у цих процесах стає авторський пафос і діалогічність позиції творця драматичного твору. Тому позиція реципієнта відчутно змінюється: у тектонічних формах вона є пасивною (“щось являється мені”); в атектонічних – активною (“я пізнаю щось”).

Аналіз особливостей взаємодії тектонічних і атектонічних елементів в архітектоніці п’єс М. Гоголя “Ревізо” та Ю. Словацького “Фантазій” приводить до такого висновку: в архітектоніці п’єс цих авторів переважають тектонічні елементи. Це, в свою чергу, дозволяє говорити про типологічну схожість архітектонічної організації та ідейно-художніх особливостей драматичних творів М. Гоголя та Ю. Словацького.

Список використаних джерел

1. Белинский В. Г. “Горе от ума”. Комедия в четырех действиях, в стихах. Сочинение А. С. Грибоедова : Второе издание С.-П.-бург. 1839 / В. Г. Белинский // А. С. Грибоедов в русской критике : Сборник ст. / Сост., вступ. ст. и примеч. А. М. Гордина. – М. : Гослитиздат, 1958. – С. 111-190.
2. Вальцель О. Архитектоника драм Шекспира / О. Вальцель // Вальцель О., Дибелиус В., Фосслер К., Шпитцер Л. Проблемы литературной формы : пер. с нем. / Общ. ред. и предисл. В. М. Жирмунского. – Изд. 2-е, стереотипное. – М. : КомКнига, 2007. – С. 36-69.
3. Волков А. Типологічний підхід (метод) / Анатолій Волков // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С. 562-564.
4. Гоголь Н. В. Ревизор / Гоголь Н. В. // Гоголь Н. В. Полн. собр. соч. : в 14 т. – Т. 4. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1951. – С. 5-95.

5. Замятин Е. И. Федор Сологуб / Е. И. Замятин // Замятин Е. И. Избранные произведения. В 2 т. – Т. 2. – М. : Худож. лит., 1990. – С. 254-259.
6. Левінська С. Й. Юліуш Словацький : життя і творчий шлях / С. Й. Левінська. – К. : вид-во Київ. ун-ту, 1973. – 148 с.
7. Манн Ю. В. Поэтика Гоголя / Ю. Манн. – 2-е изд., доп. – М. : Худож. лит., 1988. – 413 с.
8. Шукин В. Заметки о мифопоэтике “Грозы” / В. Шукин // Вопросы литературы. – 2006. – № 3 (май–июнь). – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/voplit/2006/3/shu6-pr.html>
9. Kowalczykowa A. Siowacki / Alina Kowalczykowa. – W. : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994. – 436 s.
10. Siowacki J. Fantazy / Juliusz Siwacki // Siwacki J. Dyiela wybrane : dramaty. – Т. 5. – W. : Panstwowy Instytut Wydawniczy, 1987. – S. 355-477.

Анотація. В статті розглядаються особливості взаємодії тектонічних і атектонічних елементів в архітектоніці п'єс М. Гоголя та Ю. Словацького. Доводиться, що в архітектоніці п'єс цих авторів переважають тектонічні елементи, що дозволяє говорити про типологічну схожість ідейно-художніх особливостей драматичних творів М. Гоголя та Ю. Словацького.

Ключові слова: архітектоніка, атектоніка, тектоніка, М. Гоголь, Ю. Словацький.

Summary. In the article the interaction of tectonic features and elements in the architectonics of N. Gogol's and J. Slovatsky's plays it is examined. It is shown that tectonic elements dominate in architectonics of these authors' plays, which allows us to discuss the typological similarity of ideological and artistic features of N. Gogol's and J. Slovatsky's dramatic works.

Keywords: architectonics, atectonics, tectonics, M. Gogol, J. Slovatsky.

УДК 81'342:659.1:811.111

Ворначев А.О.

ЗВУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ В ТЕКСТАХ РЕКЛАМИ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ІМІДЖУ ТОВАРУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОЇ РЕКЛАМИ АВТОМОБІЛІВ)

На сьогоднішній день в умовах глобалізації й розвитку технологій, сучасне суспільство зазнає масовий інформаційний вплив з боку мас-медіа, в числі якого реклама відіграє, мабуть, одну з головних ролей. Суспільна значимість реклами проявляється сьогодні досить чітко. Сфера діяльності реклами є великою. Реклама робить свій внесок у вирішення питань економіки, популяризує досягнення науки і техніки, веде широку екологічну і політичну пропаганду. Реклама являє собою особливий вид масової комунікативної діяльності, що реалізується за допомогою різних засобів масової інформації (радіо, телебачення, преса), об'єктом впливу якої є споживач. У кожному з випадків розповсюдження реклами за допомогою ЗМІ одиницею комунікації є текст, який організовано для досягнення максимального впливу на реципієнта. Тому, в процесі дослідження рекламної комунікації, основна увага повинна бути спрямована на одиницю спілкування – рекламний текст.

Розв'язання проблеми рекламного тексту та його впливу на аудиторію вивчається в багатьох дослідженнях, присвячених структурним, семантичним, фонетичним, жанровим, стилістичним і комунікативним особливостям рекламної мови й тексту: Киричук Л.М. “Прагмасемантичні особливості категорії оцінки в рекламному тексті”, 1999; Костромина Е.А. “Структурно-семантические особенности рекламных текстов”, 2000; Лиса Н. С. “Структура та лінгво-прагматичні особливості рекламного знака”, 2002; Леви Ю.Э. “Вербальные и невербальные средства воздействия рекламного текста”, 2003; Медведева Е.В. “Рекламная коммуникация”, 2003; Шатин Ю.В. “Построение рекламного текста”, 2003; Крутько Т.В. “Англомовна реклама у віртуальному просторі”, 2006; Сивак Ю.В. “Політична реклама у французьких засобах масової інформації: прагмакомунікативний та жанровий аспекти”, 2007; Соловйов С.Г. “Реклама в галузі науки і техніки”, 2008 та ін. Ряд робіт виконано зарубіжними лінгвістами: Bovee С.Л., Arens W.F. “Contemporary Advertising”, 1999; Graydon Sh. “Made You Look – How Advertising Works and Why You Should Know”, 2003; Janich N. “Werbessprache”, 2005 та ін.

Втім, дотепер невизначеними залишаються питання організації звукового профілю рекламного тексту в зв'язку зі створенням образу товару, що рекламується.

Основною метою є вивчення питання створення іміджу товару завдяки звуковій організації рекламного тексту, яка здатна підвищити його прагматичний потенціал.

Рекламний текст є мовленнєвим витвором, а, отже, являє собою певну звукову послідовність, з якої виникає послідовність слів, фраз, речень і далі – усе повідомлення. Таке повідомлення має музичний естетичний ефект, який створює у свідомості реципієнта певний імідж товару, що рекламується. Музичний естетичний ефект при цьому досягається не тільки завдяки звукам або просодичним елементам, але звукам й просодичним елементам в єдності із значенням, вкладеним у них адресантом [4, 123]. Звукова організація рекламного повідомлення полягає в застосуванні тих або інших елементів звукового складу мови (приголосних і голосних звуків, наголошених і ненаголошених складів, пауз, різних видів інтонацій), що виконують певні стилістичні функції, а саме – реалізують індивідуальний імідж товару

Найчастішою формою звукової організації текстів англomовної реклами автомобілів є повторення однорідних звукових елементів (звукові повтори), що створюють різні види симетричної звукової структури мовлення. Оскільки повторення однорідних звуків, що входять до складу слів, зв'язаних певним звуковим повтором, виокремлює ці слова в мовленнєвому потоці, привертає до них увагу, оскільки вони вимовляються підкреслено, порівняно з іншими, одержують певну інтонаційну значимість. У силу цього, звукова організація рекламного тексту завжди пов'язана з інтонацією, має інтонаційне значення.

Самі по собі однорідні звуки насичують будь-яке мовлення й стилістично нейтральні, невідчутні у виразному плані, але саме в зв'язку з інтонацією, що відзначає вагомості в значеннєвому або емоційному відношенні слова, вони стають виражальним засобом, утворюють інтонаційно-звукову систему мовлення, тісно пов'язану з лексичною, синтаксичною, емоційно-змістовою її структурою.

У цьому сенсі значення звукової організації мовлення може бути розкрито лише в даному контексті, в зв'язку із загальною виразною спрямованістю авторського мовлення в цілому.

У зв'язку із цим жодна фонема не може бути стилістично маркованою стосовно іншої, і, як наслідок цього, на фонологічному рівні відсутні виражальні засоби. Однак у англійській мові, як і в будь-якій іншій мові, існують певні способи, або моделі, організації звукового повтору, використання яких веде до створення тих або інших акустичних ефектів. Іншими словами, на фонетичному рівні можуть бути створені стилістичні прийоми, тобто особливі сполучення й чергування звуків у їхній синтагматичній послідовності, які в сполученні з іншими засобами утворюють різні стилістичні ефекти [2, 178].

Слід зазначити, що сприйняття звукової “оболонки” мовлення в значній мірі є автоматизованим: у повсякденному побутовому спілкуванні слухач сприймає лише зміст висловлення, звукова “оболонка” слова зазвичай уваги не привертає. Однак можливі випадки, коли в індивідуальному сприйнятті основну роль відіграє саме звукова оболонка слова або висловлення [1, 151]. Одним з таких випадків є реклама, в якій звукова організація відіграє одну з головних ролей у створенні іміджу товару.

Організація звукового повтору в рекламних текстах також надає повідомленню емоційного й експресивного забарвлення з метою більшого впливу на адресата. У текстах реклами автомобілів виокремлюються такі засоби організації звукового повтору, як *консонанс*, *асонанс* та *алітерація*. Завдяки функціям, які вони виконують (емоційно-оцінна, ритміко-інтонаційна, описова, імплікативна і т.д.), стилістичний потенціал цих засобів допомагає розкрити зміст рекламного повідомлення, зробити його найбільш впливовим, показати характер автомобіля.

У ході вивчення звукового повтору, ми приводимо не фонетичний аналіз мінімальних змістоворозпізнавальних одиниць, а визначення звукового профілю тексту. У результаті дослідження звукового профілю тексту реклами автомобілів, зроблений висновок про те, що певним чином організований звуковий бік тексту сприяє створенню в ньому прагматичної орієнтації. Звукове оформлення досліджених рекламних текстів спрямоване на досягнення мети копірайтера і являє собою звуковий профіль рекламного тексту. Звуковий профіль створюється завдяки звуковому повтору, що має в рекламному тексті свою специфіку й виконує особливі функції, зазначені вище.

З відомих різновидів звукового повтору найбільшою частотністю в рекламі автомобілів характеризується *алітерація*. Повтор приголосних звуків у рекламному тексті є засобом створення яскравої образності товару. Особливо чітко це проявляється в текстах, де алітерація пов'язана зі звуконаслідуванням. Використання звуконаслідування в рекламі має певні мовленнєві функції, зумовлюючи бажаний для рекламодавця емоційний стан. Так, наприклад, у слогані реклами автомобіля *Lexus*, що звучить, як *The Passionate Pursuit of Perfection* повтор звуку [p] надає іміджу товару твердості, напористості, досконалості. Цей слоган немов заряджає енергією, змушуючи реципієнта розгледіти в автомобілі його сильний характер, поєднаний з розкішшю і комфортом. У наступному тексті – *renegade fearless unexpected bold true spontaneous*

curious intriguing unwavering rare brash provocative intuitive genuine daring uncommon irreverent brazen dynamic dreamer – багаторазовий повтор звуку [r] створює враження роботи двигуна автомобіля, внаслідок чого підвищується емоційність реклами, здатна змусити реципієнта уявити надзвичайну потужність рекламованого товару. Звуконаслідування в рекламі автомобілів підвищує прагматичний ефект повідомлення, роблячи це непомітно для реципієнта, шляхом створення образної картини.

У рекламі автомобіля *Oldsmobile Intrigue* за рахунок особливої лексики (*intrigued, quick glance, immediately notice, further investigation, stare*) створено атмосферу таємничості, яку підтримує алітерація в словосполученні *the hood hides; Intrigued? A quick glance. You immediately notice the catlike eyes, the muscular lines. Further investigation reveals a sleek interior design, contoured seats. If you chose, leather trim and a premium Bose Audio System are available. The hood hides a 195 hp V6. The high performance suspension system lies waiting for the next curve. You stare, knowing that only when you drive it will all its secrets be told.* Автомобіль сприймається як загадка, відповідь на яку можна одержати, тільки купивши його. Інверсія, що завершує текст, у сполученні з асонансом (*will all its secrets be told*), надає останньому реченню тексту особливої експресивності. Таку ж атмосферу загадковості товару містить у собі й наступний текст, що рекламує такий же самий автомобіль: *Intrigued? You look for clues. Sleek lines. Superbly designed instrumentation. You find that contoured leather-trimmed seats surrounded by an 8-speaker premium Bose Sound System are available. Still, one clue eludes you. The feel of the 195 hp V6 that can only be found by driving on the open road.* Тут також можна виявити лексику, що співвідноситься з таємницею, яка підкріплюється асонансом, що виділяє наступні лексичні одиниці: *You look for clues; sleek lines; still, one clue eludes you.*

У наступному тексті, що рекламує автомобіль *Pontiac: When the road bites, bite back. Hungry for hard-driving excitement? Sample the Grand Am GT with SolidForm Design. It's strengthened by multiple steel underbody reinforcements. And it's powered by a Ram Air V6 engine with 175 horsepower. Basically, it's built to take it, dish it out, and have plenty left over,* алітерація й асонанс заголовка (*When the road bites, bite back*), а також першого речення (*Hungry for hard-driving excitement?*) надає товару своєрідний бойовий агресивний імідж, характерний для всіх автомобілів цієї компанії. Дизайн цього автомобіля також виглядає дещо войовниче.

У рекламній продукції фірми *Mercedes* велике функціонально-стилістичне навантаження виконує саме звукова організація тексту: *Bratwurst. Knockwurst. Sauerkraut. Sauerbraten. Kuchen. Wiener schnitzel and Pinkelwurst? Okay, so the Germans don't cook in the kitchen. But with a healthy helping of 275 horses in this hot new E420's V-8, seasoned with nearly 300 pounds of torque, and served up in a 5-speed electronically controlled automatic transmission, it's a whole other story on the road. Guten Appetit; Michelangelo. Cezanne. Van Gogh. Mercedes. All certainly can be admired from afar. But only one can truly be admired from within. And once inside, enveloped in soft leather and listening to the smooth sounds of an 8-speaker Bose sound system, you ponder how a sports coupe this appealing can still have seating for four.* Можемо помітити, що підбір і порядок розташування слів у тексті багато в чому визначається бажанням авторів забезпечити співзвуччя слів у складі словосполучень, наприклад: *with a healthy helping of 275 horses in this hot new E420's V-8; enveloped in soft leather and listening to the smooth sounds of an 8-speaker Bose sound system.* Таке співзвуччя повинне викликати почуття прекрасного в адресата. Таким шляхом підкреслюється елітарність цієї марки автомобіля і перед нами постає загальний імідж товару “європейська витонченість”.

Найчастотнішими звуками, що створюють алітерацію й асонанс, є сонорні [m, n, l] й фрикативні [s, h], що забезпечує відчуття м'якого й мелодійного звучання й дає змогу “розчинити” технічні терміни, гармонійно вписавши їх у текст.

Алітерація, асонанс, звукова подібність слів, що сполучаються, характерні також для реклами автомобілів компанії *Lincoln* (*speed-sensitive power steering; blended beautifully*). Найчастотнішим є звуковий паралелізм, заснований на відтворенні звуку [r], зокрема, в складі сполучення “re-”: *refined, restyled, remote, result, responsive, rear, retail price, rewarding, attributes* – звуку, що в цілому не можна вважати характерним для алітерації в рекламних текстах. Фонема [r] в американському варіанті англійської мови має специфічне звучання, і стилістичний ефект повтору цього звуку полягає в тому, що він підкреслює “американське” забарвлення реклами [3, 91]. Крім того, повтор морфеми “re-”, що володіє значенням повторення дії, або ідентичного їй звукосполучення, створює враження постійного відновлення, що веде до технічної досконалості рекламованого товару.

Що стосується звукової організації реклам фірми *Lexus*, то її найбільш оригінальною, специфічною особливістю варто визнати асонанс, що створює ефект невимушеного діалогу з реципієнтом. Це можна побачити вже в заголовку: *A Car Of Such Diplomacy Even The Engine And Transmission Have An Ongoing Dialogue.* Необхідно зазначити, що, хоча в текстах і присутні чимало прикладів алітерації (... *breathes better, burns less fuel and boasts the power of ten additional*

horses), повтори приголосних звуків не створюють такої ж цілісної картини, як у розглянутих раніше “Mercedes” і “Lincoln”.

Виходячи з нашого дослідження, ми можемо зробити висновки про те, що звукова організація в рекламному тексті має прагматичну спрямованість вплинути на адресата, створюючи в нього уявлення про характер автомобіля, його загальний імідж. Це допомагає реципієнту визначитися з вибором тієї або іншої марки автомобіля, асоціюючи його із самим собою, своїм іміджем та стилем життя.

Перспективи подальших розвідок у запропонованому руслі вбачають порівняння звукової організації текстів реклами з іншими текстами мас-медіа, наприклад текстами телевізійних новин, з метою виявлення їхніх загальних рис у цьому плані.

Список використаних джерел

1. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання / А.А.Калита. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
2. Паращук В.Ю. Теоретична фонетика англійської мови : [навч. посібник для студ. ф-тів іноземних мов спец. “Англ. мова”] / В.Ю. Паращук. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 240 с.
3. Graydon Sh. Made You Look – How Advertising Works and Why You Should Know / Graydon Sh. – Toronto : Annick Press, 2003. – 197 p.
4. Janich N. Werbesprache / Janich N. – [4 Auflage]. – Тьbingen : Gunter Narr Verlag, 2005. – 271 S.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. The New Yorker, September 18, 2006
2. The New Yorker, October 23, 2006
3. The New Yorker, February 12, 2007
4. The New Yorker, March 9, 2007
5. The New Yorker, May 18, 2007

***Анотація.** У статті досліджено звукову організацію в текстах англійської реклами автомобілів як засіб створення іміджу товару. Найчастішою формою звукової організації в таких текстах є повторення однорідних звукових елементів (звукові повтори), що реалізують різні види симетричної звукової структури мовлення. У текстах реклами автомобілів виокремлюються такі засоби організації звукового повтору, як консонанс, асонанс та алітерація. Завдяки функціям, які вони виконують (емоційно-оцінна, ритміко-інтонаційна, описова, імплікативна і т.д.), стилістичний потенціал цих засобів допомагає розкрити зміст рекламного повідомлення, зробити його максимально впливовим, показати характер автомобіля.*

***Ключові слова:** реклама, консонанс, асонанс, алітерація, звуковий профіль тексту, прагматика тексту.*

***Summary.** The article highlights the sound structure in the texts of English car advertisements as the means of the product image creating. The most common form of the sound structure in such texts is the reiteration of homogeneous sound elements that make different kinds of the symmetrical sound structure of the speech. Such means of the sound reiteration as consonance, assonance and alliteration are pointed out. Due to the functions they perform (emotional-evaluative, rhythmic-intonation, descriptive, implicative etc.) the stylistic potential of these means helps to reveal the context of the advertising message, make it more influential, reveal the character of the automobile shown.*

***Key words:** advertisement, consonance, assonance, alliteration, text's sound profile, text's pragmatics.*

ОНТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВСТАВЛЕНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Проблема вставлення знайшла досить вагоме висвітлення у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві. Метою нашої статті є систематизувати та узагальнити погляди мовознавців на онтологічний аспект явища вставленості.

Про специфічне вклинення парентез у текстову канву говорить Р.С. Самолетова [5, 13]. На її думку, вони сприяють збільшенню “інформаційної насиченості” тексту за рахунок створення супутнього змістового плану, який підкріплює чи уточнює основний. Розчленування повідомлення на два плани дає змогу розмежувати комунікативно важливий та менш важливий компоненти й тим самим сприяти поглибленню й більшій диференціації висловлювання. М.М.Бахтін також вказував на присутність у тексті “діалогічних відношень”, які можливі до свого власного висловлювання в цілому або до його частин, якщо автор говорить з обумовленням.

Причини парентизації багатопланові. Серед них є чинники комунікативного, синтаксичного, лексичного, формально-структурного, стилістичного характеру. Перш за все, вставленість зумовлена мотивами комунікативного порядку. Вставлення, подібно до неповних, нечленованих, парцельованих речень, породжені мовленням. Окрім того, якщо зміст висловлювання визначено необхідністю передавання певної інформації, то форма висловлення зумовлена не тільки мовленнєвим, а й ситуативним контекстом, у якому відбувається спілкування. Тому у висловлюванні часто проявляється спонтанний характер вербального оформлення думки, пресупозитивні особливості, а часом й емоційний стан мовця, як, наприклад, у такому реченні: *I can't say I altogether blame the man (which is doubtless a great relief to his mind!)* [Jerome, p. 44]. Розбіжності в інформативно-змістовому та емоційному наповненні основного речення й вставлення викликані, безумовно, тим, що вони мають різну комунікативну мету. Якщо комунікативне навантаження вставлення підпорядковано комунікативному завданню основного речення, комунікативна перспектива вставлення нейтралізується. У випадку, коли комунікативне завдання вставлення виділено, актуалізовано на фоні домінуючого комунікативного призначення речення, може змінюватися загальна комунікативна мета висловлювання, як у наступному реченні, яке завдяки вставленню набуває гумористичної модальності: *To those who do contemplate to make Oxford their starting place, I would say, take your own boat – unless, of course, you can take someone else's without any possible danger of being found out* [Jerome, p. 143].

У деяких мовленнєвих ситуаціях виникають суперечності між наявними мовними засобами та потребами обміну думками, що призводить до розриву висловлювання, порушення його комунікативної цілісності. На місці цього розриву і з'являється вставлення. Причини його появи можуть бути викликані необхідністю вирівняти соціокультурний та лінгвістичний фон потенційних співрозмовників, комунікантів, тезауруси яких часто різні. Наприклад: *“Pleased to meet you” (like most Europeans, Locket believed that all Americans of all classes always said “Pleased to meet you”, and expected so to be greeted in turn)* [Lewis, p. 46].

Комунікативна насиченість висловлювання наптовхується на структурні обмеження речення. Таким чином, виникає розбіжність між комунікативним завданням висловлювання та синтаксичними можливостями речення. Одним із варіантів вирішення цієї розбіжності є парентизація. Як правило, парентизуються великі за об'ємом обставини. Парентизація відбувається також тоді, коли присудок має при собі багато додатків та обставин, напр.: *Missing the entrance in the dark, he went on (in spite of my calling to him) till he was stopped by a wicket-gate which led into the garden* [Collins, p. 137]. Для точнішого та зрозумілішого викладу думки автор інколи змушений переривати хід основної оповіді різними вкрапленнями з додаткових елементів. Це може бути пояснення, вираження авторського ставлення. Такі вкраплення роблять текст повнішим, зрозумілішим. У результаті виникає два плани оповіді: основний і другорядний. Наприклад: *No, what was sad in his case was, that he, who didn't care for carved oak, should have his drawing-room panelled with it, while people who do care for it have to pay enormous prices to get it. It seems to be the rule of this world. Each person has what he doesn't want, and other people have what he does want. Married men have wives, and don't seem to want them; and young single fellows cry out that they can't get them. Poor people who can hardly keep themselves have eight children. Rich old couples, with no one to leave their money to, die childless* [Jerome, p. 44].

Причинами парентизації є також чинники структурно-граматичного плану. Вставлені конструкції можуть займати специфічну позицію, яка передбачає парентизацію. Можлива й факультативна парентизація, коли вирішальною є інтенція мовця. Виявлення зв'язку між специфічною позицією та обов'язковою парентизацією встановлює роль синтаксичної позиції у

явищі вставленості. Незважаючи на те, що позиційно вставлені конструкції допускають варіанти розміщення їх у реченні, існують певні закономірності, і місце парентичних внесень варіюється у рамках цих закономірностей [2, 48]. Парентезні конструкції не займають довільно ту чи іншу позицію у реченні, тому що вони виконують певну семантичну функцію. Синсемантичність ПК, як правило, обумовлює їх позицію поряд з тією частиною висловлювання, до якої вона належить: *At that moment an angel came by in the disguise of a small boy (and I cannot think of any more effective disguise an angel could have assumed), with a can of beer in one hand, and in the other something of the end of a string* [Jerome, p. 46]. Але, як зазначає О.В. Александрова, у більшості випадків вирішальним чинником, що впливає на позицію парентез, є функціональна перспектива висловлювання (актуальне членування) та його ритмічна організація [1, 48]. Вставлені конструкції можуть входити або до складу теми: *It was George's straw hat that saved his life that day. He keeps that hat now (what is left of it), and, of a winter's evening, when the pipes are lit and the boys are telling stretchers about the dangers they have passed through, George brings it down and shoes it round...* [Jerome, p. 96]; або до складу реми: *As we continued to laugh, his surprise gave way to an air of annoyance and indignation, and he scowled fiercely round upon us all (except upon the two young men who, being behind him, he couldn't see)* [Jerome, p. 62]. Трапляються випадки, коли парентеза є зовнішнім чинником розмежування теми і реми, що робить актуальне членування чіткішим: *This evening, however, they had evidently made a mistake, and put the wind round at our back instead of in our face* [Jerome, p. 97]. Парентезні внесення, будучи своєрідними відокремленнями, оформлюють різні авторські відступи, збагачуючи змістовий та експресивний аспект висловлювання. Як зазначає О.В. Александрова, парентези різних категорій (посилання, екземпліфікації, деліберативні та ін.) можуть бути як у тематичній, так і в рематичній частині висловлювань [1, 60].

А.І. Анікін [2, 9-11] розглядає синтаксичні умови, які вказують на вставлений характер того чи іншого елемента речення. Серед них він виділяє: місце речення, яке має значну смислову та синтаксичну незалежність, між однорідними членами основного речення; винесення авторських коментарів у пряму мову персонажів, і навпаки, розміщення прямої мови без слів автора в авторській оповіді чи прямій мові іншої дійової особи, напр.: *'You shall hear my reasons to-morrow,' said the Sergeant. 'If Miss Verinder refuses to put off her visit to her aunt (which you will find miss Veriner will do), I shall be obliged to lay the whole case before your mistress to-morrow* [Collins, p. 141]. Крім того, сюди відносять такі чинники, як розташування речення безсполучникового зв'язку між іншими, тісно зв'язаними між собою за змістом та синтаксично реченнями; включення до складу висловлювання синтаксично незалежних слів та словосполучень для вираження додаткової інформації, а також наявність поряд двох найменувань одного й тогож поняття, одне з яких (як правило, останнє) – слово іншого стилю чи суб'єктивне найменування з вказівкою авторства (повторна номінація), напр.: *The head gardener (Mr. Begbie) came in at the same time with his weekly account* [Collins, p. 141].

Вставленість зумовлена також розходженням модальності ВК та основного речення. Наприклад, основне речення передає об'єктивний зміст, а вставлення – його суб'єктивну оцінку, або навпаки.

Причиною оформлення ВК можуть бути стилістичні чинники. Наприклад, комунікативна функція конструкції може виступати у супроводі функції вираження емпізи, суб'єктивної оцінки, емоційного ставлення. Як правило, автор створює супровідний план висловлювання, щоб краще донести зміст оповіді до читача. Втавленість робить розповідь чіткішою, виразнішою, емоційною [4, 45]. Р.С. Самолетова, розглядаючи функціонально-стилістичні характеристики парентез, за основу класифікації парентез бере їх семантико-стилістичні функції. Автор приходить до висновку, що парентетично ускладнене речення має різну продуктивність у різних функціональних стилях, а сама парентеза має певну специфіку входження в кожний функціональний стиль. Це дає підстави віднести парентезу до стиледиференціюючих засобів мови.

Необмежені можливості мови, гнучкість мовних засобів дають змогу урізноманітнити мовне оформлення думки. У реченні спочатку заповнюються всі синтаксичні позиції певними синтаксемами та конструкціями. Потім у якийсь момент у адресата виникає необхідність увести у речення додаткову інформацію, зауваження, висловити своє суб'єктивне ставлення до повідомлення. Тоді з'являється вставлення. Унікальність функції вставленої конструкції, яка вклинюється в базове речення з іншого потоку свідомості й з іншою метою, полягає у тому, що вона нормалізує мовленнєву ситуацію, робить її доступною для взаєморозуміння. Адресант уже в момент вербальної репрезентації підготовленої фрази починає усвідомлювати розбіжність між своїми фоновими знаннями й фоновими знаннями адресата. Причини такої ситуації встановити досить важко. Це може бути асоціативний зв'язок з якимось словом, несподівано згадана подія, потреба уточнення, вираження емоцій. Це спричинює необхідність внести негайні корективи, що можна здійснити достатньо економним способом – вставити цей автономний фрагмент, що несе актуальну в даній ситуації інформацію, розірвавши її структуру, – і мовленнєва ситуація стає більш адекватною. Весь цей складний процес, як зазначає Н.І. Іванова [3], базується

на системі психолінгвістичних правил, які служать реалізації у мовленнєвій діяльності узагальнених елементів системи мови. Таким чином, незважаючи на випадковість вставленої конструкції, вона не вступає в антогоністичні відношення з базовим реченням, а органічно вписується у відкриту і динамічну систему мови, таким чином демонструючи положення про еволюцію мовленнєвих процесів.

Отже, вставленість – це один із способів реалізації смислової та експресивної варіативності повідомлення. У більшості випадків у вставлені конструкції оформлюються елементи, що передають інформацію, яка логічно перериває основний хід оповіді. А деякі конструкції навмисно оформлюються автором як вставлені, таким чином виконуючи стилістичну функцію та знімаючи перевантаження основної оповіді зайвими деталями.

Список використаних джерел

1. Александрова О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса / О.В.Александрова. – М.: Высш. школа. – 1984. – 212 с.
2. Аникин А.И. Основные грамматические и семантические свойства вводных слов и словосочетаний / А.И. Аникин // Рус. язык в школе. – 1956. – № 4. – С. 22–27.
3. Иванова Н.И. Вставные конструкции и аспекты их изучения / Н.И. Иванова // Система і структура східнослов'янських мов: [зб. наук. праць / редкол. В.І. Гончаров та ін.]. – К.: Знання України, 2004. – С. 25–31.
4. Котляр Т.Р. Вставочные конструкции в современном английском языке / Т.Р. Котляр – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1962. – 35 с.
5. Самолетова Р.С. Структурно-семантические свойства и функционально-стилистический статус парентезы в современном немецком языке: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / Р.С. Самолетова. – Минск, 1980. – 24 с.
6. Jerome K. Jerome. Three men in a boat. – Moscow Higher School. – 1976.
7. Sinclair Lewis. Dodsworth. – London: Penguin books. – 1995.
8. Collins W. The Moonstone. – London: Penguin books. – 1994.

Анотація. Стаття висвітлює комунікативні, синтаксичні, лексичні, формально-структурні, стилістичні чинники появи вставлених конструкцій у художньому тексті.

Ключові слова: парентизація, мова, мовлення, комунікативне навантаження, структура речення, актуальне членування, суб'єктивна оцінка.

Summary. The article considers communicative, syntactical, lexical, structural, stylistic factors, determining appearance of parenthetical elements in the texts of fiction.

Key words: parentheses, language, speech, communicative stress, sentence structure, actual division, subjective evaluation.

УДК:811.161.2'373.21

Галган Н.М.

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІМЕНІ “МІСТО” (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МАЛОЇ ПРОЗИ ЛЬВІВСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ГРУПИ “ДВНАДЦЯТКА”).

Однією з ключових категорій у вивченні картини світу є “концепт” як її невід’ємна складова частина.

У сучасній лінгвістичній науці дотепер немає єдиної точки зору, однозначного тлумачення змісту поняття “концепт”. Основні позиції спостерігаємо у роботах Д.С. Лихачова, Ю.С. Степанова, С.А. Аскольдова-Алексеева, Р.М. Фрумкіної, А. Вежбицької та ін., саме тому тема концептів є досить актуальною.

У визначенні концепту ми дотримуємося комплексного підходу, в якому концепт є основою комбінованого дослідження мови й культури, при цьому не належить безпосередньо ні мовній, ні культурній сферам: “Концепт – одиниця ментальних або психічних ресурсів свідомості та тієї інформаційної структури, що віддзеркалює знання й досвід людини; оперативна змістовна

одиниця пам'яті, ментального лексикона, концептуальної системи й мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в мозку людини; відомості про те, що індивід знає, припускає, думає, представляє про об'єкти світу" [5, 365]; "Концепт – це національний образ (ідея, символ), ускладнений ознаками індивідуального уявлення" [8, 14].

У нашій статті розглядаємо концепт "місто" на матеріалі української прози першої половини ХХ століття, а саме львівської літературної групи "Дванадцятка".

В.Іванов писав: "Місто в історії водночас і настільки нове явище, що кожне наступне покоління знов і знов починає йому дивуватися, і настільки давнє, що це здивування передається нерідко образами тисячолітньої давності" [3, 25.].

Місто не є просто темою, топосом чи типом пейзажу. Місто є символом певного типу свідомості як автора, так і його героя. В українській літературі з її закомплексованістю на народі, природній сільській людині, звернення до міста відбувалося особливо повільно й невпевнено. Мовно й соціально місто завжди було ворожим українцю. Почалося засвоєння міста заміською людиною, яка приносила до міста свої комплекси й страхи [7, 210.].

Урбанізм у прозі охоплював питання мови, зображуваних ситуацій і колізій, типу героя, характеру діалогу й навіть прозового ритму.

Залежно від ролі концептів у структурі свідомості концепти непослідовно диференціюють на культурні, ментальні, міфологічні, ідеологічні, філософські, адже один концепт може розглядатися у кожному із представлених типів.

Концептуальний аналіз імені "місто" пов'язаний із виявленням декількох рівнів семантики, що утворюють асоціативні контури навколо денотатно-сигніфікативного центра – ядра концепту.

Виявимо ядро концепту "місто" у словникові та порівняємо з нашим матеріалом. Розглянемо дефініцію слова місто. Великий тлумачний словник сучасної української мови подає наступні значення: 1. Великий населений пункт; адміністративний промисловий торговий і культурний центр; 2. заст. Місце, де відбувається базар [1, 679.].

Аналіз тлумачень показує, що відбитий у словниковій статті денотатно-сигніфікативний центр концепту "місто" включає три компоненти: місто (як територіально-адміністративне утворення), люди, які проживають у цьому місці, і діловий центр.

Концепт "місто", як і будь-який інший концепт, виражає сукупність вербальних і невербальних засобів, які прямо або побічно ілюструють, уточнюючий і розвиваючий його зміст. "Основною формою вербалізації концепту є слово або словосполучення, рівне слову, тобто ім'я концепту" [9, 40.].

У загальне значення імені концепту "місто" закладені поняття "місто", "вулиця", "будинок", "мур", "хідник", "кам'яниця", "ліхтарня", "базар", "трамвай", "брама", "залізниця" та інші.

Ядро концепту "місто" утворюється наступними компонентами значення:

- адміністративно-територіальне утворення, що перевершує за розмірами село;
- утворення, що характеризується певним характером забудови, її складом і функціоналом;
- люди, що проживають у цьому утворенні;
- жителі міста відрізняються певним способом життя від сільських;
- опозиція: "місто – село".

Важливо відзначити, що зазначені компоненти містять потенційні конотативні змісти, в які входять модальна рамка, ідеологічна установка, емоційна складова. Так, наприклад, спосіб життя городян може бути розглянутий як позитивно (модальна рамка схвалення, заохочення, переваги, замилювання, бажаності й т.д.), так і негативно (модальна рамка ущербності, несхвалення, страху і т.п.): міський ритм означає швидкоплинність, поверховість у спілкуванні, стрімкість, абстрагованість, відокремленість від інших, втечу від сенсу життя (відсутність його пошуку) та ін., а це людині з розвинутою рефлексією (інтровертові, людині екзистенційного типу, філософу) може надати дискомфорт.

Необхідно відзначити емоційну складову концепту: місто має певний настрій, притаманний його жителям, це ми можемо спостерігати на таких прикладах: "Крізь вікно, що пообклеюваними шибками гляділо на вулицю, – одноманітним гомоном клекотіло вечірнє місто" [2, 52]; "Місто гуділо. Дрижало, пружилося дихало димами коминів і курявою" [2, 58]; "Перед ним стояла отвором безодня, де бушували невідомі дні" [2, 57]; "Пили настільки, що минулі й майбутні дні мали рожеву барву" [2, 57]; "За мурами хвилювала ніч, а в келії – холодна тиша" [2, 47]. Недарма говорять про настрій міста. До нього входить темперамент етносу, його культура, погодні умови і багато інших чинників. Отож, місто на основі метафоричного переносу стає у свідомості людини певним організмом, що живе власним життям. Це життя мінливе й ділиться на денне й нічне – у цьому полягає одна з основних відмінностей міста від села.

Внутрішня форма лексеми, як відомо, є джерелом первісного змісту. У кожного загального поняття є своя внутрішня форма, етимологія, якою володіє й кожне слово. Але інші слова володіють також значенням.

Під внутрішньою формою лексичної одиниці ми, розуміємо "...розумовий інтериоризований образ, що абстрагує й відбиває у вигляді апперцепційного подання один або кілька ознак денотата, який з'являється та фіксується в пам'яті носія мови обумовленою структурою слова або виразу..." [4, 137.]. Внутрішня форма як системна характеристика слова відіграє роль своєрідного "перекидного містка" від звукової оболонки до значення [4, 13.]. Підтвердженням цього можуть бути наступні рядки з досліджуваних текстів: *"Львів був "пуцований на гляну" польськими назвами, що мали свідчити про польський характер Львова, як свідчать блискучі гудзики пожежників про їхню відвагу гасити пожежу"* [2, 166].

Концепту, як відомо, властива особлива організація, нежорстка структурованість й "шаруватість" сегментів.

Концепт "...складається зі змісту безлічі слів, контекстів і текстів, у яких відкладається загальне розуміння деякого факту свідомості, коментується цей факт..." [6, 116].

Таким чином, завдяки компонентному аналізу ми виділили кілька планів значення концепту "місто".

Перший план – топос (місце), певним чином організований простір: будинки (житлові будинки, магазини, складські приміщення, собор і т.п.), вулиці, площі, пам'ятники й ін. Розглянемо наступні приклади: *"Трамвайні дроти і ліхтарні пружилися високо й нагиналися до голів прохожих"* [2, 73.]; *"Коло полірованих столиків, як манекени з магазину "Найновіших мод" перелякані інтересанти (учасники справи)"* [2, 81.]; *"Поволі клякнув на коліна, вдарив головою об поруччя і, як неповний зав'язаний міх, котився вниз по сходах"* [2, 81.]; *"Від Краківської площі й Жовківської вулиці докочувався гуркіт возів і дзвінки трамвайів"* [2, 91.]; *"Незнайомий дивився на розклекотану автовими сиренами й трамвайними дзвінками вулицю й вони зішли з хідника"* [2, 80.]; *"На ратушевій вежі повагом вибивала десята година"* [2, 55]; *"При кінці коридору, де ліворуч губилися сходи, починалася двадцятип'ятиметрова просторінь до вулиці"* [2, 49]. Саме так функціонує концепт "місто" у нашій повсякденній свідомості. Елементи простору створюють його зовнішній вигляд, тому саме архітектура – основна відмінна ознака міста, його маркер (визначні пам'ятки є своєрідним паспортом міста, його візитною карткою), що визначає місце міста в аксіологічній системі людства.

Другий план – люди, що проживають у місті. Це персоніфіковане місто: Львів – це львів'яни, що мають певні манери, характер, менталітет, ходу й т.д.; їх не переплутаєш, з жителями інших міст, напр.: *"На додаток там найбільше траплялося дурних, таких затурканих або лакомих хлопців – або самопевних міщуків"* [2, 71]; *"На старші літа починав чоловіка брати дідівський сентимент"* [2, 86]; *"Я відчув, що у мене в душі виріс чагарник, а стежки до серця заросли жоржиною смутку"* [2, 233]; *"Хотів одним ковтком випити запінену гальбу (кухоль) пива й затягнутися аж по саме дно черева папіроскою"* [2, 49]; *"В його ніздрі вдаряв знайомий запах швейцарського сиру і оселедців на Руській вулиці. Цей запах надавав кольориту вулиці і був приналежний до неї, як приналежні числа до будинків"* [2, 195].

Городяни, з одного боку, створюють настрій і культуру міста, з іншого боку – є заручниками міста, його культури, традицій, історії.

Третій план утворюють культурні особливості міста – ті традиції, історія, менталітет, те, що ми зазначали вище. Напр.: *"Соломою криті хати, вузькі пасма піль, знайомі обличчя пригноблювали його"* [2, 52]; *"Крізь двері, що знову хтось лишив незачиненими, бачив клаптик вулиці й болотисту, присипану мокрим снігом, кашу."* [2, 50]; *"Розповідь проста, самі історичні факти, переплетені тут і там белетристикою"* [2, 193]; *"Завважте, що в кожнім описі Львова каштани грають відповідальну роль, між усією флорою цього далекого міста. Кожної весни вперто запалював свої білі канделябри квітів, а осінню щедро обдаровував дітвору блискучими каштанами"* [2, 193].

Саме цей шар концептуального значення особливо цікавий, тому актуалізується в художній літературі У підсумку місто стає самостійним героєм. Другий і третій плани представляють потенційний пучок асоціативних рядів і модальних характеристик.

Четвертий план не менш цікавий, ніж третій, але не розглядається в нашій статті, – це міф: той образ міста, що склався у творах мистецтва, філософських роботах, яким він представляється у свідомості людей.

Таким чином, концепт "місто" – це складне, багатопланове утворення. Отже, його розгляд можна локалізувати, обмежити рамками виду мистецтва, епохою, автором, добутом, оскільки будь-яке явище, що проходить через свідомість людини, неминуче суб'єктивується, знаходить відповідний концепт і це відбивається на семантиці мовних одиниць, які його вербалізують.

Концепт передусім програмує кодифіковану інформацію про зумовлений національною світоглядною та мистецькою спадщиною, індивідуальним життєвим досвідом сенс культури. Враховуючи, що концепт є концентрованим виразом свідомості, тим, у вигляді чого культура стає частиною ментального світу, завдяки сформованій системі концептів письменники як творці

художніх і моральних цінностей входять до національної духовності, а подекуди і впливають на неї. Багатоаспектність концептів зумовлена тематичними особливостями творів.

Концепт міста є багатоплановим, асоціюється з минулим і майбутнім, є втіленням зруйнованої, згальованої національної історії, передає особисті і національні перспективи, який здатний сугестювати.

Список використаних джерел

1. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). – К., Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728с.
2. “Дванадцятка”. Наймолодша львівська літературна богема 30-х років ХХ ст.: Антологія урбаністичної прози: [Авторський проект, вступ. слово, бібліограф, відомості, наук. Ред. та прим. Василя Набора]. – Львів: ЛА “Піраміда”, на замовлення приватного підприємця І.В. Горда, 2006. – 344с.
3. Иванов В. К семиотическому изучению культурной истории большого города / Иванов В. // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1986. – Вып. 19. – С.25.
4. Кияк Т.Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики) / Т.Р. Кияк. – Львов: Изд-во при Львовском гос. ун-те издат. объединя “Вища школа”, 1988. – 164с.
5. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2006. – 424с.
6. Матвеева Т.В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Матвеева Т.В. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 432с.
7. Павличко С. Теорія літератури. / Соломія Павличко. – К.: 2002. – 679с.
8. Пименова М.В. Методология концептуальных исследований / М.В. Пименова // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – С. 14-16.
9. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический проект, 2001. – 990с.

Анотація. Стаття присвячена проблемі концепту “місто” у малій прозі львівської літературної групи “Дванадцятка”, зокрема, визначенню компонентних значень ядра концепту “місто”. У дослідженні виділено кілька планів значення концепту “місто”.

Ключові слова: картина світу, концепт, ядро концепту, компонентні значення, місто.

Summary. The article is devoted to the problem of “city” concept in the short prose, written by Lvov literature group “Dvanadtsjatka”, to the definition of component meanings of “city” concept kernel. In this investigation there is analysis of several plans of the meanings of “city” concept.

Key words: picture of the world, concept, concept kernel, component meanings, city.

УДК 821.111.02 “195/196”

Гільдебрант К.Й.

ТИПОЛОГІЧНА СПОРІДНЕНІСТЬ ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНИХ ПОЗИЦІЙ ТА ХУДОЖНІХ ПРОГРАМ АНГЛІЙСЬКИХ “СЕРДИТИХ МОЛОДИХ” І АМЕРИКАНСЬКИХ “БІТНИКІВ”

“Сердиті молоді люди” не були самотніми у висловленні настроїв зневіри, безнадії існування за часів розвитку і становлення “суспільства споживання”. 50-ті роки – ера молодіжної контркультури з яскраво вираженою відмовою від загальноприйнятих норм, уставів і законів – вразила не лише Великобританію, а й такі країни, як Сполучені Штати Америки, Францію, Іспанію.

Невідомий автор статті “Хто вони – “сердиті”? “зламани”? “злі”?” вбачає у цьому “справжнє “знамення часу”” [6, 243]; за висловом Д. Урнова, “молодим письменникам Франції чи Західної Німеччини, Італії чи Іспанії, Швеції чи Данії не завжди вдавалось отримати загальне найменування – як-от, “бітники” чи “сердиті”. Однак, схожі настрої майже неминуче заявляли про себе в літературі даних країн” [11, 70].

Особливо цікавим, на нашу думку, є питання наявності паралелізму ідейно-естетичних програм англійських “сердитих молодих людей” і американських “бітників”, на що неодноразово вказувалось у розвідках як вітчизняних, так і зарубіжних літературознавців. Даної проблематики торкаються у своїх дослідженнях М. Гартенберг, А. Кеттл, К. Олсоп, Г. Фельдман, А. Гозенпуд, В. Івашева, однак судження літературознавців часто суперечливі, та й висвітлюють питання спільності положень “сердитих” і “бітників” досить побіжно. У даній статті ми спробуємо з’ясувати ступінь типологічної спорідненості творчості письменників, розглянути художні програми англійської і американської груп в аспекті загальної контркультурної направленості молодіжних рухів середини ХХ століття, надати новий, неупереджений погляд на поставлену проблему.

Західноєвропейська молодь відчувала, що владні кола втягують її у вир тодішніх політичних ілюзій, закликають до конформізму і наслідування поведінки міщансько-поміркованих верств, що на тлі подій другої світової війни, її героїки та злочинів, виглядало в очах багатьох вкрай ницо. Свобода самовираження, неприхована критика життя, безпосередність суджень і оцінок, неприйняття минулого чи варіантів майбутнього зумовили жагу правди, підвищену увагу до “життя як такого”, що призвело до фактографії та документальності письма, які стають визначальними ознаками літератури того часу.

Спроби виокремити справжні цінності людської душі, викрити фальшивість й удавану людяність, призводять у творах “сердитих молодих людей” до відчуття самоцінності бунтарства, до прийняття й навіть піднесення аморальної поведінки героїв, які не бажають слідувати усталеним, здавалося б, всепоглинаючим моральним законам і нормам, якщо це змушує їх кривити душею. Так, “сердитий” Чарльз Ламлі зневажає людей “свого середовища: Роберта Тарклза, Джорджа Хатчінса, Локвуда” [10, 24] та інших, поводить з ними досить різко: не відповідає прямо на поставлені запитання, знущається з їхньої пихатості, навіть погрожує декому з них вибити зуби, “спустити зі сходів” [10, 116] та “вдарити в живіт” [10, 117]. Залежність долі Діксона від виконання примх професора Велча виливається як протест – у злісні тиради, в яких висловлюється, наприклад, бажання “схопити Велча руками, стиснути волохату сіро-блакитну жилетку так, щоб у професора перехопило подих, закинути його на плече, <...> пробігти по коридору одразу ж у викладацьку вбиральню, засунути в унітаз жалюгідні маленькі ноги у тупих чоботах, набити йому рота туалетним папером і смикнути за ланцюжок: раз, другий, третій...” [12, 194]. Джиммі Портер хотів би плескатись в сльозах власної дружини, Джо Лемптон побити свого майбутнього тестя: “бити до тих пір, аж поки стане сили, а потім копати його, копати, копати...” [1, 225].

“Бітники” в США, цілком подібно до “сердитих молодих людей”, висловлюють протест обмеженості інтересів суспільства, виступають проти традиційних моральних цінностей, норм поведінки, виявляються такими собі маргіналами, непримиреними прибічниками вседозволеності, свободи самовираження. Поряд із Джимом Діксоном, який виступає однозначно аморальною особою (постійно п’є, знущається практично з усіх навколо, висловлює відразу до наукової праці, освіченості, читання взагалі, зневажливо ставиться до відомих композиторів: Моцарта, Брамса), та непередбачуваними, іноді беззмістовними випадками Джима Портера ми зустрічаємо героїв Джека Керуака, Аллена Гінзберга, Лоуренса Фарлінгетті, Вільяма Берроуза, які багато в чому шокують пересічного громадянина.

“Бітники” проголошують своїм кредо добровільну бідність, анархічний гедонізм, еротичну свободу. Вони протестують проти американської політики, американської суспільної думки та способу життя: захоплюються марихуаною, ЛСД, п’ють, влаштовують безкінечні вечірки, дотримуються нетрадиційної сексуальної орієнтації, що на той час було справжнім викликом не лише моралі, але й закону: адже гомосексуалізм ще вважався злочином.

Поряд із характерним “бітникам” відчуттям безкрайньої свободи і вседозволеності випадки героїв “сердитих” проти вікторіанської моралі виглядають блідими та несуттєвими, хоча в поміркованій Англії навіть такі відносно стримані манери викликали значне обурення. Те, що у бунті “сердитих” набагато менше “декадентства” (тобто – розгнузданості та епатажу), ніж у американських “бітників”, на думку А. Кеттла, пояснюється загальною відмінністю політичної та економічної ситуації в Америці та Англії у п’ятдесяті роки [5, 183]. Америка – “вільна земля” – була уже тоді набагато більш демократичною, ніж її консервативна заокеанська праматір.

Та хоча творчість англійських “сердитих” більш стримана і до таких геркулесових стовпів розгнузданості не доходить, та ж само установка на сексуальну розкутість, яка невдовзі отримає назву “сексуальна революція”, на сторінках їхніх творів виражена досить чітко. Найбільше еротизму з усіх творів “сердитих” письменників спостерігається у романі “сердитого молодого” Брейна “Шлях нагору”. Тогочасні критики відзначали сенсаційність такої відвертості для Великобританії, Хамфрі Карпентер навіть вважає, що роман зображує різні типи сексуальних стосунків – “зрілі, глибоко фізичні відносини між Джо та Еліс, на противагу наївним іграм із

недосвідченою С'юзен", а не виступає відтворенням "безжалісних соціальних та матеріальних амбіцій" [13, 164] головного героя. Однак риси традиційного англійського менталітету тут таки відчутні: сексуальна розкутість "сердитих" не досягає граничної відвертості еротичних сцен американських "бітників". Мова "сердитих" стримана, сповнена евфемізмів, алюзивності, автор не надто глибоко втручається в інтимну сторону життя героїв.

Утім суттєво, що "сердиті молоді люди", так само як і "бітники", не вірять у минуле чи майбутнє. Для них існує лише сьогодні, теперішня мить реальності, яку слід прожити якнайкраще, взяти від життя все. Джим Діксон вважає, що арабське прислів'я "Бери що хочеш і плати за це" слід би було доповнити: "І це краще, ніж брати проти волі те, чого ти не хочеш, і платити за це" [12, 346]. Чарльз Ламлі ладний забути усі свої принципи і переконання заради дівчини, яку побачив у ресторані: "<...> ніби на екрані, зі сліпучою чіткістю виник образ Вероніки Родрік, і одразу все його ество до останньої клітинки, усі його помисли і відчуття охопило бажання володіти нею. Він знав, що з надією на це він би здійснив будь-який злочин, він би обікрав, чи вбив, покалічив життя ні в чому не винних людей, тільки би тішити себе такою надією" [10, 111].

Найбільше прагнення мати все тут і зараз спостерігається у Джо Лемптона із роману "Шлях нагору". Світ Лемптона перевернувся однієї миті, коли він побачив молодика на "астон-мартіні", та ще й у супроводі засмаглої на рив'єрському пляжі дівчини. Багатство, володіння подібними статками стало для нього ціллю життя: він "мав намір атакувати і змінити все, що стане на його шляху" [1, 42]. "Риба шукає де глибше, а я – де краще" [1, 231], – стверджує Лемптон. Таке ставлення Лемптона, та й усіх "сердитих" пояснюється ненадійністю, граничною невпевненістю того часу, адже воднева бомба, холодна війна щораз більше загрожують знищенням світу. Однак, у задоволенні своїх потреб і амбіцій за принципом "тут і зараз" виявляється чи не найбільш суттєва відмінність між вподобаннями "сердитих" і ідеологією "бітників".

У творчості "сердитих" превалує гнів соціальний, як вірно зазначив А. Гозенпуд: "Цей гнів спрямований проти мертвих і закріплених традицій кастового суспільства, яке називає себе демократичним, однак утримується на нерівності" [2, 156]. Герої "сердитих" з відразу ставляться до класових розрізень, нерівних можливостей громадян. Вони заздять матеріальному благоустрою і потенціям вищих верств населення, прагнуть здобути їх привілеї, користуватись їх грошима, тобто бажують досягнути забезпеченого, респектабельного життя. Для них, за висловом Джима Діксона "приємні речі кращі, ніж неприємні" [12, 346]. Тут цілком і повністю проявили себе нахили кар'єриста у Джо Лемптона, так зване "везіння" Діксона і асоціальність Ламлі, що вилились у кращу роботу і кращу дівчину. Зрештою, гнів Джиммі Портера викликаний також бідністю і нікчемністю його існування.

Порівняно із соціальним протестом "сердитих молодих людей", які усе ж таки відчувають себе частиною свого суспільства, нехай і пригніченою, американські "бітники" викидають себе із суспільства, в якому живуть. Вони абстрагуються від благ цивілізації, ведуть принципово аполітичний спосіб життя, індиферентний до суспільних проблем. Їм невласлива "американська мрія" про сумлінного, амбітного громадянина, який власними зусиллями прокладає собі шлях до успіху. Технічний прогрес, благоустрій і гроші, як невід'ємна його частина, не викликають в них нічого, окрім відрази: "...дивіться, волоцюги з наплічниками заповнюють світ, волоцюги Дхарми, вони не підписуються під загальною вимогою споживати продукти і тим самим працювати заради права споживати, навіть їм все це лайно, холодильники, телевізори, машини, в усякому разі нові шикарні машини, всі ці шампуні, антиперспіранти, весь той непотріб, який однаково через тиждень опиниться на сміттєзвалищі, до біса вся ця система поневолення: працєю, виробляй, споживай, працєю, виробляй, споживай" [4].

Це своєрідна соціально-культурна еміграція, яка виступала проти моделі "масового суспільства", спільноти ідентичних індивідів з однаковими проблемами, мріями, сподіваннями. Вони проголошують незалежність від обмежень, які несуть в собі щоденна праця, обов'язки і відповідальність. Боп, пияцтво, дівчата, бездіяльність, мандрювання по світу, споглядання природи – найголовніші елементи їх свободи. "Бітники" не шукають цілі існування, у відмові від соціуму для них найголовніше – розуміння власної неповторності, заглиблення в себе з ціллю пізнання, досягнення блаженного стану нірвани. За висловом А. Гінзберга у "Сутрі соняшника", "Ми не брудна наша шкіра, ми не наші страшні, запилені, потворні паровози, всі ми душею чудові золоті соняшники, ми обдаровані насінням..." [8, 731]. Тут спостерігається вже цілком втрачена у "сердитих" проекція виходу у віртуальне буття, релігійний транс, хоча вже абсолютно не християнський за характером – "бітники", жадібні до земних насолод, християнський аскетизм відкинули й ініціювали трансплантацію на західний ґрунт екзотичних (в основному індійських) культур, добре тим прислужившись укріпленню неязичницького руху в сучасному світі.

На відміну від "бітників", що заперечують в суспільстві споживання "усе", "сердиті молоді" вказують на конкретні соціальні причини свого невдоволення: відсутність демократії, яка

породжує нерівні можливості різних верств населення; злидні і постійна нестача грошей; часто вимушена і нелюбима робота; загальні загрози майбутнього існування: воднева бомба, холодна війна і так далі. За вірним висловом Т. Тимошенкової, “їх об’єднує гарячий протест проти соціальної нерівності, <...> брехні і лицемірства, профанації мистецтва, політичної апатії, влади грошей, конформізму” [9, 283].

Однак, ані письменники групи “сердиті молоді люди”, ані представники “бітників” не прагнуть нічого реально змінити в суспільстві, в якому живуть. “Сердиті” ніби протестують проти соціальної нерівності і загальної несправедливості, однак, насправді, лише хочуть отримати все найкраще в житті, вступити до лав вищих класів, що так чи інакше їм вдається. Ламлі досягає оплачуваної роботи і, відповідно, дівчини своєї мрії випадково, Діксон – за допомогою власного везіння і щасливої долі, Лемптон – обманом і розрахунком. Навіть Портер за словами Елісон “не знає, де знаходиться і до чого прямує. Він ніколи нічого не здійснить і нічого не досягне” [7, 89]. “Бітники” ж, відверто нехтуючи шляхом до успіху, “американською мрією” та й всіма технічними здобутками цивілізації, обрали свій шлях абстрагування від щоденних турбот, живуть власним особним життям і не цікавляться тим, куди котиться світ. Для них важливим є лише власна сутність, власне я. За висловом А. Елістратової, “Керуак нічого не протиставляє духовному банкрутству своїх героїв; він по-своєму захоплюється їх бездіяльністю, обурливим егоцентризмом” [3, 252].

Справді об’єднує й тих, і других відразу до традицій пануючої культури – соціальної, релігійної, митецької. Хіба що “сердиті” схильні до антикультурного маніфесту, а “бітники” не проти обґрунтувати платформу якоїсь “психоделічно-нірванічної контркультури”, хоча довести свої наміри до кінця їм просто не доходять руки: занадто багато треба пережити чуттєвих насолод, аби дух повністю розкріпачився... Об’єднує ці дві програми також і прагнення зануритися у правду життя, зображувати на сторінках власних творів лише достовірні події. Документальний характер описів і фактографію, ці основні художні установки “сердитих молодих людей”, “бітники” доводять до рангу граничної неприхованості. Для них буквально не існує заборонених тем, поняття аморальності висловлювання. “Бітники” вважають, що все, що так чи інакше стосується життя, не може бути ветованим будь-ким чи будь-чим, а повинно відтворюватись незамасковано і правдиво. Стиль “бітників” радше підпорядковується принципам натуралізму, ніж реалізму, властивому “сердитим молодим людям”.

Зрештою, незважаючи на всі відмінності, і “сердиті”, і “бітники” обирають теперішнє, своєрідне художнє Present Indefinite, як компас свого життя. Ці “нові варвари” [14, 10] виражають своє бачення адаптації до умов реальності середини ХХ століття, репрезентують значну за своїми наслідками моральну революцію, яка підносить індивідуальність, виокремлює її вагу і вартість за умов масового споживання і виробництва. Ці письменники сприймають життя як стан постійної стурбованості, людину як особистість, занурену у пошуки змісту, навіть якщо тікаючи від банальності вони поринають у зображення квінтесенції жаху.

Наданий огляд творчості англійських “сердитих молодих людей” у порівнянні із конркультурними виступами американських “бітників”, звичайно, не обмежує кордони даної проблематики. Наявність деяких спірних моментів у творчості вищезгаданих письменників лише підтверджує багатогранність феномену дослідження, неординарність даного культурно-історичного явища, в той час, як питання про типологічну спорідненість творчості “сердитих” зі схожими настроями у літературах Франції, Західної Німеччини, Італії, Іспанії, Швеції чи Данії, відкриває перспективи для подальшого розгляду і осмислення багатьох характеристик творчості як “сердитих”, так і інших представників тогочасного молодіжного руху по всьому світу.

Список використаних джерел

1. Брейн Дж. Путь наверх. Жизнь наверху. – М.: Правда, 1991. – 496с.
2. Гозенпуд А. Драматургия сердитых // А.Гозенпуд. Пути и перепутья. – Л. – 1967. – С.154-176.
3. Елистратова А. Трагедия молодого поколения // Новый мир. – 1961. – №10. – С.246-256.
4. Керуак Дж. Бродяги Дхармы // <http://www.lib.ru/INPROZ/KERUAK/>
5. Кеттл А. Поиски пути // Иностранная литература. – 1961. – №8. – С. 182-188.
6. Кто они – “сердитые”? “поверженные”? “злые”? // Иностранная литература. – 1958. – №11. – С.240-243.
7. Осборн Дж. Пьесы. – М.: Искусство, 1978. – 287с.
8. Поэзия США. – М.: Художественная литература, 1982. – 831с.
9. Тимошенкова Т.М. Проза “рассерженных” в контексте английской литературы середины 20 столетия // Вісник Харківського національного університету. – 2000. – №471. – С.280-286.
10. Уейн Дж. Спешите вниз. – М., 1960. – 275с.
11. Урнов Д. О “потерянных” и обретающих // Юность. –1962. – №9. – С. 69-74.

12. Эмис К. Я хочу сейчас. Счастливчик Джим. – М., 1993. – 464с.
13. Carpenter H. The Angry Young Men. A Literary Comedy of the 1950s. – London: Penguin Books, 2002. – 244p.
14. Feldman G., Gartenberg M. Protest: the Beat Generation and the Angry Young Men. – London: Panther Book, 1962. – 319 p.

Анотація. У статті автор розглядає проблему типологічної спорідненості художніх програм англійської літературної групи “сердиті молоді люди” і американських “бітників”. Аналізуються спільності ідейно-естетичних позицій двох груп письменників, розглядається відповідність їх творів настроям молодіжної контркультури середини ХХ століття, висвітлюються розбіжності творчих пошуків письменників.

Ключові слова: контркультурна спрямованість, документальність, аморалізм, сексуальна революція, соціальний протест

Summary. In the following article the author considers the problem of typological correlation between fiction programs of the English literary group Angry Young Men and the American Beat Generation. Semblance of the two groups' aesthetic positions is analyzed, their works correspondence with the youth countercultural moods of the mid-twentieth century is viewed, differences in their creative writing are revealed.

Key words: counterculture direction, documentality, amorality, sex revolution, social protest.

УДК 811.111'373.611

ГЛАВЦКАЯ Е.И.

ПРЕФИКСАЛЬНЫЕ НАИМЕНОВАНИЯ ЛИЦА В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Так как процесс языковой номинации носит антропоцентрический характер, языковое структурирование реальной действительности выдвигает на первый план многочисленную микрогруппу синтетических и аналитических номинантов, объединённых общим значением ‘человек’ [1, 415].

В составе любого языка с высокоразвитой словообразовательной системой производные слова составляют основной массив.

Вопросам членения слова на морфемы, определению отношений между мотивирующими и производными английского языка посвящены работы многих исследователей (О. Есперсен, Г. Марчанд, В. Адамс, Л. Брауэр, Р.С. Гинзбург, А.И. Смирницкий, Н.Н. Раевская, О.Д. Мешков, П.М. Каращук, П.В. Царёв, Е.Н. Бортничук и др.). Используя различные методы и подходы на основании тщательного и внимательного изучения большого фактического материала, они дают подробное описание системы английского словообразования.

Предметом нашего наблюдения послужили производные имена существительные со значением ‘лицо’ префиксального образования в современном английском языке. В данной статье мы рассматриваем смысловую соотносительность единиц мотивационных пар, словопроизводственную мощь мотиваторов, их сочетаемость с приставками, лексико-семантическую приуроченность. Фактический материал (более 130 ед.) извлечён из словарей английского языка [2].

Логика рассмотрения изучаемых единиц подчинена их продуктивности.

Анализ имеющихся в нашем распоряжении производных показывает, что наиболее продуктивна словообразовательная модель с префиксом *co-* и общим значением ‘совместности действия, состояния, положения, взаимной связи того (тех), кто назван мотивирующим словом’ (37 ед.): *co-pilot* – a pilot who shares the control of an aircraft with the main pilot: *He and his co-pilot settled down in the darkness for the long flight in the cramped cockpit*¹. (*pilot* – someone who operates the controls of an aircraft or spacecraft); *co-star* – one of two or more famous actors who appear together in a film or play: *Houston's co-star in "The Bodyguard" was Kevin Costner.* (*star* – a famous and successful actor, musician, or sports player); *co-worker* – someone who works with you and has a similar position [colleague]: *Wantz's job is to teach employees how to handle difficult bosses and co-workers.* (*worker* – someone who does a job, especially a particular type of job); *co-president* – an

¹ Текстовые иллюстрации: <http://www.thefreedictionary.com>

executive who shares the position of president with another (*president* – the highest executive officer of a company, society, university, club, etc.); *coreligionist* – someone who is a member of the same religion as you (*religionist*); а также: *co-partner, co-planner, co-accused, co-administrator, co-applicant, co-author, co-belligerent, co-creditor, co-debtor, co-defendant, co-developer, co-director, co-executor, co-guardian, co-heir, co-inventor, co-litigant, co-manager, co-mortgagor, co-obligor, co-owner, co-planer, co-prisoner, co-promisee, co-promisor, co-stipulator, co-surety, co-tenant, co-twin, co-underwriter, co-user*.

Следующую группу составляют производные с префиксом *arch-*, имеющие значение 'старший в чине, должности, звании': (10 ед.): *archbishop* – a priest of the highest rank, who is in charge of all the churches in a particular area: *As a general rule, the archbishop had sufficient political leverage to ensure success for his own monks in these disputes.* (*bishop* – a priest with a high rank in some Christian religions, who is the head of all the churches and priests in a large area); *archdeacon* – a priest of a high rank in the Anglican church who works under a bishop: *By now he had discovered what archdeacons do, and did not have to do everything himself.* (*deacon* – a religious official, in some Christian churches, who is just below the rank of a priest); *arch-enemy* – the main enemy (*enemy* – someone who hates you and wants to harm you); *archduke* – a prince who belonged to the royal family of Austria (*duke* – a man with the highest social rank outside the royal family); а ещё: *arch-deceiver, archfiend, archpriest, archrival, archimandrite, archimime* и под.

Дериваты с префиксом *super-* обозначают лицо с более высоким служебным или административным положением: *supervisor, superintendent*.

Производные в префиксом *out-* имеют значение 'лицо, пребывающее вне пределов чего-либо' (9 ед.): *outpatient* – a patient who only comes to a hospital or doctor for diagnosis and/or therapy but does not stay for the night: *An obvious candidate for inclusion in these tables is the delay between referral and first appointment in outpatient clinics.* (*patient* – someone who is receiving medical treatment from a doctor or in a hospital); *outrider* – a rider or police officer who rides on a motorcycle or horse beside or in front of a vehicle in which an important person is travelling: *A convoy of cars stretching for miles was escorted by Merseyside Police outriders.* (*rider* – someone who rides a horse, bicycle, etc.), а также: *outfitter, outgoer, outlier, outrunner, outsider, outvoter, outworker* и др.

Наименования 'лица' с префиксом *en-* имеют значение 'тот, кто обладает особенными способностями' (8 ед.): *enchanter* – someone who uses magic on people and things: *They have forgotten who they are, knowing only that they have been trapped by an evil enchanter.* (*chant* – one who chants or sings, esp. as in a choir; chorister); *enchantress* – a woman who uses magic on people and things [witch]; A woman who men think is very attractive and interesting: *Among those white-robed girls this young enchantress must have shone out like a diamond in white flax.* (*chantress* – a female chanter or singer); *enforcer* – someone whose job is to make sure people do the things they should: a law enforcer; an enforcer for a drugs gang: *As a proactive enforcer a field man must always be prepared for the unexpected.* (*forcer* – a person of influential action); а также: *encourager, engager, engraver, enslaver* и др.

Префикс *in-* встречается преимущественно в словах латинского происхождения: *inamorata* – the woman that a man loves: *His new inamorata is a 22-year-old mannequin named Jennifer;* *inamorato* – a man with whom one is in love or has an intimate relationship; *incomer* – someone who comes to live in a place: *We've lived here for 17 years, but they still see us as incomers.* (*comer* – anyone who wants to take part in an activity, especially a sporting competition); *inpatient* – a patient who stays in a hospital and stays overnight or for an indeterminate time, usually several days or weeks: *In both of these studies the control group, hospital inpatients and community controls, had unusually high smoking rates.*

Префикс *anti-* (17 ед.) передаёт общее значение 'выступающий против чего-л., враждебный чему-л.' и, присоединяясь к мотиваторам, образует антонимы к ним: *antihero* – a main character in a book, play, or film who is an ordinary or unpleasant person and lacks the qualities that you expect a hero to have: *In all fairness, Maskelyne is more an antihero than a villain, probably more hardheaded than hard-hearted.* (*hero* – a man who is admired for doing something extremely brave), ср. также: *Antichrist, antifascist, antiglobalist, antifederalist, antifeminist, antipapist, antisegregationist, anti-Catholic, anti-Semite, antisexist, antitype* и под.; а при участии префикса *pro-* образуются дериваты со значением, стоящим на полярной точке лексико-семантической парадигмы: *anti-fascist – fascist – pro-fascist, anti-communist – communist – pro-communist, anti-capitalist – capitalist – pro-capitalist*.

Наименования с префиксом *inter-* имеют значение 'лицо, взаимодействующее с другими лицами' (7 ед.): *intermediator* – a negotiator who acts as a link between parties (*mediator* – one that mediates, especially one that reconciles differences between disputants), а также: *interlocutor, interceptor, intercessor, interloper* и т.д.

Немногочисленны дериваты с приставкой *counter-* (5 ед.): *counterrevolutionary* – a revolutionary whose aim is to reverse the changes introduced by an earlier revolution; *counterspy* – a

spy working against or investigating enemy espionage; *counterfeiter* – someone who makes copies illegally.

Остальные префиксы по семантике мы сгруппировали таким образом:

– со значением временной последовательности и предшествования: *fore-* (6 ед.): *forefather* – an ancestor: *What would our forefathers have thought?* Someone in the past who did something important that influences your life today: *Two hundred years ago our forefathers established this nation.* (*father* – a male parent); *foreman* – 1. A worker who is in charge of a group of other workers, for example in a factory. 2. The leader of a jury, who announces their decision in court: *Anton hated the foreman, who was never satisfied with anyone's work.* (*man* – an adult male human); *forerunner* – 1. A person sent before or going before to announce or prepare the way for another or for something to follow; herald (*runner* – a person who runs errands, carries messages, etc., as for a bank or brokerage house); *forecaster* – someone who makes predictions of the future (usually on the basis of special knowledge) (*caster* – a person or thing that casts); *forewoman* – 1. A female worker who is in charge of a group of other workers, especially in a factory. 2. A woman who is the leader of a jury and announces their decision in court. (*woman* – an adult female person);

– со значением 'бывший': *ex-*: *ex-director* – a former *director*; *ex-champion*, *ex-President*, *ex-manager*, *ex-soldier*, *ex-prisoner*, *ex-wife*;

– со значением 'лицо, подчинённое по службе, низший чин': *vice-chairman*, *vice-chancellor*, *vice-chief*, *vice-consul*, *vice-governor*, *vice-president*, *vice-admiral*, *vice-minister*; *subeditor*, *sublieutenant*, *sub-officer*, *sub-librarian*; *under-secretary*, *underboss*, *understudy*; *pro-rector*.

Единичны производные с префиксом отрицания *dis-* (3 ед.): *disbeliever* – someone who refuses to believe (*believer* – 1. A supporter who accepts something as true. 2. A person who has religious faith), *disloyalist* (*loyalist* – one who maintains loyalty to an established government, political party, or sovereign, especially during war or revolutionary change), *dissimulator* – a person who professes beliefs and opinions that he or she does not hold in order to conceal his or her real feelings or motives (*simulator* – a person who simulates, especially an apparatus that generates test conditions approximating actual or operational conditions). Ср. также наименования лица с префиксами *by-*: *bystander* – someone who watches what is happening without taking part [onlooker]: *Several innocent bystanders were killed by the blast*; *pseudo-*: *pseudo-patriot*, *pseudo-author*; *ultra-*: *ultra-liberal*, *ultra-leftist*.

Анализ имеющихся в нашем распоряжении производных показывает, что по характеру семантической соотносительности единиц мотивационных пар производные представлены тремя группами: а) семантические объёмы производного и мотиватора равны; б) семантический объём производного шире семантического объёма мотиватора; в) семантический объём производного уже семантического объёма мотиватора.

При образовании существительных 'лица' задействованы префиксы *anti-*, *arch-*, *by-*, *co-*, *counter-*, *dis-*, *en-*, *ex-*, *fore-*, *in-*, *inter-*, *pro-*, *pseudo-*, *rear-*, *super-*, *sub-*, *ultra-*, *under-*, *vice-*. В отличие от суффиксов префиксы присоединяются уже к готовым словам – наименованиям лица. В роли мотиваторов чаще всего выступают производные по структуре существительные (*counter-revolutionary*, *co-producer*), реже – непроизводные (*rear-admiral*).

Среди изучаемых существительных больше всего производных мужского рода. Единичны производные женского рода.

Необходимость дальнейшего исследования деривационных возможностей различных групп производных *nomen agentis* английского языка очевидна. Это позволит не только выявить и описать уже имеющийся состав языка, но и представить, каким образом возможно его пополнение.

Исследование словообразовательной системы современного английского языка даёт возможность установить определённые правила и закономерности построения слов. Умение вычленив в составе слова словообразовательные элементы, определить способ его образования и словообразовательную модель, по которой оно создано, способствует сознательному и глубокому усвоению лексических единиц языка и в конечном счёте более высокому уровню овладения иностранным языком. Непрерывное развитие лексической системы языка даёт неограниченный материал для исследования.

Список использованной литературы

1. Алексеенко М. Концепт "мать" в синхронной динамике языковой картины мира // Грани слова: Сб. науч. ст. – М., 2005. – С. 782.
2. The Longman Register of New Words. М. 1990; Longman Lexicon of Contemporary English. Longman. 1981; Barnhart C.L., Steinmeitz S., Barnhart R.K. A Dictionary of New English. 1963-1972. – London, 1973.

Анотація. У статті розглядаються префіксальні іменники зі значенням особи у сучасній англійській мові. Дана структурно-семантична характеристика номінацій, намічена тематична класифікація, досліджено словотвірні можливості префіксів.

Ключові слова: найменування особи, мотиватор, похідне, префікс, семантико-структурна характеристика.

Annotation. Derivative nouns with the meaning 'an agent' formed by prefixes in Modern English are examined in the article. The structural-semantic characteristic of units of the motivational pairs is given, the compatibility of the motivator with prefixes is investigated.

Keywords: an agent, motivator, derivative, a prefix, the structural-semantic characteristic.

УДК 821. 111

Глінка Н.В.

ТЕОРІЯ ҐАСТОНА БАШЛЯРА ЯК ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ Д. Г. ЛОУРЕНСА

У поглядах міфокритиків з середини ХХ століття поруч із розглядом першоелементів як світоутворюючих одиниць з'являється і розгляд впливів окремих стихій на метафорику і образність, зумовлених світовідчуттям митців. Особливу увагу привертає у цьому плані творчість французького філософа Ґастона Башляра, чия методологія досить продуктивна у царині літературних студій останнього десятиріччя (С. Аверінцев, Н. Белехова, В. Топоров). В есе "Митець на службі у стихій" філософ заявляє: "Стихії – вогонь, повітря, земля і вода, – що вже давно допомагали філософам уявляти велич світобудови, залишаються і першоначалами художньої творчості. Нехай їхній вплив на уяву здається метафоричним, але як тільки встановлюється істинна відповідність твору до космічної сили елементів, зразу з'являється враження, неначе ми знайшли основу єдності і цілісності всіх сучасних творів [цит. за: 6, 7]". Башляр відмовився від пошуку первинних образів-архетипів, бо вважав поетичну метафору вихідним пунктом, а не результатом поетичного імпульсу. Тому інтерпретація художнього тексту полягає, за Башляром, у прийнятті "певного міфологічного передіснуючого буття [6, 12]". На думку вченого, чотири стихії давньогрецької філософії стають засобами у розумінні такої першоматерії. У роботах "Психоаналіз вогню" (1937), "Вода і марення" (1942), "Марення про повітря" (1943), "Земля і марення про волю" (1947) та "Земля та марення про спокій" (1949) автор досліджує саму матерію як "оніричне ядро" літературної творчості. Такий підхід дає право вченим говорити про психоаналітичний, хоча й не компенсаторний, як у Фрейда, елемент вчення Башляра. Досить продуктивним, на нашу думку, цей погляд і для дослідження спадщини англійського митця-модерніста Д. Г. Лоуренса.

Башляр пропонував осмислювати образ у художньому творі, починаючи із його зародження у царині стихії, де він належить і письменнику, і читачеві. На його думку, певна стихія керує віруваннями, пристрастями, ідеалами, філософією протягом життя кожної людини. Тому всі чотири стихії мають своїх прихильників, і кожна з них – це неначе система поетичної вірності. Розглядаючи ці системи стосовно творчості Д. Г. Лоуренса, будемо використовувати термін "міфологема" (а не "архетип" Юнга або "марення" Башляра), маючи на увазі всеохопну парадигму міфопоетичного образу.

Для Башляра є закономірним шлях від метапсихологічного до прапсихологічного, від метапоезії до прапоезії, яку він називає "абсолютним художнім простором", "первинним поетичним існуванням". Найпродуктивнішим методом дослідження художньої творчості науковець називає феноменологію, бо, на його думку, митці – природжені феноменологи. Поетичний досвід має свою власну динаміку, свою власну "безпосередню онтологію". У своїй пенталогії про оніричне осмислення літератури Башляр пропонує певну типологію письменників за ознакою їхніх уподобань щодо природних стихій, і Лоуренса він називає письменником землі. На нашу думку, визначення Лоуренса лише як "земного" автора є певним обмеженням його образного потенціалу. Необхідно, найперше, вказати на зображення автором дуалістичної природи першостихій і створення цілісної міфологічної картини світу через міфологеми води, вогню, повітря і землі.

У дослідженні "Вода і марення" (1942) Башляр говорив про воду як найбільш гомологічну, постійну стихію, що "символізує приховані, прості і приборкуючі сили людини [2, 22]". Подібне ставлення до міфологеми води знаходимо також у дослідженні М. Еліаде "Трактат по історії релігії" (1948). Розглядаючи символіку вод, міфолог визначає воду як "принцип нерозрізненого

і можливого, основою будь-якого космічного явища, вмістилищем усіх зародків [10, Т.1, 346-347]”. Вода символізує первинну субстанцію, першоелемент, з якого народжуються всі форми й у який вони повертаються після катастрофи чи у результаті поступового регресу. Сучасні науковці М.Бодкін, Т.Топорова, В.Топоров також визначають універсальність води, що пояснюється її функцією середовища, агента і принципа загального зачаття і народження. Так би мовити, “океанічне відчуття” у материному лоні людина проносить через все життя [9, 583]”. Як для зачаття необхідні жіноче і чоловіче начала, так і стихія води представляє поєднання двох аспектів: жіноче начало – в образі лона матері, заплідненого яйця, іноді ототожнюється із землею. Одночасно вода – це чоловіче сім’я, що примушує землю народжувати. Часто у міфах така двоїстість семантики води втілювалась у подружжі водних божеств. Г. Башляр, однак, наголошує на “жіночності водної стихії, на її одноманітності, постійності, що символізує більш приховані, прості і спрощуючі сили людини [3, 22]”. Завдяки атрибутивній якості литися вода є еквівалентом усіх “соків землі”, і передовсім – крові. Як архетипний образ, кров пов’язана зі зловісним смислом: оскільки кровопролиття часто межує зі смертю, кров стає символом смерті. Г. Башляр вводить поняття “поетика крові”, для нього – це поетика драми і болю. Але філософ розглядав кров у двох іпостасях: кров мертва (у творах Е. А. По) та жива, звитязна (у П. Клоделя). Концептуальні для творчості Лоуренса поняття “голосу крові”, “кровної симпатії, пристрасті, бажання, кровного шлюбу [11, 326-327]” можемо віднести до другої, життєдайної позиції Башляра.

У творах Лоуренса так само знаходимо образи води як живої, плідної сили, і як згубної стихії. Це бачення амбівалентної сутності води відповідає міфологічним контрарним поняттям – жива та мертва, вода небесна життєдайна і вода земна чи підземна, солона. Як еквівалент хаосу, “вода є началом всього існуючого, але є і завершенням, трагічним фіналом, бо з нею пов’язаний есхатологічний міф потопу [1, 240]”. За Башляром, смерть від води – це смерть “без погорди і помсти.., бо людина весь час перебуває у коловороті, кожен мить вона помирає...[3, 23]”. Саме потоп, нестримний потік річки Іруаш забирає життя Тома Бренгуена у романі “Райдуга”; в оповіданні “Рубіж” Рейн – неначе річка Стікс, що розділяє зони життя і смерті; у водовороті гине молоде подружжя у романі “Закохані жінки”.

Занурення у воду означає смерть, знищення, але одночасно і відродження, зародження нового життя, очищення. З цим пов’язаний мотив умивання, яке повертає людині її первинну чистоту, на цьому побудований ритуал християнського хрещення. Дії персонажів з водою у творах Лоуренса часто символізують такі ритуальні очищення-відродження: Олівер Меллорз вмиванням неначе готується (в уяві Конні) до нового, наповненого коханням життя (“Коханець леді Чаттерлі”); ритуалом певної жіночої ініціації, символічним заплідненням виглядає танок Конні під дощем у лісовій гушавині; невдала спроба утопитися приносить Мейбл кохання лікаря (новела “Дочка баришника”).

Всі сюжетотворюючі моменти у творах Лоуренса супроводжуються саме зверненням до ключових концептів водної стихії. Так, з безперервним рухом водного каналу пов’язана життя і смерть у родині Бренгуенів (“Райдуга”), біля ставка сестри знайомляться з Джеральдом Крічем, серед криги гине Джеральд (“Закохані жінки”); на березі моря відбувається і моральне знищення Антона Скребенського (“Райдуга”), і переродження Джулії (“Сонце”); подорож каналами Венеції стає для Конні етапом осмислення життєвих цінностей. Раптово зустрівшись на березі ставка з Біркіним (розділ “На острові”), Урсула слідкує за тим, як пливуть кинуті ним у воду маргаритки. Маленька флотилія з квітів повільно віддаляється, і Урсула кличе Біркіна плисти за нею, бо квіти неначе вказують дорогу до щастя і свободи. У самому “русі течії вона бачить силу і якусь таємницю [13, 156]”. Водна стихія одночасно і дарує життя, і забирає його. Дуальний характер води відповідає концепції світу Д. Г. Лоуренса, а особливе значення водних просторів для сюжетних центрів (домінант) близьке до Гераклітової максими – “все тече, все змінюється”.

Для зображення внутрішнього мінливого стану душі Д. Г. Лоуренс найчастіше використовував “водну” лексику. Всі почуття героїв “течуть”, “переливаються”, “наповнюються”, “виливаються”, “линуть”, “ринуть”, як хвилі, потоки, струмені, “душа плаває у божевільному захопленні”, у “переливчатих потоках”, “пливе в течії”, “тоне”. Стихія води відбиває образ пристрастного, полум’яного “потоків крові”: “темні води річки, що котились у глибокому мовчанні неосяжного мороку, збуджували в ній почуття дикої, невгамовної свободи і волі [8, 396]”. Символіка води з’являється у потоках життєдайного дощу, або струмках, що розділяють чоловіка і жінку, стримуючи їхню чуттєву жагу. Водна стихія супроводжує героїв Лоуренса і в моменти “бурхливого потоку буття”, і у споглядальному сприйнятті макро- і мікрокосму.

У виражальних засобах Лоуренс також постійно послуговувався “вогняною” лексикою для зображення пристрасті своїх персонажів. Але головне, що вогонь більшою, ніж інші першостихії, мірою має дуальний характер, і тому найбільше відповідає людській натурі. Це дозволяло автору пов’язувати психіку людини зі стихією вогню. Так, у романі “Райдуга” Вілл Бренгуен “у цю мить

здавався їй загрозливим, сильним полум'ям”, або “його серце палало у вогні страждання, неначе смолоскип”, “вогнь пробіг по його тілу і огорнув полум'ям. Вона [Анна] прихилилась до нього, і вогняна буря охопила все його ество, - він тримав її у язиках полум'я [8, 148, 164]”. Неодноразово вогнь набирає ознак рідини, визначається через потік, палаючу вогняну річку. Поєднання двох стихій означає процес несвідомої пристрасті і асоціюється з образами пекла, або царства Аїда. Г. Башляр також акцентував на дуалізмі вогняної стихії. Вогнь ідеалізується в увяленні людей у зв'язку з ідеєю очищення. Але є й інший бік: вогнь пекла локалізується у “нечистому” місці і символізує зло: “Вогнь є наджиттям. Вогнь прихований і всепроникливий. Він живе у нашому серці, і мешкає на небесах <...> Він сяє у Раю. Він пече у Пеклі. Він – пестоці і тортури [5, 12]”. Полум'я не стільки освітлює, скільки наповнює духовним зором і душевним теплом. ”А я ще вірю у те легке полум'я, що спалахнуло у нас. Для мене воно – єдина цінність у світі...Для мене Трійця – двузике полум'я... Я йому вірний і залишуся вірним до кінця [7, 311]”, – саме у правічних образах осмислює своє кохання до Конні Олівер Меллорз.

З прадавніх часів земля сприймалася як основа, опора, фундамент світобудови. Люди поклонялися землі, бо вона, завдяки своїй всеохопності, твердості, багатству рослинності та рельєфа, створює космічну єдність. І якщо “релігійні, магичні та міфологічні функції Води, – за твердженням М. Еліаде, – пов'язані з увяленням про паростки, приховані можливості і відродження, то Земля – це основа всіх явищ буття. Все, що існує на Землі, є цілим і утворює велику єдність [10, Т. 2, 51]”. Саме із землею давні люди пов'язували відчуття непереборного зв'язку з “місцем”, певним клаптом землі. Таке відчуття охоплює родину Бренгуенів: “Кривно пов'язані із землею, вони жили одним життям і одним подихом із нею, з її рослинністю, з її тваринами, з широким небом над ними, зі щоденною, звичайною роботою [8, 6]”. Земля була (і залишається) не тільки годувальницею, ґрунтом, не менш важлива укоріненість у землі, надто вагома і для сучасної людини. Так, у романі “Пернатий змії” теллургічні сили набирають функцій героя, що визначає дію і сюжет. Головна героїня, прибувши до Мексики, зразу почала відчувати на собі таємниче “тяжіння” землі. Міфологема землі представлена у романі мотивами занурення, низу, ґрунту, коріння, ваги: “Мексика тягне вас униз, люди тягнуть униз, неначе великий тягар. Тут люди залишаються частиною Дерева Життя, і їхнє коріння тягнеться до центру землі...Вас, можливо, і треба тягнути донизу, донизу, поки ви не укорінитесь у глибині [12, 87-88]”. Так, власне, теллургічні сили утримують Кейт у Мексиці.

Однією з ознак землі як такої є її “материнство”, невичерпна здатність плодоносити. Культ Матері-Землі (Tellus-Mater) є одним з найдавніших і найтриваліших (на думку М. Еліаде). Прагнення давати життя, бути заплідненою і виношувати плід пов'язує Мати-Землю із жінкою. Численні порівняння ріллі із жіночим лоном, землеробських робіт із священним шлюбом знаходимо і у давньогрецьких авторів (Гомер, Софокл, Есхіл), і в англо-саксонському епосі, і в давньо-єгипетських поетичних творах. Земля, як жінка, горнулася і до сильних рук персонажів Лоуренсової “Райдуги”, перед зоренням вона ставала гнучкою й м'якою, “неначе охоплена нестримним бажанням”, а перед жнивими, як перед пологами, “лежала важка, нерухома, замкнена у собі”. Від землі люди отримували тепло та енергію нового життя. “В пульсації крові, у землі, у небі, у домашніх тваринах, у зелених рослинах [8, 7]” вони бачили повноту свого життя. Так, Анна Бренгуен відчуває себе охопленою життєвим потоком, багатим і плодючим: “Вона відчувала у собі схожість із землею, що була матір'ю для всіх [8, 199]”.

Персонажі Д. Г. Лоуренса часто несуть ознаки рослинного чи тваринного світу, що на текстуальному рівні наближує їх до земної природи. Власне, фітоморфність пронизує все життя людини, пояснюючи його природними циклами проростання, розпускання, розквіту, в'янення і тимчасової смерті. Подібна образність притаманна і Лоуренсу: “Вілл походив на каштан, який випав із своєї міцної шкаралупи, і, голий, притулювся до м'якої плодючої землі, залишивши за собою оболонку знання і досвіду життя [8, 136]”. В оповіданні “Англіє, моя Англіє” – справжньому гімні англійській природі – Д. Г. Лоуренса зачаровує “душа землі, що зберегла первозданність тих часів, коли сюди з'явилися сакси [7, 376]”. Письменник зображував героїв через рослинні образи: “він, як садова квітка, що тріпоче на вітру життя, а потім опадає, як і не було; батько, “як дерево, що не дуже розбирається у засобах, коли прагнучи жити, продирається до сонця...”; родина героїв була істинним породженням землі, “як гостролист чи глід [7, 377, 384]”. Часто письменник для зображення почуттів своїх персонажів, для підкреслення їхньої чуттєвості використовує метафору квітів, що оживають у сонячних променях.

Особливий світ Лоуренсової творчості наповнений також численними **аніمالістичними образами**. Д. Г. Лоуренса цікавила і фольклорна традиція – надавати тваринам людських якостей, перед письменником також постає інше завдання – довести тваринну природу людини.

Крім “живих” елементів міфологеми землі Лоуренс активно захоплювався образами предметів, каміння, знарядь праці, що долають опір матерії. За Башляром, земна стихія а priori ворожа чи партнерська по відношенню до людини. Подолання ворожості, опору земної матерії,

обробка її, “підкорення твердості приносить деміургічне задоволення, представляє ілюзію всемогутності [4, 35]”. Так, у романі “Райдуга” Вілл Бренгуен стає столяром за натхненням, він обробляє деревину для оздоблення собору. Він також вчить дітей долати опір дерева і тим самим підсвідомо чинить опір сексуальності своєї дружини Анни. Декілька поколінь Бренгуенів обробляли землю, “ріжучи” її плугом. Найфатальнішим випробуванням для душ людей є їхнє насилля над “тілом” землі у вугільних шахтах (романи “Райдуга”, “Закохані жінки”, “Коханець леді Чаттерлі”, есе “Ноттінгем і шахтарський край”). Найбільш мужнім вираженням міці у концепції Башляра є ковальство. У ритуалі загартування металу філософ вбачає битву вогняних і водних богів. Недарма найбільш наближений до розуміння концепції “природної людини” персонаж Лоуренса, Олівер Меллорз (“Коханець леді Чаттерлі”), первинно був ковалем, що загартувало його волю і життєві принципи.

На думку письменника, унікальним виявом земної стихії є **каміння**. У своїй нерухомості камінь символізує вічність, загадку виникнення: “Неважко зрозуміти, чому люди поклоняються камінню. А це ж не каміння. Це таємниця землі, могутньої, долюдської, показує свою силу [цит. за: 4, 305]”. Лоуренс часто звертався до метафори земних пород чи геохімічних процесів у створенні образів. Він і у прямому, неметафоричному плані висловлювався щодо своїх телурічних уподобань: “Я усвідомлюю, що вапняк, спокійне життя мармуру, вапнякових ґрунтів і холмів я ненавиджу. Як же я їх ненавиджу. Це мертві скелі, в них немає життя, вони не викликають тремтіння у ногах. Я надаю перевагу навіть пісчанику. Але граніт! Граніт – мій фаворит. Я так відчуваю його життя у себе під ногами! [Цит. за: 4, 146]”. Закоханий у “твердість” автор проявляв пристрасне тяжіння до граніта. В есеїстиці митця знаходимо не менш емоційні його промови про алмаз, вугілля.

Таким чином, не претендуючи на системність методу, французький мислитель однак запропонував новий погляд на інтерпретацію художнього тексту крізь цілісну космологію, акцентуючи ізоморфізм людини і космосу. Митець, за Башляром, проектує людську природу на універсальну природу, усвідомлюючи первинну цілісність людської діяльності. Тому абсолютно логічним виглядає шлях від індивідуальної творчості до прапоезії, міфу, який він називав “абсолютним художнім простором”. Вчений пропонував у якості критичної дослідницької методології сприйняття творчої волі письменника крізь комунікацію з його підсвідомим. Таким чином, письменник, за Башляром, є носієм єдиного стихійного уподобання (системи поетичної вірності), що й роз’яснює парадигму авторських образів. Розглядаючи прихильність Д. Г. Лоуренса до форм першостихій, вчений наголошував на особливій любові письменника-модерніста до землі, хоча і не заперечував його увагу до дуалістичної природи стихій, їхнього взаємопроникнення, а також наголошував на впливі природних сил на духовне та тілесне життя людей.

Список використаних джерел

1. Аверинцев С.С. Метафизика света // София-Логос. Словарь. – К.: Дух і літера. – 2001. – С. 135-136.
2. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / За ред. М.Зубрицької. – Львів: Літопис. – 1996. – 634 с.
3. Башляр Г. Вода и грезы: Опыт о воображении материи. – М.: Изд. гуманитар. литературы. – 1998. – 268 с.
4. Башляр Г. Земля и грезы воли. – М.: Изд. гуманитар. Литературы. – 2000. – 383с.
5. Башляр Г. Фрагменти поэтики вогню. – Харків: Фоліо. – 2004. – 144 с.
6. Большаков В.П. Искушение стихиями // Башляр Г. Вода и грезы: Опыт о воображении материи. – М.: Изд-во гуманитар. литературы. – 1998. – С. 3-19.
7. Лоуренс Д.Г. Любовник леди Чаттерли. Рассказы. – М.: Прогресс. – 1992. – 679 с.
8. Лоуренс Д.Г. Семья Брэнгуэнов (Радуга). – СПб. : Сов. писатель. – 1993. – 448 с.
9. Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического. – М.: Прогресс. – 1995. – 623 с.
10. Элиаде М. Трактаты по истории религии. В 2-х т. – СПб.: Алетейя. – 2000. – Т.1. – 392 с., Т.2 – 416 с.
11. Lawrence D.H. A Propos of “Lady Chatterley’s Lover”// Lawrence D.H. Lady Chatterley’s Lover / Ed. by M.Squires. – Cambridge Univ. Press. – 1993. – P. 305-335.
12. Lawrence D.H. The Plumed Serpent. - L.: Penguin books. – 1950. – 295 p.
13. Lawrence D.H. Women in Love. – L.: Penguin books. – 1992. – 542 p.

Анотація. Стаття присвячена розгляду актуальної у сучасному літературознавстві оніричної теорії Гастона Башляра, французького філософа-феноменолога першої половини ХХ століття. Мислитель вважав продуктивним досліджувати творчу манеру письменника крізь

систему його стихійних уподобань. Творчість Д. Г. Лоуренса він представляв як переважно “земну”, не заперечуючи представлене письменником взаємопроникнення природних елементів.

Ключові слова: міфологема, феноменологія, природних стихій, міфологічна картина світу.

Summary. *The research demonstrates the importance of G. Bachelard’s philosophic theory for modern literary studies. The French philosopher offered representation the author’s phenomenon devoted to the idea of his favorite concepts of nature. D. H. Lawrence, on his mind, was “earth” writer, but in his novels we can the images of basic elements combine moral, social and cosmological traits of existence.*

Key words: *miphologem, phenomenology, natural spaces, mythological picture of the world.*

УДК 821. 161. 1 – 3.09

Голубишко И.Ю.

ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ ДЕТАЛЬ В ТВОРЧЕСТВЕ В.Г. КОРОЛЕНКО: ГОГОЛЕВСКАЯ ТРАДИЦИЯ

Творчество русского писателя-демократа В.Г. Короленко тесно связано с Украиной. Родился писатель на Волыни, его детские годы прошли в Житомире, в Ровно – он учился в реальной гимназии. Последние двадцать лет жизни Короленко прожил в Полтаве. Поэтому совершенно естественно, что некоторые произведения писателя посвящены украинской тематике: части автобиографического романа “История моего современника”, “Слепой музыкант”, “В дурном обществе”, “Ночью”, “Судный день”, “Парадокс”, “Без языка”, “Лес шумит” и мн. другие. Можно сказать, что украинскими мотивами пронизано все его творчество, даже произведения сибирского и нижегородского циклов. Рассказы и повести Короленко ярко и сочно рисуют картину быта и традиций украинского народа, образы украинцев, природу Украины, знакомую ему с детских лет. Рассказы “Лес шумит” и “Судный день” стоят в этом ряду несколько особняком благодаря насыщенности фольклорными элементами: собственные детские и юношеские впечатления переплелись с устным творчеством украинского народа (песни, сказки, легенды, бывальщины и т.п.) и воплотились в произведениях, передающие искрометный, иронический юмор волынского селянина. Т. Свербилова отмечает, что в этих произведениях “воссоздавался характерный для русской культуры XIX-XX столетий “стиль экзотик” по отношению к украинскому топосу” [8, 88], указывая на то, что этот стиль возник в русской литературе в основном благодаря малороссийским циклам повестей Н.В. Гоголя, в которых “национальная идентичность представляла в карнавализованном виде” [8, 88]. Большое влияние Гоголя на творчество Короленко многими литературоведами определялось как генетически важное, маркированное, знаковое [8, 88]; указывалось, что как представитель культуры серебряного века он ближе всех примыкает к гоголевской школе [5, 73]. Первое знакомство Короленко с произведениями Гоголя произошло в гимназические годы под влиянием любимого учителя В.В. Авдиева, сумевшего разбудить живое воображение и эмоции учащихся. Вот как об этом упоминается в “Истории моего современника”: “Он прочитал сцену из “Мертвых душ”, и мы кинулись на Гоголя” [7, 266]. Гоголевские образы неоднократно встречаются в дневниковых записях Короленко, письмах, статьях (к столетию со дня рождения Гоголя им была написана статья “Трагедия великого юмориста”). Особенно влияние Гоголя – прежде всего “Вечеров на хуторе близ Диканьки” – ощущается в рассказе “Судный день”, имеющем подзаголовок малорусская сказка. В основу рассказа положена легенда, услышанная Короленко в детстве. Эту легенду писатель упоминает в очерке “Ночью” – история о полупомешанном еврее Юдке, которого унес Хапун (еврейский черт). Исследователями творчества Короленко отмечается идейно-тематическая и композиционная близость произведений двух авторов, особое внимание уделяется использованию фантастических элементов. Мы же в данной статье ставим цель проследить общность предметно-вещного мира в произведениях Гоголя и Короленко, особо выделив предметную этнографическую деталь (в частности, единицы костюма).

Н.В. Гоголь с детских лет (как и В.Г. Короленко полстолетия спустя) слушал легенды и сказки родного края, ощущал атмосферу народной жизни. Поэтому неслучайно сборник “Вечера на хуторе близ Диканьки”, изданный в начале 30-х годов XIX ст., насыщен украинским

этнографическим, фольклорным материалом. Значительна роль этнографической детали, в частности – окружающих вещей: предметный мир чрезвычайно важен для понимания поступков персонажей, их образа мыслей, народных обычаев. Гоголь очень скрупулезно готовился к написанию повестей, тщательно собирал материал, не оставляя без внимания ни одной мелочи. Отсюда внимание к вещам, наполняющим произведения. Особо выделим костюм. В письме к матери 30 апреля 1829 года, отмечая знание ею обычаев и нравов малороссиян, Гоголь просил ее о помощи. Он ожидал “описания полного наряда сельского дьячка, от верхнего платья до самых сапогов, с поименованием, как это все называлось у самых закоренелых, самых древних, самых наименее пережившихся малороссиян; равным образом названия платья, носимого нашими крестьянскими девками, до последней ленты, также нынешними замужними и мужиками. <...> название точное и верное платья, носимого до времен гетьманских...” [2, 363].

В Предисловии к повестям Рудый Панько объясняет “по азбучному порядку те слова, которые в книжке этой не всякому понятны” [2, 17]. В этом перечне встречается много названий элементов украинского народного костюма, тканей. Например: жупан (род кафтана), кунтуш (верхнее старинное платье), очипок (род чепца), плахта (нижняя одежда женщин), полутабенек (шелковая материя), свитка (род полукафтанья), синдячки (узкие ленты), смушки (бараний мех), стрички (ленты), хустка (носовой платок).

В повестях Гоголя изображена не повседневность, трудовая рутина, тяжелый быт простого народа (хотя полностью он этого избежать не мог). Писатель стремился передать народное видение красоты, удали, чувство юмора, поэтому показывает праздничную, ярмарочную жизнь. Поскольку восприятие мира осуществляется через комплекс ассоциаций (цвет, свет, звук, объем и т.п.), обратим внимание на такой визуальный элемент, как цвет. Цветовое прилагательное, приобретая в художественном произведении конкретное эстетическое наполнение, становится единицей характеристики индивидуальности писателя, создает особый колорит произведения.

Так, в повести “Сорочинская ярмарка” говорится о черте, изгнанном из пекла. Но во время описанных событий самого черта никто не видит, говорят только о его атрибуте, опознавательном знаке – красной свитке. В центре происходящего – ярмарка, поэтому совершенно естественно, что большое место автор уделяет описанию того, чем же здесь торгуют. Например, Грицько “отправился по рядам с красными товарами, в которых находились купцы даже из Гадяча и Миргорода – двух знаменитых городов Полтавской губернии, – выглядывать лучшую деревянную люльку в медной, щегольской оправе, цветистый по красному полю платок и шапку для свадебных подарков тестю и всем, кому следует” [2, 31]. Именно в таких рядах на ярмарке “между товаром показалась красная свитка” [2, 38], которая у всех ассоциируется с нечистой силой.

Красная свитка – это не единственная деталь костюма черта. О нем знают только по разговорам, а все признаки, отличающие его от обычного человека (рожки, когти на лапах), скрыты с помощью одежды: “<...> на нем была шапка и рукавицы” [2, 41]. Злополучная свитка не просто принадлежит черту, она является своеобразным товаром, средством обмена. И если условия обмена не соблюдены, нарушивший их должен за это ответить. Шинкарь не удержался и продал раньше срока оставленную ему в залог свитку, соблазнившись хорошей прибылью. В данном случае Гоголь использует мотив народных сказок: нечестно заработанное впрок не пойдет. Все, кто в дальнейшем становился хозяином красной свитки, несли убытки в торговле, не могли продать свои товары, то есть становились соучастниками сорочинского шинкаря и были наказаны. Селяне, как только понимали, что происходит, любым способом старались от этой вещи избавиться. Как говорится в повести, один из владельцев свитки в отчаянии даже изрубил ее на куски. (Отметим, что топор в повестях Гоголя неоднократно становится тем предметом, с помощью которого герой борется с нечистой силой. В “Вечере накануне Ивана Купала” Петр тоже бросает в старуху-колдунью топор, когда ему удалось наконец вспомнить страшные события, связанные с нею.) Куски свитки снова соединились, нет только левого рукава, и именно его “черт со свиной личиной” с тех пор постоянно ищет на ярмарке: ведь история должна продолжаться.

Не случайно свитка именно красного цвета. Традиционно это один из цветов сатаны (наряду с черным): дьявол всегда ассоциируется с адом, преисподней, геенной огненной, то есть местом, где всегда пылает огонь, который прежде всего красного цвета. Обычно красного цвета у черта плащ, но у сорочинского более уместна свитка: “украинский народный длинный кафтан: просторный, без воротника, с открытой грудью, с глубоким запахом, на крючках” [1, 604]. Как известно, события разворачиваются в самой гуще малороссийской ярмарки, а их участниками являются те, кого можно встретить на любом народном гулянии.

Красной свитке – главной детали, связанной с нечистой силой, – противопоставлена белая свитка Грицька. Одежда влюбленных Параски и Грицька – нарядная, светлая, праздничная, что подчеркивает чистоту их помыслов, символизирует пока еще беззаботную жизнь: все жизненные испытания у них еще впереди. Так, белая свитка парубка упоминается неоднократно: “одетый

пощеголеватее прочих, в белой свитке и в серой шапке решетиловских смушек, подпершись в бока, молодецки поглядывал на проезжающих” [2, 24]; “Оглянулась – и парубок в белой свитке, с яркими очами, стоял перед нею” [2, 27]; свитка прибавляет Грицьку весу в глазах Черевика: “Одна свитка (принадлежащая парубку. – И.Г.) больше стоит, чем твоя зеленая кофта и красные сапоги” [2, 32]; а вот оценка Параски: “как пристала к нему белая свитка!” [2, 53].

В костюме Параски выделены две детали – алая лента, повязанная на голове, и шитый рукав сорочки: лента на голове – признак девичества, а вышитая сорочка дает возможность оценить мастерство девушки-вышивальщицы, кроме того, вышивка подчеркивала индивидуальность рукодельницы. В старину, особенно в сельской местности, это было очень важно, девушка должна была показать, какой она будет хозяйкой. Сорочка Параски тоже может восприниматься как антипод красной свитки, поскольку вышивка на крестьянской одежде “играла роль оберега, препятствуя проникновению нечистой силы к телу через кромку одежды” [1, 112-113]. Об этом свидетельствует и свадебная одежда девушек в “Вечерах накануне Ивана Купала”: на свадьбе девчата были “<...> в тонких рубашках, вышитых по всему шву красным шелком и унизанных мелкими серебряными цветочками” [2, 71]. В рассказе “Судный день” В.Г. Короленко белая узорная сорочка Гали, бедной и беззащитной дочери вдовы, в определенном смысле символизирует ее чистоту, стремление отстоять свою девичью честь и не допустить обмана со стороны мельника. Поняв, что тот хочет только весело провести время и не собирается жениться, девушка прогоняет обманщика. Говоря о Гале, Короленко постоянно указывает на ее белую одежду (кроме того, у нее белые руки, грудь): “Галина узорная сорочка недалеко белела” [6, 282], “белела узорная сорочка, – белела на черной тени под вишеньем, как белесая звездочка” [6, 283]. Возможно, именно вышивка уберегла девушку от неосторожных поступков.

В ранних повестях Гоголь неоднократно использует прием переодевания. А.Х. Гольденберг относит его к архетипическим формам фольклорных превращений [3, 24]. Главная роль здесь отводится костюму. Переодевание в повестях Гоголя и в рассказе Короленко – это ряжение, в народной традиции с ним связывается перемена сути человеческого образа. Так, в “Вечере накануне Ивана Купала” этот мотив появляется на свадьбе Петра и Пидорки. “Чего не выдумают навеселе? Начнут, бывало, наряжаться в хари (смешные или страшные маски. – И.Г.) – боже ты мой, на человека не похожи! Уж не нынешних переодеваний, что бывают на свадьбах наших. Что теперь? – только что корчат цыганок да москалей. Нет, вот, бывало, один оденется жидом, а другой чертом, начнут сперва целоваться, а после ухватятся за чубы... <...> Переоденутся в турецкие и татарские платья: все горит на них, как жар... А как начнут дуреть да строить шутки... ну, тогда хоть святых выноси” [2, 72]. Перечисленным персонажам многое позволялось: они могли шутить, заниматься предсказаниями; под такими масками на свадьбу могли явиться и незваные гости. Возможно, воспоминание о ряженных на свадьбе в данной повести указывает на то, что жених – это уже не тот Петр, которого полюбила Пидорка, осталась только внешняя оболочка (маска), а суть его уже другая, ведь душу свою он поменял на мешки золота.

В “Майской ночи” тоже используется переодевание, но здесь к нему прибегают с другой целью: не развлечь, а наказать, высмеять. Молодежь переодевается, разрисовывает лица, чтобы проучить голову за то, что пристаёт ко всем девчатам в селе. Особое внимание привлёк шутник “в вывороченном шерстью вверх овчинном черном тулупе” [2, 101]. Кроме того, у него была борода и страшно размалеванная рожа. Голова и его помощники поняли, что это переодевшийся человек, но когда он трижды исчезает из-под замка и вновь появляется среди людей, сомнения закрадываются в мысли преследователей “оборотня”. Теперь они думают, что ловят черта. В пользу оборотня говорит и тот факт, что на месте преследуемого каждый раз оказывалась свояченица головы.

Мотив переодевания, как отмечалось, разрабатывается и в произведениях В.Г. Короленко. В малороссийской сказке “Судный день” с помощью одежды меняет свой облик Хапун – еврейский черт. Он делает это дважды и оба раза с целью скрыть свою суть: он изменяет свой вид в зависимости от того, с кем собирается разговаривать. Так, к пьяному оборванному подсыпке (работнику с мельницы) Гавриле он вышел “в собственном виде. Известно, с пьяными людьми какая церемония!” [6, 311]. Следующим на плотину выехал Опанас нескорый хоть без свитки и сапог, но все же на возу. Черт тут же решил одеться, обратившись к бывшему сельскому шинкарю Янкелю: “Дай <...> мне какую одежку на подержание... Я заплачу...”

Янкель стал смотреть на свет какие-то шаровары, чтобы ошибкой не дать черту новых” [6, 312]. Это уже одежда-маска, которая помогает скрыть от человека признаки нечистой силы.

После отъезда Опанаса послышались девичьи голоса, и поведение хапуна изменилось. “Чертяка разом шмыгнул к Янкелю под вербы.

– А ну, давай же чего-нибудь поскорее!

Янкель ткнул ему какую-то рвань. Черт кинул ее на землю и ухватился за узел.

– А! Что ты мне даешь, как нищему, что стыдно будет показаться. Давай получше!

Черт выхватил, что ему было нужно, мигом свернулись у него крылья, мягкие, как у нетопыря, мигом вскочил в широкие, как море, синие штаны, надел все остальное, подтянулся поясом, а рога покрыл смушковой шапкой. Только хвост высунулся поверх голенища и бегал по песку, как змея..." [6, 314-315]. Костюм Хапуна теперь состоит из традиционной одежды малороссийских селян. Его поведение ничем не отличается от поведения человека, в своем стремлении выглядеть в глазах девушек нарядным и привлекательным он похож на любого парня, думающего о своей внешности, – типичный щеголь. Ему вполне удастся обмануть девушек, но это только на первый взгляд. Они тут же кинулись врассыпную от его хохота, от которого "вся нечистая сила проснулась на дне речки и пошли над омутом круги" [6, 317].

А вот при встрече с наймитом Харько (бывшим солдатом) Хапуна не удалось обмануть человека своей одеждой. Хвост, который не был замечен Опанасом и девушками, Харько увидел и прищемил его, наступив ногой. Вообще во время разговора с бывшим солдатом черт несколько раз оказывался в сложном положении и мог себя выдать. Так, не зная, как ответить на очередной вопрос наймита, "бедный черт заскреб в голове так сильно, что мало не стянул шапки" [6, 319]. Ведь собеседнику сразу стали бы видны рога, он понял бы, кто перед ним. Таким образом, головной убор для Хапуна становится своеобразной шапкой-невидимкой.

Головной убор – это важная деталь костюма в произведениях Гоголя и Короленко. Шапка как единица костюма очень важна. В прежние времена, например, без головного убора на улицу не выходили ни крестьяне, ни дворяне. Это был обязательный атрибут одежды. У Гоголя в повести "Майская ночь" необходимость этого предмета сравнивается с непреодолимым желанием парубков подшутить над кем-нибудь. Вот как об этом говорит первый гуляка на селе: "Мне все кажется тошно, когда не удастся погулять порядком и настроить штук. Все как будто недостает чего-то. Как будто потерял шапку или люльку" [2, 94]. Шапка, как и люлька, – это примета, признак казака, нечто неотделимое от него; без нее он "не казак, да и только".

Кроме того, шапка может служить украшением, нарядной одеждой. На свадьбе ("Вечер накануне Ивана Купала") молодежь ярко, празднично одета, и особо подчеркнута, что парубки "в высоких казацких шапках" [2, 71].

Головной убор может подчеркнуть и особый социальный статус. Например, казак Левко ("Майская ночь") идет по селу с бандурой в руках, а на нем "решетилловская шапка". Это указывает на то, что в своей среде парубок занимает не последнее место, его шапка "сшита в селе Решетилловка на Полтавщине" [4, 7], для этого используется лучший материал, самые лучшие смушки (бараний мех), то есть она стоит немалых денег, а хозяин должен иметь определенный достаток. В "серой шапке решетилловских смушек" [2, 24] ходит и Грицько ("Сорочинская ярмарка"), парубок, которого шапка сразу выделяет из группы его товарищей.

В рассказе Короленко "Судный день" головной убор выполняет традиционные функции.

В народе никогда не любили тех, кто с презрением относится к другим людям, зазнается, проявляется это в использовании метких выражений: шапка с головы не упадет; не задирай нос, шапку потеряешь; по Сеньке – шапка и многие другие. Так, обиженная Галя, характеризуя отношение к себе мельника, говорит: "прежде не гордился, сам женихался да ласковыми словами сыпал. А теперь уж нос задрал, что и шапка на макушке не удержится!" [6, 282].

Как уже отмечалось, шапка обязательно должна быть на голове, если человек находится не в помещении. Её отсутствие может свидетельствовать о разных ситуациях. Так, Опанас Нескорый, возвращающийся домой, лежит на телеге "без свитки, без шапки и сапогов" [6, 312]. Здесь подчеркнута не пренебрежение к правилам поведения, а крайняя бедность мужика (и что очень важно – во многом селянин виноват сам: постоянное пьянство до добра не доводит). А то, что мельник после своих ночных видений "без шапки, простоволосый <...> ввалился в избу ко вдове с молодой дочкой" [6, 324-325] (что вообще недопустимо, в первую очередь, может пострадать репутация женщин), говорит о его чрезвычайной взволнованности, возбужденном состоянии. Мельник просто обо всем забыл и думал только о спасении.

С помощью головного убора подчеркивается еще одна поведенческая черта человека – покорность обстоятельствам, подчинение слабого сильному. Наймит Харько, который постоянно демонстрировал мельнику свою независимость и большую образованность, начинает вести себя совсем по-другому, поняв, что хозяином шинка теперь будет именно мельник. Он "не стал уже теперь мельника словами гвоздить, а сгреб в обе руки картуз и, выслушавши, что ему сказал Филипп, ответил умненько:

– Рад стараться для вашей хозяйской милости!" [6, 300].

Картуз – это "фуражка с высоким околышем и неширокой тульей" [1, 270]. То, что Харько носит картуз, а не шапку, объясняется, возможно, тем, что он бывший солдат. Еще один раз в описании костюма работника встречается эта деталь: "Наймита шел босиком, в красной кумачовой рубашке, с фуражкой, без козырька, на затылке..." [6, 318]. То, что фуражка на затылке, говорит об уверенности в себе ее хозяина: именно в этот момент у Харитона появилась надежда самому стать владельцем шинка.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що в произведениях Гоголя и Короленко предметная деталь (в частности, единицы костюма) является средством характеристики персонажа. С помощью украинского народного костюма создаются экзотические образы, а этнографическая точность и обобщение достигают уровня символов. Значима роль костюма в воплощении мотивов переодевания, щегольства, создания символа, передачи различных черт характера и моделей поведения.

Этнографическая деталь в произведениях обоих авторов играет большую роль в создании картины мира, актуализирует близость и различие представителей разных этносов.

Список использованных источников

1. Беловинский Л.В. Иллюстрированный энциклопедический историко-бытовой словарь русского народа. XVIII – начало XX в. – М.: Эксмо, 2007. – 784 с.: ил.
2. Гоголь Н.В. Собрание сочинений: В 5 томах. – Т. 1. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 376 с.
3. Гольденберг А.Х. Фольклорные и литературные архетипы в поэтике Н.В. Гоголя : автореф. дис. на соискание уч. степени док. фил. наук / А.Х. Гольденберг. – Волгоград, 2007. – 43 с.
4. Давыденко Л.А. Костюм в художественном мире Н.В. Гоголя (повествовательные циклы, письма) : автореф. на соиск. уч. ст. канд. фил. наук / Л.А. Давыденко. – Саратов, 2008. – 22 с.
5. Киченко А.С. В.Г. Короленко о Гоголе и проблемы рецептивной поэтики // VI Короленківські читання: Збірник наукових праць. – Полтава: ПДПУ, 2007. – С. 73-75.
6. Короленко В.Г. Собрание сочинений: В 10 томах. – Т. 2. – М.: ГИХЛ, 1954. – 480 с.
7. Короленко В.Г. Собрание сочинений: В 10 томах. – Т. 5. – М.: ГИХЛ, 1954. – 400 с.
8. Свербілова Т. Волинський текст в російській та українській літературі (оповідання В. Короленка “Лес шумит” та драма-феєрія Лесі Українки “Лісова пісня”) // VI Короленківські читання: Збірник наукових праць. – Полтава: ПДПУ, 2007. – С. 88-92.

Анотація. У статті аналізується роль етнографічної деталі (костюму) як складової предметно-речового світу художніх творів М.В. Гоголя і В.Г. Короленка.

Ключові слова: етнографічна деталь, костюм, гоголівська традиція, символіка кольору, архетип.

Summary. The role of ethnographical detail (costume) as a constituent of the thing and object world of N.V. Gogol's and V.G. Korolenko's art works are investigated in the article.

Key words: ethnographical detail, costume, tradition of Gogol's fiction, symbolism of colour, archetype.

УДК 82...А/Я1/7.08:639

Гончарук В.М.

СКЛАДЕНІ НАЙМЕНУВАННЯ ЯК ТИП ТЕРМІНОТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ МИСЛИВСТВА

Теоретичні засади дослідження термінології в лінгвістиці пов'язані з іменами Б.М. Головіна, В.П. Даниленко, Т.Л. Канделакі, Т.Р. Кияка, Т.І. Панько, В.М. Лейчика, Д.С. Лотте, Г.П. Мельникова, О.О. Реформатського, Л.О. Симоненко, Е.Ф. Скороходька, О.В. Суперанської, В.А. Татарінова та ін.

У лінгвістиці актуальним є опис конкретних терміносистем, зокрема і лексики мисливства, спрямований на дослідження етимологічних, семантичних, словотвірних особливостей тощо. Зокрема, вивченню біологічної термінології присвячено праці Л.О.Симоненко, психологічної – Л.П. Веклинець, педагогічної – Т.О. Бевз, О.Ю. Зелінської, військової – Л.В. Мурашко, Н.О. Яценко, землеустрою та кадастру – О.М. Тур, екологічної – С.В. Овсейчик, хімічної – Г.В. Наконечної, Н.А. Цимбал та ін.

Актуальність статті полягає в тому, що в ній зібрано та проаналізовано малодосліджений шар української лексики – лексичні одиниці мисливства, зокрема складені найменування як тип термінотворення лексики.

Метою нашої статті є аналіз складених найменувань як типу термінотворення української лексики мисливства, що зумовлює вирішення таких завдань:

- зібрати та систематизувати складені найменування;
- описати типи термінологічних сполучень за певними критеріями (кількість компонентів, ступінь смислової розкладності та здатність відображати систему понять, представлення компонентів значення у формальній структурі термінів).

Термін-словосполучення не тільки називає поняття, але й експліцитно відображає компоненти змісту поняття.

На думку І.І. Ковалика, дериваційно роздільно оформленою єдністю називаються такі словосполучення, які відзначаються регулярністю, як і деривати, утворені іншими способами словотвору, зокрема афіксальні утворення, що становлять ядро дериваційної системи мови [4, 210].

Нами проаналізовано 970 складених найменувань сучасної української лексики мисливства. У процесі виділення з текстів словосполучень лексики мисливства нами враховувалися такі критерії, як наявність дефініції та синонімів-однословів, фіксація у словниках, повторюваність у тексті.

За кількістю компонентів складені найменування поділяються на такі види: двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні та багатокомпонентні (у складі словосполучень може бути п'ять компонентів і більше).

Двокомпонентні терміни-словосполучення (52,03% лексичних одиниць). Серед термінів, які складаються з двох компонентів, виділяються моделі “прикметник + іменник” та “іменник + іменник”.

Найпродуктивнішою є атрибутивна модель П+І (“прикметник + іменник”) (51,4% одиниць серед двокомпонентних номінацій). Вона утворюється на основі співвідношення рід-вид, до терміна, який є родовим поняттям додається видове поняття, яке є означенням і уточнює родово: *англійський сетер* [7, 6], *нарізна зброя* [7, 101], *форсований заряд* [7, 165] тощо.

Також продуктивною є модель (“іменник + іменник у родовому відмінку”)І + І р.в. (37,2%): *виводка собак* [7, 27], *заряд пороху* [7, 61], *підузватість собаки* [7, 122] тощо. Досить поширеними є терміни моделі “іменник + іменник у родовому відмінку” з конкретизатором-епонімом: *циркуль Вількенса* [7, 168], *хвороба Ауєскі* [1, 117], *метод Кураллі* [3, 111] та ін.

Невеликою кількістю представлені двокомпонентні сполучення з прийменниками (6,58%):
– І + з + І о.в. (“іменник + прийменник з + іменник в орудному відмінку”), що вказує на об'єкт дії: *живіт з підривом* [1, 56], *полювання з вабином* [3, 132], *полювання з чучелами* [5, 172] тощо.

– І + на + І з.в. (“іменник + прийменник на + іменник у знахідному відмінку”), що конкретизує призначення об'єкта: *робота на коготок* [7, 139], *полювання на принаду* [5, 173], *стрільба на шум* [5, 175] тощо.

– І + на + І м.в. (“іменник + прийменник на + іменник у місцевому відмінку”), що має обставинне значення місця: *чорнота на висках* [1, 65], *підвіс на хвості* [1, 112], *експертиза на рингах* [1, 148] тощо.

– І + по + І д.в. (“іменник + прийменник по + іменник у давальному відмінку”) із значенням конкретизації: *хватка по місцю* [1, 15], *розведення по лініях* [1, 15], *полювання по перу* та ін.

– І + в + І д.в. (“іменник + прийменник в + іменник у давальному відмінку”): *злагожденість в роботі* [1, 51], *висота в холці* [1, 54], *вигрупування в норах* [5, 106] та ін.

З погляду смислової розкладності та здатності відображати систему понять можна виділити такі типи двокомпонентних словосполучень:

- нерозкладні терміни, які за аналізом окремих компонентів не відображають системи термінологічних понять (це один з найменш поширених видів словосполучень лексики мисливства): *зелена зона* – територія навколо міст, на якій полювання заборонено [7, 62], *пуста стойка* – стойка лягавого собаки в місці, де перед цим сидів птах [7, 136], *мертва хватка* тощо;
- розкладні терміни, які поділяються на:

а) вільні словосполучення, усі частини яких мають самостійне термінологічне значення: *ерозія стволів* – механічне зношування стволів рушниці внаслідок тривалого багаторічного стріляння [7, 52], *бонітування угідь* – якісна оцінка окремих виділів мисливських угідь по відношенню до певних видів мисливської фауни [7, 21] тощо;

б) зв'язані словосполучення, у складі яких наявні компоненти, що не є термінами: *живучість рушниці* – технічна довговічність, вирахована числом проведених пострілів [7, 54], *роздуття стволів* – розрив стволів [7, 139] та ін.

За способом представлення компонентів значення у структурі термінів складені найменування двокомпонентних моделей можна класифікувати за такими типами [6, 106-107]:

- синтагматичний, тобто утворення сполучень на основі мотивуючої синтагми (*безрушничне полювання* [7, 11], *гладкоствольна рушниця* [7, 37] та ін.);

– асоціативний – словосполучення, лексичні значення яких сприймаються лише асоціативно, а не виводяться з семантики ономазіологічних ознак (*мертва стойка* – надзвичайно кріпка стойка лягавого собаки [7, 89], *білі штани* – побілілі взимку гачі зайця [7, 13] та ін.).

Двокомпонентних одиниць сумарного типу не зафіксовано.

В українській лексиці мисливства **трикомпонентні одиниці** (37,90% складених найменувань) найчисельніше представлені моделлю I + (II + I р.в.) (“іменник + (прикметник + іменник у родовому відмінку)”) (19,10%): *окрас англійського сетера* [7, 12], *техніка влучної стрільби* [3, 117], *натаскування лягавих собак* [3, 150] та ін.

Серед трикомпонентних сполучень продуктивна модель II + I + I р.в. (“прикметник + іменник + іменник в родовому відмінку”) становить 9,26% лексичних одиниць: *однорідний підбір пар* [1, 14], *товарні якості хутра* [5, 96], *класична чума свиней* [5, 108] тощо.

Модель II + (II + I) (“прикметник + (прикметник + іменник)”) (5,05%) твориться на основі моделі “прикметник + іменник у називному відмінку”: *вторинні статеві ознаки* [7, 33], *норні мисливські собаки* [1, 91], *вікова популяційна структура* [5, 73] тощо.

Досить чисельною є модель I + I р.в. + I р.в. (“іменник + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку”), що становить 9,48% серед трикомпонентних сполучень: *траєкторія польоту кулі* [7, 10], *обмеження норм відстрілу* [3, 30], *замикання каналів стволів* [3, 107] та ін.

Продуктивною є прислівникова модель (7,36%): *біологічно активні речовини* [7, 40], *дуже червоні підпалини* [1, 65], *сильно повалений хвіст* [1, 69] та ін.

Моделі з прийменниками нараховують близько 4,13% одиниць серед трикомпонентних словосполучень:

– I + на + (II + I м.в.) (“іменник + прийменник на + (прикметник + іменник у місцевому відмінку)”: *очіси на передніх ногах* [1, 54], *пари на екстер’єрних рингах* [1, 149], *зграї на екстер’єрних рингах* [1, 149] тощо.

– I + I р.в. + на + I м.в. (“іменник + іменник у родовому відмінку + прийменник на + іменник у місцевому відмінку)”: *експертиза собак на рингах* [1, 148], *концентрація свищів на прольотах* [5, 46] та ін.

– (I + I р.в.) + в + I м.в. (“іменник + іменник у родовому відмінку) + прийменник в + іменник у місцевому відмінку)”: *рух кулі в стволі* [7, 10], *висота тварини в холці* [7, 166] тощо.

– I + з + (II + I о.в.) (“іменник + прийменник з + (прикметник + іменник в орудному відмінку)”: *рушниця з гладкими стволами* [7, 37], *гончак з провислою спиною* [7, 119] тощо.

– (I + I р.в.) + в + I р.в. (“іменник + іменник у родовому відмінку) + прийменник в + іменник у родовому відмінку)”: *тривалість тички в самок* [7, 37], *індекс розтягнутості у псів* [1, 54] та ін.

– II + I + на + I м.в. (“прикметник + іменник + прийменник на + іменник у місцевому відмінку)”: *заячий слід на снігу* [7, 87], *прицільна планка на стволі* [7, 134], *специфічні погризи на стовбурах* [3, 88] та ін.

– (I + I р.в.) + з + I о.в. (“іменник + іменник у родовому відмінку) + прийменник з + іменник у орудному відмінку)”: *маса тварин з приростом* [7, 33], *вид полювання з укриттям* [7, 146], *помісь сетера з пойнтером* [1, 170] тощо.

– (II + I) + з + I о.в. (“(прикметник + іменник) + прийменник з + іменник в орудному відмінку)”: *довга шерсть з очісом* [1, 54], *бліда масть з крапом* [1, 119] тощо.

Невелику частину словосполучень, які складаються із трьох компонентів, становлять моделі з комбінуванням сурядного та підрядного зв’язків (3,51%): *природні і синтетичні речовини* [7, 9], *поранений птах або звір* [7, 121] тощо.

За принципом смислової розкладності та здатності відображати систему понять серед трикомпонентних складених найменувань виділяємо:

– нерозкладні сполучення (*сира важка голова* [1, 68], *крихкотілий сирий тип* [1, 6] тощо);

– розкладні, які в свою чергу поділяються на:

а) вільні (*запалювач порохового заряду* [7, 20], *діаметр дульного каналу* [7, 69] та ін.);

б) зв’язані (*стрижка мисливських собак* [7, 159], *грубий конституційний тип* [1, 6] та ін.).

За представленням компонентів значення у формальній структурі термінів наявні трикомпонентні одиниці синтагматичного типу (*горбоноса морда лося* [3, 51], *одновершинні шилоподібні роги* [3, 53] та ін.), асоціативного типу (*буйна форма сказу* [3, 183], *тиха форма сказу* [3, 183] тощо). Трикомпонентних словосполучень сумарного типу не виявлено.

Чотирикомпонентних моделей української лексики мисливства менше у порівнянні з трикомпонентними (19,59%):

– (II + I) + (II + I р.в.) (“(прикметник + іменник) + (прикметник + іменник у родовому відмінку)”) (3,81% складених найменувань): *спеціальна виставка мисливських собак* [7, 27], *економічна оцінка мисливського фонду* [7, 49], *азартний крик підсадної качки* [7, 113] тощо.

– I + П + П + I р.в. (“іменник + прикметник + прикметник + іменник у родовому відмінку”) (1,03%): *порода довгошерстого лягавого собаки* [3, 66], *запалення слизових оболонок носа* [3, 162] та ін.

– П + I + I р.в. + I р.в. (“прикметник + іменник + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку”) (2,47% словосполучень): *верхній край прикладу рушниці* [7, 40], *тимчасове створення нерухомості тварини* [7, 65], *ювелірний відбиток голови глухаря* [7, 88] та ін.

– (I + I р.в.) + (П + I р.в.) (“іменник + іменник у родовому відмінку) + (прикметник + іменник у родовому відмінку)”) (1,55%): *приріст популяції дикої свині* [7, 6], *група порід мисливських собак* [7, 81], *картка обліку водоплавних птахів* [7, 104] та ін.

– П + П + П + I (“прикметник + прикметник + прикметник + іменник”) (1,13%): *популярна самозарядна мисливська зброя* [7, 22], *цінний хутровий хижий звір* [7, 40] та ін.

– прислівникова модель (1,34%): *добре виражений потиличний горб* [7, 6], *дуже стара малопродуктивна самка* [7, 120], *помірно широка черепна частина* [3, 140] тощо.

Моделі з прийменниками становлять 2,99% складених найменувань серед чотирикомпонентних номінацій:

– I + з + П + П + I о.в. (“іменник + прийменник з + прикметник + прикметник + іменник в орудному відмінку”): *голова з широкою черепною частиною* [7, 148], *стволи з простою прицільною планкою* [3, 107] тощо.

– (I + I р.в.) + з + (П + I о.в.) (“іменник + іменник у родовому відмінку) + прийменник з + (прикметник + іменник в орудному відмінку)”): *ряд птахів з довгою шиєю* [7, 26], *право полювання з вогнепальною зброєю* [7, 128] та ін.

– (П + I) + з + (П + I о.в.) (“прикметник + іменник) + прийменник з + (прикметник + іменник в орудному відмінку)”): *мисливська рушниця з нарізними стволами* [7, 70], *одноколірне забарвлення з різними відтінками* [3, 138] тощо.

Досить чисельними є моделі чотирикомпонентних сполучень із комбінуванням сурядного та підрядного зв'язків (5,26%): *приручення і підготовка ловчого птаха* [7, 28], *алюри руху звіра чи собаки* [7, 166] тощо.

З погляду смислової розкладності та здатності відображати систему понять серед словосполучень, які складаються з чотирьох компонентів, виділяємо розкладні терміни (вільні терміни: *масивний штуцер малого калібру* [7, 50] *гладкоствольна рушниця циліндричної форми* [7, 23] тощо; зв'язані терміни: *механічне зношування стволів рушниці* [7, 52], *обережна скрадка мисливського собаки* [7, 121] та ін.). Нерозкладних термінів серед чотирикомпонентних одиниць не зафіксовано.

За принципом представлення компонентів значення у формальній структурі термінів невелику частину чотирикомпонентних складених найменувань становлять сполучення сумарного типу, тобто утворення мотиваторами, в яких є лексеми, що перебувають у сурядному зв'язку (*міцний-сухий конституціональний тип* [1, 7], *сухий-ніжний конституційний тип* [1, 7] тощо). Виділяємо словосполучення лексики мисливства, утворені за синтагматичним (*гладкоствольна рушниця із зовнішніми курками* [7, 81], *одноствольна вогнепальна мисливська рушниця* [7, 3] та ін.) та асоціативним типами (*лайка з чистим дзвінком голосом* [7, 175], *суки з слабким материнським інстинктом* [3, 146] тощо).

Кількість **багатокомпонентних** (п'яти-, шести-, семи-, восьми-) одиниць невелика (9,48%). Ці найменування утворюються за традиційним принципом – конкретизацією опорного компонента за типами бінарних конструкцій “прикметник + іменник” та “іменник + іменник у родовому відмінку”.

Враховуючи те, що “чим складніша структура складного терміна, тим менш чіткі його межі, тим більше варіантів його членування, тим менш стійкі його внутрішні зв'язки, тим більша ймовірність його структурного варіювання у процесі функціонування, тим більше затруднена його відтворюваність” [2, 62], можна проаналізувати одну із типових п'ятикомпонентних моделей – *старовинна назва російських рябих гончаків*. Основними є відношення між компонентами *назва гончаків*, а усі інші – факультативні.

Аналогічно *англійська порода мисливського гончого собаки* [7, 13] (“прикметник + іменник + прикметник + прикметник + іменник у родовому відмінку”); *процес хімічного перетворення вибухової речовини* [7, 43] (“іменник + прикметник + іменник у родовому відмінку + прикметник + іменник у родовому відмінку”); *цінний хижий мисливський хутровий звір* [7, 73] (“прикметник + прикметник + прикметник + прикметник + іменник”) та ін.

При членуванні багатокомпонентних складених термінів, ураховуємо їхню функцію у всьому тексті, можливість заміщення позицій, регулярність заміщення позицій, мету висловлювання, наявність і місце основних і факультативних конкретизаторів.

Характерною є закономірність, яка простежується в аналітичних назвах рушниць: поетапна прикметникова (атрибутивна) конкретизація родового терміна: *мисливські рушниці; мисливські*

гладкоствольні рушниці; мисливські гладкоствольні дробові рушниці; мисливські гладкоствольні дробові одноствольні рушниці тощо. Останній із прикладів не потребує дефініції: він має експліцитно виражені компоненти значення.

Беручи до уваги складність структури багатокомпонентних сполучень, у тому числі й п'ятикомпонентних одиниць (5,77% складених найменувань), варіантність членування, нерозкладних словосполучень з погляду смислової розкладності та здатності відображати систему понять не зафіксовано. Словосполучення, що складаються із п'яти та більше компонентів, представлені розкладними термінами (вільними: *азотовмісні органічні речовини природного походження* [7, 5], *сукупність впливів на тварин неорганічних елементів середовища* [7, 3] та зв'язаними: *масивні звисаючі нижні губи собаки* [1, 169], *приземкуватий коротконогий нірний собака з сильним кістяком* [7, 55] та ін.).

За принципом представлення компонентів значення у формальній структурі термінів серед багатокомпонентних сполучень виділяємо одиниці синтагматичного типу (*масивна двоствольна рушниця з колінчастою колодкою* [7, 173], *група мисливських норних низькорослих собак з короткими ногами* [7,46] та ін.). Складені найменування асоціативного та сумарного типів не виявлено.

Шестикомпонентні моделі утворюються за принципом максимальної конкретизації опорного компонента. Їх набагато менше, ніж п'ятикомпонентних сполучень (1,86%): *довгий ремінний батіг мисливця з тонким кнутищем* [7, 7] (“прикметник + прикметник + іменник + іменник у родовому відмінку + прийменник *з* + прикметник + іменник в орудному відмінку”); *просторова структура елементарних поселень популяцій тварин* [7, 22], (“прикметник + іменник + прикметник + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку”) тощо.

Приклади **семикомпонентних моделей**: *порода лягавих собак середнього зросту двоколірного забарвлення* [7, 6] (“іменник + прикметник + іменник у родовому відмінку + прикметник + іменник у родовому відмінку + прикметник + іменник у родовому відмінку”); *група мисливських норних низькорослих собак з короткими ногами* [7, 46] (“іменник + прикметник + прикметник + прикметник + іменник у родовому відмінку + прийменник *з* + прикметник + іменник в орудному відмінку”) та ін.

Восьмикомпонентні сполучення: *високопродуктивна статевозріла частина популяції конкретного виду мисливських тварин* [7, 88] (“прикметник + прикметник + іменник + іменник у родовому відмінку + прикметник + іменник у родовому відмінку + прикметник + іменник у родовому відмінку”); *нижня волохата шкурочка на рогах молодих самців оленів і козуль* [7, 11] (“прикметник + прикметник + іменник + прийменник *на* + іменник у місцевому відмінку + прикметник + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку + сполучник *і* + іменник у родовому відмінку”) та ін.

Багатокомпонентні словосполучення є однією зі складних форм структурної організації термінів, які не відрізняються чіткістю побудови і часто є описовою формою позначуваного поняття. Проте значення багатокомпонентних термінів-словосполучень залежить від значення кожного із складників і є при цьому не тільки сумою значень, а й результатом інтеграції когнітивних процесів, які відбуваються під час побудови такого композиційного значення [8, 14].

Таким чином, можна зробити **висновки**, що у текстах із мисливства найчастіше трапляються дво- і трикомпонентні словосполучення, які можуть бути основою для творення багатокомпонентних словосполучень. Складені найменування утворюються за принципом конкретизації тієї чи тієї ознаки опорного компонента. **Перспективу** подальших розвідок вбачаємо у мотиваційному аналізі складених найменувань української лексики мисливства.

Список використаних джерел

1. Букатевич Ю.В. Мисливське собаківництво. – К.: Урожай, 1986. – 176с.
2. Головин Б.Н. О некоторых доказательствах терминированности словосочетаний / Б.Н. Головин // Лексика, терминологии, стили: Сб. трудов Горьк. ун-та. – 1973. – Вып. 2. – С. 57 – 65.
3. Довідник мисливця та рибалки / За ред. О.П. Корнеєва. – К.: Урожай, 1972. – 240с.
4. Ковалик І.І. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову / І.І. Ковалик // Ковалик Іван Вчення про словотвір. Вибрані праці. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – С. 170 – 236.
5. Раціональне ведення мисливського господарства / М.П. Рудишин, Г.М. Мурський, К.А. Татаринів та ін. – Львів: Каменяр, 1987. – 182с.
6. Селіванова О.О. Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов) / Селіванова О.О. – Черкаси : Підрозділ операт полігр. ЧеркасЦНТЕІ, 1996. – 297 с.

7. Словник-довідник мисливця / М.П. Рудишин, Б.І. Колісник, Є.П. Авдеєнко. – К.: Урожай, 1992. – 176с.
8. Щеглова Т.Є. Термінологічні словосполучення зі складним ад'єктивом: структурно-семантичний та когнітивний аспекти (на матеріалі підмови будівництва): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / Т.Є. Щеглова.– Дніпропетровськ, 2007. – 19 с.

Анотація. У статті проаналізовано складені найменування як тип термінотворення української лексики мисливства. Виділено типи термінологічних сполучень лексики мисливства за певними принципами (кількість компонентів, ступінь смислової розкладності та представлення компонентів значення у формальній структурі термінів).

Ключові слова: терміносистема, складені найменування, лексика мисливства.

Summary. The article analyses the complicated naming units as type of term formation in the Ukrainian vocabulary of hunting. The types of terminological units of the vocabulary of hunting are defined (according to the principles of component quantity, sense analysis and exposition of component sense in formal structure of terms).

Key words: termsystem, complicated names, lexicon of hunting.

УДК 811.161.2:81'367.3

Горголюк Н.Г.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КАТЕГОРІЇ ПРИКЛАДКИ В ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Сучасна мовознавча парадигма передбачає комплексний підхід до аналізу мовної одиниці. З другої половини ХХ ст. у лінгвістичній науці спостерігається активна семантизація синтаксису (Т.Б. Алісова, Й.Ф. Андерш, Н.Д. Арутюнова, І.Р. Вихованець, В.Г. Гак, К.Г. Городенська, Н.В. Гуйванюк, А.П. Загнітко, Г.О. Золотова, Н.Л. Іваницька, О.В. Падучева, В.М. Русанівський, І.І. Слинько, Т.В. Шмельова, К.Ф. Шульжук та ін.). Останнім часом у колі семантичних досліджень простежуємо “ренесанс” логічного підходу як до мови загалом, так і до структури речення зокрема. У лінгвістиці п. ХХІ ст. спостерігаємо антропогенне дослідження семіотичних моментів мови, вияв лінгвокогнітивних та лінгвокультурних властивостей мовних фактів і моделей. Однак у тіні лінгвістичних концепцій залишаються різномірні гібридні (дифузні, проміжні) утворення, які порушують їх стрункість і несуперечливість, проте виконують унікальну функцію інтеграції і тим самим забезпечують цілісність мовних систем і підсистем.

Дифузні логіко-семантичні явища демонструє прикладка як особлива форма атрибутизації. Категорія прикладки, яка традиційно розглядається в синтаксисі простого речення як одна із синтаксичних форм слова або словосполучення (зокрема і як напівпредикативного утворення), яка поєднує ознаки субстантивних і ад'єктивних категорій, викликає особливий інтерес.

Традиційно прикладку називають узгодженим означенням, вираженим іменниками: *дівчина-красуня, козак-орел, тополенька-сестриця, вітер-буревій, пісня-доля* [5, 89]. Проте в сучасних лінгвістичних студіях існують різні погляди щодо потрактування категорії прикладки. Прикладку розглядають як узгодження [65, 400], як вторинну номінацію денотата [11, 451], як явище номінативно-синтаксичного семіозису [4, 146].

Існують різні підходи щодо визначення типу синтаксичного зв'язку між прикладковим іменником та іменником прикладкою. Одні мовознавці визначають цей зв'язок як узгодження (О.О. Шахматов, О.М. Гвоздев, О.Г. Руднев, Н.С. Валгіна, Д.Е. Розенталь), П.О. Лекант пропонує позначити тип зв'язку між аналізованими іменниками як апозицію [11, 452], І.П. Распопов – як аплікацію [9, 40], О.С. Скобликова – як паралелізм форм [10, 206], Є.В. Кротевич – як координацію [7, 194]. Особливий вид зв'язку виникає за умови, якщо прикладка не узгоджується з означуваним словом у роді, числі та відмінку. Деякі лінгвісти визначають такий тип зв'язку як прилягання [3, 233] або оказіональне прилягання іменного зразка [8].

Прикладка виконує функцію номінативно-атрибутивного “локуса”, який актуалізується мовцем на етапі осмислення і включення денотата в ситуацію, акт, фрейм, коли необхідно

виділити та розгорнути (дефініція, дескрипція) атрибуту означуваного номінатива й одночасно нагадати про його субстантивність. У прикладці поєднуються і репродукція денотата, і презентація його атрибутивних ознак, які є для мовця найважливішими в конкретній комунікативній ситуації. На це спрямована реалізація інтенцій мовця. Таким чином, в своєму актуальному генезисі прикладка поєднує дві функціонально-прагматичні інтенціональні основи (початки): 1) бути непрямим (варіативним) іменем денотата; 2) виступати прямим (актуалізованим) іменем його атрибута [4, 146].

У позиції прикладки народжується амбівалентна синтаксична номінація, у котрій взаємодіють інтенціональні (мовні) та екстенціональні (мовленнєві, контекстуальні) можливості.

Тож прикладка як біномінативна синтаксема, між компонентами якої встановлюються різні типи синтаксичного зв'язку, – це складне синтаксичне явище, статус якого й досі не визначений.

Номінативна специфіка прикладки, яка виявляється в мовленнєвому акті, визначається рівновагою номінативного та предикативного полюсів атрибутивних відношень. Порушення рівноваги синтаксичної номінації у бік номінації чи предикації відбувається в контексті. Пор.: *Нахил до науки, терпимість до ворогів, яскрава талановитість, логічність в думках – це звичайна прикмета освіченого українця-письменника XVII-го віку* (І. Огієнко). *Вітер-пустун ніби бавиться з посивілими деревами, намітає трепетно й поривно, гойдає, трусить осоки...* (І. Цюпа). У разі превалювання номінативних відношень відбувається семантичне стягнення компонентів, унаслідок якого важко визначити прикладку як компонент синтаксичної номінації. Напівпредикативний зворот може трансформуватися в складний іменний присудок. *Липнуть пахощі міцні смолові – розімліли сосни-близнюки* (В. Ткаченко). *Ці сосни – близнюки*. О.О. Шахматов вказував на властивість іменника виступати у функції атрибута з його можливістю вживатися в ролі присудка [6, 279].

Для визначення прикладки у деяких апозитивних парах з однотипними іменниками найчастіше вдаються до семантики (лексико-семантичних і лексико-граматичних значень поєднаних слів). Прикладкою виступає, як правило, власна назва, коли корелюють загальні і власні назви, наприклад: *професор Гуйванюк, ріка Дніпро, озеро Сиваш*. За кореляції загальних назв прикладкою виступають образні, метафоричні означення-назви, родові щодо видових (*Дніпро-ріка*), рідше видові щодо родових (*річка Прут*), що означають особу за місцем проживання, чи родом занять (*дівчина-кам'ячанка, робітник-токарь*), за віком (*хлопець-підліток*), професією (*лікар-терапевт*), національністю (*дівчина-українка*), соціальним станом (*дівчина-селянка*), предмет чи особу за якісними прикметами (*дуб-велетень, юнак-богачир*) тощо. До категорії прикладки належать і власні назви установ, періодичних видань, промислових виробів, творів мистецтва тощо, наприклад: *журнал “Університет”, опера “Запорожець за Дунаєм”*. Поєднання означуваного імені та прикладки може бути настільки міцним, що вони виступають як нерозчленований компонент речення (*вагон-ресторан, ліжка-диван, крісло-диван* тощо). Напр.: *Крім холодильника, є у мене ще диван-ліжка, але я на ньому не сплю...* (Григор Тютюнник).

Прикладка може передувати іменникові і знаходитися в постпозиції, напр.: *А Дніпр мов підслухав: широкий та синій, Підняв гори-хвилі...* (Т. Шевченко); *Світ-казку будує мрія моя* (Д. Павличко). Це пояснюється, очевидно, й тим, що дуже часто неузгоджені означення утворюють із означуваним словом семантично образну єдність і, на відміну від додатка чи обставини, входять у склад того члена речення, який означають, напр.: *Ці груди болю, біль грудей, застрашених страждань – нема їм жодних панацей, все поглинає хлань* (В. Стус) і відокремлюються *Він Пушкіна, вигнання, приймав колись* (М. Рильський). Відокремлена прикладка належить до категорій ускладненого речення і передає вторинне предикативне значення, супроводжуючи власне-ознаку предиката.

Семантика прикладки та позиційні відношення значною мірою впливають на тип логіко-семантичних відношень між компонентами біномінативної синтаксеми. Окрім номінативних та предикативних відношень, між компонентами біномінативної конструкції можуть встановлюватися відношення тотожності.

Поняття тотожності, яке розглядається в мовленнєвому зрізі, виражає відношення між об'єктами (предметами, явищами, ознаками, поняттями), а точніше, між різними “явищами” одного предмета [2, 51].

У своїй практичній діяльності ми ототожнюємо предмети, не намагаючись встановити спільність всіх властивостей. Ототожнення об'єктів може відбуватися в контексті життя і в контексті мовлення. У першому випадку об'єкт, даний в безпосередньому спостереженні, ідентифікується з об'єктом нашого попереднього досвіду. У другому ми ототожнюємо об'єкт, про який йдеться у висловленні, з тим, про який вже йшлося в попередніх висловленнях.

Розглянемо окремі випадки кореляції загальних і власних назв. *Від прадавньої назви Сонця – Ор, Ра – походить сама назва наших предків-аріїв, оріїв-орачів, які орали-осонцювали землю, і*

назва сонячного птаха-тотема-круна, крана-журавля, якого вони обожнювали як свого предка-покровителя, бо він єднав їхню землю, їхнє буття з життєдайною силою Сонця (О. Шокало). За кореляції загальних назв *предки-арії* прикладка демонструє номінативні відношення (вторинна номінація денотата), характеристикацію (у синтаксичній конструкції *Наші предки – арії* прикладка трансформується в складний іменний присудок) та тотожність (у логічному плані між двома іменниками спостерігаються відношення прирівнювання, ототожнення; наші *предки* ототожнюються з *аріями, орачами*; трансформація в конструкцію *арії – наші предки* порушує логічність висловлення). Значення загальних назв, які виконують денотативну функцію, є сталим елементом їхньої семантичної структури, їх кістяком, тоді як набутий в мовленні зміст варіюється, доповнюючи поняттєвий “скелет” до індивідуальних та до індивідуалізованих образів конкретних предметів. Денотативні можливості загальних назв забезпечуються тим, що їхнє значення описує деякі властивості предметів [1, 18].

Власні назви не мають значення в мові, якщо не зважати на таке загальне значення, як віднесеність об’єкта до тієї чи іншої категорії – людей (інколи з деталізацією статі, припустимої національності та ін.), міст, котів та ін: зазвичай така категоризація так чи інакше зрозуміла навіть для того, хто не знає денотата імені. Суттєвим для власних імен є саме те, що вони слугують засобом згадування об’єкта, не приписуючи йому якихось властивостей (метамовна властивість “має певне ім’я”, яке А. Черч включає в смисл власного імені, входить в концепт об’єкта тільки в нестандартній ситуації наявності у об’єкта кількох імен [12]. Уживання власної назви, на думку Дж. Мілля, дозволяє слухачеві ідентифікувати індивіда і пов’язати його з тією інформацією, якою слухач володів раніше [13, 55]. Власна назва не характеризує об’єкт, не повідомляє про нього нічого істинного чи хибного. Вона не перекладається і не перефразується. Її зміст визначається в логіці як *individual*, чи *particular*. За кореляції власних і загальних назв між препозитивною прикладкою та означуваним іменником виникають відношення класифікації, ототожнення та характеристикації: *Однією з причин раптового охолодження води вважалося те, що Ілля-пророк їздить на конях по небу, і від швидкого бігу один з коней втрачає підкову, яка падає у воду, і вода одразу холоднішає*; між постпозитивною прикладкою та означуваним іменником – відношення номінації та ототожнення: *У народному уявленні пророк Ілля постає як грізний, суворий, жорстокий, але одночасно і щедрий, який наділяє*.

У конструкціях із прикладками, які означають якість і властивості, емоційні характеристики та оцінки, спостерігаємо синтез відношень характеристикації, класифікації та ототожнення (переважають відношення характеристикації); функціональні ознаки – синтез відношень характеристикації, класифікації, номінації та ототожнення (переважають відношення характеристикації та класифікації); видові ознаки (*дерево сосна*), імена, прізвища, клички, прізвиська (*пан Нестайко, кіт Рудик*), географічні назви (*місто Київ*), умовні назви (власні імена) предметів (*газета “Бесіда”*) – переважають відношення номінації.

Отже, визначення типів дифузних логіко-семантичних відношень, які виникають між компонентами біномінативної конструкції, залежить від семантики прикладки та її позиції щодо означуваного іменника.

Явище дифузності, репрезентоване в біномінативній синтаксемі, відкриває нові перспективи в дослідженні категорії прикладки в логіко-семантичному та логіко-синтаксичному аспектах.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Лингвистические проблемы референции // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1982. – Вып.13. – С. 5-40.
2. Арутюнова Н.Д. Тождество и подобие // Логический анализ языка. – М.: Наука, 1990. – Вып. 3 – С. 7-32.
3. Белошарова В.А. Современный русский язык: Синтаксис. – М.: Высшая школа, 1977. – 248 с.
4. Величко И.В. Приложение как явление номинационно-синтаксического семиозиса и его антропологические возможности в художественном тексте / И.В.Величко // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Курск. – №4. – 2008. – С.145-149.
5. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993 – 368 с.
6. Краткая русская грамматика / В.Н. Белоусов, И.И. Ковтунова, И.Н. Кручинина и др.; Под ред. Н.Ю. Шведовой и В.В. Лопатина. – М.: Рус. яз., 2002. – 726 с.
7. Кротевич Є.В. О связях слов. – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1959. – 265с.
8. Малахов А.С. О связи компонентов в аппозитивных сочетаниях // Русский язык в школе. – 2008. – №5. – С.68-74.
9. Распопов И.П. Строение простого предложения в современном русском языке. – М.: Просвещение, 1970. – 191с.

10. Скобликова Е.С. Согласование и управление в русском языке. – М.: Просвещение, 1971. – 240 с.
11. Современный русский язык / П.А. Лекант, Е.И. Диброва, Л.Л. Касаткин и др.; Под ред. П.А. Леканта. – М.: Дрофа, 2002. – 557 с.
12. Черч А. Введение в математическую логику. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 485 с.
13. Mill J. St. Of names. “Theory of meaning”. – Prentice-Hall, 1970.

Анотація. У статті проаналізовано категорію прикладки в логіко-семантичному аспекті, окреслено проблематику та визначено типи дифузних логіко-семантичних явищ, схарактеризовано семантику прикладки й описано типи синтаксичного зв'язку.

Ключові слова: прикладка, логіко-семантичні відношення, дифузні явища.

Summary. The present article deals with the logic-semantic aspect of the apposition category. The problems and different types of diffusive and logic-semantic phenomena are defined. The apposition semantic is characterized and the types of syntactic connection are described.

Keywords: apposition, logic-semantic connections, diffusive phenomena.

УДК 81'27+81.161.1'27

Горегляд Е.Н.

ПРЕЦЕДЕНТНОСТЬ В ЗАГолоВочных КОНСТРУКЦИЯХ (НА МАТЕРИАЛЕ БЕЛОРУССКОЙ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ)

Заголовок является значимым компонентом газетной публикации, где он занимает приоритетную позицию по отношению к тексту и представляет собой своеобразный “сгусток смысла”; заголовок статьи – это “имя текста”. Просматривая периодическое издание, читатель в первую очередь обращает внимание на заглавия статей, поскольку именно они призваны отразить содержание всей публикации. По мнению психологов, сегодня около 80% читателей уделяют внимание только заголовкам. Предваряя текст, заголовок содержит определенную информацию о содержании публицистического произведения. Среди основных функций, выполняемых заголовком, выделяют репрезентативную (заголовок передает интеллектуально-информативное содержание) и прагматическую (заголовок воздействует на эмоциональное состояние и поведение адресата). В современной лингвистике исследовалась функционально-синтаксическая (И.П. Распопов, А.М. Ломов) и коммуникативная роль заголовка (И.А. Стернин), он изучался с позиций психолингвистики и лингвистики текста (А.Н. Леонтьев, Ю.А. Сорокин, Р. Богранд, В. Дресслер и др.) и т.д. Функции заголовка изучали Э.Х. Алиева, Н.Е. Бахарев, Г.О. Винокур, В.П. Вомперский, Э.А. Лазарева, А.С. Попов, Г.Г. Хазагерев и мн. др.

Использование в качестве заголовков прецедентных текстов – “единиц своеобразного культурного тезауруса языковой личности” – стало в последнее время популярным в журналистской среде и приносящим плоды средством привлечения внимания к газетной публикации. С другой стороны, читатель, декодируя заложенную в заголовке информацию с учетом собственной пропозиции, становится причастным к определенному культурному коллективу. Между ним и автором публикации возникает общность кода, что позитивно сказывается на отношении читателя к изданию и, как следствие, на коммерческом успехе средства массовой информации. Прецедентность и культурная грамотность являются средствами оптимизации коммуникативного процесса. Употребление журналистами прецедентных текстов свидетельствует об особом подходе авторов статей к выбору вербальных средств с целью привлечения и удержания внимания читателя.

Изучением явления прецедентности занимались, начиная с 80-х годов XX века, Ю.Н. Караулов [4], Д.Б. Гудков [1; 2; 8], В.В. Красных [8], В.Г. Костомаров [5; 6; 7], Г.Г. Слышкин [10], Н.Д. Бурвилова [7; 10] и др. На наш взгляд, разностороннее исследование прецедентных текстов, в том числе и изучение их функционирования в качестве газетного заголовка, остается актуальным, поскольку печатные СМИ – по-прежнему один из самых доступных способов получения информации.

Целью нашего исследования является анализ функционирования и вариантов трансформации прецедентных текстов в заголовках газетных статей изданий Республики Беларусь. Среди задач – классификация заголовков по источнику прецедентности, установление приоритетных

источников, рассмотрение структурно-семантической корреляции оригинального и прецедентного текста, выявление авторских предпочтений.

Материалом исследования послужили следующие периодические издания Республики Беларусь: газеты “Аргументы и факты в Беларуси”, “Комсомольская правда в Беларуси”, “Антенна”, “Витьбичи” (учредитель – Витебский горисполком), “Витебский проспект” (учредитель – ООО “Гарант”), “Віцебскі рабочы” (учредитель – Витебский облисполком) за 2008 – 2009 год.

В работе применялась комплексная методика исследования, включающая методы компонентного, трансформационного, контекстного анализа, элементы статистического анализа и языкового эксперимента, метод наблюдения. В процессе исследования привлекались данные Интернет-сайтов <http://www.film.ru/>, ru.wikipedia.org, <http://slovari.yandex.ru/dict>, www.karaoke.ru, <http://ru.wikipedia.org/wiki>, www.romance.ru.

Вслед за Е.А. Земской мы считаем, что прецедентными могут быть тексты, использованные как в неизменном (цитация), так и в трансформированном (квазичитация) виде, хорошо известные широкому кругу лиц и обладающие свойством повторяемости в разных текстах [3]. Явление прецедентности формируют достаточно свободно воспроизводимые, закрепленные в процессе коммуникации, социально и культурно значимые имена и высказывания.

Фактический материал (заголовки статей) мы рассматриваем как с точки зрения соответствия структуре и семантике текста-источника, так и с точки зрения преобразования в конкретных текстах.

В процессе анализа фактического материала нами выявлены следующие источники прецедентности:

- 1) песенные тексты;
- 2) русская и советская художественная литература;
- 3) российская и зарубежная фильмография;
- 4) античная литература;
- 5) фольклор.

Кроме того, в качестве источника используется и исключение из известного орфографического правила правописания наречий на шипящие *уж замуж невтерпех: Уж замуж за рубеж* (АиФ в Беларуси, №38) – заголовок статьи об особенностях межнационального брака.

Источником большинства отобранных нами прецедентных заголовков (почти 40 %) являются песенные тексты. Это можно объяснить тем, что тексты песен – это элемент массовой культуры, рассчитанный на самого широкого слушателя. Поэтому, видимо, стоит говорить о некоторой универсальности языка песенного текста.

Показательно, что приблизительно третья часть заголовков, имеющих своим источником строки из песен, используется в нетрансформированном виде. Так, строка из песни белорусского певца Александра Солодухи *Там, где зреет виноград зеленый...* использована в качестве заглавия статьи, посвященной сбору винограда в Молдове и транспортировке виноградного виноматериала в Беларусь (АиФ в Беларуси, №40); заглавие *Синий туман похож на обман* (о том, что появление густого тумана по утрам – коварная ловушка для автомобилистов) – строка из песни В. Добрынина и М. Рябинина “Синий туман” (АиФ в Беларуси, №38); о пользе ягод рябины говорится в статье под заголовком *Ой, рябина, рябинушка!* (Витьбичи, №117), копирующим строку из известной песни “Уральская рябинушка”, написанной в 1954 году (музыка Е. Родыгина, слова М. Пилипенко); заглавие статьи *Березовым соком меня напои...* (Витебский проспект, №15) дублирует строку из песни “Березовый сок” (музыка В. Баснера, слова М. Матусовского).

Без каких-либо модификаций в газетных заголовках использованы конструкции *Отцы и дети* (Витьбичи, №142), ср.: название романа И.С. Тургенева; *Фабрика звезд* (Витебский проспект, №1), ср.: название музыкального шоу на российском Первом канале; *Две звезды* (Витебский проспект, №49), ср.: название песни И. Николаева.

В подобных примерах прецедентный текст используется без структурных изменений, однако в ряде случаев возникают так называемые эффекты обманутого или усиленного ожидания: читатель, воспринимая заголовок, прогнозирует содержание статьи, а в процессе чтения публикации его прогнозы либо подтверждаются, либо опровергаются.

Большой интерес для исследования представляют заголовки-трансформации прецедентных текстов, поскольку они свидетельствуют о творческом потенциале не только конкретной языковой личности – журналиста, автора статьи, но и коллектива редакции в целом.

В исследуемом материале прецедентные тексты подверглись следующим трансформациям:

1. Лексическая реконструкция. Это самый распространенный вид трансформации исходного текста, при котором происходит замена отдельных лексем, однако копирование грамматических форм слов и морфолого-синтаксических свойств источника прецедентности способствует формированию отчетливой читательской ассоциации:

О севе под зиму замолвим словечко (Витебский проспект, №40) – что сеять и что не сеять под зиму; *О славной моркови замолвите слово* (Витьбичи, №117) – о ценности корнеплода; ср.: “Обедном

гусаре замолвите слово” (название и строка из романса) – роман восходит к XIX веку, исполняется в пьесе К. Симонова “Парень из нашего города” (1941); сейчас эта строка обычно ассоциируется с названием телефильма режиссера Э. Рязанова “О бедном гусаре замолвите слово” (1982);

Лечить нельзя резать (АиФ в Беларуси, №38) – о медикаментозном лечении как альтернативе операции; ср.: *Казнить нельзя помиловать*¹ – один из известных примеров амфиболии: смысл фразы меняется на противоположный в зависимости от наличия паузы, а на письме – запятой;

Красота пасет мир (Витебский проспект, № 37) – статья по поводу Всемирного дня красоты – 9 сентября: “...золотовалютный запас [красоты] растаскали на рекламные ролики, фотосессии и на всякую однодневную мишуру, которая нас точно не спасет. Которая – пасет!”; ср.: *Красота спасет мир* – ставшая крылатой фраза князя Мышкина из романа Ф. Достоевского “Идиот”;

Как в степи глухой пропал турист (Вечерний Витебск, №40), ср.: ... *В той степи глухой умирал ямщик* – строка из песни “Степь да степь кругом” (слова И. Сурикова, музыка народная); *Раз купюра, два купюра – будет выпивка...* (Витьбичи, №33); ср. с анафорическими строками из песни “Вместе весело шагать по просторам” (муз. В. Шаинского, слова М. Матусовского); *Круто, я попала на “Гансэн”* (Витьбичи, №41), ср.: *Круто, ты попал на TV* – строка из гимна “Фабрики звезд-2” (муз. И. Матвиенко, слова А. Елина); *Трус не играет в... водное поло* (Витьбичи, №33), ср.: *Трус не играет в хоккей* – строка из одноименной песни (муз. А. Пахмутовой, слова С. Гребенникова); *Ищут банкиры, ищет милиция* (АиФ в Беларуси, №40), ср.: *Ищут пожарные, ищет милиция...* – строка из стихотворения С. Михалков “Дядя Степа”; *Вода... Как много в этом слове!* (Віцебскі рабочы, №3), ср.: *Москва!.. Как много в этом звуке...* – строка А.С. Пушкина; *Бойся “данайцев”, квартиры сдающих* (Витьбичи, №43), ср.: *Бойся данайцев, дары приносящих* – строка из “Энеиды” Вергилия и др.

2. Расширение границ прецедентного текста. Такая трансформация делает заголовок автосемантическим, т.е. понятным без опоры на текст статьи. Подобные заголовки представляют собой двучастную бессоюзную конструкцию особого типа, в которой первая часть – своего рода сегмент – называет тему статьи, а вторая конкретизирует ее. Им свойственно четкое интонационное деление, обозначенное на письме двоеточием.

Чичваркин: изображая жертву (АиФ в Беларуси, №40) – о бывшем владельце “Евросети”, его возможной экстрадиции из Лондона, ср.: “Изображая жертву” – фильм Кирилла Серебренникова (2006 год), снятый по одноименной пьесе братьев Пресняковых;

Аэрография в Беларуси: невозможное возможно? (Комсомольская правда в Беларуси, №195) – о художественном оформлении автомобилей, ср.: “Невозможное возможно” – песня Димы Билана (музыка А. Лунева, слова Л. Д’Элиа);

Октябрь: приметы старины далекой (Витьбичи, №117) – о народных приметах в октябре, ср.: “Дела давно минувших дней, / *Преданья старины глубокой*” – строка из поэмы А.С. Пушкина “Руслан и Людмила”. В данном примере сочетаются два видоизменения: расширение границ текста и лексическая трансформация.

3. Грамматическая реконструкция.

Большой секрет маленькой компании (Віцебскі рабочы, №114) – о команде Витебска, участвующей в серии игр “Битва титанов”, ср.: *Большой секрет для маленькой [...] компании* – название известной детской песни из одноименного советского мультфильма режиссёра Юлиана Калишера (слова Ю. Мориц, музыка С. Никитина);

Под крышу дома своего (Витьбичи, №117) – об отделениях круглосуточного пребывания для престарелых и инвалидов, ср.: *Под крышей дома твоего* – строка из песни “Крыша дома твоего” (слова М. Пляцковского, музыка Ю. Антонова).

Необходимо отметить, что устранение предлога в первом примере и изменение падежной формы существительного во втором влечет за собой семантическую модификацию текста.

4. Графическое выделение. Нами зафиксирован единичный случай трансформации прецедентного текста посредством выделительных графических средств:

МИССия выполнима! (Антенна, № 41) – о результатах конкурса “Мисс Интерконтиненталь-2009”, ср.: “Миссия невыполнима” (англ. Mission impossible) – американский приключенческий боевик 1996 года (режиссёр Брайан Де Пальма).

5. Эллипсис прецедентной единицы. Обычно происходит с целью экономии речевых средств, однако в зафиксированном нами примере такая связь не обнаруживается:

Хороша Маша (АиФ в Беларуси, №40) – о белоруске Марии Есьман, обладательнице титула первой вице-мисс конкурса “Мисс Интерконтиненталь-2009”; ср.: *Хороша Маша, да не наша*.

Использование прецедентных текстов в газетных заголовках создает определенный подтекст, двуплановость, позволяет избежать трафаретности. Подобные заголовки выполняют особую контактоустанавливающую функцию и ориентированы на представление позиции автора публикации. Проведенное исследование позволяет выявить тенденции в функционировании прецедентных заголовочных конструкций, изучить возможности прессы и проследить формирование реальной речевой картины мира.

Исследование заголовочных конструкций, функционирующих в белорусских печатных средствах массовой информации, позволяет сделать следующие выводы.

1. Белорусские журналисты используют пять основных источников для создания прецедентных заголовочных конструкций: песенные тексты, русскую и советскую художественную литературу, античную литературу, российскую и зарубежную фильмографию, фольклор.

2. Наиболее востребованным источником прецедентных заголовков в белорусских печатных СМИ являются песенные тексты (39 %) и художественная литература (28 %).

3. Одним из самых распространенных видов преобразования прецедентной единицы в белорусской публицистике является лексическая трансформация, провоцирующая возникновение множества коннотаций. Этому виду трансформации подвержены 57 % текстов. В анализируемом материале единичны примеры создания прецедентизма посредством графического выделения и эллипсиса.

4. Вследствие структурно-семантической трансформации исходного текста создаются новые употребления устойчивых выражений, что позволяет конкретизировать и расширить устоявшееся значение, усилить экспрессивность заголовка.

Результаты нашего исследования могут быть использованы при дальнейшей разработке проблем явления прецедентности, при изучении функционирования прецедентных заглавий и их взаимосвязи с текстом публикации. Материалы исследования применяются нами в учебном процессе на факультете белорусской филологии и культуры (специализация «Литературная работа в газетах и журналах»), а также могут быть использованы в журналистской практике.

Примечания

¹ По данным Интернет-сайта <http://ru.wikipedia.org/wiki>, фраза приписывалась различным русским царям, хотя, возможно, восходит к западным источникам. Так, резолюция «Помиловать нельзя. Сослать в Сибирь» (англ. «Pardon impossible. To be sent to Siberia») – приводилась в газетной колонке американского журналиста Р. Рипли (Robert Ripley). По его сведениям, так ответил Александр III на прошение о помиловании, но императрица Мария Фёдоровна переставила точку. Существует легенда о письме английской королевы Изабеллы к тюремщику её мужа Эдуарда II, убитого в 1327 году: «Edvardum occidere nolite timere bonum est» (возможный перевод с латыни: «Эдуарда убить не смейте выказывать страх»). У советского зрителя наиболее широкую известность выражение получило после мультипликационного фильма «Страна невыученных уроков» (режиссер Юрий Прытков, 1969), в котором жизнь главного героя зависела от постановки знака препинания.

Список использованных источников

1. Гудков Д.Б. Прецедентное имя в когнитивной базе современного русского языка. // Язык, сознание, коммуникация. – М., 1998. – Вып.4. – Филология. – С.82-92.
2. Гудков Д.Б., Красных В.В., Захаренко И.В., Багаева Д.В. Некоторые особенности функционирования прецедентных высказываний // Вестник Московского университета. – Сер. 9. – Филология. – 1997. – №4. – С.106–118.
3. Земская Е.А. Цитация и виды её трансформации в заголовках современных газет // Поэтика. Стилистика. Язык и культура. – М., 1996. – С.157–168.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – Москва: КомКнига, 2006. – 261 с.
5. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. / В.Г. Костомаров. – М.: Педагогика-пресс, 1994. – 248 с.
6. Костомаров В.Г., Бурвикова Н.Д. Как тексты становятся прецедентными // Русский язык за рубежом. – 1994. – № 1. – С. 73–76.
7. Костомаров В.Г., Бурвикова Н.Д. Старые мехи и молодое вино. Из наблюдений над русским словоупотреблением конца XX века / В.Г. Костомаров, Н.Д. Бурвикова. – Спб.: Златоуст, 2001. – 72 с.
8. Красных В.В., Гудков Д.Б., Захаренко И.В., Багаева Д.В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации // Вестник Московского университета. – Сер. 9. – Филология. – 1997. – №3. – С.62-75.
9. Серов В. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений / В. Серов. – М.: Локид-Пресс, 2005 г. – 880 стр.
10. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. – М.: Academia, 2000. – 256 с.
11. Фоли Дж. Энциклопедия знаков и символов. — М.: Вече, 1996. – 432 с.

Аннотация. Исследование посвящено изучению функционирования прецедентных текстов в качестве заголовков статей белорусских газет за 2008 – 2009 год. В статье выявляются

приоритетные источники прецедентизмов, анализируются виды трансформации оригинальных текстов, рассматривается структурно-семантическая корреляция исходного и прецедентного текста, выясняются авторские предпочтения.

Ключевые слова: прецедентный текст, прецедентизм, заголовок, виды трансформации оригинального текста, лексическая трансформация, эллипсис.

Summary. The research is devoted to the study of functioning of precedential texts as headlines of Belarusian newspapers over a period of 2008-2009. In the article the priority sources of precedentisms are recognized, the types of original texts transformations are analyzed, structural and semantic correlation of the source and precedential texts is considered, the author's preferences are cleared up.

Key words: precedential texts, precedentism, headlines, the types of original texts transformations, lexical transformation, ellipsis.

УДК 81'373.23

Горбачь О.О.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЖІНОЧИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ОСОБОВИХ ІМЕН У МІСТІ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ ПРОТЯГОМ 1905–2005 РОКІВ

Майже всі антропоніми мають свою історію, свою етимологію, своє смислове коріння. А за висловом П.П. Чучки “у виборі імені для новонародженого ніколи не було безладу: суспільство завжди керувалося якимись нормами чи, бодай, родинними звичаями” [7, 97]. Одна з тенденцій називання немовлят у наш час – це повернення призабутих давніх імен. Слушним з цього приводу є твердження відомих українських ономастів про відновлення слов'янського іменника і необхідність називати дітей своїми, слов'янськими іменами з прозорою семантикою, тобто варто повернути “українським дітям ті прекрасні імена, які свого часу були відібрані у наших дідів та прадідів не з їхньої волі” [7, 105]. До таких можемо віднести і прошарок слов'янських імен, функціонування яких у місті Хмельницькому ми і розглядаємо у цій статті. Наша мета – виявити усі слов'янські жіночі особові імена, які зафіксовані у документах (давні слов'янські, запозичені з інших слов'янських мов, нові), що дасть нам змогу простежити періоди занепаду чи активації обраного прошарку антропонімікону, а також проаналізувати у кількісному та якісному плані такий вагомий та самобутній пласт української антропонімної системи.

Для аналізу виокремили 11 зрізів, починаючи з 1905 до 2005 рр. Матеріал до статі почерпнуто із таких джерел: метричні книги про народжених (1905, 1915рр.) церкви Різдва Пресвятої Богородиці м.Проскурова та Проскурівської римо-католицької приходської церкви, книги запису народжених (1925, 1935, 1945, 1955, 1965, 1975, 1985, 1995, 2005 рр.) з архіву відділу реєстрації актів цивільного стану Хмельницького міського управління юстиції.

У 1905 році трапилось з-поміж усіх 38 імен всього чотири слов'янських: *Броніслава* (3), *Віра* (2), *Любов* (2), *Надія* (5). Їх носіями стали 12 дівчаток, що становить 12% від новонароджених дівчат-хмельничанок цього року. Композит *Броніслава* є жіночим варіантом до чоловічого *Броніслав* [6, 53]. Онім *Віра* тлумачиться у словнику І.І. Трійняка як давньоруське, калька з грецької *πίστις* “віра”; канонічне [6, 69]. Ім'я *Любов* у тому ж словнику пояснюється як старослов'янська калька з грецького імені *Charis* < *charis* “любов”, “коханя”; канонічне [6, 201]. Антропонім *Надія* є українським іменем до російського *Надежда* < старослов'янського як калька < грецького *ἐλπίς* “надія”; канонічне [6, 244]. Кожне з цих імен має доволі малу кількість фіксацій новонароджених.

У 1915 р. функціонувало п'ять слов'янських імен серед усіх 56 антропонімів. Носіями цих імен стали 11 хмельничанок, що становить 13,7% від усіх новонароджених дівчаток цього зрізу. Це такі імена: *Броніслава* (2), *Владислава* (2), *Надія* (5), *Ружа* (1), *Чеслава* (1). Спільними з попереднім зрізом є імена *Броніслава* та *Надія*. Новими ж є *Владислава*, *Ружа* та *Чеслава*. Композит *Владислава* є старослов'янським, канонічним [6, 72]. Онім *Ружа* трактується як варіант до *Ружена* – слов'янське; від *ружа* “троянда”; болгарське *Ружана*, *Ружена*; чеське *Růžena*; запозичене [6, 318]. Ім'я *Чеслава* – до чоловічого *Чеслав* – слов'янське; можливо, розмовний варіант *В'ячеслав*, що став офіційним; інше тлумачення: польське *Czesław* < пол. *ćczes* “честь” і *siawa* “слава”; чеське *Česlav*; запозичене, рідкісне [6, 405]. Набір імен оновився, не використано два оніми – *Віра* та *Любов*.

1925 рік охарактеризувався фіксацією у документах восьми слов'янських антропонімів: *Броніслава* (3), *Ванда* (6), *Владислава* (1), *Віра* (11), *Любов* (4), *Людмила* (6), *Надія* (16),

Станіслава (2), – серед усіх 90 імен. Їх носіями виявились 50 представниць жіночої статі, а це 17,4% від усіх новонароджених дівчаток цього року. Новими порівняно із попередніми роками є імена *Ванда*, *Людмила* та *Станіслава*. Антропонім *Ванда* тлумачиться у “Словнику українських імен” І.І. Трійняка як слов’янське, можливо, західнослов’янський варіант *Іванна*; болгарське *Ванда*, *Иванка*; польське *Wanda*; запозичене [6, 56]. Онім *Людмила* розуміємо як слов’янське, від люди і мила – людям мила; канонічне [6, 202]. Композит *Станіслава* є відповідником до чоловічого *Станіслав* (від ставати і слава – ставай славним, будь славним; польське) [6, 347].

У 1935 році до списку слов’янських жіночих особових імен потрапило десять онімів з-поміж 72 усіх імен: *Ванда* (2), *Віра* (3), *Казимира* (1), *Леля* (1), *Любов* (1), *Людмила* (11), *Надія* (3), *Світлана* (2), *Станіслава* (1), *Таміла* (2). Проте їх носіями є лише 27 дівчат, а питома вага їх порівняно із усіма новонародженими жіночої статі цього періоду становить 12,42%. Кількість носіїв жіночих слов’янських імен у порівнянні з попереднім періодом майже вдвічі зменшилась (50 : 27). Новими є антропоніми *Казимира*, *Леля*, *Світлана* та *Таміла*, що було даниною моді. Ім’я *Казимира* І.І. Трійняк тлумачить як польське, до чоловічого *Казимир*; запозичене [6, 162], а у “Словаре русских личных имен” Н.А. Петровського це ім’я фіксується як слов’янське [2, 126]. Особове ім’я *Леля* не фіксується у наявних словниках, проте у “Словнику українських імен” І.І. Трійняка наявне чоловіче ім’я *Лель* (давньоруське [6, 191]), тому вважаємо, що *Леля* – це жіноче ім’я до чоловічого *Лель*. Онім *Світлана* щойно увійшов до іменника міста і уже не полишатиме його протягом досліджуваного періоду. Антропонім *Таміла* у словнику І.І. Трійняка має два тлумачення: 1) арабське “гірська голубка”, запозичене; 2) давньоруське томити “мучити”, “терзати” [6, 355]. А в “Словаре русских личных имен” Н.А. Петровського та у словнику-довіднику Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківської “Власні імена людей” це ім’я подається лише з другим значенням, тобто як слов’янське [2, 209; 5, 183].

У 1945 році слов’янських жіночих імен виявлено 8 з усіх 55 онімів: *Ванда* (1), *Любов* (5), *Людмила* (31), *Міра* (1), *Надія* (11), *Світлана* (17), *Станіслава* (1), *Таміла* (2). У цей період спостерігаємо зростання популярності імен *Людмила*, *Надія*, *Світлана*, а разом з тим і збільшення кількості носіїв цих імен. Кількість носіїв усіх слов’янських антропонімів цього зрізу становить 69, що складає 25,3% від усіх новонароджених дівчат року. Онім *Міра* поповнив список слов’янських імен. Його ми вважаємо повним ім’я (*Міра* – нове, рідкісне [6, 233]), хоч у словнику-довіднику Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківської “Власні імена людей” воно подається лише як зменшено-пестливий або ж розмовний варіант до *Мірослава* [5, 162]. Серед цих імен частотністю відзначилися імена *Людмила* та *Світлана*. Можливо, на їх частоту вплинула художня література, у якій головними героями нерідко виступали носії цих імен.

У 1955 році функціонувало дев’ять слов’янських антропонімів з-поміж усіх 69 імен, носіями їх стали 149 дівчаток, питома вага яких складає 27,89% від новонароджених жіночої статі цього року. Це такі імена: *Броніслава* (6), *Ванда* (2), *Віра* (3), *Любов* (14), *Людмила* (65), *Надія* (20), *Світлана* (30), *Станіслава* (8), *Таміла* (1). Набір імен не змінився. Зросла частотність імен *Людмила*, *Надія* та *Світлана* і кількість носіїв усіх імен. У цьому зрізі у частотному десятку ім’я *Людмила* займало першу позицію, *Світлана* – шосту, *Надія* – восьму. Поруч із ними у десятку, закриваючи його, фігурував і онім *Любов*. Отже, 1955 рік лідирує порівняно з усіма іншими зрізами щодо процентного зіставлення кількості носіїв слов’янських особових імен.

У 1965 році відчутний спад у наборі слов’янських імен, щойно п’ять серед 62 усіх онімів: *Віра* (4), *Людмила* (43), *Любов* (8), *Надія* (5), *Світлана* (61). Кількість носіїв слов’янських імен у порівнянні з 1955 роком цього року знизилась до 121 (питома вага носіїв цих імен становить 18,85%). Нових імен не трапилось. Онім *Світлана* витіснив ім’я *Людмила* з першого місця у частотному десятку. Отже, відчутно зросла популярність імені *Світлана*, яке було модним ще певний час.

У 1975 році список слов’янських імен становив 10 антропонімів з-поміж усіх 86 імен: *Віра* (3), *Любов* (10), *Людмила* (63), *Мілана* (1), *Мірослава* (2), *Надія* (7), *Світлана* (113), *Сніжана* (8), *Станіслава* (1), *Ярослава* (1). Їх носіями стало 209 дівчаток, що становить 13,6% від усіх новонароджених хмельничанок цього зрізу. Спільними з попереднім періодом є імена *Віра*, *Любов*, *Людмила*, *Надія*, *Світлана*, відновленим є антропонім *Станіслава*. Іменник цього року оновився онімами *Мілана*, *Мірослава*, *Сніжана* та *Ярослава*. Ім’я *Мілана* – відповідник до чоловічого *Мілан* (від милій); рідкісне [6, 232]. Ім’я *Сніжана* – від загального іменника сніг; болгарське *Снежана*, *Снежина*; російське *Снежана*; запозичене; рідкісне [6, 341]. У цьому зрізі продовжує лідирувати серед слов’янських імен онім *Світлана*. Дослідники української антропонімії зазначають, що ім’я *Світлана* було популярним у 50-80рр. [3; 4]. Отже, при виборі імен для новонароджених дівчаток панівним критерієм виявилася мода.

У 1985 році задокументовано 12 слов’янських особових імен із загальної кількості 89 усіх жіночих онімів: *Богдана* (1), *Броніслава* (1), *Віра* (3), *Зоряна* (2), *Любов* (10), *Людмила* (53), *Мірослава* (3), *Надія* (16), *Радмила* (1), *Світлана* (65), *Сніжана* (6), *Таміла* (1). Цими іменами названо 162 дівчинки-хмельничанки, що становить 8,45% від усіх новонароджених дівчат цього

зрізу. З них повторилися такі імена попереднього зрізу: *Віра, Любов, Людмила, Мирослава, Надія, Світлана, Сніжана*. Поповнили список слов'янських імен оніми *Богдана, Зоряна та Радмила*. Ім'я *Богдана* утворене до чоловічого *Богдан* [6, 50]. Онім *Зоряна* – українське, від загального іменника *зоря*, нове, рідкісне [6, 141]. Композит *Радмила* фіксується як слов'янське, рідкісне [2, 86]. У цьому зрізі значно впала популярність імені *Світлана* (пор., 113 у 1975р. і 65 у 1985р.). Крім того, знизилась і кількість носіїв жіночих слов'янських імен: з 209 до 162. На тих же позиціях залишилися імена *Любов (10 : 10), Віра (3 : 3)*, дещо зменшилась кількість іменованих новонароджених іменами *Людмила (63 : 53), Сніжана (8 : 6)*. В іменнику 1985 року з'явилося ім'я *Богдана*. Можливо, батьки поіменованої дівчинки були вихідцями із суміжних областей, зокрема Тернопільської, де це ім'я завжди функціонувало. На жаль, у цьому зрізі не фіксується ім'я *Ярослава*.

У 1995 році трапилось з-поміж усіх 93 імен 14 слов'янських онімів, носіями яких стало 63 дівчинки, питома вага яких складає 4,85% від усіх новонароджених дівчат цього зрізу. Це такі імена: *Богдана (3), Віра (1), Влада (1), Владислава (2), Зоряна (3), Любов (4), Людмила (3), Мілена (1), Мирослава (3), Надія (12), Росина (2), Світлана (23), Сніжана (4), Ярослава (1)*. У порівнянні з попереднім зрізом (1985 р.) слов'янський іменник поповнився щойно двома іменами (12 : 14). Залишилося в асортименті 8 спільних імен. Не трапились імена *Радмила, Таміла*. У кількісному плані значно зменшилося фіксацій імені *Світлана (65 : 23), Людмила (53 : 3)*. Дещо зменшилася й кількість поіменованих онімами *Любов (10 : 4), Віра (3 : 1), Сніжана (6 : 4)*. Проте збільшилося носіїв імен *Богдана (1 : 3), Зоряна (2 : 3)*. Знову повернувся до вжитку антропонім *Ярослава* із зрізу 1975 року. Відновився в іменнику міста композит *Владислава*. Вперше фіксуються імена *Влада, Мілена та Росина*. Ім'я *Влада* трактується як слов'янське, старослов'янське *владS—вти* “володіти”; запозичене [6, 71]. Оніми *Мілена, Мілена* тлумачаться як розмовні варіанти до *Милена* (до чоловічого *Милен*), що є слов'янським, рідкісним [6, 232]. В іменник міста проникло новоутворене ім'я *Росина* подібно до *Зоряна, Сніжана*.

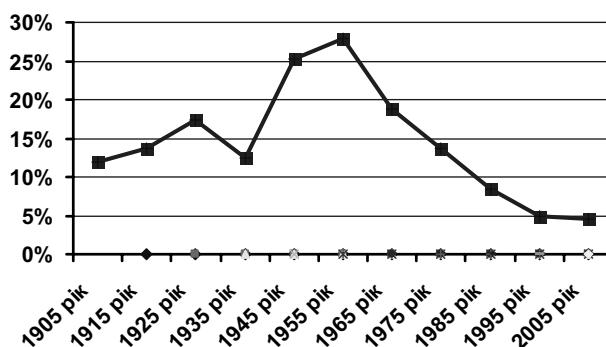
У 2005 році в актах про народження зафіксовано 19 слов'янських імен від усіх 121 імені, а саме: *Богдана (12), Божена (1), Віра (5), Влада (4), Владана (1), Владислава (13), Власта (1), Злата (1), Зоряна (2), Лада (1), Любов (4), Милана (1), Мілена (1), Мирослава (4), Надія (6), Радослава (1), Світлана (8), Сніжана (2), Ярослава (1)*. Їх носіями стало 69 дівчат, що становить 4,6% від усіх новонароджених представниць жіночої статі цього зрізу. Проти зрізу 1995 року набір імен змінився. Сюди потрапили західно- та південнослов'янські імена, очевидно, через більш тісні контакти із чехами, болгарами. До іменника міста потрапило шість онімів – *Божена, Владана, Власта, Злата, Лада, Радослава*, а зникло зі списку особових імен міста – *Людмила*. Онім *Божена* у “Словаре русских личных имен” Н.А. Петровського тлумачиться як слов'янське, рідкісне, запозичене із чеської мови [2, 64]. Ім'я *Власта* у словнику І.І. Трійняка фіксується як чеське *Vlasta* < *власт* “батьківщина, вітчизна”; запозичене із чеської мови [6, 73]. Антропонім *Злата* трактується як слов'янський; болгарське *Злата*; чеське *Zlata*; канонічне [6, 140]. Ім'я *Лада* утворене від давньоруського *лада* – “чоловік”, “подружжя”, “дружина” < *ладый* “коханий”, “милий” – кохана; *Лада* – язичницька богиня шлюбу й кохання; рідкісне [6, 189]. Композит *Радослава* відповідник до чоловічого *Радослав* – слов'янське, від *радий* і *слава* – який радіє від слави; рідкісне [6, 309]. Антропонім *Владана* не відображений у словниках, проте зараховуємо його до одноосновного слов'янського імені, можливо утвореного від іменника *влада* на зразок уже відомих *Зоряна, Світлана, Сніжана* тощо або як варіант імені *Владислава*. Як бачимо, набір імен хоч і збільшується, та кількість носіїв цих імен зовсім не значна.

Отже, протягом 1905 – 2005 років у місті Хмельницькому нами зафіксовано тридцять одне слов'янське особове ім'я, з яких 11 – *Богдана, Броніслава, Владислава, Казимира, Людмила, Мирослава, Радмила, Радослава, Станіслава, Чеслава, Ярослава* – композити і 20 – *Божена, Ванда, Віра, Влада, Владана, Власта, Злата, Зоряна, Лада, Леля, Любов, Милана, Мирослава, Мілена, Надія, Росина, Ружа, Світлана, Сніжана, Таміла* – прості оніми. Наскрізним, тобто таким, яке наявне у кожному зрізі досліджуваного періоду, є ім'я *Надія*. Протягом десяти зрізів в іменнику міста перебували оніми *Віра та Любов* (обидва не фіксуються лише у 1915 році). Вісім десятиліть не полишали іменник антропоніми *Людмила та Світлана* (III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X та IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI зрізи відповідно). Шість десятиліть в іменнику Хмельницького функціонувало ім'я *Станіслава* (II, III, IV, V, VI, VIII зрізи), а п'ять – композит *Броніслава* (I, II, III, VI, IX зрізи). У чотирьох десятиліттях трапились імена *Ванда* (III, IV, V, VI зрізи), *Владислава* (I, II, X, XI зрізи), *Мирослава та Сніжана* (VIII, IX, X, XI зрізи), *Таміла* (IV, V, VI, IX зрізи). Тільки тричі в іменнику міста фіксуються імена *Богдана та Зоряна* (IX, X, XI зрізи), *Ярослава* (VIII, X, XI зрізи). Лише двічі в іменник потрапляли оніми *Влада і Мілена* (X, XI зрізи), *Милана* (VIII, XI зрізи). Антропоніми *Божена, Владана, Власта, Злата, Казимира, Лада, Леля, Мирослава, Радмила, Радослава, Росина, Ружа, Чеслава* трапляються лише в одному зрізі та мають по одному носієві, крім імені *Росина*, яким названо дві дівчинки. Як бачимо, незважаючи на тривалість перебування онімів в іменнику міста, кількість носіїв імен різна. Так, протягом усього досліджуваного періоду іменем *Богдана* названо 16 дівчаток, *Броніслава* – 15, *Ванда* – 11, *Віра* –

35, *Влада* – 5, *Владислава* – 18, *Зоряна* – 7, *Любов* – 62, *Людмила* – 272, *Милана* – 2, *Мирослава* – 12, *Мілена* – 2, *Надія* – 106, *Світлана* – 309, *Сніжана* – 20, *Станіслава* – 18, *Таміла* – 6, *Ярослава* – 5. А отже, лідирують у кількості носіїв оніми *Світлана* та *Людмила* (309 і 272 носія відповідно), хоч ці імена перебувають в іменнику тільки 8 десятиліть (для порівняння, онім *Віра* перебуває в іменнику 10 зрізів, а ним названо щойно 35 дівчаток).

Простежуючи зміни у наборі жіночих слов'янських особових імен, зауважимо, що хоч і кількість імен протягом досліджуваних років зростає (у 1905 році – 4 оніми, а у 2005 – 19) та питома вага носіїв цих антропонімів порівняно з усіма новонародженими жіночої статі зменшується (у 1905 році – 12%, у 2005 – 4,6%). У відсотковому співвідношенні найбільше носіїв жіночих слов'янських імен – 27,7% – зафіксовано у 1955 році (IV зріз) (див. діаграма 1).

Діаграма 1. Функціонування жіночих слов'янських імен у місті Хмельницькому протягом ХХ століття (у %)

Отже, хоч ми і можемо позитивно відзначити зростання набору слов'янських жіночих імен протягом досліджуваного періоду, що вказує на зацікавлення батьками цими онімами, та мусимо констатувати, що це зацікавлення одиничне, тобто більшість імен мають лише по одному носієві. А тому звернення батьків до набору слов'янських імен, нажаль, можна назвати лише бажанням виокремити свою дитину з-поміж інших. Сьогодні ж активізація українського суспільства, його демократизація, зростання національної свідомості, "відродження української культури, державної української мови передбачає відновлення у вжитку зрозумілих і милозвучних імен давніх слов'ян, поповнення фонду нині поширених імен забутими" [1, 55].

Список використаних джерел

1. Величко Г. П. Власне ім'я в контексті національної культури / Г.П. Велико // Мова і культура: серія "Філологія". Вип. 4. / [Голов. ред. Д.С. Бурого]. – Т. 2. – Ч. 1.: Культурологічний компонент мови. – Київ: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2002. – 207 с.
2. Петровский Н. А. Словарь русских личных имен / Н.А. Словарь русских терминов. – М.: Русский язык, 1980. – 384 с.
3. Свистун Н.О. Динаміка антропонімікону м.Тернополя у ХІХ – ХХ ст.: Рукопис на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук / Н.О. Свистун. – Тернопіль, 2006. – 249 с.
4. Скорук І. Динаміка антропонімікону імен м. Луцька в ХХ столітті: Автореф. дис. канд. філолог. наук / І. Скорук. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 1999. – 27 с.
5. Скрипник Л. Т., Дзятківська Н. П. Власні імена людей / Л.Т. Скрипник, Н.П. Дзятківський // Словник – довідник / [За ред. В. М. Русанівського] – 2-е вид., випр. і доп. – К., Наукова думка, 1996. – 335 с.
6. Трійняк І. І. Словник українських імен / І.І. Трійняк. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.
7. Чучка П.П. Слов'янські автохтонні імена, гідні реабілітації / П.П. Чучка // Українська мова. – 2003. – №4. – С.97-105.

Анотація. У статті аналізуються жіночі слов'янські особові імена міста Хмельницького 1905-2005 рр.: стрижень стабільних імен, зміни в наборі слов'янських жіночих імен, темпи оновлення, збереження класичних і поява нових імен, частотність вживання протягом одинадцяти зрізів.

Ключові слова: антропоніми, антропонімікон, етимологія.

Summary. In this article analysed the women's Slavonic personal names of city of Khmelnytsky 1905-2005 years. The root of stabilized names, the temps of reviving, keeping classical names and appearing of new names, the using of them frequently during eleven sections.

Key words: anthroponim, anthroponimicon, etymology.

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ЛІНИ КОСТЕНКО

В історію літератури Ліна Костенко входить як загальнонаціональна поетеса. Виставлена нею планка духовності стає дороговказом наступним поколінням. Сьогодні поетеса разом зі своїм народом вдивляється в життя, осмислює, що з нами сталося, і ставить поетичні, філософські і громадянські діагнози: Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову.

Ліна Костенко – поетеса, людина двадцятого віку, зачудована всім, що буде, було і що є на землі; бачить лише первозданність (такий лейтмотив вступної поезії). Цим своїм, авторським світобаченням, глибокими роздумами над суцям і прийдешнім щиро ділиться вона з читачем.

Мова творів Ліни Костенко – це глибока криниця, з якої можна брати і брати джерельну воду, вона робить її творчість неповторною, цікавою і багатю своїми виражальними засобами.

Мовотворчість Ліни Костенко характеризується емоційною виразністю, глибокою психологічною напруженістю, багатоплановістю формально-синтаксичних побудов, семантичними нарощеннями в лексичних і граматичних засобах для відображення мовної картини світу у поетичних образах.

Її творчість означала те літературне явище, яке згодом називали “шістдесятництвом”. Уже перші збірки поетеси (“Проміння землі” та “Вітрила”) провістили прихід своерідної творчої індивідуальності.

Ліна Костенко заговорила тільки їй притаманними образами, наповнивши свої твори глибокосяжною і гострою мовою.

Глибокий пласт образного світу поетеси складає національна сфера: Великий Луг, Чорний Шлях, Дніпро, сади, лани, колиска, лелека, хата, сонях, дзвін, руки матері. Внутрішній світ її ліричних героїв надзвичайно багатий. “Непоетичний” матеріал легко й органічно єднається у цьому світі з образами світового мистецтва. Як митець незалежного інтелекту, Ліна Костенко на багато років була викреслена зі списку “авторитетних” радянських поетів. Творчість поетеси замовчували, намагалися відгородити глухою стіною від читачів. Так тривало майже 16 років. Ліна Костенко не пішла на жодні компроміси з владою: Я трохи звір, я не люблю неволі, Я вирвуся, хоч лапу відгризу.

Творчість Ліни Костенко досліджувалась у працях Брюховецького В., Богдан С.Г. (мовний етикет у творах Ліни Костенко), Висоцького А.В. (семантичні групи якісних прикметників (на матеріалі творів Ліни Костенко)), Марченко Л.О. (народнорозмовні елементи в поетичному тексті Ліни Костенко), Сігалова С.Г. (сурядні конструкції з єднальними сполучниками у простому реченні (на матеріалі поеми-балади “Скіфська Одиссея” Ліни Костенко)) та ін.

Однак, поза увагою дослідників залишаються стилістичні особливості мовотворчості Ліни Костенко, тому тема статті є актуальною.

Метою статті є дослідження стилістичних особливостей поезій Ліни Костенко.

Епітет є давнім образним засобом мови. О. Веселовський зазначав, що “історія епітета є історією поетичного стилю... І не тільки стилю, а й поетичної свідомості...; від ідей корисного і бажаного до видіння поняття прекрасного” [2].

Серед внутрішньочуттєвих епітетів окремо виділяють одоративні та емотивні епітети. Одоративні епітети – це ті, що характеризують предмет за запахом, нюхом, смаком, дотиком: Наприклад, гіркий:

О, не взискуй гіркого меду слави.

Порівняння: підрядне речення. Славлю життя, як листя за водою.

Класичну метафору можна вважати результатом втручання уявлення (образу) в зону поняття, індивідуально-авторського бачення предмета. Наприклад: Кують світанок молоточки птиць

Сузір'я яблук світяться крізь листя

Не люблю каламутного слова. (Атрибутивні метафори мають дві основні граматичні форми вираження – прикметникові і дієприкметникові).

Ішов ночей повільний караван (двочленні іменникові метафори, які ще називаються генітивними конструкціями, бо другий член їх виражається формою Р.в.).

Одну сосонку вишиває сріблястим шовком павучок (дієслівна метафора). Наприклад: Переломи навпіл гіркий хліб мислі

Бувають душі – наче пні старі, що

Пишуть стежку почерком гадюки (метафора виражена цілим підрядним реченням).

Сучасна українська літературна мова характеризується високим ступенем метафоричності художньої мови. Якщо класична українська поезія має метафори переважно атрибутивні і

дієслівні, то сучасна українська поезія тяжіє до розгорнутих багаточленних комбінованих метафоричних структур, в яких поєднуються атрибутивні і субстантивні, субстантивні й дієслівні, атрибутивні, субстантивні й дієслівні, наприклад: Переломи навпіл гіркий хліб мислі.

У синтаксичній структурі речення частіше метафоризуються підмети, додатки, присудки, означення – рідше – обставини. Наприклад: Стоять озера в пригорщах долин.

У художньому тексті метонімія цікава тим, що ніби вихоплює і висвітлює найважливіше слово, фокусує на ньому увагу. Наприклад: Через сліпучу призму пекторалі тепер для нас всі скіфи золоті. Бо як вони свій епос не створили, чинам його не травилось гортать, – то ж що лишилось? Піднімати брили. Історію по золоту читають; Вони твій хист поклали під фуганок; В тіні слив, закохані в Елладу, де птиця Фенікс ще раз ожила, ми, юні пташенята того Саду, пили мистецтво з першоджерела.

Широким діапазоном епітетних метафоричних перетворень характеризується образ душі у поезії Ліни Костенко. Її смисловий простір зростає за рахунок інших стилістем, що складають стилістичну парадигму душі. Лексичні значення слова душа реалізовані через образно-авторську, психологічно навантажену парадигму стилістем із позитивною і негативною оцінками: Блаженний сон душі мистецтву не сприяє; ... Мені хтось душу тихо взяв за плечі; Душа належить людству і епохам; Душа ще з дерева не злізла; Чи душу обпікає недосяжність; Бальзам на занедбані душі; ... Смутком по душі продерло; Душа не б'є на сполох; Хвалити Бога на душі не хмарно; Душа козацьким сміхом засміється; У закутку душі хай буде трохи сад. ... душа скарби прадавні стереже; О, музи, музи кам'яні! Де грім душі, Народжений з любові?

У сучасній українській поезії назвали Чумацький Шлях, чумацький Віз означено найрізноманітніші поетичні асоціації та їх метафоричне переосмислення: знак національної історії і культури, символ безсмертя народу, ідея вічності буття, неземна краса недосяжного, загадкового неба, що очищає і звеличує людину: Великий Віз... А там оно Малий... Он срібний шлях чумацької гризоти.

Образність слова можна трактувати як соціально-художню мотивацію, як емоційно-оцінну та функціональну конотацію його. Образність завжди має в собі “прирошення” значення, яке відбувається через тропи і фігури:

Переступи межу оторопіння. Чи є у тебе час на манівці? На обрії вселюдського терпіння Вже сходить сонце у терновому вінці.

Метонімія і синекдоха пов'язані функцією заміщення назв на ґрунті суміжності. Проте метонімія заміщає цілим його частини, то синекдоха заміщає частиною ціле, що складається з таких частин. Наприклад:

Човни ж везли у десять пар волів, явивши тільки вуса з-під брилів.

Параномазію можна назвати звуковою метафорою, при якій ідея звукового зближення слів поширюється на семантику і веде їх до смислового зближення. Виникають нові, несподівані умовно-асоціативні образи: Наприклад: Мое нечуване терпіння іще ніхто не переміг, бо за терпінням є Трипілля, а за Черніговом – Черніг.

На зв'язках і перенесенні називань – білий сніг (сивина) на скронях виникла асоціативно-узагальнена поетична формула білий білью Наприклад: Лечу над білим болем бездоріжж...

Літота є виразом погляду на третю істоту між іншими і зневаги до неї: У цій же річці чаплі по коліно. Йому аби за скелю зачепитись, що аж за комір сиплються зірки; Але ж як ревіння безнастанне! Це описать – зламається перо.

Гіпербола як перебільшення ознаки тісно пов'язана з метафорою. Таку гіперболу називають метафоричною фігурою. Кожна образна метафора має в собі якусь частку гіперболи, тому що сам факт метафоризації якоїсь ознаки виділяє її і збільшує на тлі неактуальних ознак. Наприклад: Які тут не прокочувались орди! Яка пройшла по землях цих біда! Мечем і кров'ю писані кросворди Ніхто уже повік не розгада.

Засіб градації у використанні звертань відображає особливий емоційний стан (невичерпну ніжність, невимовний відчай тощо). Наприклад: “Оце і все, що є тепер у мене, моя матусю, нене моя, нене!” (Маруся Чурай, 127); “Боже мій, Боже мій, Боже! Душу врятуй від грабунку” (Вибране, 217); “Прощай, Іване, найвірніший друже, шляхетна іскра вічного вогню!” (Маруся Чурай, 134); “Ой ти ж роде, мій роде, родоньку!” (Вибране, 56).

Антитетичність як принцип світотобачення і світосприймання в художніх текстах, епідейктичність промов виявляється через цілу систему антитез, побудованих на зіставленні та протиставленні однорівневих пар слів, та частин тексту – аж до антитези, якою може бути весь текст. Наприклад: Є вірші – квіти. Вірші – дуби. Є іграшки вірші, Є рани. Є повелителі й раби. І вірші є – каторжани.

Для того, щоб одразу вразити незвичайністю читачів і заінтригувати, автори використовують оксюмори у заголовках, нагадуючи про складність і суперечність художньо-пізнавального світу. Наприклад: Сад нетанучих скульптур.

У творчості багатьох українських письменників назва-символ стає художнім прийомом, тим “золотим ключем”, який відкриває шлях до розкриття ідейно-естетичних засад твору.

Створення образів-символів природи, пропущених через антропоморфні уявлення і бачення давніх українців, підтримувалося вірою в магічну силу слова, самою особливістю їхнього мислення, в котрому вимір довкілля зрештою визначав вимір самої людини, її дій, вчинків, поведінки.

В українській традиційній символіці гора передає значення чогось важливого, нездоланного; підйом на гору – це долаття труднощів, перешкод. Наприклад: Я з вами вгору піднімусь – І по дорозі не спочину. Я з вами в горі засміюсь – Ніхто не знатиме причини.

Слово-образ берег (береги) вживається на позначення мети, вищого ступеня якості чогось, безмежності, межі; використовується переважно в поетичних текстах. Наприклад: Зумів забрати душу – Зумів вмістити в береги

Всю глибину її зворушень, всю простоту її душі.

Фразеологізм не виходити з берегів може розвивати значення “(не) порушувати прийнятих норм; (не) виходити за межі дозволеного”; в таких випадках частково зберігається символізоване наповнення іменного компонента. Наприклад: І нехай не тремтить руно, і бентежних не треба слів, щоб розмова, як тиха ріка, не виходила з берегів.

Символ дорога доповнюється, поглиблюється завдяки іншим символам – крила, зорі: Пізно стрілися наші дороги, Є на них уже інші сліди.

При визначенні кінцевого результату руху вживається конструкція шлях до чого, до кого (до нового життя, до перемоги, до серця, до коханої тощо). Наприклад: Лежить шляхів мені чимало, А серед них – до тебе шлях.

Із словом дим пов’язаний стійкий зворот Ліни Костенко “Що ж, минуло чимало літ, все розвіялось, наче дим”.

Образ зерна як основи, суті того, що дає добрі сходи в житті, нерідко виростає в символ: Не треба думати мізерно, Безсмертя є ще де-не-де. Хтось перевіяний, як зерно, У ґрунт поезії впаде.

Ліна Костенко зіставляє поняття річка, течія, круговороти, студеність і життя, його плин, плавання в ньому, що знайшло глибоке філософське осмислення, в її поетичному шедеврї. Річка тут – символ мінливості, плинності самого життя, а її круговертї – то повороти людської долї; краще пливати на стрімотї, аніж плескатися на мілкому:

Життя, як річку, не перейдеш вбїд.

Та, певно, в ньому і немає броду.

Заходь по груди у студенну воду, –
пливи, пливи, пливи десятки літ,

Не уникай в путї круговороту –

Хай руки загартуються твої,

бо доведеться плавати і проти,

і впоперек стрімкої течії:

Коли ж попадеш в смуту теплих течій,

коли душа розніжиться без меж, –

ослабнуть руки, і отерпнуть плечі,

і вже навряд чи далі попливеш.

Зануриш серце у блаженну втому,

Запрагнеш тільки затишку... О, ні!

Як жити, зачепившись на мілкому,

то краще потонуть на глибині.

На принципі символізації побудовані суцільні поетичні тексти Ліни Костенко: Якщо життя моє – як нива, то на її широкім тлі будь колоском – і, може, злива тебе прихилить до землі. Якщо життя із чаєм схоже, – лише листочком на гілці будь: Я сподіватимусь, що може, якісь вітри тебе зірвуть.

На індивідуально-авторському баченні побудований вірш символіко-метафоризованого змісту “Латаю парус грубим полотном”. Набір слів конкретно-предметного характеру (парус, полотно, весла, борти, пісок, човен, вода, суша, морська сіль, морський канат) поступово перестають сприйматися в основному значенні, семантизуються, здобувають виразних ознак метафоричності, образно-символічного спрямування (їдеться про поета, що загартовує свої м’язи., гартує сили, аби виступити з палким, пристрасним словом): Латаю парус грубим полотном. Латаю весла до бортів смолистих. Щаслива я, що маю сильні руки.

Ліна Костенко у мовній практиці вживає у художньому тексті народнорозмовні елементи. Поєми і вірші у збірці “Неповторність” сповнені ліризмом і великої художньої культури. Мовотворча манера поетеси різнорідна, а у відображенні життя йде від етнопсихологічних засад людини, якій не чуже ніщо українське. У мовній картині її поезій широко використовуються

народнорозмовні форми ласкавості, голублення, які пересипаються вигуківими засобами, звертаннями, порівняннями, що відтворюють манеру побутового усного або народнопісенного мовлення. Наприклад: Доберемося за три годиночки За стонадцять верств до родиночки. Або: Чуєш, роде мій, мій ріднесенький, Хоч би вийшов хтось хоч однесенький (“Чоловік мій, запрягай коня”).

Украплення ненормативної форми *трішки* (... Ще може буде *трішки* до зими), модальних слів діалогізації – “ти ба” (А то ж як сніг на голову, ти ба?), дай бог (Дай бог, між вами ще мільярди літ...), розмовно побутових зворотів, що їх називають примовками, а то й паразитами (Міркуєш, Марко, так-то воно так, а все не так...; Воно, звичайно, що там говорить; Ото ж бо й є; а якось воно буде – у вірші “Маркова скрипка”), – все це створює особливий настрій, ніби разом із поетесою говориш із народом у його манері – жарту, теплоти, любові, замилювання, і ще чимсь невмирущим. У цьому сила слова Ліни Костенко.

Найперше, що впадає в око під час читання поезії Ліни Костенко, персоніфіковане “язичницьке” сприйняття світу, що визначає основу сприйняття українців. Усе довкола – ліс, сонце, річка – оживають, і їм можна відкрити найсокровенніше, як найдорожчому другові. Ось тому так органічно й невимушено звучать слова вдячності сонцю (“Вечірнє сонце, дякую за втому. За тих лісів просвітлений Едем і за волошку в житі золотому...” (Вибр., 9)), старим дубам (“старі дуби, спасибі вам за осінь, за відлітання радості і птиць. Ще, певно, я затуркане не зовсім, ще шурхит княжих багрянниць”), землі (“Спасибі, земле, за твої щедроти!” (Маруся Чурай, 193)), звертання до лісу, гаїв (“Ліси мої, гаї мої священні!” (Вибр., 76)), до верби (“Сумна арфістко – рученьки вербові!..” (Вибр., 325)). Ключ до цієї таємниці втім, що, за словами поетеси, її..... ізмалку люблять всі дерева, і розуміє бузиновий Пан, чому верба, від крапель кришталева, мені сказала: “Здрастуй!” – крізь туман. Чому ліси чекають мене знову, На щит піднявши сонце і зорю. Я їх люблю. Я знаю їхню мову. Я з ними теж мовчанням говорю (Вибр., 50).

І вже анітрохи не здається неможливим прощання з літом: Я прощаюся з літом. І воно мені каже: “Прощай!” І хитає над шляхом порожні гнізда грачині (Вибр., 320).

А, навпаки, зовсім реальним є прохання шипшини: Шипшина важко віддає плоди. Вона людей хапає за рукава. Вона кричить: – Людино, підожди! О, підожди, людино, будь ласкава, Не всі, не всі, хоч ягідку облич! Одна пташка так мене просила! Я ж тут для всіх, а не для тебе лиш. І просто осінь щоб була красива (Вибр., 336).

Звертання до коханої людини поєднуватися з традиційним звертанням, що посилює оригінальність новоутвореного, наприклад: “Дорогий мій, сонячний, озвися!” (Вибр., 298). Несподівано й неповторно сприймаються й ті, що побудовані за принципом антитези, наприклад: “Прощай, прощай, чужа мені людино! Ще не було ріднішого, як ти” (Вибр., 286), або перифрази, наприклад: “Ти ж ніч моя, і світло моє денне!” (Маруся Чурай, 67).

Поезія Ліни Костенко торкає серця читачів, по-справжньому хвилює і змушує задумуватися про сенс власного життя. Видатна поетеса України Ліна Костенко подарувала читачеві щирість своєї душі, філософське осмислення життя, красу слова. Ліну Костенко справедливо називають однією з предтеч поетів-шістдесятників, її самобутній талант шукає нові теми і проблеми, нові барви, тони й напівтони для своєї творчої палітри.

У творах Ліни Костенко відчувається сила, глибоке дихання життя, мудрість віків.

Список використаних джерел

1. Брюховецький В. Ліна Костенко. Літературно-критичний нарис. – К.: Рад. письменник, 1990. – 185.
2. Веселовский А. Историческая поэтика. – М.: Посвещение, 1989. – 459 с.
3. Ільницький М. З чого постає неповторність // УМЛШ. – 1981. – №10. – С. 9-23.
4. Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
5. Мацько Л.І. та ін. Стилїстика української мови: Підручник / За ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
6. Потебня О.О. Естетика і поетика слова. – К., 1985. – 302 с.
7. Салила Т. Поезія – це завжди неповторність // Вітчизна. – 1986. – №5. – С. 164-169.

Анотація. У статті розкрито мовностилїстичні особливості поетичних творів Ліни Костенко: використання епітетів, метафор, метонїмії, синекдохи, літоти, гіперболи, оксюморонів, образів-символів, фразеологізмів, явища параномазїї, градації тощо.

Ключові слова: мовотворчість, стилїстика, поетичний, твір, особливості.

Summary. The article deals with the stylistic peculiarities of Lina Kostenko's poetic works as follows: the usage of epithets, metaphors, metonymies, synecdoche, hyperbole and litotes, oxymorons, symbolic images, phraseological units, paronomasia, gradation.

Key words: linguostylistic, stylistics, poetic, lyrics, peculiarities.

КЛЮЧОВІ ЛЕКСЕМИ УКРАЇНСЬКОГО МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ

Сучасна парадигма дослідження мови як продукту мислинневої діяльності людини передбачає розроблення питань реалізації пізнавальної діяльності засобами мови, вираження мовними одиницями змістів, вагомих для тієї чи тієї лінгвоспільноти. Вважають, що значущість певного явища в житті людського суспільства може виявлятися у мірі повторюваності слова або групи слів, що позначають це явище [1, 435]. Необхідність дослідження сленгової лексики в аспекті лінгвокультурології та теорії мовної картини світу засвідчується і працями, виконаними в дусі антропоцентризму та етноцентризму, які вказують на вираження етноспецифічного світосприйняття не лише кодифікованими засобами мови, але й жаргонними та сленговими підсистемами. Так, М.І. Толстой, розглядаючи слово *бухой*, пов'язує його з традиціями шанування землі [14, 416-417]; на національно-мовну специфіку жаргонних одиниць італійської мови вказує Ю.А. Рілов [9, 266].

Питання визначення ключових слів тієї чи тієї лінгвокультурної спільноти є одним із вагомих завдань сучасної лінгвістики. Проте ключові слова українського молодіжного сленгу як своєрідного засобу вираження світобачення молоді ще не були предметом лінгвістичного дослідження. Таким чином, актуальність статті зумовлена спрямуванням сучасного мовознавства на поглиблене пізнання взаємозв'язку мови та культури. Матеріалом аналізу слугували лексикофразеологічні одиниці українського молодіжного сленгу, зібрані за допомогою польових досліджень, для порівняння залучено сучасні лексикографічні праці українського субстандарту [10; 12]. Мета статті – аналіз лінгвокультурних параметрів українського молодіжного сленгу та ключових мовних одиниць у його складі.

Розгляд сленгізмів як ключових слів (чи концептів) дає змогу вирішити проблему інтерпретації сленгу. Коли замість нормативного слова використовується сленгізм, він викликає дещо інші асоціації, активує у свідомості слухача когнітивні зв'язки, які не можуть бути вираженими нормативним словом. А. Мелвілл вважає за можливе протиставляти образні слова та вислови, що є “константами сленгу”, величезній кількості “легковажних слів”, що виступають лише оказіоналізмами (детальніше див.: [7, 15]). Вважають, що, наприклад, в англійському сленгові найстабільніша частина словникового складу походить із територіальних діалектів, оскільки першими носіями сленгу були розорені селяни, що з'явилися в місті [7, 16].

Як зазначає М.О. Грачов, для аргю характерна умовність, шанування символів. Арготизм як символ нерідко має переносне, образне значення. Для носія аргю характерна віра “в магічну силу арготизму” [3, 152]. Варто підкреслити, що символізм властивий кожній субкультурі і, відповідно, кожному соціальному діалекту, що виступає віддзеркаленням субкультури.

Сленгові позначення людини мають особливо значну кількість синонімів зі своєрідною внутрішньою формою, наприклад: *кадр*, *крендель*, *кекс*, *кент*, *чел*, *піпл* тощо, причому семантичну специфіку кожного з них далеко не завжди можна чітко визначити.

“Людина в аргю, коли судити із зоо-фітоморфізмів, являє собою якусь страшну істоту: *арбуз*, *тыква* – голова; *клюв* – нос; *жало* – язик; *кльки* – зуби; *жабры* – горло; *хобот* – шия; *копыта* – ноги; *крылья* – руки”, – пише М.О. Грачов [3, 187]. При цьому чим більше в нашому мовленні “поганих слів”, тим більше й поганих думок, а чим більше слів хороших – тим і помисли наші чистіші. Агресивні слова – породження наших думок, і навпаки, думки – породження наших агресивних слів [3, 369]. Так, зустрівши підприємство під назвою “Фарт”, М.О. Грачов звертає увагу на те, що *фарт* – злочинний арготизм зі значеннями “гроші, щастя, доля, вдало здійснений злочин” [3, 372] (очевидно, слово кінець-кінцем пов'язане з латинським *fortuna*).

Жаргонно-сленгова картина світу відбиває прикмети часу й особливості субкультур, концентруючись у певних ключових словах. Так, за спостереженням О.О. Тараненка, “ключовими словами вітчизняного підприємництва стали професіональні й сленгові значення дієслова *крутити* та його дериватів” (*прокручувати*, *розкручувати*, *розкручуватися*, *накручувати* тощо) [13, 38]. Ключові слова жаргонного походження, зокрема ключові жаргонізми сучасного публічного спілкування, досліджує І.О. Соболева [11, 9-11]. Визначено, що деякі жаргонні за походженням слова ввійшли нині до центру мововживання і стали мовними домінантами (зокрема, розглянуто такі лексеми, як рос. *беспредел*, *крутой*, *крыша*, *тусовка*). Нерідко подібні ключові слова, набуваючи ролі культурних символів, виступають яскравими маркерами належності особи до представників певного виду діяльності (“фаху” в найширшому розумінні), до прихильників певного виду спорту або мистецтва, до певної соціальної групи або субкультури. Н. Іванова говорить про наявність у професійному сленгу “репрезентативної лексики” – такої, що ідентифікується навіть тими, хто не володіє відповідним сленгом [6, 21].

Модифікуємо параметри для визначення ключових слів, сформульовані А. Вежбицькою [2, 36], Ю.Л. Мосенкісом та М.В. Якименком [8, 206], оскільки дослідники зазначають, що жорсткі критерії, придатні для однозначного віднесення слова до ключових термінів, які відображають мовну картину світу визначити надзвичайно важко [8, 207]. На думку Л.П. Іванової, ключове слово має такі основні ознаки: свідомість і представленість у свідомості носіїв мови й культури; високе смислове навантаження; здатність викликати культурні асоціації в носіїв певної мови; здатність до переносного вживання в мовленні; висока частотність [5, 4].

Критеріями визначення ключових лексем сленгу певної галузі можуть виступати, серед інших, 1) міра синонімізації позначуваного словом поняття (причому в низці синонімів нерідко можна виділити одне або декілька головних слів) і 2) міра дериватизації слова, тобто розвитку похідних утворень; 3) доповнення символічного навантаження мовного знака екстралінгвальним символічним потенціалом; 4) висока частотність у мовленні; 5) надрегіональна поширеність сленгізму.

Частотність використання сленгового терміна ми визначили на основі анкетування, спостереженням за усною комунікацією, наявністю в записках усного спонтанного мовлення. На віднесення мовної одиниці до ключових слів культури впливає також соціокультурна вагомість певного поняття чи реалії. Як зазначає В.В. Жайворонок, “намагання штучно відокремити поняття від слова при дослідженні мовних явищ зазвичай річ марна, а отже й непродуктивна. В основі слова як номінативної одиниці лежить концепт (лінгвопоняття), що є продуктом іншого продукту свідомості – власне поняття про предмет, річ, реалію” [4, 176]. Але жорсткі критерії, придатні для однозначного віднесення або не віднесення до ключових слів, запропонувати важко [8, 207].

Найвищою цінністю молодого людини є здатність жартувати та бути дотепним. У мовленні це об’єктивується за допомогою лексеми *прикол*, який займає чільне місце серед сленгової лексики: *прикол* – жарт; *приколіст* – жартівник; *прикольний* – гарний, смішний, кумедний; *заганяти приколи* – жартувати; *прикольо* – добре, гарно, смішно. Мовна одиниця внаслідок частотного використання зазнає розширення значення, постійно поповнюється додатковими семами: напр., *Ну що за приколу це робити?* (“навіщо ти це робиш?”) (юнак, 21 р., 12.04.2008, м. Умань). Концептуальні лексеми молодіжного сленгу здатні утворювати асоціативні зв’язки. Для мовлення молоді характерна лексична сполучуваність таких мовних одиниць із іншими сленгізмами: напр., *Прикольний прикид у чувака* (юнак, 24 р., 15.04.2009, м. Київ); *Він загнав такий приколу, що ми випали* (дівчина, 18 р., 3.02.2008, м. Умань).

Сленгові слова та звороти, які спочатку належали до сленгу наркозалежних, активно поповнюють загальномолодіжний сленг. Наприклад, для позначення легких наркотиків, які використовують для куріння (листя коноплі та ін.), вживається сленгізм *план*, який має значну кількість синонімів: *ганджубас*, *гандж* (*гандж*), *драп* та ін. Номінації, пов’язані з цією тематичною групою, входять до загальномолодіжного сленгу. Власне, в молодіжному середовищі сформувалися такі похідні, як *планер*, *плановик*, *планокур*, що позначають людину, яка курить наркотики [12, 261-262]. Гедоністична спрямованість молоді об’єктивується за допомогою лексичної одиниці *кайф* “насолода”, яка стала центром для утворення низки похідних номінативних засобів: *кайфелик* “річ або предмет, що викликає приємні емоції [12, 164]; *кайфовий* “прекрасний, чудовий, такий, що приносить задоволення” [12, 164]; *кайфово* “гарно, приємно” [10, 154]; *кайфолом* “людина, яка псує іншим гарний настрій; заважає отримувати задоволення, насолоджуватися чимось” (пор. англ. *killjoy* “людина, яка псує задоволення іншим” [16, 661]); *кайфувати* отримувати насолоду, радість, задоволення від чогось” [12, 164] та виразів *жити в кайф* “жити, отримувати насолоду, задоволення” [12, 163]; *ламати / поламати* (*зламати, зірвати*) *кайф* “псувати / зіпсувати комусь гарний настрій, завадити отримати задоволення від чогось” [12, 163]; *ловити / зловити* (*піймати*) *кайф* “отримувати / отримати задоволення від чогось, насолоджуватися чимсь [12, 163]. Саме ж слово *кайф* (раніше у формі *кейф*) було вживане зі значенням “задоволення” у сленговому мовленні київської молоді кінця 1970 – початку 1980-х років, нині ж це слово сприймається як загальносленгове [15, 20].

Серед інших ключовими сленгізмами молодіжної культури виступають такі лексеми як *бухло* “спиртне”, *галімо* “погано”, *чувак* “друг, товариш”, *хавати* “їсти”, *туса* “зібрання, компанія”, *музон* “музика” та субкультурні мовні одиниці *позер* “той, хто слідує лише зовнішнім атрибутам субкультури (одягу, зачісці)”, *тру* “справжній представник субкультури”, *цивіл* “людина, яка не належить до субкультури”. Найзальнішим терміном, який позначає представника молодіжного субкультурного угруповання, є лексема *нефор*, яка використовується переважно поза межами самого угруповання і часто має негативну конотацію (серед представників молодіжного соціуму, які не належать до субкультурних угруповань).

Номінації представників різних молодіжних угруповань, як і лексичні підсистеми, притаманні їм, стають надбанням певних культурно-історичних епох, належними до певного часового проміжку. Особливості світосприйняття молоді відбиваються у своєрідних засобах самовираження, характерних для молодіжних субкультур. Згадаймо субкультуру хіпі, яка вже не належить до суто “молодіжних”, проте залишки її впливу на сленгову підсистему спостерігаємо і сьогодні: *хіповий* “помітний, ефектний (про одяг, аксесуари) [12, 355], *хіпувати* “вести спосіб життя

хіпі” [12, 355], *хіпок / хіп* “хіпі” [12, 355], *фенічка / фенька* “прикраса з бісеру” (означена реалія вже є атрибутом не лише хіпі, але й інших переважно молодіжних субкультур) [12, 338]. До ядра молодіжного сленгу належать лексеми, які позначають найвиразніші реалії молодіжних субкультур.

Сленгова лексика та фразеологія так чи інакше репрезентують своєрідність світобачення молодіжного соціуму. Система молодіжного сленгу вказує на ті фрагменти дійсності, які привертають увагу молодій людині. Найбільш вагомими мовними символами молодіжної культури мають найбільший потенціал до переходу до загального сленгу, утвердження в лінгвопросторі всього етносоціуму. Зрозуміло, що про “загальносленгову” картину світу говорити досить важко, оскільки в принципі кожній галузі сленгу, яка обслуговує певну субкультуру (в найширшому значенні цього слова), відповідає власний світогляд, тією або іншою мірою специфічний порівняно з іншими світобаченнями.

Список використаних джерел

1. Блумфілд Л. Язык / Л. Блумфілд ; [пер. с англ. Е.С. Кубряковой, В.П. Мурат]. – М. : Прогресс, 1968. – 608 с.
2. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая ; [пер. с англ. А.Д. Шмелева]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
3. Грачев М.А. От Ваньки Каина до мафии : прошлое и настоящее уголовного жаргона / М.А. Грачев. – М. : Авалон ; Азбука-классика, 2005. – 384 с.
4. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика : нариси / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
5. Иванова Л.П. Кавказ в русском языковом сознании XIX-XX столетий / Л.П. Иванова. – К. : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2004. – 110 с.
6. Иванова Н. Український музичний сленг : психологія носіїв, лексичний склад та ігрові ресурси мови / Н. Иванова // Урок української. – 2004. – № 7. – С. 20-23.
7. Маковский М.М. Современный английский сленг : онтология, структура, этимология / М.М. Маковский. – [изд. 3-е.] – М. : URSS, 2007. – 168 с.
8. Мосенкіс Ю.Л. Всесвіт у дзеркалі японської мови : словесні символи культури Японії / Ю.Л. Мосенкіс, М.В. Якименко. – К. : Видавничий дім А+С, 2005. – 352 с.
9. Рылов Ю.А. Аспекты языковой картины мира : итальянский и русский языки : [монография] / Ю.А. Рылов. – М. : Гнозис, 2006. – 303 с.
10. Словник сучасного українського сленгу / [упорядник Т.М. Кондратюк]. – Х. : Фоліо, 2006. – 352 с.
11. Соболева І.О. Знижені (позалітературні) мовні засоби в сучасному публіцистичному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / І.О. Соболева ; Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2002. – 20 с.
12. Ставицька Л. Український жаргон [словник : містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень] / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
13. Тараненко О.О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) / О.О. Тараненко // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 23-41.
14. Толстой Н.И. Язык и народная культура : очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н.И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.
15. Фурса О.С. Український молодіжний сленг як динамічний феномен : стан та перспективи досліджень, мовні контакти, галузі сленгу / О.С. Фурса, Ю.Л. Мосенкіс. – К. : Альфа друк, 2008. – 52 с.
16. Webster’s Ninth New Collegiate Dictionary / Ed. F.C. Mish. – Springfield, Massachusetts : Merriam-Webster, – 1984. – 1563 p.

Анотація. Статтю присвячено сучасному українському молодіжному сленгові як лінгвокультурному феномені. Розглянуто роль ключових лексем молодіжного сленгу у відображенні картини світу, увагу зосереджено на культурно специфічних номенах сучасного молодіжного сленгу. Сформульовано критерії визначення ключових слів молодіжного сленгу зважаючи на його специфіку.

Ключові слова: мовної картини світу, етноцентризм, субстандарт, ключові слова, сленг.

Summary. The article deals with the problem of contemporary Ukrainian youth slang as a language and cultural phenomenon. The role of key words of modern youth slang as means of world picture reflection is revealed in the article, the attention is paid to specific cultural lexemes of contemporary youth slang. The criteria of slang key identification words are grounded in the article.

Key words: linguistic picture of the world, ethnocentrism, substandard, key words, slang.

УСТОЙЧИВЫЕ СОЧЕТАНИЯ С ОПОРНЫМ КОМПОНЕНТОМ СКАНДАЛ В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЕ УКРАИНЫ

Постановка проблемы. В современной русскоязычной прессе Украины постоянно функционируют сочетания, представляющие собой промежуточную стадию между свободными словосочетаниями и фразеологизмами. Они отличаются исключительной частотностью воспроизведения на газетных полосах, структурной устойчивостью и – в некоторых случаях – приобретают стилистическую окраску всего газетного контекста. Если же эта окраска отсутствует, такие образования представляют собой номинативные единицы, объединенные общим базовым компонентом.

Анализ последних достижений и публикаций. Исследования “ключевых слов текущего момента”, по определению Т.В. Шмелевой [13, 33] достаточно популярны в современной науке. Отметим статьи Е.Ю. Железовой [1, 25-26], В.А. Лебединской [4, 6-8], Г.П. Немищенко [7, 98-132], Т.А. Слухай [10, 65-66], В.А. Ткаченко [11, 88-93], О. Федосова [12, 400-414]. Отметим также авторефераты Крысенко Т.В. [3], Погребняк А.Н. [8] и ряд соответствующих словарей: Козловой Т.В. [2], Лебединской В.А. и Усачевой Н.Б. [5], Мокиенко В.М. [6], Прадида Ю.Ф. [9]. Тем не менее исследования устойчивых сочетаний с базовым компонентом *скандал* не проводились.

Целью данной статьи является анализ устойчивых сочетаний с базовым компонентом *скандал*. Для достижения поставленной цели ставится **задача** выявления тех публицистических сфер, в которых рассматриваемые образования функционируют чаще всего.

Устойчивые сочетания с базовым компонентом *скандал* в русскоязычной прессе Украины чрезвычайно разнообразны по своей тематике. Они охватывают практически все сферы журналистской деятельности. Наиболее популярными среди них являются:

Внешняя политика: “Официальный Бухарест неоднократно заявлял о готовности выступить “адвокатом” Украины в НАТО. Этому не помешал даже шпионский скандал между двумя странами” (Сергей Гриневицкий. “Нелюбовный треугольник”. Рубрика “Точка зрения”. – “Зеркало недели”, № 14 (742), 18-24.04.09, с. 4); “Дипломатический скандал между Украиной и Россией грозит стать самым громким в СНГ за всю историю существования содружества. В ответ на требование украинского МИД отозвать из нашей страны генконсула РФ в Одессе Александра Грачева российский МИД заявил о своем намерении сделать то же самое в отношении генконсула Украины в Санкт-Петербурге Наталии Прокопович. Это обмен “любезностями” может оказаться первым в истории СНГ на таком уровне” (Дмитрий Коротков. “Война буз выстрелов”. Рубрика “Драка генконсулами”. – “Сегодня”, № 162 (3295), 31.07.09, с. 2).

Внутренняя политика других стран мира (исторический аспект): “Очевидно, что сегодня Буш является самым непопулярным президентом в американской истории, с тех пор как такие опросы общественного мнения начали проводиться. Сейчас он пользуется меньшей поддержкой, чем президент Никсон ввремя “Уотергейтского скандала” и чем Картер во время иранского кризиса, когда спецназ США не смог освободить заложников-американцев” (Артем Алиськин, Евгений Беликов, Никита Красников, Кирилл Билун. “Буш уходит. Что дальше?” Рубрика “Политкухня”. – “Комсомольская правда в Украине”, № 248/45 (3065/24460), 7-13.11.08, с. 14).

Экономика зарубежных стран: “Сейчас во всех японских магазинах в спешном порядке изымают мороженную продукцию “Made in China”. Открыты горячие телефонные линии, программы телепередач прерываются выпусками экстренных новостей. Одним словом, потребители в панике. Очевидно, что к китайским продуктам большинство из них в ближайшее время не притронется. А “пельменный” скандал перейдет в политическую плоскость” (Алексей Аронов. “Ешь пестициды, тухлятину жуй!” Рубрика “Продовольственная безопасность”. – “Известия в Украине. Украинский выпуск”, № 19/503/27544, 5.02.08, с. 7); “Молочный скандал начал развиваться после того, как власти китайской провинции Ганьсу в начале сентября начали расследование причин гибели младенца от нефролита (почечного камня), который мог быть вызван употреблением некачественного сухого молока” (Рубрика “Мир”. – “Обзор”, № 179 (542), 26.10.08, с. 4).

Внутренняя политика Украины: “На самом деле, не подавив в себе панический страх – проиграть в решающем сражении, а также четко не проанализировав ряд совершенно конкретных уже оставленных позиций, отложившихся в сознании широких масс известным транзитом: Киев (выборы мэра) – Тернополь (выборы в областной совет) – ПриБЮТ

(конституционный скандал), БЮТ может далеко забежать. И не факт, что это будет кабинет на банковской” (Ирина Ведерникова. “Фактор страха”. Рубрика “Власть”. – “Зеркало недели”, № 21 (749), 13-19.06.09, с. 2).

Политика + экономика: “Действительно, задержание российских парашютов в аэропорту и шпионские “разборки” под офисом “Родины” происходили в одно и то же время – в субботу 21 марта. Если бы чехлы контрабандным путем таки прибыли в Стамбул с дальнейшим маршрутом следования на Тегеран, то, скорее всего, ведущие европейские газеты в понедельник 23 марта вышли бы с передовицами о контрабандной поставке военного груза с территории Украины. И тогда вспыхнул бы очередной оружейный скандал. В таком случае декларацию Украина – ЕС о совместной модернизации ГТС вряд ли бы кто подписал” (Артем Шевченко. “В Одессе раскрыли операцию иностранных спецслужб против Украины”, Рубрика “Громкое дело”. – “Комсомольская правда в Украине. Киевский выпуск”, № 80 (3190/24585), 11.04.09, с. 8).

Юриспруденция: “Как сообщили “Сегодня” в ГРУ, на днях замгенпрокурора Виктор Кудрявцев подписал представление в Верховную Раду об отстранении от обязанностей за нарушение присяги еще 14 львовских служащих Фемиды. В том числе и из апелляционного административного. То есть, судя по всему, новые коррупционно-судейские скандалы не за горами” (Александр Ильченко. “Жертвы Зварича боятся позора и божьей кары”. Рубрика “Скандал”. – “Сегодня”, № 78 (3211), 13.04.09, с. 3).

Медицина: “В июле на всю Украину разразился врачебный скандал: Луганская милиция и прокуратура заявили, что в течение девяти лет в Луганском областном клиническом онкологическом диспансере врачи испытывали на больных новые лекарства и заставляли их оплачивать обследование и лечение” (“Обвиняемый в махинациях в Луганском онкоцентре главврач Леонид Чибисов: “Мы пациентов на лечение насильно не гнали”. – “Известия в Украине. Украинский выпуск”, № 124/853/27895, 14.07.09, с. 1); “В Донецкой области разразился новый прививочный скандал. В первой городской больнице Донецка умерли два малыша – 4-месячный Саша Будко из Артемовска и его ровесник Данила Солод из Красноармейска. Накануне им сделали плановые прививки французским препаратом “Пентаксин” (предназначен для профилактики дифтерии, коклюша, столбняка, полиомиелита и гемофильной инфекции). Молодые родители (у них это были первенцы) на грани нервного срыва и во внезапной смерти своих крох винят вакцину” (Юлия Домашова. “Вакцину, ставшую смертельной для двух младенцев, прислал Минздрав”. Рубрика “Картина недели”. – “Комсомольская правда в Украине”, № 183/34 (3293/24688), 21-27.08.09, с. 5).

Экология: “Кстати, едва стихла шумиха вокруг вырубки деревьев в сквере Василия Стуса, что в Святошинском районе, как начался новый “зеленый” скандал уже в другом месте. На улице Львовской, 59 было уничтожено более десятка вековых деревьев. За несколько часов на месте когда-то роскошного сквера образовалась удобная стройплощадка для сооружения очередного высотного долгостроя” (Рубрика “Город. События”. – “2000”: “Уикенд”, № 15 (457), 9.04.09, с. 4).

Спорт: “Запас прочности в команде оказался таким, что на итоговых результатах почти не сказался допинговый скандал и отстранение от участия в турнире Альбины Ахатовой, Екатерины Юрьевой и Дмитрия Дорошенко. Роль лидера сборной в этих условиях взвалила на себя Ольга Зайцева” (Борис Титов. “Россия на грани олимпийского провала?” Рубрика “Ванкувер-2010”. – “Известия в Украине. Украинский выпуск”, № 37/766/27808, 5.03.09, с. 11).

Спорт + экономика: “Конфликт между командами “Формулы-1” и руководством Международной автомобильной федерации достиг апогея. Большинство участников чемпионата до сих пор не подали заявки для участия в следующем сезоне, сделав вариант создания альтернативной серии гонок еще более реальным. И это серьезный аргумент, ведь бренд “Формулы-1” имеет колоссальную популярность и привлекательность. Так что раздувать конфликт не в интересах ФИА. Чего не скажешь персонально о Мосли, срок полномочий которого истекает в октябре нынешнего года. Оказавшись не так давно в центре финансового скандала, он заявил, что не будет выставлять свою кандидатуру на новый срок. Теперь же в его речах появились патетические нотки – дескать, в период кризиса руководитель уходить не должен” (Денис Быстров. “Формула-1” заехала в тупик”. Рубрика “Конфликт”. – “Известия в Украине. Украинский выпуск”, № 108/837/27879, 22.06.09, с. 11).

Одну из самых разнообразных тематически групп представляют собой устойчивые сочетания рассматриваемого типа с компонентами-именами прилагательными, относящимися к географической номенклатуре: “Драка на Ай-Петри сделала то, что не спровоцировала предыдущая горная история, связанная с уничтожением на Говерле украинских государственных символов. Карпатский скандал удалось замять, крымский затушить сложнее. Чем больше политики говорят о единении всех украинцев всех национальностей и регионов, тем заметнее черные дубинки на белом фоне заснеженной Ай-Петри. Так, черным по белому, они

начали писать новую страницу истории. Она из тех, о которых Виктор Ющенко говорит: “Скорей бы их перевернуть” (Янина Соколовская. “Бить или не бить?” Рубрика “Точка зрения”. – Известия в Украине. Украинский выпуск”, № 203/446/27490, 12.11.07, с. 2).

Выводы. Таким образом, устойчивые сочетания с базовым компонентом *скандал* являются неотъемлемой частью русскоязычных газетных текстов самой разнообразной тематики. Благодаря стандартной “минимальной” структурной модели образования (“имя прилагательное + имя существительное”) они легко усваиваются читателями и постоянно входят в речевой обиход. Именно простотой образования и функционированию во всех тематических газетных сферах объясняется постоянное пополнение этой группы устойчивых сочетаний.

Список использованных источников

1. Железова Е.Ю. Фразеологизм на газетной полосе / Е.Ю. Железова // Динамика фразеологического состава языка. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 1999. – С. 25-26.
2. Козлова Т.В. Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных: В помощь политикам, менеджерам, лингвистам / Т.В. Козлова. – М.: Дело и сервис, 2001. – 297 с.
3. Крисенко Т.В. Фразеологічні одиниці зі значенням говоріння у прагматичному аспекті: Автореф. ... дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Т.В. Крисенко. – Харків, 2002. – 17 с.
4. Лебединская В.А. Газетный язык во времена социально-политических, экономических и идеологических кризисов / В.А. Лебединская // Сергеевские чтения: Сборник материалов научно-практической внутривузовской конференции. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 1999. – Вып. 3. – С. 6-8.
5. Лебединская В.А., Усачева Н.Б. Словарь фразеологизмов с компонентом “иметь” / В.А. Лебединская, Н.Б. Усачева // Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2001. – 165 с.
6. Мокиенко В.М. Новая русская фразеология / В.М. Мокиенко. – Ополе: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2003. – 168 с.
7. Немищенко Г.П. Динамика речевого стандарта современной публичной вербальной коммуникации: проблемы, тенденции развития / Г.П. Немищенко // Вопросы языкознания. – 2001. – №1. – С. 98-132.
8. Погребняк А.Н. Развитие номинативных средств современного русского языка: составные наименования общественно-политической семантики: Автореф. ... дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / А.Н. Погребняк. – К., 1989. – 15 с.
9. Прадид Ю.Ф. Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека / Ю.Ф. Прадид. – Симферополь: Изд-во ТНУ, 1994. – 243 с.
10. Слухай Т.А. ФЕ с компонентом-прилагательным в заголовках газет и журналов / Т.А. Слухай // Динамика фразеологического состава языка. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 1999. – С. 65-66.
11. Ткаченко В.А. Идеологічні кліше в мові тоталітарного суспільства / В.А. Ткаченко // Мова тоталітарного суспільства. – К.: НАН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Ін-т української мови, 1995. – С. 88-93.
12. Федосов О. Десять лет “бархатных революций” в зеркале идиом и метафор / О. Федосов // Слово во времени и пространстве: К 60-летию профессора В.М. Мокиенко. – СПб.: Фолио-Пресс, 2000. – С. 400-414.
13. Шмелева Т.В. Ключевые слова текущего момента / Т.В. Шмелева // Collegium. – 1993. – №1. – С. 33-41.

Анотація. Стаття присвячена розгляду стійких сполучень з базовим компонентом *скандал*. Проаналізовано сфери вживання сполучень зазначеного типу у сучасному публіцистичному стилі, а також походження усталених сполук, що тісно пов'язане із суспільно-політичними, економічними, культурними, спортивними подіями в Україні.

Ключові слова: тематически групп, стійке сполучення, фразеологізм, базовий компонент.

Summary. The article under revue examines the way newspaper text reflect important developments taking place in the language within our modern society. The article discusses such major trends in the development of language in newspapers as the change of key words (conceptual words) resulting from the democratization of our society.

Key words: thematic groups, phraseologism, base component

СОМОФРАЗЕОЛОГІЗМИ В СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ МІКРОСИСТЕМИ “ПОВЕДІНКА ЛЮДИНИ” В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Загальною тенденцією сучасного лінгвістичного пізнання є рух від сфери системи до центру всіх систем – до людини [7]. Дослідники фразеології неодноразово звертали увагу на її антропологічний характер. Із цього приводу А.М. Емірова наголошує: “Фразеологія покриває переважно ті ділянки дійсності, які безпосередньо пов’язані з людиною, з її баченням, оцінкою реалій, з психічними особливостями особистості – пізнавальними процесами, емоційно-вольовою стороною психіки, індивідуально-типологічними особливостями особистості тощо” [6, 29-30]. Традиційно у фразеології одиницям, до компонентного складу яких входять соматизми – слова, що означають частину тіла людини, приділялася й приділяється велика увага (див. праці: Г. Берестньова [1], М. Букулової [2], І. Голубовської [3], Д. Гудкова [5], А. Емірової [6], М. Ковшової [5], О. Селіванової [8], М. Скаб [9], І. Тимченко [10], О. Урисон [11], О. Шмельова [12] та ін.). Однак сомофразеологізми в складі фразеологічної мікросистеми “Поведінка людини” спеціально не досліджувалися.

Мета статті – виявити в складі фразеологічної мікросистеми “Поведінка людини” сомофразеологізми; з’ясувати, які компоненти-соматизми беруть участь у фразеологічному описі поведінки людини в українській мові.

Ідеографічне поле “Людина” є центральним у системі ідеографічного дослідження фразеологічного складу мови. Тут об’єднуються фразеологічні одиниці (ФО), що характеризують психічні процеси, індивідуально-психологічні властивості, психічні стани, поведінку, діяльність людини й людину взагалі. Для дослідження фразеологічних мікросистем доцільно використовувати таку ієрархічну структуру ідеографічної класифікації ФО: синонімічний ряд → семантична група → семантичне поле → тематична група → тематичне поле → ідеографічна група → ідеографічне поле → архіполе [4]. Ідеографічна класифікація ФО на позначення поведінки людини відповідає класифікації поведінки, прийнятій у психології [4]. Фразеологічна мікросистема “Поведінка людини” передається широким діапазоном фразеологічних засобів української мови. Тематичне поле ФО “Агресивна поведінка людини” складається з трьох тематичних груп ФО: “Суїцидальна поведінка людини”, “Фізична агресивна поведінка людини”, “Вербальна агресивна поведінка людини”. У складі тематичної групи ФО “Фізична агресивна поведінка людини” виділяються семантичні поля ФО, що характеризують активну фізичну агресивну поведінку людини й пасивну фізичну агресивну поведінку людини. Приклади свідчать, що найбільше сомофразеологізмів виявлено у семантичній групі ФО “Пряма активна фізична агресивна поведінка людини” зі значеннями:

1) бити кого-небудь: *гріти / погріти спину; вигравати / виграти третячка на зуба; водити за чупринку; наділяти / наділити запотиличниками (запотиличником)* та ін.; 2) побити кого-небудь: *натовкати (натерти) морду (пику); облатати боки; підлатати ніс; почесати спину (ребра); набити морду (рило); нагріти боки; дати в три шиї, дати тришия* та ін.; 3) відшмагати, висікти різками: *списати / списувати спину (шкуру, шкіру); списати шкуру вздовж і впоперек* та ін.; 4) дуже сильно побити: *ламати / зламати (поламати, переламати) хребет (рідше спину); краяти ремені зі шкіри; поламати (переломити і т. ін.) / рідко ламати ребра (кістки і т. ін.); полатати / латати боки (рідко ребра і т. ін.); полічити (порахувати, полоскати і т. ін.) ребра; пом’яти / м’яти боки (ребра і т. ін.); пустити (спустити) / рідко пускати (спускати) юшку (кров, мазку) [з носа]; скрутити (рідко вкрутити) / скручувати в’язи (карка, карк); здирати (знімати, здіймати, лупити і т. ін.) / зідрати (зняти, здійняти, злупити і т. ін.) шкуру; спустити / спустати шкуру; відбити (надсадити) бебехи (печінки, рідко бельбахи); звернути в’язи (шию, голову); облатати (обломити) / обламувати ребра / боки та ін.; 5) убити: *випустити кишки (рідко тельбухи, бандури); перервати горлянку* та ін.; 6) ударити: *у вухо заїхати; перелічити (полічити) зуби; дати по зубах; дати по кумполу (по тикві); заїхати в рота (в пику, в морду); ткнути між (межи) очі кулаком; дати / давати запотиличника (потиличника); дати (надавати) / давати по шиї (по потилиці, по гамалику)* та ін.; 7) мучити (завдавати фізичних страждань): *дерти шкуру (шкіру)*. Жорстоко знущатися з кого-небудь, катувати когось [ФСУМ, 233]; *вмотувати (висовувати) / вмотати (висотати) жили*. Знущатися з кого-небудь, завдавати страждань комусь [ФСУМ, 95]; *тягти (тягнути, витягати, витягувати) / витягти (витягнути) [останні (усі)] жили*. Знущатися з кого-небудь, мучити когось [ФСУМ, 906] та ін.*

У тематичній групі ФО “Вербальна агресивна поведінка людини” найбільше сомофразеологізмів зафіксовано у семантичній групі ФО “Пряма активна вербальна агресивна поведінка людини” зі значеннями: 1) висміювати: *пекти в самі печінки*. Висміюючи кого-небудь, дошкуляти комусь [ФСУМ, 610]; 2) мучити (здавати моральних страждань): *точити кров з серця*. Здавати комусь душевного болю, страждань [ФСУМ, 892]; *вимотувати / мотати, тягти, тягнути* / *вимотати (втягнути) [всі] кишки*. Мучити, знесилювати кого-небудь чимсь [ФСУМ, 96]; *вимотувати / вимотати душу*. Здавати мук. Страждань кому-небудь, набридаючи чимсь неприємним [ФСУМ, 95].; *вимотувати (висотувати) / вимотати (висотати) жили*. Знуцатися з кого-небудь, здавати страждань комусь [ФСУМ: 95]; *пекти душу (серце)*. Здавати кому-небудь великих моральних страждань, мучити, непокоїти [ФСУМ, 610]; *кряти (різати) / розкряти серце (душу) [на шматки]*. Здавати кому-небудь муки, душевного болю [ФСУМ, 395-396] та ін. На позначення непрямой активної вербальної агресивної поведінки людини вживаються сомофразеологізми тільки зі значенням обмовляти кого-небудь, розпускати плітки про когось: *переливати (перемолоти, перетерти і т. ін.) кісточки*. Займатися пересудами, обмовляти кого-небудь [ФСУМ, 619]; *взяти на язички*. Розпускати плітки про кого-небудь, судити, гудити когось [ФСУМ, 52]; *брати / взяти на (в) зуби*. Обирати кого-небудь об’єктом пересудів, глузування, кепкування, пліток і т. ін. [ФСУМ, 56]; *перебирати / перебрати язиком*. Детально обговорювати кого-, що-небудь або обмовляти когось [ФСУМ, 612]; *перебирати / перебрати по кісточках ([усі] кісточки, [усі] жилочки)* [ФСУМ, 612]; *плескати язиком (язиками)*. Поширювати плітки, вигадувати що-небудь таке, чого немає і не було [ФСУМ: 645] та ін. На позначення прямої пасивної вербальної агресивної поведінки людини вживаються поодинокі сомофразеологізми зі значеннями мовчати (відмовлятися розмовляти з іншою людиною): *набирати / набрати води в рот*. Уперто мовчати; нічого не говорити [ФСУМ, 517]; *взяти язика на гапличок*. Замовкати [ФСУМ, 54]; *не випустити (не пустити) [ні (ані, і)] пари (слова) з вуст*. Затято мовчати, не сказати нічого [ФСУМ, 100]; *держати (тримати) язик за зубами*. Не розголошувати чого-небудь; мовчати [ФСУМ, 230] та ін. Семантичне поле ФО “Непряма пасивна вербальна агресивна поведінка” представлено поодинокими сомофразеологізмами зі значенням відкрито не виявляти свого невдоволення: *кивати пальцем у чоботі*. Нишком, крадькома погрожувати кому-небудь; гудити когось, не виявляючи відкрито свого невдоволення [ФСУМ, 368]. У складі фразеологічної мікросистеми “Суїцидальна поведінка людини” зафіксовано невелику кількість сомофразеологізмів: *встромити голову в петлю*. Повіситися [СФУМ, 133]; *пустити собі кулю в лоб (в лоба, в голову, в скроню)*. Застрелитися [СФУМ, 586]; *накладати / накласти на себе руки*. Заподіювати собі смерть [СФУМ, 421]; *підняти руки*. Кінчати життя самогубством [СФУМ, 510] та ін.

У складі тематичного поля ФО “Девіантна поведінка людини” сомофразеологізми зафіксовані у двох тематичних групах ФО: “Злочинна поведінка людини” і “Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини”. Наприклад, у складі фразеологічної мікросистеми “Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини” семантичні поля ФО представлені сомофразеологізмами, що характеризують: 1) систематичне пияцтво людини: *залити / залити голову (очі і т. ін.) [горілкою]*. Нестримно пиячити, напиватися [ФСУМ, 309-310]; *затоплювати / затопити розум у чарці (в горілці)*. Притупляти свідомість, вгамовувати важкі почуття, вживаючи надмірно алкогольні напої [ФСУМ, 319]; 2) корисливість людини: а) обманути, перехитрити (використовувати іншу людину як засіб для досягнення власних цілей): *накинути ласим оком*. З корисливими намірами [ФСУМ, 586]; *замовляти (заговорювати) / замовити (заговорити) зуби*. Вводити в оману, дурити когось [ФСУМ, 313]; *замазувати / замазати очі*. Відвертати чию-небудь увагу; обманювати когось [ФСУМ, 311]; *відводити / відвести очі* [ФСУМ, 116] та ін.; б) обманути (неправильно інформувати; нав’язувати неправильне уявлення про що-небудь): *замилювати (милити) / замилити очі*. Обдурювати кого-небудь, хитрувати [ФСУМ, 312]; *пускати / пустити в очі дим (пилюку)*. Вводити в оману кого-небудь [ФСУМ, 718-719]; *пускати / пустити ману [в вічі]*. Обдурювати, змушувати вірити в що-небудь нереальне [ФСУМ, 719]; *наводити / навести полуду (більмо) на очі*. Навмисно неправильно інформувати, обдурювати кого-небудь [ФСУМ, 520]; *засліплювати / засліпити очі*. Позбавляти здатності чітко мислити, правильно сприймати навколишню дійсність [ФСУМ, 317] та ін.; в) обдурити, перехитрити кого-небудь: *обвести (обкрутити, обернути, обмотати і т. ін.) / рідше обводити (обкручувати, обертати, обмотувати і т. ін.) круг пальця (пучки)* [ФСУМ, 563]; *обвести / обводити за ніс*. Перехитрити, обдурити кого-небудь [ФСУМ, 563]; *лишати (залишати і т. ін.) / лишити (залишити і т. ін.) з носом*. Обдурювати, перехитрувати кого-небудь [ФСУМ, 432]; *водити / поводити за ніс (за носа)*. Обдурювати кого-небудь [ФСУМ, 142] та ін.

У складі фразеологічної мікросистеми “Просоціальна поведінка людини” семантичні поля ФО, що характеризують альтруїстичну поведінку людини представлені сомофразеологізмами зі

значеннями: 1) пожертвувати собою в ім'я когось: *віддати (покласти) / віддавати (покладати) душу*. Пожертвувати собою чи бути готовим умерти заради кого-, чого-небудь [ФСУМ, 119]; *Підставляти / підставити голову (лоб, лоба, себе і т. ін.) під кулю*. Ставити себе під загрозу, ризикувати бути вбитим, ризикувати життям [ФСУМ, 639]; 2) допомагати, підтримувати кого-небудь: *підставляти / підставити плече*. Допомогати кому-небудь, підтримувати когось [ФСУМ, 640]; *держати (тримати) руку*. Підтримувати, обстоювати кого-небудь [ФСУМ, 229-330]; *поставити на [рівні] ноги*. Допомогти кому-небудь утвердитися, підтримати когось [ФСУМ: 681]; *дати хліб у руки*. Забезпечити кого-небудь роботою, заробітком; допомогти здобути спеціальність, освіту [ФСУМ, 223]; *вести за руку*. Допомогати, сприяти кому-небудь у чомусь, спрямовуючи його, оберігаючи від труднощів; опікати [ФСУМ, 75-76]; *грати на руку*. Підтримувати кого-небудь, діяти в чийсь інтересах, сприяти чому-небудь [ФСУМ, 195]; *витягувати (тягти, тягнути) / витягти за вуха*. Всіляко допомагати кому-небудь, сприяти чомусь [ФСУМ:] та ін.

У складі тематичного поля ФО “Сексуальна поведінка людини” зафіксовані сомофразеологізми з такими значеннями: 1) залицятися: *смалити / присмалювати литки*. Залицятися до кого-небудь, загравати з ким-небудь [ФСУМ, 832]; *накидати / накинути оком*. Звертати увагу на кого-небудь, цікавитися кимсь, залицятися до кого-небудь [ФСУМ, 526]; *кидати / кинути оком (очима, погляд, зір і т. ін.)*. Звертати увагу на кого-небудь, цікавитися кимсь, залицятися до когось [ФСУМ, 370]; 2) фліртувати з ким-небудь: *вішатися (кидатися, чіплятися) / повіситися (кинутися, почепитися) на шию*. Нав'язуватися кому-небудь, настирливо домагаючись прихильності, взаємності (про жінок у ставленні до чоловіків) [ФСУМ, 134-135]; *стріляти очима*. Кокетливо, грайливо позирати на кого-небудь; *стригти очима*. Кокетливо, грайливо позирати на кого-небудь; 3) відчувати потяг до осіб протилежної статі: *заворушилося серце*. У кого-небудь пробудилося якесь почуття, хто-небудь відчув потяг до когось [ФСУМ, 793]; *заграло серце*. Хто-небудь відчув потяг до когось, радість, піднесення, задоволення і т. ін. [ФСУМ, 793]; *серце повертається / повернулося*. Хто-небудь відчуває потяг, симпатію, любов до когось [ФСУМ, 515-516]; *серце в'яне*. Хтось захоплюється кимось, відчуває потяг до кого-небудь [ФСУМ, 794] та ін.

Приклади переконують, що найменування тіла людини в цілому, його зовнішніх і внутрішніх частин і органів входять до компонентного складу великої кількості ФО на позначення поведінки людини в українській мові. Увесь зовнішній і внутрішній атлас тіла умовно можна уявити в трьохчастинній композиції – верхня, серединна й нижня складова людини. Фразеологічний матеріал переконує: кожна із цих частин тим чи іншим своїм елементом бере участь в фразеологічному описі поведінки людини. У фразеологічній мікросистемі “Поведінка людини” зафіксовані компоненти, які називають частину тіла, розташовану у верхній, серединній і нижній частині людського тіла, а також загальні компоненти:

- верхня частина: **голова (кумпол), потилиця, очі (вічі), зуби, горлянка, розум, скроня, чуприна, рот (вуста), морда (пика, рило), шия (в'язи, карк), вухо, язик, ніс** та ін.
- серединна частина: **рука, палець, ребро, бік, серце, душа, спина, хребет, печінка, кишки, пучка, плече, кулак** та ін.
- нижня частина: **коліно, нога, литка** та ін.
- загальні компоненти: **шкіра, кістки, кров, жили** та ін.

Аналіз фразеологічного матеріалу дає змогу також констатувати, що у фразеологічній мікросистемі “Поведінка людини” сомофразеологізми зафіксовані в тематичних полях ФО: “Агресивна поведінка людини”, “Девіантна поведінка людини”, “Просоціальна поведінка людини”, “Сексуальна поведінка людини”. Із компонентами-соматизмами найчисленнішими виявилися такі тематичні групи ФО: “Фізична агресивна поведінка людини”, “Вербальна агресивна поведінка людини”, “Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини”.

Перелік умовних скорочень

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.;
ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. – К.: Наукова думка, 1993 – Кн. 1-2.

Список використаних джерел

1. Берестнев Г.И. Самосознание личности в зеркале языка: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – М, 2000. – 41 с.
2. Букулова М.Г. Соматическая фразеология тюркских языков: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М, 2006. – 20 с.
3. Голубовська І.О. ДУША І СЕРЦЕ в національно-мовних картинах світу (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) // Мовознавство. – 2002. – №4-5. – С. 40-47.

4. Грозьян Н.Ф. Фразеологічна мікросистема “Поведінка людини” в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.
5. Гудков Д.Б., Ковшова М.Л. Телесный код русской культуры: материалы к словарю. – М: Гнозис, 2007. – 288 с.
6. Эмирова А.М. Русская фразеология в коммуникативно-прагматическом освещении: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Ташкент, 1989. – 41 с.
7. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
8. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психоконітивний та етнокультурний аспекти). “Київ “ Черкаси. “ 2004. “ 275с.
9. Скаб М.В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. – Чернівці: Рута, 2008. – 560 с.
10. Тимченко И.В. Структурно-семантический анализ фразеологических единиц с компонентами-соматизмами ГОЛОВА, ОКО, ВУХО, НИС, ЯЗИК: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Харьков, 1990. – 16 с.
11. Урысон Е.В. Проблемы исследования языковой картины мира: Аналогия в семантике / Рос. Академия наук. Ин-т русского языка им. В.В. Виноградова. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 224 с.
12. Шмелев А.Д. *Дух, душа и тело* в свете данных русского языка // Зализняк А.А., Левонтина И.Б., Шмелев А.Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – С. 133-152.

Анотація. У статті аналізуються сомофразеологізми в складі фразеологічної мікросистеми “Поведінка людини”; також з’ясовується, які компоненти-соматизми беруть участь у фразеологічному описі поведінки людини в українській мові.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, соматичні фразеологізми, тематичне поле, тематична група, мікросистема, поведінка людини.

Summary. The article analyses somatical phraseologisms in the structure of phraseological microsystem “Human behaviour” and determines what components-somatisms take part in phraseological description of human behaviour in Ukrainian language.

Key words: phraseological unit, somatic(al) phraseologisms, thematic group, thematic field, microsystem, behaviour of a person.

УДК: 811.161.2’ 373

Гудима Н.В.

КЛАСИФІКАЦІЯ ОСНОВНИХ ТИПІВ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Тема функціонування й засвоєння слів іншомовного походження в сучасній українській літературній мові залишається актуальною принаймні останнє десятиліття. Природно, що збільшується кількість досліджень, проблем, що виникли у зв’язку з новою хвилею іншомовних слів. Запозичення було предметом дослідження як українських, так і зарубіжних учених (Л.Крисін, М.Брицин, В.Виноградов, Ю.Жлуктенко, Л.Баранникова, А.Бурячок, Б.Головін, Д.Лотте, І.Огієнко, С.Семчинський, А.Марті, В.Акуленко). Цій науковій проблемі присвячено чимало праць сучасних дослідників. Це такі, як Г.Кьорян, І.Гумовська, О.Павлушенко, С.Федорець, І.Мрозіцька, С.Грищенко, О.Лисенко, Г.Сергеева, С.Рижикова, Л.Чурсіна, Д.Мазурик, О.Стишов, О.Тодор, В.Сімонок. Завдання лінгвістів полягає, з одного боку, в об’єктивному вивченні причин, особливостей і наслідків цього явища, а з другого – у виробленні критеріїв і норм функціонування іншомовної лексики, визначенні допустимого рівня кількості іншомовної лексики у мові, який не загрожує функціонуванню мови як єдиної самотної системи.

Мета статті – проаналізувати основні типи запозичень, розглянути критерії різного характеру, за якими слова вважаються запозиченими, та створити авторську класифікацію

основних типів запозичень у сучасній українській літературній мові за творами сучасних українських прозаїків.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) проаналізувати різноманітні класифікації (типи) іншомовних слів;
- 2) розглянути основні типи запозичень за різними критеріями;
- 3) створити авторську класифікацію основних типів запозичень у сучасній українській літературній мові за творами українських постмодерністів.

Основними критеріями “запозиченості” слів, на думку Д.Лотте, є такі:

- 1) звукова відповідність певного слова та загальноприйнятих звукосполучень мови, яка запозичує;
- 2) морфологічна відповідність;
- 3) словотворча активність запозиченого слова, а також частоту застосування слів і відсутність у них синонімічних форм [6, 10].

Л.Крисін пропонує основні необхідні та достатні ознаки для того, щоб слово вважати запозиченням:

- 1) передання іншомовних слів фонетичними і граматичними засобами мови-реципієнта;
- 2) співвіднесення слова з граматичними класами і категоріями мови, що запозичує;
- 3) семантична самостійність слова, відсутність у нього дублетних синонімічних відношень зі словами, що існують у мові-реципієнті;
- 4) регулярне використання в мові: для слів, не закріплених за якою-небудь спеціальною стилістичною сферою – в різних жанрах літературної мови; для термінів – стійке використання в тій термінологічній галузі, яка його запозичила;
- 5) наявність парадигматичних відношень із термінами певного термінологічного поля [5, 35].

Запозичені слова поділяються на:

- 1) слова, що структурно збігаються з іншомовними прототипами, тобто слова, які змінені графічно та передані фонемними засобами мови-реципієнта без будь-яких структурних “додатків”;
- 2) слова, морфологічно оформлені засобами приймаючої мови;
- 3) слова з частковою морфологічною субституцією [5, 43].

І.Кочан усі слова, запозичені з інших мов, ділить на 2 групи:

- 1) ті, які увійшли в нашу мову без особливих змін;
- 2) ті, що пристосувалися в нашій мові, отримали національну афіксацію або приєдналися до українських слів і вже не сприймаються як запозичені [4, 15].

О.Мороховський пропонує розглядати два основних типи запозичень:

- 1) запозичені навички чи моделі мовленнєвої діяльності, які застосовуються до засобів рідної мови і певним чином модифікують їх. Цей тип досить рідкісний, причому запозичення навичок пов'язане з запозиченням засобів;
- 2) запозичені засоби, які модифікуються системою навичок, що склалася в мові. Цей тип найпоширеніший, причому запозичення засобів не передбачає запозичення моделей їх використання [8, 21].

Предметом дослідження *Л.Чурсіної* є іншомовні слова французького походження й тому авторка виділяє три групи слів французьких запозичень, які функціонують у сучасній українській літературній мові:

- 1) питомі лексеми, що виникли безпосередньо у французькій мові;
- 2) похідні лексеми, що утворились у французькій мові шляхом деривації від основ іншомовного походження (переважно латинської та грецької мов) і набули значень, відмінних від їхніх етимонів;
- 3) запозичені лексеми, що набули семантичної та фонетико-морфологічної модифікацій у французькій мові [12, 10].

На нашу думку, таку класифікацію можна вважати універсальною й застосовувати її до аналізу й інших іноземних мов.

І.Огієнко поділяв запозичену лексику на 3 групи:

- 1) слова, які були запозичені давно і стали загальноновживаними, їх іншомовне походження носіями мови не відчувається;
- 2) слова “чисто іншомовні”, але які вживаються в нашій мові часто, внаслідок чого вони набули значного поширення в літературному вжитку і навіть проникли у народну мову;
- 3) слова “чисто іноземні”, які не часто вживаються в нашій мові; це так звані варваризми, які легко можна замінити відповідниками з мови, що запозичує; народній мові вони, як правило, не відомі [9, 24].

Л.Архипенко, вважає, що англізми можна поділити на дві великі групи:

Загальноновживані англізми – до яких належать 4 основних категорій слів:

- 1) давні англізми;
- 2) колишні екзотизми;
- 3) слова, у яких з'явилися на українському ґрунті нові значення;
- 4) новітні англізми.

До загальноновживаної лексики належать слова, вживання яких є відносно вільним, не є обмеженим територіально, професійною сферою чи рамками тієї чи тієї соціальної групи. Така лексика є ґрунтовною основою будь-якої національної мови.

Англізми з обмеженою сферою вживання – слова, притаманні тим чи іншим територіальним говіркам, діалектам; спеціальна, професійно-термінологічна лексика, а також сленгізми, жаргонізми [1, 5]. Авторка слова англійського походження називає англізмами, що є тотожним слову англіцизми. Надалі ми будемо використовувати термін англіцизми на визначення слів, котрі походять із англійської мови.

Д.Лотте виділяє серед запозичень “*оригінальні запозичення*” або ж “*чисті запозичення*” – слова, які запозичені з певної мови у тій формі, в якій лексема вживалася у мові-джерелі на момент запозичення; трансформація у процесі такого запозичення відсутня [6, 10].

Ми вважаємо, що серед запозичень можна виділити *міжнародні слова або слова-інтернаціоналізми*, тобто слова, які походять із різних мов, подібні за формою, тобто за звучанням і написанням, що позначають одне і те ж поняття.

Відомо, що німецькі лінгвісти, а саме: Е.Хауген, А.Марті, Е.Ріхтер ввели в науку розрізнення лексичних одиниць на *Lehnwort* (запозичене слово) і *Fremdwort* (іншомовне слово).

Усі іншомовні слова, за *Е.Хаугеном*, поділяються на такі три основні типи:

- 1) слова без морфологічної заміни, що зберегли в мові, яка їх запозичила, свій морфологічний склад (тобто запозичені слова);
- 2) слова з частковою морфологічною субституцією (запозичені морфеми);
- 3) слова з повною морфологічною субституцією, що зберігають лише значення прототипа, кальки [13, 210-231].

Опрацювавши низку лінгвістичних досліджень, пропонуємо таку класифікацію основних типів запозичень:

- досить *давні запозичення*, й настільки пристосовані до мови, що вже не відчувається їхнє іншомовне походження. Вони часто вживані й мають велику кількість похідних;
- суто слова іншомовного походження, які частотні в мовленні, виходять за межі професійної сфери вживання й поступово стають *загальнономовними одиницями*;
- *варваризми* – рідковживані іншомовні слова, які легко замінюються питомою лексикою й використовуються у фаховому спілкуванні. У побутовій мові почути їх майже неможливо;
- *інтернаціоналізми* – такі міжнародні слова, які вживаються не менше, ніж у трьох споріднених мовах.

Проаналізуємо основні типи запозичень за різними критеріями.

Іншомовна лексика *за ступенем її засвоєння мовою, яка приймає*, на думку А.Марті, поділяється на:

- 1) запозичені слова, засвоєні іншою лексичною системою;
- 2) іншомовні слова, засвоєні частково;
- 3) чужі слова, що зовсім не засвоєні середовищем, яке їх приймає [14, 45].

Е.Ріхтер виділяє три типи іншомовних елементів, беручи до уваги при цьому два критерії – *форма і значення*:

- 1) запозичення чужої форми і чужого значення;
- 2) запозичення чужої форми для вираження свого значення;
- 3) запозичення чужого значення в різній формі [15, 53]. Науковець пропонує також класифікацію іншомовних слів (основних типів) залежно від *ступеня їх освоєння у мові*:

- 1) запозичення чужої форми і чужого значення;
- 2) запозичення чужої форми для вираження свого значення;
- 3) запозичення чужого значення у рідній формі, тобто калькування [15, 86].

За *характером освоєння іншомовних слів у мові*, існують такі типи іншомовних слів:

- 1) засвоєння чужих слів без змін (крім закінчення на вимогу мови);
- 2) перетворення слова по-своєму;
- 3) переклад слова, зроблений за чужим зразком

За *ступенем асиміляції у мові, яка приймає* виділяють *три основні типи запозичень*: 1) власне лексичні запозичення; 2) варваризми; 3) екзотизми [2, 56].

За *критерієм асиміляції* іншомовні слова поділяються на: запозичені слова; екзотичну лексику; іншомовні вкраплення [5, 18-19].

Цікавою є класифікація запозичень за *критерієм “чужі”- “свої”*:

1) стійкі запозичення, що підпорядкувалися мовній системі. Вони мають номінативну, понятійно-диференційну функцію;

2) запозичення, які вже підпорядкувалися мовній системі, але стилістично ще обмежені (переважно мовою писемною);

3) запозичення тимчасові, недостатньо асимільовані в мові (їх супроводжує тлумачення-опис) [3, 159].

Е.Хауген висунув ідею *структурної диференціації запозичених слів*, вирізнивши три граматичні типи іншомовних слів:

1) слова без морфологічної субституції, такі, що повністю відповідають своїм прототипам у мові-джерелі;

2) слова з частковою морфологічною субституцією, які тільки частково складаються з іншомовних елементів;

3) слова з повною морфологічною субституцією, тобто кальки або семантичні запозичення [13, 57].

У сучасній теорії найбільш поширена класифікація, заснована на *характері запозичуваного матеріалу на різних рівнях*, яка традиційно виділяє основні види запозичення:

1) пряме запозичення;

2) калькування [11, 12].

В.Мартинов пропонує класифікацію запозичень, ставлячи її в залежність від *характеру мовних контактів і позамовних чинників*. Він протиставляє *запозичення* (можливе завдяки торговельним та культурним зв'язкам між народами) і *проникнення* (наслідок тривалого, суміжного по території співіснування мов з обов'язковою наявністю білінгвізму принаймні в прикордонному районі) [7, 53].

М.Орешкіна розробила цілу систему критерій (11 пунктів), за якими можна визначити основні типи іншомовних одиниць. Це такі, як:

1) за генетичною належністю до мов-джерел чи до мовних сімей: *індоевропейськи* (германізми, слов'янізми, англіцизми, русизми тощо), *арабізми*, *тюркізми* та інші;

2) за поширеністю у мовах світу: *інтернаціоналізми*, *регіоналізми*, *локалізми*, *оказіоналізми*;

3) за ступенем засвоєння мовою-реципієнтом: *повністю засвоєні*, *частково засвоєні*, *незасвоєні*;

4) за структурою запозиченого слова: *чужа* (іншомовна) форма, *змішана* форма (напів-калька), *власне* (рідна) форма (калька);

5) за графічним образом запозиченого слова: *власне графічна* форма (іншомовні слова), *чужа графічна* форма (іншомовні вкраплення);

6) за наявністю у семантиці запозиченого слова національно-культурного чи культурно-історичного компонента: *екзотизми*, *варваризми*, *етнографізми*, *орієнталізми* тощо;

7) за лексико-граматичними класами: *іменники*, *прикметники*, *дієслова*, *вигуки*. Запозичені переважно іменники;

8) за тематичними групами;

9) за стилістичними відтінками запозиченої лексики: *номінативні* та *естетичні*;

10) за сферою використання: *загальноживані* й *професійно обмежені* (запозичені терміни);

11) за часом запозичення: *ранні* (історичні, етимологічні, старі), *пізні* (сучасні, нові) [10, 74].

Отже, використання запозичень завжди було і є соціально значущим елементом мовної поведінки того, хто говорить.

Лексика першою реагує на контакт з іншою мовою, хай навіть короточасний та поверховий. Елементи чужої мови з'являються в ній без будь-яких перешкод. Тому словниковий склад сучасної української літературної мови є найбільш проникливою ділянкою мови. Саме в лексиці відбиті всі великі, а часом і незначні події історії носіїв мови.

Наше дослідження носить теоретичний характер, оскільки матеріал у ньому спрямований на перспективне вивчення задекларованої проблеми.

Список використаних джерел

1. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л.М.Архипенко. – Х., 2005. – 20с.
2. Биржакова Е.Э. Очерки по исторической лексикологии XVIII в.: Языковые контакты и заимствования / Биржакова Е.Э., Войнова Л.А., Кутина Л.Л. – Л.: Наука, 1972. – 431с.
3. Брагина А.А. Неологизмы в русском языке / Брагина А.А. – М.: Просвещение, 1973. – 224с.

4. Кочан І.М. Системність, динаміка, кодифікація слів з міжнародними кореневими компонентами в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови / І.М.Кочан. – К., 2006. – 39с.
5. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / Крысин Л.П. – М.: Наука, 1968. – 206с.
6. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминоподобных элементов / Лотте Д.С. – М.: Наука, 1982. – 149с.
7. Мартынов В.В. К лингвистическому обоснованию гипотезы о вислоодерской прародине славян / В.В.Мартынов // Вопросы языкознания. – 1961. – №3. – С.53.
8. Мороховський О.М. Деякі питання теорії (іншомовних) запозичень / О.М.Мороховський // Мовознавство. – 1984. – № 1. – С. 19-25.
9. Огиенко И.И. Иноземные элементы в русском языке / Огиенко И.И. – К., 1915. – 198с.
10. Орешкина М.В. К вопросу классификации заимствованной лексики // Функциональная лингвистика. Материалы конференции. Часть I. – Симферополь, 1994. – С.73-75.
11. Степанюк О.В. Стилiстичнi функцiї запозичень у поетичнiй творчостi Л.Костенко: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.В.Степанюк. – К., 1997. – 20с.
12. Чурсіна Л.В. Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Харківський державний ун-т / Л.В.Федорець. –Х., 1998. – 18с.
13. Haugen E. The analysis of linguistic borrowing / E.Haugen. – Language, 1950. – Vol. 26. – Nr 2 / -210-231.
14. Marty A. Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie / A.Marty. – Halle, 1908.
16. Richter E. Fremdwortkunde / E.Richter. – Leipzig, 1919. – 403 vol.

***Анотація.** Зміни в лексиці сучасної української літературної мови є якісними й кількісними. Посилення ролі художньої літератури (доба Постмодернізму) спричинило зростання в мові питомої ваги запозичень у зв'язку з їхніми високими виражальними можливостями та значним впливом на читача. У статті розглянуто основні типи запозичень та проаналізовано критерії, за якими автор поділив іншомовну лексику.*

***Ключові слова:** іншомовна лексика, запозичення, типи запозичень.*

***Summary.** Changes in the vocabulary stock of Ukrainian literary language are qualitative and quantitative. The strengthening of the role of belles-lettres in the period of Postmodernism caused the raise of importance of borrowings due to their high expressive possibilities and considerable influence on a reader. The article depicts the main types of borrowings and analyses the criteria of division of foreign vocabulary.*

***Key words:** foreign lexicon, landings, the types of landings.*

УДК 811. 111

ГУМЕНЮК І.Л.

РОЛЬ ОДИНИЦЬ СЕГМЕНТНОГО РІВНЯ У СТВОРЕННІ СЕМАНТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОПИСІВ ПРИРОДИ АНГЛОМОВНОЇ ПРОЗИ

У світлі загальної проблеми з'ясування природи зв'язку знака з його змістом, окрему увагу лінгвістів викликають питання вивчення зв'язку між значенням та звуком. Вивченню цього питання на матеріалах різних мов приділяли увагу, і вітчизняні (І.О.Гаценко, О.В. Драгіна, О.А. Зоз, А.А. Калита, Л.І. Корнієнко, Н.Л. Львова, О.В. Найдеш, І.М. Туранська, Н.І. Белей, В.В. Левицький, Л.А. Кюмарницька, І. Бехта), і зарубіжні лінгвісти (І.І. Валуїцева, С.В. Воронін, Г.Д. Гачев, Р. Якобсон, В. Гюго, А. Рембо, П. Гіро, П. Адіа, О.Д. Кулешова, Т.Г. Орлянська, Ш. Баллі, М. Граммон, М. Махір, М. Маккарті, Е. Сепір, М. Магнус, А.Б. Михальов, А.П. Журавльов).

Незважаючи на напрацьовані внаслідок цього результати дослідження звукообразжальної підсистеми мови, які відзначаються достатнім ступенем розробленості, особливо на матеріалі поетичних творів [7, 182; 17; 9; 23], ряд важливих питань існування взаємозв'язку звуків та смислу в описах природи в художніх прозових творах залишаються й дотепер недостатньо вивченими.

Оскільки, як відомо, інтонація, без сумніву, має статус об'єкту фоносемантичних досліджень, то лінгвістичний опис інтонаційно-семантичних параметрів, спрямованих на встановлення специфіки взаємодії її компонентів і притаманних їй функцій (семантична функція) закономірно набув ознак вельми актуального завдання у різних галузях лінгвістики [12, 73, 84; 16, 58]. З огляду на це, метою статті стало встановлення закономірностей функціонування одиниць сегментного рівня у створенні семантичного потенціалу описів природи в англомовній прозі.

Результати теоретичного дослідження, спрямованого на досягнення зазначеної мети показали, насамперед, що в сучасній лінгвістичній науці має місце розуміння фоносемантики як унікальної складової мовної системи з притаманними їй явищами звукосимволізму та оноματοпеї, характерними для будь-якої мови, в основі яких лежить фонетична вмотивованість асоціативно-структурної подібності звучання і значення. Правомірність такого розуміння досить надійно підтверджують результати лінгвістичних досліджень, які відбувалися за двома напрямками: типологічним (І.О. Гаценко, Т.Г. Орлянська) й експериментально-фонетичним (І.І. Валуйцева, А.А. Калита, О.А. Зоз, Л.І. Корнієнко, О.Д. Кульшова, Н.Л. Львова, О.В. Найдеш, І.М. Туранська) на матеріалах різних мов. Виконане на підставі зазначених наукових напрацювань типологічне порівняння звукообразжальних феноменів дозволило вважати, що мовам, приналежним до різних мовних сімей, притаманні породжені певними позамовними й внутрішньомовними чинниками неоднакові обсяг і розгалуженість фоносемантичної системи. Проте, результати аналізованих наукових розробок дозволяють стверджувати, що існує незначна кількість оноματοпеїчних слів на позначення звуків, що видають птахи й тварини, яка для багатьох мов є універсальною (іконічною) [19, 85; 8, 12].

Класифікуючи звукообразжальні слова за семантичною приналежністю, лінгвісти виділяють, зазвичай, декілька груп, а саме: *голосова оноματοпея* (слова, що імітують людські або голоси тварин), *звукова оноματοпея* (слова, що імітують звуки природи, як от шурхіт листя, шум дощу тощо), *мимесис/звукосимволізм* (слова, що образно/символічно передають ознаки живих або неживих об'єктів, стани природи) та окрему групу слів, що характеризують людські емоції, почуття й переживання [19, 87; 8, 6].

Вивчення звуконаслідувальних слів з погляду структурного критерію показало, що переважна більшість такої лексики наслідує миттеві, одноразові звучання, на підставі яких її структуру й визначено як односкладову (однокомпонентну – термін Т.Г. Орлянської). У межах цієї структури прийнято виділяти такі структурні підтипи оноματοпів: однокомпонентні, двокомпонентні, багатокомпонентні [8, 10]. Відомо також, що для англійських оноματοпів властиві односкладові звуконаслідувальні лексеми, редульковані утворення складних одиниць і парні звукономінанти [8, 9]. При цьому, за даними аналізу фонетичної будови однокомпонентних оноματοпів [8, 10] найчисленнішими серед виділених 51 структурних типів є такі: приголосний-голосний-приголосний, приголосний-голосний/голосний, приголосний-голосний-сонорний приголосний (приголосний), приголосний-голосний-сонорний. Наприклад, слова *bang, clang, bleep, blare, toll, tinkle, sizzle, drizzle*. Згадані слова-оноματοпи функціонують в описах природи таким чином: “*Not a latent echo in the house, not a squeak and scuffle from the mice behind the paneling, not a sigh from the half-thawed water-spout in the dull yard behind, not a sigh among the leafless boughs of one despondent poplar, not a swinging of an empty store-door, no, not a clinking in the fire, but fell upon the heart of Scrooge with a softening influence, and gave a freer passage to his years*” [2, 27-28].

На відміну від цього, парні звуконаслідувальні слова, наприклад такі *ding-dong, clip-clop, toot-toot, tick-tock, pitter-patter*, відзначаються чергуванням голосних і приголосних звуків за такими моделями: зміна анлаутного приголосного, зміна інлаутного голосного, повна/часткова редулькація, повна зміна другого компонента [8, 10].

Крім того, заслуговують на увагу спостереження щодо особливостей функціонування звуків: голосні тонують звучання лексем відповідно до свого форманта, приголосні передають вид шуму залежно від акустично-артикуляційних особливостей [та само]. Аналіз показує також, що фонетична семантика англійської мови вирізняється відносною бідністю (378 одиниць) [там само] й наявністю, здебільшого, звуконаслідувань. Така особливість пояснюється існуванням дієслівних форм і дієслів з різними відтінками значень [19, 92]. Наприклад, *to waddle, to toddle, to wobble, to stagger, to reel, to stride, to swagger, to tramp, to trudge, to wander, to stroll, to shuffle* тощо. Іншою характерною відмінністю англійської мови слугує варіювання дієслів, основою деяких з них є звуконаслідування, й уживання прислівників у функції оноματοпеїчних й

ідеофонічних слів [19, 93]. Наприклад, *to twang, to clang, to bleep, to bang, to crackle, to screech noisily, to gurgle loudly*. Підтвердженням цьому слугують такі приклади: “*When dogs fight, there are usually preliminaries to the actual combat – snarlings and bristlings and stiff-legged stuttings*” [3, 118];

“*...we descended into steep ravines that showed only as wooded patches until you were in them, slid down, clung to vines, stumbled and climbed and slid again, down and down, then steeply, impossibly, up, hearing the rustle of night things and the cough of a leopard hunting baboons, me scared of snakes, and touching each root and branch with snake fear in the dark*” [1, 138].

Серед зазначених лексем виділяють також класи й групи, до яких входять ономотопи на позначення звуків живої природи. Аналізуючи і порівнюючи явище звукозображення в українській, російській та англійській мовах, І.О. Гаценко зазначає, що найчисленнішими лексико-семантичними групами в останній є номінації криків птахів, тварин, наслідування звуків неживої природи й рослин, а також наслідування звуків, що утворюються при злеті птахів [8, 9].

Проведений нами порівняльний аналіз фонетичної структури, спрямований на з'ясування закономірностей взаємодії фонем та фонестем як елементів звуконаслідувальної підсистеми показав, що відповідно до особливостей будови звукономінативних лексем в анлаутній позиції вживаються приголосні [b], [p], [k], [d], [t], [g], [f], [h], [s], [t], [r], [l], а в ауслауті – [p], [k], [l], [s], [t], [f], [m], [g], [z], [d], [b], [r], [s].

“*White Fang bristled and bared his teeth and backed away*” [3, 165];

“*...as he swung the whip or club and listened to White Fang's cries of pain and to his helpless bellows and snarls*” [3, 171];

“*In the dark the old man could feel the morning coming and as he rowed he heard the trembling sound as flying fish left the water and the hissing that their stiff set wings made as they soared away in the darkness*” [2, 20];

“*As I jumped from the car and sprinted after them they rocketed up, their legs tucked close beneath them, heavy-bodied, short wings drumming, cackling, to go over the trees ahead*” [1, 121].

Найпоширенішими інлаутними голосними ономотопів вважаються голосна переднього ряду верхнього підняття [i], голосна заднього ряду верхнього підняття [u:], голосна переднього ряду низького підняття [ж]. Про це свідчать такі приклади описів природи: “*...on which the waters chafed and dashed, the wild year through, there stood a solitary lighthouse*” [2, 50];

“*There was a wooshing snort and no movement, not a stir in the reeds. Then there was a crashing farther away and we could see the reeds swaying with the rush of something through them toward the opposite bank...*” [1, 170].

Ми вже наголошували, що серед фонетичних одиниць як складових фоносемантичних мовних явищ, лінгвісти розглядають також і фонестеми. У зв'язку з цим у наукових джерелах фонестемі прийнято визначати як міжрівневу мовну одиницю (сполучення фонем), що стоїть у проміжку між фонемою та морфемою, й має символічні функції [18, 8; 12, 66]. Зазначимо тут, що для англійської мови властиві такі сполуки приголосних: fl, bl, pl, sl, kr, br, dr, tr, str, sp, sw, sk, sk [11, 71]. На думку ряду авторів фоносемантичних досліджень подібні звукосполуки дають можливість виявити й ідентифікувати спільну конотацію слів, тобто схожість звукових сполук сприяє розвитку синонімії [12, 71].

Вивчаючи зв'язки між фонестемою і значенням слова фонетисти виділяють певні типи таких зв'язків: звуконаслідування (наприклад, звукосполучення kr gr несуть елемент зі значенням “видавати звук” – gr + гарчати, скрипіти, бурчати; а kr + – ударяти, гуркотіти, хрумтіти, бурчати), звуко символізм (наприклад, такі фонестеми як tr, gl, fl мають значення швидкості, блиску, слабкості або в'ялості), зв'язки, що неможливо віднести до вище зазначених груп (наприклад, звукові сполуки з випадковою поширеністю коренів в англійській мові можуть вносити в лексеми такі семантичні значення kl + чистити, tr + жарт, sw + чепурун, чепуритися, sm + пляма, заплямувати, забруднити) [12, 71]. У межах започаткованого аналізу доцільно, на наш погляд, виокремити два типи зазначеного зв'язку, а саме звуконаслідування й звуко символізм. За цих умов, у процесі розгляду функціонування фонестем у складі ономотопів, має сенс виділення таких семантичних особливостей: gr – на початку слова має негативну конотацію, позначає щось неприємне, болісне (*grunt, growl, grumble*); cl – на початку слова вказує на якість дотикової поверхні, щось металічне або гостре (*clang, clank, clash, clink, clip-clop*); sp – в анлаутній позиції викликає асоціації з водою, будь-якими іншими рідинами, сипучими речовинами, точніше з їхнім пересуванням, протіканням, переміщенням (*splash, spit, splutter, spray, sprinkle*); wh – у початковій позиції може позначати рух повітря (*whistle, whirr, whizz, wheeze, whip*); ash – в ауслаутній позиції часто характеризує швидкість й поривчастість руху (*smash, dash, crash, bash, mash*); ckle, ggle, zzle – в ауслауті номінує щось легке або повторюваність дії (*trickle, crackle, tinkle, giggle, sizzle, wriggle*) [27, 40]. Про існування зазначених особливостей свідчать наведені нижче приклади: “*Cry after cry, and answering cries, were turning the silence into a bedlam. From every side the cries arose,*

and the dogs betrayed their fear by huddling together and so close to the fire that their hair was scored by the heat" [3, 11];

"His feet clung to the earth with the same tenacity that he clung to life" [3, 153];

"The mastiff shook his head, growled hoarsely, and plunged at White Fang" [3, 175];

"But White Fang was here, there, and everywhere, always evading and eluding, and always leaping in and slashing with his fangs and leaping out again in time to escape punishment" [3, 175].

Зазначемо також, що аналізуючи ліричні і прозові твори німецької літератури, О.В. Найдеш установлює залежність використання певних фонем від мажорного чи мінорного ладу творів, тобто вживання звукосполучень впливає на емоційне забарвлення твору, а, отже, й на настрої та враження читача/слухача [18, 14-15]. Прикладами такого впливу можуть слугувати такі уривки: *"It was a great surprise to Scrooge, while listening to the moaning of the wind, and thinking what a solemn thing it was to move on through the lonely darkness over an unknown abyss, whose depths were secrets as profound as Death: it was a great surprise to Scrooge, while thus engaged, to hear a hearty laugh"* [2, 51];

"That night after dinner we heard the flamingoes fighting in the dark. It was like the sound the wings of ducks make as they go over before it is light, but slower, with a steady beat, and multiplied a thousand times" [1, 190].

Поглиблюючи вивчення фоносемантичних особливостей сполучень звуків англійської мови, А.А. Калита пропонує звернути увагу не лише на звукосполучення приголосних, а й на наступну голосну [12, 71]. На її думку, тип голосного звуку здатен впливати на відтінки значень синонімів [12, 71]. Наприклад: *"A long wailing cry, fiercely sad, from somewhere in the darkness, had interrupted him"* [3, 11];

"He came out of the tangle a spectacle of malignancy, ears flattered back, lips writhing, nose wrinkling, his teeth clipping together as the gangs barely missed the hound's soft throat" [3, 231].

Деяко складнішим убаачається виділення функціональних особливостей фонем та фонемем у випадках наявності звукової символіки, позаяк цей тип звукообразжальної лексики має інші витоки. Саме тому використання критеріїв класифікації, запропонованих С.В. Ворніним [5, 13-14], неможливе без додаткового врахування притаманних кожній конкретній мові інтерлінгвістичних ознак. Це пояснюється тим, що в процесі розвитку мови звуко-символічні слова втрачають з часом свої семантичні й функціональні особливості, змішуючись з лексикою незвукообразжальної мовної системи [5, 14].

За визначеннями ряду лінгвістів звуко-символічні лексеми (ідеофони або образні слова – термін С.В. Вороніна), здебільшого, позначають види руху, світлові ефекти, розмір, просторові параметри, якості поверхні об'єктів, фізіологічний або емоційний стан, дії людини і тварин [22, 163; 6, 6-7]. При цьому критеріями виділення ідеофонів, за твердженням С.В. Вороніна, мають слугувати редуплікація, експресивна гемінація, ізоморфізм згаданих слів у різних мовах [6, 6]. Наприклад, в англійській мові роль означених критеріїв виконують такі слова: *rattle, chirrup, pitter-patter, clip-clop* тощо. Крім того, звуко-символізм сучасних мов відзначається статичним характером й продуктивністю ідеофонічних словотворчих основ. У художніх текстах різного жанру й прагматичної спрямованості фонетичний символізм реалізується за допомогою ідеофонів, у яких частина (окремі звуки або звукові сполуки) чи ціле слово можуть символізувати певне явище, як це має місце у прикладах: *"Foggier yet, and colder. Piercing, searching, biting cold"* [2, 13];

"All he could make out was, that it was still very foggy and extremely cold, and that there was no noise of people running to and fro, and making a great stir, as there unquestionably would have been if night had beaten off bright day, and taken possession of the world" [2, 23].

Фонетичний символізм звукосполучень може передавати як позитивну, так і негативну конотацію (оцінно-емоційна тональність – термін О.А. Зоз) [11, 104; 18, 14-15], а інколи й поєднуватися з іншими аспектами символіки, наприклад, кольоровим [9, 57]. Деякі автори пов'язують звук [a] з червоним забарвленням, пояснюють [u] як звук, символізуючий щось важке або темне, та відзначають багатоколірність англійських голосних [9, 57]. Думка про те, що звукам притаманне певне символічне забарвлення, підтверджується даними експериментальних досліджень на матеріалі різних мов. Англійські голосні звуки також відзначаються багатоколірністю [9, 57]. Наприклад, *"Scrooge! A squeezing, wrenching, grasping, scraping, clutching, covetous, old sinner!"* [2, 8].

Звуко-символічні значення сполучення англійських приголосних fl, gl, pl у текстах з емоційним забарвленням, що мають значущий звуковий фон [17, 8], за результатами дослідження Н.Л. Львової, набувають значення приємності, слабкості, рівності й позитивності [17, 11].

Проте з викладеного вище стає зрозумілим, що наведений нами опис не вичерпує природу вмотивованості звуків і фонемем, оскільки, на ґрунті потенційної символічної багатозначності звуків будь-якої мови, як показано у багатьох працях [17, 11-12; 18, 14-15] один і той самий

зміст залежно від символічної вмотивованості звуку може символізуватися за допомогою різноманітних фонетичних форм.

Проведений нами аналіз наукового доробку вітчизняної та закордонної лінгвістики дає підстави стверджувати, що в різножанрових художніх творах зв'язок між звуковою формою та їхнім змістом породжується за рахунок уживання окремих звуків або сполучень голосних чи приголосних з позитивними або негативними конотаціями, створюючи в такий спосіб відповідний мотив (емоційне забарвлення, лад) прози. Використання звуків та звукових комплексів у складі звукообразальної лексики, провідними засобами якої є одиниці сегментного рівня, що створюють семантичний потенціал описів природи англійської прози, дозволяють авторам впливати на емоції слухача за умови усної реалізації пейзажних описів.

Список використаних джерел

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 576 с.
2. Бабакова О.В. Семантична структура та функціонування дієслів звучання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.В. Бабакова. – Запоріжжя, 2007. – 20, [1] с.
3. Валуйцева И.И. Звукосимволизм и тактика поведения испытуемых // Фоносемантические исследования: статьи / И.И. Валуйцева. – Пенза, 1990. – С. 127-134.
4. Волошина О.В. Роль сенсорной лексики в создании художественной образности (на материале английской прозы): дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.04 / Оксана Владимировна Волошина. – Киев, 1994. – 175 с.
5. Воронин С.В. Фоносемантика: основные положения // Фоносемантические исследования: статьи / С.В. Воронин. – Пенза, 1990. – С. 5-24.
6. Воронин С.В. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании: Очерки и извлечения. / Воронин С.В. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1990. – 200 с.
7. Гачев Г.Д. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос / Гачев Г.Д. – М.: Издательская группа “Прогресс” – “Культура”, 1995. – 480 с.
8. Гаценко І.О. Типологічні особливості звуконаслідувальних слів (на матеріалі української, російської, англійської мов): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / І.О. Гаценко. – К., 2003. – 20, [1] с.
9. Драгіна О.В. До проблеми звукосимволізму в поезії / О.В. Драгіна // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Іноземна філологія. – 2000. – Вип. 29. – С. 56-58.
10. Златоустова Л.В. Просодическая организация текста // Фонология текста: статьи / Златоустова Л.В. – М., 1984. – Вып 239. – С. 15-19.
11. Зоз Е.А. Роль звуковой символики в передаче поэтического образа (на материале английской лирической поэзии 19 века) / Е.А. Зоз // Проблемы фоносемантики : тезисы выст. – М., 1989. – С. 104-105.
12. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання / Калита А.А. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
13. Корниенко Л.И. Структурно-семантические особенности звукоподражательных глаголов современного немецкого языка: дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.04 / Корниенко Людмила Ивановна. – К., 1982. – 222 с.
14. Кулешова О.Д. Фонетическая содержательность звуков английского языка // Фоносемантические исследования: статьи / О.Д. Кулешова. – Пенза, 1990. – С. 120-127.
15. Лихоманова Л.Ф. Звукоизобразительные глаголы движения – часть английской звукоизобразительной системы // Проблемы фоносемантики: статьи / Л.Ф. Лихоманова. – М., 1989. – С. 50-52.
16. Луцак С.М. Внутрішня організація прозового твору (на матеріалі художніх творів І.Франка): автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. філол. наук: спец. 10.01.06 “Теорія літератури” / С.М. Луцак. – Тернопіль, 2002. – 20, [1] с.
17. Львова Н.Л. Звукова символіка початкових приголосних сполучень у поетичних творах англійської та американської літератури / Львова Н.Л. // STUDIA GERMANICA ET ROMANICA. – 2007. – Т.4, № 2 (11). – С. 5-14.
18. Найдеш О.В. Явище фоносемантизму в сучасній німецькій мові (на матеріалі консонантних сполучень): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / О.В. Найдеш. – Одеса, 2000. – 20, [1] с.
19. Орлянская Т.Г. Звукоподражание и звуковой символизм (на материале японского, русского и английского языков) / Т.Г. Орлянская // Вестник МГУ. – 2006. – № 3. – С. 83-98.

20. Пантелеева О.О. Этнокультурный концепт “растительный мир” в произведениях Винсенте Бласко Ибаньеса / О.О. Пантелеева // Вестник ВГУ, Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2007. – № 1. – С. 68-73.
21. Пермінова А.В. Відтворення англійської сенсорної лексики в українських віршованих перекладах: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.16 / Пермінова Алла Володимирівна. – Чернівці, 2003. – 165 с.
22. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К., 2006. – 716 с.
23. Тимонина А.П. Французские лингвисты об экспрессивных возможностях звуков // Фоносемантические исследования: статьи / А.П. Тимохина. – Пенза, 1990. – С. 148-156.
24. Туранська І.М. Комунікативно-прагматична функція фонетичної форми слова у художньому творі / І.М. Туранська // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. – 1997. – Вип. 2. – С. 103-106.
25. Якобсон Р. Звук и значение / Пер. с фр. Е.Я. Равлоговой // Избранные работы. – М., 1985. – С. 30-35.
26. Mahir M. Words Like Silver Fish: The Affective Component of Sound Meaning // English Teaching Forum. – Vol. 33. – № 3, July, 1995. – P. 2-5.
27. McCarthy M. English Vocabulary in Use: Upper-intermediate / M. McCarthy, F. O'Dell. – London: Cambridge University Press, 2001. – 309 p.

Список ілюстративних джерел

1. Хэмингуэй Э. Старик и море. Зелёные холмы Африки: Книга для чтения на английском языке / Э. Хэмингуэй. – Спб.: Антология, КАРО, 2005. – 320 с.
2. Dickens Ch. The Christmas Books / Ch. Dickens. – London: Cambridge University Press, 1994. – 234 p.
3. London J. White Fang / J. London. – М.: Айрис-пресс, 2007. – 352 с.

Анотація. У статті проаналізовано особливості функціонування звукозображальної системи мови та встановлено роль взаємодії фонем і фонестем із іншими мовними засобами у створенні конотаційної зумовленості семантичного потенціалу описів природи англомовної прози.

Ключові слова: описи природи, англомовна проза, семантичний потенціал, фонема, фонестема, звуковий символізм, ономапоєа.

Summary. The article contains the analysis of functional peculiarities of sound symbolical language system. The role of phoneme and phonestheme interaction with other language means in creating of connotational conditioning of semantic potential of nature descriptions in English prose.

Key words: nature descriptions, English prose, semantic potential, phoneme, phonestheme, sound symbolism, onomatopoeia.

УДК 81.161.2242

Гут Н.В.

СЛОВА АВТОРА ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ ЯК ЗАСІБ ЗОБРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ КОМУНІКАЦІЇ

Слова автора у художньому творі можуть вводити різноманітні параметри ситуації мовлення, виконуючи “оцінну функцію” і виступаючи “ засобом творення образів” [2, 187]. Стилiстичні явища у структурі конструкцій зі словами автора при прямій мові розглядалися в роботах В. Вронської [2], І. Кучеренка [3], М. Миших [4], Д. Розенталя [6], О. Федорова [11], Н. Шумилова [12] та ін.

Мета цієї статті – описати лексико-стилiстичні особливості авторських слів як засобу зображення суб'єктів комунікації у прозових творах Григорія та Григора Тютюнника.

Важливим елементом комунікації у тексті є той, хто говорить (автор, адресант, адресат повідомлення). Як Григорій так і Григір Тютюнники передають у словах автора основну інформацію про персонажів. Здійснюючи опис вербальної ситуації спілкування, автори вводять дійові особи, використовуючи власні назви: – *Дуже вона мені потрібна, – без нотки злості промовила Дорина* [8, 144]; – *Яку сьомаку? – хрипить Помазан і закашлюється, щоб подумати, як викрутитися* [9, 282].

Однак номінативи можуть не лише називати героїв, а й містити у своїй семантиці інформацію про їхній вік (*– Ой не буде, синочку мій, не буде, – заволатала стара* [8, 124]), соціальний статус (*– Нікого не при-изнаю, – реве отаман на всю хату, згрібаючи зі стола руками їжу в тарілках* [8, 131]; *– Дурні дітиська. Так. Дурні дітиська, – говорив господар, тяжко відхекуючись* [9, 73]), рід занять (*– Міцно стоїть, холера, – хвалився Мирон трактористам* [8, 136]; *– Скажу-у, – гуде солдат, – бо уверен...* [9, 334]), родинні відношення (*На прощання батько сказав: – грошей висилати не буду. Людські діти якось вчаться, і ти біля них мостися* [7, 44]; *Тімка Ялосовета озвалася з печі: – Спи, синок, рано ще, мабуть. Я од самого вечора і очей не стуляла* [9, 489]).

Способи позначення у словах автора того, хто бере участь у комунікації, варіюються Григорієм та Григором Тютюнниками від браку інформації про нього до повної відсутності прямої номінації адресанта, пор.: *Нарешті прибіг на умовлене місце, загукав: – Чохов! Чохов!* [7, 296]; *– Ура-а-а! – горляють усі* [9, 217]; *– Паняй, – махнув рукою* [9, 184]; *– Що ти тут робиш? – проговорив хтось ззаду* [7, 315].

Інформація про суб'єктів комунікації може містити як внутрішні (звички, уподобання, мета, з якою починається чи закінчується мовлення, оцінка співрозмовника, емоційний стан тощо), так і зовнішні параметри (комунікативно значуща поведінка, зовнішній вигляд та ін.).

Спостереження над прозою Григорія та Григора Тютюнників свідчить про різноманіття засобів художнього зображення персонажів. Портретна характеристика найчастіше модифікується через сему “зорове сприймання”, яка реалізується через портрет-знайомство, портрет-реакцію, портрет-характеристику [1, 16]. Вона відтворює “внутрішню суть та моральні якості персонажів”, вражає “своєю виразністю та чіткістю малюнка” [5, 8]. І хоча головна функція слів автора – номінувати мовленнєвий акт, описи зовнішніх ознак стають невід’ємними елементами таких утворень, адже вони несуть інформацію, необхідну для адекватного відображення ситуації спілкування.

Унікаючи великих описів, як Григорій, так і Григір Тютюнники зазвичай за допомогою одного влучного вводу характеризують персонажа. Такі структури здебільшого містять номінацію мовної дії з подальшим зовнішнім описом того, хто говорить, або до кого звертаються: *– Ну, коли буде, то подивимось, а тепер сюди нам стежечка лежить, – відповів здоровенний хлопчисько, з чудернацьким прізвищем Боньо. Він згріб у довжелезні ручища зграйку дівчат і, звертаючись невідомо до котрої, сказав: – Ех, мої коханки, дівчата* [8, 98]; *– Займалися спортом? – запитала вона, усміхнувшись, замилувано оглядаючи м’язисте, з широкими плечима і тоненькою талією, смугле, як дуб, тіло Тімка* [7, 276]; *– Дорогі товариші! – сказав голова, худий, смирний чоловічок з довгим носом і глибоко запалими щоками* [9, 88]; *Стоволос швидко підійшов до капітана – туго підперезаний, стрункий, з тоненькою, ніби несправжньою зморшкою між бровами – й сказав різко, дивлячись йому в груди: – Ви заважаєте працювати, капітане. Прошу вас вийти* [9, 367].

Григорій Тютюнник часто акцентує увагу на певній характеристичній деталі у зовнішності своїх героїв: *“Так ось хто тут здійсмає шарварок”, – подумав Оксен, вдивляючись у сухеньку постать Латочки* [7, 77]; *– Сівалка поламалася, товаришу голова, – труснув він білими кучерями і примружив голубі з нахабінкою очі* [7, 74].

У Григора Тютюнника такі описи нерідко об’ємніші та різносторонні: *– Точно так, тарш-ста-нант! – хвацько відповідає Котя – високий, широкоплечий, з насуненою на одну брову шапку, але не тягнеться і не козирає* [9, 331]; *Подати, щоправда, не зразу подав, а спитався у Сашка-поштаря, молодого ще поквалливого хлопця в окулярах, що як говорив, ковтав по півслова: – А скільки це, Сашко, за рік процентів набіжить, як я тобі шістсот сорок два карбованці здам?* [9, 254].

Однак об’єктом опису в обох досліджуваних авторів найчастіше стає обличчя героя. Воно характеризується як конкретизаційно-описово: *– Що, товаришу парторг, прийшли подивитися, як робота йде? – спитав Андрон, високий, кістлявий дядько, з усміхненим хитруватим обличчям і довгими, жилими очима* [8, 172]; *Завскладом, побитий на обличчі деінде віспою, з бистрими очима, весело сказав: – Тричі, молодице. І все, хоч і рідке... зате гаряче... Та сімсот грамів хліба щодня. Це не шуточка, це – як шахтарям пайка, трошки там менша* [9, 447]; так і через метафоричне зображення найвиразнішої його деталі – очей: *– Чого ти мене десятою дорогою обходиш? – запитав Тімко, обпалюючи Орису своїми чорними черкеськими очима і намагаючись обняти дівчину* [7, 11]; *Олексій Цурка швендяв од столу до столу, втуплювався в кожного червоними, як мочені сливи, очима і питався: “А де бригад’ор? Найдіть мені бригад’ора, я йому голову зверну – із півночі н-на південь!”* [9, 95]. Акцентованість відповідних лексем ще більше увиразнює образ персонажа, відбиваючи як типові для кожної людини, так і характерні лише певному герою ознаки.

Засобом портретної характеристики в авторській мові обох письменників нерідко виступає і одяг героїв. Портрет-костюм переважно репрезентує лексичне вираження історико-художнього часу [1, 18] та статус дійових осіб стосовно інших персонажів твору: *– Ну, наговорилися. Тепер*

пішли Джмелика брати, – сказав понуро Гнат, при допомозі Оксена накинувши на себе шкірянку. – Тільки без всяких порушень, – попередив його Дорош, застібаючи шинелю [7, 179]; – Шукайте, Кузовчиков, якусь хату, – не виймаючи руки з кишень білого, як сніг, кожушка, наказує Стоволос, – бажано на західній околиці і вище. Розгортайте станцію і шукайте наших [9, 331].

Вікові особливості персонажів влучно передано опосередковано, за допомогою кінетичних ремарок: Підходила до гурту бабів, шамкала беззубим ротом, шморкаючись у чорну рясну спідницю: – Та ще повідають, але, борони боже, кому сказати, бо це я тільки вам <...> [8, 81]; Дорогою заходжу до баби, викладаю на лаву картоплю, готову, варену, ще й теплу трохи, а баба дають мені якогось гостинця: жменю смажених гарбузців або з півдесятка мочених диких грушок і шамкають: “Шпашибі, шинок, жа картопельку, бач, як гарно вварилаш” [10, 182].

Акцентує увагу на вікових та статевих характеристиках персонажів уживання інтенсифікованої за допомогою означуваного слова лексеми **голос**: – Ріже мене і пече попід боками, – обізвася із хати жіночий старечий голос [7, 62]; – Ой, не кидайтеся там, дайте пройти! – почув дзвінкий веселенький дівочий голос, облишив дошку, яку вже намірився був запуснути майже вертикально в небо <...> [9, 147].

У творах Григора Тютюнника в такій функції виступають словосполучення на позначення сміху, усмішки: – Здрастуйте, товариші ремісники н'ятої групи! – і усміхнувся зовсім беззубим ротом [9, 450]; Майстер прибрав руку і, сміючись старечим сміхом, хрипкенько, сказав: – Ну, от ми зустрілися! [9, 450].

Авторська мова може не лише зображувати особу, якій належить репліка, а й вказувати на зовнішні риси співрозмовника. Вдало дібрані лексеми виступають засобом характеристики персонажа, який може і не брати участі у розмові. Слова автора, таким чином, здатні передавати певні характерні особливості адресанта мовлення через репрезентацію слів того, хто говорить: – <...> Ей, Гордію! – закричав він високому і колись, мабуть, сильному, а тепер уже висохлому, жилавому і сутулому дідуганові в білій полотняній одежі. – Іди на закуренцію [7, 219]; Стецюк устав, насторожено, вивчаюче обвів зосереджені вичікувальні обличчя, хекнув у кулак: – Товариші! Я багато говорити не буду, поскільки діло тут ясне <...> [8, 78].

Нерідко слова автора містять у своїй структурі одночасно як опис виконавця мовленнєвої дії, так і адресата репліки. Особливо поширені такі конструкції в прозі Григора Тютюнника: – Так проти чого б це – террен? – перепитав трохи голосніше, аніж перше, і незмигну дивився пісними очима на жінку, що місила тісто і була до нього спиною. Плечі її, ледь не вдвічі ширші й товщі за Нюрині, дужо ворушилися, спина пружко здригалася, і тісто в макітрі постогнувало [9, 151]; Тоді я хапав тата за ногу, горнувся до неї, пританцьовував і хтозна-чому голосно сміявся, а мама легенько, однак настирливо відштовхувала мене круглим холодним коліном і казала невдоволено, аж сердито: “Підожди, не з'їм твого тата. Родичі які...” [9, 364].

Добираючи художні засоби зображення, автор тим самим виражає власне ставлення до персонажа. У словах автора прози Григора Тютюнника звучить іронічно-доброзичлива суб'єктивно-авторська оцінка персонажа: В черзі засміялися, а “товаришок” перестав утирати піт, зніяковів і проказав: – А ви, дядьку, бачу, із тих, що за словом у кишеню не лізуть [10, 212]; – Багато бензину жере? – спитав Митро так, немовби також мав машину і вона “жерла” багато бензину [9, 130].

Характеристика персонажа через інших дійових осіб – улюблений засіб Григорія Тютюнника [8, 39]. У таких випадках автор ніби зливається з героєм, відтворюючи зовнішність, вчинки та характер іншої дійової особи: – Баришня... – зашепотів Денис, роздуваючи ніздрі, і його сильні і тверді, як залізо, руки підняли її, і вона побачила перед собою широке обличчя Дениса, його звірячі, ошалілі очі [7, 225]; “Шепнув мені чорт женитися. Оце б устав і пішов, хоч і в саме пекло, а тепер попробуй”, – журився він, лагідно поглажуючи пахнучі соняшниковим цвітом коси дружини [7, 259]. У художніх текстах Тютюнника-молодшого таке використання авторських слів функціонує рідше. В оповіданні “Проти місяця” гармоніст Ладко оцінюється через призму сприймання дівчат: – Ладку, та заграй же й нам! – улесливенько просять дівчата, бо знають, що гармоніст любить, аби його вкоськували, отак аж причучиковали любенькими словами, однак не дуже й настирливо, а то зовсім покине грати [9, 52].

Вік, стать, характер, соціальний статус персонажа нерідко зумовлюють їхню манеру говорити, що ще більше індивідуалізує образи героїв твору, надає їм колориту, відрізняє від інших учасників комунікації.

Отже, за допомогою широкого спектру мовних засобів Григорій та Григір Тютюнники прямо чи опосередковано вводять персонажів, передають їхні зовнішні дані, обставини існування у навколишньому середовищі, внутрішній світ тощо. Слова автора при прямій мові не лише допомагають виразити авторське сприйняття героїв та власне візуальні характеристики дійових осіб, а й максимально індивідуалізують мову авторів, їхню манеру коментувати чуже мовлення.

Список використаних джерел

1. Бибик С. П. Естетичні модифікації народнорозмовності в ідіостилі Григора Тютюнника: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.02 “Українська література” / С. П. Бибик. – К., 1994. – 25 с.
2. Вронская А. В. Авторская речь как средство характеристики героя / А. В. Вронская // Вопросы современного русского языка и методики преподавания его в школе. Материалы третьей научно-методической конференции кафедр русского языка педвузов Уральской зоны. – Свердловск, 1963. – С. 187-196.
3. Кучеренко І. К. Зміст поняття “пряма мова” з погляду синтаксису // Актуальні проблеми граматики / І. К. Кучеренко; Зеновій Терлак (упоряд.). – Л.: Світ, 2003. – С. 147-153.
4. Милых М. К. Прямая речь в художественной прозе / М. К. Милых; отв. ред. проф. д-р филол. наук М. Я. Немировский. – Ростов н/Д.; Кн. изд., 1958. – 240 с.
5. Мудрик Г. І. “Буг шумить” Григорія Тютюнника / Г. І. Мудрик // Григорій Тютюнник. Буг шумить. – Львів: Каменяр, 1965. – С. 5-12.
6. Розенталь Д. Е. Стилистические особенности прямой и несобственно-прямой речи // Практическая стилистика русского языка / Д. Е. Розенталь. – М.: Высшая школа, 1965. – С. 339-344.
7. Тютюнник Г. М. Вир: Роман / Г. М. Тютюнник. – К.: Радянська школа, 1990. – 512 с.
8. Тютюнник Г. М. Твори в двох томах / Г. М. Тютюнник. – К.: Дніпро, 1970. – Т. II. – 391 с.
9. Тютюнник Гр. М. Вибрані твори: Оповідання. Повісті / Гр. М. Тютюнник; передм. Б. Олійника. – К.: Дніпро, 1981. – 607 с.
10. Тютюнник Гр. М. Твори. Книга 2: Повісті / Гр. М. Тютюнник. – К.: Молодь, 1985. – 328 с.
11. Федоров А. В. Язык и стиль художественного произведения / А. В. Федоров. – М.-Л.: Гослитиздат., 1963. – 132 с.
12. Шумилов Н. Ф. Стилистические функции авторских слов в конструкциях с прямой речью / Н. Ф. Шумилов // Русский язык в школе. – 1959. – № 2. – С. 36-38.

Анотація. У статті зроблено спробу описати лексико-стилістичні особливості авторських слів як засобу зображення суб'єктів комунікації. У прозових творах Григорія та Григора Тютюнника поряд з номінацією мовної дії такі структури вводять інформацію про вік, соціальний статус, рід занять, родинні відношення персонажів, містять їхню портретну характеристику, опис одягу та манер, виражаючи тим самим ставлення автора до зображуваного героя.

Ключові слова: лексико-стилістичні особливості, суб'єкт комунікації, соціальний статус.

Summary. The article makes the attempt to describe lexical-stylistic peculiarities of author's words as means of communication subjects' representation. In Hryhoriy and Hryhir Tyutyunnyks' works such elements can indicate the act of speaking and introduce the information about heroes' age, social status, occupation, family relationships, describe their portrait characteristics, clothes, manners etc. Author's words can also show the writers' attitude to the heroes.

Key words: lexical-stylistic peculiarities, subject of communication, language action.

УДК 81'243:378

Дацків О.П.

ДРАМАТИЗАЦІЯ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ПЕДАГОГІЧНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Урахування раціональних та емоційних складових особистості студентів у процесі навчання у вищих навчальних закладах (ВНЗ) стає пріоритетним завданням викладачів-практиків та науковців, зважаючи на необхідність гуманізації та гуманітаризації освіти України. Актуальною проблемою педагогіки та методики викладання іноземних мов (ІМ) є пошук шляхів підвищення якості освіти та ефективних засобів організації процесу навчання. Одним із таких засобів навчання ІМ ми вважаємо драматизацію – сукупність прийомів взаємодії викладача і студентів, що реалізуються у драматичних та рольових драматичних іграх, імпровізаціях, симуляціях та театральних проектах при формуванні іншомовної комунікативної компетенції.

Доцільність застосування драматизації у навчанні ІМ визнають провідні методисти Н.В. Єлукіна, Ю.І. Пассов, В.Л. Скалкін, Р.В. Фастовец, С. Холден, Ш. Уеселз, М. Шеєв, Е. Целікас та ін. У руслі особистісно-діяльнісного підходу з'являються нові дослідження, які розглядають драматизацію як засіб розвитку комунікативності [2], комунікативної культури [5], комунікативних здібностей [6], організації процесу навчання у ВНЗ [4].

Однак, у проаналізованих нами працях вищезгаданих авторів, що становлять підґрунтя для нашого дослідження, застосування драматизації для навчання ІМ у ВНЗ або не розглядається взагалі, або, як ми вважаємо, висвітлене не повністю. *Метою статті* є обґрунтування доцільності застосування драматизації як засобу навчання студентів ВНЗ – майбутніх учителів англійської мови (АМ). Для досягнення цієї мети нам необхідно вирішити такі завдання: 1) розглянути застосування драматизації як засобу досягнення цілей навчання ІМ у мовному ВНЗ; 2) підтвердити доцільність застосування драматизації для формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів АМ.

Доцільність застосування драматизації у навчанні ІМ майбутніх учителів АМ зумовлюється безпосередньою спрямованістю цього засобу навчання на реалізацію цілей навчання ІМ у мовному ВНЗ. Як відомо, навчання ІМ у ВНЗ підпорядковане практичним, освітнім, виховним і розвиваючим цілям навчання. Розглянемо можливості драматизації для досягнення вищевказаних цілей.

Як свідчить досвід викладання, реалізація практичної мети навчання ІМ у ВНЗ прямо залежна від ефективного застосування драматизації. Перш за все, як вже зазначалося вище, драматизація як навчальна діяльність ставить студента в уявну ситуацію [9, 17], що мотивує його висловлювання. Крім того, драматичні та рольові ігри, імпровізації, симуляції та драматичні проекти, під час яких студенти вправляються в усіх видах мовленнєвої діяльності, сприяють вдосконаленню навичок та формуванню вмінь у говорінні, аудіюванні, читанні, письмі та перекладі. За визнанням самих студентів, після застосування драматизації на заняттях із практики усного і писемного мовлення їм стає легше долати комунікативний бар'єр, підбирати мовленнєві кліше та оперувати ними, переносити засвоєний матеріал у різні комунікативні ситуації. Дослідження вказують на те, що драматизація покращує вимову та інтонацію [8], формує навчальні уміння [7].

Виховна мета, як відомо, реалізується через систему особистого ставлення до нової культури у процесі оволодіння цією культурою [3, 41]. Драматизація як особливий вид естетичного виховання розвиває здатність сприймати життя і себе у ньому у дії і через дію. Вона також є і школою естетичного виховання, яка органічно поєднує пластику, музику, виразне слово і драматичне мистецтво. Доброзичлива атмосфера заняття, на якому застосовуються прийоми драматизації, сприяє позитивному ставленню студентів до навчання, підсиленню їхньої мотивації та зміцненню упевненості у собі, створенню позитивного психологічного клімату у групі, розвитку емпатійності. Студенти усвідомлюють важливість спілкування у полікультурному суспільстві, вчать розуміти носіїв іншої культури і порівнювати ці культури із власною. Виховання студентів у процесі застосування драматизації забезпечується підбором текстів, які відображають загальнолюдські моральні цінності, ставлять перед студентами завдання, для вирішення яких їм потрібно висловлювати власні думки, погляди, критично оцінювати події, стосунки, факти.

Драматизація на занятті сприяє реалізації розвиваючої мети навчання, оскільки, створюючи умови, максимально наближені до умов спілкування, викликає фізичну та розумову активність студентів, стимулює їхню увагу та здатність до імпровізації, наголошує такі аспекти справжнього спілкування як певний емоційно-психологічний фон і паралінгвістичний супровід у вигляді жестів, міміки, пози та рухів. Драматизація як вид художньої творчості сприяє створенню нової, творчої людини із активним переживанням і яскравим сприйняттям свого "Я" у житті та у навчальній діяльності. Дослідники одноголосно відзначають позитивний психологічний ефект драматизації. Застосування драматизації сприяє розумінню студентами того, що різні люди спілкуються по-різному. Вона покращує їхню комунікативну поведінку, дискурсивні стратегії [10]. Зокрема, дослідники відзначають, що застосування драматизації сприяє формуванню відносин взаємної довіри і співпраці викладача і студентів, які разом працюють для досягнення спільної мети [12, 15]; драматизація повертає мові, що стає об'єктом вивчення, утрачений емоційний зміст [8, 7]; цей засіб надає студентам можливість самовираження через слово і жест, використовуючи уяву і пам'ять [9, 28]; прийоми драматизації розвивають усі людські здібності [11, 55].

Важливе значення має застосування драматизації для формування професійних умінь учителя ІМ. Діяльність учителя ІМ передбачає процес створення штучних ситуацій спілкування на уроках при відсутності автентичного мовного середовища і вимагає, крім хорошого знання мови, таких якостей як комунікабельність, емпатійність, артистизм. Проаналізовані нами дослідження [5; 6] підтверджують наше переконання у тому, що драматизація має високий

потенціал, щоб стати інструментом у процесі підготовки майбутніх учителів ІМ до творчої діяльності на основі активізації психофізичних ресурсів особистості.

Слід зазначити, що драматизація як діяльність і як процес має двосторонній характер. Застосування драматизації у навчанні ІМ дає змогу студентам отримувати нові знання, розвивати навички оперування ними та формувати вміння у необтяжливій, ігровій формі і, разом з тим, усебічно розвиватись самим, а викладачеві здійснювати роль фасилітатора в оволодінні студентами мовою та встановити зворотній зв'язок, що дає змогу постійно коригувати навчальний процес з метою його вдосконалення та забезпечити рефлексивну основу викладання. З метою підвищення результативності навчального процесу та прискорення подолання труднощів початкового адаптаційного періоду виникає необхідність впроваджувати такі засоби на заняттях з ІМ вже на першому курсі ВНЗ, оскільки їх характеризує створення сприятливого емоційного мікроклімату, налагодження взаємин співробітництва і побудова навчального процесу з урахуванням інтересів студентів, а це, у свою чергу, призводить до зняття у них почуття невпевненості в собі, страху перед очікуваними негативними оціночними судженнями викладача.

Досягнення основної мети навчання ІМ у ВНЗ – формування іншомовної комунікативної компетенції, неможливе без комплексного формування усіх її складових, зокрема соціокультурної компетенції яка “передбачає знайомство того, хто навчається, із національно-культурною специфікою мовленнєвої поведінки і здатністю користуватися тими елементами соціокультурного контексту, які є релевантними для породження і сприйняття мовлення з точки зору носіїв мови: звичаї, правила, норми, соціальні умовності, ритуали, соціальні стереотипи, країнознавчі знання та ін.” [1, 333]. Важливість соціокультурної компетенції є безсумнівною, адже без неї іншомовне спілкування буде неефективним або взагалі не відбудеться. Іншими словами, у процесі навчання ІМ важливо залучати студентів до нової національної культури, побуту, традицій, соціальних відносин, а відтак формувати соціокультурну компетенцію, що забезпечить їм можливість брати участь у міжкультурній комунікації. Розглядаючи соціокультурний аспект застосування драматизації у навчанні ІМ, ми спираємося на дослідження І.О. Зимньої, Є.М. Верещагіна, В.Г. Костомарова, Г.Д. Томахіна, Н.Ф. Бориско, Н.Б. Ішханян, Л.П. Смелякової, Т.В. Опанасенко, В.М. Топалової та ін. в галузі міжкультурної комунікації як діалогу культур, кожна з яких являє собою складне утворення “культура-мова-особистість”. Застосування драматизації у навчанні ІМ у ВНЗ має на меті оволодіння студентами певним обсягом культурної інформації та ознайомлення студентів із культурою народу, мову якого вони вивчають, через систему текстів, прийомів і завдань. Так, О.В. М'ясникова, визначаючи умови організації процесу навчання у ВНЗ засобами драматизації наголошує на забезпеченні, зокрема, таких як звернення до себе через тексти своєї та іншомовної культури для виявлення власних смислів; наявність і прийняття множинності інтерпретацій при осмисленні тексту; активізація емоційних проявів під час опрацювання студентами текстів культури, що дозволяє їм саморозкриватися і розвивати здібності виражати свої смисли різними способами [4, 19].

Отже, у навчанні майбутніх учителів ІМ значне місце належить драматизації, яка активізує резервні можливості організму, стимулює здатність до творчості. У драматичних та рольових іграх, імпровізаціях, симуляціях, та театральних проектах успішно формується іншомовна комунікативна компетенція та її важлива складова – соціокультурна компетенція. Однак, для ефективного застосування форм драматизації у навчальному процесі з ІМ у ВНЗ необхідним є вивчення індивідуально-психологічних особливостей студентів, що становить один із перспективних напрямків для подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Азимов Э.Г. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. – СПб.: Златоуст, 1999. – 472 с.
2. Иванова Н.В. Методика драматизации сказки как средство развития коммуникативности младших школьников при обучении иностранному языку: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 “Теория и методика обучения и воспитания (иностранные языки)” / Н.В. Иванова. – М., 2007. – 23 с.
3. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підруч. / [кол. авторів під кер. С.Ю.Ніколаєвої]. – К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
4. Мясникова О.В. Организация процесса обучения в вузе средствами драматизации: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 “Теория и методика профессионального образования” / О.В. М'ясникова. – Новокузнецк, 2009. – 22 с.
5. Побежимова З.А. Драматизация как средство формирования коммуникативной культуры будущего педагога: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 “Теория и методика обучения и воспитания (иностранные языки)” / З.А. Побежимова. – Екатеринбург, 2007. – 23 с.

6. Самарич В.В. Драматизация как средство развития коммуникативных способностей будущих педагогов: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Самарич Виктория Викторовна. – Ставрополь, 2000. – 174 с.
7. Dougill J, Doherty L. Drama activities for language learning / J. Dougill, L. Doherty. – London : Macmillan Publishers, 1987. – 67 p.
8. Maley A. Drama techniques in language learning / Alan Maley, Alan Duff. – М.: “Prosveshcheniye”, 1981. – 96 p.
9. Holden S. Drama in language teaching / Susan Holden. – Harlow, Essex: Longman Group Ltd., 1981. – 84 p.
10. Scarcella R.C., Oxford R.L. The Tapestry of Language Learning / R.L. Oxford, R.C. Scarcella. – Heinle and Heinle Publishers, 1992. – 214 p.
11. Schewe M. Teaching intelligently by feeding multiple learner intelligences – through drama / Manfred Schewe, Natalia Dzhyrna // Іноземні мови. – 2003. – № 4. – С. 53-55.
12. Wessels Ch. Drama / Charlyn Wessels. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 137 p.

Анотація. У статті розглядається доцільність застосування драматизації у навчанні іноземних мов у мовних вищих навчальних закладах. Автор обґрунтовує нагальність застосування драматизації для досягнення практичних, виховних, освітніх та розвиваючих цілей навчання іноземної мови та підтверджує важливість застосування драматизації для формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів англійської мови.

Ключові слова: драматизація, практичні, освітні, виховні, розвиваючі цілі навчання, діалог культур, соціокультурна компетенція.

Summary. The article deals with the use of dramatization in teaching foreign languages at a university level. The author shows the benefits of dramatization in educational objectives' achievement and supports the use of dramatization as an effective tool in the development of future English teachers' sociocultural competence.

Key words: dramatization, practical, educational, developmental objectives, dialogue of cultures, sociocultural competence.

УДК 81'373.611

Дворницька Н.І.

АНАЛІЗ ДЕЯКИХ ОДИНИЦЬ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ САКРАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В ЕТИМОЛОГО– ДЕРИВАЦІЙНОМУ АСПЕКТІ

Проблеми історичної деривації, особливості словотворчих процесів в давніх мовах є надзвичайно актуальними в сфері історичного мовознавства, оскільки вирішення їх пов'язане з глобальними питаннями формування та становлення мови як системи, еволюції свідомості та мислення.

Великий інтерес викликає проблема співвідношення твірних основ, диференціації коренів та дериваційних формантів, продуктивності певних словотворчих моделей в дериваційних процесах давніх мов як віддзеркалення світосприйняття та розвитку мислення давньої людини.

Ряд науковців, об'єктом дослідження яких є різноаспектні проблеми історії мови (І.Тайлор, М.М. Маковський, О. М.Фрейденберг), висувують гіпотезу про те, що в основі свідомості, світосприйняття первісної людини лежить асоціативний образ, символ, який, в свою чергу, є нічим іншим як застиглою дією, процесом, викликаними внутрішнім волевиявленням [21; 32; 36]. Простіше кажучи, первісна людина спочатку усвідомлює свої бажання, виражає їх через волевиявлення, дії, надає цим діям назви, символізує їх; дещо пізніше вона поширює свої дії і, відповідно, назви на навколишній світ, диференціюючи і називаючи при цьому предмети, їх ознаки, властивості.

Подібна сентенція в мовознавстві класичної давнини була представлена в “Граматичі” Паніні, пізніше розвинута В. Гумбольдтом, який, як відомо, розглядав еволюцію мови та людства як єдиний духовно-творчий процес: “Перш ніж давня людина починає розрізняти та ототожнювати предмети, вона намагається виразити бажання і дати назву різноманітним діям. Саме цим давнє мислення схоже з мисленням дитини” [12, 27]. Вивчаючи проблеми психології та фізіології

мовних систем, зазначений постулат поглибив В. Вундт [9], концептуально оформив О.О. Потебня, підкреслюючи високу активність певних іменних та дієслівних твірних основ, зазначаючи при цьому, що “віддієслівні моделі давніх мов вочевидь більш продуктивні, а дієслово – первинне по відношенню до інших одиниць мови, оскільки виражає дію, рух, розвиток, що сприймається первісною людиною на функціонально-чуттєвому рівні” [28, 87].

Проблеми індоєвропейської деривації в певних аспектах розглядалися в роботах Е. Бенвеніста, Ф. Шпехта, П. Шантрена, А. Жюре, що виділили та проаналізували найбільш продуктивні словотворчі моделі. Слід зазначити, що в праслов'янському словотворенні подібні питання розглядалися менш інтенсивно. А. Мейє, Ф. Міклошич, К. Бругман, П. Перссон, В.В. Мартинов, Ю. В. Откупщиков та інші дослідники, спрямувавши свої наукові пошуки в зазначене русло, аналізували далеко не всі функціональні словотворчі моделі праслов'янської мовної системи. Між тим, деякі з них, особливо ті, де в процесі морфемного спрощення, з точки зору сучасного мовного сприйняття, цілком втрачені не тільки первісні морфемні межі лексеми, але й первісна семантика, мотивація того чи іншого деривата, можуть слугувати прекрасними ілюстраціями до цілої низки наукових концепцій.

Аналіз певних словотворчих процесів у діяхронному аспекті неможливий без етимологічного аналізу, основним завданням якого в сучасному мовознавстві є те, що найбільш близьке до етимології самого слова “етимологія”, яка означає науку про “істинне” (т. “первинне, первісне”) значення слова. Етимологічний аналіз з даної точки спрямований не до встановлення значення слова в будь-який період розвитку мови, а до встановлення “того значення (die Bedeutung), яке слово мало в момент свого виникнення” [12, 27]. В сучасних етимологічних дослідженнях все частіше застосовується метод порівняльного аналізу, що ґрунтується на так званій теорії множинної етимології, запропонованої А. Ерну та в експліцитному вигляді репрезентованої В.М. Топоровим, який, посилаючись на дані давніх, мертвих (хетської, авестійської, коптської, тохарської, лідійської тощо) та нових, функціонуючих, мов, розглядає окремі етимологічні рішення як певні ступені наближення до матриці етимологічної відносності.

Поряд з найрізноманітнішими лексико-семантичними групами давніх мов, особливий інтерес викликає так звана сакральна лексика, в якій, як влучно зазначив В.Вундт “поєднується конкретне і абстрактне, небесне, недосяжне і земне, через яку дух первісної людини намагається вивільнитися з тенет темного розуму і осягнути неосяжне” [9, 87]. Інакше кажучи, саме аналіз сакральної лексики в етимолого-дериваційному аспекті дозволяє певним чином наблизитися до найпотаємніших глибин світосприйняття первісної людини, тим самим – висвітлити бодай в деяких рисах певні закономірності дериваційних процесів мови в період її формування.

Метою даної статті була спроба проаналізувати в дериваційному аспекті з акцентом на проблему продуктивності твірних основ на основі множинного, з пріоритетом семантичного критерію, етимологічного аналізу деякі слов'янські сакральні лексеми.

Загальноприйнятим у сучасному мовознавстві є те, що слов'яни, індоєвропейці, мовою та культурою близькі до інших індоєвропейських народів. Індоєвропейці, представляючи в давнину єдиний етнос, мали єдину релігію – ведизм.

Як стверджують наукові дослідження, релігію давніх індоєвропейців найбільш чітко демонструють Рігведи, книга священних гімнів давніх арієв, що підкорили Індію в II тисячолітті до н.е. Частково вірування арієв зберегла авестійська література, священні книги давньоіранської релігії – зороастризму.

Давні індоєвропейці мали єдину історію, тому міфи їх в основі своїй єдині. Дослідження в цій області переконливо свідчать, що зокрема слов'янська фольклорна спадщина демонструє органічний зв'язок з єдиною релігією індоєвропейців. Пісні, легенди, казки тощо зберегли найдавніші міфи – про створення світу, про народження та боротьбу богів, про Всесвітній Потоп – які, відповідно, містять в собі специфічну, так звану сакральну лексику.

Аналіз відповідної літератури, знайомство з дослідницькими працями дає можливість виділити основні міфологічні персоналії, назви ритуальних дійств, власне певний шар сакральної лексики, і зробити спробу словотворчого аналізу з етимологічним екскурсом, акцентуючи увагу на семантичному критерії і продуктивності певних дериваційних моделей.

Серед виділених сакральних лексем проаналізовані в першу чергу були ті одиниці означеної ЛСГ, етимологічний аналіз яких, представлений в словниках, з точки зору семантичного критерію видавався не зовсім переконливим, або такі, що взагалі ще не розглядалися в етимологічних дослідженнях та словниках.

Серед виділених сакральних власних одиниць

Алконост, Буря Яга Усоньша Віівна, Веди, Велес, Вій, Волх, Гамаюн, Гориня, Дажь-Бог, Дасунь, Діва-Додола, Доля, Дубиня, Желя, Жива, Земун, Златогорка, Індра, Ірій, Карна, Коцій Безсмертний, Кий, Кисек, Кривда, Лада, Магур, Макошь, Марена, Могол, Матір Сва, Навь, Недоля, Орел, Орей, Патар Дий, Пекло, Пераскея, Перун, Правь, Ра, Рарог, Рось, Сварог,

Свентовіт, Святогор, Семаргл, Сірін, Стратим, Стрибог, Суриця, Сун'я, Триглав, Усиня, Фініст, Хвангур, Хмель, Хорів, Хорс, Черномор, Щек, Юша, Явь, Ярило, Ясунь та ін.

ВЕДИ – священна книга давніх слов'ян. Відповідно назва книг релігії Індії: Рігведа, Самаведа, Яджурведа, Атхарваведа; та Ірану – Авеста.

Аналіз з відповідним акцентом на семантичному критерії дозволяє зробити висновок, що даний субстантивований в сучасній мовній системі іменник є безафіксімним віддієслівним утворенням – твірна основа д.-інд. дієслова *ved-a* – “знаю, знати”, що, відповідно успадковане багатьма європейськими мовами. Пор. рос. ведать, укр. відати, ст.-сл., д.-рус. вѣдѣти, польськ. *wiedzieć*, словц. *vedet'*, в.-луж. *vedeti* тощо.

ВЕЛЕС – бог багатства та домашньої худоби, провідник у потойбічний світ, син небесної корови Земун. Подібно до Шиви, Велес – руйнівник Всесвіту. В іншій іпостасі – бог мудрості.

Джерела дають різні етимологічні версії. Найбільш достовірною вважається запропонована М.Фасмером версія походження даної лексеми від твірної основи ст.-сл. прикметника *веліи* “великий”. Цю ж гіпотезу висувають Б. М. Ляпунов, А. Брюкнер, підкреслюючи відповідно очевидну семантичну близькість аналізованої лексеми з д.-рус. іменником *велеть* “велетень” та лит. лексемою *veles* “душі померлих”. В.М. Топоров йде далі, пропонуючи твірною основою деривата, що називає могутнього бога, бога багатства та достатку, вважати основу д.-інд. дієслова *vars-ati* (з переогласовкою *vals-ati*; при нульовій афіксації) “йде дощ; дощ, який все запліднює”, що, в аспекті семантичного критерію, видається цілком вірогідним.

ВСНО – лексема, віднесена до сакральних, ритуальних понять. Означає обов'язкові дари в процесі прийняття шлюбу у язичників.

М. Фасмер відносив цю лексему до розряду “*ein schwieriges Wort*” у зв'язку з різними майже рівноцінними етимологічними тлумаченнями.

Семантичний критерій етимологічного аналізу демонструє більшу вірогідність походження даної лексеми від твірної основи і.-е. дієслова з коренем **ved(h)*- “вести, брати за жінку”; дериваційний формант – продуктивний словотворчий афікс **po-* (-но). Пор. д.-грецьке (в транскрипції) **u(v)ed-non* “шлюбні дари, подарунки”.

ГОРИНЯ – гірський велет, що може обертатися на Змія Горинича, що оберігає темне царство.

Етимологічні джерела представляють дану сакральну лексему як праслов'янське утворення (формант *-ын-я*) від з. і.-е. твірної іменникової основи **gir-a* (*gor-a*). Пор. рос., укр. гора, ст.-сл. гора, болг. гора “ліс”, словен. *goga*, ч. *hora*, польськ. *gora*, в.-луж. *hora*, д.-інд. *giris*.

Враховуючи гіпотези, що акцентують увагу на семантичному критерії етимологічного аналізу, зауважимо, що чи не більш вірогідною виглядає інша модель творення лексеми. Саме семантичний аспект аналізу підказує логічність походження назви Змія, що вивергає вогонь, полум'я, жар, від твірної основи праслов'янського дієслова **gor-e-ti* “горіти, палати, пекти”. Пор. д.-інд. *ghrnoti* “світити, палати”, рос. гореть, укр. горіти., словен. *goreti*, ч. *horetí*, в.-луж. *horcy* “гарячий”, лит. *gareti* “палати від гніву, палити, пекти”. Зауважимо, що за подібною словотворчою моделлю створені такі праслов'янські віддієслівні лексеми як *ходиня*, *скриня*, *берегиня*, *дубиня* (дериват від дієслівної основи **dub-a-ti*) тощо.

ДАЖЬ-БОГ – один з найдавніших слов'янських богів, бог Всесвіту, бог Сонця, син Перуна та русалки Росі, прародитель руського народу згідно Велесової книги. Переміг Велеса та визволив корів та води.

Переміг Коція та викликав Всесвітній Потоп. За дружин мав Златогорку, Марену, Живу.

Аналіз різних етимологічних версій дозволяє зробити висновок, що дана лексема утворена шляхом поєднання праслов'янської наказової дієслівної форми *дажь* “дай” та загальнослов'янської лексеми *бог*, які, в свою чергу, є дієслівними словоформами та дериватами. Зокрема, словоформа *дажь* є формою наказового способу дієслова *дати* (**dadati*); лексема *бог* (пор. укр., рос. бог, ст.-сл. богъ, болг. бог, сербохорв. бог, словен. *bog*, польськ. *bog*) – безафіксімний дериват від д.-інд. *bhagas* “той, що наділяє, повелитель”, що, в свою чергу, є віддієслівним утворенням (твірна основа д.-інд. дієслова *bhājati* “наділяти, ділити, розподіляти”).

ДІВА-ДОДОЛА (Перунниця) – дружина Перуна, дочка Семаргла. Богиня грому та блискавки, відповідає за дощ та плодючість Землі.

Лексема є поєднанням двох незалежних утворень.

Зокрема, праслов'янський іменник *діва* є віддієслівним похідним. Етимолого-дериваційний аналіз демонструє прямий зв'язок з д.-і. дієсловом **dhiv-iti* “дивитися, наглядати, споглядати”, що цілком відповідає семантичному критерію, адже саме наглядати, слідкувати за господарством, дітьми було прямим обов'язком головної жінки в сім'ях язичників.

Лексема *додола* демонструє надзвичайно цікаву етимологію. В багатьох слов'янських мовах вона означала “довгу жіночу сорочку, без наставки, пришивки”, що одягали головні господині. Цікаво зазначити, що праслов'янська лексема **dol-a* (при сполученні з префіксом **do-*) – віддієслівне безафіксімне утворення (твірне дієслово **dol-iti* – “пригинати, схилити, примушувати, розподіляти як господиня”).

Таким чином, етимологічний аналіз, з урахуванням і словотворчого і семантичного критеріїв, демонструє давню лексему дієслівного походження, що є назвою найвищої господині і повелительки.

ЖИВА – богиня життя, весни, третя дружина Дажь-Бога.

Різномасштабний аналіз даної сакральної одиниці, не зафіксованої в жодному етимологічному дослідженні чи словнику, з урахуванням семантичного критерію, демонструє вірогідність праслов'янського віддієслівного походження лексеми (твірна проформа *gi-ti (де g||z – як наслідок палатальних змін); дериваційний формант – *-a*); пор. рос., укр. жить, жити, ст.-сл. жити, ч. ziti, польськ. zyc, д.-інд. jivati, лит. gyti “відроджуватися, повертатися до життя”.

ІРІЙ (Вирій) – слов'янський рай. Правитель Ірію – Сварог. Саме там, як стверджують міфи, течуть молочні ріки (пор. д.-рус. ірії, укр. вирій “казкова країна, куди птахи відлітають зимувати”).

М. Фасмер стверджує, що лексема є запозиченою: ір. airya- “арійська країна”. О.О. Потебня, ґрунтуючись на семантичному критерії, вважає означену сакральну лексему віддієслівним праслов'янським дериватом (формант –*ий*). Учений називає твірною основою д.-інд. дієслова, що цілком логічно стало одиницею праслов'янської мовної системи, – ir-noti “підніматися, відроджуватися”.

Дана версія, що відповідає вимогам всіх критеріїв множинного етимологічного аналізу, видається найбільш вірогідною.

КАРНА – богиня обряду поховання, сувора і караюча, на відміну від її милосердної сестри Желі.

Аналіз даної сакральної одиниці, не зафіксованої в жодному етимологічному дослідженні чи словнику, представляє цілком вірогідною версією утворення даної лексеми від твірної основи праслов'янського дієслова *ko(a)r-i-ti “докоряти, карати, мучити”; дериваційний формант –*-a*.

КОЦІЙ БЕЗСМЕРТНИЙ (Трипетович) – син Матері Землі, владика темного царства.

Беручи до уваги загальноприйнятту версію про суфіксальне походження даної лексеми безпосередньо від твірної основи іменника *кость* (кість), не відкидаємо можливість іншого дериваційного способу. Етимологічні джерела демонструють велику продуктивність, особливо в релігійній термінології, твірної основи праслов'янського дієслова *kost-i-ti “бити, роздирати до кісток, мучити, добираючись до суті (тб. до кісток)”. Зважаючи на семантичний критерій аналізу, цілком логічним є припустити віддієслівне походження (твірна основа зазначеного дієслова *kost-i-ti; продуктивний при дієслівних твірних основах формант –*ий*) зазначеної лексеми.

КІЙ – син Орея, онук Дажь-Бога, прародитель руських людей, засновник Києва.

Множинний аналіз даної сакральної одиниці представляє найбільш вірогідною версією її загальнослов'янського походження. Праслов'янська лексема *kuj “молот, палиця” – віддієслівне утворення; твірна основа загальнослов'янського дієслова *ku(y)-ti з первинним значенням “бити, ударити об землю посохом”; формант * – уj, що трансформувалася в продуктивний придієслівний дериваційний афікс –*и(й)ь*.

МАКОШЬ – мати щасливого жереба. Вона визначає долю людей та богів.

В етимологічних джерелах зафіксовано різні можливі мотивації даної лексеми. Зважаючи на семантичний, словотворчий та фонетичний критерії аналізу, зауважимо, що цілком вірогідною видається версія М. Махека, представлена в словнику М. Фасмера, яка демонструє д.-інд. походження лексеми – makhas “багатий, благородний; демон, наділений надзвичайними правами”. Поряд з даною версією в різних етимологічних дослідженнях висунуто припущення про походження сакральної назви богині талану, щастя, плодючості від д.-інд. дієслова mak-e-ti (поливати водою, дощем, що запліднює); дериваційний формант – *-osh*; пор. свят-*osh-a*).

МАРЕНА (Мармара) – богиня смерті, зими, друга дружина Дажь-Бога.

Зважаючи на семантичний критерій аналізу, зауважимо, що найбільш вірогідною твірною цією лексеми видається основа загальнослов'янського іменника *мар-а* “привид, мара, марення; домовик”; дериваційний формант –*-en*. Пор. укр. мара “привид”, рос.-цслв. мара “втрата свідомості”, польськ. mara “сновиди, привид”.

У свою чергу, лексема *мар-а* – віддієслівне безафіксне утворення (твірна основа праслов'янського дієслова *mar-i-ti “згубити, втрачати, розбивати надії”).

ОРЕЙ (ОРІЙ) – міфологічний прародитель руських людей, син Дажь-Бога та Живи. Батько Кня, Щека та Хоріва.

В літературі існують версії запозичення даної лексеми (ір. *арій*).

Проте аналіз лексеми *Орей* (*Орій*) демонструє загальнослов'янську фонетичну переогласовку дифтонгічних сполучень ar-||or- на абсолютному початку слова. Спираючись на цей факт і зауважуючи семантичний критерій, можна припустити з великою вірогідністю ідентичність (з фонетичною трансформацією) коренів наступних дериватів – ір. “ар-ій” – сл. “ор-атай”.

Це свідчить про походження даних лексем від єдиної гіпотетичної праформи. Відповідно видається вірогідним не запозичення, а безпосереднє загальнослов'янське суфіксальне утворення

даної лексеми. Пор. д.- рус., ст.- сл. ор-ати, сербохорв. ор-ати, словен. or-ati, словц. or-at', польськ. or-ac' "орати землю".

Отже, цілком правомірною видається версія походження лексеми *o(a)pij* безпосередньо від твірної основи праслов'янського дієслова *or-i-ti (словотворчий формант *ij (ej) – -ий, продуктивний в аналізованій дериваційній системі).

ПЕКЛО – слов'янський Аїд, темне царство, де печуться у вогняній геєнні душі грішників.

За даними багатьох етимологічних джерел, зазначена лексема – загальнослов'янська. Пор. укр. пекло, рос.- цслв. пькль "смола", болг. пекло, ч., словц. reklo тощо.

Етимолого-дериваційний аналіз демонструє велику вірогідність праслов'янського віддієслівного походження зазначених слов'янських лексем – твірна основа праслов'янського дієслова *pek-ti (пор. д.- інд. rakati "варити, пекти, підсмажувати"); дериваційний формант *-l-(o) – л (o).

ПЕРУН – Громовержець, бог грому, блискавки, війни. Син Сварога. Чоловік Діви-Додоли, батько Дажь-Бога.

В християнському пантеоні на його місці – Ілля Пророк.

Популярність лексеми викликала велику кількість етимолого-дериваційних версій. Цілком вірогідним видається загальнослов'янське віддієслівне походження іменника; формант *-unъ – (-ун). При цьому твірною основою могли виступати основи двох праслов'янських дієслів: *per-ti (в одному із значень "боротися, сперечатися, сварити, бити"); *pr-a-ti "змивати, прати, сікти, відчищати". Семантичний критерій демонструє право на існування обох версій, тим паче, що зазначені дієслова в праслов'янській мовній системі вочевидь споріднені.

РАРОГ – сокіл, вогняний птах, вісник, інкарнація Сварожича-Семаргла.

За даними словників, лексема загальнослов'янська. Пор. польськ. rarog, ч. rarah, в.-л. rarah.

Гіпотетична приналежність сакральних лексем *Сварог*, *Рарог* до одної дериваційної моделі робить вірогідним виділення з морфемного складу значущої частини форманту *-og – (ог) і, відповідно, коренів Свар-, Ра-р-.

Етимологічний аналіз з урахуванням семантичного критерію представляє цілком вірогідною версію походження кореня аналізованої лексеми *Ра-р-ог* (імені птаха-вісника) від основи праслов'янського дієслова *re (a)-ti "кричати, сповіщати" (пор. із санскр. *rauti "кричати").

СВАРОГ – чоловіча половина, іпостась Рода, що об'єднував у собі і чоловіче і жіноче, будучи батьком і матір'ю всіх богів.

Він завершує створення Всесвіту, дістає за допомогою качки Землю з первісного Океану. Сварог – небесний коваль. Чоловік Лади і батько багатьох богів.

В літературі представлені різні етимолого-дериваційні версії. Зокрема, М. Фасмер доводить праслов'янське походження іменника, мотивуючи її лексемою *свар (а)* "той, що свариться, карає".

О.Г. Преображенський пов'язує походження лексеми з санскритською проформою *svar "світло, небо", svargas "небо"; відповідно, *Сварог* – "сяючий", бог світла, неба.

Видається цілком вірогідною версія, що ґрунтується на семантичному критерії, і представлена у О.Г. Преображенського як додаткова. За цією версією ім'я бога-коваля цілком логічно мотивується праслов'янським дієсловом *svar-i-ti "варити, зварювати (залізо)"; дериваційний гіпотетичний формант *-og – (-ог). Учений наводить приклад з руського літопису, де Сварога названо "сварщикъ" – "коваль".

СТРИБОГ-Сварожич, син Сварога. Бог сильного вітру, урагану.

Література демонструє безліч дериваційно-етимологічних версій. Переважна більшість з них стверджує праслов'янське віддієслівне утворення першої частини імені *стри-*.

Твірними називаються основи праслов'янських дієслів *stroijti "будувати, облаштовувати" (за такою версією – Стрибог – "облаштовувач добра"); *striti "рватися вперед, стрімко мчати"; *styrti "бути жорстоким, робитися жорстоким"; *sterti "сіяти, розкидати насіння, зерно, сприяти розсіянню насіння".

За останньою версією, праслов'янська сакральна лексема *Стрибог* – ім'я бога сильного вітру, що розсіює насіння. Зважаючи на семантичний критерій, остання етимолого-дериваційна гіпотеза видається найбільш вірогідною.

Спроба етимолого-дериваційного аналізу деяких одиниць слов'янської сакральної лексики з урахуванням семантичного критерію дозволяє відзначити певні тенденції та особливості формування даних лексем.

Майже всі проаналізовані власні назви сакральної тематики, що є органічним віддзеркаленням світосприйняття давньої людини, створені за певними, з досить чіткою структурою словотворчими моделями.

Репрезентовані приклади яскраво підтверджують висунуту давньоіндійським ученим Паніні, розвинуту Вільгельмом фон Гумбольдтом, поглиблену та концептуально оформлену в роботах В.

Вундта, А. Мейє, О.О. Потєбні, А. Брюкнера, Р. Траутмана, В. В. Мартинова, Ю.В. Откупщикова та інших дослідників концепцію про високу продуктивність віддієслівних дериваційних моделей в давніх мовних системах, що відповідним чином ілюструє особливості мислення давньої людини.

Очевидність того, що подібні лексеми створені за загальнослов'янськими моделями, переважно від праслов'янських праформ, спростовує існуючу в науковій літературі думку про те, що сакральна лексика слов'янських мов переважно запозичена.

Список використаних джерел

1. Апполлдор. Мифологическая библиотека. – Л.: Наука, 1972. – 319 с.
2. Асов А.И. Атлантида и Древняя Русь. – М.: ООО “АиФ – Принт”, 2001.- 320 с.
3. Бенвенист Э. Индоевропейское именное словообразование. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – 447 с.
4. Берзин Э. Древняя Европа в зеркале мифов и сказок. // Ж-л “Знание – сила, №11, 1986 г., с. 42-48.
5. Бонгард-Левин Г. М., Гранатовский Э. А. Древние арии: мифы и история. – М.: Мысль, 1983. – 206 с.
6. Ботвинник М.Н., Коган Б.М. Мифологический словарь. – М.: Просвещение, 1985. – 176 с.
7. Брандт Р. Дополнительные замечания к разбору этимологического словаря Миклошича// РФВ – 1891. – Т.15. – С. 213-247.
8. Велесова книга. Перевод и комментарии А.И. Асова. – М.: Менеджер, 1994. – 320 с.
9. Вундт В. Проблемы психологии народов. – М., 1912. – 373 с.
10. Горбаневский М.В. В мире имен и названий. – М.: Знание, 1983. – 192 с.
11. Горяев Н.В. Сравнительный этимологический словарь русского языка. – Тифл., 1896. – 357 с.
12. Гумбольдт В. О различии организмов человеческого языка. /Пер. Билярского – СПб., 1877. – 317 с.
13. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая степь. – М.: Мысль, 1989. – 764 с.
14. Евсюков В.В. Мифы о мироздании. – М.: Политиздат, 1987. – 112 с.
15. Жиров Н.Ф. Атлантида. – М.: Мысль, 1964. – 431с.
16. Иванченко М.Г. Дивосвіт прадавніх слов'ян. – Київ: Радянський письменник, 1991. – 171 с.
17. Косидовский З. Библейские сказания/ Пер. с польск. – Изд. 2 – М.: Политиздат, 1968. – 456 с.
18. Ларичев В.Е. Колесо времени. – Новосибир. отдел. изд-ва “Наука”, 1986.- 176 с.
19. Легенди та перекази /Упор. А.Л. Іоаніді. – Київ: Наукова думка, 1985. – 400 с.
20. Маковский М. М. Лингвистическая генетика. – М.: Высшая школа, 1989. – 200 с.
21. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.
22. Мартынов В.В. Из славянских этимологий //ЭИРЯ. – М., 1962. – Вып. 11. – С. 44-57.
23. Мейє А. Общеславянский язык. – М.: Изд-во АН СССР, 1951. – 227 с.
24. Мифологический словарь/ Гл. ред. В. М. Мелетинский – М.: Сов. энциклопедия, 1991. – 736 с.
25. Мифы народов мира. – Т.1-2. – М.: Сов. энциклопедия, 1982. – 720 с.
26. Откупщиков Ю. В. Из истории праславянского словообразования// ЭИРЯ. – М., 1966. – Вып. 5. – С. 79-103.
27. Петерсон М.Н. О составлении этимологического словаря русского языка // ВЯ.- 1952. – №5. – С. 70-108.
28. Потєбня А.А. О связи некоторых представлений в языке. – Воронеж, 1864. – 287 с.
29. Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. – Т. 1-2.- М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1959.- 297 с.
30. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 366 с.
31. Путешествия в древность: Научно-худож. очерки. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 272 с.
32. Тайлор Э. Б. Первобытная культура.- М.: Прогресс, 1989. – 237 с.
33. Топоров В.Н. О некоторых теоретических основаниях этимологического анализа. – М.: Наука, 1974. – 343 с.
34. Трубачев О.Н. Славянские этимологии. – М.: Политиздат, 1966. – 387 с. 35. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т. 1-4. – М.: Прогресс, 1986.- 2944 с.
36. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности. – М.: Наука, 1987. – 347 с.
37. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. – Киев: Радянська школа, 1970. – 600 с.

38. Эрну А. Этимология. Принципы реконструкции и методика исследования. – М., 1965.
39. Этимологический словарь славянских языков. – Т. 1-15. – М.: Издательство “Наука”, 1978.
40. Berneker E. Slavisches etimologisches Worterbuch. – Heidelberg, 1908. – 587 с.
41. Brukner A. Słownik etymologiczny. – Warszawa, 1957. – 343 с.
42. Miklosich F. Etimologisches Worterbuch der slavischen Sprachen.- Wien, 1886. – 547 с.

Анотація. У статті зроблено спробу провести етимолого-дериваційний аналіз деяких власних назв сакральної лексики праслов'янського походження, акцентуючи увагу на семантичному аспекті та проблемі продуктивності твірних основ.

Ключові слова: праслов'янська мова, сакральна лексика, дериваційні процеси, проблеми продуктивності.

Summary. The author of the article makes an attempt to carry out the etymological and derivational analysis of some proper names of sacral lexis of primitive Slavonic origin accentuating attention on the semantic aspect and the problems of productivity of forming stems.

Key words: primitive Slavonic language, sacral lexis, derivational processes; the problems of productivity.

УДК 81'373.612.2:[81'276.6:641.5]-161.2

Деркач Т.В.

МЕХАНІЗМИ МЕТАФОРИЗАЦІЇ КУЛІНАРНОЇ ЛЕКСИКИ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОМУ ТЕКСТІ

Інтерес до метафори як універсального засобу й способу людського мислення та процесів його вербалізації не послаблюється, а навпаки, стимулює розширення аспектів мовознавчих досліджень – семасіологічних, ономасіологічних, лінгвокогнітивних та стилістичних. Як відомо, уже від початку XIX ст. метафору почали вивчати у зв'язку з особливостями національної мови та фольклору (О. Потебня, Ф. Буслаєв, О. Веселовський та ін.). У сучасних наукових розвідках метафору розглядають: як засіб формування понять (А. Баранов, М. Джонсон, А. Зеленько, Дж. Лакофф, Ю. Караулов, Е. Мак-Кормак); як семантично двопланову одиницю (О. Аверічев, Н. Арутюнова, М. Басілая, О. Тараненко, О. Черкасова, В. Русанівський та ін.); як семантично гнучку конотовану одиницю (М. Блек, М. Бірдслі, В. Телія); як образотворчу й образну одиницю мови (М. Басілая, О. Блінова, В. Вовк, І. Мурзін, В. Телія, О. Тараненко та ін.); як показник ідіостилію мовної особистості (С. Єрмоленко, Л. Пустовіт, Н. Варич, Т. Єщенко, Л. Кравець, О. Тищенко та ін.); як об'єкт лінгвокультурних досліджень (Р. Кіс, Н. Сукаленко, О. Тараненко, В. Русанівський).

І все ж питання про роль метафори у формуванні тих чи інших терміносистем, писемних текстів певних галузей знань в українському мовознавстві лишається відкритим. З-поміж них і терміносистема літературознавства.

У зв'язку з цим є потреба у створенні ґрунтового словника літературознавчих термінів, у досягненні чіткості й недвозначності у вживанні тих чи інших наукових понять.

На нашу думку, вирішення цих питань перебуває у площині пізнання функціонально-стильових параметрів літературознавчого тексту. Об'єкт літературознавства як науки вже за своїм характером передбачає постійне залучення понять, а отже, і термінів, близьких, а часом і віддалених галузей наук. Правомірність таких запозичень не викликає сумнівів.

Мета та завдання статті. На основі аналізу функціонування кулінарних метафоричних мовних одиниць у сучасних літературознавчих текстах встановити їх структурні, семантичні, комунікативні властивості, а також типологічні ознаки; з'ясувати можливості їх нормалізації та стандартизації; продемонструвати механізми метафоризації кулінарної лексики у літературознавчому тексті.

Виявлений у лексико-семантичному просторі сучасного українського літературознавчого дискурсу корпус індустріально-промислової метафори засвідчує активне послуговування спеціальною термінологією галузей, які безпосередньо пов'язані із життєдіяльністю людини, її

щоденними практичними потребами і запитами тощо. Їх прагматичний зміст визначається, як правило, тим, що вони ефективно апелюють до практичного досвіду людини, тим самим відіграючи важливу роль у формуванні когнітивної моделі світу. Зокрема, до таких належать стрижневі поняття кулінарної галузі. Відповідний семантичний тип метафори показовий для сучасного мовомислення. Його продуктивність у політичному дискурсі проаналізувала Х. П. Дацишин. Дослідниця слушно стверджує, що “цю групу складають транспоновані вислови, сигніфікатами яких є назви страв, їхніх компонентів, способів приготування їжі та процесів, пов’язаних з її споживанням. Для цієї групи метафор властивий не лише високий рівень емоційності та оцінності, а й стале іронічне забарвлення, якого набувають тексти із такими висловами“ [4, 55].

Розгляд аналізованих сучасних творів літературознавчої тематики дає підстави стверджувати, що релятивними асоціатами, які зближують поняттєві сфери літературознавства та кулінарії, виступають:

- номінація *смак* та похідний вербатив *смакувати*;
- параметричні прикметники відчуттєвого значення (*солодкий, гіркий, соковитий, пікантний*);
- назви особи *гурман* тощо.

Один із продуктивних векторів метафоротворення на ґрунті понять кулінарно-харчової тематики стимулює загальноповживане, кодифіковане у СУМ значення номінації *смак* – “схильність, любов до чого-небудь, зацікавлення чимсь; уподобання“ [16, 392]. Цей смисловий ракурс показовий для досліджуваних літературознавчих текстів, у яких він смислово універсалізується як ознака певних інтелектуальних, літературних і т. ін. преференцій суб’єкта літературного процесу: “Світ, який створив і явив читачам Г. Квітка, критика, займаючи позицію методу соціалістичного реалізму, [...] спрямувала вектор естетичних пошуків митця в зовсім інший, далекий від творчих уявлень і духовно-культурних смаків бік – політичний“ [3, 24]. Комунікативно й експресивно навантаженими у контекстах такого типу виявляються відносні характеристики ядерного поняття – *естетичні, духовно-культурні*. Взаємонакладання їх позитивних конотацій забезпечує інтенсифікацію оцінної семантики вислову загалом.

Метафоротвірні механізми задіюються також при формуванні дискурсивної конотації спільнокореневого із номінацією дієслова *смакувати*: “Ті окремі образи можна *смакувати*, але з них ніколи не створить собі читач цілісної картини“ [8, 52]. Властива у побутовій та фаховій кулінарній мовній практиці сема, отримувати задоволення’ переноситься із сфери фізичних відчуттів людини у площину естетичного сприйняття. Утворена унаслідок такого перенесення метафора не тільки зберігає первинну позитивну конотацію, але й інтенсифікує її, надаючи науковому вислову відтінку розмовності.

У центрі лексико-семантичного поля *смак* перебувають параметричні прикметники відчуттєвого значення *солодкий, гіркий, соковитий, пікантний*. Акцентуючи домінуючі семи їх прямих значень, пропоненти екстраполюють їх у площину естетичної оцінки: “Повість “Звіролови” знов-таки виявляє саморідність у стилі барвистому, соковитому і в нікого не запозиченому, тонку спостережливість навколишнього життя і якусь майже недоторкану чистість у трактуванні любовної теми“ [8, 52]; “Вправна імітація народницького стилю з усіма його *солодкими* зворотами дає підстави припустити, що ця мова була для Вороного певною грою, правила якої він прекрасно знав“ [10, 109]; “І ще одна *гірка* строфа – з “Летючих катренів” тієї ж авторки: “Ми – атомні зложники прогресу / Вже в нас нема ні лісу, ні небес / Так і живем од стресу і до стресу / Абетку смерті маємо – АЕС“ [17, 35].

Формування метафоричного значення у наведених контекстах відбувається завдяки мовно-естетичній трансформації якісних смако-відчуттєвих ознак та закріплених за ними у мовній свідомості асоціацій: *соковитий* – “багатий на щось, яскравий, виразний“; *солодкий* – “який дає відчуття приємності“; *гіркий* – “який дає відчуття неприємності“ тощо. Властиві їм конотативні значення, накладаючись на літературознавчі поняття *стиль, зворот, строфа*, набувають статусу кваліфікативних експресивних характеристик поетичних явищ. Зауважимо також, що реалізовувана у такий спосіб апеляція до фізично-відчуттєвого досвіду реципієнтів тексту є ефективною з погляду лінгвопсихологічної доцільності. Найвність у складі наведених образних висловів антонімічних прикметників *гіркий – солодкий* не тільки забезпечує експресивність метафор, але й детермінує їх комунікативно-прагматичну опозиційність.

У сучасному літературознавчому дискурсі фіксуємо також переносне вживання прикметника *пікантний* – “який викликає гострий інтерес, зацікавленість своєю незвичайністю, сенсаційністю // не зовсім пристойний“ [14, 532], яке розвинулося на ґрунті прямого кулінарно-смакового значення “гострий на смак, пряний“ [Там само]. У нетипових контекстуальних умовах прикметник вживається як образна кваліфікаційна ознака до поняття *тема*: “З усіх авторів, що заторкували “*пікантну*” тему, Ломброзо здобув чи не найбільшу популярність“ [10, 245].

Нетиповість семантичної реалізації та іншодискурсивне походження лексеми підкреслюється в цьому випадку факультативними лапками.

Як відомо, метафоротвірний потенціал лексеми часто визначається їх семантичним об'ємом. З цього погляду прикметник *свіжий* (у СУМ кодифіковано вісім його прямих і переносних лексико-семантичних варіантів) є одним із найпотужніших стимуляторів образно-експресивної організації тексту, до складу якого він включений. Зокрема, це підтверджують відповідні слововживання у зразках сучасного літературознавчого дискурсу. У його рамках прикметник *“свіжий”* уживається як носій значення:

а) *“оригінальний”*: *“Це стилістика простого, але часто яскраво індивідуального й тому свіжого тропу”* [9, 13]; *“У празькому журналі “Пробоем” колись привернули мою увагу кілька там надрукованих віршів Івана Вершини. Вони видались мені такими цікавими, свіжими, безпосередніми й сміливими в образах своїх, що я звернувся до редакції за інформаціями”* [8, 51]. Ця семантична ознака вербалізується також у абстрактному іменнику *свіжість*, що входить до складу метафоричного окреслення дії *надавати поезії свіжості*. Пор.: *“В далі цитованій строфі з вірша “Я світ увесь” поет заявляє про свій нахил до слів архаїчних, які надавали його поезії свіжості й оригінальності”* [1, 45];

б) *“новий”*: *“Українському літературознавству бракує свіжого, відстороненого погляду на власне письменство, через що навіть найбільші наші здобутки, немов потемнілі ікони, лишаяться непоцінованими, недослідженими, несуголосними світовому літературному процесу”* [5, 15-16].

Наведені контексти засвідчують позитивну аксіологічну маркованість літературознавчих метафор із прикметниковим компонентом *свіжий*, однак їх образно-експресивний потенціал мінімалізується через конвенціоналізованість, стереотипність такого типу слововживань.

Натомість виразнішою є інтенсифікуюча функція ознаки *свіжий* у складі індивідуально-авторського композита *свіжоперекладений*: *“Василь Штернберг і Тарас Шевченко проводили недільні вечори за читанням уголос свіжоперекладених романів Ч. Діккенса й В. Скотта”* [11, 20]. Створений відповідно до комунікативно-прагматичних потреб конкретного літературознавчого твору він переконливо експлікує закладену у ньому позитивну темпорально-оцінну семантику *“недавно, щойно перекладений”* (пор. *свіжовироблений* – *“якого недавно або щойно виробили”* [16, 81], *свіжоскладений* – *“якого недавно або щойно склали”* [16, 82] і т. ін.).

Із поняттями кулінарної сфери тематично пов'язана назва особи *гурман* – *“любитель і знавець витончених страв”* [12, 149]. Її оказіональне поєднання з епітетною характеристикою *літературний* витворює образне номінативне сполучення із значенням *“той, хто любить, цінує твори художньої літератури, знається на них”*. Наприклад: *“Польові дослідження з українського сексу”* О. Забужко *розважали літературних гурманів задовго до виходу, оскільки роман у чорновій версії був розповсюджений серед друзів-колег авторки* [7, 119]; *“Марія Шунь дебютувала всього рік чи два тому, і можливо через це в її віршах ще чимало “професійних”, сказати б, огріхів, зайвин – легко помітних окові редактора або літературного гурмана”* [2, 51].

Для сучасного українського літературознавчого дискурсу показовим є частотне послуго-вування лексемою *рецепт*. Один із основних лексико-семантичних варіантів, кодифікованих у СУМ, свідчить про належність відповідного поняття до спеціальних термінів кулінарної галузі: *“2. Вказівка про склад і спосіб виготовлення будь-якої суміші, розчину, страви і т. ін.”* [15, 521]. На його основі оформлюється переносне значення *“порада, вказівка щодо організації літературної діяльності”*. Пор.: *“Рецепти літературного розвитку вироблялися як у цілому, так і окремо для кожного письменника”* [10, 46]; *“А саме: критик-ідеолог літературного розвитку (він може бути також письменником) дає рецепти (“Інтелігенція повинна...”), а письменник їх виконує”* [10, 52]; *“Рецепт полягав насамперед у тому, щоб естетизувати й модернізувати національний ідеал”* [10, 284]. Ці приклади переконливо ілюструють тісну інтерпарадигмальну метамовну взаємодію літературознавчого та кулінарно-харчового дискурсів, задіяння іншогогалузевих понять для повноцінної та переконливої реалізації літературознавчої інформації.

Із фаховою кулінарною метамовою безпосередньо пов'язаний також дієприкметник *заправлений* у значенні *“до якого додали якої-небудь приправи, спецій для надання йому певних смакових властивостей”* [13, 276]. Перенесення домінантної семантичної ознаки додавати чого-небудь для досягнення бажаного ефекту у площину літературознавчого мововираження здійснюється для інтенсифікації семи стати дошкульним, викривальним, яка факультативно домінує в літературознавчій інтерпретації лексеми *заправлений*. Пор.: *“Тому емоційно розкута, експресивна [...], “заправлена” їдкою іронією і сарказмом поезія Івана Багряного різко дисонувала з домінуючими темами і ритмами офіційної поезії”* [6, 8]. Інвективна спрямованість образу ефективно підтримується іншими складниками контексту, головним чином, – поняттями літературознавства *іронія, сарказм*, інтенціональним епітетним маркером *їдка* тощо. Їх

граматична узалежненість від метафоризуючого компонента *заправлений* засвідчує ще й опредметнення абстрактних понять за аналогією до фахових кулінарних висловів (наприклад, *заправити сметаною, заправлений спеціями* і т. ін.).

Як бачимо, смислова різноспрямованість задіюваних для інтенсифікації літературознавчого вислову кулінарних понять, не дає змоги чітко структурувати цю мікропарадигму за семантичною ознакою, однак їх прагматична переконливість та конотативна виразність є незаперечними. Інтердискурсивна метамовна взаємодія у всіх випадках відбувається на ґрунті аналогічної транспозиції кваліфікативних ознак явищ і відчуттів кулінарної сфери на експліковані явища і процеси літературознавства.

У подальшому перспективним і цікавим є аналіз функціонально-стилістичних можливостей кулінарної метафори і в інших сучасних тематичних дискурсах – політичному, економічному, спортивному тощо.

Список використаних джерел

1. Ашер Оксана. Поетична мова Михайла Драй-Хмари // Слово і час. – 1991. – №9. – С.45-48.
2. Білоцерківець Наталка. Бу-ба-бу та ін. // Слово і час. – 1991. – №1. – С.42-52.
3. Вільна Ярослава. Гуманізм прози Г.Квітки-Основ'яненка і засади соціодетермінізму в оцінці творчості письменника // Слово і час. – 2004. – № 9. – С.22-30.
4. Дацишин Христина. Транспортна метафора в українському політичному дискурсі: конотативний аспект // Серія: Журналістика. 2003. – Вип. 23. – С.108-116.
5. Діброва В. Проблема збереження національної тотожності за умов тоталітаризму // Слово і час. – 1991. – №3. – С.15-23.
6. Жулинський Микола. Іван Багряний // Слово і час. – 1991. – №10. – С.7-13.
7. Зборовська Ніла, Ільницька Марія. Феміністичні роздуми: На карнавалі мертвих поцілунків. – Львів: Центр гуманітарних досліджень ЛНУ ім. І.Франка, 1999. – 336с.
8. Клен Юрій. Думки на дозвіллі // Слово і час. – 1991. – №4. – С.46-54.
9. Новиченко Леонід. Лірика Тараса Шевченка // Слово і час. – 2003. – № 3. – С.3-17.
10. Павличко Соломія. Теорія літератури. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – 679с.
11. Смілянська Валерія. Шевченкові повісті: український гумор у російському тексті // Слово і час. – 2003. – № 3. – С.18-24.
12. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000. – 680с.
13. Словник української мови: В 11-ти т. –Т.ІІІ. – К.: Наук. думка, 1972. – 744с.
14. Словник української мови: В 11-ти т. –Т. VI. – К.: Наук. думка, 1975. –832с.
15. Словник української мови: В 11-ти т. –Т. VIII. – К.: Наук. думка, 1977. – 928с.
16. Словник української мови: В 11-ти т. –Т. IX. – К.: Наук. думка, 1978. – 917с.
17. Ткаченко Анатолій. Мета-морфози? // Слово і час. – 1991. – №4. – С.32-40.

Анотація. У статті аналізуються механізми метафоричних перетворень у літературознавчих текстах. Дослідження демонструє шляхи поповнення фахового словника за рахунок термінів, транспонованих із кулінарної сфери.

Ключові слова: кулінарна метафора, літературознавчий текст, термін, образність, термінологічна транспозиція.

Summary. Mechanism of the metaphoric transformation in the literary studies texts are analyzed in the article. The researches show the ways the replenishment of the professional dictionary at the expense of the terms transferred from the culinary sphere.

Key words: culinary metaphor, literary studies text, term, image, terminological transposition.

КОНЦЕПТУАЛЬНІСТЬ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ ЛІНИ КОСТЕНКО

Людина живе в контексті культури, яка фактично є не фоном життя, а другою реальністю, адже “на сприйняття світу людиною значно впливає вбудований у свідомість концептуальний каркас, який включає як невербальні, так і вербалізовані концептуальні моделі. Світ у свідомості “проціджується” через сітку цих моделей та відповідним чином трансформується, категоризується, інтерпретується” [2, 109]. Складність відношення *людина – культура* полягає у двозначності світосприйняття особистості: з одного боку, людина створила культуру, з другого – культура стала об’єктом людського пізнання. Єдино можливе рефлексорне пізнання культури зумовлює специфіку вивчення цього феномена. Одним із видів його дослідження є аналіз метамови культури, насамперед ключових слів (термін Н. Арутюнової), *вербалізованих компонентів “концептуальної сітки”* (термін Б. Борухова), *слів-домінант* (термін Л. Красової).

Дослідження у визначеному напрямі зумовили активізацію терміна *концепт* як мовної категорії, що чимдалі набуває поширення та теоретичного обґрунтування. Як лінгвістичний термін він активно вживається вже у другій половині XVII ст. І. Галятовським у творі “Наука, альбо способ зложення казання”; серед сучасних дослідників відомі Н. Арутюнова, Б. Борухов, А. Вежбицька, О. Кубрякова, С. Нікітіна, Т. Радзієвська, Р. Розіна, Н. Рябцева, Ю. Степанов, В. Телія та інші.

Специфіка дослідження концепту полягає в тому, що названа проблема є водночас об’єктом вивчення кількох дисциплін – філософії, лінгвістики, культурології та психології, адже вивчення компонентів вербалізованого концептуального каркасу має важливе значення для розуміння феномена, який М. Бахтін іменував “мовним світобаченням”, і його впливу на мислення. Фактично є неможливим дослідження винятково лінгвістичного аспекту явища, оскільки втрачається його бачення як певної цілісності.

Доводячи доцільність комплексного підходу до вивчення мовних явищ, В. Борухов відзначає, що протягом тривалого часу лінгвістика вивчала “не мову як таку в єдності тілесного і духовного її аспектів, а лише граматичний, синтаксичний, семантичний скелет мови <...> Між тим не скелет, а душа мови, тобто опредмечене в ній світобачення, ідеологія, система цінностей, напряду зв’язує її з душею мовця, його внутрішнім світом, мисленням. Концептуальний аналіз мови якраз і дозволяє нам зазирнути в її душу і тим самим заповнює прірву між мовою та мисленням” [2, 116].

Нові аспекти вивчення мови посилили інтерес лінгвістів до дослідження індивідуальної мовної картини світу, а відтак і поетичної картини світу. Цікавим матеріалом для таких досліджень є творчий доробок визначних митців слова.

Ліна Костенко – одна з найбільш яскравих постатей української літератури XX століття. Творчість унікального за обдаруванням та глибиною світовідчуття поета, лауреата Державної премії ім. Т.Г. Шевченка (1987), лауреата премії імені Франческо Петрарки (1995), першого лауреата Міжнародної літературної мистецької премії ім. Олени Теліги (2000), визнана не лише на Україні, але й далеко за її межами.

Глибина поетичного слова Ліни Костенко зумовлена великим духовним потенціалом її творчої особистості, адже мистецтво для неї – не форма вираження думок і почувань, а стан душі, світовідчуття. У такому розумінні воно стає сенсом життя, підноситься на висоту естетичного ідеалу поетеси і є втіленням її життєвої філософії.

Основою поезії Ліни Костенко визнано естетику неокласиків з їх глибокою повагою до культурної традиції і витонченістю поетичної мови, але водночас аналізована поезія максимально “осучаснена”, оскільки торкається актуальних проблем нашого суспільства.

Загальнолюдська тематика й філософська спрямованість поезії Ліни Костенко зумовлює трактування її як автора філософської поезії. За спостереженням Л. Ставицької, “це скорше поезія мудрості душі, пізнання світу через сердечні пориви, спалахи емоційності. Примат душі над рацією, навіть стилістичне зниження останнього – важливий світоглядний концепт лірики Л. Костенко” [6, 23-24].

Не викликає сумнівів перевага ліричного струменя поезії Ліни Костенко, а також спрямованість до ідеального, постійне намагання “перевести реєстр з суто матеріальної позначки на виключно духовну” [5, 142]. Авторка знаходить такі мовні засоби, за допомогою яких її поезія “виходить за свої реальні (фізичні, соціальні, історичні, просторово-часові) рамки, досягаючи в експресивності феномену веселки, в якій усі природні і неприродні барви й відтінки виграють і міняються у безкінечній перспективі, хоча складені з семи вихідних кольорів, розташованих у певній послідовності” [5, 138].

Увесь багатий світ емоцій і почуттів Ліни Костенко знаходить своє вираження в оригінальній образній системі її поезій. Поетичний образ Ліни Костенко багатоплановий щодо вираження, оскільки включає візуальні, звукові, кінетичні, одоративні та смакові характеристики. Але, крім формальної сторони, на увагу заслуговує також смислова насиченість образу, який твориться внаслідок нашарування багатьох смислів. Самодостатність і самоцінність кожного образу не порушує єдності та цілісності поетичного тексту, вони доповнюють один одного і разом становлять органічну спільку.

Поезія Ліни Костенко має кілька образів, які виділяються частотою вживання та виконують важливу смислову функцію. На цьому наголошують дослідники, називаючи їх “наскрізними образами” (Л. Ставицька), “словами-домінантами (Л. Краснова)”, “інтенціонал-словами” (Н. Онищак). Так, “повторення слів-домінант, що екзистенційно відображають і відтінюють різні грані загальної художньої думки, складає <...> необхідну умову життя індивідуального стилю поетеси як в його часі, так і за його межами” [4, 153]. Згідно із розробленими нами теоретичними положеннями, ми називаємо такі образи концептами. Як ознаку власне костенківського стилю виділяємо концепти: *всесвіт (=космос), життя, душа, слово, поезія, поет, музика* (концепт-складові – *скрипка, віолончель*), *природа (дерево, дощ, ріка)* та інші. Усі вони пов’язані між собою, здатні утворювати лексичні гнізда, вступати в конкретних своїх виявах у семантичні зв’язки (контекстуальні синоніми, антоніми) та утворювати смислові єдності.

Більш детально розглянемо структуру концепту “природа”, що, на нашу думку, в поетичному мовленні Ліни Костенко є найбільш значущим, оскільки природа належить до числа визначальних світоглядних позицій поетеси, а відтак є однією з основних семантичних констант її поезії. З одного боку, природа – засіб вираження в поетичному тексті, що становить ідейно-концептуальний шар поезії Ліни Костенко, з другого – поезія виконує роль зв’язуючої ланки між природою та світом.

Авторський концепт “природа” має складну структуру, оскільки формується з інших концептів, які об’єднують у собі образи різного ступеня узагальнення. Зокрема, серед складових аналізованого концепту виділяємо концепти стихій, пір року, дерева, квітки, явищ природи тощо. У свою чергу, концепт *дерево* включає образи власне дерева, дуба, берези, верби, горобини та інші; концепт *квітки* реалізується через образи троянди, бузку, бульдонежу; сукупний концепт *явищ природи* представлений образами дощу, вітру, снігу, туману, інею, морозу; смислової єдності утворюють складові концептів пір року (зима, весна, літо, осінь) та основних космічних стихій (земля, небо, вода). Кожен із складових названих концептів утворює коло смислових інтерпретацій. Концепти природних стихій, окрім семантичних інтерпретацій, представлених лексемами *земля, небо, вода*, реалізуються через коло образів, зокрема земля – через образи степу, поля, гори, скелі; небо – через образи сонця, місяця, зір; вода – через образи річки, озера, океану, моря. Подекуди конкретні образи є складовими кількох концептів, що утворюють концепт “природа”. Так, образ дощу водночас входить у концепти “явища природи”, “вода”, “небо”; образ хмар – у “явища природи” і “небо” та ін. Уважаємо, що в таких випадках належність образів до концептів варто визначати відповідно до їхнього значення, враховуючи при цьому семантичні відтінки.

М. Епштейн так пояснює феномен образів природи як ідеальних засобів вираження для філософської поезії: “Небо”, “вогонь”, “вода”, “світло”, “повітря” – все це цілком наочні, конкретні уявлення і разом із тим загальні, нечленимі поняття, якими користується й поезія, і філософія, тим самим через природу “приріднюючись” один до одного. Поезія, усвідомлюючи сутність природних явищ, стає філософською, а філософія, усвідомлюючи природні сутності, – поетичною” [7, 20].

Поетеса гостро відчуває свою причетність до всього живого на землі. Її як творчу особистість характеризує синкретизм сприйняття світу, подекуди первісно-язичницькі трансформації душі, що знаходить відображення в образній системі її поезії: “Я дерево, я сніг, я все, що я люблю, і, може, це і є моя найвища сутність” [3, 10]. Відчувається повне злиття ества поетеси з природою. На цих засадах і створюється образ ліричної героїні поезій.

З другого боку, поетеса не відсторонюється від реалій дійсності, природа тісно переплітається в її поезії із сучасним життям: “Душа підіймається до вищої. Душа обчислює суму площ: минуле – майбутнє – живі і знищені – правда – поезія – атомний дощ. Дракон – Атлант – телефон – калина – віра – вірус – мільярди – нулі” [3, 156-157].

Саме поняття “природа” визначається як сукупність взаємозалежних ознак – атрибутів певної сутності, що позначається символом. Основними характеристиками природи в широкому розумінні визначаємо вічність, істинність, цілісність, універсальність, усеохопність.

За визначенням С. Антонішин, із-поміж трьох планів вираження пейзажної лірики – урочистий (своєрідні гімни), поглиблений (філософський) і план фантастичних перетворень – “поетесу більше приваблює філософський, поглиблений план, де тонкий сплав яскравого образу

і глибокої точної думки надає її медитаціям достоту щирого, переконливого і... сучасного звучання” [1, 26].

Поняття природи саме по собі атемпоральне. Тому природа може служити ланкою в ланцюзі міркувань, але не в ланцюзі подій, що розгортаються в часі. Цим зумовлена трансцендентність концепту та його складових, відірваність від матеріального світу, перевага їх реалізації на духовному рівні. Як категорія життя природа розподіляється між певною кількістю його сфер. Названі ознаки лежать в основі “мови природи” в поетичних текстах Ліни Костенко і реалізуються через конкретні образи.

Важливість аналізованого концепту у філософській ліриці визначається колом його інтерпретацій на трансцендентному рівні: природа-першопочаток (“*Природа мудра. Все створила мовчки. Росинку поту втерла на брові*” [3, 182]); божественне начало (“*Вечірнє сонце, дякую за день!..*” [3, 9], “*Біліють храми беріз. То мудра і древня держава – вкарбований профілем ліс в черленого сонця кружала. Тут кожен сам собі пан, живе по своєму закону. І сонце – найвищий Коран. І крона – найвища корона*” [3, 124]); цілісність і об’ємність світу у всіх його багатовимірних проявах на різних стадіях буття (“*І є природа, і немає смерті. Є тільки різні стадії буття*” [3, 35]); утілення вселенської гармонії (“*Чи, може, це ввижається мені, той несказаний камертон природи, де зорі ясні і де тихі води?*” [3, 17], “*Земля кружляє у космічній вальсі. Вітри галактик – вічні скрипалі. Гармонія крізь тугу дисонансів проносить ритми танцю по землі*” [3, 74]); вічність (“*Два чорні лебеді календарного білого моря*” [3, 101]); межа між духовним та матеріальним світом (“*...я в мантіях дощу, прозора, як скляна, приходжу до живих, і згадую про мертвих*” [3, 10]; “*Учора в дощ зайшов до мене Блок. Волосся мокре, на щоках росинки*” [3, 249]) та інші.

На психологічному рівні визначений концепт реалізується як виразник душевного притулку людини, джерело наснаги і творчого натхнення: “*Отут я стою під замисленим небом на чорних вітрах світових веремій, і в сутичці вічній святого з ганебним світлішає розум зацькований мій*” [3, 62]; “*Обступи мене, ліс, як в легенді про князя Хетага...*” [3, 183]; “*Щасливиця, я маю трохи неба і дві сосни в туманному вікні*” [3, 44].

Через образи природи Ліна Костенко ставить інші важливі проблеми: минущість людського життя (“*Мені відкрилась істина печальна: життя зникає, як ріка Почайна*” [3, 77]), поет і сучасність (“*Але поет природний, як природа. Од фальші в нього слово заболить*” [3, 69]), суспільні проблеми (“*Всі ми яблуні, облиті купоросом*” [3, 213], історична пам’ять (“*Давай попливемо у ніч коротку назад по ріці незворотнього часу*” [3, 181], екологічна криза (“*Ластівки тікають із Європи*” [3, 54]) тощо.

Цікаво, що природа в Ліни Костенко є семантично важливою навіть у зразках пейзажної лірики, оскільки картина природи зумовлює осягнення важливої істини, призводить до просвітленого самозаглиблення. Подекуди природа є тлом для увиразнення семантики інших образів та осмислення інших концептів.

Визначною рисою аналізованого концепту у поезії Ліни Костенко є його поєднання з музичним началом й образотворчим мистецтвом, адже “природа для поетеси звучить, вона сповнена свого особливого музичного ритму” [6, 251].

Отже, у поетичному мовленні Ліни Костенко концепт “природа” має широке коло семантичних інтерпретацій та асоціацій, до числа яких входять як загальноприйняті трактування, так і авторські бачення, якими концепт “обростає” в поетичному світі Ліни Костенко. Природа виступає у функції універсального метафоризатора і як один із елементів концептуального каркасу визначає шляхи та способи інтерпретації світу поетесою.

Аналогічне вивчення концептів поетичного мовлення автора дозволяє зрозуміти філософські засади його творчості, основні світоглядні настанови та особливості світосприйняття.

Отже, концептуальний підхід до вивчення мовних явищ дозволяє проникнути у саму суть мови, окреслити коло її потенцій та з’ясувати особливості ідіостилу митця. Відтак дослідження у цьому напрямку є перспективними у сучасному вітчизняному та світовому мовознавстві.

Список використаних джерел

1. Антонишин С. Місія слова / С. Антонишин // СіЧ. – 1990. – №12. – С.22-27.
2. Борухов Б.Л. “Зеркальная” метафора в истории культуры / Б.Л. Борухов // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука. – С. 109-117.
3. Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – К.: Радянський письменник, 1989.– 559 с.
4. Онищак Н. Спроба екзистенціального аналізу / Н. Онищак // Дзвін. – 1997. – №9. – С.152-154.
5. Саєнко В.Н., Пономаренко І.В. Синестезія як якість поетики Ліни Костенко / В.Н. Саєнко, І.В. Пономаренко // Слов’янський збірник. – Одеса, 1997. – Вип. IV. – С.136-151.

6. Ставицька Л.О. Серцем вистраждане слово / Л.О. Ставицька // Мовознавство. – 1990. – №6. – С.23-29.
7. Эпштейн М. “Природа, мир, тайник вселенной...” Система пейзажных образов в русской поэзии / М. Эпштейн. – М.: Высш. школа, 1990. – 303 с.

Анотація. Стаття присвячена вивченню особливостей поетичного мовлення Ліни Костенко – одного з найбільш видатних українських поетів ХХ століття. Аналіз мовних засобів вираження та семантичних перетворень слів дозволив визначити концептуальність її поетичного доробку.

Ключові слова: мовна картина світу, поетичне мовлення, лінгвістичний аналіз, семантика, концепт.

Summary. The article is dedicated to studying of the peculiarity of the poetical language of Lina Kostenco – one of the most outstanding Ukrainian poets of the XXth century. The analysis of the language means of expression and semantic transformations of words let us define the concepture of her poetry.

Key words: linguistic image of the world, poetical language, linguistic analysis, artistic means, semantic, concept.

УДК: 811.161.2'342.1:821.161.2-1

ДЯЧЕНКО Г.В.

“ГОЛОС МОГО СЕРЦЯ – СТРУНИ БОЛЮ” (ПРО РОЗВИТОК ОБРАЗУ ГОЛОС У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ)

Важливим засобом вираження почуттів і переживань людини є голос – безцінний дар, завдяки якому людина отримує можливість виражати свої думки, спілкуватися з людьми, які її оточують [2]. Український мовознавець О. Сербенська вважає голос найкращим інструментом, що його створив Господь Бог [1, с. 105; 3, с. 35.]. Оскільки голос належить до специфічних ознак людини, усі номінації голосу є суто антропоцентричними і відбивають її постійні ознаки чи зумовлені певними причинами характеристики і стани. Так, завдяки номінативам **голос**, **крик**, **зо́йк**, **шепіт** у мові поезії встановлюється асоціативний зв'язок з образом людини. Домінантою образу **голос** є однойменна номінація – “звуковий потік, що утворюється у гортані завдяки періодичним коливанням голосових зв'язок при проходженні через них повітряного струменя” [5, с. 96]. Епітетні сполучення, метафори, порівняння, оксиморонні сполуки, створені на основі зовнішньої акустичної ознаки, мають на меті окреслення явищ внутрішнього світу людини. Зокрема, семантика образних сполучень із семою ‘голос’ указує на психічний стан, настрій, почуття, якості людини; характер звучання голосу, а також містить оцінний компонент.

Епітетні сполучення, за допомогою яких змальовується **психічний стан** людини, є найчастіше пейоративними, пор.: *старечий голос* – / *уже не чоловічий, не жіночий, / а тільки злий і сповнений розпуки* – / *кричав із саду в перекрив гармощі* (О. Забужко); *ті голоси* – *тонкі, безжальні, божевільні, / поодинокі голоси і хори, – / чекають протягів* (Л. Голота). Уведення в метафоричний контекст дієслів створює динамічний портрет, позначений гостротою переживання почуттів та прагненням передати найтонші нюанси й перетворення у внутрішньому світі ліричного героя, пор.: *Я не кохаю тебе. Та ба! / Голос твій груди / мені розтинає. / В серці буяє весела весна, / Спогади сиплять / квітками розмаю* (С. Передрій); *В зеленій кімнаті, де ніколи не видно тіней, навіть мій скаженіючий голос стає лагідним, підлаштовуючись під комфорт порт'єр* (І. Ципердюк).

Внутрішньопортретна характеристика **настрою** людини виокремлюється через художні означення з семами ‘бадьорість’, ‘радість’ або, навпаки, ‘сум’, напр.: *адже у ваших поетів / такі ж бадьорі такі ж зухвали як і колись голоси* (Г. Чубай); *Він чує радісні голоси, вітальні вигуки – / і ловить губами холодну зорю, / що кружляє в золотій заметілі* (І. Римарук); *або наприклад твої сусіди які займають цілий блок / і сумними голосами гнусавлять свій фолк* (С. Жадан).

До **почуттів**, які моделюються через образ **голос**, належать **кохання** (*і ти не хочеш повертатися туди / де голос люблячий прокинутий благає* (К. Москалець)) і **біль** (*Голос ізболений, / спекою спечений, / хвилею-квиленням, / морем замореним, / пісню снує; Ой Зелені*

трави, серед літа/ Голос мого серця не паліте./ Голос мого серця – струни болю./ Зеленій траві у полі (Л. Ромен)). В останньому прикладі генітивна метафора *голос серця* містить вказівку на почуття людини з нейтралізацією звукової семантики (навіть незважаючи на залучення слухових асоціацій в об'єкті зіставлення *струни болю*), пор. “струна. Гнучка, пружна, туго натягнена нитка (металева, жильна і т. ін.) в музичних інструментах, що при коливанні створює звуки” [4, т. ІХ, с. 792].

“Мудреці ще в давнину за ознаками голосу визначали риси характеру людини” [3, с. 36]. У тематичній площині “внутрішні якості людини” переважають епітетні сполучення й порівняльні структури із семами ‘зухвалість’, ‘безжальність’, пор.: *адже у ваших поетів/ такі ж бадьорі такі ж зухвали як і колись голоси* (Г. Чубай); *ті голоси – тонкі, безжальні, божевільні./ поодинокі голоси і хори* (Л. Голота); *Надривний мій голос безжальний, як струм електричний* (М. Кіяновська).

У проаналізованому матеріалі зафіксовано також вияв мотиву **самотності**, який експлікується в епітетному сполученні *одинокий голос* (*Озеро де не можна озиратися/ бо позаду голос одинокий/ у музиці безголосій* (Н. Неждана)), а також явище звукового асоціювання людського голосу зі звучанням музики (*Ти виводиш мене з оточення зайвих думок, поза коло,/ з якого і птахи не вибратись – на льоту замерзають крила./ Де мене не рятують найліпші комбінації знаків Кирила./ Мов музика мого примирення з світом звучить твій голос* (Г. Петросаняк)). Цікаво, що для відмінних за ознаками “самотність – спілкування” контекстів спільним є мікробраз *музики*.

Оцінний компонент як складова частина семантичної структури образу *голос* виявляється в семантиці епітетного словосполучення *золотий голос*: *Обителе моя, несправжня і химерна,/ Де серце золоте у клітці золотій,/ Де голос золотий відлуннями осквернено./ Де спогад золотий – і вже, мабуть, не мій* (М. Кіяновська). Пор із словниковим значенням прикметника *золотий* “Дуже цінний” [4, т. ІІІ, с. 681]. Подібне переосмислення зовнішньої ознаки при накладанні її на внутрішній стан істоти помітне також у зіставленні голосу з квіткою, що, на наш погляд, передає почуття ніжності, замилювання, наприклад: *Душа – вовчиця дикої печалі.../ Лиш голос твій, мов квітка, в цій душі* (Л. Ромен).

Ознака “звучання голосу” також закладена в семантичній структурі номінації **крик**. У внутрішньому портреті людини сполучення, у яких ця номінація функціонує як стрижнева, моделюють широку гаму внутрішніх почуттів (печалі, надії, болю, кохання), подають характеристику психічних станів людини (найчастіше депресивних). При залученні вражень зовнішніх аналізаторів відповідні мікробрази змальовують силу, характер, тривалість звучання, сигналізують про появу предметних асоціацій, а також засвідчують зв'язок з етнічними мотивами.

До почуттів, вказівку на які подають образи тематичної групи **крик (скрик)**, належать:

- **'печаль'**: *Чорню я у Крик Печалі./ Півнеба чахне на крилі./ На берег мій, хто б не причалив,/ Не кине якір на нічліг* (Л. Ромен);
- **'надія'**: *Крик надії – мале пташенятко./ За туманом – небес глибочінь./ Та душа в сподіванні, на чатах./ Все ще жде рук твоїх плюскотінь* (Л. Ромен);
- **'біль'**: *Ну хто збагне святі тайни./ Крик болю в голосі Сльози?! (Л. Ромен); Кому кричати, як доквіл – / холодний протяг із могил? / І крик у безвість горло здер,/ кому ж кричати відтепер?* (Л. Калиновська);
- **'кохання'**: *як щасливий схлип/ як любовний скрик/ як терпкий язик/ як жертвний лик* (Н. Білоцерківець).

Поетичний досвід фіксації найтонших порухів душі виявляється в семантиці генітивної метафори (*на*) *грані крику*, пор.: *Дощу предовгі пальці на шибках/ заграють щось достоту, як музики,/ що й звідкілясь прийде до мене страх/ поглянути, чи став на грані крику* (Г. Чубай).

Поетичні конструкти тематичної групи **крик** на позначення психічного стану людини численні, однак подібні за значенням: як правило, вони моделюють негативно конотований психічний стан ліричного героя. У таких образних сполученнях функціонують семи ‘дикість’, ‘печаль’, ‘розпач’, ‘смерть’, а також відбувається асоціативне перенесення за мікромоделлю ‘звір – людина’. Дані семантичні процеси реалізуються в значеннєвій структурі прикметників-означень *дикий, чорний, мертвий* до дистрибута **крик**, об'єктів порівняння *вовчиця, злодій* тощо. Наприклад: *Я кричати му – ні, не криком! – / Я кричати му рідним словом./ Я помру у тім крику дикім./ Докричу і помру знову* (Ю. Бурковська); *І вийдеш під мертві зорі,/ і закричиш, як скажена вовчиця* (Л. Голота); *Я вчений крук/ я чорний крик/ я цілий рік/ співаю рок* (В. Неборак); *Не вимовити слова. Мертвий крик/ підкрався збоку, душить по-злодійськи...* (В. Герасим'юк).

Образи аналізованої тематичної групи найчастіше характеризують дистрибут **крик** за силою, характером звучання, тривалістю тощо: *Нанизуєм білі гвоздики/ На посмішки чорних троянд./ Ми слухаєм здавлені крики.../ Далеко: сімнадцятий ряд...* (О. Беляєва); *Можеш довго кричати./*

Рвати пильні порт'єри,/ Можеш пальці ламати –/ Ти лишилась кар'єри... (Н. Понікар). Подібні мовні конструкції можуть доповнюватися через залучення так званого мінус-прийому, що передбачає нульовий рівень актуалізації звукової семи (наприклад, в епітеті *мовчазний*, ситуативному образі *крик у воду лицем*, об'єкті порівняння *риба*): *Мій нерв/ оголений/ для крику мовчазного,/ Клітину кожну рве,/ рве німотинням зойку* (Л. Ромен); *наука крику у воду лицем,/ наука ридання в пилюку,/ наука виття проти Мі-/ ся-/ ця...* (Л. Голота); *Кричатиму, як риба над водою,/ Ховаючись в повітрі від усіх, – / І задрожить лускою золотою/ Мій біль пекучий, тяжчий, аніж гріх* (М. Кіяновська). В останньому з наведених прикладів простежується паралель із усталеним народним порівнянням *німий як риба* “Про людину, яка вперто мовчить” [6, с. 127], однак значення “**мовчання**” в індивідуально-авторській інтерпретації доповнюється семами ‘біль’, ‘неприродність’, які супроводжують змалювання ситуації знаходження істоти у невластивому їй, ворожому середовищі.

У семантичній структурі деяких епітетних і метафоричних сполучень тематичної групи **крик** доволі виразно виявляються предметні асоціації, пор.: *А потім,/ од заслиненого крику/ відмивши віршем/ пам'ять, як підвал,/ повіки стулить...* (І. Римарук); *з мого рота стримить крик/ гострий скам'янілий/ повний мене* (С. П'ятаченко). Слово-образ **крик** тут, супроводжуючись епітетами *заслинений, скам'янілий*, сполучаючись із предикатом активної дії *стриміти*, набуває конкретної семантики.

Певна кількість поетичних фрагментів аналізованої групи засвідчує зв'язок з **етнічними мотивами**, що забезпечується уведенням у контекст мовних знаків національної та екзотичної для слов'ян культури, пор.: *і нарешті – імено моє, загорнуте/ у вишитий матір'ю крик; поспішаю/ його розгорнути* (К. Москалець); *і соколом на струни гусел/ наш крик упав і цим примусив/ розтрікатись чужі щити* (С. П'ятаченко) // *Оці річки пересохли, які називаються крики,/ На картах пунктиром позначені,/ морзянки нашого крику,/ Крику, застряглого в горлі, завислого на багнеті,/ Крику, який бумерангом вертається з порожнечі/ Й, кинутий в порожнечу, зі свистом зникає знову* (О. Ірванець).

У складі мікрополя **голос** кількісно менш представлені мовообрази зі стрижневими словами **зойк, шепіт**.

Епітетні сполучення із дистрибутом **зойк** “Голосний, несамовитий крик (перев. як вираз жаху, відчаю, благання допомоги і т. ін.)// Жалібний стогін” [4, т. III, с. 679] подають його емотивну (*Долинає болісний зойк Мойсея – / це ожилі слова скрижалей/ прорізають уперше/ його людські вуста* (В. Кордун)) та власне звукову характеристику довготи звучання (*обличчя матері/ схилене над новонародженим/ довга тінь пережитого болю:/ розтулений рот і протяжний зойк* (В. Кордун)). У семантиці метафоричних структур зі стрижневою лексемою **зойк** виявляється протиставлення за наявністю або відсутністю звукової семи: у генітивній метафорі *німотиння зойку* відповідна сема функціонує як нульова, натомість дієслівна метафорична сполука *всіяти зойком*, змодельована за мікромоделлю ‘*рослина – людина*’, створює виразний звуковий образ. Пор. у контексті: *Мій нерв/ оголений/ для крику мовчазного,/ Клітину кожну рве,/ рве німотинням зойку* (Л. Ромен) // *Повертаємся, всіявши зойком оази* (Ю. Андрухович).

Номінатив **шепіт** – “Тихе мовлення, при якому звуки вимовляються без участі голосових зв'язок” [4, т. XI, с. 440] – при вираженні стану, настрою людини сполучається з психологічним епітетом *ніжний* (*Ніжний шепіт Ваш вечір листає,/ Я й сосна у обіймах палаєм./ Дві душі – повні два куманці* (Л. Ромен)); характеризуючи вияв почуттів, означається через атрибут *сухий*, вжитий у переносному значенні “Позбавлений душевної теплоти; нездатний виявляти теплі почуття або дуже стриманий у виявленні їх” [4, т. IX, с. 866], пор.: *у руках в них гудуть чотки з ос/ у зубах в них по мертвому слову/ й чую шепіт сухий їх я знову:/ це – не – га – ла – па – гос* (С. П'ятаченко).

Таким чином, людський голос є важливим засобом передачі інформації, яка зумовлює сприйняття та розуміння людини. Проаналізовані антропоцентричні номінації, змалюючи константні та ситуативні характеристики внутрішнього світу людини через залучення акустичних асоціацій, вказують на її психічний стан, настрій, різноманітні відтінки почуттів, іноді з появою в значенні додаткового оцінного компонента.

Список використаних джерел

1. Зорівчак Р.П. “Боліти болем слова нашого...”: Поради мовознавця. – 2-ге вид., допрац. і доповн. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 176 с.
2. Миколюк О. Голос – це наше “я” [Електронний ресурс] // День. – 2009. – № 28 (19 лютого). – Режим доступу до газ.: <http://www.day.kiev.ua/ua.2009.28>
3. Сербенська О.А., Волощак М.Й. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2001. – 204 с.

4. Словник української мови: В 11-ти т. / І.К. Білодід. – К.: Наук. думка, 1980.
5. Українська мова. “Енциклопедія”. Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: ”Укр. енцикл.”, 2000. – 752 с.: іл.
6. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. – Х.: Основа, 1993. – 176 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. Андрусак І., Процюк С., Ципердюк І. Нова дегенерація. Поезії. – Івано-Франківськ, 1992.
2. Андрухович Ю.І. Екзотичні птахи і рослини з додатком “Індія”. Колекція віршів. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 112 с.
3. Білоцерківець Н. Алергія. – К.: Критика, 1999. – 64 с.
4. Бурковська Юлія. Опісля скриптуму. Поезії. – Суми: Собор, 2003. – 32 с.
5. Герасим’юк, Василь. Папороть: Поезії / Післямова, упорядкув. другого розд. і комент. К. Москальця; Іл. І. Остафійчука. – К.: ВЦ “Просвіта”, 2006. – 328 с.: іл.
6. Голота Л.В. На чоловічий голос: Поезії. – К.: Укр. письменник. – 1999. – 96 с.
7. Знак нескінченності: Збірка поезій / Упоряд. Л. Фінкельштейн. – К.: Факт, 2002. – 228 с.
8. Ірванець О. Любіть!.. Вірші з трьох книг і з-поза них. – К.: Критика, 2003.
9. Кіяновська, Маріанна. Дещо щоденне: Збірка поезій. – К.: Факт, 2008. – 64 с.
10. Кіяновська Маріанна. Міфотворення / Передмова О. Галети. – К.: Смолоскип, 2000. – 108 с.
11. Кордун В.М. Зимовий стук дятла: Поезії / Післям. М.Н. Мовкаленка. – К.: Укр. письменник, 1999. – 127 с.
12. Москалець К.В. Думи: Вірші. – К.: Молодь, 1989. – 40 с. (Перша книга поета).
13. Неборак В. Літаюча голова. Вірші. – К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ “Молодь”, 1990.
14. Неждана Н. Котивишня: Збірка віршів. – К.: Смолоскип, 1996. – 108 с.
15. Орфей – 2001. Поезії. – Суми: ”Собор”, 2001. – 80 с.
16. Петросаняк Г. Світло окраїн. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 48 с.
17. П’ятаченко С.В. Життєпис змії. Вірші. – Суми: Собор, 2001. – 68 с.
18. П’ятаченко С.В. Я – Суми (Поезії): – Суми: “Видавництво Мак Ден”, 2004. – 88 с.
19. Римарук І.М. Нічні голоси: Поезії. – К.: Рад. письменник, 1991. – 95 с.
20. Римарук І. Упродовж снігопаду. Поезії. – К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ “Молодь”, 1988.
21. Ромен Л. На вітрянім вогні.: Поезії. – Суми: Видавництво “Слобожанщина”, 1994. – 96 с.
22. Ромен Л. Яблука з неба: Поезії. – Суми: Видавничо-виробниче підприємство “Мрія-1” ЛТД, 2000. – 72 с.
23. Слобожанщина. Альманах літераторів Сумщини. Випуск шостий. – Суми: видавничо-виробниче підприємство “Мрія-1” ЛТД, 2000. – 148 с.
24. Чубай Грицько. Плач Єремії: Поезія, переклади, спогади. – 2 вид., випр. – Л.: Кальварія, 2001. – 317 с.

***Анотація.** У статті з’ясовуються особливості функціонально-стилістичного моделювання образу голосу у мові української поезії к. ХХ – поч. ХХІ ст., зокрема аналізується участь номінативів голос, крик, шепіт, зойк у розкритті явищ внутрішнього світу людини.*

***Ключові слова:** художній образ, мікрообраз, внутрішній портрет, дистрибут, номінація, епітетне словосполучення, метафорична модель, порівняння, оксиморонна сполука, оцінність, тематична група.*

***Summary.** In the article the peculiarities of the functional-stylistics modelling of the voice image in the poetic language at the end of XX-th – the beginning of XXI centuries are determined, in particular the participation of the nominatives voice, shout, whisper, yell in the opening of the phenomenon of the human’s inner world is analyzed.*

***Key words:** artistic image, micro-image, inner portrait, distribute, nomination, epithet word-combination, metaphoric model, simile, oxymoronic word-combination, appraisal, thematic group.*

МОДАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ П'ЄСИ "НАТАЛКА ПОЛТАВКА" І.П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО)

За влучним висловленням одного із філософів мови всі суперечки сучасної лінгвістики так чи інакше відбуваються навколо модальності [8]. Не зважаючи на величезний обсяг наукової літератури, що зумовлено інтердисциплінарним характером самої категорії модальності, говорити про докладний аналіз окремих аспектів цього явища, притаманного людському мовленню, а отже і мисленню, не можна.

У статті подається аналіз явищ вираження модальних значень у сучасній українській мові на підставі застосування ідеї Ш. Баллі [1] про наявність модальної рамки тексту. Саме цим пояснюється актуальність представленого дослідження.

Мета роботи полягає у визначенні характерних ознак побудови модальної рамки діалогічного мовлення як первинного щодо всіх інших типів тексту. При цьому керуємося положенням про текстотвірний характер категорії модальності.

У сучасній термінологічній енциклопедії подається таке визначення категорії модальності: **Модальність** (від лат. *modus* – міра, спосіб) – категорія мови й мовлення, що виражає реальні / ірреальні відношення висловлення до дійсності або суб'єктивну кваліфікацію повідомлення мовцем [9]. Цей термін запозичений із модальної логіки в значенні оцінки висловлення з певних позицій. У логіці виокремлюються кілька таких позицій модальності: 1) логічна (логічно, необхідно, можливо, випадково, неможливо); 2) онтологічна (фізично необхідно, можливо, випадково, неможливо); 3) епістемічна (доведено, не доведено, істинно, неістинно); 4) деонтична (обов'язково, заборонено, дозволено); 5) аксіологічна (добре, погано, нейтрально); 6) часова (було, є, буде).

У лінгвістиці модальність розглядається як мовна універсалія, функціонально-семантична категорія мови й одна з ознак речення. Спектр її значень різноманітний: від значення комунікативної мети речення (твердження, питання, спонукання) до семантики реальності / ірреальності, суб'єктивної оцінки висловлення, яку встановлює мовець. У русистичній категорія модальності детально описана В.В. Виноградовим [3]. Залежно від засобів вираження реальності та ірреальності, дослідник виокремив **суб'єктивну** та **об'єктивну** модальність. Граматичним виявом об'єктивної модальності є способи дієслів, а виявом суб'єктивної модальності можуть бути й інші повнозначні слова із модальною семантикою: іменники, перформативні дієслова, прикметники. Суб'єктивна модальність властива всім реченням і може нашаровуватися на об'єктивну.

Модальність вважається однією з категорій, яка формує речення. До модальності залучаються також спосіб авторської оцінки й емотивності інформації, що передається. У сучасній лінгвістиці тексту модальність є також однією з текстових категорій, зміст якої об'єднує, з одного боку, відношення тексту до дійсності, з іншого, вираження у тексті різноманітних оцінок й емоцій [6; 7]. Модальність розглядається і як категорія дискурсу, адже вона поєднує чотири головних компоненти комунікативної ситуації: двох комунікантів, зміст висловлення й дійсність, у якій комунікація відбувається [3].

Такі лінгвісти, як В.В. Виноградов [3], І.Р. Вихованець [5], В.О.Бондарко [2] розглядають і досліджують категорію модальності лише в межах способу дієслова. На їх думку саме спосіб дієслова може вказувати на реальність чи ірреальність певної дії.

Ш.Баллі в своїх працях дає інше тлумачення категорії модальності і її виявів як у реченні зокрема, так і в тексті взагалі [1]. Він зазначає, що речення – це найпростіша можлива форма повідомлення думки. Мислити – означає реагувати на уявлення, констатуючи його наявність, оцінюючи його чи бажаючи. Тобто, люди **думають**, що на вулиці світить сонце, або цього **не думають**, або в цьому **сумніваються**; **радіють** тому, що світить сонце, або **шкодують**; **хочуть**, щоб світило сонце, або **не хочуть** цього. У першому випадку виражається судження про факт, у другому – судження про цінність факту, а в третьому – волевияв. Іншими словами, перша операція відноситься до мислення, друга – до почуттів, третя – до волі, яка знаходить своє завершення в дії, яка є однією з функцій реченнєвої діяльності. Таким чином, думку не можна звести до простої "презентації", яка виключає всяку активну участь з боку мислячого суб'єкта [1].

Експліцитне речення складається з двох частин, одна з яких буде корелятивна процесу, що створює уявлення – це **диктум**. Друга частина містить головну частину пропозиції (у дослідженні диктумного змісту використовують термін **пропозиція**; вона містить об'єктивну інформацію), без якої взагалі не може бути речення, а саме вираження модальності, корелятивної операції, що витворюється мислячим суб'єктом. Логічним та аналітичним вираженням модальності служить

модальне дієслово, наприклад: *думати, радити, хотіти*. Його суб'єктом – **модальний суб'єкт**. Обидва разом утворюють **модус**, який доповнює диктум. Модальність – це душа тексту; як і думка, вона утворюється в основному в результаті активної операції мовця (суб'єкта). Тобто, не можна надавати значення висловленню, якщо в ньому не знайдено хоч яке-небудь вираження модальності.

А.Вежбіцька говорить, що дії і прагнення мовця можна описати за допомогою певного набору так званих смантичних примітивів, або семантичних експлікацій [10].

Отже, спираючись на ідеї Ш.Баллі, можна говорити про те, що модальність не обов'язково реалізується на поверхневому рівні, проте, вона обов'язково вміщується у семантику висловлення зокрема і тексту взагалі. І це дозволяє побачити застосування методу семантичних експлікацій.

Як базові виділяються три типи семантичних експлікацій, які при перетворенні речення у семантичний примітив, виражаються єдностями типу: 'Я знаю, що', 'Я думаю, що', 'Я хочу, щоб'. Вони ж можуть розглядатися, як складники модальної рамки тексту.

Модальна рамка тексту – емоційно-оцінний зміст, який становить інформацію про почуття й оцінку ставлення мовця до позначеної ситуації. Саме такою, за переконанням Ш.Баллі, має бути послідовність вираження думок – спочатку виражається судження про факт (*Світить сонце*), потім міркування з приводу чогось (*Сьогодні буде дощ, бо небо вкрите хмарами*), а потім волевияв (*Я піду на вулицю, бо сьогодні прекрасна погода*).

Спробуємо простежити особливості вираження модальної рамки у діалогічному мовленні на прикладі діалогу з п'єси "Наталка Полтавка" І.П. Котляревського.

Возний. 1* Благоденственного і мирного пребиванія! (В сторону). **2*** Удобная оказія предстала зділати о собі предложеніє на самоті.

Наталка. (кланяясь). **1)** Здорові були, добродію, пане возний!

Возний. 3* "Добродію"! "Добродію"! Я хотів би, щоб ти звала мене – тее-то як його – не вишепом'янутим ім'ям.

Наталка. 2) Я вас зову так, як все село наше величає, шануючи ваше письменство і розум.

Возний. 4* Не о сем, галочко, – тее-то як його – хлопочу я, но желаю із медових уст твоїх слишати умилительное названіє, сообразное моему чувству. (пісня) **5*** Не в состоянії поставить на вид тобі сили любові моеї. **6*** Когда би я імїл – тее-то як його – столько языков, сколько артикулов в Статуті ілі сколько зап'ятих в Магдебурзьком праві, то і сих не довліло би навосхваленіє ліпоти твоеї! **7*** Єй-ей, люблю тебе до безконечності.

Наталка. 3) Бог з вами, добродію! Що ви говорите! Я річі вашей в толк собі не возьму.

Возний. 8* Лукавиш – тее-то як його – моя галочко і добре все розумієш. **9*** Ну, коли так, я тобі коротенько скажу: я тебе люблю і женитись на тобі хочу.

Наталка. 4) Гріх вам над бідною дівкою глумитися; чи я вам рівня? **5)** Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду; та й по всьому я вам не під пару.

Возний. 10* Изложенні в отвітних річах твоїх резони суть – тее-то як його – для любові ничтожні. **11*** Уязвленное частореченною любовію серце, по всім божеським і чоловічеським законам, не взираєть ні на породу, ні на літа, ні на состояніє. **12*** Оная любов все – тее-то як його – равняєть. **13*** Рци одно слово: "Люблю вас, пане возний!" – і аз, вишеупом'янутий, виконаю присягу о вірном і вічном союзі з тобою.

Наталка. 6) У вас єсть пословиця: "Знайся кінь з конем, а віл з волон"; шукайте собі, добродію, в городі панночки; чи там трохи єсть суддівен, писарівен і гарних попівен? **7)** Любую вибирайте... **8)** Ось підїть лиш в неділю або в празник по Полтаві, то побачите таких гарних, що і розказати не можна.

Возний. 14* Бачив я многих – і ліпообразних, і багатих, но серце мое не імїєть – тее-то як його – к ним поползновенія. **15*** Ти одна заложила ему позов на вічніі роки, і душа моя ежечасно волаєть тебе і послі нишпорной даже години.

Наталка. 9) Воля ваша, добродію, а ви так з-письменна говорите, що я того і не зрозумію; та і не вірю, щоб так швидко і дуже залюбитись можна.

Возний. 16* Не віриш? **17*** Так знай же, що я тебе давно уже – тее-то як його – полюбив, як тільки ви перейшли жити в наше село. **18*** Моїх діл околичності, возникаючіі із неудобних обстоятельств, удерживали соділати признаніє пред тобою; тепер же, читая – тее-то як його – благодать в очах твоїх, до формального опредїленія о моеї участі, открой мні, хотя в терміні, партикулярно, резолюцію: могу лі – тее-то як його – без отсрочок, волокити, проторов і убитков получитьи во вічноє і потомственное владініє тебе – движимое і недвижимое імїніє для души моеї – з правом владіти тобою спокійно, безпрекословно і по своей волі – тее-то як його – розпоряджать? **19*** Скажи, говори, отвічай, отвітствуй, могу лі бить – тее-то як його – мужем пристойним і угодним души твоеї і тілу?

Наталка (пісня). Так, добродію, пане возний! **10)** Перестаньте жартовати надо мною, безпомощною сиротою. **11)** Моє все багатство єсть мое добре ім'я; через вас люди начнуть шептати про мене, а для дівки, коли об ній люди зашепчуть...

Тепер, виділивши окремо репліки кожного з героїв та провівши семантичні експлікації кожного висловлення, можемо представити вияв модальної рамки в тексті:

Возний

1* 'Я хочу, щоб ви мали добре здоров'я'

2* 'Я думаю, що зараз зручна ситуація, щоб розповісти Наталці про свої почуття'

3* 'Я хочу, щоб ти не називала мене так, як усі'

4* 'Я хочу, щоб ти мене називала ніжно, відповідно до моїх почуттів'

5* 'Я думаю, що я не спроможний показати тобі як сильно я тебе кохаю'

6* 'Я думаю, що ніякими словами я не зможу описати твою красу'

7* 'Я думаю, що причиною цього є моє безмежне кохання до тебе'

8* 'Я думаю ти все розумієш, що я тобі кажу'

9* 'Я хочу, щоб ти стала моєю дружиною, бо я тебе кохаю'

10* 'Я думаю, що причини, які на твою думку є перепоною для нашого одруження, не суттєві'

11* 'Я думаю, що закохана людина може не звертати уваги на деякі обставини'

12* 'Я думаю, що кохання може зрівняти навіть зовсім різних людей'

13* 'Я хочу, щоб ти мені освідчилася і ми з тобою були разом'

14* 'Я думаю, що не маю позитивного ставлення до багатьох інших, не зважаючи на їх красу та добробут'

15* 'Я хочу, щоб ти була завжди поряд зі мною, бо тільки до тебе я маю щирі та ніжні почуття'

16* 'Я думаю, що ти мені не віриш'

17* 'Я думаю, що закохався в тебе як тільки твоя родина оселилася в нашому селі'

18* 'Я хочу, щоб ти була моєю і хочу, щоб ти дала мені відповідь про свою згоду чи не згоду бути моєю дружиною'

19* 'Я хочу, щоб ти зараз же відповіла мені'

Наталка

1) 'Я хочу, щоб ви мали зоров'я'

2) 'Я знаю, що вас так прийнято називати'

3) 'Я думаю, що ви не розумієте що говорите'

4) 'Я думаю, що ви жартуєте зі мною, бо я не рівня вам і не можу вийти за вас заміж'

5) 'Я думаю, що я вам не пара, бо я сирота, бідна і простого роду на відміну від вас'

6) 'Я думаю, що такі різні люди як ми не можуть бути разом і вам краще пошукати гідної вас дівчини'

7) 'Я думаю, що ви можете вибрати будь-яку дівчину, яка вам сподобається'

8) 'Я думаю, що вам треба піти у Полтаву там є достойні та гарні дівчата'

9) 'Я думаю, що ви самі можете вирішувати що вам робити, але я також думаю, що так швидко закохатися неможливо'

10) 'Я хочу, щоб ви припинили жартувати наді мною, мене нема кому захистити'

11) 'Я хочу, щоб ви більше не заговорювали зі мною на цю тему, бо я вам не рівня і не хочу, щоб через вас про мене пліткували'

У цьому діалозі ми бачимо, що, справді, кожне речення є носієм певної модальності, яка може бути формально не вираженою. Також фіксуємо наявність усіх елементів модальної рамки, хоча їх послідовність іноді порушується (це зумовлено вже не лінгвістичними факторами, а психологічним станом персонажів, яким належать ці слова).

Проведений аналіз дає можливість констатувати, що кожен з учасників діалогу послідовно вибудовує свою лінію. Для Возного це сфера висловлення бажань. Про це говорить і конситуація, в якій відбувається діалог. Саме тому майже 40% його висловлень експлікуються формулою типу 'Я хочу, щоб'. При цьому висловлення своїх бажань він чередує із висловленнями, що виражають його мисленневу діяльність (висловлення типу 'Я думаю, що').

Репліки Наталки демонструють нам цілісність натури, що на підставі своєї мисленневої діяльності (висловлення типу 'Я думаю, що', яких у неї майже 65%) досить категорично формулює своє бажання припинити дії свого співрозмовника.

Збіг модальної семантики в репліках обох учасників діалогу (Н"60% висловлень типу 'Я думаю, що' у Возного і Н"65% висловлень такого ж типу у Наталки) забезпечує успішність побудови діалогу. Учасники діалогу розуміють один одного, а отже, говоримо в цьому випадку про те, що кожен із них досяг комунікативної мети – висловив свої думки і бажання, і зрозумів думки і бажання співрозмовника. При цьому такі чинники, як задоволеність результатами діалогу, до уваги не беруться.

Таким чином, запропонований аналіз модальної рамки діалогічного мовлення, на нашу думку, має перспективи в аспекті подальшого вивчення категорії модальності як текстотвірної універсалії, що виявляється на всіх рівнях мовної системи. У подальшому планується вивчення особливостей у діахронному аспекті на основі драматичних творів І.Карпенка-Карого, М.Старицького, Лесі Українки, М.Куліша тощо.

Список використаних джерел

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка.– М.:Изд-во иностр.лит., 1955. – 416 с.
2. Бондарко А.В., Буланин В.В. Русский глагол: просвещение.– Л., 1967.– С. 120-122.
3. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике.– М.: Наука, 1975.– 559 с.
4. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове).– М.: Высшая школа, 1986.– 640 с.
5. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник.– К.: Либідь, 1993.– 368 с.
6. Мозгунов В. Особливості модальних значень у рекламному тексті // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць.– Вип.14.– Донецьк: ДонНУ, 2006.– С. 98-103.
7. Мозгунов В. Пресуппозиції екзистенціальних пропозицій: к вопросу о модальных значениях текста // Русский язык и литература в Украине: проблемы изучения и преподавания: Материалы Международной научной конференции.– Горловка: ГПШИИЯ, 2009.– С. 119-121.
8. Руднев В.П. Прочь от реальности: Исследования по философии текста.– М.: Из-во “Аграф”, 2000.– 427 с.
9. Селіванова Олена Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія.– Полтава: Довкілля-К, 2006.– 716 с.
10. Wierzbicka A. Semantic Primitives and Lexical Universals // Quaderni di semantica 19.– 1989.– 1.– P.103-121.

Анотація. У статті подано відомості про модальність та модальну рамку тексту та особливості її вираження, визначено характерні ознаки побудови модальної рамки діалогічного мовлення, як первинного щодо всіх інших типів тексту.

Аналіз тексту у такому аспекті є перспективним і дає можливість вивчати категорію модальності, як текстотворну універсалію.

Ключові слова: модальність, модальна рамка, діалог, експлікація.

Summary. In the article information is given about modality and modal scope of text and feature of its expression, certainly characteristic signs of construction of modal scope of the dialogic broadcasting, as primary in relation to all other types text.

An analysis of text in such aspect is perspective and enables to study the category of modality, as creation of the text.

Key words: modality, modal scope, dialog, explication.

УДК 811.161.2'37

Єрмоленко С.С.

ІДЕОЛОГІЧНІСТЬ СТИЛЮ І МІФОЛОГІЗМ ЖАНРУ: ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ТЕКСТУ УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО АВАНТЮРНОГО РОМАНУ

Об'єктом наших філологічних спостережень у цій розвідці є тексти української радянської художньої прози у тому її різновиді, який можна назвати масовим; конкретніше, мова йтиме про пригодницьку (авантюрну) літературу. Одразу ж додамо, що застосування окреслення *масовий* у даному разі вимагає певних застережень, пов'язаних із тим, що, виступаючи у своєму первісному соціо-культурному контексті, поняття масової культури протиставляється культурі елітарній, чи високій, натомість за умов радянського суспільства вся соціалістична культура була (чи мала б бути) “високою”, а її адресат – масовим, пор. відомий лозунг “культуру (чи мистецтво) в маси”. Однак і тут існувала своя ієрархія жанрів, у якій пригодницька література, навіть ідеологічно витримана, не посідала провідного місця, хоча власне вона, на відміну від деяких (але не всіх!) офіційно визнаних шедеврів, була об'єктом справді широкого читацького інтересу й попиту.

Висвітлення такої ситуації з суто наукової точки зору, зокрема спроба мовно-стилістичної оцінки даних творів у свою чергу ставить перед дослідниками методологічні питання, що стосуються визначення мистецької вартості художніх текстів (у тому числі й текстів у широкому

сенсі цього слова, тобто не лише словесних) у світлі їхньої приналежності до стилю соціалістичного реалізму (іншим питанням тут є те, чим власне, стилем чи, як стверджувало радянське літературознавство, методом, був соціалістичний реалізм). Природно, що думки з цього приводу, які висловлювалися “всередині” радянської культури та її дискурсу, у першу чергу офіційними та офіційно визнаними представниками цієї культури та ідеології, а також зафіксовані у відповідних ідеологічно-керівних документах і прескриптивних джерелах (див., приміром, визначення терміна “соціалістичний реалізм” у [7; 8], – такі думки на загал радикально відрізняються від “зовнішніх” поглядів. Цими останніми соціалістичний реалізм засуджується перш за все за те, що він обмежував правдивість і свободу творчості митця ідеологічними концепціями та офіційними партійно-урядовими настановами. Наслідком такого загального негативно-оцінного підходу є те, що твори, написані в соцреалістичному ключі, відповідним чином, тобто негативно, оцінюються і з мовностилістичного боку, причому їхні недоліки в цьому останньому плані можуть прямо пов’язуватись із чинниками ідеологічного характеру: так, І. Кошелівець зазначав, що “...потреба маскувати фальш у змісті витворила специфічні мистецькі особливості, притаманні всій літературі і мистецтву соціалістичного реалізму. У літературі – переважання зайвою інформацією і статичними описами у штучних словесних прикрасах з перевагою епітетів і порівнянь... при одночасному збідненні літературної мови до обсягу газетної лексики, штучний патос, іноді з ухилом у сантиментальність..., дидактизм і моралізаторство” [4, 2968]. Альтернативою з цієї точки зору можуть бути лише випадки, коли позитивна оцінка естетичних і, зокрема, художньо-мовних рис твору пояснюється тим, що ці риси притаманні йому всупереч офіційно визначеним нормам соціалістичного мистецтва. Об’єктивнішими, однак, видаються судження теоретиків, які вказують на орієнтацію соцреалізму, як на зразок, на твори класиків реалізму XIX ст. і на його протиставленість, з одного боку, “натуралізму”, а з іншого – “формалізму” [11, 365-366]. Є, крім того, погляди, згідно з якими саме належність до цього “тоталітарного” мистецького спрямування може зумовлювати естетичну вартість певних творів. У цьому дусі висловлювався, приміром, Іосиф Бродський щодо “Оди Сталіну” Осипа Мандельштама; пор. також думку Б. М. Парамонова про А. Платонова як про письменника гранично радянського, “більшого сталініста, ніж сам Сталін”. Парамонов деінде згадує, що А. Терц характеризував соціалістичний реалізм як повноправний художній стиль, провідною рисою якого була монументальна плакатність [6, 426], і зі свого боку додає, що іншим жанром, у якому цей стиль міг вдало виявити себе, була буколічна ідилія (блискучий приклад – “Фро” А. Платонова) і, крім того, ще й дитяча література [там само, 426-427].

Так або інакше, як безумовно цінне в естетичному плані, можна, очевидно, оцінювати багато що із класики радянського мистецтва, приміром, фільми О. Довженка й С. Ейзенштейна, роман “Прапорonoсці” О. Гончара і “Підняту цілину” М. Шолохова тощо. Справді, якщо деякі, ба навіть численні твори цього культурно-історичного періоду зараз уже не можна сприймати всерйоз і читати, отримуючи задоволення (додамо, що й за радянських часів вони багатьма оцінювалися власне так), то водночас багато зі створеного тоді й досі здатне викликати інтерес у читача, за своїми поглядами й уподобаннями вже зовсім не радянського, ба навіть антирадянського. Серед іншого, це, *mutatis mutandis*, стосується і творів української радянської пригодницької прози, представленої іменами М. Йогансена, Ю. Смолича, Ю. Дольд-Михайлика, В. Петльованого, В. Собка тощо.

Можна твердити, що зміст цих творів також не вичерпується їхньою ідеологічною й “історіографічною” складовою, котра відображається в їхній тематиці, персонажах (пор. оцінку, як чеснот творів радянської пригодницької літератури, “змалювання цілісних, ... сильних характерів” і, отже, її внесок у виховання морально-вольових якостей [7, 294-295]), інтризі, зображеннях картин і подій суспільного та індивідуального життя. Те, що в них є поряд із цими складниками, у першому наближенні можна методологічно коректним – і водночас тривіальним – чином окреслити лише як їхній власне художній зміст, як власний, внутрішній художній світ цих творів. Продемонструвати деякі особливості характеру цього змісту й світу ми спробуємо на матеріалі роману-трилогії В. Собка “Зоряні крила” (перша частина, “Граніт” – 1937 р., друга, “Крейсер” – 1940 р., третя, “Зоряні крила” – 1950 р. у складі трилогії); особливий інтерес у зазначеному сенсі для нас становить друга частина. Популярність цих пригодницьких романів Собка відзначено (хоч і з окресленням *певна*) у статті (без автора), присвяченій цьому письменникові в Енциклопедії українознавства (див. [9, 2925]).

Є підстави припустити, що для поезики цього твору визначальними є такі дві складові: 1) мотив захищеності, що евентуально може виступати як мотив засадничо приязного (сказати б, комфортного) для людини довкілля, як суспільного, так і природного; 2) міфопоетизм у реалізації (зображенні й витлумаченні) цього мотиву та підпорядкованих йому тем.

Як відомо, первинним об’єктивним джерелом міфології, як архаїчної, так і побутово-традиційної, є повторюваність, циклічність тих чи інших подій у житті людини та світу, що її

оточує. Зокрема це стосується добового циклу і циклу річного, пов'язаного з кругообертанням пір року і відповідних метеорологічних та фенологічних явищ [1, 187-194, 211-213; 5, 252-253]. Показовим у цьому сенсі видається те, що дія роману розпочинається навесні (конкретніше, “вісімнадцятого травня 193* року”), в Києві, причому цей день виявляється і днем народження головного персонажа, інженера-авіаконструктора Юрія Крайнева (який від надміру молодих сил пускається наодинці у якийсь “хтонічний” танок), і саме тоді ж він закохується. Але текст роману починається з поетичного фрагмента, темою якого є весна, конкретніше, знакова для Києва нетривала життєдайний, плодоносний травневий грозовий дощ (див. про міфологічні уявлення, пов'язані з цим явищем у [3, 306-307; 2, 198-199]), краплі якого, випаровуючись, перетворюються на зірки: *...Потім приходить сонце. Краплі ще блищать у листі. Кожна з цих грозових крапель, перед тим як випаруватися, обертається на велику яскраву зірку... Ледве помітний аромат недавньої грози стоїть над Києвом [10, 4]; ...Може, [це] вітри приносять дух цвітіння лісів у верхів'ях Дніпра... З шостого поверху Юрій бачив ... аж до далеких задніпровських озер, оповитих легкою передвечірньою млою [10, 6]; Задніпряньський вітер влетів у кімнату і зашарудів паперами. Він був теплий, весняний і приносив з собою свіжість плавнів [10, 8]; Він вийшов на вулицю, і весняні запахи, аромат весняного листя каштанів, дух теплового мокрого асфальту оповили його [10, 8].*

Натомість успішне завершення роботи очолюваного Крайневим колективу авіаконструкторів припадає на золоту плідну осінь, причому опис цієї пори переходить у теперішній час, цілком співвідносний із “всечасовістю” міфу: *Бабині літо пливе над садом. На пожовкле листя кленів падає золоте проміння сонця. Тепла мла затуляє небо... [10, 278].*

Тема зими в конструйованому автором художньому світі використовується амбівалентно: сніги й морози виступають як джерело труднощів, які долають герої, будуючи у відкритому степу авіазавод. Поряд із цим семантика зими розгортається у двох площинах. У першій із них зимова стихія є тим тлом, яке увиразнює тепло і, отже, захищеність житла чи місця роботи: *За вікном лютував вітер, але Полоз не звертав на нього ніякої уваги – у конторі було тепло, затишно... [10, 158]. Чайник кипів на вікні. Білий струмінь пари вихоплювався з тихим свистом з дірочки в кришці. Порізана рибка лежала на тарілці. Від гарячої батареї опалення здіймалося взору повітря і тихо гойдало фіранку над вікном. Полоз із жалем зачинив двері [10, 168-169]; Зайшла у свою кімнату, маленьку, затишну і теплу... Всім тілом відчуваючи приємну теплоту, підійшла до радіатора... [10, 218]. Утім, зігріває і почуття приналежності до колективу: *Київ зустрів Марину непривітно. Місто здавалося сірим, безбарвним. Міцний мороз примушувати у комір обличчя, і тому люди теж здавалися непривітними [10, 184]; А коли надвечір Марина Токова вийшла на вулицю, зимовий Київ здався їй затишним і привітним [10, 188].**

Друга площина – це “казкова” краса й естетика зимових фарб: *Коли сонце спускалося до обр'ю і, немов важка розпечена куля, повисало у млистій сині, все на будівництві ставало червонуватим, рожево відсвічував сніг і ясною загравою пламеніли дзеркальні вікна головної контори [10, 181]. Але поява негативного героя кладе цій красі кінець (хоча в реальному, позахудожньому світі кольорова гама зберігається, звісно, і після заходу сонця): *В ту мить, коли в кабінеті з'явився Гучко, сонце зайшло. Обірвалися довгі промені, погасли багрянці за вікнами, зникла казка... [10, 181].**

Два цикли, річний і добовий, значущим чином стикаються в іншому епізоді, коли герої роману вночі, у мороз і хурделицю, із ризиком для власного життя ліквідують можливу катастрофу на будові. Ситуація показується як важка і небезпечна для людини, але паралельно до цього вона зображується і в суто образно-естетичному ключі, у якому домінує міфологічна за своїм характером тема зіткнення світла й темряви, зокрема, чинник небезпеки виступає саме як носій темноти: *...Під поривами вітру кожна ферма, кожна незакріплена балка звучала по-своєму, і це створювало неповторну музику... У цеху панував хаос вітру, світла і тіней. Сніжинки пролітали в світлових потоках і здавалися блискучими бризками. Гойдалися ліхтарі, і тіні коливалися слідом за ними [10, 161]; Раптом величезна тінь, густа, аж чорна, пройшла по цеху і сховалася десь біля протилежної стіни... Тінь знову пройшлася по конструкціях. Тепер вона вже була не одна – назустріч їй летіла така ж темна і густа маса [10, 161].*

Крім будівництва авіазаводу, події у другій частині трилогії розгортаються в київському Інституті стратосфери. Міфологія часу цікаво виявляється і тут. Узагалі слід відзначити, що в разі, коли сцени, пов'язані з Інститутом, так або інакше, експліцитно чи імпліцитно, локалізуються автором у межах добового інтервалу, то це неодмінно пізній, вечірній або нічний час (можна навіть зробити висновок, що герої ніколи не сплять): *У кімнаті панувала тиша і сутінь. ...У двері кабінету хтось постукав [10, 194]; Валенс зайшов до її кабінету одного пізнього вечора [10, 203]; Високі двері інституту зачинилися. ...Було вже дуже пізно [10, 218]; Був пізній вечір, і матові плафони заливали світлом довгі доріжки [10, 224]; Усі вікна інституту були освітлені. ...Чому всі працюють у таку пізню годину? [10, 225].*

Можна навіть сказати, що домінантною для роману є тема саме вечірньої (чи нічної) праці. У цьому виборі часової приуроченості важить не лише апофатично-немаркована, так би мовити, протиставленість ночі дню як цілком звичному, отже, буденно-прозаїчному виробничому часу. Але зображення саме нічної праці насичується тут власними, міфологічними обертонами, поєднуючи мотив затишку, захищеності з мотивом священнодійства, пор.: *Чоловік сидів за столом у глибокому шкіряному кріслі Велике скло закривало стіл, поблискувало під світлом лампи. Зелений абажур точно обмежував промені. Вони падали на середину столу, на папери, ... тепло відбивалися у золоті вічного пера. На високих вікнах, напівзакритих товстими шторами, мороз малював складні візерунки. ... Тиша панувала в кімнаті. Ніхто не ходив коридорами. У нічній спокійній роботі була несподівана урочистість. Наче намагаючись зберегти її, чоловік у кабінеті перегортав папери безшумно...* [10, 188-189].

Як можна припускати, для читача сталінської доби зображення нічної праці, передовсім кабінетної, мало однозначну конотацію цілком реальної детермінованості й водночас санкціонованості (“освяченості”), як своїм першоджерелом, звичкою кремлівського вождя працювати вночі. Через це в зображенні сцени роботи в цей дуже пізній час (у звичному випадку швидше винятковий, аніж типовий для виробничих занять, тим більше адміністративних) був незримо присутнім образ генсека (утім, його настінний портрет, незмінний атрибут офіційних і домашніх кабінетів, природно домислювався тодішнім читачем), і саме з цією присутністю батька, вождя й захисника, природно пов’язувалося двоїсте відчуття якоїсь домашньої, затишної атмосфери, з одного боку, і атмосфери урочистого, сказати б, сакрального дійства, з іншого (натомість явно дисонуючим і, можна сміливо твердити, художньо хибним кроком автора є те, що головним протагоністом процитованої нічної сцени виступає, як це стає зрозуміло пізніше, “ворог народу”).

І ввечері ж відбувається візит однієї з героїнь до органів держбезпеки; утім, там вона відчуває себе до такої міри в атмосфері домашнього затишку, що після розмови міцно засинає у кріслі, у той час як співробітник органів цілу ніч невтомно працює поряд із нею за своїм столом. Тут можна додати, що те, як зображено цього співробітника, надає йому статусу, близького до статусу священнослужителя: саме йому двічі сповідується героїня, спершу під час випадкової зустрічі, а вдруге вже цілеспрямовано; і, крім того, цей співробітник у романі (як і його установа) так і залишається без конкретного імені (позначається він лише як *військовий*). Таку ситуацію можна розглядати як випадок табування, що, крім суто міфологічного, за умов тоталітарного суспільства має аналогічне функціональне підґрунтя: сакральні для цього суспільства імена не можуть бути предметом профанного, повсякденно-побутового вжитку, і через це оперувати з ними можуть лише особи, відповідно посвячені і втаємничені.

Повертаючись до міфологічної семантики ночі, слід згадати, що тема цієї пори доби, а також і нічної праці в особливий спосіб виявляється в зображенні В. Собком того, як дві його героїні досліджують у заводській лабораторії загадкову вибухову речовину. Звісно ж, автор знав, що робив, коли локалізував цю подію в час нічної зміни (хоча цьому вибору надано й позірно раціональне пояснення – “щоб зайві люди не тинялися по лабораторії”). Перш за все, тут теж виразно виступає тема міфологізованого протистояння світла й темряви, де завод стає осередком світла й праці: *Ніч стає над Києвом, над заводом, над цілим світом. Яскраво світять над цехами великі ліхтарі. ...Завод працює ритмічно, напружено, у три зміни* [10, 268]. Світло лабораторних вікон отримує спеціальну функцію захисника цього осередка: *...всі вікна яскраво освітлені і дивляться в темряву... як насторожені невсипуці очі. Вже дуже пізно* [10, 268]. Вказівки на сакральне, містичне дійство присутні і тут: *Вона обережно, ніби священнодіючи, закрила змішані реактиви у блискучій сталевій бомбі* [10, 272]; *У халатах, з блискучими балонами в руках, у півтемряві лабораторних коридорів Ярника і Ганна самим собі нагадали якихось середньовічних алхіміків* [10, 272] (про те, що це не поверхова аналогія, говорить наступне речення: *Ярника навіть сказала про це, і вони посміялися трохи, проте якимось стримано і неохоче* [10, 272]).

Отже, справді саме такий, дуже пізній, глухий час дає авторові можливість створити промовистий, багатий на міфологічні конотації контраст між “півтемрявою лабораторних коридорів”, “білим і сліпуче ясным” електричним світлом у лабораторному приміщенні і тією “тишею і пільмою” пізньої ночі – міфологічному прихистку темних сил – яка тоді “стоїть над світом”. І справді, цілком не випадково досліді закінчуються трагедією – вибухом, що забирає життя однієї з героїнь.

Таким чином, попри весь історизм сюжету проаналізованого твору, його вписаність у тогочасні життєві й ідеологічні реалії, він водночас вписується у панхронічні міфологічні моделі. Можна навіть сказати, що сюжет виписується, мовно інтерпретується автором саме у світлі цих моделей, що саме вони визначають співвідносну з ними художню семантику тексту цього твору, що сюжет твору, його семантика і внутрішній, художній світ породжуються і розгортаються цими моделями. Завдяки цьому зміст роману виходить за межі “пізнавального інтересу”, натомість

він здатен викликати інтерес естетичний, співвідносний із міфологічними інтуїціями повсякденно-побутового сприйняття дійсності.

Список використаних джерел

1. Аверинцев С.С. Софія-Логос: Словник. – К.: Дух і Літера, 1999. – 460 с.;
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 704 с.;
3. Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Н. Перун // Мифы народов мира. Энциклопедия / Гл. ред. С.А.Токарев. – М.: Сов. энциклопедия, 1992. – Т. 1. – С. 306-307;
4. Кошелівець І. Соціалістичний реалізм // Енциклопедія українознавства. – Львів: Молоде життя. – 2000. – Т. 8. – С. 2967-2968;
5. Мелетинский Е. М. Время мифическое // Мифы народов мира. Энциклопедия / Гл. ред. С.А.Токарев. – М.: Сов. энциклопедия, 1992. – Т. 1. – С. 252-253;
6. Парамонов Б. М. Конец стиля. – М.: Спб., М.: Алетейя, Аграф. – 452 с.
7. Словарь литературоведческих терминов. – М.: Просвещение, 1974. – 509 с.
8. Словник літературознавчих термінів. – К.: Радянська школа, 1971. – 487 с.
9. [без автора] Собко // Енциклопедія українознавства. Львів: Молоде життя. – 2000. – Т. 8. – С. 2925.
10. Собко В. Зоряні крила: пригодницький роман. – К.: Молодь, 1958. – 470 с.
11. Glowinski M. Realizm socjalistyczny // Glowinski M., Kostkiewiczowa T., Okopien-Slawinska A., Slawinski J. Slownik terminow literackich. – Wroclaw etc.: ZNiO, 1976. – S. 365-366.

Анотація. Автор формулює проблему співвідношення ідеологічної та міфологічної складової у семантиці текстів української радянської пригодницької прози. На матеріалі роману В. Собко “Зоряні крила” він виділяє низку пов’язаних із сюжетом цього твору мотивів і конкретних тем, у формуванні й мовній реалізації яких знаходять утілення міфологічні моделі, і робить висновок, що саме ці останні, поряд із суспільно-історичними реаліями, є визначальними для художнього світу цього твору.

Ключові слова: соціалістичний реалізм, ідеологія, пригодницька проза, панхронічні міфологічні моделі

Summary. The author brings up the problem of interrelation between ideological and mythological components within the text semantics of Ukrainian Soviet sensational fiction. He establishes, with reference to V. Sobko’s novel “Starry wings”, motifs and themes whose emergence and linguistic manifestation in the plot of the novel are determined by mythological models, arguing that it is these models, along with social-historical realities, that shape the make-up of the novel’s inner world.

Key words: social realism, ideology, adventure prose, panchronic mythological models.

УДК 81'33

Желязкова В.В.

ОЦІНКА ЯК СЕМАНТИКО–СТИЛІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ІНТЕРНЕТ–ДИСКУРСІ УКРАЇНИ

Сучасний світ являє собою складну інформаційно-механізовану систему. Однак життя людини не може обмежуватися науково-технічним прогресом, не менш важливим для кожного із нас завжди був і буде надалі світ бажань, емоцій, оцінок. Оцінка – це складний процес, у ході якого певне явище реальної дійсності сприймається, зіставляється з існуючою моделлю світу чи особистими уявленнями людини, пропускається через сферу її почуттів і в результаті класифікується [7, 203].

Оцінка як логіко-філософська категорія – це судження, в основі якого лежить позитивне чи негативне ставлення суб’єкта до оцінюваного об’єкта на основі його порівняння з обраним еталоном. Як об’єктивний та суб’єктивний фактор ставлення людини до реалій дійсності оцінка є предметом дослідження філософії, психології та соціології. Процес оцінки може супроводжу-

ватися висловленням емоційного ставлення суб'єкта до об'єкта. Отже, оцінка являє собою логіко-психологічне явище (О. Івін, В. Василенко). У психології розглядають важливість емоцій і оцінок в організації цілеспрямованої поведінки людини, що, зокрема, сприяє формуванню мовленнєвої інтенції. Проте внутрішню структуру вербально вираженої оцінки вивчає передусім лінгвістика (психолінгвістика, соціолінгвістика, лінгвістика тексту, лінгвістична прагматика, лінгвостилістика тощо).

Лінгвістичні дослідження вітчизняних та зарубіжних мовознавців були спрямовані на різнобічне вивчення аспектів оцінки та оцінного значення: оцінної модальності та логіки оцінок (Н.Арутюнова, О.Вольф, О.Івін, М.Ляпон та ін.); функціональної природи оцінки та її функцій у структурі висловлення та цілого тексту (О.Вольф, В.Гак, С.Дорда, І.Рахманова та ін.); семантико-прагматичних особливостей оцінного значення (Н.Арутюнова, Т.Космеда, Т.Маркелова та ін.); співвідношення емоційного й оцінного компонентів у структурі значення (І.Арнольд, І.Стернін, В.Телія та ін.); мовних засобів вираження оцінки (Н.Бойченко, Т.Вендіна, Б.Коваленко та ін.).

Категорія оцінки у мові – складне багатопланове явище. “Жодне поняття не знаходить у мові ... такої різноманітності класифікацій, таких різнохарактерних підходів до аналізу, такої кількості трактувань і такої плеяди дослідників в історії лінгвістичних учень від античності і до сучасності, як оцінка” [9, 67].

На думку М. Кожині, оцінку слід віднести до функціональних семантико-стилістичних категорій, які “реалізуються в мовленні (тексті) системами різнорівневих мовних засобів і мають польову структуру (центр – периферія). У цьому відношенні, зближуючись з функціонально-семантичними полями, функціональні семантико-стилістичні категорії в той же час відрізняються від них зумовленістю конкретними комунікативними цілями (які по-різному виражаються в тій чи іншій сфері комунікації)” [5, 37].

В. Сергеев [11] досліджує оцінку як функціональну семантико-стилістичну категорію. Тобто як явище функціональної системи мовних засобів різних мовних рівнів, що виступають у текстах якого-небудь функціонального стилю в одній ролі і тим поєднуються між собою в цих текстах (у певній сфері спілкування). Поєднуються вони на основі виконання ними єдиного комунікативного завдання. При цьому засоби розподіляються за принципом центр – периферія.

Отже, на сучасному етапі функціональний підхід до аналізу мовних явищ, у ракурсі якого оцінку трактують як семантико-стилістичну категорію (О. Бондарко, М. Кожина, В. Сергеев), набуває дедалі більшого поширення.

Мета статті – проаналізувати різноманітні аспекти оцінки та оцінного значення; виявити особливості реалізації оцінки як семантико-стилістичної категорії в сучасному політичному Інтернет-дискурсі України.

Найбільшу увагу дослідники зосереджували на аналізі оцінних засобів у текстах художнього стилю (Т. Космеда, С. Кривонос, О.Островська та ін.). Окремі праці присвячені дослідженню засобів вираження оцінки в публіцистичних текстах (Б.Коваленко, Г.Мінчак та ін.); проблема аналізу оцінних засобів у текстах сучасного політичного Інтернет-дискурсу України залишалася поза увагою вчених. Відсутність спеціального дослідження та важливість розгляду зазначеної проблеми для з'ясування мовної специфіки текстів певного функціонального призначення визначають актуальність теми дослідження.

Досягнення поставленої мети передбачало розв'язання таких дослідницьких завдань: з'ясувати співвіднесеність логіко-філософського та власне мовного аспектів категорії оцінки; дослідити специфіку функціонування оцінки як семантико-стилістичної категорії, зокрема окреслити структуру функціонально-семантичного поля оцінки в сучасних Інтернет-виданнях України політичного спрямування.

Функціонально-семантичне поле оцінки в сучасній українській мові ґрунтується на ієрархічній організації різнорівневих засобів (лексичних, фразеологічних, словотворчих, морфологічних, синтаксичних), об'єднаних оцінною функцією. “ФСП оцінки – це компактна поліцентрична структура, що складається з декількох яскраво виражених центрів та периферії. Елементи центрів поля оцінки (емоційно-оцінні лексеми, фразеологічні одиниці з оцінною семантикою) є найбільш спеціалізованими для вираження семантики оцінки, регулярно функціонують у мовленні. Одиниці периферії, виступаючи в ролі середовища, виконують другорядні функції, нерегулярно функціонують у мовленні” [2].

Оцінна спрямованість публіцистичних та інформаційних матеріалів у політичних текстах Інтернет-середовища (сайти, блоги, чати тощо) вимагає широкого використання всіх стильових можливостей мови. Функціональний підхід, застосований нами до опису засобів вираження оцінки в політичному Інтернет-дискурсі України, ґрунтується на врахуванні здатності лексичних та фразеологічних одиниць розкривати свої потенційні можливості в процесі комунікації. Отже, при вирішенні поставлених завдань особливу увагу ми звертали на дослідження елементів центрів ФСП оцінки.

До власне ядра поля оцінки належать одиниці з оцінним емоційно-експресивним забарвленням, серед яких центральне місце займають оцінно марковані лексеми – слова з іронічним, зневажливим, фамільярним відтінками, розмовні та лайливі слова.

Оцінно марковані лексеми, що утворюють ядро ФСП оцінки в сучасному політичному Інтернет-дискурсі, позначають передусім:

– *назви осіб та держав*. Так, наприклад, один із політичних діячів, чия політична діяльність та емоційний характер викликають неоднозначну оцінку, котра виражається в яскравих прізвиськах-перифразах, – це Нестор Шуфрич. Аналітики-оглядачі Інтернет-сайту <http://rpl.net.ua>, коментуючи призначення Н.Шуфрича на посаду міністра з питань надзвичайних ситуацій, характеризують політика цілим спектром яскравих перифразів – *кілер Антикризової коаліції, український Жириновський, біло-блакитний рупор*: “Вся справа у тому, що Антикризовій коаліції потрібен ще один висококласний “кілер” – у тому значенні, в якому його вжив свого часу нинішній президент. Він потрібен як рятівник її добряче заплямованого реноме. Як аналог і протагоніст Луценка, український Жириновський, “біло-блакитний” рупор “іншої правди”.

Найменування Н.Шуфрича “українським Жириновським” – не поодинокий випадок в електронних політичних виданнях. Цей перифраз став таким же популярним, як і “надзвичайна ситуація” (після здобуття відповідної посади в уряді): “Шуфрич – сам надзвичайна ситуація. Члена СДПУ(о), якого називають “українським Жириновським”, Нестора Шуфрича Верховна Рада призначила міністром з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків чорнобильської катастрофи” [<http://www.volyn.com.ua>]; “Нестор Шуфрич – політик неординарний, не дарма за свої висловлювання та дії його іноді називають “українським Жириновським”” [<http://novynar.com.ua>].

Ще один політик нової формації, який звертає увагу до своєї постаті європейською спрямованістю політичних уподобань, молодістю та інтелектуальністю, – це Арсеній Яценюк: “Наймолодшому європейському спікері належить довести (в першу чергу, самому собі), що Верховна Рада шостого скликання не буде розкішним мавзолеєм для його кар’єри публічного політика” [<http://www.personal-plus.net>]; “Висока опірність ініціативам Банкової поки залишається чи не найвищою чеснотою *політичного вундеркінда*” [<http://www.homin.ca>]; “Мільйонерів-економісту, який став публічним політиком, хочеться подовше затриматися на спікерському ступені своєї кар’єри, навіть якщо це дещо вибивається з графіка стрімкого просування Арсенія Петровича до вершини політичного Олімпу” [<http://www.personal-plus.net>].

Зі зміною політичного режиму та розпадом СРСР старий перифраз “старший брат” набув нового іронічного звучання й використовується авторами з метою виявити індивідуальність, дати свою оцінку подіям. Поряд із “старшим братом” уживають “колишній старший брат”, “північний сусід”, “північний ведмідь”. Загальна тональність подібних оцінних висловлювань на сторінках Інтернет-ресурсів – негативна з відтінком іронічної викривальності: “І не дуже добре виходить, що на догоду *північному сусіду* ми готові гудити та ганьбити українців, які до 1956 року в західних областях боролись за Україну... Сумно, що і нині знаходяться політики, які готові по першому поклику кидатись у ноги *старшому брату* зі словами: “Чево ізволіте”, забуваючи про власну гідність та гідність держави, яку представляють” [<http://www.nru.org.ua>]; “Нині мовна ситуація в незалежній Україні складна і зазнає експансії з боку *північного сусіда*. “Старший брат” не покаюся, а посилив шквал тотального “обрусення”... Симоненки, вітренки, морози, регіонали стали затятими захисниками російської мови” [<http://www.slovoprosvity.org.ua>].

– *Дії та процесуальні стани людини*. Загалом політичні опоненти не добирають слів, оцінюючи вчинки супротивників. Так, вони вживають дисфемізми “*деребанити*”, “*красти*” замість “привласнювати” чи “приватизувати”: “Там йшла звичайна війна, війна за те, хто буде контролювати Київраду, хто буде *деребанити* землю, і персонально окремі депутати, в тому числі сьогоднішня опозиція і досі ходять до мера для того, щоб вирішити свої конкретні шкурні питання”; “Як ваш один із лідерів або власників вашої політичної партії Ренат Ахметов без конкурсів, без аукціонів просто *вкрав* у держави “Дніпроенерго”” [<http://novynar.com.ua>]; “*перебігти за харчі*” замість “змінити фракцію у парламенті”, “*узурпувати владу*” замість “бути при владі”: “У них, може, є якісь вади і проблеми, як у будь-якої людини, але на відміну від Вас, вони не зрадили тих виборців, які за них голосували, на відміну від Вас, вони не *перебігли за харчі* до політичної сили, яка фактично *узурпувала владу*” [<http://rpl.net.ua>]; “*злігатися*” замість “співпрацювати”: “Яких виборців сьогодні відображає соціал-демократія у Парламенті, яка злігалася з олігархами” [<http://rpl.net.ua>]; “*розстріляти парламент*” замість “розпустити парламент”: “Безперечно, ще російський варіант, до якого соціал-демократія нас кличе – це розстріляти Парламент. Але я думаю, що то вже недемократично” [<http://www.personal-plus.net>].

Отже, на відміну від загальноновизнаної точки зору, котра стверджує, що “є всі підстави вважати тенденцію до евфемізації однією з прагматичних закономірностей функціонування

політичної мови” [13, 12], ми припускаємо, що однією з провідних ознак оцінної лексики сучасного українського політичного дискурсу виступає процес дисфемізації. Говорити дисфемістично – це використовувати мову як зброю для атаки на “ворога”. “Дисфемізми намагаються принизити денотат, їхня мета – сформуванню сприйняття об’єкта як підозрілого і небажаного, викликати до нього ворожість, відразу або ненависть” [6, 46].

В основі поняття “дисфемізм” знаходиться здебільшого негативна оцінка, що виражається стилістично зниженою лексикою, котра балансує на межі між просторіччями та лайкою. Дисфемізми в українському політичному дискурсі покликані критикувати політичний лад та окремих політиків, викривати недоліки політичної системи, підкреслювати негативні прояви в усіх сферах суспільно-політичного життя.

Дисфемізми вживають для змалювання сучасної політичної ситуації, порівнюючи її з “шабашем”, “грою в покер”, “киданням бруду”, “клоунадою”: “Я хотів, щоб Україна вийшла з цього *шабашу* і осмислила, що відбувається” [http://h.ua]; “Ви знаєте, всі депутати, які склали свої мандати – це 103 наших депутата, які увійшли в нові списки нашої політичної сили, в ніякому разі не будуть приймати участь в *шабашеві*, який вони хочуть вчинити на початку вересня” [http://rpl.net.ua]; “Я завжди порівнюю українську політику з *грою в покер*. Мороз того вечора блефував краще за всіх, і не лише блефував – він читав хід гри і прочитав думки Порошенка, “зробив його як пацана”. Ось така вона, наша політика” [http://h.ua]; “Шановні друзі, ви знаєте, у нас традиційно стало, коли політики збираються, то займаються тільки *киданням гязі* один в одного” [http://rpl.net.ua]; “Люди самі писали заяви, позбавляючи себе статусу народного депутата. А ці люди роблять *клоунаду* просто, розуміючи, що Верховної Ради не існує як факту на сьогоднішній момент” [http://www.nru.org.ua].

Можемо констатувати, що поява перифраз вторинної оцінної номінації у текстах сучасних українських Інтернет-видань політичного спрямування стимулюється, як правило, позамовними факторами. Вона виникає у зв’язку з бажанням мовця дати предметові, явищу чи дії певну емоційну оцінку або у зв’язку з евфемістичними причинами чи з необхідності уникнути тавтології.

У зв’язку з нестабільною політичною ситуацією останніх років, постійною боротьбою за владу різних політичних сил, котрі по чергово виходять переможцями у “виборчих змаганнях”, в українському політичному дискурсі існує тенденція використання тих оцінно маркованих лексем (перифразів, евфемізмів та дисфемізмів), що викривають негативні сторони суспільно-політичного життя.

Це явище спричинено також відсутністю соціального контролю мовної ситуації та самоконтролю мовцем власного мовлення. В результаті слабкоконтрольованих мовних ситуаціях та при високому автоматизмі мови частіше вживаються емоційно-оцінні перифрази негативної оцінки та дисфемізми, що межують з лайкою та просторіччями. Особливо яскраво процес загальної лібералізації мови, послаблення стилістичних обмежень та дисфемізації мовлення проявляється у політичному дискурсі електронних ЗМІ, зокрема у Всесвітній мережі Інтернет.

Отже, формування і становлення категорії оцінки відбувалося протягом тривалого часу. Спочатку це здійснювалося в лоні філософії і логіки, а згодом і в мовознавстві. Оцінка є складовою частиною семантики слова як одиниці мови, що вказує на певну цінність предметів та явищ з погляду відповідності / невідповідності вимогам, інтересам, смакам, уподобанням мовця. Питання про визначення поняття “оцінка” в мовознавстві залишається суперечливим. Труднощі у визначенні цієї категорії полягають у тому, що це явище є різноаспектним і багатоплановим, пов’язаним з різними галузями науки: оцінку трактують як логіко-семантичну, мовностилістичну, семантико-прагматичну, функціональну категорії. Оцінка як лінгвістична категорія являє собою сукупність мовних одиниць з оцінним значенням, які виражають позитивне чи негативне ставлення мовця до змісту повідомлення, спрямоване на реалізацію певного комунікативно-прагматичного завдання.

Публічне мовлення, у т.ч. й представлене в текстах українських Інтернет-видань, відкрите для розмовно-зниженої оцінної лексики, яка широко вживається у виступах політиків. Пропагандистське вживання семантико-стилістичних засобів і прийомів (перифразів, евфемізмів та дисфемізмів) визначається тим, що експресивність, яка створює новизну і неповторність образу, є результатом суб’єктивно-індивідуальної оцінки адресатом навколишньої дійсності.

Актуальним у подальшому дослідженні мови сучасного Інтернет-дискурсу України вважаємо аналіз словотворчих та синтаксичних аспектів категорії оцінки.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Об объекте оценки / Н.Д. Арутюнова // Вопр. языкознания. – 1985. – №3. – С. 13-24.
2. Бондарко А.В. О грамматике функционально-семантических полей / А.В. Бондарко // Изв. АН СССР. СЛЯ. – 1984. – Т. 43. – №6. – С. 492-503.

3. Дмитрук О.В. Маніпулятивні прийоми у сучасних ЗМІ / О.В. Дмитрук // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – №7. – К., 2002. – С.14-21.
4. Ивин А.А. Основания логики оценок / А.А. Ивин. – М.: Наука, 1970. – 247 с.
5. Кожина М.Н. О функциональных семантико-стилистических категориях текста / М.Н. Кожина // Филол. науки. – 1987. – №2. – С. 35-41.
6. Коломієць М.П. Перифрази в сучасній українській мові / М.П. Коломієць // Дослідження з граматики і граматичної стилістики української мови. – Дніпропетровськ, 1984. – 117 с.
7. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: Формування і розвиток категорії оцінки / Т.А. Космеда. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – 350 с.
8. Масенко Л. Т. Мова і політика / Т.Л. Масенко. – К.: Соняшник, 1999. – С. 38-49.
9. Онищенко І.В. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах: Автореф. дис. ... канд. філол. Наук / І.В. Онищенко. – Дніпропетровськ, 2004. – 18 с.
10. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність / К.С. Серажим. – К.: Київ.нац.ун-т ім.Т.Шевченка, 2002. – 392 с.
11. Сергеев В. М. Структура аргумента в научном и публицистическом тексте / В.М. Сергеев // Прагматика текста: Сб. науч. тр. – Казань, 1984. – С. 18-23.
12. Чернописька Л. “Зручна” мова українських інтернет-ЗМІ / Л. Чернописька // Слово просвіти. – Ч.36. – 8-14 вересня 2005 р. – С.3-14.
13. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. – М.: Гнозис, 2000. – 326 с.

Анотація. У статті проаналізовано різноманітні аспекти оцінки та оцінного значення; виявлено особливості реалізації оцінки як семантико-стилістичної категорії в сучасному політичному Інтернет-дискурсі України. Зроблено спробу довести, що однією з провідних ознак оцінної лексики сучасного українського політичного дискурсу виступає процес дисфемізації.

Ключові слова: категорія оцінки, функціональна семантико-стилістична категорія, функціонально-семантичне поле оцінки, перифраз, евфемізм, дисфемізм.

Summary. In this article different aspects of evaluations and evaluative meanings are analysed; peculiarities of valuation's realization as a semantic-stylistic category in modern political Internet-discours of Ukraine are discovered. It has been made an attempt to prove that one of the main signs of evaluative vocabulary in modern Ukrainian political discourse is the dysphemization process.

Key-words: category of evaluation, functional semantic-stylistic category, functional-semantic ground of evaluation, periphrasis, euphemism, dysphemism.

УДК 811.161.1+811.161.1'373.611

ЖИДАЧЕВСКАЯ Е. В.

СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ С СУФФИКСОМ –ОИД, ОБРАЗОВАННЫЕ ОТ АНТРОПОНИМОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Среди современных инновационных субстантивов сравнительно большую группу составляют производные от антропонимов, в числе которых доминируют лексемы, образованные на основе известных фамилий русских и украинских политиков, общественных деятелей.

“Высокой продуктивностью в именном инновационном словообразовании отличается суффиксальный способ”, – отмечает исследователь современной украинской лексики А. А. Стишов [8, 123]. В русском языке, по данным многочисленных источников, отмечено увеличение количества новообразований с суффиксом *-оид*.

Этим мотивировано наше обращение к анализу указанных производных. В качестве материала исследования используем не только узуальные слова, но и окказиональные, зафиксированные на страницах современной периодической печати. Обращение к публицистическим источникам связано с высокой популярностью средств массовой информации. Е. А. Земская, известный исследователь лексических новшеств, подчеркнула, что в наше время “газеты читают больше, чем любые другие виды письменности, телевидение смотрит и слушает весь народ”, вследствие чего “язык газет стал средоточием тех процессов, которые происходят в

разных сферах русского языка” [4, 91]. В свою очередь, окказиональное словообразование позволяет всесторонне рассмотреть интересующее нас явление, поскольку в отличие от узуальных слов, которые отражают реализацию ресурсов, накопленных системой языка, характеристика окказионализмов (новообразований) выявляет в полной мере резервы этой словообразовательной системы, потенциал ее будущего развития.

По данным С. А. Бельского, суффикс *-oid* восходит к греческому *-id*, образованному от слова *eidos*, что в переводе означает ‘вид, подобие, образ’ [1]. Следовательно, *-oid* представляет собой русский эквивалент греческого аффикса, ср.: *ганлоид – haploidum*, *нуклеоид – nucloidum*. Можно предположить, что в русский язык данный аффикс вошёл в составе названий семейств животных (*Ranidae* – лягушки, *Ciconidae* – аистовые), ботанических классов и подклассов (*Pteropsidae* – папоротниковые, *Magnoliidae* – магнолиевые). Шагом к освоению новым аффиксом русского языка стали также термины, используемые в астрономии, медицине, математике, химии и т. п. (*астероид*, *планетоид*, *дельтоид*, *тангенсоид*, *пемфигоид*).

Присоединяясь к исконно русским основам, суффикс *-oid* прочно входит в систему языка, становится её активным словообразовательным ресурсом. В Новом толково-словообразовательном словаре русского языка Т. Ф. Ефремовой находим следующие определения:

*-oid*₁, “Словообразовательная единица, образующая имена существительные мужского рода со значением лица, которое подобно тому, что названо мотивирующим именем существительным”;

*-oid*₂, “Словообразовательная единица, образующая имена существительные мужского рода со значением предмета, который подобен тому, что назван мотивирующим именем существительным” [3, 1117].

Не вызывает сомнений тот факт, что в современном русском языке данный суффикс принадлежит к разряду продуктивных, о чём свидетельствует его активное участие в обогащении не только узуальной, но и окказиональной лексики. Что же касается словообразовательной (морфемной) структуры слов, включающих данный графический отрезок, то этот вопрос, на наш взгляд, является далеко не однозначным.

Если в одних узуальных и окказиональных словах *-oid* безоговорочно воспринимается как словообразовательный аффикс (*монгол-оид*¹, *металл-оид*, *тангенс-оид*, *кучм-оид*, *путин-оид*, *интеллигент-оид*), то в других на современном этапе развития языка считается частью производной, нечленимой основы: *астероид*, *стероид*, *пемфигоид*, *гуманоид*.

Что касается семантики суффикса *-oid*, то традиция описания существительных типа *монголоид*, *эллипсоид* как слов со значением подобия восходит еще к “Грамматике современного русского языка” 1970 года [2, 120–141]. Авторы приводят данную модель как типичный пример эксплицитно выраженного словообразовательного значения подобия. Тем не менее О. А. Лапшина, кроме традиционного, выделяет у данного аффикса значение ‘фигура, кривая, построенная на основе производящего’. Например, *эллипсоид* – ‘поверхность, образуемая вращением эллипса вокруг одной из осей’ (БАС), *циклоида* – ‘плоская кривая, описываемая точкой окружности, катящаяся без скольжения по прямой’. Исследователь указывает на многозначность суффикса *-oid* и подчёркивает нерегулярность передачи ним значения подобия.

Нам представляется более правильным говорить не об отдельном и специфичном значении аффикса, а об оттенке основного значения *-oid*₂, так как всё, построенное на основе чего-либо (в данном случае – *эллипса*, *цикла*), в той или иной мере подобно ему, ср. также: *дифтонгоид*, *параблоид*, *кристаллоид*, *металлоид* и т. д.

Анализ окказионализмов, образованных с помощью суффикса *-oid* (с “личным” значением), позволяет констатировать появление у него негативной оценочной коннотации как результата схожести с тем или иным лицом (лицами): *Пришел последний час “ельциноидов”* (Известия, 29.04.1994); *“Интеллигентоид”*, думается мне, – это нечто прямо противоположное тому типу просвещенного демократа, о котором Горький как-то сказал, что смысл жизни интеллигента в непрерывном накоплении научного багажа и распределении его в “толщах народной массы”. Для *“интеллигентоида”* же научный багаж – лишь элемент личного комфорта. Потому что по своей сути он лишь потребитель (ЛГ, 1980, № 30), ср. также: *кучmanoид*, *путиноид*, *ющенкоид*.

Значение ‘лицо – представитель социальных структур или движений, сторонник тех или иных общественно-политических деятелей, которые так или иначе оцениваются говорящим’, особенно характерное для окказиональных новообразований, может передаваться и другими суффиксами: *-ец/-овец*: *путинец*, *зюгановец*; *-ист*: *ельцинист*, *кравчукист*; *-фил*: *кучмофил*; *-ман*: *шевоман*, *довбушоман*. Однако *-oid* обладает несравненно большей негативно-оценочной коннотацией, ср.: *шустеровец* и *шустероид*, *timoшенковец* и *timoшенкоид*, *кучмофил* и *кучмоид*, *ющенковец* и *ющенкоид*, *путинец* и *путиноид*.

¹ Критерием разграничения производных и производных (корневых) слов могут служить данные современных деривационных словарей, а также наличие / отсутствие производящей основы (начального фрагмента слова) в свободном употреблении. Здесь и далее словообразовательная структура узуальных слов приводится по [7].

Отантропонимные существительные, образованные с помощью данного суффикса, активно используются в языке Интернет-изданий. Так, в статье под названием “Кто такой путинOID?” журналист задается вопросом, имеют ли место в энциклопедических словарных статьях подобные новообразования и не несут ли они заведомо негативную оценку деятельности президента Российской Федерации: *В статье, посвящённой президенту Владимиру Путину (в интернет-энциклопедии Wikipedia – Ж. Е.) в разделе “Лексика” присутствуют такие слова, как “путинизм”, “путинOID”... (gazeta.ru, 19.11.07).* Автор делает вывод, что подобные номинации широко представлены в Интернет-изданиях, в том числе с негативными коннотациями. Другой журналист в статье, остро критикующей профессиональную деятельность известного тележурналиста Савика Шустера, с иронией пишет: *...понятно, что великий Шустер является настоящей жемчужиной украинской тележурналистики. И это правда, как любят поговаривать разного рода “шустероиды” (dkr.com.ua, 21.11.2008).*

Данный аффикс может кодировать также внутреннее, реальное несоответствие при внешней, поверхностной схожести, например: *интеллигентоид* ‘человек, напоминающий интеллигента, но не являющийся таковым’, ср. также: *врачоид, министрОид, доктороид*. В данном значении синонимичными суффиксу *-оид* будут приставки *псевдо-, лже-, квази-*: *псевдоврач, квазиминистр, квазиавторитет, лжеполитик, лжеакадемик* и др. Одноструктурные существительные с подобным значением, производные от имён собственных, встречаются значительно реже.

Активное функционирование суффикса *-оид* наблюдается и в современном украинском языке: *Державою досі править кліка ще брєжнєвського розливу – замасковані кагебісти, репані комуноїди та браві комсомольські функціонери* (Свобода, сентябрь, 2009, № 46.). Это явление отмечено авторами монографии “Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі”: “Посилюється розмовність літературної мови, що виявляється, наприклад, в активному творенні відоміх похідних. Твірними для них є прізвиська громадських діячів, різного роду керівників і бізнесменів, діяльність яких у свідомості носіїв української мови містить негативну оцінку” [5, 4].

В украинском и русском языках зачастую образуются параллельные дериваты на базе одних и тех же социально значимых онимов: (рус.) *кучмоид* – (укр.) *кучмоїд*, (рус.) *путиноид* – (укр.) *путиноїд*, (рус.) *коммуноид* – (укр.) *комуноїд* и др.

Отметим, однако, что в украинском языке фрагмент *-оид* может быть результатом сочетания интерфикса или финали основы и морфемы, производной от глагола *їсти*, например: *мурах-о-їд, сало-їд, дарм-о-їд*, издавництво “*Букв-о-їд*” и т. д. Данные фрагменты (суффиксальная морфема и сочетание) являются омографами, поскольку отличаются по значению, звучанию (в т. ч. ударению), но одинаково изображаются на письме.

Таким образом, в современном русском (как и украинском) языке отмечается активное функционирование суффикса *-оид* как строительного материала для производства новых лексем от наименований лиц – политических, государственных, культурных деятелей. Отмечается сильная негативно-оценочная коннотация, присущая данному аффиксу, которая выступает частным проявлением общего усиления агрессивности современного языка, особенно ярко выраженной в средствах массовой информации. Исследование подобных наименований позволяет определить “градус” социального накала в отношении к той или иной личности в тот или иной период её деятельности.

Список использованной литературы

1. Бельский С. А. Учебник латинского языка для студентов-медиков / С. А. Бельский / под ред. П. И. Карузина. – М.-Л. : Гос. изд-во, 1930. – Режим доступа: <http://latinsk.ru; gaecolatini.narod.ru>
2. Грамматика современного русского языка. – М. : Наука, 1970. – 754 с.
3. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Татьяна Фёдоровна Ефремова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 2001. – Т. 1. А–О. – 1232 с.
4. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Елена Андреевна Земская. – М. : Наука, 1992. – 220 с.
5. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Ніна Федорівна Клименко : Монографія. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
6. Лапшина О. А Словообразовательная семантика подобию в современном русском языке / О. О. Лапшина // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 94. – С. 112–115.
7. Тихонов А. Н. Морфемно-орфографический словарь / Александр Николаевич Тихонов. – М. : ООО “Издательство АСТ” : ООО “Издательство Астрель”. – 2002. – 704 с.
8. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття / Олександр Анатолійович Стишов. – К. : Пугач, – 2005. – 387 с.

Анотація. У статті проаналізовано функціонування афікса -oid в сучасній російській мові. Виявлено появу нових відтінків значення даної морфемі, а також продемонстровано її високу продуктивність в процесі деривації відантропонімних іменників.

Ключові слова: відантропонімний іменник, афікс, продуктивність

Summary. The article deals with the functioning of suffix -oid in nouns, made on the base of proper nouns in modern language. Appearance of new additional meanings of this affix were analyzed by numerous examples. Also high productive ability of suffix -oid were shown, especially in word-formation of proper nouns.

Key words: noun, made on the base of proper noun, productive ability.

УДК 833 (093)

Жуковська Г.М.

ТРАДИЦІЇ “НЕОКЛАСИКІВ” У ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

В сучасній українській літературі Ліна Костенко стоїть осібно. Справедливіше буде сказати, вона і в сьогоденні мовчанні вивищується над будь-якими постмодерними викрутасами тих, хто “галасує, голосує”, залишається вірною своїй Музі, незважаючи на виклики часу. Її присутність бадьорить і змушує думати, її слово піднімає глибинні пласти нашої свідомості і вириває нас із безпам’ятства, її мовчання тривожить і викликає безліч запитань, а безкомпромісні чесність і непоступливість захоплюють.

Про неї написано багато, але жодному літературознавцю непідвладна сила і глибина її таланту. Дослідники творчості Ліни Костенко повсякчас намагаються визначити домінуючу її творчого методу і стилю. В цих спостереженнях знаходимо таке: Ліна Костенко “з крові і кости неоромантик”, її творчості характерна “романтична антиклясичність” (Богдан Рубчак [16, 103, 119]); або – “притаманний їй **неореалістичний тип мислення** (підкреслення – Г.Ж.) неминуче надавав їй творам епічного колориту” (Юрій Ковалів [7, 218]), або – “вона продовжувала **естетизм неокласиків** (підкреслення – Г.Ж.) з їх глибокою повагою до культурної традиції, витонченістю і ясністю поетичної мови, витворивши в своєму часі нову форму “поезії глибини і рівноваги”” (Ніла Зборовська [4,78]). Ці та подібні твердження спонукають до нового перечитання поезій Ліни Костенко, відшукування власне її (неореалістичної, неоромантичної, неокласичної чи синтетичної) моделі художньої творчості.

Згадуючи нелегку творчу долю поетеси, Євген Маланюк у “Книзі спостережень” так окреслив основну причину шістнадцяти довгих років замовчування її творчості: “... справа була не в тематиці, а в занадто певнім тоні, занадто суверенній інтонації і занадто яскравій літературній культурі, яка ретроспективно виявляла рівень **20-х років, неокласиків, Плужника ба й ... Яновського**” (підкреслення – Г.Ж.) [13, 226-227].

Уже ця і попередня цитати вказують на спостережені дослідниками традиції “неокласиків”, що знайшли своє продовження у творчості Ліни Костенко.

Найперше, що споріднює ці дві грандіозні поетичні планети це прагнення “зберегти право на власний моральний і естетичний кодекс, виходячи зі свого уявлення про загальнолюдські мистецькі цінності, про деяку незалежність вічного мистецтва від скороминущих виявів поверхні життя, про класичну норму в найзагальнішому (а не тільки суто античному чи суто “парнаському”) розумінні: строга досконалість форми, пошук гармонії духу, повага до “вічних” начал людської душі і відповідний абсолют художньої правди” [2, 281].

В умовах культурного і національного нігілізму “неокласики” сміливо ставили питання про введення “дійсно великих творів старої культури” в український вжиток. Усі вони були свідомі своєї нелегкої місії перед небезпекою різного роду утисків і знищення інакомислячих, про що зокрема М. Драй-Хмара говорив: “Дереворуби, ми столітні хаці/ прорубуєм і морок рвем уцент;/ нехай з фаланги вибува найкращий –/ її ще дужче зміцнює цемент” [3,139]. Ліна Костенко також кинула виклик тоталітарній системі і не поступилась її домаганням обмежити внутрішню свободу митця.

Поетеса надзвичайно вимоглива до себе в прагненні мистецької довершеності своїх творів. Вона переконана у тому, що немає меж поетичної майстерності, досконалість будь-якої строфи

відносна. Такі настанови на раціональне, осмислене ставлення до своєї творчості були близькі “неокласикам”. Проте, якщо їхній дослідницький підхід до власної творчості часто завершувався скептичними чи іронічними самохарактеристиками (М.Зеров: “Мої поезії – тьми тем і просто тьма, / А збірника й не ждять, бо “лірики” нема” [5, 73]), полемікою з самим собою (П.Филипович), то Ліна Костенко впевнена у собі, у своєму слові, у своїй присутності в майбутньому, що дозволяє їй висловити переконання: “Час – він мудрий, фікції скасує, / а, між іншим, я таки зостанусь” [8, 172]. У роздумах про свій вибір нелегкої і відповідальної долі поета немає каяття, бо є розуміння непроминальності вічних цінностей.

У багатьох віршах поетеси утверджується думка про особливу роль слова в духовному житті суспільства, адже в умовах бездержавності воно було чи не єдиним оберегом нації, історичної пам’яті народу. Серед таких поезій – “Страшні слова, коли вони мовчать”, “Вирлооке сонце”, “Альтернатива барикад”, “Літо 1963-го року”, “Заворожи мені, волхве!”, “Поезія згубила камертон”, “Великі поети не вміють писати віршів” та ін. Емоційно чутлива до тривог сучасності поетеса усвідомлює високе завдання слова і його відповідальність за збереження духовного коріння, очищення історичних і культурних джерел народу. Ліна Костенко переконана, якщо “в початках сотворіння світу було Слово”, то й “в початках сотворіння нації теж повинне бути Слово” [9, 26].

Заклики М.Зерова, М.Рильського, М.Драй-Хмари, П.Филиповича культивувати, розробляти українське “дике ще слово” також виходили із розуміння його ролі в духовному житті особистості, народу, нації. “Я робітник в майстерні власних слів”, – заявляв П.Филипович, звеличував “красу і силу” слова і спонукав: “Здобувай незнане слово, – / Те – вперше з’явиться, / А те – розквітне знову, / А те у нерість перетвориться, і гляне / На нього сонячне проміння – / Воно засяє самоцвітом / В руках майстрів, / В руках звичайних” [17, 74]. “Неокласики” прагнули відшукувати слова неперебутні, глибокі, сильні, які могли б “камінь зробити живим” (П.Филипович). У їхніх творах слово набувало онтологічного осмислення як скарб земних глибин: “Поете, поринай у вир буття, / у будні, в хащі днів, у твань життя, / і ти здобудеш дивні самороди. / Шліфуй, обточуй райдужний опал, / вкладай всю душу в дорогі клейноди, / для людства – це найвищий ідеал” [3, 114].

Якщо роздуми Ліни Костенко про призначення поета та місію слова більш національно забарвлені, пов’язані з думками про рідний народ (“Я лиш інструмент, в якому плачуть сни мого народу”), його долю (“І щось в мені таке велить / збіліти в гнів до сотого коліна! / І щось в мені таке болить, / що це і є, напевно, Україна” [8; 209]), то в “неокласиків” осмислення ролі слова набувало більш філософського, вселюдського значення.

Ще однією визначальною рисою, яка об’єднує поетичні світи “неокласиків” та Ліни Костенко є інтелектуалізм, тяжіння до світового культурництва.

Київський “неокласицизм”, що виріс зі світової культурної традиції, ущерть наповнений культурно-історичними переживаннями у вигляді різноманітних перевтілень, алюзій, асоціацій, ремінісценцій. В основі світоглядної парадигми “неокласиків” – “знакова система” світової культури. Пальма першості як найпошлюдовнішому поетові культури належить Миколі Зерову. Його цикли “Мотиви “Одіссеї”, “Культуртрегери”, “Книжки і автори”, “Образи і віки” – це роздуми і рефлексії нав’язані великими світовими творцями слова та їхніми героями. Пластичні сонетні “погруддя” Шекспіра, Гейне, Ніцше, Бодлера, культурні образи та символи античності, та інших епох, знаходимо й у збірках М. Рильського, П.Филиповича, М.Драй-Хмари, Юрія Клена, що свідчить про їхнє уважне вдивляння у світову культурну спадщину.

Ліна Костенко також надзвичайно чутлива до поезії глибоких інтелектуально-емоційних переживань, пов’язаних зі світовою історико-культурною спадщиною і її образними кодами. Відгомони далеких часів і культур повсякчас чуються в її інтелектуально насичених філософських рефлексіях: “Мені завжди здавалося, що у Греції навіть статуї теплі. / А сьогодні передавали, що у Греції випав сніг. / Муза історії Кліо, мабуть, одморозила душу” [8, 58].

Пегас, Муза, Орфей, Аріадна, Ікар, Феб, Тесей, Навсікая, Аххіл, Одісей, Поліфем – це далеко не повний перелік персонажів античної міфології, яких використовували у своїх поезіях “неокласики”. Більшість із них зустрічаємо й у творчості Ліни Костенко. Серед її улюблених, а отже й найчастіше вживаних – Муза, Діоніс, Пан, Орфей, Ікар, Даліла, Самсон. Звернення до античності часто означає втечу зі світу хаосу у ідеальний світ усталених цінностей. Античність як зразок гармонії і досконалості в багатьох творах “неокласиків”, як от в “Хіроні” М.Зерова чи “В освяченім гаю” М.Рильського є символом перемоги духовного над тілесним, гармонії над хаосом. Для Ліни Костенко античність дієва, жива, здатна врятувати людство від бездуховності і варварства: “Одкамянійте, статуї античні, / Одкамянійте і кричіть на гвалт! / В Лос-Анджелесі пальми синтетичні / Уже врастають коренем в асфальт” [8, 115].

Активно засвоюючи світові культурні традиції, звертаючись до видатних митців античності (Овідій, Вергілій, Сапфо, Аристофан, Сократ, Геродот та ін.) та до знакових постатей інших епох

(Данте, Леконт де Ліль, Жозе Ередія, Байрон, Петрарка, Бодлер, Гофман, Пушкін, Міцкевич, Блок та ін.), “неокласики” все ж таки своїм корінням міцно трималися національного ґрунту. Про що Юрій Клен у поемі “Попіл імперій” скаже: “Вертали ми до них, як моряки, /любили українські темні парки./ І нам були однаково близькі/ Фет і Бодлер, і Леся, і Петрарка” [6, 141]. Серед видатних українців виділяють І.Котляревського, Т.Шевченка, П.Куліша, І.Франка, Лесю Українку та багатьох своїх сучасників.

Увагу Ліни Костенко також часто приковують видатні діячі української і світової історії та культури. У її віршах виринають із небуття художник Ван-Гог, музиканти Ліст та Растреллі, скульптор Мікеланджело, циганська поетеса Папуша, естонська поетеса Лідія Кайдул, співачка зниклого племені інків Іма Сумак та ще багато постатей, яким в історії дарована особлива доля. Вони застерігають від бездуховності, спонукають замислитись на сенс життя. Г.Сковорода, Т.Шевченко, Леся Українка, О.Довженко, Л.Толстой Б.Пастернак та багато ін. стали об’єктами її художнього осмислення, в якому акцентується увага на неперехідних цінностях, бо “усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки” [10, 21].

Найбільше віршів у творчому доробку поетеси присвячено Т. Шевченку. Так само часто до його титанічної постаті і знакової творчості зверталися “неокласики”. Крім епіграфів, алюзії, перифраз та творів, безпосередньо присвячених Т.Шевченку, у кожного із них є літературно-критичні наукові праці про його творчість, як і про творчість Івана Франка, Лесі Українки та ін. Ця зацікавленість була зумовлена розумінням того, що український народ “реалізував себе в трьох геніях, котрі прийшли буквально один за одним – Шевченко, Франко, Леся Українка – і здійснили титанічну роботу духу, взаємно доповнюючи себе, надолуживши за багато віків і забезпечивши українській літературі майбутнє” [11, 7].

Отже, індивідуальна доля в творчості Ліни Костенко і “неокласиків” стає точкою перехрещення минулого, сучасного і майбутнього, виявляє зумовленість сьогодення близьким і більш віддаленим минулим, розкриває глибинні зв’язки особи з історією та суспільством.

Своєрідним моральним авторитетом для “неокласиків” був Сковорода, як національний символ щасливої і вільної людини. У творах, присвячених мандрівному філософу, звучать мотиви душі, у якій “будуть теж сонця і зорі/ і тихі води, чисті і прозорі” (Юрій Клен сонет “Сковорода” [6, 54]); призначення людини і пошуків сенсу життя – мрія помандрувати “як Сковорода” у М.Драй-Хмари значить бути вільним від зваб цього світу, займатись “спорідненою працею”, наповнювати радістю людські душі: “З серця в серце налити пісень, –/ Хай і в них блакитні новий./ Осяйний, безсмертний день! [3, 43]. “Залізний заклик чорних димарів” П.Филиповича стверджує радість буття, що забезпечується єдністю людини і природи. Сковорода тут символізує волю, непідвладність скороминущим цінностям, гармонію з світом: “Ясніють верби, і шумить вода,/ Квітки і трави простяглись без краю,/ Широким шляхом йде Сковорода./ І ластівки радіють і кружляють” [17, 90]. Сковорода намагався пізнати себе і навколишній світ, а відтак пізнати істину, вище благо людини і, можливо, як стверджує Юрій Клен “іншого шляху немає,/ Щоб з хаосу душі створити світ” [6, 55]

Ліна Костенко теж уявляє себе поруч з тим, кого світ ловив і не спіймав: “А я лечу, лечу, лечу!/ – Григорій Савич! – тихо шепочу” [8, 5]. Провідний мотив проминання у світі, який “мене ловить, ловить ... доганя!” у вірші “Ой ні, ще рано думати про все” антитетичний мотиву творення нетлінних, вічних цінностей. Ця умовна подорож “живої з кам’яним” викликає почуття подолання плину часу, за умови якщо був створений “Сад божественних пісень”. З тим, “хто твердо ставить кам’яну стопу” не страшно йти крізь час, де “жонглює будень святістю і свинством”. Кінцевий рядок утверджує єдність покликань та духовну спорідненість обох митців: “Ми є тому, що нас не може бути” [8, 5].

Ліна Костенко не відкидає традицій, наступності в літературі. Поетеса переконана, що небо мистецтва тримає великий дух предків, плечі предтеч: “При майстрах яюсь легше. Вони – як Атланти./ Держать небо на плечах./ Тому і є висота” [6, 107].

У цьому контексті важливо згадати, що книжка літературно-критичних статей М.Зерова, яка побачила світ 1926 року, мала назву “Ad fontes”. Це гасло було стрижнем естетичної орієнтації “неокласиків”. Повернення до джерел перш за все передбачало орієнтацію на античність і на європейську класику, в якій особливе місце посів французький “парнасізм”. Проте М.Зеров також закликав “вибагливо і незалежно від попередніх оцінок переглянути дотеперішнє надбання української літератури. Ми повинні знов і знов по-новому придивитися до наших уславлених письменників, інколи тільки з голосу нам відомих, з’ясувати їх значення для нинішнього нашого розвитку, їхнє місце в нашій літературній традиції” [5, 245].

Засвоєння європейського культурно-історичного спадку дорівнювало самоутвердженню в українському культурному просторі, а це неможливо без знання національних культурних традицій, специфіки історичного розвитку. Тому особливої ваги у творчості “неокласиків” набула тема історичної пам’яті. В оді “Трьом мандрівникам” М.Зеров закликає, йдучи у мандрівку життя,

неодмінно побувати в історично важливих для кожного українця місцях: “в Чигирині, Кирилівці, Лебедині”, “В Мотронинському лісі тім, де гострії ножі святили/ На ляха Гонта і Максим!?” [5, 92]. Тільки пізнавши свої історичні святині і, напевно, засвоївши уроки історії, можна перетворитися із простих подорожніх у народ, стати міцною державою: “Щоб бачив старець і дитина, / І подорожній весь народ, / Що то іде – іде Вкраїна” [5, 95]

Твори “неокласиків” на історичні теми мають широку амплітуду часово-просторових коливань: від глибин віків, витоків людського суспільства (П.Филипович “Місяця срібний дзюб”, Юрій Клен “Україна”) до періоду Київської Русі, якому присвячено найбільше поетичних розмислів (“Володимир Мономах” П.Филиповича, “Сон Святослава”, “Князь Ігор” М.Зерова, “Володимир” Юрія Клена, “Померкло саяво позолот”, “Київ”, “Поділ”, “На Хортиці”, “Чернігів” М.Драй-Хмари тощо), далі до національно-визвольних змагань і аж до сучасності.

Духовна потреба відшукування своїх праоснов, першоджерел стала органічною складовою творчості Ліни Костенко. Від збірки до збірки мотив пошуку своїх коренів, витоків роду поглиблюється. Шукаючи джерел духовності, поетеса прагне проникнути у далекий “прачас”, “коли ще жив у пралісі пралев, коли у небі глиболи праптиці...” і зрозуміти, “яким він був, мій особистий пращур, неандерталець, вертикальний звір?” [8, 348]. Перш за все її цікавлять “сліпого духу зарослі дрімучі”, зародки нашої духовності, які, на переконання поетеси, кореняться в далекому минулому.

Історіософські візії Ліни Костенко часто епічні, сюжетні, в основі їх здебільшого трагічна подія або доля відомої історичної особи. Інтерпретація поетесою давніх подій у віршах “Древлянський триптих”, “Горислава-Рогніда”, “Князь Василько” та інших, є намаганням примусити читача шукати правду про історичне минуле. Сутність таких творів складає пізнання історії, усвідомлення зв’язку часів. Художня деміфологізація історичних осіб, як от князя Ігоря у “Древлянському триптисі”, сприяє очищенню певних подій та постатей від накипу стереотипів.

В осмисленні історичного минулого Ліна Костенко, як і “неокласики”, на перший план висувають філософсько-етична проблематику. В їхніх творах немає чистого історизму, натомість є прагнення побачити в кожній миті життя окремої людини чи цілого суспільства відображення закономірностей руху історії. В поезіях М.Зерова, П.Филиповича, М.Драй-Хмари також знаходимо міцні акценти на нерозривному зв’язку епох, їхньому вічному діалозі. Важливим також є те, що поетична думка “неокласиків” не відривається від актуальних проблем свого часу, навіть тоді, коли блукає історико-культурними полями людства чи України.

Не можна оминати увагою насичено смислоносних пейзажних малюнків “неокласиків”, в яких утверджується ідея єдності світу: “Віки летять, а в незорім морі/ Єдине сонце для землі горить,/ І всі колись з’єднаються в просторі –/ Людина, звір, і квітка, і блакить” [17, 49]. Філософська заглибленість пейзажних віршів М.Рильського, П.Филиповича, Юрія Клена, М.Зерова – яскраве свідчення гармонійного співвідношення інтелектуального й емоційного начал. Це лірика рівноваги і радості буття. Так, наприклад, “Осінні рядки” Юрія Клена пронизані роздумами про природний перебіг буття, в якому важливо “йти назустріч дням і знать:/ мине печаль і знада,/ Покосом ляже сіножать” [6, 55]. Осінь в природі в нього тісно пов’язана з осінню людського життя. Осінь – багата своїми дарами, щедра, весела пора, вступивши в яку, вже не захочеш “до дальніх весен і блакиті” [6, 56]. У пейзажних творах П.Филиповича подибуємо натяк на античну теорію “гармонії сфер”: “Усі подружжя світового хору/ Прямують тихо у північній млі,/ Та стежать всі з безмежного простору/ І за зеленим вогником землі” [17, 59]. У його збірці “Земля і вітер” багато сонця, відчуття невпинного руху, оновлення Всесвіту і людини в ньому. Природа як джерело натхнення, приносить радість і умиротворення.

У пейзажно-інтимній ліриці Ліна Костенко найближча до Максима Рильського. Може випадковими, а може ні є співпадання дат їхнього народження – вона прийшла у цей світ тридцятьма п’ятьма роками пізніше, того ж дня – 19 березня. Якщо вірити астрологічним кодам, то й внутрішня організація, почування, відчуття світу у них дуже близькі. Невипадково її поетичний “Пейзаж із пам’яті” малює силует М.Рильського. Знову зустріч в ірреальному часі і просторі, у вічності – “З туманного тунелю виходить Рильський” – “Я теж з туману обрисом з’явлюсь” [8, 73]. Що символізує ця коротка зустріч і сумний погляд Майстра? Тут натяк на безперервність творчого колообігу, на спорідненість та інакшість, на вічність наступності у мистецтві: “Зустрілись дві епохи./ Дурне дівчатко і старий поет./ Кружляє листя, і не чуто кроків./ Пейзаж, котрому років, років, років” [8, 73]

В діахронічному розрізі літературного набуtku обох митців знаходимо співзвуччя особливо значущих образів і мотивів. Ці оригінальні “стики” і зіткнення можуть стати темою окремого дослідження. Наразі зауважемо тільки найприкметніші риси спорідненості їхньої творчості.

Саме в спілкуванні з природою і в Ліни Костенко, і в Максима Рильського окреслюються і образно формулюються ідеї щастя і краси, вічних законів буття, гуманних і розумних відносин між людьми. В природі розчинена вічність, на фоні якої конкретні бажання людини стають мізерними, в природі ховається загадка і таємниця людського буття. Рильський був переконаний,

що “Часом можна висловить пейзажем Те, для чого слів нема людських” [14, 211]. За Ліною Костенко природа протистоїть скороминущості, тлінності, бо “все кружляє в дивній круговерті,/ саме в собі шукає опертя./ І є природа. І немає смерті./ Є тільки різні стадії буття” [8, 21].

Перегук на рівні мотивів, форми та стилю у цих двох геніальних поетів ХХ ст. можемо простежити у ліричних малюнках “Ластівки літають” М.Рильського та “Світлий сонет” Ліни Костенко. Мотиви краси природи, вічності і плинності підпорядковані мотиву людського щастя у коханні, радості життя: “Хай собі кружляє, обертається,/ Хоч круг лампочки, земля стара!./ Ластівки літають, бо літається,/ І Ганнуся плаче, бо пора” [15, 253]. Обравши класичну форму сонета, Ліна Костенко в сльозах сімнадцятирічної дівчини через нерозділене кохання теж побачила повноту і щастя людського життя. На цьому й наголошує, використавши яскраві епітети та поетичне обрамлення: “Як пощастило дівчинці в сімнадцять,/ в сімнадцять гарних, неповторних літ!/ Ти не дивись, що дівчинка сумна ця./ Вона ридає, але вже як слід” [8, 122].

Впадає в око те, що в обох митців багато спільних улюблених образів – це образи осені, дощу, саду, лісу. Сад у М.Рильського уособлює романтичне, оптимістичне, рідне до болю середовище: “Цвітуть бузки, садок біліє/ і тихо ронить пелюстки,/ Напівзабутнє знову мріє,/ як помах милої руки” [14, 114] “Осінні сади, омиті музикою згадок” у Ліни Костенко – це рай, який протиставляється “наждачному перону”. Образ цей метафізичний, на що вказують казкові мотиви, майстерно вплетені у пейзаж.

Тема саду в обох поетів невіддільна від теми мистецтва, покликання митця, у цьому сенсі сад є символом вічних нетлінних загальнолюдських цінностей. Невипадковими у цьому контексті є назви збірки Ліни Костенко “Сад нетанучих скульптур” і поетичного циклу М.Рильського “Сад серед пустелі”. Ліні Костенко, як і Максиму Рильському близька ідея “плекання свого саду”: “ми разом будемо ... серед пустелі сад насаджувать зелений” [14; 290]. Розглядаючи образ саду в широкому контексті, спостерігаємо ще один його смисл – образ саду асоціюється з образом народу.

Пейзажні малюнки обох майстрів слова, позначені національним колоритом, спонукають до глибинного осягнення справжніх життєвих істин. Від пізнання природи, навколишнього світу поети йдуть далі до пізнання людини, пізнання людиною самої себе.

Ліна Костенко близька до “неокласиків” й афористичністю поетичного вислову. Її лірика вияскравлює класично ясні і прозорі поетичні сентенції, позбавлені моралізаторських нот. Щирість, емоційність, простота й делікатність порад в моральній та естетичній сферах – такими є поетичні максими Ліни Костенко та неокласиків. Наприклад: “Любіть травинку, і тваринку,/ і сонце завтрашнього дня,/ вечірню в попелі жаринку,/ шляхетну інохідь коня” (Ліна Костенко), “Кожна хмарка й травинка/ у зорі відбиті твоєму, –/ Тільки раз тобі послані,/ вдруге не буде таких!” (М.Рильський); “Виходь на путь сувору і тверезу,/ Не зупиняйся, не оглядайсь назад./ Хто випив келих чарівного хмелю, тому назад немає вороття” (М.Драй-Хмара).

На афористичність стилю Ліни Костенко ефективно працюють великої сили пуанти, антитези і контрасти, а також гостро аналітична образна думка і гірка іронія. Афористичний стиль Ліни Костенко опертий на тривку класичну традицію в українській літературі, він спостережений багатьма дослідниками, зокрема Ю.Андрухович з цього приводу зауважує: “... її письмо – виразне і прозоре, артикуляція ясна і шляхетна, рими точні або принаймні несподівані й багаті, спосіб формулювання ідей напрочуд сугестивний – рядки так і просяться до словників з афоризмами...” [1, 1].

І хоча Ліна Костенко не заманіфестувала свою прихильність до “неокласиків” в поетичних рядках, як скажімо М.Зеров в “Pro domo” чи Юрій Клен в “Лесбії”: “Щасливий я в моїм садку, і скільки / Ясних годин зо мною гають там /Чіткий Ередія і мудрий Рільке!” [6, 68], проте її внутрішня свобода, міцна прихильність до національної і європейської культурної традиції, універсалізм, філософічність, кларизм, інтелектуалізм, засвоєння величезного досвіду всесвітнього письменства – провідні засади, що зближують її творчість з неокласиками.

Література

1. Андрухович Ю. Невпіймана королева // День. – 2000. – 18березня. – С.1.
2. Дзюба І. Поезія (від поч. ХХ ст. до 30-х років) // Дзюба І. З криниці літ: У трьох томах. – Т.1. – К.: Видав. дім “КМА”, 2006. – С.262 – 295
3. Драй-Хмара М. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 204с.
4. Зборовська Н. Шістдесятники // Слово і час. – 1999. – №1. – С.74-80.
5. Зеров М. Твори у двох томах. – Т.1, 2. – К.: Дніпро, 1990. – 843с.
6. Клен Юрій Вибране. – К.: Дніпро, 1991. – 461с.
7. Ковалів Ю. Комплекс “жінки лотової” у віршованому романі “Берестечко” // Дискурс сучасної історичної романістики. Поетика жанру. – К.: “Київський університет”, 2000. – С.218-221.
8. Костенко Л. Вибране. – К.: Дніпро. – 1989. – 558 с.

9. Костенко Л. Еволюція музи від античної до Ахматівської // Слово і час. – 1990. – №3. – С.3 – 4
10. Костенко Л. Над берегами вічної ріки. – К.: Радянський письменник. – 1977. – 134с.
11. Костенко Л. Поет, що йшов сходами гігантів // Леся Українка. Драматичні твори. Передмова. – К., 1989. – с.7
12. Костенко Л. Сад нетанучих скульптур: Вірші. Поема-балада. – К.: Радянський письменник, 1987. – 207с.
13. Маланюк Є. Малоросійство // Маланюк Є. Книга спостережень. – К.: Атіка, 1995. – С.219 – 233
14. Рильський М. Вибрані твори. У двох томах. – Т.1. – К.:Українська енциклопедія, 2005. – 605 с.
15. Рильський М. Твори. У 20 томах. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1983. – 535 с.
16. Рубчак Б. Розмови літа з вереснем (Акомпаньямент до читання) // Світовид (Літературно-мистецький збірник). – Київ – Нью-Йорк. – 1990. – Вип.11. – С.101-119.
17. Филипович П. Поезії. – К.: Радянський письменник, 1982. – 178 с.

Анотація. У статті йдеться про спільні тематичні і стилеві риси поезії Ліни Костенко та “неокласиків”. Звертається увага на тяжіння до культурництва, інтелектуалізм, афористичність, виділяються провідні теми та образи.

Ключові слова: поезія, “неокласики”, світове культурництво, історична пам’ять, інтелектуалізм, філософська, пейзажна та інтимна лірика.

Summary. This article is about joint and distinguishing features of the subject matter, stylistics of poetry by Lina Kostenko and Ukrainian Neoclassicists: M.Zerov, M.Rylsky, Yurii Klen, P.Fylypovych.

Key words: intellectualism, inclination for culture, aphoristic character of the poetry, leading themes and images.

УДК 811.161.2'373.46

Задояна Л.М.

АНТОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Антоніми – слова (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що, тісно поєднуючись певною семантичною спільністю, розрізняються на цій самій основі максимально протилежними значеннями [7, 27-29]. Протилежність, контрастність понять, якими оперує наука, знаходять специфічне вираження в антонімії. Терміни-антоніми характеризуються цілком визначеними парадигматичними властивостями: фронтальною протилежністю і розрізненням за диференційною ознакою, тісно пов’язаною з її основною дефінітивною функцією [6, 186].

Антонімія – одна з основних системотвірних категорій у лексиці (термінології), дослідження цього явища в термінології є актуальним, оскільки виявлення антонімічних відношень допомагає визначити межі термінологічного поля терміносистеми. Погляди на проблему антонімії у лексиці викладено у працях Ш. Баллі, В. Даниленко, Є. Міллера, Л. Новикова та ін. Антонімію як вид лексико-семантичних відношень у термінологіях різних галузей знань досліджували: І. Волкова (фізична термінологія), С. Дорошенко (термінологія нафтогазової промисловості), І. Козловець (фінансово-кредитна термінологія), З. Куделько (термінологія ринкових взаємин), О. Кучеренко (пожежно-технічна термінологія), Т. Лепеха (термінологія судово-медичної експертизи), Т. Михайлова (науково-технічна термінологія), Т. Соколовська (термінологія генетики), Н. Цимбал (термінологія органічної хімії) та ін. *Актуальність* нашого дослідження зумовлена відсутністю характеристики антонімії у сучасній українській термінології цукрового виробництва, потребою у доповненні знань про вияв антонімічних відношень на прикладі ще однієї терміносистеми.

Метою статті є дослідження антонімічних відношень в українській термінології цукрового виробництва.

Основним у процесі визначення антонімічних відношень є поняття протилежності. Л.О. Новиков вважає, що незважаючи на різні погляди на суть явища антонімії, думки

дослідників цієї проблеми завжди збігалися в тому, що “антонімія та антоніми є вираження протилежності в мові” [5, 243]. В. Даниленко: “Явище антонімії, що проявляється в існуванні слів з протилежним значенням, у мові науки суттєво не відрізняється від відповідного явища в загальнолітературній мові” [2, 25]. На думку Т. Михайлової, “антонімічними в термінології слід вважати відношення двох значень, що виражені різними термінами й передають істотні ознаки несумісних протилежних або суперечливих видових понять стосовно одного родового, тобто мають спільну семантичну основу” [4, 295].

Для ефективного виділення антонімів у лінгвістиці розроблено такі критерії антонімічності: 1) антоніми-слова з протилежним значенням – розрізняються з вираженням протилежності, яка передбачає одночасно тотожність у якомусь відношенні; 2) антоніми вживаються в типових синтаксичних конструкціях у взаємному протиставленні; 3) антоніми мають однакову сферу лексичної сполучуваності [3, 56].

Вияв антонімічних відношень спостерігаємо і в термінології цукрового виробництва: *Насіння цукрових буряків у ботанічному відношенні – це прості й складні плоди (супліддя, клубочки)* [Роїк, 55]; *Біологічною особливістю насінників цукрових буряків є неоднорідність дозрівання насіння навіть на одній рослині. Ще сильніше це проявляється при неоднорідності насінників за морфологічними ознаками (одностеблові і багатостеблові, сильно- і слабозілчасті і т. п.)* [Роїк, 232]; *Попередня очистка насіння від великих, малих домішок та пилу на сепараторі сігма та тепловий обробіток насіння гарантують тривале його зберігання без зниження посівних якостей* [Роїк, 61]; *У зоні достатнього зволоження запаси вологи в ґрунті після різних попередників, як правило, однакові* [Роїк, 64]; *У зоні недостатнього зволоження правильне чергування культур у сівозміні набуває особливого значення як фактор регулювання водного режиму ґрунту* [Роїк, 71].

У терміносистемі цукрового виробництва, як і в інших терміносистемах, антоніми утворюють мікрополе, у якому й реалізуються відношення протилежності та суперечності, які є однією з основних ознак системності термінології, адже поняття завжди виникають парами: *Домішки легкі – домішки густиною менше 1 г/см³ (гичка, бур'ян, трава, солома тощо), що надходять з буряководяною сумішшю в завод* [ТСТОБ, 26]; *Домішки важкі – домішки густиною понад 1 г/см³ (частинки ґрунту, пісок, каміння, металеві предмети, куски цегли тощо), що надходять з буряководяною сумішшю в завод* [ТСТОБ, 26]. Ш. Баллі антонімічні протиставлення вважав виявом природного нахилу людського розуму: “В нашій свідомості абстрактні поняття закладені парами, причому кожне зі слів завжди викликає уявлення про інше” [1, 139].

Зокрема нами встановлено, що антонімічні відношення виникають між термінами, які позначають ознаки, властивості, процеси:

1) наявність-відсутність ознаки: *природна – примусова вентиляція, конденсовані – неконденсовані гази, очищена – неочищена проба (коренеплодів цукрових буряків), консервованій – неконсервованій буряковий жом, гранульований – негранульований буряковий жом, родючий – неродючий ґрунт* ;

2) більший ступінь вияву ознаки – менша кількість або ступінь ознаки: *висока – низька вологість, висока – низька виробнича потужність (заводу), основний (цільовий) – побічний продукт, достатнє – недостатнє зволоження ґрунту, легкі – важкі домішки*;

3) місце розташування у просторі або місце перебігу процесу: *протитечійна – прямотечійна сатурація, зовнішня – внутрішня дифузія, протитечійна – прямотечійна конденсація*;

4) особливості форми, розміру та стану: *одноступінчаста (-чата) – багатоступінчаста (-чата) сатурація, однонасінні – багатонасінні форми цукрових буряків, легкі – важкі домішки, рідка (фільтрат) – тверда (осад) фаза (нефільтрований сок у процесі фільтрування розділяється на такі фази), густий – рідкий розчин (соку), великий – малий розмір (шматків вапняку), вільна – зв'язана гичка бурякова, суха – мокра гніль (коренеплодів), солодкий – кислий сок, сухе – мокре протруювання насіння цукрових буряків, крупні – дрібні домішки, максимальний – мінімальний діаметр, крупні – дрібні коренеплоди, крупніший – дрібніший цукор, вільні – зв'язані домішки, сушений – вологий жом, велика – мала ємність*.

У складі сучасної української термінології цукрового виробництва зафіксовані терміни-антоніми, структура яких неоднорідна. Антонімічні відношення виявляються в термінах таких типів:

- у семантичній структурі однослівів: *стерильність – фертильність, адсорбція – десорбція (нецукрів)*;

- у композитах шляхом приєднання до однієї ономазіологічної ознаки антонімічних ономазіологічних ознак: *високосортний – низькосортний*;

- як конкретизатори у складі словосполучень:

- двокомпонентні терміни: *вологий ґрунт – сухий ґрунт, високий тиск – низький тиск, рання цвітуха – пізня цвітуха, внутрішнє (генетичне, фізіологічне) середовище – зовнішнє*

(вологість, температура та інші умови вирощування) середовище, фаза всмоктування – фаза витіснення;

- трикомпонентні терміни: забруднений цукровий буряк – очищений цукровий буряк, рідкі мінеральні добрива – тверді мінеральні добрива, зона низького тиску – зона високого тиску;
- багатоконпонентні терміни-антоніми: фактори, які сприяють інтенсивному росту рослин цукрових буряків (підвищені норми азоту, висока вологість ґрунту, застосування стимуляторів росту та ін.) – фактори, які пригнічують ріст рослин цукрових буряків (недостатня кількість у ґрунті азоту, низька вологість ґрунту, застосування інгібіторів росту та ін.) (протягом вегетації), високий вміст поживних речовин в ґрунті – низький вміст поживних речовин в ґрунті.

За частиномовним вираженням в українській термінології цукрового виробництва вирізняються іменникові (макродобрива – мікродобрива, макроорганізми – мікроорганізми), прикметникові (великий – малий, зовнішній – внутрішній, продуктивний – непродуктивний, розчинний – нерозчинний, сухий – мокрий, ранній – пізній), дієслівні терміни-антоніми (збільшення маси (листіків) – зменшення маси (коренеплодів) (при недостатньому освітленні)) тощо. Найпродуктивнішими є прикметникові антонімічні назви.

У терміносистемі цукрового виробництва за структурним критерієм виділяємо дві групи антонімічних пар: лексичні (різнокореневі) антоніми та словотвірні (спільнокореневі) антоніми.

У лексичних, або різнокореневих антонімах протилежність виражається за допомогою різних основ та префіксів: розрідження – згущення (розчину), варіння – кристалізація.

Словотвірні, або спільнокореневі антоніми виражають протиставлення значення за допомогою таких засобів:

- додавання до спільних основ питомих префіксів з протилежним значенням: передпосівний – післяпосівний (обробіток ґрунту), досходовий – післяходовий (догляд за посівами), недопал – перепал (вапняку), навантаження – розвантаження (коренеплодів цукрових буряків).

- додавання до спільних основ запозичених префіксів з протилежним значенням. У термінології цукрового виробництва використовуються такі іншомовні префікси, за допомогою яких виражається антонімічність: полі-, моно-, ди-, де-, мікро-, макро-,: поліцукрид – моноцукрид – дицукрид, адсорбція – десорбція (нецукрів), органічні та мінеральні макродобрива – мікродобрива макроелемент – мікроелемент;

- використання чи невикористання префіксів не-, дез-, без-. Значення протилежності – негативності мають префікси дез-, не-. Наприклад: інфекція – дезінфекція (коренеплодів), якісний – неякісний аналіз (цукру), цукри – нецукри, фільтрований – нефільтрований сок, стерильний – нестерильний цукровий буряк (разом із землею на поверхні буряка є велика кількість мікроорганізмів), достатнє – недостатнє зволоження (посівів цукрових буряків), пошкоджені – непошкоджені коренеплоди, водорозчинні – нерозчинні у воді фосфорні добрива, якісне – неякісне насіння, еродовані – нееродовані (ґрунти), парні – непарні (загінки поля). Префікс без- вказує на відсутність, виключення ознак та властивостей: підстилковий – безпідстилковий гній, азотисті – безазотисті органічні речовини.

- утворення слів-комполітів (до спільних основ додаються основи з протилежним значенням): слабозмиті різновиди ґрунтів – середньозмиті різновиди ґрунтів – сильнотмиті різновиди ґрунтів, однонасінні плоди – багатонасінні плоди, однорічні трави – багаторічні трави, однорічні бур'яни – багаторічні бур'яни, склеренхімні (внутрішні) – паренхімні (зовнішні) тканини оплодня насіння.

За семантичним критерієм у терміносистемі виділяються контрарні, комплементарні і векторні антоніми [5, 236].

Контрарна протилежність характеризується наявністю середнього проміжного компонента між крайніми симетричними членами впорядкованої множинності. Середній проміжний компонент вказує на ступінь зростання або спадання якісної ознаки. Наприклад: моноцукрид – дицукрид – поліцукрид, рідкий – кристалічний (сипучий) – твердий (пресований) (стани), висока – помірنا – низька (температура), холодна – тепла – гаряча (дефекація), висока – середня – низька (якість коренеплодів цукрових буряків), легкоуглинкаві – середньосуглинкаві – важкосуглинкаві (ґрунти за вмістом фізичної глини), глибока – звичайна – мілка (оранка чорноземів), непошкоджені – слабо пошкоджені – сильно пошкоджені (коренеплоди), придатні до садіння – сумнівні – непридатні до садіння (коренеплоди), ясно-сірі – сірі – темно-сірі (опідзолені ґрунти).

Комплементарна протилежність виражається тим, що середній проміжний компонент між термінами-антонімами відсутній. Наприклад: життєздатні – нежиттєздатні (власне насінини), нагрівання – охолодження (соку).

До векторних антонімів належать антоніми що зазначають спрямування протилежностей ознак, рухів та дій різного напрямку. Наприклад: розрідження – згущення (розчину),

передпосівний – післяпосівний (обробіток ґрунту), повернені – неповернені (втрати маси коренеплодів).. Векторні антоніми можна вважати різновидом комплементарних антонімів, оскільки вони мають усі семантичні особливості останніх.

На основі здійсненого аналізу явища антонімії в українській термінології цукрового виробництва, можемо зробити висновок, що антонімія у даній терміносистемі є необхідною системотвірною категорією, служить для розрізнення значень синонімічних, полісемічних та паронімічних слів. Явище антонімії допомагає охарактеризувати ознаки, властивості, процеси цукрового виробництва, дає змогу проникнути в сутність понять, що протиставляються. У подальшому плануємо дослідити види системних відношень у термінології цукрового виробництва (синонімічні, класифікаційні відношення) більш детально.

Список використаних джерел

1. Балли Ш. Французская стилистика / Балли Ш. – М., 1961. – 394 с.
2. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / Даниленко В. П. – М., 1977. – 246 с.
3. Миллер Е. Н. Природа лексической и фразеологической антонимии / Миллер Е. Н. – Саратов, 1990. – 222 с.
4. Михайлова Т. Антонімічні відношення українських науково-технічних термінів як мовне явище та об'єкт лексикографії // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 2003. – Вип. V. – С. 295 – 299.
5. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке / Новиков Л. А. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 290 с.
6. Панько Т. І. Українське термінознавство / Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
7. Українська мова: [енциклопедія / упоряд.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко]. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. Бахмат М, І. Буряковий цукор – технології виробництва: [навчальний посібник] / Бахмат М. І., Ігнат'єв М. О., Вітвицький І. А. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. – 372 с.
2. Роїк М. В. Буряки / Роїк М. В. – К.: Видавництво “XXI вік” – РІА “ТРУД-КІІВ”, 2001. – 320 с.
3. Тлумачний словник з технології та обладнання бурякоцукрового виробництва. Основні терміни [уклад. В. А. Лагода та ін.]. – К.: НУХТ, 2004. – 84 с.

Список умовних скорочень:

Роїк – Роїк М. В. Буряки / Роїк М. В. – К.: Видавництво “XXI вік” – РІА “ТРУД-КІІВ”, 2001. – 320с.;

ТСТОБ – Тлумачний словник з технології та обладнання бурякоцукрового виробництва. Основні терміни [уклад. В. А. Лагода та ін.]. – К.: НУХТ, 2004. – 84 с.

***Анотація.** У статті проаналізовано антонімічні відношення у сучасній українській термінології цукрового виробництва. Описано лексичну та словотвірну антонімію, а також контрарні, комплементарні та векторні її різновиди. Виявлені антонімічні відношення дають змогу визначити межі термінологічного поля галузі цукрового виробництва.*

***Ключові слова:** антонімія, терміносистема цукрового виробництва, поняття протилежності.*

***Summary.** The article analyses the antonymic relations of Ukrainian modern terminology of sugar production lexical word-formation antonymy, its contrary, complementary and vector types are described. The distinguished antonymic relations give a possibility to determine the limits of terminological field in the sphere of sugar production.*

***Key words:** antonyms, terminosystem of sugar production, the understanding of opposition.*

ЕРГОНІМИ ТА ПРАГМОНІМИ В СТРУКТУРНО–СЕМАНТИЧНОМУ ТА ЛІНГВОПРАГМАТИЧНОМУ АСПЕКТАХ

Впродовж останніх двадцяти років в українській мові відбуваються активні мовні зміни, які проявляються насамперед у лексичній системі. Зокрема, істотних трансформацій зазнав такий ономастичний розряд, який ми умовно називаємо комерційними назвами, і котрий включає ергоніми та прагмоніми. Ергоніми, тобто назви суб'єктів господарської діяльності, як специфічний різновид власних назв почав вивчатися у другій половині ХХ століття, його аналізу присвячено праці Ю.О. Карпенка, Є.С. Отіна, Н.В. Подольської, О.В. Суперанської, А. Белея тощо. Найбільшу увагу було приділено висвітленню проблеми мотивації ергонімів [1; 9; 12; 13; 14]. Термін прагмонім був введений З.П. Комоловою, яка відносила до цього розряду лексики назви товарів [4]. Поряд з ним використовуються терміни прагматонім та товарний знак. Прагматонім видається нам не вдалим варіантом з огляду на саму структуру побудови терміна, яка не виправдано містить додатковий суфікс. Товарний знак натомість є чітко законодавчо визначеним терміном, який частково перехрещується з поняттями “ергонім” та “прагмонім”. Специфіка утворення та функціонування назв товарів розглядається в працях [2; 4; 5; 12]

Необхідність комплексного одночасного розгляду двох зазначених груп лексики визначається в першу чергу прагматичним чинником, оскільки товар отримує свою назву, тобто прагмонім, від колективного номінатора, репрезентованого в мові ергонімом. Крім того, ці назви перебувають у тісному зв'язку в офіційно-діловому та рекламному дискурсах, що є однією з причин можливої, однак не обов'язкової омонімії форм ергоніма та прагмоніма: “Оболонь”, “Кока-кола”, “Соні”. Нашим завданням є проаналізувати способи утворення комерційних власних назв у структурно-семантичному аспекті, зокрема з'ясувати специфіку мовної репрезентації референта, а також лінгвопрагматичні особливості функціонування комерційних назв.

Об'єктом розгляду в цій статті є ергоніми та прагмоніми сфери виробництва молокопродуктів. Було проаналізовано назви підприємств галузі, представлені на Інтернет-сторінці www.ua-region.info, у загальній кількості 440 одиниць та назви продукції, зазначені на Інтернет-сайтах розглянутих компаній.

Наш виклад ми розпочинаємо із висвітлення типів утворення ергонімів з огляду на більше розмаїття виявлених моделей номінації суб'єктів діяльності порівняно до назв товарів. Предметом аналізу є виключно вирізняльно-індивідуалізуючий компонент ергоніма, натомість усталені кліше на позначення його юридичної форми, наприклад, *закрите акціонерне товариство*, у цій статті не обговорюються. Основними способами творення назв підприємств є такі: 1) лексико-семантичний словотвір шляхом онімізації апелювативів або трансонімізації інших ономастичних розрядів; 2) слово- та основоскладання; 3) утворення нових слів; 4) лексикалізація словосполучень різного типу.

Спочатку розглянемо останній тип номінацій, тобто лексикалізовані словосполучення, з огляду на їхнє кількісне переважання в корпусі (234 назви із 440). Утворені в цей спосіб ергоніми здебільшого мають прозору мотивацію, оскільки їхні компоненти є лексемами на позначення істотних вузлів фрейму виробничої діяльності в молочній сфері. Мотиватором виступає безпосередньо референт у всій сукупності своїх істотних ознак, до яких належать: сфера діяльності, продукція, тип підприємства, його географічне розташування, професії працівників, приміщення, в якому відбувається виробничий процес. У структурному плані ергоніми-словосполучення є гетерогенними передусім у плані способів вираження атрибутивного зв'язку: за допомогою узгодження або керування. Серед номінацій молочної сфери кількісно значно переважає перший тип (195 номінацій). Лексикалізовані узгоджені словосполучення мають, як правило, два або три компоненти. Опорний член словосполучення виступає в прямому значенні, вказуючи на тип підприємства: *завод, комбінат, база*. У разі двочленного словосполучення опорний компонент здебільшого є універбом, який додатково вказує на сферу або предмет діяльності: *молзавод, молокозавод, маслозавод, сиркомбінат, маслосирзавод, холодокомбінат, молокопідприємство, маслосиркомбінат*: “Ізмаїльський молзавод”, “Дунаєвецький маслозавод”, “Конотопський молокозавод”, “Корсунь-шевченківський маслосирзавод”, “Крижопільський сирзавод”, “Маріупольський холодокомбінат”, “Ружинське молокопідприємство”, “Світловодський маслосиркомбінат”. Один із прикметників тричленного атрибутивного узгодженого словосполучення відносить до сфери діяльності (*молочний, молочноконсервний, маслобійний, маслоробний, масловиробничий*), інший натомість вказує на географічне розташування суб'єкта: “Березовський молочний завод”, “Куп'янський молочноконсервний комбінат”, “Золотоніський

маслоробний комбінат”, *“Красногвардійський масловиробничий завод*”, *“Маловисківський молочний комбінат”*.

Двочленні словосполучення без відтопонімного прикметника не є типовими. У нашому корпусі наявні лише чотири випадки, що свідчить про недостатню розрізнявальну здатність таких номінацій. Зокрема, ергонім *“Молочноконсервний комбінат”* не виконує індивідуалізуючої функції, оскільки така назва потенційно може бути в будь-якого підприємства галузі. В іншому випадку спостерігаємо популярну модель побудови ергонімів інших сфер господарської діяльності з використанням іменника *дім*, що є результатом метонімічного переносу значення: *“Молочний дім”* (порівняй *“Дім меблів”*, *“Дім світла”* тощо).

Чотирикомпонентні словосполучення можливі в разі введення до ергоніма числівникового ідентифікатора, що має місце у великих містах, де відтопонімний елемент не є достатнім для чіткого визначення виробника (*“Київський перший молочний завод”*), або ж при використанні відносного прикметника, який вказує на належність до адміністративної одиниці певного типу (*“Вінницький міський молочний завод”*).

Крім узгоджених словосполучень, для утворення ергонімів застосовується також модель, у якій поєднуються узгодження та керування. При цьому прикметникове означення типово відсилає до місця розташування суб’єкта, а атрибут у родовому відмінку зазначає сферу діяльності. Специфіка порівняно до узгодження полягає у більш точному визначенні предмета діяльності із використанням лексики, яка належить до відповідного тематичного поля: *“Надвірнянський завод молочних продуктів”*, *“Барський завод сухого знежиреного молока”*, *“Новокаховський завод плавлених сирів”*.

Багаточленні ергоніми з декількома неузгодженими означеннями в родовому відмінку характерні для підприємств, що перебувають у підпорядкуванні державних установ, для яких така модель загалом є типовою: *“Дослідне господарство ім. 9 Січня Інституту цукрових буряків Української академії аграрних наук”*.

Двочленні неузгоджені атрибутивні словосполучення не є численними. У деяких випадках вони називають предмет діяльності та містять топонім: *“М’ясо Буковини”*, *“Сири Бурлука”*. В інших випадках має місце персоніфікація предмету діяльності та метафоричне використання опорного іменника: *“Клуб сиру”*.

Не типовою для ергонімів-словосполучень є оцінна функція, хоча в корпусі наявні поодинокі приклади використання аксіологічної лексики у власних назвах: *“Фабрика делікатесних сирів”*, *“Золота гільдія”*, *“Чарівне дівко”*. Також не поширеним є звернення до цільової групи шляхом включення до складу словосполучення лексем на позначення споживача. Це має місце лише у таких випадках: *“Хорольський молококонсервний комбінат дитячих продуктів”*, *“Балтський молочноконсервний комбінат дитячих продуктів”*. Відсутність відсилок до споживача, швидше за все, пояснюється саме його всеохоплюючим характером, оскільки існує пресупозиція *“молоко п’ють всі”*. У наведених вище прикладах відбувається звуження адресованості продукції, і тому її адресат вводиться до назви. Інший комунікант (адресант, який одночасно і виступає номінатором) теж рідко представлений в ергонімі. У нашому корпусі наявний лише один випадок використання назви професії в лексикалізованому словосполученні: *“Лісоводський консервник”*.

Наступним за продуктивністю способом утворення ергонімів є лексико-семантичний словотвір (123 одиниці). У більшості випадків має місце трансонімізація топоніма або онімізація відтопонімного прикметника. Модель має прозору мотивацію, конкретизуючи виробника за місцем його розташування, зокрема, за назвою регіону: *“Галичина”*, *“Таврія”*; міста: *“Прилуки”*, *“Кам’янець-Подільський”*; села: *“Руновщина”*, *“Сергіївка”*; вулиці: *“Дністровський”*, *“Жадківська”*, *“Світло шахтаря”*; річки: *“Лімниця”*, *“Рось”*; у т.ч. за допомогою відтопонімних прикметників: *“Данилевська”*, *“Новоолександрівське”*. Вірогідно, що використання в назві мікротопонімів (назв вулиць, сіл, хуторів) звужує потенційний ареал впливу на адресата в інших регіонах. Хоча слід відзначити, що така географічна ідентифікація може апелювати не лише до мовних, але й до ширших культурних значень, у яких зафіксована оцінка якості продукції з певних територій. (Порівняй якісну, а не кількісну семантику прикметників у таких словосполученнях: *ніжинські огірки*, *мелітопольська черешня*). Чисто символічне значення мають випадки трансонімізації топонімів, які не розташовані на території України. Зокрема, назва *“Росія”* швидше відсилає до системи цінностей. Популярною моделлю є трансонімізація топоніма *Україна* (5 випадків). Безумовно, що при цьому ергонім не виконує дійсної функції з огляду на дуже широку географічну віднесеність. На перший план натомість виходять аксіологічна та експресивна функції імені.

Онімізації зазнають різні семантичні розряди апелювативів. Зокрема, назви продукції (*“Молоко”*); компоненти тематичного поля сільського господарства: *“Колос”*, *“Урожай”*; позначення місця здійснення сільськогосподарської діяльності: *“Лан”*, *“Левада”*, *“Нива”* (3 випадки), *“Тепличний”*; лексеми тематичного поля природи з міфопоетичними конотаціями:

“Обрій”, “Полонина”. У корпусі наявні два приклади використання як ергоніма лексеми на позначення професії суб’єкта діяльності: “Молочник”, “Хлібороб”. Вказівка на суб’єкта іноді містить додаткові конотації. Зокрема, ергонім “Новатор” вказує на певні позитивні риси виробника. “Родич” імплікує близькість до адресата виробника молочної продукції, що збільшує персуазивний вплив назви.

Крім метонімічного переносу із фрейму діяльності, що має місце у вищезрозглянутих прикладах, ергоніми також утворюються від наявних у мові та культурі символічних систем. Перетворення ергономікону на вторинну моделюючу систему має на меті утворення уявних світів, відсилання до чогось екзотичного, що в кінцевому результаті повинно посилити персуазивність назви. До такої стратегії номінації, зокрема, належать випадки трансонімізації міфонімів: “Геркулес”, “Атлант”, “Еней”, “Нептун”, “Титан”. Трансонімізації у поодиноких прикладах зазнають антропоніми: “Вікторія”, “Євгеній”, “Михалич і ко”, “Фелікс”. Мотивом таких назв може виступати як ім’я власника підприємства, у разі чого ергонім відіграє експресивну функцію, так і модність імені, його конотації.

Іноді спостерігаємо аксіологічну мотивацію ергонімів, коли має місце онімізація лексем, які асоціюються з певною системою життєвих цінностей і пріоритетів: “Віта”, “Джерело” (2 випадки), “Еліт”, “Злагода” (2), “Класік”, “Надія” (4), “Фортуна”. Значна кількість таких номінацій залишилася ще з часів Радянського Союзу, відповідно відображаючи його ідеологічну систему: “Авангард”, “Батьківщина”, “Дружба”, “Зоря” (3 випадки), “Маяк”, “Прогрес”.

До поодиноких випадків переносу значення належить використання в символічній функції назв літер: “Дельта”; прецедентних назв: “Мушкетер”; маловідомих термінів: “Редан”, зоонімів: “Чайка”. Метафоризація не є продуктивним способом утворення ергонімів, хоча і можливим: “Родник”, “Світоч”, “Янтар”, “Янтарний”.

Наступним способом утворення ергонімів є слово- та основоскладання (64 випадки). Цей тип назв є результатом універбалізації лексикалізованих атрибутивних словосполучень і характеризується подібними до останніх семасіологічними особливостями. Композити, як правило, містять відтопонімні елементи в скороченому або повному вигляді, які поєднуються з: 1) назвою продукту (“Балкомолоко плюс”, “Березнемолоко”, “Гадячсир”, “Поділля-молоко”, “Полтавамолпрод”, “Сміламолконсерв”), 2) з назвою типу підприємства (“Варвмаслосирзавод”, “Тетіївмаслозавод”), 3) з лексемою, яка входить до фрейму діяльності (“Бердичів-холод”); 4) з позначенням ширшої сфери діяльності (“Востокагро”, “Сагайдак-агро”). Деякі назви відсилають до топоніма Україна: “Уккрамжгоспкомбікорм”, “Укрсиропром”. У цьому разі відтопонімний компонент не вирізняє назву, а, навпаки, забезпечує щонайширшу референцію і, до певної міри, імплікує протиставлення іншим країнам, тобто реалізується функція творення колективної етнічної ідентичності. Крім того, топонімічний компонент може конкретизувати підприємство великої бізнес-групи: “Лакталіс-Миколаїв”, “Лакталіс-Умань”.

Використання у композитах компонентів інших пропріальних класів не характерне для ергонімів молочної галузі. У корпусі наявний лише один випадок використання антропоніма: “Богдан-агро”.

Експресивну функцію в складі композитів можуть відігравати не лише топоніми, а й апелюючи, породжуючи при цьому додатковий зміст. Зокрема, в назві “Реґіонпродукт”, крім ідентифікації виробника за відповідним регіоном, має місце апелювання до базового протиставлення *свій-чужий*.

Чисто відапелювативні композити містять компоненти на позначення виду або сфери діяльності: “Агропереробка”, “Агротехсервіс”, “Агроком”; її результату: “Агропрод”, “Молпрод”, “Молпродукт”; приміщення: “Молдім”. У поодиноких випадках спостерігаємо використання префіксоїдів або коренів із оцінним значенням: “Агродар”, “Екопрод”, “Екосир”, у т.ч. морфем іншомовного походження: “Наріне-лайф”, “Альма-віта”, “Люстдорф”, “Принцфельд”.

Подальша ідентифікація композитів, які не містять відтопонімних елементів і чия здатність до розрізнення суб’єктів економічної діяльності є мінімальною, відбувається за допомогою нумеральних означень: “Холодокомбінат №4”.

Ініціальні абрєвіатури не є типовими серед підприємств молочної сфери. Як правило, це позначення багатопрофільних компаній: “МТК”, “БСК”, “С-транс”, “СДС-інвест”.

Новостворені ергоніми становлять найменшу в кількісному плані групу (19 одиниць). Деякі з них містять компоненти, які можна витлумачувати як віднесеність до сфери діяльності: “Моліс”, “Бімол”, “Молбі”, “Сімол”, “Лактіс”. Ще одна нова назва одночасно відсилає до молочної та до космічної сфери: “Галактон”. Іноді ініціальний компонент може інтерпретуватися як усічений топонім: “Кагма” (Кагарлик), “Рімал” (Рівне). Такі назви мають значний ідентифікаційний потенціал через відсутність збігів з іншими ергонімами.

Крім того, існують немотивовані з позиції адресата номінації: “Аверса-Україна”, “Альтек”, “Атак”, “Кубей”, “Соммас”, “Юрія”, “Шисхол”, “Вімм-Білл-Дан”, “Рейнфорд”. Звертає на себе

увагу те, що деякі з них створено за іншомовними моделями. Швидше за все, такий спосіб номінації свідчить про наявність стратегії виходу на інші ринки, що власне і підтверджується у випадку російської компанії “Вім-Білл-Данн”, яка працює в Україні.

Отже, більшість ергонімів підприємств молочної сфери мають прозору мотивацію, істотним компонентом якої є ідентифікація за місцем розташування виробництва, що, є цілком зрозумілим з огляду на юридичний аспект їхнього функціонування, а саме необхідність реєстрації господарської діяльності за певною адресою. Крім топонімів, мотиваторами ергонімів виступають компоненти відповідного фрейму діяльності з превалюванням елементів на позначення предмету та сфери діяльності. Аксиологічні компоненти не набули широкого поширення, і, крім того, через постійну повторюваність також не мають достатнього потенціалу для вирізнення виробника з-посеред інших.

Подібна ситуація, на нашу думку, пов’язана з тим, що основні рекламні зусилля в галузі спрямовані на просування не виробника, а його продукції, специфікою якої порівняно до інших виробництв є однотипність. Саме це поєднання уніфікованості, з одного боку, і потреби підкреслити якість товарів конкретного виробника, визначають особливості прагмонімів розглядаваної сфери. Товари молочної групи позначаються в більшості випадків відповідним апелятивом: *кефір, молоко, йогурт, сметана, морозиво, вершки* тощо. Подальша конкретизація виду продукції відбувається за допомогою якісних або відносних прикметників: *масло селянське, шоколадне; молоко жирне, знежирене, сухе, пряжене, пастеризоване; кефір нежирний; сиркова маса; сирок солодкий*. Відтопонімні елементи в складі прагмонімів позначають певний тип продукції, а не місце її вироблення: *масло вологодське; сир російський, костромський, голландський*. Подібну роль грають також апозитивні означення: *сир плавлений “Дружба”, “Городський”*. Значний спектр використовуваних назв спостерігається лише у морозива, що, на нашу думку, пов’язане з більшою варіативністю рецептурного складу, тобто мова йде не про таку уніфіковану сферу, як традиційні молочні продукти. Остаточна ідентифікація товарів цієї групи відбувається за допомогою зазначення на упаковці ергоніма, що є цілком достатнім для бізнесу місцевого рівня, де споживачі добре орієнтуються в мікротопонімах і обізнані з якістю продукції конкретного виробника. На надрегіональному, національному та глобальному ринках подібна стратегія не є ефективною, що змушує виробників просувати свою продукцію під торговими марками, які і стають основним засобом рекламного впливу, свідченням чого є практика створення Інтернет-сторінки саме на торгову марку, а не на виробника (“*Рудь*”, “*Гармонія*”, “*Злагода*” тощо). Ми розглядаємо торговий знак як елемент прагмоніма, основним завданням якого є здійснення персуазивного впливу на кінцевого споживача, що й зумовлює звернення до конотативних мовних одиниць.

Фокус саме на просуванні торгової марки або конкретного виду продукції чітко простежується на текстовому рівні, а саме при аналізі Інтернет-сторінок виробників молока. Контент-аналіз засвідчує наявність на них таких гіпертекстуальних блоків, як інформація про компанію, її продукцію, зворотний зв’язок із споживачем, рецепти страв із молочних продуктів, інформативні статті про користь молока тощо. Вихідна сторінка в одних випадках містить спеціальну мультимедійну заставку, в других – загальну інформація про компанію, а в третій представляє саму продукцію за допомогою вербальних (назва продукту та його коротка характеристика) і невербальних (зображення упаковки) засобів. Таке поєднання різних семіотичних систем, як відомо, є типовим для нових ЗМІ. Ергоніми і торгові марки також можуть мати, поряд з вербальною, графічну форму вираження у формі логотипу. Слід відзначити, що на відміну від торгових марок, графічне зображення не є обов’язковим елементом репрезентації ергоніма. Наприклад, “*Житомирський маслозавод*” такого логотипу не має, на відміну від його торгової марки “*Рудь*”. Торгова марка, яка є графічним зображенням, завжди розміщується на упаковці, що покликано забезпечити впізнаваність конкретного продукту. В окремих випадках спостерігаємо збіг ергоніма та торгової марки: “*Галичина*”, “*Геркулес*”, “*Таврія*”, “*Янтар*”, при цьому компанії “*Галичина*” і “*Геркулес*” володіють також ще й іншими зареєстрованими торговими марками. У цьому зв’язку можна припустити, що, по-перше, з позиції персуазивного впливу різнотипну продукцію раціональніше просувати під різними назвами, по-друге, поява нової марки створює ілюзію появи принципово нової продукції завдяки переміщенню фокусу сприйняття її істотних характеристик.

Мотивованість вербального компоненту торгової марки має різний характер. Інколи спостерігаємо абсолютно немотивовану назву (“*Рудь*”), проте в більшості випадків простежується зв’язок з лексичною або морфологічною системою мови (української, російської, іншої європейської). Мотиватором виступає абстрактна лексика із позитивними конотаціями: “*Гармонія*”, “*Злагода*”; трансонімізовані власні назви: “*Геркулес*”, “*Добриня*”, “*Галичина*”, “*Таврѣя*”, “*Бурѣнка*”, “*Тотоша*”; апелятиви тематичного поля виробництва молока або назви природних явищ: “*Глечик*”, “*Утречко*”, “*Волошкове поле*”; паронімічні зв’язки: “*Ласуня*” (від іменника *ласун*). Графічне оформлення упаковки здебільшого пов’язується саме з торговою маркою та її логотипом, а не з ергонімом. Наприклад, торгова марка “*Куп’янського*

молочноконсервного комбінату” “Заречье” має логотип із зображенням зайця, який присутній скрізь на упаковці продукції. Вербальний компонент торгової марки в цьому разі мотивується місцем розташування підприємства.

У випадку міжнародних компаній підвищується роль іншомовного елемента. Торговими марками французької компанії “Лакталіс” є “Фанні”, “Білосвіт”, “Лактонія”, “Präsident”, “Імун+”. Тобто тільки одна власна назва має чітку прив’язку до української мови з використанням колорему, яка асоціюється з кольором продукту діяльності – молока.

Як видно із наведених прикладів, номінація у сфері торгових марок спрямована на забезпечення впливу на адресата, що зменшує інформативну складову за рахунок посилення персуазивного впливу, створення вторинних змістів, відсилання до наявних архетипів і міфопоетичних систем. Це висуває вимогу подальшого дослідження даного типу лексики в таких жанрах тексту, як реклама та написи на упаковці, в яких і реалізується закладений потенціал вербального і невербального впливу на кінцевого споживача продукції.

Список використаних джерел

1. Белей О.О. Сучасна українська ергонімів: власні назви підприємств Закарпаття / О.О. Белей. – Ужгород, 1999. – 111 с.
2. Вінарева О.В. Структурний, семантичний і прагматичний аспекти англomовних торгових назв : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / О.В. Вінарева. – Київ, 2005. – 20 с.
3. Карпенко Ю.А. Современное развитие русской ономастической системы / Ю.А. Карпенко // Актуальные вопросы русской ономастики: Сб. науч. трудов. – К.: УМК ВО, 1988. – С. 5-14.
4. Комолова З.П. Семантическая мотивированность прагмонимов / З.П. Комолова. // Проблемы семантики. – М.: Наука, 1974. – С. 333- 339.
5. Лиса Н.В. Структурні та лінгвопрагматичні особливості рекламного знака : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Н.В. Лиса. – Львів, 2003. – 18 с.
6. Отин Е.С. Из истории русской эргонимии / Е.С. Отин. // Избранные труды по языкознанию. – Донецк: 1999. – С. 155-166.
7. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
8. Соболева Т.А. Суперанская А.В. Товарные знаки / Т.А. Соболева. А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1986. – 176 с.
9. Соколова Л.Н. Типи мотивованості ергонімів (на матеріалі ергонімів м. Києва) / Л.Н. Соколова. – Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 65-69.
10. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
11. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови / М.М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 543 с.
12. Шестакова С.О. Лексико-семантичні інновації в системі української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С.О. Шестакова. – Харків, 2002. – 20 с.
13. Kopertowska D. Tradycja i nowoczesność w kieleckiej chrematonimii / D. Kopertowska // Z najnowszych tendencji w polskim nazewnictwie. S“\$% X Jask: Oficyna wydawnictwa LEKSEM, 2005. – S. 51-68.
14. Sjöblom P. The Problem of Meaning and Function Related to Company Names / P. Sjöblom // Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences Uppsala 19-24 August 2002. – V. 1. – Uppsala: Språk-och folkminnesinstitutet. – P. 264-276.

Анотація. У статті розглядаються структурні особливості побудови ергонімів, типи їх мотивованості, визначаються найбільш продуктивні моделі утворення цих власних назв у зв’язку з виконуваними ними функціями. Крім того, з’ясовуються основні стратегії номінації прагмонімів, їхній зв’язок із торговими марками в аспекті завдань персуазивного впливу на споживача.

Ключові слова: торгова марка, ергонім, прагмонім, онімізація, трансонімізація топоніма.

Summary. The article looks upon structural types of ergonims, semantic justification of their meaning. The most productive models of these proper names are stated in connection with their functions. Moreover, the main strategies of pragmonims’ nomination are revealed, their relation to trade marks in the context of persuasive influence on consumer.

Key words: ergonim, pragmonim, onimization, transonimization of thoponimus.

ФОНЕТИЧНЕ СЛОВО ЯК ОДИНИЦЯ РИТМУ НІМЕЦЬКОГО СПОНТАННОГО МОВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК

Дослідження різних аспектів усного мовлення є одним із перспективних напрямів сучасного мовознавства. Велику увагу вчені приділяють вивченню ритмічної організації усіх типів усного мовлення. Такий підхід й обумовлює **актуальність** даного дослідження. **Предметом** вивчення є ритм усного спонтанного мовлення (СМ) чоловіків і жінок, носіїв німецької мови. **Об'єктом** виступає фонетичне слово (ритмічна група) як основна одиниця виміру ритму. **Мета** запропонованої статті полягає у дослідженні природи фонетичного слова (ФС) як вихідної одиниці опису імпровізованого мовлення представників протилежних статей. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: виділити основні підходи до визначення мінімальної одиниці ритму звукового мовлення; дослідити особливості ФС в усному непідготовленому мовленні чоловіків і жінок; встановити чинники впливу на зміну величини ритмічної структури в мовленні представників протилежних статей. **Матеріалом** дослідження слугували записи спонтанного мовлення дикторів чоловічої та жіночої статі, носіїв німецької мови, однакових за віком і соціальним статусом.

Будь-якому типу усного мовлення (підготовленому/непідготовленому) властивий ритм. Мовленнєвий ритм характеризується періодичністю, що передбачає повторення деяких одиниць через певні проміжки часу, ці одиниці утворюють ритмічну послідовність мовлення.

Вивчення ритмічної організації усного тексту вимагає визначення одиниці виміру ритму, за якою б співвідносились усі однорідні елементи. Вчені, що досліджували ритм, не знайшли однотайного рішення щодо вибору такої одиниці. Мінімальна ритмічна одиниця повинна визначатися формально, бути носієм певного лінгвістичного значення, а її межі мають співпадати з межами одиниць аналізу інших рівнів структурно-семантичної організації тексту [5, 5]. Ритмічність мовлення утворюється не окремими складами, а більшими елементами, тому деякі вчені [5, 5; 14, 228] вважають первинною одиницею ритму синтагму, котра володіє внутрішньою семантико-синтаксичною єдністю [15, 11]. Оформлення синтагми на супрасегментному рівні відбувається за участю мелодики, пауз, фразового і синтагматичного наголосів, а в оформленні інших ритмічних одиниць (складу, фонетичного слова) беруть участь не всі зазначені компоненти інтонації [8, 6].

Проте інші лінгвісти [6, 11] вважають основною одиницею, що дозволяє досліджувати всі рівні й елементи озвученого тексту, ритмічну структуру, оскільки вибір саме фонетичного слова (ритмічної структури) вихідною мінімальною одиницею уможливує опис лексико-семантичних, семантико-синтаксичних і просодичних особливостей організації звукового тексту в їх єдності.

Поняття ФС відповідає таким синонімічним термінам: такт [11, 5], ритмічна структура [7, 38], ритмічна група, акцентна група [16, 17, 18]. Традиційно під *фонетичним словом* розуміють самостійне слово разом з ненаголошеними службовими словами й частками, що прилягають до нього [1, 497]. Дещо розширює традиційне уявлення про ФС термін, запропонований Л. В. Златоустовою, котра розуміє під ритмічною структурою (ФС) “одне або декілька повнозначних або службових слів, об'єднаних одним словесним наголосом” [7, 38]. Проте найвичерпніше визначення цього поняття пропонує Н. В. Богданова. Авторка дефінує ФС як особливу ритміко-акцентуаційну єдність основного морфологічного слова й різного роду проклітик і енклітик [3, 52], що є “звуковим комплексом, відрізком тексту”, об'єднаним одним основним наголосом [2, 4], наприклад, *da hab' ich Ge'bertstag gehabt*.

Фонетичне слово дуже часто виступає основною одиницею опису спонтанного й підготовленого мовлення [7, 32; 12, 171], оскільки ритмічний ефект мовлення досягається завдяки закономірній послідовності наголошених складів з ненаголошеними, котрі примикають до них, тобто послідовності ритмічних груп. ФС як мінімальна ритмічна одиниця усного мовлення є: неподільною одиницею мовлення (внаслідок неможливості поставити паузу всередині ФС), фонетична цільність якої визначається словесним наголосом і залежністю ненаголошених голосних від розташування по відношенню до наголошеного [14, 71–72]; носієм смислу та просодичної інформації; реально існує в мовленні (згідно отриманих експериментальних даних); виділяється із контексту; може функціонувати самостійно, виконуючи роль слова-фрази; здійснюючи певні ритмічні та семантичні функції, є складовою цілісного тексту; є двоплановою одиницею, оскільки виступає водночас одиницею сприйняття і реалізації висловлення [7, 32].

Фонетичні слова можуть бути і односкладовими, і багатоскладовими структурами, що містять, переважно, до дев'яти складів [4, 51]. Однак, за результатами даного дослідження, в

імпровізованому німецькому мовленні чоловіків і жінок виявлено також ФС, що налічують більш ніж дев'ять складів. Результати дослідження унаочнено за допомогою таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Структури ФС у чоловічому і жіночому СМ за кількістю складів

К-сть складів у ФС	Чоловіче СМ у %	Жіноче СМ у %	К-сть складів у ФС	Чоловіче СМ у %	Жіноче СМ у %	К-сть складів у ФС	Чоловіче СМ у %	Жіноче СМ у %
1	7,7	8	8	4,5	4	15	0,2	0,2
2	13,4	16,6	9	2,8	2,4	16	0,2	-
3	17	19,6	10	2,4	2,2	17	-	-
4	19	16,5	11	1,6	1,1	18	0,1	-
5	13	13	12	1,2	0,7	19	0,1	-
6	8,7	8,6	13	0,9	0,5			
7	6,9	6,3	14	0,5	0,3			

Як видно з таблиці 1.1, і для чоловічого, і для жіночого усного спонтанного мовлення характерні ФС, в яких більш ніж дев'ять складів. Варто відмітити, що такі слова характерні більшою мірою для дикторів-чоловіків, ніж для дикторів-жінок. Окрім того, в жіночому мовленні не виявлено ФС, що містять понад п'ятнадцять складів, натомість таке явище притаманне чоловічому мовленню.

За способом утворення фонетичне слово може бути простим і складеним. У першому випадку воно може збігатися із традиційною лексико-граматичною одиницею мови, а у другому містить кілька таких мовних елементів і складається із проклітики, тобто переднаголошених складів і наголосу (проклітичний спосіб) або проклітики, наголосу та енклітики – післянаголошених складів (проклітично-енклітичний спосіб).

Аналіз способів утворення і частотності окремих видів фонетичних слів у експериментальному матеріалі деяких дослідників показав, що для непідготовленого мовлення характерні, переважно, складені фонетичні слова, утворені проклітичним способом [13, 44].

З огляду на те, що ФС (подібно слову як лексико-граматичній категорії) є структурною послідовністю певної кількості складів і місцем наголосу, слід звернутися до розгляду його акцентних типів. Під акцентним типом розуміють схему розміщення наголосу в словоформах певної множинності слів [10, 184]. Розподіл за типами акцентуації відбувається з урахуванням позиції наголосу, а також кількості переднаголошених та післянаголошених складів [12, 181]. Ритмічні моделі або акцентні типи представляють у формі дробу, де чисельник вказує на кількість складів, а знаменник – на позицію наголошеного складу, наприклад, *Be'ruf* – 2/2, *um die'Kinder* – 4/3 [9, 95] або за допомогою певних схем: *Be'ruf* _ ' _ , *um die'Kinder* _ _ ' _ _ . За кількістю складів у ФС визначають, до якого класу належить даний акцентний тип: клас 1 – односкладові, клас 2 – двоскладові тощо, наприклад, *Be'ruf* – клас ФС – 2, тип ФС – 2/2 (_ ' _), *um die'Kinder* – клас ФС – 4, тип ФС – 4/3 (_ _ ' _ _).

Впроваджені експериментально-фонетичні дослідження ритмічної організації мовлення підтверджують той факт, що інвентар класів ФС у мовленні є обмеженим [6]. Згідно спостережень О. І. Стеріополо [12, 177– 178], у німецькій мові налічують від одного до дев'яти класів фонетичних слів. У спонтанному ж мовленні простежується більша кількість класів й особливо велике розмаїття акцентних типів ФС, тут можуть зустрічатися ритмічні моделі від 1/1 (*'selbst*) до 11/11 (*nehmen die Studierenden auch gerne 'ernst*) [9, 95-96].

За даними проведеного експерименту, в чоловічому СМ виявлено дев'ятнадцять класів ФС, а в жіночому СМ – п'ятнадцять класів ФС (результати унаочнено вище в таб. 1.1). Наведемо деякі приклади виявлених класів ФС від 12 до 19: *als jetzt zu den handwerklichen Berufen* (12/5 – чоловіче СМ), *und diese auch an anderen Personen schätzt* (12/12 – жіноче СМ), *wobei man mit Sicherheit nicht alles Konsequenzen kann* (15/15 – чоловіче СМ), *dass es noch eine ganze Weile so weiter gehen wird* (15/11 – жіноче СМ).

Характер розподілу акцентуації і кількість складів ритмічних одиниць залежить від темпу того чи іншого типу усного мовлення. З прискоренням темпу зменшується кількість виділених наголосом складів, і, відповідно, збільшується кількість ненаголошених. Отже, довжина ФС є величиною змінною, залежною від ступеню підготовленості й темпу мовлення. Враховуючи отримані результати, можемо припустити, що швидкість артикуляції у СМ представників чоловічої статі більша, ніж у СМ представниць жіночої статі. Проте, темп мовлення чоловіків є повільнішим, ніж темп мовлення жінок, оскільки саме у СМ дикторів-чоловіків виявлено більше пауз. Під час розгляду функціонування фонетичних слів у звуковому мовленні важливо також враховувати екстралінгвістичні чинники, котрі впливають на породження усного мовлення, а саме – відносини між комунікантами, ступінь підготовленості мовця до здійснення комунікації,

його соціальний статус і відношення до змісту висловлювання.

Для встановлення найуживаніших класів та акцентних типів ФС в усному непередготовленому німецькому мовленні предстаніків протилежних статей вираховано процентне відношення уживаності кожного з класів та акцентних типів ФС від загальної кількості ФС. Результати цього етапу експерименту представлено в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

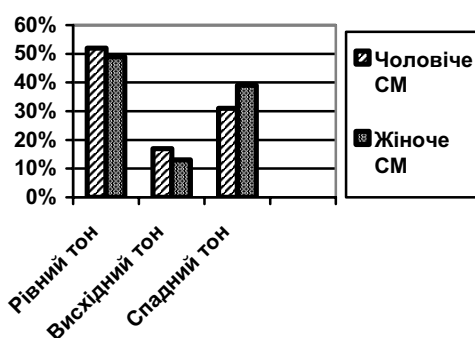
Найуживаніші акцентні типи ФС в усному німецькому мовленні чоловіків і жінок

Тип ФС	Чоловіче СМ у %	Тип ФС	Жіноче СМ у %
“— — — — 4/1	15,7	“— — — 3/1	25,7
— “— — — 4/2	21,5	— “— — 3/2	47,9
— — “— — 4/3	39,9	— — “— 3/3	26,4
— — — — “— 4/4	22,9	“— — 2/1	57,6
“— — — 3/1	21,8	— — 2/2	42,4
— “— — 3/2	51,6	“— — — — 4/1	13,6
Тип ФС	Чоловіче СМ у %	Тип ФС	Жіноче СМ у %
— — “— 3/3	26,6	— “— — — 4/2	26,8
“— — 2/1	51,7	— — “— — 4/3	38
— — 2/2	48,3	— — — “— 4/4	21,6
“— — — — 5/1	8,4	“— — — — 5/1	9,3
— “— — — — 5/2	14,1	— “— — — — 5/2	15,9
— — “— — — 5/3	22,8	— — “— — — 5/3	21,9
— — — — “— 5/4	41,6	— — — — “— 5/4	38,4
— — — — “— 5/5	13	— — — — “— 5/5	14,5

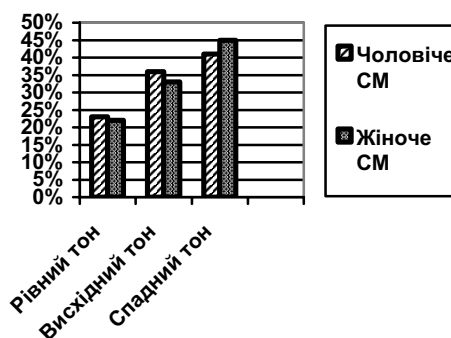
Як видно з таблиці 1.2, чоловіки найчастіше вживають чотирискладові ФС з наголосом на третьому складі, далі за частотністю використовують трискладові ФС, в яких наголошений другий склад, потім за кількістю слідує двоскладові ФС з наголошеним першим складом і п'ятискладові ФС з наголосом на четвертому складі. Найуживанішими ритмічними моделями в жіночому імпровізованому мовленні є ФС третього класу з наголошеним третім складом, на другому місці за уживаністю є двоскладові ФС, де наголошений перший склад, на третьому – чотирискладові ФС, в яких третій склад наголошений, і на останньому місці за частотністю знаходяться п'ятискладові ФС з наголосом на останньому складі. Оскільки диктори чоловічої статі надають перевагу чотирискладовим ФС, а диктори-жінки – трискладовим ФС, можемо зробити висновок, що диктори-чоловіки здатні говорити швидше, ніж диктори-жінки, тому і фонетичні слова у них довші.

Фонетичні слова оформлені мелодично у мовленнєвому потоці. За результатами впровадженого дослідження, і диктори чоловічої статі, і диктори жіночої статі надають перевагу рівному тону на початку ритмогрупи. Окрім того встановлено, що жінки на передтакті ФС частіше від чоловіків використовують спадний тон. В оформленні післятактної ритмічної структури для представників обох статей превалюючим є спадний напрям руху тону. Проте, як виявилось, і наприкінці ритмогруп жінки частіше, ніж чоловіки застосовують мелодіку завершеності, а чоловіки частіше, ніж жінки використовують висхідний тон. Результати аналізу мелодики ритмогруп унаочнено за допомогою діаграм 1.1 та 1.2.

Діаграма 1.1
Реалізація мелодики на передтакті ФС

Діаграма 1.2
Реалізація мелодики на післятакті ФС

Зміни, котрі відбулися останнім часом у суспільстві, вплинули не тільки на соціальну поведінку жінок, вони також відобразилися в їхньому мовленні. Оскільки низхідний тон,

завичай, свідчить про категоричність або переконаність мовця у тому, про що йдеться, можемо стверджувати, що мовлення представниць жіночої статі вже не здається нині таким невпевненим, некатегоричним, яким воно вважалося раніше, а навпаки, є більш рішучим, переконливим.

Згідно з окресленими завданнями нам вдалося виділити основні підходи до визначення мінімальної одиниці ритму звукового мовлення; дослідити особливості ФС в усному непідготовленому німецькому мовленні чоловіків і жінок; встановити чинники, котрі впливають на зміну величини ритмічної структури. Дикторам жіночої статі властиво вживати коротші, а дикторам чоловічої статі – довші ФС, отже, диктори-чоловіки здатні говорити швидше, а ніж диктори-жінки. Встановлено, що передтакт ритмічних структур представники обох статей реалізують з рівним тоном, а затакт – із спадним. Проте низхідний напрям тону і на початку, і наприкінці ФС частіше зафіксовано в мовленні дикторів жіночої статі, тому можемо охарактеризувати мовлення жінок як більш категоричне, впевнене на відміну від чоловічого.

Список використаних джерел

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966. – 576 с.
2. Богданова Н. В. Вокалическая структура слова в русском языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01. “Русский язык” / Н.В. Богданова. – Л., 1985. – 17 с.
3. Богданова Н. В. Живые фонетические процессы русской речи / Богданова Н. В. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2001. – 186 с.
4. Бондаренко Е. С. Територіальна варіативність голосних і приголосних сучасної німецької мови (експериментально-фонетичне дослідження): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Бондаренко Ельвіра Сидорівна. – К., 2005. – 218 с.
5. Дубовский Ю. А. Анализ интонации устного текста и его составляющих / Дубовский Ю. А. – Мн. : Высшейш. школа, 1978. – 140 с.
6. Златоустова Л. В., Галяшина Е. И. Распознавание индивидуальных и групповых акустико-перцептивных характеристик говорящего по звучащей речи. – 2000. – [Эл. Ресурс]. – Точка доступа: <<http://www.philol.msu.ru/rus/gorn/arso/zlat2.htm>>.
7. Златоустова Л. В., Хитина М. В. Частотность единиц ритма русской речи / Л. В. Златоустова, М. В. Хитина // Вестник Моск. ун-та. Серия 9. – Филология. – 1988. – № 1. – С.31–39.
8. Иванова-Лукьянова Г. Н. Ритмико-интонационное строение текста (функционально-стилистический аспект) : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Г. Н. Иванова-Лукьянова. – М., 1990. – 37 с.
9. Кузьменко Т. М. Особливості ритмічної структури фонетичного слова у німецькому спонтанному мовленні / Т. М. Кузьменко // Вісник Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2005. – № 649. – С.93-98.
10. Потапова Р. К. Речь: коммуникация, информация, кибернетика: Учебное пособие / Потапова Р. К. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 568 с.
11. Розанова Н. Н. Суперсегментные средства русской разговорной речи (на материале ударения в потоке речи) : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10. 02.01. “Русский язык” / Н. Н. Розанова. – М., 1978. – 26 с.
12. Стериополо Е. И. Система гласных и её реализация в речи (экспериментально-фонетическое исследование на материале немецкого языка) : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.19. “Общее языкознание” / Е. И. Стериополо. – СПб., 1995. – 36 с.
13. Стериополо Е. И. Фонетическое слово как единица описания звучащего текста / Е. И. Стериополо // Загальна та експериментальна фонетика. Збірник наукових праць. – К., 2001. – С.231–234.
14. Черемисина Н. В. Русская интонация: поэзия, проза, разговорная речь / Черемисина Н. В. – М. : Русский язык, 1989. – 240 с.
15. Шишкина Т. Н. К вопросу о ритмическом построении речи : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02.04. “Германские языки” / Т. Н. Шишкина. – М., 1974. – 23 с.
16. Hakkarainen H. J. Phonetik des Deutschen / Heikki Hakkarainen. – München : Fink, 1995. – 197 S.
17. Kohler K. J. Einführung in die Phonetik des Deutschen / Klaus J. Kohler. – Berlin : Erich Schmidt, 1995. – 249 S.
18. Meinhold G. Phonologie der deutschen Gegenwartssprache / G. Meinhold, E. Stock. – VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1980. – S.120–170.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню усного німецького спонтанного мовлення чоловіків і жінок. Велику увагу приділено дослідженню фонетичного слова – мінімальної одиниці опису звукового мовлення, його властивостей у мовленнєвому потоці. Розглянуто особливості ритмічної організації усного непередготовленого німецького мовлення представників протилежних статей на надсегментному рівні.

Ключові слова: мовленнєвий ритм, спонтанне мовлення чоловіків/жінок.

Summary. The investigation of verbal German spontaneous men's and woman's speech is enlighten in the article. Great attention is paid to the phonetic word as a minimum unit of sound speech, its characteristics in speech rhythm. The peculiarities of organization oral German unprepared speech by opposite sex over segmental level are looked into.

Key words: speech rhythm, phonetic word, the spontaneous speech of men/women.

УДК 811.161.1

ЗОЛОТОВЕРХАЯ О.В.

ЦЕЛЕПОЛАГАНИЕ КАК ОДНО ИЗ ПРОЯВЛЕНИЙ АКТИВНОСТИ В РУССКОЙ ПАРЕМИКЕ

Проблема активности является одной из важнейших в человекознании, выступая составной частью практически всех исследований и естественных, и общественных наук, касающихся антропосферы. Данной проблеме посвящены научные исследования К.А. Абульхановой-Славской [1], А.Н. Леонтьева [8], Е.А. Ануфриева [2], А.Г. Асмолова [3], В.Ю. Сагатовского [12], и мн. др.

Активность предполагает постоянство усилий, направленных к одной цели. От того, насколько точно избранный в качестве цели предмет соответствует реальной внутренней потребности, зависит интенсивность действий в направлении этой цели. Реальным источником активности для множества людей может выступать “образ желаемого будущего” (термин Ф.Полака [10]), когда конкретизация цели связана с наличием позитивных примеров. Отсутствие позитивного образа, помогающего построить привлекательную цель, приводит к появлению другой проблемы – проблемы негативного определения целей, целеполагания через отрицание. При негативном определении целей обозначено только то, от чего человек хочет избавиться, но нет никаких признаков того, к чему он хотел бы прийти. Согласно психологическим исследованиям [5], [7] негативная формулировка цели приводит субъекта к потере смысла в деятельности и, как следствие, к утрате необходимой активности. Также при осуществлении целеполагания необходимыми являются умение ставить промежуточные цели, которые способствуют достижению главной цели, и умение отличать главную цель от промежуточной [6].

Рассмотрим некоторые особенности осуществления носителями современного языкового сознания целеполагания, так как именно целеполагание является основной предпосылкой проявления активности. Цель данной статьи – выявить особенности целеполагания, реализованные в провербиальном пространстве. В задачи статьи входит сравнительный анализ паремий, содержащих представление об активности, проявляемой относительно денег, в паремике XIX и XXI веков.

Именно паремии – пословицы и поговорки – являются знаками ситуаций и содержат информацию о возникающей, прогнозируемой или рекомендуемой реакции субъекта на сложившееся положение дел. Судя по материалу сборника пословиц В.И. Даля, мысль об активности издавна была привлекательной и для русского этнического сознания. По мнению Л.Б. Савенковой, “в широком плане проблема активности/пассивности может быть выявлена при анализе довольно объёмной группы концептов (мыслительных единств, сочетающих в себе свойства понятия и представления), присутствующих в русском этнокультурном сознании, куда включаются, к примеру, такие, как “труд”, “движение”, “познание”, “развлечения”, “игра”, “отдых”, “покой”, “сон”, “лень” и многие другие” [10, 194]. Этот тезис легко подтвердить наличием паремий, которые отмечают различные проявления активности, имеющие значимый для субъекта результат, ср.: *Кто бежит, тот и догоняет; Учиться – всегда пригодится; Умом не раскинешь, так и пальцами не растычешь* и мн. др.

Наблюдения за языковым материалом показывают, что в настоящее время паремии как потенциально дидактические единицы образуются в незначительном количестве. Конечно, это не означает, что пополнения запаса устойчивых фраз не происходит, просто дидактическая функция вытесняется новой, игровой (людической), которая успешно реализуется в так

называемых “антипословицах” [4, 3-17] – современных вариантах и переделках известных русских паремий.

Судя по материалам сборника пословиц В.И. Даля, в народном сознании деньги занимают одно из значимых мест в иерархии ценностей (они упоминаются более 1800 раз) [11, 139]: *После Бога – деньги первые; Денег наживешь – без нужды проживешь; Что милее ста рублей? – Двести; Живётся, у кого денежка ведётся; За свой грош – везде хорош.* Деньги обеспечивают хорошее отношение и уважение окружающих: *При деньгах Панфил всем людям мил; без денег Панфил никому не мил* (или: *всем постыл*); *У Фомушки денежки – Фомушка Фома; у Фомушки ни денежки – Фомка Фома.* Кроме того, деньги с успехом заменяют ум: *Рубль есть – и ум есть; нет рубля – нет и ума; Рубль – ум; а два рубля – два ума;* обеспечивают спасение души: *Святые денежки умолят; Денежка – молитва, что острая бритва (т.е. все грехи сбреет); Деньга попа купит и Бога обманет (т.е. поп грехи скроет).* Но, несмотря на очевидную значимость денег для народного сознания XIX века, в традиционном паремиологическом фонде содержится всего девять паремий об источниках появления денег, причем в семи из них деньги наделяются способностью к самостоятельному проявлению активности: *Деньга на деньгу набегаёт; Деньга деньгу наживает (или: родит, куёт); Где вода была, там и будет; куда деньга пошла, там и скопится; Где много воды, там больше будет; где много денег – больше будет; Деньги что галё (галки): всё в стаю сбиваются.* Одна паремия (*Где ногтем поскребёшь, там и грош*) говорит о необходимости проявлять активность, чтобы заработать; еще в одной уточняется, что не всякая активность способствует добыванию денег: *Чужие деньги считать – не разбогатеть.* В 22 паремиях говорится о способах обращения с уже заработанными деньгами. Деньги способны доставить субъекту всё, чего он пожелает, то есть не только что-то необходимое (*Родись, крестись, женись, умирай – за всё денежки подай!*; *И роди – плати, и хорони – плати!*), но и возможность жить в свое удовольствие (*Были бы побрякунчики, будут и поплясунчики; Были бы бумажки, будут и милашки*); причём могущество денег безгранично: *Стоит крикнуть да денежкой брякнуть – всё будет; Захочешь добра – посыпь (или: посеи) серебра; Денежка дорожку прокладывает; Золотой молоток и железные ворота прокуёт (или: отпирает).*

При этом наиболее безопасным способом является экономия, то есть счёт: *Всего веселее – свои денежки считать; Свои денежки считать не прискучит; Без нужды живёт, кто деньги бережёт.* Наиболее опасным проявлением активности по отношению к деньгам считается торг, то есть покупка чего-либо: *Деньги копил, да нелёгкого и купил; Копил, копил, да чёрта и купил; Твои деньги, твои и глаза: гляди сам, что покупаешь,* а бесперспективным – одалживание денег кому-либо: *Если хочешь врага нажить, так дай в долг денег!; С кем знаться не хочешь, тому дай денег взаймы; Взаймы деньги давать – что волка накормить.*

В паремиологическом фонде XXI века деньги упоминаются 180 раз. Носителям языкового сознания они представляются несомненной ценностью: *Отказался от счастья, узнав, что оно не в деньгах;* но в то же время необходимость проявлять активность в отношении денег воспринимается как проблема: *Самая главная проблема в жизни – это деньги. Если их нет – где взять? Если их много – как потратить?* Данная паремия свидетельствует о том, что, во-первых, в формировании “образа желаемого будущего” деньги играют одновременно негативную и позитивную роль, а во-вторых, в сознании носителей языка существует проблема заполнения сценария обращения с деньгами.

В словаре “Антипословицы русского народа” нами обнаружено девять паремий, в которых говорится о добывании денег. Одна из паремий представляет собой сентенцию общего характера: *Труд приносит удовольствие всем, кто на нем зарабатывает,* т.е. в народном представлении бытует мнение, что труд не всегда вознаграждается оплатой. В другой паремии дан совет ироничного характера: *Нет денег – привяжите сзади веник, бегите и метите, наметёте – принесите.* В четырёх паремиях данной группы проявляется так называемая “негативная идентичность” (термин Э.Г. Эриксона [15, 58]), когда в качестве привлекательной для субъекта речи выступает опасная или социально нежелательная роль: *Лучше всех зарабатывает тот, кто продаёт иллюзии* (т.е. обманывает); *Хорошо смеётся тот, кто денег занял* (т.к., чтобы получить обратно одолженную сумму, придется проявлять активность тому, кто дал деньги взаймы, ср. паремии из собрания В.И. Даля: *Плут, кто берёт, а глуп, кто даёт; Отдал деньги руками, а не выходишь их и ногами*); *Всех денег не заработаешь, часть придется украсть; Считать деньги в чужом кошельке намного легче, если его отнять.*

В двух паремиях прослеживается “негативное целеполагание” – явление психологического характера, при котором неизбежны затруднения в достижении цели, так как у субъекта отсутствует алгоритм действий: *Кто не работает, тот зарабатывает* (т.е. проявление активности в работе не является необходимым); *Чтобы мало зарабатывать, нужно много учиться* (таким образом, получение образования не рассматривается, как необходимое для зарабатывания денег). Можно сделать вывод, что на этапе постановки промежуточных целей отсутствие алгоритма действий и

выбор субъектом негативной роли свидетельствует о “кризисе идентичности” (термин Э.Г. Эриксона), одной из причин которого является отсутствие примеров для подражания.

В ситуациях, связанных с проявлением активности по отношению к уже имеющимся деньгам, мы сталкиваемся с тем, что большинство вариантов применения денег представляется современным носителям языка нецелесообразным (*Считать чужие деньги неприлично, а свои неинтересно*) или опасным (*Когда относишь деньги в банк, считай, что ты пошел ва-банк; Не трать деньги с умом: не будет ни денег, ни ума*). При этом возможность тратить деньги представляется привилегией: *Глава семьи не тот, кто зарабатывает деньги, а тот, кто их тратит*.

Со значительной долей иронии конкретизируется только один способ траты денег: *Деньги нужно срочно пропить, иначе их просто не будет*.

Анализ материала приводит к заключению о том, что в традиционном сознании носителей русского языка получению денег отводится позиция промежуточной цели, обеспечивающей повышение социального статуса, а также осознание возможности потратить деньги. Для носителей современного языкового сознания (судя по материалам сборника антипоговорок) особую ценность имеет само наличие денег, следовательно, они выступают в качестве конечной цели, так как не упоминается конкретных рекомендаций, как следует тратить деньги. Таким образом, неразличение главной и промежуточной целей и присутствие в антипоговорах негативного целеполагания и негативной идентичности говорит о том, что носители современного языкового сознания переживают кризис идентичности в сфере обращения с деньгами.

Список использованных источников

1. Абульханова-Славская, К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991.
2. Ануфриев, Е.А. Социальная активность личности / Е.А. Ануфриев. – М., 1969
3. Асмолов, А.Г. Психология личности / А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
4. Вальтер, Х., Мокиенко, В.М. Антипоговорки русского народа / Х. Вальтер, В.М. Мокиенко. – М., 2008.
5. Гудков, Л.Д. Негативная идентичность / Л.Д. Гудков. – М., 2004.
6. Емельянов Е.Н., Поварницына С.Е. Психология бизнеса [Электронный ресурс] / Е.Н. Емельянов, С.Е. Поварницына – Режим доступа: http://lib.vvsu.ru/books/psych_bis/page0024.asp
7. Козлов, Н.И. Формула успеха, или Философия жизни эффективного человека / Н.И. Козлов. – М., 2002. – С.139-140.
8. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев – М.: Политиздат, 1975.
9. Ротенберг В.С. Поисковая активность и адаптация / В.С. Ротенберг, В.В. Аршавский. – М., 1984. – 192 с.
10. Савенкова, Л.Б. Представление об активности и пассивности в русской паремиологии / Л.Б. Савенкова // Русский язык и активные процессы в современной речи: Матер. Всерос. науч.-практ. конф. Москва – Ставрополь, 2003. – С. 194–196.
11. Савенкова, Л.Б. Русская паремиология: семантический и лингвокультурологический аспекты / Л.Б. Савенкова. – Ростов-на-Дону, 2002.
12. Сагатовский В.Н. Социальное проектирование // Прикладная этика и управление нравственным воспитанием – Томск, 1980
13. Сидоркова, Г.Д. Прагматика паремий: пословицы и поговорки как речевые действия / Г.Д. Сидоркова. – Краснодар: Изд-во КубГУ, 1999. – 249 с.
14. Черткова, Е. Утопия как тип сознания [Электронный ресурс] / Е. Черткова – Режим доступа: <http://www.ecsoman.edu.ru/images/pubs/2004/08/04/0000171885/006ons3-93-0071-81.pdf>.
15. Эриксон, Э.Г. Детство и общество / Э.Г. Эриксон. – СПб.: Летний сад, 2000

Анотація. У статті йде мова про особливості смислової реалізації як прояву авторської активності в російській паремії. Дослідження базується на аналізі приказок і так званих “антиприказок” (нового лінгвістичного явища), що містять в собі поняття “гроші”.

Ключові слова: приказка, антиприказка, поняття “гроші”.

Summary. The article is devoted to the problem of targeting, which is regarded by psychologists as one of the most important components of activity. The research is based on the analysis of proverbs and so-called antiproverbs (the new linguistic phenomenon), contain the idea of money, especially valuable for our compatriots.

Key words: proverbs, antiproverbs, the idea of money.

SOZIOETHISCHE CHARAKTERISTIK DES EINFLUSSES DES ENGLISCHEN AUF DIE DEUTSCHE SPRACHE DER GEGENWART

Politische, wirtschaftliche, kulturelle Zusammenhänge führen nicht nur zu besonderen Zusammenhängen zwischen ganzen Sprachen, wie regionale Muttersprache oder überregionale Verkehrssprachen, sondern auch zu einer wechselseitigen Durchdringung der Sprachen, z. B. im Wortschatz. Die wechselseitige Übernahme von Wortschatzelementen bedeutet gleichzeitig eine Bereicherung der beteiligten Sprachen.

Die Untersuchungen der Entwicklungsgeschichte des Deutschen zeigen, dass die deutsche Sprache für fremde Einflüsse schon immer offen war [18]. Besonders Latein und Französisch hatten einen starken Einfluss auf das Deutsche. Heute gibt es im Deutschen auch eine große Anzahl fremder Elemente, die aus der englischen Sprache kommen und im Laufe der langen Sprachentwicklung ein sehr produktives Mittel der Bereicherung des deutschen Wortschatzes waren und es heutzutage sind. In diesem Zusammenhang ist zu betonen, dass sich der Einfluss des Englischen seit dem 18. Jahrhundert besonders bemerkbar macht.

Der vorliegende Beitrag soll verständlich machen, wieso und worin der Einfluss der englischen Sprache heute von früheren fremdsprachlichen Einflüssen, wie etwa dem Lateinischen und Französischen unterscheidet. In Bezug darauf hat sich der Beitrag zum Ziel gesetzt, den Einfluss des Englischen auf die deutsche Gegenwartssprache unter sozioethischem Aspekt zu betrachten. Er wird deutsch geschrieben, damit sich auch die Germanistikstudenten mit den Fragen des gegenwärtigen Standes der Entwicklung der deutschen Sprache beschäftigen können. Dazu gehören auch die Probleme, wie sich das Englische in der heutigen deutschen Gesellschaft etabliert bzw. wie sich die Sprachgemeinschaft zur Anglisierung des Deutschen verhält.

Um über das behandelnde Themagebiet ins Klare zu kommen, ist ein Blick in die deutsche Entwicklungsgeschichte mit anderen Völkern und Sprachen notwendig.

In der deutschen Sprachgeschichte werden drei lateinische Wellen erwähnt, die sich auf verschiedene Zeitperiode erstreckten [5, S. 111-112], gekennzeichnet durch Übernahmen aus dem Bereich des Hausbaus wie *Ziegel, Mauer, Fenster*; aus dem Bereich der Landwirtschaft (*Wein*), des alltäglichen Lebens (*Vater, Mutter, Kammer*) – die erste lateinische Welle; aus der Sprache der Kirche und der Wissenschaft, wie *Zelle, Kapelle, Tafel, Kreide* – zweite lateinische Welle.

Vom Mittelalter bis zur Renaissance, im Zeitalter des Humanismus, in dem sich Latein als internationale Wissenschaftssprache etablierte, wurden die Wörter wie *Mathematik, Katalog, Hierarchie* usw. entlehnt – dritte lateinische Welle.

In der höfischen Zeit war das Französische die wichtigste Quelle der Übernahmen nach dem Vorbild des Rittertums, z.B. durch Wörter *Abenteuer, Turnier, Palast*. Im 16. Jahrhundert gewann die französische Sprache durch den Aufstieg der französischen Kultur und die Ausbreitung der Macht des französischen Königtums wieder Bedeutung, was zu einem breiten Strom französischer Wörter in Deutschland führte [siehe: 3; 17].

Französisch wurde in Adelskreisen Mode. Wer selbst nicht französisch konnte, der versuchte, möglichst viele französische Wörter zu benutzen, wie *parlieren* (von französisch: *parler*) oder *compliment*. Nach der Französischen Revolution erlebte das Französische dann einen weiteren Aufschwung (hier einige Beispiele: *Blamage, blanchieren, Chef, Rendezvous* usw.).

Gegen Ende des ersten Weltkrieges löste Englisch Französisch als Modesprache ab und es gab den ersten Strom englischer Wörter in den deutschen Sprachgebrauch (*Lokomotive, Tender*). In dieser Hinsicht wird betont, dass industrielle Revolution mit ihren Folgen sowie die parlamentarischen Formen der entwickelten westlichen Staaten als Vorbilder für Deutschland in den Bereichen der Industrie und Technik das Vorbild des Englischen in den Vordergrund rückten [5, S.112].

Doch selbst zu diesem Zeitpunkt unterschied sich der Einfluss des Englischen nicht wesentlich von den fremdsprachlichen Einflüssen der vorherigen Jahrhunderte.

Wie in den Untersuchungen moderner Sprachwissenschaftler festgestellt wird, scheint sich das erst in den letzten Jahren geändert zu haben [2; 9; 14; 16; 18; 19]. Englische Wörter sind heute in den meisten Bereichen der Technik und der Wissenschaften (z.B. der Medizin, Ökonomie, Naturwissenschaften, Verkehrswesen, Sport) zu finden. Sie werden nicht mehr durch die deutsche Wissenschaftssprache, sondern durch die in den letzten Jahrzehnten weltweit gebrachte englische Wissenschaftssprache beherrscht. Viele englische Entlehnungen sind in den deutschen Wortschatz sowie auch in die Alltagssprache fest eingedrungen und haben einen lebenswichtigen internationale Bedeutsamkeit besitzenden Inhalt. Die Felder des Einflusses des Englischen sind so unterschiedlich, sei es Sport (*surfen, skaten, joggen*), Verkehr und Tourismus (*Service, Point, Ticket, Park & Ride*, deutsche Anhaltszüge wie *InterCityExpress (ICE), InterCity, InterRegio (IR), CityExpress u. a. m.*) oder das Fernsehen (*Gameshow, Reality TV, Daily Soaps*), dass wohl niemand in Deutschland davon unberührt bleiben kann. Anders gesagt, begegnen Anglizismen den Deutschen überall im täglichen Leben. Begriffe wie *Onlinebanking*, alle Arten von *Service, Controlling, Teamwork, Know-how, Marketing* und *Workshop* sind jedem vertraut. Man findet Anglizismen in wissenschaftlichen Fachzeitschriften. Dieter

E. Zimmer führt einen besonders illustrativen Satz über Englisch in der Wirtschaftssprache an: “Praktische Erfahrungen im *Total Quality Management* und/oder *Business Process Reengineering* haben unsere *Senior Berater/innen* als externe *Consultants* oder in einem *in-house-Team* erworben [21].

Zur Veranschaulichung des englischen Einflusses im Berufsleben wird ein Stellenangebot aus einer Zeitungsanzeige des Instituts für deutsche Sprache (IDS) in Mannheim gewählt: “Gesucht wird Mitarbeiter für folgende Aufgaben: Allgemeine *Supervisorprobleme* bei Frage- und Antwortprozessen, *Parsing* und *Pattern-Matching* über einer normalen Sprache und *Multiprocessing-Verfahren*. Wir bieten die Möglichkeit zur Einarbeitung in eine *very high level language* aus dem Bereich *Artificial Intelligence*“ [22, S. 9].

In Bezug auf das Thema sei betont, dass in der deutschen Sprachgemeinschaft unterschiedliche Meinungsäußerungen über den heutigen Stand der Anglizierung des Deutschen existieren. Zu diesem Problem wird viel diskutiert [1; 10; 12; 13; 15]. Solche Fragestellungen, wie: worin bestehen die Gründe für die unübersehbare sprachliche Anbiederung des Deutschen ans Englische? Fehlen im Deutschen die Äquivalente für bestimmte Begriffe? Liegt es davon, dass das Englische durch seine internationale Bedeutung und Verbreitung in Wirtschaft, Wissenschaft, Technik, Kultur, Mode und Sport zur Weltverkehrssprache geworden ist oder erklärt sich der Gebrauch von Anglizismen durch die Bewunderung des American Way of Life sowie dessen Erhebung zur sprachlichen Leitkultur. Wie sind die Tendenzen der Sprachentwicklung in der Zukunft [4; 5; 7; 9; 11]? Wie es sich herausstellt, gibt es auf solche Fragen keine eindeutigen Antworten. Im Folgenden gehen wir auf ihre Erläuterungen ein.

Es lassen sich mehrere Ursachen für den intensiven Anglizismengebrauch erforschen. Historisch wird die starke Verbreitung durch den “Expansionismus des früheren britischen Empire” erklärt [21], der für die Einführung der englischen Sprache in zahlreiche Länder aller Kontinente verantwortlich zu machen ist. Dazu kommt die große Bedeutung und Macht des Kriegssiegers USA in Europa nach Ende des Zweiten Weltkrieges [9; 6, S. 305]. In den letzten Jahrzehnten wird der verstärkte Einfluss der englischen Sprache durch die Wirkung der neuen Medien begünstigt und beschleunigt. Infolge des starken zunehmenden Einflusses von Computern an Arbeitsplätzen und auch privater Nutzung von PCs verbreitete sich auch die englische Sprache in Form von Fachausdrücken rund um den Computer [20].

Dank der Vernetzung von Millionen Computern weltweit findet Informationsübertragung heute in einem anderen Tempo statt als noch vor zehn Jahren. Dies ist ein neues Phänomen, das zu Zeiten der Verbreitung des Französischen oder Lateinischen keine Rolle spielte. Die Existenz der neuen Medien unterscheidet also den Einfluss der englischen Sprache heute von früheren fremdsprachlichen Einflüssen.

Man kann allerdings noch andere Ursachen dafür nennen. Unseres Erachtens hat das Englische gegenüber anderen Sprachen einige Vorteile. Erstens ist von Englisch als der Lingua-Franca der Gegenwart weltweit die Rede. Dieser Faktor lässt sich leicht belegen. Englisch ist auf der Welt mit 1, 4 Milliarden Menschen die am meisten gesprochene Verkehrssprache. Zweitens ist das Englische auch die Sprache der USA, die dank ihren wichtigsten technischen und wissenschaftlichen Errungenschaften der letzten Jahre über eine erfolgreiche wirtschaftliche und politische Macht verfügen. Neue Erfindungen bedeuten natürlich auch neue Benennungen und es ist klar, dass neue Begriffe englische Namen haben, weil sie aus den USA kamen, z. B.: *Laser Printer, Computer, Modem, Notebook, User; Bluejeans, Bestseller, Hotdog, Cocktail, Container, Drink, Skateboard u.a.m.* [18].

In diesem Zusammenhang sei noch ein Faktor erwähnt, der in Deutschland von besonderer Bedeutung ist und auf das Dritte Reich zurückgeht. In der Zeitperiode des Hitler-Regimes wurde alles Fremde nicht germanischen Ursprungs sowohl aus dem Lande als auch aus der Sprache weggejagt und/oder vernichtet. In linguistischer Hinsicht geht, kurz gesagt, von den Wörtern jüdischer oder gaunerischer Herkunft, wie z. B. *berappen, beschummeln, Kittchen, Kohldampf, mies, mogeln, pleite, Schmus u. a. m.* die Rede. Die Ausarbeitung des Nationalsozialismus im Dritten Reich hat dazu geführt, dass das Nationale in Deutschland jahrelang im Hintergrund gelassen wurde – und damit die Sprache. Die Intellektuellenfeindlichkeit der Nationalsozialisten ist für einen großen Verlust der internationalen Bedeutung der deutschen Sprache und dem intellektuellen Leben des Landes verantwortlich zu machen [8]. Die Folgen dessen war die verstärkte Auswanderung deutscher Wissenschaftler und Literaten, die im Weiteren auf Englisch publizierten. Für Jugendliche bedeutete Englisch, insbesondere englischsprachige Musik wie *Swing*, ein Ausbruch aus der geistigen Enge und Eingeschränktheit des Nationalsozialistischen Denkens.

Dieter E. Zimmer spricht in diesem Zusammenhang von der deutschen “Identitätskrise“ als Folge des Zweiten Weltkrieges.

“Es ist nahezu unvorstellbar geworden, dass eine völlig unbegeisterte Zustimmung zur eigenen kulturellen “Identität” geben könnte, frei von Hybris und Chauvinismus, das man das Eigene schätzen könnte, ohne das Fremde zu verachten, [...] dass man die deutsche Sprache lieben könnte, ohne sie für besser als irgendeine andere zu halten“ [21, 47].

Getreu dem Motto “lieber ein halber Ami als ein ganzer Nazi“, wandten sich mehr Deutsche auf der internationalen Ebene von ihrer Muttersprache ab. Der Gebrauch englischer Wörter sollte Internationalität, Weltoffenheit und “Antichauvinismus” demonstrieren.

Heutzutage sehen die Sprachpfleger, wie zum Beispiel der “Verein Deutsche Sprache” (VDS) und seine Anhänger, die deutsche Sprache in ihrer Substanz und ihrem Wesen durch Anglizismengebrauch sehr gefährdet. Ihre Besorgnis über die Gefährdung der deutschen Sprache als Kulturgutes wurde in der Gründungserklärung des wissenschaftlichen Beirats des VDS vom 23. Oktober 1999 thesenhaft zum Ausdruck gebracht [19]. Unter anderem wird in Thesen

darauf hingewiesen, dass der äußere Einfluss auf Wortschatz und Struktur der deutschen Sprache noch nie so groß, wie am Ende des 2. Jahrtausendes wäre. Die Anglisierung des Deutschen betreffe alle sozialen Schichten der Sprachgemeinschaft. Der intensive Einfluss der englischen Sprache und namentlich ihrer US – amerikanischen Variante äußere sich in einer Vielzahl von Entlehnungen und ungepassten Übernahmen, die weit über den Wortschatz hinausreichen, Teile der Grammatik und der Wortbildung betreffen und zu Veränderungen des tiefen Sprachcodes führen [über die Entwicklungstendenzen der deutschen Gegenwartssprache: 7] werde.

In dieser für die deutsche Sprache dramatischen Zeitperiode, nach VDS, ruft der Verein zum aktiven Widerstand gegen die Anglisierung des Deutschen auf. Die VDS-Aktivitäten haben in der Öffentlichkeit, und zwar in Medien, große Unterstützung gefunden. So hat, zum Beispiel, Michael Weigand, Vorsitzender der Jungen Union Mönchengladbach – Stadtmitte, die Redakteure des Rheinischen Merkur, der Westdeutschen Zeitung und anderer Blätter der Stadt am Niederrhein ermuntert, in ihren Artikeln und Berichten auf Denglisch (so wird Deutsch mit zu vielen englischen Ausdrücken abwertend genannt) zu verzichten und gutes Deutsch zu schreiben. Er begründete seine Ermahnung mit Argumenten, dass überflüssige Anglizismen nicht nur der deutschen wunderschönen Sprache schaden, sondern zu einem Missverhältnis der Generationen untereinander führen, da dieser Trend allzu oft nur von der jüngeren oder mittleren Generation mitgetragen und von der ältesten Generation nicht verstanden werde [22, S.6]. Viele Deutsche, so meint Walter Krämer – Schriftsteller und Vorsitzender des VDS, die Denglisch reden, flüchten nicht aus der Sprache, sie flüchten aus ihrer nationalen Haut als Deutsche [22, S. 2]. Um sich über die Bemühungen der Sprachpfleger um den Schutz des Deutschen im Klaren zu sein, ist es wichtig zu betonen, dass die Mitglieder des VDS in ihren Initiativen gleichzeitig für politische Neutralität und Achtung vor fremden Sprachen und Kulturen plädieren und für die Bewahrung der sprachlichen und kulturellen Vielfalt weltweit einzutreten versuchen.

Die Verteidiger des Fremdwortes im Deutschen kommen auch zu Wort mit den Argumenten, dass Wortentlehnungen nützlich und notwendig seien, dass sich keine Kultursprache bei der Weiterentwicklung ihres Wortschatzes mit dem traditionellen Vorrat an Grundwortstämmen begnügen könne [4]. In der Aufnahme von Anglizismen in den deutschen Wortschatz sehen die VDS-Opponenten eine Bereicherung, doch in Widerstandsaktionen gegen englische Wörter meinen sie sprachlichen Kultur Chauvinismus zu erkennen. Das sind Stimmen, die erklären, warum die englische Sprache unter Deutschen so beliebt ist. Der Sinngehalt ihrer Bewertungen besteht in Begründungen “wer keine englischen Wörter will, ist fremdenfeindlich”; “Sprachschützer wollen, dass wir wieder so sprechen wie Walther von der Vogelweide”; “Sprachschützer kämpfen gegen Windmühlenflügel”; “Denglisch ist ‘multi – kult’, also gut”; “Denglisch ist unser Schicksal”; “Englische Wörter im Deutschen machen die deutsche Sprache modern”; “Englische Ausdrücke sind kurz und prägnant“ u. ä.

Aus den oben dargelegten Überlegungen geht hervor, dass in der deutschen Sprachgemeinschaft zum Problem des Einflusses der englischen Sprache auf das Deutsche unterschiedliche Meinungen vertreten sind. In dem Beitrag werden linguistische Aspekte dieser Erscheinung und zwar: die Besonderheiten der Bereicherung des deutschen Wortschatzes durch englische Wörter, wortbildende Aspekte, die Veränderung grammatischer Strukturen unter dem Einfluss der englischen Morphologie – nicht in Betracht gezogen. Auf diese sprachwissenschaftlichen Erscheinungen wird in vielen wissenschaftlichen Arbeiten von Germanisten eingegangen. In der Arbeit wird ein Versuch unternommen, die gesellschaftliche Stellungnahme zum intensiven Eingang von Anglo-Amerikanismen in alle sozialen Schichten des deutschen Alltagslebens zu beleuchten. Zum Schluss sei betont, dass der Problemenkreis des im Beitrag behandelten Problems ist nicht erschöpft. Die Frage, ob die englische Sprache auch in Zukunft einen großen Einfluss auf das Deutsche haben wird, bleibt offen. Die Entwicklung einer Sprache ist jedoch niemals abgeschlossen. Die Sprache ist ein lebendiger Organismus und keine tote Materie und vorherzusagen, welche Faktoren den sprachlichen Wandel bedingen werden, ist schwierig. Das heißt, es ist schwer zu erkennen, was wert ist, erhalten zu werden und wie eine Veränderung eine Bereicherung darstellen könnte. Wichtiger ist die Frage, inwiefern man den Entlehnungsprozess in eine wünschenswerte Richtung lenken kann und soll.

Ihre negative Stellung zu Forderungen des Vereines stärker gegen die Anglizismen in der Sprache zu kämpfen nehmen andere deutsche Sprachforscher wie G. Stickel, der Direktor des Instituts für Deutsche Sprache (IDS), O. Autor, R. Hoberg u.a.m. und äußern sie in den Begründungen, dass einzelne Wörter zu verbieten keinen Sinn habe, dass die Sprache von Anglizismen zu reinigen hieße, sie auch von einem Teil ihrer Benutzer zu reinigen [4; 13; 15].

Es sei bemerkt, dass sich im deutschsprachigen Raum viele Menschen bei Sprachreinigung (Purismus) mitunter an die Sprachpolitik des Nazis erinnern, worauf schon oben hingewiesen wurde. Das Pradoxon liegt darin, dass im Dritten Reich den Kampf der Sprachreiner gegen Fremdwörter mit dem Motto “Gedenke auch wenn du die deutsche Sprache sprichst, dass du ein Deutscher bist“ von Hitler als die Deutschtümelei der Puristen genannt wurde und derartige gewaltsame Eindeutschungen er nicht wünschte [18]. Gerade in dieser Zeitperiode wurde von Nazis Fremdwörter als Mittel der Verschleierung (*Garant, Autorität, fanatisch, Propaganda, Mission*) verwendet.

Hierbei vertreten wir die Meinung, dass man die Sprache nicht reglementieren muss, sondern sich damit auseinandersetzen, warum die Menschen so viele englische Wörter benutzen, was einer tiefen sozioethischen Erforschung bedarf. Aus Sicht der Sprachwissenschaft ist ein Wandel unvermeidlich und produktiv. Von wechselseitigen Worteinflüssen muss man sich nicht schützen, sondern aufklären, warum sich solche Prozesse vollziehen, welche Vor- und Nachteile sie haben, weil es keine bösen Wörter gibt, nur böse Menschen, die sie zu schlechten Zwecken verwenden.

Список використаних джерел

1. Кривенко В.П. К вопросу об употреблении англо-американизмов в современном немецком языке / В.П. Кривенко // Вісник Харків. держ. ун-ту. – Харків: Константа. – 1999. – № 424. – С. 70-72.
2. Розен Е.В. Немецкая лексика: история и современность / Е.В Розен – М.: Высшая школа, 1991. – 95 с.
3. Розен Е.В. На пороге XXI века: новые слова и устойчивые словосочетания в немецком языке / Е.В Розен – М.: Менеджер: 2000. – 192 с.
4. Autor O. Englisch macht Deutsch nicht kaputt. – 2000. – Ðàæè àîñðóíó: <http://www.spiegel.de>
5. Braun P. Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache: Sprachvarietäten. – 3., erw. Aufl. – Stuttgart et al.: Kohlhammer, 1993. – 265 S.
6. Deutsche Sprache. Kleine Enzyklopädie / unter Leitung von W. Fleischer u. a. – Bd. 2. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1983. – S. 304-307.
7. Entwicklungstendenzen in der deutschen Gegenwartssprache / hrsg. von K.-E.Sommerfeldt. – 1. Aufl. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988. – 267 S.
8. Freund M. Deutsche Geschichte. – Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag, 1970. – S. 1171-1298.
9. Garstensen B.. Englische Einflüsse auf die deutsche Sprache nach 1945. – Heidelberg: Julius Gras Verlag, 1965.
10. Gärtner G.-H. No future für Deutsch? Amerikanismen in unserer Standardsprache // Der Sprachdienst. – 1997. – H. 4-5. – S. 133-142.
11. Große R. Zur Frage nach den Entwicklungstendenzen der deutschen Gegenwartssprache // Deutsch als Fremdsprache. – 1993. – Jg. 30, H.1. – S. 4-10.
12. Hildebrandt W. Denglisch – Notwendigkeit oder Dummdeutsch. – 2000. – Ðàæè àîñðóíó: <http://www.vds-ev.de>.
13. Hoberg R. Fremdwörter. Wie soll sich die Gesellschaft für deutsche Sprache dazu verhalten? // Der Sprachdienst. – 1996. – H. 5. – S. 137-142.
14. Mackensen L., Hollander E.V. Der tagliche Wortschatz. Das tagliche Fremdwort. – Hamburg: XENOS Verlagsgesellschaft m.b.H., 1989. – 1182 S.
15. Pflug G. Verfall der deutschen Sprache? // Der Sprachdienst. – 1991. – Jg. XXXV, H. 5. – S. 137-143.
16. Schäfer Werner. Von Handys und Erbe. Zur Diskussion um Anglizismen im heutigen Deutsch // Deutsch als Fremdsprache, 2002. – Nr. 2. – 75-81.
17. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen: Niemeyer, 1992. – 306 S.
18. Stedje A. Deutsche Sprache gestern und heute. Einführung in Sprachgeschichte und Sprachkunde. – 3. Aufl. (unver.) – München: W. Fink Verlag, 1996. – 223 S.
19. Thesen zur Situation der deutschen Sprache. – 1999. – Ðàæè àîñðóíó: <http://www.vds-ev.de>.
20. Weidenmann B. Multicodierung und Multimodalität im Lernprozess. – Issing: Klimsa, 1997. – S. 65-106.
21. Zimmer D.E. Deutsch und anders – die Sprache im Modernisierungsfieber. – Reinbek: Rowohlt, 1998. – 383 S.

Список ілюстративного матеріалу

22. Sprachnachrichten. – 2005. – Nr. 26. – Режим доступу: <http://www.vds-ev.de>.
23. <http://www.vds-ev.de>.

***Анотація.** У статті розглядається питання впливу англійської мови на сучасну німецьку мову у соціоетичному аспекті, тобто основна увага зосереджується на висвітленні проблеми, як сучасне німецьке суспільство сприймає стрімке поширення англійської мови на різні сфери суспільного життя країни. Крім цього, у статті проводиться також короткий зіставний аналіз особливостей впливу інших мов та культур (зокрема, латинської та французької) на німецьку мову у порівнянні з англійською мовою.*

***Ключові слова:** запозичення, англо-американізм, сучасна німецька мова, англійська експансія.*

***Summary.** The article analyzes the influence of the English language on contemporary German in socio-ethical aspect. The main focus is therefore the discussion of the way the contemporary German society perceives the rapid spread of English to various fields of the country's social life. Besides, the author conducts a brief comparative analysis of the peculiarities of the influence of other languages and cultures (in particular Latin and French) upon German contrasting them with English.*

***Key words:** borrowings, Anglo-Americanism, contemporary German, English expansion.*

ТИПИ ЕНАНТІОСЕМІЇ В ЛІНГВІСТИЧНИХ ПРАЦЯХ

Різновиди енантіосемії неодноразово привертала увагу мовознавців. Цій проблемі присвячено чимало досліджень. Однак ґрунтовної системно описаної типології цього явища ми не знайшли в жодному з них.

У статті пропонуємо аналітичний огляд лінгвістичних праць, у яких уже частково розглядалося це питання на матеріалі різних мов, а також вибудовану на основі наших спостережень типологію енантіосемії за різними критеріями.

Підвалини для майбутніх класифікацій цього явища як лінгвістичної універсалії заклала теза В. І. Шерцля та Л. О. Булаховського про *неоднорідність енантіосемії* [23-24; 6, 75]. У свій час, німецький дослідник К. Абель у праці “Протилежні значення праслів” (Über den Gegensinn der Urworte) на матеріалі єгипетської мови висунув гіпотезу про *первинну енантіосемію* – енантіосемію як причину мовних змін [27], ґрунтовний аналіз якої здійснив в одній із своїх статей Б. Т. Ганєєв, зазначаючи, що первинна енантіосемія є наслідком потенційної семантичної дифузії слова, виникаючи на певному етапі його полісемантизації [8, 9-14]. Якщо екстраполювати положення К. Абеля на українську мову, то прикладом такої енантіосемії буде *псл. nikati*, яке, за визначенням авторів Етимологічного словника української мови, вже тоді, як і пізніше *др. никати, никнути*, мало два протилежних значення “схилитися” і “підніматися, з’являтися” [13, 368]. У сучасній українській мові в результаті приєднання до основи префіксів *з-* (рідше *із-*) та *ви-* маємо: *зникати / зникнути, розм. зникти, рідше ізникати / ізникнути, розм. ізникти* “переставати існувати, бути в наявності” і *виникати / виникнути* “зароджуючись, ставати дійсним, існуючим; з’являтися” [7, 142, 473].

Ураховуючи функціональні особливості слів з антонімічними значеннями в російській мові, Л. І. Клімова у своїй дисертаційній роботі розрізняє *номінативну* та *емоційно-оцінну енантіосемію* [15]. Слідом за нею Г. В. Яцківська, вивчаючи природу протиставлених семантичних компонентів у німецькій мові, розмежовує *оцінно не зумовлену (амбігуентну та амбівалентну)* і *оцінно зумовлену енантіосемію*. Особливістю амбігуентної енантіосемії (за ознакою невизначеності), вважає дослідниця, є факультативна реалізація протиставлених семантичних компонентів у контексті, яка відображає можливість існування протилежних точок зору на організацію простору, на напрямок руху, на помірний ступінь якості. У свою чергу, амбівалентна енантіосемія (за ознакою двоїни), особливістю якої є обов’язкова реалізація протиставлених семантичних компонентів у контексті, виражає: протилежність направленості відносно певної точки відліку (напр., просторової); протилежність результатів тієї самої дії; протилежність початку й кінця; протилежність каузації – ліквідації [26].

О. М. Соколов на матеріалі російської та болгарської мов вивчає *дієслівну енантіосемію* і її вияви, коли антонімічна протилежність визначається різноманітною емоційно-експресивною оцінкою, а також типологію *словотвірної енантіосемії* за певною роллю, яку відіграють афікси в утворенні полярних значень лексем, диференціюючи такі різновиди протиставлення: 1) афікси не беруть участь у семантичному протиставленні; 2) афікси беруть опосередковану участь в антонімічному протиставленні мотиваторів; 3) афікси у протиставлених мотиваторах розрізняються за значеннями, які не мають антонімічного характеру; 4) енантіосемія семантичних варіантів слова виникає завдяки енантіосемії афіксів. Можливі й такі прояви енантіосемії, коли, поряд із відмінностями префіксальних значень, не збігаються за значенням і мотиватори, у зв’язку з чим можуть бути виділені внутрішньолексемні антоніми, які протиставляються лише за ознакою антонімічності двох сем. На думку О. М. Соколова, це і є енантіосемія в прямому значенні слова. Але існують також протиставлення, семантико-антонімічні відмінності між якими доповнюються відмінностями інших сем [18, 91, 95-96]. Подальше вивчення дієслівної енантіосемії у напрямі класифікаційної конкретизації здійснює Л. Є. Безсонова, яка на матеріалі сучасної російської мови вирізняє *дієслівну префіксальну енантіосемію*, структуруючи її на *лексичну, граматичну та емоційно-експресивну* [2].

Г. О. Федоренко, опираючись на праці Г. В. Яцківської, Л. І. Клімової, О. М. Соколова та Л. Є. Безсонової, до семантико-структурних типів енантіосемії відносить *лексичну* (напр.: *палити* “знищувати вогнем” – деструктивна дія і *діал.* “випалювати цеглу, гончарні вироби і т. ін.” – конструктивна дія), *афіксальну* (напр.: *завозити* “відвозити куди-небудь далеко” і “привозити куди-небудь здалека”) та *емоційно-експресивну енантіосемію* (напр.: *заст. честити* “виявляти до кого-небудь шану, почесі” і “лаяти кого-небудь за щось”), зазначаючи при цьому, що енантіосемія в українській мові найкраще виявляється у дієслів та прикметників і рідше у іменників та прислівників [20, 61-123].

Розширення кола дослідницьких проблем спонукало мовознавців до вивчення цієї лінгвістичної універсалиї і на матеріалі іменників російської мови, що також дало підстави розрізняти *енантіосемію лексико-граматичного* та *словотвірного* типів. На думку О. Х. Жаркової, внутрішньолексемні відмінності, що ґрунтуються на граматичному протиставленні, виявляють себе як семантична поляризація у межах однієї форми. Такі випадки дослідниця відносить до сфери “прихованої граматики”, оскільки лексико-граматична поляризація не має формального вираження, а приховані внутрішні форми відмінностей експлікуються лише на синтаксичному рівні. О. Х. Жаркова зазначає також, що дистрибутивні значення в таких випадках мають альтернативу для свого вираження – форми множини та однини іменників, які можуть бути взаємозамінними, що пов’язано із синкретизмом [14].

Розрізнення *лексичної* і *словотвірної енантіосемії* у контексті проблеми розмежування лексичної і словотвірної синонімії та омонімії дає Е.О.Балаликіна. Дослідниця лексичну енантіосемію кваліфікує як тип семантичних відношень однозвучних лексичних одиниць, що виражають протилежні значення, зазначаючи, що в лінгвістичній літературі енантіосемію асоціюють із виявом контрастності значень того самого слова. Словотвірна енантіосемія – це енантіосемія словотвірних типів, які за тих самих словотвірних зв’язків за допомогою певних морфем (енантіоморфем) виражають протилежні словотвірні значення [1, 178-179].

Деякі мовознавці описують такі різновиди енантіосемії, як: *історична* (коли поряд із старою семантикою в слові розвивається нова) та *мовленнева* (показником якої виступає інтонація, зокрема наявність суперечності між прямим значенням слова і значенням інтонації, з якою це слово вимовляється). Найбільшу здатність до розвитку мовленнєвої енантіосемії, за спостереженням Н. Н. Плющ, мають слова, що виражають ставлення мовця до предмета розмови, суб’єктивну оцінку повідомлюваного. Це і слова, що позначають емоції (*радість, щастя, страшно, весело*), і слова, що позначають узагальнену оцінку (*добре, гарно, красиво*), і модальні слова, у яких розрізнявачем антонімічних значень виступає інтонаційна структура. Так, у відповідь на зауваження “*Розумний хлопець*”, зазначає дослідниця, можна повторити слово *розумний*, вимовивши його з нейтральним тембром, зі спадним тоном, що сприймається як констатація позитивної риси людини. Якщо ж це саме слово вимовити з висхідно-спадним тоном разом із сповільненням темпу вимови та заміною тембру (дрижанням голосу), тобто з інтонацією зневаги, презирства, то слово набуде протилежного значення. У цьому випадку лексичне значення суперечить інтонаційному [17, 46-47].

Мовну (історичну) і *мовленнєву* (як результат прагматичної настанови, в основі якої лежить поляризація значень, контрадикторність в емоційно-оцінному аспекті, ускладнення семантичної структури відповідних лексичних або фразеологічних одиниць у тому чи іншому контексті) й відповідно *власне семантичну* і *конотативну енантіосемію* розрізняє також М. М. Донець. При цьому автор зазначає, що в усно-розмовному мовленні актуалізатором протилежного значення є відповідний інтонаційний контур, просодична організація висловлювання, а в письмовому мовленні конотативну картину слова, що розвиває в контексті протилежне оцінне значення, а отже, і висловлювання в цілому, допомагають прояснити конотативні маркери: модальні частки, вказівні займенники, синтаксичне оформлення, із графічних засобів – лапки [10, 17-20].

Класифікацію різновидів енантіосемії як такої, що є проблемною для перекладу, подає М. Ю. Бродський. Передусім дослідник розрізняє *мовну* і *мовленнєву*, або *емоційно-оцінну* (не фіксується словниками, а виникає під час певного інтонаційного оформлення фрази), *енантіосемію*; далі в межах мовної енантіосемії – диференціює *лексичну* (і відповідно *енантіолексеми, енантіосемічні слова*), *фразеологічну* (виявляється в численних фразеологізмах) та *граматичну* (і відповідно *енантіограмеми*) *енантіосемію*. У свою чергу, лексичну енантіосемію М. Ю. Бродський поділяє на *синхронну внутрішньомовну* (описана найповніше), *синхронну міжмовну* (описана лише частково, в основному на матеріалі слов’янських мов), *діахронну внутрішньомовну* (розкриває зміни значення слова до протилежного, які відбуваються з плином часу) та *діахронну міжмовну* (коли нейтральне значення, запозичене з мови джерела двома різними мовами, з часом оформлюється як два протилежних значення) *енантіосемію*. До синхронної внутрішньомовної енантіосемії автор відносить *внутрішньодіалектну* та *міжваріантну*. Остання інколи виявляється в межах фразеологічної енантіосемії. У межах граматичної енантіосемії дослідник розрізняє *синтаксичну* та *морфологічну*, або *енантіосемію частин мови*, наголошуючи на тому, що є мовознавці, які до граматичної енантіосемії відносять поєднання в одній лексемі за різних конкретних умов доконаного і недоконаного видів, перехідності й неперехідності у дієслів, однини й множини, конкретності й абстрактності, граматичної категорії істот і неістот, поєднання в одній формі значень чоловічого й жіночого роду в іменників, ознак якості й відносності в прикметниках. М. Ю. Бродський розглядає також випадки *енантіосемії, що виявляється на текстовому рівні* (зокрема енантіосемічної інтерпретації євангельських текстів), яка майже зовсім не досліджена [5, 6-15].

Семантичну диференціацію *лексичних та фразеологічних енантіосемів* сучасної болгарської мови зустрічаємо в дисертаційному дослідженні В. С. Червоножки, яка розмежовує енантіосемічні слова та фразеологізми за трьома критеріями: 1) за різними типами (видами) протилежності, унаслідок чого диференціюються такі типи енантіосемії: а) *векторний* (значення співвідносяться з різними денотатами і виражають певну спрямованість: “викликати позитивні – негативні емоції”, “реалізація позитивних – негативних намірів”, “відчувати позитивні – негативні емоції”); б) *градуальний* (протилежні значення співвідносяться з різними денотатами, а диференційні семи у структурах таких значень виражають “мінімальний – максимальний ступінь вияву ознаки предмета або дії”, “початок – завершення дії”); в) *комплементарний* (протилежні значення співвідносяться з різними денотатами і виражають комплементарні ознаки, які не мають проміжних ступенів вияву, в результаті чого заперечення однієї з них веде до ствердження іншої: “реалізація – нереалізація дії”, “навіть ознаки – її відсутність”, “вираження ствердження – заперечення чогось”, “реальний – уявний, розрахований на зовнішній ефект”, “бути – не бути потрібним”, “мати авторитет, довіру – не мати авторитету, довіри”); г) *конверсивний* (відображають ту саму денотативну ситуацію з протилежних боків: “набувати властивості, якості – надавати цю властивість, якість”, “передача чогось – отримання чогось”, “ситуації, пов’язані зі стосунками людей у суспільстві”); 2) за різним характером зв’язку значень мовних одиниць з явищами дійсності, на основі якого здійснюється поділ на *номінативну та емоційно-оцінну* (протиставляються полярні емоційно-оцінні елементи значень мовних одиниць) *енантіосемію*; 3) за характером полярних сем у структурах протилежних значень енантіосемів, унаслідок чого виявляються семантичні типи цих мовних одиниць у межах номінативної та емоційно-оцінної енантіосемії та групах енантіосемічних одиниць за типами протилежності [22, 6-9].

Ще один типологічний різновид енантіосемії – *оказіональну енантіосемію* як іронічне заперечення, або антифразис, тобто експресивне вживання мовного вираження в протилежному сенсі вирізняє О. Д. Шмельов [25, 58]. Два різновиди *енантіосемії* – *нейтральну лексичну та експресивну* виділяє Н. І. Бойко. Якщо для нейтральної лексичної енантіосемії, зазначає дослідник, характерна поляризація денотативних сем, то для експресивної – конотативних. У художніх контекстах експресивна енантіосемія належить до чинників функціональної модифікації емотивно-оцінних значенневих планів (варіювання в межах контексту між емотивно-оцінним “+” та “-”) та виразних механізмів експресивізації нейтральних слів, які внаслідок кореляції мікрокомпонентів семантичної структури беруть активну участь у формуванні експресивних контекстів, передають значно більше аксіологічної інформації. Пор., напр.: ... *собі оцю гробницю збудував, щоб славили народи незчисленні* (Леся Українка) і *Хіверя славить Пріську на всю Мар’янівку: і сьака, і така, і нетіпанка, і нечепуруха!* (Панас Мирний) [3; 4].

Емоційно-оцінну (аксіологічну) енантіосемію на матеріалі американського студентського сленгу як особливий різновид енантіосемії, що поєднує в семантичній структурі слова протилежні за оцінним знаком аксіологічні значення, розглядає В. О. Дорда, зауважуючи, що полярність лексичного значення при аксіологічній енантіосемії передбачає співвіднесеність актуалізованих сем. Протиставлення відбувається лише на основі оцінних сем, що входять до ядерної чи периферійної частини лексичного значення. Здебільшого в таких випадках лінгвістичною основою аксіологічної енантіосемії виступає іронія [11, 41-42]. У свій час як самостійний різновид енантіосемії – *оцінну енантіосемію* у її співвіднесеності з *енантіокономемією* розглядав В. І. Говердовський [9, 24-25].

О. О. Тараненко зазначає, що енантіосемія виявляється на різних мовних рівнях – лексичному (як прямий безпосередній розвиток нового значення слова, яке стає протилежним вихідному; як розходження, поляризація двох похідних значень на основі спільного “нейтрального”; як опосередкований розвиток протилежного значення – через проміжний етап лексичного значення, граматичної форми або словотвірного деривата вихідної одиниці, семантика яких здатна певною мірою нейтралізувати таку протилежну спрямованість, напр.: *круча* “високий стрімкий берег” і “глибоке місце в річці”), фразеологічному (виявляється як антифразис з можливим наступним затемненням вихідного значення, напр.: *скатертю дорога* як побажання забиратися геть і первісне побажання щасливої дороги), граматичному (*граматична енантіосемія* – виявляється в префіксальних дієсловах та їх дериватах унаслідок наявності протилежних значень у самих префіксів, спрямованості дії на різні об’єкти, напр.: *за...* “початок” і “завершеність / результативність дії”, зокрема у слові *забризкати: дощ забризкав і дощ забризкав землю*), синтаксичному (виявляється, напр.: по лінії категорії модальності, зокрема від значення впевненості до припущення у вставних словах: *(на)певно* при *певний* “точний, достовірний”; по лінії суб’єктно-об’єктних відношень, амфіболії, відношень мети і причини), на рівні морфологічних значень (виявляється, напр., у формуванні двовидових дієслів – *женити*, у переходах між активним і пасивним значеннями – *підозрілий* “якого підозрюють” > “який

підозрює”). Дослідник вирізняє також *лексико-синтаксичну енантіосемію*, що виявляється в тих випадках, коли разом із зміною на протилежне того чи іншого суб’єктно-об’єктного відношення змінюється і лексичне значення відповідного слова (конверсія, каузативні дієслова) [19, 158-159].

Сучасні дослідники розмежовують також *енантіосемію: інгерентну* (реалізується в поєднанні значень у слові, що знаходить відображення в словниках) та *адгерентну* (не відображена в словниках, демонструє зміну конотації, здебільшого супроводжується іронією) [21]; *повну і часткову (актантну, конотативну)*, що ґрунтується на різноспрямованості прагматичних компонентів) [12]. О. В. Маркасова як окремий тип розглядає *риторичну енантіосемію* – випадки конфліктного поєднання в слові (словосполученні, реченні) різноспрямованих комунікативних настанов (контактновстановлювальної, конструктивної і деструктивно-агресивної), коли семантика одиниці (включаючи оцінний складник) не змінюється [16, 353-354].

Отже, враховуючи попередній досвід наукових пошуків, спробуємо систематизувати розрізнені й неузгоджені між собою класифікаційні різновиди енантіосемії (енантіонімії). Відтак пропонуємо диференціювати типологічні різновиди енантіосемії за кількома критеріями:

1) причина – наслідок мовних змін (*первинна – вторинна енантіосемія*);

2) мовна система – взаємодія мовних систем (*внутрішньомовна – міжмовна енантіосемія*). Обидва типи додатково ще різняться за критерієм діакронії – синхронії (*діакронна / історична – синхронна енантіосемія*);

3) система як сукупність структурних елементів – реалізація системи (*мовна – мовленнєва / контекстуальна / текстова енантіосемія*). У свою чергу, мовну енантіосемію розмежовуємо: а) за мовнорівневим статусом (*лексична – фразеологічна – словотвірна – морфемна – граматична – морфологічна – синтаксична – комбінована*); б) за мовнолектним статусом (*загальномовна / узуальна – діалектна – термінологічна*); в) за аксіологічним потенціалом (*нейтральна – раціонально-оцінна*); г) за характером зв’язку значень мовних одиниць з явищами дійсності – *номінативна / власне семантична*. Мовленнєву / контекстуальну / текстову енантіосемію диференціюємо: а) за додатковим інформаційним обсягом – *конотативна (власне емоційно-оцінна / оцінна / аксіологічна – емоційно-експресивно-оцінна / експресивна – стилістична)*; б) за особливостями організації людської психіки – *амбівалентна*; в) за фактором випадковості – *оказіональна*; г) за комунікативною настановою – *риторична*;

4) за кодифікаційним критерієм (*інгерентна – адгерентна енантіосемія*);

5) за ступенем вияву (*повна – часткова – експліцитна – імпліцитна енантіосемія*);

6) за характером протилежності (*векторна – градуальна – комплементарна – конверсивна енантіосемія*).

Кожен із типів енантіосемії має свої різновиди, які вимагають окремого дослідження. У перспективі подальших пошуків – детальний опис кожного з типологічних різновидів енантіосемії з аналізом мовного матеріалу.

Список використаних джерел

1. Балалыкина Э. А. Словообразовательная энантисемия в кругу смежных явлений // Русский язык: исторические судьбы и современность: Сб. тезисов междунар. конгресса 13–16 марта, 2001 г. – М.: МГУ, 2001. – С. 178-179.
2. Бессонова Л. Е. Глагольная префиксальная энантисемия в русском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Днепропетровский госун-т. – Днепропетровск, 1983. – 25 с.
3. Бойко Н. І. Експресивна енантіосемія в сучасній українській літературній мові // Наука і сучасність: Зб. наук. пр. НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К.: Логос, 1999. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 170-180.
4. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: проблеми семантики і функціонування: Автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. – К., 2006. – 36 с.
5. Бродский М. Ю. Энантисемия как переводческая проблема // Перевод и межкультурная коммуникация: Мат-лы II научн.-практич. конф. – Екатеринбург: Ин-т междунар. связей, 2001. – С. 6-15.
6. Булаховский Л. А. Введение в языкознание. – М.: Просвещение, 1954. – Ч. II. – 173 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2007. – 1736 с.
8. Ганеев Б. Г. Первоначальная энантисемия и диффузность в языке // Вестник Оренбургского гос. ун-та. – 2003. – № 4. – С. 9-14.
9. Говердовский В. И. Коннотемная структура слова. – Харьков: Выща школа, 1989. – 95 с.

10. Донець М. М. Історія та лінгвістичний статус поняття “енантіосемія” // Вісник Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. – 2008. – Вип. – 53. – № 798. – С. 17-20.
11. Дорда В. О. Аксиологічні аспекти студентського сленгу США // Вісник СумДУ. – 2006. – № 11(95). – Т. 2. – С. 39-43.
12. Ермакова О. П. Существует ли в русском языке энантиосемия как регулярное явление? Вспоминая общую этимологию начала и конца // Логический анализ языка. – М.: Индрик, 2002. – С. 61-68.
13. Жаркова Е. Х. Энантиосемия лексико-грамматического и словообразовательного типа в кругу смежных явлений (на материале имен существительных русского языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Университет дружбы народов. – М., 1988. – 14 с.
14. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.
15. Климова Л. И. Антонимические значения полисемичных слов в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1975. – 22 с.
16. Маркасова Е. В. Риторическая энантиосемия в корпусе русского языка повседневного общения “один речевой день” // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По мат-лам ежегодн. междунар. конф. “Диалог”. – М.: РГГУ, 2008. – Вып. 7 (14). – С. 352-356.
17. Плющ Н. Н. Слово у мові і мовленні (явище мовленнєвої енантіосемії) // Культура слова. – 1988. – Вип. 34. – С. 45-47.
18. Соколов О. М. Про дієслівну енантіосемію в російській та болгарській мовах // Проблеми слов'язнавства. – 1980. – Вип. 21. – С. 90-97.
19. Тараненко О.О. Енантіосемія // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 158-159.
20. Федоренко Т. А. Энантиосемия в современном украинском языке: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Институт языковедения им. А. А. Потебни АН УССР. – К., 1989. – 159 с.
21. Цоллер В. Н. Эмоционально-оценочная энантиосемия в русском языке // Филологические науки. – 2000. – № 4. – С. 56–65.
22. Червоножка В. С. Енантіосемія в сучасній болгарській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.03 / Інститут української мови НАН України, 2002. – К. – 20 с.
23. Шерцль В. И. О словахъ съ противоположными значеніями (или о такъ называемой энантиосеміи) // Филологическія записки. – 1883. – Вып. V–VI. – С. 1-39.
24. Шерцль В. И. О словахъ съ противоположными значеніями (или о такъ называемой энантиосеміи) (Окончаніе) // Филологическія записки. – 1884. – Вып. I. – С. 41-84.
25. Шмелёв А. Д. Когнитивные и коммуникативные источники энантиосемии // Когнитивные стили коммуникации. Теории и прикладные модели: Докл. междунар. конф. 20-25 сентября 2004 г., Крым, Партенит. – Симферополь: Изд-во ТНУ им. В.И.Вернадского, 2004. – С. 57-59.
26. Яцковская Г. В. Энантиосемия в современном немецком языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1977. – 16 с.
27. Abel C. Über den Gegensinn der Urworte. – Leipzig: Verlag von Wilhelm Friedrich, 1884. – 65 s.

Анотація. У статті здійснено аналітичний огляд лінгвістичних праць із проблеми типологічних різновидів енантіосемії, які вже розглядалися у наукових працях вітчизняних та зарубіжних мовознавців на матеріалі різних мов. Ураховуючи попередній досвід наукових пошуків, пропонуємо власну типологію цього явища за кількома критеріями.

Ключові слова: енантіосемія, лексичне значення, універсалія, типологія.

Summary. The analytic observation of linguistic works concerning the typological variation's problem of enantiosemy which have been already examined in scientific works of our and foreign linguists on the basis of different languages was made in this article. Using the previous experience of scientific researches we propose our own typology of this phenomenon by several features.

Key words: enantiosemy, lexical meaning, universalization, typology.

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ВТІЛЕННЯ ТОТАЛІТАРНОГО ДИСКУРСУ В РОМАНІ-АНТИУТОПІЇ

Аксіомою літературознавчих досліджень жанру антиутопії в літературі ХХ ст. стало твердження про її антитоталітарну спрямованість. Якщо спершу антиутопія сприймалася як свого роду антижанр, мішенню якого була саме утопія [6], то згодом акцент було зроблено на тому, що письменники-антиутопісти спростовують не так утопію, як саму дійсність, в якій утопія намагається бути реалізованою (або вже є реалізованою) [2; 15]. Водночас автори праць про місце і роль антиутопічного жанру в літературі новітньої доби майже зовсім не звертають уваги на те, якою мірою розвінчання тоталітаризму в антиутопіях включає осмислення мовленнєвих процесів доби, як співвідноситься антиутопічний жанровий дискурс з тоталітарним дискурсом як феноменом соціально-лінгвістичним. Саме таке завдання ставиться у пропонованій розвідці. Її актуальність зумовлюється потребою, з одного боку, висвітлити проблему референціальності жанру антиутопії і соціально-історичної дійсності, а з іншого – з'ясувати досі не визначені повною мірою жанрово-поетикальні особливості антиутопії.

Тоталітарний дискурс як соціолінгвістичне явище віднедавна став предметом пильної уваги лінгвістів. У низці монографічних дослідженнях, присвячених цій проблемі [Див.: 5], розглядаються особливості маніпулювання суспільною свідомістю через мову, аналізуються способи творення мовних кліше, архетипна основа тоталітарного мовлення. Феномен тоталітарного мовлення відносять до сфери соціодискурсів, натомість його переломлення в художній сфері перебуває на периферії наукових досліджень. Між тим саме в літературно-художній творчості, що звертається до глибинно-узагальненого осмислення тоталітаризму, віддзеркалюються й випукло постають найбільш характерні особливості мовлення доби.

У тоталітарному суспільстві здійснюється спроба підпорядкувати усі сфери життя єдиній ідеології, уніфікувати й зробити максимально підконтрольними будь-які прояви людської індивідуальності. І чи не в першу чергу значимій трансформації підлягає мова. Не випадково практично в усіх антиутопіях ХХ ст. йдеться про те, що відбувається з мовою.

Так, у романі О. Хакслі "Дивний новий світ" (1932) всі сучасні для читача мови, окрім англійської, називаються мертвими. Сама англійська виглядає абсолютно спрощеною й деіндивідуалізованою. Так, коли герої роману потрапляють до резервації у так званому Загородному світі і зустрічаються там із Дикуном, що вивчав мову за Шекспіром (єдиною доступною для нього книжкою), то їм навіть важко порозумітися.

Подібні процеси вихолощення мови в тоталітарній державі ще до роману Хакслі були засвідчені російським письменником Є. Замятіним, у романі якого "Ми" (1922), першому зразку новітньої антиутопії, "мова наших предків" характеризується як заплутана, позбавлена ясності й контролю. Натомість мова, якою розмовляють герої твору, максимально "доцільна" й прагматизована; відповідними інстанціями регулюється не лише зміст мовлення, а й його швидкість та відповідність мисленню. Так, про одну зі своїх подруг Д-503, головний герой роману, зауважує: "у неї неправильно рассчитана скорость языка, секундная скорость языка должна быть всегда немного меньше секундной скорости мысли" [3, с.8]. Про "нового" Homo Sapiens мовиться, що він лише тоді є людиною "в полном смысле этого слова, когда в его грамматике совершенно нет вопросительных знаков, но лишь одни восклицательные, запятые и точки..." [3, 79].

Цікавий і вельми дотепний варіант трансформації функціонального використання мови в умовах тоталітарно-насильницького життєстрою спрогнозував К. Чапек у романі "Війна з саламандрами". В основу цього твору, написаного 1935 року, в час, коли в Європі набирала силу фашизм, покладено умовно-символічний сюжет про загибель людства від нашествия людьми ж приручених саламандр. Роман починається з того, що поблизу далекого незаселеного острова десь між Індійським і Тихим океанами відкрито особливий вид саламандр, які виявляють здатність виконувати нескладну роботу, навчатися людської мови тощо. Ними починають нелегально торгувати й залучати до реалізації різноманітних комерційних проектів. Спочатку тихі й незлобиві, саламандри навчаються у людей воювати й, отримавши від них зброю, поступово поширюються в усіх водах Світового океану й набирають такої сили, що розпочинають війну з людьми. Вони формують строго ієрархізовану, побудовану на принципах тоталітарної організації модель суспільства, в якому все підпорядковано єдиній меті – світовому владарюванню. Аби створити якомога більше зручних бухт і акваторій для будівництва своїх підводних міст і підприємств, саламандри затоплюють країни й цілі континенти, приводячи людство на межу остаточної загибелі. Створена саламандрами власна цивілізація базується, як наголошує Чапек,

на тих самих законах і принципах, що й людське суспільство, але вона повністю позбавлена гуманізму й одухотвореності, ніби очищена від усього позитивного, що несе в собі життя людей. Врешті-решт, згідно іронічно виписаного епілогу до роману, саламандри самознищуються, створивши напівлегендарні держави Лемурию і Атлантиду й ведучи війну між собою, тобто в цілому вони одночасно і повторюють, і завершують шлях людства. Зрозуміло, що така художня модель була серйозним попередженням людству щодо можливих перспектив його подальшого розвитку.

Небезпека повної уніфікації й самознищення у людино-саламандрівській цивілізації торкається і мови. Спочатку оголошується потреба в спрощеному навчанні саламандр, потім – досягнення повного взаєморозуміння, створюються “п’ять чи шість універсальних мов, які мали заступити для людства вавилонську мішанину мов і дати одну спільну рідну мову всьому світу – і людям, і саламандрам...” [12, 531]. Мова саламандр, будучи від початку мертвонародженою, дуже швидко дееволюціонує і поширюється в суспільстві людей: “мова зазнавала в їхніх вустах характерних трансформацій, можна сказати – раціоналізувалася до найпростіших, рудиментарних форм. Цікаво, що їхні неологізми, вимову й примітивність граматики дуже скоро почали переймати, з одного боку. портові люмпени, а з другого – так зване вище товариство; звідти цей спосіб висловлювання поширився на газети й незабаром став повсюдним. І в людей значною мірою відмерли граматичні роди, флексії та відмінки; золота молодь скасувала “р” і навчилася шепелявити; мало хто з освічених людей міг би ще пояснити, що таке індетермінізм чи трансцендентність – просто через те, що ці слова і для людей стали занадто довгими й важкими для вимови...” [12, 532-533].

Добре відомо, що мова у художньому творі завжди є об’єктом зображення і засобом вираження. У випадку з тоталітарним мовленням письменник потрапляє в доволі складну ситуацію, коли виникає потреба адекватно відтворити в межах індивідуально-авторського стилю особливості “викривленого”, “штучного” дискурсу. Специфічне вирішення цієї проблеми спостерігаємо у творах А. Платонова. Автор “Чевенгура” і “Котлована”, як мало хто з його сучасників, увів тоталітарне мовлення безпосередньо в текстову тканину творів. Характеризуючи стиль платоновського “Котлована”, російський поет, Нобелівський лауреат Й. Бродський зауважує: “он писал на языке данной утопии, на языке своей эпохи; а никакая другая форма бытия не детерминирует сознание так, как это делает язык. [...] он, Платонов, сам подчинил себя языку эпохи, увидев в нем такие бездны, заглянув в которые однажды, он уже более не мог скользить по литературной поверхности, занимаясь хитросплетениями сюжета, типографскими изысками и стилистическими кружевами. [...] Платонов говорит о нации, ставшей в некотором роде жертвой своего языка, а точнее – о самом языке, оказавшемся способным породить фиктивный мир и впавшем от него в грамматическую зависимость” [1]. Справді, ми бачимо, що мова, якою говорять не лише персонажі “Котлована”, але також і сам оповідач, рясніє ідеологічними штампами (“социализм – это дело научное”; “классовый излишек”; “колхоз имени Генеральной Линии”; “левацкое болото правого оппортунизма”; “объективный враг пролетариата”; “общепролетарский дом”), канцеляризмами (“устраняется с производства вследствие роста слабосильности”; “техническое благоустройство”; “убежденное чувство”), тавтологічними й антонімічними загальниками (“думал в своей голове”; “сознание разума”; “чувство сознания”; “ощущающий ум”). Очевидно, що тут комунікативна функція мови заміщається функцією ритуальних формул. Однак природа платонівського слова набагато складніша, аніж просте підпорядкування офіційно-ідеологічному дискурсу.

Точне й слушне міркування Бродського викликало поширення серед дослідників художньої спадщини Платонова думки про суцільну деструкцію мови у його творах [11; 13]. Водночас така думка страждає на певну односторонність. Важливо бачити, що стиль Платонова поряд із відображенням процесів деструкції мови в умовах тоталітарного суспільства демонструє й невикорінний потенціал слова в плані вираження місткого й амбівалентного смислу загальнолюдського й індивідуального існування. Саме особливості мовлення у творах Платонова дають можливість усвідомити перспективи подолання безвиході і відкриття істини в рамках художнього світу письменника. Мова несе в собі не тільки знаки розпаду, роз’єднання, але й поєднання, здавалося б, несумісних проявів буття. Візьмемо, приміром, таку характерну й багато в чому ключову для розуміння загальної ідеї “Котлована” фразу: “... работали с таким усердием, будто хотели спастись навеки в пропасти котлована” [8, 114]. Оксюморонна у своїй основі, ця фраза виражає однаковою мірою як розпач, так і надію. Очевидна амбівалентність висловлювання посилюється тим, що однокореневі слова “спастись” і “пропасть” немов перегукуються одне з одним, стають паронімами. Таким чином, навіть у згубності котлованного життя відкривається потенційна перспектива порятунку [4, 93].

Крім того, варто пам’ятати, що в 1920-ті роки інтелектуалами Росії, зокрема філософами і письменниками, що перебували в орбіті так званого космізму й футуризму, гостро усвідом-

лювалася потреба у створенні нової, “об’єднуючої” мови. Платонов був не чужий подібного роду пошукам. Як слушно пише О. Толстая-Сегал, “деавтоматизація поєднуваності, зміни в синтаксисі, поетична етимологія стають головними методами Платонова. На цих шляхах Платонов поєднує увагу до позараціональності “нових діалектів” мови з протидією тенденції роз’єднання: подолання абсурдності мови, “проговорювання” найбільш екзотичних для “раціонального мислення” процесів свідомості відповідає у змістовому плані опису процесів переходу від мовчазного масового передбуття в історичне існування, яке для Платонова рівнозначне саме особистісному існуванню, особистісній долі. Цей шлях мислиться як відновлення зв’язку з людством, зв’язку з культурою...” [9, 82].

Значну увагу проблемам долі мови й мовців у тоталітарному суспільстві приділив Дж. Орвелл в романі “1984”. Одним із важливих художніх відкриттів письменника стало використання спеціальної мови, так званої “новомови” (в оригіналі – “newspeak”), яка знову ж таки (як і в інших антиутопіях) кардинально відрізняється від сучасної живої мови у лексико-семантичному складі й функціональному призначенні. Для цієї мови Орвелл спеціально змоделивав іманентну їй лексико-семантичну і граматичну систему.

Влада в романі ініціює розвиток і поширення нової мови з метою уніфікації мислення, подолання будь-якої самостійності й індивідуальності. Newspeak, виступаючи головним чинником тоталітаризації всього суспільства, в перспективі повинна була замінити всі колишні слова, а з ними і пам’ять про те, що було колись, по суті ліквідувати минуле. Орвелл навіть написав спеціальний додаток до основного тексту роману “The principles of newspeak”, в якому детально охарактеризував основні положення, функції та мету запровадження новомови. Зокрема, він вказує на те, який ефект може бути досягнуто внаслідок її застосування: “...the danger theoretically existed that in using Newspeak words one might remember their original meanings. In practice it was not difficult for any person well grounded in doublethink to avoid doing this, but within a couple of generations even the possibility of such a lapse would have vanished. A person growing up with Newspeak as his sole language would no more know that equal had once had the secondary meaning of ‘politically equal’, or that free had once meant ‘intellectually free’...” [14] (“...Теоретично існувала небезпека того, що, уживаючи новомовні слова, людина може згадати їхні первісні значення. Але на практиці будь-якому, вихованому у двозначності, уникнути цього було неважко, а через покоління-інше повинна була зникнути навіть можливість такої помилки. Людині, яка з народження не знала іншої мови, крім новомови, навіть у голову не могло прийти, що “рівність” колись мало інший зміст – громадянська рівність, а “свобода” колись означало свободу думки...” [7, 207].

Ця ідеологізована мова відрізняється від більшості всіх інших мов тим, що, як зазначає автор роману, “її словник з кожним роком не збільшується, а зменшується. Кожне скорочення було успіхом, тому що чим менше вибір слів, тим менше спокуси задуматися. Передбачалося, що врешті-решт членороздільне мовлення буде народжуватися безпосередньо в гортані, без участі нервових центрів. На цю мету прямо вказувало новомовне слово “мовокряк”, тобто “крякати по-качиному”... [7, 206].

У бесіді з кореспондентом газети “День” Тетяною Белкіною перекладач роману “1984” російською мовою В.П. Голишев підкреслював, що в процесі свого створення й самоствердження ідеологічна держава, а саме така держава описана Орвеллом як ніби-то міфічна Океанія – у якості одного з головних інструментів використає мову, напрочуд вдало аранжуючи його під свої потреби. На запитання кореспондента, чи спирався перекладач під час перекладу на радянську мову, він відповів, що коли роман ще готувався до публікації в журналі, фрагмент надрукували в “Литературной газете” і до нього стали приходити листи від читачів – від людей, які ще раніше намагалися перекладати “1984” (очевидно, розраховуючи опублікувати його в самвидаві). І вони радили, як перекласти те або інше слово. І майже в усіх була одна ідея: “осоветити” термінологію. Наприклад, дітей, які успішно “здали” рідного батька, пропонувалося назвати “шпіонерами”. Начебто б то справді такий варіант запрошувався. Але В.П. Голишев повністю відмовився від спокуси помістити в роман всю советчину, бо тоді б вийшла пародія на радянську владу, а Орвелл цього не писав. Його роман взагалі не політичний, не карикатура й не памфлет, це книга про розпад, про припинення існування. І “новомова” була націлена, у першу чергу, на скорочення словника в будь-якому вигляді, а відтак і на скорочення думки і взагалі існування [16].

Однією з найскладніших проблем при перекладі роману “1984” було дотримання Орвеллівських принципів творення новомови. Як було сказано, в описаній у романі державі мова повинна була служити однієї меті: контролю над свідомістю населення. Ідея новомови в Орвелла полягає в тому, що мова повинна відняти в приватної людини розум. І як художник слова він не пише підручник нової мови, а створює її образ. Але – англійської мови. А слов’янські мови, зокрема російська й українська по-іншому влаштовані, тут діє інша система словотвору. Тому, як зазначає перекладач, потрібно було перекладати не конструкцію мови, а образ мови, одну

схему треба було замінювати на іншу. Наприклад, складені слова політичного словника, які є необхідною й першорядною складовою новомови, перекладати досить просто, тому що вони є й у російській мові, і в англійській приблизно за однією системою робляться. Наприклад, “мінілюб” (Miniluv) – міністерство любові, де катують. Або “мінімир” (Minirax) – міністерство миру, де займаються проблемами війни, “мініправ” (Minitrue) – міністерство правди, що опікується питання дезінформації та викривлення фактів. Або, скажімо, в Орвелла є “joysamp” (буквально – табір радості) – він дуже легко на російську переводиться: совлаг. Інша частина новомови – та, котра пов’язана з повсякденними словами. Це складніше, і для адекватного перекладу слід створювати певні паралелі. Наприклад, в Орвелла є ідея взаємозамінності частин мови: одне слово повинне бути й іменником, і прикметником, і дієсловом. Зробити те ж саме в російському чи українському перекладі неможливо, адже тут є флексії. Потрібно замість цього щось придумувати – якесь, за висловом В. Голишева, природне каліцтво [17]. Наприклад, в російськомовному варіанті перекладу використано особливий спосіб розпорядження суфіксами. Порівн. два тексти:

Оригінал: “The grammar of Newspeak had two outstanding peculiarities. The first of these was an almost complete interchangeability between different parts of speech. Any word in the language (in principle this applied even to very abstract words such as *if* or *when*) could be used either as verb, noun, adjective, or adverb. Between the verb and the noun form, when they were of the same root, there was never any variation, this rule of itself involving the destruction of many archaic forms. The word *thought*, for example, did not exist in Newspeak. Its place was taken by *think*, which did duty for both noun and verb. No etymological principle was followed here: in some cases it was the original noun that was chosen for retention, in other cases the verb. Even where a noun and verb of kindred meaning were not etymologically connected, one or other of them was frequently suppressed. There was, for example, no such word as *cut*, its meaning being sufficiently covered by the noun-verb *knife*. Adjectives were formed by adding the suffix *-ful* to the noun-verb, and adverbs by adding *-wise*. Thus for example, *speedful* meant ‘rapid’ and *speedwise* meant ‘quickly’. Certain of our present-day adjectives, such as *good*, *strong*, *big*, *black*, *soft*, were retained, but their total number was very small. There was little need for them, since almost any adjectival meaning could be arrived at by adding *-ful* to a noun-verb. None of the now-existing adverbs was retained, except for a very few already ending in *-wise*: the *-wise* termination was invariable. The word *well*, for example, was replaced by *goodwise* [14].

Російський переклад: “Грамматика новояза отличалась двумя особенностями. Первая — чисто гнездовое строение словаря. Любое слово в языке могло породить гнездо, и в принципе это относилось даже к самым отвлеченным, как, например, “если”: “еслить”, “есленно” и т. д. Никакой этимологический принцип тут не соблюдался; словом-производителем могли стать и глагол, и существительное, и даже союз; суффиксами пользовались гораздо свободнее, что позволяло расширить гнездо до немыслимых прежде размеров. Таким образом были образованы, например, слова “едка”, “яйцевать”, “рычёвка”, “хвостистски” (наречие), “настроенческий”, “убежденец”. Если существительное и родственный по смыслу глагол были этимологически не связаны, один из двух корней аннулировался: так, слово “писатель” означало “карандаш”, поскольку с изобретением версификатора писание стало означать чисто физический процесс. Понятно, что при этом соответствующие эпитеты сохранялись, и писатель мог быть химическим, простым и т. д. Прилагательное можно было произвести от любого существительного, как, например: “пальтовый”, “жабный”, от них — соответствующие наречия и т. д.” [7, 201-202].

Неважко помітити, що тексти суттєво відрізняються за наповненням, однак ідея творення “спрощеної” мови зберігається. Крім того, перекладач подає власні примітки, в яких пояснює особливості словотвору. Як бачимо, мовно-стилістичні особливості роману “1984” засвідчують його новаторство у сфері не лише не власне стильовій, а й жанровій, оскільки автор максимально враховує особливості того нового жанру, до якого він долучається своїм романом, – жанру антиутопії. Така літературно-художня специфіка роману Орвелла створює певні труднощі у його перекладі іншими мовами, особливо тими, які порівняно з англійською належать до іншої мовної групи, як, наприклад, слов’янські, тому тут особливо багато важить досягнення адекватності саме образу мови.

Таким чином, проблема відтворення тоталітарного дискурсу в романі-антиутопії вирішується її авторами у декількох взаємопов’язаних планах: по-перше, референціально щодо процесів соціально-історичної дійсності; по-друге, згідно з жанровою специфікою творів, що передбачає домінують умовно-гротесксової образності з адекватним мовно-стилістичним забарвленням художнього цілого і концептуальною насиченістю мовлення; по-третє, відповідно до витворюваного кожним письменником індивідуально-авторського стилю.

Список використаних джерел

1. Бродский И. Послесловие к “Котловану” // http://www.lib.ru/BRODSKIJ/br_platonov.txt.

2. Гальцева Р., Роднянская И. Помеха – человек: Опыт века в зеркале антиутопий // Новый мир. – 1988. – №12. – С. 217- 230.
3. Замятин Е.И. Мы: роман // Замятин Е.И. Избранные произведения. В 2-х тт. – Т. 2. – М.: Художественная литература, 1990. – С. 3-155.
4. Кеба О.В. Своєрідність стилю Андрія Платонова у світлі художньо-філософського досвіду ХХ ст. // Іноземна філологія: Український науковий збірник. – Вип. 118. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – С. 88-99.
5. Купина Н.А. Тоталитарный язык: Словарь и речевые реакции. – Екатеринбург: изд-во Уральського гос. ун-та, 1995. – 144 с.
6. Морсон Г. Границы жанра // Утопия и утопическое мышление. – М. : Прогресс, 1991. – С. 233 – 252. Замятин Е.И. Мы: роман // Замятин Е.И. Избранные произведения. В 2-х тт. – Т. 2. – М.: Художественная литература, 1990. – С. 3-155.
7. Оруэлл Дж. “1984” и эссе разных лет. – М.: Прогресс, 1989. – 384 с.
8. Платонов А.П. Котлован: Текст. Материалы творческой истории. –СПб.: Наука, 2000. – 380 с.
9. Толстая-Сегал Е. Идеологические контексты Платонова // Андрей Платонов: Мир творчества. – М.: Современный писатель, 1994. – С. 47-83.
10. Хаксли О. О дивный новый мир // О дивный новый мир: Английская антиутопия. Романы: Сборник. – М.: Прогресс, 1990. – С. 295-488.
11. Чандлер Р. Между верой и прозрением. Предисловие переводчика к английскому изданию повести А. Платонова “Котлован” // Филологические записки: Вып.13. – Воронеж, 1999. – С. 70-77.
12. Чапек К. Війна з саламандрами // Чапек К. Твори: В 2-х т. Т.І. – К.: Дніпро, 1987. – С.405-632.
13. Эпельбоин А. Поэтика разрушения: (Слово и сознание героев Платонова) // “Страна философов” Андрея Платонова: проблемы творчества. – М.: Наука, 1994. – С.230 – 236.
14. Orwell G. Nineteen eighty-four // <http://orwell.ru/library/novels/1984/english/>
15. Walsh Ch. From Utopia to Nightmare. London, 1962. – XII, 258 p.
16. “Пам’ятай про “1984”” [Бесіда з перекладачем В. Голишевим. День. 1999. 8 травня. №82] // www.day.kiev.ua
17. “Сомнительное дело” В. Голышева // http://www.orwell.ru/people/golyshev/vpg_ru

Анотація. У статті аналізуються особливості художнього відтворення тоталітарного дискурсу в романі-антиутопії ХХ ст. через співвідношення з соціолінгвістичними процесами, специфікою антиутопічного жанру та індивідуально-авторським стилем.

Ключові слова: тоталітарний дискурс, антиутопія, жанр, художній стиль.

Summary. The peculiarities of artistic reproduction of totalitarian discourse have been investigated in the paper. Reference to socio-linguistic processes, specification of anti-utopian genre and individual author” style is substantiated.

Key words: totalitarian discourse, anti-utopia, genre, artistic style.

УДК 811.161.2'276'37

Кабин О.О.

СЕМАНТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІОЛЕКТИЗМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

В українській мові поряд з нормативними лексичними одиницями функціонують слова, що вживаються в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп людей. Ці лексичні одиниці віддзеркалюють певний історичний час, епоху, психологію, модель міжособистісних стосунків, ціннісну орієнтацію покоління та окремої людини. “Це своєрідний текстовий калейдоскоп строкатої реальності з її соціальними недугами й екзистенційними потребами, соціокультурними типажамі, знайомими ситуаціями, комедійністю, абсурдністю й жорстокістю буття, у якому живе українська людина” [5, 13].

У мовознавстві для номінування лексичних одиниць із аргю, жаргону, сленгу, професійного жаргону вживаються як синоніми терміни “соціально марковані слова”, “соціальні діалектизми”, “соціолектизми”. У вітчизняному й російському мовознавстві вивченню соціолектів присвячено праці Й. Дзендзелівського, Л. Ставицької, Н. Шовгун, С. Пиркало, Л. Скворцова, В. Єлістратова, М. Мокієнко, В. Мокієнка та ін. Проте незважаючи на великий інтерес і значну кількість досліджень як зі специфіки малих соціальних груп, так і з питань функціонування мовних варіантів і соціолектів, ця проблема й дотепер залишається актуальною, оскільки в групах соціально маркованої лексики під впливом позамовних і внутрішньомовних чинників відбуваються кількісні та якісні зміни, що відображають певний історичний зріз. Окрім того, останнім часом спостерігається актуалізація соціально маркованих лексичних одиниць, розширення сфери їх уживання, вихід за межі соціальних діалектів, що, з одного боку, зумовлено демократизацією та лібералізацією мовних норм, а з іншого – мовною модою, мовним смаком епохи тощо.

Мета статті – з’ясування семантичних трансформацій, що відбуваються в соціально маркованих словах, визначення зміни сфери їх функціонування на основі зіставлення словників жаргонної лексики, зокрема “Короткого словника жаргонної лексики української мови” (далі КСЖЛМ), Словника “Український жаргон” (далі СУЖ) та загальномовних лексикографічних праць, що виходили в різні періоди розвитку української мови. Дослідження особливостей уживання соціолектизмів дає багатий матеріал для повного й глибокого опису сучасного стану функціонування української мови.

Фактичний матеріал засвідчує, що багато лексичних одиниць, незважаючи на незначний часовий проміжок, розширили свою семантичну структуру. Наприклад, слово *драйвер*, яке в молодіжному мовленні вживалося зі значенням “мол. Водій, шофер” [5, 103], крім зазначеної семантики, у мові автомобілістів стало функціонувати зі значенням “2. авто. Водій потужного автомобіля” [6, 128]. Отже, з одного боку, воно набуло нового значення, а з іншого, – звузило свій семантичний об’єм, оскільки почало функціонувати в мовленні автомобілістів для позначення лише водія потужного автомобіля.

Семантична трансформація соціолектизмів може відбуватися в межах однієї підсистеми [7, 7]. Наприклад, у межах комп’ютерного жаргону розвинулася полісемія в семантичній структурі слова *андейт*: “комп. 1. Оновлення програмного забезпечення. 2. Нова версія програм, що розповсюджуються тільки для користувачів попередніх версій. ■ Від англ. *update*” [5, 32]. Зважаючи на семантизацію лексеми, поданої в словнику, та його значення в англійській мові (*update* – оновлювати (дані)), можна зробити висновок, що основним номінативним є значення, репрезентоване в лексиконі на першому місці, а друге – сформувалося від першого на основі метонімічного перенесення за моделлю *дія – результат дії*. З двома лексико-семантичними варіантами, які постали внаслідок метонімічного перенесення за моделлю *країна – товар, що виробляється в цій країні* у молодіжному середовищі вживається лексема *бундес* “мол. 1. ФРН. 2. Товари німецького виробництва” [5, 59].

Соціальні діалектизми досить часто “мігрують” з однієї соціальної групи до іншої [7, 7], зазнаючи при цьому певних семантичних змін (про це свідчать маркери, які вказують на належність слова до окремої соціальної групи, та семантизація лексем, поданих у КСЖЛМ і СУЖ). Помічено, що в семантичних структурах більшості лексичних одиниць відбувається нейтралізація сем, пов’язаних з діяльністю соціальної групи. Прикладом таких трансформацій є лексеми *шобла /шобло* (“1. крим. Зборище злодіїв, повій. ! 2. мол.; жарт. Компанія” [5, 305], *западло* (“1. крим., тюр.; неохвальн. Непорядно, нижче злодійського кодексу честі. ! 2. мол. Погано, не варто; неприємно, не подобається. ! 3. мол.; неохвальн. Підлість, поганий вчинок. ! 4. мол.; неохвальн. Неприємність” [5, 120] та *блат* (“1. крим. Загальна назва всього злодійського. ! 2. жрм. Знайомство, протекція, підтримка”. ■ З ідиш, де слово буквально означало “долоня” [5, 49]. Отже, потрапивши в інше мовне середовище, слова втратили семи, пов’язані зі злочинною діяльністю, та набули нових, більш узагальнених значень.

Деякі соціолектизми виходять за межі певних субмов і поповнюють жаргонізовану розмовну мову та конотативно марковану колоквіальну лексику української мови. За спостереженням Л. Ставицької, лексеми, що за своїм походженням належать до соціально маркованих, зокрема бурсацького жаргону, уже зафіксовано в Словнику Б. Грінченка (далі СГ), наприклад: *мордас* “удар рукою по щоці”, *нажбитися, напиндючитися* “надутися”, *реторва* “учні класу риторики” та ін. [4]. До реєстрів Словника української мови в 11-ти томах (далі СУМ), Великого тлумачного словника сучасної української мови (далі ВТССУМ) також внесено слова жаргонного походження: *блат* [1, 87], *блатний* [1, 87], *бомж* [1, 92], *лажа* [1, 603], *лох* [1, 628], *шпана* [1, 1629] тощо.

Під час порівняння словникових статей СУМ, ВТССУМ, КСЖЛМ і СУЖ встановлено, що більшість багатозначних соціально маркованих лексичних одиниць у загальномовних словниках подаються з одним розширеним значенням (при цьому нейтралізуються семи, пов’язані з

діяльністю окремої соціальної групи). Отже, стаючи надбанням жаргонізованої розмовної мови або конотативно маркованої лексики, з одного боку, соціолектизми втрачають низку значень (відбувається спрощення їх семантичної структури) та, з другого, – розширюють свій семантичний обсяг. Прикладом таких функціональних і семантичних трансформацій можуть бути лексеми *лажа*, *блатний* та *лох*. Пор.: *лажа* “*несхв.* 1. *крим.* Брехня, вигадка. ■ Від рос. *лажий* – “спритний, виверткий”. ■ Фонетичне викривлення слова *ложь*. 2. *мол.* те, що низько оцінюється, щось низької якості. 3. *мол.* Прикрість. 4. *муз.* Фальш, неточність у виконанні музичного твору” [5, 159]! *лажа* “*жарг.* Обман, підробка; дурниця” [1, 603]; *блатний* “1. *жрм.* Той, хто належить до злочинного світу. 2. *крм., жрм.* Який стосується злочинного світу. ♦ **Блатна музика**, *крим.* Злодійський жаргон. 3. *мол., жрм.* Який стосується протекції, підтримки” [5, 49]! *блатний* “*фам.* Належний злодіям, злодійський. **Блатний жаргон**” [2 I, 197]; *лох* “1. *крим.; зневажл.* Жертва злочину; потенційна жертва злочину. // Людина, яку легко обдурити, жертва шахрайства. ♦ **Тримати за лоха** *кого*, *жрм.* Уважати когось за людину, яку легко обдурити. 2. *мол., крим.; зневажл.* або *лайл.* Тухтій, роззява; некмітлива людина. 3. *мол.* Некультурна, обмежена, позбавлена смаку людина. 4. *мол.* Провінціал [5, 165]! *лох*³ “*жарг.* Дурна людина, простак; наївна, довірлива людина. ****Кинути лоха**. *жарг.* – обдурити простака” [1, 628].

Чимало соціально маркованих лексичних одиниць потрапляють до розмовної мови в готовому вигляді, без семантичних або структурних модифікацій або ж з мінімальними змінами. Наприклад, уживана в професійному мовленні працівників правоохоронних органів лексична одиниця *бомж* “Людина без житла; волоцюга. ■ Калька з рос. абрєвіатури – *міл. жарг.*: **Без Определенного Места Жительства**” [5, 53] поширилася й закріпилася в розмовному мовленні приблизно з тим самим значенням: *бомж* “*розм.* Особа без певного місця проживання” [1, 92].

Смисловий розвиток соціальних діалектизмів підпорядковано загальномовним закономірностям еволюції семантики слів, проте варто вказати на одну з особливостей розвитку жаргонного словника: коли нових значень, що вживаються в соціолектах, набувають загальноновживані лексичні одиниці або лексеми, належні до інших груп маркованої лексики, то перенесення здійснюється зазвичай на метафоричній основі, а коли неосеманти розвиваються в різних групах слів, обмежених соціально, то переосмислення відбувається насамперед на базі метонімії. Наприклад, на основі метафоричного перенесення за зовнішньою подібністю розвинулися нові значення в слові *зеленка*. У літературній мові це слово має значення “*розм.* Те саме, що **Зелень брильянтова** (див. *зелень*)” [1, 363]; у соціальних діалектах воно переосмислилося й уживається з таким семантичним наповненням: *зеленка* “1. *арм.* Маскувальна форма з зеленими розводами. 2. *збірн.; мол.* Долари США....” [5, 125]. На базі метонімічного перенесення за моделлю *країна* – *мешканці цієї країни* сформувалася семантика слова *бандерштад*, що вживається в молодіжному середовищі з двома значеннями – “*мол.; ірон.* 1. Західна Україна. 2. Мешканці Західної України” [5, 40]. За моделлю *предмет* – *особа* постало нове значення в семантичній структурі лексичної одиниці *бас*¹: “*мол., муз.* Бас-гітара. → 2. Бас-гітарист” [5, 41]. Метонімічна модель *частина тіла* – *особа* стала основою для розвитку полісемії в словах *шнобель* та *шнобак*: *шнобель* “1. *крим., мол., жрм.; жарт.* Ніс. → 2. *мол.* Людина з великим довгим носом” [5, 305]; *шнобак* “*мол.* 1. Ніс. → 2. Людина з довгим носом” [5, 304].

Характерною особливістю семантичного розвитку соціально маркованих лексичних одиниць є семантична дифузність жаргонного вокабуляру, як такого, “де позначається індивідуальна мовотворчість та власне комунікативна прагматика” [4, 217]. Словники жаргонної лексики дають можливість виявити ці зміни. Пор. *бімбер* “1. *мол., крим.* Самогон. → 2. *жрм.* Горілка” [5, 48]; *штемп* “1. *мол.* Хлопець, молодий чоловік. // Хлопець невисокого зросту. → 2. *крим.; зневажл.* Працівник карного розшуку” [5, 306]; *кумпол* “1. *крим., жрм.* Голова. → 2. *мол.* Лоб” [5, 156] тощо.

Досить часто соціально марковані слова набувають в іншому соціолекті невластивих їм значень, тобто спостерігається омонімія однотипних лексичних одиниць, проте багато лексем, що фактично є омонімами, у КСЖЛУМ і СУЖ репрезентуються як багатозначні: *лаба* “1. *крим., мол.* Музика. 2. *студ., шк.* Лабораторна робота” [5, 157]; *пентюх* “1. *мол.* Підліток. 2. *комп.* Комп’ютер модифікації “Пентіум” (Pentium)” [5, 202]; *бодяга* – “1. *крим.* Пістолет. 2. *крим., несхвальн.* Базика. 3. *крим.* Політура // Лак меблевий, сурогат спиртного. 4. *мол.* Горілка” [5, 51]; *качум* “1. *крим.* Безвихідне становище. 2. *крим., мол.* Мовчання. 3. *мол.* Сон.” [5, 134].

На основі порівняння КСЖЛУМ і СУЖ виявили лише поодинокі випадки спрощення семантики соціально маркованих лексичних одиниць. Можливо, це пояснюється незначним часовим проміжком, що розділяє ці лексикографічні праці, а на відміну від процесів розширення семантичної структури, процеси спрощення семантики слів проходять повільніше. Наприклад, лексична одиниця *аутглюк*, уживана в мовленні програмістів та компютерників, у КСЖЛУМ фіксувалася з двома ЛСВ: “*комп.* 1. Програма Microsoft Outlook. 2. Зависання програми Microsoft Outlook” [5, 34]. СУЖ кодифікує цю лексему з одним значенням: “*комп.* Програма Microsoft Outlook” [6, 40].

Отже, розвиток семантики соціально маркованих лексичних одиниць, як і інших слів відбувається за загальномовними законами й виявляється у процесах ускладнення й спрощення семантичної структури, розвитку омонімії, зміні сфери вживання.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Буцел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка. – Т. 1 – 4. – К.: Довіра – Рідна мова, 1996.
3. Словник української мови / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. – Т. 1 – 11. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
4. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соц. диференціяція укр. мови. – К.: Критика, 2005. – 464 с.
5. Ставицька Леся. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3 200 слів і 650 стійких словосполучень. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
6. Ставицька Леся. Український жаргон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. – К.: Критика, 2005. – 496 с.
7. Шовгун Н.О. Формування українського сленгу в мовленнєвій діяльності малих соціальних груп: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2000. – 17 с.

Анотація. У статті на основі зіставлення словників жаргонної лексики й загальномовних лексикографічних праць проаналізовано семантичні трансформації, що відбуваються в соціально маркованих словах, з’ясовано особливості їх функціонування. Особливу увагу зацентовано на процесах ускладнення семантики соціолектизмів.

Ключові слова: семантична структура, семантична трансформація, соціально марковане слово, соціальний діалектизм, соціолектизм.

Summary. The author in this article is analyzing semantic transformations in socially marked words based on comparing dictionaries of slang and lexicographical works of general language It is determined their special features of functioning. The processes of complication of sociolectism’s semantic are featured.

Key words: semantic structure, semantic transformation, socially marked word, social dialecticism, sociolectism.

УДК 811.112. 2’37

Казимір В.О.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІСЕМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ЛЕКСИКОНІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Мова як одна із форм духовної культури народу, безпосередній показник його ментальності та основний засіб спілкування є продуктом тривалого історичного розвитку суспільства. Вона перебуває в постійному русі, видозмінюється в просторі і часі, водночас зберігаючи ознаки іманентної стабільності, цілісності. У часи різких соціальних змін закономірно змінюється словниковий склад мови, реагуючи на виникнення нових понять, нових явищ у матеріальному та духовному житті соціуму. Лексика розвивається постійно й безперервно, однак у періоди трансформації суспільства кількісні та якісні зміни найпомітніші.

Наука на початку ХХІ століття не тільки підсумовує досягнення попередньої епохи, а й змінює свої пріоритети, відкриваючи при цьому нові обрії наукових пошуків. Сучасному етапу розвитку лінгвістики мають відповідати саме такі дослідження, які дозволяють бачити мовний феномен у всій сукупності його ознак. Такий ракурс дасть змогу осягнути напрямки мовного саморозвитку через надсистемні властивості мовних феноменів.

Значення взагалі та полісемія зокрема привертають увагу лінгвістів незалежно від того, якими лінгвістичними проблемами конкретно вони займаються. Більше того, практичні чи

теоретичні пошуки в лексикологічних чи лексикографічних дослідженнях неможливі без часткового розв'язання проблеми полісемії. Тому, враховуючи основні аспекти мовних явищ, пропонується стаття присвячується дослідженню полісемії (та загалом значення) з позиції мовної системи, мовлення та мовної діяльності. Такий підхід виходить із розуміння полісемії як центральної універсальної властивості лексичних одиниць.

Актуальність статті полягає у тому, що проблема вивчення полісемії (полісемічних явищ), що має важливий мовний статус, була й залишається актуальною для сучасної лінгвістики, що зумовлюється необхідністю розкрити закономірності, притаманні полісемічним явищам у процесі зберігання та передавання інформації.

Свого часу Фердінанд де Соссюр зазначав, що завдання лінгвістики полягає в її самовідмежуванні та самовизначенні, інакше кажучи, в лінгвістичних пошуках надзвичайно важливим є визначення вихідних категорій та встановлення їхніх меж. До категорій, які необхідно визначити та “демаркувати”, насамперед належать значення та позначення. За слушним спостереженням Е.Бенвеніста [10, 45] значення привертає увагу лінгвістів незалежно від того, які лексикологічні чи лексикографічні явища вони досліджують, оскільки ця категорія лежить в основі будь-якої мовознавчої проблеми. Складний симбіоз значення та позначення оптимально виявляється в структурі багатозначного чи полісемічного слова. Внаслідок цього полісемію (як універсальне поєднання однієї формальної та кількох змістових сторін мовного знака у процесі суспільної комунікації) доцільно досліджувати на матеріалі однієї конкретної мови. У цьому разі **предметом** аналізу є властивості багатозначних німецьких слів, що належать до різних частин мови [5, 35].

Враховуючи те, що в наш час майже не існує однозначно кількісних методик вивчення семантики, які (на відміну від формальних морфологічних пошуків) дозволили б об'єктивно простежити далеко не очевидні семантичні характеристики, завершальною ланкою пост-модерністського дослідження є створення “апроксимативних” (наближено-кількісних) методик, за допомогою яких доцільно встановлювати параметри синергетичної системи [6, 176]. В основі цих методик лежать спрощені процедури розрахунків, які ґрунтуються на простих кількісних символах (індексах, коефіцієнтах) та арифметичних діях, в основу яких покладено відому теорему Бернуллі: $m/n \sim 1/2$. Саме апроксимативні методики, поряд з іншими нетрадиційними підходами до аналізу, мають прислужитися пошуку параметрів порядку для подальшого розв'язання вузлових проблем семантики, виявлених шляхом теоретичних аналітико-синтезувальних спостережень.

Унаслідок інтегративної дії виникає голістичний образ багатовимірною значення, який схематично (окрім моделі Ф. де Соссюра) можна передати у вигляді трихотомічної моделі [7, 125]. Ця модель охоплює три семіотичні процеси: а) множину відображених ознак дійсності чи конструйованих свідомістю та структурованих (поняттєва семантика); б) сукупність його синтагматичних та парадигматичних характеристик (семантична синтактика); в) множину умов його вживання та ситуацій, які залежать від комунікативних дій, тощо (синтаксична прагматика).

На основі голістичного розуміння полісемія може інтегровано розглядатися як результат варіювання мовцем певних семантичних (номінаційних) ознак у сітковому інформаційному процесі, знання координат якого дозволяє слухачеві долати мовну невизначеність [7, 127]. Як вияв номінації полісемія виступає в такий спосіб (поряд із парадигматично налаштованими – синонімією та антонімією та синтагматично спрямованими – колокаціями) епідигматичним виявом номінації чи то в межах різних термінологічних систем чи то варіантів загальнонародної мови.

Розгляд структурних варіацій відношень у семантичній системі слова допомагає відносно аргументовано визначити три основні типи полісемії: метафору (деривація похідного значення на основі подібності до вихідного), метонімію (деривація на основі їх суміжності) та категорію гіперо-гіпонімії (деривація на основі логічного включення), яка до певної міри відповідає явищу розширення чи звуження значення. У безконтекстному вживанні – внаслідок невизначеності співвідношення між гіперо- та гіпосемами – втрачається чіткий критерій виявлення відмінності між цими категоріями, напр.: “тут зібралося 10 голів” (метафорично – “розумних людей” чи метонімічно – частини цілого, тобто “осіб”) [8, 45]

Тому словникове вивчення цих категорій доцільно базувати на контекстному аналізі, тобто текстовому дискурсі, який наочно демонструватиме відмінності між наведеними типами полісемії. Ще одна проблема у вивченні цих типів, попри їх багаторічні дослідження, пов'язана з тим, що поза увагою вчених залишалися кількісні характеристики цих одиниць. Лише за останніми дослідженнями на матеріалі часткової вибірки зі словника Дудена [12] стало відомим їх співвідношення для німецької мови, як 42%, 38% та 20%. Звернення до квантитативних виявів метафори, метонімії та гіперо-гіпонімії розкриває частиномовну їх специфіку – метафора внаслідок конкретної образності більше притаманна іменнику (54,7%), метонімія, що ґрунтується

на функціональній суміжності – дієслову (60,85%), а гіперо-гіпонімія характерна для прикметника (31,94%). Серед дієслів переважають метонімії типу “фізична – інтелектуальна дія”, “дія – причина дії” тощо. Серед іменникових метафор домінують види “схожість за внутрішніми ознаками”, “за функцією” та “за формою” [5, 36].

У подальшому, однак, доцільне проведення комп’ютерного оброблення сканованої інформації, отриманої методом суцільної вибірки та допрацювання його результатів у зіставленні з матеріалами окремих типів, так і видів полісемії.

Іншою є топологічна класифікація Ю.Д. Апресяна [1, 516], згідно з якою можна виділити три основні типи полісемії, що демонструють відмінні зв’язки між значеннями багатозначних слів. На початковому рівні (при двох значеннях), за даними 100-сторінкової вибірки з словника Дудена [12], домінує за рахунок спрощеної структури лінійна, ланцюжкова полісемія, за якою кожне похідне значення пов’язане з попереднім (60,6% типу: Dancing 1. Tanzbar; 2. Tanz). При трьох значеннях переважає радіальна, за якою похідні значення впливають із вихідного (13,3% типу: abbringen: 1. ablasen; 2. lösen; 3. wieder flottmachen), а при більшій кількості значень – кластерна, коли багатозначність слова складається з кількох семем (епідигматика), що формуються внаслідок взаємодії вертикальних відношень (парадигматикою) та горизонтальних (синтагматикою).

Відомо, що полісемія, тобто здатність слова мати два і більше значень, є центральною властивістю мовних одиниць, однією з найважливіших мовних універсалій [7], адже “у полісемії виявляються творчі потенції мови, здатної обслуговувати все зростаючі потреби процесу пізнання за допомогою обмеженого інвентаря формальних засобів” [7, 4].

У кожній мові, в тому числі і в німецькій, є значна кількість слів, що мають лише одне лексичне значення, які вирізняються семантичною стабільністю у мові (моносемантичні слова). Напр.: *der Bauch* — живіт – частина тіла; *der Schriftsteller* — письменник; *der Winter* – пора року між осінню і весною, найхолодніша пора року. Це однозначні, або моносемічні, слова.

Проте у мові величезна кількість слів має не одне, а два і більше значень. Це полісемічні, або багатозначні, слова. Так, у слові *die Sprache* в авторитетному німецькому словнику [12, 654] визначаються такі значення: Sprache, die, -п 1. < o.PL > Fähigkeit des Menschen zu sprechen, das Sprechen als Anlage, als Möglichkeit des Menschen sich auszudrücken. 2. < o. PL > (meist in bestimmten Wendungen) das Sprechen, Rede. 3a) Art des Sprechens; Stimme, Redeweise; 3b) Ausdrucksweise, stil. 4a) (historisch entstandenes u. sich entwickelndes) System von Zeichen u. Regeln, das einer Sprachgemeinschaft als Verständigungsmittel dient; Sprachsystem; b) System von Zeichen (das der Kommunikation o. A. dient). Іменник *das Wasser* у тому ж словнику має 4 значення, дієслово *schlagen* — 17, слово *die Schule* — 8 і навіть *der Kontrakt* — 4 значення. Як бачимо, ці слова мають не одне, а кілька значень, між ними відчувається тісний смисловий зв’язок. В окремих випадках семантичні зв’язки між значеннями слова настільки близькі, що виникають певні труднощі в їх розмежуванні. Так, іменник *das Bild* має декілька тісно пов’язаних між собою лексико-семантичних варіантів (ЛСВ). Основний варіант (тобто первинне значення) — “картина, зображення” може позначати а) картину художника; б) декорацію на сцені; в) ілюстрацію в книжці; г) зображення на предметах домашнього вжитку; ґ) фотографію; д) кадр фільму; е) зображення на екрані телевізора.

Вторинним від основного є варіант картина сцена із спектаклю, тобто частина спектаклю, що йде без зміни, підрозділ акту в драмі. Похідний від нього варіант вид, ‘картина’ означає вже не театральну сцену, а картину, малярний пейзаж.

Вторинне і основне значення, дуже близькі: ‘картина, уявлення, образ, символ’, тобто те, що можна бачити, уявляти собі в конкретних образах, а також художній образ у літературних творах. Цей варіант вирізняється абстракцією, але пов’язаний із основним первинним значенням ‘картина, зображення’.

Постає питання, чому у слові виникає багатозначність? Що цьому сприяє? В основі назви предмета чи явища лежить певна його ознака. Два і більше явища можуть мати спільну ознаку і одержати однакову назву. Так, іменник *die Wirtschaft* має пряме номінативне значення ‘сукупність організацій, установ, які отримують прибутки від виробництва і споживання якісних продуктів господарства’. При перенесенні цієї назви в інші сфери діяльності слово набуває значення, ‘домогосподарство’. Дієслово *wirken* має пряме номінативне значення ‘бути зайнятим у певній професії, сфері, діяльності’. При перенесенні зі сфери виробництва в інтелектуальну воно набуває значення ‘щось здійснювати, виконувати, створювати (розумовою діяльністю) ‘.

При багатозначності спостерігається варіювання семем при незмінності лексем з позначенням різного значення, інакше кажучи, багатозначність можна кваліфікувати як наявність у межах семантичної структури одного слова низки значень — лексико-семантичних варіантів (ЛСВ). Кількість значень (ЛСВ) слова не є сталою. У процесі розвитку мови кількість може збільшуватись і, навпаки, окремі значення можуть втрачатися. Тенденції до випадання

певних значень слова у мові передається в словниках такими позначеннями, як “veraltet” або “selten”.

Поняття однозначності і багатозначності історично відносно: однозначне слово може реалізувати свою потенційну багатозначність (наприклад, іменник *die Situation* стало багатозначним, набуло значення ‘Lagerplan (Geogr.)’; *der Sender* набрало значення ‘(selten) jmd, der jmdn. etw. irgendwohin schickt’, дієслово *klaffen* — Laut u. viel schwatzen, plappern’; дієслово *kompilieren* у зв’язку з розвитком техніки здобуло багатозначність — ‘(EDV) von einer höheren Programmiersprache in die Maschinensprache eines bestimmtes Computers übersetzen’; Konsonanz, die -, (Sprachw.) Konsonantenverbindung’; Konsument, der -, (Blö) Lebewesen, das organische Nahrungsverbracht u. a.’. Багатозначні слова з часом також розширюють свою семантичну структуру. Паралельно відбувається і таке явище, коли семантично поліваріантна лексема поступово втрачає деякі зі своїх ЛСВ з розвитком мови і стає семантично моноваріантним словом (наприклад, *Sphäre, spezialisieren*). Іменник *der Sang* втратив багатозначність — ‘Gesang’; *die Schätzung* втратив значення ‘das Schätzen, Belegen mit Abgaben’; дієслово *scheitern* втратило значення ‘(veraltet) zerschellen, stranden’; іменник *der Schlenkerich* втратив семему ‘leichtlebiger Mensch’; іменник *die Kleinheit* — ‘Beschränktheit, Begrenztheit, Enge’ тощо.

Дослідники зазначають, що лексема як одиниця мовної структури є певною абстракцією і для конкретизації своєї семантики потребує мовного оточення.

Лексико-семантичні варіанти багатозначного слова перебувають між собою в парадигматичних відношеннях, а для кожного конкретного повідомлення обирається один із них. У мовному потоці, в конкретному мовному акті кожне слово має цілком певне значення.

Для уточнення, в якому значенні вжито те чи інше слово, необхідний контекст. Звичайно, під контекстом мають на увазі словесне, мовне оточення певної лінгвістичної одиниці, у даному разі — слова. Проте існує і така точка зору, коли в поняття контексту включають також позамовні явища, зокрема ситуацію, в якій відбувається мовлення [11, 74].

Питання про полісемію, про характер зв’язків між окремими значеннями в його структурі віддавна привертала увагу лінгвістів. В. В. Виноградов писав: “Жодна мова не була б спроможна виражати кожен конкретну ідею самостійним словом або кореневим елементом. Конкретність досвіду безмежна, ресурси ж найбагатшої мови суворо обмежені” [6, 18]. У цьому висловленні підкреслюється функція багатозначності (полісемічності) — бути одним із важливих засобів організації лексичної системи. Якби кожне нове явище і поняття потребувало окремої назви, то лексичний склад став би безмежним за обсягом і незручним для користування. Саме полісемія забезпечує одну з важливих вимог до мови як до знакової системи — за допомогою мінімальної кількості знаків передавати максимальну інформацію, тобто вимогу економності знакової системи.

Отже, багатозначність слова — один із важливих засобів системної організації лексичного складу мови. Справді, подивімося на будь-яке нове значення слова. Якою б мірою новизни воно не вирізнялось, ми завжди співвідносимо його з якимись компонентами лексичної системи, включаємо в семантичну структуру певного слова за певними ознаками. Разом із тим, нове значення за якимись іншими ознаками вступає в опозицію з уже існуючими значеннями цього слова, через що і сприймається нами як нове значення в семантичній структурі цієї лексеми. Так, іменник *der Klub* спочатку означало ‘Bereinigung von Menschen mit bestimmten gemeinsamen Interessen u. Zielen’. Коли виникла необхідність перенесення назви на інший предмет чи явище, що з ним асоціюється (тобто певне об’єднання), і слово набуло ще значення ‘Fraktion’. За асоціацією слово *die Kompanie* набуло ще значення ‘große Ballettruppe’. Іменник *der Traktor* унаслідок розвитку техніки набув ще значення ‘Vorrichtung am Drucker, die zur Bewegung bzw. zur Positionierung von Endlospapier dient’. Отже, спочатку “з’являється уявлення про якийсь предмет або явище, одержане в результаті знайомства з ним на досвіді. Потім виникає необхідність дати йому назву, при цьому новий предмет чи явище асоціюється з якимось іншим предметом чи явищем, оскільки людина відзначає у них якусь спільну властивість” [14, 70].

Із усього сказаного можна зробити висновок, що полісемія є продуктивним засобом збагачення та організації лексичного складу.

У ході історичного розвитку змінюється не тільки семантична структура слова, тобто змінюється склад її елементів, але також зазнають зміни і самі зв’язки полісемічного слова.

Іменник *das Frühstück* з’явився в німецькій мові приблизно в XV ст. Довгий час він зберігав своє єдине значення ‘сніданок’. У сучасній німецькій мові слово набуло ще одного значення — ‘перерва на обід’, яке виникло в результаті метонімічного перенесення найменування. Етимологічне значення в поєднанні із звуковою оболонкою стало основним ЛСВ, а нове значення разом із звуковою оболонкою утворило вторинний ЛСВ, який характерний для розмовного стилю. Дієслово ж *frühstücken* залишається семантично моноваріантним (моносемічним) словом.

Першопричиною лінгвальних семантичних зрушень виступає прагнення до економії мовних зусиль і засобів, до простоти, влучності висловлення, до пошуку нової емоційності та

експресивності, до уніфікації та диференціації [3, 7]. Лексичне значення – це не якась застигла, цілісна, одномірна величина: в ньому виділяється основне поняттєве значення і низка інших — супровідних, побічних семантичних, денотативних та конотативних елементів, а також потенційно можливих значень, які відображаються в певному синтаксичному цілому. Тому, коли якась лексема потрапляє в інший контекст, у незвичне оточення, в її семантичній структурі поступово розвивається певний вторинний, додатковий (явний або прихований) відтінок, що згодом може викристалізуватися в окреме значення.

Семантичних трансформацій (як показують дані дослідження) найчастіше зазнають іменники (вони становлять понад 40% від усіх нових одиниць, утворених шляхом семантичного переосмислення). Друге місце за частотністю в названих процесах займають дієслова (понад 38%). Наступну групу слів (близько 20%), у яких відбулися семантичні перетворення, становлять прикметники. Слова, які зазнали семантичних модифікацій, решти частин мови становлять незначну частку (біля 2%). Це деякі прислівники, дієприкметники, зрідка представники інших лексико-семантичних класів слів.

Система лексико-семантичних варіантів слова постійно розвивається, її взаємодія зі сферою використання нерідко змінюється, тобто змінюється значення слова з розвитком мови, суспільства. Так, основним варіантом (тобто первинним значенням) слова *mild* в XIX ст. був м'який (*milder Boden, mildes Brot, Haar*), а в сучасній німецькій мові — 'помірний, м'який, теплий' (йдеться про погоду). Похідними від основного значення є ЛСВ: 1) 'тихий, ніжний' (про слабке звучання); 2) 'м'який, із слабкою дією' (про лікарські препарати); 3) 'нерізкий, несильний' (слабка інтенсивність руху); 4) 'лагідний'.

Відбулася семантична зміна і в іменнику *Fräulein*. У XVIII ст. слово вживалося як звертання до незаміжньої особи – дівчини дворянського походження. З розвитком політики, економіки, зміною соціальних відносин іменник *Fräulein* став використовуватися як загальне звертання до незаміжньої (молодої чи старої) жінки незалежно від її походження. А вже у XX ст. це звертання стає застарілим і фігурує лише у листах як форма ввічливості або як жартівливе у молодіжному жаргоні.

Тобто, семантична зміна – це не тільки процес набуття нових значень і втрати вже існуючих, а також набуття розвитку в межах вже існуючого значення нового, сучасного смислу, що диктується суспільством.

Семантичні зміни поділяються за походженням на культурно-історичні, культурні та суспільні зміни. Культурно-історичні зміни пов'язані із розвитком торгівлі, науки, із впровадженням нової техніки, при цьому початкове позначення реалії залишається незмінним. Наше *Schreibfeder* уже впродовж трьох століть не виготовляється із гусячого пера, фактично замінилось на *Bleistift*.

Дієслово *erlauben* раніше означало 'gern haben, gutheißen'. Сьогодні це слово змінило своє первинне значення на 'gestatten, zugestehen'.

До культурних змін належать такі зміни значення, що характеризують сучасний культурний стан суспільства. Наприклад: *Stadt* (zu mhd. stat. Ort, Stelle, Platz) → größere Wohnsiedlung; *Bürger* (Bewohner einer Burg) → Bewohner einer Stadt, eines Staates; *Arbeit* (mühselige, qualvolle Tätigkeit) → zweckgerichtete körperliche wie geistige Tätigkeit, auch Produkt; *Dorf* (Gebäude, Haus) → ländlicher Ort ohne Stadtrecht; *Draht* → gezogener Metallfaden; *Galgen* → Gerüst aus Pfahl und Querbalken zur Vollstreckung des Todesurteils; *Geld* (Opfer, Buße, Abgabe, Tribut) → Münzen, Banknoten als Zahlungsmittel; *Nummer* → Schlagwerkzeug; *Saal* (germanisches Einraumhaus) → großer Gesellschaftsraum; *Wappen* (Erkennungszeichen auf Wappen und Helmvisier des Ritters, denn sein Gesicht war im Kampf verdeckt) → erbliche Familienzeichen, auch Haus und Stadtzeichen.

Суспільні зміни значення пов'язані насамперед із творчою діяльністю людини, а також із розвитком економічних, політичних, соціальних відносин, слово *Dame* змінило свою семантику і вживається в значенні 'hofliche Bezeichnung für jede erwachsene weibliche Person'; *Anstand* (Waffenaufstand, Friede, Aufschub) → Benehmen nach guter Sitte; *Heimlich* (hauslich, heimatlich) → fremden Augen entzogen, unauffällig, unerlaubt; *Anwalt* (Machthaber, Gebieter) → Rechtsberater, Rechtsvertreter arm (vereinsam, später rechtlos, schutzlos) → mittellos, durftig Stuhl (Ehrensitz, Thron) → Sitzmöbel mit Rückenlehne (frech, gierig, heftig, kühl, mutig) → unverschämt, draufgängerisch. Отже, як наголошує Г. І. Івлева, відбувається зміна саме первинного, етимологічного значення [4, 32], тобто етимологічне значення або замінюється більш сучасним, більш актуальним для нинішньої епохи значенням, або розщеплюється на похідні ЛСВ.

Так, у іменника *Geist* етимологічне значення 'схвильованість, хвилювання' зникло. Його основне значення в сучасній німецькій мові — 'розум, дотепність'. Похідними від нього є: 1) 'дух, суть, смисл'; 2) 'мислитель, діяч', тобто інтелектуально обдарована особа яка володіє особливим даром мислення; 3) привид, дух'.

А у слові *Natur* етимологічне значення перейшло до ряду похідних ЛСВ. Етимологічне значення іменника 'характер, природа' існує і сьогодні, але не є первинним значення. Первинне значення слова *die Natur* — 'природа, довкілля'. А в розряд похідних від нього перейшло колись домінантне 'характер, натура, природа, суть'.

Лексема *Kunst* мала етимологічне значення наука, знання'. Слово змінило своє значення і в сучасній німецькій мові означає 'мистецтво, художня творчість'.

У сучасній німецькій лінгвістиці поширені психолого-асоціативні і логічні підходи до класифікації семантичних змін [13, 76]. Психолого-асоціативна класифікація семантичних змін виходить з асоціативних зв'язків предметів та понять. Семантична зміна відбувається за принципом перенесення назви з одного предмета або явища на інші. Розрізняють два основні види перенесення: а) метафора; б) метонімія. Метафора охоплює асоціативну подібність: а) подібність форми: Nadelkopf, Landzug, Flaschenhals, Bergrucken, Meerbusen, Stuhlbein; б) подібність внутрішньої ознаки (тварини і людини): Schwein = schmutziger Kerl, Hund = gemeiner Kerl, ein Pfau = ein eitler Mensch oder Fuchs, Esel, Gans; в) подібність кольору: Scharlach → zuerst Stoffsorte von grellroter Farbe, dann → eine einsteckende Kinderkrankheit; kuhle Blonde → ein helles Bier; г) подібність дії (функції): Feder eines Vogels, dann → Feder zum Schreiben; р) перенесення власної назви на явище, що визначається спільністю риси характеру: Othello (ein eifersuchtiger Mann); Kazanova (Schurzenjager); Apollo (ein schöner Mann); Venus (eine schöne Frau).

Так, іменник *der Renner* з первинним його значенням 'біговий кінь, скакун' розвинуло нове значення 'особливо популярний товар'. У цьому новому значенні розширилася сфера використання слова, збагатилася його сполучуваність. Воно використовується тепер і щодо інших, так само модних речей: мелодії, телепередачі, книги і т.п. Узагальненість цього значення формує умови для *der Kassenrenner* касова річ'.

Науково-технічна революція, яка супроводжується функціонуванням наукових понять у широкому середовищі носіїв мови, впровадженням у повсякденне життя самої сучасної техніки, активізує і процес метафоризації слів. Багато прикладів можна назвати серед лексем, поширених у зв'язку з розвитком комп'ютерної техніки — Computer – Lexik': *Absturz* (eines Gegenstandes) → Abbruch eines Programms\ eines Betriebssystems [Fall in die Tiefe]; *Datenbus, Adressbus* (Bus als Personentransportmittel) → Zuführung von Versorgungsspannungen über mehradrige Sammelleitungen [Zuführung]; *Klammerraffe* → Zeichen, das in der Adresse einer E-Mail zwischen dem Namen u. der weiteren Adresse eingesetzt wird (Zeichen); *Netz* (geknapftes Menschenwerk) → Rechnernetz, Rückgratnetz verbundene Rechner, auch Kopplung mehrerer Rechnernetze; *Stab* → dünner glatter Stock, dünne ringe Stange; *Parken, Autopark* → Vorrichtung zu Schutz der Speicherplatte des nicht betriebenen Computers; *Chip* (англ. Schnitzel, Stückchen) → Plättchen aus Halbleitermaterial zur Erzeugung eines Schaltkreises; *kompilierend* von einer höheren Programmiersprache in die Maschinensprache eines bestimmtes Computers übersetzen [ein Programm kompilieren]; *Mission* (feierlicher Auftrag) → im Computerspiel zu lösende Aufgabe [anspruchsvolle Aufgabe], Missions-Editor; *Treiber* ! Programm, mit dem ein peripheres Gerät gesteuert wird Virus (від лат. "Gift", Zerstörendes, Erreger einer Krankheit) → Computervirus, kann Dateien verändern oder löschen [negative Wirkung]; *Trojanisches Pferd* ! Programm zum Ausspionieren von Daten; *Krüppel: Krüppelsoftware* → zu Test- und Werbezwecken angebotene Software mit reduzierten Funktionen; *Maske*: wie ein Formular aufgebaute Bildschirmoberfläche eines Computers, die zu Eintragen von strukturierten Daten auf den Bildschirm abgerufen werden kann; *Steuer* → obligatorische Geldabgabe zur Stützung des Staates. Зокрема лексема *der Chip(s)* була запозичена німецькою мовою з англійської з двома значеннями: жетон для гри (в рулетку тощо), чипси (смажені картопляні скибочки). Ця лексема функціонує в наш час в комп'ютерній техніці з новим значенням 'чип, кристал інтегральної мікросхеми', значення якої теж запозичене з англійської мови. Навіть багатозначна лексема *Maus* серед наслідків метафоричного перенесення значенням 'graue Maus (unscheinbar gekleideter und zurückgezogen lebender junger Mensch); weiße Maus (weiß gekleideter, den Straßenverkehr regelnder Polizist – Handballen; Oberarmmuskel; kleines Mädchen; має навіть електронне: elektronisches Eingabegerat.

Підсумовуючи результати дії механізму виникнення семантичних змін, слід насамперед відзначити провідну роль метафорики, що засвідчують наведені приклади. Метафоричний перенос можна спостерігати і на багатьох інших семантичних інноваціях. Так, слово *Triade* у новому значенні позначає три регіони із бурхливим розвитком економіки (Північна Америка, Європа, Японія).

Широке використання метафори підтверджує думку дослідників у галузі когнітивної лінгвістики про те, що "людська концептуалізація і, отже, мовна семантика, носить головним чином, метафоричний характер, тобто осмислення людиною більш або менш складних об'єктів базується на переосмисленні базових понять людського досвіду" [2, 27]. Метафора, як слушно зауважує Н.Д. Петрова, "є гносеологічною моделлю свідомості людини" [1, 231].

Виникнення нових значень внаслідок метонімічних переносів ґрунтується на асоціаціях, на реально існуючих зв'язках безпосередніх за суміжності між поняттями. Лексема *Marmelade* вживається в новому значенні *sußer Brotaufstrich aus Zitrusfrüchten*; *Schirm* → Schutzvorrichtung und Schutz jeder Art; *Pranger* → Schandpfahl; *Treppe* → Gesamtheit der Stufen; *Stufe* → Mutterpferd, weiblichespferd; *Rune* → germanisches Schriftzeichen; *Eisbein* → gepökelt und gekochtes Bein vom Schwein; *Köpfchen* → Blütenstand, bei dem viele Blüten in kugeliger Form dicht beieinanderstehen; *Ticket* → Wahlprogramm

Логічна класифікація семантичної зміни передусім бере до уваги логіко-семантичний наслідок розвитку семантики слова: чи значення слова внаслідок цього розвитку розширилось, чи звузилося. За цією класифікацією розрізняють процеси розширення та звууження слова.

Отже, проблема полісемії надзвичайно актуальна для сучасної лексикології, оскільки її розв'язання дозволить кардинально переглянути засадничі підходи багатьох лінгвістичних наук та створити лексикографічні праці нового покоління. Внаслідок постійного поглиблення людського пізнання у процесі комунікації та діяльності виникає діалектичне протиріччя (як рушійна сила) між необмеженим розмаїттям мінливої дійсності, безліччю подібностей, який констатує суб'єкт пізнання, та частково обмеженими можливостями мовної системи. Ця суперечність активізує тенденції до рівноваги на основі образності, мовної економії, експресії тощо.

Сукупність суперечностей та спричинених ними тенденцій спонукає до якісної еволюції як кожного окремого слова, так і словникового складу загалом. Передумовою такого розвитку є семантичний потенціал слова, який знаходить вияв у здатності слова до взаємодії з іншими поняттями, відображеними у свідомості людини, та до поняттєво-асоціативних переходів. Ця здатність як певна константа приводить у ході комунікації до розгортання семантики початково однозначного знака.

Дослідники семантичних змін у сучасній німецькій мові встановили, що в основі семантичних змін лежать мовні зміни. Основними чинниками мовних змін вважають: функціональна обмеженість мовних органів, дія аналогії, прагнення до економії мовних засобів, простоти, гармонійності, зручності, чіткості, тиску на мовну систему нових уявлень та вплив чужих мов. До рушійних сил у цьому процесі належать потреби в наочності, емоційній розрядці, економії зусиль, дотриманні певних організаційних норм, вираженні соціальних запитів і наданні висловленню краси. Основна причина семантичних змін полягає у нечіткості та варіюванні як проявах мінливості самого значення. Значення здебільшого залежать від мовних ситуацій та позамовних факторів, що відображаються в контекстах. Мовна зміна, як і зміна значення, стає наслідком комплексу еволюційних процесів, які позначаються на відношеннях подібності між феноменами навколишньої дійсності, але не залежать від волі індивіда. Саме тому він намагається втілити ці відношення, що виникли у процесі еволюційного розвитку та подальшого "технічного доозброєння", в нових семемах полісеманта.

Кожна зміна в семантичній структурі слова є за своїм змістом результатом змін, що виникають з появою нових суспільних потреб. При цьому слово залишається однозначним у своїх окремих слововживаннях (контекстуальних варіантах), але стає полісемічним як лексема в сукупності окремих слововживань. Семантичні зміни в діячності проявляють себе як полісемізаційні або деполісемізаційні процеси. Ці процеси позначаються під час слововживання на системі синтагматичних, парадигматичних та епідигматичних відношень слова. Лише в системі, на основі системного дослідження можна простежити, як саме відбувається зміна значення як елемент знакової дії, яких слів вона торкається, а які слова її уникають. Нові значення виникають усередині у межах вихідної ЛСЦ, але реалізуються як нові значення (семемі) в нових парадигмах (ЛСЦ). Деполісемізація (звуження значення) починається із зникнення семи (семемі) з парадигми та веде до заміщення системної позиції слова. Це спричиняє семантичні зміни інших членів ЛСЦ.

Словниковий склад мови та мовну систему взагалі можна оцінити як складну динамічну та саморегульовану систему. Зі зміною бодай одного значення система намагається повернути стабільну рівновагу.

Нове значення слова утверджується лише в тому разі, якщо воно чітко відповідає, з одного боку, позамовним потребам, а з другого системним вимогам (параметрам). Інакше кажучи, генетично випадкові відхилення семантичних варіантів дій мають "шанс на виживання", який, проте, залежить від того, наскільки їхні властивості (експресивність, етимологічна пов'язаність, чіткість сприйняття тощо) відповідають системним вимогам. Лише оптимальні значення мають можливість зберігатися в мові. Деякі з них, однак, витісняються внаслідок зміни суспільних потреб. У випадку нерозвинутої полісемії це сприймання слова чи навіть його зникнення, що, ймовірно, вимагає закріплення цих змін у мовній колективній пам'яті мовців. У мовців одного покоління внаслідок відсутності активізації нейронні ланцюжки, відповідальні за збереження цього зв'язку у "сітці головного мозку", розриваються, внаслідок чого відбувається стирання старих зв'язків, що в мові відображається як процес деполісемізації.

Зі зміною одного зі своїх параметрів мова (мовна діяльність) прагне поновити стабільну рівновагу, що активізує відповідні механізми, що виявляється у відхиленнях та варіаційності мовних одиниць. Мовні варіанти зберігаються у діячності лише в тому випадку, коли вони, оптимально відповідають мовним потребам та системному оточенню в синхронії. Саме тому полісемія (та полісемічні явища) не може розглядатися як побічний феномен, а визначається як нормальний, економічний, природний та характерний для людської мови спосіб найменування.

Список використаних джерел

1. Апресян Ю. Д. О регулярной многозначности / Ю.Д. Апресян // Известия АН СССР. Сер. лит. и. яз. – 1971. – Т. 30. – № 6. – С. 509-526.

2. Будагов Р. А. Проблемы развития языка / Р.А. Будагов. – М.: Наука, 1965. – 73 с.
3. Ивлева Г. Г. Семантические особенности слов в немецком языке / Г.Г. Ивлева. – М.: Высш. шк., 1978. – 102 с.
4. Ивлева Г. Г. Тенденции развития слова и словарного состава на материале немецкого языка / Г.Г. Ивлева. – М.: Наука, 1986. – 135 с.
5. Кійко С, Кійко Ю. Квантитативне дослідження полісемії дієслів сучасної німецької мови / С. Кійко, Ю. Кійко// Наук. вісн. Чернів. ун-ту: Германська філологія. – Чернівці. – 1996. -Вип.1. – С. 32-38.
6. Левицкий В. В. Семасиология / В.В. Левицкий. – Винница: Нова книга, 2001. – 512 с.
7. Огуй О. Д. Полісемія в синхронії, діяхронії та панхронії: Системно-квантитативні аспекта полісемії в німецькій мові та мовах Європи / О.Д. Огуй. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – 370 с.
8. Пащенко В. М, Методологія постнекласичного ландшафтознавства / В.М. Пащенко. – К.: Наукова думка, 1999. – 284 с.
9. Benveniste A. Probleme der allgemeinen Sprachwissenschaft. Aus d. Franz. v. W. Bolli. – Frankfurt am Main, 1977. – S. 144.
10. Boretzky N. Einführung in die historische Linguistik. — Reibeck bei Hamburg: Rohwolt TWB, 1977. – 254 S.
11. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – L., völlig neu bearb. u. stark, erw. Aufl. – Mannheim et al.: Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
12. Hansack E. Bedeutung, Begriff, Name. – Regensburg: S. Roderer, 1990. -95 S.
13. Keller R. Sprachwandel von der unsichtbaren Hand in der Sprache. -Tübingen: Francke NTB, 1990. – 218 S.

***Анотація.** У статті розглядаються сутність лексичної полісемії, методи розмежування значень багатозначного слова, співвідношення між кількістю значень лексеми та її морфологічним, семантичним, стилістичним статусом тощо. В рамках порушеної в статті проблематики та отриманих результатів можна намітити перспективу подальших досліджень. Постійно виникають нові зовнішні імпульси, що стимулюють розвиток лексико-семантичної системи мови та диктують необхідність звернення до лексичних процесів реєстрації словникових змін та моделювання розвитку словникового складу мови.*

***Ключові слова:** полісемія, семантика, квантитативні методи, словник.*

***Summary.** In the present paper are discussed: the phenomenon of lexical polysemy, methods of discriminating the meanings of a polysemic word, the correlation between the number of meanings of a word and its morphological, semantic and stylistic characteristics and some others. Within the framework of the touched in the given article problem and the received results it is possible to draw the prospect of further researches. Nowadays in the epoch of great public development new external impulses are constantly arising. They stimulate the development of the lexical and semantical language system and dictate the necessity of appealing to the lexical processes, registration of dictionary changes and design the development of dictionary composition of the language.*

***Keywords:** polisemy, semantics, quantitative methods, dictionary.*

УДК 811.161.2:81'366+373.46

Казимирова І. А.

МЕТАДІАЛЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

Сучасна лінгвістична термінологія постає, з одного боку, як складова цілісної метамови загальної концепції про мову, з іншого, – як сукупність метадіалектів окремих мовознавчих дисциплін. Термін *метадіалект* перебуває в таких самих відношеннях із терміном *метамова*, як терміни *соціальні й територіальні діалекти* із загальним терміном *національна мова* [6, 7]. В термінологічному корпусі лінгвістики виокремлюємо дві важливі складові: універсальні терміни, якими послуговуються представники всіх лінгвістичних напрямків і шкіл, і галузеві, які використовуються для номінації специфічних явищ і понять окремих розділів мовознавства. Об'єктом уваги в цій статті є терміносистема української діалектології – галузі мовознавства, яка активно розвивається впродовж двох століть і має вагомні здобутки (детальніше про історію і сучасний стан цієї науки див.: [2, 147-149; 8]). Питання фахової термінології спорадично

порушувалися мовознавцями у зв'язку з пошуком розв'язання теоретичних проблем діалектології, зокрема, наприклад, із визначенням змісту основних термінів діалектологічного метадіалекту. Характеризуючи період середини XVIII – першої половини XIX століття як емпіричний етап розвитку української діалектології, А. А. Москаленко зазначає, що “мовознавці цікавилися переважно фонетичними особливостями українських наріч, діалектів. ... Із питань загального теоретичного характеру <...> були поставлені такі – що треба розуміти під термінами *мова, наріччя, діалект, різність*” [8, 13-14]. Основоположник української діалектології К. П. Михальчук констатував, що “терміни *мова, наріччя (діалект), говір* не мають у лінгвістичній літературі точного визначення і вживаються часто із різними значеннями” залежно від того, з якими мовними величинами вони будуть у певний момент зіставлятися (цит. за: [3, 21]). На жаль, і в нечисленних сучасних розвідках із термінології української діалектології зазначається “досить вільне застосування власне діалектологічних термінів” у практиці діалектологічних досліджень [7, 3]. Передусім ідеться знову ж таки про позначення таких територіальних одиниць, як *говірка, говір, діалект, наріччя* [7, 4].

Терміносистема української діалектології загалом досить повно відбита в наявних українських лексикографічних джерелах. Серед найавторитетніших відзначимо “Словник лінгвістичних термінів” Є. В. Кротевича і Н. С. Родзевич (К., 1957), “Словник лінгвістичних термінів” Д. І. Ганича і І. С. Олійника (К., 1985) та енциклопедію “Українська мова” (К., 2000, 2004, 2007). Однак і вони непослідовно відбивають досліджуваний метадіалект. Це зауваження передусім стосується вже згадуваної групи термінів на позначення територіального членування української мови. Скажімо, не подано визначення таких термінів, як *група говорів, територіальне (діалектне) утворення* чи *діалектна група*. Водночас у підручниках з української діалектології знаходимо тлумачення цих термінів або їхню фіксацію: “У значенні *говір* вживають і термін *діалект*, хоч останнім позначають також *групу споріднених говорів* (тут і далі розрядка наша. – І. К.), що характеризуються системою спільних ознак, якими ця група виразно відрізняється від іншої групи говорів” [1, 6]. Пор. також: “Проблема визначення *територіальних (діалектних) утворень* української мови належить до найважливіших в українській діалектології” [4, 26]. Відповідно, відсутні в словниках і терміни на позначення конкретних груп говорів (напр., *волинсько-подільська група говорів, галицько-буковинська група говорів* тощо). З одного боку, така лакунарність у кодифікованій терміносистемі свідчить про прагнення діалектологів до уникнення синонімів-дублетів, з іншого, – вважаємо актуальним зауваження В. О. Іцковича, зроблене майже півстоліття тому: “Найближче завдання термінологічних словників – довідково-реєструвальне і критико-аналізувальне. Вони повинні зібрати терміни, які побутують у лінгвістичній літературі, ... й подати їхнє тлумачення. Недоліки реєстру такого словника будуть певною мірою відбивати недоліки власне термінології. <...> Метою укладачів повинне бути прагнення до максимальної об'єктивності, вони не повинні відступати від основного завдання – *описати* (розрядка автора. – І. К.) сучасну лінгвістичну термінологію” [5, 34].

Вивчення галузевої діалектологічної термінолексики (близько 200 одиниць), як засвідченої, так і не засвідченої словниками, дозволяє зробити такі спостереження.

Термінологія української діалектології є загалом упорядкованою системою й відбиває високий рівень теоретичних напрацювань у цій галузі мовознавства. Однак для окремих понять діалектології не вироблено таких термінологічних відповідників, які б задовольняли всім вимогам, що висувуються до терміна (системність, стислість, однозначність тощо). Порівняймо визначення різновидів *гіперизмів*: “а) *гіперичне “окання”* як наслідок *відштовхування від “укання”*; б) *гіперичне “окання”* як *відштовхування від “акання”*; в) *гіперичне “ікання”* відповідно до *закономірних [o] та [e]”* [1, 59], а також визначення різновидів *ізоглос*: “1) *периферійні (маргінальні)*; 2) *ті, що перетинають “ядро”, або основу певного мовного утворення*; 3) *ті, що перетинають генетично споріднені або й неспоріднені мови*; 4) *ізоглоси пасом, або смуг, тобто меж мовних утворень”* [4, 297]. Такі описові тлумачення, на нашу думку, є терміноодинацями, які перебувають на шляху до перетворення на повноцінні терміни, тобто передтермінами.

Серед термінів на позначення основних понять діалектології значно поширені синоніми-дублети: *наріччя – група говорів; діалектна мікросистема – говірка; діалектна макросистема – говір, наріччя; діалектна риса – діалектне явище; периферійні (латеральні) говірки; переселенські (колоніальні) говірки* тощо. Пор. дублетні назви конкретних говорів: *північні говори, північне наріччя; поліська (північноукраїнська) діалектна група, поліське наріччя чи східнополіський (лівобережнополіський) говір; середньополіський (правобережнополіський) говір; західнополіський (волинсько-поліський) говір*. Таке синонімічне розмаїття “зумовлене історією діалектологічних досліджень, у ряді випадків воно видається виправданим і порозумінню між авторами праць і читачами не заважає. Проте в багатьох випадках різне називання тих самих діалектних об'єктів не має ніякого виправдання і приводить до непорозумінь, зокрема створює

труднощі в педагогічному процесі” [7, 4]. Щодо вживання абсолютних синонімів на позначення діалектних макросистем *говори і наріччя* І. Г. Матвіяс зауважує, що стилістичні умови часто вимагають уживати тільки один з них (зрештою, це стосується і всіх інших синонімічних термінів на позначення діалектних територіальних одиниць). Наприклад, ми скажемо (напишемо): “Волинський говір південно-західного наріччя рядом рис споріднюється з говорами південно-східного наріччя” – і ніколи не скажемо (не напишемо): “Волинський говір південно-західних говорів рядом рис споріднюється з говорами південно-східних говорів” [7, 9].

Варіантність, яка традиційно вважається ознакою недосконалості термінологічної системи, притаманна метадіалекту діалектології не лише на лексичному, а й на інших рівнях, зокрема граматичному (*ізолекс – ізолекса; ізоморф – ізоморфа* тощо), а також, у поодиноких випадках, словотвірному (*галичанізм – галицизм*). Спостерігаємо також окремі графічні варіанти: *ікання – “ікання”; окання – “окання”; укання – “укання”; акання – “акання”*.

Базові терміни української діалектологічної терміносистеми кваліфікуємо як такі, що мають значну дериваційну потужність. Вершинами словотвірних гнізд виступають такі терміноодиниці, як *діалект (діалектний, діалектизм, гіпердіалектний, гіпердіалектизм, діалектологія, діалектологічний, діалектографія, інтердіалект, наддіалектний, міждіалектний, діалектогенез, напівдіалект, метадіалект)*; *говір (говірка, говірковий)*; *ареал (ареальний, ареалогія)* тощо. Із запозиченого терміна *діалект* свого часу був виділений терміноелемент – *лект*, який ліг в основу продуктивної термінологічної моделі метамови лінгвістики (пор.: *соціолект, <...> металект, ендолект, екзолект* і т. ін.) [10, 197].

Терміносистема української діалектології здебільшого поповнюється за рахунок утворення двокомпонентних номінативних словосполучень з атрибутивними відношеннями, які складаються з означуваного (іменника) й означувального (прикметника): *атлас діалектологічний, ареальна лінгвістика, переселенські говірки*. Рідше складні терміноодиниці утворюються за субстантивно-субстантивною моделлю: *пасмо ізоглос, група говірок, норма в діалектах* тощо. Продуктивність виявляють трикомпонентні словосполучення (*діалектні синтаксичні архаїзми, ізоглоси окремого слова, діалекти старшої формації*), малопродуктивними є чотирикомпонентні утворення (*обмежено протиставні діалектні явища*). Визнаючи небажаність існування неоднослівних термінів, або термінів-описів, лінгвісти змушені констатувати їхню об’єктивну природу, оскільки, з одного боку, можливість створення однослівного терміна себе значною мірою вичерпала, а з іншого, – багатокомпонентні терміни забезпечують більшу точність відтворення позначуваного [10, 97-98].

Перспективним напрямком вивчення шляхів творення термінів української діалектології є застосування методики аналізу їхнього когнітивного підґрунтя [9]. Зазначена методика дозволяє встановити два типи мотивації семантики терміна: 1) пропозиційну; 2) асоціативно-термінальну. В досліджуваному метадіалекті переважає пропозиційна мотивація. Здебільшого до складу термінів входять локативні компоненти (із вказівкою на конкретний регіон – *волинсько-подільська група говорів, лівобережнополіські говірки, південно-західна діалектна група* тощо чи без неї – *регіоналізм, провінціалізм, маргінальний ареал, місцеве слово*) та темпоративи: *діахронічна діалектологія, діалекти новостворені (нової формації)*. Малопоширеним способом позначення є асоціативно-термінальна мотивація, що ґрунтується на метафоризації: *ареали-матері, ареали-дочки, пасмо ізоглос, лінгвістичний ландшафт* тощо.

Таким чином, можемо констатувати, що в описовій терміносистемі сучасної української діалектології існує багато невирішених проблем, проте ця ланка мовознавчої термінології має значні перспективи в плані вивчення, систематизації і лексикографічного представлення.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. – К.: Головне видавництво видавничого об’єднання “Вища школа”, 1980. – 246 с.
2. Гриценко П. Ю. Діалектологія // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 147-149.
3. Дзензелівський Й. Питання української теоретичної діалектології в листах К. Михальчука до О. Шахматова, П. Сімоні та В. Ягича // Проблеми сучасної ареалогії / АН України. Інститут української мови; Відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 48-57.
4. Жилко Ф. Т. Нариси з української діалектології. – К., Радянська школа, 1966. – 307 с.
5. Ицкович В. А. О словаре новой лингвистической терминологии // Лингвистическая терминология и прикладная топонимастика. – М., Наука, 1964. – С. 31-43.
6. Ларина Ю. Е. Прагматика термина как семиотическое свойство (на материале русской лингвистической терминологии). – Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Краснодар, 2007. – 19 с.

7. Матвіяс І. Г. Деякі питання термінології в українській діалектології // Українська діалектна лексика. Збірник наукових праць. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 3-9.
8. Москаленко А. А. Нарис історії української діалектології. – Одеса, 1961. – 48 с.
9. Селиванова Е. А. Когнитивна ономазіологія. – К.: Фитосоціоцентр, 2000. – 248 с.
10. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.

Анотація. Статтю присвячено розгляду терміносистеми української діалектології як складової метамови лінгвістики. Терміноодиниці проаналізовано з погляду відповідності вимогам, які висуваються до термінів; розглянуто їхню синонімію, варіативність і структуру.

Ключові слова: діалектологія, терміносистема, метамова, метадіалект.

Summary. The present article deals with the terminology of the Ukrainian dialectology as a constituent of the linguistic metalanguage study. The terminological units in conformity with the demands made of terms are analyzed: synonymy, variability and structure of the terms were examined.

Key words: dialectology, termsystem, metalanguage, metadialect.

УДК 81'367.7

КАЛЕНЮК С.О.

ПОБУТОВІЗМИ У ТВОРАХ УЛАСА САМЧУКА

У своїх творах Улас Самчук значну увагу приділяє описові сільського побуту. Сторінки романів наповнені численними деталями побутового життя, що сприяє індивідуалізації авторської розповіді. Дитячі враження від рідного волинського краю, від незабутніх Дерманя, Тилявки, Кременця впліталися в художню тканину Самчукових творів органічно, наповнюючи їх національним колоритом – справжнім, не декоративним. Зокрема, “Волинь”, “Дермань” містять картини селянського життя, побуту, зі всіма його неписаними законами, продиктованими існуванням людей, котрі живуть працею, шанують умілі руки, розумне слово, дбайливість і лад в усьому. Ці твори можна потрактувати як енциклопедію українського життя.

Бибик С.П. вважає, що у текстах художнього стилю побутова лексика – це спеціально використана лексика з метою художньо-образної конкретизації дійсності. Тому побутовізми – це здебільшого конотовані елементи мовної тканини твору. Отже, одні з них створюють ситуативно нейтральне предметне тло подій, що розгортаються, інші – національно-культурне ареальне, треті – мовно-часовий, історичний, соціально-побутовий зріз реальності, четверті ж акумулюють символічний зміст позначуваної ними реалії [3, 7].

Вивченням побутової лексики займаються Бибик С.П. (побутовізми у творах Г. Квітки-Основ'яненка), Стасик М.В. (побутовий вияв у творах У.Самчука), Крижко О.А. (вивчення побутової лексики українських літописів кін. XVII – XVIII ст.), Козачук Г.О. (взаємодія літературної та діалектної побутової лексики). Однак не можемо констатувати, що в сучасному мовознавстві достатньо з'ясовані питання щодо ролі цієї лексики в художньому творі.

Мета статті – дослідити побутову лексику у творах Уласа Самчука. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: згрупувати побутову лексику за тематичними групами, з'ясувати роль цієї лексики у творах письменника.

Улас Самчук, заглиблюючись у життя свого народу, намагався подати події з їх корінням, окреслити національне буття, розуміння якого було багатограним. Звертаючись до тих чи інших фольклорних та етнографічних джерел, письменник художньо досліджує все нові й нові грані людських характерів у їх тісних і багатограних зв'язках із навколишнім світом, у всій складності й суперечностях процесу їх становлення й розвитку, створюючи концепцію національного буття українського народу [4, 274]. Письменник використовує докладні описи, позначені численними деталями побутового життя. Ця стильова риса надає потрібного і неповторного для відтворення атмосфери життя колориту.

Побутову лексику ділимо на такі тематичні групи: назви хатнього начиння; назви продуктів харчування, їжі, напоїв; назви одягу.

Хата – це колиська нашого народу, де творилася його журлива й оптимістична доля, жеврів і вибухав його гнів, складалися пісні та легенди, де люди переймалися буденними клопотами. Лексема *хата* у творах У.Самчука є символом батьківщини, тепла, захисту. Біла хата –

найвизначніша прикмета українського села, пор.: Невеликий, застиглий хуторець – біла *хата*, сіра клуня, кудлатий, як вівця, вишняк [В 2, 191]. Хату кожна господиня дбайливо доглядала, пор.: У *хаті* в неї чисто і весело. На стіні велике дзеркало, на нім рушник, коло дзеркала кілька фотографій Архипа у матроському та велика картина морської паради воєнного флоту [М, 139].

Вживаючи у творі словосполучення *добра хата*, письменник створює ідеалізований образ, пор.: *Добра*, мурована, біла, крита зеленою бляхою *хата*, велика на кам'яних стовпах клуня, муровані хліви [В 1, 125]. Хата надавала людині не тільки притулок від непогоди, а й створювала умови для повсякденного існування. Тут формувалися родинні стосунки, створювалася своєрідна психологічна атмосфера, свій мікроклімат, де людина відпочиває, працює, харчується, осмислює своє буття та взаємини з навколишнім світом.

Письменник вдається до деталізації пейзажу й побуту. Йому як живописцеві достатньо одного виразного мазка, щоб показати село ХХ століття, пор.: Він дивиться на всі боки, бачить чепурні *хати* з вишневіми садками, іноді зустрінеться хтось із людей, якась баба у червоній хустці, криниця-журавель з довгим коритом, біля нього віз із кінями, баба з відрами, наливає пузату баньку водою, ідуть дівчата із серпами... [В 1, 172].

Вживаючи епітет *порожня*, автор підкреслює бідкування селян, пор.: Шукали сметану та яйця, але всі *хати порожні* [В 1, 512].

Із метою показу убогства селянських родин У. Самчук вводить у текст слова *хатка*, *хатина*, *хатчина*, пор.: Вузька, низька, закурена *хатина*. Розхитаний стіл, старі, почорніли образи, міцне ліжко, плита [В 2, 86]; Де-не-де, на місці колишніх сіл зводяться *хатки*, через непокриті стріхи курить дим, голі діти вибігають на дорогу [В 1, 446]; Перед ним убога, крита солом'яною, на чотири вікні, мало що більша від звичайної селянської, *хатчина*. П'ять дерев'яних, погнилих східців від дороги ведуть до невеличкого, розхитаного ганочка [В 1, 225].

Письменник знайомить читачів із архітектурою побудови житла українського селянина, пор.: Мав, розуміється хату... Звичайну, як тоді робили, в зруб, низьку, з трьома маленькими вікнами, з димарем на солом'яній стрісі. Мав також горожену з хворосту клуню, таку саму повітку, такого ж хліва на свині, на вівці, на рогату худобу і на коні [В 2, 22].

Аналізована лексема входить і до складу порівнянь, наприклад: *Хатина*, старосвітська в зруб, трое віконець, присіла до землі, як квочка [В 1, 220].

Із творів У. Самчука дізнаємося про назви частин житла українського селянина ХХ століття: сіни, долівка, світлиця; її начиння – стіл, лавка, ліжко, скриня тощо, пор.: Усі в *хаті* заметушилися, Володько аж затремтів і ним почало трясти, Настя метнулася по хаті, підсунула під *припічок* цебрика, швидко застелила *стола*, поправила *подушки* [В 1, 189]; Так сонного і зняла його з *печі* мати, положила на *піл*, з сонного стягнула “штаниська”, прикрила якоюсь гунькою й перехрестила... [В 1, 89]; – Я зараз, я зараз, мамо! – відповів він, дуже швидко роздягнувся, приліг тут же на *лаві* біля *стола* на готову постіль, прикрився грубим рядном і заснув [В 2, 241]; А вона метнулася у *сіни* і вже звідти, коли їй не грозила небезпека, дала волю своєму рухливому язикові [В 1, 63]; Страшна в цю мить його величезна постать і нещасна, мізерна та дитина, що янчить від болю на *долівці* біля його ніг [В 1, 63]; Вносили “добро” з *хати*, з *комори*, з *горища*, з повітки, з клуні [В 1, 200]. Необхідним атрибутом побуту, а отже, й інтер'єру була дерев'яна окована скриня, напр.: Особливо приваблює його велика матірня *скриня* [В 1, 15].

Письменник майстерно використовує перелік назв посуду: До кого в хаті ввігналися, застали людей при обіді – столи, *миски*, *горшки*, *баняки* – все стрімголов на боки розліталось, а хто був у хаті, кожний хапав лопату й до праці [В 1, 363].

У творах Уласа Самчука спостерігаємо і назви страв, наприклад: Так само варить Настя *кутю*, *взвар*, *вареники* [В 1, 120]; На столі білий настільник, кіш із *паскою*, *крашанками*, *ковбасою*, *сиром* і *маслом* [В 1, 393]; Полуднають спільно, розстелили на зеленій траві настільники, накраяли *пасок*, *хліба*, *ковбаси*, *печені*, *сиру*, *масла* [В 1, 205].

З творів У. Самчука дізнаємося і про назви напоїв і страв волинян, наприклад: Але на заручинах, коли приїхали сам Мартин, коли на стіл поставили і *слив'яночки*, і *вишнівочки*, та коли *варенички* підсмажені подали, та *ковбаска* запахла [М, 34]; Братчики й сестрички йдуть у садок за церковний мур, розстеляють там чисті настільники, розкладають миски з *варениками* і зо *сметаною*, *ковбасу*, *пироги з сиром* [В 2, 81]; Настя якраз перед тим дещо *свіжого сиру* віддушила, наробила швидко *м'ялохи*, десь там ще шматок сала завалалося з торішнього року, розбила з тузин яєць. *Вареники*, *яєшня*, *холодниця* – ге! Чого ще треба? [В 1, 137]; А тим часом перед очима пройшли *вареники*, *смажена капуста*, *печеня*, *млинци*, *голубці*... [М, 32]. Лексема *холодниця* не подається в СУМі, проте є в “Словнику західнополіських говірок” і означає “холодець” [2, 231].

За використаними назвами їжі простежуються різні соціальні стани людей, відмінності буденного і святкового побуту, пор.: Він приходив щодня втомлений з корчунку, спокійно сідав за стіл, комляв *хліб*, їв *бараболу* зо шматком *сала*, заходив до худоби, а опісля лягав [В 1, 71];

Прийде ввечері натомлений додому, скине мокре взуття, сяде коло столу і жує кусень *хліба* або *бараболу* “з мундирами” [М, 7]; Чекав він того свята і не міг ніяк дочекатися, так йому вже той піст набрид, ціла та проклята *цибуля*, та *картопля*, та *огірки*, а особливо та самота і та щоденна праця [В 1, 106]; У Матвієвій родині ледве-ледве хватає *хліба*, вживають його дуже ошадно, їдять здебільша *картоплю*, *молоко*, *зеленину* з городу, Настя уміє дуже смачний зі щав'ю *борщ* варити [В 1, 156]; Отам *картоплі* в горщику й *огірки* з олієм, – додає... [В 1, 462].

У творах знайомимось і з харчуванням школяра того часу, напр.: Але Володько якось мало тим журився, він майже щасливий, знайшлась якась, ще стара Василева, торбина, до торбини клався кусень *свіжого*, *натертого цибулею* і *здьором* підпалка, і школяр готовий [В 1, 225].

Письменник не обминає можливості показати їжу селянина в полі, напр.: Матвій з Володьком полуднають – *чорний*, *житній хліб*, свіжі, малосольні *огірки* і по шматку старого *сала* [В 1, 177]; Василянка приносила обід – *борщ* в “близняках” з півбуханцем чорного *хліба*, куснем *сала* й *огірками*. Запивалось кислим *молоком* з гладішки або звичайною водою з баньки, що стояла в тінному місці [В 2, 289].

Відтворюючи назви одягу, взуття письменник показує обставини соціальної залежності, напр.: Нема ось за що сестрі *чобіт* купити, на сіль, на сірники, на нафту не хватає... [В 2, 224]; Дядьки в *кожухах*, у *валянках*, Володько у *чобітках* і старому матірньому жакеті [В 1, 116].

Назви деталей одягу супроводжуються характерними епітетами, як у контекстах: Розмотав з ніг промочені *ганчірки*, стягнув *протоптані вовняні панчохи*, виглянули білі, кістляві, з довгими покоцюрбленими пальцями, ноги [В 1, 459]; *Полатаний* його *куцав* весь в білому поросі, ніби він також був у млині, *постоли* розбилися і тримаються лишень на самих волоках, ноги загорнуті лише в суконні *онучі*, що заledenіли зовсім, ніби вони видовбані з дерева [В 1, 124]; Василь скинув *мокрі постоли*, розвішав на плиті *наквашені брудні онучі*, а сам сів на примурку, звисив ноги над плитою... [В 1, 96]; Він, правда, носить *тяжкі мужицькі з юхту чоботи*, має звичайного *дубленого жовтого з вишиванням кожуха*, на лисій, широкій голові *суконну шапку*, яку в Дермані звуть шоломком [В 2, 22]; Одягнутий у *гуньку* з *сірого доморобного* сукна зі зборками та вишитими червоною заповоччю кишеньками, підперезаний червоним, широким шерстяним поясом у два обводи, на голові *чорна*, трохи *поруділа бараняча шапка*, на ногах *тяжкі, тупоносі*, з *грубої шкіри чоботи* [В 2, 30].

Отже, побут у творах Уласа Самчука, змальований не як реєстрація ужиткових речей, характерних для повсякденного буття персонажів, а як невіддільна частина їхньої свідомості, що сформувалась на засвоєнні народних традицій та обрядів у ході тривалого історичного розвитку. Детальне зображення побуту, звичаїв, заглибленість у стихію повсякденності й увага до індивідуальних особливостей героїв не суперечили вимогам епічного жанру, не відволікали від розв'язання проблем, передбачених задумом роману про шлях народу та долю людини в епоху світових катаклізмів. Улас Самчук зумів показати долю свого народу, його побут, звичаї, традиції, художньо правдиву картину української історії.

Джерела

В 1 – Самчук У.О. Волинь: Роман у трьох частинах. Т.1. – К.: Дніпро, 1993. – 574 с.

В 2 – Самчук У.О. Волинь: Роман у трьох частинах. Т.2. // Післямова Пінчука С. – К.: Дніпро, 1993. – 334 с.

М – Самчук У. Марія: Хроніка одного життя: Роман / С. Б. Пінчук (підгот. тексту та післямова). – К.: Український письменник, 2000. – 189 с.

Список використаних джерел

1. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У 2-х т. – Т.1: А-Н. – Луцьк: Вежа, 2000. – 354 с.
2. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У 2-х т. – Т.2: О-Я. – Луцьк: Вежа, 2000. – 458 с.
3. Бибик С. Побутовизми і знаково-символічна система мови прози Г. Квітки-Основ'яненка // Культура слова. – К., 2003. – Вип. 63. – С. 6-12.
4. Стасик М.В. Побутовий вияв у творах У. Самчука // Лінгвістика. Збірник наукових праць. – №2 (50). За ред. В.Д. Ужченко. – ЛНПУ ім. Т. Шевченка “Альма-матер”. – 2005. – 269 с.

Анотація. У запропонованій статті розглянуто функціонування побутової лексики у творах Уласа Самчука. У дослідженні згруповано побутову лексику за тематичними групами, з'ясовано роль цієї лексики у творах письменника. Завдяки використанню цієї лексики Улас Самчук зумів показати побут, звичаї, традиції, художньо правдиву картину української історії.

Ключові слова: побутовизми, лексика, лексема, побутова, тематичний, група.

Summary. Kalenyuk S.O. Pobutovizms (colloquial words) in Ulas Samchuk's works. In this article, functioning of everyday vocabulary in Ulas Samchuk's works is considered. In this research an everyday vocabulary is grouped in thematic groups, the role of this vocabulary in writer's works is found out. Thanks to the use of this vocabulary Ulas Samchuk managed to show the way of life, customs, traditions, artistically truthful picture of Ukrainian history.

Key words: pobutovizms (colloquial words), vocabulary, lexeme, colloquial, thematic, group, style.

УДК812366.593(070.41)

Камінська С.В.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМПЕРАТИВНИХ ФОРМ У МОВІ ЗМІ (НА МАТЕРІАЛІ ІНТЕРНЕТ-ГАЗЕТ)

Проблемам модальності загалом та імператива зокрема приділяли увагу багато вчених (В.В. Виноградов [4], В.М. Русанівський [13], І.Р. Вихованець [5], О.В. Бондарко [3], М.О. Луценко [11] та ін.), на сьогодні, не зважаючи на це, говорити про усталеність наукових поглядів щодо проблем імперативної семантики та способів її вираження не можна.

Аналізу значення та вживання морфологічних форм наказового способу присвятили велику кількість робіт І.С. Андреева [1], Д.М. Шмельов [15], О.В. Ісаченко [9], А.П. Загнітко [7], О.П. Володін [6], В.С. Храковський [14], А.П. Ярещенко [16]. Проте не можна говорити, що вивченими є окремі аспекти явищ, пов'язаних із вираженням імперативних значень у сучасній українській мові.

У силу цього важливою постає необхідність системного опису категорії імперативної модальності як мовної універсалії, розгляду її значень, взаємозв'язків з предикативністю, темпоральністю, комунікативністю, парадигмою речення, предикативним / номінативним мінімумом речення, виявлення закономірностей внутрішньокатегорійної і міжкатегорійної взаємодії. Цим зумовлена актуальність запропонованого дослідження.

Мета роботи полягає у встановленні особливостей функціонування імперативних форм у сучасних мас-медіа, оскільки саме це мовлення, на нашу думку, розвивається найшвидше, і до того ж це дасть можливість окреслити тенденції розвитку категоріальних значень імператива у сучасній українській мові.

Урахування функціональних особливостей імператива, його комунікативного аспекту, який не пов'язаний з повідомленням про щось, про якісь явища дійсності і необов'язково передбачає відповідь співрозмовника за умов спонукання його до певної діяльності, та іманентно притаманної імперативу інтонаційної оформленості не дозволяють ототожнювати його з категорією наказового способу дієслова, яка має вужчі категоріальні ознаки.

Формально-граматичним ядром вираження імперативної модальності в українській мові виступають способові категоріальні ознаки, за якими основне значення імперативності реалізується за допомогою системи синтетичних та аналітичних форм, що сформували дієслівну парадигму наказового способу. Основою імперативної парадигми є синтетичні форми 2-ої особи однини і множини, що пояснюється функціональною специфікою вказаних форм, адже саме вони передають безпосередній наказ або інші різновиди спонукання від мовця до його співрозмовника.

Діапазон модальних значень речень, зокрема тих, що пов'язані з імперативністю, виявляється ширшим за відповідні семантичні ознаки, які експліцитно виражаються дієслівними формами наказового способу. Це дозволяє стверджувати, що у випадках функціональної транспозиції будь-яких дієслівних форм з іншими дієслівними часово-особовими конструкціями може реалізовуватися можливість вираження ними модальних імперативних значень. Одні з аналізованих форм є імперативними за своїми основними граматичними значеннями (форми наказового способу дієслова), інші тільки в певній консітуації можуть виступати у функції імперативних спонукальних конструкцій (форми теперішнього і майбутнього часів, умовного способу, інфінітив, перформативні висловлення та ін.), тобто за межами основної імперативної парадигми знаходяться його функціональні еквіваленти: дієслово (інфінітив), чи інші частини мови (частки, іменники), а також словосполучення, лексичне значення яких дозволяє їм уживатися на позначення спонукання, чи перформативні та еліптичні висловлення з відповідними морфолого-синтаксичними і лексико-семантичними маркерами.

Стилістична потужність дієслів міститься і в їх семантиці, і в розгорнутій системі морфологічних форм – способових, часових, тому що більшість дієслів має по шість форм у теперішньому і в майбутньому часах недокожаного й докожаного видів (*читаю, читатиму, буду читати, прочитаю*), по три форми в наказовому способі (*читай, читаймо, читайте, читай, прочитаймо, прочитайте*), по чотири форми в минулому часі (*читав, читала, читало, читали*) і в умовному способі (*читав би, читала б, читало б, читали б*) [12, 128].

Багатство, розгалуженість дієслівних форм зумовлюють багатство й розгалуженість функцій, які властиві дієслівним формам. Як засіб відтворення динаміки життя, дієслово найчастіше використовується в усно-розмовному і художньому мовленні, значно рідше в стилях офіційно-діловому і науковому, бо в них ідеться здебільшого про статистику, про менш змінюване й дієве в природі і суспільстві, про більш чи менш постійні ознаки, якості предметів. Якщо в побуті через його виняткову широчінь, багатовекторність, найрізноманітнішу тематику широко вживаються дієслова у формах минулого часу й наказового способу, то в інших стилях це простежується настільки невиразно, що звести його до певних і чітких норм нереально [2, 237].

Лінгвістично і в той же час вичерпно осмислити публіцистичний стиль мови і мовлення непросто, бо лексично й граматично він неоднорідний. Цей стиль різножанровий, через що й розлогий стилістично, і водночас за багатьма визначальними ознаками помітно індивідуальний. Мовлення у виявах публіцистичного стилю – це мовлення засобів масової інформації: радіо, телебачення, преси тощо.

Публіцистичний стиль представлений багатьма підстилями (жанрами), кожен з яких внутрішньо неоднорідний, мовленнєво своєрідний. Наприклад, мовне оформлення передової газетної статті багато в чому не збігається з тим, що становить мовленнєву сутність ювілейної промови чи мітингового виступу або ж звичайного допису інформації до газети чи репортажу, звіту, інтерв'ю, фейлетону, есе, повідомлення, реклами тощо.

У мові немає таких слів, словосполучень, структур речення, яких не можна було б використати залежно від комунікативної потреби в публіцистичному стилі, тому публіцистичне мовлення вважається всеосяжним.

Публіцистичне мовлення найповніше, найкомпактніше й найпоказовіше реалізується в писемній формі – у газетах, у іншій суспільно-політичній літературі. Менш повно воно виявляється в усній формі. В обох формах публіцистики спільного значно більше, ніж особливого, індивідуального. Їм притаманна трафаретність висловлювання, тобто вживання специфічно-стилетвірних слів, словосполучень і речень найрізноманітнішої будови. Обидві форми публіцистичного стилю (усна й писемна) мають своєю метою висвітлення актуальних суспільно-політичних та інших проблем сучасності. Справжній творець публіцистичного слова прагне досягти мовленнєво-стилістичної майстерності, щоб постійно висловлюватись у засобах масової інформації найбільш логічно, образно, емоційно.

У цьому стилі широко використовується суспільно-політична, економічна, юридична, культурно-освітня лексика, у певних межах – і філософська, технічна, сільськогосподарська тощо. Добір кожної з груп лексики визначається тематикою публіцистичного висловлювання. Наприклад, газетний жанр подекуди характеризує пишномовність вислову, навіть патетичність, піднесеність, запал, ентузіазм, схвильованість та ін. [10, 136].

Писемне й усне публіцистичне мовлення зорієнтоване на передавання масової інформації, тому за ним закріпилось синонімічне найменування **мовлення засобів масової інформації** (мовлення ЗМІ). Публіцистичне мовлення в обох формах (писемній і усній) і в усіх жанрах характеризується такою визначальною функціональною ознакою, як **інформативність** – насиченість сказаного комунікативно доцільним змістом. Це розповіді про умови й факти матеріального й духовного життя людей, оповіді про все нове й важливе в суспільному та родинному житті [8, 122].

Багатогранність суспільного життя зумовлює розвиток публіцистики, журналістики, їх теоретичне й практичне збагачення, висвітлення у засобах масової інформації усього суттєвого, важливого і актуального для всіх чи більшості реципієнтів незалежно від їхньої професії, віку, статі та ін.

Публіцистичне мовлення виразно своєрідне передусім своєю лексикою і синтаксичною будовою, що пояснюється комунікативною зорієнтованістю публіцистичних текстів: у газетах, у громадсько-політичних журналах, у виступах по радіо і телебаченню вкрай важливо висловлюватися точно і образно, щоб якнайбільше впливати на читачів і слухачів (глядачів), на їхню розумову і почуттєву сфери, на мислення, свідомість. Персуазивний характер публіцистичного стилю передбачаю обов'язкову наявність у відповідних текстах такої характеристики, як модальність, навіть у тому випадку, коли говориться про наявність так званої об'єктивної модальності. Висловлюватися публіцистично – писемно чи усно – означає торкатися здебільшого справ життєво важливих, не суто індивідуальних, а громадських, колективних і актуальних.

Бурхливий розвиток технологій зумовив появу нових жанрів у межах публіцистичного стилю, оскільки Інтернет-газета за своєю природою суттєво відрізняється від друкованих видань. Проте, наукові розвідки щодо мовлення Інтернет-видань, особливостей вираження певних значень у них є лише початковими на сьогоднішній день.

У своїй роботі ми розглянули імперативні форми саме на матеріалі Інтернет-газет, що дозволяє встановити загальні принципи вживання та функціонування імперативної модальності у новітніх жанрах публіцистики.

Результати показали, що у текстах Інтернет-видань зустрічаємо такі форми вираження імперативних значень: *Як повідомила керівник прес-служби Міносвіти Анастасія Клюковська, держава повинна підтримувати соціально незахищені верстви населення, а саме дітей-інвалідів, чорнобильців, дітей-сиріт, але при цьому забезпечувати рівні права на вступ до вузу для всіх категорій абітурієнтів; Підтримка повинна полягати не в прямих пільгах і преференціях, а у формуванні для цих категорій особливих стипендій, фінансуванні їх підготовки до тестування, забезпеченні їх навчальними матеріалами та інших соціальних програмах.* Цей приклад дає підстави говорити про те, що імперативна модальність може бути представлена формулою ‘модальне слово + інфінітив’.

Наступний тип вираження імперативної модальності: *Це проблема, відлуння якої ми почуємо через великий проміжок часу, коли не матимемо достатньо добре кваліфікованих спеціалістів. Держава має підтримувати певні верстви населення, проте у вищій школі абітурієнти повинні мати певні навички і знання. На сьогодні це найбільша дилема.* Згідно з таким прикладом вживання імперативної модальності, можна експлікувати формулою типу: ‘має (у значенні мусить)+інфінітив’.

Також значення імператива може виражатися за допомогою конструкцій типу: *Треба звикати до нової реальності, вчитися, готуватися і вступати.* Таке вживання можна експлікувати наступною формулою: ‘треба+інфінітив’.

Окремо слід звернути увагу на використання імперативних значень у заголовках Інтернет-видань: *Діти шахтарів знову втратять пільги на вступ у ВНЗ.* У наведеному заголовку виявляється безапеляційність повідомлення, що виражається формою майбутнього часу *втратять*. Цей заголовок можна представити експліцитною формулою типу: ‘Я думаю, що діти шахтарів повинні втратити пільги’.

Дещо по-іншому “себе поводить” форма майбутнього часу у заголовку типу: *Донецькі абітурієнти-пільговики не стануть справжніми фахівцями.* У даному випадку семантика безапеляційного твердження з елементами вимоги втрачається. Тут за допомогою простого майбутнього часу виражається припущення, що ґрунтується на інтелектуальних діях автора висловлення. Цьому заголовку відповідає експлікаційна формула типу: ‘Я вважаю, що донецькі абітурієнти-пільговики не стануть справжніми фахівцями’.

Подібним чином можна кваліфікувати і заголовок типу: *На бюджет вишів Донеччини вступлять лише пільговики.* Проте, у даному випадку з’являється відтінок категоричності, зумовлений як інтелектуальними діями самого мовця, так і фактами позамовної дійсності. Отже, це висловлення можна експлікувати формулою типу: ‘Я переконаний у тому, що на бюджет вишів Донеччини вступлять лише пільговики. По-іншому бути не може’.

Аналіз фактичного матеріалу показує, що імперативні значення передаються безпосередньо за допомогою форм наказового способу у заголовках тих матеріалів Інтернет-видань, які можна назвати зверненнями (апелями) про допомогу, наприклад: *Довіряй і перевіряй; Допоможіть нашому горю!; Допоможіть Оксані перемогти рак; Допоможіть врятувати сина!; Допоможіть Ані почути світ звуків!* тощо. Слід звернути увагу на поєднання лексичної та граматичної семантики у таких зверненнях. Лексема *допомогти* вживається у наказовій формі. Таким чином передається значення необхідності невідкладного виконання дії, а ці висловлення вміщуються в експліцитну формулу типу: ‘Я хочу, щоб...**Це треба зробити обов’язково і невідкладно**’.

Імперативна семантика може виражатися імпліцитно. Причому ступінь імпліцитності може бути різним. В одних випадках ця семантика лише трохи “занурюється”, наприклад: *Батьки однорічної Надійки просять про допомогу; або: Маленькому Славі дуже потрібна Ваша допомога!* Ці висловлення експлікуються формулою типу: ‘Я хочу, щоб ви (всі) допомогли однорічній Надійці’, або: ‘Я хочу, щоб ви (всі) допомогли маленькому Славі’.

Ступінь імпліцитності посилюється (поглиблюється) у висловленні типу: *Цій дитині потрібна родина.* Зовні ця конструкція виглядає як констатація факту необхідності. Проте, вважаємо можливим експлікувати її формулою типу: ‘Я хочу, щоб ви (всі) допомогли цій дитині знайти родину’.

Ще більше заглиблюється семантика імператива у висловленні типу: *Зникла дитина!* Матеріал, уміщений в Інтернет-виданні під цим заголовком, дає підстави експлікувати це висловлення формулою типу: ‘Я хочу, щоб ви (всі) допомогли знайти дитину’.

Залежно від подій, про які розповідається, імперативна модальність має різні засоби вираження, різні форми функціонування. Варто зауважити, що публіцистичному мовленню притаманний так званий синтаксичний наказовий спосіб – речення іменного класу типу: *Увага!*; *Шановні!*, – у семантику яких входить волевиявлення.

Імперативна модальність, відображаючи емоційно-вольові стосунки між комунікантами, зумовлюється особистісними, соціальними та ситуативними факторами.

Проведений аналіз доводить, що імператив є категорією не граматичною, а функціонально-семантичною, оскільки зміст значення конструкцій такого типу формується в процесі відповідно до ситуацій. Особливістю вираження імперативної модальності в Інтернет-виданнях є те, що, на відміну від живого розмовного мовлення, в якому також використовуються конструкції з семантикою імператива, в Інтернет-публіцистиці автор висловлення позбавлений права санкції.

Отже, можемо констатувати, що дослідження сучасних мас-медіа щодо функціонування в них конструкцій з імперативною семантикою може бути перспективним у прагмалінгвістичному, соціолінгвістичному та комунікативному аспектах. Окремого вивчення при цьому потребуватиме позиція адресата висловлення.

Список використаних джерел

1. Андреева И.С. К вопросу о функционировании форм повелительного наклонения. – М., 1973. – 136 с.
2. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2003. – 432 с.
3. Бондарко А.В., Буланін Л.Л. Русский глагол. Пособие для студентов и учителей / Под ред. Ю.С.Маслова. – Л.: Просвещение, 1967. – 190 с.
4. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – 559 с.
5. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.
6. Володин. В.Т. Условно-желательное (гипотетическое) наклонение в современном русском языке. – Куйбышев, 1961. – 234 с.
7. Загнітко А.П. Система і структура граматичних категорій дієслова. – К.: НМКВО, 1990. – 51 с.
8. Иванова Т.П. К вопросу о прагматическом аспекте изучения газетного текста // Коммуникативные и прагматические особенности текстов разных жанров. – М.: МГИИЯ, 1981. – С. 117-128.
9. Исаченко А.В. К вопросу об императиве в русском языке // Русск. яз. в шк. – 1987. – № 6. – С. 7-14.
10. Куранова С. Загальнодискурсивні особливості газетної статті // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2004. – №3. – С. 132-138.
11. Луценко Н.А. Грамматическая семантика глагола и имени в языке и речи. – К.: УМКВО, 1988. – 130 с.
12. Пономарів О.Д. Стилiстика сучасної української мови: Підручник. – 3-є вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
13. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К.: Наук. думка, 1971. – 315 с.
14. Семантика и типология императива. Русский императив / В.С.Храковский. А.П.Володин. – 2-е изд. – М.: УРСС, 2001. – 270 с.
15. Шмелев Д.Н. Внеимперативное употребление форм повелительного наклонения в современном русском языке // Русск. яз. в шк. – 1961. – № 5. – С. 50-55.
16. Ярещенко А.П. Повелительное наклонение глагола в языке украинской народности (На материале письменных памятников 14 – первой половины 16 в.): Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Х., 1972. – 22 с.
17. <http://ngo.donetsk.ua/>
18. <http://zn.ua/>

Анотація. У статті розглянуто особливості функціонування імперативних форм у сучасних мас-медіа, окреслено тенденції розвитку категоріальних значень імператива у сучасній українській мові. Визначено, що імператив є категорією не граматичною, а функціонально-семантичною, оскільки зміст значення конструкцій такого типу формується в процесі відповідно до ситуацій.

Проведений аналіз функціонування імперативних конструкцій в Інтернет-виданнях дає підстави констатувати, що дослідження сучасних мас-медіа щодо функціонування в них

конструкції з імперативною семантикою може бути перспективним у прагмалінгвістичному, соціолінгвістичному та комунікативному аспектах. Окремого вивчення при цьому потребуватиме позиція адресата висловлення.

Ключові слова: модальність, модальне слово, імператив, експлікація, мас-медіа, інформативність.

Summary. The article discusses the features of the functioning of imperative forms in the modern media, outlined trends in the values of categorical imperative in the modern Ukrainian language. Determined that the imperative is not grammatical category, semantic and functional, as the content value of this type of structures formed in the process according to situations. The analysis of the functioning of the peremptory designs online editions gives grounds to state that the study of modern media on the functioning of these structures imperative semantics may be promising in prahmalinhvistychnomu, sociolinguistic and communicative aspects. Separate study in this position will require the recipient to express.

Key words: modal, modal words, imperative, explication, media, informative.

УДК 811. 161. 2' 367.3

Каньоса П.С.

НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ

Геополітичні процеси глобалізації, інформатизації суспільства, що інтенсивно відбуваються в останні десятиліття, підвищили значення володіння мовою як однією із ознак культури особистості, розширили коло людей, які активно вступають у міжкультурні контакти в усіх сферах суспільної діяльності. Актуальною постає проблема формування загальної культури студента, вироблення вміння використовувати різні типи мовних одиниць.

Речення як функціональна синтаксична одиниця упродовж багатьох десятиліть привертає увагу дослідників. Серед різних типів речень, одним із важливих засобів передачі думки (в усному чи писемному мовленні) є неповні речення. У вітчизняному мовознавстві тривалий час неповні речення розглядалися як варіант двоскладних, у яких випускається якийсь член речення (О.М.Пешковський, О.О.Шахматов, П.С.Дудик, І.Р.Вихованець). У зв'язку з виникненням теорії про детермінанти (Г.О.Золотова) неповне речення почали трактувати як одиницю вторинного імпліцитно-предикативного позначення дії (Н.Ю.Шведова, І.І.Слинько, Н.В.Гуйванюк та ін.).

При опрацюванні теми “Неповні речення” доцільно особливу увагу звернути на осмислення студентами семантики неповних речень, специфіки функціонування їх у сучасній українській мові та особливостей використання у мовленні.

Неповним реченням традиційно називають таке, в якому пропущено один із структурно необхідних синтаксичних членів, а також те, що не має власної структури, а опирається на структурну схему іншого речення (двоскладного чи односкладного) або на позамовну ситуацію.

Наприклад: *Спокій воду н'є, а неспокій – мед. (Н. тв.); Не розум від книг, а книги від розуму створились. (Г.Сковорода); Птиця радіє весні, а немовля – матері (Володимир Мономах); Українська земля лише нас покохала, а ми – їй (Які Гальчевський).*

Можливість виявити, встановити пропущений член вирізняє неповне речення серед повних з нульовою формою дієслова *бути* (*Я інженер; Я в школі і под.*), бо з таким реченням не може співвідноситися структура – *Я є інженер; Я є в школі*; повних односкладних: узагальнено-особових – *Чужим розумом розумним не будеш*; неозначено-особових – *Посадили над козаком явір та калину. (Т.Шевченко);* безособових – *Довкола мене гриміло, рехло, клетотало, мов у котлі (І.Франко.)* тощо. Не належать до неповних синтаксично нечленовані комунікати, як-от: *Доброго ранку!; Зі святом Вас!; До побачення!*

Неповні речення класифікуються в залежності від того, з яким повним воно співвідноситься: двоскладним чи односкладним, поширеним чи непоширеним. У реченні не може бути одного чи кількох членів речення, причому будь-якого – головного чи другорядного. При зіставленні речення неповного з відповідним йому типом повного створює враження його структурної неповноти, наприклад: *1.Колос повний гнеться до землі, а порожній – догори стирчить (Н. тв.);*

2. Рідна мова дається народові Богом, а чужа - людьми, її приносять на вістрі ворожих списів (Василь Захарченко); 3. І розумні, і дурні – усі люблять істину. Але кожний – свою (Володимир Канівець). У другій частині першого речення пропущений підмет; у другому – присудок; у третьому – присудок і додаток. Ці члени речення легко визначити з попереднього контексту. Тому такі частини розглядаються як двоскладні неповні речення. Якщо ж у ці неповні речення вставити пропущені члени, висловлення втратили б свою текстову й ситуативну природність, стали б гіршими з боку стилістичного [7]. Саме неповними їх слід вважати умовно, бо відсутність у таких реченнях одного чи кількох членів у контексті не порушує їх смислової повноти, а у зв'язку з цим така відсутність є для них синтаксичною нормою [3; 8]. Неповні речення широко вживаються і надають мовленню невимушеності, гнучкості, природного звучання.

Вони формуються переважно за таких умов: а) контекст (смісловий зв'язок з попередніми або наступними реченнями); б) ситуація, за якої відбувається мовлення (частіше діалог); в) структура самого речення. Крім того, неповнота речення може компенсуватися інтонацією, мімікою, жестами співрозмовників, авторськими ремарками, що в значній мірі оживляє комунікативний процес.

Серед неповних виділяють речення формально і семантично неповні (контекстуальні або контекстні, ситуативні); речення формально неповні, але семантично повні – еліптичні [6], наприклад:

Скоро?

Недалеко вже...

– Женіть же! Женіть! Не шкодуйте! (І.Микитенко).

У контекстуальних неповних реченнях пропущений член речення визначається зі структури попереднього або наступного повного, що диктується потребою уникнути небажаного з стилістичних міркувань повторення його (*Не вчи дитину штурханцями, а хорошими слівцями; Усе нам може вернутися, лиш молодість ніколи; Чоловік має два вуха, щоб багато слухав, а один язик, щоб менше говорив (Н. тв.).* У першому реченні пропущений додаток, у другому – присудок, а в останньому підмет, які можна визначити з попереднього контексту. Найчастіше речення буває неповним, коли в ньому відсутній присудок разом із залежними від нього членами, наприклад: *Три явори посадила сестра при долині..., а дівчина заручена – червону калину. (Т.Шевченко).*

Поширені неповні контекстуальні речення в прислів'ях, приказках і особливо в діалогічному мовленні, наприклад:

– Що ж ти шукаєш, сину, в Сократа? (Ефес стояв і дивися ясними чистими очима на батька. І був сам ясний та чистий, правдивий і нехитрий.)

– Істину, батьку.

– А хіба це не істина? – повів рукою за вікно. – Сонце – істина, і смоківниця теж, однаке це істини буття, а не думки. (Ю.Мушкетик).

Ситуативними називаються такі неповні речення, в яких відсутні члени виявляються ситуацією мовлення. Такими реченнями змальовуються життєві картини, що легко відтворюються і розуміються:

– Скажи, Сократе, яке місто дало світу Солона й Перікла?

– Вони народилися в Афінах, – мовив Сократ.

– А Фідія та Поліктета?

– Це – афінські майстри.

– А Есхіла, Софокла, Евріпіда?

– Теж афінські громадяни.

– Тоді скажи, кого з великих народила Спарта?

– Нікого, Феогене, Вона народила дух... (Ю.Мушкетик).

Пропущений компонент ситуативного неповного речення допомагає також виявити вміщена фотографія у журналі чи газеті, наприклад: *Людина року!*

Еліптичні неповні речення протилежні контекстуальним і ситуативним через те, що необхідні для осмислення речення умови наявні в самому реченні.

Еліптичними (від гр. *elleipsis* – випущення, пропуск) називаються неповні речення особливого типу, в яких пропуск якогось члена є відносно постійною ознакою їх синтаксичної структури [8, 377].

Пропуск певного члена в цих реченнях служить виключно стилістичній меті: передати думку стисло і разом з тим посилити емоційність викладу або надати висловленій думці більшої виразності, наприклад: *Маківка слова, стебло гніву. Була хмара, і вже самі пелюстки. Віддали між тичинками, віддали між галактиками... (Е.Андієвська); В хлібі – сила землі, В хлібі – сонечка жар, Теплий гомін дощу, легкий затінок хмар. (Н. тв.).*

Пропущений член еліптичного речення не завжди можна (та і нема потреби) встановити. За значенням еліптичні речення поділяються на такі групи: **наказові й окличні**, наприклад: **Коня! Вперед! Музику!**

Еліптичні окличні речення, що виражають:

а) побажання, заклик, наказ тощо, переважно складаються з другорядного члена, вираженого прислівником або є стійкими структурами мовлення, наприклад: **Щастя, радості Вам і творчих успіхів! Зима. На фронт! На фронт!** (В.Сосюра);

б) речення зі значенням руху: *Люди до неї – щоб то їй по-своєму вітати.* (М.Вовчок);

в) речення зі значенням говоріння, мовлення. – *Ти йому про діло, а він тобі про козу білу.* (Н. тв.);

г) речення зі значенням перебування, існування місцезнаходження: *Тиша у військах, жайворонки над військами. І ось нарешті 6.00.* (О.Гончар);

д) речення зі значенням енергійної дії, де можна домислити дієслова типу: **вдарити, кинути, схопити** т. ін. *Облизався неборака та меншого в пузо – аж загуло.* (Т.Шевченко).

Неповні еліптичні питальні речення поширені в діалогічному мовленні: *Що з тобою, Антоне?* (М.Коцюбинський); *Ви з якої дороги, пожежо моя?.. Синьйорито, вогонь по плечі, Осінь – ви і осінній я...* (М.Вінграновський).

Джерелом еліптичних речень є усне мовлення, наприклад: *Звідки він такий.* (О.Пахльовська); *А ми до вас в ранковий час (радіо); Гей на коні, всі у путь!* (П.Тичина).

Такі неповні речення слід відрізнити від речень з нульовим присудком, які в значенні минулого і майбутнього часу мають присудок **бути**, наприклад: *Мамо, а скільки підприємств у місті?* (З журн.) – тобто є, а також від безособових речень, де іменник у формі називного відмінка набув значення слова категорії стану й виконує функцію головного члена, наприклад: *Чому ж така мені тривога на роздоріжжю трьох доріг?* (Є.Маланюк).

До семантично і формально неповних речень належать і так звані приєднувальні конструкції, що функціонують як додаткові повідомлення після основного висловлення, наприклад: *І телеграфістку охопив жах. І ще когось.* (О.Довженко); *І слухає мій сум природа. Люба. Щира. Крізь плач. Крізь сміх.* (П.Тичина).

Крім традиційно виділених неповних, розрізняють також видільні неповні або парцельовані [4, 8] – речення, котрі наче виділилися з попереднього повного речення й відокремилися, але супроводять його як дуже наголошене повідомлення. Воно виражається типово у формі якогось другорядного члена.

Утворення дробленого (парцельованого), проте єдиного нерозривного вислову з неповними видільними реченнями – структури найбільш поширені в художній літературі. Наприклад: *Степ квітував. Незайманий, звіку неораний, високотравний.* (О.Гончар); *Йду й читаю рідні імена. Пошепки. Поволі. Поіменно.* (І.Гнатюк).

Вислови з виділеними неповними реченнями освоїлися у журналістських нарисах, наприклад: *Не готувалися до уроку! Зовсім!... Навіть ваші хвалені відмінники.* (З газ.); *Емоції – страшний ворог серця. Навіть здорового.* (А.Амосов). Для тіснішого зв'язку видільних неповних речень з опорним певне слово опорного речення іноді повторюється і стає початковим членом видільного, наприклад: *Так, нам потрібен мир. Мир на своїй землі. Мир на всій планеті.* (З газ.).

Іноді ж, навпаки, застосовується неузгодження форм слів видільних неповних речень з реченням опорним, щоб надати видільним реченням більшої самостійності, наприклад: *Але на цьому вимогливному світі є речі, про які треба говорити відверто й неухильно. Гордість. Цнотливість. Почуття такту. Вміння тримати себе в руках.* (З газ.).

Обірваними (*незакінченими*) неповними називаються речення розпочаті, але з якоїсь причини не закінчені: схвильований мовець не знайшов потрібного слова чи не зміг говорити далі, передумав, хтось перебив тощо.

Семен... Семен... Дивись... Он там... Встає... (М.Коцюбинський) – обірваними реченнями люди виявляли здаля, хто залишився живим після розстрілу німцями.

Незакінчений роздум, який може пізніше пояснюватися або розкриватися: *Борис загинув у повітряному бою, Євген – штурмуючи Берлін. А Георгій...* (З журн.). Розповідь про Георгія йтиме далі в тексті. Отже, обірваність у цій конструкції – стилістичний прийом. У більшості обірвані неповні речення є функціонально виправданими і доцільними.

Останнім часом у мовознавстві з'явилося поняття “вільні синтаксеми” [2, 4], тобто невеликі словосполучення. Такі синтаксеми часто зустрічаються в ролі газетних заголовків і їх слід відрізнити від неповних речень: *У тісному зв'язку з життям.* (З газ.). *На крилах пісні.* (З газ.).

Найчастіше вживаними є неповні двоскладні речення, так як у них пропускається один із головних членів, тоді як другий зберігає структуру речення. Неповнота ж односкладних зустрічається рідше, бо при упущенні головного члена залишаються другорядні, яким потрібно мати найтісніший зв'язок з головним компонентом опорного речення.

На заняттях з сучасної української мови доцільно запропонувати студентам виконати вправи на визначення типів неповних речень.

Виділіть неповні речення, визначте їх типи (контекстуальні, ситуативні, еліптичні;) встановіть, які члени речення пропущені.

1. Примчу, прилину, прилечу – присядем до стола, Запалим блискавку-свічу, щоб третьою була. (М.Луків). 2. Я в серці серця. В серці серця я, І видно як – на всі чотири боки Прорвалися глухонімі потоки. (В.Стус). 3. Де живеш, куличе? – В болоті. – Там же погано? – Я привик. (Номис). 4. А де ж дитина? Побігло десь. Шукає сина, Та плаче мати. І не чуть, де ділося. (Т.Шевченко). 5. Занедбали сини Рідну мовоньку, Не туди бо вони Гнуть головоньку. А поки що чуже розшолопають – Чого вміли, то вже Не второпають. (П.Грабовський). 6. Шумить діброва на горі, та тільки жалю мені завдає. (І.Н.-Левицький). 7. Була дівка як огірочок, а стала, немов черниця. Схудла, мовчить і до батька жаль має... (М.Коцюбинський). 8. У хаті свято. Світиться ялинка... Співає хрипло заграна платівка – Виповідає радощі й жалі. Про тих співає, хто у небі й морі, Про тих, кого сьогодні тут нема... (М.Луків). 9. Люди розуміють лише ті страждання, Від яких помирають. (А.Мюссе). 10. Треба бути щедрим і вимогливим до себе. (О.Довженко).

Визначити типи неповних речень.

Ой не квітни, весно, – мій народ в кайданах, Мій народ в задумі, очі його в струмі, Серце його в ранах, А життя в туманах... (О.Олесь). 2. О слово! Будь мечем моїм! Ні, сонцем стань! Вгорі спинися, Осяй мій край і розлетися дощами судними (О.Олесь). 3. Те не дивно, що так шумно, що раз по раз блись та гряк! (А.Метлинський). 4. Веселіться, чужі люде! Ох, бо мені годі; Мені втіхи вже не буде, Аж у своїм роді! (Я.Головацький). 5. Таких, як ти, чекають все життя заради миті. (О.Пахльовська). А де ж дитина? Побігло десь. Шукає сина. Та плаче мати. І не чуть, де ділося. (Т. Шевченко). Не хочеться й воликам до дому, бо чують доріженьку до Дону (Я. Шоголів).

Виділити неповні речення, визначити їх типи.

Раз якось на базарі професор із столиці заговорив із дідом, що ягоди привіз:

– То, значить, на Поліссі вродили полуниці?

Я бачу, ви з-над Снові, із хутора Рогіз.

Дід витріщає очі – і як це може бути?

– То ви з Рогозу родом? Мо, інженер? Поет?

– Та ні, я просто знаю, як де говорять люди:

прислухаюсь до мови – і в цьому весь секрет. (Д.Білоус).

Портрет у рушниках, старі листи в колоді,

І згадки голубі, і в небі голуби –

Не меркнуть дотепер в її пригаслій вроді

Ті одсвіти його суворой судьби. (М.Луків).

Виділити неповні речення, визначте їх тип. Визначити пропущені члени речення.

Стали чергуватись, кому б піти. Антосьо хотів уже хурмана посилати, як входить бурсак.

– От хто піде! – каже басиста.

– Куди? – питає той.

– По живицю.

– Ов-в-в! Далеко! – озвався бурсак. – Аж у город?

– Ні! Тут через п'яту хату.

– Давайте, піду; а за те послухаю.

– Дав йому басиста гроші, а сам побіг. (А.Свидницький).

Проаналізуйте текст, охарактеризуйте типи речень і їх функцію.

А бій кипить... Ось уже пішли до бою з вилами, сокирами, а ворог – стіною-муром налягає, щоб розбити селянські ряди...

— Чорна короковка майнула на Козацькому шляху...

— З батареї б'ють!..

— З вилками, на шлях!

Сіра курява пронизалась свистом куль, упала чорним шаром на обличчя людські...

— Прикладом гада!

Затремтіла під сонцем стеблом зомліла гречка – похитнулася назад: “Ай!”

Креше полум'я, іскриться, і в диму, як чорні примари, мріють над селом тополі, попелом припалі, жовта, язиката змія блискавкою прорізала дим і...

– Цю-у-уй – цюв-уй... – співають кулі, і рветься пил горбами.

– Юшковці одходять і... куль немає... і... Страшно, рішуче гукнув тоді до селян Чубатенко:

– За погорілі наші хати, за кров братів і волю нашу – вперед!..

Якось невідома сила ревнула по-звіриному з грудей селянських, підняла степом помсту і – пішли: окропили білу гречку з медами гарячою кров'ю, поцілували востаннє горби і...

Сонце здивоване стало: похитнулись вороги!

– Слава, слава! – покотилась луна ярками та долинами.

– Чубатенка нема...

І тінь хрестом лягла на гречці...

– Цю-у-уй – цюв-уй... – співають кулі, і рветься пил горбами... (Григорій Косинка).

Отже, усвідомлення студентами теоретичних засад про неповні речення, виконання ними різного типу вправ і завдань сприятиме усвідомленню семантики таких комунікативів і формуванню вмінь і навичок активного використання їх як в усному, так і в писемному мовленні.

Список використаних джерел

1. Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1982. – 242с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368с.
3. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. – К.: Наук. думка, 1973. – 284с.
4. Каранська П.Л. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 312.
5. Марченко Т. Формальна, семантична і комунікативна неповнота речення // Вісник Львів.ун-ту. Серія філол. – 2004. – Вип. 34. Ч.1. – С.113-119.
6. Пешковський А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Наука, 1956. – 451с.
7. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. – Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання синтаксису. – К.: Вища шк., 1994. – 670с.
8. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія”, 2000. – 752с.

Анотація. У статті розглядаються неповні речення, їх типи, структура та функціонування. Подаються завдання для аналізу неповних речень.

Ключові слова: неповні речення, контекстуальні, еліптичні, обірвані, видільні, парцельовані.

Summary. The features of incomplete suggestions, their structure and functioning, are examined in the article. Tasks are offered for practical determination of types of incomplete suggestions.

Keywords: incomplete suggestions, contextual, elliptic, ragged, видільні, парцельовані.

УДК 811.161.2'367. 625

Карпалюк В.С.

ВСТАВНІ І ВСТАВЛЕНІ КОМПОНЕНТИ В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

Проблема невідповідності формально-граматичної організації речення та його семантико-інформаційного змісту залишається й досі актуальною для сучасної синтаксичної теорії. Вчені давно помітили той факт, що структура простого речення у випадку його ускладнення здатна передати кілька пропозицій, і його семантико-інформаційний зміст нерідко дорівнює змісту складного речення. Традиційно визначена категорія ускладнення пов'язана із синтаксичним явищем, яке учені узагальнюють у широкій назві – модифікація структури моделі граматично елементарного речення (І.Р. Вихованець, А.П.Загнітко, Л.О.Кадомцева, І.І.Слинко, Н.В.Гуйванюк, К.Ф. Шульжук та ін.). Термін “ускладнення” обіймає багато синтаксичних процесів, що можна звести в одне уявлення лише з погляду виходу речення за межі ядерної структури. Традиційно в граматично простому реченні дослідники виділяють декілька видів предикації (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, М.В. Мірченко, Н.В. Гуйванюк, Т.І. Лутак, Г.О. Золотова, Ю.С. Степанова, та ін.). Наявність вторинної предикації виокремлює асиметричні синтаксичні одиниці (прості у складнені речення) і відрізняє речення синтаксично елементарне (монопредикативне), але семантично складне (поліпредикатне, поліпропозитивне) від речення синтаксично неелементарного (поліпредикативного) [2, 84]. Вихідною для розуміння ускладненого простого речення стала концепція І.Р. Вихованця, який розглядає його поряд із

простими та складними реченнями як окрему синтаксичну форму, ускладнення якої, проте, має семантичний характер [1].

Аналіз ускладнених речень вимагає не тільки широкого ремаркування спостережуваних фактів, а й вивчення форми граматичного ускладнення. У цьому аспекті мета пропонованої статті – виявити особливості реалізації вторинної предикації, створену вставними і вставленими компонентами у формально простих реченнях.

Специфіка включення вставних і вставлених конструкцій в мовлення обумовлена тим, що одні з них залишилися реченнями, а інші сформувалися з речень, втративши предикативність.

Постановка проблеми змістової самостійності в тексті досить закономірна стосовно вставних і вставлених конструкцій, які, за словами О.М.Пешковського, мають вигляд чужорідних, “внутрішньо чужих реченню, котре прихистило їх” [3, 371]. Їхня чужорідність полягає в ізолюваності позиції, інтонаційній і граматичній виділеності в складі речення. Це створює й певну змістову виділеність таких компонентів, бо, опиняючись за межами граматичної форми речення, вони випадають також із його змістового складу, приєднуючись до нього як додаткові, супровідні змістові засоби. Однак М.М.Шанський зазначає, що “з цієї відносної ізолюваності вставних конструкцій не слід робити висновок про їх факультативність у тому чи іншому конкретному реченні. Можливості виключення без порушення його структури і змісту” [4, 371].

Отже, вставні конструкції вводяться в речення на семантико-комунікативному рівні для вираження суб’єктивної модальності. Вони надають значенню основного речення додаткового відтінку, пов’язуючись з ним за змістом. Про цей зв’язок свідчить сам факт розташування вставних слів у межах того чи іншого речення, а також інтонаційне об’єднання порівняно з усім текстом. Для вставних конструкцій характерним є вираження додаткової інформації, супутних зауважень, відомостей щодо основного тексту.

Для вираження основних відтінків суб’єктно-модального значення – ймовірності, безсумнівності, непевності – використовуються різні засоби:

– модальні слова: Незважаючи на втому, люди з цікавістю приглядалися до нових місць, на яких їм, *може*, доведеться не один рік прожити (В.Малик);

– дієслова: Голова в мене розболілась так, що, *вірнє*, ледве до ліжка доплентався (М.Коцюбинський); *Кажуть*, весь поміст у пеклі з добрих замірів зложився (Леся Українка); Сонце давно звернуло з полудня. Жовто-сірий степ, *здавалося*, заснув і млів у нестерпній спеці (В.Малик).

прислівники: *На жаль*, світ побудований так, що щастя людства здобувається лише ціною чийхсь страждань (О. Довженко); *По-моєму*, Іване Тимофійовичу, є одна істотна суперечність в усьому задумі (О.Гончар).

Вставні компоненти, що виступають як у ролі додатково-коментуючих повідомлень, так і в ролі засобів зв’язку, суб’єктивно-модальних засобів, є функціонально різноманітнішими, аніж вставлені конструкції. Це, природно, позначається на їхньому сенсовому наповненні. Деякі вставні конструкції дуже близькі до вставлених, по-перше, тим, що мають вигляд окремого речення, й, по-друге, тим, що ці речення виражають окремішню, цілком оформлену думку. Наприклад: І лише тоді можна було сідати за письмовий стіл, щоб, *за висловом одного великого письменника*, починати “дивувати самого себе” (П.Загребельний).

Багато вставних слів та сполучень слів сформувалося з речень із різним ступенем утрати предикативності або й залишилися реченням, утративши самостійність: “Кобзар” не став і, *сподіваюсь*, ніколи не стане книгою архаїчною (О.Гончар); На устах, *відчував він*, стриміли уже слова (Б.Лепкий). Неважко помітити, що вставні компоненти, не маючи достатніх ознак речення, нагадують неповне речення чи побудову – аналог речення. Особливо це стосується вставних конструкцій, що мають форму підрядного речення зі сполучниками *як*, *якщо*. Наприклад: Треба було, *як говориться*, “сховати гонор до кишені” (І.Вільде); Іронічність, яку демонструє нам Олекса Косенко в своїх новелах, *якщо можна так висловитися*, ситуаційна (П.Загребельний).

Звороти *як кажуть*, *вірніше*, *інакше кажучи*, *іншими словами*, *чесно кажучи*, *на наш погляд*, *можна сказати* тощо також є аналогами речень, конструкціями, “підігнаними” до функції вираження вказаного вставного змісту. Порівняймо приклади, що свідчать про співвіднесеність цих конструкцій із реченням: Соя радився з шахтарями вбуть-якій справі і, *як кажуть*, знав, хто чим дише (Д.Ткач); твори Катерини Білокур назавжди ввійшли в золотий фонд української національної культури, а найкращі з них, *сміливо можемо сказати*, збагатили й скарбницю світового мистецтва (О.Гончар).

Вставлені конструкції, на відміну від вставних, менш однорідні за своїм складом і синтаксичною будовою. Так само різноманітні вони і за змістом: можуть виступати у функції уточнення, роз’яснення, доповнення змісту основного речення. Вставлені одиниці часто містять побіжні зауваження щодо основного змісту основного тексту, з’являються як результат певних асоціацій, зумовлених текстом основного речення. Наприклад: З-за погрібника пахло м’ятою

(росло її там, густої та холодної, багато), а від хати несло духом матіоли (Є.Гуцало); Орю свій переліг – *убогу ниву!* – та сію слово (Т. Шевченко); Любив молодшого – *на цілих п'ятнадцять літ!* – брата, любив у ньому своє дитинство, свою молодість (В.Малик); Відцвів воронець, облетіли на вітрах маки польові (*рано вони зацвітають і швидко гаснуть*), зате літо смагляве вже виглядає із-за кучугур (О. Гончар); Сучасне життя – *всі ми це відчуваємо* – тримає людину в постійному нервовому напруженні (О.Гончар); Три сини та дочка, та дорослі онуки (*Від обличчя твого відірватись несила*) підняли тебе легко на дужії руки, Так, як ти їх легенько в житті проносила (А.Малишко); Білясте море (*воно наче вкрите на ніч рядном*) потягається слабо і в сонній млості ніжно викидає перші хвилі на берег (М.Коцюбинський).

Вставлені одиниці є спонтанними по відношенню до вставних: вони не можуть “плануватися” завчасно, бажання мовця повідомити щось додатково або уточнити сказане з’являється в процесі мовлення, порушуючи при цьому синтаксичний лад речення, що створює умови для актуалізації семантичної значущості сказаного. Повідомлення додаткового змісту, що виражається вставленою конструкцією, відбувається шляхом входження в основний зміст речення. Це природна своєрідність мовленнєвих побудов, підпорядковуваних міркуванням, завданням ефективної комунікації, зокрема, необхідності своєчасного роз’яснення, доповнення, що полегшує сприйняття, розуміння сказаного. Наприклад: Володимир був природжений воїн, з дитинства держав меч в руці і разом з князем Глібом, *своїм батьком*, не раз ходив, як це робили й інші княжичі, у походи в степ чи на князів-суперників (В.Малик); Раз по раз у повітря – *між нами й селищем* – злітають цілі хмари води, чорні вибухи нічної стихії (О. Гончар); Свято садіння столітнього дерева – *так учні називають дуб* – у школі стало традицією (В.Сухомлинський).

Вставлені речення по відношенню до інших структур (слів і словосполучень) можна вважати первинними. Вони зберегли не тільки предикативність, а й засоби зв’язку з основним реченням. Зокрема, вставлені речення можуть починатися сполучником і сполучним словом, співпадаючи за формою з підрядним реченням. Однак, вставлені речення характеризуються значно вищою смисловою, структурною та інтонаційною самостійністю. Наприклад: А все ж – *коли ми думаєм про них* – уміють говорити обеліски (В.Бровченко); Уже, либонь, після покрови вертався з Дону я, та знову (*бо я вже двічі посилав до дівчини за рушниками*) пошлять і втретє міркував (Т.Шевченко).

Вставлені речення можуть включатися в основне висловлення і за допомогою сурядних сполучників: Завдання вихователя-педагога (*а кожен педагог – насамперед вихователь*) полягає в тому, щоб у свідомості кожного учня не згасав вогник жадоби знань (В. Сухомлинський); Цвітуть каштани все життя одним і тим же цвітом, а ми – *і в цьому зміст життя* – пишніше кожним літом (О.Підсуха); Є люди на землі, – *а то б не варто й жити*, – що крізь щоденний труд уміють і любити, і усміхатися, і мислити, й шукать ... (М.Рильський).

Складніше вирішується питання про змістову самостійність вставлених компонентів, коли вони виражені словосполученнями та окремими словами. Наприклад: Князь Володимир в оточенні найбільш досвідчених мужів став ззаду, за стрільцями. Під рукою, у запасі, мав два кінні стяги – *на випадок ворожого прориву* (В.Малик); Було зляга на вії півсон легесенький – і води враз течуть (*в уяві, певна річ*) (М.Рильський); Потім вишикувалися мечники, а за ними – *у три ряди* – стрільці (В.Малик); Стара Звенигориха з дівчатами – *Стехою та Златкою* – пораяється біля печі та столу (В.Малик).

Усі наведені приклади характеризуються певною виокремленістю вставлених конструкцій, у тому числі й змістовою – вони не зливаються зі змістом базового речення, а містять додаткову інформацію. Однак, очевидно, що кожний із виділених компонентів виражає зміст цілого речення, будучи з цієї причини гранично неповним реченням. У зв’язку із синтаксичною виокремленістю й ці речення мають окремішній, самостійний характер, виражають додатковий, частіше пояснювальний, зміст. Причому привертають увагу деякі особливості вставлених компонентів, виражених словами та словосполученнями. Частина їх, незважаючи на певну ізоляцію від основного речення, перебуває з ним у певному граматичному “тяжінні” – вставлене слово чи словосполучення, вступає в кореляцію з яким-небудь компонентом основного речення. Щось подібне спостерігається в разі вираження вставленого компонента підрядним реченням. Наприклад: Ніч... а човен – як срібний птах!., (*Що слова, коли серце повне!*) Не спіши, не лети по сьайних світах, Мій малий ненадійний човне! (Є.Плужник). Вчилася дівчина в першій (*бо була ще й друга*) Скальнівській десятирічці (В.Козаченко).

В інших випадках вставлені компоненти вживаються у вихідній морфологічній формі, що є прийомом компресії максимального стиснення повідомлення шляхом номінації стрижневого поняття. Цей прийом корисний тим, що допомагає чіткіше розмежовувати основне і вставлене речення, й це особливо багато важить, коли є кілька таких скорочених компонентів у складі вставленої конструкції. У цих випадках наводяться провідні змістові елементи вставленого фрагмента в називному відмінку, що надає їм вигляду окремих, цілісних утворів: І дівчина (*господи! коса мов крило, вся – ніжність, вся – гетевські твори!*) і та собі свастику ліпить на лоб,

не відаючи, що творить (Б.Нечерда); Стрепет – *важкий красивий птах* – завжди принадна здобич для мисливця. (В.Малик); Хтось (*здається Потебня*) зауважив, що слово в художньому творі, окрім прямого предметного значення, має ще свій стилістичний ореол (О.Гончар); Динамічний перерозподіл напруг приводить до ряду наслідків (*ефект форсування, ефект затягування та ін.*), кожен з яких може мати самостійне значення (З журналу).

Отже, вставні і вставлені конструкції є різновидом семантико-синтаксичного ускладнення простого речення, оскільки модальна оцінка чи додаткове повідомлення можуть бути розгорнуті в окрему предикативну одиницю, а деякі з них, зокрема, вставлені речення, взагалі не втратили предикативності. У реченнях зі вставними і вставленими компонентами реалізується вторинна предикація, яка є результатом процесів синтаксичної компресії та редукції, супроводжуваних замінами синтаксичних зв'язків між компонентами реченнєвої структури.

Список використаних джерел

1. Вихованець І.Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності / І.Р. Вихованець // Укр. мова. – 2002. – № 2. – С. 25-31.
2. Кульбабська О.В. Типи предикації в сучасній українській мові / О.В. Кульбабська // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. – Вип. 7. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 81-84.
3. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – М.: Учпедгиз, 1933. – 152 с.
4. Современный русский язык: Морфология. Синтаксис / [под ред. Е.М. Галкиной-Федорук]. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1964. – 323 с.

Анотація. Актуалізоване в мовленні речення є складною комбінацією первинних і вторинних предикативних зв'язків. У статті обґрунтовано положення про те, що вставні і вставлені структури виступають одним із засобів вираження вторинної предикації в граматично простому реченні.

Ключові слова: вставні конструкції, вставлені компоненти, вторинна предикація, речення, предикативність, структура речення.

Summary. An actualized sentence in speech is a complex combination of primary and secondary predicative connections. It proved that parentheses serve as means of expression of second predicatives in grammatically simple sentence.

Key words: parentheses, parenthetical components, second predicatives, sentence, predicativeness, a sentence structure.

УДК 821.111.–31.09

Кєба О.В.

ПОЕТИКА ХРОНОТОПА В РОМАНІ ДЖ. ДЖОЙСА “УЛІСС”

Серед письменників ХХ століття, які спричинилися до радикальних змін у просторово-часовій організації літературного твору, чи не першочергова роль належить Дж. Джойсу. Експеримент зі змішування простору й часу, розпочатий ним спочатку в романі “Улісс”, досяг потім граничного вираження й екстремальних форм у “Поминках за Фіннеганом”. Дослідники дотепер не дійшли спільної думки, що ж являє собою Джойсів хронотоп у художньо-естетичному сенсі й у чому полягало його значення для подальшого розвитку літератури. Так, відомий англійський літературознавець Дж. Френк [12] уважає Джойса одним із творців “просторової літературної форми”. Парадокс цієї форми полягає, на думку дослідника, в тому, що твір, сюжет якого становить сугубо просторове розгортання безлічі розрізнених епізодів, повинен створювати ефект одночасності дії. Внаслідок відсутності часової послідовності в ході оповіді час як такий зникає. Т. Вебб, професор Йоркського університету, відзначаючи величезну кількість “історичних” згадувань у романі “Улісс”, водночас вказує, що “час і простір не мають у ньому істотного значення” [13, 38]. Російський перекладач та інтерпретатор роману С. Хоружий вносить у це питання суттєве уточнення: час у Джойса “нічим не відрізняється від простору. Всі миттєвості, всі події, минулі, теперішні й майбутні, наділені статусом сьогодення, тобто стають одночасними...” [8, 415] (виділено автором. – О.К.). В одному з недавніх докторатів, присвячених

стилю Джойса, особливості художнього простору його прози пов'язуються з якісним перетворенням організації матеріалу в літературі ХХ століття, переходом від оповідальної до так званої епіфанічної моделі художнього тексту [6, 17-18].

Всі ці факти свідчать про неослабний інтерес до поетики хронотопа Джойса. У даній статті ставиться питання про фактори, що обумовили новаторство письменника в цій сфері, про те, як відбулася у просторово-часовій організації “Улісса” започаткована письменником міфологізація художнього світу.

Добре відомо, що на Джойса відчутно вплинули новітні концепції сутності часу, що набули поширення на початку ХХ століття. Пріоритетними тут стали дослідження А. Бергсона, який розробив концепцію дуалістичної природи часу. Згідно з Бергсоном, існує час (*temps*) – щось загальне, абстрактне, і “тривалість” (*duree*) – суб'єктивно-психологічний і разом з тим єдино конкретний час, що стягує в одну точку сьогодення все життя людини. “Тривалість” – це “безперервний розвиток минулого, що вбирає в себе майбутнє й розбухає в міру поступу вперед... усе, що ми почували, думали, бажали від раннього дитинства, все це отут – все тяжіє до сьогодення, готове до нього приєднатися, все напірає на двері свідомості, яка намагається його відсторонити” [1, 42]; “...існування складається з сьогодення, яке безупинно відновлюється: немає нічого більш реального за тривалість, немає нічого, крім миттєвості, що вмирає й відроджується нескінченно” [1, 206]. Саме “тривалість”, за Бергсоном, є справжньою сутністю життя як розвитку, у ній безперервний “потік станів” стирає часові межі й визначеність простору.

Для Джойса теорія Бергсона стала одним з найважливіших відправних моментів у створенні власної художньої концепції часу. Зрозуміло, автор “Улісса” зовсім не займався копіюванням ідей одного з основоположників “філософії життя”. В естетичному плані він розвинув і навіть поглибив ці ідеї, надавши їм значення художньої неспростовності.

Не менш значущою для Джойса й інших модерністів була також теорія відносності А. Ейнштейна. Вона зіграла величезну роль не тільки в зміні поглядів на фізичну сутність простору й часу, але й у формуванні цілої низки оригінальних версій просторово-часової організації художнього світу. Відкриття Ейнштейна стали незаперечним доказом уявлень, що поступово визрівали у філософії і літературі нового часу, про онтологічну релятивність буття. Виходячи з основного постулату теорії відносності, відповідно до якого час і простір є відносними аспектами існування єдиного комплексу “простір-час”, можна сказати, що в очах багатьох митців “лінійний час”, тобто хронологічно впорядкований і незворотний, втрачає свою визначеність і має тенденцію “зникати”, розчинятися у потоці буття. Цей парадоксальний ефект невизначеності часу часто виникає в результаті стандартизації, рутинізації життєвого досвіду, коли прискорений ритм життя, що породжується технічним прогресом “індустріального суспільства”, приводить лише до кількісних, а не якісних змін, викликаючи відчуття одноманітності, монотонності існування людини, позначеного нескінченною повторюваністю одних і тих самих дій і вчинків.

Вихід з такого стану речей романісти ХХ ст. шукали в інтуїтивному сприйнятті дійсності, у відмові від принципу “лінійності часу” й у свідомому порушенні хронологічної послідовності “оповідного часу”. В цьому сенсі Джойс виявився найпослідовнішим руйнівником “об'єктивності” часу. Конструкція “Улісса” вся тримається на довільних переходах з одного просторового й часового плану оповіді в інші, створюючи ефект множинних поетик (Порівн. назву книги У. Еко “Поетики Джойса”).

Перетворюючи час у простір, багато письменників-модерністів здійснювали й своєрідні й “розрахунок” з історичним часом, з часом як історичним процесом. І знову ж таки серед лідерів у цій справі був, безперечно, Джойс. В “Уліссі” проблема примарності історії, її ефемерності й ворожості людині одержує неодноразово обігране, по-різному варійоване концептуальне рішення. Його точно й лаконічно висловлює Стівен Дедал у розмові з директором школи Грегором Дізі (епізод 2 “Нестор”): “History is a nightmare from which I am trying to awake” [14, 34] (“Історія – це кошмар, від якого я хотів би прокинутися”). Проводячи перед цим урок історії в класі, Стівен про себе іронізує з приводу того, що історія розуміється як єдиний і взаємозалежний процес, що має свої закономірності розвитку й кінцеву мету: “Fabled by the daughters of memory” (“байки дочок пам'яті”); “A dull ease of the mind” (“втіха для недоумкуватих”); “For them too history was a tale like any other too often heard...” (“казка, що давно нав'язла у вухах”) [14, 24-25].

Відмова від історії як логічно-закономірного процесу спричиняє те, що час перестає бути об'єктивною даністю й перетворюється на суб'єктивний процес переживання життя. Це знаходить безпосереднє втілення в розгортанні потоку свідомості центральних персонажів Джойсового твору. Минуле й сьогодення постають у просторі роману як замкнута позачасова єдність, у якій, попри зовнішні розходження між часовими шарами, стирається будь-яке відчуття послідовності самим актом їх взаємонакладання.

Знаменно, що Джойс поміщає своїх героїв у максимально конкретний, строго локалізований, “гіперлокалізований” [9, 216] простір, навіть супроводжуючи книгу картами й планами столиці Ірландії початку ХХ століття. Зовнішня лінія розвитку дії (точніше, коло дії, оскільки сюжет

рухається за принципом коловоротності) організована подіями й обставинами одного дня, який вказано так само абсолютно чітко, – 16 червня 1904 року. При цьому опис усіх подій цього дня, крім того, що вони максимально насичені реалістично (й навіть натуралістично) розгорнутими деталями й подробицями, підкоряється принципу послідовної символізації хронотопа. В “Уліссі” Дублін з конкретної просторово-географічної точки перетворюється на універсальний символ міста – осередку людської цивілізації. Як відзначає знавець творчості Джойса П. Костелло, “образ Дубліна переломлювався й у системі віртуозно застосованих Джойсом ніби-то незначних подробиць й у створеній ним узагальненій картині міста як свого роду всесвіту, організованого за принципом кіл дантова пекла” [11, 64]. У свою чергу конкретні одиниці часу (хвилина, година, ранок, вечір тощо) розтягуються й стискаються без обмежень, і персонажі існують завдяки постійному переплетенню безлічі епізодів і фрагментів оповіді одночасно в минулому, сьогоденні й майбутньому. Підтримується таке перетворення часу системою численних структурних лейтмотивів: перевтілення, коловоротного руху, двійництва, пародіювання та ін.

Джойсова концепція часу тісно пов’язана з міфологічними аспектами його творчості. З легкої руки Т.С. Еліота і його статті “Улісс. Порядок і міф” [10] Джойса зарахували до фундаторів літературного неоміфологізму ХХ століття. Насправді, природа його художнього міфологізування досить складна [3, 296-297], та й саме питання про те, чи дійсно це міфологізм, і, зокрема, чи міфологічний тип свідомості відтворює Джойс, нещодавно набув нової дискусійної гостроти. Так, уже згадуваний перекладач Джойса російською мовою й інтерпретатор його творів С. Хоружий на основі зіставлення ідейно-художнього комплексу “Улісса” із грецьким міфом стверджує, що Джойс “далекий від міфологічної картини реальності, міфологічного типу свідомості” [8, 434]. Це дійсно справедливо в тому сенсі, що Джойс відмовляється від концепції подвійної реальності, що складає внутрішню сутність міфу, коли земний світ і смертні люди перебувають у нерозривному зв’язку й постійних контактах з “іншим світом” та усіма істотами, що його населяють. Але міфологічний тип свідомості не обмежується тільки цією концепцією. Йому властиве, наприклад, специфічне сприйняття часу й простору. Той самий С. Хоружий говорить, що Джойс “анулює історію як процес” (виділено автором. – О.К.), а далі в примітці вказує, що “це і є так звана а-історичність міфологічної свідомості, вироблена нею “спеціалізація”, опросторовлення історії й космосу” [8, 415].

Нагадаємо, що міфологічний хронотоп характеризується циклічністю, парадигматичністю (розвиток у часі представляється як відтворення парадигм, заданих на “початку часів” [2, с.36-38], атемпоральністю й темпоральною багатомірністю [5, 17-20]. Послідовність при цьому мислиться як сурядність; минуле, сьогодення й майбутнє постають як рядоположні точки, що становлять одне ціле [7, 274-276]). Про те ж саме йдеться в “Структурній антропології” К. Леві-Стросса [3, 197-198].

Усі ці ознаки властиво притаманні хронотопу “Улісса”, і саме завдяки їм часовий світ історії в романі перетворюється на позачасовий світ міфу. Міфологізм сприйняття часу в романі виражений значною мірою експліцитно, будучи важливим моментом рефлексії героїв і прориваючись у тих місцях тексту, де на поверхню виводиться та чи інша іпостась оповідача. Показовим щодо цього є епізод 17 (“Ітака”), побудований, як казав сам Джойс, “у формі математичного катехізісу” [9, 331]. У сюжетному плані міфологізація часу проявляється в тому, що дія в будь-який момент оповіді готова втратити свою просторово-часову визначеність, перейти в сферу параболічних мікросюжетів, що особливо наочно демонструє, наприклад, епізод 15 (“Цірцея”). У психологічному плані час міфологізується в тому розумінні, що він стає залежним від переживань героя, які його наповнюють. Так, винятково багата панорама свідомості Стівена в епізоді 3 (“Протей”), викликана до життя душевною кризою героя, своїм наскрізним мотивом має образ “вічного закону” – *lex eterna* [14, 38].

Відповідно до міфологічного уявлення про “нелінійність” минулого й майбутнього в “Уліссі” постійно зустрічається трактування майбутнього як минулого й, навпаки, минулого як майбутнього. Так, в епізоді 8 (“Лестригони”) читаємо: “And with a great future behind him...” [14, 143] (“І за ним лежало велике майбутнє...”); в епізоді 9 (“Сцілла й Харибда”) Стівен кілька разів повертається до думки про взаємозв’язок і взаємоперетікання минулого й майбутнього: “Hold to the now, the here, through which all future plunges to the past...” [14, 186] (“тримайся за тут і тепер, через яке майбутнє поринає в минуле”); “So in the future, the sister of the past, I may see myself as I sit here now but by reflection from that which then I shall be...” [14, 194] (“у майбутньому, яке є сестрою минулого, я, можливо, знову побачу, як сиджу тут, як зараз, але тільки очами того, ким я буду тоді...”).

Циклічність часу, становлячи істотний пласт рефлексій Джойсових героїв, також стає предметом міркувань оповідача в ті рідкісні моменти, коли проривається на поверхню тексту, як, наприклад, в епізоді 17: “a past which possibly had ceased to exist as a present before its future spectators had entered actual present existence...” [14, 701] (“минуле, що, можливо, перестало існувати як сьогодення багато раніше, ніж його майбутні глядачі вступили у своє теперішнє існування...”). Все це служить безумовним доказом одиничності сьогодення, художньою реалізацією неодноразово висловлюваної Джойсом ідеї, у тому числі й поза художнім текстом, про те, що “все протікає у вічному сьогоденні” [цит. за: 8, 415].

Попри точні просторово-часові координати дії, останні постійно тяжіють до зникнення або взаємооборотності, несуть на собі знак певного кінця. Уже на початку роману в міркуваннях Стівена виникає симптоматична фраза: “I hear the ruin of all space, shattered glass and toppling masonry, and time one livid final flame...” [14, 24] (“Чую, як валяться простори, звертаються в скло й камінь, і час охоплений синьо-багровим полум’ям кінця”). Показово, що свідомість Стівена ставить поруч простір і час, по суті, не розмежовуючи їх і стверджуючи тим самим їхній безумовний взаємозв’язок.

Основний засіб подолання фабульного й історичного часу в романі – внутрішній світ героїв, потік свідомості. Джойс тяжіє до своєрідного “розгортання” психіки своїх персонажів, що має місце як безпосередньо в потоці свідомості, так і у формі сценічної реалізації підсвідомого. Така сюжетно-композиційна організація приводить до того, що сюжетна дія в “Уліссі”, постійно втрачаючи просторово-часову визначеність, має тенденцію до ентропійного розпорошення на численні умовно-символічні мікросюжети.

Все це дозволяє говорити про те, що неоміфологічна концептуалізація простору й часу в романі “Улісс” переважно має характер символіко-метафоричної інтерпретації й полягає у наданні зображуваному значення загальної перевтілюваності й повторюваності. Йдеться насамперед про утвердження відносності простору й часу, множинності й оборотності їхнього коловороту. Втілюваний Джойсом хронотоп “працює” головним чином на ідею циклічності як головний закон буття. Час у романі, будучи психологічно зумовленим, зазнає міфологічного нівелювання, “опросторовлюється”, а сам простір, тяжіючи до максимальної концентрації дії і фізично-предметного заповнення, водночас відчутно символізується, перетворюється на багатозначну модель авторського світу.

Список використаних джерел

1. Бергсон А. Творческая эволюция / Пер. с франц. – М.: “КАНОН-пресс”, “Кучково поле”, 1998. – 384 с.
2. Еліаде, Мірча. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 591с.
3. Леві-Стросс К. Структурна антропологія / Пер. з фр. З. Борисюк. – К.: Основи, 2000. – 387 с.
4. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. – М.: Наука, 1976. – 408 с.
5. Успенский Б.А. История и семиотика (восприятие времени как семиотическая проблема) // Успенский Б.А. Избранные труды. – М.: Гнозис, 1994. – Т.1. Семиотика истории. Семиотика культуры. – С. 9-30.
6. Фоменко Е.Г. Лингвотипологическое в идиостиле Джеймса Джойса: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Белгород / Белгородский государственный университет, 2006. – 40 с.
7. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательская фирма “Восточная литература” РАН, 1998. – 800 с.
8. Хоружий С.С. “Улисс” в русском зеркале // Джойс Дж. Избранное: В 2 т. – Т.2. – М.: Терра, 1997. – С.361-558.
9. Хоружий С.С. “Улисс”: Комментарии // Джойс Дж. Избранное: В 2 т. – Т.2. – М.: Терра, 1997. – С.189-346.
10. Элиот Т.С. “Улисс”. Порядок и миф // Иностранная литература / Пер. Ю. Комова. – 1988. – № 12. – С. 226-228.
11. Costello P. James Joyce. – Dublin: Gill a. Macmillan, 1980. – [7], 135 p.
12. Frank J. Spatial Form in Modern Literature // “The Widening Gyre”, New Brunswick. – New York, 1963. – P.3-62.
13. James Joyce and modern literature / Ed. by McCormack W.J. a. Stead A. – L. etc.: Routledge a. Kegan Paul, 1982. – XIII, 222 p.
14. Joyce, James. Ulysses. – New York: The Modern Library, 1961. – 773 p.

Анотація. У статті розглядаються особливості часо-просторової організації роману Дж. Джойса “Улісс”. Вказується на зумовленість хронотопу авторським міфологізуванням. Час у романі “опросторовлюється”, а простір символізується, перетворюється на модель авторського світу.

Ключові слова: художній час і простір, поетика, міфологізування, символізація.

Summary. The peculiarities of the space and time in “Ulysses” by J. Joyce are investigated in the article. Chronotop depends on poetics of mythologizing. Time takes features of space, and space is symbolized, turns into the author’s model of world.

Key words: chronotope (an interdependent unity of space and time), poetics, mythologizing, symbolization.

МІЖМОВНА ОМОНІМІЯ НІМЕЦЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

У лінгвістиці, філософії мови і культурології загально визнаним є той факт, що найбільш яскраво мовна картина світу будь-якого народу відображається у фразеології [7, 59]. Як зазначає В.Н. Телія, "фразеологічний склад мови – це дзеркало, в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість" [15, 9]. Національний колорит фразеологічних одиниць може зумовлюватися як специфічним забарвленням окремого компонента (реалій, власних імен тощо), так і характером самого фразеологізму, пов'язаного певним чином з особливостями народу, або повною відсутністю фразеологізму з певним значенням в одній з порівнюваних мов [22, 83]. Наприклад, "подібність" українці, росіяни, болгари, французи бачать у "двох краплях води" (пор. "схожі, як дві краплі води"), у німців і чехів – це "два яйця" (пор. нім. "sich / einander gleichen wie ein Ei dem anderen"), в англійців – "два горошини" (англ. "as like as peas / as like as two peas in a pod").

Дослідження в галузі національних особливостей фразеології мають в основному етимологічний [3; 8], культурологічний [1; 4; 6; 7; 18] або етнографічний [9; 12] характер. При цьому відчувається нестача власне семантичних досліджень національної специфіки фразеологічних одиниць у контрастивному аспекті. Виявлення подібностей і відмінностей фразеологічних систем як споріднених, так і неспоріднених мов є однією з найбільш актуальних у сучасній теорії фразеології. Її розв'язання дозволить проникнути в таємниці фразоутворюючих закономірностей і встановити фразеологічні універсалиї, що в свою чергу цінне як для загальної теорії семантики, так і для всебічного вивчення проблеми взаємозв'язків мови і мислення. У цьому плані значний інтерес становлять дослідження семантичних розбіжностей еквівалентних фразеологічних одиниць (далі – ФО), насамперед міжмовних омонімічних пар. За визначенням М.І. Сидоренко, омонімічними можна назвати "фразеологізми, які в початковій формі повністю збігаються в структурному відношенні і не мають нічого спільного у своєму значенні" [10, 253]. Якщо питання внутрішньомовної фразеологічної омонімії давно є об'єктом пильної уваги лінгвістів (див. [2, 107-111; 11, 164-171]), то проблеми фразеологічної міжмовної омонімії навіть споріднених мов випадають з поля зору дослідників. У працях, присвячених міжмовній омонімії, фразеологія на міжмовному рівні майже не піддавалася детальному лінгвістичному аналізу і повністю відсутня як об'єкт лексикографування. Першими спробами фіксації і опису таких пар є дослідження польських лінгвістів І. Дацинської [18] та К. Кусала [20] на матеріалі польської і російської мов.

І. Дацинська виділяє у своїй монографії три основні групи міжмовних омонімічних ФО на основі їх компонентного складу:

1. Несправжні еквіваленти, які складаються з компонентів спільного походження. Сюди належать чотири підгрупи ФО: а) близькі за звучанням і структурою: рос. *ни за грош* – пол. *ani za grosz*, рос. *не своїм голосом* – пол. *nie swo im glosem*; б) близькі за звучанням, але з різною структурою: рос. *в дым (на пить ся)* – пол. *w dym (obrócić się, uderzyć jak)*; в) різні за звучанням, але схожі за структурою: рос. *драть шкуру* – пол. *zdierać skórę*, рос. *сесть на мель* – пол. *osiąść na mieliźnie*; г) з різним звучанням і структурою: рос. *легкая рука у кого-то* – пол. *ktoś ma lekką rękę*, рос. *не по зубам кому-либо* – пол. *nie na czyjeś zęby*.

2. Несправжні еквіваленти, які мають у своєму складі лише один (або біль ше) компонентів спільнокореневого походження, а решта еквівалентів по хо дять з різних коренів. Ці еквіваленти різні за звучанням і поділяються на дві підгрупи: а) близькі за структурою: рос. *висеть в воздухе* – пол. *wisiec w po wietrze*, рос. *сидеть на плечах у кого-либо* – пол. *siedzieć komuś na karku*; б) різноструктурні: рос. *руки горят у кого-либо* – пол. *ćos pali komuś ręce*, рос. *скупаться в крови* – пол. *skapać się we krwi*.

3. Несправжні еквіваленти, які складаються з різнокорневих компонентів, але мають в обох мовах тотожне або близьке лексичне значення: рос. *в конеч ном счете* – пол. *w ostatecznym razie*, рос. *прижать хвост кому-либо* – пол. *przyciać ogon komu* [18, 6-44].

К. Кусал заперечує правомірність виділення третьої групи фразеологічних омонімічних пар, оскільки при тотожному чи близькому значенні фразеологізмів у різних мовах не йдеться про омоніми, а, скоріше, про міжмовні синоніми. Він пропонує власну класифікацію міжмовних омонімічних ФО на внутрішньорівневі та міжрівневі омоніми. Внутрішньорівнева омонімія охоплює ті випадки, коли два однакові в плані вираження фразеологізми не збігаються в плані змісту, наприклад: рос. *воды не замутит* "дуже скромний, тихий, лагідний" – пол. *wody nie zamąci* "нікому

не нашкодить, не заважатиме"; рос. *в натуре* "дійсно, насправді" – пол. *w naturze* "[отримати винагороду або платити] продуктами, товарами"; рос. *уткнуть нос во что-либо* "не відриваючись, захоплюючись читати" – пол. *wetknąć nos* "втрутитися". До міжривневої омонімії автор зараховує омонімічні протиставлення фразеологізмів і вільних сполучень слів. У результаті виникає міжмовна фразеологічна омпара, члени якої – вільне словосполучення і фразеологізм – відносяться до різних мовних рівнів (синтаксичного і фразеологічного), як-от: рос. *в сердцах* "спересердя" – пол. *w sercach* "у серцях когось", рос. *на одной ноге* (стояти, скакати) – пол. *na jednej nodze* "якомога швидше" [21, 17-18]. К. Кусал зазначає, що наведений матеріал однозначно вказує на об'єктивність існування міжмовної омонімії, яка вимагає спеціального вивчення. Виявлення міжмовних омонімічних ФО й опис їх семантичних особливостей необхідний не тільки для діагностики потенційних помилок, але й для глибшого розуміння національної специфіки семантики різних мов [21, 19].

Об'єктом нашого дослідження є міжмовна омонімія фразеологізмів німецької й української мов, предметом – національна специфіка семантики міжмовних омонімічних ФО. Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка ФО з "Фразеологічного словника німецької мови" за редакцією Л.С. Осовецької і К.М. Сільвестрової, який містить близько 15000 виразів [17]. Зі словника були виписані тотожні в структурному плані ФО німецької і української мов з різним значенням у досліджуваних мовах, загальна кількість яких склала 74 омпари. Значення українських ФО уточнювалося за "Фразеологічним словником української мови" В.Д. Ужченка і Д.В. Ужченка [16].

Передумовою для контрастивного аналізу німецької й української фразеології є структурний підхід до фразеологічного значення як до сукупності семантичних компонентів різних типів [13, 177]. При порівнянні фразеологічних одиниць різних типів за їх семним описом ми виявляємо семи, які не збігаються в порівнюваних відповідниках двох мов. У результаті опису семантики ФО німецької мови на фоні української виявляється національна специфіка семантики одиниць досліджуваної мови.

Виходячи з уявлень про значення як структуру з макро- і мікрокомпонентів, Й.А. Стернін і Б. Харитонова пропонують такі критерії віднесення лексичних одиниць до розряду лексичних еквівалентів: 1) у сфері денотативного макрокомпонента значення: а) збіг всіх ядерних сем; б) збіг найбільш яскравих периферійних сем; 2) у сфері конотативного макрокомпонента значення: а) збіг емоційних сем; б) збіг оцінних сем; 3) у сфері структурно-мовного значення – попарний збіг стилістичних, темпоральних, частотних, функціонально-соціальних і територіальних сем [14, 9]. Включення до поняття еквівалентності критерію збігу не тільки ядерних, але й низки периферійних сем продиктоване тим, що вони є національно-специфічними і яскравими. Розходження значень за цими семами часто виявляється релевантним для мовної свідомості і відображається у вживанні слів.

Перераховані ознаки стосуються лексичного значення слова. Але для того, щоб лексеми різних мов можна було розглядати як еквівалентні, необхідна також прагматична подібність їх семем. Прагматичний макрокомпонент значення характеризує різні сторони усвідомлення мовцями тих чи інших характеристик слова як елемента системи мови. У сфері прагматичного макрокомпонента релевантними для встановлення лексичної еквівалентності є збіги часових характеристик слова (архаїчне, історичне, застаріле тощо), соціальних ознак слів, частотності одиниць у певних межах. Останнє передбачає, що високочастотному слову в одній мові не може бути еквівалентом маловживана лексична одиниця іншої мови [14, 10].

Цю контрастивну типологію сем можна, на думку Й.А. Стерніна і Х. Флекенштайна, перенести без змін на аналіз міжмовних ФО, але роль окремих сем при конституюванні фразеологічного значення буде різною. Так, зростає роль периферійних сем [22, 82]. Подібної думки дотримується також Д. Добровольський, який закликає звертати основну увагу при міжмовному порівнянні ФО на латентні семи, які, на жаль, не завжди наводяться у фразеологічних словниках. Саме латентні семи часто є носіями національної специфіки ФО. Автор наводить як приклад німецькі фразеологізми *von Kopf bis Fuß* і *vom Scheitel bis zur Sohle*, які означають "з голови до ніг; зверху до низу; повністю" і містять латентну сему "стосовно осіб". При цьому ФО *von Kopf bis Fuß* можна вжити лише тоді, коли йдеться про людину як фізичну істоту або про її одяг, наприклад: *beschmutzt von Kopf bis Fuß* "брудний, замащений з голови до ніг", *sich von Kopf bis Fuß neu einkleiden* "вдягнутися з голови до ніг у все нове", *jmdn. von Kopf bis Fuß mustern* "зміряти когось поглядом з голови до ніг" тощо. ФО *vom Scheitel bis zur Sohle* вживається стосовно духовного чи морального начал у людині, наприклад: *er ist ein Gentleman / ein Ehrenmann vom Scheitel bis zur Sohle* "він джентльмен / людина честі з голови до ніг" [20, 445-447].

Міжмовний аналіз омонімічних ФО виявив такі їх семні розбіжності:

1) відмінності за денотативним компонентом значення. Так, німецький фразеологізм *jmdm. eins/was auf die Nase geben* має два значення, повністю відмінні від його омонімічної української ФО

вдарити (бити) в ніс. У німецькій мові вказана ФО вживається у розмовній мові у таких значеннях: 1) побити когось; 2) розкритикувати когось; поставити кого-небудь на своє місце. Український відповідник позначає сильний неприємний запах, наприклад: *Від першого дотику вдарила в ніс порохнява, матрац був потертий, дірявий* [16, 121]. Обидва фразеологізми містять диференційні денотативні семи.

Іншим прикладом може слугувати фразеологізм *Tag der offenen Tür* "день відкритих дверей", який у сучасній німецькій мові позначає день вільного доступу у будь-яку установу чи заклад – підприємство, вуз, школу, театр, аеропорт, автопарк, пекарню, цирк тощо – для знайомства широкої публіки з їх роботою, наприклад: "Inzwischen ist er zur guten Tradition geworden: der Tag der offenen Tür der Bundesregierung. Auch in diesem Jahr geben wir Ihnen die Gelegenheit, einen Blick hinter die Kulissen von Bundeskanzleramt, Bundespresseamt und Ministerien zu werfen" (http://www.bundesregierung.de/.../TagderoffenenTuer/gruss_wort.html, 26.08.2009). – "Тим часом День відкритих дверей Федерального уряду Німеччини став доброю традицією. У цьому році ми також надаємо Вам можливість заглянути за куліси Федеральної канцелярії, Федерального відомства з питань преси і окремих міністерств". Як правило, підприємства й установи організують День відкритих дверей регулярно (щорічно, що два роки), рідше одноразово, наприклад, на день міста або 50-річчя існування підприємства. Для відвідувачів готується спеціальна програма (екскурсія, демонстрація документальних фільмів тощо), а для дітей – конкурси, наприклад: "Am 22. und 23. August lädt der Flughafen Leipzig/Halle von 10 bis 18 Uhr zu zwei Tagen der offenen Tür ein. Neben einem Show- und Unterhaltungsprogramm konnten sich die Besucher auf eine Technikausstellung, Firmenpräsentationen, Flughafenrundfahrten sowie Rundflüge freuen. Der Eintritt sei frei" (<http://www.flugrevue.de/de/zivilluftfahrt/airports.html>, 26.08.2009). – "22-го і 23-го серпня аеропорт міст Лейпціг і Галле запрошує на два Дні відкритих дверей з 10 до 18 години. На відвідувачів чекає поряд з шоу та розважальною програмою технічна виставка, презентація фірми, автобусні екскурсії по території аеропорту і короточасні круїзи на літаках. Вхід вільний". В українській мові ФО день відкритих дверей вживається головним чином стосовно вищих чи середніх спеціальних навчальних закладів, керівництво яких організує ознайомлення з цими закладами для майбутніх абітурієнтів, наприклад: "13-го грудня о 10-й годині у Полтавському політехнічному коледжі відбудеться День відкритих дверей. У програмі: 1) Ознайомлення з умовами вступу та спеціальностями; 2) Ознайомлення з аудиторіями закладу; 3) Святковий концерт" (<http://ppc-kpi.ukrbiz.net>, 26.08.09). Як видно з наведеного оголошення, *день відкритих дверей* також супроводжується певними заходами, як правило, привітанням з боку керівництва навчально-освітнього закладу, демонстрацією відеоматеріалів про вуз, консультаціями з окремих предметів, виставками студентських виробів, концертом. Тим не менш вказані ФО мають в німецькій і українській мовах різне семантичне наповнення;

2) відмінності за конотативним компонентом значення. Так, німецький фразеологізм *ein weißer Rabe* "біла ворона" вважається калькою з лат. *alba avis* і позначає щось рідкісне, незвичне, виключне і вживається стосовно людей, які різко відрізняються від інших, причому ФО має позитивне забарвлення. Іноді цей фразеологізм може вживатися стосовно країн: «Wie ein weißer Rabe auf dem afrikanischen Kontinent, so wirkt Senegal, eine Präsidialdemokratie französischer Musters (Spiegel 15, 1980, 272)". Український відповідник *біла ворона* не має такого позитивного відтінку виключності, хоча й позначає того, хто виділяється серед інших чимось незвичайним, зовсім не схожого на інших, наприклад: *До дідька самоту! Доволі вже здавати з себе білу ворону! Буду такий, як всі!* [16, 24]. Часто людина чи держава, стосовно якої вжито ФО "біла ворона", характеризується з негативної сторони, наприклад: "Франція, яка вийшла ослабленою після "невдалого" референдуму, тепер робить усе, щоб не залишатися єдиною "білою вороною" ЄС, яка нестиме відповідальність за невдачі проекту Конституції ЄС" (<http://www.gazeta.lviv.ua/articles/2005/06/16/6163/>).

3) за денотативним і конотативним компонентами значення. Прикладом може слугувати німецька ФО *die Nase hoch tragen* "гордитися, пишатися" і її омонімічний український відповідник дерти носа "пихато поводитися, чванитися, зазнаватися" з негативним забарвленням, наприклад: "Так воно буває в житті – нерідко ті, що посередньо вчилися у школі, залишаються людянішими, а відмінники – деруть носа" (ulcwest.wordpress.com/2009/07/20/ivasy-i-shkola/).

4) за різницею в сполучуваності через наявність різних латентних сем. Так, німецький фразеологізм *weder Fisch noch Fleisch sein* "ні риба ні м'ясо" вживається переважно на позначення підмета, вираженого іменником-неістотою, наприклад: «Weder Fisch noch Fleisch ... so lässt sich die charttechnische Konstellation des DAX derzeit trefflich beschreiben» (<http://www.handelsblatt.com/hsbc-trinkaus/marktgeschehen>). – "Ні риба ні м'ясо ... так можна найбільш вдало описати технічні можливості програмного забезпечення чатів DAX". В українській мові ФО *ні риба ні м'ясо* позначає як живі істоти, так і неістоти, пор. словникову статтю: 1) безвольна, безхарактерна людина. – *Подумаєш, тої краси. Тільки й того добра, що коса груба, а так – ні риба ні м'ясо. Софія куди краща за неї*; 2) щось не зовсім визначене; неясне, невиразне. – *Прізвище в земляка змінене, не розбереш, якої він національності: ні риба ні м'ясо* [16, 166].

Аналіз міжмовних фразеологічних омонімів показав, що вони утворюються різними шляхами:

1) у результаті різного переосмислення одного й того словосполучення у порівнюваних мовах, чому сприяють специфічні асоціації, які існують у свідомості лінгвокультурних спільнот і закріплені як за окремими лексичними одиницями, так і за цілими ФО. Так, наприклад, фразеологізм *Platz an der Sonne* "місце під сонцем" вживається в німецькій мові у значенні "право на існування". Його джерело – промова державного секретаря і майбутнього канцлера німецької імперії графа фон Бюлова на засіданні рейхстагу стосовно німецької колоніальної політики. У кінці 1897 року німецький уряд захопив у Китаю бухту Кіао-Чіо з портом Циндао і вимагав від уряду Китаю підписати договір про здачу цієї бухти в оренду Німеччині. Фон Бюлов намагався виправдати цю інтервенцію такими словами: "Mit einem Worte: wir wollen niemand in den Schatten stellen, aber wir verlangen auch unseren Platz an der Sonne". – "Коротше кажучи: ми нікого не хочемо перевершити, але ми вимагаємо також нашого місця під сонцем" (http://de.wikipedia.org/wiki/Platz_an_der_Sonne). З того часу цей вираз набув латентного значення "боротьба за переділ світу". В українській мові відповідна ФО має значення "певне становище в житті, в суспільстві і т.ін.", наприклад: "...Раз син попа, так немає тобі місця під сонцем" [16, 110].

2) як наслідок різної семіологічної значимості однієї й тієї ж предметної ситуації в окремих соціумах. Так, німецький фразеологізм *mit den Füßen trampeln* "тупотіти ногами" виражає позитивну оцінку вистави в цирку, вар'єте (але не на концерті). На це вказано в Інтернет-статті з Вікіпедії про оплески: "Beifall beschreibt den Ausdruck der Billigung oder des Gefallens einer Darbietung. Steigerungsformen sind "Bravo!"-Rufe, Pfiffe aus dem Publikum oder das Trampeln mit den Füßen" (<http://wapedia.mobi/de/Applaus>). – "Оплески – це вираження схвалення чи задоволення від виступу. Їх вищі форми – вигуки "Браво!", свист публіки або тупотіння ногами". Українська ФО тупотіти ногами виражає нетерпіння, роздратування, протест, наприклад: "Чуйко гроші з'їв, але шефу не дав відкату ні копійки. Шеф викликав його на килим, довго пинився та тупотів ногами, після чого вигнав Чуйка з кабінету" (<http://209.85.135.132/search?q=cache>).

3) внаслідок повторної метафоризації значень фразеологізму в одній з порівнюваних мов. Так, українська ФО *жити на широку ногу* має значення "жити розкішно, багато, без будь-яких обмежень", наприклад: *На широку ногу любив пожити український дідич, усе прагнув, щоб було у нього незгірш, ніж у якогось магната* [16, 126]. Його німецький відповідник *auf gro?em Fu?e leben* має два значення: 1) жити на широку ногу; 2) (жарт.) носити взуття великого розміру. Слід зазначити, що перше значення є історично похідним від другого. Як стверджує Д.Г. Мальцева, в основі ФО лежить мода епохи феодалізму (XIV-XV ст). У той час в моді були туфлі з довгим вузьким носком, так звані Schnabelschuhe "дзьобоподібні черевики". Такі туфлі могли носити лише люди, які не займалися фізичною працею. Спеціальний статут про одяг передбачав такі розміри носка туфель: для князів і принців 2,5 фути, для вищого дворянства 2 фути, для лицарів 1,5 фута. При цьому кожен старався видати себе за людину більш знатного походження, ніж дозволяв його стан, а тому носки туфель все більше подовжувалися [5, 235]. Оскільки друге значення наводиться у словнику зі стилістичною позначкою *жартівливе*, можна припустити, що воно виникло на сучасному етапі розвитку німецької мови в результаті повторної метафоризації.

4) при можливості нефразеологічного осмислення одного й того ж ФО у різних мовах або при існуванні непереосмисленого і переосмисленого значень під одним формативом. Так, німецька ФО *auf die Beine bringen / stellen* має два значення, перше з яких непереосмислене: 1) піднятися, встати на ногу: *ich stellte mich mühsam auf die Beine* «я ледве звівся на ноги»; *der hätte womöglich geglaubt, ein Wasserguss könne den vermeintlichen Simulanten May am ehesten auf die Beine bringen* (Loest, Pistole 24). – «Він, очевидно, подумав, що струменем води зміг би підняти симулянта Мая найшвидше на ноги»; 2) [внутрішньо] зміцнити, піднятися, звестися на ноги: *wir werden auch die Franzosen wieder auf die Beine bringen* (Kuby, Sieg 336). – «Ми й французів поставимо знову на ноги». Його український відповідник *поставити на [рівні] ноги* зафіксований у словнику [16] з трьома значеннями: 1) кого. Виростити, виховати. *Кожна мати скаже, що народити сина чи дочку, вигодувати їх, мабуть, все ж легше, ніж виховати та поставити на ноги*; 2) Вилікувати. *Безперечно, тяжке захворювання шкіри ... Але обов'язково вилікуємо. Поставимо вашу малу на ноги*; 3) кого. Спонукаати до діяльності. – *Пронизливий звук рейки в ранковій тиші штрикнув у серце кожного, поставив усіх на ноги* [16, с. 127]. Розходження у значення цих ФО зумовлено як різним їх переосмисленням в німецькій і українській мовах, так і наявністю непереосмисленого значення в німецькій мові.

Аналіз міжмовних фразеологічних омонімів дозволяє розкрити ті асоціативні комплекси, які вплинули на формування їх національно-специфічної семантики. Національно-специфічні розбіжності семантичної структури проаналізованих ФО, виявлені у дослідженні, відображають особливості концептуалізації фрагментів мовної картини світу в обох культурах, свідчать про національну своєрідність і унікальність образу світу німецького і українського народів.

Список використаних джерел

1. Вурм А. Ф. Сходство и различия русской и чешской фразеологии // Русская речь. – 1976. – № 4.
2. Истомина В.В. О фразеологической омонимии // Вопросы лексики и фразеологии современного русского языка. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовск. ун-та, 1968. – С. 107-111.
3. Кривоногова М.М. Сравнительный анализ французской и франкоканадской фразеологии: семантические несоответствия // Романская филология. – Т.2. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 1994. – С. 103-110.
4. Кривоногова М. М. Особенности фразеологии французского языка Квебека (в сравнении с фразеологией первичного ареала). – Ав. дисс. ... канд. фи лол. наук. – Санкт-Петербург: Санкт-Петерб. гос. ун-т, 1997. – 16 с.
5. Мальцева Д.Г. Германия: страна и язык. Немецко-русский лингвостра по ведческий словарь. – М.: ООО Изд-во “Русские словари”, 2001. – 416 с.
6. Мальцева Д. Г. Страноведение через фразеологизмы. – М.: Высш. шко ла, 1991. – 173 с.
7. Пророченко О.П. До питання про вивчення німецько-українських фра зео логічних паралелей // Мовознавство. – 1980. – № 2. – С. 59-66.
8. Ройзензон Л.И., Эмирова А.М. Фразеологическая и лексическая омонимия // Вопросы фразеологии. – Самарканд: Изд-во Самарк. гос. ун-та, 1970. – С. 283-294.
9. Сандомирская И. О своем: Фразеология и коллективная культурная идентичность // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 121-130.
10. Сидоренко М.И. О фразеологических омонимах // Вопросы русской фра зео логии. – Вып. 11. – М.: Изд-во ГПИ им. Н.К. Крупской, 1966. – С. 252-257.
11. Сидоренко М.И. Типы фразеологических омонимов русского языка // Вопросы семантики фразеологических единиц. – Новгород, 1971. – С. 164-171.
12. Скоробутов Д.А. Сопоставительный анализ количественных фразеологических единиц в современных западнороманских языках. Ав. дисс....канд. филол. наук. – М., 2004. – 22с.
13. Стернин И. А. Контрастивная лингвистика. Проблемы теории и методики исследования. – Воронеж: Истоки, 2004. – 189 с.
14. Стернин И.А., Харитонова Б. Типы русско-немецких лексических соответствий // Контрастивные исследования русского и немецкого языков. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1986. – С. 8-17.
15. Телия В. Н. Русская фразеология. – М.: Языки рус. культуры, 1986. – 141 с.
16. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. – К.: Освіта, 1998. – 224 с.
17. Фразеологічний словник німецької мови. За ред. Л.С. Осовецької і К.М. Сільвестрової. – К.: Радянська школа, 1964. – 716 с.
18. Эмирова А.М. Русская фразеология в коммуникативно-прагматическом освещении: Ав. дисс. д-ра филол. наук. – Ташкент: ТГУ, 1989.
19. Daszczynska I. Rosyjsko-polskie pozorne ekwiwalenty frazeologiczne. – S³upsk: Wyzsza Szko³a Pedag., 1987. – 200 s.
20. Dobrovolskij D. Semanalyse bei der Untersuchung der phraseologischen Semantik // Wiss. Zeitschrift der KMU. – Nr. 30. – Leipzig, 1981. – S. 444-448.
21. Kusal K. Phraseological Homonymy oft he Russian and Polish Languages // Man and the Word. – Vol. 6. – 2004. – P. 15-20.
22. Sternin I.A., Fleckenstein Ch. Studien zur kontrastiven Lexikologie und Phra seo logie. – Vorone^{*}, 1994. – 116 S.

***Анотація.** Стаття присвячена вивченню національної специфіки фразеологічної семантики в контрастивному аспекті. Автор аналізує взаємодію двох мов у плані міжмовної омонимії і доводить існування омонимії в німецькій і українській мовах на фразеологічному рівні. Дослідження виконане в рамках контрастивної методики, що дозволяє виявити національно-специфічні особливості семантики ФО німецької мови на фоні української мови.*

***Ключові слова:** міжмовна омонимія, фразеологічна одиниця, семантика, національна специфіка.*

***Summary.** This article is devoted to the study of national identity of phraseological semantics in contrastive aspect. The author presents the analysis of the interaction of two languages in the field of homonymy and states the existing of homonymy in Ukrainian and German languages on phraseological level. The research is carried out within the framework of contrastive methods which allows to reveal national specific patterns of phraseological units in the German language against the Ukrainian language background.*

***Key words:** midlanguage omonimus, phraseological unit, semantic, national specific.*

ЯВИЩЕ ЕЛІПСА ЯК СПОСІБ ЕКОНОМІЇ МОВНИХ ЗАСОБІВ

Тенденція до економії мовних засобів є універсальним процесом, що визначає розвиток і функціонування мови. Прагнення більш економно і достаньо ємно висловити багатоманіття об'єктивного світу обумовлено потребами мислення і спілкування. Критерієм стислості висловлювання є співвідношення між сумою переданої інформації і витраченими для цього мовними (мовленнєвими) засобами. Скорочення висловлювання дозволяє збільшити його інформаційний обсяг, а багатство засобів економії в різних стилістичних групах – передати емоційні й стилістично-сміслові відтінки.

Питання про синтаксичну природу скорочених, неповних речень суперечливе: одні науковці приєднують їх до самостійних і незалежних речень, інші – до еліптичних, односкладних. Вивчення засобів економії мови стало актуальним лише порівняно недавно. Це зумовлено низкою суперечностей у тлумаченні природи еліпса як феномену двоєдиного порядку.

Аналіз феномену еліпса, визначення стилістичного потенціалу еліптичних конструкцій – мета нашої розвідки, втілення якої передбачає розв'язання таких завдань: описати феномен еліпса, з'ясувати причини появи і поширення еліптичних конструкцій, встановити їх місце в реалізації синтаксичної компресії.

Вивчення еліпса має давню і багату традицію, яка сягає своїм корінням в античну давнину, де він розумівся як дефект мовлення. Особливого розквіту “еліпсологія” набуває в ХІХ ст., де започатковно й сучасні лінгвістичні підходи до його вивчення – формально-логічний, власне-граматичний, психологічний тощо. Попри це, все ще не вироблено єдиної та несуперечливої дефініції еліпса. Термін “еліпс” першим почав вживати Ш.Баллі, взявши за основу визначення семантичний критерій, який сприяє розумінню змісту без присутності мовленнєвого факту.

Цим терміном послуговуються на позначення “незакінченість”, “перерваність” речення. Відповідно до різного співвідношення формальних і семантичних ознак неповних речень еліптичні структури є формально неповними, а в семантичному плані – інформативно достатніми.

У традиційних і новітніх граматичних теоріях еліпс витлумачують як синтаксичну універсалію, що ґрунтується на операції скорочення структурно й семантично значущих компонентів речення в межах загальної тенденції до спрощення мовленнєвих повідомлень. Він – дієвий спосіб розвантаження реченнєвої матерії та звільнення її від змістовно надлишкових чи конструктивно зайвих компонентів, які несуть повторювану інформацію, в його основі лежить принцип укомпактнення предикативних одиниць.

Виявом внутрішньореченнєвого аналітизму є еліпс, сутність якого й полягає в матеріальній невираженості окремих членів речення – у “пропуску одного (кількох) із членів синтаксичної конструкції, стійкого словосполучення, слова, що легко домислюється, відновлюється в контексті або ситуації мовлення” [7, 157].

Будучи результатом процесу стиснення (компресії) певних смисловантажених елементів висловлення, еліпс відіграє важливу роль у його конституюванні, а тому є вельми продуктивним способом компактної репрезентації інформації засобами, які належать практично до всіх рівнів мовної системи – лексичних, морфологічних і синтаксичних.

Еліптичні речення найчастіше розглядають як різновид неповних, які, за І. Вихованцем, є реченнями з частковою реалізацією їх структурних схем, тобто реченнями з пропущеними компонентами, “необхідність яких зумовлюється семантико-синтаксичною валентністю окремих членів і зв'язком із наявними в реченні членами” [1, 103]. Неповні речення надають мовленню невимушеності, гнучкості та природного звучання, сприяють виділенню комунікативного центру висловлення.

Неповні речення зазвичай витлумачують з таких точок зору: структурно-семантичної незавершеності; семантичної відтворюваності / не-відтворюваності, що загалом прогнозує широке і вузьке розуміння еліпсиса.

У контексті структурно-семантичної незавершеності еліпс вивчають як явище неповноти: незавершені висловлення – це конструкції, в яких невираженими залишаються необхідні елементи смислу, що зумовлюють порушення безперервності синтаксичних зв'язків і до нереалізованості деяких валентно обов'язкових актантів. За цих умов невербалізованими можуть виявитися змістовно значущі сегменти висловлення, які несуть нову інформацію. З огляду на це є підстави вважати еліптичні речення варіативною формою висловлення, а незавершені – порушенням норми.

О. Пешковський, на думку якого еліптичні речення – недостатні граматичні сполучення, що представлені в схемі повного речення, але позбавлені тих чи інших форм [5, 126-127], визначив

низку чинників, якими обумовлена реченнева неповнота: можливість запозичення слів з контексту; допустимість заміни відсутніх слів “домисленими” (уявними) формами; можливість вираження уявлення, що відповідає відсутньому члену, сусіднім реченням; достатність предметних і формальних значень членів неповного речення для збудження образу відсутнього члена; можливість вираження тих чи інших уявлень інтонаційними засобами.

Подальше розв’язання проблематики реченневої неповноти належить О. Шахматову, на думку якого односкладні речення є неповними лише тоді, коли в них пропущено член, який є зрозумілим з сусідніх речень, з обставин мовлення або з самого неповного речення.

Ідеї О. Пешковського, О. Шахматова були підхоплені й розвинуті в академічній граматиці російської мови, де неповне речення отримало свою системно обґрунтовану інтерпретацію. Уперше на матеріалі сучасної української мови неповні речення розглядав І. Чередниченко [8], на думку якого класифікація останніх повинна ґрунтуватися не тільки на виявленні граматичної ролі опущеного члена (як у О. Пешковського і О. Шахматова), а й на основі тих форм синтаксичної підпорядкованості, що характерні для формального складу неповного речення. Мовознавець виокремлює такі їх типи: 1) неповні речення, неповнота яких зумовлена самою їх будовою; 2) неповні речення, в яких опущення спричинене смисловими зв’язками з попереднім або наступним контекстом чи обставинами мовлення.

Подальший розвиток учення про неповні речення української мови знаходимо в працях П. Дудика, який не тільки дав визначення, а й запропонував власну оригінальну концепцію, прийнятну й для інших мов. Неповним, за його визначенням, є речення без одного або кількох формально відсутніх членів, потрібних для його смислової завершеності, які підказуються граматичною будовою та смислом і які зрозумілі з сусідніх речень (ситуації) [2, 145]. Еліптичні речення він вважає різновидом неповних, специфіка яких полягає в тому, що “уявлення про відсутній елемент встановлюється не з об’єктивної ситуації <...> і не з сусідніх речень, а безпосередньо впливає з лексико-граматичних особливостей цих речень, підказується їх значенням і формою” [2, 216]. Отже, в українській граматичній традиції еліптичне речення тлумачиться як автосемантичний різновид неповного речення.

Витлумачення еліпса в контексті поновлюваності / непоновлюваності є чи не найголовнішим підходом до його наукового осягнення як у вітчизняному, так і в зарубіжному мовознавстві, суть якого полягає в принциповому розмежуванні неповних речень за ознакою відтворюваності пропущених членів, а операція відтворення може мати такі засади: контекстуальні, ситуативні, діалогічні. Невідтворюваність відсутнього члена базується на неможливості цих операцій. За інших умов речення вважається аграматичним – таким, що суперечить мовній нормі і/або мовленнєвому узусу.

Цю думку розвиває А. Загнітко: “Про еліпс можна вести мову тільки в тому випадку, коли в системі мови не існує синонімічного ненульового способу вираження, адже при еліпсації речення спостерігається перетворення нееліпсованої структури в еліпсовану” [3, 491].

Еліпс – феномен двоєдиного порядку: в ньому взаємодіють і перетинаються процес і результат. Процесуальною його стороною є когнітивно-семантичні засади породження думки, результатом – її компактне аранжування в реальних умовах спілкування. Будучи симбіозом процесу та результату, еліптичне речення виступає дієвим засобом гармонізації форми та змісту мовленнєвих повідомлень.

Розгляд еліптичних речень у межах категорії повноти / неповноти репрезентує щонайменше два аспекти його розуміння – вузьке і широке. Вузьке розуміння еліптичних речень ґрунтується на структурній схемі, що дає підстави вважати еліптичним лише те речення, в якому пропущено якийсь валентно обов’язковий його компонент [3, 492], а в деяких випадках – тільки дієслово-присудок [4, 143] або те, що не підлягає відновленню через контекст.

Інтерпретація еліпса в широкому сенсі мотивована прагненням відірватися від структурної схеми речення і вийти на рівень його панорамного бачення, що вимагає врахування пропуску будь-якого комунікативно значущого елемента – як обов’язкового, так і факультативного, як відтворюваного, так і не відтворюваного, як системно, так і ситуативно заданого.

Смисловий еліпс є ні що інше, як недомовленістю, яка залишається “за кадром” мовленнєвого продукту і яка має бути відтвореною на основі пресупозиції – загального обсягу знань комунікантів.

Лінгвісти визначають такі види еліпсів: синтаксичний, семантичний, контекстуальний, ситуативний. Синтаксичний еліпс розглядають, з одного боку, як різновид неповного речення, а з другого, – як своєрідний тип аранжування мовленнєвих дій. Він будується на аналогії – специфічній побудові еліпсованої частини, яка дозволяє точно визначити те, що не виражено і здійснюється як супресія одного чи кількох різних членів речення. Наприклад: *Моя дружина п’є зранку чорну каву, а я люблю чай.* = *Моя дружина п’є зранку чорну каву, а я люблю пити зранку чай.*

У спеціальній літературі *синтаксичний еліпс* розглядають як “еліптичну конструкцію”, “еліптичне речення” і “еліптичне висловлення”. Конструкція є явищем структурного синтаксису, а висловлення – комунікативного, речення – гіперонімічний термін, в якому сконцентровано структурний, семантичний, комунікативний параметри синтаксичної одиниці.

Семантичний еліпс відрізняється від синтаксичного тим, що зміст невираженого члена не визначено однозначно і можливі кілька варіантів на позначення невисловленого змісту. Цей вид імплікації поширений в усіх мовних стилях. У сучасній літературі він став прийомом, що мобілізує увагу читачів, слухачів, і уможливорює вилучення низки складових логічної послідовності у переході від однієї думки до іншої, цей прийом допомагає уникнути багатослів'я і лінійності викладу. Наприклад: *Моя дружина змінила роботу, бо вона заробляла значно менше, ніж зараз.* Семантичний еліпс представлено порівняльною конструкцією *ніж зараз*, яка допускає кілька варіантів на позначення невираженої інформації: *ніж на новій роботі* або *ніж вона заробляє зараз.*

Суть *контекстуального еліпса* полягає в тому, що будь-який надлишковий у певному оточенні елемент речення не повторюється, спирається на попередній контекст і на однозначність комунікативної ситуації. За контекстуального еліпса поповнення відбувається з макроконтексту. Розрізняють такі види контекстуальних еліптичних конструкцій: а) еліптичні конструкції з безпосереднім, прямим поповненням із макротексту (еліпс – не повторення антецедента в тій чи іншій формі): – *Вибачте. Скажіть, будь ласка, де знаходиться вікно реєстрації Міжнародних авіаліній України? – Підніміться ескалатором на другий поверх. Воно буде праворуч від Вас;* б) еліптичні конструкції з непрямым, асоціативним поповненням із макроконтексту (незаміщена позиція не співвідноситься з яким-небудь антецедентом; у макроконтексті є лише непрямі вказівки на значення еліпсованої форми): – *За своїм юридичним статусом Ви є повним товариством? – Так, справді...Компанією керує рада директорів.*

Неповні речення з *ситуативним еліпсисом* передбачає опускання елементів мовленнєвого ланцюжка, які стають надлишковими в цій ситуації. – *Який ресторан Ви могли б мені порекомендувати? – Все залежить від Ваших уподобань.* Або: – *Передайте мені теку, будь ласка. – Яку? Цю чи ту? – Ту, що лежить ліворуч від Вас.*

Еліпсис – не засіб синтаксичного зв'язку, він є наслідком наявності синтаксичних зв'язків, виражених іншими синтаксичними засобами або зумовлених контекстом і ситуацією. З погляду змісту еліптичними вважають такі речення, в яких порушена мовна норма, тобто зміст сказаного може бути зрозумілим за відтворення первинного повного речення.

З комунікативної точки зору еліптичні конструкції сприяють значному скороченню обсягу тексту. Безумовно, що на вибір тієї чи іншої скороченої конструкції може вплинути мета висловлювання, жанр, стиль, структура речення або абзацу, а також певний суб'єктивний момент, який полягає у тому, що мовець (автор) може надавати у своєму мовленні перевагу одним зворотам і уникати вживання інших. Еліпс існує лише в умовах мовленнєвої єдності, де він є актом мовленнєтворення і виконує смислутворювальну і смислорозрізнявальну функції. Поза структурою мовленнєвого акту еліптичне утворення припиняє своє існування, перетворюючись у слово чи словосполучення, тобто у цьому випадку відбувається перехід мовленнєвої одиниці, яка має певні комунікативні наміри, в одиницю мови, яка є номінацією того чи іншого явища [6, 28].

Зі стилістичного погляду прагнення до економії мовних засобів призводить до появи нових конструкцій, які збагачують мову, роблять мовлення динамічним, виразним. III. Баллі відносить еліпсис до виражальних засобів мови, пов'язуючи його виникнення і вживання з функційною спрямованістю мовлення. А. Загнітко акцентує увагу на особливому стилістичному потенціалі еліптичних речень, їх надзвичайній емоційній насиченості та експресивній забарвленості [3, 308].

Проаналізувавши наукові праці, ми дійшли висновку, що лексична неповнота не є недоліком, а навпаки, вона робить наше мовлення більш живим, звучним, природнім.

Відмінність між неповними й еліптичними реченнями дозволяє стверджувати, що еліптичні речення не є загальномовним синтаксичним засобом. Явище еліпса стало можливим завдяки імпліцитному передаванню інформації. Імплікація оснований на можливості невербального спілкування і виражається прихованим смислом тла комунікації, легко відновлюється із ситуації. В лінгвістичній літературі імпліцитними називають зв'язки, які мають місце за відсутності вочевидь виражених елементів, з допомоги яких здійснюється зв'язок між двома компонентами тексту, є найбільш складним видом зв'язку з точки зору встановлення і розпізнавання комунікантами, надзвичайно ефективні для “стиснення” тексту, без зміни обсягу переданої інформації.

Еліптичні речення – комунікативна реалізація і модифікація повного граматичного речення, неназвані члени якого прогнозуються змістом висловлювання, тобто їх семантична неповнота відносна.

Список використаних джерел

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Дудик П.С. Неповні речення в сучасній українській мові / Дудик П.С. // Дослідження з синтаксису української мови. – К.: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР, 1958. – С. 129-260.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке: Уч. пособ. – М.: Высшая школа, 1974. – 160 с.
5. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Учпедгиз, 1956. – 500 с.
6. Реунова О.И. Эллипсис как лингвистическое явление: Монография. – Пятигорск, 2000. – 230 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / [В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.] – К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.
8. Чередниченко І.Г. Граматична структура неповних речень та основи їх класифікації / І.Г. Чередниченко // Українська мова в школі. – 1954. – № 3. – С. 14-20.

Анотація. У статті проаналізовано феномен еліпса з точки зору структурно-семантичної незавершеності і семантичної відтворюваності/ невідтворюваності, визначено стилістичний потенціал, встановлено, що вивчення еліпса необхідне для розуміння процесів, пов'язаних з економією мовних засобів. Еліпс є одним із засобів синтаксичної компресії і сприяє реалізації принципу економії мовних засобів.

Ключові слова: еліпс, еліптична конструкція, синтаксична компресія.

Summary. The author in this article is analyzing the phenomenon of ellipsis from the point of view of structural semantic incompleteness and semantic replicability/ unreplicability; it is determined their stylistic potential; it is established that studying ellipsis is necessary for understanding processes, connected with linguistic means saving. Ellipsis is only one of the syntactical compression diversity and it realizes the principle of linguistic economy producing.

Key words: ellipsis, elliptical constructions, syntactical compression.

УДК 811.161.2'367:821.161.2-31.c1/7.08

КОВАЛЕНКО Б.О.

РОЗМОВНА ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ РУХУ У РОМАНІ А. СВИДНИЦЬКОГО “ЛЮБОРАЦЬКІ”

Дослідження творчості А. Свидницького з кінця XIX ст. і до сьогодні пройшло ряд етапів свого розвитку, але мова роману “Люборацькі” – прегарна, натуральна, барвіста і з легким подільським відтінком [2, 4], – майже не досліджувалася, хоч, як зазначає Р.С. Міщук, – “...це своєрідна сторінка в розвитку української літературної мови” [8, 531].

Українська літературна мова розвинулася й продовжує розвиватися на ґрунті мови народної, перебуваючи на “всіх етапах розвитку у взаємозв’язках з говорами” [6, 125], які постають основою української літературної мови на всіх її структурних рівнях [7, 27].

Мета нашої статті – простежити використання письменником розмовної лексики на позначення руху. Матеріалом обрано неавторизований список роману, який зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

Лексика – це найрухливіший шар мови. Лексична система постійно розвивається за своїми внутрішніми законами, а також під більшим або меншим впливом екстралінгвальних чинників. Досить велику групу серед слів загальноживаної лексики складають так звані розмовні слова, поширені в розмовно-побутовому стилі усного літературного мовлення. Розмовна лексика використовується і в мові художньої літератури як один з її важливих компонентів, зокрема в діалогах і описах побутових ситуацій, тоді, коли автор прагне надати мові свого твору розмовного забарвлення. Вона постійно поповнюється з таких джерел: жива усна мова, просторіччя і діалекти,

соціальні та професійні жаргони. У тлумачних словниках сучасної української літературної мови позначка *розм.* характеризує одиниці, що належать до складу літературної мови, не виходять за рамки літературного слововживання, але вживаються переважно в усній мові та мові персонажів художньої літератури при побутовому, повсякденному спілкуванні й відзначаються порівняно зі стилістично нейтральними одиницями певною безпосередністю, невимушеністю, “неофіційністю” [10, 112].

У працях, присвячених вивченню стилістичної системи сучасної української літературної мови, дається аналогічна характеристика розмовної лексики. С.Я.Єрмоленко відносить до розмовної лексики слова, що “протиставляються стилістично нейтральній та книжній лексиці літературної мови своїм емоційно-експресивним забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням. Розмовність охоплює широку гаму стильових і емоційних оцінок у невимушеному, переважно побутовому спілкуванні” [1, 521]. На думку Л.А.Коробчинської, розмовна лексика об’єднує слова, що входять до складу літературної мови, не порушуючи її норм [4, 4]. Дослідниця також висловила думку, що розмовна лексика в словниках української мови паспортизується неточно. Щоб уникнути цього, вона рекомендує за зразком російських словників виділяти з розмовної лексики просторічні слова. У розмовній мові дослідниця виділила: “а) розмовну лексику, що є складовим елементом літературної мови, а саме її усної форми; вживання цієї лексики в писемній мові створює стиль розмовний; б) просторічну, що стоїть на межі літературної мови, окремими елементами проникаючи в неї, іншими залишаючись далеко поза її межами” [5, 53]. А.П.Коваль також вважає, що за своїми стилістично-смісловими якостями розмовна лексика не виходить за межі літературної мови, вживається в її писемній і усній формах (насамперед у художньому і, частково, у публіцистичному стилях), де створює колорит невимушеності, простоти і деякої експресивності [3, 105]. О.Д.Пономарів відносить до розмовної лексики слова, які вживаються в усному невимушеному спілкуванні. Вони не можуть використовуватись у діловому і науковому стилях, включаючи й їх усні жанри (лекція, доповідь, виступ). У художньому й публіцистичному стилях ця лексика створює колорит розмовного мовлення [9, 155].

Обстежений матеріал засвідчує, що словник А. Свидницького з погляду сучасної норми вирізняється активним використанням розмовної лексики. На рівні майже всіх частин мови виявлено лексичні одиниці, які зафіксовано в СУМі зі стилістичними ремарками *розм.* Ось лише деякі розмовні лексеми, що трапляються у романі: *гиркатися* – сперечатися, сваритися; *годованець* – тварина, яку відгодовують на забій; *гримнутися* – ударитися з силою; *грудниця* – те саме, що груди; *гульки* – те саме, що гулі: веселе, з розвагами, танцями і т. ін. проведення часу; *гульнути* – однокр. до гуляти: проводити час за випивкою, пиячити; *двіроч* – те саме, що дворик; *донехочу* – те саме, що донесхочу; *достатися* – те саме, що діставатися; *драпонути* – швидко тікати, бігти куди-небудь; *дренчати* – деренчати: видавати уривчасті дрижачі звуки; *жбурнути* – однокр. до жбурляти: рвучко, з силою кидати кого-, що-небудь; *закрутитися* – пов’язуватися, запинатися чим-небудь; *запорнати* – те саме, що зарити; *запридуха* – дуже міцний тютюн; *запримічати* – те саме, що помічати; *зашавкати* – почати шавкати, нерозбірливо, шепелявлячи говорити; *наплакати* – плачучи, пролити певну кількість сліз; *напоследку* – те саме, що наслідок; *насватуватися* – робити спробу посватати кого-побудь; *насухо* – без уживання спиртних напоїв; *нюкати* – поганяти коней вигуком “ню!”; *обговорити* – безпідставно осуджувати, звинувачувати кого-небудь у чомусь; оговорювати; обмовляти; *одежина* – що-небудь з одягу; окрема складена, частина одягу; *однаковісінський* – зовсім, абсолютно однаковий; *ошийник* – те саме, що потиличник; *первина* – щось нове, перше; *перебенді* – те саме, що балаканина; *перехват* – талія, а також звужена частина одягу на місці талії; *перечувати* – чути від кого-небудь; *позавуш* – по вуху, поза вухо, за вухом; *покріпитися* – те саме, що підкріплюватися: зміцнювати свої сили, ставати бадьорим, відпочивши, поївши що-побудь, випивши чогось і т. ін.; *помацатися* – час від часу мацати у себе що-небудь; *поробляти* – мати те чи інше заняття, бути зайнятим чим-небудь (уживається перев. у питальних реченнях); *потюпати* – піти, побігти дрібними кроками, поїхати (верхи або в екіпажі) підтюпцем; *приміта* – те саме, що прикмета; *прираяти* – те саме, що порадити; *прискаржити* – скаржитися на кого-небудь; *пролиз* – те саме, що пролизень: промите течією місце в льоду (звичайно на річці); *просміяти* – те саме, що висміяти; *прямцем* – рівно, прямо, випроставшись; *пряцювати* – те саме, що прямувати: пересуватися у просторі, крокуючи; йти, простувати; *ськати* – шукати вошей у чьомусь волоссі; *телепнути* – випити (алкогольні напої); *товарина* – одна тварина великої рогатої худоби; *тузатися* – штовхатися, битися (звичайно кулаками); *тямитися* – усвідомлювати свої дії, нормально сприймати дійсність; *удружити* – зробити дружню послугу кому-небудь, прислужитися чимось; *фітькати* – видавати свист або звук, схожий на свист; *хакати* – важко дихати, видаючи глухі уривчасті гортанні звуки; хекати; *цвікнути* – однокр. до цвікати: висловлювати кому-небудь невдоволення з чогось, дорікати кому-небудь.

У межах розмовних лексем, що функціонують у творі А. Свидницького, можна виокремити лексико-семантичне поле на позначення руху. У названому полі виділяємо семантичні групи й синонімічні ряди:

1) “іти; піти; ходити”: *потягти, дибати, махнути, поплентатися, рухнути, віятися, рушити, поплестися, сунути, постебнувати, постьобати, чесати, тьпати, брести*, наприклад: “Якъ же воно такъ, що благочестывый панотець *потягъ* до католика?” (Ч.1, с. 5)*; “Росказувалы чумаки, що бачылы ёго въ Адеси, писля въ Мыколаеви, тамъ на Дону; и вже казавъ, що за Дунай *махне*” (Ч.1, с. 125); “– За все, за все спасыби! Поїду – и *поплентавсь* на двиръ казать кони запрягати” (Ч.1, с. 103); “Мася й *рухнула* за Оляною. Думала небога, що тутъ, якъ на сели. Та не пройшло й чверть годины, якъ вернулась” (Ч.1, с. 145); “– От проклятий хапокнишь! – подумала Мася и розирвала бъ ёго, та – рада бъ мама й за пана, такъ пан не бере!... – *Війся-війся!* цуръ тобі!” (Ч.1, с. 190); “Все баса говорывъ; хто говорывъ, а хто й мовчки *дыбавъ* здовжъ и поперекъ” (Ч.1, с. 231); “*Рушылы* хлопци въ долину на сонце” (Ч.1, с. 248); “– Бачъ цуцыня! тилько слиди знаты! – почавъ молдованъ, позыраючи на дорогу, то на рукавы, що видъ слизъ ажъ мокри булы. И *поплывсь* соби дорогою та вже не до смотрителя, а додому” (Ч.1, с. 255); “Отъ и *постебнувавъ* винъ черезъ хату и сивъ непоодаль видъ еї на стильци; а душа ажъ тримтить, ажъ руки трясутця” (Ч.1, с. 360); “Отъ и *постѣбавъ* неборакъ, понурывшысь, а сердце ёму якъ не вискоче” (Ч.2, с. 21); “Цей не промыне и того пыщыка, що *чеше*, згорбывшысь, и вже не памнятае, колы саме змерзъ, видколы трясетця...” (Ч.2, с. 30); “Зажарилась небога писля цѣго и рушыла садкомъ, якъ птахъ летыть. А Антосѣ *подыбавъ* своею дорогою” (Ч.2, с. 80); “Заревла фылософія, забуркотала и *подала* въ реторыку” (Ч.2, с. 160); “Другый рикъ мынавъ писля сѣго, якъ по косовыци на пивъ дорози видъ Камнянця до Гайсына *тюпалы* конята въ подертій брычци” (Ч.2, с. 170); “– Та вже, бабуню, недалечко, – якось *доплетемся*” (Ч.2, с. 202);

2) “швидко піти, побігти”: *кинутись, шатнути, чкурнути, махнути, шурнути, піти вибриком* та ін., наприклад: “*Шатнула* дитвора по куткахъ, знайшлы журналъ: старшый самъ ноту взнявъ и положывъ на столи” (Ч.1, с. 72); “Не івшы, ни пывшы, *кынувсь* Антосѣ на баштанъ, и Орыся зъ нымъ пишла; пишла бъ и Мася, та никого було дома зоставыты” (Ч.1, с. 80); “Антосѣ засоромывсь и побигъ на двиръ, та такъ *махнувъ* кудысь, що й не чувъ, якъ Мася прыехала” (Ч.1, с. 182); “– А ты кровь собача! – гукнула Мася и зирвалась на ноги тай кынулась до Антося, а вин *чкурнувъ*, що й зъ хортами не доженеш” (Ч.1, с. 189); “Що й казать! – зъ радисттю крыкнувъ Ковиньскый, ажъ пидскачывшы, и *пишовъ вибрикомъ*, лышь закурылось” (Ч.1, с. 274); “...и хапаючись, невмываный, одягнувся, забравъ запыскы та й *шурнувъ* до класа, навить не покурывшы” (Ч.2, с. 87); “Цей, ни слова не сказавшы, *махнувъ* у столярню и внисъ политуру, а трохы чи не сырвасырь въ пляшечци съ квачыкомъ” (Ч.2, с. 19); “*Мете* хлопець, ажъ пидскакуе, щобъ хучче було, та оглядаетця, мовъ крадетця видъ собакъ” (Ч.2, с. 87);

3) “розбігатися, втікати”: *умкнути, чкурнути, махнути* та ін., наприклад: “А то професора побачылы и *кынулись въ розлит*, якъ курчата видъ шуляка, лышь недоїдки свидчылы, що тутъ булы люды, та й добри теребіи” (Ч.2, с. 20); “Тымчасомъ хто тутъ бувъ зъ чужыхъ, пробыралысь за двери, щобъ звициль *умкнуты* и такы буты дома, якбы мавъ и до ихъ станцій забрысты” (Ч.2, с. 51); “То бувъ моторнійшый за цѣго и, почувшы, що въ хати тыхо, прытаився въ синяхъ, а тамъ, якъ почувъ голосъ суба, *чкурнувъ* по-за хату” (Ч.2, с. 57); “Семинарія тыломъ выходе въ цвынтаръ до Собора. Тутъ само собою семинарськи сторожи й зазору нема; то хто хоче втікати, ыдутъ въ реторыку та кризъ викно и *махаютъ*” (Ч.2, с. 96); “Черезъ минутку, выждавши, якъ ынспектаръ цюды тыломъ обернувся, Антосѣ *шурнувъ* у фирточку та навшпынькы, тыхесенько побрывъ уперед” (Ч.2, с. 97); “– Дя-дя! – закрывавъ хлопчыкъ и *драпонувъ* поза хату, тилькы закурылось” (Ч.2, с. 186);

4) “зайти, вийти, вибігти”: *розбігтися, сипнути, чмигнути, посипати, сунути* та ін., наприклад: “*Розбиглыся* за вамы, та наче намъ ноги попидризувало, наче дороги позавязувало” (Ч.1, с. 193); “А це самъ старшый вызывае побигаты, то й *сыпнулы* на двиръ, та на выпередкы” (Ч.1, с. 244); “Покры жъ справлялась вона, то Антося и въ хати вже не було: *чмыгнувъ* на двиръ, то такый радый-радый, що заговорывъ, ажъ наче ёму въ грудяхъ шырше, ажъ наче свить переминався” (Ч.1, с. 361); “Стукотня, тупотня, гуркитня; и *посыпалы* зъ класу” (Ч.2, с. 149); “Та ни Антосѣ, ни решта, що йшлы зъ класа, то за тупотнею, то за чымъ другимъ не чулы, що говорывъ ынспектаръ, и *высоталысь* зъ класа. Оставсь тилькы ынспектаръ та донощыкы” (Ч.2, с. 159); “О. Якимъ тилько-що видпустъ прочытавъ, не вспивъ и поздоровкатыця съ попадею, якъ той кацапъ *суне* черезъ поригъ” (Ч.1, с. 343);

5) “іхати, поїхати”: *котити, покотити, шатнути, утрясти, телѣжитися, прямцювати, потюпати* та ін., наприклад: “На другий день, це-бъ-то вже въ недилю – де празныкъ на Пречысту, то на попразень, – чуть-на-зору, подякувавшы хазяямъ за прытулокъ, рушылы вони зъ подвирря, на все прыдывившысь, щобъ прыгоды не було, и *покаталы* здовжъ селомъ въ

* Тут і далі цитуємо за ф. З, № 3663. Свидницький Анатоль “Люборацькі”. Список невідомою рукою

долыну” (Ч.1, с. 134); “А бувъ поблызу видъ Солодькивъ панотець Собальський, и мавъ сына Ивана въ богословіі. То цей и *шатнувъ* по селахъ, и заіхавъ до Люборацькихъ” (Ч.1, с. 208); “Поки жъ ще Ляхы булы, то й імъ було съ кымъ розмовляты; та ци не довго мешкалы: паниматка не любила Ляхивъ и воны це добре знали, то не прошло й годыны часу, якъ *утряслы*” (Ч.1, с. 216); “Не день, не два *телижывся* о. Якимъ, нижъ забрынило передъ нымъ Камнянецьке кладьбыще, що стоить версты за пивторы передъ пидваркомъ – Польськымы Фільварками” (Ч.1, с. 230); “То о. Якимъ *потягъ* прямо въ городъ и остановывсь коло самої витряної брамы; звиццылъ почавъ и дило робыты” (Ч.1, с. 231); “То саякъ, то такъ и дійшовъ кинця; взявъ указъ на руки и *закурывъ* зъ Камнянца вже парафіяльнымъ попомъ въ Солодькы” (Ч.1, с. 238);

б) “зрушити з місця”, наприклад: “Хто не знае, що кому що, а курци просо? Такъ и хурманъ: абы конямъ дебре, то й сыдивъ бы и *не рунтався*” (Ч.1, с. 219); “Отъ винъ и сивъ на брычку: *“торкай!”* – и *тільки закурылось*” (Ч.1, с. 202).

Отже, розмовні елементи є вагомим засобом створення мовної образності в творі. Серед розмовних лексем, що функціонують у творі А. Свидницького, виокремлюємо лексико-семантичне поле на позначення руху. У межах цього поля виділяємо семантичні групи й синонімічні ряди: “іти; піти; ходити”, “швидко піти, побігти”, “зайти, вийти, вибігти”, “їхати, поїхати”, “зрушити з місця”.

Список використаних джерел

1. Єрмоленко С.Я. Розмовна лексика / С.Я. Єрмоленко // “Українська мова”. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П.Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С.521-522.
2. Єфремов С. Передмова / С.Єфремов // Свидницький А. Люборацькі. – К.: Час, 1925. – С.4.
3. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови / А.П.Коваль. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1978. – 398 с.
4. Коробчинська Л.А. Лексика розмовної мови / Л.А.Коробчинська // Питання мовної культури. – К.: Наук. думка, 1968. – Вип.2. – С.3-11.
5. Коробчинська Л.А. Розмовна і просторічна лексика української мови та її ремаркування в словниках / Л.А.Коробчинська // Лексикографічний бюлетень. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – Випуск ІХ. – С. 41-54.
6. Матвіяс І.Г. Вплив говорів на українську літературну мову / І.Г.Матвіяс // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Ф.Т. Жилка. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (5 – 7 березня 2008 р., Київ). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2008. – С. 125-128.
7. Матвіяс І.Г. Діалектна основа української літературної мови / І.Г.Матвіяс // Мовознавство. – 2007. – № 6. – С. 26-36.
8. Міщук Р.С. Примітки / Р.С. Міщук // Свидницький А.П. Роман. Оповідання. Нариси / Упорядкування і примітки Р.С. Міщука. Вступна стаття П.П. Хропка. – К.: Наукова думка, 1985. – 575 с.
9. Сучасна українська мова: Довідник / Л.Ю. Шевченко, В.В. Різун, Ю.В. Лисенко; За ред. О.Д. Пономаріва. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Либідь, 1996. – 320с.
10. Тараненко О.О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника) / О.О.Тараненко. – Київ – Кам’янець-Подільський, 1996. – 171с.

Анотація. У статті досліджено особливості використання розмовної лексики на позначення руху в романі А. Свидницького “Люборацькі”. Надаючи мові невимушеності, розмовна лексика знижує стиль у відношенні до загальнонейтрального шару слів літературної мови, служить певним засобом стилізації, який вносить у писемну мову елемент усного спілкування або передає мову персонажів.

Ключові слова: розмовна лексика, лексико-семантичне поле, тематична група, синонімічний ряд.

Summary. In the article the peculiarities of colloquial lexics usage for nomanating of the motion in the novel by A.Svydnytslij “L’uboratski” are studied. By providing of the unconstraint to the language, the colloquial lexics decreases the style concerning the common neutral words’ layer of the literary language, serves as definite means of stylization, which provides the element of colloquial communication to the writing language or conveys the language of heroes.

Key words: colloquial lexics, lexics-semantic field, thematic group, synonymic row.

ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕМ ІЗ КОМПОНЕНТОМ “ДАТИ” (НА МАТЕРІАЛІ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ “СТОСУНКИ МІЖ ЛЮДЬМИ”)

Вагомим внеском у розвиток теорії фразеології є дослідження у сфері діалектної фраземіки української мови, метою яких є вивчення особливостей семантики й структури говіркових фразем, їх територіального поширення (Б. Ларін, Й. Дзендзелівський, М. Демський, В. Лавер, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.). Цінний фраземний матеріал зафіксовано у словниках діалектної лексики М. Онишкевича, В. Чабаненка, М. Корзонюка та ін., опубліковано діалектні словники фразем східнословобанських і степових говірок Донбасу В. Ужченка, Д. Ужченка, середньо-наддніпрянських говірок В. Чабаненка, лемківських Н. Вархол та А. Івченка.

Дослідження фраземіки діалектного мовлення дає змогу не тільки описати одиниці різного типу, а й вивчити взаємозв'язки на цьому рівні між літературною мовою і народними говорами, виявити регіональне та інтеррегіональне, з'ясувати семантичні та граматичні особливості власне діалектних фразем.

Вибір теми зумовлений відсутністю в україністиці спеціальних досліджень, присвячених детальному вивченню фразем із компонентом “дати” на рівні структурно-семантичного моделювання, їх порівняльній характеристиці з літературними одиницями, визначенням поширення в українських говірках.

Метою статті є опис фразем з компонентом “дати”, що наповнюють семантичне поле “Стосунки між людьми” на матеріалі фразеологічних словників української мови та діалектного мовлення з різних регіонів України.

Фраземи із компонентом “дати” мають виразне емоційне забарвлення і вживаються для позначення різноманітних дій, переважно пов'язаних зі сферою суспільного життя, із взаєминами людей, а також для позначення поведінки, фізичного та психічного стану осіб, яких вони стосуються. Більшість одиниць із компонентом “дати”, за матеріалами нашої картотеки, є найменуванням звичайних фізичних дій людини, що фразеологізувалися внаслідок образного переосмислення і розширення семантики та стали позначати не стільки фізичну дію людини, скільки особливості її поведінки, взаємин з іншими людьми, ставлення до праці, певних суспільних процесів тощо. Зауважимо, що фразем із компонентом “дати”, що позначають дії та процеси, джерелом яких є неособа, власне предмет й абстрактний предмет в українській мові дуже мало.

Досліджуючи семантику означених фразем, ми виділили класифікаційні фразеосемантичні поля за їх позамовним зв'язком із дійсністю: “Стосунки між людьми”, “Фізичний стан людини”, “Психічний стан людини”, “Розумові здібності”, “Положення в просторі”, “Поведінка”, “Трудова діяльність”.

Розподіл сталих виразів за семантичними рядами нерівномірний. Деякі семантичні ряди містять велику кількість фразем, інші – менш чисельні, а ще є й такі, що представлені одиничними зворотами. Наповненість тих чи інших рядів знаходиться в прямій залежності від конотативної насиченості мовних одиниць. Дійсність відбивається в таких мовних формах, які співвідносяться як з логічним, раціональним, так і з чуттєвим пізнанням світу. Емоційно-оцінна й абстрактно-логічна діяльність створюють діалектичну єдність, а емоції виступають як особливі форми відображення і пізнання людським мисленням об'єктивного світу [12, 183].

Найбільше наповнено фразеосемантичне поле “Стосунки між людьми”, до складу якого входять вирази, що характеризують різні відтінки людських взаємин: піклування, знуцання, сварки, бійки, покарання, взаємодопомога, вітання тощо.

Більшість фразем аналізованого поля виявляється у семантичному ряді ‘побити, покарати кого-небудь’. І в літературній мові, і в деяких діалектах активно вживаються фраземи на позначення покарання та бійки. Тематично їх можна поділити на декілька груп: ‘бити по певній частині тіла’; ‘суворо покарати, відшмагувати різками’; ‘побити кого-небудь, щоб довго пам'ятав’; ‘боляче ударяти кого-небудь’ тощо.

У семантичному ряді ‘побити, покарати кого-небудь’ вдалося виявити структурно-семантичну модель “дати + прийменник + іменник на позначення назви частини тіла = побити, покарати кого-небудь”, яка представлена такими виразами: літ. *дати (надавати) / дати під сьоме ребро* [9, I, 223]; *дати по зубах* [9, I, 223], *дати під дихало* [7, I, 160]; зах.вол. *дати по потилиці* [5, 185]; наддніпр. *дать у (в) губу* [10, 33]; бойк. *дати в морду* [3, 50], *дати по носі* [3, 58]. Жаргонно-просторічні назви обличчя чи його частин (соматизмів) у складі сталих виразів виступають у більшості одиниць усного мовлення: літ. *давати по гамалику* [9, I, 222], *дати по*

кумполу (по тикві) [9, I, 223]; наддніпр. *дать по шухляді* [10, 33], *дать по макітрі* [10, 33]; бойк. *дав по під фе* [6, II, 329]; сх.слобож. і степ. *дати по кабачку* [8, 110], *дати по сосці* [8, 223], *дати в нюшку* [8, 171], *дати в сливу* [8, 206], *давати поміж ріг* [8, 202], *давати в роговий відсік* [8, 48]. У фразеологізмах цього ряду спостерігаються компоненти-перифрази: сх.слобож. і степ. *дати по місцю, де руки зростаються* [8, 159]; *дати по місцю, де крила зростаються* [8, 159].

Чималою кількістю фразем представлений семантичний ряд ‘ляяти, критикувати кого-небудь’. У межах цього ряду перебувають фраземи, які одночасно входять до складу семантичного ряду ‘побити, покарати кого-небудь’. За структурно-семантичною моделлю “дати + іменник на позначення харчового продукта = ляяти, критикувати кого-небудь” побудовані сталі вислови: літ. *давати / дати перцю* [7, I, 156], *давати (задавати) / дати (задати) перцю* [9, I, 213]; *давати / дати киселю* [7, I, 155]; наддніпр. *дать бобу* [10, 32]; зах.под. *дати перцю* [4, 271].

Із значенням ‘повідомляти, інформувати’ найбільше одиниць фіксує словник літературної мови: літ. *давати / дати сигнал* [9, I, 211]; *давати / дати ознаку* [9, I, 209]; *давати / дати знати* [9, I, 206]; *давати (подавати) / дати (подати) знак* [9, I, 215]. Наповнюють один синонімічний ряд і мають прозору семантику фраземи усного мовлення: бойк. *знати дати* [6, I, 315]; *давати знати* [3, 53].

Широкого поширення набули фраземи, що репрезентують значення ‘відмовляти кому-небудь у чомусь’. Частина виразів цього ряду побудовані за моделлю “дати + іменник на позначення відмови = відмовляти кому-небудь у чомусь”: літ. *дати оджоша* [7, I, 160]; *давати / дати віджоша* [9, I, 203]; *давати / дати відсіч* [9, I, 204]; *давати / дати відставку* [9, I, 204]; *давати / дати відчпного* [9, I, 204]; зах.под. *дати облизня* [4, 263].

Одиниці семантичного ряду ‘лякати кого-небудь’ менш численні, характеризуються одноманітністю внутрішньої форми та будови: літ. *давати (наганяти) / дати (нагнати) пуду* [7, I, 162]; гуц. *дати пуду* [2, 159]; зах.под. *дати пуду* [4, 282], *напуду дати* [4, 256]; бойк. *пострашки давати* [6, II, 122]. Побудовані аналізовані фраземи за структурно-семантичною моделлю “дати + іменник на позначення страху = лякати кого-небудь”.

Загальновідомо, що фраземіка говіркового мовлення не ізольована від загальнонародної, знаходиться з нею у визначеному зв’язку, тому цілком очевидним є факт повного збігу семантики, компонентного складу та структури деяких фразем у різних діалектах та літературній мові. Найбільше прикладів виявлено у досліджуваному полі “Стосунки між людьми”: ‘побити, покарати кого-небудь’: наддніпр. *дать лупки* [10, 33] – літ. *давати / дати лупки* [9, I, 207]; сх.слобож. і степ. *давати прочухана* [8, 195] – літ. *давати / дати прочуханки (прочухана)* [9, I, 210]; наддніпр. *дать пам’ятного* [10, 33] – літ. *дати пам’ятного* [9, I, 223]; наддніпр. *дать мемеля* [10, 33] – сх.слобож. і степ. *дати мемелів* [8, 155] – наддніпр. *дать мемеликів* [10, 33]; сх.слобож. і степ. *духопельців дати* [8, 94] – літ. *давати / дати (надавати) духопелів (духопеликів)* [9, I, 208]; літ. *дати тирси* [9, I, 223] – сх.слобож. і степ. *дати тирси (тирсів)* [8, 131] тощо.

Серед діалектних фразем з компонентом “дати” виділяються стійкі сполуки, які мають однаковий із загальнонародними фраземами лексичний склад компонентів, але різні за семантикою. Такі аналізовані одиниці утворюють кількісно невелику групу:

1) літ. *давати / дати маху* [9, I, 207], *дати маху* [7, I, 160], зах.под. *дати маху* [4, 214] ‘помилятися, прораховуватися’ – бойк. *дати маху* [6, I, 434] ‘швидко тікати, бігти’;

2) літ. *давати (задавати) / дати (задати) чосу (джосу)* [9, I, 213], зах.под. *дати джосу* [4, 214], наддніпр. *дать джосу* [10, 33] ‘побити, покарати кого-небудь’ – зах.пол. і зах.вол. *дати джосу* [1, 88] ‘швидко йти, бігти’;

3) бойк. *дуба дати* [3, 50], зах.под. *дати дуба* [4, 217], літ. *давати / дати дуба* [9, I, 221], наддніпр. *дать дуба* [10, 33], сх.слобож. і степ. *дати дуба* [8, 88], зах.пол. і зах.вол. *дати дуба* [1, 91] ‘померти’ – зах.под. *дати дуба* [4, 218], сх.слобож. і степ. *дуба дати* [1, 91] ‘замерзнути’;

4) літ. *дати кучму (кучми)* [9, I, 222] ‘побити, покарати кого-небудь’ – сх.слобож. і степ. *дати кучму* [8, 142] ‘зробити нишком кому-небудь капость’;

5) літ. *давати ([задавати) / дати (задати) перцю* [9, I, 213], *давати / дати перцю* [7, I, 156], зах.пол. і зах.вол. *дати перцю* [1, 112] ‘побити, покарати кого-небудь’ – зах.под. *дати перцю* [4, 271] ‘ляяти, критикувати кого-небудь’;

6) літ. *дихати [жити, життя] не давати* [9, I, 215] ‘постійно турбувати, тривожити кого-небудь’ – зах.пол. і зах.вол. *дихати не дати* [1, 88] ‘ляяти, критикувати кого-небудь’;

7) наддніпр. *давать дрозда* [10, 32] ‘працювати з великим захопленням’ – літ. *давати / дати дрозда* [9, I, 205] ‘бити, карати кого-небудь’;

8) наддніпр. *дать копоті* [10, 33] ‘осоромитись’ – літ. *давати / дати копоті* [9, I, 207] ‘бити, карати кого-небудь’.

Зіставляючи фраземи з компонентом “дати”, легко зауважити, що вони різняться між собою, перш за все, образністю, основа якої полягає у властивості створювати наочно-чуттєві образи предметів і явищ, а варіантність лексичних одиниць є поширеним явищем в українській фраземіці.

Отже, в українській літературній мові та діалектному мовленні широко представлені фраземи з компонентом “дати”, більшість з яких є номінацією звичайних фізичних дій людини, що фреологізувалися внаслідок образного переосмислення, позначають не власне фізичну дію людини, а особливості її поведінки, взаємини з іншими людьми. Значення виразів із компонентом “дати” переважно мотивовані, в них образно узагальнені асоціативні зв’язки між предметами і явищами об’єктивної дійсності, які виникли в результаті метафоричного переосмислення конкретного значення словосполучень, а образна мотивація пов’язана з їх експресивною насиченістю.

Скорочення назв говірок

бойк. – бойківські; *зах.вол.* – західноволинські; *зах.под.* – західноподільські; *наддніпр.* – наддніпрянські; *поліс.* – поліські; *слобож.* – слобожанські; *сх.слобож.* – східнослобожанські; *сх.степ.* – східностепові.

Список використаних джерел

1. Аркушин Г. Сказав, як два зв’язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Г. Аркушин. – Люблін-Луцьк, 2003. – 177с.
2. Гуцульські говірки. Короткий словник. Відповідальний редактор Я.Закревська. – Львів, 1997. – 231 с.
3. Демський М.Т. Дерииваційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу / М.Т. Демський // Українська діалектна лексика. Збірник наукових праць. – К., 1987. – С.45-61.
4. Коваленко Н.Д. Фраземіка говірок Західного Поділля: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. / Н.Д. Коваленко. – Кам’янець-Подільський, 2001. – 384 с.
5. Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М.М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. Збірник наукових праць. – К., 1987. – С. 62-267.
6. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч.1-2.
7. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови в двох книгах / Г.М. Удовиченко. – К.: Вища школа, 1984.
8. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Ужченко, Д. Ужченко. – Луганськ: Альма матер, 2002. – 263с.
9. Фразеологічний словник української мови “дати” Уклад. В.М.Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – Кн. I. – 530 с. – Кн. II. – 984 с.
10. Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. Чабаненко. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.
11. Юрченко А.С. Украинский диалектный словарь Харьковской области (фрагменты словаря) / А.С. Юрченко, Л.И. Ройзензон, С.И. Ройзензон // Вопросы фразеологии. – 1975. – №8. – С. 192-207.
12. Языковая номинация: Виды наименований / А.А.Уфимцева, Э.С.Азнаурова, В.Н.Телия и др. – М.: Наука, 1977. – 358с.

Анотація. У статті розглядаються фраземи літературної мови та українських говірок із компонентом “дати”. Об’єктом дослідження є фраземи семантичного поля “Стосунки між людьми”, їх поширення та семантичні відтінки. Визначено, що прагнення мовців дати оцінку певному явищу на основі спостережень, конкретних уявлень і відчуттів, образність мислення та висока емоційність відбилися в численних висловах з мотивованими і немотивованими значеннями.

Ключові слова: фразема, фраземіка діалекту, компонент фразеологізму, структурно-семантична модель.

Summary. The article runs about the phrases with the element “to give” in literary language and Ukrainian dialects. The object of investigation is phraseological units belonging to semantic field “relations between people”, their distribution and semantic nuance. It’s specified that the speaker’s tendency to evaluate the specific phenomenon on the basis of their observation, specific conceptions and feelings, vividness of thinking and high emotionality has been reflected in numerous phrases with reasoned and not reasoned meaning.

Key words: phraseme, dialect phrasemics, component of phrasological unit, structural and semantic model.

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З НЕДИФЕРЕНЦІЙОВАНИМИ ТИПАМИ ЗВ'ЯЗКУ З СЕМАНТИКОЮ ПОЯСНЕННЯ ДІЇ ОПОРНОГО ПРЕДИКАТА В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Староукраїнська мова, реалізуючись в різних функціональних стилях, фіксує так звані перехідні складні речення, які через неоднозначність семантико-синтаксичних відношень між предикативними компонентами були визначені як речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком [3, с.295; 5, с.520]. З-поміж усіх семантико-граматичних типів поліпредикативних структур з недиференційованими типами зв'язку речення виділено речення із пояснювальною семантикою [1, с.19; 4, с.162 – 164]. Визначений тип пояснювальних складних речень зі структурно-семантичними ознаками недиференційованого типу синтаксичного зв'язку між компонентами, утворюють складні структури, у яких пояснювальна семантика у відношеннях між компонентами реалізується через семантико-граматичну взаємодію дієслів-предикатів. При цьому зазначена взаємодія дієслівних лексем пояснюваного і пояснювального компонентів в опрацьованих конструкціях може виявлятися по-різному. Опорне дієслово-предикат препозитивного компонента, створюючи семантичне поле для пояснення, вимагає відповідності значення наступного пояснюючого компонента і таким чином передбачає його семантико-синтаксичний склад. Визначальним чинником граматичної ідентифікації складних структур цієї моделі є значеннєва відповідність предикатів: дієслово-предикат постпозитивного компонента (або і весь постпозитивний компонент) розширює, конкретизує семантичний зміст дієслово-предиката попередньої частини: *Которая (церква в М. К.), на себѣ того дознавши, могла бы была святой восточной церкви, в той же теперь подъ Турчиномъ напасти будучой, въ которой она была подъ Готами, умѣти снисходити, не насмѣватися ей съ того и натрясати, але соволѣзнувати и сострадати ... (ЗКП, с.810) ...имене мое властное итчистое Воининъ ... з людьми и ихъ землями и зо всѣми платы и доходы тому Павлу Черневъскому записую: даю и дарую ему самому, жоне, дѣтемъ и потомкомъ его на вечныи часы. (ВГ, с.20) ...нас разгромили спячих: и ихъ кѣ смерти ганебнои приправили и маетки нши розшарпали, и голцемъ толко нас попускали, и кони наши побравши, в Венчу назад умѣшли. (ЛРК, с.151)*

Відповідно до типу семантико-синтаксичного прилягання пояснюючого компонента, тобто способу семантичної взаємодії пояснюваного препозитивного предиката з пояснювальним постпозитивним компонентом, складні речення аналізованої моделі структуруються на відповідні варіанти. Серед них виділяємо структури, у яких пояснювальні відношення між предикатами препозитивного і постпозитивного компонентів семантико-граматично співвідносяться відповідно як “поняття – уточнення” (див. перші два наведені приклади: *могла умѣти снисходити в не насмѣватися и натрясати, але соволѣзновати и сострадати*; *записую в даю и дарую*), або ж як “загальне – конкретне” (третій приклад: *разгромили в кѣ смерти приправили, розшарпали*).

Такі конструкції в староукраїнській мові характеризуються специфічними семантико-синтаксичними ознаками, що зумовлюють їх граматичну ідентифікацію. У цьому випадку провалентна синтаксична позиція, яка “передбачає пояснюючий компонент” [1, с.19], тобто зумовлює пояснювальну семантику складного речення, створюється саме препозитивним предикатом-дієсловом. Характерно, що дієслівна лексема виражає, як правило, семантику узагальненої безпосередньої дії і може мати у препозитивному компоненті семантико-синтаксичні поширювачі, наприклад, об'єктні синтаксеми. Водночас при комунікативному членуванні препозитивної частини ремою виступає саме дієслово-предикат, а не об'єкт чи інший поширювач дії. Однак і дієслово в таких випадках є ще інформативно недостатнім – узагальненість його значення дії передбачає пояснення у постпозиції. Реалізація пояснювальної семантики зумовлюється наявністю у постпозитивному компоненті дієслів-предикатів з вираженням більш точної дії. Це дієслово-предикат, яке пояснює, уточнює узагальнену дію препозитивного предиката, у постпозитивному компоненті також може мати семантичні поширювачі дії – вони виступають допоміжними семантико-синтаксичними засобами вираження пояснювальних відношень: *Ино мы вбачивши его кѣ итцу нашему, королю Казимирю, и к нам вѣрною службу, з ласки наше пожаловали его: мы дозволили ему тот замолокъ збудовати в ымѣнныи его оу Вортелни... (ДЗ, с.151) Поручилис кн. аз великомъ Скнргайлу за Гридка за Костантиновича, вынали его они на свои рѣкы за повѣгъ и за все лихое... (Г-XIV, с.108)*

У конструкціях такого типу опорні пояснювані дієслова-предикати у препозитивному компоненті, виражаючи лексичну семантику узагальненої, абстрактної дії, “розширюють” свій зміст у наступній частині складного речення. При цьому комунікативне членування препозитивної частини ядром висловлювання визначає саме опорну лексему дії. Створення опорними предикатами дії провалентної синтаксичної позиції передбачає пояснення їх семантичного змісту у постпозиції. Дія предиката у препозитивному компоненті сприймається

як узагальнена і визначальна. Незважаючи на наявність у таких структурах при препозитивному предикаті поширювача-об'єкта: *пожалували (єго); поручилис (за Гридка)*, логічний наголос препозитивної фрази виділяє саме дієслово. Окрім узагальненості значення препозитивного предиката, це зумовлено ще і тим, що ці самі об'єкти препозитивної дії дублюються у постпозитивному компоненті при дієсловах-предикатах, які пояснюють семантичний зміст опорного предиката. Таким чином, саме дієслівні лексеми-предикати, а не об'єкти-поширювачі, є визначальними у реалізації пояснювальної семантики складного речення: *пожалували єго Δ дозволили єму будувати замок; поручилис за Гридка Δ вынали єго на рук.*

Дієслова-предикати такого типу характеризуються валентністю, що виявляє здатність зумовлювати в реченні об'єктну з'ясувальну семантику. Однак у пояснювальних структурах цьому на заваді стоїть, як уже зазначалось, узагальненість семантики дії предикатів і наявність при них об'єктів-поширювачів дії, які, заповнюючи собою валентність дієслова, повторюються у постпозиції при предикатах із семантикою більш конкретної і точної дії. Останні і виступають основними визначниками граматичної ідентифікації цього варіанта складних речень з безпосереднім поясненням дії опорного предиката.

Одним з граматичних факторів, що виявляють здатність зумовлювати пояснювальні відношення, є семантико-функціональна роль дієслівних предикатних синтаксем у компонентах складних речень аналізованого різновиду. Семантико-синтаксичне ядро аналізованих пояснювальних конструкцій утворюють складні речення, пояснювальна семантика яких реалізується предикатами безпосередньої дії або процесу. Саме дія виступає визначальною дієслівною характеристикою, а сполучувальний семантико-синтаксичний потенціал таких предикатів вказує на їх центральне місце у дієслівній системі [2, с.94]. Такі дієслова, як правило, характеризуються сильною валентністю і взаємодіють з іншими синтаксичними елементами в межах речення. Зазначена здатність предикатів дії вступати у семантико-синтаксичні відношення з різними синтаксемами зумовлює вираження у складних реченнях цього типу пояснювальної семантики.

У аналізованих реченнях опорний предикат не тільки передбачає відповідну семантику складного речення, а й зумовлює структуру постпозитивної пояснювальної частини: *...щобы не ходилъ никто безъ ихъ (панів Δ М. К.) воли : ни у блатох, ни у чим да сѧ не смѣет ѹмншати никто ... (Г-ХV, с.105) ...слугъ монухъ повил, поранил безъ даня жадное причины , а меновите: слугу моего Яна Спасовского звил, зранил, Яна, теж слугу моего Чижовского, звил и зранил и выростка моего Хоннацкого вкрутне звил и зранил ... (АКЖ, с.93)*

Пояснювальна постпозитивна частина, що розкриває семантичний зміст опорного предиката, може виражатися складним реченням з певними внутрішніми відношеннями, в основному єднальними (*щобы не ходилъ Δ сѧ не смѣет ѹмншати ни у блатох, ни у чим; повил, поранил слугъ Δ звил, зранил Яна Спасовского, звил, зранил Яна Чижовского, звил и зранил выростка Хоннацкого*). Об'єкти-поширювачі дії предикатів у постпозиції виступають важливим синтаксичним засобом вираження пояснювальної семантики, передбаченої препозитивним дієслівним предикатом. Водночас реалізація пояснювального граматичного значення не є обов'язковою, а певною мірою залежить від постпозитивного компонента, що зближує такі пояснювальні структури з двобічно-дворядними складними реченнями.

Для аналізованого різновиду пояснювальних конструкцій характерні випадки, коли розкриття семантичного змісту опорного дієслова-предиката забезпечується дублюванням його у постпозитивному компоненті. Повтор дієслова-предиката у наступному компоненті увиразнює пояснювальну семантику складного речення. Важливою умовою вираження пояснювальних відношень є наявність у постпозитивному компоненті при дієслові-предикаті синтаксем-поширювачів, які сприяють уточненню і конкретизації узагальненої препозитивної дії: *А зносивши, лягли спати : Височин лѣгъ у хатѣ, и жона єго ... (ДМ, с.106) ...копцы єсми посыпалъ : почавши шт волота Валовки напрод копец нарожныи ... сыпал. (КПС, с.81)*

На пояснювальну семантику складних речень такого типу не впливає і формальна відсутність у постпозитивному компоненті дієслівного предиката. Наявність цього дієслова-дублера семантично простежується через відповідну граматичну роль у пояснювальній частині синтаксем-поширювачів дії: *Вшак же, скоро послушали о козаках і орді, поутікали : Вишневецький Δ до Замостя, другій Δ где хто могл. (ЛЛ, с.122)*

У пояснювальних складних реченнях з дієсловами-дублерами препозитивного предиката простежуються додаткові відтінки граматичного значення, зумовлені синтаксичним оточенням предикатів. Так, наприклад, синтаксемні сполучення типу ; *лѣгъ у хатѣ ; сыпалъ шт волота Валовки ; (утік) до Замостя* виражають, за визначенням У. Л. Чейфа, семантику дії і локативності [6, с.187-188], а отже, у наведених складних реченнях виражають додаткове значення місця.

Таким чином, синтаксичний зв'язок у складних реченнях з поясненням дії опорного предиката чітко виявляє граматичні ознаки підрядності і дворядності в межах гіпотаксису –

відношень граматичної залежності між предикативними компонентами. З одного боку, визначальна структурно-семантична роль дієслівного предиката, фіксована позиція (постпозиція) граматично передбачуваного опорним предикатом пояснювального компонента наближує пояснювальні конструкції до підрядних з'ясувальних; водночас пояснення семантики дії опорного предиката, особливо у випадках сполучень предикатів з відповідними синтаксемами-поширювачами, накладає додаткові відтінки значення складного речення, притаманні дворядним структурам. Зокрема, аналіз структур, у яких визначальним є безпосереднє пояснення дії опорного предиката, засвідчує, що виникнення синкретичних значень складного речення зумовлюється особливостями розчленування, звуження і конкретизації узагальненої семантики препозитивного дієслова-предиката у постпозиції із вказівкою на сутність дії, спосіб її протікання. Зазначена конкретизація семантики узагальненої дії опорного предиката у реченнях першої моделі, виражаючи насамперед пояснення, передбачає вторинні значення, характерні для дворядних структур, – причиново-наслідкові, місця, способу дії, мети.

Проблема чіткої класифікації складних речень з пояснювальною семантикою, зокрема встановлення засобів вираження додаткових семантико-синтаксичних відношень між їх предикативними компонентами, залишається актуальною в історичному синтаксисі та в граматиках сучасних слов'янських мов і потребує подальших лінгвістичних досліджень.

Список використаних джерел

- АКЖ – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року. – Житомир, 2002.
ВГ – Волинські грамоти XVI ст. – К.: Наук. думка, 1995.
Г-ХІV – Українські грамоти ХІV ст. – К.: Наук. думка, 1974.
Г-ХV – Українські грамоти ХV ст. – К.: Наук. думка, 1965.
ДМ – Ділова і народно-розмовна мова ХVІІІ ст. – К.: Наук. думка, 1976.
ЗКП – Копистенський З. Палінодія // Русская историческая библиотека. – СПб, 1878. – Т. 4.
КПС – Книга Київського підкоморного суду (1584-1644). – К.: Наук. думка, 1991.
ЛЛ – Львівський літопис 1649р. // Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. К., 1970.
ЛРК – Лохвицька ратушна книга др. половини ХVІІ ст. – К.: Наук. думка, 1986.

Література

1. Барчук В. М. Складні безсполучникові речення староукраїнської мови: Автореф. дис... канд. філол. наук за спец. 10.02.01 – українська мова. – Івано-Франківськ, 1996. – 24с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматика української мови. – К.: Вища шк., 1980. – 320 с.
4. Ковальчук М.П. Складні речення з недиференційованими типами зв'язку в збірці проповідей Іоанікія Галятівського "Ключ розуміння" // Наука і сучасність: Зб. наук. пр. Том 52. – К: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. – С. 159 – 168.
5. Современный русский язык / Под ред. В.А. Белошапковой. – М.: Высшая шк., 1981. – 595 с.
6. Чейф У.Л. Значение и структура языка. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.

Анотація. У статті проаналізовано ознаки семантико-граматичних відношень між опорними предикатами частин складних речень з пояснювальною семантикою в староукраїнській мові, встановлено їх перехідні типи синтаксичного зв'язку в межах гіпотаксису у складному реченні.

Ключові слова: синтаксичний зв'язок, семантико-синтаксичні відношення, пояснювальна семантика, опорний предикат.

Summary. In the article the features of semantic-grammatical relations between supporting predicates of the parts of complex sentences with explicative semantics in the old Ukrainian language are analysed. The transitive patterns of syntactical relation within hypotaxis the complex sentence are determined.

Key words: syntactical relation, semantic-grammatical relation, explicative semantics, supporting predicate.

ВЕРБАЛЬНІСТЬ, ПОЕТИЧНІСТЬ І ПОЕТИКАЛЬНІСТЬ ЯК СИСТЕМА БАЗОВИХ СПЕЦИФІЧНИХ ОЗНАК ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Той факт, що первісну форму літературознавства взагалі (від безіменної праці Арістотеля про “лірику”, “сказання” й “трагедію” і до переважно латиномовних праць європейських вчених XVI-XVIII ст.. про словесність загалом й про художню літературу зокрема) називали здебільшого “поетикою”, не є ні новим, ні оригінальним. Про це веде мову і Ю.Ковалів: “...за античної доби та класицизму поетикою називали вчення про словесне мистецтво” [10, 233]. Цей же автор стверджує, що “...сучасна інтерпретація поетики полягає у відокремленні її від теорії літератури, сприйнятті як частини літературознавства, що вивчає конкретні елементи твору” [10, 233].

До того ж постає й ряд інших питань та проблем: по-перше, звідки, коли саме й чому виникла сама назва “поетика”; по-друге, як мінявся на кожному новому етапі її розвитку основний об’єкт її вивчення; по-третє, чому і які саме проблеми поставали перед поетикою різних епох, перш за все; по-четверте, якими основними способами здійснювали наукові пошуки автори поетик різних епох, і як усе це пов’язувалося з найважливішими аспектами змісту й форми окремих творів і творчих спадків письменників; по-п’яте, наскільки багатограними й структурованими бачили літературознавці різних епох конкретні твори літератури; по-шосте, коли й чому розпочато диференціацію не змісту, форми, ознак та функцій окремого твору, а й їхніх складових; сутність та цінність твору; по-сьоме, в чому вбачали літературознавці різних епох цінність окремих творів художньої літератури взагалі і які місця їй відводилися в різних суспільних умовах тощо. Зрозуміло, що таких і подібних питань і проблем науки про художню літературу як вид мистецтва можна порушити дуже багато, але зупинимося на пошуках відповідей хоча б на сформульовані тут.

Думається, що тут не можна обійтися ні довільним вихоплюванням фактів – потрібні системні спостереження; ні особистісно-суб’єктивним акцентуванням уваги дослідника на якихось окремих висловлюваннях і явищах чи процесах – потрібна достатньо чітка хронологічна послідовність літературознавчого пошуку.

Тобто в даному разі потрібне таке, системне й діалектико-еволюційне вивчення процесу виникнення, розвитку й розквіту науки і про художню літературу як вид мистецтва в цілому й поступовість виокремлення поетики як складової цієї науки. У цьому плані дуже важливими постають такі дослідження, як “Історична поетика” О.Веселовського, “Давні поетики” Г.Сивоконя, “Поетики шкільної драматургії XVII-XVIII ст..” М. Сулими й ряд інших.

Є вже й тисячолітні спостереження за розвитком поетики “літератури для театру” (драматургії) – саме на цьому акцентувалася основна увага в наступних розділах даного дослідження: хто, коли, чому і що саме писав про потреби, задуми й творення п’єс; що говорилося про особливості komponування елементів твору драматургії, а саме – про аспекти його змісту і форми, про його ознаки і функції тощо.

Арістотель у “Поетиці” не випадково веде серйозну розмову про трагедію, оскільки в ній ідеться вже не тільки про “поетичне мистецтво як таке”, а про роди та жанри художньої літератури взагалі і літератури для театру зокрема; про те, як “як повинні складатися сказання, щоб поетичний твір був хорошим”; про те, “зі скількох із яких частин він складається”; і про “інші предмети, які підлягають дослідженню” [6, 646]. Тобто цю працю Арістотеля можна впевнено називати працею про художню літературу взагалі і про окремих її твір. Недарма ж виникла й інша назва цієї праці “Про мистецтво поезії”, адже в ній чи не вперше велася мова і про те, “як повинна складатися фабула твору, і про те, зі скількох і з яких частин вона складається” і про десятки інших компонентів твору літератури, окремих (на той час найважливіших) її жанрів, і про творення художньої літератури взагалі.

При цьому, “головним” Арістотель вважав “те, в чому (в якій саме формі: у віршованій, у прозово-епічній чи трагедійно-діалогізованій – С.К.) здійснюється наслідування”; “те, чому наслідують”; те, “як наслідують”. І наголошував: друге і третє зі щойно названих складових одне ціле, але далеко “не завжди одне й те саме”.

А все це значить, що Арістотель уже тоді достатньо чітко диференціював форми, об’єкти “наслідування” (як основні фактори змісту) і способи написання творів; розрізняв такі “речі” як “різнословесні забарвлення” в різних формах: – “майстерність” митця, його “природний дар” словесно-поетичного мовлення [1, 348] і вміння писати цілеспрямовано.

Цікаво те, що Арістотель на той час помітив особливості синтагматичного поєднання мовленнєвих одиниць в п’єсі: “якщо хтось поставить підряд характерні висловлювання, прекрасні висловлювання і думки, той не досягне того, що складає завдання трагедії, але значно

швидше досягне цього трагедія...” [1, 354]. Тобто він помітив важливість розміщення і поєднання “високих слів”, словосполучень і думок, а також те, що саме трагедія забарвлює її високим пафосом – загальну трагічну тональність твору.

Дуже важливими для Арістотеля були поетикальна цілісність та послідовність дій і подій твору. Тобто у п’єсі ніщо не повинно бути не зумовленим чи випадковим. Особливо все це стосується дій та вчинків героя й антигероя п’єси – всі їхні думки, слова та дії повинні бути чітко детермінованими [1, 358].

Отже, перші фрагменти із філософських трактатів, а тим більше перші роздуми та праці про “поезію” ліричну, епічну й драматичну (тобто про перші здобутки художньої літератури взагалі) є не чим іншим як первісною формою поезики, оскільки в них велася мова передовсім про об’єкти і способи “наслідування” життю, тобто про зміст твору, про його найважливіші засоби й прийоми творчості та про найважливіші закони й закономірності словесно-ритмічного, методично-інтонаційного та пафосного komponування всього названого.

Стверджувати сьогодні думку, про те, що згадані спостереження, роздуми й дослідження Платона, Арістотеля стали для всіх поетів Греції IV-I ст. до. н. е абсолютними принципами чи навіть непорушними маніфестами й канонами навряд чи варто – все розвивалося значно складніше й багатозначніше, й настільки відмінно, що творцям і дослідникам грецької та пізнішої римської літератури довелося фактично все починати спочатку.

Так, Квінт Горацій Флак у часи, коли вплив грецької літератури й драматургії й театру ще тільки розпочався, у праці “Про поетичне мистецтво” дещо по-іншому писав і про особливості поезики взагалі, і, зокрема, про поезику драматургії та жанру трагедії зокрема.

Його роздуми про поезику п’єси й творів драматургії взагалі, хоча саме питання й проблеми творення, вивчення творів для сценічного втілення знаходимо дуже мало. Однак, й цей автор висловлює ряд важливих (і з нашої точки зору) думок.

Незалежно від античних мислителів проблеми поезики порушували й успішно вирішували у давній Індії.

Так, у VII столітті Дандін, автор однієї з перших праць класичної індійської поезики “Дзеркало поезії” (“Кавьядарша”), почав розробляти таку своєрідну “теорію прикрашання” (аланкара-шастра) твору художньої літератури, яка сьогодні розглядається власне як галузь “літературознавства” взагалі про систему засобів, прийомів та способів їх використання.

Ключовими поняттями в цій (та й загалом в індійській поезиці) є “раса”, “алан кара”, “гуна” та ін. І хоча вони, на думку С.Бройтмана, нібито не мають прямих еквівалентів у всій європейській науці про художню літературу, проте за такою “специфікою”, сповна вловлюється й схожість самих принципів “наслідування” та “віддзеркалення” (“Дзеркало поезії”) реальної дійсності.

Дуже помітною особливістю давньоіндійських поетик є те, що в них зосереджувалась рідкісна (як на той час) увага на симптоматиці і способам вираження автором і персонажами їхніх переживань, а також тому, які переживання вони викликають у реципієнта при сприйманні художнього твору. Про це свідчить трактат IX ст. “Дхваньялока”.

Отже, давньоіндійські поезики першого тисячоліття н. е., як і поезики античності розрізняли елементи синтагматичної мікропоезики, парадигматичної макропоезики та особливо поезики komponування, але все це майже повністю підпорядковувалося процесам авторської, персонажної та особливо рецепієнтованої рецепції, точніше – процесам породження в них необхідних авторові емоцій, настроїв, станів почуттів і взагалі відповідного пафосу, усвідомлення ними реальної чи реально-сакральної дійсності.

У добу Європейського Середньовіччя та класицизму, особливо в епоху бароко проблеми поезики порушувалися й вирішувалися в працях М.Віда (“Мистецтво поезики” 1527), П. ре Ронсара (“Мистецтво поетичне” 1555), Ю.Скалігері (“Сім книг поезики” 1561), Н.Буало (“Поетичне мистецтво” 1674), Е.Тезауро (“Підзорна труба Арістотеля” 1687) та в інших.

Так, поезика М.Віда не лише “...наслідує поезику Грація” і “формулює канони виховання поета” [3, 314], як твердить Ю.Борев, а й уперше закладає праснову того, що ми нині називаємо “рецептивною поезикою” – вона, дійсно учить майбутнього митця не стільки як, а скільки що саме “брати до серця” (сприймати) з навколишнього життя, оскільки людей цікавлять предмети, явища й процеси “незвичні”, “хвилюючі” і такі, які збуджують увагу. Тобто, нормативна поезика М.Віда учила митця мистецтву художнього слова, умінню бачити світ образним ще до написання твору.

І тільки через століття Н. Буало у трактаті “Поетичне мистецтво” (1674) запропонував “канонізувати” процес написання комедій і трагедій, і систему найважливіших вимог щодо його змісту та форми, а найголовніше – щодо його наставницько-виховних функцій. Н.Буало рекомендував дотримуватися усталених ще в античності і в ранньому Середньовіччі правил творчості письменника взагалі, про які йшла мова і в праці Ю.Скалігері “Сім книг поезики”.

А найчіткіше і найґрунтовніше Н.Буало цілеспрямовував і скеровував саме творчість драматургів, оскільки тодішній європейський театр, будучи найпотужнішим засобом впливу на

свідомість людей, вимагав від авторів п'єс не лише “єдності місця, часу і дії” твору, а й потужного виховного потенціалу.

Отже, можна твердити: первісні форми різних регіонів планети були і первісними варіантами поетики твору художньої літератури, оскільки і в античному світі, і на різних станах Європейського Середньовіччя, і навіть в епоху Відродження літературознавство зводилося в основному до процесів виникнення потреб і задумів, але передовсім – до процесу написання твору саме цього виду мистецтва. Більше того, і абсолютна більшість самих творів, і більшість самих творів, і більшість найвидатніших роздумів та праць про них писалися віршами, бо про “мистецтво поетичне”.

Таким чином, навіть роздуми, трактати й принципи поетики стали набирати характеру унормованої системи приписів, правил, канонів і навіть принципів суто класицистичного оцінювання творів митця слова (а, отже, й усвідомлення його здобутків).

Та чи найціннішими в даному разі всі ці здобутки стародавніх поетик тим, що в них зафіксовано вже й поступовий, але дуже добре помітний процес дифеніціювання основних аспектів і факторів, компонентів і навіть елементів окремо змісту, і окремо форми твору, а також засобів і способів їх компонування. Тобто вже тоді намітилися три основні тенденції осягнення поетики твору художньої літератури.

Відомо також, що саме в апогей “канонізування” і вимог до процесу написання творів літератури і способів та критеріїв їх оцінювання виникли й перші протести проти такого стану.

Так, одним із перших принципі нормативної поетики класицизму почав спростовувати Б.Фронтенель, котрий у “Рефлексіях з поетики”, 1678) писав про те, що навчати митців слова, звичайно, необхідно, але “заганяти” їх раз і для всіх надумані “рамки” не гоже. Пізніше Г.-Е.Лессінг у праці “Лаокон, або про кордони живопису і поезії” (1762-1765) дав свої (досить своєрідні й принципово відмінні) розуміння поезії як “мистецтва більш діяльного за характером наслідування” [12, 381].

Г.-Е. Лессінг не лише створив “нову терію поезії, внісши в неї життя і розбивши мертву формалістику, яка до тих пір панувала” [12,554] – він ще й глибоко усвідомив найважливіші специфічні риси художньої літератури як виду мистецтва: “Задум поета здається нам набагато важчим, ніж його реалізація, оскільки виразити будь-що в граніті безкінечно важче, аніж виразити в слові” [12,422]; “чарівність є краса в русі, і тому зображення її більш доступне поетові, аніж живописцю” [12, 460] – у митця слова фактично необмежені можливості творити словом, а тому вимагати від поета суворо дотримуватися тих канонів, що й від художника, нерозумно.

У працях мислителів XVIII століття намітилася тенденція до виокремлення поетики як складової частини літературознавства.

Так, Ф.Прокопович уже в “Передмові” до його праці “Про поетичне мистецтво” (1706-1707) указує на те, що поетика “дає настанови поетам” [15,337], а наука про літературу взагалі здобуває ще й знання про поступ цього виду мистецтва тощо. Цей автор дав досить чисельні рекомендації, наприклад, щодо того, як підібрати назву трагедії та комедії.

До “фігур думки” Ф. Прокопович відносив передовсім такі: антитогу, афоризм, харієнтизм, паронімію, апостат, апофасис, аналепсис, комутацію, горизм тощо.

Таким чином, на думку В. Маслюка, автори українських поетик XVII-XVIII ст. “ідучи за аристотелівським ученням про мистецтво як наслідування (відтворення) навколишнього світу, його краси і гармонії, дотримувались погляду, що об’єктом художньої творчості можуть бути як людські діяння, так і всі явища і речі оточуючої дійсності” [8,41].

В.Маслюк спостеріг також, що “комедія, за твердженнями тодішніх теоретиків, відрізняється від трагедії предметом, дійовими особами, стилем, емоціональністю і закінченням” [8,137], і відзначив, що на творчість давньоукраїнських авторів впливали не лише Арістотель та інші класицисти Європи, а й міркування про тропи та стилістичні фігури Георгія Хіровоска, вміщені в Ізборнику Святослава (1073). Він же помітив, що у працях Арсенія Еласонського (розділ “Опросодії”, 1591), Лаврентія Зизанія Тустановського “Грамматика словенська” (1596) – (розділ “О метрі і о рифмі. Пересторога хотящим вірш складати”), у “Грамматиці словенській” (1618) Мелетія Смотрицького і в “Лексіконі словеноросскому” (1627) Памви Беринди; у роботі Веніаміна Богацького “Нечто о сентагматике” (1720) та особливо в “Саду поетичному” (1736-1737) М.Довгалецького, як і в інших поетика складає вже тільки окремі фрагменти.

Тобто, саме у класицистичному вітчизняному літературознавстві того часу вже намітилася й розробка конкретних поетик окремих жанрів художньої літератури взагалі й жанрів драматургії зокрема: А.Старновецький і М.Котозварський “Liber artis poeticae”, Ф.Прокопович “De arte poetica”, Г.Кониський “Praecepta de arte poetica” [8, 136].

Отже, автори українських поетик XVII-XVIII ст., досліджуючи “драматичну поезію” (драматургії) уже торкалися питань та проблем мікропоетики, макропоетики і поетики компонування п'єси, але це тоді ще не диференціювалися й окремо та спеціально не розглядалися.

Тобто, першим і найпомітнішим висновком із здобутків дослідників літератури до кінця XVIII ст. є те, що більшість мислителів поетику розглядали в цілому як первісну (синкретичну) форму літературознавства.

Здобутки фактично синкретично-практичної, а також теоретичної поетики (як складової літературознавства взагалі), зокрема класицизму, набирали навіть ознак окремої галузі цієї науки, але врешті-решт усі ці явища виявилися вже тоді із сповна структурованим та диференційованим складовими тексту, змісту та композиції твору.

Оскільки в XIX-XX ст. літературознавство було збагачене ще й надбаннями етномовознавців, лінгвістів-теоретиків, структуралістів, попередня концепція поетики “*зазнала перегляду, зумовленого впровадженням досвіду лінгвістики у письменство, модернізацією давнього *trivium*'у (граматика, риторика, логіка) при аналізі внутрішньої структури літературного твору, його формальних аспектів...*” [10, 235].

Засади формальної поетики обґрунтували опоязівці: В.Шкловський, Є.Поливанов, О.Брік. У працях “Збірник з теорії поетичної мови” у двох випусках (1916-1917), “Поетика” (1919) вони переглянули теорії О.Потебні та О.Веселовського щодо поетики.

Так, В.Жирмунський у праці “Завдання поетики” (1921) так тлумачив це поняття: “*це наука про літературу як про вид мистецтва, наука про поетичне мистецтво, наука про поезію*” [6, 16]. Цей дослідник визначив і завдання теоретичної поетики, які, на його думку, полягають у тому, що “*теоретична поетика повинна побудувати, спираючись на конкретний історичний матеріал, таку систему наукових понять, у яких відчуває гостру потребу історична поетика*” [6, 28]. Тобто для цього автора теорія літератури – це “*теоретична поетика*”, а історія літератури – це “*історична поетика*”. Цей висновок підтверджується ще й такими словами В.Жирмунського: “*за останні роки XIX століття наука про літературу розвивається під знаком двох поетик (підкреслення наші – С.К.): “Історичної поетики” О.Веселовського та “Теоретичної поетики” О. Потебні*” [6, 15]. Таким чином, В.Жирмунський, ставши одним із виразників формалізму в літературі, подав ще більш струнку й значно багатограннішу систему мовних елементів і мовленнєвих форм.

Усе це підводить учених до роздумів на початку XX століття про особливу роль такого елемента поетики як кодування базової художньої інформації в мовленні дійових осіб, у словесному їх представленні, у формах складових п'єс (прологів та характеристичних переліків, описів, декорацій тощо).

М.Бахтін, помітно переоцінюючи роль поетики, заявив у праці “Проблеми змісту, матеріалу і форми у словесній художній творчості” (1924), що вона “*повинна бути естетикою художньої творчості*” [2,10].

Представники формальної школи (Р.Якобсон, В. Шкловський і Ю.Тинянов) та Празького лінгвістичного гуртка (Р.Якобсон і Я.Мукаржовський), навпаки, зводили поетику до “сфери лінгвістичних студій”, тобто до мікропоетики.

Так, Я.Мукаржовський у праці “Структуральна поетика” (1930-1931) зазначав, що “*поетика має дуже багато точок дотику з мовознавством (всі проблеми, які стосуються поетичного використання деяких елементів і загального характеру даної мовознавчої системи, включаючи питання стилістики і семантики). Головна увага поетики завжди спрямована на взаємовідносини між окремими елементами твору...*” [9, 31]. Цей дослідник стверджує, що поетика має дати відповідь, перш за все, на таке важливе питання: “*Як “зроблений” поетичний твір?*” [157, 33]. А тому основними завданнями поетики він вважає такі: “*1. Аналіз поетичної структури твору, окремих її елементів, мовознавчих і тематичних, та їх взаємовідносини. 2. Вивчення іманентного розвитку поетичної структури тексту. 3. Вивчення внутрішньої диференціації поетичного мистецтва на види. 4. Вивчення загальних питань поетичної мови під кутом зору лінгвістичної проблематики. 5. Вивчення смислового навантаження поетичного мистецтва*” [9, 32]. Тобто тут іде мова, скоріш усього, про мікропоетику, а ніж про поетику взагалі.

Та й Р. Якобсон у праці “Лінгвістика і поетика” (1960) стверджував, що “*поетика займається проблемами мовленнєвих структур подібно до того, як мистецтвознавство структурами живопису. Оскільки загальною наукою про мовленнєві структури є лінгвістика, поетику можемо розглядати як складову частину лінгвістики. Головне питання поетики таке: Завдяки чому мовленнєве повідомлення стає твором мистецтва?*” [18, 465].

В. Виноградов у праці “Стилістика. Теорія поетичного мовлення. Поетика” (1962) визначив завдання поетики так: “*вивчення принципів, прийомів і законів побудови словесно-художнього твору різних жанрів у різні епохи, розмежування загальних закономірностей або принципів такої побудови і приватних, і специфічних, типових для тої чи іншої національної літератури, дослідження взаємодії і співвідношення між різними родами і жанрами літературної діяльності, відкриття шляхів історичного руху різноманітних літературних форм*” [5,184].

Французькі структуралісти (Р.Барт, Цв. Тодоров, Ю.Крістева) тлумачили поняття поетики у такий спосіб: “*Поетика руйнує... симетрію між інтерпретацією і наукою у сфері літературознавчих*

досліджень. На відміну від інтерпретації окремих творів вона прагне не до з'ясування їх сенсу, а до пізнання тих закономірностей, які обумовлюють їх появу. Об'єктом структурної поетики є не літературний твір сам по собі: її цікавить властивості того особливого типу висловлювань, якими є літературний текст” – стверджував Цв. Тодоров у праці “Поетика” [16, 41].

Питання рецептивної поетики досліджували представники Вроцлавської школи (Я.Славінський, М.Головінський та ін.), а також Е.Бельцежан у праці “Перспектива поетики сприймання” (1971), який звернув увагу не на “конкретно-історичний процес, а на даний твір, що містить проекцію читача, закладену у співвідношенні знака і значення” [11, 319]. Таким чином, огляд праць, досліджень та висловлювань присвячених пошуку змісту поняття “поетика” ще на перших порах дав можливість з'ясувати передовсім те, як розвивалися первісні уявлення про поетику впродовж тисячоліть. Окрім найважливішого й поданого, можна додати ще й ряд інших не менш вагомих висновків.

По-перше, одержавши назву від найпершого (а тому і найбільш “удосконаленого” чи “розробленого”, з точки зору технології творчості, виду художньої літератури (від поезії), поетика впродовж тисячоліть мала за основний об'єкт дослідження перш за все твір літератури, а не художню літературу як вид мистецтва в цілому – і стародавні мислителі, класицисти з латиномовними теоріями писали про процес написання твору (окремо – віршованого, прозового та діалогізованого), і навіть пізніші дослідники літератури врешті-решт вимушені були визнати той факт, що поетика вивчає систему засобів, прийомів і способів написання твору літератури; інтерпретацію деталей, елементів, компонентів та аспектів його змісту і форми, ознак та функцій, сутності, а також особливості творення в ньому художніх моделей, художніх образів, картин реального, вигаданого світу тощо.

По-друге, до такого розуміння й тлумачення поетики дослідники йшли тисячоліттями, але не поступово, а в повній залежності від станів і змін у суспільній свідомості людей: у найдавніші часи (до н.е. і в перші її століття) поетика порушувала й вирішувала фактично всі проблеми художньої літератури як виду мистецтва, а тому й було фактично “повним” синонімом поняття “літературознавство”; в епоху Середньовіччя погляди дослідників художньої літератури стали сягати далеко за межі написання одного твору (аж до того, хто, коли і як саме надихає, детермінує, майстра слова на процес творення). А оскільки в центрі їхньої уваги все ще залишався твір цього виду мистецтва, то і мислителі Середньовіччя, і дослідники епохи Відродження та Просвітництва (з його класицизмом) канонізували передовсім процес написання і зміст та форму кожного окремого твору (а не творчого спадку митця чи групи письменників) – про стилі і стилістику мовлення й письма взагалі заговорили тільки в другій половині XVIII ст.

По-третє, літературознавці (латинимовні теоретики XVII-XVIII ст. і їхні праці з “поетики”) порушували складні системи питань і проблем художньої літератури як виду мистецтва: від причин, умов і мотивів, засобів та способів написання твору і аж до того, яку суспільну роль має зіграти кожен окремий твір. Але й на цьому етапі увага дослідників, вочевидь, сконцентрована знову ж таки на засобах та способах написання окремих творів, на їхньому змісті, формах та особливо на функціях. Тобто поетика все ще залишалася тоді базою (“фундаментом”) для всього тодішнього літературознавства.

По-четверте, при всьому цьому аж до кінця XVIII ст. “розщеплення” поетики взагалі на будь-які окремі галузі ще не спостерігалось, лише іноді (в окремих “латинимовних поетиках”) помічені спроби досліджувати в творі літератури і його майстерність (“поетикальність”), тобто, якоюсь мірою – на “синтагматичній вісі”, його зміст (лише “на зразок” сучасного “парадигматичного бачення”) – все це помітно стане предметом дослідження уже в XIX і XX ст., коли за твори художньої літератури візьмуться етно-мовознавці, лінгвісти-теоретики, стилісти, психологи, естети й усі ті, котрі зацікавляться процесом творчості письменника та функціями художньої літератури в суспільстві взагалі.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Поэтика / Аристотель. Сочинения: В 4-х т. – М. : Мысль. – Т. 4. – 1983. – С. 645-680.
2. Бахтин М. Проблемы содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве / Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М., 1975. – С.6-71.
3. Боров Ю. Эстетика. Теория литературы: Энциклопедический словарь терминов. – М. : ООО Издательство “Астрель”: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 575 с.
4. Буало Н. Поэтическое искусство. – М. : Художественная литература, 1957. – 230 с.
5. Виноградов В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. АН СССР. – М. : Издательство АН СССР, 1963. – 254 с.
6. Жирмунский В. Вопросы теории литературы: статьи 1916-1926 / Государственный институт искусств. – Л. : ACADEMIA, 1928. – 358 с.

7. Квінт Горацій Флакк. Про поетичне мистецтво / Квінт Горацій Флакк: Твори. – К. : Дніпро, 1982. – С. 215-226.
8. Маслюк В. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст.. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. – К. : Наукова думка, 1983. – 234 с.
9. Мукаржовский Я. Структуральная поэтика. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 480 с.
10. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. / Авт.-уклад. Ю.І.Ковалів. – Т.2. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 624 с.
11. Література. Теорія. Методологія: Пер. з польск. С.Яковенка / Упоряд. і наук. ред.. Д.Уліцької. – К. : Видав. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 543 с.
12. Лессинг Г.-Э. Избранное. Пер. с нем. – М. : Худож. лит., 1980. – 574с.
13. Пахаренко В. Основи теорії літературі. – К. : Генеза, 2007. – 296 с.
14. Платон. Государство / Платон. Сочинения: В 3-х томах. / Пер. с древнегреч. под. общ. А.Ф. Лосева и В. Асмуса. – М. : Мысль. – Т.3. – Ч.1. – 1971. – С.89-455.
15. Прокопович Ф. Про поетичне мистецтво / Фефан Прокопович. Філософські твори: В 3-х томах. – К. : Наукова думка. – Т.1. – 1979. – С.103-507.
16. Тодоров Цв. Поэтика / Пер. А.К. Жоковского // Структурализм: “за” и “против” : Сб. статей. – М., 1975. - С. 37-64.
17. Якобсон Р. Вопросы поэтики. Посткриптум к одноименной книге / Якобсон Р. Работы по поэтике. – М. : Искусство, 1987. – С. 80-98.
18. Якобсон Р. Лінгвістика і поетика / Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 2001. – С.465-491.

Анотація. У статті визначається те, які основні питання й проблеми вивчали поетики різних епох, якими способами (а може і методами) діяли (здійснювали пошуки) давні автори поетик, які найважливіші аспекти й особливості творчості і творів письменників вони вивчали, наскільки багатогранними й структурованими бачили первісні літературознавці і конкретні твори, чому, коли і як диференціювалося все багатство надбань майстрів художнього слова, чому й коли давні дослідники літератури стали достатньо чітко виокремлювати в кожному творі і в кожному літературному явищі їхні зміст, форми, ознаки, функції, сутність та цінність твору.

Ключові слова: поетика, літературознавство, твір літератури, художня література.

Summary. The article is devoted main questions and problem to study poetic different epoch; how method to work author ancient poetic; what important aspect and peculiarity work they study; way and when to differentiate trade writer; way and when ancient researcher literature to pick out in the literature phenomenon maintenance, form, essence and price work.

Key words: poetry, literary critics, artistic work, artistic literature.

УДК 811. 161. 2'377. 46: 2

Ковтун А.А.

НАЗВИ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВНО-КАЛЕНДАРНИХ ТА БІБЛІЙНИХ ПОДІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

Загальновідомо, що перешкоджання розвитку релігійної сфери у ХХ ст. фактично пригальмувало становлення релігійно-християнської термінологіки, яку тоді називали “пережиточним” лексичним пластом [10, 139]. Однак боротьба з “релігійними упередженнями” не завадила інтенсивному проникненню його в українську художню літературу того періоду, оскільки для нашого народу сфера релігійних понять завжди була “джерелом метафоричних інновацій” [7, 8].

Нині вітчизняні мовознавці активно вивчають взаємопроникнення загальноживаної та церковно-термінологічної лексики, констатуючи наявність детермінологічних процесів. Так, С. Єрмоленко, досліджуючи лінгвістичні аспекти взаємодії церковного та народного календарів і міфологічну концепцію О. О. Потебні, зауважує, що для українців характерне використання назв релігійних свят як відповідних дат господарювання чи родинного життя, тому такі назви стають

основою народного календаря [2, 1995]. З'ясовуючи лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові, І. Бочарова стверджує, що релігійні гертоніми переважно є одиницями стилістично маркованими, а їхні побутові назви тяжіють до мовленнєвої економії (Спас, Покрова) [1]. З огляду на те, що значення слів закріплюють життєвий досвід колективу певної епохи, завданням нашого дослідження є вивчення специфічних рис лексико-семантичних та стилістичних процесів в українських назвах християнських церковно-календарних (свят і постів) та біблійних подій як елементів структурно-семантичної організації художньої прози радянської доби, яку характеризує відкрите нищення християнської культури владою.

Загальною особливістю функціонування найменувань християнських церковно-календарних подій поза релігійною сферою є заміна офіційно-церковних назв побутовими, яка ґрунтується частіше на експлікації ядерних сем, наприклад, назву *Водохрещца* утворено за архісемами 'вода' і 'хрещення'.

Одна з основних рис використання назв релігійних свят і постів – утрата значення релігійної події та реалізація темпоральної ознаки, оскільки мовців цікавить власне хронологія релігійних свят як способу поділу року на певні періоди: *Хоч од м'ясниць, як оженився Прокіп, небагато часу минуло, але Гафійці здавалось, що Прокіп виріс і навіть постарів* (У. Самчук); *...одружився на цю покрову* (М. Стельмах); *На Другу Пречисту свято й відгуляли* (У. Самчук); *Чим ближче було до Пилипівки, тим більше втрачала спокій* (І. Вільде). Із смислової структури найменувань церковно-релігійних подій майже скрізь актуалізовано диференційну сему 'час події' і лише зрідка – архісему 'значення події', як, наприклад, у О. Гончара: *Ти переможеш, бо сьогодні день Благовіщення, що означає надія, уповання*. Темпоральну ознаку 'час події' може конкретизувати сема 'тривалість події': *На масляниці я зовсім закрутилася* (З. Тулуб). У СУМі "М'ясниця. Певний період після посту, коли за законами православної церкви дозволяється вживати м'ясну їжу, одружуватися тощо" [6, IV, 839].

Характерно, що актуалізації темпоральних найменувань церковних подій поза терміно-системою іноді містять імпліцитну сему 'приблизність', незважаючи на конкретність загальновідомих часових меж ("Різдво. Християнське свято народження Христа, що відзначається православною церквою 25 грудня за старим стилем [6, VIII, 563]; "Водохрещі. Церковне свято 19 січня в пам'ять євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа" [6, I, 722] і т. д.): *Вона кому хочеш баки заб'є, бо як задзвонить язиком на різдво, то до великодня не спиниться* (М. Стельмах), де актуальними семантичними ознаками є 'зима' (*різдво*) і 'весна' (*великдень*). Якщо між подіями виникають причинно-наслідкові зв'язки, то семантичну структуру лексем ускладнюють нові семи, також темпорально зумовлені, наприклад, у прислів'ї [див.8], використаному У. Самчуком, сему 'час події' посилюють семи 'пора, частіше багата на воду' (*Стрітєння*) і 'тепла пора' (*Юрія*): *Як на стрітєння, кажуть, півень під порогом нап'ється, то на Юрія він напасється*.

Художні використання назв християнських церковно-календарних свят орієнтують на відображальну семантику різних екстралінгвальних чинників, зокрема загальнокультурний рівень носіїв мови, їхню обізнаність у культовій атрибутиці тощо, наприклад: християнські свята для українців – це:

– 'час благопристойної поведінки' (" *Як вам, тату, повертається язик отаке говорити, та ще в святий вечір* (М. Стельмах); *...бійтеся святої п'ятниці* (У. Самчук); " *Якби, дядьку, сьогодні не свята неділя, ми показали б вам і совість, в стерво* (М. Стельмах));

– 'час відпочинку / гостювання' (*...а одного разу мати взяла в колгоспі коней, і ми поїхали на зелені свята в Переволошину до тітки в гості* (О. Гончар));

– 'смачна їжа' (*...вся хата запахла не то різдвом, не то великднем* (М. Стельмах)) та ін.

Значення церковно-релігійної лексеми *піст* ("За церковними правилами "невживання скоромної їжі" [6, VI, 545]) концентрує семантичні ознаки:

– 'засіб очищення від зла' (*А хіба він не знає, що бісів можна тільки вірою та молитвою святою, творячи її безупинно, озброївшись постом і Господнім словом* (В. Міняйло));

– 'обмеження в поведінці' (" *Петре, не танцюй " піст* (М. Стельмах));

– 'обмеження в їжі' (*Ви, певне ж, не знаєте, що він у піст скоромне їсть?* (М. Стельмах));

– 'смуток' (*Зима, Великий піст, смуток* (У. Самчук)).

Простежуємо модифікацію вказаних сем у низці переносних використань: 'обмеження в поведінці / їжі'! 'обмеження розумових здібностей': " *Аби можна було прикупити розуму, як саме на ярмарку, прикупив би йому цілу бодню. " І все одно мали б у себе лише піст, " вкусив старого непоштивий Гриню* (М. Стельмах). Метафоризація лексеми *піст* сприяє ефективним словотвірним можливостям цього слова:

– *пісний* (*Як із землі виросла сестра Аркадія, з пісним обличчям...* (Г. Косинка));

– *піснота* (" *Отак і станеш черницею, " золотокоса на мить обметала своє личко смиренністю і піснотою...* (М. Стельмах));

- *піснунатість* (*Вираз удаваної піснунатості, святенницької стриманості, що лежав на Софіїному обличчі, дівчатам-заробітчанкам з першого ж погляду не сподобався* (О. Гончар));
- *піснити* (*пісникувати*) (...*запрагнув тоді Федір, щоб з ним хоч що-небудь відбулося, бо до решти спісніло його життя з нелюбою* (В. Земляк).

Відповідно актуалізовано асоціативні семи ‘нудність’, ‘незацікавленість’, ‘незадоволеність’, ‘байдужість’, ‘неповноцінність’.

Лексичні одиниці *Великдень* та *Різдво Христове* – найбільш визначні релігійні свята для українців-християн, абстрактно-символічні назви яких містять метонімічний компонент ‘християнська віра’ (*Неділі зрікся, паски і різдва* (О. Довженко)), хоча, як вважає С.Килимник, окремі найменування, що пов’язані з цими святами, наприклад, *Чистий тиждень*, *Чистий Четвер* (останній тиждень і останній четвер перед Великоднем), беруть свій початок із дохристиянства (*Великдень* – продовження давнього свята весняного сонця, що знаменувало очищення всього вогнем або водою [3, II, 27]).

Усичення імпліцитної семи ‘радість від воскресіння Ісуса Христа’ в лексемі *Великдень* сприяє використанню лексеми *Великдень* та похідних форм *великодній*, *великодність* для творення переносних значень ‘радість’, ‘свято’, ‘святковість’, ‘урочистість’: ...*дали ще ряди та ряди “ від гончарних до іконостасів та паперових квіток, які надали тим ярмаркам урочистості та великодності* (П. Загребельний). Фразеологізм як (*мов, ніби*) на *Великдень* – “Дуже, пишно” [9, I, 72] також указує на стан позитивної ознаки.

Синонімічні лексеми *Великдень* і *Пасха* [5, I, 137] мають ще й церковний відповідник “*Воскресіння Господнє* (“Воскресіння Господнє “ те саме, що й *Великдень*” [11, 87]). Переносні значення лексем *воскресіння* та *воскрешати*, як і у прямому значенні, зберігають архісему ‘оживлення’: *Казковий Васнецов і монументальний Репін, чаклун, що воскресив у фарбах героїчну душу своїх предків...* (І. Багрянний). Модифікована сема ‘оживлення’ становить основу метафоризації означених лексем, а саме: ‘видужання (фізичне)’ (про людину): “*Ви? З воскресінням вас, Гурійовичу! Оце я розумію: тільки заштопали чоловіка “ уже він і на коні!*” (О. Гончар); ‘внутрішнє оновлення’ (про людину): *А уздрів Анну і воскрес..* (Р. Федорів); ‘відновлення в пам’яті’ (про людину): *воскресают почуття* (У. Самчук); *воскрешают минуле* (І. Багрянний); *воскресить відшуміле* (О. Гончар); ‘відродження’ (напр., *воскресіння нації*): *Ляхи, турки, литва, татари. Не дадуть воскреснути* (Р. Іванчук); *Пролог до воскресіння своєї нації...*(І.Багрянний); ‘циклічне оновлення’ (про природу): *Бо ж переможе спрагла весняного воскресіння земля...* (І. Багрянний).

Подібні переносні використання не позбавлені урочистості. Функціонування релігійних лексем у імплікованому ряді засвідчує збереження ними традиційних ознак піднесеності та позитивної конотації: ...*цей небесний усміх, здатний воскресити мертвих, розтоплювати холодні сніги..., повертати втрачений час!* (П. Загребельний). Вхідження лексем *воскресати*, *воскрешати* до нанизувальних рядів “ досить поширене явище в художній літературі радянського періоду, супроводжуване характерною особливістю: релігійні лексичні одиниці звичайно розпочинають нанизування і містять потужний енергетично-експресивний заряд для решти компонентів: *Кінозірки усіх студій світу з часом відцвітають, на жаль... Згорає кожна, одначе не кожній дається воскреснути ще раз, весноцвітом життя сйянути на екранах із своїх напівзабутих юних стрічок* (О. Гончар); *Вона (махорка. “А.К.”) так діє, як рятівний хімікат на зіпсовану, зів’ялену фотографічну плівку, викликаючи забуті, загублені риси, воскресає їх, підсилює, скріплює...* (І. Багрянний).

Текстуальним антонімом до актуалізацій релігійно-християнських лексем *Великдень* і *свято* (“*Свято. 1. День або дні, коли урочисто відзначають видатні події, знаменні дати. // Відзначуваний звичаєм або церквою день на честь якої-небудь події чи святого... [6, IX, 104-105]*”) є лексема *Судний день*, наприклад, у М. Стельмаха: *Не робіть людям з великодня судного дня; От учора для Богдана Васильовича було свято, а сьогодні, може, настає судний день*, де позитивним семам ‘радість’, ‘святковість’, ‘урочистість’ протиставлені негативні ‘нестерпність’, ‘розплата’, ‘кінець’. Негативні семи лексеми *Судний день* актуалізовані також і у стійких словосполученнях, до речі, не зафіксованих фразеологами, як-от: *вершити (здійснювати, правити тощо) страшний суд* – “*приймати жорсткі, непопулярні рішення; карати кого-небудь*” (...*самолюбному Мислицькому бачилося, що збунтований народ саме йому доручить вершити страшний суд і саме на його долоню покладе ключі від раю земного* (О. Досвітній)); *і перед судним днем (не зробить)* – “*ніколи*” (...*а свого хрестика і перед судним днем не поставлю* (М. Стельмах)).

Близькими за значеннями до біблійної події *Судний день* (*Страшний суд, останній суд, суд*) є біблеїзми *Содом* (*Содом і Гоморра*) (розм. *содома, содомище*) та *вавилонське стовпотворіння* [див.: 4, 39], які в художній прозі ХХ ст. частовживані й слугують знаками ‘хаосу’, ‘безладу’, ‘метушні’, ‘галасу’, ‘беззаконня’: *Та інакше й бути не могло, бо содом тут у нас, зборисько німець-лютеранець... Кому тут стояти за православіє?* (О. Гончар); *Адже скажи людям зразу, що то для них землю ділять, то тут така б содома знялась, що живцем пожерли б одне одного...*

(Г. Косинка); ...*Нащо народила? Нащо в таке содомище пускає життя?* (А. Головка); “...*Одібрали в мене ліс, і луки, і землю. А хіба це є закон?*” *Столпотвореніє вавилонське* (Б. Харчук). Переносні актуалізації лексеми *Содом* зберігають ще й біблійне значення ‘розпушта’...*кортіло їй самій до панських вихлясів-вигибасів нічних, та ще й малу свою кинути в той содом!* (П. Загребельний).

Трансформація назви біблійної події *тайна вечеря* відбувається через реалізацію її окремих диференційних ознак, частіше позитивного плану (‘однодумці’, ‘добрі наміри’, ‘миролюбність’, ‘зібрання’, ‘нерозголошуваність’ та ін.): *І справді, в них була партизанська тайна вечеря, з тією різницею від біблійної, що не було тут Іуди, а були справжні діти своєї землі, була вірність, була любов* (М. Стельмах); *Я згадав: сю ніч ми повинні зібратися у Дзюбиному саду...* “*Христос з учениками, як каже наш Распутін, на тайну вечерю...*” (Н. Королева). Зрідка зі зміною семи ‘добрі наміри’ на ‘злі наміри’ змінюється і вектор оцінності: “*Хе-хе-хе, а тут, бачу, тайна вечеря, якнайрадісніше обводить щілинами очей присутніх. А за тайною вечерєю сидять собі за чаркою одинадцять апостолів*” (М. Стельмах); *Звідусіль до Рубана доходили чутки, що хазяї гуртуються, щоночі збирають “тайні вечери” у хатах вавилонських багатинь...* (П. Загребельний).

Отже, хоча переважання темпоральної ознаки ‘час події’ над архісемою ‘значення події’ і звужує релігійні значення найменувань церковних свят і постів, засвідчуючи при цьому процес детермінологізації означених назв, проте, як доводить зібраний мовний матеріал, добра обізнаність “радянських” українців у культових обрядах є досить яскравим показником збереження ними високої релігійної культури. Значеннєве “розмивання” часових меж християнських подій, закріплених церковним календарем, усічення і трансформація розщеплених сем становлять основу метафоризації та метонімізації таких найменувань. Письменники в процесі образотворення активно послуговуються і назвами окремих подій Нового Завіту, зберігаючи звичну біблійну урочистість та піднесеність, що рідко містять іронію.

Список використаних джерел

1. Бочарова І.В. Лексико-семантичні і граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. нац. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 1999. – 17 с.
2. Єрмоленко С. Лінгвістичні аспекти взаємодії церковного та народного календарів і міфологічна концепція О.О.Потебні // Мовознавство. – 1995. – № 1. – С. 49–50.
3. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 3 кн., 6 тт. – К.: АТ “Обереги, 1994. – Кн. 1. – 400 с.
4. Коваль А.П. Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. – К.: Либідь, 2001. – 312 с.
5. Словник синонімів української мови: У 2-х т. / А.А.Бурячок, Г.М.Гнатюк, С.І.Головащук та ін.- К.: Наук. думка, 2001.
6. Словник української мови : В 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
7. Тараненко О.О. Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії. – К.: Наук. думка, 1980. – 115 с.
8. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М.Номис / Упорядкув., прим. та вступна ст. М.М.Пазяка. “ К.: Либідь, 2004. “ 352 с.
9. Фразеологічний словник української мови: У 2-х т. – 2-е вид. – Т. 1-2. – К.: Наук. думка, 1999. – 980 с.
10. Худаш М.Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства). – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 164 с.
11. Шевченко В.М. Словник-довідник з релігієзнавства. – К.: Наук. думка, 2004. – 560 с.

Анотація. Автор продовжує цикл публікацій про функціонування релігійно-християнських лексем у художньому мовленні XX ст. У цій статті здійснено розгляд процесу збагачення внутрішньої лексико-семантичної організації групи найменувань християнських церковно-календарних (свят і постів) та біблійних подій традиційними та інноваційними для сакральних понять значеннями.

Ключові слова: лексема, сема, архісема, диференційна сема, імпліцитна сема, семна актуалізація, семне усічення, семне розщеплення.

Summary. The author continues to publish works on functioning of religio-christian lexemes in the literary language of the twentieth century. This article examines how the meanings, traditional and innovative for the sacral notions, enrich the inner lexico-semantic organization of the group embracing names of Christian (feasts and fasts) and biblical events.

Key words: lexeme, seme, nuclear seme, differential seme, implicit seme, seme actualization, seme reduction, seme splitting.

ЕКСПРЕСИВНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Для кожної історичної епохи, літературного напрямку притаманні свої концепції адресата. Автор завжди пам'ятає про адресата, з огляду на якого створює текст, і це – обов'язковий закон комунікації, у результаті якої зміст тексту через сприйняття збагачується додатковими фоновими знаннями, досвідом читача. Тому лінгвістичний підхід до аналізу сучасного художнього тексту має бути комунікативно-діяльним, або психологічним.

Вивчення мовлення художнього тексту у кінці ХХ – на початку ХХІ століття проходить за декількома напрямками. Одним із них у сучасній лінгвістиці є тенденція до вивчення засобів і ознак текстової інтеграції. “Структура художнього тексту кінця 20 – поч. 21 ст. ґрунтується на його синтаксисі... Сучасну прозу вирізняє яскраво виражена тенденція до інтеграції/деінтеграції на рівні тексту (і його компонентів), що, насправді, стає основою структури тексту, а, можливо, і основою для структури нової типології текстів художньої прози”, – зазначає О.В.Мар'їна на підтримку твердження О.О.Чувакіна [4, 4].

Лінгвокультурологічний підхід до аналізу художнього мовлення забезпечує єдність поглядів на мову і народний характер, мову і народну психіку, бо, як слушно підкреслює В.І.Кононенко, “... словесне втілення супроводжується ореолом додаткових співзначень, багатих асоціацій, експресій і оцінок... Засобами національної мови створюється система понять, на ґрунті якої зрештою формується картина світу, тобто виражена у мовних категоріях сукупність уявлень і суджень про позамовну дійсність” [3, 4-5].

Вплив на інтелектуальну, емоційну і вольову сферу особистості реципієнта (адресата, читача) підсилюється синтаксичними засобами експресивності, з огляду на що визначена тема дослідження є **актуальною**.

Метою нашого дослідження є обґрунтування думки, що інтерес до проблеми експресивності, який виник в останні десятиліття, мотивується увагою до особистості мовця чи, точніше, до опису мови як засобу впливу на особистість мовця, на його поведінку і внутрішню духовну діяльність.

Завданнями нашого дослідження є:

1. Розмежувати поняття *експресивна функція мови, загальномовна експресивність, експресивний синтаксис*, враховуючи розуміння експресивності як однокомпонентного та багатокомпонентного явища.

2. Проаналізувати найхарактерніші особливості експресивного синтаксису постмодерністської художньої прози у лінгвокультурологічному аспекті.

Матеріалом дослідження нам слугували романи Ірен Роздобудько, у яких авторка запрошує: “Думаймо разом!” [6; 7].

У кінці ХХ століття на матеріалі різних мов були нагромаджені розмаїті думки про експресивність, що і визначило досить неоднозначне розуміння і тлумачення цього явища. Як стилістичний феномен тлумачили експресивність Ш.Баллі, Е.С.Азнаурова, І.В.Арнольд, Ю.М.Скребнев та ін.; як семантичний феномен – В.Г.Гак, Н.О.Лук'янова, І.А.Стернін, А.Вежбицька та ін.; як функціональний феномен – О.О.Реформатський, Р.О.Якобсон, В.О.Аврорін та ін.; як стилістичний феномен – Ю.М.Скребнев; як прагматичний феномен – А.А.Мецлер, Р.О.Піотровський, Дж. Остін та інші вчені [5, 12-14]. Проте, експресивність як лінгвокультурологічний феномен залишається поза науковими інтересами дослідників.

Перед викладенням теоретичних основ та аналізу фактичного матеріалу визначеної нами проблематики зупинимось на деяких аспектах, безпосередньо з нею співвіднесених. Людська думка, формуючись на основі мови, оформляється у мовленні, а мовлення – це, як відомо, і мовленнева діяльність і мовленнева структура – текст (його усна і писемна форми), який порізного експресивно забарвлений, оскільки є результатом дії експресивної функції мови. Експресивна функція мови – це, відповідно, уміння виражати емоційний стан мовця, його суб'єктивне відношення до позначуваних предметів і явищ дійсності.

Експресивність як загальномовна категорія є дотичною до усіх сфер мови, і обсяг її виражальних засобів окреслити повністю неможливо. Проте проблеми експресивного синтаксису набувають у сучасній лінгвістиці все більшої актуальності, що обмотивовано інтенсифікацією вивчення структури тексту, мовної особистості як суб'єкта мовленневої діяльності, її прагматичних аспектів, взаємовідносин мовця і адресата, звукових засобів увиразнення мовлення і підсилення впливу на того, хто сприймає текст. Методологічно важливим є виявлення національно-культурного фактора синтаксичної експресивності.

Необхідність вивчення експресивного синтаксису підкреслював ще В.В.Виноградов, долучивши до проблем необхідних досліджень із стилістичного синтаксису “проблему експресивних – виражальних, художніх – відтінків, притаманних для тих чи тих синтаксичних конструкцій чи для тих чи інших комбінацій синтаксичних конструкцій” [1, 149].

Інтеграція тексту є однією з основних його ознак, що формується системою зв’язків, які забезпечуються різними рівнями, серед яких експресивний синтаксис є важливим компонентом тематичної, концептуальної, модальної цілісності.

Перелік експресивних синтаксичних конструкцій сьогодні ще не визначений остаточно, думається, що він не може бути визначений і в майбутньому, тому що у конкретному художньому тексті носієм експресивної ідеї може стати будь-яка морфологічна категорія, будь-які особливості синтаксичної структури фрази, адже все програмується темою тексту, індивідуальним стилем письменника, його намірами, ситуацією творчості і сприйняття тексту національно-культурним компонентом.

До експресивних синтаксичних конструкцій відносять вставлені компоненти, які, як засвідчує зібраний фактичний матеріал, активно функціонують у мовотворчості Ірен Роздобудько, тому, враховуючи обсяг статті, ми зупинимось лише на їх аналізі.

На 560 умовних сторінках текстів романів Ірен Роздобудько закартковано 1340 одиниць вставлених конструкцій (ВК). Це підтверджує результати спостережень лінгвістів, зроблених у зв’язку з розглядом структури тексту жіночого мовлення і чоловічого, що саме для мовлення жінок є характерною “така структура викладу, за якої розвиток думки переривається побічною вставленою лінією, що з’явилась за асоціацією” [2, 116-117]: подібна манера мовлення чоловікам притаманна менше. Таке пояснення активності функціонування у текстах ВК є лише однією із умов їх динаміки.

У визначенні ВК дотримуємось тлумачення, поданого В.І.Кононенко: ВК – це “мовні одиниці, що містять додаткові, побіжні повідомлення, зауваження, які переривають основне висловлення за допомогою інтонації вставленості” [8, 83].

Зв’язок ВК з основним реченням має не граматичний, а змістово-асоціативний характер. На відміну від вставних компонентів, які функціонують як модально-оцінний компонент і ускладнюють смислову структуру речення, ВК розширюють змістово-інформаційний обсяг речення. При цьому ВК функціонують у вигляді простих, рідше – складних речень, словосполучень, слів і характеризуються самостійним об’єктивно-модальним значенням, яке, в свою чергу, може бути ускладненим додатковими суб’єктивними оцінками.

Вставлені конструкції як експресивний синтаксичний засіб мовотворчості Ірен Роздобудько в залежності від характеру їх граматичного зв’язку з основним реченням і від синтаксичної структури поділяємо на два структурних типи:

1. Експресивні ВК – оформлені як члени речення або частини складного речення. Наприклад: *Коли (після пригоди з акулами) я опинився на цьому кам’яному острові, дуже мало схожому на країну, – тут, у районі Пачевіль у Сент-Джуліансі, як дідько з табакерки, переді мною виник старий Джейк [6, 7]; У невеликому кафе, куди її влаштувала вірна Ада (яка на той час уже здійснила свою мрію – вискочила заміж за заклятого ворога Анни-Марії – Стефана), працювала не більше півроку [6, 233]; Отак просто припасти щоголю до плеча незнайомої жінки і – непомітно для неї! – пустити “довгу чоловічу сльозу” [7, 83]; І навіть це відрядження – “до чорта на роги” – красномовно свідчить, що її відсунуто на другий план і не відомо, чи повернеться вона до свого кабінету і чи не сидітиме там якась довгонога білявка? [7, 147].*

2. Експресивні ВК – синтаксично самостійні вставки, не зв’язані з основним реченням, не підпорядковані йому. Наприклад: *Отже, я зняв з підвіконня білосніжні шкарпетки, розгладив (погладив?) долонею і поклав на нижню полицю шафи, потім полив і наваксував взуття (це зовсім не входило в мої обов’язки) і залишив книжку розкритою, як і минулого разу [6, 46]; Я зможу вивести вас звідси, тільки не сердьтєся! (Я знову відзначила, що час тут спливає неймовірно швидко, адже ще секунду тому лялька сиділа на троні поруч зі своїм нареченим!) [6, 164]; Мабуть, якби з них вирвався біль – годі уявити, щоб то було за цунамі! (Якщо тепер хтось заспокоїть мене, сказавши, що комахи не відчувають болю, я запитаю: а хіба ти був комахою?!) [7, 124]; Побачила навіть себе – тобто дуже подібну до себе стару (“Такі старі мавпи, як я, всі подібні одна на одну!” – додала вона), котру вбиває банда гангстерів [7, 228].*

Експресивні вставлені конструкції (ЕВК) першого типу дозволяють автору створити (що засвідчує аналіз) ефект національного усного (розмовного) мовлення, не продуманий попередньо і такий, що порушує закони логічного розгортання тексту. Вони виявились в аналізованих контекстах і засобом розмежування подання голосів декількох оповідачів, тому часто за своїм обсягом є великими.

ЕВК другого типу виявляють функціональну роль носіїв додаткового значення, виступаючи засобом поширення змісту головних або другорядних членів речення. При цьому вони не завжди є структурно необхідними компонентами у конструкції основного висловлення.

Аналіз ЕВК художнього мовлення Ірен Роздобудько уможливорює визначення таких лінгвокультурологічних явищ, що впливають на розвиток структури вставок, як-от:

а) вплив українського побутово-розмовного мовлення, характерного для художнього мовлення сучасних українських письменників;

б) прагнення українця до компресії інформації.

Фактичний матеріал засвідчений ЕВК – різними синтаксичними одиницями: словом, словосполученням, реченням, текстом. Найпродуктивнішим виявилось просте і складне (двоскладне; односкладне, складносурядне, складнопідрядне тощо) речення, на другому місці – словосполучення, на третьому – слово, на четвертому – текст (у квантитативному відношенні це відповідно 68%, 19%, 9%, 4%).

Виявлено, що ЕВК виступають носіями складних адресатних відношень: з одного боку, як засіб авторизації, моделюючи комунікативну роль адресанта мовлення; з другого – як своєрідний текст-коментування, що пов'язується складними інтратекстуальними засобами із основним текстом. Правомірним на цій основі вважаємо урахування лінгвокультурологічної стратегії комунікації, що уможливорює аналізований фактичний матеріал підрозділити на:

а) комунікативно-логічні ЕВК, які актуалізують логічний зв'язок висловлювань або їх частин, як-от: *Вона виразно пам'ятала, що рік тому у неї була затишна домівка – десь у парку біля станції човнів під теплим материнським боком – і цілий виводок таких самих рудих із темними підпалинами, подібних до лисиці, братів і сестер* [6, 270]; *Принаймні, ніхто з колег не має стільки професійних візнак, не отримує листів (по п'ять-сім величезних ящиків на день), не здатен без сторонньої допомоги писати нормальні тексти до своїх сюжетів та ще й бездоганно редагувати інших* [7, 9];

б) комунікативно-модальні ЕВК, у яких відображено ставлення автора до повідомлюваної інформації, як-от: *І ще тому, що... – вона витягла сигарету, нахилилася до гігантської запальнички у вигляді здібленого коня (жахлива, скажу вам, конструкція!), – іноді мені теж хочеться кому-небудь... урізати...* [6, 90]; *– А тому, що, запевняю вас, ніхто – чуєте – ніхто! – не відмовиться* [7, 170];

в) комунікативно-інформаційні ЕВК, що подають додаткову інформацію, як-от: *Я зірвала зі стіни вже добряче вицвілий на сонці плакат (шпалера під ним залишилася темною) і намалювала треті Двері* [6, 152]; *Єва стерла його рукавом білого піджака (однаково його вже доведеться викинути), відчинила дверцята і різко повернулася, звертаючись до випадкових супутників...* [7, 148].

Фактичний матеріал дозволяє виділити основні тематичні групи слів, що актуалізуються вставленими конструкціями. Ми наводимо лише ті, що зазвичай є специфічними для національно-мовного колориту українців, хоч і не усі вони живуть і працюють в Україні, а подаємо характеристику лише однієї, що зумовлено обсягом статті.

ЛЮДИНА. Портрет (очі, волосся, зовнішність тощо). Наприклад: *Дівчина буде схожою на ту, з бару, тільки я побачу її очі – карі чи блакитні (краще – сині з зеленючкою, як вода в морі) і вдихну запах її волосся, темного або світлого – однаково...* [6, 108]; *...Крім дивного імені, котре Єва не любила називати повністю, у неї були дивні очі – надзвичайно сині (немов вона була у лінзах)* [7, 62]; *Волосся дивного кольору – попіл з молоком! – звисає з пліч, як сувій* [6, 189].

ЛЮДИНА. Характер. Поведінка. Наприклад: *Йду на кухню, вмикаю кавоварку, закурюю першу сигарету (звичка до “Мальборо” залишилася) це з тих давно викреслених з життя часів, коли за пачку доводилося відстібати циганам-спекулянтам не менш як десять карбованців) і намагаюся нарешті прокинутися* [6, 5]; *Спочатку вода буде течи по обличчі, змішуючись зі слізьми (інтелігенти бувають дуже вразливими). Та згодом він ісам не помітить, як почне щось наспівувати (інтелігенти часом наспівують, приймаючи душ)* [7, 54]; *У номері напівтемрява, подвійні штори щільно запнуті, один із торшерів увімкнений, кран у лазничці піднятий, і з нього тоненьким струмком тече вода (це означає, що тут оселився тютій)* [6, 27].

ЛЮДИНА. Місце у суспільстві. Взаємини. Наприклад: *Він приїхав сюди з Лос-Анджелеса зі своїми лабухами. Щоби дати кілька закатрупних концертів у нічних клубах, щоби відтягнутися в чіл аут-рум, але, мабуть, найперше – аби провідати давніх подружок по коледжу для дітей “товстих гаманців” (до речі, тоді лишень я довідався, що цей “добровільний покидьок суспільства”, як він себе сам називав, – “золоте” дитя, що колись бігало стриженими газонами закритого навчального закладу в довгих формених шортах і білій сорочці)* [6, 7]; *Подзвони Оленці (це була його нова дівчина, яка обіцяла чекати)*! [6, 129].

ЛЮДИНА. Зв'язок з минулим. Наприклад: *Перший бант, що туго стягнув волосся на потилиці (відтоді зненавиділа все, що чіплялось на голову)...*

Перший день у дитячому садку ... з жахом спостерігаючи за вируючою юрмою дітей, котрі вже звикли до колективної самотності (саме тоді зрозуміла, що не зношу нічого колективного)...

Білий халат няньки і найсправжнісінький жах над тарілкою товстих макаронів, що не хотіли проштотуватися далі від рота (мабуть, тогу досі не люблю задовгих застіл!)...[6, 135]

Цікаву характеристику мають ЕВК тематичних груп : “ ЛЮДИНА. Предмети побуту”, “ЛЮДИНА. Продукти харчування”, “ЛЮДИНА. Ім’я людини”, “ПРИРОДА”, “РОСЛИННИЙ СВІТ”, “ТВАРИННИЙ СВІТ”, “СВІТ КОСМЕТИКИ” тощо. Усі вони у наступних розвідках можуть стати окремими темами досліджень

Узагальнюючи висловлене та враховуючи перспективу досліджуваної проблеми, можемо зробити висновок, що взаємодія синтаксису і культури є багатоаспектною. Експресивний синтаксис – один із аспектів цієї взаємодії. Експресивні вставлені конструкції як культурний компонент інформації на синтаксичному рівні у художньому мовленні Ірен Роздобудько є одним із унікальних національно-культурних елементів реалізації національно-мовної своєрідності української мови, національного менталітету, духовної культури.

Фактичний матеріал не обмежується лише аналізованим елементом – ЕВК, а характеризується іншими експресивно-синтаксичними засобами, використаними автором для змалювання своєрідності національного життя і характерів українців (парцеляція, перерваність, синтаксичний повтор, зевгма, виділення контекстуально-важливих членів речення великою літерою тощо), які також потребують окремого розгляду, а, за його реалізації, синтаксис та лінгвокультурологія розширяють спектр експресивних синтаксичних одиниць як складника цілісного, системного підходу до характеристики епохи постмодернізму – особливого типу культури – масового.

Список використаних джерел

1. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В.Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
2. Земская Е.А. Вставки. Самоперебивы. Одновременное развитие нескольких тематических линий / Е.А.Земская, М.А.Китайгородская, Н.Н.Розанова // Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект. – М. : Изд-во МГУ. – 1993. – С. 90-148.
3. Кононенко В.І. Рідне слово. Підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів / В.І.Кононенко. – К. : “Богдана”, 2001. – 303 с.
4. Марьина О.В. Интеграционные процессы в синтаксисе художественной прозы 1980-х – 2000-х гг. : монография / О.В.Марьина. – Барнаул : БГПУ, 2008. – 169 с.
5. Маслова В.А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста : Учебное пособие / В.А.Маслова. – Мн.: Выш. шк., 1997. – 156 с.
6. Роздобудько Ірен. Він: Ранковий прибиральник. Вона: Шості двері. Романи. Видання друге / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2007. – 312 с. Серія : День Європи.
7. Роздобудько Ірен. Дві хвилини правди. Роман / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2008. – 248 с. (День Європи).
8. “Українська мова”. Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П.Зяблюк та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 2000. – 752 с.

Анотація. У статті обґрунтовується потреба комунікативно-діяльнісного підходу до лінгвістичного аналізу художнього мовлення письменників сучасної української літератури – постмодерного періоду – якими і є романи Ірен Роздобудько. Автор підкреслює, що структура художнього тексту кінця ХХ – поч. ХХІ століття ґрунтується на синтаксисі. Важливе значення для лінгвокультурології мають експресивні синтаксичні конструкції, аналіз яких проводиться на фактичному матеріалі, дібраному із художнього мовлення Ірен Роздобудько. Аналізується вплив експресивних синтаксичних засобів на особистість мовця, на його поведінку і внутрішню духовну діяльність.

Ключові слова: експресія, експресивне значення, експресивна функція, експресивний синтаксис постмодерністської художньої прози, експресивні вставлені конструкції

Summary. In the article we have grounded the problem of communicative and action approach to the linguistic analysis of the literary speech of the contemporary Ukrainian literature writers – postmodern period, where the novels by Iren Rozdobyd’ko belong. The author underlines that the structure of the literary text of the end of the XX – beginning XXI centuries is grounded on the syntax. Expressive syntactic constructions analyzed on the factual material gathered from Iren Rozdobyd’ko’s literary speech are very important for linguoculturology. We analyze the influence of the expressive syntactic means on the personality of the character, his behavior and inner actions.

Key words: expression, expressive meaning, expressive function, expressive syntax postmodern literary prose, inserted components.

ДІЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПРИНЦИПУ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

Людське існування підпорядковується загальному ритму життя, формується під впливом внутрішнього та зовнішнього середовища, його правил, законів, норм. Людина засвоює культуру своєї країни, намагається зробити свій внесок в неї, а також пізнати культуру іншої країни, робити типологічні висновки, але через призму своєї рідної мови, культури, традицій, знань та навиків. Таким чином формується різнобічна особистість, яка пізнає закони життя різних народів. Деяко може вважатися “культурним шоком”, оскільки середовище, в якому індивід виховувався, не має таких звичок та традицій. Це викликає певні труднощі у міжнаціональному діалозі. Щось залишається універсальним (вітання, прощання, поздоровлення, вдячність тощо), але кожна нація має свої відмінності, саме притаманні окремо взятій культурі, а не усім культурам світу. Що ж стосується англійського мовлення, то тут існують кліше, які більше ніяка країна не застосовує. Наприклад, різноманітні форми звертання до іншої особи залежать від статусу, віку людини та її/його гендерної приналежності (одружений, неодружений) *Miss* - (до неодруженої жінки), *Mrs.* - (до одруженої), коли сімейний статус жінки невідомий – *Ms.*, а що стосується чоловіків, то тут не важливо одружений він чи ні, звертатися до нього потрібно *Mr., Sir* вживається коли чоловік значно старше особи, яка до нього звертається. Така форма звернення до чоловіка використовується учнями до свого шкільного чи університетського викладача; в армії – солдатами щодо вищого чину; офіціантами та продавцями до покупця чоловічої статі; якщо чоловік має історичний титул як наприклад барон, принц, лицар, то ще додається його ім'я, фамілія, наприклад *Sir Elton John, Sir William*; в Америці це звертання до будь-якого незнайомого чоловіка. Найменш вживані англомовним суспільством такі форми звертання до королів, принців, принцес, лордів, перів, головного судді та магістрату: *Your Honour* або *Your Honours, Your Majesty, Your Highness, My Lord*.

Наведемо приклад судового засідання, де ми можемо прослідкувати за етикетом спілкування та його порушенням:

'My Lord.' I rose to protest with what courtesy I could muster.

'Yes, Mr. Rumbold?'

'Rumpole, my Lord.'

'I'm so sorry.' The judge didn't look in the least apologetic. *'I understand you are something of a stranger to these courts.'*

(John Mortimer; 145)

Комуниканти увічливо намагаються дотримуватись вищезазначених кліше, але ситуація у діалозі загострюється тим, що суддя робить помилку в імені співрозмовника. Він визнає свою помилку, але його зовнішній вигляд свідчить про те, що його зовсім не збентежила такого роду помилка і робить ще більш образливе зауваження (“Я розумію, що для вас суди щось незнайоме”). Одна з максим принципу Ввічливості недотримується суддею і це максима симпатії. Діалог має право на подальше продовження, але пригнічений стан співрозмовника не створюватиме позитивне тло.

Для того, щоб підкреслити ввічливе ставлення до адресанта, то поряд з вищевказаними кліше застосовують ім'я і/або фамілію (*Mr. Edward, Mr. Green, Mr. Edward Green*). Якщо порівнювати англійське чи американське ввічливе звернення “*you*” з російським та українським, то ми не знайдемо розмежування між займенниками “ти” (дружнє спілкування або при сварці, коли переходять на особистості), “ви” (увічлива форма звернення до особи, яка старша за віком, рангом або просто незнайома людина; звернення до багато численної аудиторії). Для англо-американського суспільства це не є важливим, у займенник “*you*” закладена повага. У конфліктних ситуаціях також він є вживаним, але з більшим конотативним значенням. Існують країни де є значно більше ввічливих кліше ніж “ти, ви, you”, це є в мовах Південно-Східних країнах Азії, і це пов'язано з історичними чинниками та культурною традицією.

На прикладі відомого роману Джейн Остін “Гордість та упередження”, в якому приділяється багато уваги етикету притаманному аристократії початку 19 ст. ми прослідкуємо деякі кліше тогочасного бального етикету.

'Miss Bennet, please allow me the pleasure of dancing with you,' said Mr Darcy politely, holding out his hand.

Пишні висловлювання та дистанція свідчать про підвищену повагу чоловіка до жінки, у якій просять дозвіл запросити на танець.

But with equal politeness Elizabeth refused again, and turned away. Mr Darcy was watching her walk away, with a slight smile on his face.

(Jane Austen; 8)

Жінка за правилами аристократичного етикету з відповідною повагою відмовляє, розвертається та виходить. Для співрозмовника це не виглядає як неповага, а це свого роду флірт, який стимулює до подальшого діалогу.

Відстань між комунікантами англійського та американського соціуму та українській, російській культурі також має свої відмінності. Алан Піз [2] у своїх дослідженнях з'ясував, що американці тримають майже однакову дистанцію, яка становить 90 сантиметрів, японці – 25 сантиметрів, Д.В. Бубнова [3] стверджує, що українці тримають меншу дистанцію, ніж американці. Акішина Г.О. [1;144] характеризує дистанцію російського спілкування: офіційна - довжина двох рук для рукопотискання, дружня - довжина двох зігнутих в ліктях рук. Л. Броснахан [5; 21] стверджує, що дистанція між російськими чоловіками та жінками коротше, ніж у англійців. Англійці не схильні під час розмови торкатися свого співбесідника, вони розцінюють це як вторгнення в їх особистісний простір, в той час як слов'яни розцінюють це як найвищий ступінь довіри та прихильності. Англійці та американці мають звичку знаходитися збоку від опонента, тоді як українці та росіяни не приділяють цьому уваги, але намагаються сидіти навпроти співбесідника. По суті, англієць є інтровертом, він менш комунікабельний ніж американець, який є екстравертом, бо більше відкритий до діалогу з незнайомим йому чоловіком. Підтвердженням цього є те, що англієць не завжди робить спробу розтлумачити незнайомій людині деяку потрібну інформацію, зробити своє повідомлення більш інформативним, а для американця ж, навпаки, є задоволенням пояснювати та при цьому жестикулювати. Англійці з небажанням скочують слова, як це роблять американці.

Іноді різні нації відчувають деякий культурний шок щодо комунікативної поведінки свого зарубіжного співрозмовника. В такому разі може з'явитися деяка міжкультурна плутанина, а іноді призводить до культурно мовленнєвої конфронтації. Наприклад: загальновідомий вираз “піти по-англійськи” в Англії виглядає як “піти по-французьки”; добре знайоме Україні та Росії блюдо з французькою назвою олів'є у Франції, та цілому світі має назву “російський салат”. Для українця чи росіянина дуже незвичним є вітання у магазині з боку продавця та його посмішка чи касира. Це вияв подяки, що завітали в їх крамницю і мають сподівання, що відвідувач ще раз сюди завітає або порекомендує її своїм знайомим. Дана стратегія є дуже дієвою та правильною, це саме виконання максими тактовності, піклування про інтереси та комфорт партнера по спілкуванню.

Американська манера класти ноги на стіл стане для англійця, українця, росіянина безпосереднім порушенням максими скромності, це нахабне безкультурне вторгнення в загальний комунікативний простір.

Існує англомовне привітання, яке має вигляд квестиву *How do you do?* чи *How are you doing?* Американці та англійці дають на це коротку відповідь, а не розповідають про своє життя з усіма подробицями. Якщо комунікант все ж таки робить це, то це розцінюється як неповага та марнування часу слухача, пряме порушення максими кількості. По суті, англійці менш балакливі ніж американці. Для англійців на першому плані – пунктуальність: прийти на зустріч вчасно та раціонально використовувати свій час бо *Time is money* (час, це гроші). Максима повноти інформації повинна завжди виконуватись, бо інакше може з'явитись недовіра та роздратування, а це вже призведе до можливих конфліктогенних порушень.

На даному прикладі ми спостерігаємо бесіду між освіченими аристократами, які приділяють значну увагу своїм висловлюванням та діям, як не порушити етикет:

‘How do you do, Mr Sowerby?’ said Miss Danstable, walking almost into the doorway to welcome him. ‘Better late than never.’

Таке привітання не виглядає обтяжливим, а, навпаки, доречно підсилюється дружньою фразою.

‘I have only just got away from the House,’ said he, as he gave her his hand.

На цьому етапі діалогу мовці підтверджують своє обопільне доброзичливе ставлення один до одного тактильним контактом рук. Такий невербальний жест вказує на повагу та довіру між учасниками.

‘Oh, I know well that you are sans reproche among senators – as Mr. Harold Smith is sans peur – eh, my dear?’

Ще одна учасниця діалогу вживає притаманні тогочасній аристократії французькі слова, які свідчать про витонченість та освіченість особи.

(Antony Trollope; 303)

Розглянувши теоретичні джерела, а також на прикладах художньої літератури, ми можемо зробити висновок, що існують явні міжнаціональні відмінності процесу обміну інформацією як

на вербальному, так і на невербальному рівні. Саме від учасника діалогу залежить, яким чином реагувати на такі комунікативні відмінності. Для уникнення можливої конфронтації потрібно добре вивчити та зрозуміти традиції та етикет своєї країни та іншої. Конфліктне спілкування існує в усіх культурах, і всі мовці повинні діяти у рамках своєї національної компетенції, але при цьому послуговуватися загальнокультурними принципами кооперативності та ввічливості щоб уникнути можливих збоїв та викривлень у діалогічному мовленні.

Список використаних джерел

1. Акишина А. А. и др. Жесты и мимика в русской речи. – М., 1991.
2. Аллан Пиз Язык телодвижений. – Луганск.: “Глобус”. – 1998. – 200 с.
3. Бубнова Д.В. Социализация и инкультурация на занятиях по деловому иностранному языку http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/knp37/knp37_330-333.pdf
4. Иванов А.О., Поуви Д. Английские разговорные формулы: Учеб. Пособие для студентов пед. Ин-тов по спец. “Иностр. яз.”. – М.: Просвящение, 1989. – 128 с.
5. Brosnahan L. Russian and English Nonverbal Communication. М., 1998.
6. Grice H.P. Logic and conversation//Syntax and Semantics, v.3. ed. By P.Cole and J.L. Morgan, N.Y., Acad. Press. 1975.
7. Leech G.N. Principles of Pragmatics. - London: Longman, 1983. - 250 p. 13.
8. Lakoff R. The Logic of Politeness, or, Minding Your P's and Q's // Papers from the 9th Regional Meeting, Chicago Linguistic Society. - Chicago, 1973. - P.292-305.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Antony Trollope. Framley Parsonage. – L.: Penguin Books Ltd, 1994.
2. Jane Austen. Pride and Prejudice. – L.: Oxford University Press, 2000.
3. John Mortimer. The Best of Rumpole. – L.: Penguin Books Ltd, 1978.

Анотація. У статті зосереджено увагу на аналізі дії комунікативного принципу (кооперативності та ввічливості) в межах діалогічного мовлення. Англomовне спілкування розглянуто через призму правил та норм етикету на вербальному та невербальному рівнях, а також у порівнянні з іншими культурними відмінностями. Незнання історично культурних відмінностей певного соціуму може призвести до культурного шоку.

Ключові слова: комунікативний принцип, максима, етикет, культурний шок.

Summary. The article deals with the communicative principle (Cooperation and Politeness) its influence in English dialogue. A certain attention is drawn to the rules and regulations of the English etiquette on verbal and non-verbal levels in comparison with other cultural differences. Eliminating historical and cultural varieties of a particular society can lead to the cultural shock.

Key-words: communicative principle, maxim, etiquette, cultural shock.

УДК 81'37 + 81'44

Колесник О.С.

ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІФОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ

Орієнтація на виділення інформаційних структур, що становлять концептуальну основу одиниць мови та мовлення, як один з пріоритетних напрямків у контексті сучасної когнітивно-дискурсивної парадигми мовознавства [3; 8, 121-122], поєднується з увагою до форм існування лінгвокультурної інформації, намаганнями дослідити мовні одиниці на предмет особливостей фіксації ними культурно значущих явищ і характеристик буття. Актуальним виявляється застосування поняття простору з метою дослідження різноманітних феноменів “омовлення” дійсності, зокрема, міфологічного компоненту культури, що дозволяє вивчити індивідуальні й етно-національні особливості концептуалізації світу та передачі інформації [6, 68].

Міфологічний простір (МП) ми визначаємо як системно організовані концепти-міфологеми, що містять інформацію про первинний варіант устрою світу, об'єднані у стереотипні міфологічні сценарії. Використання поняття простору для опису взаємодії мови, міфу і культури вимагає виділення його параметрів і принципів функціонування. Перш за все, МП притаманні

універсальні системні ознаки ієрархічності, фрактальності та динамічності. [14, 11-17]. Принцип ієрархічності передбачає наявність гіперо-гіпонімічних відносин (у сенсі реалізації трихотомії “під-система” :: “система” :: “над-система”) між рівнями МП та їх складниками. Така рівнева взаємодія передбачає мету, яку визначає над-система, іншими словами – це модель світу як збалансованої системи, здатної до само-підтримки і само-відновлення, а також сукупність когнітивних і практичних операцій, необхідних для побудови такої моделі. Оскільки інструментарій пізнання й інтерпретації світу, притаманний конституентам нижчих рівнів, не є адекватним для цілісного осягнення прогнозованого образу світу, сенс буття (мета системних взаємодій, визначена над-системою) у міфі традиційно відноситься до дії “вищих сил” (германський WYRD / ÖRLÖG, слов’янська ДОЛЯ), або надзвичайних істот на зразок БОЖЕСТВА. Системою у цих відносинах виявляється неподільна в міфологічному світі тріада природа-індивід-соціум, елементи якої взаємодіють на основі визначеного К. Леві-Брюлем принципу партиципації і дотримуються усталених у мовних формах зразків поведінки. Нарешті, підсистемами постають різноманітні суспільні інститути, артефакти, національна мова, за допомогою котрих реалізуються міфологічні сценарії.

Принципу фрактальності (іншими словами – самоподібності) у контексті мовознавчої парадигми найбільш відповідає принцип аналогії [7, 31]. Багатовимірний характер Всесвіту зумовлює нелінійність просторових параметрів світів, що входять до нього. Отже, для опису конституентів простору, що відзначаються асиметричністю і динамічністю своєї структури ми використовуємо поняття фракталу, яке відображає сутність конфігурації елементів ієрархії МП. При розгляді структури МП під фрактальністю ми розуміємо копіювання внутрішньої структури елементів МП на усіх рівнях, що забезпечує цілісність простору, особливий “неопосередкований” інформаційний обмін у ньому, моделювання сценаріїв вищих рівнів за допомогою наявних засобів, насамперед, вербальних, котрі співвідносяться з концептуальними структурами нижчих рівнів. Цей підхід узгоджується із думкою, згідно якої “концентрична модель світу... складається із серії окремих ізоморфних, тобто подібних за своєю структурою ділянок” [9, 146]. Такий простір, словами А.К. Байбуріна, визначається як “низка вкладених один в один ізоморфних та ізофункціональних локусів, що моделюють в остаточному підсумку центральний для всіх цих локусів об’єкт, який виконує в ритуально-міфологічній традиції роль світового центру” [1, 182]. Відповідно, зміни в певному сегменті міфологічної матриці світу неминуче призводять до змін (проявляються) в іншому його секторі – незалежно від віддаленості в фізичному просторі / часі [4, 26].

Крім цього, фрактальність передбачає поліваріантність розгортання міфологічних сценаріїв, логіка яких зумовлена внутрішньосистемними взаємодіями та пріоритетами над-системи (Життя, Природи, а не виключно антропоцентричним началом), а причинно-наслідкові зв’язки є імпліцитними в контексті національних культур. Явище фрактальності відображено у традиційному для античності уявленні про людину як “мікрокосм” [15], що за певних умов дозволяє представникам соціуму органічно входити до структур рівня над-системи (тобто, долати протиріччя ПРИРОДА :: КУЛЬТУРА), а також певним чином впливати на них. Наприклад, номінативна одиниця на позначення певного фрагменту МП (сукупність значень у її внутрішній формі) у контексті певної мовної картини світу постає стислою моделлю усіх можливих варіантів функціонування відповідного концепту у між-системних взаємодіях. Фрактальний механізм відносин між елементами МП є основою рівнорангової поліцентричної взаємодії елементів МП (“партиципації”, що відповідає природному стану речей та надає МП характеру поліцентричної “констеляції світів”), а також, на нашу думку, забезпечує його незвичайний, “чарівний”, магічний характер, оскільки зумовлює можливість трансформації об’єктів / процесів, бачення їх у часовій перспективі тощо.

Динаміка (зокрема, як рух форм матерії, квантів інформації) є абсолютним прояв невичерпності простору, структури якого, у свою чергу, є відносними / змінними у часі [14, 17]. Під принципом динамічності системи ми розуміємо поступ як невинне оновлення, зміну конфігураційних моделей концептосфер, що становлять концептуальну картину світу соціуму, визначають тип його культури. Власне, внутрішня форма слова слов. **pro-st(i)r* (від **st(i)r* – “протягати”) містить семантику просування, розширення [17, 341], пор. також д.англ. *styrian* – “рухатись”, “поставати”, “збуджувати”, “спричиняти”; гот. **stiu-r* (2) – “провід”, “контроль”; гот. *stiu-r-jan 2* – “визначати”, “керувати”. Вказані семантичні паралелі вказують на властивості простору як організованої системи, здатної до розширення й переструктурування у динаміці. Водночас, іррадіація метаструктурного самоопису (само-структурування) з центру культури на весь її семіотичний простір призводить до протиріч між нормою, породженою в ядрі культури, та семіотичними практиками її периферії. Відтак, периферія семіосфери, де створені за нормами тексти не вписуються у семіотичне оточення, у той час як тексти, узгоджені із реальним семіотичним середовищем, конфліктують із жорсткою нормою, визначається як

область семіотичної динаміки, в якій постає “поле напруги”, творяться нові форми культури [11, 259]. Зрештою, “поле напруги”, тобто система в активному стані, відзначається вищою енергетичністю, що призводить до іррадіації її впливу на значні за обсягом концептуальні локуси й поступове перетворення периферії на нове ядро. Таким чином, основою поступу системи є її прагнення до збалансованості, опір ентропії, яка перешкоджає ефективності усталених зразків взаємодій між елементами системи і за умови досягнення певного рівня руйнує її. Надмірний рівень ентропії виникає як наслідок занадто великого обсягу інформації (при “тиражуванні” набутих культур і перетворенні її на “цивілізацію” – внутрішній чинник), так і в силу взаємодії систем з контрарною конфігурацією (культур з відмінними ціннісними домінантами, мов, які віддзеркалюють концептуальні картини світів у взаємодії), що прагнуть зайняти один і той же простір (зовнішній чинник). Пристосування систем до нових реалій проявляється у видозміні структури їх підсистем і способів їх взаємодії, як то: словотвірні процеси, запозичення, розвиток граматичних структур та ін., які відповідають результатам когнітивних зусиль соціуму й історичним варіантам комунікативних сценаріїв. Динаміка поступу систем (мови, культури, міфу) зумовлює набуття ними характеру відкритих систем, яким притаманний вільний обмін компонентами, потяг до економії засобів реалізації концептуальних структур, компенсаторність тощо. Статичні й закриті системи (насамперед, регуляторні концептуальні структури з ядра простору, що виконують функції норм) перетворюються на своєрідні “егрегори”, під якими ми розуміємо системи з незмінною конфігурацією, що не відповідають сучасним реаліям, однак вбирають елементи інших систем і справляють на них інформаційний вплив за механізмом “іррадіації” (наприклад, догматика релігійних систем; “мертві мови” та ін.). Варто наголосити на тому, що творення інформаційних систем типу егрегорів також є одним із проявів інтерпретаційної діяльності суспільства, при чому сукупність значень, що становлять його ядро, свідомо нав’язується як аксіологічно позитивна і перетворюється на джерело вторинних міфів й ідеологічних моделей, що обслуговують певні соціальні, політичні, релігійні групи тощо. Слід також зауважити, що феномен ентропії є доволі амбівалентним. З одного боку, це деструктивний чинник, що з огляду на аксіологічний компонент системи є “злом”. З іншого боку, необхідність пристосування до нових реалій зумовлює рух систем, їх динаміку й відкритість. Загалом, розглядаючи взаємодію мови, культури і міфу, а також різних культур в аспекті міжмовних контактів, ми виділяємо три основні види системних відносин: 1) як відкритих систем, 2) як контрарних світів 3) як “егрегора” і “донора”.

Нарешті, принцип динамічності існування вказаних систем передбачає сценарну організацію їх компонентів. Ці сценарії, у свою чергу, становлять ієрархію у відповідності з фокусними концептами-міфологемами, навколо яких вони структуруються, при чому характер сценаріїв вищого рівня відповідає вказаному вище типу системних відносин. Так, при взаємодії відкритих систем реалізуються сценарії типу ПОШУКУ, ТВОРЕННЯ; контрарні системи передбачають сценарій СУТИЧКА / ПРОТИСТОЯННЯ; нарешті, “егregor” реалізує сценарії ПІДКОРЕННЯ / ДОМІНУВАННЯ. Варто відзначити, що інклюзивний характер структурації елементів і рівнів вищого плану зумовлює акумулювання в них інформації/ досвіду лінгвоспільноти, набутого унаслідок розгортання сценаріїв нижчих рівнів і представленого відповідними мовними одиницями. Відтак, при реалізації міфологічних сценаріїв накопичений соціумом досвід стосовно його учасників впливає на їх перебіг. Вказаний вплив здійснюється завдяки наявності у внутрішній формі номінативних одиниць на позначення концептів-міфологем певних сем, що становлять імплікаціонал одиниці, котрий при розгортанні сценарію набуває “сильного” характеру [13] та, унаслідок лінгвокреативного характеру номінації в контексті міфологічної (концептуальної та мовної) картини світу, безпосередньо відтворює позначену ситуацію. Наприклад, успішне розгортання сценарію ПОШУК АРТЕФАКТУ можливе лише за умови реалізації ГЕРОЄМ сценаріїв нижчого рівня і застосування усього досвіду, набутого в попередніх взаємодіях (як набути / покращені навички, так і змінений лінгвосоціальний статус індивіда); відповідно, належне виконання магічним артефактом своїх функцій зумовлене комплексом процедур, виконаних над ним раніше, комплексом його властивостей, відображених у його власному імені та ін.

Про динамізм МП ми ведемо мову і з огляду на нерозривний зв’язок понять “простір” і “час”. Наприклад, уведений М.М. Бахтіним у науковий обіг термін “хронотоп” стосується “формально-змістової категорії літератури”, якій притаманні ознаки “злиття просторових та часових прикмет в осмисленій і конкретній єдності” [2, 235]. Категорія часу, що є максимально абстрактною, відносною, дифузною і не має чіткої референціальної співвіднесеності, натомість, відзначається утилітарністю й реалізується, насамперед, в просторових категоріальних термінах. Ще О.О. Потебня зазначав, що “вік людський уявляється простором, полем, морем; перейти, переплисти значить пережити, перебути” [16, 450]. Під утилітарністю категорії часу ми розуміємо її антропоморфізм і антропометричний обрахунок, що відображається, зокрема, в етимологічних

паралелях, пор.: д.ісл. *old* – “вік”, але й “люди”, “світ людей”, д. англ. *we(o)rold* (англ. *world*) – від *wer* “людина” і *old* “вік”, “час людей”, д.а.нгл. *þraz* “час”, але д.півн. *drengr* “людина”; д.а.нгл. *tid* “час”, але д.а.нгл. *yeod* “народ”. Крім цього, антропоморфізм проявляється у співвіднесенні в Індоевропейських мовах значення “час” і “частини тіла людини”, пор.: д.англ. *lic* “тіло”, але латиш. *laiks* “час”; д.а.нгл. *yra* “час, період, лихі часи”, але лат. *tergum* “спина”; д.англ. *take* “палець на нозі”, але гот. *þeihs* “час”, нім. *Tag* “день”. Ізоморфізм уявлень про час і простір проявляється у співвідношенні значень “час” і “місце”, пор.: д.англ. *tid*, але д.англ. *ti* “поле”, д.англ. *sþjǫl* “час”, але д. слов. / укр. *село*; а також “час” і “просторова орієнтація”, пор.: англ. *Your time is up. The game is over. It is high time...*, нім. *Hochzeit*. Значення “час” співвідноситься також с поняттями структурування (творення) і деструктурування (знищення / шкода / загибель), наприклад: д.англ. *tid*, англ. *deed* “справа”, д. ірл. *doird* “здійснює”; однак, нім. *Mal* “короткий час”, д.англ. *mæl* “час”, англ. *meal* “їжа”; д. півн. *skeip* “час”, д. англ. *scapa* “шкода”; серб-хорв. *рок* “час”, чес. *rok* “час”, укр. *рік*, але *наврочити, зурочити, вирок*; д. англ. *tid* “час”, нім. *Tod* “смерть”, англ. *death* “смерть”. Отже, етимологічні відповідності між номінаціями часу і просторових концептів свідчать на користь твердження, що міфологічна картина “охоплює світ одночасно в його синхронній і діахронній цілісності, і тому він (світ) є позачасовим” [5,45]. Більш за те, міфологічний час “завжди неоднорідний, здатний стискатись і розширяться, цілковито відносний та умовний” [10, 84], що дозволяє нам визначати час як своєрідний четвертий вимір об’ємних просторово організованих систем, що характеризує їх динаміку, причому специфіка концептуалізації часу співвідноситься зі стереотипними міфологічними сценаріями. Загалом, часові і просторові структури перебувають у відносинах компліментарності [12, 217], відтак “час” ми вважаємо показником динамічних зрушень у структурі МП, у той час як реалізовані зміни в цій структурі (проявляються як зміна культурного типу), у свою чергу, розглядаються нами як маркер часу, історичної епохи, періоду функціонування мовної системи. Слід також наголосити на тому, що повторюване здійснення сценаріїв та їх певна історична модифікація дозволяє вести мову про МП як своєрідний континуум, оскільки останній традиційно визначається як “послідовність фактів, подій, котрі розгортаються у часі та просторі” [пор., напр. 15, 308]. Відтак, динамізм МП дозволяє розглядати його як інформаційний континуум, що, з одного боку, відображає особливості світобудови, а з іншого – становить “вихідну базу даних” для творення культурних зразків

Отже, специфіка структури МП передбачає різні види взаємодії його компонентів, котрі, сприяють його трансформаціям, набуттю певними елементами нової якості, динаміці усєї міфологічної системи, її здатності адаптуватись до різних історичних умов, відігравати роль базисного елемента при категоризації дійсності та її знаковому втіленні в різні історичні епохи. Перспективним є зіставне дослідження лінгвокультурних і лінгвокогнітивних особливостей мовних засобів, що репрезентують елементи МП у текстах індоевропейськими мовами різних історичних періодів.

Список використаних джерел

1. Байбурин А.К. Восточнославянские гадания, связанные с выбором места для нового жилища / Байбурин А.К. // Фольклор и этнография. Связи фольклора с древними представлениями и обрядами. – Л.: Наука. – 1977. – С. 127-130.
2. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе // Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М., 1975 – С. 233-237.
3. Болдирев Н.Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 18-36.
4. Букин А.Г. Культурное пространство и пространства культур (региональный аспект) : Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.13 / Букин Андрей Григорьевич. – Чита, 2006. – 150 с.
5. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры / Гуревич А.Я. – М.: “Искусство”, 1984. – 350 с.
6. Красных В.В. “Свой” чреди “чужих”: миф или реальность? / Красных В.В. – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.
7. Кубрякова Е.С. Аналогия / Кубрякова Е.С. // Лингвистический энциклопедический словарь ; [гл. ред. В.Н.Ярцева] – М.: Сов. энциклопедия. – 1990. – С. 31-32.
8. Левицький А.Е. Перспективні напрями зіставних досліджень у межах когнітивно-дискурсивної парадигми / Левицький А.Е. // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 23. – Ч. 2. – К.: ВПЦ “Київський ун-т”. – 2007. – С. 119 – 127.
9. Лисюк Н.А. Міфологічний хронотоп / Лисюк Н.А. – К.: Український фітосоціологічний центр. – 2006. – 200 с.
10. Лосев А.Ф. Диалектика мифа / Лосев А.Ф. – М.: “Правда”, 1990. – С. 1-99.
11. Лотман Ю.М. Семіосфера / Лотман Ю.М. – СПб: Искусство-СПб. – 2001. – 704 с.

12. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа / Мелетинский Е.М. – М.: Наука, 1995. – 407 с.
13. Никитин М.В. Развернутые тезисы о концептах / Никитин М.В. // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 53-64.
14. Поляков В.А. Гносеологический релятивизм как метод научного познания / Поляков В.А. – М.: Новый Центр, 1998. – 64 с.
15. Поляков В.А. Универсология / Поляков В.А. – М.: Амрита-Русь, 2004. – 320 с.
16. Потебня А.А. О связи некоторых представлений в языке / Потебня А.А. // Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – С. 449-451.
17. Топоров В.Н. Пространство / Топоров В.Н. // Мифы народов мира. Энциклопедия : [в 2 т.]. – М.: Сов. Энциклопедия. – Т.2. – 1992. – С. : 340-342.

Анотація. У статті розглянуто міфологічний простір як системно організоване інформаційне утворення. Міфологічний простір визначається як сукупність концептів-міфологем, об'єднаних у міфологічні сценарії. Особливу увагу приділено принципам і базовим механізмам організації міфологічного простору як контейнеру аксіоматики, на основі якої відбувається творення варіантів образу світу й їх вербалізація засобами національних мов.

Ключові слова: міфологічний простір, фрактальність, динамічність, внутрішня форма.

Summary. The article treats off mythic space as an informational system. Mythic space is identified as a set of mythic concepts united into mythic scenarios. Special attention is paid to the principles and basic mechanisms of mythic space's functioning as a container of axiomatic assumptions that constitute premises for creating the world's images and verbalising them via national language means.

Key words: mythological space, fractality, dynamic, inner form.

УДК 82 (477) "18" (092)

Колкутіна В.В.

"ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОГО ВИГНАНЦЯ": Т.ШЕВЧЕНКО В РЕЦЕПЦІЇ Д. ДОНЦОВА

Звернення до постаті та творчості Тараса Шевченка надзвичайно актуалізується у сучасних умовах вибудовування національної ідентичності, усвідомлення свого призначення у світовому соціокультурному процесі. Мета нашої статті – це спроба дати всебічну та об'єктивну характеристику літературно-критичної спадщини Д.Донцова, присвяченої творчості Т.Шевченка на матеріалі студії "Пам'яті великого вигнанця", осмислити місце критика в українському літературознавстві перших десятиріч ХХ століття. Серед основних завдань, які ми прагнемо розв'язати, – з'ясувати особливості світогляду Т.Шевченка в рецепції Д.Донцова; виявити та проаналізувати порушені науковцем у творчості Кобзаря філософські, естетичні, літературознавчі проблеми; вказати, які саме твори уславленого поета дослідив критик.

Стаття Д.Донцова "Пам'яті великого вигнанця" присвячена 65 річчю з дня смерті Т.Шевченка, тобто написана у 1926 році. В ній автор сфокусував увагу читача на важливі, не розглянуті раніше у літературознавстві теми і проблеми. Звернемося до них.

Стаття містить епіграф з романтичної поетичної драми-містерії Байрона "Каїн". На нашу думку, цей епіграф – ключ до розуміння ідеї розвідки. Відомо, що закінчена у вересні 1821 року ця драма англійського романтика стала найвищим досягненням його трагічної драматургії. Авторська характеристика "Каїна" викладена у листі Байрона до поета Муру: "...я предположил, что Каину были показаны разумные существа доадамовской эпохи, наделенные более высоким интеллектом, чем человек, но совершенно несхожие с ним внешне и гораздо более сильные духом и телом..." [9, 347] (підкр. нами – В.К.). Твір Байрона "Каїн" був написаний як диспут про сенс життя людини на землі, про те, що значить для неї Добро і Зло, Життя і Смерть, Безсмертя і Небуття. Одним словом, автор прагнув розкрити діалектику пізнання світу. Байрона завжди цікавили ці питання, "вічними" їх побачив і Д.Донцов. Між тим, ми не можемо говорити про компаративне зіставлення науковцем творів Байрона і Шевченка, але "концепт імагології, що полягає у виявленні неабиякого інтересу до *іншого*, намаганні встановити зв'язки між ним та *своїм*" [4, 124] (підкр. – Ю.Ковалів) спорадично простежується.

Згадаємо, що постаттю Каїна зацікавилися чимало митців. Так, поема І.Франка "Смерть Каїна" також мала глибокий філософський зміст, бо порушувала вічні питання мети і

призначення людського буття. У замітці до свого перекладу містерії Байрона великий Каменярь зазначав: "...се мислячий чоловік двадцяти років нашого століття. Велика політична реакція того часу, страшний суспільний і умисловий гніт – се ґрунт, на котрім він виріс. Найважливіші, найпіднесеніші духовні потреби чоловіка старанно придавлювались, а найслабше їх заявлення вважалося гріхом, проступком" [10, 643].

Із драматичного твору англійського поета дізнаємося, що Каїн вирізняється з-поміж інших байронічних героїв. Це особистість непокірна, горда, бунтівна, але водночас наділена звичайними людськими якостями, найголовніша з яких, за думку автора, – допитливість. Як відомо із сюжету, Люцифер – сотворіння Каїна, бо останній "випустив з себе" Люцифера. Д.Донцов успадкував саме цю сюжетну дію, тому інколи символічно, коли метафорично прагне зрозуміти та показати в творчості та світогляді передусім Т. Шевченка "того пудля" [2, 68], "з якого вискочив Мефісто" [2, 68]. На нашу думку, цей "чорний пудель" – аналог Байронівського Люцифера, який упродовж статті концентрує в собі поліфункціональну синтезу, тому виступає як художня деталь, ознака творчості та риса світогляду, як провідна тема світової літератури. Внаслідок того, ми схильні вважати, що "чорний пудель", наприклад, – це уособлення-ознака шевченківського світогляду, якою критик пояснює відсутність у спадщині Кобзаря сентиментальних рис: "Його дорога до Абсолюта вела через односторонність, не через *пасивну реакцію*, не через *плач*, бо "що вродить з того плачу?" – "Бурян", і тому він не лякався покликати до хати того пуделя..." [2, 68] (підкр. нами – В.К.).

Водночас, цей образ сфокусував у собі *сукупність наскрізних концептів*, які, на думку критика, переважають у творчості поета: "Сей пудель називається в поета ріжно – *слава, муза, доля*, "перекупка п'яна", "покритка" (в хвилину злоби)" [2, 68] (підкр. нами – В.К.). Разом із тим, "чорний пудель" – домінуюча *тема* творчості інших письменників: "Деякі в нашій літературі мали свого "чорного пуделя". Напр., Леся Українка, Черемшина ("Парубоцька справа", "Марічку голова болить"), М.Хвильовий ("Я – романтика"). Але в Черемшини – се мимолітний гість, бо вибрав собі інші *теми*" (підкр. нами – В.К.) [2, 70].

Розкриємо причини зацікавлення Д.Донцовим постаттю великого українського поета. Відомо, що на кожному етапі розвитку української культури чи духовності найголовніші проблеми так чи інакше зосереджені на особі та творчості Кобзаря, на інтерпретації його могутньої творчої спадщини. Д.Донцов був серед тих, хто вивчав творчість Т.Шевченка, виходячи не тільки з власних міркувань та припущень, а й з власних захоплень, вподобань, ідейних орієнтирів. Відомо, що у цей час генеза літературно-естетичної системи критика ввібрала у себе чітко обумовлений комплекс ідей, серед яких чільне місце відводиться ідеї італійського фашизму, якою захоплювався, схоже, в перші десятиліття ХХ століття не один Д.Донцов (про що свідчать численні статті, опубліковані у цей період у "Віснику"). Тоді сорокашестирічний редактор "Літературно-Наукового Вісника" прихильно поставився до революційних ідей молодого італійського соціаліста Бенедито Муссоліні, який, як відомо, обожнював Ніцше. Саме ім'я та ідеї цього німецького філософа наскрізно проходить крізь всю статтю (слід зауважити, що й в інших шевченкознавчих розвідках Д.Донцов теж дуже часто звертається до думок Ніцше).

Що ж перейняв Д.Донцов у дуче? На нашу думку, передусім таку ознаку, як *впливовість*, тобто здатність мати великий вплив на становлення та формування суспільно-історичного розвитку людства і, загалом, суспільства. Наприклад, на початку статті, опановуючи *проблему вибору* між гармонією і небезпекою, миром і війною, добром і злом, цитуючи Ніцше та Фереро Д.Донцов припускає (йому навіть *імпонує* ця думка), що треба "родитися деспотом", щоб мати "...тоді більше *впливу на цілий ряд поколінь*" [2, 67] (підкресл.наше – В.К.). Відомо, що Т.Шевченко *вплинув* на історію становлення української літератури не тільки ХІХ, але й ХХ та ХХІ століть, але для критика важливо було довести, що великий український поет *вплинув* і на розвиток української державності, історії, на світогляд пересічного українця. Тут творчість Кобзаря Д.Донцов трактує як засіб пропаганди суспільних ідей, як форму агітації та популяризації власної ідеології. На нашу думку, саме за цих причин він так ретельно, різноаспектно, в контексті західноєвропейської історико-культурної думки вивчає перш за все *світогляд* Т.Шевченка. Як бачимо, у своїй генезі думки Д.Донцова щодо дослідження світогляду Кобзаря пов'язані із захопленням критика ідеями італійського фашизму 20 років ХХ століття.

Поряд з тим, ми не схильні вважати, що науковець вивчає світогляд Т.Шевченка виключно крізь призму італійської ідеології. Але, на нашу думку, оминати цю ознаку – бажання *впливати* на епоху і суспільство – значить не зовсім повно та об'єктивно окреслити погляд критика на постать та творчість великого українського поета.

Д.Донцов був серед тих, хто в тогочасних суспільно-політичних умовах намагався вивільнити образ геніального поета від стереотипів, тому у розвідці він окреслює основні чинники, що сформували світогляд митця. Науковець коротко зупиняється на головних віхах його біографії, залучаючи листи та щоденник: "Перериваним лиш короткими проблесками надії чистилищем

було ціле його життя: *Перед викупом з кріпацтва, перед поворотом з заслання, і – перед смертю*” (підкр. нами – В.К.) [2, 66]. Звертаємо увагу на те, що Д.Донцов “проблисками надії” називає далеко не приємні події із біографії Шевченка. Чому? Ймовірно тому, що саме в оці, вказані критиком періоди життя, перед поетом стояв нелегкий *вибір* щодо визначення своєї подальшої долі.

Відомо, що щоденник Кобзаря – безцінне джерело відомостей про життя поета, ключ до розуміння його суспільно-філософських, політичних та естетичних поглядів. Одним словом, – це нотатки, в яких найбільш широко та розгалужено представлений світогляд автора. Знаменно, що Д.Донцов у цій статті використовує не тільки щоденник, але й листи митця. Цей факт ще раз підкреслює, що для критика тут найголовнішим є відтворення етапів формування та становлення світогляду великого українського поета, окреслення його прагнень, міркувань та хвилювань: “В сих листах цитує він гіркі слова великого Флорентинця, що мусів тинятися поза межами своєї країни, порівнює себе до Робінзона, до Овідія, з тою лише різницею, що останній мусив жити серед варварів, а він – серед “варварів і п’яниць”” [2, 66].

Якщо щоденник митця – це “влучний автопортрет поета і людини” [3, 263], то в рецепції Д.Донцова – це ще й документальне свідчення, ілюстрація, “портрет” епохи, котра, як і Данте, “вигнала”, витіснила Шевченка зі свого середовища: “Він був потрійний вигнанець: Вигнанець зі світа утіх і любови, бо мов Данте, до кінця днів даремно гонив за своєю Беатрічею; – вигнанець із рідного краю з волі всесильної Росії, – і вигнанець самохітний, бо ще перед засланням, що з туманного Петербурга писав він: “А в Малоросію не поїду, цур їй, бо там окрім плачу, нічого не почують”, бо “там чорт-ма людей” [2, 66].

Як бачимо, досліджуючи світогляд Кобзаря, науковець наголошує на основних рисах його характеру: безкомпромісності, принциповості, сміливості та відвертості. Вказані риси він контрастно інтерпретує крізь призму “головної проблеми віку” – “золотосерединності”, хамелеонства, перекінчества, ренегатства, зради. Протиставляючи “золотосерединність” епохи нескореності, незмінності Шевченкового світогляду, критик, на нашу думку, наголошує і на незламності внутрішнього світу, *психології* Кобзаря “...перед поворотом з заслання”. Дійсно, якщо прочитати щоденник, який писався за півтора місяця до звільнення, то зразу помітна не лише глибина авторського самоаналізу, влучність характеристик, реалізм побутових картинок, а й незламність поетового характеру, його психології попри всі політичні утиски, особисті хвилювання та побутові негаразди: “...Но горький опыт прошел мимо меня невидимкою. Мне кажется, что я точно тот же, что был десять лет назад. Ни одна черта в моем внутреннем образе не изменилась. Хорошо ли это? Хорошо” [12, 134] (підкр. нами – В.К.). На нашу думку, можливо, фрагментарно, але критик *підійшов до проблеми* психологічного дослідження основних рис світогляду Т.Шевченка. Цю проблему Д.Донцов лише окреслив, далі в статті не дослідив.

Естетичні пріоритети науковця в цій розвідці базуються на зображенні протидії вічних бінарних понять *добра і зла* (ми вище показали, що солі-даризуючись з ідеями Байрона, Д.Донцов підтримав порушений англійцем диспут про сенс добра і зла): “автор “Божественної комедії”, Каїн, Ніцше, Гете, Жозеф де Метр, Кардучі та інші – займалися сим проклятим питанням” [2, 67]. Як бачимо, перелік постатей дуже хаотичний. Чому на цих прізвищах акцентує увагу критик? Причому – це видно – він не розрізняє не тільки філософів і літераторів, а й “накидає” до цієї “купи” біблійного героя, опое-тизованого (з позиції Д.Донцова) Байроном. Ми схильні думати, що вказані видатні західноєвропейські діячі критику імпонували, бо у своїй спадщині відштовхувалися не від ментальних рис свого народу, культури, а формували власний мистецький світогляд відповідно до християнсько-філософських вимірів, поглиблено досліджуючи сутність зла в значенні частини “тьми, яка зродила світло” [2, 68], “движучої сили людського життя і світової історії” [2, 68].

За переконанням Д.Донцова, саме ця демонічна сила спонукає до “підйому всякого *поступу*” [2, 68] (підкр. нами – В.К.). Тобто, це не тільки не рушійна, а й навіть будівничо-творча сила. Свою позицію критик обґрунтовує гетевсько-байронівською ідеєю аксіологічного пізнання світу. Він вважає, що як українство, так і українська література має дотримуватись такої думки, адже “М’якосерде українство, як нещасливий Гетівський Вагнер мало за ідеал лиш “ein selig Leben”. Все, від чого пахло руїною й гріхом – було злом і лихом. Йому не снилося, що се лихо може бути “чисть тьми, яка зродила світло”, сила, яку послав людям сам Бог...Гетівська концепція злого була чужа українству. Чужий йому був і Кардучі з відважним поглядом на Сатану, як на вічного “ворохобника”, як на великого “Обріханого”, *движучу силу людського життя і світової історії, підйому всякого поступу*. Чужий і Ніцше з його поглядом на “злих духів”, які *найбільше попихали людськість наперед*, бо все нове зле, як щось, що хоче здобувати, валити граничні каміні і старі святощі. До сеї ролі зла не додумувалось українство, воно з жахом відверталось від нього, мов від чаші з цикутою юнак, що подавав її Сократови. “Чудесний “син хаоса” не мав що робити в “прозорім” світі їх ніжних чеснот, у “разореолоних” серцях тих, кого звав “свинопасами” з

“овечою натурою” Т. Шевченко” [2, 68] (підкресл.наше – В.К.). На нашу думку, його погляди щодо окреслення теми добра і зла були суперечливими. Він цією антитезою прагне охопити та дослідити широке коло питань: потрактувати характер “героїв-свинопасів” і пояснити хиби світогляду таких визначних українських письменників, як І.Франко, П.Куліш, П.Тичина: “Франко помітував “силою огню і заліза” чистий ідеал – бридився “краскою крови”. Зло – се була та “химера бистрокрила”, що не розчищувала, а загороджувала шлях “до щирої любові”, до “раю, щастя й супокою”. Для Куліша “ясна, створена для тихого щастя душа Українця з трудом піддавалась нашептам фанатизма... Тичина стверджував у свої ясні хвилини, що занадто “гармонію чарівну” в нас любили, хотіли бачити світ прозорим, а не грубим”, у “небутті – красу”, а “спокій там, де боротьба і бурі””[2, 67-68].

Д.Донцов узагальнює, що для “українства” та українського менталітету “гетівська концепція злого була чужа” [2, 68]. І в цьому він бачить основну помилку, прогалину української літератури. Але фанатизм, тяжіння до осмислення злого, тим більше пояснення демонічною силою (“Мефістофільським гіном”) недоліків української культури не властиве ментальному структуруванню світу українця та українства. Ментальність визначається як світоспоглядання в категоріях і формах рідної мови, яке поєднує в собі інтелектуальні, вольові, духовні якості *національного характеру* в типових його проявах, що складають певний культурний тип нації [5, 49] (підкр. нами – В.К.). Натомість, Д.Донцов, на нашу думку, говорить не про національний, а про західноєвропейський характер.

Первісно в українській ментальності вирізняються такі визначальні риси, як емоційно-почуттєвий характер, кордоцентричність, ліризм, позбавлення агресивності, м’яка споглядальність. Д.Донцов вкрай суб’єктивно віднісся до цих ознак, тому протиставив їм фанатизм, раціональне начало, активну, подекуди агресивну поведінку. Але це не ті риси, що властиві українцям. На нашу думку, цей донцовський вибір теж пов’язаний із захопленням критиком італійським фашизмом, в якому привалював потяг до наскоку та загарбництва. За цих причин науковець *штучно відкидає*, не сприймає суто українського, а насаджує західноєвропейську “гетівську концепцію” (з якої вилучає лише потяг до осмислення зла), хоча і усвідомлює, що вона була “чужа українству”[2, 68]. Фактично критик заперечив первісні, існуючі з давен-давен риси українського менталітету. Судячи з таких реалій, ми не можемо погодитись з тим, що “він розробив свою концепцію національної культури” [8, 81]. Парадоксально, але, на нашу думку, Д.Донцов намагався підмінити суто українські риси – *західноєвропейськими*, водночас пояснюючи, вмотивовуючи свої думки споконвічними *українськими* релігійно-філософськими настановами: “правдивий християнин, він знав, що *зло ділає на приказ Бога, і в його не збагнутих намірах*” [2, 68] (підкр. нами – В.К.).

Зауважимо, що в сучасному літературознавстві порушується проблема теодицеї – походження зла і відповідальності за нього. Д.Донцов був чи не першим, хто дав власне тлумачення Шевченкового розуміння природи зла. Його думка різниться з ідеями вчених початку ХХІ століття. Так, Є.Нахлік вважає, що “Шевченко не намагався дати раціональне тлумачення проблеми зла, а обмежувався вираженням думок, до яких доходив сам, що зло – це стихійні вияви людської злості, задрощів, ненажерливості, лицемірства, людського звірства, паскудства, погані, неспроможності розумно облаштувати суспільство, людського недомислу – корінь зла в людях”[6, 48-49]. Протилежної думки дотримується В.Яременко, чия стаття стала контраргументом до статті Є.Нахліка. Дослідник вважає, що для Шевченка характерним було ортодоксально-християнське розуміння природи світового зла, подібне до августинівського, коли воно є лише недоліком, відсутністю добра: “вияви зла лежать в етичній площині й відповідні до виконання чи невиконання основних християнських Заповідей”[11, 113]. Основним джерелом наближення до розуміння Шевченкової теодицеї цей критик, як і Д.Донцов, вважає епістолярій та щоденникові свідчення.

Отже, естетичні пріоритети науковця видозмінюються. Замість трактування категорії героїчно-величного (як це було в інших шевченкознавчих студіях) він зосереджується на *категорії демонічного*. Зваживши на ці риси, критик фокусує увагу на основних концептах шевченкової *творчості*, серед яких виокремлює *правду-месницю* та *волю* як формочинник української державності: “Правда в нього – не пасивно-несхопна просто-правда, лише активно-заперечуюча “правда-мста”, яка все являється одна в двох лицах, мов ті близнята, з яких “один буде, як той Гонга катів катувати”, а “другий буде катам помагати...” [2, 68-69]. З точки зору критика, така правда-месниця не може існувати і без “демонічно-могутньої” та безстрашної волі: “...Не в атмосфері ідилії “виростала воля”, не Дніпром умивалась, в голови не гори клала, не степом вмивалась: “кров’ю вона умивалась, а спала на купках, на козацьких вольних трупах”” [2, 71]. Ми помітили, що тут він цитує, але не називає послання “Великий льох”, “І мертвим, і живим...”. Крім того, Д.Донцов дуже часто у своїх шевченкознавчих розвідках звертається до ранніх поем Кобзаря “Іван Підкова”, “Гайдамаки” та “Тарасова ніч”, хоча їх не називає. Зіставимо:

“Козак із мільйона свинопасів” :

“З минулого вигребав “волю”: не *волю* тих, що собі “ідилії творили”, з оливковою галузкою в руці..., а ту, що “гарцювала”.., “танцювала”, “трупами засівала поле” [1, 376] (підкресл. наше – В.К.).

“Пам’яті великого вигнанця” :

“ Він згадує далекі – опоетизовані віддаленням – часи, коли то “запорожці вміли панувати”, коли на Україні “лихо танцювало”, коли *гарцювала* козацька *воля*, коли *трупом*, *лихом засівала поле...*” [2, 69] (підкресл. наше – В.К.).

На нашу думку, оприлюднивши основні концепти шевченкової творчості – правду-месницю та волю як важливу ознаку формування українського суспільства, Д.Донцов порушує проблему національного сорому, картання народу за його примирення з духовним, фізичним і психологічним рабством. Громадянська пасивність, манкурство українців обурювали критика. Для увиразнення цієї думки постать (а коли і творчість) Кобзаря Д.Донцов представляє екзистенційно образно: “З дрожю в серці, часом з відразою, але й з передсмаком гіркої насолоди хапає він за повний келих зла, який мусить випити сей світ, аби відродитися на ново, свіжий і здоровий. Чи бачив він у проливі крові...символ покути, корисної для людини, чи був се “дух перверзії” Едгара По, який наказував йому прагнути чогось якраз тому, що не повинен був, – видиво зла не покидало його ні на хвилину” [2, 69].

У статті “Пам’яті великого вигнанця” переважна більшість образів відзначаються яскравим та, на нашу думку, знаковим барвописом, який чи не першим помітив науковець, аналізуючи поетичну творчість великого українського поета. Відомий російський філософ В.Соловйов зазначав: “Колір у літературі має особливий виключний інтерес для дослідника: письменник використовує його ненавмисне, інтуїтивно, підсвідомо, як правило, це природна, натуральна функція” [7, 54]. У цій розвідці переважає червоний колір. Чому?

Тривожний червоний колір безпосередньо пов’язаний з одним із головних концептів, які виокремлює Д.Донцов в творчості Т.Шевченка – образом крові. Розглянемо його більш детально. Критик не обмежується тлумаченням сутності червоного. Ми можемо припустити, що в рецепції Д.Донцова інтерпретація червоного кольору полісемантична. По-перше, він тяжіє, на нашу думку, до естетики символістів. Як відомо, вони прагнули передати переживання світу через одне почуття (наприклад, нещасливе кохання). Д.Донцов теж прагнув досягнути світ Т.Шевченка, зосередившись на передачі через *один колір* – червоний (який традиційно символізував пристрасть, глибину кохання, оптимізм, невмирущість сили), невизначеність та тривогу епохи, уславлення збройної боротьби. В усіх його шевченкознавчих студіях, де зустрічається цей колір, він означає ознаку демонічності духу, катастрофічність зображуваних подій, “температуру” пекла та епохи.

По-друге. Семантика червоного передає не колір, а ознаку характеру. Наприклад, Д.Донцов, зіставляючи причини вбивства дітей Гонтою у Т. Шев-чека та рідної матері у Хвильового, закидає останньому “недобачення” сутності “*червоності*”: “Занадто перенявся він блакитним повітрям його “голубої Савої”, воно ж відбивається і в його “синіх етюдах”, у них трохи блідне і його *червоність...*” [2, 70-71] (підкресл. наше – В.К.).

По-третє. Критик нерідко зміщує акценти досліджуваного, і тоді його цікавить в поезії Кобзаря метафоричне зображення стану “трансфузії крові” (переливання крові). Аналізуючи (але не називаючи) вірш “Чигрине, Чиг-рине” Д.Донцов першим у літературознавстві помічає, що Т. Шевченко “не дурно займається” [2, 71] таким актом: “виливає “сукровату” й наливає “свіжої, живої” [2, 71] крові. Внаслідок того, можна констатувати, що значну увагу науковець у створених митцем образах у поетичній творчості приділяє аналізу *процесу трансфузії* і оприлюднення тих наслідків, які в результаті виникають. Це явище персоніфіковано, тому, фактично, критик виголошує думку-заклик поета про *процес оновлення* в державі та в свідомості людини у час, коли “знов в житті кружить нова і свіжа кров” [2, 71].

Задля увиразнення екзистенційної картини раю, пеклу та чистилища у статті “Пам’яті великого вигнанця” науковець створює чимало візійних образів-картин: “краска крові” [2, 67], “луна пожарів” [2, 70], вогонь, “червоний бенкет” [2, 69], “шалений танець Вальпургієвської ночі” [2, 69]. На нашу думку, вони не лише екзистенційні, есхатологічні, а й символічні, тому що водночас уособлюють неспокійний, нескорений, демонічний, мужній світогляд Кобзаря.

Отже, ми схильні вважати, що критик у статті “Пам’яті великого вигнанця” екзистенційно розкрив світогляд поета, дослідив естетичні ознаки творчості митця, залучивши до аналізу поемі-містерію “Великий льох” (єдиний твір, який він *називає*) та вірші “Слава”, “О думи мої, о слава злая”, “В казематі”, “Три літа”, поеми “Гайдамаки”, “Сон” (комедія), “Єретик”, “І мертвим і живим...” (які Д.Донцов лише цитує, але не називає).

Перспективи дослідження розкривають широкі можливості для творчої інтерпретації шевченкознавчих студій Д.Донцова. Потребують ґрунтовного вивчення чимало питань, які

дозволять майбутнім науковцям повно та об'єктивно відтворити естетичні та ідеологічні погляди цього оригінального літературознавця.

Список використаних джерел

1. Донцов Д. Козак з мільйонна свинопасів // Вісник. – 1935. – Річник 3. – Т.2. – Книжника 5. – С.369-381.
2. Донцов Д. Пам'яті великого вигнанця // Літературно-науковий вісник. – 1926. – Річник ХХУ. – Т.ХС. – Книжка У. – С.66-74.
3. Єфремов С. О. Літературно-критичні статті. К.: Femina, 1995 – 685с.
4. Ковалів Ю. Абетка дисертанта. – Київ: Твім інтер, 2009. – 458с.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М, 2001.
6. Нахлік Є. Шевченкове трактування проблеми зла (Аспект теодицеї) // Київська старовина – 2002 – №5.- С.48-61.
7. Соловьев С. Цвет, число и русская словесность // Знание-сила. – 1971.- № 1. – С.54-56.
8. Чикур Л.Д. Спроба розв'язання проблем української ментальності у працях української діаспори: літературознавчий, культурологічний та соціологічний аспекти // Українська ментальність. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: "Астропринт". – 2003.– С.75-84.
9. Усманова Р.Ф. Джордж Гордон Байрон // Байрон Д.Г. Избранное. – М.: "Просвещение", 1984. – С.326-353.
10. Франко І. Замітка перекладчика // Зібрання творів: У 50 т. – К., 1978. – Т.12. – 727с.
11. Яременко В. "Людей і ...не прокляв!" (До проблеми Шевченкового трактування теодицеї) // Сучасність – 2005 – №3. – С.108-116
12. Яценко М. Історія української літератури. ХІХ століття. – К., 1997. – Кн. 2. – 342с.

Анотація. У статті вивчається оригінальність шевченкознавчих студій Д.Донцова (на матеріалі розвідки "Пам'яті великого вигнанця"). Своєрідність його статті полягає в тому, що тут він чітко не наголошує на дослідженні національної ідеї в творчості Кобзаря. Разом з тим, науковець вивчає головні постулати цієї ідеї, інтерпретує поетове бачення ключових проблем української нації.

Ключові слова: національна ідея, новаторство, літературознавство.

Summary. Singularity of D. Dontsov's shevchenko – knowledge workshops is that he does not emphasize on the researching of the national idea in the creative work of Kobzar. However the scientist scrutinizes the main postulates of this idea, interprets the poet's point of view on dominant problems of Ukrainian nation. The critic analyses the characters of werewolves and crowd, affecting the topic of national treason.

Key words: national idea, innovation, literary criticism.

УДК 811.161.2'373

Копусь О.А.

РОЛЬ ХУДОЖНЬОГО КОНТЕКСТУ В МОДЕЛЮВАННІ СТРУКТУРИ КУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ

Концепти як основні поняття когнітивної лінгвістики акумулюють загальнолюдські, соціальні, групові, а також національно-культурні та індивідуальні знання й уявлення людини про навколишній світ, які реалізуються не лише в слові, а й у тексті, дискурсі. Художній текст становить своєрідну форму існування культури: з одного боку, літературні твори занурені в культуру, а з іншого, за влучним виразом В. А. Маслової, – створюють культуру, тому не випадково в науковій парадигмі означився новий, а саме, когнітивний напрям вивчення тексту (А. О. Кібрик, О. С. Кубрякова, Л. О. Новиков, Л. В. Поповська), що розвивається паралельно з розробкою лінгвокогнітивного моделювання концептів.

Методика семантико-когнітивного опису концептів запропонована в працях О. С. Кубрякової, В. А. Маслової, З. Д. Попової, Й. А. Стерніна та інших. З-поміж основних прийомів особливе місце посідає аналіз художньої і публіцистичної літератури (З. Д. Попова і

Й. А. Стернін), або аналіз найрізноманітніших контекстів: поетичних, наукових, філософських, публіцистичних, прислів'їв і приказок (В. А. Маслова), що, мабуть, і зумовило проникнення концептуального аналізу в дослідження художніх творів (Л. Г. Бабенко, О. М. Кагановська, Ю. В. Казарін, М. П. Крупа, Л. В. Поповська). Зазвичай концептуальний аналіз використовують для вивчення семантичної організації художнього твору і, таким чином, розширюють лексико-семантичний аналіз тексту, занурюються в ідейне звучання твору на основі виокремлення змістовно-концептуальної інформації. Водночас когнітивно-концептуальний підхід до вивчення художнього твору допомагає досліджувати лінгвокультурні концепти, їх когнітивні ознаки.

Поряд із цим слід зазначити, що когнітивна теорія тексту поки що недостатньо сформована і, як наголошують науковці, знаходиться в стадії розвитку (Н. Д. Бурвікова, О. С. Кубрякова). *Мета* нашої статті полягає в тому, щоб розкрити місце і значення художнього контексту в моделюванні структури концепту. Для цього продемонструємо методику концептуального аналізу як окремого художнього твору, так і сукупності творів. Методологічну основу дослідження становлять теоретико-методичні положення щодо проведення концептуального аналізу, запропоновані В. А. Масловою, Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарінім.

Одним з перших етапів концептуального аналізу є виділення ключових слів художнього твору. Ключові слова, або опорні слова, слова-лейтмотиви, концентрують у собі ідейний задум автора, оскільки розкривають змістовно-фактуальну і змістовно-концептуальну інформацію твору. Вони емоційно насичені й несуть на собі особливе стиліське навантаження. На основі вибору та характеристики ключових слів реконструюють індивідуально-авторську картину світу. “У літературно-художньому тексті здійснюється естетична концептуалізація світу, яка виявляється в тому, що автор як творча особистість, поруч із загальноприйнятими знаннями, привносить в уявлення про світ і власні, індивідуальні знання” [1, 84], які доповнюють структуру концептосфери образними репрезентаціями концепту. Робота з ключовими словами, що становлять семантичну домінанту тексту, нерозривно пов'язана з лексико-семантичним аналізом, описом лексичних комплексів, встановленням асоціативних зв'язків. У прозових творах концептуальний смисл також виражається за допомогою художньої деталі, якій “властива особлива змістова наповненість, символічна зарядженість, важлива композиційна та характерологічна функція” [6, 731]. У зв'язку із цим художня деталь нерідко розглядається як ключове слово.

В українській літературі майстром використання художньої деталі вважають Григора Тютюнника, тому як приклад розглянемо його оповідання “Зав'язь”. Ключовим словом твору є лексема “зав'язь”. Винесене в сильну позицію – заголовок, воно виражає головну думку твору і вибране як лексичний репрезентант текстового концепту.

Ядро концепту становить словникова дефініція: Зав'язь – 1. Нижня здута частина маточки в квітці, в якій після запилення насінних зачатків утворюється плід; зав'язок, в'язь, пуп'янок. 2. Маленькі недостиглі плоди [8, 690]. В оповіданні ядро концепту представлене ще одним ключовим словом “садок”: “Листя в садках ще тільки проклюнулося, тому в гіллі рясно миготять дрібні, мов роса, прозеленкуваті крапельки: то зав'язь”. Загалом слово “садок” у творі зустрічається дев'ять разів, формуючи центральну зону концептосфери: “кругом садки цвітуть”, “садок уже одцвівся”, “окурювати садок”. До того ж, це символічне місце народження кохання: “десь далеко в степу, за садками”, “іду садом на край кутка”, “прожогом кидаюсь в садок”, “Сонин садок”.

Утретє ключове слово “зав'язь” зустрічаємо наприкінці твору: “Ану, лишень, парубче, помагай окурювати садок, бо пропаде к лихій годині уся зав'язь”, – відповідно до якого і сприймається ідейний задум автора. Зав'язь знаменує не лише прихід весни, але й зародження молодого кохання, яке ще повинно пройти випробування і яке слід берегти та захищати. Навколо цієї художньої деталі групуються слова, узагальнюючи семантику яких, ми розширюємо структуру концепту “зав'язь” у межах аналізованого оповідання. Так, в асоціативному полі концепту акцентовано сему “кохання”, яка в основному виражається системою дієслів: *наджигурився, ширшаю в плечах, твердішаю в ході, підлечу, голосу не стає, туркоче, починають терпнути ноги, паморочиться голова, серце починає калатати, нічого не бачу і нічого не чую*, – які вказують на формування першого чистого почуття Миколки і Соні.

У змалюванні головного героя важливою постає ще одна художня деталь “шлях” та асоціативно пов'язана з ним лексема “поріг”: “виходжу на поріг”, “по той бік шляху”, “ідемо до шляху”, “на порозі я ще трохи пристоюю”, “мимо нас ... мчать ранні машини”. Шлях – символ складного, нелегкого життя, про що влучно й образно говорить дід Лаврін: “бо то дівка з тієї куряви, що чорти на дорогах крутять”. Для Миколки розпочинається самостійне доросле життя (“пора мені вирушати”, “швидше виприсути з дому”), на якому зустрінуться “заграва”, “мара”, “провалля”, “чорна холодна прірва”.

Відтак, периферію концепту утворюють образні асоціації та конотації, пов'язані з авторським світовідчуттям і світосприйманням. Для Гр. Тютюнника зав'язь – це і пробудження природи

навесні, і зародження кохання, втілене в реальних образах (“самі ж, бач, кажуть: *парубок*”) і в незвичних, емоційно-забарвлених (“може, вони ото й правду казали, що *кислички*” – “*солодка пекуча спрага*”), але найголовніше – це формування духовного світу головного героя, його морального ідеалу, вираженого ключовою фразою твору: “*буде в людей – буде і в нас*”.

Структура концепту “зав’язь”, побудована на основі ключових слів і лексико-семантичних комплексів оповідання Гр. Тютюнника, звичайно, може бути дещо суб’єктивною, адже в ній передусім відображається індивідуально-авторська картина світу. Однак, за висловом В. А. Маслової, концепт – це “багатовимірне утворення, яке включає не лише понятійні, а й конотативні, образні, оцінні, асоціативні характеристики, які слід урахувувати, описуючи концепт” [7, 59]. У дослідженні концептів художні твори не менш важливі за словникові статті, оскільки в них фіксуються найяскравіші, а головне комунікативно релевантні когнітивні ознаки. Отже, периферійні компоненти концепту виокремлюють, аналізуючи фразеологічні одиниці, паремії, твори усної народної творчості, художні твори.

Так, історичний шар концепту утворюють міфологічні і ритуально-обрядові народні уявлення, які виявляються у фольклорних текстах і, здебільшого, продовжують функціонувати в художньому контексті. Ураховуючи цей факт, на практиці використовують концептуальний аналіз сукупності літературних творів, що дозволяє доповнити модель концепту національно-культурними ознаками і підтвердити його значущість для певної лінгвокультурної спільноти. Приміром, *барвінок* – народний символ життя і безсмертя людської душі – висаджують на могилах як символ зв’язку життя й смерті, як його продовження: *Викопай же мені глибоку могилу. Посади в головах червону калину. А в ніженьках хрещатий барвінок* [3]. З іншого боку, *барвінок* – символ дівочтва, молодості, чистоти, квітучий *барвінок* – освідчення в коханні, адже не випадково ця квітка була найголовнішою у весільному віночку. Семи “чисте / перше кохання”, “кохана людина”, “весілля” домінують під час використання лексеми “*барвінок*” у народних піснях і коломийках: *Принесла я вам літечко / Ще й запашеньке зіллячко, / А вам, дівчата, по вінку / З хрещатого барвінку* (Ой весна, весна – днем красна) [4, 55]. *Не так зілля, не так зілля, як той барвіночок, / Як буде ся віддавати, вплете сі в віночок* [4, 415].

Міфопоетичні уявлення про *барвінок* збереглися в художніх творах, формуючи основу його концепту. Так, у ліричному творі В. Сосюри “Не стелись, *барвінку*, не стелись низенько” квітка *барвінку* символізує нещасливе кохання: *Не стелись, барвінку, не стелись низенько, / Бо мене на горі породила ненька. / Упаду землі я на холодні груди, – / Любая не любить і любить не буде. / В небі місяць лине, одцвітає вечір, / В лузі на калині соловей щебече. / Годі тобі, любий, щебетати дзвінко, / Ви не лийтесь сльози, не стелись барвінку!* [9, 330].

За народною символікою, квітучий *барвінок* – це освідчення в коханні. Ліричний герой знає, що його кохання не розів’ється, а тому й просить, щоб *барвінок* не стелився, не розквітав.

Крім того, у народній пісні *барвінок* – це вічна пам’ять про померлого. З подібним значенням зустрічаємо цю лексему в однойменному вірші І. Драча. Ідеєю вірша є показ єднання вічного життя людей з небесним царством предків. Виразником цієї ідеї і став народний символ – *барвінок*. Лексема, винесена у заголовок, є ключовим словом, символічне значення якого поступово розкривається у вірші. Спочатку поет активізує поняттєві ознаки концепту: *навесні, цвіли, синющі, блакитні, небоокі*, а далі уточнює й підкреслює символіку *барвінку*: *Цвіли вони на всіх моїх могилах, / На всіх зелених, з вітром в чубі, схилах, / Де все моє родинне вічне древо / Гуло в землі крилато, коренево* [2, 53].

Остання строфа цілком розкриває як ідею вірша, так і семантичне навантаження лексеми “*барвінок*”: усе на світі змінюється, переходить постійно з одного стану в інший: *А діти все гасали по барвінку, / Казались, толочили без спочинку. / А що барвінок? Чи він мав казати, / Що й він колись по них гайне гасати?!* [2, 54].

Аналіз поетичного контексту функціонування концепту “*барвінок*” підтверджує його значущість для української культури, а багаторазове повторення у фольклорних і художніх творах – емоційно-естетичне навантаження когнітивних ознак концепту.

Отже, підсумовуючи сказане вище, можемо дійти таких висновків: концепти, крім понятійних ознак, містять конотації та асоціації, позначені національно-культурним забарвленням, загальнолюдським та індивідуально-авторським досвідом, тому в моделюванні концептосфери важливе місце посідає інтерпретація семантичного простору художнього твору, виокремлення ключових слів, характеристика пов’язаних з ними лексико-семантичних груп. Текстовий концепт окремого художнього твору, як образний компонент, посідає особливе місце в макроструктурі культурного концепту. Крім того, у художньому контексті яскраво виявляються історичні ознаки концепту, цінні для певної культури.

Перспективу дослідження вбачаємо в розробці методичного аспекту застосування концептуального аналізу в лінгвостилістичному аналізі тексту.

Список використаних джерел

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста : учеб.; практикум [учеб. для вузов] / Людмила Григорьевна Бабенко, Юрий Викторович Казарин. – [6-е изд.]. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 496 с.
2. Драч І. Ф. Лист до калини : [поезії, поеми] / Іван Федорович Драч. – К. : Веселка, 1990. – 286 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Закувала зозуленька : антологія української народної творчості : пісні, прислів'я, загадки, скоромовки / [упоряд. Н. С. Шумада]. – К. : Веселка, 1989. – 606 с.
5. Литвин В. Концепція художньої деталі в “малій” прозі Григора Тютюнника / В. Литвин // Дивослово. – 1998. – №11. – С. 7–9.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
7. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику / В. А. Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 296 с.
8. Новий тлумачний словник української мови [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. – К., 2006. – Т. 1. – 926 с.
9. Сосюра В. М. Вибрані твори : у 2 т. / В. М. Сосюра. – К. : Наукова думка, 2000. – Т. 1 : Поетичні твори. – 648 с.
10. Тютюнник Г. М. Вибрані твори : [оповідання; повісті] / Г. М. Тютюнник. – К. : Дніпро, 1981. – 607 с.

Анотація. У статті розкрито місце і значення художнього контексту в моделюванні структури культурного концепту. На прикладі оповідання Гр. Тютюнника “Зав’язь”, фольклорних і поетичних творів проілюстровано методіку роботи з текстовим концептом і виокремлення історичних ознак культурного концепту.

Ключові слова: концепт, концептуальний аналіз, художній контекст.

Summary. The article deals with the problem regarding the place and significance of the literary text in the structure modelling of the cultural concept. The attention is focused on the methods aimed at working with the textual concept and specifying historical indications of the cultural concept based on the examples from the short story “Ovary” (“Zavyaz”) written by Gr. Tiutiunnik, folklore and poetic works of literature.

Key words: concept, conceptual analysis, literary context.

УДК 81.42

Корнєва Н.А.

ОЦІННА ЛЕКСИКА ТА ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ В ТЕКСТАХ НАУКОВИХ РЕЦЕНЗІЙ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

Процеси створення та сприймання наукових текстів згідно з вимогами сучасного наукового спілкування та обміну інформацією зумовлені багатьма комунікативно-прагматичними факторами. Породження текстів у процесі наукової комунікації підпорядковано прагматичній ситуації, центральним компонентом якої є мета текстотворення та характер взаємодії учасників спілкування. Комунікативне спрямування наукових текстів, зокрема наукової рецензії, зумовлене, передовсім, пізнавальною функцією, якою характеризується кожний науковий текст, та функціонуванням у межах певної наукової спільноти. Процесам наукового обміну властива установка на динамічне накопичення інформації, що найбільшою мірою реалізується в акті повідомлення. Введення нового зумовлює появу оцінки наукового твору, що знаходить вираження у трактуванні проблеми у рецензії, її інтерпретації та оцінці інформації, що передається, на тлі загального повідомлення змісту рецензованого видання.

Проблема жанрів наукового дискурсу та особливостей породження наукових текстових типів, зокрема наукової рецензії, завжди привертала увагу дослідників: досліджувались їх семантико-композиційна організація [9, 38; 4; 5], екстралінгвістичні характеристики [2] та лінгвостилістичні

особливості, що зумовлюються реалізацією науково-термінологічної лексики при створенні наукових текстів [3; 8; 11]. Проте досі недостатньо уваги зверталось на вивчення оцінно-кваліфікаційного компонента лексико-синтаксичного складу тексту наукової рецензії та особливостей його вираження. Тому **актуальність** даного дослідження пов'язана з необхідністю комплексного аналізу рецензії, яка є однією з форм реалізації наукового дискурсу будь-якої галузі науки, її лінгвостилістичного аналізу не лише в плані виявлення певних лексико-синтаксичних особливостей (визначення науково-термінологічного лексичного складу для певної наукової сфери комунікації), але й з огляду на ті комунікативно-прагматичні завдання, що вони виконують як одиниці наукової комунікації. Одним з них є завдання визначення основних лексичних засобів оцінювання та способів їх реалізації в тексті наукової рецензії.

Новизна даного дослідження зумовлюється тим, що проблема оцінного лексичного інструментарію текстів наукових рецензій вивчалась переважно русистами та англїстами в контексті функціонування відповідно англійської та російської мов. У пропонованому дослідженні увага спрямована на визначення та аналіз мовних засобів оцінки й способів їх реалізації в текстах українських рецензій українською мовою.

Предметом дослідження в статті є специфіка вираження оцінної семантики в тексті наукової рецензії, **об'єктом** виступає сукупність лексико-синтаксичних засобів оцінювання, притаманних текстам українських наукових рецензій. Тому **цілі й завдання** спрямовані на виділення основних оцінних лексико-синтаксичних клішованих (сталих) одиниць та визначення способів їх реалізації у референційній основі текстів наукових рецензій.

Матеріал дослідження представлено науковими рецензіями гуманітарного циклу українською мовою з психології (“Психологія і сіспільство”, “Соціальна психологія”), педагогіки (“Педагогіка”), філології (“Мовознавство”, “Лінгвістичні студії Донецького національного університету”, “Українське літературознавство”, “Вісник Львівського Університету”, “Стиль і текст”, “Вісник нац. ун-ту “Львівська політехніка”) за період з 1985 по 2008 рік.

Лексико-синтаксичні особливості текстів наукових рецензій зумовлені вибором тих одиниць, що відповідають вимогам академічного стилю та етикетним нормам спілкування. Відповідно до цього, показовим є переважне використання клішованих (усталених) лексико-синтаксичних засобів вираження інформації в критичних текстах, в тому числі й – оцінної [7, 101-102]. Така тенденція сприяє появі стереотипних мовних формул, реалізація яких зумовлює усталеність, чіткість та логічність повідомлення, а від цього й – ефективність сприйняття наукової інформації.

Для реалізації оцінних дій рецензент, як правило, використовує такі мовні засоби, які виражають кваліфікацію предмета дослідження в РТ, якості дослідної діяльності автора РТ та ситуації, в якій безпосередньо відбувається дослідження (її властива галузева ознака, визначений історичний період реалізації та рівень складності й актуальності проблеми). До цих мовних засобів (оцінні слова та вирази) можна насамперед віднести кваліфікативні предикати (прикметники, дієприкметники та прислівники), що відображають “оцінку денотативної ситуації або її елементів мовцем відносно якісних та кількісних ознак” [1, 29]. В цю групу можуть входити й іменники, які в своїй основі вже мають оцінну сему та кваліфікують, як правило, статус автора РТ, рівень його наукової компетентності та ерудиції.

Лексико-семантична структура наукових рецензій зумовлена впливом численних екстралінгвістичних факторів (мовленнева ситуація – рецензування, зв'язок з певною предметною областю, належність рецензента до певної наукової спільноти, наявність певних традицій наукового письма, а також індивідуального стилю рецензента), що виявляють себе у виборі різномірних одиниць при лексичному наповненні даних текстів.

У представленому дослідженні аналізується лише один тип оцінної інформації – денотативно-оцінна (експліцитна), яка присутня в текстах наукових рецензій, поряд з конотативно-оцінною та підтекстово-оцінною (імпліцитною). До денотативно-оцінної лексики належать такі одиниці, оцінний компонент значення яких наявний в семантичній структурі слова, поряд з іншими (дескриптивним, модальним тощо) та пов'язаний з різним сприйняттям оцінної інформації: стереотипним, емоційно-оцінним та інтелектуально-оцінним [6].

Інтелектуально-оцінна лексика слугує для підкреслення істинності (*достовірний, недвозначний, справедливий, коректно, слушно*), наприклад: *Як слушно зазначає авторка, головне для Франка – зрозуміти психологію злочину, а не дати захоплюючу фавулу, хоча класичні елементи детективного жанру присутні в його творах* (УЛ, Вип. 68, 2006:442).

Значущість й корисність дослідження, проведеного автором РТ, представляється в рецензії за допомогою таких лексичних одиниць інтелектуально-оцінного типу: *цінний, багатий, корисний, потрібний*. Наприклад: *Ця монографія буде корисною не тільки для мовознавців, що вивчають фразеологію слов'янських і фінно-угорських мов, проблеми мовних контактів і їх лінгвістичну інтерференцію, а й для спеціалістів, які займаються проблемами усної народної творчості та історією культури народів півночі Євразії* (М., №2, 1985:74); *Цінним є зразок*

креативного пошуку, авторський експеримент стосовно дефініції гумору, вилучення алонімів одноіменного метазнака та адгерентних понять (сс. 31-36) (Вісник СумДУ., №1, 2008:209). Також за допомогою одиниць інтелектуально-оцінної лексики визначається якість РТ та відповідно науково-творча діяльність його автора (*позитивний, славнозвісний, добре, гідно, гарний, відмінний, успішний, вдалий, заслуга, здобутки, надбання, покращувати*). Наприклад: *Саме цей факт, власне, і робить її вагомим внеском до скарбнички кобзарознавства взагалі й до кобзарознавської україністики зокрема. Добра поліграфія, відмінний папір, гарні й рідкісні світліни лише підсилюють це враження* (Вісник ЛУ, Вип.31, 2003:403).

Необхідно також зазначити, що поряд з тими лексико-синтаксичними засобами введення оцінних значень до тексту наукової рецензії, що роблять його академічним та офіційним, знаходять місце й елементи виразності, суб'єктивного оцінювання, а тому й емоційності. Це зумовлює способи організації текстів наукових рецензій у відповідності до індивідуального стилю викладу кожного окремого рецензента. Дійсно, така особливість текстів цього типу сприяє розширенню корпусу метамовних одиниць та відповідає засадам сучасної наукової парадигми, що керується принципами антропологічного підходу до вирішення актуальних завдань.

Отже, більшість українських рецензій представлена певною кількістю емоційної лексики, що породжує висловлення, які передають високий рівень захоплення науковим твором та повагу до його автора: *блискучий, яскравий, вияскравлено, корифей, чудовий, радісний, прекрасний, привабливий*, наприклад: *Найбільш яскраво заявлений матеріал з фонетики* (ЛС ДонНУ, Вип.15, 2007:537), *...Ф. Бацевич проявив блискучу ерудицію, компетентність у відборі першоджерел і їх групуванні довкола заявленої проблеми* (СТ, Вип.9, 2008:143 – 144).

Емоційний відгук у рецензії може стосуватися безпосередньо характеристики змісту РТ, коли йдеться про важливе надбання в сфері науки, наприклад: *У багатьох випадках авторка, дискутуючи з традиційними підходами до етимологізації, пропонує власні оригінальні гіпотези, ґрунтуючись на зібраному з різноманітних джерел величезному фактичному матеріалі. Саме фактологічна база цього дослідження становить неабияку цінність: М. Жуйкова використала значну кількість рідкісних, унікальних джерел* (ПУТ, №593, 2007:107) та наукову творчу діяльність автора РТ, наприклад, *Досить привабливим і перспективним з точки зору теоретичних завдань соціальної науки може стати акцент автора на застосуванні порівняльного підходу до розгляду соціально-історичних явищ* (СП, №1, 2005:164) та навіть характеристика сучасного стану вирішення проблеми, що розглядається в РТ.

Відсоток власне оцінної лексики (інтелектуально-оцінної та емоційно-оцінної), що представляє експліцитну аксіологічну інформацію, порівняно із загальнонауковою та фахово-специфічною, в текстах є загалом незначним. Основне місце в лексико-синтаксичному інструментарії рецензії належить мовним засобам, що висвітлюють рецензовані наукові тексти з огляду на їх композиційні, структурні, прагматичні та комунікативно-функціональні засади, подають необхідну інформацію про них. Функціонуванню оцінної лексики в рецензіях властива інкорпорація в інформативні та описові синтаксичні структури, внаслідок чого оцінні значення взаємодіють з тими значеннями, які відбивають змістову частину РТ і слугують індикаторами позитивної або негативної оцінки за шкалою аксіологічної інтенсивності.

Одним з найпоширеніших прикладів стереотипних прийомів інкорпорації оцінних лексичних одиниць в текст наукової рецензії, є “вміщення” прислівника оцінного значення в синтаксичну структуру з констатуючим предикатом з утворенням словосполучення: *слушно стверджується; слушно зазначати; переконливо показує; правомірно включати відомості; цілком логічно наголошувати*. Інкорпорація оцінних одиниць у висловлення з інформативною функцією найчастіше спостерігається у повідомленнях, де об'єктом оцінки стають мовно-мисленнєві процедури (розгляд, пояснення, аргументація, виклад, інтерпретація тощо) та їх результати – отримані висновки, певна інформація, таблиці, текстуально презентований аналіз, напр., *Ці публікації сумлінно розписані по роках у хронологічному порядку і видруковані аж на 85 сторінках науково-апаратної частини рецензованої праці* (В, №2, 1998:165). Поряд з цим, наявні також двоскладні синтаксичні конструкції (присудок – дієслово в третій особі однини або множини), що вміщують оцінні прислівники, та слугують для підкреслення переконливості стверджень автора РТ, наприклад: *Автор, видатний німецький психолог, переконливо обґрунтовує значущість духовного виміру людського життя й небезпеки, що спричиняються його недооцінкою* (СП, №1, 2006:181); *Приємно вражає кількість опрацьованої літератури* (ЛС ДонНУ, Вип..17, 2008:337).

Оцінні прикметники та прислівники в ролі предиката (переважно розміщені в темі висловлювання) слугують для підкреслення, виділення або підсилення вагомості оцінного значення : *Цінним є також дослідження синтагматики дієслова, що виявляє різний лексико-семантичний обсяг міжмовних дієслівних відповідників та істотні розбіжності порівнюваних мов щодо здатності дієслів однаковою мірою реалізуватися в різних синтагматичних підкласах*

і різновидах (М., №1, 1985:72). До засобів інкорпорації оцінних лексичних одиниць належать випадки, коли склад речення організований за допомогою предикативного компонента, вираженого іменником із зникаючим лексичним значенням (істота, річ, спроба) [10, 159-160]. Такі іменники утворюють словосполучення з прикметниками, їх кваліфікативна дія спрямована на ознаку об'єкта, позначеного іменником: *З огляду на ці проблеми, навчальний посібник "Психологія" (...) – вдала спроба психологізації навчального процесу саме технічного університету* (СП, №1, 2005:170).

Оцінний прикметник у складі логічного суб'єкта або предиката є поширеним та доволі простим засобом інкорпорації оцінного значення, адже його стратегічна ціль це – однозначність характеристики обраного об'єкта: *Окремо слід сказати про чудову статтю з літературної ономастики, написану Є.С.Отінім спільно з Н.В.Максимовою (с.327 – 336) (М, №6, 1998:69); Л.І. Кавун висловлює цікаві спостереження про участь письменників у діалозі Захід/Схід, а також в обговоренні питання про призначення мистецтва, що завжди привертало увагу митців; аналізує художній дискурс "загірної комуни", акцентує увагу на появі трагічної моделі буття, звертається до характеристики гендерних ролей в художній прозі "романтиків вітаїзму" (АПСФ, №12, 2007:300); Вона (монографія – Н.К.) є стимулом для подальших акцентологічних досліджень української мови, вагомим здобутком не тільки української акцентології (М, №4, 2003: 93).*

Синтаксичні конструкції констатуючого значення, повідомлення фактів знаходяться зазвичай в тематичній частині висловлювання, виражають наскрізну модальність речення-висловлення, вони передують оцінній інформації в ремі, роблять загальне наукове повідомлення вивіреним, доказовим та авторитетним: *Є всі підстави сподіватися, що ці дані стануть надбанням вишівських підручників і предметом аспірантських і студентських досліджень* (ЛС ДонНУ, Вип.15, 2007: 530).

Феномен інкорпорації оцінних лексичних одиниць з експліцитним вираженням оцінного значення в інформативних актах наукової рецензії зумовлений загальною установкою текстів даного типу на всебічне (тобто з урахуванням всіх параметрів, притаманних науковому тексту як такому), якісне, чітке, скоординоване повідомлення інформації та її оцінювання одночасно, що є передумовою об'єктивності, послідовності та академічності в науковому текстотворенні. За допомогою механізму інкорпорації в процесі інтерпретації основного змісту РТ рецензент має змогу звернути увагу читача на важливе, цікаве, актуальне та цінне в інформації, що пропонує автор РТ. Таким чином, оцінні одиниці в структурі інформативного повідомлення, корелюючи з основною комунікативною інтенцією рецензії як текстотипу, відіграють роль атракторів уваги та відображають критерії критичної діяльності рецензента.

Список використаних джерел

1. Вольф Е.М. Грамматика и семантика прилагательного / Е.М. Вольф. – М.: Наука, 1978. – 200 с.
2. Котюрова М.П. Об Экстралингвистических основаниях смысловой структуры научного текста: (функционально-стилистический аспект) / М.П. Котюрова. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1988. – 171 с.
3. Кудасова О.К. Лингвостилистические особенности рецензии как разновидности научного текста (на материале английского языка): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / О.К. Кудасова. – М., 1983. – 23 с.
4. Левчук І. Особливості структурно-семантичної організації мовознавчих рецензій 30-х років ХХ ст. / І. Левчук // Вісник Львівського університету (Серія "Філологія"). – 2004. – Вип.34. – Ч.ІІ. – С. 291–297.
5. Ляпунова В.Г. Композиция и язык научной рецензии./ В.Г. Ляпунова, О.Д. Мешков, Е.В. Терехова. – М.: Наука, 1990. – 144 с.
6. Ляшенко Т.С. Структурно-композиційні, лінгвостилістичні та прагматичні особливості тексту мистецтвознавчої рецензії (на матеріалі німецьких газет): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / Т.С. Ляшенко – Л., 2004. –19 с.
7. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н.Ф. Непийвода. – К.: ТОВ "Міжнар. Фін. Агенція", 1997. – 303 с.
8. Салимовский В.А. Речевые жанры научного эмпирического текста / В.А. Салимовский // Стереотипность и творчество в тексте: межвузовский сборник научных трудов. – Пермь, 1999. – С. 40–66.
9. Синдеева Т.И. Некоторые особенности композиционно-речевой организации жанра "научная рецензия" / Т.И. Синдеева // Функциональные стили и преподавание иностранных языков: [Сб.статей]/АН СССР, каф.ин.яз. – М.: Наука, 1982. – С. 27–42.

10. Современный русский язык. Синтаксис: учебное пособие [под ред. проф. Е.М. Галкиной-Федорук]. – М.: Изд-во Московского университета, 1957. – 515 с.
11. Swales J.M. Genre analysis: English in academic and research settings / J.M. Swales. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 260 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

УЛ – “Українське літературознавство”
Вісник ЛУ – “Вісник Львівського Університету” (Серія Філологія)
СТ – “Стиль і текст”
М – “Мовознавство”
Вісник СумДУ – “Вісник Сумського державного університету”
Л – “Лінгвістика”
ЛС ДонНУ – “Лінгвістичні студії Донецького національного університету”
ПУТ – (Вісник нац. ун-ту “Львівська політехніка”) “Проблеми української термінології”
СП – “Соціальна психологія”
В – “Всесвіт”
УС – “Український соціум”
АПСФ – “Актуальні проблеми слов’янської філології”

Анотація. У статті розглянуто проблему виявлення та характеристики інтелектуально-оцінних та емоційно-оцінних лексичних одиниць як специфічних засобів оцінної критичної діяльності науковців. Досліджено також способи їх інкорпорації у референційній основі текстів наукових рецензій українською мовою.

Ключові слова: інтелектуальні лексичні зміни, емоційні лексичні зміни, метод взаємодії.

Summary. The article deals with the problem of exposure and description of intellectual and emotional lexical pieces of estimation as specific means of valuation activity of a scientist. The proposed research presents methods of incorporation of these means in the informative basis of Ukrainian academic reviews.

Key words: intellectual lexical pieces, emotional lexical pieces, methods of incorporation.

УДК: 811.161.2'38

Коць Т.А.

АКСІОЛОГІЧНИЙ КОМПОНЕНТ У МОВІ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ПОЧ. ХХ СТ.

Мова преси початку ХХ ст. демонструє не лише усталення й розвиток словникового складу української мови, а й можливості і виражальні функції традиційних мовних зворотів, фразеологічного потенціалу. Політичне, економічне, культурне, релігійне життя знаходило своє відображення на сторінках тогочасних газет, які через мову доносили безмір інформації, часто нової і зовсім невідомої, до широкого загалу. Це спричинювало пошук нових засобів не лише для опису того чи іншого явища, а й насамперед для його оцінки. Дослідження цього процесу дозволить з'ясувати не тільки різномантність поглядів, думок тогочасного мовного середовища, а й розкрити ланцюг взаємозв'язку між розвитком мови і суспільно-економічним та політичним життям.

Проблема аксіології має своє висвітлення в українській та зарубіжній науці (Т. О. Космеда, К. Д. Арутюнова, Є. М. Вольф, О. О. Івін, С. Ульман, Е. І. Хан-Піра тощо). Вона була об'єктом уваги ще Г. Гелеля, В. Гумбольдта, О. Потєбні та ін. Мову преси кінця ХІХ – поч. ХХ ст. ґрунтовно досліджував М. А. Жовтобрюх, але внаслідок відомих екстралінгвальних чинників не було охоплено окремі тематичні групи лексики і усталені словосполучення. Проте кінець ХІХ – поч. ХХ ст., який, як і сучасний період, з огляду на складність епохи є особливо визначальним для подальшого розвитку літературної мови.

Розглядаючи мову як засіб формування і вираження думки, маємо враховувати особливості її аксіологічних механізмів, що часто виражають стилістичну диференціацію і основні характеристики публіцистичного стилю.

Мовознавці, як і логіки, аксіологію визначають як думку про предмет, яка виражає його характеристику з погляду категорії цінності [1, 12]. У позамовній сфері “під цінністю розуміють кожен предмет будь-якої вартості, прагнення, бажання, захоплення тощо” [2, 186].

Публіцистичний стиль є по-суті не лише максимальною адаптованою формою зовнішнього вираження свідомості і ціннісних орієнтирів певного колективу, політичної, ідеологічної групи людей в усі історичні періоди, йому ще притаманна і внутрішня форма, яка приховується за різноманітними стилістичними формами і має свої способи структурування та організації оцінності.

Таке розуміння мови має давню традицію у філософії і у філології, його розвивали Г. Гегель і В. Гумбольдт, О. Потебня, воно наявне у відомих положеннях “Німецької ідеології”, проводиться у працях Празького лінгвістичного гуртка (В. Матезіуса, А. Єдлічки, Б. Гавранка).

Мова публіцистичного стилю відбиває закон Гумбольдта-Потебні про об’єктивність суб’єктивізму читацького розуміння твору. О. О. Потебня, цитуючи В. Гумбольдта, писав: “Здається, ніби думка в мові переходить повністю або частково до того, хто слухає, хоч від цього не зменшується розумовою власністю мовця, як полум’я свічки не зменшується від того, що вона, очевидно, ділиться ним із сотнею інших. Але як в дійсності полум’я свічки не подрібнюється, тому що в кожній із палаючих свічок загораються свої газу, так і мова тільки збуджує розумову діяльність того, хто розуміє, який розуміючи думає своєю власною думкою. “Люди, – як стверджує В. Гумбольдт, – розуміють одне одного не таким чином, що справді передають одне одному знаки предметів... і не через те, що взаємно змушують себе створювати одне й те ж поняття, а тому, що зачіпають одне в одному туж ланку ланцюга чуттєвих уявлень і понять, торкаються до тієї ж клавіші свого духовного інструмента, через що в кожному виникають відповідні, але не одні й ті самі поняття” [3, 110-112].

Мова преси початку ХХ століття є виразником найхарактерніших типових, суб’єктивних, аксіологічно схожих і зовсім протилежних поглядів, ідей, переконань, почуттів, настроїв, традицій, звичаїв, духу епохи.

Публіцистичний стиль переважно через стилістичні засоби мови визначає аксіологічне значення того чи іншого явища чи події, але при цьому завжди присутні діяльність і мислення суб’єкта, його ставлення до суспільних проблем і загальнолюдських категорій. “Одна з характерних ознак мови преси – експресивність вислову, його максимальний вплив на читача, – зазначає С. Я. Єрмоленко, – унікаючи ускладнених метафоричних образів, якими послуговуються автори художніх текстів, журналісти часто вдаються до обігрування фразеологізмів, використовують заголовки, ремінісценції з відомого класичного твору, народної пісні тощо” [4, 308].

Основним джерелом вираження певної оцінки дійсності були народнорозмовні фразеологізми, прислів’я, приказки, які, за словами М. А. Жовтобрюха, – “стали в мові публіцистики невід’ємним стилістичним компонентом, до використання якого при потребі завжди вдавалися для виразнішого висловлення думки” [5, 176]. Ілюструвати їх можна чисельними прикладами: *дерти шкуру* – ‘бити, карати кого-небудь’ [6], *жива думка* – ‘новизна, свіжість, оригінальність’, *кидатися в очі* – ‘хто-небудь помічає бачить, звертає увагу на когось чи на щось’ (у сучасній літературній мові більше поширений варіант *впадати в очі*), *як у око впасти* – ‘дуже точно, абсолютно’, *каламутити воду* – ‘вносити розлад, неспокій у що-небудь’, *як мурашви* – ‘дуже багато кого-небудь’, *перенестися на той світ* – ‘вмерти’, *втерти маку* – ‘побити, суворо покарати кого-небудь’, *світ замалий* – ‘комусь хочеться волі, простору, активного, діяльного життя’, *пекти п’яти* – ‘настигати, наздоганяти кого-небудь’, *прикипіти до землі* – ‘завмерти, вклякнути на місці від чогось несподівано почутого, побаченого, подуманого і т. ін.’, *вбитись у палки* – ‘набиратися сил, змужніти’ (діалектний фразеологізм, не зафіксований у сучасних фразеологічних словниках), *як риба у воді* – ‘вільно, невимушено, добре’, *за царя Панька, як була земля тонка* – ‘дуже давно, у дуже давні часи’ (пор. також: *за царя Гороха*). Відбитий у фразеологізмах народний світогляд, національна самобутність сприяли сприйняттю читачем інформації, її розумінню і осмисленню. Тобто тоді вже діяло те, що тепер називають впливом на свідомість. Сучасна мова преси послуговується дещо іншими засобами (переважно трансформованими фразеологізмами, які вбирають в себе реалії швидше не традиційні, а нові). Але в усі часи “непряма номінація – найбільш відповідний спосіб для формування оцінних найменувань через саму свою відносність” [7, 186].

Сталі звороти народнорозмовної мови передають колорит доби, світобачення мовця початку ХХ ст.: *Не встигла ще наша преса, як то кажуть, у палки вбитись, а вже починають нам деякі непорозуміння допикати* (НГ, 1906, 5 лютого); *Вже ніхто не може насміхатися з нас, що “біда тому дворови, де корова розказує волу” – як каже наша пословиця – бо нема кому розказувати, хіба нашій дрібноті* (С, 1916, 2 січня); *Правду кажуть, що “лежачий камінь траву поросте”, треба боротися за волю* (Б, 1908, 12 січня) (пор.: *під лежачий камінь вода не тече*).

Невід’ємною частиною живої мовної стихії у публіцистичному стилі були прислів’я та приказки: *Не в однім селі розгуляло ся сільське жіноцтво, що й стриму, й сорому не має. Можна подумати, як говорить пословиця, що “у баби волос довгий, а розум короткий”* (С, 1916, 22 січня); *Гідно де ви надигаєте в нас таке село глухе, де не було якогось товариства і де люде не*

побачили-б на свої власні очі “гуртом добре й батька бити” (Ріл., 1912, 22 січня); “Не помиляється той, хто нічого не робе”. Перший раз не вийшло – вийде в другий (ЛП, 1905, 2 січня); Огляд свій Залізняка починає з царя Панька, як земля була тонка, а “індустрія” була зосереджена в руках селян, що за допомогою найпростіших засобів добували руду в тих тільки місцях, де жили виходили на твердиню (Г, 1915, 12 січня). Крізь загальну тенденцію збереження форми і змісту народнорозмовних висловів у мову преси входили поодинокі трансформовані одиниці: “Хто на війні не бував – той життя не знав”, – таке нове прислів’я чув я од наших москалів (Г, 1915, 3 грудня).

Активним виразником загальної оцінки позамовної дійсності була й метафора. Мовні засоби емоційної образності передавали ідеї національно-визвольного руху, суспільно-політичного життя доби: *Нахабна Росія роззявила свою пащеку на нашу національність. І щоб доконати свого діла і виготовити нам гріб смерти, вона почала сю страшну війну і причинила сей величезний пролив крові* (Б, 1916, 21 квітня).

Явище метафоричного перенесення, зокрема в мові преси, можна пояснити “семантичним законом” Ганса Шпербера. У 40-х роках ХХ ст. він, спираючись на ідеї З. Фрейда, виходив із такої гіпотези: якщо ми дуже цікавимося яким-небудь предметом, то він стає для нас джерелом аналогій при описі інших предметів. У термінології автора він стає центром метафорної “експансії”. Якщо в окремий період певний комплекс ідей особливо відчутно зачіпає почуття, то це призводить до розширення сфери вживання і зміни значення якогось одного слова, то ми можемо з впевненістю очікувати, що і інші слова, що належать до цього емоційного комплексу, також змінять своє значення. Мовні трансформації стають репрезентантом мови публіцистики. Метафоричні вислови наповнюються аксіологічною оцінкою, при цьому розширюється і навіть змінюється основна семантика вихідного слова. Часто подаються цитати з мови-джерела, що в уяві читача викликає певні недвозначні асоціації: *Вже давно наказано: “Малорусского языка нѣтъ, не было и не может быть”, але він “клятий” все ще животіє і не дає “истинно-рускимъ малороссам” спокійно спати, знявши вояцьку зброю, котрою змагаються вони з мертвою, мовляв, мовою* (Г, 1915, 31 грудня).

Первісна образність, що є основою метафори, – явище помітне і відчутне. Доба зберегла нерозривний зв’язок мови публіцистичного стилю з народнорозмовною стихією: *Як побудемо у темному льоху (погребі), то такий милий, такий необхідний стає світ, що й сказати не можна. Отак і в житті. Поки спить народ і національна свідомість його не торкнулась, то й терпить він і темряву, і недолю, і кривду* (Г, 1915, 12 січня).

Метафоричні перенесення ґрунтуються і на основі певних зовнішніх чи внутрішніх властивостей, за якими ховається аксіологічна оцінка: *Десь з-за туманів, з-за диму гарматного виринає й новий рік-немовлятко* (Г, 1915, 31 грудня). Оцінне значення є одним з різновидів “емотивних значень”, які живуть у метафорі разом з її дескриптивними значеннями, утворюючи складне семантичне ціле. Семантика в таких оцінних структурах, як зазначав С. Ульманн, визначається властивістю об’єкта – позитивний це той, що відповідає висунутим до нього вимогам [8, 163-250].

Оцінні структури, як показує досліджений матеріал, містять сему ‘схвалення’ або ‘несхвалення’, що передається компонентами з яскраво вираженим емоційним забарвленням, що поширюють свій потенціал на увесь контекст: *Як серед доброго зерна в брудній землі, заводиться той шашіль, як на родючому ґрунті чортополох починає пишатися великим рожевим цвітом, так і в нас не обійшлося без старого сміття. І треба одверто вказати, щоб воно плоду не давало* (Г, 1915, 31 грудня).

Мовні одиниці з оцінним значенням ‘схвалення’ ґрунтуються переважно на тематичних індикаторах: *Чи пригадуєте той день, в котрім з найдальших окраїн української часті Галичини і Буковини з’їздився до Львова весь наш цвіт і сила наша? Чи пригадуєте ті довжезні поїзди, квітчані вінками і синьо-жовтими хуругвами, як мчались до славного города Льва, сина короля Данила?* (С, 1916, 15 липня). Позитивно-оцінними були відомі на той час суспільні і релігійні норми: національна ідея, християнські закони, моральні якості індивіда, патріотизм, громадянська позиція тощо.

Становлення публіцистичного стилю позначене вживанням цілісних біблійних висловів, що виражали ставлення мовця до цінностей світу: *І Ісус Христос сказав спокусникови: “Не самим хлібом живе чоловік, а кождим словом, що виходить із уст Божих”* (Б, 1916, 7 січня); *І коли приходили до него сотки бай тисячі, а тисячі, Він звіщав тоді великі слова: “Любіть ближніх своїх, як самих себе!”* (Г, 1914, 7 січня); *Хто б’є отця свого або матір свою – смертю вмре, хто злословить на отця свого чи на матір свою – смертю вмре* (Г, 1915, 12 січня). Мова публіцистичного стилю до 20-х рр. ХХ ст. насичена цитатами з Біблії, подіями церковного життя народу, що розкриває розвиток і взаємодію відповідних повноцінних стилів української мови: *“Славу в вишніх Богові”, – зтиха проспівали по церквах. Наче змовившись усі газети поговорили про земний мир і людське “благоволеніє”* (Г, 1915, 31 грудня).

Джерелом мови преси були також афоризми, іноді трансформовані, письменників, поетів-класиків української та зарубіжної літератури. Наприклад: *Усі відчуємо, що прийшов великий час і крайня пора аби сповнив ся народний заповіт: пірвати кайдани неволі та волі добутти!* (С, 1916, 19 лютого); *“Коли говорить зброя – мовчать закони” – така приказка склалася в давніх латинців.. Римляне були мудрий народ – і приказку вигадали мудру* (ГД, 1906, 11 липня).

Характерне для мови преси поч. ХХ ст. і вживання трансформованих висловів книжного походження: *Хай теперешній гук гармат не заступить нам милозвучний голос великодних дзвонів* (Б, 1916, 21 квітня).

Окремі вислови мови преси були гаслами доби і тому репрезентують і сьогодні той відтінок історії літературної мови: *Кожна нація – своєму щастю ковалі* (Г, 1915, 31 грудня); *Збережемо націю – побудуємо державу* (Б, 1916, 7 січня).

Отже, мова публіцистичного стилю фіксує суспільні ідеї, політичні процеси, віддзеркалює життя нації у певний час. Початок ХХ ст. увійшов в історію як доба національно-визвольного руху, що як екстралінгвальний чинник вплинув на розвиток мови (орієнтація на народно-розмовну основу, збагачення лексичного фонду, активізація словотвірного потенціалу тощо). Мова преси утримує в своїх структурах певне світобачення, мовну картину світу, демонструє динаміку всіх сфер мовного життя. Важливою ознакою публіцистичного стилю був синтез розмовного, художнього, офіційно-ділового й сакрального. Оцінність як невід’ємний компонент мови стилю, що теж є ознакою лише поч. ХХ ст., входив у текст переважно через цілісну народнорозмовну фразеологію. Живилася мова газет і з сакральних джерел – Святого письма, проповідей тощо.

Природа ЗМІ, як стверджує Н. Д. Арутюнова, працює на відтворення поділу реального та нереального, всього того, що стосується людини, як, зрештою, і того, що з нею пов’язане, на добре і погане: добро – зло, щастя – нещастя, корисне – шкідливе, благо – біду, чесноти – вади, успіх – невдача, виграш – програш, приємне – огидне – те, що відповідає її інтересам або заважає досягнути мети [9, 5-24]. Це природа людини в її мові [10, 69-71]. Відбувається живе надходження певних систем поглядів, цінностей епохи до свідомості сучасних і майбутніх поколінь. Стилiстичні механізми стають основою аксіологічної наповнюваності мови.

Умовні скорочення

Б – Буковина

Г – Гасло

ГД – Громадський друг

ЛП – Лыстокъ правды

НГ – Народний голос

Ріл. – Рілля

С – Свобода

Література

1. Столярова Э. Л. Лексико-семантическое поле оценки в разговорной речи // Словарные категории. – М., 1988.
2. Ивин А. А. Основание логики оценок. – М.: Наука, 1970.
3. Потебня А. А. Полное собрание сочинений. Мысль и язык. – Одесса, 1922. – Т. I.
4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. – К., 1999.
5. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси. – К.: Наукова думка, 1970.
6. Тут і далі значення подаємо за виданням “Словник фразеологізмів української мови”. – К.: Наукова думка, 2003.
7. Див.: Языковая номинация: Виды наименований / Под ред. Б. А. Серебрянникова, А. Уфимцевой. – М., 1977.
8. Ульманн С. Семантические универсалии // Новое в лингвистике: Языковые универсалии. – Вып. V. – М.: Прогресс, 1988.
9. Арутюнова Н. Д. Аксиология в механизмах жизни и языка // Проблемы структурной лингвистики 1982. – М.: Наука, 1984.
10. Stevenson C. L. Some pragmatic aspects of meaning // Readings in semantics. Ed. Labeen et al. – Urbana, 1974.

Анотація. У статті проаналізовано мовні одиниці з оцінним значенням у зв’язку з історією становлення публіцистичного стилю.

Ключові слова: аксіологія, фразеологізм, метафоричні одиниці, публіцистичний стиль.

Summary. The article presents on analysis of language unit with appraisal meaning. It investigated in context of history of publicistic style.

Key words: appraisal, phraseological unit, metaphor unit, publicistic style.

МОВНІ ЗАСОБИ ІНТИМІЗАЦІЇ В ПОЕЗІЇ ДЛЯ ДІТЕЙ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Олена Пчілка належить до тих діячів, які невтомною працею на терені української культури зробили значний внесок до духовної скарбниці свого народу. Як громадський і політичний діяч, вона заклала міцні основи для відродження своєї нації. Великого значення Олена Пчілка надавала вихованню дітей у національному дусі.

Творча спадщина письменниці привертала увагу багатьох учених. Передусім науковці зосереджувалися на жанровій різноманітності творів Олени Пчілки (Л. Мірошниченко, О. Зілінський, О. Камінчук, П. Одарченко) [3; 5; 9; 14], педагогічному доробку письменниці (А. Гуляк, Л. Новаківська, О. Таланчук) [1; 11; 13].

Проте, мова творів для дітей Олени Пчілки не була безпосереднім об'єктом уваги науковців, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Ставимо за мету виділити й охарактеризувати мовні засоби інтимізації в поезії для дітей Олени Пчілки на фонетичному, словотвірному, морфологічному й синтаксичному рівнях мовної системи. Це дозволить виявити лінгвістичні засоби, за допомогою яких виражається ідейно-тематичний зміст літературного твору.

Об'єктом дослідження обрано поезії для дітей Олени Пчілки, що увійшли до збірки "Годі, діточко, вам спати!" [12].

У віршах про дитячі забави ("Снігова баба", "Сніговий дід", "З гринджолками") ключовими словами виступають: *сніг, мороз, женешся, зліпили, зробили* [12, 16, 17], у творах, присвячених спілкуванню людини й тварини, ("Метелик", "Котик-мурчик", "Зайчатко й хлоп'ятко") – *скок, шукає, тремтить, виїдав* [1, с. 63, 65, 66], у поезіях про спілкування людини з природним світом ("Вишеньки-сережки", "Весняні квіти", "Як швидко промайнуло літо!") – *ягідка, вишеньки-черешеньки, кульбаба, фіалочка, листя* [Там само, 27, 29].

Творам Олени Пчілки властиве вживання стилістично нейтральних лексем. Це назви загальновідомих предметів, явищ, якостей: *сніг, весна, риба* [Там само, с. 16, 29, 65]. Поряд із стилістично нейтральною лексикою як засіб інтимізації поетеса вживає просторічні слова, які відзначаються експресивністю: *которе, шпари*, та ін. [Там само, с. 16].

Висока творча майстерність письменниці виявляється у використанні тропів. Зокрема, яскравих метафор: *Сонечко сміється* [Там само, с. 63], *А весна та чарівниця/ Щиро вам несе гостинця* [Там само, с. 29]. Ліричний струмінь створюється за допомогою використання оцінних епітетів, які інтимізують розповідь, служать засобом передачі почуттів ліричного героя: *Весна чарівниця, зелена муравка, фіалочка ясна, понурії хмарки* [Там само]. Уживання порівнянь є засобом посилення образності й виразності мови: *Наче квітка, прехороший!* [Там само, с. 63], *Ті квіти дрібненькі,/ Мов діточка маленькі* [Там само, с. 29], *Він удвох зі мною,/ Як риба з водою* [Там само, с. 65].

На фонетичному рівні найбільш яскравим засобом інтимізації виступає алітерація, яка посилює фонічну виразність вірша. Так, у поезії "З гринджолками" часто вживаються слова зі звуками *с, з, ж*, що створює враження скрипу санчат на снігу: *Що за чудова днина,/ Сніг наче срібло блищить!/ Вийшов веселий хлопчина,/ Швидко з санками біжить./ Сам у санки упряжешся,/ Вже ж не така там вага!/ Стежкою хутко женешся,/ Всякий тебе обіга!* [Там само, с. 16].

У вірші "Весняні квіти" використовується асонанс звука *а*, що відтворює ніжність, складається враження, ніби мати читає вірш дитині: *Весна чарівниця,/ Неначе цариця,/ Наказ свій послала,/ Щоб краса вставала,/ І проліски, і травка,/ Й зелена муравка...* [Там само, с. 29].

За рахунок алітерації *к* та звуковідтворення у вірші "Зайчатко і хлоп'ятко" авторка передає динаміку, рух: *Зайчик сірий плиг та скок/ З поля чистого в лісок./ Через пень, ривчак, колоду;/ Ненароком яось в воду,/ Спотикнувшись, зайчик – бух!* [Там само, с. 16].

Одним із засобів інтимізації є уживання слів із зменшено-пестливими суфіксами: *І проліски, і травка,/ Й зелена муравка,/ І кульбаба рясна,/ Й фіалочка ясна –/ Всі квіти весняні,/ Веселі, кохані,/ З-під листя виходять,/ Голівки підводять...* [Там само, с. 19]; *Котик-мурчик/ Мій голубчик!* [Там само, с. 65]; *Кашку смаченьку/ В мисочку новеньку/ Матуся поклала/ На сніданок дали.* [Там само]. Вони надають словам різних стилістичних відтінків, зокрема прихильності, пестливості, зменшуваності.

Письменниця надає перевагу дієсловам руху: *ідить, бігають, стрибають лизав, плиг, б'ється* [Там само, с. 17, 63, 65]. Засобом інтимізації в поезіях для дітей виступають займенники: *я, він, вас, хто*, частки: *От так "баба"! Молодці!/ Ну, дивуйтесь, горобці!* [Там само, с. 17]; *Сам у санки упряжешся,/ вже ж не яка там вага!* [Там само, с. 16], *Ось вона й гірка маленька, –/ Ой як униз*

я *спущусть* [Там само]. З їх допомогою поетеса досягає ефекту присутності, загострює увагу читача, прагнучи висловити своє ставлення до зображуваного.

Олена Пчілка часто використовує вигуки, що надає мові фольклорного забарвлення: *Ох, ті санки-гринджолята; – Ну-те! Хто з вас там бистріший?; Ой вишеньки-черешеньки!; Ой як униз я спущусть!* [Там само, с. 16, 17, 27].

Колорит інтимності створюється не тільки відповідним лексичним матеріалом, використанням тропів, але й передається всією синтаксичною організацією тексту, характерними структурами, що репрезентують мовний образ оповідача, яким найчастіше у віршах письменниці виступають діти.

Засобом інтимізації є також використання поетесою розповідно-окличних синтаксичних структур та форми звичаєвої множини: *Стукають мама в віконце,/ Треба рушати до двора!* [Там само, с. 16], *Як швидко промайнуло літо!* [Там само, с. 29]; риторично-питальних речень: *Що, як був би я – зайчатко?/ Чи то й я б так всіх лякався./ Доки в руки не попався?* [Там само, с. 66]; вигуків слів-речень: *От так баба! Молодці!/ Ну дивуйтесь горобці!* [Там само, с. 17]. Такі синтаксичні структури передають враження, захоплення, реакції дітей на певне явище.

Як зазначає С. Єрмоленко, настрій піднесеності або тривоги, радості або суму можуть викликати і синтаксично-інтонаційні, ритмічні структури мови. Проте, такий емоційно-оцінний зміст одиниць стилістичного синтаксису вивчається саме через ритмомелодику, лінійно динамічні структури (нанизані однорідні члени, зокрема, епітетні характеристики) [3, с. 335]. Так, у віршах Олени Пчілки за допомогою речень з нанизуванням однорідних членів речення передається піднесений настрій дітей: *Наша пісня гарна й нова!* [12, с. 78]; *Діти бігають, стрибають,/ Далі – весело гукають!* [Там само, с. 63].

Ще одним засобом інтимізації, який влучно використовує поетеса є пряма мова: – *А, попався, небораку!* [Там само, с. 17]; – *Чи не взяти б ягідочку/ Або пару, може?* [Там само, с. 27]; – *Ну, дарма! Ще не буде краще,/ Я візьму дві пари..* [Там само].

Рисами інтимності позначені й стилістичні фігури, які вживаються у віршах для дітей. Повтори посилюють вербально виражену тривалість дії, її багаторазовість: *Ось він, ось він метушиться!* [Там само, с. 63], *Був собі журавель/ Та журавочка,/ Наносили сінця/ Повні ясельця./ Наша пісня гарна й нова, - / Почнем її, братця, знова:/ Був собі журавель/ Та журавочка!* [Там само, с. 78].

Асиндетичні сполуки, що в тексті нерідко виступають звертаннями, розкривають морально-етичні засади, вводять читача в неповторну атмосферу дитячого світу: *санки-гринджолята, котик-мурчик, вишеньки-черешеньки* [Там само, с. 16, 27, 65].

Отже, досліджені мовні засоби в поезії для дітей Олени Пчілки максимально сприяють інтимізації викладеного.

Перспективу дослідження вбачаємо в різноаспектному вивченні мови творів письменниці.

Список використаних джерел

1. Гуляк А. Б. Олена Пчілка: Нарис життя і творчості / А. Б. Гуляк – К., 1996.
2. Єрмоленко С. Я. Синтаксис віршової мови / С. Я. Єрмоленко. – К.: Рад. шк., 1969. – 367с.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
4. Зілінський О. В. Веселий шарварок (За дитячими творами Олени Пчілки) / О. В. Зілінський // Початкова школа. – 1993 – № 10. – С. 61-62;
5. Камінчук О. Олена Пчілка: аспекти творчої діяльності / О. Камінчук // СІЧ – 1999. – №4. – С. 12 – 18;
6. Корольова А. В. Лінгвопоетичний і нарративний коди інтимізації в художньому тексті (на матеріалі української та російської поезії другої половини XIX – першої половини XX століть): дис...на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова”; 10.02.02 “Українська література” / А. В. Корольова. – К., 2003. – 449 с.;
7. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 423 с.;
8. Ленець К. В. Суфікси увиразнюють / К. В. Ленець // Культура слова. – 1978. – Вип. 15. – С. 15 – 18;
9. Мірошніченко Л. “Український дитячий театр” Олени Пчілки / Л. Мірошніченко // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 114 – 125;
10. Новаківська Л. В. “Молода Україна” Олени Пчілки та її погляди на проблеми дитячого читання / Л. В. Новаківська // Актуальні проблеми слов'янської філології. – К., 2009. – С. 265 – 272.
11. Новаківська Л. Олена Пчілка і українські діти / Л. Новаківська // Рідна школа. – 1998 – №11. – С. 8 – 9;

12. Пчілка О. Годі, діточки, вам спати!: Вірші, оповідання, казки, фольклорні записи: Для дошк. та мол. шк. віку / упоряд. та передм. О. М. Таланчук. – К.: Веселка, 1991. – 334 с.
13. Таланчук О. М. Олена Пчілка і дитяча література / О. М. Таланчук // Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства. – К., 1991. – С. 140–144.
14. Одарченко П. Видатна діячка української культури кінця ХІХ – початку ХХ століття / П. Одарченко // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 2–3. – С. 3–15.

Анотація. У статті розглянуто мовні засоби інтимізації в поезії для дітей видатної української письменниці Олени Пчілки на лексичному, фонетичному, словотвірному, морфологічному й синтаксичному рівнях мовної системи.

Ключові слова: мовні засоби, інтимізація, експресивність.

Summary. In this article language methods of intimation is concerned in poetry for children of famous Ukrainian writer Olena Pchilka on lexical, phonetical, word formation and syntax levels of language system.

Key words: Language methods, Intimisation, expressivity.

УДК 82.09 (477)

Криловець Р.

ФІЛОСОФСЬКА ПОЕЗІЯ В. СТУСА (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ “ВЕСЕЛИЙ ЦВИНТАР”)

Темою дослідження є спроба аналізу філософської поезії В. Стуса та осмислення духовних самопошуків автора, як невід’ємної частини людського існування.

Актуальність роботи зумовлена, насамперед, відсутністю аналогічних ґрунтовних досліджень із цієї проблеми в українському літературознавстві, а також зростанням інтересу до творчості В. Стуса.

Мета роботи полягає у дослідженні особливостей духовних самопошуків у поезіях В. Стуса, які увійшли до збірки “Веселий цвинтар”.

Варто відзначити, що до творчості В. Стуса зверталось багато науковців. Так, Ю. Бедрик одним із перших вказав на екзистенціалізм Василя Стуса та шляхи осягнення цієї філософії. У своїй праці “Василь Стус: Проблема сприймання” [1, 25] дослідник порушує важливі естетичні проблеми та дає ключ до розуміння світоглядних орієнтирів поета.

Перспективні напрямки дослідження творчості поета накреслює і літературознавець з Австралії Марко Павлишин [3, 159]. Учений знімає ідеологічну “позолоту” з образу поета-мученика, говорить не про тернистий життєвий і творчий шлях письменника, а про його тексти (до речі, М. Павлишин зініціював і видав збірник праць молодих науковців під назвою “Стус як текст”).

Глибоко проникає в художній світ Стусових “Палімпсестів” і професор Колумбійського університету (США) Юрій Шерех [10, 229]. Науковець дає блискучий аналіз збірки, досліджує непросту її мову, вводить автора в широкий літературний контекст.

Однак цінні положення численних досліджень потребують поглиблення й подальшого розвитку.

Рукописну збірку “Веселий цвинтар” датовано 1970 роком. Передчуття розплати за інакodomство, цвинтарний настрій, незахищеність людини чесною й прямолінійною від ідіотизму життя, пошук смерті як альтернативи такому життю, роздвоєння особистості, переосмислення понять життя і часу і, нарешті, розкриття в собі якоїсь таємничої сили, що дає змогу пережити всі негаразди – такі основні мотиви збірки.

Цікавою є назва книжки “Веселий цвинтар” – це не просто парадоксальне сполучення непокднваних понять, а своєрідний оксюморон епохи, який є ключем до розуміння Стусових поезій. Поетичні сатири, сюрреалістичні колажі, гротескно-притчеві фантазмагорії є свідченням постійної внутрішньої боротьби поета, його непримиренності зі станом соціальної задухи. Вірші митця витворюють “своєрідний Стусів театр абсурду” (Михайлина Коцюбинська). Сприйняття реального світу як театру (чи вертепу) є характерною прикметою не лише поезії В. Стуса (згадаймо, приміром, поему Григорія Чубая “Вертеп”).

Ліричний герой В.Стуса є тонкою натурою, що відчуває свою беззахисність у цьому жорстокому світі: “Неприхищений, а чуєш, чуєш протяг у душі!?” [5, 42]. Він відчуває всю оманливість начебто справжнього світу. Однак, для нього ще існує надія, що це все не так, що усе можна виправити. Поет шукає відповіді, хоча й остерігається, передбачаючи, що може знайти її зовсім не там, де сподівався. Він, хоч і не до кінця впевнений у своїх здогадах, проте відкидати їх також не збирається. Тому поки що В.Стус вважає, що це лише “здається”:

*Мені здається, що живу не я,
а інший хтось живе за мене в світі
в моїй подобі.*

*Тільки перехожий
Межисвітів, ворушишся на споді
чужого існування [5, 43].*

Ліричний герой уже не може існувати в таких умовах. Він втратив потяг до цього світу і відчуває себе у ньому мерцем:

*...і я вже не знаю, не знаю, не знаю, не знаю,
чи я вже помер, чи живу, чи живцем помираю,
бо вже відбриніло, відквітло, відгасло, відграло
навкруг [5, 45].*

Продовження цього відчуття знаходимо у вірші “Відлюбилося”. Звучить мотив байдужості до світу: “Нічний ставок попід соснами, книги, самота – більше не зворохоблюють” [5, 46]. І на основі цієї байдужості виростає відчуття приреченості. Ліричний герой більше не бачить для себе майбутнього. Замість нього – порожнеча. Світ, який уже давно втратив для поета будь-який зміст, тепер також втрачає форму: “...білий світ – без кольору і звуку, – ні форми, ні ваги, ані смаку...” [5, 46]. (“Попереду нарешті порожнеча”).

Згодом мотив приреченості, який стосувався окремого індивіда, перетворюється у відчуття приреченості всієї цивілізації і, разом із протестом проти жорстокості суспільного життя й нелюдських умов існування, виливається в гірку іронію:

*Культгавий день відходить, бо печерний
ікластий лютий смерк не западе,
допоки аж останній самоїд
не з’їсть себе самого і помре
із філософським виразом. Мовляв,
життя коротке, а – забракло м’яса [5, 55].
 (“Як страшно відкриватися добру”)*

І тоді ліричний герой, втративши останню надію, вирішує відринутися від цього світу. Він знищує все, що колись було дорогим йому: “і вірші спалюй, душу спалюй, спалюй свій найчистіший горний біль, – пали” [5, 56].

Ще раніше поет помітив: існує ще один світ, “справіку заборонений, як схизма” [5, 44]. Це – минуле, спогади. І минуле не лише окремого індивіда, а й цілої нації. В.Стус неодноразово звертатиметься до спогадів, щоб відновити втрачену душевну рівновагу:

*Все життя – неначе озирання
у минулий вік.
.....
...відшукай навпомац давню кладку,
походи і виспокійся в ній,
у забутім віці. Тепла згадка
ще придасться на суді страшнім [5, 66-67].*

Але далі, у “Палімпсестах”, поет відкине цей оманливий спокій минулого: “Теть спогади з-перед очей...” Такий перепад настроїв, відсутність емоційної стабільності зайвий раз доводить, що В.Стус належить до непрограмованих поетів, адже вони, якщо і мають якусь сталу ідеологію, то відображають її у своїх творах лише побічно, через мінливість переживань. “Сьогодні вони можуть бути песимістами, завтра ніби оптимістами, сьогодні повними надії, завтра – охопленими розпачем” [10, 226], – підкреслював Ю.Шерех.

Після невдалої спроби віднайти опору для душі в минулому ліричний герой звертається до майбутнього. Але там на нього нічого не чекає: “Зазираю в завтра – тьма і тьмуца тьма” [5; 66]. Та й яке майбутнє може бути у людини, в якій нема теперішнього? Поет не наважується покладати надію на завтрашній день, бо розуміє, що якщо вона не справдиться, то йому доведеться загинути:

*Що буде завтра? Дасть біг день і хліба.
А що, коли не буде того дня?
Тоді вже гибій. Отоді вже – гибій,*

простуючи до смерті навмання [5, 57].

(“Утрачено останні сподівання...”)

Ліричний герой, у якого нема ні сучасного, ні майбутнього, якому набридло жити минулим, відчуває невимовний біль. Він усвідомлює власне “нежиття”: “Давно забуто, що є жити, і що є світ, і що є ти”. У кожному з трьох світів поет залишив свою частинку і тому відчувається розірваним, далеким від себе самого: “У власне тіло увійти дано лише несамовитим” [5, 60]. (“Цей біль – як алкоголь агоній...”) Єдиною реальністю є плин часу, що вже добігає кінця. Екзистенція стає для ліричного героя абсолютно байдужою. В поезії “Один лиш час і має совість...” В. Стус так описує цей стан:

*І те – померти а чи жить –
однаковісінько, їй-богу ж,
однаково. Чи ти, чи ні,
а помremo на чужині,
шукавши отчого порогу [5, 73].*

Це своєрідне Шевченкове “Мені однаково...” в інтерпретації В.Стуса. Але ліричний герой не піддається спокусі суїциду. Розум перемагає почуття, і, як відповідь, звучать слова із вірша “У цьому полі, синьому, як льон”:

*Ні. Вистояти. Вистояти. Ні –
стояти. Тільки тут. У цьому полі,
що наче льон. І власної неволі
спізнати тут, на рідній чужині [5, 61-62].
(Далі також виділення наше. – Р.К.)*

Тут слова “рідна чужина” – не просто оксюморон, це – тогочасні реалії, адже тоталітарна система зробила Батьківщину чужиною. Навіть гірше – тюрмою, де “сказитись легше, аніж бути собою” [5, 38]. Помітний тут і перегук із Шевченковими рядками:

*Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій – не своїй землі [9; 304].*

Ключ до такої співзвучності дає сам В. Стус, коли у “Двох словах читачеві” говорить: “Шевченко над колискою – це не забувається...” [4, 38].

Звісно, є питання, що актуальні і для В.Стуса, і для Т.Шевченка (наприклад, проблема відчуженості від рідної землі), але шляхи їх розв’язання відмінні. Так, В.Стус бачить вихід у тому, щоб вистояти, щоб “триматися на землі! Нею б до печінок пропахнути, в ґрунт вгрузаючи по коліна...” [5, 21] А Т.Шевченко вважає за краще скоритися долі і, якщо його забули, – не нагадувати про себе. Якщо в силу обставин він не може бути в Україні, то Україна буде в ньому:

*В неволі виріс меж чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину... [9, 304]*

Є ще одна відмінність між цими двома митцями: Т.Шевченко протистоїть лише впливу ззовні, тоді як у В.Стуса помітно виражений і внутрішній опір. Тут варто згадати про своєрідну містичну силу чи Бога, якому протистоїть ліричний герой. І це не той м’який і жалісливий християнський Бог, про якого сказано: “Бог є любов”. Це радше навіть не Бог, а “демон зла”, про якого згадує В.Стус у вірші “Чого ти ждеш? Скажи – чого ти ждеш?” [5, 62]. Цей “бог” приходить на зміну любові, адже, як відомо, святе місце порожнім не буває. І якщо у “Зимових деревах” мотив любові виразно прочитується (“Коли я один-однісінський”, “Я знаю...” та ін.), то у “Веселому цвинтарі” його майже немає. Єдиний виняток – “День величався і пишався”. Та й навіть тут поет заявляє: “...лиш ти одна, моя надіє, і та не жевріє – чорніє в опротивічній імлі”.

Ліричний герой уже не може любити. Натомість цей бог стає йому опорою: “Він опорятунок, я ж білоусто мовлю: порятуй...” [5, 60]. Підкоритися цьому богові не можна, тому що тоді буде назавжди втрачене власне “я”. Проте й вигнати його або перемогти також неможливо, адже він і поет нерозривно пов’язані між собою. Тому, якщо бог вийде з фізичного тіла, то він забере з собою в силу цих зв’язків і тіло духовне. Подібна одержимість простежується і в Лесі Українки, яка в листі до Л.Старицької-Черняхівської писала: “...я тільки тоді можу боротись (чи скоріше забувати про боротьбу) з виснаженням, високою температурою і іншими пригнітаючими інтелект симптомами, коли мене попросту гальванізує якась idea fixe, якась непереможна сила. Юрба образів не дає мені спати по ночах, мучить, як нова недуга, – отоді вже приходить демон, лютіший над всі недуги, і наказує мені писати, а потім я знову лежу *zusammengeklappt* (розслаблена. – Р.К.), як порожня торбина” [7, 394]. Але, як бачимо, демон Лесі Українки допомагає їй забути про недугу і творити, тоді як бог Василя Стуса чимось подібний до Гетевого Мефістофеля, котрий

очікує, коли в хвилину слабкості Фауст скаже: “Спинися, мить, прекрасна ти!”, щоб заволодити його душею. То чим же є насправді Стусів бог?

Відповідь на це питання, на нашу думку, можна знайти у праці Зіґмунда Фройда “Я і Воно”, в якій сказано, що психіка (внутрішній світ людини) є троїстою. Найнижчою ланкою, що відповідає за інстинкти і міститься у підсвідомості людини, є “Воно”. Це своєрідна скриня Пандори, “котел, де бурлять і киплять агресивні потаємні бажання” [8, 7]. Саме це і є той бог, що намагається заволодити особою поета. Наступна ланка – це “Я” (людська душа, те, чим людина є насправді). Здебільшого “Я” розтерзане між “Воно” та “Над-я”, що має іншу назву – совість. Між “Воно” і “Над-я” постійно відбувається внутрішній діалог, який часто-густо обертається для “Я” больовими відчуттями.

Щоб якось позбутися болю, ліричний герой звертається до сновидінь. Вони приносять спокій і затишок. Всі події, які відбуваються тут, поет може контролювати сам. Він свято вірить, що “бодай у сновидінні появиться очікувана мить” [5, 60] (“Вечірній сон. І спогади. І дощ...”).

Перехід до сновидінь є якісно новим етапом на шляху самопошуків В.Стуса. Це вже не сучасний світ, що більше нагадує вертеп, аніж реальність. Це також не минуле, яке вже не повернеться. І не майбутнє, на яке поет навіть не сподівається, бо знає, що нічого не може в ньому змінити. Тут не треба боятися втратити власне “я” через залежність від злого бога. Сновидіння дозволяють відчути себе “вправним режисером” власного життя. Вони – це частина уже не зовнішнього, а внутрішнього світу. І хоч самі сни не є особливо цінними, але вони служать своєрідним дороговказом для заглиблення ліричного героя у власний внутрішній світ.

Тоді він поринає у власний мікрокосм (внутрішній світ людини, що, за твердженням А.Ігнатенка, відображає Всесвіт і є його моделлю [2, 11]. І лише в ньому поет знаходить себе. Та й не тільки себе. Живучи за принципом “Omnia mea mecum porto” (“Все своє ношу з собою”), він населяє внутрішній світ рідними образами:

*...в кишені у мене літак,
дружина з усіма дорожніми бебехами
і син принишко-грайливий,
як довірчиве зайча [5, 50].
 (“Вони сидять за столом...”)*

Це дає змогу В.Стусу сказати у цьому ж вірші: “Я торжествую, маленький бог...” [5; 49]. А в листі до сина він пише: “Уяви, що Бог, який творить людей, то Ти є сам. Ти є Бог. Отож, як Бог самого себе, мни свою глину в руках, поки не відчуєш під мозолями кремінь. Для цього в Тебе найкращий час – творися ж!” [4, 196]

Та, попри все, найважливішим для поета є не постійне самовдосконалення, не спокій і навіть не відчуття свободи. Головне – залишитися людиною, бо все інше без цього нічого не варте:

*Вміння бути циніком
дається і без зусиль.
Бути людиною –
дертися по вертикальній стіні.
Сізіфова робота,
звичайне глупство.
Кому то вдавалося –
Дертися по вертикальній стіні?! [5, 75]*

Список використаних джерел

1. Бедрик Юрій. Василь Стус: Проблема сприймання / Ю. Бедрик. – К.: ПБП “Фото-відеосервіс”, 1993. – 80 с.
2. Ігнатенко А.В. Как стать феноменом / А.В. Ігнатенко. – К.:Наукова думка, 1991. – 124 с.
3. Павлишин Марко. Квадратура круга: пролегомени до оцінки Василя Стуса / М. Павлишин// Павлишин Марко. Канон та іконоста: Літературно-критичні статті. – К.: Час, 1997. – С.157-174.
4. Стус В.С. Вікна в позапростір: Вірші, статті, листи, щоденникові записи / В.С. Стус. – К.: Веселка, 1992. – 262 с.
5. Стус В.С. Дорога болю: Поезії / В.С. Стус. – К.: Рад. письменник, 1990. – 222 с.
6. Стус В. Твори: У 4 т., 6 кн / В. Стус. – Львів: Каменярь, 1994. – 325 с.
7. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. / Леся Українка – К.: Наукова думка, 1979. – Т.12. – 696 с.
8. Фрейд З. Я и Оно / З. Фрейд – М.: МПО “МЕТТЭМ”, 1990. – 56 с.
9. Шевченко Тарас. Кобзар / Тарас Шевченко. – К.: Рад. школа, 1987. – 608 с.

10. Шерех Юрій. Трунок і трутизна: Про “Палімпсести” Василя Стуса / Юрій Шерех // Шерех Юрій. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. – К.: Дніпро, 1993. – С. 222-264.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню філософської поезії В. Стуса та авторському розумінню екзистенційних пошуків власного “я”.

Ключові слова: екзистенційні самопошуки, Бог, сновидіння, поезія.

Summary. The article is dedicated to the research of V. Stus's philosophical poetry and to the author's understanding of the existential search of the personal “I” .

Key words: existential search, God, dreams, poetry.

УДК 821.111 – 3.09

Крук А. А.

МІФОПОЕТИЧНА ПАРАДИГМА КОНЦЕПТУ ДОЛІ У ТВОРЧОСТІ ТОМАСА ГАРДІ

Кінець XIX – початок XX ст., ставши одним із складних та цікавих періодів у розвитку європейської реалістичної літератури, ознаменувався розквітом прози про людську долю. Постійною ознакою цієї прози стала актуалізація біблійно-міфологічних сюжетів та образів. Як зазначає А. Нямцу, “з одного боку, сучасні реалії допомагають глибше осмислити універсальні морально-психологічні проблеми загальнокультурних зразків; з іншого – позачасові у нашому розумінні колізії міфологічних схем, накладені на конкретний національно-історичний матеріал, часто пропонують несподіване з точки зору буденної свідомості дослідження глибинних джерел сучасного духовного контексту” [6, 17].

Серед праць, присвячених проблемі міфопоетики концепту долі в літературознавстві, можна виділити, зокрема, роботи Н. Арутюнової, Ю. Бондаренка, М. Епштейна, Л. Когана, В. Кононенка, Є. Нахліка, Р. Погосяна, які складають науково-методологічну основу нашого дослідження.

Ця тема є актуальною в літературі реалістичного спрямування. І в пропонованій статті ми спробуємо дослідити реалізацію міфопоетичної свідомості на прикладі роману Т. Гарді “Джуд Непомітний”. Тема долі в англійській літературі завжди займала одне з центральних місць та відзначалася самотністю й оригінальністю трактування. Тотальне використання письменником міфопоетичної техніки при висвітленні проблеми долі створює об’єктивні передумови для дослідження міфопоетики в західноєвропейській реалістичній прозі.

Відображення об’єктивної реальності Т. Гарді взаємодіє із архетипними структурами долі англійського етносу, оскільки вирішальним у його творчості постає міфологізм цього концепту, що виділяється на рівні реалістичного сюжету та відповідає інтелекту національного світогляду. У художньому світі автора домінують міфологеми долі та фатуму, які породжують насамперед етнічне існування. Саме вони є універсальним об’єктом романістичної спадщини письменника.

Творчий доробок Т. Гарді, пройнятий маркерами спіритуалістичного мислення, не може бути цілком сприйнятий і відповідно поцінований поза тими складниками художніх принципів, які зображують креативну парадигму письменника як міфологічно-іраціональну. Незважаючи на значні літературознавчі розвідки про Т. Гарді (П. Баррі, А. Гурдуз, Л. Дорофеева, Н. Д’яконова, А. Кеттл, С. Коршунова, Б. Кузьмін, Д. Наливайко, Л. Окишева, Т. Похилевич, Л. Смикалова, М. Урнов), його міфологічний концепт долі поки ще не став об’єктом спеціального наукового дослідження. Саме цим і обумовлюється актуальність визначеної у статті проблеми. Метою статті є з’ясування етнологічної специфіки міфопоетичної парадигми концепту долі Т. Гарді як певного способу його творчого світосприйняття. Головним завданням постає дослідження естетичних функцій інтерпретації домінуючих міфологем долі та фатуму при формуванні авторського світогляду.

Твір “Джуд Непомітний” Т. Гарді традиційно розглядається крізь призму реалістичного бачення, проте він виявляє виразні міфологічні тенденції, особливо важливо заакцентувати міфопоетичну парадигму концепту долі у цьому творі.

Експлікація міфологічної інсталяції простежується в романі Т. Гарді “Джуд Непомітний”, де на прикладі відносин Джуда та Сью висвітлено тему “... про духовну розгубленість людини у

ворожому їй середовищі” [7, 31]. Перед героями постали етичні проблеми без зв’язку з конкретним реальним життям. Засвоївши з дитинства ідеалістичні книжні істини, вони виявилися, як зазначає Л.Смикалова, “... нездатними до життєвої боротьби. Кожна сутичка з дійсністю приводить їх до драматичного конфлікту” [7, 32]. Джуд сам знайомить Сью із Філотсоном, своїм старим вчителем, не здогадуючись, що обидва вони закохались у Сью, не усвідомлюючи “... до яких ускладнень це призведе у їхній подальшій долі” [10, 128] (тут і далі переклад мій – А.К.). Адже Сью стає дружиною Філотсона, хоча кохає Джуда. Та і сам Джуд усвідомлює, що “... за іронією долі він сам був винним у зближенні його кузини зі шкільним вчителем” [10, 131].

Переживання Джуда поглиблюються його почуттям кохання, яке не може розраховувати на взаємність. Він вважає себе нікчемною жертвою інтелектуального та суспільного конфузу, який стає причиною людської десперації та нещастя. Т. Гарді вбачає у Джуді та Сью типових для своєї доби людей. Душевна виснаженість, шукання віри наосліп визначають поведінку героїв роману. Джуду та Сью судилось пережити випробування сильною пристрастю, що саме по собі засуджувалось вікторіанськими нормами та уподобаннями. Герої роману змушені приховувати своє життя від сторонніх поглядів і потрапляють у простір ізоляції, святенницьких інсинуацій та гіпокрезії.

Концепт долі тут представлений з одного боку напередзаданістю, приреченістю, фатумом, а з іншого – вільним вибором, атмосферою інтерпретації особистісного шляху. Автор показує, що у житті Джуду та Сью доводиться вибирати: або цікаве страждання або нецікаве щастя. Існує альтернатива вчинків, лінії дій та поведінки. Отже, говорячи словами Л. Тарнашинської, “доля, з усіма її механізмами перешкод і застережень, несприятливих обставин і нездійсненністю сподівань ... усе ж розгортається у просторі усвідомленого вибору і сприймається як єдино можливий шлях самооприявлення у світі через низку злетів-осяянь і життєвих криз...” [8, 204].

Письменник обрав епіграфом роману вислів “Буква вбиває” [2, 3] і провів через весь твір ідею шкідливого впливу спіритуалістичних догм на людину. “Найяскравішим прикладом такого впливу є духовна метаморфоза Сью, яка довго була “вольтеріанкою”, жінкою з ясным розумом, але перетворилась у забобонну, залякану фанатичку” [7, 34]. Невдалий шлюб з учителем Філотсоном приводить до переконання, що всяке подружжя – це мерзенний контракт, меркантильна угода. “У словах Сью чути голос самого Т. Гарді, який вважає, що подружжя без кохання – аморальний зв’язок, який треба негайно розірвати” [7, 34]. Безперечно в таких випадках жертвою стає жінка, тому що вона через соціально зумовлені застороги значно обмеженіша у своїх діях. На прикладі Сью автор хотів зреалізувати задум про необхідність боротьби за соціальну свободу жінки і за удосконалення шлюбних законів.

І хоча головні герої намагались поєднати свої долі, все ж сюжетна лінія завершується трагічно: Сью повертається до нелюба-чоловіка, а Джуд знову зустрічається з Арабелою, своєю колишньою дружиною, хоча кохає Сью безтямно. Він впевнений, що “... його не врятували б ані піст, ані молитва ... людське в ньому було сильнішим за духовне” [10, 246]. Втративши всяку надію, Джуд помирає, проклинаючи день, в який народився, “... та ніч, у яку було сказано: зачалась людина...” [10, 484].

Трагізм Т. Гарді полягає у недосконалості людської природи та оточуючої дійсності, умови якої лише поглиблюють трагічність долі. Навіть валідне та законне прагнення людини до щастя стає для неї деспераційним, тому що світ не створений для цього, і щастя – це лише стохастичний випадок у драмі страждань. Автор намагався знайти експлікацію факту трагізму життя у таємничих силах, які нібито стоять над світом та правлять його долею. Не дивлячись на релігійні тлумачення милості духовних сил, письменник розвивав думку, що таємне божество, яке керує долями людей, вороже до них та є переконливим поясненням усіх їхніх нещасть.

У такому ракурсі ми можемо зробити висновок, що автор вважав долю співучастю та співтворчістю головних героїв із вищою силою і власною інтуїцією. На протязі своєї життєвої лінії Джуд та Сью творять ціле плетиво психологічних зав’язок і розв’язок стосовно обраної ними шкали етичних норм. Їхня доля – це “... компроміс між заданістю, запрограмованістю та вибором у межах морально-етичної парадигми” [8, 205]. Концепт долі тут “... виступає психологічною топологією шляху людини – у рефлексивному пережитті її рішень, можливостей, ілюзій, обмежень, результатів, самооцінок...” [8, 205].

Вся образна система роману Т. Гарді спрямована на обґрунтування його поглядів про безсилля людини перед обставинами та долею. Сам автор відзначав подібність своєї концепції життя із поняттям про фатум в античній грецькій трагедії, в основі якої лежало втручання вищих сил у долю окремих людей, оскільки наявний світопорядок та долі людей цілковито залежали від них. Доля, що переслідує героїв Т. Гарді, наздоганяє їх у найщасливіший момент їхнього життя та повністю руйнує тимчасовий затишок, посилаючи одне нещастя за другим. Обставини складаються із різного роду випадковостей, які стають фатальними для людини. Митець вбачає трагічну іронію у тому, що люди самі створюють прикрі ситуації, відтак гинуть, будучи рабами

своїх захоплень, роблячи неправильний вибір. Письменник глибоко заглянув у таємниці людської натури, розкрив складний внутрішній світ героїв.

Характерною особливістю міфопоетичної парадигми роману Т. Гарді, як зазначає А. Гурдуз, є його "... наскрізна пантеїстичність (точніше, "сусідство" й переплетення біблійних та язичницьких моментів)" [3, 88]. Загалом тяжіння до пантеїстичного містицизму концепту долі властиве європейській прозі з домінуванням у ній селянської тематики, адже це підживлює творчість письменників. Твір "Джуд Непомітний" не є поодиноким прикладом звертання до мотиву долі з "підключенням" міфічного першоелемента. Сучасники прози Т. Гарді досить часто зверталися до міфопоетики, реінтерпретуючи класичні образи та мотиви.

Отже, на прикладі роману Т. Гарді "Джуд Непомітний" простежені формально-змістові елементи, за допомогою яких письменник продемонстрував уявлення про міфологічний аспект концепту долі, а також висвітлено інтерпретацію естетичної функції індивідуально-трансформуючих міфологем долі та фатуму при моделюванні авторського світогляду.

Список використаних джерел

1. Антология концептов / [за ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Гарди Т. Джуд Незаметный / Томас Гарди. – М.: Худож. лит., 1973. – С. 3-4.
3. Гурдуз А.І. Міфопоетична парадигма в українській та західноєвропейській "прозі про землю" кінця ХІХ - першої третини ХХ ст. / Андрій Іванович Гурдуз. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – 216 с.
4. Дорофеева Л.В. Поэзия Томаса Гарди: автореф. дис... на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.04 "Зарубежная литература" / Л. В. Дорофеева. – М., 1967. – 16 с.
5. Нямцу А. Е. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования) / Анатолий Евгеньевич Нямцу. – Черновцы: Рута, 2007. – 620 с.
6. Нямцу А. Е. Основы теории традиционных сюжетов / Анатолий Евгеньевич Нямцу. – Черновцы: Рута, 2003. – 80 с.
7. Смикалова Л. Англійське село в романах Т. Гарді (Уессекський цикл) / Людмила Смикалова. – Л.: Вид-во Львівського ун-ту, 1959. – 36 с.
8. Тарнашинська Л. Б. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології / Людмила Броніславівна Тарнашинська. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 534 с.
9. Cecil D. Hardy the Novelist: an Essay in Criticism / David Cecil. – London: Constable, 1943. – 157 p.
10. Hardy T. Jude the Obscure / Thomas Hardy. – London: Penguin Popular Classics, 1994. – 498 p.
11. Stonyk M. Hardy Thomas. Jude the Obscure / Margaret Stonyk. – London: Longman Group UK Ltd., 1992. – 72 p.

Анотація. У статті на прикладі роману Т. Гарді "Джуд Непомітний" досліджується проблема міфопоетичної техніки в англійській реалістичній прозі кінця ХІХ - початку ХХ ст. з погляду реценції архетипності, а також етнічної специфіки міфопоетики. Виявляється естетична функція експресивних особистісно-трансформуючих міфологем долі та фатуму при моделюванні авторської картини світу.

Ключові слова: концепт долі, фатум, міфопоетична парадигма, картина світу, міфологема.

Summary. This article envisages the problem of mythopoetical technique and ethnic specification in English realistic prose of the end of the XIX - the beginning of XX century from the point of view of archetype reception on the material of novel "Jude the Obscure" by Thomas Hardy. Also aesthetic function of expressive individually-transforming fate's mythologemes in author's world modeling is investigated.

Key words: concept of destiny, fate, mythopoetic paradigm, world's picture, mythologeme.

АРТИСТИЧНИЙ ВІРШ МИКОЛИ ЗЕРОВА

Поетична і наукова творчість київських неокласиків була предметом дослідження багатьох сучасних літературознавців. Про них писали С. Білокінь, В. Брюховецький, Г. Кочур, Д. Наливайко та ін. Зокрема, звертається увага на постать Миколи Зерова, художня майстерність якого привертала й повертає увагу таких дослідників, як Ю. Шерех, В. Державин, Л. Новиченко, Д. Павличко та ін.

Про артистичність вірша М. Зерова йдеться у статті В. Державина [3]. У поняття “артистичність” науковець вкладає розуміння “мистецькості”. На позначення поетичного стилю аналізованого автора В. Державин оперує лексемою “артистизм”. Це й “артистична форма”, “артистичний погляд”, “артистична майстерність”, “артистичні первні”, “артистичний рівень”, “високоартистична мова”, “артистичні засоби”, “артистична образність”, “артистичний вислів емоцій” тощо.

Отож, мета нашої розвідки – визначити основні засади артистичного вірша Миколи Зерова та прослідкувати їхнє втілення в його власну поетику.

Як відомо, київські неокласики характеризувалися елітарним уявленням про письменство, творчим та науковим інтелектом, тяжінням до гармонії між раціональною сферою та почуттями, тобто до калокагатії (гармонійного поєднання чуттєвої краси і культурно-мистецьких ідеалів); дисципліною поетичного мовлення. “П’ятірне ґроно” київських неокласиків не дотримувалися канонізованих правил класицистів щодо художнього твору, але зверталися до них так само, як і до засад бароко чи імпресіонізму. Зокрема, М. Зеров вважав та всіляко підтримував думку, що українська література “може розвиватися тільки за умови активного спілкування з традиціями європейських літературних шкіл і стилів” [5, с. 154].

Деякі дослідники розходяться у думці щодо створення поетичної школи 20-х років ХХ ст. І якщо В. Державин та Ю. Шерех висловлювалися про літературну школу київських неокласиків, очолювану Миколою Зеровим, то Д. Павличко стверджує, що “Зеров-поет насправді не міг створити своєї поетичної школи” [9, 154], а його літературне коло – лише одностороннє. Підтримує таку думку, наприклад, і Ю. Ковалів, говорячи про “відсутність заманіфестованої літературної школи” [8, 115].

Ми ж приєднуємося до думки останніх щодо відсутності поетичної школи, але наразі, зреалізовуючи поставлену мету, у даній розвідці намагаємося охопити всі рівні поетики вірша Миколи Зерова, доводячи його артистичну майстерність.

Одразу ж привертає увагу побудова образу та мотиву у вірші поета. За словами самого майстра, задум має виношуватися довгий час під серцем, тобто ідея має “дозріти” з душі, почуттів. Такий критерій митець послідовно втілював у творчість, базуючись на правилах класицистичного стилю щодо міцної логічної побудови твору, строгої течії думки, врівноваженості та кларизму (чіткого, ясного зображення). Для справжнього поета “образ як такий є основа й засада” [3, 191]. Наприклад, поет первинний історичний образ сприймає естетично або ж алюзійно:

Ми пропливали вдвох, – я й чарівник Вергілій.

Як бронза він різьбивсь – і до далеких лілій

Ріка незнана нас, гойдаючи, несла [4, 66].

Мистець проводить паралелі з античним поетом, і, вказуючи на майстерність його творчості, вважає її чародійством. Уявивши життя річкою, за течією якою рухається, оптимістично бачить фінал – вирізьбленого у бронзі Вергілія, що залишився у вічності, і себе поруч з ним; обидва потраплять до смертної межі, символом якої є лілії, білі квіти небуття.

Або ж, наприклад, образи та ідеї у сонеті, який вважається маніфестом неокласиків:

О ні! Пегасові потрібна паша,

Щоб не загруз у твані неборак

.....

Леконт де Ліль, Жозе Ередія,

Парнаських гір незахідне сузір’я

Зведуть тебе на справжнє верхогір’я [4, 66],

з натяком на потребу творчої їжі, поживної задля grand art – високого мистецтва. Достягти таких висот, зреалізуватися у поетичному мистецтві допоможуть настанови французьких поетів.

Загально відомо, що в поетичній практиці М. Зеров опирався на здобутки “парнасців”, представників французької школи поч. ХІХ ст., у творчості яких вбачалося повернення до класицизму та неокласицизму. Світоглядно-естетична парадигма парнасізму склалася під

прямим впливом романтизму, в основі якої неприйняття сучасної цивілізації, відхід з існуючого світу чи то в екзотичні країни, чи минулі епохи, чи в “чисте мистецтво”. Зокрема, Ж. Ередіа вбачав свою творчість заснованою на науковому знанні, поетичній реставрації минулого та його матеріальної й духовної культури.

Ж. Ередіа, оволодівши ідеями французького поета поч. XVII ст. Ф. Малерба, реформатора у галузі віршування, досягнув артистизму в поезії. Ці ідеї стосувалися суворої регламентації віршування (поет виступав проти переважаної метафорами образності; рухомої цезури, рядкових переносів, розхитаної канонізованої схеми строф; змішування жанрів, тавтологічних рим тощо); ним проголошувався смак як критерій високої поетичної майстерності. Ф. Малерб прагнув, насамперед, до ясності, точності й віртуозності вірша.

Характерні риси поетичної творчості французьких поетів опрацював і М. Зеров. Свого часу критики звинувачували його у надмірі уваги до форми вірша. Але поетове вміння конструювати в єдності форму та зміст, який міг приховувати навіть у статичних образах, спростовують таку думку. Наприклад, широко відомий вірш, присвячений Б. Якубському:

І був один куток, де їх невтомний галас
Безсило замовкав: самотній кабінет,
Де мудрий Арістарх, філолог і естет,
Для нових поколінь, на глум зухвалій моді,
Заглиблювався в текст Гомерових рапсодій [4, 82];
або ж вірш, присвячений М. Рильському:
Так, друже дорогий, ми любимо одно;
Старої творчості додержане вино,
І мед аттіцьких бджіл, і гру дзвінких касталій [4, 83].

Але не тільки в присвятах розкривається образ. Наприклад, наскрізь кларистичний вірш “Праосінь” [4, 80], де образ коханої не статичний, як у класицистів, а рухомий:

Ти невідступно скрізь з моїми почуттями.
Проміння слів твоїх стоцвітними огнями,
Стожарами мені горить удалині...

У цьому вірші вловлюється ще одна настанова Зерова-поета: вміння “сплітати” слова та уявлення з різних сфер чуття: “Мов китиці калин, рожевієш устами, // Очима темними, мов вереснева ніч, // Округлістю тьмяних алебастрових пліч” [4, 80].

Ю. Шерех у творчості Зерова виділяє епітет, який є “вишукано-індивідуальним, часто настроєвим, навіть несподіваним” [10, 183]: “При хисті *дорогим* і гуморі *коштовним* <...> Перебував в мовчанні *красномовним*” [4, с. 76]. Або ж повна насиченість рядків епітетами:

Високий, рівний степ. *Зелений* ряд могил
І мрійна далечінь, що млою *синіх* крил
Чарує і зове до *еллінських* колоній [4, 79].

Часто двоплановість, алюзійність вірша спричиняється введенням метафори, наприклад, у творі “Сонетоїд” [4, 79]:

Як ніжно розцвітав ти в саді-винограді,
У холодку онегінських алей;
Відтак в тамбовському міському палісаді
Тебе плекав рогатий казначей.

Слушно зауважує С. Білокінь про те, що Микола Зеров “знайшов можливість говорити прямо, обертаючись у своїх віршах до давніх часів” [1, 206]. І в цьому допомагає розкритися не тільки метафора, а й перифраз:

Ерот, Псіхе і королевич Рама –
Заповідний поезії домен...
Чия ж рука, чия сліпа нетяма
Вхопила вас і зганьбила Камен? [4, 73];
або ж: Йдете доріжкою Максима й Лесі
І стежите парнаську течію [4, 73].

Справляючись із поставленим завданням, що полягало у збагаченні фраз та розширенні лексики, М. Зеров водночас насичував поезію книжною лексикою та абстрактністю, що й призводило почасти до зменшення конкретної лексики (чим і відрізнявся український поет від парнасців та російських акмеїстів).

Назагал, автор боровся за чистоту мови, прагнучи уникати русизмів та неправильних форм слів. Уважав, що поети мало працюють над собою, тому й “рано видихаються, скоро починають повторятися; замкнувшись в тісному колі випробуваних тем і ритмів, падають наниз замість цвісти і розвиватися” [5, 516]. Задля утвердження на Парнасі потрібна велика теоретична робота, детальний розвиток думок, мистецька трибуна та гостра критика [5, 518].

Поетія – “високодосконалий продукт” (Ю. Шерех), і М. Зеров уповні розкривається як оновлювач традиційної версифікації: він “передусім поет для поетів – більше, ніж поет для читачів” [10, 198] – підсумовує Ю. Шерех.

Оскільки учений-поет вважав, що “одноманітність вірша вся йде від одноманітності строфічного побудування” [5, 515], то й підходив скрупульозно та майстерно до строфіки. У своїй поетичній творчості митець обрав панівним сонет (86 творів) та олександрійські вірші, з якими “уперто й свідомо працював над усебічним використання їхніх можливостей” [10, 182]. Наприклад, опрацювавши строфіку двох циклів “Ars poetica” [4, 65–68] та “Finale” [4, 69–70] (усього 9 поезій), можна побачити, що тільки в п’яти випадках зберігається римування аВВа аВВа ССd EdE. При чому, в цих двох циклах римування не перехресне, а охопне (кільцеве). Три випадки відрізняються римуванням у терцетах: AbbA AbbA ссD eeD; AbbA AbbA ссD eDe; AbbA AbbA ССd EdE. І один вірш, до речі, умовно прийнятий маніфест київських неокласиків, “Pro Domo” [4, 66], відрізняється ще й перестановкою жіночих та чоловічих рим у чотиривіршах: AbbA bAAb CdC dEE. Як бачимо, вісім сонетів написані за французьким типом і лише єдиний “Pro Domo” наближається до англійського типу (в оригіналі цей тип передбачає третю строфу катреном і заримовані кінцеві два останні рядки AbAb AbAb CdCd EE): майстер сонетної строфіки шукав себе, урізноманітнюючи віршову палітру.

Цікава картина розгортається у циклі “Сонетоїди” [4, 71–78], де чотирнадцять поезій рівномірно розподілилися у строфіці: сім поезій з римуванням AbAbCCdd EffEgg та сім поезій – аВаВссDD eFFeGG. Можливо, відхилення від канону, які відбуваються у сонетоїдах, митець зберіг у кількості творів (дорівнює кількості рядків у сонеті – 14-ти) і двох варіантах римування, які різняться тільки жіночими та чоловічими римами.

Щодо олександрійського вірша, який отримав свого часу широкий розвиток тільки у Франції (alexandrine), то можна сказати, що тут М. Зеров не відходив від канону класицистичного зразка: парне чергування чоловічих та жіночих рим, обов’язкова цезура після 3-ої стопи (хоча не завжди чоловіча або дактилічна, іноді буває й жіноча) [6, 15]; використання 6-стопного ямбу (за російським зразком) [2, 176].

У метриці поет не займається особливими варіаціями. Чіткий 5-стопний ямб сонетів (чверть віршів – 6-стопний); варіанти від 4-стопового до 6-стопового у сонетоїдах; 6-стопний ямб – в олександринах (за класичним зразком має бути 12-складовик). Лише зрідка відбувається пірихізація рядків, які стоять поруч (найчастіше пірихій виникає через стопу), у 6-стопових рядках присутня цезура, і подеколи – переакцентуація першого складу,

Микола Зеров надавав перевагу класичним розмірам, виключаючи зі своєї поетичної практики верлібр; відповідно, всі його вірші мають риму. Звісно, й вони привертають увагу читача. Намагаючись не створювати “тракторну” поезію (Ю. Клен), майстер прагне до вишуканості рими, вважаючи її в такій формі за одну з можливостей уникнення какофонії та надання образній стороні вірша музичності.

Як жоден поет не може уникнути банальних рим, так і Зеров почасти використовує їх. Але саме вони можуть нести в творах автора змістове навантаження: *поріг – доріг; поета – сонета (поетах – сонетах); поет – естет; весла – понесла; звук – мук; літо – жито; могила – крил; час – погас* тощо.

Постійна робота над відточенням слова, начитаність, розширення лексики надали можливості зрости “свіжій”, оригінальній рими: *гроно – Назона; покрасу – Парнасу; бібліофаги – рівноваги; сузір’я – верхогір’я; Вергілій – лілій; бенкеті – кларнеті; громади – Еллади; Лукрозі – анабіозі; Баальбек – бібліотек; плеса – Херсонеса* і т.д. і т.п.

Неточність рими найчастіше проявляється у кінцевому ненаголошеному голосному (*округлИми – углЯми; багатЕ – втратИ; ставУ – златоглавИ; змагалИсь – галАс*); нарощеній/усіченій йотованій рими (*моді – рапсодіЙ; серці – ПроперціЙ; декламаціЙ – праці*); інколи – у чергуванні парних дзвінких / глухих приголосних (*рамПи – ямБи; поезій – ЛеСі* (ще й усічена йотована)); перестановці звуків (*притчі – світоч*); зрідка – у складеній неточній рими (“*Камéнам*” – *роз’ясним нам*).

На нашу думку, розділ про риму Миколи Зерова з опрацюванням усього поетичного матеріалу має скласти окрему розвідку, і тому ми до цього питання звернулися побіжно.

Проаналізувавши невеличкий зріз поетичної спадщини Миколи Зерова, ми пересвідчилися в тому, наскільки артистизм метра на всіх рівнях поезики підкреслює можливість її подальшого розвитку. Звісно, на той час, коли було пророблено роботу “над мозками юнацтва, щоб остаточно вивітрити з них уявлення про те, чи є душа і мистецтво; щоб обернути складний психічний апарат на невибагливу грамофонну платівку, що викрикує шаблонові сполученні слів, позбавлені будь-якого змісту і які мають лише бути супроводом какофонії розперезаного хаосу” [7, 21], поетична творчість та наукова праця літературного кола неокласиків внесла вагомий внесок в поезику вірша. А вислів Д. Павличка про те, що М. Зеров “володів пам’яттю тисячоліть” [9, с. 156] можна

трактувати двопланово: митець “набирав” вправності в поезії, набувши досвіду з минулого, а його поезія й досі, до наших часів, лишається зразком артистизму.

Список використаних джерел

1. Білокінь С. Микола Зеров / Сергій Білокінь // Наш сучасник Микола Зеров. – Луцьк : ВМА “Терен”, 2006. – С. 199–273.
2. Гаспаров М.Л. Русский стих начала XX века в комментариях / М.Л. Гаспаров / [3-е изд.]. – М. : КДУ, 2004. – 312 с.
3. Державин В. Поезія Миколи Зерова й український класицизм / Володимир Державин. Література і літературознавство. Вибрані теоретичні та літературно-критичні праці. – Івано-Франківськ, 2005 – С. 153–97
4. Зеров М. Твори: В 2 т. – К. : Дніпро, 1990 – Т.1: Поезії. Переклади : [Упоряд. Г.П.Кочура, Д.В.Павличка]. – 843 с.
5. Зеров М. До джерел // Зеров М.К. Твори: В 2 т. – К. : Дніпро, 1990 – Т.2: Історико-літературні та літературознавчі праці : [Упоряд. Г.П.Кочура, Д.В.Павличка]. – С. 492–568.
6. Квятковский А. Поэтический словарь / А.Квятковский. – М. : “Советская энциклопедия”, 1966. – С. 15–16.
7. Клен Юрій. Спогади про неокласиків / Юрій Клен // Київські неокласики : [Упор. Віра Агеєва]. К. : Факти, 2003. – С. 7–65.
8. Літературознавча енциклопедія. У двох томах. / [Автор-укладач Ковалів Ю.І.]. – Том 2. – К. : Вид.центр “Академія”. – С. 114–115.
9. Павличко Д. Безсмертний майстер / Дмитро Павличко // Наш сучасник Микола Зеров. – Луцьк : ВМА “Терен”, 2006. – С. 149–157.
10. Шерех Ю. Легенда про український неокласицизм / Юрій Шерех (Шевельов) // Наш сучасник Микола Зеров. – Луцьк : ВМА “Терен”, 2006. – С. 178–198.

Анотація. Авторка статті розглядає вірш Миколи Зерова з позиції артистичності, залучаючи для цього матеріал його поетичної творчості. В поняття “артистичність” входять засади поета щодо образу, мотиву, а також версифікаційні категорії.

Ключові слова: неокласицизм, майстерність, образ, мотив, сонет, сонетоїд, олександрійський вірш, метр, ритм, рима.

Annotation. The author of the article examines the poem of Mykola Zerov from position of artistic, attracting for this purpose material of him poetic creation. In a concept “artistic” principles of poet enter in relation image, theme, and also versification categories.

Key words: neoklassicism, skill, an image, motive, a sonnet, the Alexandria verse, meter, a rhythm, a rhyme.

УДК 811.161.2: 81237

Кухарчук Г. В.

НАЙУЖИВАНІШІ ПРЕФІКСОЇДИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ВЖИВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Інтерес дослідників до проблеми афіксоїдів залишається актуальним протягом тривалого часу. Спершу подібні одиниці привернули увагу мовознавців германських мов, в яких через властивий їм аналітизм у вираженні граматичних та словотвірних значень подібні структурні елементи набули значного поширення, а згодом – слов'янських, романських та східних мов. Проблемі дослідження афіксів сучасної української мови присвячені праці О.Ж. Безпояско, К.Г. Городенської, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк та інших. Незважаючи на те, що афіксоїди як одиниці перехідного статусу між компонентами складних слів і афіксами неодноразово розглядалися мовознавцями, ряд питань, пов'язаних з їх визначенням, характеристикою та особливостями функціонування у словотвірній системі української мови, потребують подальшого вивчення. Труднощі в дослідженні цієї проблеми полягають у своєрідному характері словотвірних категорій, який ускладнює виявлення логічних та генетичних

взаємозв'язків між ними, хоча, як відомо, і в синхронії, і в діяхронії, мовна система являє собою безперервний ланцюжок явищ, тобто між окремими рівнями та підсистемами мови немає різких, абсолютних меж. Це й зумовлює **актуальність** наукової розвідки.

Мета пропонованого дослідження – виокремити найуживаніші питомі префіксоїди сучасної української мови, визначити їх вживання та функціонування в науково-технічній термінології.

У 1946 році М.Д. Степанова на позначення цих структурних компонентів слова запропонувала термін **напівафікс** та подала детальний аналіз деяких категорій цих словотвірних засобів [6]. Подальший розвиток теорії німецьких напівафіксів подано в інших її працях [6, 7]. Згодом поняття про форманти проміжного словотвірного статусу було введено в русистику М.М. Шанським [9], який назвав їх “**афіксоїдами**”, тобто подібними афіксу, підкреслюючи їх функціональну близькість до типових афіксів. Сучасні мовознавці визначають афіксоїд як “проміжну морфему, частину складного або складноскороченого слова, здебільшого співвідносно з повнозначним словом чи основою, яка повторюється з тим самим значенням у ряді слів і наближається за словотвірними функціями до афіксів” [8, 38]. Афіксоїдні кореневі морфемі набувають ознак службових афіксальних морфем. У позиції суфіксів афіксоїди називають суфіксоїдами, у позиції префіксів – префіксоїдами.

Система дериваційних афіксів сучасної української мови розширюється також за рахунок афіксоїдів, що розвинулися з питомих українських коренів. Афіксоїди поширені серед іменників та прикметників української мови. У функції префіксоїдів найчастіше вживаються слова з кількісно-оцінним значенням, серед них прислівники: **мало, багато, високо, низько, загально**; елементи **пів-, напів-**, займенники **все, сам**. Нейтралізуючи частково свої лексичні значення, вони стоять виразниками значень предиката кількості, оскільки вказують на ступінь, міру вияву ознаки, напр.: *маловідомий, маловрожайний, низьковрожайний, низькородючий, високіврожайний, високородючий, півграмотний, напівграмотний; всенародний, всесоюзний; загальнонавчаний* та інші [1, 25].

Афіксоїди функціонально схожі з афіксальними морфемами. Але і запозичені, і питомі афіксоїди української мови не досягають рівня абстрагованості значень афіксів, тому що співвідносяться з коренями повнозначних слів. Афіксоподібні елементи української мови різняться за ступенем афіксоподібності, який цілком залежить від характеру їх значень, здатності до десемантизації [2, 11]. Повторюваність синтаксично-граматичної та синтаксично-семантичної основи словосполучення, а також однотипність його реалізації у мові є одним з провідних чинників творення складних слів [4, 71]. Головними з них є основи.

Виділимо найуживаніші префіксоїди української мови. Зауважимо, що словники науково-технічної термінології та орфографічні словники фіксують неоднакову кількість слів з питомими афіксоїдами. Логічно, що більша кількість слів зафіксована саме в орфографічних словниках сучасної української мови (для підрахунків ми використовували Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики, підрахувавши лише іменники та прикметники).

Найчисленнішу групу становлять іменники та прикметники з питомими префіксоїдом **сам-**, який вказує на особу чи предмет, що безпосередньо є джерелом чи об'єктом дії, стану, а також для більшої конкретизації, вирізнення особи чи предмета: власне хтось, власне щось. Українсько-російський словник наукової термінології (далі – УРСНТ) фіксує слова з початковим компонентом **сам-**: *самоампутація, самоаналіз, самоасоціація, самоблокування, самоввівмкнення, самовентиляція*. Всього зафіксовано 205 термінів. Українсько-англійський науково-технічний словник (далі – УАНТС) зафіксував ще такі терміни: *самоадаптація, самовдосконалення, самовертання, самовипалювання* та інші.

Російсько-українсько-англійський словник з механіки (далі – РУАСМ) фіксує термін *самозаліковування*. Слова, що були зафіксовані в попередніх словниках науково-технічних термінів (РУЗТС (1994), РУСФТ (1994), РУМС (1995)), фіксуються і в новітніх словниках. Якщо проаналізуємо орфографічні словники, то у Великому зведеному орфографічному словнику сучасної української лексики (далі – ВЗОС СУЛ) всього зафіксовано 1142 іменника та прикметника.

Потужну групу становлять слова з префіксоїдом **напів-**, що має семантичну неповноту вияву ознаки: *напіваавтомат, напіввектор, напіввіконце, напівдизель* та інші (УРСНТ, 2004). УАНТС фіксує всього 111 слів: *напівадитивний, напіввибірка, напівгармоніка, напівгратка, напівдистанційний*, та інші. Як бачимо, за останні роки (з 2004 по 2008, проміжок часу, коли вийшли словники), з'явилося багато слів з компонентом **напів-** у науково-технічній термінології. Щодо ВЗОС СУЛМ, фіксуємо всього 618 слів.

Третє місце посідають слова з компонентом **багато-**, що виражає кількісні ознаки предмета: *багатоактний, багатоатомний, багатобальний, багатовалентність* та інші. Всього зафіксовано 140 слів з префіксоїдом **багато-** в УРСНТ. У новітньому УАНТСу фіксуємо ще такі слова: *багатоаргументний, багатоанодний, багатобаштовий* та інші. Отже, як і в попередньому

випадку, простежуємо тенденцію до збільшення кількості утворень з компонентом **багато-**. У ВЗОС СУЛ маємо 617 слів з префіксоїдом **багато-**.

До питомих українських префіксоїдів належать також префіксоїд **пів-**, що надає слову значення “половина чогось, наполовину”: *піваркуш, півбак, півбалон, півбаркас, півблок, півбункер, піввагон, піввалик, півват* та інші. Всього зафіксовано 128 термінів. Варто зазначити, що більшість цих термінів становлять іменники (зафіксовано лише 18 прикметників у ВЗОСу СУЛ). УАНТС фіксує ще деякі новоутворення з префіксоїдом **пів-**: *півбайт, півбімс, півбочка, піввисота, піввідстань, півгодини, півелемент, півеліпс* та інші. І в цьому випадку простежується тенденція до утворення нових термінів, здебільшого іменників. ВЗОС СУЛ фіксує 339 слів з префіксоїдом **пів-**.

Мало¹⁻, що виражає кількісні ознаки предметів і дій: *маловуглецевий, малогомільковий, малозабезпечений, малозабезпеченість, малоземелля, малоїмовірний, малолітражний, малолопатевий, маломісткий, малоповерховість, малопотужність, малопробитковість, малорухливість, малорухливий, малоусадковий, малочленність*. УАНТС фіксує ще 25 термінів: *малоамперний, маловаговий, маловагий*, У ВЗОСу СУЛ зафіксовано 209 слів з цим компонентом.

Проти-, що має значення негативного чинника стосовно чогось, заперечення чогось: *протианемічний, протиаретмічний, протибольовий, противага, противибуховий* та інші. Всього нараховуємо в УРСНТ 110 слів. Більшість з них становлять прикметники. Новоутворення фіксуємо в УАНТСу: *протиблизковий, протиблимний, противипромінювання, проти ввімкнення* та інші (всього 24 слова). Тенденція до утворення нових слів простежується і з цим компонентом. ВЗОС СУЛ фіксує 202 слова з префіксом **проти-**.

Високо- та **мало**²⁻, що виражають оцінні ознаки предметів та дій: *високогірний, висококалорійний, високорослий, високостійкий, високостовбурний, високотрав'я* (за УРСНТ, 2004). УАНТС фіксує більше термінів з цим компонентом: *високоавторитетний, високоактивний, високооборотний, високовакуумний, високовольтний* – всього зафіксовано 66 термінів і лише 3 з них становлять іменники. Щодо ВЗОСа СУЛ, там фіксуємо 162 слова. У словниках попередніх років (РУЗТС (1994), РУСФТ (1994), РУМС (1995)) інших слів з компонентом **високо-** зафіксовано не було.

Мало²⁻ *маловичиненість, малорозчинність, малочутливий* (за УРСНТ). Натомість УАНТС фіксує набагато більше термінів: *малоактивний, маловатний, маловажність, маловживаний, маловивчений* та інші. Всього нараховано 58 термінів. ВЗОС СУЛ налічує 134 слова з компонентом **мало-**.

Загально-, що надає словам ознак узагальнення: *загальнодержавний, загальноосвітній, загальносоціальний* (УРСНТ). У новітньому УАНТСу натрапляємо на більшу кількість термінів з цим компонентом: *загальноновживаний, загальновизнаний, загальновідомий* та інші (всього 14 слів). ВЗОС СУЛ фіксує 110 слів, більшість з них – прикметники.

Після-, що виражає у словах часові, кількісні, просторові або об'єктні відношення: *післядипломний, післядія, післяжнивний, післяжовтяничний, післязабійний, післязародковий, післязбиральний, післяінфарктний, післяінфекційний, післяйменник, післякомбінаційний, післякризовий, післяопераційний, післяплата, післяпологовий, післясвічення, післяспокій, післятретинний, післяукісний* (УРСНТ). УАНТС зафіксував ще такі терміни: *післядрук, післяімпульс, післяпрограма, післяпроцесор, післяредагування, післясвітіння, післясвічення*. ВЗОС СУЛ фіксує 62 слова з цим компонентом.

Все-, що виражає “щось як ціле, неподільне, взяте повністю”: *всебічний, всеканалний, всемірний, всемогутній, всемогутність, всеозброєння, всеосяжний, всепоглинальний, всесвіт, всеспрямований, всесторонній, всеукраїнський, всехвильовий* (за УАНТСом). Варто зауважити, що УРСНТ не фіксує жодного терміна з цим компонентом, натомість ВЗОС СУЛ зафіксував 58 слів.

Рідко-, густо-, часто-, що виражають кількісні ознаки предметів та дій: *рідкозубість, рідкокристалічний, рідкометалевий* (всього 31 слово).

Густововний, густоволокнистий, густоплавкість (всього 14 слів).

Частовживаний, частоколистий, частопетельний, часторебристий, частоступінчастий.

Навколо-, що надає словам значення “наближеності до чогось, розташування біля чогось”: *навкологлотковий, навколезебровий, навколоквітковий* (всього 14 слів). Як бачимо, УРСНТ фіксує лише біологічні терміни з цим компонентом. Натомість, УАНТС зафіксував ще й космічний термін “*навколоземний*”. ВЗОС СУЛ містить 23 прикметники з префіксоїдом **навколо-**.

Коротко- та **довго-**, що виражають темпоральні ознаки предметів: *короткодія, короткозамикальний, короткозамикач, короткозамкнений, короткозорість, короткоквітковий, короткомірний, короткополум'яний, короткостебловий, короткостроковий, короткотерміновий, короткохвильовий, короткочасність*. Натомість УАНТС містить такі слова з цим

компонентом: *довговічність, довгоіснуючий, довгостроковий, довготерміновий, довготривалий, довгофокусний, довгохвильовий, довгочасний, довгочасність*. З компонентом **коротко-** цей словник зафіксував такі новотвори: *коротковолокнистий, короткодіючий, короткоіснуючий, короткоживучий, коротколанковий, короткометражний, короткоперіодичний, короткоперіодний, короткопечий, короткорамений, короткополуменевий, короткоствольний, короткостовпчастий, короткоструменний, короткосяжний, короткотривалий, короткофокусний*. ВЗОС СУЛ зафіксував 22 слова з компонентом **коротко-** та 18 слів з **довго-**.

Лже-. Функціонально-семантичне поле несправжності об'єднує формальних представників предиката зі значенням несправжності, неістинності, фіктивності, серед яких – префіксоїди іншомовного походження та питомий слов'янський префіксоїд **лже-** [1, 199]. Питомий слов'янський префіксоїд **лже-** виступає переважно у складі слов'янських імен, хоча має широкі можливості у сполучуваності з іншими основами: *лжевиборець, лжеприсяга, лжесвідок, лжесвідчений, лжесвідчення* (за УРСНТ, 2004). Жоден інший термінологічний словник (з тих, що ми досліджували) не фіксує інших слів. Натомість ВЗОС СУЛ фіксує 22 слова з префіксоїдом **лже-**. Автори академічної Граматики [1, 199] вважають, що префіксоїд **лже-** закріпився в основному у природничій термінології, пор.: *лжеакація, лжеапельсин, лжекоріод, лжетичинка*, а також у неспеціальному вжитку, пор.: *лжедруг, лженоватор, лжепромова* та інші.

Розглянемо афіксоїди, що виражають локальні ознаки предметів:

- **верхньо-**: *верхньопалубний, верхньощелепний* (УРСНТ). В УАНТСу знаходимо ще термін *верхньоклапанний*. ВЗОС СУЛ фіксує 18 слів;

- **нижньо-**. З цим компонентом в УРСНТ зафіксовано 2 терміна: *нижньогубний, нижньощелепний*. Натомість у ВЗОСу СУЛ зафіксовано 16 слів;

- **близько-**: *близькосхідний*. В УАНТСу маємо ще терміни: *близькодійний, близькодія, близькосяжний*. ВЗОС СУЛ фіксує 10 слів;

- **далеко-**: *далекобійний, далекодія, далекозорий, далекозорість, далекомір, далекомірний*. У новітньому словнику УАНТС маємо ще: *далекоглядний, далекоглядність, далекодіючий, далекосяжний*. ВЗОС СУЛ фіксує 19 слів.

Афіксоїд **першо-**, що виражає кількісну ознаку предметів і дій: *першоджерело, першодрукар, першодрукований, першооснова, першопоселенець, першопричина, першороділля, першорозрядний, першорозрядник*. В УАНТСу маємо також: *першовідкривач, першокласний, першорядний, першосортний, першочерговий, першочерговість*. ВЗОС СУЛ фіксує 19 слів з афіксоїдом **першо-**.

Отже, як ми могли пересвідчитися, повторювані афіксоїдні словотворчі частини слова передають тільки загальне значення співвідносних з ними понять. Префіксоподібна основа здатна бути означенням до багатьох основ. Здійснений аналіз переконливо засвідчує, що афіксоїди як перехідний тип морфем у сучасній мові є потужним засобом творення складних слів. Новітні словники фіксують новотвори з афіксоїдними компонентами, що засвідчує тенденцію до творення нових складних слів з афіксальним компонентом.

Список використаних джерел

1. Безпояско О.К. Морфеміка української мови / Безпояско О.К., Городенська К.Г. – Київ.: Наукова думка, 1987. – 209 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови / Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. – К., 1982. – 208 с.
3. Городенська К.Г. Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису // Мовознавство. – 1998. – № 3. – С. 27 – 34.
4. Клименко Н.Ф. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. – К., 1998. – 162 с.
5. Клименко Н.Ф. Основи морфеміки сучасної української мови // Українська мова і література. – 2000. – серпень (№ 29-32). – 96 с.
6. Степанова М.Д. Семантика определительных составных существительных в современном немецком языке // Иност. яз. в шк. – 1948. – № 2. – С. 18 – 33.
7. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка (краткий очерк) // Словарь словообразовательных элементов немецкого языка – М. : Русский язык, 1979. – С. 519 – 536.
8. Українська мова: Енциклопедія / редкол. : Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с. : іл.
9. Шанский Н.Н. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии. – М. : Учпедгиз, 1959. – 246 с.

Перелік умовних скорочень

- УРСНТ – Українсько-російський словник наукової термінології / за заг. ред. Л.О. Симоненко. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 416 с.
- РУАСМ – Російсько-українсько-англійський словник з механіки / уклад. : В.М. Бастун та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – 512 с. – (Словники України).
- УАНТС – Українсько-англійський науково-технічний словник / М.П. Саврук. – К. : Наукова думка, 2008. – 912 с. – (словники України).
- РУЗТС – Російсько-український загально-технічний словник / Л.І. Мацько, І.Г. Трегуб, В.Ф. Христенюк, І.В. Христенюк. – К. : Вища школа, 1994. – 173 с. – Рос., укр.
- РУСФТ – Російсько-український словник фізичних термінів / уклад. : Ю.В. Караван та ін. ; за ред. О.Б. Лисковича. – К. : Вища школа, 1994. – 311 с.
- РУМС – Російсько-український математичний словник / уклад. : В. Я. Карачун, О.О. Карачун, Г.Г. Гульчак. – К. : Вища школа, 1995. – 258 с. – Рос., укр.
- ВЗОС СУЛ – Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. – 896 с.

Анотація. У статті досліджено найуживаніші префіксоїди сучасної української літературної мови, розглянуто вживання та функціонування їх у науково-технічній термінології.

Ключові слова: афіксоїд, префіксоїд, семантичне значення, новотвори, афіксальні морфемі, основи, деривація, терміни.

Summary. This article deals with the analysis of the widespread prepositional native elements in modern Ukrainian language and also their application and function in scientific terminology.

Key words: affixed, prefixed, semantic meaning, new words, morphemes, stems, terminology, derivation.

УДК 378.14+417+833

Кучерява О. А.

ХУДОЖНЬО–ЛІТЕРАТУРНИЙ ДИСКУРС ЯК ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ОДИНИЦЯ

На сучасному етапі розвитку дискурсології беззаперечним є погляд на дискурс як комунікативне явище, за яким закріплюють риси динамічності, процесуальності й обов’язкове розгортання в ситуативному контексті. Аналіз наукової літератури засвідчив, що більшість лінгвістів підтримує визначення дискурсу, запропоноване Ю. М. Карауловим і В. В. Петровим [1], розширюючи або уточнюючи його з урахуванням специфіки об’єкта дослідження (Н. Д. Арутюнова, Ф. С. Бацевич, В. В. Красних, М. Л. Макаров, О. О. Селіванова, К. С. Серажим, К. Ф. Седов, О. І. Шейгал, І. Б. Штерн та інші). Натомість питання типології дискурсів і досі залишається не вирішеним.

У загальних рисах тип дискурсу – це “зразок, модель однорідної групи дискурсів, які мають спільні, характерні для цієї групи екстра- та інтралінгвістичні ознаки” [4, 87]. Залежно від того, які ознаки дискурсу опиняються в центрі дослідження, виділяють відповідно до дихотомії мова усна / писемна: дискурс тексту, дискурс усної комунікації (діалогічної, монологічної, полілогічної); відповідно до жанрової специфіки: науковий, художній, ділової документації, публіцистичний та інші; відповідно до фахової специфіки: політологічний, мистецтвознавчий, фізичний та інші [2, 32]. Крім того, існують класифікації дискурсів Г. Г. Почепцова, П. В. Зернецького, В. І. Карасика.

Складність типології дискурсів спричинена багатогранністю його структури, адже “формування дискурсу залежить від того, які комбінації виникають під час взаємодії його компонентів, пов’язаних із партнерами комунікації (...), з темою і предметом спілкування, мовленнєвою ситуацією” [10, 134], а таких комбінацій може бути чимало. Тому слушною є позиція Г. Я. Солганика визначати тип тексту, а отже, й тип дискурсу комплексно, за сукупністю притаманних йому ознак, що, наприклад, знаходимо в роботах М. Л. Макарова.

На нашу думку, особливої уваги заслуговує художньо-літературний тип дискурсу. *Актуальність* порушеної проблеми насамперед пояснюється завданнями сучасної лінгво-

дидактики, як-от: створення навчальних мовленнєвих ситуацій, які б розкривали прагматичний бік використання мови, перенесення уваги на аналіз позамовних факторів, які відіграють важливу роль у процесі комунікації, а також організація процесу навчання мови як мовленнєвої діяльності. За даними дискурсології, для розвитку комунікативних умінь і навичок недостатньо лише працювати з мовною тканиною тексту, найбільш сприятливі умови для розв'язання низки проблем лінгводидактики, зокрема формування мовної особистості, закладені в можливості вивчати й аналізувати текст в екстралінгвістичному контексті. А оскільки художній текст є основним дидактичним матеріалом, за допомогою якого формується комунікативна компетенція, ми поставили за *метою* охарактеризувати художньо-літературний дискурс як дидактичну одиницю в роботі над формуванням комунікативної компетенції мовця. У межах цієї статті ми насамперед звернемо увагу на місце художньо-літературного дискурсу з-поміж інших типів дискурсів та основні його риси, спираючись на головні положення теорії дискурсу.

У науковій літературі знаходимо декілька найменувань художнього твору як писемного типу дискурсу: у Г. Г. Почепцова – літературний дискурс [8], у В. І. Карасика – буттєвий дискурс (підтип особистісно зорієнтованого дискурсу) [3], у літературознавчому словнику – художньо-літературний дискурс [5], Т. Ф. Плеханова використовує два терміни – літературний дискурс і художній дискурс [7].

Згідно з ученням В. І. Карасика про типологію дискурсів, буттєвий дискурс відрізняється тим, що “в ньому наявні спроби розкрити свій внутрішній світ у всьому його багатстві, спілкування має розгорнутий, насичений смислами характер; використовують усі форми мовлення на основі літературної мови” [3, 289]. Г. Г. Почепцов підкреслює іншу рису літературного дискурсу: “Коли звичайна комунікація стежить спочатку за змістом, а вже потім за формою викладу, то літературна комунікація, навпаки, найважливішим вважає форму, а вже потім зміст” [8, 84].

Поряд із цим Т. В. Плеханова виділяє такі риси художнього дискурсу: по-перше, він не просто відображає дійсність, а створює реальність, пропонує свою версію моделі світу; по-друге, художній дискурс – це динамічний процес взаємодії автора і читача, з одного боку, і мовними, соціально-інтеракційними і культурними правилами, з іншого; нарешті, художній дискурс творить не лише автор, а й соціально-індивідуальна дійсність, тобто концепти, категорії та інші смислотворювальні процеси мовлення [7]. Відтак, у художньому дискурсі дослідниця виділяє три виміри: лінгвістичний: складається з мовних засобів-структур (слова, висловлювання), процесів (метафоризація) і правил (граматика); міжособистісний: зорієнтований на Іншого, реального або потенційного; культурний: відтворює види діяльності і способи мислення, властиві певній культурі [7].

У прагматиці, яка лежить в основі дискурсології, художня література “характеризується тим, що вона становить особливий вид дії, яка розгортається в певній ситуації і визнається учасниками цієї дії як літературна. Очевидно, що література виникає в досить складному акті, результат якого – текст, а завершується акт читачем” [6, 112], тобто художній твір – це процес “віртуальної” взаємодії автора і читача, уявний діалог, який вони ведуть між собою, а результат цієї взаємодії, співтворчості “фіксується в тексті засобами писемної мови, яка є формою розмовного мовлення автора, оповідача, персонажів” [5, 408]. На цій підставі можемо виділити в художньому дискурсі такі складові, як учасників дискурсу (автор і читач) та пов'язані з ними екстра- й інтрасуб'єктивні параметри, ситуативний контекст, тобто екстралінгвістичні чинники творення дискурсу, і безпосередньо текст. Означені компоненти формують лінгвістичні, семантико-когнітивні, прагматичні та екстралінгвістичні складові художньо-літературного дискурсу.

Особливої уваги потребує екстралінгвістичний компонент, оскільки художній твір, з одного боку, відображає уявну, створену свідомістю автора дійсність, а з іншого – існує і сприймається невід'ємно від тієї дійсності, яка його породила. Звідси подвійне розуміння континууму художнього твору. Спираючись на дослідження О. О. Селіванової, будемо розрізняти континуум дискурсу (час і місце комунікації) і текстовий континуум (художній час і художній простір) [11]. Таким чином, з'ясуємо дві позиції у тлумаченні екстралінгвістичного контексту. Перша позиція стосується художнього тексту як об'єкта матеріальної культури, а тому текст сприймається невідривно від постаті автора. Це власне екстралінгвістичний контекст – час і місце написання твору, конкретна ситуація й умови, в яких він створювався. Екстралінгвістичний контекст щільно пов'язаний із соціальним контекстом (у масштабі – це ціла епоха з її суспільним устроєм, відносинами; ідеологічні і політичні переконання автора, релігійні і філософські погляди, соціальні теми); соціокультурним контекстом (духовне життя епохи, естетичні принципи, ідеали, цінності); етнографічним контекстом (відображення в тексті національно-культурних уявлень автора, рис національного менталітету); психологічним контекстом (особливості психології особистості автора, світосприймання, інтереси).

З іншого боку, в художньому творі відображається реальна дійсність, яка створюється автором за допомогою художніх засобів і яка відтворює просторово-часові характеристики зображуваних у творі явищ. Означені категорії у лінгвістиці і літературознавстві позначають терміном “хронотоп”, який усвідомлюється відповідно до героїв твору, адже художній час і художній простір – це форми змалювання автором дійсності, в якій діють герої. За О. О. Селівановою, “підкатегоріями континууму в дискурсі служать простір і час, які визначаються у трьох режимах для текстів, які віддаляють у часі і просторі автора від читача, їх обох від зображуваних подій” [11, 224].

Ядром прагматичного контексту є взаємодія автора та читача. У межах художнього твору ця взаємодія сприймається як віртуальна; автор і читач віддалені один від одного і в просторі, і в часі, тому наявність прагматичного контексту фіксується на базі функціонування рис автора та читача в художньому творі як мовленнєвому акті. За визначенням К. Ф. Седова, “прагмалінгвістичне дослідження дискурсу повинно бути спрямоване, з одного боку, на виявлення особливостей авторської присутності у творі, інша ж, не менш важлива характеристика побудови дискурсу – “фактор розгорнутості на читача”” [9, 30]. Прагматичний контекст описують за допомогою понять “комунікативна мета автора”, “комунікативні стратегії / тактики автора”, “емоційні реакції читача”. Авторська інтенція (описати, розповісти, довести, спонукати та ін.) визначає жанр, форму викладу матеріалу, вибір стратегій, детермінує прагматичну установку твору. Прагматична установка пов’язана з авторською модальністю, комунікативним наміром автора. Іншими словами, автор керує читачем, спрямовує його щодо сприймання твору. З протилежного боку знаходиться читач, який не лише заглиблюється у зміст художнього твору, а й інтерпретує його, виокремлює приховані смисли, намагається зрозуміти автора. З позиції читача ми говоримо про його емоційні реакції, про те, наскільки авторові вдалося досягти поставленої мети, вибрати жанр, мовні засоби. В обох випадках прагматичний контекст щільно пов’язаний з екстралінгвістичним, оскільки написання і сприймання художнього твору не відбувається у вакуумі, а в межах певної комунікативної ситуації.

І ще одна прикметна риса художньо-літературного дискурсу – яскраво виражений когнітивний (внутрішній) контекст, який створює концептуальний простір тексту і потребує виділення набору ключових слів і базових концептів. Спільність пресупозицій автора та читача дозволяє виділити в дискурсі не лише фактичну, а й концептуальну інформацію, експліцитно й імпліцитно виражені смисли. Таким чином, художньо-літературний дискурс відзначається образністю, метафоричністю, експресивністю, виступає багатим матеріалом для дослідження дискурсивних факторів мовних явищ.

Підсумовуючи висловлені положення, сформулюємо основні *висновки*.

По-перше, своєрідність художньо-літературного дискурсу можна окреслити в таких аспектах: екстралінгвістичному і прагматичному (особливості характеристики та взаємодії у просторі і часі комунікантів – автора та читача); семантичному (насиченість внутрішніми особистісними смислами, символами, художніми засобами); когнітивному (концептуальний простір тексту і пов’язана з ним індивідуально-авторська картина світу); лінгвістичному (багатство мовних засобів).

По-друге, проникнення ідей дискурсології в лінгвістику тексту дозволяє поряд з лінгвістичним аналізом тексту використовувати дискурсивний аналіз, у центрі якого текст постає як результат і водночас процес мовленнєвої діяльності автора, його взаємодія з читачем. У процесі роботи з художньо-літературним дискурсом головна увага звертається на розвиток умінь аналізувати екстралінгвістичний контекст як одну з найважливіших передумов розуміння соціально-психологічного простору, в якому виникає і функціонує художній твір, а поряд з цим досліджувати особливості функціонування мовних одиниць у творі.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у створенні навчально-методичних комплектів з дискурсивного аналізу тексту для забезпечення роботи з художньо-літературним дискурсом.

Список використаних джерел

1. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк // [сост. В. В. Петрова; вступ. сл. Ю. Н. Караулова, В. В. Петрова]. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
2. Дискурс іноземномовної комунікації (колективна монографія) / [К. Кусько, М. Полюжин, Т. Кияк та ін.]. – Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 495 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Кучеренко О. И. Чему обучать: тексту или дискурсу / О. И. Кучеренко // Новые технологии коммуникативного обучения иностранному языку : сб. науч. тр. – М. : МГЛУ, 2000. – Вып. 449. – С. 84–89.
5. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром’як, Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.

6. Лузина Л. Г. Художественный текст в коммуникативном аспекте / Л. Г. Лузина // Проблемы типологии текста : сб. науч. аналит. обзоров. – М., 1984. – С. 108–123.
7. Плеханова Т. Ф. Дискурсивно-диалогическая концепция художественного текста : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра филол. наук / Т. Ф. Плеханова. – Минск, 2005. – 31 с.
8. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – К. : ВЦ “Київський університет”, 1999. – 308 с.
9. Седов К. Ф. Дискурс и личность : эволюция коммуникативной компетенции / К. Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2004. – 320 с.
10. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Олена Олександрівна Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
11. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Елена Александровна Селиванова. – К. : Брама, 2004. – 336 с.

Анотація. У статті охарактеризовано художньо-літературний дискурс, визначено та проаналізовано екстралінгвістичний, прагматичний, семантико-когнітивний і лінгвістичний компоненти. Увагу зосереджено на лінгводидактичних можливостях художньо-літературного дискурсу.

Ключові слова: художньо-літературний дискурс, компоненти художньо-літературного дискурсу, лінгводидактика.

Summary. In the article the literary discourse is considered. The extralinguistic, semantic and cognitive, pragmatic, linguistic components are characterized. The major attention is paid to the linguistic-didactic possibility of the literary discourse.

Key words: literary discourse, components of the literary discourse, linguistic-didactics.

УДК 801.7:81'255.4 "712"

Кушнірова Т.В.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КАТЕГОРІЇ “СТИЛЬ” У СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Поняття “стиль” наразі викликає гостру зацікавленість літературознавців, оскільки це ключова категорія літературного розвитку, що синтезує у собі як загальні закономірності, так і окремі здобутки письменників. Поняття стилю давно використовується для осмислення тенденцій літературного процесу, з’ясування національної специфіки літератур та творчої індивідуальності митців. Розробці даного питання присвятили свої роботи провідні літературознавці, як-от: Г.Поспелов, В.Жирмунський, М.Гіршман, О.Соколов, П.Сакулін, Я.Ельсберг, В.Ейдінова, А.Есалнек, Д.Наливайко та ін. Попри те, що вивчення даної категорії почалося досить давно, залишається багато спірних питань, які потребують детальнішого розгляду. У зв’язку з цим є необхідність осмислити вивчення даного поняття й уточнити його сутність, що має значення для розгляду конкретно-історичних літературних явищ або творчості певного письменника.

Наразі питання з теорії стилю є досить суперечливим і таким, що викликає безліч запитань. Дискусії щодо даної категорії точаться не лише у літературознавстві, але й у мовознавстві та мистецтвознавстві, оскільки стиль є визначальним чинником при аналізі певного зразку. Досить часто дану категорію сприймають у вузькому значенні, ототожнюючи з індивідуальним стилем, який визначає сукупність художніх засобів і прийомів у творчості окремого письменника.

Думки критиків щодо літературознавчого та мовознавчого аспекту стилю розходяться. Наприклад, Г.Степанов у статті “Про межі лінгвістичного й літературознавчого аналізу художнього тексту” [18, 19] розділяє стиль у філологічних науках, вказуючи, що лінгвістика охоплює мовний матеріал, слововживання, функції слова, а літературознавство розглядає текст як єдине ціле, з урахуванням змістової наповненості мовних одиниць. Дослідник М.Поляков акцентує увагу на протилежності поглядів на стиль, наголошуючи на тому, що стиль у лінгвістичному розумінні входить до комплексу мовно-соціальної групи, а у літературознавстві предметом стилістики стає передовсім художній текст, який має художній смисл [13, 118]. Для позначення індивідуального стилю у філології вживаються два визначення – ідіолект та ідіостиль,

які також стають предметом гострої дискусії. Наприклад, В.Леденюва вказує, що ці категорії суто мовознавчого характеру: ідіолект – це сукупність формальних і стилістичних особливостей, притаманних мовленню окремого носія даної мови, а ідіостиль – індивідуальні особливості мовленнєвих засобів, які перебувають у взаємодії з іншими стильовими елементами системи [7, 38]. “Літературознавчий словник-довідник” теж вказує на мовознавчі корені аналізованих категорій: літературний ідіолект кваліфікується як авторська своєрідність у використанні мовних засобів, які витворює індивідуальний стиль (ідіостиль) письменника [10, 301]. Деякі дослідники (О.Горшков, Ю.Подгаєцька) наголошують на тому, що визначити приналежність стилістики до певної філологічної науки неможливо, оскільки мовознавство і літературознавство не протиставлені одне одному, а дедалі більше зближуються. При аналізі індивідуального стилю митця необхідно враховувати не лише особливості художнього мовлення твору, а й складові авторського світобачення. “Індивідуальний стиль – це такий спосіб організації словесного матеріалу, який відображає художнє бачення автора, створює новий, тільки йому властивий образ світу” [12, 33]. В.Іванисенко відзначає необхідність широкого підходу до поняття “індивідуальний стиль”: “Стиль поета починається зі світогляду, індивідуального сприйняття явищ, їх осмислення й переживання” [5, 188].

Як бачимо, ставлення до стилістики у дослідників різне. Одні говорять про суто лінгвістичну приналежність стилю, інші у поняття стиль вкладають і літературознавчі аспекти. Так, “Літературознавча енциклопедія” (2007) визначає стиль як “сукупність мовних засобів, які характеризують вартісні твори певного часу, школи, напряму, епохи, індивідуальне письмо автора” [9, 433]. Тобто, довідкова література поєднує ці два чинники і визначає стиль у поєднанні мовознавчих і літературознавчих складових.

Філологічна наука ХХ століття не виробила чіткого підходу до визначення поняття стиль. Наразі точиться дискусія щодо наповнення даного поняття. Так, сучасний український дослідник Д.Наливайко в статті “Стиль напряму й індивідуальні стилі в реалістичній літературі ХІХ ст.” пропонує власну концепцію стилю: “До сутності поняття стилю належить питання про художню закономірність у відборі й поєднанні елементів твору, що породжують єдність, котра сприймається як необхідність, як втілення внутрішнього художнього закону” [11, 7]. За словами вченого, при відсутності цієї закономірності, певного внутрішнього закону, який відбирає і поєднує компоненти твору, втрачається саме поняття стилю. Стиль як необхідна організація художнього вираження, як вища естетична доцільність притаманна не кожному художньому полотну, не кожному митцю. Саме стиль може слугувати надійним еталоном у визначенні художньої значущості літературних явищ. Д.Наливайко виголошує таке визначення стилю: “Стиль – це не сама форма, не “синтез форм”, а формотворче начало, певний внутрішній закон художньої творчості, що визначає ритм і композицію, характер образотворчості й інтонацію, усю своєрідність “художньої мови” творів, котра, як відомо, не зводиться до мовно-стилістичних засобів, а включає й “надмовні” елементи... Стиль проявляється як на рівні окремого твору, так і на рівні творчості митця й цілих течій та напрямів” [11, 8].

Цілісною і ґрунтовною є робота П.Сакуліна “Теорія літературних стилів” (1928). Дослідник уважав, що поняття “стиль” потрібно розглядати в аспекті всього художнього процесу, тобто творчого оформлення матерії, створення художньої форми з усіма її компонентами [15, 140]. Автор акцентує увагу на розмежуванні поняття “стиль”: стиль окремого твору, стиль письменника, стиль літературної школи тощо та обґрунтовує співвідношення загального й індивідуального у творчості митця: “В індивідуальному явищі є риси особистісного характеру, а загальні риси в кожній індивідуальності представлені своєрідно” [15, 160]. П.Сакулін вводить поняття “морфологія стилю”, складовими якої є: тематика, ейдологія, композиція домінуючих жанрів, семантика і композиція поетичного мовлення. Ці чинники пов’язані між собою не механічно, а утворюють певну єдність. За словами дослідника, стиль виражає художню концепцію життя, яка передбачає цілісне сприйняття світу через окремі складові. Автор вважає, що у процесі вивчення літературних явищ важливим є вміння робити морфологічний аналіз стилю, здійснювати його морфологічний опис, тобто визначати ті формально-змістові особливості, які характерні для лише для аналізованого стилю.

Фундаментальним дослідженням із теорії стилю є робота О.Соколова “Теорія стилю” (1968), яка відкриває нове бачення структури стилю. Розглядаючи морфологію стилю, дослідник вводить поняття “носії стилю”, якими є компоненти форми (композиція, система образів, жанрові форми, мовні засоби), і поняття “стилетворчі фактори”, якими охоплюється змістовий рівень твору (тематика, проблематика, ідеї, образи в їхньому змістовому плані). “Стилетворчі фактори” визначають вибір тієї чи іншої системи художніх засобів і форм, звернення до відповідного стилю, чим підтверджується чільна роль змісту в процесі художньої творчості. Дослідник зазначав: “Елемент художньої структури, виступаючи як носій стилю, не стає завдяки йому елементом стилю. Композиція твору, підпорядковуючись тому чи іншому стилю, залишається композицією

так само, як колорит – колоритом, ритм – ритмом. Але, будучи носієм стилю, елементи структури набувають стильової характеристики й тим самим входять у певну стильову систему, прикмети якої і є її елементами” [17, 88]. О.Соколов робить важливий для розуміння стилю висновок: стиль, на його думку, виявляється як художня закономірність. Учений наголошує на тому, що в поняття стиль входить не вся сукупність тем, образів, особливості поетичної мови тощо, а передовсім: “Підпорядкованість усіх його елементів певному художньому закону, який їх об’єднує, надає структурі цілісності, робить необхідними ці деталі стильової системи” [17, 34]. Дослідник говорив про стиль як про співвідношення компонентів художньої структури. Передумовою аналізу стилю є визначення його обсягу (стиль доби, епохи, творчості письменника, художнього твору).

Літературознавець Я.Ельсберг у роботі “Теорії літературних стилів. Класичний стиль. Співвідношення гармонії та дисгармонії в стилі” (1976) трактує стиль як особливий спосіб художнього сприйняття дійсності, що відтворює специфіку національної й світової культури. Дослідник говорить про стиль як про домінують елементів змістовної форми: “Стиль – це вираження творчої індивідуальності письменника й форм його художньої думки як утілення єдності й цілісності всіх елементів змістовної форми творів (внутрішніх зв’язків образної системи, художньої мови, жанру, композиції, фабули, ритму, інтонації тощо)” [23, 9]. З позиції двовірності (діалектики форми і змісту) розглядає стиль В.Ейдінова в роботі “Стиль художника. Концепція стилю в літературній критиці 20-х років” (1991). За її словами, стиль – це “перехід специфічної форми в специфічний зміст” [22, 12]. А.Есалнек доводить, що при аналізі художнього спадку письменника в стильовому аспекті необхідно враховувати всі елементи художнього твору: і змістові, і формальні, оскільки цілісність елементів форми визначає змістову спрямованість творів. Літературознавець доходить висновку, що змістові елементи виступають стилетвірними факторами, основними з яких є: тематика, проблематика, емоційна тональність, жанрова специфіка і тощо [24, 205].

В.Жирмунський у статті “Завдання поетики” (1919-1923) теж опрацьовує структурне наповнення даної категорії: “У поняття стилю літературного твору входять не лише мовні засоби, але також теми, образи, композиція твору, його художній зміст, утілений словесними засобами, але не такий, що вичерпується словами” [4, 34]. Він пропонує визначати стиль у єдності прийомів поетичного твору. У доводах дослідника, безперечно, є сенс, оскільки провідні літературознавці давно пов’язують стиль із змістом і формою твору. Наприклад, В.Кожин у роботі “Зміна літературних стилів: на матеріалі російської літератури XIX-XX століть” (1974) пише: “Стиль – це... найглибша сутність твору, але сутність, що схоплюється, упізнається в художній реальності, яку ми безпосередньо сприймаємо в самій формі твору. Форма розуміється при цьому, звісно, не як горезвісна система художніх прийомів або засобів, а як цілковито змістовна форма” [16, 4]. Дослідник співвідносить стиль, “сутність твору”, із поняттям “змістовна форма”, тобто ширше “зміст”.

М. Гіршман у праці “Літературний твір: теорія і практика аналізу” (1991) співвідносить поняття “стиль” із змістом і формою твору, але не ототожнює стиль з ними: “Єдність змісту й форми розкривається й конкретизується в стилі літературного твору. Саме стиль виявляє творчу, духовну індивідуальність у зримих і відчутних формах словесно-художнього винахідництва й виразності” [2, 71]. На думку дослідника, при стильовому аналізі твору, необхідно розглядати взаємозв’язок змісту й форми.

Взаємозв’язок стилю, змісту і форми розглядався багатьма літературознавцями (А.Есалнек [24], М.Поляков [13], Г.Поспелов [14], О.Чичерін [21], Ю.Борев (1) та ін.), кожен із яких подавав ґрунтовне тлумачення своїх положень. Наприклад, О.Чичерін розглядав стиль як змістовну форму, як “відпрацьоване до ясності мислення, почуття письменника, як його знаряддя сприйняття світу, як відкриття тих можливостей, які приховані в слові, як ідейний вплив на людей і створення культури” [21, 4]. Щодо ідейності стилю неодноразово говорив О.Соколов, стверджуючи, що цілковите розуміння художнього твору досягається лише за умови звернення до його ідейного підґрунтя, тобто він виокремлював не лише формальну, а й змістовну сторону твору. Г.Поспелов вважав, що під стилем варто розуміти естетичну конкретність художньої форми твору. Тобто стиль – це форма, а стосовно стилю твору всі аспекти й особливості його змісту є стилетвірними факторами [14, 306]. Д.Наливайко у своєму визначенні стилю теж підкреслює зв’язок між формальними й змістовими параметрами в стилі (хоча, як відомо, стиль не зводиться ані до форми, ані до змісту). У збірнику статей “Типологія стильового розвитку нового часу: Класичний стиль. Співвідношення гармонії і дисгармонії в стилі” (1975) запропоновано визначення стилю, що стало більш-менш усталеним у вітчизняному літературознавстві: “... утілення єдності й цілісності всіх компонентів змістової форми твору (внутрішніх зв’язків образної системи, художньої мови, жанру, композиції, фабули, ритму, інтонації тощо). Сплавляючи воедино всі елементи змістової форми, виступаючи їх домінують, стиль тим самим творить нову якість, накладаючи свій відбиток на кожний з цих елементів і проявляючись у кожному з них і в них усіх, разом узятих” [19, 9].

М.Поляков у праці “Питання поетики й художньої семантики” (1986) відзначив, що стиль надає єдності змісту та формі: “Існує не тільки взаємозв’язок, але й “обмінні операції” між планом вираження й планом змісту. Звичайно, стиль не є “змістом” твору, але він його тіло, його оболонка, навіть більше – його буття, матеріальна форма існування ідеального... Змістовні рівні тексту не існують поза стильовими” [13, 101]. На думку дослідника, стиль більше літературознавча категорія, ніж мовознавча, оскільки художній доробок – це не лише “ланцюг слів і речень”, а й поетична картина, художній образ. Літературознавець пропонує свою структуру стилю, на відміну від морфологічної структури стилю П.Сакуліна, більш складну та об’ємну: носій значення, виразник експресії, засіб комунікації (літературної, спрямованої на емоційне захоплення, переконання), виразник типу культури (видимий знак даної культури), матеріалізація в рецепції (конкретизація стилю відбувається в ланцюгу “читач – твір”). У стилі відтворюється ейдологія твору, ідейний зміст, особливості світобачення автора.

Поняття стилю включає в себе більш вузьке поняття “індивідуальний стиль”. У теоретичних розробках, присвячених вивченню індивідуальних стилів, науковці розробляли методологію вивчення індивідуального й загального в стилі письменника. Поняття “ідіостилу” не обмежується окремими творами, а характеризує всю творчість письменника.

Дж.Куддон у “Словнику літературних термінів” вказує на те, що стиль – характерна манера індивідуального літературного твору, в якому здійснюється авторське самовираження. На думку Дж.Куддона, індивідуальний стиль – поєднання різноманітних факторів, таких, як типові синтаксичні структури, незвичний словник, художні прийоми, вибір теми та її реалізація [25, 209].

Ю.Борев у словнику “Естетика. Теорія літератури” (2003) говорить про стиль як фактор впливу мистецтва на свідомість читача, тому індивідуальний стиль характеризується передовсім рецептивною естетикою. Митець створює твори з метою впливу на реципієнта, задля якого, власне, він і працює. Точкою їхньої зустрічі, місцем перетину взаємного прагнення і є стиль. Завдяки стилю автор передає “свідомість свого авторства, знак своєї особистості, що закладений у кожній клітині твору, включаючи кожен окрему фразу, її структуру, ритм, інтонацію. Через стиль твору пізнається митець, проявляється ступінь його спорідненості духовному настрою реципієнта. У стилі здійснюється (або переривається) художня комунікація: дійсність – творець – твір – виконавець – реципієнт – дійсність” [1, 430]. Індивідуальний стиль виникає на рівні окремого твору, творчості автора в цілому і має здатність поєднуватись у загальні стилі.

Дослідниця Н.Фатеева розглядає стиль як організовану структуру, яка ґрунтується на сукупності глибинних текстотвірних доміант і констант. Авторка виділяє чотири типи структурних елементів ідіостилу, які вирізняються рівнем формалізації: ситуативні, концептуальні, операціональні та композиційні “метатропи”. Утворюючи ієрархічно впорядковану, але замкнену систему, “метатропи” ідіостилу стають його “кістяком” [20, 17].

При виокремленні особливостей ідіостилу певного митця, літературознавці досить часто вказують на присутність стильових доміант. Стильова (стилістична) доміанта – визначальний елемент художнього стилю, якому підпорядковані всі інші [9, 432]. Функцію стильової доміанти може виконувати будь-який складник твору: монолог, художній засіб (метафора, метонімія...), будова вірша, засоби інструментування тощо. Дослідники неодноразово вказували на важливість виокремлення стильових доміант у творчості митців, які дозволяють простежити самотність митця, зв’язок із часом, стильовими тенденціями доби. Літературознавець Л.Кисельова зазначала: “Уведення в літературознавство поняття “стильова доміанта” пояснює особливості стилю письменника, його зв’язки й залежність від стильових закономірностей часу, оскільки в ній, властивій лише окремому письменнику формі й у найбільш концентрованому вигляді втілюється загальне, епохальне начало” [6, 302]. На думку дослідниці, стильові доміанти проявляються як на змістовому йому ближче, так і на формальному рівні твору.

Літературознавець А.Єсин у роботі “Принципи і прийоми аналізу літературного твору” (2000) виокремлює поняття “стильова доміанта” як “якісні характеристики стилю, в яких відтворюється художня своєрідність”. [3, 120]. Дослідник доводить, що стильовими доміантами можуть ставати найбільш загальні характеристики художньої форми (сюжетність, описовість, психологізм, фантастика, монологізм, вірш, проза, номінативність, риторичність тощо) [3, 120]. Згідно його концепції, стильові доміанти проявляються на рівні стильових тенденцій. В.Ліхтарович трактує стильові доміанти як певні стильові тенденції, відносно самостійний феномен, який окреслює частину стильової системи [8]. Стильові тенденції, на думку автора, еволюціонують із стильових доміант і стають самостійною категорією поряд із стилем твору, стилем письменника, стилем напряму і т.д.

Таким чином, наразі є актуальним питання щодо визначення поняття “стиль” та його змістового наповнення. Ураховуючи досягнення літературознавства, не претендуючи на остаточність, визначаємо стиль як формально-змістовну одиницю, яка включає в себе не лише

мовні (носії стилю), але й надмовні елементи (стилетворчі фактори) (тематика, проблематика, пафос та ін.). Доречним при окресленні стилю є визначення стильових домінант, оскільки саме в стильових константах та домінантах у найбільш концентрованому вигляді втілюється загальні закономірності доби. Функцію стильової домінанти може виконувати будь-який складник твору: монолог, художній засіб, будова вірша, засоби інструментування тощо. Співвіднесеність загального та індивідуального у стилі наразі викликає чимало запитань, однак безперечним є той факт, що індивідуальний стиль наділений рецептивною естетикою, одним із завдань якої є вплив на реципієнта. Ідіостиль необхідно розглядати крізь призму загального, оскільки на нього впливають як стиль доби, так і стиль жанру.

Список використаних джерел

1. Боров Ю.Б. Эстетика. Теория литературы. Энциклопедический словарь терминов. – М.: Астрель, 2003. – 576 с.
2. Гиршман М.М. Литературное произведение: теория и практика анализа. – М.: Высш. шк., 1991. – 160 с.
3. Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения: Учебное пособие. – М.: Флинта, Наука, 2000. – 248 с.
4. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика: Избр. тр. – М.: Наука, 1977. – 407 с.
5. Іванисенко В.П. Народження стилю (Творча індивідуальність у поезії). – К.: Наук. думка, 1964. – 299 с.
6. Киселева Л.Ф. О стилевой доминанте // Теория литературных стилей. Современные аспекты изучения: Сб. статей/ Редкол.: Н.К. Гей и др. – М.: Наука, 1982. – С. 301-319.
7. Леденева В.В. Идиостиль: (К уточнению понятий) // Филологические науки. – 2001. – № 5. – С. 36-41.
8. Лихтарович В.А. Силевые тенденции в творчестве писателя (на материале прозы И.С.Тургенева: Автореферат дисс.на соискание ученой степени канд.фил.наук. – М., 2009. – 18с.
9. Літературознавча енциклопедія: У 2-х т.: Автор- укладач Ю.І.Ковалів. – К.: Академія, 2007. – 608с.
10. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.
11. Наливайко Д.С. Стиль напряду й індивідуальні стилі в реалістичній літературі ХІХ ст. // Індивідуальні стилі українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Зб. наук. пр. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 3–42.
12. Подгаецкая И.Ю. Границы индивидуального стиля // Теория литературных стилей. Современные аспекты изучения: Сб. статей/ Редкол.: Н.К.Гей и др. – М.: Наука, 1982.– С. 32–59.
13. Поляков М.Я. Вопросы поэтики и художественной семантики. – М.: Сов. писатель, 1986. – 479 с.
14. Поспелов Г.Н. Проблемы литературного стиля. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1970. – 330 с.
15. Сакулин П.Н. Филология и культурология. – М.: Высш. шк., 1990. – 239с.
16. Смена литературных стилей. На материале русской литературы ХІХ-ХХ веков / Ред. кол.: В.В. Кожин и др. – М.: Наука, 1974. – 388 с.
17. Соколов А.Н. Теория стиля. – М.: Искусство, 1968. – 223 с.
18. Степанов Г.В. О границах лингвистического и литературоведческого анализа текста // Теория литературных стилей. Современные аспекты изучения: Сб. статей/ Редкол.: Н.К.Гей и др. – М.: Наука, 1982.– С. 19-31.
19. Типология стилевоего развития нового времени: Классический стиль. Соотношение гармонии и дисгармонии в стиле /Отв. ред. Л.Е.Эльсберг. – М.: Наука, 1975. – 503 с.
20. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. – М.: Агар, 2000. – 280 с.
21. Чичерин А.В. Идеи и стиль. О природе поэтического слова – М.: Сов. писатель, 1965. – 299 с.
22. Эйдинова В.В. Стиль художника: Концепция стиля в литературной критике 20-х годов. – М.: Худ. лит., 1991. – 285 с.
23. Эльсберг Я.Е. Теория литературных стилей. Классический стиль. Соотношение гармонии и дисгармонии в стиле. – М.: Наука, 1976. – 504с.
24. Эсалнек А.Я. Основы литературоведения. Анализ художественного произведения: Учеб. пособие. – М.: Флинта: Наука, 2001. – 112 с.
25. Cuddon J.A. A Dictionary of Literary Terms. – Middlesex: Penguin books, 1982. – 761 p. 209.

Анотація. У статті розглядаються проблеми вивчення стилю як літературознавчої категорії, виокремлюються його характерні риси, структурне наповнення. Стиль співвідноситься з такими категоріями як зміст та форма. Показана багатозначність даного поняття і ступінь його опрацювання у сучасній науці, а також перспективи вивчення стилю художнього твору.

Ключові слова: стиль, стильовий зміст, стильова домінанта.

Summary. In article problems of studying of style as literature category are considered, allocated its characteristic features, structural filling. Style corresponds with such categories as the content and the form. The polysemy of the given concept and degree of its readiness is shown in to modern science, and also prospects of studying of style of a work of art.

Key words: style, style maintenance, style dominant.

УДК 821.161.2-3.09

Кушнір Т.І.

ФІЛОСОФІЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ У РОМАНІ ІВАНА БАГРЯНОГО “ЛЮДИНА БІЖИТЬ НАД ПРІРВОЮ”

Катастрофізм епохи тоталітаризму пригнічував українську людину. Система розмивала особистість, заганяла її в течію єдиної рольової поведінки. Психологічна оболонка є найвразливішою, оскільки тут захист кожного залежить від нього самого, від одному йому відпущених душевних сил і здібності відновлювати порушену норму внутрішньої гідності. На тлі цієї епохи в І. Багряного визрів твір про перемогу “людини на іспиті людського в ній у межовій для неї ситуації” [4, 593]. За ідейною спрямованістю та стильовою своєрідністю роман “Людина біжить над прірвою” (1948 р.) став продовженням романів “Тигролови” та “Сад Гетсиманський”, а тематично, як указують дослідники творчості письменника, це мала бути самостійна частина замисленої І. Багряним тетралогії “Буйний вітер” [9].

Роман зображує події Другої світової війни, зокрема тут відбито ситуацію, яка склалася під Харковом на початку 1943 року. Але не військові операції є предметом зображення. Тема твору зовсім інша: це доля людини, людської цивілізації в умовах тотальної війни й ожорсточеності, остаточний вибір людини. Роман “Людина біжить над прірвою” – це погляд на будь-яку війну як на антисвіт, що знищує людину, культуру, суспільство, тобто такий стан людських взаємин, котрому немає виправдання і в якому не може існувати переможців. Саме поняття війни чуже і від’ємне для природи Багряного – митця, чия духовна воля спрямована до конструктивної дії, до творчості, до будівництва. Перебуваючи в еміграції, митець органічно поєднує в галереї художніх образів особливості національного способу мислення і характерні ознаки західно-європейського типу світосприйняття. Отже, у чужому ментальному просторі І. Багряний, зберігаючи національну пам’ять і перебуваючи під впливом радикальних течій, зокрема, філософії екзистенціалізму, створив оригінальну художню модель сильної особистості, що знайшла своє втілення в когорті самодостатніх персонажів.

Український варіант етики екзистенціалізму як внутрішнє наповнення головних героїв І. Багряного, за допомогою якої відбувалося становлення їхніх світоглядних орієнтирів, особистісні пріоритети, формувався під впливом мислителів світового рівня. Один із теоретиків цього вчення Ж. П. Сартр стверджував, що “для екзистенціаліста людина тому не піддається визначенню, що сама від самого початку нічого собою не являє. Людиною вона стає тільки з часом, при чому такою людиною, якою зробить сама себе”, адже “людина – це, перш за все, проект, який переживається суб’єктивно” [7, 323]. Ж. П. Сартр у статті “Екзистенціалізм – це гуманізм” наголошував, що людина є вільною у своєму виборі, тому об’єктивна реальність не може вплинути на неї; вона відповідальна за світ і своє буття в ньому перед іншими, звідси і відчуття всепоглинаючої тривоги; людина закинута у світ без Бога, позбавленого будь-яких загально-людських цінностей і орієнтирів, їй немає на кого покластися у межовій ситуації вибору, вона самотня, звідси і відчуття відчаю. Отже, філософ називає екзистенціалізм “вченням про дію” [7, 344]. У свою чергу, А. Камю наголошував, що людська природа все ж таки існує, а її суть полягає у постійному прагненні свободи як об’єднуючому факторі суспільства. Тому бунт – єдиний спосіб

існування людини у тоталітарному суспільстві, життєве кредо якої – “краще вмерти стоячи, чим жити на колінах” [5, 128].

Філософія екзистенціалізму в інтерпретації її Ж. П. Сартром зводиться до того, що сутністю людського буття є свобода. Навколишній матеріальний світ становить постійну загрозу людству. В хаосі навколишньої дійсності нікого не цікавить існування окремого індивіда. Через це люди прагнуть подолати ворожість матеріальної дійсності, злитися зі світом у нерозривну гармонійну цілісність. Проте такі спроби призводять до трагедії, оскільки люди втрачають свою родову відмінність, перетворюючись на звичайну річ серед багатьох інших речей. Вихід із подібної ситуації у праці “Екзистенціалізм – це гуманізм” (1946 р.) Сартр вбачає в гуманізації людської ситуації у світі. Людська особистість, на думку французького науковця, може розкрити свою неповторність у меті, задумах, проектах, спрямованих у майбутнє. Це майбутнє завжди постає багатозначним, що змушує людину робити вибір. Навіть коли людина відмовляється від свого вибору, вона й тоді вибирає. Така логіка Сартра нашоухує на думку про свободу як універсальну характеристику буття особистості у світі.

Думка про наявність у творчості І. Багряного екзистенціальних мотивів висловлена дослідниками вже доволі давно. Зокрема першим, хто на це звернув увагу, вважають М. Шлемкевича, який зазначив, що метою духовних пошуків митця є “зберегти близину до людини, що її відновив екзистенціалізм, але знайти дорогу до життя, вийти з темряви безнадійности та розпуки” [8, 43]. На це також вказували Ю. Мариненко [6], М. Балаклицький [2].

Роман “Людина біжить над прірвою” побудований на екзистенціальній філософській основі. Якщо про інші твори можна сказати, що перегуки з філософією екзистенціалізму мають типологічний характер, породжений, очевидно, тогочасною жорстокою добою, то у романі “Людина біжить над прірвою” ми зустрічаємо прямі відповідники до творів французьких екзистенціалістів, зокрема до “Міфу про Сізіфа” А. Камю, інколи навіть і текстологічні.

Філософія екзистенціалізму, яка набула популярності в суспільстві повоєнної Європи, – це філософія особливого роду. Вона стверджує, що людина самотня в цьому житті, що всесвіт є для неї ворожим, і ставить питання: для чого живе людина в жорсткому світі, в чому її призначення, сенс існування, як вижити “маленькій людині” і що її порятує? Мабуть, саме таку мету – відповісти на це останнє питання – поставив собі І. Багрянний, творячи роман “Людина біжить над прірвою”. Авторську світоглядну позицію у творі втілює головний герой Максим Колот. Його антиподом щодо цих ідей є Соломон (Віктор Феоктистович Смірнов).

Уже з перших сторінок головні персонажі роману І. Багряного приходять до висновку про нікчемність і абсурдність людського буття. Це положення було одним із перших і ключових у праці А. Камю. По-новому його формулює Максим Колот: “... тут – **цілий трагізм безглузлого в людських серцях і душах...** світ зжирає сам себе й усе тепер лежить у руїнах, догори ногами, розтрощене остаточно й непоправно. Зерно дало плід – усе рухнуло, і раптом оголилась страшна річ, непередбачений і глибокий зміст цієї ось символіки, якась жахлива правда її... Хтось украв істину й завдав свій тон від самого початку всіх початків! Хтось конче потребує, щоб люди різали й убивали один одного. В ім'я чого?.. І тепер ясно й очевидно – в и щ е с в о г о м а л о г о р о з у м і н н я н а й в и щ о ї м у д р о с т и л ю д и н а н і я к с я г н у т и н е м о ж е! Ось це і є межа. Межа людських усіх стремлінь до божеських висот...” [1, 26-27].

Максим і Соломон розуміють, що опинилися “над прірвою”. “Йому немає місця на землі: на схід і на захід, на північ і на південь – усі шляхи закриті й усюди на нього чигає смерть” [1, 6]. Головні герої покладають надію один на одного, чекаючи, що хтось із них знайде вихід із цього глухого кута. Соломон, дивлячись на картину в будинку Максима “Йосип і Марія з Ісусом втікають у Єгипет на малому осляті”, шкодує, що в них немає цього Єгипту, тобто немає місця на землі, куди б вони були у змозі втекти. Після цих слів Максим відчуває, що втрачає останню надію. Головний герой приходиться до думки про абсурдність світу, незрозумілість і жорстокість його законів.

Ця проблема є однією з провідних в екзистенціалізмі. В однакових умовах герої приходять до різних висновків. Соломон чіпляється за ідею Бога, що є одвічним притулком душ. Причому щиро він у неї не вірить, за нього говорить звичайний звірячий страх і відчай: “Нема за що вхопитися... Нема!.. Від усіх струнких (ілюзорно струнких!) концепцій і систем, від усіх “ізмів”, на які спиралася й мусила спиратися душа, лишився пил, хаос, мразь... Блеф то все! Їхня стрункість ілюзорна. То омана!..” [1, 15]. На думку ж Максима, до ідеї Бога можна прийти лише маючи безмежну віру, чого ані він, ані Соломон не відчувають.

На проблемне питання, чи варто жити, Соломон відповідає, що не варто [1, 34]. Тут є доречним згадати А. Камю: “Вирішити, варте чи не варте життя того, щоб його прожити, – значить відповісти на фундаментальне питання філософії” [Цит. за: 3, с. 563]. Проте у “Міфі про Сізіфа” бачимо схильність автора відповісти на це питання ствердно, тобто що жити таки варто. Причому не у формі “жити задля...”, а – “жити всупереч...”. Максим Колот також відчайдушно шукає

відповіді на це запитання: “Гірше те, що душа його розгублена й квилить над безоднею чорної, найчорнішої зневіри в усьому, в що можна людині вірити, – вона опинилась без найменшого опертя. І не знає – для чого бігти...” [1, 6]. Тут автор порушує одразу кілька базових понять екзистенціалізму – “екзистенціальної” (особистісної) істини, смерті, ситуації вибору.

Погляди Максима Колода на сутність людини як унікальної особистості співзвучні з поглядами філософів-екзистенціалістів. Через поняття унікальності людської особистості І. Багряний переходить до наступної тези екзистенціалізму – “співбуття” людини з іншими людьми. У творі ця проблема постає в символах “самуму” та “піщинки”. Одна людина не може існувати, тому вона підкоряється “самумові” собі подібних і зникає в ньому. Соломон твердить, що саме війна “оголює” правду й змиває “намул ідей”: “... та правда – вона й є в тезі про пісок пустель. Підхоплені самумом піщинки стають нарешті собою, виявляючи свої властивості, свою справжню природу, свою суть – без пропагандивного блуду” [1, 33].

У відповідь на ці твердження професора Максим висуває тезу про небажання “піщинки” бути в “самумі”. Спочатку, усвідомлюючи приреченість боротьби українців між двома ворожими системами, головний герой продовжує своє існування за інерцією. Поступово у нього визріває протест: спершу пасивний, з бажанням “просто” померти стоячи, не схиливши голову перед своїми катами, а згодом активний, який змушує Максима долати всі без винятку перешкоди, ціною нелюдського терпіння: “Для нього вже не було змагання тіла (тіло його, він відчував, уже нічого не варте й не витримає само по собі навіть і дужого подиху вітру), – це було змагання духа, змагання його волі й пекельної жаги жити. Від тіла тут вимагалось лише одного: якщо й умерти, то не лежачи, а в боротьбі, у змаганні – живучи й пломенюючи до останку” [1, 258].

Вибір між життям і смертю наводить головного героя на думку, що в смерті немає нічого героїчного, а жити всупереч усьому світові і є насправді виявом героїзму. Ця ж думка є наскрізною у “Міфі про Сізіфа” А. Камю, де Сізіф, знаючи про приреченість довічно викочувати важкий камінь на гору і розуміючи, що зусилля його є марними, а камінь доводиться піднімати знову і знову, не змушує вважати його переможеним богами. Навпаки, ревність його “даремної” праці зміцнює власну віру в людину, в силу людського в людині, і ця віра поширюється на всіх.

Тема “межової ситуації” є наскрізною для цього роману. Випробування, що їх проходить головний герой, можна розглядати як свідомий “бунт” проти законів світобудови. Ця тема є провідною у філософії екзистенціалізму, що розглядає поняття “бунту” й “межової ситуації” як шлях до самоаналізу, самозаглиблення людини [9, 28]. Під час перебування в подібній “межовій ситуації” Максим Колода немов потрапляє до віртуального світу, де продовжує уявні дискусії з Соломоном і чує голос загиблого італійського солдата, який кличе його вперед: “Аванті!” [1]. Цей голос не дає головному героєві можливості зупинитися і примушує його йти все вперед і вперед.

Максим Колода і Соломон зробили свій вибір, а істинність їхніх теорій перевірилася життям. У результаті кожен із них відповів за обраний шлях: Соломон добровільно пішов із життя, а Максим залишився жити, жити з вірою у людину: “Я буду вмирати, та поки моє серце в мені, я буду шукати шляхів до іншого серця, сповненого великої віри в неспалиму купину людської любови, дружби й братерства – братерства приречених на великі страждання, але й на велику, на безумну радість – радість тріумфу над смертю, над злом, над чадом вічної тьми й загибелі...” [1, 312].

Оптимізм І. Багряного у розв’язанні конфлікту людини й світу відрізняє його від поглядів більшості філософів-екзистенціалістів, для яких характерне песимістичне бачення цієї проблеми. Письменник звільнив “свій” екзистенціалізм від доміанти трагічності, утверджуючи власну, з українськими витоками, оптимістичну версію розв’язки конфлікту – гармонізацію людини й світу.

Безсумнівно, що образи головних героїв, створені автором, суголосні з провідними ідеями екзистенціального вчення, такими, як відчуття абсурдності світу й самотності людини в ньому, як наслідок – виникнення “межових ситуацій”, а разом із ними й ситуації вибору. Водночас герої І. Багряного, крім екзистенціальної специфіки, мають і національні особливості. Наприклад, відчуття ворожості світу до людини певної національності, комплекс жертви, що характеризується намаганням тоталітарної держави знищити українця не тільки фізично, але, головне, морально зламати його волю. Єдиний вихід у такій ситуації для українця письменник бачить у черпанні сили для боротьби у внутрішньому національному естві. Це шлях екзистенціального вибору – бути Людиною.

Список використаних джерел

1. Багряний І. Людина біжить над прірвою : роман / І. Багряний; передм. В. Гришка. – Новий Ульм; Нью-Йорк: Україна, 1965. – 331 с.
2. Балаклицький М. Іван Багряний як літературна постать / М. Балаклицький // Багряний І. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 5-32.

3. Васьків М. Філософсько-літературний контекст роману І. Багряного “Людина біжить над прірвою” / М. Васьків // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наукових праць. / редкол.: М. Х. Гуменний та ін. – К.: Акцент, 2007. – Вип. 26. – С. 561-570.
4. Гришко В. Невгасна віра в людину / В. Гришко // Багряний І. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 580-599.
5. Камю А. Бунтующий человек: Философия. Политика. Искусство. / А. Камю. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
6. Мариненко Ю. “Военна” проза Івана Багряного: “Людина біжить над прірвою”, “Огненне коло” / Ю. Мариненко // Дивослово. – 2001. – № 12. – С. 9-12.
7. Сумерки богов / сост. и общ. ред. А. Яковлева. – М.: Политиздат, 1989. – 398 с.
8. Шлемкевич М. Проводжачи Івана Багряного / М. Шлемкевич // Сучасність. – 1976. – № 1. – С. 38-43.
9. Шугай О. Одиссея української людини, або Джерела епічного мислення Івана Багряного / О. Шугай // Багряний І. Вибрані твори : у 2 т. – К.: Юніверс, 2006. – Т. 1. – С. 5-78.

Анотація. У статті проаналізовано особливості екзистенціалізму І. Багряного у романі “Людина біжить над прірвою” у порівнянні з творчістю представників цієї течії. Автор стверджує, що твір І. Багряного синтезує екзистенціалістські особливості з національними.

Ключові слова: екзистенціалізм, сенс існування, межова ситуація, людина, вибір.

Summary. In this article is analyzed the special feature of the existentialism in Bahrianyi's novel “Liudyna bizhyt nad prirvoiu”. The novel also has some national features.

Key words: an existentialism, sense of existence, a boundary situation, a person, choice.

УДК:81'22

Лабашук М.С.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТРУКТУРИ ЗНАКУ

У сучасних семіотичних теоріях дослідники скоріше уникають уточнення категорії знаку, ніж використовують цю категорію достатньо послідовно та розчленовано семантично чи понятійно-термінологічно. Той факт, що слово дійсно не може бути представлено як матеріальне візуальне або акустичне явище для сенсорного його сприйняття та підтвердження, призводить до того, що у дослідженнях слово (знак) все більш ігнорується також і в якості інваріанту мовного мислення. Фонетична (одноакцентна) одиниця усного мовлення або графічна (розділена пробілами) одиниця письмового мовлення – це одиниці не мови, а мовлення (тобто словоформи).

У теоріях когнітивної лінгвістики, комунікативної лінгвістики, у семантичних теоріях мови є помітним або нівелювання категорії знака, тобто утотоження знака з морфемами, вільними словосполученнями, синтагмами, висловлюваннями, текстами, або ігнорування даної категорії. У будь-якому разі можна констатувати наступне: реальні труднощі у кваліфікації категорії знаку переакцентують головну увагу досліджень переважно на мовленнєві факти, в результаті чого класичні теорії І. Бодуена де Куртене, Ф. де Сосюра, Л. Виготського та ін., котрі створюють моделі взаємодії інваріантних та актуальних аспектів мовної здатності, все більш стають лише історичною спадщиною. Таким чином виявляється нереалізованим найбільш цінний та евристичний потенціал цих теорій.

Сучасні дослідники незадоволені ані станом морфологічних чи лексикологічних теорій знаку як мовної одиниці, ані станом лексикографічного опису знаку (типовою і показовою є, наприклад, думка, що аби зрозуміти лексикографічну тлумачну статтю лексичної одиниці, треба знати значення цієї одиниці). Традиційні теорії мови так само традиційно поділяють мову на лексикон та граматику, хоча характер пов'язаності їх між собою на даний момент залишається нез'ясованим. Також традиційно підставовою одиницею мови вважається лексична одиниця (слово), котра хоча легко розпізнається інтуїтивно, все ж на разі ще не піддалась задовільній дефініції. Подібно їй тривіальна теза, що лексична одиниця має значення сама по собі (чи сама у собі), приймається скоріше з власного не до кінця усвідомленого переконання чи на віру певним авторитетам, ніж через логічне та послідовне доведення цієї тези.

Традиційна граматику граматичний рівень абстрагує від індивідуального лексичного значення одиниць, граматично розглядаючи та трактуючи лексичні одиниці як асемантичні

групи, що належать до певних граматичних класів. Таким чином, лексикон не вважається частиною граматики, а граматика ігнорує лексичну своєрідність. Так само й традиційна синтаксична граматика оперує синтаксичними структурами, які не мають жодної інформаційної цінності, виконуючи лише функцію компонента організації тексту, а лексичне значення розглядається як заповнення пустих місць у синтаксичній структурі (див. [6,47-49]).

Безумовно, відзначений розрив між семантикою, морфологією та синтаксисом у сучасних дослідженнях поступово долається, а недоліки традиційних теорій пояснюються недостатністю опрацювання у теоріях відповідної проблематики. У другій половині ХХ ст. під впливом ідей генеративної граматики школи Н. Хомського та Кембриджської лінгвістичної школи були закладені основи синтаксичної семантики, зокрема, у теоріях Московської семантичної школи. Наприклад, Е. Падучева стверджує, що дослідження І.А. Мельчука і Ю.Д. Апресяна, “обосновавшие переход от толкования слова самого по себе к толкованию сентенциальной формы с переменными по актантам, ...фактически определили нынешнее направление русской и мировой лексикологии и лексикографии” [4,19].

У результаті досягнень синтаксичного синтаксису, який спрямований переважно на аналіз сентенціальних форм, лексична одиниця втратила свою незалежну цінність та стала виконувати роль перемінних у певних синтаксично-семантичних конструкціях. Подібним чином у польському мовознавстві під впливом ідей Халідея у комунікативній граматиці О. Авдеева та Г. Хабрайської базовою одиницею почала визнаватися предикативно-аргументна структура (*układ predykawo-argumentowy*), структурним центром якої вважається предикат, що відкриває місця для певного числа аргументів [6,84]. Комунікативна граматика більш важливою вважає не формальний аспект одиниці, а її інформаційну вартість – це значно збільшує кількість як лексичних одиниць у якості знаку, так і відповідних морфологічних одиниць, які розширюють поняття та об’єм категорії частини мови.

Метою даної статті є відтворення модельної інваріантності знаку як мовної одиниці, що за своєю природою є дуалістичною:

- з однієї сторони, це одиниця, яка спрямована та єдино базована на індивідуальній психофізіології конкретної неповторної особистості;

- з іншої сторони, знак – це одиниця, яка завдячує своєму існуванню перш за все іншій особі (або особам) і тому спрямована не тільки до власної психофізіології, але й до психофізіології (через практичну та семіотичну діяльність) інших представників соціального оточення.

Традиційною лінгвістичною проблемою залишається окреслення тих закономірностей, які реалізують можливість поєднання у структурі знаку інформації індивідуально неповторної (ідіолектної) з соціальною (соціолектною), тобто загально прийнятою, тих закономірностей, які дозволяють стандартизувати інформацію і все ж при цьому розуміти неповторність як семіотичної інформації своїх комунікантів, так і неповторність власної семіотичної інформації. Таким чином, серед проблематики знаку як найважливіші проблеми у полі зору дослідників знаходяться: а) структура знаку та б) його функції у діяльності особи та суспільства. Дана проблематика традиційно й активно розроблялась у історичних теоріях мовознавства, актуальною вона залишилась й для сучасного мовознавства.

Соціокультурний аспект входить як у лексико-семантичну сферу, так і у сферу граматичну знаку. У сферу лексико-семантичну він входить у вигляді структурної семантики, а у сферу граматичну – у вигляді соціальних морфологічних, синтаксичних та інших моделей мовленнєвої діяльності, які мають метою виразити в мовленнєвій комунікації за допомогою номінативних семантичних засобів ІБМ (інформаційна база мови – термін О. Залевської [3], О. Лещака [5]) інформаційні одиниці понятійної системи мови. У зв’язку з принциповим розрізненням інваріантного (мовного) аспекту та варіативного (мовленнєвого) аспекту мовленнєвої діяльності є необхідним розрізнення знаку у мові (як моделі словозмінення) та знаку у мовленні (як реалізації моделі у вигляді конкретної словоформи). Цілком зрозуміло, що відповідно до різниці їх функцій це будуть два різних розуміння єдиної категорії знаку.

Розуміння знаку як конкретної словоформи передбачає нередуковане врахування при характеристиці даного знаку, як мінімум, наступних категорій – синтаксичної схеми висловлювання, ономазіологічних класів, віднесення до категорії частин мови, до актуального поняття, до мовного значення знака, синтаксичної позиції знака та ін. Баланс різновекторної спрямованості даних категорій й створює форму та семантику словоформи як актуального мовленнєвого знаку.

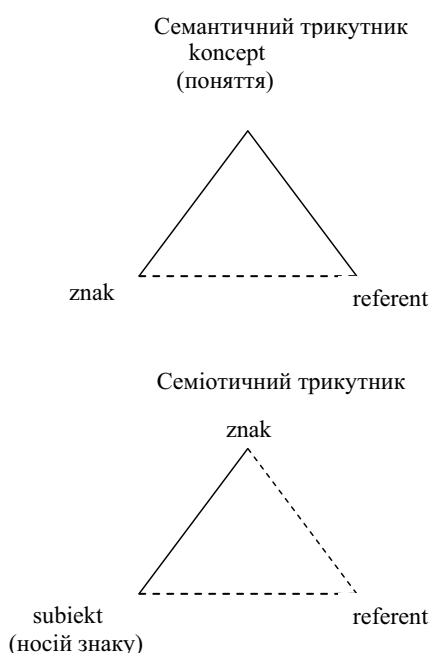
У сучасному мовознавстві абсолютно домінуючими є соціоцентричні теорії мови. І це незважаючи на той факт, що у комунікації ми повсюди маємо справу лише з індивідуальними та конкретними виявами мови (навіть за колективними мовними текстами завжди стоять конкретні особи). Є очевидним, що аналізувати та описати індивідуальну мову значно важче, ніж описати абстрактно конструйовану та соціально узагальнену модель мови чи мовної здатності. Знак як

вербальна одиниця має щонайменше два глобальних базових аспекти власної онтології, які становлять сутність знаку та традиційно вимагають розв'язання і впорядкування складних структурно-функціональних зв'язків (внутрішніх та зовнішніх) у знаку:

- інформаційний аспект формально-структурний,
- та діяльнісний аспект соціально-індивідуальний.

Ці глобальні аспекти містять у собі безліч окремих, більш конкретних проблем, які варто коротко зазначити. Перший аспект своїми найважливішими проблемами має визначення специфіки віднесення знаку до своїх референтів, специфіки співвіднесення у знаку семантики граматичної та лексичної, визначення границь знаку, визначення місця та зв'язків знаку у мовній системі, закономірностей актуалізації мовного знаку у мовленні та ін.

Другий аспект своїми найважливішими проблемами має визначення закономірностей віднесення знаку до своїх носіїв, тобто суб'єктів знаку, та віднесення знаку до двох полюсів даного аспекту: а) до проблеми походження знаку, та б) до функцій, точніше прагматики, знаку у суспільстві, а також у окремій особистості. Відзначені два аспекти (1 – інформаційно-референтний та 2 – інформаційно-суб'єктний) нерозривно пов'язані між собою та все ж вони становлять два очевидно окремих і важливих аспекти сфери предметно-фізичної та інформаційно-комунікативної типів діяльності, а разом з третім аспектом – референцією знаку – можуть становити компліментарну альтернативу до відомого семантичного трикутника Огдена-Річардса:

У семіотичному трикутнику суцільна лінія у зв'язку “знак – носій знаку” означає безпосередність та безумовність зв'язку, тобто означає, що знак (мовний) виключно і абсолютно є частиною носія цього мовного знаку (це твердження втрачає свою силу у відношенні до знаку мовленнєвого). Перервною лінією зазначена опосередкованість зв'язку “знак – референт” (ця опосередкованість пояснюється тим, що знак до референту завжди є опосередкований носієм), а зв'язок “референт – носій знаку” також позначений перервною лінією тому, що цей зв'язок є безпосереднім лише у сенсорному аспекті (тобто в аспекті несеміотичному), а в інформаційному аспекті завжди є опосередкованим денотатом та концептом знаку.

Як видно навіть з цієї коротко зазначеної тематики теорія знаку є показовою проблемою, у якій схрещуються принципи та нерідко полярні положення досліджень мисленнєвої діяльності, міжособистісного спілкування, міжкультурної комунікації, типології мисленнєвої діяльності, семіотичної діяльності, практичної поведінки, структури мови і т.ін. Структура знаку є типологічно схожою зі структурою мови, тому можна стверджувати, що структура знаку зберігає у собі таємницю суто людського способу мислення, його походження та відмінностей від практичного типу мислення.

Свого часу Л. Виготський, розв'язуючи безліч наявних протиріч у суперечливих теоріях щодо природи знаку, визначив щонайменше дві підставові тези, які дозволили йому послідовно просуватись у створенні функціональної теорії семіотичної діяльності.

Перша теза стосується генези та співвідношення практичного мислення та семіотичного мислення у межах мисленнєвої діяльності. Суперечливість цього співвідношення Л. Виготський розв'язує у досить оригінальний спосіб, стверджуючи, що мові передують практичне мислення як первинна у генетичному відношенні фаза розвитку інтелекту. Серед численних (сучасних

Л. Виготському) теорії онтології мови (наприклад, мова – це підпорядкована пасивна частина діяльності; мова – це незалежна, паралельна практичній діяльності семіотична мисленева діяльність; мова – це засіб зовнішнього вираження-виявлення практичної діяльності) Л. Виготський надає перевагу опрацюванню функціональної теорії мови – а саме, теорії мови як засобу, що створює якісно нову психологічну функціональну систему діяльності [2]. Генеза та розвиток цієї системи, місце та функції у ній знаку – ця проблема залишається актуальною проблемою сучасного мовознавства та психолінгвістики.

Виділення у знаку референту та денотату означає розрізнення у знаку відносно безпосереднього та опосередкованого відображення предмету. Характер терміну “опосередковане відображення” імплікує те, що його основою було відображення безпосереднє. Ми вважаємо, що повністю обгрунтованим є твердження існування двох типів знаку (або двох різних операційних відображувальних модусів одного знаку) – знаку референтного відображення та знаку категоріального відображення. Подібно до того, як існують два модуси одного знаку у функціональному відношенні – мовний знак та мовленнєвий знак (і це два різних в онтологічній якості та суті знаки), так само існують два модуси знаку і у генетичному відношенні (причому, вони можуть існувати синхронно, паралельно або суміжно один до одного) – знак безпосередньої референції та знак опосередкованої денотації (категоріальної референції).

У генетичному відношенні безпосередня референція переує референції опосередкованої. Схематично це можна зобразити у наступному вигляді, де семантичний трикутник (який відображає більш пізній генетичний етап) повинен бути реформованим у вихідну структуру, якій більш відповідає пряма лінія (знак одночасно є і предметом, і денотатом, концепт ще не є сформованим):

Концепт

Знак ————— Денотат ————— Предмет

Цей етап у розвитку знаку Л. Виготський називає природною, або ж примітивною стадією у розвитку знаку: “знак – сложный процесс развития. В начале процесса стоит переходная, смешанная форма, соединяющая в себе натуральное и культурное в поведении ребенка... естественная история знака” [2,14]; “...в самом начале овладения речью ребенок еще не усматривает никакой связи между знаком и значением... Относит овладение этим отношением к самому началу культурного развития ребенка – значит игнорировать сложную историю внутреннего формирования отношения, историю, которая длится более 10 лет” [2,70]. Ми додамо до цього, що ця історія ніколи не припиняється та має багату й різнобічну типологію структурних та семантичних зв’язків і функцій.

А у подальшому (після “природної стадії” знаку) розвитку свідомості, соціальної комунікації та семіотичного мислення має місце саме те поглиблення зв’язків у структурі знаку, яке дозволяє слову-знаку набути принципово нової якості – його концептуалізації, семантики, що дозволяє знаку стати формою акумуляції знань аж до найвищої форми інформації логічного типу знань – форми понятійної термінологічної інформації. В ході зазначеного розвитку та поглиблення зв’язків у функціональній психосеміотичній системі мають місце (серед інших) наступні найважливіші процеси: формування інваріантного мовного знаку (слова) та мовної семантики, формування поняття, формування денотату (тобто узагальненого наочного уявлення), унезалежнення (з часом все більш радикальне) знаку від власної референції.

Ускладнення тих функцій, які виконує знак, має наслідком ускладнення структури знаку, одночасно та в однаковому об’ємі його граматичного та лексичного значення. Це відбувається симетрично у відношенні до функцій знаку – у переході від функції безпосереднього індикативного позначення до опосередкованого абстрактного позначення, а у відношенні до граматичної структури – у переході від стосовно простих лексико-морфологічних форм слова до складних морфолого-синтаксичних форм номінативних одиниць вербальної комунікації. Розуміння онтологічного ускладнення структури та функцій знакових одиниць у онтогенезі мовної діяльності відповідно призводить у гносеології лінгвістичних досліджень до постановки принципово нових проблем у теорії знаку (та, як наслідок, до багатьох протиріч у теоріях).

З відзначеною першою тезою (специфіка генези та співвідношення безпосереднього практичного та опосередкованого семіотичного мислення) філогенетично та онтогенетично є тісно пов’язана друга теза, що відображає діяльнісний, соціально-індивідуальний аспект.

Л. Виготський у розвитку психіки принципово розмежовував дві основних лінії розвитку психіки суб’єкту – лінію біологічного формування елементарних процесів та лінію соціально-культурного створення вищих психічних функцій. Взаємодія цих ліній і спричиняє, і являє собою реальний розвиток та проявлення поведінки соціальної людини. Л. Виготський вважав, що ці дві лінії є різко відмежовані одна від одної, що вони у філогенезі представляють два процеси

розвитку у чистому та ізолюваному вигляді. Тим не менше в онтогенезі обидві лінії є тісно сплетеними у єдине ціле, тому у межах цього цілого можна та необхідно розрізняти вищі та нижчі психічні функції, а також індивідуальні та соціальні форми виявлення поведінки.

Ця друга теза може бути визначена у наступному твердженні – будь яка вища психічна функція обов'язково має свої соціальні корені: “[знаковая операция как высшая функция] ...является социальным способом поведения, примененным к себе” [2, 71]; “[знаковую операцию] ...нельзя вывести, оставаясь в пределах индивидуальной психологии” [2, 56]; “...каждая высшая психическая функция неизбежно носит вначале характер внешней деятельности. Вначале знак представляет собой, как правило, внешний вспомогательный стимул, внешнее средство аутостимуляции. Это обусловлено двумя причинами: коллективные формы поведения в сфере внешней деятельности, примитивность законов индивидуальной сферы поведения, которые еще ...не обособлены от непосредственного восприятия и внешнего действия” [2, 72].

Таким чином, два вище зазначених та аналізованих аспекти (1 – співвідношення безпосереднього практичного та опосередкованого семіотичного мислення; 2 – інтеріоризація інтерсуб'єктивної соціальної діяльності) є взаємно та нерозривно пов'язаними, і аналіз будь-якої мовної чи мовленнєвої одиниці у різній мірі вимагає їх врахування. Мовна свідомість та мовне мислення є більш динамічними та функціонально і системно розчленованими, ніж усвідомлення (наприклад, усвідомлення буденне або усвідомлення наукове) цього мовного мислення чи мовної свідомості. Тому подібне усвідомлення (особливо наукове аналітичне усвідомлення) необхідно постійно й послідовно досконалити.

Завершуючи аналіз, слід зробити основні висновки:

1. Традиційно категорія знаку розглядається як онтологічно незмінна, ніби раз і назавжди дана та окреслена явність. Дане розуміння не дозволяє взяти під увагу онтогенетичну історію та розвиток знаку у ідіолекті.

2. У онтогенезі знак проходить складний та послідовний розвиток від простих його форм (примітивний, безпосередній неструктурований знак) до розвинених форм (опосередкований, системно та інформаційно структурований знак). Хоча дані форми генетично обумовлено слідуєть одна за одною, вони не виключають, а навпаки уможливають своє функціонування. Первинні форми знаку (виконуючи індикативну функцію) та розвинені форми (виконуючи акумулятивну інформаційну функцію) існують поруч, маючи різну, хоча й взаємообумовлену прагматику.

3. Різні у онтогенетичному аспекті номінативно-інформаційні функції знаку послідовно відбиваються у структурі знаку – його семантичній структурі, морфологічній формі, семантичних валентностях та синтаксичних функціях.

4. Необхідно принципово розрізняти два типи онтології знаку – мовний знак (якого функцією у системі мовних знаків є позначення понятійних одиниць картини світу) та мовленнєвий знак (якого функцією є вираження комунікативної інтенції суб'єкту у мовленні).

5. Структура знаку є генетично обумовленою та містить у собі два найважливіших аспекти – інформаційний (формально-структурний) аспект знаку та діяльнісний (соціально-індивідуальний) аспект знаку.

6. Інформаційний (формально-структурний) аспект знаку акцентує те, що знак має дві підставових здатності, пов'язаних та обумовлених генетично та психофізіологічно – здатність відносно безпосереднього образного відображення референту (рання стадія розвитку) та здатність опосередкованого понятійного відображення референту.

7. Діяльнісний (соціально-індивідуальний) аспект знаку акцентує те, що будь яка вища психічна функція обов'язково має свої соціальні корені. Відповідно до цього семіотична та мисленнєва діяльність є результатом інтеріоризації інтерсуб'єктивної, тобто соціальної практичної та семіотичної діяльності.

Список використаних джерел

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. – Т.1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М., 1995
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах. – М.: Педагогика, 1984. – Т.6. – 504 с.
3. Залевская А.А. Слово в лексиконе человека. Психолингвистическое исследование. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1990. – 206 с.
4. Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики. – М.: Языки славянской культуры, 2004.
5. Лецак О. Языковая деятельность. Основы функциональной методологии лингвистики. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1996. – 446 с.
6. Awdziejew A., Nabrajska G. Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej. – Tom 1. – Łask, 2004. – 332 s.

Анотація. У статті розглядається та аналізується категорія знаку як категорія історична, змінна, яка підлягає розвитку у індивідуальному семіотичному досвіді – від примітивної неструктурованої форми до форми системно структурованого знаку. Семіотична та мисленнева діяльність визнається результатом інтеріоризації інтерсуб'єктивної, тобто соціальної практичної та семіотичної діяльності.

Ключові слова: мовний знак, денотат, референт, концепт

Summary. In the present paper it has been analyzed the category of sign as the historical, changeable category which is subject to development in individual semiotic experience – from primitive nonstructural form to structural form in system of verbal signs. Semiotic and understanding activities have been understood as a result of the interiorisation, that is of individualization of social practical and semiotic activities.

Key words: language sign, denotat, referent, concept.

УДК 811. 161. 2: [398 + 34]

Лавриненко С.Т.

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ФРАГМЕНТІВ ПРАВОВОГО ЗНАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ ПІСНЯХ

Український фольклор, як одна з найважливіших і значущих складових національної культури, потребує поглибленого вивчення закодованих у ньому важливих знаків буття індивіда й соціуму. Сучасні спроби дешифрації фольклорного слова мають за мету відтворення реальної картини генези та динаміки народно-поетичного мислення шляхом виявлення параметрів й площин реалізації елементів пракультури, соціального досвіду, історичної пам'яті.

Народна пісенність є потужним транслятором різноманітних квантів сакрального знання, адже вона протягом століть була невід'ємною частиною українського етно-психо-логіосу. Жоден з фольклорних жанрів не може зрівнятися з піснею широтою охоплення життєвих явищ, детальністю відображення народного світосприймання. Створена в незапам'ятні віки, вона хвилює й сьогодні правдивістю, свіжістю й щирістю почуттів, чарує поетичністю, художньою красою [16, 11].

Інтеграційні процеси розвитку національної свідомості спричинили виникнення окремої групи народної лірики – соціально-побутової, у якій на тлі партикулярних родинних проблем, особистих почуттів, роздумів та конфліктів ліричних героїв відтворено масові суспільні явища, викликані чинниками станового розшарування. Успадкувавши окремі риси обрядової та родинної пісенності, соціально-побутовий конструкт синтезував оригінальний спосіб фольклорного світобачення, породжений формуванням автономних типів соціальної ідеології. На думку М. Лановик та З. Лановик [7, 323], козацький, чумацький, рекрутський, наймитський, бурлацький, заробітчанський різновиди усної народної творчості виникли, коли національна свідомість набула здатності аналізувати державотворчі процеси та явища громадського життя, тобто коли людина почала усвідомлювати себе частиною певної спільноти. Сюжетна й жанрова неоднорідність суспільно-побутового мелосу закорінена у конкретні історичні реалії етнобуття. В. Балущок пов'язує тематичне розшарування згаданої групи текстів із традицією існування соціальних громад та професійних союзів, кожен з яких мав свої закони, обряди та правила [1, 137]. Самобутні за змістом цикли соціально-побутової лірики об'єднує спільний спосіб інтерпретації дійсності, здатність до узагальнення настроїв та почуттів конкретних суспільних верств.

Головні персонажі соціально-побутових пісень – козаки, чумаки, солдати, рекрути, кріпаки, наймити, заробітчани – є носіями народних уявлень про волелюбність, ненависть до насильства, справедливість. Згадані ідеї вербалізуються у рефлексіях творців і носіїв фольклорної традиції, свідомість яких, відображаючи глибинні процеси осмислення суспільних явищ, відтворює низку фіксацій реальних і потенційних можливостей ліричних героїв. Метою нашої розвідки є аналіз елементів народно-юридичного знання, представленого у соціально-побутових піснях індексаціями правосуб'єктних позицій. Інтерес до зазначеної проблеми пояснюється тим, що когнітивне вивчення динаміки номінацій осіб-носіїв енграм правового досвіду козацької, чумацької, солдатської, кріпацької, наймитської, бурлацької, заробітчанської верств,

сформованих під вагою історичних, ідеологічних, побутових чинників, досі залишається дослідницькою лакуною.

Фольклорне слово містить і передає від покоління до покоління кванти важливої етнічномотивованої інформації. Суттєву роль у процесі накопичення знань відіграє мова, яка є не лише знаковою системою, а й компонентом людської свідомості. “Всяке знання має мовний характер не лише в тому розумінні, що мова виступає як спосіб здійснення знання, а й у тому, що мова залишає свій специфічний слід на знанні” [3, 57-58.]. Підкреслюючи роль мови у трансляції знань, В. Звегінцев наголошував: “Безсумнівно, що знання – багатовимірна величина, але суспільно цінні знання... завжди виражаються мовою. І більше того – вони остільки знання, оскільки одержують вираження у мові” [6, 227]. Акумуляовані мовною системою соціально-побутових пісень народно-юридичні уявлення пов’язується з текстовими фіксаціями відповідних гештальтів української культури. Адже, на думку А. Загнітка, “знання та уявлення зберігаються свідомістю у вигляді когнітивних структур, які являють собою певну “змістову” форму кодування та збереження інформації” [5, 163]. Мисленнєві образи довготривалої пам’яті істотно впливають на формування світогляду носіїв традиції, визначають напрямки й способи національної інтерпретації дійсності. Народно-юридичні знання, відтворені соціально-побутовими піснями, мають концептуальний енциклопедичний характер, презентують феноменологічний досвід сфери цивілістики на рівні рецепції індивіда, соціуму, етносу; виступають суттєвим компонентом національно-культурної ідентичності, свідченням поетапності становлення фольклорно-правового дискурсу.

Д. Чижевський справедливо вважав дослідження зразків народної творчості одним із способів пізнання різних соціальних типів [17, 205]. Усна народна творчість фіксує традиційне бачення прекрасного, огидного, високого, низького, трагічного, комічного, героїчного, відображає стереотипи поведінки, тісно пов’язані з світоглядними уявленнями українців. Соціально-побутова лірика відтворює первісні уявлення про справедливість й несправедливість, порядок й порушення порядку, примус і владу, які реалізуються через категорію правосуб’єктності. Кожний тематичний цикл включає індексації колективних та індивідуальних носіїв народно-юридичної інформативності. Правове знання яскраво представлене соціально-побутовими піснями, оскільки саме у них людина постає в ситуаціях, що випадають із плину буденності; перебуває в умовах порушення унормованого життєвого ритму: війна, смерть, хвороба, віддаленість від родини, тяжкі умови праці тощо. Аномальні обставини змушують ліричного героя осмислювати власне буття, розв’язувати проблеми собітотожності, робити вольові кроки, приймати відповідальні рішення, реалізовувати потреби та інтереси, закорінені у етнодетерміноване світовідчуття.

Провідними засобами контрарного відтворення прастанових уявлень юридичної сфери у соціально-побутових піснях є суб’єктні маркери воєнної та мирної екзистенції. Для текстів воєнної тематики – це правові позначення козаків, рекрутів, солдат, жовнірів; для пісень про мирне життя – номінації чумаків, кріпаків, бурлаків, наймитів, заробітчан. Дослідники народного світогляду визнають прагнення волі рушійним чинником духовних шукань українства [17, 213; 4, 56; 9, 35]. Ментальна константа “воля” по-різному адаптована народно-юридичною системою пісень воєнного й мирного побуту через протилежну інтерпретацію відповідними ліричними героями уявлень про міру співвідношення особистої свободи та обов’язку. Правові ідеї соціально-побутових пісень визначаються опозицією етноейдем “воля / неволя”. Адже динаміка народно-юридичних концепцій персонажів різних циклів спричинена індивідуальним відчуттям тиску обставин, зумовлених наявністю чи відсутністю морального або фізичного гніту.

Нетотожність правових програм козака й солдата постає з різнопозиційного тлумачення згаданими суб’єктами поняття “воля”. Для козака воля – особиста та національна невідлеглисть, життя у товаристві, а неволя – відсутність свободи дій. Для рекрута воля – спокійне, мирне існування (іноді під паном) у колі сім’ї, а неволя – військова служба, солдатчина. Моральне та фізичне насильство, якого зазнають солдат та рекрут, визначає спектр їх правових уявлень, обмежених рефлексіями власного підневільного становища, упокорення, пасивності. Яскравим свідченням викривлення юридичної самоідентифікації солдата, рекрута, жовніра є діаметральна протилежність правових амбіцій та правових потенцій згаданих суб’єктів. “На відміну від козака, солдат, рекрут, жовнір відчуває невідповідність власної внутрішньої натури тій діяльності, до якої його примушують силою. Натомість ідеальним для вояка постає мирне, спокійне життя задля прогодування себе і своєї родини” [10, 6]. Протилежність юридичних уявлень козака й солдата виявляється у опозитивній інтерпретації правових артефактів. Так, кінь для козака є символом його правової спроможності, відданим бойовим товаришем, рятівником від смерті. Солдатська ж пісня засвідчує негативну оцінку сфери буття, пов’язаної з конем: “Лучше ж мені гіркий перець їсти, аніж на коника сісти!” [13, 56]. Кінь для рекрута – символ безправ’я, реалія, що втратила свою вартість у ситуації зміни етико-естетичних поглядів на призначення людини. Відтворена

піснями воєнної тематики смислодинаміка переходу від позитивної до негативної оцінки аналізованого правового артефакту індексує мутацію народно-юридичних поглядів суспільної верстви, насильно притягненої до військової служби. Правові уявлення солдата формуються під впливом усвідомлення алогічності й небажаності власної діяльності, яка не впливає з необхідності захисту батьківщини й не спирається на особисту мотивацію, а отже ініціює підсвідому реакцію заперечення. Соціально-побутові пісні солдатської тематики засвідчують, що правові уявлення вояків визначаються переважно негативним ставленням до служби, сформованим під впливом низки політичних (рекрут, солдат, жовнір служать чужому цареві, а не власній державі); ідеологічних (тиск чужої мови, шовіністична зверхність над усім українським); соціальних (тяжкі умови, рабське становище) чинників. Натомість козак має чітку правову мотивацію, що впливає з інтерпретації причин війни, розуміння необхідності відстоювання незалежності рідної землі, ствердження особистої гідності, усвідомлення потреби захисту власних релігійних свобод від чужинських впливів. Козак уособлює народнопоетичні уявлення про ідеальне, героїчне, оскільки, як ілюструє фольклорна пам'ять, вдало поєднує власні прагнення з громадськими інтересами, реалізує усвідомлену правову активність, котра постає з лицарської відданості меті. “Козак – людина особливого типу з високим почуттям патріотизму, самовіддана справі національного визволення, герой, що понад усе любить волю, активна, дійова особистість” [10, 5]. У соціально-побутовій ліриці козак виступає символом духовної свободи, його правосуб'єктний потенціал визначається пасіонарністю, підпорядкованою національним цінностям українства.

Пісенні уявлення сфери юриспруденції досить часто співвідносять можливості героя з його зовнішніми параметрами. Козак, як носій активної правосуб'єктності, наділений більшими, ніж солдат, потенціями волевиявлення, що, на думку носіїв традиції, виражається у зовнішній вроді, фізичній досконалості: “Сам утворний, волос чорний і лицем хороший” [13, 172]. Акцентуація непривабливої зовнішності рекрута чи солдата цілком вмотивована народними етико-естетичними критеріями, згідно з якими фізична дисгармонія віддзеркалює відповідний душевний стан. Вербалізовані піснями уявлення про зовнішність рекрута (солдата) підкреслюють його покірність, приреченість, викликаючи жаль та співчуття: “Новобранці понаряжовані, // Назад руки позав'язані, // Головочки пообстрижувані, // Чорні очка позаплакувані” [13, 25]. Козацький чуб у народній правосвідомості – символ можливості входження до товариства лицарів, що мають особисту гідність. Тому картини “бриття лоба” у рекрутській пісні вказують на обмеження правового потенціалу, оскільки людину принижено. Втрата козацького чуба оцінюється парубком як кара, порівнюється з отриманням розбійницького тавра: “Чи я тобі, пане вийте, // Дитину зарізає, // Що ти мені молодому, // Кучері обрізає?” [13, 61]. Мотив “бриття лоба” стає символом позбавлення суб'єкта права індивідуальності, залучення до безликої підневільної маси, адже парубок утрачає ознаки вільної людини, перетворюється на сліпу машину імперської різні, фактичного невільника.

У соціально-побутових піснях мирного життя носіями народно-юридичної інформативності виступають чумаки, кріпаки, бурлаки, наймити, заробітчани. Розбіжності фольклорно-правових уявлень згаданих персонажів пояснюються неоднаковою значущістю для представників відповідних верств сили сугестії етномаркованих поглядів на героїчне, згідно з якими козак є прикладом волелюбності, архетипом чоловіка, втіленням тяжіння до небуденності. Найбільшою мірою ідейні чинники козацького світобачення вплинули на формування правових амбіцій чумаків, діяльність котрих часто визначалася бажанням “зажити слави”, самореалізуватися. Підтвердженням цієї думки може бути спостереження І. Рудченка – укладача одного з найповніших зібрань чумацьких пісень: “Чумацтво у поглядах народу – не лише заняття, що приносить бариші, достаток, але й втілення заповітної мрії простолюдина, школа, через яку кожен повинен пройти, щоб знати життя і здобути повагу” [12, 47]. Пошуки волі, порив до духовної свободи – наскрізні критерії народно-юридичних констант лірики мирного побуту. Саме тому правові програми чумаків пов'язуються з потребою оптимально використати особисту незалежність, а імперативи поведінки бурлаків, кріпаків, наймитів, заробітчани спираються на прагнення позбутися неволі й розширити свій життєвий потенціал.

Визначення конкретних можливостей персонажів чумацького, кріпацького, бурлацького, наймитського, заробітчанського фольклору пов'язується з опозицією “доля / недоля”. Роль правового артефакту пісень мирного побуту виконує дорога, яка, на думку М. Бахтіна, є символом людської долі [2, 157]. Пошук долі часто визначає причини чумакування, бурлакування, наймитування, пояснює прагнення особистості досягти душевної гармонії, зрозуміти суть власного буття, знайти життєву істину. Доля, фортуна, журба, лихо, причина, визначають у соціально-побутових піснях мирної екзистенції правовий потенціал людини від народження. Доля має здатність сприяти або шкодити (розширювати чи звужувати коло можливостей суб'єкта) в залежності від морального вибору, моделі поведінки. Поряд з цим у фольклорній свідомості

побуває переконання про необхідність гідного протистояння лихій долі, що співвідноситься з народно-юридичними уявленнями щодо активного волевиявлення з метою захисту власних інтересів.

Правові ідеї пісень мирного побуту багато у чому зумовлені прагматичними настановами, пов'язаними з матеріальними перевагами персонажів. Певна обмеженість діяльнісного потенціалу чумаків, бурлаків, наймитів, заробітчан спричиняється послабленням активності у захисті національних ідеалів, впливом настроїв пригніченості, пасивності, меншовартості, розгубленості. Найширший спектр правосуб'єктності має чумака, наділений здатністю до самостійних дій та спроможністю захищати приватні інтереси, вимагаючи відповідної поведінки з боку інших осіб. Кріпак, бурлак, наймит, заробітчанин позбавлені аналогічних перспектив самореалізації. Вони сприймають власне життя як обмежене, безперспективне, бездольне. Мотиви змарнування краси під час служби у чужих людей, потерпання від тяжкої праці, поганого харчування, туги за родиною – створюють тло для окреслення кола народно-юридичних ідей кріпацьких, бурлацьких, наймитських, заробітчанських пісень.

Номінації ліричних героїв соціально-побутових пісень, реалізуючи правову інформативність імперативного, нормативного, диспозитивного характеру, є потужними знаками народно-юридичного досвіду. Коло реальних та потенційних можливостей козаків, солдатів, рекрутів, жовнірів, наймитів, кріпаків, бурлаків, заробітчан визначається етнотемами “воля / неволя”. Споріднені за тематикою та поетикою пісні різних циклів, характеризуються неоднаковим змістовим наповненням протоправових моделей. Народно-юридичні знання, відтворені у фольклорному слові, задіюють механізми історичної пам'яті, виконують виховні, креативні, соціальні функції. Перспективи дослідження пов'язуються з вивченням мовних репрезентацій фрагментів правових уявлень, представлених у пісенності родинного кола.

Список використаних джерел

1. Балущок В. Обряди ініціації українців та давніх слов'ян / В. Балущок. – Львів: Світ, 1998. – 216 с.
2. Бахтин М. Литературно-критические статьи / М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1986. – С. 157.
3. Брутян Г. Языковая картина мира и её роль в познании / Г. Брутян // Методологические проблемы анализа языка. – Ереван, 1976. – С. 57-58.
4. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: Нариси / В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 261 с.
5. Загнітко А. Сучасні лінгвістичні теорії / А. Загнітко. – Донецьк: Юго-Запад, 2006. – С. 163.
6. Звегинцев В. Теоретико-лингвистические основы искусственного интеллекта / В. Звегинцев // Мысли о лингвистике. – М., 1996. – С. 227.
7. Лановик М, Лановик З. Українська усна народна творчість / М. Лановик, З. Лановик. – К.: Знання-Прес, 2005. – 591 с.
8. Мойсієнко А. Поетика слова і світу / А. Мойсієнко // Мовознавство. – 2008. – № 4-5. – С. 32-39.
9. Мосенкіс Ю. Язык как отражение архаического правосознания / Ю. Мосенкіс // Происхождение языка и культуры: древняя история человечества. – 2007. – Т.1 – № 2. – С. 32-35.
10. Мельник Н. Етико-естетичні засади української соціально-побутової пісні: Автореф. дис... канд. філол. наук / Н. Мельник. – Київ, 2001. – 16 с.
11. На терені юридичної і філологічної науки: Зб. наук. праць, присвячений 50-річчю від дня народження і 25-річчю науково-педагогічної діяльності професора Прадіда Ю. – Сімферополь: Елінь, 2006. – 326 с.
12. Рудченко И. Чумаки в народных песнях. Этнографический очерк / Чумацкие народные песни / И. Рудченко. – К., 1974. – С. 47.
13. Соціально-побутові пісні / [Відп. ред. І. Березовський]. – К.: Дніпро, 1985. – 330 с.
14. Телия В. О специфике отображения мира психики и знания в языке / В.О. Телия // Сущность, развитие и функционирование языка. – М., 1987. – С. 65.
15. Філософія права / [За ред. Д. Фейнберга, Д. Коулмена] – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2007. – 1254 с.
16. Хмілевська О. Соціально-побутові пісні / О. Хмілевська // Соціально-побутові пісні. – К.: Дніпро, 1985. – С. 5-17.
17. Чижевський Д. Український народний характер і світогляд / Д. Чижевський // Українознавство: Посібник. – К., 1994. – С. 203-213.
18. Широков В. Семантичні стани мовних одиниць та їх застосування в когнітивній лексикографії / В. Широков // Мовознавство. – 2005. – № 3-4. – С. 6.

19. Шульгіна В. Поняття “інформація” і “знання” в когнітивній лінгвістиці / В. Шульгіна // Мовознавство. – 2008. – №1. – С. 44-48.

Анотація. У статті розглянуто народноюрідичні виміри українських соціально-побутових пісень: правосуб’єктність, амбівалентність, медіарність, каузальність, прагматизм. Правові енграми фольклорної лірики мають за основу концепти “воля” й “доля”; презентують феноменологічний досвід сфери цивілістики та криміналістики на рівні реценції індивіда, соціуму, етносу; засвідчують етапність формування національно-правового дискурсу.

Ключові слова: українська соціально-побутова пісня, народноюрідичний вимір, правосуб’єктні індексації, вербалізації правочинів, номінації артефактів права.

Summary. The article addresses folk juristical parameters of Ukrainian folk songs: law subjectivity, ambivalence, mediateness, causation, pragmatism, which represent phenomenological experience in the sphere of civil and criminal law on the level of individual, social, ethnic perception and reflect cultural identity in the development of the ethnic law discourse. Folk juristical paradigm of non-ritual lyrics is based on the concepts of destiny, dignity, freedom, self-respect, responsibility.

Key words: Ukrainian social folk songs, folk juristical parameters, law subjects markers, verbalization of legal actions, juristical artefacts nominations.

УДК 821.161.1-313.1

Лаврова А.А.

ЦИКЛ ОЧЕРКОВ “ПУТЕШЕСТВИЕ ПО КРЫМУ”: К ВОПРОСУ О ПОЭТИКЕ ЖАНРА

Почти полвека назад В.В.Виноградов среди важных задач изучения литературы назвал нужду в разработке “поэтики современного очерка” [4, 198] наряду с “поэтикой романа”, “поэтикой песни”, “поэтикой исторической драмы”. Этот призыв, по-видимому, был воспринят с сомнением прежде всего потому, что для многих оставалась и остаётся неясной сама природа очерка: относится ли он к полнокровным формам художественной литературы, к сфере публицистики или же составляет некую пограничную область творчества. Сложность положения очерка в мире творческих форм заставляла колебаться теоретиков. Тем более что самоё публицистику зачастую относят к сфере научного постижения действительности, и тогда постановка вопроса о поэтике жанровой формы такой области познания многим кажется достаточно сомнительной. Именно поэтому в разработке проблем поэтики публицистических жанров образовался своеобразный вакуум.

В творчестве М.А.Булгакова очерк существенно сближается с фельетоном, что зачастую приводит к различным номинациям его произведений “гудковско-накануниевского” периода. Однако следует заметить, что подобный факт смыкания очерка и фельетона характерен как явление, что отмечено различными исследователями данной проблемы. Так, О.Бойченко обращает внимание на то, что “межі нарису досить розмиті, тому буває важко диференціювати його серед мемуарів, фейлетонів та ін.” [1, 353], а К.К.Петров отмечает, что “термин “сатирический очерк” редко встречается сейчас на страницах нашей периодической печати. Выпал он и из типологии публицистических жанров. В учебных пособиях <...> к сатирическим жанрам (кроме малых сатирических форм) относят только фельетон и памфлет”. И далее Петров задаётся вопросом о достаточности подобной типологии, делая вывод, что “фельетон должен быть расчленён и, в первую очередь, установлен термин сатирический очерк” [5, 39]. М.Кольцов делает важное замечание, что фельетон стал “дифференцироваться, “разукрупняться”, распадаться на целый ряд жанров <...> Фельетон может быть дан в виде очерка” [10, 94]. Эта же мысль звучит и у Л.Ф.Ершова, который, анализируя фельетонное творчество Булгакова и И.Ильфа и Евг.Петрова, отмечает формирование в читательском представлении такого “ощущения, что перед ним не столько фельетон, сколько рассказ” [7, 128]. Выражение “очерк-фельетон” использует и такой авторитетный исследователь жанра очерка, как В.Я.Канторович [8]. Термины “фельетон-очерк”, “фельетон с элементами очерка” вскользь упомянуты в работе Д.Николаева [11]. А в книге П.Глинкина появляются “очерк-рассказ”, “очерк-памфлет”, “статья-очерк”, “очерк в форме дневника и писем”, “событийный очерк” и т.д. [6, 56]. Естественно, подобная “теоретическая

экспансия” ведёт к размыванию границ жанров, к отказу от чётких и ясных определений. К сожалению, теория очерка до сих пор не разработала устойчивых и чётких определений этого художественного жанра, хотя и располагает значительным числом книг и статей известных специалистов (Е.Журбин, В.Канторович, Б.Костелянец, В.Росляков, А.Рубашкин, А.Шумский). В этой связи особый интерес представляет монография М.И.Стюфляевой “Поэтика публицистики” [9], хотя её автор и ограничивается только выяснением проблем своеобразия литературной подачи фактов в публицистике, особенностей авторского “я” и образного строя.

Булгаков, создавая свои обстоятельные публицистические произведения, отвечающие всем требованиям очеркового жанра, использует сатирические приёмы (сарказм, гротеск, преувеличение и др.) для очерчивания характерных негативных сторон жизни, при этом поднимаясь до больших социальных обобщений.

Гигантские толпы, движущиеся в сторону площади, где выступает Маяковский, свидетельствуют об акции протеста против провокационных требований Дж.Н.Керзона и готовности взять в руки оружие (фельетон-очерк “Бенефис лорда Керзона”); солёный огурчик, стоивший пятнадцать миллионов, напоминает о периоде инфляции (“Путевые заметки. Скорый № 7 Москва — Одесса”); панорама Москвы в кромешной тьме и освещённые цепями огней бульварные кольца рассказывают о годах экономического кризиса и нэпа (“Сорок сороков”). Эти меняющиеся приметы времени заслоняются его неизменным качеством: торжествуют власть предержавшие и имеющие капитал, “агнцы” же как всегда пограны.

Внутренняя противоречивость авторской позиции обуславливается противоречивым отношением Булгакова к политике. Его любимые герои упорно отстраняются от неё. Они — вне партий, вне политической ориентации, а повинуются лишь моральным императивам, которые зиждятся на библейских сентенциях. Герои Булгакова практически всегда исчерпывают и подытоживают своё прошлое, чтобы перейти в день сегодняшней.

Использование различных форм пространства и времени, их художественное отражение и философское осмысление в “малой” прозе Булгакова тесно связаны с поисками наиболее глубокого и всеобъемлющего постижения жизни в её кардинальных моментах, определяющих не только судьбу индивида, но и судьбу страны, общества, народа.

Вневременное истолкование конфликтов жизни, в известной степени восходящее к модернистской концепции действительности, отчасти свойственно и Булгакову. Противостояние злого и доброго начал представляется ему извечным, но в процессе развития действия в повествовании эти вневременные этические категории приобретают конкретно-историческое содержание и определяют основную реалистическую доминанту художественного метода писателя.

Проблема исторического пространства и времени в произведениях Булгакова неоднократно привлекала внимание литературоведов, но оно, как правило, ограничивалось его романистикой. Практически за рамками их исследований осталась “малая” проза писателя, которая направлена на выявление и отражение объективной сущности исторического процесса и в то же время призвана выразить субъективно-авторскую концепцию жизни. Именно поэтому, через сопряжение различных временных планов, его “малая” проза приобретает характер аллегории.

Художественная реальность и изображение человека у Булгакова не поддаются однозначному осмыслению и определению, что находит своё объяснение в сложности, диалектичности философской основы его творчества, и, в частности, в многомерном осмыслении им конкретно-исторических пространственно-временных реалий эпохи.

Показательными в этом смысле являются очерки Булгакова. Рассмотрим цикл “Путешествие по Крыму”, ибо время соприкосновения Булгакова с Крымом, 1925-1930 годы – “самое блистательное, многообещающее в жизни писателя, но и безмерно тяжкое, предвещающее дальнейшие грозы” [3, 7].

В жанре очерка-путешествия объектом изображения являются динамические характеристики, то есть движение героя в пространстве и во времени с постоянной фиксацией его географического положения и констатацией времени относительно заданной топографической или хронологической точки отсчёта. И если один из компонентов комплекса исчезает, то это ведёт к разрушению или трансформации жанра.

Динамический жанр путешествия отличается от статических жанров активностью и целенаправленностью движения героев. Движение героев путевых заметок в пространстве и во времени является их естественным состоянием. Оно понимается автором произведения как непрерывающееся перемещение в пространстве, причём пребывание в какой-либо точке пространства осознавалось как стадия перехода в другую точку пути. В идеале жанр путешествия стремился к описанию безостановочного движения героя.

Пространство путевых очерков можно изучать в двух аспектах: историко-географическом и художественно-поэтическом. Первый аспект подразумевает исследование своеобразия маршрутов

путешествия, особенностей исторической топонимики, точности и подробности пространственно-географических зарисовок и т.п.

Изучение пространства литературного произведения как объекта эстетизации в результате художественного познания мира и как категории, определяющей специфику жанра, и будет главным в нашем исследовании, посвящённом очеркам Булгакова.

Изданные в 1923 году “Путевые заметки. Скорый № 7 Москва – Одесса” открывают собой серию путевых очерков Булгакова. Композиция очерка такова, что разделяет пространство художественного текста на две части: статичное пространство Брянского железнодорожного вокзала и динамичное, постоянно меняющееся пространство за окнами скорого поезда № 7 “Москва – Одесса”.

Память рассказчика хранит картины страшного лихолетья гражданской войны, когда страну охватило безумие “бега”. Железнодорожный вокзал становится в это время центром существования маленького человека, брошенного в водоворот политических и социальных катаклизмов. Вокзал как место расставаний и встреч, неизвестности, которая таится в будущем, предстаёт перед нами своеобразным Вавилоном: смешение разноязычного говора, проклятий и ругани, невероятное скопление людей всех сословий и возрастов, вещей, запахов... Всё это безумие прошлого не увязывается с картиной, открывшейся взгляду наблюдателя. Время (а прошло-то всего два года!) меняет пространство: “Новый Брянский вокзал грандиозен и чист... всё в нём кажется сверхъестественным. Уйма свободного места, блестящие полы, носильщики, кассы, возле которых нет остервеневших, измученных людей, рвущихся куда-то со стоном и руганью” [2, 298].

Статичность пространства части “Отъезд” подчёркивается сценой разговора автора-путешественника и железнодорожника. Герой очерка, заметив в отдалении группу людей, напомнивших ему своим видом, позами, выражением глаз недавнее прошлое, с ужасом ловит себя на мысли, что окружающие его размеренность, незыблемость и величие – всего лишь обман зрения, галлюцинация: “Боже мой! Неужели вся эта чистота, простор и спокойствие – обман? Боже мой! Распахнутся двери, взвоят дети, посыпятся стёкла, “свистнут” бумажник... Кошмар! Посадка! Кошмар” [2, 299]. Пространство из реального превращается в inferнальное, в “адскую сумятицу”. Однако “некто в железнодорожной фуражке” успокаивает изменившегося в лице путешественника: “Не сомневайтесь, гражданин... Ничего не будет” [2, с.299]. Эта незыблемость порядка, восстановившегося в обществе, многократно подчёркнута в очерке хронологическими отсылками: “минута в минуту”, “10 ч. 20 мин.”, “за пять минут придите и сядьте в вагон”, “билет можно купить за день”.

Вторая часть очерка, “В пути”, наполнена движением. Картины сменяют одна другую. В пространстве поезда, как и за окном, всё пребывает в постоянном движении: пассажиры перемещаются в вагон-ресторан и обратно в купе, за окном бегут перелески и поля с пятнами снега, роши и снова поля, мелькают пёстрые страницы журналов, в коридорах звучат голоса, в сумерках пробегают станции, “в тепле и сне уходят сотни вёрст” [2, 300]. Однако если пространство за окном меняется, разворачивается линейно, а вместе с ним меняются и временные характеристики, то замкнутое пространство поезда превращает время в замкнутый круг: все события повторяемы и запрограммированы. И только когда поезд останавливается, время становится зримым и осязаемым.

Для каждого жанра существует своя устойчивая модель организации художественного пространства. В путевых заметках это точный маршрут следования героя, конкретное географическое пространство. Именно это мы встречаем в “Путешествии по Крыму” (1925) Булгакова. Уже сами названия глав ведут нас маршрутом, которым пришлось пройти писателю: “В Севастополь”, “Коктебель. Фернамписки и “лягушки”, “Ялта”, “В Ливадии”, “У Антона Павловича Чехова”, “Севастополь и Крыму конец”...

Мотив дороги в “Путешествии по Крыму” является одним из организующих жанровую структуру начал. Всё, что попадает в поле зрения путешественника, принадлежит дороге: встречи, раздумья, дорожные происшествия и впечатления, исторические и природные достопримечательности. Очерк-путешествие как жанр рождается дорогой и поэтизирует её. Дорога лежит в пространстве и вне его существовать не может.

Очерки Булгакова о Крыме по структуре сродни средневековым хождениям, ибо хождения – жанр синтетический, включающий в себя различные первичные жанры: разные типы путевых очерков, легенды, полемику и т.д. Естественно, что для каждого первичного жанра существуют свои специфические законы организации художественного пространства. Это приводит к тому, что в путевых очерках наличествуют, взаимодействуя друг с другом и подчиняясь пространству объединяющего жанра, разные типы пространственных построений.

Пространство в булгаковских очерках, посвящённых Крыму, – это не только упоминание и описание отдельных, не связанных между собой точек географического пространства, но и последовательный рассказ о впечатлениях, достопримечательностях и событиях по пути

следования героя из одного пункта в другой. Описательность становится одной из характерных примет изображения пространства. Но не только она. Мягкий юмор, порой переходящий в неприкрытую иронию, сквозит в описании мест, в которых побывал рассказчик.

В воспроизведении пространственных реалий описания дороги Булгаковым используется точечный принцип, при изображении же городов и архитектурных сооружений – линейный. Однако точечный способ изображения пространства обретает у Булгакова новые качества и свойства: резко расширяются описания локальных пространств, очерки становятся динамичнее, информативнее, красочнее, в них ярче проявляет себя субъективная оценка пространства путешественником. Вообще, по замечанию В.Я.Канторовича, “путевой очерк – как раз та форма литературы, которой, как и гражданской поэзии, свойственно выражать личность самого писателя, его видение мира, его отношение к общественным проблемам своей эпохи” [8, 164].

Развитию линейного принципа изображения пространства в путевых записках о Крыме способствовало усиление социально-политического начала в целевой установке произведения. Всё дело в том, что Коктебель “представлял собою своеобразный островок либерализма и нестеснённого свободомыслия среди мрачных конструкций казарменного социализма. Здесь всё ещё звучала свободная речь, в то время как вокруг утюг власти ритмично равнял всё и вся...” [3, 12-13]. Возникновение этого “островка свободомыслия” тесно связано с фигурой Максимилиана Волошина, поэта и гуманиста, который “не мог примириться с тем, что воочию видел в годы гражданской войны и в самом начале 20-х годов у себя в Крыму” [12, 14]. Личность яркая, неоднозначная, цельная, Волошин был страстным мечтателем. Идеи коммунизма, не вульгаризованные и не искривлённые в угоду политическим доктринам, были близки ему. Однако против жестоких, бесчеловечных форм насаждения коммунистической идеологии поэт решительно и гневно восставал. И этот протест “был протестом человека досталинской поры, чутко уловившим тенденцию времени. Это было предупреждением. Одним из ранних предупреждений о возможности сталинщины и бериевщины” [12, 14]. Не вызывает сомнений, что Волошин почувствовал в Булгакове человека необыкновенно близкого ему в понимании и оценке недавних исторических событий. Исследователи жизни и творчества Булгакова Ю.Г.Виленский, В.В.Навроцкий и Г.А.Шалюгин в книге “Михаил Булгаков и Крым” отмечают духовную перекличку между Волошиным и Булгаковым, делая акцент на том, что “это отнюдь не надуманная, искусственная тема, а скорее возвращение к истокам. В поэзии Волошина времён гражданской войны явственно звучит символика, определяющая и замысел, и тональность булгаковского “Бега”. Конечно, это не заимствование, но совпадение раздумий...” [3, 30].

Публицистичность повествования требовала особых подробностей, описательности в рассказе о путешествии, стимулировала рост авторского начала в изображении пространства. Булгаков в своей роли свидетеля-исследователя предстаёт перед читателями как личность. Конечно, не как герой, действующее лицо в полном объёме, но некоторыми значительными чертами своей жизни, характера, темперамента, стиля мышления, манеры обобщения, а самое главное – своеобразно, персонифицировано выявленной ролью активно ищущего представителя общественного мнения. В этой связи справедливой представляется мысль М.Стюфляевой: “Автор выступает полпредом читателя, и читатель в какой-то степени отождествляет себя с ним. Физическая идентификация (читатель на месте автора) создаёт предрасположенность к идентификации духовной, то есть готовит благоприятную почву для принятия и миропонимания публициста. Общность взгляда на мир в прямом значении этого слова предполагает в дальнейшем выработку общего взгляда на мир в переносном смысле” [9, 52].

Для героя очерков “Путешествие по Крыму” характерна поэтизация сопротивления пространству, борьбы с ним. Описание трудностей дороги должно было подчеркнуть авторитетность и документальный характер сообщаемых сведений.

В представлении рассказчика пространство обладает свойствами открытости и закрытости. Эта семантическая оппозиция также тесно связана с идейной стороной произведения. Путешественник – герой открытого пространства. Он в пути, в движении, в борьбе с дорогой. Объёмность и открытость пространства вырабатывает у него ясное понимание мира, широту души, практический опыт, энергичность и целеустремлённость. Его путешествие – это открытие мира, заново прочитанная и интерпретированная по-своему книга жизни. Попав в закрытое пространство, герой стремится вырваться из “замкнутого мира”, ибо локализация пространства означает перерыв в движении, остановку.

Закрытое дружественное пространство – дом Волошина, в котором рассказчик окружен заботой и уважением. Закрытое враждебное пространство характерно для описания временного пристанища путешественника в дороге – вагона поезда, в котором ощутима реальная угроза утери багажа (“Я вступил в беседу с проводником, и он на сон грядущий рассказал мне о том, как крадут чемоданы” [2, с.567]); парохода “Игнат Сергеев”, в чреве которого при выходе в море происходят странные метаморфозы с пассажирами (“...гражданин пить не стал, а поднялся и начал уходить.

Его косо понесло по ковровой дорожке... Благообразная нянька, укачивавшая ребёнка в Феодосии, превратилась в море в старуху с серым лицом... Старуха армянка со стоном сползла по полу к борту. Три гражданина и очень много гражданок висели на перилах, как пустые костюмы, головы их мотались” [2, 572]).

Очеркам Булгакова свойственно воспроизведение реально-исторического времени и пространства, хотя соотношение художественного и документального начал в разных очерках будет различным. Реально-историческое пространство булгаковских очерков – это передача собственной, проверенной личным опытом информации, ссылки на источник при передаче чужого мнения (например, отсылка к книжечке “Крым. Путеводитель” под общей редакцией доктора Саркизова-Серазини). Однако в повествование властно вторгается и легендарно-историческое пространство, введённое автором для того, чтобы подчеркнуть причинно-следственную связь описываемых событий. Пространство реальное, чтобы приобрести авторитет, должно “освятиться”, соприкоснуться с пространством легендарным. Таковым выступает в очерках дом А.П.Чехова в Аутке в Ялте. Для Булгакова это место значимое и знаковое. Оно – одно из средств сближения пространств. И как для средневекового паломника апофеозом его путешествия было посещение места деяний наиболее чтимого святого, так для рассказчика дом в Аутке становится культовым местом, местом паломничества, где смыкаются пространства реальное и легендарное. Меняется даже сам тон повествования, приобретая возвышенные нотки и утрачивая свойственную очеркам ироничность по отношению к наблюдаемому и описываемому.

Особую роль в повествовании играют границы, являющиеся то связывающим, то разъединяющим началом. Пространство очерков ограничено: в длину оно определено исходной и конечной точками путешествия, в ширину же ограничено визуально. Перемещения путешественника связаны с пересечением границ пространства (Москва – Крым; суша – море и т.п.) и оттого особо значимы. Булгаков опускает в рассказе о дороге те границы, которые мало значат в общем контексте повествования; важными становятся лишь те границы, которые разделяют различные миры, имеющие разный уклад, быт, нравы, потому что проникновение в их пределы означает для рассказчика “вхождение” в другой, чужой, необычный образ жизни.

Все границы пространства обычно проницаемы, если не связаны с ирреальным миром. Переход границ сопряжён для рассказчика с платой. Потому с первых строк повествования вводится мотив платы: “Приезжайте к нам в Коктебель. Великолепно. Начали купаться. Обед 70 коп.”; “Я соображал, хватит ли мне денег? ... я рукой сжимал тощий кошелек с деньгами...” [2, 566]. За особую плату перед повествователем открываются новые возможности: “Я дал ему рубль за рассказ... Взамен рубля я получил от проводника мягкий тюфячок (пломбированное бельё и тюфяк стоят 3 рубля)” [2, 567]. Своеобразный пешкеш (налог за проезд по собственному жизненному пространству в мусульманских землях) вынужден заплатить рассказчик в Феодосии вороватому мальчонке, надувшему приезжего, не сведущего в местных порядках.

Однако Булгаков в своей газетно-журнальной практике использовал не только путевые, но и другие виды и разновидности очерка: событийные, портретные, проблемные, экономические, психологические и т.д. Хороший очерк всегда таит в себе эстетический заряд и художественную силу, он поднимает какую-то проблему, активно вторгается в действительность, размышляет, выводит, по словам М.Шагинян, “мысль из факта” [14, 6], замечает что-то новое в самой жизни, в характерах людей.

Новые факты и явления, люди, рождающие эти факты и события, запечатлелись Булгаковым в жанре очерка. В его очерках преобладают статьи, фиксирующие факты жизни, анализирующие изменения, происходящие в стране. Важным представляется в этой связи замечание И. Осипова, что “жанр очерка позволяет писателю не только глубоко зачерпнуть жизненный материал, но и выразить авторское отношение к увиденному, продуманному, пережитому, можно сказать, быть рядом со своими героями. Мы видим автора с его раздумьями, волнениями, гражданской позицией в лучших очерковых работах...” [13, 6].

Список использованной литературы

1. Бойченко О. Нарис // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті літаври, 2001. – С. 352-353.
2. Булгаков М.А. Собр. соч. в 5-ти т. – Т.2. – М.: Худож. лит., 1989. – 751 с.
3. Виленский Ю.Г., Навроцкий В.В., Шалюгин Г.А. Михаил Булгаков и Крым. – Симферополь: Таврия, 1995. – 144 с.
4. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
5. Гей Н.К. Художественность литературы: Поэтика, стиль. – М.: Наука, 1975. – 471 с.
6. Глинкин П.Е. Муза в походной шинели. – Л.: Сов. писатель, 1971. – 246 с.
7. Ершов Л.Ф. Сатирические жанры русской советской литературы (от эпиграммы до романа). – Л.: Наука, 1977. – 281 с.

8. Канторович В. Заметки писателя о современном очерке. – М.: Сов. писатель, 1973. – 541 с.
9. Киселёв Н.Н. Комедии М.Булгакова “Зойкина квартира” и “Багровый остров” // Проблемы метода и жанра: Труды / Томский гос. ун-т. – Томск, 1974. – Т.252. – Вып.2. – С. 73-88.
10. Кольцов М. Писатель в газете. – М.: Сов. писатель, 1961. – 139 с.
11. Николаев Д.П. Смех – оружие сатиры. – М.: Искусство, 1962. – 222 с.
12. Озеров Л. Максимилиан Волошин, увиденный его современниками // Воспоминания о Максимилиане Волошине: Сборник. – М.: Сов. писатель, 1990. – С. 5-26.
13. Осипов И. Раскрывать целые миры // Литературная газета. – 1973. – №12. – С. 6.
14. Шагинян М. По дорогам пятилетки: Очерки. – М.: Профиздат, 1948. – 504 с.

Анотація. У статті автор фокусує увагу на характеристиці понять соціально-історичний час, хронотоп, композиція як складових поетички жанру нариса, спираючись на матеріал циклу “Подорож Кримом” М.О.Булгакова. Досліджується вияв і відображення у нарисах письменника об’єктивної сутності історичного процесу через поєднання різних часових планів. Головним у дослідженні є вивчення часо-простору булгаковських нарисів як об’єкту естетичної поетизації в результаті художнього пізнання світу і як категорії, що визначає специфіку жанру.

Ключові слова: М.П.Булгаков, “мала” проза, жанр, нарис, простір, час, хронотоп.

Summary. The purpose of the article is to analyse the role of social and historical time, chronotop and composition as categories in genre organization in Bulgakov’s “Travelling to Crimea”.

Key words: M.O. Bulgakov, “short prose”, genre, essay, space, time, chronotop.

УДК 811.161.2’367:821.161.2-1Д1/7.08

Ладиняк Н. Б.

СИНТАКСИС ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ М. ДРАЙ-ХМАРИ

Проблема дослідження творчості М. Драй-Хмари, а саме його внесок у розвиток української літератури та української літературної мови, сьогодні є актуальною. На особливості мови творів цього письменника звертали увагу ще найперші дослідники його доробку (Юрій Шевельов [7] та ін.). Втім, подальші дослідження його творчості зосередилися переважно на літературознавчих та філософських її аспектах: тут можна згадати роботи І. Дзюби, В. Зварич, В. Іванисенко, І. Мунтян, І. Родіонової, О. Томчук та ін. Окремого ґрунтовного дослідження мови творів цього письменника сьогодні ще немає. Аналіз його лексики знаходимо у працях про естетику слова в українській поезії 10–30 рр. ХХ ст. Л. Ставицької [5], про поетичну мову неокласиків А. Калетник [1], М. Кудряшової [2]. Синтаксис М. Драй-Хмари як складова його поетичного ідіостилу дотепер перебував поза увагою дослідників творчості цього автора.

Мета нашого дослідження – визначити особливості синтаксису поетичного мовлення М. Драй-Хмари.

Матеріалом для дослідження слугували поетичні твори М. Драй-Хмари, опубліковані в книзі: Розстріляне відродження: антологія 1917–1933: Поезія – проза – драма – есей / Упорядкув., передм., післям. Ю. Лавріненка. – К.: Смолоскип, 2007. – 976 с. Окремі з цих поезій, за твердженням Ю. Лавріненка, “були в УРСР тільки написані, але ніколи там не друковані” [3, 11], тому й викликають науковий інтерес.

У межах статті неможливо схарактеризувати всі варті уваги синтаксичні особливості, тому ми зупинимось на тих, які, на нашу думку, найповніше виявляють індивідуальність синтаксису М. Драй-Хмари.

Поезії М. Драй-Хмари репрезентують різноманітну семантико-синтаксичну структуру складних речень. Як поліпредикативні одиниці складні речення виражають відносно закінчену думку і можуть самостійно бути контекстом, достатнім для виявлення експресивних властивостей структури.

Прості двоскладні непоширені речення автор вживає зрідка, однак вони не випадкові – починаючи або закінчуючи поезію, конденсують думку: *Стогнала ніч. Вже гострі глици / Проколювали більма дня, / І синьо-золоті грімниці / Дразнили відгульня-коня* (“Шехерезада”,

с. 275); *Померкло горяне горно. / Вдягає ніч жалобне рам'я. / О, хто це ранив утлу пам'ять? / День одгорів. Давно* (“Серпневий прохолонув вар...”, с. 275).

Натрапляємо в текстах поезій М. Драй-Хмари на вставлені конструкції. Вони виражають індивідуальне сприйняття автором дійсності; сприяють естетичному впливові на читача: *І сльози / (не мої – дубів померклих) / моє обличчя й руки кроплять* (“Ще губи кам'яні дахів високих...”, с. 273); *Передо мною відкриті всі дороги / (не обмину й мишачої норі) – / Пронесу в саквах своїх убогих / сіромахам на вихліб дари* (“Розлютувався лютий надаремно...”, с. 271–272).

Мові поезій М. Драй-Хмари властиві побудови, у яких дистантне розташування елементів підкреслює та виділяє їхнє змістове наповнення. Особливе розміщення слів, словосполук передає емоційність мовлення письменника: *Одцвітають півонії! Кров'ю / Забагрилась навколо земля, – / То владичиця смерть над любов'ю, / Над красою тріумф свій справля* (“Одцвітають півонії! Кров'ю...”, с. 268).

Зміна порядку слів підпорядкована певним правилам: використовуються не всі можливі розташування. Порядок слів відповідає актуальному членуванню речення і, отже, є стилістично нейтральним. Якщо такий порядок порушений, тобто при початковому розташуванні реми, її виділяє підсилювальний наголос. Експресивність виникає при цьому за принципом розбіжності між узувально і ситуативно позначеним. Пор.: *Серпневий прохолонув вар. / Напрявши гарусної пряжі, / мереже кучеряві мажі вечірнім золотом гаптар* (“Серпневий прохолонув вар...”, с. 274) – *Серпневий вар прохолонув. Гаптар, напрявши гарусної пряжі, вечірнім золотом мереже кучеряві мажі.*

Письменник звертається до таких типів переставлення елементів, які, на нашу думку, зумовлені саме стилістичною метою, а не правилами римування:

1. Інверсований порядок слів у межах предикативної синтагми “підмет+присудок”: *Чорно-сізе шатро / напинають вітри / і, як дика орда, / вже летять на Дніпро, / де реве чорторій, / де бунтує вода... / Грає грім молодий: / скоро буде гроза! / Закипіли огні / тут і там в даліні... / Грає грім молодий!* (“Перед грозою”, с. 279–281); *Під копитом тріщали ребра, / Впинались очі в образи, / А ти розпліскувала цебра / Передсвітанної грози* (“Шехерезада”, с. 275).

2. Експресивний словопорядок структур із обставинними членами типу “обставина+присудок+підмет”. Обставинні слова, винесені перед присудком, не тільки акцентуються самі, а й акцентують підмет, який при цьому виявляється в позиції після присудка: *Гринджолами / мовчазно / кожух проїхав* (“Ще губи кам'яні / дахів високих...”, с. 274); *Як в темряві усе завмерло! / Хруський на серці стигне лід, / і з неба падають, мов перли, / огненні сльози персеїд* (“Як в темряві усе завмерло!..”, с. 270).

З-поміж індивідуальних авторських художніх прийомів можна виокремити повтор. Використовуючи його, письменник долучає до тексту експресивну інформацію. Синтаксичний повтор відповідно до позиції його компонентів у поетичному мовленні М. Драй-Хмари має різновиди:

1) повторення однакових синтаксичних елементів на початку речень чи цілих абзаців (анафора):

*Я світ увесь сприймаю оком,
бо лінію і цвіт люблю,
бо рала промінні глибоко
урізались в мою ріллю* (“Я світ увесь сприймаю оком...”, с. 277);

2) фразовий повтор вичленованого компонента, який наголошує на певному аспекті думки (рефрен):

*Горять священні орифлями
революційної весни.
Ми ждем і вірим коло брами.
Горять священні орифлями,
і сонце в грудях і над нами,
і сонцем завітчались сні
Горять священні орифлями
революційної весни* (“Горять священні орифлями...”, с. 276).

Стилістичною домінантою поетичних текстів М. Драй-Хмари вважаємо багатосполучниковість (полісиндетон) – нагромадження сполучників між однорідними членами простого речення, між предикативними частинами складного речення, яке слугує для емоційного виділення кожного зі складників висловлення [6, 241]. Сполучник перед кожним однорідним членом речення виконує підсилювальну роль, сприяє логічному та інтонаційному наголошенню кожного члена однорідного ряду: *І гіркоту цієї муки / пили ми з повного відра і / мовчки поєднавши руки, / були як брат і як сестра* (“Я полюбив тебе на п'яту / голодну весну...”, с. 277); *Минуть роки, і кров зашерхне, / і висхне Збруч, мутна ріка – / і тільки пісня не померкне, / як*

гнів і ніж Кармелюка (“Прощання з Поділлям”, с. 274); *І знов обвугленими сірниками / На сірих мурах сірі дні значу, / і без кінця топчу тюремний камінь, / і туги напиваюь досхочу* (“І знов обвугленими сірниками...”, с. 281–282).

Динамізм мовлення письменника створюють незакінчені речення. Вони утворюють стилістичну фігуру – замовчування (апосіопезу), що полягає в емоційній обірваності речення, графічно позначеній трьома крапками [4, 358]. Особливу експресивність мають такі структури, перерваність яких зумовлена великою паузою всередині речення, коли далі висловлюється щось несподіване: *Вітер, вітер з хмарних кубків... / Став ковчег посеред гір, / і, як Ной, я жду голубки: / хочу вийти на простір!* (“Під блакиттю весняною...”, с. 271); *Ожило в душі незабутнє... / (Золотіє бань вінок) / І співає в далеке майбутнє / трамвайний дзвінок* (“Шехерезада”, с. 276).

Поєднанням зазначених стилістичних прийомів автор досягає особливої експресивності висловлення:

*Нехай брудною дергою
вкривається дорога,
нехай замість блакиті*

висне повсть, –

та вірте:

скоро, скоро

до нас веселик прилетить,

і ще послухаєм музик,

коли і в хаті найбільшій,

і в найубогішій квартилі,

і в кожному місці,

і в кожному серці

заквітнуть соняшні троянди... (“Ще губи кам’яні / дахів високих...”, с. 273)

Отже, інверсований порядок слів, синтаксичний повтор, багатосполучниковість збагачують поетичне мовлення М. Драй-Хмари, виявляють самобутність його ідіостилю.

Цікавим для подальшої роботи в цьому напрямку є компаративний аналіз синтаксису поетичного мовлення неокласиків, виявлення індивідуальних особливостей мовної картини світу кожного з них.

Список використаних джерел

1. Калетнік А.А. Лінгвістичний статус неологізмів у неокласичному тексті: дис... канд. наук: 10.02.01 / Калетнік Антоніна Андріївна. – К., 2008.
2. Кудряшова М.В. Поетичний словник українських неокласиків: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова” / М. В. Кудряшова. – Х., 2000. – 18 с.
3. Розстріляне відродження: антологія 1917–1933: Поезія – проза – драма – есей / Упорядкув., передм., післям. Ю. Лавріненка. – К.: Смолоскип, 2007. – 976 с.
4. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови / Пономарів О.Д. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Тернопіль: Навчальна книга–Богдан, 2000. – 248 с.
5. Ставицька Л.О. Естетика слова в українській поезії 10–30 рр. ХХ ст. / Ставицька Л.О. – К.: Правда Ярославичів, 2000. – 154 с.
6. Сучасна українська літературна мова. Стилістика / за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 588 с.
7. Шевельов Ю. Легенда про український неоклясицизм / Шевельов Юрій // Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. / [упоряд. І. Дзюба]. – К.: Видавн. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – Кн. II. Літературознавство. – С. 393–447.

Анотація. У статті розглядаються особливості поетичного синтаксису М. Драй-Хмари. Встановлено, що інверсований порядок слів, синтаксичний повтор, багатосполучниковість підпорядковані настанові письменника, виявляють самобутність його ідіостилю.

Ключові слова: ідіостиль, багатосполучниковість, інверсований порядок слів, синтаксичний повтор.

Summary. The features of poetic syntax of Mikhaïlo Draï-Khmara are considered in the article. It is noted that inverted word order, syntactic repetition and conjunctions promote the realization of creative conception of the author.

Keywords: idiostyle, inverted word order, syntactic repetition.

ТРАДИЦІЯ ТА НОВАТОРСТВО У ПОВІСТІ ВІЛЬЯМА ГОЛДІНГА “НАДЗВИЧАЙНИЙ ПОСОЛ”

Проблема традиції була завжди принципово ваговою та актуальною для кожної національної літератури в усій різноманітності її художньо-публіцистичного, філософського та морально-психологічного втілення та осмислення [3, 13]. XX та XXI століття характеризуються особливо підвищеною увагою до традиційного матеріалу під впливом глобалізації та інших соціально-політичних змін, які мали переважно трагічний характер. Як зазначає А.Є. Нямцу: “В історії світової культури є сюжети, образи та мотиви, які з певною закономірністю повторюються у літературі різних часів і народів, отримуючи нове, більш співзвучне епосі-реципієнту смислове наповнення та ідейно-семантичне звучання” [3, 18]. Причиною високої експлуатації традиції науковець вказує те, що традиційні структури містять у собі у найбільш загальному вигляді художньо закодовані соціально-історичні, ідеологічні та морально-психологічні закономірності загальнолюдського буття у їх змістовому взаємозв’язку і взаємообумовленості. Концентрація багатовікового індивідуального та колективного досвіду у традиційному сюжетно-образному матеріалі зумовила наступну актуалізацію його поведінкової та аксіологічної орієнтації у контексті наступних літературних інтерпретацій, які націлені на дослідження екзистенційного стану особистості та соціуму [3, 19].

У контексті сказаного творчість Вільяма Голдінга належить до найяскравіших феноменів у британській літературі II половини XX століття, яка демонструє активне залучення традиційного матеріалу різного генетичного походження. Кожен твір посів почесне місце у його творчому доробку, підхопивши від попереднього твору та передавши наступному наскрізну Голдінгівську тему сумної правди про людську природу. Спільна тема усіх різних за формою та змістом творів Голдінга – це дослідження глибинних, прихованих сторін людської природи та сутності цивілізації, взаємовідносин особистості та історії. А своє завдання він вбачає у тому, щоб зрозуміти, які приховані сили придушують добре начало, звільняють звіра, приспаного у далеких закутках людської душі; віднайти ту дотичну, коли з’єднується новітня цивілізація і варварство, технічний та духовний прогрес і жорстокість. Голдінг абстрагується від головних соціальних чинників та створює “чисту” філософську схему для рішення поставлених проблем. Письменник бере людину у “фільтрованому” вигляді, відкидаючи соціальні, політичні, історичні фактори.

Вже перший роман “Володар мух” (1954) зробив його відомим, разом з цим наступні твори викликали на Заході літературно-критичну течію, яка характеризувалася різноманітністю думок та поглядів, часто опозиційних, або тих, що виключають одна одну. Голдінг не був професійним філософом, він був глибоким мислителем, моралістом, дидактиком. Цінність художнього твору для нього вбачалась у множинності інтерпретацій семантики його романів читачами.

Та не важко помітити, що ідеї, які сповідує Голдінг, багато у чому співпадають з фундаментальними положеннями екзистенціалістів. Життя суспільства мислиться як буття незалежних індивідів, соціальне обличчя епохи визначається світоглядом окремої особистості, а не навпаки. Голдінг-письменник зосереджений не на вивченні актуальних політичних чи соціальних проблем, а на глибинних питаннях буття, які залишались незмінними протягом усієї історії людства.

У 1955 Голдінг пише роман “Спадкоємці”, де продовжує досліджувати природу руйнівних інстинктів особистості, намагається виявити природу та походження зла. Джерелом для побудови свого бачення розвитку людства була книга Г.Уельса “Нариси історії”, а саме його погляди на прогрес. Проте сюжет будується не на основі наукової теорії, а за схемою біблійного міфу про гріхопадіння. Автор протиставляє “невинних” неандертальців, які майже не вміють мислити та розмовляти з плем’ям розвинутих “людей розумних”, які вже встигли відкусити від “дерева пізнання”. Висновки про суть прогресу зовсім не втішні – зло нерозривно пов’язане із здатністю людини мислити, письменник сумнівається, що світовий історичний прогрес знаходиться під контролем розуму [2, 24-25].

Збірка “Бог-скорпіон”, яка побачила світ у 1971 році, складається з 3 повістей, що переносять читача то на спекотне узбережжя Нілу у IV ст. до нашої ери “Бог-скорпіон”, то у стародавню Африку “Клонк-клонк”, то у Давній Рим “Надзвичайний посол”. Повість “Надзвичайний посол” була написана у 1956 році та розвиває знайому тему зворотної сторони прогресу у гротескно-фарсовому плані. Хоча події, що описані у творі, і відносяться до III ст. н. е. та виявляють чіткий зв’язок з актуальними проблемами XX ст.

Грек Фанокл, геніальний самоучка, винахідник, прибув до двору римського імператора за “інвестиціями” для розвитку та запровадження своїх винаходів. Він твердо вірить, що його прилади зроблять переворот у історії людства. Та сталося непередбачуване: імператор дуже безпристрасно

сприйняв винайдену вибухівку та модель бойового парового корабля, а проявив неабиякий інтерес до горнятка-скороварки, про яке Фанокл згадав мимохідь. І саме завдяки своїм гастрономічним уподобанням гурман-імператор дозволив Фаноклу залишитись при дворі та втілити усі інші задуми.

Голдінг зображує Фанокла як типового технократа-раціоналіста (це Роха, який подорослішав, залишивши окуляри на безлюдному острові). Силою свого розуму він збагнув таємниці природи, але не намагається зрозуміти закони суспільства, взаємовідносини людей, плин історії. Його винаходи, втілені у життя, приносять результати протилежні до очікуваних. Раби-веслярі не задоволені паровим військовим кораблем, де їм не має місця, і не радіють з того, що винахід звільнив їх від важкої фізичної праці. Імператор спершу з захопленням сприймає винахід для книгодрукування, радіє перспективі поширення творів Гомера, відкриття бібліотек у кожному місті. А потім мудрець-імператор обміркував ретельніше та відмовився від ідеї, аргументуючи тим, що виникне загроза для справжніх талановитих митців, з'явиться багато непотрібної літератури: псевдонаукових праць, мемуарів, звітів, бездарних віршів. Прибічник старого ладу, імператор усвідомлює, що він не зможе зупинити прогрес, але щоб якось цей процес відстрочити старий відправляє винахідника до Китаю у якості уповноваженого та надзвичайного посла.

На думку Голдінга швидкий прогрес, який не підкріплений духовним “дозріванням” людства, несе у собі непередбачувані наслідки та здатен лише ускладнити життя, а не полегшити його. Рівень науково-технічного прогресу у ХХ ст. забезпечив людство різноманітними благами та зручностями, та крах духовності суспільства, девальвація основних людських цінностей роблять цей процес негативним. Світ стоїть над прірвою і потрібно знайти вихід з цієї ситуації.

Вище згадане тлумачення можна підтвердити словами науковця А.Є. Нямцу “...більшість варіантів традиційних сюжетів та образів у літературі, не зважаючи на формальне збереження традиційних часових та топографічних координат, як правило, орієнтовані на сучасність. Це означає, що конкретна трактовка сюжету (образу, мотиву) завжди прямо чи опосередковано пов'язана з проблематикою епохи-реципієнта і її потрібно розглядати не як абстрактний художній експеримент, а як реакцію автора на якісь події та процеси конкретно-історичної дійсності.” [3, 42]

А.Чамеев у вступній статті до збірки “Бог-скорпіон” проводить паралелі між повістю “Надзвичайний посол” та “Мідний метелик”, переробленою автором трьохактною п'єсою. Хоча через жанрову специфіку п'єси не має насиченості фарб, та екзотичності опису як у “Надзвичайному послі” та філософський урок залишається єдиним. “Мідний метелик” – запобігач, без якого смертельний снаряд, який виготовив Фанокл, може розірватися ще у катапульти і знищити свого творця – це зловіщий символ. Голдінг примушує читача сумніватися у сталих істинах, звичних постулатах, він намагається попередити, що не завжди раціонально вірити у всесильність розуму та незворотність історичного прогресу, зважаючи на трагічний досвід ХХ століття [1, 26].

За формою “Надзвичайний посол” нагадує парадоксальну комедію ідей у душі інтелектуального театру Бернарда Шоу. Голдінг знову вигадує незвичну, фантастичну ситуацію, а дію відносить у далеке минуле, хоча автор явно використовує історичні аналогії для аналізу актуальних проблем ХХ ст. Конфлікт ідей, втілений у головних персонажах, частіше виражається у інтелектуальному спорі, ніж у діях. Основу розповіді складає вплив винаходів на складні політичні стосунки імператора зі своїми спадкоємцями. Та головний стержень сюжетного розвитку – це моральний конфлікт та філософська суперечка імператора з греком щодо питань про долі людства, технічний прогрес та людську природу [2, 25-26].

Імператор є егоїстичним гуманістом (він любить людину у самому собі), далекий від жодного природничого закону, розмірковує над життям взагалі з філософською чіткістю та далекоглядними прогнозами: “...ваше царственное увлечение единственным полюбившимся предметом могут когда-нибудь подвести мир к такой черте, за которой жизнь на земле можно будет стереть с той легкостью, с какой я стираю восковой налет с этой виноградины.” [1, 269] Негативне ставлення імператора до науково-технічного прогресу пояснюється не лише його загальною недовірою до розуму. Він розглядає історію як гру випадку – винаходи легко потрапляють до рук маньяків, які здатні стерти життя з лиця землі

І тут Голдінг не порушує свого правила амбівалентності у зображенні персонажів: Фанокла протиставляє імператору як теоретика без практики, а імператор, хоч і має життєвий досвід, він далекий від будь-якої теорії, або сприймає її як наступну страву до обіднього столу. Космос для грека зовсім логічний, а завдання людства він вбачає в управлінні світом за допомогою розуму. Звичайні люди його тільки дратують своєю непослідовністю та дурістю, він не визнає ні етики, ні мистецтва, ані цінності окремо взятої особистості. Усі його намагання допомогти людству, на думку імператора, пройняті егоїзмом та бездумним відношенням до майбутнього.

Світ, який вибудовує Голдінг у своїх творах, не має логічного пояснення. Це – боротьба та злиття у протилежній єдності реального і чудесного, матеріального і духовного, демонічного та божественного. Письменник зображує людину віч-на-віч з Богом, Смертю, Вічністю, акцентує позачасовий, неплинний характер реальних конфліктів та ситуацій, міфологізує час та історію [1, 29].

Вустами можновладця говорить сам автор: “Конечно, мы, эгоисты, всю историю человечества вмещаем в собственную жизнь. Каждый из нас заново открывает пирамиды. Пространство, время, жизнь – то, что я назвал бы четырехмерным континуумом... Жизнь – феномен сугубо личный, с единственной фиксированной точкой отсчета. Александр Македонский начал вести свои войны только после того, как я открыл его в свои сем лет. Когда я был ребенком, время было мгновением, простой точкой, но голосом и обонянием, вкусом и зрением, движением и слухом я превратил эту ничтожную точку в роскошные дворцы истории и безбрежные дали пространства.” [1, 269-270]

Що стосується людини, то в очах імператора вона залишається біологічною істотою, рабську психологію прогресу якої не змінити: “Рабы будут всегда, хотя называть их, возможно, будут иначе. Что такое рабство, как не подчинение слабого сильным?” [1, 272] Вельможа пророкує, що війни з часом втратять свій велично-благородний зміст, золоті лаштунки та доспіхи не матимуть сили захистити життя людини: “Предвижу, что такой военной формы вам больше не носить. Грядущие войны вы проползаете на брюхе. И форма ваша будет цвета грязи или коровьего дерьма...” [1, 262]

Голдінг ще з дитинства захоплювався історією стародавнього світу і грецькою та римською міфологією, тому яскраво, майже кінематографічно відтворює побут, звичаї, закони стародавнього Риму. А ще він вимагає від свого читача ерудиції, знання драматургії Еврипіда, Есхіла та інших стародавніх митців і відомих людей. Крім того, як і давні греки, які на своїх театральних показах трагедію супроводжували комедією на спільну або схожу тему, тому автор у повісті бере майже схожу проблему, що і у попередніх романах, але обіграє їх у легкому фарсовому дусі. (Продовжуючи традицію драматургії стародавнього світу письменник застосовує прийом *deus ex machina* – офіцер з військового корабля у “Володарі мух”, який виглядає збентеженим та розгубленим ще більше ніж Ральф.)

Фанокл справляє враження людини, яка відвідала далеке майбутнє, і знову повернулася у III ст. н. е. із багажем знань про нафту та газопроводи: “Южнее Сирии живет дикое племя. В их землях много черного масла и горячего пара. Когда они готовят пищу, то по трубам направляют пар в печи, стоящие рядом с их домами” [1, 209]. Просторово-часові рамки віднесені у далеке минуле, де автор колоритно відтворює побут та звички далеких часів, проте персонажі користуються таким лексиконом, що аж ніяк не характерний III ст. н. е.: “декадентски-упаднические времена” [1, 253], “дешифровка” [1, 241], “антидетонатор” [1, 243]. Це надає комічного ефекту.

Надзвичайна дипломатична місія, яка випала на долю Фанокла, – бути представником римської імперії у Китаї, насправді, – це заслання, а дорога до країни далека і небезпечна: “Морем ты отправиться не можешь, а по суше и рекам на это уйдет не меньше десяти лет, да и то если аримаспы пропустят тебя через свои владения.” [1, 192] Тобто Голдінг застосував традиційний метод позбавлення від людини, при цьому уникаючи безпосереднього убивства.

У поняття історичного прогресу Голдінг включає перш за все зміни моральних якостей особистості, її взаємовідносин з добром та злом. Для митця знання та вміння логічно мислити – це не саме головне і не може бути абсолютним показником прогресу. Письменник акцентує увагу на явищах та процесах, які часто випадають з поля зору його сучасників.

Отже, Голдінг активно реферує до традиційних структур для того, щоб акцентувати у своїх творах циклічність історії, віднайти універсальні відповіді на споконвічні запитання, зрозуміти та пояснити людську сутність, а саме її онтологічну схильність до руйнації.

Список використаних джерел

1. Голдинг У. Бог-скорпион. Клонк-клонк. Чрезвычайный посол / У. Голдинг [пер. с англ.] – СПб.: Азбука, 2001. – 288 с.
2. Голдинг У. Повелитель мух. Пирамида. Чрезвычайный посол / У. Голдинг [сост. М.М.Зинде]. – М.: Прогресс, 1982. – 496 с.
3. Нямцу А. Е. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования): монография / А. Е. Нямцу. – Черновцы: Рута, 2007. – 520 с.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей переосмислення традиційного матеріалу у повісті Вільяма Голдінга “Надзвичайний посол”.

Письменник акцентує позачасовий, неплинний характер реальних конфліктів та ситуацій, міфологізує час та історію.

Ключові слова: миф, традиційний матеріал, амбівалентний, цивілізація.

Summary. The article presents the analysis of interpretation of the traditional material in W.Golding's story “Envoy Extraordinary”. The author emphasizes timeless, ever-being character of the real conflicts and situations, mythopoieins time and history.

Key words: myth, traditional material, ambivalent, civilization.

ЗНАЧЕННЯ НАУКОВОГО ТЕКСТУ У ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ ТА КОМУНІКАТИВНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ЗАКЛАДУ

Мова – один із вирішальних чинників соціокультурного розвитку людства, який визначає етнопонаціональну ідентифікацію та індивідуальність народу й окремої людини. Вона відбиває найспецифічніші особливості психіки та світосприйняття. Саме тому зміст мовного навчання має відзначатися діяльнісною спрямованістю, взаємозв'язком мови і мовлення, мови і культури, з одночасною орієнтацією, крім того, на спілкування та пізнання.

Насамперед, це стосується майбутніх гуманітаріїв, які мають стати провідником і професійної, і загальної, і мовної культури, сприяти функціонуванню української мови в усіх сферах суспільного життя. І саме “ступінь влади над мовою” (О. Потєбня) стає важливим і суттєвим показником інтелектуального рівня та загальної культури студента нині.

Відповідно до суспільних функцій мови у становленні особистості, мета її вивчення має полягати у формуванні всебічно розвиненої людини, яка може комунікативно виправдано використовувати мовні засоби в будь-якій сфері спілкування, тобто володіти мовною і мовленнєвою компетентністю та загальною культурою. Саме такі завдання має реалізувати курс ділової української мови, який доповнює гуманітарно-фаховий цикл дисциплін, передбачених кваліфікаційними вимогами до майбутніх філологів.

Метою навчальної дисципліни “Ділова українська мова” у вищому педагогічному закладі є формування всебічно розвиненої мовної особистості, фахівця, здатного до вирішення різноманітних комунікативних завдань, зокрема пов'язаних із професійною діяльністю педагога. Адже саме від нього значною мірою залежить виховання інтелектуального потенціалу держави, висококультурних, національно свідомих громадян України, невід'ємною ознакою яких є бездоганне володіння мовою.

Останнім часом проблеми мовно-мовленнєвої підготовки фахівців у вищій школі, професійного мовлення студентів негуманітарних спеціальностей вивчалися багатьма дослідниками (Л.В. Барановська, Л.М. Головата, В.О. Михайлюк, Н.Ф. Непийвода, Л.М. Паламар, Г.В. Онкович).

Серед досліджень останніх років слід відзначити дисертації з проблем мовної освіти майбутніх учителів (Н.Р. Вітюк, Ж.Д. Горіної, І.І. Комарової, М.Й. Криськів, Л.В. Лучкіної, В.М. Момот, Т.Г. Окуневич, В.Г. Пасинок, Е.Г. Полатай). Однак проблема формування мовнокультурологічної компетентності студентів неспеціальних факультетів вищих педагогічних закладів під час роботи з науковими текстами не стало об'єктом дослідження вчених. Метою статті є виявлення методичних підходів до роботи з науковими текстами як умови лінгвокультурологічної та комунікативної підготовки студентів педагогічного закладу.

Сучасні дослідники процес оволодіння культурою усного й писемного мовлення пов'язують не лише з мовознавчими курсами, але й з аспектом соціально-психологічного й індивідуального формування особистості студента, тобто мовна підготовка розглядається як засіб соціалізації, самовиявлення, саморегуляції й самореалізації. На думку дослідників, сучасний етап підготовки фахівців в Україні актуалізував проблему філологічної парадигми у вищій школі, що передбачає гармонізацію професійних знань і належної мовно-мовленнєвої освіченості, фахової культури як фундаментальної засади професіоналізму у гуманітарній галузі комунікативно-діяльної сфери.

Кожна держава прагне до зміцнення наукового інтелекту своїх громадян, який вербально відбивається національною науковою мовою. Здобуття вищої освіти передбачає необхідність опанування поняттєвою сферою обраного фаху, вербально представленого засобами національної термінології і діловою фразеологією професійного спілкування. Таким чином, два стилі національної літературної мови – науковий та офіційно-діловий – у їх сучасному стані і складають предмет навчання мови спеціальності у закладах вищої освіти, зокрема педагогічних.

Однак нове бачення проблеми мовної освіти, на наш погляд, полягає у зміні акцентів з офіційно-ділового стилю, якому віддається перевага у курсі “Ділової української мови”, на науковий, що заслуговує особливої уваги, оскільки студенти вищих навчальних закладів більше працюють із текстами цього стилю, але не завжди бувають готові до такої навчально-пізнавальної діяльності.

Мета введення зазначеного аспекту – вдосконалити знання студентів про особливості мови наукових текстів, різних жанрів, підстилів, їх структуру, сформувані вміння створювати власні наукові тексти: вторинні – конспектування, анотування, реферування наукової літератури та оригінальні – курсові, дипломні роботи.

Насамперед, студенти повинні усвідомити, що науковий текст – це результат творчого

розумового процесу, специфічний засіб комунікації, ознакою стильової норми якого є перевага висловлювань з предметно-логічним змістом, вживання слів насамперед у конкретних значеннях, широке використання абстрактної лексики та існування послідовного й тісного зв'язку між частинами висловлювання.

Вивчення мовних фактів можливе лише в умовах їх реального функціонування. Саме тому об'єктом їх вивчення може бути текст, а в нашому випадку – науково-навчальний текст, рідше науково-популярний або суто науковий, науково-публіцистичний, під час опрацювання яких доцільним видається нам широке використання комплексних завдань. Практика показує, що серед таких завдань на основі текстів різних підстилів, жанрів наукового стилю насамперед слід виокремити лінгвістичні та комунікативно-мовленнєві. Саме на їх прикладі можна дослідити зі студентами ознаки кожного різновиду та сформулювати необхідні практичні уміння та навички щодо стилістично виправданого використання мовних засобів усіх рівнів у зв'язному висловлюванні, тобто в реальних умовах його використання: лексичного складу наукового тексту (використання в них явищ синонімії (або варіантів, дублетів), антонімії, особливостей використання загальнонаукової, гуманітарної, науково-фахової, науково-педагогічної термінології, професійної лексики, іншомовних слів); морфологічного (варіювання відмінкових форм іменників, використання відмінкових форм і ступенів порівняння прикметників, явища синонімії прикметників і непрямих відмінків іменників, особливості функціонування окремих розрядів займенників, відмінювання числівників та їх сполучення з іменниками, вживання відповідних прийменникових конструкцій, сполучників); синтаксичного (порядок слів у реченні, особливості узгодження підмета з присудком, уживання синтаксичних конструкцій, особливостей будови складних речень). Крім того, аналіз наукових текстів дасть змогу студентам з'ясувати їх структуру, особливості: композиційну будову, метатекстові одиниці, визначити смисловий зв'язок речень, абзаців, стандартизовані мовні одиниці.

На основі подібних завдань студенти вчаться знаходити у мовних явищах специфічне, спільне та відмінне, зіставляти і протиставляти їх, виявляти взаємозалежність понять тощо. Такі завдання допомагають студентам побачити реальне функціонування кожного мовного явища, відчуті комунікативні можливості наукового тексту, а це сприятиме розвитку вмінь послуговуватись його зразками у власному усному або писемному мовленні. Практика свідчить, що доцільно складений або відібраний науково-навчальний текст для аналізу допомагає сформулювати вміння спочатку правильно створювати вторинні наукові тексти (конспект, анотацію, реферат), а потім – власні (оригінальні) наукові тексти – курсові, дипломні роботи.

Комунікативно-мовленнєві завдання дають змогу використовувати мовні знання та вміння у змінених, самостійно відновлених або створених текстах професійного спілкування, а саме:

- переконструювання текстів з метою введення заданих мовних одиниць, фахової термінології, поширення, відновлення, редагування їх;
- складання вторинних наукових текстів: конспектів наукових статей, анотацій інформаційних джерел, тематичних виписок, тез прочитаного;
- побудова самостійних текстів науково-навчального характеру;
- робота з навчально-інформаційними, довідковими, енциклопедичними джерелами.

Крім формування зазначених вище лінгвістичної та мовно-мовленнєвої компетенцій, робота з науковими текстами уможливорює формування в студентів таких складових лінгвокультурологічної компетентності як професійно-мовленнєву, культуромовленнєву і культурологічну компетенції, кожна з яких визначається цілою системою знань і вмінь:

- професійно-мовленнєва компетенція передбачає оволодіння студентами фахово-педагогічного термінологією сучасної української мови; набуття умінь доцільно використовувати професійну лексику, фразеологію; послуговуватися граматичними та стилістичними засобами професійного мовлення, що сприяє становленню особистості майбутнього педагога;
- культуромовленнєва компетенція потребує вироблення навичок мовленнєвої культури, що передбачає досконале опанування нормами української літературної мови; оволодіння етичними (вербальними та невербальними) засобами публічного, професійного та приватного спілкування; опанування елементами ораторського мистецтва;
- культурологічна компетенція передбачає відповідний інтелектуальний, культурний розвиток студентів, знання ними національних традицій спілкування, мовленнєвої поведінки, правил українського мовленнєвого етикету та вміння послуговуватися ними під час спілкування; знання духовних і матеріальних реалій українського народу і вироблення на цій основі власної позиції патріота і громадянина.

Зміст лінгвокультурологічної компетентності містить елементи соціолінгвістичної та соціокультурної компетенції, тому потреби виділяти їх у окремі складники немає.

Професійно орієнтовані завдання мають сформулювати вміння та навички, пов'язані з майбутнім фахом учителя. Саме тому ефективними можуть бути різні види інтерактивного імітаційного навчання: рольові ситуації, мікророзкладання, виступ (доповідь) з певної професійної теми.

Вивчення мови – це засіб виховання високої культури спілкування, що є складовим компонентом поняття культури особистості носіїв мови. Саме тому обов'язковим чинником мовного навчання є використання культурологічного, країнознавчого підходу до добору текстового матеріалу для аналізу та виявлень під час практичних занять. Професійній, культурологічній підготовці майбутніх педагогів сприяє робота з інформативно-пізнавальними, фаховими, педагогічними, країнознавчими текстами наукового, (науково-публіцистичного) стилю з історії та культури України, світу, науки, обраної професії. Робота з таким текстовим матеріалом слугує формуванню національної свідомості, ментальності, моральних переконань громадянина, що є важливим у професійному становленні майбутнього вчителя.

Таким чином, упровадження лінгвокультурологічного, комунікативного підходу до організації мовної освіти майбутніх учителів сприятиме виробленню ними культури усного, писемного професійно-фахового спілкування, загальної культурологічної освіченості, що потребує практичного втілення у практиці вищої школи.

Крім того, засобами наукового стилю української літературної мови можна забезпечити формування і подальше вдосконалення творчих здібностей студентів для виконання науково-дослідної роботи, яка повинна стати обов'язковим чинником підготовки фахівців з вищою освітою в умовах Болонського процесу.

Список використаних джерел

1. Закович М.М., Зязюн І.А. Культурологія: українська та зарубіжна культура. – К.: Знання, 2004. – 567 с.
2. Паламар Л.М. Лінгводидактичні основи формування україномовної особистості. – К., 1997. – 235 с.
3. Пасинок В.Г. Теоретичні основи мовленнєвої підготовки вчителя: Монографія. – Харків: ІМІС, 2001. – 280 с.

Анотація. У статті розглядається проблема лінгвокультурологічної, комунікативної підготовки фахівців у вищій педагогічній школі. Нове бачення проблеми мовної освіти полягає у зміні акцентів з офіційно-ділового стилю на науковий, оскільки опанування у ВНЗ мовою професії – це засвоєння насамперед наукового стилю як функціонального різновиду національної літературної мови в межах обраної галузі знань, опанування засобами національної термінології і науковою фразеологією професійного спілкування.

Ключові слова: ділова українська мова, мовно-мовленнєва підготовка, мова наукових текстів, професійне спілкування.

Summary. We arise problem of linguistic-cultural, communicational education of specialists at high pedagogical schools in this article. New point of view in this problem of linguistic education consists of changing from the business style to the scientific as studying linguistic in the highest educational establishment is first of all studying of the scientific style as functional kind of national literature language in this knowledge field, studying national terminology and scientific phraseology of professional dialog.

Key words: Ukrainian business language, linguistic teaching, the language of scientific texts, professional communication.

УДК 32(477)-051:811.161.2'271'42

Лось О.А.

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ АГІТАЦІЙНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ДИСКУРСУ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ

В процесі спілкування люди взаємодіють один з одним, координуючи свою поведінку з умовами конкретної ситуації, а також із власними намірами, потребами тощо. Для того щоб забезпечити узгодженість діяльності членів комунікативного процесу з власними інтересами, запобігти залученню себе до планів мовця та підкоренню себе його волі, слухач (підсвідомо) захищає себе та свої інтереси так званим бар'єром. Подолання такого бар'єру мовцем і вплив на свідомість та поведінку адресата, що відбувається на основі вербальних знакових систем, називається мовним впливом.

В наш час дослідження в області мовного впливу представлені декількома напрямками (теорія аргументації, теорія мовленнєвого впливу, теорія мовленнєвих жанрів і под.). П.Б. Паршин визначає мовний вплив як “вплив на індивідуальну і / або колективну свідомість і поведінку, що здійснюється різними мовленнєвими засобами, іншими словами – за допомогою повідомлень природною мовою” [4, 26]. Дослідник вказує, що іноді до мовного впливу відносять також пара лінгвістичні семіотичні системи, до яких належать міміка, жести, пози, а також естетичні коди словесної творчості і метаграфеміка (засоби графічного оформлення тексту). Графічні засоби (колір, шрифт) виконують інформаційно-експресивну функцію і виступають у тісному взаємозв’язку з вербальними компонентами.

Якщо говорити про мовний вплив у вузькому сенсі, то під цим поняттям розуміють використання особливостей будови та функціонування зазначених вище знакових систем, в першу чергу природної мови, з метою створення повідомлень, які матимуть здатність впливати на адресата.

Мовний вплив (у широкому розумінні) можна ототожнити з процесом вербального спілкування в аспекті його цілеспрямованості. Наукові дослідження свідчать про те, що в будь-якому акті комунікації його члени мають певні цілі, які впливають на діяльність співбесідника. Так, Р.М. Блакар стверджував, що висловитися “нейтрально” неможливо, оскільки навіть неформальна розмова передбачає “здійснення влади”, тобто вплив на сприйняття і конструювання світу іншою людиною [2, 91].

Мовний вплив завжди визначається позамовними завданнями. Соціальні відносини, політична ситуація, групові та суспільні інтереси знаходять вираження в мові, зокрема в конструюванні моделі світу, яка є бажаною для мовця. Мова наділена такими інтерпретаційними можливостями, які дозволяють планувати вербальний вплив. Сутність цього впливу полягає в такому використанні мови, при якому до моделі світу реципієнта (слухача, читача) вводяться нові знання та модифікуються вже відомі. Таким чином, мова є “інструмент соціальної влади”, здійснення якої передбачає, що за вербальним висловленням завжди знаходяться якісь інтереси, цілі, яка-небудь точка зору. Ці інтереси визначають комунікативні цілі дискурсу, зокрема політичного.

Мова політики – один з найважливіших інструментів влади будь-якої правлячої еліти. Мова політичного дискурсу, як і кожна мова, являє собою систему, представлену специфічним набором знаків. Як відомо, мовним знакам властива прагматика, здатність до впливу на людей і здатність викликати певну реакцію. Прагматика як область досліджень у семіотиці та мовознавстві розглядає ставлення до знаків мовців. При аналізі тексту прагматичні дані організуються у вигляді “фреймів”, які моделюють значення типових ситуацій і дозволяють правильно інтерпретувати зміст тексту. Згідно з дослідником Мінським, “фрейм – це структура даних, призначена для представлення стереотипної ситуації” [3, 82].

Фрейм є декларативним засобом представлення знань. А.М. Баранов дає більш чітке визначення цьому поняттю. Фрейм розуміється як структура знань, “опис типізованої ситуації” [1, 54], що складається з окремих частин. Кожна частина являє собою певний тип інформації, релевантний для фрагмента дійсності, який описується. Така структура частин об’єднує лінгвістичну й екстралінгвістичну інформацію. Яскравим прикладом використання подібних фреймів у мові українських політиків є агітаційні повідомлення.

Агітаційні тексти скеровано на те, щоб виборці прийшли й проголосували за певного кандидата або партію. Під час останніх виборів такі повідомлення були дуже поширені – від прямих закликів до прихованих запрошень.

Низку агітаційних текстів було підготовлено Партією регіонів. Так, наприклад, листівка “5 причин, з яких треба вступати до Партії регіонів” містить заклик *Чекаємо Вас в нашій команді! Станемо сильніше разом!*, а наступна листівка має заголовок *Приєднуйся! Прочитай і дій!*. У цій листівці наявний класичний агітаційний текст:

- Вступи до Партії регіонів, бери участь в її заходах, роз’яснюй її політику. Майбутнє народжується в регіонах!

- Приведи в ряди партії свого товариша, колегу, друга, разом ми сильніше!

- Відстоюй інтереси людей, допомагай їм організовуватися – дій і будь з людьми!

- Розповсюджуй інформацію про ініціативи та заходи партії – нехай про нас дізнаються всі!

У цьому прикладі кожний заклик має форму імператива – спонукального речення, яке є односкладним означено-особовим, що дозволяє звертатися до кожного адресата особисто, звертаючись до всіх разом.

Для агітаційних текстів взагалі характерно використання імперативів, здебільшого у формі прямого спонукування до дії, вираженого за допомогою означено-особових конструкцій: *Скажи своє “НЕ ТАК!” тим, хто знищує одеські стоянки! Не поТАКай крадіям!* (партія “Не так!”); *Щоби хліб був на столі – голосуй ЗА номер 3!* (Блок Костенка-Плюща); *Хочете жити краще вже*

зараз – голосуйте за соціалістів! (Соціалістична партія України). Агітаційні тексти скеровано на отримання відповідної реакції реципієнта у вигляді підтримки на виборах. Не дивно, що саме цей різновид переважав на українських виборах 2006 року.

Безпрограшним елементом агітаційних повідомлень є те, що вони мають особисту адресованість, наприклад, агітаційний текст виборчого блоку “Громадянська позиція” (м. Одеса):

Одесит, час проявити громадянську позицію!

*Не вір передвиборним обіцянкам правлячих кланів:
київських, донецьких, дніпропетровських!*

Віддай свій голос за співгромадян!

Проголосуй за № 20 до Одеської міської ради.

Агітаційні тексти певною мірою можуть містити й елементи програм політичних сил, і заклики до голосування, і пропозицію певних дій, наприклад, усі листівки та прокламації громадського об’єднання “ПОРА” мають принципово агітаційний характер: *Міськрада ЧАС під контроль одеситів! ЧАС закликати владу до відповідальності!*

Особливістю агітаційних повідомлень, представлених на останніх виборах, була їхня інформативність, зумовлена необхідністю подати реципієнтам відомості про кандидатів від відповідної партії. Такі повідомлення можна вважати комбінованими: вони подають інформацію про конкретних кандидатів до органу влади (біографічні відомості, кар’єрний ріст, фотографії), містять програмні позиції відповідної політичної сили і заклик до голосування.

Наведемо приклад листівки Народного блоку Володимира Литвина, яка агітує голосувати за цю політичну силу в Одеську міську раду. З одного боку кольорової листівки (домінує зелений колір – символічний для цієї партії – як в оформленні листівки, так і в надрукованому тексті, адже ключові позиції виокремлено саме зеленим шрифтом) програма Народного блоку на виборах до міської ради під назвою “Ми – одесити”:

**Ми за стабільний розвиток і процвітання Одеси –
індустріального і курортного міста України**

** Ми за відродження Вільної Економічної Зони в Одесі.*

** Ми за економічне співробітництво, розвиток інтеграційних процесів та партнерських стосунків з Росією, іншими країнами СНД і Євросоюзу.*

** Ми за чесний бізнес і розумні податки.*

** Ми за створення в Одесі сприятливого інвестиційного клімату.*

** Ми за створення і реалізацію програми “Одеса – курорт європейського значення”. (...).*

Текст поданий двома кольорами – чорним і зеленим (в статті – жирне накреслення). З іншого боку листівку надруковано нібито в двох частинах, її можна згорнути навпіл. Одна половина містить фотографічні портрети Володимира Литвина (кандидат від блоку його ж імені до Верховної Ради) і Сергія Гриневецького (кандидат до Одеської обласної ради), а друга половина – фотографії і прізвища перших п’ятьох кандидатів до одеської міської ради. Скрізь зазначено номери у виборчих бюлетенях і заклик до голосування.

Агітаційну функцію виконують і листи до виборців. Листи готують переважно у формі листівок, адресованих конкретним групам громадян: молоді, пенсіонерам, мешканцям певного міста тощо. Такі листівки містять звернення до громадян та інтерпретацію деяких програмних положень кандидата, наприклад:

Звернення Віктора Ющенка до громадян України

Шановні співгромадяни!

Ми вистояли і перемогли!

Я дякую вам за підтримку, за вашу віру в мене, за віру в Україну!

Я, як всенародно обраний президент нашої країни, обіцяю вам, що:

- Україна стане багатою країною, державою стабільності і порядку.

- Україна житиме у мирі і злагоді з братським російським народом.

- Пенсіонери будуть отримувати належні пенсії, а не подачки перед виборами.

- Всі будуть рівні перед законом – і бізнесмени, і політики, і президент.

І кожен отримає за його діяннями.

З повагою, Віктор Ющенко

Завершуються листи закликом голосувати за певного політика, наприклад, лист колишнього мера м. Одеси Е. Гурвіца, адресований одеситам, завершується висловом: *Я прошу всіх одеситів проголосувати за Віктора Ющенка. Щиро ваш, Едуард Гурвіц (підпис). Я прошу всіх одеситів проголосувати за Віктора Ющенка. Іскренне ваш, Едуард Гурвиц (підпис).* Залежно від категорії адресата листи повинні відрізнятися і за змістом.

Крім листів, адресованих цільовим групам громадськості, використовують і пряму поштову розсипку. У Росії цю технологію вперше використали в 1990 році під час виборів у мажоритарних округах, проте в нас вона не набула такого поширення. У 1993 році в Росії застосували розсипку

листів-подяк на виборах у Державну Думу. Цю технологію реалізують, орієнтуючись на списки виборців за відповідними округами. За свідченням І. Черепанової, “жодна інша форма агітації не дає таких результатів” [5, 310].

Отже, до мовних особливостей агітаційних повідомлень сучасного українського політичного дискурсу належать декаларативно-фреймова форма, імператив як пряме спонукання до дії, означено-особові синтаксичні конструкції, особисто-орієнтована адресованість, інформативність та конкретний заклик (часто наприкінці агітаційного тексту). Тема агітаційних процесів сучасного політичного дискурсу є актуальною і потребує подальшого дослідження, оскільки питання влади та лінгвістичного впливу на особистість з кожним новим днем набуває великого значення як для суспільства в цілому, так і для кожної окремої людини.

Список використаних джерел

1. Баранов А.Н. Очерк когнитивной теории метафоры / А.Н. Баранов, Ю.Н. Караулов // Русская политическая метафора : матер. к словарю. – М., 1991. – 191 с.
2. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти / Р.М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М., 1987. – С. 88-125.
3. Минский М. Фрейм для представления знаний / Минский М. – М. : Энергия, 1979. – 151 с.
4. Паршин П.Б. Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX века / П.Б. Паршин // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 19-42.
5. Черепанова И.Ю. Заговор народа: Как создать сильный политический текст / Черепанова И.Ю. – М. : КСП+, 2002. – 464 с.

***Анотація.** Стаття присвячена мовним особливостям агітаційних повідомлень сучасного українського політичного дискурсу. Розглядається специфіка мовного впливу на особистість, прагматика політичного тексту, фрейм як ситуативний шаблон. Наводяться приклади агітаційних текстів сучасних українських політичних сил з закликами до певних дій. Також робиться акцент на листи до виборців як ефективну форму агітації.*

***Ключові слова:** політичний дискурс, агітаційні тексти, мовний вплив.*

***Summary.** The article is devoted the linguistic features of agitation reports of modern Ukrainian political discourse. The specific of linguistic influence is examined on personality, pragmatist of political text, frame as situation template. Examples of agitation texts of modern Ukrainian political forces are made with appeals to the certain actions. An accent is also done on letters to the electors as an effective form of agitation.*

***Key words:** political discourse, propaganda texts, language influence.*

УДК 811.161.2'373.233

Лук'яненко С.С.

СПРОБА ВИЗНАЧЕННЯ ТЕМАТИЧНИХ МЕЖ ТА ВЛАСТИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ

Дослідження лексико-словотвірних інновацій національної мови передусім передбачає глибоке й системне вивчення інноваційних процесів, їх механізмів та наслідків. Однією з передумов такого вивчення є сегментування корпусу новотворів на групи, пов'язані лексичною семантикою (яка, в свою чергу, мотивована об'єктивним зв'язком предметів і явищ довкілля). Цей розподіл є зручним робочим прийомом, пов'язаним із особливостями відображення мовою кожного аспекту пізнавальної діяльності людини.

Наше завдання полягає в окресленні меж групи номенів, що відображають політичні та соціальні аспекти функціонування суспільства із одночасним з'ясуванням властивостей цього об'єднання. Кінцевою метою розвідки є чітке виділення соціально-політичної групи серед інноваційних лексем української мови. Ця проблематика здавна привертала увагу вчених, а особливо у другій половині 20 – на початку 21 ст. внаслідок помітної ролі соціально-політичної складової у житті радянського суспільства, яка, по суті, зросла ще більше після демократизації суспільства та здобуття Україною незалежності.

Назва об'єднання лексики, яке є об'єктом нашої уваги, пов'язана з окремими моментами номінування життя й діяльності людини та суспільства (політична та соціальна площина), з чого можна зробити висновок про середній рівень узагальнення в системі ідеографічних координат. Найпоширенішою назвою для такого об'єднання є тематична група. Услід за Ж. Соколовською тематичну групу (ТГ) розуміємо як таку, що “з однієї сторони виділяється на основі логічного членування широкого поняття, а з іншої сторони, – на підставі того, як це поняття членується, і логікою мови – значеннями слова” [12, 47]. Дослідниця поділяє далі тематичні групи на лексико-семантичні групи (ЛСГ) – “об'єднання значень слів, котрі включають конкретні поняття, що розрізняються ступенем виявлення якості, ознаки, дії” [12, 54]. Погоджуючись концептуально з такою межею координат, зауважимо, що чітка ідеографічна класифікація відповідної лексики, яка залежить від наслідків аналізу значного фактичного матеріалу, не є метою нашого дослідження, та й досягти такої однозначної чіткості бачиться неможливим. Відповідно, залишаємо за собою право подальшого корегування назви об'єднання, яке досліджується (тематична група), враховуючи при цьому наявні суперечки в мовознавстві: так, наприклад, А. Бурячок вважає, що таке об'єднання слід називати соціально-політичною лексикою, яка, в свою чергу, поділяється на *тематичні групи* [1, 26], І. Протченко говорить про *тематичні класи* суспільно-політичної лексики [11, 140]. Дотримуємося погляду, що тематична група об'єднує кілька тематичних підгруп, у складі яких можна виділити лексико-семантичні групи (класи).

Найпоширенішою назвою досліджуваної тематичної групи є “суспільно-політична”, менш поширеними – “соціально-політична”, “політологічна”, “політична”. Зауважимо, що сама по собі назва може і не відображати всієї специфіки тематичної групи, однак вважаємо за потрібне прийняти назву “соціально-політична” як базову, приєднуючись тим самим до думки А. Бурячка, оскільки перший його компонент – “соціальний” – точніше окреслює зміст термінологічного поняття, ніж “суспільний” у словосполученні “суспільно-політичний” [1, 22].

Важливим аспектом проблеми є ставлення до домінуючої концепції розподілу всіх соціально-політичних номенів на соціально-політичну лексику (СПЛ) та соціально-політичну термінологію (СПТ), про що йдеться у роботах А. Бурячка, І. Протченка, Т. Крючкової та ряду інших авторів. При цьому межа між ними є досить умовною, спостерігається масове взаємопроникнення лексем цих об'єднань. Очевидно слід прислухатися до думок про необхідність об'єднання СПЛ та СПТ під спільною назвою на зразок “соціально-політичний словник” [9, 9] або вважати СПЛ широкою назвою, що містить як ядро СПТ, так і всі нетермінологічні лексеми [1, 22]. Одним із аргументів на користь терміна “соціально-політичний словник” є його поширеність у зарубіжному мовознавстві [9, 8]. Зважаючи на факт, що з'ясування меж соціально-політичної термінології, соціально-політичної лексики та їх взаємозв'язків не становить безпосередньо предмета нашого дослідження, назвою тематичної групи обираємо “соціально-політичний словник”, розуміючи під ним усю сукупність лексем (а в нашому ширшому дослідженні, лексико-словотвірних інновацій), що в різних працях мають назву СПЛ та СПТ.

Соціально-політичний словник національної мови, як і будь-яка інша її частина, відокремлюється від інших насамперед через наявність специфічних семантико-понятійних ознак.

Так, Т. Крючкова вважає критерієм віднесення терміна до СПТ “*ідеологізованість*”, під якою розуміє “будь-яке відображення в лексико-семантичних одиницях *ідеологічних поглядів* носіїв мови” [9, 14]. О. Стишов виділяє фактор “*мовної репрезентації ідеологічних концепцій*”, а також *широту* тематичного діапазону та *розмитість меж* [13, 52]. А. Бурячок згадує про зв'язок СПЛ з “*політико-ідеологічним життям* і діяльністю суспільства” [1, 22].

Т. Коготкова вказує на таку особливість СПТ, як вихід багатьох соціально-політичних термінів за межі вузькоспеціального обігу, їх *загальнозрозумілість*, яку дослідниця пояснює самою природою соціальних терміносфер і кваліфікує як їх функціональну ознаку [7, 115-116]. На цю ж рису звертає увагу І. Протченко, а також на *нестабільність* СПТ на відміну від інших терміносфер (с. 125).

В. Туркін аналізує відмінності суспільно-політичного терміна від природничого і вказує на такі специфічні ознаки першого: “*спрямований на реалії соціальної дійсності*; формує поняття в результаті пізнання та освоєння *соціальної дійсності*; встановлює *соціальні зв'язки* понять, суджень та умовиводів; звичайно має *класовий характер*” [14, 65]. В. Коломієць, вивчаючи неологізми післявоєнного періоду, зауважує, що більшість нових слів, пов'язаних зі “*сферою громадського і політичного життя*” є “*виразниками марксистських наукових понять*, які належать різним галузям соціальних наук” [8, 85].

Т. Панько, досліджуючи суспільно-політичну термінологію східнослов'янських мов, зауважує, що в такому термініві “*відображені особливості його соціально-економічного та суспільно-політичного життя* в різні історичні періоди...” [10, 37]. Щодо особливостей СПЛ, то за основні авторка виділяє: *загальнорозповсюдженість*, високий ступінь *термінологічності* та

специфічна *соціально-оціночна конотація*, особливо виділяючи *інтернаціональний характер* суспільно-політичних термінів [10, 108].

А. Капуш, досліджуючи суспільно-політичну лексику німецької мови, відзначає її *дифузність, тематичну дисперсію, широту вживання*, а також “найбільшу залежність від дії *зовнішніх* щодо мовної системи *чинників*”, значний *вплив соціальних факторів* [6, 3-4].

Усі згадані та інші подібні міркування якоюсь мірою окреслюють специфіку соціально-політичної ТГ, яку можна звести до кількох показових ознак:

- зв’язок з ідеологічними та політичними поглядами носіїв мови;
- репрезентація ідеологічно забарвлених соціальних реалій, пов’язаних з політикою опосередковано;
- дифузність стосовно інших ТГ;
- динамічність, швидку змінність, нестабільність складу;
- інтернаціональний характер;
- значну залежність від дії екстралінгвістичних чинників.

Такі критерії є, в основному, релевантними, але надто загальними, нечіткими, подекуди застарілими, а тому науковці вважають за потрібне виділяти конкретні сфери або частини словника національної мови, які можна віднести до соціально-політичної групи.

Так, зокрема, А. Бурячок до соціально-політичної лексики відносить “ту частину словника, яку складають назви понять із сфери соціально-політичної та світоглядно-філософської й почасти державно-адміністративної, юридичної, військово-воєнної, загальноюридичної” [1, 22]. І. Протченко пише про “назви явищ і понять із сфери суспільно-політичного життя, тобто із галузі політичної, соціально-економічної, світоглядно-філософської” [11, 123]. Т. Крючкова дотримується думки, що СПТ – “це частина термінології суспільних наук, якій властива ідеологізованість”, а до СПЛ дослідниця відносить найбільш вживану частину СПТ і “назви різних державних та інших суспільних організацій та установ, соціальних інститутів та ін., назви соціальних реалій та явищ життя різних країн, а також так звані політичні ідіоми мови масової комунікації” [9, 15-16]. Зауважимо, що політичні ідіоми авторка розуміє як “особливі слова та словосполучення, що функціонують у мові масової комунікації, котрі, з одного боку служать для точного вираження спеціальних понять, позначення різних політичних явищ та подій, ... з іншого боку, мають яскраво виражений емоційний компонент значення”, які “іноді називаються політичними жаргонізмами” [9, 16].

Дослідники межі століть мають таку думку з цього питання: для О. Стишова це “номінації у сфері міжнародних відносин, правової діяльності, реалій внутрішнього політичного життя в Україні та інших державах [13, 52]; а Ю. Зацний вважає, що “неологізми суспільно-політичної сфери концентруються навколо понять, пов’язаних з тенденціями цивілізаційного прогресу, політичними кампаніями, громадськими рухами, соціальною стратифікацією суспільства” [4, 16].

Згадані вище міркування загалом видаються слухними та логічними, у чомусь вони накладаються, перехрещуються, вирізняються. Кожен дослідник робить власні акценти, з якими можна погодитися повністю або частково.

Узагальнюючи сказане та висловлюючи власний погляд на проблему, спробуємо окреслити межі частини словника національної мови, яку можна назвати соціально-політичною. До цієї групи повинні увійти:

- лексеми на позначення реалій державного та політичного життя країни, а також відповідні терміни політології, частково юриспруденції, соціології та філософії;
- лексеми на позначення частини соціальних реалій життя країни, які є вагомими для значної частини суспільства, переважно пов’язаними з політикою, а також терміни соціології, частково юриспруденції, історії, етнографії, економіки;
- лексеми двох згаданих вище аспектів, які стосуються реалій інших країн – за умови їх входження до системи національної мови.

Крім того, усупереч попереднім традиціям в українському мовознавстві вважаємо за необхідне відносити до окреслених груп не тільки номени літературного рівня мови, а й номени інших рівнів національної мови з найрізноманітнішими (хай і найнесподіванішими) стильовими й експресивними відтінками й конотаціями. Остаточне ж визначення меж соціально-політичного словника української мови початку 21 ст. можливе за умови окреслення його тематичних підгруп та лексико-семантичних груп, що буде темою окремої розвідки.

Список використаних джерел

1. Бурячок А.А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східно-слов’янських мов. – К.: Наук думка, 1983. – 248 с.
2. Жовтобрюх М.А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – поч. XX ст.). – К.: Наук. Думка, 1970. – 304 с.

3. Жовтобрюх М.А. Мова української преси (до сер. 90-х рр. XIX ст.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 413 с.
4. Зацний Ю.А. Развитие словарного состава английской лексики в 80-е – 90-е годы XX столетия: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04 / Київ. держ. ун-т. – К., 1999. – 32 с.
5. Історія української мови. Лексика і фразеологія / В.О. Винник, В.Й. Горобець, В.Л. Карпова та ін.; Ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.). – К.: Наук. думка, 1983. – 744 с.
6. Капуш А.В. Еволюційні процеси в німецькій лексиці суспільно-політичного змісту (на матеріалі періодичних видань кінця 80-х – 90-х років): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Київський державний лінгвістичний університет. – К., 2000. – 15 с.
7. Коготкова Т.С. Из истории формирования общественно-политической терминологии: (По материалам последних десятилетий XIX в.) // Исследования по русской терминологии. – М.: Наука, 1971. – С.114-165.
8. Коломієць В.Т. Развитие лексики слов'янських мов у післявоєнний період. – К.: Наук. думка, 1973. – 304 с.
9. Крючкова Т.Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии. – М.: Наука, 1989. – 151 с.
10. Панько Т.И. Соотношение интернационального и национального в общественно-политической терминологии восточнославянских языков. – Львов: Изд-во при Львов. гос. ун-те изд. объедин. "Вища шк.", 1984. – 202 с.
11. Протченко И.Ф. Лексика и словообразование русского языка советской эпохи (социолінгвістический аспект). – Изд. 2-е, доп. – М.: Наука, 1985. – 351 с.
12. Соколовская Ж.П. Проблемы системного описания лексической семантики. – К.: Наук. думка, 1990. – 183 с.
13. Стишов О.А. Українська лексика кінця XX століття: (На матеріалі мови засобів мас. інформації). – 2-ге вид., переробл. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.
14. Туркин В.Н. К изучению социальных терминов // Вопросы языкознания. – 1975. – № 2. – С.62-67.

***Анотація.** Завдання дослідження полягає у визначенні тематичних меж та властивостей соціально-політичної лексики української мови з метою чіткого виділення такої серед інноваційних номенів початку 21 ст. Аналізуються наявні концепції щодо назви об'єднання, місця в системі координат ідеографічної класифікації лексики, його специфічних семантико-понятійних ознак, а також конкретних сфер словника національної мови, які можна віднести до соціально-політичної групи.*

***Ключові слова:** соціально-політична лексика, соціально-політична термінологія.*

***Summary.** The research problem consists in the definition of thematic borders and properties of Ukrainian sociopolitical lexicon with the purpose of its precise determination among innovative nomens of the early 21st century. The article analyzed current concepts concerning the name of association, the place in ideographic taxonomy system, its specific semantic and conceptual attributes, and concrete spheres of the national language vocabulary which can be correlated with a sociopolitical group.*

***Key words:** social-politic lexicon, social-politic terminology.*

УДК 821.161.2 Стус 1/7. 08:81' 373.2

Лупол А.В.

ОНИМИ БІБЛІЙНОГО КОЛА У ПОЕЗІЯХ ВАСИЛЯ СТУСА

Певна частина власних назв біблійного походження, зокрема іменування Бога, перебуває, як свідчить їхня частотність у поетичних текстах, у першому колі індивідуального теонімічного фрейму митця [4, 151-153]. Семантико-стилістичний аналіз синонімічних рядів *Бог, Ісус Христос, Матір Божа* у поезіях В.Стуса засвідчує вагомість, якщо не ключовий характер, цих християнських теонімічних назв у поетичному мовленні митця [див.: 2]. Поставивши за мету висвітлити роль біблійної (християнської) онімії у Стусовій поезії, завданням статті зробимо окреслення складу зазначеної групи власних назв та семантичне навантаження найчастотніших з-поміж них.

Вживання біблійних власних назв у поетичних текстах В.Стуса (при тому, що вживання лексем *Бог, Господь* нами не аналізується) та прикметників, похідних від них, дає таку картину: **Голгота** (7) / **Голгофа** (5), **Ісус Христос** (4) / **Ісус** (1) / **Христос** (5), **Іуда** (10), **Богородиця** (3) / **Богоматір** (2), **Ягве** (1) / **Єгова** (2), **Адам** (2) / **Адамів** (1), **Гефсиманський сад** (3); двічі згадані **Вельзевул, Люципер, Ной**, по одному разу – власні назви **Віфлеєм, Едем, Єва, Ірод, Каїн, архангел Михаїл, Осія, Пантократор, Петро, Саваоф, Сатана, Тора, Хома** та відомі прикметники *Еклезіастів, Мойсеїв*. Крім того, вжито фразеологізми біблійного походження, до складу яких входять власні назви чи похідні від них прикметники: *невірний, як Хома, єрихонський глас, єрихонські труби, вежа вавилонська* (2).

Тож найчастотнішими онімами біблійного кола для В.Стуса стали іменування місця страждань Ісуса – Голгофи, іменування самого Христа та іменування Іуди – символу зради.

Практично в усіх Стусових контекстах **Голгота / Голгофа** постає не як єрусалимський топонім – назва місця страти Ісуса, а в переносному значенні – як символ страждань та смерті в ім'я високої мети. Цілком очевидним є ключовий характер концепту *Голгофа* для ментального лексикону поета. Уже назва Стусового дослідження про творчість раннього Павла Тичини “Феномен доби, або сходження на Голгофу слави” (розпочато у 1970 р.) свідчить про важливість концепту *Голгофа* в ментальності поета. Крім того, свідченням цієї важливості стають і частотність слова **Голгофа / Голгота** у поетичних текстах, і – головне! – вагомість самого поняття в реальному житті поета. Як зазначає Є.Іщенко, “Мотиви страждання, величного, “високого краху”, самоусвідомлення Голгофи неодноразово знаходимо у Стуса” [3, 29]. Певного містичного характеру набуває факт близькості Стусового дня народження (8.01.38) до Різдва Христового, який спонукав Григорія Білоуса зазначити, що “доля все ж уготувала йому страсну путь на Голготу кривавого двадцятого століття” [1, 21].

Вживання фонетичних варіантів **Голгота** (7) / **Голгофа** (5) зумовлене, на наш погляд, не відмінностями їхніх конотацій, а потребами римування (онім знаходиться наприкінці рядка у 70% випадків). Перший варіант має в українській мові ширші можливості римування (*Голготу – суботу, Голготу – поту, Голгота – потай, Голготу – супроти*), ніж другий (пор. римування *голгоф – катастроф*). Проте мовна семантична модифікація зазначеного прецедентного оніма однакова в обох варіантів: “місце страждань (і смерті)” та “страждання (і мученицька смерть)”.

Уживання цього оніма у складі порівняння (*І вже – за радість, що прийдуть / і поведуть – мов на Голготу, / супроти всіх вітрів, супроти / всіх хуг колимських – буде путь* [8, 82]) якоюсь мірою актуалізує первинне топонімічне значення назви (“пагорб в околицях Єрусалима, місце страти Христа”), проте контекстуальне значення все ж таки близьке до мовного: “місце страждань (і смерті)”. Саме це мовне значення реалізується і в таких випадках: *На Голгофі і дурні були, / чесний хліб несучи, як покару* [5, 172]; *І росте нічна твоя Голгофа / на кімнату, на квадратну – всю!* [8, 218-219]; *Так славно він життя своє прожив, / на многотрудну стаючи Голготу, / зустрів належне був страсну суботу, / а вдосвіта, стражденний, опочив* [8, 189]. Назва Голгота у значенні “місце страждань (і смерті)” набуває особливої ваги та насиченості у вірші, присвяченому пам'яті Алли Горської: *Прости. Не вистояли ми, / малі для власного розп'яття. / Але не спосилай прокляття, / хто за державними дверми. / Свари. Але не спосилай / на нас клятьби, що знов Голгота / осквернена. Але і потай / по нас, по грішних, не ридай* [7, 76]. Вважають, що “вір написано 1976 р., коли до В.Стуса дійшла інформація про частковий непорозуміння між політв'язнями-українцями в таборах та покаєнні листи, написані з таборів. <...> Це “осквернення Голготи” остаточно зміцнило рішення поета не зрікатися своїх переконань під пресом державної машини” [7, 432].

Ключовою є згадка *Голготи* у вірші “Дивлюсь на тебе – і не пізнаю...”, який перегукується з більш ранніми віршами про Прохорівку, масток М.О. Максимовича, де 1859 року побував Тарас Шевченко. Тут знаходимо постійну апеляцію до образів, ужитих у віршах “прохорівського” циклу (узвіз Максимовича, сузір'я на небі), але також і розвиток теми страждань за *загублену здавна Вітчину* (нічне небо горить тернами золотих сузір'їв – прозора вказівка на терновий вінець Христа і згадуваного у “прохорівських” віршах Шевченка). Узвіз Максимовича, виявляється, веде до *Голготи*: *В тенетах споневіри все ще вірив: / не подолає стрепіхатий страх / правікових натуг. Тороси літ, / громаджені сторчма, подвигнуть разом / тяжкий наш тор. Урветься в'язь образам, / лиш обросить нам чола кров і піт. / Тож до Голготи горбиться узвіз <...>* [8, 65-66]. І ця Голгота є місцем страждань Тараса Шевченка й Стусового ліричного героя.

Значення “страждання (і мученицька смерть)” репрезентоване, зокрема, у таких випадках уживання: *Отак і є. Отак і жий. Отак / Творишь, таврований, печись, казися. / Тобі одвіку лиш Голгофа зичиться, / Немов це не розплата, а мета* [5, 193]; *Ця Богом послана Голгота / веде у паділ, не до гір* [7, 36]; *Сто плах перейди, серцеокий, / сто плах, сто багать, сто голгоф – / а все оступають мороки / і все твій поріг зависокий / бо світ розмінюється на кроки / причаєних над-катастроф* [7, 180-181]. В останньому випадку маркерами формальної апелятивізації пропріальної назви стають, як це часто буває, форма множини та написання з малої літери.

Ісус Христос як сакральний образ може входити у поезіях В.Стуса до складу порівнянь (*Попробуй, забудь, / Як забуття спинає путь, / Одною добротою чесну... / Немов Христос, поміж мирян / Ти роздарований по проскурах...* [5, 212]) чи сталих зворотів (<...> *ти переконуєш кожного, / що більше немає віри – / ні в Господа Бога, / ні в пришествя Христа, / ні в єдинопрестольну високу мудрість* [8, 258]), може апелювати, набуваючи значення “праведник” (*Між клятих паливод, іуді христів / Прожив я сімнадцять без малого днів* [6, 108]).

Втім, порівняння з Христом може бути демонстративно парадоксальним: *Дорога звомплена репетувала гвалт / і в вовну неба жала запускала, / а те кричало наче варіят. / Ведмідь упав, немов Ісус Христос, / із високості, і, долину вкривши, / як шовк легкою вовною узвишишя – / голічеревий по калюжах повз* [8, 54]. Низькі хмари, що вилились дощем на землю, метафорично репрезентовані у тексті в образі ведмедя. А останній, у свою чергу, порівнюється з Христом (пор. євангельський епізод бурі в момент смерті Ісуса та зливи, коли його тіло знімали з хреста). Згадка імені Ісуса Христа та введення цього імені у порівняння при описі зливи нагадує на перший погляд свідоме (іронічне?) перенесення сакрального в профанну площину. Але водночас саме вживання сакрального імені передає грандіозність, космічність природних стихій.

У Стуса “доарештного” періоду знаходимо сюрреалістичне поєднання образу Христа та образу єврея гітлерівських часів із жовтою зіркою на грудях (до того ж “могендовід” водночас є й *зорею жовтня*): *Здалося, я живу в країні мертвих. / Христос з зорею жовтня на сорочці / спішить до комендантської години / позамітати всю міську панель* [5, 72]. Це “осучаснення образу Христа” [2, 47] є не поодиноким, а навпаки, типовим для раннього Стуса. Пор. ще: *Ісус Христос / був опортуністом. / Тому, що серед дев'яти його учнів / був Іуда* [5, 183]. Зіставлення в цьому контексті “міфологічних антиподів” (див. [2, 46]) та іронічна “політизація” образу Христа шокують більше, ніж уживання його імені у сталому обценному звороті (*Або в тишу / перетягнутих ший, / або в віще / Слово Будд, і Єгов, і Шив. / Або в маму, / або в батька, або в Христа* [8, 213]).

Утім, в іншому вірші блюзнірське, на перший погляд, порівняння Христа з Іудою мало на меті змусити читача замислитися над етичною беспорядністю пересічної людини та над співіснуванням у її душі доброго та злого начала: *людина кожна – ніби немовля, / поставлене саме супроти себе / поміж меридіанів і широт – / згубила землю, не сягнувши неба, / ця жертва найчесніших із чеснот, / не може вирватися із облуди, / бо білий світ – лиш десь, і хтось, і щось. / Колись Ісусом мудрий був Іуда / і став Іудою Ісус Христос* [6, 75].

У колі біблійних пропріальних назв, уживаних поетом, виокремлюється група таких, що номінують утілення зла. Це іменування диявола (*Вельзевул, Люцифер, Сатана*) та біблійних персонажів, затаврованих страшним гріхом вбивства (*Кайн, Ірод*) чи зрадництва (*Іуда*). На фоні усіх інших назв групи саме *Іуда* у творах В.Стуса вирізняється високою частотністю: 10 уживань.

Гріх Іуди – зрада – представлений як вічний, повторюваний: *Де суть моя? Де груди? / Де очі? Біль мій де? / Світ – “здох старий Іуда, / новий Іуда йде”* [5, 210]; *Пощо твої труди, / усі тяжкі маруди, / коли в усі сліди / ступає тінь Іуди?* [7, с. 99]. Експліцитним сигналом остаточного перетворення власної назви на загальну стає її множинна форма: *Потвори, кайни, іуди, / потвор ізбратана сім'я, / а чорна зносить течія / за край зухвальства і облуди* [8, 274]; *Не будіте мої жалі, / лицемірні іуди!* [6, 17].

Тричі вживається у Стусових поезіях євангельський топонім *Гефсиманський сад*. Його взято з прецедентного тексту – Євангелія, а саме з епізоду, в якому Ісус страждає від думок про трагічність власного земного шляху. Знаком цього тексту у Стусовому творі є онім *Гефсиманський сад*, який дозволяє експлікувати ідею твору, вивівши її на початок вірша. Саме через цей євангельський топонім змальовано почуття ліричного героя перед “голгофою”: *У Гефсиманському саду, віддавшись самоті, / я жалем жалений бреду, згубивши всі путі. <...> / Йду Гефсиманським садом, / а в серці сіла досада, / ой же, бідо моя. <...> / Ходив і навчав і бачив, / та дибився ляк: дарма. / Сили, що Бог настачив, / віку, що він назначив, / духу – з плачів і плачів / більше нема. / Лють мене пробирає, / душу стрясє ляк. / Світ – і без нас сконає, / сонце нічне світає. / Хто ж нас жне-позинає / лагідно й ловко так* [8, 58]. Пор. також: *Будь мудра, музо. Не кажи, що хрест / тяжкий занадто. <...>. / І за тобою вслід / піду я не хитаючись. Хай часом / відстрашували завеликі біди / і Гефсиманський сад не рятував* [8, 156].

Уживання онімії біблійного кола у поезіях В.Стуса є стислим за формою засобом передачі інформації великого обсягу, а перелік розглядуваних назв з урахуванням їхньої частотності та семантичного наповнення дає змогу встановити ключові концепти індивідуального поетичного світу митця.

Список використаних джерел

1. Білоус Г. Рокований вересень: Із роздумів про життя і творчість Василя Стуса // Літературознавство і критика // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 20-21.

2. Браїлко Ю. Семантико-стилістичні інтерпретації християнських теонімів у поезії Василя Стуса // Дивослово. – 2005. – №1. – С. 44-48.
3. Іщенко Є. Воля, вибір, смерть як філософські категорії у творчості Т.Шевченка і В.Стуса // Вісник: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2003. – Вип. 14. – С. 27-29.
4. Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія. – Одеса: Астропринт, 2006. – 328 с.
5. Стус В. Твори у чотирьох томах шести книгах. Т.1, кн.2. – Львів: Просвіта, 1994.
6. Стус В. Твори у чотирьох томах шести книгах. Т.2. – Львів: Просвіта, 1995. – 429 с.
7. Стус В. Твори у чотирьох томах шести книгах. Т.3, кн.1. Палімпсести. – Львів: Просвіта, 1999.
8. Стус В. Твори у чотирьох томах шести книгах. Т.3, кн.2. Палімпсести. – Львів: Просвіта, 1999. – 494 с.

Анотація. Шляхом суцільної вибірки окреслюється склад онімів біблійного кола у поезіях Василя Стуса та аналізується семантичне навантаження найчастотніших назв у всіх контекстах уживання. Аналіз використання власних назв біблійного кола у поезіях В.Стуса є стислим за формою засобом передачі інформації великого обсягу, а перелік розглядуваних назв із урахуванням їхньої частотності та семантичного наповнення дає змогу встановити важливі складові індивідуального поетичного світу митця.

Ключові слова: онімікон художнього тексту, Василь Стус, біблійні (християнські) власні назви.

Summary. By a continuous selection composition is outlined taken away biblical circle in the poetries of Vasiliy Stusa and the semantic loading of the names is analysed in all of contexts of the use. An analysis of the use of the own names of biblical circle in the poetries of V.Stusa is the mean of passing to information of large volume compressed after a form, and the list of the examined names taking into account their frequency and semantic filling enables to set the important constituents of the individual poetic world of artist.

Keywords: onims of artistic text, Vasiliy Stus, biblical (christian) own names.

УДК 82.0

Луцак С.

ЕСТЕТИЧНІ ДОМІНАНТИ РІЗНИХ ПЕРІОДІВ РОЗВИТКУ СЛОВЕСНОГО МИСТЕЦТВА (ЗГІДНО З ТЕОРІЄЮ ПОЕЗІЇ ЖАНА БОДРІЯРА)

Теорія поезії відомого французького дослідника модерну і постмодерну Ж.Бодріяра – справді оригінальне естетико-мистецтвознавче явище. Вона спрямована на виявлення специфіки словесного мистецтва та дослідження визначальних принципів і засобів досягнення художнього ефекту.

Найголовнішими в науковому інструментарії французького вченого є поняття “симулякр”, “прецесія симулякрів”, “імплізія смислу”, “слово-тема (анатема)”, “модель символічного обміну” й “естетична втіха”. Всі вони взаємопов’язані в цілісну концепцію дієвого поетичного слова.

З’ясовуючи суть естетичної теорії Ж.Бодріяра, висловленої у монографіях “Символічний обмін і смерть” (1975) і “Симулякри і симуляція” (1978), зауважимо, що її антисеміотичний потенціал ще не був об’єктом окремих теоретико-літературознавчих розвідок. Із огляду на це, ми **плануємо в статті** коротко охарактеризувати найбільш важливі риси постмодерної концепції слова французького мистецтвознавця, а відтак – пояснити, услід за Ж.Бодріяром, функціональність симулятивних естетичних домінант у різних періодах розвитку мистецтва.

Естетична теорія Ж.Бодріяра тісно пов’язана з його розумінням міфологічних першооснов культуротворчої діяльності людини. Наші предки створили поетичне мистецтво, пише науковець, для “відновлення символічного обміну в самому серці слів”¹ [1, 321]. Отож, різні поетичні форми мали мету не прикрашати чи полегшувати людське життя, а імітувати та розігрувати в людській свідомості й підсвідомості міфологічну модель жертвовного прилучення до універсуму.

¹ Цитуючи думки Ж.Бодріяра, всюди зберігаємо правопис, якого дотримувалися перекладачі. – С.Л.

Фікційний і несемантичний характер словесних “знаків”, які з необхідністю визначають відповідний характер поетичного мислення, Ж.Бодріяр характеризує за допомогою категорій “симулякр”² і “прецесія симулякрів”³. Хоча ці терміни мають у його теорії загальнонауковий смисл (тобто стосуються і філософії, й політики, і суспільствознавства), все ж використовуються дослідником й у контексті безпосередніх естетичних суджень.

Ґрунтом для власне філологічних розважань французького мистецтвознавця стають “Зошити про анаграми”⁴ Ф.-де-Сосюра, де були сформульовані такі правила поетики⁵, сенс яких, на диво, не був вловлений і розвинутий жодним філологом. Актуалізуючи їх, Ж.Бодріяр по-деконструктивістськи майстерно руйнує усталені штампи, деієрархізуючи систему традиційних категорій. У результаті його наукові тексти сприймаються як мерехтливе обігрування ідей, покликане втягнути читача в когнітивно-комунікативний простір, де існують свої закони і моделі взаємодії.

Описуючи закони, Ф.-де-Сосюр уточнює: “поезія розчленовує звукову субстанцію слів, для того щоб утворити з неї або акустичні, або значеннєві серії, коли вона обігрує якесь ім’я” [цит. за 1, 309]. Ідею розділення-обігрування Ж.Бодріяр вважає, услід за Ж.Старобінські (“Le mots sous les mots”, Gallimard, 1971), визначальною в концепції лінгвіста. Такими міркуваннями, – стверджує французький естет, – Ф.-де-Сосюр “пояснив нам, звідки ж походить утіха, котру ми отримуємо від поезії, – втіха від того, що вона ламає “засадничі закони людського слова”” [1, 310]. “Закон поезії полягає в тому, щоб внаслідок строго визначеного процесу зробити так, аби не лишилося нічого”. “Поетика – це повстання проти своїх власних законів. Сам Сосюр ніколи не формулював такого підривного висновку” [1, 311].

Деконструктивістське руйнування коду семіотики у праці Ж.Бодріяра можна коротко описати за допомогою таких тез:

1. заперечення смислової цінності, глибинної сутності поетичного висловлювання⁶;
2. аналіз художніх “знаків” не з погляду взаємозумовленості змісту та форми, а в плані матеріальної актуалізації амбівалентності⁷;
3. пояснення ефекту поетичної втіхи як “ліквідації значеника” й “анаграматичного розрішання позначника” [1, 327];
4. характеристика процесу залучення всіх конститутивних елементів мови до взаємообміну (т.зв. “режим натякання”, техніка дотепу і под.) [див. про це докладніше 1, 325-327, 346-360];
5. розгляд антагоністичності поетичного і дискурсивного на прикладі т.зв. фігур мови (тропів і стилістичних фігур)⁸;
6. обґрунтування ідеї художньої комунікації не як конструктивного повідомлення (і навіть – не поліфонії), а як моделі симуляції.

Ж.Бодріяр у своїх працях не обмежується аналізом лише категоріального статусу поняття “симулякр”. Він пропонує досить цікаву схему розвитку світової культури як містифікаційної практики, де “з доби Відродження, паралельно зі змінами закону цінності, змінилися три порядки симулякрів” [1, 85]. Логіку його концепції можна представити у вигляді такої таблиці.

² Симулякр – це своєрідна річ у собі: “порожні знаки суспільного буття”, які “несуть у собі суспільні відносини і суспільну владу” [1, 88], підтримуючи у внутрішній структурі певну фікцію смислу.

³ Прецесія симулякрів – явище “народження фактів на перетині їх моделей”, воно має характер не просто випередження, а “циркуляційного замикання” амбівалентних компонентів (т.зв. імплізія смислу), у результаті чого миттєво вияскравлюється найістотніший зміст [1, 27-28].

⁴ Анаграма [< ана... і гр. gramma – буква] – 1) переставляння літер і складів у слові чи групі слів, унаслідок якого утворюються нові слова (тіло – літо, мука – кума); 2) зворотне читання слова, яке дає слово з новим значенням (кіт – тік, рис – сир); 3) утворення псевдонімів та інших імен шляхом зворотного читання власних імен із додаванням букв або скороченням їх [4, 73].

⁵ Головні правила поетики за Ф.-де-Сосюром: 1. закон парності – всі голосні і приголосні мають містити “парне число”; якщо ж “утворюється залишок”, то він мусить компенсуватися в наступному вірші; 2. закон слова-теми – “складаючи вірш, поет використовує звуковий матеріал, що міститься у слові-темі”; анаграматизуючи, вірш відтворює передусім послідовність голосних [цит. за 1, 308].

⁶ “В поезії ключ остаточно втрачено, – пише Ж.Бодріяр. – В цьому й полягає різниця між простим задоволенням від криптограми (це всі види знахідок, де операція у підсумку дає завжди позитивний залишок) і символічним випромінюванням поезії. Інакше мовлячи, якщо поезії до чогось і відсилають, то це завжди НІЩО, неіснуючий елемент, нульовий значеник. Саме оце запаморочення від цілковитого розв’язання, котре залишає абсолютно порожнім місце значеника і референта, і становить чарівну потугу поетичного слова” [1, 326].

⁷ Амбівалентна модель мислення, за словами французького мистецтвознавця, “обіймає саму логіку судження”: при такому знятті еквівалентності речей “поетичний значеник” стає простором, де “Не-буття переплітається з Буттям, і таким чином, що це геть збиває з пантелику”. Саме таким чином виникає поетичний ефект – як змикання протилежностей, їх взаєморозчинення; воно “вкидає нас у безодню поезії” [1, 341], сугестуючи, подібно до акту ініціації, враження подолання розділності світу.

⁸ Скажімо, у метафорі Ш.Бодлера “любострасні меблі”, – за твердженням дослідника, – поетичний ефект “випливає з того, що в короткому замиканні цих двох слів меблі вже перестають бути меблями, а любострастя любострастям, меблі стають любострасними, а любострастя – мебельним, себто нічого не залишається від розділеності цих двох полів смислової цінності...; тільки розчинившись одне в другому, вони набувають поетичності” [1, 341-342].

Часовий період	Вид симулякра	Підстава дії симулякра
Відродження – до промислової революції	підробка	природний закон цінності
промислова доба	виробництво	ринковий закон вартості
сучасна доба	симуляція, регульована кодом	структурний закон цінності

Домінування кожного з названих симулякрів визначало, за словами Ж.Бодріяра, відповідний характер культури, політики і мистецтва. Ми зупинимося лише на вказаних філософом естетичних рисах, оскільки саме вони є предметом нашого аналізу.

Мистецтво часів дії природного закону цінності шукало у речовині та формі “синтетичну субстанцію, котра не підвладна смерті – це незнищений артефакт, який гарантуватиме вічність влади” [1, 90]. Людині у таких творах відводилася роль “головного учасника в природному театрі говоріння”, вона була пречудовим двійником реального, фантомність і довершеність якого воістину лякає [1, 91].

Естетична домінанта промислової доби мала на меті спростити театральну ілюзорність попереднього періоду. На зміну фантому природності прийшов симулякр вартості: “перехід від підробки до (ре) продукування” зумовив зображення “реальності без образу, без відображення, без позірності”. Люди теж “отримали статус машин – як їх мініатюрний еквівалент” [1, 93].

Симулякр третього періоду привів до “метафізики недетермінованості й коду” [1, 98]. Трансцендентність змінилася іманентністю, “котра відповідає набагато вищій стадії запаморочливого маніпулювання суспільними відносинами” [1, 102]. Фантом іманентності розігрувався у т.зв. гіпермистецтві як своєрідна реалістична симуляція генетичного коду. З цього приводу Ж.Бодріяр зазначає: знаки коду “неможливо прочитати, вони не підлягають жодним інтерпретаціям, на глибину цілих світлових літ вони поховані у вигляді програмних матриць у “біологічному” тілі, – чорні скриньки, де зріють всі команди, всі відповіді. Це кінець театру репрезентації, знакового простору, знакового конфлікту і знакового безгоміння – лише чорна скриня коду, молекула, що виробляє сигнали, котрі нас просвічують напрозір, пронизують запитаннями / відповідями, немов сигнальними променями, невідступно тестують нас за нашою ж таки програмою, що записана в клітинах” [1, 99].

Кодовий характер симуляції смислу – естетична домінанта гіпермистецтва. Її аналізові Ж.Бодріяр присвячує багато сторінок своїх праць, – ймовірно, з тієї причини, що вважає найбільшою помилкою теоретиків літератури спробу поставити семіотику на службу поетиці [1, 338].

Найголовніші риси гіперреалізму, підмічені Ж.Бодріяром, можна узагальнити до таких тез:

1. “Вся реальність стала грою в реальність”, тобто реалістичною симуляцією;
2. Підтримання фікції смислу відбувається за допомогою таких методик:
 - кодування реальності через формулу бінарності (зображається фантазмагоричний світ галюцинацій, марень і под.; характерні візії самовідображення, пов’язані з роздвоєнням об’єкта, а іноді й суб’єкта; розділення ціннісної позиції суб’єкта викладу привело до появи т.зв. “передавача погляду”);
 - широке використання прийомів рефракції, у результаті чого виникав ефект серіальності, дублювання, розмноження.
3. Активна залученість суб’єкта – як певна “ігрова причетність”;
4. “Страх перед референцією” симулятивно “долається” через маніпулювання художніми засобами (т.зв. “тропізмами”): “в цю прогалину провалюється вся екологічна евангелія відкритих систем з негативним чи позитивним зворотним зв’язком, з усією ідеологією регулювання через інформацію” [див. про це докладніше 1, 99-125];
5. Реальне на гіперреальне перетворює “насолада від мікроскопічної симуляції” (цьому сприяє запаморочлива точність викладу, глибоке занурення у смисл шляхом “фіксації на плівку” реального, “вирізання шматка” реальності за допомогою “об’єктива”); метафорично цю особливість художнього світу науковець називає паноптичною системою [див. про це докладніше 2, 44-46].

Усі художні стилі, споріднені з гіперреалізмом (сюрреалізмом), мали, за твердженням Ж.Бодріяра, мету “руйнування порядку смислу” [2, 224]. Це була естетична революція ХХ століття – “революція постмодерності, яка є велетенським процесом руйнування смислу, рівним попередньому руйнуванню видимого. Те, що вражає своїм смислом, гине від смислу” [2, 225].

Характер зміни естетичних симулякрів другого і третього порядків Ж.Бодріяр наочно ілюструє шляхом аналізу т.зв. ефекту Бобура⁹. “Наша єдина культура, по суті, це культура енергоносіїв, культура очищення, крекінгу, розщеплення культурних молекул та повторного сполучення їх у продуктах синтезу. Бобур-Музей прагне це приховати, та Бобур-Каркас заявляє про це на повний голос. І саме в цьому криється глибинна причина краси каркасу та поразки внутрішнього простору. За будь-яких умов сама ідеологія “культурного виробництва” є антитезою до будь-якої культури..., бо культура – це місце втаємничення, спокуси, ініціації, символічного обміну, обмежене за розміром і найвищою мірою ритуалізоване. І в ньому ніхто ні до чого не здатний. Тим гірше для мас, тим гірше для Бобура” [2, 96]. “Хоча фантазматичне утримування сенсу всередині споруди й контрастує з зовнішньою імітацією сюрреальності, все ж їх об’єднує культурна домінанта симулякра”, – приблизно так можна сформулювати суть бодріярівського аналізу Бобура. У результаті такої імплузії смислу виникає ефект “відстрашування”: “людей прирікають на те, щоб вони використовували всю свою енергію на індивідуальну оборону” [2, 93]. Культурну доцільність цієї пам’ятки Ж.Бодріяр формулює вельми промовисто: “Маси поспішають до нього [Бобура. – С.Л.], щоб насолодитися цим зануренням у смерть, цим розчленуванням, цим операційним проституванням культури, яку, нарешті, насправді знищено, включно з контркультурою, котра є лише її апофеозом” [2, 99].

Як бачимо, сучасна культура, за логікою Ж.Бодріяра, на останньому етапі свого розвитку повернулася до тих моделей мислення, які були властивими для первісного суспільства. Єдина відмінність новітньої амбівалентної когнітивної моделі від міфологічної – це ігрова реальність, за допомогою якої тепер відновлюється безпосередність вічної моделі символічного обміну. Ця риса сучасного мистецтва найбільше сприяє аналізу естетичної втіхи, бо співвідноситься з її безреферентністю. Саме тому, очевидно, всі базові категорії своєї естетичної концепції Ж.Бодріяр виводив із характеристики несеміотичного та містифікаційного мистецтва нашого часу.

У деконструктивістській теорії поезії Ж.Бодріяра визначальною є ідея симулятивності будь-яких символічних форм. Вважаючи амбівалентну логіку поетичного судження фікційною і несемантичною, науковець докладно характеризує такі домінантні мистецькі фантоми різних періодів розвитку мистецтва, як природність, вартість та кодування. Найбільшу увагу він приділяє дослідженню кодової моделі симуляції в сучасній гіперкультурі (мистецтві гіперреалізму).

Грунтовність і цілісність наукової концепції Ж.Бодріяра щодо симулятивного характеру естетичних домінант дозволяє говорити про можливість її використання при аналізі конкретних художніх фактів, які належать різним мистецьким епохам. Таке завдання можна вважати особливо перспективним у сучасній поетиці.

Список використаних джерел

1. Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / Перекл. з франц. Л.Кононовича. – Львів: Кальварія, 2004. – 376 с.
2. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Перекл. з франц. В.Ховхуна. – К.: Основи, 2004. – 230 с.
3. Кононович Л. Смертельний дарунок Жана Бодріяра // Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / Перекл. з франц. Л.Кононовича. – Львів: Кальварія, 2004. – С.5-10.
4. Словник іншомовних термінів: 23 000 слів та термінологічних сполучень / Уклад. Л.О.Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.

Анотація. У статті проаналізовано поняття “художня домінанта” в контексті основних естетичних категорій бодріярівської теорії поезії. Основну увагу звернено на характеристику естетичних домінант у різних періодах розвитку словесного мистецтва. Адже, відповідно до “трьох порядків симулякрів” людської культури, Ж.Бодріяр виділив такі домінантні мистецькі фантоми, як природність, вартість та кодування.

Ключові слова: художня домінанта, теорія поезії, симулякр, фантоми природності, вартості та кодування.

Summary. The term “artistic dominant” is analyzed in the context of the main aesthetic categories of Zh.Bodriyar’s theory of poetry. The great attention is paid to the aesthetic dominant description in different periods of the verbal art development. So, according to the “three orders of symulyakrs” of the people’s culture, Zh.Bodriyar distinguished such dominant art phantoms as naturalness, worth and coding.

Key words: artistic dominant, theory of poetry, symulyakr, phantoms of naturalness, worth and coding.

⁹ Бобур – просторічна назва культурного закладу в Парижі, покликаною популяризувати різні форми сучасного мистецтва. Зовні будівля нагадує новітній нафтопереробний завод. У середині цього промислового “каркасу” розміщені Національний музей сучасного мистецтва, Департамент культурного розвитку, Громадська бібліотека інформації, Інститут пошуку і координації в галузі акустики та музики [2, 91].

СЕМАНТИКА МЕТАФОР МЕНТАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТРУКТУРІ ВИСЛОВЛЮВАНЬ

У дослідженні метафори превалює вивчення мовленнєвої діяльності, що звернена до мислення, пізнання, свідомості, концептуальних систем і, зрештою, до моделювання штучного інтелекту. В метафорі вбачають ключ до розуміння основ мислення і процесів створення універсального образу [1, 5].

Метафора – це не властивість мови, а властивість нашої концептуальної системи [15, 4].

Метафора дає можливість зрозуміти абстрактні і за своєю природою неструктуровані сутності в термінах більш конкретних або, принаймні, більш структурованих сутностях [17, 245]. На розумінні метафори як знаряддя мислення, що розширює його кордони, наголошує Х. Ортега-і-Гассет, на думку якого, з її допомогою автору вдається досягти найвіддаленіших ділянок нашого концептуального поля [8, 71].

Дж. Лакофф і М. Джонс, запропонувавши новий підхід до вивчення метафори, виділяють концептуальні метафори, які співвідносяться з концептами, а не з окремим лексичним значенням. Дослідники зазначають, що метафори дають можливість концептуалізувати життєвий досвід, емоції, якості, проблеми і саму думку [16, 32-33].

Простежуючи еволюцію теоретичних підходів щодо вивчення метафори від Арістотеля до наших днів, Б.П. Іванюк визначає процес метафоротворення як такий, що базується на двох протилежних за настановою, але таких, які доповнюють одна одну, процедурах творчої свідомості, відповідальних за здійснення художнього цілого, сприймається як його метонімічний прояв [5, 13].

Наголошуючи на важливості розуміння метафори в конкретному контексті, В.М. Вовк вважає, що завдяки своїй логіко-семантичній структурі метафора не має такої однозначності в інтерпретації, як порівняння, вона змушує читача докладати більше зусиль для розшифрування тексту, тому що він стикається з необхідністю своєрідного домислення контексту [3, 55].

В утворенні метафор діють принципи аналогії та асоціацій, їхнє використання створює передумови для виникнення образу. В основі метафори лежить усвідомлене порівняння одного предмета або явища з іншим [6, 111-112]. Визначаючи образ як цілісне уявлення про предмет або явище, мовознавці підкреслюють роль мотивувальної ознаки, внутрішньої форми мовної одиниці, здатної виразити емоційне ставлення мовця та його експресивну характеристику об'єкта [12, 422-423].

На думку О.Е. Співак, метафора визначає зміщене бачення світу, служить знаряддям думці, за допомогою якого нам удається досягти найвіддаленіших ділянок концептуального і конотаційного поля. За допомогою метафори швидше відбувається зміщення значення, заміна одного з них іншим [10, 1-2]. Таким чином, метафори, беручи участь у процесі концептуалізації, у творенні національної картини світу, дають можливість побачити реальність під іншим кутом.

Досліджуючи ономазіологічний аспект вивчення метафори, Н. Цісар звертається до твердження А. Річардса, згідно з яким метафора реалізується як взаємодія двох компонентів – “змісту” та “оболонки”. “Зміст” – це ідея, навколо якої будується метафора, а “оболонка” – це ідея, що виражає зміст, тобто те, з чим порівнюємо [13, 225].

Метафора є не тільки засобом виразу, але й важливим знаряддям мислення. Вона відкриває “епістемічний доступ” до поняття [1, 10]. На думку Дж. Лакоффа та М. Джонса, метафора не обмежується лише однією сферою мови: процеси мислення метафоричні [16, 33]. Отже, метафоричність ментальних предикатів мотивована, з одного боку, загальнолінгвістичною тенденцією розвитку науки про мову, а з другого – метафоричністю мислення, що підтверджує актуальність даного дослідження.

Більшість теоретиків відмежовує метафори від інших мовних явищ, таких, як іронія чи сарказм, і, в залежності від того, яка частина мови вживається метафорично, поділяє їх на три типи: іменні, предикативні та пропозиційні [19, 39-40].

На думку О.А. Сенічевої, використовуючи метафору, ми переносимося із площини реального світу у вигаданий для того, щоб висловити думки відносно реальності. Метафора – це пропозиція, яка нерозривно пов'язана з реальністю. На відміну від букввальних пропозицій, судження в метафоричній пропозиції відбувається із вигаданої площини. Вигаданий і реальний світи взаємодіють за складними, але зрозумілими позиціями: вигаданий світ заснований на знаннях та уявленнях про реальності; вигадані світи побудовані спеціально для потреб реального світу; вигадані світи можуть взаємодіяти, впливати на реальний світ [9, 177].

У статті для досягнення основного завдання, дослідження семантики метафор ментальної діяльності у структурі висловлювань, використаємо пропозиційну модель метафори, запропоновану А. Мар'янович-Шейн, яка розглядає їх як пропозиції, абстрактні одиниці логічного чи семантичного аналізу. Пропозиції подібні до “ідей” або “повідомлень”, але на відміну від них – більш структуровані. У широкому значенні пропозиції складаються з основного аргументу і його предикації. Вони, висуваючи теми або референції в дискурсі, даючи коментарі щодо цих референтів, виступають одиницями однієї прагматичної функції. У вузькому значенні пропозиції співвідносяться з функцією створення коментарів. Так, відношення аргумент-предикат, пресупозиція-пропозиція, тема-коментар розглядаються як єдиний процес створення нового судження [18, 3-4].

Пропозиція розглядається нами в широкому значенні як цілісний процес утворення висловлювання, тобто встановлення тем (аргументів) та коментарів (предикатів) стосовно цих тем. Отже, погляд на метафору як пропозицію дає можливість дослідити механізм утворення нових значень.

Ментальні метафори – це вмістилище основних понять, традиційних для народної психології, ментального світу українців. Так в образному значенні вживаються слова, що входять у групу назв частин тіла та органів людини: “...*Король шведський на Смоленськ пішов. Що тобі до голови прийшло турбувати мене такими бабськими плітками?*” (Б. Лепкий); *Смійся у вишкір бурого звіра – твоє співчуття спопелєє зло. Хай серце співає жайвором!* (В. Грабовський); *Вона пролетіла крізь груди, мов куля навиліт. Саме качині крила навіяли йому щось давнє, забуте, щемке й ніжне, що стисло груди* (Ю. Мушкетик). Структурними компонентами ментальних метафоричних висловлювань постають не тільки образи серця, голови, грудей, а й сама людина. Наприклад: *Мавка не змогла жити там, у кам'яній печері, до неї дійшло те протяжне виття. Вона прокинулася і збагнула, що забуття не суджено їй* (Леся Українка).

Порівняння серця та душі людської характерне для української філософської думки [14; 192-193]. Звернення до душі як до живої субстанції створює фрагмент української картини світу, орієнтованої на народне бачення, приміром: *Душа жадала весни, а з нею ще чогось невідомого, несподіваного, й в одну мить раптом хапала щось велике, жадала більше, ніж звичайно може обійняти людина.* (Ю. Мушкетик); – *Сюди, в маєток чоловіка Віра Остапівна приїздила майже щоліта. Її душа тягнулася до селянських дітей (власних не було), протестувала проти їхньої тяжкої праці і безпросвітнього життя, - розповідає Віктор Миколайович (Урядовий кур'єр. № 157 (4063), 29 серпня 2009 року); “...В деспотії тепер вбачаю Знов зізду Востока І душею в нім вітаю Нового пророка.”* (П. Куліш).

Як образ поваги/зневаги постає розум. У значенні позитивного ставлення до людини вживаються висловлювання *розумом багатий, бистрий на розум, добрий на розум, розумом зрілий, розуму не позичати, розуму палата та інші*, наприклад, *В Адаменка був гострий розум, план... бою цілком постав у його голові* (Ю. Яновський); - *Гордий, пишний і розумом високий гетьман! – подумав Петро* (П. Куліш); *Перший Олег серед всіх нарешті мовчання порушив, Розумом зрілий і віком* (М. Зеров). Відповідно негативну оцінку суб'єкта чи об'єкта передають *бідний на розум, короткий розум, курячий розум, темний розум тощо*. Приміром, *Розуму в нього, може, й небагато, зате твердий і темний, в нього, коли вже там що заквасити, то неодмінно вибродить* (Є. Гуцало); [Куць:] *А я чув інакше: сила воляча, а розум курячий* (Я. Мамонтов); *Волос у неї довгий, та розум короткий* (Б. Лепкий). В українстиці розум – уособлення кращих рис національного характеру, та за певних обставин вона може повернутися проти її власника, нашкодити йому, як у висловлюванні *З розумом тим ще лиха наберешся, біди всякої, бо розум без гордості не ходить, а гордість без честі не днює й не ночує* (Є. Гуцало).

Відображення індивідуальності людини постає у її здатності та способі мислення, про що свідчить народна творчість, яка є яскравим фрагментом національної картини світу. Наприклад, *Голова без розуму, що ліхтар без свічки; Пташка красна своїм пірям, а людина знанням; Скільки голів, стільки умів; Розум – скарб людини; Щастя без розуму – торбина дірява; Не бажай синові багатства, а бажай розуму!; Борода не робить мудрим чоловіка; Які літа – такий розум!; Догана мудрого більше стоїть, як похвала дурного*.

Мисленнева діяльність представлена у мові як процес [4, 312]. На думку Н.Д. Арутюнової, думка може рухатися принаймні трьома трасами, які лежать у різних площинах: один шлях поєднує людину (або її голову як резиденцію думок) і думку (*думка прийшла в голову, думка вискочила з голови*); другий – зорієнтований відносно предмету думки (*думки його летіли до коханої*); третій шлях веде до мети мисленневої діяльності (*думки його попрямували до істини*). Трьом шляхам руху думки відповідають три значення [2, 337]. Таким чином, метафори ментальної діяльності передають хід думок з зовнішнього простору до суб'єкта *На зголднілий ґрунт дитячої душі впали слова чужої віри, та віра дала їй спокій, перші дитячі радощі й хліб* (Р. Іваничук), від суб'єкта до зовнішнього простору *Серце кинувши в шторм і штیلی, Ми в*

обличчя плюєм сатані І незрушно на тонни, на милі Розраховуєм дні (Ю. Лавріненко), а також указують на каузу ментальної діяльності У статті під Логосом мається на увазі розумна і адекватна дієтворча сила слова – думка, що веде до смислової впорядкованості буття і свідомості (В. Яременко).

Метафоричне висловлювання *Ще за панської Польщі Євстафій мав собі на думці: Касіян Скиба – комуніст, бо хоче людям добра... (С. Чорнобривець)* відображає судження суб'єкта, основою якого є переконання, тобто А вірив, що X – це Y = А думає, що X – це Y.

Уявлення суб'єкта відображає В *той день Ерік і на думці не мав, що незабаром Олесь стане його другом (П. Панч)*, які відповідають моделі А не сподівався, що X стане Y-ом А.

Метафоризоване сполучення [Лицар]: *Шкода! Або не сокіл я, або спалила неволя мені крила, тільки чую, душею чую – їм не відрости (Леся Українка)*, модель якого А розуміє, що Р, свідчить про розуміння суб'єктом об'єктивної дійсності, що базується на відчутті. Розуміння суб'єкта як результат власної ментальної діяльності спостерігається у висловлюванні *Карпо Свербивус.. дивився на все надто серйозно і намагався дійти до всього своїм розумом (М. Тарновський)*.

У метафорі ментальної діяльності – *Нічого не скажу зараз. Бо нічого ще до пуття не знаю. А чужим розумом жити не хочу. Розберуся трохи в цьому сам, тоді й поговоримо (А. Головка)* суб'єкт відзначає недостатній рівень своїх знань і характеризується здатністю визнавати це.

Метафоричне висловлювання з дебітивною модальністю може позначати здатність суб'єкта запам'ятовувати інформацію: [Конон]: *Нам треба до того прислухатись та брати на розум. То люде вчені, котрі про все, що коїться про меж людми, довідуються і записують у книги (М. Кропивницький)*, якому відповідає модель: А треба прислухатися та запам'ятовувати Р.

Метафоричний смисл надії сконцентрований у реченнях: 1) *Вона прислухалася до останніх звуків затихаючої в селі весільної музики, з якими гинули її останні надії, останні сподівання... (М. Коцюбинський)*, суб'єкт якого, втрачаючи надію, переходить до безнадії; 2) *Арсен слав телеграми на ім'я Тасі щодня. Хоч відповіді не було, він жив надією (Л. Дмитерко)*, суб'єкт якого надіється.

У метафоричному сполученні *Я і сам додумався, і з стариками порадився, так нікому така думка не спала на розум (Г. Квітка-Основ'яненко)* виражається припущення суб'єкта.

Оцінка об'єкта висловлювання *Нічого, крім презирства, в неї до цих паненят нема, всі вони заячі душі (Я. Качура)* носить негативну конотацію, на відміну від – *Щоби всі знали, що і серед пропащих створінь існують великі душі... зустрічаються гарячі серця, готові віддати увесь свій огонь за щастя ближнього (Г. Хоткевич)*, де через антиномію суб'єкт характеризує об'єкт як позитивний. Негативну та позитивну оцінку суб'єкта виражають: *Тітки пороззявляли роти. Вони полякались. В них розум був такий темний, як і в сільських бабів (І. Нечуй-Левицький)*, – *Гордий, пишний і розумом високий гетьман! – подумав Петро (П. Куліш)*.

Модель А позитивно ставиться до X відповідає реченню *Крім вищого начальства, маршруту полку ніхто не знав, але всі чомусь думали, що йдуть на Прагу. Може, тому, що серцем кожен був там, з повсталими чеськими патріотами (О. Гончар)*. Метафоричний смисл негативного ставлення суб'єкта до об'єкта передають висловлювання [Юда]: *Досада уперше ворухнулася в мене в серці супроти нього – я її стлумив (Леся Українка)*, – *Так, але за що він мені наплював у душу? – пригадав він розмову з Кузем (Г. Тютюнник)*.

Процес мислення метафорично відображають: *Дівчина з його думки не йшла (Марко Вовчок)*, *Стояв-стояв пан Уласович довгенько і розуму не приложить, що йому теперечки на світі й робити! (Г. Квітка-Основ'яненко)*, – *Чоловік на те й родився, щоб весь вік, скільки живе, розуму вчитися (Г. Тютюнник)*.

Метафори виражають прийняття рішення як вид ментальної діяльності суб'єкта: *Став [солдат], озирнувся, щось спало на думку, і зник за горою (О. Довженко)*. Метафора – вид тропа, що побудований за принципом подібності і служить одним із засобів посилення образності й виразності мови. Всяка метафора є переносно вжитим словом, що служить засобом образної художньої характеристики. Саме тому метафора широко використовується майстрами слова в процесі образного відтворення дійсності, її художнього, поетичного освоєння [11, 40]. Висловлювання *От і почав горобчик до розуму доходити – годі сваритися (Леся Українка)*, *Однак Мартин почина ніби до розуму доходити, хтось то вже його навча проти мене!.. (М. Кропивницький)* характеризуються однаковою метафорою, але передають різні пропозиції: у першому спостерігається прийняття рішення суб'єктом, а у другому – розуміння суб'єкта. Отож, одні й ті ж метафори у різних контекстах передають різні пропозиції. Образність метафори полягає в актуалізації цілих комплексів основних та суміжних понять, що пов'язуються з двома порівнюваними явищами, і як результат – різні асоціативні плани зливаються в одне ціле, творячи таким чином вирази і яскраві образи.

У висловлюванні *Хлопчика опекун [опікун] віддав у бурсу розуму добувати (Панас Мирний)* фізична дія суб'єкта каузує ментальну діяльність спрямовану на отримання знань, що відповідає

моделі А віддав Х у бурсу, щоб Х вчився, тобто мета навчання – розвиток інтелектуальних здібностей, умінь та навичок. Речення *Чогось їй було сумно, чогось було журно. Наче віщувало серце якесь лихо несподіване* (М. Коцюбинський) передає емоційний інтелект суб'єкта, тобто “навик розуміння своїх відчуттів та емоцій” [7, 101].

Ментальний стан суб'єкта як результат оцінки об'єкта характеризує висловлювання *Вони [привітання] такі щирі й хороші, що мене аж коло серця залоскотало, коли вичитав їх* (М. Коцюбинський), в якому об'єкт казував ментальний стан суб'єкта: А стало приємно від Х. Хвилювання як негативний стан суб'єкта передає речення *Половчиха, вирядивши в море чоловіка, виглядала його шаланду.., її серце ладне було вискочити з грудей* (Ю. Яновський).

Отже, метафори можуть співпадати з пропозиціями, але не всі пропозиції однаково передають метафоричні смисли, що залежить від їх уживання у контексті. Іменні, предикативні та пропозиційні метафори ментальної діяльності відображають характеристику суб'єкта, об'єкта або вказують на мету діяльності цього типу, позначають віру, розуміння, судження, уяву, пам'ять, надію, припущення, оцінку, ментальне ставлення, процес мислення, ментальний стан, інтелектуальну діяльність, рішення суб'єкта як результат каузації. Метафора як форма комунікації, виступаючи засобом творення нових значень, які є унікальними і мають експліцитні та імпліцитні смисли, створює образи й судження. Вона як дискурсивна категорія допомагає адресанту передати, а адресату зрозуміти не тільки універсальні, але і національні аспекти мислення. Метафора сприймається як спосіб пізнання реальності, основою якого є мисленеві процеси людини, структурує й поповнює знання про світ у мовній формі і бере участь у творенні національної картини світу.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5-32.
2. Арутюнова Н.Д. Функциональные типы языковой метафоры / Н.Д. Арутюнова // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – М.: Наука, 1978. – Т. 37. № 4. – С. 333-343.
3. Вовк В.Н. Языковая метафора в художественной речи: Природа вторичной номинации / В.Н. Вовк. – К.: Наукова думка, 1986. – 142 с.
4. Зализняк Анна А. Метафора движения в концептуализации интеллектуальной деятельности / Анна А. Зализняк // Логический анализ языка. Языки динамического мира. – Дубна: Международный университет природы, общества и человека “Дубна”, 1999. – С. 312-320.
5. Іванюк Б.П. Метафора і літературний твір: структурно-типологічний, історико-типологічний та прагматичний аспекти дослідження (на матеріалі російської літератури): автореф. дис. д-ра філол. Наук : спец. 10.01.02 “”; спец. 10.01.06 “” / Б.П. Іванюк. – К., 1999. – 32 с.
6. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія: Навч. посіб. / В.І. Кононенко. – К.: Вища шк., 2008. – 327 с.
7. Непорожній Ю.О., Рогова І.В. Розвиток емоційного інтелекту як здатності бути лідером / Ю.О. Непорожній, І.В. Рогова // Економічний простір: Збірник наукових праць. – № 12/1. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – С. 97-105.
8. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры / Х. Ортега-и-Гассет // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 68-81.
9. Сенічева О.А. Дослідження метафори в аспекті когнітивного аналізу (на матеріалі поезій Анни Ахматової) / О.А. Сенічева // Східнослов'янська філологія: Зб. праць. – Вип. 9: Мовознавство Горлівка: Вид-во ГДПІМ, 2006. – С. 176-185.
10. Співак О.Е. Метафора і міф в концептуальному дискурсі [Електронний ресурс] / О.Е. Співак // Філософські дослідження. Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Випуск № 9. – Луганськ, 2008. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Phd/2008_9/spivak.pdf
11. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія // За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 440 с.
12. Українська мова: Енциклопедія // Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ, вид-во “Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
13. Цісар Н. Ономазіологічні аспекти вивчення метафори (на матеріалі медичної термінології) // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Проблеми української термінології, 2008. – № 620. – С. 224-227.
14. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. / Д.І. Чижевський. – К.: Вид-во “Орій” при УКСП “Кобза”, 1992. – 230 с.

15. *Figurative Language and Thought*. Albert N. Katz, Cristina Cacciari, Rymond W. Gibbs, JR. Mark Turner. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1998. – 195 pp.
16. *Introducing Metaphor* by Murray Knowles and Rosamund Moon. – London: Routledge, 2006. pp. x + 180.
17. Lakoff G. *The Contemporary Theory of Metaphor* // *Metaphor and Thought* /ed. by Ortony A. 2nd ed – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – P. 202-251.
18. Marjanovic-Shane A. *Metaphor – a Propositional Comment and an Invitation to Intimacy* // *The IInd Conference for socio-cultural research*. – Geneva, 1996. – P. 4-39.
19. *Metaphor: Implications and Applications*. Jeffery Scott Mio and Albert N. Katz. (Eds.), Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1996. – 269 pp.

Анотація. У статті досліджується семантика метафор ментальної діяльності у структурі висловлювань. Метафори як знаряддя мислення виражають пропозиції, які нерозривно пов'язані з реальністю. Такий підхід дає можливість дослідити механізм утворення нових значень. Ментальні метафори розглядаються як вмістилище основних понять, традиційних для народної психології, ментального світу українців.

Ключові слова: метафора, ментальна діяльність, пропозиція, адресат, адресант.

Summary. In the article semantics of mental activity metaphors in the structure of utterances is investigated. Metaphors as means of thinking express propositions related to reality. This approach enables to research the mechanism of new meaning formation. Mental metaphors are observed as a receptacle of basic concepts, traditional for folk psychology, mental world of Ukrainians.

Key words: metaphor, mental activity, proposition, addressee, addresser.

УДК 821.161.2-31+821.112.2-31]19".091

Мазурик І.І.

СИЛА СЛОВА ПРОТИ СИЛИ ВІЙНИ: НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ О. ГОНЧАРА ТА Г. БЬОЛЛЯ

З давніх-давен існують теорії, які виправдовують війни й доводять їхню користь. Грецький філософ Платон говорив, що війна є звичайним станом народів, а Арістотель вважав війну природним способом набуття власності. Гоббс, Лейбніц, Гегель, Ніцше доводили користь війни, яка зберігає моральний стан народів і зміцнює їх.

Війни еволюціонували від фізичних, економічних до психологічних. Другу світову війну можна охарактеризувати як економічну, адже її основною метою було тотальне економічне панування “білокурої бестії”.

Як виявиться згодом, що абсолютно логічно, ця війна стала апогеєм першої світової війни і зруйнувала ті залишки традиційного гуманізму, яким так пишалась Європа.

Багато дослідників присвятили свої студії антимілітаризму в художній літературі, зокрема М. Анастасьєв М. Гуменний, Д. Затонський, А. Адамович, Б. Сучков, В. Фащенко, І. Семенчук, В. Коваль, М. Кудрявцев, І. Захарчук.

Знаковим є те, що тема війни стала провідною в літературі ще з Античності, а саме з поеми “Іліада”. Такий лейтмотив давав змогу відтворити піковий стан психології людини, яка переживала не тільки насилля, а й здатність його подолати, виростала на вищий духовний рівень. Війна – це найбільша небезпека наступних поколінь. Цією тезою керувалися О. Гончар та Г. Бьолль, коли в своїх воєнних записках відкривали світ людини на війні.

Генріх Бьолль та Олесь Гончар – діти однієї епохи. Вони не бачили першу світову війну, вони зростали серед її руїн, готувались до нового кровопролиття, але ніхто не знав, що воно прийде так швидко, що породжене попередньою війною “втрачене покоління” знову ринеться у світ насилля.

Саме проти насилля виступатимуть голоси ворогуючих країн: чи воно буде у формі фашизму, чи зрадянства, чи людської жорстокості, але це насилля війни буде засуджуватись ще багато років і ретроспекціями звучатиме в романах.

Компаративний аналіз антимілітаристичних романів Г. Бьолля та О. Гончара досі не досліджувався, а був представлений частковим вирішенням проблеми співставлення художньої думки про антимілітаризм представників ворогуючих країн переважно на прикладі малої прози.

Це питання досліджували у своїх статтях К. Вайло, Н. Ключник, С. Таратута, Л. Борецький, Г. Логвин.

Відчувши кров на собі та побачивши смерть своїх товаришів, людське серце не зможе залишатись просто байдужим. Після війни Бьолль та Гончар беруться активно виводити пером страхи війни та велич і нищість людини. Літературний процес проти війни знову продовжено, бо перші спроби Ремарка та Хемінгуея проігноровано: може іншому поколінню вдасться засудити війну, виправдати людину і назавжди поховати в небуття та забуття криваву розгульність мілітаризму.

Одкровення О. Гончара були вміщені у щоденниках, які охоплювали 1943-1945 роки та видані його дружиною, Валентиною Гончар, у книзі “Катарсис” (2000р.). Розпочинаються записи роздумами про війну, пережиту уже двома роками болю, розлуки, наруги: “Два роки, а скільки страждань, скільки мук та поневірянь для народів! Чи буде коли оцінено все безглуздя і злочинство цієї бойні, чи будуть коли її творці навіки прикуті до ганебного стовпа! Я сповнений чорного песимізму і гадаю, що знайдуться якісь мудрі негідники із середовища вчених, які рабськи змиють кров мільйонів з рук цих мерзенних потвор, що зараз правлять народами... Людина з усіма її думами і почуттями топчеться важким чоботом солдата, а солдат, сам розчавлений фізично і морально, вмирає, не знаючи за що” [3, 21].

Письменник дивиться рентгенівським поглядом на дійсність, але відтворює не тільки фотографію, а й відчуття хвороби. Г. Бьолль у словесному дзеркалі прослідкував створення нових рекрутів, генезис війни. Про неї та будні солдатів, які жили в режимі диктатури, майбутній нобелівський лауреат почав писати ще з 30 серпня 1939 року і продовжував до 3 квітня 1945 року. До 40-го року письменник писав виключно своїм рідним – батькам та сестрі. Іншу частину листів вже з 40-го року він присвятить своїй майбутній дружині Анні Марі Кех.

У листах автор описує свою відразу від того, що його заливає кров солдатів, що ніхто не вірить в Бога. Але, як пересічний німець, йому також властиве бажання перемоги Німеччини. У своїх листах Г. Бьолль мало приділяє уваги описам тих дійств, а більше роздумам та ремінісценціям.

Читач неодмінно помітить одну й ту саму дорогу, якими йшли молоді солдати з Німеччини до Радянського Союзу і назад через Угорщину, Австрію, Чехословаччину. Обидва вони не могли дочекатись того моменту, коли повернуться додому.

Та перед тим, як потрапити додому потрібно було побачити й відчути те, що назавжди закарбується в пам'яті. О. Гончар в образній формі передає побачене, надаючи йому свою оцінку, оцінку впевненого переможця. Можемо знайти цікаві факти про долю жіноцтва на війні в записках за червень 1943 року: “Після недавніх боїв ще не встигли прибрати трупів. У підвалах живими поховано тисячі людей і там же залишено гнити. На вулицях сморід від трупів, що десь поблизу розкладаються під сонячним промінням, і тут же поруч на розі – вже гримить ресторан, так німецькі офіцери розважаються з українськими дівчатами. У місті зараз не побачиш некрасивої дівчини. Вони або в Германії, або загинули з голоду, коли не встигли змандрувати в провінцію. Лишилися одні красиві, куплені німцями за пайок хліба” [3, 22]. Чому сталося так з українськими жінками, О. Гончар продовжить моторошним описом, в якому відобразилось одкровення війни 10 жовтня 1943 року: “Говорят, в Полтаве фашисты при отступлении сжигали женщин, заперев их в домах. Девушкам отрезывали грудь. В Нижне-Днепровске детей бросали в Днепр. Одной матери, которая просила не убивать ее детей, унтер-офицер холодно ответил:

- Когда ваши дети вырастут, они будут мстить моим детям. Поэтому я должен убивать их сейчас” [3, 38-39].

Німецький письменник, перебуваючи в Криму 19 вересня 1943 року, розмірковує про війну: “Війна жорстока, безжалісна... ..І коли я впиваюсь зубами в чорну російську землю, щоб врятувати своє життя від заліза, яке несе смерть, я не можу знайти розгадку одного дуже сумного факту: чому матері мають посилати своїх синів на війну” [7].

Якщо ж порівнювати воєнні одкровення письменників, то стає очевидним поступове перетворення наївного сприймання дійсності на реалістичне, навіть подекуди песимістичне. О. Гончар в записках 1945 року це відобразив наступними роздумами: “Что меня ждет? Снаряд или разрывная пуля, или смерть мгновенная, или медленная и мучительная на санитарной повозке? Или каліцтво? Или счастливая жизнь? Но от нее мы ведь все отвыкли. Найдется ли тепер столько огня к труду, сколько было до войны? Да и не разуверились мы в нем? Кажется, да” [3, 100]. З цих слів можна припустити, що хоч в українській літературі не було “втраченого покоління”, але це явище все ж торкнулось своїм світовим відголосом розгубленої людини.

Г. Бьолля рано призвали до війська, де він проводив монотонні солдатські будні, був направлений в окупаційні війська у Францію, а згодом на фронт проти Радянського Союзу та Угорщини. Впродовж цих п'яти років знаходив відраду в літературі та силу у своїй вірі. Життя в загоні здавалось таким, в якому панує дух виснажливого фарсу. Пруська служба була важкою

для інтелектуалів, тому йому було страшно отупіти в цьому середовищі. Він все сприймав з позиції максималізму. Письменник любив Німеччину, але не оспівував її, розвінчував чари обожнювання Гітлера. Не всі німці ставились однаково до нацизму, війни, до повоєнного свого нікчемства. Бьолль зневажав Гітлера, не був згідний із жодною формою самознищення людей і знав, що гріхи потрібно покутувати, а рахунки – сплачувати. В оповіданні-статті “Про самого себе” (1958) майбутній нобелівський лауреат напише коротко не про себе, а біографію цілого покоління жертв та вождів-насильників. Він бачить їх засипаними квітами, у закривавлених фраках, усміхненими. Перші спогади письменника про армію Хіндербурга (фельдмаршала першої світової війни, який сприяв Гітлеру прийти до влади у 1933 році), яка колонами поверталась на батьківщину. Далі були майстерня батька, споглядання на людей, що живуть в селі, співають, носять на спинах свій тягар. В цей час пфеніг стабілізувався і батько поклав гроші в банк, а батьки однокласників – безробітні [10]. Г. Бьолль дає коротку і влучну характеристику соціальному становищу країни у міжвоєнний, воєнний та післявоєнний час.

Вагомим морально-етичним аспектом для письменників стала вища духовна сила. Відомо, що в радянській час вірити в Бога і виконувати при цьому традиційні обряди вважалося злочином. Тому це питання для О.Гончара досить довго залишалося закритим. В період війни карателів вистачало, але вони боялися знищувати, тих, кого можна використати, принизити. В записках обох письменників присутнє звернення до вищої сили – Бога. Г. Бьолль 12 лютого 1941 року відверто напише рідній душі: “Не дарма Бог нагородив такою чутливістю і не дарма змусив мене страждати; мені однозначно написано долею виконати якусь місію, про яку, можливо, я й не підозрюю. Він дасть сили і можливість виконати її. Я думаю, що мені потрібно буде проникливо сказати усім людям, що не має нічого таємничішого, більш достойного за страждання; нічого, що нам подаровано, саме даровано, а не покладено на нас. Це дійсно милість Божа, якщо нам дозволено страждати, тому що тоді буде дозволено уподібнитись Христу. Я не знаходжу слів, щоб передати наскільки я наповнений цією таємницею, хіба не чудо, що я повинен народитись саме в ту епоху, яка відкидає страждання” [13]. В цей час, але в іншій країні про страждання говорять не християнське, а інше – страждання в ім’я соціуму, колективу, про відмову від себе на користь загального, а чи гуманного? О. Гончар також згадує про страждання, що й суголоссям переплітається із словами Г. Бьолля та назвою щоденникових записів – “Катарсис”. “Боже, какое ты счастье дал человеку и как он не умеет употребить его! Зачем и я еще призывал к убийству? Прости, Господи, меня, великого твоего мученика. Не могу писать – я рыдаю, рыдаю за вас, люди, прекраснейшие и глупейшие создания нашей Божьей Земли! Мучусь, мучусь, за что мне такие мучения?” (13 серпня 1944 року) [3, 68-69].

Часто досвід, який автор листів описує, стає основою його подальшої літературної творчості. Він згадує в листах своє завдання: “...не забувати що пасує людському буттю, що не суперечить Богу” [9]. На основі них німецький письменник напише свій перший роман антимілітаристичного змісту “Де ти був, Адаме?”, а український – свою трилогію “Прапороносці”, яку продовжить протистоянням “Людини і зброї”, та одвічною боротьбою людини з метафоричною соціальною стихією в романі “Циклон”.

Автори романів засуджують ненависть людини до людини, знаходять її на полях бою, в концтаборах і не важливо, під чиїм прапором здійснюються злодіяння, за чиїм колючим дротом, але за ним творяться ті ж, навіть вишуканіші злочини. У “Циклоні” український письменник переносить читача на Холодну Гору – один з найбільших концентраційних таборів для військовополонених в Україні. Там можна знайти смерть, сморід, спеку, виснажених роками і голодом людей з пригаслими очима: “Зоднаковілі (вороги) у своїй поверженості, валяємося, перебуваючи у якомусь трансі; з пригаслими мізками, з пригаслими очима, з кожним днем наближаємось до тої крайньої межі – межі останнього збайдужіння. ...Сто тисяч безіменних, не пронумерованих.” “Найбільша небезпека. що її таїть проти нас Холодна Гора, – це здатність робити нас байдужими один до одного, повергати в стан очужілості, роз’єднувати, обривати зв’язки між людьми” [5, 25-26]. А Богдан Колосовський називає світ опоганим фашистами, цей світ стає не схожим на себе, ніби помертвів для людей – це суцільна тюрма.

Головні герої цих письменників пройшли кожен свій складний шлях, але їхня смерть була насиллям над людським щастям. Юрій Брянський, хоча і приймає смерть ще у першій частині “Прапороносців” – “Альпи”, але до кінця роману його мілітарно-маскуліний тип сміливого воїна проходить через увесь твір. Подібним образом, що доживає до завершення війни та доходить у кінці роману вже мерцем до свого будинку в книзі Г. Белля “Де ти був, Адаме?” стає Файнгалс. Слід зазначити, що в житті обох героїв і з роману “Де ти був, Адаме?”, і в романі “Прапороносці”, символ прапора є доленосним. Файнгалси, Ллони, Бориси, Богдани Колосовські, Шури Ясногорські – це тисячі тих, кому скалічено і відібрано життя. Ні! Письменники стають на захист навіть не тисяч, а мільйонів.

Генріх Бьолль щоразу повторює про своїх героїв, що вони не люблять війни, особливо тоді, коли в таборах смерті мордують свою ж націю: “Коменданти концентраційних таборів скаржаться,

що від 5 до 10% призначених для ліквідації радянських громадян прибувають до таборів уже мертвими чи напівмертвими. ...Але за чотири роки той німецький райх прикро поменшав, та й усувати, чи то ліквідувати, доводилося не тільки радянських полонених, євреїв і т. ін., а й досить численних німців – дезертирів, саботажників, зрадників...” [1, 45]. В “Груповому портреті з дамою” автор розповідає про те, як нацисти “турбувались” про потреби харчування полонених: “...баланду варили з гнилої картоплі та всяких кухонних покидьків, а за присмаку щурячий послід...” [2, 70].

Осуд ідейного рушія представлений гарним міфом для кожного народу. Олесь Гончар передає через свого героя певне нашарування міфічності, яку й виправдовує: “Це була майже ідея фікс: якщо кінець, то тільки так десь отам, на майдані... ..влетіти і впасти. як падали колись гінці – вісники перемоги на майданах античних міст.. трохи картинно? Але ж картинність чогось та варта, якщо вона готова підтверджувати себе такою ціною – власним життям” [5, 27].

Щоправда, письменник Гончар не бачитиме це у своїх творах, або не зізнаватиметься спочатку, бо й сам довгий час був переконаний у святості соцреалізму. Фашизм і соцреалізм, нацисти і комуністи – вони не виправдають того, що за своєю природою кожен солдат перетворився на вбивцю. Найголовнішим вбивцею, який і став ініціатором епохального кровопролиття, став Гітлер і саме на нього так безслівно, але сконцентровано направлено усе звинувачення письменників. Його ненавиділи і німці, і радянський народ, і англійці, і французи, і...

Зважаючи на припущення щодо роздвоєності свідомості письменника в період тоталітарного сталінізму, абсолютно сміливо можна стверджувати неприйнятність війни О. Гончарем, незгоду з мілітаризацією свідомості соціуму, зі штучною українізацією в умовах повної денаціоналізації та відмови від духовного. Г. Бьолль повірив в окрему людину, тому що вдосталь надивився на звірства під’южуваного вождями натовпу. Це зціляло від націоналізму, бо націоналізм завжди безликий, і це наvertало до гуманістичної віри, бо вона завжди предметна. Нарешті це відvertало від віри в користь насилля, бо насилля не здатне ні на що, крім самовідтворення.

Список використаних джерел

1. Белль Г. Груповий портрет з дамою / Г. Белль // Г. Белль. Всесвіт. – 1972. – №7. – С.18-128
2. Белль Г. Де ти був, Адаме? / Г. Белль Твори: В 2 т. –К.: Дніпро, 1989. – Т.1. – 798 с.
3. Гончар О.Т. Катарсис / О. Гончар – К.: Укр. світ, 2000. – 136 с.
4. Гончар О. Прапорonoсці / О. Гончар – К.: Молодь, 1966. – 426 с.
5. Гончар О. Циклон / О. Гончар – К. Рад. письменник, 1970. – 286 с.
6. Захарчук І. Мілітарна стратегія соцреалізму / І. Захарчук // Слово і час. – 2006. – №10. – С. 51-60.
7. Мелихов А. Как выковывалась совесть нации / А. Мелихов // Слово. – 2007. – № 54.
8. Роднянская И. Мир Генриха Бёлля / И. Роднянская // Вопросы литературы. – 1966. – №10. – С. 69-105.
9. Турков А. “Счастливчик” Бёлль // А. Турков Дружба народов. – 2005. – №5.
10. Böll H. Über sich selbst // H. Böll Mein trauriges Gesicht: Erzählungen und Aufsätze. – Moskow: Progress, 1968. – 366 S.
11. Hoven H. Heinrich Bölls “Briefe aus dem Krieg” // H. Hoven literaturkritik.de Nr. 6, Juni, 2003, Literaturgeschichte.
12. Linder J. Heinrich Böll als Moralist – revisited: Der amerikanische. Germanist Lawrence F. Glatz über Verbrechen und Gewalt in Heinrich Bölls Prosawerk / J. Linder – New York 1999. – 329 S.
13. Temming T. Bölls Briefe aus dem Krieg 1939-1945// Ö. Temming literaturkritik.de Nr. 12, Dezember 2000 (2. Jahrgang) Literaturgeschichte.

Анотація. У статті аналізується західноєвропейська та українська художня концепція війни Г. Бьолля та О. Гончара. Їхня творчість розглядається невідривно від світового антивоєнного руху. На матеріалах особистого досвіду (щоденників та листів) письменники осягають закономірності людського буття, ідейний, моральний та філософський сенс епохи, зображають у своїх антимілітаристичних романах події грозивих періодів історії людства, свідомість людини, формування її переконань.

Ключові слова: війна, гуманізм, антимілітаризм, людина, насилля.

Summary. The article focuses on the analysis of views of westeurope and ukrainian literature conception of war by H. Boll and O. Gonchar. Their works are interpreted inseparatly linked with anti-war world movement. On the background of their personal experience (diaries, letters) writers represent appropriateness of human being, idea, moral and philosophers sense of that epoch. They reflect in their antimilitary novels events of the stormy periods of humankind history, human consciousness, formation of her convictions and indification.

Key words: war, violence, .humanism, man, untimilitarism.

ЛЕКСИЧНА ЗАМІНА КОМПОНЕНТІВ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ В УМОВАХ ПОЕТИЧНОГО КОНТЕКСТУ

Деякі фразеологічні одиниці (ФО) в результаті активного використання поступово втрачають виразність, образність, незвичність, тому не можуть належним чином функціонувати як дієвий стилістичний засіб, тобто, виконувати своє основне призначення. Тому у мовленні вони досить часто видозмінюються. Ці зміни жодним чином не суперечать законам розвитку мовної системи. Адже “мова – це діалектична єдність усталеності й змінності: сукупність упорядкованих взаємопов’язаних елементів, що мають свою структурну організацію, не лише відтворюються в процесі мовленнєвої діяльності, але й перетворюються, перебудовуються, тобто змінюються. Змінність є природною, внутрішньою властивістю мови” [9, 71]. Як зазначала Є. Бахмутова, “оновлення фразеологізму зазвичай досягається побічно і не є головною метою його зміни. Основне призначення... – цілісність сталої формули з контекстом, завданнями й умовами повідомлення” [2, 73].

Поетичне мовлення послуговується різними способами контекстуального оновлення фразеологізмів, що сприяє посиленню експресивності одиниці, її зміні, а також оновленню образного тла стійкого сполучення [1, 216-217]. Як основні серед них мовознавці-дослідники виділяють: структурно-граматичні, структурно-семантичні та семантичні.

Різновидами структурно-семантичних перетворень ФО найчастіше вважають: а) лексичну заміну компонентів словами вільного вжитку, б) поширення компонентного складу фразеологізму, в) фразеологічний натяк, г) контамінацію фразеологічних одиниць, д) еліпсис фразеологізму [див.: 3, 108].

Лексична заміна компонентів як один із найпоширеніших різновидів структурно-семантичного типу трансформацій ФО характеризується розмаїттям художніх можливостей. Аналізу цього явища присвячено низку лінгвістичних досліджень, у тому числі й дисертаційних. Належну увагу вивченню трансформаційних процесів ФО у художньому мовленні, у тому числі й такому їх різновиду, як лексична заміна компонентів, приділяли А. Аксамітов, С. Александрова, М. Алексеєнко, М. Бакіна, І. Гнатюк, А. Емірова, В. Ковальов, І. Лепешев, А. Мелерович, В. Мокієнко, Н. Неровня, Ю Прадід, Л. Стоян, В. Телія, М. Шадрін, М. Шанський, Л. Щербачук та ін.

Мета нашої роботи – розглянути особливості лексичної заміни компонентів ФО в умовах поетичного контексту на матеріалі російських, українських та білоруських поезій.

Лексична заміна компонентів ФО як різновид структурно-семантичних трансформацій полягає в заміні загальнономовним або контекстуальним синонімом одного чи кількох компонентів. Від того, як співвідносяться компонент-замінник і компонент, який замінюють, залежить значеннєвий результат новотвору.

Відомо, що деякі загальнономовні ФО своїм існуванням у мовній системі передбачають наявність варіантів компонентів, які суттєво не можуть впливати на їх змістовий аспект. Наприклад, Леонід Мартинов використовує варіантність ФО *затыкать (заткнуть) рот (глотку)*: примушувати мовчати, не давати говорити що-небудь чи про кого-небудь: *Дальше день как день пойдет, гудя, / Но еще немного погода – / музыкантам ртов не затыкайте! – / Запоют они, со звездами взойдя, / На закате, на закате, на закате* [12, 129]; *... Что хоть уши заткни – / Не заткнешь ему глотку ведь!* [13, 663], і, не задовольняючись закріпленням у мові, робить свою заміну (*рот – глотка – пасть*): *Он кривде затыкая пасть, / Обуздывал корысть. / Свободой упивалась всласть / Новаторская кисть* [13, 458]. Лексема *пасть*, хоча і є узуальним стилістичним синонімом до фразеологічного компонента *рот*, однак мовною практикою як узуальний варіативний компонент розглянутої ФО не закріплений [див.: 21, 171]. Тому таку видозміну ФО кваліфікуємо як індивідуально-авторську.

Власне, аналогічне зустрічаємо і в тексті білоруського поета Сяргея Давідовіча, який ФО *піць (выпіць) <горкую> чашу да дна* [див.: 12, 188] подає у такому вигляді: *Видавочная віна – / Кубак грэшны піў да дна... / Мац! А вось і дабрадзейнасць - / Толькі торбачка адна!* [5, 104]. Хоча *кубок* – це посудина у вигляді чаші, та як синонім мовною практикою не закріплений, і як засвідчує словникова стаття, така варіативна форма зазначеної ФО не зафіксована.

Підвищується виразність контексту поезії Андрія Вознесенського заміною субстантивного компонента *рот* грубо-просторічним *едальник*: *Но в Склифосовке филиал / Евангелия. / И воскресаящий сказал: / “Закреть едальники!”* [4, 210]. Зіткнення стилістично різнорідної лексики – книжної та грубо-просторічної – породжує задуманий поетом стилістичний контраст ФО і контексту.

Майстерне використання мовних синонімів з метою лексико-семантичної видозміни фразеологізмів дає можливість авторам звертатись до зв’язаних синонімів, “тотожність яких

виявляється лише в одному і тому ж стійкому за складом оточенні (тобто у фразеологічному контексті)” [6, 67]. Так, Володимир Соколов фразеологізм *встречать в штйки* – надзвичайно вороже’ – трансформує у *встречать в копя* із тотожною семантикою: *Я шепнул его строки, / Но встрети в копя / Мои слабые строки / Желанных гостей* [20, 339]. Як бачимо, заміна компонента реалізується словом того ж тематичного ряду, тому ФО набуває нового звучання, але залишається семантично незмінною.

Аналогічно Ліна Костенко трансформує ФО *скакати в гречку*: *Король, той має жінку, що в гречку не полізе. / Та честь його не вронить, не пустить під укіс. / Вона в нього й Марія, вона в нього й Луїза. / У них у всіх Марії в додаток до Луїз* [10, 75]. Активно функціонуюча у мовленні ФО *скакати в гречку* – зраджувати чоловікові, мати нешлюбні зв’язки’ вжита автором у дещо незвичній формі: *лізти в гречку*. Але зв’язок оказіональної форми з узуальною відчутний не лише тому, що збережено модель загальнономовної одиниці, а й тому, що новий компонент *лізти* належить до тієї ж семантичної групи, що й компонент *скакати*. Проте нова форма по-новому розкриває зміст відомої фразеологічної одиниці.

Однак, не завжди заміна компонентом-зв’язаним синонімом є семантично малозначущою. Зустрічаємо випадки, коли зв’язані синоніми, використані поетом, більш дієво трансформують семантику фразеологізму. Скажімо, Л. Мартинов замість *ходить (стоять) на задних лапках* пише: *Вообразите всяких прокуроров, / Полушмиривших свой суровый норев / И как бы пляшущих на задних лапках / Уж не в своих, а в адвокатских шапках* [14, 191]. Заміна дієслівного компонента *ходить/стоять* дієприкметниковою формою дієслова *плясать – пляшущий* породжує зміщення акцентів ФО: ознака стає постійною, а значення інтенсифікується, адже *пляшущие* – це не просто “догідливі”, а “догідливі надзвичайно, отримують від цього задоволення”.

Зустрічаємо випадки, коли поети інтенсифікують ФО не лише через заміну вербального компонента. Ця мета досягається й через заміну субстантивних компонентів. Так, заміна у ФО *кровь с молоком* про здорову людину’ компонента *молоко* зв’язаним синонімом *огонь* різко підвищує ступінь виразності, підсилює якісну характеристику персонажу: *День морозный, чистый, парный. / Мы стоим, четыре парня, - / в полушубках, кровь с огнем, / как их шуткой шуганем!* [4, 506].

Яскравим прикладом актуалізації фразеологічного значення відомої ФО *нитка увірвалася (урвалася, обірвалася) чия, кому і без додатка* настав кінець для когось-чогось; нема того, що було’ через заміну компонента є поезія-метафора Ігоря Римарука “Вже не стачить старих підошов...”: *Може, ікла іще не тупі, / не урвалась вервечка, / і лише бракувало тобі / для душі – Берестечка?* [17,17].

Компонент *нитка* автором замінено на *вервечка*. На перший погляд, заміна не зовсім вдала, адже застаріле слово *вервечка* – мотузка, на якій підвішувалася люлька’ [19, 134]. Та, гадаємо, у цьому випадку на основне значення нашаровується ще й переносне: рядъ, толпа людей, животных’ [19, 134]. Тобто *вервечка* – це і *нитка*, яка єднає минуле із сьогоденням, і *ряд* історичних подій, які бентежать душу ліричного героя.

Різновидом заміни компонентів ФО, за нашими спостереженнями, є заміна, яка базується на синекдосі. М. Рубцов видозмінює фразеологізм *житейское море* життя у його розмаїтості’ в *житейская волна*, ніби звужуючи і конкретизуючи його зміст: *Вы, юноши, нравитесь мне! – / Говаривал он мимоходом, / когда на житейской волне / Носился с хорошим народом* [18, 69]. Подібне зустрічаємо й у інших поетів: *Муши обрати – ніч захолоне – бо / Ти похили чоло!..* [8, 115] (пор.: *схилити голову*).

Досить поширеним явищем у досліджуваних текстах поетичного мовлення є заміна фразеологічного компонента ситуативним синонімом, який „поза конкретними обставинами ніяк не асоціюється із витісненим компонентом” [6, 67]. З цього приводу А.М. Емірова зазначає: “Лексичне варіювання фразеологічної одиниці, яке базується на субституції одного із компонентів тематично або близьким за смислом словом, здійснюється мовцем як свідомо, під “тиском” комунікативної ситуації, так і несвідомо, автоматично – на базі асоціацій за подібністю чи суміжністю” [22, 150]. Аналіз текстів романів у віршах Ліни Костенко засвідчує, що такий заміник може бути виражений або одним словом, або словосполученням. Так, у романі „Берестечко” автор вживає оказіональний фразеологізм *ціна калім*, який нагадує нам відому узуальну ФО *гріш (копійка, шаг) цінам [в базарний день] кому, чому* – хто-небудь або що-небудь нічого не варті, нічого не значать’:

Повержений Богдан, Хто дасть за мене викуп?

Розбите військо? Вмоклий Чигирин?

Якби колись, то це б я тільки кликнув.

Тепер кому я хто, ціна мені калім [10, 15].

Оновлена форма актуалізує значення відомої ФО і „прив’язує” її до ситуації, де відбувається дія, тобто до звичаїв мусульман.

Оригінальним нам вбачається алегоричний вираз *за тридев’ять життів, за тридцять дзеркал*, який є візитівкою-назвою першої поетичної збірки Оксани Почапської і початком останнього вірша цієї збірки (порівняймо із фольклорним *за тридев’ять земель, у тридесятому царстві*):

За тридев'ять життів,
За тридцять дзеркал
У листопадкових
Блакитно-сірих ночах
Тебе для мене
Вітер змалював,
Тебе для мене

Вітер напрозорив... [15, 77].

Зауважимо, що цей образ не є випадковий, бо й в іншій збірці він трапляється знову, хоча й має дещо змінену форму: *Аж, ні, ніяк – за тридев'ять безсмерть / По тих слідах – на плечі – хрест камінний* [16, 5]. Трансформація образу *за тридев'ять земель у за тридев'ять життів* чи *за тридев'ять безсмерть* зміщує локальну семантику мовного знаку в темпоральну, через що і досягається вражаючий стилістичний ефект.

Цікавою нам видається заміна компонента ФО білоруським майстром поетичного слова Кастусем Жук, який відому загальномовну ФО *закрыць (заціснуць) рот каму* примушувати мовчати трансформує семантично більш кардинально, замінюючи один із компонентів не словом, а словосполученням: *Што прымоўк, бы табе / Рот зашылі драгвой? / Ці не ты на гарбе / Крыж нясеш цяжкі свій?* [8, 44].

Кастусь Жук вдало трансформує й інші ФО, як-от: *Накажы, што сябе на пакуты / Вырак я да знямення, / П'ю гаркату жыцця і атруту – / А веру ў сумленне...* [8, 79]. Можемо підкреслити, що книжний фразеологізм *піць (выпіць) горкую чашу да дна*, набувши форми *піць гаркату жыцця і атруту*, зазнав революційних змін у формі та семантиці.

Цей фразеологізм зазнає кардинальних змін й у поетичному мовленні І. Римарука. Автор створив йому можливість розкрити усі свої потенційні барви через конкретний контекст. Поет заміною компонента *чаша* на *побрехенька* дещо заземлює, конкретизує семантику загальномовного фразеологізму. До того ж і перший компонент змінено, щоправда, не суттєво: *А тоді – жебони, гомони, говори, / допивай побрехеньку до денця...* / *Тільки ж ліс попід сивим верхів'ям гори – / як зелена пов'язка чеченця* [17,16]. В іншому поетичному творі І. Римарук вдається до більш кардинальних змін цього фразеологізму: проводить заміну дієслівного компонента, чим додає до контексту семантику неповноти дії, причому компонент-означення теж замінюється (замість *гірку – кожну*) з об'єктивних причин: у попередньому рядку-вірші компонент *чаша* вжито у прямому значенні, що надає стилістичного ефекту актуалізації прямого і фразеологічного значення через їх зіткнення в мінімально можливому контексті. Маємо оригінальне поєднання прийому субституції (структурно-семантична трансформація ФО) з подвійною актуалізацією (семантичний тип трансформації): *Уже наповнюються сім Господніх чаш – / мені роковано дпити кожну чашу... / Зваливши згарища на спину черепашу, / виходить темна звірина на темну пашу. / Страшуся присуду: “Ти з нею. Ти не наш”* [17,12]. Враження від ефекту новизни підсилюється ще й тим, що фразеологізму передую лексичний оказіоналізм *роковано*, створений автором усупереч існуючим словотвірним законам.

Отже, якщо заміна компонента ФО узуальним чи зв'язаним синонімом практично семантику не змінює, вона не відчувається (ці зміни можливі лише на рівні відтінків значення, на рівні входження в контекст), то заміна компонента ФО ситуативним синонімом більш активно впливає на план змісту фразеологізму.

Список використаних джерел

1. Бакина М. А. Общеязыковая фразеология как выразительное средство современной поэзии / М. А. Бакина // Некрасова Е. А., Бакина М. А. Языковы процессы в современной русской поэзии. – М. : Наука, 1982. – С. 189-306.
2. Бахмутова Е. А. Выразительные средства русского языка / Е. А. Бахмутова. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1067. – 188 с.
3. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 156 с.
4. Вознесенский А. А. Дубовый лист виолончельный: Избранные стихотворения и проэмы / А. А. Вознесенский. – М. : Худ. литература, 1975. – 592 с.
5. Давідовіч С. Горкая кропля: Вершы, гумарэскі, паэмы / С. Давідовіч. – Мн. : Маст. літ., 1997. – 314 с.
6. Дубинский И. В. О смысловых изменениях фразеологических единиц в контексте / И. В. Дубинский // Вопросы стилистики. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1962. – Вып. I. – С. 65-72.
7. Жук К. Галгофа: Вершы і паэмы / К. Жук. – Мн. : Маст. літ., 1997. – 254 с.
8. Йовенко С. А. Бузок у сичні: Лірика / С. А. Йовенко. – К. : Рад. письменник, 1977. – 160 с.
9. Колоїз Ж. Оказіональність/узуальність як концептуальна лінгвістична категорія / Ж. Колоїз // Українська мова. – 2006. – С. 71-81.

10. Костенко Л.В. Берестечко: Историчний роман / Л. В. Костенко. – К. : Укр. письменник, 1999. – 157 с.
11. Лепешаў І. Я. Фразеалагічны слоўнык беларускай мовы. У 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мн. : БелЭн, 1993. – Т.2. – 607 с.
12. Мартынов Л. Н. Золотой запас: Книга стихав / Л. Н. Мартынов. – М. : Сов. писатель, 1981. – 247 с.
13. Мартынов Л. Н. Собрание сочинений в 3-х тт.: – Т.1 : Стихотворения / Л. Н. Мартынов. – М. : Худ. литература, 1976. – 718 с.
14. Мартынов Л.Н. Собрание сочинений в 3-х тт.: – Т.2 : Стихотворения и поэмы / Л. Н. Мартынов. – М. : Худ. литература, 1977. – 686 с.
15. Почапська О. За тридцять життів, за тридцять дзеркал / О Почапська. – Хмельницький : ТОВ “Поліграфіст”, 2006. – 80 с.
16. Почапська О. Кленопис осені: поезія / О Почапська. – Хмельницький : Вид-во Алли Цюпак, 2007. – 112 с.
17. Римарук І. М. Діва Обида. Видіння і відлуння / І. Римарук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 128 с.
18. Рубцов Н. М. Избранное / Н. М. рубцов. – М.: Худ. литература, 1982. – 320 с.
19. Словарь української мови / [упор. Б.Грінченко]: В 4-х т. – К. : Наук. думка, 1996. – Т.1. – с.
20. Соколов В. Н. Избранные произведения: в 2-х т. – Т.1. – Стихотворения / В. Н. Соколов. – М.: Худ. Литература, 1981. – 463
21. Фразеологический словарь русского языка / [под. ред. А.И. Молоткова]. – М. : Сов. энциклопедия, 1968. – 543 с.
22. Эмирова А.М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте / Адиле Мемедовна Эмирова // Эмирова А.М. Избранные научные труды. К 75-летию со дня рождения и 52-летию научной, педагогической и общественной деятельности. – Симферополь: КРП «Издательство «Крымучпедгиз», 2008. – С.111-177.

***Анотація.** У статті досліджується використання прийому заміни компонента фразеологізму в поетичних творах українських, російських та білоруських поетів. На значному фактичному матеріалі показано майстерність використання поетами загальномовних фразеологізмів у їх трансформованій формі. Акцентується увага на стилістичних ефектах, яких досягають автори при актуалізації фразеологізмів у поетичному творі.*

***Ключові слова:** фразеологічна одиниця, лексична заміна компонентів, варіантність, синонімія, актуалізація.*

***Summary.** The article deals with the using of changing component of phraseologism in the poetic creations by Ukrainian, Russian and Byelorussian poets. On the large actual material the skill of using common language phraseologisms as in the traditional so in the transformed forms is shown. The emphasize is made on stylistic effects, which are reached by the author at actualization of phraseologisms in poems.*

***Key words:** phraseological unit, lexic changes of component, variation, synonym, actualization.*

УДК 811.161.2'367.625

Мартіна О.В.

ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНІ ДІСЛОВА В МОВЛЕННЄВОМУ ЖАНРІ

У сучасних лінгвістичних теоріях все більше стверджується погляд на мовленнєву діяльність як на один з видів суспільної діяльності людини, а система мови розглядається в основному як знаряддя комунікації. “Висловлення є приведення мови в дію через індивідуальний акт її використання, кожне висловлення є акт, спрямований на те, щоб прив’язати слухача до мовця зв’язками якого-небудь почуття, соціального або іншого. Мова виступає не в якості знаряддя думки, а в якості способу дії” [4, 319].

Останнім часом мовознавці все більше схиляються до функціонально-комунікативних досліджень, де пріоритетними стають процеси спілкування людей з використанням живої природної мови, органічно поєднуючи вивчення “власне” мовних процесів і різноманітних духовних, психологічних, соціальних та інших виявів людини, яка постійно “живе в мові”.

Разом з тим ще повною мірою залишається не окресленою комунікативна природа мовленнєвих жанрів (МЖ), не вирішені проблеми категоріальної організації мовного матеріалу в процесах комунікації. Отож, мета пропонованої статті описати функціональну роль інтерперсональних дієслів в оцінних мовленнєвих жанрах.

Базовою одиницею дискурсу як найважливішої категорії міжособистісного спілкування вважають мовленнєвий жанр, практичне оволодіння яким є суттєвим аспектом мовленнєвої компетенції особистості. За визначенням Ф.С.Бацевича “мовленнєвий жанр – тематично, композиційно й стилістично усталені типи повідомлень – носіїв мовленнєвого акту, об’єднаних метою спілкування, задумом мовця з урахуванням особистості адресата, контексту і ситуації спілкування” [3, 160]. Засновником сучасної теорії МЖ як загальносеміотичного і загальнофілологічного явища вважають М.М.Бахтіна, який сформулював найважливіші ідеї щодо поняття “мовленнєвий жанр”, визначив його як “відносно стійкі тематичні, композиційні й стилістичні типи висловлювань” [1, 255]. На думку вченого “мовленнєві жанри організують наше мовлення практично таким чином, як її організують граматичні форми (синтаксичні). Ми навчаємося відливати наше мовлення у жанрові форми, і, чуючи чуже мовлення, ми уже з перших слів угадуємо його жанр, передбачаємо певний об’єм (тобто приблизну довжину мовленнєвого цілого), певну композиційну побудову, передбачаємо кінець, тобто з самого початку ми маємо відчуття мовленнєвого цілого” [1, 271]. Мовленнєві жанри виформовуються історично у процесі комунікативної діяльності людей, використовуються ними як готові творення: “якби мовленнєвих жанрів не існувало і ми не володіли ними, якби нам доводилося їх створювати вперше у процесі мовлення, вільно і вперше будувати кожне висловлювання, мовленнєве спілкування було б практично неможливим” [1, 272].

Ідеї М.М.Бахтіна розвивали польські та російські вчені, зокрема А.Вежбіцька, Н.Арутюнова, В.Богданов, О.Падучева, М.Федосюк, Т.Шмельова та інші. В українській лінгвістиці проблему МЖ досліджує Ф.Бацевич.

У лінгвістичній літературі наявні різні спроби типології МЖ. Зокрема М.Федосюк розрізняє елементарні (повідомлення, похвала, привітання, прохання, докір тощо) та комплексні МЖ, які формуються з елементарних. Вони можуть бути монологічними (заспокоєння, переконання, умовляння) та діалогічними (бесіда, дискусія, суперечка, сварка) [3, 161].

Міжособистісні відношення (МОВ) описують у висловленнях інтерперсональні дієслова (ІнтпД), більшість з яких не тільки утворюють синтаксичні структури, але й виражають взаємне ставлення учасників комунікативних ситуацій один до одного. Описуючи міжособистісні відношення комунікантів, ІнтпД дають їм певну оцінку: схвалення чи докір, прохання чи наказ, переконання чи умовляння тощо. За комунікативною метою такі ІнтпД мають оцінну семантику й описують оцінні МЖ, оскільки основним наміром адресанта є висловлення позитивного чи негативного ставлення до когось. При цьому адресант орієнтується на певні норми, з якими імпліцитно чи експліцитно порівнюється те, що підлягає позитивній чи негативній оцінці. Отже, за оцінкою, яку висловлює адресант у мовленнєвому акті по відношенню до партнера комунікації, МЖ можна умовно поділити на нейтральні, позитивні й негативні.

За комунікативною метою нейтральним МЖ властива індіферентність. Адресант не висловлює свого ставлення до когось. Основним його наміром є повідомлення про когось чи про щось, констатація певного факту. Наприклад: *Старша дівчина допомагала матері прати* (В.Шевчук); *Мати Катрі, жінка спокійна і некваплива, не заважала батькові втлумачувати дочці свій погляд на життя* (Н.Рибак); *Софія домовилася з Максимом про зустріч* (Л.Романчук); *Марко зустрівся з нею (Ївгою) минулого року, коли їздив з хлопцями в Мостище* (Натан Рибак); *Вночі, зійшовшись, вони довго розмовляли між собою, а Решетняк, закутавшись шинеллю, лежав поблизу під кущем* (О. Гончар, 243).

До нейтральних МЖ відносимо висловлення, утворені ІнтпД емоційного відношення та емоційного стану. Дієслова: *любити, обожнювати, боятися, заздрити, гніватися, ненавидіти, співчувати, цікавитися* тощо онтологічно виражають різні почуття до кого-небудь: любов, ненависть, співчуття, гнів, зацікавленість. Адресант не сподівається певних очікувань від адресата, не впливає на нього. Наприклад: *Він любив сина і хотів йому добра* (Ю.Мушкетик); *Нагорного зацікавила постать Павлюка* (К.Гордієнко); *Наталка вже чомусь перестала гніватися на окаянного Дмитра* (Є.Гуцало); *Особливо переживав він за Златку і Стеху* (В.Малик).

Нейтральні МЖ можуть відбивати узагальнене відношення між обома учасниками ситуації, їх взаємне ставлення, наприклад: *дружити* – у зн. “виявляти взаємну прихильність, відданість, довіру один до одного”: *З усіх людей в нашій кіностудії я найбільше подружився з тьотєю Любою та ще приятелював з кінооператором Фокіним* (Л.Смілянський); *приятелювати* – “бути з ким-небудь у дружніх, товариських стосунках; дружити”; *товаришувати* – у заг. зн. “перебувати в дружніх, приятельських стосунках з ким-небудь”: *Ти знаєш, ми з ним колись товаришували, як ще вдвох вівці пасли* (Панас Мирний) *любитися* – у заг. зн. “добре ставитися одне до одного,

шанувати”: *Жила проти нас міщаночка... Дуже вони з Настею любилися; як сестри рідні – все було вкупці* (Марко Вовчок) тощо.

Значення обопільності в таких випадках закладене саме в предикатній одиниці, а компоненти на позначення учасників ситуації отримують у конструкції рівноправне та рівноцінне значення навантаження. Наприклад: *Ще працюючи на воловні, доглядаючи бугая племінного, що ледве його не закопав, астроном товаришував з холодногорцями* (О.Гончар); *А зблизились ми з Решетняком у сибірському госпіталі* (О.Гончар).

Однією з головних ознак подібних конструкцій є їх симетричний характер. Переважна більшість виразів на позначення емоційного ставлення є односпрямованою, такою, що виключає можливість зворотньої трансформації. І лише предикатні вирази на позначення обопільного ставлення, завдяки симетричності предикатної одиниці, здатні до подібної трансформації. Наприклад: *Марія дружить з Оксаною // Оксана дружить з Марією // Дівчата дружать*. Ще однією особливістю симетричних предикатів на позначення емоційних МОВ є їх здатність до вживання лише з одним актантом, який узагальнює у своєму значенні обох учасників ситуації та граматично виражається через множину. Наприклад: *Давай поженим наших дітей, вони любляться, а ми на весіллі забудемо усе лихе* (І.Карпенко-Карий).

До нейтральних МЖ варто віднести висловлення, створені дієсловами мовлення, які в комунікативній ситуації передають інтерперсональні відношення, що виникають у процесі спілкування. Ці відношення можуть виникати між: а) конкретними особами: *Розказали кобзарі нам Про війни і чвари. Про тяжкеє лихоліття... Про лютії кари, Що ляхи нам завдавали* (Т.Шевченко.); *Запалившись, Василюк з неприхованою гордістю розтлумачувала Ліні, що тут і до чого* (О.Гончар); б) безвідносно до певних осіб, тобто особа чи особи мисляться узагальнено: *І кажуть, що вкрали Дочку його* (Т.Шевченко); *Треба попередити Младлена про небезпеку* (В.Малик).

У позитивних МЖ метою адресанта є висловлення позитивного ставлення до певної особи (співчуття, співпереживання, вдячність, готовність допомогти тощо). Автор позитивних МЖ зацікавлений у дружніх, партнерських стосунках з партнером, прагне до порозуміння, готовий прийти на допомогу. З огляду на зазначене виділяємо такі типи позитивних МЖ:

вдячність, подяка – *Вона була безмежно вдячна козакові і намагалася хоч чим-небудь допомогти в його безрадісному житті* (В.Малик); *Ми дякуємо тобі, друже, за щирю готовність допомогти нам у визволенні нашої дочки* (В.Малик); *Вона несподівано зупинила його ніжним доторком плеча* (П.Гуріненко); *Та сідайте, діти. Дарма, що тісно. Дякую, що згадали мене. А найбільша дяка вам за пісню* (Б.Олійник);

довіра – *Подрузі найближчій, Ганнусі з птахоферми, тільки й довірилась з листом* (О.Гончар);

опіка, турбота – *А коло дитини так і пада, ніби мати; В будень і в неділю Головоньку йому змиє, Й сорочечку білу Що день божий надіває* (Т.Шевченко); *Арсен намагався втішити, підбадьорити хлопця* (В.Малик); *Мик-Мик нахвалював хлопців, а ті старалися ще дужче* (А.Дімаров);

розуміння людьми один одного, що є одним із принципів особистісного взаємовідношення (взаєморозуміння чи взаємо нерозуміння) – одного із суттєвих моментів виникнення, розвитку і розпаду міжособистісних відношень. Означену ситуацію виражають дієслова *усвідомлювати, осмислювати, розуміти, порозумітися*. Наприклад: *Сумний повернувся Марко до хати. Мати розуміла його сум* (Н. Рибак); *Арсен зрозумів схвильованість і радість невільників, які, може, вперше за багато років почули рідну мову з уст вільної людини* (В.Малик).

Розуміння як ментальний стан відображає денотативну функцію суб'єкта в ситуації “суб'єкт розуміє стан чи дію іншого суб'єкта”, тому речення з цим значенням переважно мають номінативно-предикативну структуру. *Мати і син поділяли одну тривогу, одну радість* (Н.Рибак).

Вияв позитивних МОВ досить часто знаходить відображення в контексті через цілу низку певних дій і процесів, що, нагромаджуючись, створюють поліпропозитивну ситуацію міжособистісних відношень. Позитивізм ситуації може підсилюватися додатковими лексичними засобами, які вказують на інтенсивність МОВ та на їх динаміку. Наприклад: *Через відчинені двері долітав стогін Якуба. Златка щохвилини бігала до нього, давала пити або поправляла постіль* (В.Малик); *Богдан розумів Павлуценка. Розумів його настрої. Останнім часом вони зблизились між собою, і те, що їх раніш розділяло, здавалось обом тепер дрібними чварами, через які їм треба було давно переступити, подати один одному руки з такою ж довірою, як ось тут, при прощанні біля вагона* (О.Гончар).

Отже, основним наміром адресанта в позитивних МЖ є висловлення позитивного ставлення до когось, що виражається в діях, вчинках, почуттях. При цьому адресант оцінює не тільки своє ставлення до адресата, але й його адекватні дії по відношенню до себе : *Пишіть до мене, будемо один одного розважати хоч словами* (Лієся Українка); *Безмірна ніжність, безмірне любовне почуття до неї розтоплювало його серце, забивало дух* (О.Гончар)..

Негативне ставлення одного з мовців до іншого передається за допомогою інтерперсональних дієслів *виганяти, ворогувати, глумитися, докоряти, загрожувати, заздрити, зневажати, знущатися, зраджувати, насміхатися, ненавидіти, підозрювати, погрожувати* тощо. Залежно від наміру адресанта, його поведінки стосовно адресата виділяємо такі типи МЖ:

погроза – *Безперечно, Радивон загрожував найбільш Павлюкові, проте короткі руки (К.Гордієнко); Він пригрозив Гамідові кулаком (В.Малик); Урущак страхав притягти Мусія Завірюху до одвіту за наклеп К.Гордієнко); Уляна як вовчиця ходить: не осміхнеться, не заговорить, спідлоба дивиться, зіпхнути Настю з вінця грозила, в неділю посіпалася, тепер на досвітки не ходять. Цвіти зірвала Насті з голови, пошматувала убори, – ти нащо його принадила? (К.Гордієнко)*

підозра – *Цього старого я підозрюю у зв'язках з гайдуками (В.Малик); потім щось завершить не дали. А потім запідозрили в крамолі. А потім зацькували, довели... І що митцю лишилося від долі?! (Л.Костенко);*

зрада – *Її коханий чоловік, її Ігор зрадив, - все ще не могла повірити Софії (Л.Романчук);*

суперечка, лайка – *Він сипав прокляттями, лайкою і мало не кинувся з кулаками на селянина (В.Малик); Чути було суперечку двох мужиків, бо вони перечилися з таким зав'язком, що перекричали цілу громаду (Лесь Мартович); І коли Тонька бурчала на нього, то йому здавалося, що не жінка лає, а теща (А.Дімаров);*

докір – *Лавріне! – скрикнула в розпачі. А світ темно завертенився навколо неї. Гострі жалі лезами безнадії пронизували жінку. ... Безсовісний, у таку тяжку годину кинути жінку напризволяще, а сам на гульки! (М.Стельмах);*

кепкування, насмішка – *На вулиці з її убогого одягу насміхалися багатіші дівчата (М.Стельмах); Коли пустять в хату, То, зустрівши, насміються, - Такі, бачте, люди. А що ж на вас вони скажуть? Знаю вашу славу! Поглузують, покепкують Та й кинуть під лаву (Т. Шевченко);*

нещира, ворожа поведінка адресанта по відношенню до адресата – *А той нишком у куточку гострить ніж на брата. А той, тихий та тверезий, Богобоязливий, Як кішечка, підкрадеться, Вижде нещасливий У тебе час та й запусить Пазурі в печінку... (Т.Шевченко); З молодим агрономом Семен ніяк не міг порозумітися і потайки почав копати йому яму (М.Стельмах); Я теж палаю бажанням якнайлютіше помститися над Гамідом за дітей (В.Малик); Максим практично ув'язнив Софію вдома, не дозволяючи виходити навіть на плитки до подруги (Л. Романчук);*

огида, ненависть – *Йому стала огидною товста Гамідова пика, стали ненависними його облудні, брехливі очі (В.Малик); Мусій Завірюха подався на Волгу, а друзі його тут zostалися. Староста, повний ненависті до садівника, пасічника, де тільки міг, мстився (К.Гордієнко).*

Основним наміром адресанта негативних МЖ є висловлення негативного ставлення до когось. При цьому адресант орієнтується на певні норми, з якими явно чи приховано порівнюється те, що підлягає негативній оцінці чи діям, які негативно впливають на адресата.

Отже, врахування типів комунікативних інтенцій, способів участі партнерів у спілкуванні, характер реплік дає підстави виокремити за оцінною семантикою нейтральні, позитивні та негативні мовленнєві жанри. Основна функціональна роль мовного втіленням зазначених МЖ належить інтерперсональним дієсловам, які утворюють ситуації міжособистісних відношень між комунікантами.

Список використаних джерел

1. Бахтин М.М. Проблема речевих жанров / М.М. Бахтин // М.М. Бахтин. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1886. – 412 с.
2. Бацевич Ф.С. Текст, дискурс, речевой жанр: соотношение понятий / Ф.С. Бацевич // Вісник Харківського національного університету. № 520: Серія Філологія. Вип. 33. – Харків, 2001.
3. Бацевич Ф.С. Засоби мовного коду в комунікації / Ф.С. Бацевич // Ф.С. Бацевич Основи комунікативної лінгвістики. – Київ: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист // Э. Бенвенист Общая лингвистика – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.

Анотація. Стаття присвячена проблемі виділення оцінних мовленнєвих жанрів та з'ясуванню функціонально-семантичної ролі інтерперсональних дієслів в комунікативних процесах, у вираженні змісту МЖ.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, інтерперсональні дієслова, міжособистісні відношення, комунікація, адресант, адресат, ставлення.

Summary. The article deals with the problem of the description of evaluating conversational genres and finding but the functional and semantic role of interpersonal verbs in the communicative processes, and depicting the sense of conversational genres.

Key words: conversational genre, interpersonal verbs, interpersonal relations, communication, addressee, attitude.

МОВНІ ЗАСОБИ ОБРАЗНОСТІ У ЦИКЛІ ПОЕЗІЙ ВАСИЛЯ ЧУМАКА “МРІЙНОВТОМА”

Літературний процес 20-х років на Україні неможливо уявити без творчості Василя Чумака. Поетичні здобутки цього талановитого митця підносили молоду українську поезію до рівня кращих зразків європейської літератури. Як зауважував Павло Тичина, “Яка тонка це річ – людини творчість!” [Цит за: 2, 79]. З філософського погляду під творчістю розуміється діяльність, у процесі якої народжується щось нове, чого раніше не існувало. З цього боку поетичний доробок В. Чумака варто розглядати як справді новаторський. Творчість майстра слова виявляється не лише в опануванні ним нових тем, у пошуках нових віршових форм, творенні нових образів, а й у збагаченні поетичного лексикону власними неологізмами, метафорами, епітетами, образами-символами, покликаними свіжо й оригінально відтворювати особливості творчого стилю письменника.

Актуальність дослідження зумовлена потребою з’ясувати мовні засоби образності циклу поезій “Мрійновтома” зі збірки “Заспів”. Відомо чимало літературознавчих розвідок, монографій, присвячених творчій спадщині поета (Барабаш Ю., Ільєнко І., Крижанівський С., Світличний І., Складаний І., Чорновіл В.), однак літературознавці зі зрозумілих причин недостатньо уваги приділяли багатству художнього мовлення, мовностилістичним особливостям творчості В. Чумака. Стверджувально можна сказати, що літературна палітра Чумака надзвичайно багата і різноманітна. Тонкий знавець поезії, М.Йогансен назвав Василя Чумака одним із найсильніших художників образу. Це можна побачити в аналізованих віршах циклу “Мрійновтома”. Поет за стрімко короткий час зумів подолати чужі впливи і виробити власний стиль. Як стверджував В. Чумак, самі події постачали “новизну образів, тономентальованість, ярь фарб, динаміку ритму” [Цит. за: 3, 33].

І справді, в аналізованому циклі тропи вражають свіжістю, барвистістю, органічним влиттям у загальну канву вірша. Він часто звертається до метафори, бо саме вона допомагає емоційніше і повніше передати враження: “Тліє блакитний жар...”, “... завіт осінній сум...”, “... листопад пішов шукати марев...”, “... на віях несуча гаптований привіт...”, “... ходять суми тиходзвонні...” – все це оригінальні образи, без штучності та пишності. Метафора як засіб художньої характеристики і засіб творення нових лексичних значень слів займає важливе місце у творчості В. Чумака, що свідчить про високе естетичне чуття поета і створюють виразний стилістичний ефект у поезіях. Індивідуально-авторські метафори по-новому освітлюють те чи інше явище, психологічний чи фізіологічний процес, емоційний стан людини, поняття і явища поет об’єднує в таку семантичну залежність, для розкриття якої потрібен складний асоціативний зв’язок. Для нього характерним є творення метафор на основі звукових і зорових асоціацій: “... Усміхається проміння срібним жалем на вікні”, “смуток росами упали”, “гірлянди тьмяного намиста на гіллях яблуні вились”, “навколо скрізь молилась осінь”. Як зазначав Л.А. Булаховський, “...метафоризація... збагачує мову щодо її стилістичної гнучкості, тобто по-різному забарвлених способів передати ідентичний, або тільки схожий інтелектуальний зміст” [1, 55].

Своєрідного емоційного забарвлення набуває у Чумака прикладка, яка виступає епітетом, порівнянням, метафорою, серед них є оригінальні поєднання, які вилилися в промовисті образи (“ясочок-волошок”, “метелику-сніжку”, “ніченька-черниченька”, “перлини-роси”, “гронабризки”).

Автор циклу “Мрійновтра” збагачує поетичний словник української мови стилістичними прийомами обігрування кольорів, які виступають у ролі епітетів. Поєднання назв кольорів з різними поняттями свідчить про закономірності використання традиційних образів, які вже стали певною мірою поетичними символами. Колірна гама епітетного вираження словесно-образних картин поезій В. Чумака своєрідна, насичена чіткими яскраво-виражальними барвами й ніжними напівтонами. Аналізуючи використання традиційних для української поезії кольороепітетів, улюблених кольорів поета, поєднання їх з конкретними реаліями об’єктивного світу, творення поетичних пейзажних текстів, тяжіння до окремих кольорів, поодинокі використання інших, а також наявність складних відтінків спектра, функціонування лексем із семою кольору – дають змогу говорити про специфіку творчої манери письменника, динаміку його художніх пошуків. Оригінально вживається у віршах означення білий, що набуває ознак поетичного символу: “... білі-білі душі нарцисів...”, “... білим жалем вечір кинув тіні...”, “... білим жалем білий шум пороші...”, “... бо так рано в’яли білі рожі”, “... Білий метелик лине та лине, білий метелик сніжин”. Білий колір виступає символом ніжності, краси.

Поетична традиція зумовлює активне вживання Чумаком як в прямому так і в переносному значенні прикметника блакитний. Колір конкретних реалей поет безпосередньо виражає у сполученнях: "... а з бані блакитної промене-шовком всі плями, всі тіні зітерті", "... щоб у ній блакитно далечінь замріла", "тліє блакитний жар".

Поетичною традицією освячується вживання піднесеного з позитивно-емоційним оцінним змістом означення срібний: "... Усміхається проміння срібним жалем на вікні". Опис таким поетично містким епітетом підкреслює чарівність, чистоту й за формою вираження є метафорою.

Василь Чумак творить такі мовно-художні образи, в яких кожна деталь розкриває багатопланову семантику поетичного задуму. Нерідко мовні поняття утворюють синонімічні ряди. Наприклад у синонімічних відношеннях перебувають слова: матусі, нені; надовго, назавжди, довіку; шепче, шепоче, розказує, заведем розмову; перев'яже, обів'є, які, зберігаючи свій основний понятійний зміст, набувають переносного значення в індивідуально авторських образах: "легіт шепче казку нивам", "Хтось молитву нечутно шепоче. Хтось про горе розказує спасу", "заведем розмову – тиху, сумовиту". Беручи до уваги знакову природу слова, можна констатувати, що глибинну основу синонімії становить позначення одного й того ж денотата кількома різними словами. Синонімія як тип лексико-семантичного відношення ґрунтується на тому, що слова, які належать до однієї і тієї ж частини мови, характеризуються повним або частковим збігом своїх лексичних значень.

Особливого значення в естетичній системі поетичної мови В.Чумака набувають елементи фольклору. Його улюблені образи – фольклорні слова-символи "мріє барвінок під снігом", "цвітом яблунь", "ясочок-волошок", "білі рожі", "кокос", "лози у тузі", "бо так рано оцвіталися черемхи і жечміни", "моя свічечка – жертва вечірня", "свіча розтане – смерть", "жайворонів спів", "голубині крила". На глибокому синтезі фольклорних і традиційних поетичних образів побудований вірш "В зелену суботу", в якому домінують фольклорні елементи:

Назриваю в гаю запашного зілля,
запашного зілля, вибуялих трав;
з ясена та кленів нарубаю гілля;
лепехи нарвати побіжу на став;
кличанням обставлю, приберу кімнату.
– Подивіться, мамо! Хороше ж то як! –
Усміхнуться очі. Поміж тим у хату
вечір завітає – стомлений козак [4, 93].

Образ матері є втіленням всього доброго і чесного, символом світла виступає свічка, вічності, нев'янучої молодості, незнищеності – барвінок, цвіт яблуні уособлює собою родове дерево, дерево життя, плодючості, початку всіх речей. Його вірші характеризуються піднесеним пафосом, романтичною символікою, що визначає стиль поета.

В. Чумак економний на слово. Цілу гаму почуттів він умів передати в одному рядку. Так, наприклад, психологічний злам, складний процес прозріння, звільнення від ілюзій передається одним-єдиним реченням: "Всю жагу – зоревий трунок, п'яний трунок ізоп'є".

У його пругких рядках усе підпорядковано основній ідеї. Якщо йдеться про невпинний рух, про непогамовність, то трави не тільки зелені, а "вибуялі", якщо ж радість сповнює груди, то і все навкруги переймається цим настроєм: "жагучі вінця", "прозора ласка".

Природа у поета завжди зрозуміла й рідна, суголосна з душевним станом ліричного героя. Весна, сонце, гай, трава, вітер, ранок, вечір – усе це одухотворене: світанок – "легінь", вечір – "стомлений козак", ніч – "черничка", люди – "схилились у тузі", "весну в жагучі вінця переллю".

Чумакові вірші надзвичайно милозвучні: "Люблю. Лелію. Обів'ю...", "Стільки щастя, що боюся...", "Ти – жаль. Навіщо жаль?.." – тут використано алітерації для лагідних інтонацій. "Коли говорити про звукопис, – відзначав Максим Рильський, – тут треба зауважити, що у великих поетів, а не у формалістів, типу Бальмонта, виникає він іноді свідомо, а часом стихійно, уже по написанню дістаючи санкцію від творчого генія" [Цит. за: 3, 35]. Очевидно, й Чумакові ненав'язливі й невимушені алітерації народилися стихійно, в горнілі поетичного творення, бо він мав дуже розвинене чуття мови: його слова плінуть музичною рікою. Ця музикальність підсилюється туго припасованими римами, які дослідники порівнювали з нижніми звуками органу. Особливо часто зустрічаємо у Чумака асонанс, який має значно більше звукових відтінків, ніж власне класична рима: несучі – сум, вежі – живе, мармур – браму, далі – коралів, русалка – палко. Точні рими у нього також свіжі й несподівані: мармурову – вирову, обніжку – сніжку, спів – заплів, казку – ласку.

Поет досить уважно ставиться до пошуків оригінальної форми слова у творенні неологізмів. Вживання прикладкових сполук, а також низки власних новотворів ("мрійновтома", "зеленоземні", "блакитноквіт", "тиховійні") підтверджують глибоке знання і розуміння поетом мови, її живого організму. В цілому вірші цього циклу справляють враження дивної краси,

гармонії зорових образів і звукосполучень. Художні засоби у віршах виражають естетичний ідеал митця, допомагають зрозуміти його художню модель світу в центрі якої, безпосередньо, знаходиться людина.

Для стилю Чумака характерними є лаконічність, стислість, або, як говорили у 20-х рр., “рубаність вислову”, прості непоширені речення, за допомогою яких відтворюється мінливість вражень ліричного героя, окреслюючи світ, предмети, почуття легкими мазками, “цятками”. Цим досягається й емоційність твору. Звідси – поетична стихія, злива метафор і порівнянь, густа конденсація думок і почуттів.

Список використаних джерел

1. Білоусенко П.І. Розвиток метафоричного мислення під час вивчення дієслова / П. І. Білоусенко // Українська мова і література в школі. – 1981 – № 2. – С. 55-58.
2. Вокальчук Г.М. Оказіональні назви осіб в українській поезії 20-30 років / Г.М. Вокальчук // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 8. – С. 79-81.
3. Українське диво: Поетична антологія / [за упоряд. та ред. В. Коломійця]. – К.: Український письменник, 2005. – Кн. 2. – 535 с.
4. Чумак В. Червоний заспів: Поезії. Оповідання і нариси. Ст. та рец. Засідання дитячого гуртка “Музо, геть”, п’еса-шарж. Автобіогр. матеріали. Спогади про поета / В. Чумак [упоряд., авт. передм. та прим. І.О.Льєнко]. – К.: Дніпро, 1991. – 364 с.

Анотація. У статті проаналізовано мовні засоби образності у циклі поезій “Мрійновтома”, де визначається їх специфіка у ракурсі мовного світобачення автора. Особлива увага сконцентрована на аналізові метафор, прикладок-символів, кольороназв, синонімів як одного з важливих засобів посилення виразності й образності точного відображення змальовуваних подій.

Ключові слова: метафора, синонімія, прикладка-символ, кольороназва, образ, епітет

Summary. This article deals with language meanings of imagery in the series of poetry “Mriynovtoma”, where their specific foreshortened of language author’s world outlook has been defined. Special attention is concentrated on metaphor analyses, apposition-symbols, names of colors, synonyms as one of the important means of expressiveness; strengthening and imagery of exact reflection of the depicted events.

Key words: metaphor, synonymy, apposition-symbols, names of colors, epithet.

УДК 811.111’42

Марчишина А.А.

РЕФЕРЕНЦІЙНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОДАЛЬНИХ ОПЕРАТОРІВ У ТЕКСТІ

Теорія тексту, яка розвивається впродовж кількох останніх десятиліть, свідчить про те, що наративний та пізнавальний модули вербального спілкування розглядаються як цілком самостійні й часто незалежні один від одного характеристики тексту. Їх точки перетину фокусуються на конкретних елементах тексту, що можуть у його тканині виконувати одночасно кілька функцій, в тому числі наративного та пізнавального плану. Такими поліфункціональними одиницями слугують окремі елементи тексту, до яких належать і модальні оператори з площини лексичного рівня мови.

Запропонована стаття – це лінгвістична розвідка, в якій робиться спроба аналізу виконання операторами гумористичної модальності (в ході дослідження ними виступають дієслова) референційної функції у текстах сучасної англійської художньої прози, а також вирішується завдання прослідкувати типи референційних зсувів, що в процесі сприйняття зреалізованого мовлення (тексту) призводять до створення комічного ефекту, а відтак забарвлюють текстуру гумористичною модальністю. Під цим терміном ми розуміємо модальність суб’єктивну – такий її тип, що відображає ставлення автора мовлення до змісту висловленого, з уточненням напрямку суб’єктивності – гумористичного.

Референційна (референтна) функція одиниць мови бере початок від виконання такої функції самою мовою [5]. У здійсненні акту референції беруть участь автономні одиниці (імена власні та загальні, іменні словосполучення, особові, неозначені, вказівні та заперечні займенники) та їх актуалізатори (артиклі, присвійні займенники, прийменники, числівники) [8, 411]. Проте, на

думку В.З.Дем'янова, з якою ми цілком погоджуємося, вона притаманна не тільки іменам, на що в основному зверталася увага лінгвістів, а також і предикатам, яким бракувало такої уваги [5]. Адже в процесі комунікації відбувається не тільки співвіднесення актуалізованих імен та іменних груп (виразів) із їх позалінгвальними референтами (денотатами), а й зіставлення ознакових особливостей, що характеризують ці імена у різних аспектах їх функціонування. Слідом за Г.А.Уфимцевою [16], О.С.Кубряковою [7] ми зараховуємо дієслова до ознакових імен, оскільки вони охоплюють таку характеристику “дії, стану, яка виступає в ролі предикативної ознаки субстанції” [16, 135]. Саме тому об'єктом нашого дослідження є дієслова, наділені здатністю збуджувати емоційну сферу читача та викликати відчуття комічного при сприйнятті фрагмента мовлення (тексту, його сегмента).

Референційна функція елементів тексту ґрунтується на їх зрозумілості. Вона апелює до тих мисленневих концептів – “згустків” знань про світ, що закладені в пам'яті й можуть легко відтворюватися, даючи основу для порівняння, оцінки та трансформації під впливом нової інформації. Аксиоматична теза про взаємозалежність форм знання та свідомості зумовлює той факт, що в процесі референції мовні форми розкривають свій ментальний зміст, те смислове наповнення, якого набув певний референт як за весь період – “історію” – свого об'єктивного існування, так і за час його перебування в складі індивідуалізованої концептосфери окремої особистості (в нашому випадку – автора, читача). “Розуміння мовлення – [...] це інтерактивний процес взаємодії інформації, представленої лінгвістичними знаками, і тими знаннями, що утримуються в пам'яті суб'єкта” [9, 9]. Зважаючи на цю особливість, проблема референції належить до проблем міждисциплінарного, зокрема, психолінгвістичного, статусу.

У сучасному інформаційно насиченому суспільстві писемне мовлення домінує над усним, “стає неможливо відрізнити тексти від реальності” [13]. Текст виявляється ефективним засобом створення й трансформування індивідуальних структур знань. Референційна функція модалізуючих дієслів, що актуалізується в художньому тексті, є проявом їх семантичної контекстуальної інтегративності; вона забезпечує референційно-текстове співвідношення відображених у тексті знань про світ. “У художньому тексті людина неминуче опиняється в центрі референтного простору” [6, 33]. Оскільки організація тексту безпосередньо пов'язана з відображенням позамовної реальності, мисленневі процеси, своєрідним наслідком та результатом яких виступає художній текст, відображають дотекстовий об'єм та систему авторського світорозуміння. Актуалізуючись у тексті та експлікуючись одиницями мови, вони потребують певного впорядкування відповідно до існуючих суспільних та лінгвістичних норм. Референційне функціональне навантаження творів входить до складу компонентів “базової форми акту комунікації” [15, 109], одним із завдань якого є співвіднесення елементів тексту з дійсністю. При виділенні згаданої функції ми частково поділяємо такий погляд на мовну референцію, за яким вона розглядається як “використання мови для вираження пропозиції, тобто розмови про речі в контексті” [24, 130]. Вважаємо за необхідне доповнити, що контекст має бути нашаруванням двох підтипів: 1) соціально-культурного, психо-когнітивного (фонового) та 2) мовного, тобто реалізованого в лінгвістичному трактуванні поняття. Стосовно пропозиції ми цілком приймаємо її трактування Т. ван Дейком [19, 9], за яким вона представляє собою актуалізований смисл висловлення.

Референція як елемент терміносистеми гносеології, логіки, семіотики та лінгвістики в широкому розумінні позначає процес, що “описує, з чим і як співвідносяться поняття, імена й значення віртуально та актуально, в потенції і в конкретному акті думки і мовлення” [10, 76]. Модальність же, як один із найважливіших змістових макрокомпонентів тексту, включає “референтивні аспекти внутрішньої когерентності текстового світу і його “зв'язки” із світом дійсним” [1, 4].

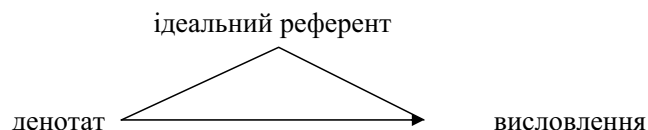
Кореляція світу об'єктивного і текстового спричинює залучення, крім суб'єктно-орієнтованого, також об'єктно-орієнтованого референційного зіставлення. Об'єктно-орієнтований принцип референційного відсилання зумовлює врахування таких факторів, як умови, причини й мотиви апелювання до референційних механізмів мислення. Позамовна референтна ситуація вербалізується через набір денотатів, що несуть предметно-логічне значення і передають смисл висловлення. В результаті спонтанно можуть породжуватися конотативні смисли, адже вибрати відповідний мовний засіб – означає “якось віднестися” [3, 18] і до мовлення, і до вираженої ним реальності.

Самі собою слова (висловлення) не вказують на якісь об'єкти світу: вказівка як елемент мовленнєвого акту здійснюється носієм мови (в нашому випадку – автором, через оповідача чи персонажі) як носієм певних концептуальних систем. Відповідно розпізнавання, ідентифікація референційних намірів входить до завдань інтерпретації в концептуальній системі партнера по комунікації (читача, слухача). Ця інтерпретація охоплює як самого суб'єкта референції, використане ним мовне забезпечення, так часто і контекст його вживання. Таким чином здійснюється перехід від образу мовного знака як матеріального об'єкта до образу його змісту.

Аналіз відношень між окремими одиницями речення (висловлення), вираженими гумористично-модалізуючими дієслівними номінаціями, охоплює базисний рівень зв'язків у тексті, референційний, що поєднує текст із світом реальних об'єктів. Семантичний підхід до аналізу тексту (концепція відображувальної семантики) представлений у працях В.Г.Гака, Н.Д.Арутюнової, О.В.Падучевої, А.Вежбицької та ін. Текст у цих дослідженнях розуміється як номінація певної події, процесу, стану, певної ситуації дійсності та вивчається як послідовність висловлень, відображаючи стосунки, що насправді чи потенційно існують між предметами опису. Використання в якості елементарної семантичної “молекули” тексту форми номінації (в нашому випадку – номінація дії, стану, афективного ставлення) дає можливість описати процес інтродукції об'єктів мовлення в текст і прослідкувати ті напрямки, за якими здійснюється вибір “можливих (потенційних) світів”, ситуаційних моделей, що стають предметом викладу чи ситуаційною базою тексту, тобто з'ясувати “структуру думки, приховану за зовнішньою формою мови” [2]. Основним критерієм виділення елементів референційної структури виступають синтагматичні відношення номінацій (номінаційних груп), “... семантичний зв'язок між словами є функцією зв'язку між предметами (і відповідно, між поняттями)” [14, 7]. Ономазіологічна семантика виявляє зв'язок семантики тексту (його сегментів) із світом об'єктів. Опис залежності текстової семантики від об'єктивно даних дійсних зв'язків у лінгвістиці визначається поняттям референції тексту. Дієслівна ж лексика, завдяки самому категоріальному значенню дієслова, завжди потенційно вказує на ситуацію та характеризується найбільшою кількістю як синтагматичних показників, так і референційною валентністю.

Досліджувані дієслова – оператори гумористичної модальності – стають тими релевантними характеристиками контексту, які беруть участь у визначенні “точок референції”, що виникають як результат взаємодії контексту та “можливого світу” [...] і в яких сходяться наративний та пізнавальний вектори. Взаємодія контексту і можливого світу породжує, на думку Р.С.Столнейкера, пропозицію, наділену істиннісним значенням. Поява в тексті “точок референції” стає тим моментом смислу, від якого веде відлік референція всього тексту в цілому [4].

Виділяючи референційну функцію дієслівних операторів гумористичної модальності, ми розрізняємо поняття мовної та мовленнєвої референції. Наше поняття про мовну референцію цілком узгоджується з твердженням Г.Г.Почепцова (мол.), за яким “Мовна референція – це референція на ідеальні референти” [12, 14]. Відсилання в сфері мови вказує на сигніфікат, позбавляючи референт тих ознак, які вирізняють його з-поміж інших предметів того ж класу. Поглиблення і конкретизація мовленнєвої референції окреслює її семантичну комунікативність і розширює референт до меж денотата, який на ідеальний референт нашаровує індивідуалізуючі семи. Тому схематично формування мовленнєвої референції можна представити у таких векторах:

Характер референції дозволяє в її межах не тільки відсилати, а й інформувати [12, 27]. Інформативним стає сам процес заданості відсилання. Він може повідомляти як про об'єкт, що мислиться у зв'язку з референтом, так і про ставлення мовця до цього об'єкта і кут зору його сприйняття, тобто він несе в собі важливі характеристики контексту спілкування. Відтак референція є прагматично (комунікативно) релевантною.

Залежно від об'єкта відсилання, від способу самого процесу відсилання, а також суб'єкта, який здійснює цей процес, тобто вибирає як об'єкт, так і спосіб, задається розпізнавання “коду” референції слухачем (читачем). Звичайно, в комунікативних цілях продуценту мовлення вигідно будувати референцію з використанням уже відомих його реципієнту ознак з метою уникнення розбіжностей сприйняття. Адже неоднозначна референція в межах певного епізоду мовлення перешкоджає його розумінню та адекватній реакції адресата. Проте бувають випадки, коли створення таких розбіжностей входить до завдань комунікації. За допомогою такого прийому, наприклад, часто створюється гумористичний ефект.

Текст є як продуктом творення, так і об'єктом сприймання. Психолого-фізіологічною характеристикою процесу сприйняття є поглинання інформації частинами, виділення яких зумовлене семантико-структурними особливостями текстового полотна: “... вухо, як і око, здатне сприймати словесне вираження думки порціями, і тільки такими, які за відповідний час певним способом можуть перероблюватися мозком, тобто усвідомлюватися” [11, 37]. У ході дослідження ми розглядали природу та властивості модальності відносно завершеного у змістовому плані текстового фрагмента. За останнім припускався такий сегмент тексту, в межах якого йдеться про один позатекстовий об'єкт (чи кілька взаємопов'язаних позатекстових об'єктів, що існують у стабільних просторових, часових і модальних параметрах), тобто такі відрізки творів (подекуди

окреслені межами одного речення), що по суті є мікротекстами. Ми пропонуємо називати їх моделями гумористичної ситуації. Вибраний термін містить як вказівку на типовість прояву модального забарвлення текстових фрагментів, ситуативно-змістову автономність такої одиниці, так і на характер аналізованих модальних смислів. Аналіз вибірки моделей гумористичної ситуації дав можливість типологізувати розбіжності у сприйнятті референційних відсилань, що призводили до гумористичного забарвлення ситуації. Вони розпадаються на такі типи:

1. Розбіжність референції (позиція мовця і позиція слухача виявляються несумісними – випадок поєднання референційно нееквівалентних пропозицій):

[two sisters talking about their brother leaving for America forever]

Kneeling on the bed, Mirrin touched Kate's shoulder.

"You can't hold a grudge against Drew now, love," she said... "Nobody deserves a toast more than Drew. We owe him this night, aye, an' a good lot else besides – for whatever reason."

[...] *"Aye, Mirrin, you're right, as usual," Kate said. "I'm just being foolish. It's odd, y'know, but I really pity our Drew."*

"God helps us," Mirrin said. "I pity America" [23, 377-378].

2. Переключення референції (переходи між двома чи кількома значеннями одного слова):

When we'd finished, Ronnie sat staring at us for a moment, puffing his pipe noisily and fiddling with a sheaf of notes and a gold Eversharp pencil. "We'll have to work very hard, people. The play is a great deal more subtle than it appears." He took his pipe out of his mouth and then pointed the stem at me. "Joe, remember, that you're an honest simple farmer. And for Heaven's sake be careful about – er – articles of ladies' underwear." Everyone except me giggled. "In fact, you'd better cut that bit."

"Watch out, Joe," Eva said. "Ronnie loves cutting. You'll have no part left if you're not careful." Ronnie beamed at her. "All plays should be cut by half," he said [18, 62].

3. Заміна референції:

"Don't mind me," he said. "You're quite a boy for the women, aren't you?"

"They queue up just to speak to me" [18, 73].

(Замість заперечної відповіді – стверджувальне речення із заперечуючим попереднє твердження смислом)

4. Розширення референції:

He swore again. They had spirit and courage, but no sense. One of them had something else too. Golden curls peeping from the hood of her cloak and eyes the colour of summer gentians [21, 40].

5. Звуження референції:

[a girl's letter]

"I told you, didn't I, about sort of going with Ned Barrett? There's nothing to it, we go for walks by the river, and a bit of messing about, but nothing great. We go to the pictures and meet inside too. I don't think they'd forbid me to meet him but I couldn't bear all the fuss, and people saying "You're next". I don't want to marry Ned Barrett, I just want to practice on him. I was practicing a bit down by the river on the corner near the boathouse when who came near by but Tony Murray, you know, Joannie's brother. He gave me a desperate look [17, 163-164].

6. Вихідний збіг/незбіг референції, який під час чи після здійснення мовленнєвого акту приводить до єдиного вибору об'єкта референції:

"Not that you will find yourself among Muslims very often," Lady Marford added reassuringly, "apart from the occasional official reception." A new and more exciting thought suddenly struck her.

"Of course, there might be the chance that your husband will be Acting from time to time."

"Acting?" Rose was puzzled. "He had done a little in the way of amateur theatricals, Gilbert and Sullivan and so on. But he's not very good."

There was a ripple of laughter. Lady Marford was positively gasping, fanning herself with her gloves. She took a restorative sip of a claret cup.

"Acting in the Colonies means standing in for one's seniors, dear girl! It occurred to me that if Harry Rawlinson goes on leave, your Geoffrey might be Acting Resident, which would make you First Lady, hostess at the Residency and so on" [20, 32].

Гумористично-іронічне висловлення може задавати кілька референційних відсилань, причому несумісних, протилежних, полярних, суперечливих: "одне з них підказується контекстом, інше задається висловленням" [12, 44]. Накладання таких розбіжностей створює комічний ефект:

The door must have been very thick. I had heard no movement out in the passageway, but the door swung open suddenly to reveal Halide standing there with – as ever – a tray in her hands. [...]

"So, you are awake. Here is your food. And do not think that you can push past me and get away, because the one way is only to the back gate, which is locked this time, and the key out of it, and Jassim is in the other court, and the men are in the Lady's room."

I eyed her sourly. "If you knew how funny that sounds in English."

"Quoi?"

“Never mind” [24, 214].

Підсумовуючи проведене дослідження референційних валентностей дієслівних операторів гумористичної модальності у тексті, можна констатувати, що такі властивості відіграють суттєву роль у структуризації текстової інформації, забезпечують адекватну реакцію з боку гіпотетичного читача, сприяють екстеріоризації знань про світ та зближенню ключових антропоцентрів художнього твору – автора (оповідача) та читача. Дослідження референційних властивостей одиниць мови становить один із сучасних напрямків лінгвістичних розвідок і перебуває в стадії розробки мовознавцями, а тому має перспективу глибокого та всебічного вивчення.

Список використаних джерел

1. Баранов А.Г. Текст в функционально-прагматической парадигме. – Краснодар: Изд-во Кубанского гос. ун-та, 1988. – 90 с.
2. Вежбицка А. Семантические примитивы. – Режим доступа: <http://eu.spb.ru/ethno/utekhin2/vezh.htm>.
3. Винокур Т.Г. К характеристике говорящего. Интенция и реакция // Язык и личность. – М.: Наука. – 1989. – С. 11-23.
4. Данилова Н.К. Операциональный подход к моделированию текста. – Режим доступа: <http://www.ssu.samara.ru/vestnik/content/ling.html>.
5. Демьянков В.З. Функционализм в зарубежной лингвистике конца 20 века. – Режим доступа: <http://www.infolex.ru>.
6. Колегаева И.М. Текст как единица научной и художественной коммуникации. – Одесса: Ред.-изд. отдел областного управления по печати, 1991. – 121 с.
7. Кубрякова Е.С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики // Логический анализ языка: модели действия. – М.: Наука. – 1992. – С. 84-90.
8. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
9. Нахратова С.Ю. Проблема понимания: психолингвистический аспект // Структуры языкового сознания. – М.: Наука. – 1990. – С. 5-17.
10. Никитин М.В. Знак – значение – язык. – СПб: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2001. – 226 с.
11. Пещак М.М. Коммуникативный синтаксис. – К.: Довіра, 2000. – 150 с.
12. Почепцов Г.Г. (мл.) Коммуникативные аспекты семантики. – К.: Вища школа, 1987. – 123 с.
13. Рябинская Н.С. Текст и социальная структура. – Режим доступа: <http://www.nir.ru/Socio/scipubl/sj/sj3-4-00ryab.html>.
14. Скороходько Э.Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста. – К.: Наукова думка, 1983. – 220 с.
15. Степанов Г.В. Язык. Литература. Поэтика. – М.: Наука, 1988. – 382 с.
16. Уфимцева А.А. Лексическое значение. – М.: Наука, 1986. – 240 с.
17. Binchy M. Light a Penny Candle. – L.: Coronet Books, 1983. – 598 p.
18. Braine J. Room At the Top. – М.: Иностранная литература, 1961. – 272 p.
19. Dijk T.A. van. The Study of Discourse // Discourse as Structure and Process. Vol. I. – SAGE Publications, 1998. – P. 1-34.
20. Knox-Mawer J. Sandstorm. – L.: Rowan, 1992. – 480 p.
21. Pemberton M. Pioneer Girl. – L.: Mills & Boon Ltd., 1982. – 192 p.
22. Stewart M. The Gabriel Hounds. – L.: Hodder and Stroughton, 1967. – 255 p.
23. Stirling J. The Dark Pasture. – L.: Pan Books Ltd., 1977. – 384 p.
24. Widdowson H.G. Linguistics. – Oxford University Press, 1996. – 134 p.

Анотація. Референційні властивості одиниць мови є тими факторами, які забезпечують розуміння та усвідомлення експлікованих у тексті знань про світ і зближують горизонти автора та читача за посередництвом їх мовної компетенції. Відображення позамовної дійсності концентрується в певних елементах тексту, які в статті представлені дієслівними операторами гумористичної модальності. Виконання ними референційної функції в художньому тексті сприяє його адекватній інтерпретації.

Ключові слова: референція, референційна функція, референт, модальність, дієслівний оператор гумористичної модальності, модель гумористичної ситуації.

Summary. Referential potential of language units is the factor that helps understand and perceive the explicated knowledge about the world in a literary text. Information about the real world is concentrated in the text elements represented by verbs as modal operators. The referential function they perform in the text is aimed at its adequate interpretation.

Key words: reference, referential function, referent, modality, humorous modality operator, model of humorous situation.

ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ ЯК СОЦІАЛЬНО-МОВНИЙ КОНГЛОМЕРАТ (ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗНИЖЕНИХ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У РОМАНІ С. ПИРКАЛО “ЗЕЛЕНА МАРГАРИТА”)

Актуалізація ненормативної лексики свідчить зовсім не про відсутність культури та грамотності, а про симптоматичні тектонічні рухи в культурному пласті. І зокрема – про недостатнє розуміння цього мовного феномена, про відсутність “культурного імунітету” щодо нього. Жаргон та сленг – елементи розмовного стилю. Аналіз розмовного мовлення – досить молода лінгвістична дисципліна, сформована в Європі (зокрема в Німеччині) на межі 70-х років ХХ ст. Виділення цього напрямку лінгвістичного пошуку в самостійну наукову дисципліну є закономірним фактом, який завершує “...перехід від речення до тексту і, на кінець, до діалогу...” [8, 313].

Слід зазначити, що проблеми жаргону і сленгу в останній час зацікавили таких вчених, як Олексю Горбача, Йосипа Дзендзелівського, Василя Винника, Лесю Ставицьку, Олександра Тараненка, Бориса Коваленка та ін. Мовознавці розглядали поняття жаргону, сленгу, їх функціонування в художньому, розмовному та публіцистичному мовленні.

Наприклад, у статті “Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.)” О. О. Тараненко твердить, що “...використання жаргонізмів... стало масовим явищем у розмовній мові, в художніх творах на сучасну тематику, в ЗМІ й навіть у мові політиків. Це звичайно елементи кримінального (злочинського, тюремного, табірнього), молодіжного, богемного, армійського жаргонів, жаргону наркоманів, комп’ютерників, сфери видовищного бізнесу та ін.” [6, 35].

Стишов О.А. вказує на те, що не можна нехтувати психологічними аспектами, досліджуючи чинники лінгвального розвитку [5, 21]. До таких явищ він відносить табу, евфемізацію, жаргон, прагнення до гіперболізації, іронії, бажання висловити суб’єктивні почуття тощо.

Насамперед вказує дослідник на такі чинники позамовного характеру: демократизація всіх галузей суспільного життя; істотне послаблення (а то й припинення) цензури й самоцензури; офіційний статус української мови; зміни в соціальній структурі українського суспільства; необхідність, доцільність, практичні потреби мовців; мода на слова; пошуки нових засобів вираження.

А.А. Юнаковська зробила спробу проаналізувати мовленнєву практику представників різних сфер мегаполісної культури, де виділяє такі підвиди: 1) елітарну; 2) масову міську культуру; 3) “напівдіалектну” культуру; 4) міську андерграундову культуру; 5) культуру злочинського аргю; 6) субкультуру “нових”; 7) дитячу субкультуру [7, 10]. Масову міську культуру вона тлумачить як 1) нейтральну, загальнозрозумілу для носіїв середньолітературної культури; 2) інтерсоціальну, перехідну для носіїв просторіччя, молодіжного жаргону, напівдіалектну, культуру тих, хто підвищує свій рівень освіти; 3) масову просторічну культуру: а) середньопросторічну для “випадкового” уживання просторіччя; б) низову просторічну; в) адаптаційну; 4) масову молодіжну культуру (для носіїв літературно-мовленнєвої культури, які вживають “студентський” та “шкільний” жаргони, носіїв фамільярно-розмовної системи – “вуличний” жаргон).

У процесі комунікації спостерігаємо “кодування” інформації різними способами. Це використання одиниць з “дифузним” значенням, що приводить до уживання приблизного значення одиниць, створення еліпсів у плані вираження (конденсація змісту), асоціативне нанизування частин складного багатокомпонентного речення без вербально виражених показників логічних відношень, контамінації конструкцій та лексичних одиниць, застосування кодованих (сленгізмів, арготизмів, жаргонізмів) слів. При створенні таких сучасних художніх текстів певну функцію відіграє установка на тип спілкування, яка визначається особистісними якостями комунікантів.

Словник сучасних мас-медіа та художніх творів активно поповнюється словами, що за походженням належать до аргю, жаргонів чи сленгу (злочинного, жебрацького, музичного, молодіжного, військового, наркоманського тощо): *наїхати, кидблн, лялька* (стос ніби-то грошей), *лох, мент, авторитет, туфта* (нісенітниця), *штука, тонна* (тисяча), *лимон* (мільйон), *прикид* (одяг).

Напр.: “Одному такому я колись сказала, що мені подобається “Вольво”. Знаєте, що він на це відповів? Що, коли я буду гарною дівчинкою і перестану бути розумнішою за чоловіків, на мені жениться який-небудь бізнюк, купить “Вольво” і мене на ньому кататиме” (72)¹. Бізнюк – бізнесмен (зневажливо).

¹ Усі приклади цитуємо за виданням: Пиркало С. Зелена Маргарита / С. Пиркало. – К.: Зелений пес, ТОВ “Джерела М”, 2002. – 287с.

“Отож я ще дописала трохи лабуду...” (137). *Лабуда* – щось недостойне уваги, несерйозне².

“Звісно, я намагаюся не *триндіти* зайвого, і над робочим столом у мене висить табличка: “Don’t miss a good chance to shut up”³. *Триндіти* – базікати; англійська фраза також містить сленговий вираз.

“Кілька дам середнього віку в босоніжках і з ретельно нафарбованими червоними нігтями на ногах щебечуть про свою контору й суку головну бухгалтершу” (33). За “Словником сучасного молодіжного сленгу” *сука* – підла, стервозна жінка [2, 284].

Деякі з названих слів поповнюють експресивну лексику літературної мови, зокрема *стеб/стьоб* (знущально-агресивне, до певної міри парадоксальне мислення, ставлення до чогось, відповідна поведінка), *відсидка* (передішка, відпочинок, або тимчасовий сховок), *авторитет* (досвідчений злодій), *лялька* (гарненька дівчина), *дідівщина* (нестатутні стосунки в армії, спрямовані на приниження солдат і підпорядкування “дідам”, тим, хто старший за званням або довше служить), *мент* (міліціонер), *прикид* (одежа, вбрання) тощо.

Варто зазначити праці Л. Ставицької щодо вивчення і термінологічного розмежування жаргону і сленгу та їх функціонування в українській мові.

У монографії “Арго, жаргон, сленг” вона розглядає динаміку соціолектів української мови впродовж 19 – поч. 21 століття, беручи за об’єкт соціолінгвального аналізу українські арготичні системи 19ст., а також бурсацько-семінарський жаргон. Дослідниця трактує основні соціолекти (кримінальний, молодіжний, професійний жаргони) як лінгвальні феномени, що структурують відповідні мовні картини світу й унаочнюють когнітивні механізми пізнання цього світу й людини певним соціумом. У роботі висвітлено соціокомунікативні, соціофункціональні, національно-мовні аспекти сучасного жаргоновживання, а також роль жаргоносубкодів у мовному побуті сучасного українського міста [4].

Стиль художньої літератури – це серцевина стилістичної системи національної мови. “З одного боку, в його текстах використовуються зі стилістичною метою елементи інших функціональних стилів. Це зумовлюється тим, що предметом образного зображення у художньому стилі є всі сфери людського життя – політична, правова, наукова, виробнича та ін. З іншого боку він постійно “постачає” мовні елементи у певні жанри інших функціональних стилів” [1, 247].

Для інформатизації та інтелектуалізації тексту, його логічної стрункості та фактологічної точності послуговуються засобами насамперед наукового та меншою мірою офіційно-ділового стилів.

Напр.: “Спочатку Сашко Х. говорив про *трансцедентування сегментів тогочасного дискурсу* і дії, а також про те, що *ідеал досконалості не зреалізований у якомусь золотому віці, він лежить в історичній процесуальності*” (69); “Перша і найбезсумнівніша користь від чоловіка полягає в перенесенні важких вантажів. Сюди ж можна віднести закривання погано підігнаних вікон та балконних дверей, виламування замків, що заїли, пересування шаф, вибивання килимів. І коли вже один із них вирішив при *конструюванні*, що невелике (!) *мускульне зусилля* при зачиненні дверей не завадить, хай другий це зусилля і робить. *Зекономлений час втрачьте на прочитання Сімони Бовуар*” (інструкція щодо використання мускульної сили чоловіка)” (51).

Натомість яскравість та експресивність текстів досягається за рахунок засобів розмовного мовлення, а також прийомів побудови художнього тексту: “*Відтоді, як я направо й наліво тренувалася закохувати в себе чоловіків, у мене залишився лише один залицяльник – інших вдалося позбутися. Час від часу він вистежує, коли я виходжу з метро і йду в напрямку роботи, підходить до мене, вітається і дарує букетик, як то кажуть, “полєвих цвєтов” тіпа “голове – не букет, голове – увага*” (12). Цитація пісень, уживання сталих виразів, зрозумілих усім комунікантам – одна з ознак розмовного мовлення.

Для останніх десятиліть розвитку мови характерне посилення, уточнення та поглиблення стильових рис кожного функціонально-мовного різновиду з одночасною актуалізацією як центрально-стильових, так і периферійних функціонально-мовних особливостей. З одного боку чітко виділяються основні ознаки, притаманні стилю, з другого – на стильовій периферії відбувається посилений дифузний рух міжстильових особливостей.

Лібералізація суспільної думки у сучасний період розширила тематичний діапазон огляду, що відповідно відобразилося і на значному розширенні мовного дискурсу. Це, в першу чергу, виявилось у поповненні мови новими поняттями, а отже, і новими лексемами. Тож велика частина жаргонної лексики, як соціальний маркер, для більш адекватного висвітлення теми виконує насамперед номінативну функцію: “ – *Будуть анархісти, поприколюємося*” (68).

У постмодерністському художньому тексті, до якого належить і текст С. Пиркало, сленг є одним із основних мовних засобів плану вираження.

² Цей приклад із “Зеленої Маргарити” подається Лесею Ставицькою у словниковій статті її КСЖЛМУ на С.158 [3, 158].

³ Не втрачай нагоди *заткнути*ся (англ.).

Традиційне використання засобів сленгу в тексті – для стилізації під розмовне мовлення: “ – *Мадам, чи то пак мадемузель, чи не соізволисте ви покуштувати буриштинового напою не далі як сьогодні увечорі або краще прямо щас?*” (83) / поєднання сленгу із зросійщеними висловами.

Найчастіше засоби розмовного мовлення використовуються авторами художніх текстів у діалогічному мовленні для адекватного й максимально повного відображення мови персонажа: особливостей його індивідуального мовного стилю, його соціальної приналежності, мовної етики тощо:

“ – *Хароший самогон. Рижя, ти дурна. Ось візьми, попробуй...*

– *Щас би розкумаритися, чисто децим, – з почуттям каже Саша. – Я вчив сьогодні Канта, так задрася. Похваліть мене, чуваки, це такий подвиг.... Буття-в-собі, суще й несуще... Я тут скоро чокнусь. Ну що, може, давайте чисто между первой і второй?*” (21).

Використані в прямому мовленні засоби сленгу найчастіше не проникають до мови автора, тобто об’єктивного мовлення. Це дуже характерно для реалістичної літератури, коли на фоні літературної, нормованої мови як соціокультурного мірила виділяються певні типажі з властивими їм мовними особистостями: “ – *А в них пароль є, – додаю я інформації зі свого боку. – Коли хочеш купити наркоти, ідеш по цьому району, бачиш негра і кажеш: “Как дела?” І він тобі розкаже, що у нього є на продаж: героїн і так далі. До мене колись придобалися два здорових негри: “Как дела, девушка, как дела?” Я як давай тікати відтіля... Думала, хочуть зі мною конкретно по-своєму подружитися. А потім хтось розповів, що це такий пароль*” (57).

Сучасний художній дискурс значно модернізує тест і розширює функції жаргонізмів та метафорично-переносної лексики як засобу стилетворення. Так, ненормативна лексика прямо входить у текст безвідносно до того, чи є це мова дійової особи, чи авторське мовлення. При цьому відсутня жанрова лімітація, і жаргонізм може з’являтися як в оповіданні, так і в філософському есе, виконуючи оцінну функцію, або концептуальну, тобто вираження власної позиції в навколишньому середовищі.

Приклад в уривку з роману С. Пиркало, де автор демонструє суміш філософських і філологічних термінів та сленгу: “*Я якось завжди губила основну тему Сашкових лекцій. Мереживне плетиво дефініцій, які так гарно зачіплялися одна за одну, мене заворожувало більше, ніж бажання проникнути до утопізму Хвильового, який, за великим рахунком, мене ніколи не турбував. Після виступів Сашка у голові кумар, як після жирної косячини. Тому, хоч я знаю, що він надзвичайно талановитий, убий мене, я не зможу сказати, у чому це полягає*” (69).

У молодіжному романі С.Пиркало сленг відтворює реальні ситуації. Авторка “Зеленої Маргарити” добре володіє вільним стилем (“клаптикової ковдри”), іноді осучаснюючи його жаргонізмами, непристойними лексизмами, англійськими висловами: “*Уже зараз купа придурків ходить по Києву з хендз-фрі⁴ й говорить сама з собою*” (53).

З появою глобальної комп’ютерної сітки Інтернету створюються нові форми і методи людського спілкування. Новий тип діяльності не може не відобразитися в мові, й сучасна українська мова не може бути поза цим процесом. Нові форми комунікативної активності розповсюджені усюди, особливо серед молоді, що навчається, і тому розповсюдження професійного комп’ютерного сленгового поля невідворотне.

Оскільки жанр роману С. Пиркало “Зелена Маргарита” визначається авторкою як молодіжний, тому, зрозуміло, комп’ютерний сленг вживається упродовж усього роману. Напр.: “*Мое начальство десь поїхало у закордонне відрядження, тому я спокійно збираюся займатися на робочому місці Інтернетом і пресою*” (11); “*Тому я зайшла в Інтернет, і наступні дві години померли у безцільному обміні беззмістовними повідомленнями: зараз розпал робочого дня, і в “он-лайн” лише нероби*” (14) / он-лайн – теперішній час; “*Сьогодні вирішую нарешті забрати додому комп’ютер, на якому доводилося працювати під час авралу на роботі. Комп’ютерчик маленький, але кілограмів п’ять, мабуть, важить. Я купила його за сто баксів кілька місяців тому, і мені сказали, що спочатку він коштував шість тисяч п’ятсот. Може бути – це взагалі перша модель портативного комп’ютера, їй десять років... Я люблю свій комп’ютер і називаю його “друкарська машинка*” (62); “*...Я, нарешті, складаю в свою маленьку чорну сумочку-рюкзачок шнур із трансформатором та мишку, беру свій комп’ютер за ручку, вдягаю капелюшок і виходжу з офісу*” (62); “*Мені захотілося показати, що чхати я хотіла на всяке хамло, тож гордо прочесала прямо до відчинених дверей вагона, сіла й поклатла комп на коліна*” (62); “*Я відкрила новий файл на комп’ютері і почала*” (74).

Комп’ютерний сленг автор уживає і з метою гумористично-іронічного опису героя:

“*Серьожо, а от ти схожий на Білла Гейтса?* – уточнила я.

–*Тю, а до чого тут я.*

⁴ пристрій, що дозволяє говорити по мобільному телефону, не підносячи трубку до вух (навушники, мікрофон) (86)

-Ну як же, ти чоловік, і він чоловік, він уміє гратися на комп'ютері, і ти умієш гратися на комп'ютері. От тому і схожі” (87). Звичайно, фраза має значення, якщо читач знає хто такий Білл Гейтс (господар найбільшої комп'ютерної компанії Мікрософт); “От і зараз я підсуваю стільця до комп'ютера, створюю новий файл, називаю його “Mobil-1” і беруся висловлювати те, що мені спадає на думку” (87).

До цього ж типу сленгових слів належать і назви професій: *“Нам потрібен копірайтер” (125); “Величезна кімната, заставлена комп'ютерами; за кожним комп'ютером сидить людина і зосереджено щось робить. Якщо придивитися ближче, ставало помітно, що половина із них грається в комп'ютерні ігри, а дехто дивиться порнографію в Інтернеті. Іванів редактор відділу подивися на мене із здивуванням, коли я заявила, що прийшла до них писати статтю, але знайшов мені вільну машину і дозволив за неї сісти” (138). Як сленгове в цьому прикладі подибуємо слово машина на означення комп'ютера.*

Спільнота “комп'ютерників” – це виразник своєрідної субкультури зі своїми етичними нормами і стилем життя. Об'ємний синонімічний ряд застосовано у романі й на саме поняття *комп'ютер*, і на позначення графічних знаків. Виконують такі елементи суто номінативну функцію, і живаються як жартівливі номінації.

Також твердимо про використання ненормативної лексики для відтворення контрасту, еkleктичного поєднання та іронічного протиставлення різних стильових рівнів, “високого” і “низького”.

Особливістю мовного дискурсу С. Пиркало є схильність до мовної гри. Фонетичне та смислове обігрування слова, смакування його багатоманітністю якнайкраще авторка вирішує за рахунок можливостей експресивно-емоційної лексики: *“Тому вони та їхній спосіб мислення вимирають, а приходять нові ідеали. У тому числі – мобільний телефон як символ максимальної свободи, неприкутості ні до “мерседеса”, ні до вілли, ні до офісу, а лише до себе самого та свого друга. Маленького мобільного друга, який своєю пружною антенкою вражає осіб протилежної статі у саме серце” (89); “Раптом я зрозуміла, що вже зовсім не серджусь на замовника і навіть його жалю. Він не винен, що тупий. Він позбавлений можливості оцінити мою тонку журналістську майстерність” (90); “Але все-таки будьте обережні при виборі чоловіка: ніяке виховання не виправить погану спадковість, і дома може виявитися, що замість піджарого красеня ви придбали верескливо шавку. А потім і викинути шкода, і користуватися неможливо” (53).*

Найчастіше сленгові лексеми експліцитно виявляють своє жаргонне походження, оскільки позначають предмети та явища, характерні для певної соціальної групи.

С. Пиркало у романі “Зелена Маргарита” уживає слова із злочинною спрямованістю: *“Чи була це справжня битовуха” (97); із наркоманських жаргонів: “Для цього часто використовують колеса” (26); комп'ютерних жаргонів: “Створюються все нові стрілялки і блукалки” (27); молодіжних жаргонів: “Це був знатний самогон, під нього я навіть почула освідчення в коханні – найдивовижніше в моєму житті, від панка зі справжнім “ірокезом” (66) (тобто, зачіскою); нових суспільних понять: “До того ж сьогодні ще двоє ідіотів мені сказали, що я феміністка, і мало того – що я схожа на Забужко. Ну, на феміністку я, в принципі, погоджуюся, це поняття багатомірно. Але, блін, чим я схожа на Забужко?” (86); військового жаргону: “Краще виборюйте собі “гражданку” (76).*

Експресивно-емоційна функція є органічно притаманною художнім текстам постмодерністського напрямку. Компресія, що є базовою властивістю розмовної лексики, вигідно застосована в художньому тексті Світлани Пиркало.

Застосовує письменниця й такий авторський засіб, як передання експресивного мовлення через відсутність розділових знаків у тексті зі сленговими елементами: *“ – Носки хебе одна гривня, – перервав мої споглядання весняних красот української природи за вікном електрички жіночий голос, що проспівував свою завчену пісню мандрівного торговця на одній ноті без жодних пауз, – носки втепльовані дві з половиною гривні єсть платки носові колготи без резинок хороші” (112).*

Для виразності автор нанизує в одному ряді багато образів – нашарувань із різних стилів (високого і низького): *“Редакція вже і демократичний пивбар, і наркоманський притон, і художня майстерня, і репетиційна база, і Ноїв ковчег, де всякі тварі поштучно, і підарський клуб, і що завгодно” (53).*

Отже, вважаємо, що ненормативна лексика виконує в прозі С. Пиркало наступні функції:

1) репрезентативну, тобто представницьку функцію: *“Посвідчення Генерального прокурора України.*

Двоє інших переглянулися й почали ретельно вивчати картку. Проте доколупатися було ні до чого. Це було найсправжнісіньке посвідчення. З фотографією, прізвищем, датою видачі. Всіхня карта була бита” (130);

2) експресивну, тобто функцію вираження внутрішнього стану, емоцій та позицій автора тексту: *“Я сміюся добрим-добрим сміхом. Мені чудово. Я напилася буйних коктейлів, зараз підемо*

танцювати між підарами, біля мене красивий хлопець – предмет заздрості всіх присутніх. Я люблю цих подарів, вони всі дуже добрі. Вони теж мене люблять...” (124);

3) апелятивну, тобто функцію, за допомогою якої автор тексту звертається до читача та намагається викликати в нього певну реакцію: “Оскільки я намагаюся звести контакти з навколишнім світом до мінімуму, то дивлюся на власні туфлі, у результаті, звісно, проїжджаю зупинку. Одной прекрасной миті піднявши очі, у вікні я завважую дивний величезний кіоск, на якому значиться:

бл
дл
до

Далі своєї зупинки по цьому маршруту я ще не їздила, проте місцевість до неї мені більш-менш знайома. Поява “лівого” кіоску означає, що терміново треба виходити. Пробравшись між двома скунсами, що тримались за поручень вгорі, я зістрибую на асфальт. Що ж це за покруч такий – бл дл до? Розміркувавши логічно, як у тексті на IQ, я збагнула – “Меблі для дому” (33) / скунс – людина, що пахне потом. тобто неприємно; лівий – чужий, не наш; незручний, непідходящий; неякісний підроблений.

Тому, хоч і сленг з усіма інкорпорованими жаргонами, залишками арго та нальотом вульгаризованої лексики презентує мову не “парадного” боку, проте це є жива лабораторія, мовна стихія, яку не можна відкидати. Адже саме суспільство в динаміці внутрішніх процесів визначає образ мови на певному хронологічному зрізі, воно передує мові.

Список використаних джерел

1. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько – К.: Вища шк., 2003. – 462с.
2. Словник сучасного українського сленгу / упорядник: Т.М. Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 227с.
3. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л.Ставицька. – К.: Критика, 2003. – 336с.
4. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціяція укр. мови / Л. Ставицька – К.: Критика, 2005. – 464с.
5. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі засобів масової комунікації) / О.А. Стишов – 2-ге вид., доп. – К.: Пугач, 2005. – 388с.
6. Тараненко О.О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилїстики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) / О.О. Тараненко // Мовознавство, №1. – 2003 – С. 23-41.
7. Юнаковская А.А. Разговорная речь носителей массовой городской культуры (на материале г. Омска) / А.А. Юнаковская. – М.: Языки славянских культур, 2007. – 168с.
8. Schank G., Schwitalla J. Gesprochene Sprache und Gesprächsanalyse // Lexikon der Germanistischen Linguistik / Hrsg. von Н.-Р. Althaus, Н. Henne, Н.Е. Wiegand; 2. Auf, Тьbingen, 1980. – 719р.

Анотація. Дослідження сленгу у романі С. Пиркало “Зелена Маргарита” та аналіз Словника сленгу, поданого там же дозволяє зробити висновки, що стосуються як питання специфіки функціонування сленгу в сучасному мовному дискурсі, так і питання особливостей структурної і стилїстичної організації індивідуально-авторської системи зазначеної авторки.

Ключові слова: сленг, арго, жаргон, кодування.

Summary. The researching of slang in the novel by S.Pyrkalo “Zelena Margaryta” and analysis of Slang Vocabulary, given there, allows us to make the conclusions which concern both the problem of slang functioning in modern language discourse and problem of peculiarities of structural and stylistic organization of individual author’s system of the given author.

Key words: slang, argot, jargon, coding.

МОДЕЛІ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЖІНКИ НА СТОРІНКАХ ДРУКОВАНИХ ЗМІ

Постановка наукової проблеми. За радянських часів гендерна ідентичність жінки конструювалася за ідеологічно насадженим каноном фемінності – образом працюючої матері. Сьогодні цей канон децю втратив свою актуальність через появу нових життєвих стандартів, моделей поведінки та моральних норм. Хоча на сторінках сучасної української преси все ще трапляються статті під назвою “*Мама – вдома, мама – на роботі?*” (Дзеркало тижня. – 2004. – 6-12 березня), де йдеться про жінку, котра грає роль працюючої матері, більше того, вона звикла опікуватися не лише дітьми вдома, але й підлеглими на роботі (на рівні турботи про дітей).

Отож за часи незалежності України у свідомості української жінки відбулися значні зміни – образ працюючої матері відходить на задній план, його замінює образ Берегині (вперше виокремлений в українській науковій думці Соломією Павличко у статті “Прогрес затримується: консервативні лики жінок в Україні”, опублікованій у польському виданні, згодом розроблений В.Агеевою, О.Кісь, В.Слінчук).

Ще один зразок фемінності, як зазначає О.Кісь, запропонований сучасній українській жінці для конструювання гендерної ідентичності – це образ Барбі – “об’єднаний образ жінки, спосіб життя якої нагадує нарцистичне існування гарної та дорогої ляльки, яка вимагає для себе відповідного середовища та атрибутів, щоби врешті-решт виконати своє головне призначення – знайти свого власника-чоловіка” [5].

Поряд з цим, у сучасному українському суспільстві існують й інші гендерні стереотипи, що впливають на конструювання гендерної ідентичності жінки, про що свідчать проаналізовані журналістські матеріали, адже саме журналістика є тією сферою, що відображає існуючу соціальну ситуацію та миттєво реагує на найменші зміни в суспільстві. Досить яскравим тут є образ ділової жінки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вітчизняних учених, хто активно розробляв проблему моделей конструювання гендерної ідентичності сучасної жінки в Україні, слід назвати О.Кісь [5], С.Павличко [7], Т.Журженко [7], В.Суковату [9], О.Помазан [8], Л.Таран [10] та ін.

Окреслена проблема досить добре розроблена з позицій філософської та соціологічної теорії, а от у сфері лінгвістики висвітлена вона недостатньо, тому залишається актуальною і потребує подальшого наукового дослідження.

За об’єкт дослідження було обрано опубліковані на сторінках сучасних друкованих ЗМІ журналістські матеріали, що висвітлюють моделі конструювання гендерної ідентичності сучасної жінки в Україні.

Мета статті та постановка завдань. Метою дослідження є аналіз гендерних стереотипів на сторінках друкованих ЗМІ, що конструюють моделі поведінки та гендерної ідентичності жінки в сучасному українському суспільстві.

Серед основних завдань дослідження – проаналізувати журналістські матеріали з метою виявлення усталених та новостровених гендерних стереотипів; дослідити моделі конструювання гендерної ідентичності сучасної жінки в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування одержаних наукових результатів. У наукових філософських та соціологічних, а також психологічних дослідженнях моделі конструювання гендерної ідентичності сучасної української жінки визначаються виявом стереотипів Берегині, Барбі, Ділової Жінки, Феміністки (С.Павличко, О.Кісь, Т.Журженко, О.Помазан та ін.).

Проте аналіз журналістських матеріалів, опублікованих на сторінках сучасної україномовної преси, дозволяє виокремити ще кілька стереотипів, що визначають моделі гендерної ідентичності жінки.

О.Кісь зазначає, що “образ Берегині був сконструйований цілком штучно на початку незалежності, і його появою та стрімким поширенням завдячуємо насамперед творчості українських письменників-народників” [5]. Згодом цей образ почали використовуватись не лише письменники чи публіцисти, але й пропагують громадські і політичні діячі.

Загалом стереотип Берегині виявляється у багатьох образах – символ жінки-матріарха (О.Кісь [5]), вічний образ матері, хранительки домашнього затишку, опікунки дітей та чоловіка. Вияв зазначеного стереотипу спостерігаємо у статті в газеті “Дзеркало тижня” під назвою “*Мама Нонна на Майдані*” (Дзеркало тижня. – 2009. – 20-26 червня) – стаття, присвячена вшануванню пам’яті (вивіщення дошки пошани на Майдані Незалежності у Києві) Нонні Копержинській – українській актрисі театру і кіно. Текст статті свідчить про повагу до актриси, піднесення її до

високого звання Матері – позачасового та позапросторового вічного образу, хранительки домашнього вогнища.

Саме жінці-Берегині присвячені цілі рубрики провінційних газет та глянцевого журналу, що задають моделі поведінки, поради з догляду за дітьми, сторення домашнього затишку тощо. Адже справжня жінка-мати та жінка-дружина опікується абсолютно всіма проблемами дітей (харчування, режим дня, навчання, одяг, відвідування культурних закладів, лікування та ін.) та чоловіка (одяг, зовнішній вигляд, здоров'я тощо).

Важливість цієї складової настільки значуща, що деякі дослідники схильні виділяти окремий тип жіночої ідентичності – домогосподарка [3, 165-172]. Саме для такої жінки написані тексти рекламного типу: *“Напередодні Великодня господині прагнуть навести лад у своїх оселях, щоб зустріти свято у чистоті й затишку. Сьогодні ми допоможемо їм дізнатися про оптимальні можливості швидко й якісно здійснити основні етапи генерального прибирання, використовуючи як засоби побутової хімії, так і здобутки народного досвіду та спеціалізованих фірм...”* (Рівне вечірнє. – 2006. – 20 квітня). Як зазначають польські дослідниці, представлення у мас-медіа “жінок як матерів і дружин, хранительок домашнього вогнища, належить до тих стереотипів, які найважче подолати” [15, 253].

Завдяки рекламі і специфіці її сприйняття традиційний образ господині дому зазнав трансформації ще у 1990-х роках. Т.Журженко з цього приводу зазначає: “реклама, пропонуючи силу-силенну цілковито нових для українських жінок товарів і послуг, перетворила сам процес їх споживання на справжнє мистецтво, що вимагає від жінки навичок, досвіду і навіть хисту” [3, 154-172]. Ця теза підтверджена визначенням сутності реклами Л.Шпанер: “Реклама ... – це магія перетворення акту споживання в акт культури” [11, 152-161].

Аналіз журналістських матеріалів рекламного характеру, розрахованих на жіночу аудиторію, дозволяє простежити вияв у жіночих образах ще одного стереотипу – стереотипу Барбі [13]. Виявом цього стереотипу позначена майже вся друкована реклама для жінок, опублікована на сторінках глянцевого журналу, адже вона ставить жінку у жорсткі рамки, котрих вимагає краса. Сучасна жінка-Барбі – це висока струнка блондинка з невеликою кількістю сірої речовини в мозку, схилена на гонитві за модними тенденціями та постійним схудненням.

У сучасних випусках журналів “Cosmopolitan”, “Единственная”, “Полина”, “Єва” та ін. поряд з насадженням читачам певних еталонів краси подаються рекомендації з досягнення цих еталонів, подається більше інформації, як вдало і корисно організувати вільний час тощо. Так, стаття із журналу “Єва” під назвою *“Основа вашої краси”* (літо 2008 р.) ставить жінку у жорсткі рамки еталонів краси (*“Макіяж прикрашає будь-яку жінку, але гарний він лише за бездоганно доглянутою шкірою”*), даючи при цьому кілька настанов щодо догляду за шкірою і неодмінно рекламуючи косметику замовника-рекламодавця. Подібний характер має стаття “Класика, досконалість, бездоганність” (Єва. – Літо, 2007 р.), де жінку поставлено у жорсткі рамки краси та поведінки: *“Великий стиль” вимагає бездоганної світськості...”; та “Штрих-код на жіночому обличчі...”* (Високий замок. – 2009. – 12 березня), в якій подано “рецепти краси” від пластичного хірурга.

Як зазначає В.Суковата, “українські ЗМІ віддзеркалюють таку картину: жінки невпинно і невтомно турбуються про красу свого тіла, доглядають за ним та вдосконалюють його [9, 176-182]. За умови масового характеру виявів цієї тенденції набуває значення нормативного стандарту, що є дороговказом для жінки.

Ще один стереотип, що визначає моделі гендерної ідентичності сучасної української жінки, є стереотип Ділової Жінки. Проаналізувавши образи ділових жінок на сторінках преси, можна стверджувати, що цей стереотип акумулював у собі риси переважно образу Берегині і дещо взяв від Барбі: сучасна ділова жінка на сторінках мас-медіа – це особистість з красивими жіночими рисами, наділена розумом та безліччю вмінь, що притаманні Берегині. Про це свідчать статті *“Бізнес з жіночим обличчям”* (ОГО. – 2007. – 26 липня), *“Жінки у великій політиці”* (Львівська газета. – 2006. – 17 січня), *“Жіночі обличчя кийівської влади”* (Хрещатик. – 2007. – 8 березня), *“Найвпливовіші жінки України – зі сфери медіа?”* (Львівська газета. – 2008. – 6 жовтня) та ін.

Ще Соломія Павличко зазначала, що образ жінки-Берегині не слід обмежувати рамками образів домогосподарки і продовжувачки роду, адже він набуває популярності і в публічній сфері. Оксана Кісь доводить, що відбувається це саме завдяки діяльності громадських жіночих організацій [5] – через дві основні причини: “перша з них – “національне” коріння, що постійно підкреслювалось посиленнями на історичний досвід українського жіноцтва; другим чинником привабливості образу Берегині є перебільшення у ньому прав та повноважень жінки у сім’ї та суспільстві, тобто так званий “матріархатний міф”, що став важливою складовою національного дискурсу” [5].

Впродовж перших кількох років незалежності серед лідерок та активісток таких всеукраїнських жіночих організацій, як “Жіноча громада”, “Жіноче товариство ім.Олени Теліги”, “Союз українок”, панувала тверда переконаність у засадничій гендерній рівності (чи

навіть жіночому домінуванню) у подружніх стосунках українців у їх історичному минулому, де жінка – мати і господиня – відіграла соціально та економічно значущу роль.

Згодом ця модель фемінності стала використовуватися у політичній сфері для змалювання жінки-політика, жінки-керівника тощо, де спотерігаємо вияв стереотипу Ділової Жінки. Так, журнал “Корреспондент” у своєму щорічному рейтингу “Топ-100” назвав Юлію Тимошенко найвпливовішою жінкою України. “Перемігши у половині областей України, Тимошенко по праву вважається лідером національного масштабу”, — вважають експерти (<http://uaprom.net/p62561-delovye-zhenschiny-ukrainy-yuliya-timoshenko.html>).

Такі матеріали є позитивним зрушенням на шляху до досягнення гендерної рівності в сучасному українському суспільстві. Але прикрим є той факт, що при змалюванні жінки-політика, жінки-керівника українські журналісти продовжують наслідувати усталений стереотип “жінка – слабка стать”, порушуючи гендерну рівність. Мар’яна Рубчак з цього приводу зазначає: “більшість українок ще не усвідомила, що їхня ідентичність реконструюється в рамках чоловічих моделей влади задля того, аби посилити привілейовану чоловічу систему вартостей. Їхнє широке прийняття підлеглих ролей... засвідчує дієвість подібної соціалізації” [16, 158]. Візьмімо до уваги, наприклад, статтю під назвою “Жіноче обличчя успіху має чіткі чоловічі риси” (Дзеркало тижня. – 2006. – 30 вер.- 6 жовт.).

Сьогодні досить часто при змалюванні жінки-політика нівелюються її досягнення у політичній сфері, натомість звертається увага на її жіночі особистісні риси. Доказом цього може бути цілий спектр образів, що приписувалися на сторінках періодики досить популярному в останні роки в Україні політику-жінці Юлії Тимошенко. Войовничу жіночність Ю.Т. (Юлії Тимошенко. – Ю.М.) називали по-різному: Залізна Леді, Амазонка, Принцеса-Воїн, Революційна Принцеса, Залізний Ангел, Самурай у Спідниці, Українська Маріанна – і це ще далеко не повний перелік [6]. Журналісти оцінюють при цьому якусь одну із якостей особистості, причому, як правило, акцент роблять не на її досягненнях та ролі в суспільному житті держави, а на якихось елементах зовнішності або поведінки: “Жінка з косою” (Львівська газета. – 2006. – 6 лютого), “Чого ж насправді хоче жінка з косою” (Українська правда. – 2008. – 4 березня) та ін.

Інколи журналісти йдуть ще далі – намагаються привернути увагу читача до і без того популярного іміджу жінки-політика, акцентуючи увагу навіть на її сексуальності: “Тимошенко — серед найсексуальніших жінок-політиків світу” (Волинь. – 2009. – 7 квітня). У статті “Юлія Тимошенко — жінка на мільйон доларів?” (Рівне вечірнє. – 2005. – 18 серпня.) читаємо: “Юлія Тимошенко — напевно, “найбідніша” людина в світі серед тих, хто у повсякденному житті носить одяг “Луї Віттон”. Ця фірма зараз є суперпопулярною серед еліти Заходу. А у декларації Тимошенко — нещасні 65 тисяч гривень річного доходу, хоча виглядає вона як успішна спадкоємиця мільйонного бізнесу”. Або ще такий приклад: 22 листопада 2007 р. у мас-медіа з’являється стаття під заголовком “Тарас Чорновіл: “Чи красива Юлія Тимошенко як жінка...”

З усталеним стереотипом “жінка – слабка стать” пов’язаний ще один образ, що не вписується в рамки образу жінки-Берегині, – це образ жінки-жертви. Його вияв знаходимо у статтях “Російські дружини ховають себе заживо в Єгипті” (Рівне Експрес. – 2009. – 16 липня), “Ідеал жінки: і гейша, і рікша?” (День. – 2004. – 12 березня).

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що журналістські та рекламні матеріали, опубліковані на сторінках україномовної преси, орієнтують сучасну жінку на наслідування поведінки та якостей жінки-Берегині (продовжувачка роду, хранителька домашнього вогнища, домогосподарка, опікунка дітей, чоловіка), жінки-Барбі (жорсткі еталони зовнішньої краси), жінки-феміністки (цілеспрямованої незалежної особистості, невіддільної чоловіку, зі своїми унікальними якостями та вміннями), ділової жінки (також цілеспрямованої особистості, яка відзначається красою, розумом, владністю характеру, м’якими рисами жінки та твердим характером чоловіка).

На жаль, до сьогодні продовжуємо спостерігати на сторінках друкованих ЗМІ нещадне нівелювання образу ділової жінки, намагання використати його для зміцнення позицій чоловіків. Оскільки мас-медіа – той ресурс, який миттєво реагує на найменші зміни в суспільстві, проаналізувавши журналістські матеріали, можемо констатувати, що наше суспільство ще не може відкинути усталені стереотипи “жінка – слабка стать” та “жінка-жертва”.

Список використаних джерел

1. Грошев И.В Гендерные образы рекламы // Вопросы психологии. – 2000. – № 6. – С.41-46.
2. Жеребкина И. М.Фуко: Политические технологии тела. История женского как история сексуальности // Преображение. Русский феминистский журнал. – М., 1996. – №4. – С.20-27.
3. Журженко Т. Маргінальна економічна діяльність і місце в ній жінок // Гендерний аналіз українського суспільства / ПРООН, Представництво в Україні. – К.: Златограф, 1999. – С.148.

4. Кісь О. Кого оберігає Берегиня, або Матріархат як чоловічий винахід// Дзеркало тижня. – 2005. – №15.
5. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні // Ї. – 2003. – № 27. – Режим доступу: <http://www.ij.lviv.ua/n27texts/kis.htm>
6. Комих Н. Гендерні особливості мотивації підприємницької діяльності // Гендер і культура: Зб. ст. /Впоряд. Агеєва В., Оксамитна С. – К.: Факт, 2001. – С.65.
7. Марушевська О., Шарова К. Образ жінки в українській пресі (на матеріалах газети “Факти і коментарі” // Філософсько-антропологічні студії, 2001. Спецвипуск. – К.: Стило, 2001. – С. 220-225.
8. Помазан О. Гендерні проблеми і мас-медіа // Гендерний аналіз українського суспільства / ПРООН, Представництво в Україні. – К.: Златограф, 1999. – С.91-109.
9. Суковата В. Гендерний аналіз реклами // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002, №2. – С.176-182.
10. Таран Л. Гендерні проблеми і засоби масової інформації // Гендер і культура: Зб.ст. / Упоряд. Агеєва В., Оксамитна С. – К.: Факт, 2001. – С.154.
11. Шпанер Л. Образ жінки у телерекламі: погляд психолога // Український жіночий рух: здобутки і проблеми. Вип.1. – Дрогобич: Коло, 2002. – С.152-161.
12. Ямпольский Р.М. Тенденции развития типологической структуры женской прессы // Вестник МГУ. Серия 10 “Журналистика”. – 1995. – №6. – С.3-11.
13. Busby, L.J., & Leichty, G. (1993). Feminism and advertising in traditional and nontraditional women’s magazines 1950-1980s.
14. Lindsey L. Gender roles: a sociological perspective. – New Jersey: Prentice-Hall, 1997. – p.312.
15. Olczyk, Eliza and Anna Twardowska. Women in the media // Nowakowska, Urszula, ed. Polish women in the 90’s. The report by the Women’s Rights Center. – Warsaw, 2000, pp. 253.
16. Rubchak, Marian. Evolution of a Feminist Consciousness in Ukraine and Russia. The European Journal of Women’s Studies. Vol.8 (2), 2001, pp.149-160.

Анотація. У статті розглядається проблема конструювання моделей гендерної ідентичності сучасної жінки в Україні під впливом усталених та новостворених гендерних стереотипів.

Ключові слова: гендер, гендерна ідентичність, образ жінки, жіноча роль, гендерні стереотипи

Summary. The problem of constructing the models of modern woman’s gender identity in Ukraine is examined in the article.

Keywords: gender, gender identity, appearance of woman, womanish role, gender stereotypes.

УДК 10.01.07

Маховська С.В.

ЕПІТЕТ ЯК МОВНО–ВИРАЗОВИЙ ЗАСІБ (НА ПРИКЛАДІ ВЕСІЛЬНО–ОБРЯДОВИХ ПІСЕНЬ ПОДІЛЛЯ)

Важливим об’єктом дослідження сучасної лінгвостилістики є епітет як мовно-виразовий засіб, що відіграє значну роль у творенні мовної картини як окремого індивіда, так і спільноти людей (територіальної, соціальної, професійної тощо), а також відображає мовні традиції краю, певної епохи тощо. Епітети засвідчують значні можливості мови у сполучуваності слів, є одним із виявів мовного багатства, сприяють вирізненню певного предмета чи явища з ряду однорідних, допомагають точніше передати думку, надають мові образності та емоційності. Тому вивчення епітета має певні традиції в лексикології, лінгвостилістиці, теорії літератури.

Роздуми про роль, призначення епітетів, джерела їх виникнення з’являються ще в творах античних мислителів (Арістотеля, Деметрія та ін.). З’ясування природи епітетів цікавило видатних філологів ХІХ – ХХ ст., зокрема О.М. Веселовського, В.С. Ващенко, В.В. Виноградова, В.М. Жирмунського, О.О. Потебню. Проблему епітетів принагідно досліджували Л.А. Бу-

лаховський, І.Є. Грицютенко, Л.І. Тимофеев та інші вчені. Мовознавчі дослідження А.К. Мойсієнка, Н.М. Сологуб, Н.Г. Сидяченко, С.П. Бибик, Л.О. Ставицької, В.В. Красавіної, М.Ф. Братусь, О.М. Сидоренко, Л.І. Шутової, Л.Я. Аврахової та ін. розглядають епітет як засіб вираження індивідуально-авторського стилю певного письменника.

Хоч тривалий час епітети є об'єктом наукового зацікавлення філологів, проте багато питань потребують детальнішого вивчення. Дотепер епітети досліджують переважно на матеріалі художньої літератури з традиційним поділом на логічні та художні (власне епітети) означення, на постійні (фольклорного походження), загальномовні та індивідуально-авторські. Без сумніву, саме в художніх текстах епітети найповніше реалізують свої функції, виявляють особливо високий образний потенціал. Проте сфера їхнього використання художнім мовленням не обмежується.

Епітет є одним із головних складників художньої організації вербальних текстів українського фольклору, зокрема весільного. Народнописенні означення неодноразово ставали об'єктом наукових студій на матеріалі слов'янського фольклору. Варто назвати в цьому зв'язку дослідження О. Потебні, О. Веселовського, М. Сумцова, М. Кравцова, М. Плісецького, В. Сидельникова, Н. Улевич, Ф. Селіванова, С. Єрмоленко, В. Єрмоїної, О. Тищенко та ін.

Значний науковий інтерес, на нашу думку, становить функціонування епітетних одиниць у весільному фольклорі Поділля.

Завдяки емоційно-оцінній семантиці епітети є важливим засобом вербалізації аксіологічних стереотипів народної свідомості, а отже, вони виконують важливу світоглядно-корегувальну функцію, слугують виразниками ієрархії духовних цінностей.

В українських народних весільних піснях епітети посідають особливе місце, сприяють творенню художнього образу, підкреслюють найважливішу та найістотнішу прикмету героя, атрибута, предмета чи явища, увиразнюють їх оцінку, надають ліричній пісні поетичності. Використання епітета – яскравого, мальовничого, образного означення – в пісенному весільному фольклорі підпорядковане певним ідейно-естетичним завданням: зробити пісню поетичнішою, мистецьки досконалішою, аби допомогти глибше і повніше розкрити її емоційний зміст.

Часом паралельно зі сталими, традиційними епітетами у поетичних пісенних рядках співіснують рідкісні епітети, які, створюючи особливий подільський мовленнєвий колорит весільного твору, сприяють творенню чіткої ритмізації поетичного рядка, свідчать про образність, конкретність і самотність мислення українців, силу народної мови.

Чимало весільних пісень величального характеру будуються на фольклорній ідеалізації, що досягається різними поетичними прийомами, зокрема яскравими епітетами. Центральні персонажі – молода і молодий – у весільних піснях наділені піднесеними характеристиками, вони – славні молодята, “розові квіти”, “вінчані діти”. Зовнішність нареченої змальовано за фольклорною традицією, яка передбачає ідеалізоване її зображення, в основі якого – показ вроди, здоров'я, працьовитості, розуму, гарної вдачі, дівочості. Привабливий, малоіндивідуалізований портрет дівчини передається в основному через враження інших персонажів і витриманий у традиційних рисах. Розкриваючи почуття, гармонію, зовнішню красу й сердечність, доброту молодої, народ використав традиційні означення дівчини. У портретній характеристиці найчастіше йдеться про ясні, чорні (карі, тернові) очі; чорні брови; розмай-косу, біле, ру м'яне личко; стрункий стан; білі ніжки. Крім того, наречена має і такі означення та риси: дівка брова, дівчина чепуренька, добресенька, отецька дитина, чорнява дочка, прихильнее дитятко.

У традиційних і малозмінюваних обрядових текстах епітет так само застиглий, традиційний, малоіндивідуалізований. Це не “живий і витончений розпис, спрямований на різнобарвність і розкриття основного ліричного образу, – нагадує Н. Колпакова, – це наче густа позолота, що рівним прошарком вкриває рядки величальних пісень” [7, 242].

Пестливі та зменшувальні іменники в поєднанні з епітетами-прикметниками інтимізують зміст весільної пісні, роблять її поетичнішою, близькою слухачеві та виконавцю.

Наречений у подільських пісенних рядках змальовується переважно з позиції ліричної героїні, через ставлення до нього. Постає парубка у весільних піснях постає скоріше як об'єкт зображення, аніж як суб'єкт, що свідчить про головну участь дівчат і жінок у творенні ліричних обрядових пісень.

Через характерні епітети вимальовується образ парубка: карі (чорні, тернові) очі, чорні брови (сам чорнобровий), біле, рум'яне личко, білі руки, білі ноги, лиця мальовані, кучерявий син; відважний, бравий козак; гарний зять, зять багатий; рожевий цвіт, горіховий цвіт, зав'язаний світ.

Епітети у весільному фольклорі не лише характеризують зовнішність, а оцінюють настрої, емоційний стан дійових осіб, ставлення одного персонажу до іншого: “Квітко моя дрібна, зелена! /Доню моя люба та мила!” [11, 93]. До того ж, тропи мають вузьке, локальне використання, вказують на походження об'єкта мовлення: “Говорили зятківецькі люди, /Що буярин багатий буде” [11, 164].

Епітетика другорядних весільних персонажів дещо бідніша. Спрямовуючи думку в необхідному для народнопісенного мислення напрямку, слухач сприймає завершений, цілісний образ, як-от дружки (світилки): “На городі грушка (сливка), /Звідти вийшла дружка (світилка). /На ній черевички /З шовкової травички, /Сорочка-папіровка, /І дружка-чорнобровка” [6, 288]. Весільні другорядні дійові особи мають чітку вікову й регіональну регламентацію вбрання, а саме: “На старості сивая шапка з бобрами, /На сваночці намітка з шпильками. /На буяринові чорна шапка з бобрами, /На дружечці рутяний віночок з биндами” [11, 169].

Окрім позитивних епітетів, які працюють на ідеалізацію образів головних персонажів весільної феєрії на Поділлі, зустрічаємо на противагу й епітети з негативним оцінним забарвленням інших дійових осіб весільного обряду. Дошкульне призначення, сатиричне спрямування епітета стосується членів обох родів, як-от: “А токарочки щербаті, /Наші дружечки носаті” [4, 265], “На городі сосна, /Світилка поросна” [9, 175]. На відміну від порівнянь, негативні епітети-характеристики членів обох родів вживаються рідше, що, очевидно, продиктоване специфікою обох тропів та їхньою множинністю.

Весільні пісні Поділля, послуговуючись типовими для багатьох регіонів тропами, зокрема традиційними епітетами, часом використовують й специфічні, локальні епітети, утворені або від власної назви певної місцевості (наприклад, у короваї: “І вода кринична, і мука пшенична, /І сім кіп яечок /Погребиських молодичок” [9, 139], або ж завдяки діалектним особливостям краю. Наприклад, характерна для подільської говірки лексема “ґемба” (губа) сприяла творенню епітета-прикметника “ґембатий”: “Токаре, токарочку, /Точи ложечки в куточку. /Точи ложечки страпаті /Всі світилки ґембаті” [17, арк.36, №354].

У весільних піснях епітети, які традиційно супроводжують одні й ті ж самі об’єкти, можуть приєднуватися до інших, створюючи особливий мовленнєвий колорит жанру: “На буярів дрібен дощик іде, /На коники сивогривії, /На буяри чорногривії” [11, 154]. Епітет “глибока”, часто вживаний на означення криниці, у весільних піснях іноді змінює об’єкт, приєднуючись до іншого, як-от, для характеристики свекрухи: “Отепер я широка, отепер я глибока, /Отепер я гладка стала, /Бо невістки дочекала” [17, арк.40, №388].

Характерним стилістичним засобом поезики весільного тексту є вживання змістовного, самобутнього епітета-прикладки. Такі епітети відзначається вишуканістю й мальовничістю, вони органічно поєднуються з традиційними поетичними означеннями учасників весілля як позитивно оцінюваних осіб.

Барвисте лексичне означення мають образи персонажів подільського весілля: “Я маю музики-різуни, /Я маю дружбоньки-скакуни, /Я маю старости вмівненькі, /Я маю свашеньки співненькі” [6, 226], “Чи маєте музику-смикуна? /Чи маєте бояра-скакуна? /Чи маєте старосту-брехуна, /Щоб вам не було сороматі?” [6, 337], характеристика оточення, небесних світил, зовнішніх ознак, явищ, образів тощо: місяць-ярівченько, вій-віночок; чіпчик-прилипчик; краса-полуниця, курчата-марчата, гусак-чудак і т.ін.

Мистецьке моделювання дійсного світу у весільних піснях твориться за посередництвом поетичного арсеналу. Комплексне поєднання атрибутики весільного обряду, подільських весільних страв і естетичний вплив винятково влучного, соковитого, проспіваного слова творять регіональну, специфічну картину колоритного весільного застілля. Саме епітетика пісенних рядків часто творить чуттєві поетичні образи, слугує слухачеві уявою, зором, смаком, дотиком і т.д. Комплекс почутого й побаченого (страв) націлений на смакування, апетит гостей, і, паралельно, оспівування гостинності (або й навпаки) господарів становить досконалу комбінацію естетичних та фізіологічних (відчуття голоду) потреб людини.

У весільних пісенних рядках зустрічаємо одночасне співіснування епітетів, ужитих за принципом поляризації, на основі зіставлення, часом протилежних за якістю: “Де ж тая господиня, /Що цю страву варила? /Ой нехай прийде, /Та й покушає, /Може вона недосоляна, /Може вона пересоляна, /Може вона недопечана, /Щоб не була розлепечана” [13].

Багату емоційно-оцінну характеристику мають подільські весільні атрибути – короваї, вінок, гільце тощо. Епітети сприяють ідеалізації образу, вказують на його надприродні, божественні ознаки, скажімо, короваї: “Пшеничний, петльований, родиною дарований”, “дар величний,” “Під ним підшва залізна, /Над ним обручка златиста” [14, арк.19-20].

Пшениця – складова короваю, має такі ж виразно-символічні означення: “Ой годі, годі, пшенице, /Тобі у стозі стояти, /Срібним колосом маяти, /Золотим зерном трусити, – /Час з тебе короваї місити” [4, 101]. Магічними складовими короваю є: “Мука пшенична, /Вода кирнична, /Ше й яйця з-під зайця /І сир з-під камінця, /З семи городів квіти, /Щоб любилися діти” [14].

Використання епітета як постійної, узвичаєної ознаки, наприклад, для характеристики розмірів печі, практикується залежно від обрядової реальності, оточення тощо. Вживання подібних епітетів динамічне, варіюється залежно від часу, місця, умов, етнографічних побутових реалій, обставин, нарешті, бажання виконавця, скажімо: “А в нашій печі /Низенькі плечі, /

Будемо піч рубати, /Коровай добувати” [8, 29], і, відповідно: “А в нашій печі /Золоті плечі, /А срібні крила, /Щоб коровай гнітила” [8, 28]. Семантикою любові, щасливого подружнього життя наповнені епітети складових короваю, зокрема, крім шальвії, п’янку коханню сприятимуть “Ще й виновії квіти, /Щоб любилися діти /Од ниньки аж до віку” [6, 130].

Часом епітети золотий, срібний, які у ліризованих весільних піснях виконують символічне, магічне значення, у пісенності жартівливого, коментуючого характеру втрачають символізм мовлення. Скажімо, улещування, хвала сватові: “У нашого свата /Золотая хата, /Серебряні двірки” вжите з прагматичною метою, а саме: “Дасть нам сват горівки” [6, 220].

Епітети допомагають передавати просторові уявлення, конкретизують поетичну картину, описують місце дії. Вони творять особливий світ, свідчать про специфіку світосприйняття, світорозуміння подолян, вміння образно мислити. Завдяки епітетам досягається контрастність змалювання образів весільної пісенності. Саме від поетично-образної фактури весільного твору залежить якість, результат емоційного сприйняття й наскрізного враження слухача.

Творячи поетичність мови, епітети сприяють і певній магічності, сакральності мовлення, наворожують добробут, щасливе життя молодого подружжя: “Добрая та веселая година! /Та зійшлася, з’їхалася вся родина” [11, 55].

В одному з варіантів весільної пісні з Хмельниччини епітети коровайниць мають виразні символічні означення, що мають пряме відношення до об’єкту уваги, а саме: черевата, очевидно, символізує плодючість, мохната – багатство, хороша і вдатна – красу, успіх у випіканні короваю: “Як ми тебе, коровай, місили, /З Бугу воду носили, /Хоч не з Бугу, з криниці, /Замісили коровай сестриці. /Черевата місила, /Махната ліпила, /Хороша і вдатна в піч всадила” [18, арк.21]. У тих місцевостях, де символічне значення пісенного епітета нівелюється, увага на ньому не акцентується, за епітети беруться сталі означення зовнішності, характеру тощо, тобто ті, що, так би мовити, лежать на поверхні: “Чорная та муку сіє, /А хибкая воду носить, /А русява Бога просить, /Щоб був коровай хороший” [8, 25].

Розглядаючи окремі тексти весільних пісень, помічаємо, що без насичення поетичних строф епітетами втрачено б головне, суттєве, те, для чого призначені епітети, а саме – стисле, важливе для виконавця означення предмета, особливий настроєвий відтінок думки. Для прикладу, умовно вилучивши епітети весільної пісні, втрачається її узагальнююче, констатуюче, оцінне, нарешті, виховне значення: “Ой скупа родина, скупа, /Що малий коровай спекла, /Ще в малий решетині, /Що не хватить усій родині” [18, арк.2-411].

Чіткій ритмізації весільної пісні, концентрації уваги на слові сприяє пароніміка мови – подібні за звучанням епітети, як-от: “Цінована тарілочка, /Цінованая. /Цілована Маруся, /Цілованая” [4, 244]. Завдяки вдалому зіставленню поняття цінності, вартості тарілки “цінованої” у тексті акцентується увага на необхідності дії, поцілунку вартої дівчини – “цілованій” нареченій.

Часом у весільних піснях зустрічаємо вживання однокоренових епітетів-тавтологій, як-от, чужая чужина: “То не брат косу чеше, /І не рідна сестриця, /А чужая чужаниця /Із чужої сторононьки /Біля меї голівоньки” [12]. Причину використання згаданих епітетів, очевидно, слід шукати у народному відчутті слова, вмінні вловлювати найтонші семантичні та евфонічні оцінки.

Типовим стилістичним прийомом для подільських весільних пісень є вживання одних і тих самих епітетів у препозиції, постпозиції щодо основного слова, вочевидь, задля забезпечення поетичного складу пісенного рядка. Для прикладу, запашний васильок, хрещастий (зелений) барвінок може бути й василечком запашним, барвіночком зеленим: “У василечку запашнім, /У барвіночку зеленим /Дівка Наталка вінок в’є, /За нею батенько послів шле” [2, 287].

Досить часто поетика весільних пісень Поділля послуговується епітетами у формі повних прикметників, як-от: “В городі зілля з ості, /Лагодь, матінко, постіль. /Подушки пуховії, /Пряденця шовковії. /Подушки, подушечки, /Щоб лягло дві душечки” [14].

Особливі епітети – омонімічні, які часом використовуються у весільній пісенності та мають індивідуальне змістове наповнення, скажімо, “Найвинніша ягідочка в вишневім саду, /Найвинніша матіночка у своїм дому, /Що віддає свою Ганю таку молоду, /Остається тройзіллячко в вишневім саду” [3, 260]. Таким чином, подільська весільна пісня використовує як традиційні епітети, так і нові, які в сукупності допомагають розкрити зовнішню красу і духовну наповненість головних весільних персонажів, весільних атрибутів, обстановки тощо.

У весільних піснях Поділля функціонують епітети двох категорій: загальнофольклорні й ті, що вживаються лише у піснях одного жанру. У традиційних і малозмінюваних обрядових пісенних текстах епітет так само традиційний, застиглий, малоіндивідуалізований.

Залежно від ідеї і змісту твору мотивація епітета буває реальною й умовною. Одним із головних аспектів використання епітета весільної пісні є його оціночний, поетизуючий характер. Скажімо, у жартівливих піснях епітети найчастіше дають негативну оцінку, тому й не мають таких елементів поетизації, а в інших піснях (імперативних, величальних) персонажі, предмети,

явища мають своє стійке визначення, зумовлене обставинами, типовими для персонажів стосунків і ритуальних весільних ситуацій.

В епітетах відображені не лише типові риси подільської природи, а й характерні особливості історичної долі народу, його громадського і сімейного укладу, трудової діяльності, культури, етичних та естетичних поглядів, національного характеру, неповторного складу подільської душі.

У весільних піснях Поділля епітет широко виявляє свої змістові та естетичні якості. Народнописанне слово наповнюється картинно-образною семантикою, його естетична вартість перевіряється часом життя народної пісні, її впливом на виховання людських емоцій, поняття краси, добра.

Своєрідність епітета весільної пісні виявляється у ступені стійкості та новизни, у прямому, переносному, символічному значеннях, у граматичних формах функціонування, в акцентуванні уваги на різнобічних ознаках предмета чи явища (зорових, емоційно-психологічних) і т. ін. В обрядовій ліриці кожен предмет характеризується певним епітетом, що може свідчити про вияв однієї з важливих особливостей народної естетики – прагнення до конкретності почуттєвого сприйняття, до певності і докладності зовнішніх (фізичних) і внутрішніх (психологічних) визначень. Епітет зміцнює силу емоційного впливу, допомагає глибше розкрити людський зміст пісні, сприяє творенню картинності, зорових образів у поетичному мовленні.

Список використаних джерел

1. А.К. Свадебные песни, записанные в Подольской губернии. Оттиск из журнала “Киевская старина”. Киевская типография Имперского университета Св.Владимира Н.Т. Корчак-Новицкого. – 1897. – 21 с.
2. Весілля. У двох кн. – Кн.1. /Упоряд. текстів, примітки М.М.Шубравської, нотн. мат. упоряд. О.А.Правдюк. – К.: Наукова думка, 1970. – 456 с.
3. Весілля. У двох кн. – Кн.2. /Упоряд. текстів, примітки М.М.Шубравської, нотн. мат. упорядк. О.А.Правдюк. – К.: Наукова думка, 1970. – 478 с.
4. Весільні пісні /Упоряд., авт. вст. ст. та приміт. М.М.Шубравська; Відп. ред. І.П. Березовський. – К.: Дніпро, 1988. – 476 с.
5. Весільні пісні Віньковеччини. Записано жителькою с.Пилипи Олександрівські Віньковецького р-ну Хмельн. обл. О.О.Ткач /Упоряд. Е.Олендра, Н.Небелюк, А.Прокіпенко. – Хмельницький, 1993. – 82 с.
6. Весільні пісні: У двох книгах. – Кн.2: Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття, Закарпаття /Упоряд., примітки М.М.Шубравської; Нотний матеріал упоряд. Н.А.Бучель. – К.:Наукова думка, 1982. – 680с.
7. Колпакова Н.П. Русская народная бытовая песня. – М.-Л., 1962. – 284с.
8. Народні пісні в записах Степана Руданського /Упоряд., вст. ст. і приміт. Н.С.Шумади. – К.: Муз. Україна, 1972. – 292 с.
9. Пісні Поділля. Записи Насті Присяжнюк в селі Погребище (1920 – 1970 рр.) / Упоряд.С.В.Мишанича. – К.:Наукова думка, 1976.– 524 с.
10. Пісні Тернопільщини. Календарно-обрядова та родинно-побутова лірика. Пісенник. – Вип.1 /Упоряд. С.І.Стельмащук, П.К. Медведик. – К.: Музична Україна, 1989. – 496 с.
11. Танцюра Гнат. Весілля в селі Зятківцях /Упоряд, ред. М.К.Дмитренко, Л.О.Єфремова. – Редакція часопису “Народознавство”, 1998. – 404 с.
12. Зап. С.В. Козяр (Маховська) 2000р. в с.Курилівка Волочиського р-ну Хмельницької обл. р. від Н.Д. Пшедзял, 1948 р.н.
13. Зап. С.В.Козяр 2001 р. в с.Гурцина Білогірського р-ну Хмельницької обл. від В.Д. Павлюк, 1958 р.н., сільського продавця.
14. Зап. О. Дудар 2001р. в с.Нові Нетечинці Віньковецького р-ну Хмельницької обл. від Л.С. Сікорської, 1929 р.н.
15. Фонди ІМФЕ ім. М.Рильського НАН України. Ф. 14-5, од.зб.471. – Зап. В.Борисенко 15.07.1980 р. у с.Куряни Бережанського р-ну Тернопільської обл.
16. Ф.14-3, од. зб. 338, зош.№53. – Зап.О.Л.Ітенко.
17. Ф.1-5, од.зб.446. – Зап. К.Орел на Поділлі (1928 – 1929).
18. Фонди ННЛЕ Кам’янець-Подільського педагогічного університету ім. Огієнка. – Зш.№75. – Зап. Т.Колотило, В.Щегельський та ін. у сс.Соснівка, Сушівці Білогірського р-ну; сс. Гарнишівка, Павликівці, Женишківці Віньковецького р-ну; с.Шмирки Волочиського р-ну; сс.Купча, Голосків, Жовтневе Кам’янець-Подільського р-ну; с.Куча Новоушицького р-ну; м.Ізяслав, с.Городище Шепетівського р-ну; с.Баламутівка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.

Анотація. У дослідженні з’ясовуються функціональні особливості весільно-обрядових означувань. Здійснюється аналіз епітетики весільно-обрядових пісень як одного із основних

виражальних і мотивовірних засобів, розкриваються семантичні та функціональні властивості епітета.

Аналіз здійснено на матеріалі весільно-обрядових пісень Поділля, вивчено специфіку реалізації епітетів у різних групах весільних пісень.

Ключові слова: мова, епітет, обрядовий фольклор, Поділля

Summary. Functional peculiarities of wedding – ritual determinations have been explicated in the research. The analysis of epithets of wedding – ritual songs as one of the main expressive and motive making means has been done. Semantic and functional peculiarities of epithet have been defined.

The analysis has been done on the material of wedding – ritual songs of Podillya; the peculiarity of epithets realization in different groups of wedding songs has been studied.

Key words: language, epithet, ritual folklore, Podillya.

УДК 811. 161. 2 : 801.82 “10/12”

Межжеріна Г.В.

ОНУКИ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА НА СТОРІНКАХ КИЇВСЬКОГО ЛІТОПІСУ (СУБСТАНТИВНО-АД’ЕКТИВНИЙ ДИСКУРС)

Всебічне дослідження лексичного складу писемних пам’яток XI-XIII ст., які є важливим джерелом інформації про духовні цінності раннього Середньовіччя, входить до переліку актуальних завдань історичної лексикології. Об’єктом нашого аналізу слугує явище структурування в певний концептуальний фрагмент східнослов’янської мовної картини світу XI-XIII ст. тих світоглядних орієнтацій людини Київської Русі, які знаходять відбиття в писемних східнослов’янських пам’ятках, у даному випадку – у Київському літописі. Для аналізу застосовуємо запропонований нами субстантивно-ад’єктивний підхід до вивчення репрезентації осіб у писемних пам’ятках XI-XIII ст., який передбачає зіставлення *соціально-етичних портретів* [3, 279-299]. Апелюємо до портретів, які найчастіше містяться в літописних некрологах духовним і світським ієрархам і в яких акцент падає на внутрішній світ, духовність, соціально-етичну характеристику людини. У статті *ставимо за мету* з’ясувати, хто з онуків князя Володимира Мономаха набув у Київському літописі позитивної характеристики, вираженої за допомогою вживаних зі значенням соціально-етичної оцінки іменників і прикметників, а також визначити ступінь об’єктивності / суб’єктивності цієї характеристики.

Разом із “Повістю временних літ” і Галицько-Волинським літописом Київський літопис утворює Іпатіївський літопис – південнослов’янську писемну пам’ятку кінця XIII ст. Створений на основі попередніх київських зводів, Київський літопис охоплює події від 1117 р. до 1199 р. і містить цінні відомості з історії південних земель Київської Русі XII ст. Основні історичні події, про які йдеться на сторінках Київського літопису, пов’язані з діяльністю видатного державного політика, полководця, письменника, смоленського, чернігівського, переяславського, великого київського князя Володимира Всеволодовича Мономаха (князювання в Києві з 1113 р. до 1125 р.).

Представлений у Київському літописі некролог кн. Мономаху (1054-1125) побудований шляхом нанизування хвалебних епітетів: “*бл(а)говѣрному к(ъ)н(а)зю Володимеру*” (*1123, ЛК, ЛІ-3, 288); “*престависѧ . бл(а)говѣрныи (и бл(а)городныи) кн(а)зь х(ри)(с)(т)олюбивыи великыи кн(а)зь все*” Русі . Володимеръ Мономахъ [...] *братолюбець и нищелюбець и добрыи страдалець . за Рускую землю [...] плакахусѧ . по с(вя)томъ и добромъ к(ъ)н(а)зи весь народъ*” (*1126, ЛК, ЛІ-3, 289). Семантична структура лексем *братолюбець, нищелюбець, благородныи, добрыи, благовѣрныи, христолюбивыи, сватыи*, а також особливості їхнього використання у певному контексті чітко вказують не тільки на шляхетне походження кн. Мономаха, а й такі притаманні йому моральні риси, як чесність, великодушність, шляхетність, милосердя. Використання щодо кн. Мономаха означень-епітетів відбиває переорієнтацію суспільства від язичницьких духовних цінностей до християнських, зокрема, трансформацію поняття *княжа честь*, зміну вектора від військової доблесті до захисту “сирот и вдовиц”, подання щедрої милостині. Статичний соціально-етичний портрет кн. Мономаха в Київському літописі яскраво демонструє тяжіння східнослов’янської літератури XI-XIII ст. до символізму й ідеалізації.

Київський літопис містить, як показав проведений аналіз, соціально-етичну характеристику не тільки великого князя Володимира Мономаха, а й його численних нащадків. На 60-80 рр. XII ст. припадає прославлення онуків Мономаха – князів *Ізяслава, Святослава, Ярослава, Всеволода, Гліба*.

Курський, переяславський, володимиро-волинський, київський кн. *Ізяслав Мстиславич* був сином Мстислава Володимировича, до якого після смерті Володимира Мономаха († 1125) перейшов київський стіл і який послідовно продовжував політику батька, досяг значних успіхів у внутрішній та зовнішній політиці, отримав титул “великого князя”, а після смерті був причислений до лику святих.

У прагненнях стати київським князем інтереси Ізяслава Мстиславича перехреснюються з інтересами його дядька – Юрія Довгорукого. Активно претендуючи на київський стіл, Юрій Довгорукий здійснив декілька спроб захопити Київ, намагаючись, зокрема, змусити відступити від князювання свого племінника: “посла Дюрги къ Изаславѹ река мнѣ Ѡцина Киевѣ . а не товѣ . Изаславѣ [...] река ци самы есмь чѣхалѣ Киевѣ . посадили ма Ки не а не створи ми пакости . а се твои Киевѣ . Дюрги же м(и)л(о)(с)тивѣ сыи Ѡда ємѹ гнѣвѣ и тако вынде Изаславѣ ис Киева (*1155, ЛК, ЛИ-3, 478). Историчний контекст свідчить про те, що використання щодо Юрія Довгорукого означення *милостивий* є яскравим відбиттям пріоритетних у Київській Русі політичних настроїв, настанов щодо принципів наслідування батьківської влади. Цілком закономірно, що літописець підтримує *сина* Володимира Мономаха – кн. Юрія Довгорукого, а не онука Мономаха – кн. Ізяслава Мстиславича, який, зайнявши київський стіл, порушив старійшинство-принципат – юридичний порядок, “заснований, з одного боку, на родовому володінні, з іншого – на сеньйораті” [4, 27]. За життя Ізяслава Мстиславича літописець не тільки утримується від позитивної оцінки його моральних якостей, але, як ми бачимо, навіть імпліцитно висловлює певний осуд князя, який отримав київський стіл із порушенням принципу родового наслідування влади. Тільки після смерті кн. Ізяслава Мстиславича літописець вводить у текст позитивну характеристику: “великий к(ъ)н(а)зь Киевский Изаславѣ . и ч(ъ)(с)т(ъ)ныи бл(а)говѣрныи (вар. XII) . и х(ри)(с)(т)олюбивыи славѣи (вар. XII: *славны*) Изаславѣ Мъстиславечѣ . вѣнукѣ Володимерь [...] престависѣ” (*1154, ЛК, ЛИ-3, 469).

У некролозі послідовність прикметників-означень *чъстъныи, благовѣрныи, христолюбивыи, славѣныи* чітко регламентована, зумовлена стилістичними нормами, які сформувалися відповідно до церковної ідеології. Перший і четвертий компоненти являють собою етикетну формулу “*чъстъныи и славѣныи*”, а другий і третій компоненти – формулу “*благовѣрныи и христолюбивыи*”. Синтагма “*благовѣрныи и христолюбивыи*” із середини розбиває синтагму “*чъстъныи и славѣныи*”, утворюючи зрощення двох етикетних формул в одну. Відбувається семантичне зближення двох формул із одночасним розширенням змісту кожної з них. Фіксована послідовність компонентів парних словосполучень *честь и слава, чъстъныи и славѣныи, чътити и славити* і в перекладних церковних, і в оригінальних давньоруських текстах відбиває ієрархію співвідношення *земного і сакрального*. За спостереженням дослідників, “у давньоруських джерелах епохи Київської Русі *слава* і *честь* розрізняються одразу за багатьма семантичними ознаками: нематеріальне або матеріальне вираження вищої оцінки (при цьому слава вища за честь), небесне або земне її вираження (маркована слава), вічність або тимчасовість вияву (тільки слава вічна, честь же минуща)” [2, 508]. Відзначаючи, що “слава в оцінному аспекті зіходить від Бога до людини, ... честь у її розвитку, навпаки, немовби виводиться від нічого, людського ступеня оцінки до оцінки вищої, божественної, такої, що йде від Бога, – слави”, В. В. Колесов звертає увагу на те, що “важливі не ступені, а напрямок руху” [2, 516]. Саме такий напрямок *знизу вверх* зафіксований у формулі “*чъстъныи и славѣныи*” і зберігається в її розширеному варіанті, збагаченому синтагмою “*благовѣрныи и христолюбивыи*”.

Інші чотири онуки Володимира Мономаха (князі *Святослав, Ярослав, Всеволод, Гліб*), які дістали в літописі позитивної оцінки, були синами великого київського князя Юрія (Дюрги) Довгорукого (1090-1157). Підбираючи епітети-означення для характеристики кн. *Святослава Юрійовича* († 1174) і кн. *Ярослава Юрійовича* († 1166), літописець не виходить за норми тогочасного літературного етикету. Соціально-етичний портрет кн. Святослава побудований за допомогою усталеного епітета *благовѣрныи* “відданий справжній вірі; православний”: “бл(а)говѣрныи кнѣзь . С(вя)тославѣ . Дюрдевичѣ” (*1174, ЛК, ЛИ-3, 579). У портреті кн. Ярослава формула “*благовѣрныи и христолюбивыи*”, яка протягом XII ст. широко використовувалася в літописних некрологах князям, розбивається словом *кънѣзь*: “престависѣ бл(а)говѣрныи к(ъ)н(а)зь х(ри)(с)(т)олюбивыи . “рославѣ” (*1166, ЛК, ЛИ-3, 525).

Не менш лаконічним виявився соціально-етичний портрет ще одного сина Юрія Довгорукого – кн. *Всеволода* (1154-1212). Остерський, великий володимиро-суздальський, великий київський князь *Всеволод Юрійович* (*Всеволод Велике Гніздо*) в умовах поліцентризму і феодальної роздробленості продовжував спрямовану на зміцнення єдності держави політику

Володимира Мономаха і залишив помітний слід в історії Київської Русі. Всупереч очікуванням, позитивна соціально-етична характеристика Всеволода Юрійовича вичерпується в літописі означенням *благосърдъ* “добрий, милосердий”. *Благосърдъ* – рідковживане слово, засвідчене Прологом Лобковським XIII ст. та Київським, Радзивілівським, Суздальським літописами. Причому в літописах епітет *благосърдъ* вжитий лише щодо кн. Всеволода Велике Гніздо: “Всеволодъ же бл(а)госердъ сыи не хота . кровопролить” і не чха на нь” (*1180, ЛК, ЛИ-3, 619); “Изяславъ же начя высылати [...] послы къ [...] Всеволоду, прося в него мира. Всеволодъ же *благосердъ* сыи, и вда ему миръ” (*1208, ЛР, 163); “Всеволодъ, *благосердъ* сыи, не хотя крови пролияти” (*1181, ЛР, 147; т. с. *1177, ЛС-1, 380). Те, що літописець підбрав для Всеволода Юрійовича нетрадиційний епітет, свідчить про певну об’єктивність похвали та відхід від етикетно нейтральної оцінки.

Із теплотою відзивається літописець про городець-остерського, переяславського, великого київського князя *Гліба Юрійовича*: “престависа бл(а)говърны князь . Глѣбъ снъ Юрьевъ . внукъ **Володимеръ** . въ Киевѣ княживъ [...] сен бѣ князь *братолюбецъ* . къ кому любо кр(е)с(т)ъ цѣловашеть . то не ступашеть его и до см(е)рти . баше же *кротокъ* . бл(а)гонравенъ . манастырѣ люба . чѣрнѣцькни чинъ ч(е)с(т)аше . нища *добрѣ* наждаше” (*1173, ЛК, ЛИ-3, 563). Семантичний обсяг цих лексем свідчить про те, що Гліб Юрійович сповідував християнську віру, був добродішній, чеснотливий, тихий, лагідний, скромний, доброзичливий. Важливе семантичне навантаження припадає на іменник *братолюбъць*, уживання якого вказує не тільки на те, що кн. Гліб доброзичливо, з любов’ю ставився до людей, а й на те, що в скрутних обставинах він тримав слово, був вірний клятві, не зраджував своїх братів. Іменник *братолюбъць* належить до тих лексем, у семантиці яких спостерігається синкретичне поєднання значень “віруючий; який сповідує християнську віру” і “вірний, відданий, незрадливий”. “Правдивість” синонімічних означень *благовърныи*, *кротъкыи*, *благонравнъ*, *братолюбъць* літописець підкріплює фактами, які певною мірою розгортають їхній семантичний зміст: *благовърныи*, *кротъкыи*, *благонравнъ* – “манастырѣ люба . чѣрнѣцькни чинъ ч(с)т(а)ше . нища *добрѣ* наждаше” (*1173, ЛК, ЛИ-3, 563); *братолюбъць* – “къ кому любо кр(е)с(т)ъ цѣловашеть . то не ступашеть его и до см(е)рти” (*1173, ЛК, ЛИ-3, 563). Можна було б припустити, що така кількість позитивних означень у портреті Гліба Юрійовича спричинена обставинами його смерті, проте джерела наведеної в дослідженні Л. В. Войтовича інформації про отруєння кн. Гліба киянами [1, 549] не підтверджуються ані Київським, ані Лаврентіївським літописами.

Отже, Київський літопис містить соціально-етичні портрети п’яти онуків Володимира Мономаха – князів *Изяслава*, *Святослава*, *Ярослава*, *Всеволода*, *Гліба*, прославлення яких припадає на 60-80 рр. XII ст. Портрети змодельовані за допомогою восьми позитивно конотованих лексем – іменника *братолюбъць* і прикметників *благовърныи*, *благонравнъ*, *благосърдъ*, *кротъкыи*, *славныи*, *христолюбивыи*, *чъстныи*. Підбір хвалебних епітетів для соціально-етичної характеристики онуків Мономаха здебільшого лімітований нормами літературного етикету, залежними від християнської ідеології та політичних настанов. Водночас літературна майстерність літописця знайшла свій вияв також і в умінні імпліцитно виражати свою власну позицію, своє суб’єктивне ставлення до представників княжої влади, що, у свою чергу, спростовує досить поширену думку про умовне, розмите, суто етикетне змалювання князя в літописі. Лінгвістичний аналіз соціально-етичних портретів осіб, проведений з урахуванням історичного контексту, дозволяє з’ясувати семантичні причини використання літописцем тих чи інших позитивно / негативно конотованих означень, оцінити вірогідність та визначити ступінь об’єктивності / суб’єктивності моральної характеристики особи в літописі.

Список скорочень

ЛК, ЛИ-3 – Летопись Киевская // Полное собрание русских летописей. – М. : Языки русской культуры, 1998. – Т. 2. – С. 284-711.

ЛР – Радзивилловская летопись // Полное собрание русских летописей. – Л. : Наука, 1989. – Т. 38.

ЛС-1 – Суздальская летопись по Лаврентьевскому списку 1377 г. // Полное собрание русских летописей. – М. : Языки русской культуры, 1997. – Т. 1. – С. 289-488.

Список використаних джерел

1. Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: Портрети еліти / Л.В. Войтович. – Біла Церква : Видавець О. Пшонківський. – 2006. – 784 с.
2. Колесов В.В. Слово и дело: Из истории русских слов / В.В. Колесов- СПб.: Изд-во С.-Петербурга. ун-та, 2004. – 703 с.
3. Межжеріна Г.В. Людина в мовній картині світу часів Київської Русі / Г.В. Межжеріна. – К. : Вид. центр. КНЛУ, 2006. – 448 с.
4. Толочко А.П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология / А.П. Толочко – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.

Анотація. Стаття присвячена експлікації фрагмента “соціально-етична оцінка особи” мовної картини світу часів Київської Русі. Застосовано субстантивно-ад’єктивний підхід до вивчення репрезентації осіб у писемних пам’ятках XI-XIII ст. Уперше проведено зіставний аналіз соціально-етичних портретів онуків кн. Володимира Мономаха в Київському літописі. Спростовується думка про умовне, суто етикетне змалювання князя в літописі.

Ключові слова: мовна картина світу, Київська Русь, іменник, прикметник.

Summary. The article touches upon explication of the fragment of the Kyiv Rus’ period world view, directly linked to the thinking and socio-ethical priorities of a mediaeval person. For the first time the quantitative and semantic volume, functions of nouns and adjectives that simulate the social-ethic portraits of Vladimir Monomah’s grandsons in Kyiv chronicle XII cent. were determined.

Key words: mapping of the world, Kyivska Rus, noun, adjective.

УДК 81’37+81’373.74

МЕЛЬНИК Я.В.

ОДИНИЦІ ТЕРМІЧНОЇ СЕМАНТИКИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ: ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У рамках антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістики дедалі більший інтерес учених викликає вивчення того, як відображаються у мові різні аспекти дійсності, взятої на її “елементарному”, безпосередньо чуттєвому рівні, інакше кажучи, різні аспекти вихідного, перцептивно-сенсорного сприйняття людиною світу, який її оточує, а також і себе самої як частини цього світу. Наскільки можна судити, найбільший прогрес у цьому напрямку пов’язаний з дослідженнями таких явищ, як мовець у ролі суб’єкта сприйняття, відображення позиції спостерігача у дискурсі, зокрема у т. зв. категорії евіденціальності тощо (це праці Ю. Д. Апресяна, О. В. Падучевої, А. Вежбіцької, Р. Мак-Лорі, А. Жаклевича та ін.). У конкретнішому плані можна пригадати й такі спрямування, як лінгвістика кольору чи, ширше, візуальна лінгвістика. Предметом подібних студій є вербалізація відповідних явищ, концептуалізація різних почуттів і сприйняття, ономазіологічне підґрунтя відповідних одиниць, категоризація певного перцептивного простору і репрезентація повідомлюваного у тій чи іншій перцептивній перспективі; важливим тут є і вивчення вторинного застосування одиниць перцептивної семантики, їхнє функціонування для вираження й витлумачення об’єктів і явищ із інших (у тому числі й інших сенсорних) сфер дійсності.

Об’єктом наших зацікавлень у цій площині є семантична сфера, пов’язана із термічним, високотемпературним впливом. Цей вплив відображається передовсім у тактильно-соматичних відчуттях. Крім того, прояви цього впливу, як правило, супроводжуються явищами, пов’язаними з іншими різновидами сенсорики, передовсім візуальним; високотемпературні тілесні відчуття можуть також синестетично співвідноситись із відчуттями з інших сфер, як “зовнішньої”, так і “внутрішньої”, афективно-емоціональної. Однак значення високої температури і явищ, що викликають та супроводжують її, далеко виходять за ці рамки, оскільки вони виступають також у ролі істотного й амбівалентного (конструктивного й водночас деструктивного) складника як природного, так і культурного довкілля, зокрема, у численних технологіях, що підтримують і забезпечують життєдіяльність людини. Свідченням цього є й те, що термічні мотиви є широко розповсюдженими в архаїчній міфології. Відповідним чином істотним для мовного моделювання цієї сфери є фіксація й виокремлення (чи, як зараз кажуть, профілювання) джерел термічного впливу, з одного боку, і його конкретної значущості для людини, з іншого. Усе це так або інакше знаходить своє відображення в генезі, внутрішній формі, семантиці, функціонуванні й подальшій еволюції “термічних” мовних одиниць. Широкий діапазон сенсів, які в той чи інший спосіб пов’язуються з високою температурою, відображається у смисловій зарядженості відповідної лексики: термічна семантика функціонує в ролі внутрішньої форми цілого спектру вторинних значень, пов’язаних із живою та неживою природою, із людиною у її духовній і тілесній іпостасях, із ключовими концептами матеріальної й духовної культури. Це знаходить своє вираження, серед іншого, й у вживанні цієї лексики у складі фразеологічних одиниць.

Цілком природно, що “високотемпературна” лексика й семантика привернула до себе увагу лінгвістів, котрі досліджують їх як на матеріалі різних мов, так і в різних аспектах їх структури,

функціонування й розвитку. У вітчизняному мовознавстві цією проблематикою займаються Т.О. Черниш та Л. В. Педченко, на матеріалі російської мови різнопланові за своїм характером дослідження одиниць “вогняної” семантики здійснювали Л. В. Куркіна, К. І. Якушкіна, А.Ф. Журавльов, на матеріалі інших мов та їхніх груп – М. Н. Галаєва, А. К. Протасова, М.М. Маковський. Висвітленні теми вогню у мовно-культурній перспективі було присвячено окремий, десятий випуск журналу “Коди слов’янських культур” (Кодови словенских култура. – 2008. – Број 10. Ватра. – 308 с.), що видається в Белграді.

Завданням нашої праці є викладення програми досліджень відповідної лексики у фразеологічному контексті. Наскільки можна судити, одиниці термічної семантики досі не були предметом подібного вивчення як із загальнотеоретичного і методологічного погляду, так і в рамках дослідження лексико-фразеологічних підсистем окремих мов та їхніх угруповань. У дотеперішніх розвідках, згаданих вище та інших, відповідний фразеологічний матеріал якщо і виступає, то лише спорадично й принагідно, як матеріал для вирішення інших дослідницьких завдань, але не як об’єкт спеціального, послідовного і комплексного висвітлення. Тим часом особлива увага до фразеологічних відомостей є цілком виправданою з огляду на роль фразеології як основного мовного засобу збереження та відтворення культурно-етнічних моделей і вартостей [8, 560] і, отже, на її значенні для студій, що виконуються в когнітивно- та етнолінгвістичній перспективі і розглядають фразеологізми як один із провідних засобів вираження і фіксації мовної картини світу у її більш загальних чи, навпаки, етнічно-специфічних рисах. До сказаного додамо, що під фразеологічною одиницею ми розуміємо стійкі, зв’язані єдністю цілісного змісту (компаративного – дослівного чи переносного – чи й суто ідіоматичного), постійно відтворювані в мовленні словосполучки або висловлення, які ґрунтуються на стереотипах етносвідомості, є репрезентантами культури народу й у ряді випадків характеризуються образністю й експресивністю. Крім фразем у звичному сенсі цього слова, ми принагідно досліджуватимемо прислів’я та крилаті вирази, котрі теж розглядаються як належні до фразеологічного рівня.

Отже, метою пропонованого дослідницького проекту має бути висвітлення особливостей функціонування лексем термічної семантики у структурі внутрішньої форми фразеологічних одиниць. Наш підхід до визначення предмета аналізу можна окреслити як мотиваційно-моделюючий, чи семантико-мотиваційний; цей підхід необхідним чином доповнює інший властивий сучасній фразеології підхід, який має назву ідеографічного і при якому об’єктом аналізу є фраземи, виділені на підставі категоріальної належності їхнього цілісного значення (пор., приміром, праці Ю. Ф. Прадіда чи Н. Б. Дем’яненко).

Першим питанням, яке тут доведеться вирішувати, є визначення конкретної матеріальної бази дослідження, а в цих рамках – окреслення складу поля, чи категорії, відповідної лексики у тій чи іншій мові (мовах). Дані тезаурусів та інших лексикографічних джерел показують, що подібні поля є досить численними, тим більше якщо враховувати не просто лексеми за їхнім одним, приміром, основним значенням, а й лексико-семантичні варіанти (див., напр., статті з реєстровим словом *горіти* в “Словнику синонімів української мови” [6, 363-364]. Оскільки більш-менш повне врахування відповідного мовного матеріалу в обмежених рамках окремого індивідуального дослідження є, очевидно, неможливим, то об’єктом такого загальномовознавчого дослідження можуть бути фразеологічні одиниці трьох (чи більше) мов із кількома лексемами відповідного значення, які, взяті самі по собі, утворюють певне мінімальне лексико-семантичне поле чи групу. Такими лексемами можуть бути: 1) основні для обраних мов іменники зі значенням вогню (горіння) як прототипового джерела високої температури; 2) основні для цих мов прикметники з узагальненим термічним значенням, тобто ад’єктиви типу укр. *гарячий* чи *теплий*; 3) дієслова із загальним значенням горіння та/чи культурно засвоєного високо-температурного процесу й технологічно використовуваного термічного впливу (приміром, дієслова зі значенням “горіти”, “пекти” чи “варити”). Завдяки такому критерію добору т. зв. кореспондуючих лексем для аналізу ми матимемо, по-перше, спільний ґрунт для осмисленого системного зіставлення різномовних слів і, у цей спосіб, підставу для методологічно коректного отримання результатів, а по-друге – репрезентативне з погляду частин мови представлення цілісного поля термічної лексики.

Досягнення сформульованої мети вимагає розв’язання й інших дослідницьких завдань. Так, завдання по встановленню корпусів фразеологічних одиниць водночас передбачає і їхню інвентаризацію та систематизацію за зазначеними вихідними параметрами з метою подальшого аналізу (іще одним параметром тут може бути встановлення лексичної варіативності виділених одиниць). Наступним кроком має бути встановлення того, яким чином і якою мірою фразеологічні одиниці відтворюють семантичну структуру (тобто систему значень) термічних лексем: чи всі їхні лексико-семантичні варіанти виступають у складі фразем, чи ні, і чи не виявляють фраземи такі семантичні різновиди цих лексем, які є властивими лише для фразеологічного контексту. Вирішення цієї задачі передбачає “критику джерел” (у даному разі лексикографічних), оскільки

вони відрізняються за способом витлумачення й подачі відповідного мовного матеріалу; приміром, деякі словники подають у переліку значень і такі, що є співвідносними не з реєстровим словом, а з цілісною семантикою фразеологічної одиниці, у складі якої це слово виступає, пор., напр., статтю, присвячену іменникові англ. *fire* у Словнику сучасної англійської мови серії Лонгман [11, 597], де під п. п. 5 і далі виступають тлумачення не цього слова, а цілісних фразем, таких як *be under fire*, *fire in your belly* тощо, причому деякі з цих фразем не є функціонально еквівалентними субстантивним лексемам, що й відображається у дефініціях (*to be severely criticized* і т. д.). Важливим у цьому плані є виявлення й таких семантичних рис, які є властивими і “стандартному”, тобто позафразеологічному значенню, але виявляються лише у контексті фраземи, пор. вираз англ. *...won't set the world on fire*, що виступає для позначення чогось чи когось мало успішного чи малоефективного, а дослівно значить “не зробить світової пожежі” [4, 279]; отже, у цьому фразеологічному контексті таке деструктивне явище, як пожежа, позначене англ. *fire*, парадоксальним чином постає як щось безсумнівно позитивне.

Встановлення характеру відображення семантичної структури багатозначної лексики у пов'язаних із нею фраземах дає додатковий матеріал для відповіді на такі питання когнітивно-семантичного порядку: 1) якими є напрями і схеми смислового розвитку первісного термічного значення, яким є смислопороджуючий потенціал останнього і, відповідно, які концептуально-смислові сфери виявляють зв'язок із термічною семантикою як засобом своєї вербалізації та інтерпретації; 2) якими є ті істотні власне сигніфікативні чи конотативні риси, що пов'язуються у мовленнєвому мисленні з мовним стереотипом (концептом) відповідного термічного явища, виступаючи, часом у прихованому й не відображеному у словниковій дефініції вигляді, як твірне семантичне підґрунтя для похідних (про значення фразеологічного матеріалу у цьому сенсі див. [9, 371-379]), пор. укр. порівняння *гарний як вогонь* [7, 28] чи фраземи, які виявляють у семантиці вогню рису швидкості, такі, як укр. *на ньому все горить* (тобто швидко зношується) [там само] чи англ. *get on like a house on fire (afire)* “1. швидко і легко просуватись вперед, швидко поширюватись, робити великі успіхи” [4, 402]. Розповсюджені у різноманітних мовах вирази типу укр. *немає диму без вогню* [5, 50] вказують на дим як на атрибут вогню, а фраземи типу укр. *вогники в очах* [там само] свідчать, що, згідно з його мовним стереотипом, вогонь є джерелом не лише тепла, а й світла.

Ще одним вихідним завданням, до певної міри незалежним від щойно схарактеризованого, є структурно-граматична характеристика фразем із термічним лексичним компонентом. Ця характеристика передбачає два аспекти аналізу. Перший із них є формально-граматичним і полягає у встановленні частиномовної приналежності компонентів фразеологічної одиниці, а також тих формально-граматичних зв'язків, які існують між ними; результати аналізу у цій площині фіксуються у вигляді лінійних формул, що складаються з узагальнених частиномовних позначень лексем-складників (крім термічної, яка подається у своєму конкретному вигляді), котрі поєднуються знаком + і, крім того, включають істотну для них граматичну характеристику (приміром, ту, що стосується обмежень на словозміну реалізацію зазначених лексем). Тут же мають бути зафіксовані випадки формально-граматичної варіативності фраземи. Другий аспект стосується семантико-синтаксичної структури фразем, передовсім у плані з'ясування тієї семантико-синтаксичної позиції (скажімо, Агенса, Інструмента, Експерієнцера тощо), що її займає у цій структурі термічна лексема. Крім того, тут можна спробувати встановити наявність кореляцій між лексико-семантичним та граматичним параметрами, тобто співвідношень між певними лексико-семантичними варіантами і типами внутрішньо-фразеологічного граматичного контексту і т. д.

Наступний рівень аналізу стосуватиметься фразем як семантичних цілісностей; відповідно, тут нас цікавитиме роль термічної лексики у вираженні цілісного фразеологічного значення. Вихідним пунктом тут буде розподіл аналізованого матеріалу за критерієм умотивованості внутрішньої форми, тобто згідно з тим, чи є ця внутрішня форма прозорою, а якщо так, то чи є вона дослівною, чи образно-переносною (зокрема, метафоричною, пор. англ. *out of the frying pan into the fire* чи рос. *из огня да в полымя*, – чи метонімічною, тобто такою, як у випадку англ. *fire and sword*, пол. *ogniem i mieczem*); альтернативою таким випадкам є суто ідіоматична, непрозора внутрішня форма, яка у свою чергу може бути такою або ж, так би мовити, із самого початку, або ж вона первісно була прозорою, але з плином часу втратила свою первісну умотивованість, пор. фразеологізм англ. *heap coals of fire on smb's head* [4, 157], що походить зі Святого Письма (Притчі, 25: 21-22 та Послання св. ап. Павла до римлян, 12: 20), є, отже, гебраїзмом і дослівно перекладається як “насипати палаюче вугілля на чийсь голову”, проте його образно-переносним значенням є “засоромити когось, відплативши добром за зло, обеззброїти когось великодушністю”. Можна припустити, що смислова мотивація цього переносного значення – “примусити почервоніти (з сорому)”, пор. укр. *спекти рака* у значенні “зашарітися від сорому, збентеження”, тим не менш остаточно підтвердити це припущення може лише аналіз відповідного гебраїського мовно-культурного матеріалу. У випадку фраземи англ. *go through fire (and water)* “1. пройти через

суворі випробовування; 2. іти у воду і вогонь за когось (*for*); пройти вогонь і воду, здолати перешкоди” [1, 432] на її мотивацію кидає певне світло коментар щодо аналогічного російського прислів'я, котрий міститься в історико-етимологічному словнику російської фразеології. Це джерело подає шість етимологічних версій, із яких найбільшої уваги заслуговують вказівки на давнє міфологічне осмислення вогню й води як стихій, котрі очищають і випробовують людину (пор. рос. *в воде не тонет и в огне не горит*), а також на середньовічний “Божий суд”, коли вогонь і вода ставали засоби визначення винуватості [2, 416-417]. І на цьому етапі є можливим пошук кореляцій між параметрами, у даному випадку трьома: 1) певним лексико-семантичним варіантом термічної лексеми, 2) типом граматичної структури її фразеологічного контексту і 3) типом внутрішньої форми фраземи.

Подальшим кроком є висвітлення конкретної мотиваційно-семантичної ролі, яку відіграє термічне слово у вираженні цілісного значення фраземи. Так, в уже згаданому фразеологізмові укр. *нема диму без вогню* позначення ситуації горіння і виділення диму осмислюється як узагальнена метафора всіх таких випадків, коли наявність одного явища, що у звичному випадку є наслідком іншого, має витлумачуватися як вказівка на обов'язкову наявність і цього останнього – як своєї причини. Тут теж можливим є встановлення певних узагальнених мотиваційних моделей, що можуть мати як більш чи менш близькі міжмовні паралелі, так і варіативно втілюватися у різних за своїм конкретним характером внутрішніх формах (пор. англ. *set the world / the Thames on fire*). Нарешті, заслуговує на увагу і те, чи є фразема однозначною, чи, навпаки, полісемічною, а у останньому випадку – чи семантичні варіанти багатозначної фраземи є взаємно незалежними, чи один із них є твірним щодо іншого (інших); вартим уваги є й питання про відтворення багатозначною фразевою багатозначності одного з її ключових компонентів.

Нарешті, ще одним аспектом вивчення фразем із термічним компонентом у плані їхньої внутрішньої форми є виявлення у ній національно-етнічної чи історичної складової. Вище вже згадувалося, як можливе підґрунтя фразем типу рос. *в воде не тонет и в огне не горит* чи англ. *go through fire (and water)*, міфологічне осмислення вогню й води як стихій, котрі очищають і випробовують людину. Якщо це справді так, то дане англійське слово виступає тут у відповідному значенні, котре “Словник англійської мови ХХ ст.” видавництва Чемберз (Chambers 20th century Dictionary) окреслює так: “одна з чотирьох стихій” [10, 472-473]. Як відомо, вогонь у давніх натурфілософіях розглядався як одна зі стихій; зокрема, у давньогрецькій філософії (у гілозоїстичній натурфілософії Емпедокла з Агрігента) до таких стихій, поряд із вогнем, відносилися також інші три: вода, земля й повітря (згодом Аристотель додав сюди й ефір) [3, 1276]. Можна припустити, що славнозвісне англійське почуття гумору знайшло свій прояв у тих вже згаданих раніше фраземах, де позначення вогню як нищівної сили, пожежі, парадоксальним чином виступає як таке, що має безсумнівно позитивні оцінні обертони.

Матеріалом дослідження виступатимуть фразеологічні одиниці, виокремлені в результаті суцільної вибірки з лексикографічних джерел: тлумачних та фразеологічних словників, як одномовних, так і перекладних. Як ілюстративний матеріал еventуально можуть бути використані мова преси, телебачення, мережі Internet і твори художньої літератури.

У дослідженні видається доцільним застосувати такі методи: 1) описовий метод, що реалізується в конкретних методиках лінгвістичного аналізу, а також у процедурах лінгвістичного спостереження, класифікації та систематизації; сюди, зокрема, належать компонентний, дефініційний і лінгво-концептуальний аналіз семантики з метою опису та аналізу семантичних зв'язків між фраземами та їхніми групами, а також для з'ясування особливостей побудови і взаємодії цілісної семантики фразем, їхньої внутрішньої форми та семантики складників; 2) структурно-семіотичний метод як засіб аналізу внутрішньої форми; 3) принагідно також і метод кількісного аналізу.

Теоретичне значення пропонованої дослідницької програми визначається тим, що зроблені в рамках її реалізації спостереження і висновки сприятимуть вирішенню актуальних проблем загальної теорії фразеології, лінгвістичної семантики та когнітивної лінгвістики, а також і питань фразеології конкретних мов. Зокрема, істотне значення має розгляд системних зв'язків та взаємовідносин між семантичними категоріями в площині внутрішньої форми одиниць даної фразеологічної групи, вивчення питання ролі лексичних одиниць із термічною семантикою у складі фразем із дослівним та переносним значенням, з одного боку, і використання свідчень фразеологічної семантики для повнішого і глибшого з'ясування змісту цих складових одиниць та реалізованих ними концептів, з іншого. Усі ці відомості мають дати відповідь на основне для нас питання: як осмислюється термічна семантика у фразеологічному контексті і якими постають термічні явища, процеси і ознаки через призму фразеології.

Список використаних джерел

1. Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник. – К.: Рад. школа, 1969. – 1052 с.

2. Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. – Спб.: Фолио-пресс, 1999. – 701 с.
3. Большой советский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – 1600 с.
4. Куниин А. В. Англо-русский фразеологический словарь – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз., 1984. – 944 с.
5. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник. – 2-е вид., доп. та перер. – К., Радянська школа, 1978. – 447с.
6. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 2006. – Т. 1. – 1040 с.
7. Юрченко О. С., Івченко І. О. Словник стійких народних порівнянь. – Харків: Вид-во “Основа” при Харківському державному ун-ті, 1993. – 176 с.
8. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
9. Bartmicki J., Panasiuk J. Stereotypy jkzykowe // Wspyiczesny jkzyk polski / Pod red. J. Bartmickiego. – Lublin: UMCS, 2001. – S. 371-379.
10. Chambers 20th century Dictionary. – Edinburgh: W & R Chambers, 1980. – 1584 p.
11. Longman Dictionary of Contemporary English. Harlow: Pearson Education Limited, 2003. – 1949 p.

Анотація. В статті викладається програма дослідження функціонування лексем термічної семантики у структурі внутрішньої форми фразеологічних одиниць. Автор виділяє параметри (лексико-семантичний, граматичний, мотиваційно-моделюючий та деякі інші), за якими має здійснюватися комплексний аналіз відповідного мовного матеріалу; при цьому мають враховуватися й евентуальні кореляції між різними параметрами.

Ключові слова: лексема, термічна семантика, мовний матеріал.

Summary. The author proposes a program of research concerning words of thermal meaning as used in set phrases. She outlines a set of parameters (lexico-semantic, grammatical and motivational-modeling as well as some minor ones) to be employed in complex analysis of relevant linguistic data, which must also take into consideration inter-parametric correlations.

Key words: lexicon, termal semantic, linguistic material.

УДК 811.161.2'373.7

Миронюк Н.Д.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЗІ СЛОВОМ-ІДЕНТИФІКАТОРОМ “ШВИДКО”

Вивчення фразеології як одного з розділів мовознавчої науки, зокрема її структури, класифікації, взаємодії фразеологізму як основного її компонента з одиницями лексико-семантичної, морфологічної та синтаксичної системи; співвідношення окремих складових фразеологічного звороту з кінцевим результатом – значенням, важливе не лише задля вирішення окремих мовних проблем, а й з огляду на те, що, на нашу думку, фразеологізми, як і діалектизми, історизми та архаїзми, є не лише важливими одиницями мови, а й служать носіями і виразниками історії, культури, звичаїв та традицій наших пращурів. Фразеологізми – перлини людської мудрості, вони надзвичайно важливі для розуміння сутності народу, його ментальності, неповторності...Це “думки в одежі Слова”, які прийшли з далеких, запорошених часом і глобальними зрушеннями віків, прийшли і служать нам далі [13, 3].

Ця галузь, незважаючи на цікаві наукові досягнення протягом багатьох років, від О.Потебні, І.Срезневського, Л.Булаховського, Г.Удовиченка, Є.Поливанова, В.Виноградова, І.Ковалика, М.Алефіренка та інших, ще остаточно не має чітких висновків про ряд важливих проблем фразеології, а саме: чи варто виділяти фразеологію як окрему галузь мовознавства, чи розглядати її в лексико-морфологічно-синтаксичному контексті; чи фразеологізм є окремою самостійною одиницею; чи можна тлумачити значення фразеологічного звороту на основі співставлення лише мовних фактів, можливо, варто розглядати їх походження з погляду історії, культури, психології, етнолінгвістики. Однією з найважливіших та найменш досліджених є проблема співвідношення

фразеологізмів та їх лексико-семантичних відповідників, вивченню якої присвятили свої праці Крисенко Т., Навроцька І., Місеньова В., Покровська О., Кравцова С. та інші.

У своїй роботі ми маємо на меті дослідити фразеологічні одиниці зі словом-ідентифікатором “ швидко ” довести або ж спростувати судження про пряме чи опосередковане співвідношення фразеологізму з його відповідником: показати на основі опрацьованого матеріалу, як саме структура фразеологізму, його компоненти (окремі і в цілому) впливають на значення; розкрити суть поняття *швидко* відповідно до різних людських якостей та можливостей.

Як і будь-яке слово, словосполучення чи речення, фразеологізми не тільки називають, узагальнюють чи, навпаки, конкретизують об'єкт (суб'єкт), події, явища, дії, що виконуються цим об'єктом (суб'єктом), але й виражають певну оцінку та почуття; характеризуються емоційністю та експресивністю. Я. Баран зазначає, що “ значення фразеологізму містить два інгредієнти: експресивний і предметно-логічний. Співвідношення цих інгредієнтів треба розуміти як відображення складного процесу, що відбувається у значенні на основі взаємодії його елементів ” [3, 147]. Проте варто зауважити, що досить складно, характеризуючи той чи інший фразеологізм, керуватися словом *логічно*, оскільки часто, а то й у більшості випадків, компоненти, що входять до складу фразеологічного звороту, втрачають всі ознаки слова: лексичне значення, синтаксичну функцію і т.д., тому взаємозв'язок між компонентами фразеологізму перестає бути логічним зв'язком між словами. Деяко суперечливими виявилися припущення Ш. Баллі, котрий, створивши метод семантичної ідентифікації, стверджував, що “ у словосполученні виділяється або не виділяється загальна ознака, яка дає або не дає змогу замінити це словосполучення одним простим словом-ідентифікатором. Ідентифікатор – це, передусім, логічний еквівалент, який служить лише засобом опису явища і не є фактом мови. Тобто зовсім не обов'язково, щоб у мові існував еквівалентний фразеологізмові синонім ” [3, 47].

На наш погляд, фразеологізми не можна характеризувати на основі загальної ознаки; лише осмислення зв'язків між з його компонентами може вказувати на логічність чи нелогічність побудови, що в кінцевому результаті вказуватиме на логічність чи нелогічність в цілому його значення. А звідси випливає: якщо фразеологізм виник способом метафоризації та асоціативності, а не послідовності та логічності, то про який еквівалентний синонім взагалі може йтися?

За І. Чернишовою, є кілька способів виникнення значень:

а) внаслідок семантичного перетворення компонентів, б) на основі власних лексичних значень компонентів, в) результаті типової структури [3, 53].

За своїм виникненням і походженням будь-який фразеологізм є переосмислене (на нашу думку, більш доречно говорити: асоціативно відтворене чи аналогічно відтворене) конкретне словосполучення чи речення, тому слова, що входять до фразеологізму, і слова-ідентифікатори за значенням абсолютно не співпадають. У цьому процесі важлива роль належить метафоризації, перенесенню якої-небудь конкретної дії, ознаки, риси поведінки тощо на основі їх типізації, узагальнення на зовсім інші сфери людської діяльності. Розрив між первісним і фразеологічним значеннями словосполучення може бути таким, що тільки спеціальний етимологічний аналіз дає можливість з'ясувати походження відповідної фразеологічної одиниці [9, 234].

Досліджений нами матеріал показав, що фразеологізми зі словом-ідентифікатором “ швидко ” належать до різних лексико-граматичних розрядів: дієслівних, іменникових, прислівникових, прикметникових, вигуківих.

Нами зібрано та опрацьовано 180 фразеологічних одиниць, серед яких найбільшу групу становлять фразеологічні вислови, які в цілому вказують на характеристику предмета чи явища, на процес виконання дії з певною швидкістю – **дуже швидко, миттєво**. Словник синонімів української мови наводить близько 60-ти відповідників-синонімів слова **швидко**: *стрімко, стрімливо, скоро, хутко, бистро, прудко, шпарко, гінко, мерцій, стрілою, вихорем, вихорцем, поривно, поривчасто, невпинно, шалено, прожогом, стрімголов, сторчголов, навзаводи, чимдуж, чимдужче, щодуху, галопом, притьмом, швидкома, шибко, бігцем, гвалтовно, миттю, вмить, миттєво, раптово, мигцем, моментально, живо, помахом, опукою, блискавично, льотом, махом, вмент, духом, душком, удух, тельмом, посмиком, моторно, жваво, енергійно, рухливо, алегро, престо* і т.д. [8, 899].

Більшість фразеологічних зворотів вживається на позначення того самого поняття, але різняться відтінком у значенні, мають різну граматичну структуру, відмінні за своїми стилістичними можливостями тощо. Наприклад:

Як (мов, ніби) гриби після дощу ростуть (з'являються). – Швидко і в великій кількості. *Невеличкі хатки кругом дворища неначе гриби виростили* [12, 197].

За одним махом. – За короткий час, дуже швидко. *За одним махом зробив [Панталаха] порядок* [12, 480].

Тяп-ляп. – Швидко, але недбало; абияк. *Ну що, зняли [кулемет з розбитого танка]? – запитав їх Пузанов насмішкувато. – Ви думали тут так – тяп-ляп?* [12, 908].

Наведені приклади ілюструють різну будову фразеологізмів, і, відповідно, різний відтінок значень: перший фразеологізм – порівняльна конструкція про швидкість дії та її кількісний вияв; другий – словосполучення, в якому теж є ознака швидкої дії, яка, проте, обмежена в часі; третій – виражений скороченим словом (пор. тягнути-лягнути), а ідентифікатор в усіх випадках вказує на швидкість дії, конкретизуючи її як таку, що виконується без старання й ретельності.

Отже, з вище наведеного можна зробити висновок, що чіткого аналізу характеру співпадіння чи відмінностей – фразеологічної одиниці та її відповідника-ідентифікатора немає. У нашому матеріалі за відтінком значень визначаємо ідентифікатори:

- слово-ідентифікатор, який вказує на загальне поняття швидкості;
- слово-ідентифікатор, який вказує на швидкість руху – пересування на ногах;
- слово-ідентифікатор, який вказує на швидкість дії у різних її проявах;
- слово-ідентифікатор, який вказує на швидкість прояву людських якостей та здібностей.

З-поміж виділених структурно-семантичних груп фразеологізмів однією з найцікавіших та найпродуктивніших є підгрупа, слово-ідентифікатор якої вказує на швидкість прояву людських якостей. Аналіз цієї підгрупи дасть можливість застосувати спосіб дослідження фразеологізмів за характером слова-ідентифікатора.

Фразеологізми з ідентифікатором, який пояснює швидкість прояву людських якостей та здібностей

Певна кількість фразеологічних одиниць належить, як правило, до тих понятійних сфер, які пов'язані з емоційно-експресивним станом людини або з тими аспектами її діяльності, які характеризуються якісними й модально-оцінювальними ідеографічними категоріями [1, 16]. Переважна кількість фразеологізмів нашого матеріалу, які характеризують людину за її вчинками, почуттями, способом мислення тощо мають такі слова-ідентифікатори:

- а) ідентифікатор, який характеризує процес швидкості розмови, говоріння.

Усе життя людини проходить у її спілкуванні з оточенням і взаємному впливі одне на одного. Уміння говорити є властивістю, що виділяє людину серед інших живих істот. Саме завдяки мовленню, людина може обмінюватися інформацією з іншими людьми, переймати досвід, знання. Мовлення є одним із оцінних засобів характеристики людини взагалі і її конкретного психологічного стану зокрема. Інтенсивність ситуативного або ж характерного для людини процесу говоріння визначають прислівники “швидко” і “тривало”. Порів.:

дріботити язиком. Дуже швидко, скоромовкою говорити. *Ненавиджу я тих лепетливих дам. Яюсь мені важко на вуха, як хто дуже дріботить язиком* [12, 269];

захлинатися словами. Говорити швидко, без пауз і зупинок, ковтаючи слова. *Жінки, аж захлинаючись словами, навперобій виливають їй своє обурення* [12, 320];

меткий на слово. Який уміє швидко, влучно сказати, відповісти; дотепний. *Бистра в руках, метка на слово, Тетяна, як світлий промінь, влітала в двір* [12, 484];

хапкий на мову. Красномовний, вправний у розмові; який вміє багато й швидко говорити. *Та ти.. Ти, звісно.. хапкий на мову – кожне слово викрутиш і сторчача постановиш* [12, 484].

Фразеологічні одиниці, що входять до цієї підгрупи, мають прозору етимологію, до їх складу входять слова, які безпосередньо пов'язані з процесом розмови, говоріння: *мова, слово, язик* і под., проте значення їх компонентів не є синтаксично вільним, а їх лексичні відповідники теж не тотожні: кожен конкретний фразеологізм характеризує процес розмови за певними смисловими його відтінками – *без пауз і зупинок; влучно; красномовно*.

Цікавим з погляду внутрішньої форми є фразеологізм **розсипатися / сипатися горохом**. Дуже швидко, уривчасто говорити. *Не розсипайся горохом – говори спокійно* [12, 758]. Тлумачний словник української мови слово *розсипатися* пояснює так: сиплячись, падати, безладно котитися, розкидатися в різні боки; розпадатися на дрібні частини; дробитися, кришитися [4, 84]. Можна припустити, що цей фразеологізм має синонімом *сипати словами*, що означає говорити не зупиняючись і багато, а отже, йдеться про бездумне, безладне, необережне використання “розкидання” свого словникового запасу.

б) Фразеологізми з ідентифікатором, який характеризує якість і швидкість зорового сприйняття.

На думку науковців, очі – найбільш інформативна частина обличчя. З їхньою допомогою передаються найточніші сигнали людської комунікації. Тому для будь-якої людини першорядного значення набуває вміння безпомилково оцінювати погляд співрозмовника [7, 35]. Метафоризований зміст стійких словосполучень з компонентом **очі** творять вжиті переносно дієслівні компоненти, які ідентифікують прислівник *швидко*. Порів.:

метнути очима (оком, зором). Раптом, швидко поглянути на кого-, що-небудь; кудись. *Устим пригорнув дітей, у вікно метнув очима* [12, 485];

оббігти / оббігати очима (оком, поглядом). Швидко оглянути кого-, що-небудь. *Хутко очима оббіг натовп, стрибаючи з обличчя на обличчя* [12, 562];

очі стріляють. Хтось періодично швидко поглядає на кого-, що-небудь, кудись. *Та не туди стріляли його очі, не туди оберталося серце: не на непочатий моріжок польових квіток, а на підпушену грядочку огородних лілій* [12, 600];

очі хапають. Хто-небудь швидко, блискавично виділяє об'єкт спостереження з-поміж багатьох інших. *Несподівано мої очі хапають казенний пакет на столі* [12, 600].

Фразеологічні одиниці цієї підгрупи цікаві тим, що, незважаючи на їх структуру, де основним компонентом кожного фразеологізму є слова “очі”, “погляд”, “зір”, з лексико-семантичного погляду, поєднуючись з другою їх частиною, утворюють словосполучення, яке є суперечливим щодо остаточного значення: у перших двох випадках слова *метнути* та *оббігти* вказують на дію, що означає “прискорено пересуватися на ногах, швидко переставляючи ноги”; у двох останніх – слова *стріляють* і *хапають* означають дію, що виконується руками.

в) Фразеологізми з ідентифікатором, який характеризує швидкість прояву розумових здібностей людини.

Людина, за своєю суттю, відрізняється від решти живих істот тим, що вміє мислити, аналізувати, обробляти інформацію; спостерігати, переживати, запам'ятовувати й оцінювати побачене чи почуте, робити висновки. Але важливим чинником формування особистості є також ставлення до неї оточуючих, їх оцінка. Народна фразеологія усталила такі характеристики. Наприклад:

бистрий на розум. Здатний добре й швидко міркувати, кмітливий. *Бистра на розум, вона розмовляла так жваво й дотепно, .. що...слухати її не можна було без зворушення і теплої посмішки* [12, 23];

мати коротку (куцу) пам'ять. Швидко забувати про кого-, що-небудь. *Наївно було б нашим недругам гадати, що український народ має настільки вже куцу пам'ять* [12, 472];

думка майнула (сяйнула, блиснула, мигнула). Хто-небудь раптово, миттєво подумав про щось. *Майнула думка повернути просто степом до Карасу* [12, 271];

ловити (хапати, схоплювати, перехоплювати) на льоту (на лету). Дуже швидко, легко сприймати, засвоювати що-небудь. *Кожне слово його аудиторія хапає на льоту* [12, 447].

У першому прикладі лексема *бистрий* є синонімом до слова *швидкий*; у двох наступних прикладах дієслова *майнути* (*сяйнути, блиснути, мигнути*); *ловити* (*хапати, схоплювати, перехоплювати*) вжиті не в прямому, а в переносному значенні вираженої ним дії – вказують на стрімкість не фізичного руху, а швидкість інтелектуальної діяльності. Фразеологічний зворот **мати коротку (куцу) пам'ять** має своїм ідентифікатором лексему *швидко* стосовно явища *забувати*. Фразеологізму **мати довгу пам'ять** не існує, є лише **мати пам'ять / мати хорошу пам'ять** (“довго і детально пам'ятати про події, явища”). Тому все ж можна припустити, що фразеологізм **мати коротку (куцу) пам'ять** виник асоціативно-антонімічним способом.

д) Фразеологізм з ідентифікатором, який характеризує швидкість прояву фізичних якостей людини.

Як уже зазначалося, більшість фразеологізмів виникли на основі асоціативності та узагальнення за певними зовнішніми ознаками людини, її психологічними і психічними властивостями, професійною діяльністю. Остання відіграла у людському житті важливу роль, оскільки давала можливість забезпечити себе і своїх близьких матеріально. Праця завжди облагороджує людину, а досвід і вправність стали підставою для закріплення їх у змісті фразеологізмів. Порівн.:

закачувати (засукувати) / закачати (засукати) рукава (рукави). Ревно братися до роботи. *Почалися жнива – закачай рукава, – каже одне з багатьох народних прислів'їв* [12, 307];

кипіти в руках. Вправно, швидко і т. ін. виконувати, здійснювати що-небудь. *Баби мастили стіни, Семен пошивав покрівлю, – робота кипіла, горіла в руках* [12, 373];

хапати з вогню. Дуже швидко, невідкладно робити що-небудь. *Бичковський задумався. — Чого ви думаєте...Тут треба...з огню хапати, хоч би й руки попекти! – крикнула Христина* [12, 920];

набита рука. Хтось уміє швидко, легко, майстерно зробити що-небудь, має хороші навички у чомусь. *Оте кіно у нас буває щонеділі, з району приїздить. Ну, я при цьому ділі допомагаю їм: у мене.. на всяке майстерство набита, бач, рука* [12, 764].

Метафоричні усталені словосполучення мають мотивований зміст, хоч обидва компоненти втратили своє пряме первісне значення, але в тлумаченні всіх таких фразеологізмів є компонент *швидко*. Напр.: **закачувати (засукувати) / закачати (засукати) рукава (рукави)**. Повсякденний одяг наших предків складався, в основному, з білих полотняних штанів та білої сорочки з широкими рукавами, тому для зручності виконання роботи чоловіки і жінки перед тим, як братися до роботи закачували (засукували) рукави, очевидно, щоб не забруднити їх. Спритність та швидкість закачування рукавів свідчила про особливий підхід до виконання роботи та завзяття.

Або ж фразеологізм **кипіти в руках**. Слово *кипіти* за Сучасним тлумачним словником української мови, означає *клекотіти, пінитися під час нагрівання; нагрівшись до 100° С, випускати*

пару [10, 243]; переважно вживається з назвами рідин, тому у поєднанні з прийменниковою формою “ в руках ” *кипіти* є алогічним. Проте загальне значення фразеологізму *кипіти в руках* ідентифікується не з кипінням, а зі швидкістю руху водяної маси.

Займаючись різними видами діяльності, людина або втрачає інтерес до обраної справи, або ж набирається досвіду, умінь, навичок, стаючи справжнім професіоналом. Проте не завжди досвід здобути легко: потрібно докласти чимало зусиль, не зважати на перешкоди та фізичні травми. Прикладом може слугувати фразеологічний зворот *набита рука*. Саме слово *набити* означає ударами, тертям об що-небудь робити якесь болісне пошкодження, звідси слідує, що шляхом своїх помилок людина вчилася більше їх не повторювати, старалася покращити результат своєї діяльності, робила все можливе, щоб не страждати фізично і духовно. Фразеологізм *набита рука* використовують, характеризуючи якості і здібності людини за короткий час професійно виконати будь-яку роботу, спираючись на отриманий досвід, що теж далеке від прямого значення компонента *набити*, але споріднене з його семантичною складовою *швидко*.

Фразеологізм *хпати з вогню* та його ідентифікатор тісно пов'язані за семантикою та лексичним значенням, оскільки уже саме слово *хпати* означає швидко, поривчасто брати чи схоплювати кого, що-небудь [10, 714]. Проте ми вважаємо, що саме у цьому зв'язку словникове пояснення значення фразеологічного вислову дещо звужене: по-перше, виражене одним словом – *робити*, а по-друге – не вказує, яка конкретно дія виконується, оскільки означає “займатися будь-якою справою”.

Як бачимо, в тлумаченні значення фразеологізмів використовується той або інший компонент структури словосполучення, переважно дієслово, значення якого підсилюється й уточнюється семантичною константою *швидко*. Вивчення фразеологізмів з ключовим словом у тлумаченні його значення або за словом-ідентифікатором забезпечить системнішу семантичну характеристику фразеологізмів і точність у висвітленні їхньої внутрішньої форми і характеру мотивованості значення.

Список використаних джерел

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Х: Вища школа, 1987. – 135 с.
2. Алехина А.И. Фразеологическая единица и слово (К исследованию фразеологической системы). – Минск.: Изд-во БГУ, 1979. – 152 с.
3. Баран Я. Фразеологія у системі мови. – Івано-Франківськ: “Лілея-НВ”, 1997. – 176 с.
4. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. Ред. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.
5. Калашник В.С. Словник фразеологічних антонімів української мови / Калашник В.С., Колоїд Ж.В. – 3-тє вид., допов. – К.: Довіра, 2006. – 349 с.
6. Полюга Л.М. Повний словник антонімів української мови. – 3-тє вид., допов. і випр. – К.: Довіра, 2006. – 510 с.
7. Рибалка С.В. Мова міміки, поглядів, жестів. – Донецьк: ТОВ ВКФ “БАО”, 2006. – 224 с.
8. Словник синонімів української мови: У 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 2006. – 1987 с.
9. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П. Грищенко, М.Я. Плющ та ін.; За ред. А.П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища шк., 1997. – 493 с.
10. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х.: ВД “Школа”, 2006. – 1008 с.
11. Томан Іржі. Мистецтво говорити / Пер. з чес. В.І. Романця. – 3-тє вид. – К.: Україна, 1996. – 269 с.: іл.
12. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.
13. Яреценко А.П., Бездітко В.І., Козир О.В., Немировська Н.Г. Сучасний фразеологічний словник української мови. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. – 640 с.

Анотація. Досліджено фразеологічні одиниці зі словом-ідентифікатором *швидко*. Доведено на основі опрацьованого матеріалу, як саме структура фразеологізму, його компоненти впливають на цілісне фразеологічне значення; розкрита суть поняття *швидко* відповідності до різних людських якостей та можливостей.

Ключові слова: фразеологізм, будова фразеологізму, фразеологічне значення, слово-ідентифікатор.

Summary. His article deals with the phraseological units with the word-identifier *quickly*. On the basis of the given material it is proved how the structure of the phraseologism, its components influence the whole phraseological meaning of the word and the meaning of the term *quickly* is opened according to different personal qualities and abilities.

Key words: phraseology, composition of phraseologism, phraseological meaning, word-identifier.

ЖУРНАЛ "УКРАИНСКАЯ ЖИЗНЬ" – ЯК ЧИННИК ЗАХИСТУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ НАСТУПУ РЕАКЦІЙНИХ СИЛ НА НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ (1912–1917 РР.)

Щомісячний науково-популярний, суспільно-політичний, безпартійний журнал "Украинская жизнь" виходив російською мовою у Москві з 1912 по 1917 рік. Унікальність цього видання полягає не лише в тому, що він надто багато зробив для пробудження національної свідомості, захисту української мови, культури у боротьбі за волю і незалежність. Феномен видання і в тому, що цей часопис виходив не в Україні, а в Росії.

Організація і видання українського журналу в центрі столиці тодішньої "тюрми народів" – Москві вимагало від його засновників – членів української секції Московського товариства слов'янської культури – неабиякої сміливості і хисту. Випускати журнал в умовах тотальної цензури та ще й на власні заощаджені кошти було непросто. Однак жодні перепони не могли утримати ініціаторів видання журналу від задуманого. Вони ставили перед часописом двояке завдання. Перше – полягало у тому, аби аргументовано і цілеспрямовано знайти російське суспільство з національними інтересами і проблемами більш як 30-мільйонного українського населення, з його культурою, традиціями, національним рухом.

Необхідність цього завдання випливала з того, що "російське" суспільство втратило уявлення про Україну як про національний організм і стало трактувати українство як проектний варіант російської культури.

Друге завдання часопису зводилося до того, аби розбудити серед окремої частини української інтелігенції національну самосвідомість, розпочати серйозну просвітницьку роботу серед населення. Програмні цілі і завдання журналу викладені в редакційній статті "Наші завдання" [5, 1912, № 1, с. 7].

Уже перші випуски журналу засвідчили, що задумане видавцями – цілком реальна річ. Для реалізації поставлених завдань до роботи в журналі залучаються найсильніші інтелектуальні сили. Серед авторів часопису – Михайло Грушевський, Симон Петлюра, Сергій Єфремов, Дмитро Донцов, Агатангел Кримський, Софія Русова, Олександр Новицький та інші сподвижники національного відродження. Сергій Єфремов та Симон Петлюра були фактично редакторами часопису, а найбільш активним автором "Украинской жизни" протягом шести років його існування був Михайло Грушевський. Його публіцистичні статті на злободенні проблеми відзначалися високою публіцистикою, відстоюванням інтересів 30-мільйонного населення України. Цілком закономірно, що і перший номер журналу за 1912 рік відкривається статтею Михайла Грушевського про основні завдання українства та шляхи його розвитку.

Вихід у світ першого номера "Украинской жизни" був сприйнятий неоднозначно. Якщо московські та київські російськомовні газети "Утро России", "Московские ведомости" відразу накинулися з нападками на журналістів журналу, звинувачуючи їх у державній зраді, стали називати їх "мазепинцями", то українська інтелігенція прогресивного спрямування не тільки схвально відгукнулася про появу часопису, але й заявила про свою готовність надати фінансову підтримку. У листі Симона Петлюри до Михайла Грушевського читаємо: "...Перший рік видання ми закінчимо з дефіцитом біля 1000–1300 крб. Се не так зле, коли зважити і умовини видання, і те, що силу примірників ми розсилали, в цілях інформації, дурно. Маємо надію, що в другому році нам пощастить більше щодо передплати та комісійного продажу... Так або інакше, але видання в новому році існуватиме і буде робити почате діло" [4, арк. 14–15].

З року в рік у журналі більшало розділів і рубрик ("Публіцистика", "Российско-украинские отношения", "Украинская жизнь и печать", "Українці поза Україною", "Про національну школу", "Право і економіка", "Украина и вне её", "Історія літератури і критика"), що давало змогу авторам виступів всебічно і послідовно висвітлювати найактуальніші питання українства. Практично кожен номер часопису відкривався гострими, а подекуди й полемічними статтями про національне питання, оглядом подій життя в Україні і поза її межами, відгуками російськомовної преси про українське питання. Так, лише про українсько-російські відносини за час існування журналу було надруковано понад 50 статей [3, 1997, с. 14]. Практично жоден номер журналу не вийшов без мемуарів або статті з українського національного відродження. Огляди українського життя і преси, національна школа і "Просвіта", становище українців в Україні і поза нею, україно-польські, україно-російські відносини, публіцистика й економіка, право та етнографія, історія і літературна критика, листи читачів і ювілейні статті про літераторів і сподвижників української ідеї – усе це можна було знайти на сторінках часопису протягом шести років його існування.

Не буде перебільшенням, що визначальне місце на шпальтах “Украинской жизни” відводилося висвітленню ситуації щодо стану української мови, її узаконенню і впровадженню у школах, незважаючи на спротив, який власті чинили цьому. Ось лише один приклад, про який йдеться у першому номері журналу.

У статті “Судьбы украинского слова” Ал. Саліковський пише: “Важкий гніт, який довелося пережити українцям під польським гнітом, все-таки не доходив до таких різких заборонних заходів проти писемності і мови, яким ознаменував себе в українському житті режим московський. Через декілька років можна буде відсвяткувати двохсотліття заборони українського слова, українського книгарства, української преси – з часу відомого петровського указу 1720 р., який вимагав, щоб в українських виданнях не було “никакой розни и особого наречия” [5, 1912, № 1, с. 27].

Як зазначає цей же автор у статті “Судьбы украинского слова” [5, 1912, № 1, с. 63], хрестовий похід проти українського слова розпочався відразу після втрат Україною у 1654 році своєї незалежності. На конкретних фактах він доводить, що, починаючи з другої половини XVII і через усе XVIII століття тягнеться хворобливий процес “старожитных прав и вольностей” українських. “Обрусіння” і утиски, спрямовані проти місцевих форм українського життя, корінилися насамперед у московській нетерпимості до всього чужого, у тому числі й українства. Коли Україна приєдналася до Московської держави, то остання не рахувала українців за людей. На українську літературу в Москві дивилися косо, бо вона уже на той час була надто свіжою порівняно з московською застарілою писемністю і мовою. Автор матеріалу наголошує на тому, що після Переяславської унії українські письменники із академічних сфер сподівались, що їх книги підуть і у Великоросію і стали з цією метою настирливо ламати свою мову на церковний лад, але і це практично не допомогло. Патріарх Яким, який видав Указ проти друкування польських і литовських книг, заборонив у 1690 році мало не всю тодішню церковну українську літературу, навіть не зупинившись перед верховодою православ'я Дмитром Ростовським: перший том його “Четій-Миней” був спалений, а наступні видання виправлені за “великоруською граматикою так, що вже важко було побачити і відчутти у них автора-українця... Книги з українських друкарень завжди викликали у Москві великі сумніви і при передруці їх мова і стиль піддавалися систематичним правкам. Аналізуючи усі етапи придушення української мови, автор статті “Судьбы украинского слова” прослідковує хронологію гноблення української мови. Так, у 1720 році був виданий Указ, щоб надалі більше не друкувати ніяких книг, за винятком церковних, а де потрібно – вносити в них правки, аби не було “ніякої різниці і особого наречия”, маючи на увазі в першу чергу української мови.

У 1721 р. було наказано всі книги з українських друкарень надсилати в синодальну контору “исправления ради и согласия с “великороссийским правописанием”.

У 1724 р. був накладений штраф в одну тисячу рублів на архімандрита Печерської лаври за те, що із лаврської друкарні була випущена книга, яка не в усьому була схожа з великоросійською мовою, а чернігівську друкарню, незалежно також від штрафу, наказано було перевезти в Москву, оскільки чернігівці відмовлялися надсилати книги для цензури.

Приблизно 1769 р. лаврська друкарня просила дозволу на друк бодай букварів, але не московських, бо останні ніхто не хотів купувати, але й це було, звичайно, заборонено. Прочитавши статтю, рядовий читач може зробити висновок, що за таких умов книгодрукування завмирає, поступово зникають школи. Але не зникло українське слово, не потонуло воно у “великороссийском наречии”, а дедалі росло і розвивалося, незважаючи на атмосферу обмежень і репресій, які продовжували його душити.

Незабаром українська література дала таких блискучих письменників як І. Котляревський, Т. Шевченко. У той же час молодий вчений, згодом знаменитий славіст, Срезневський писав, що “в даний час нема чого доказувати, що українська мова (або як її називають, малоросійською) є мовою, а не “наречие русского или польского”, що ця мова є однією з найбагатших слов'янських мов, вона майже не поступається богемській у кількості слів і висловів, польській – у живописі, сербській – у милозвучності, що це є мова поетична, музична, живописна.

Ясна річ, що така думка не була обов'язкова для російської бюрократії. Автори журналу у своїх публікаціях доводять, що остання, з властивою їй рішучістю, у 60-х роках XIX ст., в особі міністра внутрішніх справ Валуєва, особливим циркуляром оголосила ні більше, ні менше, що української мови “не было, нет и быть не может”. Отже, можна зробити висновок, що цей валуєвський циркуляр, без сумніву, залишиться назавжди достойним пам'ятником руського адміністративного “генія”, але у розумінні практичного впливу на долю українського слова він все ж поступався указу 1876 р., відомому під іменем “Леха Йозефовича” (батька керівника місцевих чорносотенських організацій у Києві). Цей останній указ і пов'язана з ним хвиля репресій в українській літературі, є чи не найтрагічнішою сторінкою її історії. Автори А. Саліковський, О. Новицький у своїх публікаціях, дослідили, хто такий Юзефович, яку загрозу для українців ніс його Указ.

З журнальних сторінок дізнаємося, що Юзефович був відомий зрадництвом в історії Кирило-Мефодіївського товариства. Зовнішнім приводом для нападок на українство Юзефович обрав діяльність Південно-Західного відділу географічного товариства, у якому в 70-х роках XIX ст. працювали видатні вчені-українці Антонович, Драгоманов, Житецький, Кистяковський, Михальчук, Русов, Чубинський та інші. Ось як змальовує цю історію С. Єфремов: “М. Юзефович був колись приятелем Костомарова, якого згодом і здав жандармам. У 1876 р. Юзефович подав начальству “довідну записку”, яка містила наклепи на “Південно-західний відділ”, окремих його членів, зокрема, на Драгоманова і на весь український рух. Юзефович писав, що сучасне українство є не що інше, як спроба, якою маскується чистий соціалізм, або точніше чистіша демагогія. Тоді і було створено “надзвичайну раду”, щоб обговорити українську небезпеку (міністри Тимашов і Толстой, шеф жандармів Потапов і таємний радник Юзефович). Розглянувши уже згадану доповідну Юзефовича, рада дійшла висновку, що “вся литературная деятельность так называемых украинофилов должна быть отнесена к прикрытому благовидными формами посягательству на государственное единство и целостность России” [5, 1912, № 1, с. 67].

З журнальних публікацій під рубрикою “На Украине и вне её” стає відомо, що на цьому доля української літератури була вирішена. У тому ж році, коли російська імперія готувалася до визволення турецьких слов’ян, у німецькому місті Емсі був підписаний указ, який присудив до смерті літературу одного з найбільших слов’янських народів Росії. У ньому зокрема було сказано:

1. Не допускати ввезення на територію імперії без особливого на те дозволу головного управління у справах преси будь-яких книг і брошур, які видаються за кордоном малоросійським “наречием”.

2. Друкування і видання в імперії оригінальних творів і перекладів на тому ж “наречии” заборонити, за винятком лише а) історичних документів і пам’яток; б) творів “изящной” словесності, але з тим, аби при друкуванні історичних пам’яток безумовно дотримувалася правопис оригіналів, у творах же “изящной” словесності не допускалися ніякі відхилення від загальноприйнятого російського правопису і щоб дозвіл на друкування творів “изящной” словесності давався лише головним управлінням у справах преси.

3. Заборонити також різні сценічні вистави і читання на “малорусском наречии”, а також друкування текстів до музичних творів.

Отже, є всі підстави зробити висновок, що це був справді смертний вирок нашій мові і літературі.

Однак література XX ст. пішла далеко вперед від тієї, якою була в середині XIX ст. Про це переконливо засвідчують матеріали під рубриками “Історія літератури і критика”, “Публіцистика”. На сторінках журналу з’являються розповіді про учених, публіцистів і художників (Б. Грінченко, М. Грушевський, І. Франко, А. Кримський, М. Коцюбинський, В. Вінниченко, О. Олесь, Г. Чупринка та ін.), про ріст періодичної української преси, про появу кадрів літературної молоді. Все це ще з більшою переконливістю свідчило, наскільки дикою і нездійсненною була і завжди буде думка зупинити духовну еволюцію народу, який вже давно прозрів.

Таким чином, як тільки умови політичного життя Росії трохи змінилися і український рух отримав можливість вийти з нелегального тупика (а сталося це у 1905 р.), справжні патріоти розпочали боротьбу за права українського народу. Автори “Украинской жизни” стали більше уваги приділяти цій боротьбі у державній Думі, інформуванню населення про роботу там українських депутатів. Незважаючи на короткі строки існування першої та другої Дум, у них була створена численна (до 50 чоловік) українська парламентська фракція, яка, власне, поставила перед собою завдання – добиватися реалізації національних прав українського народу.

Більш результативною виявилася діяльність української фракції у третій державній Думі. Саме в ній була внесена пропозиція про введення української мови в українській місцевості. Але незабаром, коли характер третьої Думи визначився однозначно. Усі такі спроби були залишені і вже не поновлювалися.

Чільне місце на сторінках журналу було відведене роботі українських депутатів у четвертій Думі. Зокрема в статті “Украинский вопрос в четвертой Думе” її автор О. Білоусенко доводить на конкретних фактах, що це був найбільш результативний період в діяльності української депутатської фракції [5, 1913, № 6, с. 21–34]. Депутати від України пішли у наступ, на конкретних прикладах доводили, що український народ має такі ж права і свободи, як і інші. Першим і серйозним кроком на шляху до утвердження цієї думки став виступ у Думі депутата Шингарьова. “Руська державна влада, – сказав він, – вважає найближче до нас і рідне плем’я – українське – “іногородцями”. Хіба це не образливо?”

Питання про “іногородців” набуло широкого розголосу і було піддане скрупульозному аналізу, причому українофобські націоналістичні елементи Думи пережили деякий конфуз, оскільки їм було документально доведено, що таке трактування українського племені виникло із близького до них оточення.

Інший депутат Дзюбинський довів, що “іногородцями” українців вважає не опозиція, а уряд, і навів тому доказ – циркуляр міністерства внутрішніх справ про реєстрацію іногородських товариств від 4 березня 1906 року. У цьому циркулярі було підкреслено: “При обговоренні клопотань про реєстрацію яких-небудь іногородських товариств, у тому числі і українських, і єврейських...”

“Україна, – говорив той же депутат, – це перлина російської держави по красоті і багатству своєї природи, родючості ґрунтів, населена більш як 25 мільйонами вільного українського населення, високо обдарованого, чесного, трудолюбивого, до упертості стійкого у своїх звичаях, – взята під особливу підозру, нічим не обґрунтовану, позбавлена головного права – права думати, відчувати, говорити і вчитися на своїй рідній материнській мові. Переслідується українська мова, переслідується викладання материнською українською мовою; очевидно, що уряд дивиться на українців як на чужий йому народ. А звідси й відповідне ставлення до нього. Депутат Думи Шінгарьов дав чи найповнішу характеристику ставлення російських зверхників до українства: закриваються “Просвіти”, адміністрація прискіпується під час зборів коштів на пам’ятник Шевченку, переслідуються українські надписи на вітринах магазинів, забороняється читати Євангеліє в українському перекладі.

Міністерство народної освіти Росії виключало могутній фактор утворення і просвіти усякого народу – його народну мову. Багатомільйонне українське населення не мало не тільки своєї вищої чи середньої школи, але й не мало жодної початкової школи з правом вільного викладання рідною українською мовою. Хіба це не було образою і навіть глумлінням над національним почуттям і гордістю усякого українця? А хіба не принизливим було те, що заборонялося не лише учитися на українській мові, а й розмовляти між собою, використовувати її у побуті?

Репресії по відношенню до українського слова та інших проявів національного, українського, знайшли належну оцінку у думських промовах. Широку державну точку зору в оцінці режиму, який проявлявся у ставленні до українства, висловлював депутат Мілюков, який вказував на шкідливі наслідки такого режиму. З приводу заяв з думської трибуни з приводу того, що нема “українського народу”, “української мови”, він недвозначно сказав: “Це ще у 1869 році говорив міністр внутрішніх справ Валуєв. Він стверджував, що “не було і не буде малоросійської мови”. І робив все, щоб воно так і було. Уже у 1870 р. був відданий указ цензурі не пропускати українські книги. У 1876 році з’явився ще один указ: уся ввізна література українською мовою однозначно заборонялася, друкувати книги українською в Росії так само не дозволялося за винятком історії та белетристики. Тим же указом були заборонені театр і музичні тексти. Отже, виступи депутатів в Думі сприяли тому, що влада у багатьох випадках змушена була йти на компроміс. Але в загальному царська Росія робила все, аби український народ не почув своєї рідної мови, не побачив рідних книг.

В. Добрецький описує факт, який стався у 1919 р. в с. Шитаки Полтавської губернії. Тут на могилі молодого хлопця Євдака друзі поставили хрест з українським надписом “Іван Павлович Євдак. 25 травня 1913 року. Про тебе в нас згадка не згине, після тебе ще довгі години твоє діло не вмере серед нас. Вічна тобі пам’ять. Друзі”. Адміністрація занепокоїлася. З’явився повітовий до батька Євдака і став вимагати пояснень, чому надпис на хресті зроблений українською, а не російською мовою, хто такі “друзі”, котрі зробили хрест і зробили надпис. Отримавши і записавши відповіді, представник влади сказав, що надішле їх “куди треба”. Тепер уся родина в тривозі чекає наслідків” [5, 1914, № 3, с.95].

З рубрики “В Украине и вне еѳ”, яка, до речі, існувала від початку створення і до закриття журналу, читачі мали змогу пересвідчитись, що заборони чиняться в усіх регіонах і галузях. Так, учителі земських шкіл Олександрівського повіту Херсонської губернії під час учительських курсів добивалися від земської навчальної комісії дозволу користуватися в школах українською мовою.

Свої вимоги вони мотивували низькою продуктивністю своєї праці в школах, оскільки їм доводиться мати справу з українськими дітьми, а не великоруськими. Як же зреагувала земська комісія на вимоги учительства? Вона дозволила учителям користуватися “українским наречием” лише в одній групі, в інших же групах учителям дозволялося вживати тільки окремі українські слова і вирази у спілкуванні з учнями.

Наведений факт є цікавим показником того, як рахувалися з вимогами життя земці нової формації, коли ці вимоги стосувалися безпосередньо народу.

Прикро, але такі факти мали місце мало не на кожному кроці.

Ось ще один приклад того, якими засобами діяла влада, аби знищити, заглушити любов до рідної мови, до рідного слова. Подільський єпископ Серафим після подачі місцевими семінаристами петиції з’їзду духовенства Подільської єпархії про впровадження в життя, дозволеного святим синодом викладання в семінарії українських предметів, української мови не лише отримав розпорядження з цього приводу – покласти петицію “під сукно”, а й став

переслідувати прояви симпатій семінаристів до української мови, про це все говорив як про “мазепинство”. А коли, наприклад, 22 січня 1912 р. в семінарії був влаштований вечір, то ректор заборонив виконувати “мазепинські” номери і мазепинською мовою. Однак дещо із українських номерів все-таки було виконано, а пісня “Місячна ніч” настільки сподобалася самому єпископу Серафиму, що він наказав проспівати її двічі. Краса “мазепинської мелодії”, “мазепинської мови” перемагала навіть найбільш затятих русифікаторів.

В. Добрецький у статті “Противоукраинский поход” [5, 1914, № 4, с. 89] акцентує увагу на випадку, який стався на кооперативних курсах в с. Муровані Курилівці (Подільська губ.). Один із курсантів-селян написав відповіді на запропоновану курсантам анкету українською мовою, чим викликав невдоволення члена земської управи націоналіста Яворського, який брав участь в екзаменах. Яворський накинувся на згаданого курсанта з вимогою дати пояснення, чому той написав відповіді не російською мовою. “Тому, що я завжди пишу тільки рідною мовою”, – відповів селянин. Але на цьому конфлікт не закінчився. Так званий “вчитель”-екзаменатор пригрозив дізнатися й про те, хто із учителів навчив селянина писати українською.

А ось у с. Шуре-Жотіївське (Подільська губ. Браулівського повіту) інструктор читав у церковній школі селянам про садівництво з книги, написаної російською. Побачивши, що таке читання мало кого захоплює, оскільки мало розуміли про що йдеться, інструктор закрити книгу і почав говорити українською мовою. Аудиторію відразу ніби підмінили, і вона з підвищеною увагою почала слухати лектора.

За інформацією В. Добрецького, у Рівному, на зборах ощадного товариства, селяни, які становили більшість зборів, не брали ніякої участі в обговоренні доповідей і голосували за відхилення пропозицій, які, до речі, були на користь самих же селян. Це стало помітно і організатори зборів підняли питання про необхідність вести збори українською мовою, після чого селяни відразу активізувалися і голосували за те, що зовсім недавно заперечували [5, 1914, № 4, с. 99].

У київському окружному суді при розгляді справи про вбивство на Костюшенському млині повітовий Михальський звертався до присутніх селян з питаннями українською мовою. Та один із засідателів, Демочані, звернувся до голови суду з вимогою запропонувати Михальському не допитувати селян українською, оскільки він, Демочані, не розуміє цієї мови. На зауваження голови повітовий Михальський відповів, що коли Демочані не розуміє його запитань, то як тоді він може розуміти відповіді селян, які іншої, окрім української, не знають.

З рубрики “В Україні та поза її межами” дізнаємося й про те, що наставник одеського навчального округу Смолянинов видав циркуляр, у якому пропонує директорам середніх навчальних закладів на учительські посади призначати корінних українців тільки у тому випадку, якщо вони благонадійні і мають правильні переконання.

“Украинская жизнь” розглядала і проблему заборони випуску та реалізації українських книг, виконання українських пісень, постановки українських вистав.

Так, у статті “Протест проти переслідування українських книг” йдеться про те, як директор народних училищ Київської губернії Плеський з самого початку своєї посадової діяльності повів посилену боротьбу з українськими виданнями в народних бібліотеках. За його пропозицією інспектори народних училищ губернії розіслали циркуляри про вилучення із земських народних бібліотек книг українською мовою незалежно від їх змісту. Однак на захист своїх прав першим виступило уманське земство. Уманська земська управа вказала у своїй доповіді земським зборам, що вилучені книги – це переважно видання сільськогосподарського і белетристичного змісту. Так, наприклад, були вилучені відомі брошури Є. Чикаленка “Розмови про сільське хазяйство”, Б. Грінченка “Про грім та блискавку”, С. Черкасенка “Про небо”. Із усіх бібліотек було вилучено 752 екземпляри книг на “малоросійській мові”, або ж 9,3 процента усього книжного складу [5, 1914, № 4, с. 92–93]. У доповіді також зазначалося, що оскільки малоруськими виданнями поповнювалися головним чином сільськогосподарські відділи в народних бібліотеках, то розпорядження інспектора про вилучення їх з використання відчутно відбилося на цьому відділі, оскільки книги Чикаленка, за визначенням багатьох агрономів, були найбільш доступними і цікавими за змістом, мали популярність і були основою відділів бібліотек. Тому управа запропонувала оскаржити розпорядження інспектора і просити у зборів уповноважених порушити питання про скасування правил від 9 червня 1912 р. До вирішення питання управа запропонувала перенести бібліотеки із шкіл, при яких вони функціонували, у наймані приміщення, зробити їх, таким чином, публічними бібліотеками.

“Украинская жизнь” повідомляє, що у Києві 22 лютого 1914 р. за розпорядженням комітету у справах преси був конфіскований випущений видавництвом “Криниця” “Кобзар” Шевченка. З приводу цієї конфіскації завідуючий видавництвом С. Григоренко подав прокурору київської судової палати заяву, що вилучене видання є передруком неконфіскованого 3-го видання “Кобзаря”, випущеного В. Яковенком. Судова палата постановила скасувати конфіскацію, і 10 березня “Кобзар” був повернутий видавництву [5, 1914, № 3, с. 95].

В інформації “Українофобія” за 1912 рік дізнаємося про те, що зробив директор Олександрівської (Херсонщина) учительської семінарії Левицький. У зв’язку з відсутністю в семінарії бібліотеки учні користувалися книгами з громадської бібліотеки, в якій, до речі, були і українські книги. Аби запобігти їх “шкідливому впливу” на своїх вихованців, директор викреслив з каталогу бібліотеки всі українські книги, а також усе те, що, на його думку, може зашкодити семінаристам, залишивши, таким чином, із 4 тисяч назв не більше 100 [5, 1912, № 9, с. 88].

Усе це дає підстави зробити висновок, що в царській Росії назва “Україна”, “українці”, “український” була адміністративно заборонена. Розпорядження це було таємним, бо, з одного боку, воно було протизаконним, а з іншого – громадяни позбавлялися можливості оскаржень. Заборонного закону не було, тому й по революції не вийшло касуючого закону. У 1917 році у полтавського губернатора Багговута було знайдено таємний офіційний папір з приписами переслідувати й нищити все, що пов’язано з назвою “український”.

Губернатор Багговут вдавався до підкупу преси, письменників, учених, видавців, щоб вони допомагали скомпрометувати і знищити назви “Україна”, “український народ”.

Професор С. Шелухін у книзі “Україна” дав цілком конкретну оцінку антиукраїнській діяльності Багговута. Натомість уже в незалежній Україні його іменем у Києві було названо вулицю...

Автори “Украинской жизни” не обмежувалися виступами лише в одному журналі. Вони намагалися залучити якомога більше населення до проблем українства і шляхом публікування своїх статей в інших газетах та журналах Росії. І багатьом це вдавалося. Так, наприклад, показовою є стаття С. Петлюри у московській газеті “День”, у якій на конкретних прикладах він доводить необґрунтовану прискіпливість цензури, жандармерії до української мови. Автор запитує: “Для чого, з якою метою забирають в українського народу одне з найдорожчих багатств – його рідну мову, його рідне слово?”

Однак з журнальних публікацій відомо й інше. Напередодні першої світової війни царські власті розпочали новий етап наступу на українське відродження, українську державну інтелігенцію. Скориставшись військовим станом, влада закриває останні українські видання, чинить опір існуванню культурно-освітніх товариств. Ця боротьба проти українства не спадала аж до 1917 року. Саме у цьому році припинив свою діяльність і часопис “Украинская жизнь”.

Те, що зробили автори українського журналу у царській імперії протягом 1912–1917 років для українського відродження, ще належним чином не поціновано науковцями, але навіть та інформація, яка є на сьогоднішній день, дає підстави стверджувати, що їх внесок був вагомим і своєчасним. Їх публікації пробудили свідомість багатьох тисяч українців, змусили їх переосмислити свою роль у суспільстві в утвердженні своєї незалежності.

А головне, що чимало проблем, які порушували на сторінках “Украинской жизни” його автори, є актуальними і сьогодні, в умовах розбудови незалежної соборної України.

Список використаних джерел

1. Арсеньев К. Литературное обозрение: Украинский вопрос // Вестник Европы. – 1914. – Кн. 9. – С. 326–330.
2. Грушевський М. На українські теми. При кінці року // ЛНВ. – Т. 37. – Кн. 1. – С. 149–150.
3. Тимошик М. Українське питання. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги. – 1997. – 199 с.
4. ЦДІА у Києві. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 688.
5. Украинская жизнь. – М. – 1912–1917.

Анотація. Стаття базується на матеріалах журналів “Украинская жизнь” (1912–1917), котрий є провідним для з’ясування ролі періодичних видань у пробудженні почуттів національної свідомості та національної самоідентифікації у боротьбі за незалежність України.

Ключові слова: періодичне видання, журнал, національна свідомість.

Summary. The article “Prohibition of “Ukrainianship” based on materials from the “Ukrainskaya zhyzn”/“Ukrainian life” magazine (1912–1917) is an attempt to describe shortly the role this magazine played in awakening the national consciousness, protecting Ukrainian language and culture, fighting for freedom and independence of Ukraine.

Key words: periodical edition, magazine, national consciousness.

КОЛОРИСТИЧНА ПАРАДИГМА ТВОРІВ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

Постановка наукової проблеми. Найбільш індивідуально авторське бачення світу виявляється в колористиці творів. Незважаючи на те, що в західній та вітчизняній науці проблема колористики вивчалася досить ґрунтовно та глибоко, проте єдиної наукової теорії кольорономінантів поки що не створено. Цією проблемою займалися ще з античних часів, зокрема Платон, Гегель, Ньютон.

Сучасні науковці розглядають колір як фізико-хімічну величину, психофізіологічне явище, естетичний феномен. Помічено, що в історії вивчення слів-кольоронайменувань склалися лінгвістична, психологічна, культурно-антропологічна традиції. Дослідження кольорономінацій здійснюється в різних мовознавчих галузях – етимології, словотворі, ідіостилістиці, лінгвостатистиці, психолінгвістиці; для слів-кольороназв розроблені різноманітні класифікаційні схеми. Результати наукових спостережень містяться в роботах Р. Алімпієвої, О. Василевича, Л. Зубової, В. Московича, Л. Пустовіт, Л. Ставицької, Р. Фрумкіної та ін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі колористики в усіх сферах життя та мистецтва, особливо в літературі та в мові, присвячено ряд праць вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема відома класифікація кольорономінантів за фізичними параметрами Л.М. Миронової, за частотністю вживання В.А. Москович, за структурно-семантичними типами А.П. Кириченко, за словотвірною структурою О.М. Дзівак, за подібністю у психолінгвістичному аспекті Р.М. Фрумкіної, за подібністю в історичному аспекті Н.Б. Бахліної, за ієрархією Л.О. Пустовіт. Тому проблема колором у творах окремих письменників, зокрема у творах М. Вінграновського потребує систематизації та аналізу.

Об'єктом дослідження обрано кольорономінанти, використані Миколою Вінграновським у своїх творах.

Мета статті та постановка питань. Метою дослідження є аналіз кольорономінантів, використаних письменником у поетичних творах, у світлі лінгвосинергетики.

Серед основних завдань дослідження – аналіз текстів творів крізь призму кольорономінантів, систематизація колором за семантикою, частиномовною належністю, експліцитні та імпліцитні форми кольорономінантів.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування одержаних наукових результатів.

Феномен кольору – предмет вивчення багатьох фундаментальних наук. Проте донині колір не має загальної концепції в межах певної науки або напряму, зокрема, в поетичній семантиці у творах письменників. На думку фізиків, колір – це особлива властивість поверхні або всієї маси, яка оцінюється оком після дії на роговицю ока світлових променів, які поширюються від цієї поверхні або через тіло до ока. Історичний досвід Ньютон над розкладенням сонячних променів за посередництва скляної призми в райдужне кольорове віяло або спектр, довів, що промені, які утворюють сонячне світло, мають кольори в такому порядку: червоний, рожевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий. Окремі дослідники додали до нього три ахроматичні кольори: чорний, білий, сірий.

Психологія трактує кольорові відчуття як одну із специфічних реакцій ока та мозку на кольорові частотні коливання. Кольорові моделі, які створюють права та ліва півкуля мозку, не збігаються – півкулі надають перевагу різним спектрам та видають принципово різні результати: 1) права півкуля від природи орієнтована та довгохвильову частину спектра (червоний) та видає кольорову картину, пов'язану з чуттєвим сприйняттям; 2) ліва півкуля орієнтована на середньохвильову частину спектра (синій) та видає кольорову картину, пов'язану з понятійним комплексом. У цьому полягає парадокс кольору: колір містить у собі можливості логічного та чуттєво-образного шляхів пізнання світу [16, 56]. Ця характеристика кольорів важлива для розуміння семантики кольорономінантів у поезії М. Вінграновського, оскільки колір тоді можна розглядати як перехід невербального (чуттєво-образного) мислення на рівень вербального, словесного. Окрім цього, колір пов'язаний з емоціями людини. Кожен колір має своє місце в кольоровому просторі письменника, і кожен колір викликає чітко визначені емоції.

Проте, за наявності загальних принципів кольоросприйняття спостерігаємо відмінність у семантиці окремих кольорів і тонів, а відповідно, у лексичному відтворенні кольору.

У лінгвістиці системний підхід до кольорономінантів поки ще не вироблений. Важливим є те, що:

1) слово-кольорономінант первинно емоційно забарвлене, воно виходить за межі позначення кольору і передає наше до нього ставлення;

2) колір може бути виражений експліцитно (шляхом прямого називання кольору та ознаки за кольором), та імпліцитно (шляхом називання предмета, кольорова ознака якого закріплена в культурі та в мові).

Колористична лексика в ідіолекті М. Вінграновського посідає важливе місце, характеризуючи систему образів, створену самим автором. Аналізуючи мовотворчість М. Вінграновського, розглядаємо лексико-тематичну парадигму кольороназв щодо характеристики особливостей поетичного ідіолекту, відображення специфіки індивідуальної мовної картини світу митця. У поетичному ідіолекті М. Вінграновського колористична стихія обіймає народнопоетичну й індивідуально-авторську символіку, що враховує загальнокультурний та історичний досвід, національні і світові традиції. Лексико-тематична парадигма кольоролексем у творах М. Вінграновського широка та спектрально багата. До неї входять як лексеми на позначення власне кольору, так і образно-стилістичні одиниці, що позначають асоціативну колірну ознаку.

Базою для вияву семантичних зв'язків між словами-назвами кольору є дослідження із психолінгвістики [16, 39]. Як зауважує Р. Фрумкіна, звичайні носії мови легко встановлюють тотожність між смислами кольороназв, і це “єдиний вид інформації, що може бути використаний дослідником, який не бажає залучати до опису наївної картини світу кольору власне тлумачення й лінгвістичну (або ж психологічну) рефлексію” [16, 32]. Отже, за принципом смислової подібності аналізовані лексеми систематизовано в такий спосіб:

I. Назви хроматичних кольорів: 1) синіх: *синій, голубий, блакитний, небесний*; 2) жовтих: *золотий, жовтий, солом'яний, буланний, лимонний, гірчичний*; 3) червоних: *червоний, кривавий, багряний, малиновий, рожевий, пурпуровий, черлений, вишневий, пожежний, помідорний*.

II. Назви ахроматичних кольорів: 1) білих: *білий, мармуровий, сніговий*; 2) чорних: *чорний, вороний, мурий*; 3) сірих: *сірий, сивий, срібний, сизий, сріблястий, попелястий*.

На основі лінгвістичних і психолінгвістичних досліджень встановлено, що найчастотнішими в художніх текстах є кольоропозначення *чорний, червоний, білий, жовтий, золотий, синій, сизий, сивий*. Дослідження кольорономінантів передбачає зіставний аналіз семантики загальноприйнятої із трансформованою семантикою, вкладеною автором в кольорономінант. При аналізі кольорономінантів у мові творів М. Вінграновського необхідно враховувати всі способи вираження кольору, це сприятиме розумінню стилю письменника, поезики мови його творів. Колір – це чітко вибраний, розроблений, усвідомлений, продуманий прийом, який допомагає авторові виразити у слові свої думки і відчуття. Нерідко М. Вінграновський вибудовує кольорообрази на взаємопроникненні первинної – спектральної і вторинної – символічної семантики слова, зокрема білого та чорного кольорів. У християнстві основні кольори – білий, червоний, чорний – мали символічне значення. Білий виражає чистоту, незайманість, червоний – символ крові, влади, чорний – смутку, печалі, смерті. У поета класична семантика кольору дещо видозмінена .

Ядро поетичної колористики М. Вінграновського становлять *назви білого кольору* зі складу ахроматичних тонів. За спостереженням дослідників, *білий* колір – найпоширеніший у слов'янському, зокрема й українському фольклорі, чим можна пояснити особливу увагу наших митців до цих кольорономінацій як засобу образотворення: “*Цієї ночі птах кричав – У небо відлетіле. Цієї ночі сніг упав – На чорне впало біле*”; “*Встав я, – ранній сніг, – Ходило біле холодило, – Тремтіло в річки по боках Тонке зелене диво*”; “*Червоний светр, білий сміх я обійняв за плечі...*”. Кольорономінації *білого* виявилися найбільш різноманітними за словотвірною структурою: М. Вінграновський використовує деривати субстантивного (*біління, з білоти, побіл*), ад'єктивного (*біленька*), дієслівного (*біліє, білять, забіліє, збіліла*), адвербіального (*біло*) типу, композити (*білодення, білоквіті, білолапа*).

Назви *білого* кольору у поезії митця представлені широким спектром значень – від власне номінативних до символічно-узагальнених. У художній мові М. Вінграновського колірні характеристики мають природні явища (*мох, сніг, хмара*), просторові поняття (*небо, поле, сад*), назви флори та фауни (*квіти, лілеї, гуси, курка*), предметні реалії (*льоля, сорочина, хустка*). Через поєднання номінацій *білого* кольору з лексемами вказаних лексико-семантичних груп демонструється первинне значення кольороназви. Відтворення забарвлення реалій відображені у таких поетичних рядках: “*Обнімало небо Білу хмару*” [3, 159], “*Не надивлюсь на білу в небі хмару*” [3, 150], “*На рябому коні прилетіла весна... В білій хмарі дощу привезла на великдень*” [3, 180], “*...груші жили в білих квітах*” [3, 146].

Назви *білого* – кольору снігу М. Вінграновський використовує в описах, як атрибут зимових пейзажів, урізноманітнюючи засоби лінгвалізації художніх образів. Це й метафоричні структури, сформовані на ґрунті ботаноморфізації – приписування реаліям властивостей рослин “*Цвітуть на білому хати Цвітуть обмерзлі криниці Холодним квітом мармуровим*” [3, 94], і динамічні, наповнені поняттями конкретних людських дій, станів персоніфіковані картини: “*До айстр останніх припаде Губами сніговими І тихо їм щось доведе, І забіліє з ними...*” [3, 113], “*Ходило*

біле холодило”[3, 149], “*У білім сні, у білім сні зимовім...*” [3, 169], “*Лягла зима, і білі солов’ї Затьохкали холоднимивустиами*”[3,156]. Помічено, що в приписуванні кольоронайменуванням певних знакових функцій М. Вінграновський спирається на систему символів, вироблену українською фольклорною традицією. Так, *білий, синій, червоний* виступають в образотворчій системі М. Вінграновського колірними асоціатами України. Пор.: “... *хата всміхається біло У свої батьківщинині ночі*”, “*Сюди, сюди, на ці шовкові води, На синій звук любові і свободи, На синю Рось, що в снах моїх тече.*”

В інтимній ліриці кольороназви *білого* утворюють бінарну опозицію *радість-смуток*. В окремих народів та народностей *білий* колір пов’язується зі смертю й символізує тугу, сум, печаль, жалобу, абсурдність існування, тоді як у багатьох культурах ці функції виконує *чорний колір*. Гра на внутрішній суперечливості, закладеній у міфологемній природі *білого* кольору, створює виразний стилістичний ефект, поглиблює мінорну тональність поезії: “*Ця гіркота пригашених страждань, Ці білі квіти суму на подушці...Цей білий образ – чорний по ночах ...Я плачу. Все біло навколо*” [3, 125].

Вважається, що на появу певних асоціацій впливає конкретний наочно-чуттєвий образ [1, 22]. Так, стійкі асоціативні зв’язки усталюються між окремим кольором та його “еталонними” носіями (Г. Яворська), універсальними елементами людського досвіду (А. Вежбицька), якими є, наприклад, небо, вода – для *синього* кольору, сонце – для *жовтого* тощо. Г. Яворська, звертаючись до проблеми категоризації мовних концептів кольору, констатує: “...для основних позначень кольорів їхні прототипи (небо, вода, рослинність, вогонь, кров) водночас є архетипами, тобто надзвичайно стійкими та потужними міфологічними і міфопоетичними символами” [17, 43]. Індивідуальне психофізіологічне сприйняття, осмислення кольору як витвору людського ока і свідомості, проектуючись на мову, виявляється в семантичній динаміці кольороназв, у набутті цими одиницями символічного значення. Матеріал художньої мови демонструє семантичні зміни у колористичній лексиці. Поезія – це та субстанція, де “колір живе в образі, в тропі, що формується не лише об’єктивністю сприймання, а залежить від художньої мети, суб’єктивних уподобань автора, від індивідуального осмислення кольорів” [9, 65]. Вживання кольороназв як складових елементів семантико-асоціативних опозицій зумовлене образотворчою метою в поетичному мовленні: *білий – чорний, червоний – чорний, червоний – жовтий, жовтий – сірий*. Наприклад: “*Цієї ночі сніг упав – На чорне впало біле*” [3, 79], “*На чорному полі Витворений з криги та снігу З’являється білий роаль*” [3, 133], “*І тане мак, в червоному чорне тоне...*” [3, 112], “*Тринадцять руж – тринадцять кружелянь: Червоне жовтим, жовте сірим душиться*” [3, 146].

Високим ступенем частотності у поетичному словнику М. Вінграновського характеризуються *одиниці* зі складу лексико-семантичної *групи жовтого кольору*, насамперед *золотого*. *Золотий* – світлий колір, тому, звичайно, його використовують письменники для відтворення забарвлення реалій небесної сфери, вогню. Характерно, що у М. Вінграновського саме в такому контексті цей кольорономінант вживається рідко. Так, назва *золотий* із семантикою “сяючий, блискучий” уживається на позначення місячного світла “*Й на золотому ковзані Чумацьким Возом править місяць*” [3, 71], для змалювання зоряного неба: “*Золоте кермо Заснулої хмарини понад полем*” [3, 76], “*Зоря летить, як молодий Шевченко, І золоте обличчя у зорі!*” [3, 39], космічного простору: “*Дванадцятого квітня мій ровесник Був хлібом посланий у чорне й золоте*” [3, 37]. Для відтворення краси, барв, кольорів та величі весни, поет використовує традиційні кольоролексеми для опису сонячної весни, спекотного літа, ошатно-яскравої осені: “*В землі під серцем ворухнулася весна... Картопля дивиться у землю золоту. Початку золотий! Наш провесню повернень! Я думаю передчуттям весни*” [3, 169], “*Літові далеко до дощу, Перевито золото туманом*” [3, 142].

З-поміж номінацій хроматичних кольорів у художній мові М. Вінграновського превалюють *назви синього кольору*. Саме в цьому кольорі сконцентровано найвищу “чуттєвість”, граничну втаємниченість: “*У синьому небі я висіяв ліс, У синьому небі, любов моя люба, Я висіяв ліс із дубів та беріз, У синьому небі з берези і дуба. У синьому морі я висіяв сні, У синьому морі на синьому глеї Я висіяв сні із твоєї весни, У синьому морі з весни із твоєї*”[3, 180]. Творчість М. Вінграновського ілюструє появу метафоричного контексту, побудованого на взаємопроникненні поверхневого – пейзажного, описового і глибинного – екзистенційного планів. *Небо, море* – традиційні атрибути авторської лірики, наділяються постійними колірними означеннями, проте наявна чітка лінія чуттєвого сприйняття буденних реалій. Взагалі естетика *синього* кольору ґрунтується на визнанні його найменшої “матеріальності”, адже прототипи цього кольору – світила небесної сфери – через свою реальну віддаленість від людини асоціюються з непізнаним, загадковим. Колір у М. Вінграновського нейтралізує своє первинне – спектральне – значення і стає знаком трансцендентного, абстрактних сутностей – глибини почуттів, гармонії. Прямі й переносні значення актуалізують у художній мові *назви голубого та блакитного кольорів*.

Одиниці зі складу цих лексико-семантичних груп позначають як конкретні, так і абстрактні поняття. Аналіз контекстуального оточення виявляє функціонально-сміслову специфіку кольороназв.

В українській поетичній мові усталилася традиція функціонування лексем **голубий та блакитний** у сполученні з іменниками-назвами реалій небесної сфери. Номінативний потенціал кольоропозначень реалізується в таких контекстах: “*Зупинилась тиша й тихий вітер з поля, Голубі пожежі голубих небес*” [3, 102], “*І дядько грім сказав собі: “Потрушу я і грушу, Бо небеса вже голубі я покидати мушу*” [3, 63], “*Люблю тебе – і небо входить в дім, Блакитним словом коліскову творить*” [3, 107]. Візуальні асоціації М. Вінграновський втілює у слові в сукупності різнорідних сенсорних вражень, маюючи зриму картину: “*В кукурудзинні з-за лиману, Де тихі дині в жовтих снах, Де зайченята плачуть маму І голубим сміється птах...*” [3, 82]. Колористичні означення здобувають природні явища – *роса голуба* [3, 41], *голуба імла* [3, 67], *голубі тумани* [3, 192], *вітер голубий* [3, 193]; фізичні явища – *голуба хустина* (про дим) [3, 87]; рослини – *голубінь з ожин* [3, 161]; предметні реалії – *сорочка голуба* (про літак) [3, 35]; темпоральні поняття – *блакитний вечір* [3, 81].

Номінанти **жовтого** кольору в структурі багатьох словесно-поетичних образів М. Вінграновського реалізують спектральну семантику. Це показово з огляду на те, що **жовтий** колір справді вважається більш земним, “предметним”, порівняно, з величним **золотим**. Первинне значення кольорономінацій актуалізується в сполученні з іменниками, що називають реалії флори та фауни: “*Цвіте і плаче жовтими слізьми, Очіма жовтими одна-єдина квітка!*” [3, 106], “*Затисла груша в жовтих кулачках Сmacherого сонця лагідні жовточки*” [3, 64], “*В кукурудзинні з-за лиману, Де тихі дині в жовтих снах...*” [3, 82], “*...І жовтеньким курчатка цвітуть*” [3, 179].

До образного слововжитку М. Вінграновський активно залучає **номінації червоного кольору**. За кількістю розрізняваних відтінків (10) – це найбільш репрезентативна в поетичному словнику група кольоролексем. З усіх хроматичних кольорів **червоний** характеризується найвищим ступенем інтенсивності, насиченості, сконцентрованості, він максимально помітний при сприйманні предметів. Серед усіх структурних колористичних груп саме назви **червоного** тону демонструють у словесно-поетичному континуумі семантичну багатоплановість і найширшу сполучуваність з абстрактними і конкретними поняттями. Особливі кольорові асоціації експлікуються в інтимній ліриці поета, де **червоний** колір стає уособленням жінки, символізує жіночність, красу, загадковість, пристрасть, кохання: “*Червоною задумливою лінією...В тонкій руці з прив’яленою лілією Окреслилась ти на вечірнім тлі Отих небес вечірніх з ластівками...*” [3, 67]; “*Коли твоя рука солодка, ніби слава, Червонооким пальчиком майне*” [3, 76].

Помічено, що в інтимній і пейзажній ліриці М. Вінграновського назви з групи **червоних** кольорів є носіями позитивної оцінної семантики, яка органічно нашаровується на власне номінативне значення слів. Натомість у поезіях громадянського звучання аналізовані лексеми виявляють свою амбівалентну природу, активізуючи негативно-оцінні конотації. **Червоний** колір – колір крові, кровопролиття, спричиненого війнами, катастрофами, – втілює зло, є знаком руйнівного вогню, символізує страждання, смерть: “*І на мерцях ромашки у рові Гойдаються червоними тільцями...*” [3, 214], “*Червоний піт із крил його [Демона] сочивсь*” [3, 220]. Зауважимо, що назви **червоного** та інших кольорів цієї групи за своїм символічним наповненням виявляють спорідненість із кольорономінаціями **чорного**.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Предмет нашої уваги становили кольоративи, вжиті й у прямому, і переносному значеннях. Власне номінативну семантику кольорономінації реалізують у сполученні з назвами таких реалій: природних явищ (*в білій хмарі, в зорях золотих, прижовклено збіліла далина, росю голубою, сірий дощик, сіріло джерело, у попелястій млі*); просторових понять (*в далеч рожевих степів, жовтіє дорога, на сизих пагорбах, на срібнім березі Дніпра, небо голубе*); об’єктів рослинного і тваринного світу (*сливаза цвіла так синьосливо біла курка, червоногруді теплі снігурці*); зовнішності людини (*в очах два чорних сонця, карі коси, Михайла погляд голубий, рученько біленька, чорний локон*); предметів побуту, одягу (*в червонім намистинні, за посірілим тином, на жовтому папері, у синіх відрах, білим ситцем, в білій сорочині, одержі сірі, червона кофта*); темпоральних понять (*білий ранок, вечір прочорнів, над синістю світань і вечорів, осінь золоторога, чорніє ніч*). Лінгвосинергетична функція кольоративів, що контамінуються з одиницями вказаних лексико-семантичних груп, зводиться до описової, пейзажно-зображальної. Аналіз колористики поезій М. Вінграновського, а також колористично маркованих компонентів дає можливість зробити висновок, що використання чистих барв, а не відтінків свідчить про строкатий художній світ автора, ліричний герой “купається” у “теплому” спектрі позитивних кольорів-відчуттів. Несистемність уживання кольороназв є свідченням синестетичних проявів, тоді як системне їх використання під впливом народнопоетичної традиції є синергетичним проявом.

Список використаної літератури

1. Алимшиева Р.В. Семантическая значимость слова и структура лексико-семантической группы (На материале прилагательных-цветообозначений русского языка). – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 183 с.
2. Бидерманн Г. Энциклопедия символов: Пер. с нем. – М.: Республика, 1996. – 335 с.
3. Вінграновський М.С. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1986. – 326 с.
4. Дзюба І. Чарівник слова // Вінграновський М.С. З обійнятих тобою днів: Поезії. – К.: Веселка, 1993. – С. 5-12.
5. Энциклопедия символов, знаков, эмблем. – М.: Локид; Миф, 2000. – 576 с.
6. Єрмоленко С.Я., Данилюк Н.О. “Душа моя в цвітінні...” (Народнописанне слово в поезії Миколи Вінграновського) // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 12. – С. 28-35.
7. Керлот Х.Э. Словарь символов: Пер. с исп. – М.: REFL-book, 1994. – 608 с.
8. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка: Учебное пособие. – 2е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1989. – 216 с.
9. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – 1998. – Т. 6. – С. 129-144.
10. Макеенко И.В. Лексико-семантическая структура систем цветообозначения в русском и английском языках: Учебно-метод. пособие. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2001. – 52 с.
11. Маленко О.О. Лексико-семантична група “небо” в українській поезії: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківськ. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 1996. – 18 с.
12. Москович В.А. Статистика и семантика (опыт статистического анализа семантического поля). – М.: Наука, 1969. – 304 с.
13. Словник символів культури України. – К.: Міленіум, 2002. – 260 с.
14. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
15. Тресиддер Дж. Словарь символов: Пер. с англ. – М.: ФАИРПРЕСС, 1999. – 448 с.
16. Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство (аспекты психолингвистического анализа). – М.: Наука, 1984. – 176 с.
17. Яворська Г.М. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) // Мовознавство. – 1998. – № 2-3. – С. 42-50.

Анотація. У статті окреслено колористичну парадигму творів М. Вінграновського у лінгвосинергетичному полі. Уперше проаналізовано колористику, обґрунтовано внесок письменника в світову поетичну колористику на рівні набору конотацій кольорів.

Ключові слова: колір, колористика, парадигма, семантика кольору, авторські кольороназви, кольорономінанти.

Summary. In the article the colouristic paradigm of M. Vingranovskiy works in the linguosynergitic field is shaped. The writer's contribution into world poetical colouristic at the level of set of colour connotations is analyzed for the first time.

Key words: colour, colouristic, paradigm, semantics author's names of colours, nominations of colours.

УДК 82.02

Мітягіна С.С.

ВІДОБРАЖЕННЯ РЕЛІГІНО-МІСТИЧНИХ ДОСВІДУ ТА ПЕРЕЖИВАНЬ Е. ВОЙНИЧ У ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИЦІ

Дослідження біографії та творчості Етель Ліліан Войнич (1864 – 1960) набуває особливої актуальності у час, коли українське суспільство прагне до європейської інтеграції і зміцнює культурні й суспільно-політичні зв'язки між нашою державою та європейськими країнами. На жаль, вітчизняній громадськості мало відомо про життєвий шлях британської письменниці, яка зробила свій внесок у національно-визвольну боротьбу українського народу та сприяла популяризації української культури в англomовному світі (першою переклала на англійську мову твори Т. Шевченка; перекладала праці інших українських письменників та українські народні пісні; товаришувала і співпрацювала з І. Франком, Лесею Українкою, М. Павликом та ін.; переправляла в Україну нелегальну літературу) [3, 12].

Не зважаючи на неймовірну світову популярність її головного добутку – роману “Овід”, літературних джерел, присвячених Е. Войнич, мало. Як у свій час висловився один із дослідників творчості письменниці І. Катарський, навколо імені Е. Войнич “створився своєрідний зговір мовчання” [5, 3]. До того ж слід зазначити, що більшість матеріалів українських та російських авторів представляють дані, почерпнуті з робіт провідного дослідника життя і творчості англійської письменниці Є. Таратута. В радянський період життя і творчість Е. Войнич досліджували І. Нусінов, Я. Кірпічев, С. Марвич у 1930-40-і рр., Т. Шумакова – у 1950-і рр., Є. Петров, В. Полек – у 1960-70-і рр., Н. Трапезнікова, Н. Курдюмов, Л. Потьомкіна – у 1980-і рр. На жаль, більшість праць цих авторів страждали певними ідеологічними штампами, притаманними суспільній науці того часу.

Останнім часом інтерес до творчості Е. Войнич почали виявляти переважно російські вчені, серед яких – Н. Ігнат'єва, Т. Дудіна, О. Міронов та ін. Наукові розвідки сучасних авторів зосереджені, як правило, на виявленні художніх особливостей творів письменниці, при цьому значно менше уваги приділяється аналізу їх змістовного аспекту.

У деяких роботах радянського періоду, присвячених творчості Е. Войнич, можна зустріти згадку про те, що з дитинства вона була знайома з Біблією і що релігійні мотиви у творчості письменниці існують. Однак такі визнання є лише згадуваннями мимохідь, слідом за якими підкреслюється, що письменниця усвідомлювала хибність релігії, виступала її завзятим супротивником. Так, Є. Таратута, навіть наводячи цитату із листа самої Е. Войнич про те, що вона не виступає проти віри у Бога, пише: “Не дивлячись на твердження письменниці, що вже у пору створення “Овода” вона припинила бути атеїсткою, аналіз усіх її творів переконує нас у домінуванні атеїстичних ідей в її світогляді” [15, 253].

У дослідженнях останніх років почала з'являтися інша трактовка теми релігії у творах Е. Войнич. Розглядом релігійно-міфологічних основ створення образу Овода займаються Н. Боровська, яка, стоячи на суто релігійних позиціях, вважає роман “Овід” своєрідним зверненням Бога до самої Е. Войнич [1], і О. Міронов, який доводить, що в романі “Овід” присутній архетипний сюжет “учитель – учень”, притаманний, зокрема, Євангелію [8]. Новизна нашого дослідження полягає в тому, що воно має за мету на основі результатів аналізу біографії Е. Войнич показати роль релігійно-містичних переживань у її житті, у творчому становленні письменниці, а також у виборі тематики і спрямованості її творів.

Для кращого розуміння релігійних поглядів Е. Войнич важливо знати, у яких країнах і суспільствах формувалася її особистість, які віровчення та релігійні ідеї в них виступали домінуючими і тому не могли залишитися поза увагою майбутньої письменниці, що з юних років цікавилася релігійно-світоглядними питаннями та прагнула зробити особистий внесок у вдосконалення оточуючого світу.

Як відомо, формування світогляду Е. Войнич спочатку відбувалося в рамках британської культури. Із часів Реформації офіційною церквою в Англії була англіканська, яка прийняла протестантські догмати про виправдання вірою і Святе Писання як єдине джерело віровчення, але зберегла католицький догмат про рятівну силу Церкви, про Церкву як необхідного посередника для порятунку людини. У 1850 р. на території Великобританії була відновлена заборонена раніше римсько-католицька церква, а також існував ряд протестантських церков. В Ірландії (місце народження Е. Войнич) релігія відіграла особливо значну роль. Переважна більшість віруючих відносили себе до католицької церкви, виникали суворі конфлікти між католиками і протестантами.

Хоча в Англії ХІХ ст. ідея атеїзму знаходила своїх прихильників, культура і зокрема сфера виховання мали великий релігійний відбиток. Родина Буль (дівоче прізвище Е. Войнич) не була виключенням: Біблія була настільною книгою в сім'ї, у будинку велися диспути на релігійні теми. З раннього дитинства Е. Войнич навчалася Біблійних постулатів. Завдяки інтересу до особистості свого батька, який помер невдовзі після її народження і своєрідний культ якого підтримувався матір'ю письменниці, Е. Войнич познайомилася ще із однією доктриною. Дж. Буль, видатний математик, був глибоко релігійною людиною. Уже працюючи вчителем, він розглядав можливість стати священнослужителем і вдосконалював знання древніх мов, читав класиків, вивчав патристику [10]. Дж. Буль належав до Унітарної церкви, в якій особливий акцент робився на батьківство Бога і братерство людей, заперечувались доктрина Трійці, божественність Христа, віра в надприродні чудеса, концепція обраності, концепція пекла як місця покарання померлих. Як підкреслюють Дж. Макдауел і Д. Стюарт, це “церква, заснована на людині, навколо людини і єдиною своєю надією маюча людину” [7, 120].

Живучи в Англії, Е. Войнич мала можливість познайомитись із основними течіями релігійного життя того часу. Вона вивчала Священне Писання не тільки у колі родини, а й у школі – під наглядом педагогів та духовних осіб. Загалом виховання й навчання в Англії ХІХ ст. багато в чому базувалися на релігійних принципах. Більшість шкіл для бідних дітей створювалися силами релігійних інституцій, і основний навчальний час приділявся вивченню текстів

священних книг [14, 12-13]. У 1870-х рр. (період початку навчання Е. Войнич) контроль держави над школою поступово підсилювався, що підривало монополію церкви на формування світогляду учнів. Список навчальних дисциплін для хлопчиків поповнювався за рахунок предметів природно-математичного циклу, однак для дівчат співвідношення між предметами залишалося на користь вивчення Біблії, музики, рукоділля й т.д., що відповідало головній меті жіночої освіти – виховати з дівчинки гідну дружину, матір і господарку [4, 10-11].

У дитячі роки в житті Е. Войнич відбулася подія, яка значною мірою вплинула на формування її характеру, світосприйняття й ставлення до релігії. В 1872 р. восьмирічну Е. Войнич, від природи вразливу, а в той період і слабку від хвороби, відправили на лікування до її дядька Ч. Буля, украй релігійної людини [11]. Надмірно суворі, навіть жорстокі методи виховання, що практикувалися цією людиною, не збігалися із сповненим любові Євангельським вченням, але в силу юного віку Е. Войнич не могла аналізувати теологічні тонкості: вона не могла зрозуміти, чому жорстоке і несправедливе поводження з дітьми дядько об'являв богоугодним. Біль, образа через приниження, розчарування у Всевишньому через те, що той допустив несправедливість, не врятував її від знущань і обмов, стали для Е. Войнич серйозною психологічною травмою і вплинули на її ставлення до релігії.

Пізніше у своєму романі “Овід” вона повернеться до власних дитячих переживань, наділяючи характеристиками Ч. Буля одразу декількох персонажів. Родичі Артура Бертоні сповідають протестантизм, пишаються своєю християнською чеснотою, але жорстоко поводяться із матір'ю Артура, роблять її життя нестерпним постійним нагадуванням про її “гріховне минуле”. Самого Артура вони доводять до відчаю докорами в аморальному способі життя. Монтанеллі та Карді сповідають католицизм, але кожний по-своєму зраджує Артура.

Інтерес до релігійної сфери не залишив Е. Войнич і у роки юності. У 1882-1885 рр. вона проходить курс навчання в Берлінській Королівській консерваторії. Перебуваючи в Німеччині, вона має можливість познайомитись із місцевою Лютеранською церквою та її релігійною доктриною.

Восени 1885 р. по закінченні консерваторії Е. Войнич вирушає подорожувати і майже рік проводить у Парижі. Допитлива, жадібна до знань дівчина перебуває в пошуку свого місця в житті. В Парижі вона читає твір французького священника-утопіста Ф. Ламенне “Слова віруючого”, який справляє на неї величезне враження. Сам Ф. Ламенне (1782 – 1854) у свій час був захисником папства й католицизму, але згодом переглянув свої погляди і виступив за повний відділ церкви від держави, внаслідок чого в 1834 р. відчув на собі папську немилість [6, 234]. Е. Войнич майже напам'ять вивчила цю працю, в якій автор учив, що порятунок від соціальних негараздів можна знайти лише в християнстві, але необхідно звільнити його від нашарувань наступних часів, повернути його первісну чистоту. Ці думки потрапили на ґрунт, підготовлений релігійним вихованням і власними пошуками майбутньої письменниці, тому вона прийняла їх з ентузіазмом. Їй здалося, що вона знайшла рішення того конфлікту, що зародився в її душі ще в дитинстві: тепер вона бачить, що біблійне вчення і вчинки людей, які навіть щиро вважають себе відданими Богові, не є одним і тим самим.

У 1886 р. Е. Войнич входить у коло російських емігрантів і отримує можливість більше довідатися про православну культуру. Джерелом знань не лише про православне віровчення, але й про інші релігійні доктрини для неї міг виступати її друг і наставник, відомий письменник-емігрант С. Степняк-Кравчинський. Він чудово знав Біблію, виріс у православному середовищі, а пізніше познайомився і з іншими християнськими течіями. У своїй літературній творчості С. Степняк-Кравчинський прибігав до аналогій з євангельським вченням, порівнював революційний подвиг з мучеництвом Христа і його учнів. Скоріш за все, саме під впливом С. Степняка-Кравчинського у Е. Войнич значно активізувався інтерес до дослідження суспільно-політичної ролі християнства та критики офіційної церкви як інституту, що спотворює фундаментальні християнські ідеали.

Значимим періодом у житті Е. Войнич стало перебування в Росії (1887 – 1889 р.). Перенесені труднощі, різка зміна обстановки, нове оточення і майже незнайома культура, інший клімат, невдача на педагогічному поприщі, важка праця, але насамперед – побачені страждання народу і близьких їй людей стали причиною загострення духовного конфлікту. Е. Войнич живе в Санкт-Петербурзі, Москві, Нижньому Новгороді, Пскові, Воронежі, подорожує по Волзі, відвідує Кострому, Тверь [17, 15]. Вона має можливість відвідувати православні храми, бачить прояви православної культури в селянському побуті, чує міркування російської інтелігенції про місце релігії в революційних процесах. У 1888 р. відзначався 900-літній ювілей прийняття християнства російським народом, і Е. Войнич була свідком заходів з нагоди цієї річниці.

Для розуміння вражень від православної культури, отриманих Е. Войнич, необхідно згадати релігійну ситуацію в Росії наприкінці XIX в. Релігійне життя народу, який перебував під всеосяжною владою Православної церкви, залишалося у тому ж стані, що й у попередні століття. Як висловився І. Проханов, поняття “застій” найбільш точно визначало стан Російської Православної Церкви [12, 19-20]. В. Розанов у свою чергу підкреслює, що “вся релігія російська

– по ту сторону труни” [13, 294]. Російська релігійність носить характер песимістичний, повністю зосереджуючись на житті загробному. Відчуваючи глибокий інтерес і повагу до російської культури, Е. Войнич скептично поставилась до православної версії християнства. Можливо, енергійній, захопливій і волелюбній натурі воно здавалося занадто похмурим, пасивним і провладним, таким, що виховувало в суспільстві рабську покірність перед монархом і церквою. Крім того, православ'я асоціювалося для неї із побаченими убогістю і стражданнями народу. Два роки перебування в Росії виявилися для неї часом постійної нервової напруги.

Враження від перебування в Росії знайшли відображення в її романі “Олівія Летам” (1904 р.). Оповідання буває описом страждань як усього народу, так і окремо взятих родин і людей; розповідається про убогість, хвороби, моральний занепад у різних верствах населення. Олівія Летам, подібно самій Е. Войнич, повертається з Росії у стані крайнього нервового виснаження й депресії. Говорячи про життя в Росії XIX ст., Е. Войнич у своєму романі пише: “З усмішкою він [Карол] згадав всі небиліці про загробне пекло, які придумують фанатики-богослови. Гроша мідного не коштують їхні вигадки в порівнянні з тим, що доводиться терпіти тут, на землі, так при цьому ще й мовчати” [2, 498]. Описуючи страждання в'язнів, авторка кілька разів повторює, що над Петербургом звучать християнські гімни. Коли Олівія впадає у відчай, звучить гімн “Славен наш Господь у Сіоні!”, який сприймається нею як знущання [2, 465].

Є. Таратута пише про молоду Е. Войнич у російський період: “Коли б не заводилися дискусії про релігію, Лілі, зазвичай дуже сором'язлива, завжди запально відстоювала самий крайній атеїзм... Здавалося, у неї були свої особисті складні й суперечливі рахунки з господом богом” [15, 76]. Хоча дослідниця використала фразу “особисті рахунки з господом богом” з іронією, саме таке формулювання, узятє в прямому значенні, якнайточніше визначає ставлення Е. Войнич до Бога в даний період її життя. Сама пристрасть, з якою вона брала участь у диспутах про релігію, свідчить про значимість для неї даного питання й глибину її переживань.

Тема релігії – одна з ведучих у всій творчості Е. Войнич. Її дитячі враження знайшли відображення в романі “Джек Реймонд” (1901 р.), у якому розповідається про хлопця-сироту, узятого на виховання дядьком-священиком. Хоча і цей роман прийнято відносити до антирелігійної літератури, ми вважаємо, що, оскільки у творі багато автобіографічного, списаного з дядька Е. Войнич, він свідчить не про ненависть до Бога, а про глибоку психологічну травму, нанесену їй у дитинстві. Важливо зазначити, що епіграф до роману – цитата з Євангелія, а сам текст буває біблійними висловами. У романі “Перервана дружба” (1910 р.) знову знаходимо тему відносин людини і Бога. Роман “Зніми взуття твоє” (1945 р.) має назвою фразу зі Старого Заповіту (Ісх. 3:5), у самому ж тексті присутні як цитати з Біблії, так і біблійні алюзії.

Найбільш яскраво тема релігії представлена в романі “Овід”. Добуток буває біблійними цитатами, алюзіями, згадуваннями Євангельських героїв, звертаннями до Євангельських притч, міркуваннями на тему християнства. Релігійне переплітається в ньому з революційним, національно-визвольна боротьба – з боротьбою за свободу духовну. Всі поворотні моменти в житті головного героя Артура Бертон пов'язані з релігією. У романі здійснюється своєрідний пошук нового Символу віри, в необхідності якого переконуються головні герої. Молодий Артур, студент філософського факультету, вирішує присвятити все своє життя боротьбі за звільнення Італії від іноземних загарбників і вступає в таємну революційну партію “Молода Італія”, девіз якої – “В ім'я Бога й народу, нині й повік!”. Він глибоко переконаний, що Бог допоможе пригнобленому народу, і страждає від краху своїх ілюзій, коли бачить, що офіційна релігія виступає на боці гнобителів.

Минають роки, і головний герой (тепер уже Феліче Ріварес або Овід), проголошує активну волю людини-борця як єдиний засіб порятунку. Він висміює церкву в памфлетах і відмовляється від будь-яких угод з її служителями, навіть якщо це єдина можливість урятувати своє життя. З необхідністю переглянути свої погляди й переконання зіштовхує Е. Войнич і кардинала Монтанеллі, змушуючи його обирати між єдиним і улюбленим сином і церквою, справі служіння якій він присвятив усього себе.

У радянській літературній критиці було прийнято стверджувати, що роман “Овід” – один з найсильніших у світовій літературі антицерковних, атеїстичних творів. Однак, з нашої точки зору, ототожнювати критику церкви (у даному випадку – католицької і протестантської) із виступом проти Бога некоректно. Ми вважаємо, що письменниця в романі “Овід” критикує окремі християнські течії, а не християнство як вчення.

У пошуках можливості опублікувати “Овода” в Росії Е. Войнич вела переписку з російським поетом М. Мінським (Віленкіним). У відповідь на лист, у якому М. Мінський висловив свою думку про роман, Е. Войнич пише: “Одна велика [американська] газета застерігає читачів, що сторінки його “наповнені блюзнірством і богохульством”. Вам, континентальній людині, він робить діаметрально протилежне враження – релігійної тенденції. Знаєте, це дуже цікаво” [9]. Важливо зазначити, що Е. Войнич виражала незгоду із трактуванням її творів як антирелігійної літератури. У листі від 30 травня 1957 р. вона писала Є. Таратута: “Релігія вмерла”, – пишете ви. Звичайно,

я поважаю ваше право дотримуватися цієї думки, але я б не хотіла, щоб хто-небудь подумав, що я розділяю цей погляд, тому що я не думаю, що релігія вмерла. Тому, при всій повазі до вас, я повинна внести ясність у це найзначуче питання, у випадку, якщо ви невірно мене зрозуміли. Я вважаю, що насущною потребою людської душі є яка-небудь віра. Замолоду я була певний час шаленою атеїсткою, інакше я не могла б написати “Овода”, але, з іншого боку, я не могла б написати його, якби вже тоді не почала розставатися із цими поглядами. Більшу половину мого життя я була – наскільки я можу підібрати визначення – свого роду пантеїсткою” [15, 252].

Не тільки релігійна, але й містична сфера приваблювала Е. Войнич. Ми припускаємо, що чутливість нервової системи підсилила схильність письменниці до містицизму. Інтерес до кодування і декодування переріс в одну із головних справ життя Е. Войнич, реалізованих у сферах музичної творчості, літературних перекладів, письменництва та історико-архівних досліджень. Одним з найбільш яскравих містико-логічних захоплень Е. Войнич стала її робота над дешифруванням відомого середньовічного документа, придбаного її чоловіком в Італії в 1912 р., – так званого Манускрипту Войнича. 246-сторінкову книгу, написану невідомою мовою, з кольоровими малюнками він прийняв за важливий науковий документ XIII ст. М. Войнич розсилав копії загадкової книги всім відомим йому фахівцям, але жодна спроба розшифровки не дала результатів. У 1920 р. до дешифрування тексту приступилась і сама Е. Войнич. Після смерті чоловіка в 1930 р. манускрипт став її власністю. Вона проводила нескінченні години в бібліотеках, працюючи над розшифровкою даної книги. Цей рукопис і зараз вважається одним із найзагадковіших у світі. Хоча про повну розшифровку заявлялося не раз, жодна з версій не дає повного перекладу тексту [16]. Факт сорокалітнього інтересу великої письменниці й інтелектуалки Е. Войнич до цього документа характеризує її як людину не лише із сильним пізнавальним імпульсом, але й містичним ставленням до життя.

Інтерес Е. Войнич до містико-логічних експериментів уже відчувався під час її роботи над “Оводом”. Авторці, на наш погляд, не лише вдалося створити у творі портрети низки духовних осіб і віруючих різних конфесій, але й здійснити спробу провести у романі сюжетно-змістовні паралелі із Євангелієм. Зокрема представити в образі Овода Неохриста, який несе із собою свою радикально-революційну “благу вість”. В “Оводі” Е. Войнич опирається на розуміння того факту, що релігійні почуття народу є наймогутнішою рушійною силою, а тому необхідно використати їх, спрямувавши в потрібне русло. Вона пропонує не протиставляти революцію релігії, а використати в інтересах національно-визвольної боротьби як уроджене прагнення людини до поклоніння, так і ґрунт, підготовлений протягом багатьох століть християнством. Необхідно, вважає вона, щоб народ бачив у лідері визвольного руху те, що століттями християни бачать в Ісусі. Необхідно, щоб вони йшли за ним із тією ж ірраціональною вірою, з якою йдуть за Христом. У романі Е. Войнич виражає ідею про те, що християнство як релігія смиренності себе не виправдало, і на зміну Христу повинна прийти нова надособистість – людина, що володіє такою ж потужною харизмою, здатна повести за собою маси, але відмовляється від смирення і вдається до самих рішучих методів боротьби за свободу.

Крайня скудність матеріалів значно ускладнює відновлення картини духовно-релігійного життя Е. Войнич після опублікування роману “Овід” у Росії (1898 р.). З відкритих джерел відомо, що під час її перебування у США вона не лише займалася дешифруванням “Манускрипту Войнича”, але й працювала над створенням ораторії “Вавилон”, присвяченої скинненню самодержавства в Росії (закінчила у 1948 р.). У ній звучать мотиви релігійних пошуків, а слова для музичного твору взяті з “Апокаліпсиса”.

Отже, все вищесказане дозволяє зробити наступні висновки і припущення:

– Літературні твори Е. Войнич трактувались радянськими літературними критиками як антирелігійна пропаганда, що не відповідає дійсності. Релігійно-духовні питання відігравали значну роль у житті письменниці. Ставлення Е. Войнич до релігії змінювалось в різні періоди життя, але завжди носило глибокий і емоційний характер. На релігійні погляди Е. Войнич вплинули виховання в родині і школі, отримані в дитинстві психологічні травми, слабе здоров’я і схильність до депресивних станів, ряд подій, пережитих нею під час перебування в Росії у 1887 – 1889 рр.

– Е. Войнич відрізнялася широким кругозором у питаннях релігії. Вона була знайома з основними течіями релігійного життя Європи XIX ст. Інтерес до особистості батька підштовхнув її до вивчення Унітарної доктрини, життя і виховання в Лондоні – англіканської, інтерес до Ірландії й Італії – католицької. У роки навчання в Берлінській Королівській консерваторії вона ближче знайомиться із лютеранським віровченням; перебуваючи в Парижі, попадає під вплив ідей утопіста Ф. Ламенне. В Росії Е. Войнич знайомиться із особливостями православного віровчення.

– Під впливом робіт свого батька – відомого фахівця в сфері математичної логіки Дж. Буля Е. Войнич захопилась кодуванням і декодуванням (які здійснюються за спеціальними логіко-математичними формулами та кодами), розвивала свій інтерес до світу символів. Багаторічні намагання розшифрувати всесвітньовідомий “Манускрипт Войнича” характеризують її як

людину не лише із сильним пізнавальним імпульсом, а й містичним ставленням до життя. Схильність до кодування знайшла вираження і у літературній творчості Е. Войнич.

– Релігійні мотиви присутні у всій творчості Е. Войнич. Її романи не носять антирелігійного характеру. В них письменниця виступає проти викривлення Євангельського вчення і зловживання церковною владою, а в романі “Овід” піднімає питання про необхідність переосмислення традиційного Символу віри та модернізації християнського вчення.

Список використаних джерел

1. Боровская Н. Этель Лилиан Войнич и ее роман “Овод” // “Свет Евангелия” (Российская еженедельная католическая газета). – № 26 (423). – 2003. – 22 июля.
2. Войнич Э. Л. Оливия Лэтам // Войнич Э. Л. Сочинения. В 2-х томах / Пер. с англ. – Т. 1: Овод; Джек Реймонд; Оливия Лэтам. Комментар. Е. Таратута. – М.: Гослитиздат, 1963. – С. 377 – 535.
3. Етель-Ліліан Войнич і Україна. Бібліографічний покажчик / Уклад. Полек В. Т. – Львів, 1970. – 55 с.
4. Женское образование в Англии / Пер. с англ. – СПб., 1879. – 35 с.
5. Катарский И. М. Этель Лилиан Войнич (К 60-летию со дня выхода романа “Овод”). – М.: Издательство “Знание”, 1957. – 31 с.
6. Краткая философская энциклопедия / Ред.-сост. Губский Е. Ф., Кораблёва Г. В., Лутченко В. А. – М.: Издательская группа “Прогресс” – “Энциклопедия”, 1994. – 576 с.
7. Макдауэлл Дж., Стюарт Д. Обманщики. – М.: “Протестант”, 1994. – 224 с.
8. Миронов А. В. “Девяносто третий год” В. Гюго и “Овод” Э. Л. Войнич (к вопросу о мифологических параллелях) // Материалы международной конференции студентов и аспирантов по фундаментальным наукам “Ломоносов”, Выпуск 4. – Москва: Изд-во МГУ, 2000. – С. 390 – 391.
9. Письмо Э. Войнич Н. Минскому от 27 июня 1897 года, Лондон // Войнич Э. Л. Сочинения. В 2-х томах / Пер. с англ. – Т. 2: Прерванная дружба; Сними обувь твою; Письма. Комментар. Е. Таратута. – М.: Гослитиздат, 1963. – С. 562.
10. Полунов Ю. Л. Алгебра для компьютера // Сайт “Виртуальный компьютерный музей”. – <http://www.computer-museum.ru/frgnhist/boologic.htm>.
11. Прокофьева Е. Этель Войнич – возлюбленная Овода // Крестьянка. – № 8. – Август, 2003. – С. 74 – 79.
12. Проханов И. С. В котле России. – М.: “Протестант”, 1993. – 256 с.
13. Розанов В. В. Русская церковь // Розанов В. В. Религия. Философия. Культура / Сост. и вступ. статья А. Н. Николукина. – М.: Республика, 1992. – С. 292 – 313.
14. Салимова К. И. Борьба за народное образование в чартистском движении. – М., издательство Академии Педагогических наук РСФСР, 1960. – 134 с.
15. Таратута Е. А. Этель Лилиан Войнич. Судьба писателя и судьба книги. – Издание второе, дополненное. – М.: Издательство “Художественная литература”, 1964. – 320 с.
16. Тихомиров В. Код Войнич. Вот уже 85 лет лучшие криптологи мира бьются над загадкой “Манускрипта Войнич” – средневековой рукописи, которая содержит неизвестные науке факты // Огонек. – 2006. – № 19. – С. 32 – 36.
17. Этель Лилиан Войнич. Био-библиографический указатель / Сост. и автор ввводной статьи Т. А. Шумакова. – М., Изд-во Всесоюзной книжной палаты, 1958. – 47 с.

Анотація. Стаття має за мету на основі результатів аналізу фактів біографії видатної британської письменниці Е. Войнич показати роль релігійно-містичних переживань у її житті, у творчому становленні письменниці, а також у виборі тематики й спрямованості її творів. Автор доходить висновку, що її романи не носять антирелігійного характеру, як було прийнято вважати у радянській літературній критиці. В них Е. Войнич виступає проти викривлення Євангельського вчення й зловживання церковною владою, а в романі “Овід” піднімає питання про необхідність модернізації християнського вчення.

Ключові слова: релігія, антирелігійна література, атеїзм, модернізація християнського вчення, Манускрипт Войнич.

Summary. The aim of the article is to define the role of E. Voynich's mystic-religious experience in her life, her formation as a writer, selection of the themes of her novels. The author comes to the conclusion that her novels are not antireligious as Soviet literary critics used to consider. E. Voynich stands against distortion of the Gospel teaching and misusing church authority, and in her novel “The Gadfly” she raises the issue about necessity of modernizing Christian teaching.

Key words: religion, antireligious literature, atheism, modernizing Christian teaching, the Voynich Manuscript.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПОВІТУ ЯК ПЕРФОРМАТИВНОЇ МОВЛЕННЕВОЇ МАКРОСТРУКТУРИ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Загальноприйнятим у європейській культурній традиції є право особи на можливість розпорядження власним майном, причому наслідки прийнятого рішення щодо майна поширюються на період і після її смерті. Дією, яку особа розпочинає з метою забезпечення впливу на те, хто стане у майбутньому розпорядником і власником усього того, що ця людина придбала протягом усього життя, вважається складання заповіту. Сучасне розуміння власності і права розпоряджатися нею своїм корінням сягає старожитності, а саме римського права, у якому визначається п'ять прав, що має власник речі: право її використання, право до остаточного вживання (аж до знищення), право на отримання від цієї речі користі, право на розпорядження власною річчю. Саме це останнє право могло мати свої наслідки і після смерті власника через заповіт.

Успадкування через заповіт відоме уже в V столітті до н.е. і в римському праві було пріоритетним щодо законної спадщини. Свідчить про це сама назва законної спадщини: після когось, "хто не залишив заповіту". З-поміж багатих римських громадян оформлення заповіту було явищем поширеним. Більше того, чітко впорядковані права на спадщину після себе вважалися моральним обов'язком кожного зрілого громадянина. Про обов'язок скласти заповіт зустрічаємо слова Біблії, які вимагають упорядкування заповіту (38 глава Ісаїї).

Складання заповіту в нашій державі було справою неактуальною (або мало актуальною) протягом багатьох десятиліть. Суспільною чеснотою вважалася відсутність будь-якого особистого майна, а власне тому і розпоряджатися не було чим. Більше того, громадська думка в колишньому Радянському Союзі була сформована таким чином, що сам факт укладання заповіту міг "накликати смерть". У наскрізь атеїстичному суспільстві таким чином формувалися забобони. Чому держава не розвіювала цих забобонів, чому не заохочувала своїх громадян до укладання такого документа, як заповіт? Відповідь напрошується сама собою: навіть у тих поодиноких випадках, коли громадяни цієї держави і мали якесь майно, самій державі був вигідний невизначений правовий статус цього майна після смерті власника, що в свою чергу давало можливість цій же державі привласнювати майно своїх громадян на "законних" підставах.

Суспільні і державні зміни, які відбулися протягом останніх 20 років, зумовили повернення в активний правовий обіг такого документа, як заповіт.

У свою чергу, не будемо забувати, що заповіт – це текст, який може і повинен бути об'єктом лінгвістичного вивчення. Саме лінгвістичний аналіз структури цього документа може допомогти уникнути багатьох непорозумінь, які інколи виникають через нечітку (а інколи і граматично неправильне) формулювання окремих положень заповіту. Саме тому вивчення особливостей побудови тексту заповіту як особливого мовленнєвого жанру є актуальним у сучасній україністиці. Дослідження в цій галузі також дадуть можливість членам суспільства ще раз переконатися в тому, наскільки важливу функцію виконує мова в їхньому житті, а за цим повинно прийти усвідомлення необхідності удосконалення мовних знань кожним свідомим членом суспільства.

Мета статті полягає у визначенні теоретичних та практичних аспектів вивчення заповіту як перформативної макроструктури. Заповіти також можуть бути використані для аналізу різних мовних фактів в синхронічній і діахронічній площинах, а також різного роду досліджень стилістичних, соціолінгвістичних, етнолінгвістичних і т.ін.

Зацікавленість заповітом зумовлена певними лінгвістичними дослідженнями Анни Вежбіцької, яка прагне виокремити (а в подальшому визначити і описати) певні жанри мовлення, а також інших мовознавців, які пропонують описувати ці жанри мовлення з використанням категорії текстового зразка [4; 5; 16-22].

Первинною сферою функціонування заповіту є сфера права, але як текст він стає елементом загальної мовної свідомості, оскільки його автором може бути практично кожний дорослий член суспільства.

Багатовікове існування в українській мові назви *заповіт* є першим покажчиком, що він насправді існує як жанр, і для цього жанру є візрєць тексту – суспільно ідентифікований, оскільки жанрові назви є відбиттям усталених видів мовленнєвої діяльності, релевантної для даного суспільства. Звернемося до загальноприйнятого визначення поняття 'заповіт'. *Словник української мови* в 11 томах подає таке тлумачення: 1. Офіційний документ, який містить розпорядження певної особи щодо її майна на випадок смерті: *Стрий їх матері помер, не зробивши*

заповіту, і полишив значний спадок у готівці і земельних добрах (І. Франко); 2. Настанова, наказ, дані послідовникам або нащадкам: *Я писати буду до незнайомих друзів. Я лишу свій заповіт нащадкам по ідеї* (Леся Українка) [14, 269].

У зв'язку із наведеним визначенням слід додати, що заповіт – це односторонній юридичний акт, який можна відкликати, і за допомогою якого особа розпоряджається власним майном на випадок своєї смерті, а також виражає свою останню волю. Зіставлення цього визначення з визначеннями цього поняття в інших мовах (зокрема інших слов'янських) дає можливість стверджувати про їх ідентичність, а це є наслідком приналежності до загальноєвропейської культурної парадигми.

Мета і характерні ситуативно-комунікативні параметри, в яких з'являється заповіт, не викликають сумнівів щодо специфіки і відокремленості його на тлі всіх інших текстів. Кожна доросла людина, що користується мовою, без вагань може визначити щодо узусу десигнати лексеми *заповіт*, тобто приклади жанру, який називається цією лексемою. Більше того, кожен зможе сформулювати доволі правильне висловлення, яке буде заповітом. Про це свідчать два факти: практика засвідчує, що навіть люди без освіти можуть сформулювати заповіт, який визнають з правового погляду дійсним розпорядженням щодо майна; на підставі проведеного анкетування серед студентів початкових курсів різних спеціальностей можна стверджувати, що вони можуть відразу без додаткової підготовки сформулювати текст, який буде заповітом у правовому розумінні цього слова, і навіть можуть оперувати певними елементами структури заповіту, які з правового погляду є неістотними, але функціонують у емпіричних заповітах.

Сформованість поширеного узусу в цьому питанні зумовлена, перш за все, виразною прагматичною метою заповіту, а також доволі часте в давні епохи звернення до численних заповітів, які склалися в родині. Усвідомлення того, що таке заповіт і яким чином цей текст слід написати, формувалося через мовленнєву практику протягом багатьох століть. Може тому носії мови зберегли це “уміння”, не зважаючи на те, що протягом тривалого часу “використання” цього уміння не заохочувалося державою.

У центрі нашої уваги буде мовний текст, що розглядається як інтегральна і внутрішньо-структурована цілісність. Аналізуючи текст заповіту, навряд чи вдасться цілковито оминати юридичні аспекти цього документа. Для нас заповіт – це текст, що виражає бажання автора, яке стосується упорядкування певного стану речей, що має настати після його смерті, і визначається як мовленнєва цілісність перформативного характеру. Доречним у зв'язку з цим буде навести формулювання поняття ‘перформатив’, наведене в науковій літературі. Отже, *Лингвистический энциклопедический словарь* визначає перформатив як “висловлення, еквівалентне дії, вчинку. Перформатив входить в контекст життєвих подій, створюючи соціальну, комунікативну чи міжособистісну ситуацію, яка зумовлює певні наслідки” [11]. Перформатив можна визначити як висловлення, яке вже своєю вимовою стає певним іллокутивним актом. Він містить обов'язковий елемент – заповіт у правовому розумінні, тобто розпорядження майном, наслідком чого будуть певні правові акти. Тому ми не будемо розглядати тексти, які називаються заповітами метафорично, такі як поетичний заповіт, в якому маємо стилізоване прощання поета зі світом і вираження його волі, звернене до приятелів і потомків, або заповіти ідейні для нащадків.

Спроби створення жанрової характеристики мовних текстів, які народжувалися в різних культурних контекстах, робить сучасна лінгвістика, зокрема дослідження в галузі прагматики. Найновіші лінгвістичні дослідження ґрунтуються на поглядах і ідеях, сформульованих М. Бахтінім, який зауважував: “Мовна воля автора виявляється у виборі певного жанру мовлення. Такі жанри зустрічаємо, перш за все, у різних видах усної поточної комунікації, зокрема, у сфері найбільш фамільярних та інтимних контактів. Ми говоримо виключно вживаючи певні жанри мовлення, тобто усі наші висловлення використовують конкретні, відносно усталені і типові форми побудови цілісності, оскільки у своєму розпорядженні ми маємо певний набір усних і писемних жанрів мовлення. Хоча теоретично можемо взагалі не знати про їх існування, на практиці використовуємо їх. Жанри мовлення є для нас майже такою самою даністю, як рідна мова, яку вживаємо без ускладнень, навіть не маючи теоретичних знань граматики” [5, 235].

Згідно з ідеями М. Бахтіна, жанри для тексту є тим, чим для речення є граматики, а їх внутрішня структура, набір облігаторних і характерних елементів залежить від комунікативної мети, ситуації, суспільної позиції, ступеня фамільярності тощо. Учений звертає увагу на те, що вибір кожної певної мовної одиниці відбувається, зважаючи на цілісність висловлення і зумовлений вимогами жанру, тому немає сенсу протиставляти лінгвістику речення лінгвістиці тексту, бо ця перша є всеохоплюючою. Натомість, причиною ігнорування жанрової тематики у мовознавстві є різна природа жанрових форм, яка виявляється і в структурі, і в лінійній побудові.

Нові можливості опису жанрів з'явилися в лінгвістиці з розвитком теорії Дж. Остіна і Дж. Серля, основним положенням якої є поняття мовленнєвої діяльності і мовленнєвого акту [16; 19]. Відповідно до теорії Дж. Остіна, мовленнєвий акт має такі складові: 1. Акт локутивний

– мовна реалізація акту мовлення, створення мовного висловлення з певним значенням; 2. Акт іллокутивний – прагнення (планування) через мовленнєву діяльність досягнути певної мети; 3. Акт перлокутивний – вплив мовленнєвої діяльності на адресата мовлення [16].

Як результат такого сприйняття мовленнєвої діяльності – аналіз тексту з урахуванням цілісності ситуації, яка передбачає реляції мовець – текст – адресат, а також тип діяльності, реалізований за допомогою тексту. Таким чином, текст сприймається не лише як комплекс речень, оскільки врахування лише внутрішніх реляцій є недостатнім, а результати такого аналізу будуть незадовільними. Сприйняття тексту як елемента комунікативного акту і аналіз його на тлі всього процесу мовної комунікації є характерним для прагматичного підходу, а наслідком цього є інше визначення самого поняття тексту. Текст обов'язково повинен бути в певній ситуації і з певними намірами.

Прагматична лінгвістика висуває ще одне істотне поняття, сформульоване як текстовий зразок, яке в свою чергу відповідає традиційному поняттю жанру. Текстовий зразок (жанровий зразок тексту) розглядається як частина зразка всієї мовленнєвої діяльності. Це набір дій, що функціонує в певному суспільстві (групі). Складається він з таких елементів: ситуативні чинники; інтенції (наміри); обов'язки у виконанні; дії щодо виконання, а також засоби виконання; мовностилістичні чинники.

Аналіз складних текстів і жанрів є важчим, ніж коротких текстів, які можна розглядати як окремі мовленнєві акти. У складному тексті обов'язково слід виділити надреченнєві текстотвірні одиниці, слід визначити також характер реляцій між ними. Їх у лінгвістичній літературі визначають як макрокатегорії, макроструктури, мікроструктури.

Для нас основним складовим елементом буде мовленнєвий акт в межах складної структури, якою є заповіт. Тому текстовий зразок представляємо як набір мовленнєвих актів із чітко визначеною ієрархією: найістотніший, що організує текст як цілісність, мовленнєвий акт, що створює основну структуру; інші мовленнєві факти з'являються як факультативні елементи, ситуативно зумовлені (історично, суспільно, індивідуально).

З метою показати специфіку мовленнєвого акту, який створює жанровий зразок, тобто основну структуру, можна звернутися до методу, опрацьованого А.Вежбіцькою щодо моделювання (у тій термінології, яку вона запозичила в М.Бахтіна) [21; 22]. Аналізуючи певні жанри (такі, як питання, прохання, наказ, дискусія), учена виділяє мовленнєві акти, а потім намагається експлікувати їх за допомогою певного репертуару елементарних семантичних одиниць. Сама ж вона зауважує, що це лише “фрагментарна таксономія” мовних жанрів, яка дає можливість подальшого докладного вивчення. Обов'язковою умовою визначення кожного жанру мови є виокремлення основної комунікативної мети цього жанру (наприклад, для наказу: “хочу, щоб ти це зробив”). За А.Вежбіцькою цей метод дасть можливість моделювання кожного жанру через ряд простих речень-експлікацій, що виражають наміри, бажання або інші мисленнєві акти мовця, і, у свою чергу, визначають тип висловлення. Така елементарність семантичних одиниць, яка застосовується в моделі, і їх повторюваність дають можливість легко порівнювати різні жанри і виявляти структурні реляції між ними. Вживання натуральної мови як мови семантичного опису дає зрозумілість і верифікованість запропонованих формул [21, 129].

Інтенцією автора заповіту є визначення правових відносин, що стосуються власного майна самого автора після його смерті, а також вплив на позаправні суспільні стосунки – змушення певних осіб (найчастіше членів родини) до виконання бажаних для автора дій. Якщо говорити про юридичний аспект, який має вирішальне значення для наслідків заповіту, то як мета, так і обов'язки, характерні для зразка мовленнєвої діяльності в заповіті, виникають з представлених вище правових норм. Право визначає набір правил, ефектом яких є створення тексту, що є дійсним на території дії цього права. Ці правила стосуються різних елементів комунікативного акту – певних рис автора (його повноліття, психічного здоров'я), наявності інших осіб в момент кодування тексту (свідки), нарешті – певних елементів самого тексту (назва, підпис, дата). Ситуація, в якій складається засвідчення волі – написання або усного виголошення (диктування) і записування – це ситуація, що має виразні суспільні наслідки, вона унормована відповідно до певного способу діяльності. Правила, що визначають акт передачі, кодування тексту не є такими самими у сфері права, як, наприклад, у поточному мовленні, де необов'язково повинні усвідомлюватися учасниками комунікативного акту. Для мовленнєвої діяльності в сфері права існують чіткі і виразно окреслені умови, які слід виконати під час цього мовленнєвого акту – покаранням за недотримання цих правил може бути втрата результативності цієї діяльності. Якщо йдеться про так звані акти засвідчення волі, то вони можуть складатися будь-яким членом суспільства, а умови їх складання не вимагають наявності спеціальної юридичної кваліфікації чи додаткового ознайомлення з термінологією. Вони відносно прості і можуть виконуватися більшістю членів суспільства, хоча особи, невпевнені в своїй комунікативній компетентності в цій галузі, можуть користуватися послугами спеціаліста (адвоката, нотаріуса).

Важливим також є визначити, крім мети комунікативного акту, інші специфічні компоненти комунікативної ситуації. Вони пов'язані з актами передачі і сприйняття тексту. Обов'язковим також є розгляд проблеми адресата тексту заповіту, оскільки існує небезпека неадекватної інтерпретації змісту. Визначення адресата (кола адресатів), для якого призначений заповіт, вимагає цілісного аналізу комунікативної ситуації, а також передбачення аналогічних ситуацій, пов'язаних зі сприйняттям інших груп текстів у такому типі суспільно-культурної діяльності.

Основною рисою заповіту є створення тексту, здебільшого писемного – цей факт у випадку заповіту має подвійне обґрунтування – у площині формально правовій і екзистенціальній. Функціонування тексту в системі права найчастіше пов'язане з обов'язковим його формулюванням у писемній формі, це зумовлено головною рисою писемного тексту – його тривалість, яка дає можливість багаторазово повторювати акти сприйняття одного і того ж тексту і тим самим запобігти можливості викривлення змісту, яке може бути при передачі усного тексту через свідка. Історія заповіту як юридичного документа свідчить, що уже в XVII столітті заперечувалося існування усного заповіту як юридичного акту (за винятком солдатського заповіту). Застосування писемного коду пов'язане з розривом актів передавання і сприймання, імплікуються також особливості комунікативної ситуації – зокрема відбувається вилучення невербальних кодів, позамовних елементів, офіційний тип контакту, монологічність тексту. Заповіт у той же час є винятковим з-поміж інших писемних текстів, а названі ознаки комунікативної ситуації збільшуються. Особливість ситуації, у якій функціонує заповіт виникає з того, що він є свідченням останньої волі, а умовою її виконання є обов'язкова смерть автора, при тому, що текст є начебто проектом заповіту, потенційним заповітом, неістотним в аспекті права, оскільки автор в будь-який момент може відкликати заповіт. Тому заповіт є правовою санкцією діяльності у виконанні волі особи за межами її фізичного існування.

Та екзистенційна пауза між актами передавання і сприймання зумовлює певну специфіку цього писемного висловлення, тому заповіт як текст перебуває в особливому стані, оскільки може потрапити в ситуацію неадекватного сприйняття (такого, що не відповідає інтенціям автора (хоча ця неадекватність сприйняття може бути спеціально спланованою)). Писемне висловлення не може використати жоден із засобів, яким користується висловлення усне, щоб бути зрозумілим, – інтонація, міміка і жести. Позбавлений заповіт також і такої ознаки, як інтертекстуальність, оскільки за намірами автора він є останнім висловленням, а тому воно є таким, яке не можна скасувати, змінити чи доповнити в момент сприйняття.

Канцеляристські або юридичні жанри мовлення характеризуються набором різних ознак, серед яких повторювальною є ознака безособовості, іншими словами, деперсоналізація. Цю безособовість можна спостерігати у конструюванні категорії адресата. Відсутній займенник другої особи і будь-які його відповідники. У заповіті як і в текстах інших нормативних актів адресат не вирізняється, лінгвістично не визначається роль адресата, для якого призначене це висловлення, не визначається можливе коло осіб, які можуть ознайомитися з документом. Займенники 3 особи, як і форми 3 особи дієслова однаково окреслюють як адресатів, до яких звернене це висловлення, так і інших осіб, не зважаючи на те, чи ці особи є учасниками соціолінгвістичної ситуації. Така конструкція тексту – експліцитно неадресована – стає причиною труднощів у визначенні адресата, якого слід реконструювати на підставі тексту. Істотними для визначення кола адресатів є ситуативно-комунікаційні межі, доступність тексту і відношення потенційного адресата до змісту тексту. Наприклад, група адресатів нормативного акту є внутрішньонеоднорідною: частина з них сприймає висловлення як таке, що формулює правила їх дій, для них істотною, передусім, є перформативна функція нормативного висловлення. Інші особи сприймають його як інформацію про певний юридичний стан у певній площині діяльності – для них найістотнішою є інформативноознайомлювальна функція цього висловлення. Використовуючи юридичну термінологію, можемо адресатів нормативного акту представити так: 1. Адресати норми (особи, поведінка яких може кваліфікуватися як така, що відповідає або не відповідає цій нормі): а) актуальні, б) потенційні (які можуть опинитися в такій ситуації); 2. Адресати інформації про норму, які не виступають адресатами норми.

Здається, що за допомогою таких критеріїв належить шукати адресатів перформативного висловлення, яким є заповіт. Найчастіше адресатами заповіту є спадкоємці і виконавці заповіту, тобто особи, які найчастіше згадуються в заповіті (причому зазначення спадкоємців є облігаторним). Використовуючи поняття адресат норми, можна сформулювати адресата розпорядження у заповіті і всю групу адресатів заповіту представити таким чином: 1. Адресати розпорядження в заповіті: а) актуальні (такі, яких передбачав автор), б) позитивні (спадкоємці, виконавці), в) негативні (особи, про яких людина, що залишає заповіт, знає, що вони можуть припускати можливість стати його спадкоємцями, але він їх такими не визначає), г) потенційні (такі, про яких автор не знає, що вони можуть бути зацікавлені тим, як саме він розпорядиться своїм майном, але припускає можливість їх появи). Потенційні адресати є, як правило

негативними; 2. Адресати заповіту як тексту, що не виступають адресатами розпоряджень у заповіті: а) свідки, юристи, б) суспільне середовище автора і кола адресатів розпоряджень (усі, хто зустрінеться з заповітом, навіть у тій фазі, коли він буде лише інформаційним текстом про виконаний нормативний акт).

Слід зауважити, що адресати всіх визначених категорій – одні – завжди, інші – рідко, ще інші – надзвичайно рідко – зустрічаються у текстах заповітів.

Представлена спроба аналізу заповіту як жанру мовлення, типу перформативної макроструктури буде продовжена у подальших публікаціях з цієї проблематики, оскільки автор переконаний у актуальності цього типу лінгвістичних пошуків у соціолінгвістичному, прагматичному, дискурсивному аспектах тощо.

Список використаних джерел

1. Адамец П. Актуальное членение, глубинные структуры и перифразы // Papers on functional sentence perspective / Ed. by Daneљ. – Prague: Academia, 1974. – P. 189-195.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М., 1988. – 338 с.
3. Бабайцева В.В. О логико-психологической основе субъекта речи в некоторых синтаксических конструкциях // Материалы по русско-славянскому языкознанию. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1963. – С. 17-20.
4. Баранов А.Г. Функционально-прагматическая концепция текста. – Краснодар: Изд-во Кубанского ун-та, 1993. – 182 с.
5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 444с.
6. Бевзенко С.П. До питання про модальні слова в українській мові // Наукові записки Ужгород. ун-ту. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту. – 1959. – Т. 37. – С. 188-191.
7. Беличова-Кржижкова Е. О модальности предложения в русском языке // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 49-78.
8. Брицын В.М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке. – К.: Наук. думка, 1990. – 320 с.
9. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
10. Загнітко А. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. – Донецьк, 2001. – 662 с.
11. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
12. Немец Г.П. Семантико-синтаксические средства выражения модальности в русском языке. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1989. – 144 с.
13. Немец Г.П. Грамматические средства выражения модальности в русском языке. – Харьков: Око, 1991. – 176 с.
14. Словник української мови. – Т. III. – К.: Наук. думка, 1972. – 744 с.
15. Чейф У. Значение и структура языка. – М.: Прогресс, 1975. – 482 с.
16. Austin J. How to Do Things with Words. – Oxford, 1962. – 167 p.
17. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1999. – 732 s.
18. Lyons J. Semantics II. – London, 1977. – 307 p.
19. Searle J. Czynności mowy. – Warszawa:PWN, 1987. – 246 s.
20. Stylistyka Bally'ego. Wybór tekstów. – Warszawa, 1966. – S. 150-186.
21. Wierzbicka A. The Semantics of Grammar. – Amsterdam-Philadelphia, 1988. – 257 p.
22. Wierzbicka A. Semantic Primitives and Lexical Universals // Quaderni di semantica 19. – 1989. – 1. – P. 103-121.

***Анотація.** У статті характеризується заповіт як специфічна мовленнєва макроструктура зі своїми жанровими особливостями. Наводяться теоретичні аспекти вивчення цієї проблеми з використанням ідей вітчизняної та зарубіжної лінгвістики. Подається аналіз типів адресата заповіту і наголошується, що врахування позиції адресата та екзистенціальна відмежованість заповіту є визначальними текстотвірними чинниками.*

***Ключові слова:** заповіт, мовленнєва макроструктура, мовленнєвий жанр, адресат.*

***Summary.** The article characterizes testament as specific speech macrostructure with its genre peculiarities. Theoretic aspects of this problem's study are pointed with the help of ideas by domestic and foreign linguistics. The analysis testament addressee's type is given. It is defined, that taking into account of addressee's position and existential testament's marking off are determining text-building factors.*

***Key words:** testament, speech macrostructure, speech genre, addressee.*

СЛОВСПОЛУЧЕННЯ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПІСЛЯЧАСУ В ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Подільська земля – це неповторна перлина України. Подільські товтри, Кременецькі гори, схилісті рівнини, луки, долини, лісові масиви, діброви, ставки, озера, річки, історичні пам'ятки манять, заколискують, ваблять, притягують, зачаровують і водночас заворожують своєю красою, загадковістю, величавістю...

Крізь роки, віки, тисячоліття трудолюбиві подоляни вистраждали, виняньчили й зберегли свою матеріальну й духовну культуру, донесли прийдешнім поколінням самобутні риси української нації, які наповнилися живильною силою й розквітли в місцевих народних обрядах, традиціях, піснях, співомовках, філігранних вишиванках, розмаїтих писанках, живописі, мові...

Народна мова – спосіб існування, життя української мови загалом. “Тільки глибоко знаючи живу мову цілої нації, а не окремих її одиниць чи місцевостей, зможемо корисніше творити всеукраїнську літературну мову, як оруддя найдоцільнішого всеукраїнського порозуміння” [12, 80]. Територіальні діалекти – “це ті потічки, які впадають у могутнє річище загальнонародної мови та її вищого, окультуреного різновиду – літературної мови” [7, 139]. Подільський говір, як один із старожитніх, – це той струмок, що не дозволяє обміліти українській мові, а живить її низкою важливих рис на різних структурних рівнях, зокрема й синтаксичному.

Оскільки основними синтаксичними одиницями є словосполучення та речення, тобто конструкції, що передбачають бінарні семантико-синтаксичні відношення й формально-синтаксичні зв'язки, то основним предметом вивчення діалектного мовлення на синтаксичному рівні є словосполучення.

Уперше в історії української діалектології окремі синтаксичні риси говірок охарактеризував Іван Вагилевич [10, 9], пізніше – Іван Верхратський [1, 27]. Далі дослідження синтаксису українських говірок продовжили С.П.Бевзенко, В.М.Брахнов, К.Ф.Герман, Й.О.Дзендзелівський, В.І.Добощ, М.Г.Железняк, А.М.Мукан, П.М.Недільський, З.Г.Ніколаєнко, Л.А.Лисиченко, В.І.Орос, Я.О.Пура, Т.І.Сердюкова, О.В.Юсікова та інші. Безперечно, спостереження багатьох лінгвістів свідчать, що роботу над синтаксисом українських говірок розпочато, проте ще рано сподіватися на відчутні теоретичні досягнення в цій галузі. Тому вивчення діалектного синтаксису далі конче потрібне і сприятиме відтворенню реального стану живого мовлення в різних діалектних зонах України.

Синтаксичні особливості говірок Західного Поділля залишаються не дослідженими.

Мета пропонованої статті – охарактеризувати функціонування темпоральних словосполучень із значенням післячасу в західноподільських говірках, простежити їх семантико-структурні особливості.

Часові відношення виражаються в українській мові складною системою прийменникових і безприйменникових словосполучень, серед яких можна виділити три семантико-синтаксичні групи: 1) часовий період, за межами якого відбувається дія; 2) час, у межах якого реалізується дія; 3) часові відрізки, що виступають початковим або кінцевим етапом дії. Кожна семантико-синтаксична група – це теж своєрідна мікросистема, для членів якої характерні спільні й диференційні ознаки [5, 34].

Серед словосполучень із значенням післячасу у синтаксичній системі досліджуваних говірок на основі проведених спостережень можна виділити дві групи: 1) словосполучення з семантикою післячасу, повністю заповненого дією; 2) словосполучення з семантикою післячасу, не повністю заповненого дією.

У західноподільських говірках для вираження часової наступності, повністю заповненої дією, функціонують дві граматичні моделі словосполучень: $V \cdot \text{від(од)} \cdot S_g$, $V \cdot \text{з} \cdot S_g$. Вони передають початковий момент дії, яка у своєму перебігові цілком заповнює наступний проміжок часу [6, 103]. Такі словосполучення мають у своєму складі дієслова недооконаного виду на позначення дії, що протікає в часі, або на позначення безперервного процесу. Наприклад: *в'їди'хати спо'лудн'ї* (Крм, ПП, Мш); *в'їтпочи'вати спо'лудн'є* (Хр, Крвч); *в'їтпочи'вати спо'лудн'ї* (Днс, Кдр); *в'їди'хати з го'б'їда* (Крв); *в'їди'хати з о'б'їда* (СГ, Глш); *в'їди'хати в'їт по'лудн'а* (РЖ, Івш, Івн); *в'їтпочи'вати в'їд'м по'лудн'є / о'б'їду* (Жр); *си'д'їти з'ран'а* (Бгв, Вхв, Дмш, Кд, Кн., Рх, Рхн, Слб, Стр, Лт, Крн, Лс, Івн); *си'д'їти з'ранку / з'ран'а* (Гл, Кл, Пдл, Глз, Мн, Скл, Ржч, Вшн, НС); *си'д'їти в'їд'ран'є* (Хр, Мш); *си'д'їти в'їд'ранку* (Гм, Ост, Кр, Жр, ВЛ, Тн, Дн); *си'д'їти з'самого рд'н'а* (Бгв); *са'пати з'ран'а* (Бгв, Вхв, Дмш, Дбр, Кд, Кн., Рх, Влх, Слб, Стр, Лт, ПП); *са'пати з'ранку* (Блн, СтГ, Кр, Мдж, Бл, Ямп, СГ); *са'пати в'їд'ран'а* (ВС, Кт, Рг, Тр, Ус, Кг, Кч); *ї'читис'а з'восе'ни* (Врб, Пр, Тн); *ї'читис'а с'першого 'верис'н'а / 'верис'н'ї* (Клб, ПМ); *ї'читис'а в'їд'першого 'верис'н'а* (Днс); *бо'л'їти з'да'фних чд'с'їф* (Двж); *ро'бити з'ма'лого* (Км, Хпт); *виши'вати ше з'д'їчи'ни* (Блн) тощо.

У синтаксичній структурі багатьох західноподільських говірок спостерігаємо паралельне вживання аналізованих словосполучень: *в'ітпочи'вати / спочи'вати з об'їду // спо'їдн'а* (СУ); *в'їди'хати спо'їдн'а // зо'ї'б'їду* (Врб); *в'ітпочи'вати спу'їдн'а // в'їт пу'їдн'а* (Рхн, Ямп); *в'ітпочи'вати от по'їдн'е // спо'їдн'ї* (Пч); *в'ітпочи'вати спо'їдн'а // от по'їдн'а* (Св); *в'ітпочи'вати спо'їдн'е // в'їт по'їдн'е* (Ів); *сид'їти в'їд'ран'а // з'ран'а* (Ор, Хпт, Нм); *сид'їти в'їд'ранку // з'ран'а* (Зв); *сд'пати з'ран'е // в'їд'ран'е* (Ів); *ї'читис'ї з'восени // с'першого вер'єсн'а* (Св).

Словосполучення з прийменником *від* ($V \cdot \text{від(од)} \cdot S_g$) виступає “факультативним варіантом” [6, 105] основного і найбільш поширеного словосполучення в досліджуваних говірках – $V \cdot \text{з} \cdot S_g$.

Подібні словосполучення відбивають також подільські народні пісні, етнографічні записи та літературні матеріали, наприклад: *Ой ми вчєра Із вєчєра Їхали к дївиці. А ми вчєра Із вєчєра Мостили чати* [11, 34]; *А вчєра зъ вєчєра папорошєнька впала* [3, 14]; *Въ Каменець-Подольскъ онъ отправляєтся въ продолженіє 10 пятницъ, начинає съ пятницы на святой недѣлкѣ* [2, 12]; *А з суботоньки в неділю Пішла Наталка в шальвію* [15, 93]; *Їдучи в місто від Кодими тощо, з полудня, ...* [14, 50]; *Вже і з полудня звертало* [14, 201-202].

Словосполучення з семантикою післячасу, не повністю заповненого дією, залежно від вербального компонента, який може виражати лише закінчену дію, поділяються відповідно до граматичних і лексичних моделей темпоральних синтаксем у їх складі на три групи: 1) словосполучення зі значенням точного післячасу; 2) словосполучення зі значенням неточного післячасу; 3) словосполучення з семантикою приблизного післячасу.

Характерною особливістю темпоральних синтаксем у структурі словосполучень із значенням точного післячасу, не повністю заповненого дією, є те, що вони виражають значення точно визначеного часового проміжку, після якого відбувається дія, і до їх складу входять іменники лише часової семантики. Наприклад:

- 1) $V \cdot \text{через} \cdot S_a$ – *при'їхати 'чєрє"з дв'ї го'дин'ї* (Бгв, Гм, Рг, Ус, СтГ, Івх, Лт, НС, СГ, ВЛ, Зв); *при'їхати 'чириз три ча'са* (Лг, Жр); *при'їти 'чєрє"с час* (Бгв, Дмш, Клб, Рх, Рг, СУ, Тр, Ус, Ржч, Мдж, Вшн); *при'їти 'чєрє"з го'дину* (Вр, Гм, Дбр, Глз); *при'лєнта'їс'ї чи'єрис' 'тиждєн'* (См); *на'силу при'їшо'ї 'чєрєз ни'д'їл'у* (Втк); *'лєдєи при'їшо'ї 'чириз 'м'їс'їц'* (Ямп); *при'їхати 'чириз 'м'їс'їц'* (Чрн); *при'суну'ї 'чєрє"с 'м'їс'їц'* (Кл, Тр);
- 2) $V \cdot \text{за} \cdot S_a$ – *при'їхати за дв'ї го'дин'ї* (Кн, Зл, Хр, Вл, Бр, Брщ, ІП); *при'їхати за два ча'са* (Вхв, Дн); *при'їти за час* (Кн); *при'їти за го'дину* (Ст, Вл, Бр, Ів, Брщ, ІП); *при'лєнтатис'є за 'тиждєн'* (Пч); *при'їхати за 'м'їс'їц'* (Ів, ІП); *при'лєнтатис'а за не"д'їл'у / 'тиждє"н'* (Днс).

Серед цих словосполучень семантично найчіткіше і найактивніше є словосполучення з прийменником *через* ($V \cdot \text{через} \cdot S_a$), яке точніше передає значення часової наступності, ніж $V \cdot \text{за} \cdot S_a$.

В окремих західноподільських говірках вираження точного післячасу передають ще словосполучення з прийменником *в(у)* ($V \cdot \text{в(у)} \cdot S_a$), щоправда, лише паралельно зі словосполученнями $V \cdot \text{через} \cdot S_a$ (найбільше), меншою мірою – $V \cdot \text{за} \cdot S_a$: *при'лєнтатис' 'чєрє"с // у 'тиждє"н' / не"д'їл'у* (Мк, Рхн); *при'їти 'чєрє"с 'тиждє"н' // у 'тиждє"н'* (Рх, Влх); *при'їти 'чєрєз // у 'тиждє"н' / не"д'їл'у* (Пр); *при'лєнтатис' 'чєрис // у 'тиждє"н' / не"д'їл'у / 'м'їс'їц'* (Лс); *при'лєнтатис' за // у 'тиждєн' / 'м'їс'їц'* (Брщ); *при'їти чє'рис 'тиждєн' // за 'тиждєн' // у 'тиждєн'* (Двж); *при'їхати 'чєрє"з 'м'їс'їц' // ї' 'м'їс'їц'* (Рх, Рхн, СтГ, Влх («рідше» – в), Пр, Брщ); *при'їхати 'чєрєз 'м'їс'їц' // за 'м'їс'їц' // у 'м'їс'їц'* (Двж, Дн (прийменник *в(ї)*)).

За свідченням З.І.Іваненко, словосполучення $V \cdot \text{в} \cdot S_a$ зі значенням часової наступності вживалось і в староукраїнській мові під впливом польської, а також у творах деяких письменників ХІХ ст. [4, 36]. Про часте використання синтаксеми *в(з)(у) + знах. в. говорить і В.В.Німчук, наприклад: а писанъ листъ оу коломыи. оу тыжьднь по мишаилъ; сам король с посполитим рушеннем в п'ять неділь... пошовши* [8, 158]. Проте пізніше “ця післячасова конструкція зазнала архаїзації” [8, 159].

Неточний післячас у західноподільських говірках репрезентовано словосполученнями $V \cdot S_g$ (з фонетичними варіантами прийменника *після* – *'н'їсл'а*, *'н'їс'л'а*, *'посл'а*, *'посл'ї*, *'н'їсл'ї*), $V \cdot \text{по} \cdot S_1$, які виражають загальний план наступності дії щодо часового орієнтира:

- 1) $V \cdot \text{після} \cdot S_g$ – *при'їти 'н'їсл'а об'їду* (Лв, Зв, Ост, Км, Хпт, Ск, ВЛ, СГ, Глш, Крн, Івх, Вшн, Ямп, Кг, Ст, ВЖ, Стр); *при'їти 'н'їсл'а об'їду* (Крв); *при'їти 'посл'а во'б'їду* (Слбк, Лт); *при'їхати 'н'їс'л'а с'ват* (Бгв, Вр, Дбр, Кт, Рп, Тр, Глз, Ост, Влх, Слб, Мдж, Гк, ВЛ, Лв, Клч, Кп); *при'їти 'посл'ї во'їни* (Мн); *повир'нутис'ї 'н'їсл'а в'їни* (См); *при'їти 'н'їсл'а с'л'убу / в'їс'їл'а* (ВС); *при'їти 'н'їсл'а в'їн'чан'а / вис'їл'а / вє"с'їл'а* (Скл); *при'їхати 'н'їсл'а / 'посл'а т'рєтої го'дини* (Лт); *'рати 'н'їсл'а 'Паски / Ве'л'їкодних с'ват* (Блн, См); *'рати 'н'їсл'ї 'Паски* (Крм); *р'обити в'їс'їл'а 'н'їсл'а Пок'рови* (Бгв, ВС, Гм, Дбр, Кл, Рхн, СК); *мо'литис'ї 'н'їсл'а ви'єчєри* (Бл, См); *спомі'нати 'н'їсл'а / 'посл'а с'мєрт'ї / с'мєрти* (Ст); *го'рати 'н'їсл'а жи'ї* (Рг, Стр, Жр);
- 2) $V \cdot \text{по} \cdot S_1$ – *во'рати по жи'ївах* (Врб, См, СтГ, Пч, Хр, Вл, Ів); *во'рати аш по жи'ївах* (Крм); *ї'мєрти по 'висн'ї* (Бр); *ї'мєрти / є'мєрти по вє"с'ни* (Вл); *ї'спомі'нати по с'мєрти* (Сч); *мо'литис'ї по вє"чєр'ї* (Хр); *р'обити в'їс'їл'є по Пок'ров'ї* (Вл, Ів, ІП (в'їс'їл'а)); *'рати по 'Пас'ц'ї* (Врб); *при'їхати по т'рєт'ї го'дин'ї* (Св, Вл, Бр, ІП); *при'їти по с'л'уб'ї / ш'л'уб'ї* (Брщ); *при'їти по во'їн'ї* (Пр); *при'їти по по'їдн'у* (Брщ).

З семантикою неточного післячасу в окремих досліджуваних говірках функціонує ще словосполучення $V \cdot z \cdot S_a$, до складу якого входить лише обмежена кількість імен – обід, полудень, війна, весілля: *прийти з об'їду* (Врб, Хр, Гм, Хд, Вн); *прийти спод'їдн'а* (Бр); *прийти спод'їдн'а / з об'їду* (МП); *прийти з в'їни* (Хр, Ст, ВП, ВЖ); *пове'р'нутис' з воїни* (Гр); *прийти з ве'с'їл'а / ве'с'їл'е* (Хр); *прийти з в'їс'їл'а* (Бр).

У синтаксичній системі говірок Західного Поділля спостерігаємо й паралельне вживання різних граматичних моделей аналізованих словосполучень. Наприклад: *прийти 'н'їсл'а в'їни // по в'їн'ї* (Брщ); *прийти 'н'їсл'а в'їни // з в'їни* (Вхв); *приїхати 'н'їсл'а с'ват // по с'ватах* (Рх, Івх, Лс, Ск, Яр, Зв, ПП); *приїхати 'н'їсл'а празн'їк'ї // с'с'в'ет* (Жр); *прийти 'н'їсл'а об'їду // по об'їд'ї* (Глз); *прийти 'н'їсл'а об'їду // з об'їду* (См, Вхв); *прийти по в'їс'їл'у // в'їт ил'убу* (ПП); *п'рати 'н'їсл'а Ве'лицодн'а // по Ве'лиц'їни* (Рх); *робити ве'с'їл'а 'н'їсл'а Пок'рови // по Пок'ров'ї* (Врб, Ск); *молитис' е 'н'їсл'а / посл'а ви'чери // по ви'чер'ї* (Пч); *спом'нати 'н'їсл'а с'мерти // по с'мерти* (Рх); *ї'мерти 'н'їсл'а ве'с'їни // по ве'с'їн'ї* (Рх, Хд, Брщ); *во'рати 'н'їсл'а жни' // по жни'вах* (Івх, Лс, Яр).

Словосполучення приблизного післячасу ($V \cdot \text{через} \cdot S_a$ та $V \cdot \text{за} \cdot S_a$) передбачають функціонування вербальних компонентів, що виражають завершену дію. Семантика цих словосполучень визначається семантикою залежних темпоральних синтаксем. Іменники з часовим значенням, на основі яких утворюються синтаксеми часової наступності, виступають загалом з числівниками, а «відтінок приблизності створюється зміною порядку слів у іменній групі або повторенням числівника» [6, 109], наприклад: *прийти 'через' дв'ї-три го'дин'ї* (Блн, Стр, Кг, Хр, Вл, Зв); *прийти го'дин за дв'ї-три* (Злн, ПП); *прийти за дв'ї-три го'дини* (Ів); *прийти 'через' два-три ча'са / дв'ї-три го'дин'ї* (ВС, Клб, Слбк, Км); *прийти го'дини 'через' дв'ї* (Врб, Кт, Кл, Рхн, Івх, Крн); *приїхати го'дин'ї 'через' три* (Зл, Ямп); *приїхати 'через' три-ш'тири го'дини* (ВП, Стр, Ів, Івн); *приїхати ча'со'ї 'через' три-чо'тири* (Івш, СГ, ВЛ, Глш); *приїхати 'через' три-ш'тири го'дин'ї* (Вл) і под.

Приблизний післячас може передаватися також будь-якою синтаксемою часової наступності разом з підсилювальним словом *дес'*: *їс'тати дес'дес' за 'н'їн'їч* (Рг); *їс'тати дес' 'поночи* (Рх, Хд, Хпт); *пробудитис' а дес' 'н'їсл'а 'н'їноч'ї* (ВП); *пробудитис' а дес' по два'нац'ат'її* (Івш); *пробудитис' дес' 'поночи* (Бр); *їс'тати дес' за 'н'їн'їч* (Вр, Дмш, Рп, Рхн); *приїхати дес' 'через' три ча'са* (Кд) тощо.

Словосполучення зі значенням післячасу, не повністю заповненого дією, трапляються і в етнографічних, фольклорних та літературних джерелах з Поділля. Наприклад: *Посл'ї об'їда сейчас' же поят' скот'ї* [16, 2]; *В'ї городі зїлле, по Рїздівї весїлле* [16, 290]; *Ой ты Иваню, отважный козаче! Где ся выбираеш' в'ї дорогу по ноци!* [3, 69]; *І по вичері положився спати* [9, 28]; *Ну, після вісіля відкрили і бочки* [9, 29]; *В рік виїхав на ярмарок* [9, 182]; *...запросили по шлюбі і попа до себи* [9, 212]; *...обряд'ї зот'ї отбывається посл'ї пасхи* [2, 13]; *этим означається упадок'ї хозяйства по смерти мужа* [2, 31]; *Чэрэз кїлька мїсяцїв счаслывэ повэрнувся до дому* [2, 60]; *До Дмитра дівка хитра, а після Дмитра хоць каглу нею витри* [13, 62]; *По смерти нема каянн'я* [13, 134]; *По вичері та й порадымося* [15, 224]; *...спївається опїсля первої застави* [11, 61]; *Після ордані ізнову пакувались* [14, 96]; *Через тиждень в дворі і в Стецька весїлля* [14, 80]; *Чого не лучається за п'ят'ї літ!* [14, 132]; *Днїв через два по весїллі Люборацька виряджала зятя в Кам'янець* [14, 189] та ін.

Отже, досліджуваний матеріал західноподільських говірок дав можливість виділити серед словосполучень із значенням післячасу дві групи: 1) словосполучення з семантикою післячасу, повністю заповненого дією; 2) словосполучення з семантикою післячасу, не повністю заповненого дією, які представлені вісьма граматичними моделями. Найбільш продуктивними серед них є $V \cdot z \cdot S_a$, $V \cdot \text{через} \cdot S_a$ та $V \cdot \text{після} \cdot S_a$.

Список скорочень назв населених пунктів

Бгв – Баговиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Бл – Біла Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Блн – Балин Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.; Бр – Боришківці Борщівського р-ну Тернопільської обл.; Брщ – Борщівка Городоцького р-ну Хмельницької обл.; ВЖ – Великий Жванчик Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.; ВЛ – Велика Левада Городоцького р-ну Хмельницької обл.; Вл – Волиця Густинського р-ну Тернопільської обл.; Влх – Вільховець Новоушицького р-ну Хмельницької обл.; ВП – Велика Побійна Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.; Вр – Врублівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Врб – Вербка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; ВС – Велика Слобідка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Втк – Вітківці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Вхв – Вихватнівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Вшн – Вишнівчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Гк – Гуків Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Гл – Голосків Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Глз – Голозубинці Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.; Глш – Глушківці Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.;

Гм – Гуменці Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Гр. – Гірчична Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.; Дбр – Добровілля Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Двж – Довжок Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Дмш – Демшин Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Днс – Дністрове Борщівського р-ну Тернопільської обл.; Жр – Жердя Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Зв – Завалійки Волочиського р-ну Хмельницької обл.; Зл – Залісці Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.; Злн – Зеленче Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.; Ів – Іванків Борщівського р-ну Тернопільської обл.; Івн – Іванківці Городоцького р-ну Хмельницької обл.; Івх – Івахнівці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Івш – Івашківці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.; Іп – Івано-Пусте Борщівського р-ну Тернопільської обл.; Кг – Кугаївці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Кд – Кадиївці Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Кдр – Кудринці Борщівського р-ну Тернопільської обл.; Кл – Колубаївці Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Клб – Колибаївка Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Клч – Кульчіївці Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Км – Куманів Городоцького р-ну Хмельницької обл.; Кн – Княжпіль Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Кп – Капустяни Новоушицького р-ну Хмельницької обл.; Кр – Карижин Вінковоцького р-ну Хмельницької обл.; Крв – Криваченці Волочиського р-ну Хмельницької обл.; Крвч – Кривче Борщівського р-ну Тернопільської обл.; Крм – Кормильче Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Крн – Корначівка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.; Кт – Китайгород Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Кч – Кочубіїв Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Лв – Левківці Волочиського р-ну Хмельницької обл.; Лс – Лісоводи Городоцького р-ну Хмельницької обл.; Лт – Летава Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Лч – Лучки Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Мдж – Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької обл.; Мк – Маків Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.; Мн – Миньківці Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.; МП – Мельниця-Подільська Борщівського р-ну Тернопільської обл.; Мш – Мушкатівка Борщівського р-ну Тернопільської обл.; Нм – Немиринці Городоцького р-ну Хмельницької обл.; НС – Нове Село Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.; Ор – Оринин Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Ост – Осташки Хмельницького р-ну Хмельницької обл.; Пдл – Пудлівці Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; ПМ – Підлісний Мукарів Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.; Пр – Проскурівка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.; Пч – Почапінці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Рг – Рогізна Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Ржч – Ружичанка Хмельницький р-н Хмельницької обл.; Рп – Ріпинці Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Рх – Рихта Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Рхн – Рахнівка Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.; Св – Свіршківці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; СГ – Слобідка-Глушковицька Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.; Ск – Скіпче Городоцького р-ну Хмельницької обл.; СК – Слобідка-Кульчіївська Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Скл – Сокілець Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.; Слб – Слобідка Новоушицького р-ну Хмельницької обл.; Слбк – Солобківці Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.; См – Смотрич Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.; Ст – Степанівка Чемеровецький р-н Хмельницької обл.; СтГ – Стара Гута Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.; Стр – Струга Новоушицького р-ну Хмельницької обл.; СУ – Стара Ушиця Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Сч – Січенці Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.; Тн – Тинна Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.; Тр – Тарасівка Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Ус – Устя Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Хд – Ходорівці Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Хпт – Хоптинці Городоцького р-ну Хмельницької обл.; Хр – Хропотова Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Чрн – Чорна Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Ямп – Ямпільчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Яр – Яромірка Городоцького р-ну Хмельницької обл.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С.П. Вступ до української діалектології: Конспект лекцій для студентів. – Одеса: Одеський державний університет ім. І.І.Мечнікова, 1965. – 68 с.
2. Быть подолянъ издаваемый К.Шейковскимъ. – Київ, 1860. – Т. 1. – Вып. 2. – 74 с.
3. Галько І. Народний звичай і обряди з околиць над Збручем. – Львів, 1860. – Ч. 1. – 144 с.
4. Іваненко З.І. Прийменникові конструкції часу в сучасній українській мові: Посібник для студентів-філологів. – Чернівці, 1967. – 62 с.
5. Іваненко З.І. Прийменникові конструкції часу // УМЛШ. – 1976. – №1. – С. 33-40.
6. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. – К.-Одеса: Вища школа, 1981. – 144с.
7. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1994. – 218 с.

8. Історія української мови: Синтаксис / Г.П.Арполенко, А.П.Грищенко, В.В.Німчук та ін. – К.: Наукова думка, 1983. – 504 с.
9. Левченко М. Казки та оповідання з Поділля: В записках 1850-1860 рр. – К., 1928. – Вип. 1-2. – 598 с.
10. Москаленко А.А. Нарис історії української діалектології: Учбовий посібник для студентів-заочників. – Одеса, 1961. – 48 с.
11. Народні пісні в записках Степана Руданського. – К.: Музична Україна, 1972. – 292 с.
12. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд. М.С.Тимошик. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
13. Приказки, прислів'я, і таке інше / Уклав М.Номис. – К., 1993. – 768 с.
14. Свидницький А.П. Люборацькі. – К.: Дніпро, 1984. – 297 с.
15. Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях. – К., 1998. – 404 с.
16. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русский край, снаряженной императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ. Юго-западный отдѣлъ // Матеріали изслѣдованія, собранныя д. чл. П.П.Чубинскимъ. – С.-Петербургъ, 1872. – Т. 3. – 488 с.

Анотація. У статті розглядаються темпоральні словосполучення, записані на території Західного Поділля. Об'єктом дослідження стали словосполучення зі значенням післячасу, їх поширення та семантичні групи. Відзначено активність уживання граматичних моделей – $V \cdot S_g$, $V \cdot$ через S_a , $V \cdot$ після S_g .

Ключові слова: темпоральні словосполучення, західноподільські говірки, граматична модель, післячас.

Summary. Temporal word-combinations, written down at the territory of Western Podillya are investigated in the article. Word-combinations with meaning of after-time, their dissemination and semantic groups became the object of investigation. Attention is paid to wage activity of grammatical models – $V \cdot$ with S_g , $V \cdot$ through S_a , $V \cdot$ after S_g .

Key words: temporal word-combinations, dialects of Western Podillya, grammatical model, after-time.

УДК 811.161.2+811.161.1+811.111]373

МОШТАК О.В.

ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ НАЗВ ОСІБ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПЕЙОРАТИВНОСТІ (ФОРМАЛЬНИЙ І ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ)

Специфіка мови як суспільного явища полягає в тому, що вона віддзеркалює дійсність не безпосередньо, а опосередковано, через мислення. Тісно пов'язана з розвитком свідомості і формуванням духовного життя народу, мова чутливо реагує на зміни в способах життя людей і їх мисленні.

Ще на початку XIX століття В. фон Гумбольдт наголошував на тому, що мова як продукт активної діяльності людини наскрізь пронизана почуттями. Однак досить тривалий період часу лінгвісти не приділяли належної уваги дослідженню мовних одиниць, які позначають і передають внутрішній світ людини: "...мовне вираження емоцій до цього часу досліджене недостатньо", – зауважує Ю.М. Караулов [5, 211]; а тривале ігнорування антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ вважається тепер "помилкою лінгвістики" [8, 35].

Минув досить тривалий період часу, перш ніж відбулося усвідомлення того, що антропологічна природа мови передбачає антропологічно орієнтовану лінгвістику, вимагає спрямовувати зусилля на актуалізацію концепції суб'єктивності в мові.

Емоційне навантаження слів із суб'єктивною оцінкою значною мірою визначається контекстом. Письменник нерідко використовує взаємодію емоційно-оцінної лексики і тексту, щоб дати різко негативну характеристику персонажа або будь-якого явища дійсності [3].

Потенціальна емоційна оцінність негативного характеру або пейоративність реалізується у контексті у вигляді різних додаткових нашарувань на лексичне значення цих назв осіб. Наприклад: – *Той правий, хто йде прямою стежкою, а не збоку, як потайна собака, забігає...*

Юди лукаві! Чорносотенці! – загукав він щосили (Панас Мирний). Конотативне значення слова *юди* має чітко виражений експресивний відтінок (“зрадники”).

Об’єктивний зміст слова може включати нейтральні, позитивні або негативні характеристики з погляду суспільної оцінки притаманних йому рис, якостей тощо. Людині властиво звертати особливу увагу на недоліки, оскільки позитивне сприймається як щось само собою зрозуміле. Семантична сфера “негативної оцінки людини” включає в себе об’єктивно небажані соціальні вади, фізичні, психічні та моральні відхилення, тобто все те, що порушує морально-етичні та естетичні норми суспільної поведінки. Назви осіб не тільки відображають зміни, що відбуваються у суспільно-економічному житті, але й реєструють погляди та інтереси носіїв мови, зміни у свідомій симпатії чи антипатії.

Загалом пейоративні лексеми за способом позначення у назвах осіб певних людських рис можна поділити на три групи: 1) формальні, 2) семантичні, 3) асоціативні.

На відміну від словотворчих формантів нейтральної номінації, де в результаті відмежування окремих особливостей денотата вони допомагають створювати узагальнену, типізовану одиницю мови, суфікси пейоративності використовуються не лише для ідентифікації предмета, а й для надання йому експресивної оцінності з негативним або зневажливим відтінком у значенні.

Питанням словотвірних можливостей іменників з оцінними суфіксами віддавна цікавилися мовознавці, проте більшість із них досліджували емоційно-оцінні утворення з позитивним забарвленням. Уперше виділив пейоративні утворення ще М. Смотрицький у своїй “Граматичці...” 1619 року. До питань пейоративності зверталися І. Ужєвич, О.Х. Востоков, Г.П. Павський, Ф.І. Буслаєв, В.О. Богородицький та інші.

Наприкінці XIX століття у зв’язку із залученням нового мовного матеріалу розширюються уявлення про семантико-граматичну природу суфіксів пейоративності. Я.К. Грот вказує на особливості в наголошуванні деяких утворень з емоційно-оцінними формантами, з’ясовуючи, зокрема, закономірності акцентування іменників із суфіксом *-ищ-* [4, 754].

Л.А. Булаховський розглядав суфікси зі значенням пейоративності поряд з іншими словотворчими формантами, звернувши увагу на те, що ці форманти, крім збільшеності, виражають і різні емоційні відтінки: здивування, зневаги тощо. Із семантикою похідних цього типу автор пов’язав їх використання в усній народній поезії та літературі [1, 126-132].

Питанням аугментативно-пейоративного словотвору іменника в українській мові займалася В.Ф. Христенюк. Авторка здійснила ґрунтовне дослідження дериватів з аугментативно-пейоративною семантикою і умовно поділила їх на дві групи: збільшено-згубілі та пейоративні лексеми [10, 6]. Із дослідження випливає, що у пейоративно конотованих лексемах семантика основ доповнюється різноманітними відтінками дериваційних компонентів – від іронічно-фамільярної прихильності аж до осудливо-зневажливого знецінення.

Дослідники відзначають також важливу роль лексичного значення твірної основи у вираженні негативного емоційного забарвлення. Г.П. Нецименко наголошує, що “при появі в семантиці оцінних відтінків іронії, осуду, зневаги, приниження і т.д. спостерігається дуже тісний взаємозв’язок між семантикою мотивованої основи і значенням слова в цілому” [6, 142].

Формальні пейоративи на позначення назв осіб за семантичними ознаками можна поділити на такі підгрупи:

1. Назви за віковими ознаками, родинними та іншими стосунками: *хлопчище, дівчисько, бабище, дідисько, дідуган, приймачисько, браток*. Пор. також рос.: *мужичище, девица, дедуля, бабешка, бабища, братан*.

2. Назви за соціальним становищем, професією, належністю до певного колективу: в укр. мові: *солдатище, гончарище, пописько, куркуляка, жидюра, татарюга*; в рос. мові: *атаманище, колдуніще, хохлище, рабище, ворога*; в англ. мові: *profiteer* (“спекулянт”), *racketeer* (“шахрай”), *pulpiteer* (зневажл. “пропагандист”), *poetaster* (“віршомаз”), *gangster* (“гангстер”), *gamester* (“картяр”), *hireling* (“найманець”), *lordling* (“царьок”), *princeling* (“князьок”).

3. Назви за характерною поведінкою, зовнішніми або внутрішніми ознаками: в укр. мові: *мерзотник, нікчемник, брехунець, голован, пузан, слабак, лінюх, чудовисько, прихвостень, замерзлюх, здоровило, тварюка*; в рос. мові: *глупыш, дикарь, дурища, крикуха, толстуха, недоучка, жаднюга, воротила, забулдыга, прощельяга, злюка, обжора, выпивоха, тупица, дурнышка*; в англ. мові: *fool* (“дурень”), *dotard* (“старий дурень”), *twister* (“брехун”), *swindler* (“шахрай”), *dapper* (“товстун”), *drunkard* (“п’яниця”), *stinkard* (“нідла людина”), *dullard* (“тупа людина”), *braggart* (“хвалько”); *criticaster* (“прискіна, критикан”), *trickster* (“брехун”), *weakling* (“слабовільна людина”), *putrid* (“мерзотник”).

4. Назви міфічних істот: в укр. мові: *іродище, чортище, відьмисько, ідоляка, дияволяка*; в рос. мові: *дьяволище, чертовка*; в англ. мові: *monster* (“чудовисько”).

До другої групи належать пейоративи, семантична специфіка яких зумовлюється джерелом кваліфікаційної характеристики, здійснюваної мовцем із суб’єктивних поглядів та з позицій

мовного колективу, соціуму. Наприклад, в укр. мові: *дурень, бовдур, головотес, відьма, гаврик, шкет, базіка, морда, вахлай, карапуз, мумія*; в рос. мові: *жмот, скряга, фифа, цаца, башка, мымра, нахал, клоун, карга, ханжа*; в англ. мові: *bustard* (“негідник”), *skunk* (“підла людина”), *did* (“нікчемна людина”), *dobby* (“дурень”), *pinhead* (“тупа людина”), *drone* (“людина, яка живе за рахунок інших”).

Наприклад: “Ач, *шкуру*, на школі, можна сказати, на дітях своїх, *іроди*, заробити хотіли, *котолупи нещасні!*” (Ю. Збанацький). “*Montag, you idiot, Montag, you damn fool, why did you really do it?*” (R. Bradbury).

Деякі з подібних пейоративів у певному соціумі оцінюються або позитивно (схвалення, захоплення, бажаність, корисність), або негативно (засудження, несприйняття, небажаність, шкідливість, невідповідність етичним та естетичним нормам, що прийняті й усталені в певному мовному середовищі).

Виділення емоційно-оцінних назв осіб можна здійснювати у межах синонімічного ряду, в якому об’єднуються слова найбільшого ступеня близькості. Наприклад, лексико-семантичний синонімічний ряд з домінантою *ледар* включає такі назви осіб з виразними відтінками зневаги, осуду: *ледащо, ледацюга, ледарюга, лінивець, лінюх, нероба, баглай, лайдак, дармобит* тощо. Пор. також рос. *ленюга, ленивец, лентяй, бездельник, дармод, лежебока, лодырь, оболтус*. Або ж нейтральна характеристика особи, яка любить багато говорити, здійснюється за допомогою словосполучення “балакуча людина”, а емоційно-оцінна передбачає можливість використання цілого ряду пейоративів, наприклад, в українській мові: *говорун, лепетун, баяндрасник, базіка, патякало, белькотун, балагур, торохтій* тощо; в російській мові: *болтун, балабол, балаболка, забреха, свистун, пестомеля, звонарь, балантрян* и др.

Яскравого пейоративного значення набувають лексеми третьої групи – іменники з переносною метафоризацією, яка утворюється шляхом образної асоціації на основі назв тварин (в укр. мові: *ведмідь, собака, свиня, корова, кобила, баран, вовк, жеребець, цвіркун*; в рос. мові: *крыса, щенок, корова, медведь, самец, грызун, обезьяна, волчица*; в англ. мові: *rat* (“пацюк”), *bear* (“ведмідь”), *insect* (“комаха”), рослин та їх частин (в укр. мові: *дуб, пенюк, колода, гарбуз, тополя, лопух*; в рос. мові: *пень, колода, бревно*; в англ. мові: *fruit* (“фрукт”), страв (в укр. мові: *кисіль, кваша*; в рос. мові: *квашня, кисель*), предметів побуту (в укр. мові: *бочка, кочерга, пилка*; в рос. мові: *калоша, сундук, пила*), хвороб (*чума, холера*) та інше. В образних характеристиках людини номінативність витісняється оцінністю та емоційністю. Тобто їхнє призначення полягає не стільки в тому, щоб називати суб’єкт, скільки в тому, щоб виражати якісну ознаку, за якою мовець оцінює його.

Пейоративи не лише виражають, передають емоції суб’єкта, а й викликають відповідні реакції у співрозмовників, слугують збудниками високої почуттєвої напруги. Для вираження пейоративного значення важливу роль відіграє взаємодія лексичних одиниць з контекстом. Нерідко лексеми, нейтральні на мовному рівні, стають пейоративними в контексті. Завдяки формальним та лексико-семантичним засобам творення діапазон пейоративного забарвлення іменників на позначення назв осіб досить широкий: від легкої іронії, фамільярності до відвертої зневаги й презирства.

Список використаних джерел

1. Булаховський Л.А. Курс русского литературного языка. – К.: Рад. школа, 1952. – 447 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
3. Вульфсон Р.Е. Эмоционально-оценочная лексика и контекст // Русский язык в школе. – 1991. – № 4. – С. 33-35.
4. Грот Я.К. Филологические разыскания. – СПб., 1899. – 468 с.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 262 с.
6. Нецименко Г.П. Закономерности словообразования, семантики и употребления существительных с суффиксами субъективной оценки в современном чешском языке // Исследование по чешскому языку. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 105-158.
7. Савинкина Н.Б. Пейоративное словообразование и его функционально-стилистическое своеобразие // Прагматика слова. – М.: Московский гос. пед. ин-т, 1985.
8. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология (монография). – К.: Издательство Украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
9. Словник української мови: В 11-ти т. / Ред. кол. І.К. Білодід, А.А. Бурячок, В.О. Винник та ін. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
10. Христенко В.Ф. Динаміка аугментативно-пейоративного словотвору іменника в українській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Український держ. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1995. – 25 с.

11. Шутак Л., Шинкарук В. Словотворна категоризація суб'єктивної оцінки. – Чернівці: Рута, 2002. – 122 с.

Анотація. У статті розглядаються пейоративні лексеми на позначення назв осіб. За способом відображення певних людських рис виділяються формальна, семантична та асоціативна групи пейоративів. Питання словотворчих формантів виявляється одним із найпродуктивніших засобів творення пейоративних одиниць у слов'янських мовах, проте в англійській мові поширений лексико-семантичний засіб, що зумовлено типологічними особливостями мови.

Ключові слова: пейоративна лексика, словотворчі форманти, експресивність, конотація, емоційні відтінки, суб'єктивна оцінка.

Summary. The article envisages the problem of pejorative vocabulary at the persons' denotation. The formal, semantic and associative groups of pejorative vocabulary are distinguished by means of representation of certain people's features. The problem of word formation affixes appears one of the most productive means of pejorative vocabulary formation in Slavic languages, but lexical and semantic means are the most spread in English that is caused by its typological characteristic features of the language.

Key words: pejorative vocabulary, word formation affixes, expressiveness, connotation, emotional inflections, subjective evaluation.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-1.01/7.08

Мужеловська Л.В.

ЕКСПРЕСИВНО-СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ НАРОДНОПІСЕННОЇ ЛЕКСИКИ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

Як найвищий продукт мовного розвитку нації літературна мова формується на народно-розмовній основі, вбираючи в себе надбання усної народнопоетичної творчості. Фольклор, багатотемний, багатожанровий, є особливою духовною скарбницею кожного народу, яких би вершин цивілізації, науково-технічного прогресу він не досягав. “Безмежним матеріалом високої поезії” називає українську народну пісню Павло Загребельний [2, 435]. У мові народної пісні відображається світосприймання народу-творця, узагальнюється естетична оцінка життя в усіх його соціально-психологічних виявах. “Дух пісні якоїсь нації, – писав І.К.Вілодід, – є також духом її літературної творчості” [1, 42].

Українська народна пісня, її поетика, стилістичні засоби органічно входили і входять у мовотворчість українських письменників і поетів – Шевченка й Франка, Марка Вовчка і Лесі Українки, Тичини й Рильського, Довженка й Малишка, Сосюри і Стельмаха, Павличка й Олійника... “Овіяний чистим подихом народної пісні” (М.Рильський) був й Олександр Олесь, один із кращих поетів-ліриків початку ХХ століття, чия творчість наскрізно пронизана фольклорно-пісенними мотивами, казково-фантастичними образами-символами, численними народно-поетизмами та фольклоризмами. Вже самі назви Олесевих поезій – такі, як “Жалібна пісня”, “Майова пісня”, “Юнацька пісня”, “Пісня селян”, “Ой була на світі та удівонька”, “Над колискою” (Пісня матері), “На чужині” (пісня), “Пісня”, “Ой чужино, чужинонько” – свідчать про органічну єдність їх з народною поезією, бо саме народна пісня і народна мораль, мудрість рідної матері й діда Василя, краса і велич природи рідного краю й виховали поета, сформувавши його людську особистість та мовно-поетичне мовлення. Про свою захопленість народною поетикою, про життєствердження народного пісенного мудрослів'я Олександр Олесь неодноразово писав і у віршах, які теж називав піснями:

*І знову лечу я до світлого краю,
Борюся за волю, людину люблю,
В піснях своїх горе людське виливаю
Пісням своїм душу усю віддаю [3, 75];*

*Як згря радісна пташок
Легкі і сніжно-білі,*

*Пісні мої під небом десь
Літали і дзвеніли [3, 75];*

*Ті пісні, що я співаю,
Хоч вві сні – чи чуєш ти?
Як люблю тебе без краю,
Як в світах тебе шукаю
Без надій тебе знайти [3, 786].*

Більшість таких поезій написана у стилі народної мелодики та пісенності, як, наприклад:

*Ой була на світі та удівонька,
Трьох синів мала,
Ночі не спала,
Їх доглядала,
В чистім любистку синів своїх милих купала [3, 138];*

*Зашуміла рутонька у саду,
Цілували промені молоду,
Щебетали рутоньці солов'ї,
А барвінки слалися по землі.
Налетіли вихори з чужини,
Потоптали нивоньки і лани,
Підхопили рутоньку молоду.
Закрутили й кинули у саду [3, 404].*

Народнопісенна природа поетичного слова Олександра Олеся – це, власне, не зовнішні ознаки його вірша, не форма традиційних фольклорних структур. Вона виявляється передусім у внутрішній, семантичній організації мови та вмілому трактуванні поетом життєвих подій крізь призму народного світорозуміння і світосприйняття.

Поетичний словник Олеся багатий на емоційно-кolorитні поетизми, які вносять у текст експресію ліризму: *ненька, люде, журба, уста, журно, разок намиста, козаченько, русалка, хапуни-водяники, лісовики, бувальщина, сум-жаль, писанка, гай, чари, чужинонька, удівонька, вістонька, воленька, хмаронька, віченьки, пташинонька, любо-мило, тужити, зглянутися, одлітати, одцвітати, страдниця, голосити, ридати, тяжко-гірко, зомліти, парубок, дивування, зачути, житечко, леліяти* та багато інших.

Позитивна оцінна семантика властива й традиційним назвам рослинного світу, птахів, природних явищ, що асоціюються в народнопісенному мовленні з рідною землею, дівчиною, матір'ю і виступають як засіб символізації туги, самотності, краси людських почуттів, духовного самовираження героя: *папороть, калина, дуб, тополя, акація, верба, билина, мак, лілея, айстри, любисток, жоржини, чорнобривці, рута, рожа, барвінок, волошки, голуб, голубка, ворони, сокіл, зозуля, русалка, хапуни-водяники, лісовики, мавки, змія, сонце, вітер, море* тощо.

Як проникливо, наприклад, простежується усамітненість ліричної героїні в одній із поезій циклу “В Криму”. Квітка маку на сірій скелі, розгойдана колючим вітром, порівнюється в уяві поета з реальним жіночим образом:

*Бліда, і ніжна, і сумна,
Серед людей ти, як в пустелі.
І ти на цілий світ одна,
І ти, як мак, на сірій скелі [3, 95].*

Одухотворюючи природу, надаючи їй ознак живої істоти, динаміки зміни однієї картини іншою, поет вводить читача у світ народної поезії, в якому вразлива душа природи чутливо реагує на життя, промовляє устами тварин і рослин, а особливо квітів:

*Тобі сказала рожа:
“Я бачила його”.
Шепнув тоді барвінок:
“І я його стрівав”.
Акація зітхнула:
“О травонько моя...” [3, 431];*

*В хустках всміхаються личка жоржин,
В смушки сховались коралі шипшин.
В ряднах нап'ятих стоять нагідки,
Всі чорнобривці наділи шапки.*

*Тільки з городу барвінок один
Дивиться журно в садочок крізь тин [З, 157].*

Але на зміну радісному сприйняттю чарівної природи, буяння трав, квітів, дерев, гаїв приходить смуток, безнадія, зневір'я, туга за рідним краєм, за ненькою-Україною. У поезіях вигнанця, створених на чужині, поряд із звичними народнопоетичними образами *биллини*, *барвінку* (символи самотності, самотності), *воронів*, *змій* (символи нещастя, зла, підступності) постає й індивідуально витворений образ ніжної *конвалії*, з якою автор ототожнює самого себе:

*А фіалці тихій в сутіні лісів
Вже давно мережку із пісень я сплів.
І волошкам синім в полі, серед трав,
Я казки чудесні і легенди склав.
Тільки ти, билинко, вечора смутніш,
На холодній скелі в самоті стоїш [З, 302]
і порівняймо:
Очі розкрила конвалія біла
І в дивуванні застигла, зомліла...
О, не одна ти не в рідній оселі...
Квітко! прокинувся і я у пустелі!
Марив, – мене оточатимуть люде.
Глянув, – чорніють, сіріють усюди
Ворони, змій та з каменю скелі [З, 62].*

У поезіях Олександра Олеся народнопісенні мовні засоби є основним художнім матеріалом для змалювання краси рідного краю, людських стосунків, для відтворення духовного світу людини, її настроїв, переживань, суперечностей між ідеалом і дійсністю.

В поетичну канву багатьох віршів автор уплітає такі народнопоетичні одиниці, як демінутиви різних лексико-граматичних розрядів з особливим відтінком ніжності, пестливості, голубливості: *хмаронька, горенько, квітоньки, рученьки, травонько, серденько, козаченько, сонечко, удівонька, синочок, віченьки, зайчики, стіжок, веснонько-сестронько, воленька, рутонька, нивоньки, матінка, хмари-тученьки, доріженьки, ніженьки, ненечко, віконечко, малесенький, старесенькій, гарнесенько, жатоньки, косоньки, вітрику, дощику, колосочки:*

*Налетіли вихори з чужини,
Потоптали нивоньки і лани.
Підхопили рутоньку молоду,
Закрутили й кинули у саду [З, 405].*

*Швидко, швидко ми побачимось,
Рідна матінко моя...
Наговоримось, наплачемося...
Розжену я хмари-тученьки
На пооранім чолі,
Обцілую твої рученьки...
Замету усі доріженьки,
Де ходила ти сумна,
Змию слізьми твої ніженьки...
Розкажу тобі, старесенькій,
З чим зустрівся я в житті,
Коли вийшов я малесенький...
Все розтрачено, розгублено,
Бо воно було людьми
Не шановано, не люблено...
І зберіг я тільки, ненечко,
Скарб один, що ти дала, –
Золоте, як зірка, сердечко... [З, 411].*

З метою стилізації під усну поезію Олександр Олесь, окрім слів-демінутивів, дуже часто використовує у деяких віршах народнопісенний повтор. Така форма твору оригінально перегукується з віршами-веснянками, що ввібрали в себе найкращі фольклорні традиції і символізують оновлення природи й життя, високе піднесення й розквіт людського духу:

*Роси, роси, дощичку, ярину,
Рости, рости, житечко, на лану,
На крилечках, вітрику, полети,
Колосочки золотом обмети.
Як досягне житечко на лану,
Прийдуть люде жатоньки ярину,
Блискавками косоньки заблищать,
Золотими кобзами забряжчать [3, 283];*

*Дерева схиляються,
Руки сухі простягають,
Журно хитаються,
Журно шепочуть:
“Веснонько, матінко,
Снігом прибиті ми,
Кригою скуті ми,
В жилоньках, в серденьку
Злими морозами
Кров заморожена...
Веснонько-матінко,
Зглянься на нас” [3, 171].*

У мовній палітрі Олеся особливим стилістичним та ідейним навантаженням відзначаються епітети, за допомогою яких автор майстерно створює зорові образи, малює яскраві картини природи, відтворює гармонію в ній усього живого: *сонячне кохання, золота осінь, ранки рожеві, думки крилаті, верби п'яні, пахощі густі, безоке щастя, золотий вогонь, солодкий спокій, пишний дуб, білі-білі слова, в золотім вінку, золоті хвилини, акації ніжні, в сутіні срібній, срібний місяць, солодкий спокій:*

*Відбилися зорі у воді,
Летять до хмар тумани...
Тут ллються пахощі густі,
Там гнуться верби п'яні [3, 65];*

*Залишила гори, кинула смереки,
Подалась за щастям у світи далекі,
А безоке щастя по лісах блукає,
Мавку дні і ночі серед гір шукає [3, 454];*

*Коли на крилах хмари злотні
На землю вечір принесуть,
Вони летять на верхогір'я
І там солодкий спокій п'ють [3, 97].*

Відтворюючи живе народне мовлення, Олександр Олесь уживає й традиційні народнопісенні усталені словосполучення: *весна красна, зелені луки, чорна хмара, битий шлях, степ широкий, пісня лебедина, яснее сонечко, козацький чуб, орлині крила, червоний мак, великодній дзвін, ясні зорі, буйний вітер, вільний сокіл, чорний ворон:*

*Степ широкий, степ безмежний,
Де початок, де твій край?!
Коли сам Стрибог не знає, –
У Дажбога поспитай [3, 316];*

*О, поведи ж нас, лицарський духу,
По вільній стежці життя і руху.
На тихі води, на ясні зорі.
І в цю велику (страшну) годину
З'єднай в єдину всю Україну! [3, 783];*

*Коли б був я сокіл вільний,
Я б летів назустріч сонцю
І кричав би попід небом
Всім живим мерцям про його [3, 73].*

Особливе емоційно-оцінне значення несуть в собі епітети, що виражаються нестягненими формами прикметників, дієприкметників і займенників. Такі граматичні одиниці використовуються в поетичному творі для створення задушевності, теплоти, врочистості: *шовковії слова; ясно-злотнії іскри; тії квітоньки; муку більшую, гіршую, тяжчюю; сріблястії шати, яснее сонечко; злотнії, довгії вії; квіти веснянії, пишнії; казки розкішнії; рідная земля; почорнілая могила; багатії жнива; літа молодії; коні воронії; голубії простори:*

*Запряжу я коні,
Коні **воронії**,
Дожену я літа,
Літа **молодії** [3, 694].*

*Де ж **тії** пестоці вітру летючого,
Де ж **тії** квітоньки гаю пахучого?! [3, 62];*

*Вгледіти щастя, зомліти, осліпнути,
Скрикнути тільки: “Мій раю!” – і стратити...
Боже **всесильний!** чи зміг би ти вигадать
Муку **ще більшую, гіршую, тяжчюю?! [3, 85];***

*Та **несе квіти веснянії, пишнії**,
Друга – **чуть-чуть співа**,
Третя розказує **казки розкішнії**,
Казками сон **повіва [3, 588].***

У слові сконденсовано мислительний і емоційний досвід попередніх поколінь, до якого лише найталановитішим удається долучити власний талант. Поезії Олександра Олесь засвідчили неповторність таланту митця, який знаходив свої неперевершені шляхи впливу на читача, використовуючи при цьому народнопоетичні образи. Чимало Олесевих неологізмів-прикладок мають форму фольклорних опорних слів, а семантика їхня так само сягає коріння народнопоетичного мислення, порівн., з одного боку, традиційні фольклорні сполучення *хліб-сіль, життя-буття, горе-недоленька, батько-мати, чар-зілля, рута-м'ята, зоря-зоряниця*, і з другого – яскраві авторські: *парубок-сокіл, хмари-кари, лілеї-руки, циган-вечір, ніченька-циганка, мури-гори, квіти-згуки, пташки-тривоги, відьма-зима, листячко-намистечко, очі-квіти, гадюки-руки, уста-коралі, лебідь-місяць, вітри-співці, зорі-подруги, страдниця-земля:*

*В золотій **смушевій шапці**
Циган-вечір **сходив з гір**,
Ніс він ніченьці-циганці
З срібла кований набір [3, 437];*

***Невже твої уста-коралі**
У морі щастя я знайду?..
Невже твої гадюки-руки
Мене, як лози, обів'ють?.. [3, 141];*

*“Що се за **парубок-сокіл** на небі?
Хто се?” – питає Весна [3, 173].*

У вигляді мови природою дано людині великий скарб. Не тільки користуватися ним, рідним словом, але й натхненно ростити, оберігати його коріння й леліяти його цвіт – ось тоді воно й буде запашним та співучим, як народна пісня, сповненим музики й чарівництва, життєвої правдивості й поетичності. Таким скарбом володів Олександр Олесь – тонкий лірик, співець краси й сили кохання, природи й долі рідного краю, поет надії і віри.

Список використаних джерел

1. Білодід І.К. Мова творів Олександра Довженка / І.К.Білодід. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 94 с.
2. Загребельний П.А. Неложними устами : Статті, есе, портрети / П.А.Загребельний. – К. : Рад. письменник, 1981. – 479 с.
3. Олесь О. Твори : у 2 т. / Олександр Олесь. – К., 1990. – Т. 1–2.

Анотація. У статті досліджуємо експресивно-стилістичні функції народнописенної лексики в поетичному мовленні Олександра Олеся, аналізуємо такі стилістичні тропи і фігури, як епітет, метафора, повтори, порівняння.

Ключові слова: народнописенна лексика, фольклор, поетика, епітет, метафора, повтори, порівняння.

Summary. In the article we study the expressive stylistic functions of folk lexics in the poetical language of Olexander Oles', we analyze such stylistic tropes and figures such as epithets, metaphors, repetitions, comparisons.

Key words: folk lexics, folklore, poetics, epithets, metaphors, repetitions, comparisons.

УДК 811.161.2

Мялковська Л.М.

КОНЦЕПТ “ІНТЕЛІГЕНЦІЯ” У ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРИ І. НЕЧУЯ – ЛЕВИЦЬКОГО

Постановка наукової проблеми та її значення. Мовотворчість І. Нечуя-Левицького репрезентує розвиток української літературної мови та літератури другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Як майстер оповідної манери письма, прозаїк “звертає увагу на необхідність змалювати в усій повноті народне життя, показати характерні типи, побут, звичаї, взаємовідносини різних соціальних верств тогочасної України”[2,381].

Серед творчого доробку письменника привертають увагу повісті “Хмари”, “Над Чорним морем”, з яких довідуємося про життя української інтелігенції. Мова названих художніх текстів відбиває особливості світосприймання персонажів, їхні вчинки, переживання, зміни настрою. Як зауважує О.Г.Муромцева: “У творах з життя інтелігенції І. Нечуя-Левицького такий же щедрий на зображення деталей побуту, роду занять, предметів суперечок своїх героїв [...]. Але міняється характер лексики як з погляду семантики, так і з погляду походження: у мові героїв і в мові автора вільно уживаються слова з абстрактним значенням [...]”[3,152].

Насамперед зауважимо, що словесний образ *інтелігенції* у згаданих художніх текстах ґрунтується на індивідуально-авторських асоціативних зв'язках цієї назви з тематично близькими словами-поняттями, з одного боку, це назви осіб за видом занять, професією (*професори, студенти*), з другого, - назви, що служать для окреслення духовного світу людини (*думка, ідея, наука, знання, просвіта* і под.). Семантико-асоціативний потенціал загальноназваних понять, їх здатність до нарощення нових типів контекстуальних зв'язків слугують запорукою формування самостійних міні-парадигматичних комплексів, у рамках яких простежується художня динаміка кожної з назв.

Аналіз дослідження із проблеми. У мовознавчому аспекті творчість І.Нечуя-Левицького досліджували Г.П.Їжакевич, В.І.Статєєва, О.Г.Муромцева та ін.

Потреба у новому прочитанні класики у зв'язку із зміною обсягу активного і пасивного словника читачів, зміною суспільного контексту, дискурсу твору, а також виявлення стилістичної модифікації найчастотніших реалізаторів образу *інтелігенції* у мові творів І.Нечуя-Левицького, зумовлює **актуальність** пропонованої статті.

Метою дослідження є аналіз у досліджуваних текстах образно-стилістичних мовних засобів, які репрезентують концепт “інтелігенція”.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Наскрізний образ художньої прози І.Нечуя-Левицького *інтелігенція* виступає в характерних перифрастичних словосполученнях, які вдало “вплітаються” у мовні партії персонажів, забезпечуючи обґрунтування висловленої тези, чітке формулювання узагальнень. Так, у досліджуваних текстах натрапляємо на авторське логічне узагальнення, що демонструє знижену оцінність цього образу, пор.: *Наша інтелігенція в надморських наших городах – то якісь оази між українським народом, але не ті, веселі оази Сахари, а лучче сказати – оази піску та каміння серед плодючої та родючої ниви. Інтелігенція з чужим для краю книжним мертвим язиком, похожим на латину середніх віків, непотрібна нікому в краю, окрім правительства, для обрусіння та усякої централізації* [6, 63]. З наведеного уривка випливає негативно-оцінний зміст слова *оази*, протиставлений тлумаченню

лексемі у загальнономовному словнику, пор.: **Оаза**. Те саме, що оазис. **Оазис**. Родюче місце в пустелі або напівпустелі, з бідною рослинністю і прісною водою (СУМ, т. V, с. 461). Текстова негативна конотація назви *оази* виявляється в семантичному наповненні стилістичної фігури - оксиморона *оази піску та каміння*.

Доповнює моделювання словесного образу *інтелігенції* художнє визначення, у якому подається дещо інша оцінка у сприйманні автором освічених кіл українського суспільства, пор.: *Націонали і народовці - то тепер такі молоді люде, котрі говорять українською мовою, хочать, щоб і жінки, й діти говорили тією мовою, хочать злитись з народом... просвічують темний народ і піднімають його морально й матеріально* [6,413].

В обох характеристиках української *інтелігенції* виступає на перший план неодмінна прикмета цієї групи людей, а саме: знання української мови. Йдеться про чітку позицію письменника щодо мовного питання та його неоднозначне ставлення до тих персонажів, що говорять “московським язиком”, [6,155] і до тих, від кого “траплялося почути співучу, м’яку розмову українську” [6,155]. Чи не найвиразніше ця тенденція виявляється в такому уривку: *Велика академічна зала спорожнилася. [...] Дуже сумно і грізно поглядав Петро Могила, закладач академії. Його тінь, прикована до полотна, ніби думала: “І що то за люди прийшли й вийшли з моєї академії? І на яким язичі все те говорило, экзаменувалося, жартувало і виявляло научну темноту? Чи то орда налетіла, чи то Литва набігла і запанувала моїм ділом, моїм твором?” [...] Всі тіні значних учених давньої академії, всіх писателів, всіх оборонців українського народу, його віри і народності цілими рядами сумно недоумівали, що то за люди тут говорили, жартували, держали книжки догори ногами – ніби й справді діло робили!* [6,189] Інформаційна наповненість і емоційно – експресивний лад наведеного тексту дають змогу читачеві зрозуміти ставлення автора до реалій свого часу. Знижена оцінка у сприйманні викладачів академії простежується у метафоричному вислові *все те говорило, экзаменувалося, жартувало, виявляло* та у вторинній семантиці іменника *темнота*, що означає “неосвіченість, відсталість, нецтво”.

Тенденцію до нашарування негативної експресії продовжує порівняння *професори – ніч*, пор.: *Академія випускала тоді в семінарії професорів, котрі були темні, як темна ніч, і нічому не вчили, бо самі нічого не тямали – тільки з горя горілку пили* [5,160]. Негативної експресії цьому вислову надає прикметник *темний*, переносне значення якого містить компоненти “відсталий”, “некультурний”, “неписьменний”.

Контрастує із змістом попередньої конструкції порівняння *професори – школярі*. Загальнономовне значення цього порівняння відбиває тлумачний словник, пор.: **Школяр**. // перен. Доросла людина, яка в поведінці, вчинках впадає в дитинство, виявляє легковажність, пустотливість (СУМ, т. IX, с. 481). Пор. у тексті: [...] *світські професори, хоч далеко розумніші од них* [архімандритів, протоєреїв] *тулилися позаду, як школярі* [5,186]. Наведене порівняння характеризується нейтральною, частково позитивною оцінкою, носіями якої є множинна форма іменника *школярі* та прикметника *розумніші*.

Заслужують на увагу також контексти, що передають трагічне сприймання світу персонажами. Таке явище показове для мікропарадигми порівнянь з асоціативним зв’язком *світ – небуття*. Актуалізацію цієї образної паралелі відбивають наступні контексти: *Після города, після кабінету, після філософії все те здалось йому [Дашковичу] таким новим, таким оригінальним, таким живучим, що він сам собі здавався мерцем серед тисячі пульсів сільського життя* [5,241]. Негативна експресія порівняння, вираженого іменником в орудному відмінку, дещо стирається через семантичне наповнення загальнономовної генітивної метафори *тисячі пульсів сільського життя* (пор. у словнику: **Пульс**. 2. перен. Ритм, темп чого-небудь (переважно стосовно життя, епохи і т.ін.) (СУМ, т. III, с. 387), до якої входить порівняльна структура. Наступна семантико-синтаксична конструкція так само актуалізує образні асоціації з негативним оцінним змістом, напр.: [...] *він [чоловік] на цілий вік закопається в кабінеті в книжки, як у домовину, й забуватиме на цілі дні за неї, молоду* [5,388].

У досліджуваній прозі виокремлюється мікропарадигма образних структур з суб’єктом *студенти*. Пор.: [студенти] *були вищі розвитком, цивілізованіші* [5,159]; *Студенти з України й Білорусії були цивілізованіші, делікатніші. Вони стояли далеко вище од інших, навіть розвитком розуму, і виглядали паничками й європейцями між грубими великорусами* [5,155]. Зазначені уривки демонструють авторський погляд на молодих людей – *студентів*, зокрема доброзичливе ставлення до них. В останньому реченні відзначаємо смислове навантаження лексем *панички, європейці* – об’єктів порівняння, виражених формою орудного відмінка. Позитивний оцінний аспект названих номенів, що актуалізують сему “люди високої культури, освіченості”, підтримується прикметниками *цивілізованіші, делікатніші* із значенням “ввічливий”, “люб’язний”, “культурний”.

Семантику динаміки, руху виявляє порівняльна конструкція з асоціативним зв’язком *студенти – птахи*: *Весела група молодих студентів знялась з п’єдесталу пам’ятника, наче*

згряя птиць [...] [5,269]. У розглянутому прикладі конкретизація змісту традиційної метафори *студенти знялися*, а точніше – актуалізація вторинного значення цієї метафори здійснюється через розширення її порівняннями.

Конструктивну роль у виявленні семантики дієслів, що містять пряму вказівку на рух, переміщення, відіграють такі порівняльні структури: *Молоді* [студенти] *розсипались по залі, як овечки в степу* [...] [5,492]; [...] *купа студентів кругом його* [серба] *так і розсипалась по залі, наче од куль з рушниць та гармат* [5,380]; *В столову нові молоді гості* [студенти] *знов неначе пустили з залу вихор, котрий вже в столовій був впає і почав стишуватися* [5,491]. Серед наведених синонімічних варіантів конструкцій, що формуються навколо стрижневого поняття *студенти* (*молоді, молоді гості*), простежуємо акцентуалізацію семантики руху об'єкта розгорненого порівняння – *вихор*. (Пор.: **Вихор**. Образно 2. перен. Надзвичайно швидкий хід, розвиток чого-небудь. (СУМ, т. I, с. 534).

Доповнює моделювання словесного образу *студентів* група порівнянь, спрямованих на окреслення зовнішнього портрета персонажа. Порівняльні структури такого типу містять об'єкти – назви конкретних реалій, пор.: *Студенти розступились, і великий, як обеліск, студент* [Воздвиженський] *стояв між двома рядами прямо проти митрополита* [5,153]; *На середину зали вийшло чоловік п'ять студентів і між ними, як колос родоський, Воздвиженський* [5,186]. Розглянуті приклади ілюструють загальнономове значення порівняльних конструкцій та спільне лексичне навантаження об'єктної частини обох порівнянь, пор.: **Обеліск**. Образно. У порівн. (СУМ, т. V, с. 489); **Колос**. 1.... Колона, обеліск величезних розмірів. Колос Родоськимий. У порівн.. 2. перен. Про кого-, що-небудь виняткове своєю величиною або важливістю (СУМ, т. IV, с. 232).

Семантично корелює, узгоджується із змістом попередніх образних структур порівняння *як верства*, що ґрунтується на переносному значенні відповідної лексеми, напр.: **Верства**. 3. перен. Про дуже високу людину (СУМ, т. I, с. 331). Пор. у тексті: *Воздвиженський великий, як верства, міряв хату широченними ступнями* [...] [5,156].

Іноді допомагають художньо-образно деталізувати образ *інтелігенції* атрибути матеріальної культури, зокрема назви *одягу*. Так, у досліджуваній прозі натрапляємо на метонімічне вживання цієї групи слів. Перелік таких номенів разом із характерними ознаками створює словесно-художній опис *студентської молоді*, навіть за умови, що відповідної форми в цьому описі немає, пор.: *Вигляд в залі був чудернацький і загалом мальовничий, пістрявий і іскряний. Між чорними сіртучками сіріли драпові тонкі свитки, червоніли мережки вишиваних сорочок, червоніли одеські червоногарячі та жовтогарячі пояси, манячили червоні стьожки застіжок. Коло канапи, побіч спанілого млявого хазяїна, манячила товста парубоцька свита. Густо спахували червоні огняні цятки на сигарах та папіросах. Очі ясніли й блищали од напружених думок, од сподівання ради за пекучі просвітні справи* [5,492].

Ідентифікується за змістом з наведеним вище міні-текстом, у якому відзначаємо функціональне навантаження епітетів емоційно-оцінного змісту: *В цьому ніби рябому й пістрявому товаристві були паничі з усяких мішаних сім'їв* [...] [5, 492].

У механізмі мовного портретування *інтелігенції* особливе місце належить змалюванню її внутрішнього стану. Функціонально навантаженими при цьому є номінації *думка, мисль, ідея*.

Серед концептуальних метафор, що формуються навколо поняття *думка* переважають ті, які спираються на динамічні, дієслівні ознаки і відзначаються традиційністю асоціативних зв'язків, напр. : [...] *філософська думка вилинула з Москви, потім попливла не просто на Україну, а обминула її, проступаючи через Прагу, через Варшаву, потім через Білград; й потім тільки досягла до України. Дашковичева філософія дуже широко хотіла розгорнуть свої крила, щоб охопить усю слов'янщину* [5,356]. Характерний для ідіолекту письменника засіб персоніфікації абстрактного поняття у цьому міні-тексті проявляється у функціонуванні цілої низки метафоричних словосполучень із традиційним семантичним зв'язком *думка - вилинула, попливла, обминула, досягла, хотіла розгорнуть крила*. Естетичну вартісність останньої метафоричної конструкції *філософія* [думка] *хотіла розгорнуть свої крила* забезпечує усталена асоціативно-образна паралель *думка – птах*.

Доповнює продуктивну модель метафотворення художнє визначення, у якому стильової ваги набуває номен *мисль*. Функціонування авторського логічного узагальнення із цим словом має семантичну текстову мотивацію: йдеться про філософські роздуми щодо суті абстрактного і нереалістичного поняття ідеології космополітизму, пор.: *Мисль космополіта вільна, як птиця, шугає над морями, над горами, над хмарами, над усім світом. Для неї скрізь отчизна, де є вільнодумні люде. Це така абстракція, аберація, яка перевищує усякі ідеї і ідеали, глибше од усякої філософії, глибше за Платона й Арістотеля. Вона в своєму розвитку часом і концентрується в одному пункті, але ж вона, як і повітря, має силу розтягнутись без кінця. Вона ніби скрізь і ніде, бо то сила висока, жива, вселюдська: не обсягти її, не замкнути її в якісь вузькі національні закутки. Вона скрізь животіє* [6,185].

Асоціативно-образне співвіднесення характерне для мікропарадигми порівняльних конструкцій *внутрішній світ людини – природа*. Серед об'єктів порівнянь – назв природних явищ – вирізняється за частотою вживання і семантичною наповненістю лексеми *хмари*. Переносну семантику названого іменника, що “уживається для вираження якого-небудь стану, настрою людини (тривоги, суму, задуми і т.і.н)” (СУМ, т.ХІ, с.93), передають такі метаконтексти, напр.: *Думи, як осінні хмари, наполягали на молоде чоло* [5,304]; [...] *дума за думою надходили й одходили, як хмари на небі* [5,444]; [...] *важкі думи наполягають на неї* [Саню], *як хмари часом несподівано насовуються на чисте прозоре небо в ясний погожий день* [6, 97]. Естетику наведених порівнянь визначає негативна оцінна семантика.

Художній текст І.Нечуя-Левицького реалізує ще одне загальнономовне значення лексеми *хмари*, зокрема *хмари* – “небезпека”, *хмари* – “біда” (СУМ, т.ХІ, с.93). При цьому відбувається процес символізації, трансформації значень слова, введення лексеми *хмари* у контекст, у якому метафоричні вислови виступають активною формою вираження контрастів, наприклад, *світ вольної європейської мислі – темні закутки хаосу; світ мислі – імла, чорні хмари*. Пор.: [...] *вже блищить світ вольної європейської мислі ...; він освітить той хаос і виявить усі темні його закутки. Засвіти ж, світе мислі, в тій імлі і розжени чорні хмари!* [6,214]. Позитивний оцінний зміст розгорненої метафори *світ вольної європейської мислі* підтримується функціональним навантаженням прикметника *європейський*, у якому конденсуються, синтезуються семи “висока культура”, “освіченість”.

Мотив подолання *чорних хмар*, а точніше – подолання небезпеки, нещастя, біди, що насуваються, відбиває уривок, активним компонентом якого виступають риторичні заохочувально-спонукальні запитання, притаманні публіцистичному стилю, напр.: [...] *закутали [...] важкі чорні хмари Україну. Зібрались ті сумні хмари з усіх усюдів і давно вже заступили нам ясне прозоре небо і кинули тінь та мряку на рідний край. І хто розжене ті сумні хмари? І звідтіть полетіть світ на наш край?! Він* [Радюк] *кинув думками* [...] *й зауважив скрізь культурний широкий розвиток через просвіту, через знання науки* [5,483].

Синонімізується із розглянутим вище словосполученням *світ вольної європейської мислі* іменникова загальнономовна метафора публіцистичного звучання *прогресивний рух думок*, пор.: *Як мені хочеться побачить великі європейські города, постерегти життя, не матеріальне тільки, а й життя вище: прогресивний рух думок, соціальний рух, що прокладає стежки до нового, прогресивного життя в наступаючих часах* [6,36].

Подібним змістовим наповненням позначений такий контекст, пор.: *І молодий красунь неначе потонув думками в тій золотій імлі наступаючих кращих часів, потонув думами в поезії мрій про будущий час. Світлі ідеали, світлі картини, одна краща й пишніша за другу, то з'являлись, то зникали перед ним* [5,484]. У цьому уривку відзначаємо функціональне навантаження генітивної метафори *золота імла наступаючих кращих часів*, у структурі якої розкривається одне з переносних значень метафоризатора *імла* (пор.: *Імла. Туман*. 3. перен. Про що-небудь невиразне, нечітке, заплутане, яке важко зрозуміти, в якому важко розібратися, неясність, незрозумілість (СУМ, т. X, с.316). Однак розглянута словесно-образна формула у конкретній сполучуваності набуває позитивного оцінного змісту, що підтримується семантикою залежного слова – прикметника *золотий*, тлумачення якого містить компоненти “прекрасний”, “щасливий” (СУМ, т. III, с.680). Таку саму позитивну інформацію передає субстантивна конструкція *поезія мрій*, що ґрунтується на переносному значенні опорного слова, пор.: *Поезія*. 4. перен. Що-небудь прекрасне, величне, піднесене, що глибоко впливає на почуття, уяву; // Взагалі що-небудь таке, що хвилює, діє на уяву (СУМ, т. VI, с. 764).

Словесний образ *інтелігенції* асоціативно пов'язаний з мікрополем, яке формує лексика, що позначає “ідейні пошуки української інтелігенції 60-70 років XIX ст.” [3, 152]. Це назви типу *просвіта, просвітність, наука* тощо. Ціла низка таких понять “вплетена” у синтаксично ускладнені конструкції, надає книжній тональності текстові прозаїка, а також допомагає відчути особливу “сучасність” письменника. Напр.: *Європа вийшла з темряви й дійшла до високої культурності через науки та просвітність* [...]. *Підніметься наука в народі, то це само по собі вже потягне за собою й промислівство, й ремесло. Наука добре ключів до всякого замка й одчинить двері до світла, й добра, й добробуття в житті* [5,493]. У наведеному прикладі фіксуємо прийом персоніфікації поняття абстрактного змісту *наука*. Завдяки семантиці ампліфікованих предикатів конкретної дії створюється динамічний, олюднений образ.

Високий ступінь текстотвірної активності засвідчує номінація *наука* у складі семантико-синтаксичних конструкцій, що привертають увагу своєю логічною переконливістю та публіцистичною силою. Ці семантико-синтаксичні конструкції, як правило, функціонують у мові персонажів та передусім стосуються розгляду питання про сенс науки у житті людини, напр.: – [...] *Інтерес науки - для мене найвищий інтерес в житті. Абстракція реального життя, світового [...], практичного – то найвищий потяг розвитою, вищого розуму* [6, 21]. Пор. також:

Науковість – то інтернаціональна суб'єкція вселюдських, космополітичних стосунків [6, 22].

Висновок. Отже, смисловий і образний спектр концепту “інтелігенція” в художній прозі І. Нечуя-Левицького є складним і асоціативно розгалуженим.

Список використаних джерел

1. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
2. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. Кн.2: Підручник / За ред. акад. М.Г. Жулинського. – К. : Либідь, 2006. - 712 с.
3. Муромцева О. З історії української літературної мови. Вибрані праці / О. Г. Муромцева. – Х. , 2008. - 229с.
4. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. - Х. : Вища школа, 1985. – 152с.
5. Нечуй - Левицький І. Кайдашева сім'я; Хмари / І. Нечуй - Левицький. – К. : Наукова думка, 2001. – 504 с.
6. Нечуй – Левицький І. Над Чорним морем / І. Нечуй - Левицький. – Харків : Фоліо, 2008. – 219 с.
7. Словник української мови: В 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1970- 1980.

***Анотація.** У художніх текстах І. Нечуя – Левицького розглянуто типи асоціативно-семантичного розгортання концепту “інтелігенція”. Проаналізовано типові метафоричні моделі, за якими постає визначене стрижневе поняття.*

***Ключові слова:** концепт, лексико-асоціативне поле, дієслівні метафори, генітивні метафори, художні дефініції, ідіостиль.*

***Summary.** The types of associative and semantic development of the concept “intelligentsia” in the artistic texts I. Nechui-Levytskyi are considered. Typical metaphorical models which the defined cored notion appears after are analysed.*

***Key words:** concept, lexico-associative field, verbal metaphors, art definitions, idiostyle.*

УДК 81'373

МОШТАК О.В.

ОЦІНКА І ЕМОЦІЯ В ПІЗНАВАЛЬНО-ВІДОБРАЖАЛЬНІЙ І КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

Проблема емоційно-оцінного значення та засобів його вираження у мові та мовленні є досить широкою та багатоаспектною. Крім об'єктивного відтворення навколишньої дійсності, людська свідомість намагається у певний спосіб показувати своє ставлення до неї.

У процесі пізнання предметів та явищ навколишньої дійсності людина не лише сприймає і фіксує оточуюче, але й усвідомлює значущість того чи іншого предмета, тобто оцінює взаємовідношення між собою та пізнаним світом, співвідносить його якісні (позитивні або негативні) характеристики, встановлює роль певних явищ і предметів у своєму житті. Як зазначає Н.Д. Арутюнова, людина не може існувати, жити, працювати, займатися творчістю незалежно від оцінки, тобто оцінки поза людиною не існує [1, 61]. Саме на основі пізнавально-оцінного ставлення мовця до змісту висловлювання і взагалі до створеної ситуації мовлення формуються лексичні одиниці суб'єктивно-емоційного оцінного характеру.

Еволюцію мовознавчих студій у цьому аспекті простежила Н.Д. Арутюнова у роботі “Типы языковых значений: Оценка, событие, факт” [1], відзначивши різні підходи до проблеми оцінного значення. Дослідження ціннісного компонента значення починається з вивчення онтологічних проблем як таких, що безпосередньо пов'язані з людиною, навколишнім світом. Так званий логічний напрямок був представлений вченням Аристотеля про добро / зло, щастя / невдачу, задоволення / страждання. Аналізуючи значення оцінної семантики слів за аналогією з дескриптивними предикатами, Аристотель підкреслював залежність їх значення від різного роду об'єктів. Логічний напрямок поступово був витіснений психологічним, представники якого пов'язували гедоністичне визначення добра / зла з психофізичною взаємодією людини і світу,

тобто зовнішнього стимула і психологічною чи фізичною реакцією (Т. Гоббс, Дж. Локк). Психологічний напрямок дослідження продовжив Д. Юм, мотивуючи з'ясування понять добра / зла психологічною інтуїцією. Аксиологічні поняття у дослідженні розглядаються з позицій модальності, так званої необхідності, повинності.

Важливий внесок у розробку теорії оцінки зробив Б. Спіноза. Учений доводив залежність оцінного значення від змін встановлених нормативних позицій, тобто від нестабільності критеріїв оцінки, а власне оцінку обумовлював самою природою людини.

Такі підходи дещо відрізняються від поглядів Дж. Мура, який вважав, що те, що розуміють під поняттям “хороший”, фактично існує, якщо виключити його антонім “поганий” єдиним простим об'єктом думки, специфічним для етики. Смілива теорія Мура викликала бурхливий сплеск критики, але й водночас знайшла свій шлях для подальшого існування та розвитку.

Семантична теорія у концепції аксиологічних предикатів еволюційно замінювалася прагматичними концепціями, які пояснювали сутність оцінного значення обумовленістю комунікативного процесу.

Представники теорії мовленнєвих актів (А. Айєр, Дж. Серль, Ч. Стівенсон, Р. Хеар, Дж. Остін) були переконані, що відмінність між дескриптивним та оцінним значеннями полягала у варіюванні ілюкативної сили відповідних висловлювань. “Мета оцінного висловлювання полягає не в тому, щоб описати світ, а в тому, щоб виразити емоції та відношення, хвалити чи сварити, рекомендувати чи радити, віддавати накази чи керувати і т. ін.” [12, 185]. Ч. Стівенсон вважав, що оцінка призначена для впливу на адресат мовлення [13, 153]. Тобто оцінне значення розглядається як прагматичний аспект комунікативної ситуації.

Оцінна семантика є одним із важливих об'єктів сучасних лінгвістичних досліджень. Про це свідчить численна література, в якій оцінка як суттєва складова прагматичного аспекту спілкування є самостійним об'єктом вивчення в плані семантики, прагматики, теорії комунікації, стилістики. Адже, як зазначає Н.Д. Арутюнова, оцінка – “найяскравіший представник прагматичного значення, якого слово набуває у мовленнєвій ситуації” [1, 5].

У сучасному мовознавстві існує два основні підходи до з'ясування ролі оцінного компонента в лексичному значенні слова. Одні дослідники надають йому самостійного статусу. Так, на думку В.А. Звєгінцева, емоційно-експресивні елементи не входять до лексичного значення слова, зокрема, зазначається: “Цілком очевидно, що подібні додаткові експресивно-емоційні “співвідношення” не можуть бути поставлені в один ряд з тим предметно-логічним змістом, який зафіксований його значенням, не можуть входити як складники до значення слова, оскільки ці “співзначення” не є об'єктивними в мовному плані явищами” [9, 170].

Людина не лише називає поняття, закріплене за певним предметом чи явищем, але й висловлює своє ставлення до них. Саме це породжує інший підхід, який пропонує ввести оцінне значення до семантики слова. В.В. Виноградов зауважував, що “у мовній системі смислова сутність слова не вичерпується притаманними йому значеннями. Слово значною мірою вказує на суміжні ряди слів і значень. Воно наповнене відображеннями інших складових мовної системи, виражаючи відношення до інших слів, співвідносних або пов'язаних з його значеннями...” [5, 165]. “Слова перебувають у безперервному зв'язку з усім нашим інтелектуальним і емоційним життям. Слово переливається експресивними барвами соціального середовища. Відбиваючи особливість (індивідуальну або колективну) суб'єкта мови, характеризуючи його оцінку дійсності, воно кваліфікує його як представника тієї чи іншої соціальної групи” [6, 21]. Як бачимо, оцінно-емоційне світосприйняття визначається культурно-історичним досвідом носія мови, системою наявних у суспільстві критеріїв оцінки.

Значний інтерес у зазначеній роботі Н.Д. Арутюнової викликає широкий опис оцінок з класифікацією їх на основі різних аспектів оцінюваного об'єкта. Науковець розподіляє численні оцінки за загально- і частковооцінними значеннями на класи, виділяючи сенсорні (гедоністичні, психологічні, емоційні), сублімовані (естетичні, етичні) і раціоналістичні (утилітарні, нормативні, телеологічні) оцінки [1, 75-77]. За своєю природою оцінка антропоцентрична. З метою оцінки об'єкта чи предмета людина приміряє його до себе. Природа оцінки відповідає природі людини, тобто оцінюється те, що потрібно людині. Оцінка представляє людину як мету, на яку звернено світ [1, 58]. Н.Д. Арутюнова висловлює діалектичні погляди на явище оцінки: “Оцінне значення протиставляється дескриптивній семантиці, яка фіксує сприйняття людиною об'єктивної картини світу. Воно відрізняється і від тих предикатів, які позначають властивості невидимих світів – психічного і фізичного. Аксиологічні концепти (цінності) водночас залежать від зовнішнього світу і незалежні від нього” [1, 5].

У дослідженнях різних вчених оцінне значення може обмежуватися суб'єктивним фактором, розповсюджуватися на об'єктивно-суб'єктивне ставлення людини до об'єкта або визначатися ще ширше, тобто включати весь спектр суб'єктивних, емоційних, модальних та інших відношень мовця до предмета мовлення та його змісту.

У лінгвістиці також варіюється думка щодо понять “оцінність” і “емотивність”, які можуть розглядатися як синонімічні або диференціюватися. Щодо останнього, то семантичні структури лексичного значення виділяють емотивний макрокомпонент, який “вказує на ставлення суб’єкта до означуваної дійсності в діапазоні “схвалення/несхвалення”, який підсилює раціональну оцінку [11, 40].

Не існує єдиної думки серед мовознавців і стосовно того, чи входить прагматичне оцінне значення до семантичної структури слова [5] або ж набуває його у мовленнєвій ситуації і є складовою контексту [1, 60].

Можна також виділити кілька поглядів, які стосуються місця оцінного компонента в традиційній моделі лексичного значення:

- 1) оцінна інформація, яку несе лексичне значення належить до сфери конотації [3, 305];
- 2) інтерпретація оцінних значень як здатних входити складовими елементами в денотативний і конотативний аспекти [7, 14];
- 3) обґрунтування двоступінчастої моделі інтенсифікації оцінного значення, згідно з якою воно повністю представлене у предметно-понятійному змісті і факультативно – в конотації [11, 25].

Отже, оцінне значення слід пов’язувати із суб’єктом висловлювання, оскільки суть оцінки полягає у вираженні особистих думок та почуттів мовця, які у кожної людини різні.

Оцінний зміст висловлювання можна розглядати в трьох аспектах: когнітивному (накопичення та збереження оцінної інформації про картину світу певного соціуму), прагматичному (мовне вираження оцінки в результаті практичного осмислення дійсності) та аксіологічному (власне ціннісне відображення оцінного висловлення в комунікативному процесі).

У тісному зв’язку з поняттям “оцінка” знаходиться поняття “емоції”. У більшості форм мовно-мисленнєвої діяльності людини емоція і оцінка виступають одним вектором.

На думку Н.Д. Арутюнової, емоції мають під собою “когнітивну основу: вони ґрунтуються на знаннях чи передбаченнях. Когнітивний компонент у них первинний стосовно емотивного” [1, 112].

У багатьох авторів немає чіткого розмежування між поняттями “емоційний” і “експресивний”. Так, практично не диференціюють ці поняття Г.О. Винокур, В.В. Виноградов, В.А. Звегинцев. За строге розмежування цих термінів, виходячи з функціональних ознак відповідних мовних засобів, виступає О.М. Галкіна-Федорук. Оскільки емоціональні засоби служать для вираження почуттів, а експресивні – для посилення виразності та зображальності, дослідниця вважає, що “вираження емоцій у мові завжди експресивне, але експресія не завжди емоційна” [8, 107-124]. Розрізнення понять “емоційного” та “експресивного” забарвлення лексем дослідниця проводить на синтаксичному рівні.

Такої ж думки дотримується О.С. Ахманова, яка вказує на здатність слів набувати експресивно-емоційного відтінку в значенні, що характеризує дані слова з точки зору їх приналежності до певної стилістичної категорії [2, 36].

Емоційно-оцінна лексика в конкретній ситуації набуває конкретного змісту, тобто вона із словника переходить у мовне висловлення, де коригується згідно із загальним змістом тексту (набуваючи при цьому тих чи інших додаткових значень). У такому випадку слова, які не є емоційно-оцінними у словнику, можуть вважатися такими, які набувають певного конотативного змісту.

Особливу роль контексту у функціонуванні оцінного висловлювання надає Ш. Баллі, який зауважував, що: “... інтенсивність емоції загалом завжди затьмарює і відсуває на задній план відтінки змісту; чим більша інтенсивність вираження, тим більша невизначеність його логічного змісту” [4, 338]. Такої ж думки дотримується і Н.М. Разінкіна, стверджуючи, що “емоційне значення являє собою притаманне слову вираження почуттів (захоплення, жах тощо), а емоційна забарвленість – це оцінний (позитивний чи негативний) елемент, спричинений специфічним змістовим наповненням, яке складає значення слова” [10, 20].

Отже, емоційне значення реалізує вираження відповідних емоцій, які спричинені фактами оточуючого нас матеріального світу.

Глибоке проникнення емоційності у всі сфери життя і пізнавальної діяльності людини пояснюється тим, що свідомість людини здатна не лише об’єктивно відтворювати дійсність, але й привносити у відображувані образи суб’єктивно-емоційне навантаження. Людина не лише пізнає навколишній світ і відображає складене уявлення про об’єктивний світ за допомогою відповідної знакової системи у процесі комунікації, але й емоційно реагує на нього, тобто оцінює. Як зазначає Н.М. Разінкіна, “таке проникнення емоційності пов’язане з тим фактом, що пізнання дійсності супроводжується оцінкою того, що пізнається” [10, 10].

Усвідомлюючи, що емоція практично у всіх випадках передбачає оцінку, вважаємо за необхідне зазначити, що оцінка може бути як емоційною, так і неемоційною, однак

перспективним для дослідження є розгляд емоційно-оцінних структур, які на конкретному мовному рівні відображаються у двох антонімічних варіантах: позитивна (меліоративна) емоційна оцінка і негативна (пейоративна) емоційна оцінка.

Оцінка та емоція охоплюють різноманітні сфери людської діяльності, що вербалізуються в мовних структурах неоднаково. Оцінно-емоційне значення є соціально обумовленим. Його інтерпретація залежить від норм, прийнятих у тому чи іншому суспільстві. Світогляд та світовідчуття, соціальні інтереси та потреби формують та водночас деформують оцінно-емоційне вираження.

Отже, реальний світ речей та явищ знаходить своє відображення в емоційно-оцінному просторі пізнання, тобто оцінка і емоція стають однією з форм відображення дійсності.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт / Нина Давидовна Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Ахманова О.С. О стилистической дифференциации слов / О.С. Ахманова // Сборник статей по языкознанию. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958. – С. 24-39.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – 3-е изд., стереотипное. – М.: КомКнига, 2005. – 571 с.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
5. Виноградов В.В. Избранные труды: лексикология и лексикография / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
6. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Высш. шк., 1972. – 614 с.
7. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Елена Михайловна Вольф. – М.: Наука, 1985. – 250 с.
8. Галкина-Федорук Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Евдокия Михайловна Галкина-Федорук // Сборник статей по языкознанию. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958. – С. 103-124.
9. Звегинцев В.А. Семасиология / Владимир Андреевич Звегинцев. – М.: Изд-во МГУ, 1957. – 321 с.
10. Разинкина Н.М. Стилистика английской научной речи: элементы эмоционально-субъективной оценки / Нина Марковна Разинкина. – М.: Наука, 1972. – 166 с.
11. Телия В.Н. Человеческий фактор в языке: языковые механизмы экспрессивности / Телия В.Н., Графова Т.А., Шахнарович А.М. – М.: Наука, 1991. – 214 с.
12. Searle J. Speech acts: an essay in the philosophy of language / John Searle. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1976. – 203 p.
13. Stevenson Ch.L. Facts and values: studies in ethnical analysis / Charles Leslie Stevenson. – New Haven: Yale UP, 1964.

Анотація. У статті розглядається еволюція поглядів дослідників на явище емоційно-оцінного компонента у значенні лексичної одиниці, з'ясовується місце оцінки в системі лексичного значення. Емоційно-оцінна лексика, зокрема, пейоративна, є соціально обумовленою і у конкретній ситуації набуває контекстуального змісту.

Ключові слова: емоційно-оцінне значення, суб'єктивна оцінка, експресивність, контекст, концептуалізація дійсності, пейоративне значення.

Summary. The article envisages the evolutionary investigation of the emotional and evaluation component in the meaning of lexical unit, the place of the evaluation in the system of lexical meaning. Emotional and evaluation lexical vocabulary, especially pejorative vocabulary, is socially conditioned, and it gets contextual meaning in a concrete situation.

Key words: emotional and evaluation meaning, subjective evaluation, expressiveness, context, conceptualization of reality, pejorative meaning.

ГРОТЕСКНА МОДЕЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ В РОМАНІ-АНТИУТОПІЇ “ЦІНЬ ХУАНЬ ҐОНЬ” ГАЛИНИ ТАРАСЮК

Нинішній етап творчості Галини Тарасюк симптоматично пов'язаний зі стихією народної сміхової культури. Кризовий стан нашого суспільства, травматичний досвід українців актуалізував змістові і формотворчі засоби сатиричного освоєння дійсності, а необхідність нагального вирішення питань на перетині політики і моралі змусила письменників загострити пера і через гротескний катарсис спробувати привести націю до самоочищення. Сатира П. Загребельного, Є. Дударя, О. Черногуза, Ю. Андруховича, В. Баранова, В. Слапчука, Марії Матіос, Валентини Козак, Галини Тарасюк виконує сьогодні свою високу місію, допомагає рятуватися у житті сміхом. “Я сміюся, – каже Г.Тарасюк, – як може сміятись українська жінка в театрі абсурду, на який перетворили наше життя недолугі політики” [6].

Гумористично-сатиричні вкраплення знаходимо в її новелах, “жіночих романах”, драматичних творах, “блискуче, на рівні класики, озвався сатиричний талант письменниці в її міні-романі “Гвадалквівір і далі”, написаному ще 1994 року, саме в розпал нашої національної ейфорії” [3, 245]. А 2008 року мисткиня звернулася до свого читача новою книжкою, яку анонсувала у діалозі з Оленою Логвиненко: “Я <...> написала сатирично-сардонічний памфлет-антиутопію, таку собі заново перелицьовану “Енеїду” під назвою “Цінь Хуань Ґонь”[6]. Таким чином, послідовно і вперто авторка “жіночих романів” опановує складний жанр сатири, піднімаючись на “високий соціальний редут” [3, 245]. Попри те, аналізуючи набуток Галини Тарасюк, більшість дослідників обмежується лише констатацією факту наявності в ньому вартісних сатиричних творів. Більш-менш адекватно поціновано роман “Цінь Хуань Ґонь” у відгуку О.Пономаренка “І сміх, і сльози” [4] та у післямові Л. Пастушенка “Знак Скорпіона, або Жива і мертва вода в сатирі Галини Тарасюк” [3]. Визначаючи вартість нового твору, дослідник справедливо наголошував: “Цінь Хуань Ґонь” Галини Тарасюк – це духовний енерготонік для нашого пасивно-інертного суспільства, котрий з’явився саме вчасно, поки не спрацював зловісний Знак Скорпіона, що зависав над Україною упродовж багатьох століть, щодня, якщо не щогодини, провокуючи її на етнічне самогубство жалом-отрутою власної байдужості...” [3, 254]. Аналіз сатири Г.Тарасюк є необхідним як для створення цілісної концепції її творчості, так і для окреслення визначальних тенденцій сучасної прози.

Роман “Цінь Хуань Ґонь” як складова сучасної дискурсивно-типологічної системи, що засвідчує тяжіння до умовних способів відображення життя, базується на співдії реалістичних, сюрреалістичних, бурлескно-травестійних і необарокових тенденцій в сучасній літературі. В тісний вузол пов'язані в ньому минуле, сучасне і майбутнє України, побачене крізь призму вітчизняної і зарубіжної серйозно-сміхової традиції. У романі відчувається дух середньовічних фавлю й українських народних казок, сатири Е. Роттердамського і славнозвісного послання козаків турецькому султанові, раблезіанського комплексу і фантазій “мандрованих дяків”, бурлеску І. Котляревського і небилиць С. Руданського. Стильово роман досить розмаїтий. Тут і колоритні картини побуту, змальовані соковитою буковинською говіркою, і витримані у стилі наукових розвідок історично-географічні довідки, і фрагменти термінологічного словника, і нотатки (“безсонники”) наратора-персонажа пана Хризантія Варцаби-Самовидця, які допомагають розвинути сюжет не на подієвому, а на розповідному рівні. Усе це багатство організується, цементується, на наш погляд, меніппейним світовідчуттям. Термін “меніппея” використовується, як відомо, “для позначення універсального типу жанрового змісту серйозно-сміхової спрямованості, виявлення його амбівалентної природи, що полягає в пошуку філософських морально-етичних істин при панібратському ставленні до дійсності, у висвітленні злободенної проблематики крізь призму сміху, авантюрного сюжету, зміщеного часопростору”[2, 450]. Саме елементами меніппеї впорядковується у цьому разі розмаїтий текстовий матеріал, химерний за формами вираження, але винятково реалістичний за суттю. Хронотопним центром роману постає село Козацька Корчма, засноване “приблизно у 1621 році козаками, які, повертаючись додому після перемоги військ Сагайдачного над турками під Хотиним, зачепилися за тутешніх дівчат і вдовиць” [7, 21]. Особливо значущим для поєднання усіх елементів роману в органічну цілісність є хронотоп корчми, як просторового і духовного центру однойменної адмініюдиниці. За межі корчми, практично, не виходить жоден герой роману, навіть діти виховуються “при корчмі, де навчають їх грамоти, бойових мистецтв, хоровому співу під бандуру і ліру, верхової їзди і ловитви диких мустангів на випадок війни” [7, 117]. Композиційна замкненість підкреслюється не лише просторовими, але й часовими вимірами, що заакцентовано

на рівні заголовкового комплексу, рух часу по колу засвідчують назви розділів: “Ніч фіолетова”, “Світанок ніжно-бузковий”, “День білий”. Циклічне, природне сприйняття часу передано й авторськими резюме на кшталт: “...Трепетну душу питомого патріота начебто й тішила 100 (сот) щорічна і 25-а циклічна перемога демократії на минулих виборах” [7, 12]. Образи, пов’язані з виборчими циклами, з’явившись у початкових епізодах роману, з розвитком сюжету стають його визначальними художніми камертонами.

Авторка екстраполювала у віртуальне, гіпотетичне майбутнє (на 26-й виток виборчого циклу) потворні за своєю суттю політичні і соціальні експерименти нинішніх владців, відтак вона отримала необмежені можливості гіперболізувати ті дражливі для українців теми, які вже сьогодні щільно співіснують з абсурдом і алогічністю. “Абсурд у тому, що абсурд править світом” – таке мотто відкриває роман. Усі зображально-виражальні засоби твору “працюють” на потвердження змісту цього мотто. Модель Галини Тарасюк постала на ґрунті емпіричної реальності та основоположного, наріжного питання: “**Як нам вибрати з поганих претендентів гарного президента?**” [7, 202]. Предметом моделювання стають також політичні гасла і доктрини, виголошувані переважно у корчмі, а колізії та конфлікти роману обертаються навколо перманентних виборів, які “за конституцією України мали би відбуватися раз у чотири роки, однак, зазвичай, надто в роки особливого політичного піднесення, бувають і двічі, і навіть тричі на рік” [7, 18]. Авторка супроводжує виклад відповідним словничком-коментарем, де ключове слово стає призмою для спектралізації інших слів, внаслідок чого з’являється несподіваний ракурс бачення, виникають безкінечні градації конкретних понять: “**Адмінресурс** – можливості тих, що при владі.

Адмінуправа – сільська рада адмінодиноці Козацька Корчма і раз на рік – виборчий штаб владної коаліції. <...>

Вибори – традиційне щорічне волевиявлення народонаселення – символічного носія влади щодо того, кому її вручити, яке переросло у фольклорні фестивалі “Козацькі забави” [7, 18].

Олігархи – політично-бізнесова еліта, яку ще називають (залежно від того, хто називає, з якою метою і підтекстом): батьки нації, сучі діти, меценати, цвіт України, моротворці, власть предержачі, любі друзі, братва, латифундисти, а в уже згаданій вище корчмі – “ті, по кому тюрма <...> плаче” [7, 20]. Такий словничок, попри суб’єктивну авторську оцінку зображуваного, насичує твір глибинною соціальною критикою, маючи на меті віддзеркалити зневіру в ідеалах, показати повну втрату довіри до термінів на позначення моралі й порядності.

Хоча в образах і алегоризується сучасне суспільне життя в Україні, герої роману Г.Тарасюк наскрізь екзистенціальні, вони живуть не у віртуальному світі, а тут і зараз, бо про що, як не про наше реальне неблагополуччя з вимушеним поневірянням жінок по закордонах і занедбуванням родин оцей фрагмент: “Козаки пили мовчки, не цоркаючись і без тостів, як на поминках. І думали. Кожен про своє. А найбільше про те, що вже нівроку 26-й виток робить Революція, а ще жодна з тих козацьких дружин вінчаних не вернулася, хоч всі, як одна, клялись, що зароблять грошей та й ся вернут...”

– А колись їх було півсела...– зітхнув пан Мірча...

– Отих, по кім душа плаче...

– Та де півсела? Більше!.. [7, 130].

Історія, сповнена екзистенційного смислу, переростає межі побутового сюжету і набирає значення притчеподібної повчальної оповіді.

Активно використовуючи широку палітру комічного – карнавалізацію, іронію, сарказм, гротеск, фарс – письменниця оголює правду про безмежно складні обставини сучасного українського буття. Але не тільки. Засобами комічного, засобами сміхової культури вона діагностує хвороби, наближає читача до катарсисної межі. Авторка запрошує на збори місцевої громади у Козацьку Корчму, де обговорюється питання, хто українцям служить за тата рідного. Виявляється, що це олігарх Мкртчян, “бо він хоч і олігарх, а за нарід дбає!.. Ади, у кожному селі – корчма, а по містах – ще й казино з рестораціями! А що має, то лиш тому, що робит! Як віл! Ади, ми собі леда киваємось у корчмі, а він – десь, бідачку, оре! Та пазить кожду копійчину, абись ми в теплі і при чарці про Країну думали!

– І де ви, пане Мірчо, того Мирчикитяна за плугом бачили чи в плузі, альбо де в шахті якій на Донбасі, цікавий я знати?!

– А хіба стількома корчмами заправляти – то менший труд, ек у штольні?! Я от, сидячи тут, – втомивси! А він, біднятко, гарує... ”. [7, 29].

При удаваній поблажливості таких і подібних діалогізованих оцінок “батьків нації” сатира Г. Тарасюк звертає на себе увагу різким, наступальним тоном. Впадає в око не лише трагікомічний пафос сприйняття реалій сучасного життя, але й здатність письменниці називати речі своїми іменами. Сатира, як відомо, “живиться енергією ідеалу, який в ній фактично незримий, відсутній, але його масштаб і параметри немовби проектуються на зображуване явище, яке повсякчас співвідноситься з ним (через негативний ідеал, “антиідеал”)” [5, 509]. Іронізуючи, глумлячись

над потворним, перевертаючи усталену шкалу цінностей, балансує між позитивом і негативом, Г. Тарасюк досягає бажаного ефекту – збурює застиглу свідомість свого сучасника. Наприкінці твору вона белетризує результати чергових виборів, де в один абсурдний ряд вишикувалось “своє” і “чуже”: “... На екрані телевізора вдарили барабани, але сурми не заграли, бо замість славно: “Ще не вмерла...” чи “Многая літа” – над Майданом на всю Країну раптом... зацінькала-загонькала, як вода зі стріхи, невідома мелодія: “Гонь-гонь, гонь-гонь-гонь-гонь, гонь! Цінь-цінь! Гонь!” – і на трибуну вийшов всенародно обраний...<...>.

Преславне козацтво не повірило власним очам, але, як не кліпало і не трясло головами, яскраво виражений представник східних цивілізацій – із трибуни не щезав. Він стояв на тлі білої фани, розшитої чорними жуками-павуками та малиново-трав’янистими драконами, дрібненький, у якомусь френчі-халаті кольору хакі, чудернацькому трикутному капелюшку і... і... Господи, воля твоя – з гетьманською булавою у правиці!” [7, 219 – 220]. Ламаною російською він звернувся до козаків і, зажадавши покірності та порядку, повідомив, що віднині козацька вольниця скінчилася.

Такі епізоди виглядають достатньо провокативно, афішоване одивнення, вигаданість ситуації якраз і провокує до дії думку читача. Адже текст звернення, що передає чужорідне світоуявлення, а також коментарі до нього козаків набувають політичного забарвлення. Засоби містифікації і фантастичної метафорики не збивають з пантелику, аж ніяк не спотворюють істини, навпаки, розкривають її куди повніше і зриміше, ніж, до прикладу, пафосні пасажи медійних засобів. Бо абсурд сучасного нашого життя є справжнішим, аніж цінності, які мали би бути абсолютними, але стали ефемерними. І далі, як бачимо, український політикум робить із себе посміховисько, фракційно вирішує економічні і культурні справи, оглядаючись то на схід, то на захід, розпоршує зусилля, множить партії, цинічно ошукує народ, ганьбиться і на внутрішніх, і на зовнішніх орбітах своєї діяльності. Усвідомлення того, що національний міф внаслідок фальшування істини зазнає руйнації, що “доба героїчного епосу минулась. Наразі переходимо добу конструктивної самоіронії – ну бо як інакше вичистиш залишені у спадок, замість омріяного палацу, Авгієві стайні?” [1, 98], і спонукала письменницю до гротескного, парадоксального тону викладу та саркастично-іронічних інтонацій.

Отже, роман Галини Тарасюк створювався не просто як модель, а як концептуальна частка українського світу, що наразі перейшов у фазу втрати ілюзій і кризи авторитетів. Сатира талановитої письменниці не є спробою остаточного заперечення зужитих стереотипів та пріоритетів. Авторська іронія, яка супроводжує персонажів книги у їх пошуках місця під сонцем, допомагає читачеві упізнати свої риси в чітко маркованих фігурах, змушує прийняти цю одивнену версію себе самих і дійти власних висновків.

Список використаних джерел

1. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса: Вибрана есеїстика 90-х. – К.: Факт, 1999. – 352 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром’як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
3. Пастушенко Л. Знак Скорпіона, або Жива і мертва вода в сатирі Галини Тарасюк // Тарасюк Г. Цінь Хуань Гонь. – Біла Церква: Буква, 2008. – С. 245 – 255.
4. Пономаренко О. І сміх, і сльози...[Про нову книгу Г.Тарасюк “Цінь Хуань Гонь”] // Літ. Україна. – 2009. – 16 квітня. – С. 7.
5. Рихло П. Сатира // Лексикон загального та порівняльного літературознавства / За ред. А. Волкова (гол.) та ін. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
6. Тарасюк Г. “Література зруйнувала моє життя” // Літ. Україна. – 2008. – 6 лист. – С. 5.
7. Тарасюк Г. Цінь Хуань Гонь. – Біла Церква: Буква, 2008. – 256 с.

Анотація. У статті зроблено спробу осмислити змістові і композиційні якості нового роману нашої сучасниці з акцентом на умовних формах відображення дійсності та художньо обіграній іронії і сатири. Важливими ланками художнього моделювання життєвих ситуацій у Г.Тарасюк вбачаються традиції національної й інонаціональної сміхової культури.

Ключові слова: сатира, гротеск, сміхова культура, моделювання дійсності, меніппея, одивнення, антиутопія

Summary. In the article there is an attempt to comprehend the semantic and composition qualities of a new novel by our contemporary with the accent on the conditional forms of reality reflection and artistic playing up of irony and satire. The very important parts of artistic modeling of life situations by H.Taras'uk are the traditions of national laughter culture and the same traditions of other nations.

Key words: satire, grotesque, laughter culture, modeling of life situations, astonishment, anti-Utopia.

ВЗАЄМИНИ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ: ПОГЛЯД КРИЗЬ СТОЛІТТЯ

Церковнослов'янська мова – мова православного богослужіння – відіграла неабияку роль у становленні української духовності, культури й писемності, вона збагатила народне мовлення і до сьогодні є невичерпним джерелом ідейного й художнього впливу на різноманітні стилі української мови. Українська мова увібрала чимало лексичних та морфологічних елементів церковнослов'янської мови, вивчення яких допомагає усвідомити закономірності розвитку мови української. Багато мовознавців як українських, так і зарубіжних досліджували взаємини церковнослов'янської та української мов (Л. Булаховський, О. Горбач, А. Майборода, І. Огієнко, Г. Півторак, В. Русанівський, М. Скаб, М. Станівський, Л. Ткач, М. Трубецької, Б. Успенський, Г. Хабургаєв, Л. Шевченко та ін.). Однак ці проблеми залишаються актуальними й сьогодні. Мета нашої розвідки – охарактеризувати церковнослов'янізми в українській мові на тлі історії взаємин цих двох мов.

Європейські народи та культури, зокрема й українська, формувалися великою мірою на основі християнства. Чимало літературних мов християнських народів виникло через потребу мати власний переклад Святого Письма. Таким чином з'явилася старочерковнослов'янська, чи старослов'янська, мова, яка виникла як мова перекладу християнських богослужбових книг з грецької з метою наблизити розуміння літургійних богослужінь у церкві та поширити християнство на слов'янських землях.

З XV ст., коли український народ вже мало розумів церковнослов'янську мову, з'явилася ідея перекласти біблійні тексти живою народною мовою. З цього приводу В. Русанівський зазначає: “Безпосередня розмова людини з Богом вимагала взаєморозуміння, а це можливо лише за послуговування рідною мовою. Отож “єреси” мають безпосередній стосунок до проникнення простої мови – а це була мова юридичних документів – у конфесійну літературу, а також полемічну й художню” [7, 63]. Такі реформаційні рухи поширювалися в Україні переважно через Польщу, яку захопили протестантські ідеї Чехії, де під впливом гуситства чеську мову використовували в усіх сферах релігійного життя [12, 58]. І це мало неабиякий вплив на релігійне та культурно-освітнє життя в Україні. Як зауважує Митрополит Іларіон (І. Огієнко): “Ідея Святого Письма живою мовою була в передових людей XV-XVI віків настільки дозрілою, що за неї вхопилися тоді представники всіх вір. У цьому проявився той звичайний культурний поступ, який бачимо в історії всіх церков. [...] До того часу літературною мовою була в нас мова церковнослов'янська, як у народів католицьких – латина. Це тільки з часу Реформації прийнято в Україні мовою літературною живу народну мову, і стали вже нею писати книжки; до цієї доби не маємо ані одної книжки, писаної живою українською мовою. Українська жива мова, ставши з половини XVI ст. мовою Св. Письма й церкви, тим самим вже ставала мовою літературною. Духовенство, як то було й по інших країнах, стало пильнувати чистоти тієї мови, якою говорило в церкві й писало богословські книжки; на цьому дуже виграла українська мова: вона сильно зростала й літературно вигладилася за самий навіть XVI вік. Уже під кінець цього століття богословська література, писана доброю, живою українською мовою, набирала показних розмірів” [5, 111-112].

Серед слов'янських мов як минулого, так і сучасності церковнослов'янська мова посідає особливе місце. Впродовж більше десяти століть ця мова обслуговувала релігійні та культурні потреби православних слов'ян, не ототожнюючись при цьому з жодною іншою національною слов'янською мовою. За часів середньовіччя чимало народів користувалися церковною мовою як мовою літературною, бо літературна мова не виходила за церковні межі, оскільки обидві сфери – церковна й літературна – майже взаємно покривалися.

Церковнослов'янська мова ніколи не існувала ізольовано від національних слов'янських мов, впливаючи постійно на інші мови, вона й сама зазнавала впливу з боку української, російської, сербської, болгарської та інших мов. Таке явище інтерпретують так, що церковнослов'янська мова мала певні системні зв'язки з національними слов'янськими мовами. Лінгвісти роблять різноманітні спроби описати ці зв'язки. Однією з них є намагання виокремити різні типи церковнослов'янізмів за їх стосунками до тієї чи тієї національної слов'янської мови. За словами російського вченого О. Мусоріна, мовна одиниця, що представляла собою церковнослов'янізм однієї слов'янської мови, може бути зовсім іншою за своїми лексичним та граматичним значеннями в іншій слов'янській мові. Так, наприклад, неповноголосне *град* є церковнослов'янізмом щодо російської мови, на відміну від болгарської. Але в церковнослов'янській мові існує певна кількість мовних одиниць, які відсутні в усіх національних слов'янських мовах. Такі мовні одиниці, за О.Мусоріним, потрібно називати абсолютними церковнослов'янізмами. Прикладом абсолютних церковнослов'янізмів, на думку автора, можуть

служувати іменники **пиргъ** – (πύργος) = башня [6, 424], **пардалъ** – (греч.) = рысь, звѣрь, то же, что пардъ [6, 408], **всѹе** = тщетно, напрасно [6, 105]. На ранньому етапі існування церковнослов'янської мови абсолютних церковнослов'янзмів було небагато, вони були переважно запозиченнями з неслов'янських мов або їх кальками. Пізніше кількість абсолютних церковнослов'янзмів зростала, оскільки в процесі свого історичного розвитку національні слов'янські мови поширювали й чимало власних мовних одиниць, які продовжували вживатися і в церковнослов'янській мові, і це дало змогу протиставляти церковнослов'янську мову всім національним слов'янським мовам [3, 1].

Отже, якщо церковнослов'янізми трактувати як запозичення будь-якою слов'янською мовою із церковнослов'янської, то варто було б класифікувати їх стосовно опозиції “церковнослов'янська мова – конкретна слов'янська мова”. Така класифікація представлена Є. Ітєсь для аналізу церковнослов'янзмів у російській мові [2, 80-81]. Спробуємо пристосувати цю класифікацію до мови української.

Відповідно до цієї класифікації, усі лексичні церковнослов'янізми поділяють на три групи. До першої групи належать церковнослов'янізми, чужі для української мови як за зовнішніми, так і за внутрішніми ознаками, тобто як за зовнішньою формою, так і за семантикою. До другої групи – церковнослов'янізми, чужі для української мови тільки за зовнішніми ознаками. І до третьої групи – церковнослов'янізми, чужі для української мови лише за змістом.

Церковнослов'янізми першої групи, чужі для української мови як за зовнішніми, так і за внутрішніми ознаками, залишалися такими до того часу, поки були чужими для народного побуту і свідомості та позначали позамовні реалії за ранніх часів християнства на Русі. Однак з часом християнство ставало звичним явищем, невід'ємною частиною дійсності, величезна кількість церковнослов'янзмів поступово втрачала свою понятійну “чужинність”. Порівняймо приклади церковнослов'янських лексем за словником церковнослов'янської мови Г. Дьяченка та словником української мови в 11-и томах, які стали надбанням української мови і не мають сьогодні відтінку чужомовності: **Раса** – (греч.) = собственно: поношенная, не стянута одежда, вретисце. Такъ называется верхнее одѣяніе лицъ духовнаго сана и монаховъ [6, 566] → *Ряса* – верхній довгий одяг у талію з широкими рукавами у православного духовенства [10, VIII, 925]; **Ореоль** = 1) сіяніе, кругъ изъ лучей, которымъ живописцы окружають голову Спасителя, Богородицы и святыхъ, вѣнчикъ; 2) высшая степень славы [6, 387] → *Ореол* – 1. Променисте коло, сяйво навкруг голови Бога, святого на іконах, культових картинах, скульптурах та ін.; 2. перен. Атмосфера слави, успіху, пошани та ін. навколо кого-небудь [...] [10, V, 744]; **Вечерня** = одно изъ суточныхъ богослуженій, совершаемое вечеромъ [...] [6, 74] → *Вечерня* – відправлювана у другій половині дня церковна служба у християн [10, I, 344]; **Діакъ** = дьячекъ, церковный причетникъ, церковникъ [...] [6, 145-146]! *Дяк* – 1. Служитель православної церкви, що допомагає священику під час богослужіння; псаломщик [...] [10, II, 450]; **Догматъ** = ученіе вѣры, членъ вѣры или преданіе церковное, на священномъ писаніи основанное. Иногда значитъ уставъ [...] [6, 148]! *Догмат* – 1. Положення релігійного віровчення, що визнається за незаперечну, вічну, незмінну, “Богом дану” істину. 2. Те саме, що *догма* [10, II, 340]; **Елей** (τό έλαιον) = молодая маслина, деревянное масло; елей [...] [6, 172] → *Елей* – 1. Рослина, перев. маслинова олія, що використовується для церковних обрядів; олива [...] [10, II, 497-498]; **Икона** – греч. είχών = икона, образъ, изображеніе: 1) Христа, Богоматери и святыхъ; 2) событий изъ священной и церковной истории [...] [6, 219] → *Икона* – живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Бога або святого, якому поклоняються віруючі; образ [...] [10, IV, 16]; **Ладанъ, ладонъ** – (греч. λάδανον и ληδανον [...]) = смола благоуханная, которая кладется въ кадильницу, на жаръ или горячіе уголья для благовоннаго куренія, иначе съ греч. называется ѳиміамъ [6, 278] → *Ладан* – ароматична смола, яку добувають із тропічного дерева босвелії; використовують звичайно для куріння під час виконання релігійних обрядів [10, IV, 433-434]; **Обѣтъ** – (εὐχή) = просьба, желаніе, обѣтъ, молитва [...] [6, 372] → *Обіт* – книжн. Урочиста обіцянка, зобов'язання (переважно релігійного характеру); клятва [10, V, 507]; **Геенна** – греч. γέεννα (по *Остр. ев. геона*) = мѣсто вѣчныхъ мученій [...] [6, 121] → *Геєна* – книжн., церк. Те саме, що *пекло* [10, II, 46]; **Діаконъ** – греч. διακονος = [...] этимъ именемъ называются священнослужители низшей изъ трехъ степеней священства, должность которыхъ состоитъ въ томъ, чтобы помогать, такъ сказать – прислуживать пресвитерамъ и епископамъ [...] [6, 145] → *Диякон* – церк. Помічник священика у відправі церковної служби; нижчий духовний чин [10, II, 293]; **Священникъ** = священнослужитель, получившій чрезъ святительское рукоположеніе благодать Св.Духа, дарующую ему право учить общество вѣрующихъ совершать таинства (кромѣ таинства священства) [...] [6, 586] → *Священик* – церк. Служитель культу православної церкви, за саном середній між дияконом і єпископом, а також особа, що має цей сан; служитель культу, який відправляє церковну службу, ієрей [10, IX, 106]; **Вышній** – (ό άνωθεν) = свыше являемый; (ύψιστος), высочайшій; (ό άνω), вышній, горній; *вышняя*

(τά άνω), nebo и все небесное [...] [6, 112] → *Вишній* – заст. 1. Який знаходиться, міститься на великій відстані від землі; 2. церк. Який виходить з неба, від божества, від Бога; 3. у знач. ім., церк. *вишній*. Божество, Бог [10, I, 544]; **Гордыня** = гордість, високом'їрие; презорство, непокорність; несчасіє; όφρύς, гордість, слава [6, 128] → *Гордия* – заст. 1. Гордість (у 3 знач.); 2. Чванлива, пихата людина; 3. рідко. Те саме, що *гордість* 2 [10, II, 127]; **В'їнець** = в'їнокъ, корона, діадема, верхъ; на иконахъ: кругъ около главы святого [...] [6, 114] → *Вінець* – 1. рідко. Те саме, що *вінок* 1 [...] 3. заст. Прикраса з золота, коштовного каміння, яку носили на голові. 4. Коштовний головний убір – знак високої влади (царської, королівської та ін.); корона [...] [10, I, 676-677]; **Попъ** – священникъ. Это испорченное слово, вошедшее въ употребление вмѣсто греч. πάππας папа, т.е. отецъ [6, 457] → *Пин* – розм. Духовне звання у православної церкви, середнє між єпископом і дияконом [10, VI, 538].

Як бачимо, у сучасній українській мові ці слова інколи звужують сфери свого вживання: одні мають відтінок книжності, інші належать до церковної або застарілої лексики, а ще інші – навіть до розмовного стилю. У більшості таких слів сьогодні вже важко віднайти специфічні церковнослов'янські риси, і в побуті їх часто сприймають як власне українські. О. Мусорін зауважує, що ця група найбільш нестійка, оскільки не завжди вдається визначити її межі, тому що деякі церковнослов'янські першої групи можуть переходити до другої [3, 2]. Це відбувається тоді, коли на противагу церковнослов'янській мові в національній з'являється слово з еквівалентним значенням. Як приклад розглянемо історію синонімічного ряду *пип* – *священник* – *ієрей*. Спочатку ці слова належали до першої групи. Пізніше, коли християнство запанувало на Русі, слова *священник* і *пип* переходять до розряду слів, загальних для церковнослов'янської та української мов, і перестають сприйматися як церковнослов'янські. Що ж стосується слова *ієрей*, то воно з цього часу переходить до складу слів, чужих українській мові лише за формою.

Найбільш стійку групу лексичних церковнослов'янських слів становлять слова, що протиставляють церковнослов'янську мову українській лише за формою. Їх проникненню в українську мову заважає те, що в українській мові вже існують слова з подібними чи тотожними значеннями. Тут знаходимо лексику з такими загальновідомими рисами церковнослов'янської мови, як кореневе неповноголосся (*вращда* [10, I, 757], *врата* [10, I, 758], *град* [10, II, 153] *владати* [10, I, 701], *власть* [10, I, 704], *гласити* [10, II, 80], *дерево* [10, II, 410]); слова з написанням -щ- на місці етимологічного *tj (*обіщати* [10, V, 508], *онемоцїти* [10, V, 697], *насущний* [10, V, 210], *вощина* [10, I, 746], *віщий* [10, I, 693], *моцї* [10, IV, 815]); слова з рефлексом -жд- на місці *dj (*вождь* [10, I, 724], *нужда* [10, V, 453], *страждати* [10, IX, 748], *навождення* [10, V, 39], *досаждати* [10, II, 382]); je-, ju-, o- на початку слова (*єдиний* [10, II, 495], *єство* [10, II, 499]; *юдей* [10, XI, 612], *юродивий* [10, XI, 616], *юнак* [10, XI, 613]; *олтар* [10, V, 691], *огень* [10, V, 619], *огонь* [10, V, 619]); суфікси -тель (*вседержитель* [10, I, 763], *освятитель* [10, V, 758], *обличитель* [10, V, 525], *заклинатель* [10, III, 148], *настоятель* [10, V, 204]), -ство/-цтво (*непотребство* [10, V, 364], *воїнство* [10, I, 725], *отроцтво* [10, V, 810], *владичтво* [10, I, 701], *затворництво* [10, III, 344]), -ість/-ость (*всевладність* [10, I, 763], *милість* [10, IV, 703], *милость* [10, IV, 703]), -уц-/-юц-, -ац-/-яц- (*неминущий* [10, V, 337], *невсипущий* [10, V, 272], *неїмущий* [10, V, 324], *всюдисущий* [10, I, 771], *всеплодющий* [10, I, 764], *всевидющий* [10, I, 763]; *всевидящий* [10, IV, 763], *нездолящий* [10, V, 316], *первородяща* [10, VI, 120], *годящий* [10, II, 105]); префікси во- (*воістину* [10, I, 725], *воєдино* [10, I, 723], *водружати* [10, I, 722], *воцаритися* [10, I, 746]), воз- (*возвеличити* [10, I, 724]), пре- (*пречистий* [10, VII, 548], *престольний* [10, VII, 544], *преподобний* [10, VII, 540], *премногий* [10, VII, 537]), пред- (*предтеча* [10, VII, 531], *представник* [10, VII, 530]), со- (*сотворити* [10, IX, 471], *согрїшати* [10, IX, 437], *собрат* [10, IX, 434], *соратник* [10, IX, 462]); короткі форми прикметників (*жив* [10, II, 52], *здоров* [10, III, 545], *свят* [10, IX, 101]), структурні компоненти складних слів благо-, бого-, веле- добро-, зло- (*благословити* [10, I, 194], *благородний* [10, I, 193], *благовірний* [10, I, 191], *благодатний* [10, I, 192]; *Богородиця* [10, I, 1210], *боговідступний* [10, I, 209], *богоугодний* [10, I, 210], *богослов* [10, I, 210]; *велеречивий* [10, I, 317], *велемудрий* [10, I, 317], *велелюбний* [10, I, 317]; *добродушний* [10, II, 324], *добродіяти* [10, II, 324], *добронравний* [10, II, 325]; *зловісний* [10, III, 598], *зловіщий* [10, III, 599], *зловонний* [10, III, 599], *злодіяння* [10, III, 600]) та ін.

Однак не всі сучасні українські слова зі згаданими вище рисами запозичені безпосередньо зі старослов'янської мови. З такими ознаками в сучасній українській мові вживається чимало слів, які виникли значно пізніше. Для їх творення використано тільки старослов'янські основи або суфікси. Наприклад, за допомогою старослов'янської основи *благ-* утворено сучасне *благустрій* [10, I, 195]; від основи *власт-* утворено *властолюбний* [10, I, 704]; старослов'янський суфікс *тель-* маємо в словах новішого походження: *визволитель* [10, I, 397], *вихователь* [10, I, 529]; за допомогою префіксів *пре-*, *пред-*, *воз-* утворені українські слова *прекрасний* [10, VII, 534], *предобрий* [10, VII, 528], *представник* [10, VII, 530], *возз'єднати* [10, I, 724] та ін. Отже, про

старослов'янське походження лексичних одиниць більш-менш певно можуть свідчити тільки фонетичні ознаки, причому ті, що властиві кореневій частині слова.

Про старослов'янське походження слова може свідчити його церковно-релігійна семантика. Так, на підставі цієї ознаки до старослов'янізмів зараховують такі слова, як *кадити* [10, IV, 69], *образ* [10, IV, 560], *пророк* [10, VIII, 272], *святий* [10, IX, 101], *спокуса* [10, IX, 563], *суєта* [10, IX, 829], *творець* [10, X, 52], *хрестити* [10, XI, 141] та ін.

Третя група церковнослов'янізмів складніша для сучасного дослідження, оскільки, як відзначає О. Мусорін [3, 3-4], сьогодні для нас закрита мовна свідомість давнього русича та недостатньо розвинута слов'янська історична лексикографія. Загальновідомо, що семантична структура слова упродовж історичного розвитку мови зазнає певних змін (одні значення з'являються, інші – зникають, відбувається зміна значень тощо) під впливом як внутрішніх, так і позамовних чинників. На думку вчених, визначальна роль у цих процесах належить позамовним чинникам, адже “розвиток значення слова завжди мав внутрішнє мотивування, пояснюване актуальністю умов, у яких народжувались і закріплювались ті чи ті значення слова” [9, 138-139]. Отже, можна тільки припустити, що кількість церковнослов'янізмів третьої групи досить невелика. Хоча деякі мовні одиниці цієї групи зберегли свою “церковнослов'янськість” у семантиці впродовж усієї історії церковнослов'янської мови, але на сучасному етапі їх витіснили інші загальноживані слова, що й обмежило сфери їх використання, наприклад: *Купѣль* = водоемъ, бассейнъ; особаго устройства большая чаша для крещенія младенцевъ [...] [6, 276] → *Купіль* – 1. Тепла вода для купання; 2. церк. Посудина з водою, в яку опускають дитину при церковному обряді хрещення [10, IV, 403]; *Отець*. – [...] 1) Отець Богъ – первое лицо Св. Троицы, Отець вѣчный, вѣчнаго Сына, Господа нашего Іисуса Христа [...] [6, 394-395] → *Отець* (у значенні *Отець небесний*) – Бог [10, V, 804]; *Палица* = [...] одна изъ принадлежностей архіерейскаго облаченія. Это четырехъугольный платъ, за одинъ уголъ привѣшиваемый при пояскѣ къ правому бедру архіерея [...] [6, 405] → *Палиця* – церк. Частина облачення вищого духовництва у вигляді парчевого квадрата [10, IV, 29]; *Поганный* = языческихъ боговъ почитающій [6, 437] → *Поганий* – [...] 8. Який не сповідує християнської віри, не додержується християнських заповітів у своєму житті [10, VI, 701-702].

На сучасному етапі досить важко чітко обмежувати такі групи слів, оскільки впродовж століть лексеми могли видозмінюватися як внутрішньо, так і зовнішньо (набувати нових семантичних ознак чи словотвірних афіксів, формально змінювати кореневу морфему, на зміну застарілим словам могли приходити нові та ін.). Це давало змогу словам переходити з однієї групи в іншу, що приводило й до кількісної зміни тієї чи тієї групи. Так, наприклад, такі слова, як *вертоград* (сад) [10, I, 334], *грясти* (йти) [10, II, 185], *катехит* (священик) [10, IV, 119], *ланіти* (щоби) [10, IV, 444], *ліпота* (краса) [10, IV, 290], *ложниця* (спальня) [10, IV, 541], *мста* (помста) [10, IV, 818], *отрок* (підліток) [10, V, 810], *облобизати* (поцілувати) [10, V, 528], *нагий* (голий) [10, V, 48], *перст* (палець руки) [10, VI, 333], спочатку належали до першої групи. Пізніше, коли на Русі запанувало християнство, такі лексеми переходять до складу слів, чужих українській мові лише за формою, оскільки на зміну їм прийшли нові, власне українські слова з тим самим значенням.

Отже, регулярність відносин церковнослов'янської та української мов сприяла швидкому поширенню церковнослов'янізмів на Русі, полегшувала розуміння церковнослов'янської літургії для неосвічених прихожан. Саме завдяки системності й регулярності цих відносин церковнослов'янська мова зуміла поєднати в своєму розвитку дві тенденції: тенденцію до максимальної зрозумілості церковного богослужіння для прихожан і тенденцію до максимального формального протиставлення церковнослов'янської мови мовам слов'янським.

Список використаних джерел

1. Горбач О. Вплив староцерковнослов'янської мови на українську літературну мову // Горбач О. Зібрані статті. II. Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – Мюнхен, 1993. – С. 283-289.
2. Итэсь Е.Г. О коннотативном содержании церковнославянизмов и отражении их стилистической окраски в словаре // Историческая лексика русского языка. – Новосибирск, 1983. – С. 74-97.
3. Мусорин О.Ю. Церковнославянский язык и церковнославянизмы // <http://www.philology.ru/linguistics2/musorin-00.htm>
4. Огієнко І.І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
5. Огієнко І.І. Українська церква. – К., 1993. – 214 с.
6. Полный церковно-славянский словарь (со включеніемъ въ него важнѣйшихъ древнорусскихъ словъ и выраженій) / Сост. Г. Дьяченко. – М.: Издательский отдел Московского патриархата, 1993. – 1120 с.
7. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К.: АртЕк, 2001. – 391 с.
8. Скаб М.В. До питання про вплив церковнослов'янської мови на українську (на матеріалі

семантичного простору лексеми *душа* у “Повісті временних літ”) // Біблія і культура: Зб. наук. праць / За ред. А.Є. Нямцу. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 412-415.

9. Скаб М.В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. – Чернівці: Рута, 2008. – 560 с.
10. Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
11. Тарновецька-Ткач Л.О. До історії церковнослов'янств у мові українських освічених верств (за текстами листів і щоденників ХІХ – початку ХХ ст.) // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки ДДНУ імені Івана Франка / Ред. кол. В.П.Мельник та ін. – Дрогобич: Вимір, 2000. – Випуск п'ятнадцятий. – С. 246-257.
12. Шевченко Л.Л. Біблія і становлення української літературної мови // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 56-62.

Анотація. У статті проаналізовано церковнослов'янські риси сучасної української мови з погляду відповідності їх зовнішньої та внутрішньої форм питомо українським лексемам та аспекти впливу церковнослов'янської мови на українську. Проведено порівняльно-семантичний аналіз лексем сучасного словника української мови з лексемами словника церковнослов'янської мови Г. Дьяченка.

Ключові слова: церковнослов'янська мова, українська мова, церковнослов'янське слово, лексема, мовна одиниця, лексичне значення.

Summary. Some features of development of modern Ukrainian during the last ten ages and aspects of influence on it of ecclesiastical language are analysed in the article. The compare-semantic analysis of lexemes of modern dictionary of Ukrainian is conducted with the lexemes of dictionary of ecclesiastical language of G. Diachenko.

Key words: ecclesiastical language, ukrainian language, ecclesiastical word, lexeme, linguistic unit, semantic.

УДК 821.161.2'06-3(045)

Новицька О.А.

СОЦІАЛЬНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ В АСПЕКТІ ХУДОЖНЬОГО СПРИЙНЯТТЯ ПРОЗОПИСУ АНТОНА КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО

Актуальність статті. Кінець ХІХ – початок ХХ століття і в Галичині й на Великій Україні була це доба відновленої національної традиції, доба великих зусиль і ще більших надій на майбутнє. Український націоналізм перейшов помітну перебудову. З літературного, етнографічного, романтичного націоналізму він перетворюється на всіх українських землях в реальний націоналізм, з тим, що на Радянській Україні українська довоєнна національність перетворюється в державну націю, на західно-українських землях вона стає далі недержавною національністю, однак не тільки з претензіями втрати ролі державної нації, але й бажанням накинути своє розуміння державності й націоналізму – Радянській Україні. Однак, на хвилі якісної зміни ціннісних орієнтирів, з'являються молоді письменники, які давали змогу Великій Україні виявити себе на її культурному полі: Йосип Маковей, Лесь Мартович, Микола Вороний, Богдан Лепкий, Петро Карманський, Микола Філянський, Степан Васильченко, Антон Крушельницький, Микола Хвильовий та інші. Рвучким і напруженим був темп суспільно-політичного життя на грані ХІХ – ХХ століття. Події цієї доби надзвичайно впливали на світогляд письменників та урізноманітнювали життя і давали ще не знаний за темами матеріал для художньої творчості. Аналіз літературної спадщини письменників “молодої генерації” сучасними дослідниками української літератури такими, як: Осип Турянський, С.М. Трофімук, В. Агеєва, М.П. Кодак, Л. Дем'янівська, І.О. Денисюк, С. Єфремов дає змогу відчувати ідейний хаос цієї епохи. Наукове вивчення літературного доробку напівзабутих, репресованих літераторів (Антон Крушельницького, Олександра Соколовського, Якова Жарка та інших) є актуальною темою в літературному процесі, оскільки саме вони давали сили для боротьби за українську національну справу, перебуваючи в центрі політичних, соціальних, етичних проблем сучасності.

Мета нашої статті – розкрити соціальні та національні явища художньої спадщини Антона Крушельницького на тлі розвитку українського письменства кінця ХІХ – початку ХХ століття.

“Націоналізм – це синтеза стремлень нації до оформлення себе в державу. Державна ж форма – це виконання влади серед нації панівною клясою. Намагання однієї або другої кляси – експлуататорів або експлуатованих – до захоплення влади й переведення цього зусилля в життя – це стремління до державного оформлення повноправної нації” [2, 220]. Саме так розумів поняття “націоналізм”, “нація” письменник, педагог, громадський та політичний діяч Антон Володиславович Крушельницький. З цього погляду зазначається найсильніше розходження між національно-державними здобутками Радянської України й національно-державними зусиллями західних українців – оформленого в державну форму націоналізму на Радянській Україні й задушеного в здобуття державних основ націоналізму західно-української активної верхівки. Відродження національної гідності, самоповаги, культури, визволення нації від національного поневолення – основа всієї праці великого митця. Однак, відомий майстер слова, свого часу опинився серед напівзабутих, репресованих літераторів. А.В. Крушельницький, нібито, був емісаром закордонної “ОУН” на чолі з Є. Коновальцем і налагоджував зв’язки з рештками розгромленого ДПУ УСРР 1933 році підпілля “УВО”, організовував теракти проти керівників партії і держави, нібито, “...закиди щодо участі в терористичній акції є справою якоїсь хитрої інтриги і провокації. Є здогади, що була це помста пролетарських письменників, яким Антін почав закидати прилюдно “ухили” від правовірної марксистської лінії. ...” [1, 3], нібито, “...державна поліція в Городенці повідомила державну поліцію в Рогатині, що директор української гімназії Антін Крушельницький прислав у 1920 році з Відня до Городенки 60 кг. большевицької бібули. Крім того та сама городенська державна поліція донесла, що А. Крушельницький редагував у Відні в 1920 році большевицький орган під назвою “Не знати кому”. Врешті, що Антін Крушельницький причинив Полякам у Городенці в 1918 і 1919 роках багато втрат у життю, здоровлю і маєтку. ...” [4, 2]. “Приписавши” прізвище Крушельницького до організації фашистського пропагування, диверсії та терору на Радянській Україні, представники Військової колегії Верховного Суду під головуванням В. Ульріха постановою № 27 засудили: “Крушельницького А.В. к лишеньню свободи строком на 10 лет” [5, 214], з часом і до знищення. Подаючи далі спогади про українську розстріляну інтелігенцію, серед якої був і Антін Крушельницький та його сім’я, мусимо, насамперед, сказати, що велику роль у відображенні “дороги до рабства” українського народу, безжалісного, жорстокого, несправедливого, аморального, антидемократичного, тоталітарного соціалізму зіграв власний трагічний досвід самого Антона Крушельницького, який відображається у його багатогранній літературній спадщині.

Соціальні та національні аспекти яскраво виражені в концепції розвитку особистості у нарисі “Гостина” (1898р.). За допомогою емотивного рівня інтерпретації Антін Крушельницький дав можливість розглянути і визначити, якими почуттями, емоціями керувався він, пишучи твір, які емоції викликають написані рядки в душі інтерпретуючого. Психологічно-емоційна означеність ситуації відразу відчувається ще на початку твору, вводячи головного персонажа до монологу з самим собою, вдаючи його до міркувань та припущень, змінюючи одну картину іншою в спогадах героя, інтонаційно передає письменник душевне зворушення особистості, відчуття надзвичайної духовної інтенсивності й напруженості під час його виклику з тюрмної камери до кімнати побачення. Внутрішній монолог – супутник героя на протязі всього твору А. Крушельницького, реального судження людини, яке вона з певних причин не висловлює вголос. Звертаючись до аналізу чуттєвого життя людини, письменник використовує можливості внутрішнього монологу в плані емоціональної експресії: “Де? Куди?... Може вже випишуть його на роботу, а може знов який протокол?... От вчора не кликав інспектор до себе? не питає, що приніс Грицько з роботи? Не дурний сказати!... Або то не може кожному лучити ся, що от найде нового, чи дасть хто на “дзигар” тютюну!... Ну, так що-ж, що не сказав? Кривий замельдував ся сам до інспектора та й до чиста розказав, що Грицько приніс і тютюну капку і сірник, та всадили бідного Грицька в кайдани... Але чого се знов нині покличали? Цікавість перла його, що аж страх. (...) Ет, хто би там до мене навідував ся!... Хоч... Та воно правда, четвер... А може жінка?... Ото, як би приїхала Гануська до мене! Гей, гей! що би то я їй нарорказував ся!” [3, 55-56] Стан, у якому протікає внутрішньомовна діяльність, – це стан потрясінь, соціально чи індивідуально викликаних зрушень західноукраїнського селянина. Як бачимо, тут в наявності, крім душевного хвилювання героя, і соціальна значимість моральних проблем, над якими міркує герой твору, що майстерно оголюється автором, розкриваючи вже на початку внутрішній світ персонажа. Головного героя Остапа засудили до тюрми разом із трьома сусідами, бо: “вони рубають жидівський ліс. Дуб паде, валить ся на жида, жид і не йокнув, а його з трьома сусідами посадили на чотири роки в тюрму...” [3, 58]. Та не про себе піклується Остап, а про жінку: “Не знати, як там сердега зібрала сегідь з поля, чи вродило? А дрова... Зима вже ось-ось, а вона бідна певно не має ще чим хати нагріти...” [3, 56]. Скільки бентежних зворушень серця, скільки духовної краси почуттів надає письменник своєму герою! Наче тонкий малюнок його інтелектуального світу, який розкриває і проблему розуміння родинних відносин, і розуміння світоглядних проблем, і

тим самим рівень духовності. Роздуми Остапа повертаються й до села, без якого він не має сенсу життя: “Та тепер стануло йому перед очима рідне село. Він бачить старенького попа, як виходить із церкви, бачить Микиту, Трохима, Пилипа, що поставали коло церкви та гуторять весело... Знов він у поли малим хлопчиком поганяє воли, а батько йде за плугом... то крикне на волики, то відверне скибу, що впала у борозду...” [3, 57-58]. Один епізод в думках героя швидко змінюється іншим, наче автора цікавлять не так усі перипетії й історії, як вершинні стадії душевного болю героя. Він питає у себе: “За які гріхи Бог наслав на него таку тяжку кару, що він занедужав на очі! Якби то здоровля, то й на роботу післали би, або може приділили би до варстату. Ба, коби видів на очі, то вже відси побачив би свою Гануську” [3, 57]. Та знов письменник переносить читача з неймовірною швидкістю до інших думок героя, який міркує вже про сина, мамуню, чи здорові вони. Найрізкіший поворот у розвитку внутрішнього монологу відбувається, на нашу думку, з появою інтересу автора до взаємопереходів між думками, між думкою і почуттям, до форм, у яких протікають внутрішні процеси, що виявляє своєрідність методу митця, яким він доносить до нас свої уявлення про діалектичний зміст внутрішнього життя людини. Через внутрішній монолог А.Крушельницький передає читачеві потаємне ество персонажів, спосіб їх міркування, логіку й аргументацію вчинків, тобто справжній характер. Цілком очевидно, що дійсність, життя особистості сприймається письменником як складна й суперечлива єдність, де все переплетено і взаємопов’язано. Тенденція до зображення об’єктивної дійсності, прагнення представити її таку, як вона є, з особливою повнотою проявилася в нарисі в епізодах візуального сприймання героєм тюрми: “Саме станув перед залізною брамою, яка відділяла тюремне подвір’я від коридора, що вів на вулицю. Друлив її від себе та одна половина відскочила. Війшов у коридор розглядаєть ся – нема Гануськи!... Глянув на наглядчика – той показав йому рукою двері на ліво, а сам скочив до кімнатки, що була по правім боці, та крикнув: “ходи!” Він чув, що хтось вийшов відтам, але двері вже зачинили ся за ним і він увійшов у першу кімнату. Тут стояли два столи зсунені до купи; при однім сидів наглядчик і писав щось. (...) Війшов у другу кімнату. Тут знов сиділо трох молодих панків, один в мундрі – він його не знає... се той, що списує протоколи. (...) У третій кімнаті, що розділена бар’єром на дві часті, сидів якийсь старий наглядчик. У кімнаті три великі шафи, два столи, а на третьому кільканадцять ламп. У куті стояла умивальниця. Остап був уже кілька разів у сій кімнаті, однак всьо се немов перший раз бачить” [3, 58-59]. А що творилося в душі Остапа, зацькованої бездушним мороком соціального пригнічення, коли він побачив свою Гануську, про це довідемося з психологічно акцентованого епізоду побачення: “Коли її (Гануську – О.Н.) побачив, хотів скочити, обіймити – так стіл припертий до шафи спиняв, а з другого боку наглядчик простяг руку і заступив йому дорогу. (...) Обое нахилили ся через стіл, обіймили ся і стояли хвилину в сьому німому обіймі” [3, 60]. Автор робить перші кроки до портретного опису героїні з метою співвіднести зовнішність з внутрішнім світом персонажа. Проте портретна палітра Гануськи (також і Остапа) обмежується лише скупим орієнтуванням читача щодо соціального обличчя героїні: “В червоній вив’язаній на голові хустці, в червоній кацабайчині, боса, хоч добре вже потягло зимно” [3, 59-60]. Образ героїні автор подає лише в епізоді, використовуючи прийом протиставлення характерів героїв нарису Гануськи, яка починає нарікати на свою долю, бо їй тепер молодій жити зі сліпарем: “Ой-ой! ото я дїждала ся!... На публіку ти мені тут осліп!... Що-ж я така молода робити-му зі сліпарем?...” та Остапа, який не сердиться на Гануську, а навпаки її заспокоює: “– Не осліп! А диви, що тебе виджу... То мені так Пан Біг дав! А побачиш, Пан Біг дасть, що буду ще добре видіти... Тут пан дохтір, знаєш, той, що ходив до мене, поїхав, а як верне, дасть мені зараз раду” [3, 61]. Духовність, яка яскраво демонструється автором в цьому діалозі, і є те незриме, що дає героям твору Антона Крушельницького життєвий смисл, який просвітляв їх і грів. Цією вірою в світлу будучину Остап посилює і віру Гануськи: “Вернула ся, схопила через стіл Остапа за шию і потонули в однім горячій поцілунку. Її прогнали, а Остап стояв іще хвилину за столом, аж вона вийшла з кімнати” [3, 63]. По суті, Антін Крушельницький в образі своїх героїв помітив внутрішню відкритість людини, які, при всьому змушеному режимі конспіративності, ждали спілкування, прагнули поділитися думками, запалити своїми настроями інших. Соціальне пригнічення й національне відродження – предмет національно-політичних експериментів та літературних пошуків доби кінця XIX – початку XX століття.

Список використаних джерел

1. За що засудили Крушельницьких і Ю.Бачинського? / Р.Купчинський // Діло. – 1935. – Ч. 224. – С. 3.
2. Крушельницький А.В. Два націоналізми / А.В. Крушельницький // Нові шляхи. – 1930. – № 7-8. – С. 208-222.
3. Крушельницький А.В. Світла і тіні / Антон Володиславович Крушельницький. – Л.: З друкарні В.А. Шийковського, 1900. – 63 с.
4. Ревізії й арешти в Рогатинщині: (до справи директора Антона Крушельницького) / Р.Купчинський // Діло. – 1925. – Ч. 58. – С. 2.

5. Справа А.В. Крушельницького № 44987 ФП // ГДАСБУ.– Ф.6.– Т.1.– Арк. 214.

Анотація. Стаття висвітлює соціальний та національний аспекти в умовах перехідного періоду в розвитку українського суспільства. У роботі досліджується вплив національної ідеї на творчість письменників, відчуття національної приналежності, а також підкреслюється зв'язок категорії національного та соціального.

Ключові слова: націоналізм, нація, соціальний та національний аспект.

Summary. The article enlightens social and national aspects during the transitional period in the development of the Ukrainian society. In the work the author stresses the influence of the national idea on the writers work, the sense of national pride and connection between national and social aspects.

Key-words: nationalism, nation, social and national aspects.

УДК 811.111'373.72

ОСТАПЕНКО В.І.

ФУНКЦІОНАЛЬНО–СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З БІБЛІЙНИМ КОМПОНЕНТОМ

Англійська фразеологія – це надзвичайно складний конгломерат стійких сполучень слів, стилістичний діапазон яких коливається від нейтральних загальнолітературних зворотів до жаргонних вульгаризмів. Віднесення фразеологізму до того чи іншого функціонального стилю мови на сучасному етапі розвитку фразеології є досить проблематичним. Це зумовлено кількома причинами, а саме: недостатній розвиток фразеологічної стилістики; рухливість меж різних стилістичних розрядів, таких, наприклад, як нейтральних та книжних, розмовних та жаргонних; зміна форми фразовживання. Сучасну англійську, американську та австралійську літературу значною мірою поповнили жаргонні фразеологічні одиниці і одним із завдань сучасних мовознавців є визначення їх стилістичного статусу, що має здатність значною мірою коливатися [1, 7].

Опираючись на дані фразеологічного словника, укладеного професором О.В. Куніним, проаналізуємо функціонально-стилістичні особливості фразеологізмів, що містять біблійний компонент, та визначимо їх сфери вживання.

При визначенні сфери вживання тієї чи іншої фразеологічної одиниці особливу увагу слід звертати на її конотативне значення, оскільки воно відіграє важливу роль для детермінації приналежності фразеологізмів до певної стилістичної групи і до відповідної сфери вживання у мові.

Аналізуючи конотацію фразеологізмів, професор О.В. Кунін включає до її складу функціонально-стилістичний та комунікативно-стилістичний компоненти і визначає їх наступним чином.

Функціонально-стилістичний компонент конотації – це стилістична приналежність фразеологізму, а комунікативно-стилістичний компонент – це потенційна можливість використання фразеологічної одиниці в тій чи іншій сфері спілкування [2, 123].

Отже, оскільки одним із наших завдань є з'ясування функціонально-стилістичних особливостей фразеологічних одиниць з біблійним компонентом, то спочатку виділимо в загальному групі фразеологізмів за їх стилістичним забарвленням. Внаслідок цього визначимо рівень функціонування тих чи інших одиниць у певному стилі усної та писемної сучасної англійської мови. Так, опираючись на стилістичну класифікацію, запропоновану у “Стилістиці англійської мови” за редакцією Мороховського А.Н. та ін. [3, 131], визначимо наступні класи фразеологічних одиниць:

I. Стилістично нейтральні, загальнолітературні фразеологізми.

II. Стилістично забарвлені фразеологічні одиниці. Такі фразеологізми у свою чергу поділяються на дві підгрупи:

1) фразеологічні одиниці високого стилістичного тону;

2) фразеологічні одиниці зниженого стилістичного тону.

До фразеологізмів високого стилістичного тону належать: архаїзми, поетизми, варваризми, книжні.

До фразеологізмів зниженого стилістичного тону належать розмовні фразеологізми, жаргонізми, вульгаризми.

Відповідно до такої класифікації у роботі будуть проаналізовані фразеологічні одиниці з біблійним компонентом. Для зручності фразеологізми будуть поділені на групи за ключовим компонентом.

До стилістично нейтральних належать багато фразеологізмів з біблійним компонентом. Так, із лексемою *Adam* стилістично нейтральними є такі одиниці: *Adam's apple* (адамове яблуко, кадик), *(as) old as Adam* (старе як світ), *since Adam was a boy* (дуже давно, з давніх часів), *the son of Adam* (син Адама, чоловік).

Наведені фразеологічні одиниці вживаються в усіх сферах спілкування. Найчастіше їх використання спостерігається у розмовному, художньому та публіцистичному стилях.

Серед фразеологічних одиниць із компонентом *angel* до цієї групи можна віднести такі: *the angel of death* (янгол смерті), *angels on horseback* (устриці, загорнуті у шматочки шинки (закуска)), *an angel of light* (дорога людина, яку усі люблять), *as an angel* (наче янгол), *avenging angel* (янгол помсти), *the city of Angels* ("місто янголів," м. Лос-Анджелес), *fallen angel* (падший янгол, злий дух, диявол), *guardian angel* (добрий геній, янгол-охоронець), *like an angel* (як янгол, божественно), *a little lower than the angels* ("майже янгол," справжній янгол), *ministering angel* (добрий янгол), *rush in where angels fear to tread* ("кинутись туди, куди і янголи бояться йти," бездумно йти на ризикований вчинок).

З компонентом *devil* стилістично нейтральними є такі фразеологізми: *blue devils* (1) сум, хандра; 2) біла гарячка), *devil's advocate* (1) "адвокат диявола," 2) злісний критикан, людина, яка помічає у людях лише негативні риси, недоліки), *a devil's dozen* (чортова дюжина), *the devil among the tailors* (шумна сварка, гвалт), *the devil and all* (дідько забрав би все це), *the devil rebuking sin* (чорт, який засуджує гріхи), *the devil rides on the fiddle-stick* (багато шуму з нічого), *the devil take the hindmost* (горе невдахам, до біса невдах), *each for himself and the devil takes the hindmost* (кожен за себе і до біса невдах), *fear smb. as the devil fears holy water* (боятися когось, як чорт ладана), *for the devil of it* (граючись, бешкетуючи), *give the devil his due* (віддавати належне поганим людям, ворогам), *hate smb. as the devil hates holy water* (дуже сильно ненавидіти когось), *hold a candle to the devil* ("тримати свічку дияволові," чинити зло, сприяти злочину), *like the devil looking over Lincoln* (похмуро, злісно, з осудом), *a lucky devil* (щасливчик), *pain the devil blacker than he is* (змальовувати когось гірше, ніж він є насправді, перебільшувати), *poor devil* (бідолаха), *a printer's devil* (посильний, хлопчик на побігеньках), *pull devil, pull baker (!)* (1) ану, хто кого!; 2) жорстока боротьба, конкуренція), *pull the devil by the tail* (бідувати, бути у скрутному становищі), *serve the devil for the God's sake* (служити дияволу, прикриваючись іменем бога), *whip the devil round the post* (досягати свого непрямым шляхом, оминати правила), *with the devil at one's heels* (ніби за ним чорти гналися).

До цієї ж групи ми віднесемо фразеологізм *the daughter of Eve* (дочка Єви, представниця прекрасної статі). Це єдина фразеологічна одиниця із вжитою окремо лексемою *Eve*, яка аналізується у роботі. Ця ж лексема також зустрічається у поєднанні зі словом *Adam* ще в одному виразі.

Значно більше стилістично нейтральних одиниць із компонентом *God*. До цієї групи належать такі одиниці, як *God's Acre* (евф. кладовище), *an Act of God* (1) те, що непідвласне людині (стихійні лиха, сили природи та ін.); 2) ком. стихійне лихо (викор. у страхових полісах)), *God's advocate* ("адвокат Бога"), *the Book of God* (Біблія, Святе Письмо), *be in the lap of the gods* (одному Богу відомо), *be with God* (постати перед Богом, перед всевишнім судом), *bid smb. God speed* (побажати кому-небудь успіхів), *by God!* (Клянусь Богом!, Чесне слово!), *by God's light!* (заст. Клянусь Богом!), *by the grace of God* (Божою милістю), *dear God!* (Боже милостивий!), *depart to God* (евф. відійти до Бога), *for God's sake* (заради Бога!, заради усього святого!), *the gift from the gods* (дар богів, знахідка), *God Almighty* (1) Боже милостивий!; 2) цар і Бог (про людину)), *God bless you!* (1) Господи помилуй!; 2) Будьте здорові!), *God's (own) country* ("країна Господа Бога," земля обітована), *a god from the machine* (неочікувана благополучна розв'язка), *God is always on the side of the big battalions* (Бог завжди на стороні сильних), *God's truth* (свята істина, істинна правда), *God willing* (якщо буде на це воля Божа), *good God!* (Боже мій!), *household gods* (лари та пенати, сімейні реліквії), *the house of God* ("Храм Господній," церква), *in God's name* (заради Бога!), *the kingdom of God* (Царство небесне), *a man of God* (духовна особа, святий отець), *the Most Reverend Father in God* (Його Святість (титул архієпископа)), *the Right Reverend Father in God* (Його Святість (титул єпископа)), *the son of God* (син Божий, Ісус Христос), *so help me God* (хай допоможе мені Господь), *a (little) tin god* (божок, кумир), *the Truce of God* (іст. перемир'я, встановлене церквою).

Це найбільш чисельна підгрупа стилістично нейтральних фразеологічних одиниць. Такі одиниці можуть вживатися в різних стилях мови. Так, наприклад, знаходимо фразеологізм *an Act of God*, який використовують в офіційному стилі сучасної англійської мови, зокрема у

страхових полісах та в інших подібних документах. Також цей вираз із відповідним йому значенням зустрічається у творах художньої літератури.

Стосовно стилістично нейтральних одиниць з лексемою *God* слід також відзначити такі вирази, як *the Most Reverend Father in God* та *the Right Reverend Father in God*. Ці фразеологізми є офіційними назвами релігійних титулів і вживаються в усіх функціональних стилях мови.

Серед стилістично нейтральних фразеологізмів із компонентом *heaven* знаходимо такі: *by heaven!* (О Боже!, Сили небесні!), *call down the vengeance of Heaven on smb.'s head* (накликати кару небесну на чийсь голову), *go to heaven* (евф. піти з життя, померти), *gracious heavens!* (Боже мій!), *the King of Heaven* (Цар царів, Бог), *in the seventh heaven* (на сьомому небі), *manna from Heaven* (манна небесна), *move heaven and earth* (зробити усе можливе, не зупинятися ні перед чим), *the Queen of Heaven* (богиня неба, Юнона), *the seventh heaven of...* (сьоме небо, вершина блаженства), *to the winds of heaven* (на всі (чотири) сторони, з усіх сторін).

Стилістично нейтральні фразеологічні одиниці з компонентом *hell* такі: *the fires of hell* (гієна вогненна), *frighten hell out of smb.* (налякати кого-небудь до смерті), *go through hell* (сильно страждати, проходити через важкі душевні муки), *hell and high water* (важкі випробування), *hell broke loose* (пекельний шум, справжнє пекло), *hell for leather* (з усієї сили), *hell has no fury like a woman scorned* (фурія у пеклі не страшна, порівняно з жінкою, яку покинули), *a hell on earth* (справжнє пекло, пекло на землі), *hell on wheels* (1) справжній диявол; 2) справжнє пекло), *merry hell* (1) шум, сварка; 2) гострий біль), *move hell* (запустити усе в дію, зробити усе можливе), *smell hell* (зазнати горя).

Усі наведені вище фразеологічні одиниці є досить різноманітними за своїм значенням. Сфера вживання таких фразеологізмів є достатньо широкою, проте використання далеко не всіх названих одиниць можна спостерігати у діловому та науковому стилях сучасної англійської мови. Найчастіше вживання стилістично нейтральних фразеологізмів з біблійним компонентом простежується у публіцистиці, мові художніх творів та у розмовному мовленні носіїв мови.

Серед фразеологізмів, що аналізуються, знаходимо дуже малу кількість одиниць, які відносяться до високого стилю. Так, зокрема, до поезимів належать такі фразеологізми, як *the eye of heaven* (денне світило, сонце) та *fires of heaven* ("небесні вогні", зірки). Наведені одиниці зазвичай використовуються у поетичних і прозових творах художньої літератури, проте не виключено вживання їх і в розмовному стилі сучасної англійської мови.

Книжні фразеологічні одиниці становлять дещо більшу групу, але їх кількість також незначна. Це такі одиниці: *the old Adam* (гріховність людської природи), *enough to make the angels weep* (будь-кого примусить заплакати), *entertain an angel unawares* (приймати людину, не знаючи про її високе становище, великі заслуги), *wrestle with an angel* (боротися з могутніми супротивниками), *the world, the flesh, and the devil* (прагнення до задоволення, гріховні схильності), *the hound of hell* (Цербер). Книжні фразеологізми у своїй більшості є біблійного та міфологічного походження. Саме такі джерела надають семантиці названих одиниць піднесеності, особливої поважності. Також книжними часто стають вирази, влучні висловлювання, створені письменниками. Так, наприклад, вираз *enough to make the angels weep* був створений В. Шекспіром і на сучасному етапі достатньо часто вживається іншими письменниками у творах художнього стилю.

Книжні фразеологічні одиниці, як і поетичні, можуть також використовуватися в усному розмовному мовленні, проте найчастіше вони зустрічаються в літературних творах, виконуючи певну стилістичну функцію.

Найбільшу частину фразеологічних одиниць зниженого стилю складають розмовні фразеологізми. Слід попередньо зазначити, що прислів'я та приказки ми віднесли також до розмовних фразеологізмів, оскільки ці одиниці (комунікативні фразеологічні одиниці), не зважаючи на їх походження, були сформовані як сталі вислови певним народом та вживаються найчастіше в усному розмовному мовленні. Проте не виключене вживання їх у мові художньої літератури для експресивного збагачення мови персонажів твору та публіцистиці.

Отже, до розмовних одиниць ми відносимо такі фразеологізми з лексемою *Adam*, як *Adam's ale* (вода), *not to know smb. from Adam* (не мати жодного уявлення про кого-небудь), *one's outward Adam* (тіло), *When Adam delved and Eve span who was then a gentleman?* (Коли орав Адам і пряла Єва, де родовідне тоді стояло древо?).

Серед фразеологічних одиниць з компонентом *angel* розмовними є: *an angel of mercy* (янгол милосердя), *join the angels* (відійти у кращий світ, померти), *speak of angels and they flap their wings*. (про вовка промовка, а вовк у хату.), *a swamp angel* ("болотний янгол" (жартівлива назва людей, які живуть у болотяній місцевості)).

Єдиний фразеологізм із лексемою *demon*, що аналізується в роботі, також належить до розмовного стилю: *be a demon for work* (працювати з азартом, з захопленням).

Розмовні фразеологічні одиниці з компонентом *devil* такі: *and the devil knows what* (чорт його знає, що), *as the devil* (надмірно, жахливо), *beat the devil* (перевершити усі сподівання), *the*

devil alone knows (бог його знає), *the devil's bones* (“бісова забава”, гральні кості), *the devil's limb* (диявольське дитя, породження пекла), *a devil of a ...* (жахливо), *the devil of it* (саме неприємне (в тому, що...)), *the devil to pay* (важке становище, неприємності; важке завдання), *full of the devil* (той, який робить людям неприємності), *go to the devil* (йди до біса), *kick up the devil's delight* (зчинити галас, шуміти), *like the devil* (як чорт, сильно), *say the truth and shame the devil* (розповісти усю правду), *speak of the devil and he will appear* (про вовка промовка, а вовк у хату.), *better the devil you know, than the devil you don't know* (краще відоме зло, ніж невідоме.), *between the devil and the deep sea* (поміж двох вогнів.), *cards are the devil's books* (карти – зброя диявола.), *the devil can site Scripture for his purpose* (чорт, якщо потрібно, і на Святе Письмо може послатися.), *the devil find work for the idle hands to do* (в невмілого руки не болять.), *the devil is good to his own* (до своїх і чорт гарно ставиться.), *the devil is good when he is pleased* (і чорт буває добрий, коли він задоволений.), *the devil is not so black as he is painted* (не такий страшний чорт, як його малюють.), *the devil knows many things because he is old* (чортів вік довгий, тому він так багато знає.), *the devil sometimes speaks the truth* (навіть чорт інколи правду говорить.), *he must needs whom the devil drives* (*needs must when the devil drives*) (чого не зробиш, коли нужда заставить.), *he must have a long spoon that sups with the devil* (коли сідаєш за стіл з чортом, запасися довгою ложкою.), *it is easier to raise the devil than to lay him* (легше викликати чорта, ніж його побороти.), *set a bagger on horseback and he'll ride to the devil* (пусти свиню під стіл – вона лізе на стіл.), *when the devil is dead, he never lack a chief mourner* (навіть якщо чорт помре, плакальники завжди знайдуться), *when the devil was sick, the devil a monk would be* (коли старість прийде, і чорт в монахи піде.), *when flatterers meet, the devil goes to dinner* (коли зйдуться блазні, сатані робити нічого.), *young saints, old devils* (святий у молодості – грішник у старості.) Розмовні фразеологізми з цим компонентом мають здебільшого негативне забарвлення. Вони часто вживаються в усному розмовному мовленні для вираження негативних емоцій, для надання висловлюванню негативної експресивності.

Значну частину розмовних фразеологізмів займають одиниці зі словом *God*, а саме: *at the back of God-speed* (на краю світу), *for the love of God* (заради Бога), *God be thanked* (слава Богу), *God damn (it)* (дідько забирай), *God forbid!* (Боже борони), *God grant* (дай Боже), *God knows* (одному Богу відомо), *God knows, – I don't!* (Бог можливо і знає, я – ні!), *God's World* (світ Божий), *honest to God* (бачить Бог, правду кажучи), *I hope to God* (дай Боже, я щиро сподіваюсь), *I wish to God* (господи, як би мені хотілось), *please God* (дасть Бог), *as sure as God made little (green) apples* (даю голову на відсіч, неминуче, як доля), *what under the God's canopy ...?* (що за неподобство?, якого біса?), *ye gods and little fishes!* (боже милостивий!, ну й ну!), *God defend me from my friends; from my enemies I can defend myself* (боже, захисти мене від друзів, ворогів я сам позбудуся.), *God helps them who help themselves* (береженого Бог береже.), *God's mill grinds slow but sure* (від розплати не втечеш), *God send fortune to fools* (дурням щастить.), *God sends meat and the devil sends cook* (бог послав людям їжу, а диявол – кухарів.), *God tempers the wind to the shorn lamb* (бог по силі ношу дає), *he that serves God for money will serve the devil for better wages* (той, хто служить Господу за гроші, буде служити дияволу, якщо той заплатить більше), *man proposes God disposes* (людина планує, Бог розподіляє), *the voice of the people is the voice of the God* (голос народу – голос божий), *whom God would ruin, he first deprives of reason* (*whom the Gods would destroy, they first make mad*) (кого Бог захоче знищити, того позбавить розуму), *whom the gods love, die young* (кого боги люблять, той рано помре).

Серед розмовних фразеологічних одиниць із компонентом *heaven* знаходимо такі: *for the love of Heaven* (заради Бога), *Heaven bless the mark* (з дозволу сказати; помилуй Боже), *heaven forbid!* (бережи Боже), *smell to heaven* (1) погано пахнути; 2) смердіти), *under heaven* (скажіть на милість), *Heaven helps those who help themselves* (береженого Бог береже.)

Простежити використання одного з таких фразеологізмів можна в наступному уривку з художнього твору.

King. ... O! My offence is rank, it smells to heaven: (W. Shakespeare, “Hamlet”) [1, с.378].

Вираз *smell to heaven* був створений безпосередньо В. Шекспіром і вперше зустрічається у його творі. Фразеологічним цей вираз став пізніше.

Значно більшу групу становлять розмовні фразеологізми зі словом *hell*. Це такі одиниці, як *all gone to hell* (з тріском провалився, вилетів у трубу), *as hell* (пекельно, жахливо), *as much chance as a snowball in hell* (ніяких шансів), *beat hell out of smb.* (побити кого-небудь до втрати свідомості), *be hell for smth.* (бути усією душею за що-небудь), *come hell or high water* (не дивлячись ні на що, наперекір усьому), (*just*) *for the hell of it* (безкорисно, заради власного задоволення), *get the hell out of here* (забирайтеся звідси (до дідька)), *give smb. hell* (1) всипати перцю кому-небудь, ляяти на чому світ стоїть; 2) сильно боліти (про руку, ногу та ін.), спричиняти сильний біль), *go to hell* (розвалитися; загинути; піти під три чорти), *go to hell in a hand-basket* (рухнути, розвалитися), *a hell of a (one hell of a) ...* (1) жахливий; 2) незвичайний, страшенно цікавий), *a hell of a lot* (дуже, жахливо), *hell's delight* (чорт забирай!), *hope to hell* (дуже сильно хотіти), *in hell* (дідько забирай), *lead apes in hell* (померти старою дівою), *like hell* (1) дуже сильно, відчайдушно; 2) жахливо,

страшенно погано; 3) як би не так; так я і повірив), *play hell with* (розгромити, наробити біди; перевернути догори ногами), *there will be hell (and Tommy) to pay* (клопоту не оберешся), *till hell freezes* (“поки пекло не замерзне,” до віку), *to hell and gone* (1) далеко, на краю землі; 2) без будь-яких обмежень), *when hell freezes* (коли рак свисне, ніколи), *better to reign in hell, than to serve in heaven* (краще правити у пеклі, ніж прислужувати у раю.), *(the road to) hell is paved with good intentions* (дорога в пекло вимощена добрими намірами).

Цю групу фразеологізмів становлять переважно одиниці з негативною семантикою або з певним негативним відтінком у значенні. Такі вирази часто використовуються у розмовній англійській мові для вираження негативних емоцій як самими носіями мови, так і людьми, які не часто спілкуються англійською мовою. Ці ж фразеологічні одиниці використовують письменники у художніх творах у репліках персонажів, якщо це потрібно.

Окремо виділимо розмовно-фамільярні та фамільярні фразеологічні одиниці. До них належать такі фразеологізми з біблійним компонентом, як *the devil take it!* (дідько забирай!), *wish smb. at the devil* (бажати кому-небудь відправитися до біса, посилати (куди) подалі), *catch hell* (отримати стусана), *send smb. to hell* (посилати кого-небудь до біса).

Серед фразеологічних одиниць, що аналізуються є також жаргонізми. До них віднесемо такі: *by guess and by God* (навгад, неточно), *nigger heaven* (гальорка, райок), *be hell bent* (лізти зі шкіри (щоб зробити що-небудь)), *be hell on* (1) псувати, отруювати кому-небудь життя, погано поводитися з ким-небудь; 2) псувати що-небудь, наносити шкоду чому-небудь).

Слід зазначити, що чіткої межі між визначеними групами фразеологізмів не існує. Якщо брати до уваги той факт, що фразеологічний склад мови, як і лексичний, не є сталим, а постійно зазнає змін, можна впевнено сказати, що в процесі розвитку мови відбувається перехід фразеологічних одиниць з однієї групи в іншу. Проблема визначення функціонально-стильової приналежності фразеологічних одиниць до того чи іншого шару є достатньо складною у зв'язку із розмитістю меж функціональних стилів та можливістю зміни сфери функціонування фразеологізмів. Саме тому система стилістичних приміток, яка подається у словниках, не може вважатися сталою, оскільки вона повинна встигати за розвитком мови, а отже постійно піддаватися корекції. Проте ця система, незважаючи на її умовний характер, допомагає точно зрозуміти функціонування фразеологізмів у контексті.

За результатами дослідження можна зробити такі висновки: фразеологізми, які містять у своєму складі біблійний компонент, різноманітні за своєю семантикою, емоційно-експресивним забарвленням та походженням; такі фразеологічні одиниці здебільшого функціонують у розмовному, публіцистичному та художньому стилях сучасної англійської мови. Окремі фразеологізми можуть функціонувати у науковому та офіційному стилях, позначаючи певні терміни чи поняття. Найчастіше розглянуті одиниці використовуються в усній розмовній мові та в художній літературі для емоційного збагачення мови персонажів твору.

Список використаних джерел

1. Кунин А.В. Большой англо-русский фразеологический словарь. – 6-е изд., исправл. – М.: Живой язык, 2005. – 944 с.
2. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. Опыт систематизированного описания. – М.: Международные отношения, 1972. – 288 с.
3. Мороховский Н.А. и др. Стилистика английского языка. – К., 1984. – С.128-136.
4. Скребнев Ю.М. Основы стилистики английского языка. – М.: ООО “Издательство Астрель”, 2003. – 221с.
5. Wit & Wisdom. Афоризмы и пословицы / Сост. С.В. Гапонова. – К.: Знання, КОО, 2005. – 277 с.

Анотація. В статті здійснено аналіз англійських фразеологізмів, що містять біблійний компонент, з точки зору їх використання в різних функціональних стилях. Авторка виділяє стилістично нейтральні одиниці та стилістично марковані, поділяючи останні на фразеологізми високого стилістичного тону та зниженого.

Ключові слова: фразеологізм, конотація, функціонально-стилістичний компонент, комунікативно-стилістичний компонент, стилістично нейтральний, стилістично маркований.

Summary. The article deals with the analysis of English phraseological units containing biblical component from the point of view of their use in different functional styles. The author distinguishes between stylistically neutral and stylistically marked units dividing the latter into those with high and low stylistic tone.

Key words: phraseological unit, connotation, functional-stylistic component, communicative-stylistic component, stylistically neutral, stylistically marked.

ПЕЙЗАЖ ЯК КАРТИНА СВІТУ В ЛІРИЦІ В.ГОЛОБОРОДЬКА

Українська поезія 70-80-х років минулого століття має суттєве значення для осягнення національного літературного контексту. В час, коли відлунали гучні заклики шістдесятників, розбуджених відлигою, і настало затишшя перед бурею перебудови, поезія змушена була виживати, що спричинило пошуки нових художніх форм і засобів творчого осягнення світу. Серед цього розмаїття голосів яскраво вирізняється постать Василя Голобородька, поета, якого одні дослідники зараховують до “київської школи”, чи вбачають в його творчості її витoki, а інші взагалі вважають “осібним” поетом, оригінальним митцем, що вибудував цілком самостійну творчу майстерню.

Поезія Василя Голобородька ніколи не була обійдена увагою критики, навіть у часи, коли офіційні видавництва не відкривали перед ним своїх дверей. А з часів відродження української державності його вірші набули популярності, книги удостоєні високих нагород, а літературознавці отримали благодатний матеріал для дослідження. Творча манера поета цікавила і його соратників з поетичного цеху (І. Андрусак [1], М. Вінграновський [3], І. Дзюба [5], О. Забужко [6], В. Кордун [7], Д. Павличко [12]), і відомих літературознавців (В. Моренець [16], М. Сулима [17]), ставала предметом розшуку і окремих статей, і монографічних робіт. О. Кузьменко представила всебічне ґрунтовне дослідження поезики Василя Голобородька [9], а Ю. Шутенко проаналізувала взаємодію фольклорної традиції з авторською індивідуальністю у творчості митця [18].

Однією з визначальних рис художнього світу В. Голобородька є його вписаність у живу органічну природу. Однак тема пейзажу в її повноті й цілісності ще не була предметом літературознавчих розвідок. Наразі ж, саме пейзаж як образ живої природи в художньому просторі автора відкриває перед дослідником багатий матеріал для з'ясування особливостей творчого методу письменника, оприявнює його картину світу.

Поняття “картина світу” зазвичай залучається у філології до лінгвістичних розвідок – “когнітивна картина світу”, “мовна картина світу”, “національна картина світу” тощо, в літературознавстві ж воно переважно “залишається метафорою”, хоча “використовується досить активно представниками різноманітних наук: філософії, психології, культурології, гносеології, когнітології” [8, 3].

У даній статті ми будемо орієнтуватися на визначення “картини світу”, представлене в роботі З.Д.Попової та І.О. Стерніна “Мова і національна картина світу” [13]. Вчені пропонують розглядати картину світу як “упорядковану сукупність знань про дійсність, що сформувалася в суспільній, (а також груповій, індивідуальній) свідомості” [13, 4], і вирізняють дві картини світу – безпосередню та опосередковану. Безпосередню картину світу названо когнітивною, бо вона є “результатом відображення світу органами почуттів та мислення людини”, наслідком пізнання світу певною свідомістю. Опосередкованими виступають мовна картина світу та художня картина світу. Причому художня картина світу опосередкована подвійно: когнітивна картина світу, представлена у вигляді концептосфери, оприявнюється вторинними знаковими системами, мовними одиницями, які, у свою чергу, вибудовують художню картину світу, що “відображає картину світу творця художнього тексту” [13, 8].

За З.Д. Поповою та І.О. Стерніним, картина світу в художньому тексті втілюється “у відборі елементів змісту художнього твору; відборі залучених мовних засобів: використання певних тематичних груп мовних одиниць, збільшення чи зменшення частотності окремих одиниць та їх груп, індивідуально-авторські мовні засоби тощо; в індивідуальному використанні образних засобів (система тропів)” [13, 8].

Одним із найдавніших репрезентантів картини світу є міфопоетична модель світу, описана у “Міфах народів світу” В.М.Топоровим [11, 161-164]. (Поняття модель світу і картина світу співвідносяться, за М. Маковським, таким чином: “модель світу виступає як <...> реалізація картини світу в конкретних символічних (семіотичних) системах”, до яких можна віднести і творчість конкретного автора [10].) В.М.Топоров трактує поняття “світ”, модель якого описується, як “людину і середовище в їх взаємодії”, тобто світ є “результатом переробки інформації щодо середовища і власне людини, причому “людські” структури і схеми часто екстраполюються на середовище, яке описується мовою антропоцентричних понять” [11, 161].

Пейзаж як образ природи в ліриці є якнайкращою сферою для моделювання картини світу автора, бо сама природа і є тим “світом”, який оприявнюється індивідуальною свідомістю в мистецтві слова.

Розвідки лінгвістів щодо картини світу в художньому творі можна залучити у літературознавчому аналізі і представити її як певну систему часо-просторових координат, в яких розгортаються дії й переживання ліричного суб'єкта, що реалізуються за допомогою певних вербальних конструктів.

Таким чином, зробивши відбір часових і просторових реалій у художньому творі, простеживши частотність їх залучення, можна виявити авторські аксіологічні й онтологічні пріоритети, а визначення місця суб'єкта висловлювання у його системі координат і функції в ліричному сюжеті дасть змогу виявити особливості індивідуально-авторської свідомості. Фіксація мовних структур, задіяних в оприявленні цього комплексу взаємопов'язаних елементів, відкриє можливості для з'ясування своєрідності картини світу того чи іншого художнього твору чи автора загалом.

Розглянемо в заявленому аспекті лірику В. Голобородька, обмежившись періодом 1970-1980-х років, який охоплює вісім збірок – від “Серп і молоко” (1968-1973) до “Творення вулю” (1989-1990). Вибудовуючи типологію просторово-часових образів, спираємося на систему пейзажних мотивів і образів, запропоновану М. Епштейном у монографії “Природа, мир, тайник вселенной...”: Система пейзажных образов в русской поэзии” [18].

Простір. У просторовій візії В. Голобородька за ступенем уживаності (*встановлено методом суцільної вибірки з текстів збірки вибраних творів “Летюче віконце”, 2005 [4]) вирізняються образи рослинні та тваринні, країн і місцевостей, ландшафтні, небесних світил та стихій. Кожна група образів має свої особливості, як функціональні, так і художні.

Найчастіше зустрічаються образи рослинного світу і тваринного світу. Серед рослин переважають образи дерев і квітів, потім, відповідно, лісу, трави, ягід, саду, кущів.

Рослинний світ. Звертає на себе увагу те, що в переважній більшості випадків автор не конкретизує, яке саме дерево зображується. Більше того, цей образ набуває метафоричного значення, в основі якого лежить архетип світового дерева: “дерево із листям дівчат”; “зелене тісто квітневих дерев”; “дерево показує своє обличчя”; “напинає намети розпуклих дерев”, “горішне дерево невидимості”. Якщо ж дерево має назву, то це береза, вишня, яблуня, верба, липа (“вузлик липового цвіту”). Образ дерева, як правило, корелює у автора з образом зі сфери стихій – водою. Він також виявляє свій архетипний зміст і представлений образами річки, криниці, джерела.

Спробуємо показати це на прикладі двох віршів – “В дереві річка повертається...” [4, 190] і “Дунай, що згорнувся у криницю” [4, 275]. Вони входять відповідно до збірок “Серп і молоко” (1968-1973) та “Стежка солодких півників” (1981-1984). Наведемо ключові рядки названих віршів: “В дереві річка // повертається до джерел, // що в кожній бруньці...”; “...під вербою – криниця: // Дунай, що згорнувся у лузі клубочком, // тече сам у себе...”. В основі кожного з них парадоксальне й навіть алогічне твердження – річка повертається до самої себе. І саме цей парадокс формує образно-асоціативний ряд віршів. У першому маємо образ дерева, яке ще названо березою, а також “бруньки”, “коріння”, “сік”. В експлікації двох елементів цілого (“бруньки” і “коріння”) закладено опозицію верх/низ: коріння, що єднає з землею і живить дерево соками землі, і бруньки, що ці сили акумулюють і самі стають джерелом нового життя. Береза набуває значення архетипного образу світового дерева, а річка постає архетипним образом води, що символізує колообіг життя, рух, поєднує “початки і кінці”. Чітко вимальовується просторова вісь – вертикаль і горизонталь, на перетині яких, тобто в центрі змальованого світу – глечик. Глечик (один із найуживаніших у Голобородька “своїх”, “домашніх” атрибутів його художнього світу) тут з'являється не випадково. Завершальний рядок вірша (“глечик повен”) дає зрозуміти, яку саме подію описано у творі. Річка, що тече в дереві, – це сік, який навесні починає рухатися, оживлює дерево після зими. Весну експлікує образ повені, в яку розливається сік. Навесні (символ відродження) люди збирають березовий сік, який має цілющі властивості. А збирають його у глечик, що у собі поєднує всі стихії: землю (глина), воду (глину спочатку розводять водою), повітря (виліплений виріб сушать), вогонь (готові вироби обпалюють). Глечик – витвір людини. І те, чим наповниться глечик, – березовим соком, – теж для людини. Глечик стає символом цілісності буття. Та самої людини у тексті твору немає, тобто суб'єкт висловлювання, від імені якого ведеться оповідь, не експлікований. Емпіричний сюжет набуває фантазмагоричного забарвлення (“в дереві річка”, “джерело в кожній бруньці”, “вгору тече річка”) і стає основою для сюжету внутрішнього (екзистенційного). Розвиток сюжету іде від сенсорно-емпіричного сегменту до ментальний сегменту [15] – оприявнює сутність життя: “сік, як повинь: глечик повен”. Відсутність суб'єкта висловлювання надає ліричному сюжету узагальнюючого характеру, універсальності, що виводить його на філософський рівень.

Весь вірш представлений як розгорнута метафора, в основі якої лежать архетипні образи світового дерева, води, ріки. Ці образи виникають з глибин свідомості автора на основі асоціацій, що породжуються буденною ситуацією. Авторська свідомість інтерпретує ці образи, надає їм

фантастичних рис. У такий спосіб формується міфопоетична картина світу, яка у своїй основі відповідає міфологічній моделі світу. Людина, згідно з цією моделлю, тотожна самому світові, природні образи злучаються автором для формування такого світу, де кожен елемент є водночас і частиною, і цілим. Такий принцип творення картини світу домінує у В. Голобородька: “Закохані цілуються тихо, // прислухаються до свого тіла, // де навшпиньки ходить розквітла вишня” [4, 194]; “Чорна тернина ока гори стежить за деревом із листям дівчат” [4, 211]; “Листочок всякий – зелений отвір нори, де живе волохате коріння” [4, 213].

Інший тип творів – з експлікованим суб’єктом висловлювання, але з типологічно подібною картиною світу. Його своєрідність розглянемо на прикладі вірша “Дунай, що згорнувся у криницю” [4, 275]. Хоча міфологічна модель світу доповнюється, деталізується автором, в основі своїй вона залишається незмінною: “Варто було уперше в дитинстві, // слухаючи пісню, почути про річку Дунай, // як вона відразу побігла недалечко: // у який бік не пішов би від рідної хати, // всюди натрапиш на річку – // Дунай тече”. Архетипний образ річки – символ колообігу життя, корелює з “вітрильником”, який “пливе по колу” (архетип дороги). Картина світу доповнюється знову ж таки архетипними образами “хати”, “порогу”, “криниці”, “верби” (“зелений лужок дитинства // стає невеликим острівцем // зі старою дуплистою вербою посередині”, яка сама стає “житлом, піднесеним над землею”, “в якому живемо й досі, ховаючи в ньому дитячі скарби”; “У корінні під вербою живе лисиця”, “На вершечку верби сорочє гніздо”).

Попри те, що між двома аналізованими творами пролягла часова відстань більше десятка років, сутнісних змін у картині світу не відбувається. Вона може конкретизуватися, збагачуватися новими реаліями, але залишається для автора дороговказом, явленим йому “з дитинства”, що дає змогу вибудовувати життя за законами гармонії: “Дунай, що згорнувся у лузі клубочком, // тече сам у себе, // коло себе тримає нас за дитячі руки // своїми чистими джерелами”. Людина, як правило, звертається до спогадів дитинства тим частіше, чим старшою вона стає, чим більше вона потребує рефлексії. Якщо архетипні образи присутні у свідомості людини від її народження, то з віком на них будуть накладатися ті, що приходять до неї з соціуму, оточення. Тоді наступним кроком у їх формуванні будуть фольклорні елементи. Невипадково образ Дунаю у Голобородька приходить не з емпіричного досвіду, а з пісні – фольклорного жанру. Але, екстраполюючись на вже існуючий архетипний образ, Дунай сам постає архетипом ріки, наповненим ще й фольклорним змістом. Далі він оздоблюється індивідуально-авторськими характеристиками, що виринають зі спогадів дитинства, – і про дупло у вербі, і про нору лисиці, і про сорочє гніздо. Але в сукупності своїй ці елементи природного життя дають гармонійну картину світу з опозиціями вертикалі (“верба”) і горизонталі (“Дунай”), верху (“сорочє гніздо”) й низу (“нора лисиці”). Суб’єкт висловлювання експлікується ліричним суб’єктом, місце якого чітко визначене – на “вітрильнику”, що “пливе по колу”, а в колі – “зелений лужок дитинства”, посередині “дуплиста верба”, на ній “з лози і листя курінь” – “дитяче житло, піднесене над землею”. Таким чином, ліричний герой – водночас і в центрі світу, і на його межі, тобто обіймає собою весь світ, що знову ж таки притаманне міфологічній картині світу. І якщо у першому вірші неексплікованість суб’єкта висловлювання свідчила про універсальність картини світу, то у другому місці знаходження ліричного “я” і його злитість із “ми” – “ми, малі підпасичі” – також надають їй універсального характеру. Хоча в другому випадку ліричний сюжет твориться іншим шляхом – від ментального сегмента (пам’ять) до емпіричного (згадка про дитинство) – і знову до ментального: “Дунай... // ...коло себе тримає нас за дитячі руки // своїми чистими джерелами”.

Подібну ситуацію маємо з іншими образами рослинного світу у художньому універсамі В. Голобородька. Образи квітів також здебільшого мають загальну назву – “квіти”, “квітка”, а якщо вони уточнюються, то це троянда (“Троянда троянді каже // про тінь нетроянди на землі” [4, 191], папороть (“Квітка папороті тому, // хто не стулить очей до північної пори” [4, 206], чорнобривці (“крихкі чорнобривці // високих побачень” [4, 262], воронець (“Та, у кого воронець під вікном росте” [4, 201], ружа (“Та, у кого ружі аж під стріху” [4, 201], дзвоники (“лісові дзвоники тремтять – // дзвонять ранкову тишу // на весь день літа” [4, 203]. І знову, як і у випадку дерев – це переважно образи-символи. Ліс, навпаки, як правило, – конкретне місце, де відбувається певна подія. Але частіше не сам ліс, а галявина чи узлісся. Садок здебільшого включається в міфологічний хронотоп: “У цьому садку не живуть птахи” [4, 197], “виходить у садок квітникар, піднімає тінь” [4, 191], “у садках – пташиними гніздечками – хати” [4, 203]. Назва кущів зустрічається зрідка. Найуживанішими образами рослинного світу виявилися частини рослин – “бруньки”, “коріння”, “сік”, “ягідка”, “листя”, “пень”, “гілка”, “стебла трави”, “пелюстки”, “стовбур”, “дупло”. З одного боку, автор активізує універсальні, архетипні образи, які мають міфологічне походження чи символічне значення, а з іншого – зосереджує увагу на “одиночному”, конкретному, таким чином неначе наближаючи до себе цей образ, інтимізує його.

Тваринний світ. Представлений образами диких тварин зрідка (“заець”, “лис”, “лисиця”), але якщо вони з’являються, то супроводжують ліричного героя: “мій братик зайчик он стрибає,

// родич лис за пнями криється”. Примітно, що суб’єкт висловлювання в цьому тексті есплікується ліричним героєм, який не лише є своїм у живому природному світі – “Тут, між дерев, кущів, трав, // я не чужий у лісі”, а водночас і сам є цією природою: “Мисливцем я іду, // хоч сам я, може, птах, // бо озирнуся й бачу на піску // сліди своїх пташиних ніжок” [4, 196]. Відбувається зворотний процес: не природа олюднюється, а людина повертається до своїх природних витоків, що знову ж таки притаманне міфологічній картині світу – людина є частиною і водночас вміщує у собі цілий світ.

Образи домашніх тварини більш численні: “корова”, “кінь”, “вівця”, “коза”, “собака”. Вони можуть бути подані і як образи реальних тварин, можуть персоніфікувати, іноді набувають символічного значення. Назви риб, як правило, входять до складу тропів – “червона золота рибинка”, “срібна рибинка”, “як рибина”.

Образи плазунів також входять до складу тропів: “кляча на ящірку перетворили”, “мов ящірка, лягти у траві”, “жаб’ячі спинки камінців”, “Баба Гадюка”. На останній приклад слід звернути більше уваги, бо тут можна простежити один із шляхів формування художнього образу у В. Голобородька. Мова йде про вірш “Лісове вишивання”. Уже в назві маємо певну нелогічність. Але вона зникне, коли з’явиться перший образ, створений на основі асоціації, порівняння – “Трави іще не щільні, наче канва”. Суб’єкт висловлювання у тексті відсутній, тому воно поступово набуває характеру оповіді, що досить часто зустрічається у поета. Далі до поля зору оповідача потрапляє гадюка, яка повзе по цій “нещільній” траві. Візерунок на її шкірі корелює з “канвою”, і в авторській уяві з’являється “клубок барвистих ниток”, що реалізує процес вишивання. Асоціації породжують порівняння, на їх основі твориться розгорнута метафора, що набуває фольклорного забарвлення. “Гадюка” стає “Бабою Гадюкою”: архаїчний образ гадюки-господарки лісу отримує власне ім’я уже у відповідності до фольклорної традиції – Баба Яга. Крім того, вишивання – один із суттєвих атрибутів української національної культури. Так природні образи асоціативно пробуджують первісні уявлення про світ, оздоблюються фольклорними національними рисами і автор із цих складових творить новий образ – міфопоетичний, індивідуально авторський: “Баба Гадюка з голкою моторною // вишиває на галявині лісовій квіти, метеликів, ягоди” [4, 205].

Серед “комах” зустрічається “метелик” і “бджола”, які переважно мають символічне значення.

Найчастіше зустрічаються образи птахів. Вони можуть вживатися і з загальною назвою “птахи”, “пташка”, якщо ж починається конкретизація, то це досить довга низка – “соловейко”, “ластів’ятко”, “журавель”, “жайворонки”, “сорока”, “ворони”, “горлиця”, “вивільга”. Часто автор використовує зменшувальні суфікси в назвах. Образи птахів можуть вживатися і в прямому значення, але частіше це образи-символи. Примітно, що автор ідентифікує свого ліричного героя як птаха – “бачу на піску сліди своїх пташиних ніжок” [4, 196]. Можливо, саме з цього образу народиться пізніше цілий цикл віршів, об’єднаних поетом у збірку “Українські птахи в українському краєвиді”.

Образи країн і місцевостей. Вони у Голобородька зустрічаються зрідка. Це “село”, “хутір”, “Пилявці”, “Полтавський вокзал”. Немає чіткої прив’язки до місцевості, переважно це загальні назви – “теплі краї”, “на світі”, чи фольклорні формули – “з-за Дунаю”, “з-за Уралу”, “з Азова”. А от образ дороги/стежки досить вживаний. І цей образ обов’язково має архетипне значення. Отже, з одного боку автор не фіксує увагу на місцевості, зате для нього важлива сама дорога, що свідчить про динамічність, рухливість його світу, і можливість певної еволюції.

Ландшафтні образи. Також нечисленні – “поле”, “нива”, а то і зовсім одиничні – “яр”, “схили”, “луг”, “вигін”, “горби”, “берег”, однак вони дають чітку картину “свого” простору ліричного героя і вживаються як маркери топосу. Образ гори переважно входить до складу тропів – “Чорна тернина ока гори” [4, с. 211].

Дім. Представлений образом “хати”, іноді “будинку”. Причому “будинок” з’являється тоді, коли виникають екзистенційні проблеми чи проблеми творчості: “блакитнокрилий змія не знає, де знаходиться будинок мій” [4, 208]. Примітно, що в “хаті” є “стріха”, “стеля”, “піч”, “димар”, “призьба”, “віконце”, але немає дверей. Є “подвір’я” і “тин”, немає кімнати і меблів, зате є речі – “гличик”, “рушник”, “діжа”. З усіх образів найчастіше зустрічаються “хата” і “віконце”. “Віконце” досить характерний образ художнього світу В. Голобородька. З одного боку, це межовий образ, а з іншого, воно саме може бути “своїм” простором для ліричного героя. Звернемося до тексту:

Світ заселений селами,
села обсажені садками,
у садках – пташиними гніздечками – хати,
у кожній хаті віконце проти сонця,
і біля одного віконця сиджу я —
сонце виглядаю [4, 203].

Перед нами семисферна модель світу: “світ”, “село”, “садок”, “хати” (“пташиними гніздечками”), “віконце проти сонця”, “я”, “сонце” (“виглядаю”). Суб’єкт висловлювання експлікований ліричним героєм, що має чіткі просторові координати: він включений в цю картину, в центрі якої “сонце”, що охоплює весь світ. А “віконце” не відділяє “я” від “сонця”, а навпаки, є місцем їх зустрічі, що ще раз демонструє міфологічність авторської свідомості – “все в усьому”.

Атмосферні явища. В прямому значенні майже не вживаються. “Біла хмара” – місце, де живе дівчина, “хмаринку” можна погладити рукою. Частіше з’являються “дощ” і “сніг”, але знову у складі тропів: “наче решето, щоб сіяти дощ”, “дощів із людських очей”, “очі мої падають дощем скороминущим”, “дощу променів”, “лижучи червоним язиком (багаття) сніг”, “борода ще сніг”. Зрідка зустрічається “роса” – “місто із роси”. Отже, атмосферні явища в прямому значенні не попадають до художнього світу Голобородька, зате вони є матеріалом для творення тропів.

Небесні світила. Образи небесних світил зустрічаються взагалі зрідка. “Сонце”, як правило, входить до складу певного тропу: “як сонечку”, “головешки вирізають із чорного паперу контури сонця”, “дощ променів”, “сонце виглядаю”, “на сонці (гратися)”, “проти сонця”, “промінь”. Образ “місяця” навпаки має символічне значення, співвіднесене з фольклорною традицією: “Сходив над нами місяць підповні” [4, 360], “Місяць переплив човном річку, // підійшов до дівчини, що чекала на березі, // пастухом рогатим, що пасе зорі, // і став сережками у її вухках” [4, 204]. Даний приклад досить типовий для Голобородька у плані формування образу. Архетипний чи фольклорний зміст образу оздоблюється авторськими фантазіями і внаслідок цього формується суто індивідуальний, авторський образ. До порівняння залучається “райдуга” – “як райдуга котилася по стрісі”. Примітно, що у Голобородька образ “неба” зустрічається дуже мало “небо, де живе блакитнокрилий змії”, “могила у небі”, зате в імпліциті воно існує у “своєму” просторі – в “хаті”: “стеля, вибілена блакитною крейдою”.

Стихії. Представлені в художньому світі Голобородька у повному складі, але нерівномірно і переважно у тропях: “Димить багаття серед шатер, і циганча ковтає жарини”, “я – той, хто одночасно і вітер, і гребінець”, “вітерець сміху”, “жах женеться, аж земля гнеться”. “Земля” зустрічається і в прямому значенні: “тінь нетроянди на землі”, “кайлом колупаю мерзлу землю”, “бачу на піску сліди своїх пташиних ніжок”. Із смислового поля образу “землі” вирізняється “камінь”, що також залучається до складу тропів: “коштовний камінець ока”, “баба кам’яна”, “вишневий камінець тіла”, “ключа на ящірку перетворили, під камінь на подвір’ї жити пустили”, “камінці солов’їв”. Найчастіше представлені образи стихії води. Це власне “вода”, “річка”, “криниця”, “джерело”, “повінь”, “струмочки”. Але й тут це не фіксація природних реалій, а художні образи: “очі – весняні струмочки”, “вода сміху”, “вгору річка тече”, “сік, як повінь”, “очі мої – наче дві кринички”, “у дівчаток імена квітів, що їх вони саджають навесні і поливають криничною водою”, “сумна пісенька крапне на траву краплиною води криничної з цебра”.

Час. Поряд із таким розмаїттям просторових природних образів часові виявляються досить в обмеженій кількості. Власне, час представлено у повному обсязі – роковим і добовим циклом, хоча зустрічаються вони зрідка. Частіше за інші – “літо” і “весна”, потім, відповідно, “осінь”, “зима”, наявні навіть назви місяців – “квітневі дерева”, “вересневі”. Експліковано добовий цикл – “ранкова”, “день”, “вечірнє світло”; ніч – в імпліциті – “темрява”, “місяць”, “велика зоря”, “мала зоря”, “північною порою”. Примітно, що при цьому зафіксовано центр ночі, та відсутній центр дня – опівдні.

Ще однією особливістю використання поетом часо-просторових образів є те, що при появі часових реалій формується хронотоп дороги, як, наприклад, у вірші “Світання” [4, 200]. Розглянемо його більш детально, бо в ньому також наочно можна простежити принцип формування художнього світу В.Голобородька.

На світанку
стежкою темряви
велика зоря втікає,
а за нею мала зоря
женеться і плаче.

Більша зоря тримає
меншу за гостру долоньку,
ніби втікають сестричка і братик
від дня – дощу променів –
під горішне дерево невидимості.

В ініціалній позиції заявлена тема – “на світанку”, а весь вірш є її розгорнутою метафорою. Відсутність у тексті суб’єкту висловлювання свідчить про універсальність зображуваної картини.

Архетип дороги реалізується в образі “стежки”, що символізує добовий цикл. В хронотоп дороги включені всі атрибути добового циклу – “велика зоря”, “мала зоря”, “день”, “темрява”, об’єднані центробіжним рухом – “під горішне дерево невидимості”. Виявнюється архетип світового дерева, який корелює з метафоричним образом сонця – “дощем променів”. Таким чином формується міфологічна картина світу з центром у вигляді світового дерева, що символізує ціннісну (“горішне”) вертикаль, та добовим циклом, включеним у вічний колообіг життя, горизонталлю цього світу, над яким підноситься “дощ променів” – метафора сонця. Зоря, як природне явище, антропоморфізується (“втікає”, “женеться”, “плаче”) і представлена як два жіночих образи (“велика зоря”, “мала зоря”). Далі з’являється портретна характеристика “гостра долонька”, і дві зорі постають у вигляді “сестрички і братика”. Це ще раз підкреслює архетипність авторської свідомості: чоловіче і жіноче начало підтримують цілісність світу. Суб’єкт оповіді, що не виявляє себе в тексті відкрито, імпліцитно присутній у ньому. Про це свідчать зменшувальні суфікси “долонька”, “сестричка”, “братик” і та “гостра долонька”, які характеризують не лише художній образ, а й того, хто його створює. Суб’єкту оповіді цей світ близький, рідний, і він його безмежно любить, а отже – це його “свій” світ. Так із міфологічної моделі світу шляхом інтимізації архетипних конструктів твориться індивідуально-авторська міфопоетична картина світу.

Способи сприйняття світу. У сприйнятті природи задіяні всі п’ять органів відчуттів, але в різних пропорціях. Світ сприймається органами смаку, найчастіше це представлено образом “меду”; нюху – “пахуче поле”, “пахуче сіно”; наявні тактильні образи: “злегенька торкаєш їх пальцем”, “тремтять”, “волохате коріння”; серед звукових образів переважають “тиша” і “дзвін”. Найчисленнішими є візуальні образи, представлені кольорами: переважають білий, зелений, золотий, червоний, блакитний, іноді зустрічаються синій і чорний. Отже світ у В.Голобородька постає в усій своїй повноті буття.

Таким чином, здійснений аналіз дає можливість зробити певні висновки щодо картини світу Василя Голобородька. Простір і час художнього світу поета організовано за законами міфологічної моделі світу з чітко виявленим центром. Переважно це архетип світового дерева чи води, представлені у вигляді художніх образів яблуні, вишні, берези та річки, криниці, джерела, що репрезентують ціннісну систему координат суб’єкта висловлювання. Сам суб’єкт висловлювання в тексті переважно не експлікований (вірші 1970-х років), однак можна говорити про певну його еволюцію від імпліцитної присутності у тексті до експлікації його у ролі ліричного героя. Зрідка ліричного героя супроводжує лірична героїня чи ліричні персонажі. Ця тенденція посилюється на кінець 1980-х років. Така еволюція суб’єкта висловлювання простежується у відповідності до еволюції і в самій картині світу. Якщо на початку аналізованого періоду яскраво проявляється саме міфологічна модель світу, то поступово вона збагачується фольклорними елементами, а суб’єкт висловлювання все більше потребує своєї присутності у тексті. Метаморфози, притаманні міфосвіту, стають провідним прийомом творення образу у поета. Певний архетипний образ, на який накладається фольклорний зміст, оздоблюється автором у відповідності з його асоціативним мисленням та тяжінням до фантазій. Відбувається процес очуднення, творення нового образу, індивідуально-авторського. Таким чином, вирізняється два варіанти картини світу Голобородька: художній образ формується на основі 1) міфологічної моделі світу; 2) поєднання міфологічної моделі з фольклорним змістом. Але в чистому вигляді жодна модель не залишиться. Вони збагачуються авторськими знахідками і в результаті постають як розгорнуті метафори буття. А художній світ Василя Голобородька в цілому постає у вигляді індивідуально-авторської міфопоетичної картини світу.

Список використаних джерел

1. Андрусак І. Пташина антропология // Голобородько В. Українські птахи в українському краєвиді. – Харків: Акта, 2002. – С. 3 – 5.
2. Бойчук Б. “Летюче віконце” Василя Голобородька // Сучасність. – 1971. – № 6. – С. 32 – 37.
3. Вінграновський М. Вільний вірш поета // Поезія. – 1987. – Вип. 2. – С. 44-45.
4. Голобородько В. І. Летюче віконце: Вибрані поезії. / Вступ. ст. І. М. Дзюби. – К.: Укр. письменник, 2005. – С. 3 – 19.
5. Дзюба І.М. У дивосвіті рідної хати (Кілька слів про поета, який щойно починається) // Голобородько В. І. Летюче віконце: Вибрані поезії. – К.: Укр. письменник, 2005. – С. 3 – 19.
6. Забужко О. Трагедія нереалізованості // Україна. – 1993. – № 1. – С. 18-20.
7. Кордун В. Київська школа поезії – що це таке? // Світовид. – 1997. – № 1-2. – С. 7-20.
8. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
9. Кузьменко О.В. Поетика Василя Голобородька. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – 196 с.

10. Костов Х. Мифопоэтика А.Платонова в романе “Счастливая Москва”. – Helsinki: Helsinki University Press, 2000. – 325 с.
11. Мифы народов мира. Энциклопедия. (В 2 томах.) Гл. ред. С. А. Токарев – М: “Советская Энциклопедия”, 1982. – Т. 2. К-Я. – 720 с.
12. Павличко Д. Пісні про золоту птицю // Літ. Україна. – 1964. – 1 травня.
13. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. – Воронеж, 2002. – 60 с.
14. Рубан В. Київська школа // Молодь України. – 1990. – 2 грудня.
15. Синельникова Л.Н. Лирический сюжет в языковых характеристиках. Монография. – Луганск: Редакционно-издательский отдел облуправления по печати, 1993. – 188 с.
16. Слово і час. – 1991. – № 4. – С. 13 – 16.
17. Сулима М. Видобування незвичайного // Світовид. – 1997. – № 1-2. – С. 26-28.
18. Шутенко Ю.М. Фольклорна традиція та авторське “Я”: поезія Василя Голобородька: Монографія. – К.: Наук. думка, 2007. – 356 с.
19. Эпштейн М. Н. “Природа, мир, тайник вселенной...”: Система пейзажных образов в русской поэзии. – М.: Высш. шк., 1990. – 303 с.

Анотація. У статті досліджено індивідуально-авторську картину світу В.Голобородька на матеріалі пейзажної лірики. Виявлено міфопоетичну природу картини світу поета, встановлено шляхи формування художнього образу.

Ключові слова: пейзаж, картина світу, міфопоетична модель світу, суб'єкт висловлювання, хронотон, архетипні образи.

Summary. The author of the article analyses the individual artistic picture of the world of Ukrainian modern poet V. Holoborod'ko on the material of landscape lyrics. The mythopoetical nature of the poet's picture of the world has been identified; the ways of creation of the images have been determined.

Key words: landscape, picture of the world, mythopoetical model of the world, speaking subject, chronotope, archetypal images.

УДК 821.161.2 – 222.09

ПАВЛІШЕНА Л. В.

СВОЕРІДНІСТЬ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕМИ ІСТОРИЧНОГО МИНУЛОГО У “СЕРЙОЗНІЙ” КОМЕДІЇ ІВАНА КАРПЕНКА-КАРОГО “ЧУМАКИ”

Творчість Івана Карпенка-Карого представлена п'єсами різноманітних жанрів. Проте, не всі драми та комедії письменника досліджені на належному рівні. Проблеми жанрових пошуків митця намагалися розкрити у своїх літературознавчих працях Стеценко Л. Ф. (“І. Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). Літературний портрет”, Мороз З. П. (“На позиціях народності. [Дослідження з історії української драматургії]”), Погребенник В. Статті з історії української літератури (“Іван Карпенко-Карий. Творчість чільних репрезентантів”). Однак, дещо осторонь літературознавчих досліджень залишається історична “серйозна” комедія “Чумаки”. До історичної тематики Іван Карпенко-Карий звертається у процесі пошуків нових художніх прийомів. Звісно, визначним історичним твором у його доробку є трагедія “Сава Чалий”. Принагідно скажемо, що вона взагалі належить до кращих взірців творів цього жанру. Тут авторська ідея розкривається у площині майстерної обробки складного соціального конфлікту, і відзначається історичною достовірністю, реалістичністю образів та своєрідністю художніх деталей. У доробку письменника вже були спроби в жанрі історичної драми – “Бондарівна” (1884), “Батькова казка” (1892), “Паливода XVIII століття” (1893), “Лиха іскра поле спалить і сама щезне” (1895). Драматург не лише подає в основі згаданих творів мотиви фольклорних історичних пісень, балад та переказів, але й намагається підняти морально-етичну проблематику на рівень мистецького вирішення, а оригінальні розробки сюжетів сприяють також жанровій модифікації драматичних творів. Цікавою у цьому ракурсі є інтерпретація теми історичного минулого у комедії “Чумаки” (1897). Сюжет переносить глядача у XVIII століття. Автор майстерно розгортає перед нами картини побуту та звичаїв людей, розкриває особливі аспекти стародавнього народного промыслу. Але реалістичність, навіть новаторство твору полягає якраз у тому, що порушені тут

морально-етичні та соціально-психологічні проблеми є віддзеркаленням буденності XIX століття і показані через “калейдоскоп інтермедійних сюжетів” [1, 60]. Варто зауважити, що автор досить прискіпливо ставився до своєї роботи над цією п’есою. Зокрема, у листі до сина Назара від 16 березня 1897 року він писав: “З 27 февраля сидю безвизно на хуторі і день і ніч пишу. У мене трохи було готового матеріалу, але я його впень переробив і вже викінчив нову комедію “Премудрий Соломон” (перша назва комедії “Чумаки”). Праці ще немало над виправкою стилю, а разом з тим трапляються такі сцени, котрі не задовольняють, то приходиться їх поправити або й наново написати. Я тепер став дуже требовательним до себе, і через те мене мало задовольняє всяка річ, написана мною” [4, 316]. Незважаючи на переживання автора, ця комедія за його ж таки свідченнями, користувалася великою популярністю: “П’еса має великий поспіх. Впротяг місяця вже видержала 8 вистав, а до посту, певно, піде ще 8 раз” [4, 322].

В основу твору покладено перекази та легенди про чумацтво, яке раніше було оспіване лише у фольклорі. У сюжетну площину комедії майстерно вплетені також реалістичні деталі життя та побуту чумаків, зокрема традиції підготовки до дороги, традиції взаємовиручки та підтримки у непередбачуваних та ризикованих ситуаціях, складчина та механізми відповідальності за загальне майно. Використовуючи історичний фон для створення картини соціальних проблем Карпенко-Карий представив прекрасну систему образів, показав “колеритні типи сільських бідняків, чумаків-наймитів” [7, 32]. Тут, як і у комедії “Розумний і дурень”, проступає проблема протистояння двох братів. Та ж таки антагонічна ситуація та сатиричний підтекст розкриваються у репліці Віталія Нерука, якого всі називають премудрим Соломоном: “Мало чого люде не скажуть; вони часто розумного лічать дурним, а дурного розумним” [3, 159]. Не оминула твір і характерна для такого роду п’ес проблема – головний образ “потерпів художню поразку”: так як і Данило Окунь, Віталій претендував на роль “позитивного” персонажа, проте, та ж таки зайва ідеалізація послабила твір у художньому плані, і розв’язка через ці фальшиві ноти постає нелогічно, слабо, що не притаманно реалістичній п’есі. Все ж таки, тут зустрічаємо прекрасні, рельєфно змальовані образи інших персонажів. Одним із таких є баба Бушля, за висловом дяка Шкварковського “многорічвая, злорічвая і глупоглаголивая баба!” [3, 161]. З її уст сипляться кумедні примовки: “Помилка, бачите, не обман” [3, 160], “Вам що таке п’ять рибок? Все одно що собаці муха” [3, 160]. Але за селянською наївністю та підозрілістю, навіть скупістю та ментальною безпосередністю (вона вже розпоряджається ще не привезеною рибою: “капосний хаптурник, мало не одняв риби з рота” [3, 159]) криється трагічність образу струдженої жінки. Десять карбованців для неї не просто розвага, це все, що вона має: “Я цілий рік їх збирала, щоб віддати їх вам за вигоду” [3, 160].

Створення за словами І. Франка “чудової галереї щиронародних типів, таких як Настя, ... як баба Бушля і два мандровані дяки-пиворізи Шкварковський і Мичковський, комічні два Аякси української комедії” [6, 379] є свідченням високої художньої майстерності драматурга-комедіографа. Звичайно ж, найяскравішими комедійними образами тут є Шкварковський та Мичковський. Їх мова пересипана старослов’янським суржигом, що якраз і є засобом творення комічного. Чого варті лише їх прізвиська та спогади про пережиті негаразди: “Шкварковський: Школа б прив’язала б мене навек, але страть моя до сатири мене погубила: я у віршах осміяв панка одного доволі злорічиво і, будучи уловляєм ним для сугубого ізбієнія, покинув школу страха ради!.. О, веліє много вод і прісних, і солоних, і навіть гірких іспив в своїм шатанії” [3, 170]. Їх образи попри всю оригінальність та комічність якраз і є глибоко реалістичними, бо відповідають ментальній суті справжнього українця. Підтвердження цього – дослідження у цій площині О. Мальчевського, який зауважив, що український менталітет має емоційно-почуттєвий, кордоцентричний характер, “що відносно зменшує роль раціонально-вольового компоненту в проявах національного характеру” [5, 340]. Культуролог стверджує, що “українська душа не схильна до такої активно-рефлексивної настанови, як аскеза – послідовне тривале зречення будь-якої втіхи, насолоди життям. Нація попри релігійну формацію душі, а також трагічний історичний досвід, демонструє величезну життєлюбність і життєздатність з орієнтацією на сьогодення, а не на трансцендентну далечінь” [5, 340]. Отже, перед глядачем чи читачем постають звичайнісінькі дяки, яким ніщо людське не чуже: “Шкварковський: ... я сам, хоча інспектор школьний і бакаляр учений, кулешиком живу, і всякий раз шукаю случаю поспіти на обід до доброго господаря, і, услаждаю слух цих олухів-анагриков то віршами, то медоточивим гласом пісні, свою утробу насищаю!” [3, 172]. Хочемо зауважити, що у комедії розкрито не лише основні аспекти тяжкої чумацької долі, перипетії непередбачуваної “солоної” дороги, готовність чумаків іти на ризик та захищати своє добро, але й певні дрібниці, які розкривають обізнаність автора із даною темою, із самою історичною добою. Зокрема, такими факторами виступає одяг дійових персонажів. Сам автор так писав про цей твір у листі до П. Г. Житецького: “Комедія “Чумаки”, в котрій доволі багато місця одведено мандрованим дякам-пиворізам, вже давненько виставляється на кону. Не дїждавшись від вас поради, я одягнув пиворізів, як сам розумів. Один із них – Мичковський – одягається точнісінько так, як ви пишете, а другий – Шкварковський – одягається

справжнім дяком, що потім співав у переяславським кафедральним хорі, але скрізь за дерзосний язик йому не щастило, і в п'єсі він виступає вже інспектором школьним і величає себе бакаляром... Думаю, що він може носити навіть коску, бо справді ж був дійсним дяком. Мичковський дяком не був і в п'єсі виступає писарем сотника Бутуза, то й одягається в козачу одежу, з чуприною на голові, високо підголеною" [4, 322].

Заможний селянин Хома – один із вдалих реалістичних образів твору. У ньому проявилися основні ментальні риси українця: працьовитість, сімейність, довірливість, впертість, пихатість, уміння швидко “спалахнути” та швидко “перегоріти” у ситуації конфлікту. Хома прагне і вміє працювати: “О, я так люблю, щоб... аж палахкотіло!..”, “Бо діло своє знаю” [3, 168]. Він любить свого брата та з радістю готовий поділитись із його сім'єю усім, що має сам: “Ходімо ж, брате, та подивимось, та роздивимось на все укупі разом; у мене все готово, вози як скрипочки стоять, воли викохані і вже ревуть, бо, знать, дорогу чують. Та не забудь послать додому харчів і наймичку до помочі найми, бо Соломія з дітьми не справиться сама, то ж гурт – чотирнадцять чоловік!” [3, 163]. У той же час персонаж легко піддається оманливим, солодким словам дружини і розгортає конфліктну ситуацію, через яку невдовзі буде переживати: “Дай боже помиритися, бо жити в сварці я не можу” [3, 198]. Розв'язання сюжетних колізій, пов'язаних із цим образом, нагадує перипетії комедії “Мартин Боруля”. Хома визнає свою провину перед людьми: “Я й сам від вас не кращий, а коли ми однакові усі, то чим же винні ви, що на усіх похожі?” [3, 212]. Він картає себе за пиху та гордість і погоджується одружити дітей по любові. Ось ця “умиленія достойная картина” [3, 212] своєю сентиментальністю послаблює трагізм п'єси, а легкий сум та їдкий сарказм, що переплелися у сюжеті твору впливають на визначення його жанру.

Дружина Хоми Нерука Настя нагадує нам Кабанову та Дікого (“Гроза” О. Островського), але найбільше пліткарку Теклю із драми Марка Кропивницького “Доки сонце зійде, роса очі виїсть”. Такий персонаж неодноразово виводився на українську сцену як приклад узагальнення негативної суті людської натури, мізерності та темноти сільського життя. Настя шкодує хліба для дітей Віталія: “А лопає бісова дітвора так, що й харчів на них не настачиш, скоро й вуха об'їдять” [3, 157], живе лише бажанням посваритися та внести розбрат у мирне співіснування рідних людей: “А серце мое так і кипить, так і підскакує, аж у грудях клекотить!.. Хочу посварить Хому з Віталієм... Ну, та вже не я буду, а коли не сьогодні, так завтра посварю братів...” [3, 164]. Персонаж дещо однобокий, не вималюваний за законами реалістичної драми – прямий негативізм наближає його до казкового сатиричного образу сварливої жінки, яка звикла стояти на своєму в ущерб собі ж самій (українська народно-побутова казка “Стрижено, стрижено...”). Поведінка Насті у останній дії розкриває сентиментальні риси образу: занадто швидко під впливом критичної ситуації вона набуває позитивної життєвої позиції: “Прости мені, мій брате! Тепер я більш боятимуся сварки, ніж моя покійна матуся, і, поки я житиму на світі, не підніму ні одної вже веремії” [3, 211]. Тому, можемо сказати, що автор вдається не так до реалістичного творення персонажу, як до вигадки в угоду сценічності та емоційності образу.

А ось де проявляється справжня майстерність драматурга, так це при побудові масових сцен. Зокрема, автор точно вказує на психологічні особливості поведінки натовпу. Досліджуючи цю непідкорену та несвідому силу, дослідник О. Чугуй, зауважив що “народ не просто очевидець і свідок, а й активна сила, що впливає на хід і розвиток подій” [7, 35]. Літературознавець явно керувався ідеологічними засадами трактування поведінки односельчан Віталія. Насправді ж, у творі чітко проступають закони омасовлення людей під впливом визначальних ціннісних орієнтацій, і люди тут не активна сила, а маса, що безжалісно котиться туди, куди її направляють прогнилі “моральні” мотиви. Один із чоловіків визнає наявність такого омасовлення: “Ми винні, правда, але куди коза веде, туди й вівця іде” [3, 211]. Саме цей аспект збагатив твір трагікомічними ознаками. Сцена поклоніння чересові з грішми надає комедії не лише дещо моралізаторсько-патетичного звучання, але й символічного. Сам автор у ремарках точно вказує на поведінку натовпу: “Хома бере черес і бряжчить червінцями, а люде стоять на колінах, голови нахиливши всі; як забряжчить, тоді закохано, спідлоба дивляться на черес” [3, 211]. Ця сцена у своєму підтексті несе риси античної міфічної історії про поклоніння людей “золотому тільцю” і водночас знаходить своє відлуння у літературі ХХ століття. Наприклад, бачимо змалювання бунту головного героя проти хвороби жахливого “омасовлення” у трагіфарсі Е. Йонеско “Носороги”. Тільки тут проблема вже катастрофічна: масовий тріумф “чудовиськ”, які вивільнилися з глибин людських індивідуальностей. Таку ж морально-етичну та екзистенціальну основу має трагікомедія Фрідріха Дюрренматта “Гостина старої дами”. У творах письменника часто сміх є тлом для тотальних моральних катастроф, і на перетині трагічних тем і комічного ракурсу виникали уїдливі сценічні метафори і парадоксальні перепади сюжету. У комедії Івана Карпенка-Карого “Чумаки” позиція моральної аморфності селян, їх слабохарактерності, бездумності та прагматизму легко призводить до спокуси морального виправдання злочинів та власної продажності. У творі Дюрренматта гюленці переживають моральну деградацію, яка визнає

морально травмовану свідомість. У “Чумаках” бачимо цю готовність юрби сприйняти злочин, як моральний урок Хоми та Віталієві: “Петро. В’яжіть їх, волочіть їх по селу, давіть їх, щоб хоч злість зірвать! Та що там дивитися, виганяйте його з оселі, – продамо все! ... Пополупить би їх, щоб подохли обидва!” [3, 209]. За жанром цю п’єсу можна визначити як “сумну” комедію. Адже жителі села, які так пройнялися обуренням щодо бажання Хоми збагатитися, самі за задумом драматурга поклоняються грошам. Ця сюжетна ситуація водночас осмислена і безглузда. Осмислена тому, що і сам Хома і Настя “прокинулися” від сну власної совісті, нав’яненого жагою збагачення та власними амбіціями. Проте люди діють не заради суспільної справедливості, а з міркувань особистої вигоди, чим програмують у майбутньому подібну ситуацію. Недарма ж автор закінчує комедію показовою сценою поклоніння грошам. Драматург піддає критиці суспільство, у якому цінність грошей та власних амбіцій переважає цінність родинного спілкування, людського життя, взаємоповаги та чесного імені. Гуманістичні ідеали в суспільстві утворюють лише тонкий шар цивілізованості, що приховує тотальну залежність людини від матеріальної сторони буття.

Список використаних джерел

1. Бабенко О. Про деякі доміанти творчості І. Тобілевича (Карпенка-Карого) – комедіографа /Олег Бабенко // Наукові записки: Серія: Філологічні науки (літературознавство) /Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка. – 2000. – Вип..27. – С.52-61.
2. Зверев А. Смеющийся век /А. Зверев // Вопросы литературы. – 2000. – №4. – С.3-37.
3. Карпенко-Карий І. Твори: В 3-х т. / І. Карпенко-Карий. – К.: Дніпро, 1985. Т.2. – 1985. – 351 с.
4. Карпенко-Карий І. Твори: В 3-х т. / І. Карпенко-Карий. – К.: Дніпро, 1985. Т.3. – 1985. – 373 с.
5. Культурне відродження в Україні: історія і сучасність [монографія /керівник авторського колективу А. І. Комаров, ред. Т. О. Сілаєвої]. – Львів: Астериск, 1993. – 224 с.
6. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. Наш театр. /Іван Франко. – К.: Наукова думка, 1976-1984. – Т.28. – 1983. – 440 с.
7. Чугуй О. П. Класик української драматургії (До 125-річчя І. К. Карпенка-Карого (Тобілевича)) /О. П. Чугуй. – К., 1970. – 48 с.

Анотація. У статті йдеться про “серйозну” реалістичну комедію Івана Карпенка-Карого “Чумаки”, про художній план творення образів та ситуацій. Автор зауважує, що цей твір драматурга є новаторським змалюванням актуальних проблем через відтворення історичного фону та правдивим зображенням ментальності українців у просторі сатиричної літератури.

Ключові слова: “серйозна” комедія, історичний фон, актуальні проблеми, образи, ситуації.

Summary. The article tells about the serious realistic comedy of Ivan Karpenko-Karyi “Chumaku”, about the artistic plan of creating characters and situations. The author remarks that this work of the dramatist is innovatory describing of actual problems through the restoration of historical background and true to fact representation of the Ukrainian mentality in the area of satiric literature.

Key words: “serious” comedy, historical background, actual problems, characters, situations.

УДК: 811.161.2–11 (09)

ПАВЛОВА А.К.

МОВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОЦЕНТРИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ-ПОДАТКІВЦІВ: ДІАХРОНІЧНО–СИНХРОННИЙ АСПЕКТ

В умовах сучасних глобалізаційних процесів важливу роль відіграє національне виховання як організований суспільством вплив на індивіда. Сучасний соціум не може розвиватися без визначених ідеалів та цінностей, а також без шляхів і методів їх реалізації. Серед концептів національного виховання – культурно-історичний досвід українського народу, національні здобутки: національне сповіщає людині ідеал безсмертя і при цьому подає їх в інтимно-особистісному вірогідному вигляді [2, 20].

У процесі культуротворчості відбувається духовне становлення людини, вона піднімається на вищий щабель інтелектуального, культурного розвитку. Особистість починає пізнавати національне з раннього дитинства – родинні обереги, пісні, традиції, звичаї. Національне в цьому

аспекті постає соціокультурною даністю, допомагає сформувати риси національного характеру, світогляду, створити національне сприйняття довколишнього світу. Поруч із цим рідна мова відіграє важливу роль у формуванні націоцентричного світогляду особистості, а дослідження історії мови сприяє розумінню власної ролі у процесах державотворення.

Історію мови, концепти її суспільного значення досліджували В.Німчук [4], О.Ткаченко [8], О.Федик [9], Ю.Шевельов [13]. У своїх працях вони з'ясували трансформації семантики лексичних одиниць, роль понять “народ”, “нація”, “етнос” у лексико-семантичній організації наукового тексту, інтенційні значення у процесі комунікації, специфіку мови як знакової етносистеми. Однак поза увагою дослідників залишилися питання ролі мови у формуванні націоцентричного світогляду працівників податкової сфери. Це і зумовило актуальність нашого дослідження.

Мета цієї публікації полягає у з'ясуванні суспільно-креативної сутності мови як важливого концепту національного виховання працівників державної податкової служби, необхідності формування текстової компетентності, яка передбачає знання автором і адресатом комунікативно-прагматичних норм національного мовного спілкування.

Варто зауважити, що і на сучасному етапі саме через мову здійснюється пізнання надбань національної культури. Усна народна творчість синтезувала в собі концептуальні засади національного характеру, своєрідне світобачення та світовідчуття, етичне і естетичне. Тому важливе значення у процесі формування націоцентричного світогляду відіграє дослідження мовних особливостей фольклорного тексту. Асоціативне поле тексту можна сприймати у вигляді цілісної системи структурованих асоціацій. Ці асоціації можна співвіднести зі специфічними образними рівнями тексту. Крізь пісню, думу, легенду проступає і образ автора, рівні національної та етнічної ідентичності. Фольклорні тексти можна розглядати в аспекті цільових настанов. Зокрема, у пісні “Ой, Морозе, Морозенку...” виявилась авторська інтенція, спрямована на співпереживання із долею українського козацтва, сповнена гіркотою про Україну, про долю матерів. Важливим у дослідженні фольклорного тексту є комунікативно-прагматичний ефект, який полягає у сприйнятті нової інформації, емоційності, стимулюванні до подальших дій. Найвагомий вплив здійснювали ті народні пісні, які мали майстерно побудовану образну систему. У таких творах виявилася текстова компетентність авторів, які вміло синтезували мовленнєві стратегії і тактики.

У контексті дослідження ролі мови в процесі формування націоцентричного світогляду варто зауважити, що семантичними центрами і фольклорних, і літературних зразків є лексеми народ, Вітчизна, рідний край. Зокрема, у текстах І.Франка поняття “нація”, “народ” вживаються як синонімічні. І.Франко використовує лексему народ у значенні цілісного живого організму. Навіть у наукових текстах наявна метафоризація поняття “народ”, яке виокремлюється автором у системі інтенційних значень: “Простягніть отому бідному, горем битому народові помічну руку, без хитрощів, без задніх цілей, як брат братові, – а побачите, що народ зуміє бути вдячний” [12, 121].

Дослідник наукових текстів І.Франка Т.Панько зауважує, що учений-мислитель дивився на мову як засіб єднання людей, від роздумів про роль мови у житті суспільства переходив до вагомих питань філософії, історії, мистецтва, повертаючись і до проблем громадського життя. Акцентовано, що серед думок І.Франка про національність найбільше місця присвячено саме мові, яка постає в органічному зв'язку з сумним досвідом української нації [6, 84].

Безперечно, авторська інтенція нерозривно пов'язана з менталітетом. Сучасні дослідники стверджують, що менталітетом кожної нації визначається відображення мовних картин світу, які виокремлюють когнітивні, культурні та соціальні характеристики народу. Основними факторами при реконструкції мовної картини світу є врахування національної специфіки сприйняття реальної дійсності. Зокрема, світ, який створюється мовою, відображає характер рідної мови, перетворюючи практичні знання, набуті конкретними особистостями, у цілісний колективний досвід [3, 9 – 15].

Ці аспекти є надзвичайно важливими у процесі формування цілісної особистості майбутнього працівника, який здійснює державне завдання. Сучасний податківець повинен бути і психологом, і економістом, і педагогом, і бездоганним знавцем рідної мови, її історії з метою виокремлення її сутності як суспільно-креативної сили. Безперечно, мова і культура нерозривно пов'язані між собою. У цьому аспекті варто зауважити, що сучасні дослідники визначають основні принципи націогенезу, серед яких мова і культура посідають основне місце: “С чіткі принципи націогенезу: кожна нація постає на основі генетичного розвитку, духовно-звичаєвих традицій, мови, культури, суспільно-національної і державницької ідеологій” [1, 7].

Йдеться про те, що культуру можна розглядати як “складний феномен життя певної групи, етносу чи цивілізації, що являє собою збережені в колективній пам'яті способи матеріального і духовного усвідомлення світу, моделі його пізнання й інтерпретації, а також способи

колективного існування представників різних народів, одного етносу або певної його групи”. Мова, як відомо, є частиною культури поруч із свідомістю [5, 271].

Видатний філософ К.Фослер у своїй праці “Мовна спільнота і спільнота за інтересами” порушує проблему співвіднесеності у мові індивідуального та колективного, національного. Він зауважує, що національні і галузеві мови ніколи не існують відокремлено одна від одної, а постійно перебувають у взаємозв’язках. Філософ приходить до висновку, що галузева мова може створити і власний словник, і власну граматику, але вона не може витворити власний акцент [10, 94].

Коли звернутися до історії, то бачимо, що у XIV – XVIст. існувало багато видатних українців, які, підкреслюючи своє походження, додавали до своїх прізвищ етноніми – Русин, Роксолянин, Рутенець, хоча в той час усі писали свої твори латинською або польською мовою: Павло Русин із Кросна, Григорій Тичинський Рутенець, Туробіній Рутенець. Варто згадати і видатного публіциста середини XVIст. С. Оріховського-Роксолянина, якому належать визначні для того часу лінгвістично-світоглядні тези. Письменник пояснював свою відразу до католицького обряду тим, що там служба велася не національною мовою, а чужою латинською [14, 139].

Дослідники історії мови свідчать, що у цей час мови стали протилежними світами, вони слугували творенню нової концепції світу. Внаслідок цього відбувалося руйнування ідеї про те, що латинська або церковнослов’янська мова забезпечує обраним привілеї до пізнання онтологічної істини Всесвіту. Відбувся крах віри у те, що суспільство підпорядковане єдиному центрові – монархові і церкві. Отже, Реформація роз’єднала дві науки – історію та теологію. Почався етап друкування книг народними мовами, і усе це сприяло становленню мови як суспільно-креативної сили.

У другій половині XVI – першій половині XVIIст., у період між Люблінською (1569р.) та Берестейською (1596р.) уніями, існувала мовно-суспільна ієрархія. Чотири мови використовувались як літературні: українська, церковнослов’янська, польська, латинська. У другій половині XVIIст. використовувалась також і грецька мова, яка викладалася у навчальних закладах [13, 72].

З цього приводу К.Фослер зауважує: “Той, у кого вкрали земну батьківщину, знаходить у рідній мові душевну, яка завжди і всюди має смисловий зміст і тому знову може стати тілесною і земною” [10, 36]. Мова сприймається дослідником як естетичний медіум у культурно-історичному контексті, а також духовною своєрідністю та доцільним інструментом для творення і передачі духовних цінностей.

На думку К.Фослера, мова бере участь в естетичних досягненнях, прокладає дорогу всім передчуттям, бажанням і природним нахилам. Мова є тим інструментом, який несе за собою весь національний досвід і досягнення. Із попередника і послідовника вона перетворюється на піонера і хранителя національної духовності [10, 94].

Важливі національні надбання ми сприймаємо через рідну мову, яка пройшла складний і тернистий шлях. Головним суспільно-політичним стимулом до ствердження народної мови стала козаччина, оскільки виникає гетьманат як державна форма правління, а також відбуваються великі міграції населення під час визвольного руху 1648-1654 рр. Визвольна війна українського народу проти польської шляхти сприяла тому, що використання народної мови розширилося, оскільки вона стала мовою і простого люду, і гетьманів [11, 73]. У цей час мова стала на чолі народних змагань, зміцнився її статус. І хоча невдовзі політична незалежність зазнала краху, українська мова просувалася вище у своєму розвитку.

А далі настали інші часи. Інстинктивна потреба у зміні статусу мови виникла у той час, коли до українських земель надходять віяння класицизму (XVII – XVIII ст.) та романтизму (к. XVIII – поч. XIX ст.). Саме епоха романтизму сприяла духовному відродженню, оскільки в центрі цього феномену – утвердження національної мови як основи національної ідентичності [7, 23]. В умовах довготривалого колоніального поневолення України та її належності до різних імперій у різні часи ця ідеологема романтизму набула політичного змісту. Саме мова як суспільно-креативна сила почала готувати Україну до самостійності як держави. Видаються українські граматики, словники, виникає соціолінгвістична концепція Й.Левицького та правописна М.Шашкевича, з’являється поезія мислителя-державника Т.Шевченка, яка надихає українців і до наших днів: “Учітеся, брати мої, думайте, читайте...”. Ці настанови національного генія важливі і для представників специфічної сфери – податкової служби.

Отже, ділова мова податківців функціонує в межах загальнонаціональної мови і національної культури. Представники ДПС презентують своє володіння мовою на різних рівнях. І саме пізнання національної мови, її суспільно-креативної сутності важливе в тому аспекті, що податківці є представниками держави, виконавцями важливих державних завдань. У податкових органах володіння мовою і словом особливо необхідні працівникам управлінь і відділів, які безпосередньо працюють із платниками податків, займаються масово-роз’яснювальною роботою, зв’язками із

громадськостю. Вони повинні вміти організувати і провести брифінг, прес-конференцію, підготувати прес-реліз для засобів масової інформації. Знати історію мови необхідно для вдосконалення власної компетентності, рівня володіння мовними засобами, а також усвідомлення свого місця і ролі у процесах державотворення.

На сучасному етапі національне виховання потребує формування у студентів-податківців не просто любові до батьківщини, а любові до батьківщини-України. І цей процес потребує філософсько-світоглядного осмислення культурної спадщини, культурно-мистецького насичення виховної системи, пізнання креативної сили мови.

А відтак без збереження української національної культури, рідної мови утвердження національної ідентичності неможливе. Мова у цьому аспекті повинна досліджуватись як така, що має універсальне буттєве значення для соціуму, який перебуває у стані націєтворення та самоствердження. Мова є тим засобом, який допомагає суспільству і кожному громадянину визначити своє гідне місце серед інших народів світу.

Список використаних джерел

1. Баган 2007: Баган О. Що нам дасть силу? / О.Баган // Газета "День" – 22.12.2007. – №225. – С.7.
2. Гачев 1988: Гачев Г. Национальные образы мира / Г.Гачев. – М., 1988. – 215 с.
3. Денисова 2005: Денисова С. Картина світу та суміжні поняття в зіставних дослідженнях / С.Денисова // Проблеми зіставної семантики. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – Вип. 7. – С.9-15.
4. Німчук 1996: Німчук С. Конфесійне питання і українська мова к. XVI – поч. XVIIст. / С.Німчук // Берестейська унія і українська культура XVII ст. – Львів, 1996. – 116 с.
5. Озадовська 2007: Озадовська Л. Парадигма діалогічності в сучасному мисленні / Л.Озадовська. – К.: ПАРАПАН, 2007. – 220 с.
6. Панько 1992: Панько Т. Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка / Т. Панько. – Львів: Світ, 1992. – 192 с.
7. Селіванова 2006: Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія: Полтава. Довкілля / О.Селіванова. – К., 2006. – 316 с.
8. Ткаченко 2004: Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу / О.Ткаченко. – К., 2004. – 216 с.
9. Федик 2000: Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / О.Федик. – Л., 2000. – 156 с.
10. Фослер 1924: Фослер К. Мовна спільнота за інтересами / К.Фослер. – М., 1924. – 220 с.
11. Чепіга 1995: Чепіга І. Взаємодія української і церковнослов'янської мов XVI ст. (на матеріалах перекладів Євангелія) / І. Чепіга // Записки НТШ. Праці філологічної секції. – Львів, 1995. – Т. ССХХІХ. – 320 с.
12. Франко 1984: Франко І. Твори в п'ятдесяти томах / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 44(2): Економічні праці. – 695 с.
13. Шевельов 2002: Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків, 2002. – 225 с.
14. Шевчук 2004: Шевчук В. Муза Роксоланська. Ренесанс. Бароко: [у 2 кн.] / В.Шевчук. – К., 2004. – Кн.1. – 136 с.

Анотація. У статті йдеться про роль мови у процесі формування націоцентричного світогляду студентів-податківців. Акцентовано, що в умовах сучасних глобалізаційних процесів важливу роль відіграє виокремлення суспільно-креативної сутності рідної мови. Мова має важливе універсальне значення у житті українського соціуму, зокрема для представників специфічної сфери – податкової служби.

Ключові слова: націоцентричний світогляд, націогенез, духовна культура, текстова компетентність, мовна картина світу.

Summary. The article highlights the role of a language in the process of nation-centered outlook forming of tax students. It is emphasized that amid the modern globalization process the definition of social and creative nature of native language plays an important role. Language is of paramount importance in Ukrainian society especially in such a particular field as tax service which represent a state, and the basic principle of its activity is value attitude toward personality.

Keywords: nation-centered outlook, text competency, language worldview, spiritual culture, tax service, intension.

СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ З КОН'ЮНКТИВОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІРРЕАЛЬНОГО БАЖАННЯ

Проблема семантичного опису повсякчас цікавила вчених. У сфері лінгвістики семантику традиційно розуміють як наукову дисципліну, що вивчає значення мовних одиниць і структур. Їй притаманні такі тенденції розвитку як експансіонізм, антропоцентризм, функціоналізм. Сьогодні висуває перед семантикою низку актуальних прикладних проблем, розв'язання яких можливе лише за умови комплексного підходу, тому семантику розглядають нині як єдиний науковий комплекс – когнітивно-комунікативну семантику.

До питання семантичного аналізу синтаксичних одиниць свого часу зверталися В.Г.Адмоні, О.В.Гулига, О.І.Москальська, І.Я.Харитоновна, С.Сгер, Д.Вундерліх [1; 2; 6; 7; 8; 13]. Актуальність проблеми для сучасного мовознавства засвідчують новітні дослідження у галузі семантики [3; 5; 10; 11; 12]. Основною метою семантичного аналізу є побудова правил, за якими значення речення виводиться зі значень його конститuentів.

Критерії, на основі яких у німецькій мові традиційно виділяють групу синтаксичних структур під назвою *речення “ірреального бажання”*, треба класифікувати як недостатні, оскільки ідентичні ознаки виявляють одиниці інших синтаксичних типів, зокрема, окличні речення та речення “ірреальної умови”. Відтак мета нашої статті полягає в комплексному аналізі синтаксичних конструкцій з кон'юнктивом на позначення ірреального бажання щодо їх семантичних характеристик. Дослідження семантики згаданих конструкцій вимагає розв'язання низки завдань: – встановлення семантично релевантних ознак цих синтаксичних структур; – визначення характеру взаємодії темпорального та модального конструктивів семантичної формули; – з'ясування ролі внутрішнього і зовнішнього контексту в формуванні й вираженні семантичних компонентів речення; – представлення фонду семантичних варіантів ірреальних бажальних речень та їх кількісних характеристик.

Опис семантики речення передбачає визначення сем на основі значень мовної форми. Отримане таким чином значення є контекстно-вільним, оскільки воно залежить від властивостей, які внутрішньо притаманні цьому реченню. Методику виділення сем і представлення значень у термінах семних наборів чи структур у семантиці називають компонентним аналізом. Замість терміна “сема” використовуються також терміни “компонент значення”, “семантичний множник”, “фігура плану змісту”.

Ірреальне бажальне речення ми розглядаємо як варіанти поверхневої репрезентації семантичного інваріанта, який можна звести до формули “ірреальність” + “бажання”. Базовій моделі синтаксичних конструкцій з кон'юнктивом на позначення ірреального бажання (Wenn) + S + P Konj. II ! / ... (S – підмет; P Konj. II – присудок у формі кон'юнктива II):

Wenn du das getan hättest! / Hättest du das getan... – відповідає семантична формула: “ірреальність” + “бажання” + “експресивність” + “теперішній”/“майбутній”/“минулий”. Семи “бажання” та “експресивність” реалізується структурою псевдопідрядного речення й є невід’ємними компонентами семантичної формули. Сема “ірреальність” представлена кон'юнктивом II.

Варіанти моделі з дієсловом-присудком у формі претерита кон'юнктива і кондиціоналіса I відповідають семантичній формулі: “бажання” + “ірреальність” + “експресивність” + “теперішній”/“майбутній” –

“Wenn das erfolgreich wäre!” (T.Kinkel);

“Wenn du ihn kennen würdest...” (M.L.Fischer).

Присудок у формі плюсквамперфекта кон'юнктива та кондиціоналіса II позначається у семантичній формулі компонентом “минулий”: “бажання” + “ірреальність” + “експресивність” + “минулий” –

“Wenn ich das vorher gewusst hätte!” (H.G.Konsalik);

Wenn sie gelacht haben würde!

Претеритальні форми кон'юнктива II є домінантою потенційно-ірреального модального мікрополя, а в межах речення семи потенційно-ірреальної модальності поєднуються з часовими семами, що призводить до уточнення семи “ірреальність”: у комбінації з часовою семою “теперішній”/“майбутній” сема “ірреальність” трансформується в сему “потенційність”, поєднання з часовою семою “минулий” зумовлює сему “нереалізованість”. “Потенційність” тлумачиться як можливість здійснення бажаної дії.

Наведені міркування дозволяють уточнити класифікацію семантичних варіантів базової моделі речення “ірреального бажання”. Претерит кон'юнктив/кондиціоналіс I демонструють, що у момент мовлення бажана дія не відбувається, проте її реалізація можлива, оскільки зазначені

часові форми мають часову референцію “теперішній”/”майбутній”, тому “бажання” можна класифікувати як “потенційне експресивне бажання”. Плюсквамперфект кон’юнктив/кондиціоналіс II мають часову референцію “минулий”, отже бажана дія в минулому не відбулася, тому бажання класифікується як “нереалізоване експресивне бажання” [8, 205; 9, 131-132; 4, 45].

Отже, базова модель ірреального бажального речення (Wenn) + S + P Konj. II! / ... функціонує у двох семантичних варіантах:

Варіант 1: “бажання” + “ірреальність” + “експресивність” + “теперішній”/”майбутній” – “потенційне експресивне бажання”;

Варіант 2: “бажання” + “ірреальність” + “експресивність” + “минулий” – “нереалізоване експресивне бажання”.

Поряд зі специфічною синтаксичною структурою псевдопідрядного речення, що класифікується як ірреальне бажальне речення, ірреальне бажання репрезентують також два блоки структурно-семантичних моделей. Семантика “бажання” представлена в них значенням лексичних одиниць, а також визначається умовами контексту. Основними критеріями семантичного опису другого та третього блоків моделей слугують: – модально-темпоральний чинник; – лексичний компонент; – контекстуальний фактор.

Модель 2. S + *gern* + P Konj. II. (+ Kt (контекст)) – “бажання” + “ірреальність” + “стриманість” + “теперішній”/”майбутній”/”минулий”.

Своєрідність цієї моделі полягає у взаємодії форми кон’юнктива II з прислівником *gern* (*lieber, am liebsten*). Прислівник *gern* є обов’язковим чинником, який виражає ідентифікуючу семантичний тип сему “бажання”, що, зазвичай, підсилюється ситуативним контекстом. Сема “ірреальність” виражена кон’юнктивом II.

Варіанти моделі 2 за модально-темпоральною ознакою у семантичному аспекті репрезентують потенційне та нереалізоване бажання. Ступінь емоційності цих структур низький, ми приєднуємося до думки дослідників кон’юнктива, які стверджують, що конструкції на зразок аналізованої слугують для вираження стриманого, прихованого мовцем бажання [14, 131; 85, 148]. Варто зазначити, що коли дієслово-присудок виражене претеритом кон’юнктивом або кондиціоналісом I, виникають труднощі конкретизації семантики речення. У такому разі “потенційність” важко розмежувати з реальністю, оскільки за відсутності релевантного контексту, бажання мовця з часовою референцією “теперішній”/”майбутній” сприймається як реальне ввічливе бажання. Факт, що у момент мовлення реалізація бажаного стану речей не має місця, чи взагалі неможлива, засвідчує контекст:

“Ich tät es ganz *gerne*, aber ich bin doch selber noch ein Kind.” (E.Kästner);

“Ich würde *gern* mitmachen beim Martinszug. Aber ich weiß nicht, wie man eine Laterne bastelt.” (A.Himmel).

Контекст у такому випадку є облігаторною семою, що дозволяє класифікувати бажання, як “потенційне стримане бажання”.

Форми плюсквамперфекта кон’юнктива / кондиціоналіса II не вимагають контекстуального підтвердження, вони однозначно класифікують дію як нереалізовану, оскільки вона віднесена до минулого, тому в таких випадках роль контексту у визначенні семантики речення факультативна:

“Er hätte sich sehr gerne zurückgezogen, aber war es zu spät.” (M.L.Fischer).

Отже, у межах синтаксичної моделі 2 функціонує два семантичних варіанти речення “ірреального бажання”:

Варіант 2: “бажання” + “ірреальність” + “теперішній”/”майбутній” – “потенційне стримане бажання”;

Варіант 3: “бажання” + “ірреальність” + “стриманість” + “минулий” – “нереалізоване стримане бажання”.

У синтаксичній моделі 3: S + P (*mögen* Konj. II + VV). (+Kt) – “бажання” + “ірреальність” + “дипломатичність” + “теперішній”/”майбутній”/”минулий” (+ “контекст”), – сема “ірреальність” представлена формою кон’юнктива II, сема “бажання” – лексичною семантикою модального дієслова *mögen*. До семантичних функцій кон’юнктива II належить також вираження сем “ввічливість”/”дипломатичність”. Модальне дієслово-присудок зі значенням “бажання” у формі претеритального кон’юнктива характеризує висловлене мовцем бажання як дипломатичне, ввічливе, а не категоричне, вираженню якого слугують форми парадигми індикатива.

Семантична характеристика модально-темпоральних ознак моделі 3 ідентична до поданої у аналізі моделі 2. Однак в семантичній класифікації треба врахувати індивідуальну сему “дипломатичність”, притаманну цій структурі. Оскільки варіанти моделі з присудком у формі претерита кон’юнктива/кондиціоналіса I вимагають контекстуальної конкретизації модального значення, релевантний контекст дозволяє класифікувати бажання як “потенційне дипломатичне бажання”:

“Manchmal *möchte* ich ein Kommunist sein. Jeder möchte manchmal ein Held sein, aber nicht toter.” (J.Brezan).

На відміну від варіантів з часовою референцією “теперішній”/”майбутній”, де вирішальна роль у вираженні семантики “ірреальності” належить контексту, у варіантах моделі з часовою референцією “минулий”, наприклад: “*Ich hätte heulen mögen wie ein Schloßhund.*” (J. Brezan) – “бажання” + “ірреальність” + “дипломатичність” + “минулий” (+ “контекст”), – згадану функцію виконує форма плюсквамперфекта кон’юнктива.

Зазначені характеристики кон’юнктива, як носія семи “ірреальність”, а також семи “ввічливість”/“дипломатичність”, роль контекстуального фактора, як маркера ірреального характеру мовленнєвої дії, дозволяють визначити семантичні варіанти моделі 3, це:

Варіант 5: “бажання” + “ірреальність” + “дипломатичність” + “теперішній”/”майбутній” + “контекст” – “потенційне дипломатичне бажання”;

Варіант 6: “бажання” + “ірреальність” + “стриманість” + “минулий” – “нереалізоване дипломатичне бажання”.

Наступна модель речення “ірреального бажання” (модель 4) виявляє такі особливості комбінування сем: S + P (*wollen* Конж. II + VV (повнозначне дієслово). (+Kt) – “бажання” + “ірреальність” + “дипломатичність” + “теперішній”/”майбутній”/”минулий” (+ “контекст”).

Сема “бажання” виражена в конструкціях такого типу лексичним значенням модального дієслова *wollen*. При підстановці семантично нееквівалентної лексичної одиниці структура зберігає граматичність, однак, набуває іншого значення. Порівняємо: *Ich wollte gerne alles mit dir besprechen ? Ich könnte gerne alles mit dir besprechen*, – сема “бажання” трансформується в сему “можливість”.

Розглянемо семний склад варіантів моделі 4 за модально-темпоральною ознакою. Семантика претерита кон’юнктива дієслова *wollen* не виключає реалізації бажання мовця, водночас, як було продемонстровано на прикладах моделі 3, ця граматична форма є носієм семи “ввічливість”/”дипломатичність”: “*Ich wollte – Frau Hasslick herausnehmen, aber sie weigert sich. Sie will hierbleiben.*” (H.G. Kosalik) – “бажання” + “ірреальність” + “теперішній”/”майбутній” + “контекст”. Ситуативний контекст інтенсифікує сему “ірреальність”, що дає змогу класифікувати бажання як “потенційне дипломатичне бажання”. Семантика плюсквамперфекта кон’юнктива (“минулий”) констатує відсутність реалізації бажання у минулому: “*Aber ich hätte ihn streicheln wollen, liebe Elisabeth...*” (R. Baumgart) – “бажання” + “ірреальність” + “минулий” (+ “контекст”), – й ідентифікує структуру як “нереалізоване дипломатичне бажання”.

Отже, як засвідчує аналіз фактичного матеріалу, варіанти моделей 3 і 4 за модально-темпоральною ознакою виявляють ідентичний семний склад, відтак, модель 4 ілюструє визначені для моделі 3 семантичні варіанти 5 та 6.

Невід’ємними компонентами синтаксичної структури моделей третього блоку S + P *wollen/wünschen Prät. Konj., + NS (P Konj. II). (+Kt) (P Prät. Konj. – присудок у формі претерита кон’юнктива; NS – підрядне речення) – “бажання” + “теперішній”/”майбутній” + “дипломатичність”, + “ірреальність” + “теперішній”/”майбутній”/”минулий” (+ “контекст”) є дієслова *wollen wünschen*, що виражають сему “бажання”, й є синонімічними, що допускає можливість їх заміни одне одним. Така операція не впливає на семний склад моделі: *Ich wünschte, du hättest mich früher bemerkt (“бажання” + “теперішній”/”майбутній” + “дипломатичність”, + “ірреальність” + “минулий”)? Ich wollte, du hättest mich früher bemerkt (“бажання” + “теперішній”/”майбутній” + “дипломатичність”, + “ірреальність” + “минулий”), що допускає можливість їх комплексного семантичного опису.**

За синтаксичною будовою модель представляє підрядне речення, тому в семантичній структурі спостерігається дублювання сем, виражених часовими формами дієслів-присудків.

Проаналізуємо особливості семантики цієї конструкції на прикладі варіантів моделі за модально/темпоральною ознакою. Оскільки матричне речення виявляє константний набір сем – “бажання” + “ірреальність” + “теперішній”/”майбутній”, семантичні варіанти можна диференціювати, виходячи з семантики часової форми присудка в підрядному реченні. Якщо присудок підрядного речення виражений плюсквамперфектом кон’юнктива / кондиціоналісом I, конструкція відповідає семантичній формулі: “бажання” + “теперішній”/”майбутній” + “дипломатичність”, + “ірреальність” + “теперішній”/”майбутній” (+ “контекст”) –

“*Ich wollte, es käme dazu!*” (A.E. Johann);

“*Ich wünschte nur, du würdest mich endlich in Ruhe lassen!*” (M.L. Fischer).

Присудок підрядного речення у формі плюсквамперфекта кон’юнктива/кондиціоналіса II представляє сему “минулий” і визначає семантичну формулу: “бажання” + “теперішній”/”майбутній” + “дипломатичність”, + “ірреальність” + “минулий” (+ “контекст”) –

“*Ich wollte, wir hätten die deutschen Ausbilder länger behalten können.*” (A.E. Johann);

Ich wünschte, wir würden alles zusammen gemacht haben.

Дієслова *wollen* і *wünschen* репрезентують у матричному реченні сему “бажання”, виражену їх лексичним значенням, а також семи “теперішній”/”майбутній” та “дипломатичність”,

притаманні їх модально-темпоральній характеристиці. Оскільки, згідно зі змістом матричного речення, реалізація бажання не виключена, вирішальну роль у семантичній інтерпретації відіграє підрядне речення. При наявності у ньому семи “минулий” ми класифікуємо бажання як “нереалізоване дипломатичне бажання” й відносимо його до семантичного варіанта 6, що зафіксований на матеріалі формальних моделей 3 та 4. Сема “теперішній”/“майбутній” визначає бажання як “потенційне дипломатичне бажання”, що на матеріалі синтаксичних моделей 3 і 4 було класифіковане як семантичний варіант 5.

Таким чином, результати дослідження дозволили встановити найчастотніші семантичні варіанти синтаксичних конструкцій з кон’юнктивом на позначення ірреального бажання: “потенційне експресивне бажання” та “потенційне стримане бажання”. На них припадає відповідно 43,5% і 17,5% від загальної кількості прикладів. Обов’язковим для всіх синтаксичних моделей компонентом є форми кон’юктива II, які зумовлюють ірреальний характер мовленнєвої дії. Найменш частотними у серії зафіксованих семантичних структур є “нереалізоване стримане бажання” й “нереалізоване дипломатичне бажання”, на які припадає відповідно 1,4% і 3,5%. Як видно, за частотністю серед німецьких ірреальних бажальних речень переважає сема “потенційності” з часовою референцією “теперішній”/“майбутній”, що не виключає реалізації бажаного стану речей, і класифікує бажання як таке, що може бути реалізоване. Загалом 764 приклади нашої вибірки виявило сему “потенційність”, що складає 79,9% від загальної кількості прикладів. Цікаво зіставити цей факт із фундаментальними особливостями ірреального бажального речення як засобу планування діяльності та оцінки її здійсненості. Орієнтація більшості конструкцій на теперішній/майбутній час підтверджує їх участь в обробці комунікантами планів діяльності, пошуку шляхів реалізації та прогнозуванні результатів.

Семи “ірреальність”, “темпоральність”, “бажаність” виявляють в ірреальних бажальних реченнях не звичайне сумарне значення, а утворюють своєрідний смисловий комплекс, зміст якого зумовлений взаємодією сем. Аналіз понять “ірреальності” та “бажання” засвідчує, що поняття “ірреального” не завжди виключає можливість здійснення. Відтак, перспективи дослідження складатиме аналіз не тривіальної сукупності сем (поверхневої семантичної структури), а глибинного смислового комплексу, який зумовлює породження такого типу речень в умовах комунікативної ситуації. Зауважимо, що тема ірреального бажання в лінгвістиці значно ширша і її повне розкриття потребує подальшої системи досліджень, зокрема, вивчення інших вербальних та позамовних засобів вираження ірреального бажання, порівняльного та стилістичного аналізу конструкцій, що репрезентують ірреальне бажання, на матеріалі різних мов. Керівним принципом подальших досліджень має слугувати розуміння мови як важливого чинника в контексті цілісного процесу життєдіяльності особистості та суспільства.

Список використаних джерел

1. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1988. – 239 с.
2. Гулыга Е.В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке. – М.: Высшая школа, 1971. – 206 с.
3. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 350 с.
4. Козловский В.В. Предложения с конъюнктивом (структура, семантика, прагматика): Монография. – Черновцы: Рута, 1997. – 281 с.
5. Логический анализ языка: между ложью и фантазией / отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М., 2008. – 671 с.
6. Москальская О.И. Вопросы синтаксической семантики // Вопр. языкознания. – 1977. – № 2. – С. 45-56.
7. Харитонова И.Я. Теоретическая грамматика немецкого языка: Синтаксис (на нем. яз.). – К.: Вища школа, 1976. – 179 с.
8. Jäger S. Der Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart. – München/Düsseldorf: Max Hueber Verl., 1971. – 438 S.
9. Moskalskaja O. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – М.: Vysšaja Škola, 1983. – 344 S.
10. Schwarz M., Chur J. Semantik: ein Arbeitsbuch. – Tübingen: Gunter Narr Verl., 2007. – 227 S.
11. Semantik und Pragmatik – Schnittstellen / hrsg. von I.Pohl. – Frankfurt am Main [u.a.]: Lang, 2008. – 688 S.
12. Wöllstein A. Konzepte der Satzkonnexion. – Tübingen: Stauffenburg, 2008. – 259 S.
13. Wunderlich D. Arbeitsbuch Semantik. – Frankfurt/M.: Hain, 1991. – 368 S.
14. *erebkov V.A. Das Verb. Ein Hilfsbuch zur deutschen Grammatik. – Moskau: Hochschule, 1977. – 191 S.

Анотація. У статті розглянуті особливості семантики синтаксичних конструкцій з кон’юнктивом на позначення ірреального бажання. Встановлені характер взаємодії

темпорального та модального конструктив семантичної формули, роль внутрішнього і зовнішнього контексту в формуванні і вираженні компонентів семантичної структури речення, представлено фонд семантичних варіантів ірреальних бажальних речень.

Ключові слова: семантика, кон'юнктив, ірреальне бажання, контекст, семантичний варіант.

Summary. The article analyzes peculiarities of the semantics of irreal wish syntactic constructions with the conjunctive. We have identified the nature of interaction between the temporal and the modal constructs of the semantic formula, the role of the internal and external context in the formation and the expression of the components of the sentence semantic structure and presented a body of semantic variants of irreal wish sentences.

Key words: semantic, conjunctive, irreal wish, context, semantic variant.

УДК 398.8: 94(477)“16”

Пастух Т.А.

ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА ПІД ПРОВОДОМ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ПІСЕННОМУ ФОЛЬКЛОРІ

Безцінним надбанням українського народу протягом його багатовікової історії була і залишається дивовижна фольклорна спадщина.

Роль та значення художнього творення в житті будь-якої нації надзвичайно великі. З цього приводу слід відмітити, що фольклор складається не лише з окремих видів народного мистецтва, але й увібрав в себе також естетичний, правовий, моральний, світоглядний, улітарний досвід сотень поколінь. Таким чином, пізнання минулого своєї країни навпрямки пов'язано з дослідженням і вивченням її фольклорного доробку. Характеризуючи його, можна сміливо сказати, що фольклор – це не тільки явище спільної праці, колективної діяльності людей, це ще й, фактично, традиція і дійсність, в якій живе людина. Видимо і невидимо він присутній у звичаях, способі діяльності, поведінці [2,3]. Саме фольклор за будь-яких умов залишався важливим фактором збереження національної самосвідомості, мови й культури.

Українська народна творчість завжди залишалася предметом ґрунтовних студій чималого кола дослідників. Зокрема, питанню вивчення пісенного фольклору присвятили свої праці такі видатні фольклористи та науковці, як: М. Максимович, М. Костомаров, І. Срезневський, А. Метлинський, П. Куліш, І. Франко, М. Грушевський, П. Житецький, О. Потебня, М. Сумцов, К. Грушевська, С. Грица, М. Грицай та ін. Ними чимало зроблено в напрямку накопичення і осмислення фольклорних творів, розв'язання низки проблем, винесення важливих припущень та висновків. Опрацьовувалася дослідниками й проблема відображення визвольної війни в пісенному фольклорі. Однак при цьому все ж залишаються певні прогалини, пов'язанні, передусім, з тривалою ідеологічною експансією шовіністичної царської і тоталітарної радянської епох, яка характеризувалася перекрученнями сторінок вітчизняної історії та культури, вилученням з наукового обігу численних праць дослідників козащини, замовчуванням документальної бази подій того періоду. Таким чином, означені причини зумовлюють високий ступінь актуальності досліджень пісенного героїчного епосу України на сучасному етапі, а тому потребують подальшого вивчення.

Наразі, ми поставили своїм завданням розглянути окремі пісні доби Хмельниччини, аби з'ясувати, які саме військові баталії та в якому ракурсі зберіг в пам'яті народ і чи простежується зв'язок даних творів з історичною дійсністю.

Події визвольної війни 1648-1654рр. зафіксовано у фольклорних творах різних жанрів. Не міг український народ у своїх піснях, думах, легендах та переказах не розповісти про героїчну боротьбу козацтва за свободу і волю. І хоч багато з того, що “прославлено істориками, залишається народові невідомим, а багато чого з того, що народ прославляє, важко буває відшукати в писаних історичних матеріалах“, саме фольклор став народним літописом звитяжної боротьби проти загарбників [4,2].

В пісенному фольклорі побутують різні варіанти зображення одних і тих самих подій. Слід зауважити, що хронологія війни і в думах, і в історичних піснях в принципі збережена, хоча основна увага в них здебільшого звернена до персонажів. При цьому деякі моменти народ повністю

проігнорував, або ж торкнувся їх тільки мимоволі, що викликає подив з боку історичності.

Так, знайомлячись з пісенним фольклором, ми не зустрічаємо чіткого пояснення причини виникнення війни, мотивів окремих політичних дій, а весь період боротьби оспіваний наче в загальному. Однак, незважаючи на це, в нашій уяві все ж вимальовується доволі однозначна картина, що в головному співпадає з даними історії як науки.

Пояснюючи дану особливість фольклору середовищем його виникнення, С. Грица пише: "...це одна з найдавніших форм творчої діяльності людини, адекватна з її психофізіологічними, інтелектуальними та естетичними потребами, передана міжпоколінно, переважно усно, що розвивається за природно-раціональними моделями, детермінованими конкретним середовищем його виникнення й розвитку та особистістю індивіда, що його відтворює" [1,39].

Розглядаючи історичні пісні, М. Гоголь застерігав, щоб дослідник не шукав в пісні точних дат та місця подій, бо їх там може не бути, але що стосується почуттів, переживань та духу епохи, то це він знайде в повній мірі.

У свою чергу, відомий дослідник народної творчості М. Костомаров, вивчаючи питання пісенного фольклору, як історичного джерела, вважав історичну пісню в цьому процесі другорядною, так як в ній "квіти фантазії часто закривають істинну", але водночас, на його думку, пісні яскраво відбивали народний світогляд, з огляду на оточуюче середовище і в цьому "найважливіше та незмінне достоїнство пісень" [4,48]

Виникнення історичної пісні науковці відносять до XIV-XV ст. і схильні пояснювати важкими умовами, в яких перебували українці через безперервні ворожі напади, що спустошували міста і села. Приблизно в цей же період на допомогу населенню виступила мало відома до того сила – запорізьке козацтво. Саме бажання прославити своїх захисників і морально підтримати власний народ спонукали до появи його ж творіння – героїчного епосу.

Найвищого розквіту історична пісня набула під час визвольної війни 1648-1654 років. В цей період народ через пісні і думи повідомляє про свої настрої та переживання, захоплено стежить за перемогами козацького війська, оспівує мало не кожен важливу подію пов'язану з ходом боротьби, при цьому, демонструючи своє щире ставлення як до козаків, так і до їхнього гетьмана Богдана Хмельницького.

Так, в пісні "Чи не той то Хміль", яку було записано в 20-50 рр. XIXст., а вперше опубліковано М. Максимовичем в збірці "Украинские народные песни, изданные Михаилом Максимовичем", уславлено перемогу козацького війська у битві з поляками, що відбувалася 6 травня 1648 р. під Жовтими Водами.

Створюючи пісню, народ з елементами сатири, що було досить притаманно народному фольклору, зображує страх ворогів перед українськими захисниками:

“Утікали ляхи – погубили шуби...
Гей, не один лях лежить вищиривши зуби!
Становили ляхи дубовії хати,
Прийдеться ляшенькам в Польщу утікати!” [3,77].

Пісня "Висипали козаченьки з високої гори" розказує про події під Берестечком в червні 1651р., коли через зраду кримського хана Богдан Хмельницький потрапив в полон. В XIX ст. дану пісню було записано М. Костомаровим на Волині.

Власне кажучи, конкретної інформації щодо згаданої події слова пісні не несуть, хіба що тільки кілька рядків дають зрозуміти суть сюжету народного твору:

“А де ж твої, Хмельниченьку, кованії вози?”
“У гетьмана Потоцького стоять на пригоні”.
“А де ж твої, Хмельниченьку, кованії вози?”
“У містечку Берестечку заточені в лози” [3,81].

Битва українського війська з польським на чолі з Яном Казиміром неподалік с.Жванець, що відбулася в жовтні-листопаді 1653р. і відома як Жванецька війна також не залишилася поза увагою усної народної творчості:

“Ой з города з Немирова
Хмара виходжала,
А кравчина запорозька
До Хотії поспішала” [3,82].

Такими словами починається народна пісня. Далі Хмельницький традиційно, з характерною його образу легкістю, перемагає ворожого супротивника:

“Вийшов пан Хмельницький
По жванському полю,
Ой, запекли хлівоньку ляхи
Та тому Подоллю!” [3,84].

Демонструє міць та силу непереможного гетьмана і кінцівка пісні, несучи відтінок

повчального завершення:

“Ой пізнали тоді ляхи,
Де їм станом стати,
До себе їднати!” [3,84].

Цікавим елементом частини пісенного фольклору є уподібнення гетьмана з рослиною хмелем. За версією деяких дослідників (М. Костомаров, Ю Корнєв) таке порівняння вказує на енергійність, відвагу та непереможність Хмельницького, пристосовуваність в складних ситуаціях і здатності виживати в різних умовах. Подібне прихильне ставлення народу до свого рятівника знайшло відображення в піснях “Ой Богдане батьку Хмелю“, “Ой Богдане, Богданечку“, “Ой послав Бог Хмельницького“.

В творчості українського народу простежується не тільки його захоплення талантом, мудрістю, нездоланною волею й організаторськими здібностями Богдана, але й повна довіра та підтримка в досягненні спільної мети, яка власне й об'єднала всю Україну.

Досить часто в піснях підкреслюється зв'язок гетьмана та повсталого народу, що й виступає однією з причин його легендарної сили. Пояснюється це романтичною ідеалізацією та гіперболізацією в зображенні власних героїв, що утвердилися в пісенному фольклорі цього періоду. За словами М. Рильського, поєднання елементів героїчної романтики з реалізмом є характерною рисою майже всіх пісень про визвольну війну 1648-1654рр.

Підсумовуючи вище сказане, можна зробити висновок, що пісенний фольклор не завжди точний в подачі інформації й історичної правди. Йому властиві елементи художнього вимислу, ліричні відступи, певна міфологізація. Однак народна оцінка історичних дійових осіб і подій тієї епохи в фольклорі відображена вірно.

По суті, історичні пісні, в яких йдеться про визвольну війну під проводом Хмельницького демонструють народне уявлення про патріотизм й народне бачення образів національних героїв, на кшталт гетьмана Богдана та його прибічників і помічників в шляхетній справі беззавітного служіння Батьківщині – Богуна, Морозенка, Кривоноса, Нечая та інших. Характерною ознакою цих творів є глибокий драматизм, напруженість і ліричність сюжету.

Дивовижно, наскільки потужну зброю у вигляді епічних творів створив собі на допомогу знедолений народ, потерпаючи від шкод та знущань з боку нападників. Недаремно це історичне джерело десятиліттями викликало (й наразі продовжує це робити) інтерес у фольклористів, мистецтвознавців, істориків та інших науковців. На основі фольклорного матеріалу писалися історичні книжки (М. Грушевський), художні твори (П. Куліш), народжувалися вірші (Т. Шевченко). Створюючи перлини усної творчості, народ керувався серцем та мовою душі, тому, читаючи, а ще краще слухаючи їх, усі ті переживання й відчуття немов би оселяються на якийсь час в уяві слухача.

Список використаних джерел

1. Грица С. Й. Становлення і розвиток наукової думки про народну творчість // Українська художня культура. – К.: Либідь, 1996. – С.32-53.
2. Грицай М С. “Давня українська проза“. – К.: Вища школа – 1975. – 149с.
3. Думи та пісні про Богдана Хмельницького. – К.: Музична Україна, 1970. – 131с.
4. Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994. – 384с.

Анотація. В статті розглядається питання загальної цінності пісенного фольклору для наукової спадщини. Простежується зв'язок народної творчості з історичною дійсністю. Аналізуються народні пісні доби Хмельниччини з погляду їх емоційного наповнення та достовірності фактів. Оцінюється ставлення українського народу до гетьмана В.Хмельницького.

Ключові слова: пісенний фольклор, історичні пісні, визвольна війна.

Summary. A question that touches the general value of song folklore for a scientific inheritance is examined in the article. Connection of folk creation is traced with historical reality. The folk songs of Khmelnytchina's days are analysed from point of their emotional filling and authenticity of facts. Attitude of the Ukrainian people is estimated toward hetman V.Khmelnytsky.

Key words: song folklore, historical songs, national war.

ПАРЕМІЇ В КОНТЕКСТІ СМІХОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ

Українська мова – невід’ємна складова культури нашого народу, і її вивчення тісно пов’язане з етнокультурознавчими здобутками – сукупністю знань про побут, звичаї, традиції народу. Пізнання українського народу як етнокультурної спільності має тривалу складну історію та чималий доробок. Він став результатом праці багатьох поколінь дослідників традиційно-побутової культури українського народу і є основою для реалізації змістового аспекту вивчення паремій. Кожен дослідник пареміографії має володіти цими знаннями, оскільки вивчення народних висловлень потрібне не тільки для розширення знань про свій народ, повноти уявлень про цілісність його культури, а й для глибшого усвідомлення того, що у винятково складних умовах історичного буття український народ зберігав самобутність, був повноцінним суб’єктом загальнолюдського цивілізаційного розвитку. Без таких знань неможливе тлумачення змісту й етимології паремій, адже їх корені заглиблюються у світ матеріальної і духовної культури народу.

Жанри усної народної творчості, що належать до пареміографії, відрізняються один від одного рядом ознак і мають своє особливе призначення. Як відомо, пареміографія – це частина фольклору, яка об’єднує найкоротші жанри, що в образній формі відтворюють найістотніші явища і реалії дійсності: прислів’я, приказки (приповідки) – та їх жанрові різновиди – вітання, побажання, порівняння, прикмети, каламбури, тости. Це – словесні мініатюри, що в процесі формування закріпились як своєрідні усталені формули, образні кліше [4, 536].

Як зазначає В. Жайворонок, “паремії є характерним прикладом накладання зовнішнього (космічного) порядку речей на внутрішню (духовну) організацію (життєві правила, політ думки, моральний етикодекс, етнопсихічну еволюцію, призначення душі, ментальну поведінку). Вони є яскравою ілюстрацією традиційних, часто універсальних асоціативних міжпредметних зв’язків або регулярних внутрішніх асоціацій між символами і реальними предметами. Через те в пареміях усе значуще, пов’язане, таке, що входить у певні асоціативні ряди, які співвідносяться як щодо положення, так і щодо значення. Більше того, можна твердити про символічну лінію (можливо, ланцюг) асоціативного ряду, що ґрунтується на етносимволіці як такій” [4, 56].

Метою нашої наукової статті є проаналізувати паремію як виразника комічного світосприйняття українців, зокрема увагу зосередити на прислів’ях і приказках з іронічним значенням: визначити їх типологію, механізм і особливості створення іронічного ефекту.

Проблема походження та класифікації паремій – одна з найскладніших і малодосліджених. Саме поняття паремії викликає багато питань, бо цей термін не має серед учених остаточного визначення. Якщо проаналізувати декілька тлумачень цього поняття такими дослідниками, як В. Мокієнко, О. Дуденко, М. Пазяк, Н. Ковальська, А. Крікман, Е. Норман, В. Піно, Р. Саукас, то паремію можна визначити як короткий текст, нерідко обмежений одним реченням (прислів’я, приказки, говоріння та ін.) чи навіть фрагментом речення (різного роду кліше); мовне явище, яке відбиває життя народу, риси характеру, вчинки, події, життєвий досвід, реалії оточуючого світу, релігійні уявлення.

Вдалою видається запропонована в енциклопедії “Українська мова” така дефініція паремій: це “народні вислови, виражені реченням, а також короткими ланцюжками речень, якими передаються елементарна сценка чи найпростіший діалог” [3, 424]. Та само зазначено: “до класу паремій належать: прислів’я і приказки (вони становлять основну масу – до трьох чвертей – усього паремійного фонду), примовки, загадки, прикмети, “ділові” вислови, повір’я, “віщі” сни, ворожби, задачі, головоломки, скоромовки, пустомовки, замовляння, небилиці, нісенітниця, одномоментні анекдоти, казкові формули тощо” [3, 424].

Паремії не випадково вважають чи не найяскравішим виразником національної ментальності. Як зазначав російський дослідник В. П. Анікін, це “ніби духовний кодекс народу, що регламентує життя кожної простої людини, це ті думки, до яких народ прийшов у процесі своєї суспільної практики” [1, 11].

Прислів’я і приказки як основа паремійного фонду – це прекрасний спосіб висловити думку коротко, але з величезним емоційним і змістовим потенціалом. Значна кількість українських паремій має виразний гумористичний, саркастичний, а також іронічний колорит. Українці щедро використовують як в усному, так і в писемному мовленні цей конденсований вид народної поезії, щоб передати власні думки у дотепний спосіб. Особливості національної своєрідності культури кожного народу, як відомо, полягають не тільки в його одязі або кухні, а й у манері розуміти і сприймати значні речі. Ця манера виразно та рельєфно виявляється і в національно забарвлених формах комізму, і в мовних засобах створення комічного ефекту.

На думку багатьох дослідників, ментальність українців вирізняється емоційно-почуттєвим характером. Висока українська емоційність, чутливість та ліризм, що виявляється в естетизмі українського життя і обрядовості, в артистизмі вдачі, у прославленій пісенності, у своєрідному м'якому гуморі тощо – це та особливість, що визначає духовність основою творчості.

Почуття гумору, вміння влучно зіронізувати відображають естетичне мислення українців. Ці якості властиві розвиненому розуму, здатному швидко й критично оцінювати суть явища, схильному до незвичайних, раптових зіставлень і асоціацій. Спроможність володіти почуттям гумору передбачає здатність емоційно, в естетичній формі, схоплювати суперечності дійсності та швидко реагувати на них відповідними мовленнєвими формулами, особливим типом яких є паремії.

Особливо важливою у створенні комічного є закладена в мовних засобах лінгвокраїнознавча інформація, характеристика ментальних рис, адже комічне завжди має національно неповторну форму, а його своєрідність історично змінна, що яскраво відображається в мовній системі.

При всій різноманітності теорій категорії комічного потрібно визначити, що справжнім зразком іронічного колориту властиве відображення суперечностей в особливо гострій формі. Той, хто використовує цей потужний засіб впливу (іронію) на співрозмовника, тонко і чутливо реагує на все негативно-неприйнятне, відчуває і підкреслює диспропорцію між явищами потворними та естетичним ідеалом прекрасного.

Досить влучно щодо засобів творення іронії висловився Ю. І. Білодід, відзначивши їх роль для відповідного колориту усього тексту: "Добираючи лексику, що належить до різних і часто несполучуваних лексико-тематичних груп і, створюючи з її допомогою яскраві стилістичні прийоми, автор досягає і збільшує експресивність тексту (її наростання підвищується залежно від ступеня віддаленості предметно-сміслових сфер), задає загальний іронічний тон усьому творові" [2, 71]. Такий же висновок можемо зробити і про усне розмовне мовлення, адже чим більше насичене воно дотепними асоціаціями, іронічними оцінками, скептичним ставленням до здавалося б абсолютно негативних речей, тим багатшим є внутрішній світ мовців, тим ширшим є діапазон їх творчого мислення.

"Основним принципом створення іронії як однієї з форм комічного виступає значеннева невідповідність, відхилення від так званого "принципу кооперації", – зазначає Н. Ланчуковська [6, 7]. Іронічна невідповідність створює специфічну оцінну модальність суб'єктивного характеру. Відносини між учасниками комунікативного акту, їхнє ставлення до позначення явищ дійсності номінативними знаками, які будуються на принципі своєрідної словесної гри, функціонують для створення певних семантико-стилістичних колоритів. "Ігровий простір робить іронічне висловлювання відокремленим у мовленнєвому потоці, утворюючи так звані мікротексти, які характеризуються цілісністю, закінченістю вираження думки й особливою значенневою організацією" [6, 7].

Таким викінченим мікротекстом можна вважати, зокрема, паремії – прислів'я і приказки – оскільки у більшості випадків, коли їх вжито для вираження іронічного ставлення мовця до об'єктів чи явищ дійсності, ці вислови цілком або частково позбавлені власного семантичного змісту.

Іронічні паремії – це висловлення з небуквальним змістом та емоційною складовою в його основі. Прислів'я і приказки з іронічним значенням як різновид таких висловлень містять ще більшу емоційну навантаженість, оскільки думку в них висловлено доволі дотепно. Серед способів реалізації іронії у структурі прислів'їв і приказок можемо визначити наступні: поєднування незіставлювальних понять та явищ, що створює алогічне сприйняття вислову, стійкі народні порівняння, іронічний парадокс.

Іронія у висловленнях з алогічним поєднанням понять досягається через протиставлення слів несполучуваної семантики, як наприклад: *Присягалися сліпці, що своїми очима бачили* (7, 601); *Хата тепла, що потієш, дрижачи* (7, 735). Часом одному слову може протиставлятися ціле словосполучення: *Дала бджола меду, що аж пику скривило* (7, 686), або ж підрядна частина складного речення: *Лякали щуку, що в озері її топоти будуть* (7, 450). Такі іронічні зіставлення несполучуваних слів та виразів в одному контексті мовці використовують здебільшого з метою підкреслення негативної ознаки (в дотепний іронічний спосіб).

Іронічні приказки та прислів'я наділені особливою прагматичною спрямованістю, оскільки вони посилюють значення вислову через зіставлення зображуваного з тим конкретним образом і узагальненим глибоким змістом, що притаманний більшості таких висловів. Вони виражають і несумісність дій, і узагальнення, і недоречність, і просту констатацію факту, і міру вияву дії. Сила іронії залежить від співвідношення семантичної сили приказки чи прислів'я і характеру зображуваного, від співвідношення та ступеня відповідності між ними. Найчастіше зазначені вислови вживають для власне іронічної насмішки, як-от вислів: *Привів коня кувати, коли кузня згоріла* (7, 726) вжито для іронії над людиною, яка завжди запізнюється; вираз *Так жінку бив,*

що сам насилу втік (7, 735) використовують, коли іронізують над хвальком, який сам не пам'ятає, де правда, де брехня.

Чи не найчастіше іронію можна вловити у висловах типу *пасує, як сідло корові; гарний, як пес базарний* тощо, в основу яких покладено антифразисні відношення. Такі вислови в сучасному мовознавстві трактуються по-різному. Деякі з дослідників, наприклад, В. Ткачук, А. Панасенко, Н. Руснак вважають їх фразеологічними сполученнями порівняльної структури [8; 11; 12].

Зокрема, В. Ткачук зазначає, що “хоча фразеологізми вважаються досить неоднорідною групою внаслідок того, що кожен елемент є відносно унікальним за своєю будовою, досить однорідним типом з-поміж них постають порівняльні структури. Вони будуються шляхом вказівки на порівнюваний об'єкт, при цьому використовується формант порівняння (*як, наче, ніби, мов і т.д.*) і вказівка на об'єкт, з яким порівнюється. Такі фразеологізми утворюють фонд так званих *стійких порівнянь*” [12, 173].

У порівняльних фразеологізмах, зауважує А. Панасенко, суб'єктивно-модальне значення залежить від базового компонента (опорного слова у порівнянні). Якщо він виражає негативне суб'єктивно-модальне значення, то і значення фразеологізму теж буде негативним, наприклад: *дурний як пень, гіркий як редька, п'яний як чіп*. Однак набагато цікавішими у дослідженні є порівняльні фразеологізми, побудовані на контрасті лексичних компонентів, на несумісності поєднаних понять, внаслідок чого виникають вислови: *жвавий, як рак на греблі, розумний, як баран*. Такі порівняння зберігають свою мовну специфіку у виборі об'єктів, з якими порівнюється [8, 11].

Ми вважаємо за доцільне аналізувати їх як іронічні стійкі народні порівняння фразеологізованої структури, побудовані на антифразисі.

За значенням такі іронічні порівняння можна поділити на групи:

1) позначення ознаки:

- протиставлення за зовнішнім виглядом (*вроди/потворності*): *Красивий, як собака на морозі* (7, 13); *Гарний, як свиня в дощ* (7, 97); *Гарно, як теляті в мішку* (7, 94);

- протиставлення за кількісною ознакою (*багато/ мало*): *Багато, як на лисому бліх* (7, 13). *Багато, як кіт наплакав* (7, 15);

- протиставлення за станом здоров'я (*кволий/здоровий*):

Здоровий, як диня на морозі (7, 13);

- протиставлення за ознакою істинності (*правди/неправди*): *Правда, як на вербі грушки* (7, 15); *Така то правда, як пси траву їдять* (7, 99);

- протиставлення за ознакою динамічності (*жвавий/повільний*): *Жвавий, як рак на греблі* (7, 618); *Швидкий, як собака до палиці* (7, 13); *Спритний, як черепаха у відрі* (7, 634);

- протиставлення за ознакою важливості (*потрібний/непотрібний*): *Потрібний, як на голові гуля* (7, 16); *Потрібен, як свині коралі / Собаці п'ята нога / П'яте колесо до воза* (7, 16). *Потрібно, як чорту лапоть* (7, 648); *Треба, як собаці бантик* (7, 738); *Потрібно, як у голові дірка* (7, 13);

2) позначення дії чи стану: *Розходився, як холодний самовар* (7, 729); *Усолодився, як черв'як у хрінні* (7, 112); *Рушив розумом, як дохле теля хвостом* (7, 729);

3) позначення почуттів: *Щастить, як утопленому* (7, 100); *Скучає, як собака за києм* (7, 98); *Любляться, як бідний з багатим* (7, 17).

Найчастіше у стійких народних порівняннях іронія виникає на основі зіставлення дій чи ознак людини з діями чи ознаками тварини, як-от: *Розбирається, як баран в аптеці* (7, 729); *Розпалився, як жаба на гойдалці* (7, 729); *Пішов у рід, як заєць у хвіст* (7, 722); *Здоровий, як старий заєць після суворі зими* (7, 538); *Звивається, як ведмідь у танці* (7, 693); *Погуляв, як собака на вірьовці* (7, 413); *Життя вільне, як собаці на цепу* (7, 690) та багато ін. Причому особливість цього зіставлення полягає у протилежному порівнянні (наводиться дія, яку за жодних обставин не може виконати об'єкт порівняння).

Щодо структури іронічних порівнянь такого типу, можна зазначити, що такі вислови складаються з двох компонентів. Перший – це опорне слово, а другий – протиставна частина, що виражена фразеологічним сполученням. Іронія виникає внаслідок алогічності семантико-синтаксичних відношень між компонентами, тобто зіставлення буквального значення, яке несе в собі опорне слово (позитивема), і не буквального, що зосереджене у порівняльному компоненті (негативема). Порівняймо:

Правда, як на вербі грушки (7, 15). Правда – те, що відповідає дійсності, істина [16, II, 837]. *Що на вербі груші (виростуть)* – наговорити нісенітниць, дурниць [17, II, 200].

Хороша, що не варт і гроша (7, 99). Хороший. 1. Який має позитивні якості або властивості; який своїми якостями цілком відповідає поставленим вимогам; такий, як треба, протилежно поганому [16, IV, 755]. *Не вартий (ламаного) гроша*. 1. Нікчемний, зовсім поганий, ні на що не здатний [17, II, 68].

Поживився, як пес макогоном (7, 97). Поживився – поживитися, живлюся, живишся. 1. Мати з чого-небудь для себе якусь користь, вигоду [16, III, 507]. *Як пес після макогона, зневажл.*

Дуже зніяковілий, бути винуватим [17, II, 625].

Логічне в мисленні, а разом з тим і в мовленні, – це правильний зв'язок і необхідний розвиток думок. Порушення ж освячених віковими традиціями висновків із практичної діяльності людини, які, однак, не приводять до виникнення у читача або слухача почуття трагічності, непереборності тих наслідків, що з'являються в результаті алогічності явища чи процесу, і можуть викликати іронічний ефект [14, 277].

Одним із варіантів алогічного зіставлення незіставляюваного в об'єктивній дійсності є іронічний парадокс. Узагалі, мовний парадокс, за визначенням Л. Шевченко, – це контекстні форми реалізації непеєднваних а priori явищ [13, 15]. Особливою рисою, яка позначає парадокс, є наявність в одній реченнєвій структурі власне чи контекстуальних антонімів для загострення іронічного ефекту. Контекстуальне антонімічне протиставлення створює оксиморон як основу іронічного парадоксу. Протиставлятися можуть як лексеми, що належать до однієї частини мови, як-от: *Ведмедя зробили пасічником* (7, 677); *Плив, плив, та на березі втонув* (7, 722), так і до різних частин мови: *Аж скриня тріщить з наготи* (7, 646); *Присягалися сліпці, що своїми очима бачили* (7, 601); *Циганський піт напав* (7, 735); *Захотили печеного льоду* (7, 674); *Така хата тепла, що потієш, дрижачи* (7, 735). Часом одному слову може протиставлятися ціле словосполучення чи речення: *Дала бджола меду – аж пику скривило* (7, 686); *Йому в роботі руки заважають* (7, 621); *Багатий: як не впаде, все дірою наверх* (7, 647).

Приказки та прислів'я надзвичайно сприяють створенню іронічного ефекту в мовленні, оскільки вони посилюють значення вислову через зіставлення зображуваного з тим конкретним образом і узагальненим глибоким змістом, який притаманний більшості таких висловів.

Ще одним прекрасним зразком народної творчості є вигуківі паремії, які поєднують у своїй семантиці значення часток і слів-речень (так, ні, нема та ін.) з експресією вигуків. Іронічний колорит у таких висловах створюється заміною звичного доречного компонента на недоречний (як правило, на антонім), наприклад: *Бодай тя сніг спалив!* (замість вогонь) (7, 857); *Бодай тебе квочка вбила!* (7, 817); *Бодай вам гарбуз отелився!* (7, 812); *А побив би тебе Бог пирогами!* (7, 834); *Матері твоїй – сто карбованців!* (7, 842). Парадоксальний зміст деяких вигуківих паремій сприяє не лише досягненню іронічного ефекту, а й надає таким висловам розважальної функції. З часом такі одиниці набувають здатності узагальнено позначати подібну ситуацію: *Не дай, Боже, з Івана пана!* (7, 826) – говорять про людину, яка, змінивши соціальний статус на вищий, дуже загордиться; або ж *Хапай, бабо, решетом сонце!* (7, 743) – іронізують над недолугістю дій; чи *На тобі, небоже, що мені не гоже!* (7, 851) – говорять про подарунки, непридатні для використання.

Іронічного колориту можуть набувати і побажання, етикетні формули, віншування, позначені позитивними емоціями: *Спасибі за закуску, що з'їв курку та гуску!* (7, 791), *Спасибі за полудень, що наївся та й голоден!* (7, 796), *Віншую Вас з цим Новим роком, щоби Вам не вилізла кутя боком!* (7, 804).

Коментуючи функціонування вигуківих паремій, І. А. Подюков зауважив, що такі вислови збереглися як засіб емоційної розрядки, і в той же час їх існування якнайповніше демонструє споконвічний потяг людини до словесної гри, своєрідного жонглювання словесною матерією [9, 79].

Підсумовуючи спостереження за умовами виникнення іронії в українських пареміях, бачимо, що вона реалізується через семантичну несполучуваність окремих слів чи словосполучень у структурі вислову або ж на основі алогічності змістів поєднаних у паремії.

Прислів'я і приказки живуть у повсякденному побуті народу, головним чином як культурна розвага, як джерело розвитку кмітливості, тямучості, уважності. Твори цього характерного жанру народної поезії мають велике виховне значення, зокрема як засіб стимулювання художньої уяви людини в процесі пізнання життя, прищеплення їй поетичного погляду на світ. Порушена в статті проблема потребує подальшого вивчення способів реалізації комічного у мовних засобах, які відтворюють національно-мовну картину світу.

Список використаних джерел

1. Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки и детский фольклор [пособие] / В. П. Аникин. – М. : Учпедгиз, 1957. – 240 с.
2. Білодід Ю. І. Засоби іронії у сучасному політичному романі / Ю. І. Білодід // Мовознавство. – 1981. – № 4. – С. 71 – 73.
3. Демський М. Т. Пареміологія / М. Т. Демський // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський [та ін.]. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 424.
4. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: [нариси] / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
5. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: [підручник] / Мар'яна Лановик, Зоряна Лановик. – К. : Знання-Прес, 2005. – 591 с.

6. Ланчуковська Н. В. Прагматичний аспект інтонації в реалізації іронії в англomовному художньому тексті : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / Ланчуковська Надія Володимирівна. – Одеса, 2002. – 19 с.
7. Міщенко Н., Міщенко М. Слово батьків – з усіх віків / Н. Міщенко. М. Міщенко. – К. : Богдана, 1998. – 1136 с.
8. Панасенко А. Ф. Склад і функціонування порівняльних фразеологізмів / А. Ф. Панасенко // Рідне слово. – 1971. – № 5. – С. 9 – 14.
9. Подюков И. А. Народная фразеология в зеркале русской культуры: [учебное пособие] / И. А. Подюков. – Пермь : ПГПИ, 1991. – 128 с.
10. Походня С. И. Языковые виды и средства реализации иронии : [монографія] / Софья Ивановна Походня. – К. : Наукова думка, 1989. – 126 с.
11. Руснак Н. Лінгво-когнітивний статус порівняльних фразеологізмів в українській мові / Н. Руснак // Наук. вісник Чернівецького національного університету : Слов'янська філологія. – Вип. 107. – Чернівці : Рута, 2001. – С. 28 – 32.
12. Ткачук В. Категорія суб'єктивної модальності : [монографія] / Вадим Ткачук. – Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. – 240 с.
13. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови : теорія аналізу : [монографія] / Лариса Іванівна Шевченко. – К., 2001. – 476 с.
14. Шкляревський Г. І. Погляди О. О. Потебні на “Естетично смішне” і вивчення мовних засобів комічного // Матеріали II респ. славіст. конференції, присвяч. 125-річчю з Дня народження О.О.Потебні. / Г. І. Шкляревський – Харків, 1962. – С.276 – 282.
15. Щербина А. О. Про іронічний ефект і методи його вивчення / А.О.Щербина // Питання граматики і лексикології української мови : зб. наук. пр. – К., 1963. – С. 63-69.

Словники

16. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. / Укл. : Василь Яременко, Оксана Сліпущко. – К. : Аконт, 2001. – Т. 1. – 910 с. ; Т. 2. – 911 с. ; Т. 3. – 927с. ; Т. 4. – 941 с.
17. Фразеологічний словник української мови / Укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. – К. : Наук. думка, 1999. – 980 с.

***Анотація.** У статті проаналізовано мовні засоби вираження іронії в українських пареміях. Іронію схарактеризовано як один зі способів вираження комічного у мовленні, виділено найтипівіші форми її іронії у структурі прислів'їв і приказок, як-от антифразисні конструкції, іронічний парадокс, семантико-синтасичний алогізм. Використання паремій з метою створення комічного ефекту зумовлене, безперечно, ментальними особливостями української сміхової культури.*

***Ключові слова:** паремія, прислів'я, приказка, гумор.*

***Summary.** This article contains information about different means of irony semantic in the structure of Ukrainian proverbs. Irony is defined not a secondary means of descriptions but as equal of the comic. There are many models with irony semantic in Ukrainian proverbs, such as antiphrasis constructions, ironical paradox, alogizm. The using of irony constructions is connected with various pragmatics aspects of communication and the definition of national culture.*

***Key words:** paremia, adverb, proverb, humor.*

УДК 811.111'4

Петрова Т.М.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ АКСІОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ КОНЦЕПТУ “ЛІМЕРИК”

До актуальних проблем сучасного мовознавства належить дослідження взаємовідношень мови і культури. На межі мовознавства, культурології, етнології, соціолінгвістики з'являються дослідження лінгвокультурологічного характеру, присвячених дослідженню національно-культурних особливостей мовних одиниць, що відображають уявлення про культурні цінності народу [1, 6].

Британська культура, як і будь-яка інша, має свою систему цінностей. Проте, багато в чому завдяки острівному та “імперському” [7, 24] характеру своєї культури, система цінностей

англійців має свої специфічні риси, які в сукупності розглядаються як національно-специфічні для британської ментальності.

Список домінуючих цінностей британської культури варіюється в різних дослідженнях. Проте, такі з них як стриманість, незворушність, прагнення зберегти свій індивідуальний простір, практичність, готовність прийти на допомогу, ввічливість, педантичність, консерватизм, некатегоричність спілкування та ін. представлені в багатьох роботах з лінгвокультурології та лексичної семантики [1; 2; 8].

Метою нашої статті є виявлення головної цінності, яка знаходить своє відображення і специфічне вираження в текстах прецедентного жанру лімерик, зокрема в понятійному класі “Людина – Людина”, що безпосередньо відображає відносини між членами лінгвокультурного співтовариства. Зазначений клас складається з тематичних груп, які можна означити як: 1) зовнішні параметри людини; 2) внутрішні параметри людини як особистості; 3) місце існування (побут); 4) соціальне середовище.

Перша тематична група включає декілька підгруп: 1) зовнішність; 2) статура; 3) предмети одягу. Транспонуючи зауваження В.В. Овчиннікова з приводу англійських пейзажів і клімату, можна те саме сказати й про властивість англійської національної особистості: відсутність різких контрастів, тобто помірність, – ось ключова характеристика не тільки англійського ландшафту, але й англійського характеру. Автор наводить слова П. Кохен-Портхайма про те, що англійську душу можна порівняти з парком, оскільки вона, по суті, теж є компромісом між природним і штучним [9]. Зовнішній вигляд – це та сфера, де помірність стилю вважається, з погляду типового представника британської культури, проявом хорошого тону. У наведеному прикладі ілюструється порушення цієї вимоги відносно манери одягатися, тобто гардероба:

There was a Young Lady of Dorking
Who bought a large bonnet for walking;
But its colour and size
So bedazzled her eyes
That she very soon went back to Dorking.

Аналіз даного тексту на лексичному рівні дозволяє виділити квазіоціночні слова *large*, *colour*, *size* та денотативно-оціночний предикат *bedazzled*. Слова *large*, *colour*, *size* не є оціночними самі по собі, проте в даному контексті вони набувають негативного забарвлення. “Негативність” великого розміру та незвичайного кольору розкривається через значення слова *bedazzle*, що є носієм оцінки і оцінки негативної, оскільки для англійців не притаманно робити культ з одягу, його не вважають мірилом людського достатку, і тим більше не приймається екстравагантний стиль в манері одягатися [10]. Беручи до уваги, що манера одягатися з викликом засуджується, можна зробити висновок, що заохочується в англійському суспільстві нейтральний стиль, позбавлений будь-яких занадто вражаючих деталей.

Окремим аспектом в лімеріку виступає тема зовнішності. Об’єктом оцінки виступають як частини тіла, так і риси обличчя. Класичними в цьому відношенні є лімерики, в яких йде мова про непомірні розміри носа, підборіддя, неправильну форму голови і т.п.:

There was a Young Lady whose chin
Resembled the point of a pin;
So she had it made sharp. And purchased a harp
And played several tunes with her chin.

У цьому прикладі ключовими оціночними предикатами є вислови *Resembled the point of a pin* і *had it made sharp*. Фраза *Resembled the point of a pin* є квазіоціночним висловлюванням, який сам по собі має нейтральне значення. Проте, при описі частин тіла/особи, в даному випадку у поєднанні зі словом *chin*, воно набуває негативно-оціночного “наповнення”. Лексичні одиниці, які використовуються для опису зовнішності, часто окрім прямого, мають і переносне значення. Зокрема, слово *sharp* і фраза *Resembled the point of a pin* можуть позначати як просто “загострену форму предмету”, так і “різку, нелагідну вдачу” володарки подібного підборіддя.

Приховану оціночну інформацію можна виділити і на текстовому рівні. Зокрема, задум автора прикладу, що спроектований на зміст тексту, припускає наступне: 1) зовнішні дані головного героя не співпадають з прийнятими в даному суспільстві стереотипами фізичної привабливості, проте, 2) ця обставина сприяє розвитку в ньому різних здібностей. На цій підставі можна зробити висновок про зміст інформації підтексту. Так, перша частина аналізованого прикладу отримує оцінку – “і це погано”, друга – “і це добре”. Здавалося б, дійсно, *chin*, який нагадує *the point of a pin*, не має ніякого відношення до еталонів краси, і в оточуючих даний факт може викликати, принаймні, глузливе ставлення. Проте, *Young Lady* – власниця чудового підборіддя не впадає у відчай щодо цього і використовує ситуацію, що склалася, з користю для себе (*had it (chin) made sharp, And purchased a harp, And played several tunes with her chin*).

Зміст лімериків даної тематичної підгрупи підтверджує той факт, що англійцям властивий практичний підхід до морально-етичних проблем. Іншими словами, вітається прагматизм, як

прояв врівноваженості, “збалансованості”, що зазвичай сприяє раціональному вирішенню проблем [4].

Щодо статури людини, то ця якість піддається в лімеріку більш гострій критиці. Напевне це пов'язано з тим, що з рисами обличчя людина, як правило, зробити нічого не може, і їй доводиться або засмучуватися із цього приводу, або, взявши себе в руки, обернути даність в добро. Фігура ж людини у багатьох випадках піддається корекції, а значить, якщо людина має зайву або, навпаки, недостатню, вагу, то вона просто не стежить за своїм здоров'ям (наприклад, неправильно харчується, веде неправильний спосіб життя і внаслідок цього нездорова) і, відповідно, заслуговує на осуд:

There was an Old Person of Pinner
All thin as a lath, if not thinner
They dressed him in white
And roll'd him up tight
That elastic Old Person of Pinner.

Ключовими оціночними фразами в прикладі є вислів *thin as a lath*, що містить оціночний дескриптивний предикат і, отже, є експлікованим вираженням негативної оцінки (еквівалент в українській мові: “худий як тріска”). Негативне відношення до персонажа з подібною статурою реалізується і в описі дій “they”. Фраза *roll'd him up tight* є тією імплікуючою деталлю, яка сприяє “прочитанню” підтекстової інформації. З *Old Person of Pinner* поводяться так, як поступили б із неживим предметом: таким чином суспільство виражає своє несхвалення по відношенню до тих, чия зовнішність не відповідає загальноприйнятим стандартам. Не дивлячись на те, що худорлявість в Англії служить ознакою міцного здоров'я і гарного виховання [9], надмірна худорлявість розцінюється як відхилення від норми і, отже, отримує негативну оцінку.

Увага читача в лімериках підкласу “Внутрішні параметри людини як особистості” також звертається на такі риси вдачі як стриманість, незворушність, іншими словами – помірний прояв своїх почуттів, емоцій, оскільки вважається загальновідомим, що в Англії не прийнято демонструвати свої емоції. Відсутність емоційної рівноваги завжди вважалася *working class behaviour* – приналежністю нижчих шарів суспільства. Якщо людина вважає себе представником так званого *upper middle class* – еталону, до якого всі прагнуть, вона повинна зберігати присутність духу (*keep the stiff upper lip*). Згідно традиціям, англієць є флегматичним, прозаїчним, недратівливим, і “неприятель до істерики і галасу є мало не універсальною в Англії” [10].

Лімерики, в яких йдеться про необхідність виявляти стриманість, тобто бути помірним в емоційному плані, об'єднані в окрему підгрупу. У прикладах даної підгрупи емоційна “нестабільність” може бути оцінена “негативно” і “негативно-агресивно”.

There was an Old Man on a hill
Who seldom, if ever, stood still.
He ran up and down
In his grandmother's gown
Which adorned the Old Man on the hill.

Фрази *'seldom, if ever, stood still'*, *'ran up and down* містять нейтральні слова, марковані культурно обумовленою конотацією. Безглуздий одяг головного героя (*grandmother's gown*) дозволяє кваліфікувати поведінку головного персонажа як “дивацтво”. До диваків в англійському суспільстві, як правило, відносяться терпимо, і навіть з деякою симпатією, але тільки до тих пір, доки вони не переходять визначених суспільством меж і не стають “перешкодою” (“вигнанцем”) в суспільстві (*misfit*). Таким чином, даний лімерик, описуючи неадекватні дії *Old Man on a hill*, закликає поводитися стримано, щоб не стати об'єктом глузування.

Необхідно зазначити, що в лімеріку засуджується відхилення від норми як в один бік (“дуже”), так і в інший (“недостатньо”), коли головний герой може бути настільки стриманим у прояві своїх почуттів, що його спокій здається підозрілим. Таким чином, щоб відповідати продиктованим суспільством канонам, не слід бути ні дуже емоційним, ні занадто безтурботним, потрібно виявляти емоції, адекватні конкретній ситуації.

У текстах лімериків, що об'єднані темою місця проживання (побуту), як правило, піддається засудженню непомірне споживання їжі. Англієць загалом, є вельми невибагливими до повсякденної їжі. Гроші, витрачені на харчування, здаються їм витраченими даремно, і в цьому вони готові йти на найжорсткішу і скрупульозну економію [9].

A glutton who came from the Rhine
When asked at what hour he would dine
Replied, 'At eleven
At three, five and seven
At eight and a quarter past nine!

У даному прикладі несхвальне відношення до ненаситності експлікується лексичною одиницею *'a glutton'*. Словникову дефініцію слова *glutton someone who eats too much* можна продовжити твердженням “і це погано”, що свідчить про те, що в периферійній зоні значення цього слова міститься негативно-оціночна сема. Час, вибраний головним персонажем для обіду (*At eleven, At three, five and seven, At eight and a quarter past nine*), виконує функцію імплікуючої деталі і є доказом його непомірного апетиту.

Іншою темою, що порушується в лімериках зазначеної підгрупи, є здоров'я, причому підкреслюється, що характер турботи про здоров'я не повинен виходити за межі розумного:

There was an Old Man of Vienna
Who lived upon tincture of senna;
When they did not agree
He took camomile tea
That nasty Old Man of Vienna.

Оціночний предикат *nasty* у поєднанні із вказівним займенником *That + Old Man of Vienna* є виразом негативного відношення суб'єкта *they* до об'єкту оцінки. Крім того, на синтаксичному рівні виразом оцінки є модальність незгоди: *'they did not agree'*. Вислів *lived upon tincture of senna* імплікує зловживання медичними процедурами і, таким чином, пояснює причину негативного відношення до головного героя. Здоровий спосіб життя, безумовно, вітається в британському суспільстві: бути здоровим практично, а хворіти – невігідно і непристойно. Проте людина, яка надмірно захоплюється лікуванням, особливо специфічними препаратами (*senna*), безумовно викликати негативну оцінку оточуючих.

Окрему групу утворюють лімерики, тематика яких обмежується ілюстрацією соціального середовища, зокрема, позасімейних і родинних відносин. Позасімейні відносини, які знаходять відображення в лімеріку, виникають між молодими людьми і дівчатами. У текстах даної тематики, як правило, оцінюється моральна зовнішність дівчат. Героїні лімериків в процесі спілкування з молодими людьми виявляють надзвичайну нескромність, що, безумовно, отримує негативну оцінку:

There was a young lady of Kent
Who said that she knew what it meant
When men asked her to dine
And served cocktails and wine;
She knew what it meant – but she went!

У даному прикладі немає ні оціночних предикатів, ні висловлювань оціночного характеру. Згідно задуму автора і асоціативним враженням читача, ситуація представляється цілком типовою: легковажна дівчина піддається спокусі і приймає запрошення чоловіка пообідати, не дивлячись на те, що всім відомо, які дії слідує за *cocktails and wine*. Зміст підказує, що подібна поведінка кваліфікується як аморальна і піддається осуду. З погляду громадської думки, дівчині належить бути менш легковажною, тільки у такому разі її вчинки співпадатимуть з прийнятими нормами поведінки.

Загальна тональність лімериків підгрупи ‘родинні відносини’ є достатньо негативною, і варіюється від повної байдужості до демонстрації відкритої ворожості до ближніх. Класифікацію мовного матеріалу в даній підгрупі можна провести за лініями відносин (1) дружина – чоловік, (2) батьки – діти, (3) між некровними родичами, тобто родичами по шлюбу.

Слід зазначити, що у відносинах між подружжям, “жертвою” негативного відношення можуть виступати як чоловік, так і дружина, між батьками і дітьми – діти, а у відносинах між родичами по шлюбу – теці або зятя. Зокрема, наступний приклад ілюструє відносини між подружжям:

There was an Old Man on some rocks
Who shut his wife up in the box.
When she said, ‘Let me out!’
He exclaimed, ‘Without doubt
You will pass all your life in that box!’

Ґрунтуючись на текстовій інформації, дії чоловіка можна класифікувати як жорстоке поводження з дружиною. Однак ця ситуація має класичне, універсальне для більшості культур підґрунтя, яке лежить в основі даного лімерика: без особливої на те причини чоловіки, як правило, не бувають агресивні, зазвичай на подібні дії їх провокують дружини. Провокацією в основному виступає нестерпний, сварливий характер дружини. Імплікуючою деталлю, що вказує на причину конфлікту в даному випадку, може бути лексична одиниця *box*, яка є частиною слова *chatterbox – someone who talks a lot*. Таким чином, можна припустити, що через те, що дружина була занадто балакуча (*chatterbox*), чоловік і замкнув її в ящик – *box*. Таким чином, в основі даного тексту лежить негативна оцінка поганого характеру дружини, сварливості і зайвої балакучості. Заохочується, відповідно, лагідний характер і в міру виявлена комунікабельність.

Відносини між некровними родичами представлені в наступному прикладі:

There was a young man from Laconia
Whose mother-in-law had pneumonia.
He hoped for the worst
And after March first
They buried her 'neath a begonia.

Відносини “теща-зять” також є класичною і універсальною темою в європейській культурі. Загальновідомо, що ці відносини зазвичай будуються непросто. Модель таких відносин, як правило, буває наступною: зять не вітає втручання тещі в сімейні відносини, але вважає за краще про це мовчати. Ці суперечливі, нещирі і недобррозичливі відносини знаходять своє відображення в лімерику. Вислів *He hoped for the worst* маркований модальністю бажання і тому вважається оціночним. Слово *worst* в своїй недомовленості імплікує “відхід людини з життя” – подія сумна. З погляду молоді людини, ця подія оцінюється як бажана і позитивна, оскільки для нього вона символізує вирішення якихось проблем, пов’язаних з тещею. Проте, з точки зору логіки відносин між людьми, смерть близьких не може розцінюватися як бажана подія – це аморально. Таким чином, суперечливий вислів *hoped for the worst* є негативною оцінкою а) тещі – зятем і, одночасно б) зятя – соціумом. Якщо з погляду моралі і припускається якийсь “некараний” ступінь непорозуміння між зятем і тещею, то крайні випадки, подібні до аналізованої ситуації, однозначно засуджуються.

В межах відносин “батьки-діти” в лімерику представлений помірний вияв батьківської любові, що традиційно схвалюється в Англії. В глибині душі англійці переконані, що батькам краще бути занадто суворими, ніж занадто м’якими. Пуританське виховання покликане виховати в дитині якості, які одвічно вважаються основоположними для “справжніх леді і джентльменів” [5]. До таких належать, наприклад, стриманість, скромність, звичка стійко переносити суворі прояви дійсності. Приклад служить своєрідною пародією на відносини між батьками і дітьми:

There was an Old Person of Pisa
Whose daughters did nothing to please her
She dressed them in grey.
And banged them all day.
Round the walls of the city of Pisa.

Об’єктом оцінки в даному тексті виступає *Old Person of Pisa*. Відношення матері до своїх дочок є предметом оцінки. Вислови *dressed them in grey* і, більшою мірою, *banged them all day* дозволяють судити про характер цих відносин. Фраза *dressed them in grey* є імплікуючою деталлю, значення якої дає підстави вважати, що *Old Person of Pisa* – занадто сувора мати, яка, очевидно, вважає, що дівчаткам непристойно носити одяг яскравих кольорів. Жодне зі значень дієслова *to bang* не припускає його вживання по відношенню до іншої людини. Негативно-оціночного сенсу нейтральне відносно оцінки слово *banged* набуває тільки в даному контексті, коли використовується в значенні “виховного” прийому. Те, що головний персонаж даного лімерика в процесі виховання дочок використовує способи фізичної дії, само по собі не є підставою для осуду: в Англії до цих пір прийнято вважати, що добра прочуханка йде дитині тільки на користь (англ. прислів’я: *Spare a rod – spoil a child*). Але, навіть з погляду англійської моралі, головна героїня занадто старається в справі виховання, на що вказує імплікуюча деталь *banged them all day*. Якщо дитину б’ють цілий день, то це розцінюється вже не як виховна міра, а як факт жорстокого поводження. Таким чином, лімерик в черговий раз закликає до вияву відчуття міри, цього разу – в процесі виховання дітей.

Таким чином, результати аналізу мовного матеріалу дають підставу вважати, що зв’язок мови і культури простежується на рівні ціннісної складової концепту “лімерик”. Реальність існування цього зв’язку робить можливим виявлення інформації культурологічного характеру і виділення в ній тих культурних цінностей, які знаходять своє відображення в лімерику і є домінуючими в англійському лінгвокультурному співтоваристві.

Засобом отримання інформації про ті якості, які відносяться до культурних цінностей, є оцінка: тільки за допомогою оцінки того або іншого явища людина може вирішити, що є цінним для її існування, а що ні. Таким чином, засоби вираження оціночного значення як на лексичному, так і на текстовому рівні, є важливим чинником у визначенні культурних цінностей в лімерику. Результати лінгвокультурологічного аналізу мовного матеріалу, проведеного в межах понятійного класу “Людина-Людина” свідчать про те, що домінуючою культурною цінністю, що знайшла своє відображення в лімерику, є володіння почуттям міри у різних сферах діяльності людини. Саме “відчуття міри, помірність” дає англійцю можливість діяти так, щоб “вписуватися” в межі прийнятих в даному суспільстві стереотипів поведінки.

Список використаних джерел

1. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики/ Пер. с англ. А.Д. Шмелева. – М: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.

2. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Изд. 2-е, доп. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 280 с.
3. Гюбеннет И.В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста / И.В.Гюбеннет. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 205 с.
4. Демурова Н.М. Веселая игра в лимерики // Мир бессмыслиц. Лимерики, старые и новые: Сборник / Составл. К.Н. Атаровой. – На англ. и русск. яз. – М.: ОАО Издательство “Радуга”, 2003. – С. 37-44.
5. Карасик А.В. Лингвокультурные характеристики английского юмора. -<http://www.vspu.ru/~axiology/libr/akd/autoref10.htm>
6. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. / Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75-80.
7. Кон И.С. К проблеме национального характера // Язык и культура. Хрестоматия по спецкурсу для студентов-филологов. / Под ред. Л.Г. Саяховой. – Уфа.: Изд. БашГУ, 2000. – 24-28 с.
8. Лотман Ю.М. Семантика культуры и понятие текста // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под. ред. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 202 – 212.
9. Овчинников В.В. Корни дуба – Новый мир. – 1979а.– № 4. – С. 211-249.
10. Оруэлл Дж. Англичане. – [http://orwell.ru/library/essays/English People/r/r eppl/1.htm](http://orwell.ru/library/essays/English%20People/r/r%20eppl/1.htm)

Анотація. У статті досліджується ціннісна складова концепту “лімерик” з позицій лінгвокультурологічного аналізу. Запропонована класифікація за понятійними класами з метою вивчення оціночного сенсу. Окреслені домінуючі компоненти, які знаходять своє відображення і специфічне вираження в текстах лімериків і розглядаються як національно-специфічні для британської ментальності.

Ключові слова: лімерик, понятійний клас, концепт, домінує, цінності.

Summary. The article deals with the linguocultural analysis of the concept “limerick” on axiological level. Approaching the goal of pointing out the values of British community the conceptual classification has been given. The specific cultural dominants represented in the texts of limericks have been outlined as typical of British mentality.

Key words: limerick, concept, dominant, values, conceptual class.

УДК 811.161.2228:801.82

Пилипенко С.М.

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛЕКТНОЇ ОСНОВИ МОВИ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ІВАНА НЕЧУЯ–ЛЕВИЦЬКОГО

Вивчення ідіолекту українських письменників є однією з важливих проблем сучасного українського мовознавства. Мова існує не в абстракції, а відображається у конкретних індивідуальних проявах, і для того, щоб повніше дослідити будь-яку національну мову, потрібно розглянути особливості ідіолектів її носіїв. Дослідження індивідуальних варіантів мови окремих адресантів дає можливість відтворити їх мовну картину, повною мірою прослідкувати у мовленнєвій творчості специфічні, неповторні риси, осмислити, яким чином відбивається дійсність у певній художньо-мовленнєвій системі. Вивчення індивідуального мовлення є важливим і для пояснення характеру взаємодії національної мови та говорів, адже саме в ідіолектах присутня широка амплітуда коливань як діалектних властивостей, так і особливостей літературної мови.

Прикладом з’ясування індивідуального функціонування мови є ідіолекти митців слова, які крізь особистісну призму висловлюють мовну картину світу свого народу. До таких належить і видатний український письменник, мовознавець, видавець та редактор Іван Нечуй-Левицький.

Його творчість багатосторонньо вивчається науковцями й аналізується критиками, починаючи з другої половини XIX століття і до сьогодення. Однак наявні дослідження творчості Івана Нечуя-Левицького переважно присвячені літературознавчим аспектам його художнього

доробку, з'ясуванню його ролі у мовній дискусії кінця XIX – початку XX століть та у суспільно-політичному житті країни (О. Білецький, С. Браславський, В. Власенко, Р. Іванченко, Н. Крутікова, Р. Міщук, І. Приходько, М. Чернописький та інші).

У науковому доробку, присвяченому ідіолекту Івана Нечуя-Левицького, варто відзначити розвідку Г. Їжакевич, яка у праці “Мова творів І. Нечуя-Левицького”, що увійшла до курсу історії української літературної мови, багатосторонньо характеризує особливості індивідуального функціонування мови митця слова [3, 435-454]. Про відображення рис середньонаддніпряньського говору у мові творів Нечуя-Левицького, йдеться у науковому доробку І. Матвіяса [5, 33-41]. Однак поза увагою вчених залишається більшість аспектів індивідуального мовлення видатного митця слова. Виходячи з цього, виникає потреба ґрунтовного дослідження чинників формування та особливостей мовної особистості письменника.

Встановлення співвідношення мови прозових творів Івана Нечуя-Левицького з його питомим мовним повсякденням – середньонаддніпряньськими говірками – передбачатиме включення у джерельну базу дослідження двох компонентів.

Першим є тексти митця слова, у яких реалізується його мовна діяльність, і завдяки яким стане можливим пізнання мовної особистості, виявлення діалектних явищ для їх подальшого аналізу та моделювання мовного довкілля, яке позначилося чи могло позначитися на формуванні мовленнєвого світу носія ідіолекту. Другий компонент передбачає характеристику виявлених діалектних явищ у словнику письменника і включатиме лексикографічні праці, атласи, статті та монографії, присвячені різним аспектам діалектної мови, а також матеріали дослідження говіркового мовлення батьківщини Івана Нечуя-Левицького.

Перший компонент передбачає роботу з рукописними текстами Івана Нечуя-Левицького та з текстами перших видань. При чому акцент буде зроблено на ранніх творах письменника, у яких найповніше відображено діалектні риси його мовного оточення.

Використання рукописів багато у чому продиктоване значними змінами, які відбулися у першодруках та пізніших виданнях після редакторських правок, що стали наслідком неузгодженості тогочасної абетки, існування різних підходів до правопису у Львові та Києві, де видавались перші твори Нечуя, а також відсутності єдиної кодифікованої системи літературної мови. І якщо на лексичному рівні такі правки менш помітні, то чимало фонетичних та морфологічних рис було нівельовано та прилаштовано до норм, якими користувались тогочасні видавці і редактори.

Питання вибору текстів для аналізу ідіолекту письменників присутнє у працях багатьох мовознавців. Зокрема, В. Сімович у статті “Чи можна вже студіювати Шевченкову мову”, аналізуючи видання творів Кобзаря, підготовлене С. Єфремовим та М. Новицьким, яке побачило світ у 1926 році і стало основою для багатьох подальших видань у наддніпряньській Україні, робить висновок про те, що досліджувати мову письменника варто з рукописів чи текстів, максимально наближених до них: “Доки ми не матимемо докладної копії Шевченкової поезії з автографів... ми науково аналізувати мови Шевченка не можемо, не можемо навіть дати словника з його творів” [8, 328].

На доведення своєї думки дослідник, як приклад, наводить поезією “Човен”, у якій після редакторської правки у виданні 1926 року пропущені рядки. Згадує він і випадки пристосування мови Кобзаря до літературних норм, якими послуговувались ті, хто готував до друку твори Тараса Шевченка. У той час, як через подібні виправлення втратились ознаки, що відображають мовлення носіїв говірок, які стали основою формування ідіолекту поета. Так, у згаданому вище виданні творів Тараса Шевченка 1926-го року редактори виправили кожне Шевченкове “шоб” і “шо” на “щоб” і “що”, тоді як ці дві паралельні форми властиві нашій мові. Тому, на думку В. Сімовича, “варто було залишити так, як Шевченко їх уживав” [8, 329]. Також у друках замінено “тільки” на “тільки”, “ледви” на “ледве”, “кріз” на “крізь”, “Марянини” на “Мар’янини”, а замість “цікавої київської форми “білше” із так званим середнім “л” – “більше”. “Дещо зі сказаного може... видатися дрібницею, але ж воно для Шевченкової мови дуже прикметне і змінити його і в популярному виданні зовсім не слід було б”, – відзначає дослідник, додаючи, що “з дотеперішніх видань не можна вивчати Шевченкової мови, або можна вивчати її тільки поверхи, що наукове видання вимагає дуже сумлінної й дослівної праці...” [8, 329-330].

М. Сиваченко, працюючи над проблемою вибору рукописів та друків для встановлення канонічного тексту, у праці “Текстологічний аналіз “Народних оповідань” Марка Вовчка” приходиться до висновку, що у перевиданнях творів багатьох митців слова зустрічаються відхилення від тексту-першооснови. “Якщо перевіряти окремі видання творів Марка Вовчка... можна побачити численні факти різного роду в текстах оповідань”, – вказує науковець [7, 70]. Він обґрунтовує причини появи такого “різною”, приходячи до висновку, що при роботі з текстом варто звіряти його з першоджерелами, що “дасть можливість очистити текст від усього випадкового” [7, 144].

Така перевірка вкрай важлива і для вироблення принципів мовного редагування. М. Сиваченко, звернувшись до тексту українського першодруку “Народних оповідань”, виявив у ньому чимало мовних форм, властивих північно-східним говорам (“каянне”, “зілле”, “подружже”, “крест”, “парубок”, “Яков”, “люде”, “веселійше”, “тогді”, “дождати” та інші). Аналіз тексту рукопису та його подальшого редагування показав, що ці мовні форми належать Пантелеймону Кулішу, який вичитував оповідання перед друком. Натомість у автографах Марка Вовчка вживаються характерні для іншого діалектного типу форми “каяння”, “зілля”, “подружжа”, “хрест”, “парубок”, “Яків”, “люди”, “веселіше”, “тоді”, “діждати” тощо [7, 145].

Думку про звернення до рукописних текстів як головного об’єкту лінгвістичного аналізу обстоює і П. Гриценко. У розвідці “Ідіолект і текст” він, аналізуючи рукописний варіант роману Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні” та подальші друковані видання, наголошує на необхідності відбору текстів, які якомога повніше відображають риси ідіолекту письменника, та приходять до висновку, що варіант написаного автором тексту є найбільш “надійною вихідною інформаційною базою для вивчення ідіолекту” [2, 17].

П. Гриценко наголошує, що останнім часом в українській ідіолоктології сформувалась низка стереотипів, які багато у чому гальмують розвиток цього наукового напрямку. Зокрема, він вказує на те, що дослідники мови письменників часто не вдаються до текстологічного аналізу вибраних творів. До того ж акцент на ті чи інші тексти є невмотивованим. “Сьогодні у переважній більшості спеціальних лінгвістичних праць про мовний портрет письменника чи мову окремого твору мотивація вибору тексту (текстів) з кількох наявних видань відсутня; не стало традицією і використання рукописів текстів чи їхніх факсимільних видань”, – відзначає науковець, підкреслюючи, що при роботі з творами варто залучати і дотичну інформацію – правлені авторами першодруки, автокоментарі до текстів, історію їх написання [2, 20].

На його думку, визначення місця тексту, обраного для лінгвістичного аналізу, серед наявних рукописних і друкованих варіантів, докладне зіставлення варіантів тексту покращить дослідження особливостей ідіолекту у його природному розвитку, динаміці, маркерами яких є вербальні та структурні відмінності варіантів текстів. “За умови обмеження лінгвістичних спостережень варіантом тексту, який може виявитися віддаленим від авторського оригіналу, неминучими є неточності оцінок та неповнота опису мовних рис творів письменника”, – констатує П. Гриценко [2, 20-21].

Акцент на автентичні тексти особливо важливий при з’ясуванні діалектної основи мови художніх творів. Дослідник, на противагу Г. Іжакевич (яка, прагнучи створити мовний портрет Панаса Мирного у контексті історії української літературної мови, обіпершись на тексти видання 1954-1955 років, робить висновок, що в основному мова письменника відповідає нормам літературної мови, виділяючи серед фонетико-морфологічних особливостей 12 типів діалектних відхилень), бере за основу аналізу рукопис роману “Хіба ревуть воли, як ясла повні” та подальші друковані видання і виявляє багато мовних особливостей, які дозволяють по-новому оцінити як діалектну основу, так і в цілому процес формування ідіолекту письменника, його вплив на кодифікацію літературних ідіом.

Численні виправлення редакторами, видавцями текстів відповідно до чинних на час видання творів правописних кодексів (а виправлення ці були часто суб’єктивними та непослідовними) призводять до створення ілюзії чистоти тексту, відсутнього переважання сучасних літературних норм, нівелювання характерних для ідіолекту митця слова діалектних, народнорозмовних форм. Такі заміни, особливо ті, які сталися після смерті письменника чи на якість яких автор не міг впливати, дають до рук дослідника квазітекст – ірреальний щодо процесу авторського текстотворення, зі зміщеними логіко-естетичними акцентами, нерідко – із втратами деталей, з якими автор пов’язував розгортання художньої і логічної аргументації подій і вчинків [2, 35].

Беручи до уваги вище сказане, вважаємо за доцільне при визначенні діалектної основи мови творів Івана Нечуя-Левицького врахувати поруч з друкованими виданнями повістей та романів письменника їх рукописні варіанти. Зокрема, рукописи стануть об’єктом аналізу фонетичних та морфологічних особливостей ідіолекту митця слова. А сегментними одиницями мегатексту письменника ми вибрали для опрацювання ранні твори: повісті “Причепи” та “Хмари”, автографи яких зберігаються у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України.

Щодо автографа повісті “Причепи”, відзначимо, що він зазнав значної редакторської правки перш ніж потрапив до читача на сторінках львівського журналу “Правда” у 1869 році. Редактором оригіналу виступив Пантелеймон Куліш. Саме йому Нечуй-Левицький завдячував входженням у літературний світ, а Куліш до певної міри вважав Івана Семеновича своїм учнем [1, 2].

Пантелеймон Куліш піддав “Причепу” пильному редакційному опрацюванню. Він не тільки змінив правопис, мову, а й переписав окремі речення і навіть цілі абзаци. Про це свідчать автографи рукопису Левицького і редакції Куліша, що зберігалися в архіві товариства “Просвіта” у Львові і були опубліковані у “Записках НТШ” у 1928 році М. Возняком.

Зіставляючи рукопис Нечуя та правку, зроблену Кулішем, як зауважує М. Возняк, можна виокремити структурні та вербальні зміни. Щодо останнього, то Куліш змінив “*дев’ятьнадцятий*” на “*дев’ятнадцятий*”, “*понаїзджають*” – “*понаїжджають*”, “*візму*” – “*візьму*”, “*запорожська*” – “*запорозька*”, “*шкло*” – “*скло*”, “*звеніло*” – “*дзвеніло*”, “*пчїлки*” – “*бжїлки*”, “*паньсьтво*” й “*панство*” – “*панство*”, “*товарищів*” – “*товаришів*”, “*білшому*” – “*більшому*”, “*потраплять*” – “*потраплять*”, “*зеленью*” – “*зеленню*”, “*людзький*” – “*людський*”, “*янголом*” – “*янголем*”, “*коморах*” – “*коморях*”, “*вчать*” – “*вчать*” та ін.

Скасував Куліш у правописі Левицького буквосополучення *ѣі*, замінивши його на *і* (наприклад: “*чорнѣ очі*” на “*чорні очі*”), зазначивши на полях рукопису: “Оце Нечуй незнатъ що видумав – якесь середне *и* між *и* і *і*, то ви всюди печатайте *і*, де в ёго написано *ѣі*” [Причепа, арк. 4].

И на *у* у коренях замінив Куліш у словах “*гримне*”, “*збирали*”, “*вибираючи*”, “*вибираючи*”, “*розбирала*”, “*набиралися*”, “*причипити*”, “*зачипати*”, “*братику*”. “*привитатися*”, “*двичі*”, “*тричі*” та інших. Натомість *и* замість *і* з’явилися у тексті повісті після кулішевої правки у словах “*протодіякоків*”, “*викарій*”, “*окономії*”, “*мусіте*”. “*вечорі*” тощо.

Перемінив *і* на *ѣ* Куліш у таких словах, як “*Марія*” та “*матеріальній*”. На місті *е* редактор вживає *и* у лексемах “*втераючи*”, “*витерали*”. “*потерає*”, “*задераючи*”, “*печево*”, “*варево*”, а *е* на *и* – у словах “*нитичанки*”, “*диржачи*”, “*клинами*”, “*нибудь*”. *Е* на *і* виправив Куліш у словах “*тревоги*”, “*дегтем*”, а *і* на *е* у слові “*сімѣя*” та його формах (“*сімѣі*” та подібних).

О на *і* замінено у словах “*коров*”, “*дворня*”, “*зосталася*”, “*пошли*”, “*гость*”, “*гостьми*”, “*мосточки*”, “*обвод*”, “*заходній*”. *О* на *у* відредагував Куліш у словах “*закоштує*”, “*невинуватими*”, “*будовання*”, “*забудовання*”, “*шанування*” та деяких інших.

Редакторські правки Куліша не обмежувались зміною правопису та окремих граматичних форм. Він надавав великого значення унормуванню української мови з погляду її лексичного складу. Предметом особливої уваги стали русизми. Рукопис Нечуя-Левицького зазнав і значної стилістичної правки. П. Куліш так захоплювався правкою, що переписував окремі абзаци, надаючи мові твору, відповідно до його бачення, образності й довершеності [детальніше див.: 1, 9-52].

Правки Куліша не завжди були виправдані, часто суб’єктивні. Втручаючись у зміст повісті редактор піддав аналізу і мову твору. Це важливо враховувати при визнанні діалектної основи формування ідіолекту Івана Нечуя-Левицького. Як приклад редакторської правки з втратою певних діалектних явищ, можна навести вживання Нечуєм-Левицьким у рукописі “Причепи” кінцевого *-а* у іменниках другої відміни (“*ліса*”, “*світа*”, “*сира*”, “*престола*”, “*цвіта*”), який редактор рукопису змінив на *-у*. Тоді як змішування закінчень *-а* та *-у* в родовому відмінку іменників чоловічого роду властиве говіркам середньої Черкащини [6, 47].

Другий компонент передбачає характеристику виявлених діалектних явищ у словнику письменника і включатиме словники, атласи, статті та монографії, присвячені різним аспектам діалектної мови, а також матеріали дослідження говіркового мовлення селища Стеблів – батьківщини Івана Нечуя-Левицького.

Г. Мартинова, на основі докладного аналізу матеріалів з фонетики Атласу української мови, розмежовує ареали середньонадніпряньського діалекту, відносячи говірку Стеблева до групи центральних середньонадніпряньських говірок [4, 251, к. 31].

Аналіз центральних середньонадніпряньських говірок важливий як для характеристики виникнення і поширення явищ (на фонетичному та морфологічному рівнях), відображених у творах Івана Нечуя-Левицького, так і для визначення тих явищ, що не увійшли до словника письменника. Це актуально, враховуючи те, що Нечуй-Левицький розрізняв літературний та діалектний варіанти української мови – частину мовних явищ письменник класифікував як говіркові, а тому й не вводив до своїх творів.

В українській діалектології дослідженню середньонадніпряньських говірок приділено чимало уваги, бо саме цей говір значною мірою визначив структурну індивідуальність усього південно-східного наріччя. Зокрема, велику увагу вивченню середньонадніпряньських, слобожанських та степових говірок, їхніх структурних особливостей, а також їх ролі у становленні норм літературної мови присвятили у своїх працях В. Ващенко, О. Варченко, А. Поповський, Т. Шевченко, В. Чабаненко, Б. Шарпило, З. Сікорська, К. Глуховцева, В. Леснова, Г. Мартинова, Л. Фроляк та інші.

Отже, включення до джерельної бази дослідження діалектної основи прозових творів Івана Нечуя-Левицького рукописних варіантів ранніх повістей письменника, словників, атласів, статей та монографій, присвячених різним аспектам діалектної мови, а також матеріалів дослідження говіркового мовлення селища Стеблів – батьківщини Івана Нечуя-Левицького є достатнім підґрунтям для з’ясування передумов формування фонетичних та морфологічних рис ідіолекту митця слова.

Список використаних джерел

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України:

Причепя. Фонд 11/22: Нечуй-Левицький І.С. Причепя. Повість. – 1868. – Автограф. – 99 аркушів.

Чорні хмари. Фонд 11/4: Нечуй-Левицький І.С. Чорні хмари. 2 частина (чорнова редакція). – 24.V.1871. – Автограф. – 41 аркуш.

1. Возняк М. Куліш як редактор “Причепи” Левицького / Возняк М. // Записки НТШ. – Л., 1928. – Т. 148. – С. 1-54.
2. Гриценко П. Ідіолект і текст / Гриценко П. / Лінгвостилістика: об’єкт – стиль, мета – оцінка. Збірник наукових праць. – Київ, 2007. – С. 16-43.
3. Їжакевич Г.П. Мова творів І. Нечуя-Левицького / Їжакевич Г.П. // Курс історії української літературної мови. – Т.1 (дожовтневий період) [за редакцією І.К. Білодіда]. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1958. – С. 435-454.
4. Мартинова Г.І. Середньонадніпрянський діалект. Фонетика і фонологія: [монографія] / Мартинова Г.І. – Черкаси, 2003. – 368 с.
5. Матвіяс І. Відображення середньонадніпрянського говору в мові творів Івана Нечуя-Левицького / Матвіяс І. // Українська мова. – 2007. – №4. – С. 33-44.
6. Могила А.П. Словозміна в говірках середньої Черкащини / Могила А.П. // Середньонадніпрянські говори: [зб. статей]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 44-64.
7. Сиваченко М.Є. Літературознавство та фольклористичні розвідки / Сиваченко М.Є. – К.: Наукова думка, 1974. – 464 с.
8. Сімович В. Праці: у 2 т. / [упоряд. і передм. Л.О. Ткач] / Сімович В. – Чернівці: Книги-XXI, 2005. – Т. 1: Мовознавство. Українська мова і правопис. Культура мови. Мова українських письменників. Історія мовознавства. Персоналії. Рецензії. – 2005 – 520.

***Анотація.** У статті виокремлено компоненти, опрацювання яких необхідне для з’ясування діалектної основи мови прозових творів Івана Нечуя-Левицького. Акцентовано увагу на необхідності поєднати у джерельній базі дослідження рукописні варіанти ранніх творів письменника з лінгвістичними та лінгвогеографічними даними.*

***Ключові слова:** ідіолект, мова художнього твору, рукопис, діалектна основа, діалектний тип, говірка.*

***Summary.** In the article the components, the conversion of which is necessary for the clarification the dialectal basis of the prose language of Ivan Nechui-Levytski’s novels, are separated. The attention is focused on the necessity of combination in the source investigation written variants of early author’s novels together with linguistic and linguo-geographic datum.*

***Key words:** idiolect, the language of belletristic literature, manuscript, dialectal basis, dialectal type, patois.*

УДК 821.161.1–1.09"19"

Пірошенко С.Ю.

СТИЛЬОВИЙ СИНКРЕТИЗМ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ Ф. КАФКИ

Наприкінці ХІХ століття письменник Ш. Моріс у статті “Література сьогоденного дня” [2, 56] зазначав, що характерною ознакою мистецтва цього часу була його синтетичність, бо митець мав показати цілісну людину засобами цілісного мистецтва.

Уже починаючи з раннього модернізму кінця ХІХ ст. (символізму, імпресіонізму) можна говорити про стильову синкретичність творчості митців-модерністів, коли “всесвітній історичний синтез” сприймався як спроба повернути світові втрачену гармонію, єдність, красу, тобто як спробу людини все ж таки знайти шляхи спілкування зі світом.

Свого часу А. Камю оголосив Ф. Кафку першим абсурдистом у європейській літературі. Жак Рішарну вважав його літературним пророком екзистенціалізму. Ерік Бентлі назвав письменника “батьком сюрреалізму та новітнього символізму” [3, 75]. В середині ХХ ст. представники трьох модерністських літературних напрямів назвали Ф. Кафку своїм родоначальником: експре-

сіонізму, сюрреалізму, екзистенціалізму. Крім того, можна говорити про використання елементів “об’єктивного методу” Г. Флобера (хоча з іншою, глобальнішою метою в контексті особливостей експресіонізму, ускладненого екзистенційними мотивами); про наявність символістичного світосприйняття та визначення індивідуального стилю письменника як “магічний реалізм”.

Про належність письменника до експресіоністів уже йшлося. Але відношення Кафки до екзистенціалізму є певним феноменом. Те, що в середині ХХ століття в літературі екзистенціалізму сприймалося як прозріння, пошук логічних пояснень безвиході і трагічного існування людини, Ф. Кафка немовби “виносив” у собі, причому не поступово, а знаючи і відчуваючи це з самого початку.

Письменник не просто зобразив героїв, яких не дивує панування у світі Зла і жорстокість якогось Світового Закону, він і сам змирився з трагізмом існування без відчуття здивування. А. Камю зазначав у статті “Надія і абсурд у творчості Ф. Кафки” [7, 123], що саме при протиставленні відсутності здивування у героях при наявному здивуванні читача можна визначити твір як абсурдний.

Кафка, внутрішньо відчуваючи нові зміни в мистецтві, дійсно мав відношення до найскладніших модерністських явищ ХХ століття. Він примирився зі своїм внутрішнім відчаєм, бо іншого вибору не було, пережити цей трагізм було б неможливо, бо весь жах Всесвіту, весь його відчай він утілював у собі. Людський світ йому здавався маленькою галактикою в камінці на ший крука, що кружляв над його головою.

Недаремно письменника вважали літературним предтечею екзистенціалізму, бо основні екзистенційні мотиви і філософські висновки наявні в його творчості. Характерним є уявлення про екзистенціалізм як про “філософію відчаю і страху” [6, 35]. Письменники-екзистенціалісти прагнули знайти справжні причини трагічної невлаштованості людського життя. На перше місце вони висували категорії абсурду буття, страху, відчаю, самотності, страждання, смерті. Екзистенція людини – це “буття до смерті” як єдиної мети та підсумку існування.

Уявлення про світ як про панування хаосу і випадковостей уже наявне у творах Ф. Кафки. Поняття абсурду виникло саме в літературі екзистенціалізму, але в творах письменника вже наявні основні принципи екзистенційного світосприйняття.

У творах Ф. Кафки немає слова “абсурд”, яким оперували екзистенціалісти, але відчував його письменник не менш глибоко, а можливо, ще й більш суб’єктивно.

Філософія екзистенціалізму суперечить християнській доктрині, заперечує Бога як найвищу силу добра, навіть Бог уявляється силою злого. Ф. Кафка був атеїстом – “страждальцем”; він страждав від того, що не може повірити в справедливість Бога, а тим більше не може повірити в сили людини. Якщо в екзистенціалістів людина сама є для себе господарем, то герой Кафки нічого не вирішує, відчуваючи первинну фатальну приреченість людини у світі.

Кожна окрема людина і людство загалом перебувають у постійній небезпеці через загрозу невідворотних стихійних лих. Екзистенціалісти висловлювали думку про загрозу такої постійної небезпеки. Як і персонажі А. Камю в романі “Чума”, герої Ф. Кафки сприймають наявність випробувань і страждань як необхідне, бо інакше ти просто не людина, якщо не пережив усі страждання на землі. Єдине, у чому герої у творах екзистенціалістів середини ХХ століття упевнені, – що вони владні обирати добро чи зло; герої ж Ф. Кафки – істоти пасивні, зневірені і страждальці. Людина і пізнається, за Кафкою, за глибиною і силою страждання, яке випало на її долю, за силою терпіння, з якою людина це сприймає. Не просто боротьба, як у екзистенціалістів, яка дає фактично право називатися людиною, а постійний фізичний (не тільки моральний) біль є ознакою людини. “Дивно, що в найдавніших релігіях головним богом не був бог болю”, – говорить Кафка в щоденнику, мабуть, зовсім не жартуючи [9, 176].

А. Камю в статті “Надія і абсурд у творчості Ф. Кафки” [12, 23] говорив про те, що стан меланхолії, що ним пронизані твори Ф. Кафки, можна назвати ностальгією за втраченим раєм.

Ф. Кафка відчуває своє відчуження і самотність як “зволікання перед народженням”. Утрачений рай – це народження, це початок існування; людина може бути щасливою лише в єдиному стані – умовного існування до народження (у лоні матері), а потім усе життя вона шукає станів і відчуттів, подібних до утробного неусвідомлення і блаженства/ Сам Кафка зазначав: “Покинули мене не люди, це було б не найгірше... я сам покинув себе...” [8, 47].

З погляду Ф. Кафки, абсурдність світу ще реальніша, ніж людям дано зрозуміти, то де ж місце для боротьби?

У Кафки людина приречена просто померти з самого початку, померти слабкою і нікчемною істотою, і смерть як така не має сенсу, нічого не виправдовує і невідомо, чи позбавляє від жахів і страждань прижиттєвих. Згадаємо один із афоризмів Ф. Кафки: “Чим більше ти впряжеш коней, тим швидше піде справа – тобто не швидше вирвеш з фундаменту глибу – це неможливо, – а швидше порвеш ремені і поїдеш весело далі” [9, 157]. Кафка остаточно не відкидає можливості для людини досягти чогось у цьому житті, зробити щось добре, краще, ніж інші.

Ще один момент важливо усвідомлювати в контексті розмови про стильовий синкретизм творчості Ф. Кафки – наявність у творах письменника елементів сюрреалізму.

Більшість критиків зазначала, що творчість Ф. Кафки – це відсторонено і спокійно передані сни і кошмари самого автора, спираючись на тези зі щоденників самого письменника. Ця теза, в першу чергу, пов'язана з усталеним поглядом на творчість письменника як на абсолютно автобіографічне розкриття душі митця.

У своїх щоденниках письменник записав кілька кошмарних снів, зізнаючись, що це навіть важко назвати сновидіннями, це якась маячня сну-кошмару при повній свідомості і втомі від безсоння.

Але сам Кафка намагався пояснити зв'язок між кошмарами снів і сюжетами творів. У щоденниках є думка, що саме через творчість, через усвідомлення абсурдності світу і передачу цього у творах митець бачив кошмари і погано спав: “Гадаю, що безсоння в мене тільки через те, що я пишу. Бо хоч як мало й погано я пишу, проте від цих невеличких потрясінь все ж таки стаю дуже чутливим і відчуваю – надто надвечір... наближення отого великого, захоплюючого стану, у якому в мене прокидаються необмежені можливості, а потім не знаходжу спокою через суцільний гамір, який стоїть у мені і впоратися з яким я не маю часу” [9, 198].

Пізні сюрреалісти (Ф. Супо, Р. Дено, Т. Цара; художники Г. Арп, Ж. Міро, А. Джакометті, пізніше С. Далі та ін.), спираючись на сферу підсвідомого (сни, марення, хворобливі галюцинації), намагалися “підняти” читача і глядача над реальністю (як і експресіоністи – показати світ з висоти пташиного льоту). Сюрреалісти досягали бажаного ефекту, поєднуючи абсолютно протилежні речі, а головне – спираючись лише на інтуїтивне сприйняття.

Чи не той самий ефект відбувається у творах Ф. Кафки? Чим абсурдніша ситуація, тим більше вона нагадує реальне життя, як іноді уві сні ми бачимо ситуацію і людину в ній немовби здалеку, збоку і тим більш реально усвідомлюємо правду.

У творах Ф. Кафки складно поєднуються гротеск, фантазмагоричність, сновидіння, натуралістичні описи буденного, реальність абсурду та відкидання правдоподібності в усьому, що відбувається у творі.

Сюрреалістичний прийом сну використаний Кафкою не просто для того, щоб залучити рівень підсвідомого, показати глибинність зв'язків між різнорідними явищами у світі. Цього авторові було замало. Ф. Кафка зобразив закономірність цих глибинних зв'язків. Те, що в ХХ столітті розуміється під абсурдністю світу, Кафка відчував не просто інтуїтивно, а особистісно суб'єктивно, вважаючи це лише страхом свого життя, своїм світовідчуттям, не здогадуючись, що обґрунтовував присутність домінант екзистенційної етики.

Якщо сни і є вираженням нашої підсвідомості, то немає нічого дивного, що відчуваючи реальність у експресіоністично-екзистенційному контексті, Кафка бачив сни, наповнені страхом. Але цей страх не був тим, що треба відкинути і забути, він був натхненням, осяянням-прозрінням (як у Ш. Бодлера і А. Рембо), кращим, що зрозумів Кафка в собі: “Я також, хоч мабуть, і створюю враження адвоката власного “страху”, в глибині душі, здається, щиро його виправдовую – я ж цілком з нього складаюся, і він, можливо, краще, що в мені є” [9, 186].

У літературі другої половини ХХ століття переплетіння елементів кількох напрямів і течій та їх переосмислення є не просто можливим, а необхідним, щоб достовірно передати складність і неоднозначність реального життя; можна говорити про стильовий синкретизм багатьох митців ХХ століття взагалі: К. Гамсуна, М. Пруста, Т. Манна, М. Булгакова, В. Пастернака, Гійома Аполлінера та ін.

Дивним є не те, що Ф. Кафка відчував страх і одночасно культивував його у собі (як необхідний рушій натхнення), що він відчував себе в гармонії зі світом лише при наявності “неспокою”. Дивним є те, що він взагалі міг жити, залишив твори, які своєю незавершеністю (наприклад, три романи Кафки) ще більше підкреслюють “ідею”: завершити будь-який твір, поставити крапку – це значить наблизитися до розуміння “фіналу” життя взагалі. А єдиним справжнім фіналом життя є смерть. То чи потрібно завершувати долю будь-якого героя? Фінал є передбачуваним і логічним, за Кафкою, як є передбачуваною і логічною є смерть людини. Не дивно, що Кафка боявся і не любив завершувати твори, бо людина ніколи не буває захищеною перед Світовим Законом, що карає без мотивації і вважає винним кожного, поки людина жива.

Те, що зближує експресіоністичне світовідчуття Кафки із сюрреалістичним сновидницьким світом – це відсутність оптимістичної настроєвості та висування на перше місце інтуїтивного сприйняття світу. Твори представників вказаних напрямів ілюстрували фрейдівське положення про приреченість людини на самотнє існування (експресіонізм); на залежність від світу спогадів, сновидінь (сюрреалізм), що породжують постійне очікування трагедії, катастрофи (екзистенційність).

Кафка розумів мистецтво як шифр, символ; домінанти його текстів закодовані і заховані під епічним спокоєм викладу. І хоча Кафка зовсім не символіст, можна говорити про використання певних елементів поезики символізму.

Фактично кожен митець ХХ століття використовував певні символічні образи, бо після появи збірки Ш. Бодлера “Квіти зла” почався, умовно кажучи, інший етап сприйняття літературного твору і мистецтва загалом.

Митці-символісти в кінці ХІХ ст. оголосили, що кожен письменник є втаємниченим, обраним, бо він відчуває існування вищого світу, можливість інтуїтивного осяяння.

Мистецтво взагалі сприймається “як символічна діяльність, як тестування заради виявлення правди про реальність”. М Гайдеггер у свій час проголосив, що мистецтво не можна аналізувати, інтерпретувати, бо це символ [12, 145].

Французькі символісти кінця ХІХ ст. надавали поетові божественних рис, надприродних можливостей (осіяння і прозріння). Звичайно, зображуючи слабку і пересічну людину, Кафка і себе відносив до цієї категорії, не надаючи митцеві функцій Бога, творця Всесвіту, хоча і не відкидаючи можливості інтуїтивного осяяння.

Але все ж таки з французькими символістами Кафку споріднює багато чого. Ще Ш. Бодлер як родоначальник символізму, у межах даного напрямку проголосив, що Зла у світі набагато більше, ніж добра (ще припускаючи можливість добра як такого); що досягнення гармонії у світі неможливе (Кафка говорив у своїх щоденниках, що змінилося і уявлення про гармонію взагалі); що людина ніколи не зможе зрозуміти логіку Божого провидіння (тобто ніколи остаточно не зрозуміє Бога, Світового Закону).

Говорячи про стиль Ф. Кафки, треба з’ясувати ще один момент: його творчу манеру іноді відносять до “магічного реалізму”. Йдеться про “магічний реалізм” як про особливе світосприйняття, поєднання та переплетіння фантастики та реальності, коли за допомогою прийому “очуднення” створюється дивний ефект: чим фантастичніше здаються події в тексті, тим точніше проявляється реальність, не примітивна і обмежена лише сучасною дійсністю, а зображення реальних подій, які мають позачасове та загальнолюдське значення. Представниками такого “магічного реалізму”, існування якого в творчій манері письменників було визнано на початку ХХ ст., є М. Гоголь, Ф. Кафка, М. Булгаков.

Ф. Кафку так само, як і представників латиноамериканського “магічного реалізму”, цікавлять дві основні речі у світі: влада і людина, стосунки між ними. Але під “владою” Кафка має на увазі не просто певний політичний, державний устрій, а світобудову загалом. А людина його цікавить як універсальна одиниця світу.

Так само, як і, наприклад, Г. Гарсія Маркес не дає у своїх творах відповідей на запитання, що виникають у читача, Кафка також завжди залишає всі запитання без відповідей, а точніше, єдиною відповіддю є лише природний фінал, на думку Кафки, – смерть людини.

А якщо бути ще більш точним, то світ творів “магічного реалізму” запитань не передбачає, принаймні з точки зору автора, бо цей світ є абсурдним, тобто позбавленим виправдання для існування та мети, крім можливості померти.

Зображення стосунків між Всесвітом і будь-якою слабкою і звичайною людиною і є темою усіх творів Ф. Кафки. Особливість зображення у тому, що він намагався розкрити цю тему, використавши елементи експресіоністичної поетики, екзистенційного світовідчуття, сюрреалістичної етики, а задля цього самовираження створив власну філософську концепцію, власний стиль, зробивши крок у літературі на півстоліття вперед.

Список використаних джерел

1. Зарубіжна література ХХ століття / [ред. М. І. Борецького]. – Львів: Світ, 2000. – 341 с.
2. Затонський Д. Про модернізм і модерністів / Д. Затонський. – К.: Наукова думка, 1972. – 167 с.
3. Затонський Д. Шлях через ХХ століття. Статті про німецькомовні літератури. / Д. Затонський. – К.: Наукова думка, 1978. – 69 с.
4. Левчук Л. Західноєвропейська естетика ХХ століття / Л. Левчук. – К.: Либідь, 1997. – 425 с.
5. Наливайко Д. С. Зарубіжна література ХІХ століття. Доба романтизму / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. – Київ: Заповіт, 1997. – 397 с.
6. Осьмак О. О. Експресіонізм: проблема термінології і становлення проблематики / О. О. Осьмак // Теоретичні проблеми художньої культури. – Переяслав-Хмельницький, 1995. – Вип. 1. С.
7. Затонский Д. Франц Кафка и проблемы модернизма. / Д. Затонский. – М.: Высшая школа, 1972.
8. Кафка Франц. Избранное / Франц Кафка. – Харьков – Санкт-Петербург: ПИТЕР, 1999. – 246 с.
9. Кафка Франц. Щоденники 1910-1923 рр. / Франц Кафка. – К.: Всесвіт, 2000. – 321 с.
10. Поэзия французского символизма. – М.: Научная мысль, 1993.

11. Хайдеггер М. Европейский нигилизм / М. Хайдеггер // Время и бытие. – М. : Научная мысль, 1993.

Анотація. В статті розглядається стильова синкретичність творчості митців-модерністів. На прикладі художнього світу Ф.Кафки йдеться про належність письменника до модерністських літературних напрямів, а також про наявність символічного світосприйняття та визначення індивідуального стилю письменника.

Ключові слова: синкретизм, стиль, модернізм, мотиви.

Summary. The style syncretity of the creative work of the masters-modernists is studied in the article. On the example of artistic world of F. Kafka it is said about belonging of the writer to the modernistic literary trends, and also about the presence of symbolic world perception, and determination of individual style of the writer.

Key words: syncretism, style, modernism, motives.

УДК 81.4:8138/801.82

ПОЛЯКОВА Т.М.

МЕЖЪЯЗЫКОВОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ РУССКИХ КЛАССИКОВ

Обращаясь к украинской тематике, русские писатели XIX века использовали украинский языковой материал в значительном объеме. Прежде всего – это фрагменты живого разговорного языка в прямой речи украинских персонажей, всевозможные вкрапления, сопровождающиеся (как элементы иной лингвокультуры) различными приемами пояснения.

Предметом данного исследования является взаимодействие русского и украинского языков на страницах художественных произведений В.Г. Короленко и А.И. Куприна. Указанное взаимодействие включает в себя как конкретное взаимовлияние, так и ограниченное контекстуальными рамками, вызванное обращением писателей к общей этимологии восточнославянских языков, стилистической спецификой повествования, грамматическими особенностями языков определенного исторического периода.

В произведениях В. Короленко, связанных с украинской темой, фиксируется активное употребление глагольных форм, находящихся на “границе” двух лингвокультур, что является авторским приемом украинизации русского дискурса. Подобные глаголы принадлежат украинскому языку и в то же время характеризуются русским областным (диалектным) употреблением. Такие лексемы отмечаются в Толковом словаре В. Даля, где в словарной статье, помимо прочих (указывающих на стилевую принадлежность), могут присутствовать пометы “южное”, “юго-западное”. Например: *вечерять* – “пенз., смол., новг. ... ужинать” [Даль, I, 189] (“Должно быть, у старухи с дочкой нечем было *вечерять*, незачем было и светить” [2, 240]); *брехать* – “юж. и запд. лаять, гавкать, как собака; лгать, врать, говорить... на ветер; хвастать; клеветать; в зн. *лгать*, слово это встречается и в других губ., напр. в нижг. и птбр. || Влгд. и вят. кричать, шуметь, драть горло в брани...” [Даль, I, 127] (“– *Брешешь, брешешь*, как рудая собака” [2, 241]). Перечень таких глагольных форм существенен: *осердиться, лаяться, отчинить, похилиться, подыхивать, ханнуть, малевать, намалеваться, ожениться, балакать, кликать, дозволять* и др. Герои В. Короленко нередко отражают увиденные инокультурные реалии через призму своих, украинских понятий, тем самым выделяя в них общие функциональные признаки: “Как вдарит в бубен, пойдет бесноваться да *кликать*, тут к нему (к якуту. – Т.П.) нечисть эта из-за леса и слетается” [2, 368] (*кликать* – “сев. взывать, вещать, кричать; || *кого*, звать, призывать, кричать кого, куда-либо” [Даль, II, 118]; ср. укр. *кликати*/рус. “звать”, книжн. “призывать”, разг. “кликать”, “вопить” [УРС 1977, 309]).

Примечательно, что из синонимического ряда, синонимической пары русских лексем предпочтительными для писателя являются те единицы, которые характерны и для украинского языка (т. е. общие для лексики двух языков), что, несомненно, придает произведению украинский дух. Такие лексемы могут не только преобладать в тексте в сравнении с возможным единичным употреблением других русских слов (например, укр. *гать* / рус. “*запруда*, гать”; укр. *сорочка* / рус. “*рубашка*, рубашка, сорочка”; укр. *верба* / рус. “верба, ракета, *ветла*, ива”; укр. *круча* / рус.

“круча, обрыв, откос”; укр. *паскудний* / рус. “гадкий, скверный, поганый, дрянной, паскудный”, где “*поганый*”, в свою очередь, номинирует “по-украински” рус. “плохой” и т. д.), но и употребляется единственно, без других русских вариантов (укр. *тин, перелаз* / рус. “тын, перелаз, плетень, изгородь”; укр. *бугай* / рус. “бугай, выпь”; укр. *явор* / рус. “явор, клён”; укр. *рудой* / рус. “рыжий, рудой”).

Отмеченное словоупотребление свидетельствует о следующем. Можно предположить, что в результате пребывания В. Короленко на севере России активизировалось употребление писателем, личностью-билингвом, русской лексики, находящейся в словарном пассиве (устаревшей, диалектной и т. д.). Однако явления подобного рода не фиксируются в его произведениях, не относящихся к украинской тематике. Таким образом, присутствует стилистическая мотивация, хотя употребление формально-семантических дублетов, как равноправных, отражает реальное развитие русского и украинского языков периода В. Короленко.

Прямая речь персонажей включает национально-специфическую для украинского языка грамматическую форму – звательный падеж, выражающий по своему значению форму обращения, образованную от нарицательных и собственных имен. Украинская звательная форма фиксируется во многих произведениях В. Короленко, которые воспроизводят диалог украинских героев (например, в рассказе “Лес шумит”: *козаче, хлопче, хлопчику, братику, деду, голубонько, пане, Ромасю, Оксану*; в “Малорусской сказке”: *мамо, мамонько, доню, ясочко, небораче, громадо, Галю, Олено* и т. д.). Параллельно, подчеркивая общность развития восточнославянских языков, писатель вкладывает в уста действующих лиц древнерусские формы обращения типа *человече, отче* (“Малорусская сказка”), т. е. привлекает сохранившиеся в произведениях устного народного или литературно-поэтического (в качестве элементов стилизации) творчества “остаточные” формы звательного падежа, утрата которого русским языком отмечается в памятниках письменности с начала XI века [4, 124].

Употребление в русскоязычном тексте лексемы *бахорь* в значении, свойственном украинскому языку (украинский литературный вариант – *бахур*), освещает глубины этимологической общности двух языков с дальнейшей семантической дифференциацией диалектной русской и украинской единицы на основе общих сем (ср.: “*бахур* ... 2) обл. мальчуган, ребенок [Лиш небіжка Доця за мною йшла, а бахурі полетіли, як вітер (Стеф.)]” [УРС 1953, 37]; “*Бахур*... 3. діал. Хлопець; дитина” [СУМ, I, 114]; “*бахур* ... [*бахор*][“хлопчик, шибеник... ст. бахурь “еврейська дитина (1616)...” [ЕСУМ, I, 153] и “нвг. влгд. ниж. вят. Бахорить – болтать..., гуторить; || говорить лишнее... *безлич. Бахарь, бахирь... ж. бахора, бахоря*... говорун, краснобай...; *бахорь* арх. внезапный порыв ветра на суше, жестокий вихрь..., бурелом...” [Даль, I, 56]). Иллюстративный пример у В. Короленко: “...Янкель, или Янкелиха, а то и *бахори* только следили зоркими очами, чтобы как-нибудь пятак или двадцатка вместо выручки не попала... в карман Харьку”; “Вот собрала Янкелиха своих *бахорей*... и побрела пешком из Новой-Каменки. *Бахори* за нею... Двух несла на руках, третий тащился, ухватясь за юбку, а двое старших бежали вприпрыжку...” [2, 237, 249].

Литературно-художественное творчество А. Куприна в отношении исследуемой проблемы представляется чрезвычайно богатым и разнообразным материалом.

Фрагменты украинской речи А. Куприн передает только транслитерацией. Взаимодействие русского и украинского языков в речи простонародья отражено колебанием грамматических форм лексем, употреблением грамматических конструкций украинского языка в русской фразе: “Дуже больно, ваше благородие, *не можно* (укр. “не можна”/рус. “нельзя” – “можно”. – Т.П.) вытерпеть” [3, II, 528]; “... иду я *по... улици* (рус. “по улице”/укр. “по вулиці, вулицею”. – Т.П.)” [3, I, 396].

Грамматические украинизмы в прямой речи персонажей воссоздают социально-культурную ситуацию в Украине в последнее десятилетие XIX – первые годы XX века. Такие грамматические элементы являются следствием определенных расхождений и параллелей в нормах литературно-языкового выражения того времени, так как рассматриваются в качестве периферийных (разговорных или просторечных) элементов русской речи [1, 47]. В произведениях А. Куприна это различные синтаксические конструкции с подчинительной связью и ненормативным для русского литературного языка употреблением предлогов (детальный анализ расхождений см. [6, 437-438]), в большинстве случаев – с соответствующей (требуемой) заменой словоформ: “кабан *до воды* пришел” [3, III, 123], “*до тебя* пан приехал” [3, III, 217], “бежим *до хаты*” [3, III, 136], “*пью до вас*” [3, IV, 722], “я уже *с него* смеялся” [3, III, 116], “пан *с меня* смеется” [3, III, 220], “*за разных* водяных не знаю” [3, II, 492], “прогнал из раю *через бабу*” [3, II, 240].

Украинские герои А. Куприна могут являться так называемыми “грамотными” билингвами (в большинстве своем – это служащие, в сознании которых две лингвокультуры сосуществуют параллельно) – т. е. носителями русского и украинского языков в их нормированных вариантах. Находясь среди русскоязычного социума и общаясь преимущественно по-русски, подобные

персонажи (в эмоциональном порыве, для усиления выразительности речи) нет-нет да и употребят родное слово. Украинизмы “прорываются” в русскую речь выходцев из Украины (эмоционально-экспрессивная функция вкраплений), придавая их высказываниям родную национальную окраску. Например: “Вольный определяющий! Кто же так встает? Если начальство спрашивает, то вставать надо *швидко*, как пружина. Что есть знамя?”; “–А-а-а! – хрипит, стиснув зубы, Шаповаленко. – Ну, что я с тобой, Хлебников, буду делать? Бьюсь, бьюсь я с тобой, а ты совсем как верблюд, только рогов у тебя *нема*. Никакого старания. Стой так до конца словесности столбом” [3, III, 416-417]; “Эх вы, идиоты. *Шпаки!* Дррать вас!” [3, III, 532].

Авторская нейтральная речь иллюстрирует дифференциальную словопроизводность восточнославянской культуры *хата*: “...мы впервые увидели белые мазаные *хатенки* Малороссии” [3, III, 281]. Развернутое описание объекта освещает коннотацию русского производного: “Онисим... жил со своим внуком на краю села, около моста, в покосившейся на бок и глубоко вросшей в землю *хатенке*, у которой давным-давно развалилась труба, белая наружная обмазка отпала извилистыми кусками.., а стекла, кое-где замененные толстыми тряпками, стали от времени зелено-матовыми...” [3, III, 128]. Из ряда производных существительных украинского языка (“хатинка, хатинонька, хатиночка, хатка...”) русскому образованию в определенной мере соответствует “уменьш.-пестливе хатинка” (от укр. “хатина” – “невелика вбога або стара хата” [СУМ, XI, 30-31]; ср. с подобным смысловым объемом лексемы *хатенка*, который реализуется в пределах куприновского предложения) и в большей степени – “уменьш.-уничиж. хатчина” [РУС, 1314]. Обращает на себя внимание тот факт, что в русском художественном дискурсе В. Короленко предпочтительными являются уменьшительно-ласкательные производные *хатка*, *хатынка*. В. Короленко, будучи билингом и украинцем по происхождению, избегает русифицированной формы *хатенка*, вмещающей к тому же уничижительный компонент в своей смысловой структуре. Культура *хатка* фиксируется как общее производное от *хата* для двух лингвокультур в современных и относительно современных украинских и русских лексикографических источниках; образование *хатенка* еще отсутствует у В. Даля, но уже отмечается академическим словарем современного русского литературного языка 1965 года, Словарем С.И. Ожегова и др. источниками. Ср.: “уж. зап. хатка, хаточка; хатина, -нка, хатишка; хатища” [Даль, IV, 543] и только “хатка, хатенка” в современных словарях [ССРЛЯ, 55; СРЯ, 747; БТС, 1440; РУС, 1314].

В нейтральной авторской речи произведений А. Куприна отражено взаимодействие близкородственных языков на грамматическом уровне – фиксируется контекстуальная парадигма словоизменения украинских мужских фамилий с окончанием на -о, нормативно являющихся в русском языке несклоняемыми. Например: “В моей комнате я застал конторщика соседнего имения – Никиту Назарыча *Мищенку*”; “У меня не хватило сил и терпения дослушать до конца рассказ *Мищенки*” [3, II, 316, 319]; “В собрании не было безмолвного *Лещенки*”; “...спросил Ромашов тем развязным и умышленно громким голосом..., каким с *Лещенком* в полку говорили все” [3, III, 381-382]; “Я забрался за кулисы и ... попался на глаза *Самойленке*, который долго и язвительно внашал мне, что театр – это храм искусства” [3, IV, 130].

Сходное явление такого взаимодействия (в определенной степени сходное, поскольку основа изложения – все тот же русский художественный дискурс, а объект влияния – украинские собственные имена) наблюдается у К. Паустовского (см. [5, 126-131]), когда “украинские варианты мужских имен на -о выступают как неизменяемые собственные имена, хотя в украинском языке – это склоняемые существительные” [5, 130]. Контекстуальное употребление украинского лексического элемента, а именно мужской фамилии (*Мищенки*, *Самойленке*, *к Дехтяренке*, *Мищенку*, *Лещенком*...) можно рассматривать как его непосредственное вкрапление в русский художественный текст, подчинение же украинских антропонимов нормам русского литературного языка – как ассимиляцию лексических украинизмов на грамматическом уровне.

Обращаясь к украинской лингвокультуре, русские классики запечатлели образцы стилей украинского языка на рубеже XIX – XX веков, факты взаимовлияния и этимологической близости двух языков, что является ценными сведениями не только для лингвистической науки, но и для других смежных дисциплин (лексикографии, истории, затрагивающей социальный аспект, этнографии и других).

Список использованных источников

1. Ижакевич Г.П. Роль украинского языкового элемента в научном и эпистолярном наследии А.А. Потебни // Наукова спадщина О.О. Потебні і сучасна філологія. – К., 1985. – С. 45-54.
2. Короленко В.Г. Избранные произведения. – М., 1948. – 672 с.
3. Куприн А.И. Собрание сочинений: В 6 т. – М., 1957.
4. Можейко Н.С., Игнатенко А.П. Древнерусский язык. – Мн., 1979. – 256 с.

5. Озерова Н.Г. Українські культури в російському художньому дискурсі 20-х років ХХ ст. // Мовознавство. – 2005. – № 3-4. – С. 126-131.
6. Сопоставительная грамматика русского и украинского языков. – К., 2003. – 534 с.

Условные сокращения

- БТС – Большой толковый словарь русского языка. – С.-П., 2000. – 1536 с.
Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М., 1955.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982.
РУС – Російсько-український словник. – К., 2003. – 1424 с.
СРЯ – Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1984. – 797 с.
ССРЛЯ – Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. – М., Л., 1965. – Т. 17. – 2126 с.
СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К., 1975.
УРС 1953 – Українсько-російський словник: В 6 т. – К., 1953. – Т. I. – 506 с.
УРС 1977 – Українсько-російський словник. – К., 1977. – 944 с.

Анотація. У статті досліджується взаємодія російської і української мов на сторінках художніх творів російських письменників В.Г. Короленка та О.І. Купріна. Увага зосереджена на манері художнього творення дійсності притаманними для цієї дійсності лінгвальними знаками, що відбиває історичну, соціальну та культурну ситуацію двох суспільств. Контекстуальний взаємовплив східно-слов'янських лінгвокультур розцінюється і як факт їхньої етимологічної спільності та паралельного розвитку, і як засіб реалізації індивідуально-авторських задумів.

Ключові слова: російський художній дискурс, міжмовна взаємодія, лінгвокультура, авторський художній метод.

Summary. This article examines the reciprocal influences of the Russian and Ukrainian languages on the pages of the literary works of Russian writers V.G. Korolenko and A.I. Kuprin. Attention is focused on the way that a sense of reality is artistically created by means of linguistic symbols specific to this reality, which reflects the historical, social, and cultural situation of two societies. The contextual mutual influence of the Eastern Slavic linguacultures is evaluated both as a fact of their etymological commonality and parallel development, and as a means of realizing individual authorial intentions.

Key words: Russian literary discourse, languages interaction, linguacultureme, author's artistic method.

УДК 821.111-3:821.161.2.09"18"

ПОПАДИНЕЦЬ О.О.

ХУДОЖНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНОГО І МІСЦЕВОГО КОЛОРИТУ В РОМАНАХ В. СКОТТА І М. СТАРИЦЬКОГО

На початку ХІХ століття англійський роман став світовим. Хоч який був великий вплив Річардсона, Гольдсмита та Філдінга в Німеччині та Франції, проте він був малим, якщо порівняти його до впливу на весь світ творів В. Скотта. Романи В. Скотта ввійшли, як визначальна формуюча сила, не тільки у творчість західних письменників, вони мали вплив і на розвиток українського історичного роману (П. Куліша, М. Гоголя, М. Старицького та ін.).

Продукція його величезна, і всі його історичні романи, інколи не зовсім однакові художньою вартістю, важать дуже багато, бо, виступивши, як новатор, створивши справжній національний історичний роман, заснувавши школу, давши цілу літературну добу, блискучу йменнями великих митців, він сам і стилем, і мовою, і змалюванням характерів якнайкраще відтворив дух певної епохи, якнайхудожніше змалював драматичні моменти шотландської, англійської та загальноєвропейської історії, почавши з часів, як Англію завоювали нормани та аж закінчуючи ХVІІ ст. Отже дав широку картину минулого, яскраво змалювавши історичні характери, поєднавши реалізм у побутових описах з поетичною ідеалізацією цих характерів, одночасно об'єктивно подаючи минуле життя західноєвропейських країн.

Творець найяскравішого вияву романтичної літератури, посідав у цьому чільне місце найголовнішою рисою своєї творчості. І ця риса – "couleur locale" його романів. Така риса – в

най докладніших описах місцевостей, замків, найменших, найрізніших будівель, убрання, зброї, засідань, церемоній, ба й страв на бенкетах, – в антикварському, виходить, матеріалі, що з нього створює автор роману, життя. І це якнай докладніше змальовування життя в описах, в кожній деталі дає читачеві можливість познайомитися з інтимною стороною життя в найдрібнішому (за Венгеровим). Оцей “couleur locale” є тією рисою його творчості, що становить головну цінність його романів для нашого часу, як багатющий матеріал для вивчення феодальної доби.

На проблему “couleur locale” в історичних романах В. Скотта вказував німецький критик Дібеліус, на думку якого “саме така особливість затримує дію в романах” [цит. за 2, 137]. Зовсім іншої позиції дотримувалися українські критики, Н. Ткаченко-Ходкевич у передмові до роману “Карло Сміливий” писала, що “це якраз і найбільше приваблювало в його романах, і саме це імponує нам, саме цей величезний обсяг опису в вальтерскоттівських романах, що ніби являють собою якісь “музеї старовини”” [7, 4]. Б. Нейман, порівнюючи історичні романи П. Куліша і В. Скотта, наголошував, що “найхарактернішою рисою у В. Скотта, яка здобула йому світової слави, становить couleur locale його романів” [2, 137].

Отже, своє завдання вбачаємо у тому, щоб за допомогою аналізу “couleur locale” романів В. Скотта та М. Старицького виявити авторську позицію стосовно зображуваного, а також зіставити художні й функціональні особливості їхніх описів місцевості і таким чином побачити перетинання і розбіжності в розвитку літератур обох країн, взаємодію різних ментальностей у процесі відображення навколишнього світу.

Детальні описи місцевості, замків, одягу та навіть страв викликані бажанням утворити ілюзію правдивості і тим підкріпити “couleur locale” своїх романів. Як В. Скотт, так і М. Старицький намагаються виступати істориками, що не змінюють подій, намагаються писати так, щоб здавалося, що їхня розповідь повністю відповідає дійсності. Таке тяжіння до конкретності, точності, робить описи часом мало барвистими. Якщо у М. Старицького топографічні пояснення потрібні, щоб зрозуміти наступну дію роману, хоча вони далеко не завжди дають цілісну картину. То у В. Скотта пейзажі не дають загальної картини, вони розпорошуються на дрібниці. Візьмемо хоча б лісові сцени з “Веверлі”, тут автор докладно, мов у провіднику, описує дорогу, докладно розповідає, який завтовшки був міст через річку, а проте картини не дає, яскравості немає. “Які небарвисті ці барви” – писав у свій час Дібеліус про вальтерскоттівські пейзажі [цит. за 2, 140].

Тяжіння до конкретності виявляється і в способах портретного змалювання. Ось наприклад, “Лицо у козака было мужественно и красиво: высокий, благородно изваянный лоб выделялся от синеющих на подбривших висках теней еще рельефнее своею выпуклостью и белизной ... умные, карие, узко прорезанные глаза горели меняющимся огнем, сверкая то дивною удалью, то злобой, то теплясь вкрадчивой лаской... Сквозь смуглый тон гладко выбритых щек пробивался густой, мужественный румянец и давал козаку на вид не более 35 – 37 лет...” [5, 4].

Не повторюючи синонімічні у своїй смисловій і стильовій значенності приклади, відзначаємо, що М. Старицький схожим чином виписує й образи ряду інших історичних осіб, наприклад – Івана Мазепи. У трактуванні образу цього героя присутні й риси ідеалізації (знову ж, щодо зовнішності, рис характеру, здібностей і талантів), й виразні ознаки реалістичного зображення. Так само точнісінько М. Старицький змальовує усіх інших дійових осіб романів, хоча образи другорядних героїв значно простіші і менш цікаві.

Ми не торкалися останнього роману М. Старицького “Кармелюк”, хоча там можна було побачити набагато більше описів, ніж у двох його попередніх творах. Мабуть пояснюється це тим, що в авторському задумі було більше завдань, пов’язаних із малюванням, аніж суто патріотичних. Та навіть взявши до уваги ті уривки з романів, де описи розвинутіші і займають значне місце, то й тут вони не досягають того великого обсягу, що вражає нас у романах В. Скотта. Образи Роб роя, Річарда Лев’яче серце, Робін Гуда та ін., особливо показові, тому що вони є образами реальних історичних діячів, і добре відомо, як В. Скотт намагався точно відтворити таких персонажів. Така точність пояснювалася не тільки письменницькою добросовісністю романіста, але й тими конкретними завданнями, які він ставив перед своєю творчістю. Значення історичної особи для В. Скотта визначається тим, наскільки повно в ній втілюються риси, важливі й потрібні для виконуваної нею соціальної ролі.

В. Скотту вдалося реалістично і повнокровно відтворити образи історичних постатей, і цим передати весь колорит епохи. Цього він досягає численними реалістичними деталями в описах побуту, костюмів, поведінці героїв, яка закономірно обумовлена їх положенням у суспільстві й світосприйняттям, притаманним даній епосі. Усе, до найменшої деталі, доповнює цілісну картину, а кожен штрих оживляє полотно, робить його багатограним та багатозначним. В. Скотт, здається, не задовольняється буянням етнографічних деталей у самому тексті, він ще більше їх додає й коментує у посторінкових примітках. Деякі з них досить довгі, наприклад, примітки про

шотландські заїжджі двори, замки королів про місцевий побут: “Двір був просторий, добре вимощений і бездоганно чистий; можна припустити, що з нього існував ще один вихід для прибирання сміття і гною. Навкруги панувала тиша і безмовність, фонтан безперервно плескав ... – але тут я попрошу дозволу закінчити цей опис неживої природи” (тут і далі переклад мій – О. П.) [9], і тут автор подає довгу примітку, що даний опис не відповідає якомусь конкретному замку, але окремі деталі його є в різноманітних старовинних шотландських дворах, і натякає, на який саме замок найбільше подібна описана картина. В. Скотт намагався, щоб нічого не порушувало цілісної картини епохи. “Антикварні деталі, – говорив він, – надають ландшафту специфічних рис ... феодальний замок повинен здійматися у всій своїй величності ... Місцевість, яку вибрав художник для зображення, повинна бути передана з усіма своїми особливостями, із височезними скалами чи стрімким падінням водопаду і т. ін.” [цит. за: 1, 92].

М. Старицький неодноразово у трилогії вдається до опису маєтку Богдана Хмельницького, його замку в Чигирині, багато уваги приділяє зображенню місцевого колориту. Наприклад, змальовуючи палац польського короля Владислава, він намагається відтворити найменші подробиці з його життя і оточення.

М. Старицький, так само, як і В. Скотт, надавав великого значення відтворенню матеріальної культури того чи іншого часу. Домашній побут, побудова тисячолітнього замку, розвалини старовинних аббатств, застільний кубок феодального владика, убоге вбрання покірною пілігрима, важкі лати хрестоносця, старовинні картини у В. Скотта аж ніяк не є простими живописними деталями: вони відображають часову й національну образність минулого. Інколи такі деталі відтворюють систему історичних взаємостосунків і допомагають проникненню в найпотаємніший смисл історичних подій. Наприклад, шедевром історичної деталі у В. Скотта є мідне кільце, наглухо запаяне на шиї Гурта, з надписом: “Гурт, син Беовульфа, природжений раб Седрика Саксонського”. Цей маленький мідний предмет відображає все – час, країну, характер соціальних відносин.

Говорячи про етнографізм вальтерскоттівського роману і роману українського письменника, слід особливо відзначити любов авторів до зображення своєрідних “пограничних ситуацій”. Романісти описують опозицію чи пряме зіткнення двох націй, культур, релігій, побуту і т. ін. Це може бути протиставлення норманів і саксів, завойовників і переможених (“Айвенго”), українців і поляків (трилогія і дилогія), зіткнення, озброєний конфлікт двох релігій (“Пуритани”). Часто це протиставлення не тільки релігій (мусульманської, іудейської і християнської), але й усього життєвого побуту: їжі, одягу, зброї, традицій одруження, уявлень про кохання та ін. Постійною у “шотландських” романах В. Скотта є опозиція “верхньої країни”, тобто Шотландії, з її бідністю і романтичною екзотикою, та цивілізованої “нижньої країни”, тобто Англії. М. Старицький постійно зіставляє Україну і Польщу, їхні життєві норми.

Зазначимо ще одну деталь, яка формує колорит у романах обох письменників, це – пейзаж. Пейзажу В. Скотт завжди надавав великого значення. Сам історичний роман він порівнює з пейзажним живописом. Історичні подробиці подібні до специфічних особливостей пейзажу, що зображаються живописцем. “Феодальний замок, – пише В. Скотт, – повинен підніматися у всій своїй величчю, художник повинен зображати людей в костюмах і позах, властивих епосі; місцевість, яку художник вибрав для зображення, мусить бути передана зі всіма своїми особливостями, із скалами, що піднімаються, або стрімким падінням водопаду. Колорит також має відрізнятися природністю. Небо мусить бути ясным або хмарним, відповідно клімату, а фарби саме тими, які переважають в самій природі. У цих межах закони мистецтва вимушують художника строго слідувати природі. Але зовсім не обов’язково, щоб він занурювався у відтворення найдрібніших рис оригіналу, щоб він з довершеною точністю зображав траву, квіти і дерева, що прикрашають місцевість. Все це, так само як і деталі розподілу світла і тіні, належить будь-якому місцю дії, природно для будь-якої країни і тому може залежати від особистих смаків і пристрастей художника. Правда, це свавілля завжди строго обмежене...” [4, 28].

“Ні у кого не знайти такого свіжого віддзеркалення Природи, як у Скотта; навряд чи хто-небудь володів більшою здатністю співчуття. Від Деві Дінса до Річарда Левове Серце, від Мег Мерріліз до Діани Вернон і королеви Єлизавети! У цьому відобразилася людина смілива, з відкритою душею, з широкими поглядами і вільною думкою, людина, що дійсно відчуває своє братерство зі всіма людьми” [8, 69]. Так визначив В. Скотта Карлейль.

За словами В. Скотта, пейзаж справив на нього враження тільки тоді, коли він нагадав йому “справи давно минулих літ” [3, 38], викликавши романтичні відчуття. “Термін “романтичний”, – пояснює Б. Реїзов, – в даному випадку означає пейзаж, який не стільки пестить око чіткістю ліній і м’якістю колориту, скільки діє на уяву, викликаючи у глядача ряд асоціацій. Ця здатність “романтичного” пейзажу занурювати глядача в меланхолійну задумливість, викликати в ньому ланцюг образів і роздумів філософського і історичного характеру, часто наголошувалася за часів Скотта. Дійсно, в його творчості історія завжди тісно пов’язана з пейзажем. Цей “історичний

пейзаж” часто підказував Скотту не тільки окремі сцени його творів, але і сюжети їх. Зв’язок сюжету з пейзажем пояснює точну топографію романів Скотта. Кожна сутичка в ущелині, кожна подорож героїв, їх мандри в горах і лісах топографічно визначені, замірний шлях, вказані переправи, назви горбів і долин” [3, 39].

Характерно, що у В. Скотта описи спочатку даються в сумарному вигляді, скоріше з погляду живопису і як загальне враження. Деталі вимальовувалися у міру того як розвивається дія і разом з дією, заради потреб даного моменту. Сцена характеризується так само, як і герої, коли вона активно вступає в сюжет. Увага зосереджується на ній тільки тоді, коли розвиток сюжету дає їй право на цю увагу. Так сумарний опис створює враження надзвичайної точності.

Щодо М. Старицького, то у нього також не останнє місце у романах відведено пейзажам, які здебільшого лаконічні, гранично сконденсовані і разом із тим емоційні. Це зумовлено перш за все тим, що швидкий, динамічний розвиток подій, ритм розповіді не потребує деталізації у описі картин природи.

Створений під впливом жанрових оновлень, продиктованих процесом диференціації і синтезу, взаемовиявленням і взаємодоповненням жанрів, літературних родів, роман “Кармелюк” М. Старицького утвердив особливий хронотоп – плин або рух явищ природи, природної стихії як загального тла й екзистенцію героїв, взаємодію природного часу і часу людського життя. У творі плин людського життя проходить у природній час і, навпаки – природа, реалії є певним тлом початку життєвого шляху героїв або віддзеркалюють їхні духовні рефлексії, потрясіння, внутрішні “душевні конфлікти та катастрофи”: “Кармелюк ще раз оглянувся на свою рідну хату, змахнув рукавом непрохану сльозу, насунув на голову шапку й хутко пішов уперед, намагаючись заглушити хоч цим рухом нестерпний сердечний біль.

Густий мерехтливий сніг укривав усе кругом білою пеленою. На відстані десяти ступнів важко було розпізнати дорогу; зрідка мелькали крізь цю білу неспокійну пелену світлими плямами маленькі вікна завіяних снігом хат ...

Але тепер ці маленькі подробиці рідної місцевості, що завжди викликали в нього золоті спогади дитинства, не привертали до себе його уваги.

Він мовчки йшов уперед, понуривши голову, не дивлячись перед собою. Його думки були там, у тій рідній, убогій хаті, яку він залишив, тепер теплій і світлій хаті з кутею й узваром під образами. Йому хотілося вернутися назад, рвучко відчинити двері, пригорнути до себе хвору дружину, дітей і сказати їм крізь сльози: “Не виганяйте мене, прийміть до себе... Я ж нещасний, окрадений долею батько!..” [6, 209]

Для істориків нової школи, зокрема М. Старицького, як і для їх вчителя В. Скотта, місцевий колорит був зовсім не “дрібницями, негідними уваги”, а найважливішим об’єктом дослідження, бо в ньому і лише в ньому романтичну свідомість знаходило зрима втілення “духу епохи”, її головної і визначаючої ідеї.

Текстові масиви роману М. Старицького “Кармелюк” стверджують, що його автор є майстром словесного живопису. Письменник створює свій індивідуальний світ України, власне її куточка – подільської землі, яка художньо переконливо, філігранно виписана з особливою любов’ю, частотою та характером її атрибутів, зображенням побуту, українських звичаїв, виявів ментального, національного у мові, вчинках, діях персонажів: “Потрапезувавши святою вечерею, все село Головчинці поринуло в блаженний спокій святвечора. Деякий час іще блукали по селу маленькі хрещеники, розносячи святу вечерю, але метелиця, розгулявшись, порозгонила і їх по хатах.

Тиша й безгоміння запанували на селі. Мирний, святковий вечір завітав і до Кармелюкової хати.

Тепер вона мала вже набагато веселіший вигляд. Стіни в ній були чисто вибілені, підведені рудою глиною, долівка була застелена маленькими коцями. Перед образами, прибраними вишитим рушником, горіла лампадка, а на покуті стояла кутя й узвар. Стіл був застелений чистим убрусом, і на ньому височіла велика миска з пирогами” [6, 203 – 204].

Оскільки основна дія роману відбувається на Поділлі, то й зображуються виключно подільські пейзажі. Найбільша кількість пейзажів пов’язана саме із описом лісу, який автор зображує з неабиякою майстерністю. У нього ліс “дрімучий”, “темний”, “зелений”, “свіжий”, “пахучий” і разом із тим “таємничий”, “урочистий”, “зачарований”.

Виразні, барвисті, глибокі за своїм змістом, емоційні і суголосні із характером героїв пейзажі живуть у часі і просторі, вони несуть у собі дух епохи, розкривають перед читачем багатство і красу української природи.

Для В. Скотта надзвичайно важливим завданням є відтворення “історичного тла”, “історичного пейзажу” зв’язок сюжету з пейзажем, пояснює топографію його романів. Проте, не можна говорити про топографічну точність романів шотландця, з топографією він поводився так само ж вільно, як і з хронологією, і підчиняв її потребам свого задуму. Мова йде про художню

топографію. Місце дії може бути вигаданим з початку до кінця чи реконструйовано враженням, але воно відповідає подіям, які у ньому відбуваються, пояснює їх і ніби живе разом з людьми, які розігрують у ньому свою драму. Також місце, де відбуваються події, відіграє у В. Скотта важливу композиційну роль, концентруючи всю дію навколо одного або декількох центрів. Навколо кожного такого місця дії організовується особливий цикл подій. “Це, – як писав Б. Реїзов, – не просто зміна декорацій, здійснена заради живописного ефекту. Сцена у Скотта пояснює дію і вводить нову групу героїв, а разом з ними і нову суспільну групу, яка не може характеризуватися поза побутом і житлом” [3, 40].

Досить часто письменники використовують пейзаж-контраст. У М. Старицького поруч із чарівною красою “благодатного краю” зображається бідність і безправ’я кріпаків: “Стояли чудові дні південної осені. Сонце ласкавим промінням обливало й солом’яні покрівлі села Вівсяники, і навколо нього садочки та левади, ледь побризкані в м’яких вигинах листочків краплями золота, і ниви пшениці, серед яких уже де-не-де вилискували бронзою чепурні копи. Все при блиску освітлення й прозорій чистоті повітря горіло й іскрилося багатством барв і форм, але серед цієї краси природи не було видно руху життя: нахилений од ваги колос сумно шелестів, на отавах і сіножатах не видно було ні круторогих волів, ні овечих отар, ні коней; по вулицях не похитувалися вози, та й по всьому селу панувала зловісна тиша, – наче воно вимерло... тільки на широкому дворі панна Хойнацького мовчки товпилися... Коло стайні приїжджа комісія з комісара панна Сварчевського, асесора панна Сливницького, писаря та депутата Дворянського панна Янчевського, чинила слідство про вбивство поміщиці Доротеї Хойнацької, а також про пограбування її добра й підпал. Свідків брали на тортури, для цього лежала тут же ціла купа лози та кілька пар ремінних канчуків і трійчаток” [6, 184].

Контрасти виявляються і у В. Скотта, на перших же сторінках роману “Талісман”. У центрі пустелі розташований прекрасний оазис, докладному опису якого В. Скотт присвячує декілька абзаців, проводячи паралель між цим контрастом пустелі і оазису – війною і періодом перемир’я, а потім між двома лицарями ворогуючих таборів: сарацином Шееркофом (або султаном Саладіном) і шотландським лицарем Кеннетом.

Отже, провівши паралель між романами обох письменників знаходимо як спільні, так і відмінні особливості у способах відображення місцевого колориту. Спільність проявляється у: топографічній точності, протиставленні (контраст між двома світами), нагнітанні обстановки в залежності від розвитку дії. Відмінність знаходимо в емоційному піднесенні. Зазначимо також, що описам В. Скотт приділяє набагато більше уваги ніж М. Старицький і вони у нього тісно пов’язані з його топографічно-антикварською надувагою. У центрі романів М. Старицького – історія людей і подій. Історичні, топографічні, етнографічні, художні аксесуари у нього завжди підпорядковані основному завданню і не виходять на передній план.

Список використаних джерел

1. Демешкан Е. Вальтер Скотт как историк / Е. Демешкан // Исторический журнал. – 1944. – № 10-11. – С. 90-103.
2. Нейман Б. Куліш і Вальтер Скотт / Б. Нейман // Пантелеймон Куліш: збірник праць Комісії для видання пам’яток новітнього письменства. – К., 1928. – С. 127-156.
3. Реїзов Б. Творчество Вальтера Скотта. – Л.: Худож. лит., 1965. – 497 с.
4. Скотт В. Посвящение... к “Айвенго” (пер. Е.Г. Бекетовой) // Скотт В. Собр. соч.: в 20 т. Т. 8. – М.: Худож. лит. – 1962.
5. Старицкий М. Богдан Хмельницкий: трилогия. – Кн. 1: Перед бурей: [роман] / Михаил Старицкий. – К.: Дніпро, 1991. – 645 с.
6. Старицький М.П. Кармелюк. Историчний роман: переклад з рос. М. Шумила. / Післямова В. Олійника. – К.: Дніпро, 1971. – 708с.
7. Ткаченко-Ходкевич Н. Передмова до роману “Карло Сміливий” / Н. Ткаченко-Ходкевич. – К., 1929. – С. 3-6.
8. Carlyle Th. Sir Walter Scott. – Critical and miscellaneous Essays, collected and republished in seven volumes, vol. VI, p.69.
9. Scott Walter. Waverley or ‘tis Sixty Years Since / Walter Scott // [Електронний ресурс] <http://arthurwendover.com/arthurs/scott/wvrly10/html>

Анотація. У статті розглядається роль “*couleur locale*” у романах В. Скотта та М. Старицького, як важливих знакових елементів картин світу письменників і їх героїв, що дозволяють побачити перетинання і розбіжності в розвитку літератур обох країн, взаємодію різних ментальностей у процесі відображення навколишнього світу.

Ключові слова: місцевий колорит, пейзаж, топографія, оточення, побут.

Summary. This article investigates the role of local color in the novels of W. Scott and M. Starytsky as important iconic elements of their world pictures and heroes, that allows to see the crossings and differences in the literature development of both countries. Also the cooperation between different mentalities outside world's displaying process is envisaged.

Key words: local color, landscape, topography, environment, lifestyle.

УДК 811.161.2'377.7:821.161.2-31.Г1/7.08

Полович А.С.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ПЕРИФРАЗИ В САТИРИЧНО-ГУМОРИСТИЧНИХ РОМАНАХ Є.ГУЦАЛА ТА О.ЧОРНОГУЗА

Спадковане з античних риторик поняття перифрази як засобу “прикрашення мовлення” видозмінювалося і по-новому осмислювалося на різних етапах розвитку лінгвістичної думки. Під перифразою розуміли: спосіб викладу, що описує просту річ за допомогою складних зворотів; інакомовний (алегоричний) опис, який підкреслює характерні риси явища або поняття; описовий зворот, еквівалентний слову, в основі якого прямі або переносні значення компонентів.

Перифрази довго були на периферії уваги дослідників українського мовознавства.

Мета нашої статті – узагальнити погляди на перифразу як лінгвістичну одиницю; виявити ці одиниці в романах Є.Гуцала та О.Чорногуза і встановити закономірності їх функціонування.

Сьогодні чинною є широка інтерпретація перифрастичних явищ, яка включає в обсяг поняття “перифраза” однослівні метафори й епітети, неологізми, аналітичні сполучення слів-номінативів, фразеологічні одиниці та різні описові конструкції, граматичні синоніми, речення, складні синтаксичні побудови алегоричного змісту [1; 5; 7].

“Перифраз, перифраза (грецьк. periphrasis – описовий вираз) – мовний зворот, який вживається замість звичайної назви певного об’єкта і полягає в різних формах опису його істотних і характерних ознак” [1, 546]. Основне значення перифрази – посилити виразність тексту, дієвість висловлювання.

Перифрази виділяють одну або декілька прикметних рис предмета, дії, ознаки і служать засобом їх образно-описової характеристики та виступають контекстуальними синонімами до слова. У порівнянні зі словом, перифраза є “менш економною структурою, її перевага в тому, що вона не тільки називає певне явище дійсності, але й характеризує, оцінює його, дуже часто перетворюючи яку-небудь потенціальну (нерідко другорядну) ознаку і головну для певної мовленнєвої ситуації” [4, 15].

Н. Сологуб вказує, що “перифрази – це слова, словосполучення, а то й речення, які називають уже назване. Це вид вторинної номінації. Тим, що перифрази називають уже назване, тобто не мають додаткових значень, вони і відрізняються від синонімів. Вони обов’язково містять оцінку того, що називають. Це емоційно-оцінна сфера мови” [5, 109-110].

На думку І. Кобилянського, “перифраза – функціонально-семантична одиниця мовлення, що є проміжною ланкою між вільним і фразеологічним сполученнями слів, одним із джерел поповнення фразеологічного корпусу мови” [4, 2].

О. Юрченко зауважує, що “Фразеологічна перифраза (ФП) – нарізно оформлений словесний блок із лексичним актуалізуючим значенням” [7, 14]. За спеціалізацією перифрази поділяються так: перифрази констатаційні, перифрази фразеологічні, перифрази-фразеологізми, складені терміни і народні складені назви; складені власні назви (складені оніми).

Н. Сологуб виокремлює загальнономовні перифрази і водночас зауважує, що вони “... втрачають зв’язок із конкретним ситуативним вживанням. Закріплені в мові як усталені словосполучення, загальнономовні перифрази усвідомлюються всіма мовцями як традиційні вислови, що виступають синонімічною заміною певної фрази. Це зближує їх із фразеологізмами. Це так звані фразеологічні перифрази” [5, 103].

Зважаючи на класифікацію О. Юрченка, у сатирично-гумористичних творах Є. Гуцала (“Позичений чоловік”, “Приватне життя феномена”, “Парад планет”) та О. Чорногуза (“Аристократ” із Вапнярки”, “Претенденти на папаху”) виділяємо фразеологічні (загальнономовні) перифрази і перифрази-фразеологізми.

Фразеологічні перифрази в досліджуваних романах зустрічаються в обмеженій кількості: жайворонок → небесний соловей [6, 302]; буряки → солодкі корені [2, 115]. Цей вид перифраз у

сатирично-гумористичних творах вживається в комплексі з іншими видами художньо-виражальних засобів. Так, наприклад, обігрування перифрази *небесний соловей*: *Над околицею Кобиллятина-Турбінного несподівано повис жайворонок і, затріпотівши крильцями, залився піснею. – Грак, як ви дивитесь на цього небесного солов'я? Здорово працює і, уявіть собі, не за гроші. Не за гроші завжди краще виходить...* [6, 302].

Особливістю використання загальнономовних перифраз є зведення в одному контексті перифрастичного звороту і слова, до якого він відноситься (*небесний соловей* і *жайворонок*). Подибуємо це явище і в романах Євгена Гуцала: *А щоб розширити площі земельних угідь, то він би наказав орати небесні перелogi, досі ніколи не орані, а також засівати хмари – житом і пшеницею, просом і вівсом. Цукрові буряки можна було б вирощувати так, як виноград: щоб вились лози, а по цих лозах рясно стриміли грона солодких коренів* [2, 115].

У творах сатирично-гумористичного жанру найбільшу групу перифраз за кількістю одиниць становлять перифрази-фразеологізми. Хоча більшою мірою вони використовуються в трилогії Є. Гуцала, а у творах О. Черногуза помічені тільки поодинокі випадки.

За семантикою серед перифраз-фразеологізмів виокремлюємо дві групи.

1. Перифрази на позначення ознак: *завбачливий* → *не поведе коня кувати, коли кузня горить* [2, 219]; *голий* → *в чому мати спородила* [3, 157]; *худа* → *коване поросля* [3, 159], *така дрiпа, мов червона рiпа*; *гарна* → *хоч із лиця води напитися* [3, 178]; *вагітна* → *вже з ікрою* [6, 587]; *хвальки* → *про свято тримають якусь вістку, а в будень неодмінно скажуть* [2, 462].

Сміх викликає те, що вживаючи описові звороти, письменники викликають у читачів певні асоціації. Такого ефекту досягнуто, наприклад, перенесенням характеристик тваринного світу на людину: *Зненацька відчинилися двері, і зайшла Віоріка з припуклими повіками. Ковбик розсердився... Невдоволено зиркнув на її негарне обличчя в плямах, потім перевів погляд на живіт, який здавався йому більшим, ніж будь-коли, і безцеремонно запитав: Що, і ви вже з ікрою?* [6, 587].

Завдяки тому, що О. Черногуз, у вдало дібраний момент, вкладає у уста свого героя, Стратона Стратоновича Ковбика, перифрастичний зворот, який оцінно характеризує його, читач уявляє портрет персонажа. Після використання такого своєрідного описового звороту, Ковбик звинувачує всіх у тому, що вони інтелігенти тонкосльозі, а він висловився “образно”, “люб’я”, “по-батьківськи”. І далі побудова: *“У Ковбика була добра й лагідна душа, усі людські болі торкалися його серця, а особливо ті, що якимсь чином загрожували його авторитетові”* [6, 587]. Вживана перифраза – це своєрідний знак, ключ до розуміння певних рис характеру персонажа.

Перифрази-фразеологізми вступають у системні зв’язки. Вони утворюють синонімічні ряди: *вмілий! хто ще уміє вислизнути, як піскар із матні? Хто ще такий спосібний кінці хвоста зав’язати?* [2, 73].

Часто в гумористичних творах антонімічні перифрастичні звороти розмішуються в одному контексті: *розумний (тямущий, кмітливий) → не в потилицю битий, кебетливий, людей слухає, а свій розум має*; *дурний → ходить до сусіда ума позичати, за тридев’ять земель розуму не надбав: Як у лісі всякі гриби трапляються, так і серед яблунівського люду: один, зразу видко, що не в потилицю битий, кебетливий, другий ходить до сусіда ума позичати, третій людей слухає, а свій розум має, четвертий слухає часом дурня та й стане розумним, п’ятий і за тридев’ять земель розуму не надбав і т.д.* [2, 87]; *Знаєте, отой скептик, таки має рацію, бо коли ото хіба пташиного молока нема, то вже потім не дуже кортить жити на зелах-лободах, або-як сорока на тину* [3, 163]; *І це в той час у кожного таке багатство, що вітер хату мете, сонечко хліб пече, вода сама ллється – все гаразд ведеться?! Та це могло бути тільки в отієї голоти, що ночувала біля болота, що мотузком хліб різали, бо ножа не мали, до кого чужа воша не залазила. То вони й не багатіли* [3, 163].

2. Перифрази на позначення процесів і дій. Тут особливо помітним є синонімічний ряд перифраз-фразеологізмів до слова “мовчати”: *заціпило, як мурованим бовдуrom поставило* [2, 215]; *наче аршина проковтнув і знічев’я* [2, 447]; *замкнула язика в роті за сімома замками* [2, 490]; *повпинати свої язики на ланцюги* [2, 490]; *голос вкрадено шахряями й пропито ні за пучку рубаною тютюну* [3, 14]; *лигнути язика з радості* [3, 14]; *миші у роті кубло звили* [3, 18].

Спостерігаємо розміщення цього виду перифраз у синонімічному ряду: *Дармограйха мовчала, наче їй брехня зуби переточила, наче їй шашіль гніву язика струбив, наче в горлі їй умостився їжак колючої образи* [2, 230].

Вживаються слова-перифрази до інших слів: *навпростець ходити → як ворони тільки літають, щоб і не скоро повернутись* [2, 494]; *говорити → м’яти слово* [2, 446], *завести млин* [6, 67], *розводити кисіль на прісній воді* [6, 652]; *схуднути → перевестися на смик* [3, 126]; *думати → пережовувати одержану інформацію* [6, 632]; *забутися → наїстися забудьків; ударив себе в губу й забув рахубу, забити самому собі баки* [2, 219].

У творах сатирично-гумористичного жанру вживаються перифрази різні за своїми структурними, семантичними та стилістичними властивостями. Але всі вони в своїй основі мають гумористичний “стрижень”. У творах О. Черногуза і Є. Гуцала найбільша кількість перифраз-фразеологізмів на позначення ознак та процесів і дій.

Список використаних джерел

1. Гром'як Р.Т. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
2. Гуцало Є.П. Позичений чоловік. Приватне життя феномена : [роман-диалогія] / Є.П. Гуцало. – К. : Рад. письм., 1982. – 711 с.
3. Гуцало Є.П. Парад планет : [роман, повісті] / Є.П. Гуцало. – К. : Рад. письменник, 1984. – 480 с.
4. Кобылянский И.Ю. Перифраз как функционально-семантическая единица речи : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Украинский язык” / И.Ю. Кобылянский. – Ужгород, 1986. – 15 с.
5. Сологуб Н.М. Мовний світ Олеся Гончара / Н.М. Сологуб. – К. : Наук. думка, 1991. – 137 с.
6. Черногуз О.Ф. Твори: в 2 т. / О.Ф. Черногуз. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 2: “Аристократ” із Вапнярки” : [сатиричний роман]; Претенденти на папаху: [сатиричний роман]. – 784 с.
7. Юрченко О.С. Фразеологічні перифрази української літературної мови / О.С. Юрченко. – Харків, ХДУ, 1983. – Ч. 1. – 119 с.

Анотація. У статті віддзеркалено питання використання перифраз у творах сатирично-гумористичного жанру. Особливу увагу звернено на нову інтерпретацію перифрастичних явищ, яка в обсяг поняття “перифраза” включає фразеологічні одиниці.

Ключові слова: перифраза, фразеологічні перифрази, перифрази-фразеологізми, твори сатирично-гумористичного жанру.

Summary. In the article the problem of periphrasis usage in the texts of satiric genre is studied. The special attention is paid to the new interpretation of periphrasis phenomenon, which to concept “periphrasis” includes the phraseological units.

Key words: periphrasis, phraseological periphrasis, periphrasis-phraseology units, texts of satiric genre.

УДК 811.161.2'373.2 (477.43)

Потапчук І.М.

НАРОДНІ НАЗВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПІДВИЩЕНОГО РЕЛЬЄФУ В ГОВІРКАХ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Діалектологія та ономастики – дві наукові дисципліни, що дуже тісно між собою пов'язані. В останні десятиріччя у слов'янських наукових колах у цілому та серед українських лінгвістів зокрема помітно зріс інтерес до вивчення лексики окремих тематичних груп, особливо тих, що є архаїчними за давністю і надзвичайно тісно пов'язані з життям людини. Дослідження такої лексики виявляє матеріал, що дозволяє встановити етимологію лексем, широту семантики у синхронному та діахронному вимірах, виявити репертуар сем на рівні говірок окремого наріччя чи на спільнослов'янському просторі.

Народна географічна номенклатура – сталий шар лексики. Вона фіксує відомості про географічні умови певної території, історичні, мовні, соціальні та ментальні ознаки народу, який тут проживає.

Українську географічну термінологію на діалектному рівні досліджували І. Верхратський, С. Грабець, Т. Громко, О. Данилюк, Й. Дзендзелівський, Т. Марусенко, Я. Рудницький, Н. Сіденко, М. Толстой, Є. Черепанова, П. Чучка. Номенклатура географічних об'єктів зібрана у тематичних регіональних словниках І. Верхратського, Я. Рудницького, С. Грабця, Є. Черепанової, О. Данилюк, Т. Громко, В. Лучика, Т. Поляруш. Географічна апелювальна лексика була зафіксована у діалектних словниках або проаналізована при розгляді інших тематичних груп,

зокрема, у лексикологічних та лексикографічних працях Г. Аркушина, Д. Брилінського, К. Бащенко, В. Ващенко, П. Гриценка, Б. Грінченка, П. Лисенка, М. Никончука, Є. Тимченка, В. Шульгача.

Однак українська діалектологія досі не має системного наукового опису та загально-національного словника географічної апелювальної лексики. Це зумовлено тим, що матеріали народної географічної термінології українського діалектного континууму зібрані нерівномірно. Відсутні й такі системні описи, що стосуються говірок Західного Поділля. Як зауважує П. Гриченко, "...розширення джерельної бази діалектологічних досліджень, а також осягнення усієї складності й об'ємності різних структурних рівнів діалектної мови як окремих об'єктів лінгвістики, їх структури й закономірностей розвитку залишаються одними з актуальних завдань сучасного мовознавства" [2, 3 – 4].

Отже, важливість дослідження зумовлена необхідністю фіксації та введення до наукового обігу народних номенів на позначення регіональних реалій природного довкілля.

Мета нашого дослідження: описати й простежити особливості функціонування номенів лексико-семантичної групи (далі – ЛСГ) "підвищення", що зафіксовані шляхом польових записів діалектного мовлення мешканців окремих населених пунктів декількох районів Хмельницької і Тернопільської областей.

Терміном *народна географічна номенклатура* ми, як і автори "Словника народних географічних термінів Кіровоградщини" [5, 5], об'єднуємо загальноповживані, діалектні та вузькоговіркові слова.

Тематична підгрупа назв на позначення рельєфу та його частин структурується шістьма ЛСГ: "рівнина", "низина", "долина", "яр", "яма", "підвищення". ЛСГ "підвищення", в свою чергу, має такі ряди сем: 'підвищення (в загальному значенні)', 'крута гора, горб, підвищення', 'висока, відкрита, спустошена місцевість, вільна від рослинності', 'горб, що поріс деревами', 'невеликий, невисокий горб, підвищення', 'круча, крутий схил гори', 'гостра вершина гори, підвищення', 'місцевість, відкрита всім вітрам', 'схил гори, горба', 'підніжжя гори, горба', 'група горбів', 'вершина гори, горба', 'гребінь, продовгувате підвищення', 'схил гори, горба, підвищення, повернений до сонця', 'схил гори, горба, підвищення, повернений від сонця', 'штучно насипаний горб, насип', 'земляний насип'.

На позначення поняття 'підвищення (в загальному значенні)', респонденти досліджуваного ареалу навели найбільшу кількість семантичних відповідників. Семантичне мікрополе лексики 'підвищення (в загальному значенні)' маніфестується такими прикладами: *гора* (Шшк, Злч, Ол, Бс, Гк, Чрч, Бдн, Нф, Мк, Лн), *горб* (Бл, Мрз, Бс, Гк, Чрч, Лсв, Бдн, Злч, Кл, Зст, Стк, Прс) *горби^к* (Клн), *горбинка*, *пагорб* (Цг, Чрч), *ви^сота* (Шшк, Птч, Кзм) *ве^соч[']ін* (Цг), *ви^сочина* (Клн), *ви^сок[']іс[']ц[']*, *возвише^н'е^н* (Брж, Чрч), *п[']ідвище^н'е^н* (Брж, Влч), *п[']ідгорок*, *верх* (Яс, МК, Гк, Чрч), *ви^ршок* (Цг, Чрч), *ве^ршина* (Цг, Чрч), *круча* (Бдн), *могила* (Яс, МК, Гк), *мугила* (Ол), *кочу^гура*, *кучу^гура* (Цг), *го^уда* (Ів), *то^утра* (Чрн, Влх), *то^ути^рки* (Чрн), *то^уте^рки* (Чрн). Сему 'підвищення (в загальному значенні)' у західноподільських говірках найчастіше представляють лексики *гора*, *горб* (22 н.п.). На досліджуваній території вони є найбільш уживаними, як і на всій території України. Цю особливість фіксує Т.О. Марусенко [9, 223]. Часто використовуються й утворення, мотивовані від прикметника високий. Така дериваційна активність указаних географічних термінів не випадкова, адже семантика основ -вис-, -горб-, -гор- якнайповніше відбиває ознаку "підвищення", а самі основи загальнослов'янські й творилися ще індоєвропейською мовою [7, т.1, 382 – 383, 562 – 563]. Інші лексики на позначення назв підвищеного рельєфу можна вважати периферійними, беручи до уваги частотність їхньої фіксації інформаторами.

Зіставлення сем ЛСГ підвищення (в загальному значенні)', зафіксованих у говірках Волині [6], у східностепових говірках Центральної Донеччини [13], подібного діалектного матеріалу з Кіровоградщини [5], північно-західної України [14] з тими, які побутують у західноподільському діалектному просторі, дає підстави стверджувати, що апелювати *то^уте^рки*, *то^ути^рки*, *го^уда* функціонують лише на території Західного Поділля. Їх можемо кваліфікувати як регіоналізми.

Лексема *то^утри* означає "вапнякові пасма, що являють собою залишки рифів та атолів морів далеких геологічних епох", "скелясті розчленовані пасма на Подільській височині" і має праслов'янське походження: *t^rrtr – "гора"; – очевидно, споріднене з гр. φάεξσπн "кінець, вістря" [7, т.5, 590]. Досліджена така семантика та етимологія номена *го^уда*: [говда] "гора", [говдя] "незайнятий ґрунт" – запозичення з польської мови [7, т. 1, 540 – 541].

Сема крута гора, горб, підвищення' на означуваній території представлена такими географічними термінами: *скала* (Стк, Ів, Ол, Зст, Яс, Мрз, Бс, Чрн, Брж, Кзм, Гк, Кл, Птч, Чрч), *с[']тинка* (Ол, МК, Бс, Лн, Чрч), *наси^п* (Цг, Шшк), *горб* (Мк, Лсв, Клн, Влч, Кл), *гора* (Злч, Влх), *с[']кел[']а* (Прс, Чрч), *круча* (Нф), *горбок* (Цг,), *ко^со^угор* (Шдл).

За нашими матеріалами, найчастіше вживана лексема зі значенням крутого підвищення – *скала*. Е. Мурзаєв фіксує згадувану лексему із семантикою "верхівка гірського відрога, кам'яна

глиба, що стоїть осторонь” [12, 506], тоді як “косогір – схил гори, зазвичай, некрутий”, а косогорина означає “схил горба, гори” [12, 294]. У “Матеріалах до словника українських географічних апелятивів” Т.О. Марусенко лексема *скала* означена як кам’яна гора з відкритими виступами (зокрема у Городоцькому, Волочиському, Ружичнянському р-нах Хмельницької обл.) [9, 249]. Отже, спостерігаємо розширення семантики лексеми у західноподільському діалектному ареалі.

Сема висока, відкрита, спустошена місцевість, вільна від рослинності, передається так *лиса гора* (Стк, Шдл, Бл, Зст, МК, ЯС, Птч, Влх, Чрн, Клн, Влч, Кзм, Бс, Лн, Ол), *лисог’ір’я* (Чрч, Брж), *лисогора* (Шшк), *лисина* (Кл), *пустир* (Прс, Мрз, Гк, Цг, Ів), *пустка* (Злч), *поле* (МК), *куча* (Нф), *пол’ана* (Лсв). Найпоширеніші лексеми (*лиса гора*, *лисог’ір’я*, *лисогора*) є прикладом переносного значення географічних значень на основі семантики “нічим не покритий” [4, 3]. Варто звернути увагу на велику кількість мікрооронімів *Лиса гора*, що, зважаючи на підвищений характер рельєфу, побутують у багатьох населених пунктах досліджуваних районів Хмельницької і Тернопільської обл. Пояснення походження цих номенів супроводжується народними переказами. Ось один із них, записаний у с. Клинове Городоцького району від Сковчеляк Олени Захарівни, 1930 р.н.

[з переказ’ї] знаємо / що гора називається і лиса / бо на н’її збирається а їс’ака нечиста сила на збори // а нечиста сила / то відми / чортми // сама гора стоїт на окраїн’ї силі / коли з якого краю не подивис’ї / то вона н’їби лиса / бо пушт’ї н’їц на н’її не росте / і то кажут / що чирис то / що на н’її все т’її с’хоцки нечистих / то і хопта рости не хоче // нав’їт’ їзим’ї / коли їс’уда багато сн’їгу / то на н’її пушт’ї нема // дажи не залежуйе’ї / їс’о здувайе’ї в’їтром //]

Семантичний ряд ‘горб, що поріс деревами’ становить опозицію до вищезазначеного і містить такі лексеми: *пол’іс’а* (Лн, Цг, Кзм, Шшк), *курган* (Ол, Гк, Птч, Чрч), *тоўтра* (Чрн, Влч, Брж, Шдл), *тоўти’рки* (Влх), *горб* (Прс), *верх* (Нф).

Поява номенів невеликих горбів чи підвищень прозора і мотивована префіксальними чи суфіксальними дериватами від основного значення. Отже, констатуємо вживання прикладів *горбок*, *горби’к*, *горбочок*, *п’їдгорбок*, *при’горок*, *горби’чок*, *пагорбок*. Як зазначає Т.О. Марусенко, іменниковий префікс па-, тепер уже непродуктивний, колись мав вузьке значення та обмежений обсяг вжитку. Префікс був ознакою якоїсь неповної якості та другорядності [10, 39]. О.У. Верховний у географічному нарисі “Хмельниччина” зауважує: “Хмельницька область розташована в середній частині Волино-Подільської височини. Рельєф височини в межах області підвищений більше, ніж на всьому Правобережжі УРСР, і досягає на південний схід від м. Хмельницького 384м. Поверхня височини порізана численними річковими долинами, глибокими ярами, балками, які в південній частині навіть каньйоноподібні” [1, 9 – 12]. Такі геоморфологічні особливості зумовили лексичну різноманітність семем двох наступних рядів ‘круча, крутий схил гори’ та ‘гостра вершина гори, підвищення’.

Так, в обстежених населених пунктах респонденти засвідчують функціонування народних географічних термінів *скала* (Влх, Гк, Ол, Птч, Бл, МК, Шдл, Прс) *круча* (Бс, Клн, Ів, Цг, Ол, ЯС, Шдл, МК, Нф) *пропас’ц’* (Гк, Чрч), *п’р’їрва* (Гк, Цг, Брж, ЯС, Стк), *провал’а* (Мрз, Цг), *обвал* (Кзм, Чрн, Шшк) *схил* (Влч), *урвис’ко* (Ів), *бе’зод’н’а* (Стк), *стр’їл’чак* (Чрч), *урви’шче* (Чрч) (перший ряд). Семантичне мікрополе другого ряду географічних номенів у діалектному мовленні складають відповідники *ве’ршина* (Чрч, Шдл, Бл, Цг, Влч, Кзм, Гк, Бс), *верх’ївка* (Брж, Мрз, Цг, Чрн), *в’їстра* (Прс), *шпил’* (МК, Цг, Гк), *шчоўб* (ЯС, Зст, Ол, Ів), *гост’рак* (Шшк), *п’їка* (Птч).

Цікавим з погляду фіксації лексичних варіантів географічних назв, на наш погляд, є ряд назв на позначення вершини гори взагалі. Це знову-таки *ве’ршина* (Влх, Гк, Цг, Шшк, Влх, Бл), *верх* (Бс, Чрн, Цг, МК, ЯС, Нф, МК), *ве’рхушка* (Гк, Мрз, Прс), *ви’сота* (Гк, Кзм, Влч) *ве’ршок* (Цг, Брж, Стк, Злч, Лсв, Кл), *ве’соч’їн’* (Ол), *шчоўб* (Ів, Зст, Птч, МК, ЯС), *шчоўба* (Лн), *шчоб* (Чрч). Якщо лексеми *щовб* і *щовба* зафіксовані в СУМі з позначкою “діал.” [15, т.11, 600], у словнику Б. Грінченка витлумачено значення лексем *щовб*, *щолба*, *щолопок* [16, т.4, 529], то лексема *щоб* наведена лише у “Матеріалах до словника...” Т.О. Марусенко [9, 254] як така, що зазначена у праці Верхратського “Про говір галицьких лемків”. Як зауважує дослідниця, пояснення форм слова не викликає труднощів: *щовб* відбиває праслов’янське *съ-сьлѣ, де *съ – префікс [11, 146].

Опозиційними з погляду семантики верх – низ’ стосовно характеристики географічних об’єктів підвищеного рельєфу до вищенаведеного ряду є підніжжя гори, горба’. Із таким значенням вживаються *низ* (Чрн, Бс, МК, ЯС, Бл, Прс, Чрч), *не’зови’на* (Шшк, Цг, Кзм, Чрч), *п’їдош’їа* (Ів, Бс, Гк, Стк), *п’їдн’їж’а* (Птч, Цг) та фонетичний варіант *п’їдн’їжа* (Влч, Клн), *п’їд’їом* (Зст, Брж, Мрз, Гк, Шдл, Чрч), *бу’гор* (Влх, Брж), *ус’туп* (Ол), *уз’їиша* (Гк), *спуск* (Нф), *п’їдг’ір’я* (Чрч). Певна полярність семантики лексем продиктована тим, як уявно розглядають підніжжя інформатори: чи з вершини гори, чи з прилеглої до гори території.

У межах досліджуваного регіону географічну поняття місцевість, відкрита всім вітрам' мовці називають переважно *протяг, косогір* (фонетичний варіант – *косогор*), *сквозн'ак, бугор, поле, белебень* (Ів), *прог'ін* (Нф), *нав'ій* (Кл). Особливу увагу привертають три останні лексеми. *Белебень* є споконвічним географічним терміном і вживається у значенні дуже холодного вітру і тієї території, що має до нього відношення [7, т.1, 165]. Семантика слова *прогін*, імовірно, мотивується коренем дієслова “ганяти” і пов'язана зі способом руху вітру чи його силою. У лексемі *навій* уже згадуваний префікс паспільнослов'янського походження, лексичне значення кореня -вій- є прозорим. Зважаючи на відсутність фіксації такої лексеми в інших наріччях, визначаємо лексему *нав'ій* як вузькоговіркову.

Семантичне мікрополе лексеми ‘схил гори, горба, підвищення’ визначається так: *схил* (Чрч, Кл, Лсв, Мк, Прс, Бл, МК, ЯС, Бс, Кзм, Влч, Чрн, Цг, Ол, Зст, Ів, Бдн), *похил* (Чрч), *б'ік* (Чрч, Бс, Гк, Шдл, Цг), *обочина* (Стк) *ўзбочи'на* (Птч), *збоч* (Влх), *п'ідгорок* (Шшк), *ре'бро* (Чрч), *к'руча* (Злс, Нф), *спад* (Гк), *ўк'іс* (Ол, Мрз). Отже, основною лексемою ряду є лексема *схил*.

Якщо на території Західного Поділля говорять про групу горбів чи гір, то їх номінують переважно загальноновживаними словами *тоўтри, скали, горбки, гори, горби, пагорби*.

Значення ‘гребінь, продовгувате підвищення’ передають лексемами *греб'ін', хреб'бет, краж, греб'б'інка, грива, града, смуга, гори, рибро*. Вказане значення переважно є переносним для більшості з названих географічних термінів. Слова *гребінь, гребінка* розширили своє значення з основного “те, що нагребли; те, чим нагребли” [7, т.1, 589]. Грива – метафоричне перенесення назви шиї чи хребта (з довгим волоссям) тварин на географічні об'єкти [4, 25]. *Рebro* – приклад переходу анатомічної лексики у народну географічну номенклатуру.

Ряди лексики на позначення схила горба, гори, повернутої від сонця та схила, повернутого до сонця, перебувають в антонімічних відношеннях. Тому можемо вичленувати у говірковому мовленні відповідні антонімічні пари: *в'ідсон'а – п'ідсон'а, т'ін'* (фонетичний варіант – *т'е'н'*) – *сонце, зат'інок – приг'р'іў, о'сон'а* (фонетичний варіант – *во'сон'а*) – *холо'док*. Протиставні відношення забезпечуються основами -сон-, -тін-.

Семантично нечисленими є ряди ‘штучний горб, насип’ і ‘земляний насип’. Вони означені у діалектному мовленні майже ідентичними відповідниками *вал, насе'п, курган, могилка* (фонетичний варіант – *мугилка*), однак земляний насип ще називають *зе'м'анка, куна*. Усі утворення мають прозору семантику і широко вживані в українській літературній мові та її діалектах.

Отже, ЛСГ “підвищення”, зважаючи на геоморфологічні особливості території Західного Поділля, представлена досить широкими рядами сем. Зафіксовані приклади народних географічних термінів, що збігаються із загальноукраїнським типом, відрізняються фонетичними діалектними рисами, мають статус вузькоговіркових.

Умовні скорочення назв населених пунктів

Бл – с.Балин Дунаєвецького р-ну, Бс – с.Басівка Городоцького р-ну, Бдн – с.Боднарівка Чемеровецького р-ну, Брж – с.Бережанка Чемеровецького р-ну, Влх – с.Вільхівці Чемеровецького р-ну, Влч – м.Волочиськ, Гк – с.Гуків Чемеровецького р-ну, Злч – с.Залуччя Чемеровецького р-ну, Зст – с.Заставля Дунаєвецького р-ну, Ів – с.Іванків Борщівського р-ну, Клн – с.Клинини Волочиського р-ну, Кл – с.Клинове Городоцького р-ну, Кзм – с.Кузьмин Городоцького р-ну, Лн – с.Ланівці Борщівського р-ну Лсв – с.Лісоводи Городоцького р-ну, Мк – с.Маків Дунаєвецького р-ну, МК – с.Мала Кужелівка Дунаєвецького р-ну, Мрз – с.Морозів Дунаєвецького р-ну, Нф – с.Нефедівці Кам'янець-Подільського р-ну, Ол – с.Олексинці Борщівського р-ну, Прс – с.Проскурівка Ярмолинецького р-ну, Птч – с.П'ятничани Чемеровецького р-ну, Стк – с.Сутківці Ярмолинецького р-ну, Цг – с.Цигани Борщівського р-ну, Чрч – с.Черче Чемеровецького р-ну, Чрн – с.Чорна Чемеровецького р-ну, Шдл – с.Шидлівці Чемеровецького р-ну, Шшк – с.Шишківці Городоцького р-ну, ЯС – с.Ярова Слобідка Дунаєвецького р-ну.

Список використаних джерел

1. Верховний О.У. Хмельницька область: географічний нарис / О.У.Верховний –К.: Рад. шк., 1960. – 39 с.
2. Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики / П.Ю.Гриценко ; АН УРСР Ін-т мовознавства ім.О.О. Потебні ; відп. ред. І.Г. Матвіяс – К.: Наук. думка, 1990. – 272 с.
3. Гриценко П.Ю. Основні риси подільського говору / П.Ю.Гриценко // Поділля: історико-етнографічне дослідження / Л.Ф.Артюх, В.Г.Балушок, З.Є.Болтарович та ін. – К.: Доля, 1994. – С. 74 – 84.
4. Громко Т.В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т.В.Громко; відп. ред. В.В. Лучик – Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2000. – 172 с.
5. Громко Т.В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т.В.Громко, В.В.Лучик, Т.І.Поляруш; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. – К.: Кіровоград, 1999. – 222 с.

6. Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині / О.К.Данилюк; НАН України, Інститут української мови. – Луцьк: Надстир'я, 1997. – 108 с.
7. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О.С. Мельничука. – Т.1 – 5. – К.: Наук. думка, 1982 – 2006.
8. Жилко Ф.Т. Про семантичні поля української мови / Ф.Т.Жилко // Українська мова і література в школі. – 1971. – №12. – С. 25 – 32.
9. Марусенко Т.А. Материали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т.А.Марусенко // Полесье. – М.: Наука. – 1968. – С. 206 – 255.
10. Марусенко Т.О. Назви рівнин в українській мові / Т.О.Марусенко // Дослідження з мовознавства. – К.: Наук. думка, 1962. – С. 29 – 48.
11. Марусенко Т.О. Українські назви рельєфів і реконструкція праслов'янської лексики / Т.О.Марусенко // Питання топоніміки та ономастики. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 142 – 147.
12. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов / Э.М.Мурзаев – М.: Мысль, 1984. – 653 с.
13. Сіденко Н.П. Географічна апелативна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Сіденко Наталія Петрівна. – Донецьк, 2003. – 22 с.
14. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: у 2 т. / упоряд. Г.Л. Аркушина. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006-2007. – Т.1 – 2.
15. Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т.1 – 11.
16. Словарь української мови: в 4т. / за ред. Б.Д. Грінченка – К., 1958. – Т.4. – 564 с.

***Анотація.** У статті подаються назви на позначення підвищеного рельєфу, що побутують у західноподільському діалектному ареалі і є складовою народної географічної термінології. Матеріали польових записів діалектного мовлення старожилів 29 населених пунктів Хмельницької і Тернопільської областей згруповано в лексико-семантичні групи, проаналізовано особливості функціонування групи “підвищення”.*

***Ключові слова:** народний географічний термін, народна географічна термінологія, сема, семантичне мікрополе, лексико-семантичні групи, західноподільський діалектний ареал.*

***Summary.** The article presents the names and denominations of highlands, that occur in Western Podilya dialects area and they are the constitutional part of national geographic terminology. Material, gathered from the senior citizens in 29 villages of Khmelnytsky and Ternopil regions, was grouped into the lexical-semantic groups, analysed of functioning group of “highlands”.*

***Keywords:** national geographical term, national geographical terminology, semantic basis, lexical-semantic groups, Western Podilya dialects area.*

УДК 821.161.2 Ман09(045)

Потіпак Ю.А.

ВИЯВ ПОЕТИКАЛЬНИХ ПОТЕНЦІЙ Є.МАНДИЧЕВСЬКОГО У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ КОДІВ

Повернення забутих та маловідомих імен письменників до культурного і наукового обігу будь-якого періоду є одним з найактуальніших завдань сучасного літературознавства. Кінець XIX – початок XX століття був надзвичайно багатим на появу нових явищ, течій, напрямів, імен, з яких далеко не всі були гідно оцінені сучасниками та подальшими дослідниками.

Стосовно творчого доробку українського письменства вищезазначеного періоду у національній літературознавчій науці оприявлено значну кількість досліджень такими визнаними вченими, як І.Денисюк, Н.Шумило, Т.Гундорова, Є.Нахлік. Одним із яскравих репрезентантів доби з-поміж інших називають й Євгена Мандичевського. Однак, окрім кандидатської дисертації Івана Ципердюка (1997), присвяченої дослідженню малої прози письменника, інших ґрунтовних робіт за творчістю Є.Мандичевського написано не було. Поетичний доробок автора не досліджувався взагалі. З огляду на вищесказане, виникає потреба в усуненні помітної прогалини у вивченні творчості Є.Мандичевського.

Таким чином, метою статті є акцентний аналіз поезики Мандичевського у контексті національної літератури доби зародження українського модернізму.

Поетичний доробок Євгена Мандичевського є важливим етапом систематизації світоглядно-естетичної парадигми української поезії кінця XIX – початку XX століття, у межах якої митець сформував концепт власного художнього світобачення. Як зазначає Я.Поліщук, “величезний творчий потенціал, що проявився у мистецтві на межі століть, зумовив не тільки становлення нових оригінальних стилів, а й їхню взаємодію, калейдоскопічне оновлення поезики” [19, 192].

Євген Мандичевський творчо репрезентував себе у поетичній спадщині в обох культурологічних напрямках – народницькому і модерністському. Неонародництво як професійне мистецтво, яке увібрало в себе давню художню традицію культивування “народного духу”, обирало об’єктом художнього осмислення менталітету українця, схильного до ідеалізму та емоційного сприйняття світу, що було близьким за своєю ідейно-емоційною сутністю поезиці Є.Мандичевського. Разом з тим роздвоєність світорозуміння (між бажанням гармонії та несприятливими, часом потворними соціальними умовами) спричинює активний розвиток на початку XX століття неоромантичних тенденцій. Широка стильова течія неоромантизму, фактично відштовхуючись від народницької літератури, детермінувала орієнтацію на діяльне начало у національно свідомій особистості, драматизм, апеляцію до духовних цінностей і моральних чеснот. Ці риси також активно унаочнено у поетичній спадщині Є.Мандичевського.

Феномен романтичних інтенцій поета виявляється у відвертій християнській спрямованості, синтезі релігійного вірування з лицарськими чеснотами (честь, сумління) та подекуди філософськими роздумами.

Поетика Є.Мандичевського відзначається психологічно-особистісною орієнтацією з акцентом на морально-етичних аспектах. Жанровою прикметою його поезії є сповідь, в основі якої духовне самовираження, рефлексія. Поет демонструє зримість зображення, мелодійність, проникливість суб’єктивного чуття.

Митець, з огляду на власні світоглядні орієнтири, має високу міру можливостей долучення людини до невичерпності форм тривання духовного буття. Роль творчої особистості в суспільстві поет вбачає, перш за все, у піднесенні духовності народу. Є.Мандичевський був репрезентантом того покоління письменників, що “успадкувавши від ранніх романтиків високі поривання... вбачали в своїй творчості своєрідну “апостольську місію”, очікували від неї чинного впливу на оточення, народ, для якого писали” [18, 66].

Життєве і творче кредо Є.Мандичевського художньо акумульовано у першій строфі поезії “Вітчизна” (1902 р.):

Все любити аж до гробу
Присягаю у душі:
Віру, мову рідню, згоду
І чувства дитинячі [5, 378].

Проблеми громадянського обов’язку особистості, сенсу людського життя, значення поетичного слова синтезовані в єдину художню цілісність і набувають художнього осмислення за допомогою засобів мовно-образного зображально-виражального плану, серед яких домінантне місце займають метафори та синтаксичні фігури. У поезії яскраво простежується асоціативно-настрійний зв’язок позитивно наповнених образів “душі”, “вітчини” (“Україна”, “рідний храм”), “щастя”, “згоди”, “сміху”, “луча, який нас розігрів”. Контрастне ідейно-емоційне навантаження мають образні лексеми “бій”, “недобрі вороги”, “домовина”, “сльози”, “кривда”. У поезії художньо номіновано джерело творчої інспірації Є.Мандичевського – християнська віра, про що свідчить наявність художньо модифікованих рядків Святого Письма: “Полюбім ся, сестри, братя! Жиймо в згоді і любові” [5, 378]. Залюбки вдається автор до спонукальних форм: у першій частині поезії вони мають не акцентовану форму реалізації, оскільки, перш за все, яскраво деталізується громадянська позиція ліричного суб’єкта; однак у другій частині вірша заклик до бою, єднання за щастя Батьківщини набуває домінантного оприявлення на лексичному і синтаксичному рівнях: “Всі за кривдою одного а один за щасте всіх! [5, 378]

Мотив відданості Батьківщині й своєму народові простежується в багатьох поезіях Мандичевського:

Здійснити ідеали,
Служити вітчизні,
Відбити, що забрали
Роки нам в давнині! [12, 5]

Причому необов’язково це повинна бути збройна боротьба: служити “вітчині” можна “наукою і трудом” [12, 5]:

Сила з праці випливає,
Будить нарід до житя... [11, 261]

Література, перейнята пафосом суспільно-політичної, національної проблематики, – явище характерне для тогочасного літературного дискурсу. “Заангажована література – прояв соціальної відповідальності митця за результати своєї творчості”, – зазначено в Літературознавчому словнику – довіднику [2, 268]. Є.Мандичевський є репрезентантом того літературного покоління, що усвідомлювало літературу “робітницею на шляху людського поступу”, визнавало її важливу суспільно корисну, позитивно перетворюючу функцію. Звідси щирість і природність у розкритті ідеологічній візії.

У своїх поезіях досить часто Мандичевський змальовує картини панування соціального зла на рідній землі: “плач... огнем журби горить”, “день іде життя непевний, на світ поглянуть йому стид” [7, 7], “гріхом оваляні хатини”, “мерці на волі”, які смиренно “лучшої... чекають долі” [3, 108]. Ця ситуація, сповнена трагічності, коли “віра в всяку правду гасне, а лож присвічує в горі” [7, 7], не може залишити байдужим поета-патріота. Він обурений зневажливим ставленням до України панівної верхівки:

Синам твоїм свободу відібрали
І не щадать для них кайдан, оков [6, 1].
Чому всі мають вітчину,
А нам до гробу дзвонять?
Та ще у хвилю ту сумну
І плакати боронять? [5, 254]

Та незважаючи на все це поет пишається рідним краєм, закликає до боротьби за волю і щиро вірить, що його народ у цій боротьбі здобуде перемогу, якої гідний.

Поезія “У бій!” (1900 р.) написана у традиціях революційної лірики початку ХХ століття. В ній Є.Мандичевський виступає репрезентантом неоромантичної соціальної активності особистості. Кільцева композиційна побудова підсилює громадянське звучання твору:

У бій, у бій, брати мої,
У бій за нашу долю!
Беріть назад своє собі,
Та здобуйте волю! [16, 254]

Окличні інтонації, занотовані у назві художнього тексту, є домінуючими у вірші. Вони виокремлюють розпачливі патріотичні рефлексії автора. Головне емоційно-сміслові навантаження виконують образні лексеми “доля”, “воля”, “вітчина”. Лірична дія динамізована за рахунок використання значної кількості дієслівних словоформ, деякі з яких – повторювані (“не ждять, не ждять”, “спішіть, спішіть”). Вольова позиція ліричного героя розкривається у боротьбі за свободу нації, що концептуалізується як абсолютна цінність:

За край, за край, за вітчину,
Ідіть боротись сміло,
Хотяй прийшлося би на пляцу
За волю дати тіло! [16, 254]

Оригінальним художнім осмисленням патріотичної теми відзначилася поезія “Година б’є” (1906 р.). Концептуальним художнім узагальненням твору є образ хроносу (“година б’є”), який номіновано у назві, на початку чотирьох строф і передостанньому рядку поезії (сильні позиції художнього тексту). Образ часу несе важливе смислове наповнення: досить чекати, терпіти і марно сподіватися на оновлення, слід активно діяти, аби наблизити щасливі метаморфози. Революційна налаштованість ліричного героя на активні дії (“в бій за життя нову і славу”) обумовлює пафосність вірша. Загальна інтонація твору є однорідною, типовою для лірики громадянського звучання Є.Мандичевського.

Серед новацій автора можна зауважити наявність мотиву шани борцям за волю “неньки України”, які “серця по жертвували молоді...”:

Година б’є – почтимо і тих, що впали,
За волю люду, сковану в ланцюж,
І тих, що полюбили ідеали,
Та розбудили у народі рух [8, 3].

Політична платформа ліричного героя набуває чіткого виокреслення у фіналі твору: йдеться про координальну зміну соціально-політичного ладу на Україні, коли запанує справедливість, яку автор бачить у тому, щоб “верховодив” той, “хто спину гнув”. Однак, конкретної моделі ідеальної системи світоустрою Є.Мандичевський не пропонує.

Зразком національно-патріотичної лірики є вірш “Славослове”, створений у відповідності до традиції реалістично-побутового зображення дійсності. Предметом художнього моделювання у поезії стає батьківщина автора у різноманітних предметно-образних варіантах. Наративна матриця поезії спроектована із захоплених авторських візій стосовно краси рідної землі (система епітетів “світ багатий, світе щасний” “край красний”, пластична пейзажна картина літнього дня), духовної величі і моралі українського народу (особливо на рівні родинних стосунків):

Тутки стільки щастя в хаті
Що деінде не знайде [4, 6].

Засобами поезики Є.Мандичевський стверджував позитивну самотність національного характеру. З метою виокреслення концептуальних, з точки зору автора, рис ментальності українців (зовнішня краса жінок, мужність і сміливість чоловіків) поет використовує порівняння і гіперболу:

Тут найкрасше є жіноцтво
Від Карпат, аж по Кавказ,
І найдужше парубоцтво,
Що у бій іде ураз [4, 6].

Своєрідною нарративною матрицею вирізняється з ряду творів громадянського звучання поезія “Нашим прогнаним”. Поет пафосно відгукнувся на проблему національної і людської гідності, дискримінації свого народу. Авторська рефлексія з приводу важкої долі патріотів подається у формі емоційної аналітичної замальовки ліричного наратора. Поет з експресивною метою використовує контрастне зіставлення стану фізичного зубожіння і духовної величі “синів” України: з одного боку вони “голі”, “обідранці”, але при цьому мають “біль у серцю – у святині, любов рідні у груди, а в руці книжки”. Субстанційний дух народу акумулює у собі його мова, відповідно, її збереження (“зневаженої”, “убогої”) є важливою проблемою. Ідейну спрямованість художнього тексту підкреслює інверсія, що виступає одним з основних засобів поетичної самореалізації автора. Експресивні оклики, що пронизують всю художню тканину поезії, є носіями живої авторської емоції та засобом виділення письменницьких концептів. Незважаючи на драматичність переживання ліричного суб’єкта, основна тональність поезії – віра у щасливе майбуття народу. Ця концептуальна позиція автора набула особливої формально-змістової виразності в останній строфі ліричного монологу, що наближається за семантикою до афоризму:

Земля ще вся не є з каміння
І заворушить ся сумління
Тай розжене нам хтось колись в життю
Журбу! [4, 8]

Значна частина поетичного доробку Є.Мандичевського має відверто дидактичне спрямування. Поет постійно дбав про моральне вдосконалення молоді людини, поставивши перед собою за мету – зробити лірику активним духовним орієнтиром тогочасного підростаючого покоління. Відповідно, поезії “Осіньна думка”, “*На вакації*”, “Дитино, будь лишень такою!..”, “Питання і відповіді дитини”, “Катехизм дитини”, “Наука”, “Дітям України”, “Вчися!”, “*До дітуй!*” орієнтовані на реципієнта в особі дитини. Тематична акцентуалізація спричинена фаховою підготовкою митця. Є.Мандичевський тривалий час працював учителем німецької мови і літератури, був редактором педагогічного журналу “Молодіж”.

Можна констатувати широке використання риторики закликів і гасел у творах для дітей, що обумовлено темпераментом небайдужого до проблем виховання поета. В образі ліричного героя часто виступає сам автор. Є.Мандичевський експлікує у творах для дітей можливість звучання поетичного слова поза гострою конфліктністю, трагізмом. Отже, зазначені вище поетичні мініатюри є симбіозом поетичного світовідчуття автора та природних бажань педагога виховати духовно багату, патріотично загартовану особистість.

У поезіях Є.Мандичевський художньо оприявнює систему духовних вартостей як психічну опору дитини. Образ неньки набуває у художньому контексті символічного наповнення. Мати образно модифікована у берегиню (“як янгол”) для дитини, вона є уособленням найвищої мудрості життя:

Веде і каже:
Моя дитино!
Над все любити
Будеш Вкраїну! [14, 112]

Голос поета акцентується особливо тоді, коли він бачить перед собою конкретного адресата. Автор репрезентує у віршах власну педагогічну програму, спрямовану на виховання морально здорового покоління.

Нуже духа враз сталити,
До рідні ростить любов,
Щоб колись освободити
Україну із оков! [9, 357]

Гуманістичний пафос поезії “*До дітуй!*” (1900 р.) обумовлений внутрішніми переконаннями письменника. Щедротність спостережень педагога унаочнили систему орієнтирів на шляху виховання молодого покоління. Художньо змодельована концепція автора демонструє іманентність росту людини крізь виміри категорій добра, людяності, глибокої шани Бога, любові до людей. Привертає увагу ідейно-художню концептуальність образу навчання. Анафора “вчися”

є структурно-композиційним стрижнем всього тексту. Четверта строфа поезії сприймається як подвійний афоризм, сповнений філософської глибини:

Вчись докладно розрізняти
Кукіль з поміж зерен,
Вчися зручно кермувати
Хиткий жита човен! [10, 216].

Віршована мініатюра “Питання і відповіді дитини” (1901 р.) синтезує виховний, патріотичний і релігійний мотиви. У поезії можна констатувати наявність прихованого дидактизму. Твір локалізує авторське бачення результатів вдалої педагогічної роботи. Композиційно вірш побудовано у формі діалогу між ліричним героєм і дитиною, моральні принципи якої заслуговують високої оцінки. Ідейна позиція Є.Мандичевського яскраво номінована: принципове значення мають любов до Батьківщини, рідної мови, Бога:

Відки родом? – З України,
Із козацької родини!
А працюєш? – Як навчили!
Не ділю я свої сили –
Все у мирі і любови
Я бороню рідної мови! [15, 101]

Щирістю у вияві патріотичних почуттів приваблює лірична мініатюра “Катехизм дитини” (1901 р.), так само побудована у формі діалогу:

Хто ти? – Дитина.
Край твир? – Україна.
А любиш ти свій край?
Про те і не питай!
Як пташка воздух і як риба воду,
Так люблю землю козацького роду. [13, 14]

Таким чином, своєрідність світовідчуття і світорозуміння поета, що обумовило домінанти його поетикальної потенції, базується на неонародницькій теорії та неоромантичній (модерністській) художній практиці, що безперечно має свою художню логіку, оскільки “значущість і національно-культурна закоріненість народницької теорії, рівень її популярності й розробленості в минулому позначились на трансформації інтенцій та форм раннього українського модернізму, у свою чергу модерністська критика спричинювала внутрішню переорієнтацію та еволюцію народництва, яке значно модернізується” [1, 10]. Над поетом тяжили концепти просвітительської, народницької, позитивістської парадигм.

Ідеї автора, спрямовані у поетову сучасність, втрачають часові і просторові орієнтири і співвідносні з вічністю. У поетичних творах Є.Мандичевського яскраво унаочнено синкретизм світовідчуття письменника; вони мають виразний патріотичний акцент, сповнені глибокого дидактичного змісту, часто орієнтовані на дитячу аудиторію як потенційних громадян країни.

Список використаних джерел

1. Історія української літератури ХХ століття: 2 кн. / [за ред. В.Г.Дончика]. — К.: Либідь, 1994. — Кн. 1.: 1910-1930-ті роки. — 1994. — 784 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. — К.: ВЦ “Академія”, 2006. — 752 с.
3. Мандичевський Є. Веснянка (Поезія) / Є. Мандичевський // Дзвінок. — 1901. — Ч. 7. — С. 108.
4. Мандичевський Є. Вірші 1902, 1906 рр. / Є. Мандичевський // Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. — Відділ рукописів. — Л. 1. — Арк. 1 – 10.
5. Мандичевський Є. Вітчизна (Поезія) / Є. Мандичевський // Дзвінок. — 1902. — Ч. 24. — С. 378.
6. Мандичевський Є. Воскресення День! / Є. Мандичевський // Діло. — 1902. — Ч. 84. — С.1.
7. Мандичевський Є. Галицьке село / Є. Мандичевський // Літературно-науковий вісник. — 1901. — Т. 14. — Кн. 4. — С. 7.
8. Мандичевський Є. Година б'є / Є. Мандичевський // Діло. — 1906. — Ч. 2. — С. 2-3.
9. Мандичевський Є. Дітям України (Поезія) / Є. Мандичевський // Дзвінок. — 1903. — Ч. 22. — С. 357.
10. Мандичевський Є. До дітей! (Поезія) / Є. Мандичевський // Дзвінок. — 1900. — Ч. 14. — С. 216-217.
11. Мандичевський Є. До праці! (Поезія) / Є. Мандичевський // Дзвінок. — 1900. — Ч. 17. — С. 261.
12. Мандичевський Є. З новим роком (Поезія) / Є. Мандичевський // Дзвінок. — 1901. — Ч. 1. — С. 5.
13. Мандичевський Є. Катехизм дитини (Поезія) / Є. Мандичевський // Дзвінок. — 1901. — Ч. 1. — С. 14.

14. Мандичевський Є. Наука (Поезія) / Є. Мандичевський // Дзвінок. – 1903. – Ч. 7. – С. 112.
15. Мандичевський Є. Питання і відповіді дитини (Поезія) / Є. Мандичевський // Дзвінок. – 1901. – Ч. 7. – С. 101.
16. Мандичевський Є. У бій! / Є. Мандичевський // Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т. 11. – Кн. 9. – С. 254.
17. Мандичевський Є. Чому? / Є. Мандичевський // Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т. 11. – Кн. 9. – С. 254.
18. Олійник О. Феномен символістської драми в системі українського модернізму / О. Олійник // Стильові тенденції української літератури ХХ століття: Зб. – К.: ПЦ “Фоліант”, 2004. – 284 с.
19. Поліщук Я. Література як геокультурний проект: Монографія / Я. Поліщук – К.: Академвидав, 2008. – 304 с.

Анотація. У статті розглядається поетичний доробок Євгена Мандичевського. Його твори мають виразний патріотичний акцент, сповнені глибокого дидактичного змісту. Наративна матриця поезії спроектована із захоплених авторських візій стосовно краси рідної землі, духовної величі і моралі українського народу.

Ключові слова: *поетика, ментальність, національно-патріотична лірика, неоромантизм.*

Summary. The article deals with the poetic heritage of Eugene Mandychevsky. His works have the expressive patriotic accent and are full of a deep didactic sense. Narrative matrix of the poetry is designed from the author's perception of the world as for the beauty of his native land, the spiritual greatness and morality of the Ukrainian people.

Key words: *poetics, mentality, national-patriotic poetry, neoromanticism.*

УДК 192.136 “1921–1385”

Почапська О. І., Красуцький О. М.

ТОТАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ: ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРОПАГАНДИ У СТУДЕНТСЬКИХ ДРУКОВАНИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ “РАДЯНСЬКИЙ СТУДЕНТ”)

Історія українського суспільства, як і історія всього людства, має величезну кількість періодів, обумовленість існування яких не викликає жодних сумнівів, разом з тим, викликає досить обережний інтерес серед дослідників. Причому, періоди ці мають своєрідну циклічність – вони мають здатність повторюватися, але вже у видозмінених (мутованих) формах. Кожен із таких періодів характеризується домінуванням певних явищ, які сьогодні відкидаються суспільством як соціальне зло, але у свій час вважалися базовими.

Саме таким явищем стала поява пропаганди у засобах масової інформації.

Дослідженням явища пропаганди та його впливу на формування і розвитку свідомості та самосвідомості (національної чи космополітичної) займаються І. Крупський [8], Н. Сидоренко [12-12], І. Фроянов [16] та ін. Проте переважна більшість існуючих на сьогодні досліджень присвячена з'ясуванню особливостей формування національної свідомості та самосвідомості, а також специфіці використання пропаганди у засобах масової інформації саме у контексті розвитку національного “Я” аудиторії. Разом з тим, слідуючи за модними на сьогодні віяннями – через вивчення особливостей національної самосвідомості окреслювати основні етапи формування національної ідеї, – дослідники дуже часто вдаються до своєрідного ігнорування явищ реальної дійсності, характерних для тієї чи іншої історичної доби, приписуючи їм або нав'язуваність з боку провладних структур, або зовсім інших функціональних характеристик. Окрім того, вважаємо, що цензура і пропаганда – це явища одного ґатунку (хоча сьогодні їх розглядають як різнорідні поняття), оскільки досить часто пропаганда виступала своєрідним способом цензурного заміщення матеріалів з ЗМІ. Разом з тим, вплив пропаганди на становлення і особистості досі залишається недослідженим. У з'ясуванні особливостей використання пропаганди у студентських періодичних друкованих виданнях та специфіки її впливу на становлення особистості, а також в окресленні основних шляхів подолання пропаганди у сучасних ЗМІ полягає новизна нашого дослідження.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що на сьогодні явище пропаганди у сучасних ЗМІ набуло дещо іншого (завуальованішого) характеру, що, разом з тим, не зменшило її ролі у впливі на свідомість та самосвідомість аудиторії. Завдання науковців у тому, щоб виявити особливості модифікації пропаганди в сучасних ЗМІ та запобігти активному її переродженню у цензуру.

На сьогодні існує близько десятка визначень для терміну “пропаганда”. Всіх їх об’єднує те, що пропаганда – це спосіб впливу на аудиторію через односторонню ідеологічну спрямованість, що не залишає місця для інших точок зору. У нашому дослідженні ми будемо відштовхуватися від такого визначення: “пропаганда – це поширення інформації – фактів, аргументів, чуток та інших відомостей, в тому числі свідомо неправдивих, – для створення впливу на суспільну думку чи на певну цільову аудиторію” [9].

У 1921 р., із приходом до влади більшовицької партії, пропаганда стала основним засобом прихилення мас та провідним методом викладу матеріалу у друкованих періодичних виданнях. Аж до середини 80-х рр. ХХ ст. періодичні видання вважалися “трибуною влади” та органом контролю усіх суспільних процесів. Опираючись на теорії онтогенезу, більшовики робили ставки саме на молодь (вік 17-25 років), оскільки психіка саме цієї вікової категорії є найбільш нестійкою, а тому є відмінним матеріалом для стороннього впливу. З 1921 р. Через те дитячим та молодіжним виданням у плані пропаганди приділялася значна увага з боку влади та цензурного і комітету пропаганди. І з 1921 р. виник один із найтриваліших різновидів пропаганди – так звана “радянська пропаганда” – це пропаганда комуністичних ідей та радянського способу життя. Проводилась цілеспрямовано та централізовано під керівництвом КППС і мала офіційну назву “ідеологічна робота та просвітництво мас” [10].

Вже до кінця 20-х років ХХ ст. переважна більшість вищих навчальних закладів мала власні друковані періодичні видання, основне ідеологічне спрямування яких полягало у всебічному вихованні особистості із пригніченим почуттям національної приналежності, зате із загостреними космополітичними поглядами (хоча і космополітизм був досить однобоким, оскільки обмежувався територією Радянського Союзу). Якщо, скажімо, до 1921 р. друковані періодичні видання, що засновувалися при університетах, складалися переважно із наукових, інформаційних та розважальних матеріалів (згадати хоча б журнал “Харьковський Демокрит”), то наприкінці 20-х рр. періодика рясніла інформаційними оглядами, звітами, замітками, статтями, фейлетонами і памфлетами, вже заголовки яких містили прямі вказівки на ті поведінкові стереотипи, які повинні бути притаманними справжньому членові комуністичного суспільства: “Виклик прийнято” [2, 3], “До перемоги комунізму” [5, 3], “Ідейна зброя колективу” [7, 3], “Рапорт наших комсомольців” [10, 3], “Стартували успішно” [14, 1], “Більше уваги громадській роботі” [1, 1], “Видатний педагог-марксист” [1, 2] та ін.

Для будь-якої держави важливим фактором у формуванні особистості є розвиток національної самосвідомості та національної самоідентифікації.

Генеза національної самосвідомості – це довгий історичний процес, багаторівневий і надзвичайно нерівномірний у ході свого розвитку. Спершу в історичному плані поява зародків національної самосвідомості відбувалася на звичайному етнопсихологічному рівні. Вона була пов’язана із формуванням і вкоріненням у психіці представників тієї чи іншої спільноти антитези “ми” та “вони”. Усвідомлення себе як члена певної групи, цілісності (“ми”) саме і будується через протиставлення представникам іншої групи – певним “вони”.

Основу антитези “ми”-“вони” зазвичай складають одна чи декілька яскраво виражені ознаки, характерні для “них” на відміну від “нас”. Це може бути фізичний вигляд (інша зовнішність, інші риси обличчя та ін.) чи соціокультурні ознаки (інша мова, інші звичаї, традиції та ін.). Можуть бути релігійні вірування (інші ідоли, тотеми, боги, релігія) чи соціально-економічний устрій (інший спосіб суспільного виробництва, спосіб життя і т. д.). Такими ознаками можуть бути і політичний устрій (інший спосіб побудови влади та управління) чи ідеологічна доктрина (інші системи цінностей) і т. д.

На побутовому, психологічному рівні механізм національно-етнічних стереотипів придушувався новим механізмом космополітичних стереотипів. Космополітичні стереотипи, як і будь-які інші стереотипи, загалом – це емоційні, картинно яскраві, але внутрішньо абстрактні, узагальнені, змістовно спрощені, пласкі (хоча і претендують на всеоб’ємність та абсолютизацію) оцінні образи “типових” представників інших національно-етнічних груп. Вони формуються на основі одностороннього суб’єктивного та надміру емоційного сприйняття членів іншої етнічної групи через абсолютизацію однієї чи кількох поведінкових якостей, що напряду механічно пов’язуються з якимось зовнішніми ознаками, контрастними, порівняно з рисами власної нації.

Розвиток національної самосвідомості в політичному плані може відігравати подвійну роль. З одного боку, це може бути, безумовно, прогресивний процес, що призводить до якісно нового рівня розвитку національно-етнічної спільноти. Проте такий позитивний розвиток можливий лише за умови, що національна самосвідомість не піде шляхом власної абсолютизації і не стане

своєрідною надцінністю та не закляє для представників спільнот інших можливостей розвитку свідомості та не обмежить її усвідомленням національно-етнічної приналежності. В іншому випадку розвиток національної самосвідомості може призвести до редукції ціннісно-сміслових структур свідомості до нижчих рівнів, запереченню цінностей, що належать до понять більш високого порядку – наприклад, загальнолюдських, звуженням свідомості до меж кланових, феодално-племінних, націоналістичних чи расистських ідейно-політичних поглядів.

При побудові комуністичного суспільства всі ці показники національної свідомості були скеровані в одному напрямку. Це означає, що всі складові були підпорядковані єдиній програмі впливу на масову свідомість аудиторії ЗМІ (а, отже, переважної більшості суспільства). Так, опираючись на лозунг “пролетарі всіх країн, єднайтеся!”, більшовицька, а потім і комуністична партія намагалася об’єднати суспільство на основі так званої “союзної” ідеї – ідеї космополітизму. Цим самим гаслом було створено своєрідну психологічну моду – стало модним бути таким, як усі в новоствореній державі. Під шквал дошкульних публікацій потрапляли люди, які намагалися чимось вирізнитися з-поміж інших. Так, у газеті “Радянський студент” від 13 січня 1959 р. зустрічаємо постійну (аж до 1921 р.) рубрику “Ключі рядки”, у якій поміщено матеріал “Гляньте на стилягу”: “*Студент III курсу фізмату О. Мершон дивує своїх однокурсників не тільки погонею за “стильним” одягом, але й легкодумними витівками, паразитичними замашками*” [6, 2]. Далі йде карикатура із підписом: “*Подивіться на стилягу // Натурально-справжнього! // І вгадайте, чим він радий // І чого нема в нього*” [6, 2]. На карикатурі зображено молодого чоловіка, котрий сидить за столом із сигаретою та келихом вина. Насправді – про це стало відомо зі щоденника такого собі “Г. Кореспондентика” (під цим псевдонімом ховався однокурсник О. Мерсона), – студент фізмату ніколи не курих і не вживав алкоголю, оскільки і на тютюн і на спиртні напої у нього була алергія, проте йому дуже подобався одяг, що вирізнявся своєю оригінальністю. Але оскільки оригінальний одяг можна було придбати лише за кордоном (проте одна із тез комуністичної пропаганди говорила про те, що “все, зроблене в СРСР, є найкращим”). Саме тому став яскравим уособленням зла для комуністичної пропаганди.

Притлумлюючи відчуття національної самосвідомості та національної самоідентифікації у населення СРСР, більшовицька (а згодом і комуністична) партія не врахувала того, що свого часу так детально описали З. Фройд та К.-Г. Юнг – колективного позасвідомого (підсвідомого). Відповідно до основних положень їх теоретико-практичних розробок, будь-яка людина народжується із так званим національним генотипом (колективним підсвідомим), в якому закладено основи національної самоідентифікації та національної самосвідомості. А це означає, що “особистість може позбутися так званого “поклику крові” лише за десять поколінь за умови національно-етнічного кровозмішування” [15, 576].

Своєрідним різновидом пропаганди передвоєнних років (йдеться про 1937-1938 рр.) були досить поширені висловлювання про те, що “для американців і українців однаково ненависними є і гітлеризм, і комунізм” [11]. Така пропаганда була спрямована на те, щоб сформувані в особистісному світобаченні загостреної антитези “ми” – “вони”. Причому, акцент ставився на тому, що “вони” не сприймають “нас” к дружню спільноту, а лише критикують всі “наші” надбання. В такий спосіб виховувалося загострене почуття ворожості до всього чужого, а “вони” перетворювалися на ворожу спільноту.

В. Дем’яненко в статті “Событийность в языке средств массовой информации” відзначає, що “до головних завдань засобів масової інформації можна віднести: виклад подій, що не завжди мали місце, проте вони розуміються як реальні, та нав’язування адресатам (наприклад, навіювання) певних оцінок цих подій і установок” [4, 59].

Евентологічний аналіз студентських друкованих періодичних видань 1921-1985 рр. показав, що так званих “чистих” видань в Україні не було, – у переважній більшості поєднувались інформаційність та сугестивність. Не становила винятку і газета “Радянський студент”, що виходила друком у Кам’янець-Подільському педагогічному інституті. Роль такого поєднання у студентських періодичних виданнях була приблизно такою ж, як і роль сучасних політично-рекламних матеріалів – тобто основним завданням їх було не просто повідомити про якусь конкретну подію, а розташувати акценти так, щоб завдяки їх зміщенню населення обрало вірну (тобто потрібну конкретній привладній силі) позицію.

Компаративний аналіз офіційних даних (офіційних історичних документів) і подій, про які йшлося в текстах інформаційних видань, та самих текстів, опублікованих у студентській періодиці, дає нам право вести мову про певне зміщення тематичної та подієвої акцентуації, що призводило до викривлення фактів і подій.

Вдаючись до підбору сугестивних фактів, комуністична партія дотримувалася чіткої мети – систематично впливати на свідомість особистості для навіювання основної ідеї. Причому, всі сугестивні факти, як правило, відштовхувалися від текстових фактів, що, в свою чергу, підсилювало основну мету – здобуття тотального контролю над свідомостями усіх націй, об’єднаних під егідою СРСР.

У радянській пропаганді можна виділити три основні критерії змісту, що сприяли її успішному досягненню мети: наявність центральної тези; легкість для сприймання цільовою аудиторією; важкість для критики (обґрунтованість тез, їх несуперечність одна одній, або хоча б видимість цього). Насправді, у матеріалах, опублікованих у студентських періодичних виданнях чітко простежуються дві основних тези, з правомірністю яких сперечатися практично неможливо: своє (тобто радянське) значно краще за чуже (з правомірністю цієї тези сперечатися могли лише ті, для кого була відкрита дорога за межі СРСР); держава – це механізм, в якому всі люди – лише гвинтики, що виконують власні соціальні ролі, – і бути частиною цілого – це найпочесніша роль громадянина СРСР. Сперечатися з цим вкрай важко вже хоча б тому, що вони були підпорядковані єдиній ідеї – об'єднати різні нації і держави під егідою Радянського Союзу.

Отже, пропаганда як явище і провідний метод формування радянського суспільства активно використовувалася комуністичною (більшовицькою) партією вже з моменту її зародження. Свого апогею вона досягла у воєнний (йдеться про Другу світову війну) та повоєнний періоди (аж до 80-х років ХХ ст.). У цьому контексті великий акцент комуністична партія робила на студентські друковані видання, грамотно і систематично використовуючи метод пропаганди, зробили її ідеальним засобом формування “вигідної” особистості.

Список використаних джерел

1. Більше уваги громадській роботі // Радянський студент. – 19 січня. – 1958. – С. 1.
2. Видатний педагог-марксист // Радянський студент. – 19 січня. – 1958. – С. 2.
3. Виклик прийнято // Радянський студент. – 13 січня. – 1958. – С. 3.
4. Демьяненко В. З. Событийность в языке средств массовой информации / В. З. Демьяненко // Язык средств массовой информации как объект междисциплинарного исследования: Тезисы докладов Международной научной конференции, Москва, филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 25-27 октября 2001 г. – М.: Изд-во Московского университета, 2001. – С. 59-60.
5. До перемоги комунізму // Радянський студент. – 13 січня. – 1958. – С. 3.
6. Ідейна зброя колективу // Радянський студент. – 13 січня. – 1958. – С. 3.
7. Колючі рядки // Радянський студент. – 13 січня. – 1958. – С. 3.
8. Крупський І. Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ століття). – Львів, 1995. – 184 с.
9. Лейнер Х. Основы глубинно-психологической символики [Электронный ресурс]. – Точка доступа: http://jungland.ru/hanskarl_lyouner_osnovy_glubinno_psihologicheskoy_simvoliki
10. Рапорт наших комсомольців // Радянський студент. – 13 січня. – 1958. – С. 3.
11. Россия и Запад: Формирование внешнеполитических стереотипов в сознании российского общества первой половины ХХ века [Электронне видання]. – Точка доступа: http://www.pseudology.org/information/Russia_and_West/index.htm.
12. Сидоренко Н.М. Національно-духовне самоствердження: У 3 ч. / Дослідницький центр історії української преси / Н.М. Сидоренко. – К., 2000. Ч 2: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924). – 262 с.
13. Сидоренко Н.М. Національно-духовне самоствердження: У 3 ч. / Дослідницький центр історії української преси / Н.М. Сидоренко. – К., 2000. Ч 3: Національні часописи у “таборовому просторі” Європи після завершення Другої світової війни (Італія, Великобританія, Німеччина, Австрія, 1945-1950). – 160 с.
14. Стартували успішно // Радянський студент. – 19 січня. – 1958. – С. 1.
15. Фрейд З. Я и Оно / З. Фрейд. – М.: Аспект-Пресс, 2008. – 679 с.
16. Фроянов И. Я. О классовом и национальном сознании в современном мире [Электронный ресурс]. – Точка доступа: http://www.sovross.ru/2006/47/46_3_6htm.

Анотація. У статті мова йде про специфічні особливості пропаганди як методу впливу на формування свідомості та самосвідомості студентської молоді, а також про специфіку її використання у студентських друкованих періодичних виданнях.

Ключові слова: пропаганда, періодика, національна свідомість та самосвідомість, глобалізація, космополітизм.

Summary. The article deals with the problem of specific peculiarities of propaganda as the method of influence on the development of consciousness and self-consciousness of the youth of the student's age. The author also give the specific of its using in the students periodical print editions.

Key words: propaganda, periodical editions, national consciousness and self-consciousness, globalization, cosmopolitism.

ФОРМУВАННЯ АРГУМЕНТАТИВНОГО МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ГУМАНІТАРІВ У СФЕРІ ДИСКУСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ ЯК ІНОЗЕМНОЮ

Уся система навчання студентів гуманітарних факультетів продуктивним видам мовленнєвої діяльності іноземною мовою є складним і багатограним процесом, підпорядкованим меті формування комунікативної компетенції фахівців, для яких мовлення складатиме основу професійної діяльності. Тоді як запорукою ефективного спілкування, а також передумовою успішного залучення випускників до сфери міжнародних контактів, ділових і особистісних стосунків є вміння переконливого, впливового мовлення.

У сучасній науковій літературі проблема результативного впливу за допомогою мовних засобів і логічних прийомів вирішується в межах теорії аргументації (Х. Перельман, Г. О. Брутян, В. З. Дем'янков, Ю. М. Караулов, Т. М. Ніколаєва та ін.), логіки (М. М. Алексєєв, К. Л. Брутян та ін.), риторики (Х. Перельман, Г. К. Михальська, Ю. В. Рождественський та ін.) і соціальної психології (Г. І. Рузавін, Д. О. Добровольський). В аспекті нашого дослідження послуговатимемося визначенням Н. І. Махновської, за яким аргументація – це різновид інтелектуально-комунікативної діяльності, що базується на виконанні комунікативних дій, пов'язаних із створенням тексту чи його фрагментів і спрямованих на пояснення, доведення та на переконання реципієнта. Тоді як засвоєні людиною способи виконання означених комунікативних дій є аргументативними вміннями [2, 7]. Характерною рисою аргументативного дискурсу є діалогічність, тому категоріальним способом його реалізації виступає дискусія (у широкому розумінні – суперечка) – дослідження, розбір, колективне обговорення питання, проблеми, або зіставлення інформації, ідей, думок, пропозицій [там само]. Тоді як усі інші форми аргументативного дискурсу є тими чи іншими видами дискусії, які містяться ліворуч, або праворуч від неї на шкалі емоційності (бесіда – обговорення – дискусія – диспут – дебати – полеміка). Отже, під дискусійним мовленням розумітимемо різновид усного публічного мовлення аргументативного типу, що виникає під час спору (дискусії).

Аналіз комунікативних стратегій переконування (персуазії) та лінгвістичних засобів його втілення фактично недавно став предметом дослідження мовознавців і методистів (Н. М. Трошина, А. О. Романов, А. М. Баранов, І. Ю. Черепанова, Г. М. Аксьонова, Т. Ю. Зотова, Н. І. Махновська), проте має великий потенціал щодо його використання з метою оптимізації процесу формування навичок аргументативного мовлення, зокрема в практиці навчання мови як іноземної. Водночас, викладачам постійно доводиться долати проблему неповноти та фрагментарності представлених у підручниках навчальних матеріалів, з використанням яких відбувається процес формування комунікативної компетенції студентів у сфері полімічного спілкування. Мета пропонованої статті – окреслити шляхи оптимізації процесу навчання аргументування, представити комплекс апробованих навчальних матеріалів, спрямованих на послідовне удосконалення навичок дискусійного спілкування українською як іноземною.

Навчання дискусійного мовлення – тривалий процес опанування основами аргументованого діалогічного і монологічного мовлення. Результативність цього процесу забезпечується, перш за все, системністю і послідовністю роботи на усіх етапах навчання, в умовах різних форм організації. Зокрема, вже на другому курсі студент повинен уміти вести діалог-обговорення, діалог-пояснення, на третьому – діалог-бесіду, діалог-дискусію і груповий діалог-дискусію, насамперед на матеріалі домашнього читання і тематики з усного мовлення, у визначеній комунікативній сфері і ситуації спілкування, вирішуючи при цьому певні комунікативні завдання і відбираючи адекватні їх змісту мовні засоби. Безпосередньо у формі дискусії удосконалення навичок аргументативного мовлення проводиться на середньому і просунутому етапах навчання, під час якого формуються відповідні уміння, серед яких: 1) брати участь у діалозі – розпитуванні, діалозі – обговоренні, діалозі – уточненні, діалозі – унісоні і діалозі – дисонансі; брати участь у полілозі-розпитуванні; 2) використовувати інтонаційні і мовні моделі для вираження ставлення до предмета дискусії; 3) вести поширену бесіду, користуючись різними стратегіями для її підтримки (уміння продуктивного слухання, уміння зробити запит/повідомлення інформації; висловити згоду/незгоду з думкою співрозмовника, схвалення/несхвалення висловлених думок; ухилитися від відповіді тощо); 4) репродукувати тексти, пред'явлені у письмовому або усному вигляді, узагальнюючи чи зіставляючи інформацію різних джерел, формулюючи схожість і різницю двох позицій; 5) продукувати монолог аргументативного типу визначеної тематики з опорою на поданий мовний (мовленнєвий) матеріал або текст; продукувати власне висловлювання аргументативного типу з визначеної проблематики, підводити підсумки дискусії; 6) реалізовувати тактику мовленнєвої поведінки, характерну для невідготовленого спілкування тощо.

Названі уміння ґрунтуються на уміннях читання, а саме: читати і розуміти тексти аргументативного типу, орієнтуючись у їх композиційно-змістовій структурі та комунікативній спрямованості; визначати тему, проблему, висновки, виявляти логічну схему розгортання аргументативного тексту: тезис, аргументацію тезису, висновки, гіпотетичні припущення, спростування тощо; визначати змістові зв'язки у тексті (причинно-наслідкові та ін.); знаходити і вичленовувати в тексті змістові блоки, визначати в них головну, додаткову, а також надлишкову інформацію; розрізнявати об'єктивну (фактологічну) і суб'єктивну (модусну) інформацію.

Процес формування дискусійного мовлення іноземною мовою становить шлях від засвоєння необхідного і достатнього репертуару конкретних мовленнєвих тактик до вироблення навичок їх творчого використання в певних умовах спілкування. Як відомо, під час породження мовлення значну роль відіграють готові мовні конструкції, які мовець використовує, а не створює самостійно. Особливе значення при цьому мають так звані розмовні формули, або кліше, що слугують меті вираження комунікативних намірів, наприклад згоди, вітання, здивування та ін. Для того щоб говорити гладко і в оптимальному темпі, студенти повинні оволодіти основними розмовними формулами до автоматизму. Проте статичне знання мовних засобів реалізації різних мовленнєвих тактик виявляється недостатнім для їх ефективного використання на практиці. Як засвідчує досвід, ефективність засвоєння лексико-граматичних списків і словотворчих моделей, що становлять своєрідний комунікативний мінімум, забезпечується їх тематико-ситуативною організацією. На сьогодні добре вивчені і описані методики навчання спілкування у типових ситуаціях ("У магазині", "На пошті", "У ресторані", "На вокзалі" та ін.), розроблений необхідний лексичний мінімум і вправи з ним, про що свідчать відповідні розділи в підручниках з практики мовлення. Проте означені "безпроблемні, конфліктно стерильні" навчальні матеріали майже повністю позбавлені будь-яких інтелектуальних стратегій мовленнєвої взаємодії. Значно складнішими для опису, структурування і навчання є ситуативні діалоги, комунікативна інтенція яких полягає в здійсненні таких мовленнєвих дій, як домовитися про щось, вмовити, переконати, заборонити, оскаржити, осудити, тобто застосувати словесний вплив на співрозмовника.

Відтак, визнаючи безперечні переваги ситуативно-комунікативної технології у навчанні стандартної мовленнєвої поведінки, не можемо не погодитись з висновком В. Шляхова щодо її нерезультативності в завданнях розвитку мовленнєвих умінь ведення проблемного діалогу [4]. У результаті чого більш сильні, прямі типи мовленнєвого впливу, наприклад, діалоги з інтенціональною спрямованістю спонукування, переконання, доведення, спростування та ін., тобто аргументативного типу, з властивими їм структурно-граматичними особливостями і розгорнутою реплікою монологічного характеру рідко зустрічаються в навчальному діалогічному спілкуванні студентів.

Значно більші можливості навчання діалогу аргументативного типу реалізуються за умов сценарного підходу, підпорядкованого меті навчання спілкуванню у проблемному середовищі. Означений спосіб навчання точніше пов'язаний з психолінгвістичною реальністю і враховує низку соціолінгвістичних параметрів, які, як правило, ігноруються за ситуативного підходу. Насамперед йдеться про наявну у діалозі (полілозі) мовленнєву проблему в широкому розумінні, що може полягати у мовленнєвому впливові, суперечці чи реальному конфлікті. Це, в свою чергу, передбачає прагматичний аналіз мовленнєвих ходів, і обов'язкові відповіді на питання: "Який зміст захований у фразі? Що цими словами хотів виразити мовець? Якими засобами здійснюється вплив на співрозмовника?". У вправах формулюються різні за складністю завдання: від знаходження і визначення мовленнєвих дій (напр.: в яких словах міститься докір, невдоволення, як реалізуються пояснювальні тактики та ін.) до виконання творчих завдань, що передбачають створення сценаріїв за зразком та їх рольове відтворення, наповнення мовленнєвих програм лексико-граматичним матеріалом тощо [4]. Тому, вже на етапі вводу мовленнєвих кліше, виразів і граматичних конструкцій, що репрезентують мовленнєві інтенції переконувального характеру, основну увагу приділяємо їх функціонально-семантичному та прагматичному аналізу. Завдання мають на меті навчити прагматичним умінням розпізнавати тактики мовленнєвої поведінки і користуватися ними, створюючи різні за метою і структурою (проста, складена, інтенціональна програма) мовленнєві інтенції. Вправи такого роду містять завдання:

– Знайдіть у поданих діалогах і проаналізуйте мовні засоби, за допомогою яких виражається згода, відмова, прохання, порада. Розташуйте мовні одиниці, за допомогою яких реалізуються означені мовленнєві акти у порядку зростання категоричності та емоційно-експресивної забарвленості: а) автоматичне нейтральне; б) категоричне нейтральне; в) емоційно забарвлене.

– Серед запропонованих висловлювань, що містять відмову, знайдіть ті, в яких мовець: а) проявляє категоричність; б) проявляє співчуття; в) обґрунтовує причину відмови; г) знаходить компроміс, погоджуючись з частиною прохання; д) відкладає конкретну відповідь; е) намагається знайти взаємоприйнятне рішення; ж) комбінований варіант. Доберіть до кожної репліки-відповіді репліку-стимул.

– Прочитайте початкові репліки діалогу. Додайте максимально обґрунтовані репліки-відповіді, у яких зробіть зауваження, висловіть заперечення, незадоволення або сумнів.

Побудуйте свою відповідь за наступною схемою: відмова (незадоволення, сумнів) + причина + контрдовід + аргументація + висновок.

Характерна риса мовлення з метою впливу – використання загальних і спеціальних засобів посилення виразності (зображальності) мовлення, а відтак його максимальної конкретизації. У багатьох випадках конкретизація сприяє виникненню наочних образів у свідомості, що полегшує сприйняття і запам'ятовування почутого, надає мовленню достовірності і переконливості. Як відомо, загальні засоби посилення зображальності зводяться до атрибутації, гіпонімізації, синонімізації, побудові емоційно забарвлених конструкцій, у граматичному оформленні яких були б односкладовість, інверсія, еліпс та ін. Тому окреме місце відводимо вправам, що передбачають поширення речень різноманітними атрибутами, заміну гіпероніма гіпонімом та аналіз способів посилення виразності тощо.

Узявши участь у дискусії, студент повинен сформулювати власну позицію щодо предмету мовлення, запевнити в перевагах запропонованої точки зору. Характерною рисою його висловлювання буде тісна змістова взаємодія з попередніми мовцями, уточнення, заперечення, оцінка їх ідей. Тому важливим етапом у процесі формування дискусійного мовлення вважаємо розвиток навичок активного слухання, зокрема повторювання, рефразування, інтерпретації, уточнення і спонукання до розгорнутої відповіді, формулювання питань різного типу. Так, виробленню вмінь дослівно повторювати почуте та передавати зміст почутого своїми словами сприяє виконання завдань типу:

– Робота в парах. Один з співрозмовників виголошує тези (з будь-якої теми), завдання іншого: а) вставити цитати з висловлювання партнера у власні фрази (*Отже, ти вважаєш... (цитата); На твою думку...(цитата); Ти впевнений, що (цитата)*). б) перефразувати повідомлення (*іншими словами...; словом...; якщо коротко...; як я зрозумів, ти стверджуєш...; якщо я правильно зрозумів, ти говориш*).

– Прочитайте запропоновані висловлювання. Висловіть свою оцінку достовірності інформації, використовуючи конструкції, що демонструють: а) впевненість; б) невпевненість, сумнів, коливання; в) можливість, припущення.

Опрацювання техніки інтерпретації проводиться за допомогою завдань, спрямованих на вироблення вмінь формулювати свої припущення про причини і мету висловлювань співрозмовника, як-от:

– Інтерпретуйте подану інформацію у формі уточнюючих питань чи пробних гіпотез. Зразок: *Мені потрібно зателефонувати батькам. – Ти маєш на увазі, що їх досвід міг би допомогти прийняти правильне рішення?*

– Робота в парах. Мовець формулює коротке твердження про те, що він не любить, або чим незадоволений. Завдання співрозмовника – застосувати техніку інтерпретації, використовуючи уточнюючі питання та умовні гіпотези: *Ти, напевне, маєш на увазі...? Ви, можливо, говорите це тому, що...? Мабуть, Ви хочете щоб...? Скоріш за все, йдеться про...? А може бути таке, що Ви сподіваєтеся, що... / хочете щоб...?*

Обов'язковою умовою ефективності розвитку навичок дискусійного мовлення є проведення серії спеціальних вправ і мовленнєвих ігор, спрямованих на вироблення умінь постановки питань різного типу, а також відповідей на некоректні питання, як-от:

– Прочитайте текст. Скажіть, чи згодні ви з тим, що виділені частини речень є їх інформативними центрами. Використовуючи їх, поставте питання до кожного речення.

– Прочитайте речення і запитання до них. Виправте ті питання, які неповністю або неточно відображають зміст речення.

– Прочитайте повідомлення, присвячене актуальній проблемі. Сформулюйте за текстом низку питань різного типу.

– Гра “Що сталося?” Студентам пропонується ситуація, описана декількома реченнями. Потрібно з'ясувати що сталося за допомогою навідних питань лише закритого типу.

– Прочитайте наведені ситуації спілкування (“співрозмовник вжив у своєму висловлюванні незнайомий вираз або термін”; “вам би хотілося дізнатися думку співрозмовника про те, що було щойно вами сказане” і под.). Встановіть зворотній зв'язок, перевірте точність сприйняття інформації або запросіть додаткову інформацію за допомогою запитань.

Крім умовно-мовленнєвих і мовленнєвих завдань продуктивними є вправи, побудовані на основі тексту, адже “текст як система мовленнєвого продукту носіїв іноземної мови, яка вивчається, має особливу цінність як систематизований зразок функціонування мови в межах теми, контексту, ситуації, проблеми, сфери і жанру спілкування, з орієнтацією на конкретного адресата, з відображенням певного соціального, діяльнісного фону, вираженням соціальної, професійної, особистісної позиції” [3, 27]. З цього погляду особливо значущою виявляється робота над різностильовими аргументативними текстами – зразками композиційно-мовленнєвої форми міркування, та його підтипів: доведення, спростування, підтвердження, обґрунтування, пояснення.

Аналіз публічних виступів або завершених за змістом фрагментів дає можливість студентам познайомитися з мовленнєвою практикою, з прийомами впливового, переконувального мовлення. Тут можливий як домовленнєвий аналіз і обговорення ситуацій, так і вправи, розраховані на створення власних висловлювань. Завдання, що не передбачають говоріння, сприяють формуванню умінь з'ясовувати завдання і надзавдання мовлення, знаходити тезис і формулювати свій, визначати за яким принципом побудоване доведення, оцінювати композиційні особливості різних жанрів переконувального мовлення. У вправах цієї групи можна запропонувати наступні види завдань:

– Прочитайте текст і визначте сферу його використання. Сформулюйте самостійно, або знайдіть речення, що передає головну думку тексту. Визначте в якому місці тексту міститься аргументація головної думки.

– Прочитайте текст і тези, сформульовані на його основі. Зіставте інформацію. Чи достатньо змістовні тези?

– Використовуючи текст розгорніть і аргументуйте наступні тези.

– Висловіть тезис й обґрунтуйте його, посилаючись на запропоновані прислів'я та афоризми.

– Поділіть текст на смислові частини. До кожної поставте запитання і на його основі складіть тези. Визначте речення, які слугують їх доказом, ілюстрацією.

– Визначте завдання публічного виступу. Оцініть переконливість доказів, використаних мовцем. Якої помилки припустився мовець під час узагальнення і формулювання висновку? Виправте помилку: зробіть відповідний тезис висновок.

– Прочитайте фрагмент дискусії. Якої помилки в побудові тексту припустився мовець? Як використав цю помилку інший учасник дискусії? Якої думки дотримуетесь ви? Аргументуйте свою позицію.

Як відомо, в основі впливового, переконливого мовлення лежать аргументи, вибір яких мотивований ситуацією спілкування і складом аудиторії. Тому особливу увагу під час навчання аргументуванню приділяємо розвитку вмінь враховувати специфіку передбачуваної аудиторії та особливостей реальної ситуації. Найкраще реалізації цього завдання сприяють ситуативні і рольові ігри. Означений вид вправ забезпечує наявність стратегії мовця, виховує його мовленнєву активність, забезпечує вербальне і структурне розмаїття мовленнєвого матеріалу. Наприклад: Уявіть собі, що вам потрібно переконати почати повноцінно снідати: а) учня молодших класів; б) ученицю старших класів; в) однокурсників г) тата. Опишіть особливості кожної аудиторії. Сформулюйте тези і відповідні аргументи до кожної ситуації.

І, зрештою, на просунутому та завершальному етапах навчання мови, що передбачають достатньо високий рівень комунікативної компетенції студентів, удосконалення вмінь аргументативного мовлення відбувається у різних формах навчальної дискусії, які різняться як ступенем протиставленості тезисів (обговорення, диспут, дискусія, полеміка), так і особливостями організації (дебати). Водночас основоположними для навчальної дискусії на практичних заняттях з мови є її діалектичний характер (спрямованість не стільки на віднайдення істини, скільки на переконання опонента) і основна мета – удосконалення навичок проектування і продукування висловлювань аргументативного типу.

Технологія проведення дискусії на заняттях з практики мовлення передбачає її трьохетапну структуру: переддискусії, власне дискусії і висновків. Суттєвим елементом технології опрацювання дискусійних питань є вступна частина. Це своєрідне запрошення до жвавого обговорення визначеної проблеми, яке може бути здійснено у вигляді викладу проблеми, опису конкретного випадку, використання різного роду категоричних суджень або афоризмів [1]. Доцільним на етапі висунення проблеми є й демонстрація ілюстративного матеріалу. Зокрема робота над текстом допомагає студентам краще познайомитися і зрозуміти суть дискусійного питання, актуалізувати необхідний лексико-граматичний матеріал, сформулювати власну позицію. На початку роботи корисно також ознайомити студентів з альтернативними поглядами на проблему, яка розглядатиметься. Цей матеріал може бути використаний і для проведення рольової гри, коли студентам пропонується зайняти позицію того чи іншого учасника дискусії і поширити аргументацію конкретної точки зору з обговорюваної проблеми.

Отже, як засвідчує досвід, для забезпечення активної участі студентів у дискусії потрібно: представити для обговорення конкретне дискусійне питання (тобто таке, що не має однозначної відповіді і допускає різні варіанти вирішення, зокрема протилежні); актуалізувати мовно-мовленнєві уміння і навички студентів на основі лексико-граматичних вправ та тексту, який містить основну інформацію з порушеної проблеми; спровокувати дискусію за допомогою завершених за змістом висловлювань, що демонструють різні погляди і є зразками розмовного мовлення та підготувати низку питань, які можна ставити на обговорення в ході дискусії, щоб не дати їй згаснути. Означені питання забезпечать всебічний розгляд проблеми, допоможуть залучити в дискусію усіх учасників і не допустити виходу дискусії за межі проблеми. Задля проведення ефективного аналізу дискусії оптимальним варіантом є її запис на магнітофонну стрічку або інший засіб. Під час роботи над помилками важливо дати студентам можливість самостійно знайти і проаналізувати їх, а також по можливості супроводити виявлені помилки коректувальними вправами.

Отже, методична проблема навчання аргументації є однією з актуальних і складних проблем сучасної методичної науки. Процес формування аргументативного мовлення іноземною мовою становить шлях від засвоєння необхідного і достатнього репертуару конкретних мовленнєвих тактик до вироблення вмінь їх творчого використання в певних умовах спілкування. Ефективність означеного процесу підвищується якщо: відбір змісту навчання здійснюється на комунікативно-когнітивній основі, діалоги аргументативного типу моделюються на засадах сценарного підходу, містять лексичні та граматичні одиниці з емоційно-персуазивним потенціалом; навчальний матеріал організований як комплекс вправ, які передбачають поступове логіко-функціональне і структурно-граматичне ускладнення процесу аргументації; навчання здійснюється на основі спеціально розробленої системи завдань домовленнєвого (аналітико-конструктивного) і комунікативного (творчого) характеру й аудіовізуальних засобів, які дозволяють дати всебічну оцінку мовленнєвій поведінці мовців.

Перспективу вбачаємо в подальшому дослідженні проблеми формування комунікативної компетенції студентів у сфері полемічного спілкування та розробці методичного забезпечення занять з мовленнєвої практики для просунутого етапу навчання.

Список використаних джерел

1. Изаренков Д. И. Основания полемического общения: проблемные ситуации, категорические суждения, афоризмы / Д. И. Изаренков // Вестник МАПРЯЛ – 2006. – № 64 – 47. – С.42–49
2. Махновская Н. И. Система обучения аргументативным умениям в курсе риторики в высшей и средней школе : [монография. Материалы исследования в 2 частях]. – Ч. 1. – М. : Прометей, МПГУ, 2004. – 254 с.
3. Настольная книга преподавателя иностранного языка : [справочное пособие] / Е. А. Маслыко, П. К. Бабинская, А. Ф. Будько, С. И. Петрова. – [5-е изд., стереотип.]. – Мн. : Вышш. шк., 1999 – 503с.
4. Шляхов В. И. Речевые сценарии и обучение русской речи (Ситуативный и сценарный подходы) / В. И. Шляхов // Вестник МАПРЯЛ. – 2003. – №42. – С. 19–25.

Анотація. У статті розглянуто теоретичні і методичні аспекти проблеми оптимізації процесу навчання аргументуванню, представлено комплекс апробованих навчальних матеріалів, спрямованих на послідовне удосконалення навичок аргументативного мовлення студентів мовного вишу у сфері дискусійного спілкування українською як іноземною.

Ключові слова: аргументація, аргументативні вміння і навички, комунікативна інтенція, дискусія, персуазивний потенціал мовних одиниць

Summary. The article considered theoretical and methodical aspects of the problem of the process training optimization of arguing, the complex of time-tested educational materials are represented, which are send to consistent advancing skills and attains reasonable student's speech of foreign language university in the sphere of polemic communication neither Ukrainian nor foreign languages.

Key words: reasoned verbal activity, communicative intention, discussion, persuasive potential of the language units.

УДК 81'243:378.147.016

Проценко Н.В.

ЗМІСТ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ МЕТОДИЧНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У сучасних лінгвістичних дослідженнях спостерігається дедалі більший інтерес до питань формування професійної компетенції вчителя іноземної мови, оскільки розбудова української державності, інтеграція України до європейської спільноти, її входження до європейського освітнього простору в світлі Болонського процесу передбачають значне структурне реформування вітчизняної вищої школи та відповідні перетворення у ВНЗ для умов кредитно-модульної системи навчання. Вільне оволодіння громадянами іноземною мовою зумовлює вагомість професійної, у тому числі методичної підготовки вчителів іноземних мов.

Аналіз літератури засвідчує, що всі дослідники (О.Б. Бігич, С.Я. Харченко, Ю.І. Пассов, В.В. Краєвський, С.С. Вітвицька, В.О. Салов, С.Ю. Ніколаєва, Н.О. Бражник, В.М. Філатов, С.В. Роман, Л.Н. Шилова, О.П. Петрашук, Л.А. Сажко, Л.І. Морська) метою професійної освіти майбутніх учителів іноземних мов називають формування професійної компетенції, виділяючи у її складі методичну компетенцію.

Цілі професійної освіти загалом і методичної освіти зокрема, а також підсистем “Класна робота”, “Позакласна робота”, “Науково-дослідна робота”, “Педагогічна практика” є основними цілями. Мета професійної освіти майбутніх учителів іноземних мов – формування професійної компетенції; мета методичної освіти – формування методичної компетенції вчителя іноземної мови. Завданням першої і другої підсистем є формування методичної компетенції іншомовної освіти школярів на уроках і позакласних заходах з іноземної мови; завданням третьої підсистеми є формування науково-дослідної культури вчителя іноземної мови. Завдання підсистеми “Педагогічна практика” – набуття студентами в природних умовах досвіду іншомовної освіти учнів у класній і позакласній роботі та наукового дослідження системи і процесу іншомовної освіти.

Визначення основних цілей методичної освіти зумовлює напрями розробки її змісту та організації форм навчання, що й становить мету нашої статті. Визначаючи зміст професійної освіти, такі дослідники, як Ю.І. Пассов, С.Я. Харченко, В.В. Краєвський, Н.В. Язикова ґрунтуються на тому, що професійний розвиток фахівця визначається оволодінням ним соціальним досвідом людства, тобто накопиченою ним професійною культурою. Інтеграція освіти й культури, яка веде до перегляду змісту, форм та методів навчання, появи якісно нового підґрунтя для розвитку особистості й формування її майбутньої професійної діяльності, слугує основним принципом реформування сучасної освіти. Відповідно зміст професійної освіти є соціально й особистісно детермінованим і науково зафіксованим уявленням про професійну культуру, що підлягає засвоєнню. Саме соціальний досвід людства і є першоджерелом змісту освіти [3,5].

Згідно з трьома іншими джерелами змісту методичної освіти [7,53] (метою методичної освіти вчителя, метою іншомовної освіти школярів, рівнем розвитку методики викладання іноземної мови як науки) та згідно з культурно-відповідною моделлю професійної освіти вчителя, ми, услід за О.Б. Бігич, визначили зміст методичної освіти студентів на загальному теоретичному рівні, на рівні навчальної дисципліни “Методика викладання іноземних мов” та рівні навчального матеріалу.

Зміст методичної освіти на загальному теоретичному рівні складають:

– досвід пізнавальної діяльності (знання) і відомих способів діяльності (навички) іншомовної освіти школярів на уроках і позакласних заходах з іноземної мови (підсистеми “Класна робота” і “Позакласна робота”);

– досвід пізнавальної діяльності (знання) і відомих способів діяльності (навички) наукового дослідження іншомовної освіти (підсистема “Науково-дослідна робота”);

– досвід творчої діяльності (вміння) іншомовної освіти школяра на уроках і позакласних заходах та її наукове дослідження в природних умовах (підсистема “Педагогічна практика”) [1,14].

При конструюванні змісту методичної освіти на рівні навчальної дисципліни “Методика викладання іноземних мов” в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу вагомими є її місце й функції в системі методичної освіти. Мета даної навчальної дисципліни – формування методичної компетенції проведення класної й позакласної роботи з іноземної мови (змістові модулі “Класна робота” і “Позакласна робота”) та науково-дослідної роботи (змістовий модуль “Науково-дослідна робота”) [9,19; 10,348]. Відповідно перші три підсистеми методичної освіти в курсі методики викладання іноземних мов передбачають теоретико-практичну підготовку студентів – набуття методичних знань й оволодіння методичними навичками [2,42; 4,43]. Для успішної професійної діяльності вчителя іноземної мови доречною є інтеграція в курсі методики теоретичних знань із мовних і психолого-педагогічних дисциплін.

На третьому рівні змісту (рівні навчального матеріалу) відбувається конкретизація складників змісту, визначених на перших двох рівнях, у формі, специфічній для методики викладання іноземних мов як навчальної дисципліни. Мова йде про конкретні методичні завдання, навички й уміння та методичні завдання, які складають зміст навчальних матеріалів

Таким чином, системою методичної освіти майбутніх вчителів іноземних мов передбачено:

– теоретичну підготовку студента;

– теоретико-практичну підготовку студента до здійснення іншомовної освіти школярів на уроках і позакласних заходах з іноземної мови;

– теоретико-практичну підготовку до проведення наукового дослідження системи і процесу іншомовної освіти в школі;

– практичну підготовку до здійснення іншомовної освіти школярів та її наукового дослідження в природних умовах в школі.

Зміст навчального аспекту методичної освіти реалізується в організаційних формах навчання. Аналіз сучасних досліджень свідчить про те, що науковці по-різному класифікують організаційні форми навчання у ВНЗ залежно від дидактичних цілей. Ми підтримуємо засади О.Б.Вігич щодо класифікації організаційних форм навчання за критерієм їхнього переважного спрямування на теоретичну й практичну підготовку, а також контроль знань, навичок і вмінь.

Системою методичної освіти майбутніх учителів іноземних мов передбачено організаційні форми навчання, адекватні умовам кредитно-модульної системи навчання та спрямовані на набуття студентами знань (лекції, семінарські заняття, навчальні екскурсії, консультації); оволодіння навичками й уміннями (практичні заняття, навчальні конференції, педагогічна практика); контроль знань, навичок і вмінь (курсозна й випускна кваліфікаційна робота, педагогічна практика) [1,19].

Вагоме місце посідає самостійна й індивідуальна робота, спрямована на формування освітньої автономії студента [8,117-118]. Самостійна робота передбачає позааудиторну підготовку студента до семінарських і практичних занять; індивідуальна робота забезпечує позааудиторне виконання студентом індивідуальних наукових досліджень [5,168]. Під час самостійної роботи студент набуває декларативних знань, тобто знань про систему й процес іншомовної освіти учнів та про вчителя іноземної мови. При цьому він аналізує програмні документи, методичну літературу, навчальні посібники, підручники тощо. Під час індивідуальної роботи студент набуває методичних декларативних та процедурних знань (знань про методи і прийоми іншомовної освіти учнів на уроках і позакласних заходах та про її наукове дослідження). Наприклад, проводячи анкетування чи інтерв'ювання вчителів та учнів, студент набуває декларативних знань; працюючи з комп'ютерними засобами навчання, процедурних знань стосовно їх застосування в процесах навчання та виховання.

На лекціях студенти мають можливість набути декларативні знання про загальноприйняті теоретичні положення методики викладання іноземних мов та про нові дискусійні ідеї вітчизняних і зарубіжних методистів. Крім того студенти отримують процедурні знання про технологію іншомовної освіти учнів.

На семінарських заняттях студенти обговорюють з викладачем теоретичні питання викладання іноземної мови в школі, а також демонструють рівень декларативних знань, набутих на лекціях та під час самостійної й індивідуальної роботи.

Під час навчальних екскурсій студенти відвідують уроки іноземної мови в школі та аналізують їх із викладачем методики й учителем іноземної мови. Спостерігаючи за навчанням учителя й учінням школярів, студенти набувають процедурних знань. Вони уточнюють, поглиблюють, конкретизують щойно набуті при спостереженні процедурні знання, аналізуючи як методичну, так і мовленнєву діяльність учителя.

Важливою організаційною формою навчання у ВНЗ є практичні заняття, де студенти набувають декларативних і процедурних знань, демонструючи результати самостійного аналізу вправ до підручників і навчальних посібників, аналізуючи з викладачем методики дидактичні матеріали та проведені уроки [6,139].

Таким чином, системою методичної освіти майбутніх учителів іноземних мов передбачено такі організаційні форми навчання, адекватні умовам кредитно-модульної системи:

- лекції, семінарські заняття, навчальні екскурсії, консультації, спрямовані на набуття студентами методичних знань;
- практичні заняття, навчальні конференції, педагогічна практика, спрямовані на оволодіння студентами методичними навичками й уміннями;
- курсозна й випускна кваліфікаційні роботи, педагогічна практика, спрямовані на контроль методичних знань, навичок і вмінь студентів.

Доцільним і перспективним, на наш погляд, буде дослідження та аналіз процесу формування методичної компетенції вчителя іноземної мови.

Список використаних джерел

1. Вігич О.Б. Теорія і практика формування методичної компетенції вчителя іноземної мови початкової школи. Навчальний посібник. – К.: Ленвіт, 2006. – 199 с.
2. Зимняя И.О. Психология обучения иностранным языкам в школе.-М.:Просвещение, 1991. – С.40-45.
3. Краевский В.В. Содержание образования – бег на месте //Педагогика. – 2000. – №7. – С.3-11.
4. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник / Кол. авторів під кер. С.Ю.Ніколаєвою.-К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.

5. Методика обучения иностранным языкам в начальной и основной общеобразовательной школе: Учебное пособие для студентов педагогических колледжей / Под ред. В.М.Филатова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 416 с.
6. Методика обучения иностранным языкам в школе:учебник / Под ред. Гез Н.И., Ляховицкого М.В., Миролюбова А.А. и др.– М.: Высшая школа, 1982. – 373 с.
7. Пассов Е.И. и др. Мастерство и личность учителя: На примере преподавания иностранного языка. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Флинта – Наука, 2001. – 240 с.
8. Роман С.В. Методика навчання англійської мови в початковій школі: Навчальний посібник. – К.: Ленвіт, 2005. – 208 с.
9. Morska Lilia. Theory and practice of English teaching methodology. - Ternopil: Aston, 2003. – 248 p.
10. Stern H.H. Fundamental Concepts of Language Teaching.- Oxford; Oxford Univ. Press, 1996. – 582 p.

***Анотація.** Стаття присвячена проблемам змісту та основних організаційних форм навчання в системі методичної освіти вчителя іноземної мови. Акцентується увага на набутті методичних знань, оволодінні методичними навичками та вміннями майбутнім учителям на лекціях, практичних та семінарських заняттях, під час самостійної та індивідуальної роботи.*

***Ключові слова:** методична освіта, методична компетенція, методика навчання, зміст, організаційні форми навчання.*

***Summary.** The article is devoted to the problems of contents and organizational forms of teaching in the system of methodological education. The main emphasis is laid on the formation of methodological knowledge, skills and abilities by a future teacher at lectures, seminars and during his/her individual work.*

***Key words:** methodological education, methodological competence, teaching methodology, contents, organizational forms of teaching.*

УДК 81'373.72

Прудникова Т.І.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ ДУША - РЕПРЕЗЕНТАНТИ БЛИЖНІХ ПЕРИФЕРІЙ КОНЦЕПТІВ РОЗУМ І СЕРЦЕ

Аналіз лінгвістичної літератури чітко означає зміни, що відбуваються в мовознавстві кінця другого – початку третього тисячоліття: активний розвиток когнітивної лінгвістики, розгляд мови з антропоцентричних позицій, виразна гуманізація мовознавства. В україністиці підґрунтям концептуального аналізу стали розробки різних фрагментів мовної картини світу українського народу (С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Калашник, Ю. Карпенко, Л. Коломієць, Л. Лисиченко, В. Манакін, Н. Слухай, Н. Сукаленко, О. Тищенко, В. Ужченко та ін.). Поняття концепту як когнітивної універсалії розглядається у працях багатьох науковців, зокрема, С. Аскольдова, Р. Павільоніса, А. Вежбицької, Дж. Лаффалья, З. Попової, Й. Стерніна, В. Кононенка, І. Голубовської, С. Жаботинської, Т. Вільчинської та ін.

Однак слід сказати й про те, що концепти, репрезентовані фразеологічними одиницями (ФО) в більшості праць авторів вивчалися, як правило, принагідно, у зв'язку з дослідженням інших аспектів. В українському мовознавстві О. Селіванова розглядає концептуалізацію соматичного коду культури в українських фразеологізмах [10]; Ж. Краснобаєва-Чорна дисертаційне дослідження присвячує проблемам номінації, формування та модифікації обсягу змісту, ідеографічному розгортанню структури та класифікаційним параметрам концепту ЖИТТЯ, репрезентованого фраземами [5]. Отже, перші кроки на шляху розв'язання складної багатопланової проблеми зроблено.

Актуальність теми дослідження визначається, по-перше, посиленням в україністиці інтересу до проблеми відображення у мові концептосфери народу та її основних концептів; по-друге, потребою подальшого вивчення особливостей структурування концептів, репрезентованих ФО, встановлення їхньої взаємодії між собою, залучаючи до аналізу деякі дані теорій, висновків інших наук і галузей лінгвістики.

Про концепт сьогодні пишуть дуже багато, але, як і раніше, визначають його по-різному. Частина дослідників розуміє його широко як універсальну сутність, що формується у свідомості на базі безпосереднього чуттєвого досвіду, безпосередніх операцій людини з предметами, а також на основі мовного спілкування та взаємодії з іншими уже сформованими концептами [7, 4]. Інші вчені зосереджують увагу на окремих моментах інтерпретації концептів, зокрема, акцентуючи на тому, що останні часто позначені етнокультурною специфікою (С. Воркачов), оточені емоційним, експресивним, оцінним ореолом (В. Колесов), що через них культура входить у ментальний світ людини (Ю. Степанов) тощо. У дослідженні, услід за Й. Стерніним, розглядаємо концепт як дискретне ментальне утворення, яке є базовою одиницею мисленнєвого коду людини, володіє відносно впорядкованою внутрішньою структурою, що є результатом пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості й суспільства, і несе комплексну, енциклопедичну інформацію про відображений предмет чи явище, про інтерпретацію даної інформації суспільною свідомістю та відношення суспільної свідомості до даного явища чи предмета [6, 34]. Ми обстоюємо польову модель концепту, яка містить ядро та периферію.

Мета статті – вирізнити з фразеологічного складу української мови фразеологізми з компонентом *душа*, які репрезентують когнітивний сектор ближніх периферій двох концептів РОЗУМ і СЕРЦЕ.

У кінці ХХ ст. почали з'являтися спеціальні роботи, статті й навіть монографічні дослідження, у яких аналізують ті чи інші аспекти слова *душа*.

В українському мовознавстві маємо також праці, у яких розглядають аналізований мовний матеріал: О. Каракуця у кандидатській дисертації з'ясовує структурно-семантичний, ідеографічний і лінгвокультурологічний аспекти фразеологізмів з концептом *душа* [3]; М. Скаб аналізує функціонування лексеми *душа* в різні історичні періоди, в різних стилях української мови, досліджує роль окремих мовних засобів у вираженні концепту ДУША [11]; І. Черевко аналізує фразеологізми з іменниками Бог, душа, дух в українських пам'ятках XVI-XVII ст. [15]; В. Кононенко розглядає слово *душа* як один із символів української мови та один із концептів [4]; К. Голобородько аналізує концепт ДУША в текстах О. Олеся [1]; І. Голубовська порівнює структуру концептів ДУША й СЕРЦЕ в національно-мовних картинах світу (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) [2] та інші дослідники.

Концепт СЕРЦЕ й концепт РОЗУМ мають яскраво виділені ядра, що свідчить про їх високу концептуальну сформованість, когнітивну стійкість. Ближня периферія концепту РОЗУМ представлена 5 когнітивними ознаками: пам'ять, поведінка, душа, уява. Ближня периферія концепту СЕРЦЕ представлена 4 когнітивними ознаками: емоції, кров, душа, пам'ять. Отже, концепт ДУША є репрезентантом ближніх периферій як концепту СЕРЦЕ, так й концепту РОЗУМ. Душа як внутрішній світ людини являє собою надзвичайно складну та загадкову річ [11]. Із цього приводу О.О. Потєбня зазначав: “психологія приписала душі стільки окремих здібностей творити в собі або виправдовувати відомі стани, скільки було груп, які не підводяться під одну загальну: радість, печаль – це почуття, рішучість, нерішучість – воля, пам'ять, розум – діяльність пізнавальна, але почуття, воля, розум не мають загального поняття, окрім поняття душі, а тому душі приписані певні можливості розуміти, відчувати, мати волю” [8, 118]. Саме тому, що “мова є виразником душі, у слові зафіксовано усю гаму людських почуттів, схоплено найнепомітніші почуттєві коливання, людські переживання – від позитивних до негативних” [14, 84]. Російські дослідники зазначають, що фразеологізми із соматизмом *душа*, який розглядається як орган, локалізований десь у грудях, що відповідає за внутрішнє життя людини [13, 16], часто варіативні для зворотів із компонентом *серце*. Фразеологія української мови також фіксує синонімізацію лексем *серце* й *душа*. Наприклад: *вирвати з серця (з душі); відкривати (відкрити душу (серце)); бути [припадати, приходиться] до вподоби (до душі, до серця, по серцю); душа (серце) не на місці; душа (серце) радується (співає); завмирати душею (серцем); звіряти (звірити, виливати, вилити) душу (серце); кішки скребуть (скребли, шкребуть) душу (шкребуться на душі, на серці); прийти до душі (до серця, по серцю); прийтись до вподоби (до душі, по душі, до серця); проїмати душу (серце) розворушувати (розятрювати, ятрити) рану [в серці (в душі)]; розривати серце (душу, груди); тривога душу (серце) обгортає; холоне душа (в душі, на душі) – холоне серце (в серці); ятрити душу (серце)* [СФС].

За нашими спостереженнями й за спостереженнями дослідниці Скаб М.В. [11] в українській мові слово *душа* найактивніше функціонує саме із значенням “почуття”, – рідше “розум, думки”. Душа відповідає за думки (тобто має зв'язок із розумом), бажання та почуття, однак фразеологізмів, у яких спеціально йшлося лише про думки, практично немає. Зафіксовано ФО, які мають значення “ділитися своїми думками, почуттями” або “намагатися зрозуміти чужі думки, почуття”. Отже, українські фразеологізми репрезентують одночасно ближні периферії когнітивних секторів “ДУША” як концепту РОЗУМ, так і концепту СЕРЦЕ:

викладати / викласти душу – “відверто, щиро ділитися з кимсь думками, переживаннями” [СФУМ, 703];

відводити / відвести душу – “звіряться кому-небудь, ділячись своїми думками, переживаннями, намірами” [СФУМ, 97];

вилити / вилити свою душу – “щиро ділитися з ким-небудь найпотаємнішим, тим, що хвилює, наболіло. // Висловлювати свої почуття, переживання” [СФУМ, 75] та ін.

відкривати (розкривати) / відкрити (розкрити) душу (серце) – “відверто, щиросердно ділитися з ким-небудь своїми заповітними думками, переживаннями, намірами і т. ін.” [СФУМ, 102-103];

заглядати (зазирати) / заглянути (зазирнути) в душу (в серце) – “намагатися зрозуміти почуття, думки, сутність і т. ін.. кого-небудь” [СФУМ, 242];

проникати / проникнути в [саму] душу (в серце, до серця) – “1. Доходить до розуміння почуттів, думок” [СФУМ, 577];

влазити (вкратися) / влізти (вкратися) в душу – “1. Дізнаватися про щось особисте, інтимне, про внутрішній світ, почуття, думки, наміри іншої людини або втручатися в них” [СФУМ, 116-117];

лізти змією в душу – “3. Втручатися в чийсь особисті справи. // Намагатися зрозуміти когось, дізнатися про його наміри, думки, бажання і т. ін. [СФУМ, 345];

вхопити за серце (за душу) – “повністю заволодіти ким-небудь (про почуття)” [СФУМ, 143];

душа пристала – “хто-небудь уподобав, полюбив когось [СФУМ, 227];

душа не лежить – “хто-небудь не має інтересу, не відчуває прихильності, симпатії до когось, чого-небудь [СФУМ, 227];

припасти / припадати до серця (до душі) – “викликати у когось симпатію, почуття кохання, сподобатися кому-небудь” [СФУМ, 564];

запалювати / запалити душу (серце) – “збуджувати в когось сильні почуття або захоплювати кого-небудь” [СФУМ, 250];

душа (серце) скніє – “хто-небудь переживає, хвилюється за когось, тяжко страждає, охоплений почуттям жалю, туги і т. ін.” [СФУМ, 228] та ін.

В українських фразеологізмах відбивається міра коректності та результативності в спробах дізнатися про чужі думки, почуття: від коректного (*заглядати (зазирати) / заглянути (зазирнути) в душу (в серце)*) – “намагатися зрозуміти почуття, думки, сутність і т. ін. кого-небудь” [СФУМ, 242]; до грубого *лізти (рідше залазити) / залізти в душу* – “виявляючи удавану люб’язність, приязнь до когось, добиватися його довір’я, прихильності” [СФУМ, 345]; *лізти (рідше залазити) з чобітьми в душу* – “грубо, безцеремонно втручатися в чийсь справи, в особисте життя” [СФУМ, 345]. Отже, приклади свідчать, що базовий шар концепту СЕРЦЕ й концепту РОЗУМ репрезентований широким діапазоном українських фразеологічних одиниць. Виявлено, що фразеологізми репрезентують одночасно ближні периферії когнітивних секторів *душа* як концепту РОЗУМ, так і концепту СЕРЦЕ, однак фразеологізмів, у яких спеціально йшлося лише про думки (репрезентація концепту РОЗУМ), практично немає. Зафіксовано ФО, які мають значення “ділитися своїми думками, почуттями” або “намагатися зрозуміти чужі думки, почуття”. Українська фразеологія також дуже широко фіксує синонімізацію лексем *серце* й *душа*. Дослідження не претендує на вичерпність, хоч до аналізу залучалися дані теорій і узагальнень вітчизняних і зарубіжних учених. Усі окреслені аспекти потребують детального вивчення. Здійснене дослідження постає лише частиною опрацювання концептів інтелектуальної та почуттєвої сфери у фразеосистемі української мови.

Перелік умовних скорочень

СФС – Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Словник фразеологічних синонімів. – К.: Радянська школа, 1988. – 200 с.; СФУМ – Словник фразеологізмів української мови. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.

Список використаних джерел

1. Голобородько К. Концепт “душа” в структурі духовного поля (на матеріалі поезії Олександра Олеся) // Південний архів Філологічні науки. – Вип. XIV. – Херсон, 2002. – С. 336-341.
2. Голубовська І.О. ДУША І СЕРЦЕ в національно-мовних картинах світу (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) // Мовознавство. – 2002. – №4-5. – С. 40-47.
3. Каракуця О.М. Фразеологізми української мови з компонентом “душа” (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 2002. – 19 с.
4. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу. – К.-Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 247 с.

5. Краснобаева-Чорна Ж. Концепт ЖИТТЯ в українській фраземіці: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
6. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
7. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2001. – 190 с.
8. Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993. – 192 с.
9. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Філософіяцентр, 1999. – 148 с.
10. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). – Київ – Черкаси. – 2004. – 275 с.
11. Скаб М.В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. – Чернівці: Рута, 2008. – 560 с.
12. Тимченко І.В. Структурно-семантичний аналіз фразеологічних одиниць з компонентами-соматизмами ГОЛОВА, ОКО, ВУХО, НІС, ЯЗИК: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 1990. – 16 с.
13. Урысон Е.В. Проблемы исследования языковой картины мира: Аналогия в семантике / Рос. Академия наук. Ин-т русского языка им. В.В. Виноградова. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 224 с.
14. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). – Львів: Місіонер, 2000. – 300с.
15. Черевко І. Фразеологізми з іменниками *Богъ, духъ, душа* в українських пам'ятках XIV-XVII ст. // Українська історична та діалектна лексика: Зб. наук. праць. – Вип. 4. – Львів, 2003. – С. 110-118.
16. Шмелев А.Д. *Дух, душа и тело* в свете данных русского языка // Зализняк А.А., Левонтина И.Б., Шмелев А.Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – С. 133-152.

Анотація. У статті розглядаються українські фразеологізми з компонентом *душа* як репрезентанти ближніх периферій концептів РОЗУМ і СЕРЦЕ. Пропонується польова модель концепту, яка містить ядро та периферію. Висновки базуються на результатах досліджень фразеологічної та когнітивної наук.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, концепт, душа, серце, розум, концептуалізація, людина.

Summary. The article examines Ukrainian phraseologisms with a component “a soul” as representatives of near peripheries of concepts “a mind” and “a heart”. The author suggests a model of the concept which consists of a nucleus and a periphery. The conclusions are based on the achievements of phraseological and cognitive sciences.

Key-words: phraseological units, concept, a soul, heart, mind, conceptualization, human.

УДК 82.09

РОМАНЕНКО О. В.

КОЛІЗІЇ ВИСОКОГО – МАСОВОГО МИСТЕЦТВА У ЛІТЕРАТУРНІЙ ДИСКУСІЇ 1925 РОКУ ТА ПОЗИЦІЯ КІЇВСЬКИХ НЕОКЛАСИКІВ

Формальним приводом для літературної дискусії 1925 року стала... масова література: оповідання початківця “Хворі на землю” конкурсне журі журналу “Червоний шлях” відхилило через незрілість та риси масовізму. Розгорнулася суперечка щодо шляхів розвитку української літератури, в якій тези про масову літературу, хоча й не вживалися, але чітко і аргументовано описувалися її ознаки та небезпеки, які вона становить для літературного процесу. До широкого розповсюдження поняття “масова література” було ще дуже далеко, говорили тоді поки що про графоманство та примітивізм, просвітянство, однак фактично йшлося про виявлення тенденцій розвитку літературного руху в ХХ столітті: звуження тем призвело до звуження стилів, копіювання жанрів – до обмеження жанрових модифікацій у літературі, а масовий потік початківців нівелював поняття “естетична вартість твору”, ознаки художності та естетичної досконалості замінювалися вимогою соціальної доцільності та ідейної наповненості твору.

У статті передбачається проаналізувати не тільки позиції неокласиків у літературній дискусії під кутом зору виявлення рис масовізму у літературному процесі, але й джерела походження масової літератури, ознаки масового мистецтва у літературному процесі 1920 – 1930-х років ХХ століття.

Поняття “тривіальна література” запровадила у 1923 році німецька дослідниця Маріанна Тельман, “масова література” – американський учений Джон Макдональд у 1944 р., однак таке явище, як масова література зароджується ще наприкінці ХІХ століття. Пов’язано це із кількома тенденціями, які визначають перебіг літературного процесу межі ХІХ – ХХ століть. Перша – це очевидна настанова на елітарність творчості та художнього твору, притаманна модернізму як літературному напрямку. Категорія краси – провідна у модернізмові, “аристократизм духу” – головна засада художніх шукань модерністів. Перекодування культури і мистецтва й формування новітніх засад відбувалося у координатах “краса – досконалість – артистична вишуканість”. Водночас “накинута модерністам “заперечення ідеалів минулого” не має підстав, бо вони були антитрадиціоналістами лише щодо логізованих стилів, як-от: класицизм чи реалізм. Відмовившись від ідеї моноонтологізму, тобто бачення світу в рамках світового абсолютного розуму, модерністи натомість запропонували ідею буттєвого плюралізму, тобто поєднання різних світів, акцентуючи їх взаємопереходи з елементами колажування” [8, 76]. Поряд із цим цілком обґрунтовано існувала ідея літератури для мас, теза про необхідність адаптації культурних надбань людства для тих читачів, що не мали доброї філологічної освіти. Наприклад, в українському літературному процесі кінця ХІХ століття дуже активно розвивалася белетристика – література соціального або естетичного запиту, твори, які не виходять за жанрові межі, встановлені попередніми епохами, їх тематика та проблематика переважно уже освоєна літературою або ж розширює відомі жанрово-тематичні обрії. Так, Н.Янкова вказує на те, що наприкінці ХІХ ст. активно розвивається історичне оповідання, в якому “митця цікавлять не так власне історичні колізії, як історична алегорія, суголосся минувшини сучасності” [14, 8], адресовані такі твори були якнайширшому колу читачів. Крім того, літературний рух кінця ХІХ – початку ХХ століття був позначений ще однією тенденцією, про яку менше говорять у літературознавстві – духовне “рабство верхів”, “відсутність творчої ініціативи, “розвитку життєвих сил” (М.Сріблянський) [11, 564]. “Українська хата”, в якій публікувався вчений, трактувала мистецтво як шляхетну діяльність, пов’язану із високо інтелектуальними та національними поривами. Водночас критики “Української хати” ідею елітарності та високої культури української нації пов’язують саме із національною складовою літератури, а в цьому елітарному проекті нової потужної літератури обов’язково мусить бути відсутнім міщанський культ класики, що в українських реаліях виявлявся насамперед у культові Тараса Шевченка і засуджувався М. Драгомановим, М. Євшаном, І. Франком, П. Карманським. Масовізація як небезпечна ознака формування масової культури та літератури досить добре охарактеризована метрами українського літературно-мистецького руху кінця ХІХ століття. “Ми бачили, що загал не переварив у собі навіть Шевченка і Франка, переживуючи вперто хіба поетичну публіцистику першого і патос “Каменярів” другого; ми хотіли навчити загал читати справжню поезію, не пофальшовану манірністю й ідеологією Квітки аж до Бордуляка включно, поезію, вільну від трафаретних, барвінкових і вербових пейзажів... І ми шукали нової форми, нового вислову, намагалися витончити наші творчі засоби у форму і зміст”, – зауважував П.Карманський [6, 271]. Ще категоричнішим в оцінках був А.Товкачевський: “Коли я беру в руки “Кобзар”, я не можу позбутись почуття обридження. Я бачу перед собою всю ту гнусну челядь, що окаляла своїм брудом велике ім’я, бачу розкриті чорні пащі і чую сморід від дихання всіх потворних істот, що зробили великого пророка своїм пророком...” [12, 421]. Однак описані тенденції не були загостреними, довкола цих проблем дискутували, та відкритої суперечки, яка б мала такі трагічні наслідки для української літератури, як дискусія 1925 року, не мали.

Колізії “елітарність – міщанство” у 20-х роках ХХ століття видозмінилися й утворили іншу пару: “елітарність – масовість”. Елітарний проект літератури – так можна було б трактувати ідеї численних організацій початку ХХ століття: і футуристів, і плужан, і гартівців, і неокласиків, і прихильників пролетарської літератури. Інтелектуальна рівновага напочатку ХХ століття певною мірою була втрачена через радикальні устремління оновити літературу за допомогою усіх доступних засобів. Bastiони високої літератури штурмували ті, хто прагнув не тільки завоювати певні позиції у літературі, але й увагу читача за допомогою нових тематичних обріїв, нових “читацьких симпатій”. У цій ситуації позиція неокласиків була єдиною чіткою і послідовною, на відміну, скажімо, від футуристів, для яких “ліквідація мистецтва є нашим мистецтвом” (М.Семенко), чи від прихильників пролетарського мистецтва, які визначають головним завданням мистецького руху ідеологічно-соціальну досконалість. Декадентська естетика обранності в таких реаліях перетворювалася на ідею множинності творчості та творців. Література, що задовольняє потреби різних соціальних груп, зокрема революційно налаштованих

мас, які зазвичай не мали доброї освіти, але прагнули зреалізувати свій письменницький хист. В духовному поступі мистецтва 20-х рр. письменники вбачали творення нової культур, зміну свідомості усїєї своєї епохи, “перероблення й перевстаткування всього старого світу, всїх психоїдеологічних і психофізичних особливостей і якостей людини й суспільства” [10, 5]. Однак таке “перевстаткування” кожен критик розумів по-своєму. Наприклад, Я.Савченко, Б.Коваленко, Ф.Якубовський тощо зміни у сфері сучасного їм духу зумовлювали соціальною доцільністю. На переконання Я. Савченка: “Людина ... усвідомлює себе перш за все, як певну соціальну енергію і певну соціальну активну волю...” [10, 4]. Б. Коваленко в кінці 1920-х висуває тезу про “клясову людину”, пропонуючи цим терміном замінити висунуте під час літературної дискусії визначення “жива людина”. В терміні “клясова людина” критик пропонує об’єднати особу, “безпосередньо зв’язану з процесом клясової боротьби” [7, 187], “монолітний тип, монолітного революціонера й монолітного контрреволюціонера” [7, 187]. Таке трактування концепції людини в прозі 20–30-х рр. він пов’язує із формуванням позитивного “типу монолітного більшовика, що своє індивідуальне життя підпорядковує соціальним інтересам” [7, 208]. До певної міри подібний герой відповідав суспільній атмосфері тих років і завдань, які ставилися критиками перед мистецтвом. Зокрема, В.Коряк наголошував, що “поява на історичному кону пролетаріату призведе до зміни літературного героя. В новому сюжеті нової літератури героєм буде робітник” [7, 68]. Зрештою, маси воліли побачити в такому героєві самих себе, тому прагнули образів простих, однозначних, колізії внутрішнього роздвоєння поміж міщанськими рисами характеру та високо духовними, як їх змальовує, наприклад М.Хвильовий, у “Санаторійній зоні” загал не цікавили.

І позиція М.Зерова була цілком слушною. Київські неокласики не були в своїх судженнях щодо нового мистецтва такими радикальним, як, скажімо, футуристи, однак їх пропозиції точніше враховували небезпеки омасовлення літератури у ХХ столітті. Неокласики не пропонували зміни та оновлення літератури, навпаки – вимагали повернення до джерел. Світових та українських.

1926 року виходить збірка статей М.Зерова “До джерел”, в якій критик і письменник цілком аргументовано коментує перебіг українського літературного процесу останніх років, стильові тенденції та жанрові модифікації, які з’являються в красному письменстві. Водночас у кожній статті він наголошує на невисокому рівні словесної культури, невібагливості читача та приятельській критиці [3, 24]. “Поети мало працюють над собою, рано видихаються, скоро починають повторятися і, замкнувшись в тісному колі випробуваних тем і ритмів, падають наниз замість цвісти і розвиватись” [3, 24], зауважує М.Зеров, наприклад, із приводу стильових особливостей лірики В.Сосюри. Загалом такі зауваження щодо літературного процесу та творчих манер окремих письменників – типові у критичному його доробку, однак вони розсіпані по низці статей та критичних оглядів. Тільки в одному випадку ми можемо говорити про чітку вимогу до літератури: у статті “Азіатський ренесанс та пошехонські сосни” критик каже: “Гадаю, що для розвитку нашої літератури потрібні три речі: 1. Засвоєння величного досвіду всесвітнього письменства, тобто хороша літературна освіта письменника і вперта систематична робота кола перекладів. 2. Вияснення нашої української традиції і переоцінка нашого літературного надбання (цієї думки я ще гадаю торкнутися іншим разом). 3. Мистецька вибагливість, підвищення технічних вимог до початкуючих письменників” [3, 74].

Однак пильне прочитання спадщини критика і письменника, київського неокласика, дозволяє виділити та систематизувати його оцінку літературного процесу в Україні 1920 – 1930-х років та тих тенденцій, які становлять небезпеку для його розвитку. Для Миколи Зерова література – це діалог із читачем, мистецькі смаки якого перебувають у постійному становленні, а завдання критика і письменника – шліфувати їх, вдосконалювати. Однак навіть у 20-х роках ХХ століття, цей читач має абсолютно інші інтереси. У статті “Леся Українка і читач” М. Зеров так характеризує цей типаж: “Як же ставився до того український читач? Вихований на театрі Кропивницького та Карпенка-Карого, на повістях Нечуя-Левицького та Мирного, він любив у літературі побутові картини; жадав від письменника “наглядного” навчання, висвітлення (прозорого, зрозумілого – це як недмінне дезидератум!) якоїсь чергової справи. В поезії він волів тільки сільський пейзаж, історичні ремінценції і традиційну “сльозу”, “за нещасний люд пролиту” [4, ...]. Світ творчих ідей письменника, який мислив набагато ширшими категоріями, ніж національно-фольклорні прикмети, навіть на початок ХХ століття залишався неприступним широкому колу українських читачів. У монографії “Номо legens: читання як соціокультурний феномен” цієї проблеми торкається Марія Зубрицька, яка тогочасну ситуацію охарактеризує так: “Так званий екзотизм чи надмірне відчуження простору подій у тексті від культурного та інтелектуального ландшафту його реципієнтів був серйозним випробуванням, зокрема, для українського читачького загалу на модерність художнього світосприйняття” [5, 199], – авторка наводить два промовисті приклади – ставлення читача до драматичної спадщини Лесі Українки та звинувачення, які висунуть київським неокласикам. І там і там йтиметься про те, що

відірваність від дійсності не дозволяє цим авторам подолати прірву між ними і широкими читацькими колами.

Але у 20-х роках М.Зеров ще пропонує перекинути місток між цією прірвою й простягає руку усім, хто бажає рушити із ним до вершин нового мистецтва, естетично досконалого, із широкими культурницькими горизонтами, естетичними експериментами, творчими новаціями. Письменник і критик у збірці “До джерел”, та й у інших статтях, говорить про потребу укладання канону української літератури, це, на його переконання, дозволило б забезпечити нашому красному письменству культурну та естетичну єдність. Й тут не можна не погодитися із М.Зеровим, адже саме естетично довершені зразки літератури забезпечують їй тривання у часі – читачі до них повертаються, незважаючи на епохи та соціальні зміни, відкриваючи у канонічних творах глибину сучасних їм проблем. Як зауважує Г.Блум, “канон може дати людині лише вміння правильно використовувати власну самотність, ту самотність, котра врешті набуває форми конфлікту із розумінням власної смертності і скінченності” [1, 37]. В українських реаліях початку ХХ століття це стало б першою спробою ідеологічного звільнення від інтелектуального і культурницького тиску Російської імперії, про небезпеку якого М. Хвильовий говорив у памфлеті “Україна чи Малоросія?” (“українська інтелігенція відчуває, що в масі вона не здібна побороити в собі рабську природу, яка північну культуру завжди обожнювала і тим самим не давала можливості Україні виявити свій національний геній” [13, 598]; й у іншому місці: “Велика російська література є, перш за все (здається, так її характеризує і Брандес), література песимістична, певніше, пасивно-песимістична” [13, 601]. Водночас саме канон української літератури виявив би не тільки літературні традиції, але й ті проблемно-тематичні, естетичні прогалини, які письменник майбутнього може і повинен заповнити, з’ясувати, яку традицію треба “підім’яти під себе” (Г.Блум), щоб вповні виявилася письменницька мовна майстерність, оригінальність мислення та філософських ідей. Так, М.Зеров, ґрунтовно аналізує прозу Слісаренка, й наголошує: “Коли Слісаренко відчув потребу сюжетної повісті — честь і слава його літератській догадливості! Негаразд тільки одно, — що він не пошукав відповідного тону для нових своїх спроб. Мова його оповідань непереможно і без потреби груба, причому ця грубість не має і того оправдання...” [3, 30]. Такими ж шляхами діятимуть автори, які писатимуть твори масової літератури у ХХ столітті: відомий сюжет, припасований до місцевого колориту або потреб читацько-комерційного успіху. Вимогливість М.Зерова – вимогливість суворого критика, який застерігає письменника не брати сюжетів, тем, ідей “напрокат у Хвильового” чи класиків світової літератури. Та, мабуть, найбільшою бідою письменників-початківців, які роблять найбільший внесок у формування масової літератури у 20 – 30-х роках ХХ століття, критик вважає “орієнтацію тільки на випробуване” [3, 26], не вміння “емансипуватися від впливу” [3, 26], “різьбити із себе оригінальну літературну постать” [3, 26].

На цьому тлі графоманства та імітації вирізнялися постаті неокласиків і самого Зерова, який працює над “ясною, дзвінкою закінченістю сонета” або “різьбить скупі слова”, шукаючи рівноваги у мистецтві. І творча спадщина М. Зерова, і його критичний доробок розширювали горизонти високої літератури для українського читача – і українського, і європейського канону – завдяки творчим новаціям і перекладам. Адже перу неокласиків належать: “Антологія римської поезії” (М.Зеров), книжка вибраних поезій В.Брюсова, “Вибрані твори” О.Пушкіна (спільні проекти неокласиків), “Орлеанська діва” Вольтера (М.Рильський), – а список авторів, перекладених М.Зеровим вражає: Пушкін, Байрон, Лонгфело, Вергілій, Овідій, Лукрецій, Міцкевич, Словацький, Петрарка, Гете тощо. У післямові до “Антології римської поезії” М.Зеров зазначав, що переклад “матиме значення як один із перших кроків на шляху засвоєння українським поетичним стилем великого спадку античних літератур” [2, 159]. Однак цю ж формулу можна було б застосувати і до усієї літератури. Адже читацькі горизонти розширюють не тільки твори, написані національними письменниками, але й тексти, створені зарубіжними авторами. Так формується вибагливий смак читача, який шукатиме у літературних текстах образів не стандартних, а рефлексуючих, таких, які перебувають у вічному пошуку свого “я” й спонукають читача замислюватися над власним буттям.

І переклади, і укладений М.Зеровим канон української класичної літератури, і активна критична діяльність сприяли руйнуванню культурних догм національної свідомості, формували творчу і жваву атмосферу нової культури та літератури, в якій би масова література перебувала б на маргінесі, однак доля розпорядилася інакше. Той, хто ратував за високу літературу, відійшов у вічність, а його місце у літературному процесі зайняли ті, хто прагнув простоти і зрозумілості у красному письменстві.

Список використаних джерел

1. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох. – К., 2007.
2. Зеров М. Антологія римської поезії. – К., 1920.

3. Зеров М. До джерел. – К., 1926.
4. Зеров М. Леся Українка і читач // Зеров М. Українське письменство. – К., 2003.
5. Зубрицька М. Номо legens: читання як соціокультурний феномен. – Л., 2008.
6. Карманський П. Українська богема // Молода Муза. Антологія західноукраїнської поезії початку ХХ ст. / Упор. В. Лучук – К., Молодь. – С. 271.
7. Коваленко Б. Пролетарські письменники. – Х. – К., 1931. (100).
8. Ковальова О. Співвідношення модернізму та авангардизму: теоретична неузгодженість // СІЧ. – 2004. – № 11. – С. 74 – 78.
9. Коряк В. В боях: статті і виступи 1925 – 1930. – Х., 1933. (112)
10. Савченко Я. Доба і письменник: Критика. – К. – Х., 1930 (196).
11. Сріблянський М. З громадського життя // Українська хата. – 1913. – № 9. – С. 564 – 573.
12. Товкачевський А. Література і наші “народники” // Українська хата. – 1911. – № 9. – С. 417 – 433.
13. Хвильовий М. Твори: у 2 т. – К., 1990. – Т. 2.
14. Янкова Н. Жанрово-стильові і поетикальні параметри творчості М. Грушевського. Автореферат на здобуття наук. степеня канд. філол. наук. – К., 2008.

Анотація. У статті розглядаються джерела походження масової літератури у першій половині ХХ століття, ознаки масового мистецтва у літературному процесі цього періоду, а також оцінка цих явищ Миколою Зеровим.

Ключові слова: масова література, літературна дискусія, читач, тенденції розвитку літературного процесу та ін.

Summary. This article discusses the origin of the mass of literature in the first half of the twentieth century, signs of mass art in the literature during this period, as well as evaluation of these phenomena Nicholas Zerov.

Key words: mass literature, literary discussion, the reader, the literary trends of the process and others.

УДК 81'165.194 (373.1)

Романчук С.М.

МОВА ЯК ГОЛОВНИЙ КОГНІТИВНИЙ ЕЛЕМЕНТ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Одним із найголовніших завдань сучасної національної освіти, визначених у Законі України “Про освіту” та у Законі України “Про вищу освіту”, є оптимізація навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах з метою гармонійної і якісної підготовки майбутніх фахівців.

До його розв’язання долучаються дослідники різних галузей знань. Зокрема, у зарубіжній і вітчизняній психологічній науці достатньо обґрунтовані концептуальні й методичні передумови та окремі аспекти особистісно орієнтованої освіти у працях К. Абульханової-Славської, І. Бех, О. Бодальова, Л. Виготського, І. Зязюн, Г. Костюка, І. Кон, А. Маслоу, В. Моляко, В. Моргун, Г. Оллпорт, К. Платонова, К. Роджерс, О. Сергєєнкової, В. Татенко, Н. Чепелевої та ін.. Вищезазначені науковці схиляються до єдиної думки, що сучасний рівень розуміння особистісно орієнтованої освіти передбачає визначення особистості молодої людини як вищої соціальної цінності; повагу до її самобутності, унікальності та своєрідності; ставлення до студента як до суб’єкта власного розвитку; врахування закономірностей процесу самовдосконалення особистості; погляд на особистість кожного вихованця як на мету і засіб, об’єкт і суб’єкт, умову і результат навчання та виховання.

Проблема оптимізації пізнавальної активності студентів, підвищення рівня і якості знань через актуалізацію їх особистісно-творчого потенціалу відзначається особливою актуальністю і передбачає цілеспрямоване наукове дослідження та розробку спеціального особистісного підходу до організації навчальних занять.

Завдання сучасної освіти, зокрема навчання і виховання творчої особистості, диктують необхідність здійснення спеціальних наукових досліджень з розробки більш адекватних наукових

підходів. Вважається, що найбільш сприятливим у цьому ракурсі є особистісно-креативний. На цьому наголошує І. Кукуленко-Лук'янець, вважаючи, що особистісно-креативний підхід є перспективним, оскільки полягає у можливості забезпечити значно вищу результативність навчально-пізнавальної діяльності студентів на основі актуалізації особистісного творчого потенціалу [7]. Розробка особистісно-креативного підходу передбачає необхідність творчої інтеграції новітніх досліджень як у психолого-педагогічній науці, так і в галузі креативної лінгвістики.

Розширює наш погляд на активізацію навчальної діяльності студентів філософ А. Кургuzов, який визначає сутність функцій мови як засобу соціокультурної самоідентифікації особистості [8]. Він підкреслює, що соціально-філософський аналіз процесу соціокультурної самоідентифікації особистості спрямований на відтворення в системі понять сукупності притаманних цьому процесові властивостей і зв'язків, на формування цілісної системи знань про соціокультурну самоідентифікацію особистості і роль мови в цьому процесі. Дослідження процесу соціокультурної самоідентифікації особистості засобами мови виходить із складної соціальної природи цього явища.

Як бачимо, пошук найоптимальніших методів активізації навчання здійснюється у багатьох наукових площинах, що й диктує різні предмети й об'єкти дослідження. На нашу думку, консолідуючим чинником у такому випадку виступає мова. Мова як когнітивний елемент навчальної діяльності студентів у науковій практиці ще не розглядалася. Це й зумовлює **актуальність** нашої праці. Мова завжди нерозривна з усіма соціальними процесами. Окрім того, що вона дуже чутлива до динаміки змін у всьому суспільстві та в окремих його верствах, вона включена до складних механізмів взаємодії соціальної системи. Тому **метою** статті є визначення когнітивних аспектів мови, які, впливаючи на свідомість студентів, допомагають їм знайти найбільш вдалі методи отримання знань.

Насамперед визначимо принципи когнітивної науки в аспекті мовного дослідження. Сам термін “когнітивна наука” (КН) був введений кілька десятиріч тому з метою визначення кола наукових дисциплін, об'єднаних для сумісного вивчення процесів, пов'язаних з отриманням і обробкою, організацією та накопиченням структур знання, а також формувань цих структур у мозку людини. КН – це наука про знання та пізнання, про результати сприйняття світу і предметно-пізнавальної діяльності людей, накопичених у вигляді осмислених і зведених у певну систему даних, які деяким чином репрезентовані нашій свідомості і складають основу ментальних, або когнітивних процесів [5, 4].

Сьогодні КН створила широке коло досліджень, які вивчає когнітивна психологія, штучний інтелект, когнітивна антропологія та когнітивна соціологія. Зауважимо, що мова у вищезазначених дисциплінах виступає репрезентатором як особистісного, так і ментального характеру.

Оскільки навчальний процес будується на отриманні знань, що проходять через свідомість, мозок та розум студентів, з упевненістю можна вважати, що саме мова є головним елементом пізнання світу студентом. КН також допомагає нам зрозуміти, чому студенти мають різну успішність. Цей факт пояснюється тим, що не всі мають однаковий спосіб мислення, тобто не однаково використовують, зберігають та передають знання. Для того, щоб “загартувати” своє мислення, потрібно постійно збагачувати мовну пам'ять.

Є. Кубрякова зближує вивчення когніції (думки) з вивченням мови. Дослідниця розглядає мову як головний когнітивний елемент пізнавальної діяльності мозку [5, 37]. Зважаючи на це, підкреслимо, що для активізації навчання студентам необхідно засвоїти увесь арсенал мовних когніцій. Адже когнітивний світ людини визначається за її поведінкою, за реалізованими видами діяльності, більшість яких протікає за участю мови. Акцентуємо, що мова не просто “вплетена” до того чи іншого типу діяльності, але як така, що створює її мовленнєво-сміслову основу, як така, що об'єктивізує задум діяльності, її основи. Ці об'єктивовані результати діяльності створюють емпіричну область даних, на базі якої можуть далі вивчатися такі когнітивні феномени людської свідомості, що активізують навчальну діяльність студентів, як пам'ять, правила логічного виводу.

Принагідно зауважимо, що когнітивна лінгвістика своїм етимологічним коренем сягає такої інженерної дисципліни, як штучний інтелект. У штучному інтелекті виникло розуміння того, що інтелектуальні процеси людини не можуть бути зведені до “універсальних законів людського мислення” [4], тому що більшість інтелектуальних задач вирішується людиною з опорою на отримані знання. На усіх етапах процесу навчання потрібно обробити знання, передати їх від покоління до покоління. У цьому процесі, вважаємо, головну роль відіграє мова.

Для КН мова – це ключова тема, адже мова відтворює свідомість, виступаючи основним засобом вираження думки. Звідси випливає, що вивчення мови – це вивчення пізнання [9]. Студенти під час навчання у вузі отримують інформацію про світ, потім реалізують її через органи чуття. І весь багаж накопичених знань базується на мові, яка виявляє себе у дискурсі. Для когнітивної лінгвістики важливим є те, як співвіднесені у природній мові знання про світ з

мовними категоріями. Таким чином, спосіб, яким мова представляє світ, є розширенням і реалізацією, за допомогою яких свідомість представляє світ [6, 22].

Для більш успішного засвоєння знань студентам варто знайти ключ до пізнання своїх когнітивних здібностей. Рівень когнітивних здібностей залежить від кількості отриманої та зафіксованої у свідомості інформації. Саме так фіксується уявлення про світ у нашій голові. Звичайно, у кожного з нас своя модель пізнання дійсності. Однак прийнято вважати, що для нашої свідомості важливо, як ми сприймаємо та відтворюємо чуттєвий, предметний, реальний світ. Для когнітивної структури свідомості домігантою є і те, як організована наша пам'ять, чи багатий внутрішній лексикон. Студентові, який уміє утворювати асоціативні відношення, порівнювати той чи інший навчальний матеріал з близьким для нього фактом дійсності, краще і швидше засвоїти почуту інформацію. Окрім того, внутрішні структурні компоненти у його свідомості утворюють нові уявлення, а це, в свою чергу, породжує інше бачення розв'язання проблеми.

Отже, когнітивні компоненти свідомості сприяють розвиткові здібностей людини. Але це можливо тільки у тому випадку, коли вона багато читає, вчиться аналізувати, “згортати” (вилучати зайве) інформацію, спілкується з тими, чий інформаційний багаж є багатим, хто уміє презентувати його яскраво та оригінально. Вважаємо, студентам, які хочуть навчитися максимуму за мінімум часу, потрібно правильно керувати мовою, словом. Саме мова є тим знаряддям, засобом, який формує когнітивні здібності людини.

Також зауважимо, активізації навчання студентів сприяє і вміння “вплітати” мову /слово в комунікативний процес.

Людина входить у комунікацію як особистість з усіма притаманними їй властивостями. Передумовою успішного навчання студентів є формування їх як мовної особистості. Адже “мовна особистість – індивід, який володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення й сприйняття ним текстів, що вирізняються рівнем структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності” [2, 188]. Комунікативна діяльність можлива завдяки використанню лексичних одиниць, презентованих вербалізованою (належить до сфери мовної особистості), так і невербалізованою (пов'язана з підсвідомістю та надсвідомістю) частинами структури мовної особистості.

З когнітивної точки зору лексикон розглядають як “систему, яка відображає в мовній здібності знання про слова та еквівалентні їм одиниці та виконує складні функції, пов'язані як зі словами, так і з структурами репрезентації енциклопедичних знань, що стоять за словами” [3, 142]. Значення слова забезпечує взаєморозуміння між людьми у процесі комунікації, тобто воно повинно бути системно-мовним і відповідно проходити через призму індивідуального досвіду людини [3, 168].

У контексті нашого дослідження важливими є роботи, присвячені питанням вдосконалення мовної культури студентів у професійній сфері (Р. Зорівчак, Л. Мацько, Л. Струганець, Я. Януш). Нова модель фахівця – високоінтелектуального, всебічно освіченого, з багатим духовним світом, зі ставленням до особистості як до найвищої цінності – передбачає формування мовної компетентності, без чого є неможливим спілкування у будь-якій сфері професійної діяльності. Л. Барановська та І. Саражинська вважають, що для розуміння людей між собою в процесі спільної діяльності “необхідно бути обізнаними у галузевій термінології та мати певний рівень підготовленості у спеціальній сфері” [1, 130]. Останнє вмщує і знання норм мовленнєвої культури. Тому цілком справедливо, коли студенти під час комунікації дотримуються норм культури мовлення, тобто чистоти, чіткості, виразності, логічності, вільно оперують різноманітними словесно-виражальними засобами, тоді рівень культури їхнього професійного мовлення буде високим, що, в свою чергу, зумовлює розвиток ерудиції, формує світогляд та культуру мислення.

Комунікативна діяльність фіксує ідеали, уявлення та цінності. Саме тому не викликає сумніву той факт, що когнітивні аспекти мови реалізуються і під час комунікації. Під час комунікативної діяльності студенти засвоюють різноманітні елементи мовленнєвої практики, загальнолюдських культурних цінностей, вступають у комунікативний обмін із суспільством і таким чином перетворюються на активних соціальних суб'єктів. Спостережено, такі студенти навчаються значно краще.

На нашу думку, феномен мови існує як специфічна соціо-природна система, її роль у відтворенні когнітивних структур свідомості та можливості індивідуального і соціального буття суб'єкта надзвичайно важлива. Мова постає абсолютною субстанцією комунікації, а свідомість розуміється як мислення та мовлення, які протікають у часі. Для активізації отримання, засвоєння і передачі знань студентові потрібно вступати у комунікативні стосунки з різними соціальними інститутами. Переконані, це допоможе розвинути і гнучкість мислення, і швидкість реакції, що теж необхідні для успішної навчальної діяльності.

Таким чином, можна стверджувати, що саме мова є тим головним когнітивним елементом, який сприяє активізації навчальної діяльності студентів, адже мова кодує усі знання, отриманні в ході сприйняття та осмислення світу. Когнітивна лінгвістика презентує мову як невід'ємну

частину пізнання; мова також показує, як працює розум; мова є комунікативним знаряддям. Усі вищезазначені когнітивні механізми мови відтворюються студентами під час навчання у вузі.

У подальшому вивчення цієї проблеми варто продовжити в більшій акцентуації уваги на формуванні і розвитку студента як мовної особистості. Зазначений аспект дозволить глибше зрозуміти психологічні, соціологічні, педагогічні моделі становлення майбутнього фахівця. А це, в свою чергу, сприятиме розвитку самосвідомості, визначенню життєвої позиції, активізує процеси особистісного самовизначення.

Список використаних джерел

1. Барановська, Саражинська 2008: Барановська Л.В., Саражинська І.А. Формування професійно-мовної особистості майбутнього фахівця правоохоронної сфери / Л.В. Барановська, І.А. Саражинська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – 2008. – №5. – С. 126-131.
2. Бацевич 2004: Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. – К.: ВЦ “Академія”, 2004. – 344 с.
3. Залевская 1990: Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: психолінгвістическое исследование. / А.А. Залевская. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1990. – 206 с.
4. Когнитивная семантика // <http://www.Knigosvet.ru/articles/>.
5. Кубрякова 1994: Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – №4. – С. 34-37.
6. Кубрякова 1997: Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. / Е.С. Кубрякова. – М.: Институт языкознания РАН, 1997. – 314 с.
7. Кукуленко-Лук’янець 2003: Кукуленко-Лук’янець І.В. Психологічні засади особистісно-креативного підходу в навчанні студентів університету (на матеріалі іноземної мови): автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / І.В. Кукуленко-Лук’янець. – К., 2003. – 25 с.
8. Кургузов 2004: Кургузов А.О. Мова як засіб соціокультурної самоідентифікації особистості: автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / А.О. Кургузов. – Запоріжжя, 2004. – 16 с.
9. Фрумкина 1995: Фрумкина Р.М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? Язык и наука конца XX века. / Р.М. Фрумкина. – М.: ИЯ РАН., 1995. – 220 с.

Анотація. У світлі сучасної освітньої парадигми запропонована праця розкриває різні методологічні підходи, що активізують навчання студентів. Розглянуто когнітивні механізми навчальної діяльності студентів. Зокрема, підкреслено роль мови як головного когнітивного елементу в процесі отримання, засвоєння і передачі знань.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, мова, навчальна діяльність.

Summary. In the light of modern educational paradigm the offered labour exposes different methodological approaches which activate the studies of students. The cognitiv mechanisms of educational activity of students are considered. In particular, underlined role of language as a cognitiv element in the process of receipt, mastering and handing of knowlcege.

Keywords: cognitiv linguistics, language, educational activity.

УДК 811.161.2:81'271

Руда О.Г.

ВИБІР МОВИ ЯК МАНІПУЛЯТИВНА СТРАТЕГІЯ

Сьогодні ставить перед лінгвістом не стільки завдання опису того чи того мовного явища, скільки з'ясування причин вибору мовцем певних мовленнєвих засобів у конкретній ситуації. Відтак описовий лінгвістичний підхід доповнюється прагматичним, соціальним та психологічним. Комунікативний вимір мови здобув всебічного висвітлення у роботах мовознавців та психологів, які розглядають текст як мовленнєве утворення, що передбачає наявність у мовця наміру вплинути на слухача. Мовленнєвому впливу і засобам його реалізації присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних вчених Є.Ф. Тарасова, А.Н. Баранова, О.С. Іссерс, Л.А. Федорової, М.Ю. Федосюк; серед останніх досліджень мовного впливу – колективна монографія вітчизняних

лінгвістів В.В. Різуна, Н.Ф. Непійводи, В.М. Корнеєва “Лінгвістика впливу” та “Лингвистические аспекты психического воздействия и приемов манипуляции” С.А. Мегентесова та І. Мохамед.

У свою чергу маніпулятивний вплив вирізняє завуальованість намірів суб'єкта впливу, прагнення маніпулятора досягти вигоди, використати слабкості адресанта. У лінгвістиці особливої уваги отримали різні аспекти маніпулятивного впливу, маніпулятивно марковані мовні ресурси (К.Ф. Седов, С.А. Сухих, І.М. Жилін), а також комунікативно-прагматичні аспекти маніпуляції (О.В. Денисюк, Л.Ф. Нефедова, Є.М. Мажар). Значна частина досліджень, присвячених аналізу маніпулятивних тактик і стратегій, покривають рекламний і політичний дискурси, дискурс ЗМІ (О.М. Бикова, О.О. Котов, О.В. Дмитрук). Маніпулятивний аспект комунікації в умовах двомовності залишається й досі недостатньо вивченим, не в останню чергу через брак психолінгвістичних досліджень мотивацій комунікативної поведінки двомовних індивідів.

Основоположною засадою досліджень, присвячених вибору двомовцем тієї чи тієї мови для здійснення усвідомленого чи несвідомого впливу на співрозмовника, є вивчення комплексу соціальних, психічних факторів, що визначають такий вибір, проблем *мовної стійкості* і *мовної толерантності* окремо взятого мовця. Об'єктом уваги дослідників мають стати *настанови* щодо мов, які функціонують у суспільстві, а також різного роду *стереотипи*. Першочергової уваги, з огляду на завдання, а також предмет нашого дослідження, заслуговує дискурс, який акцентує опис мовної ситуації в Україні, соціально-мовних процесів та інших закономірностей функціонування мов, як, наприклад, статус мов, престиж і реальне використання, а також соціально зумовлений узус.

Наголосимо, що комунікація є не тільки зустріччю дискурсів, сприймання і розуміння, спонукання і обміну інформацією, але й зустріччю позицій, норм і ціннісних орієнтацій. У процесі спілкування задля досягнення цілей комунікації кожний з мовців прагне “підлаштуватися” (або навпаки – “відштовхнутися”) під свого співрозмовника. Він діє за механізмом “імовірного прогнозування” – інтуїтивно прогнозує рівень мовної і комунікативної компетенцій співрозмовника, а відтак буде свою мовну діяльність адекватно “відчитаній” інформації. Саме ці прагнення (інтенції) в свою чергу зумовлюють *комунікативну стратегію*, тобто вибір ходів у спілкуванні, дієвих для досягнення інтенцій. Чимало лінгвістів пов'язують комунікативну стратегію з вирішенням проблемних питань, суперництвом тощо. У класифікації Т. ван Дейка, залежно від мети спілкування, комунікативні стратегії поділяються на кооперативні, конфліктогенні і маніпулятивні [2]. У разі неконфліктного (кооперативного) спілкування стратегію визначають пошуки “спільної мови”: спільного вербального коду, мовних засобів, тональності тощо. Некооперативні стратегії знаходять втілення в конфліктах, суперечках, претензіях, ухилянні від розмови.

Виявом чіткого усвідомлення своєї позиції у спілкуванні (асертивності) є *маніпуляція* – мовленнєва дія, спрямована на управління ситуацією на свою користь. Поняття “вплив” і “маніпуляція” розрізняються, однак в реальній комунікації не завжди можна чітко визначити характер взаємодії. Про маніпуляцію говорять тоді, коли інтенційний стан адресанта цілком визначений, але форму висловлювання свідомо обрано такою, щоб не сигналізувати адресату про справжній інтенційний стан адресата [3, 214]. Прикладами усвідомлюваного мовленнєвого впливу можуть слугувати аргументація, а також мовленнєва дія, “забезпечена” силою авторитету, фізичною силою, тобто емоціогенним ефектом. Ну, а прикладом маніпулятивного впливу можемо назвати вибір мови задля досягнення тих чи інших комунікативних чи не комунікативних цілей.

Білінгвізм диктує міжмовні перемикання, які регулюються соціолінгвістичними та психолінгвістичними чинниками. Комунікація в широкому сенсі на тлі двомовності відбувається за умови існування бінарних опозицій: культурних, мовних, ідеологічних тощо. Кожен із представлених у мовній спільноті ідіом має свою спеціалізацію, рівень “престижності”, міру “обов'язковості” її використання у сфері побуту, освіти тощо. При цьому вибір певної мови чи форми мови залежить від соціально-рольових стосунків між комунікантами, теми, обстановки, місця та інших параметрів конкретної ситуації.

[Так, за словами одного зі студентів, у його свідомості співіснують два коди: літературна українська мова, якою він користується під час навчального процесу в університеті та при спілкуванні з іншими студентами, та суржик, мова його домівки, куди він приїжджає на канікули. На думку цього юнака, суржик – це той код, який дозволяє йому “розслабитися” і забути про всі офіційні справи. Але респонденту, за його словами, інколи важко підібрати слово у розмові з рідними, яке б не було занадто “правильним”.] Подібна модель комунікативної поведінки характерна й для інших опитаних носіїв кодифікованої мови. Респонденти зізнаються, що при спілкуванні із суржикомовцями, аби досягти певних практичних цілей, вони вдаються до свідомого “суржикування” свого мовлення. Єдиною причиною свідомого продукування

помилку у мовленні інформанти вважають прагнення продовжити комунікацію і уникнути непорозуміння через використання незнайомих співрозмовнику лексем. Істотною причиною переходу на суржик, за свідченнями опитаних, – бажання *[бути “своїми”, бути простішими, не зазнаватися]*.

Звичайно, вибір мови – справа суто приватна, але існує низка чинників, які впливають на цей акт самовияву. З огляду на соціогруповий контроль його визначає панівна лінгвокультурна ситуація з її сподіваннями, нормами та реакціями. Мовець, обираючи код, діє за механізмом переважно неусвідомлюваної імітації, наслідування моделей мовної поведінки, який формує фактор суспільного конформізму, підсилюваний сформованими стереотипами. Говорити українською в усіх ситуаціях міської інтеракції означає долати опір мовного середовища. “Мовнокультурна атмосфера міст робить російську мову мовою пристосування, а українську – мовою протистояння [5, 134]”. Основний мотив українськомовного індивіда, коли він в комунікації переходить на російську, – це бажання досягти практичних і стратегічних цілей комунікації, уникнути конфлікту. Надання пріоритету українській мові в більшості комунікативних ситуацій пов’язана з принциповою позицією – намаганням долати опір. Респонденти-білінгви зізнаються, що часом вони свідомо використовують українську мову, для *[руйнування стереотипів, провокування]*. *[Розповідає респондентка, 30 років, киянка: “Я звонила в село, в Верховинський район (это Закарпатье), говорила с одним мужчиной по поводу дома. Конечно же, я обратилась по-украински. Он мне тоже отвечал по-украински. А потом в процессе разговора он спросил, откуда я звоню. Я сказала, что из Киева, и он резко перешел на русский. Я подумала, что ни фига, буду говорить и дальше по-украински, почему это он думает, что я по-русски говорю...”]*

У країнах Балтії приїжджій часто стикається з “нерозумінням” російської мови місцевими жителями. Це не лінгвістичний факт. Приклади ігнорування звернень “мовою сусідів” представниками європейських народів наводилися багатьма дослідниками, та й пересічними туристами. Так само в Україні мовне питання, по суті, є питанням політичним, і використання української мови в спілкуванні є принциповою життєвою позицією значної частини населення. Згідно з соціолінгвістичним дослідженням Т.М. Бурди, стійку мовну поведінку (неперемикання з української на російську залежно від мовлення співрозмовника) демонструють від 2% до 8% респондентів-українців [1, 12]. *[Розповідає респондентка: “Дзвонять мені нещодавно по телефону і російською мовою говорять, що хочуть провести соціопитування. Я говорю: “Не буду”. – “Ну и не надо”. Я питаю: “Чи не хочете Ви поцікавитися, чому?” – “Почему же?” Відповідаю: “Тому що Ви повинні були давно проводити соціопитування державною, українською мовою”. І кладу слухавку”]* Небажання йти на контакт з людьми, які звертаються нерідною (недержавною!) мовою пояснюється тим, що така поведінка адресантів сприймається респондентами як особиста образа, неповага до себе та до інших. І хоча в Україні поширена практика мовної толерантності, подекуди трапляються ситуації, які описують самі учасники. Так, український мовознавець зі Львова на запитання в стінах київського університету “Который час?” відповіла: “Вибачте, я російською не розумію”. Інший інформатор говорить, що він довго вчився за порадою свого товариша на “Который час?” відповідати “Київський” (також за його словами, ця відповідь на звернення російською стала для нього звичкою і він надалі вже не звертав увагу на реакцію співрозмовника).

Настанова білінгва на “нерозуміння” другої мови з білінгвальної пари оцінюється індивідами в залежності від їхньої соціально-мовної орієнтації: або як мовна стійкість (з позитивною конотацією: відданість, як правило, рідній мові, в усіх сферах спілкування, небажання перемикає код навіть під тиском комунікативних та соціальних чинників), або як мовна нетолерантність (негативна оцінка нонконформістської мовної поведінки).

За результатами нашого довільного інтерв’ювання щодо причин зміни мови спілкування, частина респондентів зізнаються, що в деяких комунікативних ситуаціях (спілкування в державних установах, побутове спілкування – в магазині, в транспорті тощо) вони свідомо не переходять на російську мову при рольовому спілкуванні з російськомовним індивідом, тим самим намагаючись підкреслити свій “вищий” статус як людини *[освіченої, культурної, офіційної, української, громадянина цієї держави тощо]*. Деякі білінгви, які в повсякденні зазвичай використовують російську мову, в спілкуванні з незнайомими людьми переходять на українську. Ця тактика, на їхнє переконання, дає зрозуміти співрозмовнику, що спілкування має офіційний, діловий характер, а також допомагає досягти багатьох стратегічних цілей, яких не було б досягнуто при зверненні російською мовою. Тут йдеться про стереотипне уявлення, за яким носій *[якісної, гарної, чистої]* української мови має моральні переваги над мовцем, який недостатньо добре володіє державною мовою, як високоосвічена людина, можливо, представник владних органів, як людина принципова і здатна відстояти свої права.

На жаль, політична заангажованість громадян переноситься і на мовну практику. Зокрема, дві мови ставляться по різні боки барикад, підкреслюється їхня “незрозумілість” для обох сторін.

Маніпулятивний потенціал вибору мови ілюструє такий анекдот: [Объявление на одесском пляже: “Граждане утопающие! Так как отныне государственным языком в нас назначен украинский, то крики и вопли на всех других языках рассматриваться не будут!”]

Показовим є іронічне сприйняття мовних установок українців, які, мовляв, лише позірно є українофілами і мовними пуристами, що змінюють свої мовні вподобання, коли зникає потреба демонструвати свою мовну стійкість перед росіянами. Така позиція чітко спостерігається в анекдотах “росіяни про українців”: [На зборах. – Москалі є? – Нема! – Тогда будем говорить по-русски!]

Характеристики, які надаються засобам тієї чи тієї мови, залежать не лише від чітко протиставлених складових контексту, але й значною мірою від характеру, специфіки тематики спілкування, яка для конкретних особистостей чи певної спільноти може бути більш чи менш значущою, нейтральною чи, навпаки, дратівливою, обурливою, словом, конфліктогенною. [Розповідає інформант, 22 роки, киянин: “У Сумах мій товариш (з Києва) хотів купити шкарпетки на базарі. Йому продавець говорить: “Це у вас, на Бандеровщині, шкарпетки, а у нас носки”]. Незважаючи на те, що смисл висловлення продавцеві був зрозумілий, він чітко розподіляє “свої” засоби вираження (максимально наближені або ж “кальки” з російської) і “чужі” (оригінальна українська лексика). Водночас він, згідно з поділом мовних засобів, ділить й Україну на “нашу” і “не нашу”.

Порозуміння в цьому аспекті переноситься в площину соціальної перцепції, а саме поділу на “своїх” і “чужих”. В основі цього поділу лежать такі уявлення: “чужі говорять не так, як ми” або “чужі говорять іншою мовою”, а відмова від спілкування базується на стереотипі “чужий – це небезпечний, той, який не викликає довіри через інший соціальний статус, належність до “неавторитетної” соціальної групи тощо” [6].

Дієвість зазначених бар’єрів проілюструє реалія передвиборчого періоду 2006 року. [У телероліку Блоку Наталії Вітренко, який, як відомо, стоїть на позиції надання російській мові статусу державної, дівчинка на уроці тягне руку: – Марічка?! – Мне нужно выйти! – Ні! Кажі державною мовою!] Так, мовна нетолерантність, за задумом авторів концепції, дорівнює “фашизму” та антигуманності. Нетерпимість “чужих” до використання “нашої” мови – ось той віднайдений прогресивними соціалістами фактор, який дає змогу підкреслити протистояння, і не лише мовне.

Незважаючи на спекулятивне подання мовної проблеми в розглянутому прикладі, він окреслює тенденцію в виборі мови спілкування білінгвом – надання ідеологічної значущості використанню однієї з мов, а подекуди і прагнення спровокувати певну комунікативну поведінку співрозмовника і досягти зовсім не комунікативних цілей.

Список використаних джерел

1. Бурда Т.М. Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002. – 22 с.
2. Дейк Т.А., ван. Язык. Познание, Коммуникация / Сост. В.В. Петров; Под ред. В.И. Герасимова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
3. Дементьев В.В. Непрямая коммуникация. – М.: Гнозис, 2006. – 376 с.
4. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Изд. 5-е. – М., Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с.
5. Масенко Л.Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – 163 с.
6. Поршнев Б.Ф. Социальная психология и история. – М., 1979. – 232 с.

Анотація. Стаття присвячена розгляду маніпулятивного аспекту комунікації в умовах українсько-російської двомовності. Автор доводить, що вибір двомовцем тієї чи тієї мови для здійснення усвідомленого чи несвідомого впливу на співрозмовника базується на комплексі соціальних та психічних факторів. Об’єктами вивчення стали мовна стійкість і мовна толерантність мовців, настанови щодо мов, які функціонують у суспільстві, а також різного роду стереотипи.

Ключові слова: білінгвізм, маніпулятивний вплив.

Summary. The article focuses on the manipulation aspect in communication under Ukrainian-Russian bilingualism. The author argues that the choice of language by a bilingual speaker to influence consciously or unconsciously the other speaker is based on the complex of social and psychical factors. Under view in the study are language steadiness and language tolerance of speakers, evaluative orientation as for languages in society as well as some variety of stereotypes.

Key words: bylinguism, manipulation influence.

ПРИЗВИЩА ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ, УТВОРЕНІ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНИХ СУФІКСІВ

Поширеним і досить продуктивним в українській, як і в інших слов'янських мовах, є морфологічний спосіб деривації, суть якого полягає в додаванні до твірної основи відповідних афіксів. Різниця між прізвищами, утвореними лексико-семантичним та морфологічним способом, у тому, що перші до закріплення їх в ролі прізвищ були іменами або індивідуальними прізвиськами, а другі відразу стали власними спадковими особовими назвами.

Щодо прізвищ термін “морфологічний” означає ускладнення базових назв (християнських і давніх імен, індивідуальних прізвиськ та деяких апелютивів) спеціальними словотворчими формантами з однозначною зміною функції цих назв – переходу їх у спадкові родові назви.

Сучасні прізвища Західного Поділля, як і інших регіонів України, утворювалися за допомогою формантів: а) патронічних; б) посесивних; в) поліфункціональних.

Розглянемо прізвища, утворені за допомогою поліфункціональних формантів, до яких відносимо суфікси *-ук (-юк)*, *-чук*, *-ак (-як)*, *-чак*, *-ець*, *-ен-к-о*, *-ик*, *-ськ- (-цьк-, -зьк-)*, *-ей*, *-ій*, *-ай*, *-к-о*.

П. Чучка у статті “Патроніми та їх місце в лексичній системі мови” підкреслює, що “переважна більшість сучасних патронічних формантів – це колишні (а нерідко й сучасні, живі) засоби вираження демінутивності, наприклад, суфікси *-юк*, *-чук*, *-як*, *-чак*, *-к-о*, *-к-а*, *-ок*, *-енк-о*, *-онок*, *-еня*, *-ина*, *-ець* та ін. Первісні атрибутивні форманти почали виражати патронічність, оскільки натякали, що денотатів властива якась риса особи, названої твірною основою” [17, 52].

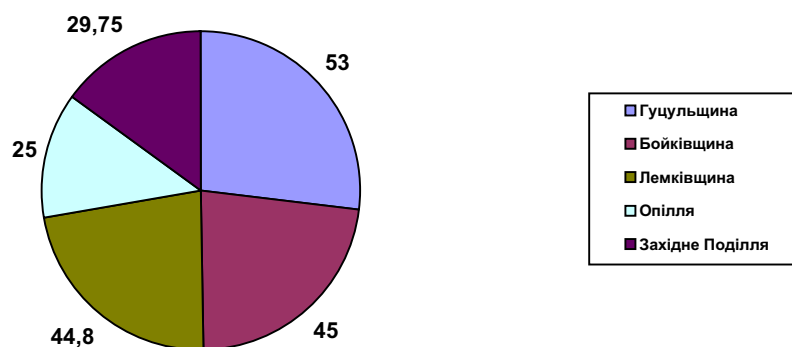
Переважає більшість сучасних поліфункціональних суфіксів, зокрема *-к-о*, *-ик*, – це колишні засоби вираження демінутивності. Логічною передумовою, що сприяла семантичній еволюції цих суфіксів, як зазначає П. Чучка, була їх первісна функціональна близькість до формантів, споконвічно патронічних [17, 52]. Так, посесивні форманти легко змінювали функцію на патронімічну, оскільки вони вже однозначно вказували, що денотат (син, дочка, внук, внучка та ін.) належить особі, названій передсуфіксальною частиною деривата.

Щодо первісної демінутивності формантів, то їх шлях до патронімічності був короткий: вони і раніше вказували, що денотат є меншим чи молодшим, ніж родич, названий передсуфіксальною лексеєю.

Співвідношення вторинних прізвищ в різних регіонах України демонструє діаграма 1.

Діаграма 1

Співвідношення вторинних прізвищ на території Бойківщини, Лемківщини, Гуцульщини, Опілля та Західного Поділля (у %)

Моделі із суфіксами *-ук (-юк)*, *-чук*

Суфікси *-ук (-юк)*, *-чук* спочатку, очевидно, вживалися для творення назв малих щодо віку осіб за професією чи заняттям батьків або за якоюсь іншою ознакою: *бондарчук*, *ковальчук*, *сиротюк*, *циганчук*. Однак утворення із суфіксами *-ук (-юк)*, *-чук* закріпилися як прізвища, які особливо широко виступають на території південно-західних діалектів. Закріплення таких утворень як прізвищ, на думку С.Бевзенка, сталося десь після XV ст., “оскільки в українських грамотах XIV-XV ст., що походять з території Галичини і Волині, де прізвища на *-ук (-юк)*, *-чук*

особливо поширені, зовсім не засвідчується цих утворень ні в ролі прізвиськ, ні як прізвища, хоч у закарпатській грамоті 1404 р. серед кількох зафіксованих тут прізвищ маємо й утворення з суфіксом *-чук*: *Иванчукъ*” [1, 118].

В. Німчук відзначає, що особові назви з суфіксами *-ук*, *-чук* засвідчені в західноукраїнських пам’ятках уже на початку XV ст. [10, 197]. На сьогодні встановлено, що це типово українські прізвищеві форманти, а крім цього в галузі апелювальної лексики вони свою продуктивність майже втратили.

Ми дотримуємося думки, що ці форманти з’явилися одночасно, а форманти *-ук*, *-юк* свідчать про характер попереднього приголосного, який стоїть перед суфіксом, про його м’якість чи твердість, у той же час суфікс *-чук* може додаватись до попередньої основи незалежно від кінцевого приголосного.

В окремих випадках прізвища на *-ук*, *-чук* мають неоднозначну словотвірну мотивацію: вони могли творитися лексико-семантичним способом (*Ковальчук* < *ковальчук*) або морфологічним (*Ковальчук* < *Коваль* + *-чук*). Можливою є подвійна словотвірна мотивація прізвищ на зразок *Винничук* (< *винничук*, порівн. *винничок*, *винниченко* – СГ, I, 173 або *Винник* + *-чук* – ЕСУМ, I, 377), *Волощук* (*Волох* + *-чук* – СГ, I, 252 або ж **волощук*), *Москалюк* (*Москаль* + *-чук* або ж *москальчук* “син москаля” – ЕСУМ, III, 519), *Татарчук* (< *татарчук* 1) “молодий татарин”; 2) татарський нащадок [СГ, IV, 249] або *Татарчук* < *Татар* + *-чук*–).

Лексичною базою для творення прізвищевих назв і сучасних прізвищ послужили ті ж самі групи слів, тому при розгляді моделей сучасних прізвищ подаємо також приклади історичного матеріалу.

Прізвищеві назви та сучасні прізвища Західного Поділля на *-ук* (*-юк*), *-чук* утворювалися:

1) від чоловічих християнських імен у різних варіантах: *Beniuk, Hrynczuk, Dediuk, Jazaruk, Mahutczuk, Oleszczuk, Pawliuk, Romaniuk, Semeniuk, Seniuk*; *Андрійчук, Гарвасюк, Герасимчук, Грицюк, Данюк, Дем’янчук, Івасюк, Марчук, Михальчук, Олексюк, Онищук, Павлюк, Романюк, Тарасюк, Тимофійчук, Федорук, Федорчук, Якимчук* та ін.;

2) від жіночих християнських імен та їх варіантів: *Hafijczuk, Katerynczuk, Malaniuk, Mizynczuk, Oryszczuk; Варварчук, Василюк, Ганюк, Гандзюк, Маланюк, Оленюк, Палагнюк* т.д.;

3) від апелювальних означень особи: *Atamanczuk, Vodnaruk, Humenczuk, Krawczuk, Szynkaruk, Wypnyczuk; Боднарук, Бойчук, Бондарчук, Волощук, Гончарук, Ковалюк, Королук, Лемчук, Мельничук, Москальчук, Паламарчук, Подольчук, Слюсарчук, Ткачук, Угринчук, Ціхміструк* та ін.;

4) від давньослов’янських композитних та відкомполітичних імен: *Beniuk, Berczuk, Wojczuk, Haliuk, Kazymirczuk, Majczuk, Stasiuk; Блащук, Борейчук, Борисюк;*

5) від давньослов’янських відапелювальних імен та прізвиськ: *Hoіowaczuk, Horbaniuk; Березюк, Вовчук, Глуханюк, Горбатюк, Граб’юк, Грубашук, Кваснюк, Ланюк, Медвидчук, Соколюк* та ін.

Кількісні показники дають підставу зробити висновок, що суфікс *-ук* (*-юк*) був і є одним із найпродуктивніших прізвищевих формантів на досліджуваній території. За його допомогою утворено 155 прізвищевих назв (20,58 %) і 1003 (27,75%) прізвища, відповідно друге та перше місце серед вторинних утворень (див. табл. 1).

Моделі із суфіксами *-ак* (*-як*), *-чак*

За походженням формант *-ак* праслов’янський. У лексемах на позначення осіб він функціонує ще в індоєвропейській мовній спільності і вживається у трьох функціях: для субстантивації прикметників, числівників, займенників (пор. *buǰь* < *buǰak* “щось непогамовне”), для утворення назв осіб, пов’язаних з предметами, які означають дію (*rodak* < *rod*) та для творення віддієслівних іменників (*lezak* “той, що любить лежати”) [19, I, 89-90].

В апелювальній лексиці суфікс *-ак* (*-як*) використовувався для творення іменників на позначення різних предметів (*кістяк, різак, стояк*), рослин (*будяк* та ін., порівн. назви садів, гаїв тощо за породою дерев: *вишняк, дубняк*) тварин чоловічої статі (*гусак, їжак*), а також іменників, що означають осіб за їх діяльністю, рисою характеру чи звичкою (*співак, моряк, бідак, дивак, мудрак*) і назви людей за їх національністю чи територіальною ознакою (*словак, поляк, волиняк*) [1, 109].

Як зазначає С. Бевзенко, “на українському ґрунті творення іменників, що означають осіб, із суфіксом *-ак* (*-як*) особливого поширення набирає, очевидно, з XIV-XV ст., в усякому разі, в українських історичних піснях і думках дуже часто зустрічаються іменники з цим суфіксом” [1, 109].

На думку білоруського ономаста М. Бірили, первинна функція суфікса *-ак* у власних назвах була демінутивною. Пізніше цей формант втратив її і набув значення патронімічності, з яким відомий багатьом слов’янським антропонімічним системам [2, 132].

Як зазначає М. Худаш, антропоніми з формантами *-ак (-як)*, *-чак* фіксуються з середини XVI ст., найчастіше їх вживають на західноукраїнських землях [15, 123]. На думку Е. Вольнич-Павловської, цей патронічний формант мав високу продуктивність у західній частині Руського воєводства в кінці XVIII ст. [18]. У давньоруській мові формант *-ак*, на думку Р. Керсти, вживався для творення власних особових назв як від апелятивів, так і від християнських імен [9, 87].

В українській мові XVIII ст. суфікс *-ак* використовували для творення особових власних назв від церковно-християнських імен та апелятивів. Досліджуючи сучасні прізвища України, Ю. Редько відзначав, що “найбільша кількість прізвищ на *-ак (-як)*, *-чак* має виразне патронімічне чи матронімічне значення аналогічно до прізвищ на *-ович, -евич*” [12, 118].

Г. Бучко, досліджуючи антропонімію Бойківщини, стверджує, що в кінці XVIII – на початку XIX ст. і в наші дні модель з формантом *-ак* належить до однієї з найпродуктивніших [6; 7]. На Гуцульщині, за спостереженнями Б. Близнюк, цій моделі у першій половині XIX ст. належить друге місце щодо поширеності після утворень з формантами *-ук (-юк)*, *-чук* [3]. Можливість знаходження епіцентру іррадіації словотвірної моделі з суфіксом *-ак* С. Панцьо припускає власне на Лемківщині [11].

Прізвищеві назви та сучасні прізвища Західного Поділля на *-ак (-як)*, *-чак* утворювалися:

а) від чоловічих християнських імен різної словотвірної структури: *Antoniak, Danyliak, Klimak, Petruniak, Proniak; Андроняк, Андрущак, Грищак, Даниляк, Карп'як, Левчак, Марчак, Микуляк, Павляк, Савчак, Семеняк, Сидорак* та ін.;

б) від жіночих християнських імен різної словотвірної структури: *Handziak, Hruniak, Maruniak, Maruszczak; Ганущак, Оленяк, Орисяк* та ін.;

в) від композитних та відкомполітичних імен: *Baliak, Borysiak, Haiak, Sobchak* та под.;

г) від давньослов'янських відапелятивних імен та прізвищ: *Jysak, Sokoliak, Rudniak; Борщак, Дроздяк, Зогуляк, Липак, Лозак* і под.;

д) від апелятивних означень особи: *Humenczak, Popadiak; Гуцуляк, Литовчак* та ін.

Модель з формантами *-ак (-як)*, *-чак* належить до продуктивних на території Західного Поділля: 81 прізвищева назва (10,76%) і 538 сучасних прізвищ (16,1%) – відповідно четверте і друге місце серед вторинних утворень (див. табл. 1).

Модель із суфіксом *-енк-о*

За своїм походженням суфікс *-енк-о*, на думку С. Бевзенка, “сягає давнього суфікса зменшеності чи пестливості *-еньк-*. У вигляді *-енк-о* цей суфікс здавна вже набрав виразного патронімічного значення, виступаючи у твореннях назв осіб чоловічої статі за професією, заняттям, іменем, прізвищем чи давнім прізвищем і взагалі за певною ознакою батьків: *коваленко, удовиченко, безбатченко, Андрієнко, Бараненко*” [1, 116]. Найменування з формантом *-енк-о*, що виник шляхом поєднання суфіксів *-ен-я* та *-к-о*, мали первісно демінутивне значення, тобто, як і слова на *-еня (зайченя, хлопченя)*, позначали малих, недорослих істот: *бондаренко* – первісно “малий бондар, син бондаря”, *Іваненко* – “малий Іван, син Івана” [1, 24].

В українській ономастиці існують різні думки щодо виникнення цього форманта. В. Сімович вважає, що іменники на *-енк-о* виникли з форми середнього роду здрібнілих прикметників з суфіксом *-еньк-ий: енкъ > енько > енко* [13, 14]. Цієї ж думки дотримується С. Бевзенко, вважаючи, що “закріплення прізвищ на *-енк-о* відбувалося протягом XV-XVI ст., оскільки українські грамоти XIV – I половини XV ст. зовсім не фіксують утворень з цим суфіксом, хоч здрібнілі особові назви (імена) з цим формантом у них звичайне явище. Сучасна українська літературна мова, зауважує учений, майже втратила подібний тип творення загальних назв осіб, із них зберігаються в мовному вжитку лише деякі і то переважно в усно-розмовних стилях мови” [1, 117].

Як зазначає О. Ткаченко, “... прізвища або іменники на *-енк-о* позначали сина тієї людини, від назви якої вони утворювалися...” [15, 39]. На думку дослідника, “*-енк-о* – це поліформант, що утворився з суфікса *-ен (-еп)* і рефлексів суфікса *-(ь)к- [*(ь)к-]* (15, 62), який із семантичного погляду стосувався молодих істот – людей або тварин. З огляду на збереження в ньому *-е-* без переходу в *-і-* він виник уже після занепаду редукованих (не раніше XII-XIII ст.) і первісною його територією була, очевидно, Середня Наддніпрянина [15, 66]. М. Худаш відзначає, що “чим далі на схід, тим більше знаходимо особових назв на *-енк-о*, аж до Східного Поділля, яке і є в XVI ст. найбільш типовою територією для особових назв з *-енк-о*” [17, 214].

На територіях Бойківщини та Гуцульщини прізвищевих назв аналізованої моделі не виявлено [5; 4]. Припускаємо, що поодинокі прізвища на *-енк-о*, засвідчені на Західному Поділлі на рубежі XVIII-XIX ст., належали можливим переселенцям зі східних областей.

Як засіб творення прізвищ формант *-енк-о* є винятковою ознакою української мови. Поза її межами він не знаходить собі точного відповідника в жодній зі слов'янських мов, навіть у найближче споріднених білоруській та російській. За даними досліджень М. Худаша, особові назви з суфіксом *-енк-о* вперше фіксують латино-польські писемні пам'ятки із західноукраїнської

території у I половині XV ст. [15, 122]. У пам'ятках XV ст., як зазначає Р. Керста, патроніми на **-енк-о** локалізуються в основному на Брацлавщині, зрідка – на Київщині, Житомирщині, в Галичині [9, 32]. У XVII ст. прізвищеві форми ще не мали тієї стабільності, якої вони набули пізніше, зокрема, антропоніми на **-енк-о** ще не втратили живого зв'язку із загальними словами, вживаними на позначення синів за батьком. Цей зв'язок простежується навіть у першій половині XIX ст., коли вже розпочалося офіційне впровадження прізвищ серед широких мас населення. У той час цей формант вважається одним з найпродуктивніших на східноукраїнських землях.

Таблиця 1

Найпродуктивніші прізвищеві форманти на Бойківщині, Гуцульщині, Лемківщині, Опіллі та Західному Поділлі

Формант	Бойківщина		Гуцульщина		Лемківщина	Опілля		Західне Поділля	
	Місце		Місце		Місце	Місце		Місце	
	ЙМ, ФМ	XX ст.	ЙМ, ФМ	XX ст.	ЙМ, ФМ	ЙМ, ФМ	XX ст.	ЙМ, ФМ	XX ст.
-ів	I	IV	III	VI	III	I	II	I	VI
-ак (-як)	II	I	II	I	I	III	I	IV	II
-ин	III	III	VI	V	V	II	IV	III	III
-ович (-евич)	IV	II	IV	III	VI	V	V	V	IV
-ич	V	V	V	IV	IV	VI	VI	VI	VII
-ук (-юк)	VI	VI	I	I		IV	III	II	I
-ик		I			I		V	II	VIII
-енк-о									V

У прізвищевих назвах та сучасних прізвищах Західного Поділля формант **-енк-о** долучався:

а) до повних християнських особових імен: *Michalenko; Авдієнко, Василенко, Вікторенко, Герасименко, Дмитренко, Клименко, Кононенко, Олексієнко* та ін.;

б) до варіантів християнських особових імен: *Andruszczenko, Iwasenko; Гапусенко* (< Гапуся < Агафія), *Дорошенко* (< Дорош), *Іващенко* (< Івашко), *Ігнатченко* (< Ігнатко), *Костенко* (< Кость), *Луценко* (< Луць), *Манченко* (< Манька < Марія), *Оксанченко, Орищенко, Солощенко* (< Солошка < Солоха), *Тимошенко* (< Тиміш), *Христенко* (< Христя < Христина) та ін.;

в) до давньослов'янських композитних та відкомполітичних імен: *Libenko; Блаженко, Богданенко, Гудименко, Радченко, Собченко, Старченко, Ярошенко* і т.д.;

г) до давньослов'янських імен та прізвищ відапелятивного походження: *Jusenko; Бобенко, Головченко, Губенко, Куценко, Масленко, Орленко, Сиволапенко, Скрипченко* та ін.;

д) до апелятивних означень особи: *Wуппусзенко; Атаманенко, Бабенко, Короленко, Литвиненко, Ляшенко, Москаленко, Шевченко* та ін.

За продуктивністю прізвища із суфіксом **-енк-о** займають п'яте місце (297 антропонімів – 8,6%) серед вторинних утворень Західного Поділля, а серед прізвищевих назв зафіксовано всього 6 (див. табл. 1).

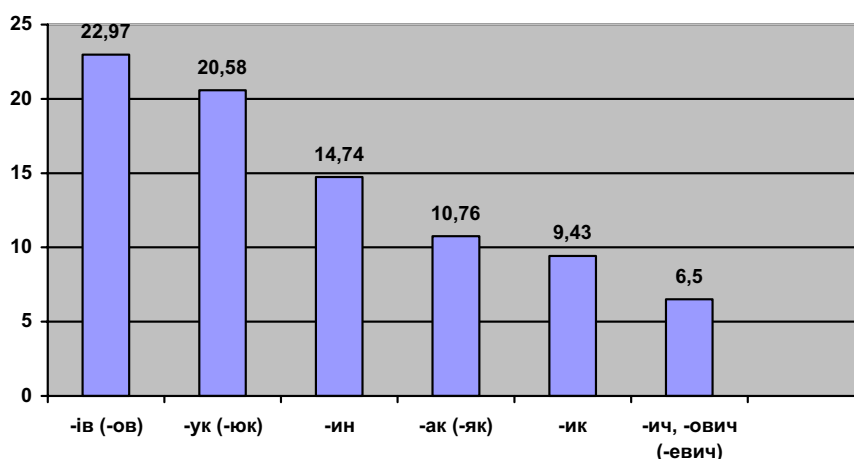
Найпродуктивніші моделі прізвищевих назв та сучасних прізвищ Західного Поділля подаємо у діаграмах 2 та 3.

Модель із суфіксом -ськ-ий

У часи, коли утворювалися прізвища, і в наш час, значна роль в ідентифікації особи належить вказівці на місцевість, з якої походила або де жила та чи інша особа. Тому в ролі додаткової характеристики імені поряд виступала назва, що вказувала на ознаку людини за населеним пунктом, звідки вона походила. Так виникли прізвища від назв за територіальною ознакою. Ю. Редько з цього приводу зазначає: “Виникнення прізвищ від назв місцевості – явище природне і зрозуміле. Ще сьогодні, коли нас цікавить походження людини, ми питаємо, звідки вона. У часи, коли не було ще офіційних прізвищ, визначення людей за місцем проживання було надзвичайно поширене” [12, 223].

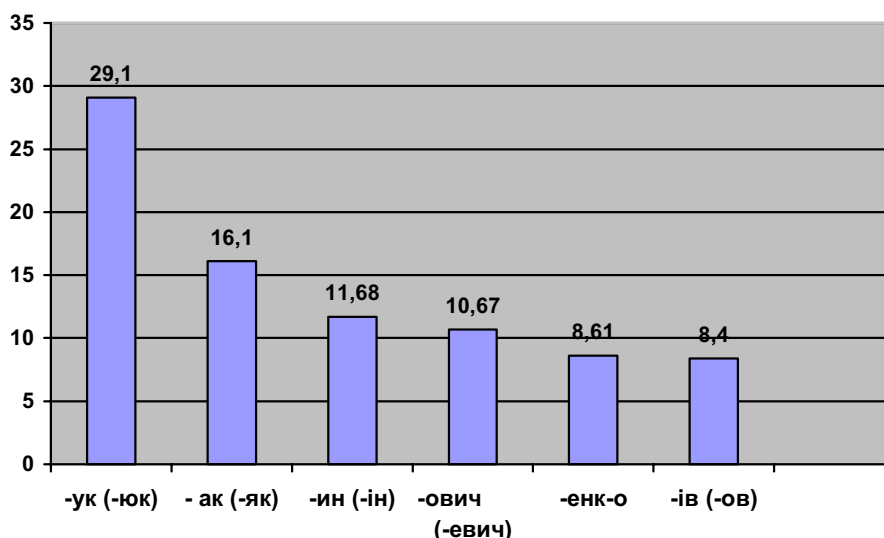
На думку Ю. Редька, прізвища на **-ський**, найімовірніше, вказують на місце проживання колишнього предка, воно “...переходило на дітей і дальших нащадків, хоч би вони й народилися на новому місці проживання, воно ставало їх прізвищем, а пізніше і родовим прізвищем” [12, 48]. Зазначимо, що сьогодні уже дуже часто неможливо точно визначити, від назви якої саме місцевості походить те чи інше прізвище, оскільки стара її назва могла давно перестати існувати або ж у ній відбулися певні зміни.

Найпродуктивніші моделі прізвищевих назв (> прізвищ) Західного Поділля кінця XVIII ст. (у %)

Діаграма 3

Найпродуктивніші моделі сучасних прізвищ Західного Поділля XX ст. (у %)

Окремі прізвища на *-ський*, *-цький* могли утворитися як від топонімів, так і від особових назв зі значенням родової приналежності. Наприклад, прізвище *Борковський* могло походити від топоніма *Борки* (Льв.) або від особової назви *Борко* (< Борис). На Бойківщині творення прізвищ від особової назви досить продуктивне: дітей *Вишнянчина* називали *Вишнянськими*, дітей *Гуцула – Гуцулівськими*. Про такий тип творення пише і В.Височина: “Від імені і прізвиська батька прізвисько сина утворюється здебільшого суфіксом *-івськ-ий*” [8, 107].

Прізвища на *-ський* можуть мати подвійну мотивацію: їх можна розглядати як відтопонімні прикметники і як назви, в основі яких лежать імена та прізвиська (*Барановський* – ОН Баран, *Козицький* – ОН Козик, *Кошацький* – ОН Кошак, *Кушнірський* – ОН Кушнір, *Парадовський* – ОН Парада, *Піхурський* – ОН Піхур; *Баховський* – син Баха (Ілч., 66), *Кондрацький* – син Кондрата, Кіндрата, *Ратовський* – син Ратова (< Ратомир – Мор., 166), *Стецький* – син Стецька; *Фінацький* – син Фінака < Афіногена, *Іванський* – син Івана, *Романський* – син Романа, *Стефанський* – син Стефана, *Валерський* – син Валерія, *Васильківський* – син Василя тощо). Усього 124 прізвища.

Прізвищами подвійної мотивації вважаємо також такі утворення на *-ський*: *Бойківський* (від *Бойки* – ІФ, СМ), *Бурлаківський* (від *Бурлаки* – Пл), *Буряківський* (від *Буряки* – Жт), *Бучківський* (від *Бучки* – Жт), *Гайківський* (від *Гайки* – Вл, Жт, Пл, Рв, СМ), *Жураківський* (від *Жураки* – ІФ), *Круківський* (від *Круки* – Рв), *Мельниківський* (від *Мельники* – Вн, Вл, ІФ, Крм, Льв, СМ, Чрк), *Райківський* (від *Райки* – Вн, Жт, Од, Хм), *Саківський* (від *Саки* – Крм), *Садківський* (від *Садки* – Тр), *Симаківський* (від *Симаки* – Льв), *Сороківський* (від *Сороки* – ІФ, Льв, Тр), *Ходаківський* (від *Ходаки* – Вн, Жт), *Чесниківський* (від *Чесники* – ІФ), *Чумаківський* (від *Чумаки* – Днп). Усього 153 утворення.

Література

1. Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород, 1960. – 416 с.
2. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія: Ўласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск, 1966. – 327 с.
3. Близнюк Б. Б. Про дві найпродуктивніші словотвірні моделі гуцульських прізвищ / Б. Б. Близнюк // Проблеми регіональної ономастики : тези доп. і повідомл. наук. семінару. – К., 1994. – С. 7–8.
4. Близнюк Б. Б. Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Б. Б. Близнюк. – Львів, 1997. – 23 с.
5. Бучко А. Е. Фамилии Бойковщины в период их становления и в наши дни : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. фил. наук : 10.02.01 “Украинский язык” / А. Е. Бучко. – Ужгород, 1986. – 20 с.
6. Бучко Г. Найпоширеніші структурні моделі прізвищ Бойківщини / Г. Бучко // *Badania dialektów i opomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. – Białystok, 1995. – S. 327–336.
7. Бучко Г. Є. Найпоширеніші прізвища Бойківщини / Г. Є. Бучко // Студії з ономастики та етимології. – К., 2002. – С. 35–39.
8. Височина В. А. Особливості української антропонімії інгульського Лівобережжя (село Козирівка) / В. А. Височина // *Исследования по русскому и украинскому языкам*. – Днепропетровск, 1973.
9. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К. : Наук. думка, 1984. – 152 с.
10. Німчук В. В. Українські прізвища з суфіксом *-ук, -чук* та етимологічно споріднені утворення / В. В. Німчук // *Українська діалектологія та ономастика*. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 194–210.
11. Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини / С. Є. Панцьо. – Тернопіль, 1995. – 12 с.
12. Редько Ю. К. Взаємозв’язок між українськими прізвищами і топонімічними назвами / Ю. К. Редько // *Питання слов’янського мовознавства*. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1958. – Кн. 5.
13. Сімович В. І. Українські імена чоловічого роду на *-о* в історичному розвитку й освітленні / В. І. Сімович // *Наук. зб. укр. вис. педагог. ін-ту ім. М. Драгоманова*. – Прага, 1929. – Т. I. – С. 12–16.
14. Ткаченко О. Б. Українські прізвища з суфіксом *-енко* та споріднені утворення (Питання походження) / О. Б. Ткаченко // *Слов’янське мовознавство*. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. 2. – С. 38–54.
15. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
16. Худаш М. Л. До питання генези українського антропонімного форманта *-енк-о* (територіальне поширення в діяchronії) / М. Л. Худаш, І. Д. Фаріон // *Слов’янська ономастика*. – Ужгород, 1998. – С. 212–221.
17. Чучка П. П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови / П. П. Чучка // *Мовознавство*. – 1984. – № 6. – С. 49–56.
18. Wolnicz-Pawlowska E. Antroponimia polska na kresach południowo-wschodnich / E. Wolnicz-Pawlowska, W. Szulowska. – Warszawa, 1998. – 366 s.
19. Słownik prasłowiański. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk, 1974. – Т. 1–2.

Анотація. У статті проаналізовано найпродуктивніші моделі прізвищ Західного Поділля, утворені за допомогою поліфункціональних формантів і в основі яких засвідчено найрізноманітніші пласти апеллятивної та пропріальної лексики.

Ключові слова: апеллятивна лексика, пропріальна лексика, морфологічний спосіб деривації, демінутиви.

Summary. The article presents an analysis of the most productive models of modern surnames in Western Podillya. The stems of these surnames have different layers of appellative vocabulary formed by means of poly-functional formants.

Key words: appeal lexicon, propriative lexicon, morphologic way of derivation, deminutives.

МОДЕЛЬ КТО НЕ КТО В РУССКОЙ ПАРЕМИКЕ

Одной из основных функций языковой системы является кумулятивная – функция хранения этнокультурно-значимых сведений о мире. Эта функция реализуется не только на уровне лексики, но и в разнообразных устойчивых словесных комплексах. В частности, речь идёт о паремиях (пословицах и поговорках) – устойчивых в языке и воспроизводимых в речи анонимных изречениях, пригодных для употребления в дидактических целях. Мысль об отражении в proverbialном пространстве народного мировидения отчётливо сформулирована ещё в первой половине XIX века И.М. Снегирёвым: “Ни в каком употреблении речи столько не обнаруживается характер и образ мыслей народа, или лучше сказать, весь народ, как в своих пословицах, в коих он обличает себя” [7, 152]. Притом что в общем виде паремии разных народов в соответствии с отражением единой логики мышления “очень близки друг другу, несмотря на всю их этническую, географическую, историческую и языковую специфику” [5, 20], в паремиологическом фонде каждого народа обнаруживаются модели, специфика которых обусловлена как особенностями синтаксиса конкретного языка, так и характером образов и активностью эксплуатации данных моделей. Интенсивность реализации модели свидетельствует о её значимости в сознании носителей языка.

Поскольку человек осваивает мир, выявляя степень сходства познаваемого с уже известным и устанавливая признаки, которыми новое отличается от прежде познанного, постольку справедлива мысль А.А. Потемкина о сравнении как основе познания мира [6, 121-122].

В числе русских паремий в изобилии встречаются такие, образную основу которых составляет собственно сравнение (например: *Наш воевода, что понурая кобыла: за повод возьми, да куда хошь веди; Все прошло, как огнём прижгло*; здесь и далее паремии цитируются по [3]) или сопоставление (например: *Ныне народ хуже прошлогоднего: пришёл ввечеру, а вышел поутру – скажут, что ночевал; Перо легче цепа*) и др. Предмет внимания может открыто сравниваться/сопоставляться с другим, сходство обоих оказывается явным и отчётливо осознаваемым независимо от того, эксплицировано ли основание сравнения, ср. также следующие примеры: *Богатство – вода: пришла и ушла* (признак неконстантности назван открыто: *пришла и ушла*); *Ни отец до детей, как Бог до людей* (понимая, что отец по отношению к детям выступает как глава семьи, субъект, проявляющий заботу, оберегающий их от опасностей и т.п., можно сделать вывод, что Бог выступает в этой же роли по отношению ко всем людям и делает это гораздо лучше, чем даже родной отец, переживающий за своих детей; признак ‘заботливость’ имплицитно, но ощущим).

При сопоставлении в центре внимания оказывается соотносительная ценность или ситуативная значимость предметов (к уже приведённым паремиям можно добавить и такие: *Лучше быть молотом, чем наковальней; Коза на горе выше коровы в поле*). Заметно, что в обеих группах паремий сравниваются или сопоставляются реалии одного уровня конкретности. В этом случае познание действительности, обеспечиваемое семантикой и внутренней формой паремий, носит направленный характер. Адресат сообщения получает уточнённые сведения о качествах, свойствах предметов речи.

Однако proverbialное пространство включает и такие изречения, в которых операция сравнения или сопоставления не ведёт к прямому указанию на чётко сформулированное или явно прогнозируемое сходство. Сообщается лишь об отсутствии тождества между сравниваемыми предметами, а основание сравнения эксплицируется не всегда. Внешняя расплывчатость результата познания обеспечивается реализацией общей модели *A не B*, что предполагает введение в грамматическую структуру паремии отрицания, ср.: *Рубище не дурак, а золото не мудрец; Человек не глина, а дождь не дубина; Звон не молитва, крик не беседа*.

Паремии, созданные по общей модели *A не B*, уже попадали в поле зрения паремиологов. Так, Т.Г. Бочина в одной из работ определяет их как “пословицы образной дезидентификации” [1, 65] и на примере сопоставительного анализа паремий, построенных по частной модели *A не B: B* (*Голод не сосед: от него не уйдешь; Береза не угроза: где стоит, там и шумит*; и т.п.) в сопоставлении с загадками, заговорами, гаданиями и иными фольклорными текстами демонстрирует обусловленность выбора сравниваемых образов влиянием древнего мифологического мышления. По мнению Т.Г. Бочиной, “пословицы дезидентификации своей образностью обязаны сплаву стереотипных мотивов, закрепивших в коллективном сознании смежность самых разнообразных объектов и явлений жизни”, и “первоначально “образ” был не результатом оригинального остроумного мышления, а лишь подчеркиванием различий того, в чем ранее виделось подобие и сходство” [1, 74].

Признавая обоснованность выводов данного исследователя в отношении описываемого в его статье материала, стоит задаться вопросом: проявляется ли указанная Т.Г. Бочиной закономерность во всех случаях реализации в русском провербиальном пространстве общей модели *А не Б* или типы сопоставляемых образов накладывают ограничения на влияние мифологического мышления.

Во всех паремиях модели *А не Б* (*А* не тождественно *Б*) ставится акцент на том, чем или каким не является некий объект внимания, и всё же в ряде случаев модель конкретизируется указанием на причину (*А не Б, потому что В*) или степень (*А не Б, но сходство есть*) нетождественности. Что касается адресации к мифологическому мышлению, то, думается, именно тип объекта обуславливает её наличие или отсутствие. Важной здесь представляется оппозиция “человек – окружающий мир”.

Всю массу паремий модели *А не Б* можно разделить на группы единиц, тем или иным образом связанных с категорией одушевлённости/неодушевлённости. Общая модель *А не Б* проявляется в частных моделях: *что не что, что не кто, кто не что, кто не кто*. Разнообразие окружающего мира обуславливает множественность контактов людей с его элементами и создаёт необходимость детализации характеристик этих элементов. Поэтому в провербиальном пространстве из вышеперечисленных частных моделей активнее наполняется модель *что не что*, включая реализацию модели *что не что почему* и *что не что, но сходство есть* (346 единиц в материале статьи). Активность модели *кто не кто* (включая реализации модели *кто не кто почему* и *кто не кто, но сходство есть*) заметно ниже: единиц, созданных по ней, в материале было обнаружено всего 108. В единицах данной модели объектом сравнения чаще всего выступает человек (77 паремий, например: *Рассказчик не приказчик; Вор не брат, а потаскуха не сестра*; и т.п.), причём в восьми случаях параллельно в качестве объекта сравнения выступает представитель животного мира, ср.: *Рак не рыба, кожан не птица, баба не человек; Не скот в скоте – коза, не зверь в зверях – еж, не рыба в рыбах – рак, не птица в птицах – нетопырь, не муж в мужьях, кем жена владеет*; и т.п. Ещё 18 паремий в своей образной структуре определяют характеристику животного: *Гусь свинье не товарищ; Без пастуха овцы не стадо*; и т.п. Наконец, в шести паремиях объектом сравнения является Бог: *Бог не как свой брат, скорее поможет; Бог не Никитка, повыломает лытки*; и т.п. Все три типа сопоставляемых субъектов в большинстве случаев (91 единица) сравниваются с человеком, причём это индивид, рассматриваемый как носитель некоего постоянного – врождённого или приобретённого – качества (*Косой – не слепой; У скупого – не у скудного; Не жилой – не живой*); как представитель лиц определённого рода деятельности (*Грамотей – не пахарь / не работник; Солдат не вор, да плащ его хапун; Невольник не богомольник*); как обладатель социального статуса (*Знает и крестьянин, что поп не боярин; Давно то было баяно, что жена не барыня*) или как лицо, связанное с другими людьми отношениями родства либо иных межличностных связей (*Чужой сын – не детище; Мамка не матка; Иноходец в пути не товарищ, а больной в избе не сосед*).

Анализ единиц, реализующих частную модель *кто не кто*, убеждает, что в их кругу сравнение имеет по большей части прагматическую направленность. Об апелляции к мифологическому сознанию здесь можно говорить лишь как об исключении: Такие ассоциации возникают только в немногих пословицах, где объект сравнения – Бог (ср.: *Бог не Макошь (Мокошь), чем-нибудь да потешит*) или представитель фауны (волк, лебедь, сокол, сова), образ которого в славянских культурах может выполнять символическую функцию: *Волк не пастух, а свинья (а козел) не огородник; Сколько утка ни бодрись, а лебедем (а гусем) не быть; Хоть под небеса летай, а сове соколом не быть*. Тем не менее, как и в кругу паремий, где сравниваются образы вещей, точкой отсчёта оказывается стереотипное представление, закреплённое в народном сознании и поддерживаемое другими паремиями (в том числе и не содержащими в своём составе отрицания). К примеру, в пословице *Убогий не гость* реализуется мысль о том, что отсутствие у человека материального достатка создаёт для него препятствия в общении, он становится нежеланным, его избегают, от него отворачиваются. Таким образом, гостеприимство и – шире – общение, поддержание межличностных контактов зачастую выступает как результат меркантильного подхода к жизни. Действительно, такую мысль можно обнаружить, обратившись к другим русским паремиям: *Убогого не зовут на пир; Убогий за порогом стоит; На богатого ворота настезь, на убогого запор; Бедному нигде места нет; Сытый голодного, а богатый бедного не знает; Богатый бедному не брат; Без денег – и окольниковый; Без гроша – слава нехороша; Без рубля – без ума; С деньгами мил, без денег постыл; При деньгах Панфил всем людям мил, без денег Панфил никому не мил (или: всем постыл); Худ Роман, коли пуст карман; Ир Крезу не товарищ*; и др.

Анализ внутренней логико-семантической близости, объединяющей единицы анализируемой модели *кто не кто* в группы, позволяет выявить следующие логемы – логико-семантические единицы обобщённого характера, под которые могут быть подведены целые группы

паремий, различающихся своими индивидуальными значениями (логема – термин, используемый при осмыслении проблемы взаимосвязи единиц языка и мышления П.В. Чесноковым [8, 284], а по отношению к пословицам – Ю.А. Гвоздарёвым [2, 10]).

Логема 1. При внешнем подобии субъектам определённого типа некий субъект, не обладая важным для этого типа качеством, не может быть приравнен к ним сущностно. Известное сходство не означает тождества.

Паремия может намекать на отсутствие важного признака лишь в самом общем виде, избегая точной отсылки к его сути: *Наш Иуда не как люди: Жил – не сосед; помер – не крестьянин (не покойник); Жил не крестьянин, помер не родитель*. Но в целом такая обтекаемость отрицания при реализации модели *кто не кто* в провербиальном пространстве редкость. Обычно же, как уже говорилось, тот, кого сравнивают, подводится под некий стереотип или эталон. Пословица сообщает, что объект сравнения стереотипу/эталону не соответствует: *Не жилой – не живой* (то есть ‘нежизнеспособный не может характеризоваться как живой’); *Рифмоплет – не поэт* (‘одного умения рифмовать слова недостаточно, чтобы характеризоваться как поэт’); *Поп как поп, да попадья не поповна* (у данной паремии общая логико-семантическая структура сложная, отрицательное, дезидентифицирующее сравнение влияет на паремиологическое значение на уровне внутренней формы, рисуя образ “неполноценной” попадья, принадлежность которой к семье попа обусловлена только замужеством, но не собственным происхождением: видимо, её отец не был попом); и др.

В 15 паремиях, подводимых под данную логему, правомерность применяемой к человеку номинации отрицается через прямое указание на отсутствие конкретного обязательного атрибута, ср.: *Бескосый – не косец; Без топора не плотник, без иглы не портной; Без коня не казак; Без мужа не жена* и т.п. (отсутствующий атрибут не позволяет субъекту выполнять главную функцию); *Без индейского петуха, без борзого кобеля – не помещик* (отсутствующие атрибуты третьестепенны, они упоминаются явно в ироническом ключе).

Логема 2. При внешнем подобии субъектам определённого типа некий субъект не может входить в их число, поскольку обладает признаком, противоречащим их сущности (29 единиц): *Продешевил, так не купец* (купец должен уметь торговать с выгодой); *Холоден, голоден – царю не слуга* (солдат может воевать, только если находится в хорошей физической форме); *Наша Дунька не брезгунька, жрет и мед* (капризный человек привередлив в еде; данная паремия носит иронический оттенок, поскольку образ капризного человека создаётся с отсылкой к парадоксальной ситуации: им отвергается лакомство, а не пища плохого качества) и т.п.

Логема 3. Обладание неким отрицательно оцениваемым признаком не позволяет лицу войти в круг субъектов, в определённом отношении оцениваемых высоко, ср.: *Шаркун – не делец; Слепой зрячему не указчик; Человек – не ангел*; и др. Пословицы фиксируют отсутствие тождества, не указывая в развёрнутом виде причины невозможности отождествления двух лиц. Однако причина каждый раз легко выводится из анализа номинации объекта сопоставления, поскольку последняя отсылает к признаку, который не может обнаруживаться у того, с кем сопоставляется объект. Сопоставляемый обычно оказывается менее ценным по сравнению с тем, с кем сопоставляется.

Всего в семи паремиях объект сравнения оказывается выше по степени ценности, чем другой, сопоставляемый с ним. При этом только в одном случае указано качество (быстрота, стремительность), дающее бесспорное преимущество первому: *Елень быстра, не коню сестра*. В остальных шести пословицах объект сравнения всё-таки не идеален, и лишь вхождение в некий круг других, подобных ему, обеспечивает ему преимущество перед тем, с кем он сопоставляется: *Конь горбат, не мерину брат; Боярин и в рубище не брат; Косой – не кривой* и др.

Комплекс характерных для сопоставляемого субъекта свойств мыслится как константный и неизменный. Попытки как-то улучшить набор его качеств паремии признают безуспешными: *Сколько утка ни бодрись, а лебедем (а гусем) не быть; Хоть под небеса летай, а сове соколом не быть; Хоть тресни синица, а не быть журавлем; Курице не петь петухом (а и спеть, так на свою голову); Не быть курице петухом, а бабе мужиком*. Обратим внимание, что именно тогда, когда пословица стремится подчеркнуть непреодолимость различий, несоответствие не просто стереотипному, а эталонному представлению, происходит отсылка к мифологическому мышлению через символичный анималистический образ. Категоричность оценки объекта сравнения, убеждённости в невозможности повысить его ценность подчёркивается введением инфинитива (*быть, петь*) с отрицанием *не*.

И всё же, думается, далеко не всегда введение образ животного означает обращение к глубинным мифологическим ассоциациям. Так, в сборнике В.И. Даля помещено четыре внешне очень похожих между собой пословицы: *Обреченная скотина – не животина; Посуленная скотина – не животина; Вольная (чужая) скотина – не животина; Проданная скотинка не своя животинка*. Три из них различаются только атрибутивным компонентом, в четвёртой

добавляется определительное местоимение *своя* и существительные употребляются в диминутивной форме. На деле эти четыре паремии вряд ли можно считать абсолютно однородными. Как кажется, два первых изречения связаны с мыслью о языческом жертвоприношении. Отсюда – определения *обречённая* (= выбранная для жертвоприношения) и *посуленная* (очевидно, также обещанная для принесения в жертву). Если согласиться с такой трактовкой, то семантику существительного *скотина* в рассматриваемых двух пословицах можно вслед за В.И. Далем определить как “животное, всё, что живёт” [4], а общая семантика этих единиц близка к значению пословицы *Не жилой – не живой*. Два оставшихся изречения в словах *скотина*, *скотинка*, вернее всего, подразумевают реализацию значения “Домашний скот всякого рода, и живность или птица” (там же), которое обеспечивает формирование общего паремийного смысла ‘распоряжаться можно только тем, что тебе принадлежит’. На это отчасти намекают и определяющие слова *вольная*, *чужая*, *проданная*, *не своя*, маркирующие признак принадлежности / непринадлежности животного как разновидности имущества хозяину.

Таким образом, к представителям животного мира дезидентифицирующая паремия может подходить и с меркой их полезности, пригодности к использованию человеком.

Прагматический подход к оценке сравниваемых животных можно усмотреть и в паремиях, где говорящий ранжирует их по наличию/отсутствию силы (*И большой таракан не мерину чета*) или по способности взаимодействовать с аналогичными себе субъектами, ср.: *Лошадь с ходою в пути не товарищ; Иноходец в пути не товарищ, а больной в избе не сосед*.

Логема 4. Наличие у субъекта некоего признака, повышающего или понижающего его потенциал в сравнении с другим субъектом, обуславливает невозможность их взаимодействия или уравнивания: *Конный пешему не товарищ; Слуга барину не товарищ; Один солдат – не полк* и др.

Логема 5. Взаимодействие двух разных по набору качеств субъектов невозможно из-за различия их сущности (*Гусь свинье не товарищ*).

Подавляющее большинство паремий модели *кто не кто* ставит целью именно дезидентификацию, но в отдельных случаях (таких паремий в материале всего шесть) демонстрируется её относительная нейтрализация. Тогда обнаруживается реализация частной модели *кто не кто, но сходство есть*, ср.: *Петух не человек, а скажет и баб научит; Мужичок не кочеток, а драться хочет Милый не злодей, а иссушил до костей*; и др.

Список использованных источников

1. Бочина, Т.Г. Пословицы образной дезидентификации в свете идей Н.В. Крушевского и А.А. Потебни / Т.Г. Бочина // Николай Крушевский: научное наследие и современность: Матер. Междунар. науч. конф. “Бодуэновские чтения” (Казань, 11-13 дек. 2001 г.): Секция “Николай Крушевский: жизнь и научное творчество (к 150-летию со дня рождения)” / Под общ. ред. К.Р. Галиуллина, Г.А. Николаева. – Казань: Новое знание, 2002. – С. 65-75.
2. Гвоздарёв, Ю.А. “Свод народной опытной премудрости”. Вступительная статья / Ю.А. Гвоздарёв // Пригоршня жемчужин. Пословицы и поговорки народов Северного Кавказа. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1988. – С. 3-12.
3. Даль, В.И. Пословицы и поговорки русского народа / В.И. Даль [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.aphorism.ru/dal>.
4. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/dict/dal/>.
5. Пермяков, Г.Л. От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише) / Г.Л. Пермяков. – М.: Наука, 1970. – 240 с.
6. Потебня, А.А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка / А.А. Потебня // Теоретическая поэтика. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 55-131.
7. Снегирёв, И.М. О пословицах русских / И.М. Снегирёв // Словарь русских пословиц и поговорок; Русские в своих пословицах. – 2-е изд. – Н. Новгород: “Три богатыря”, “Братя славяне”, 1996. – С. 151-158.
8. Чесноков, П.В. Основные единицы языка и мышления / П.В. Чесноков. – Ростов-на-Дону: Ростовское книжное изд-во, 1966. – 288 с.

Анотація. У статті йдеться про паремії, які реалізують заперечне порівняння і які утворені за частотною моделлю *хто не хто*. Матеріал приводить до висновків, що, на відміну від паремій, які відповідають окремим моделям *що не що*, *що не хто*, *хто не що*, образна основа яких базується на міфологічному мисленні давніх слов'ян, паремії моделі *хто не хто* пов'язані з прагматичним засвоєнням світу, що оточує людину.

Ключові слова: паремія, прислів'я, модель, загальна модель, окрема модель, заперечне порівняння, дезидентифікація.

Summary. The present paper deals with proverbs of negative comparison, derived from the particular pattern *who that is not who*. The message of the work is that in negative comparison with the particular patterns of mythological Slavic origin *what that is not what, what that is not who, who that is not what*, proverbial patterns *who that is not who* are connected with pragmatic aspects of human activity.

Keywords: *proverb, pattern, general pattern, particular pattern, negative comparison, disidentification.*

УДК 811.161.2242

Савчук Н.М.

ФУНКЦІЇ МОТИВАЦІЙНО ЗВ'ЯЗАНИХ СЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ЛЮБОВІ ГОЛОТИ “ЕПІЗОДИЧНА ПАМ'ЯТЬ”)

У сучасній лінгвістиці спостерігається підвищений інтерес до вивчення мотиваційних процесів у лексиці. Вокремилася окрема галузь мовознавства – мотивологія, яка досліджує лексико-семантичне явище мотивації слів, сутність якого складають мотиваційні відношення лексичних одиниць, що охоплюють мотивовані і немотивовані слова мови [1, 17].

Мотивація як зв'язок між словами, що виявляє їх мотивованість, що, у свою чергу, визначається як структурно-семантична властивість слова, яка дозволяє усвідомити зумовленість зв'язку значення (семемі) і звукової оболонки слова (лексемі) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю [1, 385]. Лінгвістичний аналіз мотиваційних відношень подано у працях А.Д.Аділової, О.І. Блінової, М.М.Гінатуліна, М.І. Голянич, М.Д.Голева, П.А.Катишева, Т.Р.Кияка, О.О.Селіванової, І.С. Улуханова та ін. Актуальним є такі проблеми: типологія мотиваційних відношень, типологія і функціонування мотиваційних ознак, зв'язок мотивації з категоріями семантики, фоносемантики, словотвору, опис мотиваційних зв'язків лексики різних тематичних груп та функціональних сфер, функції мотиваційно зв'язаних слів у різностильових текстах та ін.

Зокрема, мотиваційно зв'язані слова досліджують у різних функціональних сферах (розмовне діалектне мовлення, публіцистика, художній стиль). Цій проблемі приділено увагу у працях О.Й. Блінової, М.Д.Голева, Л.В.Дубіної, О.В.Найден, В.Г.Наумова, М.Н.Янценецької та ін. В українському мовознавстві у межах теорії мотивації таких досліджень немає (у деяких розвідках мотиваційно зв'язані слова розглядаються під іншим кутом зору (М.І.Голянич (внутрішня форма слова і художній текст) [2], О.О.Селіванова (ономасіологічна зв'язність) [4] та ін.). Саме тому актуальною є досліджувана, у пропонованій статті, проблема функцій мотиваційно зв'язаних слів у художньому дискурсі. Українська художня література ХХІ ст. (і проза, і поезія) фіксує динамічні процеси у мовленні, що потребує спеціального лінгвістичного аналізу, зокрема в аспекті теорії мотивації.

Мета статті: аналіз стилістичних функцій мотиваційно зв'язаних слів у художньому тексті на матеріалі роману Любові Голоти “Епізодична пам'ять”. Любов Голота відома насамперед своїми поетичними збірками, але роман “Епізодична пам'ять” засвідчує її талант прозаїка і є цікавим предметом лінгвістичного дослідження в аспекті актуалізації мотиваційних відношень.

Мотиваційно зв'язаними словами прийнято називати слова, які перебувають у відношеннях лексичної чи структурної мотивації і функціонують у межах речення (суміжних речень). Актуалізація мотиваційних відношень може бути повною (у межах одного тексту актуалізуються відношення як лексичної, так і структурної мотивації), або неповною (у межах одного тексту актуалізуються відношення або лексичної, або структурної мотивації). У лінгвістиці існує поняття мотиваційного блоку, тобто сукупності мотиваційно зв'язаних слів у складі пар (зчеплень, ланцюжків), що виконують у поетичному тексті одну художню функцію [1, 380]. На нашу думку, термін *мотиваційний блок* можна застосовувати і до прозових текстів. Виділяємо такі моделі мотиваційно зв'язаних слів (мотиваційних блоків):

1. Лексична мотивованість:

- спільнокореневі слова (твірне і похідне слово): “Ось він, нестаріючий клаптик синтетики, мати декорувала його вишневою шерстю зношеною нею хустки, наче *мак* розцвів на материній ковдрі, – була дочка як *маківка* і раптом змарніла, поблідла, стала мовчазною, – увечері щоки

горять, руки холодні...” [Голота Любов. Епізодична пам’ять: Роман. – К.: Факт, 2007. – с. 169, далі у тексті статті усі посилання на джерело фактичного матеріалу за цим виданням];

- спільнокореневі слова, але не дериваційні ланцюжки: “Невидимий *косар* розтрисив небесне тіло Чумацького Шляху, вимощуючи *покоси* нічного хмаровиння в узголів’ї кожної зірки...” [100].

2. Структурна мотивованість:

- одноструктурні слова: “...вузенька, мов нарізана алмазом щілінка *вивільнилася, вихлюпнула* останнім промінцем минуле і воно одразу ж впрялося в шовковинку павучкової нитки” [6] У тексті мотиваційно зв’язані слова можуть виконувати комунікативні інформативні (класифікаційну, текстотвірну, системотвірну, метамовну та ін.) та експресивно-емоційні (алітерація, анафора, антитеза, дисонанс, каламбур та ін.) функції [3].

У тексті роману “Епізодична пам’ять” спостерігається використання мотиваційно зв’язаних слів в інформативній функції, тобто вживаються у прямому значенні, є єдиними номінантами реалій. Напр., структурні мотиваційні блоки: “Спав батько завжди мало – лягав не по-сільському пізно, а вставав рано, бадьоро – ніколи не був заспаний чи сонний, його кроки – швидкі, розгонисті – вона чула *щовечора і щоранку*...” [26]; “...не розумів хлопець, чому треба говорити казенними фразами, коли й так зрозуміло: ну, *накосив*, ну, *намолотив*...” [182]; “...серед огудиння повилягались коричневі *перестарки*, але поруч з ними зеленіли молоді огірочки. *Кабачата-переростки*, біла редиска, завбільшки з кулак і рядок дорідної моркви переконали, що хтось із любимців прихватком порався на батьківському городі, але не користався його плодами” [112] та лексичні мотиваційні блоки: “Батько вперше сказав їй: “Я вже нажився”, *сидячи* над ставком – понад усе він любив ранкову чи надвечірню годину над поплавками, біля ставка в кінці їхнього городу, – *всідався* на вимощену ним же кладку-“*сідало*” і завмирав, дивлячись на поплавки, які ледь коливалися...” [27]; “– Чи не *п’яний*? – неохоче перепитала, вже навздогін окоротивши себе – *п’яницю* й так треба кидати, не чекаючи таких от ...варіантів...” [50]; “*Знати* – не значить пам’ятати”, сказав хтось із реріхівців, але що є наші *знання*, коли з часом майбутнє стає минулим, і хіба хата як оселя роду не є знанням?” [275].

Часто структурні мотиваційні блоки актуалізуються у мовленні з метою перерахування предметів, явищ, дій одного типу, виду: “Вона ходила на уродини та на смерть, пам’ятала про всі *дев’ятини, сороковини й роковини* по небіжчиках” [68]; “...бо їм часто доводилося стояти разом на одній *дошці* – на *сівалці* чи на *жатці-лобогрійці*, заробляючи трудовень у колгоспі” [67]; “...безтурботно бавилися з трьома цуценятами, названими за мастю *Сірило, Білило і Чорнило*” [47]; “Ще десять років такого життя, і хтось із глобалістів назове нас *тубільцями*.

– *Тубільці-трипільці*...Я оце згорнув у свою поштову скриньку усю Південну Америку, не хочеться бути тільки наймитом... Прочитав таке: *перуанці* походять від інків, *мексиканці* – від ацтеків, *аргентинці* – від людей з кораблів. А ми від кого?” [73]. “...знала, як пахнуть *озимина і ярина*, цілинна толока і прибережні луки...” [192]. Як правило, це суфіксальні деривати, пов’язані еквонімічними системними класифікаційними відношеннями. Фіксуємо випадки гіперо-гіпонімічних відношень між мотиваційно зв’язаними словами: “Але, на диво, напередодні біля хреста запалахотіло кілька кущів *горицвіту*, – викопали їх на толоці і вони прийнялися тут, на кладовищі, – батькові улюблені *первоцвіти*...” [64].

Мотиваційні блоки виконують текстоформівну функцію, організовуючи зв’язний текст: “Ще й принесла із собою сотню *фотографій* – виявляється, вона співпрацює з художниками, затялася створити *фотоальбом* провінційного авангарду, який має принести їй гроші та визнання. Гаїнина *фотопродукція* мала свій почерк, хоча *фотовідбитки* не знали напівтонів, бо сповідували лише два кольори: чорний та білий. Жодному з художників не вдалося проскочити крізь її об’єктив самим собою. Розглядаючи світлини, Турівна подумала, що Гаїна *фотографує* затято, наче розстрілюючи” [235]; “Десятирічна Липа залишалася жити у якомусь курятнику, а коли підросла, то зробила собі з нього хатку-*мазанку*. Вона вміла гарно *мазати*, ота Липа, бо навіть дах у її хатці був гладенько *вимазаний*, і на ньому – ні соломи, ні очерету, тільки руда глина...” [67]. Мотиваційно зв’язані слова служать своєрідним кріпленням (скрепом) інформації, представленій у тексті. Показовим є речення, у якому актуалізовано як лексичну, так і структурну мотивацію (повна актуалізація мотиваційних відношень): “Баба не втомлювалася переповідати їх, а з онукою вона вміла говорити між ділом – *пораючись* біля діжі чи біля печі, доячи корову. *Крутячи* ручку сепаратора чи *збиваючи* масло у дерев’яній *маслобійці*, *відтискаючи* сир і *гнітючи* його липовою дощечкою у марлевому, вивареному в солі ворочку, *печучи* млинці і *штрикаючи* гнучкою алюмінієвою виделкою в сиру *перепічку*, перед тим як посадити сковорідку в *піч*, *зриваючи* товсті соковиті цибики на цибулі і *поливаючи* капусту, *вибираючи* огірки і *підполюючи* висадки на насіння, *напалюючи* сояшничиння на жлуктовий попіл і *полощучи* білизну...” [104]. Особливо ілюстративними у цьому контексті є випадки структурної мотивації (у даному разі власне не словотворення, а формотворення, бо це дієприкметники як особлива форма дієслова), яка

актуалізована дванадцятьма одноструктурними словами, що є своєрідним ономасіологічним скрепом тексту.

Мотиваційна зв'язність забезпечує функцію додаткового ситуативного інформування: “Заплаче – не зупиниться: тримісячна напруга налила її по вінця провинними *сльозами*. *Засльозеним* поглядом веде за годинниковою стрілкою, що застигла на першій пополудні, наче роздумуючи, чи варто рухатись далі, але, врешті, рушила” [58]; “Хтось *покликав* його, але зосереджена відстороненість позбавила *кличний* голос *звучання* – так, ніби вимкнули *звук* в телевізорі” [39]

Спостерігаємо у тексті роману мотиваційні блоки у функції пояснення, характеристики: “Це від живих, а не від мертвих. Називають *поминальним*, бо ми *пам'ятаємо* тих, хто помер...” [69]; “*Поминай* мене свіжим хлібом, дитино. Свіжим теплим хлібом...” [69]; “Криворучко щойно купив своїй дівчині *трильяз* – *потрійне* дзеркало, в якому споглядаєш себе зліва, справа і простолиць...” [15]; “Бабо, що це? – *Нічниця*, – ледь глянувши, визначила баба. – Де це ти її доп'яла? Випусти її в смородину. Це *нічна* цариця, темна душа, людині не можна затримувати її біля себе.” [85]; “...сонце яскраво висвітлювало величезного горщика із квіткою “*сімейне щастя*” або, як його називала баба, *сімейником*.” [81]; “...і тільки кілька смугастих мушок супроводжували її, зависаючи беззвучно над головою. Колись любимівська дівтора називала їх *часиками*, а ще – матросиками. Уривчастий лет і справді нагадує рух секундної стрілки на невидимім циферблаті – *час* без лица, і, що її цілком влаштовує, ці смугасті стрілки на власний розсуд рухаються вперед-назад” [113].

Мотиваційно зв'язані слова використовуються Любов'ю Голотою у романі “Епізодична пам'ять” також у експресивній функції, тобто з метою створення емоційного фону, певного стилістичного колориту.

Мотиваційні блоки виконують функцію підсилення враження від змісту текстового фрагменту: “...Дитяча, по-особливого видюща уява не втомлювалася шукати сонячних людей, – якщо це була казка, то вона не потребувала слів: досить погляду крізь приплющені вії – дівчинка ніби боялась обпалити роговицю яскравістю і *світінням*, що ними били густе мерехтіння спеки, іскорки морозу над вкутаним снігами степом, зелені альвеоли листу й трави, відкриті навстріч тихому весняному дощеві, – і вони повставали попереду неї, *світ* ставав *світлом*, у якому тіло втрачає свої обриси, починає сяяти і прозорішати, переміщаючись слідом за сонячними людьми” [23]; “...він серцем реагував на все, що відбувалося довкола у часи великого розчарування: “*Розкрадуть, розметуть*, зроблять людей крайніми...” [94]; “Материне тіло ще пашіло в гарячці, а кров уже остигла, взялася *остарілими* вишнями, як ті, з верхівок *старих* людей, що їх скльовують серпневі шпаки, дослухаючись покликів вирію” [40]; “Невидимий *косар* розтрусив небесне тіло Чумацького Шляху, вимощуючи *покоси* нічного хмаровиння в узголів'ї кожної зірки...” [100]; “М'яка глеїста темрява провисла під *русалчиним* тілом, і воно вигиналося, обминаючи страховиськ, які збиралися довкола, намагаючись вхопити *русалку* за волосся і витягти нагору, туди, де лунав тонкий голос із туману, що густо закипів над ставковим плесом” [102]. У цій функції використовуються як лексичні, так і структурні мотиваційні блоки.

Структурна мотивація є засобом уточнення, конкретизації ознаки, дії, стану: “А може, суховій мав ще досить клопоту біля хати, не поспішав обчухрувати молоденьке листя, хоча і торсав ним щодня аж доки, на Спаса, не вивернув срібним сподом догори, аби воно *зозолотило*, *запрозоріло* у жовтні, зриваючися за вітрами услід” [9]; “А вчора вона власноруч *випустила*, *вивітрила*, *вихлюпнула* з водою хатній дух – чиста пустка байдуже промовчала у відповідь на її моління про виправдання...” [38]; “Воно *пересниться*, *перемелеться*” [66]; “Чекайте”, – але чекала не дочка, чекала смерть, яка вже прийшла й терпляче спостерігала за ними, давала змогу *звикнути і змириться, відступитися і відійти* непричетним до неї з цього сумного пристанища...” [48]; “Господи, та я вже дичавію, – скоріше в ліжку, *переспати* все це, *перебути!*” [97]; “..тітка Надя з Полтавщини, балакає барвисто, як малює, особливо коли *визбирає* та *виспівує* тих, хто не встиг заскочити в гуртожиток до 23.30 – комендантського часу їхнього життя.” [172]. Рідше спостерігаємо випадки використання лексичної мотивації у названій функції уточнення: “Я повернуся. Обов'язково. Але нині хочу бути деінде, – потребу *іншості, інакшості*, бо... “до амбіцій треба амуніцій” – твоя приказка?” [96]; “Розораний, понищений, вбитий степ поволі, десятиліттями, заростає землею, але тирани у нім безслідно зникають, такі вони, наші терени, *терновища*, тирлища, *тернівники*...” [194]; “...ти все-таки вириваєшся і кидаєшся в той бік, де стоять вони – твої старенькі батько і мати, *живі-живісінькі*, хоч і недужі...” [43]; “Пересохлі губи і гортань намагалися виштовхнути запах озону, пересохлої землі і того особливого степового вітру, що несе в собі сім'я народження і смерті, сім'я *жертвенності і жертвності* сільського життя, без якого ти не степовик, а перекотиполе...” [281]; “Ця постать мимохіть викликає в жіночому серці велику тугу: ось він, *типовий* силует на нинішніх сільських дорогах. Образ, *типаж*...” [91].

Мотиваційні блоки засвідчують вияв інтенсивності ознаки у тексті: “...любила, пестила, дбала кожну дитинку й тваринку, що горнулася до неї, тягнулася за її руками, – як тягнеться й нині доросла онука, намагаючись втримати в своєму сні бабину тінь...” [110]; “...кожна гіллячина, стебельця бур’янів і найкволіші *пасемця* вивітреної трави витиснули з себе по краплі живої вологи і переграли похмурі барви осіннього туску сліпучого білістю інєю...” [157]; “Сиза капуста голова у зортках зовнішніх пелюсток ховала останню *краплю* роси і їй захотілося викотити на долоню ту *крапельку*, – зовсім не схожу на сльозу чи дощину, бо не гіркота чи прісність води виповнює її, а якась незбагненна свіжість, божистість зела, овоча і плоду...” [28-29]; “Мабуть, і *дід* ще не був старий *дідуган*...” [106].

Мотиваційно зв’язані слова актуалізують парадигматичні системні відношення у тексті, зокрема антонімії, виконуючи стилістичну функцію контрасту: “Нині, коли батька не стало, діти відчахнулись так далеко, що їхні *приїзди* і *від’їзди* вимагали зусиль, мати втомилася, натерпівшись від чекань і прощань, і заснула смертним сном, перецікуючи, доки зрозуміють діти, що вона вже відокремилася від світу...” [47].

Мотиваційні блоки є також основою для створення каламбуру з різними смисловими відтінками: “Поїхали – і все, забулись ваші імена, стерлися сліди ваших підшов на любимівській дорозі, *вивіялися суховіями*, *викотилися* зі степу *перекотиполем*.” [135]; “...хата переставала бути лише шлаком і гнилою, деревом і склом, набираючи звуків і запахів *живого життя*.” [10]; “І нинішні – *мігранти-емігранти*...” [72]; “Він закручує як вирва, той власний час, у якому поєднано світи, він – *врем’я*, я впевнена, так він колись називався, поєднуючи людину з безвічним, аж доки не став лише відчуттям *временних* – минулих – літ...” [60]; “Чи не з десяти літ тітка Віра їй торочила: вийдеш заміж, заживеш за чоловіком, як за *кам’яницею*... Скільки разів їй вже здавалося, що ось вона, та *кам’яна* стіна, яку вона обів’є плющем.” [235]; “...не відчуваючи сплутаних степовою травою ніг, *котячись* підпаленим *перекотиполем*, ой, *колом-покотьюлом*...” [256].

Актуалізовані мотиваційні відношення слів використовуються також з метою надання комічного чи іронічного ефекту: “...*напівселючка-напівміщанка*, – ні, це не те, чого вона так прагла досягнути.” [187]; “У матері завжди напхватаї були подібні сентенції, вона не лише припускала, що *скажуть*, але й знала, як це буде звучати; скільки й пам’яті, а наче поруч неї були оті “казальники”, такий собі грецький хор, що супроводжував драми й комедії життя...” [46]; “Щоби був *раденький*, що *дурненький*?” [97]; “*Баб’яча* наша Любимівка, *баб’яча*. А ті *баби* – п’ятикопієшні, скоро всіх на Степок вивезуть...” [199].

На основі мотиваційно зв’язаних слів формуються стилістичні фігури, як-от:

- плеоназм: “Він би то, каже, такого глуму не допустив, не дав мою душу на поталу, а ти, мовляв, *чужа чужина*, душогубам служиш.” [Там само, с.198];

- градація: “...так шелестять дерева на давніх степових кладовищах, і всі звуки никнуть за тими шелестами-зойками, мовбички десятки, сотні людей *вистогнуть-вишепочують* свої зужиті імена...” [Там само, с.140-141];

- антитеза: “Вдивлятися в свою біду, – аж обличчя німіє від холоду – і думати, як її назвати, яким іменем заклинати, аби шугонула вона на самісіньке дно. *Переснилася*... І знову очима до стелі...*Не пересниться*, не передумається, ні...” [Там само, с.66];

- алітерація: “З розчинених навстіж дверей тягло теплом, випарами землі, шуміло дощем і *гриміло громами* – настало літо і, ...” [Там само, с.22];

- тавтологія: “...*кличу-викликаю* батьків своїх, а бачу її; оглянься. Господи, тут вона, чорного коня наче Мамай попасає, чорною нічницею у день мій летить – важкі її крила...” [Там само, с.142] та ін.

Отже, виходячи з аналізу мотиваційно зв’язаних слів, використаних Любов’ю Голотою у романі “Епізодична пам’ять”, можемо зробити висновок, що актуалізація мотиваційних відношень у художньому прозовому тексті є частотною. Мотиваційні блоки активно використовуються як у інформативній, так і в експресивній функції, підвищуючи виражальний потенціал дискурсу. Здебільшого представлена неповна актуалізація мотиваційних відношень у тексті роману. У перспективі нашого дослідження – аналіз мотиваційно зв’язаних слів у художньому дискурсі ХХІ ст. (як проза, так і поезія).

Використана література

1. Блинова О.И. Мотивология и её аспекты. – 2-е изд., стереотип. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2007. – 394 с.
2. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і художній текст. – Монографія. – Івано-Франківськ: “Плай”, 1997. – 178 с. – Бібліогр.: С.163-174
3. Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / Под ред Л.Ю. Иванова, А.П.Сковородникова, Э.Н. Ширяева и др. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 840 с.

4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716с.

Джерело фактичного матеріалу:

Голота Любов. Епізодична пам'ять: Роман. – К.: Факт, 2007. – 288 с.

Анотація. У статті розглядаються функції мотиваційно зв'язаних слів у художньому дискурсі. Виділено інформативну та експресивну функції. Описано типи актуалізації мотиваційних відношень у тексті, а саме повну та неповну актуалізацію. Доведено, що використання мотиваційних блоків у комунікативній функції є прийомом, характерним для ідіостилу Любові Голоти.

Ключові слова: художній дискурс, мотиваційно зв'язані слова, функція.

Summary. The article presents the functions of motivative connected words in fiction. The informative and expressive functions are defined. The types of actuality of motivative relations in the text are described in the article. It's proved that the usage of motivative blocks in the communicative function is the method which is characteristic of Lyubov Holota's idiosyle.

Key words: artistic discourse, motivation connection of the words, function.

УДК 908(477)“19”:811.161.2

Савчук В.О.

МОВНИЙ АСПЕКТ ІСТОРИКО–КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ В 20–Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У сучасних умовах дуже важливо без урахування політичних колізій і емоційних нашарувань підходити до оцінки багатьох складових суспільної свідомості. До них відносяться і мовні проблеми, які були одним із пріоритетів історико-краєзнавчої діяльності наукових структур і громадських організацій України в 20-х роках ХХ ст. Потрібно відзначити, що історико-краєзнавчий рух вніс свою важливу частку в розробку як теоретичних, так і практичних проблем розвитку рідної мови. Їхні результати стали основою твердження про існування “золотого часу” краєзнавства цього періоду. С.О. Шмидт – академік РАН – затверджував, наприклад, що краєзнавство того часу було “одним з характерних явищ Радянської Росії” [4,11]. Такої ж думки дотримується й академік НАН України П.Т. Тронько, оцінюючи цей період краєзнавчого руху як “підйом краєзнавства” [1,39]. Про роль науково-краєзнавчої діяльності у вирішенні мовних проблем свідчить те, що в його організації брали участь такі видатні вчені-лінгвісти як А.Ю. Кримський, С.А. Єфремов, В.Н. Перетц і інші. Ці вчені фокусували увагу професіоналів і ентузіастів краєзнавчого руху на найважливіших проблемах вивчення розвитку рідної мови. На жаль, на цей факт ще мало звертають уваги як українська, так і російська історіографія.

У зв'язку з вищевикладеним метою даної публікації є розгляд різних форм популяризації рідної мови, вивчення її історії, традицій у краєзнавчому русі. Помітимо, що ця діяльність як відомих учених, так і ентузіастів розгорталася на тлі політики коренізації, яку проголосила існуюча влада як головний напрямок внутрішньої політики країни. В умовах України ця політика одержала назву “українізація”. Головним завданням її було використання рідної мови у всіх сферах суспільного, політичного, економічного життя регіонів. Це, у свою чергу, ставило завдання практичної розробки мовних проблем, включаючи вдосконалювання граматики, створення лексикографічної продукції.

У першу чергу практичне вирішення мовних проблем стало завданням наукових кіл Всеукраїнської академії наук (ВУАН), при першому відділі якої функціонували такі комісії: комісія для створення словника живої української мови під керівництвом академіка А. Кримського, комісія для створення історичного словника української мови під керівництвом Е. Тимченка, комісія для створення історико-географічного словника української землі під керівництвом А. Грушевського, комісія з видання пам'яток новітнього українського письменства під керівництвом академіка С. Єфремова. Він же керував і комісією, яка відповідала за створення біографічного словника діячів України. Ці комісії створили цілу кореспондентську мережу на місцях, яка забезпечувала діяльність академічних структур фактологічним матеріалом.

Крім цих структур у системі ВУАН існували й науково-дослідні кафедри. Їх 1.10.1927 року було 88 [2,11]. У складі цих комісій безпосередньо лінгвістичними проблемами займалися 8 кафедр, примітно, що вони у своїй організації й діяльності дотримувались регіонального принципу. У Харкові працювало 3 кафедри, у Києві – 2, по одній – у Ніжині, Дніпропетровську, Кам'янці-Подільському. Навколо цих кафедр також зібрався численний актив поціновувачів української мови в регіонах. Наприкінці 1926 року в складі кафедр працював 161 дійсний член і 212 наукових співробітників [2,333]. Слід зазначити, що ці кафедри, крім вивчення широкого кола мовних проблем, займалися й підготовкою наукових кадрів вищої кваліфікації, які забезпечували високий рівень викладання у вищих навчальних закладах, сприяли популяризації української мови в суспільстві.

Третьою ланкою, найбільш численною, були наукові суспільства, які, згідно зі статутом, реєструвалися при ВУАН. Наукові суспільства фінансувалися безпосередньо з бюджету Народного комісаріату освіти (НКО) і Науковим комітетом, що займалися організацією наукових досліджень. Безпосередньо НКО фінансувалися 22 товариства. На їхнє утримання витрачалося в цілому 75 тисяч рублів, близько 2,5 тис. на кожне товариство. Інші товариства одержували фінансову й наукову підтримку з боку Наукового комітету. Їх було близько 60: практично у всіх регіонах України, де були вищі навчальні заклади й відповідні кадри.

Методичним центром організації лінгвістичних досліджень були академічні наукові товариства в Києві: Нестора Літописця, історико-літературне й Товариство досліджень української історії, письменства й мови в Ленінграді, очолюване академіком В.Н. Перетцем. Головним завданням цих товариств була популяризація наукових досягнень у сфері українознавства за допомогою видання праць. У першій половині 20-х років це завдання розв'язати не вдалося головним чином тому, що не було друкованого органу. Про наукові результати доповідалося в основному усно під час засідань. Тільки в 1924 р. відбулося 125 таких засідань. У другій половині 20-х рр. вдалося зробити 2 випуски праць Ленінградського товариства дослідження української історії, письменства й мови.

Активну діяльність вели регіональні наукові товариства, зокрема Харківське наукове товариство в 1927 році через секцію мови, яка нараховувала 112 членів (4.05.1926 р.), розробило кілька циклів тем. Головними з них були: “Походження мови, її функції в суспільстві”, “Місце української мови в родині мов”, “Новітні проблеми класифікації мов”, “Проблеми сучасної української літературної мови”, “Мова дитини” і ін. Вони давали уявлення про соціальну природу мови, про місце української мови в родині слов'янських мов, еволюції українського правопису й ін. [3, 98].

Останньою, наймасовішою ланкою, ланкою історико-краєзнавчого вивчення проблем були краєзнавчі організації, об'єднані навколо Українського комітету краєзнавства. Цей комітет був обраний на II Всеукраїнській краєзнавчій конференції в травні 1925 року й став однією з діючих інституцій, яка активно популяризувала рідну мову багатонаціональної України. Практично в кожному місті при навчальних закладах, школах виникли товариства, які вивчали історію, культуру, традиції свого народу. Цей великий фактологічний масив був благодатним ґрунтом для наукового узагальнення.

У результаті об'єднання наукових і суспільних форм у краєзнавчому русі в короткий термін удалося розв'язати безліч мовних проблем. Інститутом української наукової мови з секціями природознавства, технічною, мистецтвознавчою, сільськогосподарською й іншими при розробці української термінології під керівництвом відомого українознавця Е.Б. Курило в 1924 році вдалося випустити “Словник хімічної термінології”, під керівництвом академіка П.А. Тутковського “Словник геологічної термінології”. Комісія зі створення “Словника живої української мови” у другій половині 20-х рр. збрала більше 700 тис. карток. Комісія зі створення “Історичного словника української мови” за цей час збрала більш 200 тис. карток. Комісія з видання здобутків новітнього українського письменства здійснила академічні видання І.П. Котляревського в 3-х томах, Т. М. Шевченка в 10-ти томах, підготувала до видання добутку Гулака-Артемівського.

На жаль, ця робота на початку 30-х років була згорнута, що було обумовлено відмовою влади від політики українізації, у результаті чого більшість учених, краєзнавців піддалися політичним репресіям 30-х років.

Список використаних джерел

1. Тронько П. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (Досвід. Проблеми. Перспективи) / Петро Тронько. – К., 2000.
2. Центральный государственный архив общественных объединений Украины (ЦГАООУ). – ф.166. – оп.5. – д.724а
3. ЦГАООУ, там же, оп.6. – д.610.

4. Шмидт С.О. Золотое десятилетие советского краеведения / С.О. Шмидт // Отечество. – М., 1990. – Вып.1.

Анотація. У статті аналізується внесок історико-краєзнавчого руху України у вирішенні мовних проблем процесу українізації 20-х років ХХ ст. Наголошується на тому, що завдяки участі у цій роботі провідних фахівців вона носила різновекторний характер, що дозволило вирішити низку проблем у розвитку української мови.

Ключові слова: краєзнавство, мова, українізація, наукові узагальнення, термінологія.

Summary. The contribution of the Ukrainian historical-ethnographical movement in solving linguistic problems of the process of “Ukrainization” of the 1920s is analyzed in the article. It is stressed that owing to the participation in this work of leading specialists it was versatile and was helpful in solving a number of problems in the development of the Ukrainian language.

Key words: regional ethnography, language, “Ukrainization”, scientific generalizations, terminology.

УДК: 821.161.2-1.09

Саковець С.П.

ОРНІТОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ В ПОЕЗІЇ В. СТУСА: МІФОЛОГІЧНЕ І ФОЛЬКЛОРНЕ НАПОВНЕННЯ ТА АВТОРСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

У кожного поета є власний набір образів, які переходять із поезії до поезії, набуваючи все нових смислових відтінків. Це індивідуальні авторські образи. У В. Стуса теж є такі образи-улюбленці, які стали невід’ємною ланкою у розвитку поетичної свідомості. Чимало з них доростають до рівня символів. Однак більшість таких образів-символів, наявних у творах поета, постала із життєвої філософії наших пращурів, з культурних надбань та уподобань українського народу, з його поглядів, вірувань, міфів, обрядів, звичаїв та з надбань світової культури, літератури, міфології.

На сьогодні існує чимало досліджень творчості В. Стуса (від невеликих за обсягом розвідок до дисертаційних робіт), значна частина яких присвячена аналізу образів-символів Стусової поезії. Найбільш “популярними” у плані дослідження стали символи дерев, вогню, сонця, неба, свічки, тіні, сну тощо (О. Рарицький, Г. Віват, А. Бондаренко, Ю. Бондаренко, У. Пелех та ін.). Хотілося б розглянути такий пласт Стусової міфопоетики, як образи птахів у ключі їх зв’язку із міфологією та фольклором. Образи птахів у поезії Василя Стуса майже не досліджені, хоча мають дуже цікаве смислове наповнення та міфологічні корені. Тому досліджуване питання наразі є особливо актуальним.

Метою статті є дослідити орнітологічний код поезії В. Стуса і встановити його міфологічне підґрунтя.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- визначити міфологічну базу орнітологічних образів та їх трансформацію у фольклорі;
- встановити співвідношення індивідуально-авторського та міфологічно-фольклорного семантичних рівнів орнітологічного коду;
- простежити особливості авторського бачення міфологічних та фольклорних образів птахів;
- з’ясувати міфологічну мотивацію метафор, компонентами яких є образи птахів.

Дослідниця творчості В. Стуса Г. Кутнякова зауважила, що у поетичній свідомості українців простежуються одні й ті ж образи-символи (та їх варіанти). Вони сягають корінням у глибини національного світосприйняття. До якого б напрямку, методу, школи не належав той чи інший письменник, набір базисних образів у його поетичній палітрі має міфологічні корені, він зумовлений поетичним мисленням, заглибленим у народну міфологію [5].

Розглянемо це на прикладі образів тварин верхнього світу – птахів, - до яких звертається В. Стус. Орнітологічна система поета включає в себе образи ворона, гайворона, зозулі (зигзиці), чайки, лебедя (лебедині), голуба (голубині), журавля, лелеки, крука, пугача, ластівки, солов’я. Чимало з перерахованих птахів були священними для людини на ранньому етапі розвитку, виконуючи роль тотемів.

Ворон є центральним образом серед інших образів птахів. Ворон – шаманський міфознак: вороняча атрибутика у шаманському вбранні, воронячі зображення у шаманській ритуальній практиці, постійна присутність у міфах народів євразійської Півночі, Сибіру, індіанців Америки свідчать про виняткову давність цього міфогероя. Ворон ще перебуває по той бік добра і зла, навіть користі і шкоди: він амбівалентний.

У пізніших епічних піснях та баладах ворон постійно фігурує у ситуації “воронячого бенкету”: розтинання мертвого тіла, що становило колись частину жрецького обряду. Частки тіла жертви ототожнювали з частинами світу, і це знаменувало подолання космічного хаосу та встановлення гармонійного світового ладу. Поїдання частин тіла жертви, “малого космосу” врятовувало його від зникнення у небутті. Саме це робить ворон у міфі, він – магічний жрець, який вершить головний світовий ритуал. Сідаючи на мертвого, випиваючи кров, тобто знищуючи життя, він його продовжує [11]. Ворон постає деміургом.

Пізніше під впливом християнства ворон стає негативним образом, що відбилося у фольклорі. Пам’ять про “жрецьку” дію, виконувану вороном, збереглась, але набула негативного значення.

Стусовий образ ворона близький до фольклорного:

Гей чужа-чужаниця
гей чужа
ніби гадина-крівця
з-під ножа
ніби ворон кружляє
ясні очі виймає
а ще чорна доймає
нужа [9, 163].

Як трупний птах чорного кольору із зловіщим криком ворон хтонічний, демонічний, пов’язаний із царством мертвих, а також є вісником смерті, нещастя [6, 246]. У В. Стуса він іноді поєднується з образом тополі, яка “лячно, немов антена, ловить радарною кроною візерунчастий день, гаптований криком вороновим”. В іншому вірші “гайвороння заговорило нерадісним шелепанням розкрилля нерадісну покуру куширів”, “вороння пролетіло в сусіднім вікні, наче груддя біди в вечоровім огні”. Та найкраще “провісницька” функція ворона показана у наступних рядках:

... чорний вороне, замовч і головоньки не мороч,
Бо так накрядеш, що аби уже й добрався б до товариша...
А десь самотній упаду, а вмру – ніхто й не стулить очі...
А то – ще й хворим підберуть – і на Сибір відправлять маршем.
[8, 76]

Летів розлого чорний-чорний ворон
обезземеленим безкраїм небом
і безберегий лет його німотний
уже годину судну провіщав [10].

Подібні образи ворона наявні у поезіях “Сповільнено твій час прозрінь”, “Зима. Паркан. І чорний дріт”, “Незграбно ворон кружеля” тощо.

За міфологічними уявленнями, ворон супроводжував душі померлих до потойбічного світу. Власне, тому його образ пізніше був переосмислений у негативному плані як вісник смерті. Отож, ворон виявляє безпосередній зв’язок зі світом мертвих:

В країні мертвих є той суходіл,
З якого б’є жива вода. По неї
Летить із України вороння,
Але не повертається додому [8, 91].

Цікаво, що у вірші “Ще кілька літ – і увірветься в’язь” таким медіатором між “тим” і “цим” світами постає міфічний фенікс, що за своїм значенням є антиподом ворона.

У поезії Василя Стуса відбувається функціональне зближення образів ворона і зозулі, оскільки зозуля теж провіщає майбутнє, здебільшого нещасливе:

Не кукайте, криваві зозулі,
над бідною моєю головою,
коли віконце обснувало млою,
коли мені так тяжко без землі,
завислому у вертикальній трумні [9, 215].

... як жилось
Тобі під гронами калини,

Де попелясті зозулі
Вістили роки: жий однині
На все непізнаній землі [9, 293].

Ластівка, за давніми віруваннями, приносить весну; щоб прикликати цих птахів, згідно з язичницьким обрядом, випікали спеціальні вироби з білого борошна у формі птахів. Ластівки прилітають з “того” світу, з “райського царства”, зі світу мертвих, з Вирію. У В. Стуса така семантика образу ластівки дещо стерта, пом’якшена, навіть прихована.

І віщій голос подали вітри,
ласкаві ластівки зашелестіли,
мов листя лип. І крики зашептіли
мені на лицах. Годі, очі втри,
моя зажуру. Поночіє світ,
гойднувся обрій – радості й доуки.
Сідають ластівки мені на руки,
а серце поривається в зеніт [10].

Голуб – доволі поширений образ у Стусовій поезії. Голуб – жертвний птах у багатьох народів, що символізує чистоту, очищення; християнство додало до цього образу значення святості, символіку божественного начала:

... Ген над головою
злітали з мене голуби,
як духи [8, 90].

У незвичному контексті вживається образ голубів в поезії “Коли б, коли б ви мали, голуби...”. Вірш нагадує казку про Івасика-Телесика, а саме момент приликання ним гусей. Ліричний герой Стусової поезії із подібним закликком звертається до голубів, прохаючи перенести його на Україну:

Коли б, коли б ви мали, голуби,
хоч трохи серця, - ви б його на крила
взяли до себе і перенесли
на Україну, геть за ним стужілу.
До вас він добру руку піднесе
і озоветься – щедро і заклично:
Ходіть до мене, ось вам їсти й пити
крихти – на стежці, в черепку – вода [9, 139].

Голуби замінили гусей, оскільки вони повинні “перенести” дух ліричного героя до рідного краю. Голуби символізують тут не фізичне наближення до України, а духовне єднання з батьківщиною.

Образи інших птахів значно рідше вживаються із символічним значенням і міфологічної основи як такої не мають. Вони переважно є елементами пейзажу або входять до складу складних метафор, є компонентами характеристики людини (не виняток і проаналізовані образи). Нас цікавлять міфологемно мотивовані метафори, які без знання давніх вірувань наших предків читач зрозуміє не повністю.

У В. Стуса багато міфологічно мотивованих метафор побудовано за моделлю “птах → пора дня”:

Всесвіт кружляє, мов птах, спроквола.
Обрій – мов гайворон... [9, 265].

Кружеляє понад ними
Вечір, крила розкриливши [9, 272].

.....сизий голуб-досвіток
збудив мене своїм крилом страпатим... [10]

На ранній стадії свого існування людина намагалась пояснити незрозуміле, невідоме на основі уже відомого. Вечір, темрява були незрозумілими. У результаті певних мисленневих операцій (аналогії) людина “зрозуміла”, що темрява – це тінь від великого птаха, який закриває світ.

Поширеною в українських поетів є метафорична модель “птах → душа людини”. У В. Стуса вона має такий варіант:

Так душі наші: майже неживі
пустилися в осінні перелети [9, 205].

Цю метафору легко пояснити, знаючи уявлення давніх слов’ян, які вірили, що вирій – це світ предків, померлих. Душі померлих відлітають у вирій у вигляді птахів (наприклад, ластівок).

В. Стус часто із пестливим значенням вживає назви птахів, марковані жіночим родом (“голубиня”, “лебедина”, архаїчне “зигзиця”), на означення дружини та України, хоча іноді ці образи настільки зливаються, що їх неможливо роз’єднати:

Там того світу закуток глухий,
а в ньому жінка, здумана зигзиця,
шепоче спрагло: Боже, най святиться,
о, най святиться край проклятий мій [9, 62].

Від слова “зигзиця” віє архаїкою і “Словом о полку Ігоревім”. Цей образ нагадує Ярославну. Особливу схожість із Ярославною має жіночий образ із поезії “Душа ласкава, наче озеро”:

А біля мене білим сободем
Тремтить коханої рукав.
Мені була ти голубинею,
Що розкрилила два крила
І мужем, хлопчиком, дитиною
Мене до неба вознесла [9, 190].

В. Стус вводить у текст елементи голосіння: жінки за коханим та чоловіка за матір’ю-батьківщиною. Ці вірші творять діалог на рівні тексту. У звертаннях вживаються назви птахів: сокіл – коханий (традиційне фольклорне значення) та зигзиця – мати:

Мій соколе обтятий,
в ту гостину, де ти,
ні пройти, ні спитати,
ні дороги знайти.
За тобою, коханий,
очі видивила,
ніби кінь на аркані,
світ стає дубала [9, 89].

О пресвята моя зигзице-мати!
До тебе вже шляхів не напитати
і в ніч твою безсонну не зайти.
Ти жди мене. Чекай мене. Чекай
нехай і марне, але жди, блаженна.
І Господові помолись за мене.
А вмру – то й з того світу виглядай [9, 261].

Ми проаналізували образи реально існуючих птахів, які набули символічного значення у зв’язку з їхнім “впливом” (в уяві наших предків) на життя. Однак В. Стус використав і безпосередньо міфологічний образ – образ жар-птиці. Жар-птиця пов’язана зі Світовим Деревом, вона живе у його кроні, що відповідає верху світобудови. Жар-птиця має стосунок також до опозиції “світло - морок”, оскільки символізує світло.

У поезії “Посоловів од співу сад” образ жар-птиці є компонентом метафоричного образу світла:

І світло випурхнуло птахом
І розпластало два крила...
.....
І світло як вода з криниці
На віти порснуло пружкі
Де як видіння полохкі
Стрибали золоті жар-птиці [9, 200].

Жар-птиця – символ випробувань, ініціації. Цей міфологічний мотив розроблений у фантастичних казках, де найменший брат подається ловити жар-птицю. Пригоди на шляху до неї – символічна ініціація, внаслідок якої того, хто її пройшов, приймають у стан дорослих. У В. Стуса бачимо відгомін цих ритуалів:

Хто в жили крові нам залле,
Щоб, виточивши сукровицю,
Нам наказав: лови жар-птицю,
піймаєш – будеш муж, мале [9, 321].

Міфологема жар-птиці зустрічається і в інших віршах, але не передбачаючи якогось міфологічного підтексту. Зокрема, у вірші “Вельможний сон мене опав” жар-птиця постає символом національної святині, національного духу і просто національного.

Розглянувши образи птахів у поезії В. Стуса, можемо зробити висновок, що вони (зокрема, образи ворона, зозулі, голуба) засвідчують глибинний зв’язок із міфологічними уявленнями наших предків. Інша частина образів проникла у Стусову поезію, пройшовши фольклорну “обробку”. Однак поет не просто запозичує певні образи, теми, мотиви із міфології чи фольклору. Переосмислюючи образи, він доповнює їх новими відтінками значення і оточує незвичним контекстом, творячи таким чином новий міфологічний світ поетичної творчості.

Список використаних джерел

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування / Булашев Г. – К. : Довіра, 1992. – 414 с.
2. Віват Г. Художні особливості та провідні мотиви поетичної творчості Василя Стуса / Віват Г. – Одеса : “Студія “Негоціант”, 2003. - 175 с.
3. Войтович В. Українська міфологія / Войтович В. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
4. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу / Іларіон, митрополит. – К. : Обереги, 1992. – 424 с.
5. Кутнякова Г. Народнопоетична символіка поезій Л. Боровиковського і В. Стуса [Електронний ресурс] / Кутнякова Г. – Режим доступу: www.stus.kiev.ua/stusoznavstvo.htm
6. Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2-х т. / [гл. редактор С. А. Токарев]. – М. : Рос. энциклопедия, 1997. – Т. 1. – 1997. - 671 с.
7. Петров В. Український фольклор / Петров В. // Берегиня. – 1996. - № 1-2. – С. 113-120.
8. Стус В. Дорога болю : Поезії / Стус В. ; [упоряд. та післямова М. Х. Коцюбинської]. – К. : Рад. письменник, 1990. - 222 с.
9. Стус В. Палімпсест : Вибране / Стус В. - К. : Факт, 2006. - 432 с.
10. Стус В. Твори [Електронний ресурс] : У 6 т., 9 кн. / Стус В. – Львів : Просвіта, 1994-1999. – Т. 3, кн. 1: Палімпсести. - 1999. - 486с. – Режим доступу: <http://stus.kiev.ua/texts.htm>
11. Українські замовляння / [упоряд. М. Москаленка, авт. передм. М. Новикова]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.

Анотація. Статтю присвячено аналізу особливостей функціонування у поетичних текстах В. Стуса образів птахів. У студії здійснено спробу визначити міфологічну базу орнітологічних образів та їх трансформацію у фольклорі, а також з'ясовано міфологічну мотивацію метафор, компонентами яких є образи птахів.

Ключові слова: образ птаха, орнітологічний код, міфологічна мотивація, метафорична модель.

Summary. The article is dedicated to analysis of the functioning of the birds images in a poetry by V. Stus. The author strives to define the mythological base of ornithological images and their transformation in folk-lore in this article; the mythological motivation of metaphors with the images of birds as components of metaphors is found out.

Key words: image of bird, ornithological code, mythological motivation, metaphorical model.

УДК 81+808.2

САХАРОВА О.В.

ЖАНР “СПОВІДЬ” ЯК СОЦІАЛЬНО–КОМУНІКАТИВНА ТА ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Увага сучасних лінгвістичних студій до проблем функціонування мови зумовила активний інтерес до людини, що говорить. Незважаючи на тривалу історію питання про необхідність вивчати не лише абстрактну систему мови, але й процеси її породження та сприймання людиною, активізація таких досліджень припадає на другу половину ХХ – початок ХХІ століть. Залежно від аспектів дослідження реалізації комунікативної здатності людини (людей) у мовознавстві сформувалися окремі науки, що вивчають цей складний феномен людського існування та співіснування: теорія мовної особистості, комунікативна лінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика тощо [1], [2], [6].

Порушена в працях Г. І. Богіна та Ю. М. Караулова теорія мовної особистості зумовлює пріоритетні напрями мовознавчих студій, що вивчають людину, що говорить, з точки зору психолінгвістичної, соціолінгвістичної, соціологічної теорій, з позицій етнокультурної лінгвістики [5]. Найпоширенішою видається психолінгвістична інтерпретація мовної особистості, що виходить як із відомих психологічних концепцій (теорія Е.Берна), так і створює власні концепції [9].

Особливістю вияву мовної особистості визначаються мовні засоби, мовленнєві стратегії та тактики, що свідомо чи несвідомо обираються нею в процесі комунікативної взаємодії. Досвід реконструкції психологічних та психічних станів людини через її мовлення є відомим у психотерапії [4]. Вивчення закономірностей використання мовних засобів та мовленнєвих жанрів певними типами особистостей у певному стані значно розширює в свою чергу уявлення про функціональну диференціацію мови. Суб'єктивна трансформація вербальних засобів коригує, змінює також і палітру мовленнєвих жанрів. Як зазначає К. Ф. Седов, мовна свідомість індивідуума відображає накопичені протягом всього життя соціально-психологічні враження. А кожна соціальна взаємодія між людьми, кожний комунікативний акт – явище таке ж унікальне, як і неповторною є кожна мовна особистість [7, 16].

Проте опис використання конкретних вербальних засобів, а також мовленнєвих жанрів у певних комунікативних ситуаціях залишається досі на периферії, що зумовлює необхідність таких досліджень.

Мета статті полягає в аналізі мовленнєвого жанру сповіді, що використовується різними мовними особистостями в різних площинах вербальної інтеракції.

Завданнями є: 1) фіксація комунікативної ситуації, в якій мовець апелює до жанру сповіді; 2) аналіз комунікативних стратегій та тактик у використанні жанру; 3) психолінгвістична та соціальна характеристика мовних особистостей, що використовують жанр сповіді.

Матеріалом аналізу та опису комунікативної взаємодії слугували п'єси Я. Стельмаха. Драматичний текст може розглядатися з різних позицій. З одного боку, він є художнім завершеним твором, де виявляється цілісність і зв'язність, де ситуації спілкування, створені автором, підпорядковані художній, екзистенційній ідеї, де може бути окреслено кілька рівнів комунікативного минулого, визначену проекцію комунікативного майбутнього, а комунікативні автор і адресат постають персонажами п'єси, художніми образами. З іншого боку, події, описані в драматичному творі, відображають реальні (або символічні) дії вербальної інтеракції між людьми, що практично ідентифікується з безпосереднім спілкуванням.

Принцип аналізу жанру сповіді здійснюється за критеріями, запропонованими Т.В.Шмельовою [9].

Відтворення жанру сповіді знаходиться в площині особистісно-орієнтованого дискурсу, в якому, згідно з концепцією В.І.Карасіка, особлива увага приділяється внутрішнім проблемам, переживанням, планам учасників комунікації, внаслідок чого інформативний аспект спілкування стає менш суттєвим. На думку В. І. Карасіка, в ньому беруть участь співрозмовники, добре відомі один одному, які прагнуть відкрити свій внутрішній світ [5, 232].

Проте прагнення відкрити свій внутрішній світ, згідно з побутовим уявленням, здійснюється частіше по відношенню до незнайомого співрозмовника.

Наші спостереження свідчать, що перехід до жанру сповіді можливий в різних комунікативних ситуаціях по відношенню як до знайомого співрозмовника (зокрема родича), так і до незнайомого.

У спілкуванні мами з дочкою, яке може кваліфікуватися як жанри “відверта розмова” / “переконання”, героїня переходить на жанр “сповідь” у неоднозначних ситуаціях:

(1) Лідія Андріївна. А тобі потрібно твого віку? Чи кого? <...> Юрко твій тобі потрібен – разом босоніж по калюжах хлюпати? У цьому, по-твоєму, найвище щастя?

Таня. А в чому, мамо?

Пауза

Лідія Андріївна. Так, у твої роки в цьому. Але ж перед тобою ціле життя. І теплих калюж у ньому буде меншати. З роками вони випаровуються, і залишається що? Дорога. У вибоїнах і рівчаках. Мине всього кілька років, і ти переконаєшся сама. Мені пощастило – я зустріла твого тата, а кого зустрінеш ти? Що за людина, як він до тебе ставитиметься? Сама, в чужому місті...

Таня. Ти ж збиралася сюди переїздити [8, 215].

Мама, реалізуючи жанр переконання, вдається до низки різних мовленнєвих актів: приниження, зневаги, що містять експресивні питальні конструкції та яскраву метафору (*разом босоніж по калюжах хлюпати*). Комунікативний хід доньки, що складається з “вічного питання” (*в чому щастя?*) перериває та змінює стратегію спілкування. Невід’ємний компонент розмови – *пауза* – насичений різними смислами та є логічним переходом до наступних міркувань. Принципово змінюється стратегія: від питань агресивних, нищівних по відношенню до сенсу буття юної дівчини мати переходить на осмислення життєвого шляху, на тривогу за майбутнє дитини. Семантичним стрижнем мати мовлення стає розвиток метафори, висловленої в момент агресії, що набуває філософського значення (*теплих калюж ... буде меншати. З роками вони випаровуються, і залишається що? Дорога. У вибоїнах і рівчаках*). Посилюють ефект несподіваної мудрості використання парцельованих конструкцій.

Проте увага дівчини концентрується не на міркуваннях матері про життя, а на її планах переїхати до столиці. Одразу тема можливого нареченого зникає.

Лідія Андріївна. А коли ще те буде! Та й чи буде? Наш будинок... Хто його купить? А прописка? Так, твій тато був, звичайно, хороша людина – то й що? Що він залишив після себе, що в нього було, крім того, що він хороша людина?

Таня. Мамо...

Лідія Андріївна. От він прожив життя. І що? А в нього не було жодного такого дня, котрий оці (жест) сприймають як належне. Чому? Що він гірший? <...> Так, він гірший, тому що він був чесною людиною.

Таня. Ти так ніколи не говорила.

Лідія Андріївна. Не говорила, так, бо і я думала: те, як ми живемо, правильно. І слід цим пишати. Чим? Ти думаєш, розчаруватися можна лише в коханні? У недобудованому куточку для двох? У роботі, що про неї через тридцять років і чути несила? І день у день те саме й те саме – хоч ти лусни, хоч з вікна, так у нашому місті й будинку достатньої височини не знайдеш [8, 215-216].

Типовим для реальності спілкування фіксуємо постійні перестрибування з теми на тему, які об'єднані спільною екзистенційною проблемою – матеріальною (можливий продаж будинку, переїзд матері) та ідеальною (спосіб життя скромної сім'ї). Патетична сповідь матері щодо сенсу буття стосується спочатку покійного чоловіка /батька (*Що він залишив після себе, що в нього було, крім того, що він хороша людина?*), а потім і власного життя (*я думала: те, як ми живемо, правильно. І слід цим пишати*). Але перегляд свого існування можливий лише за умов певного поштовху, яким стали події, описані на початку драми, спілкування з успішним, розкутим столичним фраером. Сам факт відвертої розмови з переглядом життєвих позицій виникає як внутрішня відповідь на нові враження. Пропозиція, яка визріває в героїні, штучна, і Лідія Андріївна сама це відчуває. Жінка полемізує сама з собою, вдається то до глибокого аналізу життя (*Ти думаєш, розчаруватися можна лише в коханні? У недобудованому куточку для двох?*), то до прямої турботи за дитину (*.. кого зустрінеш ти? Що за людина, як він до тебе ставитиметься?*), то до елементарної примітивної заздрості та агресії (*Що він гірший?*), то до відчаю (*хоч з вікна, так у нашому місті й будинку достатньої височини не знайдеш*). Відхід від безпосередньої комунікативної мети – переконати доньку вийти заміж за Бориса – зумовлений складністю комунікативного теперішнього (подійним змістом), що перекреслює комунікативне минуле та ставить під сумнів комунікативне майбутнє. Єдиним містком між нещодавніми планами, ідеалами та новою реальністю постає ефемерна перспектива одруження Тетяни. Сповідь у цьому випадку виступає тою екзистенційною константою, що зумовлює порозуміння, можливо, примирення, пояснює певні неадекватні сторони комунікативної поведінки.

Відтворення власного минулого у формі сповіді є типовою ознакою розмови з незнайомою або малознайомою людиною. Така сповідь містить інформативну частину (що іноді представляє стиль життя певного соціуму в певну епоху), емоційне відтворення фактів, що зумовлює якесь філософське узагальнення, та певну перспективу на майбутнє:

(2) Тоня. В дитинстві я вірила у щастя. Щастя – це коли в тебе є така лялька, як в сусідської Нінки. Ми, кілька сімей, жили у величезній комуналці з напівтемною кухнею, – там стояло безліч столиків, сичали жаровні, бризкали виварки, – із запахом білизни, мила, смаженої картоплі. Досі страшенно люблю смажену картоплю – мені завжди діставалось її менше, ніж хотілося... Мої однокласники дражнили мене, бо я ходила в одному платтячку. І я дивилася з вікна, як хлопці грають у коци... У мами з вітчимом з'явився мій братик, і їм було не до мене. І мені здавалось – нікому в світі я вже не буду потрібна... [8, с.139].

Спроба дати визначення найзагадковішому феномену людства через дитячі відчуття та образи зумовлює встановлення системи гештальтів, що детально відображають атмосферу формування почуття, що вербалізується через самоприниження (*мені завжди діставалось її менше; однокласники дражнили мене, бо я ходила в одному платтячку*). У відтворенні предмету спогадів переважають динамічні предикати (*сичали, бризкали, грають*), тональність розмови про минуле передається через предикати сприйняття (*дивилася, здавалось*). Своєрідна сповідь утворює інтержанр, бо виникає в процесі комунікативної ситуації, що є прелюдією до серйозних стосунків.

Апеляція до минулого, до опису життєвих випробувань, через які проходить мовець, притаманні невимушеній розмові, набувають маніпулятивних стратегій в ситуаціях впливу:

(3) Друг. А я змушений був після восьмого класу подаватись у якийсь дурний технікум, тому що батечко від нас дременує, а там давали стипендію, тоді зубами прогризатись в інститут, в аспірантуру... Сидіти в помийці нікому не хочеться. А у нього все – ось на долоні! Чому, за яким правом, я тебе питаю? [8, с. 148].

Звернення до біографічних фактів у тональності бідкання зумовлене прагненням мовця протиставити свій життєвий шлях проблемам друга, якому не доводиться особливо "зубами

прогризатись”, що, на думку персонажа п’єси, має вигідніше виставити саме його. Глибинна образа на всіх, кому в житті більше пощастило, кому “з дитинства все було дозволено” і все було “на долоні”, вербалізується в риторичних питаннях (Чому, за яким правом..?). Ретроспекція, що представлена через предикати активної дії (дремнув, давали, прогризатись) з негативним забарвленням, виступає елементом жанру осуду, переконання. Агресія у відображенні різних життєвих шляхів формує негативну модальність, через яку репрезентується уразлива, ущерблена мовна особистість. К. Ф. Седов розглядає такі мовленнєві стратегії та тактики як репрезентанти агресивно-маніпулятивного типу [7]. На нашу думку, представлений персонаж належить до такого типу мовної особистості, частиною мовлення якої й виступає негативне представлення власного минулого.

Перехід на жанр “сповідь” може мати ігровий характер, стати частиною мовленнєвої стратегії розіграшу. В процесі зіткнення різних моральних та інтелектуальних світів провінційної жінки, простодушної, обмеженої та “правильної”, з одного боку, та вільної й цинічної особистості, з іншого, виникає нестандартна комунікативна ситуація.

(4) Лідія Андріївна. ... Навіщо ви з усього знущаетесь, усіх сіпаєте, зачіпаете?

Комунікативний автор налаштований на жанр з’ясування стосунків, проте її візаві перетворює спілкування на фарс.

Сергій. Ех, Лідіє Андріївно, я по-своєму нещасна людина.

Лідія Андріївна. Ви?!

Сергій. Вас це дивує? Ех, Лідіє Андріївно, адже я також ріс у хорошій родині. У порядній, як говорилося в недалекому минулому. Батьки за мною душі не чули. На ніч казки читали – курочка ряба була моїм улюбленим літературним образом. А вечорами, коли я засинав із пальцем, намазаним гірчицею, в роті, вони схилялись над моїм ліжечком і ронили сльози розчуження. Вони прищеплювали мені художній смак, і після занять я кілька років плентався до музичної школи. Ви любите музику?

Лідія Андріївна (напоготові, очікуючи пастку) Так [8, 189].

Комунікативний автор (Сергій) грає наївністю адресата, схиляючи його до співчуття, переходячи на комунікативний жанр, що іронічно поєднує елементи сповіді, відвертої розмови. Він апелює до стереотипів, зрозумілих співрозмовниці, проте вживає їх не серйозно. Реалізуючи основний принцип комічного – ефект оманливого очікування, мовець-гравець перебиває власну розповідь несподіваним питанням. У мовленні Лідії Андріївни переважають питальні конструкції, апелювання до совісті, а періодично – розпач.

Сергій. А мене від неї вернуло. Ну, тепер уже ні. Почуття відрази помалу зникає... Я пристойно скінчив школу, вступив до інституту. Мною навіть пишалися. А тоді робота. Лідіє Андріївно, і всі дні – мов стовпчики вздовж дороги: знай собі миготять... А ви, напевне, чекаєте від мене якогось сумного епізоду, що в корені змінив би моє уявлення про життя? Повчального випадку, що навіки вразив би мою чутливу душу? А його не буде. Не буде – і край. Не було. Просто яось вранці я прокинувся і подумав: ну й що? Який сенс жити так? Де він, цей сенс? Навіщо? І що далі? (Засміявся). І все. Пах-х – і все. Зі старої роботи – в один день. Від батьків... От з батьками, правда, було складніше... [8, 189].

Таким чином, жанр сповіді є переважно фрагментом інших жанрів, таких як відверта розмова, переконання, маніпуляція, гра. Перехід на елементи цього жанру зумовлені переважно психологічним станом розпачі, невпевненості або агресії. Апеляція до комунікативного минулого не завжди прогнозує комунікативне майбутнє, може враховувати або не враховувати концепцію адресата, виступає переважно як потреба комунікативного автора в осмисленні власного життя. Характер використання цього жанру віддзеркалює певні психологічні ознаки мовної особистості: невпевненість, вразливість (комунікативна ситуація 1), цілісність характеру зі здатністю аналізувати причинно-наслідкові аспекти явища (комунікативна ситуація 2), агресивність і заздрісність (комунікативна ситуація 3), схильність до гри та маніпулювання (комунікативна ситуація 4).

Список використаних джерел

1. Ажеж К. Человек говорящий: Вклад лингвистики в гуманитарные науки: Пер. с фр. / К. Ажеж. – М.: Научная мысль, 2003. – 304с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: Научная мысль, 1998. – 896с.
3. Дементьев В.В. Фатические и информативные коммуникативные замыслы и коммуникативные интенции: проблемы коммуникативной компетенции и типологии речевых жанров / В.В. Дементьев // Жанры речи. Вып. 1 – Саратов, 1997. – С.34-44.
4. Калина Н.Ф., Варфоломеева О.В. Речевое общение в психотерапии / Н.Ф. Калина, О.В. Варфоломеева. – Симферополь, 1996. – 57с.

5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2004. – 390 с.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Научная мысль, 1987. – 264с.
7. Седов К.Ф. О жанровой природе дискурсивного мышления языковой личности / К.Ф. Седов // Жанры речи: Сборник научных статей. – Саратов, 1999. – С.13-26.
8. Стельмах Я.М. Провінціалки: П'єси / Я.М. Стельмах. – К.: Мистецтво, 1991. – 268с.
9. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра / Т.В.Шмелева// Жанры речи. Вып. 1. – Саратов, 1997. – С.88-98.

Анотація. У статті розглядається функціонування жанру сповіді в різних комунікативних ситуаціях; аналізується використання мовленнєвих стратегій, вербальних засобів, їх зв'язок з іншими мовленнєвими жанрами як вияв мовної особистості. Матеріалом дослідження слугували тексти п'єс Я.Стельмаха, в яких відтворюється процес комунікації та репрезентуються мовні особистості.

Ключові слова: мовна особистість, мовленнєвий жанр, комунікативні стратегії.

Summary. The article describes the functioning of confession genre in different communicative situations. Speech strategies, verbal means and their relation to other genres of speech as a manifestation of language personality are analyzed. The research was conducted on the material of Ya. Stelmakh's plays, in which a process of communication and language personality are embodied.

Keywords: linguistic personality, speech genres, communicative strategies.

УДК 811.373.7'161.2

СВЕРДАН Т.П., ТКАЧ В.І.

МІСЦЕ ЗООФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У НАЦІОНАЛЬНО-МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

Звернення до проблем національного самоусвідомлення й самовираження спрямовує дослідників на пошуки нових підходів до розгляду і вивчення мови як носія народного духу. Зокрема, актуальними є студії, пов'язані з вивченням мовної картини світу, тобто описом мови як відображення картини світу. І це неспроста, адже картина світу – це цілісний образ світу, формування якого зумовлене історико-культурними реаліями певного етносу і який визначає специфічний спосіб сприйняття довкілля.

Найбільш виразними в плані нагромадження й передавання не лише раціональної, а й емоційної етнокультурної інформації про дійсність є фразеологізми.

Фразеологічні одиниці у кожній конкретній мові називають найбільш важливі для представника певного етносу фрагменти світу, при цьому те, що актуально для одного народу, може бути абсолютно не значимим для іншого. Саме тому фразеологія посідає одне з чільних місць у національно-мовній картині світу, і її вивчення вкрай необхідне для повного уявлення про світоглядні пріоритети того чи іншого народу, його побут, характер, важливість/неважливість історико-культурних подій тощо.

Особливо плідним для власне лінгвокультурологічних досліджень видається аналіз різноманітних лексичних шарів та лексико-тематичних груп, серед яких значний інтерес привертають до себе назви реалій фауни, що містять багато відомостей про самовизначення українців.

Цікавими в зазначеному аспекті є фразеологічні одиниці з компонентами-фауноназвами, оскільки самі фауноназви як носії символічного значення, зародженого почасти ще в тотемістичних уявленнях, – вагомий складник національно-мовної картини світу українців.

Дослідженню символічного значення тварин присвячені праці Г.Булашева, В.Войтовича, В.Давидюка, І.Огієнка та ін. Вивчення фауноназв як компонентів фразеологічних одиниць загалом висвітлене у студіях З.Василько, І.Голубовської, ін. науковців.

Мета і завдання нашого пошуку – встановити реалізацію символічних значень фауноназв у складі фразеологічних одиниць й окреслити семантичний спектр фразеологізмів, значення яких мотивоване саме символізацією тієї чи іншої фауноназви. Така мета не випадкова, оскільки

“символ – одна з наймогутніших підвалин національної культури... Саме знання символіки допоможе нам усвідомити картину світу, спосіб мислення наших пращурів, їх естетичні, моральні ідеали” [5, 192-193], а знання про реалізацію цієї символіки у фразеології й поетів.

Приміром, М. Костомаров розглядав символ у системі понять художнього мислення як уявлення, що викликає певне коло асоціацій, зумовлених процесом поетичного освоєння світу. У цьому розумінні “символ – образ і разом з тим не-образ, оскільки включає в себе додатковий смисл, органічно пов’язаний з образом, але не тотожний йому” (цитуюмо за Кононенком: 1996 [2, 147-148]). Безперечно, кожен символ є образом, проте не кожен образ може стати символом. Образ перетворюється у символ лише тоді, коли в ньому з’являється національне, культурне чи інше забарвлення. У цьому випадку образ і риса, яка його витворює, настільки зливаються, що перший набуває ознак символу. Та й почасти сама лінгвоментальна формула – носій образу-символу – стає символічною. Приміром, фразеологічні одиниці, відбиваючи особливості світогляду, культури, традицій і звичаїв, набувають образно-символічного змісту. Саме ж слово-символ у складі фразеологізмів актуалізує свої внутрішні можливості, які й визначають межі його вживань та семантичний діапазон.

Прикметно, що у своїй теорії символу М. Костомаров належне місце теж відводить природі. Науковець наголошує на нерозривному зв’язку людини й природи. На його думку, національна символіка (зокрема українська) співвідноситься з природним середовищем [там само].

Аналіз нашого фактичного матеріалу, досить численного (896 одиниць), хоча й вибраного лише з одного джерела, дає можливість констатувати, що у складі фразеологічних одиниць не всі фауноназви зберігають символічне значення і не завжди це значення формує загальну семантику фразеологізму. Однак досить часто саме символічне значення певної фауноназви є базою для творення фразеологічної одиниці. Цікаво, що фразеологізмами, мотивованими символічними значеннями фауноназв, найчастіше є одиниці на позначення таких реалій:

1. Риси характеру людини: працьовитість: *доброга вола у ярмі пізнають* (4, 154); волелюбність (незалежність): *старого собаку важко до ланцюга привчити* (4, 196); *і золоті удила коневі не милі* (4, 161); вірність: *кінь не видасть – і ворог не знайде* (4, 161); корисливість: *кіт воркоче, бо кашки хоче* (4, 184); ненаситність: *кіт по сало і на порожні банти скаче* (4, 185); простодушність: *дай ослові вівса, а його до будяків тягне* (4, 176); зверхність (хвалькуватість): *нащо тая чвань пороссяча* (4, 176); *великої кошари свиня* (4, 171); упертість: *хоч ти, пане, лопни – кричи, а кобила не везе* (4, 176); *знає свиня, що перець, вона каже, що то гречка* (4, 171); лінивість: *нашій кішці миші хвоста від’їли* (4, 185) тощо.

2. Поведінка людини: підступність (дворушництво): *кіт леститься, а дряпає* (4, 159); нахабність (невихованість): *посади свиню за стіл, вона й ноги на стіл* (4, 174); *свиня рилом волокна і “добрий день” не рекла* (4, 175); невдячність: *не кидай перлів свиням, бо потопчуть* (4, 174); улізливість: *не є такого пня, щоб в нього не почухалась свиня* (4, 174); покірність: *як овечка: не скаже ні словечка* (4, 151); шкідливість: *носив кіт сало, аж поки стало* (4, 186) і под.

3. Мисленнєва діяльність людини: досвідченість (обізнаність): *старий пес дармо не бреше* (4, 196); *чує кішка, де мишка є* (4, 186); далекоглядність: *на те кішка мишей учить, щоб самій голову не об’їли* (4, 185); кмітливість: *не той кінь, що в болото увезе, а той, що з болота витягне* (4, 163); розумова обмеженість: *був би послом, якби не вдався ослом* (4, 176); *у клячі грива довга, а ум короток* (4, 165) та ін.

4. Фізична діяльність людини: спритність (і вміння виплутуватися зі скрутного становища): *він що кішка: як ти його не кинь, а він все на ноги стає* (4, 183); сила: *молодого коня не впряжеш у гнилі оглоблі* (4, 162); швидкість: *доброму коневі не довгі верстви* (4, 160); повільність: *волом зайця не здогониш* (4, 154) і под.

5. Зовнішність людини: низькорослість: *маленька собачка – повік щеня* (4, 191); охайність: *кіт мие і підшви* (4, 185); неохайність: *у свині своя звичка: як не в реп’яхах та поросі, то в болоті* (4, 175) тощо.

Отже, наш матеріал показує, що символічні значення фауноназв реалізуються переважно у фразеологічних одиницях на позначення людини. І це не випадково. Адже символічного значення та чи інша фауноназва набула в результаті спостереження людини за твариною і “проектуювання” на тварину людського “я”. Зауважимо такий собі обіг: спочатку тварину ототожнюють з людиною, надаючи їй людських рис, потім людину змальовують через порівняння з твариною.

Спостереження за тваринним світом переосмислювали і переносили на себе. Антропометризм є домінантною ознакою аналізованих фразеологічних одиниць. Образ тварини накладався на людину. До слова, за В.Кононенком, “на творенні мовної картини світу істотно позначилися народні уявлення про перевтілення людей у тварин, що зумовило традиційне зіставлення поведінки людини і тварини” [2, 147].

У ході дослідження ми з’ясували, що з-поміж зоофразеологізмів, зокрема, мотивованих символічними значеннями фауноназв, кількісно переважають одиниці з назвами свійських

тварин. Це доводить твердження про переважання у традиційному світогляді українців рис господарника – працюючого, дбайливого, тісно пов'язаного з природою у всіх її виявах.

Окрім того, варіювання кількості фіксованих фразеологічних одиниць свідчить про “життя” фауноназв у звичаях і традиціях українського народу, його міфах, казках та обрядовості. Цей факт може також свідчити про позитивне або негативне значення тієї чи іншої тварини у житті людей, про її побутове призначення тощо. Проте, попри різну кількість зоофразеологізмів української мови з тією чи іншою фауноназвою, можемо стверджувати, що носії мови впродовж віків могли з їхньою допомогою оцінювати певну рису характеру людини, кваліфікувати як моральну чи аморальну її поведінку, підкреслювати важливість якогось виду її діяльності й узагалі висловлювати судження про людське існування як таке.

Загалом зоофразеологія української мови, у тому числі й фразеологічні одиниці з компонентами-назвами тварин, потребує подальших ґрунтовних студій, оскільки сягає своїм корінням тотемістичних вірувань, що зародилися ще на родоплемінній стадії розвитку і через язичницькі уявлення, трансформувались спочатку у міф, а пізніше у казку, байку, фразеологізм тощо, дійшли до сучасного мовця. Тобто цей фрагмент мовної картини світу українців становить цінний пласт національної культури.

Список використаних джерел

1. Василько З. С. Символізація значення слова в українському фольклорному мовленні (на матеріалі фауноназв у казках, піснях і пареміях): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / З. С. Василько; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. – К., 2003. – 20 с.
2. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко; літ. ред. В. Барчук. – К.; Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.
3. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект): автореф. дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01 / О. П. Левченко; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. – К., 2007. – 36 с.
4. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / упоряд. М. М. Пазяк, відп. ред. С. В. Мишанич. – К.: Наук. думка, 1989. – 480 с.
5. Словник символів культури України / за ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка. – К.: Міленіум, 2002. – 260 с.

Анотація. У статті схарактеризовано семантичні групи на позначення людини та її діяльності, в основу яких лягли фразеологічні одиниці, мотивовані символічним значенням компонентів-фауноназв. Зауважено, що українська зоофразеологія становить значний пласт національної культури, який сягає своїм корінням тотемістичних уявлень наших пращурів.

Ключові слова: зоофразеологізм, картина світу, символ.

Summary. The article deals with the reflection in the language of the material and spiritual culture of Ukrainian people. Reviews the one of the reasons of Ukrainian animals idiomatically phrases with supporting component symbolic as an object of mentality of Ukrainians.

Key words: zoophraseology, picture of the world, symbol.

УДК 821.161.2

Свідер П.І.

АРХЕТИПИ МАТЕРІ І МАТЕРИНСТВА У ТВОРЧОСТІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Про матір написано, продемонстровано в усіх видах мистецтв безліч творінь різних родів, жанрів. Ця безконечність природно обумовлюється, визначається суттю, місцем її в житті людини. І звернення до проблеми накладає на будь-якого автора особливу відповідальність. Не вдаватись до штампу, не повторювати. Сказати щось своє. І проявляється це і в ситуації, і в мові.

Саме в цьому плані постає новела Є. Гуцала. Починаючи з назви. Йдеться не про конкретну особистість, як у звичайному творі. Предмет уваги автора – щось особливе, значиме. О б р а з матері, органічна – одна з вузлових частин безконечного світу природи. Починаючи з зовнішності. Материне обличчя – в центрі мерехтливого німбу променів, кольорів. Вона близько – і є цей німб. Ступила вбік – і навколо вже не іскриться й не мерехтить німб. Важко повірити в справжність німбу – і так само важко визнати, що його вже нема.

Багата українська література образами природи, жінки, матері. Але це – особливий образ. Саме – Гуцалів. Починається він із зовнішності й проявляється в поведінці, вчинках – і наслідках. Це не просто загальноприйнятий образ жінки з її особистим характером. Це – блискітки існування всього сущого, в центрі якого – вона. Жінка. Мати.

І характер, поведінка сина – то не просто сімейні взаємини поколінь. Це – суть і співіснування істоти людської й природи – в їх безконечності суті, глибин, значимості.

“Гостре зворушення пройняло тебе, наче щойно ти діткнувся свідомістю чогось сокровенного, наче зумів углядіти те, що взагалі не доступне людському зору” [1, 4].

І сонячний промінь, і травинка, дерево, пташина – то не просто явища, предмети, речі самі по собі. Це – органічні частки світу – безконечного, глибинного, різнобарвного. В зовнішньому вигляді, в глибинній суті, значимості, різнобарвності.

Гніздечко пташки. Троє яєчок. І розпачливе скрикування над ними довгасто-строного травника. Тривога за долю майбутніх пташенят.

Цей образ пташки над гніздечком – безконечна органічна частка безконечного світу і бачення його письменником. Матір, материнство, – в їх повсякденному, побутовому – і в глибинно узагальнених змісті і баченні. До богоматері, до святої.

Мати – корінь всього сущого. І в той же час – невіддільна від крони в її звичайному, повсякденному побутовому – і в узагальненому значеннях.

Син просить матір стати там, де стояла перед цим. “Хіба не однаково, де стояти?”

Ні. Не однаково. І справи не лише в місці, де стоїть вона. Але і в тому, що про це просить син. В його очах вона читає німе благання. І слухняно ступає ногами на те місце, яке вказує син.

В цих сценах, в їхньому світлі – ціла філософія розуміння світу й характер, зміст його образу. І istotні штрихи стилю Є. Гуцала-прозаїка. За звичайними штрихами, деталями побуту, взаємин, життя матері й сина – глибинне, визначальне, вічне.

Показовий стиль розповіді й в іншому. Коли мати не зважила на прохання сина постояти поруч – й німб ніби щезнув умить.

Бачення, вигляд, зміст навколишнього світу, життя в конкретних деталях, в суті, поведінці людини. В даному випадку – у взаєминах матері й сина.

Доброта, людяність, працьовитість. Близькість чи навіть єдність з природою. М’якість – і в той же час нетерпимість до чогось чужого. Зокрема українському хліборобу. Показовий тут епізод часів німецької окупації.

Мати помирає. Але назавжди залишається з сином. В його серці, душі, спогадах.

Портрет матері доповнюється екскурсом в минуле. Час війни. Відступ окупантів. Відвідини хати німецьким офіцером. Ляпас непрошеному гостеві по щоці. Переживання за дітей.

“Вироблена ще в ранніх оповіданнях тонка акварельна манера письма, дитинна чистота і ясність світовідчуття, відкритість ліричного героя до прекрасного в усіх його проявах – усе це, поєднане з гострою увагою до народних характерів, інших національних прикмет – вічних і нових, склало основу його художнього стилю” [2, 319].

Список використаних джерел

1. Гуцало Є. Полювання з гончим псом. Оповідання. – К.: Радянський письменник, 1980. – 312 с.
2. Історія української літератури ХХ століття / В двох книгах. – Книга друга. Друга половина ХХ століття / За ред. чл.-кор. НАН України В.Г.Дончика. – К.: Либідь, 1998. – 418 с.

Анотація. У статті характеризується центральний образ оповідань Євгена Гуцала – матір. Постає вона в сприйманні сина крізь зовнішність, поведінку і взаємини з сином та односельчанами. Доброта. Людяність. Працьовитість. Близькість чи навіть єдність до природи. Хліборобський характер. М’якість, ніжність – і в той же час нетерпимість до чогось чужого хліборобу – такі зовнішні ознаки материнського єства простежуємо у творчому доробку Є.Гуцала.

Ключові слова: мати, материнство, природа, характер, поведінка поколінь.

Summary. The main image of this narration is a mother. The autor characterizes this image through the son’s perception, her appearance, behaviour, mutual relations with her son, with countrymen.

Kindness, humanity, industry. Closeness or even unity with nature. Farmer’s character. Tenderness, delicacy and at the same time implacability to something alien. All this assures a slap in the face of a German officer.

The mother died. But she stayed with her son forever. In his heart, in his reminiscences. Herewith in a new, intransitive sense.

Key words: mother, maternity, nature, character, behavior of generations.

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ПІДГОТОВКИ

В умовах модернізації освіти та проголошення курсу на реалізацію гуманістичної парадигми освіти проблема перетворення системи освіти з унітарної (авторитарної, трансляційної) на демократичну, гуманітарну, спрямовану, насамперед, на забезпечення можливостей постійного духовного розвитку особистості, стає все більш актуальною.

Специфіка педагогічного процесу у гуманітарній галузі сьогодні полягає у створенні умов для інтеріоризації людиною, котра навчається, ціннісно-нормативної системи знань, яка містить у собі загальнолюдські, національні та соціальні цінності та норми, що їх транслюють в освітній процес гуманітарні науки [9].

У світлі сучасних тенденцій розвитку вищої мовної освіти важливим аспектом залишається подальше всебічне вивчення явища мовної особистості (*homo loquens*), [4] як людини здатної до здійснення і розуміння мовлення та підготовки мовної особистості фахівця іноземних мов.

Комунікативний портрет фахівця з іноземної мови як мовної особистості передбачає опанування ним високого рівня комунікативної компетенції, що визначається вченими-лінгвістами [8;13] як володіння усіма комунікативними засобами, які використовуються у спілкуванні в окремо взятому соціумі, як уміння будувати ефективну мовленнєву діяльність і ефективну мовленнєву поведінку, які відповідають нормам соціальної взаємодії, властивим певному етносу.

Комунікативна компетенція як інтегративна за своїм змістом якість мовної особистості передбачає опанування фахівцем цілої низки компетенцій: мовної (знання системи мови, її одиниць, законів та особливостей); мовленнєвої (лексична, фонетична, граматична, комунікативна); навчальної (опанування технологіями здобування, систематизації та узагальнення навчальної інформації); стратегічної (здатність подолання комунікативних невдач), а також соціокультурної компетенції. Опанування фахівцем з іноземної мови останньої з вище згаданих компетенцій – соціокультурної – передбачає формування його соціокультурних і соціолінгвістичних знань, умінь і навичок, які забезпечують входження особистості в інший соціум і сприяють її соціалізації у новому для неї середовищі [12].

Проблеми формування комунікативної компетенції мовної особистості знайшли своє відображення у низці наукових досліджень, присвячених розвитку концепції міжкультурної комунікації та теорії навчання міжкультурного спілкування (В.А. Бухбіндер, Г.О. Кийтагородська, Н.К. Склярєнко, О.Б. Тарнопольський).

Дослідники [11;12] вважають науково виправданим вживання терміну міжкультурна компетенція як синонім іншомовної комунікативної компетентності і визначають міжкультурну компетенцію як сукупність знань та прийомів, які використовує індивід у міжкультурній комунікації, що передбачає наявність комплексу вмінь, котрі дозволяють адекватно оцінювати комунікативну ситуацію, використовувати вербальні і невербальні засоби, які відображають комунікативні наміри, і отримувати результати комунікативної взаємодії у формі зворотного зв'язку.

Різноманітним аспектам формування соціокультурної компетенції мовної особистості, яка є важливою складовою міжкультурної компетенції, присвячені дослідження В.С. Біблера, Н.Ф. Бориско, В.В. Сазонова, В.В. Сафонові, Н.К. Склярєнко, О.Б. Тарнопольського.

Так, О.Б. Тарнопольський [11] визначає соціокультурну компетенцію як оволодіння національно-культурною специфікою мовленнєвої поведінки, а саме стандартами комунікативної поведінки у країні, мова якої вивчається.

В.В. Сафонова [7] трактує соціокультурну компетенцію як здатність користуватися елементами соціокультурного контексту, регламентними для здійснення і сприйняття мовлення з точки зору носіїв мови.

Метою нашої статті є аналіз специфіки формування соціокультурної компетенції фахівця з іноземних мов як мовної особистості та відображення практичного досвіду впровадження ефективних методик формування цієї професійної якості у майбутніх вчителів іноземної мови.

За визначенням Комітету з питань освіти Ради Європи, соціокультурна компетенція формується на базі соціокультурних знань, міжкультурної свідомості та соціолінгвістичної компетенції [10].

Соціокультурні знання передбачають знання про суспільство та культуру народів, які говорять мовою, що вивчається. Тому у формуванні соціокультурної компетенції майбутнього вчителя значну увагу, на нашу думку, слід звернути на опанування ним знаннями суспільної,

соціально-історичної природи іноземної мови, котра як всяка мовна знакова система є суспільно-історичним продуктом, в якому знаходить відображення історія народу, його культура, система соціальних відносин, традицій тощо.

Будучи соціально-історичним продуктом, мова здійснює зв'язок між різними поколіннями, які говорять цією мовою. Засобами мови, яка є формою існування індивідуальної та суспільної свідомості, відбувається узагальнення і передача кожній окремій людині досвіду суспільно-історичної практики людства [3, 5].

Наступним компонентом соціокультурної компетенції виступає міжкультурна свідомість, яка передбачає розуміння стосунків між світом, з якого приходиш, та світом до спільноти якого прагнеш [1, 10]. Тому метою навчання іноземних мов має стати формування у майбутніх вчителів іноземних мов цілісної картини світу, утвореної різноманітними етносоціальними групами. У цьому ракурсі міжкультурна підготовка вчителя іноземної мови повинна забезпечити належні умови для здобуття ним знань про культуру народу-носія цієї мови, своєрідність реалій цього народу як окремого етносу, менталітету цього народу, його духовності та його культури, розуміння його загальнолюдських цінностей і культуру особистості.

Міжкультурні вміння та навички мовної особистості передбачають її здатність встановлювати зв'язок між власною та іншомовною культурами, а також уміння розпізнавати та використовувати різні стратегії для встановлення контакту з носіями іншої культури [6]. Процес формування означених умінь та навичок, на наше переконання, безпосередньо пов'язаний із розвитком соціолінгвістичної компетенції, що передбачає вміння використовувати знання особливостей комунікативної поведінки партнерів по спілкуванню у процесі спілкування в чотирьох видах мовленнєвої діяльності. Особливого значення набуває оволодіння культурно обумовленими ритуалами або стандартами комунікативної поведінки.

О.Б. Тарнопольський, Н.К. Скляренко [12] визначають стандарт комунікативної поведінки як одиницю навчання комунікативної етикетної поведінки, що вміщує у собі певні лінгвістичні характеристики та відображає культуру поведінки носіїв мови відповідно до ситуації і умов міжкультурного спілкування. Стандарт комунікативної поведінки включає вербальний компонент (мовленнєві формули, кліше, вибір лексики та граматичних структур, інтонаційні та вимовні характеристики тощо); невербальний компонент (міміка, жести, зона комфорту між комунікантами); суспільний компонент (умови, правила та норми взаємодії комунікантів).

Вчені-лінгвісти [6; 10; 11] виділяють соціально-побутові, ритуально-традиційні, етикетні види стандартів комунікативної поведінки. Дослідники стверджують, що соціально-побутові стандарти комунікативної поведінки передбачають вивчення ситуації повсякденного життя, в яких людина вступає у соціальні контакти (у транспорті, магазині, сфері послуг, відвідини культурних закладів (кіно, театру, музею), мандрівки (готель), оренда житла, користування телефоном, поштою, відвідини лікаря, перукарні тощо), виконуючи при цьому різні соціальні ролі. Ритуально-традиційні стандарти комунікативної поведінки полягають у вивченні традицій, ритуалів, обрядів (весілля, хрестини, похорони, свята, вечірки тощо). Етикетні стандарти комунікативної поведінки мають на увазі опанування мовною особистістю загальноприйнятих правил етикету (поведінки, яка соціально, культурно, історично та традиційно підпорядкована визначеним стандартам у різноманітних ситуаціях спілкування).

Потреба розвитку соціолінгвістичної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови визначає необхідність збільшення у структурі професійної педагогічної підготовки питомої ваги методик, спрямованих на формування стандартів комунікативної поведінки.

Так, з метою активізації соціокультурних знань майбутніх вчителів іноземної мови про культурні особливості країн і народів, мова яких вивчається, застосовуємо міжкультурний підхід до вивчення іноземних мов, який передбачає набуття майбутніми фахівцями знань лінгвокраїнознавчого характеру, з акцентом на мовленнєву поведінку. Одним із ефективних прийомів вважаємо залучення автентичних текстів для читання, їх кроскультурний аналіз і коментування. З цією метою ряд навчальних занять на англійському відділенні факультету іноземних мов присвячено вивченню наступної тематики: “Національний характер і національні стереотипи як компоненти різних культур”, “Самобутність національної символіки англійських країн”, “Освітні тенденції у англійських країнах”, “Особливості політичної системи англійських країн”, “Релігійний чинник у суспільному житті нації”. Вивчення означених аспектів сприяють формуванню у майбутніх вчителів знань історико-культурного, соціокультурного та етнокультурного фонів, якими володіють члени певної етнічної мовної спільноти.

З метою формування у майбутнього вчителя міжкультурної свідомості низка занять присвячується вивченню системи загальнолюдських, національних та соціальних цінностей нації як носія мови, що вивчається, а саме: “Взаємозв'язок поколінь у рамках одної культури”, “Охорона здоров'я та забезпечення безпеки праці у англійських країнах”, “Проблеми довкілля та збереження культурних пам'яток у англійських країнах”.

Розвитку міжкультурних умінь та навичок майбутнього вчителя іноземної мови сприяє вивчення ним особливостей комунікативної поведінки учасників міжкультурного спілкування, зокрема, вміння використовувати культурно-краєзнавчу інформацію у процесі спілкування в чотирьох видах мовленнєвої діяльності.

Необхідним чинником побудови належної взаємодії з носіями мови є оволодіння стандартами комунікативної поведінки. Так, оволодіння соціально-побутових стандартів комунікативної поведінки відбувається у процесі виконання завдань рольового характеру, імітаційних та дидактичних ігор: “У банку”, “У магазині”, “У готелі”, “У транспорті”, “У ресторані” та ін. Ритуально-традиційні стандарти комунікативної поведінки опановуються у процесі кроскультурного аналізу і коментування інформаційних блоків наступної тематики: “Обряди і традиції англомовних країн”, “Свята у англомовних країнах” тощо.

У процесі опанування етикетних стандартів комунікативної поведінки студенти вивчають правила етикету у різноманітних ситуаціях спілкування з представниками іншої культури. На заняттях, присвячених етикету спілкування представників різних культур, застосовуємо метод контекстного спостереження під час прослуховування фонограм та перегляду відеоматеріалів.

Соціокультурний компонент формування мовної особистості учителя іноземної мови передбачає не лише пізнання духовного багатства іншого народу, носія мови, а й краще розуміння культури власного народу, власної культури. На наше переконання, соціокультурна компетенція мовної особистості базується на усвідомленні себе носієм власних національних цінностей, спроможним брати участь у діалозі культур на рівні міжкультурних зв’язків.

Тому підготовка майбутнього учителя іноземної мови до “діалогу культур” вимагає від нього знання особливостей і досягнень культури рідного народу, готовності представляти рідну культуру в умовах іншомовного оточення; умінь пояснити факти рідної культури зарубіжному гостеві; досвід культурного посередника між представниками рідної та іншомовної культур; обізнаність з культурними особливостями основних націй і народностей, що населяють батьківщину мовної особистості; готовність розповісти про них іноземною мовою.

Наведемо один із дидактичних прийомів, який використовуємо з метою залучення студентів, майбутніх вчителів англійської мови до порівняльного аналізу різноманітних явищ окремих культур. Так, студентам пропонується визначити видатні особистості, котрі є представниками культури, мова якої вивчається, а також представників рідної (української) культури, зібрати пізнавальні матеріали про кожного із них, організувати обговорення із застосуванням порівняльного аналізу. Зміст навчального пошуку подаємо у таблиці 1.

Таблиця 1

Prominent Personality	English-speaking nation	Ukrainian nation
Artist (literary)		
Artist (Fine)		
Artist (Performing)		
Humanist		
Moral Leader		
Philosopher		
Political Leader		
Religious Leader		
Scientist (Biochemical)		
Scientist (Physicist)		
Scientist (Social)		
Entrepreneur		
Military Leader		
Athlete		
Celebrity		

Таким чином, застосування принципу паралельного навчання іноземної мови і культури народу / народів, мова якого / яких вивчається, та вивчення рідної культури передбачає застосування аналізу аспектів окремої культури за визначеними критеріями з виділенням спільних та відмінних ознак. У процесі обговорення студенти збагачують свої соціокультурні знання, формують міжкультурну свідомість, розвивають міжкультурні вміння та навички, вчать розрізняти особливості комунікативної поведінки представників різних культур, що є необхідною умовою успішного здійснення міжкультурного спілкування.

Отже, в умовах багатонаціонального та полікультурного світового простору потреби міжкультурного спілкування стають все більш актуальними. Належна професійна підготовка вчителя іноземної мови як мовної особистості, формування його соціокультурної компетенції

повинні стати тим вирішальним чинником, який всіляко сприятиме вихованню майбутніх поколінь, здатних до використання іноземної мови як інструмента спілкування у діалозі культур і цивілізацій сучасного світу, що допоможе активному входженню представників української нації у світову спільноту.

Список використаних джерел

1. Библер В.С. Культура. Диалог культур: опыт определения / В.С. Библер. // Вопросы философии. – 1989. – №6. – С.31-43.
2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор укр. видання С.Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
3. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И.А. Зимняя. – М.: Просвещение, 1978. – 159 с.
4. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. – М.: Смысл, Спб.: Лань, 2003. – 287 с.
5. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование. Концепции развития индивида в диалоге культур / Е.И. Пассов. – Липецк. ЛГПИ – РЦИО. – 2000. – 216 с.
6. Писанко М. Оволодіння майбутніми вчителями англійської мови стандартами комунікативної поведінки у діалогічному мовленні / М. Писанко // Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень і методика викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі: Зб. Наукових праць / За ред. В.Т. Сулима, С.Н. Денисенко. Ч. 2. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. – 2007. – С. 127-130.
7. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций / В.В. Сафонова. – Воронеж: Истоки, 1996. – 226 с.
8. Седов К.Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции / К.Ф. Седов. – М.: Лабиринт, 2004. – 320 с.
9. Сметанський М.І. Педагогічна влада та її виховний потенціал / М.І. Сметанський, В.М. Галузяк // Педагогіка і психологія. – 1996. – №4. – С. 32-39.
10. Сучасні підходи щодо викладання іноземних мов // Іноземні мови. – Київ: Ленвіт, 2000. – С.65-68.
11. Тарнопольский О.Б. Этикетное коммуникативное поведение и обучение ему в курсах иностранных языков / О.Б. Тарнопольский / International scientific conference “At the threshold of Milenium Through Language and culture Studies To Peace harmony and Cooperation” – Linguarum – 2001/ P.755-759.
12. Тарнопольский О.Б. Стандарты коммуникативной поведінки У США: посіб для студ. старш. курс., які вивчають англійську мову як спеціальність / О.Б. Тарнопольский, Н.К. Скляренко. – К. : Фірма “ІККОС”, 2003. – 208 с.
13. Hymes D. On Communicative Competence / D. Hymes // Sociolinguistics. – L., 1972. – 205 p.

Анотація. Стаття присвячена аспектам формування мовної особистості учителя іноземної мови у процесі міжкультурної підготовки. Запропоновано ефективні методики формування соціолінгвістичної компетенції майбутніх вчителів іноземної мови, які застосовуються на факультеті іноземних мов. Пропозиції стосуються методу кроскультурного аналізу автентичних текстів і відеопрограм, що сприяє формуванню цієї професійної якості майбутнього вчителя іноземної мови.

Ключові слова: мовна особистість, соціолінгвістична компетенція, мовна міжкультурна підготовка, кроскультурний аналіз.

Summary. The article under consideration deals with some aspects of formation of the language personality (*homo loquens*) of the EFL teacher in the process of professional training. The article presents several techniques used with the purpose of formation of sociolinguistic competence of future EFL teachers at the faculties of foreign languages. The suggestions described are related to cross-cultural analyses of the authentic texts and video programs particularly appropriate with the purpose of formation of cross-cultural competence of EFL teachers.

Key words: language personality, sociolinguistic competence, cross-cultural language training, cross-cultural analyses.

ВІД НАУКОВОГО ОПИСУ ДО МІФОЛОГІЗАЦІЇ ОБРАЗУ

Потенційна багатоаспектність лінгвістичного аналізу писемних пам'яток відкриває нові перспективи вивчення вже досліджених і досить відомих текстів різних авторів. Одну з таких можливостей надає лінгвокультурологія, теоретичні засади якої передбачають розгляд мовних знаків, у тому числі й зафіксованих у текстах, як носіїв певної історико-філологічної, культурологічної інформації, що неодноразово підтверджувалось цікавими та ґрунтовними розвідками. Оскільки “у будь-який момент розвитку культури обслуговуюча мова відображає її повністю й адекватно” [1, 15], ми підходимо до аналізу тексту як до джерела інформації, яка здатна відобразити певні процеси позамовної дійсності. З цих позицій текст може стати тим засобом, за допомогою якого можна осягнути “архетипи мовомислення етносу, які корелюють з універсальними невербальних форм комунікації” [2, 6]. Насамперед нас цікавлять процеси, пов'язані з формуванням національної свідомості, з виробленням та ствердженням певних етнопсихологічних ознак, що визначають національну самобутність народу. Говорячи про текст як про мовну одиницю, що здатна втілювати та виражати культурні цінності, звичайно, маємо на увазі не якісь “духовні гени”, а певні пресупозиції (у філософському значенні цього терміну), тобто “схильності, тенденції, які в різні епохи реалізуються образами, що можуть відрізнятися засобами вираження, але структурно утворюють певні прототипи чи можуть бути реконструйовані як прототипи” [3, 97]. Вивчення етимології та функціонування в різножанрових текстах лексем, які завдяки своїй номінативній функції характеризують ціннісно-сміслові буття українського народу, визначають національні феномени, архетипні ознаки, сприятиме не лише дослідженню соціально-культурних основ національної самобутності, а й виявленню певних рис етносу.

Продовжуючи вивчення лексико-семантичних та функціональних особливостей лексеми *козак* в історико-філологічних текстах XIX ст. [4; 5], матеріалом для аналізу в даній статті ми обрали перший том тритомної “Истории запорожских козаков” академіка Д.І. Яворницького. Незважаючи на критичні оцінки щодо відображення фактичного матеріалу, ця праця була й залишається першим фундаментальним дослідженням, в якому подається всебічна характеристика історії, економіки, політики, військового укладу, побуту, звичаїв і культури Запорозького краю та козаків-запорозжців.

Загальновідомо, що, починаючи з 30 – 40-х рр., XIX сторіччя є періодом утвердження ідеї національного відродження не лише в Україні, а й в усьому слов'янському світі. Звісно, ця ідея знайшла своє відображення і в особливостях функціонування лексем, які певним чином сприяли утвердженню та вираженню самобутності народу. Причому активізацію вживання таких лексем спостерігаємо не лише в межах національної мови. Вони активно функціонують у мовах-реципієнтах, що засвоюють їх. Саме в цей період починає активно функціонувати у наукових текстах етнопонім та утворені від нього прикметники *Україна – український – українець*, поступово витісняючи *Малоросія – малоросійський – малоросіянин*.

Однією з лексем, що у сучасній мові експлікують національну своєрідність українців як нації, вважаємо лексему *козак*. Лексеми, що актуалізують етноспецифічні особливості та національну своєрідність представників певного народу, що здатні називати певні риси людини, пов'язані з її національною самоідентифікацією, й які в сучасній мові є своєрідними словами-символами, ми називаємо етнопсихологемами. Так, говорячи сьогодні про когось “він справжній козак”, маємо на увазі певні зовнішні та внутрішні характеристики людини. І це не дивно, адже саме в історії та долі козаків – степових лицарів, жоден з яких не бажав бути глядачем, спостерігачем світової драми, а тільки її актором, безпосереднім учасником – якнайяскравіше виявилася історична місія українського народу. Сьогодні називаючи когось справжнім козаком, насамперед звертаємо увагу на певні поведінкові та психологічні риси людини, актуалізовані завдяки такій номінації. Проте етнопсихологічне навантаження семантики лексеми існувало не одразу, а виникло в результаті її функціонування в текстах різних стилів. Закріпленню за словом певної етнокультурної інформації насамперед сприяло створення фольклорних та художніх образів, які втілювали архетипні риси українського козацтва. Етнокультурологічній інтерпретації вказаної лексеми сприяли і наукові праці, присвячені історії козаків, у яких поряд з суто історичною знаходимо культурологічну, економічну, політичну та ін. інформацію.

Д.І. Яворницький, досліджуючи історію, територіальні та природні особливості Запорозької Січі, не оминув вказати і на певні деталі, які створюють етнопсихологічний та лінгвокультурологічний портрет українського козацтва. Зі сторінок його праці перед нами вимальовуються герої-козаки, які насамперед безмежно любили свою батьківщину, якою для

них була Січ: “Для запорожца, не знавшего в среде суровых товарищей своих “ні неньки рідненької, ні сестри жалібненької, ні дружини вірненької”, всю родню составляли Сичь да Великий Луг: “Сич – мати, а Великий Луг – батько, от там треба й умирати”...” [6, 55-56]; “Здесь, за неприступными порогами, среди бесчисленных островов, непроходимых камышей, дремучих и вековых лесов; здесь, в бесплодных и знойных “полях”, в безводных и диких степях, здесь-то удальцы и находили себе надежное убежище и всеобъемлющую колыбель. “Сич-мати, а Великий Луг – батько! Степ та воля – козацька доля!..”” [6, 96].

Така безмежна любов до землі, яка давала захист, на якій знаходилась рідна домівка, приводила до її ідеалізації: “Не удивительно, после всех приведенных описаний, почему в воспоминаниях теперешних стариков страна вольностей запорожских козаков представляется такою богатой и цветущей страной. Конечно, в этих воспоминаниях немало и преувеличений, объясняющихся свойствами человеческой природы все прошлое представляют в лучшем виде, чем настоящее...” [6, 74]; “У некоторых писателей прошлых веков страна вольностей у козаков запорожских называлась страной, текущей “млеко и медом”, а у самих козаков именовалась “раєм божим на землі”” [6, 78].

Земля, щедра природними ресурсами, красива своїми пейзажами, обдаровувала внутрішніми багатствами людей, що тут мешкали: “Здесь, в виду этого грозного, дикого и заветного порога, часто сживали и часто любовались с высокого мыса на мчавшиеся по скатам скал и на кипящие волны реки истинные ценители красот природы, мечтатели в душе, поэты в речах, художники в песнях, запорожские казаки, всегда жившие с природой душа в душу, лицом к лицу” [6, 54-55]. Усвідомлення багатств рідної землі відображено у деяких піснях, наприклад: “З устя Дніпра та й до вершини – Сімсот річок ще й чотири” [6, 57].

Проте, як зазначає Д.І. Яворницький, Запорозький край не був однорідним щодо своїх багатств. Мабуть, не випадково серед найпоширеніших зображень козака історик називає малюнок з написом “Козак – душа правдива, Сорочки не має” [6, 83]. Тікаючи з України, Польщі, Росії за пороги Дніпра і розраховуючи знайти там багату здобич, втікачі нерідко втрачали й те, що несли з собою на Низ, тому у козацьких піснях співається:

*Дніпре, брате, чим ти славен,
Чим ти красен, чим ти ясен –
Чи крутими берегами,
А чи жовтими пісками,
Чи своїми козаками?
Ой, я славен бурлаками,
Низовими козаками,
На Низ ідуть – гроші несуть,
А з Низу йдуть та й воші б'ють.
Попід лав'ю рибу плавляють,
Під припідком горшки ставлять,
На піч добро вигружують [6, 82].*

Цими фактами пояснює дослідник існування у польських письменників минулих років і найменування землі запорозьких козаків “Диким-полем”, іноді “Чисто-полем”, “Пусто-полем” [6, 83]. “Но каковы бы ни были удобства или неудобства края, для запорожских козаков он представлялся обетованною страной, заветной Палестиной, несмотря на весь ужас его пустынности, летнего зноя, зимней стужи, страшного безводья, губительного ветра. И чем страшнее казался этот край другим, тем привлекательнее он был запорожским козакам” [6, 94], – такий висновок робить Д.І. Яворницький.

Серед характерних рис запорозьких козаків дослідник називає їх гостинність. Запорозьці завжди радо вітали тих, хто приставав до їхньої спільноти і брав на себе певні зобов'язання. У Січі можна було зустріти представників різних народностей: українців, поляків, литовців, білорусів, великорусів, болгар, волохів, чорногорців, татар, турок, жидів, калмиків, грузинів, німців, французів, італійців, іспанців, англійців. Але головний відсоток, звісно, становили українці [6, 143].

Будь-хто, ким би він не був, звідки б і коли б не прийшов у Запоріжжя, міг вільно вступити до Січі за умови виконання п'яти обов'язкових вимог, якими були, за свідченням Д.І. Яворницького, наступні: 1) бути вільним і неодруженим чоловіком, 2) говорити малоросійською мовою, 3) присягнути на вірність російському цареві, 4) сповідувати православну віру, 5) пройти певне навчання. Не вказуючи на пріоритетність тієї чи тієї умови, з приводу другої історик зазначає: “По второму обязательству требовалось, чтобы поступивший в Сичь, если он не был русским, забыл свою природную речь и говорил козацкою, т.е. малороссийскою речью, это условие никогда и никем не нарушалось” [6, 145-146]. Як бачимо, свою цілісність запорозьці вбачали не лише у просторовому, тобто територіальному, вимірі, про що йшлося вище, а й у мові та релігії.

Найважливішим принципом запорозьких козаків вважався общинний, тому найвища влада кошового атамана не могла прийняти будь-якого рішення чи щось зробити без товариства, без цілої громади [6, 150], для чого скликалася козацька рада.

Крім соціально закріплених ролей, неабияке значення у стосунках між козаками мав не вік запорожців, а час їхнього прибуття, вступу до Січі: *“...кто вступал раньше, тот имел преимущество перед вступившим позже, оттого последний называл первого “батьком”, а первый последнего “сынком”, хотя-бы батьку было 20, а сынку 40 лет”* [6, 148]. Тобто для запорозьких козаків мав велике значення досвід, набутий під час перебування у Січі, та те, яким козак виявив себе: *“Ни знатность рода, ни сословное происхождение, ни старшинство лет не имели в Сичи никакого значения; одни личные достоинства, т.е. храбрость, опыт, ум, находчивость, брались в расчет. Таким образом, в запорожской общине терялась всякая единичная личность, как бы она ни была важна и показна; тут все дела решались сообща...”* [6, 150]. Слід зазначити, що запорозькі козаки не обмежували термін перебування у Січі і нікого не утримували примусово: *“...Определенного срока для пребывания в Сичи поступившему в нее не полагалось: всяк мог выходить из нее, когда ему было угодно”* [6, 152]. Добровільність – один з головних принципів формування війська запорозького. За цим принципом кожен новоприбулий міг змінити своє родове прізвище й обрати нове прізвисько, яке часом влучно давало характеристику козаку із зовнішньої чи внутрішньої, психологічної сторони. Серед таких прізвищ Д.І. Яворницький називає Семи-Палка, Сторча-Ус, Стреляй-Баба, Рогозяний-Дід, Не-Ридай-мене-мати, Шмат, Шкода, Часник, Лисиця, Ворона, Жайворонок, Коза, Бабак, Барабан, Башмак, Штиря і т.п. Зміну прізвищ історик пояснює бажанням приховати минуле того, хто приходив на Січ [6, 147-148]. А приходили сюди люди з різним минулим: і ті, хто йшли сюди з доброї волі й примусово, тікали від власних дружин, батька, від пана, були й ті, хто не знайшли розради на батьківщині, тут були й ті, хто відчували у собі *“волю огненну, силу богатырську”*, які носили в грудях люту ненависть, тут були і *“самозбройці польські”*, і *“ускоки задунайські”*, і *“западные люди, чуждые русским, маловедомые”* [6, 144] – усі знаходили притулок в Запоріжжі. Крім того, приходили в Січ різні злодії, засуджені до страти, дезертири, всілякі пройдисвіти, проте вони, на думку Д.І. Яворницького, *“не давали дурной окраски запорожскому товариству и ... не могли иметь разлагающего влияния на козаков, вследствие строгости запорожских законов, смертельно каравших преступников, провинившихся в Сичи”* [6, 144].

Головним керівним принципом в козацькій громаді, на думку історика, був звичаєвий: *“В основе всей козацкой общины их лежал обычай: по обычаю они не допускали в Сичь женщин, по обычаю производили суд и расправу, по обычаю разделялись на курени и паланки, по обычаю собирались в известное время на общие рады или совещания”* [6, 163].

Експліковані в історичному дослідженні Д.І. Яворницького риси українських козаків повторюють саме ті ознаки, які сприяли виникненню та формуванню у лексеми *козак* лінгвокультурологічного значення і які є архетиповими для української нації в цілому. Сучасні дослідники, аналізуючи самотність та особливості українського національного характеру, визначили його архетипові ознаки, серед яких називають три основні риси: *“По-перше, це – сумлінність... По-друге, це – звитязництво, в якому відображується рішучість людини до “здобуття долі”... По-третє, це – туга, в якій виказує себе відчуття нетотожності людини навколишньому світові, нездійсненність у ньому власної долі”* [7, 153]. Зображення й утвердження пріоритетних для характеру і свідомості українців рис на прикладі найкращих представників визначає етнокреативний характер літератури і науки, які розкривають етнічний портрет народу й виражають його неповторний досвід. Отже, *“культура трансформує історичний досвід у знаменування цінностей життя”* [3, 91,98]. Філософи вказують також на важливість того, яким народ себе усвідомлює, які риси у собі помічає, оскільки від цього залежить його місце та роль в подальшому історичному розвитку [7, 144]. У зв’язку з цим будь-які зауваження з приводу національного характеру містять не лише констатації та надії, але й історичні проєкції майбутнього життя нації в цілому.

Список використаних джерел

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – М.: Русский язык, 1983.
2. Слухай Н.В. Етноконцепти та міфологія східних слов’ян в аспекті лінгвокультурології. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2005.
3. Кримський С.Б. Архетипи української культури // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. – К.: Фенікс, 1996.
4. Синиця І.А. Історико-філологічне значення лексеми “козак” у розумінні М.І. Костомарова // Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні: Зб.наук.ст. – Вип.10. – Луганськ, 2001.
5. Синиця І.А. Лексема “козак”: від історичного поняття до етнопсихологеми (на матеріалі художніх та наукових текстів ХІХ ст.) // Культура слова. – 2004. – Вип.64.

6. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: у 3-х тт. Т.1. – К.: Наукова думка, 1990. – 580 с.
7. Андрос Є.І. Онтологія українського світосприймання: проблема соціокультурних пріоритетів // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. – К.: Фенікс, 1996.

Анотація. У статті розглянуто одну з проблем лінгвокультурології, а саме проаналізовано мовні засоби збереження та передачі культурологічної інформації. На основі аналізу функціонування однієї лексеми в історичних текстах продемонстровано можливість передачі за її допомогою етнокультурологічної інформації.

Ключові слова: лінгвокультурологія, історичні тексти, етнокультурна інформація.

Summary. One of problems of linguoculturology is considered in the article, the language means of maintainance and kulturologic information transfer are namely analysed. On the basis of analysis of functioning of one lexeme in historical texts possibility of transmission is shown for its help of ethnokulturologic information.

Key words: linguoculturology, historical texts, ethnocultural information.

УДК 811.111'37

Ситник А. П.

COGNITIVE PROCESSING OF PROPOSITIONAL AND REFERENTIAL METONYMIES

Ever since Grice's influential paper [3] in which he introduced his Cooperative Principle and laid out the foundation for further research into the so-called 'non-natural meaning' and conversational implicatures, it has been generally acknowledged that there are two levels of meaning: what is said (semantics) and what is implicated (pragmatics). Specifying the conditions which allow the unsaid (but implicated) to be communicated has therefore become an essential task of theoretical linguistics today [1; 6]. The current interest in metonymy can be seen as concerned with a particular aspect of this very task.

The importance of studying metonymy from the cognitive-pragmatic perspective has been emphasized in recent research literature [4; 7]. Traditionally, metaphor and metonymy have been viewed as figures of speech (tropes) characteristic for literary language, which authors resort to for special rhetorical communicative purposes. Recently it has almost become traditional in cognitive linguistic literatures to analyze metonymies as conceptual phenomena and cognitive processes, which operate within scenes, frames, scenarios, domains, idealized cognitive models (ICMs) or cultural (meta)representations – the view, which superseded the traditional analysis of metonymy as having primarily referential function [5].

In cognitive linguistics metonymy is understood as a conceptual process whereby a conceptual entity, the *target*, is accessed cognitively through another conceptual entity – the *source* within the same Idealized Cognitive Model. Either of the two related conceptual entities may stand for the other and the process is reversible. Thus, a metonymy is a mapping of a cognitive domain, the source, onto another domain, the target. Source and target are in the same functional domain and are linked by a pragmatic function, so that the target is mentally activated.

Thus, within the framework of the speech act theory the so-called illocutionary metonymies in indirect speech acts, as in (a), evoke the request (b) itself:

- a. I would like you to close that window.
- b. Close that window.

The idea is that an attribute of a speech act can stand for the speech act itself in the same way that an attribute of a person can stand for the person. The source of a metonymy serves as a reference point whose sole purpose is to provide access to and activate a target meaning. For example, in "There used to be a time when African Americans could not vote in this country", the concept AFRICAN AMERICANS is part of a knowledge structure which it evokes and the metonymic reading involves a shift from this concept to the most readily available salient element in the frame along with the whole array of conceptual metarepresentations present in this frame. Through the metonymic shift, the neologistic reference point 'African Americans' is backgrounded while other previously used concepts

are evoked, since any derogatory or unfavorable denotation or connotation within language expressions happens to be very salient and will dominate the interpretation of their immediate context.

One of the central issues discussed in research literature within the discipline of cognitive pragmatics is that the meaning a speaker communicates by uttering a sentence on a particular occasion typically goes well beyond the (context-independent) linguistic meaning assigned to that sentence by semantics.

Consider the following examples:

(1) It won't happen while I still *breathe*. (*live*)

(2) A: How did you get to the airport?

B: I *waved down a taxi*. (*a taxi took me there*)

(3) She *turned pale*. (*was frightened*)

(4) "Oh dear", she *giggled*, "I'd quite forgotten!" (*she said while giggling*)

(5) A customer at a parking lot handing a car key to the attendant: *This* is parked out there. (*the car to which the key belongs*)

(6) She has *her father's eyes*. (eyes like those of her father)

(7) *I am* bugged (the *place* I am at)

(8) *We* are just across the river (the *place* we live/work in)

(9) Are *you* in the printer? (that which you have produced, i.e., your *paper*)

(10) The *bathtub* is running over (that which is in the tub, i.e., the *water*)

(11) Answer *the door*! (the *person* at the door)

(12) I like *Mozart*. (that which Mozart has produced, i.e., his *music*).

The analysis of these examples is meant to demonstrate that referential metonymies are basically abbreviations. What is left out is something that 'goes without saying' in the context in question, but more importantly, that which is retained has, in its particular context, the greatest information value. In the above examples, it identifies the referent in question.

In all these examples the speaker feels confident that the hearer will elaborate on what has been said or on a certain part of it in a certain direction and that the hearer will take these elaborations to be part of the conveyed message (what is communicated). The examples also have in common that that which triggers the inference is a salient subpart of a state, situation or entity: in order to live one must breathe; getting from A to B in a taxi involves first of all getting it to stop; paleness tends to accompany fright; keys will go to some object with a lock, etc. Our ability to access an entire state, situation or object from the mention of some part is seen by some as the hallmark of metonymic thinking [1, 319]. It is this type of thinking that the speaker intuitively knows is common to all of us and which makes it possible for her/him to trust that her/his message will be understood in the intended manner.

However, a second look at the examples in (1)-(6) reveals that they are not quite equivalent from a conceptual point of view. For instance, breathing is a condition for living, whereas paling is not a condition for, but a common effect of, fear and keys are neither results of nor conditions for cars. Also from a linguistic point of view, there are differences. Some are clearly propositional (notably (2)); others are clearly referential ((5) and (6)). Above all, some violate truth conditions ((4)-(6)); others do not ((1)-(3)). Therefore, although there is a common cognitive basis for the italicized expressions in (1)-(6), there are different types of metonymy which have different constraints and which behave linguistically in different ways.

This article focuses on the particular type of metonymy which I refer to as referential metonymy.

For anything to qualify as a referential metonymy, the following applies:

(i) It should have a referent,

(ii) The intended referent is not explicitly mentioned but its retrieval depends on inference,

(iii) Inference is made possible because there is some connection between the mentioned referent (the trigger) and the implied referent (the target) deemed so well known that in the context in question the former will automatically suggest the latter.

Metonymic patterns have been described in such terms as PART FOR WHOLE, WHOLE FOR PART, CONTAINER FOR CONTENTS, GARMENT FOR PERSON, PLACE FOR INSTITUTION, PRODUCER FOR PRODUCT, INSTRUMENT FOR RESULT, MATER FOR ARTIFACT, etc.

The traditional definition of metonymy as substituting for the name of a thing the name of an attribute of it or something closely related, incorrectly predicts that there always ought to be a substitution. This is not the case. We do not refer to music in *I like Mozart*, but to music composed by Mozart; we do not refer to water in *The bathtub is running over*, but to the water in the bathtub.

Panther [4] argues however, that traditional view of metonymy as a substitution for some other term may have some validity in cases where the target meaning has become maximally prominent, as is the case in an expression like "He was shocked by Vietnam." But the substitution works precisely because of people's highly specific conceptual understanding of Vietnam as a concrete instantiation of the more general PLAC FOR EVENT.

One consequence of looking upon metonymy as a type of abbreviation is that utterances containing referential metonymies will be non-literal. This is so, since the predication will superficially apply to that which is retained, which is not the referring part of the metonymy. However, our interpretation shows that the predication applies in fact to the implicit target as well as the trigger. Hence in (10) it is not the tub that is running over, but the water *in the tub*.

If we consider the first example:

(1) It won't happen while I still breathe (live)

We notice that there is no violation of truth conditions and also that it is difficult to think of a paraphrase. Instead the natural paraphrase connecting breathing with living is: if somebody breathes, s/he will live. That is to say, we find an ANTECEDENT-CONSEQUENT relation and we find that we have connected not entity to entity, but proposition to proposition. The fact that we have here an ANTECEDENT-CONSEQUENT relation between trigger (breathe) and target (live) is consonant with the fact that there is no violation of truth conditions in (1), since the truth of the consequent depends on the truth of the antecedent.

Whereas in the examples (7)-(12) the trigger represents the modifier and the target the head which together pick out a referent, *breathe* in (1) could not be looked upon as the modifier of (live). Instead we have an expression which suggests two co-ordinate notions: breathing therefore living. Consider (14) and (15): (14) is an instance of referential metonymy; *ecstasy* could not be taken to refer to both an emotion and a drug; (15), by contrast, involves an instance of propositional metonymy, as a result *dark* does suggest both 'not light' as well as 'closed'.

(14) He uses *ecstasy*. (the drug)

(15) The shops are *dark* (closed) on Sundays in this town.

The difference between metaphor and metonymy is traditionally said to be that metaphor is based in resemblance relations, whereas metonymy is based on contiguity. The resemblance relations are not dependent on closeness in time and space. What is instead required is that at least one attribute of the target is perceived as reminiscent of an attribute of the trigger. Another requirement for the resemblance relations in metaphor is that target and trigger are members of different categories/frames (or Idealized Cognitive Models, as is the term that cognitive linguists would use).

It is possible to interpret the following example

(16) Ann has her *father's eyes*. (eyes like those of her father)

without knowing in what respect Ann's eyes are like her father's. Therefore, although resemblance is normally involved in metaphor I suggest that, provided it is solely the relation that takes us from the trigger to the target, it forms the basis of metonymy. Normally, however, if there is a resemblance relation between trigger and target, the hearer is expected to retrieve the feature or features that form the basis of the similarity. Consider the interpretation of (17):

(17) Mary is *the Cinderella* in the family.

This involves working out such features as 'unjustifiably neglected' and possibly also 'a person with qualities as yet not appreciated but which are superior to her siblings (or the equivalent) and which will eventually raise her above them in status.' Compare this interpretation to that of Cinderella in (18), which simply involves working out that Mary is the person representing Cinderella in the play.

(18) Mary is *Cinderella* in the play. (the person representing Cinderella)

The crucial difference between referential metonymy and metaphor is, therefore, that in the case of referential metonymy the link between trigger and target is a relation, whereas in the case of metaphor, it involves one or more attributes.

Working out several links (i.e., similar attributes) between trigger and target may cause the interpretation to be much richer, but also less straightforward than in the case of metonymy. Perhaps the most important difference between metaphor and metonymy is that metaphors often involve hypothetical thinking. When we interpret the metaphor in (19), for instance, we see *information* as if it were a fluid seeping through a container supposed to hold it (the White House).

(19) Information about the matter *leaked* from the White House.

Metonymy does not seem to involve hypotheses. Perhaps we can explain this difference by pointing out that metonymy is based on relations which presuppose actual coincidence, whereas metaphor, which involves finding a match for an attribute among all the mentally stored attributes is freed from constraints of what could actually occur or coincide.

If our aim is to gain as precise an understanding as possible of the matter in which instances of metonymy are formed and interpreted, we should distinguish between different types of metonymy. I have looked upon referential metonymy as a kind of abbreviation having potentials as a naming and/or rhetorical device and further argued that we should make a distinction between concomitance relations between propositions (i.e., ANTECEDENT-CONSEQUENT relations) and concomitance relations between entities. The former type of relation may be the basis of what is sometimes referred

to as pragmatic meanings of words which do not cause violations of truth conditions and which may be cancellable. The basic difference between metonymy and metaphor is that the interpretation of metonymies involves retrieving a relation, whereas the interpretation of metaphors involves retrieving at least on attribute shared by the conventional and intended referents. This means that even a resemblance relation can occasionally be metonymic, as in the phrase *he father's eyes* in *Ann has her father's eyes*.

References

1. Carston, R. *Thoughts and Utterances: the Pragmatics of Explicit Communication* / R. Carston. – Oxford: Blackwell. 2002
2. Gibbs, Raymond W. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding* / Raymond W. Gibbs. – Cambridge: Cambridge University Press. 1994
3. Grice, H. Paul. *Logic and conversation*. In P. Cole, J. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics. Volume 3: Speech Acts* / H. Paul Grice. – New York: Academic Press. 1975
4. Panther, Klaus-Uwe. *The Role of Conceptual Metonymy in Meaning Construction* / Klaus-Uwe Panther. – Berlin: Mouton de Gruyter. 2005
5. Radden, Gunter. *Towards a theory of metonymy* / Gunter Radden. – Amsterdam and Philadelphia: Benjamins. 1999
6. Sperber, D. & Wilson, D. *Relevance: Communication and Cognition* / D. Sperber and D. Wilson. – Oxford: Blackwell. 1986/95
7. Warren, Beatrice. *What is metonymy?* / Beatrice Warren. – Amsterdam and Philadelphia: Benjamins. 1998

Анотація. У статті розглядаються основні відмінності між метафорою та метонімією як когнітивних процесів, що діють всередині фреймів. Когнітивно-прагматичний аналіз метонімії призводить до класифікаційного розподілу метонімії на референційну та пропозиційну. Робиться висновок, що адресанти завжди сподіваються, що адресати будуть спроможні заповнити те, що було залишено імпліцитним у повідомленні і це неминуче призводить до активації імплікованих референтів у когнітивних системах адресантів висловлювань.

Ключові слова: когнітивна прагматика, метонімія, метафора

Summary. The article puts forward the view of metonymy as an abbreviation device and draws distinction between referential and propositional metonymies. It further discusses the principal distinctions between metaphor and metonymy as cognitive processes, which operate within frames and concludes that speakers always expect hearers to be able to fill in that which is left implicit, which inevitably results in the evocation (mental activation) of the intended referent.

Keywords: cognitive pragmatics, metonymy, metaphor.

УДК 81'42:82'25

Сирко І.М.

АДЕКВАТНІСТЬ АВТОПЕРЕКЛАДІВ ВІРИ ВОВК (РІВЕНЬ АВТОРСЬКОГО СЛОВОТВОРУ)

Окремий сегмент сучасного перекладного дискурсу формують тексти *авторських перекладів*, тобто іншомовних версій художнього твору, виконаних самим автором оригіналу.

У сьогоденній площині кроскультурної взаємодії, інтелектуального взаємонакладання різномовних літератур, що їх забезпечує переклад літературних творів, *автопереклад* доволі маргіналізований, він поки що не реалізує закладеного в ньому потенціалу максимально адекватного відтворення засобами іншої мови семантико-структурних параметрів першотвору, які, на відміну від “стороннього” перекладача, здатен виконати сам автор. Відповідно належним чином не розвинута теорія автоперекладу як самодостатньої галузі перекладознавства. Як стверджує О. Фінкель, “це можна пояснити рідкісністю фактів самого автоперекладу, який не зазнав значного розвою та не викликав особливого зацікавлення науковців” [8, 21].

Концептуальну сутність автоперекладу визначає поєднання в ньому й авторської, і перекладацької інтенції. Цей синтез детермінує ряд характерних рис, що відрізняють авторський переклад від “не-авторського”: “Хоч перед перекладачем взагалі і перекладачем-автором стоять ті самі завдання і труднощі, в автоперекладі їх вирішення має дещо інший характер, інший

напрямок, інший зміст, ніж у перекладі звичайному” [8, 105]. Адже відомо, що для забезпечення симетричності першотвору й перекладу, для визначення пріоритетів у збереженні одних текстотвірних засобів і “жертвуванні” іншими важливу роль відіграє рівень тотожності, конгруентності світоглядів, естетичних систем та художнього бачення автора та перекладача, які часто виявляються неспівмірними. Природно, що при автоперекладі цей фактор нівелюється, рідше постає проблема “офірувати точністю для збереження духу цілого твору” [9, 40]. Основною перешкодою для адекватності іншомовного відтворення залишатимуться власне мовні (лексичні, словотвірні, синтаксичні і т. ін.) безеквівалентні чи умовно еквівалентні елементи. Вони зумовлюватимуть більш чи менш істотні семантично-структурні зміщення й трансформації, які з погляду авторсько-перекладацьких інтенцій можна трактувати, як “наси́льство над своїм авторським замислом: іншомовне середовище спонукає автора до таких змін, яких би в оригіналі він не допустив” [8, 105].

З іншого боку, як слушно зауважує В. Коптілов, “перекладаючи власний твір, автор часто вносить у нього такі зміни, на які не наважується інший перекладач” [2, 73]. При автоперекладі обидва твори фактично є оригіналами. Письменник не стільки перекладає твір, скільки творить знову, при цьому первинний авторський задум може змінитися, еволюціонувати в рамках первинної художньої системи [4, 55].

На сьогодні одним із найпродуктивніших авторів із належним рівнем лінгвальної компетенції, яка дає змогу здійснювати різномовні автопереклади, в українській національній культурі слід визнати Віру Вовк. Проживаючи в Бразилії, ця українська з походження поетеса не тільки своїми поезіями активно збагачує діаспорну літературу, але й популяризує українське слово через автопереклади на англійську, німецьку, португальську мови. Залишивши поза контекстом розгляду різноаспектну діяльність цієї авторки (вона – талановитий поет, прозаїк, перекладач, критик, літературознавець, за що була відзначена Шевченківською премією), спробуймо проілюструвати концептуальні переваги її автоперекладів, які дають змогу максимально виразно відтворити авторські інтенції у “складноперекладних” контрапунктах поетичного тексту.

До традиційно складних аспектів перекладацької діяльності належить відтворення семантики оцінних, експресивно маркованих афіксів, наприклад, суфіксів здрібнілого чи пестливого значення. Відтворення контекстуально-ситуативної семантики слів із такими формантами – зазвичай бажане, однак нелегке завдання для перекладача, оскільки не у всіх мовах можна виявити адекватні словотвірні й семантичні відповідники, а отже, певні втрати в цьому напрямку перекладацької діяльності – неминучі. У зв’язку з цим особливо актуально звучить думка В. Коптілова про те, що перекладач повинен уміти “відрізнити істотну деталь від неістотної” [3, 160] (пор. тезу О. Федорова щодо критерію якості, який визначає нерівноцінність окремих деталей у художньому творі [7, 159]). Словотвірні афікси, зокрема суфікси суб’єктивної оцінки, дуже часто виявляються саме тими деталями, адекватність відтворення яких різною мірою впливає на цілісність перекладу, ступінь збереження його близькості з першотвором.

Як відомо, суфікси суб’єктивної оцінки (зокрема здрібніло-пестливого значення) – це специфічна риса української поезики, закорінена у народній творчості, у фольклорі. Український літературознавець у діаспорі Б. Рубчак зауважує: “Можливо перше, що нас милує в поетичному словнику народної поезії, – це якраз здрібнілі форми. Вони дають мові м’якість і ніжність, висвітлюючи ласкавість і лагідність народних поетів і їх оточення. Здрібнілі форми трапляються не тільки в словах, що називають любих ліричному героєві людей, але і також і в інших, цілком несподіваних ситуаціях. Все довкруги ліричного героя народної поезії має здрібнілий, люб’язний характер, і тим інтимніше зв’язується з ним” [5, 4]. З огляду на таке істотне стилістичне навантаження адекватне відтворення семантики одиниць із відповідними словотвірними формантами у перекладних текстах не тільки бажане, а й обов’язкове, оскільки воно сприятиме максимальній семантичній скоординованості першотвору та його іншомовної версії.

Розгляньмо для прикладу вжите у двох авторських контекстах і, на нашу думку, по-різному експресивно марковане слово *очиці*. В академічному одинадцятитомному Словнику української мови ця лексема трактується як “зменшено-пестливе до *очі*” [СУМ, Т. V, С. 832]. Відповідне значення прочитується в українському ліричному забарвленому тексті Віри Вовк: *виноград/ у твоїх очицях/ нестиму кожну краплину* (Мд., 4). Натомість у наступному авторському віршовому фрагменті ця ж лексема набуває протилежного за оцінністю пейоративного звучання, яке підтримується, увиразнюється іншими складниками контексту (наприклад, зоонім *пантера*, епітет *жовтий* сприяють встановленню асоціативних паралелей зі злом, хитрістю, жорстокістю тощо). Пор.: *пантера несе/ жовтий ліхтар в очиці/ на орхідейне весілля/ на простирадла пісків* (Мд., 24).

Незважаючи на таку незаперечну різницю оцінних значень, автопереклади обох проілюстрованих фрагментів несиметрично інтерпретують слово *очиці* через англійську

стилістично нейтральну лексему *eyes: the grapes/ in your eyes/ I will carry every drop; the panther carries/ a yellow lamp in its eyes/ to the orchid wedding/ on sheets of sand*. Як бачимо, в англомовних версіях і зменшено-пестлива, і пейоративна семантика втрачена, не компенсована іншими складниками контекстів. Як наслідок, відчутне в оригіналі авторське ставлення до зображуваного у перекладі цілковито знівельоване, тобто переклад експресивно нерівноцінний першотворові.

В іншому контексті семантика суфікса збережена на рівні смислово адекватного епітетного словосполучення. Пор.: *пацьорки/ дівчинки з очима/ солодких сливок* (Мд., 15) // *small beads/ of a little girl with eyes/ as sweet plums*. Значення зменшеності, імпліковане в текст суфіксом *-к*, в англомовній версії передане епітетом *little*. В цьому разі втрата демінутивної форми не стала руйнівною для цілісності перекладу.

Крім суфіксів суб'єктивної оцінки звертаємо увагу також на відтворення контекстно-ситуативної семантики словотворчих і формотворчих афіксів, які у віршовому тексті стають засобами нюансування лексичних значень поетичних одиниць. Порівняймо, наприклад, семантику метафоротвірного дієслова в україномовному фрагменті вірша "Море" та його англомовній паралелі: *Мореплавець вичитав/ у розгорненій книзі моря/ що з давніх аварій/ відважним лишилися/ фінікійські амфори* (М., 27) // *The sailor read/ in the open book of the sea/ that, for the brave,/ there remained from ancient shipwrecks/ Phoenician amphoras*.

При зіставленні контекстно-стилістичного навантаження дієслів *вичитав* та *read* чітко простежується експресивність української лексеми порівняно з нейтральною англійською. Властивий їй відтінок результативності, сконцентрованості дії на рівні словотвірної семантики забезпечує префікс доконаного виду *ви-* (пор. *вишукати, випитати* тощо). Цей відтінок значення в автоперекладній версії втрачений, у тому числі й з огляду на відсутність в англійській мові морфеми, семантично тотожної префіксові *ви-* у наведеному контексті. Тобто неврахування семантичного навантаження афіксів як важливих смислотвірних, експресивно-оцінних складників художнього твору "іде на шкоду художньому цілому, руйнує тонке співвідношення елементів, яке створює саме цей текст на відміну від усіх інших" [3, 162].

Ще один складний для перекладу аспект поетичного тексту – наявність в індивідуальному поетичному словнику авторських неологізмів. При перекладі таких творів інтерпретатор, безумовно, прагне донести до іншомовного читача і "внутрішню форму", зміст оказіональної одиниці, й відтворити її словотвірну "зовнішню" форму. Для цього необхідне максимальне налаштування на "контекстуальну потребу" авторського лексичного новотвору, його змістову, виражально-зображальну свіжість та естетичну природу. Адже оскільки оказіоналізми повноцінно актуалізуються лише в тому контексті, для якого вони створені, їх семантичні й структурні параметри засобами іншої мови відтворити дуже складно. В цьому сенсі авторський переклад як різновид перекладу художнього деактуалізує креативно-психологічні проблеми, пов'язані з адекватним декодуванням семантики авторського оказіоналізму та її іншомовним відтворенням. Зокрема, в нашому разі ніхто краще, ніж сама Віра Вовк, не здатен реінтерпретувати її поетичні неологізми, оскільки ніхто краще за неї не знає, з якою метою, для яких контекстних потреб вони були створені.

Розгляньмо для прикладу контексти, в рамках зафіксовано авторські новотвори – дієслово *надробляти* та прикметник *безтяжний*. Пор.: *Після виступу штукар заявив/ Що шапокляк на голові/ Не надробляє росту ні на шаг/ бо людину міряють із середини* (М., 21); *Негр розпродує кошики/ Сирі й мальовані, одноцінні/ "Я продаю лиш кошики, дона/ задурно даю красу"* (М., 5). Їх оказіональність та стилістична вартісність – незаперечна, вона визначається контекстною "вписуваністю" цих одиниць і в мовно-образну тканину віршів, і в ідіостильову систему Віри Вовк загалом.

Замість того, щоб взяти загальновідомі стилістично нейтральні лексеми *додає* чи *збільшує*, авторка витворює неповторні, поетично місткі та виразні оказіоналізми *надробляє* (очевидно, контамінована форма *надмір* та *робити*) і *одноцінні*. На жаль, точно передане у перекладі значення не зберігає новизни і свіжості, що притаманні цим словам в оригіналі: *After the show/ the magician said/ that a top-hat on/ doesn't make a man/ an inch taller/ man is measured inwardly; The Negro sells baskets –/ plain ones and colourful –/ for the same price/ "I sell only baskets, Ma'am –/ beauty is gratis"*.

В іншому віршовому фрагменті словотвірна модель поетичного оказіоналізму (точніше її джерело) стає повністю зрозумілою завдяки англомовному перекладові. Пор.: *Він пронизує Всесвіт/ і намагається відчитати/ руни святих хороводів/ щоб стати безтяжним* (М., 3); *He pierces the universe/ and tries to decipher/ the runes of the sacred rings/ to become weightless*. Вважаємо, що в цьому разі англійське слово *weightless* відіграло важливу роль при творенні оказіоналізму *безтяжний*, так що його можна вважати семантичною та словотвірною калькою з англійської мови.

Здійснене дослідження підтверджує актуальність автоперекладу як окремого, самодостатнього різновиду перекладу художнього, як явища взаємозближення різномовних культур.

Його концептуальну відмінність визначає тотожність особи автора й перекладача. Цей чинник нівелює цілий ряд креативно-психологічних проблем, пов'язаних із складністю відтворення засобами іншої мови окремих елементів, структур першотвору, для яких у мові перекладу немає адекватних відповідників і які зумовлюють несиметричність художньо-образних, семантичних, структурних параметрів текстів першотвору та перекладу.

Про особливості кореляції першотвору й перекладу, здійснюваних автором, свідчить розгляд україномовних та англійськомовних версій поетичних образів Віри Вовк, що ґрунтуються на використанні специфічних словотворчих потенцій української поетичної мови (суфікси суб'єктивної оцінки – демінутиви та пейоративи, морфеми-модифікатори лексичного значення слова, авторські неологізми).

Умовні скорочення:

1. Мд. – Віра Вовк. Мандала. – Ріо-де-Жанейро, 1980.
2. М. – Віра Вовк. Меандри. – Ріо-де-Жанейро, 1979.
3. СУМ – Словник української мови. – К. Наук. Думка, 1970 – 1980.

Література:

1. Боднарчук І. Між двома світами. – Чікаго, 1996. – 175 с.
2. Коптілов В. Теорія і практика перекладу. – К., 1982. – 73 с.
3. Коптілов В. Першотвір і переклад. – К., 1972. – 160 с.
4. Погинайко О. Автопереклад як особливий вид перекладу. Наукові записки. Том 72, Філологічні науки – Національний університет “Києво-Могилянська академія”. Київ. – 2007. – 88 с.
5. Рубчак Б. Уваги до засобів народної поезії. Сучасність. – 1963. – № 4.
6. Тимофеев В. Очерки по теории перевода – Москва, 1983. – 142 с.
7. Федоров А. Основы общей теории перевода. Лингвистический очерк. – М., 1968. – 204 с.
8. Фінкель О. Об автопереводе. Теория и критика перевода – Москва, 1962. – 142 с.
9. Фінкель О. Теорія і практика перекладу. – 40 с.

Анотація. У статті здійснено дослідження особливостей авторського перекладу Віри Вовк на рівні словотвору. Проаналізовано адекватність автоперекладів тих образів, що ґрунтуються на використанні словотвірних потенцій мови (словотворчих та формотворчих афіксів, що надають слову нового відтінку значення чи експресії). Окрему увагу присвячено інтерпретації авторських неологізмів.

Ключові слова: автопереклад, авторська інтерпретація, словотвір, афікс, поетичний неологізм.

Summary. In the article an attempt is made to do a complex research of peculiarities of Vira Vouk's autotranslations at the word building level. The translation of those artistic images is analysed which are based on making use of word building potency of the language (affixes giving the new shade of meaning or additional expression to a word). Special attention is paid to author's interpretation of poetical neologisms.

Key words: autotranslation, author's interpretation, word building, affix, poetical neologism.

УДК 811.111'37

Ситник Н. В.

CONVERSATIONAL IMPLICATURES IN THE MEETING BETWEEN GANDALF AND BEORN

J.R.R. Tolkien's abilities in the art of narrative are explored and evaluated through the medium of linguistic/sociolinguistic and literary theories. This article investigates Tolkien's skill in depicting not only comic conversations, in “The Hobbit” [5], but in balancing the comic with the potentially tragic; this is done through the medium of “Implicature,” and “Speech Acts” as advanced, respectively, by Grice and Searle. The source of the passage that is to undergo stylistic scrutiny is “The Hobbit”.

This study is to concern itself primarily with the “stylistics” of the fictional writings of J.R.R. Tolkien, that is to say that I shall analyse Tolkien's writing “stylistically”, through the use of *literary criticism* and *linguistic theories*, as proposed by Spencer & Gregory [4]. Hence the stylistics found in

this work will not be identifiable with either linguistics or literary criticism alone, but with both. The relevance of the research stands out from the simultaneous application of *literary criticism* and *linguistic theories to Tolkien's writings*. I must also stipulate that by "linguistic theories" I am referring to "linguistic" and/or "sociolinguistic" theories. The primary goal of this study is to give stylistic evidence of the literariness of Tolkien's work "The Hobbit".

The material to be analysed will come from one source: "The Hobbit" [5]. In all cases I will extract a passage of prose or poetry from the text in question, which I will then submit to stylistic observation through certain specific linguistic, or descriptive literary, theories. The linguistic theories of which I will avail myself are Searle's "speech acts" [3], Grice's "cooperative principle" of conversation [1], and Labov's rules of narration [2]. These will allow me to analyse various facets of Tolkien's style.

In all cases where there are one or more linguistic theories, the purpose of this exercise is to show, not simply the applicability of the theories in question to Tolkien's writings, but how this applicability displays the experiential value of Tolkien's writing style. That is, since these theories have been developed to describe actual language, as it is used in everyday life, it should be expected that the closer to life is the language utilized in Tolkien's texts, the better the fit between theory and the selected passages. We should expect from a text that is poor in experiential content, lower on the literary scale, that its flaws might be revealed by analysis through these theories. The opposite, then must be true for passages that are more literary and have greater experiential value. This is so because I assume, that the better writers are those who best simulate life through their writings. I mean this in the broadest sense: good literature has much more to do with the language of the text itself being realistic or of high quality over strictly the environment within the text or even the perceived "realism" of the plot. Environment and plot, then are secondary concerns to the "real to life" qualities of the language in the narrative.

First of all, stylistic analysis, as I propose to conduct it, can be made of any written or spoken manifestation of language, whether literary or non-literary in origin. Therefore anything from a politician's electoral speech to the rules printed on a parking ticket can be stylistically scrutinized. This is because language is the medium which carries the whole of the culture of which literature is one aspect. Thus, as language is cultural, anything expressed in language is also cultural, and, since style is "a cultural phenomenon" of language, all uses of language will display a certain style. So, that a spoken or written text has a "style" is not sufficient for it to have "literariness." This latter quality can still be determined by the text's style, but the fact that a text has a style, alone, does not mean that it is literary. Thus, there are literary and non-literary styles.

This leads us to the inevitable question: "what is literature?" or "what is literary?" I do not personally believe that a definition will ever be found that will satisfy everyone. This is because literature is an "aspect" of culture, and the definition of "culture" is unavoidably debatable and not universally agreed upon, either. Of culture and human beings, we can ask the same question as we do for the chicken and the egg: which came first? This is also applicable to language and literature, if only in a purely anthropological sense; they probably evolved at the same time. Evidently, without language there would be no literature, but, among human beings, can there truly be language without literature? Tolkien himself believed that there could not: "What are the origins of 'fairy-stories'?" That must, of course, mean: the origin or origins of the fairy elements. To ask what is the origin of stories is to ask what is the origin of language and of the mind [6, 119]. That is, he seems to believe that the evolution of both "stories" or literature and language was simultaneous. So for the purposes of this paper language and narrative (or stories) are symbiotic and of a mutually inclusive origin.

Furthermore, since literature is cultural, it necessarily imitates life as experienced by human beings. Consider the difference between "For Whom the Bell Tolls" by Ernest Hemingway or "The Lord of the Flies", by William Golding, and almost any news article in "the Reader's Digest". All report life and tell a story, but Hemingway's and Golding's texts go further than that: they provide us with characters, their thoughts, their feelings, their words, not as the synopsis of an event, but while the event happens. That is, the audience/reader is acknowledged as one that is not seeking information only, but as one that is willing to be "transported," as it were, into the text. Thus, if life is experience then, in this case at least, literature is "experiential," in imitation of life. And this, though admittedly simply put, is what I deem separates literature from other uses of language. Even among works that attempt literariness, we, as audience/readers differentiate literary from non-literary works based on their experiential value. Nor could this detract in any way from the importance of the perceived quality of the language in any given text, because language is precisely that which gives a text its experiential qualities, especially if we accept the proposition that language and stories evolved simultaneously. That which is most important is not just what is expressed but how, and "how is the text expressed?" is a stylistic question. So, about style and literature, we may also ask the question "which came first?" They too are like the chicken and the egg, most likely, and are inseparable and of a mutually inclusive genesis. But it is through stylistic analysis that we can determine a given

text's experiential value, thus permitting us to make a more informed decision as to whether or not it is "literary." This is, admittedly, a very simple structure for the determination of "literariness," nor am I fully satisfied with it.

As anyone knows who has studied semiotics, one of the defining features of language itself, and hence of the use of language, is that it represents something in the field of reality or existence which may or may not be in the experience of the hearer/reader/receiver the experiencer of a given utterance (or in this case "text"). It follows from this that some parts of a language must be more effective at certain kinds of representation than are others (or the exercise of "arbitrariness" is pointless). I extrapolate from this that which I call "experiential value," since it is not as general as "craft" but is meant to encompass all the occurrences of those features in "everyday" language which far from being everyday touch or affect us most; and, as well, these features occur in all narrative language, whether spoken, written or poetic. Having stated this, however, I do not believe that the structure exists which can point out everything that is literary to the satisfaction of everyone.

Rather, I propose "experiential value" in lieu of individual "taste," because such individual "taste" is not explicative and not scholastically admissible as a logical reason for "why x is literature." But since both are individual to each of us, and more so because "taste," or especially communal "taste," is arrived at somehow; I believe that how we feel about experiential value, as a whole, is how we arrive at our literary taste. That is, if we feel that a text has supplied us with excellent experiential value, that its language pleases us in its imitation of life, then we are ready to believe that it is literary. So I will be analysing, in part, the experiential data which is not entirely separable from the theme of the text contained in Tolkien's work, but not without acknowledging that "The Hobbit" conforms to my own literary "taste."

Edmund Wilson, one of Tolkien's most serious detractors, writes: "Now, how is it that these long-winded volumes of what looks to this reviewer like balderdash have elicited such tributes as those above? The answer is, I believe, that certain people especially, perhaps, in Britain, have a lifelong appetite for juvenile trash" [9, 62-63]. Shippey has provided some counter-examples to this view, and, to his credit, he has utilized actual excerpts from the text of "The Lord of the Rings" to back his arguments. However, it seems to me that in view of the seriousness of Wilson's claims, as well as to his statement that "Dr. Tolkien has little skill at narrative and no instinct for literary form" [7, 59] that very important information is still missing which only a more rigorous stylistical analysis may display to adequately refute these claims. In other words, are the claims made truly because Tolkien is a pedestrian writer, or are they only the confabulations of taste? This brings us to full circle, then, and I must now explain how I will proceed with my stylistic analysis as well as elaborate on those theories which I will be employing.

Above I have showed a few examples of "implicature," as well as explaining the "cooperative principle." Another important facet, when considering conversation (and thus to this work), appears to be seized upon, but is well displayed, by Gandalf and Bilbo in the first few pages of "The Hobbit" and it is one that John R. Searle would attempt to clarify years later. Consider the following passage: "Good morning!" said Bilbo, and he meant it. The sun was shining, and the grass was very green. But Gandalf looked at him from under long, bushy eyebrows that stuck out further than the brim of his shady hat.

"What do you mean?" he said. "Do you wish me a good morning, or mean that it is a good morning whether I want it or not; or that you feel good this morning; or that it is a morning to be good on?"

"All of them at once," said Bilbo. [5, 5-6].

So, by the utterance "good morning," Bilbo is asked by Gandalf whether he means:

1) "I wish you a good morning."

2) "This is a good morning (whether you want it to be, or not)."

3) "I feel good this morning (therefore it is a good morning)."

or 4) "This is a morning to be good on (therefore it is a "good" as opposed to "evil" morning).

Bilbo seems to realize that, although all four utterances are different from each other in meaning, they all have the same "propositional content" [3, 54]: "good morning." That is, whatever meaning "good" may have, or whichever unspoken verb phrase, such as "this is" or "I wish you (a)", is attached to it, the proposition "good morning" is universal to all of them. Bilbo also points out one function or meaning of "good morning" that Gandalf did not include in his enumeration, after he has been "asked" whether he wants to take part in an adventure: "Good morning!" he said at last. "We don't want any adventures here, thank you! You might try over The Hill or across The Water" [5, 6]. Gandalf promptly catches the gist of what Bilbo is saying, as well as inferring another meaning for the phrase "good morning," and utters the same kind of remark: "What a lot of things you do use *Good morning* for!" said Gandalf. "Now you mean that you want to get rid of me, and that it won't be good till I move off."⁴ What both Bilbo and Gandalf have uttered are "indirect speech acts." This time, by "good morning,"

Bilbo is really requesting “go away,” while Gandalf’s whole response accomplishes the function of “I will *not!*” Searle’s concern is with how we know the underlying messages that Bilbo and Gandalf have just exchanged and how we know that they are there at all. How do we arrive at the right conclusion? One way is to use Grice’s rules of implicature. For example, by giving Gandalf directions on where to find someone for his adventure, Bilbo has flouted maxim 1b, “Do not make your contribution more informative than is required,” and by doing so he has implied that the Wizard should leave him alone. But Searle gives us a different approach, which it is useful for us to review. He utilizes Gricean maxims to the extent that he observes the use of the cooperative principle during conversation. That is, he postulates that when two or more speakers are engaged in conversation, they are all, presumably, abiding by it. But he adds a few things regarding speech acts and indirect speech acts which can help not only in the case of implicature but also with other illocutionary acts, such as requests, that are accomplished indirectly.

The first tool that he provides us with is one which helps divide “indirect requests” into two parts. Each such structure has a point of “illocutionary force” and a point of literal “illocutionary meaning.” Respectively, he names them the “primary illocutionary act” and the “secondary illocutionary act.” Hence, the primary illocutionary act of “good morning” is a directive: “go away”; and the secondary illocutionary act is truly a wish for Gandalf to have a good morning. Bilbo did not say “good morning” only for the purpose of telling Gandalf to leave, but he also does wish him a “good morning,” inasmuch as any of us do when we make use of that phrase. He performs both actions, not just one.

However, the most interesting statement which Searle makes, and which he leaves undefended and unexplained, is: “In directives, politeness is the chief motive for indirectness” [3, 36]. This is important because it means that we use indirect speech acts, as well as implicature, for face-maintenance as part of our requirement to be considerate. To illustrate how all three theories Face, Cooperative Principle/Implicature, Indirect Speech Acts can work together in analysis, I shall continue with Bilbo’s “good morning” (“go away”). Notice that he is showing himself as polite as he possibly can, when he goes so far as to suggest where Gandalf might find a participant in his adventure as opposed to simply shooing the old man off. Clearly, he sees Gandalf’s offer of adventure as inappropriate, but feels that his own response should at least appear polite. But Gandalf never actually offered him anything, not even a role in his “adventure”: “Very pretty!” said Gandalf. “But I have no time to blow smoke-rings this morning. I am looking for someone to share in an adventure that I am arranging, and it’s very difficult to find anyone.” “I should think so in these parts! We are plain quiet folk and have no use for adventures. Nasty disturbing uncomfortable things! Make you late for dinner! I can’t think what anybody sees in them,” said our Mr. Baggins, and stuck one thumb behind his braces, and blew out another even bigger smoke-ring. Then he took out his morning letters, and began to read, pretending to take no more notice of the old man. He had decided that he was not quite his sort, and wanted him to go away. But the old man did not move. He stood leaning on his stick and gazing at the hobbit without saying anything, till Bilbo got quite uncomfortable and even a little cross.

“Good morning!” he said at last [3, 4]. There is a great deal happening here, but I will not go over it all, in deference to the passage I wish to scrutinize, below. However, it will help to illustrate how the two theories (Cooperative Principle, Indirect Speech Acts) can work together in analysis.

The narrator traces some of the logic of the conversation for us when he says of Bilbo that he “had decided that he was not quite his sort.” This is avoidance, on Mr Baggins’s part, of the underlying fact that he is deeply afraid of “adventures.” He wants Gandalf to go away primarily because he represents the potential for such a thing to take place. Furthermore, his fear of adventure is so great that he treats Gandalf’s statement about looking for an adventurer as an indirect request for *him* to go! The Wizard’s primary illocution is ambivalent, to say the least; “I am looking for someone to take part in an adventure” hardly constitutes a request for Bilbo to volunteer himself for it. Bilbo seems to believe that Gandalf has flouted maxim 1b (Quality: do not say more...), and, since he is still participating in the conversation, that he has implied that he wants to recruit him. In fact, Gandalf has violated the maxim, but only because Bilbo is a bit of a snob and a coward: adventures don’t interest him (he says) and, thus, to mention them is to say more than is required for the purposes of the conversation, and it is rather disturbing as well. Moreover, by flouting the same maxim, himself, Bilbo intends Gandalf to understand that he should leave without considering him further. Yet his motive for flouting the maxim, instead of shouting “Not me: bugger off!” for reasons of face, if not for the maintenance of an expressive order are those of politeness. However, his reaction to Gandalf is nothing of the sort and they only serve to draw the Wizard’s attention to him [8, 322-323], rather than shield him from it.

By saying “Nasty disturbing what anybody sees in them,” he plainly purposes to end the conversation. He makes this clear by very rudely opting out of the conversation and picking up his

morning letters. He expects Gandalf to cooperate with this and be on his way, and certainly a hearer who had understood s/he was asked to leave might do so. But Gandalf does not do so. Rather, he chooses to ignore the primary illocution and opts for the second, which is that Bilbo is just trying to be helpful. But Bilbo's problem is that he has, in effect, attacked Gandalf's face. Although the Wizard has not said whether he is going to take part in the adventure that he is organizing, presumably to organize an adventure one must "see" something in them. So Bilbo might as well have said "I can't think what *you* see in them." He implies, whether knowingly or not, that Gandalf is not a sensible chap, wanting to organize such a "nasty disturbing uncomfortable" thing. He might as well have said to Picasso that representational landscapes are the only true form of art! Consider "We are plain folk and have no use for adventures" it has several implications. If we alter the sentence to a more polite "we are plain folk and not very adventurous," he would not have threatened Gandalf's face at all. Obviously, Bilbo does not even deign to consider this but is indirect, as Searle says, for reasons of politeness. He wishes, on the surface, to appear polite, but he has committed a faux pas: he has offered his opinion, and that is never a polite thing to do with a stranger and especially one who might like that which you yourself would deprecate. Perhaps he takes Gandalf for an idiot and doesn't think he'll notice? At the very least he violates the maxim of Quantity, lb, and, by saying "We....have no use for adventures," he implies that they are "useless," serving no practical purpose for "plain" or, rather, sensible and respectable folk. Certainly, "plain" is ambiguous in the present context and does not seem to stand for what we normally would expect it to. And in designating himself as such (which he does indirectly, by association) as well as people who have the War of the Ring both in Middle-earth and in our own time. "no use for adventures," since Gandalf is so clearly interested in such things, he obviously excludes the Wizard from this elite group. So Gandalf, quite suddenly, is interested in useless and impractical things, as well as not being especially respectable or sensible, if we are to believe Bilbo.

I hope that thus far I have provided an adequate example of how I shall utilize Face/Cooperative Principle/Indirect Speech Act theories. I do not use them separately but together. Applications of this study are far-reaching and range from the disciplines of second language teaching and learning, to literature instruction and appreciation. Overall, the future study will concern itself with face in general, but because of the high importance of politeness with regards to it, and because the cooperative principle and indirect speech acts play such a key role in the practice of politeness in conversation, I must utilize these latter two to provide further depth for the insights provided by face theory. Therefore I proceed with the assumption that not only are they inter-connected, like psychology and neurobiology for example, but they are complementary. That is, by analyzing how Gandalf and company go about establishing and up-keeping an expressive order through Grice's and Searle's theories, we will attain a wider, fuller understanding of the complexity of the interaction which the narrator depicts, as well as his considerable skill in doing so.

Bibliography

1. Grice, H. Paul. *Logic and Conversation: Studies in the Ways of Words* / H. Paul Grice. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1989.
2. Labov, William. *The Transformation of Experience in Narrative Syntax: Language in the Inner City: Studies in Black English* / William Labov. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1965.
3. Searle, John R. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts* / John R. Searle. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
4. Spencer, John Walter, and Michael Gregory. *An Approach to the Study of Style: Linguistics and Style* / John Walter Spencer, Michael Gregory. – London: Oxford University Press, 1971.
5. Tolkien, John Ronald Ruel. *The Hobbit* / John Ronald Ruel Tolkien. – London: George Allen and Unwin, 1937.
6. Tolkien, John Ronald Ruel. *The Monsters and the Critics and Other Essays* / ed. Christopher Tolkien / John Ronald Ruel Tolkien. – London: George Allen & Unwin, 1983.
7. Tolkien, John Ronald Ruel. *The Silmarillion* / John Ronald Ruel Tolkien. – London: George Allen & Unwin, 1978.
8. Tolkien, John Ronald Ruel. *Unfinished Tales* / ed. Christopher Tolkien / John Ronald Ruel Tolkien. – London: Grafton, 1990.
9. Edmund Wilson. *Oo, Those Awful Orcs // A Reader's Companion to "The Lord of the Rings" and "The Hobbit"* / Edmund Wilson. – New York: Quality Paperback Book Club, 1995. – Pp. 58-59.

Анотація. Стаття присвячена творчості Д.Р.Р. Толкіна, зокрема стилістичним особливостям авторського письма, що вивчаються на матеріалі тексту повісті-казки "Гобіт,

або Мандрівка за Імлисті гори”. Застосовуючи теорію мовленнєвих актів Д. Серля та прагматичні принципи П. Грайса, ми аналізуємо різноманітні за своєю ілокутивною силою висловлювання та вивчаємо, яким чином читач (тобто, у даному випадку, гіпотетичний адресат комунікативних актів) генеруватиме різні типи конверсаційних імплікатур при когнітивній обробці тексту.

Ключові слова: когнітивна обробка тексту, теорія мовленнєвих актів, ілокутивна сила висловлювання, конверсаційна імплікатура.

Summary. Using Searle's speech act theory and Grice's theory of conversational implicature, the article analyses stylistic peculiarities of J.R.R. Tolkien's fairy story "The Hobbit". The analysis of various illocutionary types of utterances enabled us to study how readers generates conversational implicatures during the online processing of the text.

Key words: cognitive processing of text, speech act theory, illocutionary force, conversational implicature.

УДК 82.09:82-32

Ситник О.В.

ЧАСОПРОСТОРОВІ МАРКЕРИ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ПЕРСОНАЖІВ У НОВЕЛАХ В. ФОЛКНЕРА І М. ХВИЛЬОВОГО

У літературі першої третини ХХ століття на рівні часопросторової організації тексту спостерігаються виразні тенденції до експериментів та новацій; очевидним є прагнення до подолання традиційних уявлень про співвідношення реального й художнього простору та часу. Як результат, письменники-модерністи “розтягують і стискають час, розривають часову послідовність і по-своєму її монтують, поєднуючи віддалене у реальному часі й просторі за принципом інтелектуального монтажу, лишають деякі відрізки порожніми, зупиняють час стоп-кадром, накладають часові плани один на одного, вводять перебивний час, використовують циклічність, часові повтори, перемежують образ часу інформацією про час і т.д.” [5, 16]. Теоретичне осмислення стосунків часу і простору в межах літературно-художнього твору було здійснено М.М. Бахтіним, який не тільки ввів поняття хронотопу як “суттєвого взаємозв’язку часових та просторових рішень, художньо освоєних у літературі” [1, 234], а й переконливо довів його художню продуктивність.

Серед письменників ХХ ст., що збагатили літературу оригінальними художніми пошуками, Фолкнер і Хвильовий відзначаються особливо наочним прагненням до творення специфічних хронотопних моделей.

Часопростір творів Фолкнера – це синтез минулого й сучасного в єдиному акті народження майбутнього: “Предмет моїх мрій, – наголошував письменник, – умістити все в одну фразу – не тільки теперішнє, а й усе минуле, від якого воно залежить, і яке триває, оволодіваючи сучасним мить за миттю” [6, 44]. Таке розуміння часу очевидно перегукується із поняттям “чистої тривалості” А. Бергсона: “Тривалість” – це “безперервний розвиток минулого, що вбирає в себе майбутнє і розбухає в міру просування вперед... все, що ми відчували, думали, воліли з часів раннього дитинства, все це тут – все тяжіє до теперішнього, що готове до нього приєднатись, все напірає на двері свідомості, яка прагне його відсторонити” [Цит. за: 4, 127]. Своєрідна художня інтерпретація цієї філософської тези з очевидним акцентом на суб’єктивному моменті переживання часу презентується Фолкнером у новелі “Давні люди”: “gradually to the boy those old times would cease to be old times and would become a part of the boy's present, not only as if they had happened yesterday but as if they were still happening, the men who walked through them actually walking in breath and air and casting an actual shadow on the earth they had not quitted. And more: as if some of them had happened yet but would occur tomorrow, until at last it would seem to the boy that he himself had not come into existence yet” [15, 165]; (“поступово давні часи в очах хлопця переставали бути давніми, а перепліталися з теперішністю, і не просто так, наче все те відбулося вчора, але так, ніби воно ще от зараз відбувалося, – ті люди, що ступали колись цією землею, немов зараз пробували тут, дихали цим повітрям, відкидали свої живі тіні на цю землю, якої вони навіть і не покидали. Ще й більше – деякі з тих подій наче не тільки не сталися, а мали відбутися щойно, завтра, аж кінець кінцем хлопцеві почало уявлятися, що й він сам ще не існує” [9, 133]).

Подібну контамінацію часів неважко вгледіти й у творах українського сучасника Фолкнера Хвильового, зокрема у його “Вступній новелі”, яка поряд з тим, що надає ключ до розкриття сутнісних властивостей авторського художнього світу, презентує концептуальні часопросторові ознаки та параметри цього світу. На перший погляд, у новелі релевантно присутні всі три часові пласти: “вчора” – “Вчора в “Седі” безумствувала Ужвій” [11, 120]; “сьогодні” – “А сьогодні над Харковом зупинились табуни південних хмар” [11, 120], “Сьогодні моє любиме число – 13” [11, 120]; “завтра” – “Завтра піду на могилу комунара, автора “Ударів молота і серця”. Я понесу йому пучок синьооких фіалок і там згадаю про свою загадкову смерть” [11, 124]. Однак вже з перших рядків твору теперішній час акумулює в собі минуле та майбутнє ліричного героя. Фрагменти прийдешнього та колишнього життя взаємонакладаються і переживаються ним у часових координатах “сьогодні”, що особливо помітно на прикладі останнього цитованого пасажу. На думку Ю.М. Безхутрого, подібні, властиві Хвильовому, “тяжіння до подолання фізичного часу й оцінка сьогоднішнього як безкінечного або, принаймні, розтягнутого на невизначено довгий період”, продиктовані прагненням письменника показати циклічність часу, його замкненість [2, 14].

Модель міфологічного часу, що концептуалізується уявленням про минуле, теперішнє та майбутнє як різні темпоральні іпостасі “вічного теперішнього”, близька й Фолкнеру. Він органічно втілює її на рівні суб’єктивного часового виміру особистості, у розрізі “потoku свідомості”, в якому об’єктивна дійсність показана через гіпертрофоване “я”, крізь призму почуттів, пристрастей, комплексів та страхів. Яскравим прикладом у цьому сенсі є новела “Нога”. Головний герой твору психологічно не в змозі подолати факт смерті свого друга і тому глибокі переживання, викликані цією втратою у минулому, продовжує сприймати як теперішнє. Туга за щасливими днями, проведеними разом, гострий біль втрати Джорджа – все це відноситься до далекого, безповоротного минулого і заважає існуванню в сьогоденні, яке в цілому пасивне, постає у ролі оглядового майданчика і до такої міри витіснене минулим, що, аби показати в ньому хід реального часу, письменнику довелося вкраплювати такі наочні деталі, як, зокрема, згорання свічі. Взаємонакладання різних часових пластів призводить до того, що головний герой твору опиняється викинутим із реально існуючого часу у перверсивний світ власних суб’єктивних уявлень. Це виливається у психічну хворобу, яка проявляється у пошуках ампутованої ноги.

Характерно, що хвороблива свідомість Вероніки із “Силуетів” Хвильового також виконує роль еднаючої ланки різних часових координат. Героїня сприймає “сьогодні” з позицій “вчорашнього дня”, окресленого революційною патетикою. Дівчина не може змиритись із сірістю постреволуційного буття. Її суб’єктивне відчуття часу суперечить дійсності (“сьогодні є зовсім не те, що каже Стефан” [11, 198]), – і виступає детермінувальним чинником теперішнього Вероніки, в якому на зміну “героїчним будням” прийшло “героїчне терпіння”. У цьому плані розкривається не хронологічний механізм часу, а його психологічний аспект: час, що проходить крізь призму людської свідомості, заламується, деформується, залишаючи свої непоправні відбитки у психіці.

Герої Фолкнера у сприйнятті дійсності відзначаються домінуванням ретроспективного первня. У цьому сенсі особливо виразною є Емілі Грірсон з новели “Троянда для Емілі”. Бажання зберегти минуле керує помислами та вчинками героїні. Спочатку вона відмовляється визнати смерть батька, а згодом убиває свого коханого та залишає в домі його труп з єдиною метою – зупинити час, назавжди залишити те щастя, що промайнуло і вже ніколи не повернеться. В той момент її внутрішній годинник завмирає: “Thus she passed from generation to generation – dear, inescapable, impervious, tranquil, and perverse” [13, 442]; (“Так вона переходила від покоління до покоління – близька всьому місту, неунікна й незбагненна, незворушна й живуча” [10, 142]).

Рецепція часу персонажами у новелах обох письменників закорінена на їх глибоких особистісних враженнях та спостереженнях, мінливих відчуттях та миттєвих переживаннях. Власне кажучи, вищенаведені приклади із творів українського автора свідчать на користь цієї думки, хоча принципово важливими тут виявляються також і реалії історичного часу, що чинять певну сугестивну дію на безпосередні імпресії героїв. Натомість для Фолкнера час – виключно суб’єктивна категорія, представлена у вигляді потоку свідомості, тобто у вигляді безперервної зміни почуттів, думок, відчуттів, ремінісценцій, психічних станів, і в якій ремінісценція, пережита у минулому, зливається із думками та переживаннями у даний момент. Так, факти минулого та сьогодення, позбавлені самодостатнього значення, пересікаючись у психологічній точці, природно змішуються у свідомості Квентіна Компсона у новелі “Після заходу сонця”. Герой Фолкнера пригадує прикру історію негритьянки Ненсі, яку йому випало пережити у дев’ятилітньому віці, так, ніби це акт сьогодення. Хвилювання Ненсі, її неконтрольований страх перед смертю, закарбовані в пам’яті хлопця, реанімуючись через спогади, глибоко вторгаються у його теперішнє. Саме у момент згадування ця ремінісценція і пов’язані з нею почуття та емоції займають домінуючу позицію у психіці Квентіна. Таким чином, минуле та теперішнє зливаються

в єдиному комплексі переживань героя, для реального відтворення якого письменник залучає таке психічне явище, як пам'ять. У цьому проявляється очевидна схожість із Хвильовим.

Ракурс ретроспективного часу в хронотопній концепції українського письменника вирізняється масштабним психологічним наповненням і актуалізується в аспекті інтроспекції – “підпорядкування внутрішнього часу героя психології пригадування” [5, 18]. За допомогою психічного феномену пам'яті автор “Синіх етюдів” зсуває часові пласти оповіді, змушуючи вільно перегукуватись віддалені один від одного часові періоди та показуючи їх симультанність у свідомості своїх персонажів. Так, в акті споминів презентується своєрідна душевна передісторія Б'янки із “Сентиментальної історії”, в яку тонко влітаються роздуми із сьогоdnішнього дня. Минуле оживає у свідомості героїні через потік її інфантильних вражень, сентиментальних настроїв, романтичних почуттів, що трагічно губляться “серед бурного моря сірої, нудної й частіш за все паскудної буденщини” [11, 508], у всій реальності та гостроті цих відчуттів, ніби вони переживаються зараз. Поряд з тим, у суб'єктивному часовому вимірі дівчини очевидно присутнє і теперішнє, що проявляється передусім через її аксіологічне ставлення до минулого, порівняння себе у площині теперішнього й минулого: “Так ганебно скінчилось це святе (він так і говорив колись: “свята простота”) і тепле кохання. Хіба можна написати ту муку, що творилась тоді у моїй романтичній душі? Сьогодні я на життя дивлюсь цілком реально. Сьогодні я й сама іноді посміхаюсь із себе. Але тоді в моїх очах маячила сентиментальна даль, і тому, коли я побачила, що й Чаргар, моя остання надія, не міг утекти від світового бардачка, я кинулась у розпач” [11, 527]. Прикметно, що крізь призму спогадів пережитого часу, маркованого стражданням та розчаруванням, автор моделює сьогodнішнє саркастичне світосприйняття Б'янки, ніби підтверджуючи думку Фолкнера, що “все, що ми робимо сьогодні, визначається тим, що трапилось вчора” [Цит. за: 3, 16]. Ось чому персонажу із новели “Честь” Баку Монагану так важко встановити зв'язок із теперішнім, жити сьогodнішнім днем: у його свідомості відчутно “пульсує” минуле, а спогади про перше кохання переносяться в емоційний простір його переживань, стають почуттєвим еквівалентом стану душі в минулому та єдиним єднальним вузлом з теперішнім.

Тимчасом для героїні Хвильового із новели “Мати” назавжди втрачено єднальний духовний зв'язок минулого і теперішнього. Жінка марно намагається відродити у своїх спогадах та рефлексіях “хоч і вбоге, але ясне і ласкаве сонце” тих днів, коли її сини “Остап та Андрій були такими симпатичними людьми”. Безповоротно елімінуючи минуле, час порушує вирізьблену у підсвідомості героїні картину світу, де співвіснують “сьогодні” і “колись”, як це було й з Емілі Грірсон у Фолкнера, залишаючи її наодинці з конкретною реальністю: “Сьогодні грохочуть оселі грохотом громадянської війни, скачуть по шляхах божевільні вершники, і сини не хочуть визнавати один одного, навіть матері уже не визнають” [11, 545]. Обидві жінки не в змозі пристосуватись до того “звичайного” та “природного”, “що діється зараз”, і це спричиняє психологічний конфлікт особистостей у героїнь Фолкнера та Хвильового. Близькі у своєму бажанні втримати минуле будь-якою ціною, одна з них ладна поплатитись здоровим глуздом (“Троянда для Емілі”), а інша – життям (“Мати”). Саме у безумстві міс Емілі черпає сили аби противитись неухильному потоку часу, тоді як героїня українського письменника виділяється загостреним відчуттям цієї важливої універсальї людського буття, трагічним внаслідок неспівпаданнн її суб'єктивного сприйняття та об'єктивного плину часу: “І раптом прийшла матері думка, що ніякого кошмару нема і що все, що діється зараз, є звичайне й природне явище. І коли вона не може зрозуміти цього, то вона, значить, оджила вже свій час, і, значить, на її земне місце прийшли нові люди, з новими думками й з новими далекими їй бажаннями. І захотілося матері вмерти” [11, 545]. Як бачимо, автор фіксує відчуття часу в думках людини, поглиблюючи у такий спосіб психологізацію даної художньої категорії, що трансформується у час очікування, переживання, екзистенції, власне той, за словами Н. Копистянської, “екстримальний, кризовий час”, що інтенсифікує психічні процеси, навіює ситуації невідомості, передчуття небезпеки [5, 18]. Щось подібне знаходимо і у Фолкнера: “There was no time in it. Or rather we were outside of time; within, not on, that surface, that demarcation between the old where we knew we had not died and the new where the subadar said that we were dead” [13, 426-427]; (“Час зник. Чи, радше, це ми зникли із часу, ми перебували не на поверхні, а у самому її прошарку, на тій демаркаційній лінії, яка розділила колишні часи, де ми знали, що живі, від нових, де, як сказав субадар, ми виявились мертвими” [Переклад наш. – О.С.]). Письменник майстерно увиразнює стан екзистенційної пустки, відчуття приреченості майбутнього, породжене мікрообразом аморфного часу, на рівні його проникнення у внутрішню сферу, в мисленнево-емоційні процеси персонажа-оповідача із новели “Ad astra”. Слідом за Фолкнером і “Хвильовий ув'язує психологічний час особистості в потік історико-етичних фактів, відтворюючи міжчасся, в якому опинилась особистість” [7, 74]. Поступальний рух такого часу відчувається в “Арабесках” у тому, “як була, як пройшла, як гриміла, як народжувалася молода епоха? Ішла мятежна епоха. Ішла духмяна романтика, і

нечутно ходили в борах тіні середньовічних лицарів” [11, 302]. Не менш показовим є епізод віднесеності життя героїні з однойменної новели “Життя” до буття історичних осіб, епохи минулого та, зокрема, майбутнього з точки зору минулого: “Минали дні, і в спогадах поринали ночі. Як це: десь біля Диканьки є село і хутір – а що тут раніш було? До татарви? Га? Так, село і хутір – і далі – далі... А що через сорок років? Га? Гоголь, Мазепа, Карло XII” [11, 126].

Спільним, характерним для обох новелістів є трактування майбутнього як минулого, що зумовлюється модерністською ідеєю дискретності та гетерогенності простору і часу. Ситуація “майбутнього в минулому” розгортається автором “Синіх етюдів” у “Вступній новелі”: “...і я пригадую, що попереду мене стелиться великий життєвий шлях. Він починається десь у минулих віках і шкутильгає осінньою елегією через шведські могили, через Сорочинський ярмарок і далі, аж до Гофманівської фантастики” [11, 123]. Феномен пам’яті долає часовий простір і відносить ліричного героя туди, де попереду нього тільки починав стелитись “великий життєвий шлях” – символічний образ майбутнього, тільки починали відкриватись великі життєві перспективи, що конкретизуються у свідомості митця інтертекстуальними конотаціями та алюзіями. У внутрішньому світі персонажа нуртують складні психологічні реакції, виражені футурумною формою хронотопу: знову активізується душевний запал, мрії та сподівання на майбутнє, марковані, однак, відчуттям суму та туги, оскільки майбутнє лише “пригадується”. Типологічно схожий епізод знаходимо у новелі Фолкнера “Справедливість”. Очіма іншої людини дивиться вже дорослий Квентін Компсон на свої дитячі візії власного майбутнього: “I was just twelve then, and I would have to wait until I had passed on and through and beyond the suspension of twilight. Then I knew that I would know. But then Sam Fathers would be dead” [13, 20]; (“Мені тоді тільки минуло дванадцять років, і я мав ще досить часу, щоб перерости й перейти через цю зловісність присмерку. Я знав, що коли та пора надійде, я все зрозумію. Але Сема Фазерса тоді вже не буде” [10, 222]). У свідомості героя, який переповідає колись розказану йому історію, минуле зливається з майбутнім у цілісне теперішнє, так само як дитяча безпосередність сприйняття та збентеженість від почутого переплітаються з динамікою мисленневих процесів людини, яка згадує й аналізує минуле.

Очевидно, що американський та український письменники культивують ситуацію “майбутнє в минулому” відповідно до близької їм концепції змішування часів. Разом з тим помітні й розбіжності в художній реалізації даної концепції. У Фолкнера вона увиразнюється найчастіше на рівні наратологічному, в сюжетних епізодах, як ми це бачили вище, і значно рідше у прямих висловах на кшталт: “Tomorrow is just another name for today” [13, 80]; (“Завтра – це тільки інша назва для сьогодні” [10, 128]). Для Хвильового властиве більшою мірою алогічне комбінування на лексико-граматичному рівні. Показовим у цьому плані є вже згаданий пасаж із “Вступної новели”: “Завтра піду на могилу комунара, автора “Ударів молота і серця”. Я понесу йому пучок синьооких фіалок і там згадаю про свою загадкову смерть” [11, 124] – або ж близький у поетикальному зрізі та за гамою душевних переживань фінал новели “Елегія”: “...Завтра біля дуба найшли мертвого старого газетяра й завтра його одвезли на цвинтар” [11, 297]. Подібне поєднання факту вже вчиненої дії з означенням футурумного часу – “завтра” – інтенсифікує відчуття екзистенційної безвихідності, абсурдності буття.

У річищі європейської прози йдуть обидва новелісти, коли використовують принцип асоціативної ретроспекції. На прикладі Джона Блера, персонажа з новели “Письменник в себе вдома”, перекоуємо у тому, що асоціації героїв Фолкнера, як і їх вчинки, пов’язані з минулим. Так, смак губ коханки асоціюється у думках Блера із щебетом, приємним смаком далекого дитинства. Не можна не помітити, що цей образ, очевидно, перегукується із символічним образом “прозора-фантастичних ліденців (коників)” у свідомості ліричного героя “Арабесок” у Хвильового. Прикметно, що асоціативна структура даних образів вказує на амбівалентність внутрішнього світу їх персонажів, що визначається подвійним ставленням до минулого: з одного боку, це ностальгія за минулим, пов’язана з бажанням повернути час, а з іншого – минуле у душі творчої особистості, якою власне є і Джон Блер, і Nicolas з “Арабесок”, асоціюється з часом смутку й біди, психологічної безвиході та приреченості.

У своїх шуканнях індивідуальної форми маніфестації психологізму на рівні хронотопної організації новелістичного тексту обидва письменники вдаються до прийому матеріалізації часу. Проте тут Фолкнер та Хвильовий розставляють різні акценти. Український новеліст тяжіє до своєрідної антропологізації даної категорії, що проявляється в тому, що феномен часу у конкретних своїх проявах (день, вечір, ранок, хвилина, година тощо) набуває людських ознак та властивостей. Яскраві приклади такого “олюднення” часу знаходимо у новелах “Синій листопад”, “Я (Романтика)”, “Мати”, “Пудель”: “мовчазно йде на схід синій листопад” [11, 206], “ніч сміялась тихо, темно і лукаво” [11, 299], “неможливі дні” [11, 322], “невідомі віки” [11, 322], “бредуть народи і віки, і сам час” [11, 326], “конає вечір” [11, 335], “ріс невідомо ранок” [11, 356], “організовано, в шахматному порядку, але й байдуже, поважно ступає його

королівська величність сам король – час” [11, 546]. Цікаво, що іноді й у Фолкнера простежується подібна тенденція задля створення відчуття трагізму, катастрофічності буття: “unhurried hour” [12, 71], “unfortunate time” [12, 838], “the day had died in the pall of dust” [14, 468]. Однак частіше американський письменник звертається до прийому “опредмечування” часу. Варто згадати, як у новелі “Жила колись королева” Нарциса Бенбов наважується на безчестя аби знищити докази своєї жіночої слабкості та необачності в минулому, символом чого стали анонімні листи інтимного характеру від потаємного прихильника. Герой іншого твору – “Брошка”, загнаний у глухий кут бездушністю та жорстокістю віку, у стані граничного психічного напруження зупиняє годинник і повертає його циферблатом до стіни, щоб “час його не тривожив”, не завдавав нестерпного болю своєю неухильною присутністю в свідомості. На думку Н.Х. Копистянської, “уособлюючи поняття часу в предметі, який герой хоче затоптати, зламати, знищити, Фолкнер “матеріалізує” протест людини проти принизливих умов, стосунків, почуттів, прагнення звільнитись од них і водночас – марність цих зусиль” [5, 14].

На особливу увагу в новелістиці Фолкнера і Хвильового заслуговує організація художнього простору, яка очевидно зорієнтована на акцентування символічного плану реалістичної просторової панорами. Створений уявою Фолкнера округ Йокнапатофа на півдні США, очевидно, нагадує округ Лафайет у штаті Міссісіпі, так само як топографічні характеристики у “малій” прозі Хвильового, без сумніву, співвідносяться з рідними для письменника землями Слобожанщини – історико-географічним регіоном на сході України. Однак художній простір Фолкнера і Хвильового – не лише локальне перебування, а й своєрідний внутрішньо-психологічний світ їх персонажів, який складається із моментів психічного життя: вражень, емоцій, спогадів, зізнань та миттєвих відкриттів. Виразно суб’єктивований цим психоемоційним комплексом простір новели американського письменника “По той бік”. Безпосередні негативні враження героя від потойбічного світу, переплітаючись із розчаруванням і душевними переживаннями з приводу втрати сина та усвідомлення неможливості зблизитись із ним тут, перетворюють суддю Елісона на атеїста, утверджують його у “хімерній думці”, яка полягає в тому, “що я був і я є; що я є і я буду, аж поки надійде мить, коли мене не стане. І потім мене вже ніколи не буде” [10, 236]. Як бачимо, автор майстерно моделює емоційний простір твору, спираючись на особистісний часовимір персонажа, що визначається суб’єктивними часовими координатами буття та смерті. Близькість поглядів Фолкнера і Хвильового на асиміляцію художнього простору та часу у психологічному плані, про що ми вже згадували вище, очевидна також із новели “Заулок”. Час тут виконує функцію переживаного простору, що, за визначенням Н.Є. Тодчук, є “ключовим елементом екстремального хронотопу, у якому у зв’язку із втратою звичної світооснови відбувається вихід за межі власного “Я”, переглядаються усі життєві принципи та ціннісні орієнтири, здійснюється вихід у трансцендентний простір Ніщо” [8, 12]. Так, розчарована наслідками революційних подій, Мар’яна опиняється у ситуації духовного вакууму, оскільки не може впоратись із простором власних почувань, в якому міститься “легендарне” минуле у “че-ка” і безпорадне теперішнє героїні українського письменника. Відповідно до цього змалювання новелістичного простору у творі підпорядковується не об’єктивним законам, а суб’єктивним властивостям пам’яті, що трансформується у внутрішній простір для розгортання подій: “Пам’ятаєш? Стоять ешелони, а паровик так задумано шипить. Їдемо в дикі замріяні степи, де чекає тривога, невідомість, де ціле провалля жури й радості. Станція, ще станція, і семафори, і степи... Тоді не було порожнечі... А зараз у мене осінь. Ідуть дощі, бредуть похилі отари хмар. Нема вже: “Секім-башка!” [11, 287]. Цей епізод із внутрішнього життя Мар’яни переконливо свідчить на доказ спостережень О.В. Романенко стосовно того, що “на формування художнього простору буття й особистості у новелах Хвильового впливає суперечність між мрією та дійсністю” [7, 75]. Іманентний даній ситуації внутрішнього конфлікту простір переживання героїні модифікується у замкнений простір, простір глухого кута, спричиняє духовну, психологічну ізоляцію особистості. І в цьому знову проявляється схожість із Фолкнером. У ряді його творів виразно продукується тип обмеженого внутрішнього простору, який, до того ж, у новелі “Троянда для Емілі” співвідноситься із лейтмотивним замкненим простором дому головної героїні: “From that time on her front door remained closed” [13, 441]; “The front door closed upon the last one and remained closed for good” [13, 442]; “Already we knew that there was one room in that region above the stairs which no one had seen in forty years” [13, 443]; (“І весь цей час парадні двері в міс Емілі були замкнені” [10, 142]; “парадні двері зачинились за останньою ученицею, і вже назавжди” [10, 142]; “на верхньому поверсі є замкнена кімната, куди років сорок ніхто не заглядав” [10, 143]). У такому окресленні зовнішнього простору актуалізується проблема внутрішньої відособленості, антагоністичної відчуженості Емілі Грірсон. Аналогічний психологічний мотив розвивається Фолкнером і у новелі “Брошка”. Письменник моделює замкнений простір дому як фатум у житті Говарда Бойда, як своєрідний духовний глухий кут, що генерує відчуття безвиході та відчаю. Цікаво, що автор використовує засіб синхронного

мейозису у зображенні граничності психічного стану героя та лімітованості його зовнішнього простору. Чим вужчим стає екстремальний локус буття персонажа, як такий, що характеризується несприятливим впливом оточуючого середовища на психологію людини (будинок – кімната – ванна кімната), тим інтенсивніше увиразнюється внутрішній стан граничної ситуації персонажа.

Відзначаючи спільну творчу установку обох письменників (через грані просторового оточення показати граничні психічні стани своїх персонажів), не можна не помітити певні відмінності на поетикальному рівні. У творчості Хвильового обмежений простір – конститутивна особливість хронотопу. З одного боку, український новеліст намагається простежити, як лімітований простір впливає на людську психіку, як поводить себе людина в тенетах цього зовнішнього тупика (“Бараки, що за містом”, “Колонії, вілли”, “Солонський яр”, “Кімната ч.2”). З іншого ж, феномен відмежованого простору автор насичує глибшим психологічним змістом, проводячи чітку аналогію між останнім та простором переживань героїв. Подібну просторову модифікацію спостерігаємо у новелах “Синій листопад”, “Заулок”, “Я (Романтика)”, “Дорога і ластівка”, “Сентиментальна історія”, де тупиковий простір стає іманентною ознакою психологічної ізольованості особистості, трансформується у внутрішній світ героя, у “невідомий закуток людської душі”. Властиво, що й у парадигмі фолкнерівських хронотопних засобів психологічної характеристики персонажів виділяється саме такий аспект актуалізації обмеженого простору.

Як бачимо, часо-просторова організація новелістики Фолкнера і Хвильового тяжіє до модерністської поетики, магістральною тенденцією якої виступає суб’єктивізація всіх складових художнього твору, зокрема й таких органічних його елементів, як художній час та простір. Категорія часу – стрижнева в індивідуально-авторській концепції хронотопу “малої” прози обох письменників – в обов’язковому порядку визначається внутрішнім світом особистості. Час тут із об’єктивної матерії трансформується у суб’єктивний одномоментний процес сприйняття, пізнання, переживання життя, включаючи і враження з минулого, і сугестивні рефлексії теперішнього, і проєкцію можливого розвитку майбутніх подій. Усе це зливається в одному моменті – одновимірному сприйнятті людського “я”. Таким чином, персонажі існують в одній часовій площині рецепції власного буття (минулого, теперішнього, майбутнього). У їх свідомості порушується лінійна прогресія часу перш за все через такі деталі психологічної сфери людини, як пам’ять та спогади. Відповідно, властива обома письменникам актуалізація ретроспективного первня приводить до того, що різні часові виміри перетинаються та взаємонакладаються, утворюючи при цьому складну систему координат часу і простору, референційних щодо внутрішнього світу героїв Фолкнера і Хвильового.

Список використаних джерел

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М.: Художественная литература, 1975. – 504 с.
2. Безхутрий Ю.М. Художній світ Миколи Хвильового [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www-philology.univer.kharkov.ua/наука/e_books/Bezkhoutry.pdf.
3. Данелиа М.С. Сопоставительный анализ психологической новеллы У. Фолкнера и Т. Вульфа [Электронный ресурс]: Дис. ... канд. филолог. наук: 10.01.05. – М.: РГБ, 2006. – (Из фондов Российской государственной библиотеки).
4. Кеба А.В. Андрей Платонов и мировая литература XX века: Типологические связи. – Камянец-Подольский: Абетка-НОВА, 2001. – 320 с.
5. Копистянська Н.Х. Аспекти вивчення художнього часу в літературознавстві // Радянське літературознавство. – 1988. – № 6. – С. 11-19.
6. Нев’ярович Н. “Часопростір” роману В. Фолкнера “Галас і шаленство”: до проблеми хронотопного аналізу // Слово і час. – 2002. – № 5. – С. 44-51.
7. Романенко О.В. Концепція людини в українській літературі 20-х років XX ст. (на матеріалі прози Г. Михайличенка, М. Хвильового, М. Івченка, В. Підмогильного): Дис. ... канд. філолог. наук: 10.01.01. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2002. – 156 с.
8. Тодчук Н.Є. Часопростір у творі Івана Франка “Для домашнього огнища” у руслі новацій європейської літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.10.06 “Теорія літератури” / Н.Є. Тодчук. – Львів, 2001. – 20 с.
9. Фолкнер В. Домашнє вогнище: Роман у новелах. – К.: Молодь, 1983. – 288 с.
10. Фолкнер В. Червоне листя. Новели. – К.: Дніпро, 1978. – 368 с.
11. Хвильовий М. Твори у двох томах. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1: Поезія, оповідання, новели, повісті. – 650 с.
12. Collected stories of William Faulkner. Vintage Books. A Division of Random House. New York, 1976. – 900 p.

13. The portable Faulkner. Revised and expanded Edition. Edited by Malcolm Cowley. Penguin Books, 1977. – 724 p.
14. William Faulkner. Dry September // Book of fiction. Robert DiYanni. Pace University. Pleasantville, Kraft Kompf Essex Community College, 1995. – p.465-472.
15. William Faulkner. Go Down, Moses. Vintage International. Vintage Books. A division of Random House, INC. New York, 1990. – 368 p.

Анотація. У статті досліджуються хронотопні засоби психологізму в новелістиці М. Хвильового і В. Фолкнера, розкриття внутрішнього світу людини через співвіднесення з простором і часом.

Ключові слова: хронотоп, психологізм, психологічний стан персонажа.

Summary. The psychological aspects of chronotope (an interdependent unity of space and time) as a psychological factor in M. Khvylyovyy's and W. Faulkner's short stories have been retraced in the article.

Key words: chronotope (an interdependent unity of space and time), psychologism, psychological state of a literary character.

УДК 821.161.2 (045)

Сібрук А.В.

ПОНЯТТЯ МОВНОЇ НОРМИ В ДАВНЬОРУСЬКИХ ТЕКСТАХ XI–XIV СТ.

Вивчення мовної норми літературної мови є однією з давніх та актуальних проблем лінгвістичної науки. Метою статті є розгляд стану вивчення такої проблеми, як мовна норма в східнослов'янських текстах XI–XIV ст. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: розглянути основні визначення мовної норми, проаналізувати її особливості та стан дослідження мовних норм у давньоруських та церковнослов'янських текстах XI–XIV ст. Не дивлячись на велику кількість праць, присвячених розгляду мовної норми, немає чіткого опису природи мовної норми. Дискусія навколо цього важливого соціально-історичного та національного явища давно вийшла за межі вузько лінгвістичної проблематики. Питання про мовну норму постає тоді, коли з'являється необхідність вибору однієї одиниці з-поміж багатьох варіантів. “Там, де немає можливості вибору, немає і проблеми норми,” – вважає Ф.П. Філін [18, 17]. Дослідник зауважує, що “навіть при найоптимальніших результатах широкого використання статистичних та інших кількісних методів проблема встановлення мовних норм не може бути вирішена” [19, 17-18]. У наукових працях К.С. Горбачевича, В.М. Русанівського, В.Я. Іцковича, Б.М. Головіна, Н.В. Хруцької та інших лінгвістів запропоновані різні визначення поняття мовної норми. На думку К.С. Горбачевича, “норма літературної мови – це відносно стійкий спосіб (або способи) вираження, відтворюючий історичні закономірності розвитку мови, відображений у кращих зразках літератури” [3, 19]. В.М. Русанівський подає таке визначення: “Норма мовна – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства. Норма мовна – головна категорія культури мови, а також важливе поняття загальної теорії мови” [15, 420]. В.Я. Іцкович вважає, що “норма – це об'єктивно існуюче в даний час в певному мовному колективі значення слів, їх фонетична структура, моделі словотворення та словозміни та їх реальне наповнення, моделі синтаксичних одиниць – словосполучень, речень – та їх реальне наповнення” [4, 5]. За словами Б.М. Головіна, “норма – це якість функціонуючої структури мови, створювана використовуючим його колективом завдяки постійно діючій потребі в кращому взаєморозумінні” [2, 12]. Н.В.Хруцька стверджує, що “проблема норми як такої стає актуальною лише у тому випадку, коли постає альтернатива вибору імперативної мовної одиниці з декількох співіснуючих у мові способів або засобів вираження одного й того ж значення або смислу” [20, 45].

Спірним є також питання щодо виділення особливостей мовних норм. К.С. Горбачевич вказує на те, що норма літературної мови – складне та діалектично суперечливе явище. Дослідник виокремлює такі особливості мовної норми, як стійкість (навіть стабільність), загально-розповсюдженість, обов'язковість дотримання нормативних регламентацій, літературна традиція та авторитет джерел, культурно-історичне сприйняття (оцінка) мовного факту і звичність (узус)

його функціонування. “З іншого боку, – за словами К.С. Горбачевича, – норма, як і сама мова, постійно змінюється, еволюціонує” [3, 7]. На думку Т.П. Ломтева, “в основі норми мови закладений етичний принцип. Сам факт того, що виходить за межі норми, є неправильним, представляє думку суспільства про допустиме та недопустиме. Етичний принцип дозволяє відділити те, що отримує одобрення та охороняється суспільством” [6, 5]. За словами Ю.С. Степанова, “норма передбачає існування трьох основних понять – варіантність, ідеал, традиція” [12, 182]. Н.Г. Михайловська зауважує, що варіантність представляє собою явище мови, а ідеал і традиція відображають усвідомлення норми в суспільстві. Сутність зміни норми складається з історичної зміни всіх трьох величин, і перш за все всієї мови [8, 9].

Поняття *мовної норми* при дослідженні окремих лексико-семантичних груп слів на конкретному хронологічному зрізі широко використовується в лінгвістичних працях. Ф.П. Філін стверджує, що “норма як об’єктивне явище невіддільна від мови на будь-якій стадії її розвитку, починаючи з найдавніших часів” [17, 6]. “В кожний момент у мові є у відношенні і до лексики, і до граматики, і до фонетики те, що складає норму, і те, що можна визначити як відхилення від норми”, – вважає О.О. Реформатський [11, 20]. “Це категорія історична, змінна, зумовлена змінами в самій системі мови (внутрішньомовні чинники розвитку Норми мовної), взаємодією української мови з іншими мовами, що виявляється у поширенні інтерферентних явищ на всіх рівнях мовної системи, взаємодією усних і писемних стилів, впливом книжної мови і розмовної мови на формування Норми мовної. Процес усталення Норми мовної відбиває історію розвитку української мови, закономірності її стильової диференціації, тенденції нормалізації та кодифікації літературної мови, – пише В.М. Русанівський. – Початковий період становлення Норми мовної супроводжується наявністю значної кількості варіантних форм – правописних, орфоепічних, граматичних, стилістичних. З одного боку, варіантність – ознака неусталеності Норми мовної, з другого – ознака розбудованої стилістичної системи літературної мови” [15, 420].

Питання співвідношення давньоруської та церковнослов’янської мов тісно пов’язане з дослідженням *мовної норми*. Ці питання розглянуті у працях таких учених, як Б.А. Успенський, М.І. Толстой, В.В. Колесов, Н.Г. Михайловська, Г.П. Півторак та ін. Г.П. Півторак стверджує, що “проблема мовної ситуації в Київській Русі хвилювала не одне покоління дослідників, але й сьогодні вона остаточно не з’ясована” [10, 3]. “Для всієї території Київської Русі спільними були дві літературні мови – церковнослов’янська і давньокиївська (її традиційно називають також давньоруською)” [10, 8]. На думку В.В. Колесова, “з утворенням самостійних слов’янських держав формується давньоруська мова” [5, 16]. Б.А. Успенський зазначає, що “в XI–XII ст. в процесі адаптації церковнослов’янської мови на руському ґрунті (тобто прилаштування її до східнослов’янських діалектних умов) утворюється спеціальна норма руської церковнослов’янської мови” [16, 143]. М.І. Толстой вважає, що для хронологічного зрізу XI–XIV ст. характерний подвійний спосіб нормалізації давньоруської літературної мови: слідування традиціям “святої старовини” та “виправлення книжкових текстів” [13, 259]. Дослідник зауважив: “Поняття норми для давньослов’янської мови, що змінила старослов’янську, може бути представлене в історичному аспекті і сприйняте для деяких епох достатньо широко, з допущенням відомих, у першу чергу фонетичних, а потім і граматичних і лексичних варіантів” [13, 36-37]. Г. Хютль-Ворт дотримується думки, що давньоруська лексика не була нормованою, зіставляючи давньоруську та церковнослов’янську мову лише в генетичному плані [21, 173-179]. О.С. Мельничук зазначає, що контакти між літературними мовами впливають на формування норм і традицій в одній мові за допомогою іншої [7, 63]. Н.Г. Михайловська говорить про те, що віднесеність норми до конкретної епохи передбачає її вивчення на синхронному зрізі, оскільки норма ґрунтується на відносній стабільності мови. Аналіз лексичної норми давньоруської мови з ретроспективних позицій є складним, судження про елементи мови пов’язані з давнім станом мови. Вивчення конкретних шарів лексики на матеріалі давньоруської мови ускладнюється, оскільки немає чітких критеріїв для хронологічного порівняння слів, які мають тотожні значення. При розгляді лексичних норм на матеріалі писемних пам’яток XI–XIV ст. дослідниця виокремлює два важливих питання. Перше – наскільки давньоруський період можна вважати синхронним зрізом при вивченні норми цієї епохи і наскільки поняття норми відповідає лексичному ярусу давньоруської мови. Визначення хронологічного зрізу з XI до XIV ст. пояснюється загальною орієнтацією дослідників давньоруської лексики на літературну традицію, для якої деякі зміни значень окремих слів не відіграли суттєвої ролі при загальній стабільності лексико-семантичної стабільності в цілому. Друге питання стосується правомірності проблеми норми для лексики давньоруської мови [8, 9]. Лінгвіст відмічає, що проблема норми літературної мови Давньої Русі вивчається в двох аспектах, які нерідко пересікаються та накладаються один на одного: в аспекті системи та в аспекті вживання. Аспект системи вимагає деякого абстрагування від тексту, дозволяючи виділити тотожні елементи двох літературних мов, які існують паралельно; аспект вживання показує взаємозв’язок цих елементів у межах окремих

текстів та певних фразових єдностей [8, 12]. На думку М.І. Толстого, при визначенні норм давньоруської літературної мови варто брати до уваги те, що канонічні тексти є більш нормованими, а для художньо-поетичних пам'яток характерна вільніша строгість норми [13, 36-37]. “У формуванні норми (узусу) давньоруської писемної мови старослов'янській (церковнослов'янській) мові належить важлива роль, – пише В.В. Німчук. – По-перше, давньоруське письмо – це запозичене старослов'янське, правопис давньоруської мови склався під безпосереднім впливом старослов'янської норми. По-друге, для відносно молоді літературної мови старослов'янська з розвиненим словником, синтаксисом та фразеологією була зразком й органічним джерелом збагачення – адже йшлося про генетично споріднені мови. Крім цього, давньоруська писемна мова ще не мала в своєму складі явних архаїзмів – одного з засобів надання урочистого звучання висловлюваному (писаному). Старослов'янська ж до приходу на Русь мала двохсотлітню традицію, і деякі, колись спільнослов'янські лексичні і фразеологічні елементи її, можливо, сприймалися в Київській Русі як старовинні, тому використовувалися зі стилістичною метою” [9, 905].

Семантика тексту та окремих слів тісно пов'язана з мовною нормою. За словами Н.Г. Брагіної, кожен семантичний рух у тексті спричинений нормою [1, 155]. Н.Г. Михайловська дотримується думки, що норма давньоруських книжно-літературних словосполучень вимагала регулярного відтворення мовних одиниць, вживання яких залежало від характеру контексту, частіше ситуативного. Причини семантичної стабільності лексики дослідниця вбачає в традиційному використанні контексту. Сталість значень, використовуваних у мові пам'яток XI–XIV ст., пояснюється тим, що давньоруська книжна традиція підпорядковувалася загальним засадам середньовічного світосприйняття та культури [8, 246-247]. “Вивчення лексико-семантичної системи в аспекті нормативного вживання компонентів, які входять до складу окремих лексико-семантичних та лексико-тематичних груп, вимагає залучення пам'яток, різних за жанром і достатньо характерних для давньоруського літературного викладу” [8, 13]. Так, для вивчення семантичного обсягу лексико-семантичної групи “назви прикрас” були залучені різножанрові пам'ятки XI–XIV ст. У процесі роботи був зроблений висновок, що значення досліджуваних найменувань залежали від контексту, а характер контексту був пов'язаний з мовною нормою, яка підпорядковувалася стилю написання давньоруської або церковнослов'янської пам'яток.

Таким чином, питання *мовної норми* давньосхіднослов'янської мови є досі невирішеним, оскільки для даної епохи характерна низка причин, насамперед таких, як явище білінгвізму. Можна говорити про різні літературні норми в окремих східнослов'янських пам'ятках XI – XIV ст. Поняття *мовної норми* залежить від мови та стилю написання текстів досліджуваного періоду. Явище *мовної норми* визначалося контекстом та мало ситуативний характер. Стосовно давньоруських пам'яток XI – XIV ст., можна говорити лише про встановлення окремих мовних норм, оскільки зустрічається велика кількість фонетичних, морфологічних, семантичних та лексичних варіантів. Для вивчення окремих лексико-семантичних та тематичних груп слів, ужитих у давньоруських текстах XI–XIV ст., питання *мовної норми* є надзвичайно важливим, оскільки семантичний рух слів тісно пов'язаний із мовною нормою.

Список використаних джерел

1. Брагіна А.А. Лексика языка и культура страны. Изучение лексики в лингво-староведческом аспекте / А.А. Брагіна – М.: Русск. яз. – 1986. – 176 с.
2. Головин Б.Н. Основы теории речевой культуры / Б.Н. Головин – Горький: Изд. горьк. ун-та. – 1977. – 64 с.
3. Горбачевич К.С. Изменение норм русского литературного языка / К.С. Горбачевич – М.: Просвещение. – 1971. – 272 с.
4. Ицкович В.Я. Языковая норма / В.Я. Ицкович – М.: Высш. школа. – 1968. – 94 с.
5. Колесов В.В. Мир человек в слове Древней Руси / В.В. Колесов – Л.: Изд. ленингр. унив. – 1986. – 311, [1] с.
6. Ломтев Т.П. Сравнительно-историческая грамматика восточнославянских языков. Морфология / Т.П. Ломтев – М.: Высш. шк. – 1961. – 322 с.
7. Мельничук А.С. Порядок слов и синтагматическое членение предложений в славянских языках / А.С. Мельничук – К.: АН УССР. – 1958. – 64 с.
8. Михайловская Н.Г. Системные связи в лексике древнерусского книжно-письменного языка XI–XIV вв. (нормативный аспект) / Н.Г. Михайловская – М.: Наука. – 1980. – 253 с.
9. Німчук В.В. Літературні мови Київської Русі / В.В. Німчук // Історія української культури. Т. I. – К.: Наук. думка. – 2001. – С. 905.
10. Півторак Г.П. Мовна ситуація в Київській Русі та її вплив на давньоруську периферію / Г.П. Півторак // Мовознавство. – 1997. – № 4-5. – С. 3-9.

11. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский – М.: Уч.-пед. изд-во МП РСФСР. – 1947. – 176 с.
12. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания / Ю.С. Степанов – М., 2-е изд. – 1975. – 272 с.
13. Толстой Н.И. Взаимоотношение локальных типов древнеславянского литературного языка позднего периода (вторая половина XVI–XVII вв.) / Н.И. Толстой // Славянское языкознание. – София. – 1963. – С. 259.
14. Толстой Н.И. История и структура славянских литературных языков / Н.И. Толстой – М.: Наука. – 1988. – 237, [2] с.
15. Українська мова. Енциклопедія / [ред. В. М. Русанівський]. – К.: Укр. енци. – 2000 – 824 с.
16. Успенский Б.А. Избранные труды / Б.А. Успенский – М.: Яз. русск. к-ры. – 1997. – 800 с.
17. Филин Ф.П. О языковой норме / Ф.П. Филин // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. – М.: Яз. русск. к-ры. – 1976. – С. 6.
18. Филин Ф.П. Несколько слов о языковой норме и культуре речи / Ф.П. Филин // Вопросы культуры речи. – 1996. – № 7. – С. 12-24.
19. Филин Ф.П. О норме литературного языка / Ф.П. Филин // Развитие стилистических систем литературных языков народов СССР. – Ашхабат: Ылым. – 1968. – С. 53.
20. Хруцкая Н.В. Конкуренции сосуществующих вариантов языковых единиц в процессе эволюции литературной нормы (лингвопрогностический аспект) / Н.В. Хруцкая – К.: Освіта України. – 2008. – 372 с.
21. Хютль-Ворт Г. К проблематике норм языка древнерусских летописей / Г.Хютль-Ворт // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. – М. – 1976. – С. 173-179.

***Анотація.** У статті розглянуті основні визначення поняття мовної норми, проаналізовані її особливості та стан дослідження мовних норм у давньоруських та церковнослов'янських текстах XI – XIV століть. Проаналізований період становлення мовної норми, який супроводжується наявністю значної кількості варіантних форм – правописних, орфоепічних, граматичних, лексичних, семантичних та стилістичних.*

***Ключові слова:** мовна норма, давньоруські пам'ятки XI – XIV століть, лексико-семантичні варіанти.*

***Summary.** In the article we examined main definitions connected with the conception language's norm, separating peculiarities of the language's norms and the status of it's learning in the Old Slavic texts (XI – XIV centuries). We analyzed the period of the norms formation with many variants: orthographical, orthopedic, grammatical, lexical, semantic and stylistic.*

***Key words:** language's norm, the Old Slavic texts (XI – XIV centuries), lexical and semantics variants.*

УДК 811.161.2

Скаб М.В.

СТАВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВА ДО РЕЛІГІЇ І ФУНКЦІОНУВАННЯ САКРАЛЬНИХ КОНЦЕПТІВ

У сучасному українському мовознавстві почали дуже активно досліджувати окремі, характерні для української мови концепти. Концептуалізація сакральної сфери також все більше привертає увагу мовознавців – Т. Радзієвської, П. Мацьківа, Т. Вільчинської та ін. Однак окремі аспекти концептуалізації сакральної сфери все ще залишаються не до кінця з'ясованими.

Специфікою концептів сакральної сфери – БОГ, ГРІХ, ДУША, ДУХ тощо – є те, що їх структура складається із двох частин – сакральної та несакральної, співвідношення яких в різні періоди, як показують наші спостереження [19], різне. Відповідно їх функціонування, особливо ж сакральної частини, безсумнівно, пов'язане із ставленням суспільства до релігії, місцем релігії в житті певного угруповання людей. Спробуємо показати це на прикладі концепту ДУША.

Л. Мороз пише: “кожна доба має свою однобокість, свою упередженість і своє духовне страждання”. Як образно зауважує автор, “культурне буття європейської цивілізації бачиться в

образі корабля, який у хвилях “житейського моря” хилиться то до духовності, то до раціоналізму. Ці нахили не є ані однозначними, ані рівнозначними для людини. Але у процесі пізнання мали би певним чином урівноважувати одне одне. Досить значний крен починався за доби Ренесансу – його вирівняла доба Бароко. Однак останні два століття – від доби Просвітництва – минули під знаком самозамилування людини як *homo sapiens* – людини, що мислить. Цілковита перевага надавалася інтелектуальному, тобто розумовому, пізнанню світу (певні корективи намагався внести Романтизм – з різною мірою успіху в різних культурах). І забувалося, що то є лише один з можливих способів пізнання. Утворився своєрідний культ розуму” [10, 43].

І справді, якщо період X – XIV століть майже суцільно проникнутий релігійними ідеями, то у XV – XVI столітті на Україну проникають віяння Ренесансу та Реформації, “посилюється увага до емоційної сфери, до психології людини, її душевного стану” [9, 27], починаючи з другої половини XVI ст. настає якісно новий період розвитку духовного життя Передвідродження та Відродження, гуманістичних й ренесансних ідей” [9, 28], у XVII ст. “далі слабне скованість літературної творчості церковно-релігійною ідеологією; література починає виходити за межі поліфункціональної писемності і набувати самостійного значення – розвиток її світських і власне естетичних функцій відображається у специфічно художній тематиці, в подоланні теоцентризму і поступовому схиланні до антропоцентризму (слабне переконаність у залежності всього сущого од волі божої, загострюється інтерес до індивідуальної людської долі, зумовленої грою земних обставин)” [7, 8].

Отже, у період IX – XVII століть усе культурне життя розвивалося в церковному лоні, а звідси визначальною в концепті ДУША була його сакральна частина, на основі якої розвинулися інші концептуальні ознаки, що пізніше сформують несакральну частину концепту. Несакральна частина концепту починає досить активно розвиватися із приходом епохи Відродження, коли увага суспільства повертається від Бога до людини, її проблем, її потреб. Саме тоді в писемних текстах все частіше актуалізуються ті фрагменти концепту, які не стосуються релігії.

За нашими спостереженнями, конкуренція в основному відбувалася між двома основними значеннями лексеми *душа* – релігійним значенням “безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини” та значенням “внутрішній психічний світ людини”, співвідношення частотності використання яких в різні часи було різним.

Так, у фольклорі переважає релігійне значення. У старій українській літературі, певною мірою в дожовтневій літературі частіше вживаним є релігійне значення, наприклад, у Т. Шевченка, Ю. Федьковича, С. Воробкевича та інших письменників, які перебували під сильним впливом фольклору (порівн.: “Т.Г. Шевченко, на відміну від своїх попередників поетів-романтиків, не стилізував свої твори під фольклор: він або трансформував його, або лише спирався на вироблені в ньому естетичні цінності” [12, 51]; “українська література XIX ст. ... відображає глибоку побожність українського народу” [23, 44]). Однак письменники другої половини XIX – початку XX століття, особливо прихильники психологічного напрямку, стають надзвичайно активно використовувати аналізовану лексему зі значенням “внутрішній психічний світ людини” для образного відтворення найтонших душевних порухів (1902 року О. Кобилянська у листі до О. Маковея писала: “Всякі реалізми і натуралізми відіграли вже свою роль і сповнили свою задачу в літературі. Зробили багато доброго і накоїли багато лиха, а тепер настав напрям, “zurück zur Seele” (назад до душі”).

У радянський час офіційна атеїстична доктрина зумовила ігнорування релігійного значення лексеми *душа* та використання переважно усталених висловів із цим словом, значення яких уже відірвалося від первісного релігійного, що можна трактувати як спроби витіснення релігійного значення на периферію семантичного простору слова і намагання вилучити його із мовної картини світу українця взагалі. Слово *душа* із релігійним значенням вживали дуже рідко, звичайно при розмовах про смерть або для індивідуалізації персонажів (найчастіше змалювання забитого, затурканого селянина). Основним в літературі стає значення “внутрішній світ людини”.

До речі, аналогічні процеси фіксувала й А. Вежбицька. Так, за її спостереженнями, у російській літературі “лояльні комуністи і партійні керівники, які ніде серйозно не вжили б таких слів, як *гріх* чи *сатана*, часто послуговуються словом *душа* – найвиразніше не в опозиції до слова *тіло*, але відносно моральних і психологічних аспектів особистості людини. Наприклад, Рибakov не вагається приписати слова *душа* і *душевно* Сталінові (у внутрішньому монолозі)” [25, 528].

Типовим прикладом використання лексеми *душа* в українській радянській літературі є творчість О. Гончара, усі значення якого і всі фразеологізми з яким представлено в “Словнику української мови”, оскільки твори цього письменника були використані при створенні картотеки для нього.

Досліджена нами лексема-назва концепту у творах О. Гончара, вміщених у шеститомному виданні його творів та у романі “Собор”, використані досить часто – 989 слововживань, з них 522 рази слово *душа* перебуває у вільному використанні, 335 – у складі фразеологізмів.

У вільному використанні найчастіше (354 мікроконтексти) спостерігаємо лексему *душа* у значенні “внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями і почуттями”: *Ішов агроном, ...душа його тихо співала* [3, IV, 285]. Рідше (77 слововживань) у творах О. Гончара спостерігаємо лексему *душа* у значенні “безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ”: *Може й досі там, у п'яті підземних галерей, блукають душі загиблих...* [3, IV, 501]. Ще рідше (36 слововживань) у творах письменника спостерігаємо слово *душа* із значенням “сукупність рис, якостей, властивих певній особі” (*Людина чулої, вразливої душі* [3, VI, 544]) та відтінками цього значення: “людина як носій тих чи інших рис, якостей” (*Ах, Соня, Соня, неспокійна душа* [3, VI, 295]), “почуття, натхнення, енергія” (*Уся душа його в роботі* [3, V, 143]), “про людину з прекрасними рисами характеру” (*Він – душа-чоловік!* [3, VI, 532]). У 31 мікроконтексті лексема *душа* функціонує у значенні, яке в Словнику української мови фіксується як розмовне: “про людину (найчастіше при визначенні кількості)”, наприклад: *Ну, а як стане по пуду сала на душу, як жиром її заллєш, то вже й щастя по вінця?* [2, 238]. Дуже рідко (11 слововживань) слово *душа* використовується у значенні “основне в чому-небудь, суть чогось; центральна фігура чого-небудь”, наприклад: *Три роки Богдан був душею їхньої університетської дружби* [3, IV, 139]. Лише в тринадцяти випадках спостерігаємо лексему *душа* із значенням “заглибина в нижній передній частині шиї”: *...в нього груди розхристано й душу видно* [3, III, 140].

Компонент *душа* у фразеологізмах, засвідчених у творах О. Гончара, найчастіше (282 слововживання) реалізує значення “внутрішній психічний світ людини”, наприклад: *вилити душу, душа болить, душа стала на місце, відпочивати душею, відводити душу* тощо. Значення слова *душа* “безсмертна, нематеріальна основа в людині” представлене у фразеологічних одиницях аналізованих творів 17 разів, наприклад: *брати гріх на душу, запродати душу дідькові, витрясти душу* тощо. Налічуємо 14 випадків, коли лексема *душа* у складі фразеологізму *вкладати душу* виступає із відтінком другого значення “почуття, натхнення, енергія”. Лише в одному випадку досліджувана лексема виступає у значенні “сукупність рис, якостей, властивих певній особі”: *щира душа* [3, VI, 158]. Значення слова *душа* “людина” у фразеологічних одиницях, ужитих у творах О. Гончара, функціонує в 17 мікроконтекстах: *жодної (живої) душі, жива душа* тощо. Значення “основне в чому-небудь, суть чогось” представлене лише одним фразеологізмом *розкрити душу*: *...автор “Слова о полку Ігоревім” побачив головне, суттєве, розкрив душу подій* [3, VI, 535]. Значення “заглибина в нижній передній частині шиї” представлене трьома мікроконтекстами, де функціонує фразеологізм *мати за душею*.

У творах О. Гончара спостерігаємо типово радянське сприйняття душі, письменник змальовує пересічних людей радянського часу, на формування свідомості яких наклала відбиток радянська ідеологія. Герої О. Гончара сумніваються в тому, чи існує Бог, чи існує взагалі душа: *...хіба є душа?* [3, IV, 153]. Однак сумніви переплітаються із намаганням врятувати найдорожчий скарб людини – душу, за умови, якщо вона є: *Боже, якщо ти є! Врятуй мою душу, якщо вона є* [3, V, 105]. Хоча інші місця текстів засвідчують розуміння героями того, що саме душа є найсуттєвішим у людині, ніщо не може її замінити: *– А що ж іще треба... Аби душа...* [3, III, 309]; *Собори душ своїх бережить, друзі...* [2, 170].

Отже, у літературі радянського часу спостерігаємо виразну перевагу використання психологічного значення і надзвичайно малий відсоток використання мікроконтекстів із релігійним значенням слова *душа* (див. також: у прозі ХХ століття “лексемі *дух* (1 228 уживань) і *душа* (5 058) рідко (відповідно 3 % і 5, 7 %) реалізують свої релігійні значення” [6, 7]); однак відсутність можливості активного використання релігійного значення лексеми в радянський період письменники намагалися компенсувати наполегливим підкресленням важливості дотримання морально-етичних принципів кожною людиною, акцентуванням важливості людської душі.

Вплив радянської атеїстичної ідеології спостерігаємо і на відображенні семантичної структури слова *душа* в словниках. Так, за “Словником української мови” в 11-ти томах, який побачив світ у 1970–1980 роках, слово *душа* має 5 значень: “1. Внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями. // За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини. 2. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі. // Людина як носій тих чи інших рис, якостей. // Почуття, натхнення, енергія. // Про людину з прекрасними рисами характеру. 3. розм. Про людину (найчастіше при визначенні кількості). 4. перен., чого. Саме основне в чому-небудь, суть чогось; // Центральна фігура чого-небудь. 5. розм. Заглибина в нижній передній частині шиї” [17, II, 445-446]. Таке тлумачення аналізованої лексеми є не зовсім об'єктивним і зумовлене специфічними настановами укладачів, які вимушені були обмежувати коло джерел при створенні картотеки словника, що не могло не позначитися як на повноті реєстру словника, так і на представленні семантичної структури слів у словнику.

Суттєвої зміни зазнало б і представлення семантичної структури лексеми *душа* із залученням до джерел Біблії. Адже, як засвідчує внутрішня форма слова, релігійне значення було первинним. До речі, саме воно подано першим у словнику І. Срезневського [20, I, 749], у “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.” [16, I, 333], у “Словнику української мови XVI – початку XVII століть” [18, VIII, 238-240], у словнику В. Даля [4, 504]. Лише словники радянського періоду подають його як відтінок до значення “внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями” [17, II, 445; 15, 212; 22, 456], що можна розцінювати як викривлення, зумовлене впливом атеїстичної ідеології, адже, без сумніву, це значення слова *душа* є широко вживаним в українській мові, причому не лише в текстах богословської літератури, які зовсім не залучали до формування картотеки згаданого словника, але й у фольклорі, особливо в демонологічних міфах, легендах та переказах тощо, у художній літературі при змальованні раю чи пекла, для індивідуалізації мови персонажів, висловлення думки автора як віруючої людини та звичайно при змальованні обставин, що стосуються смерті людини, частіше, звичайно у творах Б. Лепкого, І. Багряного та інших письменників, що змальовували життя з позицій християнина.

Наш аналіз підтверджує визначальну роль первісних релігійних уявлень наших предків, які визначають виникнення переносних значень усталених сполук. Типові конструкції зі словом *душа* стандартизувалися, лексикалізувалися і перетворилися на фразеологічні одиниці, які з часом набули більш узагальненого, абстрактного значення, саме тому словники сучасної української літературної мови подають їх значення як досить далеко від первинної релігійної їх суті. Напр.: *брати (взяти) гріх на душу* – “1. Діяти всупереч власній совісті, загальноприйнятим нормам моралі; робити щось несхвальне. 2. Чинити злочин, убивати кого-небудь. 3. *жарт*. Нести моральну відповідальність за кого-небудь, за чийсь вчинки, дії” [24, 49]. Хоча, на нашу думку, фразеологізми такого типу в устах віруючої людини мають первісний релігійний зміст і сприймаються як вільні словосполучення. Навіть у радянський час лінгвісти змушені були визнати, що “популярність народних оповідань про рай і пекло підтримала процес фразеологізації” висловів із цим словом, хоча й намагалися надати відтінок зниженості висловам на релігійну тематику: “За давньою традицією вживаються і в наші дні фразеологізми, що групуються навколо слова *бог*. Позбавлені свого первісного релігійного ореолу, вони часто мають жартівливо-фамільярний характер: *Вже давно треба було б упасти, витягнути ноги, віддати богові душу... А він тримався* (Ю. Збанацький)” [14, 174, 175]. Хоча насправді ці фразеологізми найчастіше мають шанобливо-урочисте значення.

В останнє десятиріччя, коли “релігійна діяльність, яка перебувала довгий час під забороною, сприймається, нарешті, як один із найважливіших складників людського існування, що відбиває глибинні якості та потреби свідомості” [8, 58], і коли фактично були зняті цензурні обмеження на використання лексики, активізувалося використання лексичних та фразеологічних багатств української мови із лексемою *душа* в релігійному значенні, тобто можемо говорити про стадію природної нормалізації розвитку та функціонування концептів сакральної сфери (порівн.: [21, 289-296; 13, 110]).

Отже, окрім природного зростання інтересу до сакральної сфери, яке спостерігаємо в останні століття в усьому світі, атеїстична доктрина радянського часу суттєво вплинула не лише на функціонування релігійних та церковних лексем в українській мові, але й на відображення їх семантичної структури у великому загальнономовному тлумачному словнику, яке вважаємо не лише неповним, але й частково викривленим. На жаль, тлумачні словники, що вийшли в порадянський час [11; 1], зовсім не змінили представлення семантичної структури аналізованого слова, лише у “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” внесено дві стилістичні правки. Думаємо, що створення нового великого загальнономовного тлумачного словника потребує й формування нової картотеки, яка представляла б життя української мови в усій багатоманітності його виявів, що дасть змогу уточнити представлення семантичної структури релігійної та церковної лексики.

Р. Каюа справедливо зауважував, що “неможливо ані окреслити основні лінії історії сакрального, ані проаналізувати форми, яких воно набуває в сучасній цивілізації. Щонайбільше, слід зазначити, що воно стає, схоже, абстрактним, внутрішнім, суб’єктивним, що менше стосується істот, ніж концепцій, не так діянь, як намірів, не так зовнішніх виявів, як духовних схильностей. Така еволюція, вочевидь, пов’язана зі значно ширшими феноменами історії людства: емансипація індивіда, розвиток його інтелектуальної і моральної автономії, нарешті, прогрес наукового ідеалу, тобто ворожого ставлення до таємничого, що спричиняє систематичне невір’я, відсутність поміркованої поваги, яка, вважаючи все об’єктом пізнання чи експерименту, веде до того, щоб дивитись на все як на профанне й, відповідно, все досліджувати, за винятком хіба що цієї жаги до пізнання” [5, 172]. І далі учений пише: “Розподіл сакрального і профанного більше не пов’язується з концепцією світового порядку, з ритмом його старіння й відродження, з

протиставленням речей, нейтральних та інертних, а також енергій, які їх оживлюють чи руйнують, які дають їм змогу бути або відбирають її. Ніщо з цього не встояло перед трансформаціями соціального життя, які спричинили зростаючу незалежність індивіда, звільнюючи його від будь-якого психічного примушування і надаючи йому гарантії проти впливу інших. Однак, сакральне продовжує існувати тією мірою, якою таке звільнення не є повним” [5, 172-173]. Перше видання книги Р. Каюа побачило світ ще 1939 року, і, очевидно, окремі думки, зокрема, думаємо, й остання, певною мірою застарілі. Світова суспільна думка в останні десятиліття знову повертається до сакрального, позитивно оцінюючи його роль у збереженні світопорядку.

Отже, аналіз функціонування семантичного простору лексеми *душа* – імені концепту показує, що актуалізація сакральної частини концепту ДУША суттєво залежить від впливу суспільних змін: то виступає на передній план, то ховається в тінь, вичікуючи знову свого часу.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. : Ірпінь, 2001. – 1426 с.
2. Гончар О. Собор / Олесь Гончар. – К. : Дніпро, 1989. – 270 с.
3. Гончар О. Твори в шести томах / Олесь Гончар. – К. : Дніпро, 1978–1979.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 х т. – Т. 1. – М. : Изд-во иностр. и нац. словарей, 1955. – 699 с.
5. Каюа Р. Людина та сакральне : Вид., доп. трьома додатками про секс, гру, війну в їхньому відношенні до сакрального / Роже Каюа ; [пер. з фр. Усик А. В.]. – К. : Ваклер, 2003. – 238 с.
6. Ковтун А. А. Інноваційні процеси в українській церковно-релігійній лексиці (на матеріалі художньої прози ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / А. А. Ковтун. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
7. Кречотень В. І. Українська література ХVІІ ст. / В. І. Кречотень // Українська література ХVІІ ст. : Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 5–24.
8. Мех Н. О. Наскрізнi концепти *слово, мова, думка* у філософсько-релігійній та мовній картинах світу Григорія Сковороди / Н. О. Мех ; НАН України. Ін-т укр. мови. Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – К., 2005. – 237 с.
9. Микитась В. Л. Українська література ХІV–ХV ст. / В. Л. Микитась // Українська література ХІV–ХVІ ст. : Апокрифи. Агіографія. Паломницькі твори. Історіографічні твори. Полемічні твори. Перекладні повісті. Поетичні твори. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 5–28.
10. Мороз Л. Погляд на історію української літератури в аспекті християнської духовності (філософсько-теологічному) / Л. Мороз // Біблія і культура : зб. наук. статей. – Вип. 1. – Чернівці : Рута, 2000. – С. 42–44.
11. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х томах / [укл. В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : Аконіт, 1999. – Т. 1. – 910 с.
12. Русанівський В. М. У слові вічність : мова творів Т. Г. Шевченка / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 2002. – 239 с.
13. Сербенська О. А. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем : 140 запитань і відповідей / О. А. Сербенська, М. Й. Волощак. – К. : Просвіта, 2001. – 204 с.
14. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник ; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
15. Словарь русского языка : в 4-х томах. – Т. 1. – М. : Русский язык, 1985. – 702 с.
16. Словник староукраїнської мови ХІV–ХV ст. – Т. I–II. – К. : Наук. думка, 1977-1978.
17. Словник української мови : в 11-ти томах. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.
18. Словник української мови ХVІ – першої половини ХVІІ ст. – Вип. 1–13. – Львів, 1994–2006.
19. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : монографія. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
20. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка. – Т. I–III. – М. : Книга, 1989.
21. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.
22. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у пяці тамах. – Т. 2. – Мінск : Гал. рэд. бел. сав. энц., 1978. – 765 с.
23. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / Ольга Федик. – Львів : Місіонер, 2000. – 300 с.

24. Фразеологічний словник української мови : у 2-х кн. – Кн. 1–2. – К. : Наук. думка, 1993. – 980 с.
25. Wierzbicka A. *Duša – soul i mind. Dowody językowe na rzecz etnopsychologii i historii kultury* / A. Wierzbicka // Wierzbicka A. *Język – umysł – kultura / wybór prac pod redakcją J. Bartmińskiego*. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. – S. 522–544.

Анотація. У статті на матеріалі концепту ДУША обґрунтовано думку про те, що структура сакральних концептів складається із двох частин – сакральної та несакральної, співвідношення яких змінюється з часом. Автор приходять до висновку, що повнота змісту сакральної частини цих концептів залежить від місця релігії в суспільстві.

Ключові слова: концепт, сакральний концепт, зміст концепту, структура концепту.

Summary. Using the concept DUSHA as a basis the article proves the idea that the structure of sacral concepts consists of two parts – sacral and non-sacral, and their correlation changes in course of time. The author comes to the conclusion that fullness of meaning of the sacral part of these concepts depend on the place of religion in society.

Key words: concept, sacral concept, concept meaning, concept structure.

УДК 811.161.1'366,5'42

Скоробогатова Е.А.

МНОГОПАДЕЖНЫЕ РЯДЫ И СОПОЛОЖЕНИЯ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

Проблемы поэтической морфологии привлекают внимание лингвистов достаточно давно. Классические работы Л.В. Щербы и Р. Якобсона положили начало целой серии работ в области морфологической поэтики, среди которых необходимо назвать монографии И.А. Ионовой, И.И. Ковтуновой, работы О.Г. Ревзиной, Е.В. Красильниковой, Т.А. Мироновой, коллективную монографию “Поэтическая грамматика”. Среди других категорий имени категория падежа описана менее всего. Это связано с малой способностью падежных форм к вариативности и, главное, с отсутствием окказионального потенциала у данной категории. Тем богаче и интереснее выразительные возможности падежных сочетаний нормативных граммем одного слова. Нами описаны бинарные соположения падежных словоформ в поэтическом тексте. Цель данной статьи – проанализировать многочисленное соположение падежных граммем одного слова и описать экспрессивный потенциал такого соположения в стихотворном тексте.

Наряду с бинарным соположением падежных форм одного слова в поэтическом тексте активно используется многочисленное (трех- и более компонентное) соположение. Уже три компонента, образовавшие падежную цепочку, являются ярко выделенными в тексте и буквально “приковывают” к себе читательское внимание.

Самым известным примером такого соположения является строка Мандельштама:

Бежит волна – волной волне хребет лома

(О. Мандельштам. “Бежит волна – волне волной хребет лома...”)

Лексическое значение существительного *волна* усилено прилагательным четвертого стиха (*столица волновая*), которое локализовано дистантно по отношению к субстантивному многопадежному ряду. В первом же стихе актуализируются и обыгрываются падежные значения (субъектное, объектное и орудийное). Фигура многопадежия (polyptoton) в данном случае является грамматическим инструментом интертекстуальности. М.Л. Гаспаров указывает на связь этого стиха со строчкой И.А. Крылова *Ветер ветра ветром гонит* (И.А. Крылов “Сочинитель в прихожей”): “У Мандельштама “Бежит волна волной волне хребет лома” (у Гаспарова так – Е.С.) – это по образцу пародии Крылова “Ветер ветра ветром гонит” – и с памятью о Грине” [1, 201].

Грамматическая переключка этих двух строк возникла благодаря семантике слов *волна* и *ветер*, связанных друг с другом, и связи каждого из этих слов с идеей движения. Более сложный грамматический рисунок крыловской строки, обусловленный изменением одушевленности существительного *ветер*, в стихотворении Мандельштама снят женским родом слова *волна*. Однако грамматическая аллюзия очевидно узнаваема.

Как и другие грамматические ряды, в стихотворном тексте встречается вертикальный многопадежный ряд словоформ одного слова, который легко воспринимается читателем.

*Пожалуйста, не улетай,
О госпожа моя, в Китай!
Не надо, не ищи Китая,
Из тени в свет перелетая.
Душа, зачем тебе Китай?
(А. Тарковский. “Бабочка в госпитальном саду”)*

Сильная позиция конца стиха и однородная ритмико-метрическая локализация наряду с графическим эпифорическим единообразием выделяют падежные словоформы и организуют их.

Элементы вертикального ряда могут быть локализованы и в начале стиха, в этом случае возникает один из типов неполной анафоры:

*Псы – ваши!
Псов и унижайте!
Псам – ваши задницы лизать!
Вы псами нас? —
Уничтожайте!
Но мы – владыки во лесах!
(В. Соснора. “Волки”)*

В этом фрагменте анафорический разнопадежный ряд первых трех стихов прерывается в четвертом – словоформа *псами* сдвинута на один слог. Автор использовал четыре плюральные падежные словоформы из шести возможных и выстроил их в тексте в почти привычной последовательности: *псы* (Им. п.), *псов* (В. п. = Р. п.), *псам* (Д. п.), *псами* (Тв. п.).

Усиленное внимание поэтов к “поэтической филологии” (термин Я. Гина) и проблемам метаязыка порождает тексты, объектом художественного описания в которых является та или иная языковая сущность: “исходной темой может быть не только кусок действительности, но и кусок языка” [2, 7]. Поэтический анализ падежных значений и версификационных возможностей падежных соположений проводит В. Соснора:

*Любить – кто, что? кого, чего? Кому
мне, комику, в живот всплакнуть: “О скептик!
Ты кормчий, не попавший на корму,
а я люблю: венец, державу, скипетр”.
Кому – как ню хвост взвить, а кто умыт
...
Сказал: я – кесарь, дров-то в рот, а вот
лежит, убит – кем, чем? – третьим трусом.
О ком, о чем писать жизнелюбовь,
юрист с лысцей и козопас без рыльца?
(В. Соснора. “Возвращение к морю”)*

Поэт, как в грамматике или школьном учебнике, приводит падежные вопросы, анализируя сочетаемостные возможности глагола *любить*. Падежные вопросы винительного падежа он заменяет ответом – рядом однородных граммем (*люблю: венец, державу, скипетр*.)

Падежные формы в их лексико-семантической устойчивости стали предметом поэтической рефлексии в стихотворении Веры Павловой “на руках”:

*на руках
за ручку
за руку
под руку
руку об руку
на руках
из-под руки
из рук в руки
по рукам
из рук вон
на руках
в руке.
(В. Павлова. “на руках”)*

Поэт одновременно описывает и изучает слово *рука* с его грамматическими возможностями.

Дистантное чередование разнопадежных граммем одного слова создает и грамматический и семантический ритм, ибо каждое падежное значение передает свою систему отношений, а повторяющийся корень обычно называет главный объект поэтического описания в данном тексте. Рассмотрим:

*В самом себе, как змей, таясь,
Вокруг себя, как плющ, вивясь,
Я поднимаюсь над собою, —*

*Себя хочу, к себе лечу,
Крылами темными плещу,
Расширенными над водою;
(О. Мандельштам. “В самом себе, как змей, таясь...”)*

Полиптотон охватывает пять стихов из двенадцати, членя стихотворение на две смысловые части. Семь последних стихов не содержат ни одного местоимения, как будто их избыток в первой части текста компенсируется отсутствием во второй. Местоимение *себя* указывает направленность действия на самого производителя действия. Перечислительный ряд глаголов и деепричастий, называющих действия лирического героя, и ряд разнопадежных местоименных словоформ, указывающих направленность действий на него же, организуют первую часть стихотворения, противопоставляя ее второй. Грамматический отбор является здесь структурно-(тексто-) образующим.

Ряд местоимений-прилагательных обладает способностью к транспозиции. Они в одних случаях указывают на признак, в других – на его носителя. При соположении падежных форм таких местоимений возможно противопоставление и по частеречно-указательному признаку:

*Он свой своим в своем доме
И не в чем каяться ему.
(Б. Чичибабин. “Спокойно днюет и ночует...”)*

Повтор слова в разных падежных словоформах выполняет текстообразующую функцию во многих стихотворениях. Особенно ярко это проявляется при соположении граммем, находящихся в разных строфах.

*В гибельном фолианте
Нету соблазна для
Женщины. – Ars Amandi
Женщине – вся земля.*

*Сердце – любовных зелий
Зелье – вернее всех.
Женщина с колыбели
Чей-нибудь смертный грех.*

*Ах, далеко до неба!
Губы – близки во мгле...
— Бог, не суди! – Ты не был
Женщиной на земле!
(М. Цветаева. “В гибельном фолианте...”)*

В первой строфе словоформы *женщины*, *женщине* выделены за счет переноса (enjambement), в последующих строфах экспрессивную функцию берет на себя повтор. Одинаковое (анафорическое) расположение элементов в стихе организует ряд как графически, так и ритмически, а ряд как целостная текстовая конструкция организует все стихотворение.

Накопление разнопадежных словоформ одного слова на небольшом стиховом пространстве как прием создания экспрессивности используется многократно как в классических, так и в современных текстах:

*Ворон к ворону летит,
Ворон ворону кричит:
Ворон! Где б нам отобедать?
Как бы нам о том поведать?*

*Ворон ворону в ответ:
Знаю, будет нам обед:
(А.С. Пушкин. “Ворон к ворону летит...”)*

Здесь повторяются как отдельные словоформы, так и их сочетания (*ворон ворону*).

Особого внимания, на наш взгляд, заслуживает созданная Булатом Окуджавой фигура парадигмального многопадежия (парадигмального полиптотона). Мы имеем в виду случай, когда падежные словоформы одного слова выстраиваются в горизонтальный ряд в традиционной грамматической последовательности, причем единое значение приобретает именно вся последовательность—значение полноты, всеохватности, всезаполненности. Эта фигура дважды использована поэтом в стихотворении “Заезжий музыкант целуется с трубою...”:

*Его большой трубы простуженная глотка
Отчаянно хрипит (труба, трубы, трубой...)
(Б. Окуджава. “Заезжий музыкант целуется с трубой...”)
И там же
Что мир весь рядом с ним, с его горячей медью?..
Судьба, судьбы, судьбе, судьбою, о судьбе...*

Эта фигура превратилась в поэзии XX века в грамматический лейтмотив (термин наш – Е.С.) – грамматический прием (фигуру), связанную в поэтической системе с определенной темой (мотивом). Для подтверждения этого достаточно вспомнить широко известный текст Д. Сухарева “Брич-мулла”:

Про тебя жужжит над ухом вечная пчела:
Брич-мулла,

Брич-муллы.

Брич-мулле.

Брич-муллу.

Брич-муллою.

(Д. Сухарев “Где сверкают Чимганские горы...”)

Тема судьбы, центральная в стихотворении Окуджавы, становится и темой сухаревского текста. Поэтическая переключка двух бардов имеет яркий морфологический маркер – падежный парадигмальный ряд словоформ одного словоизменительного типа.

Данные наблюдения, на наш взгляд, достаточно убедительно свидетельствуют о том, что многочисленные соположения разнопадежных словоформ одного слова служат мощным грамматическим средством создания экспрессивности поэтического текста, способны создавать внутритекстовые и интертекстуальные связи. Перспективой данного исследования является обобщенное описание поэтического потенциала именных категорий, выявление закономерностей соположения имен и их форм в структуре поэтического текста.

Список использованной литературы

1. Ваш М.Г.: Из писем Михаила Леоновича Гаспарова. – / М.Л. Гаспаров. – М.: Новое издательство, 2008. – 452 с.
2. Гаспаров М.Л. Предисловие // Жолковский А.К., Щеглов Ю.К. Работы по поэтике выразительности: Инварианты – Тема – Приемы – Текст. – / М.Л. Гаспаров. – М.: А.О. Издательская группа “Прогресс”, 1996. – С. 5–8.

Анотація. Стаття присвячена опису багатокomпонентних відмінкових ланцюжків у структурі віршованого тексту. На матеріалі російської поезії XIX–XXI ст. показується, що багатокomпонентні відмінкові ланцюжки виступають експресивним засобом, засобом створення внутрішньотекстових та інтертекстуальних зв'язків. Розглянуто їхню структурно- та текстотворюючу роль.

Ключові слова: поетична морфологія, категорія відмінка, багатовідмінкові ланцюжки.

Summary. The article is devoted to the description of multicomponent cases chains in the structure of poetry. Basing the Russian poetry of XIX–XXI century it is shown that multicomponent cases chains are appeared to be the expressive means, means of inner textual and inter textual ties. Their structural and text production role is being examined in the article.

Key words: poetic morphology, category of case, multicases chains.

УДК 81' 367. 32. 5 = 161. 2

Скринник Л.М.

СЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ УТОЧНЕННЯ, ПОЯСНЕННЯ, РОЗ'ЯСНЕННЯ У РЕЧЕННЯХ ЗІ ВСТАВЛЕНИМИ КОНСТРУКЦІЯМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Сучасні мовознавці констатують значне поширення в другій половині XX століття вставлених конструкцій у текстах різних стилів. А. П. Загнітко, зазначаючи активізацію явища вставленості, кваліфікує його “як маркувальну ознаку української мови останнього століття” [3, 72]. На його думку, зростання вставленості передусім пов'язано з “інноваційними тенденціями збільшення внутрішньореченневої інформативної ємності”, що призводить до “збільшення їхнього структурного

і смислового обсягу” [Там само, 72]. Усе це зумовлює необхідність подальшого вивчення вставлених одиниць та залишає актуальними питання про причини появи вставлених одиниць, про їхню семантичну природу, зміну структурного обсягу та диференціацію в смисловому плані.

Особливе значення вставлених компонентів у реченні відзначають усі традиційні дослідження. Головною характеристикою цього явища є те, що вони вносять “доповнення, роз’яснення чи уточнення предметного змісту речення” [6, 301] або вводять додатковий зміст та інформацію до його структури [4, 47]. Виявлені характерні ознаки вставлених одиниць є основою для постановки питання про зв’язок вставлених частин із реченням, у яке вони вставляються.

Хоча деякі лінгвісти заперечують смислові зв’язки вставок зі змістом речення [див., напр.: 5, 404], у мовознавстві домінує думка, що вставлені елементи допомагають розумінню змісту речення, тому дуже часто поєднуються з ним синтаксично. Іноді смисловий зв’язок відбувається навіть за межами речення на контекстуальному рівні [див., напр.: 1, 8-9].

Досліджуваний нами фактичний матеріал (тексти з творів українських письменників, а також тексти юридичних документів) виявив, що вставлені одиниці включаються в речення не за допомогою синтаксичного зв’язку. Їхні відношення з реченням базуються на смислових відношеннях, які встановлюються між змістом вставленого компонента та реченням. Такі компоненти представлені словами та сполученнями слів і передають додаткову інформацію, але при цьому виявляють синтаксичну незалежність. Усе зазначене ставить нове запитання про розподіл вставлених компонентів залежно від типів інформації, що передаються ними.

У лінгвістиці відомі спроби лексико-семантичних класифікацій вставлених елементів на основі виділення їх функцій у реченні. Зокрема, О. І. Анікін фіксує такі їхні функціональні ознаки: 1) додаткове повідомлення, 2) стилістична маркованість, 3) лексична, 4) синтаксична, 5) модально-оцінна, 6) службова [1, 16]. І. І. Гавриленко зазначає, що деякі з виділених класів вставлених конструкцій дуже близькі і за значенням, і за функцією. Крім того за такою класифікацією синтаксична роль вставлених конструкцій у реченні сплутується з характером вираженої ними інформації [2, 84], тобто наведена класифікація базується на різних логічних засадах.

На відміну від О. І. Анікіна, І. І. Гавриленко у своїй класифікації розподіляє вставлені одиниці за інформаційно-смисловими функціями, дотримуючись експліцитних показників та діагностичного тестування. Ця класифікація дає такий розподіл функцій вставлених одиниць: 1) службова (метатекстова), 2) комунікативна, 3) оцінна. А. П. Загнітко диференціює вставлені одиниці у смисловому плані на: 1) логічні, 2) інформаційні, 3) оцінні, 4) ситуативні [3, 72-73]. У межах наведених груп, у свою чергу, виділяються певні підгрупи.

Враховуючи досвід попередніх досліджень та класифікацій, спробуємо окреслити засади власної класифікації.

На нашу думку, найбільш продуктивним у розв’язанні питання про різновиди вставлених конструкцій є погляд, що семантичні відношення між вставленою одиницею та реченням є результатом взаємодії двох предикатних утворень, а не попередньо осмисленою когнітивною операцією. Так, у процесі дослідження вставлених конструкцій у фактичному матеріалі нами виявлено взаємодію вставлених компонентів із реченням не тільки і не стільки у формально-граматичному плані, скільки в семантичному відношенні.

Спробуємо встановити типи семантичних відношень між вставленими конструкціями та основним реченням на основі визначених головних характеристик, враховуючи напрацювання логіків і лінгвістів щодо встановлення логічних смислових зв’язків та виділення типів інформації, яка передається вставленими елементами. Як засвідчує аналіз, усі виявлені нами вставлені конструкції умовно демонструють три типи семантичних відношень: уточнення і розширення, пояснення, роз’яснення, які поділяються в свою чергу на декілька видів за різновидом інформації, що ними передається. Розмежування встановлених нами семантичних відношень базується передусім на врахуванні співвіднесеності об’ємів понять між двома компонентами в реченні.

Вставлені конструкції із семантичним відношенням уточнення – це завжди звуження, обмеження об’єму поняття чи відношення. Однак варто наголосити, що зазначене звуження, що пов’язане з внесенням додаткової, нової інформації [7, 175], за своєю метою не спрямоване на передавання атрибутивно-видільної семантики. Воно демонструє атрибутивно-описовий різновид.

Вставлені конструкції з семантичним відношенням пояснення об’єднує те, що вони не змінюють обсяг позначуваного, а лише подають інший спосіб його мовного найменування. У зв’язку з цим між позначеннями встановлюються відношення синонімії.

Вставлені конструкції з семантичним відношенням роз’яснення поширюють інформацію, представлену раніше, з метою надання читачеві додаткових чи нових знань.

Розглянемо ці умовно виділені різновиди вставлених конструкцій докладніше.

Семантичні відношення уточнення і розширення пов’язані зі зміною денотативного значення у вставках та представлені двома різновидами: 1) уточнювальні відношення, які призводять до звуження обсягу денотата; 2) розширювальні відношення, для яких властиве розширення обсягу денотата.

Інформація у вставках з уточнювальними відношеннями конкретизує поняття. В більшості випадків цей тип пов'язаний з конкретизацією просторово-часових і кількісних відношень: а) конкретизація значення часу: *Невдовзі після того — 2 жовтня року 1788-го — задунайці з дністрянського відділу наскочили на Балту і зчинили в ній погром* (А. Кащенко); *Пізно (перед північчю) десь за мурами, в тісному тюремному подвір'ї загула машина, залопотіла відкритим глушителем, застогнала* (І. Багрянний); б) конкретизація місця: *На горі, що напроти кінця села (зі сторони с. Довгого), у 1940 році влада відкрила піщаний кар'єр* (В. Кубів); *Сюди часто приходили хлопці з села (кінець села від Довженської межі) Кравчук Степан і Крушний Василь* (В. Кубів); в) конкретизація значення кількості: *Тож заради купівлі найдешевшої (450 рублів) машинки для пошиття найнеобхідніших дитячих речей та матеріалу для цього, ми і не думали про купівлю зимового одягу* (Г. Барановський).

Вставлені конструкції, що демонструють розширення обсягу денотата, фіксуються значно рідше. Засобом експлікації такого відношення є можливість введення в речення сполучників *а також*, крім них, у тому числі: *Відшкодуванню підлягають у повному обсязі: майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), вартість вилученого майна, якщо його повернення в натурі та в тому ж стані стало неможливим* (Закон України “Про міліцію”).

Семантичні відношення пояснення пов'язані з передачею тотожності чи близькості позначень того самого денотативного змісту в реченні і вставленій конструкції. Ця подібність позначень може спиратися на вживання синонімів, у тому числі і контекстуальних. Наприклад: *Бездомівні козаки (бурлаки) могли і не вирушати в станиці, а жити в Катеринодарі, й для них там були побудовані курені, або, по-новому кажучи, казарми* (А. Кащенко); *Знав, що на світі панує нечиста сила, що арідник (злий дух) править усім* (М. Коцюбинський); *Не може бути, щоб оця запльована й закидана недопалками (“бичками”) площа була колись молодою, а оці люди вміли сміятись!* (І. Багрянний).

Іноді спостерігається синонімічне зближення слова і його тлумачення у вставленій конструкції. Наприклад: *Щоб спіймати Андрія на спанні, треба відчинити “кормушку” (таке віконце в дверях, через яке подається їжа) й просунути в неї голову* (І. Багрянний).

Досить поширеними є випадки, коли у вставленій конструкції розкривається зміст вжитої в реченні аббревіатури або, навпаки, дається аббревіатура замість словосполучення. Наприклад: *Також сидів тут ще голова ЛОЧАФУ (Літературне об'єднання Червоної Армії й Флоту) — Галушко, але його теж десь забрали* (І. Багрянний); *У нашому місті почалися продовольчі труднощі, може внаслідок того, що Київський Особливий Військовий округ (КОВО), до якого належав Житомир, разом з Ленінградським перейшов на воєнне становище і вів цю війну своїми найкращими силами* (Г. Барановський).

До зазначеного типу тяжіють представлені в діловому стилі і такі випадки пояснень як: *До таких належав факт, що кожен в'язень обвинувачується одразу по кількох пунктах статті 54-ї т. зв. Карного Кодексу УССР, як от: пп. 1 (зрада вітчизни), 2 (збройне повстання), 8 (терор), 10 (агітація) й, 11 (організація) — і все це одноразово, про що кожному в свій час пред'являється т. зв. “протокол обвинувачення”!* (І. Багрянний).

Нерідко пояснювальні вставлені конструкції розкривають зміст слова, вжитого в реченні, шляхом переліку його денотативних складових. Ці випадки демонструють відношення, властиві однорідним членам і узагальнювальному слову. Наприклад: *Коли треба було сказати образно, що хтось дістав якийсь термін каторги чи тюрми з позбавленням додатково ще тих чи тих прав (права листуватися, права жити в певних містах після відбуття тюрми чи таборів тощо), тоді говорилося: “Дістав десять (або 15 – 20 – 25) років з “приколкою”* (І. Багрянний).

Одним із проявів пояснювальних відношень є відношення, що виникають між перекладами з однієї мови на іншу. Наприклад: *Далі він спитав Джихангіра, чи той уже читав “Мантіг ат-Тахр” — “Розмову птахів” — Ферід ед-Діна Аттара, переспівану віршами великим Мір-Алі-Шир Неваї, ...* (П. Загребельний); *А що держава Фродо III межувала із Слов'янищиною, про це свідчить той-таки Саксон Граматик: володіння його ширилися від Рейну до Русі (Pusciam)* (І. Білик).

Семантичні відношення роз'яснення включають усі випадки, що не стосуються зміни денотата та відношень синонімії. Роз'яснювальні семантичні відношення представлені широкою групою вставлених одиниць, що містять додаткову інформацію. Такі відношення можуть відображатися за допомогою: а) встановлення причиново-наслідкових смислових відношень: *Відколи поховав старого Чумака, отець Яков щодня приходив в обідню пору і сидів до вечора — потішав стару і навчав малу — дочку-підлітка, останню дитину, що лишилася при матері* (І. Багрянний); *Тим часом Андрій здогадався, що це ж цю камеру спеціально звільняли для нього цієї ночі (і тому він ото чекав у тій кепській кімнаті з кранами), — вчувалося, що ще недавно в цій камері хтось був, вона надихана кимсь* (І. Багрянний); б) надання характеристики: *Черговий*

корпусу — високий, сухорлявий, дуже сердитий з вигляду, з червоними від безсоння чи від п'ятики очима — ступнув на середину камери й став, тримаючи розкритий журнал перед собою (І. Багрянний); в) вказівок на номери сторінок, параграфів, таблиць, джерел інформації що і будуть необхідними у поширенні знань читача: В іншому епізоді Саксон пише: “Слов’яни під проводом свого князя Струнича напали на півострів, яким уже володів Фродо III, король готів-датчан” (Саксон Граматик. Історія Данії. — 10, 3.) (І. Білик); З другого боку карта Птолемея вабить нас іще й тим, що вже тоді разом із згадуваними амадоками та амаксовіями тут мешкали й інші цікаві нам племена. “Між бастарнами (в межиріччі Пруту — Дунаю) та роксоланами (на берегах Дніпра, Дону й Азовського моря) живуть хуни”, — (читаємо в “Посібнику з географії”) (І. Білик); За дітьми працівника міліції, який загинув або помер у зв’язку з виконанням службових обов’язків, до досягнення ними повноліття, а також за непрацездатними членами сім’ї, які перебували на його утриманні, зберігається право на пільги по оплаті житла, комунальних послуг, палива (Науково-практичний коментар до Закону України “Про міліцію”).

Отже, запропонований нами підхід до аналізу вставлених конструкцій дозволяє поглибити й уточнити наявні в сучасному мовознавстві класифікації цих мовних одиниць.

Список використаних джерел

1. Аникин А.И. Функции вставных конструкций в современном русском языке // Учен. зап. Моск. Пед. ин-та им. В.И.Ленина, № 259. М., 1967. – С. 5-44.
2. Гавриленко И.И. Функции и типы вставных конструкций в научных текстах // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. – 2002. – № 6. – С. 80-91.
3. Загнітко А.П. Структурно-граматичні і функціонально-семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 4 – Донецьк: Східний видавничий дім. – 2003. – С. 65-77.
4. Загнітко А.П. Основи українського теоретичного синтаксису. Частина 2. – Горлівка:ГППМ, 2004. – 254с.
5. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. М.: Учпедгиз, 1956. – 511с.
6. Пономарів О.Д., Різун В.В., Шевченко Л.Ю. та ін. Сучасна українська літературна мова. – К.: Либідь, 1997. – 400с
7. Русская грамматика: Синтаксис. – М.: Изд-во АН СССР. 1980. – Т. 2. – 66

Анотація. У статті розглядаються вставлені конструкції, що демонструють три типи семантичних відношень: уточнення, пояснення, роз’яснення. Пропонується нова класифікація, що ґрунтується на інформації, яка ними передається.

Ключові слова: вставлені конструкції, пояснення, класифікація.

Summary. The article deals with parenthetical constructions that demonstrate three types of semantic attitudes as: specification (definition), explanation and elucidation (interpretation). There is a suggestion of new classification of parenthetic elements that is based on information which is transmitted by them.

Key words: compound constructions, explains, classification.

УДК 17.022.1 (043)

СЛОВЕСЬКА І. Б.

ФІЛОСОФІЯ ЯК МЕТАТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРНОГО МОДЕРНІЗМУ: ДІАЛОГ НА ЗЛАМІ СТОРІЧ

Постановка проблеми в загальному вигляді... Загальний рівень змін в освіті передбачає інтеркультурність освітнього процесу, і в цьому сенсі актуальною стає роль сучасної цілісної літературної освіти, отримуючи яку, особистість формує певну метамову – полікультурний код, який сприяє підготовці людини до життя у світі багатоманітних зв’язків епохи глобалізації. Під літературною освітою ми маємо на увазі важливу складову гуманітарної освіти, яка забезпечується викладанням навчальних курсів” Української літератури” та “Зарубіжної літератури” і має на меті залучення до скарбниці світової літератури, а через неї – до фундаментальних цінностей культури у взаємодії їхніх конкретно-історичних та загально-людських значень.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми...

Філософська проблема освіти як соціокультурної детермінанти формування особистості є особливо актуальною і розглядається в низці праць В. Андрущенко, С. Гончаренка, Л. Губерського, І. Бега, І. Зязюна, О. Савченко, С. Подмазіна, В. Лутая, М. Михальченка та ін.

Проблемам літературної освіти велику увагу приділяли О. Бандура, Г. Беленький, Н. Волошина, М. Жулинський, Є. Квятковський, Л. Кудряшова, Д. Наливайко, В. Щербина. Під різними кутами зору проблему культурологічного спрямування літературної освіти акцентували Є. Волощук, Д. Затонський, Л. Мірошніченко, О. Ніколенко, О. Пронкевич, Б. Шалагінов.

Проте проблема викладання літератури в соціокультурному контексті має цілу низку аспектів, можна знайти чимало точок дотику сучасних шукань методології предмета літератури та актуальних напрямів філософії. Але ще важливішим видається питання про саму філософію як важливу складову сучасної літературної освіти, адже, до прикладу, тільки за програмою з зарубіжної літератури ХХ сторіччя відбувається знайомство з блискучою плеядою європейських філософів: А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, З. Фрейд, А. Бергсон, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Ж. Дерріда, Ж. Бодрійар.

Формулювання цілей дослідження... Мета нашої статті – акцентувати яскравий філософський контекст літературних явищ на рубежі ХІХ – ХХ сторіч і показати найтісніші взаємозв'язки філософських ідей і художніх творів, вивчення яких неможливе без системного і постійного звертання до філософії.

Виклад основного матеріалу... Новітні філософські системи і концепції початку сторіччя посприяли народженню “сучасного” мистецтва – модернізму, нового літературного напрямку, який визначив літературу епохи. Так, для творчості Ф.Кafka, Дж.Джойса, Т.Манна визначальними стали ідеї Ф.Ніцше, особливо поняття культу “надлюдини”, заперечення логіки розуму. Світоглядною основою для М.Пруста став інтуїтивізм А.Бергсона, ідея “чистої тривалості” як першооснови світу. Теорія психоаналізу З.Фрейда знайшла відображення у К.Гамсуна, В.Набокова, шопенгауерівська “воля до життя” надихала експресіоністів, постмодернізм народився на основі теорій Ж.Дерріди, Ж.Бодрійара. Окремі письменники самі стають філософами, поєднуючи у творчості і художню уяву, і концептуальне філософське мислення (В.Розанов, Ж.-П.Сартр, А.Камю, Р.Барт). Ф. Ніцше після навчання на філологічному фальцеті Лейпцизького університету присвячує себе філософії, а М. Пруст стає письменником значною мірою під впливом прослуханих ним лекцій А. Бергсона.

Філософська трактовка літератури передбачає, що мова філософії дає можливість оптимального виявлення того, що втілюється у літературі. У рамках нашої статті актуальним є саме таке тлумачення філософії літератури, тому з метою виявлення стрижневих філософських ідей у зарубіжній літературі ХХ ст. ми проаналізували наступні взаємозв'язки.

Подібний підхід дає можливість розібратися в естетичних домінантах епохи через філософський зміст, що є надзвичайно важливим, позаяк літературний твір, як відображення концептуальних ідей своєї епохи, не досягається на належному рівні без усвідомлення її філософського підґрунтя.

Проаналізуємо детальніше доцільність та ефективність подібних взаємозв'язків, розглядаючи модерністську літературу поч. ХХ ст.

Цілком зрозуміло, що на літературу цього періоду надзвичайно великий вплив мала філософія. Ірраціональна “світова воля” А. Шопенгауера, людина як зміст і мірило всіх цінностей у “філософії життя” Ф. Ніцше, психоаналіз З. Фрейда, проблема сенсу людського життя, розвинена С. К'єркегором, філософія інтуїтивізму Анрі Бергсона набули поширення і подальшого осмислення в літературі. Оригінальний філософ, блискучий знавець французької мови, прекрасний оратор, А. Бергсон захопив освічену публіку такими яскравими ідеями, як “закрите суспільство”, “відрите суспільство”, “чиста тривалість”, “життєвий імпульс”, “потік свідомості” тощо. Французький парламент на своєму засіданні 1928 року навіть розглянув питання про перенесення лекцій Бергсона з актових зал Колеж де Франс, яка не вмщувала всіх бажаючих, до приміщення Паризької опери і про припинення руху прилеглими вулицями під час лекцій. [1, 352]

Ідея природності буття людини і катастрофічних наслідків її раціонального розвитку дає поштовх до появи цілої низки творів світової літератури, в яких герой опиняється наодинці з Природою, повністю довіряючи їй і отримуючи можливість гармонії внутрішнього світу лише тоді, коли розчиняється у ній. Лейтенант Глан з повісті Кнута Гамсуна “Пан”, герої М.Коцюбинського з “Тіней забутих предків”, поліська лісова дикунка Олеся з однойменної повісті Купріна, персонажі “Північних оповідань” Дж.Лондона живуть у злагоді з самими собою до того часу, поки інтуїтивно слідує підказкам Матері-Природи, і вступають у конфлікт з цивілізацією у будь-яких її проявах.

Інша ідея А.Бергсона – безперервність психічних процесів – призводить до формування найвідповіднішого зображення внутрішнього світу людини – “потіку свідомості”. Теоретиком цього напрямку став американський психолог і філософ У.Джемс, якому належить термін “потік

свідомості” і визначення його суті: “Ми то бачимо, то чуємо, то розмірковуємо, то бажаємо, то згадуємо, то сподіваємось, то любимо, то ненавидимо; і ми знаємо, що наша свідомість сповнена поперемінно сотень інших способів... Свідомість тече...” – звідси і метафорична назва літературно-психологічного прийому “потік свідомості”. “...У людській душі є процес постійного розвитку” [2, 130], – ця думка Бергсона розвивається не лише в “Пошуках втраченого часу” Марселя Пруста, а і в “Уліссі” та “Джакомо” Джемса Джойса, експериментах Вірджинії Вульф, творах Грехема Гріна та Вільяма Фолкнера. “Потік свідомості” як безперервний потік думок, вражень і почуттів персонажів, без традиційних діалогів і описів, є внутрішнім діалогом людини з самою собою, проте як один з методів літературної творчості він сформований лише на поч. XX сторіччя в новій культурно-філософській парадигмі, під впливом ідей А. Бергсона.

Захоплення інтуїтивізмом та відкриття у сфері психіки людини, зроблені З.Фрейдом (зокрема ідея несвідомого – найфундаментальніша, за переконанням Е.Фромма, у спадщині З.Фрейда), викликали до життя творчість Ф.Кафки, Т.Манна, Г.Гессе, В.Набокова, В.Підмогильного, герої яких блукають у лабіринті власної психіки і залежать від ірраціонального, непоясненого, незбагненого. До певної міри твори цих авторів – породження і відповідь на події Першої світової війни, яка зумовила появу культурного феномену “втраченого покоління”. За переконанням К. Юнга, “Кафка – один із небагатьох митців світу, який зміг наблизитися до ірреального і якоюсь мірою вловити його у свої сіті” [3, 41] Його оповідання та романи побудовані за законами фантазмагоричної логіки сновидінь, але разом з тим вражають реалістичними деталями буденного одноманітного життя, почасти страшнішого за будь-яку жахливу фантазмагорію.

Глибокий вплив на літературу XX сторіччя справили ідеї німецьких філософів Артура Шопенгауера та Фрідріха Ніцше. Песимізм як світогляд, при якому пріоритетними є духовні цінності, ліг в основу модерністського напрямку – символізму, який виник наприкінці XIX сторіччя у французькій поезії: Поль Верлен, Артур Рембо, Стефан Малларме. Поширюючись, символізм – особливо символізм у поезії – здобув європейське визнання: Райнер Марія Рільке (Австрія), Габріель д’ Анунціо (Італія), Оскар Уайльд (Англія), Еміль Верхарн, Моріс Метерлінк (Бельгія), Генрік Ібсен (Норвегія). Особливою сторінкою символізму стала російська поезія “срібного століття”, чия філософія базувалася не лише на ідеях А.Шопенгауера та А.Бергсона, а і на вченні релігійних містиків В.Соловйова, Л.Шестова, М.Бердяєва: О.Блок, Д.Мережковський, А.Білий, К.Бальмонт, Ф.Сологуб, І.Анненський. Освоєння художніх ідей межі сторіч стало одним з етапів європеїзації української літератури. Так свого поширення набув символізм: Г.Чупринка, Т.Осьмачка, Б.Лепкий, О.Олесь, неокласики М.Зеров, М.Драй-Хмара, Ю.Клен, М.Рильський. Для їхньої творчості філософським підґрунтям слугували ідеї Г.Сковороди, П.Юркевича, О.Потебні.

Не менший вплив на літературу модернізму справила також філософія Ф.Ніцше. На місце Бога, який помер, Ніцше ставить надлюдину, найважливішими характеристиками якої є сила та благородство. Надлюдина Ніцше – це не звulьгаризовано-спрощений стереотип, уподобаний масовою культурою XX сторіччя, а передусім мужня, вольова, енергійна і водночас шляхетна та витончена особистість. Жорстка, дійова, дещо екзальтована інтонація ідей Ніцше прочитується у творах експресіоністів XX ст. Літературних родичів Заратустри можна знайти у творах Дж.Лондона, Р.Кіплінга, Е.Хемінгуей, Т.Манна, М.Горького, Г.Гессе. Ця філософія пронизує італійський та російський футуризм, якому особливо імпонувала ідея Ніцше: “Зміна цінностей – це зміна тих, хто творить. Кому випало бути творцем, той завжди знищує” [4, 414]. Ідеї Ніцше отримали подальший розвиток в роботах екзистенціалістів, на думку яких, розвинене техногенне суспільство веде до знищення внутрішньої свободи, даної людині від народження.

Потребує свого філософського підґрунтя ознайомлення з творчістю письменників-екзистенціалістів А.Камю та Ж.-П.Сартра. Екзистенціалізм як художній напрям модернізму виник у передвоєнні роки і розвивався головним чином після II Світової війни. Його теоретиками стали французькі філософи та письменники Г.Марсель, Ж.-П.Сартр, А.Камю. Вплив ідей екзистенціалізму помітний у творчості французьких письменників А.Мальро, А.Жіда, англійських – А.Мердок, В.Голдінга, Т.Еліота, японця Кубо Абе, іспанця М.де Унамуно. У художній формі письменники ставлять проблеми людського існування, буття: життя, смерть, смуток, неспокій, тривога тощо. За переконаннями екзистенціалістів, людина є абсолютно самотньою в світі, її існування трагічне: світ є для неї незбагненим, абсурдним і страшним. Бога не існує, очікувати на чийсь допомогу чи підтримку марно. Один з героїв Ж.-П.Сартра так визначає цей стан людини: “Я благав, випрошував знамення, посилав до неба заклики, але не отримав відповіді! Небо не знає нічого, не знає навіть мого імені. Кожну хвилину я запитував себе: що я таке в очах Бога. Тепер я знаю відповідь: ніщо. Бог мене не бачить, Бог мене не чує, Бог мене не знає. Чи бачиш ти цю безодню над нашими головами? Чи бачиш ти цей пролом у дверях? Це Бог. Чи бачиш ти цю прірву у землі? Це Бог. Мовчання – це Бог. Відсутність – це Бог. Бог – це самотність у натовпі” [5, 358]. Усе залежить від самої людини, від її вибору, і це особливо

проявляється у так званих пограничних ситуаціях, у які ставлять своїх героїв Сартр чи Камю. Наріжний камінь філософії екзистенціалізму – аналіз цих пограничних ситуацій в контексті природи людської особистості. У знаменитому філософському есе “Міф про Сізіфа” А.Камю показує свого героя в момент, коли камінь, уже піднятий на вершину гори, скочується до підніжжя, і Сізіф усвідомлює, що все треба починати спочатку. “Він цікавить мене під час цієї паузи. Його змучене обличчя майже не відрізняється від каменя! Я бачу цю людину, що спускається важким, але рівним кроком до страждань, які не мають кінця. У цей час разом з диханням повертається до нього свідомість, невідворотна, як його нещастя. І в кожному мить, спускаючись з вершини до лігвища богів, він вище своєї долі. Він твердіше свого каменя” [6, 91]

Попри глибокий песимізм і утвердження абсурдності буття, у творчості письменників-екзистенціалістів варто підкреслити читачам Камю і Сартра їхню повагу до людини, і найперше – ствердження величезної її відповідальності перед вибором власних цінностей і буття загалом. Екзистенційний гуманізм полягає у тому, що готує людину до найнесподіванішого повороту долі, підкреслюючи при цьому, що лише від самої людини залежить, зламається вона морально чи збереже свою гідність і самоповагу.

*Висновки...*Отже, умовою сучасного вивчення літератури виступає своєрідне “занурення в епоху”, без якого неможливе адекватне розуміння авторської концепції і самого художнього твору. За допомогою так званих фонових знань – філософських, історичних, етнографічних, географічних, етичних тощо – створюється контекст епохи, яку намагається осягнути пізнаючий суб’єкт. При цьому він інтегрує себе в реальність, яку пізнає, а література, базована на таких засадах, стає ефективним шляхом пізнання світу у всій багатовекторності цього поняття.

Список використаних джерел

1. Культурология. История мировой культуры / под ред. Марковой. – М., 1998. – 522 с.
2. Бергсон А. Два источника морали и религии / А. Бергсон. – М. : Канон, 1994. – 384 с.
3. Юнг К. Тавистокские лекции. Аналитическая психология: ее теория и практика / К. Юнг. – К. : Ваклер, 1998. – 295 с.
4. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / Ф. Ніцше. – К. : Основа : Дніпро, 1993. – 415 с.
5. Сартр Ж.-П. Стена : избр. произв. / Ж.-П. Сартр. – М. : Политиздат, 1992. – 480 с.
6. Камю А. Бунтующий человек / А. Камю. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.

Анотація. У статті пропонується до розгляду філософський контекст літературних явищ кінця ХІХ – початку ХХ століть, аналізуються взаємозв’язки філософських ідей А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, З. Фрейда, А. Бергсона, А. Камю, Ж.-П. Сартра та художніх творів модерністської літератури рубежу сторіч.

Ключові слова: модернізм, модерністська література, ірраціоналізм, інтуїтивізм, психоаналіз, футуризм, екзистенціалізм.

Annotation. The article is dealt with philosophical context of modernism of literature, interactions of philosophic ideas of A. Shopengauer, Ph. Nitshe, Z. Freud, A. Bergson, A. Camu, J.-P. Sarter and literary works of the modernism of literature at the end of the ХІХth – at the beginning of the ХХth centuries.

Key words: philosophy, modernism of literature, irrationalism, intuitionism, phychoanalysis, existantionalism, futurism.

УДК 001 (477) (092): 070(71)

Сохацька Є.І.

ІВАН ОПЕНКО – ТВОРЕЦЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЖУРНАЛІВ “СЛОВО ІСТИНИ” ТА “НАША КУЛЬТУРА”)

Душею лину в Україну,
В її безкрай пишний лан...
(Слово Істини. – 1950. – Ч.4(28). – С.12)

Важливою проблемою сучасної журналістики залишається проблема її національної зорієнтованості та участі у розбудові громадянського суспільства. Основу професійної журналістики становлять досвід і знання, культурне надбання, історія. Влучно сказала Лариса Івашина (“День”), що “наша журналістика повинна бути деревом з корінням, а не суком обтесаним, на який можна приліпити все що завгодно” [1].

Цінним джерелом для забезпечення національного характеру сучасної української журналістики є досвід визначних діячів минулого, людей, які були біля витоків української державності і які своїм пером творили незаангажовану і вільну українську думку та журналістику.

У ряді таких діячів слід виокремити ім'я Івана Огієнка (1882-1972рр.), визначного державного діяча, ученого-енциклопедиста, відомого в світі як митрополита Іларіона.

Першими його виданнями були видання емігрантського (варшавського) періоду – журнали “Рідна Мова” (1935-1939 рр.) та “Наша Культура” (1935-1937рр.). Ці солідні журнали стали своєрідними енциклопедіями українознавства та форпостами українського духу.

Опинившись у Канаді після бурхливих подій Другої світової війни (з 19.IX. 1947р.), Іван Огієнко, нарешті, після митарств і злигоднів одержав змогу спокійно працювати і творити. Виявом його невсипущої енергії та незламності ідеологічних переконань було видання перших канадських (вінніпезьких) журналів – “Слово Істини” (1947-1951) та “Наша Культура” (як відродженої варшавської) (1951-1953рр.).

Вміст матеріалів, опублікованих на їх сторінках, можуть слугувати прикладом для сучасної журналістики щодо забезпечення національної ідентичності та глибокої актуальності. Вони були виданнями, метою яких було передусім об'єднання нації, формування національної та високої духовності. Визначальним для журналів було висвітлення питань кризь призму національних інтересів та моралі.

У світлі сказаного зрозумілою стає велика увага видавця Івана Огієнка до материкової України, де вершився розгул сталінських опричників, руйнувалися національні традиції, свідомо проводилася русифікація та нищилася церква.

Будучи органом вільної наукової й громадської думки, журнали вміщували критичні матеріали про становище в підсоветській Україні, зокрема в галузі освіти, науки, мистецтва, в політиці.

Наступ тоталітарної русифікації – чи не найголовніший болючий момент публіцистично-критичних матеріалів місячника “Наша Культура” (1951-1953рр.).

Пухлина сталінізму, яка проростала в усі ділянки українського культурного життя, стає об'єктом критики більшості інформаційних заміток місячника. Без наказів партії й сталінських декретів, виявляється, не може функціонувати в підсоветській Україні ні мистецтво плакату [2, 37], ні театр [3, 37].

Советський режим в Україні іменується не інакше, як окупаційна влада. І справді, вона нищила, як тепер знаємо, не лише природні багатства України [4, 37], а насамперед душу людини. Прикладом останнього може бути замітка І.Огієнка “Онука Франкова Зиновія вмістила в “Радянській Україні” статтю “Непримиренний борець проти буржуазного націоналізму. Таким ніби був І.Франко. Той Франко, що писав: “Не пора, не пора / Москалеві й Ляхові служить” [5, 3]. Йшлося про руйнування історичних пам'яток, приміром Спасько-Преображенського монастиря в Новгород-Сіверському (Чернігівщина) [6, 3], про нищення в Україні національно-культурних цінностей [7, 25-30]. І про неособливу турботу радянської влади щодо архітектурних забудов України. Приміром, повідомивши про завершення будівництва 30-ти поверхового корпусу нового Московського університету, автор замітки (І.Огієнко) додає: “В Україні окупаційна влада таких університетів не буде” [8, 63].

Дошкульними, сповненими саркастичних ноток є замітки, в яких анонуються ті чи інші українські культурологічні явища, “освячені” партказівками партії ВКП(б) чи сталінськими директивами [9, 3]. Стверджується, що сталінізм, наче спрут, облутав і стиснув лещатами “одномислія” та угодовництва всі важливі ділянки українського культурного життя: науку, вузівську освіту [10, 37], мистецтво, зокрема хорівий спів, в репертуарі якого повинні бути пісні про Сталіна і мир [11, 38], а також, що особливо боліло І.Огієнка (сам же був письменником), і літературу та літературознавство [12].

Сталінізм, наголошує І.Огієнко, насаджував в Україні відверту русифікацію, планомірне й наступальне впровадження російської мови, передусім в щойно приєднані західноукраїнські землі [13]. Збільшується число друкованих російських перекладів українською мовою. Так, у замітці “Повінь російських перекладів українських творів” Іван Огієнко пише: “В Україні великий зріст числа перекладів з української мови на російську. В нормальних умовах це було б явище втішне, але в наш час... Timeo Danaos et dona Ferentes... У Києві тепер друкується велике число таких перекладів. Читайте – але не по-українськи, а в мові ОБЩЕПОНЯТНІЙ (вид.моє. – С.С.) [14, 35-36]. Переважають у репертуарі українських театрів п'єси “советської” драматургії [15]. Резонансною була оцінка в “Нашій Культурі” нарису Софії Парфенович “Сучасний Київ” [16], у якій, за І.Огієнком, переконливо охарактеризовано жалюгідне становище столиці напередодні війни, її “повне обмосковлення”.

Порушувалась й табу йована в СССР, зокрема в українській підсоветській науці, тема голоду. Про це йшлося у статті проф. В.Шугаєвського “Нищення в Україні національно-культурних цінностей”, у замітці І.Огієнка “Українська Православна Церква” [17]. До цієї теми примикала тема зображення колгоспного “раю” в Україні, тобто каторжної праці селян в Україні: “Це гірше, ніби панщина, це каторжна праця” [18, 3].

Крім негативу, були й позитивні відгуки І.Огієнка про справді наукові чи мистецькі видання, що з’являлися все-таки в материковій Україні чи СССР. Це, наприклад, про праці Інституту для вивчення історії й культури СССР (Москва), про твір “Над Черемошем” М.Стельмаха, про оперу “Хустка Довбуша” А.Кос-Анатольського, про увагу радянської влади до творчості Т.Шевченка [19] тощо. Відкритий західний світ дізнавався і про дикую мовну політику сталінської влади в Україні, яка зводилася до боротьби з “націоналістичними” словами, якими користуються українські “націоналісти”. Про це, зазначалося, велася “серйозна” розмова на пленумі ЦК ВКП (б): секретар ЦК Кириченко підніс наново боротьбу проти українського буржуазного націоналізму. Він жорстко критикував АН УССР (саме російського мовного формату аббревіатури дотримувався Іван Огієнко. – Є.С.), мовознавчі установи, а також деяких письменників за те, що “вони недостатньо заподадливо відчищують українську мову від словесного “дрантя”, нанесеного “буржуазним націоналізмом” [20, 37-38].

Отож не можна відмовити видавцеві в об’єктивності та високій ідейно-національній заангажованості. Він сміливо виносив на суд громадськості важливі ідеологічні проблеми материкової України.

Боляче переживав І.Огієнко, будучи духовною людиною і несучи жертовно апостольський хрест, з приводу упадку в Україні релігії, поширення атеїзму та бездуховності. “Інфляція людини” – так назвав він одне зі своїх пастирських послань в День Різдва 1952р. [21]. “За нашого часу, особливо в советах, – зазначає митрополит, – окрема Людина зовсім обезцінилася, стала нічого не вартою, – це тільки робочі руки в колхозі чи на фабриці. Це тільки “військове м’ясо” [22, 15].

Тому зрозумілим є вміщення на сторінках місячників релігійно-богословських праць самого митрополита Іларіона. Так, у “Слові Істині” було видруковано: “Догматичний і канонічний стан. Української Церкви” (1948. – Ч.8-12; 1949. – Ч.2(14); Ч.3(15), Ч.5(17); 1949. – Рік III. – Ч.1(25); “Іконостас. Історичний нарис”(1950. – Ч.5(22); “З життя Холмсько-Підляської єпархії в р.р.1939-1944”. – 1949. – Ч.2(14), Ч.4(16); “Аскет Українець. Старець Паїсій Величковський (1950. – Ч.7(31). – С.13-18; Ч.9(33). – С.22-23); “Назви Бога” (1949. – Ч.7(19. – С.3-9); його ж тлумачення висловів з Біблії – “І не введи нас во іскушеніє” (1949. – Ч.9(21). – С.1-4) та ін. До цих статей примикала праця В.Савійського “Тернистий шлях Православної Церкви в Польщі” (рр.. 1920-1939) (1949. – Ч.4(16)-С.9-16; Ч.7(19). – С.13-18 та ін. Велася рубрика “Життя Митрополитального Собору в Вінніпегу” (1948-1951рр.)”.

У “Нашій Культурі”: “Наш Символ Віри. Його повстання й історія. 1500-літній ювілей його вселенського вжитку” (1951. – Ч.1,2), “Всесвітня трагедія. 500-ліття упадку Візантії” (1953. – Ч.10-11(187-188), “Рідна мова й Біблія” (1952. – Ч.7(172) та ін.

Діяльність митрополита Іларіона в Канаді д-р Дмитро Бучинський охарактеризував як діяльність невтомного учителя у статті-передовиці “Невтомний учитель” (Наша Культура. – 1953. – Ч.4-5(181-182). – С.5-8). До речі, названа стаття ще до її публікації була передана в програмі радіотрансляції через іспанське національне радіо в Мадриді 3 лютого 1953р., де жив Д.Бучинський. Такого високого імені Іван Огієнко був удостоєний передусім за плідну наукову працю в царині українського мовознавства. Не було року, щоб проф. Огієнко не поповнив мовну скарбницю новою працею. “З того часу, – заявляє автор, – придбав він собі заслужено почесне ім’я Невтомного Учителя Рідної мови” [23, 6].

І справді, у Канаді появилися такі мовознавчі праці, як “Історія української літературної мови” (1949), Українсько-російський словник XVII-го віку” (1951), “Грамматично-стилістичний словник Шевченкової мови” (1961), “Український стилістичний словник” (1978), “Стилістично-грамматичний словник української мови”¹, “Фразеологічний словник української мови”, “Географічні назви в українській мові”, “Наша літературна мова. Мовні нариси” (1958), “Душа. Мовно-семантичний нарис” (1966), “Український літературний наголос” (1952), “Українські термінологічні словники” (1960), “Повстання української мови” (1963), “Словник слів, у літературній мові не вживаних” (1973), “Літературна мова в Галичині. Мовно-історична монографія” (1966), “Словник української літературної мови” (рубрика в “Слові Істини” з 1948р.), “Хвалімо Бога українською мовою” (1962) та ін.

Основне ж своє призначення у Канаді Іларіон вбачав у відродженні Української Православної Церкви. Так і сприймали його переїзд у Канаду віряни. “Ви, Владико, – йшлося у листі до Іларіона під назвою “Ми щиро молились” з австрійського табору Ді-Пі в м.Ляндяку, Тіроль, – вірний сторож нашої загальнонаціональної справи, стовп Святої Української Православної Церкви! Ваша

¹ Рік не зазначено, бо ці праці ще чекають свого видавця. Див.: Мацько Віталій. Повна бібліографія праць Івана Огієнка. – Хмельницький, 1998. – С.31.

безперервна й невиспуча наукова, громадська й архипастирська праця є для нас живим прикладом, дороговказом життя нашого! Не залишайте нас своєю архипастирською опікою й молитвами. Покладаємо на Вас, Владико, наші надії, що Ви, з Божого благословення, виведете нас, як старозавітній Мойсей, на волю у Рідний Край, на теплі води, на ясні зорі, у край хрещений” [24, 9].

Цій меті слугували різні види діяльності Іларіона: і відправа релігійних служб в Митрополитальному Соборі, і його релігійні проповіді та пастирські послання. Відродження Української Церкви, тобто її відхід від Церкви Московської, тісно перепліталось у Іларіона з просвітительсько-виховною роботою на піднесення національної свідомості української громади, утвердження української національної ідеї.

З цього погляду великий інтерес становлять його церковні проповіді. Всі вони, попри релігійний зміст, містили положення, що відзначалися актуальністю, високим національним пафосом. Багато з них транслювалися на підрадянську Україну, матірню землю митрополита. У посланні “Любімо свою Церкву”, трансльованому “Голосом Канади” 1-го липня 1952 року в Україну, він проголошував: “Церква своїм головним завданням має вчительство (вид. авт.) – вона навчає нас правдивого чесного життя на цій землі, вона заціплює нам єдину правдиву християнську культуру. Церква – це всенародна школа... блаженний той, хто навчається в ній все своє життя!” [25, с.18]. Підтекст проповіді в материковій Україні був зрозумілим: втрата християнських чеснот, розгул боротьби з націоналізмом не додав святості суспільному устрою, устрою тоталітарної системи.

Виразний підтекст – заклик до спокою та злагоди в українській громаді, яку будоражили інші пастирі, зводячи наклепи на Іларіона, який нібито об’єднався в Канаді з московською православною церквою [55], – наявний у різдвяному посланні Іларіона до всієї Канади. Правдиве щастя, основи людського розвою – це спокій та згода, наголошує Іларіон. “Без “братської згоди й любови жодна праця не буде плідною” [56, 18]. Святі слова!

Яскраво вираженою національною зорієнтованістю відзначалися такі проповіді Іларіона, вміщені на сторінках “Слова Істини”: “Христос воскрес – воскресне й Свята Українська Церква” (1950. – Ч.6(30). – С.1-4); “Національність – істота Православної Церкви”, “Служити народові – то служити Богові” (1948. – Ч.12. – С.29-30), “Любов. І. У світі стало замало любови” (1949. – Ч.9(21). – С.7-12); “Блаженна людина, що любить народ свій” (1948. – Ч.4. – С.28); “Осанна. 1. Нема пророка в отчизні своїй” (1949. – Ч.7(19). – С.24), “Правда воскресне” (Там само), “Любов творча: любов будує, а незгода руйнує” (1950. – Ч.10-11(34-35). – С.28), “Прощення в громадській праці”, “Виконуймо заповіді Господні”, “Багато покликаних, та мало обраних”, “Люби Господа Бога свого” (1950. – Ч.12(36). – С.27-28). У трьох останніх проповідях наявні прямі асоціації як з проблемами особистого життя Іларіона (несправедлива критика), так й української історії (злочин А.Боголюбського, непослух гетьманам І. Мазепі й П.Дорошенкові) тощо. І це говорилося з церковного амвону! Сила проповідей Іларіона була в їх національній зорієнтованості, високості національного духу, що й забезпечувало їм успіх. Миряни захоплювалися глибиною його проповідей, були постійними слухачами Іларіона й відвідувачами його Церкви.

На сторінках часопису “Наша Культура” були вміщені такі проповіді: “Бережімо свої рідні традиції! Христос рождається” (1952. – ч.2(179). – С.5-8); 2) “Інфляція людини. Христос рождається” (1952. – Ч.3(168). – С.5-17), “Достойно вшануймо ювілейний рік нашої української православної церкви в Канаді” (1953. – Ч.6(183). – С.5-10), “Воскреснемо й ми” (це послання передане в Україну 5 квітня 1953р. – Ч.7(184). – С.5-8);

Ми національно-таки збереглися, як окремий народ, твердив Іларіон у Різдяній проповіді “Бережімо свої рідні традиції”, бо не губили своїх національних традицій. Рідні традиції – це основа національного відродження й розвитку. Зрозуміло, наріжним каменем українських традицій, є православна віра, основна підвалина українського духу й культури. Не менш важливе значення інших традицій – родинне життя, свята, звичаї, рідна мова.

Мали рацію прихильники “Слова Істини” Наталія і Володимир Савченки, які в листі до редакції місячника писали про те, що він “допомогу несе нашим землякам, з-поза залізної завіси, а також давнім емігрантам, які все забули” [26, 24].

Крім богослужбових відправлень, які сприяли релігійному вихованню української громади у православному християнському дусі, Іларіон розбудував навколо свого осідку, Митрополитального Собору у Вінніпезі, цілу систему національно-ідеологічних та просвітительських заходів та діянь, що свідчило про його велику енергію та державницько-національні позиції.

Так, при Соборі діяв Український народний університет, Курси українознавства, недільна школа, “Рідна школа”, Братство молоді “Тризуб”, Пласт, часто проводилися чайні прийняття, урочисті вечери із святковими промовами на честь релігійних свят, історичних подій (300-річчя відновлення української державності, Богданівська академія, Свято Соборності, Герої Крут) чи державних діячів (приміром, на честь голови УНР С.Петлюри та Провідника ОУН Є.Коновальця), вокально-музичні академії на честь національних свят, українських письменників та пам’яті Тараса Шевченка. Останнє було традиційним!

Важливе ідейно-сміслове навантаження несла вміщена, зокрема в “Слові Істини”, релігійно-патріотична поезія митрополита Іларіона, сповнена мотивів патріотизму, стоїчності та проповіді християнських чеснот. “Неси хреста”, “Не гнись”, “Хай...”, “Сорозпинаюсь я Христові”, “Тобі, Україно”, “Забуть не в силі України” – такі промовисті назви його поезій, уміщених у “Слові Істини” упродовж 1948-1950рр. Усі вони пройняті життєствердним, оптимістичним настроєм, настроєм гармонії з Божим промыслом, з прийнятим рішенням саможертви й самозречення в ім’я Рідної Церкви та України:

Неси хреста без нарікання,
Неси його в святій надії.
Пора обману вже остання,
Й погинуть всі отруйні змії [27, 13].

Особливої похвали заслугове практика залучення І.Огієнком до співробітництва в часописі “Наша Культура” (1951-1953рр.) авторитетних людей – учених, громадських та релігійних діячів. До солідної автури належали, крім Іларіона: П.Одарченко, Н.Полонська-Василенко, С.Черкасенко, Яр.Рудницький, Улас Самчук, Д.Чуб, С.Килимник, Ю.Мулик-Луцик, В.Дубровський, В.Приходько та ін. Це, безумовно, давало престижу журналу, привертало увагу громадськості. Риса, яка може бути прикладом для наслідування в сучасній журналістиці.

Треба визначити ще один з позитивів журналістської практики І.Огієнка – це уміння забезпечити відповідність жанровим визначенням часописів. “Слово Істини” як “народний християнський місячник” був наповнений передусім статтями релігійно-богословського та християнсько-проповідницького змісту, натомість у “Нашій Культурі” як науково-популярному місячнику української культури велику вагу займали наукові статті – мовознавчого, літературознавчого, історичного, мистецтвознавчого та природничого характеру.

Для забезпечення ідеї спадкоємності поколінь, уваги до українських національних коренів значне місце займали в “Нашій Культурі” статті про славні українські постаті: “Іоаникій Сенютювич, архимандрит Києво-Печерський” (1952. – Ч.1 (178). – С.21-26); “Марія Заньковецька в спогадах сучасників” (1952. – Ч.19 (174). – С.5-18); “Агатангел Кримський. Спогади” (1953. – Ч.1 (178). – С.15-22; 1953. – Ч.3 (180). – С.11-16; 1953. – Ч.6 (183). – С.11-18); “Андрій Чайківський. Його листи до професора Івана Огієнка” (1952. – Ч.10-11 (175-176). – С.5-16; 1952. – Ч.12 (177). – С.9-14); “Ігор Грабар. Український творчий дух” (1953. – Ч.4-5 (181-182). – С.9-14) та ін.

Цікавою в журналі “Наша Культура” була рубрика “Хроніка нашої культури”. Вона розміщувалася на внутрішніх сторінках обох обкладинок примірника, була своєрідним внутрішнім обрамленням. Ця рубрика велася самим І.Огієнком. Вона складалася з невеликих заміток про сучасні явища політичного й культурного життя як у діаспорі, так і у материковій Україні. Для них характерна стислість, наукова точність та колоритність політично забарвлених коментарів та оцінок. Останнє виконувало таку ж важливу ідеологічну роль, як й просторі статті. Калейдоскоп подій і фактів, відображених у них, творив широку панораму культурно-політичних подій, давав читачеві змогу бути обізнаним зі світовим процесом та орієнтуватися в ньому. Лише глибока ерудиція Іларіона, його критична налаштованість до українофобії робили цю рубрику (як і часопису в цілому) значним явищем української діаспорної журналістики.

На високому рівні велася в “Нашій Культурі” (як і в “Слові Істині”) рубрика “Рецензії й огляди”, де аналізувалися нові наукові праці, а також рубрика “Нові книжки”. Диву даєшся, яким чином діставав І.Огієнко відомості про них без сучасного Інтернету та телетайпів. Воістину дух науковця й дослідника ніколи в ньому не згасав!

І насамкінець треба відзначити наявність у обох часописах зворотної сторони медалі журналістики – рецепції читачів. Ознайомлення з листами читачів до редакції місячників свідчить, що журнал мав глибокий резонанс, викликав велику зацікавленість свідомих українців. О.Ф.Кульчинський з Бразилії писав: “Наша Культура” – це справжня духовна справа, що дає найбільшу насолоду, тим паче в далекій Бразилії. Цей місячник переносить мене думками в ті часи, коли він із Варшави ніс світло просвіти й на нашу незабутню Волинь, а тепер він єднає мене з високою церковно-духовою культурою в Канаді” [28, 36]. Й.Оберемко з Чикаго влучно зауважив: “Наша культура” спричиниться, що вільний світ більше пізнає правду про Україну, і її визвольна боротьба знайде більше зрозуміння, а може й підтримку” [29, 36]. Можемо бути певними, що такі слова підтверджувала важливість справи, якій служив І.Огієнко, справі національно-державного спрямування.

Згодом досвід, набутий виданням перших канадських журналів, пригодився в організації та виданні останнього солідного журналу Івана Огієнка “Віра й Культура” (1953-1967рр.). Але це тема вже окремого дослідження.

Можна констатувати, що своєю ідеологічною заангажованістю, швидким реагуванням на події, забезпеченням солідної автури та високою духовністю перші канадські журнали Івана Огієнка можуть бути зразками для сучасної української журналістики, яка повинна бути виразно національною.

І. Огієнко творив для нас! Пам’ятаймо це!

Список використаних джерел

1. Влучність по-журналістськи [Матеріали круглого столу “Влучність слова: критерії оцінювання”] // День. – 2007. – №84. – 25.V. – С.9.
2. Наша Культура. – 1952. – Ч.9(174). – С.3-4, 37-38.
3. Наша Культура. – 1952. – Ч.1(178). – С.3-4, 37-38.
4. Наша Культура. – 1953. – Ч.6(183). – С.3-4, 37-38.
5. Наша Культура. – 1952. – Ч.7(172). – С.3-4.
6. Наша Культура. – 1952. – Ч.12(177). – С.3-4.
7. Наша Культура. – 1952. – Ч.6(171). – С.25-30.
8. Наша Культура. – 1953. – Ч.4-5(181-182). – С.3-4, 69.
9. Наша Культура. – 1952. – Ч.7(172). – С.3-4.
10. Наша Культура. – 1952. – Ч.2(179). – С.3-4, 37-38; 1953. – Ч.4-5(181-182). – С.3-4.
11. Наша Культура. – 1952. – Ч.9(174). – С.37-38.
12. Наша Культура. – 1953. – Ч.4-5(181-182); 1952. – Ч.3(184). – С.3-4; 1952. – Ч.3(168). – С.33-35.
13. Наша Культура. – 1952. – Ч.12(177). – С.3-4, 37-38; 1952. – Ч.6(171). – С.3-4.
14. Наша Культура. – 1952. – Ч.4(169). – С.33-36.
15. Наша Культура. – 1952. – Ч.1(178). – С.37-38; Ч.12(177). – С.3-4.
16. Наша Культура. – 1952. – Ч.6(171). – С.3-4, 37-38; 1952. – Ч.5(170). – С.7-12.
17. Наша Культура. – 1953. – Ч.10-11(187-188). – С.31-34.
18. Наша Культура. – 1952. – Ч.10-11(175-176). – С.3-4.
19. Наша Культура. – 1952. – Ч.9(174). – С.32-34; Ч.12(177). – С.3-4; Ч.2(179). – С.37-38; Ч.6(171). – С.35.
20. Наша Культура. – 1952. – Ч.9(174). – С.37-38.
21. Наша Культура. – 1952. – Ч.3(168). – С.5-17.
22. Там само. – С.5-17.
23. Наша Культура. – 1953. – Ч.4-5(181-182). – С.5-8.
24. Слово Істини. – 1948. – Ч.3. – С.9.
25. Наша Культура. – 1952. – Ч.9(174). – С.17-20.
26. Слово Істини. – 1950. – Ч.9(33). – С.24.
27. Слово Істини. – 1949. – Ч.7(19). – С.13.
28. Наша Культура. – 1952. – Ч.6(171). – С.35-36.
29. Наша Культура. – 1952. – Ч.7(172). – С.33-36.

Анотація. У статті визначено складові, характерні для творчої практики Івана Огієнка (митрополита Іларіона), редактора й видавця, які можуть слугувати прикладом для розбудови сучасної української національної журналістики.

Ключові слова: національна зорієнтованість, актуальність, висока духовність, запити читача, резонанс.

Summary. The article defines constituents immanent to the literary works of Ivan Ogienko (metropolitan Ilarion) as an editor and a publisher, which can serve as an example for contemporary Ukrainian national journalism.

Key words: national orientation, relevance, rich inner world, readers' demands, resonance.

УДК 821.161.2_34 Р

Спивачук В. А.

ФЕНОМЕН ЗАГОЛОВОЧНО-ФИНАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА В РАССКАЗАХ ПАНТЕЛЕЙМОНА РОМАНОВА

Одной из актуальных проблем является рассмотрение заголовочно-финального комплекса в контексте произведения как целого.

Заглавие выступает одним из обязательных элементов какого-либо состоявшегося литературного произведения. Заглавие способно обусловить особенности восприятия и интерпретации произведения. С заглавия начинается своеобразный диалог между писателем и читателем.

Название – это первое, с чем читатель встретится, взяв в руки книгу или посмотрев на содержание журнала. Это первая информация о произведении, которая должна читателя заинтересовать или хотя бы дать ему представление о нем. Информация может быть, естественно, лишь контурной, общей, но она может также дать совершенно конкретное представление о содержании, как и представление ложное, вводящее в заблуждение. Заглавие – это может быть уже книга, книга – это может быть развернутое заглавие. Как пишет С. Кржижановский: “Заглавие – книга *in restricto*, книга – заглавие *in extenso*” [7, 3].

Составной частью заглавия является имя автора, ибо оно дает довольно ясно знать, что можно ожидать на страницах книги, какую тематику, какой стиль. Имя автора и название книги взаимосвязаны. Есть типы названий, которые бы определенный автор никогда не употребил, потому что тяготеет к другому типу заглавий. Год написания книги также играет роль первой информации, потому что включает произведения во временной. Употребление подзаголовка или жанрового обозначения под заглавием дает читателю следующую информацию, чаще всего именно жанровую. В ней, как и в основном заглавии, конечно, автор нередко выявляет свое отношение к содержанию книги, намекает на желательное ее восприятие читателем (например, Гоголь назвал “Мертвые души” поэмой).

Емкое и выразительное заглавие не только ведет к возбуждению интереса у читателя, но оно играет значительную роль и в процессе закрепления названия книги в памяти читателя, или даже целых поколений читателей.

При всём разнообразии подходов к изучению проблемы заглавия учёные сходятся в том, что название выступает смысловым репрезентантом текста. Не смотря на то, что функции заглавия отличаются в зависимости от коммуникативных задач произведений, какие они открывают, заглавие выполняет номинативную функцию (называет текст) и коммуникативную функцию (отделять для читателя конкретный текст среди других).

Вопрос о поэтике заглавий привлек внимание С. Кржижановского ещё в 1931 году [7], а начиная с А. Потемби [9], многие учёные касаются проблемы статуса заглавия. И. В. Арнольд, В. В. Виноградов, Е. В. Джанджакова, А. М. Пешковский [1; 3; 4; 8] рассматривают проблему заглавий в лингвистическом плане; С. Л. Козлов, И. О. Юделевич [5; 12] исследуют поэтику заглавий и их связь с жанром произведения в аспекте специфики писательского идиолекта; Л. А. Коробова [6] освещает вопрос семантики газетного заглавия.

Однако работ, рассматривающих роль и функции заголовочно-финального комплекса в рассказах Романова, нет. Этим как раз и обуславливается актуальность данного исследования.

Целью исследования является выявление специфических особенностей заголовочно-финального комплекса в рассказах писателя.

В ходе рассмотрения произведений можно заметить, что художественный мир каждого писателя самобытен и индивидуален, творчество – разнопланово и многомерно. Основания для выбора того или иного названия могут быть различны, но в основном они, соотносясь с текстом, призваны выявить идею, подчеркнуть тему, сконцентрировать внимание на центральной проблеме или персонаже в произведении. В связи с выше сказанным разграничивают: заглавия, представляющие основную тему или проблему произведения; заглавия, задающие сюжетную перспективу произведения; персонажные заглавия; заглавия, обозначающие время и пространство”.

К первому типу заглавий можно отнести названия рассказов Романова: “Звери” (1925), “Московские скачки” (1933), “Без черёмухи” (1926), “Иродово племя” (1927), “Хулиганство” (1926), “Верность” (1931) и др, где уже в самом заголовочно-финальном комплексе определяется и тема и проблема данного произведения.

В рассказе “Верность” (1931) речь идёт о преданности собаки, по кличке Том, своей хозяйке, молодой одинокой женщине. В экспозиции Романов даёт описание собаки и хозяйки, которые жили душа в душу до появления в доме постороннего мужчины, что и является кульминацией рассказа, так как поведение женщины сразу же изменилось, переменилось и отношение к собаке. Хозяйка “долго перед уходом ласкала Тома, почему-то особенно нежно уговаривая его потерпеть без неё” [10, 424]. Собака тихо ложилась “на своё место в ногах кровати, глубоко вздохнув” [10, 424], клала “на лапу морду и, ещё раз вздохнув” [10, 424], оставалась “в таком положении до её прихода” [10, 424]. Но хозяйка уже возвращалась с незнакомцем, “и когда Том клал свою морду на колени хозяйки, она нетерпеливо отстраняла его, оправляя платье точно он пачкал её своей шерстью” [10, 425]. А однажды Тому показалось, что незнакомец обижает хозяйку, и он “зарычав, бросился к ней на помощь, но она грубо, как никогда прежде, оттолкнула его ногой” [10, 425]. Но Том не ушёл, а наблюдал, “не зная, что ему делать” [10, 425], “тогда хозяйка взяла плетью, бросила на пол передней свой коврик от постели и, указывая на него плетью, крикнула в нетерпенье:

– Ты что, перестал понимать человеческий язык?!” [10, 426].

Эта фраза хозяйки не звучит как вопрос, а наоборот, как приговор, но по отношению уже к самой хозяйке. Она утратила человеческое обличье, идя на поводу своих желаний и потребностей.

Романов представляет события через понимание и восприятие событий собакой. В таком случае можно говорить о том, что писатель использует приём фокализации, т.е. меняет точку зрения рассказа с целью самораскрытия персонажей: собаки как преданного и верного друга, хозяйки как бездушной эгоистки, которая не додержалась союза, который она заключила с собакой: союза “вечной верности” [10, 423].

Заглавия, задающие сюжетную перспективу произведения, условно делятся на две группы: фабульные и кульминационные. Такое деление позволяет говорить о том, что многие названия рассказов Романова подпадают под данный тип заглавий, так как в романовских заглавиях обозначена сюжетная деталь, которая оказывается важной для завязки или развязки действия. Также у Романова есть и описательные заглавия, которые раскрывают сюжетный комизм ситуации, например, в рассказах “Право на жизнь, или Проблема беспартийности” (1927), “Зелёная армия или умные командиры” (1920) и др.

Рассказ “Зелёная армия или умные командиры” (1920) построен на диалоге между персонажами: тремя солдатами и железнодорожным машинистом. Они обсуждали проблему довольствия на фронте и причину побега “несознательных элементов” [2, 158] из поезда. На фронт шли не из-за сознательности, так как “шкура дороже свободы” [2, 159] а из-за того, что был выдвинут начальством из уезда и губернии ультиматум: “если свободу защищать не пойдёте, всех ваших поросят отберём” [2, 159]. В итоге “попёрли все” [2, 159] добровольно.

Умными командирами они считают тех, кто солдат обеспечивал харчами, да так, чтобы “хлеба давали вволю” [2, 159], сахара и не запрещали “чистить этих коров да свиней тридцатипудовых” [2, 160] у местного населения. Тогда от таких командиров “не разбегутся, хоть без замка отправляй” [2, 162], потому что “ум-то нужен не только, чтоб на фронте держать, а чтоб до фронта ещё доставить” [2, 162].

В таких бытовых зарисовках буден солдатской жизни Романов сумел увидеть главное, что русский народ не хочет воевать. Ему лучше “всей деревней” [2, 158] в лесу отсидеться и “все свободы” [2, 158] потерять, чем на фронт идти.

Персонажные заглавия представлены в творчестве Романова не только антропонимами (“Смерть Тихона” (1923), “Алёшка” (1917), “Шерлок Холмс” (1937) и др.), но и заглавиями по эмоциональной оценке героя, которая передаётся метафорой (“Блаженные” (1917), “Обетованная земля” (1918), “Три кита” (1918), “Дубовая снасть” (1922), “Козьявки” (1923) и др.), эпитетом (“Вредный человек” (1919), “Беззащитная женщина” (1918), “Тяжёлые вещи” (1918), “Вредная штука” (1919), “Непонятное явление” (1926), “Скверный товар” (1920), “Нераспорядительный народ” (1920), “Бессознательное стадо” (1920), “Несмелый малый” (1923), “Народные деньги” (1926) и др.), а также герой рассказов Романова может быть назван по одному из его признаков: национальности, (“Итальянская бухгалтерия” (1921), “Русская душа” (1916), “Шведская машина” (1926) и др.), профессии (“Хороший начальник” (1926), “Художники” (1926), “Плохой председатель” (1920), “Спекулянты” (1921), “Землемеры” (1923), “Хулиганство” (1926), “Кучка разбойников” (1918), “Актриса” (1937) и др.).

Рассказ “Непонятное явление” (1926) начинается с развязки, в которой сообщается, что “в пятницу, на следующий день после пожара, в кооперативе было созвано собрание по вопросу о причинах полного краха предприятия” [2, 339]. Далее следует повествование о том, с чего всё начиналось и что привело к пожару потребительской лавочки, которую организовали для того, “чтобы пяточки были целы” [2, 339] и для объявления смерти “кулаку и частному предпринимателю” [2, 340]. Три раза меняли заведующего лавкой, но результат не приносил удовлетворения. Один к делу относился “так, чтобы видно было, что он выше этой торговли, что в ней не нуждается и не с его способностями тратить на неё целые дни” [2, 341]. Второй “показал во всей силе, что такое власть даже на таком посту, как заведующий” [2, 343], потому что “самое большое удовольствие для него было видеть, как они трепещут от страха и как язык у них сразу делается суконым от одного его окрика” [2, 344], тем более, что “к потребностям покупателей относился с презрением и на их требования смотрел как на блажь” [2, 344]. Третий “со страстью был предан самому делу. Но предан был не как делец, а как художник” [2, 346]. Он настолько оживил торговлю, что покупать выгодней стало у частного предпринимателя Фомичёва, так как цены стали выше, “чем в городе” [2, 346]. Поэтому решено было провести ревизию, так как “товар-то продал весь” [2, 347], но месяц закончил “с пустяковым дефицитом” [2, 347]. Но “в понедельник сгорел кооператив” [2, 348], чем “развязал руки” [2, 348], так как кооперацию можно устраивать лишь тем, “у кого деньги жировые” [2, 348], а остальным “не ко двору” [2, 348].

Вот такое “явление непонятное на все сто процентов” [2, 348] нашло отображение в рассказе Романова. Не приспособлен русский человек с толком и умом вести дело, которое принадлежит общественности.

Развитие действия рассказа построено по принципу сказки, где трижды персонаж должен выполнить задания, чтобы сказка закончилась победой добра над злом. Но в рассказе “Непонятное

явление” трёхкратная смена заведующего не принесла желаемого результата, а наоборот, становилось всё хуже и хуже. И лишь, когда кооператив сгорел, стало понятно, что “туда ему и дорога” [2, 348], потому что легче купить у “кулака”, чем сдавать “дополнительные взносы” “на предмет покрытия дефицита” [2, 347].

В рассказах Романов стремится отразить комизм жизненных ситуаций, жизненных противоречий, как в деревне, так и в городе. В рассказе “Несмелый малый” (1923) наблюдается характерное несогласие персонажей в вопросе о воровстве, которые стоят в очереди возле магазина, в котором выбросили на продажу товар. Один персонаж замечает: “Это какую совесть надо иметь, чтобы в такое время воровать” [2, 248]. Другие персонажи отвечают: “Теперь только и воровать”; “Ты не возьмишь, другие утащут” [2, 248-249]. А воруют “оттого, что кругом жулики, честного человека с огнём не найдёшь” [2, 249]. Но у одной старушки сын, который служит на складе, где “и одежда всякая и лекарство” [2, 249], не ворует лишь потому, что “уж очень совестливый” [2, 249] и “несмелый очень” [2, 249]. Вывод толпы оглушительный: если не коммунист, значит “только зря место занимает” [2, 249]. Старушка согласна, но изменить ничего нельзя. В развязке она сама и выносит приговор своему сыну: “у всех люди как люди, а это уродина какая-то окаянная” [2, 251]. И всё из-за того, что, стояние в очереди сыну за пальто заканчивается тем, что ей дали “наволочек да крючков взамен” [2, 251].

Романов описывает данный случай не ради того, чтобы рассказать забавный анекдот или интересную историю. Главное для него – характер персонажа (старушки), который через этот эпизод раскрывается читателю. В основе рассказа лежит случай, который является выходящим за рамки повседневной жизни – воровство. Важно, чтобы в этом произведении проявился человеческий характер.

Романов в своих произведениях мастерски умел раскрывать личностный характер. Ставя своих героев в экстремальные ситуации, автор показывает суть человеческую. Говорит читателю о том, что не всегда нужно верить первому впечатлению, нужно уметь распознать истину.

Заглавия, обозначающие время и пространство, часто указываются в названиях рассказов Романова. Романов нередко обозначает в заглавии место действия: “Комната” (1924), “Дом № 3” (1918), “У паромы” (1926), “Суд над пионером” (1927), “Московские скачки” (1933), “Заколдованные деревни” (1925), или время “Один час” (1916), “Мгновение” (1934). Также в подзаглавии у Романова имеется точная дата описываемой эпохи: “О коровах. Эпоха 1918г.” (1921), “Дар божий. Эпоха 1920 года” (19), “Богатство. Эпоха 1919г.” (1919), “Крепкий народ. Эпоха 20-го года” (1920), “Закон. Эпоха 20-го года” (1920), “Хороший комитет. Эпоха 1917 года” (1918) и др.

Рассказ “Один час” (1926) посвящён внезапно пробудившемуся чувству любви к чужому мужчине у замужней женщины, матери. За один час до отправления поезда на фронт, почувствовав друг к другу взаимную симпатию, мужчина и женщина испытали много прекрасных душевных состояний, которые были бы невозможными в обыденной жизни: “Не любя этого случайного мужчину, я чувствовала необычайное наслаждение от каждого его прикосновения, какое-то полудуховное наслаждения от сознания странности этой неожиданной непривычной близости” [10, 215], – признаётся героиня в письме к подруге, которое и представляет собой весь рассказ, до предела насыщенный исповедальностью, лиризмом и психологической правдой, хотя лишён внешних драматических всплесков, увлекательной интриги, неожиданного поворота сюжета. Он незатейлив и прост, как сама жизнь, но психологически трудно всегда решить для читателя, кто из персонажей прав или как решить ту или иную создавшуюся ситуацию, как бы ты лично поступил в этой ситуации. Романов – мастер психологического рассказа, он тонко чувствует психологию персонажа. Так, в рассказе “Дар божий” (1925) Романов изображает проблему господства чувства собственничества и жадности над духовностью.

Рассказ “Дар божий” (1925) начинается с экспозиции, в которой сообщается о том, что “на буферах товарного вагона, положив на них доску, ехали три пожилых бабы” [11, 30], две из которых везли по мешку муки. А “у третьей – только маленький узелок” [11, 30], так как у неё “за триста вёрст, вытащили деньги” [11, 30]. Один лишь этот эпизод отображает глубину идейного творческого замысла и символизирует собой целую эпоху, историческое время, которое поглотило духовное в человеке и диктует ему свои законы. Чреватое для героев своей трагической необратимостью, время становится главным действующим лицом в рассказе.

Сюжетная завязка – добыча для семьи в голодный год хлеба – историческая в своей основе. Внутренняя динамика повествования определяется тем, что всех троих женщин объединяет не только тесное пространство “буфер товарного вагона”, но и сама житейская коллизия, которую они одновременно переживают: нехватка муки для пропитания. “Господи, батюшка, ездил за мукой за триста вёрст, вытащили деньги, – сказала баба с маленьким узелком и заплакала” [11, 30].

Развитие действия построено в виде диалога, из которого становится известным, откуда у старушки “в белых онучах, толсто навернутых на ноги и перевитых верёвочками” [11, 30] появился мешок муки. Она его добыла даром, от чужой беды, но при этом женщина крестится на радостях и благодарит Бога: “Мне вот господь помог. Хоть ночей не спала, глаза слипаются, а

как подумаю, что муки домой везу, так сердце и прыгает. И досталось-то, можно сказать, почти даром: у одного мужчины тоже вот не хуже тебя деньги вытащили, ехать не с чем, и я купила у него за тысячу” [11, 30-31].

Кульминация рассказа наступает тогда, когда баба “в белых онучах, толсто наверху на ноги и перевитых верёвочками” [11, 30] падает под поезд и мешок муки становится безхозным. К двум оставшимся старухам сначала, как будто, возвращается вразумление о несправедности поступка их спутницы: “крестилась, говорит, когда мешок-то несла, думала дар божий, не знала, что смерть свою на плечах несёт. Это её бог наказал за то, что на чужой беде попользовалась” [11, 31-32], а затем начинают драться, вцепившись друг дружке в горло, дабы присвоить оставшийся безхозный полный мешок муки: “баба с узелком, оставив руки противницы в своих волосах, скватила её за горло обеими руками. Та начала хрипеть и одной рукой отнимала душившие её руки, а другой судорожно прижимала к себе мешок. Можно было помочь себе другой рукой, но она боялась выпустить мешок” [11, 33]. Победительницей выходит “баба с узелком” [11, 33]. Поэтому заключительные события в рассказе развёртываются скоротечно не под знаком благодати “прямо дар божий с неба свалился” [11, 31], а под знаком жизненного закона: выигрывает сильнейший – в поле “правового пространства”. Желая “войти в долю”, поделить мешок “по справедливости”, неимущая сначала начинает шантажировать завладевшую мешком соседку: “Я ведь тебя остановила, а то бы закричала, всё равно отобрали муку-то, если она жива. А жива была, ей богу, жива, только знать, руки или ноги отрезало. Она бы всё равно показала... про муку-то” [11, 33], а затем начинает плакать, “как-то по-детски всхлипывая и вздрагивая всем телом” [11, 33] и просить: “Половину-то хоть отсыпь, Сволочь!..” [11, 33], но получает отказ. Просьба повторяется, но ответ тот же.

При прибытии на станцию “баба с узелком” [11, 33] “спрыгнула, взвалив мешок на спину, не оглядываясь, торопливо понесла мешок в противоположную от вокзала сторону” [11, 33]. А неимущая “сквозь слёзы, застилавшие ей глаза, смотрела вслед ушедшей, и долго было видно в сумраке приближавшегося ненастного вечера, как баба шла в сторону от полотна с тяжёлым мешком и всё время крестилась широким крестом от неожиданной радости” [11, 34].

Использованный автором композиционный прием закольцовывания эпизодов – осеняла себя широким крестом от “дармовой” радости погибшая под колесами старушка в начале рассказа, крестилась от неожиданной радости оставшаяся в живых старушка в самом конце повествования – вскрывает глубокую нравственно-психологическую подоплеку: овладение “дармовым”, на беде нажитым хлебом, не приносит и не приносило ещё везения и удачи никому, поэтому позволяет читателю, несмотря на открытый конец рассказа, предугадать закономерный трагический исход судьбы второй женщины, которой “дармовой хлеб” вряд ли пойдет впрок. Сам образ хлеба как символ жизни утрачивает в ходе повествования свою сакральную сущность и сохраняет лишь смысл земной как средство пропитания.

Наблюдения над поэтикой заглавия рассказов Романова показывают, насколько точно и справедливо замечание А. М. Пешковского о том, что “заглавие книги есть всегда нечто большими, чем название” [8, 32]. Ведь романовские заглавия иногда очень точно передают смысл содержания, глубоко проникая в него, а иногда они схематичны, алогичны, но всегда заставляют задуматься и проанализировать прочитанное.

Заглавия рассказов Романова обычно называет, а не вопрошает и не призывает. Заглавие романовского рассказа – это именно более или менее четкое определение сюжетной ситуации произведения.

Заданность всего сюжетного развития Романов часто определял уже в заглавии того или иного рассказа. Названия рассказов Романова, в большинстве своем, не содержат в себе имен или фамилий персонажей. Они в первую очередь обрисовывают ситуацию, определяют ее сущностный смысл или подводят окончательный итог сюжетного развития.

Список использованных источников

1. Арнольд И. В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста / И. В. Арнольд // Иностранное языкознание в школе. – 1978. – № 4. – С. 23–31.
2. Библиотека Юмора и Сатиры. Пантелеймон Романов. – М.: Правда, 1991. – 400 с.
3. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – М.: Гослитиздат, 1959. – 653 с.
4. Джанджакова Е. В. О поэтике заглавий / Е. В. Джанджакова // Лингвистика и поэтика: отв. ред. В. П. Григорьев; ред. кол. Е. Л. Гинзбург, П. Л. Соболева, И. В. Альтман. – М.: Наука, 1979. – С. 207–214.
5. Козлов С. Л. К поэтике заглавий в русской лирике первой половины XIX в. (Пушкин и его современники) / С. Л. Козлов // Вопросы жанра и стиля в русской и зарубежной литературе. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – С. 20–29.

6. Коробова Л. А. Заглавие как компонент текста (На материале газетной публицистики ГДР) : автореф. дис. на соиск. учён. степ. канд. филол. наук : 10.02.04 “Германские языки” / Коробова Лидия Александровна. – Алма-Ата, 1983. – 23 с.
7. Кржижановский С. Д. Поэтика заглавий / С. Кржижановский. – М. : Никитинские Субботники, 1931. – 32 с.
8. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – [изд. 7-е.] / А.М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
9. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М. : Высшая школа, 1990. – 344 с.
10. Романов П. С. Повести и рассказы / Пантелеймон Романов. – М. : Худож. лит., 1990. – 496 с.
11. Романов П. С. Чёрные лепёшки: Рассказы / Пантелеймон Романов. – М. : Современник, 1988. – 109 с., ил.
12. Юделевич И. А. Поэтика заглавий Н. А. Некрасова (к вопросу о жанровой специфике) / И. А. Юделевич // Жанр и композиция литературного произведения : Межвуз. сб. – Петрозаводск : Петрозаводский гос. ун-т им. О. В. Куусинена, 1984. – С. 106–113.

Анотація. У статті розглядається проблема заголовно-фінального комплексу в оповіданнях П. Романова. Доведено, що увага письменника була зосереджена на тісному співвідношенні між назвою і темою оповідання. Автор статті зосередила увагу на характерних відзнаках заголовно-фінального комплексу в оповіданнях Романова та сюжетно-композиційних засобах його втілення.

Ключові слова: заголовок, оповідання, сюжет.

Summary. The article deals with the peculiarities of the using of the title in the Romanov's short stories. The author shows that Romanov's intention was to succeed a deep correlation between the title and the subject-matter of his work. The author of the article focuses on the feature peculiarities of the tital in Romanov's short stories and plot-composition means of its incarnation.

Key words: title, short story, plot.

УДК: 811.162.1'78:821.162.1-94ж1/7ю08

СТАХНЮК Н.О.

МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ “ЩОДЕННИКІВ” СТЕФАНА ЖЕРОМСЬКОГО

Серед робіт, в яких оцінюється творчість Жеромського, найменше розбіжних думок щодо оцінки мови і стилю письменника. Багато критиків, істориків літератури та мовознавців в один голос твердили, що письменник значно збагатив польську літературну мову. Так, наприклад, Станіслав Пігонь зазначив: “... на терені польського письменництва Жеромський, так само як і Міцкевич, є автором, який найстаранніше та найбільш свідомо dbав про форму вираження, про удосконалення стилістичної оболонки своїх творів. Особливо ретельним був щодо добору термінів, описів, і насамперед – щодо чистоти мови”[5, 81]. “Щоденники” є також важливим джерелом для мовознавців з огляду на те, що представляють автентичну мову автора, якою він послуговувався як представник певного суспільно-територіального середовища, а також містять деякі індивідуальні стилістичні риси.

Найбільш ґрунтовною спробою опрацювання мови “Щоденників” є монографічна праця В. Купішевського [2]. На увагу заслуговує також дослідження Антонія Мазановського [4], у якому він зробив слушний висновок, що стиль письменника вже з перших творів вирізняється досконалою, рівною, відпрацьованою формою і не можливо у ньому зауважити якісь моменти послідовного удосконалення. Сьогодні це явище пояснюється десятирічною літературною практикою письменника, результатом якої є “Щоденники”.

Мова “Щоденників” Стефана Жеромського є мовою кінця ХІХ ст., мовою, яка у певних сферах представляє внутрішню суперечливість та неоднорідність даного періоду, його різновиди, наприклад:

– говірки (елементи келецьких, мазовецьких та підляських говірок – *Sandomiérz* замість *Sandomierz*, *każdého* замість *każdego*, *śmiéch* замість *śmiech*, *popodkryśłał* замість *popodkreślał*, *nieokryślonych* замість *nieokreślonych*, *podęrzywać* замість *podęrzewać*;

– регіоналізми – зокрема північнотрансільський – *skłame* замість *skłamię*, *przyjmią* замість *przyjmą*, *rozumią* замість *rozumieją*;

– побутово-розмовну (шкільного та студентського середовища Кельць та Варшави – сюди відносяться фразеологічні звороти типу «*siedzieć jak mysz na pudle*» (тобто сидіти «як миша» перед відповіддю), «*spalili tu budkna rzepie*» (не могли нічого йому заподіяти). Галіна Курковська у своїй роботі, присвяченій мові «Щоденників», звернула увагу на те, що більшість лексичних регіоналізмів у Жеромського стосуються природи, селянського життя. Йдеться про слова такі як *rozdawny* (hojny – щедрий), *spasować się* (*zmordować się* – змучитися), *hamany* (*dorodne konie* – породисті коні) та ін [3, 157-158].

– русизми – читаємо у «Щоденниках» про *sztatnoy żurnal*, *nieblagonadiożnyj*, *gorie* (з Грибоедова), *gadko-mierzko*, *szczemit* (з Тургенева), *eta driań* (з Пушкіна), часом зустрічаються цілі прислів'я та фразеологічні звороти: «*Wot tiebie, babuszka, i Juriew dień!*», «*Ni w skazkie skazat', ni pierom opisat'*»;

– багата художня лексика – зустрічаємо у тексті *pobratyma* замість *pobratymca*, *konicznisko* за аналогією до *ściernisko*, *krajuchy* (окрайці калача), *kiwnę* (помру), *samotno* за аналогією до *smutno*, а також слова, уживані під впливом російської та української мов, наприклад *choloble*, *uhopytem*, *domowinka*.

У стилістичній площині характерним є багатство художніх засобів (епітетів, порівнянь, метафор) та притаманні Жеромському зіставлення, нагромадження, послідовність синонімічних рядів – явище, яке серед дослідників мови творів С. Жеромського дістало назву маньєризму чи суперлативізму та є наслідком певних психологічних рис автора та його емоційної сторони життя. Зрештою, сам Жеромський так пише про це у своїх «Щоденниках» у кількох місцях: «*Природа одних наділяє розумом, інших – серцем. І мені дала лише серце, а тверезої розсудливості – так мало...*» або: «*Моїм постійним супутником є так зване чуття. Я можу навчатися за допомогою лише чуттів, працювати та мислити відчуттями...*» [6, 228].

Стиль прози С. Жеромського характеризується рисами кількох сучасних йому естетичних та літературних напрямів – реалізму, натуралізму, символізму, імпресіонізму та експресіонізму. Разом з тим можна говорити і про творчу адаптацію у його прозі мовностилістичних традицій попередніх епох – бароко та романтизму. Цей стиль вирізняється надзвичайною емоційністю, барвистістю, багатством (іноді надмірним) засобів вираження, що є результатом свідомої багаторічної праці автора, його надзвичайної вразливості щодо проблем мови та знаходить відображення у рисах його характеру. Зміст першого тому «Щоденників», у якому кілька разів зустрічаємо слова «*натхнення*», «*поет*» дають змогу зробити висновок, що майбутній письменник перебував під всеохоплюючим впливом літератури доби романтизму, при чому вплив цей поширювався не лише на сферу творчості, але й на життя юнака. Помітно це у спостереженні одного з учителів, уміщеному на сторінках «Щоденників»: «*Він впав у якусь поетичну сплячку, від якої прокидається тільки для навчання*» [7, 187]. Як доказ даного твердження далі читаємо псевдоромантичні любовні зізнання, ідеалізацію постаті коханої, надмірні драматичні переживання і такі модні для романтичного сприйняття «суперечки з Богом», які будувалися за схемою: оскарження-бунт-об'єднання. Перебільшена реакція на зовнішні чинники як результат романтичної позиції поглиблювала та розвивала у Жеромського його природну схильність до чуттєвого сприйняття явищ оточуючого його світу.

Найбільш ранні оригінальні риси стилю Жеромського можна помітити в описах власних емоційних станів та переживань. Піднімаючи цю тематику, автор виявляє задатки таланту, який найвиразніше проявляється в описах як глибоких почуттів, так і недовготривалих вражень та настроїв. Продовжуючи практикувати саме таку техніку у наступних томах щоденника, Жеромський шліфує та удосконалює основну рису свого таланту – «визнання кожного моменту неповторним», як влучно висловився С. Бжозовський [1, 16].

Читаємо у щоденнику: «*Існують муки душі страшні, які виникають невідомо звідки, фантастичні як мрії і дивакувати постаті безсонної ночі, що пронизують оголеними мечами. Вітер скаче з пазурами до віконних шиб. Ти один, страшенно один*» [9, 226]. На прикладі наведеного фрагменту добре помітно, як авторська відвертість набирає форми другої особи однини. Такий перехід від оповіді в першій особі відбувається дуже часто у наступних партіях щоденників і так і не зникає у хронологічно пізніших творах автора. Дослідники теорії поезики дійшли висновку, що явище це пояснюється бажанням зворушити читача, закликати його до співучасті у тому, що відбувається, за допомогою такого прийому звернення. Незаперечним є те, що ефект «звернення» залежить від рівня психологічної правди, яка має містити елементи підлаштовування під почуття читача.

Стиль, в якому домінували тези й антитези, раптово стає улюбленим елементом поезики письменника. З часом розчарування і поразки Жеромського все частіше виражаються в іронічній формі, що значною мірою впливає на збагачення стилю “Щоденників”.

У початкових томах “Щоденників” виразність почуттів підсилювалась крайньою метафорикою, основою для якої слугував світ фауни, а також найрізноманітніші описи з великим ступенем емоційності. Це підтверджують такі метафори: “*змія-анаконда*” (про сум), “*рак суму*”, “*скорпіон ревности*”, “*сива, розпатлана відьма розпачу*” [7, 45], “*великий океан смутку*” [7, 95]. Через кілька років подібний зміст знайшов своє відображення у більш оригінальній формі: “*... я бачу вражаючі поривання духовного страждання, бездумний, дикий, тваринний, всепоглинаючий – розпач*” [9, 210]. Порівняння подібних прикладів нашою на висновок, що з часом автор посилював чутливість в описах. У наступних томах “Щоденників” ця риса виступає все частіше, наприклад, у реченні, збудованому на основі градації – “*... все інше зблідло, зменшилось, вивітрилось, або зовсім зникло*” [10, 7] – до зорового сприйняття долучилось відчуття смаків, а потім у вислові (на тій самій сторінці “Щоденників”) “*солодке задоволення*” – обсяг чуттєвого сприйняття описуваного стану штучно збільшується. Серед багатьох причин, з яких автор висловлювався саме в такий спосіб, треба насамперед назвати особливий дар і схильність автора – розвинуту поезикою натуралізму – до сильного поєднання людини з оточуючим її світом природи. Можна це прочитати і в словах автора: “*Тут гори і долини, дерева і люди мають на собі ніби знаки моїх думок і страждань*” [11, 329].

Як вже зазначалося, численні окремі частини “Щоденників”, які можна виділити, набувають залежно від теми найрізноманітніших стилізацій та інтонацій. Наприклад, суд над селянами за нібито посягання на панський маєток [11, 131-134] витриманий в стилі реалізму. В інших фрагментах “Щоденників” Жеромський виступає як чудовий сатирик і гуморист (див. напр. т.4,с.214; т.6,с.6,79,104,114, 214).

Крім інших категорій, які свідчать про художнє дозрівання оповідних форм і виступають у “Щоденниках”, можуть бути діалоги. У двох перших томах юнацького твору Жеромського ця форма є надзвичайно рідкісною. У свою чергу діалог стає засобом посередньої характеристики дійових осіб або вказує їх відношення до якоїсь важливого, хвилюючого автора питання.

Окремим пунктом у “Щоденниках” є описи природи й краєвиду. Молодий автор, як і Міцкевич у творі “Пан Тадеуш”, оригінально, з різних перспектив, в різних тонах відтворив красу полів, лугів, лісів, садів та найрізноманітніших віддалених місць та явищ природи, які супроводжують чотири пори року. Як художник Жеромський не одразу досяг літературної чіткості. В іншому випадку в напів-символічному потрактуванні природи відгукується часом ехо гомерових описів, коли, наприклад, вітер “*дихає як міхів тисяча*”, а дощова хмара – “*королева бурі громовладна*” [7, 23].

Кардинальний поворот у поглядах на сільський пейзаж приніс третій том “Щоденників”. Покинувши Варшаву, Жеромського вразила краса, природи, яка пробуджується до життя. Він записує: “*величезна книга природи відкривається перед тобою. Спробуй прочитати... Гинеш, гинеш, зменшуєшся, зникаєш. Я вивчаю ботаніку*” [8, 249].

З останнього речення можна судити, що свою роль в пізніших майстерних описах природи відігравали докладні знання. Дещо пізніше приходить майже філософське узагальнення: “*насправді – природа повинна мати серце чи душу*” [11, 117]. Такий погляд на “книгу природи” відкривав перед письменником надзвичайно широкі можливості відчуття і передачі життя “чутливої” природи, наближуючи його до становища первинної людини, яка вірить в анімізм всіх речей. Отже, уява автора оживляє оточуючу його природу. В описах лісів, парків, лугів, полів, подмуків вітру домінують анімізації і персоніфікації. До цієї техніки автор звернувся в казковому, нереальному описі, який, можна назвати “*любовний сон квітів*”. Дива, які відбуваються в саду в чарівну літню ніч, нагадують своєю формою найкращі казки Андерсена. У змальованих у “Щоденниках” пейзажах щоразу більше уваги привертається до гри світла і кольорів. Автор, у захваті від чудового селянського ранку, від гри найрізноманітніших сонячних відблисків, падаючих на стіну дерев, стверджує, що це живе явище – “*насмійка над фарбами художника і віршами поета*” [9, 182]. Ці слова є рекомендацією до використання в описах явищ природи збільшеної докладності, яку можна назвати художньою. Доказом цього є опис лісової бурі. В ньому підкреслюються перш за все рух і найрізноманітніші акустичні явища, передані через відповідну метафорику, нагромадження звуконаслідувань і синонімічні описи, що в свою чергу долучає відчуття зору, слуху, дотику. “*Берези поєднуються в якийсь дзвінкий плач, співаючий – ридуючий слов’янський хор; сосни... жують протяжне, глухе селянське бурчання; підземний шум, скрегіт затиснутих зубів, здушений крик... Здається, що це якісь титанічні істоти з величезними ногами ходять лісом, сосни стогнуть – відлуння іде далі і як шум паводку гине десь в кінці лісу... На усіх деревах конвульсивно тремтить листя: іде ворог, вже гримить, завиває – і же гуде ліс... часом чути в тому гудінні якісь слова, вереск, вигуки, стогін, а найбільше протяжний, спазматичний плач*” [9, 164].

В останніх томах “Щоденників” автор постає як досконалий наратор і прекрасний стиліст. Свобода, природність і краса, що супроводжують нотатки, наштовхують на висновок, що молодий автор володів значно більшими письменницькими можливостями, порівняно з тими, які представлені в його юнацькій роботі, і що беззаперечно підтверджують ранні новели і оповідання.

Список використаних джерел

1. Brzozowski S. O Stefanie Żeromskim. – Warszawa, 1905. – 269s.
2. Kupiszewski W. Język Dzienników Stefana Żeromskiego, Warszawa – Kraków. – 1990.
3. Kurkowska H. Charakterystyka socjolingwistyczna polszczyzny u Żeromskiego // Żeromski i Reymont, Warszawa. – 1978.
4. Mazanowski A. Nasi naturaliści. Stefan Żeromski // A. Mazanowski Młoda Polska w powieści, liryce i dramacie, Kraków. – 1902. – S. 52-64.
5. Pigoń S. Rzeźba wyrazu u Żeromskiego // Język Polski. – 1960. – № 2.
6. Żeromski S. Dzienniki; t.1, oprac. J.Kądziała. – Warszawa, 1963-1970. – 389s.
7. Żeromski S. Dzienniki; t.2, oprac. J.Kądziała. – Warszawa, 1963-1970. – 451s.
8. Żeromski S. Dzienniki; t.3, oprac. J.Kądziała. – Warszawa, 1963-1970. – 377s.
9. Żeromski S. Dzienniki; t.4, oprac. J.Kądziała. – Warszawa, 1963-1970. – 365s.
10. Żeromski S. Dzienniki; t.5, oprac. J.Kądziała. – Warszawa, 1963-1970. – 390s.
11. Żeromski S. Dzienniki; t.6, oprac. J.Kądziała. – Warszawa, 1963-1970. – 410s.

Анотація. У статті аналізуються оригінальні мовностилістичні особливості “Щоденників” Стефана Жеромського, розглядається лексичне та стилістичне їх наповнення та забарвлення. Підкреслюється роль “Щоденників” як первинного тексту, своєрідної майстерні, де автор удосконалював власну письменницьку майстерність.

Ключові слова: мовностилістичні особливості, лексичне наповнення, первинний текст.

Summary. This article analyzes the original language and stylistic features of Stephen Zheromski's “Diaries”, considered lexical and stylistic their content and tone. Emphasized the role of “Diaries” as the primary text, a kind of workshop, where the author perfected his own literary skills.

Key words: language and stylistic features, lexical content, primary text.

УДК 811.161.2'271 + 371

Сукаленко Т.М.

АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ

Концепт ЖІНКА ще не став об'єктом спеціального дослідження в українській лінгво-гендерології. Ми підійшли до вивчення цього концепту з позицій метафоричних номінацій на позначення жінки, які функціонують в українській мові, а також у мовній свідомості сучасних носіїв мови.

Об'єктом аналізу послужили метафоричні слова-реакції на стимул “жінка”, сукупність яких допомогла структурувати асоціативний портрет (зовнішність) жінки у його метафоричному ракурсі.

У сучасній лінгвістичній гендерології, на думку Л. Ставицької, “значну вагу має асоціативний напрям, який передбачає виявлення, систематизацію і опис гендерних особливостей асоціативної поведінки на матеріалі певної мови або в зіставному аспекті” [2, 128]. Дослідниця слушно зауважує, що “асоціативний експеримент постає багатим джерелом не тільки лінгвістичної та психологічної, а й соціально-психологічної і соціологічної інформації” [2, 129].

Метафоричний тезаурус на позначення ЖІНКИ (далі – Ж) у свідомості звичайних носіїв мови дозволяє говорити про складність когнітивних механізмів у вербальних реакціях на певні слова-стимули та референтний ряд, що стоїть за ним. Зауважимо, що саме за спонтанними реакціями вимальовуються і семантично багатогранна образна конкретика метафоричного образу жінки, і особливості асоціативної поведінки різногендерних суб'єктів.

У 2007 р. нами був проведений спрямований асоціативний експеримент, що мав на меті зафіксувати наявність метафоричних номінацій у мовній свідомості різногендерних суб'єктів у процесі анкетування, описати та встановити індекс частотності їх вживання. Пристаємо до думки: “те, що міститься у структурі мовної свідомості, – це мовні й мовленнєві механізми в зародку, це “передмова” того, що перебуває в чистому полі свідомості, а водночас і несвідомого” [1, 47].

Для отримання необхідних даних для асоціативного експерименту було опитано 111 осіб жіночої статі (далі ж) і 85 – чоловічої (далі ч), які проживають у різних регіонах України: Київ (студенти II-III курсів Інституту міжнародних відносин Київського міжнародного університету; аспіранти, вчені, письменники, художники, робітники), Харків (декілька студентів), Луганськ і Луганська область (студенти III курсу заочного відділення Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка, службовці, учителі, лікарі, викладачі вищих навчальних закладів, науковці, письменники, робітники, пенсіонери), Одеса (аспіранти, викладачі, військовослужбовці), Черкаси (вчені, художники). Вік опитаних – від 18 до 76 років. Загальна кількість слів-реакцій складає 154.

Респондентам було запропоноване питання: *З якими стихіями та явищами природи, тваринами, птахами, предметами, рослинами, продуктами харчування і т. ін. асоціюється ЖІНКА?* Як виявилось, жінки без будь-яких вагань змогли якнайшвидше дати відповіді, лише 1ж і 4ч – написали, що у них жінка ні з чим не асоціюється, в 1ж – жінка асоціюється з Ю.Тимошенко (мініатюрна, цілісна, цілеспрямована, витривала), 3ж і 2ч – з мамою; що стосується чоловіків, то їм потрібно було подумати, 5 з них не готові були відразу дати відповідь. Свої відмови чоловіки частіше аргументували тим, що їм важко асоціювати з чимось/кимось жінку – 5ч; “Дивлячись яка жінка”, – коментували вони; асоціюють жінку у площині індивідуальних метафоричних дескрипторів щодо заданого концепту залежно від настрою і стану душі – 1ч.

Усі отримані реакції були згруповані у лексико-тематичні групи, які легко трансформуються у серію парадигм: *жінка – міфологічна істота, небесне тіло, пора року, тваринний світ, птах, комаха, предметний світ, музичний інструмент, абстрактне поняття, вид мистецтва, фігурний знак, плід, овоч*, які згодом були структуровані як мікроконцепт “**Зовнішні характеристики**” (концептуальний аспект “Вік жінки”, концептуальний аспект “Зовнішність” (антропометричні характеристики, оцінні характеристики зовнішності), який дозволяє реконструювати асоціативний портрет (зовнішність) жінки у мовній свідомості українців.

Мікроконцепт “Зовнішні характеристики”:

· Концептуальний аспект “Вік жінки”:

МОЛОДІСТЬ ЖІНКИ, ЯКА АСОЦІЮЄТЬСЯ З ПОЗИТИВНИМИ ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ:

Червоний помідор (1ж), *бджілка* (1ч) – молода жінка.

Коза – молода, енергійна, жвава жінка (1ж).

ПЕРЕХІД ВІД МОЛОДОСТІ ДО ЗРІЛОСТІ:

Терези – жінка-рівновага, жінка-вимір, тобто, коли вік однієї жінки переважає над іншим: перехід від молодості до зрілості (1ч).

ЖІНКА НА СХИЛІ ВІКУ:

Осінь – жінка на схилі віку (1ж).

СТАРА ЖІНКА, ЯКА АСОЦІЮЄТЬСЯ З ВІДРАЗЛИВИМ ЗОВНІШНІМ ВИГЛЯДОМ, НЕПРИЄМНОЮ ВДАЧЕЮ:

Жовтий помідор – стара жінка (1ж)

Кочерга – стара, скрючена, зігнута жінка (1ж); тупа (1ч).

Кошик (1ж), *карга* (1ч) – стара, неприємна жінка.

· Концептуальний аспект “Зовнішність”:

АНТРОПОМЕТРИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

ознака зросту (висока / низька):

ЖІНКА НИЗЬКОГО ЗРОСТУ:

Торбинка – дуже маленька жінка (1ж).

Мурашка – маленька (низенька) жінка (1ж).

Горобець (1ж), *кобра* (1ж) – маленька на зріст жінка.

Курка – невеличка на зріст жінка (1ж).

ЖІНКА ВИСОКОГО ЗРОСТУ:

Коняка (1ж), *ваза* (1ж) – висока на зріст жінка.

Товста / струнка

ТОВСТА:

Корова – товста, неповоротка, незграбна жінка (1ч).

Тумбочка – дуже товста, неповоротка жінка (1ж).

ХУДА:

Курка – худа жінка (1ж).

СТРУНКА:

Ваза (1ч, 2ж), *гітара* (2ж) – струнка жінка.

ОЦІННІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗОВНІШНОСТІ

ПОЗИТИВНІ ОЗНАКИ:

ФІЗИЧНО КРАСИВА ЖІНКА:

Венера – красива, має ідеальну фігуру, досконала (1ч).

Літо (1ж), *метелик* (1ч) – яскрава жінка.

Пава – дуже яскрава – впадає в око усім, ефектна жінка (1ч).

Голубка – красива (1ч, 1ж); досконала (1ч).

Лань – дуже красива жінка, якою хочеться милуватися, досконала (1ч);

Ваза – має стандартні форми, шляхетна жінка, яка завжди слідкує за собою (1ж); вишукана, красива (1ж).

Мушля – дуже красива жінка (1ч).

Ієрогліф (1ж), *пантера* (2ч, 1ж) – вродлива жінка.

ФІЗИЧНА КРАСА ПОВ'ЯЗУЄТЬСЯ З ВНУТРІШНЬОЮ:

Ранкова зоря – красива, нова, світла (1ч).

Богиня – красива зовнішньо та внутрішньо, чарівна жінка (1ч).

Комета – витончена (1ж), яскрава як зовні, так і внутрішньо, має довге красиве волосся (1ж).

Лебідка – граціозна, велична (1ж); незалежна, горда, красива, в той же час вірна жінка, за широкими крилами зберігається домашнє тепло (1ж).

Левиця – гнучка, красива, щира (1ч).

Картина – насичена (змістовна, все в неї в достатку: зовнішність і душа) жінка: переливається різними кольорами (1ч).

Гітара – красива, душевна, яка випромінює політ почуттів (1ч).

Весна – світла (1ч, 1ж); яскрава, розкішна (1ж); жінка, яка випромінює тепло, красу (1ж).

ПРИВАБЛИВА:

Самиця – дуже приваблива жінка (1ч).

Полуниця – приваблива зовні та загадкова жінка (1ж).

Коняка – приваблива (1ж).

Мадонна – гарна жінка (1ч).

ПРИЄМНА:

Гітара – приємна жінка, як музика у гітарі (1ж).

Кішка – мила зовні, усміхнена (1ж).

Кохання – симпатична жінка (1ч).

ГРАЦІОЗНА:

Лань – граціозна, тремтлива, тендітна (1ч).

Пантера – граціозна жінка (1ч, 2ж); часто її грація може виявляти небезпеку, але сама гра з небезпекою чарівна й викликає трепет (1ч).

Кішка – граційна (1ж); гнучка (2ж).

ВИТОНЧЕНА:

Лисиця (1ж), *мушля* (1ч) – витончена жінка.

Лань – тонка, витончена жінка (1ж).

ВИШУКАНА:

Скрипка – вишукана, мила жінка, до якої, як і до скрипки, потрібен особливий підхід (1ж).

ЖІНКА З ІДЕАЛЬНОЮ ФІГУРОЮ:

Мушля – жінка, яка має ідеальні форми і якщо подивитись на неї згори, то нагадує жіночі принади (1ч).

Глечик – жінка, яка має гарну фігуру (1ж).

Скрипка – жінка, яка має ідеальну фігуру (1ж).

Віолончель – це жінка, у якої все в комплексі зібрано: і естетика, і класичні форми, ідеальна фігура, дивисься й око відпочиває (1ч).

Скульптура – жінка, яка має пишні форми, тоненьку талію, круті стегна (1ж).

Гітара – жінка, яка має ідеальну фігуру (1ч, 1ж); рельєфна, має пишні форми, тоненьку талію, круті стегна (1ж).

ЕЛЕГАНТНА:

Туфелька – елегантна жінка (1ж).

МОДНА:

Туфелька (1ж), *кішка* (1ч) – модна жінка.

НЕГАТИВНІ ОЗНАКИ:

НЕКРАСИВА:

Жаба – некрасива, неприємна зовні жінка (1ж).

ЖІНКА, ЯКА МАЄ ГРУБІ РИСИ ОБЛИЧЧЯ:

Коняка – жінка, яка має грубі риси обличчя (1ж).

ЖІНКА, У ЯКОЇ НЕ ВИСТАЧАЄ ЧАСУ НА ЗОВНІШНІСТЬ:

Коняка (ломова) – жінка, яка забуває про власну красу, естетику й жіночність (1ж).

НЕОХАЙНА:

Свиня – брудна, неохайна жінка (1ж).

Курка – неохайна жінка (1ж).

РОЗХРИСТАНА:

Свиня (1ж), *курка* (1ч) – розхристана жінка.

Підсумовуючи сказане, спробуємо реконструювати асоціативний портрет (зовнішність) Ж, який постає в нашому експерименті. Структурування ґендерної картини світу у сучасній мовній свідомості здійснюється під знаком помітного впливу штампів, стереотипів, за якими складаються традиційні уявлення про типові жіночі риси Ж. Жіноча мовна свідомість виражає високу самооцінку зовнішності (53ж проти 19ч реакцій), приписуючи собі всю багатоманітність традиційно позитивних жіночих характеристик, підтриманих чоловіками.

У зовнішньому портреті домінує у жіночих реакціях: низький зріст (5ж), фізична краса повинна пов'язуватися з внутрішньою (7ж); граціозність (5ж); ідеальна фігура (5ж).

Чоловіки бачать жінок: фізично красивими, причому фізична краса повинна поєднуватися з внутрішньою, а також привабливими. Разом з тим Ж постає у мовній свідомості обох статей розхристаною (1ч, 1ж), некрасивою, неприємною зовні (1ж), брудною, неохайною (2ж).

Як бачимо, вербалізований позитив переважає над негативом, що виявлено також і в чоловічих реакціях.

Значний інтерес становить виявлення типологічної подібності наведених номінацій з метафоричним рядом на позначення жінки у різнотипних словниках української мови та дискурсивних практиках.

Список використаних джерел

1. Ставицька Л.О. Ґендерні стереотипи в сучасній українській мовній свідомості (за даними асоціативного експерименту зі словами мати, батько) // Дивослово. – 2005. – № 5. – С. 47-51.
2. Ставицька Л.О. Ґендерні стереотипи в сучасній українській мовній свідомості (за даними асоціативного експерименту зі словами “жінка”, “чоловік”) // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету. – Вип.5. – Т.3. Серія “Філологічні науки”: Зб. наук. праць [Поліетнічне середовище: культура, політика, освіта]. – Луганськ, 2004. – С. 128-146.

Анотація. У статті досліджується асоціативний портрет (зовнішність) жінки на матеріалі метафоричних номінацій (за даними спрямованого асоціативного експерименту). Шляхом проведеного анкетування зафіксовано слова-метафори, які передбачають здійснення когнітивного аналізу метафоричних номінацій на позначення жінки в межах визначених аспектів концепту ЖІНКА.

Ключові слова: асоціативний портрет, метафорична номінація, концепт.

Summary. The article explores an associative portrait (appearance) of the woman according on metaphoric nominations (based on an associative experiment). Through the public opinion survey (questionnaire) we fixed words-metaphors that involve implementation of a cognitive analysis of metaphoric nominations of the woman within the aspect concept “woman”.

Key words: associative portrait, metaphor nomination, concept.

УДК 811.161.2'06'373.45'373.46:005

Сушко Н. Г.

ІДЕОГРАФІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАЗВ СУБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ

Дослідження мови права, зокрема мови нормативно-правових актів, у тому числі й законів, уже давно привертають увагу мовознавців. Сьогодні цей напрям наукових пошуків представлений працями Н. В. Артикуці, Ю. Ф. Прадіда та ін. Актуальність згаданої проблеми зумовила активний розвиток нової галузі мовознавства – правничої лінгвістики, в межах якої виділилися два напрями дослідження: юрислінгвістика, що вивчає юридичні аспекти мови, та лінгвоюрисдика, предметом якої стали мовні аспекти права.

Найвагомішим внеском у розвиток правничої лінгвістики є дослідження Н. В. Артикуци, яка розглядає юридичну термінологію як складну усталену, але динамічну систему номінацій, виділяє ядро і периферію цієї терміносистеми, термінологічні підсистеми (галузеві, підгалузеві), тематичні та лексико-семантичні групи, синонімічні ряди й антонімічні пари. Дослідниця розглядає особливості функціонування юридичної термінології у різних мовних сферах, розрізняє термінологію законодавства й термінологію права, звертає увагу на юридичні терміни у складі кліше й усталених формул тощо [1].

У галузі юридичної лінгвістики працює також Ю. Ф. Прадід, який визначає місце юридичної лінгвістики серед інших наукових дисциплін і робить висновок, що сьогодні можна говорити про окрему науку, яка утворилася на межі взаємодії лінгвістики та юриспруденції. Диференціюючи юридичну лінгвістику як науку й навчальну дисципліну, він зауважує, що навчальна дисципліна завжди базується на досягненнях науки. Не залишилася поза увагою вченого й методологія нового напрямку та його основні завдання. Вдається дослідник і до аналізу значення деяких термінологічних одиниць, а саме: *державна мова, офіційна мова, закон, законодавство, вина, необережність, необхідна оборона* тощо [2].

Однак зазначимо, що поза увагою дослідників юридичної термінології в царині нормативно-правових актив залишається проблема кореляції системних відношень між власне правничими термінами й термінами інших галузей знань.

У статті розглянемо особливості ідеографічної організації назв суб'єктів культурної діяльності (НСКД) на основі класифікаційних та диференційних сем у сучасному законодавстві, зокрема у нормативно-правових актах, що регулюють когнітосфери культурного й мистецького життя – художньої літератури, кінематографії, сценічного, пластичного, музичного мистецтва, архітектури, дизайну, прикладного та декоративно-ужиткового мистецтва, фольклору, народних ремесел і промислу, музейної, архівної, бібліотечної справи, колекціонування, книговидання, телебачення, радіо, естетичного виховання, фахової культурно-мистецької освіти, наукової та педагогічної діяльності.

Власне термінопоняття-гіперонім “*суб'єкт культурної діяльності*”, або “*суб'єкт діяльності у сфері культури*”, у тексті Закону України “Про культуру” функціонує у форматі: *суб'єкти культурної діяльності* – фізичні та юридичні особи (творчі працівники, творчі спілки, організації культури, органи державної влади та місцевого самоврядування), які функціонують у сфері культури або реалізують владно-розпорядчі повноваження в цій сфері [ЗУПК].

Гіпонімом до цього терміна, що функціонує у законодавчих актах, є термін *суб'єкт професійної творчої діяльності* [ЗУПК; ОЗУПК].

На нижчому рівні організації на основі архісеми “суб'єкт діяльності” і дихотомії диференційних сем “індивідуальний – колективний” термін *суб'єкт професійної творчої діяльності* вступає в гіперо-гіпонімічні відношення з термінами *професійний творчий працівник* (особа, творча діяльність якої становить її основне заняття і є головним джерелом її доходів; фізична особа, творча діяльність якої становить її основне заняття, що завершується створенням і оприлюдненням творів або їх інтерпретацією в галузі культури та мистецтва і є джерелом її доходів, незалежно від того, має вона чи не має будь-які юридично оформлені трудові відносини) та *професійний творчий колектив* (без визначення в законодавчих актах) [ОЗУПК; ЗУПТП].

У текстах Законів України “Про телебачення і радіомовлення”, “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” засвідчено також прямі гіпоніми до терміна *професійний творчий працівник – телерадіожурналіст* (штатний або позаштатний творчий працівник телерадіоорганізації, який професійно збирає, одержує, створює і готує інформацію для розповсюдження) [ЗУПТР], *журналіст* (творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові службові обов'язки в засобах масової інформації (в штаті або на позаштатних засадах) відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в державному класифікаторі професій України) [ЗУПЗМІ].

На основі архісеми “професійний працівник” термін *професійний творчий працівник* корелює з терміном *телерадіопрацівник* (штатний або позаштатний працівник телерадіоорганізації, який за характером своєї професійної діяльності та відповідно до посадових обов'язків бере участь у створенні та розповсюдженні телерадіопрограм та передач) [ЗУПТР] та назвами *керівник телерадіоорганізації, керівник редакції друкованого засобу інформації* [ЗУПЗМІ], в яких сема “творчий”, очевидно, є диференційною, корелюючи з потенційною семою “нетворчий”.

На основі архісеми “творчий працівник” диференціюються семи “професійний” – “непрофесійний”, актуалізуючись у гіперонімі *митець-аматор / аматор* і відповідно в гіпонімах *керівник аматорського [дитячого] колективу [гуртка, студії (за видами мистецтва, художньої творчості)], керівник любительського об'єднання [клуба за інтересами], організатор культурно-дозвільної діяльності* [НПЗППА].

Як вияв законодавчого тематичного підпорядкування до терміна *суб'єкт культурної діяльності / суб'єкт діяльності у сфері культури*, засвідченого Основами законодавства України про культуру, є термін-гіпонім *працівник культури* (особа, яка здобула спеціальну освіту в державному чи приватному навчальному закладі або у спеціаліста (викладача), який має ліцензію на проведення педагогічної діяльності, чи особа, яка працює в закладах, підприємствах, організаціях і установах культури, засобах масової інформації, видавництвах, товариствах, фондах та інших культурно-освітніх громадських об'єднаннях і пройшла відповідну атестацію) [ОЗУПК].

На нижчому рівні організації термін *працівник культури* має субназви: *керівник художній, керівник музичної частини, керівник літературно-драматургічної частини*, що є відповідно гіпонімами до назви *керівник*; *режисер-постановник, балетмейстер-постановник, художник-постановник*, що є відповідно гіпонімами до терміна *постановник*; *головний режисер, режисер театралізованих заходів та свят* – гіпоніми до терміна *режисер*; *головний балетмейстер, балетмейстер-постановник* – гіпоніми до терміна *балетмейстер*; *репетитор з вокалу, репетитор з балету, репетитор з техніки мови, репетитор циркових номерів* – гіпоніми до терміна *репетитор*; *артист-вокаліст, артист-соліст-інструменталіст, артист балету (соліст), артист, що веде концерт, артист естрадно-спортивного (ілюзійного, оригінального естрадного) жанру, артист симфонічного (камерного) оркестру, артист танцювального колективу (балету, ансамблю пісні й танцю), артист камерного ансамблю (академічного), артист-дресирувальник тварин (усіх видів), артист цирку* – гіпоніми до терміна *артист*; *завідувач філіалу музею, завідувач майстерні реставраційної, завідувач відділу реставрації, завідувач виставки (пересувної), завідувач лабораторії, завідувач сектору* – гіпоніми до назви *завідувач*; *провідний науковий співробітник, старший науковий співробітник, молодший науковий співробітник* – гіпоніми до терміна *науковий співробітник*; *художник-реставратор, реставратор декоративно-художніх фарбувань, реставратор пам'яток дерев'яної архітектури, реставратор пам'яток кам'яної архітектури, реставратор художніх виробів (декоративних предметів), реставратор тканин [гобеленів, килимів]* – гіпоніми до терміна *реставратор* [НПЗППА]. Відповідно на ще нижчому рівні організації: *соліст, оперний артист-вокаліст, камерний артист-вокаліст, соліст-бандурист, артист-вокаліст музичної комедії, артист-вокаліст естради* – гіпоніми до терміна *артист-вокаліст*; *артист цирку кінного жанру, артист цирку ілюзійного жанру (гіпнотизер, ілюзіоніст, фокусник), артист цирку жанру жонглювання (жонглер), артист цирку музичного жанру, артист цирку розмовного жанру (імітатор)* – гіпоніми до терміна *артист цирку*.

У текстах Законів України “Про телебачення і радіомовлення”, “Про театри і театральну справу”, “Про архітектурну діяльність”, “Про кінематографію”, “Про внесення змін до Закону України “Про авторське право та суміжні права” до терміна-гіпероніма *суб'єкт культурної діяльності / суб'єкт діяльності у сфері культури* як вияв прямого поділу відповідного термінопоняття на основі родової ознаки “суб'єкт діяльності” та видових ознак “інформаційний”, “кінематографія”, “архітектурний”, “театральний”, “друковані засоби масової інформації”, “видавнича справа”, “авторське право” фігурують інші терміни-гіпоніми, зокрема: *суб'єкт інформаційної діяльності* (юридична особа, яка здійснює господарську діяльність у сфері телебачення і радіомовлення) [ЗУПТР; ЗУПТР*], *суб'єкт кінематографії* (фізична або юридична особа, яка займається будь-яким видом професійної діяльності у галузі кінематографії) [ОЗУПК], *суб'єкт театральної діяльності* (юридична або фізична особа, яка є учасником правовідносин у сфері театральної діяльності) [ЗУПТТС], *суб'єкт архітектурної діяльності* (архітектор, інші особи, які беруть участь у підготовці й розробленні містобудівної документації, проектної документації для будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту будинків і споруд, благоустрою, ландшафтних та садово-паркових об'єктів) [ЗУПАД], *суб'єкт діяльності друкованих засобів масової інформації* (без формулювання класичного визначення) [ЗУПЗМІ*], *суб'єкт видавничої справи* (без формулювання класичного визначення) [ЗУПВС], *суб'єкт авторського права* (автори творів, їх спадкоємці та особи, яким автори чи їх спадкоємці передали свої авторські майнові права) [ЗУПАП].

На нижчому рівні ідеографічної організації кожен із зазначених термінів має власні гіпоніми щодо яких виступає гіперонімом. Але такі відношення є опосередкованими, оскільки дефініції термінів мають вказівку на термін-гіперонім, наприклад: *виробник фільму* (суб'єкт кінематографії, який взяв на себе відповідальність за виробництво фільму), *демонстратор фільму* (суб'єкт кінематографії, який здійснює демонстрування (публічний показ) фільму) [ЗУПК*]. Однак є терміни, що не мають такої вказівки. Їхній гіпонімічний статус визначає той факт, що в законодавчих актах вони подаються шляхом послідовного перерахування, наприклад: “До суб'єктів діяльності друкованих засобів масової інформації належать засновник (співзасновники) друкованого засобу масової інформації, його редактор (головний редактор),

редакційна колегія, редакція, трудовий колектив редакції, журналістський колектив, журналіст, автор, видавець, розповсюджувач [курсив наш] [ЗУПЗМІ]; “До суб’єктів видавничої справи відносяться видавці, виготовлювачі та розповсюджувачі видавничої продукції [курсив наш]” [ЗУПВС].*

На ще нижчому рівні ідеографічної організації термін *суб’єкт культурної діяльності / суб’єкт діяльності у сфері культури* формує дві групи гіпонімів.

Перша терміногрупа не має прямої вказівки на родову ознаку “суб’єкт культурної діяльності”, виражену терміном-гіперонімом, натомість у дефініціях, сформульованих у нормативно-правових та законодавчих актах, фігурують, наприклад:

а) класема “фахівець” і диференційні семи “архітектурна діяльність”, зокрема для терміна *архітектор (інженер), що має кваліфікаційний сертифікат* (фахівець, який за результатами атестації отримав такий сертифікат, що надає йому повноваження ведення особистої діяльності у сфері архітектурної діяльності, і який несе відповідальність за результати своєї роботи) [ЗУПАД], що є гіпонімом до терміна *суб’єкт архітектурної діяльності*;

б) класема “особа” і диференційна сема “фільм”, зокрема для термінів *автор фільму* (фізична особа, власна праця якої визначає творчий задум і (або) способи його реалізації у фільмі), *виконавець фільму* (фізична особа, яка власною працею брала участь у реалізації творчих задумів авторів фільму в процесі його створення), *продюсер фільму* (фізична або юридична особа, яка організовує або організовує і фінансує виробництво та розповсюдження фільму) [ЗУПК*], що є гіпонімами до терміна *суб’єкт кінематографії*; класема “особа” і диференційна сема “театральна постановка”, зокрема для термінів *постановник* (фізична особа, яка здійснює на основі самостійного художнього рішення театральну постановку або окрему її частину), *театральний продюсер* (юридична або фізична особа, яка забезпечує фінансування, організацію створення, публічного виконання і (або) публічного показу театральної постановки, гастрольних заходів) [ЗУПТТС], що також є гіпонімами до терміна *суб’єкт кінематографії*;

в) класема “особа” і диференційні семи “виконувати що-небудь за видом мистецтва / видом культурної діяльності”, зокрема для термінів: *актор [театру, кіно тощо], співак, музикант, танцюрист, диригент музичних [музично-драматичних] творів* [ЗУПАП], що є гіпонімами до терміна *виконавець* (особа, яка виконує роль, співає, читає, декламує, грає на музичному інструменті, танцює чи будь-яким іншим способом виконує твори літератури, мистецтва чи твори народної творчості, циркові, естрадні, лялькові номери, пантоміми тощо) [ЗУПАП]; *продюсер аудіовізуального твору* (особа, яка організує або організує та фінансує створення аудіовізуального твору) [ЗУПАП].

Друга терміногрупа формується на основі класеми “суб’єкт господарювання” як диференційної щодо архісеми “суб’єкт діяльності”, наприклад: *студія-виробник (незалежний продюсер)* (суб’єкт господарювання, який займається створенням (виготовленням) фільмів, реклами, окремих теле- і (або) радіопередач чи програм) [ЗУПТР; ЗУПТР*], *оператор багатоканальної телемережі* (суб’єкт господарювання (юридична або фізична особа), який здійснює обслуговування та технічну експлуатацію багатоканальної телемережі ... без права надання програмної (інформаційної) послуги) [ЗУПТР; ЗУПТР*], *провайдер програмної послуги* (суб’єкт господарювання, який на підставі ліцензії, виданої Національною радою України з питань телебачення та радіомовлення, на договірних засадах надає абонентам можливість перегляду пакетів програм, використовуючи для передавання цих програм ресурси багатоканальних телемереж) [ЗУПТР; ЗУПТР*], *мовник (теле- чи радіо)* (суб’єкт господарювання, який створює (комплектуює і / або пакетує) телевізійні чи радіопрограми та передачі і розповсюджує їх у відкритому або кодованому вигляді за допомогою технічних засобів шляхом трансляції та ретрансляції для приймання їх споживачами) [ЗУПТР*].

Семний аналіз НСКД, засвідчених у нормативно-правових та законодавчих актах, показав також, що на основі дихотомій “індивідуальний – колективний”, “особа – об’єднання осіб” термін *суб’єкт культурної діяльності / суб’єкт діяльності у сфері культури* формує також групу терміноодиниць *заклад (підприємство, організація, установа) / організація (заклад, установа, підприємство) культури / культурна організація* (юридична особа, діяльність якої спрямована на збереження, виробництво, тиражування і поширення культурних цінностей, благ, посередництво в культурно-мистецькій діяльності), *громадське об’єднання, держава в особі її органів влади та управління* (без визначення) [ЗУПК; ОЗУПК].

На нижчих рівнях організації таке законодавчо встановлене тематичне підпорядкування реалізується:

а) у градації гіпонімів: *державний заклад (підприємство, організація, установа) – приватний заклад (підприємство, організація, установа)* [ЗУПК; ОЗУПК]; *державний навчальний заклад – приватний навчальний заклад – кооперативний навчальний заклад* [ОЗУПК]; *культурна організація загальнодержавного значення* (заклад, організація культури,

мистецький колектив, який забезпечує базу розвитку ключових галузей національної культури, видів та жанрів мистецтва на загальноукраїнському рівні) – *культурна організація регіонального значення* (заклад, організація культури, мистецький колектив, який забезпечують базу розвитку основних для даного регіону галузей культури, видів та жанрів мистецтва на регіональному (обласному) рівні (театри, музеї, публічні бібліотеки, професійні мистецькі колективи, регіональні культурні центри)) – *культурна організація місцевого значення* (організація культури, яка забезпечує базу розвитку основних культурних практик у даній місцевості (заклади культури клубного типу, бібліотеки, школи естетичного виховання, парки культури й відпочинку)) [ОЗУПК]; *громадська телерадіоорганізація* (телерадіоорганізація, яка відповідно до закону є неприбутковою організацією, створеною з метою задоволення інформаційних потреб територіальних громад) – *державна телерадіоорганізація* (телерадіоорганізація, яка є державним підприємством і заснована органами державної влади) – *комунальна телерадіоорганізація* (створена органами місцевого самоврядування за участі територіальної громади у встановленому законом порядку телерадіоорганізація, не менше половини акцій або часток статутного фонду якої перебувають у комунальній власності) [ЗУПТР; ЗУПТР*]; *організація ефірного мовлення* (телерадіоорганізація, що здійснює публічне сповіщення радіо- чи телевізійних передач і програм мовлення (як власного виробництва, так і виробництва інших організацій) шляхом передачі в ефір за допомогою радіохвиль (а також лазерних променів, гамма-променів тощо) у будь-якому частотному діапазоні (у тому числі й з використанням супутників)) – *організація кабельного мовлення* (телерадіоорганізація, що здійснює публічне сповіщення радіо- чи телевізійних передач і програм мовлення (як власного виробництва, так і виробництва інших організацій) шляхом передачі на віддаль сигналу за допомогою того чи іншого виду наземного, підземного чи підводного кабелю (провідникового, оптоволоконного чи іншого виду) [ЗУПАП];

б) у підпорядкуванні гіпонів: *бібліотека* (інформаційний, культурний, освітній заклад, що має упорядкований фонд документів і надає їх у тимчасове користування фізичним та юридичним особам) [ЗУПБВС; ЗУПБВС*], *архівна установа, архів, архівний підрозділ, архівний відділ* (установа чи структурний підрозділ, що забезпечує облік і зберігання архівних документів, використання відомостей, що в них містяться, та формування Національного архівного фонду і (або) здійснює управління, науково-дослідну та інформаційну діяльність у сфері архівної справи і діловодства) [ЗУПНАФ; ЗУПНАФ*; ЗУПНАФ**], *музей* (культурно-освітній та науково-дослідний заклад, призначений для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини) [ЗУПММС], *аудіовізуальний (електронний) засіб масової інформації* (організація, яка надає для масового приймання споживачами аудіовізуальну інформацію, передану у вигляді електричних сигналів і прийняту за допомогою побутових електронних пристроїв) [ЗУПТР; ЗУПТР*], *видавництво* (спеціалізоване підприємство, основним видом діяльності якого є підготовка і випуск у світ видавничої продукції) [ЗУПВС], *видавнича організація* (підприємство, установа або організація, статутом якої поряд з іншими видами діяльності передбачено підготовку і випуск у світ видавничої продукції) [ЗУПВС], *театр* (заклад культури (підприємство, установа чи організація) або колектив, діяльність якого спрямована на створення, публічне виконання та публічний показ творів театрального мистецтва) [ЗУПТТС], *підприємство народних художніх промислів* (підприємство, у випуску товарів і послуг якого виробляють народних художніх промислів становлять не менш як 60 відсотків загальної вартості товарів і послуг за відповідний звітний період) [ЗУПНХП], *організація колективного управління / організація колективного управління майновими правами* (організація, що управляє на колективній основі майновими правами суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав і не має на меті одержання прибутку) [ЗУПАП] до терміна *заклад (підприємство, організація, установа) / організація (заклад, установа, підприємство) культури / культурна організація; творча спілка* (добровільне об'єднання професійних творчих працівників відповідного фахового напрямку в галузі культури та мистецтва, яке має фіксоване членство і діє на підставі статуту), *національно-культурне товариство, фонд, асоціація до терміна громадське об'єднання* [ЗУПК; ОЗУПК; ЗУПТТП].

Термін *заклад (підприємство, організація, установа) / організація (заклад, установа, підприємство) культури / культурна організація* в законодавчих актах має також гіпоніми, що організуються навколо дихотомії диференційних сем “професійний – непрофесійний (аматорський)”, зокрема: *театр, філармонія, кіностудія, організація телебачення (радіомовлення, кіновідеопрокату), видавництво, редакція, музей, художня галерея (виставка), бібліотека, архів, клубний заклад, кінотеатр, цирк, парк культури та відпочинку, навчальний заклад, наукова установа, позашкільний заклад естетичного виховання і дозвілля дітей та юнацтва, дизайнерський [реставраційний] центр [майстерня], історико-культурний, архітектурний заповідник, заповідна територія, державний [приватний, кооперативний]*

навчальний заклад [ЗУПК; ОЗУПК] – клуб, аматорське об'єднання, гурток [студія] за інтересами, культурний центр, парк культури та відпочинку [ЗУПК; ОЗУПК].

На нижчих рівнях організації зразками назв із диференційною семою “професійна організація культури” є: академія, університет, консерваторія, інститут, коледж, технікум, училище, школа, гімназія, ліцей [ЗУПК; ОЗУПК] як гіпоніми до терміна навчальний заклад; спеціалізована мистецька школа, школа естетичного виховання дітей [ЗУПК; ОЗУПК] як гіпоніми до терміна школа; музична школа, художня школа, хореографічна школа, хорова школа [ЗУПК; ОЗУПК] як гіпоніми до терміна школа естетичного виховання дітей.

Ідеографічна класифікація НСКД організується також навколо дихотомії “фізичний – юридичний”. Зокрема, звернувшись до Закону України “Про культуру”, а також до Основ законодавства України про культуру, бачимо, що таке протиставлення знаходить вираження в термінологічних одиницях професійний творчий працівник (фізична особа ...) – організація (заклад, установа, підприємство) культури / культурна організація (юридична особа ...) [ЗУПК; ОЗУПК]. У текстах інших Законів: виконавець фільму (фізична особа ...) [ЗУПК; ОЗУПК], майстер народного художнього промислу (фізична особа, носій традицій народного мистецтва, яка створює і виготовляє вироби народного художнього промислу відповідно до його традицій) [ЗУПНХП], автор (фізична особа, творчою працею якої створено твір (документ); фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір) [ЗУПВС; ЗУПАП], постановник (фізична особа ...) [ЗУПТТС], на рівні гіпонімів нижчої організації автор фільму (фізична особа ...) [ЗУПК; ОЗУПК], режисер-постановник, художник-постановник, балетмейстер-постановник, диригент-постановник, хормейстер-постановник (у формулюваннях дефініцій до термінів-гіпонімів, у яких фігурує архісема “фізична особа”) [ЗУПТТС] – телерадіоорганізація (zareєстрована у встановленому законодавством порядку юридична особа, яка на підставі виданої Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення ліцензії на мовлення створює або комплектує та (чи) пакує телерадіопрограми і (або) передачі та розповсюджує їх за допомогою технічних засобів мовлення) [ЗУПТР; ЗУПТР*].

Цю мегагрупу формують також терміни, що входять до її складу опосередковано, на основі сем “заклад”, “установа”, “організація”, “підприємство” та “суб’єкт”, наприклад: бібліотека [ЗУПББС; ЗУПББС*], архівна установа, архів, архівний підрозділ, архівний відділ [ЗУПНАФ; ЗУПНАФ*; ЗУПНАФ**], музей [ЗУПММС], аудіовізуальний (електронний) засіб масової інформації [ЗУПТР; ЗУПТР*], видавництво, видавнича організація [ЗУПВС], театр [ЗУПТТС], підприємство народних художніх промислів [ЗУПНХП].

Щоправда, у законодавчих актах функціонують термінопоняття, у змістовій структурі яких присутні обидві диференційні семи “юридичний” і “фізичний”, наприклад: користувач бібліотеки (фізична чи юридична особа, яка звертається до послуг бібліотеки) [ЗУПББС; ЗУПББС*], користувач архівними документами (фізична або юридична особа, яка з дозволу власника або уповноваженої ним особи ознайомлюється з архівними документами) [ЗУПНАФ; ЗУПНАФ*; ЗУПНАФ**], власник телерадіоорганізації (фізична або юридична особа, яка набула права власності на телерадіоорганізацію або на частку її статутного фонду шляхом заснування чи в інший передбачений законодавством спосіб), ліцензіат (власник ліцензії) (юридична або фізична особа, якій Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення видала відповідну ліцензію) [ЗУПТР; ЗУПТР*], замовник (фізична чи юридична особа, яка замовляє видавничу продукцію, беручи на себе фінансові зобов’язання), видавець (фізична чи юридична особа, яка здійснює підготовку і випуск видання), виготовлювач видавничої продукції (фізична чи юридична особа, що здійснює виготовлення замовленого тиражу видання), розповсюджувач видавничої продукції (фізична чи юридична особа, яка займається розповсюдженням видавничої продукції) [ЗУПВС; ЗУПКВС], продюсер фільму (фізична або юридична особа, яка організує або організує і фінансує виробництво та розповсюдження фільму), суб’єкт кінематографії (фізична або юридична особа ...) [ЗУПК; ОЗУПК], суб’єкт театральної діяльності (юридична або фізична особа ...), театрального продюсера (юридична або фізична особа, яка забезпечує фінансування, організацію створення, публічного виконання і (або) публічного показу театральної постановки, гастрольних заходів) [ЗУПТТС], виробник відеограми (фізична або юридична особа, яка взяла на себе ініціативу і несе відповідальність за перший відеозапис виконання або будь-яких рухомих зображень (як із звуковим супроводом, так і без нього)), виробник фонограми (фізична або юридична особа, яка взяла на себе ініціативу і несе відповідальність за перший звукозапис виконання або будь-яких звуків) [ЗУПАП].

З поданого переліку вирізняється термін оператор багатоканальної телемережі (суб’єкт господарювання (юридична або фізична особа ...) [ЗУПТР; ЗУПТР*], який містить дві класи: “суб’єкт діяльності” та “юридична або фізична особа”.

Отже, зібравши близько 300 НСКД та проаналізувавши за допомогою компонентного (семного) аналізу їхні дефініції, засвідчені в нормативно-правових, у тому числі й законодавчих,

актах, які регулюють сферу культури і мистецтва, ми дійшли висновку, що досліджувані назви формують три напрями ідеографічної організації на основі таких дихотомій: 1) “індивідуальний / особа – колективний / об’єднання осіб”; 2) “професійний – непрофесійний / аматорський”; 3) “фізичний – юридичний”. Серед аналізованих НСКД зустрічається чимало термінів (близько 118), які не мають визначень, що ускладнює їх класифікацію. Однак у законодавчих актах є й приховані класифікаційні маркери, які, навпаки, допомагають віднайти місце конкретної назви в тій чи іншій класифікаційній парадигмі. До них можна віднести: тематично-класифікаційні назви розділів та статей Законів України; блоки термінопонять, подані в тій чи іншій статті під однією тематичною рубрикою; перелік видових термінопонять у дужках після родового термінопоняття як у самих дефініціях, так і в загальних тематично зорганізованих переліках термінопонять; перелік видових термінопонять після двокрапки. Варто зазначити також, що поряд із дефініціями термінопонять, засвідченими в нормативно-правових актах, що регулюють діяльність у сфері культури та мистецтва і відповідають вимогам до їх формулювання, зустрічаються й доволі розлогі дефініції, децю інформативно переобтяжені.

Питання про те, як саме взаємодіють між собою обсяги власне юридичних термінопонять і термінопонять, що функціонують у сфері культури та мистецтва, вимагає окремого дослідження. Особливо в цьому аспекті привертає до себе увагу організація цих понять на базі інших сем – градаційних, енантіосем, актуальних і потенційних сем тощо. У цьому напрямі важливо дослідити й організацію номенклатурних одиниць, засвідчених у нормативно-правових актах досліджуваної когнітосфери.

Список умовних скорочень

ЗУПАД – Закон України “Про архітектурну діяльність” : від 20 травня 1999 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПАП – Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про авторське право і суміжні права” : від 11 липня 2001 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПББС – Закон України “Про бібліотеки і бібліотечну справу” : від 27 січня 1995 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПББС* – Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про бібліотеки і бібліотечну справу” : від 16 березня 2000 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПВС – Закон України “Про видавничу справу” : від 5 червня 1997 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПЗМІ – Закон України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” : від 23 вересня 1997 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПЗМІ* – Закон України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” : від 16 листопада 1992 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПКВС – Закон України “Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні” : від 6 березня 2003 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПК – Закон України “Про культуру” / [Електронний ресурс]. – www.irf.kiev.ua/old-side/ukr/programs/culture/1999/project.htm#2.

ЗУПК* – Закон України “Про кінематографію” : від 13 січня 1998 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПММС – Закон України “Про музеї та музейну справу” : від 29 червня 1995 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПНАФ – Закон України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” : від 24 грудня 1993 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПНАФ* – Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” : від 13 грудня 2001 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПНАФ** – Закон України “Про внесення змін до деяких законів України у зв’язку з прийняттям Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” : від 6 березня 2003 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПНХП – Закон України “Про народні художні промисли” : від 3 лютого 2004 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПШП – Закон України “Про професійних творчих працівників та творчі спілки” : від 7 жовтня 1997 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПТР – Закон України “Про телебачення і радіомовлення” : від 21 грудня 1993 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПТР* – Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про телебачення і радіомовлення” : від 12 січня 2006 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ЗУПТТС – Закон України “Про театри і театральну справу” : від 9 лютого 2006 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

НПЗППА – Наказ “Про затвердження Положення про проведення атестації працівників підприємств, установ, організацій та закладів галузі культури”: від 16 липня 2007 р. / Міністерство культури і туризму України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

ОЗУПК – Закон України “Основи законодавства України про культуру” : від 19 лютого 1992 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – К.: CD-вид-во “Інфодиск”, 2008.

Список використаних джерел

1. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія: Навч. пос. – 2-ге вид., змін. і доп. – К.: Стило, 2004. – 277с.
2. Прадід Ю. Ф. У царині лінгвістики і права. – Сімферополь: Еліно, 2006. – 256с.

Анотація. У статті розглянуто особливості ідеографічної організації назв суб'єктів культурної діяльності на основі класифікаційних і диференційних сем у сучасному законодавстві України, зокрема у нормативно-правових актах, що регулюють когнітосфери культурного й мистецького життя.

Summary. The special features of ideographic arrangement of names of subjects of cultural activity on the basis of qualification and differentiation seems in modern Ukrainian legislation especially in laws which regulate cognitospheres of cultural life and life of art are examined in this article.

УДК 81'42

СЮТА Г.М.

ПАРОНІМІЧНА АТРАКЦІЯ ЯК НОРМА ТЕКСТОТВОРЕННЯ У ПОЕЗІЇ НЬЮ-ЙОРКСЬКОЇ ГРУПИ

Серед визначальних характеристик мови поезії дослідники зазвичай називають орієнтацію на смислово-естетичну значущість образного вислову, опору на традиційний поетичний словник, свободу лексико-семантичної сполучуваності, можливість встановлення нових асоціативно-образних зв'язків між словами-поняттями, використання характерних для емоційно-експресивної мови словотвірних моделей, лінгвоестетичну модифікацію одиниць різних мовних рівнів, в тому числі й фонетичних [7, 323-325].

Акцентування уваги на показових семантичних процесах, що відбуваються у національній поезії на сучасному етапі її розвитку, актуалізує дослідження динаміки образної структури слів-понять, розширення ареалу їх асоціативно-образних зв'язків та визначення тенденцій семантизації віршової форми. Останній аспект безпосередньо пов'язаний із проблемою паронімічної атракції та відбиває специфічний спосіб організації поетичної мови, коли “постійна взаємодія звуків і смислу встановлює між ними співвідношення або парономастичне і анаграматичне, або фігуративне” [4, 81].

Теоретико-практичні праці В. Григор'єва, О. Северської, Л. Ставицької, І. Качуровського, В. Левицького, П. Тимошенка, І. Чередниченка, Л. Пустовіт, Н. Дащенко, О. Бірюкової, Л. Маленовського засвідчили, що характерна для лінгвостилістики увага до засобів звукової, звукосемантичної організації тексту зумовлена концептуальним націленням на дослідження образної структури слів як одиниць поетичної мови, на з'ясування ареалу їх асоціативно-образних зв'язків, вивчення актуальних механізмів і норм організації віршової форми та змісту.

Мовотворчість авторів Нью-Йоркської групи (Е. Андіївської, Б. Бойчука, Б. Рубчака, В. Вовк, Ж. Васильківської, Ю. Коломийця, П. Килини) хронологічно належить до другої половини ХХ ст., коли особливо виразно проявилось зацікавлення звуком як мінімальною змістовою, змістоутворювальною формантою поетичного тексту. Вивчаючи екстра- та

інтралінгвальні чинники цієї ситуації, дослідники сходяться на думці, що об'єктивно це зумовлено загальною фоносемантичною переорієнтацією віршової мови, коли й автор, і читач стали чутливішими, сприйнятливішими до імпліцитно закладених у віршовій мові звуко-сміслових модуляцій. Як наслідок, спрямована на посилення виражальності тексту фонетична гра, що була властива і мові поезії попередніх періодів, систематизується до рівня поетичної норми й категоризується в понятті *паронімічна атракція (ПА)*. Його впровадження в активний науковий обіг констатує устійнення тенденції до звукової та семантичної скорельованості текстотворення, при якій “звукова щільність тексту [...] досягає такого рівня, що всі або майже всі слова вірша виявляються включеними у сув'язь звукових перегуків” [3, 168].

Закріплення ПА як фоносемантичної норми віршування, продуктивного і наскрізно простежуваного засобу організації поетичної мови, крім відзначеного, детермінована також потребою оновлення способів поетичного мововираження: “щоб сказати нове, втілити або передати ще нікому достеменно не відомий, але близько відчутний поетові зміст, необхідно подолати “споконвічний спосіб вираження” [5, 86]. Очевидно, що віднаходження оказіональних смислових зв'язків між етимологічно неспорідненими близькозвучними словами – один із ефективних шляхів подолання такого усталеного традицією виражального автоматизму.

Вивчення звуко-сміслових кореляцій як стилістичного механізму моделювання загального інтелектуально-лінгвального простору поезії Нью-Йоркської групи пов'язане з проблемою диференціювання звукових перегуків на рівні рими та верлібру. Адже відомо, що позиція рими традиційно вважається слабкою для атракції, оскільки цей версифікаційний засіб не зумовлює встановлення фоносемантичних відношень, а тільки “створює багатий звуковий повтор, який посилює музикальність віршованої мови” [8, 315- 316]. Пор. також думку О. О. Бірюкової: “як основний організуючий засіб у метричній композиції віршування, рима зобов'язує до фонетичної схожості, отже, розгляд звукових повторів, співзвучностей у кінці віршового рядка є невиправданим і небажаним” [2, 55]. Натомість саме неримований, нерівнонаголошений верлібр звільняє свідомість і автора, й читача від примусового укладання віршової форми у стереотип співзвучності кінця рядка. Мовотворчість Е. Андіївської, Б. Рубчака, Б. Бойчука, Ю. Тарнавського особливо показова з цього погляду, оскільки вона не переобтяжена фоностилістичною інерцією, стереотипами сприйняття традиційних звукокомплексів.

Отже, спробуємо визначити основні структурно-типологічні різновиди звуко-сміслових зближень, які в комплексі формують фоносемантичну модель, норму паронімізації діаспорної поезії, а також простежити їх текстотвірну продуктивність.

Загальна типологія паронімічних кореляцій спирається на критерій диференційованості фонетичного складу зближуваних слів, відповідно до якого виокремлюються три основні типи атрактантів: *вокалічні*, *консонантні* та *метатетичні*. У їх рамках можлива (а з огляду на специфіку досліджуваних діаспорних ідіосистем почасти й необхідна) детальніша класифікація з конкретизацією підтипів звукових зближень та зазначенням функціонально-стилістичного навантаження кожного з них.

Спостережена В. Григор'євим закономірність щодо того, що в поетичній мові другої половини ХХ ст. основний паронімічний корпус формують атрактанти *вокалічного* типу (встановлення оказіональних звуко-сміслових відношень відбувається при збереженні незмінності консонантного складу за рахунок варіювання голосних) [див про це: 4, 192; також: 10, 15-16] справджується і щодо розглядуваної діаспорної мовотворчості (пор. спостереження О. Бірюкової [1 – 2]). Найвиразнішими і найлегшими для сприймання виявляються зближення, коли в позиції текстової суміжності, граматичної залежності, семантичного зв'язку опиняються неспоріднені в узусі слова, фонетичний склад яких відрізняється одним-єдиним голосним: *А там, де зорі сипав сприт./ Крізь серце – потойбіччя спрут* (Е. Андіївська); *Видмухус, аби кохання пал/ Тебе сягнув, ще заки я – на пил* (Е. Андіївська); *кує ненависть гордий герб у серці./ і навіть горб найжив зелену шерсть* (Б. Рубчак); *Габою губиться сузір'я./ Губою голубник порушили* (Е. Андіївська); *Я ж зорів лиш тоді, як зорив молимо/ тонкоперого птаха святе письмо* (Б. Рубчак); *ляже з тобою в ложе/ неродиця без лица* (Б. Рубчак). Найпоєднаніше тенденція до встановлення таких відношень реалізована у верлібрах Е. Андіївської (*мав – мев, сприт – спрут, габою – губою* і т. ін) та в римованій поезії Б. Рубчака (*герб – горб, зорів – зорив, ляже – ложе, роки – руки*).

Додаткові фонетичні трансформації децю утруднюють вичленування паронімічних структур, швидкість їх розпізнавання у тексті, надто ж якщо включені в атракцію дво- і багатоскладові слова з *тотожним консонантним складом, але різним набором голосних* не пов'язані граматично і належать до різних віршових синтагм: *Баянс всесвітнього активу./ Де вічності гуде октава* (Е. Андіївська); *Зелені ятірці з усесвіту висильні/ У мозку – плинні вежі – підтюпцем васальним* (Е. Андіївська); *Серед каварні – торс із тарілок/ киця../ Юнак смерчем підняв повітря куце* (Е. Андіївська); *Єдиним горлом – лялька-ледар./ Єдиним зором – злодій-лідер* (Е. Андіївська); *О Боже, зглянься, бо нема вже сили./ Гидь надто залила за шкіру сала*

(Е. Андiєвська); *І з витинанок кам'яних собор...*/ *Де шлунок атмосферний – ще сабур* (Е. Андiєвська); *Та подих, що нову подобу ліпить, – на дні життя – вже найтримкішу лопать* (Е. Андiєвська). Варто відзначити популярність таких звукових перегуків у ідіосистемі Е. Андiєвської.

До спорадично використовуваних підтипів вокалічної паронімії належать: а) нарощення голосного (*А день давився голодом і глодом* (Б. Бойчук); *Цілюю тебе цілу* (Б. Бойчук), б) переставляння голосних при збереженні тотожного порядку приголосних (*Свідомість, як на ланцюгу хижак*,/ *Де зрима – на одну суцільну пастку...*/ *В думках – не щільники – лускою пуста* (Е. Андiєвська) та в) ускладнення базової вокалічної ПА акцентним розподібненням атрактантів (*Усіх узutih у зябри забрало – / в усі виміри народу забрело* (Е. Андiєвська).

Другий базовий типологічний різновид ПА – *консонантний*. Він передбачає семантичне зближення етимологічно неспоріднених слів за рахунок співвідносного комплексу приголосних (вокалізм при цьому може варіювати в широких межах).

Структурна класифікація консонантних атрактантів ґрунтується на тому, що заміна одного приголосного іншим або нарощення нового звука може відбуватися в різних сегментах контекстно зближуваних одиниць – на початку слова (*Тримайся в тайні. Гайно своїх мнмих звершувань/ ховай* (Б. Рубчак); *Чорний чад/ Чорний сад* (В. Вовк), в середині слова (*Німфа на бильці німба/ Пливе за метеликом з міста* (Е. Андiєвська); *морок мозок ссе* (Е. Андiєвська); *Забаг би й я з моїх хмурних заваг/ зневажитись* (Б. Рубчак) або ж у кінцевій позиції (*Чорний жар/ Чорний жаль/ Чорний біль* (В. Вовк). Ці трансформації часто посилюються також зміною вокалічного складу: *Хай з обілованого звіра/ Нову поживу в вусі зварять* (Е. Андiєвська); *Щоб підскоком – через життєві вирви*,/ *Ще заки всі каварні – п'їтьми варвар* (Е. Андiєвська); *Заліг в інакшість, як в лунки окопи*,/ *І дме в хребти і двері із окапин* (Е. Андiєвська); *Й нутро, що доти – під надійним коцом*,/ *В спіраль розпилень, що – тривалість куцу* (Е. Андiєвська); *Наяда – в сукню одяглась, як в шкалик!*/ *Каварня – приступці прозрінї і школа* (Е. Андiєвська); *тьмяний натовп*,/ *десь із десять тисяч* (Ю. Тарнавський); *Єдина суть – устами співати в сутїнь з уст життєдайну росу* (Б. Рубчак).

Зафіксовано також паронімічні кореляти, звукосемантичний баланс між якими визначають *відношення включення*. Вони виникають, коли “консонантний склад короткого слова включається в консонантний склад довшого слова” [3, 197]. Показове з цього погляду доповнення базового, квазіморфемного слова одним звуком, звукокомплексом, складом чи двома складами тощо: *дім ясний, рясний горіх* (В. Вовк); *Довго стигло, довго вкладалось*,/ *А потім блискавкою далось* (Е. Андiєвська); *Співати будем*,/ *пути забудем*,/ *славу здобудем* (Б. Рубчак); *Стирали людям ненависть з облич*,/ *здирали з них останки гідности*,/ *а ми з учителем на закрутах вулиць/ шукали проблиску погідности* (Б. Бойчук); *мислить звинно і безвинно їсть* (Б. Рубчак); *Коцарює, царює січень* (Б. Рубчак).

Ефективна з погляду фоностилістичної (і семантичної, і версифікаційної) організації віршової мови також комбінаторна паронімічна модель “*нарощення нового приголосного + зміна вокалічного складу*”: *Тополю пригублять очі*,/ *і щоки приголублять білі* (Б. Рубчак); *за долоні, що в місячних плесах/ про святість світять* (Б. Рубчак); *лякають день і ніч руїни кораблів*,/ *корони королів, птахи чужих провин* (Б. Рубчак); *відвертість витираючи з лиця*,/ *щоб пережити й переждати* (Б. Бойчук). Щоправда, іноді віддаленість двома ступенями фонетичних перетворень, що відбуваються на тлі контекстного дистанціювання атрактантів, може стати перешкодою для їх ідентифікації та для відчитування закладених у відповідній кореляції оказіональних семантичних відношень: *на оселю слив соконосних/ зимнокровних полків наслав* (Б. Рубчак); *суплячись під дощами ревними/ перелякані кревним зовом* (Б. Рубчак).

Метатетичний тип ПА, епізодично зафіксованих у діаспорній поезії, не руйнує закріплених у національній поетичній мові другої половини ХХ ст. фоносемантичних норм текстотворення. Він передбачає переставляння звуків, звукокомплексів, складів у межах зближуваних слів (зрідка – словосполучень). Пор.: *Довкола храму – хмара ворожа* (В. Вовк); *Аж латаття в літепле лопотить*,/ *Весь світ потоплять* (Е. Андiєвська); *Голубиться голубок/ До булок голубих* (Е. Андiєвська); *суворий/ аж страшний*,/ *мов старшина/ петлюрівської армії* (Ю. Тарнавський); *оселю слив соконосних/ зимнокровних полків наслав*,/ *бранок соняшних соннокосих* (Б. Рубчак). Очевидно, саме на цій підставі дослідниця О. О. Бірюкова стверджує: “психолінгвальний механізм її [метатетичної паронімії – Г. С.] рецепції складніший, ніж у попередніх структурних типах звукосемантичних зближень, оскільки передбачає кількеступеневе фоносемантичне співвіднесення” [1, 9].

Важлива передумова розпізнавання метатетичних паронімів – ступінь їх контекстуальної суміжності. Адже дистанційовані у тексті близькозвучні слова як атрактанти ідентифікуються важче, ніж при контактному чи мінімально віддаленому розташуванні. Наприклад, складними для сприйняття можуть виявитися звукові перегуки на зразок: *Щоб знов у завітних ранах...*/

червоно кричало. Щоб на нетесаних нарах/ народжувався у вічних скорчах обрію ранок (Б. Рубчак). Натомість безпосередній контекстний контакт і семантичне зрощення у структурах переліку, тричленної конструкції сприяють миттєвій ідентифікації звукових метафор: *Твій монумент, оклепаний, оплаканий,/ розсиплеться на ринь* (Б. Рубчак); *портрети протертих слів* (Б. Рубчак).

Сполучуваність слів на основі збігу (або ж мінімальної відмінності) звукового складу свідчить про найширші семантико-асоціативні можливості ПА, що дають змогу одному слову нарощувати різні близькозвучні відповідники. Як наслідок, у мові аналізованої поезії вичленовуємо характерні *паронімічні гнізда* – специфічні угруповання слів, які підтверджують “стилістичну актуальність” певного звукокомплексу. Наприклад, розгорнуте паронімічне гніздо, складники якого надалі формують звукоасоціативне поле, утворюється на консонантній основі *с // н*. Кількість звукоасоціативів, що входять до цього гнізда, постійно збільшується за рахунок віднаходження авторами щоразу нових корелятивів, як-от *син, синь, осінній, останній, осиний, сонце, сосна, заснути* і т. ін. Пор.: *Доц, сині незаконний син* (Е. Андієвська); *Рештки сині – в стільники осині* (Е. Андієвська); *ніч, що вирує в осінній, останній пісні* (Б. Рубчак); *сонце знов заснуло на сосні* (Б. Бойчук). Це підтверджує тезу В. Григор’єва про те, що “пароніми, уже заздалегідь об’єднані в індивідуальному словнику поета своєю матеріальною близькістю, провокують, підказують, а певною мірою і визначають напрямки [...] асоціацій, хоч і не обмежують їх свободи” [5, 278].

Обігрування базової для кореляції *життя – жито* консонантної основи *ж // т* автори реалізують у паронімічному ряді *жито – жати – жити – життя – жовтий*. Пор.: *Набридло, знаєш, груднем жати жито* (Б. Рубчак); *І ми собі казали, що життя – посіяних зернин дозріле жито* (Б. Бойчук); *жовте жито – мов корона* (В. Вовк); *живуть жовті нащадки* (Ю. Тарнавський).

Помітним складником розглядуваного фоносемантичного мікропростору є паронімізована епітетна сполука *білий біль*. Регулярність її текстового відтворення, повторюваність (у різних морфолого-синтаксичних модифікаціях) і в теренній, і в діаспорній поезії дає дослідникам підстави кваліфікувати цю звуково увиразнену метафору як таку, що тяжіє до формульності, усталеності (пор.: Л. Ставицька [9], Г. Сjuta [10, 17], О. Бірюкова [2, 76]). Прогнозованість, передбачуваність такої сполучуваності підтверджують паралелі у мовостілях шістдесятників (*чи білий біль мій, а чи полудневий/ непроминальний сон мій* (В. Стус); *лечу над білим болем бездоріж* (Л. Костенко); *Болем збілілим безмовно кричать* (Б. Олійник) та аналізованій мовотворчості авторів Нью-Йоркської групи (*І проміє нас біллю до білих кісток* (Б. Бойчук); *ти білим болем ниєш у легенях* (Б. Рубчак); *білим болем прозрів лиш тоді, як побачив/ синьокриле мовчання в його очах* (Б. Рубчак); *вибілю болем уста* (Б. Бойчук).

Про певну стереотипність асоціацій, навіюваних звуковим образом слова, свідчать паралельні, синхронно актуалізовані в різних ідіосистемах співвіднесення *ранок – рана* (*ранок/ поправляє/ білі пов’язки на чолах,/ немов на ранах* (Ю. Тарнавський); *народжувався у вічних скорчах обрію ранок/ червоною раною* (Б. Рубчак), *місяць – місце* (*місяць крізь воду місять/ Ті, що пильнують місце* (Е. Андієвська); *В нім немає вже місця для місяця* (Б. Рубчак), *міста – мости: Місяць/ з м’яти,/ уста/ з міста/ на рентгенівських мостах* (Ю. Тарнавський); *У жилах кружляють міста,/ тремтять у очах мости* (Б. Рубчак); *щоб знову їх нести/ в нові міста і на чужі мости* (Б. Рубчак). Вони підтверджують загальнопаронімічний принцип встановлення семантичних відношень між узуально неспорідненими словами на ґрунті їх фонетичної співзвучності.

В аналізованій поезії виявлено численні багаточленні (головним чином трикомпонентні, рідше – чотирикомпонентні) паронімічні ряди, реалізовані в рамках єдиного віршового фрагменту. Таке моделювання контекстів – внутрішня ідіостильова норма поезії Е. Андієвської та Б. Рубчака: *Пливають, як віники,/ в вінках і без./ Їх жузом виникли* (Е. Андієвська); *Берег в кораблях душу зберіга у берега всі в боргу* (Е. Андієвська); *Кожен наступний ступінь/ мусить наступом стати* (Е. Андієвська); *Ступа, наче їде в ступі,/ ступні цеглиною тупить* (Е. Андієвська); *До місяця – яйце – із мармурових пащек,/ Де водограй – метилових гепардів спирту/... Бо ж дехто – для прозрінь, а дехто – задля спорту,/ Тарпейську скелю в грудях, а в клітинах – Спарту* (Е. Андієвська); *Їсть диню і дума:/ Внизу дим – / Люди дома* (Е. Андієвська); *Віршам і снам не вір:/ то рев, то вир* (Б. Рубчак); *Свобода плавань тепер – полон, а путь полинова, тьмава* (Б. Рубчак); *Наді мною чайки танцюють прозорі гості/ піді мною злості горластий простір/ котить гирла, джерела, оселі, корені, брості* (Б. Рубчак); *новий послушний челядник/ сузір’я Лади ладнає* (Б. Рубчак). Наведені приклади, демонструють практично повний збіг звукових основ словотвірно та етимологічно неспоріднених слів.

Характерна риса розвитку ПА у творчості авторів Нью-Йоркської групи – свідоме використання звукоасоціативних можливостей *власних назв*: мовних знаків української та світової міфології (*новий послушний челядник/ сузір’я Лади ладнає* (Б. Рубчак); *дедалі далі крила Дедала* (Е. Андієвська), *У лісі усі ввічливі Уліссі* (Е. Андієвська), сакрально маркованих номінацій (*голе/ поле голосить/ голод/ Голгофа* (В. Вовк), імен історичних осіб, діячів культури

(І Суд Страшний – сирен виття,/ Щоб десь – в майбутньому житті – / Пастушка й краєвид Ватто (Е. Андіївська).

У мовотворчості Ю. Тарнавського спостерігаємо атракцію власних назв у ракурсі встановлення поетичної псевдоетимології, коли поетонімові приписується певне значення, що розвивається у близькозвучному відповіднику: *в Харкові/ харкають на українську мову.../ на чорно збили/ в Чернівцях; возносить тебе/ Вознесенській/... білить Бєлий*.

Включені у звукосмислову кореляцію власні назви стають також засобом вираження історичних асоціацій, оцінки історичних осіб та подій: *Були вже в нас святі полки/ І Святополки окаянні* (В. Вовк); *Чорний жар/ Чорний жаль/ Чорний біль/ Чорнобиль* (В. Вовк). Зазвичай такі звукові метафори не тільки “свідчать про високу активність [...] у творенні смислових центрів, формуванні семантики тексту” [6, 9], але й виявляють аксіологічне навантаження.

Здійснене дослідження фоносемантичних механізмів організації мови діаспорної поезії підтверджує статус паронімічної атракції як сучасної категорії поетичної семантики, норми текстотворення.

У поезії Нью-Йоркської групи звукова подібність слугує вагомим важелем для контекстного зближення неспоріднених, неконтактних в узусі лексем на ґрунті їх фонетичної подібності, встановлення нових, не показових для загальномовної практики смислових відношень. З цією метою автори використовують найширший арсенал фоностилістичних засобів: варіюють консонантний та вокалічний склад, семантизують фонетичний образ власних назв, посилюють виражальність тропів. При цьому особливе відчуття звукоасоціативних можливостей поетичного слова зумовлює практично необмежену розбудову паронімічних парадигм, сприяє оформленню звукоасоціативних полів та моделюванню паронімічних рядів і гнізд, що засвідчують і прогнозовані, і непередбачувані звукосмислові зближення.

Список використаних джерел

1. Бірюкова О. О. Лінгвостилістичні особливості української діаспорної поезії 60 – 80-х років ХХ ст. // Автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 – українська мова. – Київ, 2004. – 20 с.
2. Бірюкова О. О. Лінгвостилістичні особливості української діаспорної поезії 60 – 80-х років ХХ ст. // Дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 – українська мова. – Київ, 2004. – 185 с.
3. Григорьев В. П. Звуковая организация стиха. Паронимическая аттракция // Очерки истории языка русской поэзии ХХ века. Поэтический язык и идиостиль. – М.: Наука, 1990. – С. 167 – 131.
4. Григорьев В. П. Паронимия // Языковые процессы современной русской художественной литературы: Поэзия. – М.: Наука, 1977. – С. 186 – 239.
5. Григорьев В. П. Поэтика слова. – М.: Наука, 1979. – 343 с.
6. Дащенко Н. Л. Паронімічна атракція в українській поезії 60 – 80-х років ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1996. – 20 с.
7. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
8. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. – К.: Рад. школа, 1965. – 431 с.
9. Ставицька Л. О. Про паронімічну формулу *білий біль* у мові сучасної поезії // Стилістика української мови. – К.: КДПІ, 1990. – С. 18 – 25.
10. Сютя Г. М. Мовні інновації в українській поезії шістдесятників та членів Нью-Йоркської групи: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1995. – 20 с.

Анотація. У статті розглянуто лінгвостилістичні параметри фоносемантичної організації поезії авторів Нью-Йоркської групи. Паронімічна атракція (семантичне зближення на ґрунті фонетичної подібності) кваліфікується як визначальна характеристика індивідуальних стилів, норма діаспорного текстотворення. Вказано на основні способи паронімічного оформлення поетичного вислову.

Ключові слова: поетична мова, фоносемантична норма, індивідуальний стиль, паронімічна атракція, звукосмислові зближення, фоносемантична трансформація.

Summary. The article deals with the studies of linguostylistic parameters of phonosemantic organization of poetry by authors' of new-york poetic group. Paronymic attraction (semantic approximation on the base of phonetic similarity) defined as a principle characteristic of individual styles, the norm of diaspora creative system. The main means of paronymic designing of poetry are distinguished.

Key-words: poetic language, phonosemantic norm, individual style, paronymic attraction, phonosemantic approximation, phonosemantic transformation.

МОВНІ ЗАСОБИ КОНТРАСТУ ТА ЇХ ЕКСПРЕСИВНЕ ЗНАЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ П'ЄСИ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКО "ЧОРНА ПАНТЕРА І БІЛИЙ МЕДВІДЬ")

Володимир Винниченко – один з найвидатніших прозаїків і драматургів першої половини ХХ ст. Його творчий доробок – одне з визначних явищ в українській літературі. Творчість письменника аналізували І.Франко, Леся Українка, Г.Костюк, С.Погорілий. Так Іван Франко по праву вважав Винниченка “найяскравішим із талантів-початківців”. Леся Українка писала про молодого Винниченка, що тільки безталанний не може випадково виявити чого у нього нема, тільки талант міг створити такі живі постаті, ці природні діалоги, особливо, цю широку яскраву картину.

В останнє ж десятиліття в українському винниченкознавстві помітними здобутками стали праці В.Панченка, В.Гуменюка, Л.Мороз, О.Векуа, Л.Науменко та інш.

Зокрема, у науковій роботі “Мова ранніх творів В.Винниченка” (Л.О.Науменко) досліджено особливості мови ранніх творів письменника в аспекті мовно-естетичного освоєння світу, проаналізовано різні шари лексики (розмовний лексикон, діалектизми, жаргонізми, застаріла й суспільно-політична лексика) та визначено їх функції.

Незважаючи на таку кількість наукових праць, мова творів письменника залишається недостатньо дослідженою. Це і визначило актуальність нашої розвідки.

Відсутність наукових праць, у яких проаналізовано роль саме антонімічного контрасту у творах даного автора, становить міру новизни нашого дослідження.

Мета дослідження зумовлює розв'язання таких завдань:

1) проаналізувати основні типи мовного контрасту;
2) довести, що у контрастні відношення вступають одночастинномовні антоніми, контекстуальні антоніми, синоніми;

3) виявити у мові драматичного твору явище міжчастинномовної антонімії;

4) визначити роль антонімів як основного засобу вираження експресії.

Об'єкт дослідження: п'єса В.Винниченка “Чорна Пантера і Білий Медвідь”.

Предмет дослідження: антонімічний контраст.

У сучасному мовознавстві під поняттям “контраст” розуміють взаємне протиставлення синтагматично супротивних одиниць, відношення між одночасно співіснуючими елементами тексту (мовлення). Давно помічено, що предмети, явища, ознаки чи дії сприймаються краще, виразніше, коли вони контрастують з іншими предметами, явищами, ознаками та діями. Невипадково фігури контрасту завжди становили основний зміст усіх риторик, поетик і стилістик. Ще Марк Ціцерон говорив, що різного роду мовні контрасти є “сильними прийомами впливу” на слухачів, що вони є “зблисками думки”, які надають мовленню “яскравості”, “витонченості”, “краси” і “сили”.

Велику увагу дослідженню мовних контрастів приділив В.А. Чабаненко.

Так вчений-мовознавець стверджує: “Серед усіх типів мовних контрастів найпопулярнішим, найчастіше вживаним є антонімічний контраст, тобто контраст семантико-корелятивних або супротивних одиниць. Вживання семантично контрастних лексем сприяє яскравішому вираженню думки й завжди супроводжується певними емоційно-експресивними барвами мовлення” [14, 24].

Контраст семантично корелятивних одиниць, як експресивний засіб, широко використовується в усному побутовому й ораторському мовленні, в мові публіцистики, епістолярії і, звичайно ж, художньої літератури та фольклору. Є значна кількість наукових праць (Полюга Л. М. “Про антоніми та їх використання”, Тараненко О.О. “Антоніми”, Чабаненко В. А. “Основи мовної експресії”, “Стилістика експресивних засобів української мови”, Новіков Л.О. “Антонимия в русском языке”), у яких антоніми досліджено на лексико-семантичному рівні. Експресивні засоби антонімії переважно розглядаються в аспекті лінгвостилістики, як окремі мовні явища. Наприклад, у праці В.А. Чабаненка “Стилістика експресивних засобів української мови” систематизовано і подано здебільшого теоретичні засади способів вираження антонімії, але праць, у яких було б досліджено антонімію як засіб, що виражає окрему авторську позицію немає. Антонімія є ще нерозкритою сферою визначення майстерності письменників, особливостей їх творчого “я”, своєрідності світобачення та втілення антонімічної палітри у їх творчості.

Антонімічні контрасти бувають різної семантичної та структурної складності. З погляду лінгвостилістики найяснішим і структурно найпростішим є контраст, що реалізується зіставленням антонімів.

Так, на прикладі п'єси Володимира Винниченка “Чорна Пантера і Білий Медвідь” проаналізуємо наявність мовного контрасту, який виражено за допомогою антонімів.

Помірною експресивністю відзначаються контрасти побудовані на зіставленні антонімів, що поєднуються в корелятивну пару сурядним (сполучниковим і безсполучниковим) зв'язком і оформлюються, як два поряд виступаючі однорідні члени речення; це видно із прикладу:

“І завтра, і післязавтра: ми не дамо його, поки не скінчимо... Всю ніч, весь день будемо робити...” [2, 83].

Якщо ж члени корелятивної пари текстуально віддалені, то семантико-стилістична напруга між ними дещо збільшується:

“Завтра підеш куди схочеш... Куди схочеш і з ким схочеш...”

Сьогодні зостанься, прошу... Нію!” [2, 81].

У тексті п'єси виявлено антонімічний контраст з повторюваними сполучниками – то, то; або, або; чи, що має значення посилення, яке підкреслює взаємовиключний початок. Подаємо мовний матеріал:

“Коли чого хочеш добути, то мусиш все йому віддати...” [2, 20];

“Або смерть Лесика, або продаж полотна...” [2, 23];

“А я знаю, чи я люблю її, чи ненавиджу” [2, 39].

Простежено використання автором багаторазового повторення однієї антонімічної пари, що посилює виразність сказаного. Наводимо приклад такого контексту:

“Слухай, от тобі заявляю: ти не хочеш піддержувати сім'ї, і я не хочу. Ти живеш для себе, і я буду. Хай Лесик помирає, мені все одно. Я не можу сидіти над ним і дивитися на те, як він гине. Я буду теж жить” [2, 28];

“Так – так. А що я не дав нічого, то правда, е-е, правда... Але дам, Сніжинко, дам!

Не дасте.

Дам!

Не дасте” [2, 37].

Таким чином, діалоги, які включають в себе повторювані антонімічні пари, відрізняє яскрава контрастність, найвищий лаконізм, який “сприяє експресивному посиленню, своєрідній передачі почуттів, думок персонажів” [13, 102].

При дослідженні помітили, що у діалозі завжди наявне симетричне розташування декількох антонімічних пар:

Корній: *“Ти йому боляче зробила!”*

Рита: *“Ні, ти йому боляче робиш!”* [2, 26-27].

Контрастування семантично супротивних одиниць (антонімів) здійснюється також шляхом їх різкого протиставлення. Структурно-стилістично такі контрасти оформлюються у вигляді експресивних антитезних побудов; антитеза (грец. antithesis – протиставлення) – мовний зворот, вислів, у якому різко протиставляються думки, явища, риси характеру, поведінка особи тощо з метою посилення вираження від мовленого, сказаного чи написаного [4, 353]. Доказом цього є мовні спостереження:

“Зовсім не краще, а гірше...” [2, 11];

“Хочу не хочу, а мушу”[2, 37].

Приєм антитези вимагає своєрідної синтаксичної композиції вислову, головними ознаками якої є паралелізм і симетрія. Саме ці ознаки уможливають належність антитези до мовно-естетичних категорій:

“Він зараз гроші дасть, а скінчиш потім” [2, 24].

Антоніми, які відносяться до однієї і тієї ж частини мови називаються одночастинномовними. Така антонімія є типовою, найбільш часто зустрічаючим в мові засобом вираження протиставлених явищ, процесів, предметів, речей об'єктивної реальності.

Наводимо приклади одночастинномовної антонімії:

1) антоніми виражені прикметниками:

“Блек, пийте, я не хочу, щоб коло мене були тверезі очі. Мусите бути всі п'яні” [2, 45].

2) антоніми виражені прислівниками:

“Власне, не Мулен, а я, бо те, що він зараз платить, я потім одплачу” [2, 43].

3) антоніми виражені займенниками:

“Він кидає, і я кину” [2, 43].

В протилежних значеннях можуть використовуватись слова різних частин мови:

“Так от собі живи, і потім все...” [2, 23];

Живи - все
(дієсл.) (займенник)

“Хочете – бережіть Лесика, хочете – ні; я тепер пальцем не вдарю, хоч би зі мною...” [2, 23];

Бережіть - ні
(дієсл.) (частка)

Міжчастинномовна антонімія дозволяє в багатьох випадках не допускати протиставлення слів однієї частини мови, яке може бути граматично однотипним і лексично тавтологічним.

Тож, з наведених вище прикладів видно, що міжчастинномовна антонімія – об’єктивно існуюче явище у тканині драматичного твору, вона розширює виразові можливості мови і служить її збагаченню в конкретних ситуаціях спілкування.

Стилістична виразність вислову у п’єсі зростає також тоді, коли корелятивні пари нагнітаються, наприклад:

“Це любов якоїсь дикунки. Вона *то обіцяє йому* неземні блага, *то сміється з його, то рветься, то сидить* як камінь. Потім *схоплюється*, велить везти себе в шантани, *регочеться, робить скандали*” [2, 32].

Антонімічне контрастування дає широкий простір для індивідуальної експресивної мовотворчості. Йдеться про так звану контекстуальну антонімічність. Стилістична виразність при цьому породжується не стільки самим стилістичним прийомом, як несподіваністю зіткнення, протиставленням чи зіставленням семантики контрастуючих одиниць, складністю асоціацій. Цитуємо:

“Як *страшно і солодко* хочеться спати” [2, 89];

“Так – так, Медведю, *гарний і бідний*” [2, 36];

“Приймеш *холодну, гарну* Сніжинку?” [2, 54].

П’єса Володимира Винниченка “Чорна Пантера і Білий Медвідь” являє собою складну систему мовних протиставлень, які пронизують всі елементи її структури.

Контрастні теми і образи проходять через увесь твір:

життя – смерть, багатство – бідність.

Яскраво зображено протиставлення психічного стану людини, контрастують навіть головні герої твору: Корній (Білий Медвідь) – Рита (Чорна Пантера). Ця контрастність проявляється у всьому. Володимир Винниченко майстерно поєднав двох різних за природою “звірів” в одній сім’ї: пантера – уособлення материнства; ведмідь – таланту митця. Важливу роль відіграє контраст, який використано у самій назві твору за допомогою антонімічної пари: **чорний – білий**, яка в свою чергу є доповненням до протиставної характеристики головних героїв (чорний колір виступає символом хаосу; білий колір у символістській поезії означає втілення повноти буття).

Таким чином, два протилежні погляди на спосіб буття у світі природно вступають у конфлікт, який переростає у непорозуміння головних героїв. Прикладом є поведінка батька по відношенню до сина:

“Ну, подумай же хоч сам: *шматок полотна, фарби – і живе творіння, дитина твоя...*” [2, 25].

Непорозуміння, непримиренність між батьками призводить до смерті власної дитини.

Контрастувати, як семантично співвідносні одиниці, здатні не лише антоніми, а й синоніми. Синонімічні контрасти також використовуються з різною лінгвостилістичною метою. Найпростіший синонімічний контраст виявляється при зіставленні двох стилістично однопланових синонімів.

Наводимо приклади синонімічного контрасту:

“Лице жагуче, майже *дике і грубе*” [2, 10];

“В стражданні дитини найбільше *чистоти і краси!*” [2, 20];

“Тут екстракт всякої *любові і краси*” [2, 20].

Спостереження показали, що таке вживання синонімів має на меті звернути особливу увагу на якусь думку, урізноманітнити семантичну палітру вислову, вточнити щось і повніше охарактеризувати предмет, явище, ознаку чи дію. Значеннева кореляція при цьому ледь помітна, із стилістичного погляду майже не суттєва.

Контрастують синоніми й при їх нанизуванні, коли є можливість зіставляти різні значеннєві відтінки слів. Від такого зіставлення певною мірою залежить експресивність ампліфікаційних та градаційних синонімічних рядів, наприклад:

“Лесику, скажи татові, що він тебе *не любить...* Скажи йому, що він *безсердечний, жорстокий...*” [2, 24];

“Занадто вона *гаряча... дика... самолюбива...*” [2, 35].

Отже, проаналізувавши мовний матеріал, можна зробити такі **висновки**:

- контрастність – важливий засіб зображення в структурі драматичного твору; вона охоплює мікротекст і складові частини тексту в цілому;

- контраст дозволяє майстру слова залучати в “канву” літературно-художньої оповіді мовні засоби, які обертають необхідну експресивність, образність і реалізують задачі автора, що пов’язані з розкриттям діалектики душі героїв і з найбільш рельєфним зображенням частини дійсності;

- один з головних засобів вираження контрастності – антоніми, які komponуються в стилістичні фігури, підключають синонімічні ряди антонімів і це приводить до розгортання цілого ланцюжка внутрішньо зв’язаних контрастів.

Підсумовуючи вищесказане, слід зауважити, що саме антонімічний контраст відіграє важливу роль у мові п’єси В.Винниченка “Чорна Пантера і Білий Медвідь”. За допомогою цього мовного явища автор висловлює найрізноманітніші почуття і думки героїв, намагається донести до читача ідейний задум твору.

Таким чином, можна стверджувати, що мовна палітра п'єси В.Винниченка "Чорна Пантера і Білий Медвідь" створювалась на максимальному використанні антонімів.

Дослідження даної проблеми будуть представлені у наступних наукових працях.

Список використаних джерел

1. Бондаренко А. Художнє мовлення п'єси: дар інстинкту й інстинкту дару. // Дивослово. – 2005. – №8. – С. 51-53.
2. Винниченко В. . Твори в 17 т. Драматичні твори. Чорна Пантера і Білий Медвідь. – Натусь. – Дочка жандарма. Т.13. – Київ, 1927. – 163 с.
3. Гуменюк В. І. Сила краси. Проблеми поетики драматургії В. Винниченка: Монографія. – Сімферополь, 2001. – 340 с.
4. Дудик П.С. Стилїстика української мови: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2005. – 368с.
5. Ковальчук О. Краса і сила у практиках повсякдення (творчість В. Винниченка 1902 – 1920 роки): Монографія. – Ніжин, 2008. – 167 с.
6. Ковальчук О. Гримаси танатологічного: краса у лабіринті смерті. // Дивослово. – 2005. – №8. – С. 45-50.
7. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: Підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; За ред. Л.І. Мацько. 2-ге вид., випр. – К.: Вища школа, 2005. – 462 с.
8. Миллер Е.Н. Выразительные возможности антонимов. // Русская речь. – 1987. – С. 48 – 52.
9. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке. – Москва, 1973. – 290 с.
10. Полюга Л.М. Словник антонімів в українській мові. – Київ, 1999.–272 с.
11. Полюга Л.М. Повний словник антонімів української мови. – Київ, 2006. – 507 с.
12. Пентиліук М.І. Культура мови і стилїстика: Пробний підруч. для гімназій гуман. профілю. – К.: Вежа, 1994. – 230 с.
13. Петрова Р.В. Стилїстика художественной литературы. Речевые средства контраста в романе. К. Федина "Костер". –Москва, 1982.–199 с.
14. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя, 2002. – 344 с.

Анотація. У статті розглядаються основні типи антонімічного контрасту на прикладі драматичного твору Володимира Винниченка "Чорна Пантера і Білий Медвідь". Доведено, що у контрастні відношення вступають: одночастинномовні та міжчастинномовні антоніми, контекстуальні антоніми, синоніми. Визначена роль антонімії як засобу вираження експресивності вислову.

Ключові слова: експресія, контраст, антоніми, синоніми.

Summary. This article discusses the basic types of antonymous contrast by example of Vladimir Vinnichenko's dramatic work "The Black Panther and the White Bear." It is shown that one part of speech and inner-part of speech antonyms, contextual antonym and synonyms come into contrasting relations. The role of antonyms is determined as a mean of expression of expressiveness.

Key words: expression, the contrast, antonyms, synonyms.

УДК 811.112.2'373.47

ТЕСЛЯ В.А.

ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СВОЕРІДНОСТІ ВИГУКІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність статті зумовлена спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на розгляд національно-культурної своєрідності мовних одиниць та емотивної складової значення мовних одиниць, проте національно-культурна своєрідність вигуків у сучасній німецькій мові, які є основою для вираження емоційного ставлення до дійсності, залишаються поза увагою дослідників. Для вираження певної емоційної оцінки дійсності в кожній мові існують свої мовні засоби, які є фіксованими у словниковому складі мови, і які відбирає людина для вербалізації своїх почуттів та волевиявлень. Наявні описи специфіки вигуків у німецькій мові недостатньо виявляють саме їх національно-культурні особливості.

Мета статті полягає у розгляді національно-культурної своєрідності вигуків у сучасній німецькій мові.

Об'єктом дослідження є культурологічний компонент значення вигуків сучасної німецької мови.

Предметом дослідження є національно-культурна своєрідність вигуків у сучасній німецькій мові.

Під культурою розуміють світобачення та світорозуміння народу, яке володіє семіотичною (знаковою) природою [7, 222]. Основним стрижнем культури є сукупність її установок (матеріальних та духовних цінностей), які історично склалися та закріпилися у пам'яті певного етносу [8, 18]. Надаючи перевагу одним установкам, і відмовляючись від інших, що зумовлено життєвою практикою людини, певна спільнота надає культурі динамічності. Саме це і створює передумови для аналізу взаємодії "мови" культури та власне мови на єдиній методологічній основі [8, 19].

Мова є частиною культури, культура втілена у мові і знайшла в ній знакове вираження. Мова бере участь у збереженні, відтворенні та передачі культури із покоління в покоління [7, 224]. Мовні одиниці є засобом втілення знаків "мови" культури. У процесі оволодіння мовними одиницями та їх застосування формується культурна самосвідомість окремої особистості, а також культурно-національна ідентичність народу [8, 14]. У мові фіксуються ті мовні одиниці і сталі вирази, які асоціюються з культурно-національними еталонами, стереотипами, міфологемами певної культурної спільноти [7, 233]. Культура ж впливає на своєрідність лексико-фразеологічних засобів, особливості нормативно-стилістичної системи та мовленнєвий етикет [2, 324].

Суб'єктом культури і мови завжди є індивід або соціум. Оскільки кожен носій мови одночасно є і носієм культури, то мовні знаки виконують функцію знаків культури і дають уявлення про основні установки культури, відображаючи тим самим культурно-національну ментальність її носіїв [5, 48].

Формування значень мовних одиниць визначається спрямованістю суб'єкта на відображення внутрішньої структури об'єкта, його зв'язків і відносин з оточуючою дійсністю. Цей процес характеризує особливості культури носіїв тієї чи іншої мови, і, відповідно, її національно-культурну маркованість [4, 224].

Семіотичний підхід до розгляду феномену культури створює передумови для аналізу взаємодії "мови" культури з власне мовою на єдиній методологічній основі і передбачає виокремлення і визначення змісту базових понять, за допомогою яких можна було б описати як явища "мови" культури, так і власне мови.

Текст культури – знаковий простір будь-якого вигляду, у часових межах якого наявна (або була наявною) культурно маркована діяльність, яка є орієнтованою на притаманні їй ідеологеми, які відіграють роль установок цієї діяльності, і притаманні їм способи вираження (ритуал, міф, релігія, фольклор, романтизм та ін., а також соціальні формації облаштування життя тощо) [8, 19-20]. Відповідно, при вивченні вигуків в контексті культури необхідно враховувати, що для розкриття національно-культурної маркованості вигуків важливо знати їхню етимологію та мотивацію.

Етимологія є діакронним явищем, яке пояснює походження значення і не змінюється з часом. Мотивація – синхронне явище, яке пов'язане з переосмисленням та втратою початкового трактування значення, що було закріплене в етимології. Мотивація, на відміну від етимології може змінюватись з часом. Зазначені поняття дають змогу прослідкувати етапи формування та розвитку людської думки, яка вербалізована вигуками [3, 84]. Наприклад, вигук *brr!*, який виражає почуття сильного – до тремтіння – холоду або огиду, за своєю етимологією належить до звуконаслідувань, передаючи рефлекторні звуки, які супроводжують наведені вище відчуття [9, 185]. З еволюцією людської думки це звуконаслідування перейшло до розряду вигуків і вживається не для передачі самого рефлекторного звуку, який супроводжує відчуття холоду і огиди, а для вираження цих відчуттів. Розглянемо цей вигук у контексті: *Brr! Frische Gräber jagen ihm immer einen Schrecken ein!* (виражає огиду) [10, 59]. У даному випадку вигук *brr!* несе у собі інформацію про те, що йдеться про щось неприємне. Він виражає критичне ставлення до певного об'єкта, предмета, ситуації або явища. Далі з контексту зрозуміло, що вигук *brr!* виражає огиду. Проте цей самий вигук може відноситись і до волевиявлень, тоді він направлений на тварин, прирівнюється до вигука *halt*, який виражає вимогу зупинитися. Отже, наші емоції, почуття, бажання виникають як відповідь на певні подразники і, іноді, ці емоції, почуття і бажання бувають достатньо сильними, тому необхідно, щоб у кожній мові існували такі мовні одиниці, які б змогли найточніше передати їх. Такими мовними одиницями і є вигуки.

Тезаурус культури – це таксономічне уявлення концептуального змісту тексту. Виокремлений з текстів тезаурус культури – база для виділення категорій культури і співвідносних з ними знакових форм їх презентації, які є "константами культури" [8, 20].

Константи культури – стійкі концептуальні структури, які є складниками ментальної сфери свідомості етносу. Вони несуть культурно ціннісну інформацію та представлені в текстах, явищах мови як знакової системи. У сучасній лінгвокультурології константи культури здебільшого прирівнюються до концептів культури як осмислених структур свідомості. Зміст констант культури розкривається шляхом дослідження їхнього вербального відображення в етнотекстах письменників, науковців, філософів і мовленні пересічних членів соціуму [6, 275]. Так, наприклад, притаманні кожній людині базові емоції є універсальними явищами і задають діапазон сфери концептуалізації, яка представлена концептами “інтерес”, “радість”, “здивування”, “сум”, “гнів”, “відраза”, “презирство”, “страх”, “сором”, “сором’язливість” (базові емоції за К. Ізардом) і сучасні константи культури, які входять в цей діапазон представлені емотивними (в яких домінують емотивні семи) *ach! oh! hurra! brr! ei! pfui! ätsch! aua! auwei(a)! ha!* та волетивними вигуками (волетивні семи виражені ними найяскравіше): *basta! pst! halt! hott! hüh! husch! marsch!* та інші. Проте більшість вигуків є багатозначними, відповідно, один і той самий вигук може виражати як волетивні, так і емотивні семи, що можна помітити у наведеному раніше прикладі з вигуком *brr*.

Зазначимо, що синонімічні вигуки часто мають різну етимологію. Це пояснюється наявністю у мові запозичень та екстралінгвальних чинників (національного характеру певної культурної спільноти, традицій, звичаїв, вірувань тощо) [3, 103]. Наприклад, синонімічний ряд *Gott!* (виражає здивування, розчарування, хвилювання, переляк,): *!årrgott!, Himmell!, Herrje!, oje!* (*ojemine, ojerum!, ogottogott!*). З поширенням християнства домінанта *Gott!* для всієї німецької лінгвоспільноти мала єдине значення *Бог*. Походження цього слова пояснюється неточно. Вірогідно це слово походить від субстантивованого партиципа II індогерманської мови *ǵhutó-m*, дієслівним коренем якого є *ǵhau-*, [an]rufen”, у зв’язку з чим слову “Gott” надавали значення істоти, яку кличуть вживаючи чарівне слово [12, 284]. З наведеної етимології можна зробити висновок, що раніше слово *Gott* мало лише номінативний характер, однак з часом людське мислення абстрагувалося і, оскільки люди часто зверталися за допомогою до Бога саме в скрутних ситуаціях, воно отримало додаткове значення “вираження здивування, розчарування, хвилювання, переляку” і стало вживатися як вигук. Вигуки *Herrje!, oje!* (*ojemine, ojerum!*) походять від вигуків “*Herr Jesu*” та “*Herr Jesu domine*”. Вживаються у скороченій формі через релігійну заборону або страх порушити другу заповідь Господню [13, 336].

Код культури – це та чи інша сукупність окультурених уявлень про картину світу певного соціуму про природні об’єкти, явища, які до неї належать, про дії та події, ментофакти, які зумовлені культурою народу і репрезентовані в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань; у нормах моралі, поведінці членів етнічної спільноти. Загальні різновиди культурних кодів є універсальними, проте їхні вияви в кожній культурі мають свою специфіку. Є такі коди культури, як: 1) соматичний (тілесний), представлений символічними функціями різних частин тіла людини; 2) просторовий, пов’язаний із членуванням простору, абсолютною і відносною локалізацією людини і предметного світу; 3) часовий, що фіксує уявлення абсолютного і відносного часу, відношення життя людини до часу Всесвіту тощо; 4) предметний, який представляє побутові реалії та різні артефакти; 5) біоморфний – код, у якому відображені уявлення певної національної спільноти про тваринний, рослинний світ та світ міфологічних істот; 6) духовний, що відображує моральні пріоритети, культурні цінності тощо. У науковій літературі виокремлюються ще космологічний, релігійний, сенсорний та інші коди [6, 299].

Зауважимо, що оточуючий світ справляє на людину певне враження, в результаті чого людина дає йому свою оцінку і в неї виникають певні почуття та емоції, які, як зазначалося раніше, виражаються вигуками. Однак вигуки, на відміну від емоцій, не є універсальними поняттями, вони мають свої національно-культурні особливості і в різних мовах відрізняються як за змістом так і за формою, напр.: в українській мові вигук “*i*” (*нерідко вимовляється подовжено i-i*) виражає *подив, розчарування, нехіль, сумнів*, в німецькій мові вигук “*i*” (*ih, ieh*) виражає *огиду*. Наведені приклади ілюструють, що один і той же вигук у різних культурах може обслуговувати два різних значення.

Для вираження здивування в німецькій мові слугує вигук “*schau!*”, в українській – “*ба!*”. Отже, у кожній культурі існує історично зумовлене ставлення до предметів, явищ оточуючої дійсності, а мова забезпечує його вираження знаками, які притаманні певній мовній спільноті.

Симболарій культури є словником культури – це флюктуруючий в просторово-часовому вимірі набір ментальних структур, які відображають окультурене світоусвідомлення і вироблені у ньому установки життєвих практик, які є притаманними певній культурній спільноті. З формами культурного усвідомлення дійсності пов’язані також образно або абстрактно мотивовані способи ототожнення реального і уявного світів та притаманні цим формам свідомості типи переосмислення та засоби позначення, що відображується в хронотопах текстів культури.

Інвентарем символарія культури є своєрідна колекція різноаспектних як у часовому, так і в концептуальному вимірі термінопозначень типу архетип, тотем, фетиш, символ, ритуал, оберег, еталон, стереотип, міфологема тощо [8, 21].

Отже, національно-культурна своєрідність вигуків сучасної німецької мови розкривається при розгляді етимології, яка містить у собі відомості про походження значення вигуку і пов'язана з певним етапом історичного розвитку суспільства. Однак у синонімічних вигуках етимологія може не співпадати, що зумовлено наявністю запозичень та впливом екстралінгвальних чинників. З еволюцією людської думки початкове значення вигуку часто змінюється, що вмотивовано розвитком культури, змінами в політичній системі тощо. За допомогою вмотивованості вигуку можна прослідкувати еволюцію людської думки на різних етапах життя. Національно-культурні особливості вигуків німецької мови виявляються також при зіставному аналізі, наприклад, німецької і української мови. На формування значення вигуку впливають також внутрішньомовні (асиметрія мовного знака) та лінгвістичні фактори розвитку людської думки (вторинна номінація тощо), які слід враховувати при розгляді національно-культурних особливостей аналізованих одиниць.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К.: Довіра, 2007. – 205 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник: – К.: Видавничий центр “Академія”, 2003. – 464 с.
3. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах: Монография. – М.: Гнозис, 2008. – 374 с.
4. Левицкий Ф.Э. Культурологический аспект функциональной переориентации единиц современного английского языка. Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету. Серія Філологія. Педагогіка. Психологія: Мова, освіта, культура: наукові парадигми у сучасному світі. – К.: Вид.центр КДЛУ, 2000.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высших учебных заведений. – М.: Издательский центр “Академия”, 2001. – 208 с.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008 – 712 с.
7. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
8. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры. //Фразеология в контексте культуры. – М.: “Языки русской культуры”/1999. – 336 с.
9. Шанский Н. В мире слов, 3-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещ., 1985. – 270 с.

Ілюстративний матеріал

10. Angela Sommer-Bodenburg. Der kleine Vampir und die große Liebe. Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1985. – 118 S.
11. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 6 Bänden. Unter Leitung von G. Drosdowski. – Mannheim. Wien. Zürich: Dudenverlag, 1976. – 2992 S.
12. Duden. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. Mannheim. Wien. Zürich: Dudenverlag, 2007. – 960 S.
13. Duden. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. Die Geschichte der deutschen Wörter bis zur Gegenwart. – Mannheim. Leipzig. Wien. Zürich: Dudenverlag, 2001. – 960 S.

Анотація. У статті розглянуто національно-культурні особливості вигуків у сучасній німецькій мові. Подано етимологічний аналіз вигуків. Проведено зіставний аналіз вигуків німецької та української мови. Розкрито такі фактори впливу на значення аналізованих мовних одиниць як: внутрішньомовні та лінгвістичні фактори розвитку людської думки.

Ключові слова: вигук, етимологія, фактори впливу, внутрішньомовні та лінгвістичні фактори.

Summary. The article deals with national and cultural peculiarities of interjections in modern German. The etymological analysis of interjections and comparative analysis of the Ukrainian and German interjections are carried out in the paper. Such factors of influence over units under consideration as intralanguage and linguistic factors of development of human thought are highlighted.

Key words: interjection, etymology, factors of influence, intralanguage and linguistic factors.

НАЦІОНАЛЬНА МОВА – ВИРАЗНИК МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Мова як суспільне явище – це національний організм, який є не лише найважливішим засобом спілкування людей, джерелом інформації про світ, насамперед про свій народ, інтелектуальним проявом особистості, основою духовності народу, історичної свідомості, але і його творцем. Вона акумулює людські знання у сферах матеріальної і духовної культури, відтворює динамічні картини сьогодення, зміни у суспільному житті, політичні погляди на тому чи іншому історичному етапі, створює скарбницю культурних цінностей.

Мова – визначальна ознака держави, твердиня кожного народу, засіб самоідентифікації нації та єднання громадян у суспільство – історичну спільноту. “Хоч мова як загальнолюдський феномен – організм функціонально-універсальний, форми його вияву різні, і кожний народ у власній мовотворчості йде своїм шляхом, часто неторованим і тернистим. При цьому кожна мова по-своєму неповторно передає суть людської мови взагалі” [4, 67]

Формування народу в націю супроводжується мовним самоствердженням, яке усуває з національного життя чужу мову або застарілу свою. Унаслідок цього мова стає національною у своїй самобутності. “Різні позначення світу речей у різних мовах – це й різне його бачення різними народами. Тому інтелектуальну самобутність народів можна вважати наслідком їхніх мов” [4, 105]

Мова нації – універсальна система, яка є національною душею народу, його світом, духовністю. Тому цілком погоджуємося з думкою В. фон Гумбольдта: “Мова є немовби зовнішній вияв духу народів: мова народу є його дух, а дух народу є його мова” [4, 68]. Отже, дух національної мови виявляється у єдності духовної народної сили з набутком окремого індивіда і є “засобом самовираження кожної конкретної людини” [3, 214]

Саме мова допомагає особі самоусвідомити себе, і через неї відбувається становлення національної самосвідомості. Слово наші предки прирівнювали до самого життя. Слово породжувало й пояснювало життя, було запорукою безкінечності майбутнього. Воно лікувало, допомагало, втішало, рухало на подвиг, надихало. І все це відбувалося само собою, природно. Мова, кожне слово не випадкові у світі, у кожного – божественна, космологічна біографія. Світ постає у мові як гармонійний, оновлений, оформлений, структурований, як природа, завдяки чому в ньому можна жити. Але світ мови – це витворений світ, створений Богом, один із найголовніших пластів національної культури. “Споконвіку було Слово, а слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку. Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього. І життя було в Нім, а життя було Світлом людей. А Світло у темряві світить, і темрява не обгорнула його” [5, 112] Справді, саме Слово є першопочатком Господнього творіння, найвищий Божий дар нам усім, тобто є найголовнішою ознакою духовного буття людини, частка божого подиху в кожному із нас. Отже, мова – це дух людини як духовного організму і дух народу як організму суспільного, оскільки здатність до неї закладена в кожному індивіді, але реалізується вона лише в процесі спілкування. У ній виявляється генотип нації, досвід її буття, їй належить першорядна роль у формуванні менталітету народу, його унікального психоустрою. “Ментальність – це спільне “психологічне оснащення” представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення” [8, 4]. Тобто, здебільшого під цим терміном розуміють “глибокий рівень свідомості, від якого залежить специфіка світосприймання, світобачення, орієнтація і поведінка людини (спільноти) в реальності. Іншими словами, ментальність обумовлює, визначає особливості душі, серця і розуму, вона є серцевиною того, що називають характером народу і що значною мірою робить людей українцями, євреями, німцями, турками, японцями і т.д.” [7, 199].

Національні особливості проявляються у характері, поведінці, побуті, традиціях, звичаях, обрядах і насамперед у національній мові. Українська нація впродовж віків перебувала об’єктом гноблення чужинцями. Споконвічна державна політика Московської імперії – геноцид, етноцид і лінгвоцит. Це фізичне і духовне знищення народу, його мови: “Все немосковське має зникнути, згинути, розсмоктатися. Імперія крокує далі по ще не постиглих трупах народів. Крокує до нових підбоїв. Ніколи етноцид не набув такого розмаху й інтенсивності, як за советської влади” [2, 95]. Це і робила Російська імперія, особливо у більшовицький період, з мовами і писемним словом підлеглих народів. Політики минулого знали, що мова пов’язана з формуванням нації як окремої усвідомленої єдності, що вона головний комунікативний посередник у суспільному житті, що лише вона забезпечує єдність етносу. Історія має численні приклади того, що із зникненням мови зникає і нація. Це гірше, ніж утрата державності. Держава може відновитися, а якщо її не було, то виникнути. Коли ж народ остаточно втрачає мову, він припиняє своє існування назавжди. Чи

не найточніше про це сказав Іван Огієнко: “Мова – то серце народу: гине мова – гине й народ” [6, 196]. Тобто, знецінення мови знецінює її носіїв, знецінює націю і її духовну культуру. Мова моделює і вчинки людей, вона показує світові, які ми є: якщо знаємо й шануємо державну мову, то поважаємо й себе, і заслуговуємо поваги до інших.

Мова – це форма нашого культурного і національного життя. Вона виконує важливу філософсько-світоглядну функцію: прив’язує етнос до ландшафту, а це в свою чергу сприяє створенню нації, її розвитку й оформленню в державу. Рідна земля, природа – основа ментальності етносу, а відтак є органічним складником самосвідомості й національного характеру. “Побутування на спільній території породжує спільність свідомості, почуттів і прагнень, спільність долі – географія стає історією. Територія, заселена етносом, з її степами і горами, ріками і морями, її підсонням, кліматом, ґрунтами і надрами, рослинністю і тваринним світом – усе це переходить через душу, відображається в психіці людей, що складають етнічну спільноту, і втілюється у легендах, піснях, переказах, прислів’ях, у традиціях, звичаях, ритуалах способах господарювання, у взаєминах між людьми, у ставленні до свого і чужих МИ” [7, 33]. Мова теж не існує у відірваності від рідної землі, а навпаки зближується з нею, закорінюється в ній, породжуючи національно свідому особистість. “Етнос бере свій початок на певній території, і, коли він її втрачає, то вона продовжує для нього існувати в його культурі, мові, у свідомості” [7, 41].

Важливо зазначити, що у процесі генетичного і культурного наслідування етнос переймає від своїх родичів і свого оточення мовні звички, культурні традиції, моделі світосприйняття і конституційні схильності.

Національна мова концентрує весь інтелектуальний потенціал нації і в такий спосіб у процесі історичного розвитку врешті-решт переростає в могутню рушійну силу суспільного прогресу. Це добре розуміли й розуміють політики чи не всіх держав. У сучасному світі не існує моно-національних спільнот, і Україна в цьому випадку не є винятком. Етнічна активність, національна свідомість українців була тією рушійною силою, що рухала історичний процес.

Важливо зазначити, що національна свідомість належить до найважливіших умов культурного розвитку етносу, головним складником якого є національно свідомий індивід, здатний до культурного акумулювання знань, досвіду інших народів. Національна свідомість формується, набувається, виховується середовищем, освітою, довкіллям і нерозривно пов’язана з етнопсихологічними основами мовного спілкування.

Державницький світогляд передбачає проведення активної, цілеспрямованої мовної політики, орієнтованої на виховання національно свідомої мовної особистості.

Формування здорового правового суспільства великою мірою залежить від національної ідеї. Ідеологічно викривлене розуміння понять “націоналізм”, “національна ідея” було причиною страждань, життєвих трагедій мільйонів чесних патріотів-українців. Адже національну ідею не можна прищепити народові, бо це буде не національна, а імперська, чи якась інша ідея. Національна ідея має універсальний характер, тобто вселюдські і всечасові чинники, що ґрунтуються на найвищих якостях – свободі і справедливості.

Найважливішими рисами української національної ідеї є соборність і державність України. “Поняття соборності народу і національної ідеї загалом якнайтісніше пов’язане з його мовою, позаяк народ – це, як знаємо, передусім мовна спільнота. Для усвідомлення необхідності своєї соборності і державності українцям немає потреби, як це часто роблять ідеологи інших націй, конструювати своє минуле або, що більше, привласнювати чужу історію, як це вчинила з українською минувшиною Московська імперія.” [7, 169].

Національна ідея – невичерпне джерело духовної стійкості, мужності і благородності нації. Вона додає народові сил, підносить його у світовому співтоваристві, сприяє вільному розвитку національних культур, збагачених духовним досвідом братніх народів і всього людства. “Відсутність національної ідеї ... гальмує національний розвиток етносу, послаблює його духовні сили, зменшує внесок до світової культури й цивілізації, знижує його престиж” [7, 167].

У національно-мовному питанні важко відректися від застарілих звичок, методів, уявлень і стереотипів. Ідеологічні догми перешкоджають відродженню національної свідомості, створенню макроклімату, де торжествувало б доброзичливе співробітництво незалежних людей різних національностей.

За українською мовою закріплено статус мови державної й мови міжнаціонального спілкування. Отже, в Україні державною мовою може бути і є тільки одна мова – українська. “Державність мови є прикметою і символом державності народу. Але значення удержавлення мови аж ніяк не вичерпується його символічною стороною. Між національною мовою і національною державністю існує повна взаємозалежність. Без мови неможливе нормальне функціонування національного організму, в тому числі його державних форм” [5, 80].

Мрія кожного народу – жити заможно і самостійно, розбудовувати свою матеріальну і духовну культуру. Адже та чи інша нація виборює державність насамперед для того, щоб створити

умови для вільного розвитку власних традицій, власної етнічної, культурної і духовної самобутності, а отже, і якомога повніше розкрити й реалізувати свої творчі можливості. А це можливе лише за умови повнокровного функціонування національної мови.

Дбати про захист рідної мови, її престиж – найважливіший і святий обов'язок кожного свідомого й освіченого представника свого народу. Адже втрата рідної мови для нації означає втрату державних позицій.

Щодо національних меншин, то їм гарантується вільний розвиток рідних мов, але це не повинно завдавати шкоди функціонуванню офіційної мови.

Державний статус української мови є одним з найвищих виявів самоутвердження української нації. Тому немає потреби політизувати мовне питання, а знати, що держава утверджує свій престиж на світовій арені через законодавче забезпечення і розвиток української мови в усіх без винятку сферах суспільного життя.

Список використаних джерел

1. Біблія: Євангелія від Івана. – [б.м.в.]: Українське біблійне товариство. – 1992. – 1255 с.
2. Вудка Ю.А. Московщина: Мемуарний есей / Вудка Ю.А. – Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1978. – 298 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 3. Философия духа / Гегель Г.В.Ф. – М.: Мысль, 1977. – 471 с.
4. Гумбольдт В. фон. О различии строения языков и его влияния на духовное развитие человечества / Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
5. Коган М.С. Человеческая деятельность: Опыт системного анализа / Коган М.С. – М.: Политиздат, 1974. – 327 с.
6. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон) – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
7. Радевич-Винницький Ярослав. Україна: від мови до нації / Радевич-Винницький Ярослав. – Дрогобич: Видавнича фірма "Відродження", 1997. – 360 с.
8. Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.

Анотація. У статті досліджуються проблеми ментальності українського народу, проблеми буття нації крізь призму мови як домінуючої ознаки етносу; простежується розвиток, становлення і відродження української мови.

Ключові слова: національна мова, менталітет, розвиток, становлення, державність мови.

Summary. The article deals with the issues of mentality of the Ukrainian people the nation through the prism of the language as the dominant feature of ethnicity; the development, establishment and rebirth of the Ukrainian language.

Key words: a national language, mentality, development, official status of a language.

УДК 821, 161.2.09

Третяк А.В.

ВЕЛИКЕ ВИДНО Й ЗДАЛЕКА (ГРИГОРІЙ КОСТЮК ТА ІВАН СВІТЛИЧНИЙ)

Григорій Костюк та Іван Світличний, визначні літератори, громадські діячі, – представники різних поколінь, у долях яких є досить багато спільного, хоч їхні стежки в реальному житті ніколи не переплітались. вони знакові періоди становлення новітньої української літератури: Григорій Костюк – 20-30-ті роки, Іван Світличний – 60-70-ті роки.

Обидва – селянські діти, які свідомо обрали для себе незвичний як для свого походження фах – літературу. Обидва отримали ґрунтовну освіту: Г.Костюк спочатку у Київському ІНО, а згодом – в аспірантурі у Харкові, І.Світличний – у Харківському університеті, а згодом в аспірантурі Інституту літератури Академії наук у Києві. Знехтувавши всіма спокусами молодості, надавали перевагу книгам, які виходили далеко за рамки навчальних програм.

У професійному становленні їх об'єднувало те, що мали наставниками людей одного покоління української літературної еліти: Г.Костюк своїм безпосереднім провідником вважав

М.Зерова, І.Світличний – О.Білецького, останнього із могікан старої філологічної школи в Україні, “людини високої культури, гуманного виховання срібного віку російської літератури” [2, 400], якого Зеров рекомендував своєму учневі, як “блискучого, витонченого літератора” [2, 144]. Ще студентом Костюк відзначив у Білецькому-лекторові “священнодійство інтелекту” [2, 399], завдяки якому вчений “виховав кілька поколінь популяризаторів і творців української літератури, а серед них ряд таких талановитих і видатних критиків та дослідників з молодшого покоління, як Віктор Іванисенко, Іван Дзюба, Наталія Кузякіна, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Олександр Кудін, Ігор Дзевєрін та багато інших” [2, 402].

Саме під егідою цих патріархів сформувались літературознаці високого штибу, чесні громадяни і патріоти своєї Вітчизни, яка на певних етапах жорстоко обійшлась з кожним із них. Так, Г.Костюку безпідставно довелося пережити роки заслання у сталінських таборах, з середини 40-х емігрувати спочатку до Німеччини, а згодом до США і за межами Вітчизни докласти титанічних зусиль для духовної консолідації української інтелігенції. Він уважно і дієво стежив за політичним та літературним життям у материковій Україні.

Г.Костюк щиро порадив з того, що на початку 60-х років ХХ століття почала опускатися завіса, яка ділила українських митців на вітчизняних та емігрантів, з появи молодшої талановитої літературної еліти, до якої вчений відносив Івана Світличного. Однак ці сподівання виявились передчасними. І.Світличний, приміром, належав до числа тих, які стали жертвами постхрущовської відлиги: у 1965 році він був заарештований. Г.Костюк, дізнавшись 1 квітня 1966 року зі шпальт швейцарської газети “Цюрихер цайтунг” та 7 квітня – “Нью-Йорк таймс” про арешти Івана Світличного та Івана Дзюби, добре знаних у колах західноєвропейських журналістів, доклав чимало зусиль до того, щоб привернути увагу світового громадянства до актів несправедливості, які розпочались в Україні. Він як голова Об’єднання українських письменників “Слово” в США і як член Міжнародного ПЕН – Клубу уклав меморандум на ім’я генерального секретаря Міжнародного Пен-Клубу Девіда Карвера, в якому навів факти порушень свободи думки і висловлення у СРСР, що вилились у арешти та судові процеси над російськими та українськими письменниками: “Вважаємо за свій обов’язок, – зазначалось у меморандумі, – поінформувати вас про те, якого розмаху набрала ця акція в Українській РСР – другій за кількістю населення республіці Радянського Союзу. Вже з середини 1965 року в Україні пройшли численні арешти молодшої творчої інтелігенції” [1, 482].

Цей документ був затверджений на засіданні президії ОПУ “Слово” і відправлений до Лондона. Подібні за змістом листи були оперативно розіслані до Американської академії поетів, ЮНЕСКО (відділ культури і мистецтва), Європейського союзу (співтовариства) письменників – на ім’я його голови італійського письменника Джанкарло Вігореллі – та персонально видатним діячам світової культури і літератури (Бертран Рассел, Іньяціо Сілоне, Артур Міллер та інші).

Об’єднання українських письменників на еміграції “Слово” підготувало декларацію з таким заголовком: “До учасників 34 Міжнародного Конгресу ПЕН-Клубу. Письменники, критики, поети, заарештовані в Україні” [1, 483].

У ній детально проаналізовано нищівну політику держави проти митців упродовж десятиліть радянської влади, що призвело до нечуваного знищення інтелектуальної еліти. Взяти хоча б такий промовистий факт, що до 1933 року активно діючих письменників було 250 осіб; після 1939 року на волі залишилось 34. То було страшне спустошення української літератури на добрих двадцять років. Закінчувалась декларація такими словами:

“Ми звертаємо увагу учасників конгресу, що страхітлива тінь сталінізму з новою силою і в новій формі зависла над народами СРСР” [1, 484].

34 Конгрес відбувся у червні 1966 року у Нью-Йорку, і був він, як “казали бувальці, особливо величним і справді – світовим” [1, 485].

Завдяки наполегливим домаганням свідомої української інтелігенції уперше за 45 років свого існування Міжнародний ПЕН-Клуб порушив проблему становища українських письменників.

На конгрес, який проходив у підсонні філософської тези “Письменник як вільний і незалежний дух”, прибули делегати 56 країн, репрезентуючи 76 центрів ПЕН-Клубу з 7500 членів. “Це був впливовий “мозковий трест” людства” [1, 485]. Але з Радянського Союзу, нехай навіть у ролі попередньо задекларованого спостерігача, делегація не прибула. Припускалось, що радянська делегація опинилась би у дуже невігідному становищі, і коментар “Літературной газеты” щодо відсутності делегації через розгул антирадянської пропагандистської компанії виглядав абсолютно непереконливим.

Аргументовано прозвучав на конгресі виступ Девіда Карвера про становище письменників у СРСР загалом, та, зокрема, й українських письменників. Г.Костюк з радістю зазначив, що “уперше за всю 45-річну історію Міжнародного ПЕН-Клубу ім’я України, слова “український письменник” прозвучали з високої трибуни конгресу!” [1, 491].

“Десь невдовзі, – пише Г.Костюк, – прийшла до нас з України вістка, що Дзюбу першим, а трохи згодом Світличного другим – звільнили з ув’язнення. Не знаю, чи було це наслідком заходів

Девіда Карвера у “вищих сферах” Москви, а чи широкого розголосу справи переслідувань і арештів у СРСР, але ці події в часі збіглися. В усякому разі, ми з свого боку зробили все, що могли” [1, 491].

Наведені спогади засвідчують, що Г.Костюк разом із представниками української діаспори докладав немало зусиль до того, щоб наблизити звільнення І.Світличного, якому на волі судилось побути досить мало часу.

Брежнєвсько-андріповська система виявилась не менш жорстокою та загниваючою за своєю суттю, ніж попередня, вона послідовно переслідувала інакомислячу інтелігенцію. Як особисту трагедію переживав Г.Костюк новий сплеск політичних репресій в Україні. Відбувши у свій час п’ять років концетраку у Воркуті, він добре усвідомлював, які випробування довелось перенести фізично міцному, талановитому вченому І.Світличному за 7 років ув’язнення у таборах суворого режиму та 5 років заслання. Сукупно 12 років неволі фактично знищили його здоров’я.

Г.Костюк відверто захоплювався цією, за висловом академіка А.Сахарова, “світлою і мужньою людиною”, постаті якого він приділив багато уваги, підтвердженням чого є досить ґрунтовна стаття “Піднятись вище і літати швидше...”, в якій відомий літературознавець дав своє бачення постаті І.Світличного. У характерній для нього публіцистично-критичній манері Г.Костюк відзначає, що хоче донести до широкої громади одну із головних галузей діяльності І.Світличного – теоретика, дослідника і критика літератури, “ув’язненого у січні 1972 року, в сумній пам’яті року чергового погрому української інтелігенції, зокрема її молодій групі правозахисного руху” [3, 251]. Вчений уважно аналізує напрацювання І.Світличного, починаючи із перших статей та рецензій у періодиці до часу написання статті -1983 року, коли Костюк сподівався, що той “геройчно перетриває цей тяжкий стан свого здоров’я і на зло своїм жорстоким карателям одужає й повернеться знову до нормального творчого життя” [3, 252].

Г.Костюк зауважує, що І.Світличний – “особистість маєстатична багатогранна” [3, 253]. Про це свідчить коло наукових зацікавлень І.Світличного як мовознавця, автора солідної аналітичної розвідки про трьохтомний Російсько-український словник; літературознавця (книга “Художній метод” та ін.); перекладача поезій і пісень П.Ж.Баранже; автора оригінальних поезій: книги “Тратовані сонети”, циклів поезій “Рильські октави”, “Варіації на виспівані теми”, “Курбас”, “Архімед”, “Я – дисидент. Дев’ять сонетів”. Особливий резонанс за рівнем граничної відвертості, чесності та безкомпромісності викликав у вченого “Відкритий лист Миколі Бажану”.

Дослідник спостерігав за невпинним зростанням авторитету І.Світличного у широких наукових колах не тільки України, але й зарубіжжя, де про нього схвально відгукнулись Іван Кошелівець та Осип Зінкевич, Яр Славутич та ін.

Перше, на чому наголошує в оцінці Світличного-літературознавця Г.Костюк, – це здатність до глибокого аналітичного мислення, свіжість і сміливість думки, яка опирається на глибоку обізнаність у набутках світової літератури, основних тенденціях її розвитку у позиціях найвиразніших теоретиків мистецтва західного світу (Хозе Ортега-і-Гассет, Жак Мартен, Клайв Белл, Вільгельм Воррінгер і багатьох інших).

Відчувалось прагнення молодого дослідника узагальнити та визначити “теоретичні основи естетики молодого покоління поетів і мистців шістдесятих років” в Україні [3, 255], які підняли на щит ідеї гуманізму, людяності, добра, правди всупереч канонізованим правилам творчості, сформованих існуючою ідеологією, коли “людина-індивід була підмінена людиною-гвинтиком, суспільно-виробничою машиною” [3, 258].

Г.Костюк відзначає, що Світличний “став тоді одним із головних теоретиків реабілітації людини, носієм і пропагандистом ідеї нового, справжнього, не пристосовницького гуманізму” [3, 257]. І.Світличний мав сміливість сказати про відірваність романістики маститих авторів від життя, боязнь правдиво показати прорахунки соціалістичного господарювання і правдиво змалювати образ людини праці, небажання уникати штамів та шаблонів у сюжетобудуванні, відсутність громадянської сміливості письменника, що знижує потенціал обдарованих митців і загалом рівень української літератури.

Правдивість, об’єктивність оцінки молодим поціновувачем розтиражованих та захвалених творів викликала опір, а то й відверту ворожість їх авторів до критика. З іншого боку така аргументована й професійна оцінка засвідчувала високу принциповість і громадянську відвагу молодого вченого.

До поезії Іван Світличний ставить ті ж вимоги, що й до прози. Як позитив відзначається вміння побачити “мистецьку досконалість і глибоку увагу до людини” молодих поетів 50-60-х років Ліни Костенко, Василя Симоненка, Івана Драча, Миколи Вінграновського та небагатьох інших, яких неоднозначно сприйняла тодішня літературна критика. І тільки Іванові Дзюбі та Іванові Світличному вистачило сміливості виступити оборонцями паростків нового.

Сміливістю відзначалась стаття “У поетичнім космосі”, у якій І.Світличний різко виступав проти ще проти однієї вади – кон’юнктурної та консервативної критики та її конкретних

представників Г.Костюк відзначає слушність суджень І.Світличного на предмет того, що є потреба не тільки в талановитих авторах, за якими майбутнє, а й в суттєвих змінах у літературознавстві, яке має відійти від ідеологічної заангажованості і стати на шлях об'єктивної історико-літературної науки. Вона має керуватись принциповістю та вимогливістю, тими критеріями оцінки, які висувала класична літературознавча школа, представлена вчителем І.Світличного О.І. Білецьким у двотомнику "Від давнини до сучасності".

І.Світличний піддавав нищівній критиці ряд літературознавців, які посідали керівні посади в наукових інституціях, за неповажність досліджень, методологічну безсилість, а подекуди й примітивізм. Молодий вчений вірив, що "ідеї його відродженого покоління опанують український літературний процес і посядуть провідне місце" [3,267]. Натомість Михайла і Богдана Горинів, Михайла Косіва, Ігоря Калинця, Михайла Осадчого, Євгена Сверстюка, Панаса Заливаха, Святослава Караванського, Анатолія Шевчука і його самого запроторять у тюрми та концтабори. Ліну Костенко, Миколу Вінграновського, Івана Драча паралізують цензурою та наглядом. Чимало представників української інтелігенції будуть вимушені стати дисидентами, а серед них і сестра Івана Світличного Надія, яка теж "великою мірою перебрала на себе увагу"[1,533] Г.Костюка. Вони зустрілися, і вчений і отримав можливість особисто засвідчити своє шанобливе ставлення до Івана Світличного. Г.Костюк підкреслює, що "на своєму тяжкому хресному шляху в'язня він зберіг сумління, про що свідчать "Гратовані сонети" та "Відкритий лист Миколі Бажану" із мотивацією свого зречення радянського громадянства, але не Вітчизни. " І у цьому – весь Іван Світличний. Великий справжній гуманіст, обдарований, освічений, гордий і незламний син українського народу. Хоч замучений до краю, стоїть він за ґратами як титан і мовить своє віще слово перестороги і судді" [3, 268].

Сталось так, що Г.Костюк пережив свого молодшого побратима і до останніх днів жив надією, що у новій Україні будуть створені всі умови для розвою духовного життя, що ніякі катаклізми не супроводжуватимуться подібними актами тиранії проти цвіту української інтелігенції, яка перенесла злети і падіння ХХ століття.

Список використаних джерел

1. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах – Едмонтон, 1998. – Кн.11. – 609 с.
2. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах / Передмова М.Жулинського – К.: Смолоскип, 2008. – Кн.1. – 720 с.
3. Костюк Г. Літературно-мистецькі перехрестя (паралелі). – Вашингтон; К., 2002. – 416 с.

Анотація. У статті йдеться про бачення Григорієм Костюком Івана Світличного як літературного критика, теоретика шістдесятництва, а також про зусилля діаспори, спрямовані на захист його громадянських прав.

Ключові слова: шістдесятництво, Міжнародний ПЕН-Клуб, діаспора, цензура, естетичні засади, творча індивідуальність.

Summary. In the article the works by G.Kostjuk, dedicated to I.Svitlitchnij – the literary critic, the theorizer, who worked in 60 th of the XIX century. The main attention was paid to the efforts of Diaspora, which were directed to defence of his civic rights.

Key words: international PNE-club, Diaspora, censorship, aesthetic basis, creative individualism.

УДК 811.161.2'373:83

Третяк Н.В.

ЖАРГОННА ЛЕКСИКА І МЕТАФОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ МОВИ ДРУКОВАНИХ ЗМІ

Комунікативна й соціальна загальнозначимість змісту газети досягається в першу чергу за рахунок певного принципу відбору й уживання мовних засобів. Цей принцип орієнтовано на логіко-понятійний бік мови, що продукує використання мовних одиниць, яким притаманні точність, нейтральність, об'єктивність вираження змісту, а також експресивність та образність. Експресивна функція мови набуває нових проявів у вживанні стилістично зниженої лексики, яка має потужний експресивно-емоційний потенціал. Саме тому досить часто номінативна функція жаргонізму тісно пов'язана з образністю й використовується для надання описуваним фактам і подіям певної оцінки. Включені у газетний дискурс, жаргонізми виступають одночасно і номінативною одиницею, й експресивою, і стилістичним маркером.

Дослідженню цього шару лексики, умови її функціонування в сучасному газетно-публіцистичному дискурсі присвячено численні праці вітчизняних та зарубіжних учених. Цей напрям, репрезентують в україністиці, зокрема, С.Андрусів, В.В.Балабін, А. Березовенко, Б.О.Коваленко, С.А.Мартос, А.Р.Семів, Л.О.Ставицька, О.О.Тараненко; на матеріалі російської мови в Україні – Л.А.Кудрявцева, Л.М.Синельникова, І.О.Соболева. Однак, висвітлення проблем, пов'язаних з функціонуванням сучасного жаргоновживання як номінативно-експресивного засобу в дискурсі друкованих ЗМІ, залишається недостатнім. Отже, мета пропонованої статті – з'ясувати роль жаргонної метафори як потужного експресивного засобу самовираження адресанта в контексті друкованих ЗМІ.

Серед образних та експресивних засобів мови в газеті особливе місце належить метафорі. Широке використання метафори як джерела експресії є однією з ознак мови газети. Розглядаючи мовну специфіку газетних матеріалів, які належать до різних жанрів, Г.Я.Солганик зазначає, що завдяки вживанню метафори газетні тексти справляють більш сильне враження, оскільки метафора апелює не тільки до розуму, але й до почуттів читача [3, 28].

Функція метафори в газетному тексті зводиться або до психологічного аспекту – створення емоційної оболонки для соціально-політичних понять, або до гносеологічного – для пояснення, доказу, конкретизації, інтенсифікації думки, для підкреслення реального факту. Цінність метафори в публіцистиці полягає в тому, що вона виступає як засіб формування оцінного ефекту, акцентування певного суспільно-політичного феномена, явища. Наприклад: *нафталін* – мол.жарт.ірон. Немодний, несучасний твір мистецтва [4, 235]. *Протягом тижня в кінотеатрі "Україна" демонстрували найяскравіші європейські хіти останніх років. І навіть попри те, що серед них не було нафталіну, зал залишався напівпорожнім* (ПіК, 2001, №21); *глухар* – нерозкритий злочин [УЖ 2005: 105]: *Справи, які донедавна багато хто вважав безнадійними "глухарями", нині, якщо вірити Святославі Піскуну, вже майже розслідувані* (Експрес, 22-23.02.05. с.5).

Дослідники в сфері жаргонології відмічають значну метафоричність жаргону як мовної страти. "Жаргону більшою мірою властива семантична деривація, ніж афіксальна", – зауважує О.П.Єрмакова [1, 192].

А.Р.Семів вважає, що "метафора є одним з найголовніших словотворчих семантичних засобів арго і розмовної мови. Однак, хоча арготичні метафори вважаються оригінальними, але в мовному плані їх метафоричний образ піддається легкому декодуванню. Тобто, переважна більшість арготичних метафор "неякісно" приховує значення слова і його можна "відгадати" [2, 12].

Мова сучасної преси підвищено метафорична. У метафоричні газетні дискурси залучаються різноманітні тематичні групи лексики. На метафоричному перенесенні утворились ЖО *відірватися, відключити, відстебнути, вирубити, в'їхати, взути, гасити, грузити, дістати, доїти, наїхати, накачати, пов'язати, світитися* тощо. Наприклад: *Молодь планети відірвалася на всесвітньому дні поцілунків* (ПіК, 2002, № 25-26); *Зловмисники стверджують, що напередодні їхній друг "спілкувався" з повією, яка "відключила" клієнтів якимсь медпрепаратом* (ВК, 15.05.01); *Краще вимагайте від нього (олігарха) прозорі політики, а саме: хто з олігархів і скільки "відстебнув" на передвиборчу кампанію, скільки він уже встиг покласти до власної кишені, а скільки роздав поіменно стражденним, хворим, старим та сиротам* (УС, 2001, ч.22, с.4); *Незабаром мене почали "доїти". Обсяг данини зріс настільки, що я віддав бандюгам увесь виторг* (ПіК, 2001, №12); *У Мінську знову "наїхали" на незалежну пресу* (ВЗ,05.08.02. с.2); *Якось підпильний дідок заявив, що сусіди в купе його навмисне "накачали", аби обікрати* (ПіК, 1999, №33); *Днями черкаські убовізці пов'язали двох любителів отрути* (УМ, 01.03.01, с.5); *Відтоді він ніяк не коментував подій у міськраді і взагалі намагався не "світитися"* (УМ, 20.04.01. с.3).

Аналізуючи метафоричну експресію, пов'язану із жаргоновживанням у мові друкованих ЗМІ, слід наголосити на двох основних виявах останньої:

1. ЖЛ, що постала в результаті, метафоричного перенесення. Первинна, так би мовити, вихідна метафора, зафіксована в словниках жаргонної лексики, набуває нових смислових та емоційно-оцінних обертонів у контексті газетно-публіцистичного дискурсу. Наприклад, КЖ *мочити*, що означає "бити з великою силою, убивати", Президент Росії вживає його у вислові, який став крилатим, *"мочити в сортирі"* з приводу боротьби з чеченськими терористами, у мові ЗМІ набуває розширеного значення "критикувати когось, нападати на когось зі звинуваченнями": *І тепер потрібно зробити так, щоб блоки двох Ю йшли на вибори паралельними курсами, підписали угоду про виборчу співпрацю, не "мочили" одне одного* (УМ, 15.11.05. с.5); *Медведчуківські "Інтер" та "1+1" підкреслено пропагують Януковича й "мочать" Ющенко* (УМ.02.09.04.с.4).

"На відміну від елементів просторіччя, "суржику", вульгаризмів, жаргонізмів використовуються не тільки в своєму прямому, власне номінативному, а й у метафоричному значенні,

причому їх можуть уживати, не бентжачись, особи аж до найвищих ешелонів суспільства і щодо осіб, реалій аж до найвищих державних поверхів. Якщо в суто номінативній функції, на рівні вихідних значень актуалізація кримінальної лексики відбиває криміналізацію суспільного життя, то в експресивно-похідних значеннях, увійшовши до арсеналу стилістичних засобів мови, це явище стає віддзеркаленням криміналізації свідомості суспільства, яке, не соромлячись користуватися такою стилістикою, починає характеризувати життя в системі координат і цінностей злочинного світу. У мову бурхливо ввірлася “кримінальна” (“бандитська”) метафора” [6, 35-36]. Виникнення такої метафори – явище абсолютне закономірне з огляду на той факт, що, якщо певний комплекс явищ становить об’єкт особливого зацікавлення для широкого кола мовців і відзначається внаслідок цього особливим емоційним ставленням до нього з боку останніх, то слова – члени тематичної групи (груп), яка позначає цей комплекс, стають джерелом номінативної, в т.ч. метафоричної “експансії” в напрямі номінації явищ інших комплексів. Наприклад, жаргонізм *Шобло* – “збіговисько злодіїв, повій” [4, 380] в газетному тексті вживається як номінація певної групи депутатів, які підтримують дії київського мера Л.Черновецького: *Вони справді дограються! І не лише Черновецький, а й усе янучарське шобло. Якщо вони доведуть нас, українців, до другого майдану* (БЦ, 15-21.03.07. с.16);

Розбірка – “з’ясування стосунків, розв’язування конфліктів у кримінальному середовищі” [4, 387] в тексті означає несхвальну реакцію певної частини Партії регіонів на призначення Р.Богатирьової на посаду секретаря РНБО: *Такого ще не було – перші прилюдні “розбірки” в Партії регіонів!* (Експрес, 27.12.07 – 3.01.08, с.18);

Обламати – мол. переконати когось у недоцільності виконання певних дій, вчинків [4, 340], зберігаючи до певної міри первинне значення жаргонізму, в тексті помітне нашарування експресивного елементу – “зупинити, жорстко розкритикувати”: *Водночас уже в розпал бюджетної дискусії була перша спроба трохи “обламати” уряд, який націлився на підтримку 300 з гаком голосів* (УМ, 10.09.05. с.5).

Газета, інтенсивно освоюючи експресивні засоби розмовного мовлення, особливо на рівні лексики, сама є досить потужним посередником для проникнення в сферу міжособистісного спілкування, де формується особливий загальнонародний наддіалектний різновид мови. “... особливо часто метафоричним уживанням охоплені такі жаргонізми, як *безпредел* і різні “українізовані” версії цього слова – *беспредел, безпредел, безмежжя, безмір’я, безкрай; розборка (розбірка)*: кримінальні, мафіозні, криваві розбірки і т.ін., переносно: п’яні, політичні, міжнаціональні, фінансові; *у законі* – метафорично і з каламбурним обіграванням; *здати / здавати; кинути / кидати; дах; братки, братани, братва*” [6, с. 36]. Наприклад: *Держінспекція повинна працювати непомітно, але ефективно. Тобто, щоб водії не скаржились на “безпредел” і при цьому всі відчували: у місті є рука закону* (УМ, 9.09.05. с.5); *Чинного Президента “кинули” його так звані соратники, яких він особисто ображав і заганяв у “стійло” “більшості”* (УС. 14-20.04.04. с.2); *А так я знатиму, що за мною і “криша” Верховної Ради* (ПіК, 4-7, 03.03. с. 20).

Газетне метафоричне слововживання дублює вихідну метафоричну семантику:

1) з предмета на особу: *шістка* – крим. мол. Найнижча ланка в ієрархії злочинного світу; людина, яка виконує некваліфіковану або брудну роботу; Людина з невеликим соціальним статусом [4, 376]: *А тепер про конкретних хитрунів. Саме на Тодійчука та міністра палива й енергетики Сергія Єрмілова Гайдук повісив функцію “шістки”, тобто безпосереднього виконавця і відстеження реалізації “проекту”* (АГ, 17. 12.03. с.4);

човник – Приватний торговець, який їздить за кордон і повертається назад, щоб продати товар, куплений по низькій ціні, за більш високу ціну [УЖ 2005: 365]: *На думку О.Ткаченка, народні депутати мають розробити заходи щодо пом’якшення податкового тиску на підприємців та так званих човників, серед яких мільйони громадян* (ВК, 1999, №4);

2) з тварини на особу: *бик* – крим. Фізично сильний чоловік; молод. зневажл. Хлопець із села [4, 54] : *У мене завжди було не менше двох “биків”, яким я непогано платив за кожен проведену операцію* (ПіК. 2001, №12);

тьолка – мол. Дівчина, молода жінка [4, 330]: *Водій “Деу” звернувся до убозівців: Пацани, тьолок не ви замовляли?* (АГ, 14.09.05. с. 4);

3) з птаха на особу: *грак* – жрм. Клієнт приватного таксиста [4, с. 110]: *“Грачі”, тобто “самопальні” таксисти, полюбляють відстоюватись в очікуванні клієнтів, блокуючи троллейбусні зупинки* (ВК, 16.05. 03);

4) з птаха на предмет: *гусак* – жрм. Трилітрова банка горілки [4, 114]: *Наші люди без “гусака” (для зігріву) рибалити взимку не їздять* (СМ, 26.01.2001);

коля – мол. Людина, яка вводить наркотики, пиячить [4, 181]: *І, звісно, їсти-пити донесхочу всю ніч аж до ранку, якщо стане сил втямити, що вже насправді ранок і “коля”, який дивиться на вас каламутними очима з дзеркала, – це ваше власне відображення* (ПіК, 2002, №47-48).

2. Функціональна специфіка жаргонної лексики виявляється в тому, що вона “виступає асоціативною основою для метафоричного й метонімічного перенесення, образно-символічного

узагальнення, буде семантичну структуру тропеїчних синтагм” [5, 265]. У тлумачному словнику жаргонної лексики часто зустрічається ремарка **Образно*, що свідчить про важливу роль естетично-чуттєвого компонента в освоєнні жаргонної лексики. Наприклад: перенесення з особи на тварину: **БОМЖ** – жрм. Людина без житла, волоцюга [4, 63]: **Чотириногі бомжі** (бездомні тварини) (УМ, 30.01.2001. с.5); з живого на неживе: **Зима-бомжиха вступила у свої права** (День, 26.02.1999).

Домінантна роль естетичного компонента в семантичному освоєнні української жаргонної лексики, можливо, пов’язана з емоційно-естетичною домінантою українського психотипу.

У структурі газетно-публіцистичного дискурсу виникають метафори, засновані на оказіональному вживанні вже сформованих у жаргонній субсистемі слів-метафор. Наприклад, омонімічний збіг слова **ПЛЮЩИТИ** з авторським новотвором “від І.Плющ – прізвище політика”; *Сьогодні в нашому політикумі хтось тягне “литвинку”, а когось “плющить”* (УМ. 09.11.07).

Метафору можна розглядати як найкоротший і нетривіальний шлях до істини, бо вона, вихоплюючи і синтезуючи за асоціаціями певні ознаки, переводить світ предметів з усталеної таксономії на вищий щабель пізнання – у світ образів. Це компресована і згорнена одиниця тексту, що кількісно і якісно інформативніша, ніж слово в прямому значенні. У процесі пошуку оновлених засобів виразності журналісти включають жаргонну лексику до образної структури на правах слова-метафори, семантична трансформація яких лежить в основі образності вислову. ЖЛ виступає не лише засобом образності, а й семантично збагачується, функціонуючи в ролі метафоризованого елемента образної структури. Наприклад: *“Підколов” Олійник і Буняка, зрікши з трибуни, “що намагалися бути просто господарем і уникати політики – це не тільки неправильно, а й небезпечно”* (АВ, 13.04.05); *Вперше Колесников є не гравцем, а пішаком у політичній грі влади і “донецьких”* (АВ, 13.04.05); *А свій економічний вплив, навіть на президента Ющенка, “футболісти” (депутати партії СДП(о) - авт.) зможуть зберегти й самі* (УМ.02.09.04. с.4).

Таким чином, жаргонізовані метафори є частиною тих живих процесів, які спостерігаються в мовленнєвій практиці сучасних мас-медіа. Вони, ґрунтуючись на основі подібності когось або чого-небудь з кимсь або з чимось іншим, порівнянні їх між собою, не тільки роз’яснюють основну думку автора, а й посилюють експресивність газетної мови. Жаргонна метафора – вагомий психоемоційний подразник, потужний експресивний засіб самовираження мовця в публічній комунікації. Тому в сучасних друкованих ЗМІ спостерігаємо досить об’ємний метамовний контекст, що поглиблює лінгвальні та екстралінгвальні уявлення про жаргонну лексику.

Список використаних джерел

1. Ермакова О. И. Семантические процессы в современном молодежном жаргоне // Поэтика. Стилистика. Язык и культура. Памяти Т.Г.Винокур, 1996. – М. – С. 190-199.
2. Семів А.Р. Структурні та семантико-стилістичні особливості лексики аргю у сучасній французькій мові (на матеріалі мови преси). – Автореф. дис. ... канд. філол. наук – К., 2001. – 19 с.
3. Солганик Г.Я. Лексика газеты (функциональный аспект). – М.: Высш. школа, 1981. – 112с.
4. Ставицька Л. Український жаргон. Словник. – К.: Критика, 2005. – 494с.
5. Ставицька Л.О. Аргю, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. – К.: Критика, 2005. – 462 с.
6. Тараненко О.О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) / О.О.Тараненко // Мовознавство – 2003 - №1 – С. 23-41.

Анотація. У статті з’ясовано роль жаргонної метафори як вагомого психоемоційного подразника, потужного експресивного засобу самовираження адресанта в контексті друкованих ЗМІ.

Ключові слова: газетний текст, жаргонізм, метафора, метафоричність, жаргонізована метафора, експресивний засіб, оцінний ефект.

Summary. It was shown the role of jargon metaphor as the main psycho-emotional irritant, powerful expressive device of self expressiveness of addressee in the context of printed mass media.

Key words: newspaper text, jargon’s, metaphor, metaphoresness, jargonised metaphor, expressive device, evaluating effect.

СТРАТИФІКАЦІЙНА СТРУКТУРА СПЕЦІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ

Семантика слова (загальнономовного і спеціального) була предметом вивчення багатьох лінгвістичних шкіл і напрямків. Теоретичними дослідженнями в галузі лексичної семантики займалися Ю.Д.Апресян, Н.З.Котелова, Д.С.Лотте, Д.М.Шмельов, А.А.Бурячок, Л.С.Паламарчук та ін. У результаті було виділено характерні ознаки семантики слова: цілісність; комбінаторно-ієрархічний характер; структурність; варіантність; відносність; динамічність; функційність; входження до системи вищого порядку тощо. Особливе зацікавлення проблемами значення, характерне для ХХ століття, простежується і в зарубіжному мовознавстві (Ч.Пірс, А.Річардс, К.Огден, Ч.Морис та ін.). Концепція Ч.Мориса мала вирішальний вплив на становлення сучасної семіотики, оскільки в ній були чітко представлені й розмежовані три виміри, притаманні значенню: синтактика, семантика і прагматика [6; 10; 13]. У межах семіотичної схеми став чітко усвідомлюваним зв'язок, з одного боку, між значенням елементів системи і їхнім вживанням, з іншого, – між місцем цих елементів в системі й певним ставленням до них з боку мовного колективу. Відповідно до семіотичної теорії у лексичному значенні виділяють сигніфікативне значення (відношення знака до сигніфіката); структурне значення (синтактика в семіотиці), що складається із синтагматичного й парадигматичного; денотативне значення (відношення знака до предмета думки); прагматичне значення (відношення між знаками і тими, хто ними користується).

Елементи семантичної структури слова ієрархічно організовані: денотативне значення є первинним, оскільки воно формується на основі відношень слово – предмет; сигніфікативне значення вторинне, оскільки поняття формується на основі денотативного значення; структурне значення теж вторинне, оскільки формується за участі як денотативного, так і сигніфікативного значень [4; 8]. Отже, над денотативним значенням ніби надбудовується сигніфікативне, а над ними – структурне.

Освоєння термінологічної семантики йшло своєрідно через нерівномірний розвиток теоретичного термінознавства у просторі й часі. В одних країнах (США, Англія) наукова спільнота доволі байдужа до теорії термінології, в інших – термінознавство поступово сформувалося в нову наукову дисципліну (Канада, Німеччина).

Віля витоків української термінологічної школи стоять Т.Р.Кияк, Т.Д.Михайленко, Л.О.Симоненко, Т.І.Панько, І.М.Кочан, Н.В.Артикуца. Для вітчизняного напрямку характерні такі особливості: 1) підкреслювання прикладного характеру термінознавства, його зв'язок із завданнями стандартизації; 2) увага до соціокультурних умов існування термінів; 3) спирання не стільки на систему понять, що випрацьовується, скільки на реально існуючі терміни; 4) зацікавлення лінгвістичними, логічними, філософськими аспектами терміна.

На сьогодні специфіка терміна полягає в тому, що він виражає наукове поняття, яке має логічний спектр, поняттєву структуру, що включає істотні ознаки предметів і явищ, виявлені на сучасному етапі розвитку. Вченими усвідомлено, що семантика терміна великою мірою обумовлена його місцем в системі понять певної галузі знань і тому значення кожного окремого терміна координоване значенням інших термінів цієї самої системи. Отже, термін як знак, що виступає у функції логічного визначення наукового поняття у логічній схемі науки, повинен, з одного боку, своїм значенням точно орієнтувати об'єкт у конкретній системі понять, а з іншого, як мовна одиниця, він повинен характеризуватися низкою лексичних ознак, властивостей. Звідси випливає, що на семантику терміна впливає, перш за все, системність класифікаційна, тобто, його належність до однієї з категорій. Маючи таку системність, термін визначається й особливим характером відношень всередині класифікаційних рядів, в першу чергу, ієрархічною структурою.

Однак зауважимо, що повного ізоморфізму системи понять і термінів не існує, він відносний. Принцип однозначності, на жаль, ніколи не досягається повністю в терміносистемі; різні ланки термінологічного ланцюжка за необхідності представляють різний ступінь ізоморфних відношень, а ізоморфні відношення неминуче порушуються самим функціонуванням системи. Окрім того, терміносистеми, що існують на рівні підсистем, ніколи не припиняють отримувати імпульси, що йдуть від загальної мови. На сьогодні виявлено чисельні й різноманітні засоби мовної системності термінів, обумовлені семантичними, словотвірними, морфологічними, морфолого-семантичними зв'язками термінів. Отже, основні семасіологічні характеристики терміна (моносемія, відсутність синонімії, дублетності, омонімії тощо) існують лише як провідна тенденція й ніколи не реалізуються повністю. Окрім того, терміни як знаки функціонують одночасно і як імена, що денотують об'єкти, тому у їхньому значенні декларуються найістотніші ознаки, “кожен з яких необхідний, всі разом достатні, щоб вирізнити цей предмет серед інших”

[7, 104]. Звідси, значення терміна збігається з його дефініцією і майже ніколи не збігається зі змістом наукового поняття, оскільки дефініція включає лише істотні ознаки конкретного поняття, але не всі існуючі, виявлені наукою, бо “об’єкт завжди багатший за змістом, ніж наша думка про цей об’єкт” [1, 27].

Семіотична структура терміна специфічна в тому, що в знакові-терміні десигнат і денотат перебувають у динамічній рівновазі, при цьому у власне-термінів на перший план виступає десигнат, а у предметних термінів денотат. Крім того, концепт терміна більше, ніж концепт загальнозживаного слова обумовлений інтенціональною значимістю; а в знакові-терміні мінімізуються конотативні відношення.

Функціонально-семантична стратифікація дає можливість у прошарку термінолексики сфери функціонування крім власне науково-технічних термінів виділити і такі страти, як професіоналізми та номенклатурні назви. Ця лексика доволі чисельна і неоднорідна. До словників вона практично не потрапляє й використовується переважно у сфері функціонування.

Нагадаємо, що стратифікація (від лат. *stratum* – шар та *facere* – робити) лексичного складу наукових текстів – поетапне виділення різних прошарків лексики з опорою на спеціальні та частотні словники мови тієї чи іншої галузі наукових знань і подальше якісне/кількісне вивчення виділених лексичних підсистем.

Питання про доцільність і критерії розмежування власне термінів і номенів, про те, що ж варто розуміти під терміном “номенклатурна одиниця” у термінознавстві остаточно не вирішене. Так, наприклад, Б. Михайлишин та П. Стахів вважають, що термін і номенклатурні позначення мають єдину природу і різняться лише обсягом понять: номінації, які представляють конкретні реалії, можна називати термінами-назвами, а назви, які представляють кілька однотипних субстанцій – термінами-поняттями [9, 57].

Перш за все, номені співвіднесені з поняттями через терміни і функціонують у спеціальній комунікації завдяки існуванню відповідних термінів; до того ж співвіднесені не з будь-яким поняттям, а лише з таким, яке є показником класу, не на основі родо-видових відношень. По-друге, номені посідають проміжне місце між власними назвами та термінами. Крім того, вони входять до такої системи, яка належить до найпростіших і є переліком однорідних понять, що знаходяться на одному рівні абстракції та відбивають класи однорідних предметів.

Номенклатура – специфічна система спеціальної лексики, що використовується для позначення реальних об’єктів і межує з конкретногалузевими термінами, а не протистоїть їм. Номенклатура, як правило, є складовою частиною офіційної назви виробу, обладнання: *турбіна Лавалля, прилад Мартенса, портальний автоматичний маніпулятор “Пірін”*. Серед технічних номенів зустрічаються як вітчизняні назви (*Тайфун-12, Універсал-5, М-220, РС-4*), так і іншомовні кальки (*SKARA, IPL*). Стрімкий розвиток коп’ютерних технологій останніх років спричинив появу нової категорії номенів – назви мов програмування (*Паскаль, Бейсик, Алгол, ВАЛ, РЦЛ*). Досить поширеною групою є група назв фірм, що працюють у технічній галузі (*Арсенал, Маяк, Kawasaki, Ford, General Electronic, Siemens, Bosch, Sony* та ін.).

Розглянемо, перш за все, професіоналізми, ознаки цієї лексики найяскравіше виявляються у порівнянні з термінологічною нормативною лексикою. Вирішальними тут є офіційність, узаконеність термінів та неофіційність, “побутовізм” професіоналізмів. Виходячи з цього, професіоналізм визначаємо як спеціальне слово, що має три основні характеристики: ненормативність вживання, стилістична маркованість (розмовний характер) та емоційно-експресивне забарвлення. Окрім цих основних, можливі й інші відмінності цієї групи лексики від термінів, зокрема, висока дублетність професіоналізмів, ширша сфера спеціальної діяльності (можуть бути відомі й людям, безпосередньо не задіяним у тому чи іншому виробництві). Наприклад, ботанічна лексика більш-менш відома переважній частині населення. У професіоналізмах менш виражені системні зв’язки; у термінів глибші й суттєвіші ознаки номінації; термін абстрактніший, виражає базові (родові) поняття і є основою для створення інших, логічно йому підрядних термінів. Наприклад, термін *банк* у фінансовій галузі є основою для утворення низки видових термінів: *банк акціонерний, банк валютний, банк земельний, банк інвестиційний, банк іпотечний, банк комерційний* тощо. Існують відмінності й у характері джерел термінів і професіоналізмів: серед термінів процент запозичень набагато більший, а професіоналізм, як правило, розвивається на ґрунті рідної мови і є його продовженням; термін, навіть створений на народній основі, виокремлюється в процесі термінологізації.

Кожна галузева термінологія за змістом і функціонально характеризується своєю прикріпленістю до вузької сфери спілкування спеціалістів певної науки чи практики. Адже тільки їм доступне справжнє і глибоке розуміння значення та точне вживання кожного терміна. Однак спеціалісти не лише створюють терміни, але й уточнюють змістові межі термінів, добирають найточнішу термінологічну назву поняття серед низки варіантів. Саме в цьому виявляються дві характерні риси термінології: її закріпленість за вузькою сферою спілкування та свідомо участь

у створенні та удосконаленні термінів. Прикладів відомого авторства термінів існує ціла низка: *біосфера* (назва належить В.Вернадському); *мікроскоп*, *атмосфера*, *пропорція*, *призма*, *барометр* (уведені М.Ломоносовим); *екологічна революція* (запропонував М.Ніколсон).

Зауважимо, що професіоналізми часто неоднорідні, серед них виділяємо професійні жаргонізми (спеціальні неофіційні розмовні слова, вживані людьми певної професії) та професійні арготизми. Окрім того, що жаргонізмам властива підвищена експресивність (аж до грубого емоційного забарвлення), обмеженість кола вживання, характерною їхньою ознакою є наявність нормативного еквівалента. Яскравим прикладом наявності у сфері функціонування професійних жаргонізмів та арготизмів є комп'ютерна галузь: *клава* – клавіатура комп'ютера, *друг* – клас або операція, що мають доступ до закритих операцій чи даних певного класу; *материнка* – головна плата комп'ютера, що містить основні компоненти системи: процесор, основну пам'ять, мікросхеми підтримки; *нік* – особисте, зазвичай вигадане, власне ім'я, яким користується людина в інтернетівських чатах, форумах тощо; *чайник* – людина, яка не розуміється на комп'ютерах; *юзер* – особа, яка використовує інтернетівські можливості лише для виконання однієї конкретної функції. У тих випадках, коли нормативні термінологічні еквіваленти відсутні, професіоналізми претендують самі стати термінами.

Наступним стратифікаційним розрядом є терміноїди (термін А.Д.Хаятіна). Це особливі слова, що знаходяться на шляху становлення як терміни, але недостатньо визначені за змістом і обсягом репрезентованого поняття, що зближує їх, з одного боку, з професіоналізмами, але, з іншого, й розводить через відсутність нормативного терміна-еквівалента. Терміноїди часто включають до термінологічних словників, проте їхня умовна природа відчутна для спеціалістів. Діахронно це і є професіоналізми, які зайняли порожні змістові ніші. Переростання професіоналізму в термін через терміноїд пов'язане із затуханням ознак першого і поступовим набуттям рис терміна. Наприклад: *діти* – невеликі рослини, отримані за допомогою бруньок, що проросли на материнському організмі; *денний сон рослин* – явище закривання вінчиків квітів у денний час; *крила* – вирости зеленої тканини на ребрах стебел рослин; *рослинна асоціація* – класифікаційна одиниця рослинних угруповань, які вивчає геоботаніка; *екологічна ніша* – просторове положення, яке займають представники будь-якої життєвої форми у біогеоценозі.

Ще одним розрядом у ненормативній термінологічній лексиці є індивідуально-образні вирази, яких практично немає у сфері фіксації, але які побутують у сфері функціонування. Це своєрідна термінологічна фразеологія, що не є об'єктом вивчення термінологів.

Отже, стрімкий прогрес науки і техніки останніх десятиліть сприяє небувалому зростанню обсягу спеціальної інформації у найрізноманітніших галузях людської діяльності, що, в свою чергу, неминуче пов'язано з розвитком та удосконаленням мовних засобів передачі цієї інформації. Терміни, використовувані для вираження спеціальних понять у підмовах окремих галузей науки і техніки, зростають не лише кількісно, але й невпинно розвиваються й удосконалюються. За таких умов термінологи, на нашу думку, не повинні обмежуватися лише реєстрацією та систематизацією наявних засобів і способів вираження понять у тій чи іншій терміносистемі. Необхідно також виявляти тенденції розвитку знакових систем галузевих підмов, розробляти науково обґрунтовані критерії оцінки цих тенденцій та спрямовувати словотворчі процеси. Саме за такого розуміння своїх завдань термінологи можуть сприяти подальшому вдосконаленню мовних засобів комунікації та допомагати працівникам різних галузей науки і техніки.

Список використаних джерел

1. Асмус В.Ф. Логика. – М.: Высшая школа, 1974. – 320 с.
2. Береговий П.М., Білокінь І.П., Лавітська З.Г. та ін. Словник-довідник з ботаніки. – К.: Радянська школа, 1965. – 588 с.
3. Біологічний словник / За ред. І.Г.Підоплічка, К.М.Ситника, Р.В.Чаговця. – К.: Редакція УРЕ, 1974. – 552 с.
4. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
5. Дербенцев В.Д., Семьонов Д.Є., Шарапов О.Д. Словник термінів інформаційних систем і технологій. – К.: КНЕУ, 2008. – 256 с.
6. Иванов В.В. Очерки по истории семиотики в СССР. – М.: Наука, 1976. – 304 с.
7. Климовицкий Я.А. Некоторые методологические вопросы работы над терминологией науки и техники // Современные проблемы терминологии в науке и технике. – М., 1969.
8. Кобрин Р.Ю. Языковые отношения и базовые единицы языка // Вопросы языкознания. – 1987. – №5. – С. 31-40.
9. Михайлишин Б., Стахів П. Розуміння термінології й номенклатури в системі точних галузей знань// II Міжнародна наукова конференція “Проблеми української науково-технічної термінології: Тези доповідей”. – Львів, 1993. – С. 56-57.

10. Рей А. Терминология: имена и понятия // Общественные науки за рубежом: Реф. Журн. – Сер.6. – 1981. – №2.
11. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): Монографія. – К.: Вид-во КНЛУ, 2003. – 388 с.
12. Туровська Л.В., Василькова Л.М. Нові слова та значення. Словник. – К.: Довіра, 2008. – 271 с.
13. Шафф А. Введение в семантику. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1963. – 376 с.

Анотація. У статті виділено основні стратифікаційні розряди української термінологічної лексики: власне терміни, номени, професіоналізми, терміноїди. Подано їх коротку характеристику та виокремлено найсуттєвіші ознаки.

Ключові слова: стратифікаційні розряди, терміни, номени, професіоналізми, терміноїди.

Summary. In the article it is selected basic stratific categories (digits) of the Ukrainian terminology vocabulary: actually terms, nomens, professionalises, terminoids. They are given short description and the main signs are selected.

Key words: stratific categories (digits), actually terms, nomens, professionalises, terminoids.

УДК 811. 111' 367.6

УМАНЕЦЬ А.В.

PARTS OF SPEECH AND THEIR SEMANTIC ROLES

Every language contains classes of words. When describing them, we should analyze whether one word separates or unites them into classes possessing more or less common features. Linguists make use of both approaches. Grammar mostly deals with classes of words, traditionally called “parts of speech”. The term “part of speech” is conventional. The well-known linguist Shcherba Z.V., Professor Smirnitsky A.I. preferred the term “lexical-grammatical categories”; Professor Blokh M. Ya. operates with the term “grammatical classes of words”; Charles Fries calls them “positional classes”; Professor Ilyish B.A., the linguists Khaimovich B.S., and Rogovskaya B.I. identified “lexical-grammatical classes of word”. Fortunatov F.F. considered parts of speech to be “formal grammatical classes”. His classification was purely morphological. He divided all the words into changeable and unchangeable. A.A. Shakhmatov’s classification followed the syntactical principle. It proved to be one-sided.

Nowadays English linguistic theories prefer the term “word classes”, emphasizing morphological status and combinability of words. They freely involve “semantic factor” in parts of speech classifications. Cogitating on the questions of cognition of speech and communication laws, American and British scientists encompass the problems of semantic roles which correlate with parts of speech. They refer to “sentence semantics”, “semantic roles”, “semantic configurations”, “case frames” [2; 3; 5]. A. Fauconnier considers that an apparent language constitutes only an iceberg top of a hidden meaning structure which functions simultaneously with our thinking, speaking, and acting. This implicit background cognition determines our mental and social life. Language is one of the means of this manifestation [1, c. 1-2].

Besides, there appeared “corporeal semantics” which considers to the fullest extent the role of the “body” in cognition and language nomination as opposed to “formal semantic”. In his books “The Body in Language”, “Semantics and the Body: Meaning from Frege to the Postmodern” [4; 5], Ruthrof criticizes different points of view on “sentence semantics”, and substantiates the necessity of transition to basically new trends in analyzing language phenomena, adhering to “corporeal approach”, according to which a language entity remains empty when it does not refer to the mutual product of perceptive interpreting of conceived reality. As a result, there appeared different classifications of “semantic roles”. Semantic roles have been discussed at three levels of generalization [6, p. 47]. The first is “verb specific” semantic roles, e.g. *observer, speaker, etc.* The second are semantic relations which are generalizations across the verb-specific roles, e.g. *patient, agent, locative, mode.* The third are semantic macroroles, e.g. *dress-maker, on-looker,* which are generalizations across semantic relations. “Dress-maker” is a generalization across agent, nominative, instrument, and other roles. All of them are topical in the discourse analysis.

Agent denotes living beings who reflect consciously the action expressed. It is the doer of a volitional act. Agent is expressed by the subject (e. g. *I wind up my watch*) and by the object of the subject (e. g. *The watch was wound up by me*).

Emotive adjectives: *anxious, comical, vital etc.*

Emotive nouns: *happiness, pity, tragedy etc.*

Non-emotive verbs: *to forget, to know, to anticipate etc.*

Non-emotive adjectives: *probable, well-known, aware etc.*

Non-emotive nouns: *(keep in) mind etc.*

Factivity and emotivity are kinds of presupposition.

Implication is a hidden proposition of a non-presupposition type that results from the main sentence proposition (e. g. *She managed to conceal her distress from her friend*).

We have hidden proposition in "*she concealed...*"

Inference is a hidden proposition of a non-presupposition type that is possible, but it does not result from the main sentence proposition (e.g. *She tried to conceal her distress from her friend*).

Action might be carried out and failed.

Thus, nowadays we have no general agreed upon the opinion on the number and nomenclature of parts of speech, types of semantic roles, especially controversial is the problem of their delimiting on the basis of different criteria, and the research of semantic roles meets further requirements.

The prospects for future research will cover the investigation of interference and transposition factors while comparing semantic roles in the English and Ukrainian languages.

Reference List

1. Fanconnier G. Mapping in Thought and Language. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1997. – 205 p.
2. Fillmore C.J. The Case for Case // Universals in Linguistic Theory. – London: Holt, Rinehart and Winston, 1968. – P. 1-88.
3. Fillmore C.J., Atkins B.T. Toward a Frame-Based Lexicon: The Semantics of Risk and its Neighbours // Frames, Fields, and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1992. – P. 75-102.
4. Ruthrof H. The Body in Language. – London; New York: Cassell, 2000. – 193 p.
5. Ruthrof H. Semantics and the Body: Meaning from Frege to the Postmodern. – Melbourne: Melbourne Univ. Press, 1998. – 321 p.
6. Valin Van R. Syntax: Structure, Meaning and Function. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1997. – P. 45-64.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню класифікаційних характеристик частин мови, зокрема семантичних ролей у сучасній англійській мові. У ході дослідження дано аналіз різних підходам щодо класифікації, представлено раціональну класифікацію семантичних ролей та семантичних конфігурацій.

Ключові слова: частини мови, семантичні ролі, семантичні конфігурації, семантичні відношення.

Summary. The article analyzes the investigation of classificational characteristics of parts of speech in English and the problems of classification of semantic roles.

In the course of investigation different approaches to the parts of speech classification were envisaged, and the classification of semantic roles and semantic configurations was analyzed.

Key words: parts of speech, semantic roles, semantic configurations, semantic relations.

УДК 811'111'373.7

Федірко С.М.

ВАРІАНТНІСТЬ ЯК ОДИН ІЗ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ

Поняття синонімічного фразеологізму є тісно пов'язаним із поняттям фразеологічного варіанту. Про фразеологічні варіанти йде мова тоді, коли допустимі формальні зміни фразеологізмів, при яких зворот не втрачає свого фразеологічного значення [5, 116] а також тоді, коли фразеологізми мають аналогічну структуру, однакове значення, спільні ознаки, легко взаємозамінюються в будь-якому контексті.

При наявності декількох варіантів однієї фразеологічної одиниці утворюється варіантний ряд або більш складна фразеологічна парадигма, усередині якої не завжди виділяється основний варіант. Існують різні варіантні фразеологічні ряди. У залежності від типів змін фразеологічні

варіанти зазвичай поділяють на лексичні, морфологічні та синтаксичні [3; 6], деякі дослідники додають до них фонетичні, орфографічні, квантитативні [1], позиційні, змішані та пунктуаційні [2].

Аналіз фразеологічних інновацій англійської мови дозволяє виділити такі *туди фразеологічних варіантів*:

- 1) лексичні (*fusion cookery – fusion cuisine; parachute kids – parachute children*);
- 2) морфологічні (*dog watching TV – dogs watching TV; to put skin in the game – putting skin in the game*);
- 3) квантитативні (*gaming and leisure industry – gaming industry; work-life balance – work-and-life balance*);
- 4) графічні (*white coat effect – white-coat effect; left coast – Left Coast*);
- 5) змішані (“*Chateau garage*” wine – *garage wine*).

Розглянемо окремо кожен тип фразеологічних варіантів.

Лексичні варіанти – це варіанти з різним лексичним складом. Тобто вони виникають при зміні лексичного складу фразеологічної одиниці. Згідно В.І. Зиміна, можуть мати місце два види змін лексичного складу фразеологізму: заміна одного або декількох компонентів фразеологізму та зміна кількості компонентів фразеологізму [3, 79], тобто в першому випадку мова йде про якісні зміни, а в другому – про кількісні зміни у складі фразеологізму. Як приклад можна навести такі фразеологізми: *barrel kids – barrel children, boat kids – boat children, throwaway kid – throwaway child; shock therapy – shock treatment; smart gun – smart pistol* тощо. Як видно з цієї групи прикладів, основними моделями формування цих одиниць є $N + N$ та $Adj + N$, причому перший компонент фразеологічної одиниці є атрибутом для другого компонента і залишається незмінним; варіюється другий компонент, представлений словами, що є синонімами у вільному значенні. Надамо інші приклади: *quarterlife crisis – mid-twenties breakdown; video pill – camera pill; extreme fighting – ultimate fighting; Web wedding – Net nuptials; zip code marketing – postal code marketing*. Характерною особливістю другої групи прикладів є можливість змін першого компонента, при наявності аналогічних структурних моделей, а саме – $N + N$ та $Adj. + N$.

Морфологічні варіанти виникають у результаті різноманітних змін фразеологічної одиниці в межах форми компонентів, словоутворювальних трансформацій компонентів тощо при збереженні лексичного і категоріальнограматичного значення фразеологічної одиниці [3, 80]. У залежності від типів змін компонентів фразеологічної одиниці виникають різноманітні морфологічні варіанти. У їх складі можна спостерігати зміни форм іменника, прикметника, займенника та дієслова.

Серед змін пов'язаних із іменником зазвичай виділяють зміну числа іменника, додавання або вилучення артикля, заміну артикля детермінативом (займенником), заміну повнозначного іменника демінутивом та інші.

Морфологічний варіантний ряд може складатися з фразеологізмів, компоненти яких відрізняються категорією числа, тобто формою однини та множини: *paper road(s), office creeper(s), nerd bird(s), hurried child(ren), dog(s) watching TV*. Спочатку ці компоненти відображають кількісні відносини між дійовими особами, але з плином часу одна з форм може набути узагальненого значення та почати вживатися незалежно від її оточення, від кількості учасників дії.

Одним із типів морфологічних варіантів фразеологічних одиниць, зафіксованих словниками, вважають вживання іменника з нульовим, означеним або неозначеним артиклем у межах однієї й тієї ж фразеологічної одиниці. При цьому важливо зазначити, що наявність того чи іншого типу артикля не є суттєвою і не змінює семантики цієї фразеологічної одиниці. Вилучення артикля (або вживання нульового артикля) має на меті тільки економію часу і може бути характерним для розмовного чи сленгового варіанту фразеологічної одиниці. Дослідження нової фразеології сучасної англійської мови показало, що такий тип морфологічних варіантів фразеологізмів як заміна, додавання або вилучення артикля у складі фразеологізму не є частотним: *to open (the) kimono, off (the) grid, to wave (a) dead chicken*.

Зазначені вище типи морфологічних змін стосуються іменників, але змін можуть також зазнавати і прикметники. Одним із типів таких змін дослідники вважають заміну прикметника позитивного ступеня на прикметник порівняльного ступеня. Це стосується компаративних фразеологічних одиниць. Відомо, що у фразеологізмах цього структурного типу прикметники в суперлативі не вживаються, компоненти-прикметники вживаються тільки в позитивному та порівняльному ступені.

Необхідно зазначити, що такий тип морфологічного варіювання не є типовим для новоутворених фразеологічних одиниць, тому що в порівнянні з утвореними раніше фразеологізмами, структурна модель створення фразеологізмів типу (as) Adj. + (as) Adj. не є продуктивною в сучасній англійській мові.

Отже, між фразеологічною синонімією та фразеологічною варіантністю існує зона перехідності. Тобто одні фразеологічні одиниці певного семантичного ряду можуть вступати в синонімічні відносини, а інші у варіантні відносини.

Будь-яке перетворення фразеологічної одиниці повинно бути вмотивоване контекстом. Додавання, вилучення, заміна компонентів фразеологічної одиниці дуже часто пояснюється бажанням автора/мовця пристосувати цю фразеологічну одиницю до даного контексту.

Зазначимо, що контекст грає провідну роль не тільки в актуалізації значення перетворених фразеологічних одиниць, але й у процесі їх перекладу.

Фразеологічне варіювання, таким чином, є способом подолання протиріччя між існуючими фразеологічними засобами та потребами комунікації. Незадоволення існуючими фразеологічними одиницями, неможливість вибору з них тієї, що найбільш підходить до певного контексту або певної ситуації, примушує мовця створювати нові синонімічні одиниці або нові варіантні одиниці. Нерозуміння певних форм фразеологізмів, штовхає мовця до їх активної переробки – утворення нових, прийнятних для мовця одиниць або форм цих одиниць, тобто синонімічних фразеологізмів чи фразеологічних варіантів.

Список використаних джерел

1. Баран Я.А. Основні питання загальної та німецької фразеології. – Львів: Вища шк., 1980. – 156 с.
2. Биренбаум Я.Г., Сидякова Н.М. Отражение вариантности фразеологических единиц в словаре устойчивых сравнений английского языка // Вариативность в германских языках: Тезисы докладов и сообщений Всесоюз. конф. – Калинин, 1988. – С. 185-186.
3. Зимин В.И. К вопросу о вариантности фразеологических единиц // Матер. межвуз. симпозиума “Проблемы устойчивости и вариативности фразеологических единиц”. – Тула, 1972. – С. 70-82.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высш. шк., 1986. – 336 с.
5. Пташник С.Б. Фразеологічні модифікації: термінологічні проблеми // Вісник Львів. ун-ту. Сер. Іноземні мови. – 2001. – Вип. 9. – С. 112-120.
6. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М., 1996. – 288 с.

Анотація. У статті розглядається варіантність як один із способів формування фразеологічних інновацій в сучасній англійській мові. Виділяється п'ять типів фразеологічних варіантів та надаються приклади до кожного із них. Автор зазначає, що будь-яке перетворення фразеологічної одиниці повинно бути вмотивоване контекстом.

Ключові слова: варіантність, фразеологічні інновації, фразеологічні одиниці, змішані варіанти.

Summary. The article considers variant as one of the ways of formation phrazeological innovations in modern English. Five types of phrazeological variants are distinguished and each of them is supplied with examples. The author points out that each transformation of a phrazeological unit should be motivated by context.

Key words: variant, phrazeological innovations, phrazeological units, mixed variants.

УДК 81'27:81'373.611:81'367.625

Федорів М.І.

СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВОТВОРЕННЯ ДІЕСЛІВ У СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Стан розвитку сучасної лінгвістики дозволяє досліджувати мову в різних аспектах, у тому числі й соціолінгвістичному. Соціолінгвістика вивчає використання мови в комунікативних цілях, зокрема мовленнєву поведінку як процес вибору оптимального варіанту для побудови соціально коректного, найбільш зручного висловлювання в мові того, хто говорить. При чому виявляється сам механізм відбору соціально значимих варіантів, встановлюються критерії, що лежать в основі відбору.

Соціолінгвістичним дослідженням присвятили свої праці такі вчені, як А.Д. Швейцер, Л.П. Крисін, В.І. Беліков, Л.В. Копоть та ін. Якщо “чиста” або просто лінгвістика досліджує мову як ієрархічну систему знаків, їх принципи та взаємодію, то соціолінгвістика акцентує увагу на функціонуванні цих знаків у суспільстві [2, 9]. Одним із ключових понять соціолінгвістики являється поняття мовної ситуації, що визначається як сукупність форм існування мови по відношенню до певного суспільства. Виділяються 2 групи мовних ситуацій: екzogлосні – сукупності різних мов, та ендоглосні – сукупності підсистем однієї мови [13, 481].

У сучасній лінгвістиці приділяється значна увага вивченню словотвірної системи мови, зокрема префіксації. Мовознавці досліджували головні ознаки префіксів як засобів словотворення та основні структурні та семантичні особливості префіксальних дериватів [5]. Проблема похідних дієслів привернула увагу багатьох науковців, таких як М.Д. Степанова, Т.В. Агашкова, І.А. Стернін, М.М. Полюжин, W. Fleischer, I. Barz, M. Schröder, H. Marchard. Оскільки ж мовний потенціал розглядається як вихідне поняття для соціолінгвістики, проаналізуємо словотворення дієслів на основі як мовних, так і соціальних ознак.

Найважливішим типом словотворення у сучасній німецькій, англійській та українській мовах вважається словотворення дієслів. Особливо продуктивною визначається словотвірна модель “префікс + дієслово”, оскільки, як свідчать наукові дослідження, префіксальні деривати з семантичною і синтаксичною модифікацією основного дієслівного словникового запасу відіграють особливу роль у диференціації вербальних можливостей вираження [12]. Саме тому розширення дієслівного словникового запасу відбувається переважно за цим типом словотвору.

Вивчення семантичних розбіжностей кореневих та похідних дієслів вимагає з’ясування їх денотативних значень [5, 6]. Внутрішній зміст похідного слова, його словотвірну семантику характеризує *словотвірне значення*, яке формується на базі семантичних відношень між твірною основою та похідним словом. Як зазначається, *словотвірне значення* – це нове значення, що виникає в дериваті, як наслідок поєднання твірної основи з формантом, що є носієм певного словотвірного значення [4, 99]. Словотвірне значення формується у результаті встановлення певного типу співвідношення похідних слів з твірними. Ці співвідношення реалізуються унаслідок взаємодії семантики компонентів словотвірної структури похідного і твірного слів.

Наразі порівнюємо значення окремих німецьких похідних дієслів:

<i>übertreten</i>	– виходити з берегів
<i>übertönen</i>	– заглушати
<i>überfluten</i>	– литись через край
<i>überschätzen</i>	– надмірно оцінювати
<i>überladen</i>	– надмірно вантажити [14, 673]

Для виділеної групи дієслів спільною є сема “надмірної кількості”, не зважаючи на те, що кореневі дієслова, які вступили у сполучення з префіксом *über-* не містять спільних семантичних ознак. Звідси випливає, що саме префікс *über-* обумовлює появу спільної для них семи.

За тим же принципом порівнюємо значення наступних англійських дієслів:

<i>overdo</i>	– зробити більше норми
<i>overgrow</i>	– надмірно рости
<i>overflow</i>	– надмірно наповнювати
<i>overrate</i>	– надмірно оцінювати
<i>overload</i>	– надмірно завантажити [15, 387]

Як свідчить аналіз, виділені англійські дієслова за аналогією з німецькими дієсловами містять сему “надмірної кількості”. Зазначимо також, що кореневі дієслова, які не мають спільного значення, отримують його лише внаслідок сполучення з префіксом *over-*.

Далі проаналізуємо значення українських дієслів, які утворені тим самим способом, що й вищезгадані німецькі та англійські.

<i>переростати</i>	– надмірно рости
<i>переливатись</i>	– литись через край
<i>перевантажувати</i>	– надмірно навантажити
<i>переживати</i>	– прожити довше, ніж хто-н.
<i>переповнювати</i>	– повністю наповнити [9, 543]

Звідси видно, що українські дієслова, за тим же принципом, що й вище згадані німецькі та англійські, отримують значення “надмірної кількості” внаслідок сполучення із префіксом *пере-*.

Проілюструємо дане явище прикладами із класичної літератури:

a) *In der Bude war das Licht. Nicht nur in der Bude; – auch der ganze Hof war überflutet* [8, 41].

b) *Das Donnern der Motoren übertönte alles weitere* [8, с. 83].

c) *Er hatte wahrscheinlich dessen Tempo überschätzt und versuchte nicht jetzt im Bogen vorher vorbeizukommen* [8, с. 206].

a) *The night had been very wet: large pools of water had collected in the road: and the kennels were overflowing* [13, 187].

b) *Rose had by no means overrated the measure of the good doctor's wrath* [13, 386].

c) *Sevenpencehalfpenny's worth per week is a good round diet for a child; a great deal may be got for sevenpence – halfpenny, quite enough to overload its stomach, and make it uncomfortable* [13, c. 5].

1) Повертаючись додому, Павлов зрозумів, що при покупці авто він переоцінив його вартість [10, с. 68].

2) Кімнату переповнювали балакучі жінки [10, 85].

3) Коли ми закінчили кидати мішки на верх, то помітили, що машина була перевантажена [10, с. 279].

Аналіз свідчить, що результатом утворення похідних дієслів з даною семою є те, що похідні дієслова мають у собі потенційну можливість градації виміру. Речення з цими дієсловами можна продовжити фразою “*більше, ніж потрібно*”.

Далі проаналізуємо дієслова з даними префіксами з точки зору їх соціальних ознак, тобто функціонування у суспільстві. Слід зазначити, що у багатьох людей, які оперують багатослівними словосполученнями чи складними словами, з'являється цілком природне і зрозуміле прагнення економити час, енергію, сили, позбавившись від багаторазового повторення виразів, що стали трафаретними [2, 50]. Розглянемо наступну схему:

(jм./etw.) ist *gewachsen mehr, als nötig* = (jmd./etw.) ist *überwachsen*

(smb./smth.) is *grown more, than he needs* = (smb./smth.) is *overgrown*

(хтось/щось) *virie більше, ніж потрібно* = (хтось/щось) *неперіс*.

З погляду лінгвістики дані структури є семантично тотожними, тому варто розглянути їх з точки зору комунікативних властивостей. Утворення аналізованих похідних дієслів спричинене цілою низкою мовних факторів, які сприяють стисканню слів та словосполучень в більш зручні та економні для мовця форми. Звідси випливає, що потенціал функцій словотворчих формантів, зокрема префіксів, не обмежується лише семантичними характеристиками. Як видно із вище наведених прикладів, префікси можуть замінити цілі словосполучення і навіть фрази.

Отже, можна дійти висновку, що проаналізовані префікси німецької, англійської та української мов на рівні спілкування виконують функцію мовної економії, що ототожнює їх значення у лінгвістичному аспекті та спрощує висловлювання думок із даним смислом у соціальному.

Список використаних джерел

1. Беликов В.И. Социолінгвістика / В.И. Беликов, Л.П. Крысин. – М. : РГГУ, 2001. – 440 с.
2. Копоть Л.В. Универбація как явление словообразования с точки зрения социолінгвістики / Л.В. Копоть // Вестник Адыгейского государственного университета. – Адыгейск : АГУ, 2007. – № 2. – 356 с.
3. Крысин Л.П. О перспективах социолінгвістических исследований в русистике / Л.П. Крысин // Русистика. – Берлин, 1992. – № 2. – С. 96-106.
4. Никитин М.В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / М.В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1983. – 127 с.
5. Пиоттух К.В. Система префиксации в современном английском языке: автореф. дис....канд.филол.наук:(10.02.04) / К.В. Пиоттух. – М. : [s. n.], 1971. – 30 с.
6. Полюжин М.М. Диахронно-семантический аспект префиксального словообразования в английском языке / М.М. Полюжин. – М. : Российская АН, Институт языкознания, 1992. – 265 с.
7. Полюжин М.М. О сочетаемости словообразовательных префиксов с основами разных типов / М.М. Полюжин // Сборник научных трудов. – М. : Издательство МГПИИЯ им. Мориса Тореза, 1975. – Вып. 93. – С.53-67.
8. Ремарк Э.М. Три товарища: Книга для чтения на немецком языке / Э.М. Ремарк. – СПб. : КАРО, 2005. – (Originallektüre).
9. Словник української мови. – К. : Наукова думка, 1974. – 935 с.
10. Собко В.Н. Ключ / В.Н. Собко. – К. : Молодь, 1978. – 336 с.
11. Степанова М.Д. Словообразование немецкого языка / М.Д. Степанова. – М. : Лит. на иностр. яз., 1953. – 374 с.
12. Швейцер А.Д. Социолінгвістика / А.Д. Швейцер // Лінгвістический энциклопедический словарь. – М. : Советская Энциклопедия, 1990 г. – 683 с.
13. Dickens Charles. The adventures of Oliver Twist / Charles Dickens. – Oxford : Heron books, 1991. – 509 p.
14. Duden. Das Bedeutungswörterbuch. – Mannheim / Wien / Zürich : Dudenverlag, 2004. – В.10. – 815 S.
15. Webster's Dictionary. J.G. Allee – Ottenheimer, 1981. – 437 P.

Анотація. Тенденція економії мовних засобів проявляється на різних мовних рівнях. Представлене дослідження здійснюється на стику лінгвістики, соціолінгвістики та компаративістики, тому що економія мовних засобів відбувається і за допомогою словотворення. У даній статті здійснюється порівняльний та соціолінгвістичний аналіз словотворчих структур німецької, англійської та української мов.

Ключові слова: словотворення, префікси дієслів, соціолінгвістика, компаративістика

Summary. The tendency towards language means economy is shown at various language levels. The offered research is carried out on the junction of linguistics, sociolinguistics and comparativistic, because the language means economy is realized through the word-formation as well. The article gives a comparative and sociolinguistic analysis of word-formation structures of German, English and Ukrainian.

Keywords: word formation, prefixes of verbs, sociolinguistics, comparativistic.

УДК 811.161.2'42:821.161.2-1А,ш1/7.08

Філінок В.А.

ТИПОЛОГІЯ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА Й ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

Поезія як один з видів мовної діяльності завжди була засобом духовного самовираження митця і народу. Особливості поетичних текстів, їх словесно-образна будова зумовлені самотутністю особистого та етнічного світогляду. Поетична мова виступає формою вираження колективного пізнання світу та засобом втілення індивідуальної свідомості. Автор, користуючись традиційними художніми засобами, стилістично оновлює їх або витворює власну систему образних одиниць, серед яких варто звернути увагу на порівняння.

Порівняння здавна розглядалося не лише як поетичний троп, а вважалося засобом пізнання навколишнього, важливим чинником “людського мислення з його асоціативністю і спрямованістю від відомого до невідомого” [7, 1].

У порівнянні часто виділяють трикомпонентну структуру (суб’єкт порівняння, об’єкт порівняння і ознаку, за якою один предмет (суб’єкт) порівнюється з іншим (об’єктом) [8, 359; 5, 11], але часом називають ще й граматичний компонент – сполучник, предикатив тощо. О.Потебня важливими в порівнянні вважав поняття образу та значення, які реалізуються в “граматичному та лексичному паралелізмі, відсутності яскраво вираженого значення, підпорядкуванні образу значенню” [11, 237].

О. Некрасова підкреслює, що аналіз порівнянь, зокрема освоєння загальномовних художньо-експресивних засобів, може бути достатнім параметром для дослідження поетичних ідіолектів та ідіостилів [10, 225]. С.Єрмоленко вказує, що “вибір специфічних конкретно-чуттєвих назв як об’єктів порівняння характеризує індивідуальний стиль письменника” [6, 153].

У цій статті зроблено спробу проаналізувати особливості вживання та типологію порівнянь у творчості Тараса Шевченка (“Кобзар” [13]) та Емми Андіївської (збірки “Атракціони з орбітами та без” [1], “Знаки. Тарок” [2], “Межиріччя” [3], “Хвилі” [4]) як представників не лише різних історичних епох, а й відмінних стилістичних вподобань. Для опрацювання обрано переважно сполучникові порівняльні структури, щоб можна було виразніше окреслити структуру та динамічний аспект компаративних конструкцій у межах поетичного тексту.

У поезії Т. Шевченка порівняння є досить частотним мовно-образним засобом. Стилістичне багатство, різноманіття структурних компонентів порівняння в системі поетичних текстів видатного митця відбиває особливості його поезики.

Поет не тільки вживає порівняння як засіб творення образності мови і пізнання дійсності, а й “створює цілком оригінальні за своїм семантичним навантаженням порівняння для відображення психічних станів ліричних героїв” [12, 483]. Поетичні тексти Тараса Шевченка містять численні порівняльні конструкції, де співставлявані поняття об’єднані самотутнім авторським світобаченням. Так само, у поетичній мові Емми Андіївської теж подибуємо немало нетрадиційних індивідуально-авторських порівняльних конструкцій. Поетеса якісно оновила порівняння, його компонентну структуру, збагатила українську поетичну мову інтелектуально-абстрактними порівняльними конструкціями.

Звичайно, важливою рисою мовного образу порівняння в обох авторів залишається його фольклорний, народнопісенний характер, де для об’єкта порівняння обираються традиційні символи

як квітка, як билина, як орел, як сич (у Тараса Шевченка: син, як квітка; сирота, як билина; Микита, неначе сич; Дорошенко, мов орел); у Емми Андіївської як смола, як море, як зоря, мов лід, які мають виражене фольклорне походження, але беруть участь у творенні сучасних порівняльних конструкцій: *страх як смола, серп як море, дезинтеграція як нова зоря, оновлення мов лід*).

Характерним для народної поетичної мови є використання порівнянь у протиставній формі вираження, така традиційна структура органічно увійшла в авторську поезію. Наприклад, у Шевченка досить поширені такі структури (*не люди, а змії; не сон-трава, то дівчина*), де при реконструюванні порівняння будемо мати “люди, як змії (злі, підступні, мстиві); дівчина, як сон-трава (гарна, тендітна). Семантичний вплив таких порівнянь сильніше поляризує ставлення до порівнюваного об’єкта. У Емми Андіївської зустрічаємо такі порівняння так само часто (*не днина, а солом’яний бичок; не берег, а туману смуга; не місто, а залишена купальня; не краєвид, а фіялкова гиря; не барва, а пасерб*). Особливістю такої порівняльної конструкції є те, що автор прагне ще яскравішим зробити це порівняння через протиставлення (наприклад, порівняння “*не обрій, а розламане пенсне*” демонструє подвійне сприйняття світу (дійсне – вигадане, велике – мале, тривале – миттєве), що знаходить вираження у фінальному запитанні “*Закон буття чи тільки хвили сну?*”) [2, 142].

У поезії Т. Шевченка було виділено такі семантичні групи порівнянь:

1) порівняння об’єкта природи з конкретним предметом на основі подібності форми та формальних ознак (*блідий місяць, неначе човен; сонце, мов покотьоло (дитяча іграшка, обруч); ставок, неначе полотно*);

2) порівняння об’єкта природи з іншим на основі подібності розмірів (*поле, як море*);

3) порівняння об’єкта природи з людиною на основі перенесення зовнішніх ознак (*земля, мов дівчина; байрак, неначе циган*);

4) порівняння людини з об’єктом природи на основі подібності зовнішніх чи функціональних характеристик (*Оксана, мов зоря; козаки, як та хмара; люди, як холодні хвили; люди, неначе хвили*); порівняння людини з рослиною переважно на основі подібності зовнішніх ознак (*дівчина, як тополя; дочка, мов тополя; Ярина, мов ялина; Гус, мов кедр; Степан, як явір; люди, як ті лози; син, як билина; одна, як билина; титарівна, як билина; сирота, як лист; княгиня, мов ряст; дитина, мов яблучко; дівчата, неначе лілії; молодий, як маківка*) і навпаки уподібнення рослин до людей (*тополі, мов сторожа*);

5) порівняння людини з живою істотою на основі подібності зовнішніх ознак та внутрішніх характерологічних властивостей (*панна, як пава; княжна, мов ласочка; княжна, мов сизая голубонька; дівчата, мов сороки; хлоп, як віл; жінка, мов п’явка; кардинали, мов бугаї; паничі, мов бугаї; брати, мов пси; католики, мов поросята; байстрюк, мов гадина; шляхта, мов галич*) і живої істоти за тими ж характеристиками (*сова, неначе баба*) тощо.

У поетичних текстах Емми Андіївської можна виділити дві основні групи порівняльних конструкцій:

1) порівняння об’єкта природи з конкретним предметом (*повітря, наче шибка; півкраєвиду, мов корабель*);

2) порівняння абстрактного поняття з конкретним: з живою істотою чи рослиною (*оконкретнення, як бджоли; забуте, як джміль; все знане, мов корова на льоду; вапняк чуттів, як тигр; свідомість, як кальмар; існування, як горіх волоський; душа, як овоч; рух, як фрукт; простір, як кульбабка*); порівняння почуття чи емоційного стану з конкретним предметом (*смуток, як мол; страх, як смола; бажання, мов колоди*); порівняння кольору з неабстрактним поняттям (*колір, як трамвай; барви, мов рілля; індиго, як бальзам; барва, як ведмідь*) тощо.

На відміну від Шевченка, поетична мова Емми Андіївської насичена порівняльними конструкціями, де суб’єктом порівняння виступає найчастіше абстрактне поняття, а об’єктами можуть бути ті ж абстрактні поняття (*доба, як напрямок; рожевість, як відхилення; плач, як розрада*), людина (*відгомін, як хірург; ніч, як принтер; матерія, як тиран; мить, як маля й беззубий дідуган*), живі істоти (*тиша, мов комар; відсвіт, як тарантул; обрій, як поліпи; барва, як ведмідь*), рослини (*голос, як тополя; час, немов тюльпан; простір, як кульбабка*), предмети (*пів краєвиду, як корабель; колір, як трамвай; буття, як непокритий чек*) тощо.

Залежно від того, з чим саме порівнюється головний компонент структури, які семи вступають у порівняльну взаємодію, він набуває позитивного або негативного забарвлення. Немалу роль відіграють також емоційно забарвлені суфікси (як *ласочка, як голубонька, як яблучко* (Шевченко); як *кульбабка, як борідка* (Андіївська)).

Важливими у розкритті словесного образу виступають дієслова, які уточнюють ознаки, взяті для порівняння двох компонентів. Наприклад, у Тараса Шевченка: *дівчина, як квіточка сохне; дитина, як квіточка червоніє; хлопці та дівчата, як мак процвітає*; у Емми Андіївської: *в повітря, наче в шибку барабанять; зовнішнє, мов картуз футболять; місто, мов вітряк блима*.

Для поетичної мови Емми Андіївської і Тараса Шевченка характерна семантична глибина порівняльних зворотів, якою можна “образно передати асоціативні зв’язки між поняттями, щоб

неозначеність цих зв'язків перетворити на джерело мовної експресії” [6, 152].

Властивим для поезії досліджуваних авторів є спрямованість на людину. Звернімо увагу на порівняння з компонентом “серце” у Шевченковій творчості. Образ серця тут часто персоніфікований, серце виступає як жива істота. Об’єктом для порівняння з відповідною семантикою виступають слова на позначення тварин та людей (*серце, як голубка; серце, як пташка в неволі; серце, як рибонька; серце, мов дитя голодне*). Компарат “дитина” у Шевченка вживається у порівняннях, де треба показати ніжне, трепетне, турботливе ставлення до суб’єкта, його беззахисність чи безпосередність (*Україна, як мала дитина; доля, мов дитинка; слова, мов діти*). У поетичній мові Емми Андіївської часто зустрічаємо компарат “дух, душа”, який вступає у взаємодію із такими компонентами як *хитрик, як овоч, як вітровал, як адсорбент*. Такі конструкції стають основою індивідуальних асоціацій, де авторка пов’язує цей образ не лише з людиною, а й із рослиною, природним явищем тощо.

Порівняльні структури виконують, на думку А. Мойсієнка, “конкретизаційну роль на різних зрізах якісно-динамічної, об’єктно-образної означеності” [9, 72]. Наприклад, поняття світу в поетичній мові Емми Андіївської порівнюється з реаліями, позначеними словами *канарка, мачули, мурло, ноти, парасоля, помідори*, і кожного разу в контексті актуалізуються різні семи головного компонента, образ отримує індивідуально-авторські інтенції.

Важливим для розуміння образної глибини порівняльних конструкцій є контекстуальне оточення в творі. У поезії “Вітер з гаєм розмовляє...” Тараса Шевченка вживається порівняльна конструкція “*добрі люди, як холодні хвилі*”. Вибір такого об’єкта порівняння (*як холодні хвилі*) не випадковий, бо в тексті наявні мікробрази *самотній човен – сирота, бурхливе море – життя*. Така динаміка поетичного тексту вмотивовує паралелізм зіставлюваних образів і власне порівняння добрих людей з холодними хвилями, які пограються сиротиною (човном), подивляться та забудуть. Подібне паралельне конструювання образних порівнянь зустрічаємо у поезії “Ми восени такі схожі...”, де суб’єктом виступає *байрак*, а об’єктом – *циган*. Зіставлення природи (байраку, перекотиполя, річечки) з живими істотами робить осінній пейзаж подібним до образу Божого, увиразнює поезію. Образні означення (*крутий байрак, чорний, голий циган*) глибше розкривають семантичний план порівняння, додають емоційного забарвлення.

Значеннєво навантаженими виступають порівняльні конструкції, винесені у заголовок поезій, наприклад, у творчості Емми Андіївської “*Джерела, як відлік старту*”, “*Обличчя – як старт у невимовне*”, “*Натюрморт як вправа для дихання*”, “*Натюрморт як прохід до іншої площини*”, “*Натюрморт як трамплін у намір*”, “*Барва як вхід до іншої площини*”. Такі заголовки допомагають обрати ключ декодування поетичного тексту через пропоновані суб’єкт та об’єкт порівняння.

Цікавим для пізнання змісту поетичного тексту Емми Андіївської є порівняння, у межах якого міститься протиріччя. Наприклад, у вірші “Вєслярі у мурмурі” авторка вживає протиставне порівняння “...*лагідність, що – майже – як ворожість*”, яке є динамічним продовженням образу з попереднього рядка “*Скелю сонце пражить*”, тобто мова йде не про лагідне сонячне тепло, а про нестерпну спеку (як підсилення виступає емоційно забарвлене дієслово *пражить*). Містить таке ж протиставне порівняння “*ясність, як найбільший ребус*” поезія “Проміжки”, де поряд із семами “ясність – зрозумілість, ясність – світло” вживаються оказіональні антоніми *ніч – світ, мури – вікно, зараз – потім*, які пояснюють суть зміни позитивних та негативних проміжків “*всього існування, як єдиного рота*”, “*нерадагованого примірника буття*”, яке треба постійно розгадувати як найбільший ребус:

*Навколо ніч й дедалі грубіші мури.
Вікно ще є, – там світ, цвіте картопля
На клаптику свідомости, де тепло
І злагода, хоч шпичаки примарні –*

*Буття нерадагований примірник, –
Й дві-три хмарини, що їх – довго в ступі. –
Міняються площини і етапи.
Набік поблимає остання сикомора,*

*Яка – на мить – дороговказом в пільмі,
І те, що “зараз”, – на місток – на “потім”,
Розливши ясність, як найбільший ребус, –*

*Уперше після довгої хвороби. –
Все існування, як єдиний рот,
Що, – задихаючися, диха з-під кори [3, 22].*

Порівняння в поетичній творчості Тараса Шевченка і Емми Андіївської знаходять різне граматичне вираження. Найуживанішими є сполучникові конструкції типу: *ніч, як море; люди, як лози; ченці, мов гадюки; дуби, мов дива; Дніпро, неначе дитина; дівчата, неначе лілії* у Шевченка; *невимовне, як предмет; нерухомість, як вир; місто, мов вітряк; зовнішнє, мов картуз; час, немов тюльпан; життя, наче клей; напруга, що свідомості бордюру* Андіївської. Домінантним виступає сполучник *як* у обох авторів. Загалом Шевченко вживає численні порівняльні засоби – “від власне порівняльних сполучникових конструкцій і синтаксичних побудов з орудним відмінком (*серденько соловейком щебече*) до утворень на основі тотожності чи протиставлення прикладкових зворотів (*зоря, молодість його*), різних паралелістичних виразів тощо” [9, с. 70]. Андіївська теж не обмежує себе традиційними сполучниковими конструкціями, зустрічаються у неї описові порівняння (*рушники на подобу джгутів*), форми орудного порівняльного (*небо видовжується шийкою; алея згортається млинцем*), речення з предикативною порівняльною структурою (*миска драглів – цей світ; сир голландський – світ; фіялкова гиря – краєвид*) та інші.

Загалом, можна сказати, аналіз порівнянь Тараса Шевченка та Емми Андіївської засвідчує спільні та відмінні риси їх семантичної та граматичної структур, особливості функціонування компаративних конструкцій у системі поетичних ідіолектів. Порівняльні конструкції завдяки рухливості лексичної семантики часто лежать в основі утворення інших тропів чи складніших образів у поетичних системах досліджуваних авторів.

Список використаних джерел

1. Андіївська Емма. Атракціони з орбітами та без. Шумини / Емма Андіївська. – Львів : НФВ “Українські технології”, 2000. – 136 с.
2. Андіївська Емма. Знаки. Тарок : [вірші] / Емма Андіївська. – К. : Дніпро, 1995. – 176 с.
3. Андіївська Емма. Межіріччя : [сонети] / Емма Андіївська. – К. : Вид. дім “Всесвіт”, 1998. – 134 с.
4. Андіївська Емма. Хвилі: [поезії] / Емма Андіївська. – К. : Вид. дім “Всесвіт”, 2002. – 160 с.
5. Еремина В.И. Образное сравнение в народной лирике / В. И. Еремина // Поэтика и стилистика русской литературы. – Л. : Наука, 1971. – С. 10-18.
6. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / Світлана Яківна Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.
7. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. М. Коцюбинського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол.: спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. І. Марчук. – Одеса, 2003. – 20 с.
8. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підруч. / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
9. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша / Анатолій Кирилович Мойсієнко. – К. : Правда Ярославичів, 1997. – 200 с.
10. Некрасова Е. А. Сравнения общезыкового типа в аспекте сопоставительного анализа художественных идиолектов / Е. А. Некрасова // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1979. – С. 225-237.
11. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Высшая школа, 1990. – 344 с.
12. Рошко С. М. Найтипівіші об’єкти порівняння як художній засіб відображення реальної дійсності у поетичній творчості Т. Г. Шевченка / С. М. Рошко // Семантика мови і тексту. Збірник VI Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 482-485.
13. Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко. – К. : Дніпро, 1982. – 647 с.

Анотація. Стаття присвячена типології поетичних ідіостилів Тараса Шевченка і Емми Андіївської, зокрема, особливостям порівнянь як складових мовно-образної системи віршових текстів. У роботі висвітлені особливості вживання компаративних конструкцій письменниками, виділені семантичні групи порівнянь і простежені спільні та відмінні риси тропейчних і граматичних структур порівнянь на прикладах поетичних текстів.

Ключові слова: порівняння, семантична та граматична структура, образний засіб, поетична мова, ідіостиль.

Summary. The article is devoted to the typology of poetic idiostyles of Taras Shevchenko and Emma Andiyevska, namely to the peculiarities of comparisons as a part of language-image system of the poetical texts. In the work some peculiarities of usage of the comparative constructions by authors are enlightened, semantic groups of the comparisons are distinguished, and some common features and differences of trope and grammar structures of comparisons in examples of the poetical texts are also analyzed.

Key words: comparison, semantic and grammar structure, image means, poetic language, idiostyle.

ЕТНОСИМВОЛІКА РЕАЛІЙ ОБРЯДОВОГО МОВЛЕННЯ

Сучасні дослідження мовних одиниць ґрунтуються здебільшого на широкому залученні позамовних чинників, пов'язаних з широкими культурними надбаннями народу. Як відомо, специфічні, питомі особливості нашої мови відбиває передусім лексика історико-культурного, етнографічного характеру, тобто у ній можна помітити слова, які відображають специфіку народу. Мова, як складник і знаряддя культури, є важливим джерелом для реконструкції давньої духовної етнокультури. Вивчення етнографічної лексики дає можливість зануритись у витоки матеріальної та духовної культури пранароду, в особливості його світосприймання. Основу таких етнолінгвістичних досліджень заклали у своїх працях ще В. фон Гумбольдт, Д.Зеленін, І.Огієнко, О.Потебня, Е.Сепір та ін., які використовували не лише дані мовознавства, а й етнографії, зокрема й контексти народної культури. У другій половині ХХ ст. значний внесок у розвиток етнолінгвістики, в тому числі вивчення обрядового мовлення, зробили: А.Вежицька, Є.Врещакін, С.Єрмоленко, В.Жайворонок, В.Костомаров, В.Русанівський, О.Тищенко та інші.

Свідченням сили й висоти культури народу, його історії та духовності завжди була народна мова, оскільки вона єднає духовні надбання наших пращурів і сучасних українців, пов'язує окрему людину й цілий народ, сучасні й попередні покоління. Такі зв'язки виводять на народне дискурсивне мовлення, яке постає із вербальних кодів народних обрядів, традиційних свят, фольклорних дійств, давніх звичаїв, вірувань. Концептуальні лексичні одиниці й мовні формули, якими такий багатий народно-обрядовий дискурс, як народний варіант літературного мовлення, виводять, у свою чергу, на глибини національного духу. А тому найбільш продуктивно вивчати мову через проникнення в народні звичаї, вірування та обрядодії, де криється схованка народної душі.

За І.Огієнком, “мова завжди є своєрідним покажчиком сили та висоти культури кожного народу” [6, 34]. В контексті обряду окреслюється внутрішня форма певних слів, їхні конотації, розкривається співвіднесеність мовної ознаки з її первинною та вторинною номінаціями. З'ясовується також зв'язок обрядових мовних одиниць з етнографічним тлом самого обряду, що відбиває специфіку членування конкретного обрядового простору на власне обрядовий, позаобрядовий та міжобрядовий. В обрядових контекстах формуються лексико-семантичні мікросистеми певних обрядових найменувань, що спираються на призначення обрядових реалій, на роль дійових осіб ритуалу, темпоральну та локальну визначеність обрядодії тощо.

Одним із важливих складників народних обрядодій є *реальний (предметний)* код. Адже функціонування навіть того самого предмета в обряді і поза ним дещо різне. В обряді на відміну від побутового вживання предмет овіяний міфічною символікою, що надає йому властивостей знака. Так, наприклад, обов'язковим у похоронному обряді є *коливо* – поминальна кутя. Її варили з цілих, неподріблених зернин (ячменю або пшениці), додавши мак, мед, горіхи, оскільки, за народними спостереженнями, зерно має властивість надовго зберігати і знову відтворювати життя, примножуючи його. Необхідно зазначити, що ця страва має декілька назв, та предметна віднесеність залишається та сама (*кутя, коливо, канун*). Споживаючи її, вірили, що душа померлого піде в рай, якщо задобрювати богів. Відгомони цього вірування залишилися і до наших днів, закріпившись, зокрема, і за словом. Саму назву поминальної страви запозичено в давньоруську мову з грецької і вона споріднена зі словами *коливати, хитати, колихати*. Душа померлого, за віруваннями, ніби *коливається, хитається* перед вибором раю чи пекла. Пшениця ж тут символізує воскресіння померлої людини через зерно, висіяне в землю, яке згодом дає великий урожай. Мед та цукор символізують солодке, щасливе життя після воскресіння у Небесному Царстві. Звідси приказка: *Передати (перебрати) куті меду* – перебрати міру в чомусь.

Ритуальним атрибутом для похоронного обряду виступає *жито*, іноді *пшениця*. Так, за нашими спостереженнями, часто місце, де лежав мрець, посипають житом – символом життя. Житом обсіпають приміщення після виносу мерця, що було протягом певного часу простором смерті, і в такий спосіб очищають це приміщення, оскільки зерно є також символом родючості. Ту саму символіку спостерігаємо при віншуванні на Новий рік, коли зерном посівають у хаті, приказуючи: *Сійся – родися, жито, пшениця І всяка пашниця...Хай пропаде весь кукіль І не мучить вас мозіль, І не кашляйте ніколи Від Микола до Миколи* [6, 37]. Рослина виступає обов'язковим предметом у весільній обрядовості, коли обсіпають житом молодих, “*щоб їм добре жилося, велося*”, “*на щастя, на долю*”. В обрядодіях жито символізує дозрілість молодої дівчини, яка готова вийти заміж, пор. у народній пісні: *Ой час, мати, жито жати, бо колос схилився*,

Пора й мене заміж віддати, бо голос змінився. У народному мовленні постало стійке сполучення *ходити в жито* у значенні “*кохатися*”, напр. у народній пісні: *Не за те бита, що ходила в жито, а за те, що дома не ночувала*. Рослина виступає символом знівченого життя, пор.: *Ой у полі жито копитами збито, Під білою березою козаченька вбито*. Зерно також сиплять услід померлому, якого виносять, що частково можна розцінювати як умилостивлення жертви, покійника через виділення належної йому частини, долі. У піснях жито також символізує вдову, тому співають: *Не буду я жита жати, іно пшениченьку, Не буду я вдови брати, іно дівчиноньку*.

Ритуалом у весільній обрядовості (й у багатьох інших) виступає *хліб*, який є першоосновою життя, тому кажуть: *Хліб усьому голова*. Символьна роль хліба сприяла виникненню багатьох сталих сполучень, пор.: **обмінати хліб** – здійснити акт сватання, **перший хліб** – символіка домовленості про шлюб між родинами наречених через спеціально обраних сватів; **прощевий хліб** – символ батьківського благословення на шлюб. В обрядодії **проці** залежно від призначення хліб носив різні назви: *дивень, гасінчик, дар Божий, дарунок* (хліб, який беруть із собою йдучи сватати), *доля, заручинний хліб, калач, коровай, лежень, палюнка, підвіночник, перепієць, плаксун, почесний хліб* (власне весільний хліб). Необхідно зазначити, що *коровай*, як обрядовий хліб для весільного обряду, виконує ритуальну роль і в поховальній обрядовості, репрезентуючи тему потойбічного одруження, коли ховали неодружених хлопців або дівчат. Яскравою символікою насичений обрядовий хліб на Святвечір. Саме народження цього хліба у печі сприймалося як народження молодого Божича – Сонця. А хліб, випечений на свято Маланки і Василів день, носив назву “*Маланки*” та “*Василя*”.

У поховальному обряді хліб виконує й роль жертвопринесення. Його називали *парастас, панахида, помана*. У поховальній обрядовості яскраво виражається реальний код, оскільки для нього характерна певна консервативність. Взагалі до реалій обряду ставляться з певною містичністю, повагою, оберігають і намагаються дотримуватися всіх дій, оскільки вірять, що за будь-яке відхилення буде покарано. У поховальному обряді важливим компонентом поминального столу є *мак*. За давніми віруваннями, маком обсипають могилу “*ходячого мерця*”, головку маку знаходять у могилах померлих дітей, оскільки через свої наркотичні властивості він давно став символом спокою, забуття. Разом з тим, мак, як ритуальний предмет, широко використовують і в повсякденному житті людини. Так, свяченим маком обсипають подвір'я, щоб нечиста сила не наробила шкоди, обсипають стайні з худобою, щоб відьма не відібрала молока.

Реальним кодом, без якого практично не обходиться жодна обрядодія є *хрест*. Вчені називають різні витoki символіки хреста. Найпоширенішою виступає символіка сонця, перехрестя, Світового дерева, чотирьох сторін світу. Існує припущення, що прообразом хреста було схематичне зображення птаха, дерев'яний пристрій для добування вогню (два шматка дерева складені навхрест, які терли один до одного). Хрестом покривають дитину при народженні, хрестом проводжають у далеку дорогу. У народному мовленні подибуємо ряд мовних виразів, що постали на основі реалії *хрест*, напр.: *увести у хрест, у хрест увійти* “*на означення охрестити* [8, 413] або *дурний піп тебе хрестив* “*про кого-небудь нерозумного, нерозто-ропного*, пор.: *Учора ізвечора сина вродила, ік білому світу у хрест увела* [Там само]. Хрестом благословляють молоде подружжя на спільне життя. Хрестом проводжають в останню путь померлого, пор. у Т.Шевченка: *Нема Гонти, нема йому ні хреста, ні могили*. Саме реалія хреста породила назву обрядодії *хрестини*, коли відбувається обряд хрещення новонародженого, а також найменування її дійових осіб *хрещеник, хрещена, хрещениця, хрещений*, пор. у приказці: *На весіллі всі свати, на хрестинах всі куми* або: *Вона моя хрещениця* [8, 414]; *А мені хрещена мати лиштву вишивала* [Там само].

За народними віруваннями, до хреста треба ставитися шанобливо, з повагою, а тому маємо багато народних пересторог щодо цього предмета. Так, при запалюванні світла ввечері треба обов'язково перехреститися, бо “*до хати входить бог вогню*”; коли п'єш воду – треба хреститися, щоб нечиста сила не ввійшла у нутро; ввійшовши у ліс, теж треба хреститися, щоб лісовик не збив з дороги; коли позіхаєш – хрестися, щоб було здоров'я; коли лягають спати, також хрестяться. Хрестяться і при початку будь-якої роботи, при першому гromі. Як бачимо, при кожній життєвій потребі людина змушена накладати на себе хрест. Хрест-навхрест ранньої весни переходили поле, а потім розпалювали навхрест багаття, “*щоб Сонце побачило кожну ниву та розігнало злі сили*”. Велика пошана до хреста спричинила появу амулета у вигляді хреста, оскільки, за народними віруваннями, вважалося, що хрест захистить людину від нечистої сили та допоможе у будь-якій справі. Це застереження актуальне і до наших днів. Орнаментом з хреста оздоблювали рушники, писанки, випікали печиво при зустрічі весни. Велике шанобливе ставлення до хреста як до обов'язкової реалії породило цілий ряд мовних виразів: *як (мов) з хреста знятий* – дуже блідий, змучений, з хворобливим виглядом [7, 271]; *нести свій (тяжкий) хрест* – терпляче зносити всі труднощі, виконувати свій обов'язок до кінця [7, 433]; *поставити (ставити) хрест* – перестати покладати надії на когось, зневіритись у когось чи чомусь [7,

689]; *побий тебе хрест (лиха година)* – виражає як здивування, захоплення, так і невдоволення кимось [7, 152], напр. у М.Коцюбинського: *Йому навіть приємно було уявляти себе убогим, забутим, стертим великим процесом. Він мученик і добровільно несе свій хрест* [4, 125]. У народному віруванні хрест символізує вічне життя. Як символ чотирьох сторін світу, хрест уособлює чотири дороги, одну з яких обирає казковий герой. Ця реалія відбиває багату символіку ще язичницького віросповідування. Не випадково на хресті зображували рослинну символіку.

Цікавою реалією виступає в обрядодіях *пори́г*, овіяний сакральними символами. Оскільки в давнину померлих родичів (здебільшого дітей) хоронили під порогом, давні вірування породили ряд застережень щодо цієї реалії. Він виступав об'єктом охоронної магії для людини. До нього зверталися по допомогу, коли вирушали в дорогу, напр.: *Ступаю правою ногою ... А ви, пороги, станьте до допомоги*. Під час весілля тричі стукали об поріг гільцем, що символізувало запрошення померлих родичів на гостину. Наречений переносив на руках через поріг наречену, це виступало символом задобрювання померлих родичів, щоб вони погано до неї не ставилися. Поріг виступав також символом єднання двох родин, тому під час весілля перед тим, як завести молодих до хати, мати нареченої та сестра молодого стають правою ногою на поріг, з'єднують вогні запалених свічок і цілуються (віднині вони породичалися). Під час похоронної обрядодії, коли виносили домовину з хати, тричі стукали її краєм об поріг. Це символізувало прощання покійника з давно померлими родичами, похованими під порогом, і з родиною [10, 125-126]. Здебільшого ця ритуальна дія збереглася до наших днів. Віра у велику силу порога призвела до виникнення ряду повір'їв: *Не можна перемітати сміття через поріг, бо дівка не вийде заміж або виметеш когось з хати; Не можна через поріг цілуватись; Не можна через поріг нічого давати, бо сам будеш просити; Гостя зустрічай за порогом і пускай попереду себе через поріг; Через поріг не вітаються і не подають руки, бо посваряться; Коли кудись ідеш, ногами потовчи по порозу; Переступати поріг слід тільки з правої ноги; Підмітати хату слід від порога до покутя, бо виметеш щастя з хати; Щоб дитина не плакала, її клали на порозі задніх дверей; На порозі прибивали підкову на щастя; Гріх рубати на порозі, лише єдиний раз на новосілля дозволялося рубати на порозі голову півня, що символізувало жертвоприношення померлим родичам. Беззастережна віра у велику силу порога спричинилася до виникнення у мові ряду стійких сполучень слів, напр.: *високі пороги* – високе суспільне становище, багатша людина [7, 545]; *пори́г не переступати (не ступити)* – зовсім не бувати десь [Там само, 498]; *переступати поріг* – заходити кудись [Там само, 498]; *на поріг не пускати* – забороняти десь бути [Там само, 585]; *на порозі* – зовсім близько [Там само, 545]; *на крайньому порозі життя* – перед смертю [Там само, 545]; *оббивати (обчовгувати) пороги* – часто десь бувати, багато разів звертатися до когось у вирішенні якоїсь справи [Там само, 444]; *плюнути через поріг* – дуже швидко піти [Там само, 521]; *показати поріг (одвірка)* – виганяти когось [Там само, 534], пор. у контекстах розмовного мовлення: *Боявся я, прийдемо до вас, а ви нам поріг покажете; Я не люблю чужих порогів оббивати*; або у І.Нечуя-Левицького: *Я вашого сина не силувала мене брати; я до вас з хлібом-сіллю не ходила, порогів ваших не оббивала* [5, 392]; або у прислів'ї: *Зависокі пороги та й на наші ноги*. У народних віруваннях поріг виступає місцем замовляння ворогів, напр.: *Не сам я йду, чорним волом іду, сухою гадиною поганяю, правою ногою на поріг ступаю, своїм ворогам язик одвертаю; щоб вони губами не плямкали і зубами не клацали надо мною, рабою Божою Марією* [9, 190].*

Отже, дослідження етнокультурних концептів як мовних одиниць, породжених історико-культурною свідомістю народу, або таких, що характеризуються історичними та культурними нашаруваннями смислів, збагачує теоретичну базу семантики українського слова і вислову. А звернення до етнографічного матеріалу дозволяє простежити функціонування ритуальних словесних формул, обрядових термінів, які в контексті обряду створюють певну систему народних (часом напівзабутих, часом закріплених за певною місцевістю) мовних одиниць.

Список використаної літератури

1. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / Олекса Воропай -- К.: Оберіг, 1993. – 560 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: [словник-довідник] / Віталій Вікторович Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень / Віталій Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – №5. – С. 48 – 63.
4. Коцюбинський М. Вибрані твори / Михайло Коцюбинський – К.: Дніпро, 1974. – 511 с.
5. Нечуй-Левицький І. Твори в 2-х томах / Іван Нечуй-Левицький – К.: Дніпро, 1977. Т.2. Повісті. Оповідання. Нариси. Легенди / – 502 с.
6. Огієнко І. Історія української літературної мови / Іван Огієнко [упоряд., авт. передм. і комент. М.С.Тимошик]. – К.: Наша наука і культура, 2004. – 436 с.

7. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко, та ін.] – К.: Наук. думка, 2003. – 1096 с.
8. Словарь української мови: у 4 т. / [упоряд. Б.Грінченко]. – К.: “Довіра”, Т.4. – 1997. – 563 с.
9. Українські замовляння / [упоряд. М.Н. Москаленко]. – К., 1993. – 219 с.
10. Чеховський І. Дохристиянські витоки і слов’янські паралелі шлюбної обрядовості молдаван верхнього Припруття. / Чеховський І., Мойсей А. – Чернівці: Рута, 1998. – 71с.

Анотація. У статті автор аналізує реальний (предметний) код обряду, розкриваючи етносимволіку реалій в обрядовому мовленні. Встановлює взаємозв’язки українських обрядів із дохристиянськими віруваннями, виділяючи при цьому лексико-тематичні групи обрядових номінацій; з’ясовує походження та джерела поповнення певних шарів української лексики; пояснює символіку та первісне значення цілого ряду обрядових лексем і фразеологізмів. Це сприяє продуктивному вивченню мови як джерела реконструкції давньої духовної етнокультури.

Ключові слова: етносимволіка, етнокультура, реалії, код, символ.

Summary. In this article is analyzed subjective code of the ceremony, also it is described ethnosymbolics of reality in the ceremonial speech. We single out lexical and thematic groups of ritual nominations as well as establish the origin and sources of replenishment of certain layers of Ukrainian vocabulary, explain symbolism and the original meaning of a number of ritual lexemes and idioms. This ceremony promotes productive learning of the language as a reconstruction source of the old spiritual ethnoculture.

Key words: ethnosymbolics, ethnoculture, real things, code, symbol.

УДК 811+008

Фрасинюк Н.І.

МОВА ТА КУЛЬТУРА У ЇХНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Людина живе і спілкується, одержуючи інформацію через лінгвістичні джерела і таким чином потрапляє в світ концептів, створених для соціальних, інтелектуальних, духовних потреб, оскільки вся інформація поступає через слово, мову. Слово відіграє велику роль у житті людини. Залежно від того як людина вміє володіти словом, вона може проникнути у світ мови, досягнути успіху у суспільстві. Філософи вважають, що чим краще ми зрозуміємо слова, які називають предмети, явища, тим скоріше ми оволодіємо світом. Як зазначав У.Чейф, “мова – досі найкраще вікно у знання, адже ми весь час використовуємо мову, щоб висловити її... Мова до того ж піддається спостереженню, аналізу, й нам хочеться думати, що вона пропонує непогану можливість аналізувати її знання” [11, 109]. В мові репрезентується “первісний і глибокий погляд на світ”, а також формується “ієрархія духовних представлень (уявлень)” властивих певному етносу [6, 119]. Але зрозуміти мову неможливо, не розуміючи культури. Тому що “мова тісно пов’язана з культурою, вона проростає в ній, розвивається в ній і виражає її” [6, 9] і саме мова є “найкращим відображенням людської культури” [12, 22].

Мова як феномен національної культури є постійним об’єктом дослідження лінгвістів протягом багатьох століть (А.Вежбицька, Ю.С.Степанов, В.А.Маслова, А.А.Потєбня, В.Г.Костомаров, В.В.Колесов, Н.К.Фролов та інші). Вчені розглядають мову і культуру в тісному взаємозв’язку, досліджуючи прояви культури народів, які відобразились і закріпились у мові. І тому **актуальність нашого дослідження** передусім зумовлена необхідністю уточнення сучасного розуміння мови як феномена національної культури. **Метою нашого дослідження** є проаналізувати взаємодію мови і культури, а також визначити чи є мова складовою частиною культури.

Яким чином мова та культура пов’язані між собою і чи пов’язані взагалі? Перші спроби розуміння ролі мови в процесі формування етнічного досвіду і світосприйняття належить В.фон Гумбольдту, ідеї якого лягли в основу досліджень багатьох вчених. В своїх працях В. Гумбольдт писав, що “слід спочатку вивчити народи, їх діяльність і складові частини їх мов, а потім, довірившись почуттям, створити собі образ, а вже потім, наскільки це можливо, відобразити в словах” [4, 379]. “Адже лише вона (своєрідність національного духу), яким її створила природа і

сформували обставини, визначає собою національний характер, лише на цьому останньому засновано все творче в історії нації... Мова є орган внутрішнього буття... вона... зрослася з силою національного духу, і чим сильніший вплив духу на мову, тим закономірніший і багатший розвиток останнього... Серед всіх цих проявів, засобом яких пізнається дух і характер народу, тільки мова і здатна виразити найсвоєрідніші та найтонші риси народного духу і характеру і проникнути в її тайни” [3, 47-69].

Форма мови, її структура, система категорій визначають менталітет народу, який говорить тією чи іншою мовою. Адже, саме в мові виражається менталітет народу, його психологія та звичаї. Мова – засіб створення національної літератури, зберігач інформації про той чи інший народ, це дзеркало навколишнього світу, яке відображає дійсність і створює свою картину світу, специфічну й унікальну для кожної мови і, відповідно, народу, етнічної групи, мовного колективу, що користується даною мовою як засобом спілкування. Подолання мовного бар’єру недостатньо для забезпечення ефективності спілкування між представниками різних культур. Для цього потрібно подолати бар’єр культурний.

Ще зовсім недавно, говорячи про мову чи культуру, дослідники обмежувалися лише окремим спостереженням над тим, як мова впливає на соціум і відображає в собі ті чи інші соціально-культурні категорії. Проте в сучасний період вчених все більше і більше цікавить питання про двохсторонній зв’язок мови та культури: не знаючи культури, неможливо глибоко осмислити і зрозуміти мову.

І тому актуальним є твердження, що мова і культура тісно пов’язані між собою: із змінами дійсності змінюються культурно-національні стереотипи і сама мова [5, 34]. Оскільки мова – це складова частина культури, головний засіб її засвоєння, це дійсність нашого духу, яка виражає специфічні риси національної ментальності. Водночас мова – це продукт культури, частина культури і розуміння культури. Знаючи мову, індивід розуміє і володіє культурою своєї групи. Н.І. Толстой вказує на тісний зв’язок та ізоморфізм мови та культури: “мова – компонент і знаряддя культури, це природній субстрат культури, який, пронизуючи всі її сторони, є інструментом ментального упорядкування світу і засобом закріплення етнічного світобачення” [9, 32].

Мова – знаряддя, інструмент культури. Вона формує особистість людини, носія мови, через нав’язані йому мовою і закладені в мові бачення світу, менталітет, відношення до людей тощо, тобто через культуру народу, що користується даною мовою як засобом спілкування.

Отже, мова”...не існує ... поза культурою, тобто поза соціально успадкованою сукупністю практичних навичок та ідей, що характеризують наш спосіб життя”[7, 185]. Як один з видів людської діяльності, мова виявляється складовою частиною культури, обумовленої як сукупність результатів людської діяльності в різних сферах життя людини: виробничої, суспільної, духовної. Однак як форма існування мислення і, головне, як засіб спілкування мова постає в одному ряді з культурою.

Одночасно можна вказувати на автономність мови по відношенню до культури і розглядати мову окремо від культури чи в порівнянні з культурою як рівноправним феноменом [8, 6]. Проте Еріх Вольф ставить під сумнів саме поняття культури. Він стверджує, що “кожна культура не є самостійною одиницею і що всі культури взаємозв’язані і постійно перетікають одна в іншу, при цьому деякі перестають існувати” [комент. за 6, 16]. Але, якщо культура не є самостійною, той мова є не самостійною. Але це суперечить словам В.Гумбольдта, який вважає, що кожній мові властиві свої характерні риси і “якщо навіть в мовах різних народів можна знайти щось спільне, ніколи не можна стверджувати, що вони володіють однією і тією ж особливістю” [4, 379].

Г.П. Нецименко також вважає, що мова і культура – є автономними одиницями, проте вони тісно взаємодіють знаковими системами, співвіднесеними з мисленням та комунікацією: “... обидва феномени співвіднесені з мисленням і відповідно через цей зв’язок з’єднані опосередковано один з одним. Матеріалізуючи суспільне пізнання, мова-знакова система є носієм, а отже, і зберігачем інформації, тих чи інших понять і суджень про навколишній світ” [10, 30].

Відношення між культурою і мовою можна розглядати як відношення цілого і його частини. Мову можна сприймати як компонент культури чи знаряддя культури [8, 6]. Мову не можна розглядати окремо від культури, тому що “розглядати мову окремо від культури – означає не розуміти мову. Розглядати культуру окремо від мови – означає не розуміти сутності культури” [1, 9].

Мова і культура перебувають в тісному зв’язку, але мова є автономною, вона може розглядатися як незалежна семіотична система, окремо від культури, тому що на думку Л. Вейгербера мова – сила і “діє у всіх сферах духовного життя” [комент. за 6, 61], а культура, хоч і знакова система, не може само організуватися.

Мова – відображення культури. Вона змінюється тоді, коли змінюються культурно – національні стереотипи. В.Гумбольдт пише, що “мова може змінюватися з кожним рухом думки, з кожною новою соціально – культурною долею” [комент. за 6, 63]. На думку Б.О. Серебренікова, “будь – яка мова в своєму генезисі – результат відображення людиною навколишнього світу, а не сила, що творить світ” [комент. за 6, 62].

Мова народу є віддзеркаленням її культури, а оскільки існують різні культури, то і є різні мови, одні і ті ж поняття виражаються різними концептами. Розуміння мови залежить від розуміння культури .

Отже, досліджуючи зв'язок мови і культури можна зазначити, що:

Ю мова – відображення культури: чим більше змінюється і розвиваються культурні реалії тим більше змін відбувається в мові;

Ю мова – компонент і знаряддя культури: знаючи мову, людина може зрозуміти науку, релігію, літературу, традиції культури;

Ю мова – специфічний спосіб існування культури, фактор формування культурних кодів, оскільки мова і культура – різні коди, але кожна мовна особистість є культурною особистістю;

Ю мова – духовна сила, без якої ми не можемо жити, вона знаходиться в людському пізнанні, пам'яті.

Мова – скарбничка культури. Вона зберігає культурні цінності – у лексиці, у граматиці, в ідіоматиці, у прислів'ях, приказках, у художній і науковій літературі, у формах письмового й усного мовлення. Мова – передавач, носій культури, вона передає з покоління в покоління скарби національної культури, що зберігаються в ній. Опановуючи рідну мову, діти засвоюють разом з цим і узагальнений культурний досвід попередніх поколінь.

Отже, співвідношення мови та культури є безсумнівним: “Мова як форма зберігання культури виступає скарбницею культурних цінностей етносу та засобом їх трансляції у майбутнє “ [2, 35]. А культура як колективний феномен та соціальне явище не може існувати окремо від мов, а мова як суспільне поняття не може розумітись окремо від культури.

Список використаних джерел

1. Бурого С.Б. Человек, язык, культура: становление смысла / С.Б. Бурого // Язык и культура. Первая международная конференция. – Киев, 1992. – С. 3-10.
2. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія, 2-е вид., випр. і доп. / І.О.Голубовська, – К.: Логос, 2004. – 284 с.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон. Гумбольдт – М.: Прогресс, 1984. – 400с.
4. Гумбольдт В. Язык и философия культуры (перевод с нем.) / В. Гумбольдт – М.: Прогресс, 1985. –
5. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию: Учебное пособие / В.А Маслова. – М.: Наследие, 1997. – 208 с.
6. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебн. пособ. / В.А Маслова – М.: Академия, 2001. – 208 с.
7. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э.Сепир, М.: Прогресс, 1993. – 350с.
8. Толстой Н.И. Язык и культура. (Некоторые проблемы славянской этнолингвистики) / Н.И. Толстой // Русский язык и современность. Проблемы и перспективы развития русистики – Всесоюзная научная конференция. – Ч.1 –М., 1991. – С.5-22
9. Толстой Н.И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н.И. Толстой – М.: Индрик, 1995. – С. 151-166.
10. Язык. Культура. Этнос. – Язык. Культура. Этнос [под ред. Нецименко Г. П.]. – М., 1994. – 233с.
11. Chafe W.L. Repeated verbalizations as evidence for the organization of knowledge / W.L. Chafe // Preprints of the plenary session papers: XIV International Congress of linguists. – Berlin, 1987.
12. Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition / A. Wierzbicka. – New York; Oxford, 1992a. – 487p.

Анотація. Мова – це відображення культури, духовна сила, частина культури і специфічний спосіб існування культури. Культура як соціальне явище не може існувати окремо від мови, а мова як суспільне поняття не може розумітись окремо від культури. Культура формує та організовує мовну особистість, а мова зберігає та розвиває культуру.

Ключові слова: мова, культура, частина культури, зв'язок.

Summary. Language – is a reflection of culture, a fortitude, a component of culture and a specific remedy of culture existence. A culture as a social phenomenon cant exist without language, and it is difficult to understand language without knowing culture. A culture forms and organizes language individuality, and a language keeps and develops culture.

Key words: language, culture, component of culture, connection.

СТРУКТУРА СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ АВІАЦІЙНИХ ТЕРМІНІВ

Як зазначають дослідники галузевих систем (С.Дорошенко, Е.Огар, Л.Симоненко, Л.Малевиц та ін.), протягом останніх десятиліть спостерігаємо стійку тенденцію до зростання синтаксичної деривації, продуктом якої є термінологічне словосполучення (далі – ТС).

Українська авіаційна термінологія, як відносно молода терміносистема, потребує ґрунтовного аналізу термінологічного словотвору. Як зазначає М.Я.Плющ, потреба в нових термінах, лексичних словосполученнях для вираження певних понять спричиняє створення нових слів [7, 9]. Слушно зазначають деякі вчені, що в старіших терміносистемах часто використовують терміни-однослови. В більш молодих системах простежується тяжіння до бінарних і багатокомпонентних термінів [9, 120].

На початку становлення будь-якої нової галузі, й авіаційної зокрема, вирішальну роль відіграють терміни-однослови. В українській авіаційній термінології (далі – УАТ), як частині науково-технічної термінології, терміни-однослови стають базовими у процесі творення аналітичних конструкцій і мають певні особливості сполучуваності (синтагматики). Наприклад, за допомогою прикметника *повітряний* виникає ряд складних термінів: *повітряний змій*, *повітряна куля*, *повітряний спорт* тощо. Надалі яскравішою стає тенденція до деталізації і так званого “гілкування” лексики, яке спричинене розбудовою терміносистеми. Залежно від того, які з мовних засобів беруть участь у термінотворенні, українські авіаційні терміни можна поділити на три типи: терміни-прості слова; терміни-складні слова і терміни-словосполучення [8, 12]. Оскільки словосполученню набагато легше ніж однослову виразити характерні риси названого поняття, глибше розкрити його значення, виникають терміни-складні слова й терміни-словосполучення. Складні (двочленні і багаточленні) терміни можуть бути в ряді аспектів значно зручніші за однослівні, оскільки дозволяють з більшим ступенем наочності показати відношення між окремими поняттями. Саме тому у структурі сучасної української авіаційної термінології важливе місце належить термінам-словосполученням, що позначають окремі поняття галузі й передають їх складну внутрішню співвіднесеність і багатоаспектність.

У середині ХХ ст. вивченню словосполучення присвятили свої роботи такі вчені як В.В.Виноградов та Н.Ю.Шведова. Зокрема В.В.Виноградов називає словосполучення складним найменуванням, що несе ту ж номінативну функцію, що й слово, так само як і слово, може мати цілу систему форм [2, 7-8].

На сьогодні актуальними є роботи Щеглової Т.Є. [13], Денисенко З.М. [4], Федчик В.А., зокрема Федчик В.А. дає таке визначення поняття словосполучення: “лексико-граматична єдність, що створює розчленоване позначення єдиного поняття” [12], погоджуємося з думкою ученого, дещо деталізувавши визначення у своєму дослідженні: словосполучення – складна лексико-граматична єдність, що створює розчленоване позначення єдиного поняття та складається мінімум з двох частин. На наш погляд, така кількість компонентів у термінотворенні виправдана, оскільки оптимально розкриває зміст позначуваного поняття.

Як зазначає О.О.Тараненко, “...понад 70 % термінів у різних терміносистемах – це словосполучення” [10, 171].

Інтенсивне утворення термінотворень у міру розвитку будь-якої сфери наукової і професійної діяльності, на думку С.В.Ільїної, є результатом суперечності між обмеженістю лексичного складу мови і необмеженістю потреби в називанні нових понять [5, 9]. Ще більш точно аргументує переважання термінотворень в термінології В.П.Даниленко: “Термін не лише називає поняття, але й відображує в собі певною мірою зміст поняття. Напевне, ця остання характеристика терміна призводить до необхідності створення складних термінів, тобто термінотворень, які здатні повніше відобразити ознаки понять” [3, 78].

Е.Н.Толікіна зазначає: “Не менше, а, можливо, навіть і більш важливим є структурний аспект взаємодії. Характерною для термінотворення є тенденція до семантико-парадигматичної регулярності, тобто до відображення у формі терміна родо-видових і чисельних не родо-видових відношень. Все це вимагає появи більшої кількості складових терміна-словосполучення” [11, 65].

Українська авіаційна лексика тяжіє до створення багатокомпонентних ТС, що передають складну внутрішню співвіднесеність галузевих понять, їхню багатоаспектність і постійну структурізацію. Таким чином, багатокомпонентні ТС відображають широкий загальномовний процес утворення найбільш вмотивованих, точних і однозначних найменувань і сприяють подальшій деталізації термінів. В українській авіаційній термінології ТС становлять досить

численну групу. Це і двокомпонентні, і трикомпонентні, і багатокомпонентні сполучення слів. В таких ТС (двоелементних або двокомпонентних) другий структурний компонент (уточнює і функціонує як означення) допомагає чіткіше окреслювати поняття: форма, призначення, функціональність, особливості будови тощо. Але слід наголосити на тому, що не завжди двокомпонентні ТС є самодостатніми для повного висвітлення поняття. Тому цілком закономірним є використання трьох-, чотирьох- і багатокомпонентних ТС (коли компонентами ТС виступають самостійні частини мови). На нашу думку, така деталізація не порушує основних вимог до термінологічної лексики – лаконічності й точності, оскільки оптимальною може бути така довжина терміна, яка дає змогу якомога точніше передавати основні ознаки спеціального поняття. В аналізованій терміносистемі поширені такі складні терміни:

– двокомпонентні ТС: *літак аерофотознімальний; літак безпілотний; літак безхвостий; літак бойовий; літак гвинтовий; літак висотний; літак вантажний; літак двобалковий* та ін.

– трьохкомпонентні: *авіація спеціального призначення; автомат запуску паливний; автомат подачі палива; акумулятор тиску повітряний; апарат безпілотний літальний;*

– чотирьохкомпонентні: *автомат поворотних лопаток компресора; агрегат аеродромний рухомий електричний; батальйон аеродромно-технічного забезпечення окремих; вертоліт поперечної схеми двохгвинтовий;*

– багатокомпонентні: *час тривалості вечірніх і ранкових цивільних і навігаційних сутінок; висотність сопла рідинного ракетного двигуна; головка камери рідинного ракетного двигуна; межа стійких режимів роботи компресора; дальність дії радіодалекомірної системи гранична; двигун з використанням реакції вихлопу поршневого.*

Явище нарощування (нанизування) термінів характерне для багатьох терміносистем різних галузей знання. В авіаційній термінології воно виконує функцію уточнення терміна, визначення його основних, відмінних ознак, завдяки чому інформація, яку містить спеціальна одиниця, передається більш точно і повно, наприклад: *автомат розкриття ранця парашута, автомат-перекос несучого гвинта вертольота*. Логічно постає питання про ідеальну й оптимальну структуру, ідеальну й оптимальну довжину терміна. “Термін не повинен бути ні довгим, ні коротким – він повинен бути об’єктивно фізично протяжним. Причому число словесних позицій в терміні не є первинною характеристикою для того чи іншого найменування професійного поняття. Більш важливою, такою, що визначає також і кількість словесних позицій в терміні, є характеристика його синтаксичної будови, моделі, згідно з якою побудовано дане термінологічне словосполучення” [1, 157].

Уведення нового компонента в термінологічне словосполучення деталізує й поглиблює поняття, завдяки чому воно вирізняється із ряду подібних за спеціальними інтегральними ознаками. Наприклад: *апарат літальний і апарат гвинтокрилий літальний; армія повітряна й армія тактична повітряна; камера згорання і камера згорання двоконтурна; поле швидкостей і поле швидкостей несучого гвинта* та ін.

Отже, незалежно від кількості складових компонентів термін залишається єдиним знаком. Терміни-словосполучення виражають єдині цілісні поняття. Вони стійкіші порівняно з вільними словосполученнями загальнолітературної мови і будуються за загальномовними моделями, тобто є синтаксично модельованими.

Серед досліджених найпродуктивніших моделей творення авіаційних термінів-словосполучень виявлено кілька типів: 1) іменник+іменник (N+N) (одна з найбільш частотних груп, утворена іменником у формі Н. в. + іменник у формі Р. в.): *буксирування літака; швидкість дирижабля; швидкість звуку; швидкість пікірування; зниження літака; засоби літаководіння; стінка крила; стоянка літака; стрій літаків; стрілоподібність крила; ефективність елеронів; параметри двигуна; човен гідролітака; швидкість дивергенції;*

2) іменник+прикметник (N+A) (друга за частотністю вживання, утворена за допомогою іменника у формі Н. в. + прикметник у формі Н. в.): *база авіаційна; бомба аеронавігаційна; бомбардувальник легкий; лонжерон балковий; елерон диференціальний; швидкість вертикальна; швидкість повітряна; сталь авіаційна; труба аеродинамічна; турбіна газова.*

Серед складних термінологічних одиниць є трьохкомпонентні моделі, утворені за схемою: 1) іменник+іменник+іменник (N+N+N) (утворена за допомогою іменника у формі Н. в. + іменник у формі Р. в. + іменник у формі Р. в.): *зміщення фокусу літака; відомість відмов і несправностей;* 2) іменник+іменник+прикметник (N+N+A) (утворена за допомогою іменника у формі Н. в. + іменник у формі Р. в. + прикметник у формі Н. в.): *баланс двигуна тепловий; засоби літаководіння радіотехнічні; лопатка компресора поворотна; балансування літака поздовжнє; вектор вітру сумарний; вага двигуна суха;* 3) іменник+прикметник+іменник (N+A+N) (утворена за допомогою іменника у формі Н. в. + прикметник у формі Р. в. + іменник у формі Р. в.): *балансування прив’язного аеростата; батальйон аеродромного обслуговування; балістика*

авіаційної бомби; вага порожнього літака; 4) іменник+прикметник+прикметник (N+A+A) (утворена за допомогою іменника у формі Н. в. + прикметник у формі Н. в. + прикметник у формі Н. в.): *станція авіаційна компресорна; турбіна реактивна газова; човен авіаційний рятувальний*.

Виділяємо також чотирикомпонентні терміни-словосполучення:

1) іменник+іменник+прикметник+прикметник (N+N+A+A) (утворена за допомогою іменника у формі Н. в. + іменник у формі Н. в. + прикметник у формі Н. в. + прикметник у формі Н. в.): *вага літака нормальна злітна*;

2) іменник+прикметник+іменник+іменник (N+A+N+N) (утворена за допомогою іменника у формі Н. в. + прикметник у формі Р. в. + іменник у формі Н. в. + іменник у формі Р. в.): *засоби наземного забезпечення польотів*.

Серед розглянутих ТС найпродуктивнішими є двокомпонентні терміни-словосполучення типу іменник + іменник (N+N) – “означальне + означальне” та іменник+прикметник (N+A). – “означальне+означуване”, де кожен із компонентів словосполучення має усталену позицію в структурі будь-якого ТС.

Варто зазначити, що розглядувана термінологія може бути також представлена однословами, але ці слова-терміни виражають, як правило, загальні поняття, що належать до найвищих рівнів класифікаційної ієрархії. Наприклад, ключове поняття *авіація* як термін найвищого рівня організації утворює багато складних термінів нижчого рівня організації: *авіація цивільна, авіація тактична, авіація місцевого призначення, авіація корегувальна, авіація фронтова, авіація розвідувальна* та ін.

Проведений аналіз складних найменувань досліджуваної галузі свідчить про існування термінів-словосполучень, що виникли внаслідок ускладнення термінів простішої конструкції. Термінологічні словосполучення уточнюють поняття і сприяють подальшому структуруванню й деталізації термінологічної лексики. Вони є складним найменуванням науково-технічного поняття, виконують номінативну та комунікативну функції терміна і є невід’ємною частиною термінологічної системи.

Список використаних джерел

1. Авербух К. Я. Общая теория термина. – Иваново: Изд. центр “Юнона”, 2004. – 252 с. – Библиогр.: с. 241 – 248.
2. В.В.Виноградов. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М.: Высшая школа, 1986. – 640 с.
3. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
4. Денисенко З.М. Реалізація лексико-граматичних потенційних сем у словосполученні // Лінгвістичні студії – Черкаси: Брама – ГУСЕСП, 1999. – Вип. 3. – С.30-40
5. Ильина С.В. Анализ речевого функционирования составных терминов в аспекте построения ИПЯ (на материале текстов по экономике, и управлению строительством): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01; 10.02.21 / Горьковский государственный университет им. Н.И.Лобачевского. – Горький, 1988. – 18 с.
6. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик, Л. Бескирская. – Белосток: Изд-во Белостокского ун-та, 1998. – 180 с. – Библиогр.: с. 161 – 178.
7. Плющ М.Я. Словотворення та вивчення його в школі. – К., 1969
8. Словотвір сучасної української літературної мови. Відп. ред. М.А.Жовтобрюх. К. – 1979. – 406 с.
9. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопр. теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
10. Тараненко О. О. Місце метафори в словотворчих процесах // Мовознавство. – 1986. – № 3. – С. 11–16.
11. Толикина Е.Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970
12. В.А.Федчик. Лінгвістичні засади вивчення словосполучень у школі. // http://www.rusnauka.com/2_KAND_2008/Philologia/26136.doc.htm
13. Щеглова Т.Е. Терминологические словосочетания со сложным адъективом: структурно-семантический и когнитивный аспекты (на материале подъязыка строительства): дис ...канд. филол. наук. – Днепропетровск, 2008. – 257 с.

Анотація. Стаття є логічним продовженням публікацій автора з проблем української авіаційної термінології. У ній розглянуто структуру авіатермінів, проаналізовано терміни-

складні слова й терміни-словосполучення. Висвітлено питання про ідеальну й оптимальну структуру, ідеальну й оптимальну довжину терміна.

Ключові слова: авіаційна термінологія, терміни-складні слова, терміни-словосполучення, оптимальна довжина терміна.

Summary. Article is the logical continuation of publications of the autor from the problems of Ukrainian aviation terminology. The structure of aviation terms is considered in this research, much component words and combination of words are analysed. The question of the ideal and optimum structure, ideal and optimum length of term is lighted up.

Key words: aviation terminology, terms-component words, terms-word combination, optimum length of term.

УДК 821. 161. 2. 09

Хоптяр А.О.

“ЖІНОЧЕ ПИТАННЯ” В КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ БОРИСА ГРІНЧЕНКА (НА АРХІВНИХ МАТЕРІАЛАХ)

Історично-культурна своєрідність зламу епох XIX – XX ст., позначена поглибленням демократизму у всіх сферах європейського суспільного життя, транспонувала в українську літературу нові світоглядні та мистецькі тенденції. Значне переосмислення образно-тематичного матеріалу, філософське забарвлення поетичного слова, модерністська означеність стилю, інтелектуалізація прози та розбудова соціальної драми були покликані змінити парадигму української національно-культурної самосвідомості, а отже, надати новий імпульс розвитку творчого потенціалу української літератури та літературознавчої практики.

Модернізація української літератури і культури, яка проходить наприкінці XIX ст., переживає процес “наближення до витвореного в лоні західної культури ідеалу “розвиненої”, “вповні реалізованої”, “модерної” Європи”[3, 7].

В умовах наполегливого прагнення до демократизму, відкритості культури та “європейськості” актуалізується українська феміністична традиція, ідеологічні підвалини якої формували і розвивали Марко Вовчок, Наталя Кобринська, Олена Пчілка, Леся Українка та Ольга Кобилянська, в художній та критичній спадщині яких тема “нової жінки” отримує творчий імпульс.

Ідеї фемінізму, що миттєво та “феєрверково”, за визначенням Лесі Українки розповсюджувались Європою, не залишили байдужою і українську літературну спільноту. Б. Грінченко, з його непідробною активною громадською позицією у пропаганді ідей національного відродження та радикальних суспільних зрушень з високої літературної трибуни, як ніхто інший відчув потребу у новій темі та зміні літературних жіночих образів. Задовго до сучасного викриття феміністичною критикою механізмів патріархальності, а саме культурного феномену, який узаконював статеvu нерівність, Грінченко намагається відверто і наполегливо декларувати своє бачення проблеми. Саме в цей період творчий доробок Б. Грінченка збагачується критичними розвідками та нарисами, в яких теж активно пропагується та аналізується модерна тема “нової жінки”.

Літературно-критична та художня творчість Грінченка, що стала певним мистецьким етапом розвитку національної літератури, не залишила байдужою українську літературну спільноту. До ґрунтового дослідження спадщини письменника долучилися О. Білецький, М. Рильський, І. Пільгук, В. Яременко, Н. Бондаренко, А. Погрібний та інші відомі літературознавці, які продемонстрували різнобічний аналіз творчого доробку Б. Грінченка. Проте, цікаві аспекти сприйняття Грінченком феміністичних тенденцій та розгляд цих питань у літературно-критичній творчості письменника майже залишилися поза увагою дослідників.

Отже мета даної статті проаналізувати критичну спадщину Бориса Грінченка в контексті актуалізації “жіночого питання” в українському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття.

Витоки національного “жіночого руху” з різноманітними феміністичними аспектами, що діагностували проблему статевої нерівності в суспільстві, самореалізації жінки та її особливій місії у розвитку людства знаходилися в європейській художній літературі та літературній

критиці. Серед праць, що яскраво вирізняються у цьому контексті та з'явилися ще задовго до сучасного розуміння фемінізму необхідно назвати “Захист прав жінок” (1792 р.) Мері Волстонкрафт, “Поневолення жінок” (1869 р.) Джона Стюарта Мілла. Художня література, з її активною позицією щодо формування та пропаганди образу жінки, певного взірця для наслідування, опиняється в центрі уваги “феміністичного письма”, що не є “відгалуженням чи побічним продуктом руху за права жінок”, а одним із “найдієвіших способів впливу на щоденні вчинки і ролі” [1, 144-145].

Творча спадщина Б. Грінченка, значна частина якої припадає саме на хронологічно визначений період кінця ХІХ – початок ХХ ст., яскраво відображає визначальні явища розвитку саме української критичної та художньої думки, оновлення української літературної традиції, адже найпомітнішою особливістю прози Грінченка 900-х років став цілеспрямований його вихід з “селянського кола” до інтелігентського середовища, що відповідало потребі розширення творчих обріїв українського письменства” [4, 26] та органічно співпадало з модерністською формулою “вестернізації”, що спрямовувала українську літературу до засвоєння нових тем, стилістичних зразків, нових типів героїв і, зрештою, видозмінювала саму національну культуру, яка почала моделюватися по типу “високої”, а не тільки “загальнонародної” літератури [3, 11].

Феміністичні літературні тенденції, які з'являються у критичній творчості Грінченка, головним чином і були спрямовані до інтелігентного адресата, що формує новий естетичний простір “модерного”, “ненародницького спрямування”, інтенсивність розвитку якого і припадає на злам століть, де особливим чином проявляються внутрішні протиріччя самої української літератури. Попри проблемність та неоднозначність питання “народництва” в українській літературі та гостру критику І. Франка щодо самого терміна “народництво”, яка прозвучала особливо гостро в статті “Старе й нове в сучасній українській літературі” [12] важко заперечити загальний вплив філософії народництва на розвиток всієї української художньої системи ХІХ століття та на створення певного концептуального конфлікту з новими політичними, філософськими та естетичними принципами ХХ століття [5, 37-40].

В умовах цього протистояння і актуалізується українська феміністична традиція як своєрідна реакція на породжений романтизмом народницький ідеал літератури, що під гаслом визволення і просвітництва “консервує старі або розвиває нові патріархальні ідеали, субординацію, сексизм та нерівноправність” [6, 34].

Безумовно, фемінізм як ідеологія, як ознака зрушень у довготривалих патріархальних стосунках, підтримувався і у чоловічих колах творчої української інтелігенції. В статтях “Задачі і метод історії літератури” [10], “Жіноча неволя в руських піснях народних” [9], “З останніх десятиліть ХІХ віку” [11] І. Франко намагається різнопланово осмислити окреслену проблему. Як зазначала Соломія Павличко: “Чоловіки – члени різних галицьких партій кінця віку, які вели безперервну війну між собою, більш-менш сходилися в одному: жінки і чоловіки повинні мати рівноправність у всьому” [6, 60].

Саме в цей період Грінченка цікавлять не імперсональні жіночі характери, які були притаманні українській народницькій літературі, а сильні жінки-особистості нової генерації, здатні на самотній виклик патріархальному суспільству.

Аналіз рукописних архівних матеріалів літературно-критичного спадку Б. Грінченка дає нам змогу оцінити ступінь важливості даної проблеми для письменника, глибину втілення нових тенденцій в його літературно-критичній творчості.

У 1884 році Грінченко пише статтю “Жінка у допатріархальну добу” за підписом В. Чайченко. Ця праця яскраво демонструє ставлення письменника до окресленої проблеми і відіграє роль певної вісі координат для наступних творчих кроків. В ній характеризується становище і “борня” жінки ще “до того важкого для неї часу”, коли, за словами Бориса Грінченка: “...нерозумна сила мужчин, зламавши старий лад, впровадила патріархальну сім'ю”.¹ Письменник підкреслює, що історія цієї борні надмірно тривала і цікава, що повинно спонукати літературну критику та суспільство до її ретельного та неупередженого вивчення: “Але на лихо ця історія розроблена менш од усяких других історій? Ми маємо [...] Александрів Македонських, Наполеонів і інших руйнівачів світу, але ми мало, або й зовсім не знаємо історії жінки – нашої матері, сестри, дружини, котрі всі мали і мають далеко більш значення в історії чоловіцтва, ніж усі Александри Македонські...”.²

Аналізуючи статус жінки у вільні для неї часи, письменник наводить свідчення Діодора про становище жінок у стародавній Африці, де жіноцтво “орудувало усіма громадськими справами” у той час як чоловіки займались господарством “та не брались а ні до орударства, а ні до воевництва”. Геродот теж привертає увагу Бориса Грінченка описами Єгипту, де підлегли більше поважали і підкорялися цариці і де “жінка мала повну перевагу над мужчиною”.³

Думка про панівну позицію жінки в “допатріархальну добу” набуває розвитку і в наступній праці “Борня жінки за свою незалежність”. У цій статті Грінченко знов підкреслює той факт, що

уся історія розвитку людства є свідком постійної боротьби жіноцтва за свої права і, що ця “борня починається з самим початком людського життя”, а “в історії жінки можна побачити доби, коли первобутній лад давав їй перевагу і в житті панувало материнство и женовладство”. Далі Б.Грінченко знов наголошує на тому, що пізніше чоловік, застосувавши більшу фізичну силу, зруйнував такий порядок і жінка підпала під його владу, але й поневолене жіноцтво ніколи не припиняло боротьби за свою “самостійність”.⁴

Розглядаючи попередні статті Грінченка з позиції сучасної феміністичної критики, попри всі намагання письменника зрозуміти та прокоментувати витоки патріархальності, можливо було б закинути йому деяку тенденційність у наслідуванні народницьких “мрій про український матріархат, який нібито існував у якомусь доісторичному минулому” та слугує відволіканню від “сучасної проблематики до гордого захоплення власним минулим” [6, 61]. Але наступна стаття Б. Грінченка “Жіночий рух в Галиці” російською мовою демонструє послідовність письменника у сприйнятті та глибокому розумінні проблем жінки у суспільстві та недосконалості самого суспільства, де ці проблеми ігнорувалися. У статті письменник висловлює щире обурення становищем жінки і в, ніби – то, “європейській” спільноті. Критикуючи патріархальні традиції життя галичанок, з безліччю обмежень і забобонів та їх пасивність у сприйнятті свого положення, автор все ж сподівається, що “молоде, більш прогресивне покоління” скине з себе “окови” патріархальщини. Водночас, Б. Грінченко наголошує на вільному виборі галицького жіноцтва щодо можливості отримати університетську освіту, що є великим демократичним надбанням Галичини.⁵ В названій статті Грінченко чітко формулює свою громадянську позицію, відстоюючи право на освіту для української жінки в імперській Росії.

У літературному есе “Хто винен?” (1887 р.) Б.Грінченко змальовує картину повсякденного сімейного життя та стосунків між подружжям, письменник наголошує на глибоко психологічних факторах, які примушують жінку коритися чоловіку у сім’ї, а саме на її пасивності в обстоюванні своїх інтересів, яка є безпосереднім наслідком багатовікового патріархального впливу: “Вона винна тим, що зовсім не думає боротися проти деспотизму свого чоловіка[...] Оце перша жіноча провина – і тут вона винна не сама собою, бо такою її зробила історія”.⁶

Демократичні погляди Б. Грінченка на визначення активної ролі жінки в формуванні національної свідомості знаходять підтримку в європейській художній літературі. Грінченко висловлює непідробне захоплення двома видатними драмами Шіллера та втілює свою мрію про переклад творів “коханого німця”⁷: “Двоє з найкращих драматичних творів Шіллерових породило високе патріотичне почування: “Вільгельма Телля” та “Орлеанську дівчину” [2, 3]. Увагу письменника привертають не тільки романтично забарвлені героїчні типи чоловіків, а й образи жінки-борця, жінки-особистості. Показовою у цьому контексті є стаття Грінченка “Три жіночі постаті”, що була написана у 1892 році та через рік опублікована в “Зорі”. Але вражає письменника не тільки образ народу та піднесення національного патріотизму, що мало б логічно вписати змістове навантаження п’єс в канони народництва. Б. Грінченко робить докладний глибоко психологічний аналіз “виразних жіночих постатей”, а це свідчить про зовсім інший, концептуально відмінний від вузько народницького сприйняття як драматичних творів Шіллера так і ролі та місця жінки у суспільстві. Стаття “Три жіночі постаті” висвітлює відверту активну позицію письменника, яка сягає ширше лише декларованого у інтелігентних колах рівноправ’я між чоловіком і жінкою.

Характеризуючи основні жіночі образи “Вільгельма Телля”, Грінченко порівнює психологічно протилежні типи жінок: Гертруду Штаффахер та Гедвигу, дружину Вільгельма Телля. Аналізуючи образ Гедвиги, яка є безсумнівно народницьким типом жінки-матері, Б. Грінченко, при всій його глибокій повазі до важкої жіночої праці у сім’ї, прямо засуджує її обмеженість лише сімейними інтересами та байдуже ставлення до “величезного нещастя”, що охопило її рідний край: “Такому чоловікові, що віддавав би всю свою діяльність високій ідеї – науці, літературі, чи що – Гедвига була б не зовсім гарною жінкою і через свої вузькі погляди влила б йому в життя чимало отрути, ставши йому чимсь на кшталт Сократової Ксантипи” [2, 19]. Таке різке ставлення письменника до соціально пасивної життєвої позиції Гедвиги та її обмеження вузькими сімейними проблемами є підтвердженням демократичних поглядів Грінченка на активну, рівноправну та, навіть, до певної міри, лідерську роль жінки, що підтверджуються його особистим сімейним досвідом. Справжньою подругою, помічницею та водночас єдиною коханою жінкою стає для Б. Грінченка його дружина Марія Загірня: “Ще в початку р. 1884 я оженився і жінка моя з того часу стала мені вірним товаришем у всіх моїх заходах, багатьох важких і важких працях”.⁸ Можливо, саме тому образ Гертруди, дружини Штаффахера з “Вільгельма Телля” викликає у Грінченка таке емоційне захоплення: “Гертрудів тип, тип мудрої широкої порадиці – дружини – се рідний тип нашому українському світоглядові: такий самий ідеал жіночий і уявляє собі наш народ” [2, 22]. На перший погляд Гертруда у сприйнятті критика є яскравим типом жінки-берегині, ідеальним втіленням “магічного мислення, виробленого українцями в часи бездержавності” та “символом “здорового” селянського начала” [6, 61], що знов повертає

Грінченка у “лоно” народницьких ідей. Але пригортає увагу інший бік глибокої психологічної характеристики образу Гертруди, у якій Грінченко розкриває особливі риси характеру та мотивації поведінки героїні драми. Глибоке проникнення у її внутрішній світ виводить образ Гертруди на зовсім інший, новий рівень сприйняття. Б. Грінченка вражає та водночас захоплює той факт, що Гертруда “знає справи державні” і не замикається на проблемах сім’ї та господарства: “...вона бачить далеко за їм, і коли Гедвига все забуває задля своїх дітей, то Гертруда може забути все тільки задля свого рідного краю...” [2, 12]. Сміливо і рішуче закликає героїня драматичного твору свого чоловіка, який “мов збентежився перед лихом” до активної дій, самостійно приймаючи рішення, “показує йому, куди треба йти” [2, 21]. Саме тому Грінченко наголошує на тому, що українська національна справа потребує “не Гедвиг, а Гертруд – освічених, щирих до громадських справ” [2, 31].

Але в повній мірі втілити ідеї свободи та визвольної боротьби, втамувати спрагу національного самоусвідомлення могла для Б. Грінченка тільки така жінка як Жанна д’Арк. Образ жінки-борця, що живе лише любов’ю до рідного краю та прагненням його визволення захоплює Грінченка та викликає у письменника почуття глибокої поваги: “Так багато чула Жанна звідусіль про нещастя в ріднім краю під чужоземним ворогом і так любила цей край, що скоро все її серце сповнилося любов’ю [...] ця любов узяла її всю, цілком” [2, 13]. Тільки у самовідданій боротьбі, самопожертві та безкомпромісній любові до рідної землі вбачає письменник місію жінки, жінки-борця, жінки-рятівниці: “Ні, він (рідний край – А.Х.) не може їх (“чужі кайдани”) носити, не може, і вона, чиста дівчина, повинна його обрятувати, віддавши на це життя своє” [2, 14].

Така однозначно демократична позиція Б.Грінченка у визначенні активної ролі жінки в суспільстві була гаряче підтримана його дружиною М. Загірньою у критичному нарисі “Орлеанська дівчина Жанна д’Арк”(1983), в якому письменниця висловлює пропозицію навіть змінити заголовок твору в українському варіанті на назву “За рідний край”, з підзаголовком “Орлеанська дівчина Жанна д’Арк”, що має влучніше передати основну ідею образного навантаження жінки-героїні.⁹

Стаття Б.Грінченка “Три жіночі постаті” особливим чином перегукується з відомою працею Лесі Українки “Новые перспективы и старые тени” (“Новая женщина” захадноевропейської белетристики), що вперше була надрукована в журналі “Життя” на самому зламі століть, у 1900 році, де письменниця досить чітко визначила основні європейські літературні тенденції щодо розвитку теми “нові жінки”. Погляди двох видатних особистостей української літератури повністю співпадають у висвітленні одного з основних феміністичних питань – професійної реалізації жінки у суспільстві та можливості вільно отримувати належну освіту[8, 85]. Описуючи життєвий шлях багатьох європейських жінок, які наполегливою громадською та науковою працею збагатили загальне надбання людства, Грінченко закликає відкрити перед жінкою без всяких обмежень “саме широке поле громадянської, наукової, літературної, чи артистичної діяльності, як і для чоловіка”, висловлюючи щире обурення на весь чоловічий загаль: “І тільки нечесність, забобонна тупість, або професійна чоловіча заздрість робить те, що в кінці XIX сторіччя університети, на сором усій людськості замикають перед жінками” [2, 31]. Письменник також не залишив поза увагою питання права у широкому його розумінні, та його реалізації жінкою у патріархальному суспільстві. Позиція Б.Грінченка чітка і без подвійних стандартів: “Мені трохи сором, що я довожу такі аксіоматично прості речі, як то, що людина має право користуватися з усіх людських прав” [2, 31].

Проблеми фемінізму були привнесені в український національний літературний простір з “модерної” Європи кінця XIX – початку XX століття не тільки європейською критичною думкою. Розвиток феміністичних ідей в українській літературі набуває надзвичайного імпульсу безпосередньо через перекладацьку діяльність, активним учасником якої був Б. Грінченко.

Тема визволення жінки з тенет чоловічого обману, боягузтва та лицемірства, спроможності жіноцтва на самовизначення у житті привертає увагу Грінченка-перекладача у п’єсі Октава Мірбо “У золотих кайданах”. Але найвищого свого розвитку набуває “жіноче питання” у творах скандинавських письменників. Драми “Примари” та “Нора” видатного норвезького драматурга Г. Ібсена, що особливо виділились у контексті фемінізму, не могли залишитися поза увагою Б.Грінченка. До перекладу долучилася вся родина Грінченків, творчими зусиллями якої на початку XX ст. було перекладено й надруковано сім драматичних творів скандинавського автора. М. Загірньою здійснені переклади п’єс “Нора”, “Підпори громадянства”, “Ворог народів”, “Примари”. Н. Грінченко створює український варіант “Геди Габлер”, “Жінки з моря” та разом з М. Загірньою перекладає “Росмерсгольм”. Б. Грінченко бере безпосередню участь у перекладі та редагуванні всіх цих драматичних творів. Про кропітку роботу письменника свідчать рукописи та чернетки перекладів п’єс.

Активно долучається Б.Грінченко до роботи над перекладом Марією Загірньою драматичного твору М.Метерлінка “Монна Ванна”, у якому жіночий образ теж набуває певного феміністичного

забарвлення з огляду на самостійність у прийнятті рішень та доволі незалежну поведінку головної героїні драми.

Отже, висвітлення феміністичних тенденцій у літературно-критичній спадщині Б.Грінченка органічно походить з комплексу світоглядних, філософських та моральних переконань письменника, у центрі яких знаходиться Людина, з її безперечною самоцінністю, незалежною від статевого фактору. Критичні нариси, роздуми, перекладна і оригінальна творчість, та особисте життя Грінченка є невіддільним свідченням особливо активної позиції письменника у реалізації найкращих європейських демократичних ідей розвитку літератури і суспільства. Актуалізація “жіночого питання” у літературно-критичній спадщині Б.Грінченка, що знайшло своє осмислення і місце у загальному літературному процесі кінця XIX – початку XX століття, створила певні підвалини феміністичної критики і тим самим значно розширило можливість вивчення феміністичних тенденцій сучасної української літератури.

Примітки

1. Чайченко В.(Грінченко Б.) “Жінка у до патріархальну добу” // ІР НБУ ім. В.І.Вернадського НАН України. – Ф. І. – Од. зб. 31560. – Арк.1
2. Там само. – Ф. І. – Од. зб. 31560. – Арк. 1.
3. Там само. – Ф. І. – Од. зб. 31560. – Арк. 19.
4. Грінченко Б. “Борня жінки за свою незалежність” // ІР НБУ ім. В.І.Вернадського НАН України. – Ф. І. – Од. зб. 31449. – Арк. 1.
5. Грінченко Б. “Женское движение в Галиции” // ІР НБУ ім. В.І.Вернадського НАН України. – Ф. І. – Од. зб. 31493. – Арк. 1.
6. Вільхівський Б. (Грінченко Б.) “Хто винен” // ІР НБУ ім. В.І.Вернадського НАН України. – Ф. І. – Од. зб. 31607. – Арк. 97-100.
7. Грінченко Б. Записна книжка Грінченка Б.Д. 1887 р. // ІР НБУ ім. В.І.Вернадського НАН України. – Ф. І. – Од. зб. 31607. – Арк. 8.
8. Грінченко Б. Автобіографія // ІР НБУ ім. В.І.Вернадського НАН України. – Ф. І. – Од. зб. 32303 – Арк. 1.
9. Загірня М. “Орлеанська дівчина Жанна д’Арк” (рецензія) // ІР НБУ ім. В.І.Вернадського НАН України – Ф. І. – Од. зб. 33536. – Арк. 2.

Список використаних джерел

1. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / Пер.з англ. О. Погинайко; наук. ред. Р. Семків. – Київ: “Смолоסקип”, 2008. – 360 с.
2. Грінченко Б. Три жіночі постаті. Книжка пам’яті Насті Грінченко. – К.: Друкарня 1-ої Київської Друкарської Спілки. – 1913. – 32 с.
3. Європейська меланхолія. Дискурс українського окциденталізму / За ред. Т.І. Гундорової. – К.: ВД “Стилос”, 2008. – 160 с.
4. Погрібний А.Г. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості. – Київ: Вид. худ. літ. “Дніпро”, 1988. – 268 с.
5. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 448 с.
6. Павличко С. Фемінізм / Передм. Віри Агеевої. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 322 с.
7. Українка Л. Новые перспективы и старые тени. (“Новая женщина” западноевропейской беллетристики) // Українка Л. Збір. тв.: У 10 т. – К.: Видав. худ. літ. “Дніпро”, 1965. – Т. 8. – 382 с.
8. Українка Л. Новые перспективы и старые тени. (“Новая женщина” западноевропейской беллетристики) // Українка Л. Збір. тв.: У 10 т. – К.: Видав. худ. літ. “Дніпро”, 1965. – Т. 8. – 382 с.
9. Франко І. “Жіноча неволя в руських піснях народних” // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1980. – Т. 26. – 462 с.
10. Франко І. “Задачі і метод історії літератури” // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1984. – Т. 41. – 678 с.
11. Франко І. “З останніх десятиліть XIX віку” // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1984. – Т. 41. – 678 с.
12. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1982. – Т. 35. – 511 с.

Анотація. В статті розглядається проблема “жіночого питання” в літературно-критичній спадщині Б. Грінченка у контексті феміністичного мислення, що стало феноменом

культурного життя Європи на зламі століть та його трансформація в національному українському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття, який характеризується активізацією модерністських тенденцій.

Ключові слова: фемінізм, жіноче питання, феміністичне мислення, модернізм, народництво.

Summary. The article focuses on the problem of “women’s question” in B. Hrinchenko’s literary practice in the context of the feministic thinking which became a phenomenon of the cultural life of Europe around the turn of the century and its transformation in the national Ukrainian literature process at the end of the XIX – beginning of the XX centuries, which is characterized by activation of modernistic tendencies.

Key words: feminism, women’s question, feministic thinking, modernism, narodnytstvo.

УДК 811.161.2’373

Циховська Е.Д.

РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ: ЕПІСТЕМОЛОГІЯ ХАОСУ

Згадки про творчу постать українського поета-емігранта Євгена Маланюка в польській та українській емігрантській пресі, в енциклопедичних виданнях Польщі стислі, позитивні і доброзичливі. На думку О. Веретюк, Є. Маланюк “був найпопулярнішим і найбільш шанованим з українських поетів у Польщі”, чому сприяв “європейський рівень його поетичного таланту” [1, 304].

Майже всі видання зазначають, що поезія Є. Маланюка подає не класичну картину світу, його розуміння як єдиного, впорядкованого, гармонійного, такого, що має непорушні константи і сенс, а започатковану ще романтиками неklasичну візію, де в основі буття – начала дисгармонійності і хаосу. „Українська загальна енциклопедія” одним рядком констатує, що „Євген Маланюк – український письменник, поет і публіцист”, схильний до мотивів „катастрофізму” [3, 610]. А весною 1936 р. у Львові на літературному вечорі „Wieczór przekładów współczesnej poezji ukraińskiej” mgr. З. Кумантан розповів про творчість українських поетів-емігрантів, що мешкають у Польщі: Є. Маланюка, Ю. Клена, Б.-І. Антонича, О. Бабія, С. Гординського, Б. Кравцева, Л. Мосендза та ін., виділяючи домінуючу неklasичної картини світу в творчості Є. Маланюка.

Богдан Лепкий у „Wielkiej literaturze powszechnej” (1933. – Т.IV. – s.536) пише про розвиток літератури у Польщі, зараховуючи Є. Маланюка і Наталію Ливицьку-Холодну до „великих талантів”, які подавали надії. Мар’ян Якубець у розвідці про українську літературу серед еміграційних поетів виділяє Є. Маланюка та Ю. Липу: „Двадцять років ознаменувалися також великим пожвавленням літературного руху на землях Західної України і на еміграції. Серед поетів, не пов’язаних з ідеологією соціалізму, треба назвати Юрія Липу і Євгена Маланюка (нар. 1897) – автора багатьох бунтівних збірок лірики і поем, відомих і перекладених перед війною в Польщі” [7, 576]. Згодом цей же дослідник у „Dziejach literatur europejskich” (1989. – Т.3) повніше схарактеризував його „дисгармонійну” поезію. На відміну від універсуму, де панує ідея Логосу (як в її античному, платонівському, так і християнському варіанті), у поезії Є. Маланюка буття маніфестується як роздроблене, хаотичне, позбавлене констант, нестабільне, катастрофічне, апокаліптичне. У Польщі, у період між двома війнами, де перебувало чимало емігрантів, відчувалися ідеї катастрофізму (вплив Освальда Шпенглера і Хосе Ортеги-і-Гассета, а також були сильними історіософські тенденції в польській літературі: наукові праці М. Здоховського, Ф. Знанецького, С. Віткевича, повісті Р. Яворського, Б. Ясенського, О. Вата, ліричні твори К. Галчинського, Ю. Тувіма, Ч. Мілоша, О. Римкевича, Б. Броневського). Ришард Лужний у „Zarysie dziejów literatury ukraińskiej” пише: „Діяли тоді такі відомі автори, як Ю. Липа і Є. Маланюк”, які своїм словом „намагалися згармонізувати людину і світ” [10, 399].

Флоріан Неуважний у вступі до антології Тадеуша Голлендра „Z poezji ukraińskiej” називає ім’я Є. Маланюка поруч із Б.-І. Антоничем як видатну у негативному плані індивідуальність із її тяжінням до змалювання життєвого хаосу [6, 7]. Антоній Середницький у розвідці „Jewhen Małaniuk a pisarze Polscy” відзначає, що „Євген Маланюк через гармонію і дисгармонію своїх творів усував у польсько-українських літературних взаєминах білі плями і ця його діяльність заслуговує на спогад” [14, 82].

Анджей Хойновський у книзі „Konserpcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939” пише про діяльність Є.Маланюка як члена Польсько-українського товариства (Towarzystwa Polsko-Ukraińskiego) [5, 193], до якого належали журналіст Іван Кедрін-Рудницький, Леон Василевський, секретар Інституту досліджень національних справ (Instytut Badań Spraw Narodowościowych) Станіслав Папроцький, соціальний діяч, історик і автор праць про конструктивну політику щодо української меншості Ян Станіслав Лось, літературознавець і перекладач Костянтин Симонолевич, український соціаліст і депутат сейму Павло Васиньчук, професор Варшавського університету Роман Смаль-Стоцький. Товариство видавало „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, його метою був пошук шляхів порозуміння і співпраці поляків і українців, що мешкали в Речі Посполитій.

Брошура В. Бончковського „Polish Writings by Evhen Malaniuk” знайомить зі списком деяких праць Є. Маланюка на шпальтах таких періодичних видань, як кварталник „Wschód”, тижневик „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, місячник „Problemy Europy Wschodniej” та двотижневик „Myśl Polska”, які редагував автор. В. Бончковський подає список псевдонімів та криптонімів, під якими публікувався український митець, зауважуючи, що є багато праць, взагалі не підписаних Є. Маланюком:

„Jakób Stojan
J.Stojan, J.St., J.S., S.;
Edward Kark
E.Kark; E.K.K.;
Kpt.; M.; M.M.;
Spec.” [4, 5].

У передмові В. Бончковський зазначає, що в названих виданнях друкувалися статті українців, але „в їх гроні одне з перших місць займав Євген Маланюк – плідний, динамічний, який володів незвичайною письменницькою легкістю” і поезія якого „зосереджувалася на хаотичній стороні життя” [4, 5]. Дружба Є. Маланюка з редактором „Biuletynia Polsko-Ukraińskiego” В. Бончковським продовжилася після війни, вони листувалися. В архіві Є. Маланюка в Нью-Йорку збереглися листи В. Бончковського з Лівану.

Деяку біобібліографічну інформацію про Є. Маланюка можна знайти в „Studiach Polono-Slavića Orientalia” (Wiśniewska Elżbieta. Ukrainika na łamach „Wiadomości literackich” // Studia Polono-Slavica-Orientalia. – 1976. – Т.III. – S.160; Chajęcka M., Jazukiewicz-Osefkowska L. Rossica, ukrainica i białorutanic na łamach „Kameny” (1933–1962). Bibliografia // Studia Polono-Slavica-Orientalia. Acta literaria. – 1984. – Т.VIII. – S.133–186).

Вельми цінну з погляду поетичного аналізу статтю „Eugeniusz Małaniuk, poeta-rycerz” представив К. Симонолевич-молодший у „Biuletynie Polsko-Ukraińskim” разом із власним перекладом катастрофічного вірша Є.Маланюка зі збірки „Земля й залізо” (1930) з циклу „Варяги”: „Oto ich trzech: surowy Ruryk...”. Цей вірш згодом Альфред Том розмістив в шостому томі „Wielkiej literaturze powszechnej” (Warszawa, 1933. – s.536).

К. Симонолевич вважає, що за катастрофічним баченням світу, майстерністю ритміки, мови, тематики та ідеології творів Є. Маланюк значно перевищує сучасних йому українських поетів і є винятковим явищем. Називаючи письменника “лицарем-борцем за волю, “wajdelotą” пригнобленої України” [15, с.36], К. Симонолевич зараховує його до стилістичної течії неоромантиків: “Романтизм його є живим, пульсуючим бурєю і гнівом, сльозами і кров’ю спливаючий, сарказмом символів страждучий” [15, 36]. Автор переймається дисгармонійністю його поезії, емігрантською тугою Є. Маланюка за Вітчизною, характер якої, на погляд К. Симонолевича, чудово передає поетика віршів українського митця: “Мова поета архаїчна, сувора від дзвону мечів і посвисту степових вихрів. Ритміка віршів різноманітна – то вона коливається гармонійно, як хлібні лани, то гуде і рветься, як води Дніпра, то знову товпиться, як коні з атакуючої конниці, що стрімголов несеться вздовж степу” [15, 37].

У міжвоєнний період Є. Маланюк виступав на сторінках польської преси як публіцист, його статті свідчать про настрої катастрофізму. Серед його наукових розвідок слід назвати статтю “St. Petersburg, Petrograd – Leningrad” у “Pamiętniku Warszawskim”, де прокоментовано візію Петербурга в А. Міцкевича, Т. Шевченка, М. Некрасова, О. Пушкіна, М. Лермонтова, О. Блока, Д. Мережковського (у ненадрукованім до того перекладі Л. Подгорського-Околува) [12].

У 1933 р. в щомісячнику „Przegląd Współczesny” вийшла стаття „O literaturze ukraińskiej” (Т.XIV), в якій Є. Маланюк з повагою відгукується про ранню творчість П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана та інших письменників, водночас критикуючи їх за уславлення революційних перетворень на Україні. У статті подається також стислий огляд української емігрантської літератури в Польщі. Схожого змісту розвідка вийшла у „Wiadomościach Literackich” (1933) під назвою „Poezja ukraińska ostatniej doby”, де Є. Маланюк розглядає сучасну українську літературу, вплив на неї Т. Шевченка як тектонічного явища [11, 2].

Часопис „Marchoń” опублікував статтю Є. Маланюка „Szkice do typologii kultury” у перекладі Є. Стемповського, де стверджується, що із Заходом пов’язаний культурний поступ, гуманізм, а зі Сходом – утиски та репресії [13]. На титулі статті вміщено дарчий напис: „Дорогому перекладачеві Юркові Стемповському від вдячного Е. Маланюка, Варшава 25.1.1935” [14, 70].

Картина світу, де панують категорії хаосу, смерті, війни, злочинів, витрати енергій, постає у поезіях Є. Маланюка, перекладених польською мовою. Твори Є. Маланюка в Польщі переклали найбільше, серед перекладачів – Ю. Лободовський, Ю. Тувім, Є. Стемповський, Ю. Чехович, Ч. Ястжембець-Козловський, К. Яворський та ін.

Ряд поетичних перекладів належить Юзефу Лободовському, вони друкувалися в паризькій „Kulturze” (№ 8/1948. – s.76; № 7–8/1950. – s.102–103; № 7–8/1959. – s.41–49) і „Biuletynie Polsko-Ukraińskim” (1935. – s.215; 1936. – s.63; № 29/1937. – s.328; № 45/1937. – s.504; № 20/1938. – s.215).

На сторінках „Biuletynia Polsko-Ukraińskiego” (1933. – № 4) побачив світ вірш Є. Маланюка „Tym, którzy przysiadają” у перекладі Генріха Заславського (псевдонім Юзефа Чеховича), ще деякі переклади друкувалися в журналі „Zet” (1933. – № 2), згодом були вміщені до збірки поезій Юзефа Чеховича „Wierszy” (Lublin, 1963. – s.423–428).

Ч. Ястжембець-Козловський опублікував у видавництві „Biblioteka Zet” під назвою „Hellada Stepowa” (1936) збірку Є. Маланюка, куди увійшло чотирнадцять поезій зі збірок „Стилет і стилос”, „Гербарій”, „Земля і залізо”, „Земна Мадонна”. Ще один переклад „Pamięć” надрукований у „Biuletynie Polsko-Ukraińskim” (1935. – № 8. – s.322).

К. Анджей Яворський переклав дев’ять віршів Є. Маланюка, присвячених коханням і враженням поета від перебування в Чехословаччині [8], майже всі твори увійшли до третього тому його „Pism”.

Після смерті Євгена Маланюка, у 1968, під назвою „Wspomnienie o przysiacielu”, вийшла у квітневому номері „Kulturzy” (1968. – № 4/246. – s.130–132) стаття Єжи Стемповського. Згодом текст був передрукований у книзі Є. Стемповського „W dolinie Dniestru. Listy o Ukrainie” (1991). На думку автора статті, Є. Маланюк був „одним з найвизначніших українських поетів і есеїстів ХХ століття” [16, 118]. Ось як описано їхню першу зустріч: „...був високим, худим, коротко підстриженим брונетом; мав заштопаний піджак, наче опалений морським вітром; тримався просто, голос його мав легко металічний тон, який спостерігаємо в його віршах; уважний погляд темних очей видавався водночас доброзичливим і скептичним. Усе разом складало силует молодого офіцера українських військ” [16, 118–119]. Звернімо увагу на епітет „скептичний”. Скепсис був притаманний і Станіславу Стемповському – батькові Єжи.

Остання зустріч також змальована докладно: „...здалеку вже помітив знайомий силует петлюрівського офіцера, який височив над натовпом перехожих. Тримався просто, як 46 років тому, мав таке саме коротко підстрижене волосся без сліду сивини, обличчя, опалене понтійським вітром, той самий уважний погляд. Піввіку еміграції не залишили на ньому видимих слідів. Тільки-но почав говорити, я помітив, що голос його не має більше давнього металевого відтінку. Слова виходили з його вуст без поспіху, матово, наче обережно” [16, 121].

У спогадах зазначено, що Є. Маланюк вільно володів польською, але Є. Стемповський волів розмовляти з ним українською, бо наддніпрянський акцент і металевий дзвін голосу українського поета створював міраж простору “степової Еллади”. Інтерес Є. Маланюка до історії став першим містком дружби двох митців: “Його зацікавлення минулим – крім спільного походження... – були першим вогнем приязні, що потім поєднувала нас” [16, 119–120]. Ім’я Є. Маланюка асоціювалося з неklasичною картиною світу, семіотизацією хаосу, нестабільності, дисонансів. Це відзначив, аналізуючи книгу Є. Маланюка “Земна Мадонна”, один з ідеологів прорадянського квартальника “Ми” С. Доленґа (А. Крижанівський) у статті “Поет тьми й хаосу” (1938). Звісно, він явно перебільшує, коли каже, що поезія Є. Маланюка передає “охлялість замученого візіями своєї фантазії параноїка”, але семантичний аспект хаосу помічений добре. Від нього – один крок до асематичного простору постмодернізму: концепту “тіла без органів” та ін., зрештою, ідей нинішньої синергетики про виникнення складних структурних утворень із безпорядку й хаосу.

На смерть Є. Маланюка відгукнувся й лондонський тижневик “Wiadomosci”, опублікувавши на перших шпальтах травневого номеру його поезію “Wiadomości” в двох перекладах Ю. Тувіма й Ю. Лободовського, а також статтю “Eugeniusz Małaniuk” Д. С. Вандича, в якій подається стислий огляд життєвого шляху поета, наголошується на трагічних сторінках біографії поета і його катастрофічному світогляді (“меланхолія, яка віє з історії його життя”). Є. Маланюк характеризується як “вічний блукач-емігрант”. У рецепції Д. С. Вандича Є. Маланюк схожий на “щирого, бойового українця”, який був “типом західноєвропейського гуманіста в найкращому виданні”, “мав глибоке відчуття своєї національної окремішності і ревно боровся за право України на самостійне існування” [17, 1]. Автор згадує, як вони не раз мали довгі розмови про культуру Еллади і Візантії, причому, на думку Д. С. Вандича, “основою його (Є. Маланюка. – Е.Ц.) була Еллада, не Візантія” [17, 1].

Найбільше сприяв пропагуванню літературної спадщини українського письменника в Польщі Ю. Лободовський, він перекладав поезії Є. Маланюка, писав про нього статті. Стаття “Po śmierci Małaniuka” була розміщена в жовтневому номері паризької “Kulturzy”. На думку Ю. Лободовського, пам’ять українського поета заслуговує більшої уваги, оскільки “усюди його

вважають першим українським поетом на Заході”, а не тільки в Польщі [9, 111], і “в ієрархії української поезії півстоліття Є. Маланюк посідає одне з перших місць” [9, 114].

Ю. Лободовський згадує знайомство з Є. Маланюком на початку 1936 р., у Варшаві. Вони здебільшого зустрічалися у редакції “*Biuletynia Polsko-Ukraińskiego*” через справи і лише іноді в товариській атмосфері: “Високий, міцно збудований чоловік, з обережними рухами і спокійним, який рідко коли підвищував голосом, тримався швидше з певною стриманістю, без надмірної одкровенності... Рішучий антикомуніст, водночас не приховував своєї русофобії, хоч впливи літературної російської культури були в його вихованні і творчості очевидні” [9, 111–112]. За визначенням митця, “був це поет національної поразки, але ніколи не задовольнявся роллю траурної голосільниці, що сумує в руїнах” [9, 112].

До статті Ю. Лободовського додано кілька перекладів віршів Є. Маланюка, де домінують дисгармонія і хаос, згодом їх передрукував журнал „Сучасність”. Через усі поезії як наскрізна „obsesja” проходить образ „місяця лютого”, коли народився і помер поет. Ю. Лободовський не вбачав у цьому випадковості. Є. Маланюк передбачав свій відхід за межу. З цим погоджується Л. Куценко, зазначаючи, що „поета цікавила тема автопророцтва у поетичній творчості” [2, 9]. Як аргумент дослідник наводить вірш „Пам’яті поета і війна” Є. Маланюка, присвячений М. Гумільову. За епіграф взяті рядки з поезії російського поета, де він передбачає свій кінець. Наводимо один з віршів Є. Маланюка під назвою „Luty” (28.II.1964) у перекладі Ю.Лободовського: „*Miesiąc luty – prawdziwie luty. / Przyczaiłeś się, czuwasz i czekasz, / aż poskręca nerwy zły smutek, / Aż na serce zabraknie lekarstw*” [2, 126].

Рецепція творчості Є. Маланюка в українсько-польській емігрантській пресі („Kultura”, „Wschód”, „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, „Problemy Europy Wschodniej”, „Myśl Polska”), в енциклопедичних виданнях Польщі відзначається стислістю, однак переважно позитивними відгуками М. Якубця, Ю. Лободовського, Р. Лужного, Ф. Неуважного, Б. Лепкого, А. Хойновського, В. Бончковського, К. Симонолевича-молодшого, Є. Стемповського, Д. С. Вандича та ін., які зазначали трагічність сторінок біографії українського поета, аналізували майстерність ритміки, мови, тематики та ідейного навантаження творів, вважаючи Є.Маланюка як виняткове явище вищим за сучасних йому українських поетів, борцем за волю і незалежність української держави.

Список використаних джерел

1. Веретюк О. Літературне життя української політичної еміграції у міжвоєнній Польщі / О. Веретюк // Українсько-польські літературні контексти. Київські полоністичні студії. – К., 2003. – Т. IV. – С. 288-306.
2. Куценко Л. „Ой та й лютий же місяць лютий!” (Історія одного автопророцтва Євгена Маланюка) / Л.Куценко // Дивослово. – 1997. – № 1. – С. 7-10.
3. Українська загальна енциклопедія / за ред. Івана Раковського. – Львів, 1930–1935. – Т. 2.
4. Bączkowski W. Polish Writings by Evhen Malaniuk. An annotated bibliography / Bączkowski W. – Slavistica XCI. – Washington-Ottawa, 1983. – 16 s.
5. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / Chojnowski A. – Wrocław: Ossolineum, 1979. – 262 s.
6. Hollender T. Z poezji ukraińskiej / Hollender T. – Warszawa, 1972.
7. Jakóbiec M., Hołyńska-Baran T. Literatura ukraińska / Jakóbiec M., Hołyńska-Baran T. – Warszawa, 1962.
8. Jaworski K. A. Przekłady poezji ukraińskiej, białoruskie, i narodów kaukaskich / Jaworski K. A. – Lublin, 1967. – S. 136-144.
9. Łobodowski J. Po śmierci Małaniuka / Łobodowski J. // Kultura. – Paryż. – 1968. – № 10/252. – S. 111-128.
10. Luźny R. Zarys dziejów literatury ukraińskiej / Luźny R. // Ukraina. Teraźniejszość i przeszłość. – Kraków, 1970.
11. Małaniuk J. Poezja ukraińska ostatniej doby / Małaniuk J. // Wiadomości Literacki. – 1933. – № 4.
12. Małaniuk J. St. Petersburg, Petrograd – Leningrad / Małaniuk J. // Pamiętnik Warszawski. – 1931. – Z. 4. – S. 3-25.
13. Małaniuk J. Szkice do typologii kultury / Małaniuk J. // Marchoń. – 1934/35. – № 2. – S.276–289.
14. Serednicki A. Jewhen Małaniuk a pisarze polscy / Serednicki A. // Serednicki A. Szkice polsko-ukraińskie. – Warszawa: Towarzystwo Polska-Ukraina, 1994. – S. 58-86.
15. Symonolewicz K. Eugeniusz Małaniuk, poeta-rycerz / Symonolewicz K. // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1933. – № 1/3. – S. 35-37.
16. Tokarz B. Mit rzeczywistości w poezji Tuwima / Tokarz B. // Skamander. Studia o poezji Juliana Tuwima / Pod red. I.Opackiego. – Katowice: Un-t Śląski, 1982. – S. 46-75.
17. Wandycz D. S. Eugeniusz Małaniuk / Wandycz D.S. // Wiadomości. – Tygodnik. – Londyn. – Rok XXIII. – № 18 (1153). – 4 травня 1968. – S. 1.

Анотація. У статті аналізується рецепція творчості Євгена Маланюка в українсько-польській пресі, енциклопедичних виданнях України та Польщі, розглядаються присвячені українському письменнику відгуки В. Бончковського, Д. С. Вандича, Ю. Лободовського, К. Симонолевича-молодшого, Є.Стемповського та інших авторів.

Ключові слова: рецепція, періодика, епістемологія, катастрофізм, синергетика, енциклопедичний, ритміка, тематика.

Summary. The reception of E.Malanuk's creative work in Ukrainian and Polish periodical is examined in the article, encyclopedic Ukrainian and Polish editions. The author analyses dedicated to the Ukrainian writer opinions of V.Bonchkovski, D.S.Vandyich, J.Lobodovski, K.Symonolevich-junior and others.

Key words: reception, periodical, epistemology, catastrophism, synergy, encyclopedic, rhythmic, thematic.

УДК 81'42

ЧЕМЕРКІН С.Г.

ЗМІНА ВИЗНАЧАЛЬНИХ ОЗНАК СТИЛІВ ТА ЖАНРІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Із упровадженням комп'ютерних технологій, зокрема в Інтернеті, активізувалося питання вияву диференційних ознак функціональних стилів та жанрів української мови. Сучасні стилі та жанри в мережі Інтернет відрізняються від традиційних. Здебільшого це зумовлено специфікою того засобу, за допомогою якого здійснюється репрезентація текстового матеріалу, тобто комп'ютерного середовища. Саме використання комп'ютера як транслятора усної й писемної текстової інформації спричинилося до дигітальності тексту взагалі й стилів та жанрів зокрема. Термін *дигітальність* використовуємо як назву ознаки *дигітальний* ("спільне позначення для застосування цифрового подання будь-яких величин у обчислювальній техніці за допомогою електронних пристроїв" [4]), що походить з англ. *digital* "цифровий" [7]. Терміном *дигітальність* послуговуються у нейролінгвістичному програмуванні у значенні "той, що має один із двох станів, тобто полярний" [8], або ототожнюють із терміном *дискретний* "внутрішній діалог, обговорення різних питань із самим собою; відповідає за контроль мовлення" [9]. Для сучасної терміносистеми у різноманітних галузях наукових знань характерна одиниця *дигітальний*, семантично пов'язана з поняттям "цифровий", якою послуговуються у музиці [5], медицині [2, 34-37] тощо.

У сучасній лінгвістиці на позначення жанрів інтернет-комунікації використовують термін *дигітальний жанр* [11, 377-378], що за своєю суттю аналогічний одиницям цієї терміносистеми *електронний жанр*, *гіпержанр*, *віртуальний жанр*, *цифровий жанр* і *медійний жанр* [3]. Зважаючи на складність та значною мірою суперечливість у визначенні таких понять, як жанр [1, 159-206] та мова Інтернету [12, 155-156], вважаємо, що термін *дигітальний жанр* передає симпліфіковане уявлення щодо семантико-стилістичних особливостей тексту в мережі Інтернет, оскільки поняття жанру завузьке для мови інтернет-комунікації. Однак прозора етимологія означення у цьому терміні виразно вказує на природу репрезентації тексту, відповідно це дає нам право використовувати термін *дигітальність* щодо одиниць текстової системи української мови, яка функціонує в Інтернеті.

Дигітальність трансформує стиль української мови в особливу форму, що, безперечно, змінює комунікативні особливості тексту. Однією з найвиразніших особливостей дигітальності стало використання гіпертексту, зокрема його електронної реалізації. Усі стилі української мови набули "електронних" рис саме завдяки "оцифруванню" тексту й активним послугуванням гіпертекстом. Електронний гіпертекст став використовуватися в усіх функціонально-стильових різновидах мови [10, 111-116]. Міра вияву цієї дигітальної одиниці у різних стилях представлена по-різному: для розмовного чи художнього стилю – менша, для публіцистичного, наукового – більша. Щодо останнього варто акцентувати увагу на створення нових різновидів репрезентації жанрів наукового стилю, як-от науково-довідковий жанр та жанр електронного підручника.

Науково-довідковий жанр наукового стилю набув широкого поширення через потребу ідентифікації нових слів, понять які з'явилися в мові. Дигітальність цього жанру наукової мови виявилася у можливостях машинного пошуку будь-якої одиниці електронного кадастру.

Електронний підручник як один із жанрів наукового стилю, власне, побудовано на основі дигітальності. Цей жанр наукової мови в Мережі вирізняють такі ознаки:

а) мова електронного підручника має нелінійний характер завдяки широкому застосуванню гіпертексту;

б) використання гіпертексту дає можливість виходити за межі наукового дискурсу, переходячи на інші рівні й інші типи та різновиди інформації, а відтак і на інші стильові різновиди мови;

в) електронний підручник передбачає використання такого елемента, як зворотний зв'язок, що розширює функціональну сферу наукової мови.

Дигітальність трансформувала епістолярний жанр у мові інтернет-комунікації. передусім застосовний у листуванні. Якщо для традиційної форми вияву епістолярного жанру – у звичайних листах – класифікація листування на родинно-побутове, інтимно-товариське та приватно-ділове [6, 180] є слушною, то в електронному листі родинно-побутове спілкування практично нівелюється. Цей різновид комунікації перебрали на себе інші засоби, зокрема мобільний зв'язок. Тобто дигітальність вийшла за межі власне комп'ютера. Електронна кореспонденція відрізняється від звичайних листів. Першим властива довільна й необмежена практика обміну листами, при цьому скорочується відстань у часі, й електронні листи набувають ознак діалогічної (чи полілогічної) розмови, чого немає у звичайних листах. Часто тематика листування справляє враження продовження тієї самої розмови. В такому разі комуніканти навіть нехтують однією з найвиразніших ознак жанру – привітально-прощальними конструкціями).

Сучасні технічні засоби дають змогу отримувати й надсилати електронні листи дуже швидко, що скорочує часокількісно відстань між електронними листами-повідомленнями. А це сприяє динамічності епістолярного жанру, використанню спрощених синтаксичних конструкцій, що впливає на змістову й стилістичну форму повідомлення.

Діловий електронний лист має дещо інші ознаки. Сучасні прагматичні підходи до ведення бізнесу передбачають використання, передбачених програмним забезпеченням шаблонів початку і закінчення листа, що пришвидшує спілкування між діловими партнерами.

За своєю суттю дигітальність – це синергетичне поєднання традиційного стилю чи жанру і цифрової технології. Однак, таке уявлення дещо спрощене, оскільки, як показує приклад епістолярного жанру, дигітальність породжує такі форми і вияви текстової стильової репрезентації, які нагадують традиційний стиль чи жанр лише за концептуальними ознаками. Саме епістолярний жанр тут показовий через одну з його форм – спам.

Отже, стилі та жанри сучасної української мови, піддаючись впливові дигітальності, змінюють функціонально-стильові параметри в інтернет-комунікації.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // Собрание сочинений. Т.5: Работы 1940-1960 гг. – М., 1996. – С. 159-206.
2. Гончар А. А., Гончар И. А. Дигитальная субтракционная ангиография // Новости лучевой диагностики. – 1998. – №4. – С. 34-37.
3. Горошко Е. И. Теоретический анализ Интернет-жанров // Жанры речи. Вып. 5 “Жанр и культура”. – Саратов, 2007. – С. 370-389.
4. Комлев Н. Г. Словарь иностранных слов. – М., 2008. – 672 с.
5. Королев О. К. Краткий энциклопедический словарь джаза, рок- и поп-музыки: Термины и понятия. – М., 2006. – 168 с.
6. Ленець К. В. Епістолярний стиль // Українська мова: Енциклопедія. – 3-тє вид., змін. і доп. – К., 2007. – С. 180.
7. Мультитран (<http://www.multitran.ru/c/m.exe?CL=1&l1=1&s=digital>).
8. Словарь НЛП (1 часть) (<http://coznanie.ucoz.ru/publ/2-1-0-34>).
9. Термины НЛП / Ресурсы НЛП (<http://nlpr.ru/taxonomy/term/3>).
10. Чемеркін С. Г. Репрезентативність гіпертексту у функціонально-стильових різновидах української мови в Інтернеті // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: Зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 19. – С. 111-116.
11. Щипицина Л. Ю. Дигитальные жанры: проблема дифференциации и критерии описания // Коммуникация и конструирование социальных реальностей. Часть. 1. – СПб, 2006. – С. 377-389.
12. Щипицина Л. Ю. Стилистико-языковой и жанровой подходы к изучению компьютерно-опосредованной коммуникации // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – Вип. 5 (143). – С. 155-161.

Анотація. У статті зроблено акцент на тому, що у стилях та жанрах, які піддаються впливу дигітальності, змінюються традиційні визначальні ознаки, відповідно трансформуються функціонально-стилістичні параметри тексту в цифровому середовищі.

Ключові слова: мова інтернет-комунікації, дигітальність, стиль, жанр.

Summary. In this article we emphasized that changes are taking place in traditional defining features of styles and genres which are now influenced by digitalization. Correspondently there are transformations of functional and stylistic format of the text in digital environment.

Key words: language of internet-communication, digitalization, style, genre.

УДК 811.11: 81'373.45

Чепурна В.В.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ЛЕКСИЦІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ)

Словниковий склад англійської мови містить значну кількість слів іншомовного походження. Пояснення цьому слід шукати в історії мови, що тісно пов'язана з історією країни, де розмовляють цією мовою [1, 30].

Термін "запозичення" означає процес надходження і засвоєння іншомовних слів внаслідок різних соціальних причин – війни, торгівлі, подорожей, технічного співробітництва тощо [6, 156]. Запозиченням є спроба мовців відтворити засобами однієї мови ті моделі, які вони засвоїли в іншій мові. В англійській мові кількість запозичень набагато більша, ніж в багатьох інших мовах, оскільки в силу історичних причин вона виявилась дуже проникливою. Підраховано, що число запозичень в англійській мові складає близько 70% [3, 57].

Дослідженню різних аспектів іншомовних слів у мові-реципієнті присвятили увагу вітчизняні вчені, серед них Амосова Н.Н., Антрушина Г.Б., Жлуктенко Ю.О., Зацний Ю.А., Мостовий М.І. [1, 3, 4, 6, 7]. Зокрема, учені вивчали запозичення у суспільно-політичній лексиці англійської мови.

Вивчення походження слів представляє великий інтерес не лише із суто мовознавчого погляду, а й для встановлення взаємовідносин між мовами як експлікаторами історичних, соціально-економічних та культурних стосунків між народами. Це завдання залишається актуальним і сьогодні.

Словниковий склад англійської мови є наслідком довгого історичного розвитку. На сучасному етапі це складна система, елементи якої походять як з власних, так і з іншомовних джерел.

З історико-етимологічної точки зору словниковий склад сучасної англійської мови досить непростий: до нього увійшли лексичні одиниці сусідніх мов, що пов'язано з приходом на Британські острови різних племен. Етимологічна неоднорідність викликана наявністю різних за походженням лексичних прошарків – латинських, скандинавських, французьких, грецьких, що утворили особливу сукупність лексичного складу. Походження словника, його історичний розвиток, умови існування відбиваються у словотворі, фонетичній будові, семантичних і стилістичних особливостях [7, 151].

Стосунки між мовами відображені у запозиченнях з різних джерел і, на думку В.П. Подсушного, складають специфіку суспільно-політичної лексики на даному етапі її вживання [8, 17]. За спостереженнями Ю.А. Зацного, на сучасному етапі, як і в попередні періоди розвитку англійської мови, більшість запозичень зумовлена необхідністю позначення нових предметів і понять, заміни розчленованих найменувань нерозчленованими (тобто заміни одним словом описового зображення поняття), потребою в експресивних засобах [4, 55].

Запозичення з різних мов неоднакові як за своєю семантикою, так і за кількістю та важливістю в словниковому складі англійської мови. Згідно з Н.Н. Амосовою, три мови зробили значний внесок до лексичного складу англійської мови. Це грецька, французька мови та латина. Але крім запозичень, що надійшли з основних мов-постачальників, є також значна кількість слів, запозичених у різні періоди, які вживають з різною частотою та надійшли з мов, якими розмовляють на всіх континентах. Багато з них були запозичені внаслідок прямого контакту носіїв мови та жителів усіх куточків земної кулі, щоб назвати предмети, установи чи звичаї, притаманні цим регіонам. Це запозичення з італійської, іспанської, російської, датської, а також з африканських та азійських мов [6, 146].

Запозичені слова з інших мов з різною інтенсивністю проникали у різні прошарки мови. Найшвидше фіксує нові явища і зміни в живому мовленні мова газети. Характерною особливістю англомовної періодики є досить значний процент запозичених слів у газетних статтях. Це

надзвичайно важливо, оскільки саме газетні публікації першими вводять в мову нові запозичені слова та вирази [5, 56].

Специфічні умови публікації газет, обмеження часу і простору мають свій відбиток на англійській та американській пресі. Газетний стиль є одним з функціональних стилів англійської мови, з властивими саме йому певними комунікативними цілями і власною системою мовних засобів. Повідомлення, яке читач не лише отримує, а й активно сприймає через газети, є складним актом мовної комунікації. Усе це зобов'язує сприймати мову газети як явище, в якому мають місце важливі динамічні процеси. Мова газети матеріалізує не лише особисту, а, перш за все, суспільну свідомість, впливає на формування суспільної думки, допомагає створити певний тип соціальної поведінки людини [9, 20].

На думку В.Г. Костомарова, існує необхідність так організувати газетну інформацію, щоб передати її швидко, стисло та конкретно, повідомити основне, навіть якщо стаття не буде дочитана до кінця, і створити певний емоційний вплив на читача. Разом з тим, поряд зі звичайною тематикою, що є постійною і традиційною, у газеті з'являється інформація практично на будь-яку тему [5, 5].

Мова періодичних видань становить великий інтерес для лінгвістів. Періодика – це один із засобів комунікації, а мовні засоби, які в ній використовують, слугують маркерами, що сприяють ефективності сприйняття тексту. Специфіка газетної статті полягає в тому, що автор не просто відображає об'єктивну дійсність і дає оцінку подіям, а й прагне впливати на читача в потрібному йому напрямі [9, 5].

Газета безперервно та постійно шукає засобів оцінювання висловлювання та впливу на читача. Окрім власне оцінної лексики в газетно-публіцистичному мовленні у функції оцінки використовують різноманітні стилістично марковані лексеми, наприклад такі, що належать до розмовної лексики, до книжних, високих слів, до спеціальної лексики, запозичень, які вживають, в основному, для надання ваги контексту. Газета уникає засобів, що зосереджені на периферії мови і не володіють якістю комунікативної значущості. [5, 16].

Газетний стиль має ряд специфічних лексичних рис і, зокрема, для нього є характерним використання специфічних економічних та політичних термінів; нетермінологічної політичної лексики та лексики з емоційно-експресивним забарвленням; газетних кліше; неологізмів та запозичень. Найбільша кількість запозичених слів міститься у суспільно-політичних статтях, присвячених державним справам, політиці, економіці, культурі та мистецтву [10, 65].

Метою даної статті є аналіз запозичень, що функціонують у сучасній англійській пресі, та їх подальша тематична класифікація. У зв'язку з цим матеріалом дослідження стали американські газети USA Today, The New York Times, Portland Press Herald (4 номери за 2002-2003 рр.) та журнали Chat, Bella, Guidepost, People (6 номерів за 2003 - 2005 рр.).

Аналіз зібраного матеріалу дозволив нам виділити такі лексико-тематичні групи запозичених одиниць, що охоплюють 1) сфери соціально-політичного життя; 2) культури і мистецтва; 3) термінології; 4) довкілля; 5) фінансів, бізнесу і торгівлі.

Межі статті, на жаль, не дозволяють подати детальний аналіз кожної з лексико-тематичних груп запозичень, тому ми докладно зупинимося на двох групах, запозичені одиниці яких належать до сфери соціально-політичного життя та сфери культури та мистецтва.

Соціально-політичне життя. Лексико-тематичну групу “Соціально-політичне життя” можна умовно поділити на дві підгрупи:

- суспільно-політичні процеси та явища;
- учасники суспільно-політичних подій.

Політична лексика збагатилася за рахунок запозичених слів із сильно вираженим стилістичним забарвленням, нейтральних та емоційно забарвлених номінацій [2, 72].

До запозичень, які віднесені нами до назв **суспільно-політичних процесів та явищ** належать слова, що називають форми зібрання (“Many Iragi Want To Go Home and Prosper” [UT, 2003]): *forum* (лат.); державні установи та організації (“Senat GOP Revives Dividend Tax Cut” [NT, 2003]): *Senate* (фр.), *committee* (фр.), *militia* (рос.); державні документи (“Restless Koreans, Stifled at Home, Head Oversees” [NT, 2003], “Mexico Faces Fight over Death Penalty” [PH, 2003]): *visa* (фр.), *mandate* (фр.), *manifesto* (ім.), політичні течії та утворення (“Security Policy is Involving” [NT, 2003]): *separatism* (лат.), *Marxism* (рос.), *league* (фр.), *coalition* (фр.).

Запозичені слова називають також **політичні процеси**. Наприклад, у статті “Night Club was Operating Illegally” [PH, 2003], що описує розкриття правоохоронними органами нічного клубу, що функціонував незаконно, вживається іспанське слово *stampede* (стихийний масовий рух). Стаття “U.S. Pushes for Rights Commissioner to Become U.N. Representatives to Irag” [NT, 2003] містить арабське слово *ji-had* (священна війна). Запозичення цієї підгрупи пов'язані також з процесом виборів державних діячів. Наприклад, у статті “To Grow, We Must Reduce Income Tax” [UT, 2002] зустрічаємо слова *ballot* (ім.) “голосування”, *quota* (лат.) “найбільша кількість голосів, необхідна при голосуванні”, *vote* (лат.) “право голосу”.

До назв учасників політичних подій належать запозичені слова, що називають політиків, державотворців та офіційних осіб: *ambassador* (фр.), *diplomat* (фр.), *radical* (лат.), *minister* (фр.), *chancellor* (фр.) (канцлер), *monarch* (лат.), *Tsar* (рос.) (“Russia Expresses Concern over Iran’s Nuclear Program” [PH, 2003], “Leading a Party of One” [UT, 2003]).

Запозичення називають також **прихильників політичних течій та процесів** (“U-2 Flights Have Began, Iragis Say” [PH, 2003]): *collaborator* (фр.), *terrorist* (фр.), *partisan* (фр.), *communist* (фр.), *Bolshevik* (рос.). Іншомовні слова цієї підгрупи позначають назви професій та соціальний статус: *chauffeur* (фр.), *aviator* (фр.), *alchemist* (араб.) Такі приклади зустрічаються у статтях “Terrorists’ Most Likely Weapon Here? Bombs.” [UT, 2003], “Umbrellas for a Rolles” [NT, 2003]. Багато з них належать до сфери освіти: *student* (лат.), *professor* (лат.), *alumni* (лат.) “*випускники університету*”, *sophomore* (гр.) “*другокурсник*”, *guru* (хінді) “*духовний учитель*” (“Tickets? Lifestyles? Guru? All Set”, “Leading a Party of One”). У текстах функціонують також військові звання, запозичені переважно з французької мови: *lieutenant*, *commander*, *colonel* (“Bremer Goes after Baath Party” [UT, 2003]).

Культура і мистецтво. Запозичена лексика культурного, мистецького та літературного змісту охоплює велику кількість слів: *guitar* (фр.), *duet* (ім.), *solo* (ім.), *staccato* (ім.), *myth* (гр.), *volume* (лат.) “*том*”, *coterie* (фр.) “*літературний гурток*”, *memoir* (фр.) “*мемуари*”, *Renaissance* (фр.) “*Відродження*”, *Baroque* (фр.) “*барокко*”, *essay* (фр.), *statuette* (фр.): (“Silver Lining”, [G, 2004], “The Dating Game” [Ch, 2004]).

У даній лексико-тематичній групі певне місце займають **музичні терміни** італійського походження: *adagio*, *libretto*, *presto*, *soprano*, *baritone* (“One From the Heart” [G, 2004], “A Vase for Mone” [Ch, 2003]).

В аналізованих нами статтях (“Path of Glory. Paul Krugman”, “Want to Smoke? Go to Hamburg” [NT, 2003], “Hollywood Remakes” [P, 2005]) були виявлені слова іноземного походження зі сфери **кіно і театру**: *scenario* (ім.), *studio* (ім.), *vaudeville* (фр.), *cinema* (фр.), *drama* (гр), *scene* (гр), *requisite* (фр.), *cartoon* (фр.), *policier* (фр.) “*детективний фільм*”, *hayashi* (яп.) “*японський театр*”.

Англійська мова увібрала у свій склад значну кількість запозичених слів зі сфери релігії. Так на сторінках американських газет часто вживають запозичення, що означають **релігійні обряди та повір’я** (“The Pain of Exclusion, Literary and Personal” [NT, 2003]): *confirmation* (фр.), *apotheosis* (гр.) “*канонізація*”, *randemonium* (лат.) “*некло*”, *satan* (ієр.), *rabbi* (ієр.), *Sabbath* (ієр.) “*сьомий день*”. У статті “Portable Church Is the Latest from England” [Ch, 2004] автор вживає слова, що номінують внутрішні обладунки церкви: *organ* (лат.), *altar* (лат.).

Можемо констатувати, що запозичені слова релігійного змісту кількісно збільшились за останній період. В деякій мірі це пов’язано з тим, що останнім часом в американському суспільстві стало модним захоплюватись східними релігіями, наприклад, буддизмом. Саме тому частина запозичень надійшла з неєвропейських мов. Так, у статті “For a Change, Asia’s Troubles Are Bypassing Indonesia” [UT, 2002] зустрічаються запозичення *zazen* (яп.) “*медитація в буддизмі*”, *sesshin* (яп.) “*тривалий період усамітнення в дзен-буддизмі*”.

Отже, вивчення запозичень представляє не лише етимологічний інтерес. Досліджені лексико-тематичні групи запозичень сучасних англомовних періодичних видань свідчать про неперервність міжмовних контактів у певних сферах людського життя. Запозичені слова дають нам цінну інформацію, що стосується життя народів. З лінгвістичної точки зору, ця інформація є важливим додатком до наших знань про мову, історію та культуру певного етносу.

Список використаних джерел

1. Антрушина Г.Б. Лексикология английского языка. – М.: Высшая школа, 1985. – 223 с.
2. Єрмоленко С.Я. Стилїстика сучасної української літературної мови в контексті слов’янських стилістик // Мовознавство. – 1998. – № 6. – С. 62-66.
3. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. – К.: Видавництво Київського ун-ту, 1996. – 133 с.
4. Зацний Ю.А. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови. – З. : Видавництво Запорізького ун-ту, 2001. – 210 с.
5. Костомаров В.Г. Русский язык на газетной полосе. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – 245 с.
6. Лексикология английского языка / Под редакцией Н. Амосовой. – М.: Высшая школа, 1967. – 280 с.
7. Мостовий М.І. Лексикология англійської мови. Х.: Основа, 1993. – 255 с.
8. Подсушний В.П. Лексические заимствования в английском экспрессивном просторечии США. Автореф. дис. ... канд. филол. наук.: 10.02.04. / Ленинградский университет – Л, 1990. – 19 с.
9. Сербенська О.А. Мова газети в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства // Мовознавство. – 1988. – № 4. – С. 20-26.
10. Galperin, L.R. Stylistics. Higher School Publishing house, M., 1971. – 343 p.

Анотація. У статті автор звернув увагу на специфіку газетного стилю, оскільки саме газети першими фіксують нові запозичені одиниці та доносять їх до читача. Розглянуто питання надходження і функціонування лексичних запозичень на сторінках сучасної англomовної періодики та подано їх тематичну класифікацію. Детально описано лексико-тематичні групи запозиченої лексики, що належить до сфери соціально-політичного життя та сфери культури та мистецтва.

Ключові слова: англomовна періодика, запозичена лексика, тематична класифікація.

Summary. The author paid attention to the newspaper style, because the newspapers are the first to fix new borrowed units and deliver them to the readers. The problem of appearance and functioning of lexical borrowings in modern English-speaking periodicals is considered in this article and the thematic classification of borrowed units is given. Two thematic groups of borrowings, which belong to social-political life, culture and art, are described in detail.

Key words: English-language press, borrow lexicon, thematic classification.

УДК 821.161.2-1.09

Чепурняк Т.О.

ОСЯГНЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КРАСИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЧАСУ В ПОЕЗІЯХ У ПРОЗІ В. ЕЛЛАНА-БЛАКИТНОГО

Ім'я Василя Еллана-Блакитного в українському середовищі звикли пов'язувати з визначенням "поет початку ХХ століття", та не усім відомо, що сатирик Валер Проноза, поціновувач пародій та епіграм Маркіз Попелястий та прозаїк Артур Орталъ – це лише вдалий прояв однієї творчої особистості – Василя Михайловича Елланського. Проте митець у різних іпостасях був критичним до словесного оформлення: "Письменник повинен не тільки писати. Мусить і критично ставитися до написаного. Мусить обробляти і (головне) нищити те з своїх писань, що не вдалося, або, може, й вдалося (щодо художності форми, точності передачі настроїв автора), але непотрібне для читача" [10, 32].

По-різному відгукувались про поетичний талант Василя Еллана. С. Єфремов відносив його поетичний доробок до журналістики, зразків "чистого раціоналізму". Натомість М. Хвильовий, М. Зеров не висловлюють сумнівів щодо здібностей, вбачаючи при цьому ліричну своєрідність, стилістичну чутливість, які можна віднайти, аналізуючи прозові твори автора. Використовуючи таку форму викладу, В. Еллан-Блакитний не мав наміру позбутися ліричного начала, а лише практикувався у пошуках інших засобів, адже прозова спадщина письменника сприймається не інакше, як продовження його віршів. Вона, на думку Євгена Адельгейма, вимагає від читачів поетичного сприйняття. Дослідники вбачали у ній то впливи поезики, характерної для імпресіоністів, із недомовленостями у викладі та психологізацією, то суголосність настрою автора із прогресивними віяннями в тогочасному літературному процесі [10, 27; 8, 21]. Справді, у творах українських прозаїків наявний ліричний струмінь, однак на творчості В. Еллана-Блакитного позначився вплив його "наставника" М. Коцюбинського, який організовував літературні вечори, котрі стали своєрідною школою для молодих митців. Такі "суботи" не обминав і В. Елланський із своїм товаришем П. Тичиною. У своїх спогадах І. Коцюбинська, дочка відомого письменника, та чернігівські знайомі Л. Лиман та К. Тригубенко зазначають, що молодий автор "звернув на себе увагу Михайла Михайловича як обдарований юнак з великим нахилом до поезії, з тонким чуттям краси, любов'ю до природи..." [9, 99]. М. Коцюбинський спробував себе у жанрі поезії в прозі, створивши і об'єднавши їх у цикл "З глибини". Обираючи свій шлях, не обминув цього жанру і В. Еллан-Блакитний.

У лютому 1917 року молодий письменник написав поезію в прозі "Україні", яка була надрукована в збірнику "Червоний вінок" лише в 1919 році. Настрій твору наштовхує нас на думку: автор написав його, перебуваючи під сильним враженням від подій революції. Однак, послуговуючись поглядами Ю. Барабаша, підзаголовок поезії в прозі "Зі старих зшитків" може й свідчити про те, що Василь Еллан все ж таки доопрацював свої начерки [2, 213]. Автор звертається до своєї Батьківщини як справжній патріот, котрий переконаний у своїй вірності до кінця своїх днів: "Тобі, Україно моя, і перший мій подих, і подих останній тобі" [4, 48]. Майстер

пера переконаний: його справа не даремна, а спроможна до чогось прекрасного: “Я сію слова на нивах твоїх – посію слова, хай з них виростуть трави, і квіти розквітнуть...” [4, 48]. Він сповнений віри в те, що вона має майбутнє, проте висловлює суперечливе ставлення до минулого: любить, та одночасно і ненавидить. У цих словах вбачається частковий перегук з Іваном Франком “Я не люблю тебе з великої любови”, однак ненависть В. Еллана виникає разом із спогадами про Коліївщину, Запорозжя, а вони нероздільно пов’язані із тисячами смертей, котрі автор позначив гіперболою “море крові”. Викликають іронічну посмішку слова поета: “Хай зникне Минуле в ім’я Будучини” [4, 50]. Якби трагічні події не відбулися, та це історія, без неї просто не можна уявити майбутнє. Звичайно, сучасне прочитання твору не можливе без урахування пануючої ідеології; вплив її позначився і на манері письма митця. Л. Новиченко вбачав у творі безоглядний максималізм, адже, аби здобути прихильність верхівки, оповідач закликає вишневі садки пустити під сокиру, церкви старовинні – у повітря, а Карпати навіть тунелем прорвати. Хоча, можливо, літературознавець доволі буквально декодує поезію в прозі, а В. Елланський лише пропагує розвиватися, не стояти на місці, ще чітко не усвідомлюючи: не всі перераховані методи цілком придатні для цього і неправильно будуть трактуватися, адже згадаймо хоча б його відгук на криваві події минувшини... Не потрібно однак залишати поза увагою те, що роздуми автора щодо минулого і майбутнього України доволі абстрактні, бо це не політична вказівка до виконання дій, а виплеск емоцій, переживань небайдужої людини. Це загалом притаманне поезіям в прозі. Тут звучать ноти оптимізму, завзяття, душевного піднесення від процесу перебудови життя, а це – ознаки пафосу.

Сповнена ліричним настроєм поезія у прозі “Море”, створена письменником 1918 року в Одесі та помічена словом Гетьманщина. С. Єфремов називає її “прозовою дрібничкою”, закидаючи поету певну шаблонність в оцінці природних багатств: “Всеньку різноманітність світових явищ тверезий філософ цей потрапить також звести до того самого: просто – багато води і шум. І негарно пахне в додачу – це, як про чужих мова, і навпаки благоухає – як про своїх...” [5, 644]. Здається, перед нами постає безмежне творіння – море, яке за допомогою свого забарвлення плавно переходить і зливається з небом. Згодом барви доповнюються звуками моря, та не концентрується на цьому письменник, а тільки лаконічно передає своє враження від нього. Це не стає на заваді уяві побудувати цілісний образ із просторових розмірів (“багато води”) та незлагодженого звукового поєднання (“шум”). Автор наче всіх зусиль докладає, щоб утвердити свою думку через героя: море – не те, чим варто захоплюватись, адже не раз доноситься запах прілої трави і солоної риби. В. Еллан-Блакитний суперечить собі, приховує свої справжні почуття від побаченого, на що вказують короткі і незавершені речення, тобто використовує стилістичну фігуру замовчування: “Але щось наче... Ні, такі дурниці плетуть про твої чари!” [3, 68]. Та море своїми діями протистоїть хибній думці поета, наче ще й насміхається, шумить, гребні хвиль і собі знайшли забаву. Письменник для зображення використовує палітру кольорів, що уособлюють певну святість, чистоту: синій – колір неба, білий – вітрил, які мерехтять вдалині, а сяйво сонця лише допомагає створити видимий контраст на фоні всього оточуючого.

Із своїм теплом та вагомим смисловим навантаженням образ сонця переносить автор у поезію в прозі “Курорт”, написану в часи, коли приступи серцевої хвороби давали В. Елланському можливість відкласти справи редактора. На це вказує і псевдонім, під яким він планував видати твори прозової форми викладу – Артюр Орталъ, що натякало на справжню причину негарздів письменника – хвору аорту. І вже навіть у першому рядку твору майстер слова гармонійно поєднав звукові та зорові образи: сонце, цикаду, море. Сприймати їх потрібно у повній мірі, залучаючи різні органи сприйняття. У творі наявне і соціальне звучання. Автор осмислює красу місцевості, що використовується як місце відпочинку, через історичний аспект. Звісно, сади з тропічними рослинами не з’явилися тут самі по собі, а були насажені людьми. Навіть висловлюється логічне припущення: за таку красу було, мабуть, пролито і кров у маєтках колишніх князів, яку увібрали у себе квітники. Сонце і море надихають не тільки письменників, як стверджує автор, а й допомагають іншим митцям створити шедеври, за які не буде соромно. Вони дають насагу для створення таких споруд архітектури, як палац “Дюльбер” (дослівно перекладається, як прекрасний), живописних куточків з прекрасним ландшафтом, як Оріанда (“скеляста”), Лівадія, на території якої була розташована літня резиденція Романових. Письменник прагне краси всією душею, тому фінальним акордом звучать слова: “Сонце і море! Даєш сили нашим рукам, щоб цілий світ зробити Лівадією, Дюльбером і Оріандою” [3, 66].

Знову В. Еллан-Блакитний потрапляє у пастку, котру так вміло влаштувала природа у поезії в прозі “Краса”. Ще з юнацьких років помітний був той нерозривний зв’язок з нею: “Цілими днями залишався серед полів і лісів. Збирав квіти. Любив збирати їх великими букетами і приходив додому з блискучими очима, сп’янілими від їх запаху” [9, 107]. Та зараз прекрасна алея кипарисів, червоні троянди, море, сонце, від яких варто черпати усю красу, сприймаються в іншому ракурсі: “Троянди, неначе краплі крові... А я бачив лише кров, що горить, мов огонь

троянд” [3, 66]. Герой не може отримати насолоду від речей, котрі його оточують, адже не усі перебувають у такому ж умиротвореному настрої. Біль стає центральною віссю твору, а зображуване відходить на другий план, тільки троянди, які автор порівнює через схожість кольору із кров’ю, відіграють вагому роль для змістового навантаження поезії в прозі. Саме творам цього жанру властивою є надмірна почуттєвість.

Як бачимо, В. Еллан-Блакитний тонко відчував красу, спостерігав її у хвилюванні моря, розкошах рослинного світу, а поетова уява неодноразово малювала бажані картини майбутнього. Завдяки цим образам письменник зумів глибше розкрити внутрішній світ оповідача, який суголосний з авторським, відтворити його емоційно-психологічний стан. Митець прагнув скрізь помічати красу, перебувати під її цілющим впливом, щоб чарівність природи збіглася з красою умов людського існування. Тому і не дивно, що В. Елланський звертається до жанру поезії в прозі, який спроможний був логічно, стисло та одночасно поетично оформити думки у поєднанні з емоціями.

Список використаних джерел

1. Адельгейм Є.Г. Василь Еллан. Критичний нарис / Євген Адельгейм. – К.: Рад. письменник, 1959. – 175 с.
2. Барабаш Ю.Я. Я єсть народ: роздуми, суперечки, портрети / Ю.Я. Барабаш. – К.: Дніпро, 1967. – 354 с.
3. Блакитний (Еллан) В. Твори. Повне зібрання / В. Блакитний (Еллан); [за ред. і з передм. А. Хвилі]. – Х.: Держ. вид-во України, 1929. – 396 с.
4. Еллан (Блакитний) В.М. Поезії / Василь Еллан (Блакитний); [упоряд. М. Вовчик-Блакитної; передм. Л. Новиченка]. – К.: Дніпро, 1983. – 221 с.
5. Єфремов С.О. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К.: Феміна, 1995. – 688 с.
6. Іщук А. На шляху поступу: літературно-критичні статті / Арсен Іщук. – К.: Рад. письменник, 1968. – 232 с.
7. Микитенко О. Лебедина пісня: В. Еллан-Блакитний (1894-1925) / Олег Микитенко // Всесвіт. – 1994. – № 1. – С. 156-159.
8. Наєнко М.К. Одержимість: критич. розвідки, портр., відгуки / М.К. Наєнко. – К.: Молодь, 1990. – 184 с.
9. Ні слова про спокій: спогади про Василя Еллана (Блакитного) / [упоряд. Л.Є. Вовчик-Блакитна; відп. ред. Ю. Смолич. – К.: Дніпро, 1965. – 199 с.
10. Недзвідський А. Василь Еллан-Блакитний / Андрій Недзвідський // Еллан (Блакитний) В. Твори: в 2 т. / [упоряд. та прим. Л.Є. Вовчик, М.В. Вовчик-Блакитної]. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1958. – С. 5-46.
11. Новиченко Л.М. Василь Еллан-Блакитний / Л.М. Новиченко // Історія української літератури ХХ століття: у 2 кн.: навч. посібник / [за ред. В.Г. Дончика]. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1994. – С. 250-260.
12. Хвильовий М. Вас. Еллан / Микола Хвильовий // Українське слово: хрестоматія укр. літератури та літ. критики ХХ ст.: в 4 кн. / [упоряд. В. Яременко]. – 2-е вид., змін., перероб. і доп. – К.: АКОНІТ, 2001. – Кн. 2. – С. 192-197.

Анотація. Об’єктом дослідження у статті стали твори В. Еллана-Блакитного, які за жанром відносяться до поезій у прозі. Особлива увага сконцентрована на аналізі обраного лексичного матеріалу та характеристики ключових образів моря, сонця. За допомогою них письменник зумів осмислити і відтворити красу природи з усіма її складовими. При розгляді поезій в прозі враховано час їх створення, вплив якого відчутний на манері письма митця, та його емоційний стан.

Ключові слова: поезія в прозі, жанр, образ, ліричний струмінь, краса.

Summary. V. Ellan-Blakytny's works, poems in prose according to the genre, are the object of our research in this article. The main attention is paid to the analysis of chosen lexical material and characteristic of key images such as the sea, the sun. They helped the author to comprehend and show nature's beauty with its whole components. Considering poems in prose, the time of their creating, influence of which is perceptible in the style of artist's writing, and his emotional state are taken into account.

Key words: poem in prose, genre, image, lyric stream, beauty.

СИНТАКСИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ПРАЦЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

Іван Огієнко – вагома постать в історії української мови. Значним є внесок ученого в опрацювання історії української граматичної термінології. Праця “Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її” (1908) є однією з перших спроб підсумувати граматичну термінологію в контексті її історії. Система синтаксичної науки представлена в праці І. Огієнка “Складня української мови” (1935).

Для вченого питання правопису і термінології були пекучими й “непорішеними”. Річ у тім, що за появи граматик української мови спостерігалася тенденція неусталеності граматичної термінології, і як наслідок, автор зазначав: “У нас що ні письменник, то свій власний правопис, що ні вчений – своя власна термінологія...” [5, 3]. Саме це й мотивувало прагнення І. Огієнка унормувати термінологію з метою її розуміння. Він уважав за необхідне подбати про граматичну термінологію тому, що “вивчення рідної граматики служить головною підвалиною до корисного вивчення рідної мови...” [5, 3].

Бурхливий розвиток граматичної літератури припадає на XVI – XVII століття. Позитивний вплив на українську граматичну термінологію мали ранні граматики Лаврентія Зизанія, Мелетія Смотрицького, Івана Ужевича. Автори приділяли багато уваги виробленню теорії морфології і фонетики, питанням синтаксису уваги приділено мало.

Грамматична термінологія розглядається нами в нерозривному зв’язку з розвитком граматичної літератури. “З початку XIX століття оживає Україна, а разом з тим оживає цікавість до її мови...” [5, 4] Іван Огієнко виділяє три періоди у розвитку граматичної літератури: перший період – часи до 50-х років XIX століття – це граматики О. Павловського, М. Лучкая, І. Левицького, І. Вагілевича, І. Лозинського. “Се був період, коли мало одрізнялось своє національне од чужостороннього..., та й писали ся сі граматики не рідною мовою...” [5, 5]. Другий період – це 50-ті – 80-ті роки. Вчені приходять до розуміння того, що граматика рідної мови має бути українською за формою і за змістом. У Я. Головацького ще не помітна така тенденція, проте вже пробивається у М. Осадці та О. Дячана, а у М. Шашкевича та О. Партицького народність домінує. Третій період характеризується тим, що граматична література “перестала наслідувати чужі зразки і почала будуватись на цілком науковому ґрунті...” [5, 5]. Такою І. Огієнко вважає граматику О. Огоновського. Але “останнім словом галицько-української граматичної літератури” постала граматика Степана Смаль-Стоцького і Федора Гартнера. Вони є творцями сучасної української граматичної термінології. Це перша граматика, що написана фонетичним правописом. “Можна сказати, що після граматики Смаль-Стоцького термінологія значно не одмінюєт ся...” [5, 5]. На такі ж періоди можна поділити розвиток української граматичної термінології, тому що вона розвивалась разом з граматичною літературою.

Іван Огієнко виробив правила термінотворення. Провідним принципом він вважає творення термінів “з такого коріння, що існує в живій українській мові” [5, 9]. Тобто термінологія має бути українською і зрозумілою: “кожний термін повинен повстати з українського коріння..., бажано б, щоб граматичний термін подавав одне розумінне, а не декілько, щоб слово, яким його висловлено, не викликало в нас інших, зайвих асоціацій...” [5, 9]. Не менш важливим у термінотворенні І. Огієнко вважав те, щоб кожен термін своєю будовою не суперечив законам фонетики і морфології української мови, а також щоб термінологія будувалась на певній zasadі, а не була “мішаниною принципів формальних, льогічних і граматичних...” [5, 9]. І тільки дотримуючись цих правил філолог зможе створити українську граматику, яка буде доступна кожному.

Історичний словник І. Огієнка мав на меті систематизувати й узагальнити українську граматичну термінологію: “Випускаючи “Історичний словник української граматичної термінології”, ми мали на оці зібрати до купи все те по часті термінології, що ми знаходимо в рідній граматичній літературі, показати суспільству, на що ми багаті тепер з свого боку, на що вбогі, і тим по змозі сприяти розвитку нашої граматичної термінології” [5, 39]. Словник побудовано так, що кожен термін має свої назви з інших граматик, тобто “кожний термін подавав з себе малюнок свого історичного життя...”, таким чином було видно яким шляхом йшов розвиток термінології, “почасті словник дає нам історичний малюнок і розвитку нашого правопису...” [5, 39]. Наприклад термін *дополненіє* має такі варіанти – *определитель деєслова* (Практична граматика німецького язика), *предметь* (Німецько-руській словарь через О. Партицького), *доповненье* (М. Осадца), *предмет* (С. Смаль-Стоцький, В. Коцовський, П. Залозний,) *доповнене присудка* (І. Огоновський), *доповнене* (Руска правопись зі словарцем, Д-ра Фердинанда Шульца граматика латинська для школ гімназіяльних), *предмет* (Руська правопись зі словарцем).

Зазначимо, що синтаксична термінологія, представлена в словнику І.Огієнка, майже повністю збігається з російською. Н.А. Москаленко справедливо зауважує, що “до розв’язання багатьох синтаксичних проблем російські вчені прийшли першими... Автори українських граматики синтаксичні теорії, синтаксичні поняття і синтаксичні терміни повністю брали з російських граматики...” [2, 163]. І в цьому вбачався позитивний вплив, який був помітний протягом усього ХІХ століття. Негативним було те, що змішування синтаксичних категорій із логічними категоріями і в російських, і в українських граматики “затримувало розвиток теорії речення, спрямовувало його вивчення на невірний шлях і це, звичайно, відбивалося на створенні та утвердженні синтаксичної термінології” [2, 164].

Історичний словник І. Огієнка містить терміни на позначення головних членів речення – *подлежащее, сказуемое*. Другорядні члени речення позначають терміни: додаток – *дополнение*, зазначено різновид – *дополнение прямое*, обставина – *обстоятельные слова (обстоятельство времени, места, образа действия, причины, цели)*, означення – *определение*. Проте узагальнена назва головних і другорядних членів речення ще відсутня.

Досить системно представлено речення (*предложение*). Різновиди речень за метою висловлювання позначають терміни *вопросительное, повелительное, повествовательное*, відповідно питальне, спонукальне, розповідне (як різновид розповідного – стверджувальне, заперечне – *утвердительныя, отрицательныя*).

Для розрізнення речень за кількістю предикативних основ вживаються терміни *несложное/сложное* *предложение*. За наявності чи відсутності другорядних членів подано терміни *простое* (непоширене)/*распространенное (поширене) предложение*. Для типів простого речення за наявності необхідних членів прийнято терміни *предложения краткия/полныя*.

Залежно від типу зв’язку в складному реченні розрізняються *сложно-подчиненныя/сложно-сочиненныя* (відповідно складнопідрядні/складносурядні речення). Приккативні частини складнопідрядного речення позначають терміни *предложение главное* та *предложение придаточное*. З урахуванням семантико-структурних ознак виділено такі типи *предложений придаточных: времени, дополнительныя, места, обстоятельные, определительныя, подлежащия, причины, сказуемое, сравнительныя, следствия, условия, уступительныя, цели*.

У словнику також подано терміни на позначення синтаксично ізольованих компонентів – *предложение вводное (вставне) / вносное (вставлене)*.

Як бачимо, синтаксична термінологія, представлена в історичному словнику І. Огієнка, орієнтується на російську традицію. Як уже зазначалося, це пов’язано з тим, що російські вчені у ХІХ ст. передують у опрацюванні синтаксису (граматики М. Греча, О. Востокова, Ф. Буслаєва, К. Аксакова, М. Некрасова, О. Потебні, О. Шахматова та ін.), що мало помітний вплив на українські граматики.

В аспекті нашого дослідження важливою є праця І. Огієнка “Складня української мови”, написана у 1935 році. У вступі зазначено, що синтаксис української мови мало досліджено, а відповідно, і термінологічний апарат недостатньо розроблений: “Стан науки про складню не може похвалитися й тепер глибиною свого розроблення: у нас не встановлено ще змісту складні, складневі окреслення хиткі і неглибокі, не вироблено якоїсь міцнішої методи складневих праць, чому кожний учений трактує складню по-своєму...” [3, 4]. З усіх частин граматики найголовнішою Огієнко вважає складню, “бо вона займається життям живої мови”, але вивчено її найменше. Термінологія в “Складні” майже не відрізняється від сучасної. У частині першій (“Вступ до вивчення складні”) автор аналізує, якою є “істота речення”. Він розглядає різні точки зору у визначенні терміна *речення* і намагається дати йому універсальне пояснення. За змістом речення – “це словесна форма закінченої одиниці нашого мислення”, з погляду граматики “реченням зветься підмет і присудок, або один з них, з відповідними поясненнями чи без них, синтаксично сполучені і об’єднані закінченою інтонацією...” [3, 138]. Якщо в реченні відсутній один з основних членів, тоді маємо “ненормальне” речення – *одночленне*, а таке речення що має підмет і присудок, називається *повне*, якщо не має – то *неповне*. За наявності граматичного підмета автор класифікує речення на *підметові* й *безпідметові*. Коли в реченні немає нічого, крім підмета і присудка, воно називається *коротким*, таке речення І. Огієнко оцінює як “речення початкового, нерозвиненого думання, чисте, наприклад у дитячих писаннях” [3, 147]. Якщо в реченні є пояснювальні члени – то називається *поширеним*. Існує ще і такий тип речень – *стягнені*, в яких опущено сполучники, але інтонація їх заміняє. Просте і складне речення має назву *просте* і *зложенне*. Останнє ж буває *підряднозложеним* і *суряднозложеним*.

Підмет і присудок отримують узагальнювальну назву – *основні члени речення*. Нарікаючи на недосконалість старої синтаксичної термінології, термін *головні члени речення* Огієнко відкидає, називає його “баламутним”, “бо накидає нам на думку, ніби ці члени визначають найголовніше зо змісту речення...” [3, 151]. Учений називає ці члени *основними*, оскільки вони складають основу речення. Термін *другорядні члени речення* Огієнкові теж видається невдалими. На його думку, так називати їх не можна, бо вони звичайно “подають найцінніші відомості, пояснюючи зміст членів основних...” [3, 151]. Учений подає термін *пояснювальні члени*, який

“...глибше окреслює правдиву істоту і роллю їх” [3, 151]. Про основні й пояснювальні члени речення детальніше йдеться в другій частині “Складні української мови”.

Для основних членів автор вживає терміни *підмет* – “головний діяч речення” і *присудок* – “його діяльність”. Різновиди підмета відповідно до способу вираження: *займенниковий, прикметниковий, числівниковий, діємниковий (інфінітивний)*. Окремий вид підмета – *плеонастичний*: “...до йменникового підмета додається підмет займенниковий, перший стає зовсім самостійним...” [4, с.16]. *Присудок* буває *простим і складеним*.

До пояснювальних членів автор відносить додаток – *пояснення йменникове* (інший термін – *об’єкт*), означення – *пояснення прикметникове* (або *атрибут*) та обставину – *пояснення прислівникове*. Для позначення різновидів об’єктів є терміни *прямий і непрямий*, як і в сучасній термінології. Об’єкти, виражені непрямим відмінком з прийменником, названо терміном *релятивні об’єкти*. Такий об’єкт, який стосується свого дієслова-присудка, називається *придієсловним*. В іншому разі це буде об’єкт *непридієсловний – приємний* (такий, що залежить від іменника), *приприкметниковий*, або навіть *приприслівниковий* (такий, що залежить від прикметника чи прислівника).

У підсумку Іван Огієнко зазначає, що вивчення складні є дуже важливим і останнім часом надзвичайно сильно йде вперед, хоча ще багато прогалин, які необхідно заповнити. Для полегшення праці філолога, який досліджуватиме складню, автор подає у частині першій цілий розділ “Складневої бібліографії”, де перелічено багато праць російських, польських, німецьких, чеських учених [3, 185].

Кожне дослідження починається з вивчення праць попередників. Іван Огієнко подав цінний матеріал для вивчення синтаксичної і граматичної термінології загалом. Його історичний словник – це посібник із термінотворення, одна з перших спроб підсумувати історію граматичної термінології, а “Складня української мови” – це одна з перших спроб систематизувати синтаксис і його термінологію.

Список використаних джерел

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 607 с.
2. Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології. – К.: Рад. школа, 1959. – 224 с.
3. Огієнко І. Складня української мови. – Ч. I. – Жовква, 1935. – 195 с.
4. Огієнко І. Складня української мови. – Ч. II. – Жовква, 1938. – 239 с.
5. Огієнко І. Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. – К., 1908. – 79 с.

Анотація. У статті розглянуто синтаксичну термінологію в працях Івана Огієнка, окреслено авторське бачення головних проблем української граматичної термінології загалом, його основні принципи термінотворення.

Ключові слова: термін, мовознавча термінологія.

Summary. The article deals with syntactical terms used in the scientific works by I.Ogijenko, gives author’s description of the main problems in the Ukrainian grammatical terminology in general and fundamental rules of terms creation.

Key words: term, linguistic terminology.

УДК 811.112.22366 + 811.161.22366

Чистяк О.О.

ГРАМАТИЧНИЙ РІД ТА СТАТЬ У ГЕНДЕРНОМУ АСПЕКТІ

Важливою темою мовознавчих дискусій є питання співвідношення граматичного роду та статі [7; 10; 12; 13]. У німецькомовному лінгвістичному дискурсі вказана проблематика має давню традицію: починаючи з 70-х років ХХ століття, коли представниці феміністичної лінгвістики вперше гостро порушили зазначене питання у зв’язку з критикою андроцентризму взагалі та переглядом одиниць мовної системи щодо наявності асиметрії в плані його вербального відображення. Проте, не зважаючи на значну кількість робіт, присвячених розгляду взаємозв’язку категорій роду та статі [2; 5; 7; 10; 12], та наявність сучасних емпіричних розвідок, покликаних підтвердити чи спростувати різні гіпотези лінгвістів щодо кореляції граматичного роду та статі, дискусія досі не завершена, а розвивається циклічно. Як справедливо зазначає Г. Горні, аргументи та протиаргументи повторюються на кшталт ритуалу [цит. за 11, 53].

Цікаво, що на вітчизняному просторі, де активно розвиваються гендерні дослідження і деякі з них, на думку вчених А. Кириліної та Д. Добровольського, досить часто інтерпретують факти політично ангажовано – з погляду феміністичної лінгвістики [1, 20], питання взаємозв'язку категорій граматичного роду та статі не знайшло широкого відображення та висвітлювалось передовсім у руслі традиційного мовознавства [2; 5].

Актуальність досліджуваної теми зумовлено інтенсифікацією гендерних досліджень у вітчизняному науковому просторі, та переглядом в цьому напрямку окремих одиниць мовної системи та категорій. Тому висвітленню питання співвідношення граматичного роду та статі у гендерному аспекті присвячено пропоновану статтю. У зв'язку з цим видається доцільним з'ясувати наступні питання: у чому полягає суть мовознавчої дискусії щодо кореляції роду та статі; що спільного та відмінного у трактуванні порушених питань німецькими та українськими мовознавцями на сучасному етапі.

Дискусія, що розгорнулася переважно у німецько- та англomовному лінгвістичному дискурсі, базується на різних поглядах традиційної лінгвістики та феміністичної критики мови щодо взаємозв'язку між категоріями граматичного роду та статі, згідно з якими потрібно розрізняти категорії граматичного роду (Genus/grammatisches Geschlecht), так званого природного роду – біологічної статі (Sexus/natürliches Geschlecht) та соціальної статі – гендеру (Gender/soziales Geschlecht) [9, 60-63].

Категорія роду із субкомпонентами чоловічого (Maskulinum), жіночого (Femininum) та середнього родів (Neutrum) є класифікаційною ознакою, несемантичною, інгерентною властивістю іменної частини мови, яка на морфологічно-синтаксичному рівні вимагає узгодження щонайменше між двома членами речення. Один із цих членів речення – іменник – не змінюється за родами, тобто для нього ця категорія є інваріантною, а інший член речення – переважно артикль, прикметник чи займенник – узгоджуються з іменником у роді, тобто виявляє варіативні морфологічні ознаки одного з трьох родів. Пор.: нім. *eine gesunde Pflanze... sie; ein gesunder Baum... er; ein gesundes Tier... es*; укр. *гарна квітка... вона; гарне дерево... воно; гарний стіл... він*. Оскільки гендерний підхід передбачає розгляд питань, пов'язаних із мовним вираженням осіб обох статей, релевантними для дослідження вбачаємо іменники чоловічого та жіночого родів як назви осіб (НО) чоловічої та/або жіночої статі.

Загальновідомо, що у багатьох мовах, яким властива категорія роду, при позначенні осіб родинного кола спостерігається узгодження між родом та статтю, пор.: укр. *мати/сестра* (ім. ж. р. / жіноча), *батько/брат* (ім. ч. р. / чоловіча); нім. *der Bruder/der Onkel* (m/männlich), *die Schwester/die Tante* (f/weiblich) тощо. Саме через симетрію формального та змістового вираження лінгвістичну категорію роду (Genus) пов'язують часто із позамовною категорією статі (Sexus).

Проте, крім іменників НО родинного кола, виділяють іменники на позначення осіб за професіями, посадами, видами діяльності, яким властива непослідовність в узгодженні роду та статі референта. Вона виявляється в українській та німецькій мовах майже однаково. В українській мові іменники, які позначають осіб за видом діяльності, місцем проживання, національністю та ін., більшість із яких існує у формі **чоловічого** роду, можуть позначати 1) осіб чоловічої статі, 2) осіб безвідносно до статі, 3) осіб жіночої статі. У першому випадку наявна симетрія між формою та значенням, у третьому – асиметрія. У разі, коли такі іменники позначають осіб безвідносно до статі, “традиційно йдеться про нейтралізацію семантики статі і появу додаткового узагальнено-номінативного значення” [5, 11].

1) “...позаду ветеранів праці йшла невелика група молодих, але вже втомлених злиднями випускників пединститутів” [4, 42].

Подібне спостерігаємо у граматиці німецької мови: “Besonders bei Berufsbezeichnungen und Substantiven, die den Trdger der Handlung bezeichnen (Nomina agentis), verwendet man die maskuline Form vielfach auch dann, wenn das natürliche Geschlecht unwichtig ist oder mdnnliche und weibliche Personen gleichermaßen gemeint sind. Das Maskulinum ist hier neutralisierend bzw. verallgemeinernd (“generisch“)” [8, 200].

2) “Soviel wir wussten, war es eine Art Privatirrenanstalt für leichtkranke, reiche **Patienten**, – aber sicher war ein **Arzt** da und ein **Verbandsraum**” [6, 207].

Додамо, що узагальнено-номінативну функцію (УНФ) можуть виконувати також займенники чоловічого роду *man, jeder, jederman, niemand, einer, той, кожен, один* тощо. Крім того, як і в українській мові, у німецькій мові на синтаксичному рівні узгодження займенників у цій функції відбувається не семантично – за статтю референта, а граматично. Порівняймо уривок з діалогу між закоханими стосовно невиліковної хвороби жінки, де говорить жінка:

3) “Wenn **man** so liegt, denkt **man** über manches nach. Und vieles kommt **einem** sonderbar vor, was **man** sonst gar nicht beachtet... Dass **man** sich so liebt wie wir, und dass trotzdem **einer** stirbt” [6, 324].

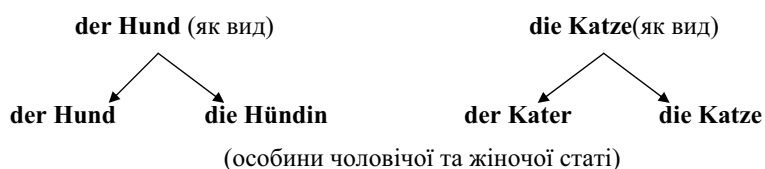
Вказана функціональна асиметричність родових форм наштовхнула представниць феміністичної лінгвістики на пошуки інших асиметрій, зокрема в англійській мові, що, в свою чергу, призвело до появи поняття соціальної статі. Без сумніву, іменники на зразок *a lawyer, a*

typist можуть вживатися в узагальнено-номінативній функції, оскільки категорію роду в англійській мові виражають не іменники, а займенники *he* та *she*. Референтом у такому випадку може виступати, в принципі, особа і чоловічої, і жіночої статі, пор.: *a lawyer...he/she, a typist...he/she*. Проте, за М. Геллінгер, на основі існуючої соціальної ієрархії, розвинулись стереотипні уявлення щодо того, особа якої статі переважно працює адвокатом чи секретарем, пор. в узусі: *a lawyer...he, a typist...she*. Тому іменникам зазначеної ЛСГ приписується ознака “в загальному чоловіча стать” або “в загальному жіноча стать”, що відображає суспільні відносини в цілому. Таким чином, властивість іменників, викликати референції на основі статі-прототипа позначається як соціальна стать.

Якщо взяти до уваги, що соціальною статтю більшості НО за діяльністю є чоловіча (див. нижче), то виникають сумніви, чи може форма чоловічого роду бути засобом вираження особи жіночої статі. Отже, центральним об'єктом критики мови фемінізмом є так званий “*generisches Maskulinum*” – іменник або займенник чоловічого роду в УНФ – як структурний принцип мови.

Як вже зазначалось, у дискусії щодо відношення категорій граматичного роду та статі, можна виділити два протилежних напрямки: традиційний та феміністичний. Перший наполягає передовсім на дотриманні традиційних правил, які виділяють у іменників чоловічого роду на позначення осіб за діяльністю, професією тощо узагальнено-номінативну функцію (УНФ). Інший трактує функціональну асиметрію іменників НО жіночого та чоловічого роду як прояв дискримінації, тому наполягає на перегляді та/або зміні певних правил. В цілому ці контраверсні погляди базуються на наступних аргументах:

Граматичний рід та стать у родових мовах не мають нічого спільного. Віднесення іменника до певного роду відбувається випадково та спонтанно, про що свідчить родова парадигма іменників назв столових приборів: *der Luffel, die Gabel, das Messer*. Також зазначається про наявність у німецькій мові непослідовності при визначенні роду іменників видових назв по відношенню до родових (йдеться про явище гіпонімії) [9, 94], пор.:

Тому не дивно, що також люди позначатимуть себе словом із граматичною формою, відмінною від їхньої статі.

Згідно з другим поглядом, для всієї ЛСГ іменників, що позначають осіб, властивий принцип узгодження між граматичним родом та статтю. До того ж, мова володіє засобами для специфікації роду більшості іменників зазначеної ЛСГ. Тому обґрунтовувати потрібно саме відхилення від принципу узгодження, а не його дотримання.

Оскільки вивчення гендеру як соціально культурного конструкту та всього, що з ним пов'язане вимагає комплексного підходу [3, 25], – розглянемо аргументи кожної з сторін детальніше, залучаючи факти та результати сучасних емпіричних досліджень з інших дисциплін.

Аналізуючи значну кількість доказів проти вживання іменників чоловічого роду в УНФ, Л. Ірмен виділяє три основних аспекти: а) неоднозначність зазначеної форми слова; б) проблеми референції; в) іменник чоловічого роду в узагальнено-номінативній функції виражає нерівноцінність жінок та чоловіків, а саме меншовартість жінок [10].

З. Трьомель-Плютц (1978), зазначає, що узагальнене вживання іменника, напр. *der Zuhörer* (як тип), *der Mensch* (як вид), *der Arzt* (у загальному) і т. д., а також неозначено-особових займенників, таких як *jeder, jemand, man, wer* – так зване статево неозначене, тобто при цьому не розрізняється, чи текст стосується жінок чи чоловіків, і застосовується особливо там, де стать референта не важлива, або ж йдеться про змішану групу осіб [13, 57]. Це твердження не суперечить традиційному визначенню узагальнюючої функції іменників чоловічого роду [8, 200].

Проте ідентичність форм іменника чоловічого роду з узагальнено-номінативною та статево-означуваною функцією та відсутність у структурі мови засобів для конкретизації того, яку саме функцію виконує іменник чоловічого роду в реченні, утруднюють розуміння тексту, тобто не відомо чи взагалі йдеться про особи жіночої статі. Отже, іменникам чоловічого роду приписується подвійна можливість інтерпретації, “і в обох випадках чоловіки знаходять своє експліцитне відображення у тексті, на відміну від жінок, для яких експлікація статі можлива лише у формі жіночого роду” [13, 58]. Тому жінкам доводиться здійснювати додаткову когнітивну роботу, щоб у реченні типу “*Jeder Passagier möge seinen Platz identifizieren*”, опираючись на контекст та інші доступні маркери зрозуміти, чи вони маються на увазі [пор. 11, 42].

Численні розвідки англомовних психолінгвістів: М. Гамільтон, Б. Гантер, С. Стюарт-Сміт (1992), Д. Гайд (1984), Д. Молтон, Г. Робінзон та К. Еліас (1978) [12, 133] – доводять, що

референтами статево-нейтральних НО в переважній більшості виявляються чоловіки. Так, до прикладу, вчені Д. Фулкерсон та Д. Маккей провели ряд експериментів, результати яких наступні: 87% опитуваних не вважали, що так зване генералізуюче *he* містить сему “особа жіночої статі”; 99 % зазначили, що *he* чітко пов’язане з концептом “чоловічий”, а не “жіночий” [9, 37]; це явище в англійській мові отримало назву “male bias” [9, 61].

Значний внесок також становлять роботи сучасних німецькомовних авторів щодо референційного потенціалу іменників чоловічого роду з УНФ, передовсім Д. Штальберг та С. Чесни, соціопсихологів університету в Мангаймі. Взявши до уваги аргументи представників традиційного напрямку, що дослідження феміністок “другої хвилі” (70-80-ті роки) німецькомовного матеріалу проводилось не комплексно та не на достатньому матеріалі, вони поставили собі за мету за допомогою різних підходів та експериментів довести, що жінки виключаються із процесу когнітивної інтерпретації тексту при вживанні “generisches Maskulinum” [12, 133]. Для більшої об’єктивності результатів авторки дослідили також референційний потенціал статево-нейтральних (*die Studierenden, die Lehrkraft*) та сплітингових форм (*der/die Student/in, der/die WissenschaftlerIn*).

Не вдаючись до опису постановки експериментальної частини, зазначимо, яких результатів досягли науковці: у всіх 4-х експериментах вживання іменника чоловічого роду в УНФ призвело до меншої (не так різко як в англійській мові) референції до осіб жіночої статі на відміну від осіб чоловічої статі. Проте не все так однозначно. Респонденти чоловічої статі реагували на усі форми іменників однаково, тобто у них послідовно виникали асоціації з чоловіками. А у жінок найменше асоціацій “особа жіночої статі” викликали генералізуючі форми, а найбільше і подекуди переважно – гендерно-специфічні альтернативні форми (*der/die WissenschaftlerIn*). Тобто виявилось протилежне явище – так зване “female bias” [12, 137].

З одного боку, частково підтвердилась вказана вище вихідна гіпотеза про те, що референтами іменників чоловічого роду з УНФ в переважній більшості виявляються чоловіки; з другого боку й інша, а саме, що жінки сильніше реагують на альтернативні форми через симпатію до пропонованих форм елімінації сексизму, що вже не є суто мовним чинником.

Проблеми референції та вище вказана функціональна асиметрія іменників чоловічого та жіночого роду дозволила представницям феміністичної лінгвістики стверджувати, що іменники чоловічого роду з УНФ (*das generische Maskulinum*) замість нейтральності продукують соціальну дискримінацію, соціальний сексизм [11, 43]. З. Трьомель-Пльотц висловлює думку, що більшість мовців не усвідомлює неоднозначності цих форм, використовуючи їх з метою виключення жінок з контексту, при цьому залишаючи можливість сказати, що все-таки жінки мались на увазі [13, 59].

Третім аспектом аргументації феміністичної лінгвістики є вираження іменником чоловічого роду в УНФ нерівноцінності жінок і чоловіків, а саме меншовартості жінок, та пов’язана з цим теорія маркованості. Назви жінок, на відміну від своїх відповідників чоловічого роду, є маркованими на формальному (*Arbeiter “-“ / Arbeiterin “+“*) і змістовому рівнях: додаткові негативні конотації у лексичному значенні багатьох жіночих форм, пор.: *секретар – секретарка*. Це визначає і маркованість жіночих форм в дистрибуції. Немарковані чоловічі назви мають ширшу сферу вживання саме завдяки іменникам чоловічого роду з УНФ.

Оскільки за теорією маркованості усе немарковане є нормою, а марковане відхиленням, чоловіче виступає як загальне, типове, нормальне, позитивне, а жіноче – як особливе, нетипове, відхилення від норми, негативне. Це ієрархічне відношення дискутується у феміністичній лінгвістиці як “MAN-Prinzip” – male as norm- тобто андроцентричність мови [11, 42].

Як зазначалось, форми іменника чоловічого роду з узагальнено-номінативною та статево-означуваною функцією ідентичні. Цілком зрозуміло, що перша форма мала б викликати асоціації перш за все з особами чоловічої статі, і одночасно надавати можливість референції до осіб іншої статі. Це припущення “знову підтверджує думку про нерівноцінність жінок, а звідси мовний сексизм, оскільки жінки проявляються у системі мови на другому місці як “інша стать”” [13, 59]. Тому завдання ФЛ, як вважає авторка, “вказати на пункти у мові, де існує нерівність, як така, що чоловічий граматичний рід та чоловік (Mann) як референт є нормою, а жіночі форми з жінкою-референтом – відхилення” [13, 62].

З іншого боку, М. Геллінгер, аналізуючи дискурс феміністичної критики, справедливо зауважує суперечливість у застосуванні концепту маркованості щодо жінок [9]. Немаркованість зазвичай позначається знаком “-“, а маркованість, тобто наявність відмінної ознаки знаком “+“, пор.: (*Arbeiter “-“ / Arbeiterin “+“*). Це суперечить тезі про меншовартість жінок:

Чоловік = Немарковане = Норма = Позитивне “ “ -“

Жінка = Марковане = Відхилення = Негативне “ “ +“.

Окремою ланкою виступає історично-правовий аспект полеміки щодо кореляції граматичного роду та статі. Так, Ф. Браун наводить приклад про використання форми чоловічого роду

в судовій практиці для обмеження прав жінок [12, 140], а також про те, що в минулому форми жіночого роду використовувались для обґрунтування соціальної дискримінації при наданні нижчої заробітної платні жінкам, мотивуючи це виразом “*Arbeiterinnen sind keine Arbeiter*” [12, 138].

Вартою уваги є розвідка щодо категорії роду в діячності У. Долешаль, яка виявила, що у граматиці німецької мови, починаючи з епохи Ренесансу, іменники жіночого та чоловічого роду мали тотожні функції, після війни 1945 з'явилась вказівка на генералізуючу функцію чоловічих форм, а вперше застосовується термін “*das generische Maskulinum*” лише 1995-го року. Разом з тим спостерігається поступова стереотипізація прикладів [7, 3-17].

Серед аргументів традиційної лінгвістики виділяємо два основних: а) вживання генералізуючої форми у випадку позначення осіб безвідносно до статі відповідає правилам німецької мови, оскільки граматичний рід та стать пересікаються у сфері НО за родинними відношеннями, але не є тотожними.

Варто згадати думку вітчизняного мовознавця А. Загнітка: “взаємодія системи граматичних родів іменника з номінативною категорією статі обумовлює виникнення омонімії граматичних форм, яка обумовлена синтаксичним рівнем мови, семантичною структурою іменників та комунікативними установками висловлення” [2, 16]. Як і представники німецькомовного традиційного напрямку, він визнає генералізуючу функцію іменників чоловічого роду, оскільки форма чоловічого роду професійної номінації віртуально не асоціюється з особою чоловічої статі, [2, 6]. Очевидно, що брак робіт щодо асоціацій, які викликають іменники чоловічого роду з УНФ щодо статі референта на матеріалі української мови, не дозволяє це ні підтвердити, ні спростувати. В цьому напрямку вбачаємо актуальність подальшої розробки теми. Також з метою об'єктивності варто вказати на подібність деяких тверджень лінгвіста з аргументацією ФЛ, а саме: функції омонімічних іменників чоловічого роду визначаються контекстом [2, 7], що утруднює процес ідентифікації статі референта.

б) ряд критичних зауважень стосується негативних аспектів при використанні гендерно коректних, за визначенням ФЛ, альтернатив. По-перше, пов'язана з традиційною практикою використання іменників чоловічого роду в УНФ обмеженість синтаксичної та семантичної дистрибуції іменників жіночого роду. По-друге, суперечливі результати психолінгвістичних експериментів, коли іменники жіночого роду, особливо із великою -І- (*StudentInnen*) викликали саме у жінок більшість реакцій “жіноча стать”, що дозволило говорити про так званій “female bias”; крім того, чоловічі форми викликали швидше уявлення про респондента-жінку ніж нейтральні [12, 138]. По-третє, деякі подвійні форми утруднюють читання тексту та йдуть врозріз із правилами орфографії [10]; також зазначені гендерно-нейтральні форми, згідно з Г. Гентіг, акцентуючи асиметрію у мові, не усувають дискримінацію в суспільстві, а лише загострюють [цит. за 11, 55].

Не останнє місце серед критики аргументів ФЛ займає докір у політичній ангажованості, а звідси ненауковості основної маси робіт лінгвісток. Так, зважаючи на всі інтра- та екстра-лінгвістичні докази щодо статево-специфічної асиметрії у лексичному складі, словотворі а також семантиці німецької мови, представниці феміністичного напрямку ідентифікують пануючу мовну систему як дискримінуючу стосовно жінок – сексистичну [9, 10, 13].

Однак, опираючись на думку А. Загнітка, що у групі іменників чоловічого роду з омонімією ГФ “спостерігається тенденція послідовного розщеплення сем лексичної основи тільки в комунікативній одиниці [2, 16]”, тобто у сфері мовлення, а також на існування значної кількості інших позамовних факторів, не можливо чітко відповісти чи є “*generisches Maskulinum*” як структурний принцип мови дискримінацією жінок, оскільки усі негативні явища, окрім самої асиметрії форм та значень, виявляються на рівні слововживання (пор. нім. *sexistischer Sprachgebrauch*), комунікації та прагматики. Адже, залежно від цілей мовця та його стереотипних установок, мовлення в принципі може бути сексистичним, мова при цьому постає лише медіумом, тобто зберігачем та постачальником засобів для вираження дискримінації.

Тому припускаємо, що комплексний аналіз засобів вираження дискримінації на усіх мовних рівнях із залученням матеріалу більшої кількості мов дасть можливість зрушити з місця дискусію навколо кореляції між граматичним родом та статтю.

Список використаних джерел

1. Добровольский Д. О., Кирилина А. В. Феминистская идеология в гендерных исследованиях и критерии научности // Гендер как интрига познания: Сб. статей / Сост.: А. В. Кирилина. – М.: Рудомино, 2000. – 191 с.
2. Загнітка А. А. Соотношение формально-грамматического и семантического содержания в категории рода имен существительных (на материале современного украинского литературного языка): Автореф. дис. ... канд. фил. наук / Ордена трудового красного знамени ин-т языковедения им. А. А. Потемнина АН УССР. – Киев, 1987. – 19 с.

3. Кирилина А. В. Гендерные исследования в лингвистических дисциплинах // Гендер и язык / Московский гос. лингвистический ун-т; Лаборатория гендерных исследований. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – 624с.
4. Компанієць О. Назустріч: Роман. – Львів: Кальварія, 2002. – 208с.
5. Мороз Т. Ю. Семантико-граматична асиметрія морфологічних категорій іменника: Автореф. дис. ... канд. філ. наук / Харківський національний пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2008. – 20 с.
6. Рэмарк Э. М. Три товарища: Книга для чтения на немецком языке. / Задания и комментарии Н. Л. Гильченко – СПб.: КАРО, 2005. – 352с. – (Originallektüre)
7. Doleschal U. Das generische Maskulinum im Deutschen. Ein historischer Spaziergang durch die deutsche Grammatikschreibung von der Renaissance bis zur Postmoderne // Linguistik online. – 2002. – ¹ 11. – ² / 02. – Абрufбар unter: http://www.linguistik-online.de/11_02/doleschal.html
8. Duden “Grammatik der deutschen Sprache”// hrsg. u. bearb. von Günther Drosdowski in Zusammenarbeit mit Gerhard Augst. – 4., völlig neu bearb. u. erw. Aufl. – Mannheim; Wien; Zürich: Bibliografisches Institut, 1984. – 804 S.
9. Hellinger M. Kontrastive feministische Linguistik: Mechanismen sprachlicher Diskriminierung im Englischen und Deutschen / Marlis Hellinger. – 1. Aufl. – Ismaning: Hueber, 1990. – 174S. – Bibliogr.: 171-174.
10. Irmen L. Diskriminierung und Sprache. – Абрufбар unter: <http://www.sub.unibe.ch/master/sub/content/e6278/e13696/e16839/e16840/VortragBernNov.pdf>
11. Reiss K. Gender-Sprachbewusstsein bei Jugendlichen in Ost und West. – Königstein/Taunus: Ulrike Helmer Verlag, 2007. – 279 S. – Bibliogr.: 261-279.
12. Stahlberg D., Sczesny S. Effekte des generischen Maskulinums und alternativer Sprachformen auf den gedanklichen Einbezug von Frauen // Psychologische Rundschau. – 2001. – ¹ 52 – S. 131–140.
13. Trömmel-Plötz S. Frauensprache: Sprache der Veränderung. – 1. Aufl. – München: Verlag Frauenoffensive, 2007. – 219 S. – Bibliogr.: S. 213-219.

***Анотація.** Стаття присвячена розгляду двох контраверсних поглядів представників традиційної та феміністичної лінгвістики щодо правомірності вживання іменників чоловічого роду в узагальнено-номінативній функції. Встановлено недостатність психолінгвістичних експериментальних досліджень, особливо на матеріалі української мови.*

***Ключові слова:** іменник чоловічого роду, стать, узагальнено-номінативна функція, традиційна лінгвістика, феміністична лінгвістика.*

***Summary.** The article analyses two opposite opinions of the representatives of traditional and feminist linguistics about appropriateness of using masculine in the integrated nominal function. It has been established that nowadays there is the shortage of psycholinguistic experimental investigations of it especially in the Ukrainian language.*

***Key words:** masculine, sex, integrated nominal function, traditional linguistics, feminist linguistics.*

УДК 811.161.2'367.623.1

Чопик Я.М., Чопик М.П.

ДЕНОТАТИВНО–СИГНІФІКАТИВНА СУТНІСТЬ АД'ЕКТИВІВ – ПОХІДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Інтенсивне дослідження прикметників у сучасній лінгвістиці проводиться з точки зору семасіології, дериватології, синтаксису, що в результаті розширює відомості про пропозиційну будову речення, комунікативну сутність мовних явищ. Причиною різних класифікацій морфологізованих ад'єктивів – прикметників є намагання вчених визначити певну кореляцію між їх синтаксичними і семантичними властивостями, співвідношення денотативного і сигніфікативного в їх семантиці. Це мотивується особливою номінативною природою ад'єктивної лексики, її ономасіологічним характером, оскільки прикметники надають назви якостям, властивостям, ознакам і атрибутам, притаманним предметам і явищам реального світу. На основі атрибутивної лінгвалізації формується своєрідна і архіважлива для людського буття і людського пізнання категорія якості.

Лінгвісти (Панов В.Г. [7, 126-127], Лук'янов І.Ф. [6, 61], Серебренников Б.О. [8, 160-173]) одностайні в тому, що формування прикметників в індоєвропейських мовах знаменує собою процес переходу від предметно-чуттєвого, наочно-образного мислення до мислення понятійного, так би мовити, від нерозчленованих вербалізованих уявлень про предмети-функції, предмети-властивості до формування абстрактних понять про предмети як такі і окремо про властивості цих предметів. Таким чином, прикметники й іменники відмінні між собою на основі протиставлення сукупності властивостей, ознак (іменники) і властивість, окрема ознака чи атрибут предмета (прикметник).

У функціональному плані прикметники, вказуючи на певні характеристики предметів, ідентифікуючи їх чи даючи їм оцінку, часто виступають не лише в синтаксичній атрибутивній, але й в синтаксичній предикативній позиції речення. Отже, найбільш яскрава функціональна риса прикметників, на думку Н.Д.Арутюнової [1, 3-4], полягає у їх тісному зв'язку і залежності від іменника, що називає носія ознаки. Така синтаксична гнучкість прикметника впливає із його денотативно-сигніфікативної природи, його знакового характеру, так як існує нерозривний зв'язок між денотативним і сигніфікативним у слові. Якщо О.О.Уфимцева дотримується думки про чисто сигніфікативне значення прикметника, що, мовляв, спроможний конкретизувати свою номінативну значущість у мінімальній синтагмі, сполучаючись з предметними іменами [10, 46], то Г.В.Колшанський, навпаки, доводить, що денотат як об'єкт позначування і його одна із ознак-властивостей є вихідним матеріальним фактором (в тому числі і при найменуванні явищ духовної, психічної сфери людини) для утворення відповідного значення мовної одиниці [4, 103]. Таким чином, слова як семіотичні одиниці, позначаючи певні предметні сутності, одночасно означають і поняття про них, так само як понятійна основа знаків, що означають непередметні сутності (властивості, ознаки), ґрунтується на об'єктивності реальних ознак, властивостей, явищ.

Денотативно-сигніфікативний характер прикметників-ад'єктивів, спеціалізованих мовних засобів найменування ознак, властивостей предметів, явищ об'єктивного світу, засвідчує ономазіологічну специфіку двох основних семантичних класів – якісних і так званих відносних прикметників на основі їх спільного категоріального значення. І власне якісні (із синхронічного погляду словотвірно непохідні), і якісні, що зберігають сліди дериваційних процесів, а також ад'єктивні одиниці, кваліфіковані в термінах т. зв. відносних прикметників, ономазіологічно “заангажовані” для у широкому сенсі цього слова для якісної характеристики реалій, процесів навколишнього світу. Власне якісні ад'єктивні одиниці покликані найменувати ознаку, якість предмета безпосередньо, а відносні – атрибутивно оформлених різних видів відношень до предмета. Однак ототожнювати смислову сутність відносних прикметників лише з позначенням відношення чи комплексом відношень і зв'язків видається зовсім не коректним. У такому випадку відносні прикметники – це цілком надлишкова категорія слів, що дублює в українській мові відмінково-прийменникову систему. Крім того, поняття “відносний прикметник” не вичерпується словотвірною співвідносністю лише із словами-субстантивами: такий розряд ад'єктивів репрезентує дериваційні зв'язки із прислівниками (*вчора – вчорашній*), дієсловами (*вертітись – вертлявий*). Зводити значення відносних прикметників лише до значення відношення – це означало б позбавити своєрідну категорію прикметників єдиної семантичної основи. Семантика прикметників не вичерпується значенням релятивності: більшою мірою ці мовні одиниці спрямовані на характеристику, виявлення якостей і властивостей предметів і явищ реальної дійсності.

Власне якісні прикметники називають ознаки і властивості предметів, внутрішньо їм притаманні, але такі, що мисляться окремо від самих предметів і явищ. Проте глибинна сутність предметів і явищ виявляється також і через відношення і зв'язки, в які вони вступають з іншими такими реаліями. Відповідно одним із важливих ономазіологічних завдань мовної системи виступає характеристика предметного світу через сітку відношень, яку і виконують відносні прикметники, утворені на основі тих предметів і явищ, з якими встановлюються відповідні зв'язки і відношення.

Розчленованість смислового значення відносних прикметників зумовлює відповідно розчленованість формальну, тобто в результаті їх словотвірну похідність як одиниць номінації. Внаслідок розвитку мовної системи такі одиниці можуть підпадати під структурні і семантичні модифікації. У першому випадку вони втрачають свій похідний характер (пор.: *коричневий, голубий, гіркий*), а в другому – переходять до розряду якісних прикметників (пор.: *дерев'яне обличчя* (без емоцій, черстве тощо); *залізна воля*).

Особливістю відносних прикметників є й те, що вони потенційно неоднозначні, полісемантичні, тобто орієнтовані на позначення ознак, що ґрунтуються не на одному певному типі відношення, а на цілому комплексі зв'язків. Цим і зумовлюється ширша, ніж за участю якісних прикметників, контекстуальна вживаність відносних прикметників.

Лексичне значення полісемантичного відносного прикметника як одиниці мовної системи становить собою відповідний набір сем, що “не тотожний семному складу слова як актуалізованої

одиниці мовлення”, оскільки “в мовленні реалізується тільки одна із сем слова” [3, 31]. Між значенням такого прикметника і його синтагматичною спроможністю існує тісний зв’язок. Між якісними і відносними прикметниками, що характеризуються власними лексико-словотвірними особливостями, не існує непрохідних “кордонів”. Унаслідок процесу вторинної номінації, що полягає у використанні наявних у мові номінативних засобів у новій для них номінативній функції, у сфері прикметників це найперше пов’язане з набуттям ними оцінних асоціативно-смыслових значень. Саме потребами мовного вираження спричинене розширення найменувань кольороназв завдяки переосмисленню фізичних властивостей інших предметів (різних металів, дорогоцінного каміння, ягід, плодів тощо). Основою же такої смислової деривації виступає порівняння як універсальна операція у процесі людського пізнання в цілому.

Відносні прикметники, підпадаючи під дію вторинної номінації і, таким чином, реалізуючи одну із своїх сем у контекстуальному оточенні, спроможні виражати й інші характеристичні ознаки – властивості позамовних реалій, зокрема, тих, що стосуються їхніх зовнішніх і внутрішніх особливостей, динамічних ознак за суміжністю тощо. Напр.: *оксамитні губи, скляні очі, світанкова щедрість, вовчий погляд, поросячі вії, звіряча спритність, оленяча хода, мармурові руки* тощо. Як видно, найближчими до власне якісних (непохідних із синхронічного погляду) ад’єктивів виступають саме ті т. зв. відносні прикметники, що перебувають у дериваційних зв’язках із семантично виразними твірними іменниками – номінаціями предметів і явищ об’єктивного світу. Останні, як правило, пов’язані із найширшим спектром значеннєво-образних асоціацій у свідомості мовця. Переносно вжиті такого типу відносні прикметники втрачають свою денотативну співвіднесеність, входячи в синонімічні зв’язки із власне якісними прикметниками, напр.: *оленяча хода* – прудка хода, *оксамитні губи* – ніжні, м’які губи, *оранжерейне життя* – легке, безтурботне життя, *поросячі вії* – некрасиві вії. Контекстуально вжиті, такі лексичні одиниці набувають характерних для якісних прикметників оцінно-експресивних значень.

Так звані відносні прикметники як предикатні знаки, що за відповідних умов спроможні актуалізувати свою пропозитивну семантику, у відповідному контексті реалізують різні значення. Так, прикметник *липовий*, сполучаючись з іменниками різних груп, реалізує семантику матеріалу, з якого виготовлено предмет (*липовий мед* (відвар)), значення видільності (класифікації) предмета на основі зіставлення з класом однорідних (*липове* (не вербове) *дерево*), специфічне атрибутивно-просторове значення (*липовий шлях / алея*). Пор. також власне переносне вживання: *липовий документ (довідка)* – “несправжній, фальшивий”. Семантика цільового (обставинного) призначення простежується у таких словосполученнях: *сердечні краплі* (краплі від серця), *зубна щітка* (щітка для зубів), *весільна фата* – фата для весілля (нареченої), *чоловічі костюми* – костюми для чоловіків тощо. Похідні (відносні) прикметники імпліцитно представляють у відповідних словосполученнях також причиново-наслідкове значення: *святковий обід, весільна подорож, випускний вечір, зубний біль, дощові озера*. “Семантизація” такого типу ад’єктивів має своїм джерелом формально-граматично розгорнуту структуру – складнопідрядне речення. Напр.: *Озера утворилися внаслідок того, що випав дощ > Озера після (внаслідок) дощу > дощові озера*.

Локально-просторове значення пов’язується із тими відносними прикметниками, які є дериватами іменників-номінацій топонімічних, географічних понять (*північний вітер, київський поїзд, столичний гість*). Темпоральне значення наявне у семантичній структурі тих відносних прикметників, що мотивовані субстантивами-номінаціями, пов’язаними з часовою наступністю (доби, пори року тощо): *весняний дощ, ранкова прохолода, квіткове сонце*. Зазначеного типу похідні ад’єктивні одиниці, як і т. зв. присвійні прикметники (*мамин, батьків, синів, дідусів*), орієнтовані на дескрипцію об’єктів за допомогою найбільш загальної мотивації твірною основою. Через це у відносних (у широкому розумінні) прикметниках на основі різноаспектних зв’язків і відношень потенційно закладена можливість вираження такої кількості значень, що, на думку О.А.Земської, “в принципі не піддається точному вичисленню” [2, 152].

Процес лексичної номінації у сфері похідних слів становить собою акт взаємодії двох ономасіологічних компонентів: базису і ознаки, репрезентованих морфологічною структурою відповідного деривата. Ономасіологічним базисом похідної лексеми виступає понятійна категорія, яка фіксує його належність до певного класу предметів, ознак чи дій, а ономасіологічною ознакою – та змінна основа похідного найменування, що уточнює, характеризує базис, тобто дає, – як зазначає О.С.Кубрякова, – можливість відрізнити деривати, утворені за однією ж схемою з участю одного і того ж базису [5, 59]. Так, наприклад, у відсубстантивних дериватах *піщанистий, глинистий, землистий*, основа яких двокомпонентна, ономасіологічним базисом, що вказує на родові поняття, виступав словотвірний формант – суфікс *-ист-*, а змінним компонентом, конкретизуючим значення базису, є відповідна коренева морфема як носій лексичного значення відповідної лексичної одиниці. Словотвірне значення такого типу дериватів, що є власне

структурним (загальним), на відміну від деталізованого, конкретного лексичного значення, можливо експлікувати перифразою у формі складнопідрядного речення. Відповідно вказівний займенник (“*той*”) виступає у ролі головної частини (означуваної), тобто у функції ономасіологічного базису, а підрядна частина перифрази-речення – у функції ономасіологічної ознаки. Наприклад, похідний якісний прикметник “*плечистий*” витлумачується “той, що характеризується певною ознакою щодо мотивуючого слова”.

Певна річ, транспозиція вихідних лексичних одиниць до класу ад’єктивних одиниць супроводжується додатковими семантичними “прирошеннями” до значення твірних основ. Результатом творення якісних похідних прикметників є, нарешті, поява у мовній системі слів, що найменують ознаки, властивості, якості безвідносно до інших явищ, тобто створення слів, що позначають, так би мовити, внутрішньо зумовлені властивості. І саме лексична деривація засвідчує суттєві семантичні зрушення, додаткові смисли в лексичній структурі похідної одиниці, які повністю не впливають із суми значень її конститuentів.

Конструктивною властивістю похідного слова, як видно, виступає його фразеологічність, чи ідіоматичність, що, на думку І.С.Улуханова [9], є наслідком тих природних асоціацій, які виникають у мовців у зв’язку з мотивуючим словом, точніше, у зв’язку із предметами і явищами реальної дійсності, позначуваних мотивуючими словами. Так, основою для формування власне якісних значень похідних ад’єктивів виступає встановлення в ході дериваційних процесів таких типів зв’язків між ономасіологічним базисом і ономасіологічною ознакою, як ідіоматичне (новосформоване) значення подібності (*бочкуватий, жолобчастий, зміїстий*), характеризуючої ознаки (*носатий, губатий*), характеристичної за структурою, вмістом (*піскуватий, глеуватий*), власне якісної характеристичної (*материнський* (вчинок, посмішка)), за схожістю (*трав’янистий, дерев’янистий*). Пор. також різні типи модифікації у сфері відад’єктивних прикметників: інтенсивність вияву ознаки (*темнуватий*), суб’єктивно-оцінна ознака (*молоденький, білісінський*) тощо.

Семантика власне відносних прикметників синтаксичних дериватів – таких лексичних одиниць, які реалізують своє вторинне (переносне) значення виключно в контексті, – більш прозора. Такі ад’єктиви сформовані на відношенні темпоральності (*надвечірній, передранковий*), локативності (*придніпрянський*), посесивності (*сестрин, невістчин*), фінальності (*дитячий, жіночий*). Номінативна відмінність якісних і відносних ад’єктивів-дериватів прямо співвідносна із встановленням різних типів зв’язків між ономасіологічним базисом і ономасіологічною ознакою.

Методика семантико-словотвірного аналізу забезпечує можливість об’єктивної інформації про денотативно-сигніфікативну сутність класу ад’єктивних одиниць, які формують своєрідну за змістом підсистему мовних знаків, відмінних від інших, оскільки вони існують невіддільно від предметних явищ. Функціонування похідних прикметників, що за своїм змістом спеціалізовані для експлікації власне якісного значення, і тих, що за смислом близькі до мотивуючих їх твірних основ (т. зв. синтаксичних дериватів), які позначають ознаку на основі зв’язку, відношення між предметами, явищами навколишнього світу, тобто власне характеризуючи ознаку, забезпечує єдність і цілісність всього класу прикметників.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Очерки по словообразованию в современном испанском языке. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 151 с.
2. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. – М.: Просвещение, 1973. – 301 с.
3. Кочерган М.П. Лексична сполучуваність і семна структура слова // Мовознавство. – 1984. – №1. – С. 25-32.
4. Колшанский Г.В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации // Языковая номинация. Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С. 99-146.
5. Кубрякова В.С. Части речи в ономасиологическом освещении. – М.; Наука, 1978. – 115 с.
6. Лукьянов И.Ф. Сущность категории “свойство” (значение для исследования проблемы отражения). – М.: Мысль, 1982. – 142 с.
7. Панов В.Г. Чувственное, рациональное, опыт. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 256 с.
8. Серебренников Б.А. Номинация и проблема выбора // Языковая номинация. Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С. 147-187.
9. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. (Виды номинации). – М.: Наука, 1977. – С. 5-85.
10. Уфимцева А.А. Семантика слова // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 5-80.

Анотація. У статті досліджується проблема, пов'язана із ономасіологічним статусом похідних ад'єктивів, сформованих на основі різних твірних, їх денотативно-сигніфікативною сутністю мовного вираження.

Ключові слова: денотат, сигніфікат, дериваційна база, ад'єктивна семантика.

Summary. The article deals with the problem connected with the onomasiological status of the derived adjectives formed on the basis of different generants, their denotative-significative nature of language expressions.

Key words: denotatum, signification, derivation basis, adjective semantics.

УДК 81'1-16+81' 373.2+81' 373.21

Шевчук Л.М.

ЕТАПИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЗМІСТУ В ПРОЦЕСІ КОМУНІКАЦІЇ

Функціонування імпліцитної інформації в текстах вербальної комунікації зумовлює потребу її адекватної інтерпретації. Ця проблематика отримує своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (Л. Безугла, В. Дем'янков, В. Лукін та ін.). Розмаїття намагань схематизації процесів розуміння викликане багатоаспектністю цього питання. Дослідження його у кожній новій науковій парадигмі не вичерпує його сутності, а лише висвітлює нові грані й перспективи вивчення, що є свідченням актуальності вибору теми. Метою дослідження є спроба виділення етапів інтерпретації як процесу встановлення змісту мовленнєвих дій та з'ясування ролі різних типів імпліцитної інформації на кожному з етапів.

Учені розрізняють дві протилежні форми вираження думки: експліцитну та імпліцитну. Однак жодну з них не можна визнати домінують, оскільки вони постійно взаємодіють та взаємодоповнюють одна одну в процесі формування загального змісту висловлення або, за термінологією В. Дем'янка, актуалізованого мовленнєвого значення в межах певної ситуації інтерпретування. Для позначення згаданого процесу ми використовуємо термін "інтерпретація" як "когнітивний процес та одночасно результат у встановленні змісту мовленнєвих і/або не мовленнєвих дій" [2, 10]. Саме так мовознавець звертає увагу на багатозначність зазначеного терміну. Інтерпретаційній діяльності притаманний зворотній зв'язок з проміжною (локальною) та глобальною метою інтерпретатора, причому останній не завжди може бути впевненим у цілеспрямованості дій у автора мовлення. Відповідно, інтерпретація полягає "у встановленні та/чи підтриманні гармонії в світі інтерпретатора: в усвідомленні особливостей контексту мовлення та в зануренні результатів такого усвідомлення у простір внутрішнього світу інтерпретатора" [2, 10]. Оцінюючи значення інтерпретації, В. Дем'янков називає її мистецтвом розуміти інших, розглядає як елемент гарного виховання і ставить поряд з умінням тримати себе у суспільстві та правильно висловлювати свої думки [3, 27]. У комунікації, на думку В. Лукіна, інтерпретація дає змогу "позбутися конфлікту між формою та змістом, узгодити їх між собою і тим самим пояснити, чому саме такий зміст потребує для себе такої форми тексту" [5, 132].

Основними критеріями інтерпретації є: а) мовна, комунікативна, культурна компетенція, б) інтенційність і стратегічність інтерпретатора, в) програма адресованості адресата, що передбачає спрямованість повідомлення чи тексту на відповідного адресата, г) ступінь свободи змісту, закладеного у вербальній формі, який визначає межу вільно-варіативної інтерпретації [7, 531].

Інтерпретацію здійснюють за допомогою широкого класу когнітивних операцій, в ході яких слухачеві, позбавленому безпосереднього доступу до процесів породження мовлення в голові мовця, доводиться додумувати за нього, використовуючи нові знання (сприйняті тексти) з наявними (що збережені в концептуальній системі індивідів). Такі вивідні знання ми, вслід за М.Макаровим, називатимемо інференціями [6, 124]. Він, розвиваючи концепцію Г.Грайса, розрізняє два класи інференцій: формально-логічні та ймовірно-індуктивні. Характерною ознакою їх розмежування, на думку дослідника, є можливість/неможливість усунення вивідних знань під дією контексту.

За прийнятою у нашому дослідженні схемою у формуванні змісту беруть участь експліцитний зміст мовних одиниць, що складає висловлення, та елементи когнітивного середовища комунікантів. Когнітивне середовище разом з мовним рівнем, мотиваційно-прагматичним,

емоційним і моторико-артикуляційним створює структуру мовної особистості індивіда. До когнітивного середовища відносимо когнітивний простір, до якого входять фонові знання конкретної мовної особистості та когнітивна база, що становить загальну для всього мовного колективу частину когнітивного середовища. Когнітивне середовище, фонові знання чи концептуальна картина світу – це, на думку О. Каменської, динамічна система знань, уявлень, поглядів, якою володіє індивід, що безперервно конструюється та модифікується [4, 19]. Можна вважати, що у кожному висловленні використано певний набір мовних одиниць, які можна назвати стимулом для виведення загального змісту висловлення та елементи когнітивного середовища комунікантів, що взаємодіють зі стимулом.

Мовні одиниці, які формують експліцитну частину змісту висловлення, можуть по-різному виражати поняття, тому для створення стимулу, відповідно до намірів мовця, необхідно здійснити інтерпретацію окремих слів стимулу за допомогою когнітивного середовища.

При виведенні мовного змісту висловлення, або семантизації, із кількох можливих значень мовної одиниці вибирають одне, що відповідає оточуючому контексту інших слів. Значення одиниць мови інтерпретують одне стосовно одного. Частину їх семантики “відсікають”, а те, що залишилося підлягає комбінаторним змінам. У результаті формується сукупний зміст висловлення, що переважає просту суму значень одиниць, які входять до нього. Таке висловлення неспіввідносне з конкретними референтами і може бути використане для опису багатьох типових ситуацій. Наприклад, висловлення *Президент із робочим візитом відбув до Варшави* має узагальнювальний характер, описує типову ситуацію, яка може бути в багатьох реальних варіантах. Тут лише у загальному вигляді названо суб’єкт, об’єкт, час та місце дії. Подібних ситуацій є багато, і будь-яка з них може бути передана за допомогою такого висловлення. Воно цілком усвідомлене, зрозуміле, його можна перекласти іншою мовою. Однак саме по собі воно забезпечує лише поверхневу, неповну комунікацію, оскільки не “включене” в текст, у конкретні обставини спілкування і може інформувати про будь-яку людину чоловічої чи жіночої статі, що займає посаду президента. Результатом сприйняття цього висловлення є лише загальне розуміння.

На цьому, початковому, етапі інтерпретації залучено **формальні інференції**, до яких відносимо такі види імпліцитної інформації як: семантична пресупозиція, логічні наслідки та конвенційна імплікатура.

Семантична пресупозиція – це особливий різновид семантичного наслідку. Судження Р вважають семантичною пресупозицією судження S, якщо і з істинності, і з хибності S випливає, що Р є істинним. Це означає, що хибність судження Р спричинює те, що S не є ні істинним, ні хибним. Наприклад, судження S-1. *Президент із робочим візитом відбув до Варшави* має пресупозицію *Президент існує*. Вона збережена і при запереченні: S-2. *Президент не відбув до Варшави із робочим візитом*. Неістинність або хибність пресупозиції перетворює повідомлення на аномальне або недоречне.

Семантичну пресупозицію слід відрізнити від простих логічних наслідків. Так, якщо судження Р є логічним наслідком судження S, то і з хибності S розуміємо, що Р – хибне. Наприклад, для висловлення S-1 логічні наслідки *Президент відбув кудись*, *Хтось відбув до Варшави*, *Хтось відбув кудись* будуть істинними, а для висловлення S-2, отриманого з S-1 за допомогою заперечення, – хибними. Не всі логічні наслідки є однаково актуальними для певного комунікативного акту. За мірою їх пріоритетності розрізняють: фонові та виділені. Залежно від маркерів комунікативного фокусу (логічного наголосу, порядку слів), “передній план” у висловленні S-1 може змінюватись, відповідно, якщо в реалізації S-1 просодично виділено *Президент*, то актуальним наслідком буде *Хтось відбув до Варшави*. Всі інші наслідки залишені на “задньому плані”.

Третім типом формально-логічних інференцій є конвенційна імплікатура, джерелами якої є компоненти, що не входять до складу конвенційної семантики слів і конструкцій, наприклад, *На цій посаді він ще вимогливіший та відповідальніший*. Конвенційна імплікатура – *Він вимогливий та відповідальний взагалі*.

Наступний етап виведення змісту полягає в інтерпретації мовного матеріалу в конкретному контексті комунікації. Цей етап побудований на залученні такої частини когнітивного середовища, як когнітивний контекст. Мовний зміст висловлення додатково інтерпретують, співвідносячи з конкретними референтами конкретної ситуації. Відбувається вторинна актуалізація значень мовних одиниць. Вона забезпечує передачу додаткової інформації завдяки знань комунікантами теми та ситуації спілкування – когнітивного контексту (людей, предметів та ознак ситуації, про які йдеться у повідомленні). Результатом інтерпретації є отримання конкретно-контекстуального змісту, що складає зміст більшості актів спілкування. Конкретно-контекстуальний зміст є центром висловлення, він охоплює також інформацію про наміри мовця у процесі породження висловлення. Та ж фраза *Президент із робочим візитом відбув до Варшави*

буде описувати дії конкретної людини в певному місці та в певний час і може позначати “Давно збирався”, “Нарешті”, “В Україні його на цей момент немає”, “Президент не міг безпосередньо впливати на ситуацію в країні у цей період” і т. д. Отже, розуміння висловлення є конкретнішим. Конкретно-контекстуальний зміст ґрунтований на ситуації. Він є різним у різних комунікантів та в різних ситуаціях. Здатність до інтерпретації властива всім людям, але залежно від ситуації та від когнітивного середовища людини цей конкретно-контекстуальний зміст може бути різним.

До інтерпретації на цьому етапі залучають **ймовірно-індуктивні інференції**. М. Макаров зазначає, що ймовірно-індуктивні інференції, на відміну від формально-логічних, можна легко усунути, додавши нове висловлення, тобто розширивши контекст. Підґрунтям для таких прагматичних інференцій дослідник визначає “різноманітні аспекти зовнішнього та внутрішнього контексту, знання соціокультурного характеру, когнітивні структури всіх рівнів, що відображають діяльнісний досвід в аналогічних ситуаціях, елементи перцепції, норми, правила і принципи мовленнєвого спілкування та взаємодії в групах того чи іншого типу” [6, 126]. До ймовірно-індуктивних інференцій належать такі види імпліцитної інформації, як: прагматична пресупозиція, що, зумовлюючи доречність чи/або успішність висловлення, опирається на інформацію, подану в контексті і когнітивно засвоєну комунікантами, та комунікативна імплікатура, яку виводять відповідно до так званих постулатів мовленнєвого спілкування і принципів ввічливості. Ф. Бацевич, оцінюючи значущість пресупозицій для успішного спілкування та порівнюючи з імплікатурами дискурсу, вважає їх “обов’язковими елементами висловлювання, які не можуть бути “елімінованими”, “не експлікованими”” [1, 185]. Наприклад:

І. Кириленко зайшов до сесійної зали Верховної Ради.

Логічні наслідки: *Кириленко зайшов кудись. Хтось зайшов до сесійної зали Верховної Ради.. Хтось зайшов кудись.* Такі схоластичні висновки мало корисні для розвитку дискурсу, для розуміння його змістової сторони.

Імовірною інференцією може бути: *Кириленко – депутат Верховної Ради України від Блоку Юлії Тимошенко.*

Але варто нам почути продовження: *На минулій прес-конференції він продовжував критикувати діяльність уряду та Прем’єр-міністра, як ми, зважаючи на фонові знання, зокрема, знання ситуації в українському політикумі в певний період, відразу відмовляємося від першочергової інференції й замінюємо її висновком: Кириленко – представник іншої політичної сили, а саме лідер фракції “Наша Україна – Народна Самооборона”.*

У таких когнітивних операціях М. Макаров вбачає дію основного закону розвитку дискурсу: “постійне порівняння висновків, інтерпретацій, асоціацій, правдоподібних здогадів із новою інформацією, що надходить із дискурсу, зовнішньої ситуації спілкування, їх адаптація, модифікація та за необхідності – усунення чи заміна” [6, 127]. Отже, ймовірну інференцію можна розуміти як неформальну раціональну стратегію вирішення проблеми, не підпорядковану правилам формальної логіки.

Таким чином, інтерпретацію можна розглядати як поетапний когнітивний процес у встановленні змісту мовленнєвих і/або не мовленнєвих дій та одночасно як результат таких дій. Для успішного спілкування комунікантам необхідно враховувати не тільки мовний експліцитний зміст висловлення, але й усі приховані, неявні передумови, вміщені в кожному висловленні, в кожній репліці. Повноцінне спілкування можливе тільки за умови проходження усіх етапів інтерпретації.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник / Бацевич Ф. С. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
2. Дем’янков В. З. Інтерпретація як інструмент и как объект лінгвістики / В.З. Дем’янков // Вопросы филологии. – № 2. – 1999. – С. 5–13.
3. Дем’янков В. З. Ошибки продуцирования и понимания (интерпретирующий подход) / В. З. Дем’янков // Речевые приёмы и ошибки : Типология, деривация и функционирование. Пермь : ПГУ, 1989. – С. 22–34.
4. Каменская О. Л. Текст и коммуникация : Учеб. пособие для ин-тов и фак-тов иностр. яз. / Каменская О. Л. – М. : Высш. шк., 1990. – 152 с.
5. Лукин В. А. Художественный текст : Основы лінгвістической теории и элементы анализа / Лукин В. А. – М. : “Ось-89”, 1999. – 192 с.
6. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / Макаров М. Л. – М. : ИТДГК “Тнозис”, 2003. – 280 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Селіванова О.О. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.

Анотація. У статті зроблено спробу виділення етапів інтерпретаційної діяльності; проаналізовано роль таких типів імпліцитної інформації, як: семантична та прагматична пресупозиція, логічні наслідки, комунікативна та конвенційна імплікатура на кожному з етапів; з'ясовано важливість інтерпретації у процесі комунікації.

Ключові слова: інтерпретація, імпліцитна інформація, конвенційна імплікатура.

Summary. In this article we have made an attempt to distinguish the stages of the interpretation process; analysed a role of the implicature information namely: semantic and pragmatic presupposition, logical consequences, communicative and conventional implicatures, on every stage we have clarified the impotence of the interpretation in the process of communication.

Key words: interpretation, implicit information, convention application.

УДК 81' 42

Шевчук О.Л.

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ТА ТАКТИКИ МОВЛЕННЕВИХ ЖАНРІВ ВИПРАВДАННЯ ТА ЗВИНУВАЧЕННЯ

Теорія мовленнєвих жанрів (далі – МЖ) у межах вивчення комунікації посідає важливе місце в сучасній парадигмі лінгвістичної науки. Дедалі частіше мовознавці прагнуть пізнати аспекти вияву мови та мовлення, встановити значущість мови в процесі людських відносин, усвідомити, яку роль відіграє людина у створенні ситуації спілкування, здійсненні мовленнєвого акту, його інтерпретації з огляду на умови реалізації, мовленнєву стратегію, тактику тощо.

У сучасній теорії МЖ дедалі ширше обговорюється питання про вибір стратегій та тактик у певних ситуаціях спілкування. Поняття комунікативної стратегії було введено в лінгвістику нідерландським ученим Т.А. ван Дейком. Дослідженню стратегій та тактик мовленнєвої поведінки присвячені праці таких учених як О.С. Іссерс, Є.М. Верещагін, К.Ф. Седов, В.В. Дементьев, І.М. Борисова, С.А. Сухих, І.Ф. Труфанова. Проте поняття комунікативної стратегії та тактики досі не мають чітких меж, а тактики та стратегії окремих МЖ потребують детального дослідження.

Спільним для праць, пов'язаних із вивченням стратегій мовлення, є розуміння стратегії як послідовних мовленнєвих дій, організованих відповідно до головної мети спілкування. Тобто комунікативна стратегія – це спосіб організації мовленнєвої поведінки відповідно до інтенції комуніканта.

Метою нашої статті є дослідження та виявлення особливостей комунікативних стратегій та тактик МЖ в и п р а в д а н н я та з в и н у в а ч е н н я. Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання конкретних завдань: 1) розмежувати поняття комунікативної стратегії, комунікативної тактики, МЖ та мовленнєвого акту; 2) визначити основні стратегії та тактики МЖ в и п р а в д а н н я; 3) визначити основні стратегії та тактики МЖ з в и н у в а ч е н н я.

Ілюстративний матеріал дібрано з художніх текстів українських авторів, а також із україномовних інтернет-ресурсів.

Аналіз сучасних досліджень свідчить, що дуже часто вчені-лінгвісти, оперуючи поняттями МЖ, мовленнєвого акту, мовленнєвої стратегії та мовленнєвої тактики, змішують їх. О.С. Іссерс вважає МЖ аналогом комунікативних тактик: “Якщо цілі мовленнєвих стратегій довготривалі, розраховані на певний іллокутивний ефект, то цілі МЖ обмежені конкретною комунікативною ситуацією, епізодом, а тому їх можна вважати аналогом комунікативних тактик, які здійснюються під загальним контролем стратегії учасників спілкування” [2, 131]. У той самий час, МЖ може реалізовуватися під впливом дрібніших тактичних ходів. К.Ф. Седов, створюючи “антологію жанрів побутового спілкування”, виділяє низку тактик побутової сварки, кожна з яких, на його думку, може виступати в ролі самостійного одноактного жанру, тобто він представляє МЖ і мовленнєві тактики як одиниці одного рівня.

І.В. Труфанова подає, з одного боку, дискурси, МЖ, мовленнєві акти та комунікативні стратегії та тактики, з іншого, – як поняття різних рівнів абстракції. Перші вона визначає як текстові категорії, а другі – як категорії мовленнєвої діяльності. Але, оскільки ці категорії є різними рівнями дискурсивної діяльності, то вони різко не протиставляються. “У моделі мовленнєвого акту відображені компоненти мовленнєвої ситуації, позначені Дж. Серлем як

“умови успішності мовленнєвих актів”. Моделі мовленнєвих жанрів обумовлені більш віддаленим соціальним контекстом мовленнєвої дії – типовою ситуацією і темою спілкування (“шаблоном” побуту). Мовленнєві стратегії абстрагуються від установок/ціннісних орієнтирів мовця. Мовленнєва тактика в реалізації являє собою мовленнєвий акт, є складовою мовленнєвого жанру, “поворотним пунктом” у розвитку теми, “сюжету” ситуації, прийомом реалізації мовленнєвої стратегії” [11, 62].

Є.М. Верещагін співвідносить комунікативні тактики, зокрема погрози, втішання, заклик до відвертості з поняттям первинного МЖ у М.М. Бахтіна [4, 85].

Метою комунікативної стратегії є вплив на інтелектуальну, волюву та емоційну сферу адресата. В межах комунікативної лінгвістики мовленнєві стратегії розуміємо як сукупність процедур над моделями світу учасників ситуації спілкування. На думку О.С. Іссерс, кінцевою метою будь-якої мовленнєвої стратегії є корекція моделі світу адресата. Дослідниця на основі головної мети мовця поділяє мовленнєві стратегії на *кооперативні* (стратегії схвалення, втішання, вмовляння) та *некооперативні* (конфронтаційні) (стратегії дискредитації, сварки), а також із функціональної точки зору на *основні* (семантичні, когнітивні) та *допоміжні* (прагматичні, діалогічні, риторичні) [7, 184].

І.М. Борисова пропонує поділяти комунікативні стратегії на *усвідомлені*, зорієнтовані на досягнення практичної мети, та *підсвідомі*, які не визначаються осмисленим планом, у їх основі лежить психологічна орієнтація мовців. Останні можуть бути трьох типів: 1) *регулятивна стратегія* (мета – викликати бажані зміни в широкому екстра комунікативному контексті ситуації); 2) *дистальна стратегія* (мета – проінформувати співбесідника про факти, події об’єктивної реальності, розмірковувати, розповідати, описувати, логічно осмислити тему розмови); 3) *модальна стратегія* (мета – висловити свої почуття, емоції, комунікативні наміри стосовно комунікативної ситуації) [3, 35].

Якщо комунікативну стратегію більшість вчених розуміють як загальний намір, глобальне завдання, то комунікативна тактика усвідомлюється як засіб реалізації стратегії, що містить одну чи кілька мовленнєвих дій. Обидва поняття, і стратегія і тактика, співвідносяться як рід та вид та розглядаються поряд із метою та її втіленням.

Ми вважаємо найбільш прийнятними визначення, наведені К.Ф. Седовим: комунікативна стратегія – це соціально-культурний стереотип мовленнєвої поведінки носіїв мови в межах певного МЖ; комунікативна тактика – лінійно сполучувані в межах жанрової взаємодії мовленнєві акти, які дозволяють мовцеві на конкретному тематичному рівні змінювати хід спілкування відповідно до ілюктивної мети комунікації [8, 12].

Розглянемо основні комунікативні стратегії та тактики у ситуації виправдання (у конфліктно небезпечній ситуації міра свободи суб’єкта може коливатись від захисту до відкритого наступу).

Стратегії, що функціонують у рамках МЖ в и п р а в д а н н я, з точки зору наявності прагнення у суб’єкта мовлення до вирішення конфліктної ситуації, можна умовно поділити на два типи: спрямовані на нейтралізацію комунікативного конфлікту, тобто *кооперативні* та *конфронтаційні*, *гармонійні* та *конфліктні*. Тобто адресату в ситуації виправдання надається право вибору: зайняти захисну або наступальну позицію.

В межах реалізації *захисної стратегії* найбільш адекватним способом реагування на звинувачення є *тактика виправдання*. Використовуючи МЖ в и п р а в д а н н я за допомогою регулятивних засобів, мовець, який переживає емоційний дискомфорт, почуття провини, намагається виправити дискомфортну ситуацію: *Пробач, міль на вечерю схрумала пів твого капелюха... Пробач, я мала б заздалегідь передбачити, що капелюх – надто смачний, аби лежати у шафі ціле літо... “І що тепер? І хто ти після цього?”*, - *запитуєш, дивлячись через проїдену діру на мене. Я намагаюсь взяти тебе за руку (бо знаю, що тільки-но візьму – ти заспокоїшся), але ти пручаєшся і ховаєш пальці до рукавів (ти також знаєш те, що знаю я, і тому волієш не піддаватися).* - *Я ж ненавмисне... Звідки я могла знати про ту голодну міль? Чому ти не поклала до шафи каштанів? Моя бабуся завжди кладе між речей каштани...- Пробач, пробач, що я – не твоя бабуся* (Л. Дзюпіна). У цьому фрагменті мовець намагається в позитивному ключі змінити діалогічну настанову співбесідника. Адресант, повністю не розуміючи своєї провини, все ж визнає її та прагне залагодити конфліктну ситуацію.

Як реалізацію *захисної стратегії* також можна виділити *тактику нерозуміння ситуації, що склалася*, та *тактику зміни теми розмови*: - *Ви – нічний злодій, – сказав Максим, ставши про-ти нього край столу. – Що? – Ви нічний злодій, – тупо проказав Максим, упира-ючись руками в стола. – Ви злодій. Степан підвівся, наляканий його тихим, стиснутим го-лосом. – Про що це ви? (В. Підмогильний).* В цьому фрагменті суб’єкт мовлення, використовуючи тактику нерозуміння, яка в мовленні передається питальними висловлюваннями (“Що?”, “Про що це ви?”), намагається переконати в своїй непричетності до певної ситуації та невинності.

В основі *тактики зміни теми розмови* лежить недотримання постулату релевантності теми. Введення нової теми, ніяк не пов’язаної з темою звинувачення, розцінюється мовцями як спосіб

“розрядити атмосферу”, засіб позитивного впливу на подальше спілкування: – *Ти зовсім уже здурів, – вигукнула жінка, – вічно у тебе приятелі та приятелі, ти б ліпше дбав, чи ми можемо звести кінці з кінцями!* – *Якщо мій приятель прийде, – нагадав рибалка, не слухаючи жінки, – скажи, що я зараз прийду, нехай він заходить до хати, я тільки за рік і назад* (Емма Андіївська). **Тактика зміни теми**, як і **тактика нерозуміння суті звинувачення**, мають властивість провокувати нові звинувачення, слугувати приводом для розвитку сварки. Наведені тактики об’єднують прагнення мовця нейтралізувати конфліктну ситуацію.

У свідомості носіїв мови існує певний стереотип: найкращий захист – це напад. Саме він впливає на форму мовленнєвої поведінки та формує **стратегію нападу**. Реалізацією цієї стратегії постають **конкурувальна** та **ігнорувальна тактики**.

Найбільш агресивним способом реагування на звинувачення є контрзвинувачення, тобто **конкурувальна тактика**: – *Це все через тебе, невісточко!* – промовила *Кайдашиха* і *вдарила до Мотрі кулаком об кулак*. – *Може, через мене, а може, й через вас, – спокійненько промовила Мотря, дивлячись під ніч. – Цур вам, нек вам! Поставлю вам хату через сїни та, про мене, там хоч голови собі поскручуйте!* – сказав *Кайдаш* (І. Нечуй-Левицький).

У випадку контрзвинувачення результат вирішення конфліктної ситуації є непередбачуваним, оскільки він зумовлений індивідуальними характеристиками суб’єктів мовлення. У більшості випадків наслідком зворотного звинувачення є обмін образами, сварка, тобто загострення конфлікту. Класичним прикладом є **контрзвинувачувальні тактики**, що реалізують **стратегії передвиборчої боротьби**, яким притаманна мовленнєва агресія, спрямована на дискредитацію опонентів.

Ще один варіант тактики, що реалізує **наступальну стратегію** – це **ігнорування звинувачення** в формі комунікативного мовчання. Н.Д. Арутюнова зазначає: “як правило, мовчання приховує в собі той чи той вид опозиції. Мовчання рідко сигналізує про солідарність із мовцем <...> Відсутність реакції в той самий час є відсутністю стимулу до продовження розмови. Обеззброюючи опонента, саме мовчання стає зброєю” [1, 110].

Демонстративне мовчання є формою комунікативного саботажу, наслідком якого є припинення комунікації: – *А чому б і ні? Досить вже мені у вас на ший сидіти, а Гриць вродливий і багатий, чого мені ще треба? Всі дівчата в селі мені заздять... – Навіщо це все кажеш? Ти ж його не любиш. Ти ж мене любиш!* – *Ні. Я... вибач, але ні. Він мовчав. Він міг би зараз кричати, сперечатись, докоряти, вмовляти... Але він лише мовчав. І це було найгірше* (Л. Горошанська).

Отже, в межах МЖ в и п р а в д а н н я можливим є виділення захисної стратегії та стратегії нападу. В межах першої стратегії були розглянуті **тактики виправдання**, **тактика зміни теми** та **тактика нерозуміння**, які поєднані спільною метою мовця нейтралізувати ситуацію конфлікту. Використання **контрзвинувачення** та **ігнорувальної тактики** в рамках стратегії нападу свідчить про наміри мовця вступити в конфронтацію з партнером спілкування.

Стратегії, що функціонують у рамках МЖ з в и н у в а ч е н н я відповідно до комунікативної мети, можна умовно поділити на два типи: **спрямовані на дискредитацію адресата** та **спрямовані на зміну самопочуття адресата**, спонукання його до припинення негативних дій.

Стратегія дискредитації спрямована на зниження “позитивного образу” адресата, зменшення довіри до нього, зниження його авторитету, зміну думки про нього. У рамках цієї стратегії функціонують **тактики експліцитного** та **перформативного звинувачення**.

Для **тактики експліцитного звинувачення** притаманний особливий (інвективний) пласт лексики, що безпосередньо вказує на провину адресата: **Ти винен, бра [брат] Рябко, що ніччю розбрехався; Ти ж знав, що вчора наш у карти пан програвся; Ти ж знав: Що хто програв, Той чорта (не тепер на споминки!) здрімає, Той батька рідного, розсердившись, програє; Ти знав, кажу, Рябко, що пан не буде спати: До чого ж гавкав ти?.. нащо ж було гарчати?** (П. Гулак-Артемівський). У цьому прикладі слово *винен* є показником не лише експліцитного звинувачення, але й вказує на жанр звинувачення загалом.

Тактика перформативного звинувачення містить безпосередню вказівку на жанр – дієслово звинувачувати в 1-ій особі теп. часу: **Я звинувачую діючого Президента України у державній зраді через змову при формуванні нового уряду України. Я звинувачую ... новообраного Голову Верховної Ради України у шахрайстві при формуванні керівництва Парламенту. Я звинувачую Адміністрацію Президента України у брехні і незаконних переговорах із Росією про передачу їй газотранспортної системи України, як плату за збереження теперішньої влади в Україні** (Звернення Голови Народного Руху України за єдність Богдана Бойка. Інтернет-ресурс: www.unaunso.org).

У межах стратегії, **спрямованої на зміну самопочуття адресата** та спонукання його до **припинення негативних дій**, ми умовно виділили три тактики:

1) **представлення вини через демонстрацію наслідків**: *Наркоман помирає через 3-4 роки, ти не доживеш 25 років життя (у тому числі 20 років статевого життя). У сім'ях, де палять*

батьки, з 100 дітей 67 дівчаток і 78 хлопчиків також починають курити, 70% цих дітей будуть курити все своє, штучно вкорочене ніотином на 25 років, життя. Ти винен у цьому. Це твій смертний гріх. Це про тебе скажуть: “Від курця несе могилу”. Це ти, курець, винен у народженні дітей з різноманітними каліцтвами (Послання Політичної Армії України курцям і п’яницям! Інтернет-ресурс: <http://www.brama.com>). У цьому зверненні до всієї нації опис наслідків вживання наркотиків та куріння є пропагандою здорового способу життя, при цьому автор звинувачує адресата в руйнуванні всієї нації.

2) “роздмухування з мухи слона”, перебільшення: *Як же ми будемо брать в свою хату невістку, коли ми про неї нічого й не чули? – аж крикнула Джериха, бідкаючись. – Може, вона якась приبلуда, бурлачка. Чи то мало тепер вештається по сахарнях тих бурлак? Син почервонів і розсердився. – Ви, мамо, може, й не знаєте, а я її добре знаю: кращої од неї дівчини нема на всьому селі (Іван Нечуй-Левицький).* Автор висловлювання робить передчасні негативні висновки, перебільшуючи можливі вади об’єкта розмови.

3) *пред’явлення вини за майбутні вчинки: Хочу пояснити, що через релігійність я не є закінченою феміністкою. Історія людського роду свідчить, що жінка зроблена з ребра чоловіка для того, щоб йому не було самотньо. І це наклало свій незгладимий слід на відносини між чоловіками і жінками. Як би ти не працювала, саме на тобі лежить відповідальність за вміст холодильника. І яким би скромним не був бюджет, ти будеш винна, якщо у тебе немає хоч би тарілки супу* (Інтернет-ресурс: <http://www.unian.net>). У цьому прикладі спостерігаємо пред’явлення вини за ще не скоєні вчинки.

Дослідження мовних характеристик стратегій і тактик МЖ з в и н у в а ч е н н я дозволяє зробити такі висновки: Комунікативна стратегія залежить від комунікативної мети автора звинувачення. Нами були виділені стратегії дискредитації та впливу на поведінку співрозмовника. У межах першої стратегії найбільш поширеними є експліцитна та перформативна тактики, у межах другої стратегії переважає представлення провини через демонстрацію наслідків, перебільшення, пред’явлення вини за майбутні вчинки.

Загалом успіх реалізації стратегій і тактик МЖ в и п р а в д а н н я та з в и н у в а ч е н н я значною мірою залежить від їхньої вербальної експлікації. Саме словесне вираження забезпечує якість МЖ. Подальше докладне дослідження мовних особливостей комунікативних стратегій і тактик є перспективою нашого дослідження.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Молчание: контексты употребления / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка: Язык речевых действий. – М.: Наука, 1994. – С. 106 - 117.
2. Бацевич Ф.С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф.С. Бацевич. – Л., 2005. – 250 с.
3. Борисова И.Н. Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге / И.Н. Борисова // Русская разговорная речь как явление городской культуры: Сб. ст. / Под ред. Т.В. Матвеевой. – Екатеринбург: Арго, 1996. – С. 21- 49.
4. Верещагин Е.М. Речевые тактики “призыва к откровенности”. Еще одна попытка проникнуть в идиоматику речевого поведения / Е.М. Верещагин, Р. Рагмайр, Т. Ройтер // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1992. – № 6. – С. 82-93.
5. Дейк Т.А. ван Стратегии понимания связного текста / Т.А. Ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. Вып. XXIII. – М.: Прогресс, 1988. – С. 153-211.
6. Дементьев В.В. Социопрагматический аспект теории речевых жанров / В.В. Дементьев, К.Ф. Седов – Саратов, 1998. – 128 с.
7. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
8. Седов К.Ф. Типы языковых личностей и стратегии речевого поведения (о риторике бытового конфликта) / К.Ф. Седов // Вопросы стилистики. Язык и человек: Межвуз. сб. науч. тр. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1996. – Вып. 26. – С. 8 - 14.
9. Седов К.Ф. Внутрижанровые стратегии речевого поведения: “ссора”, “комплимент”, “колкость” / К.Ф. Седов // Жанры речи: Сб. ст. / Отв. ред. В.Е.Гольдин. – Саратов: Колледж, 1997. – Вып. 1. – С. 188 - 195.
10. Сухих С.А. Речевые интеракции и стратегии / С.А. Сухих // Языковое общение и его единицы: Межвуз. сб. науч. тр. / Отв. ред. И.П. Сусов. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1986. – С. 71 - 77.
11. Труфанова И.В. О разграничении понятий: речевой акт, речевой жанр, речевая стратегия, речевая тактика / И.В. Труфанова // Филологические науки. – М., 2001. – №3. – С. 56 -65.

Анотація. Стаття присвячена розгляду комунікативних стратегій і тактик МЖ виправдання та звинувачення. Досліджено межі понять комунікативної стратегії, комунікативної тактики, МЖ, мовленнєвого акту. Визначено основні стратегії і тактики поведінки комунікантів та вербальні засоби їх реалізації.

Ключові слова: комунікативна стратегія, комунікативна тактика, мовленнєвий акт.

Summary. The article deals with study of communicative strategies and tactics of speech genres justification and accusation. Concepts of communicative strategy, communicative tactic, speech genre, act of speech were investigated. Basic strategies and tactics of individual's behaviour and their means of verbal implementation were determined.

Key words: communicative strategy, communicative tactic, language act.

УДК 811. 161.2'276.6

Шевчук С.В.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФАХОВОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

На сучасному етапі розвитку вищої освіти дослідження проблеми функціонування та вивчення української мови у вищих навчальних закладах набувають особливої актуальності, адже філологічній спільноті вдалося повернути українській мові статус справжньої, а не фальшивої державності у вищій школі, утвердили її престиж, забезпечили їй право на життя.

Мета нашої статті – проаналізувати, які завдання з вивчення української мови у фаховому обсязі стоять перед вищою школою, як ці завдання репрезентовано у програмі нормативної дисципліни “Українська мова (за професійним спрямуванням)”, яка мета цієї дисципліни.

17 березня 2009 року відбулася Всеукраїнська нарада з питання вдосконалення викладання дисципліни “Українська мова (за професійним спрямуванням)” у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації. 17 квітня 2009 року Міністерством освіти і науки України було затверджено “План дій щодо вдосконалення викладання дисципліни “Українська мова (за професійним спрямуванням)” у вищих навчальних закладах” (наказ № 341 від 17.04.2009). У першому пункті плану дій записано: “Розробити нові навчальні програми інтегрованої дисципліни “Українська мова (за професійним спрямуванням)” для освітньо-кваліфікаційних рівнів молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста, магістра, передбачивши диференціювання змісту відповідно до фаху”.

Нині виникла об’єктивна потреба створення і впровадження в систему професійної освіти нової моделі фахової комунікації, тобто мовної освіти. Отже, студенти мають вивчати фахову мову.

Фахова мова – це сукупність усіх мовних засобів, якими послуговуються в професійно обмеженій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері [2, 104]. Вибудовуючи модель лінгвістичної освіти, маємо враховувати мовну ситуацію в Україні й мовну політику.

Мовна політика – це система заходів (політичних, юридичних, адміністративних), спрямованих на регулювання мовних відносин в державі, зміну чи збереження мовної ситуації в державі.

Мовна політика є частиною національної політики, органічною частиною певного політичного курсу держави. Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права розробила концепцію державної мовної політики.

Концепція державної мовної політики – це система засадничих нормативних постанов, які ґрунтуються на компетентному оцінюванні мовної ситуації в Україні, і якими мають керуватися органи державної влади та органи місцевого самоврядування у своїй практичній діяльності, регулюючи суспільні відносини в мовній царині [1, 8].

Мовна ситуація – “ситуація взаємодії різних мов чи різних форм існування однієї мови в певній державі з огляду на їхню функціональну специфіку й ареал поширення” [3, 371.]

Пріоритетом мовної політики в Україні є утвердження і розвиток української мови – головної ознаки ідентичності української нації. Цинічне обрусительство, яке кодувалося в більшовицьку добу під українсько-російським білінгвізмом, зумовило виховання не двомовної особистості, не рівноправне функціонування двох близькоспоріднених мов, а потворну суржикізацію.

Завдання вищої школи – готувати фахівців мовно компетентних, кваліфікованих, які б досконало володіли українською літературною мовою у повсякденно-професійній сфері, комунікативно виправдано послуговувалися мовними засобами, володіли мовою конкретного фаху.

Саме таку мету ми намагалися зреалізувати, укладаючи програму дисципліни “Українська мова (за професійним спрямуванням)”. Основний акцент у програмі переноситься із традиційної настанови – засвоєння відомостей про літературні норми усіх рівнів мовної ієрархії на формування навичок професійної комунікації, студювання особливостей фахової мови, на розвиток культури мови, тобто майбутнім фахівцям мова потрібна не як сукупність правил, а як система світобачення, засіб культурного співжиття в суспільстві. Безперечно, вивчаючи українську мову, не можемо залишати поза увагою норми літературної мови. Як на мене, то їх засвоєння можна подати рубрикою: запам’ятайте! У таких рубриках подавати, наприклад:

Норма	Порушення норми
повідомити <u>кого</u>	овідомити <u>кому</u>
нехтувати <u>кого, що</u>	нехтувати <u>ким, чим</u>
знущатися <u>з кого</u>	знущатися <u>над ким</u>
зраджувати <u>кого</u>	зраджувати <u>кому</u>
радіти <u>з чого</u>	радіти <u>чому</u>
прагнути <u>чого</u>	прагнути <u>до чого</u>
вчити <u>чого</u>	вчити <u>чому</u>

Випускникові ВНЗ доконечно потрібно буде брати участь у діалогах і полілогах, у перемовинах, виступати на зборах, нарадах, семінарах, мітингах, вести телефонну розмову, а понад усе – брати участь у розмаїтих етикетних мовленнєвих ситуаціях. Комунікативність має бути зорієнтована передовсім на рідну мову. Наразі велика потреба в комунікативно розкріпаченій особистості. Фахівець повинен в повному обсязі використовувати набуті знання, уміння і навички для оптимальної мовної поведінки в професійній сфері.

Отже, ми маємо повернути студентів у лоно рідної мови і культури, донести правду про русифікацію та її наслідки (знаючи правду вони не будуть ризикувати своїм фізичним і духовним здоров’ям), переконати їх, що ставлення до рідної мови має бути таким, як до рідної матері: її люблять не за якісь принади, а за те, що вона мати. Володіння рідною мовою не заслуга, а обов’язок патріота, справжнього українця. Бо той, хто не володіє мовою держави, в якій живе, або гість, або окупант.

Основна мета програми – повноцінне впровадження української мови у вищих навчальних закладах, виховання шанобливого ставлення до неї, виховання патріотизму в молоді, стимулювання в студентів ґрунтовного вивчення рідної мови.

Мета навчальної дисципліни:

- формування комунікативної компетентності студентів;
- набуття комунікативного досвіду, що сприяє розвитку креативних здібностей студентів та спонукає до самореалізації фахівців, активізує пізнавальні інтереси, реалізує евристичні здібності як визначальні для формування професійної майстерності та конкурентноздатності сучасного фахівця;
- вироблення навичок ґречної мовної поведінки у професійній сфері: вплив на співрозмовника за допомоги вмілого використання різноманітних мовних засобів, оволодіння культурою монологу, діалогу та полілогу; сприйняття й відтворення фахових текстів, засвоєння лексики і термінології свого фаху, вибір комунікативно виправданих мовних засобів, послуговування різними типами словників.

Завдання навчальної дисципліни:

- сформулювати чітку і правильне розуміння ролі державної мови у професійній діяльності;
- забезпечити досконале володіння нормами сучасної української літературної мови та дотримання вимог культури усного й писемного мовлення;
- виробити навички самоконтролю за дотриманням мовних норм у спілкуванні;
- розвивати творче мислення студентів;
- виховати повагу до української літературної мови, до мовних традицій;
- сформулювати навички оперування фаховою термінологією, редагування, коригування та перекладу наукових текстів.

Зрозуміло, що у цій програмі передовсім подано спільні для всіх сфер професійного спілкування рекомендації, радше визначена загальна спрямованість курсу та обов’язковий обсяг знань, якими повинні оволодіти студенти. На основі програми викладач самостійно визначає теоретичний та практичний матеріал, враховуючи майбутній фах студента.

Програму укладено відповідно до вимог кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Запроваджено систему академічних кредитів, що аналогічна ECTS, визначено змістові модулі курсу, сформульовано завдання для самостійної роботи студентів, розроблено шкалу оцінювання навчальних досягнень студентів.

За програмою вивчення курсу передбачено упродовж 3 семестрів: загальна кількість годин – 108, з них лекцій – 18, практичних – 54, самостійна робота – 36. Навчальний матеріал переділено на 3 змістові модулі. У тематичному плані репрезентовано розподіл годин кожного модуля за видами навчальних занять та самостійної роботи студентів. Вивчаючи курс, студенти виконують 2 контрольні роботи, які містять комплексні завдання, пишуть 2 реферати і виконують курсову роботу. Форми контролю: залік (3-й семестр), іспит (4-й семестр), залік, курсова робота (5-й семестр). Завершується вивчення курсу державним екзаменом.

У програмі виокремлені такі змістові модулі:

Змістовий модуль 1: Законодавчі та нормативно-стильові основи професійного мовлення: загальна кількість годин 22 (л. – 6, пр. – 10, сам. – 6).

Змістовий модуль 2: Професійна комунікація: загальна кількість годин – 50 (л. – 6, пр. – 28, сам. – 16).

Змістовий модуль 3: Наукова комунікація як складова фахової діяльності: загальна кількість годин – 36 (л. – 6, пр. – 16, сам. – 14).

Програма пропонує й деякі рекомендації щодо добору мовного матеріалу на практичні заняття. Дбаючи про активізацію розумової діяльності студентів, треба добирати цікаві, оригінальні завдання, не забуваючи про індивідуальні проблемні. Так, крім традиційних вправ, треба зі студентами виконувати й такі види роботи, як завдання з використанням різних видів словників, вправи на заміну одних синтаксичних конструкцій іншими, скорочення і поширення тексту, різні описи й твори, добирати синоніми, антоніми, пароніми до запропонованих лексем та складати з ними речення, проводити читання вголос, монологічні усні перекази та діалоги, бесіди, виступи перед аудиторією з повідомленням чи доповіддю, тренінги, рольові ігри тощо. Необхідно також систематично організовувати самостійну роботу студентів зі словниками, навчальними посібниками та іншою додатковою літературою, а також поточні консультації. Отже, програмою репрезентується найоптимальніша модель, за якою в освітньо-лінгвістичному просторі українській мові відводиться найпочесніше місце (звичайно, поряд з рідною мовою мають вивчатися інші мови).

Рідна мова відчиняє двері у простір інших наук, тобто є засобом пізнання усіх загально-освітніх дисциплін.

Впровадження програми забезпечить:

- практичну реалізацію статті 10 Конституції України;
- розширення функціонування української мови у ВНЗ;
- поглиблення знань студентів з української мови та послуговування нею під час вивчення інших дисциплін;
- підготовку і видання підручників та навчальних посібників з “Української мови (з професійним спрямуванням)” для вищих закладів з урахуванням напрямів підготовки фахівців;
- підвищення мовної культури студентів.

Отже, нам випало складне і відповідальне завдання: відродження української мови у вищих навчальних закладах. За нас ніхто цього не зробить, це наш обов’язок. Діймо рішуче!

Список використаних джерел

1. Балко М. Мовна політика в сучасній Україні: їх вирішення / Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Донець: Дон НУ. 2009. – Вип. 19. – С. 8 – 11.
2. Кияк Т.Р. Функції та переклад термінів у фахових текстах// Вісник Житомирського державного університету імені І.Франка. – Вип. 32, 2007. – С. 104 – 108.
3. Селіванова О Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – С. 371.

Анотація. У статті проаналізовано проблему фаховомовної підготовки студентів вищих навчальних закладів. Репрезентовано нову модель фахової комунікації, тобто мовної освіти, враховуючи мовну ситуацію і мовну політику в Україні.

Ключові слова: фахова мова, мовна політика, концепція державної мовної політики, мовна ситуація, мовна поведінка.

Summary. The article focuses on the problem of professional and linguistic education of students at high schools.

Key words: language's politics, conception of state language's politics, linguistic situation, linguistic behavior.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЛІНГВОЦИД В УКРАЇНІ

Формування, становлення і розвиток української мови, існування взагалі як мови окремої самобутньої нації в добу бездержавності українського народу супроводжувалося негативним явищем, що дістало назву лінгвоцид (від лат. *lingua* – мова, *caedere* – знищення).

Рецидив лінгвоциду спостерігаємо і сьогодні. Однак, попри виняткову важливість наукового дослідження цього явища для сучасного і майбутнього буття української нації, офіційна соціально-гуманітарна наука не надає йому очікуваного висвітлення. Отже, досліджувана тема є актуальною.

Мета роботи полягає у спробі дослідити нищівну силу лінгвоциду української мови і його згубний вплив на національну психіку українців та сприяти подоланню шкідливого впливу наслідків і рецидивів залишків лінгвоциду у сучасному українському суспільстві.

Різноаспектне дослідження лінгвоциду можливе лише в українознавстві як цілісному комплексі наук про Україну та українство і як філософії, політиці та педагогіці національного і державного буття українського народу.

Через політичну ситуацію, в якій перебувала Україна з кінця XVII – XX ст., ця проблема тривалий час не могла досліджуватися у вітчизняному мовознавстві аж до проголошення України незалежною державою. Однак відсутність терміну “лінгвоцид” у сучасних дослідженнях, які торкаються проблем міжнаціональних взаємин в Україні періоду її бездержавності, важко пояснити термінологічною необізнаністю. В останні роки, коли почалося переосмислення історичних та культурних національних процесів, в Україні з’явилися розвідки, в яких автори намагаються дати об’єктивну оцінку стану української мови і, безумовно, доводять, що лінгвоцид як процес цілеспрямованого нищення мови нації став гальмом в історії становлення і розвитку української мови (Я.Радевич-Винницький, В.Іванишин, В.Лизанчук, В.Статеева, Л.Мацько, Л.Масенко, І.Фаріон, В.Радчук, В.Христенко та ін.).

Крім суто лінгвістичного, дослідники називають низку інших аспектів лінгвоциду: етно-, психо-, соціолінгвістичний, політичний, геостратегічний, економічний, демографічний, інформаційний, міжнаціональний (міжетнічний), регіонально-субетнічний, культурологічний, релігійно-конфесійний, освітній, військовий, футурологічний, зіставний, метатеоретичний та ін., без висвітлення яких сутність лінгвоциду, його причини, здійснення та наслідки не можуть бути адекватно розкриті. Зупинимось на психологічному аспекті лінгвоциду.

Лінгвоцид як нищення мови пригнобленого етносу є універсальним методом етноциду, його невід’ємним компонентом [5, 193].

Про негативні зміни у психології народу, який втрачає рідну мову, писали визначні українські вчені О.Потебня, І.Франко, І.Огієнко та ін.

Які ж засоби обирали колонізатори для зміни психології українського народу, для ліквідації українського народу як окремої культурно-історичної спільноти, винародовлення етносу? Одним з них є *фізичне знищення та залякування людей*.

Читаючи історію України [7; 9], ми переконуємося у тому, що геноцид українського народу розпочинає свою історію ще від часів Київської Русі. Пригадаємо для прикладу страхітливе зруйнування Києва 1169 року володимиро-суздальським князем Андрієм Боголюбським, коли, як оповідає літописець, не було помилювання анікому і нізвідки. Промовистим є сам характер акції князя: заради зміцнення власного авторитету він уже не утверджувався в Києві, а плундував його [9, 62].

“Высечь и выжечь” всіх українців на 150 верст коло Києва просив дозволу восени 1659 р. московського воєводу князь Баратинський.

Показовим для остраху всієї України було зруйнування 1708 року гетьманської столиці Батурина, жорстоке катування і страта не лише чоловіків, а навіть жінок і дітей. Усе це не могло не лишити відбитку у психіці народу. “Трупи нещасних жертв вкривали вулиці, а понівечені тіла взятих у полон козаків прив’язували до дощок і кидали в р.Сейм, аби, пливучи, вони наводили жах на всіх, хто намірився підтримати Мазепу... Події в Батурині стали ніби прелюдією до терору, який охопив Україну.... Ховали нещасних на спеціальному кладовищі “мазепинців”, відокремленому від звичайного... Водночас нагороджувалися ті, що зробили донос, і це довело, як висловився один із істориків Руїни та мазепинства Дмитро Дорошенко, до справжньої оргії доносів: усе, що було найгіршого в українському суспільстві, впливало тепер наверх...” - описує ці події Наталія Яковенко [9, с. 414].

Для залякування українців за день до виборів нового гетьмана, 16 листопада 1708 р., у Глухові було проведено імітацію страти Мазепи, гетьмана, що посмів зробити виклик самому

царю і прагнув звільнити Україну з-під московського колоніального гніту. Жорстокістю і цинізмом вражає інсценізоване анафемування гетьмана Івана Мазепи, проведене 23 листопада ц.р. у трьох соборах одночасно. Відтоді церковну анафему на гетьмана проголошували понад 200 років по всіх церквах Російської імперії у першу неділю Великого посту аж до її урочистого зняття за правління Павла Скоропадського 10 липня 1918 року [опис церемоніалу див.: 9, 415].

Козацьку волю, незалежницький дух українських хлопців ламали і під час служби в царській армії. Упродовж 25 років вони зазнавали нелюдської муштри, приниження, знуцання, російщення.

Але царизм перевершила своїми репресивно-каральними засобами система московсько-більшовицьких загарбників у ХХ ст. Політика воєнного комунізму, “розкуркулювання” та вивезення розкуркулених українців до Сибіру й на Далекий Схід, штучно сплановані голодомори, арешти, розстріли, замовні вбивства - ось засоби, до яких вдавалися загарбники для поглинання українців як окремої європейської нації. Пригадаймо для прикладу так званий “Закон про п’ять колосків” (серпень 1932р.), відповідно до якого за найменшу крадіжку колгоспного майна карали розстрілом, а “за пом’якшуючих обставин” - 10 роками позбавлення волі.

Каральні органи тоталітарної держави мали справу не з особистостями, а з небажаними соціальними верствами, і відповідно репресували не окремих людей, а цілі верстви. Була вивезена практично вся буржуазія, колишні офіцери, священики, лікарі, вчителі, адвокати та інші освічені люди [3, 14].

“Нема людини - нема проблем”; “Я б вивіз до Сибіру всіх українців, якби їх не було так багато” та “Жити стало краще, жити стало веселіше” - ці слова Сталіна слугували дороговказом для ідеологічної комуністичної машини. Усе це ламало психологію людини, прищеплювало селянинові синдром байдужості: нічого не знаю, нічого не бачив, нічого нікому не скажу.

Окрім того, масове знищення українського населення негативно вплинуло на його популяцію, репродуктивні процеси та національне виховання дітей, підлітків, молоді. Залишилася велика кількість безвільних і бездумних осіб і тому в усіх сферах біологічного і соціального розвитку відбулися деформації. “Негативні зміни протягом 3-4 поколінь дали пролонговані наслідки серед нащадків, - підкреслила З. Служинська. - В Україні, ослабленій в інтелектуальному, духовному, матеріальному і репродуктивному відношеннях вибірки людей, що вижили, створили покоління манкрутів без роду і племені, без генетичної пам’яті” [6].

Породжена партійними резолюціями критика і самокритика у державних, наукових і культурних інституціях супроводжувалася масовими арештами науковців, літераторів, діячів культури; переслідування не припиняються і до сьогодні.

Доктор філологічних наук, професор Василь Васильович Лизанчук у навчально-методичному посібнику “Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка” подає нам документальну правду про втручання колонізаторів у соціальну психіку українського народу [4].

За відмову складати іспити російською мовою за вироком закритого судового засідання 1951 року розстріляли 33 студенти Харківського університету, а 800 – репресували. “Ось у який спосіб Харків став “руським городом””, – робить висновок Василь Лизанчук.

За відмову розмовляти по-російському політв’язнів позбавляли побачень з рідними. Таке сталося, наприклад, під час побачення 11 січня 1969 року політв’язня-українця Квєцка Дмитра зі своєю малограмотною матір’ю-селянкою, яких позбавили побачення лише тому, що Квєцко Марія не розуміла російської мови.

Психологічний тиск на носіїв української мови здійснюється і в незалежній Україні. Так, наприклад, віце-прем’єр-міністр Олег Дубина у січні 2002 року вигнав першого заступника Державного комітету з енергозбереження Миколу Поровського з засідання Міжвідомчої комісії в Кабінеті Міністрів України лише за те, що той зробив зауваження, що засідання слід проводити державною мовою.

Головному спеціалісту Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України Богдану Паздерському восени 2003р. був оголошено догану та позбавлено премії за те, що підготував матеріали для Адміністрації Президента державною (українською) мовою і відмовився перекладати на російську, як того вимагав виконуючий обов’язки керівника департаменту В. Шевченко. 25 січня 2008 року у під’їзді одного з житлових будинків мікрорайону Борщагівка міста Києва знайшли Богдана Паздерського з проламаним черепом. За яких обставин він потрапив туди, проживаючи в мікрорайоні Тростина, досі невідомо... Останнім в його житті був судовий позов у Шевченківський районний суд Києва з приводу того, що, нехтуючи законом про державну мову України, міський голова Києва Леонід Черновецький чинить глум над честю і гідністю позивача, тобто Богдана Паздерського [4].

А ще існувала і досі зберігається дивна закономірність: молоді, дуже талановиті люди раптом покінчують життя самогубством, несподівано вмирають за станом здоров’я, стають випадковими

жертвами злодіїв, трагічних дорожньо-транспортних пригод... Це не тільки політичні лідери, які відкрито виступали за національну державу, але й велике число просто активних осіб, зокрема меценати, митці, науковці, інтелігенція, що відкрито ставали на захист української культури, відмовлялися змінювати свої патріотичні переконання. Знищення подібних лідерів завжди є винятково ефективним у тактиці денаціоналізації та поневолення націй. Можна вибудувати ланцюжок таких смертей від 1917 року аж до наших днів: Вікіпедія - вільна енциклопедія [2] подає перелік найбільш відомих випадків таємничих смертей українських лідерів та активістів: Симон Петлюра, Євген Коновалець, Олена Теліга, Олег Ольжич-Кандиба, Августин Волошин, Василь Вишиваний, Степан Бандера, Володимир Івасюк, Вадим Гетьман, В'ячеслав Чорновіл, Георгій Гонгадзе, Володимир Побурінний, Олександр Кривенко, Анатолій Криль, Володимир Сенишин. Безсумнівно, що список цей неповний. І сплановані чекістами убивства провідних діячів українського руху потребують ґрунтовного дослідження.

Агресивні сусіди України завжди прагнули полонізувати, мадяризувати, румунізувати, словакізувати, чехізувати (у 1918 – 1938 рр.), зросійщити українців. А для цього вони використовували ще один досить дієвий засіб лінгвоциду - *приниження статусу й престижу мови*.

Її називали “варварською” (Н.Карамзін), обласним малоросійським наріччям племені, яке ніколи не було народом, а тим більше – державою (В.Белінський, М. Горький); поляки доводили, що галицький говір - це діалектна відміна польської мови (наприклад, римо-католицький архієпископ Львова граф А.Анквич стверджував, що в Галичині є лише один народ - польський і що русини говорять польським діалектом); словаки – що закарпатські говірки належать до словацької мови; румуни, що українці Буковини – це румуни, які забули румунську мову.

Великодержавницьким шовінізмом пронизані і виступи окремих російських науковців. Так, наприклад, у збірнику статей “Український сепаратизм у Росії, ідеологія національного розколу”, що виданий у Москві, Михайло Смолін (один з керівників Православного центру імперських політичних досліджень, основною метою діяльності якого є доведення, що українство зраджує російським кореням і прагне до національного розколу) у “Передмові” закликає: “Національно мислячі російські люди зобов’язані заради майбутнього російського народу в жодному разі не визнавати прав на існування за державою “Україна”, “українським народом” і “українською мовою”. Історія не знає ні того, ні другого, ні третього. Це - фетиш, створений ідеологією наших ворогів” [8]. А стаття, яку він подав до збірника має назву “Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет”. Прикладів таких висловлювань можна наводити багато.

“Поетична мова України стала предметом зневаги і насмішок”, – писав у минулому столітті М.Костомаров. Але і сьогодні стереотипом побутової свідомості наших сусідів-україножерів залишається міф про недорозвиненість української мови, меншовартісність її носіїв. Пригадаємо простакуваті типи хохлів, неоковирні пасажі українською мовою і т.п. у сучасних образах Верки Сердючки, няні Віки з Мелітополя, негативні епізодичні персонажі серіалу “Щасливі разом” та інших кінофільмів.

До втрати престижу української мови призводила й радянська педагогіка. Викладання рідної мови в школі було організоване так, що учні вербально зачували мовні поняття і явища без комунікативної спрямованості знань. Мову вивчали лише як збірник правил, а не як багатогранний діалог з матеріальною і духовною культурою краю.

Для стирання національних особливостей українського народу колонізатори-асимілятори *знищували* свідчення глибокої архаїчності українства, національні святині – *пам’ятки культури*. Так, за вказівкою московської більшовицької влади у 30-х рр. ХХ ст. було розібрано Михайлівський Золотоверхий собор, а залишки стін і фундаменти підірвали. Цей собор був закладений ще онуком Ярослава Мудрого Святополком Ізяславовичем на початку ХІІ століття і саме в цьому соборі 9 травня 1919 року відправив першу службу українською мовою один з ініаторів українського релігійно-громадського руху за автокефалію Митрополит УАПЦ Василь Липківський. Собор було відбудовано аж на початку ХХІ ст.

А в листопаді 1941 року командою радянського капітана Лужина було висаджено у повітря перлину Києво-Печерської лаври – Успенський собор ХІІ ст. лише тому, що сподівалися, що туди прибуде на екскурсію Гітлер. Скориставшись ситуацією, гестапо звинуватило в терорі євреїв-енкаведистів, знищуючи в Бабиному Яру десятки тисяч євреїв.

Постійний тиск, переслідування, зневажання, неможливість зробити кар’єру не могли не мати наслідків у психіці багатьох українців. Страх бути звинуваченим у націоналізмі призводить до ренегатства, відмови від уживання рідної мови в побуті та різних сферах суспільного життя. Українськість витіснялася з їхньої пам’яті. А людина здебільшого намагається забути все, що асоціюється із негативними емоціями. Сформувавши українське безпам’ятство, “Едипів комплекс – почуття вини, ненависть до себе, що зовні проявляється як ненависть до мови, страх перед мовою та інші деструктивні почуття, що їх психологи називають синдромом розкладу” [1, 150], Росія багато в чому домоглася свого: чимало українців не хочуть чути про штучні

голодомори, масове розкуркулення, виселення на Північ і в Сибір, колгоспне кріпацтво, періодичні чистки в рядах КПБ(У)-КПУ, винищення інтелігенції, варварське ставлення до землі, природи і людей, яких ненавчених і неозброєних масами гнали під німецькі кулі. Страх перед рідною мовою мають нині не тільки ті українці, що зреклися її, убивши в собі (російськомовці), а й ті, що зберегли її у своїх родинах, у щоденній вербальній практиці (суржикомовці). Українці і далі бояться за свою мову, бояться того, що форсовано нав'язувана російська поглине її – так мати боїться за свою хвору дитину. Не всі здатні на на жертвне спілкування із важкохворими – тікають на свіже повітря, до сонця, сміху і ... чужої мови” [1, 148].

За роки державної незалежності в масовій свідомості русифікованої частини українського населення відбулись певні психологічні зміни у ставленні до української мови. Надання українській мові статусу державної підняло її престиж. Однак мовна політика, яка проводиться у незалежній Україні і до сьогодні не змінила стану фактичної дискримінації українців у їх власній країні. Українці, загнані у російську мовну клітку й довго утримувані в ній, за інерцією продовжують перебувати у цій клітці й нині.

Це, безумовно, лише неповний перелік психологічних чинників лінгвоциду, що спонукає до роздумів, як не дозволити Росії зробити в Україні російську неоколонію, як розбудити національну свідомість, як сформувані рідне мовно-культурне середовище, як відродити історичну пам'ять українців. Тому лише ґрунтовне вивчення всіх аспектів, що впливають на формування української національної самосвідомості, серед яких неабияке місце займає національна мова, сприятиме національно-патріотичному вихованню майбутніх поколінь і збереженню етнічного імунітету.

Список використаних джерел

1. Андрусів С. Страх перед мовою як психокомплекс українців / С. Андрусів // Сучасність. – 1995. – Ч. 7 – 8. - С. 148-150.
2. Вікіпедія // <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
3. Кульчицький С.В. Розповідь канадського історика про минуле й сучасне України (Передмова до першого видання 1991 р.) // Субтельний Орест. Україна: історія / Пер. з англ. Ю.І. Шевчука; Вст. ст. С.В. Кульчицького. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1993. – С. 5-17.
4. Лизанчук В. В. Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. – 258 с.
5. Радевич-Винницький Ярослав. Україна: від мови до нації. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1997. – 360 с.
6. Служинська З. Рід людський в Україні. – Львів: б.в., 1995. – 114 с.
7. Субтельний Орест. Україна: історія / Пер. з англ. Ю.І. Шевчука; Вст. ст. С.В. Кульчицького. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1993. – 720с.: іл.
8. Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. Сборник. / Вступительная статья и комментарии М. Б. Смолина. Оформление М. Ю. Зайцева. – М.: Москва, 1998.
9. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – 2-ге вид., перероблене та розшир. – К.: Критика, 2005. – 584 с.: Іл.

Анотація. У статті проаналізовано втручання колонізаторів у соціальну психіку українського народу, доведено, що насаджувана чужа мова впливала на підневільний народ не тільки як засіб передавання позамовного змісту, але й як віддзеркалення чужої системи вартостей, чужого світобачення, чужого способу поведінки.

Ключові слова: лінгвоцид, геноцид, етноцид, психологічні засоби, українознавство, національна психіка.

Summary. In the article the intervention of colonizer into Ukrainian nation's psyche is analysed, the fact that the implanted foreign language influenced on depended nation not only as means of transferred extralingual content, but also as a reflection of foreign system of values, foreign views, foreign ways of behavior.

Key words: *linguocide, genocide, ethnocide, physiological means, national psyche.*

ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДІЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА СТАТУС ЕТИЧНОГО КОДЕКСУ СЕРЕД ІНШИХ НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТІВ

Етичні кодекси як засіб впливу на ціннісну сферу особистості порушують найбільш актуальні етичні проблеми сьогодення, що виникають у діловій комунікації. Етика ділового спілкування має нормативний характер. Її головним призначенням є регулювання поведінки суб'єктів ділової комунікації та обґрунтування цінностей і пріоритетів корпоративної моралі [5, с. 808]. Корпоративна етика, що складає основу ідеології бізнес-компанії, пронизує весь текст етичного кодексу. **Метою** даної статті є дослідження етичного аспекту ділової комунікації та визначення статусу етичного кодексу серед інших нормативних документів. **Актуальність** дослідження зумовлена спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на вивчення ділової комунікації [1;2;3;4;6] і визначається потребою поглибленого аналізу мовних виявів ділової етики в англомовних текстах етичних кодексів, які встановлюють і фіксують етичні норми діяльності організацій та поведінки соціальних суб'єктів.

Як зазначено вище, розробка системи правил ділової поведінки з метою створення оптимальних умов для діяльності бізнес-компанії знаходить відображення в етичних кодексах. Протягом останніх двадцяти років збільшилася кількість компаній, які розробляють етичні кодекси, що пояснюється ухваленням антикорупційного акта (Foreign Corrupt Practices Act) та серією скандалів, пов'язаних з неетичними діями низки американських компаній (напр. Watergate scandal, Enron, Arthur Andersen та ін.). У 60-х роках ХХ століття з'явився цілий ряд активістських рухів, діяльність яких була спрямована проти деяких негативних тенденцій у стилі корпоративного управління. Корпораціям висувалися звинувачення щодо дискримінації національних меншин і жінок, випуску продукції, шкідливої для здоров'я споживачів, забруднення навколишнього середовища тощо. З огляду на це, корпорації з метою захисту та підвищення власної репутації змушені були вдатися до інтенсивної розробки етичних кодексів.

Питання соціальної відповідальності компаній зводиться до двох діаметрально протилежних підходів – економічного (класичного), згідно з яким головною метою компанії є прибуток і його накопичення, та соціоекономічного, який, окрім прибутку, передбачає також захист та поліпшення добробуту суспільства. В рамках зазначених підходів в етичному аспекті виділяють три різні типи бізнес-компаній: компанії з діловою етикою – ДЕ (Business Ethics – BE), компанії з корпоративною соціальною відповідальністю – КСВ (Corporate Social Responsibility – CSR) та компанії, що об'єднують обидва ці типи [7, 231].

ДЕ-компанії створюють і впроваджують етичні кодекси, щоб запобігти ушкодженню власної репутації. Вони стосуються суб'єктів, безпосередньо пов'язаних з діяльністю компанії. КСВ-компанії беруть активну участь у різноманітних соціальних проектах з метою підвищення своєї репутації та покращення власного іміджу. Їхні кодекси адресовані широкому загалу (general public, communities) з метою розширення ареалу впливу компанії.

Приналежність компанії до певного етичного типу визначає комунікативну спрямованість етичних кодексів. Одні кодекси стосуються переважно менеджменту і працівників компанії, а інші – спрямовані на широкий загал (клієнтів, акціонерів і т. п.).

Розглядаючи статус етичного кодексу серед класу інших нормативних документів, зазначимо, що **етичний кодекс** є офіційним документом бізнес-компанії, в якому постулюються корпоративні принципи, правила етичної поведінки керівників та персоналу щодо відповідальності перед працівниками, акціонерами, споживачами, навколишнім середовищем та щодо інших суспільних питань [10, 522; 12, 60], кодекси підсумовують цінності, тобто встановлюють стандарти поведінки вищі, ніж закон. З погляду їх соціальної ролі, етичні кодекси є керівництвом для прийняття рішень у нових обставинах і сприяють правильному вибору у конфліктній ситуації. Аналіз успішного функціонування бізнес-компаній засвідчує, що тривалі ділові відносини можуть бути встановлені тільки у тому випадку, коли партнери по бізнесу розуміють, поділяють та дотримуються таких кодексів етичної поведінки, інакше “неможливо встановити довірливі стосунки та передбачити поведінку іншого, як і неможливо оцінити розмір ризику, який є невід'ємною частиною ділової діяльності” [12, 62].

Дослідження етичних кодексів здійснюються у двох напрямках – соціологічному та лінгвістичному, серед яких провідним виступає перший аспект, у якому дослідники здебільшого зосереджують свою увагу на соціальних та економічних чинниках ділової етики і розглядають такі проблеми як: соціальна відповідальність бізнесу, концептуальні моделі етичної/неетичної поведінки в організаціях, етичні рішення в маркетингу, корпоративна мораль та свідомість.

Порівняльний соціологічний аналіз відображення американського та європейського національного характеру в етичних кодексах був здійснений вченими К.Ленглоїс та Б.Шлегельмілх, які дослідили специфіку підходів до розробки етичних кодексів залежно від національної приналежності. Зокрема, зазначається, що етичні кодекси британських компаній акцентують на ролі працівників; водночас американські компанії в етичних кодексах наголошують на чесності та справедливості [10, 535-537].

Питання дієвості та доцільності кодексів етичної поведінки порушено Дж.Кейс, яка дійшла висновку, що компанії розробляють і впроваджують кодекси не заради забезпечення етичних дій працівників, а, найімовірніше, заради покращення власної репутації та корпоративного іміджу [8, 37].

Інші наукові розвідки аналізують зміст етичних кодексів та проводять типологію етичних проблем, порушених у кодексах [13]. Такий підхід звужує дослідницьке поле і не висвітлює функціонально-прагматичних особливостей етичних кодексів, зокрема, яким чином вони впливають на поведінку працівників компаній.

Визнаючи необхідність ґрунтовного, всебічного вивчення корпоративної етики, деякі лінгвістичні особливості австралійських етичних кодексів у функціональному аспекті дослідили Х.Фаррелл та Б.Фаррелл [9, 589]. Вчені підкреслюють авторитарний характер кодексів, вказуючи на широке вживання модальних та субстантивованих дієслів, пасивних конструкцій тощо. Водночас вони зазначають, що етичні кодекси не слід використовувати як механізм контролю, оскільки неточні формулювання прескрипцій кодексу можуть тлумачитися адресатом по-різному [9, 589].

Ірен Поллак здійснила дискурсивний аналіз етичних кодексів у рамках функціонального підходу [11, 217]. Проаналізувавши етичні кодекси п'яти бізнес-компаній, які належать до різних етичних парадигм, дослідниця дійшла висновку, що вони застосовують однакові комунікативні стратегії й тактики впливу на поведінку адресата.

Розглядаючи структурно-змістові характеристики текстів етичних кодексів, приходимо до висновку, що, на відміну від інших нормативних документів, корпоративні етичні кодекси не мають чітко визначеної форми та різняться за обсягом і змістом. Обсяг текстів етичних кодексів варіює від кількох абзаців до шістдесяти сторінок. Етичні кодекси можуть мати різну форму та виступати у вигляді: 1) корпоративного кредо, тобто загальних етичних положень щодо способу ведення бізнесу (пор. англ. mission statements, corporate credo, a set of business principles, mission, vision, values тощо); 2) кодексу поведінки, тобто правил етичної поведінки (пор. англ. ethics code, code of conduct, compliance code, an ethical policy тощо).

Корпоративне кредо є офіційними проголошеннями компанії (часто від імені президента компанії) про її філософію, місію, цінності, а також стратегічні завдання та зобов'язання перед клієнтами. Обсяг такого виду кодексу є досить обмеженим і налічує від однієї до трьох сторінок. Його зміст не торкається адміністративних питань, правил етичної поведінки, а лише містить загальні твердження, які дають підставу для його широкої інтерпретації, наприклад, кодекси компаній *Pittsburg Plate Glass Company, Johnson & Johnson, Compaq, Mary Kay, Hasbro*.

Кодекс поведінки встановлює норми етичної поведінки щодо розподілу обов'язків, представлення системи звітування, розслідування порушень, дисциплінарних заходів, правил закупок, захисту інформації, зобов'язання компанії перед її працівниками, охорони навколишнього середовища тощо.

За обсягом такі кодекси поведінки можуть сягати від п'яти та більше сторінок. В них окреслено соціальну відповідальність компанії перед акціонерами, клієнтами, споживачами, партнерами та ін., тобто зовнішніми та внутрішніми адресатами. Зазвичай вони детально та чітко розроблені, мають досить широкий тематичний репертуар і можуть торкатися таких питань, як: *політичні капіталовкладення (political contributions); кооперація порівняно з конкуренцією (competition versus cooperation); корпоративне управління (corporate governance); корпоративний злочин (corporate crime); конкурентна дезінформація (competitive disinformation); права та обов'язки працівників компанії (employee rights and duties); проблеми навколишнього середовища (environmental issues); хабарництво (kick-backs); право на захист і нерозповсюдження особистої інформації співробітників та клієнтів компанії (privacy rights of employees and customers); кар'єрний пік (promotions), право на власне майно (property rights)* тощо.

Великі корпорації, наприклад Procter & Gamble, Shell, Wyeth, Coca-Cola, Mannatech, Motorola, Hewlett-Packard, Ernst & Young, що несуть більшу відповідальність перед суспільством, тяжіють до створення детальних за змістом та повних за обсягом текстів етичних кодексів, який поєднує у собі як загальні положення щодо способу ведення бізнесу, так і правила етичної поведінки.

Загальна структура тексту таких етичних кодексів містить, як правило: заголовок; преамбулу – вступне слово президента компанії та виклад головних етичних принципів, якими

керується компанія; основну змістову (експозиційну) частину – послідовний виклад правил поведінки, часто у вигляді поділу документа на підпункти; заключну частину – додаткові положення та різноманітну інформацію.

Заголовок є органічною частиною кожного пункту кодексу, одним із основних засобів привернення уваги читача. Заголовок деяких етичних кодексів сформульовано так, щоб привернути увагу комунікативною насиченістю та вплинути на читача. Функціями заголовка є інформаційно-пошукова та темо-видільна. Заголовок як організована мікросистема спроможна передавати велику кількість інформації у невеликому обсязі мовного матеріалу, є найстислішим елементом архітекtonіки тексту й відіграє значну роль у забезпеченні ефективності. Наприклад, заголовки *Corporate Opportunities and Protection of Company Assets* (Mannatech), *Working with One Another* (Ernst&Young), *Family Members and Close Personal Relationships* (Motorola) стисло й логічно характеризують зміст окремого пункту кодексу, допомагають адресату швидко зорієнтуватися в документі, вибрати потрібне.

Невід’ємним елементом більшості етичних кодексів є вступне слово президента компанії у вигляді **преамбули**, яку, на нашу думку, слід вважати важливим елементом архітекtonіки тексту етичних кодексів. Саме у преамбулі, яка розглядається навіть як самостійне повідомлення, міститься інформація про етичну спрямованість компанії, описані основні етичні принципи діяльності компанії, її місія та ідеологія. Такий зміст преамбули надає їй здебільшого рекламного спрямування.

Наприклад, президент компанії Microsoft у преамбулі підкреслює важливість таких етичних принципів та моральних якостей її працівників, як *“integrity and honesty; passion for customers, partners, and technology; open and respectful with others and dedicated to making them better; willingness to take on big challenges and see them through; self-critical, questioning, and committed to personal excellence and self-improvement; accountable for commitments, results, and quality to customers, shareholders, partners, and employees”*. Водночас компанії Mary Kay та Lockheed Martin Corporation відповідно дають коротке пояснення головних етичних принципів у вступній частині своїх кодексів: *“integrity (integrity and the Golden Rule must guide every business decision), enthusiasm (enthusiasm encourages a positive attitude and provides inspiration as we work together to achieve our goals), praise..., leadership ...”* (Mary Kay), *“Our Ethical Principles: Honesty – To have the courage to speak out truth, and to be absolutely forthright in all cases, with our customers, co-workers, suppliers, communities, and shareholders; Integrity – to say precisely what we mean, and to deliver what and when we promise...”* (Lockheed Martin).

Основна частина етичних кодексів поділяється на мікротеми (інформаційні блоки), які, своєю чергою, поділяються на абзаци. Така структура, логічна послідовність і закономірність зв’язку тексту етичного кодексу забезпечують поділ інформації на смислові відрізки, дають змогу уникнути неадекватного сприйняття тексту, допомагають легко та однозначно декодувати текст кодексу, що відповідає вимогам до текстів нормативного характеру, а саме: недвозначність, чіткість, об’єктивність, послідовність, безособовість та аргументованість.

Мікротеми (інформаційні блоки) основної частини, які виявлено у масиві досліджуваних текстів етичних кодексів, містять сім **тематичних блоків**:

- 1) поведінка працівників компанії – *Employee Conduct*;
- 2) конфіденційна інформація – *Confidential Information*;
- 3) конфлікт інтересів – *Conflicts of Interests*;
- 4) суспільство та навколишнє середовище – *Community and Environment*;
- 5) стосунки з клієнтами, акціонерами, постачальниками та підрядчиками – *Relationship to Customers, Shareholders, Suppliers and Contractors*;
- 6) політичні інтереси – *Political Interests*;
- 7) дотримання закону – *Compliance with Law*.

Заключна частина етичних кодексів зазвичай містить контактну інформацію (номери телефонів та адресу) етичної служби відповідної компанії із запрошенням звертатися туди у разі порушень правил етичного кодексу працівниками компанії. Представники етичної служби, обіцяючи зберігати конфіденційність, надають можливість звертатися до них анонімно. Для посилення почуття відповідальності працівників компанії деякі кодекси містять вимогу щодо підпису працівника.

У ході дослідження встановлено, що вибір засобів упровадження етичного кодексу, які повинні бути дієвими та прозорими, залежить від самої компанії. Зазначимо, що у більшості етичних кодексів не існує системи покарань і заохочень у разі недотримання/дотримання вимог кодексу. Наприклад, у етичному кодексі компанії Boeing лише побіжно згадується про те, що порушення стандартів етичної поведінки може призвести до відповідних дисциплінарних заходів: *“violations of the company standards of conduct are cause for appropriate corrective action including discipline”* (Boeing).

Отже, на відміну від інших нормативних документів, тексти корпоративних етичних кодексів різняться за обсягом та характеризуються особливою формою і структурою.

Для свого успішного існування і реалізації поставленої мети будь-яка організація повинна мати певну єдність комунікативних практик, істотним елементом якої є спільність уявлень про загальне благо, способи спілкування і норми поведінки. Іншими словами, в межах будь-якої організованої структури виникають більш чи менш оформлені і регламентовані етичні правила, які в загальному вигляді можуть бути визначені як корпоративна етика, що останнім часом стає все більш значущою як у світі, так і в Україні. Перспективним є порівняльний аналіз текстів етичних кодексів українських та американських компаній.

Список використаних джерел

1. Дмитренко М.И. Деловое общение как феномен социальной действительности: Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.03; – Защищена 26.01.2006. – Харьков, 2005. – 161 с. – Библиогр.: 152-161.
2. Капитонов Э.А., Капитонов А.Э. Корпоративная культура и PR. – М.: ИКЦ “МарТ”, 2003. – 416с.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
4. Перов В.Ю. Этика дискурса и коммуникативные практики // Коммуникация и образование: Сборник статей / Под. ред. С.И. Дудника. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2004. – С. 404-417. 1
5. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В. Ганов – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840с.
6. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем. – СПб: Наука, 2000. – 377с.
7. Business. The Ultimate Resource / Bennis W., Brown T. – New-York: Persens Publishing, 2002. – P. 231-232.
8. Case J.H. Ethics? For Some Executives, It's All About Image // UW Business. – Spring, 2003. – P. 36-37.
9. Farrell H., Farrell B. The Language of Business Codes of Ethics: Implication of Knowledge and Power // Journal of Business Ethics. – № 17. – 1998. – P. 587-601.
10. Langlois C.C., Schlegelmilch B.B. Do Corporate Codes of Ethics Reflect National Character? Evidence from Europe and the United States // Journal of International Business Studies. – Vol. 21. – No. 4 (4 th Qtr.). – 1990. – P. 519-539.
11. Pollach I. Communicating Corporate Ethics on the World Wide Web. A Discourse Analysis of Selected Company Web Sites. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2003. – 236 p.
12. Robbins S., Decenzo D. Fundamentals of Management. – New Jersey: Prentice-Hall, 2001. – P. 56-61.
13. Rogers P., Swales J. We the People? An Analysis of the Data Corporation Policies Document // The Journal of Business Communication. – No. 27(3). – 1990. – P. 293-313.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню етичного аспекту ділової комунікації та визначенню статусу етичного кодексу серед інших нормативних документів. Автором розглянуто структурно-тематичні особливості текстів етичних кодексів.

Ключові слова: етичний аспект, ділова комунікація, нормативний документ, етичний кодекс.

Summary. The article presents a study of the status of codes of ethics developed by American corporations, as well as ethical aspect of business communication. From the structural point of view, two types of codes of ethics have been singled out.

Key words: ethic aspect, business communication, official document, ethic codex.

ЧАРЛЬЗ КИНГСЛИ В ОТЕЧЕСТВЕННОМ И ЗАПАДНОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Судьба английского писателя XIX века Чарльза Кингсли в отечественном и западном литературоведении являет собой пример разного отношения к творчеству писателя, не вписывающегося в привычные рамки. Противоречивость и многогранность натуры Кингсли поддерживала и поддерживает постоянный интерес к его личности не только в Англии, но и в тех странах, на языки которых были переведены его произведения.

Известный английский писатель, англиканский священник, моралист, профессор истории стал в Англии символом христианского социализма середины XIX столетия. Его феномен удивлял и современников и потомков. Ревностный христианин, духовник королевской семьи, образцовый викторианский джентльмен и, одновременно, один их лидеров христианских социалистов – все это стало как причиной пристального внимания к нему западных исследователей, так и причиной практически полного отсутствия интереса к Кингсли со стороны отечественных литературоведов. И, если Кингсли – христианский социалист все же становился предметом исследования, то Кингсли – писатель не был вовлечен в контекст литературоведческих студий.

Несмотря на то, что Кингсли был христианским социалистом всего несколько лет – с 1849 по 1852 годы, его увлечение идеями христианского социализма стало причиной того, что до сих пор его деятельность (в том числе и художественное творчество) рассматривается в рамках этого направления общественной мысли первой половины XIX века. В этом есть свой резон, ведь “прекращение активного участия в движении вовсе не означает отказ от основных принципов. Его социально ориентированные романы, проповеди, статьи, лекции и речи подтверждают, что он “оставался верен убеждениям, которые приобрел в молодости” [6, 234-235].

Всесторонняя изученность христианского социализма западными исследователями во многом определила популярность Ч. Кинсли за рубежом. В то же время немногочисленность работ о христианском социализме в отечественной историографии стала одной из причин того, что имя Ч. Кингсли многим в нашей стране незнакомо.

В России узнали об английских христианских социалистах благодаря С.Н. Булгакову. В начале XX века он выступил инициатором перевода и издания книги Л. Brentano об английских христианских социалистах, на которых “лежала печать подлинной святости” [1]. Булгаков полагал, что стремления их были “возвышенными и благородными” [2, 228]. Однако православная церковь всегда отвергала идею соединения христианства и социализма, а английских христианских социалистов считала почти революционерами [6, 12]. В советское время тема эта специально не исследовалась, а если и затрагивалась, то достаточно тенденциозно, так как в советский период историки придерживались отрицательной характеристики христианского социализма, данной в 1848 году Марксом и Энгельсом. Во всех этих работах упоминался Ч. Кинсли как один из представителей христианского социализма, однако первое серьезное исследование его деятельности появилось только в 2001 году, когда В.Ю. Новиченко издал монографию, являющуюся первым в отечественной историографии исследованием истоков христианского социализма в Англии, а также жизни и деятельности Ч. Кингсли [6]. Автор монографии предложил исчерпывающую библиографию западных и отечественных работ, посвященных истории английского христианского социализма как движения, “расширительного толкования” христианского социализма, раздвигающего хронологические и географические рамки его истории [21], а также многочисленных работ о Ч. Кингсли, которому исследователи христианского социализма уделили наибольшее внимание. Свой собственный интерес к Кингсли – христианскому социалисту В.Ю. Новиченко объясняет тем, что, несмотря на все писательские, преподавательские и иные таланты и достоинства, Кингсли прославился прежде всего как христианский социалист. Литературной деятельности Кингсли автор монографии в своей книге уделяет полстраницы и ограничивается упоминанием романов “Ипатия” и “Вперед, на Запад!”, заметив, тем не менее, что “писательская известность Кингсли превзошла все ожидания” [6, 195].

Авторы отечественных исследований по английской литературе XIX века, как правило, уделяют Кингсли в лучшем случае несколько строк, фокусируя свое внимание на теме революционной борьбы рабочего класса, звучащей в его “социальных” романах [4, 22, 124]. Тем не менее, в 1985 году выходит статья О.В. Вайнштейн об историческом романе Кингсли “Ипатия”, в которой исследовательница пишет о расхождении в оценке романа официальной критикой и общественным мнением и о сложившейся вопреки критическим отзывам репутации книги [3].

Показательна точка зрения М.В. Урнова: “Диккенс и его блестящее окружение – Теккерея, сестры Бронте, Джордж Элиот – вот круг имен и уровень, по которому принято судить об

английском романе той поры. Можно, однако, тот круг расширить, спуститься ниже высшего уровня, спуститься значительно и обнаружить достойных внимания: романы Дизраэли, Ч. Кингсли, Уилки Коллинза, того же Бульвера” [8, 39]. Этому же мнению придерживается Ищенко Н.А., которая в монографии “Перо сильнее, чем клинок...”, посвященном английской литературе о Крымской войне 1853-1856 годов, обращается к анализу двух романов Кингсли: “Вперед на Запад!” (Westward Ho! or the Voyages and Adventures of Sir Amyas Leigh, Knight of Burrough, in the County of Devon, in the reign of Her Most Glorious Majesty Queen Elizabeth) и “Два года назад” (Two Years Ago). Эти романы стали откликами писателя на события идущей в то время Крымской войны, в которой Великобритания в союзе с Францией, Турцией и Сардинией воевала с Россией. Автор монографии рассматривает разные точки зрения английских критиков по поводу места этих романов в английской литературе вообще и в творчестве Кингсли в частности и приходит к выводу о необходимости вовлечения творчества так называемых второстепенных писателей в литературоведческий анализ при рассмотрении той или иной проблемы. Именно “второстепенные” писатели “<...> зачастую более показательны с контактно-генетической точки зрения, чем первостепенные <...>. Оба типа творческих личностей взаимообусловлены и дополняют друг друга. Комплексное исследование обоих типов служит гарантией того, что картина литературного процесса будет полной. Необходимость уяснения исторического значения разноплановых творческих личностей диктуется законами объективного анализа” [5, 168]. По сути, Ищенко Н.А. впервые вводит в обиход отечественного литературоведения имя писателя “второго ряда” Чарльза Кингсли, последовательно доказывая его роль в формировании в литературе Великобритании мифов Крымской войны.

Что касается зарубежного литературоведения, то книги, посвященные Кингсли – поэту и писателю чрезвычайно пополнили историю его общественной деятельности. Сходясь во мнении, что Кингсли является “одной из наиболее сложных личностей, которые вы когда-либо встречали” [13, 325], “писателем заслуживающей внимания психологической сложности” [22, 206], исследователи, тем не менее, в своих оценках четко подразделяются на три группы. Первые склоняются к мысли, что “Кингсли запомнится более за свое литературное мастерство как исторический романист и автор баллад, чем как священник и реформатор” [9]. Что касается поэтического творчества Кингсли, то, по мнению О. Элтона, “он является одним из немногих поэтов своего времени, который заставляет нас искренне сожалеть о том, что он не написал больше” [16, 315].

Другие считают, что Кингсли как личность “более замечателен, чем его литературные произведения”, и многие читают его романы из-за того “незабываемого впечатления, которое производит его личность”, так как “сама его жизнь – это поэма глубокой лирической силы” [10, 194]. Не смотря на то, что его произведения читают все реже, “его жизнь и идеи всегда будут привлекать интерес” [11, 138]. Э. Хаксли называет Кингсли “архетипичным (archetypal) викторианцем” и утверждает, что его “запомнят более как социального реформатора, рассказчика и чудака, чем как поэта или серьезного романиста” [17, 9]. Эту же точку зрения разделяет и М. Мармо, отмечая, что “Кингсли – человек был более значителен, чем его поэзия и романы. Его поступки и стремления были более возвышенными, чем его литературное мастерство” [19, 114]. Даже признавая, что “среди наших “малых” поэтов Кингсли стоит высоко”, Дж. Сивер уверен, что основной интерес будет всегда привлекать Кингсли – человек, а не Кингсли – поэт [23, 3-4]. “Малым” поэтом называет Кингсли и Л. Уффельман [24, 136].

Представители третьей группы исследователей не отделяют друг от друга общественную, религиозную и литературную деятельность Кингсли. Л. Казамиан, к примеру, утверждает, что он “талантливый писатель, который использует свои романы в качестве пропаганды наиболее насущных целей и идей своего века” [12, 241]. Идеи, которые Кингсли воплощал в своих произведениях, по мнению Н. Вэнса, “становились основой его практической деятельности в качестве пастора, учителя и реформатора, а также сутью его жизни и жизненного опыта” [25, 107]. Он, пишет А. Джуитт, “обогастил английскую литературу оригинальностью и гибкостью своего таланта, оживил и воодушевил общественное мнение своим безупречным поведением и звучными благородными поступками, оставив этот мир лучше, чем он нашел его, пришел к своему признанию известным, почитаемым и любимым, “храбрым странствующим рыцарем Господа”” [18, 202]. И в то же время Б. Колломс уверен, что Кингсли “мог бы занять более достойное место и в истории литературы, и в церкви, и в науке, если бы был более искренним, более честолюбивым и менее впечатлительным” [14].

Таким образом, жанровой доминантой романов Ч. Кингсли является “message-novel” – так называемый роман с тенденцией, навязывающий читателям авторскую точку зрения. Этот жанр был чрезвычайно распространен в английской литературе середины XIX века, о чем писал И. Тэн: “Почти никогда книга не описывает человека без посторонней цели критики; философы, историки, романисты, даже поэты преподают урок, защищают тезис, разоблачают или карают порок, описывают преодоленное искушение, рассказывают историю создающегося характера. Их точное

и скрупулезное описание чувств всегда приводит к одобрению или порицанию. Они не художники, но моралисты” [7, 164]. Такая подспудная злободневность читалась во всех произведениях Кингсли: от памфлета на Р.У. Эмерсона “Фаэтон” до детской сказки “Водяные малыши”, где пародировалась этика утилитаризма Д.С. Милля и И. Бентама. Что же касается исторических романов Кингсли, то вопрос об их современном звучании зачастую заводил в тупик викторианскую критику.

В. Даусон отводит Кингсли первое место в ряду “второстепенных” романистов и объясняет такое нелестное для писателя место его многогранностью и непостоянством: ведь Кингсли “оказал большее влияние на свой век, чем Рид или Блэкмур, влияние неуловимое и своеобразное, основанное частично на его индивидуальности, частично на природе его миссии” [15, 179]. По силе описания Л. Мелвилл ставит Кингсли – писателя выше всех его современников, делая исключение только для Дизраэли, и даже выше самого В. Скотта, так как “словесные описания Скотта не всегда кажутся естественными по сравнению с описаниями Кингсли” [20, 124].

Такая очевидная амбивалентность в восприятии критиками художественных произведений христианского социалиста Чарльза Кингсли явилась во многом следствием неоднозначности личности самого автора.

Список использованных источников

1. Булгаков С.Н. Предисловие // Brentano Л. Христианско-социальное движение в Англии. – М., 1906.
2. Булгаков С.Н. Христианский социализм. – Новосибирск, 1991.
3. Вайнштейн О.Б. Особенности поэтики романа Ч. Кингсли “Ипатия” в оценке викторианской критики // Вестник МГУ. – Сер. 9. – Филология, 1985. – № 1. – С. 69-71.
4. История зарубежной литературы XIX века. Часть вторая / Под ред. Проф. А.С. Дмитриева. – М.: Изд-во МГУ, 1983.
5. Ищенко Н.А. Перо сильнее, чем клинок... Мифология Крымской войны 1853-1856 годов. – Симферополь: Крымский Архив, 2007.
6. Новиченко В.Ю. Чарльз Кингсли и английский христианский социализм середины XIX века. – М.: РОССПЭН, 2001.
7. Очерки Англии. – Спб. – М., 1869.
8. Урнов М.В. На рубеже веков. Очерки английской литературы конца XIX – начала XX вв. – М., 1970.
9. Adcock A.St.J. The Kingsleys // The Bookman. – January. – 1904. – P. 167-173.
10. Baldwin S.E. Charles Kingsley. – Ithaca: Cornell University Press, 1934.
11. Carnell C.S. Charles Kingsley // Dictionary of Literary Biography. – Vol. 178: British Fantasy and Science-Fiction Writers Before World War I / Ed. by D. Harris-Fain. – Detroit: Gale, 1997. – P.132-138.
12. Cazamian L. The Social Novel in England 1830-1850: Dickens, Disraeli, Mrs. Gaskell, Kingsley. Trans. M. Fido. – London: Routledge and Kegan Paul, 1973.
13. Chadwick O. Charles Kingsley at Cambridge // The Historical Journal. – Vol. XVIII. – No. 2. – 1975. – P.303-325.
14. Colloms B. Charles Kingsley: The Lion of Eversley. – L.: Constable, 1975.
15. Dawson W.J. Charles Kingsley // The Makers of English Fiction. 2nd ed. – New York: Fleming H. Revell, 1905. – P. 179-190.
16. Elton J. A Survey of English Literature 1830-1880. Vol. II.– L.: Edward Arnold, 1920. – P. 309-316.
17. Huxley E. The Kingsleys: A Biographical Anthology. – Allen & Unwin, 1973.
18. Jewitt A.R. Charles Kingsley: An Appreciation // Dalhousie Review. – Vol. 4. – July. – 1924. – P. 193-202.
19. Marmo M. The Social Novel of Charles Kingsley. – Salerno: Di Giacomo, 1937.
20. Melville L. Charles Kingsley // Victorian Novelists. – L.: Archibald Constable, 1906. – P. 106-124.
21. Phillips P.T. A Kingdom on Earth: Anglo-American Social Christianity, 1880-1940. – Pennsylvania, 1996; Wilkinson A. Christian Socialism: Scott Holland to Tony Blair. The 1998 Scott Holland Lectures. – L., 1998.
22. Scott P. Charles Kingsley // Dictionary of Literary Biography. – Vol. 21: Victorian Novelists Before 1885 / Ed. by Ira B. Nadel and William E. Fredeman. – Detroit: Gale, 1983. – P. 195-207.
23. Seaver G. Charles Kingsley: Poet. – Folcroft Library Editions, 1973.
24. Uffelman L.K. Charles Kingsley. – Boston: Twayne, 1979.
25. Vance N. The Sinews of the Spirit: The Ideal of Christian Manliness in Victorian Literature and Religious Thought. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Анотація. У статті аналізується трактування сучасними британськими й вітчизняними літературознавцями творчості англійського вікторіанського письменника XIX століття Ч. Кінгслі. Неоднозначність особистості письменника, його активна громадянська позиція, злободенність його художніх творів є причиною найрізноманітнішого спектра думок критиків із приводу місця Ч. Кінгслі в літературі.

Ключові слова: Чарльз Кінгслі, християнський соціалізм, вікторіанство, роман з тенденцією.

Summary. The author of the article analyses the British and domestic literary critics' interpretations of the creative works of Charles Kingsley, English Victorian writer of the XIXth century. Kingsley's ambiguity, his active social position and the topicality of his novels became the reasons of the variety of critics' opinions as to his place in literature.

Key words: Charles Kingsley, Christian socialism, victorianism, message-novel.

УДК 811.111'38

Шонь О.Б.

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ АЛЮЗІЙ ЯК ЗАСОБУ РЕАЛІЗАЦІЇ ІРОНІЇ В АМЕРИКАНСЬКІЙ МАЛІЙ ПРОЗІ

Сучасні тенденції розвитку текстолінгвістики, що орієнтують на розуміння і тлумачення тексту як дискурсу, по-новому ставлять вимоги до глибокого системного вивчення лінгвістичних засобів творення тексту і дискурсу в контексті відповідних екстралінгвістичних категорій і понять. Відповідно зростає інтерес до вивчення поєднання засобів мовного рівня із категоріями контекстного плану – горизонтального, а особливо вертикального контексту, та роль такого поєднання у реалізації авторської прагматики.

Одним із мовностилістичних засобів, функціонування якого тісно пов'язане з вертикальним контекстом, є алюзія. У стилістиці алюзія визначається як посилення на епізоди, імена, назви і т.д. міфологічного характеру, а також алюзивні цитати [3, 48]. В американських коротких оповіданнях алюзії є хоч і непродуктивним, проте досить ефективним мовностилістичним засобом актуалізації іронії. Стилістичний потенціал алюзії та можливість її використання як засобу реалізації категорій комічного відзначають у своїх працях І. Гальперін, Походня, І. Гюббенет. Зокрема, І. Гюббенет підкреслює, що алюзія як лінгвістичний прийом є неоднорідною. З одного боку, створюючи вертикальний контекст, вона збагачує художній твір, надає йому ніби четвертого виміру. З іншого боку, вона може використовуватися в “зниженому вигляді”, зсуваючись у сферу комічного [3, 9]. Досліджуючи алюзії як засіб реалізації іронії, Походня висловлює думку про те, що таке використання алюзій ґрунтується на загальній для творів мистецтва тенденції до формалізації змістових елементів, тобто тенденції до їх застигання, перетворення в штампи, переходу зі сфери змісту в сферу коду. Для іронії ж продуктивне своєрідне “перекодування коду”, тобто здатність одних текстів передавати свої ознаки іншим, створюючи тим самим нові смисли. Те, що належить одній структурі (біблійному, міфологічному, історичному, літературному тексту іншої епохи) шляхом переносу в іншу структуру, в інший контекст (іншої епохи, іншого стилю) протиставляється цій новій структурі і таким чином набуває нових смислів [5, 100]. На семантичну особливість алюзій, яка є передумовою їх здатності актуалізувати іронію, звернув увагу І. Гальперін, зазначаючи, що значення слова (алюзія) повинне розглядатися як форма для нового значення. Первинне значення слова чи фрази, котре вже відоме (алюзія) “служує посудиною, в котру вливається нове значення” [2, 187].

Отже, в алюзії під впливом контексту спостерігається взаємодія двох значень, що і є основою для актуалізації іронії, а саме асоціативної іронії – тонкого, прихованого типу іронії, де нові значення одиниць, в яких реалізується іронічний смисл, виникають градуально, внаслідок їх взаємодії з різними типами контексту – від мікро- і макроконтраксту до мегаконтраксту. Особливістю цього механізму реалізації іронії є те, що вертикальний контекст, в основі якого лежать фонові знання реципієнта, набуває значної ваги [5, 84]. Залучення вертикального контексту важливе як для актуалізації іронії, так і для її декодування. Вертикальний контекст має два підвиди – соціально-історичний вертикальний контекст і філологічний вертикальний контекст. Соціально-історичний вертикальний контекст визначається як частина історико-

філологічної інформації, об'єктивно закладеної у творі, яка розкриває перед читачами картину зовнішнього світу, певного зрізу дійсності, у всьому розмаїтті її прояву [1, 17]. Соціально-історичний вертикальний контекст передбачає відомості нефілологічного характеру (географічні, соціальні, культурні та ін.). Ознаками філологічного вертикального контексту є, зокрема, цитати та літературні алюзії.

Однак у більшості праць із проблем мовної реалізації іронії алюзія згадується лише побіжно (виключення становить монографія Походні [5]). Тому завданням нашої статті є аналіз особливостей функціонування алюзії як мовностилістичного засобу реалізації асоціативної іронії в американських коротких оповіданнях, їх взаємозв'язку з горизонтальним і вертикальним контекстом, а також специфіки декодування іронії.

Значним потенціалом у реалізації асоціативної іронії володіють алюзивні власні імена. Для того, щоб сприймати і декодувати іронічну конотацію такого імені, прізвища чи прізвиська, читач повинен володіти фоновими знаннями екстралінгвістичного плану – знанням історії, етно-географічних реалій, особливо, коли засобами іронічного зображення є імена історичних або міфічних осіб. На це звертає увагу Т. Олійник, наголошуючи, що для адекватного розуміння тексту необхідно не тільки оволодіти значенням алюзивних власних імен, що є однією з важливих умов сприйняття, а ще й орієнтуватися у джерелах їх походження та мати певні, хоча б елементарні, уявлення, про що йдеться. Ці уявлення складають основу асоціацій, які, в свою чергу, емоційно забарвлюючи текст, підводять суб'єкта комунікації, з одного боку, до чіткого і цілісного сприйняття змісту, а з іншого – до активного використання в подальшій комунікації [4, 61]. Для актуалізації іронії автори використовують прийом парадокс-контрасту, коли суперечність виникає на контрасті між конотацією імені і контекстом його вживання. Алюзивні власні імена використовуються для реалізації іронії в короткому оповіданні Френсіса Скотта Фіцджеральда “The Diamond as Big as the Ritz”.

The father of present Mr. Washington had been a Virginian, a direct descendant of George Washington, and Lord Baltimore [6, 42].

У цьому випадку іронія актуалізується шляхом використання комплексної алюзії. Вірджинець (*a Virginian*) – мешканець штату Вірджинія, відомого своїм духом аристократизму. У розповіді про походження містера Вашингтона, власника незліченного багатства, письменник поєднує в його родоводі двох антагоністичних представників аристократичного Півдня – національного героя Америки, військового лідера Війни за Незалежність, першого президента США Джорджа Вашингтона і британського аристократа, одного з найбільших землевласників колоніальних часів лорда Балтімора. Таке поєднання в одному родоводі протилежних за походженням і переконаннями предків породжує іронію, яка підсилюється тим фактом, що в дійсності у Джорджа Вашингтона не було прямих нащадків. Очевидна авторська інтенція розкрити і піддати висміюванню претензії містера Бреддока Вашингтона на свою родовитість, показати примарність і неправдоподібність його становища. Крім того, ім'я персонажа – Бреддок (*Braddock*) також є алюзією. Бреддок – генерал часів Семилітньої війни в англійських колоніях, обмежений і нездатний до командування армією, проте амбіційний і самовпевнений.

Складнішим є механізм актуалізації іронії, коли алюзія безпосередньо пов'язана з категорією інтертекстуальності і полягає у використанні у тексті раніше створених текстів (біблійних, міфологічних, літературних). Декодування такої алюзії вимагає від читача широких історико-філологічних знань. Іронія виникає внаслідок перехрещення двох текстових площин – первинної (джерела алюзії або алюзивного цитування) і вторинної (тексту, де алюзія виступає засобом актуалізації іронії). Без знання джерела алюзії декодування іронії є неможливим. Іронічний смисл створюється не лише внаслідок семантичної невідповідності алюзії і контексту, а й схрещенням стилістичного забарвлення тексту (наприклад, книжного, піднесеного стилю біблійної алюзії і зниженого тону побутового контексту). В американських коротких оповіданнях засобами іронії є алюзії на Біблійні тексти.

She was almost ready to go, standing before the hall mirror, putting on her hat, while he, his hands behind him, appeared pinned to the door frame, waiting like Saint Sebastian for the arrows to begin piercing him [9, c 42].

У короткому оповіданні Фланнері О'Коннор “Everything That Rises Must Converge” засобом алюзії зіставляються два образи – одного із ранніх Християнських мучеників Святого Себастьяна, якого за сповідання ним Християнського віровчення імператор Діоклетіан наказав пронизати стрілами, і Джуліана, головного персонажа оповідання. Алюзія є засобом іронічного висміювання напружених стосунків Джуліана із матір'ю – якщо Святий Себастьян страждав за високі моральні ідеали, то мучеництво Джуліана полягає лише в тому, що він змушений супроводжувати матір у її поїздках містом і вислуховувати її думки про зміни в житті американського суспільства. Водночас, як ми вважаємо, алюзія імпліцитно характеризує Джуліана як більш прогресивного у погляді на ці зміни, а його матір – як носія застарілих, ретроградських позицій. Ця алюзія є

розгорнутою, оскільки у створених письменницею метафорах на позначення стосунків матері і сина використані лексеми фрейму “мучеництво” (“*to be sacrificed*”, “*martyrdom*”):

Julian walked with his hands in his pockets, his head down and thrust forward and his eyes glazed with the determination to make himself completely numb during the time he would be sacrificed to her pleasure [9, 43].

He walked along, saturated in depression, as if in the midst of his martyrdom he had lost his faith [9, 43].

Зауважимо, що декодування іронії можливе тут лише у мегахонтексті, коли у читача наявне цілісне сприйняття твору, розуміння того, що, хоча Джуліан і протиставляється матері за своєю прогресивністю, він все ж таки також не є позитивним персонажем, а радше іронічним – адже його нав’язливе бажання переконати матір у відсталості її поглядів на расову проблему спричиняє трагічну розв’язку. Отже, іронія Фланнері О’Коннор спрямована здебільшого не на матір Джуліана, а на нього самого.

Біблійні алюзії продуктивно використовуються Фланнері О’Коннор і в короткому оповіданні “*The Life You Save May Be Your Own*”:

1. *He swung both his whole and his short arm up slowly so that they indicated an expanse of sky and his figure formed a crooked cross* [11, 765].

2. *Mr. Shiftlet was in the driver’s seat, sitting very erect. He had an expression of serious modesty on his face as if he had just raised the dead* [11, 768].

Письменниця зіставляє засобом алюзії образи містера Шіфтлета і Ісуса Христа. У прикладі 1 це зіставлення постаті персонажа із хрестом – символом Християнства і водночас символом Христових страждань і спокутування гріхів людства. Таке зіставлення є іронічним, оскільки, хоча містер Шіфтлет по-своєму страждає, шукаючи роботи, шукаючи людського розуміння, та все ж таки ці страждання не очищують його, а лише спонукають знову творити зло. У прикладі 2 зіставлення поглиблюється, конкретизується – містер Шіфтлет відремонтував стару машину подібно до того, як Ісус Христос воскресив мертвого. Це зіставлення іронічне, воно імплікує потенційні можливості містера Шіфтлета робити щось корисне і величне, але його непостійність і небажання очиститись від зла не дають йому стати праведним.

Аналогічно актуалізується асоціативна іронія і в короткому оповіданні Фланнері О’Коннор “*The Lame Shall Enter First*”:

“To show up that big tin Jesus!” he hissed and kicked his leg out at Sheppard. “He thinks he’s God...” [10, 359].

У мові Руфуса Джонсона засобом алюзії порівнюються містер Шеппард і Ісус Христос. Вони зіставляються за своїми діями – як Ісус творив добро на землі, так і містер Шеппард прагне творити добро, опікуючись “важким” підлітком, калікою Руфусом. Однак це зіставлення є іронічним, оскільки сам Руфус не приймає турботи містера Шеппарда, іронізує над його знаннями дитячої душі, прагненням підігнати його під якийсь абстрактний ідеал. Інтенсифікатором іронії є прикметник “*big*” і прикметник “*tin*”, що у розмовній мові вживається у вислові “*(little) tin god*” (людина, що користується незаслуженим поклонінням). Іронія створює імпліцитну суб’єктивно-оцінну модальність: “*я зневажаю містера Шеппарда, він не здатний ні на що, він не вміє працювати з людьми*”.

Алюзивне цитування як засіб актуалізації іронії використовує Ленгстон Х’юз у короткому оповіданні “*An Auto-obituary*”:

So, before I become dust to dust and ashes to ashes, I will light my own light – and not hide it under no bushel. My light will be lit now [7, 294].

У словах негра Сімпла наявне цитування заупокійної служби, зокрема Книги Буття: “*In the sweat of your face you will eat bread until you return to the ground, for out of it you were taken. For dust you are and to dust you will return*” (Genesis 3:19) [8, 12]. Цитування актуалізує іронію, яка є засобом осміяння персонажем заупокійних служб, які, як він вважає, для всіх однакові і тому не сприймаються тими, хто їх відвідує, як щирі слова про покійного. Іронія підсилюється наявністю авторського коментаря “*I will light my own light – and not hide it under no bushel*” і контрастом між урочисто-піднесеним стилем Святого Письма і розмовно-побутовою лексикою Сімпла.

“I wants myself”, said Simple, “a sermon preached by a good minister something like this: “Jess B. Semple, born in Virginia, married twice for better or for worse – the first time for worse, the last time for good” [7, 294].

Цитування слів вінчальної церемонії “*for better or for worse*” і супроводження їх коментарем, який створений засобом буквализації фразеологізма, сприяє актуалізації іронії, створює суб’єктивно-оцінну модальність “*шлюб може бути або щасливим, або нещасливим*”. Інтенсифікації іронії сприяє також контраст між піднесеними словами урочистої церемонії і роздумами персонажа про буденні проблеми.

Очевидно, що різні види алюзій володіють значним стилістичним потенціалом при створенні іронічного смислу, однак становлять певні труднощі при його декодуванні. Оскільки алюзії тісно

пов'язані з категорією інтертекстуальності, а також містять соціокультурний компонент, то для розуміння й інтерпретації створеного смислу необхідне проникнення не лише у текстову структуру твору, а й у його позатекстові площини, що вимагає ґрунтовної підготовки читача. Аналіз ролі реципієнта у декодуванні іронічного смислу, створеного засобом алюзії, а також вивчення особливостей функціонування алюзій як засобів реалізації гумору і сатири становлять подальші напрямки дослідження проблеми.

Список використаних джерел

1. Болдырева Л.В. Социально-исторический вертикальный контекст и проблема понимания литературно-художественного текста (на материале произведений английских писателей): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / Л.В. Болдырева. – М., 1990. – 22 с.
2. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка. – 2е изд., испр. и дополн. – М.: Высшая школа, 1977. – 332 с.
3. Гюббенет И.В. К проблеме понимания литературно-художественного текста (на английском материале). – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 110 с.
4. Олійник Т.С. Семантичні та функціональні характеристики символічних власних імен в сучасній англійській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Олійник Тетяна Сергіївна. – Тернопіль, 2000. – 364 с.
5. Походня С.И. Языковые виды и средства реализации иронии. – К.: Наукова думка, 1989. – 128 с.
6. Fitzgerald F.S. The Diamond as Big as The Ritz // Fitzgerald F.S. Selected Short Stories. – Moscow: Progress Publishers, 1979. – P. 3171.
7. Hughes L. An Auto-Obituary // The Book of American Humor. 20th Century / Ред. К.Н. Атарова. – Moscow: Raduga Publishers, 1984. – P. 294296.
8. New World Translation of the Holy Scriptures. – N.Y.: Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc., 1961. – 1470 p.
9. O'Connor F. Everything That Rises Must Converge // Interpreting Literature / K.L. Knickerbocker, H.W. Reninger, E.W. Bratton, B.J. Leggett. – New York, Chicago etc.: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1985. – P. 4251.
10. O'Connor F. The Lame Shall Enter First // The Norton Introduction to Literature / Ed. by C.E. Bain, J. Beaty, J.P. Hunter. – New York, London: W.W. Norton & Company, 1991. – P. 334360.
11. O'Connor F. The Life You Save May Be Your Own // American Literature. A Chronological Approach / Ed. by G. Robert Carlsen, Edgar H. Schuster, Anthony Tovatt, Patricia O. Tovatt: The New Treasury Edition. – New York: Glencoe. Macmillan / McGraw-Hill, 1989. – P. 764772.

Анотація. У статті досліджуються особливості функціонування алюзії як мовно-стилістичного засобу реалізації асоціативної іронії в американських коротких оповіданнях. Аналізується їх взаємозв'язок з горизонтальним і вертикальним контекстом, роль вертикального контексту в інтерпретації ефекту, створеного засобом алюзії. Автор робить висновок про комплексну природу алюзії як мовностилістичного засобу вираження іронії та аналізує труднощі її декодування.

Ключові слова: алюзія, вертикальний контекст, інтертекстуальність, асоціативна іронія.

Summary. Shon O.B. Specific Features of Functioning of Allusions as Means of Expressing Irony in American Short Stories.

The article deals with the functioning of allusions in American short stories as linguistic means of expressing associative irony. The article discusses interdependence of allusions and vertical context as well as role of vertical context in interpretation of ironic effect created by means of allusion. Conclusion is made about complex nature of allusion as linguistic means of expressing irony and difficulties in its decoding.

Key words: allusion, vertical context, intertextuality, associative irony.

БАГАТОКОМПОНЕНТНІ ТЕРМІНИ (ТЕРМІНИ–СЛОВОСПОЛУКИ) ФІНАНСОВОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Обов'язковою складовою дослідження фахової термінології є структурно-словотвірний аналіз одиниць, які її формують. Так, дериваційні особливості термінів (зокрема правових) були об'єктом зацікавлення таких дослідників, як А. Суперанська, Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, М. Володіна, М. Вербенец, П. Горецький, А. Тихов, А. Д'яков, В. Даниленко, Л. Симоненко, Л. Полюга та ін. У працях цих учених запропоновано різні підходи до визначення основних структурних типів термінів, опису арсеналу словотвірних засобів та моделей і виявлення ступеня їхньої продуктивності в мові. Для аналізу структурних особливостей термінології фінансового права та визначення закономірностей і тенденцій їхнього творення в українській мові доцільно врахувати передусім теоретичні розробки В. Даниленко, в основі яких – принциповий поділ термінів за кількісною характеристикою їхнього складу [3].

Стаття присвячена розгляду проблеми функціонування багатокомпонентних термінів у терміносистемі фінансового права сучасної української мови. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю нормалізації однієї з найскладніших термінологічних систем та регуляції мовних процесів, які у ній спостерігаємо.

Залежно від кількості одиниць, які виступають компонентами одного терміна, можна виділити два основних структурних типи:

- а) однокомпонентні (терміни-слова);
- б) багатокомпонентні (терміни-словосполучення).

Кожному типу властиві специфічні способи творення, реалізовані в певних модельних рядах.

Аналіз проблеми продуктивності окремих моделей творення фінансово-правових термінів у сучасній мові дозволяє виявити й описати їхній комунікативний та дериваційний потенціал як у національній термінології, так і в процесі науково-культурного діалогу близькоконтактних та дистконтактних мов. Адже синтезування внутрішніх та зовнішніх ресурсів при творенні терміна є результатом різних за природою мовних процесів, спричинених дією екстра- та інтралінгвальних факторів. Це важливо і з того погляду, що в кожен епоху в національній мові формуються оптимальні способи творення термінів як на питомому ґрунті, так і з використанням мовних ресурсів інших мов, засвоєних у процесі контактування з ними.

Підкреслимо, що для словотвірної архітекτονіки правових термінологічних одиниць характерні загалом ті самі принципи, що й для загальноживаних одиниць. Знання і правильне використання особливостей національного словотвору, зокрема в термінології, допомагає досягти відповідності термінологічних одиниць основним принципам термінотворення, серед яких: 1) дотримання однозначності та взаємозумовленості; 2) нормативності; 3) лінгвістичної економії [1, 14].

У текстах фінансово-правового спрямування активно функціонують структури – термінологічні словосполучення, представлені двома чи більше лексемами, що називають конкретні поняття предметної галузі.

М. Вербенец зазначає, що в лінгвістиці часто не визнають доцільності виділення в мові багатокомпонентних термінів, які мовознавці кваліфікують як концептуальні об'єднання [1, 12]. Проте сама дослідниця стверджує, що необхідність виділення термінів-словосполук поряд із одиничними одиницями все ж таки очевидна. Якщо багатокомпонентний термін відповідає універсальним вимогам терміносистеми (однозначність, нормативність, економічність та ін.) [1, 14], то немає підстав відмовляти термінові в його термінологічності з огляду на його довжину та структуру. Ця думка суголосна з теоретичними узагальненнями В. Даниленко, яка, зараховуючи словосполучення до термінів, спиралася на такі моменти, як приналежність їх до множини понять певної системи, а також обмеженість їхнього використання; наявність таких диференційних для термінологічної лексики ознак, як стійкість, обмежена здатність до творення словосполучень, однозначність [3, 34].

Багатокомпонентні сполучення становлять не лише переважну більшість серед термінів фінансового права, а й виявляють стійку тенденцію до збільшення, поповнюваності.

Розгляд таких сполук за системного підходу передбачає їхнє об'єднання в групи за загальними для них семантичними ознаками. Аналіз понять, виражених багатослівними сполученнями, свідчить, що вони визначаються дескриптором із загальним значенням, необхідний для повного розкриття поняття, наприклад: *вартість (суспільно визначений еквівалент у грошовій формі) – вартість балансова (вартість запасів, за якою вони відображаються в балансі) – вартість балансова активів (вартість, за якою активи відображено в балансі підприємства, після вирахування суми накопиченої амортизації) –*

вартість балансова іноземної валюти (вартість іноземної валюти в грошовій одиниці держави, за якою вона відображена в балансі).

За семантичною ознакою, тобто за ступенем валентності компонентів, в термінології фінансового права ми можемо виділити терміни-словосполучки двох типів: а) **вільні словосполучки**, де кожен із компонентів – термін, що може вільно сполучатися з іншими термінами у межах системи: *розрахункова палата – розрахункова книжка – вексельна книжка – вексельний реквізит – реквізит банку – банківська операція* і т.д.; б) **відносно вільні** утворення, де один із компонентів має нульову термінологічну валентність у системі термінології фінансового права, тобто виражений загальноживаним словом, а решта – здатні вступати в інші термінологічні сполучки: *цінні папери – цінна облигація, цінний вексель* тощо.

З генетичного погляду багатокомпонентні терміни фінансового права є різномірними. Деякі дослідники називають їх "схрещеними" [1, 11] бо переважно вони утворені з компонентів, один з яких – національний, а інший – іншомовний, наприклад: *курс покупця, обіг облигацій, оприбуткування на склад, гарантована позика, головний розпорядник коштів бюджету* тощо. Найчастіше в термінах-словосполучках домінує запозичений іменник, наприклад: *гарантійний депозит, цінний ризик, лібералізація цін, відкликання акцій, позабіржовий ринок цінних паперів*. Довжина та семантичний обсяг складених термінів, утворених в українській термінології фінансового права на основі запозиченого з неблизькоспорідненої мови іменника, залежить від багатьох власне лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, серед яких головним можна назвати спроможність таких термінів повністю заповнювати відповідний фрагмент поняттєвого поля правничої термінології. Такі терміни адекватні за будовою структурі поняття, що визначає їхню можливість збільшувати склад національних словотвірних компонентів терміносистеми і є інтралінгвальною реакцією на збільшення ознак для уточнення номінації спеціального поняття, як, наприклад, у термінах *кошти – бюджетні кошти – невраховані позабюджетні кошти – еквіваленти грошових коштів*, поширених в українській терміносистемі фінансового права.

Залежно від кількості компонентів у словосполучках ми виділяємо **прості й складні** багатокомпонентні терміни фінансового права в українській мові. До простих відносимо двокомпонентні терміни, які розкривають те чи інше поняття фінансово-правової діяльності, до складних – терміни з трьома і більше компонентами, які уточнюють чи розширюють поняття, експліковані простими термінологічними одиницями.

1. Прості терміни-словосполучки фінансового права. У терміносистемі фінансового права переважають терміни, утворені поєднанням двох лексем. Прості словосполучки складають переважно два повнозначних слова (рідше – два повнозначних слова з прийменником), одне з яких є головним, а інше – залежним: *розподіл коштів, видатки бюджету, фінансовий лізинг, державні витрати* тощо.

Відповідно до морфологічного вираження й організації головних і залежних компонентів виділяємо такі структурні моделі простих (двокомпонентних) термінів фінансового права, які за граматичними показниками можуть бути двох типів: об'єктні та атрибутивні.

1) Модель N + (praep) N.

Ця об'єктна модель представлена поєднанням двох іменників без прийменника або з прийменником, для якого властива семантика уточнення (залежне слово уточнює основне значення головного компонента). Наприклад: *фонди коштів, кошторис видатків, капітал банку, валюта ціни, консолідація боргу розстрочка платежу, платник за векселем, продаж на термін, опціон без грошей*. Поєднання лексем способом прилягання зумовлює утворення згаданих вище вільних словосполук, де кожне слово може виступати в межах іншої структури, формуючи таким чином інший двокомпонентний термін, пор.: *власник облигацій – облигації підприємств, акцепт векселя – індесація векселя, ціна покупця – структура ціни, дефіцит бюджету – надходження до бюджету* тощо.

Загалом для української термінології фінансового права ця модель не є надто продуктивною.

2) Модель N + A.

Аналізована атрибутивна модель, представлена поєднанням іменника в ролі головного слова й прикметника в ролі залежного є найпродуктивнішою в терміносистемі фінансового права української мови. Наприклад: *інвестиція бюджетна, фінансування кондуктне, податок земельний, кошти готівкові, активи надлишкові, капітал облигаційний, прибуток нерозподілений, позика індексована, вкладення капітальні, мито компенсаційне, кредит податковий* тощо.

Висока продуктивність такої атрибутивної моделі, на нашу думку, зумовлена загальною семантичною тенденцією термінів до розширення й спеціалізації значення, представленого головним словом (іменником). Специфіка термінології фінансового права полягає в тому, що в межах її системи фактично немає однокомпонентного терміна, значення якого не було б розширене за допомогою прикметника й таким чином не переведене до розряду вузько-спеціалізованих, пор.: *кредит – кредит бюджетний – кредит консорціальний – кредит банківий; кредит – кредит чековий – кредит онкольний – кредит компенсаційний*.

Саме ця модель є базою, основою для творення складних багатокомпонентних термінів з кількарівневою атрибутивною структурою.

3) Модель $A + N$.

У проаналізованих фінансово-правових текстах зафіксовано терміни, що називають не сам термінований предмет чи явище, якими оперують в фінансовій чи юридичній практиці, а вказують на певні зв'язки предмета, поняття, його ознаки, якості. Вони побудовані за моделлю поєднання прикметника й іменника, причому головну роль у них відіграє саме прикметник, наприклад: *фінансова послуга, фінансовий рік, бюджетний період, цінні папери, валютна зона, фондовий арбітраж, платіжна вимога, кредитна лінія, цінова заявка* тощо.

Вище ми вже відзначали дискусійність питання щодо здатності прикметників виступати в ролі термінів, а тим паче – в ролі головного слова в багатокомпонентній термінологічній одиниці. Підкреслимо, що дотримуємося думки багатьох мовознавців про необов'язкову субстанційність у терміносистемі й тому виділяємо прикметникові словосполучення як окремі терміни. Виступаючи в складі терміна-словосполучення головним компонентом, прикметник виражає не якісну ознаку предмета, поняття чи явища, а родо-видові відношення між ними, виконує роль уточнення, обмеження, кваліфікативного значення [2, 47].

Функціонування таких одиниць обмежено текстами наукового чи офіційно-ділового стилю, і це також дає підставу кваліфікувати їх як терміни. Загалом аналізована атрибутивна модель з-поміж усіх вирізняється найнижчою продуктивністю.

2. Складні терміни-словосполучення фінансового права. Для будь-якої терміносистеми, сформованої навколо вузькопрофільних фахових понять, характерним є поступове розширення за рахунок збільшення обсягу самих терміноодиниць. Система термінів фінансового права не становить у цьому аспекті винятку, бо її складові так само засвідчують тяжіння до деталізації шляхом приєднання компонентів, пор.: *фонд – фонд кошторису – загальний фонд кошторису – загальний фонд кошторису бюджетних установ – загальний фонд кошторису доходів і видатків бюджетної установи та організації*.

Складні багатокомпонентні терміни становлять значну частину загального обсягу термінів фінансового права (ми виділили 608 сполук). У таких конструкціях залежні слова визначають різні аспекти значення стрижневого слова. У процесі функціонування в таких сполуках відбуваються різні семантичні процеси, зумовлені як внутрішніми взаємовідношеннями слів, так і зовнішнім впливом всієї термінологічної системи, особливо сусідніх елементів та ланок, що утворюють внутрішні системні об'єднання. Аналіз таких типів термінологічних словосполук свідчить, що чим складніша конструкція наукового терміна, тим він має меншу здатність до семантичної спаяності, тим вища самостійність значень його окремих компонентів.

З-поміж основних моделей, за якими утворюються складні багатокомпонентні терміни фінансового права, можна виділити такі:

1) Модель $N + A_1 + A_n$

Ця атрибутивна модель передбачає приєднання до головного слова одного або кількох прикметників, які виконують уточнювальну і/або диференційну роль стосовно іменника, наприклад: *небанківська фінансова установа, мінімальний споживчий бюджет, централізований фонди коштів, середньострокове бюджетне планування, боргові цінні папери, девізна валютна політика, спеціальний платіжний засіб* тощо.

2) Модель $N + (N + A + A_n)$

У цій моделі реалізовані об'єктні відношення за рахунок поєднання іменників, проте залежний іменник має при собі також прикметник (кілька прикметників), який розширює, уточнює чи деталізує його семантику, наприклад: *платники прибуткового податку, портфель цінних паперів, бюджет місцевого самоврядування, фонд державної кредитної установи, платники акцизного збору, страхування економічних ризиків* тощо.

3) Модель $(N + A + A_n) + N$

У такій моделі залежний іменник не має при собі означень, проте прикметник (прикметники) належить до групи головного іменника і виконує уточнювальну функцію, наприклад: *резервний фонд бюджету, цінний папір з дисконтом, середньомісячний сукупний дохід сім'ї, єдиний митний тариф України, середньозважена ціна аукціону, стартова ціна лота, початкова ціна векселя* тощо.

4) Модель $N + N_1 + N_n$

Аналізована об'єктна модель передбачає розширення термінологічної одиниці за рахунок уведення до її структури залежних іменників, наприклад: *активи платника податків, стягнення боргу платника, ставки рефінансування банку, ринок угод на термін, ціна пакета акцій, врахування векселя з реверсом, безперервність ряду індосаментів* тощо.

5) Модель $(N + A) + (N + A)_1 + (N + A)_n$

Ця модель ускладнює попередню за допомогою уведення до кожної групи іменника означень (прикметників, діеприкметників), що виконують уточнювальну й деталізувальну роль,

наприклад: взаємний фонд інвестиційної компанії, чисті активи інвестиційного фонду, книжкова (бухгалтерська) вартість корпоративних прав, чиста реалізаційна вартість дебіторської заборгованості, оподатковуваний оборот з відвантажених товарів, теперішня вартість майбутнього платежу під визначений процент та ін.

Перераховані моделі можна вважати базовими для інших, складніших моделей, за якими здатні утворюватися терміни фінансового права в українській мові, як-от: балансова вартість групи цінних паперів для цілей розрахунку резерву, рахунки для обліку операцій з фінансування бюджетів, плата за користування надрами для видобування корисних копалин, кредит під цінні папери, що засвідчують відносини позики тощо. Проте таким складним структурам властивий низький ступінь продуктивності, а одиниці, утворені за їхніми типами, викликають сумнів щодо своєї “термінологічності”, адже вони не відповідають вимозі лаконічності, що є доволі важливою для організації будь-якої терміносистеми.

Загалом для української терміносистеми фінансового права властива відкритість і здатність до постійного розширення, що зумовлено не лише розвитком теорії правової науки, а й прагненням лексичної системи до найбільш адекватного вираження спеціалізованих понять, сформованих у мовній свідомості на основі контакту з реаліями позамовної дійсності.

Список використаних джерел

1. Вербенец М.Б. Юридична термінологія української мови : історія становлення і функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / М.Б. Вербенец. – К., 2004. – 20 с.
2. Д’яков А.С. Основи термінотворення : семантичний та соціолінгвістичний аспекти / Д’яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. – К. : Видавничий дім “КМ Academia”, 2000. – 218 с.
3. Даниленко В.П. Русская терминология : опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
4. Словник фінансово-правових термінів / [заг. ред. Л.К. Воронова]. – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2006. – 343 с.
5. Симоненко Л.О. Термін / Л.О. Симоненко // Українська мова : енциклопедія. – К : Видавництво “Енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 200. – С. 629-630.
6. Суперанская А.В. Общая терминология : терминологическая деятельность / Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с.

Анотація. Статтю присвячено розгляду особливостей творення та функціонування багатокомпонентних термінів у системі сучасного фінансового права України. Серед багатокомпонентних номінацій виділено прості та складні типи термінів, встановлено структурні моделі, за якими можуть утворюватися терміни, простежено продуктивність цих моделей.

Ключові слова: багатокомпонентні терміни, структурні моделі, типи термінів.

Summary. The article is devoted to the research concerning the peculiarities of the multiconstituent term's formation and functioning in the system of contemporary Financial Law of Ukraine. Here one could find the information as to the simple and complex term types among the multiconstituent nominations, the structural models of the term's formation, and the productivity of the models.

Key words: polycomponent terms, structural models, types of terms.

УДК 373.6:82-343

Шулик П.А.

БИБЛЕЙСКИЕ ТЕКСТЫ В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Программа курса “Зарубежная литература” в школах Украины предлагает обращение к Библии как к ключевому культурно-историческому источнику в 8 классе, во вступительной теме, где наряду с Ведами, Авестой и Кораном она рассматривается как памятник мировой литературы и как священная книга народов мира.

Указанный круг вопросов не исчерпывает проблему школьного изучения библейских текстов, без знания которых невозможно понять значительную часть произведений, включенных в программу. В связи с этим в преподавании зарубежной литературы немаловажное значение приобретает обращение к Библии и как к части культурного наследия, отражающей

основополагающие элементы мировоззрения, основы духовных ценностей, и как к сокровищнице литературных образов, сюжетов. Существование большого количества методических разработок, связанных с данным вопросом, подтверждает это. В центре подавляющего большинства этих работ, где исследуются христианские мотивы и сюжеты в творчестве писателей и поэтов [5; 7 и т. д.], – текст Нового Завета. Данная статья обращается к тексту Ветхого Завета и доказывает, что значение ветхозаветных реминисценций становится понятным лишь с учетом традиционного подхода, сложившегося у народа, в чьей культуре была создана эта вечная книга.

Для литературы XX века (эпохи модернизма и начальных стадий постмодернизма), которая изучается в 11 классе, значение библейских текстов определяется в первую очередь их возможностью становиться источником интертекстуальности в силу того, что выводы и объяснения, которые выводятся из текста Библии, различны и амбивалентны. Что составляет основу для различных толкований и пониманий? В тексте Священного Писания есть много неясного и противоречивого, требующего дополнительных рассуждений. Этим и пользуется литературная традиция. Именно с таких позиций необходимо рассматривать со старшеклассниками произведения модернизма и постмодернизма, насыщенные библейскими реминисценциями и аллюзиями, именно такой подход поможет им понять творческий метод, позицию писателей изучаемой эпохи, а также основные идеи их произведений.

В данной статье предлагается примерный порядок, схема работы над произведениями, содержащими явные библейские (ветхозаветные) реминисценции. Для этого обратимся к рассказу “Герб города” Франца Кафки, использующему библейскую историю о Вавилонской башне. Обращение к названному выше произведению возможно как на уроке внеклассного чтения, так и на факультативном занятии.

I. СЛОВАРНАЯ РАБОТА

(На предварительном этапе необходимо провести небольшую словарную работу, познакомить учащихся с определенными терминами и понятиями, без которых невозможно разобраться в традиционном подходе к библейскому тексту.)

ТаНаХ – еврейская Библия (в христианской Библии – это первая ее часть, именуемая Ветхий Завет). Слово ТаНаХ – озвученная аббревиатура трех слов *Тора, Невим, Ктувим*, или *Учение, Пророки, Писания*.

Тора – первый раздел ТаНаХа, который в иудаизме считается сакральным текстом, продиктованным, согласно традиции, Моисею Богом. Тора состоит из пяти книг, поэтому имеет еще одно название – Пятикнижие Моисеево. Эти книги *Берешит – Бытие, Шмот – Исход, Ваикра – Левит, Бэмидбар – Числа, Дварим – Второзаконие*.

Берешит – первая книга Торы, в которой дается универсальная история, переходящая к истории еврейского народа. Миф о Вавилонской башне находится в этой книге.

Мидраш – анализ стихов ТаНаХа, предпринятый с целью получения новых выводов.

II. РАБОТА С БИБЛЕЙСКИМ ТЕКСТОМ

На первом этапе необходимо выяснить традиционный подход к библейской истории. Большинство учащихся уже имеют определенное представление о ней, поэтому легко вспоминают ее содержание. Однако в связи с тем, что для дальнейшего анализа значение приобретает почти каждое слово, важно вторичное коллективное прочтение библейского текста ([Бытие 11:1-9]).

Вопросы к анализу:

- Какую цель ставили перед собой строители Вавилонской башни?
- Что, по вашему мнению, успел построить народ до того, как Господь их рассеял?
Аргументируйте ваш ответ фрагментами из текста.

- И люди, и Господь решили действовать по определенному плану строительства. О выполнении плана людей Писание не сообщает подробностей и, напротив, о выполнении плана Господа сообщает довольно подробно. Почему?

- Что плохого сделали люди? За какие проступки Господь наказал – “рассеял” их? Имеет ли значение рассказ о Вавилонской башне для современного человека?

Анализ фрагмента убеждает, что многие моменты, о которых говорится в тексте, остаются непонятными и необъяснимыми. Наличие этих загадочных аспектов создает предпосылку для постановки вопросов, на которые сам текст не дает прямого ответа – “Почему о выполнении плана людей Писание не сообщает подробностей?”, “Что плохого сделали люди? За какие проступки Господь наказал их?”. Это становится причиной появления в еврейской культуре такого феномена как мидраш и множества различных комментариев. Осознавая смысловой пробел традиционного текста, автор мидраша и комментаторы [6] работают с подробностями, которые опустил автор ТаНаХа. Они интерпретируют текст Писания и предлагают ответы на вопросы, на которые Писание не отвечает.

III. ЗНАКОМСТВО С КОММЕНТАРИЯМИ

Последуем за мыслью еврейских комментаторов, обобщенных в книге проф. Нехамы Лейбович “Новые исследования книги Берешит в свете классических комментариев” (глава “И

создадим себе имя” [Бытие гл. 11]) [4], которые считают, что смысл данной истории невозможно понять вне контекста других событий, предшествующих ей. Свое объяснение комментаторы начинают с обращения к заповеди, которую дал Всевышний, благословляя первых людей на земле: *“Наполняйте землю и овладевайте ею”* [Бытие 1:18]. Благодаря этой заповеди люди получают могущество и власть над землей, чтобы, как указывает комментатор Рамбан, *“поступали с любыми животными и пресмыкающимися, вплоть до самых мелких, по своему усмотрению, а также строили, выкорчевывали насаждения, добывали из гор медь и тому подобное”*. Человек таким образом приобретает и право, и обязанность распространить на земле цивилизацию, неотъемлемым элементом которой являются технические достижения, приводившие в свою очередь, как уже указывает Тора в самом начале, к расшатыванию устоев человеческого общества, к грабежу и насилию (повествуя о потомстве Каина, Тора рассказывает, что его сын был *“строителем города”*, среди его более отдаленных потомков – *“создатель всяческих орудий из меди и железа”*. И тут же мы узнаем о первом использовании этих орудий: *“Мужа ли убил я ранением и дитя – ударом моим?”* [Бытие 4:23]), вплоть до того, что *“извернулась земля перед Б-гом и наполнилась земля злодеянием”* [Бытие 6:11]. Логично, что существованию первоначального человечества приходит конец: *“Все, в ком было дыхание жизни, все, кто жил на суше, погибли и стер Бог все сущее с лица земли – от человека до животного, до пресмыкающегося и до птицы небесной, все были стерты с земли, и остались в живых только Ноах (Ной) и те, кто был с ним в ковчеге”* [Бытие 7:23]. Но новое человечество, произведенное сыновьями Ноя, также оказалось недостойным Божественной заповеди. Доказательство тому – история о Вавилонской башне. И опять возникает вопрос – почему? Что плохого сделали люди? Почему они оказались недостойными своей миссии?

Обратимся к комментарию Б. Яакова, который замечает, что в этом отрывке Тора показывает, как с помощью технического изобретения человек преодолевает те ограничения, которые накладывает на него окружающая среда. В данном случае – в долине, где отсутствуют камни, пригодные для строительства, технический ум человека создает искусственную замену: кирпич, слепленный из мягкой глины, которая в изобилии находится в той долине, путем обжига превращается в настоящий строительный камень. Отныне даже в местах, где камня нет вовсе, человек способен воздвигать дома, крепости, строить город, окруженный стеной [Бытие 11:4]. И немедленно начинается моральное падение. Обладание новыми техническими возможностями порождает в человеке гордыню, тщеславие. Первое побуждение людей – построить не дом для защиты от дождя, не город для их детей и не ограды вокруг загонов для скота. Техническое достижение из средства превращается в самоцель; человеку же начинает казаться, что он стал всемогущ. Что говорят эти люди? – *“Давайте построим себе город и башню, главою до небес, и сделаем себе имя, чтобы не рассеялись мы по лицу всей земли”*.

Гигантские здания, пирамиды, обелиски, роскошные площади с глубочайшей древности и до наших дней служат человеку средством для того, чтобы возвеличить себя, увековечить свое имя, уподобиться высшим мирам и победить в себе ощущение собственного ничтожества, своей слабости, заставить себя забыть о том, что неизбежно и неотвратимо: *“В преисподнюю будешь ты сброшен, на самое дно глубочайшей ямы”* [Исайя 14:15]. Те колоссальные постройки, рядом с которыми человек кажется не больше муравья и которые, тем не менее, он сумел воздвигнуть благодаря своему техническому уму, призваны заставить забыть о мимолетности человеческой жизни, о ничтожности его существования, создать видимость величия человека и его “вечности” – другими словами, **создать ему имя**. Итак, конечная цель технической деятельности человека – не постройка для себя дома на земле, но *“башни, упирающейся вершиной в небо”*. Из инструмента в руке мастера техника превращается в идола, подчиняющего себе всю его жизнь. Эта метаморфоза прекрасно описана в мидраше [4].

IV. РАБОТА С ТЕКСТОМ МИДРАША

Текст мидраша

“В Вавилонской башне было 7 ступеней западной стороны. Строители поднимали кирпичи с одной стороны и спускали с другой. Если человек, несший кирпич, падал вниз – не обращали на это внимания. Но если падал кирпич, садились и плакали, говоря: “Горе нам, когда же мы поднимем другой кирпич наверх?” [“Пиркей де раби Элиэзер” 24]

Вопросы к анализу:

- Что, по мнению автора мидраша, было главным грехом строителей Вавилонской башни?
- Какие проблемы волнуют автора мидраша? Какой путь приведет к исправлению мира, по его мнению?

Обобщающее слово учителя.

Мидраш разъясняет, что причина распада общества прежде всего не гнев Всевышнего, а утрата людьми ощущения ценности и святости человеческой жизни. В качестве примера бесчеловечности строителей Вавилонской башни приводится рассказ о том, что с некоторого

момента люди перестали обращать внимание на то, что рабочие падали с большой высоты и разбивались, но зато переживали и даже плакали, когда кто-либо ронял кирпич. Этот пример можно считать классическим кратким описанием любой цивилизации, основанной на поклонении идолам или на пренебрежении к духовным ценностям, как в древности, так и в наше время. Мидраш рассказывает также о том, что, по крайней мере, часть строителей Вавилонской башни намеревалась достичь небес для того, чтобы вести войну со Всевышним. Однако наказание пришло не столько за попытку поднять руку на Творца, которая сама по себе абсурдна, сколько за бесчеловечное отношение к ближнему. Не только в древние времена и не только в каком-то одном поколении вставали люди, чтобы построить “башню, уходящую вершиной в небеса”. Тора не рассказывает здесь нам “дела давно прошедших дней”. Но каждое поколение пытается выстроить свою башню, и мы сами свидетели того, как технический прогресс приводит к тем отношениям, о которых говорит мидраш: “Если кто-нибудь падал и разбивался, на это не обращали внимания, но если падал кирпич – садились и плакали: “Ой, горе нам! Когда еще принесут другой кирпич вместо этого!””.

V. ИНТЕРПРЕТАЦИЯ БИБЛЕЙСКОЙ ИСТОРИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЕВРЕЙСКИХ АВТОРОВ НОВОГО ВРЕМЕНИ,

Используя выводы древних мудрецов (мидраш) и средневековых комментаторов, известный еврейский философ нового времени Мартин Бубер рассматривает библейскую историю в контексте темы “Избрание и избранность. Миссия Израиля в библейских текстах”.

Отрывки из работы философа:

“Человек – наместник Бога на земле и над всем живущим на ней. Бразды правления вручены ему изначально:

И сотворил Бог человека по образу Своему, по образу Божию сотворил его; мужчину и женщину – сотворил Он их. И благословил их Бог, и сказал им Бог: плодитесь и размножайтесь, и наполняйте землю, и овладейте ею, и владычествуйте над рыбами морскими и над птицами небесными, и над всяким животным по земле (Берешит, 1:27, 28)

...Всевышний избрал человека, чтобы его рукой править миром.(...) Взбунтовавшись, человек был смещен и отправился в изгнание.. Однако миссия, возложенная на человека, осталась при нем. (...)

Изгнанному от лица Бога человеку пришлось с азов постигать науку существования. Клубок прегрешений продолжает разматываться: Каин убивает Авеля, человек преступает через заповедь мирного сосуществования, и земля быстро наполняется злом...

Всемирный потоп сметает растленное поколения с лица земли, и человечество получает новое начало от спасшихся в ковчеге. Однако вторая попытка оказывается не намного удачнее первой. Правда, на сей раз люди действуют сообща – но, увы, их усилия направлены на строительство Вавилонской башни, символизирующей бунт человечества против Бога:

И сказали они [друг другу]: Давайте построим себе город и башню, главою до небес, и сделаем себе имя, чтобы не рассеялись мы по лицу всей земли. (Бытие, 11:4)

Их замысел ясен: не желая исполнять свое предназначение на земле, отказываясь служить орудием Бога в управлении миром, люди замыслили воздвигнуть башню, чтобы с помощью колдовства овладеть небом и подчинить его своей воле, “сделать себе имя” – таково в данном контексте значение этой фразы.

Единство злоумышленников расстроено. Их постигает именно та участь, которой они желали избежать: рассеяние, смешение языков. Роды и племена обособливаются, люди перестают понимать друг друга. История человечества начинается с братоубийства, а история народов – с Вавилонской башни. После смешения языков отдельные люди больше не могут консолидироваться вокруг общей цели” [1, 16].

Вопрос:

– Для доказательства какой идеи использует библейский текст философ?

Обобщающее слово учителя.

Основная цель Мартина Бубера – подвести читателя к мысли, что все строители Вавилонской башни обрекли себя на наказания за преступление перед Богом и оказались недостойными Божественного предназначения. Мысль философа подводит нас к пониманию того, почему именно Авраам, а через него и его потомки – еврейский народ, оказался его избранныком. Он пишет: “Строительство Вавилонской башни привело к смешению языков. В этом смешении Всевышний усмотрел одного-единственного человека, которому суждено было стать родоначальником нового народа, не замешанного в попытку бунта и не смешиваемого ни с чем. Этого человека, Авраама, Всевышний “изъял из его окружения и увел за Собой” [1, 16]. Несмотря на то, что рассуждения еврейского философа основываются на еврейской традиции, история о Вавилонской башне, подчиненная определенной цели, рассматривается у него в узком контексте, что усложняет понимание ее универсальности.

VI. РАБОТА НАД ПРОИЗВЕДЕНИЕМ Ф.КАФКИ “ГЕРБ ГОРОДА”

В произведении Кафки сложившийся в еврейской традиции подход к библейскому тексту становится основой понимания его универсальности.

Текст произведения Ф.Кафки “Городской герб” [3].

ГОРОДСКОЙ ГЕРБ

При строительстве вавилонской башни все было сначала более или менее в порядке; порядок был даже, пожалуй, слишком большой, слишком уж много думали о дорожных указателях, переводчиках, жилье для рабочих и путях сообщения, словно впереди века спокойной работы. Тогда господствовало даже мнение, что строить нужно как можно медленнее; мнение это вовсе не нужно было так уж преувеличивать, чтобы вообще отказаться от закладки фундамента. Аргументация была такая: самое главное во всем этом предприятии — мысль построить башню, которая достанет до неба. По сравнению с этой мыслью все прочее второстепенно. Мысль эта, во всем своем величии явившись однажды, уже не может исчезнуть; пока будут на свете люди, будет и сильное желание достроить башню. В этом смысле, стало быть, не надо беспокоиться о будущем, напротив, знания человечества растут, зодчество делало успехи и будет делать успехи и дальше, работу, на которую нам нужен год, через сто лет, может быть, сделают за полгода, к тому же лучше, прочнее. Зачем же сегодня выбиваться из сил? Это имело бы смысл, только если бы можно было надеяться построить башню за время одного поколения. Но этого никоим образом нельзя было ожидать. Скорее можно было предположить, что следующее поколение с его более совершенным знанием найдет работу предыдущего поколения скверной и снесет построенное, чтобы начать заново. Такие мысли сковывали силы, и больше, чем о строительстве башни, заботились о строительстве города для рабочих. Каждое землячество хотело иметь самое лучшее жилье, из-за этого возникали споры, которые перерастали в кровавые стычки. Эти стычки не прекращались; для руководителей они были новым доводом в пользу того, что из-за отсутствия необходимой сосредоточенности башню следует строить очень медленно, а еще лучше — лишь после заключения всеобщего мира. Однако время проводили не только в стычках, в перерывах город украшали, чем, впрочем, вызывали новую зависть и новые стычки. Так прошло время первого поколения, но и все следующие не были иными, только росло мастерство, а с ним и воинственность. Вдобавок уже второе или третье поколение поняло бессмысленность строительства такой башни, но все были уже слишком крепко связаны друг с другом, чтобы покинуть город.

Все возникшие в этом городе предания и песни полны тоски о том предсказанном дне, когда город, пятью следующими через короткие промежутки ударами, разрушит исполинский кулак. Поэтому-то кулак и изображен на гербе города.

Перевод С.Апта

Вопросы к анализу:

- Какой был план у героев притчи Кафки?
- Почему и героям Кафки не удалось построить башню?
- Что, по мнению автора мидраша, было главным грехом строителей Вавилонской башни?

Сравните это мнение с мнением Кафки.

- Какие проблемы волнуют автора мидраша? Какие проблемы волнуют Франца Кафку?

По завершению работы можно предложить учащимся следующие вопросы и задания

– Познакомьтесь с высказыванием исследователя творчества Ф.Кафки Е.Волощук: “Непонимание Бога – вот где, исходя из художественной логики Кафки, коренится главная человеческая беда. Непонимание же происходит оттого, что человек не признает верховенства и близости Бога, и не признает по причине превращения себя в центр мироздания, чему мировой порядок, как свидетельствует та же литература, противился еще на начальной стадии формирования антропоцентрической модели: горы трупов в шекспировских трагедиях задолго до Кафки доказывали, что “слабым” человеческим глазам (“слабым” по отношению к трансцендентному, не к человеческому!) свет является только с кулаками” [2, 61]. Данное утверждение было высказано не в связи с рассказом “Герб города”. Можно ли отнести его к рассматриваемому произведению? Согласны ли вы с выводами Е. Волощук? Как данное высказывание связывает произведение Кафки с другими анализируемыми текстами?

Беседа по анализу произведения – это один из этапов, помогающих учащимся понять основу философских обобщений и метафор Кафки.

Обобщая ответы учащихся, учитель указывает на то, что выводы писателя:

- во-первых, вытекают из “того эпохального духовного контекста, который был конечным продуктом длительного процесса выветривания религиозного духа из европейской культуры” [2, 61];
- во-вторых, основываются на традиционной, закреплённой в ТаНаХе, а затем развитой в текстах еврейских мудрецов и комментаторов, убежденности в том, что главная человеческая беда – это непризнание верховенства и близости Бога и превращения себя в центр мироздания;

– в-третьих, стали гениальным предвидением трагический исхода преобразовательной идеи и краха насильственного вмешательства антропоцентрического духовного начала в течение мировой жизни, который человечество осознало только после таких стихийных бедствий мировой истории, как революции, войны, диктатуры.

После обобщений учителя целесообразно выяснить следующие вопросы:

1. Что, по-вашему, является источником насилия и пренебрежения к человеческой жизни в современном мире? Как люди могут исправить это положение вещей и возможно ли это в принципе?

VII. САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА

На заключительном этапе учащимся предлагаются по выбору задания, призванные закрепить навык работы с библейским текстом.

1. Сочините собственный рассказ на основе мидраша о Вавилонской башне и выскажите свое мнение по этому вопросу.

2. Проследите, как трансформируется библейская история о Вавилонской башне в романе А.Платонова “Котлован”.

Предложенный порядок работы над произведением Ф.Кафки “Герб города” можно использовать при изучении любого художественного текста, содержащего ветхозаветные реминисценции. Одним из важных моментов представленного пути становится обращение к традиционному подходу, помогающему понять как универсальность используемой в качестве реминисценции истории, так и своеобразие ее переосмысления автором.

Литература

1. Бубер М. Избрание и избранность. Миссия Израиля в библейских текстах / Мартин Бубер // Новая еврейская школа. Педагогический альманах. – 1998. – № 2. – С. 14–16.
2. Волощук С. В. Хроника странствий духа. Этюды о Франце Кафке / Евгения Волощук. – К.: “Юніверс”, 2001. – 144 с.
3. Кафка Ф. Городской герб / Франц Кафка. – Режим доступа: http://www.kafka.ru/rasskasy/read/gorod_gerb
4. Лейбович Н. Новые исследования книги Берешит в свете классических комментариев / Нехема Лейбович – Режим доступа: http://www.machanaim.org/tanach/in_nl.htm
5. Овчинникова Л.Н. Библейские сюжеты в литературе XX века. Борис Пастернак. Библейские сюжеты в лирике поэта / Л.Н. Овчинникова // Русский язык и литература в учебных заведениях. – 1998. – №№ 7–8. – С.20–25.
6. Текст Танаха с набором комментариев. – Режим доступа: http://www.machanaim.org/tanach/in_tnh.htm.
7. Троцик О.А. Вірші-мотиви (Біблійні мотиви в поезії Анни Ахматової) / О.А. Троцик // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2002. – № 11. – С.48–49.

Анотація. Запропонована у статті схема роботи над твором Ф.Кафки “Герб міста” та біблійним міфом про Вавілонську вежу доводить, що значення біблійних (старозавітних) ремінісценцій стає зрозумілим лише з урахуванням традиційного підходу, що склався в єврейській культурі, де був створений Старий Заповіт. Для цього поряд з вказаними текстами аналізуються мідраш, коментарі на біблійну історію, уривки з твору Мартіна Бубера.

Ключові слова: біблійний міф, мідраш, ремінісценції, ТаНаХ.

Summary. The scheme of work at Kafka’s short story “City Emblem” and biblical myth about the tower of Babel suggested in the article proves that the meaning of scriptural reminiscences becomes understandable only with due regard for traditional approach which has been formed in Jewish culture where The Old Testament was created. For this alongside with indicated texts midrash, commentaries on biblical history, extracts from Martin Buber’s work were analyzed.

Key words: biblical myth, midrash, reminiscences, The Old Testament.

ІРОНІЧНИЙ КОМПОНЕНТ В ОБРАЗНІЙ ПАРАДИГМІ “ЛЮДИНА” У ПРОЗІ Є.ДУДАРЯ

Комічне – концептуальне явище в національній мовній картині світу, що виявляється в тих чи тих ідіостильових домінантах. Ще Василь Чапленко у книжці “Українська літературна мова” відзначив: “Мовний гумор – це найхарактерніша яскрава особливість ранніх зразків української літературної мови, особливість, що в інших літературних мовах, за винятком, може, тільки білоруської, в такому “стовідсотковому” поширенні не трапляється зовсім” [10, 234]. Тому дослідження ідіостилів письменників-гумористів має незаперечну евристичну цінність для окреслення (а) кола одиниць національної мови та їхніх граматичних і семантичних моделей, здатних до переосмислення, девіативного перегруповання в мікроконтексті й творення комічних ефектів, а також (б) ситуацій (сценаріїв поведінки мовців), у яких виникає іронічний ефект [7; 8].

Іронічна конотація одиниць мови творів Євгена Дударя в системно-мовному та функціональному аспектах ототожнюється зі стилістичним значенням [7]. Відповідно в проекції на проблему “індивідуальний стиль письменника” поняття “стилістичне значення” об’єднує параметри функціональної маркованості, оцінності, емоційності, експресивності, що дає змогу враховувати узуальну та суб’єктивно-оказіональну конотацію мовного знака, яка нашаровується на предметно-поняттєвий зміст.

Виокремлення ж наскрізного стилістичного значення (колориту гумору, сатири і реєстрів книжності (урочистості), розмовності, офіційності, публіцистичності, народнописенності (пісенності), поетичності, документальності, інформативності, а також фамільярності, вульгарності, фольклорності, урочистості, інтимності, ласкавості тощо) в індивідуально-авторському стилі чи в текстах певного жанру передбачає його кваліфікацію та встановлення семасіологічних передумов його появи. У такому разі, стиль – це конотативний рівень системи природної мови [7, 274].

Виявлення іронічного компонента в семантиці лексичних та фразеологічних одиниць, що створюють образну парадигму “людина” у творах Євгена Дударя, здійснено крізь призму його актуалізації шляхом використання структурно-семантичних модифікацій номінативних одиниць, цілеспрямованого відхилення від норм у слововживанні та поєднанні лексем у словосполученнях, словотвірної-стилістичної варіювання лексики, наголошення функціонально-стильової семантики лексичних груп. Щодо фразеологізмів – джерелом іронії в досліджуваних текстах виступають численні трансформації фразеологічних одиниць.

Комічне, зокрема іронічне, – стилістична соціокультурна конотація мовного знака. Антропоцентричний підхід до його реалізації в тому чи тому Дударевому контексті дає можливість конструювати образну парадигму ‘людина’ в ньому.

Так, іронічні мовні портрети персонажів створюються за допомогою прийому навмисного зіткнення у мікроконтексті прямого та переносного значень слів: *Треба шукати* [жінку. – Т.Ш.] *солідну, вагому. Не в тому розумінні, що важила багато. Терпіти не можу більших за себе* (РЖ, с.77), пор.: “Вагомий: “1. Який має вагу. 2. перен. Змістовний, авторитетний, переконливий” [СУМ, I, 275].

Іронічного колориту додає антонімія: *Сподобались ви мені відразу... Правда, немічний, трохи лисуватий. Я більше люблю кучерявих... Та то дурниця* (ПС, с. 306).

Регістр жартівливості привносить лексична синоніміка: *Не встиг я оглянутись, як за мною вже тупотів чималий гурт. Ще бракувало, щоб я весь оцей **выводок** привів зо собою додому. Зупинився. Весь кагал пробіг повз мене* (ПС, с. 102).

Іронічний змістовий ефект виникає внаслідок зіткнення в тексті патронімічних слів чи словоформ: *Чоловічий голос: “– Ну, медицина зараз на рівні! Ось чоловікові пересадили серце бабуїна... Жіночий: – А що, **бавники** зараз така рідкість, що їх треба розводити пересадками серця?* (РЖ, с. 43)

Найбільше словесних образів людини, що викликають сміх, викривають ті чи ті вади людей, репрезентують вторинні номінації. Вони є ґрунтом для типізації соціальних мовних портретів, означених назвами осіб за професійною діяльністю, манерою поведінки та ін. Показові для мови Євгена Дударя метафоричні номінації жінки: ‘фізично слабка’ – *кляча, шкапа*, ‘агресивна, хижа, злостива’ – *пантера, тигр*, ‘некрасива’ – *крокодил, чоловіка*: ‘непривабливий, ледачий’ – *хруц*, ‘незавидний’ – *козел*, ‘впливовий’ – *туз*. У вторинних номінаціях зафіксовано сконденсовану характеристику істот із соціальною конотацією – генералізованих понять [1]. Джерелом оцінної семантики з додатковою гумористичною конотацією виступають переважно назви тварин, пор.:

Прийшов додому. Жінка: – Знову несе від тебе, як з бочки... А ще на шії чия помада?! Я сів у куток. Думаю про тигрів... Про пантер чорних (ПС, с. 23).

З-поміж вторинних номінацій велика група іронічних перейменувань персонажів за їх професійною діяльністю, як-от: вчені, депутати, управлінці, вчителі, міліція, письменник, журналіст, лікар, секретарка, напр.: – *Коли штучно порушується ця гармонія і рівновага, починається дезінформація сторожових постів кожного світу, себто вчених* (РІ, с. 152).

Доповнюють соціально-професійні, зовнішні, морально-етичні, внутрішньопсихологічні характеристики персонажів коновані власні назви на зразок *Булька* (директор лазні), *Шпунтик* (заступник начальника), *Вітька Мотовило* (комсорг комбінату) і под. Прізвищеві назви є метафоричними позначеннями певних висміюваних рис характеру людей – нав'язливість (*Реп'яшок*), нікчемність (*Пшик*), пристосуванство (*Болтик*) тощо.

Семантико-синтаксичні прийоми комізму дозволили Євгенові Дударю гіперболізувати оцінки станів, зовнішності персонажів, їх одягу, пор.: *Вона в коротенькій в'язаній сукні, з розфарбованим лицем і різнокольоровою триповерховою зачіскою* (ПС, с. 71); *Он [жінка] чалапкає. Впресована у куленепробивні штани* (РЖ, с. 39).

Іронічні портретні мовообрази побудовано як порівняльні образні конструкції: *Його увагу прикувала дама, що нагадувала гренадера. Висока, як щогла, і широкоспинна, як докер. Вузька спідниця, яка, здавалось, ось-ось лусне від того, що в неї упхало, ніяк не могла дотягнутися до колін* (РЖ, с. 207).

Фразеологічні одиниці (ФО) мови творів Євгена Дударя утворюють кілька фразеосемантичних полів в образній парадигмі “людина”. Переважна більшість фразеологізмів – компаративні фраземи, що є носіями еталонів чуттєвого й емоційно-оцінного сприйняття світу, стереотипних сценаріїв поведінки мовців. Так, одні з найбільших фразеосемантичних полів – це:

1) ФО на позначення зовнішності людини, її індивідуальних рис, особливостей статури (*Я обережно обмацував деформовану статуру Марафоні. Руки – як батоги, ноги – як сірники. Спина – дугую. Животик – м'ячком. Здається, повернеш необережно – і розсиплеться* (РІ, с. 95);

2) фразеосемантичне поле “поведінка, діяльність людини”, конкретизатори якої – це назви тварин, комах, що внаслідок зооморфізації набули статусу символів того чи того типу поведінки, особливостей характеру людини; вони надають контекстам іронічного відтінку, а саме: *корова, ведмідь – незграбність (Мужчина! Голову не туди! Жениця на перспективі! Куди ти лізеш, як корова!* (ПС, с. 69); – *Гопля! Дорогий! Вище ніжку! Не топчися на одному місці, як ведмідь. І хребта випрям. І смійся, смійся... Сміється доля над чоловіками!* (ПС, с. 253); *муха – млявість, інертність (Аркадію Потаповичу здавалося, що черга зовсім не посувається, що дівчина на роздачі рухається як сонна муха* (ПС, с. 53); *черепаха – повільність (Став. Стою. Читаю газету. Посувається [черга. – Т.Ш.], як черепаха* (ОСО, с. 24);

3) фразеосемантичне поле “фізичний стан людини”: *Нализався, як свинота. Пхає своє рило в чужий город!* (ОСО, с. 36);

4) фразеосемантичне поле “емоційний стан людини” (невдоволення, збудження, неспокою, розгубленості, ніяковості, здивування, переляку, спокою, радості, усміхненості, розпачу тощо), наприклад: – *Боже мій! Ти – зірка. А я ось, – вона насупилася, – ходжу, як хмара. Чоловічок мій ... ідіот...* (ПС, с. 61); *Кабінет голови правління Спілки художників. Те саме засідання, на якому слухають справу Галапочки. Розпашілий, вдоволений. Невдоволений. Розбурханий, наче розлючений бугай, голова* (РІ, с. 289); *Трубка знову болісно запікала... Я стояв біля телефону, як обляяна невістка* (РІ, с. 88); *Пішли. Ступили на поріг, а вони очі на нас, як лулавки: – Що-о-о? Вже насиділися?* (ПС, с. 94); *Наталка зблідла, як простирadlo. Я не встиг отямитись, як мокра сорочка заліпила мій пісок* (ПС, с. 10);

5) фразеосемантичне поле “мова”, яке охоплює розмовно-побутові ФО на означення невиразної, прямої, відвертої, дотепної, дошкульної мови, балакучості, наприклад: – *Але зараз, в оцю хвилину, саме таке тобі сниться, – процідив крізь зуби. – І сниться, що ти зовсім не даєш браку* (ПС, с. 6); *Коли я виклав перед дружиною всі карти, вона клацнула арифмометром* (ПС, с. 96); – *Назарка можна, – погодився Володя, – а Стьопа усе розляпає. У нього язик – як помело* (РІ, с. 166);

6) фразеосемантичне поле “стосунки між людьми”. Цими ФО увиразнено негативну характеристику взаємин між людьми, зокрема таких рис поведінки, як плазування, запобігання перед керівництвом, улесливість, невпевненість; притискання, знищування кого-небудь, настирливе вимагання чого-небудь; вияв зверхності; дорікання за прорахунки у роботі, карання; ухиляння від відповідальності, наприклад: “*Чому так?*” – *мозолило мою голову й пекло моє серце. Коли мої співробітники почали закидати, що я підлабузник. Мовляв, перед шефом вигинаю хребта. Шефові заносу хвоста* (ПС, с. 8); *А він [інспектор ДАІ. – Т. Ш.] якраз у цей час позіхає. І вже виходить, що ти йому в рот заглядаєш* (РЖ, с. 17); *Чого стоїш, як на сковороді? – мовив йому. – Сідай отут проти мене на стілець і дивися в очі* (ПС, с. 5); *Скандал. Милять шию за*

кількість. За якість. За байдужість. За інертність (СП, с. 61); Я дивився на директора, як теля на мальовані ворота (ПС, с. 9); Що за фокуси? Приїдьте. Не їдьте. Вирішили. Не інакше, як голова скаржника тисне до нігтя. І той здрейфив (ПС, с. 57); А може так фортуна повернутися, що завтра хтось викличе вас. І лятиме. Шюю милитиме (ПС, с. 101).

Отже, іронічний мовний образ людини в гумористичній прозі Є. Дударя створюється шляхом актуалізації лексичних та фразеологічних одиниць національної мовної практики, які несуть на собі відбиток часу, періоду 70 – 90-х років ХХ ст., або ж є універсальними мовними знаками, об'єднаними суперконцептом “людина”.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) / Н.Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика: [сб. ст. / отв. ред. Григорьев В.П.]. – М.: Наука, 1979. – С. 147 – 173.
2. Дудар Є. М. Операція “Сліпе око” / Дудар Є. М. – К.: Рад. письменник, 1970. – 142 с. (у тексті скорочення ОСО).
3. Дудар Є. М. Профілактика совісті / Дудар Є. М. – К.: Дніпро, 1981. – 357 с. (у тексті скорочення ПС).
4. Дудар Є. М. Рятуймо жінку / Дудар Є. М. – К.: Рад. письменник, 1989. – 237 с. (у тексті скорочення РЖ).
5. Дудар Є. М. Робінзон з Індустріальної / Дудар Є. М. – К.: Рад. письменник, 1981. – 319 с. (у тексті скорочення РІ).
6. Дудар Є. М. І силою, і правдою... / Дудар Є. М. – Тернопіль: Джура, 2003. – 272 с. (у тексті скорочення СП).
7. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / Єрмоленко С.Я. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
8. Калита Оксана. Іронія як світоглядний принцип і стилістична категорія / О.Калита // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство. – 2004. – 1 (11). – С.104 – 107.
9. Словник української мови: [в 11 т.] / [редкол.: Білодід І.К. (голова) та ін.]– К.: Наук. думка, 1970 – 1980 (у тексті скорочення СУМ).
10. Чапленко В. Українська літературна мова (XVII ст. – 1917р.) / Чапленко В. – Нью-Йорк, 1955. – 328 с.

Анотація. Стаття присвячена проблемі вивчення іронічного образу людини в художньому тексті.

Ключові слова: конотація, іронія, вторинна номінація, фразеологізм, лексико-семантичне поле, фразеосемантичне поле.

Summary. The article deals with the problem of learning of ironical image of a person in a fiction text.

Key words: connotation, ironic, secondary nomination, phraseologies, lexical-and-semantic field, phrase-and-semantic field.

УДК 811.161.2

Щербачук Л.Ф.

ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ КОДУВАННЯ ПОРОКІВ ЛЮДИНИ ЯК РЕФЛЕКСІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Матеріальна та духовна самобутність народу яскраво проглядається через призму взаємостосунків його мови та культури, мови та менталітету. “Самореалізуючись у численних актах мовної словотворчості, етнічна людина задає певні параметри ментально-культурного простору мови, характер яких детермінується особливостями її сприйняття та оцінки світу”, – зауважує Ю. Апресян [2, 79]. У сучасній лінгвістичній літературі утвердилася думка про те, що фразеологічна система мови відбиває культурно-національну специфіку народу, що фразеологічні одиниці є джерелом не лише мовної, а й культурної інформації, причому доволі часто – єдиним джерелом, що фіксує культурні практики [10, 7]. Дослідники фразеології (Н. Бабич,

В. Жайворонок, М. Жуїкова, В. Ужченко, В. Телія та ін.) справедливо наголошують на тому, що у фразеологічному фонді мови відбивається багатовіковий досвід, історія світобачення і світорозуміння народу, його вподобання, життєві цінності та орієнтири, що формувалися впродовж історичного розвитку як результат практичного й духовного освоєння навколишнього світу. Фразеологія містить ключі до таємниць розумового універсуму певної культури, особливостей менталітету її носіїв, “вона конденсує в собі весь складний комплекс культури і психології даного народу, неповторний спосіб його образного мислення” [3, 76].

Актуальність дослідження визначається посиленою увагою до проблем взаємодії мови та духовної культури, специфіки відображення в національній фразеології моральних цінностей, основних рис менталітету. “Фразеологічний корпус мови – особливо багатий матеріал для дослідження цієї взаємодії, – слушно зазначає В. Телія, – оскільки в ньому концептуалізовані не тільки знання про суто людську наївну картину світу, але й ніби запрограмована участь цих мовних сутностей разом з їх вживанням у міжпоколінній трансляції еталонів й стереотипів національної культури” [18, 9].

Варто зауважити, що в українській фразеології знайшла відображення споконвічна ментальна риса нашого народу – віра в Бога. На християнському віровченні, на протиставленні християнських категорій добра і зла (благочестивого й гріховного) базується українська суспільна мораль. Процес розуміння й аналізу фразеологічних одиниць як знаків національної культури – це і є шлях до пізнання менталітету народу. У характеристиці особливостей кодифікації фразеологічними засобами української мови пороків людини як аморальної (гріховної) сфери полягає **мета дослідження**.

Із теологічної й філософської точок зору за характером людина недосконала. Ця особливість виявляється, зокрема, і в тому, що ніколи людина не акумулює в собі тільки позитивне, не є носієм лише добра [8, 281-282]. Її думки, наміри, вчинки можуть бути як моральними (нести добро), так і аморальними (нести зло). За відповідними діями простежується характер людини, її основні позитивні чи негативні риси. Останні кваліфікуємо як вади людського характеру – пороки. У лінгвістичній літературі **порок** визначається як “1. Негативна риса, вада когось, чогось, що заслуговує на загальний осуд. 2. *заст.* Аморальна поведінка, розпуста. 3. Фізична вада, каліцтво [13, 811]. Отже, “пороки властиві не лише духу, але й тілу, – констатує П. Абельяр, – наприклад, кваліфікація тіла, лінь або жвавність, кульгавість або стрункість, сліпота або зрячість. Звідси, коли ми виголошуємо слово “пороки”, то заради того, щоб відрізнити одні від інших уточнюємо: йдеться про пороки душі. Саме вони, тобто пороки душі, протиставляються добродіям, як неправедність – праведності, боязкість – стійкості, непомірність – стриманості” [1, 64].

У запропонованому дослідженні на основі аналізу вказаної лінгвістичної, а також психологічної, філософської літератури [1; 8; 9; 12; 14; 15; 16] під **пороком** розуміємо і негативну рису, і зумовлену нею поведінку особи, що суперечить загальноприйнятим етнічним нормам моралі й заслуговує на загальний осуд.

Як показує проведений аналіз, значна частина фразеологічних одиниць української мови експлікує порушення моральних норм і цінностей, сформульованих у **ДЕСЯТЬОХ ЗАПОВІДЯХ БОЖИХ**, що зафіксовані в 2-й книзі Мойсея “Вихід” [4]. У ментальному просторі українців чинити зло кваліфікується аморальним вчинком, гріхом, порушенням закону Божого або моральним падінням: *пор. брати гріх на душу (на себе)*. 1) діяти всупереч своїй совісті, загальноприйнятим нормам моралі, робити щось несхвальне; 2) чинити злочин, убивати когось-небудь [17, 39]. “Аморальність має місце лише тоді, коли негативні явища й процеси постають як наслідок свідомого волевизначення суб’єкта, коли за ними розкривається відповідний вольовий акт. Іншими словами, пороки – це зло, яке людина обирає; обирає тією чи іншою мірою, в силу тих або інших причин” [12, 124-127]. Відтак, кожна людина має право морального вибору: **не боятися гріха (Бога)**. Діяти всупереч моральним принципам, нормам [17, 37] і **впадати в гріх**. Робити щось заборонене певними етичними нормами [17, 125] чи **не впасти в гріх**. Не припуститися чогось поганого, принизливого, осудливого з погляду загальноприйнятої моралі [17, 127].

З християнським розумінням поняття *гріх* співвідноситься народне уявлення про порушення заповіді: **ШАНУЙ БАТЬКА ТВОГО І МАТІР ТВОЮ** [4, 79]: *З отцем, ньенькою полаюсь, Гріха наберуся* (Укр. нар. пісня). У наведеному контексті фразеологічна одиниця **набратися гріха** вживається зі значенням “зробити те, що заборонене нормами християнської моралі” [17, 415].

У ході дослідження виявлено також фразеологізми, що не тільки передають і характеризують гріховні дії суб’єкта, а виражають спонування інших осіб до аморальних вчинків: **наводити на гріх** [17, 417]; **доводити до гріха** [17, 211].

Активізацію наукового зацікавлення християнськими мотивами науковці пояснюють позитивними зрушеннями в розвитку богословської науки. В україністиці сакральну сферу активно досліджують Н. Бабич, Т. Вільчинська, В. Жайворонок, В. Кононенко, П. Мацьків,

М. Скаб, Н. Сологуб, Л. Струганець та ін. Функціональна вагомість сакральної сфери полягає в тому, що саме за її допомогою “формується мовні концептуальні парадигми, які вбирають у себе міфопоетичні, світські й релігійні, культурологічні та інші смисли” [6, 129]. Фразеологічний склад мови також засвідчує поширення впливу релігії на сферу етнічної свідомості, духовну культуру як окремої особи, так і всього суспільства.

Серед аналізованих фразеологічних одиниць виявлена група із загальним значенням *красти, грабувати, привласнювати чуже*: **обдерти (облупити) як липку** [20, 566]; **у чужі кишені лазити** [17, 325]; **накласти руку (лапу)** [17, 421]; **гарбати [собі] в скриню** [20, 169]; **мати неруш у руках** [17, 375] тощо. Конотативний компонент значення цих фразеологізмів кодифікує негативне ставлення до порушення заповіді: **НЕ КРАДИ** [4, 79]. Матеріал свідчить, що засуджується не лише сам факт крадіжки, але й особа, що скоює злочин. Так, схильну до злодіяства, шахрайства, хабарництва людину характеризують як **нечисту, хапку на руку** [17, 434], а компонент-соматизм **руки**, що в прямій номінації має стосунок до факту крадіжки, поширюють негативно конотованими означеннями: **мати довгі руки**. Привласнювати, силою відбирати чуже, зазіхати на чуже [17, 373]; **мати сверблячі (липкі) руки**. Виявляти потяг до крадіжки; брати, привласнювати чуже [17, 376].

Важливим культурологічним фактором у процесі формування фразеологізмів виступає евфемізація – заміна прямого найменування певного поняття [19, 182]. З метою пом’якшення висловлювання та приховання факту крадіжки, яка, безперечно, вважається гріхом, порушенням моральних норм у суспільстві, з’явилася в українській етнокультурі фразеологічна одиниця **піднімати, що легко лежить** [17, 509].

Ф. Буслаєв вважав, що фразеологізми – це своєрідні мікросвіти, які акумулюють і моральний закон, і здоровий глузд, які заповідали предки для керівництва потомкам [5, 37]. Заповідь: **НЕ БАЖАЙ ЧУЖОГО (НЕ БАЖАЙ ДОМУ БЛИЖНЬОГО СВОГО; НЕ БАЖАЙ ДРУЖИНИ БЛИЖНЬОГО ТВОГО, НІ ПОЛЯ ЙОГО, НІ РАВА ЙОГО, НІ ВОЛА ЙОГО, НІ ОСЛА ЙОГО, НІ ВСЯКОЇ ХУДОБИ ЙОГО, НІЧОГО, ЩО У БЛИЖНЬОГО ТВОГО)** [4, 79] застерігає християнина від культивування таких пороків, як заздрість, жадібність тощо. Ці риси характеризують думки й поведінку окремої людини у сфері особистих та соціальних стосунків. Людина, втрачаючи критично-оцінне ставлення до себе, перестає враховувати інтереси, можливості й досягнення інших членів спільноти. Фразеологічні одиниці **очі завидючі** [20, 589], **руки загребуші** [20, 769] кваліфікують дуже заздрисну й жадібну особу, яка прагне понад усе до наживи, ігноруючи не лише моральними принципами співжиття, але й власним станом здоров’ям: **[аж] кольки колють; [аж] колька спирає**. Хто-небудь заздрить комусь [20, 387].

Зі словами *заглядати, дивитися* в українському мовопросторі живиться з негативною конотацією і фразеологічна одиниця **неситим оком**. Заздрісно, жадібно, невдоволено [17, 467]: *Той мурує, той руйнує, Той неситим оком За край світа зазирає – Чи нема країни, Щоб загарбать...* (Т. Шевченко).

Моральне і духовне життя народу становить невичерпане джерело для формування фразеологізмів і разом з тим створює екстралінгвістичний фон, на якому об’ємніше проступають людські моральні цінності. Натяк на Заповідь: **НЕ ГОВОРИ НЕПРАВДИВОГО СВІДЧЕННЯ НА БЛИЖНЬОГО ТВОГО** [4, 79] простежується в низці негативно конотованих фразеологічних одиниць, що об’єднуються загальним значенням “обмовляти”: **брати на язика (на язык)**. Розпускати плітки про кого-небудь, судити, гудити когось [20, 52]; **підмочувати репутацію (авторитет)**. Негідними вчинками, діями і т. ін. створювати негативну думку про кого-небудь, заплямовувати когось [20, 635]; **перебирати (перетирати, переминали) на зубах**. Розпускати плітки, лихословити про кого-небудь [20, 612]. Близькими до цієї групи є також фразеологізми: **вбивати клин (клинця)**. Роз’єднувати, сварити кого-небудь між собою [20, 69]; **сплітати сіті (сітку)**. Інтригуючи проти кого-небудь, намагатися скомпрометувати [20, 851]; **доїхати ябедами**. Наклепами, доносами завдати великих неприємностей кому-небудь [20, 258].

Отже, інтриганство, обмовляння використовуються з метою досягнення недобрих намірів однієї людини щодо іншої і прямо суперечать християнському імперативу: не чинити зла. Грубість як одне із зовнішніх виявлень неповажного ставлення до людей, що виражається у відвертій недобррозичливості [16, 87], кодифіковано українськими фразеологічними одиницями: **розпускати морду (писок)** [20, 756]; **жалити язиком** [20, 289]; а особу, яка дошкульно висловлюється, грубить, говорить неприємності, непристойності і т. ін. речі охарактеризовано **лихою на язык** [20, 427].

Моральні цінності – це суспільні установи, імперативи, цілі та проекти, виражені у формі нормативних уявлень про добро і зло, справедливе і несправедливе, про смисл життя і призначення людини, про її ідеали і принципи [8]. Моральні цінності народу, а, отже, і кожної особистості, виступають тим когнітивно-ментальним, духовним ядром, центром, що організовує і визначає етнічну ідеологію, політику, культуру, виховання, освіту тощо. “Вигода та пов’язана

із нею нечесність полягають в невідповідності індивідуальних цінностей суб'єкта й форм їх реалізації суспільним цінностям і нормам при зовнішній демонстрації визнання цих форм”, – зауважує Н. Грозян [7, 69]. Досліджуваний матеріал переконує, що фразеологічний корпус української мови корисливість людини кваліфікує пороком. Ця моральна вада репрезентована широким діапазоном синонімічних дієслівних фразеологічних одиниць із загальним значенням: а) обманути, перехитрити: **заплутувати у [свої] тенета** [20, 316]; **водити за ніс (за носа)** [20, 147]; **пускати в очі дим (пилюку)** [20, 718]; **справляти лигу** [20, 853]; **обкрутити навколо носа** [20, 568]; **напускати дурману** [20, 532]; **ловити рибу в каламутній воді** [20, 444]; **кидати пісок у вічі** [20, 370]; **крутити харамана** [20, 403]; **обвести круг пальця** [20, 563] та ін.;

б) **лицемірити, приховувати свою справжню сутність: носити/надягти личину (маску, машкару)** [20, 557]; **крутити (вертіти) хвостом** [20, 402]; **кривити душею** [20, 396]; **ховати пазури** [20, 929]; **грати (ламати) комедію** [20, 195] та ін. Лицемірство є негативною рисою – пороком, що провокує завідомо антиморальні вчинки (здійснені заради корисливих, егоїстичних інтересів), яким приписується псевдоморальний смисл, піднесені мотиви та гуманні цілі [16, 141].

Отже, фразеологічні одиниці української мови, що кодифікують пороки людини, дозволяють усвідомити суть явища, доповнити картину навколишнього світу, яка складається з цілого комплексу етнічних уявлень і поглядів на дійсність. Такі фразеологізми в українському ментальному просторі відображають позамовні фактори сповідування моральних заповідей, які ґрунтуються на християнських духовних цінностях, що базуються на основних поняттях моральної свідомості й виражаються опозиційно добро – зло. Подібні фразеологічні одиниці відображають як моральну, так і аморальну сутність людини та потребують подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Абеляр П. Этика, или Познай самого себя / П. Абеляр // Человек. – 1995. – № 3. – С.64-83.
2. Апресян Ю. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Апресян Ю. – М., 1974. – 334 с.
3. Баран Я.А. Фразеология в системе мови / Баран Я.А. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 176 с.
4. Біблія: Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту в українському перекладі Патріарха Філарета з паралельними місцями та додатками. – К., 2004. – 1416с.
5. Буслаев Ф.И. Русские пословицы и поговорки, собранные и объясненные / Буслаев Ф.И. – М., 1954. – 457 с.
6. Вільчинська Т.П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII – XVIII ст. / Монографія / Вільчинська Т.П. – Тернопіль: Джура. 2008. – 424 с.
7. Грозян Н.Ф. Семантичне поле фразеологічних одиниць “Корисливість людини” в українській мові: ідеографічний та психосемантичний аспекти / Н.Ф. Грозян // Філологічні науки. Вісник Запорізького національного університету. – 2006. – № 2. – С.67-73.
8. Гусейнов А.А. Этика: Учебник / Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. – М.: Гардарики, 1999. – 472 с.
9. Этика: Словарь изречений и афоризмов [сост. В.Н. Назаров, Е.Д. Мелешко]. – М., 1995. – 334 с.
10. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія / Жуйкова М.В. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 416 с.
11. Лазарев Ф.В. Философия. Учеб. пособие / Лазарев Ф.В., Трифонова М.К. – Симферополь: СОНАТ, 1999. – 352с.
12. Малахов В.А. Этика: Курс лекцій: Навч. посібник / Малахов В.А. – [3-тє вид.] – К.: Либідь, 2001. – 384 с.
13. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. [Укл. В. Яременко та ін.]. – К.: Аконт, 2004. – Т 3. – 928 с.
14. Нравственность, агрессия, справедливость // Вопросы психологии. – № 1 – 2. – 1992. – 221 с.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С.Л. – Сп/б: Питер, 2000. – 456 с.
16. Словарь по этике [под ред. А. А. Гусейнова, И. С. Кона]. – [6-е изд.]. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.
17. Словник фразеологізмів української мови [уклад. В.М. Білоноженко та ін.] – К.: Наукова думка, 2003. – 1098 с.
18. Телия В.Н. Что такое фразеология? / Телия В.Н. – М.: Наука, 1996. – 226с.

19. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В.Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
20. Фразеологічний словник української мови [за ред. Л.С. Паламарчука]. – К., 1993. – Кн. 1-2.

Анотація. У статті розглядаються семантичні, етнокультурні особливості фразеологічної кодифікації пороків людини. Зроблено висновок, що в українській фразеології через призму християнського віровчення й уявлення про добро і зло (добре й погане) відображено несхвальне (негативне) ставлення до порушення моральних норм.

Ключові слова: фразеологізм, кодифікація, мораль, порок, менталітет.

Summary. The article is devoted to semantic, ethnocultural peculiarities of phraseological coding of man's vices. The article proves that Ukrainian phraseology reflects the negative attitude to violation of moral norms in the light of Christian beliefs and ideas about good and evil.

Key words: phraseologism, coding, moral, vice, mentality.

УДК [181.161.1 + 81.42]

Юрченко Е.М.

РЕЧЕВЫЕ ФОРМЫ ВОПЛОЩЕНИЯ ОБРАЗА РЕБЕНКА–ЖЕРТВЫ В РОМАНЕ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО “БРАТЯ КАРАМАЗОВЫ”

Современное развитие лингвистики текста, характеризующееся сменой исследовательских парадигм, дает возможность появлению множества новых интерпретаций классических произведений искусства. Ярким примером этого являются работы таких исследователей, как Абрамович С.Г., Виролайнен М.Н., Галышева М.П., Колесник Л.А. интерес которых сфокусирован на творческом наследии Достоевского. Произведения мастера слова являлись объектом изучения таких ученых, как Бахтин М.М., Иванчикова Е.Г., Осмоловский О.Н., Одинокое В.Г., Шкловский Б.В. и многих других. Тот факт, что классические произведения Достоевского продолжают вызывать живой интерес современных исследователей, предопределяет **актуальность** проводимого исследования.

По справедливому замечанию Колесник Л.А., “любовное отношение Достоевского к детям, умение войти в мир детства отразились на всем его творчестве” [3, 85]. Детские образы Достоевского необычайно сложны, внутренне противоречивы и заключают в себе “тайну”. Неповторимый подход к изображению детей отражает особенности творческой позиции художника “Человек есть тайна ...”, и эта тайна – главный импульс его творчества. Личность ребенка в произведениях Достоевского, по сути, так же сложна, как и личность взрослого. Его маленькие герои, подобно взрослым, двойственные и противоречивые натуры, носители добра и зла, плохого и хорошего (Коля Красоткин, Илюша Снегирев, Смуров в “Братьях Карамазовых”, мальчик-обидчик и дети беспризорники в “Мальчике у Христа на елке”). Однако, по словам Колесник Л.А., в мире Достоевского “детство присутствует не только в художественной форме (детские персонажи), не только как предмет размышлений автора и его героев, но и в виде неких абстракций, символов, обозначающих “взрослые” понятия, идеи” [3, 87].

Мы разделяем точку зрения Переверзева В.Ф., согласно которой “Точно так же, как в структуре образа все составляющие его компоненты образуют функциональное единство и органически связаны друг с другом, весь мир образов, входящих в состав образной композиции произведения, образует многоликое единство, связан в органическое целое” [4, 495]. Согласно концепции исследователя, не все образы в художественном тексте представляют собой самостоятельно существующие характеры, есть образы, которые “полнее раскрывают сущность тех, окружением которых они являются” [4, 493].

Как отмечает Томашевский Б.В. “При разборе сюжетного построения произведения всегда необходимо разобраться в действующих лицах произведения, выяснить их взаимоотношения в каждой стадии повествования, выяснить, как и в какой момент автор выводит этих лиц на сцену. При этом следует учитывать не только лиц, выведенных автором в тех сценах, на которые распадается произведение, но также тех, о которых только сообщается в рассказах других и которые все же играют свою роль в фабуле произведения (подчеркнуто Е.М.)” [6, 121].

Представляя собой самостоятельно действующий персонаж, характер объективируется в

своей собственной речи, в речи о нем повествователя или в диалогической речи. “Формы речевого воплощения персонажей многообразны, а выбор их обусловлен как субъективно – творческим замыслом автора, так и объективно – характером самого персонажа” [1, 35]. При изучении речевой партии персонажа, которая выполняет функцию его характеристики, принято разграничивать внешнюю и внутреннюю речь, а также собственно речевые формы их воплощения. Если же образ предстает не только как субъект слова (лицо говорящее), но и как объект (лицо о котором говорят), то структурная организация этого образа несколько отлична от структурного оформления самостоятельно действующего персонажа. Очевидно, существует некая взаимозависимость структурной организации художественного образа и его функции в композиционном устройстве произведения.

Мы предполагаем, что те образы, которые выполняют функцию характеристики других персонажей произведения, часто предстают в тексте в виде неких абстракций, символов. Их структурная организация не предполагает собственного речевого воплощения, они реализуются в речи других персонажей или в речи рассказчика\повествователя.

Для доказательства изложенных идей необходимо выявить специфические функции образа в композиции произведения, определить его основные конституэнты, а также провести анализ собственно языковых элементов их воплощения.

В задачи данного исследования входит анализ речевых форм воплощения образа ребенка-жертвы в речевой партии Ивана Карамазова, одного из главных действующих лиц романа Достоевского “Братья Карамазовы”.

Иван Карамазов, затрагивая тему детства, пытается прояснить непосильный для многих героев Достоевского вопрос о Боге. Главный герой произведения приводит множество примеров страдания детей. Достоевский связывает образ детства с понятием высшего суда, нравственного закона (Бога). Для более яркой иллюстрации своих атеистических идей, Иван Карамазов приводит примеры (около десяти ситуаций) невинно страдающего, погубленного детства. “Изображения, представляющие собой элементы материальные и постигаемые чувствами, соблюдающие определенный порядок и основанные на принципах выразительности, в ходе сильного эмоционального и интеллектуального воздействия на читателя, трансформируются в его сознании в ментальное явление, называемое образом” [8, 21]. На страницах произведения возникает единый обобщенный образ ребенка-жертвы во множестве своих вариаций.

Поскольку образы детей-жертв у Достоевского объективируются в речи других персонажей или в авторской речи, считаем необходимым провести анализ речевого портрета Ивана Карамазова как одного из способов создания образа ребенка-жертвы. Основная функция детских образов, в данном случае – передача атеистических идей Ивана Карамазова.

Как известно, в композиции текста тесно взаимодействуют, соотносятся и чередуются различные типы повествования, организованные определенной точкой зрения. В ракурсе их наложения и соотношения в художественном тексте продуктивным представляется использование понятия “субъектной перспективы”, введенного по отношению к высказыванию Золотовой Г.А. и разработанному Онипенко Н. К. [5, 229-251]. В высказывании выделяются субъекты диктума: основной семантический субъект, без которого невозможно сообщение о какой-либо ситуации (например: *Брат читает*) и субъект-каузатор, своим действием, присутствием и т.д. обусловивший появление некой ситуации (например: *Брат своими выходками довел сестру до слез*). Также выделяются субъекты модуса: говорящий, адресат и авторизатор, в восприятии которого нам представлена ситуация высказывания (*Брату кажется, что сестра сердита на него*). Сфера бытия каждого из субъектов, обнаруживаемая через предикат или эксплицируемая из контекста, определяется как “субъектная сфера”. На уровне текста, согласно теории Уржи А. В. [7, 379-389], субъектная сфера участников несколько усложняется. Информация в художественном тексте может быть представлена в восприятии разных героев: помимо основного повествователя появляются другие повествователи или рассказчики, многие персонажи играют роль говорящих в диалогах (соответственно, кроме общего адресата-читателя возникают и внутренние адресаты). Наконец, все персонажи могут представать как субъекты действия или состояния, и их диктумные характеристики освещаются в рамках той или иной точки зрения. “Воспринимая текст, сознание читателя формирует цельные образы, составленные из проявлений того или иного персонажа во всех субъектных сферах. Представление о нем складывается из того, что он делает, как влияет на окружающий мир, что говорит и думает, как воспринимает действительность и обращенное к нему слово” [7, 380].

В романе “Братья Карамазовы” повествование ведется от первого лица, но действительность освещается с разных точек зрения, что связано с художественной манерой Достоевского – полифонизмом. Этот художественный метод позволяет мастеру актуализировать основные идеи произведения и осветить их в рамках множества сознаний.

Рассмотрим освещение темы детства в диалоге Иван Карамазов-Алеша Карамазов.

Я знал одного разбойника в остроге: ему случалось в свою карьеру, избивая целые семейства в домах, в которые забирался по ночам для грабежа, зарезать заодно несколько и детей. Но, сидя в остроге, он их до странности любил [2, 245]

Ситуация фрагмента представлена в плане модуса, где Я (говорящий Иван Карамазов) воспроизводит некую событийную ситуацию, участником которой является разбойник. Начало высказывания, где повествование ведется от первого лица, указывает на осведомленность говорящего, его причастность к излагаемым событиям. Позиция говорящего не беспристрастна: особенности его точки зрения представлены в выборе семантической и стилистической характеристики предикатов, называющих действия разбойника. *Разбойник избивал целые семейства, забирался для грабежа, зарезал заодно детей.* Семантика всех глаголов негативно окрашена, что передает антипатию говорящего к субъекту действия (разбойнику) и косвенно характеризует его действия. Негативное отношение Ивана к разбойнику конкретизировано наречием *заодно*, уточняющего вид\качество действия определяемого глагола. Говорящий иронически подчеркивает все множество действий разбойника лексемой *карьера.*, которая в данном контексте претерпевает трансформацию конотативного значения от нейтрального к негативному. Противоречивое отношение Ивана, как рассказчика, к объекту повествования представлено в словосочетании *до странности любил*, которое передает недоумение повествователя, вызванного алогичным поведением разбойника. Подобный ракурс изображения событийного плана (восприятие ситуации через точку зрения говорящего) дает представление о трех художественных образах: об ироничном повествователе, об алогичном разбойнике и о невинно погубленных детях.

Следующий фрагмент иллюстрирует негодование и эмоциональное возмущение повествователя (Ивана Карамазова) по отношению к описываемому.

Эти турки, между прочим, с сладострастием мучили и детей, начиная с вырезания их кинжалом из чрева матери, до бросания вверх грудных младенцев и подхватывания их на штык в глазах матерей. На глазах-то матерей и составляло главную сладость [2, 245].

Информация событийного плана представлена в плане модуса, где Я (говорящий Иван Карамазов) не эксплицирован, но имплицитно присутствует, на что указывает наличие вставки *между прочим*. Диктумные характеристики участников ситуации, субъектов действия представлены в рамках точки зрения говорящего. Негодование повествователя, вызванного изощренностью действий турок, передано конструкцией *начиная с...до*. Подобная конструкция позволяет передать множество действий (*вырезания кинжалом, бросания вверх, подхватывания на штык*) в их различных вариациях и актуализировать эмоциональное нарастание Ивана Карамазова. Передача чувства сладострастия, которое вызвано издевательствами над детьми и их матерями, косвенно свидетельствует о чертах самих субъектов действия турок – их жестокости и бесчеловечности. Через точку зрения повествователя предстают художественные образы: возмущенного и бунтующего повествователя, жестоких турок и страдающих детей.

Диктумные характеристики турок, переданные через точку зрения повествователя Ивана Карамазова, в следующем фрагменте, актуализируют бунтующий нрав рассказчика.

Представь: грудной младенец на руках трепещущей матери, кругом вошедшие турки. У них затеялась веселая штука: они ласкают младенца, смеются, чтоб его рассмешить, им удастся...в эту минуту турок наводит на него пистолет...Мальчик радостно хохочет, тянется ручонками, чтоб схватить пистолет, и вдруг артист спускает курок прямо ему в лицо и раздробляет ему голову...Художественно, не правда ли? Кстати, турки говорят, очень любят сладкое [2, 245-246].

Диктумные характеристики турок переданы говорящим имплицитно через ряд акциональных глаголов (глаголы действий) *ласкают младенца, смеются, чтоб его рассмешить* которые первоначально передают положительную оценку действий. Ряд следующих глагольных сочетаний *наводит на него пистолет, спускает курок и раздробляет ему голову* подчеркивает жестокость субъектов действия. Косвенная характеристика солдата представлена в его номинации повествователем – *артист*. Говорящий таким образом эксплицирует свое негодование и антипатию по отношению к деятелю. Особый интерес вызывает высказывание рассказчика *Кстати, турки говорят, очень любят сладкое*. В данном случае, точка зрения говорящего соприкасается с всеобщей точкой зрения через безличную конструкцию *говорят*. Рассказчик метафорически подчеркивает испытываемые турками чувства от содеянного. Номинация действия *у них затеялась веселая штука* и образа действия *художественно* говорящим подчеркивает изощренность их фантазии. Сочувствие и жалость рассказчика к детям выражены имплицитно через использование им лексических единиц в уменьшительных ласкательных формах при номинации детей *грудной младенец* и передачи их действий *Мальчик радостно хохочет, тянется ручонками*. Образ напуганной и растерянной матери передается семантикой причастия *трепещущей*.

В рамках соприкасающихся точек зрения складывается представление о художественных

образах: сочувствующего повествователя, до изощренности жестоких турок, напуганной матери и наивного, еще с несформированным сознанием, в итоге гибнущего младенца.

Следующий фрагмент текста расширяет представление о художественных образах ребенка, рассказчика (Ивана Карамазова) и взрослых.

Этот Ришар был чей-то незаконнорожденный, которого еще младенцем лет шести подарили родители каким-то горным швейцарским пастухам, и те его взрастили, чтоб употреблять в работу. Рос он у них как дикий зверенок...семи лет уже посылали пасти стадо, в мокреть и в холод, почти без одежды и почти не кормя его. Сам Ришар свидетельствует, что в те годы он, как блудный сын в Евангелии, желал ужасно поест хоть того месива, которое давали откармливаемым на продажу свиньям, но ему не давали даже и этого и били, когда он крал у свиней, и так провел он все свое детство... [2, 246].

В данном фрагменте номинация объекта повествования производится через именную часть сказуемого *незаконнорожденный*. Экспликация причины подобного положения мальчика производится в объяснительной конструкции *которого еще младенцем лет шести подарили родители каким-то горным швейцарским пастухам*. Семантика глагола *подарили*, по отношению к ребенку, негативно характеризует родителей мальчика. Косвенная характеристика пастухов как новых родителей мальчика осуществляется в причинно-целевой конструкции *взяли, чтоб употреблять на работу*. Семантика пассивных конструкций *Рос он у них как дикий зверенок...; ...семи лет уже посылали пасти стадо, в мокреть и в холод, почти без одежды и почти не кормя его*; передает жестокость действий пастухов по отношению к мальчику и безвыходность положения последнего. Отождествление мальчика с диким зверенком (о чем свидетельствует отсутствие запятой перед *как*) передает представление говорящего о мальчике. Изображение детства Ришара в динамике осуществляется говорящим с опорой на видение сложившейся ситуации самим мальчиком *Сам Ришар свидетельствует...Физическое состояние мальчика представлено в высказывании желал ужасно поест хоть того месива, которое давали откармливаемым на продажу свиньям*. Говорящий описывает жестокость и бесчеловечность пастухов по отношению к мальчику глаголами *били* и *не давали поест*, а также актуализирует причину поведения субъекта действия *он крал у свиней*.

Наложения точек зрения говорящего и того объекта, о котором он говорит, расширяют представление о художественных образах: говорящего (Ивана Карамазова), жестоких взрослых и незаслуженно страдающем мальчике.

Выводы: Использование понятия субъектной перспективы текста, изучение субъектных сфер рассказчика и персонажей, о которых повествуется, а также анализ языковых средств, воплощающих элементы различных точек зрения, помогли интерпретировать художественные образы взбунтовавшегося против несправедливости страдания детей Ивана Карамазова, бесчеловечно жестоких взрослых и невинно страдающих детей. Функция детских образов в исследуемых фрагментах – характеристика мировидения и миропонимания Ивана Карамазова, данные образы не имеют своей собственной объективации они, на наш взгляд, являются сквозными и проходят по всем страницам творческого наследия Достоевского.

В перспективе исследования – изучение речевой характеристики детских образов в произведениях Достоевского, которые находят свою объективацию в диалогической, монологической и несобственно-прямой речи в рамках субъектной перспективы текста.

Список использованной литературы

1. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: Учебник; Практикум / Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин. – 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 495с.
2. Достоевский Ф.М. Братья Карамазовы: [роман] / Федор Михайлович Достоевский. – Москва: ЭКСМО, 2007. – 795с.
3. Колесник Л.А. Проблема детства в художественном мире Ф.М. Достоевского / Л. А. Колесник // Славянские чтения. Материалы научно-теоретической конференции. Выпуск 5. – Кишинев: Славянский университет республики Молдова, 2009. – С. 85-89
4. Переверзев В.Ф. Гоголь. Достоевский. Исследования / Валерьян Федорович Переверзев. – Москва: Советский писатель, 1982. – 509с.
5. Золотова Г.А. Коммуникативная грамматика русского языка / Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. – М.: Институт русского языка РАН им. В.В. Виноградова, 2004. – 536с.
6. Томашевский Б.В. Краткий курс поэтики / Борис Викторович Томашевский – М.: КДУ, 2006. – 192с.
7. Уржа А.В. Субъектная перспектива нарраторного текста и особенности ее вербализации / А.В. Уржа // Коммуникативные аспекты грамматики текста Спб., 2009. – С. 379-389
8. Щеглов Ю.К. Работы по поэтике выразительности: Инварианты – Тема – Приемы –

Анотація. Стаття присвячена вивченню художнього образу дитини-жертви з точки зору суб'єктивної сфери тексту. Дослідження мовних засобів, презентуючих елементи різноманітних точок зору, у висвітленні яких формується художній образ дитини-жертви, дозволяє інтерпретувати диктумні характеристики дітей, дорослих та наратора, а також виявити їх композиційні функції в художньому творі "Брати Карамазови".

Ключові слова: художній образ, наратор, суб'єктивна сфера, диктумні характеристики, точка зору.

Summary. The article is devoted to the problems of character creation in the novel "Братья Карамазовы" by Dstoevsky. The linguistic means of character creation are analyzed basing on the subjective sphere of the text. The research allowed to interpret character's main characteristics and to find out its composition functions in the text "Братья Карамазовы" by Dstoevsky.

Key words: character, narrator, subjective sphere, dictum characteristics, view point.

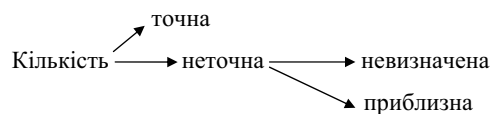
УДК 811.111'255

ЯКОВЛЄВА О.В.

КВАНТИТАТИВНІСТЬ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ АСПЕКТИ

Квантитативність – це логіко-семантична категорія, яка актуалізує уявлення про комплекс понять кількісного змісту (кількість, число, множинність, кратність, тощо) на різних рівнях об'єктивації. Це ментальне явище є результатом пізнання людиною кількісної обумовленості реального світу та активної класифікуючої діяльності мислення людини; результатом відображення у свідомості об'єктивної кількості, його концептуальний аналог. Різні концепції категорії квантитативності знаходимо у працях Л.Г.Акуленко, Т.В.Ігошиної, С.О.Швачко, Е.І.Букреевої, Лашкевич О.І., Алексеевої О.М. та інших. [1; 6; 15; 16; 7; 2]. Мовне втілення цієї категорії, яка здатна виступати у якості елемента мовної картини світу, її специфічне відображення на різних мовних рівнях, необхідність запровадження єдиної концептуальної системи аналізу мовних та мовленнєвих одиниць, що об'єктивують та репрезентують розумові поняття квантитативності як у процесі структурного становлення, так і у процесі контекстуального –мовленнєвого продукування, становить перспективу сучасних лінгвокогнітивних досліджень.

Точні за своєю природою кількісні відношення специфічно номінуються у мовних одиницях [15, 6]:

Родові та видові семи кількості об'єднують ієрархічний комплекс морфемних, словотворчих, граматичних, лексичних, синтаксичних засобів позначення точної та неточної (невизначеної, приблизної) кількості .

У межах даної статті основна увага приділяється реалізації загальномовної категорії квантитативності у англійському поетичному тексті та участі у цьому процесі мовних засобів різних рівнів презентації: морфологічного, граматичного, лексичного, синтаксичного. Категорія квантитативності витлумачується як відображення результатів поетичної когніції, створення особливого авторського поетичного світогляду. Матеріалом дослідження слугували невеличкі за обсягом, але змістовно завершені та самодостатні поезії: лімерики, грики (афористичні вірші), епіграми, вірші-пародії.

Дослідники, що вивчали специфіку віршованого поетичного тексту, а саме: Ю.М.Лотман, З.Я.Тураєва, Н.Ф.Пелевіна [9; 14; 10], – серед характерних ознак поетичного тексту виділяли:

– насиченість інформацією як комунікативного, так і емоційно-естетичного плану, в основі якої лежить багатозначність компонентів поетичних висловлювань, змістовна ємність будь-якого елемента;

– наявність семантичних і граматичних протиставлень:

– образність, що виникає у поетичному тексті:

Поетичний текст є сферою найбільш повної реалізації потенційних можливостей мовної системи. У поетичному тексті утворюються особливі відношення між 3 основними величинами – світом реальності, світом понять і світом значень [14, 14].

У даному дослідженні аналіз іде від мовного (текстового) матеріалу до виділення квантитативних текстових концептів. Концепти розбудовуються на основі своїх текстових актуалізаторів.

Втілення кількісного фактору позамовної дійсності у поетичному тексті обумовлено впливом специфічної плинності процесів художньої когніції, сутність якої складає закріпленість квантитативних концептів “числа”, “кількості”, “множинності”, “одичності”, “унікальності”, “кратності”, “частотності” у континуумі поетичного тексту, їх постійне еволюційне застосування до позамовних об’єктів та особлива вибірковість по відношенню до них.

У поетичному тексті утворюються особливі відношення між трьома основними величинами: світом реальності, світом понять і світом значень [14, 14].

Найяскравіше квантитативні концепти у структурі поетичного тексту проявляються за участю досить точних маркерів числа, а саме – числівників, що складають ядро категорії квантитативності у мові. Поетичний текст демонструє специфічну вибірковість по відношенню до різних числівників, надаючи перевагу деяким з них і повністю ігноруючи інші. Як показали дослідження [11; 15, 68-76], найчастотнішими за вживанням числівниками виступають кількісні числівники: one, two, three, a hundred, a million, – порядкові числівники: the first, the second. У міфопоетичній традиції народів світу залежно від традицій національної культури – числівники-символи, наприклад у слов’янських народів – числівники 7 та 12, а в Індії – 9. Решті числівників властиво лише спорадичне вживання. Лінгвокогнітивні основи текстової квантитативності укорінюються тут у особливому поетичному менталітеті, що також відноситься до сфери мовної когніції. Слід зазначити, що у чистому вигляді концепт “число” в умовах англійського поетичного тексту реалізується там, де число задається обставинами, які поет не може порушити, створюючи підкреслено точну ситуацію, як наприклад у цьому вірші-пародії “The Microbe”:

The microbe is so very small
You cannot make him cut at all,
But many sanguine people hope
To see him through a microscope
His jointed tongue that lies beneath
A hundred curious rows of teeth;
His **seven** tufted rails with lots
of lovely pink and purple spots,
On each of which a pattern stands
Composed of **forty** separate bands;
His eyebrows of a tender green;
All these have never yet been seen –
But Scientists, who ought to know,
Assure us that they must be so...
Oh! Let us never. Never doubt
What nobody is sure about [18, 159 – 160].

Кількісна характеристика образу у вищенаведеній поезії претендує на наукову точність вимірювань.

Серед афористичних римованих поезій-груків відомого датського автора Піта Хейна, який писав вірші англійською мовою, є грук під назвою ‘Atomynriads’:

Nature, it seems, is he popular name
For milliards and milliards and milliards
of particles playing their infinite game
of billiards and billiards and billiards [17, 28]

Поетична квантитативність вірша проявляється тут на “оказіонально-словотворчому рівні, у заголовку ‘Atomynriads’. Оказіональний композит-денумератив надає експресивного відтінку поетичному тексту. Значення точного числа затушовується у процесі десемантизації та гіперболізації при повторі числівників на позначення великої кількості: milliards, billiards. Наведемо для порівняння запропонований переклад грука російською мовою:

Атомириады
Природой привыкли мы называть
Мильярды, мильярды, мильярды,
Частиц, не устающих играть
В мириады мильярдных бильярдов [17, 28].

Особливості дитячого конкретного предметно-образного мислення врахована у лімерику:

There was an Old Man with a Beard,
Who said, "It's just as I feared! –
Two Owls and a Hen,
four larks and a Wren,
Have all built their nests in my beard [18, 91].

Числівники "two", "four" функціонують у тексті як орнаментальні одиниці, є актуалізаторами ритму та рими. Щоб не порушувати рими, вони легко замінюються іншими числівниками, як наприклад при перекладі лімерика на українську мову:

Жив дідуган із бородою,
Сказав: "Боявся, та гурбою
Курча, два сичі,
Індики вночі
Гнізда сплели всі бородою" [7].

Але процес десемантизації числівників у вірші не доходить до кінця: числівники проходять етап семантизації понять "багато" – "мало". Екстралінгвістичні фонові знання, набутий життєвий досвід дозволяють дитині дійти правильних висновків. Квантитативні словосполучення під впливом дискурсу модифікуються, набувають рис ірреальності та несподіваності, створюючи гумористичний ефект.

У наступному лімерику точна позначеність часових періодів та їх частотності експлікує поняття "багато" – "мало" та є текстовим актуалізатором концепту "множинність":

A glutton who came from the Rhine
When asked at what hour he would dine,
Replied, "**At eleven, at three, five and a quarter past nine**" [18, 114]

Процес десемантизації числівників чітко простежується у наступному лімерику:

There was a young man who was bitten
By **twenty-two** cats and a kitten.
Cried he, "It is clear/ My end is quite near.
No matter! I'll die like a Briton!" [18, 119]

У перекладі цього лімерика М.Редькиною ці числівники повністю замінені на інші за-ради збереження рими:

Юнца одолели гурьбой
Пять кошек и кот – хвост трубой.
Воскликнул юнец:
"Мне скоро конец.
Я британец – умру как герой!" [18, 277].

Протиставлення концептів "множинності" / "одичності" реалізує стилістичний прийом іронії у епіграмі "A Cure for Poetry":

Seven wealthy towns contend for Homer dead
Thro' which the living Homer beg'd his bread [18, 217].

Текстовими актуалізаторами цих концептів слугують, з одного боку, нумеральне множинне словосполучення "seven wealthy towns" та ідентифікуюче власна назва з семою особливості, унікальності особистості "Homer", з іншого. Кількісна контрастність оригіналу збережена у перекладах на українську та російську мови:

Сім міст, які у розкоші купались,
За тіло мертвого Гомера все змагались,
Хоча дехто з них на поета не зважав,
Коли шматочок хліба він живий благав (Переклад Т.Ямкової) [3].

Семь спорят городов о дедушке Гомере:
В них милостиню он просил у каждой двери [18, 293]

В умовах фразеологічного оточення кількісні одиниці в основному актуалізують невизначену кількість "багато"/ "мало". Наприклад: nine fold darkness, galaxies of women, an atom of fear:

There was a young fellow named Weir,
Who hadn't **an atom of fear**;
He indulged a desire
To touch a live wire...
– Most any last line will do here [18, 124].

Десемантизовані квантитативні словосполучення, співвідносячись з поняттями "багато"/ "мало", синкретично вказують на контраст, вербалізують стилістичний ефект антитези. У комічному вірші Томаса Стернза Еліота "Gus: The Theatre Cat" красномовність театральних спогадів Гуса безпосередньо залежить від кількості та міцності спиртного:

“Then, if someone will give him a toothful of gin.
 He will tell you how once played in East Lynne
 At a Shakespeare performance he once walked on pat...
 He once played a tiger – could do it again –
 Which an Indian Colonel pursued down drain.
 And he still thinks that he still can < much better than most,
 Produce blood-curling noises to bring out the Ghost.
 And he once crossed the stage on a telegraph wire
 To rescue a child when a house was on fire... [19, 376].

У перекладах професійних перекладачів квантитативність автентичного тексту передається по різному. Порівняйте переклади Івана Андрусяка, С.Дубовицької, А.Сергеева та В.Бетаки:

а) за допомогою дієслівних засобів:

Гус: Театральний кіт

Переклад Івана Андрусяка.

“А тоді розімліє і сьорбнувши джину,
 Пригадає, як тричі він грав у Іст-Лінні, і як навіть в одній із
 шекспірівських п’єс його гладить актор... “ [13].

Гас – театральный кот

Перевод С.Г.Дубовицькой

Он пропустит стаканчик (за чей-нибудь счет)

И рассказ свой о днях золотых заведет....

А потом, если кто ему джина плеснет,

Он успех свой в спектакле “Ист-Линн” помянет [20].

Гус – театральный кот

Перевод Андрея Сергеева

Теперь он сидит в пивной за углом,

Где он, почитай, со всеми знаком.

Если друг угостит, он друзей завлечет

И выдаст из жизни своей анекдот.

Он вспомнит, усы окуная в джин,

Как трижды украсил собою “Ист-Линн” [20];

б) за допомогою іменника:

Рей – театральный кот

Перевод Василия Бетаки

А потом, если кто поднесет ему джина глоток,

Он расскажет о том, как играл в знаменитом “хвосток на Восток”,

Как в шекспировской пьесе вышел на сцену в тот

Самый миг, когда Некто сказал: “Тут бы нужен был кот!” [20].

Основна семантика метафоричних словосполучень із значенням кількисності, що функціонують у поетичному тексті, полягає у передачі такого великого або такого маленького числа, яке не в змозі передати інші мовні засоби. Характерною особливістю квантитативної поетичної метафори є той факт, що ідея числа, кількості або множинності часто живиться і підсилюється за рахунок однорідних сем іменників, які входять до її складу (an ocean of tears, fields of doubts, etc.) Саме з цієї причини квантитативна метафора може бути оцінена як складний кількісно-якісний образ, який, з одного боку, розщеплює квантитативний концепт, а, з іншого – конструює його з окремих частин, моделюючи його поліфонію [12].

Концептосфера квантитативності англійського поетичного тексту структурується у складі концептів “числа”. “кількості”, “множинності”, “одиночності” і вербалізується мовними одиницями різного рівня системи. Кількісні характеристики можуть позначати як істот, так і неістот, час або простір, відноситися до опису духовної та емоційної сфери людської діяльності.

Список використаної літератури

1. Акуленко Л.Г. О структуре поля количества в современном немецком языке // Вестник Харьковского университета. – Вып. 286. – С.3-8.
2. Алексеева Е.Н. Репрезентатция концепта “неопределенное множество” именами существительными в современном английском языке: дис...канд.филол.наук. – Иркутск, 2003. – 143 с.
3. Ємець О.В. Принципи навчання поетичного перекладу. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http:// www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ Vmuvriz/2008_13/st.13/08emery.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vmuvriz/2008_13/st.13/08emery.pdf).
4. Игнатъева Э.В. Средства выражения количественных отношений в системе имени современного английского языка: Автореф. дис...канд.филол.наук, 1982. –15 с.

5. Игошина Т.В. Морфотемний аналіз категорії квантитативності в разносистемних мовних одиницях (На матеріалі російського і англійського мов): Дис...канд.філол.наук /Игошина Т.В. – Ульяновск: УЛГН, 2002. – 131 с.
6. Категорія кількості в сучасних європейських мовах / В.В.Акуленко, С.А.Швачко, Е.И.Букреева і др. – Київ: Наукова думка, 1990. – 284 с.
7. Лашкевич А.И. Іменні поєднання з значенням метафори кількості. – Мінськ: Вишэйшая школа, 1985. – 142 с.
8. Лімерик (з) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magicland.ucoz.ru/publ/1-1-0-8>.
9. Лотман Ю.М. Аналіз поетичного тексту. – Л.: Просвещение, 1972. – 272 с.
10. Пелевіна Н.Ф. Стилистический аналіз художественного тексту. – Л.: Просвещение, 1980. – 271 с.
11. Слугина О.В. Концептуалізація квантитативних властивостей метафори в англійській мові поетичному тексті / О.В.Слугина // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – Тамбов, 2007. – Вып.11/55/. – С.167-171.
12. Слугина О.В. Метафорическое осмысление концепта “число” (на матеріалі англійського поетичного тексту) /О.В.Слугина // Язык: Культура. Коммуникация. Материалы Всероссийской заочной научно-практической конференции, г. Ульяновск, март 2007 г. – 2007. – С.256 – 259.
13. Томас Стернс Елиот. Практичне кодознавство, писане старим опосумом. [Електронний ресурс]. Режим доступу:<http://diskurs.narod.ru/Oposum1/htm>.
14. Тураева З.Я. Лингвистика текста: структура и семантика.– М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
15. Швачко С.О. Квантитативні одиниці англійської мови: перекладацькі аспекти. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2008. – 128 с.
16. Швачко С.О, Медведь О.М. Когнітивні аспекти квантитативних слів. // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія: Філологія. – 1998. – №1. – С.33-40.
17. Reading for Profit and Pleasure. – М.: Высшая школа, 1977. – 95 р.
18. Topsy-Turvy World. English Humour in Verse. М.:Raduga, 1978. – 520 р.
19. The Book of English Humour. – М.: Raduga, 1990. – 431 р.
20. Thomas Stearns Eliot Old Possum's Book of Practical cats (перевод В.Бетаки, С.Дубовицкой, А.Сергеева). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mau.ru/read/poetry/eliot11.php>.

Анотація. У статті розглядаються питання квантитативності поетичного англійського тексту (лімериків, груків, епіграм) та проблема вербалізації цієї категорії при перекладі на українську та російську мови.

Ключові слова: концепт, категорія, концептосфера, квантитативність, вербалізація.

Annotation. The article deals with quantitateness of English poetical texts (limericks, grooks, epigrams, nonsense rhymes) and the problems of its verbalization in translating into Ukrainian and Russian.

Key words: concept, category, concept sphere, quantitateness, verbalization.

УДК 82-32

ЯНКОВА Н.І.

АРХЕТИПИ НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОБАЧЕННЯ У НОВЕЛІ “ЯБЛУКА” ЮРІЯ КЛЕНА

З кінця 80-х років ім'я Юрія Клена з'явилося в періодичних виданнях України завдяки Ю.Коваліву, М.Неврлому, Л.Череватенкові. У контексті “неокласики” і “празької школи” його згадують О.Астаф'єв, В.Брюховецький, М.Ільницький та інші науковці.

Юрій Клен відомий передусім як талановитий поет, що належав до відомої школи київських поетів-неокласиків. Його поетична творчість стала предметом чисельних наукових розвідок, однак незадовго до смерті Юрій Клен постає перед нами ще однією гранню свого творчого обдарування – як цікавий прозаїк-новеліст. Є.Маланюк писав: “...Юрій Клен в останнім десятилітті свого життя знаходив час на прозу (новелю, оповідання) і залишив по собі також, хоч невелику числом, але цінну і цікаву, прозову спадщину – становить вартий уваги парадокс”

[6, 7]. Ю.Ковалів у статі-передмові “Прокляті роки Юрія Клена”, що супроводжує видання творів митця, пише: “Творча спадщина митця ще потребує ґрунтовного вивчення та коментування. Вже відомий поет, він у повоєнні роки приємно здивував шанувальників свого таланту психологічними новелами (“Акація”, “Яблука”, “Пригоди архангела Рафаїла”, “Медальйон”)...” [4, 22–23]. Однак в літературознавчих дослідженнях спадщини письменника з’ясуванню особливостей його прозового стилю майже не відводиться місця.

Ця стаття присвячена виявленню рис неокласицизму, романтизму та особливостей використання психологізму як художнього засобу у малій прозі письменника. Саме цей аспект творчої спадщини Ю.Клена буде предметом роздумів. Методологічними засадами дослідження стануть праці українських літературознавців Ю.Коваліва, М.Зубрицької, Є.Маланюка, І.Бурлакової та ін., а також філологічний метод, що дозволяє виявити риси психологізму у процесі пильного прочитання тексту, проаналізувати, як у прозовій спадщині письменника сполучаються риси неокласицизму, романтизму, символізму, яким художнім засобам він віддає перевагу та які ідеї втілює у своїх творах.

Клен-прозаїк постає як художник, котрий послідовно втілює власну індивідуально-неповторну естетичну програму у своїх прозових творах. Сучасники письменника бачили в ньому вправного зрілого майстра, якого характеризують блискучий стиль та уміння тримати у напруженні читача, а також синтезувати у своїй прозі елементи поезики класичної літератури, що асоціюється з такими напрямками і течіями, як реалізм у його різноманітних модифікаціях (народницький, психологічний, просвітительський), романтизм та сентименталізм, й ті, що становлять естетичні ознаки модернізму.

Прозова спадщина Ю.Клена, незначна за обсягом, проте надзвичайно оригінальна у стильовому аспекті, являє, з одного боку, неокласичну вірність канонам, а з іншого – їх безперервну пульсацію (посилення/послаблення на тлі модерного письма автора). Форми, способи та засоби відтворення духовного життя персонажів складають основу художньої системи прозових творів Юрія Клена однак навіть у незначній за обсягом прозовій спадщині знайшлося місце для відтворення особливостей національного світобачення українців. Причому письменника цікавить насамперед її психологічна складова та прояви психологічних рис українця (поляка) як особистості із відмінним від інших націй світосприйняттям.

Психологізм творів Ю.Клена, полягає у твердженні про те, що зображення внутрішнього світу людини – психологізм у своєму первісному значенні – це спосіб створення образу, спосіб відтворення, осмислення і оцінки того чи іншого життєвого характеру. Він пронизує композицію твору, його стильове різноманіття, вибір манери художнього зображення. Літературний твір несе в собі певну естетичну інформацію, яка передається організацією та функціонуванням всієї його структури.

Художній образ певною мірою є символічним, наділеним деякими узагальненнями людського досвіду. Саме в непередбаченості поведінки героя, в неспівпадінні окремих вчинків починається літературний психологізм, хоча кожному образу притаманний цілий ряд стійких, окреслених рис, що становлять основу характеру. Форми психологічного аналізу відіграють важливу роль у передачі внутрішнього стану персонажів, й Ю.Клен вміло користується ними, зокрема, змальовує особистість у стані психологічного передчуття, коли психологічні якості тільки мають проявитися, й саме цим виявити потужність чи слабкість характеру.

Любов письменника до України є інтуїтивною та стихійною, з особливою красою виступає природа рідного краю, його давня культура та історія. Він боліє долею свого народу, відчуває гордості за свій рід, особливо за своїх прапредків, переживає занепадом моралі, але в його творах більше “класичного спокою”, врівноваженого інтелектом роздуму.

Ю.Клен розумів історію як втілення ідейно-психологічних величин. У творах своєрідно поєднується буденне й щоденне з надсвітнім, тому вони такі гостросюжетні, при чому за перипетіями сюжету проглядає не завжди збагненна, але виразна духовна суть.

Перший прозовий твір у новелістичному доробку Ю.Клена – “Яблука” (1947). У цьому творі автор зображує атмосферу козацької давнини, вдаючись до специфічних прийомів, притаманних для творів відповідної тематики. Він свідомо орієнтує читача на сприймання певного канону, чим забезпечує увиразнення тих елементів поезики, що перебувають поза ним або виразно з ним дисонують. “Тексти класичної літератури містять у своїй структурі тип читача, який визнає певні рамки гри і сприймає художню дійсність через призму тих рамок, а вихід поза усталені та стереотипні правила, норми та межі він сприймає як подив, а часом і як фрустрацію. Щобільше, класична література мала потребу в орієнтуванні читача на ті чи інші проблеми та у визначенні його основної інтерпретаційної траєкторії” [3, 266–267]. Свого читача Ю.Клен вочевидь орієнтує на романтизоване сприйняття минувшини, в якій бачиться не стільки історичний факт, скільки прояви найщиріших рис українця. Життя колишне у новелі “Яблука” є мудрим, згармонізованим, і, якщо людина не втручається в нього з власною волею протистояння, а сприймає його, читаючи його знаки, неодмінно відновить втрачену рівновагу.

Основні події у новелі розвиваються вночі. Як відомо, ніч використовувалася романтиками для символізації нічного буття, коли усі видимі речі змінюють свої контури, звичайне набуває таємничості, а таємниці можуть відкриватися, поставши у новому, місячному сяйві. Та й місяць, а не денне світило сонце, є емблемою кохання та таємних зустрічей закоханих. У Ю.Клена образ ночі дійсно більше романтизований. Клен-новеліст у цьому творі не пішов торованим українськими письменниками-емігрантами шляхом сюрреалістичного письма. Його знаки ночі набагато оптимістичніші, а за символи служать не хрест чи позараціональні, готично-містичні образи (привид), а прохолоде соковите (як саме життя) яблуко, залитий місячним сяйвом сад, місце спокушування і випробування, яке випадає на долю усіх персонажів твору.

Сад стає тим місцем, де починаються пригоди козака Антіна: “Хотілося передусім вгомонити спрагу. Яблука, що їхня прохолодна округлість, на дотик ще не відчутна, а для ока невидима, поки лише вгадувалася у темному галуззі, як жіночі округлості грудей під чорними шатами, – вабили його разом і неприсутністю, і близькістю” [4, 35]. І далі: “Яблука були просякнуті прохолоддю місячною і, гамуючи спрагу, наливали солодкістю, яка є вдвоє солодшою, коли співається її з забороненого овочу” [4, 35]. Алюзійний натяк на заборонений плід, який зриває Антін, невидима присутність жінки, зустріч з якою має відбутися, в архітектоніці новели відіграє роль аперцепції, натяку на зустріч з Жінкою. Спокусившись яблуками, авантюрний герой буде схоплений у цьому саду та постане перед своєю долею – красунею Оксаною, яка відповідала його уявлюваному ідеалові. Не встигнувши зірвати яблука, герой іде на голос Жінки: “...Із дому, що білів наприкінці алеї, долинули звуки клявесина. [...] ...Ще й уривки пісні, яку наспівував жіночий голос” [4, 35-36].

Антін спокушається не тільки яблуком, але й чарівним голосом, а від порогу, за яким відкривається знання (хто володіє голосом), починають розгортатися горизонти пізнання героєм свого серця й своєї долі через любов як істину, здобуту з райського дерева, де кохання стало і Добром, і Злом (з яблука розпочалися його щасливі і нещасливі пригоди). Полюс Добра у будові конфлікту новели – це вірність і готовність до самопожертви (Антін), полюс Зла – малодушність і зрада (Антось). Тему пізнання себе героєм автор заявляє вже самою символічно наповненою назвою новели – “Яблука”. Однак проявлення семантики твору крізь тканину тексту відбувається не через окремий знак-натяк, а через сукупність знаків у їх взаємозв’язках.

Герой опинився у тому місці, де на нього чекала пригода і де доля приготувала йому зустріч з його майбутньою дружиною, і саме в цей момент його поки ще незнана наречена чекає свого судженого. За фатальним збігом співпадають імена того, на кого чекає Оксана, й того, кого абсолютно не чекаючи, вже через декілька годин, дівчина буде вважати своєю долею. Несміливого сина шляхтича теж звать Антін (Антось). Два абсолютно різних психотипи втілюють ці чоловіки, й жінка має порівняти їх, пізнати, щоб вирішити і свою долю, і їхню.

Перші моменти зустрічі Оксани з Антіном Перебийносом позначені відчаєм: “Яка ж я нещасна... Одружитися з людиною, яка мене не кохає і яку я вперше в житті бачу!” [4, 44]. Однак доля мудріша за голос недосвідченого серця. Інакше недовершеним залишиться “міт андрогінічності”, заснований на тому, що кожна людина шукає свою “половину”, і ця половина повинна врівноважити те, чого є надмір або чого бракує. Антось Кшетуський мав лагідну вдачу, і єдиний сміливий учинок, на який він зважився, це викрадання нареченої, якому навіть не судилося розпочатися. Схоплений козаками-охоронцями, що служили в полковника Сагайдака, він навіть не наважився відкрити свого справжнього імені, не виявивши гідної сміливості.

Скориставшись випадковістю, Антось тікає, прихопивши коня Антіна. Там, де немає місця благородству, немає місця й кохання з боку прекрасної дами. Своєю любов’ю красуня нагороджує того, хто виявив благородство та звитягу. До того ж і сама дівчина відчула, що її доля – не Антось, а Антін (два похідних від одного імені маркують вдачу цих антагоністичних героїв, характеризують їх натуру). Слухаючи розповіді про події з минулого життя молодого козака, Оксана мимо волі порівнює його зі своїм нареченим, якого занадто романтизувало до того її юне серце (“А мій Антось проти ляхів не міг би битися...” [4, 47]).

Її нічний гість воював з ляхами й турками, виконуючи лицарський обов’язок, визволяв з полону ясир, здобув у чесному двобої з ворогом коштовний трофей – багато прикрашену шаблю. Однак цілісність натури розкривають не слова, а вчинки, де проявляються справжні чоловічі якості Антіна, яких так бракувало Антосеві.

Вірний лицарському кодексу, козак Антін Перебийніс розкриває перед Оксаною свої благородні наміри: “Не думайте, панночко, що я якось причетний до змови проти вас. Півгодини тому я нічогосінько не знав про те, що на мене чекає” [4, 44]. “Невже ви думаєте, ... що я за ціну вашого нещастя куплю собі життя? Тож знайте, лицарська честь наказує, ані хвилі не вагаючись, жертвувати ним, коли цього вимагають обставини” [4, 44]. Це чоловік, здатний на Вчинок, його лицарські чесноти переважають над його страхом за своє життя. Вийти проти вовків для нього – справа честі та його чоловічого обов’язку. Ситуацію, в яку потрапив герой твору, Ю.Клен не описує

об'єктивно, він немов пропускає її через свідомість персонажа, примушуючи його переживати у своїй уяві те, що не відбувається, чого можна уникнути, однак психологічне напруження очікування двобою із вовками проявляє усі чесноти Антіна. У цих епізодах слова Оксани звучать як відлуння, в яких розкриваються і її сумніви, і її риси характеру (як справжньої української жінки, що покохає тільки людину достойну, мужню, із щирим серцем — справжнього лицаря). У розмові майбутнього подружжя і виявляються типові риси національного світобачення, з'ясовується їх внутрішня близькість, спорідненість світогляду навіть цілих родів – Перебийносів та Сагайдаків.

Образ лицаря-козака, що погоджується на нерівну боротьбу з голодними вовками, якою погрожує полковник Сагайдак у випадку, якщо Антін відмовиться одружитися з Оксаною, постає як втілення ідеалу романтизованої доби козаччини. Він напівіронічно коментує можливий бій, заспокоює вразливу панночку, великодушно відмовляється від власного щастя з Оксаною, яку покохав, оскільки впевнений, що та любить Антося (її серце не вільне). Кодекс лицаря не дозволяє руйнувати щастя закоханих, він повинен стримувати власні почуття й не виявляти їх: “Хотів би її пригорнути та тихо пестити, вгамовуючи тривогу; але свідомість, що серце її належить іншому, не дозволяла йому на це” [4, 51]. Проте Антін радіє, що втеча, до якої його спонукала Оксана, не вдалася, адже він знову побачить її.

Довершеності лицарській лінії в поведінці Антіна надає те, що навіть після щасливої розв'язки (Оксана покохала його, і шлюб не буде примусовим, отже, він може його прийняти) козак наполягає на поединку з вовками для того, щоб ніхто не сумнівався у його мужності та хоробрості.

Логічну розв'язку усіх нічних пригод приносить ранок: на цю пору призначене вінчання героїв. Ідилічний мотив раптово народженого й вічного кохання, який пронизує всю новелу, стає формою критичного вираження неспокою автора дегуманізацією світу, апокаліптикою війни, яку пережило людство. Життя продовжується, і діонісійською, ренесансовою його основою стане кохання, народжене в едемичному просторі саду.

Образ природи у новелі відіграє важливу роль у характеристиці героя романтичного типу та його хронотопу: “Повний місяць стояв уже високо, і світло його немов з-під піднятих небесних лотоків, рясними струмками лилося на церкву, яка, скидаючись на наречену в адамашковій сукні, біліла під горбом, і стікало сріблом на темно-зелене шатро, що його творили яблуні, груші і вишні. Там, у привабливій гущавині, мусіли висіти велика, ядерна антонівка, ніжно-біла паперівка, шаршава ренета, що пахощі їхні зливалися в гаму таких неповних відтінків і переходів, що треба було бути знавцем ароматів, щоб (як знавець музики) розрізнити найтонші переливи і нюанси, які творять симфонію вечірнього саду на Україні” [4, 34]. Цікаво, що природа у новелі Ю.Клена є одухотвореною і гармонізує з психологічним станом героїв, в ньому немає нічного штучного, як, наприклад, у історії із листуванням Оксани та Антося, яке є вигаданим, Антіна та Оксану, навпаки, поєднає щире, природне, майже підсвідоме передчуття кохання, аромату достиглих яблук...

Вияви національного відтворенні в українському красному письменстві багатьма письменниками, однак Ю.Клен знаходить власну формулу національного світобачення як несвідомого, опоетизованого пориву двох особистостей. Простежуючи розвиток українського модернізму й шукаючи його національні риси, О.Баган наголошує на тому, що “...неокласицизм-неоромантизм по-новому занурюється у глибини національної душі, прагне виловити нову силу і впевненість національної культуротворчості, актуалізує неповторні архетипи національного художнього світобачення” [2, 20]. У малій прозі Ю.Клена знаходимо ознаки неоромантизму та неокласицизму, де архетипне мислення виконує смислотворчу та формотворчу функції як свідчення цілісності естетичної концепції новеліста, генетично пов'язаної з неокласичною поетичною традицією митця.

Класична доба, до жанрово-стильової матриці якої звертається неокласик Ю.Клен, на думку М.Зубрицької, “...тривалий час формувала свої літературні канони, традиції та стереотипи, в яких поняття гри мало одні, чітко встановлені і регульовані правила, норми та принципи. Якщо головними засадами класичної літератури вважали гармонію, цілісність, прозорість, симетрію, пропорційність, рівновагу та однорідність...” [3, 265], то, власне вже саму реставрацію класичного канону в підчас еkleктичних, мозаїчно-колажних модерних літературних зразках, можна розглядати як гру автора, і тоді нарочито пафосна й штучна лексика у вустах героїв новели “Яблука” автоматично стає “сигналами присутності гри в тексті” [3, 265].

Традиційний літературний канон, що запрограмує реципієнта, скеровуючи його рефлексії, культурологічна метафора Едемського саду, класичні мотиви – усе це стало постапокаліптичною реакцією автора новели “Яблука” на трагічний досвід української нації та усієї Європи, втягнутих у змагання двох тоталітарних систем. Ретроспективно орієнтований ідилічний міф став основою реконструкції поруйнованого ідеалу національного світоустрою. Так Ю.Клен заперечує алогізм

теперішнього, яке захлинається від хаосу, й закликає повернутися до природи як первісного джерела життя й сили, що дарує надію на відродження.

Юрій Клен у своїй новелістиці активно послуговується арсеналом засобів, які вже апробував у поезії, – прийоми умовної образності, символістську завуальованість, містичне поклоніння перед загадками долі.

Творчість Клена-новеліста являє собою єдину стильову субстанцію, яка віддзеркалює естетичні шукання українського письменства середини ХХ століття. Синтетична стильова палітра його спадщини увібрала неокласичні рівновагу, інтелектуалізм та інтертекстуальність у поєднанні з творчими шуканнями письменників МУРУ, що прагнули модифікувати європейське модерне письменство.

Неокласицизм Юрія Клена викристалізується як феномен, що формується у зоні культури, постає як самостійна естетична конструкція на будівельному матеріалі, якими є алегорії та сюжетно оформлена тематика, алюзії та ремінісценції, фольклорно-міфологічні символи, цитати – як прямі, так і приховані, що відсилають читача до творів інших авторів – блискучий приклад поєднання теорії неокласицизму й художньої практики. Це дозволяє розширити інтерпретаційне поле, рецепційно-семіотичні горизонти як окремих образів чи епізодів, так і новели в цілому, враховуючи інтертекстуальну стратегію її автора.

Список використаних джерел

1. Астаф'єв О. У пошуках світової гармонії (Григорій Сковорода і Юрій Клен: діалог через віки). – Ніжин: Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М.Гоголя, 1996. – 30 с.
2. Баган О. Юрій Клен: неокласик чи неоромантик? // Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 2004. – С. 9-28.
3. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен. – Львів: Літопис, 2004. – 352 с.
4. Клен Ю. Твори: У 3-х томах. – Т.3. – Торонто (Канада): Фундація імені Юрія Клена, 1960. – 221 с.
4. Ковалів Ю. Прокляті роки Юрія Клена // Клен Юрій. Вибране. – К.: Дніпро, 1991. – С.3-23.
6. Маланюк Є. Передмова // Клен Юрій. Твори: У 3 томах.: Т.1. – Торонто (Канада): Фундація імені Юрія Клена, 1960. – С. 5-8.

Анотація. У статті розглядаються особливості національного психотипу на прикладі новели Юрія Клена “Яблука”, аналізуються риси неокласицизму у малій прозі письменника.

Ключові слова: новела, неокласицизм, психологізм, національний характер, символізм, романтизм та ін.

Summary. In the article the features of national psikhotipu are examined on the example of short story of Yuriy Klens “Apples”, the lines of neoclassicism are analysed in small prose of writer.

Keywords: short story, neoclassicisms, psikhologizm, national character, symbolism, romanticism but other.

УДК 811.161.1: 005.953.2

Ярцев С.А.

РЕЗЮМЕ КАК НОВЫЙ ВИД СЛУЖЕБНОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ

В условиях развития экономики и деловых отношений все большее место в обмене информацией, в общественной коммуникации занимают различные официальные документы. Одной из наиболее важных черт делового общения является высокая степень стандартизации и унификации, вследствие чего даже небольшое отступление от принятого стандарта может поставить под сомнение успешность коммуникации.

Соблюдение принципа стандартизации и унификации оправданно со многих точек зрения: “экономической (сокращаются трудозатраты на процесс составления документов), правовой (адресант письма – почти всегда – лицо юридическое), социальной (адресат и адресант – лица коллективные), технической (открывается возможность машинной обработки информации), психологической (облегчается обработка информации), культуроведческой (унификация языка и стиля совпадают с задачей их нормализации)” [2, 6]. “Составитель документа, работая по

образцу, получает возможность сосредоточить свое внимание на важнейших, нестандартных аспектах информации. В унифицированном тексте адресат документа может сразу же выделить ключевые моменты сообщения (по данным исследований, унифицированный текст воспринимается в 10 раз интенсивней, чем неунифицированный)” [6, 9]. Общепринятая композиция, использование готовых оборотов и конструкций позволяет автору речи полностью сконцентрироваться на задачах речи, не отвлекаясь на поиск подходящих определений. Стандартизация деловой речи существенно повышает информативность документов и облегчает их восприятие, что способствует большей оперативности документооборота в целом.

Другим следствием развития деловых отношений стало повышение уровня конкуренции на рынке труда. Навыки и умения работника стали восприниматься как товар, который необходимо как можно выгоднее продать работодателю. Значит, при приеме на работу нужно суметь представить свои преимущества перед другими кандидатами в наиболее выгодном свете, сделав это в максимально четкой, ясной, лаконичной и структурированной форме.

В советское время таким средством самопрезентации работника служила автобиография. Этот документ содержал в себе сведения обо всем жизненном пути кандидата, в том числе и такие, которые, не относясь напрямую к цели составления документа, например, информацию о составе семьи кандидата. Кроме того, автобиография писалась в свободной форме, не была структурирована, что затрудняло обработку документа и тем самым увеличивало необходимое для совершения коммуникации время.

Вследствие этого с приходом новых экономических реалий автобиография была заменена более удобным в написании и обработке жанром резюме. Однако из-за своего сравнительно недавнего появления в российском документообороте этот жанр деловой речи еще не получил достаточного освещения в документоведческой и лингвистической литературе. Поэтому стандартизация данного жанра еще далека от завершения.

Показателем недостаточной научной проработанности жанра резюме может служить следующее лаконичное словарное определение: “Резюме (фр. resume) – ... 2) составленный по определенным правилам набор сведений о претенденте на работу” [7]. Другой источник дает более развернутое определение: “Резюме – самохарактеристика специалиста на одной странице; описание его сильных сторон, представляемая в организацию при поиске работы. Обычно в резюме отражаются: личные данные; цель составления резюме; опыт работы в обратном хронологическом порядке; образование; дополнительная информация” [1]. Необходимо подчеркнуть, что список композиционных элементов резюме декларируется как конвенциональный, а не обязательный, установленный ГОСТом, как это принято для других видов деловой переписки.

За исключением немногочисленных словарных определений, единственным источником сведений о данном речевом жанре служат различные прикладные руководства по составлению резюме, носящие рекомендательный характер. Авторы данных пособий также указывают на отсутствие четко определенного образца: “Каждый кандидат составляет резюме по собственному усмотрению: если выигрышным пунктом является образование, он вправе поместить этот раздел до описания опыта работы, и наоборот” [3] Таким образом, подчеркивается функция резюме как средства самопрезентации его автора.

Всякий документ включает в себя ряд составляющих – реквизитов: наименование, автор, адресат, текст, дата, подпись и т.д. Число реквизитов зависит от нескольких факторов: цели создания документа, его назначения, требований к содержанию и форме, способа документирования.

Для большинства документов число реквизитов строго ограничено, отсутствие или неправильное указание какого-либо из реквизитов делают документ недействительным. Для ряда документов, таких, как паспорт, свидетельство о рождении, диплом и трудовая книжка, состав реквизитов установлен в законодательных и нормативных актах.

Каждый документ обладает формуляром, представляющим собой совокупность реквизитов, расположенных в определенной последовательности. Характеристики формуляра зависят от типа документа.

Несмотря на известную вольность в композиции резюме, все авторы признают наличие определенных обязательных для него композиционных элементов, которые, однако, еще не успели составить окончательно закрепленный формуляр документа. В наиболее общем виде это следующие элементы:

- 1) минимальная личная и полная контактная информация о кандидате;
- 2) цель написания – та должность, которую желает занять автор;
- 3) опыт работы – перечисление всех занимаемых кандидатом должностей к настоящему моменту;
- 4) образование и квалификация;
- 5) дополнительные навыки – навыки и умения, не связанные с основной квалификацией кандидата;

6) дополнительное образование – прослушанные автором курсы, семинары, тренинги и проч.; необходимо указывать только те, которые связаны с целью резюме;

7) преимущества – качества, выгодно отличающие автора резюме от других кандидатов на данную должность.

Вследствие глобализованности современной деловой жизни, а также иностранного происхождения жанра резюме, кроме русского названия структурного элемента документа, часто указывается и английское, например: “*дополнительное образование / additional section headings*”.

А.П. Панфилова выделяют три формата подачи информации об опыте работы, образовании и навыках кандидата: обратный хронологический, функциональный и комбинированный.

Используя обратный хронологический формат, автор резюме “отражает всю профессиональную историю и образование, начиная с последнего места работы” [5]. Данный формат записи позволяет продемонстрировать постоянный рост профессиональной компетенции кандидата, поступательное движение вверх по карьерной лестнице. При этом необходимо точно указывать даты получения новых должностей и названия организаций-работодателей.

Функциональный формат “акцентирует внимание на квалификации, способностях и навыках, которые вы принесете в новую компанию” (там же). В отличие от обратного хронологического формата, этот стиль подачи информации отражает будущие достижения кандидата, а не его прошлые заслуги.

Тем не менее исследователи отмечают, что обратный хронологический формат получил гораздо более широкое распространение в русскоязычном документообороте, и поэтому использование функционального формата считается едва ли не ошибкой автора резюме.

Последним выделяемым форматом представления данных в резюме является комбинированный формат, представляющий собой сочетание двух описанных выше форматов.

Также особое внимание уделяется внешнему виду резюме. Исследователи рекомендуют использовать “гармонично (и даже изящно) оформленные предложения, ровные по наполнению абзацы” [4]. Однако помнить о цели написания резюме и избегать ненужных украшений вроде цветных шрифтов и рамок.

Еще одним неотъемлемым свойством резюме, как и любого другого документа, является лаконичность: вся необходимая информация о кандидате должна поместиться на одну страницу (в крайнем случае – на две). Следует помнить, что работодатель не сможет уделить много времени рассмотрению каждого конкретного резюме, поэтому всю дополнительную информацию лучше изложить в сопроводительном письме, оставив в резюме лишь самое важное.

Их всего вышесказанного можно сделать вывод, что резюме в силу своей новизны еще не до конца оформилось как полноценный служебный документ. Однако особенности функционирования, языка, а также некоторое подобие формуляра документа позволяют считать исследование этого письменного жанра в рамках изучения деловой речи интересным и перспективным.

Список использованных источников

1. Glossary commander. Служба тематических толковых словарей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_find.cgi?ph=%F0%E5%E7%FE%EC%E5.
2. Веселов П.В. Вы – секретарь / П.В. Веселов. – М.: Издательство стандартов, 1993.
3. Клоков И.В., Пташинский В.С. Эффективное делопроизводство / И.В. Клоков, В.С. Пташинский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.piter.com/contents/978591180961/978591180961_p.pdf
4. Королев С. Правила составления резюме. Кадрам разрешают все / С. Королев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.careerbuilder.ru/resume3.htm>.
5. Панфилова А.В. Резюме как самопрезентация / А.В. Панфилова // Элитариум: Центр дистанционного образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.elitarium.ru/2009/04/20/rezjume_samoprezentacija.html.
6. Рахманин Л.В. Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов: Учеб. пособие для техникумов. – 2-е изд., перераб. / Л.В. Рахманин. – М.: Высшая школа, 1982.
7. Шестаков А.В. Экономика и право. Энциклопедический словарь / Под ред. А.В. Шестакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_economic_law/13369.

Аннотация. В статье предпринимается попытка кратко описать такой новый для русскоязычного документооборота жанр, как резюме. Вследствие своего недавнего вхождения в обиход резюме еще не до конца оформлено как полноценный служебный документ, его стандартизация далека от завершения. Вместе с тем в специальной литературе по данному

вопросу можно встретить лишь краткие определения резюме и частные рекомендации по составлению таких документов. Поэтому дальнейшее исследование данного жанра деловой коммуникации представляется актуальным и прагматически оправданным.

Ключевые слова: резюме, документ, деловая коммуникация, делопроизводство.

Summary. The article contains a brief attempt to describe such a new genre of Russian business communication as resume. Since its novelty resume is still not standardized, has no strict form, More other there are only short definitions and writing recommendations in the special literature dealing with resume. That is why further research of this genre of written communication seems to be interesting and topical.

Keywords: resume, business paper, business communication, office work.

УДК 811.81'38

Яценко Н.О.

ПОЛІТИЧНІ ІННОВАЦІЇ В МОВІ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Функціонування української мови в сучасних засобах масової інформації безпосередньо пов'язане з процесами неологізації. Як стверджує О.А.Стишов, "неологізми – це слова, словосполучення, фразеологізми, окремі їхні значення, що з'явилися на певному етапі розвитку мови для позначення нових реалій і понять, периферійних номінацій, актуалізація яких зумовлена соціальними і територіальними чинниками функціонування літературної мови, а також оказіоналізми (індивідуально-авторські новації), використані одноразово в мовній практиці певного автора, видання, редакції чи в конкретному тексті" [1, 46].

Найвиразніше місце в мовній репрезентації ідеологічних понять та концепцій належить суспільно-політичній, або політологічній, лексиці і термінології. Метою запропонованої розвідки є окрема спроба класифікації нової запозиченої суспільно-політичної лексики в мові сучасних українських засобів масової інформації. За нашими спостереженнями, нова запозичена суспільно-політична лексика – це група слів, яка вживається на позначення суспільно-політичних реалій; до активного складу мови вона ввійшла порівняно недавно і ще, як правило, не повністю засвоєна мовною свідомістю народу. Водночас важливою особливістю сприйняття нових слів є те, що вони сприймаються саме як нові. Значення нових слів часто не є зрозуміле для переважної частини носіїв мови і вимагає окремих пояснень. Сьогодні можна виокремити найбільш актуальні причини іншомовних запозичень і виникнення нових слів:

1) вони виникають як найменування нової реалії, нового предмета, що з'явився у суспільному житті (*маркетинг, бренд*);

2) нові слова означають явища, які і раніше були притаманні для життя суспільства, проте не мали відповідного позначення, оскільки їх існування замовчувалося. Це слова на зразок *мафія, рекет, відмовник* (той, хто відмовляється від виконання своїх обов'язків, зокрема від служби в армії);

3) нове слово є більш зручним поясненням того, що раніше називалося словосполученням (*рейтинг* – показник оцінки чисі-небудь діяльності...);

4) нові слова виникають унаслідок необхідності підкреслити часткові зміни соціальної ролі предмета в змінному соціумі (*офіс* – контора, службове приміщення, ощадбанк – *насамперед* ощадна каса);

5) запозичення нових слів зумовлене впливом іноземної культури, насамперед модою на іншомовні слова.

Як було вже зазначено, суспільно-політична лексика – це група слів, властива для періодичної преси і публіцистичного функціонального стилю. Серед лексико-семантичних неологізмів суспільно-політичного змісту розрізняємо дві головні підгрупи – запозичення старі, актуалізовані в останні роки і пов'язані з змінами політичної та економічної системи України, і запозичення нові, які з'явилися в мові недавно. Фактичний матеріал переконливо свідчить, що аналізовану групу лексики можна розподілити на окремі підгрупи за сферами людської діяльності, звідки насамперед взято ті чи інші слова в політичне мовлення:

1. Слова власне політичного дискурсу, а саме: а) *номенклатурні назви (президент, прем'єр-міністр, спікер: Прем'єр-міністри Росії та України Володимир Путін і Юлія Тимошенко в телефонній розмові в п'ятницю обговорили питання міждержавних контактів, намічених на*

найближчий час [“Дзеркало тижня” №42, 31.10.20009]; б) відомств, органів і т. п. (парламент, кабмінівська номенклатура, МОЗ, МінНС, РНБОУ, ДУСя: Спікер парламенту вирішив, “треба зробити все, щоб Чорноморський флот Російської Федерації продовжив оренду баз у Криму і після 2017 року на взаємовигідних умовах” [там само]); в) Термінологія електоральних і суміжних технологій (політичний маркетинг і т. п.): балотуватися, імпичмент, інавгурація, популізм, рейтинг, референдум, електоральний, електорат: Все електоральне меню супиться і усміхається жителям Донбасу: тут і “Вона”, і “Смугастий кролик”, і “Віктор, який усіх чує”, і “силач-письменник”... [“Дзеркало тижня”, №40, 17.10.2009]; г) Найменування політичних партій, рухів, ідеологічних течій та їх учасників (“Фронт змін”, НУНС, УНСО, “тимошенківці”, “сині”, “кличкісти”, “помаранчеві”: Цього разу утрималися від голосування тільки **Бютівці** й підконтрольні їм **НУНСівці** [Україна молода, №195, 21.10.2009]; г) Політичний жаргон: (кланово-олігархічна система, мандат, олігарх, харизма, харизматичний: Масова роздача портфелів влади людям Литвина, дітям комуністів, ставленикам **олігархів** зробила шмат виконавчої влади роздутим, а систему – неворотною [“Дзеркало тижня”, №12, 4.04.2009 р.]; БЮТ був і залишається політичною силою одного **харизматичного** лідера, котрий диктує свої правила гри [Там само].

2. Правові терміни, що вживаються в суспільно-політичному дискурсі ЗМІ: пролонгація, колізія, трансфер, делівері, агреман: Агреман (згода) на призначення Михайла Зурабова послом Росії в Україні підписано в середу і вчора о 10.00 вручено в МЗС тимчасовому повіреному в справах РФ в Україні Всеволоду Лоскутову [Україна молода, №43, 7.08.2009 р.]

3. економічні терміни: рекапіталізація, рефінансування, хеджування, тендер, дотаційність, своп: Національному банку, якщо він дедалі менше тримає курс, треба зараз більше думати і про інструменти хеджування (захисту) від валютних ризиків [“Дзеркало тижня”, №40, 17.10.2009 р.]

4. Релігійні терміни: екуменізм, таліби, архонти, евангелізація: Україна як держава здійснила не так уже й багато пам’ятного. Першою відмовилася від ядерної зброї. Подарувала світові взірць безкровної революції. Явила дивний приклад екуменізму [“Дзеркало тижня”, №31, 28.08.2009 р.]

5. Технічні терміни, які означають реалії, що мають велику суспільну значимість: інтернет, інтернет-форум, інтернет-ресурси, грід-технології, драйвери: **Грід-технології** дуже швидко почали застосовувати в науці, медицині, освіті, банківській справі, бізнесі [“Дзеркало тижня”, №45, 5.12.2008 р.]

6. Філософські, культурологічні, соціологічні, лінгвістичні і психологічні терміни: істеблшмент, менталітет, параолімпіада, популізм, тинейджер, хай-тек, спічрайтер: І цілком можливо, його особливою місією і буде психологічна **амортизація** всього негативу, пов’язаного з кризою і небезболісним виходом із неї як самих США, так і всього світу [“Дзеркало тижня”, №12, 4.4.2009р.]; Справжній подвиг торік здійснила українська **параолімпійська** збірна, яка посіла четверте загальнокомандне місце на Параолімпіаді та завойовала 74 місце (зокрема 24 золотих) [“Дзеркало тижня”, 28.8.2009 р.]

З погляду структурної організації назви суспільно-політичних реалій поділяються на прості (однослівні), які можуть бути виражені різними частинами мови: багатопартійний, постпомаранчева, гарант, опозиція, секретаріат: В анотації до “Аве, Ейгора!” сказано, що “Книжка охоплює період від падіння Берлінського муру до часу, коли **постпомаранчева Україна** стала “нервом”...цивілізаційного протистояння між Росією та Заходом на тлі глобальної світової кризи [“Українське слово”, №39, 6.10.2009 р.] та складені, що утворюються поєднанням двох і більше повнозначних слів: енергетичний закон, національний інтерес, політичні верховоди, безпекова організація, антинатовська пропаганда, Східне партнерство, безпековий простір: Вперше Київ отримав чіткі євроатлантичні перспективи: держави-члени НАТО вперше визнали на найвищому політичному рівні належність України до європейського та євроатлантичного політичного і **безпекового простору** [“Дзеркало тижня”, №40, 17.10.2009 р.]

Серед нових слів, що активно поповнюють лексико-семантичну підсистему будь-якої мови, помітне місце займають словотвірні неологізми. Кожна лінгвальна система використовує закладені в ній можливості морфемного поєднання, а також залучає іншомовні: адмінресурс, політтехнолог, платоспроможність, ліквідність, піаратака, штабісти, десуверенізація: Крок за кроком континент рухається у бік **десуверенізації** національних європейських держав на користь утворення єдиної європейської держави-суверена [“Дзеркало тижня”, №49, 17.10.2009 р.]

Отже, класифікуючи нові запозичені слова суспільно-політичної лексики в мові українських ЗМІ за сферами вживання, переконалися, що, окрім слів власне політичного дискурсу, які до того ж поділяються на підкласи (номенклатурні назви чиновників, відомств, термінологія електоральних технологій, найменування політичних партій, ідеологічних течій, політичний жаргон), в досліджувану лексичну парадигму входять також окремі запозичені терміни права,

економіки, релігії, технічні терміни на позначення важливих суспільних реалій, а також філософські, культурологічні, соціологічні і психологічні запозичені терміни.

Список використаних джерел

1. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): Монографія. – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2003. – 388 с. – Бібліограф. С. 289-331.
2. Газета “Дзеркало тижня”.
3. Газета “Україна молода”.
4. Газета “Українське слово”.

Анотація. У статті проаналізовано окремі інновації політологічного характеру в мові сучасних засобів масової інформації. Виокремлено найбільш актуальні причини іншомовних запозичень і виникнення нових слів. Цьому сприяє насамперед поява нових реалій та предметів. Досліджувану лексику за сферами людської діяльності можна розподілити на окремі підгрупи, які є важливим джерелом збагачення політичного мовлення. Окрім слів власне політичного дискурсу, цю лексичну парадигму репрезентують правові, економічні, технічні, філософські, культурологічні, соціологічні та психологічні запозичені терміни, що вживаються на позначення реалій, які мають вагоме суспільне чи політичне значення.

Ключові слова: інновація, суспільно-політична лексика, запозичення, нові поняття, політичний дискурс.

Summary. In the article it was analyzed separate innovations of political science maintenance in the language of advanced mass media. The most actual reasons of the foreign borrowings and origin of new words are selected. It appearance of new realities and objects is instrumental in above all things. Investigated vocabulary after the spheres of human activity it is possible to distribute on separate subgroups which are the important source of enriching of the political broadcasting. Except for words actually political discourse, this lexical paradigm is presented by legal, economic, technical, philosophical, cultural, sociological and psychological the adopted terms, which are used on denotations of realities, which have significant public or political value.

Key words: innovation, publicity-political vocabulary, borrowing, new words, political discourse.

УДК 81'42

Яцук Н.О.

МОВЛЕННЕВИЙ ЖАНР “ПОХВАЛА” В ТИПОЛОГІЇ КОМУНІКАТИВНИХ ЖАНРІВ

Сучасна лінгвістика характеризується посиленням уваги до мовленнєвої діяльності людини, її мовленнєвої поведінки, закономірностей використання мови. Відбувається розвиток такої галузі мовознавства, як жанрологія, сприяючи формуванню теорії мовленнєвих актів і теорії мовленнєвих жанрів (далі – МЖ).

У працях, присвячених дослідженню МЖ, активно обговорюються актуальні проблеми і суперечливі питання теорії МЖ: типологія жанрових форм, способи ідентифікації жанрів, методологія і термінологія жанрологічного дослідження, функціонування й модифікація жанрів у різних сферах спілкування; вивчається також специфіка МЖ у різних сферах мовленнєвої взаємодії з відповідними комунікативними ситуаціями і мовною особистістю людини. Незважаючи на наявність певної кількості праць, присвячених жанровим формам мови, багато МЖ не описано в лінгвістичній літературі взагалі, й навіть не визначено критерії їх виділення, особливо на матеріалі української мови. До малодосліджених МЖ належить, зокрема, й “похвала”.

Актуальність дослідження зумовлена підвищенням інтересу сучасної лінгвістики до втілення жанрових форм у діалогічному мовленні, характеристики особистості людини як продуцента та реципієнта мови. Хоча у сучасному українському мовознавстві є праці, присвячені вивченню компліментарних висловлень (Жокойло Л. О., Міщенко В. Я.), висловлень похвали (Клочко Л. І.), проте вони виконані на матеріалі англійської мови. Ґрунтовне дослідження лінгвістичної жанрології (чи ґенології) проводить Ф. С. Бацевич [2]. Однак праць, присвячених аналізу досліджуваного МЖ, в українському мовознавстві немає.

Підвалини теорії МЖ у вітчизняному мовознавстві заклав М. М. Бахтін. Його концепцію розвивають і поглиблюють такі дослідники, як Н. Д. Арутюнова, А. Вежбицька, В. В. Дементьєв, М. Ю. Федосюк, Т. В. Шмельова, та ін. Проте питання класифікації МЖ і до сьогодні залишається відкритим через відсутність єдиної системи критеріїв розподілу МЖ. Створення загальноновизнаної системи МЖ на сучасному етапі розвитку лінгвістики залишається актуальним завданням жанрології. М. М. Бахтін зазначає: “Ми вчимося відливати наше мовлення у жанрові форми, і, чуючи чуже мовлення, ми вже з перших слів угадуємо його жанр, передбачаємо певний об’єм (тобто приблизну довжину мовленнєвого цілого), певну композиційну будову, передбачаємо кінець, тобто з самого початку ми маємо відчуття мовленнєвого цілого, котре після цього лише диференціюється в процесі мовлення... Якби мовленнєвих жанрів не існувало і ми не володіли ними, якби нам доводилося їх створювати вперше у процесі мовлення, вільно і вперше будувати кожне висловлення, мовленнєве спілкування було б майже неможливим” [1, 271-272].

Матеріалом нашого дослідження є записи фрагментів діалогів побутового спілкування, які ілюструють МЖ “похвала”. Вибір об’єкту дослідження зумовлений поширеністю похвали в розмовному мовленні: “існують екстралінгвістичні причини, які пояснюють цю поширеність: зміни, що відбулися в соціальній сфері нашого життя, торкнулись і мови. У спілкуванні більш помітну роль почав відігравати соціальний та індивідуальний психологічні фактори, мовлення в багатьох, раніше суворо регламентованих сферах, стало більш розкутим і невимушеним. За цих умов зростає значення оволодіння культурою мовлення, тобто мовними й стилістичними нормами, свободою стилістичного й жанрового перемикавання в будь-якій сфері й ситуації спілкування. У цьому плані особливий інтерес викликають оцінні мовленнєві жанри, котрі, можливо, більше, ніж будь-які інші, пов’язані з найрізноманітнішими психологічними та соціальними факторами спілкування людини” [3, 8-9].

У цій статті намагатимемось з’ясувати місце оцінного жанру “похвала” в класифікації МЖ.

За ступенем складності тексту М. М. Бахтін пропонує диференціацію на **первинні (прості)** і **вторинні (складні)** МЖ “... вторинні (складні) мовленнєві жанри – романи, драми, наукові дослідження різного роду, великі публіцистичні жанри і т.ін. – виникають в умовах більш складного і відносно високорозвинутого та організованого культурного спілкування (переважно писемного) – художнього, наукового, суспільно-політичного і т.ін. У процесі формування вони вбирають в себе і переробляють різні первинні (прості) жанри, що склалися в умовах безпосереднього мовленнєвого спілкування” [1, 252]. Далі учений зазначає, що “в кожному епоху розвитку літературної мови задають тон певні мовленнєві жанри, причому не лише вторинні (літературні, публіцистичні, наукові), але й первинні (певні види усного діалогу – салонного, фамільярного, гурткового, родинно-побутового, суспільно-політичного, філософського та ін.)” [1, 256].

Беручи за основу таке визначення “первинних” і “вторинних” жанрів, можемо віднести досліджуваній МЖ “похвала” до розряду первинних, оскільки очевидно, що він виник в умовах міжособистісного спілкування, для вираження схвального ставлення до якостей, зовнішності, діяльності і т.ін. адресата.

М. Ю. Федосюк пропонує розрізняти **елементарні** та **комплексні** МЖ, поклавши в основу диференціації критерій складності тексту. Дослідник визначає елементарні МЖ як “... такі тематичні, композиційні та стилістичні типи текстів, у складі яких відсутні компоненти, які, в свою чергу, можуть бути класифіковані як тексти певних жанрів” [5, 26]. Комплексними МЖ, на думку дослідника, варто вважати такі види текстів, до яких входять компоненти, які репрезентують тексти елементарних жанрів. Комплексні МЖ можуть бути як монологічними (умовляння, переконання), так і діалогічними (бесіда, дискусія, суперечка) [Там само, 26]. До елементарних МЖ дослідник відносить і похвалу.

В усному мовленні об’єктивація похвали забезпечується мовними засобами, які передають позитивну оцінку адресата мовцем:

(1) Учень звертається до репетитора під час заняття:

У. Раніше я боявся вчителів. Остання моя репетитор постійно на мене кричала, я боявся сказати їй хоч слово, а з вами мені легко. Ви – чудовий вчитель, гарно справляєтесь зі своєю роботою.

В. Спасибі, мені дуже приємно це чути.

У наведеному прикладі такими мовними засобами переважно є лексичні компоненти: *легко, чудовий, гарно*. Для підсилення позитивної оцінки адресанта використовує антитезу: *Остання моя репетитор постійно на мене кричала, я боявся сказати їй хоч слово, а з вами мені легко*.

Протиставлення двох опозиційних мовленнєвих задумів – “**фатички**” та “**інформатики**” вважають релевантною ознакою МЖ Н. Д. Арутюнова, Т. Г. Винокур, В. В. Дементьєв та деякі інші дослідники. Іntenцією фатичних жанрів передбачено задоволення потреби в спілкуванні – кооперативному або конфліктному, підтримку комунікації. Основною функцією інформативних

жанрів є початок спілкування з метою повідомлення будь-якої інформації. Однак у будь-якому фатичному висловленні є частина логічної інформації, оскільки воно має смисл [3, 36-39]. Похвалу не можна повністю віднести до фатичних жанрів, оскільки цей МЖ крім фатичної функції (встановлення мовленнєвого контакту між суб'єктами мовлення), виконує і функцію інформативного МЖ:

(2) Розмова двох жінок про ветеранів:

Ж₁. *Ти знаєш скільки вони пережили!? Які біди, голод, страждання, смерть інших людей, але які в них були серця: відкриті, допомагали один одному, підтримували, останню сорочку з себе знімали і давали тому, хто цього потребував.*

Ж₂. *Правда, які ж вони дружні і щирі були!*

У наведеному фрагменті усного мовлення констатуємо, з одного боку, суто інформаційне повідомлення про певні події, з іншого, – конотативний компонент цього висловлення: позитивне ставлення обох сторін до ветеранів, обізнаність співрозмовників в історичних подіях минулого століття, високі моральні цінності мовця та адресата.

Комунікативна спрямованість висловлення покладена в основу класифікації МЖ Т. В. Шмельової та Є. В. Лаврентьевої. При цьому комунікативна мета визначається як типологічно найважливіша ознака жанру. За цим критерієм виділяють такі МЖ: 1) **інформативні**, метою яких є різноманітні операції з інформацією; 2) **імперативні**, метою яких є викликати здійснення/нездійснення подій; 3) **етикетні**, метою котрих є здійснення особливої події, вчинку, передбачених етикетом даного соціуму, в соціальній сфері; 4) **оцінні**, метою яких є змінити самопочуття учасників спілкування, зіставляючи їхні вчинки, якості з прийнятою в певному суспільстві шкалою цінностей [5, 30].

Ключко Л. І. виділяє такі ознаки, що відрізняють похвалу від інших оцінних МЖ:

– **похвала** – це щире і об'єктивне, з точки зору адресанта, висловлення, схвалення особистості адресата, його якостей і/або діяльності, а також об'єктів, які належать світу адресата;

– **похвала** – це індивідуальна, “авторська” комунікативна стратегія, внаслідок чого мовленнєве оформлення висловлення похвали відрізняється якісною варіативністю та відсутністю шаблонності;

– **похвала** функціонує майже виключно в ситуаціях співпраці; в потенційно конфронтаційних ситуаціях висловлення похвали виконують особливу коригуючу, конфліктнопревентивну функцію [4, 11].

Головною інтенцією похвали є оцінка здібностей, вмінь, навичок, рис об'єкту/суб'єкту оцінювання. Оскільки похвала вербалізується в оцінних висловленнях, орієнтованих на позитивну оцінку, її вивчення дає можливість пізнання особистості і мовленнєвого колективу через систему ціннісних орієнтацій, моральних і соціальних норм, що відображаються в процесі мовленнєвого спілкування. За допомогою висловлень похвали адресант може також передавати повагу, любов, симпатію, задоволення, прохання, побажання та інші позитивні почуття.

Наведений нижче приклад демонструє спробу адресанта покращити емоційний стан адресата, наголошуючи на сильних рисах останнього:

(3) Розмова брата і сестри; перший засмучений, не встигає вчасно зробити заплановану роботу:

С. На тебе ніхто не тисне, ти можеш залишити цю справу хоч зараз. Можливо, тобі це зараз не потрібно. Але, з іншого боку, я не знаю жодної справи, яку б ти не довів до кінця, залишивши на півдорозі. Ти справишся з усім, чим захочеш...Цю справу тобі завершити буде просто.

В теорії МЖ похвала належить до низки МЖ, пов'язаних із вираженням почуттів мовця, поруч із такими МЖ, як подяка, вибачення, привітання. В класифікації Дж. Серля такі МЖ називаються **експресивами** (метою яких є висловлення адресантом своїх почуттів або установок, психологічного стану) [8, 252-255], в класифікації Дж. Остіна – **бехабітивами** [6, 119-129]. Проте, як і більшість лінгвістичних класифікацій, подані типології жанрів певною мірою є умовними. Наявність складних жанрів із неоднозначним інтенціональним змістом ускладнює процес ідентифікації багатьох жанрових форм.

Узагальнюючи викладене, визначаємо похвалу як МЖ, який покликаний підсилити взаємодію мовця й адресата, забезпечуючи успіх комунікації. Мовні засоби, які репрезентують аналізований МЖ, є різнорівневими (лексичними й текстовими), вони об'єктивують оцінку природу зазначеного комунікативного жанру.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Проблема речевих жанрів // Эстетика словесного творчества. – 2-е изд-е. – М.: Искусство, 1986. – С.250-296.
2. Бацевич Ф. С. Лінгвістична ґеологія: проблеми і перспективи. – Львів: “ПАІС”, 2005. – 262 с.

3. Дьячкова И. Г. Высказывания-похвалы и высказывания-порицания как речевые жанры в современном русском языке: Дисс. ... канд. филол. наук. – Омск, 2000. – 148 с.
4. Ключко Л. И. Высказывания похвалы в коммуникативно-деятельностной парадигме общения (на материале английского языка): Дисс. ... канд. филол. наук. – Сумы, 2003. – 192 с.
5. Лаврентьева Е. В. Речевые жанры обвинения и оправдания в диалогическом единстве: Дисс. ... канд. филол. наук.: 10.02.01. – Новосибирск: РГБ, 2007. – (Из фондов Российской Государственной Библиотеки).
6. Остин Дж. Л. Слово как действие. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С.22-129.
7. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып.17. – С.170-194.
8. Серль Дж. Р. Основные понятия исчисления речевых актов. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып.18. – С.242-263.

Анотація. Стаття присвячена емпірико-теоретичному обґрунтуванню приналежності МЖ “похвала” до комунікативних жанрів, з урахуванням існування відмінних типологій МЖ, в основі яких лежать різні диференційні ознаки; у дослідженні визначено критеріальні ознаки похвали серед інших оцінних жанрів.

Summary. The article discloses empirical and theoretical argumentation of belonging of the speech genre “praise” to the communicative genres subject to existence of various typologies of speech genres made on the basis of diverse differential characteristics; the distinctive features of praise among other appraisal genres are given there.

ЗМІСТ

Абрамович С.Д. Постмодернізм и наследие Чехова (о проблемах методологии исследования)	3
Авксентьева Г.А., Павлюк Н.Л. Запахові асоціації у романах І.Роздобудько та Н.Сняданко	7
Авраменко Л.А. Перифрастические устойчивые сочетания тематической группы “Литература” в современной русскоязычной прессе Украины	10
Азарова Л., Лепко Г. Основні аспекти дослідження номінативних процесів	13
Азарова Л., Радомська Л. Вивчення іменників-юкстапозитів в українському мовознавстві	16
Алыева Гюльчохра Бабали кызы О проблеме аспектуальности в современной англистике	19
Алексенко В.Ф. Концепція людини в “Сентиментальній мандрівці” Л. Стерна	24
Андрухова Т.А. Особливості простого речення в ідіостилі Уласа Самчука	29
Артикуца Н.В. Українська правнича термінологія в європейському контексті: науково-теоретичні та навчально-методичні аспекти	32
Бакун О.А. Сегментовані конструкції з називним уявленням у романі Ю.Андруховича “Таємниця” як засіб реалізації прагматичної функції	38
Бенкендорф Г.Д. Німецький хронотопічний дейктик DrauЯen у романі Е.М. Ремарка “Повернення” та варіанти його перекладу українською мовою	41
Берегеч В.Г. Морально-етичний аспект мовної картини світу буковинця-гуцула середини ХІХ століття	48
Беркешук І.С. Вербативи, мотивовані назвами знарядь праці, та способи й засоби їх творення	51
Бибик С.П. Співвідношення понять “розмовність” та “оповідність” у прозовій мові	54
Бикова О.М. Художній репортаж на сторінках українських друкованих видань	57
Белоусова Т.П. Универбация как этап кругооборота единиц лексико-фразеологической системы	60
Бойко Т.В. Вербальний портрет жінки епохи середньовіччя (на матеріалі поезій міннезангу ХІІ – ХІV століть)	62
Босак Н. Ф. Функціонування мовної гри у творчості Юрія Андруховича	67
Васьків М.І. Стилістичні особливості творів Івана Чендея	70
Венжинович Н.Ф. Відображення фізичного та емоційно-фізичного стану людини у фразеологізмах української мови	73
Вишневська Г.Б. Епітети на означення демонолексики у “Лісовій пісні” Лесі Українки	78
Вільчинська Т.П. Концептуалізація сакрального-хтонічного у поетичній мові Б.-І. Антонича (на прикладі концепту-образу “Русалка”)	80
Вірченко Т.І. Методики аналізу конфліктів у сучасному літературознавстві	83

Власюк В.В.	
Мовні засоби запахової картини сучасного міста і села у новітній українській прозі	86
Волковинська І.Т.	
Порівняльно-типологічний аналіз архітекtonіки п'єс М. Гоголя та Ю. Словацького	90
Ворначев А.О.	
Звукова організація в текстах реклами як засіб створення іміджу товару (на матеріалі англomовної реклами автомобілів)	94
Галайбіда О.В.	
Онтологічний аспект вставлених синтаксичних конструкцій	98
Галган Н.М.	
Концептуальний аналіз імені "Місто" (на матеріалі української малої прози львівської літературної групи "Дванадцятка").	100
Гільдебрант К.Й.	
Типологічна спорідненість ідейно-естетичних позицій та художніх програм англійських "Сердитих молодих" і американських "Бітників"	103
Главацкая Е.И.	
Префиксальные наименования лица в современном английском языке	107
Глінка Н.В.	
Теорія Гастона Башляра як філософський аспект дослідження творчості Д. Г. Лоуренса	110
Голубишко І.Ю.	
Етнографическая деталь в творчестве В.Г. Короленко: гоголевская традиция	114
Гончарук В.М.	
Складені найменування як тип термінотворення української лексики мисливства	118
Горголюк Н.Г.	
Особливості функціонування категорії прикладки в логіко-семантичному аспекті	123
Горегляд Е.Н.	
Прецедентность в заголовочных конструкциях (на материале белорусской периодической печати)	126
Горобець О.О.	
Функціонування жіночих слов'янських особових імен у місті Хмельницькому протягом 1905-2005 років	130
Горох Г.В.	
Стилістичні особливості поетичних творів Ліни Костенко	134
Грабовий П.М.	
Ключові лексеми українського молодіжного сленгу	138
Григораш А.М.	
Устойчивые сочетания с опорным компонентом <i>скандал</i> в современной русскоязычной прессе Украины	141
Грозян Н.Ф.	
Сомофразеологізми в складі фразеологічної мікросистеми "Поведінка людини" в українській мові	144
Гудима Н.В.	
Класифікація основних типів запозичень у сучасній українській літературній мові	147
Гуменюк І.Л.	
Роль одиниць сегментного рівня у створенні семантичного потенціалу описів природи англomовної прози	151
Гут Н.В.	
Слова автора при прямій мові як засіб зображення суб'єктів комунікації	156
Дацків О.П.	
Драматизація у навчанні іноземних мов у педагогічних вищих навчальних закладах	159
Дворницька Н.І.	
Аналіз деяких одиниць слов'янської сакральної лексики в етимолого-дериваційному аспекті	162
Деркач Т.В.	
Механізми метафоризації кулінарної лексики в літературознавчому тексті	168

Дишлюк І.М. Концептуальність поетичного мовлення Ліни Костенко	172
Дядченко Г.В. “Голос мого серця – струни болю” (про розвиток образу голос у мові сучасної української поезії)	175
Ємельянова Т.С. Модальна характеристика діалогічного мовлення (на прикладі п’єси “Наталка Полтавка” І.П. Котляревського)	179
Єрмоленко С.С. Ідеологічність стилю і міфологізм жанру: деякі особливості семантики тексту українського радянського авантюрного роману	182
Желязкова В.В. Оцінка як семантико-стилістична категорія у сучасному політичному інтернет-дискурсі України	186
Жидачевская Е.В. Существительные с суффиксом -оид, образованные от антропонимов в современном русском языке	190
Жуковська Г.М. Традиції “неокласиків” у творчості Ліни Костенко	193
Задояна Л.М. Антонімічні відношення в українській термінології цукрового виробництва	198
Зимовець Г.В. Ергоніми та прагмоніми в структурно-семантичному та лінгвопрагматичному аспектах	202
Зінченко О.А. Фонетичне слово як одиниця ритму німецького спонтанного мовлення чоловіків і жінок	207
Золотоверхая О.В. Целеполагание как одно из проявлений активности в русской паремике	211
Іванова Л.О., Халупко В.П. Sozioethische charakteristik des einflusses des englischen auf die deutsche sprache der gegenwart	214
Іващенко В. Л. Типи енантіосемії в лінгвістичних працях	218
Іконнікова М.В. Особливості художнього втілення тоталітарного дискурсу в романі-антиутопії	223
Кабिश О.О. Семантична трансформація соціолектизмів у сучасній українській мові	227
Казимір В.О. Дослідження полісемічних процесів в лексиконі сучасної німецької мови	230
Казмирова І.А. Метадіалект української діалектології: реалії і перспективи	237
Каленюк С.О. Побутовізми у творах Уласа Самчука	240
Камінська Є.В. Функціонування імперативних форм у мові ЗМІ (на матеріалі інтернет-газет)	243
Каньоса П.С. Неповні речення як засіб формування у студентів комунікативних умінь	247
Карпалюк В.С. Вставні і вставлені компоненти в семантико-синтаксичній структурі речення	251
Кеба О.В. Поетика хронотопа в романі Дж. Джойса “Улісс”	254
Кійко С.В. Міжмовна омонімія німецьких і українських фразеологічних одиниць	258
Клименко І.В. Явище еліпса як спосіб економії мовних засобів	263

Коваленко Б.О.	
Розмовна лексика на позначення руху у романі А. Свидницького “Люборацькі”	266
Коваленко Н.Д.	
Особливості фразем із компонентом “Дати” (на матеріалі семантичного поля “Стосунки між людьми”)	270
Ковальчук М.П.	
Складні речення з недиференційованими типами зв’язку з семантикою пояснення дії опорного предиката в староукраїнській мові	273
Ковпик С.І.	
Вербальність, поетичність і поетикальність як система базових специфічних ознак художньої літератури	276
Ковтун А.А.	
Назви християнських церковно-календарних та біблійних подій в українській художній прозі радянської доби	281
Козак Р.В.	
Експресивні синтаксичні конструкції в художньому мовленні Ірен Роздобудько: лінгвокультурологічний аспект	285
Козлова О.С.	
Дія комунікативного принципу в англomовному діалогічному мовленні	289
Колесник О.С.	
Принципи функціонування міфологічного простору	291
Колкутіна В.В.	
“Пам’яті великого вигнанця”: Т.Шевченко в рецепції Д. Донцова	295
Копусь О.А.	
Роль художнього контексту в моделюванні структури культурного концепту	300
Корнєва Н.А.	
Оцінна лексика та її функціонування в текстах наукових рецензій (на матеріалі української мови)	303
Коць Т.А.	
Аксіологічний компонент у мові публіцистичного стилю поч. ХХ ст.	307
Кравченко М.В.	
Мовні засоби інтимізації в поезії для дітей Олени Пчілки	311
Криловець Р.	
Філософська поезія В. Стуса (на матеріалі збірки “Веселий цвинтар”)	313
Крук А.А.	
Міфопоетична парадигма концепту долі у творчості Томаса Гарді	317
Кудряшова О.В.	
Артистичний вірш Миколи Зерова	320
Кухарчук Г. В.	
Найуживаніші префіксоїди сучасної української мови: вживання та функціонування в науково-технічній термінології	323
Кучерява О.А.	
Художньо-літературний дискурс як лінгводидактична одиниця	327
Кушнірова Т.В.	
Особливості функціонування категорії “Стиль” у сучасному літературознавстві	330
Кушнір Т.І.	
Філософія екзистенціалізму у романі Івана Багряного “Людина біжить над прірвою”	335
Лабашук М.С.	
Соціокультурні та психофізіологічні аспекти структури знаку	338
Лавриненко С.Т.	
Мовна репрезентація фрагментів правового знання в українських соціально-побутових піснях	343
Лаврова А.А.	
Цикл очерков “Путешествие по Крыму”: к вопросу о поэтике жанра	347

Ладиняк Н. Б. Синтаксис поетичного мовлення М. Драй-Хмари	352
Литвинюк О.М. Традиція та новаторство у повісті Вільяма Голдінга “Надзвичайний посол”	355
Лобода Т.М. Значення наукового тексту у лінгвокультурологічній та комунікативній підготовці студентів педагогічного закладу	358
Лось О.А. Мовні особливості агітаційних повідомлень дискурсу українських політиків	360
Лук’яненко С.С. Спроба визначення тематичних меж та властивостей соціально-політичної лексики	363
Лупол А.В. Оніми біблійного кола у поезіях Василя Стуса	366
Луцак С.М. Естетичні домінанти різних періодів розвитку словесного мистецтва (згідно з теорією поезії Жана Бодріяра)	369
Магас Н.М. Семантика метафор ментальної діяльності у структурі висловлювань	373
Мазурик І.І. Сила слова проти сили війни: на матеріалі творчості О. Гончара та Г. Бьолля	377
Маркітантов Ю.О. Лексична заміна компонентів фразеологізму в умовах поетичного контексту	381
Мартіна О.В. Інтерперсональні дієслова в мовленнєвому жанрі	384
Марчак Т.А. Мовні засоби образності у циклі поезій Василя Чумака “Мрійновтома”	388
Марчишина А.А. Референційний аспект функціонування модальних операторів у тексті	390
Марчук Л.М. Художній текст як соціально-мовний конгломерат (функціонування знижених мовних одиниць у романі С. Пиркало “Зелена Маргарита”)	395
Маслова Ю.П. Моделі гендерної ідентичності жінки на сторінках друкованих ЗМІ	400
Маховська С.В. Епітет як мовно-виразовий засіб (на прикладі весільно-обрядових пісень Поділля)	403
Межжеріна Г.В. Онуки Володимира Мономаха на сторінках київського літопису (субстантивно-ад’єктивний дискурс)	408
Мельник Я.В. Одиниці термічної семантики у фразеологічному контексті: проблеми дослідження	411
Миронюк Н.Д. Фразеологізми зі словом-ідентифікатором “Швидко”	415
Миронюк Д.І. Журнал “Украинская жизнь” – як чинник захисту української мови в умовах наступу реакційних сил на національно-визвольний рух (1912-1917 рр.)	420
Мініч Л.С. Колористична парадигма творів Миколи Вінграновського	426
Мітягіна С.С. Відображення релігійно-містичних досвіду та переживань Е. Войнич у творчості письменниці	430
Мозгунов В.В. Характеристика заповіту як перформативної мовленнєвої макроструктури: до постановки проблеми	436
Мозолюк О.М. Словосполучення зі значенням післячасу в західноподільських говірках	441

Моштак О.В.	
Засоби творення назв осіб зі значенням пейоративності (формальний і лексико-семантичний аспекти)	445
Мужеловська Л.В.	
Експресивно-стилістичні функції народнопісенної лексики в поетичному мовленні Олександра Олеся	448
Мялковська Л.М.	
Концепт “Інтелігенція” у художньому просторі І. Нечуя – Левицького	453
Моштак О.В.	
Оцінка і емоція в пізнавально-відображальній і комунікативній діяльності людини	457
Насмінчук Г.Й.	
Гротескна модель українського життя в романі-антиутопії “Цінь хуань гонь” Галини Тарасюк	461
Новікова Т.В.	
Взаємини церковнослов’янської та української мов: погляд крізь століття	464
Новицька О.А.	
Соціальне і національне в аспекті художнього сприйняття прозовису Антоня Крушельницького	468
Остапенко В.І.	
Функціонально-стилістичні особливості англійських фразеологізмів з біблійним компонентом	471
Остапенко І.В.	
Пейзаж як картина світу в ліриці В.Голобородька	476
Павлішена Л.В.	
Своєрідність інтерпретації теми історичного минулого у “серйозній” комедії Івана Карпенка-Карого “Чумаки”	482
Павлова А.К.	
Мова як засіб формування націоцентричного світогляду студентів-податківців: діахронічно-синхронний аспект	485
Панчишина Т.А.	
Семантична класифікація синтаксичних конструкцій з кон’юнктивом на позначення ірреального бажання	489
Пастух Т.А.	
Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького в пісенному фольклорі	493
Пацаранюк Ю.М.	
Паремії в контексті сміхової культури українців	496
Петрова Т.М.	
Національно-культурні особливості аксіологічної складової концепту “Лімерик”	500
Пилипенко Є.М.	
До питання про джерела дослідження діалектної основи мови прозових творів Івана Нечуя-Левицького	505
Пірошенко С.Ю.	
Стильовий синкретизм художнього світу Ф. Кафки	509
Полякова Т.М.	
Межъязыковое взаимодействие в художественных текстах русских классиков	513
Попадинець О.О.	
Художні засоби створення історичного і місцевого колориту в романах В. Скотта і М. Старицького	516
Попович А.С.	
Фразеологічні перифрази в сатирично-гумористичних романах Є.Гуцала та О.Чорногуза	521
Потапчук І.М.	
Народні назви на позначення підвищеного рельєфу в говірках Західного Поділля	523
Потіпак Ю.А.	
Вияв поетикальних потенцій Є.Мандичевського у контексті національних кодів	527

Почапська О. І., Красуцький О. М.	
Тотальний контроль: особливості використання пропаганди у студентських друкованих періодичних виданнях та її вплив на формування особистості (за матеріалами газети “Радянський студент”)	532
Прокопенко Л. І.	
Формування аргументативного мовлення студентів-гуманітаріїв у сфері дискусійного спілкування українською як іноземною	536
Проценко Н.В.	
Зміст та організаційні форми навчання в системі методичної освіти майбутнього вчителя іноземної мови	540
Прудникова Т.І.	
Фразеологічні одиниці з компонентом душа – репрезентанти ближніх периферій концептів розум і серце	543
Романенко О.В.	
Колізії високого – масового мистецтва у літературній дискусії 1925 року та позиція київських неокласиків	546
Романчук С.М.	
Мова як головний когнітивний елемент активізації навчальної діяльності студентів	550
Руда О.Г.	
Вибір мови як маніпулятивна стратегія	553
Рульова Н.І.	
Прізвиська Західного Поділля, утворені за допомогою поліфункціональних суфіксів	557
Савенкова Л.Б.	
Модель <i>кто не кто</i> в русской паремике	563
Савчук Н.М.	
Функції мотиваційно зв’язаних слів у художньому тексті (на матеріалі роману Любові Голоти “Епізодична пам’ять”)	567
Савчук В.О.	
Мовний аспект історико-краєзнавчого руху в Україні в 20-х роках ХХ століття	571
Саковець С.П.	
Орнітологічні образи в поезії В. Стуса: міфологічне і фольклорне наповнення та авторська інтерпретація	573
Сахарова О.В.	
Жанр “Сповідь” як соціально-комунікативна та психолінгвістична репрезентація мовної особистості	577
Свердан Т.П., Ткач В.І.	
Місце зоофразеологізмів у національно-мовній картині світу українців	581
Свідер П.І.	
Архетипи матері і материнства у творчості Євгена Гуцала	583
Серняк О.М.	
Формування мовної особистості учителя іноземної мови у процесі міжкультурної підготовки	585
Синиця І.А.	
Від наукового опису до міфологізації образу	589
Ситник А.П.	
Cognitive processing of propositional and referential metonymies	592
Сирко І.М.	
Адекватність автоперекладів Віри Вовк (рівень авторського словотвору)	595
Ситник Н. В.	
Conversational implicatures in the meeting between gandalf and beorn	598
Ситник О.В.	
Часопросторові маркери внутрішнього світу персонажів у новелах В. Фолкнера і М. Хвильового	603
Сібрук А.В.	
Поняття мовної норми в давньоруських текстах XI–XIV ст.	609

Скаб М.В.	
Ставлення суспільства до релігії і функціонування сакральних концептів	612
Скоробогатова Е.А.	
Многопадежные ряды и соположения в поэтическом тексте	617
Скриник Л.М.	
Семантичні відношення уточнення, пояснення, роз'яснення у реченнях зі вставленими конструкціями в українській мові	620
Словеська І. Б.	
Філософія як метатеорія літературного модернізму: діалог на зламі сторіч	623
Сохацька Є.І.	
Іван Огієнко – творець національної журналістики (за матеріалами журналів “Слово істини” та “Наша культура”)	626
Спивачук В.А.	
Феномен заголовочно-фінального комплексу в розповідях Пантелеймона Романова	631
Стахнюк Н.О.	
Мовностилістичні особливості “щоденників” Стефана Жеромського	636
Сукаленко Т.М.	
Асоціативне поле жінки в українській мовній свідомості	639
Сушко Н. Г.	
Ідеографічна організація назв суб'єктів культурної діяльності в нормативно-правових актах	642
Сюта Г.М.	
Паронімічна атракція як норма текстотворення у поезії нью-йоркської групи	649
Тарасенко О.Д.	
Мовні засоби контрасту та їх експресивне значення (на матеріалі п'єси Володимира Винниченка “Чорна пантера і білий медвідь”)	654
Тесля В.А.	
Дослідження національно-культурної своєрідності вигуків у сучасній німецькій мові: лінгвокультурологічний аспект	657
Товкайло С.Р.	
Національна мова – виразник ментальності українського народу	661
Третяк Л.В.	
Велике видно й здалека (Григорій Костюк та Іван Світличний)	663
Третяк Н.В.	
Жаргонна лексика і метафоричний контекст мови друкованих ЗМІ	666
Туровська Л.В.	
Стратифікаційна структура спеціальної лексики	670
Уманець А.В.	
Parts of speech and their semantic roles	673
Федірко С.М.	
Варіантність як один із механізмів формування фразеологічних інновацій	675
Федорів М.І.	
Семантична характеристика словотворення дієслів у соціолінгвістичному аспекті	678
Філінюк В.А.	
Типологія порівняльних конструкцій в творчості Тараса Шевченка й Емми Андіївської	681
Філіпчук М.В.	
Етносимволіка реалій обрядового мовлення	685
Фрасинюк Н.І.	
Мова та культура у їхній взаємодії	688
Халіновська Л.А.	
Структура сучасних українських авіаційних термінів	691
Хоптяр А.О.	
“Жіноче питання” в критичній рецепції Бориса Грінченка (на архівних матеріалах)	694

Циховська Е.Д. Рецепція творчості Євгена Маланюка в українсько-польській періодиці: епістемологія хаосу	699
Чемеркін С.Г. Зміна визначальних ознак стилів та жанрів сучасної української мови у цифровому середовищі	703
Чепурна В.В. Класифікація запозичень у суспільно-політичній лексиці англійської мови (на матеріалі періодичної преси)	705
Чепурняк Т.О. Осягнення елементів краси крізь призму часу в поезіях у прозі В. Еллана-Блакитного	708
Чернобров Ю.А. Синтаксична термінологія в працях Івана Огієнка	711
Чистяк О.О. Грамаітичний рід та стать у гендерному аспекті	713
Чопик Я.М., Чопик М.П. Денотативно-сигніфікативна сутність ад'єктивів – похідних прикметників	718
Шевчук Л.М. Етапи інтерпретації змісту в процесі комунікації	722
Шевчук О.Л. Комунікативні стратегії та тактики мовленнєвих жанрів виправдання та звинувачення	725
Шевчук С.В. Концептуальні засади фаховомовної підготовки студентів вищих навчальних закладів	729
Шеремета Н.П. Психологічний лінгвоцид в Україні	732
Шипіцина Ю.В. Етичний аспект ділової комунікації та статус етичного кодексу серед інших нормативних документів	736
Шлькова О.В. Чарльз Кінгсли в отечественном и западном литературоведении	740
Шонь О.Б. Специфіка функціонування алюзій як засобу реалізації іронії в американській малій прозі	743
Шпильківська О.В. Багатокомпонентні терміни (терміни-словосполуки) фінансового права в українській мові	747
Шулик П.Л. Библиейские тексты в школьном курсе зарубежной литературы	750
Шульга Т.А. Іронічний компонент в образній парадигмі “Людина” у прозі Є.Дударя	756
Щербачук Л.Ф. Фразеологічне кодування пороків людини як рефлексія української ментальності	758
Юрченко Е.М. Речевые формы воплощения образа ребенка-жертвы в романе Ф.М. Достоевского “Братья Карамазовы”	762
Яковлєва О.В. Квантитативність поетичного тексту: перекладацькі аспекти	766
Янкова Н.І. Архетипи національного світобачення у новелі “Яблука” Юрія Клєна	770
Ярцев С.А. Резюме как новый вид служебной документации	774
Яценко Н.О. Політичні інновації в мові сучасних засобів масової інформації	777
Яцук Н.О. Мовленнєвий жанр “Похвала” в типології комунікативних жанрів	779

Наукове видання

Наукові праці
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка
Філологічні науки
Випуск 20

Редактор

Н.Г.Пянковська

Комп'ютерна верстка

В.О.Фаріон

Підписано до друку 15.12.2009 р. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookC. Друк офсетний.
Ум.друк.арк.92,07. Обл. вид. арк. 91,54.
Тираж 250 пр. Зам. № 298.

Видавництво "Аксіома" (свідоцтво ДК №1808 від 26.05.2004 р.)
м. Кам'янець-Подільський, а/с 8, 32300
Тел./факс: (03849) 3-90-06

Надруковано в друкарні ПП "Аксіома"
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300